Bigot

Syria

9
14 M E
12

BRIANI WALTONI

BIBLICUS APPARATUS.

BRIANI WALTONI,
ANGLI,
Viri Celeberrimi,

BIBLICUS APPARATUS,

Chronologico-Topographico-Philologicus:

Prout ille Tomo præliminari, Operis eximii Polyglotti, Londini, Anno Christi, MDCLVIII. editi, continetur.

Exhibens

TRACTATUS

varios, eósque integros

Diversorum Virorum doctissimorum, & in omni Literatura exercitatissimorum, de ratione Sacrorum Temporum, Locorum, ut Terræ promissæ, Templi, Urbis Ierosolymitanæ, &c. Nummorum, Mensurarum, Ponderum, nec non Idiotismorum Scripturæ sacræ, Linguarum, & Versionum Orientalium.

Adjiciuntur

JOHANNIS DRUSII

De Proverbiis sacris Classes duæ.

Nunc in gratiam omnium, qui Musas has sanctissimas sanctè colunt, seorsim excusi, & Indicibus exornati.

TIGURI,
Ex Typographeo Bodmeriano,
MDCLXXIII.

PRÆFATIO

Ad Lectorem benevolum, & piæ eruditionis Studiosum.

Anctus ille Gentium Apostolus graviter nos admonet in hæc verba: Ὁ λόγος τοῦ Χριστοῦ ἐνοικείτω ἐν ὑμῖν πλουσίως, ἐν πάσῃ σοφίᾳ. *Sermo Christi habitet in vobis copiosè, cum omni sapientia*, Coloss. III. 16. Sermo nempe Christi sceptrum est Regni ejus. Hunc ori nostro indit, ut per nos Regni ipsius gloria prædicata & ebuccinata amplissimè pateat, juxta Dei sententiam, promittentis fore, ne unquam verbum ejus ab ore nostro recedat, Esaj. LIX. 21. Meritò igitur Sermo Christi à nobis recipitur πίστει ἀνυποκρίτῳ, *fide non ficta*, & in nobis habitat per *charitatem ex puro corde* protuberantem, & quidem non φειδομένως, sed potiùs πλουσίως, ut ita crescamus εἰς ἄνδρα τέλειον, εἰς μέτρον ἡλικίας τοῦ πληρώματος τοῦ Χριστοῦ, *in virum perfectum, ad mensuram staturæ plenitudinis Christi.* Atque eundem in finem plurimùm conducere φιλοσπουδείαν artium & Linguarum, quarum ancillante subsidio sensus Scripturarum feliciùs erui, conservarìque certiùs potest, in omnium propatulo est. Maximi proin beneficii loco deputandum est, quòd Deus T. O. M. non tantùm verbum suum tam potenter in Ecclesia conservavit, ut μήτε κεραία, ne unus quidem apex exciderit: sed etiam ex prædivite gratiæ suæ penu tot illustria provehendæ ad altiora notitiæ illius, quæ est secundum pietatem, subsidia, veluti artium & Linguarum, Orientalium maximè peritiam, aliáque ejusmodi plurima seculo nostro, hac una prærogativa felici, eximia impartivit. Qua in re haud unquam satis commendari & prædicari potest incomparabilis ille labor Viri Celeberrimi *Briani VValtoni*, eorúmque, quos in Studiorum curarúmque partem vocavit, Virorum Doctissimorum, qui Opus Biblicum Polyglottum incredibili industriâ, paríque dexteritate adornârunt, & adornatum Anno hujus Seculi LVIII. Londini accuratissimis & emendatissimis typis exscriptum, dignissimum quod æri incisum in Seculum mittatur, publico donârunt. Quàm præclaram S. Scripturas, verba vitæ, testamentum

Patris volventibus, eorúmque etiam in difficilibus quibusdam, intricatis & δυσνοήτοις genuinum sensum, intelligentiámque investigantibus, Opus isthoc facem adluceat, rebus ipsis & experiundo quotidie cognoscimus. Cæterùm cùm grande, sumptuosúmque Opus paucorum in manibus versetur, nihil præter rem facturos nos existimavimus, si insigni apud nos dignitate eminentis, & promovendis bonis literis intenti Typographi, laude dignissimum institutum, quo ex nobilissimo & inclyto Opere iis, quibus tam felicibus esse non contingit, ut eo comparato frui possint, saltem gustum nonnullum, seorsim edito Apparatu Bibliis præfixo, præbere animum induxit, ope qualicunque & consilio meo adjuvarem & prosequerer. Recognita hinc & excusa seorsim habes non pauca, nec contemnenda, quibus Sacrorum Temporum, Ponderum, Mensurarum, Nummorum, Idiotismorum Sacrorum itidem locorum situs, Linguarum & Versionum Orientalium universa ratio, accuratè, perspicuè & perquam eruditè panditur, reconditáque adeò multa & interiora felicissimè eruuntur & expromuntur. Apparatui illi Anglicano additum est eximium Proverbiorum Sacrorum Opus, authore doctissimo Johanne Drusio pridem elucubratum, ex quo Proverbiorum in Sacris occurrentium facilis & expedita ratio nullo negotio peti potest. Adjungi poterant Selectiora ex duobus postremis Criticorum Sacrorum voluminibus Opuscula, non mediocri tum voluptati, tum usui futura iis, quos præ cæteris florentia hac ætate Linguarum Orientalium studia delectant & capiunt. Sed satius visum est, hoc initio facto, Studiorum horum alumnis orexin & salivam movere, & in eorum animis plurium etiam desiderium relinquere. Hoc unum monuisse è re fuerit, Apparatum hunc, aliáque ejusmodi Virorum Doctorum Opera, ex Urbis nostræ Typographiis in publicum hac lege prodire, ne inde Ecclesiis nostris ullum præjudicium creetur. Fatemur certè, in hoc ipso Apparatu passim nonnulla admixta esse, quibus integritas Fontium, & Scripturarum certitudo nonnihil labefactari queat. veluti cùm hypotheses Neotericæ de corruptione Fontium, Versionum quarundam supra Originales Scripturas prærogativa, punctorum vocalium novitate, &c. alicubi adoptantur, & æquo pertinaciùs retinentur. Cæterùm sicut religio nobis fuit, erítque aliena scripta interpolare & lancinare, atque tum in doctorum scripta, tum in lectores etiam, more hodiernorum καθαρτικῶν, expurgatoriis suis cauteriis optima quæque scripta, sed minùs palato suo sapientia, urentium & secantium, tyrannidem exercere: ita neminem bonum jure nobis succensere posse, si propalam & modestè dissensum testificemur nostrum in iis, quæ minùs veritati congruere videntur, confidimus. Et sanè, ut ingenuè dicamus quod res est,

eſt, prævaricari nobis videntur illi, qui Verſiones faciunt authenticas, eáſque fontibus vel æquant, vel etiam præferunt. Ita enim Divinæ Providentiæ, ſi uſpiam, heic certè vigilanti & excubanti: tum Eccleſiæ fidelitati, creditum ſibi depoſitum arctè cuſtodientis, non parùm derogant. Qui Textum ex Verſione caſtigandum & emendandum ſciſcunt; perinde mihi facere videntur, ac ſi Solis motum ad horologiorum regulam exigendum decernerent. Cúmque Originales Textus à Spiritu S. dictatos, ſaltem initiò authenticos fuiſſe fateantur omnes, libenter equidèm cognoſcere velim, ecquando Spiritum S. auguſtas illas ædes & Sacra veluti templa deſeruiſſe reputent? Quòd ſi temporis illius articulus deſignari nequit, quidnî Originales Textus in poſſeſſione αὐθεντίας ſartos tectóſque relictos, nobiſcum ſuſpiciunt & venerantur? Et ſaltem hoc religiosè cavent, ne ἱερὰ γράμματα ambiguitatis & incertitudinis periculo exponantur, & τῶν μυκτηριζόντων ludibrio exponantur? Lubet rem exponere verbis Magni Viri, qui longam de Hebraici Codicis αὐθεντίᾳ narrationem, eámque luculentam, ἐπιτόμως τε καὶ συντόμως ita ad extremum contractam repræſentavit: *Neceſſum eſt*, inquit, *in mundo extare verbum Dei & Scripturam, continentem voces Spiritus Sancti. Verbum Dei & voces Spiritus ſancti in Scriptura ab Hebræis pronuntiata inſunt. Quia in eo eſt verbum à Deo olim traditum, à Patribus narratum, & omnis doctrina ſecundum pietatem: fœdus integrum Dei: promiſſio Evangelii: Prophetiæ de Chriſto & Regno ejus; quia & Prophetiæ Novi Teſtamenti in Prophetiis veteris continentur, & utriſque res geſtæ reſpondent: Hiſtoria traditiæ legis & præcepti de narrandis rebus viſis & auditis, iiſque tradendis cum volumine Legis in manus filiorum. Extant etiam promiſſiones & prædictiones, Verbum Dei per Iſraelitas ad Gentes perventurum. Extant ea, quæ recitârunt Chriſtus & Apoſtoli, & ea ſæpe efficaciora ſunt in Hebræo. Extant etiam hiſtoriæ rerum geſtarum ſub judicibus, Regibus, & poſt captivitatem Babylonicam, quas Spiritus Sanctus vidit nos aliunde non poſſe congnoſcere. Nulla ſuſpicio cadit in Iudæos corruptæ Scripturæ. Non fuit in poteſtate cujuſquam id facere. Fuerunt in populo γραμματεῖς magni nominis, quorum accuſari fidelitas non poteſt. Chriſtus & Apoſtoli jubentes ſcrutari Scripturam, nihil præmonuerunt de Hebræorum impoſtura. Puncta vocalia non faciunt dubiam fidem Hebræorum, ſed eam adſtruunt: ut & variæ lectiones. In quibus ipſis providentia Dei noſcitur. Quod verò attinet LXX. Interpretes, quid egerint, aut quomodo egerint, incertum eſt. Non probantur prophetâſſe. Auctoritas Græcæ Verſionis ſemper pependit ab Hebrææ lectione. Apoſtoli non ſunt ei teſtes infallibilitatis & dictatus Spiritus Sancti. Non conſtat, unquam per*

omnia

omnia Græcam Versionem cum Hebræo convenisse. Apostoli aliquando ea non usi. Scatet ea aberrationibus. Non est idonea, ut doceat plenam intelligentiam Scripturarum. Qui eam sequi velit, eum oportet & literas Hebræas mutare, voces addere, demare, & de significatione vocabulorum plurimorum nullam potest certitudinem habere. Hactenus Vir doctissimus, & Sacrarum Literarum, Linguarúmque callentissimus, multa equidem, quæ priùs solidè demonstrata dedit, paucis complexus. Sed supervacaneum forte otiosúmque fuerit, post tot Homeros iliadas scribere, & Athenis noctuas inferre. Sufficiat nobis necessariam cautionem adhibuisse, ut boni omnes intelligant, nos ita pretiosa permulta in hoc libro comprehensa amplecti, ut ab iisdem etiam vile discernendum putemus. Tu interim, Pie & Erudite Lector, paratis fruere, Deúm-que Patrum luminum, à quo omne donum optimum, omne donum perfectum, tanquam ex perenni fonte lætáque scaturigine descendit, mecum supplicibus votis expete, ut Sermonem suum in nobis copiosè habitare patiatur, & Israelem redimat ex omnibus angustiis suis, ad nominis sui Sacro-sancti gloriam, æternámque salutem nostram. Tiguri d. X. Kal. Febr. A.C.

MDC LXXIII.

Tuus omni fide & studio

Joh. Henricus Heideggerus.

CHRONOLOGIA SACRA

A condito Mundo ad eundem reconditum per Dominum Jesum Christum, atque inde ad ultimam Judæorum per Romanos Captivitatem deducta.

Ex sola Scriptura sacra, perpetua,

Aliquot Tabulis, cum earum probationibus comprehensa.

Per LUDOVICUM CAPELLUM. S. T. D.

& Linguæ Hebraicæ Professorem Salmuriensem.

Præfatio & Præmonitio ad Lectorem.

Cum tot jam sint, ab annis plus centum, Chronologia edita, tot Chronicorum & Annalium à condito mundo Scriptores non in celebres miraberis fortè, Lector, unde mihi venerit in mentem novam istam procudere, atque in vulgus protrudere Chronologiam hoc est, uti videtur, actum agere. Sanè si nihil hic esset quod alibi non æquè inveniretur, frustra à me susceptus esset hic labor. Verùm cùm tot sint de hoc argumento, déque annorum mundi summa & numero Scriptorum variæ sententiæ, pluresque de eo dubitandi & diversimodè sentiendi causa perplexa & obscura, cùmque sit unicuique Chronologo sua propria & peculiaris dirigendi in certas Classes & Tabulas annos mundi methodus & ratio, etsi nihil aliud esset, venia concedi mihi posset, quòd & propriam sententiam, & peculiarem methodum sequar & proferam in medium. Verùm præterea hoc mihi fuit præcipuè propositum, certum nempe & definitum annorum mundi numerum in singulis Classibus & Tabulis sedulò indagare, ac pro virili indubitatis κριτηρίοις ex solo Dei verbo apertè & solidè demonstrare; ideo spero te in brevi ista Chronologia aliquid inventurum, quod tibi satisfaciet, nec temerè, uti arbitror, alibi invenies, brevitatem scilicet cum claritate & demonstrationum pondere ac certitudine conjunctam, quantum id à me post tot aliorum labores, in tam perplexo & obscuro argumento fieri potuit, magna cum accuratione. In historia & rerum eventibus narrandis atque explicandis non immoror, illa enim per se satis nota sunt & plana illis quibus S. Scripturæ lectio est familiaris; rerum seriem & annorum summam præcipuè persequor & indago, ac demonstrare conor. Calculum τῶν LXX. & Samaritanorum, quantum fieri potuit, cum eo qui ex originario textu Hebraico colligitur, compono & concilio, non omnino fortè infeliciter. Annorum ab Exodo ad conditum à Salomone Templum, numerum annis totis centum supra vulgo receptam summam auxi, cujus augmenti causam & rationem reddo non inidoneam, ne dicam certam & indubitatam demonstrationem, unde Judicum historia, quæ aliàs perplexa, & involuta ac plurimis difficultatibus impedita est, facilis, plana & expedita redditur. Historiam Regum Judæ & Israelis, in annorum, qui singulis Regibus tribuuntur, numero intricatam admodum, & non quidem contradictionum, sed saltem ἐναντιοφανῶν plenam concilio ac perspicuam reddo, submotis & explanatis, quæ in ea occurrunt circa annorum numerum difficultatibus atque spinis, satis, uti puto, clarè & feliciter, supra quàm ab aliis quantum quidem ego novi, factum ante me est. Septuaginta annorum Captivitatis Babylonicæ, Persicæ item & Græcorum Monarchiæ, ut & septuaginta Hebdomadum Danielis initium & finem exquiro, pono ac demonstro, quantum fieri potest, accuratè; unde historia sacra cum exotica & profana aptè connectitur, & deducitur usque ad initium Ecclesiæ Christianæ per Apostolorum prædicationem constitutæ ac constabilitæ, in Jerosolymorum & Reipublicæ Judaicæ eversione, Judæorúmque rejectione, ac per totum orbem habitabilem dispersione.

In his omnibus, sicubi à vulgò recepta Chronologorum sententia deflecto, certam mei dissensus rationem reddo. Denique dedi ubique, ut potui, operam, ut in his tum legendis, tum, si libet, examinandis causam non habeas justam conquerendi, te tempus & operam frustra collocasse, sed potiùs gratulandi quòd nova hinc tibi in sacra Historia lux affulserit. Quare si quem hinc ad te fructum redire sentias, Deo Opt. Max. omnis boni, veri & lucis fonti & auctori, gratias agito, méque illi precibus tuis commendato.

CHRONOLOGIÆ SACRÆ.
TABULA PRIMA
Decem primorum Patriarcharum stemma, & annorum vitæ summam complectens ad Diluvium usque, idque juxta triplicem, Judæorum, Græcorum & Samaritanorum calculum.

	Secundum textum Hebr.						Secundum LXX. Interp.					Secundum Samaritanos.				
	Genuit anno vitæ suæ.	Vixit postquam genuit.	Vixit in universum.	Anno Mundi. Natus est.	Obiit.		Genuit anno vitæ suæ.	Vixit postquam genuit.	Vixit in universum.	Anno Mundi. Natus est.	Obiit.	Genuit anno vitæ suæ.	Vixit postquam genuit.	Vixit in universum.	Anno Mundi. Natus est.	Obiit.
1 Adam	130	800	930	1	930		230	700	930	1	930	130	800	930	1	930
2 Seth	10	807	812	130	1042		205	707	912	230	1142	105	807	912	130	1042
3 Enos	90	815	905	235	1140		190	715	905	435	1340	90	815	905	235	1140
4 Kainan	70	840	910	325	1235		170	740	910	625	1535	70	840	910	325	1235
5 Mahalaleel	65	830	895	395	1290		165	730	895	795	1690	65	830	895	395	1290
6. Jared	162	800	962	460	1422	a. Ed. Gr. Comment. b. Hier. Eus. & Aug.	162	800	962	• 960	1922	62	785	847	460	1307
7 Enoch	65	300	365	622	987		165	200	365	1122	1487	65	300	365	522	887
8 Matusala	187	782	969	687	1656		a. 187 b. 167	782 802	969	1287	2256	67	653	720	587	1307
9 Lamech	182	595	777	874	1651		188	{ 565 555	753 723	{ 1474 1454	2227 2207	53	600	653	654	1307
10 Noe	500	450	950	1056	2006		500	450	950	{ 1662 1642	2612 2592				707	
Diluvium.			Duravit.	Cœpit.	Desiit.				Duravit.	Cœpit.	Desiit.			Duravit.	Cœpit.	Desiit.
			1	1656	1657				1	{ 2262 2242	2263 2243			1	1307	1308

NOTÆ IN PRÆCEDENTEM TABULAM PRIMAM.

Eusebius initio Chronici sui Græci, quod collegit & notis suis illustravit Josephus Scaliger, comparat inter se Judæorum ex Textu Hebræo, Græcorum ex Translatione LXX. Interp. & Samaritanorum ex proprio codice, calculum annorum vitæ decem priorum Patriarcharum, qui ante Diluvium vixerunt, quorum genealogia habetur Genes. cap. 5. Ex illa collatione Tabulam hanc construximus, ut ex uno oculi jactu & obtutu collatio ipsa institui & intelligi facilè possit. Addit etiam ibidem Eusebius Africani, celebris ante tempora sua Chronologi, de iisdem Patriarchis calculum; sed quia is parùm & fermè nihil distat à calculo LXX. Interp. satis esse duximus, in Notis hisce nostris observare, si quando à LXX. Interp. discedat Africanus. Similiter quia calculus Samaritarum, quem Scaliger habet in opere suo de Emendatione temporum, parum differt ab illo quem habet Eusebius, satis fuerit hic annotare alterius ab altero discrimen. Porrò in calculo Judæorum, qui ex hodierno Textu Hebræo instituitur, omnia sunt plana & expedita, nihil in eo est difficultatis. Liquet enim ex eo, novem priores Patriarchas omnes obiisse diem suum ante Diluvium, adeóque Mathusalam (qui omnium consensu fuit Patriarcharum omnium μακροβιώτατος) mortuum esse anno, quo contigit Diluvium, hoc est, paulò antequam inciperet Diluvium. Calculum autem LXX. Interp. quod attinet, hoc primò in eo observandum venit, quod scilicet in sex Patriarchis, nempe quinque prioribus, & præterea Enocho (qui ordine septimus est) anno quo in Hebræo Textu dicuntur genuisse filium, LXX. Interp. addunt centum annos, quos mox detrahunt annis illis, quos iidem Patriarchæ dicuntur in Hebræo vixisse post genitum filium, ita ut sic consensus sit inter LXX. Interp. & Hebræum Te-

Textum in summa annorum, quibus illi Patriarchæ dicuntur vixisse in universum. Hæc centum annorum additio & detractio non potest esse à casu & errore aliquo seu lapsu Librarii, sed consultò & deditâ operâ, mutationem illam factam esse certum est. Et fortè non ab ipsis LXX. Interp. sed ab ipso, qui primus ex ipsorum autographo Biblia Græca descripsit & publicavit, facta est illa mutatio. (*De codicum Hebraicorum variatione in his numeris, & de hisce rationibus, vide Preleg. de versione Græca LXX. Interp. sect. ult.*) Quo autem consilio factum id fuerit, duplex reddi potest à veri specie non aliena ratio, quam utramque Augustinus libro de Civitate Dei attigisse videtur. Hoc nempe primum dici potest, auctorem illius mutationis (sive ipsi fuerint LXX. Interp. sive quis alius) fuisse in ea sententia, in qua olim multi fuerunt, (& etiamnum sunt hodie fortè non pauci rerum imperiti) primos scilicet illos Patriarchas non fuisse multò μακροβιώτερους quàm hodie vulgo sunt jam à multis seculis homines; Nempe vixisse eos ad summum annos duntaxat 75. & 80. proindèque eum existimâsse, annos quibus dicuntur in Scriptura vixisse, esse duntaxat *μηνιαίης menstruos*, hoc est, non 360. aut 365. sed 30. tantùm, dierum, ita ut duodecim ejusmodi anni unum duntaxat solarem confecerint. Hoc posito cùm videret posse sibi objici sex illos Patriarchas, quorum alius genuisse dicitur (ex Heb. Textu) anno ætatis 65. alius 70. alius 90. alius 105. alius denique 130. hoc est, secundùm illam rationem anno ætatis 5. 6. 7. 8. 9. qui omnes sunt infra pubertatis annum, qui definitur annus ætatis decimus quartus, ut declinaret illam objectionem, videtur consultò adjecisse illorum annis centum alios, ut sic invenjantur omnes genuisse circa vel post pubertatis annum, anno nempe ætatis vel 14. vel 17. aut verò etiam vigesimo. Hæc una videtur esse ratio mutationis illius in annorum numero factæ, quæ ab Augustino reddi videtur libro decimo quinto de Civitate Dei, capite duodecimo.

Altera potest hæc afferri. Dato annos illos solares fuisse dierum 365. quales sunt hodie, existimare potuit ille Corrector, eam tum fuisse rationem & proportionem annorum pubertatis ad longissimum vitæ hominum, jam à multis seculis, curriculum. Jam verò decimus-quartus annus (qui primus pubertatis annus censetur, quo mares primùm apti ad gignendum esse existimantur,) non est nisi quinta aut sexta pars longissimi vitæ hominum curriculi, hoc est 70. vel 80. annorum. Eandem itaque videtur ille existimâsse fuisse tum temporis rationem pubertatis ad annos vitæ illorum hominum, ut non priùs cœperit quisquam gignere quàm attigisset quintam aut sextam curriculi vitæ suæ partem. Quin etsi 14 annus definiatur jam pubertatis annus, paucissimi tamen sunt & pænè nulli, qui tam maturè incipiant dare operam liberis, vixque videas hodie patrem ullum qui non sit 20. aut 18. vel ut minimum 16. annos natus, qui quadrans est aut quinta pars longissimi vitæ hominum curriculi. Jam verò annus 65. quo Enoch & Mahaleel dicuntur in Hebræo genuisse, vix est decima-quinta pars vitæ ipsius Mahaleel, aut sexta vitæ Enochi, cujus tamen vita duplo brevior fuit quàm reliquorum omnium Patriarcharum ante Diluvium. Annus autem 105. quo Seth dicitur genuisse, non est nisi decima pars vitæ ipsius. Denique annus 130. vitæ Adami, quo Adam dicitur genuisse Sethum, non est nisi septima pars totius curriculi vitæ Adami. Atqui jam ante Sethum Adam alios susceperat liberos Abelem & Cainum. Itaque ut tum eadem propemodum servaretur proportio, quæ jam per tot secula servata est à Natura in generatione hominum, ut nempe homines tum temporis gignere primò cœperint, quum exegerant longissimi vitæ suæ curriculi quadrantem aut quintam partem, putavit ille Corrector addendos esse 100. annos illis quibus primi Patriarchæ dicuntur in Hebræo gignere cœpisse. Eóque faciliùs illuc inclinâsse videtur, quòd videret decem illorum Patriarcharum nonnisi quatuor esse, qui dicantur genuisse ante annum centesimum. Reliqui enim dicuntur superâsse centesimum annum quum gignere cœperunt. Ita ut potuerit ille facilè existimare, errore aliquo & lapsu Librarii detractos fuisse quatuor illis Patriarchis, adeóque & Adamo & Setho, centum annos, quos ille addendos vel potiùs restituendos esse censuit. Hæc posterior ratio ab Augustino innui videtur lib. 15. de Civitate Dei cap. 15. verbis: *Tanto serior fuit proportione pubertas, quanto vitæ totius major annositas.*

Jam verò ex illa centum annorum additione factum est, ut æra Diluvii, quæ ex Translatione Græca LXX. Interp. colligitur, posterior sit 606. annis verâ Diluvii æra, quæ ex Textu Hebræo habetur, uti planum fit ex Tabula. Indidem est quòd secundùm calculum LXX Interp. omnes Patriarchæ (solo Adamo excepto) alio planè Mundi æræ anno & nati & defuncti esse inveniantur, quàm ex Hebræorum calculo colligitur.

Observandum est secundò, in calculo, qui est secundùm LXX. Interp. variam esse codicum Græcorum, in annorum notatione, lectionem, & primò quidem in numero annorum, quibus Mathusalah dicitur genuisse Lamechum. Nam Eusebius, eúmque secutus Hieronymus in Chronico & alibi (puta Traditionibus Hebraicis in Genesin) adeóque Augustinus loco modò citato ex libris de Civitate Dei, testantur Mathusalam secundùm LXX. Interp. genuisse Lamechum anno ætatis suæ 167. post genitum autem Lamechum vixisse 802. in universum autem annos vixisse 969. Atque sic habet editio Romana Græcolatina τῶν LXX. Lutetiæ recusa anno Christi 1628. Unde sequitur (si id verum est) Mathusalam vixisse ut minimùm annos 14 vel 15. post Diluvium. Quod Eusebius, & Hieronymus, & Augustinus agnoscunt & mirantur, & qua ratione id fieri potuerit, magnam ajunt fuisse & famosissimam in Ecclesia, suo tempore, quæstionem planè insolubilem. Quam Hieronymus Traditionibus Hebraicis in Genesin, & Augustinus lib. 15. de Civitate Dei cap. 13. non aliter solvunt quàm ex Textu Hebræo, ex quo liquet Mathusalam obiisse anno ipso Diluvii. Nisi quod Augustinus sub finem illius capitis innuere videtur aliquam fuisse variam codicum lectionem in numero illo 167. annorum Mathusalæ; dicit enim in nonnullis codicibus, nempe Græcis tribus, uno Latino, & Syro uno, consentientibus, inveniri Mathusalam obiisse 6. annis ante Diluvium. Quod verum esse non

potest nisi pro 167. legatûr 187. uti mox demonstrabitur.

Et sanè Africanus (qui secutus est Translationem LXX. Interp.) aupud Eusebium in Chronico Græco, dicit, Mathusalam genuisse Lamechum anno ætatis suæ 185. ubi omnino errore Librarii vel Typographi scriptum est ρπε pro ρπζ, hoc est, 185. pro 187. Manifestum hoc est ex Georgio Syncello, quem citat Scaliger in notis suis ad Eusebium pag. 242. his verbis: τῷ ρπζ ἔτει τοῦ Μαθουσάλα φέρουσι τὴν γένεσιν Λάμεχ, οἷς ὁ Ἀφρικανὸς ἀκολουθήσας τῷ βσξβ ἔτει τοῦ κόσμου τὸν ἐπὶ Νῶε κατακλυσμὸν ἐστοιχείωσε. hoc est: *Sunt qui 187. Mathusalæ anno assignant nativitatem Lamechi, quos secutus Africanus Diluvium quod sub Noacho contigit, anno æra mundi 2262. assignavit.* Rursus idem Syncellus ibidem pag. 243. Ἀπὸ Ἀδὰμ ἕως κατακλυσμοῦ ἔτη βσμβ, οὕτω γὰρ καὶ ὁ Εὐσέβιος, καὶ ὁ ἀληθινὸς λόγος, καὶ τὰ πλεῖστα τῶν Μωσαϊκῶν ἀντιγράφων περιέχουσι κατὰ τὴν τῶν ο΄ ἔκδοσιν. Ὁ μέντοι Ἀφρικανὸς βσξβ ἐλογίσατο ἔκ τινων σπανίων ἀντιγράφων οὕτως περιεχόντων. hoc est, *Ab Adam ad Diluvium usque sunt anni 2242. Sic enim & Eusebius habet, & vera supputatio, & plerique librorum Mosaicorum codices, juxta Translationem LXX. Interp. Africanus autem annos computat 2262. ex paucis nonnullis exemplaribus quæ sic habent.* Item Ἀφρικανὸς δὲ πρὸς Εὐσέβιον ἀπὸ Ἀδὰμ ἕως κατακλυσμοῦ ἔτη κ΄. hoc est, *Africanus dissentit ab Eusebio annis 20. in summa annorum ab Adam usque ad Diluvium.* Ex his manifestum est Africanum secutum quædam Translationis LXX Interp. exemplaria, computâsse ab Adam ad Diluvium annos 2262. annos nimirum 20. plures, quàm Eusebius ex aliis ejusdem Translationis exemplaribus numerat, idque non aliunde esse quàm quòd Africanus in quibusdam codicibus Græcis invenit scriptum, Mathusalam natum fuisse annos 187. cùm genuit Lamechum, cùm alii plerique omnes codices (quos Eusebius & Syncellus secuti sunt) numerent duntaxat 167. Sed nec solùs Africanus ab Adam ad Diluvium annos numerat 2262. verùm etiam Epiphanius, (citante ibidem eodem Scaligero) & Fasti etiam Siculi, quod verum esse (uti dixi) non potest, nisi statuatur Mathusala natus annos 187. quum genuit Lamechum.

Ex his omnibus liquet, non omnes omnino codices Translationis LXX. Interp. habuisse 167. annos, uti volunt Eusebius & Syncellus, sed quosdam saltem (fatente vel invito ipso Syncello) habuisse 187. Quod & ipse Eusebius videtur agnovisse, nam postquam de Mathusala dixit οὗτος κατὰ τὰς πανταχοῦ βίβλους ὑπερέβη τὸν κατακλυσμὸν ἔτεσι ιε΄ ὡς ἄπορον ποῦ διεσώθη ἐν τῷ κατακλυσμῷ, hoc est, *Is secundùm omnes qui ubique sunt codices supervixit Diluvium annos 15. ita ut difficile sit explicatu, ubinam tempore Diluvii servatus sit ab aquarum inundatione.* Immediatè deinde subjicit, τινὰ δὲ τῶν ἀντιγράφων ἔχει, ὅτι ψπβ΄ ἔτη ἐπέζησεν μετὰ τὸ γεννῆσαι αὐτόν, hoc est, *Nonnulli tamen codices habent, ipsum annos 782. vixisse postquam genuit.* Ex his colligere licet, codices illos qui Mathusalæ annos tribuunt 782. post genitum Lamechum, tribuisse illi annos 187. ante eum genitum, quia alioqui Mathusala non vixisset annos 969. (qui tamen est constantissimus annorum vitæ ipsius numerus) sed duntaxat 949. quod absurdum est, sic enim Mathusala non fuisset Patriarcharum omnium μακροβιώτατος, quin Noe & Jared eum annorum numero, etiam secundùm LXX. Interp. superarent. Fallitur ergò Eusebius (& post eum Syncellus) quum rejiciens lectionem illam, quæ tribuit Mathusalæ annos 782. post genitum Lamechum, dicit sic futurum esse, ut numerus annorum vitæ Mathusalæ sit duntaxat 949. Minimè verò, inquam, id sequitur, quia proculdubiò exemplaria illa tribuebant ante genitum Lamech annos 187. non verò 167. Ex his itaque paucis exemplaribus debuerant Eusebius & Syncellus deprehendere vitium reliquorum codicum, qui annos duntaxat 167. tribuunt Mathusalæ, potiùs quàm ut ea exemplaria vitii & erroris redarguerent. Certum est, etiam illa exemplaria tria Græca cum uno Latino & uno Syro, in quibus (uti novimus) Augustinus dicit inveniri Mathusalam obiisse annis sex ante Diluvium. Certum, inquam, est ea tribuisse Mathusalæ annos 187. ante genitum Lamech, aliter enim verùm non erit Mathusalam obiisse 6. annis ante Diluvium. At si illi dentur 167. anni, manifestum est ex tabula, obiisse eum annis sex ante Diluvium, obierit nempe anno mundi 2256. Diluvium autem contigerit anno mundi 2162. Denique editiones nonnullæ Græcæ hodiernæ Translationis LXX. Interp. totidem annos Mathusalæ tribuunt, quot Textus Hebræus illi tribuit, nempe 187. ante genitum Lamech, 782. verò post eum genitum. Sic enim habet (Geneseos v. 25.) editio Basileensis apud Hervagium anno Christi 1545. & illa quæ est Wecheli anno Christi 1597. quæ posterior editio nequidem hîc annotat variam ullam lectionem, quasi omnes codices & editiones hîc consentirent, cùm tamen editio Bibliorum Regia Antuerpiensis Plantini sequatur antequam illam Eusebianam lectionem, in ea tamen mendum est, nam istic πέντε pro ἑπτὰ scriptum est, quod vitium hæret & in Latina versione, quæ est illi ex adverso facta ex Græco, unde liquet, non esse vitium Typographicum, sed errorem & hallucinationem illius, qui præerat illi editioni, qui non animadvertit vitium esse in voce illa πέντε pro ἑπτά. Hæc menda sublata est in editione Parisiensi Græcolatina, τῶν LXX. facta anno Christi 1618.

Ex his omnibus planum est, falsam esse, & adulterinam illam, quam Eusebius, Hieronymus & Augustinus ajunt fuisse omnium fermè sui temporis codicum Græcorum lectionem, quæ Mathusalæ annos duntaxat 167. tribuit ante natum Lamechum. Veram contra & genuinam esse illam, quam secutus est Africanus, quámque habuerunt pauca quædam exemplaria, quorum & Augustinus & Eusebius & Syncellus meminerunt, quæque confirmatur hodiernis quibusdam Græcæ Bibliorum τῶν LXX. Translationis editionibus. Quis enim putet LXX. Interp. tam imprudentes fuisse, ne stupidos dicam, ut sic rationes & calculum suum instituerint, ut ex eo inveniatur Mathusala aliquot annos vixisse post Diluvium, nec fuisse tamen in arca cum Noacho receptum: & Eusebius quidem hîc, tanquam in pice mus hæret, & Syncellus quidlibet mavult τερατολογεῖν, quàm ut codicum suorum Græcorum vitium & errorem hîc agnoscat, aut corrigere & emen-

emendare velit ex Africano. Atque hæc prima varia lectione, quæ in codicibus Græcis occurrit in hoc annorum epilogismo secundùm Translationem LXX. Interpretum. Sed & alia videtur esse varia lectio in numero annorum, quos Lamech dicitur vixisse post genitum Noachum. Nam hodiernæ editiones Græcæ omnes Translationis LXX. Interp. etiam ipsa Romana seu Parisiensis, habent annos 565. Quæ lectio confirmatur ex Augustini lib. 15. de Civitate Dei cap. 20. ubi disertè ait, in Hebræo esse annos 30. plures quàm in Græco. Cùm itaque in Hebræo dicatur vixisse annos 595. post natum Noë, sequitur in Græco esse 565. Liquet idem ex summa annorum, quos secundùm LXX. Lamech vixit in universum, vixit nempe annos 753. quod verum esse non potest, nisi post genitum Noachum annos vixerit 565. cùm ante eum natum dicatur vixisse duntaxat annos 188. In Eusebii tamen Chronico Græco dicitur vixisse annos φλε, hoc est, 535. post natum Noachum. Nec videtur esse Librarii vel calcographi lapsus pro φξε, addit enim isthic Eusebius vixisse Lamechum ad annum usque Noë φλε, hoc est, 535. quod verum esse non potest nisi & præcedens numerus sit φλε 535. Aut verò dicendum est, in utroque numero lapsum esse Librarii aut Typographi, aut collectoris ipsius Scaligeri, & utrobique scriptum esse mendosè φλε pro φξε, quod est vero magis consentaneum. Nam certum est Eusebium primò scripsisse φξε, 565. Hieronymus enim qui Eusebii Chronicon Latinè vertit, habet DLXV. & omnino Lamech juxta calculum LXX. interp. vixit ad annum usque Noë, 565. non verò 535. Nam mortuus est Lamech juxta LXX Interp. anno mundi 2207. Noë verò juxta eosdem natus est anno mundi 1642. quibus si addas annos 565. exurget annus mundi 2207. quo obiit Lamech juxta LXX. Interp. Itaque vitiosa est omnino illa Græci Chronici Eusebiani apud Scaligerum lectio, quæ habet φλε, legendumque utrobique φξε, quomodo legit Hieronymus, consentientibus etiam hodiernis Græcis S. Bibliorum editionibus omnibus, idque postulante & flagitante rei rei ipsius veritate. Hoc mendo sublato dicendum est Lamechum natum esse (secundùm Eusebium, Hieronymum & Augustinum, qui volunt eum genitum anno 167. vitæ Mathusalæ) anno mundi 1454. mortuum verò anno 2207. vixit nempe annos 753. in universum juxta LXX. Interp.

Observandum est denique, & in numero annorum Lamechi plurimum distare LXX. Interp. ab Hebr. Textu. Nam ubi Textus Hebr. habet annos 182. ante natum Noachum, Græcus habet 188. Ubi Hebræus habet 595. post natum Noam, Græcus habet duntaxat 565. Denique ubi Hebræus habet 777. Græcus habet 753. Et quidem constantissimè, sic enim habent hodierni codices Græci omnes, sic & Africanus apud Eusebium, sic & Eusebius in Græco Chronico, sic & Hieronymus in Latino quod ex Græco convertit. Suspicator tamen (& quidem jure meritò) Augustinus vitium esse in illis numeris, & quidem antiquissimum, ab eo nempe qui primus Græca Biblia transcripsit ex Ptolomæi Bibliotheca. Sic ille lib. 15. de Civitate Dei cap. 13. *Credibilius quis dixerit, cùm primùm de Bibliotheca Ptolomæi describi ista cœperunt, tunc aliquid tale fieri potuisse in codice uno scilicet primitus inde descripto, unde jam latiùs emanârit, ubi potuit etiam accidere scriptoris, hoc est, Librarii error: & hoc in illa quæstione de vita Mathusalem non absurdum est suspicari, & in illo alio, ubi superantibus 24. annis summa non convenit.* Nam his postremis verbis Augustinus intelligit annos Lamechi, qui juxta Hebræum superant annis 24. numerum annorum qui habetur in Translatione LXX. Interp. Nam juxta Hebræum vixit in universum 777. annos: secundum verò LXX. vixit duntaxat annos 753. Idem August. ibidem paulo post: *Itaque illa diversitas numerorum aliter se habentium in codicibus Græcis & Latinis, aliter Hebræis, &c. scriptoris tribuatur errori, qui de Bibliotheca supradicti Regis codicem describendum primus accepit.* Sed & hinc confirmatur illa Augustini suspicio, nempe à LXX. Interp. scriptum primo fuisse Lamechum natum annos 182. (non verò 188.) genuisse Noachum, quomodo est in Hebræo, quia sic fiet ut Mathusala secundùm calculum τῶν LXX non minus quàm juxta Textum Hebræum obierit anno ipso diluvii. Si enim Lamech anno ætatis suæ 182. genuit Noachum, Noë ipse natus fuerit A M. 1656. Diluvium autem contigerit anno mundi 2256. quo anno secundùm epilogismum LXX. Interp. invenitur obiisse Mathusalam, uti planum est ex Tabula. Est autem omnino verisimile, calculum à LXX. Interp. (vel ab eo qui primus describendo ex eorum autographo mutationem in numeris induxit certo consilio) ita fuisse institutum, ut ex eo planum fit Mathusalam Patriarcharum omnium μακροβιώτατον, anno ipso Diluvii, hoc est, paucis diebus ante Diluvium obiisse, quomodo manifestum est ex Hebræorum epilogismo id revera sic contigisse. In hoc itaque fuerit discrimen τῶν LXX. ab Hebræo Textu, quòd non eodem æræ mundi anno Diluvium secundùm utrosque contigit. Nam secundum Hebræos contigit anno mundi 1656. At juxta LXX. Interp. contigerit anno mundi 2256. verùm in hoc inter utrosque consensus fuerit, quòd eo anno mundi, quo utrique statuunt contigisse Diluvium, eodem statuunt Mathusalam obiisse. Quin & hoc verisimile est, non fuisse inter utrosque aliud discrimen, præterquam in illis 600. annis, quos certo consilio (uti dictum est) addiderunt supra Hebræorum epilogismum, Itaque suspicor eodem Librarii errore mendum irrepsisse in 565. annis illis, quibus Lamech supervixisse dicitur post natum Noachum, ut ab eo scriptum sit φξε pro φϟε, h. e. 565. pro 595. Unde ex consequenti natus error in summa annorum, quibus Lamech vixit 753. quæ distat ab illa quæ in Hebræo est 777. annis (ut notavit Augustinus) 24. Nempe ex 188. annis qui præcesserunt nativitatem Noë, & 565. quibus vixit post natum Noam, oritur summa annorum 753. Hac ratione juxta LXX. natus fuerit eo anno, quo secundùm Hebræos contigit Diluvium, nempe anno mundi 1656: Diluvium autem juxta LXX. annis 600. seriùs contigerit quàm ex Hebræo constat contigisse, idque propter 600. annos quos sex prioribus Patriarchis certo consilio, certáque de causa, quam explicuimus, addiderunt supra Hebræorum epilogismum. Quicquid est inter eos, & Hebræum Textum (præter sexcentos illos

annoa) in numeria annorum discriminis, id omnino videtur non esse ab ipsis LXX. Interp. sed à Librariorum lapsu & errore, uti vult Augustinus, quicquid contrà clamet Georgius Syncellus.

Ad epilogismum autem Samaritarum quod attinet, observandum est primò, nihil eorum calculum distare ab Hebræorum calculo in quinque prioribus Patriarchis, & in Enocho, sed duntaxat in Jared, Mathusala, & Lamecho. Nam quod Eusebius in Chronico Græco scribit. Enochum anno ætatis suæ 60. genuisse Mathusalam, error est vel Typographi aut Librarii, qui ξ pro ξε scripsit, non error ipsius Eusebii, qui procul dubio scripserat ξε. Quod hinc manifestum est, quia immediate subjicit *μετετέθη ἐν ἔτει ρπ τοῦ Νῶε*, hoc est, *Translatus est anno* 180. *Noachi*; Quod stare non potest nisi Enoch anno ætatis suæ 65. genuerit Mathusalam, proindéque annos vixerit non 360. sed 365. Quod & hinc confirmatur. Georgius Syncellus (qui secutus est Eusebium) citante Scaligero, ait, *Samaritarum calculum breviorem esse Hebræorum calculo annis* 349; quod stare etiam non potest nisi Enoch ætatis suæ 65. genuerit Mathusalam, uti planum est ex Tabula. Denique Chronographium Samaritarum, quod Scaliger in lib. de Emendatione temporum produxit, totidem Enocho assignat annos, nempe 65.

Observandum est secundò, quòd etsi Samaritarum calculus ab Hebræo in æra Diluvii, & anni postremorum trium Patriarcharum plurimum distet, tamen in hoc cum Hebræo conveniat, quòd etiam secundùm Samaritas Mathusala obiit eo anno, quo secundùm illos contigit Diluvium, nempe anno mundi 1307. Quo etiam anno secundùm eosdem obiit & Lamech Noachi pater, & Jared ejus proavus. Quod & Eusebius ibidem notavit. Nam de uno quoque trium illorum Patriarcharum dicit, *ἐπέζησεν ἕως* vel *μέχρις αὐτοῦ τοῦ κατακλυσμοῦ*. Unde rursus confirmatur hic Samaritarum epilogismus, qualia in Tabuls hac nostra exhibetur, quem diu post constructam tabulam deprehendimus accuratè convenire cum iis, quæ de Samaritarum epilogismo nuper notavit Joan. Morinus (præfatione quam præfixit editioni Parisiensi Translationis Græco-Latinæ LXX. Interp. factæ anno Christi 1618. ex codice manuscripto Pentateuchi Mosaici Samaritanorum. Idem Samaritarum epilogismus confirmatur ex literis viri doctissimi Domini Golii, ad me scriptis 9. Mart. 1630. In quibus notat eandem à Textu Hebraico Samaritani codicis discrepantiam seu variationem, quæ hic in Tabula nostra annotata est. Notandum autem est apud Eusebium in Chronico Græco, esse vel Eusebii errorem vel Typographi aut Librarii lapsum, in eo quòd Cain dicitur vixisse ad Noachi usque annum φκα, Mahaleel autem ad annum usque ejusdem Noë φπε: nam pro φκα scribendum est φκη, hoc est, 528. & pro φπε, scribendum est, φπγ, hoc est 583. Alioqui ipse Eusebius sibi non constabit illis numerorum notationibus. In reliquis Patriarchis notatio quam habet (quo scilicet Noachi anno singuli eorum obierint) est consentanea, & cum toto isto Samaritarum calculo, qui est in Tabula hac nostra, quadrat. Observandum est tertiò discrimen, quod est inter istum Samaritarum, & illum, qui est Hebræorum calculum. Hoc discrimen manifestum est ex Tabula, tum in annis quibus tres illi Patriarchæ Jared, Mathusala, & Lamech dicuntur cœpisse gignere, tum in annis quos dicuntur vixisse postquam genuerunt: in utroque enim non parum discesserunt Samaritæ ab Hebræo. Unde ex consequenti ortum est discrimen, quod inter illos & Hebræo intercedit in æra tum nativitatis, tum mortis trium illorum Patriarcharum, tum etiam in æra Diluvii, quàm breviorem faciunt illâ quæ est Hebræorum annis 349. uti rectè & congruenter notavit Georgius Syncellus supra laudatus. Atque hinc fit manifestum, immeritò à Scaligero (in notis ad Euseb. pag. 243.) reprehendi Syncellum illum, eo quòd dixerit calculum Samaritanorum ab Hebræo in æra Diluvii differre annis τμθ, hoc est, 349. ab epilogismo autem τῶν LXX. annis πλ, hoc est, 930. In his Scaliger ait, Syncellum hallucinari, eo qood computet annos ab Adam usque ad dilovium; mendosè, cùm anni isti sint ad natum Noë, non ad Diluvium usque deducti. Verùm gravissimè hic hallucinatus est ipse Scaliger, quum ait ex Samaritanorum dinumeratione ab Adam ad natum Noë colligi annos 1327. Ad Diluvium autem annos 1947. Nam ex Tabula hac nostra, quam juxta Eusebianam Samaritarum dinumerationem construximus, luce clarius est, à rerum exordio ad natum Noë annos esse duntaxat 707. ad Diluvium autem 1307. Diluvium nempe anno 600. vitæ Noachi contigit, annos itaque qui deducendi erant ad Diluvium usque, Scaliger ad natum Noë computavit: quæ est ea ipsa hallucinatio, quam immeritò Georgio Syncello tribuit. Quod autem Scaliger numerat annos 1327. non verò 1307. inde est, quod calculo Eusebiano putat addendos esse annos 20. ex Samaritarum Chronographio, quod ipse protulit in libro de emendatione temporum. Nam ubi Eusebius ait, Mahalaleelem natum fuisse annos ξε, hoc est, 65. quum gigneret Jared, Scaliger emendandum censet οε, hoc est, 75. ex suo Chronographio; Item ubi Eusebius ait Mathusalam natum fuisse annos ξζ, hoc est, 67. quum gigneret Lamechum, Scaliger emendat οζ hoc est, 77. ex eodem Chronographio. De qua Scaligerana emendatione mox dicetur. Quod verò ait idem Scaliger, ex Samaritanorum dinumeratione colligi ad Diluvium annos 1947. non sibi constat, & fallitur annis 20. Nam si, uti falsò putat, Samaritæ ab Adam ad natum Noë computant annos 1327. sanè ad Diluvium usque non numerabunt nisi annos 1927. siquidem Dilovium contigit anno vitæ Noæ 600. Sed putavit fortè Scaliger rursus hic esse addendos 20. illos annos, quos ex emendatione sua jam antea addiderat calculo Eusebiano, quæ mera est hallucinatio. Benè ergo & congruenter Syncellus notavit excessum seu discrimen æræ Diluvii, quod est inter Hebræos. LXX. Interp. & Samaritas. In hoc duntaxat fallus est, quod ait Samaritarum calculum distare ab illo qui est juxta LXX. annis duntaxat πλ, hoc est, 930. cùm revera distet annis 935. uti liquet ex Tabula. Rectè autem dixit, calculum Hebræorum superari ab illo, qui est secundùm LXX. annis φπς, hoc est, 586. quia ex illorum Græcorum Codicum mente (quos Syncellus secutus est) qui Mathusalæ dant annos 167. quum genuit Lamech, æra Diluvii incidit in annum mundi 2242.

2242. à quibus si subducas 1656. quæ est æra Diluvii secundùm Hebræos, restant 586. anni.

Scaliger in opere de Emendatione temporum profert Chronographium quoddam Samaritarum, in cujus fine attexitur epilogismus annorum Patriarcharum illorum, qui ante & post Diluvium ad Abrahamum & Mosem usque vixerunt. In hoc epilogismo Mahalaleeli tribuuntur non 65. anni (quot illi tribuit Eusebius ante genitum Jared) sed 75. similiter Lamecho tribuuntur non 67. sed 77. anni. Atque hinc Scaliger vult corrigi & emendari Eusebium, sicque annis 20. longiorem facit æram Diluvii, quàm eam facit Eusebius, & post eum Syncellus. Sed sine necessitate Scaliger urget emendationem illam, qua conturbatur totus ille Eusebianus Samaritarum calculus. Nec tantæ est auctoritatis Chronographium illud Samariticum Scaligeri, ut præferri debeat Eusebiano; (quod confirmari diximus codice M. S. Pentateuchi Samaritici Joan. Morini) maximè cùm ipse Scaliger, in notis suis ad Chronographium illud, agnoscat nonnulla esse in epilogismo, qui illi subjicitur, absurdissima. Præstat itaque Samariticum Scaligeri epilogismum ex Eusebiano corrigere, quàm Eusebianum ex Scaligerano. Nam si admittitur illa Scaligeri emendatio, sequetur Jared & Mathusalam obiisse anno mundi 1317. Lamechum autem A. M. 1327. eodémque anno contigisse Diluvium. Ita Mathusala obierit annis 10. ante Diluvium, quod non videtur convenire, neque id congruit cum Hebræorum, neque cum genuino τῶν LXX. epilogismo, quorum uterque statuit mortem Mathusalæ in anno ipso Diluvii, uti ex suprà dictis videre est. Nec verisimile est voluisse Samaritas ita calculum suum instituere, ut alio quam Diluvii anno obierit Mathusala. Falsum etiam erit quod annotat Eusebius in Chronico Græco, tres istos Patriarchas Jared, Mathusalam & Lamechum vixisse ad ipsum usque Diluvium.

Porrò cur Samaritæ tam longè ab Hebræo in tribus illorum Patriarcharum annis assignandis discesserint, cur longiùs adhuc multo ab epilogismo τῶν LXX. recedant, causam nec video, nec suspicari aut conjicere possum, imò neque facilè mihi persuaserim eos ab Hebræo hac in parte discedere voluisse, cùm in reliquis Patriarchis exactè cum eo conveniant. Et sanè si Hieronymus audiatur, omnino non discesserunt. Nam in quæstionibus seu traditionibus in Genes. ubi famosam quæstionem solvit, *qui potuerit Mathusala juxta calculum τῶν LXX. vixisse annos 14. post Diluvium*, testatur tam in Hebræis quàm in Samaritanorum libris scriptum inveniri, vixisse Mathusalam 187. ante genitum Lamechum, Lamechum autem vixisse 182. annos ante natum Noë. Hoc si verum est, (quod ille disertissimè testatur) an verisimile est eos ab Hebræo in solo Jared voluisse discedere, ut illi sine causa centum annos detraherent? Quis non potiùs suspicetur Librarii lapsu pro 162. annis, qui Jaredo tribuendi sunt, scriptum fuisse 62. quot illi tribuit Eusebius? Omnino itaque vero consentaneum esse videtur, Samaritanos ab Hebræorum epilogismo non recessisse. Interim tamen calculus eorum, qui ab Eusebio in Græco Chronico refertur, confirmatur (uti diximus) codice manuscripto Pentateuchi Samaritani, uti annotat Joan. Morinus præfatione in Biblia Græca translationis LXX. Interpretum Parisiis edita 1618. Itaque hic dubius hæreo.

TABULA SECUNDA,

Complectens Patriarchas post Diluvium usque ad Abrahamum, juxta Textum Hebræum, Gen. 11. 10.

	Genuit natus annos	Vixit postquam genuit.	Vixit in universum.	Anno Mundi	
				Natus est	Mortuus est
1 Sem	100	500	600	1558	2158
2 Arphaxad	35	403	438	1658	2096
3 Selah	30	403	433	1693	2129
4 Heber	34	430	464	1723	2187
5 Phaleg	30	209	239	1757	1996
6 Rehu	32	207	239	1787	2026
7 Serug	30	200	230	1819	2049
8 Nachor	29	119	148	1849	1997
9 Thare	130	75	205	1878	2083
10 Abraham				2008	

NOTÆ IN PRÆCEDENTEM TABULAM SECUNDAM.

Omnia fermè in hac Tabula plana sunt, obvia & expedita. Nam quot annos natus unusquisque horum Patriarcharum genuerit filium, hoc est, natus illi sit filius, quótque annos post natum filium vixerit, (si unum excipias Tharam, de quo mox dicturi sumus) manifestum est ex Genes. cap. 11. ubi ista exertè notantur. Jam si anno, quo cuique natus est filius, addas annos quos vixit post natum filium, exsurget annorum quos in universum unusquisque vixit, numerus, prout in hac Tabula est notatus.

Deinde eodem Genes. cap. 11: 9. Sem natus centum annos dicitur genuisse Arphaxadum שנתים biennio, seu potiùs anno secundo (nimirum inchoante) post Diluvium, scilicet absolutum. Cùm itaque ex prima & secunda Tabula nostra constet Diluvium absolutum esse initio anni mundi 1657. nimirum 27. die mensis secundi anni illius, planum est inde Arphaxadum natum esse anno mundi 1658. circa ejus initium vel medium. Nempe videntur omnino tum Noë, tum ejus liberi, pii saltem (qualis fuit Sem) ab usu conjugii abstinuisse dum fuerunt in Arca conclusi, mox verò postquam ex Arca sunt egressi, cœpisse dare operam liberis procreandis. Sanè Judæi (undecunque illud acceperint) in ea sunt sententia: ajunt enim ex omnibus brutis animantibus solum Canem, ex hominibus solum Chamum explendæ libidinis causâ, venerem in Arca exercuisse. Cùm ergò Noë, ejúsque liberi, ex Arca egressi sint sub finem mensis secundi anni mundi 1657. si paulo pòst Sem liberis procreandis operam dedit, Arphaxad potuit illi nasci initio anni 1658.

Cùm-

Cúmque tum natus esset annos centum, nimirum completos, sequitur natum esse anno mundi 1558. Jam autem ex Tabula prima, & notis nostris in secundam, liquet Noam natum esse anno mundi 1056. completo, ac proinde quando Genes. 5:31. Noe dicitur genuisse Sem, Cham & Japhet, natus annos quingentos, videri posset inde Sem (qui primus inter Noæ liberos illic nominatur) natus anno mundi 1556. completo, vel 1557 inchoato, non verò uti statuimus anno 1558. Sed observandum hîc est id quod ab aliis jam rectè occupatum & observatum est, nempe Noam cœpisse quidem gignere anno ætatis suæ quingentesimo, at non tamen eo anno genuisse Semum, sed Japhetum, qui fuit filiorum Noæ primogenitus, quíque propterea dicitur Genes. 10. 21. הַגָּדוֹל *magnus*, hoc est, natu maximus, unde etiam est, quòd ejus genealogia eo capite primo loco recensetur. Cham autem filiorum Noæ natu minimus, unde etiam vocatur הקטן Gen. 9. 24. Quare ordo filiorum Noæ, habita ratione nativitatis ipsorum, hic est, Japhet, Sem & Cham; ut Sem medius sit inter Japhetum qui הגדול & Chamum qui הקטן dicitur. Natus ergò Japhet anno mundi 1556. completo, Sem verò initio anni mundi 1558. Quod autem Semi genealogia recensetur ultimo loco tam Genes. 10. 20. quàm cap. 11. 10. hoc ideo fit, quia ex Sem oriundus fuit Abraham, cujus historiam Moses persequitur, non aliorum.

Hoc posito, Semum esse natum anno mundi 1558 inchoante, planum est quo mundi anno reliqui Patriarchæ tum nati, tum mortui sint, uti est in Tabula notatum. De uno Thara lis est, quem statuimus anno ætatis suæ 130. genuisse Abrahamum, quod videtur esse adversus Scripturam, quæ Gen. 11. 26. dicit Tharam natum annos 70. genuisse Abraham, Nachor & Haran. Sed ab aliis jam observatum est, Tharan quidem cœpisse anno ætatis suæ 70. gignere liberos, at non tamen eo anno genitum ab eo esse Abrahamum, sed vel Nachorem, vel Haranem, quomodo supra observavimus Noam cœpisse gignere anno ætatis quingentesimo, sed Japhetum, non verò Semum, uti prima fronte videri posset ex Gen. 5. 32. Abrahamum autem non septuagesimo, sed centesimo tricesimo ætatis Tharæ anno natum esse, sic, post alios demonstrari posse putamus. Thara vixit annos 205. mortuúsque est in Charan, Gen. 11. 20. Abraham natus tum fuit annos 75. Gen. 12. 4. Mortuo [illegible]re, Dei jussu egressus est ex Charan, venitq; in te[illegible] Chaaan Act. Apost. c. 7. Subducantur anni 75. ex [illegible]5. liquet Abrahamum natum esse anno ætatis Tharæ 130. Confirmatur hoc ex Gal. 3. 17. ubi promissio Abrahæ facta dicitur antecessisse legem annis 430 & ex Genel. 14. 13. ubi Deus prædicit Abrahamo prolem ipsius futuram peregrinam & servituram genti alteri annos 400. Hi 400 anni inchoandi sunt à nativitate Isaaci (qui statim atque natus cœpit esse peregrinus in terra non sua, etsi enim terra Chanaan promissa fuisset patri ejus Abrahamo, attamen tradita illi non fuerat, imò vero ne latum quidem pedis vestigium in ea habuit) terminandi autem in egressu Israëlitarum ex Ægypto. Promissio ergo Abrahæ primò facta antecessit, secundùm Apostolum, Isaaci nativitatem annis 30. Et facta fuit Abrahæ in Ur Chaldæorum, antequam veniret in Charan, Actor. 7. vers. 2, 3, 4. Abraham. natus fuit annos centum, cùm natus est illi Isaac, natus ergo fuit annos 70. cùm facta est illi promissio, & jussus est exire ex Ur Chaldæorum. Cùm autem egressus est ex Charan patre mortuo, natus erat annos 75. Gen. 12. 4. Ergò quinquennio ante excesserat Ure. Unde verisimiliter colligitur Abrahamum accepta Dei promissione, ejúsque mandato de relinquenda patria, indicâsse illud patri, qui ut Dei vocationem sequeretur, relicto (uti videtur) in Chaldæa Nachor, & assumto secum Abrahamo filio, & nepote Locho, unà cum ipsis venit in Charan, animo petendi terram Chanaan, uti dicitur Genes 11. 31. Sed fortè morbo isthic detentus Thare, aut alia quapiam de causa quinquennium isthic hæsit, atque una cum eo Abraham & Loth, quorum ille patrem, hic avum senectute jam confectum, & adversa forte tum valetudine laborantem noluit deserere, sed tantisper cum eo substiterunt in Charane, donec vel convalesceret, vel vitâ excederet. Quare mox post patris obitum Charane excessit, venitque in terram Chanaan, juxta mandatum quod in Chaldæa à Deo acceperat, quódque exequi jam cœperat, cùm Ure profectus unà cum patre Thara venit Charanem.

Qui in alia sunt sententia, & Abrahamum natum volunt anno ætatis Tharæ 70. mirum in modum conturbare coguntur hanc promissionis & vocationis Abrahæ historiam, pluresq; Abrahæ ex Ur & Charan in Chananæam profectiones, ejusdémq; in Charan vel Ur reditum valde ἀλόγως confingere: neq; conciliare valent loca Scripturæ modò allata, de Abrahæ vocatione, promissione illi facta, profectione è patria, & prolis per annos 400. peregrinatiõe & servitute in terra non sua, quæ omnia amicè conspirant, si statuas Abrahamum natum esse año ætatis Tharæ 130. non verò 70. Adde quod Samariticus codex vitæ Tharæ annos dat duntaxat 145. Cujus hæc causa est, quòd secundùm Scripturam Gen. 12. 4. æstimavit, & quidem rectè, Abrahamum natum fuisse annos 75. cùm Thare obiit Charane, putavit autem, sed falsò, deceptus loco Genes. 11. 26. natum fuisse anno vitæ patris 70. Quòd si Abraham natus fuit annos tantùm 75. cùm obiit Thare, uti Scriptura expertè dicit loco modò citato Genes. 12. 4. natus proculdubio anno vitæ patris 130. quandoquidem Thare in universum vixit annos 205.

Deinde si Abraham natus est anno patris sui Tharæ 70. natus fuit annos 135. cùm obiit Thare, Isaac autem natus est Abrahamo cùm esset annorum centum. Fitne verisimile patrem Tharam, qui ad mandatum Dei filio Abrahæ factum de relinquenda patria, ut illi obsequeretur, unà cum filio venerat Charanem animo veniendi in terram Chanaan, voluisse hærere in Charan annos 65. neque commotum fuisse insigni Dei erga filium Abrahamum benedictione, qui Isaacum miraculo illustri ei in effœta tum Abrahæ, tum Saræ ætate dederat? Denique, qui verum erit quod ait Stephanus Actorum 7. (post Scripturæ dictum Genes. 12. 2, 3, 4) Abrahamum venisse in Chananæam post patris obitum, si Thare vixit annos 65. postquam Abraham Charane

rane profectus venit in Chanaan. Ex his evincitur, ut puto, firmissimè, Abrahamum natum esse anno vitæ patris 130. non verò 70. Thare ergo cœpit quidem (uti dicitur Genes. 11. 26.) gignere anno ætatis 70. sed vel Nachorum, vel Haranem, non verò Abrahamum. Quod autem Abraham primo loco istic ponitur, id fit ob Abrahami dignitatem, à quo populus Dei erat oriundus, cujus historia deinde narratur, quomodo Genes. vers. 32. Sem primo loco ponitur, etiamsi (uti modò ostensum est) non fuerit Noæ primogenitus, sed Japheth. Hoc posito Abrahamum natum esse anno ætatis Tharæ 130. sequitur Tharam post natum Abrahamum vixisse annos duntaxat 75. uti notamus in Tabula juxta Scripturam, Genes. 12. 4. Porrò, cùm Abraham natus sit anno mundi 2008. exeunte, vel 2009. liquet eum esse natum in fine quadragesimi primi Jubilæi à mundi creatione, Isaacum verò, qui annis centum pòst natus est, natum esse anno primo quadragesimi quarti Jubilæi, sive anno primo tricentesimæ secundæ hebdomadis.

Porrò ex hac Tabula videre est primò in tribus Patriarchis, qui Semum sequuntur, Arphaxado nimirum, Sela & Hebero, vitam hominum post Diluvium contractam fuisse ad dimidium vitæ præcedentium Patriarcharum. Omnes enim qui ante Diluvium vixére Patriarchæ (tribus exceptis) superârunt annum vitæ nongentesimum, at isti tres dimidium tantùm (ac ne vix quidem dimidium) vitæ illorum vixerunt. Secundò, vitam in sequentibus, nimirum Phaleg. &c. fuisse rursus contractam ad dimidium vitæ trium præcedentium, idque uti videtur ob insignem hominum in extructione turris Babel (quæ tempore Phaleg facta est) audaciam atque in Deum rebellionem. Omnium autem μακροβιώτατος inter eos fuit pius Sem, (ob patris Noæ benedictionem) qui reliquis omnibus supervixit, adeóque ad annos 501. vel 502. post Diluvium vitam produxit, annisque duntaxat 25. ante Abrahami mortem, annis autem tantùm 11. ante natum Jacobum obiit, (uti ex Tabula 8. liquebit) ita ut unà cum Abrahamo, Isaaco & Hebero esse & vivere in iisdem tentoriis potuerit. Denique non modò Sem, sed & Arphaxad, Selah & Heber, reliquis omnibus (excepto Abrahamo supervixere, imò & Heber triennium ipsi Abrahamo supervixit; Abraham enim mortuus est anno mundi 2184. Heber autem 2187. Noe autem ante omnes istos suos posteros obiit, (excepto Phaleg) mortuus est enim anno mundi 2006. biennio ante Abrahæ nativitatem: Phaleg autem deceunio prius, anno mundi 1996.

Postremò toto temporis intervallo in hac Tabula comprehenso, à Diluvio ad Abrahami nativitatem, ejúsque à Deo è patria Chaldæa evocationem Historia Sacra nihil insigne narrat, præter turris Babylonicæ extructionem, eámque insecutam, à Deo immissam, linguarum confusionem, terræ inter Noe filios divisionem, hominúmque per universum terrarum orbem dispersionem, ac Monarchiæ Babylonicæ à Nimrodo in turris illius exædificatione constitutionem, sed sine tamen præcisa temporis, atque definita notatione quando illa exstructio facta fuerit, & linguarum confusio contigerit, nisi quod dicitur accidisse illud in diebus Phaleg. Sed an in ejus nativitate, an verò in morte, an denique in medio vitæ ejus intervallo factum id fuerit, Scriptura non indicat. Hinc variæ sunt ea de re scriptorum sententiæ. Judæi in Phalegi morte eam constituunt, ejúsque patrem Heberum volunt prophetâsse, cùm nomen illi à divisione indidit: alii in nativitate ejus eam collocant, nomenque Phalego ex evento, non ex prophetia inditum esse contendunt. Si in nativitate Phalegi id contigit, facta est illa divisio anno centesimo, vel centesimo primo post finitum Diluvium, quod temporis intervallum videtur æquo brevius, quàm ut homines eo temporis spatio eousque excreverint ut tantum opus aggredi & moliri potuerint. Si in ejus mortem cum Judæis rejiciatur illa divisio, incidet in annum mundi 1996. quo mortuus est Phaleg. Abraham autem venit in Chananæam anno mundi 2084. ac proinde 88. annis post illam divisionem. Jam autem cùm Abraham venit in Chananæam, eam ostendit totam ferè à Chananæis, Amorrhæis, &c. occupatam, ac frequentissimis oppidis auctam & ornatam, quin & Ægypti regnum jam tum conditum fuit; mox enim post adventum suum in terram Chanaan Abraham fame pressus descendit in Ægyptum, Genes. 12. 10. Illud autem 88. annorum spatium brevius videtur, quàm ut per id tempus tota Chananæa & Ægyptus, incolis Chanaanis, Chami filii, posteris fuerit jam plena, multisque oppidis ornata, adeóque & bello Amraphel atque sociorum vexata, Genes. 14. Itaque convenientius forte videtur, ut statuamus confusionem linguarum & terræ divisionem circa medium vitæ Phalegi tempus, hoc est, circa annum mundi 1860. Sic enim fiet ut à Diluvio ad illam divisionem anni sint circiter 200. Inde verò ad Abrahami in terram Chanaan & Ægyptum ingressum anni 216. Nihil tamen affirmo, quia conjecturis tantùm locus hic est. Videatur hic Joh. Buxtorfii Junioris dissertatio de linguarum in turri Babylonica confusione, sub finem, ubi probat, Phalegum non fuisse Heberi primogenitum, neque eum natum patris anno 34. nec turrim conditam esse anno mundi 101. sed multò post.

Porrò turri illi ob linguarum in ea factam confusionem, uti Scriptura notat Genes. 11. inditum est nomen בָּבֶל *Babel*, quasi diceretur בָּא בֵל *venit confusio* (quomodo Genes. 30. 11. בְּגָר dicitur pro בָּא גָר *venit turma*) vel בָּבֶל est pro בַּלְבֵל *confusio*, extrito altero ל, quomodo dicitur אַבְרָהָם pro אב רב המון *pater magnæ multitudinis*, extrito altero ב) A qua voce בַּלְבֵל fortè ortæ sunt Latinis, *Balbus*, & *balbutire*, quæ de eo usurpantur, qui ita confusè loquitur, ut vix intelligi possit. Terram שִׁנְעָר, in qua turris illa extructa fuit, esse Babyloniam, clarius est & manifestius ex Scriptura, quàm ut multis testimoniis id comprobare necesse sit, unde Σίγγαρα urbs ad Tigrim apud Ptol. Tab. 4. Asiæ, & *Singaras* mons in Mesopotamia, apud eundem, ibidem. De turris illius exstructione, & linguarum istic confusione, hominúmque inde per universam terram dispersione, manifesta adducuntur ab Eusebio in Chronici sui Græci fragmentis, ex Abydeno, & Histiæo Milesio, antiquis exoticis scri-

scriptoribus, testimonia, quæ veritati sacræ Historiæ hac in parte suffragantur.

Narrat Eusebius in eodem Chronico Græco, Noam filiis suis universam terram divisisse, & Semo Asiam, Japheto Europam, Chamo Africam habitandam & possidendam tradidisse. Fieri id quidem abeo potuit, nam videtur vixisse annos circiter 150. post factam linguarum confusionem, vixit enim ad annum mundi 2006. linguarum autem confusio contigit, uti videtur, circa annum mundi 856. anno nimirum post Diluvium ducentesimo. Attamen præter Scripturam id asseritur, quæ illud non commemorat, nulla autem alia scripta sunt Mosaicis antiquiora, unde illud certò haberi possimus. Sed neque etiam verisimile videtur factam esse à Noa divisionem illam. Nam primò quemadmodum eum de turris exstructione non consuluerunt, quin potiùs eo dissuadente ac repugnante opus illud aggressi sunt, quandoquidem notatur ut audaciæ temeritatis, superbiæ, atque in Dei consilium rebellionis argumentum, quo Dei ira in homines est provocata; sic neque videntur eum de sedibus deligendis interrogare aut consulere voluisse, aut vero etiam potuisse, nisi fingamus Noam omnes linguas à Deo tum immissas calluisse, ut singulos populos, aut familias propriâ, qua utebantur, linguâ alloqueretur, & quid fieri ab illis vellet significaret. Deinde, qui potuit Noe tres illas mundi partes, Asiam, Europam & Africam, tum temporis hominibus ignotas, indicare, aut quibus signis alteram ab altera distinguere, singulisque familiis, per singulas linguas distinctis, proprias quas vellet ab iis inhabitari sedes assignare, nisi fingamus eum singulos populos manu in terras ipsas, quas coli ab illis volebat, duxisse tanquam in rem præsentem. Omnino ergò convenientius videtur, eos linguarum confusione attonitos, & quasi fulmine quodam cœlitùs immisso percussos atque perculsos, coadunatos simul esse, & in unum convenisse quotquot eâdem lingua utebantur, ab aliis verò, qui qualibet alia utebantur lingua, segregatos atque sejunctos, mox tacito atque occulto divinæ providentiæ motu atque instinctu impulsos esse, ut hi horsum, alii illorsum, alii denique aliorsum moverentur atque progrederentur, prout Deus apud se decreverat, ut hi has, illi illas terras insiderent atque incolerent, juxta illud Pauli Act. 17. 26. ὁρίσας προτεταγμένους καιρούς, καὶ τὰς ὁροθεσίας τῆς κατοικίας αὐτῶν.

Cæterùm in posterorum Noæ nominibus, quæ hic in Scriptura commemorantur, non obscura apparent Gentium à se conditarum, & regionum, quas insederunt atque incoluerunt vestigia, unde facilè conjici possit Europam à Japheto ejúsque filiis, à Semo Asiam, à Chamo & ejus liberis Africam fuisse maxima ex parte occupatam & insessam. Nam primò Japheth est Græcis & Latinis notissimus *Japetus*, omnium hominum sibi notorum, & de quibus vel fando aliquid inaudiverant, antiquissimus, unde vetus inter eos proverbium *Iapeto vetustior*. Deinde, ex Japhet ortus est יָוָן *Javan* (quod & יוֹן punctari & legi potest) à quo *Ion*, unde *Iones* dicti & orti, Græcorum populi nobilissimi & antiquissimi, eorúmque dialectus *Ionica* amplissima, & veteres literæ *Ionica* dictæ, omnium primæ & antiquissimæ, (quas Cadmus Phœnix illos docuit) à veteribus Hebræis deformatæ. Apud Danielem Prophetam מַלְכוּת יָוָן *regnum Javan* est Monarchia Græcorum, quæ ab Alexandro Magno initium habuit. Ab eodem Javan, Latinorum Janus antiquissimus & notissimus dictus omnino videtur. A גֹּמֶר *Gomer* alio Iapheti filio dicti videntur *Cimerii*, qui & *Cimbri*, & Καμαρῖται apud Dionys. περιηγητήν. Sunt & *Comari* & *Chomari* apud Ptolom. populi in Scythia, intra Imaum montem prope Bactrianam. A תִּירָס autem est Θρᾷξ, unde *Thraces* populi, & *Thracia* regio Græcis notissima. Forte & inde *Tros*, unde *Troes* & *Troja* decantatissima. A מֶשֶׁךְ (quod LXX. reddunt μοσόχ) orti & dicti videntur *Moschi*, sive *Muscovita*, populi hodie in Europa notissimi. Sunt & *Moschici* montes in Armenia apud Ptolom. A מָדַי *Madai*, Μῆδοι *Medi* videntur dicti, & *Media* regio in Asia celeberrima, non enim tres illi Noæ liberi, tres mundi partes Asiam, Africam, & Europam sic sunt inter se partiti, ut omnia fuerint accuratè distincta, nihilque protsus impermixtum, nam & mox videbitur, Chami posteros Asiæ etiam partem non minimam occupâsse. Fortè & à תּוּבַל *Tubal* orti & dicti videntur Τιβαρηνοί q. d. Τιβαληνοί, populi Scytici in Asia, Θάλβεις & *Teleba* in Albania prope mare Caspium per literarum Methatesim. Denique Geographus Arabs meminit popolorum Iagog & Magog in Tartaria, qui nomen habent à Gog & Magog, quorum frequens in Scriptura mentio, atque eorum posterior מָגוֹג *Magog* recensetur inter Japheti filios.

Jam verò filii Gomer tres fuerunt. 1. אַשְׁכְּנַז *Askenaz*, à quo nomen habet ἄξενος πόντος, sic primò dictus, qui postea mutato nomine dictus est καὶ δὲ φημισμὸν, Εὔξεινος πόντος, *Pontus Euxinus*. 2. רִיפַת *Riphat* à quo Riphæi montes in suprema Europa notissimi dicti videntur. 3. תֹּגַרְמָה *Togarma* apud LXX. verò Θόργαμα, per literarum metathesim, à quo Τρογμοί apud Ptolomæum. Inde etiam *Turcomani* in Armenia, quin & urbs *Turcoman* in Media. Inde etiam hodierni *Turca*.

Filii *Javan* fuerunt 1. אֱלִישָׁה *Elisah*, unde Ἑλλάς Græcia dicta, & Ἑλλὴς sive Ἕλλην, & Ἕλληνες Græci ab Ionibus orti. Item ἦλις *Elis*, & αὐλὶς *Aulis*, Græciæ partes notissimæ: Indidem dicti & orti αἰολεῖς *Aeoles*, & regio *Aeolia*, unde *Aeolica* dialectus. 2. תַּרְשִׁישׁ *Tarsis*, Ταρσός, urbs Ciliciæ celeberrima & antiquissima, Pauli Apostoli patria nobilissima. Fortè & inde Tartessus urbs prope Gades, quæ potuit esse Tarsensium Colonia, qui cùm celebres essent Mercatores totum percurrebant mare mediterraneum, atque eousque potuerunt excurrere. 3. כִּתִּים *Cittim*, quo nomine veniunt apud Danielem & Prophetas *Macedones*, & regio *Macedonia*, itémque Italia; videntúrque inde dicti *Macedones* quasi μακηταί præposita litera מ *Mem*. Quin & nonnulli volunt Cretenses dictos esse antiquitùs Κητεῖς, quod nomen indidem videtur formatum. Et sanè unum ex Cretæ præcipuis oppidis olim *Cytaum* fuit dictum, hodie *Sitia* quasi *Cytia* vel *Citia*,

Citia, Κιτιεῖς. Et aliud item ejusdem insulæ oppidum *Cydon* (à quo Cydonia mala) quod & indidem videtur habere originem. Quin & quod *Candia* hodie vocatur illa insula indidem videtur esse. 4. דֹּדָנִים *Dodanim*, à quo Dodonæa sylva Græcis decantatissima, & Dodonæa quercus fatidica. Idem dicitur etiam רֹדָנִים *Rodanim*, à quo Rhodos insula videtur dicta, quasi ῥόδον.

Semi filii fuêre 1. עֵילָם *Elam*, quo nomine in Scriptura designantur Persæ ab eo oriundi. Hinc *Elamitæ*, de quibus Act. 2. 9. Item ἐλυμαῖοι, & *Elymais* regio in Asia, Susianæ conterminia. 2. אַשּׁוּר *Assur*, à quo Assyrii & Assyria dicta: quin & Syria indidem videtur dicta per Aphæresim primæ syllabæ. 3. לוּד *Lud*, à quo Lydii populi, & *Lydia* regio olim notissima in Asia minore. 4. אֲרָם *Aram*, quo nomine in Scriptura veniunt Syri & Syria, qui, ut modò dictum, nomen videntur habere ab Assyriis, quòd ab his Syri existimarentur orti: vel Syri, σύροι fortè dicti sunt à צור *Tyro* civitate nobilissima. Nam צ Hebraicum sæpe per σῖγμα Græcum redditur. Ab Aram autem forte dicta videtur Armenia, additione τοῦ Nun servilis & heemantici ad formationem nominis, ut ab ארם factum sit אַרְמַן *Armenus* & *Armenia*. Inter Assyriæ urbes numeratur כלח Gen. 11. quæ videtur esse Colchos, unde *Cholchi* populi, & *Colchis* regio, non quod in Assyria fuerit posita, sed quod ab Assur fuerint illi oriundi. Est & in Mesopotamia regio Chalcitis, & in Syria Chalcis urbs, & *Chaldice* regio. Item *Calacine* prope Tigridis fluvii fontes, non longè ab Assyria. Sed & in India est *Colchi* emporium, & *Colchicus* sinus ab eo emporio sic dictus.

Hujus אֲרָם filii fuerunt. 1. עוּץ *Us*, unde terra עוץ Jobi patria, inter Sabæos & Chaldæos, quasi media, nam ab utrisque expilatus fuit Job: suitque Idumææ pars quædam, ut ex Thren. 4. 21. liquet.

2. מַשׁ *Mas*, à qoo Μυσοὶ, *Mysii*, & *Mysia* vel *Mæsia* regio in Asia minore nota. Est & alia *Mysia* in Europa, quæ indidem fortè & nomen & originem habuit. Sed & in Scythia inter Imaum montem collocantur à Ptolom. *Massæi* populi & montes sic dicti. 3. גֶּתֶר *Geter*, à quo fortè *Getæ* dicti (per apocopen ultimæ literæ) qui & *Gothi* postea dicti, populi septentrionales notissimi. Quin & *Massagetæ* populi ab utriusque posteris commixtis orti, & nomen inde compositum habere videntur.

Ab *Arphaxad* Semi filio, per Salam natus est עֵבֶר *Heber*, a quo vulgò existimant dictos esse Hebræos, sive Israëlitas (quia ab eo sunt oriundi) sed perperam, ut mox ostendetur. Fortè potiùs ab ipso Heber dicti & orti videntur *Iberi* populi prope Pontum Euxinum, à quibus postmodum nonnulli volunt ortos esse *Iberos* in Hispania, & fluvium *Iberum* ibidem nomen habere. Ab isto Heber natus est יָקְטָן *Joktan*, à quo nomen & ortum fortè habuit urbs insignis & amœna, quam Geographus Arabs collocat in Arabia, inter Meccam & Sancam, quam vocat *Baisat-Joktan*, q. d. בית יקטן *domus Joktan*.

Hujus Joktanis multi in Scriptura Genes. 11. recensentur filii, quorum nomina nonnulla videntur populis & locis quibusdam indita, Nam à שֶׁלֶף *Salaph* dici potuerunt Σάριφοι montes in Margiana provincia. Item Σιλήβιοι populi. A חֲצַרְמָוֶת *Hatsarmaveth*, quod & punctari potest חֲצַרְמוֹת vel חֲצַרְמוּת dicti & orti esse possunt *Sarmatæ*, qui & *Sauromatæ*; sed & in Arabia felice regio est dicta *Hadramuth* (quod idem est nomen cum præcedente Hebraico) à Geographo Arabe notata: quin & in Africa, inter Carthaginem & Leptim parvam, aliud est oppidum ejusdem nominis, quod & hodie dicitur *Adrymettum*. Ab יֶרַח *Jarach* Ἀραχωσιοι videntur dicti, & *Arachosia* regio prope Indum, ab Oriente Drangianam, à Meridie Gedrosiam habens conterminam, quæ forte dicta videtur à præcedente illo גֶּתֶר tertio Semi filio. A דִּקְלָה *Dikla*, fortè *Dungala* regio sub Ægypto in Æthiopia, sic etiamnum hodie dicta. Vel forte inde Δικελλαῖον, Herodoti. A שְׁבָא *Seba* (ut & ab alio שְׁבָא & סְבָא à Chamo oriundus) orti sunt & nomen habent *Sabæi* populi notissimi, unde thus advehitur, quod *Sabæa messis* Poëtis dicitur. Ab אוֹפִיר *Ophir* (unde aurum Ophir in Scriptura celeberrimum) ὠφαρὸς ποταμὸς dici potuit, & ὠφαρῖται populi, חֲוִילָה *Havila*, fortè dicti sunt *Chaulatai* adud Strab. quos collocat juxta Nabathæos, quæ loca videntur insessa à Joktanis quibusdam posteris Geograpus etiam Arabs meminit oppidi *Chaulan* in Arabia felice.

Noæ tertius filius est חָם *Cham*, cujus posteri Ægyptum & Africam occupârunt. A quo Ægyptus usque hodie (inquit Hieronymus in Tradit. Heb. in Gen.) *Ham patria Aegyptiorum lingua dicitur*. Inde etiam dictus videtur Jupiter *Hammon*, quasi חַמּוֹן, cujus oraculum fuit in Lybiæ mediis arenis positum loco amœnissimo, ubi Cham videtur sedem posuisse, atque illic diem suum obiisse, & à posteris pro Deo cultus: indidem est Ἄμμων, urbs sic dicta inter duas Syrtes apud Ptolom. Ab eodem חָם est nomen χέμμις.

Chami filius fuit, 1. כּוּשׁ à quo Æthiopes, qui in Scriptura כּוּשִׁים & כּוּשׁ dicuntur, quos LXX. reddunt Αἰθίοπας. Ab eodem nomen habere videtur Κύσα ποταμὸς apud Ptolom. & χυζίς, urbs inter duas Syrtes: & apud Geographum Arabem *Cush* & *Cusha* nomina sunt civitatum in Barbaria & prope Ægyptum.

2. מִצְרַיִם *Mitsraim*, quo nomine in Scriptura Ægyptus perpetuò denotatur, & etiamnom hodie Ægyptus ab Arabibus *Mesr* indidem dicitur. Apud Cedrenum autem μέστρα· quemadmodum à בָּצְרָה Idumææ metropoli dicitur apud Græcos scriptores Βόστρα, unde *Bostrenus* Episcopus apud Ecclesiasticos Scriptores.

3. פּוּט *Phut*, à quo Mauritaniæ fluvius quidam dictus est *Phut*, & *circa eum regio Phutensis usque in præsens dicitur* (inquit Hieronymus in Traditionibus Hebraicis in Genes. & Comment. in Esajam.) Quin & à Ptolomæo urbs quædam Πυτέα dicitur & ab eo in Africa propriè dicta collocatur.

4. כְּנַעַן *Chanaan*, à quo Chananæa dicta, regio notissima, Israelitis à Deo tradita.

Filii Cus sunt, 1. סְבָא à quo *Sabai*, uti modo notatum est. 2, חֲוִילָה à quo videntur orti *Avalitæ* populi in Troglodytide juxta Æthiopiam sub Ægypto, & *Avaliticus* sinus, ex quo emergit mare rubrum, & *Avalite* emporium ad littus illius sinus. 3. סַבְתָּא *Sabatha*. Et Hieron. in Trad. dicit ab illo Sabatha *dictos esse Sabathenos, qui nunc* (inquit) *nominantur Astabeni*, sed in hoc posteriore falli videtur S. Hieron. nam Astabeni à Ptolomæo collocantur in Hyrcania.

A מִצְרַיִם *Mitsraim* ortus est לוּדִים *Ludim*, à quo Λάθων & Λαὺδ fluvii dicti, quorum ille est in Pentapoli seu Cyrenaica Africæ. 2. עֲנָמִים *Anamim*, à quo ablatâ aspiratione ab initio, & literis M & B. commutatis ob soni affinitatem, dicti videntur Νῦβαι, & *Nubia* regio inter Ægyptum & Æthiopiam, etiamnum hodie hoc nomine notissima.

A פַּתְרֻסִים *Phatrusim*, dicti videntur Φαρύσιοι *Phatrusii* apud Pompon. Melam, populi prope Nigritas, pro *Pharusii*: à Ptol. collocantur ad fluvium *Stachyr* prope Libyam interiorem, qui fluvius in Textu Ptol. vocatur Trachyris, & vocatur hodie Gambra. A לְהָבִים *Lehabim*, quod & punctari potest לְהָבִים orti & dicti sunt *Lybii*, & *Lybia* regio, Africæ pars magna, quò ab æstu solis, tanquam flamma quadam sint totam faciem adusti, nam להב Hebræis *flamma* est.

A כַּסְלֻחִים *Chasluhim* dicti videntur Ξυλικηνὲς, Æthiopes sub ipso Æquinoctiali. Denique à פְּלִשְׁתִּים *Philistim*, dicti sunt *Philistini*, qui postea Palæstini, & tota regio dicta est *Palæstina*, hodie & olim toto orbe hoc nomine notissima.

Sed de his posterorum Noæ nominibus, & regionibus ab illis dictis, videatur vir longè doctissimus & clarissimus Hugo Grotius, in Notis ab librum suum primum de Religione Christiana (qui mihi visus non est, nisi diu post hæc à me scripta) & multo adhuc hac in parte accuratior, & limatissimi judicii vir Samuel Bochartus, in eruditissimo & admirabili opere suo, cui titulum fecit, PHALEG.

Cæterum multi hodie in hac sunt sententia, Judæos, seu Israëlitas, in Scriptura dici עִבְרִים *Hebræos*, quòd sint orti ab Abrahamo, quem dictum esse volunt עִבְרִי *Hebræum* Genes. 14. 13. quod esset ab *Hebero* Phalegi patre oriundus. ab eodémque Hebero linguam Hebraicam dictam esse censent, quòd in linguarum divisione ac confusione, quæ facta est in exstructione turris Babylonicæ, illa lingua, quæ prima omnium hominum ante Diluvium, adeóque ipsius Adami fuit, remanserit in Heberi domo, ejúsque familia, tanquam sacrum quoddam ob ipsius pietatem, peculium. Sed parùm solida videtur hæc sententia. Nam primò alii fuerunt multi præter Abramum Heberi posteri, qui tamen Hebræi non sunt dicti. Si prima omnium & antiquissima Hebræa lingua apud Heberum ejúsque familiam in linguarum divisione ob ejus pietatem remansit, & ab eo dicta est Hebræa, cur non tam Joktanis quàm Phalegi (quorum uterque Heberi fuit filius) posteri dicti sunt Hebræi? Cur Hebraicæ linguæ usus penes solos Abrahæ (ex eorum sententia) posteros remansit? Imò cùm Thare tres habuerit filios, Abraham, Nachor, & Haran, atque ex Nachor ortus sit Laban, ex Haran autem Loth, qui fit ut solus Abraham dictus sit עִבְרִי *Hebræus*, ejúsq; duntaxat posteri, si ab Hebero tritavo deducta est illa denominatio, non item Laban, & Loth, eorúmque posteri, Syri, Moabitæ & Ammonitæ? Præterea, planum est ex Genes. 31. 47. Labanem Nachori filium non Hebraicè, sed Syriacè seu Chaldaicè esse locutum. Unde verisimile magis fit ipsum etiam Abrahamum, cùm adhuc in Patria Ure Chaldæorum, cum patre Thare, & fratre Nachor versaretur, locutum etiam fuisse Chaldaicè, eámque linguam habuisse pro vernacula.

Tum etiam constat Chananæos omnes, adeóque & Philisthæos, linguâ Hebraicâ fuisse usos, eámque fuisse illis vernaculam: omnia enim nomina propria hominum, locorum, oppidorum, montium, fluviorum, &c. quæ in Scriptura recensentur in illis gentibus, merè sunt Hebraica, originisque planè Hebraicæ. Itaque si valet argumentum ductum à nominibus Adami, Evæ, Seth, Abel, &c. ut ostendatur Hebræam linguam fuisse Patriarchis illis vernaculam, quia nomina illa merè sunt Hebraica, pari ratione ostendi potest eandem linguam fuisse populis Chananææ vernaculam, quia omnia eorum nomina, Salem, Jerusalem, Hebron, Jericho, &c. sunt merè Hebraica. At hi populi tamen non sunt ab Hebero, sed à Chamo oriundi. Quinetiam antiqua Punica lingua (Pœni autem à Phœnitiæ incolis, à Josua expulsis, & nomen & originem habent) in prima sua origine fuit etiam Hebraica, uti à viris doctis fuit observatū: nam & ejus nomina propria multa merè sunt Hebraica, exempli gratiâ דִידה *Dido*, אֱלִישָׁה *Elisa*, חַנָּה *Anna* Didonis soror, בָּצְרָה Βύρσα, Carthaginis arx, seu ἀκρόπολις. חַנִּיבַּעַל *Hannibal*. מהר בעל *Meherbal*, הצרבעל *Hasdrubal*, חַנּוּן *Hanno*, &c. Quòd autem lingua Hebraica fuerit Chananæis vernacula, præter id quod modo diximus de nominibus propriis, huc etiam & illud accedit, quod Esa. 19. 18. hæc habentur. *In die illa erunt quinque urbes in Aegypto quæ loquentur* שׂפת כְּנַעַן *labio*, hoc est, *lingua, Chanaan*. Quibus verbis prædicit quidem Propheta Ægyptiorum ad Christi fidem conversionem, sed phrasi tamen primò & propriè significat, locuturos Ægyptios lingua Hebraica Judæorum vernaculâ, quam vocat *linguam Chanaan*, quia non modò eâ utebantur Judæi in Chananæa habitantes, sed quia revera fuit Chananæis vernacula, à quibus Abraham, ejúsque posteri eam didicerunt inter Chananæoa versantes. *Loqui* autem *linguâ Hebraicâ* (quæ tempore Esajæ sancta erat atque populi Dei propria) idem est Esajæ quod esse ὁμόδοξον cum populo Dei, juxta phrasin Pauli 1. Cor. 1. 10. ubi τὸ αὐτὸ λέγειν, & esse ἐν τῷ αὐτῷ νοΐ, & ἐν τῇ αὐτῇ γνώμῃ pro uno eodemque habentur.

Leve est quod dicunt, *Heberum Abrahamo supervixisse, atque ita Abrahamum in tritavi sui domo enutritum, ab eo linguam Hebraicam addidicisse, & ad poste-*

posteros instar sacri peculii transmisisse. Anenim penes solum Heberum remansit usus linguæ Hebraicæ? Gratis id dicitur sine probatione, nec videtur vero consentaneum. Nam modò ostendimus Nachorum, Abrahami fratrem, ejúsque filium Labanem, Chaldaicè locutos esse; neque vola aut vestigium in Scriptura extat Abrahamum in Heberi domo, sive ante, sive postquam ex Chaldæa excessit, unquam enutritum fuisse. Deinde Abraham tam in Semi quàm in Heberi domo potuit enutriri, vixit enim Sem ad tempus usque Melchisedeci qui Abrahamo occurrit. An Hebræam linguam Semus in linguarum confusione dedidicit, ejúsque oblitus est? quis affirmârit? Aut cur potiùs apud Heberum quàm apud Semum ea remansisset? si eam non dedidicit, cur non tam Semica à Semo, quàm Hebraica ab Hebero dicta fuisset, cùm Sem illustrior fuerit ab nepote suo Hebero? Omnino ergò cùm Abraham unà cum patre Thare, & fratre Nachor, in Chaldæa Chaldaicè loqueretur, Hebraicam linguam à Chananæis potiùs (qui, ut ostensum est, Hebraicè loquebantur) didicit, & quidem facile, quia hæc ab illa parum distat, estque altera alterius Dialectus quædam admodum vicina, ut ferè in Græca lingua, Jonica vel Æolica aut Dorica Dialectus ab Attica, vel communi parum recedit: ac potior omnino videtur Eusebii & Africani sententia, qui Abrahamum dictum esse voluit עברי *Hebræum*, non ab Hebero tritavo, sed quia in Chananæam venerat מעבר הנהר *ex Transeuphratensi regione.* Sic nempe Africanus apud Eusebium lib. Chron. Græci ἰνδεν ἀρχῆθεν (nempe ab Abrahamo) ἡ ἑβραίων προσωνυμία· ἑβραῖοι γὰρ οἱ περάται ἑρμηνεύονται, διαπεράσαντος τὸν εὐφράτην Ἀβραὰμ, καὶ οὐχ, ὡς οἴονταί τινες ἀπὸ Ἔβερ τοῦ προειρημένου. Atque in eadem fuerunt LXX. Interpretes sententia, qui Gen. 14. 13. ubi Abraham עברי dicitur, περάτην reddunt, quod scil. ἐκ πέραν τοῦ εὐφράτου advenisset. Chananæi nempe eum sic appellâsse videntur κατ' ἐκφώνησιν, *Transeuphratensem*, vel *Transamnanum*, quòd ad eos trajecto Euphrate in Chananæam tanquam inquilinus & peregrinus venisset, non quasi in vacuas sedes, uti ipsi fecerant, quum primò post linguarum confusionem in has terras venerant, sed tanquam peregrinus in sedes jam ab ipsis occupatas; qua appellatione ab ipsis distinguebatur, quia erant terræ illius quasi aborigines, & veluti αὐτόχθονες, quomodo à Græcis & Latinis dicebantur qui primi in terras tanquam in vacuas sedes venerant, quo nomine ab aliis distinguebantur, qui postmodum colonias eò deducebant. Sic solent hodie Itali per contemptum Gallos vocare *Ultramontanos* homines, & Galli ipsi homines ignotos & peregrinos interdum per contemptum vocant *des gens de delà l'eau.* Cùm igitur Abraham à Chananæis sic primùm vocatus esset per contemptum, tum etiam fortè ideò quod ex uno in alium locum, nullis certis sedibus, tanquam peregrinus (quæ erat tum eis conditio) transiret atque migraret, eorum exemplo sic etiam ab Ægyptiis, quum eo profectus est, vocatus est, mansitque apud ejus posteros ea προσωνυμία, & quidem penes ejus solam (quod observandum) sanctam & legitimam posteritatem & sobolem, ab Isaaco & Jacobo oriundam, non penes Ismaelis & Esavi posteros, quia nimirum his moribus & consuetudinibus Chananæorum & Ægyptiorum sese accomodârunt, seque illis commiscuerunt, ductis etiam inde uxoribus, unde factum ut προσωνυμίαν illam ignominiosam à se declinârint atque rejecerint, quæ penes alios mansit, quod aliis moribus piè & sanctè à cæteris populis distincti & separati permanserunt. Et hoc singulari Dei providentia factum videtur in typum & documentum, quòd verè pii & fideles (verus Dei populus, qualis ille tum fuit) nullas in hoc mundo certas habeant sedes, sed sint quasi peregrini, de loco in locum perpetuò migrantes, & *patriam adhuc quærentes*, uti loquitur Apostolus Hebr. 11. Tum quia de hoc mundo in cœlum, & de hac vita in aliam futuram & beatam sunt transferendi; cujus transitus & translationis typus & umbra fuit Abrahæ, trajecto Euphrate, transitus ex patria in Chananæam terram sibi à Deo promissam, tum Israelitarum sub Josua trajecto Jordane transitus, quo vetus illa Hebræorum appellatio renovata & confirmata esse videtur, ut etiam à Chananæis Israelitæ dicti sint Hebræi ob Jordanis transitum, quod ex transamnana illa, quæ ultra Jordanem est, regione ad se venissent, & se ex patriis sedibus expulissent.

Sed sunt quibus indignum videtur ut lingua omnium prima & antiquissima penes Chanaan, ejúsque posteros, maledictioni patris sui Noæ obnoxios, manserit incorrupta, ac non potiùs penes Heberi & nepotum ipsius, ac præsertim Abrahami Deo dilecti, familiam. Sed quid si dicamus id à Deo factum esse in typum, ut eo significaret Gentes, quas sibi ipsis relicturus erat (quarumque Chanaan in maledictione illa typus fuit) non esse in perpetuum abjiciendas, sed aliquando esse ad Christi communionem vocandas, ideóque in ejus rei arrham atque signum, tum Chanaan ejúsque posteris (illarum typo) reliquisse usum primævæ linguæ atque sanctæ, quam Deus elegerat ut eâ oracula sua hominibus primùm revelaret. Atque etiam voluisse ut Abraham ejúsque posteri linguam illam à Chananæis discerent in typum & documentum itidem, ut eo significaret futuros Judæos aliquando incredulos, & Christum rejecturos; sed postmodum ad ejus fidem Gentilium operâ esse convertendos, in eorúmque communionem esse aliquando cooptandos, juxta Pauli prophetiam Rom. 11. An in ejusmodi Dei consilio (si tale ejus consilium) erit aliquid Deo indignum, vel absurdum? Ut ne jam dicam, videri Chamum & Chanaan in typum potius fuisse maledictos respectu Gentium ab illis oriundarum, quas Deus relicturus erat, quàm fuisse à Deo quoad ipsorum personam reprobatos, & in æternum rejectos atque damnatos, quomodo de Ismaele & Esavo non pauci viri docti & pii censent, eos in typum tantùm rejectos esse, non in æternum reprobatos. Nam quis credat Abrahami tempore fuisse omnes in universum è Chananæis oriundos, homines impios & profanos, & à Deo prorsus alienos, cùm videamus illîc Melchisedecum Dei Altissimi Sacerdotem, Abrahamo tanquam se inferiori benedicentem, & Rebeccam oraculum Dei consulentem. Unde liquet tum temporis fuisse inter Chananæos homines pios, & cultûs divini studiosos, adeó-

que etiam Prophetas quos Rebecca consuleret. Quòd si Chanaan prima eorum origo & auctor, fuisset homo impius & profanus, & à Deo prorsus alienus, qualem & quàm bonam ab eo percipere potuissent ejus posteri institutionem atque educationem.

Ex his itaque planum videtur, Abrahamum non ab Hebero *Hebræum* esse dictum, sed quòd esset *περάτης Transeuphratensis*, nec Hebræam linguam ab Hebero sed à Chananæis potiùs didicisse; quæ *Hebraica* ab Hellenistis Judæis post solutam captivitatem Babylonicam, non priùs, dicta est, ad differentiam linguæ Græcæ quâ ipsi utebantur.

TABULA TERTIA,

Complectens Patriarchas post Diluvium, usque ad Abrahamum.

idque secundum τῶν LXX. Translationem.

	Juxta Sixtinanam Editionem.					*Juxta Basiliensem & VVechelianam Editionem.*				
	Genuit natus annos.	Vixit post quam genuit.	Vixit in universum.	Anno Mundi		Genuit natus annos.	Vixit post quam genuit.	Vixit in universum.	Anno Mundi.	
				Natus est.	Mortuus est.				Natus est.	Mortuus est.
1. Sem	100	500	600	2165	2765	100	335	435	2165	2600
2 Arphaxad	135	401 403 Euf. 430 Plant	538 535 565	2265	2803 Euf. 2800. 2830. Plant.	135	330	465	2265	2730
3 * Kainan	130	330	460	2400	2860	130	330	460	2300	2860
4 Selah	130	406 335 Euf.	530 465	2530	3066. 2995. Euf.	130	330	460	2530	2990
5 Heber	134	135 270 Euf.	269 404	2660	3029. 3064. Euf.	134	370	504	2660	3164
6 Phaleg	135 130 Plant.	209	339	2794	3133	130	209	339	2794	3133
7 Rehu	132	207	339	2924	3163	132	207	339	2924	3263
8 Serug	130	200	330	3056	3386	130	200	330	3056	3386
9 Nachor	79 179 Af. Eu.	119 125	195 304	3186	3384. Euf. & Afr. 3409	79	† 129	208	3186	3394
10 Thare	70	135	205	3262 Euseb. & Afr. 3265.	3570	70	135	205	3265	3570
11 Abraham										

* Istum Kainan non agnoscunt neque numerant Eusebius & Africanus, qui tamen sequuntur Epilogismum τῶν LXX. † Istum numerum sequitur Eusebius in Chronico Latino.

TABULA QUARTA,

Complectens Patriarchas post Diluvium usque ad Abraham, idq; juxta Samaritanorum codicem ex Eusebii Chronico Græco.

	Genuit natus annos.	Vixit postquam genuit.	Vixit in universum.	Anno Mundi.	
				Natus est.	Mortuus est.
1 Sem	100	500	600	1209	1809
2 Arphaxad	a 130	303	433	1309	1742
3 Selah	130	303	433	1439	1872
4 Heber	134	270	404	1569	1973
5 Phaleg	130	109	239	1703	1942
6 Rehu	132	b 207	339	1833	2172
7 Serug	130	100	230	1965	2195
8 Nachor	79	69	148	2095	2243
9 Thare	70	75	145	2174	2319
10 Abraham					

a Rectè monet Morinus, Exercit. in Pentateuchum Samaritan. legendum apud Euseb. ρλ pro ρλ, ac malè omissam esse quinarii numeri notam.

b Codex Morini Samaritanus habet tantùm 107. atque sic legendum esse contendit in Exercit. suis Morinus.

OBSERVATIONES IN DUAS TABULAS PRÆCEDENTES III. & IV.

IN annis genealogiæ horum Patriarcharum multum distat Græca τῶν LXX. translatio, tum ab Hebræo & Samaritano codice, tum à seipsa; & primùm quidem à seipsa, quia variæ illius editiones, quæ hodie extant, inter se non consentiunt, & illæ ipsæ dissentiunt in numeris, quos Eusebius in Chronico suo Græco, tum Hieronymi Latino, refert tanquam ex LXX. Interpretibus, uti planum est ex Tabula III. quam contexuimus ex variarum editionum inter se, & cum Eusebio collatione.

Consensio quidem inter varias editiones Græcas & Eusebium satis constans est in annis τεκνογονίας Patriarcharum, si duos excipias Phaleg & Nachor: nam in Regiis Bibliis à Plantino Antuerpiæ excusis, Phaleg dicitur genuisse anno ætatis 134. verùm aliæ editiones, atque adeò ipsa Sixtina, unà cum Eusebio & Africano, qui in suis epilogismis sequuntur LXX. Interpret. habent 130. ubi ratio potiùs haberi debet lectionis, quæ omnibus illis probatur, quàm illius quæ in sola Plantini habetur. Nachor autem secundùm Eusebium in Chronico, tum Græco, tum Latino, & secundùm Africanum, & hodiernas vulgares editiones Græcas, genuit anno vitæ suæ 79. at secundùm Sixtinam & regiam Plantini editionem, genuit anno ætatis 179. ubi uterque numerus videtur vitiosus: quòd si alteruter est amplectendus, videtur potiùs sequenda lectio Eusebii & Africani, quæ confirmatur editione Basiliensi & Wecheliana, quàm Sixtina & Plantini lectio, utpote quòd hæ longè magis recedunt ab Hebræo.

At longè maxima est dissensio inter hodiernas editiones Græcas τῶν LXX. tum inter se, tum ab Eusebio, in assignandis annis, quos Patriarchæ dicuntur vixisse post τεκνογονίαν, uti planum est ex Tabula III. Quæ dissensio non aliunde videtur orta, quàm ex scribarum seu librariorum, vel etiam Typographorum incuria atque lapsu & errore. In illa autem dissensione difficile est statuere utra lectio sit potior magisque probanda, nisi quòd illa videri debet melior, quæ minùs longè recedit, seu propiùs accedit ad lectionem hodierni codicis Hebraici. Cùm itaque exempli gratiâ Arphaxad dicatur in Hebræo codice vixisse annos 403. postquam genuit Salam, planum est lectionem Eusebii, quæ totidem annos illi tribuit, meliorem esse quàm editionis Sixtinæ, quæ illi annos duntaxa 400. tribuit, vel editionis Basil. quæ illi tribuit annos tantùm 330. aut verò editionis regiæ Plantini, quæ illi tribuit annos 430. ubi fortè vitio Typographi vel Librarii scriptum fuit τριάκοντα pro τρία. Cæterùm Scaliger in animadversionibus suis in Euseb. pro υγ' hoc est, 403. bis habet υι, hoc est, 410. quod posterius mendosum videtur. Sic cùm in Hebræo codice Selah dicatur vixisse annos itidem 403. post genitum Heber, lectio Eusebii quæ illi tribuit 406. annos, potior est lectione Sixtina & Plantini, quæ illi tribuunt annos 335. vel Basil. & Wechel. quæ dant illi annos duntaxat 330. Pariter cùm Heber dicatur in Hebræo codice vixisse annos 430. post genitum Phaleg, lectio edit. Basil. aliarúmque vulgarium, quæ illi tribuunt annos 370. potior videtur quàm lectio Eusebii, quæ illi tribuit tantùm annos 135 aut lectione Sixt. & Plant. quæ tribuunt illi annos duntaxat 270. Denique cùm Nachor dicatur in Hebræo codice vixisse annos 119. post genitum Thare, lectio Eu-

Eusebii quæ cum Hebræo consentit, melior videri debet, quàm lectio Sixt. & Plantin. quæ illi tribuunt annos 125. melior item lectione edit. Basil. quæ illi tribuit annos 129. ubi vitio Librarii vel Typographi, addita videtur decas una ad justum numerum facili lapsu τῦ κ pro ι.

Porrò quia consensus est, uti dixi, in annis τῆς τεκνογονίας; inde etiam sequitur consensus in anno mundi, quo singuli Patriarchæ censendi sunt esse nati, si unum excipias Thare, qui quoniam pater ejus Nachor in Sixt. & Plant. edit. dicitur natus annos 179. quum genuit Tharam, ex consequenti censendus est Thare natus anno mundi 3365. secundùm illas editiones, uti notatum est in Tabula. Sed juxta Eusebium & Africanum, & editiones Basil. & Wechel. qui volunt Nachor genuisse Tharam anno vitæ suæ 79. censendus est, ex illorum mente, natus Thare anno mundi 3265. Ex dissensione autem in annis quos Patriarchæ vixerunt post τεκνογονίαν, sequitur necessariò dissensus in annis quos in universum vixerunt, ut & in anno mundi, quo illi censendi sunt mortui, uti planum est ex Tabula. Sed quoniam (uti dixi) tota illa dissensio orta videtur ex Librariorum vel Typographorum errore aut lapsu, omnia videntur revocanda ad lectionem codicis Hebraici, atque ex eo emendanda & corrigenda.

Cæterùm ex Tabula nostra prima planum est, Diluvium secundum τῶν LXX. epilogismum, incidere in an. M. 2262. ac proinde ejus finem incidere & initium anni mundi 2223. Arphaxad autem natus est biennio, seu anno secundo post Diluvium, Gen. 11. 10. Itaque natus est secundùm LXX. an. mundi 2265. cui si addas annos 135. quo natus Arphaxad genuit Kainan, exsurget an. mundi 2400. quo secundùm LXX. natus fuerit Cainan; atque sic de reliquis. Rursus si an. mundi 2265. quo natus est Arphaxad secundùm τῶν LXX. epilogismum, addas annos 538. quot vixit in universum secundùm Eusebium, exsurget an. M. 2083. quo secundùm illum censendus est mortuus. Atque sic de reliquis uti habetur in Tabula.

Sed præcipua maximéque momentosa dissensio, quæ intercedit inter τὰς LXX. & Hebræum codicem, est in anno τεκνογονίας. *De hac codicum Hebraicorum & Græcorum discrepantia, vide quæ dicta sunt Proleg. de versione Græca LXX. Interp. sect. ult.* Nam in omnibus Patriarchis (excepto Semo) usque ad Nachor, anno τεκνογονίας qui habetur in codice Hebræo, LXX. addunt annorum ἑκατοντάδα unam, planè eodem modo, quo in nonnullis Patriarchis ante Diluvium id ipsum factum est, etiam eodem, uti videtur, consilio: nempe, ut ad Tabulam primam dixi, audacia & temeritate Librarii illius qui primus (uti videtur) ex autographo τῶν LXX. suum descripsit ἀπόγραφον, ex quo in alia deinde exemplaria transfusus est & diminavit error. Putavit nempe ille idem sibi hic etiam faciendum esse, quod ante fecerat, ne nimia videretur esse inter Patriarchas ante & post Diluvium differentia in anno τεκνογονίας, si non etiam istis adderetur una ἑκατοντὰς annorum. Tum etiam fortè putavit annos istorum (ut & illorum) esse μηνιαίους, unde necesse fuit addere centum annos, ut sic Patriarchæ isti gignere cœperint ætatis anno saltem circiter duodecimo vel decimotertio. Deniq;, quia videbat Semum non genuisse nisi anno ætatis centesimo, putavit in sequentibus Patriarchis addendos esse illos centum annos, ne tanta & tam subita esset annorum τεκνογονίας diminutio, ab anno centesimo Semi ad trigesimum quintum Arphaxadi, & vigesimum nonum Nachori. Quando igitur ante Diluvium sex Patriarchis addiderat sex ἑκατοντάδας annorum, nimirum Adamo, Setho, Enoso, Kainano, Mahalaleeli & Enocho, totidem voluit addere post Diluvium, nimirum Arphaxado, Salæ & cæteris usque ad Nachor, cui codices quos sequuti sunt Euseb. & Afric. addunt annos duntaxat 50. & editiones hodiernæ Sixt. & Plant. addunt annos 150. nam si 29. annis quos codex Hebræus dat Nachoro cùm genuit Tharam, addas 50. fiunt 79. quot illi dant codd. Eusebij & Africani: si verò addas 150. fiunt 179. anni, quos illi dant editiones Sixt. & Plantiniana.

Porrò observandum est Eusebium Africanum, (quibus & alii è veteribus addi possent) qui tamen calculum τῶν LXX. sequuntur, in hac Patriarcharum serie omittere Kainanem, cujus omnino non meminerunt, suumque adeo calculum ἐκ τῶν LXX instituunt, ut planum fit eos nullam illius rationem habuisse. Africanus enim à Diluvio ad nativitatem Abrahæ annos putat 915. per generationes decem, quod verum esse non potest, si in illis decem generationibus numeretur Kainan, eique tribuantur anni 130. ante natum Salam: nam primo sic generationes essent undecim, non decem, connumeratis Semo & Abrahamo; deinde invenientur à Diluvio ad natum Abrahamum anni non 915. ut vult Africanus, sed 1072. Sed si Kainan non numeretur, 942. (uti rectè colligit Eusebius cùm refert τῶν LXX. epilogismum) qui numerus propiùs multo accedit ad 915. quàm 1072. Itaque vel falsus est in numerando, aliquot annis Africanus, vel lapsus est Librarius aut Typographus, qui ιε pro μβ posuit. Hinc liquet exemplaria translationis Græcæ τῶν LXX. quibus illi usi sunt, non habuisse illum Kainan, alioqui non eum omisissent, neque sine eo calculum suum instituissent. Varia ergo lectio hic manifesta est in codicibus translationis Græcæ τῶν LXX. circa istum Kainanem, nam hodiernæ omnes Græcæ editiones illum agnoscunt. Sed cùm non habeatur in codice Hebræo, tam Judæorum quàm Samaritanorum, & in exemplaribus Græcis, quæ Eusebius & Africanus sequuti sunt, abfuerit, planum est irrepsisse in codices Græcos τῶν LXX. vitio & errore librarii, qui cùm inter describendum animum haberet defixum in priorem Cainanem, qui vixit ante Diluvium, eum hîc, sive per incogitantiam, uti non rarò fit aliud cogitantibus, sive consilio inseruit, tertio post Noachum loco, quomodo ille prior tertius fuit ab Adamo, quòd videretur fortè illi congruum, ut in mundi post Diluvium instauratione, quartus in Patriarcharum serie homo ejusdem esset nominis cum eo qui quartus fuerat in prima Patriarcharum ante Diluvium serie. Annos autem illi attribuit totidem quot sequenti Sale, idque tam ante quàm post susceptam prolem. Ita partim consilio, partim errore atque oscitantia & insigni hallucinatione, videtur iste Kainan hic insertus atque insultus à Librario aliud cogitante. Qui error cùm diffusus esset in multa exempla-

tia

ria Græca τῶν LXX. inde postmodum transfusus videtur in Lucæ Evangelium in Christi genealogia, non ab ipso Luca, sed à librario, vel antiquario, qui cùm in margine codicis sui notasset Kainanem istum ex Græca τῶν LXX. translatione, quasi per incuriam apud Lucam omissum, ex margine postea migravit, inter describendum, in textum, uti passim solet id fieri, unde tot in præstantissimis etiam & vetustissimis MSS. codd. omnis generis glossemata errore & ignorantia Librariorum infulta. Hæc obiter & breviter dicta sunto de sopposititio isto Cainan, de quo, qui plura volet, videat accuratam de eo viri docti Dom. Spanhemii, in Dubiis suis Evangelicis Disputationem.

Ad Tabulam IV.

Samariticus Codex, non secus ac LXX, centum annos addit anno τεκνοσορίας singulorum Patriarcharum, nisi quòd τῷ Arphaxad tribuit annos duntaxat 130. non autem 135. Scaliger tamen in Animadversionibus suis monet in Samaritico codice esse 135. Hos centum annos mox detrahit nonnullis Patriarchis, quum recenset annos, quos post susceptam prolem vixerunt, ita ut in annorum summa, quos in universum vixerunt Patriarchæ, consentiat in quibusdam cum Hebræo codice Judæorum, ut planum est ex collatione V. & VII. tabulæ, nisi quòd τῷ Heber detrahit non modò centum, sed 160. annos post τεκνοσορίαν, τῷ Nachor annos 79. ante τεκνογονίαν, cum Eusebio & Africano tribuit, post τεκνογονίαν verò annos illi dat duntaxat 69; in quo & ab Hebræo, & ab omnibus Græcis τῶν LXX. editionibus discedit. Quod videtur factum librarii apud Eusebium culpâ, qui ξθ pro ϙκθ scripsit. Quod autem Tharæ genitum Abraham annos duntaxat tribuit 75. causam diximus suprà in Notis ad tabulam II. Cur autem hic potiùs, quàm in antecedentibus decem Patriarchis, qui ante Diluviom vixerunt, Samariticus codex sequutus sit calculum τῶν LXX. non verò Hebræorum codicem, causam divinare non possum.

Atque hæc breviter dicta sunto de discrimine, quod in annorum numero intercedit inter Hebræum cod. & Samariticum, atque editiones varias translationis Græcæ τῶν LXX. quo pacto illa conciliari utcunque possint, si modò conciliari possunt.

TABULA QUINTA.

Complectens historiam sacram à nato Abraham ad Exodum, per annos quingentos.

	Anno vitæ suæ genuit, vel aliquid aliud fecit aut passus est.	Vixit in universum.	An. Mundi: Nascitur vel aliquid fit aut contingit	An. Mundi: Moritur.
a ABRAHAM.	100	175	2008	2183
b Egreditur ex Ur Chaldæorum.	70		2078	
c Egreditur ex Charan, & venit in Chananæam.	75		2083	
d Gignitur ab eo Ismael.	86	137	2094	2231
e Circumciditur & Sodoma evertitur.	99		2107	
f ISAAC.	60	180	2108	2188
g Ducit Rebeccam in uxorem.	40		2148	
h JACOB.		147	2168	2315
i Fugit ad Labanem, isthicque servit annos XX.	78		2246	
k Ducit Leam & Rachelem.	85		2253	
l Levi ei nascitur.	88	137	2256	2393
m Redit Jacob ad patrem.	98		2266	
n JOSEPH.		110	2260	2370
o Venditur à fratribus in Ægyptum.	17		2277	
p Isthic servit annos XIII.				
q Sistitur Pharaoni.	30		2290	
r Nascuntur illi Ephraim & Manasse.	37		2297	
s Descendit Jacob in Ægyptum annos natus 130			2298	
t MOSES.		120	2428	2548
u Fugit ad Jethro, illhicque servit annos XL.	40		2468	
x Redit in Ægyptum, & Israelitas inde educit, itaq, EXODUS	80		2508	

AD TABULAM V. PRÆCEDENTEM OBSERVATIONES, CUM PROBATIONE VERITATIS TABULÆ IPSIUS.

[a] ABrahamum natum esse anno mundi 2008, suprà demonstratum est ad tabulam II. ubi ostendimus eum natum esse an. ætatis Tharæ non 70, sed 130. Quandoquidem ergo constat ex eadem tabula, Tharam natum esse (secundùm Hebræum codicem, cujus calculum sequimur) anno mundi 1878, planum est, Abrahamum natum esse anno mundi 1008. Cùm autem vixerit annos 175. Gen. 25, 7. manifestum est, eum obiisse anno mundi 2183.

[b] Abrahamum egressum esse ex Ur Chaldæorum anno ætatis suæ 70, jam suprà probatum est ad tabulam II. Itaque egressus est ex Ur anno mundi 2078. R. Abraham in Cabbala sua historica (quem sequitur hac in parte auctor Seder Olam rabba) ineptit, quum fingit Abrahamum egressum esse primò Charris quum natus esset annoa 52, indéque ad fœdus cum eo à Deo initum בין הבתרים (ut illi loquuntur) de quo Gen. 15, annos esse 8, tum Abrahamum natum annos 70, rediisse Charras, isthícque egisse annos qoinque, quibus exactis secundò vult inde egressum natum annos 75, venisse in terram Chanaan. Nam primò unde nobis exsculpunt illi geminam Abrahæ ex Charris profectionem, cujus nullum est in Scriptura neque vestigium neque vola? Secundò, Unde nobis confingunt 52. annos quos illi dicunt Abrahamum natum fuisse, quum primò egressus est Charris? Tertiò, Unde commenti sunt 18. annos, quoa ajunt intercessisse inter primam Abrahæ ex Charris profectionem, & fœdus cum eo initum, quod commemoratur Genes. 15. Omnia ista gratis ab illis dicuntur & sumuntur, non verò probantur. Deinde, ubinam percussum esse volunt fœdus illud cum Abrahamo initum, an in Ur Chaldæorum antequam veniret Charras, an verò in Chananæa postquam excessisset Charris? Si in Ur Chaldæorum, ergo secundùm eos Abraham priùs vixerit Charris, quàm in Ur, quod falsum est & contra Scripturam, Genes. 11. Si in Chananæa (uti planum est ex historia sacra Geneseos,) quis credat eum postea rediisse Charras unde excesserat? nam cui bono, & quo fine? repugnat hoc commentum Scripturæ, quæ omnino de reditu illo non meminit. Porrò non fuit illud fœdua בין הבתרים, de quo Genes. 15, promissio Abrahæ à Deo primò facta, ut illi hariolantur, sed promissionis primò illi factæ, dum adhuc esset Ure Chaldæorum, renovatio & confirmatio, adhibito solemnis sacrificii ritu. & quidem cùm Deus Abrahamum in rem præsentem (terram nempe Chanaan) quam illi antea pollicitus fuerat, adduxisset. Rectè quidem sentiunt, quum annos 430, de quibus Exod. 12. 40. inchoant à promissione Abrahæ facta, & fœdere cum eo inito, sic enim imprudentes Apostolo succinunt & suffragantur Gal. 4. Rectè etiam dicunt Abrahamum natum fuisse anno 70, quum post promissionem ipsi factam & percussum fœdus venit Charras, atque isthic egisse annos quinque, hæc enim ita se habere suprà probavimus ad tabulam II. Sed graviter hallucinantur, quum fœderis in Ur Chaldæorum primò pacti renovationem & confirmationem factam Genes. 15. confundunt cum ipso fœdere primò inito.

[c] Abrahamum, cùm excessit ex Charan, natum fuisse annos 75 liquet ex Genes. 12. 4. 5. Ergo egressus est ex Charan anno mundi 2083, siquidem natus erat anno mundi 2008.

[d] Ismaëlem natum esse anno 86 ætatis Abrahæ, probatur primò ex Genes. 16, 3. ubi Sara dicitur dedisse Abrahamo Hagarem in uxorem, quum habitasset decem annos in terra Chanaan. Ergo data est illi anno ætatis suæ 85. Natus est autem Ismaël anno pòst vertente: ergo anno ætatis Abrahæ 86, mundi verò 2094. Deinde, Genes. 17. 24, 25. Abraham dicitur natus annos 99, Ismael autem annos 13, quando simul eadem die circumcisi fuut. Cùm igitur Abraham natua sit anno mundi 2008, annos ejus 99. convenit cum anno mundi 2107. à quo si subducas annos 13, restabit annus mundi 2094, quo natus est Ismael; qui cùm vixerit annos 137, mortuus est anno mundi 2231.

[e] Abraham circumcisum foisse anno ætatis suæ 99. (ac proinde anno mundi 2107.) constat ex Genes. 17. 24, 25 Sodomam autem paulò pòst fuisse eversam constat ex historia Geneseos. Nam quæ narrantur Genes. 18. & 19. facta sunt inter circomcisionem Abrahæ & nativitatem Isaaci, adeóque mensibus novem, ut minimum, ante illam nativitatem.

[f] Natus est Isaac quum Abraham esset annorum 100, Genes. 21, 5. itaque natus est anno mundi 2018. Vixit autem Isaac annos 180. Genes. 35. 28. Ergo mortuus est anno mundi 2288.

[g] Cùm Isaac duxit Rebeccam, natus erat annos 40. Genes. 25. 20. duxit itaque eam anno mondi 2148.

[h] Isaacus erat annorum 60, quum nati sunt illi Jacob & Esau, Gen. 25. 26. Itaque Jacob natus est anno mondi 2168. Quare cùm vixerit annos 147. Genes. 47. 28. sequitur eum esse mortum anno mundi 2315.

[i] Quo anno Jacob accepta à patre benedictione fugerit ad Labanem, sic ostenditur. Quum Jacob descendit in Ægyptum, natus erat annos 130. Genes. 47. 9. ac proinde eò descendit anno mundi 2298. Joseph autem tum natus erat annos 38. uti mox ostendetur. Si igitur subducantur anni illi 38. de 2298, invenietur Josephus natus anno mundi 2260, ætatis aotem patris sui 92. Jacob autem servierat Labani an. 14. quum natus est illi Joseph, uti constat ex collatione Genes. 30. 21. cum cap. 31. 41. Deducantur 14. isti anni de anno mundi 2260, quo natus est Joseph, inveoietur Jacob venisse ad Labanem anno mondi 2246, anno autem ætatis suæ 78. quod erat demonstrandum. Josephum autem natum fuisse annos 38, quum Jacob descendit in Ægyptum, sic ostenditur. Cùm stitit se Pharaoni, somnium ejus explicaturus, natus erat annos 30, Genes. 41. 46. Secuti sunt statim septem anni felicitatis, ibidem vers. 32. Jacob autem descendit in Ægyptum anno secundo famis, Genes. 45. 6. Fuit igitur Joseph natus annos 38, quum pater ipsius descendit in Ægyptum.

kin

k In fine septem annorum servitutis Jacob duxit Leam, Genes. 29. 21. Venerat autem ad Labanem, & cœperat ei servire anno mundi 2246, quum natus esset annos 78. uti modò demonstratum est. Duxit igitur Leam anno mundi 2253. anno ætatis suæ 85. Eum autem unà simol cum Lea accepisse Rachelem, atque ex utraque, ut & ex ancillis duabus suscepisse prolem quæ narratur Genes. 29, interim dum serviebat alteram annorum hebdomadem, Judæi constanter affirmant, & liquet ex illa Genesesos historia. Nam si Rachelem demum post 14. servitutis annum exactum accepisset, quo pacto ex ea natus illi fuisset Joseph in fine anni decimi quarti, uti id factum esse constat ex Genes. 30, 25. & 31. 41. Deinde, jam suprà probatum est Josephum natum esse anno mundi 2260, ætatis patris anno 92. Fugisse autem Jacobum ad Labanem anno mundi 2246, ætatis suæ 78. Ergo natus est Joseph in fine anni decimi quarti servitutis.

l Levi natus est anno tertio postquam Jacob duxit Leam, est enim tertius Jacobi ex Lea filius, Gen. 29. 34. Jacob autem duxit Leam anno mundi 2253, ætatis suæ 85, uti modò demonstratum est. Ergo natus est Levi anno mundi 2256, ætatis patris 88. Vixit autem in universum annos 137, Exod. 6. 16. Ergo mortuus est anno mundi 2393, annis 115. ante Exodum.

m Servivit Jacob apud Labanem annos 20, Gen. 31, 41. quibus exactis rediit ad patrem in terram Chanaan. Fugerat autem ad Labanem anno mundi 2246. ætatis suæ 78, uti modò ostensum est. Ergo rediit ad patrem anno mundi 2266, ætatis 98.

n Quo mundi anno natus sit Josephus, constat ex prædictis, nimirum anno mundi 2260, patris 92. Cùm itaque Joseph vixerit annos 10. Genes. cap. ult. vers. ult. sequitur eum esse mortuum anno mundi 2370 annis 138. ante Exodum.

o Joseph natus erat annos septemdecim, quum venditus est à fratribus, Genes. 37. 2. Natus autem erat anno mundi 2260. Ergo venditus est anno mundi 2277.

p Josephum serviisse in Ægypto annos 13, sic colligitur. Quum venditus est à fratribus, natus erat annos 17, quum stitit se Pharaoni natus fuit annos 30. uti ex præcedentibus liquet, & ex Gen. 41. 46. Ergo servit annos 13. totos, fortè etiam 14. fermè, si dicamus annum 17. quum venditus est, fuisse tantùm inchoatum, uti non rarò inchoatus pro pleno ponitur, quod rectius videtur.

q Liquet illud ex Genes. 41. 46.

r Liquet indidem versu 50.

s Planum est ex Genes. 47. 9.

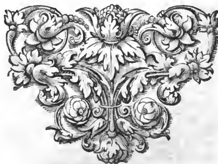
t Quo mundi anno natus sit Moses, & quo mortuus sit, sic colligitur. Moses natus erat annos 80, quum stitit se Pharaoni & populum ex Ægypto eduxit, Exud. 7. 7. Exodus autem contigit anno mundi 2508, annis nimirum 400. post natum Isaacum, uti suprà demonstratum est ad tabulam II. Si hinc deducas 80. annos Mosis, invenietur Moses natus anno mundi 2428. Cùm igitur vixerit annos 120, sequitur eum obiisse anno mundi 2548.

u Actorum 7. 13. Stephanus expertè dicit Mosem natum annos 40, egressum esse ad fratres, & mox fugisse ad Jethro in Madian. Cùm igitur natus annos 80. redierit ex Madian, & stiterit se Pharaoni, sequitur eum servisse apud Jethro annos 40. Fugit ergo anno mundi 2468, quandoquidem natus erat anno mundi 2428.

x Exodum contigisse anno mundi 2508; suprà demonstratum est ad tabulam II. Cùm itaque Jacob cum familia descenderit in Ægyptum an. mundi 2298. uti antè probatum est, sequitur Israëlitas mansisse in Ægypto annos duntaxat 210. quod & Judæi constanter agnoscunt, & probant ex Genes. 42. 2. per Gematriam quam vocant. Sic enim in Bereschith rabba, sect. 91, *Dixit R. Aba bar Cahana,* בי שרם שהם עתידין לעשות שם רי שנה מנין רדו hoc est, *Annunciat* (nempe Jacob) *illis* (filius suis) *quod annos 210. commoraturi sint isthic* (nempe in Ægypto) *idque ex voce* רדו (Genes. 42. 2.) *quæ continet numerum illum.* Quum itaque Ex. 12. 40. dicitur ומושב בני ישראל אשר ישבו במצרים, non debet reddi (uti à nonnullis fit interpretibus) *Habitatio autem filiorum Israelis quæ (vel secundùm quàm,) habitarunt in Aegypto, fuit annorum* 430; sed debet reddi, *Peregrinatio autem filiorum Israelis qui habitarunt in Aegypto, fuerat annorum* 430. Nam תושב significat *inquilinum, peregrinum,* qui habitat in sede non sua: Ergo & מושב potest reddi *peregrinatio, incolatus.* Peregrinatio autem illa inchoanda est (uti suprà ostendimus) ab exitu Abrahami ex Ur Chaldæorum, tum enim cœpit peregrinari è patria, atque in eo omnes ejus posteri, qui vi divinæ promissionis in lumbis ejus erant, cœperunt, inquam, tum temporis & peregrinari, & quodammodo servire. Atque hic notanda est lectio Samaritani codicis, quæ sic habet. ומושב בני ישראל ואבותם אשר ישבו בארץ כנען ובארץ מצרים תל שנת ; *Habitatio filiorum Israel & patrum ipsorum, qua habitarunt in terra Chanaan, & in terra Aegypti, fuit* 430. *annorum:* quæ lectio si recipiatur solvit omnem difficultatem. Sanè L X X. Interp. locum illum sic reddunt, ἡ δὲ κατοίκησις τῶν υἱῶν Ἰσραὴλ ἣν κατῴκησαν ἐν γῇ Αἰγύπτῳ καὶ ἐν γῇ Χαναὰν, ἔτη τετρακόσια τριάκοντα quin & nonnulli codices Græci habent, αὐτοὶ καὶ οἱ πατέρες αὐτῶν, uti observat Augustinus tom. 4. lib. 2. Quæst. in Exod. quæst. 47, ubi loci hujus nodum atque difficultatem egregiè solvit atque explicat, nisi quod annos à promissione ad natum Isaac putat tantùm 25; à nato autem Isaac ad exodum annos computat 405, ita ut Israelitæ fuerint in Ægypto per annos 215. Sed hic calculus abundè revincitur ex prædictis.

Porrò quia Deus genti Judaicæ, quam ex omnibus populis sibi selegerat in peculium, legem Mosis ministerio dedit, in qua Jubilæorum & Sabbathicorum annorum observationem instituit, hinc est quòd ab Abrahami, gentis illius primi parentis, nativitate vidère licet, plerosque memorabiles maiorum populi illius eventus, résque gestas, incidere in finem, vel initium Jubilæorum, & annorum Sabbathicorum, Deo nimirum (qui omnia sapientissimè administrat atque in numero, pondere & mensura fecit) sic hominum illorum illustrium res & eventus dispensante, ut certis Jubilæorum & Hebdomadum Epochis insignirentur. Nam, exempli gratiâ, Abraham natus est anno mundi 2008, hoc

est anno ultimo Jubilæi quadragesimi primi. Vixit annos 175, hoc est tres Jobilæos & quatuor Hebdomadas annorum: vocatus à Deo egreditur Ure Chaldæorum, cùm esset natus annos 70, hoc est Jubilæum unum & tres Hebdomadas, sive decem Hebdomadas: & quidem anno ultimo tertiæ Hebdomadis Jubilæi quadragesimi tertii ab orbe condito, circumciditur, & gignit Isaacum anno ætatis suæ 99, hoc est anno primo tertii Jubilæi. Isaac natus est anno mundi 2108. hoc est anno primo quadragesimi quarti Jubilæi à rerum conditu. Jacob vixit annos 147, hoc est tres præcisè integros Jubilæos. Fugit ad Labanem & servire incipit anno ætatis suæ 78, hoc est in fine undecim Hebdomadum. Servit Labani annos 14, hoc est duos Hebdomadas. Ducit uxores suas Leam & Rachelem, incipitque ex Lea τεκνογονεῖν anno ætatis 85, hoc est initio sextæ Hebdomadis secundi Jubilæi, sive anno primo Hebdomadis decimæ-tertiæ: anno verò mundi 2253, nascitur illi Ruben ipsius primogenitus, in fine quadragesimi sexti ab orbe condito Jubilæi. Redit ex Syria ad patrem anno ætatis 98, hoc est in fine duorum Jubilæorum. Moses denique vixit annos 120, hoc est duos Jubilæos & tres Hebdomadas. Moritur in fine quinquagesimi secundi ab orbe condito Jubilæi. Commorantur Israelitæ in Ægypto annos 210, hoc est quatuor Jubilæos & duas Hebdomadas. Postremò à nato Abrahamo ad ingressum Israelitarum in Chanaan anni sunt 540, hoc est undecim Jubilæi, ita ut Israelitæ ingressi sint in terram sibi promissam anno primo duodecimi Jubilæi post natum patrem suum Abrahamum, anno autem 470. post factam Abrahæ terræ illius promissionem, hoc est anno primo quintæ Hebdomadis decimi Jubilæi. Quæ omnes numerorum, sive Jubilæorum, & Hebdomadum cum rebus gestis συζυγίαι non videntur esse fortuitæ, neque sine aliqua mystica significatione, imò sunt à sapientissima Dei providentia sic administratæ, & faciunt ad calculi nostri confirmationem, qui si falsus esset, non tot, támque insignes, ejusmodi temporum συζυγίαι in eo invenirentur. Talem Hebdomadum & Jubilæorum observationem non temerè invenias in historia quæ præcessit, ab orbe condito ad natum usque Abrahamum, sed similem videre licet in historia, quæ Israelitarum ingressum in terram Chanaan secuta est usque ad Christum & gentis Judaicæ rejectionem, quum templum & tota eorum resp. cultúsque Mosaicus à Romanis est eversus. Quamplurima sunt etiam in tota historia sacra, quæ per quadragenarium tum annorum, tum dierum, numerum administrata sunt. Ut ex. gratia, tempore Diluvii pluit per 40. dies. Ibidem corvus emittitur quadragesimo, postquam juga montium cœperunt apparere, die. Isaac ducit uxorem anno ætatis 40. Moses annos natus 40, fugit ex Ægypto, post alios quadraginta annos redit in Ægyptum, & populum Israeliticum liberat: in fine tertii quadragenarii obit natus annos 120, hoc est ter quadraginta annos. Errant Israelitæ, & commorantur in deserto annos 40. Moses in monte Sinai cum Deo manet bis quadraginta dies. Exploratores terram Chanaan explorant dies 40. Mansiones Israelitarum in deserto numerantur 40. Hothniel judicat Israelem annos 40, fuitque primus eorum judex. Ahod verò secundus Judex, annos bis quadraginta. Debora & Barac itidem annos 40. Gedeon totidem. Philistæorum oppressio fuit annorum 40. Heli judicat annos 40. Samuel & Saul conjunctim annos totidem David primus Israelitarum Rex, regnat annos 40, Salomon totidem, Joas denique totidem.

TA-

TABULA VI.

Complectens historiam ab Exodo, ad Salomonis usque mortem sive divisionem regni decem tribuum & Judæ.

Anni ab ingressu in Chanaan.		Anni Ab Exodo.	Anni judicaturæ vel oppressionis.	Anno mundi.
1	[a] Ingressus Israelitarum in terram Chanaan	41		2549 ineunte.
6	[b] Bella in ea terra gesta sunt per sexennium	46	6	2254 exeunte.
7	[c] κληρουχία terræ annum unum duravit	47	1	2555 ex.
15	[d] Oppressio Israëlitarum per Cuschan	55	8	2563 ex.
55	[e] Hothniel, primus Judicum, obiit	95	40	2603 ex.
73	[f] Oppressio per Eglon, sive Moabitas	113	18	2621 ex.
153	[g] Ahod, mortuus est	19.	80	2701 ex.
	[h] Samgar			
173	[i] Oppressio per Jabin, sive Chananæos	213	26	2721 ex.
213	k Debora, & Barac, obiit	253	40	2761 ex.
220	[m] Oppressio Madianitarum	260	7	2768 ex.
260	[n] Gedeon	300	40	2808 ex.
263	[o] Abimelech, obit	303	3	2811 ex.
286	[p] Tholah, obit	326	23	2834 ex.
308	[q] Jair, obit	348	22	2856 ex.
326	[r] Ammonitarum oppressio	366	18	2874 ex.
332	[s] Jephte, obit	372	6	2883 ex.
339	[t] Ibesan, obit	379	7	2887 ex.
349	[u] Elon, obit	389	10	2897 ex.
357	[x] Habdon, obit	397	8	2905 ex.
397	[y] Philistinorum oppressio	437	40	2945 ex.
417	[z] Samson, obiit	457	20	2965 ex.
457	[a] Heli, obiit	497	40	3005 ex.
497	[b] Samuel, & Saul, mortuus est	537	40	3045 ex.
537	[c] David, mortuus est	577	40	3085 ex.
577	[d] Salomon, obiit	617	40	3125 ex.
540	[e] TEMPLUM exstrui cœptum est an. 4. Salom. ineunte, & absolutum est an. 11.	580	7	3088
547	itidem ineunte, per totos 7 an. absolutum	est A.	M.	3096 ineunte.

PROBATIO ANTECEDENTIS TABULÆ VI.

Tabulâ quintâ annus Exodi conjectus est in annum mundi exeuntem 2508. cui addendi sunt anni quadraginta commorationis Israelitarum in deserto. Sic incidit ingressus Israelitarum in terram Chanaan, in annum mundi 2549, ineuntem, & 41. ab Exodo, itidem ineuntem.

[b] Bella à Josua in Chanaan gesta esse per sexennium ante κληρουχίαν, sic demonstratur. Caleb initio

κληρουχίας dicit, Jos. 14. 7, 10. se natum fuisse annos 40, quum à Mose missus fuit, unà cum Josue, ad explorandam terram Chanaan, uti narratur Numer. 13. (hoc autem factum fuit initio anni secundi post Exodum, ut patet ex Numerorum 10, vers. 11, 12. & 13. 3. & 33. 18) nunc verò ait se natum esse annos 85, atque annos effluxisse 45, ab illa missione ad tempus κληρουχίας, quo hæc Josuæ dicebat. His 45. annis addendus est annus unus, qui fluit ab Exodo ad illam Exploratorum missionem, sic fiunt anni 46. ad initium κληρουχίας. ex quibus si tollas annos 40. commorationis Israelitarum in deserto, restant anni sex, quibus bella gesta sunt à Josua adversus Chananæos. Itaque anni septimi initio cœpta est fieri κληρουχία, anno mundi 2555. ineunte.

c Κληρουχία annum unum circiter duravit, quod colligi potest ex ejus historia. Nam primò sorte attributa est hæreditas duabus tribubus cum dimidia, nimirum tribui Judæ, & Ephraim, tum dimidiæ tribui Manasse, nam alteri dimidiæ tribui Manasse sors obtigerat ultra Jordanem unà cum tribubus Ruben, & Gad. Divisio illa facta tribui Judæ, Ephraim, & dimidiæ Manasse narratur Josuæ cap. 14, 15, 16, & 17. Deinde, convenerunt Israelitæ in Silo (Jos. 17. 18.) quia restabant adhuc septem tribus, quibus hæreditas erat assignanda. Missi sunt itaque ex Silo homines, qui totam terram Chanaan peragrarent, tabulámque ejus geographicam describerent, quod certè paucis diebus non potuit confici. Illis demum regressis κληρουχία est absoluta. Ad hæc omnia conficienda vix minùs anni spatio opus fuit. Sic sunt ab orbe condito ad κληρουχίαν absolutam anni 2555, hoc est annorum Hebdomades 365, quot sunt nimirum in anno Solari dies naturales, 24. horarum: Jubilæi autem sunt præcisè 52, ad ingressum usque Israelitarum in terram Chanaan, in qua bellum sub duce Josua gesserunt per annos sex, septimo autem quieverunt, sortitione terræ factâ. Unde liquet Jubilæorum & annorum Sabbathicorum caput & initium accersendum, & inchoandum esse ab ingressu Israelitarum in terram illam. Porrò istæ numerorum συγκυρίαι eum re gesta omnino non videntur esse fortuitæ, & à casu, sed à Dei consilio, ejúsque Sapientia, per quam omnia facit in numero, pondere, & mensura. Sic enim Israelitæ terram illam sibi pararunt bello per tot annos gesto, quot annis Deus volebat terram illam ab ipsis coli quot diebus volebat hominem laborare atque operari, à bello verò quieverunt, & possessione terræ illius tranquillâ fruiti sunt, sortione terræ factâ, eo anno, quo terram Deus lege sua jubebat quiescere, quo die hominem volebat à labore & servili omni opere cessare, scilicet septimo: nempe bella illa fuerunt veluti labor quidam Israelitarum, quo terram illam sibi pepererunt, fuerunt veluti cultura quædam terræ illius, qua eam subegerunt, ac veluti vomere injecto ararunt totam & exeoluerunt, incolis ejus vel ejectis, vel interfectis, tanquam totidem rubis & sentibus avulsis & exstirpatis. Κληρουχία autem fuit illis veluti gravissima quædam quies à labore suo, & ab operosa illa cultura. Missi sunt autem in possessionem terræ illius præcisè post 365 annorum Hebdomadas, hoc est in fine anni veluti sacri cujusdam, & magni, qui nimirum constat tot annorum Hebdomadibus, quot Solaris annus constat diebus; nam ut dierum Hebdomas est veluti dies quidam sacer, semper in se recurrens, sic annorum Hebdomas veluti annus quidam sacer, itidem semper in se recurrens. Itaque spatium annorum 2555, quod constat 365. Hebdomadalibus annorum, est veluti annus quidam magnus Propheticus ac divinus in cujus fine Deus populum suum misit in possessionem terræ ipsi promissæ, quietémque illi dedit ab antecedentibus laboribus suis, non secus atque homines toto anno laborant, & vacant culturæ terræ, ac tandem in fine anni messe, & vindemiâ peractâ, collectísque terræ frugibus, iis quietè fruuntur. Vel, si cui libet calculum aliter constituere, & annum magnum tot velit constare annis, quot annus Solaris constat diebus, nempe 365. invenientur sic ab orbe condito ad possessam terram Chanaan, anni magni septem, singuli constantes 365. annis. Sic nempe fuerit ab orbe condito ad possessam illam terram Hebdomas integra annorum magnorum, quorum singuli constant tot annis, quot annus constat diebus, scilicet 365, id quod maximam Dei sapientiam redolere videtur. Aliud hic etiam est considerandum, quòd nimirum à rerum initio ad ingressum in terram Chanaan tot sunt præcisè Jubilæi (nempe 52.) quot sunt dies in septima anni Solaris parte, nam septies quinquaginta duo faciunt 364. Jubilæorum itaque illorum numerus facit septimam magni illius anni, de quo modò diximus, partem, id quod aliud est Dei sapientiæ (secundùm quam pleraque omnia sacra per septenarium numerum ducuntur) argumentum. Atque eandem illam Dei sapientiam decuit, ut post illumJubilæorum à condito mundo elapsorum numerum, Jubilæorum & anorum Sabbathicorum in lege à se instituta, observatio caput & initium sumeret, ab eo temporis articulo quo populum suum in terræ ipsi promissæ possessionem misit. Quæ omnes συγκυρίαι videntur mirum in modum confirmare hunc nostrum à condito mundo annorum calculum. Sed & aliud rursus hic est observatione dignum, quòd nimirum populus ille Dei typicus & carnalis atque umbratilis missus est in possessionem hæreditatis terrestris, atque typicæ & umbratilis, in fine Hebdomadæ cujusdam magnæ & sacræ annorum, quæ nimirum constat septem annis magnis, quorum singuli constant 365 annis; sic populus Dei verus ac spiritualis, fideles nimirum omnes atque Electi quotquot fuere, & futuri sunt ab orbe condito ad ejus finem, mittendi sunt in possessionem veræ & æternæ hæreditatis, cœlestísque Chanaan in fine majoris cujusdam Hebdomadæ sacræ. Nam si vera est domus Eliæ (quam vocant) antiqua traditio, in Judæorum scriptis mox post Christi tempora longè celebratissima, de duratione mundi, *Duo millia annorum* תֹּהוּ *inane, duo millia annorum* תּוֹרָה *Lex, duo millia annorum* גְּאֻלָּה *redemptio per Messiam, postea verò finis.* Mundus secundum eam duraturus est sex annorum millia; quæ traditio & à Judæis & à Christianis confirmatur allegoricâ istâ indagatione, quòd nimirum mundus tot annorum millibus duraturus sit quot diebus creatus est, nimirum sex, quia scilicet *apud Deum mille anni sunt sicut dies unus, & dies unus sicut mille anni.* Deinde, in primo Geneseos versiculo (in quo narratur mundi creatio) *In principio Deus creavit cœlum & terram,* litera א *aleph,* quæ est alpha-

alphabeti prima littera, & *mille* significat, sexies præcisè occurrit, non pluries. Quemadmodum ergo Deus creando, atque è nihilo res educendo operatus est sex dies naturales, septimo autem quievit, seu cessavit ab opere, quæ prima est omnium physica septimana, sic mundum providentiâ suâ conservando, sustinendo ac regendo operaturus esse videtur sex dies magnos, adeóque omnium maximos, &, ut ita dicam, divinos, quia mille anni coram eo sunt veluti dies unus, septimo autem die, qui est omnium longè maximus, utpote in æternum duraturus, quiescet ab omni suo opere, & quietem dabit longè maximam populo suo, quo cum in æternum regnaturus est, hæc est Hebdomas longè maxima, cujus sex priores dies constant singuli mille annis, qui Deo sunt tanquam dies unus, ultimus autem ejus dies Sabbathismum æternum populo Dei à Christo paratum continet.

[d] Jud. 3. 8. Coschan dicitur oppressisse Israelitas שְׁמֹנֶה שָׁנִים *annos octo*, quod non est ita accipiendum quasi statim post peractam κληρουχίαν cœperit illos servitute premere. Nam Jud. 2. 6, 7. apertè dicuntur Israelitæ adhæsisse Domino quamdiu vixit Josue & Seniores, qui post eum produxerunt dies suos. Itaque sic reddi potest locus ille, *Et servierunt Israelitæ Cuschani anno octavo*, nimirum post κληρουχίαν, uti alibi non rarò numerus *cardinalis* ponitur pro *ordinali*. Vel dicuntur Israelitæ serviisse Cuschani octo annos, quia servitutis illius finis incidit in octavum ἀπὸ τῆς κληρουχίας annum exeuntem. Josuæ quidem mortem commemorat Scriptura Jud. 2. 8. & quot annos natus fuerit quum mortuus est, nempe 110. & quo anno vel ab Exodo, vel ab ingressu in Chanaan, vel à sortitione terræ mortuus fuerit, non meminit. Videtur tamen omnino illa collocanda in octennio isto, non enim serviissent Israelitæ Cuschani vivente Josua, ac verisimile est eum mox post κληρουχίαν occubuisse, cùm enim sortiretur terram dicitur gravis ætate valde Jos. 13. 1. Oratio autem ab eo habita Jos. 23. & 24. habita est mox post κληρουχίαν, & paulò ante obitum suum, qui statim post habitam illam orationem narratur.

[e] Jud. 3. versu 2. terra dicitur quievisse annos quadraginta post devictum ab Hothniele Cuschanem, statimque narratur Hothnielis mors; unde colligitur Hothnielem judicasse Israelem annos 40. & inchoandos esse annos illos 40. à devicto Cuschane, in fine octo annorum præcedentis servitutis sub Cuschane. Cùm itaque anni illi octo servitutis desierint in anno mundi 2563. exeunte, ab Exodo verò 55. & indidem cœperint anni 40. Judicaturæ Hothnielis, sequitur annos illos 40. desinere in anno mundi 2603, ab Exodo verò 95.

[f] Jud. 3. 14. Moabitæ Eglone duce dicuntur oppressisse Israelitas, eosque serviisse Eglone annos 18. qui si addantur annis mundi 2603. quo anno contigit mors Hothnielis, incidet finis hujus oppressionis; & initium Judicaturæ Ahod in annum mundi 2621. ab Exodo verò anno 113.

[g] Jud. 3. 30. Post victoriam Ahod de Moabitis reportatam, dicitur terra quievisse per annos octoginta, qui inchoari debent ab initio Judicaturæ Ahod, hoc est ab anno mondi 2621. ac proinde terminari in anno mundi 2701. exeunte, ab Exodo verò 193.

[h] Porrò quia Schamgaro Scriptura nullos attribuit annos Judicaturæ ipsius, videtur omnino ejus Judicatura comprehendi in annis illis octoginta præcedentibus, quibus terra dicitur quievisse. Nisi quis malit Judicaturam ipsius includi in annis servitutis, qua Jabin dicitur oppressisse Israelitas, uti id colligi posse videtur non absurdè ex Judic. 5. 6.

[i] Jud. 4. 3. Jabin dicitur oppressisse Israelitas annos viginti, qui inchoandi sunt à morte Ahod, sive à fine annorum octoginta præcedentium, & terminandi in victoriâ de Sisera à Barac & Debora reportatâ, quæ propterea incidit in annum mundi 2721, ab Exodo 213.

[l] Jud. 5. 31. dicitur terra quievisse annos quadraginta post devictum & interfectum Siseram, subactósque Chananæos. Itaque terminandi sunt in ao mundi 2761, ab Exodo verò 253.

[m] A fine præcedentium 40. annorum inchoandi sunt anni septem servitutis Israelitarum, qua dicuntur Jud. 6. 1. serviisse Madianitis: quæ servitus propterea terminanda est in anno mundi 2768. ab Exodo verò 260.

[n] Jud. 8. 28. dicitur terra quievisse sub Gedeone annos quadraginta, qui inchoati ab anno mundi 2768. desinunt in an. mundi 2808. exeunte, ab Exodo verò 300. in morte Gedeonis.

[o] Jud. 9. 22. Abimelech Gedeonis ex concubina filius dicitur judicâsse Israelem (seu potiùs tyrannidem occupâsse) per annos tres, qui terminandi sunt in an. mundi 2811.

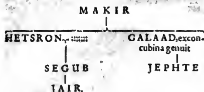
[p] Jud. 10. 2. Post Abimelechum Tholah dicitur judicâsse Israelem annos 23. qui terminantur in a. mundi 2834. exeunte.

[q] Jud. 10. 3. Post Tholah judicavit Israelem Jair per annos 22. qui propterea terminandi in an. mundi 2856. exeunte.

[r] Jud. 10. 8. Hammonitæ dicuntur oppressisse violenter Israelitas בַּשָּׁנָה הַהִיא *anno illo, octodecim annos*. Qui anni inchoandi sunt à morte Jairis, hoc est ab an. mundi 2856. exeunte, & terminandi in an. mundi 2874. similiter exeunte, ab Exodo verò 369. Porrò illud בשנה ההיא reddendum videtur non *in anno illo*, sed juxta LXX. Interp. ἐν τῷ καιρῷ ἐκείνῳ, *in illo tempore*. Nisi quis malit locum illum ita accipere & explicare, ut dicantur Ammonitæ graviùs oppressisse Israelitas *anno illo decimo octavo*, (nempe à morte Jairis) quum fecerant annis præcedentibus: unde factum est ut propterea Israelitæ ad Deum clamaverint, qui ad eos misit Jephtem.

[s] Jud. 12. 7. Jephte dicitur judicâsse, hoc est rexisse Israelem annos sex, qui inchoantur ab an. mundi 2874. exeunte, & terminantur in an. mundi 2880. similiter exeunte. Porrò Jephte fuit cognatus Segubi patris Jairi, uti colligere est ex hoc capite Judicum, & ex 1. Chron. 2. 21. 22. unde exstrui potest hoc stemma.

MAKIR

[t] Jud. 12. 9. Ibtsan dicitur judicasse Israelem annos septem, qui inchoati ab an. mundi 2880. desinunt in 2887. ab Exodo 379.

[u] Jud. 12. 11. Elon dicitur judicasse Israelem annos decem, qui terminandi in an. mundi 2897. utpote inchoandi à morte Ibtsan, quæ incidit in annum mundi 2887.

[x] Jud. 12. 14. Habdon dicitur judicasse Israelem annos octo, qui propterea terminandi sunt in an. mundi 2905. quia inchoantur à morte Elon, cujus Judicaturæ finis incidit in an. mundi 2897.

[y] Jud. 13. 1. Philistæi dicuntur oppressisse Israelitas annos quadraginta, quod est ita accipiendum, ut anni illi 40. numerari incipiant à morte (seu fine Judicaturæ) Habdon, quæ incidit in an. mundi 2905. & desinant in an mundi 2945. initio Judicaturæ Samsonis, ita ut anni quadraginta isti fluxerint à fine Habdon ad initium Samson. An autem per totos illos 40. annos servierint Israelitæ Philistæis, an verò per aliquot duntaxat annos interstitii illius, incertum est.

[z] Jud. 16. 31. Samson dicitur judicasse Israelem annos viginti, qui inchoantur ab an. mundi 2945. & desinunt in an. mundi 2965.

[a] 1. Sam. 4. 18. Heli dicitur judicasse Israelem annos quadraginta. Non possunt autem anni aliunde commodiùs inchoari quàm à morte Samsonis, cui Heli proculdubio successit. Non enim illum præcessit, alioqui in historia Judicum reliquis Judicibus qui Samsonem præcesserunt connumeratus fuisset. Illi autem successit Samuel & Saul. Itaque necessariò collocandus est Heli post Samsonem, & ante Samuelem. Atque ita quadraginta isti anni fluxerunt, & numerandi sunt à morte Samsonis, quæ incidit in an. mundi 2965. proindéque terminandi in an. mundi 3005. ab Exodo verò 497. exeunte, unde cepit initium Judicatura Samuelis. Hoc verò ita se habere vel hinc liquet, quia Actor. 13. 20. Paulus Apostolus exertè dicit, *Deum post sortitionem terræ Chanaan, dedisse Israelitis Judices per annos 450. usque ad Samuelem.* Incidit autem finis horum 40. annorum in annum ab Exodo 497. à quo si eximantur anni 40 commorationis Israelitarum in deserto, tum anni septem, quibus in Chanaan bella gesta sunt à Josue, & facta est κληρουχία (uti suprà demonstratum est) restabunt præcisè anni 450. à κληρουχία ad mortem Heli. Non esse autem sollicitandam lectionem loci illius Actorum Apostolicorum (uti nonnulli volunt,) neque legendum illthic esse 350, pro 450. infrà mox demonstrabitur.

[b] In libris Samuelis nulli certi anni peculiariter & sigillatim tribuuntur Samueli, sicuti neque Sauli. Ambos autem simul rexisse Israelem annos 40. colligitur ex Actorum 13. 21. Nam postquam Paulus versu 20. dixit, Deum dedisse Judices ad Samuelem usque per annos 450, dicit mox versu 21. dedisse postea regem Saulem, ἔτη τεσσαράκοντα, per annos 40, (omisso Samuele, nullisque assignatis illi peculiariter annis) Unde liquet tempus Judicaturæ Samuelis includi in istis 40 annis, cetrum enim est Saulem non regnâsse solum totos annos 40. Samuel enim (1. Sam. 25. 1.) dicitur obiisse paulò antè Saulis mortem, *judicâsse autem Israelem dicitur* (1. Sam. 7. 15.) *toto tempore vitæ suæ.* Judicâsse autem Samuelem solum, post mortem Heli, annos viginti, non ineptè colligitur ex 1. Sam. 7. 2. ubi dicuntur anni viginti acti esse post Heli mortem, & captam Arcam, usque ad historiam illic relatam, de victoriâ supra Philistæos reportatâ, quæ non videtur diu præcessisse postulationem populi de Rege habendo, quæ refertur cap. 8. 5. ita ut videri non injuriâ possit Samuel solus totos viginti annos illos rexisse Israelem post Heli mortem, totidem verò Sauli attribuendos esse, quorum magnam partem cum Samoele egit. Sic ergo 40. isti anni simul Samueli & Sauli sunt attribuendi, & terminandi in an. mundi 3045. exeunte, quandoquidem inchoandi sunt ab Heli morte, quæ incidit in an. mundi 3005. Quod & mox paulo infrà confirmabitur, ubi de anno quo fundatum fuit templum à Salomone dicturi sumus.

[c] 2. Sam. 5. 4, 5. David, qui Sauli successit, dicitur regnasse annos 40. nimirum annos septem cum dimidio in Hebron, annos autem 33, hoc est 32 cum semisse in Jerusalem. Itaque anni regni ipsius terminandi sunt in an. mundi 3085. exeunte; ab Exodo verò 577.

[d] 1. Reg. 11. 42. Salomon, qui Davidi successit, regnasse dicitur itidem 40 annos. Itaque obiit an. mundi 3125. exeunte: ab Exodo verò 617.

[e] 1. Reg. 6. 1. Templum dicitur fundari cœptum à Salomone, anno regni sui quarto, nimirum ineunte, ac proinde an. mundi 3089. ineunte ab Exodo verò 581 itidem ineunte; siquidem David mortuus erat anno ab Exodo 577 exeunte, mundi verò 3085 etiam exeunte. Ædificatum est autem per annos septem, anno autem septimo, Salomonis autem decimo exeunte, absoluto Templo, facta est ejus dedicatio an. mundi 3095. exeunte, ab Exodo verò 587 exeunte, à quibus si tollas annos 40 qui fluxerunt ab Exodo ad ingressum in Chanaan, unde suprà demonstravimus arcessendum esse caput, seu initium Jubilæorum, invenientur fluxisse anni 547 à capite Jubilæorum usque ad absolutam Templi ædificationem, ejusque dedicationem, qui 547 anni conficiunt 11 Jubilæos, & octo annos. Sic fuerit Templum dedicatum, & cultus in eo fieri cœptus anno octavo duodecimi Jubilæi, hoc est anno primo secundæ septimanæ duodecimi Jubilæi, id quod maximè conveniebat ministerio illi Legali Mosaico, in quo pleraque omnia septenario numero constant, annisque Sabbathicis & jubilæis numerabantur. Quòd si annos mundi 3095 dividas per septem, invenietur Templum dedicatum anno primo quadringentesimæ quadragesimæ tertiæ Hebdomadis ab orbe condito. Porrò ex hoc nostro Epilogismo, & tabula hac nostra sexta, Templum fundatum

datum est anno ab Exodo 581 ineunte, id quod palam adversatur verbis Scripturæ, quæ ait (1.Reg.6.1.) Templum fundatum esse anno 480 postquam Israelitæ egressi essent ex Ægypto, ita ut annis totis centum superet calculus noster Scripturæ (eo loco) calculum. Verùm vel mendum est in illo numero 480 annorum, qui est 1.Reg.6.1. vel mendum est in loco Actuum Apostolicorum 13, 20. ubi Deus dicitur dedisse Israeli Judices per annos 450 usque ad Samuelem. Necesse, inquam, est alterutrum horum numerorum esse falsum, non possunt enim simul consistere. Nam si anni sunt 450 à κληρουχίᾳ ad initium Samuelis, anni erunt ab Exodo ad fundatum Templum 580, quot nimirum nos hic damus. Nam ad illos 450 annos, addendi sunt 47, qui fluxerunt ab Exodo ad sortitionem terræ, deinde anni 40 Samuelis & Saulis, tum totidem Davidis, & anni præterea tres priores regni Salomonis (fundatum enim fuit Templum anno ejus quarto ineunte) qui omnes anni conficiunt simul 130 annos, qui additi præcedentibus illis 450, faciunt 580. Itaque ex Pauli mente & calculo (Act.13.20) Templum fundatum esse oportuit anno ab Exodo 580 exeunte, non verò 480. Quàm autem aptè quadret hic numerus 580 toti historiæ Judicum, atque annis qui isthic distinctè tribuuntur, tum singulis Judicibus qui rexerunt Israelem, tum servituti qua oppressi dicuntur Israelitæ ab hostibus suis, manifestum est hac nostra tabula sexta, nostrísque ad eam notis & demonstrationibus suprà positis. Quòd si constituantur anni tantùm 480 ab Exodo ad fundatum Templum, necesse erit años servitutis, seu oppressionis Israelitarum includere in annis Judicum, quod est valde absonum, & adversatur planè historiæ Judicum, quæ distinguit annos oppressionis ab annis Judicis, & quietis, ac distinctè & separatim hos & illos enumerat. Sed ad pleniorem & planiorem hujus nostræ sententiæ demonstrationem, libet hic excerpta epistolarum ἀμοιβαίων ante annos plusquam 44 de hoc argumento scriptarum apponere. Cùm enim natus annos 25, operam darem S. Theologiæ in Anglia in Academia Cantabrigiensi, inde ad fratrem τὸν μακαρίτην, Jacobum Cappellum venerandæ mihi perpetuò memoriæ scripsi, ac literis de hoc calculo sententiam meam illi aperui, iisdem quibus nunc subnixus rationibus. Ille ad me sic respondit.

JAC. CAPPELLUS LUDOVICO FRATRI S. CANTABRIGIAM.

MAGNA me voluptate perfudit literarum tuarum prolixitas. Incipiam à quæstione tua. Quisquis Lucæ verba temeravit, Act.13.20. in eo quo tu argumento usus facinus hoc in se admisit, idque ante hos annos circiter 1300. oblitus loci 1 Reg.6.1. alioqui eâdem audaciâ hunc quoque locum violâsset. Sed beavit nos superstitiosa in Codices sacros reverentia, quæ παραγραφαῖς hujusmodi locum non dedit. Anni 40. Philistæa tyrannidis non possunt seorsim numerari, nam etiam Samsone judicante dominabantur Philistæi: videntur illi 40. anni potiùs in Samsonis obitu desinere, qui Christi typus liberali manu Dei populum suâ morte asseruit. Nec Ammonitæ dicuntur octodecim annos imperasse, sed afflixisse Israelitas anno 18, Jubilæi scilicet. Sic Jud.3.12 & 4.3 si literam ב Beth subintelligas, nulla supererit difficultas, dicentur enim Moabitæ anno 10, Chananæi anno 20, Jubilæi Israelitas oppressisse, ut aliquot dierum servitus non obstet, quò minùs terra dicatur quievisse sub Ahode octoginta, sub Debora 40 annos. Sic Ezech. 29 17. Sic in Syracida proœmio subintelligitur Jubilæi vox. Sic Jerem.28 1. & Danielis nono suppleada est vox Hebdomadis. Jubilæos autem rectè Scaliger inchoat ἀπὸ κληρουχίας. Melius, inquam, quàm ego, qui olim à transitu Jordanis eos inchoabam. Sic igitur brevi compendio rem expediam. Anno κληρουχίας primo Chasan vexat Israelitas annos octo. Anno κληρ. nono Hothniel 40. Anno κληρ. 49. Ahod 80 Anno Κλ. 67. Moabitæ menses aliquot anno Jubilæi decimo octavo. Anno K. 129. Debora 40. Anno K. 167. vicesimo Jubilæi anno Chananæi. Anno K. 169. Madianitæ 7. Anno K. 176. Gedeon usque ad annum quadragesimum, annos, inquam, solidos 39. inchoatos 40. Anno K. 215. Abimelec 3. Anno K. 218. Thola 23. An. K. 241. Jair 22. An. K. 263. (Jubilæo 10.) Jephte 6 An. K. 269. Ibtsan 7. An. K. 276. Elon novem solidos, inchoatos decim. An. K. 285. Habdon 8. An. K. 293. Samson 19. solidos, inchoatos 20. An. K. 312. Heli itidem 39. absolutos, imperfectos 40 An. K. 351. Samuel & Saul 40 Samuel igitur præesse cœpit annis solidis 350. ἀπὸ κληρουχίας, non 450. Quod etiam probat Davidis stemma, qui decennio post natus est quum atavus ejus Naasson in deserto obierit ante transitum Jordanis: Linea est Naasson, Salmon, Booz, Obed, Isai, David. Hæc & reliqua ipse expendes, &c. Calend. Febr. 1610.

Ad has fratris literas sic à me tum responsum est.

LUD. CAPPELLUS, JACOBO FRATRI S. Sedanum.

ACCEPI (Fr. colende) 4. Martii literas tuas scriptas Calend. Februarii, quibus nodum quem proposueram solvere modis omnibus tentasti. Sed multa me retinent, ne pedibus adhuc eam in tuam sententiam. Primum ea qua de Judæorum in sacros codices cura & reverentia habes, non insitior, diligentia tamen illa non effecit quominus irrepserit in numeris ἀδιάπτωτον quibusdam in locis dissidium, quod aliquot exemplis facile est demonstrare, 2.Chron. 16 1. 2.Chron.22.2. 2.Chron.35.9. 1.Reg. 14.21. & 2.Chron.12.13. (vitium quod in illis locis irrepsit in numeris aliísque pluribus similibus, qui videre voluerit, adeat Criticam nostram sacram, libro ultimo cap.7.) Si ergo Judæorum diligentia efficere non potuit quin illis in locis (aliísque longè pluribus) irrepserit manifestus in numeris error, quidni potuerit idem contigisse in loco 1.Reg.6.1. ut isthic legendum sit 580. Et sanè Iosephus lib 8. Antiq. c.2. expressè dicit Salomonem Templum condidisse μετὰ ἔτη πεντακόσια καὶ ἐνενήκοντα καὶ δύο τῆς ἀπ᾽ Αἰγύπτου τῶν Ἰσραηλιτῶν ἐξόδου, μετὰ δὲ χίλια καὶ εἴκοσι τῆς Ἀβραάμου εἰς τὴν Χαναναίαν ἐκ τῆς μεσοποταμίας ἀφίξεως: nempe si præcedentibus 592. annis addas 430, quot sc. fluxerunt à prima Abrahami vocatione ex Ur Chaldæorum ad legem datam, juxta Pauli calculum Gal.3.17, exsurgent 1022.

Ubi

Ubi Josephus ad calculum nostrum addit 12. annos; numerat enim 592 nos tantùm 580. Idem lib. 11. cap. 4. ait Judices administrasse Remp. Judæorum post Mosis & Josue imperium, per annos plusquàm quingentos. Ais, annos 40 Philisteæ tyrannidis non debere seorsim numerari, ac desinere in Samsonis morte. Sed si ita est, sequitur Philistæos cœpisse exercere suam tyrannidem secundùm te anno quarto ineunte Judicatura Ibtsan, hoc est triennio post Jephtæ obitum. Itaque secundùm te Ibtsan, Elon, Habdon & Samson Israelem judicarunt, at eum non liberarunt à manibus hostium suorum. At tum quid fiet illi loco Jud. 2. 16. ubi dicitur Deus suscitasse Judices ut essent liberatores populi sui? Vis Moabitas, sive Eglonem, & Ammonitas oppressisse Israelem anno Jubilæi 18, non verò annos octodecim, & Chananæos, seu Jabin, anno 20 Jubilæi, non verò annos viginti. Quàm id commodè à te dicatur videamus de singulis. Moabitæ, inquit, anno ἀπὸ κληρουχίας 57, Jubilæi verò 18. Israelem affixerunt menses aliquot. Sanè secundùm te qui Jubilæos inchoas à sortitione terræ, annus 67 ἀπὸ κληρουχ. fuit 13 Jubilæi, at ex mea sententia Jubilæorum caput arcessendum est ab ingressu in Chanaan, quia jam enim paulo antè cœperant Israelitæ mitti in possessionem terræ illius, quum Rubenitis, Gaditis, & dimidiæ tribus Manassis data est à Mose possidenda tota terra Galaad ultra Jordanem. Itaque annus ἀπὸ κληρ. 67. non fuerit Jubilæi decimus octavus, sed 25. Deinde, Jud. 2. 19. dicuntur Israelitæ soliti esse sese à cultu Dei avertere mox post Judicis sui obitum, vel etiam interdum ipso vivente Judice: An igitur verisimile est eos viginti & octo annis demum post Hothnielis mortem aversos esse à Dei cultu, cùm mox post Josue mortem ab eo defecerint, unde factum ut traditi sint in Cuschanis manum? Ais Chananæos, sive Jabin, cœpisse opprimere Israelitas anno κληρ. 67. Bellum itaque Barac & Deboræ contra Siseram gestum fuerit secundùm te, & victoria de eo reportata sub extremum Judicaturæ Deboræ tempus, anno nempe ultimo vel penultimo, assignas enim initium Deboræ anno K. 129, hoc est biennio post cœptam à Chananæis oppressionem. At Judic. 5. 31. post decantatum Deboræ Canticum ob victoriam de Chananæis reportatam, terra dicitur quievisse annos 40. At secundùm te ne momentum quidem quieverit, nam anno K. 69 ineunte cœperunt, secundùm te, Madianitæ durissimè Israelitas opprimere per annos septem. An verisimile est statim post tam insignem de Sisera reportatam victoriam, Israelitas à Madianitis tam duriter fuisse oppressos, reclamante Scriptura Jud. 5. 31? Ais Jud. 10. 8, non dici Ammonitas oppressisse Israelem per annos 18. sed anno (Jubilæi) decimo octavo. Sanè secundùm calculum tuum annus ἀπὸ κληρ. 263, quo vis Jephtam cœpisse judicare Israelem, fuit decimus octavus Jubilæi, si Jubilæi inchoentur ἀπὸ κληρ. Verùm inchoandos potiùs esse ab ingressu in Chanaan, firmissimis rationibus evinci potest. Ego, si quid eo loco supplendum esset, mallem dicere, anno post Jairi mortem decimo octavo, *ut sit sensus. Ammonitas eo anno gravius quam antea soliti erant, oppressisse Israelitas, unde factum ut fortiùs ad Deum eo anno clamarent, atque ideo liberator eis sit à Deo missus Jephte. Nec videtur valde verisimile, ut tam brevi sexennii spatio, quod secundùm te intercessit inter Jairi & Jephtæ mortem, Israelitæ à Dei cultu defecerint, Ammonitæ eos oppresserint, Jephte eos liberarit, judicarit, tandemque diem suum obierit. Denique ad tempus quod attinet, quo Ammonitæ Israelitas oppresserunt, non videre satis considerâsse locum Jud. 11. 28. ubi dicuntur Israelitæ habitâsse in Harober per annos 300. Atqui secundùm calculum tuum non sunt nisi anni 270. at secundùm calculum meum cœpit rex Ammonitarum opprimere Israelitas anno trecentesimo octavo, postquam à Mose Galaaditicam regionem acceperant possidendam; itaque calculus tuus nimium recedit ab illo Jephtæ numero, meus propiùs multo illi accedit. Objicis ad sententiæ tuæ confirmationem Davidis stemma, ejúsque majores. Verùm etsi calculum tuum sequamur, quocunque te vertas, & quomodocunque annos τεκνογονίας majorum Davidis constituas, planum est in hominum illorum generatione miraculum fuisse, naturæ ordinem & vires longissimè superans. Nam ab ingressu Israelitarum in terram Chanaan, ad natum Davidem anni sunt (etiam secundùm te) 268. Mortem enim Saulis, (quæ fuit initium regni Davidis) statuis in anno ἀπὸ κληρ. 391. sive ab ingressu in Chanaan 398, à quo numero subducendi sunt anni 30. quo natus erat David quum cœpit regnare, sic restant 368. anni dividendi inter quatuor Davidis majores, Salmon, Booz, Obed & Isai. Unde si fingamus Salmonem vel anniculum fuisse, quum Israelitæ ingressi sunt in terram Chanaan, (quod tamen non videtur verisimile, nupsit enim Rahabæ atque ex ea suscepit Boozum. Matth. 1. 5. Rahab autem quum Israelitæ ingressi sunt in Chanaan, debuit esse nata annos minimum viginti, Salmon autem non duxisset in uxorem tot annos se seniorem) liquebit singulos eorum natos fuisse annos ut minimum 92, quum prolem suscipere cœperunt, quod est ultra naturæ vires & communem ordinem, deinde Rachab tum fuisset nata annos 112. quum ex ea Salmon suscepit Boozum. Utrobique ergo, & secundùm te, & secundùm me oportuit esse in generationibus illis miraculum. Jam quando ad miraculum hîc est recurrendum & confugiendum, non magis urget me meus quam te tuus calculus, tam enim facile à Deo indi hominibus illis vis prolifica potuit supra naturæ ordinem hoc quàm illo ætatis suæ anno. Videmus enim Abrahamum, postquam supra naturæ vires Isaacum anno ætatis suæ centesimo suscepit, multis post annis, Sarâ defunctâ, Keturam duxisse in uxorem, atque ex ea numerosam prolem suscepisse.*

Hæc sunt tum temporis à me ad fratrem de hac quæstione, & argumento, scripta, ex quibus videre est in quas se conjiciant angustias, qui loci 1. Reg. 6. 1. lectionem sequuntur, cùm si 580. (juxta Paulum Actor. 13.) non 480, juxta hodiernum textum Hebraicum eo loci legatur res sit plana & expedita, & calculus annorum longè commodissimus. Nam inchoando Jubilæos ab ingressu in terram Chanaan (uti supra ostendimus esse inchoandos) liquet ex hac nostra Tabula & calculo, Hothnielem Israelitas liberâsse à Cuschanis servitute anno primi Jubilæi, seu ab ingressu terræ 15, hoc est anno primo Hebdomadis tertiæ, obiit autem anno sexto secundi Jubilæi, atque hinc incipit Moabitarum oppressio. Ahod item vel Samgar obiit anno sexto quarti Jubilæi. Debora & Barac obiit anno 213 ab ingressu in

in Chanaan, hoc est in medio trigesimæ primæ Hebdomadis. Gedeon obiit initio tertiæ Hebdomadis sexti Jubilæi, sive anno primo Hebdomadis 38. Tholah obiit anno sexto quadragesimæ primæ Hebdomadis. Jair obiit in fine 44. Hebdomadis. Atque inde incipit Ammonitarum oppressio. Jephte obiit in medio quadragesimæ octavæ Hebdomadis. Elon obiit anno sexto Hebdomadis 50. Habdon obiit in fine Hebdomadis 5. Sampson cœpit judicare sub finem Hebdomadis 57. Saul mortuus est, & David regnare incipit anno ultimo primæ Hebdomadis undecimi Jubilæi. Obiit idem David, & Salomon regnare incipit biennio ante finem undecimi Jubilæi. Templum fundari cœptum est anno primo duodecimi Jubilæi. Absolutum septennio pòst, hoc est, dedicatio ejus facta est, cœpitque cultus Deo in eo exhiberi, initio Hebdomadis secundæ duodecimi Jubilæi. Ab orbe autem condito fluxerant Hebdomades 441: anno autem primo hebdomadis quadringentesimæ quadragesimæ secundæ cœptus est fieri cultus divinus in illo Templo duodecim pænè integris Jubilæis postquam cultus ille Legalis à Mose in monte Sinai fuerat primò institutus. Unde liquet, quàm aptè (juxta hunc nostrum calculum) omnes pæne memorabiliores historiæ illius eventus, & res præclarè gestæ incidant in singulares annorum Sabbathicorum & Jubilæorum epochas, ex quo non parùm illustratur & confirmatur hic noster calculus. Istæ enim temporum & rerum gestarum συγχωρίαι, decere atque redolere omnino videntur Dei sapientiam, quæ omnia (uti supra observatum est) in numero, pondere, & mensura facit atque temperat, idque maximè juxta illas à se in lege constitutas Jubilæorum, & Semitarum, hoc est, annorum Sabbathicorum epochas atque solemnitates. Apta, inquam, ista eventum, rerumque gestarum, cum Jobilæorum & Hebdomadum epochis sive annis convenientia, non in hac modò Judicum, sed & in ea, quæ præcessit, ab Abrahamo ad Exodum, & ingressum Israelitarum in terram Chanaan, historia facta (uti eam videre est in Tabula quinta argumentum videtur esse veritatis nostri calculi indubitatissimum; eadémque harmonia, aptáque connexio patebit etiam in sequenti historia ad liberationem usque à captivitate Babylonica, indéque ad Christi mortem, & cultus Mosaici (in eversione Templi & politiæ Judaicæ) abolitionem. Non est ergo quòd quis hic moveatur loco 1. Reg. 6. 1. cùm non graviùs sit facinus mendum isthic librarii in Hebræo textu, quàm in Græco N. Testamenti, Act. 13. 20. in Pauli oratione, agnoscere; necesse autem sit in alterutro vitium fateri, cùm impossibile planè sit utrumque numerum simul esse verum. Ex Critica autem nostra patet, non rarò menda atque vitia in numeris, librariorum lapsu, in hodiernum veteris Testamenti Hebræum textum irrepsisse. Frustra itaque sollicitant nonnulli lectionem loci Actor. 13. 20. legique volunt ὡς ἔτεσί τε τριακοσίοις καὶ πεντήκοντα. Nam præterquàm quòd illud τε post ἔτεσι planè otiosum est, ne sic quidem (ipsis fatentibus, ac vide hic Jac Capelli Historiam sacram pag. 96.) exhauriuntur omnes difficultates. Nam quod paulò pòst, ut nodum hunc Gordium solvat, frater meus Jacobus Cappellus. Ahodo per enallagen numeri tribuit tantùm annos octo, pro octoginta quos Scriptura illi tribuit, hoc verò non est nodum solvere, sed secare: neque minus audax est facinus octo pro octoginta isthic substituere, quàm auctore Paulo 580, pro 480 legere. Africanus secutus lectionem loci Act. 13. Tyrannorum numeros putat esse computandos, & proximè ad nostram computandi rationem accedit: Judæi hodierni textus Hebræi lectioni addicti, eúmque 1. Reg. 6. 1. mordicus tenentes, Tyrannorum annos non putant esse in hoc calculo computandos, seséque in eas, quas modo refutavimus angustias, cum illis, qui eos sequuntur, conjiciunt. Ex Vulgati interpretis Latini mente & translatione Actor. 13. 20. anni illi 450 computandi sunt à nato Isaaco ad κληρουχίαν, tot enim sunt fermè anni, nempe 447, nam à nato Isaaco ad legem datam anni sunt 400 (uti ex Tabula nostra 5 planum est) inde autem ad κληρουχίαν anni sunt 47. Sed Vulgatus interpres conjunxit καὶ μετὰ ταῦτα cum ἔδωκε κριτὰς, ista verò ὡς ἔτεσι τετρακοσίοις καὶ πεντήκοντα conjunxit cum κατεκληροδότησεν, quasi Apostoli sensus & mens hæc esset: postquam Deus delevisset septem gentes in terra Chanaan, distribuit Israelitis sorte terram illam post annos fermè 450, nimirum à nato Isaaco, cujus posteris promissa erat terra illa. Postea verò dedit illis Judices usque ad Samuelem.

TABULA SEPTIMA,

Complectens Epilogiſmum contractiorem annorum Regum Juda & Iſrael inter ſe comparatorum.

Scripr. loca.	REGES JUDA.	Anni quibus regnavit.	Cœpit regnare anno Jeroboami	vitæ ſuæ	Scripr. loca.	REGES ISRAEL.	Anni quibus regnavit.	Cœpit regnare anno.	
1 Reg.					1 Reg.				
XIV. 21	Roboam	17	1	41	XIV. 20	Jeroboam I.	22	Roboami	1
XV. 2	Abjiam	3	18						
XV. 9	Aſa	41	20						
					XV. 25	Nadab	2	Aſæ	2
					XV. 35	Bahaſca	24		3
					XVI 8.	Ela	2		26
					XVI. 15	Zimri	7		27
					XVI. 21	Homri cum Tibni	3		27
					XVI. 23	Homri ſolus	12		31
XXII. 41	Joſaphat	25	Achabi 4	36	XVI. 29	Achab	22		38
2.Reg.					XXII. 52	Achazia	2	Joſaphati	17
VIII. 16	Joram	1	Jorami 5	32	2.Reg.3.1.	Joram	12		18
VIII. 24	Achazia	1	12	22					
XI. 13	Athalia	6			X. 36	Jehu	28	Achaziæ	1
XII. 1	Joas	40	Jehu 7	[illegible]					
					XIII. 1	Jehoachaz	17	Joazi	23
XIV. 1	Amatzia	29	Joazi 2	2	XIII. 10	Joas	16		37
					XIV. 23	Jeroboam II.	41	Amaziæ	15
XV. 1	Hazaria, qui & Huzzija.	52	Jeroboami 27	16		Interregnum	12		
					XV. 8.	Zacharias	6 m	Hazariæ	38
					XV. 13	Schallum	1 m		39
					XV. 17	Menachem	10		39
					XV. 23	Pecakia	2		50
					XV. 27	Pekach	20		52
XV. 32	Jotham	16	Perachi 2	25					
XVI. 1.	Achaz	16	17	20					
XVIII. 1	Ezechias	29	Hoſeæ 3	25	XVII. 1.	Hoſeas	9	Achazi	12

Continuatio præcedentis Tabulæ VII.

Scripturæ loca.	REGES JUDA.	Regnavit annos.	Cæpit regnare anno vitæ suæ.
2. Reg.			
XXI. 1.	Manasse	55	12
XXI. 19.	Amon	2	22
XXII. 1.	Josias	31	8
XXIII. 3.	Joachaz	3 mens.	23
XXIII. 36.	Jehojakim	11	25
XXIV. 6.	Jehojachin	3 mens.	18
XXIV. 18.	Sedechias	11	21

Nota ad præcedentem Tabulam VII.

HÆc Tabula sic contracta est duntaxat quasi præpararoria, ac veluti προπαρασκευαςικὴ ad sequentem, quæ magis est expausa atque explicata, facitque ad ejus confirmationem, & ad verum certúmque annorum Regum Juda, & Israel Epilogismum assequendum. Reges enim Juda non semper tot annos soli regnarunt, quot Scriptura illis assignat, sæpè enim filii una cum patribus regnarunt, à patribus in regni societatem admissi. Hoc autem deprehenditur ex collatione Regum Juda & Israel inter se comparatorum, atque ex eo quod Scriptura observat hunc vel illum regem Juda cœpisse regnare tali anno hujus vel illius regis Israel, & vice versa, hunc vel illum regem Israel cœpisse regnare tali anno hujus vel illius Regis Juda. Exempli gratiâ: Scriptura (uti ex præcedente hac Tabula 7. liquet) observat Joazum regem Juda regnasse annos quadraginta, cœpisse autem regnare anno septimo regni Jehu regis Israel; ait etiam eadem Scriptura Amaziam Joasi filium cœpisse regnare anno Joasi regis Israel secundo, qui Joas patri Joachaz successit, quem Scriptura dicit regnasse annos septemdecim, & patri Jehu successisse, cui Scriptura tribuit annos 28. Non possunt ista simul consistere, nisi Amazia ponatur regnasse cum patre suo Joazo triennium, itidémque dicatur vel Joachaz cum patre Jehu, vel Joas rex Israel cum patre Joachaz regnasse itidem triennium. Sic Asa dicitur regnasse annos 41, & Josaphat ejus filius cœpisse regnare anno Achabi quarto, quod verum esse non potest, nisi statuatur vel Josaphatum biennium post patrem Asam regnare cœpisse, vel Achabum cum patre Homri biennium regnasse. Item, si quærendus est certus annorum numerus, qui fluxerunt à Schismate decem tribuum, ad captam & eversam Samariam vel Hierosolymam, non sunt colligendi in unum anni omnes quos Scriptura tribuit singulis Judæ vel Israelis regibus. Sic enim ad captam & eversam Samariam anni essent 276, si in unum colligantur anni regum Israel; Si verò numerentur anni regum Juda ad annum usque septimum Ezechiæ, quo capta est Samaria, invenientur duntaxat anni 260. Uterque autem Epilogismus, sive numerus, verus esse non potest, & neuter fortè certus est, nam anni sunt reverâ duntaxat 245, aut verò 255. Construenda itaque fuit contracta hæc Tabula, ut quo, cujus anno unusquisque regum tum Juda tum Israel regnare cœperit, statim deprehendatur, locúsque Scripturæ unde id discitur, ad manum sit.

TABULA OCTAVA,

Expansa, complectens annos Regum Juda & Israel inter se collatos.

Anni ab Exodo.	REGES JUDA.	Anni Regni.	Anni a morte Salomonis sive a Schismate X. Trib.	Anni Regni.	REGES ISRAEL.	Anni ab orbe condito.
618	a Rehoboam regnavit annos 17.	1		1	Jeroboam regnavit annos 22.	3126
619		2		6		3127
620		3		3		3128
		4		4		3129
		5	5	5		3130

Anni ab Exodo.	REGES JUDA.	Anni Regni.	Anni a morte Salomonis.	Anni Regni.	REGES ISRAEL.	Anni ab orbe condito.
		6		6		
		7		7		
625		8		8		
		9		9		
		10	10	10		3135
		11		11		
		12		12		
630		13		13		
		14		14		
		15	15	15		3140
		16		16		
		17		17		
635	b Abijam R. annos 3.	1		18		
		2		19		
		3	20	20		3145
	c Asa R. annos 41.	1		21		
		2		22	1. d Nadab, R. annos 2.	
640		3		2	1. e Bahascha R. annos 24.	
		4		2		
		5	25	3		3150
		6		4		
		7		5		
645		8		6		
		9		7		
	Asa	10	30	8		3155
		11		9		
		12		10		
650		13		11		
		14		12		
		15	35	13		3160
		16		14		
		17		15		
655		18		16		
		19		17		
		20	40	18		3165
		21		19		
		22		20		
660		23		21		
		24		22		
		25	45	23	f Ela R. annos 2.	3170
		26		24 1	Zimri R. 7 dies.	
		27		2		1

Anni ab Exodo.	REGES JUDA.	Anni Regni.	Anni a morte Salomonis.	Anni Regni.	REGES ISRAEL.	Anni ab orbe condito.
665		28		1	g Homri una cum Tibni R. annos 5.	
		29		2		
		30	50	3	Homri solus post mortem Tibni R.	3175
		31		4	annos 12.	
		32		5		
670		33		6		
		34		7		
		35	55	8		3180
		36		9		
		37		10	h Achab R. annos 22.	
675		38		11 1		
		39		12 2		
		40	60	13 3		3185
		41		14 4		
	i Jehosaphat R. annos 25.	1		15 5		
680		2		6		
		3		7		
		4	65	8		3190
		5		9		
		6		10		
685		7		11		
		8		12		
		9	70	13		3195
		10		14		
		11		15		
690		12		16		
		13		17		
		14	75	18		3200
		15		19		
		16		20	k Achazia R. annos 2.	
695		17		21 1		
		18		22 2		
		19	80	1	l Joram R. annos 12.	3205
		20		2		
		21		3		
700		22		4		
	m Joram R. annos 8.	23 1		5		
		24 2	85	6		3210
		25 3		7		
		4		8		
705		5		9		
		6		10		

Anni ab Exodo.	REGES JUDA.	Anni Regni.	Anni a morte Salomonis.	Anni Regni.	REGES JUDA.	Anni ab orbe condito.
		7	90	11		3215
		8 1		12		
	n Achazia R. annos 1.	1		1	o Jehu R. annos 28.	
710	o Athalia R. annos 6.	2		2		
		3		3		
		4	95	4		3220
		5		5		
		6		6		
715	p Joas solus R. annos 40.	1		7		
		2		8		
		3	100	9		3225
		4		10		
		5		11		
720		6		12		
		7		13		
		8	105	14		3230
		9		15		
		10		16		
725		11		17		
		12		18		
		13	110	19		3235
		14		20		
		15		21		
730		16		22		
		17		23		
		18	115	24		3240
		19		25		
		20		26		
735		21		27		
		22		28		
		23	120	1	p Jehoachaz R. annos 17.	3245
		24		2		
		25		3		
740		26		4		
		27		5		
		28	125	6		3250
		29		7		
		30		8		
745		31		9		
		32		10		
		33	130	11		3255
		34		12		

Anni ab Exodo.	REGES JUDA.	Anni Regni.	Anni à morte Salomonis.	Anni Regni.	REGES ISRAEL.	Anni ab orbe condito.
		35		13		
750		36		14		
		37		15 1	q Joas R. annos 16.	
	r Amazia R. annos 29.	38 1	135	16 2		3260
		39 2		17 3		
		40 3		4		
755		4		5		
		5		6		
		6	140	7		3265
		7		8		
		8		9		
760		9		10		
		10		11		
		11	145	12		3270
		12		13		
		13		14		
765		14		15		
		15		16		
		16	150	1	f Jeroboam II. R. annos 41.	3275
		17		2		
		18		3		
770		19		4		
		20		5		
		21	155	6		3280
		22		7		
		23		8		
775		24		9		
		25		10		
		26	160	11		3285
		27		12		
		28		13		
780		29		14		
		Interregnum annorum 12.		15		
			165	16		3290
				17		
				18		
785				19		
				20		
			170	21		3295
				22		
				23		
790				24		

Anni ab Exodo.	REGES JUDA.	Anni Regni.	Anni à morte Salomonis.	Anni Regni.	REGES ISRAEL.	Anni ab orbe condito.
				25		
			175	26		3300
	z Hazaria qui & Huzzija R. annos 52.	1		27		
		2		28		
795		3		29		
		4		30		
		5	180	31		3305
		6		32		
		7		33		
800		8		34		
		9		35		
		10	185	36		3310
		11		37		
		12		38		
805		13		39		
		14		40		
		15	190	41		3315
		16		Interregnum longissimum annorum 22. à morte Jeroboami.		
		17				
810		18				
		19				
		20	195			3320
		21				
		22				
815		23				
		24				
		25	200			3325
		26				
		27				
820		28				
		29				
		30	205			3330
		31				
		32				
825		33				
		34				
		35	210			3335
		36				
		37				
830		38			x Zacharias R. sex menses.	
		39		1	u Schallum R. mensem 1.	
		40	215	2	Menachem R. annos 10.	3340

Anni ab Exodo.	REGES JUDA.	Anni Regni.	Anni a morte Salomonis.	Anni Regni.	REGES ISRAEL.	Anni ab orbe condito.
		41		3		
		42		4		
835		43		5		
		44		6		
		45	220	7		3345
		46		8		
		47		9		
840		48		10		
		49			x Interregnum anni unius.	
		50	225		Pechakia R. annos 2.	3350
		51				
		52		1	y Pecach R. annos 20.	
845		1		2		
	z Jotham R. annos 15.	2		3		
		3	230	4		3355
		4		5		
		5		6		
850		6		7		
		7		8		
		8	235	9		3360
		9 1		10		
	a Achaz regnat cum patre annos paulò plusquàm septem.	10 2		11		
855		11 3		12		
		12 4	•	13		
		13 5	240	14		3365
		14 6		15		
		15 7		16		
860	b Achaz defuncto patre solus regnat annos pæne octo.	16 8		17		
		9		18		
		10	245	19		3370
		11		20		3371
		12		1	c Hoseas R. annos 40.	3372
865		13		2		3373
966	d Ezechias regnat cum patre biennium.	14		3		3374
867	e Ezechias solus R. annos 27.	1 15	250	4		3375
868		2	251	5		3376
869		3	552	6		3377
870		4	253	7		3378
871		5	254	8		3379
872		6	255	9	f Anno Hoseæ 9. Ezechiæ 6. Samaria est eversa, & decem tribus abductæ sunt in captivitatem.	3380

Notæ ad præcedentem Tabulam VIII.

QUIBUS ILLA CONFIRMATUR ATQUE COMPROBATUR.

[a] EX ſeptima Tabula liquet, Salomonem obiiſſe anno ab Exodo 617. Mundi verò 3125. exeunte: itaque Roboam & Jeroboam cœperunt regnare anno ab Exodo 618, mundi verò 3126. ineunte. Utrumque autem ſimul cœpiſſe regnare liquet ex hiſtoria ſacra: Roboamum autem regnâſſe annos 17, Jeroboamum verò 22, patet ex 1. Reg. cap. 14. 20, 21. Porro annos à ſchiſmate decem Tribuum medios conſtituimus inter annos regum Juda & Iſrael, ut quo quiſque anno ab illo ſchiſmate regnârit planum ſit: utque annorum illorum ſeries ſit veluti catena quædam, ad quam religari atque revinciri poſsit hiſtoria utriuſque regni.

[b] 1. Regum 15. Abijam dicitur regnare cœpiſſe anno decimo octavo Jeroboami, atque annos regnâſſe tres. Unde liquet Roboamum annos 17 totos regnaſſe, ſiquidem Roboam & Jerobam cœperant ſimul regnare.

[c] 1. Reg. 15, 9. Aſa dicitur cœpiſſe regnare anno vigeſimo Jeroboami, ſcilicet exeunte, ita ut annus ejus primus reſpondeat vigeſimo primo Jeroboami; quod hinc liquet, quia primus annus Nadabi, qui patri Jeroboamo ſucceſſit, coincidit cum ſecundo Aſæ exeunte.

[d] 1. Reg. 15. 25. Nadab dicitur cœpiſſe regnare anno ſecundo Aſæ, & regnaſſe annos duos. Bahaſcha autem 1. Regum 15. 35. dicitur cœpiſſe regnare anno Aſæ tertio. Quæ ut quadrent, dicendum eſt Jeroboamum non regnaſſe totos 22. anoos, ſed partem tantùm aliquam vigeſimi ſecundi (ita ut longè maxima pars anni primi Nadab coincidat cum majore parte anni ſecundi Aſæ;) Nadabum etiam non totos duos annos regnaſſe, ſed annum unum cum parte aliqua (ut inchoatus annus numeretur pro integro & abſoluto ſeu completo, quod eſt in hac Regum hiſtoria ſolemne,) ſic nempe fiet ut primus Bahaſchæ annus coincidat cum longè maxima parte anni tertii Aſæ.

[e] Bahaſcha 1. Reg. 15. 35. dicitur cœpiſſe regnare anno Aſæ tertio, ſcilicet ineunte (uti modò proximè præcedente nota *d* eſt demonſtratum,) regnaſſe autem anoos 24. ſcilicet non totos, ſed partem duntaxat vigiſſimi qoarti.

[f] 1. Reg. 16. 8. Ela dicitur cœpiſſe regnare anno vigeſimo ſexto Aſæ, atque regnaſſe annos duos. Zimri autem qui ſucceſſit Elæ, eo interfecto, regnavit tantùm dies ſeptem. Homri verò qui interfecit Zimri, dicitur cœpiſſe regnare anno Aſæ 28. Unde dicendum Bahaſcham non regnaſſe totos 24. annos, qui illi tribuuntur; ſed duntaxat 23. cum exigua parte vigeſimi quarti. Sic fiet ut primus Elæ annus coincidat cum 26. Aſæ, & ſecundus cum 27. atque ita primus Homri annus coincidat cum 28. Aſæ.

[g] 1. Reg. 16. 21. Homri interfecto Zimri dicitur regnaſſe cum Tibni; populus nempe dicitur fuiſſe diviſus tum in duas partes, quarum altera ſequebatur Homri, altera verò ſequebatur Tibni. At non dicitur quamdiu ſimul regnarint, ſed id colligitur ex verſu 23. ubi dicitur Homri cœpiſſe regnare anno trigeſimo primo Aſæ; quod neceſſariò intelligendum eſt, quum cœpit regnare ſolus, nam Zimri interfectus eſt ab eo ſub finem anni 27. vel initio 28. Aſæ (uti liquet ex nota præcedente) Regnavit itaque unà cum Tibni annos totos tres, qui reſpondent annis 28, 29, & 30. Aſæ. Quod autem ibidem Homri dicitur regnaſſe annos 12. bifariam poteſt accipi, nimirum vel de annis totius regni, quod cœpit à morte Zimri, vel de regno quod cœpit poſt mortem Tibni, anno trigeſimo primo Aſæ. Si hoc poſteriore modo accipiatur, ſequetur Achabum ejus filium unà cum patre regnaſſe annos quinque; ſi priore verò modo accipiatur, tum una cum patre regnaverit tantùm biennium.

[h] 1. Reg. 16. 29. Achab dicitur cœpiſſe regnare anno Aſæ 38. in quem incidit undecimus Homri, ab interfecto Zimri, annus. Quòd ſi 12. duntaxat annos Homri regnavit poſt cædem Zimri, biennium tantùm cum eo Achab regnaverit; ſi verò duodecim illos annos ſolus regnavit à 31. Aſæ anno, quo dicitur cœpiſſe regnare, tum Achab cum patre regnaverit annos quinque.

[i] 1. Reg. 22. 41. Joſaphat dicitur patri Aſæ ſucceſſiſſe, & regnare cœpiſſe anno Achabi quarto, ſcilicet exeunte, ita ut primus regni ipſius coincidat cum quinto Achabi, ultimo verò Homri, ſi Homri quindecim annos regnavit poſt interfectum Zimri.

[k] [l] Cùm 1. Reg. 15, 52. Achazis rex Iſrael dicatur cœpiſſe regnare anno Joſaphati 17, & regnaſſe annos duos, & 2. Reg. 3. 1. Ioram ejus filius dicatur cœpiſſe regnare anno Ioſaphati decimo octavo, planum inde fit, primo Achabum Achaziæ patrem non totos 22. annos regnaſſe, ſed duntaxat 21. & particulam vigeſimi ſecondi. Deinde Achaziam non totos doos annos regnaſſe, ſed unum duntaxat cum parte ſecundi. Tertiò eum aliquandiu cum patre regnaſſe, alioqui non poſſet annus primus Iorami (qui Achaziam interfecit, & regnum ſupra eum uſurpavit) incidere in annum 18. Joſaphati. Duo itaque anni Achaziæ concurrunt cum vigeſimo primo & vigeſimo ſecundo Achabi patris, & cum decimo ſeptimo & decimo octavo Joſaphati. Quod autem Jorami dicitur cœpiſſe regnare anno 18. Ioſaphati, hoc intelligendum eſt de anni illius fine atque extremo, ita ut annus primus Iorami totus pæne concurrerit cum 19. Joſaphati, alioqui primus Jorami regis Judæ annus non concurreret cum quinto, ſed cum ſexto Iorami regis Iſraelis anno.

[m] 2. Reg. 8, 16. Joram rex Joda dicitur cœpiſſe regnare anno quinto Iorami regis Iſrael, quod fieri non poteſt niſi primò triennium cum patre Joſaphato regnaverit, deinde niſi primus Iorami regis Iſrael annus coincidat pæne totus cum decimo nono Joſaphati anno, uti liquet ex præcedente nota, atque ex hac Tabula.

[n] 2. Reg. 8. 24. Achazia dicitur cœpiſſe regnare anno Iorami regis Iſrael duodecimo, & annum regnaſſe unum. Iehu autem 2. Reg. 10, 36. dicitur cœpiſſe regnare anno primo Achaziæ, is autem eſt qui Achaziam una cum Ioramo rege Iſrael interfecit. Itaque neceſſe eſt octavum, ſeu ultimum Iorami regis Juda annum

regi

regni Achaziæ concurrere cum duodecimo Iorami regis Israel anno, & cum initio regni Jehu: quod ut fiat, dicendum Ioramum regem Juda, non totos octo annos, neque Achaziam annum totum, sed anni partem aliquam duntaxat, ut sic primus Jehu annus concurrat cum primo Athaliæ anno, quæ ubi vidit filium Achaziam à Jehu interfectum, tyrannidem (extinctâ totâ sobole regiâ) occupavit in Juda, eodem quo Iehu in Israele momento.

[o] De initio regni Jehu & Athaliæ dictum est modò præcedente nota *m*.

[p] 2.Reg.12.1. Joas dicitur cœpisse regnare anno Jehu septimo post interfectam Athaliam. Cùm itaque Jehu & Athalia cœperint simul regnare, planum est eam regnasse totos sex annos.

[q] 2.Reg.13.1. Jehoachaz dicitur patri Jehu successisse in regnum anno Joasi vigesimo tertio, unde liquet Jehu totos 28. annos regnasse solum.

[r] 2.Reg.13.10. Joas rex Israel dicitur cœpisse regnare anno Ioasi regis Juda trigesimo septimo, quod fieri non potest, nisi ponatur regnasse unà cum patre Jehoachaz circiter triennium.

[s] 2.Reg. 14.1. Amatzia dicitur cœpisse regnare anno secundo Ioasi, unde sequitur eum cum patre Ioaso regnasse itidem circiter triennium, anno nimirum regni patris sui 38, qui concurrit cum Joasi regis Israel anno secundo.

[t] 2.Reg. 14. 23. Ieroboam II. dicitur cœpisse regnare anno 15. Amatziæ. regnasse annos 41.

[u] 2.Reg.15.1. Hazaria sive Hazija dicitur cœpisse regnare anno Ieroboami 27. regnasse autem annos 52: cùm ergo Ieroboam cœperit regnare sub finem anni 15. Amatziæ, uti ex præcedente nota constat, sequitur annum Amatziæ 29. seu ultimum coincidere cum 14. vel 15: anno Ieroboami, quod confirmatur ex 2. Chron. 25, 25. ubi dicitur Amatziam vixisse post mortem Ioasi annos quindecim, hoc est 14. integros cum parte decimi quinti. Itaque si Hazaria cœpit regnare anno Ieroboami 27. necesse est inter finem regni Amatziæ & initium Hazariæ intercessisse interregnum annorum 12. Nempe fortè Harzaria fuit valde infans quum pater ipsius obiit, unde factum ut dum adolesceret regnum administratum fuerit à Prorege aliquo, vel à summo Pontifice cum Synedrio, annos nempe natus erat 16. cùm cœpit regnare, quare annos tantum 4. natos fuisse videtur, quum Amatzia pater obiit. Et sanè tale quid innui videtur 2. Chron. 26, 1. cùm post conspirationem factam contra Amatziam, ejusque cædem, dicitur totus populus Iuda cœpisse Hazariam & constituisse eum regem in locum patris sui, nempe ubi adolevit Hazaria, quià patre relictus fuerat valde infans. Itaque vel interregnum hic statuendum est, vel pro anno Ieroboami 27. legendum est 17, aut verò 15: Cur autem non existimem quidquam in lectione ille esse mutandum, dicetur postmodum, quum demonstrabitur quo anno à Schismate, sive Salomonis morte, eversa fuit Ierosolyma, Templum incensum, & Iuda migravit in captivitatem.

[x] 2.Reg.15,8. Zacharias Ieroboami filius dicitur cœpisse regnare anno Hazariæ 38, unde necesse est ut quandoquidem annus Ieroboami ultimus concurrit cum anno Hazariæ 14. (siquidem Hazaria cœpit regnare anno Ieroboami 27.) interregnum fuerit longissimum annorum 24, inter Ieroboami mortem & Zachariæ filii ipsius inaugurationem. Quod sanè mirum non injuria videri possit in regno illo Israelis, seu decem Tribuum, in quo solebant homines regni cupiditate moti reges suos interficere. Verùm considerandum hîc est, Deum 2. Reg. 10. 30. pollicitum fuisse Iehu regnum pacatum & tranquillum ad quartam usque ipsius generationem; fieri itaque potest ut Zacharias fuerit Ieroboami patris filius posthumus, atque interim dum adolescit regnum per Proregem fuisse administratum. Quòd autem inauguratio ejus dilata fuerit usque ad annum ætatis 24. hinc fortè est: Primùm quòd ea est ætas quâ solent homines per naturam & leges civiles esse capaces rerum gerendarum, muneribus publicis defungendi, & propria bona & possessiones, atque familiam administrandi & procurandi: quantò magis ea requiritur ad regni & reip. ipsius administrationem? Deinde quòd fortè mente & sensu atque prudentiâ minùs valeret, ut ante illam ætatem regni curam susciperet. Cur autem 2. Reg. 15. 8, nolimus sollicitare lectionem, & mutare annum Hazariæ 38 in 18. vel 15. eadem est ratio cur interregnum admittimus inter Amatziam & Hazariam ejus filium.

u 2.Reg. 15. 13, & 17 dicitur Schallum interfecisse Zachariam postquam regnasset sex menses, ipsum autem Schallum mox à Menachem fuisse interfectum anno Hazariæ 39. Unde liquet regnum Zachariæ & Schallum concurrere cum anno Hazariæ 38.

x 2. Reg. 15. 23. Pechakia filius Menachem dicitur post mortuum patrem cœpisse regnare anno Hazariæ 50. Unde sequitur interregnum fuisse anni unius vel duorum inter finem Menachem & initium Pechakía.

y 2. Reg. 15. 27. Pekach dicitur conspirasse adversus Pechakiam, eúmque interfecisse, & ejus loco regnare cœpisse anno 52. sive ultimo Hazariæ; ac proinde annus primus Iothami, qui patri Hazariæ successit, concurrit cum anno secundo Pekachi, uti legitur etiam 2.Reg. 15. 32.

z De regni Iothami initio vide præcedentem notam.

[a b c] Achazum unà cum patre Iothamo annos septem vel octo regnasse sic colligitur. 2. Reg. 16. 1. Achaz dicitur cœpisse regnare anno Pechaki 17. Capite autem sequente versu 1, Hoseas, qui Pechakum interfecit, ejúsque loco regnavit, dicitur cœpisse regnare anno Achazi duodecimo. Si Achaz cum patre non regnavit, sed post patris mortem duntaxat regnare cœpit, certè cùm Iothami annus ultimus concurrat cum Pechaki anno 17, (uti ex præcedente notâ planum est, Achaz ejus filius cœperit regnare anno duntaxat Pechaki 17, uti dicitur 2. Reg. 16. 1) atque ita Hoseas cœperit regnare anno Achazi non 12. sed quarto vel quinto. Itaque ut hæc concilientur, dicendum est, Achazum cum patre Iothamo regnasse septem vel octo annos, sic enim annus ejus primus concurret cum decimo Pechaki, & nono patris sui Iothami; sic etiam annus 1 Hoseæ incidet in 12 Achazi annum, ex quo cum patre cœpit regnare, uti liquet ex Tabula. Postea verò defuncto patre Jothamo regnare cœpit solus anno Pechaki 17. Porro quum 2.Reg. 15, 30. Hoseas dicitur cœpisse re-

gnare anno Jothami vigesimo, hoc sic est accipiendum, ut dicatur Hoseas cœpisse tegnare anno post Jothami inaugurationem vigesimo, quod cum præcedentibus pulchrè convenit, & ad eorum confirmationem facit; nam ultimus seu 15 Jothami annus concurrit cum 17 Pechaki, ac proinde primus Hoseæ annus (qui est quartus post 17 Pechaki, siquidem Pechak regnavit 20 annos) est vigesimus post Jothami inaugurationem.

[d] 2. Reg. 18. 1. Ezechias dicitur cœpisse regnare anno Hoseæ tertio, unde consequens est eum cum patre regnasse triennium, aut paulò plus quam biennium. Regnavit enim Achaz annos 16: anno autem ejus duodecimo regnare cœpit Hoseas, cujus annus tertius (quo Ezechias dicitur cœpisse regnare) concurrit proinde cum Achazi anno decimo quarto.

[e] Ex præcedente nota liquet Ezechiam regnasse cum patre triennium: cùm itaque 2. Reg. 18. 1. dicatur regnâsse annos 29, sequitur eum solum post patris mortem regnasse annos viginti sex.

[f] 2. Reg. 18. 9. dicitur Schalmaneser rex Assyriæ ascendisse contra Samariam, eámque obsedisse anno quarto Ezechiæ, septimo verò Hoseæ, captam autem fuisse anno nono Hoseæ, sexto verò Ezechiæ post trium annorum obsidionem. Itaque incidit finis regni decem Tribuum in annum à Schismate 255, (ita duravit Schisma illud quinque Jubilæos & decem annos, sive sesqui-Hebdomadam cum quinque Jubilæis) in annum autem ab ingressu in Chanaan 832, vel 833, (hoc est in fine decimi-septimi Jubilæi) in annum verò ab orbe condito 3380. vel 3381, hoc est, in fine 69 Jubilæi à rerum initio. Itaque statim post eversam Samariam, & cessatum Schisma, cœpit septuagesimus ab orbe condito Jubilæus, & decimus octavus ab ingressu in Chanaan. Quæ συγκυρίαι non sunt procul dubio fortuitæ, sed à sapientissima Dei administratione, neque parum hunc nostrum calculum confirmant. Sed & aliæ Jubilæorum & Sabbathicorum annorum συγκυρίαι notandæ veniunt in hac Regum Juda & Israelis historia, non secus atque in præcedenti Judicum & primorum Regum totius Israelis histotia similes observavimus συγκυρίας. Primum ergo Jerohoami (qui primus Schismatis & regni decem Tribuum fuit auctor) & Nadabi ejus filii regnum desinit in anno sexcentesimo ab ingressu Israelitarum in terram Chanaan, hoc est anno Jubilæi 12. Abijam filius Roboami incipit regnare anno ab ingressu in terram Chanaan 595, hoc est anno ultimo Hebdomadis 85, sive in fine primæ Hebdomadis Jubilæi 13. Josaphat piissimus Rex cœpit regnare anno à capite Jubilæorum (sive ab ingressu in terram Chanaan) 638, hoc est anno primo Hebdomadis 92, sive anno primo Jubilæi 14, anno autem ab orbe condito 3186 exeunte, hoc est anno primo Hebdomadis 456, sive anno primo Jubilæi 66. Joram rex Israel regnare cœpit anno mundi 3205, hoc est in fine Hebdomadis 458, initio numerandi sumpto à rerum conditu, anno autem à Schismate 80, sive his quadragesimo. Jehoachaz anno à Schismate 120 sive ter quadragesimo: Jeroboam secundus anno à Schismate 150, hoc est post tres Jubilæos, & tres annos. Intertegnum in Israele primum post mortem Jeroboami secundi cœpit anno à Schismate 190. hoc est anno primo Hebdomadis 28. post cœptum Schisma, duravitque interregnum illud tres Hebdomadas annorum, ac paulò plus. Alterum interregnum unius duntaxat anni, aut paulò plus post mortem Menachem, incidit in annum ab ingressu in terram Chanaan 800, hoc est post 16 Jubilæos, totidémque annos.

TABULA NONA,

Complectens seriem Regum Juda post eversam Samariam, usque ad incensum Templum Hierosolymitanum sub Sedecia.

Anni ab Exodo.	Anni a Schismate.	REGES JUDA.	Anni regni.	Anno mundi.	Anni ab Exodo.	Anni a Schismate.	REGES JUDA.	Anni regni.	Anni mundi.
		a Ezechias.	7	3381		310	Manasses.	32	3435
			8					33	
875			9					34	
			10		930			25	
	260		11	3385				36	
			12			315		37	3440
			13					38	
880		b Hoc anno missus est ad	14					39	
		Ezechiam Rabsaces. 2. Reg. 18. 13.	15		935			40	
	265	c Hoc anno ægrotavit Eze-	16	3390				41	
		chias morbo gravissimo.	17			320		42	3445
		2. Reg. cap. 20.	18					43	

Anni ab Exodo.	Anni à Schismate.	REGES JUDA.	Anni Regni.	Anno mundi.
885			19	
			20	
	270		21	3395
			22	
			23	
890			24	
			25	
	275		26	3400
			27	
			28	
895			29	
		d Manasses regnâvit annos 55.	1	
	280		2	3405
			3	
			4	
900			5	
			6	
	285		7	3410
			8	
			9	
905			10	
			11	
	290		12	3415
			13	
			14	
910			15	
			16	
	295		17	3420
			18	
			19	
915			20	
			21	
	300		22	3425
			23	
			24	
920			25	
			26	
	305		27	3430
			28	
			29	
925			30	
			31	

Anni ab Exodo.	Anni à Schismate.	REGES JUDA.	Anni Regni.	Anni mundi.
			44	
940			45	
			46	
	325		47	3450
			48	
			49	
945			50	
			51	
	330		52	3455
			53	
			54	
950			55	
		e Amon regnavit annos 2.	1	
	335		2	3460
		f Josias.	1	
			2	
955			3	
			4	
	340		5	3465
			6	
			7	
960		Incipit Josias hoc anno requirere Deum Israelis.	8	
			9	
	345		10	3470
			11	
		Hoc anno cœpit repurgare Israelem ab Idololatria.	12	
965		Hoc anno cœpit Jeremias prophetare. Jer. 1. vers. 1.	13	
			14	
	350		15	3475
			16	
			17	
970		Hoc anno Josias reperto libro legis celebrat Pascha.	18	
			19	
	355		20	3480
			21	
			22	
975			23	
			24	
	360		25	3485
			26	
			27	
980			28	

Anni ab Exodo.	Anni à Schismate.	REGES JUDA.	Anni Regni.	Anni mundi.	Anni ab Urbe condita.	Olympiad.	REGES BABYLONIS	Anni Regni	Anni Iphiti.
			29			41			
	365		30	3490					165
			31		140				
		g Joachas R. 3. menses.	3m						
985		*h* Jehojakim R. annos. 11.	1			42			
			2						
	370	*i* Hoc anno Pharao Necho à Nabuchod. vincitur.	3	3495					170
			4		145		*i* Nabuchodonozor incipit regnare, & regnat annos 44.		
			5			43		1	
990			6					2	
			7					3	
	375		8	3500				4	175
			9		150	44		5	
			10					6	
995			11					7	
		k Jehojakim R. 3. menses.	3m					8	
	380	*l* Sedechias R. annos 11.	1	3505		45		9	180
			2		155			10	
			3					11	
1000			4					12	
			5					13	
	385		6	3510		46		14	185
			7		160			15	
			8					16	
1005		*m* Hoc anno obsideri cœpit à Nabuchodonosore Jerusalem.	9					17	
			10					18	
1007	390	Hoc anno capta & eversa est Jerusalem & Templum incensum.	11	3515		47		19	190

No-

Nota ad præcedentis Tabulæ IX. Confirmationem.

[a] EX præcedente Tabula 8. liquet captam & everſam eſſe Samariam ab Aſſyriorum rege anno Ezechiæ ſexto exeunte, ſive ſeptimo ineunte: qui annus Ezechiæ ſeptimus concurrit cum anno à Schiſmate 256. ab Exodo verò 873. ineunte, ab ingreſſu in Chanaan 833 ab orbe autem condito 3381. itidem ineunte. In quo deſinit 69. ab orbe condito Jubilæus, incipit verò ſeptuageſimus, decimus verò octavus ab ingreſſu in terram Chanaan. Quæ eſt inſignis atque memorabilis Epocha, ſive συγκυρία, ut nimirum defecerit regnum Iſraeliticum in fine 69. ab orbe condito Jubilæi, decimi verò ſeptimi ab ingreſſu in Chanaan: ſic nempe intervallum temporis quod fluxit à rerum initio ad initium poſſeſſionis illius terræ, quater ſuperat intervallum temporis quod fluxit ab initio poſſeſſæ terræ ad exilium decem Tribuum, & finem regni illius, nam quater ſeptemdecim faciunt 68. Sic etiam regnum Juda everſo Iſraelitico cœpit ſtare ſolum inchoante ſeptuageſimo à rerum initio Jubilæo, & decimo-octavo à poſſeſſa terra.

[b] 2. Regum 18. 13. dicitur Senacherib anno Ezechiæ decimo-quarto aſcendiſſe adverſus omnes munitas civitates Juda, eáſque cepiſſe, atque inde cùm obſideret Lakis, miſiſſe Rabſakem ad Ezechiam, ut ei inſultaret, & ad blaſphemandum Deum Iſraelis. Annum autem illum fuiſſe Sabbathicum conſtat ex Eſaja 37. 30. Jam verò ex præcedenre nota, & ex hac noſtra Tabula conſtat, annum Ezechiæ 14. fuiſſe revera Sabbathicum, utpore ſeptimum Jubilæi decimi octavi; nam ſeptimus Ezechiæ annus eſt ultimus decimi-ſeptimi Jubilæi. Fuit nimirum annus ultimus Hebdomadis 120. ab ingreſſu Iſraelitarum in terram Chanaan.

[c] 2. Regum 20. 1. Ezechias dicitur ægrotâſſe lethaliter, at non dicitur quo anno: ægrotâſſe autem anno regni ſui 15. liquet, quia verſu 6. Deus per Eſajam pollicetur ſed additurum quindecim annos vitæ ipſius: regnavit autem annos 29. ergo quatuordecim anni erant elapſi ex quo cœperat regnare, currebat 15. annus, erátque annus ille primus Hebdomadis, ſive octavus decimi-octavi Jubilæi.

[d] Poſt Ezechiam Manaſſes filius eius, optimi patris filius peſſimus, omnium regum Juda & Iſrael impiiſſimus, regnat omnium diutiſſimè, annos nimirum quinquaginta-quinque totos, 2. Reg. 21. 1. cœpitque regnare annos natus duntaxat 12: unde planum eſt, eum non regnaſſe vivente patre, & ſuſceptum eſſe à patre poſt morbum illum lethalem, quo laboravit: cœpit autem regnare Manaſſes anno à Schiſmate 279, ab Exodo 896, deſiit verò in anno ab Exodo 950.

[e] 2. Reg. 21. 19. Amnon dicitur natus annos 22, quum cœpit regnare, regnaſſe autem annos duos. Itaque annus ejus ſecundus eſt à Schiſmate 335. Ac proinde Ioſias ejus filius cœpit regnare anno à Schiſmate 336.

[f] 2. Reg. 22. 1. Joſias poſt cædem patris rex à populo conſtitutus octennis, impii patris filius, impiiſſimi nepos, omnium poſt Davidem regum fuit piiſſimus; anni regni ſui octavo, ætatis verò decimo-ſexto, cœpit requirere Deum Iſraelis, majorúmque ſuorum: anno verò regni ſui duodecimo, ætatis vigeſimo, cœpit idola, ſimulachra, lucos & excelſa, totámque præcedentium regum idolomaniam non ex Juda modò, verùm etiam ex toto Iſraele tollere, everſis aris, altaribus excelſis locis, ſucciſis lucis, & confractis atque comminutis ſimulachris in tota terra Iſraelis, uſque ad extremos ejus fines, licèt maxima ejus pars regibus Aſſyriæ ſubjiceretur 2. Chron. 24. verſ. 1. ad 7. Anno ſequenti cœpit Jeremias prophetare, Jerem. cap. 1. verſ. 1. Anno autem regni 18. ætatis verò 26, cùm majorennis eſſet, expleto nimirum anno ætatis 25, Dei cultum ac templum inſtaurari jubet, repertóque legis libro fœdus populi cum Deo de novo ſancit, ac ſolemne Paſcha celebrat, quale nullum fuerat in Iſraele celebratum à tempore, Judicum toto Regum Juda & Iſraelis tempore 2. Reg. 23. 23. Hic annus fuit ſeptimus Hebdomadis centeſimæ trigeſimætertiæ, ſive ultimus 19 Jubilæi ab ingreſſu in Chanaan, ſive à capite Jubilæorum; fuit enim annus ab ingreſſu in Chanaan 930 exiens, ſive 931. iniens, qui annorum numerus facit præcisè Jubilæos 19, Hebdomadas verò 133.

[g] Anno Ioſiæ ultimo, hoc eſt 31 exeunte, vel 32 ineunte & currente Pharao Neco Ægypti rex bellum adverſus Aſſyriorum regem moturus juxta Euphratem Ægypto egreditur, contra quem Ioſias pugnaturus progreditur, fruſtra monente & hortante Pharaone, ut à pugna & bello abſiſteret. Itaque temeritatis ſuæ pœnas dat, vincitur enim & cadit in pugna. Mortuo Ioſia Jeroſolymitani, interim dum Pharao rebus ſuis adverſus Aſſyrium poſt iſtam pugnam proſpicit, eáſque componit, Ioachazum Ioſiæ minorem filium Regem Jeroſolymis conſtituunt annos viginti tres natum, qui paucos (tres nimirum) menſes in regno manſit. Mox enim Pharao rebus ſuis ad Euphratem, & in Cœleſyria compoſitis, veniens Jeroſolymam, Ioachazum vinctum abducit ſecum in Ægyptum, impoſito Judæis tributo, & Joakimo Ioſiæ regis majori filio in Ioachazi locum ſubſtituto, qui tributum à Pharaone impoſitum ſolvit, factus Ægyptii regis tributarius, 2. Reg. 24. 29. Porrò licèt tres duntaxat menſes Ioachaz regnaverit, annum tamen integrum ſtatuimus inter 31 Ioſiæ, & primum Joachimi annum, partim quia fortè Ioſias paulo plus quàm 31 annos regnavit, menſes puta aliquot ultra annum 31, partim quia cùm graviſſimus fuerit de Ioſiæ morte populi luctus, tempus aliquod dandum fuit illi luctui, priuſquàm de conſtituendo alio rege deliberarent. Fortè in deliberatione tempus aliquod conſumptum fuit, quandoquidem contra jus & fas minor natu conſtitutus fuit rex, repugnantibus (uti veriſimile eſt) bonis. Sed & poſt Ioackazi abdicationem à Pharaone factam, & Ioahimi in ejus locum ſubſtitutionem, potuit eſſe aliquot menſium intervallum, interim dum Pharao res Judææ componit, eam ſibi ſubjicit, & tributum imponit. Cur autem & Joachazo, & Iechoniæ integrum annum ſingulis attribuamus, licèt unicuique eorum Scriptura tres duntaxat menſes tribuat, cauſa eſt, ut annus ultimus Sedeciæ incidat in annum à Schiſmate 390.

quod cur faciamus causam & rationem mox indicabimus, quùm eo venerimus.

[h] 2. Reg. 23. 36. Ioakimus, sive Iehojakim, Iosiæ filius major natu, annos 25 natus dicitur à Pharaone Necone rex in Ioachazi locum constitutus, annósque regnasse 11. Quod si verum est, necesse est eum natum esse anno ætatis patris sui Iosiæ decimo-quinto, ac proinde conceptum anno patris decimo-quarto; & Ioachaz pariter si natus fuit annos viginti tres, quum cœpit regnare, natus est anno ætatis patris decimo-sexto. Atque ita cœpit Iosias liberis operam dare anno ætatis decimo-quarto, ita ut maturè admodum duos istos susceperit filios, alterum anno ætatis 15, alterum anno 16. quod non videtur satis verisimile, nec regis illius pietati satis convenire. Itaque suspicarer pro 25 legendum esse 15, & pro 23, legendum 13, ut sic nati sint illi, alter quidem anno ætatis patris 24, alter 25, quod magis conveniens est & ætati & pietati illius regis.

[i] Jerem. 25. 1, & 3. Annus 4. Ioakimi dicitur primus annus Nabuchodonozoris, & vigesimus-tertius annus à decimo-tertio Iosiæ regis anno, quo primùm cœpit prophetare Jeremias. Utrumque istud ex hac nostra Tabula liquet, in qua juxta illum Jeremiæ locum, primum Nabuchodonozoris annum collocavimus è regione quarti anni Joakimi, qui est vigesimus tertius à decimo-tertio Iosiæ exeunte, unde liquet & Iosiam annos totos 31 regnasse, & annum unum intercessisse inter finem Iosiæ & initium Ioacimi, alioqui 22 anni duntaxar intercederent inter 13 Iosiæ, & 4 Ioakimi. Hoc anno Pharao Neco Rex Ægypti obviam processit in bellum contra Nabuchodonozorem, ac commissum est prælium in Carkemis prope Euphratem, quo in prælio victus, fusus, & interfectus est Pharao, Jerem. 46, 2. Eusebius (uti observat Jac. Cap. in Historia sacra & exotica ad annum mundi 3391.) collatis inter se Græcorum & Ægyptiorum monumentis Pharaonis istius Neconis obitum collocat in anno quarto Olympiadis 42. sive anno Iphiti 171, quo vinculo connectitur sic historia sacra cum exotica. Ab aliis autem jampridem observatum est, quâ Olympiade, & quo Olympiadis anno, sive quo Iphiti anno condita sit Roma. Ac proinde quis ab urbe condita annus concurrat cum hoc 4 Ioakimi anno, nempe 146; Roma quippe condita est ex Tarrutii & Varronis sententia anno secundo sextæ Olympiadis, hoc est 22 Iphiti anno. Vide Jac. Cap. in Hist. sacra ad annum mundi 3247. Itaque in Tabula hac nostra error est duorum vel trium annorum in annis Iphiti & Urbis conditæ, ita ut annus Iphiti 168, & Urbis conditæ 149, collocandus sit è regione anni quarti Ioakimi, qui error à nobis deprehensus est post exstructam Tabulam, nec per otium corrigi à nobis potuit, exstructâ novâ Tabulâ.

Post illam victoriam venit Nabuchodonozor Jerosolymam, eique factus est Ioakimus tributarius circa finem anni quinti sui regni, atque per tres annos Nabuchodonozori servivit (2. Reg. 24. 1.) nimirum sexto, septimo & octavo regni sui anno; verùm mox mutato consilio adversus eum rebellavit initio anni regni sui noni, sicque triennium perstitit rebellis, quo exacto in fine anni undecimi regni Ioakimi Nabuchodonozor ascendit adversus eum, obsidet Jerosolymam, eámque capit, & Ioakimum cum nonnullis magnatum, & vasorum sacrorum parte aliqua, abducit Babylonem captivos. Ita capiunt atque interpretantur Ab. Ezra, & R. Saadias locum Dan. 1. 1, 2. ubi dicitur *Naduchodonosor rex Babel anno tertio* למלכות *Jehojakimi regis Juda ascendisse & obsedisse Jerosolymam, Deúmque in manus ejus tradidisse Jehojakimum regem Juda, & partem vasorum domus Dei, quæ Nabuchodonozor tulit Babylonem, & intulit in templum Dei sui.* Ubi rectè observant commentatores illi, annum illum tertium non posse intelligi de anno, qui tertius fit ex quo Jehojakim cœpit primum regnare: primò, quia (uti jam mox ex Jerem. 25. 1. observatum est) annus primus Nabuchodonozoris concurrit cum 4 Ioakimi, deinde verò alibi fit mentio anni quinti Ioachimi, qui ergo potuisset abduci captivus Babylonem anno regni sui tertio. Itaque annum tertium exponit R. Saadias, de anno, qui tertius erat ex quo rebellaverat Iehojakim adversus Babylonium. Nam (inquit commentator ille) *anno quarto Joakimi, qui fuit primus Nabuchodonozoris, subegit Nabuchodonozor Ninivem, anno quinto Joakimum misit sub jugum, qui illi servivit annos tres, nimirum sextum, septimum & octavum, tum rebellavit Joachimus tres alios continuos annos nempe nonum, decimum & undecimum, in fine triennii illius anno Joakimi 12. ascendit Nabuchodonozor adversus eum, & captâ Jerosolymâ Joakimum abduxit captivum.* Ideo ergo (ex Rabbini illius sententia) annus ille *tertius* dicitur, quia tertius erat à rebellione Ioakimi. Alia etiam ratio reddi potest cur dicatur *tertius*, nimirum quia tertius erat Hebdomadis annus. Modò enim supra ostendimus annum Iosiæ 18, quo Pascha celebravit, fuisse ultimum Jubilæi 19 annum, proindéque Sabbathicum, ab illo autem anno ad istum Ioakimi 12 ineuntem, sive 11 exeuntem, anni sunt, ex hac nostra Tabula, 31 hoc est, quatuor Hebdomades cum tribus annis: erat ergo revera tertius Hebdomadis annus. Non autem infrequens est sacris scriptoribus veteris Testamenti, ut Epochas suas notent per annos Sabbathicos, aut Jubilæos.

Porro quia Jeremiæ 22, 19 dicitur de Joakimo, quòd *sepeliendus sit sepulturâ asini, & cadaver ejus projiciendum sit extra mœnia Jerusalem,* ut hoc cum isto Danielis loco (in quo dicitur abductus Babylonem tertio sui regni anno) & cum Jerem. 25. 1 (ubi dicitur primus Nabuchodonozoris annus concurrere cum quarto Ioakimi anno) concilietur, Aben Ezra ad istum Danielis cap. 1. 1 locum, ait Nabuchodonozorem primo sui regni anno, sub finem verò tertii Ioakimi regni anni, seu initio quarti, venisse Jerosolymam, eam obsedisse, Ioakimum cepisse & captivum cum aliquot è magnatibus, ac parte vasorum sacrorum. Babylonem abduxisse, isthicque eum detinuisse in vinculis annum unum, nempe totum quintum Ioakimi annum, tum eo soluto remisisse Jerosolymam, anno Ioakimi sexto ineunte, isthicque Nabuchodonozori Ioakimum serviisse totum triennium, nempe anno 6, 7, & 8, tum per triennium rebellasse, anno nempe 9, 10, & 11, quo exacto Nabuchodonozor, misso exercitu Chaldæorum, Ioakimum cepit, interfecit, & interfecti cadaver extra mœnia insepultum projici curavit; móxque Iechoniam, seu Iehojakin, ejus filium in ejus locum substitutum,

post

post tres menses imperii, captivum abduxit Babylonem. Atque ad id confirmandum adducit Ab. Ezra locum 2 Chron. 36.6. ubi dicitur Nabuchodonozor duplici catena æ[illegible]ea vinxisse Joakimum להוליכו *ut abduceret eum Babylonem*. tum & Dan. 1.2, *Tradidit Deus in manum ejus* (Nabochodonozoris) *Joakimum regem Juda & aliquot vasa domus Dei* ויביאם *& adduxit ea in terram Scinhar in domum Dei sui*. Verùm cùm Scriptura nullibi commemoret Joakimum fuisse in Babylonia captivum annum unum, post eáque à Nabuchodonozore Jerosolymam remissum esse, neque fiat verisimile Nabuchodonozorem voluisse eum vinculis solvere, & Jerosolymam Babylone remittere, cúmque adeò Jerem. 35.9. noterit, Joakimum anno regni sui quinto deliciatum fuisse in regio palatio; simplicius est dicere, Nabuchodonozorem post victum & fugatum Pharaonem anno regni sui quarto, cùm reliquam anni illius, & primam quinti partem insumpsisset in subjicienda Phœnicia, Palæstina, Ammonitide, Moabitide, Idumæa, & fortè etiam Cœlesyria, sob finem anni quinti Joakimi venisse Jerosolymam, & Ioakimum fecisse tributarium, qui illi servierit totos tres annos, 6, 7, & 8: postea rebellasse per tres annos, nempe 9. 10 & 11, quibus exactis venit Nabuchodonozor Jerosolymam, eam obsedit Ioakimum cepit, in vincula conjecit abducendum Babylonem, sed mox fortè morbo, vel alio casu oppressum, indignum judicasse sepulturâ, ac cadaver insepultum projecisse extra mœnia Jerusalem, juxta Jeremiæ Prophetiam. °De hac secunda Nabuchodonosoris expeditione, non de priore intelligendus venit locus Dan. 1.1. ubi non dicitur Ioakimus abductus esse Babylonem, sed tantùm traditus in manum Nabuchodonosoris, de vasis duntaxat sacris dicitur, quòd Nabuchodonozor *ea intulerit in terram Schinhar, in domum Dei sui*. Annus autem ille à Daniele dicitur, tertius למלכות *regni Ioakimi*, quia (uti suprà dictum est) tertius erat ex quo rebellarat, & regnare tanquam liber cœperat, non amplius est tributarius: nam antea Regi Ægypti primùm servierat à quo constitutus fuerat rex, deinde Nabuchodonozori; sed anno de[illegible]m 9, 10. & 11, liber & immunis ab omni tributo & servitute regnare cœperat, sic omnia illa Scripturæ alioqui ἐναντιοφανῆ, loca facilè & commodè conciliantur.

Cæterùm hinc occasionem cepisse videntur nonnulli (Jac. Capp. in Hist. sacra) aliod comminiscendi, nimirum Nabuchodonozorem, vivente ac jubente patre Nabopolassare, venisse in Judæam anno Ioakimi secundo, Ioakimum illi statim manus dedisse, & obsequium pollicitum esse, atque utcunque præstitisse per annos duos, sed tertio rebellasse, unde factum ut Nabuchodonozor post fusum Pharaonem Neconem, anno regni Ioakimi quinto, venerit Jerosolymam, eam obsederit, Ioakimum Babylonem abduxerit (cum aliquot è magnatibus & vasis sacris) captivum, Sallumum Ioakimi fratrem regno administrando præfecerit, interim dum Iechonias Ioakimi filius (qui vix tum erat anniculus, quum pater est captivus Babylonem abductus) adolesceret. Ioakimum autem miserum, exulem, extorrem vixisse Babylone annos sex, usque ad finem anni undecimi, ex quo fuerat à Pharaone Rex constitutus. Auditâ ejus morte Ierosolymitanos Iechoniam ejus filium octennem, Regem renunciasse, quod, quia injussu Babylonii factum fuerat, improbavit ille factum, missóque exercitu Iechoniam, cum magnatum magna parte & sacris vasis, abduxit Babylonem. Atque captivitatis Babylonicæ initium arcessunt ab illo quinto Ioakimi anno, quo volunt eum fuisse Babylonem deportatum. Sed multa gratis & commode dicuntur ab illius sententiæ auctoribus. Nam primò nullibi in Scriptura dicitur Nabuchodonozor ascendisse contra Ioakimum anno ipsius secundo; nam locus 2. Reg. 24.1. quem ad suæ sententiæ confirmationem adducunt, non memorat annum Ioakimi secundum, sed in genere tantùm dicit בימיו *in diebus illius ascendit Nabuchodonozor*, quod tam de quinto (secundùm Ab. Ezr. Saadiæ, & nostram sententiam) quàm de secundo Ioakimi anno intelligi potest, atque adeò debet. Secundò, nullibi Scriptura meminit captivitatis illius sexennalis Ioakimi. Deinde, si eò abductus fuisset captivus, ibique mortuus exul & extorris, Scriptura non tribueret illi regnum annorum 11, sed quinque duntaxat; siquidem (ex eorum sententia) captivus fuit abductus sub finem anni quinti regni sui, sequentes sex annos Scriptura tribuisset non Ioakimo, sed vel Sallumo, quem proregem volunt substitutum, vel Iechoniæ Ioakimi filio. Ac frigidum est dicere, misero, exuli, extorri, captivo Ioakimo regium nomen conservatum esse, Sallumo, vel Iechoniæ revera regnanti Ierosolymis denegari. At cùm Babylonio animus non esset Ioakimum Babylone Ierosolymam remittere, quid opus erat Sallumum proregem constituere? Quidni Salumum regem constituisset, quemadmodum mox, abducto Iechonia, Sedeciam regem constituit? Ac quamvis Iechonias diu Babylone vixerit, & post Nabuchodonozoris mortem vinculis solutus ab Evilmerodaco inter amicos & regni proceres receptus sit, Scriptura tamen non tribuit ei plures regni annos (vel menses potiùs) quàm quot reapse Ierosolymis imperavit. Cur ergo Ioakimi regno tribueret annos illos sex, quos (ex eorum sententia) Babylone miser, exul, extorris & captivus vixit? Causa certè nulla est idonea cur fieri id debuerit 3. Quod de Sallumo prorege dicunt, gratis ab eis dicitur, nec favet eis perperam ab ipsis intellectus locus Jerem. 22, 11, quem adferunt, *sic ait Dominus* אל שלום *Salummo*, nam (ut rectè observat Ab. Ezra ad locum Dan 1, 1) Sallum isthic est Ioachaz, qui binominis fuit, quique à Pharaone Necone fuit in Ægyptum captivus abductus, de quo Jeremias sic loquitur eò loci, vers. 10, *Nolite flere mortuum*, (Josiam nempe de quo magnus fuit populi luctus) *sed flete eum, qui abit* (Ioachazum nempe) *non enim revertetur ampliùs, neque videbit terram suam natalem*; mortuus est nimirum in Ægypto, quò eum abduxit Pharao. Sic enim ait Dominus אל שלום *de Salummo* (אל pro על uti passim alibi) *filio Josiæ regis Judæ* המולך *qui regnavit loco Josiæ patris sui, is qui* יצא *egressus est de loco isto, non revertetur isthuc ampliùs* (nempe Ioachaz.) *Nam in loco quò deportarunt eum isthic morietur & terram istam non videbit ampliùs.* Atque hæc non Sallumo, sed de Sallumo (hoc est Ioachazo) dicit Propheta; tum ad Ioakimum

fratrem ejus conversus, v. 13. *Væ* (inquit) *tibi* (Joakimo) *qui domum ædificas absque justitia*, &c. id quod liquet ex versu 18. *Propterea dicit Dominus* אל יהויקים *Joakimo (vel de Joakimo) filio Josiæ regis Juda, non plangent eum*, &c. *Sed sepelietur sepultura asini*, &c. Denique de Iechonia Ioakimi filio, dicit vers. 22, *Vivo ego, inquit Dominus, quia etiamsi esset Conja* (hoc est Iehojachin) *filius Jehojakim regis Juda, annulus in dextra mea, isthinc eum detraherem*, &c. Nihil ergo hic cogit ut Sallumum proregem fingamus, qui post Ioakimum regnum administrarit, cùm Sallum iste sit Ioachaz, uti fuse ostendit Ab. Ezra Comment. ad Danielem 1. 1. Sic ergo ostensum est Ioakimum totos undecim annos regnasse, tum verò à Nabuchodonozore captum, & regno vitáque privatum esse.

k Capto & mortuo Ioakimo post regnum undecim annorum, filium octennem Iechoniam ei substituit, 2. Chron 36. 6, 7, 8. Cujus facti videtur mox pœnituisse Nabuchodonozor, veritus (uti Kimhi ad 2. Reg. 24. observat) ne exemplo patris Ioachimi rebellaret, malis aulicorum consiliis inductus, atque persuasus. Itaque anno post Ioakimum debellatum exacto, cùm paucos tantùm menses (tres scilicet & dies 10 regnasset Iehojachin, (qui idem est Iechonias) præmisit Nabuchodonozor ante se servos suos cum exercitu, ad obsidendam Ierosolymam, móxque ipse eò venit, cui se tradidit Iehojachin cum urbe ipsa, anno Nabuchodonozoris octavo (2. Reg. 24. 12) scilicet exeunte, cœperat nempe primus Nabuchodonozoris annus sub finem anni 4 Joakimi, ita ut primus Nabuchodonozoris annus concurrat maxima ex parte cum quinto Ioakimi, 2. Reg. 24. 8. Iehojachin dicitur natus annos 18, cùm cœpit regnare: at 2. Chron. 36. 9. dicitur natus annos duntaxat 8. Multi se fatigant frustra in conciliandis locis illis. Nihil simplicius videtur quàm ut dicamus lectionem, quæ est 2. Chron. 36. 9. meliorem esse, depravatam verò & corruptam videri eam quæ est 2. Reg. 24. 8. (atque in Critica nostra varia produximus exempla depravatæ lectionis in numeris in hodierno textu Hebraico.) Suprà modò ostendimus non videri Ioakimum, natum fuisse annos 25, cùm à Pharaone constitutos fuit Rex in fratris Ioachazi locum, sed annos duntaxat 15, (subductis decem ex 25.) quia alioqui sequeretur genitum fuisse anno ætatis patris Iosiæ 14. quod non videtur convenire pietati regis illius: atque sic videri etiam Ioachazum natum esse annos tantùm 13, (non verò 23) quum cœpit regnare; propter eandem cum præcedente causam. Quod si verum est, sequitur necessariò Iechoniam octennem tantùm fuisse quum cœpit regnare, alioqui genitus fuisset à patre Ioakimo, anno ætatis suæ septimo vel octavo, quod per naturam fieri non potest. At si dicatur octennis Iehojachin, pater cum genuerit anno ætatis 18. Quòd si dicatur Ioakim natus annos 25, quum cœpit regnare, & Iechonias ejus filius natus annos 18, quum itidem cœpit regnare, susceptum eum esse à patre necesse est, quum natus esset annos 18. Si enim 25 annis ætatis Ioakimi addas 11 annos quibus regnavit, mortuus fuerit Ioakim anno ætatis 36, vel 37, à quibus si detrahas 18 annos quos dicitur natus Jehojachin cum cœpit regnare, liquebit natum eum fuisse anno ætatis paternæ 18.

Porrò cum deportatio quæ facta est ultimo Joakimi anno, (de qua Dan. 1. 1.) eadem pæne fuerit cum illa quæ facta est sub Iechonia, inde arcessendum omnino videtur initium septuagenariæ captivitatis Babylonicæ: sed ea de re plenius ad sequentem Tabulam decimam dicetur.

k Nabuchodonozor diffisus humili nimium Jechoniæ ætati, & malis matris ipsius atque aulicorum consiliis, abducto cum matre Iechonia, & præcipuis aulicis, atque magnatibus, principibusque viris, atque præpotentibus, unà cum eximiis artificibus, relictâque in urbe infima pæne tantùm plebecula דלת העם uti loquitur Scriptura, 2. Regum 24. 14, 15, 16) Sedeciam (Iosiæ filium, Iechoniæ patruum, Mattaniam priùs dictum) jurejurando fidelitatis priùs ab eo exacto, reliquis Judæis præfecit. Verùm Sedecias fide fracta mox perjurus ad Ægyptium defecit, fœdere cum eo inito. Qua de causa Nabuchodonozor anno regni Sedeciæ nono positis castris Jerosolymam obsidet. Anno sequenti (qui fuit ab ingressu in Chanaan, seu à capite Iubilæorum & Hebdomadum, *966*, ac propterea Sabbathicus, nempe ultimus Hebdomadis 138) Pharaoopem Sedeciæ laturus, exercitum educit ex Egypto, quo cognito Nabuchodonozor solvit obsidionem, & obviam Pharaoni procedit: Pharao metuens cum Nabuchodonozore confligere, exercitum in Ægyptum reducit. Unde Nabuchodonozor redit ad Jerosolymæ obsidionem, quam tandem anno Sedeciæ 11. exacto, seu 12 ineunte capit, incendit templum cum urbis mœnibus, & domibus, atque ædibus & palatiis, evertit, ferro flammáque vastat omnia, populúmque abducit Babylonem captivum cum ipso Sedecia, quem oculis orbatum & duplici catenâ æreâ vinctum eò deduxit, filiis in conspectu ipsius necatis. Annus iste quo capta est civitas, dicitur, Ezech. 33. 21. *annus duodecimus captivitatis nostræ*, est nempe revera duodecimus à deportatione facta sub Ioakimo, unde liquet Ezechielem deportatum fuisse cum Daniele, & sociis, anno Ioakimi, non verò anno quinto (uti putavit Jac. Capellus frater meus, ὁ μάκαρ.) nam sub anno quinto Ioakimi usque ad captam sub Sedecia Jerosolymam, anni sunt minimùm 18. Sic planum fit, incensum esse templum, regnúmque Judaicum eversum annis post Schisma cœptum à Salomonis morte 390, quod omnino innuisse & voluisse videtur Deus per Ezechielem cap. 4. versu 5. ubi jubet Deus Ezechielem *dormire in latus suum sinistrum dies 390, pro numero annorum iniquitatis Israel*, annos enim illos terminandos esse in Jerosolymæ obsidione atque expugnatione, liquet ex capitis initio, ubi jubet urbis Jerosolymæ obsidionem pingere in tabula. Factum autem id fuit à Propheta anno quinto regni Sedeciæ, sive à captivitate Iechoniæ, uti liquet ex cap. 1. 3. quo anno videtur Sedecias defecisse à Babylonio ad Ægypti regem, per annos tres vel quatuor, usq; ad annum nonum, quo Nabuchodonosor positis castris Jerosolymam obsedit. Deus ergo anno illo Prophetæ apparet, prædicit Jerosolymæ obsidionem paulo pòst futuram, innuitque ænigmaticè quoto à Schismate anno capienda ea esset, nempe 390. Hoc enim vult eo loci Deus, domum Israelis totam cœpisse iniquè adversus Deum agere statim à Schismate, quo divisit se Israel à domo Davidis, atque ab

eo

eo tempore, iniquitatem eorum tamdiu durasse, quamdiu duravit regnum Juda, ad captam & eversam usque à Chaldæis Jerosolymam, per annos 390, in cujus rei signum jubetur Propheta dormire in latus suum sinistrum dies 390, *dedi enim* (inquit) *tibi annos iniquitatis eorum pro numero dierum, nimirum dies 390.* Ad 40 autem dies quod attinet, quibus jubetur Propheta *dormire in latus suum dextrum, ad ferendam iniquitatem domûs Juda*, videtur omnino duo significare, nimirum primò quadraginta annos, qui præcesserunt hanc templi & urbis, regnique Judaici eversionem, quibus postremis 40 annis mensuram scelerum & iniquitatis suæ cumularunt: quorum 40 annorum initium sumendum esse videtur, vel ab anno, quo cœpit Jeremias prophetare, qui fuit decimus-tertius Josiæ annus, à quo ad incensum Templum anni sunt 42; vel à 18 Josiæ anno, in quo reperto Legis libro, fœdus Dei cum populo renovavit, atque cultum ejus & templum instauravit, à quo anno ad eversam urbem anni sunt 38. Etsi enim Josias tum maximè pietatem suam erga Deum prodiderit, & videri posset populus ille ab idololatriis & superstitionibus suis maximè repurgatus; tamen revera nunquam fuit populus ille clam, totus, in corde, atque adeò etiam (quum per suos reges licuit) publicè, omni generi idololatriæ, & abominandarum superstitionum magis pertinaciter addictus, uti ex Jeremiæ & Ezechielis prophetiis liquere potest; nunquam major quàm tum, morum fuit corruptio, nunquam omne scelerum, flagitiorum, vitiorum genus magis in gente illa viguit: unde factum ut Dei patientia diutius eorum peccata ferre non potuerit. Nemo etenim Prophetarum severè magis magísque exertè populum illum redarguit, & Dei imminentia, atque capiti illius impendentia horrenda judicia prænunciavit quàm Jeremias, qui singulariter à Deo fuit ab ipso utero separatus, & quasi sanctificatus, ad munus Propheticum, qua in re Christi etiam fuit typus singularis. Nemo inter reges Juda à Schismatis tempore, majore cum zelo atque animi sinceritate & integritate cultui Dei repurgando atque instaurando incubuit, quàm Josias, qui & ea in re Christi etiam typus fuit illustris. Attamen & illa Prophetæ Jeremiæ, & hujus piissimi Regis opera frustra fuit erga populum illum, qui propterea non destitit à suis abominationibus, propter quas tandem in exilium Babylonicum deportatus fuit. Non est autem cur quis moveri debeat, propter duos vel tres annos, qui in numero isto quadragenario, vel abundant vel deficiunt ex nostro illo calculo: notum enim est quàm sæpe non modò ab aliis, verùm etiam à sacris ipsis scriptoribus numerus integer, plenus & rotundatus (uti loquuntur) ponatur pro defecto & fracto. Sed etsi quis rem ad vivum resecare velit, invenientur præcisè 40 anni à Josiæ Paschate ad plenam Judæorum deportationem, quæ non fuit tum quum templum & urbs incensa à Chaldæis fuêre, sed biennio pòst, quum Nabuchodonozor Ægyptum subegit, Judæósque isthic fugitivos (quósque illuc, post cædem Godoliæ ab Ismaele factam, abduxerat Johanan filius Kareah, Jerem. 43.) partim interfecit, partim in Babyloniam abduxit, juxta Jeremiæ prophetiam cap. 44. Hoc autem factum est anno Nabuchodonosoris 21, uti refert Josephus Antiquitatum libro 10, cap. 10, hoc est, biennio post eversam Ierosolymam, fuit enim illa incensa à Nabuchodonozore anno regni sui 19. Alterum quò respexisse, quódque innuere voluisse videtur Deus per hos 40 dies, sunt anni 40, qui fluxerunt à Christi baptismo ad eversum templum, & incensum Ierosolymam à Tito Vespasiano; id quod contigit anno à Christo nato 70, unde si detrahas annos 30, quot natus fuit Christus, quum est baptizatus, restabunt 40 à Christi baptismo ad hoc postremum Judæorum exilium, miserandámque captivitatem. Jam verò nunquam major fuit gentis illius perversitas, atque in Deum contumacia, & obstinatio, quàm per annos illos 40 postremos Reipublicæ suæ. Tum enim Deus ad eos Christum, filium suum dilectissimum & unigenitum, Prophetarum caput & principem, Jeremiâ longè superiorem, ac Regem summum, qui eos ad se, tum ipse viva voce, dum in terris fuit, tum per Apostolos, vocavit, à lege ad Evangelium revocavit, vitam & salutem æternam proposuit, fœdus novum, Evangelicum, cum ipsis pangere voluit, spiritualem Dei cultum, abolito legali & umbratili instaurare inter eos conatus est, Pharisæorum meritis & operibus (quibus populus ille mirum in modum delectabatur) tanquam totidem spurcissimis inquinamentis, & Deo execrandis abominationibus valere jussis. At illi, patribus similes, renuerunt audire, occluserunt aures, obfirmarunt cor, indurarunt cervicem, Christum vocantem respuerunt, Dei filium, immò Deum gloriæ cruci affixerunt, Apostolos ejus ubique terrarum ad mortem usque persecuti sunt; unde factum *ut ira Dei in eos ad summum pervenerit*, 1. Thess. 2. 16. Quis in Judæis à Jeremiæ & Iosiæ tempore ad exilium usque Babylonicum, expressam non videat imaginem ejusdem gentis à Christi baptismo ad eversam à Romanis eorum rempublicam, & politiam totam? Utrobique summa & horrenda fuit, atque manifesta populi illius perversitas, depravatio, contumacia, incredulitas, infidelitas, cordis obfirmatio; utrobique severissimum Dei in gentem illam judicium, in templi, cultus & politiæ eversione, gentis diuturno exilio, & miseranda captivitate; utrobique per Dei servos Prophetas admonitio, adhortatio, minæ, invitatio, vocatio; idque utrobique per annos quadraginta; atque utrobique omnia ista frustra à Deo ad gentis illius in malo suo obstinatissimæ emendationem adhibita. Quis itaque jam meritò ambigat per 40 istos dies Ezechieli à Deo in hac prophetia præscriptos, Deum innuere voluisse 40 illos annos, qui præcesserunt utrumque gentis, urbis, religionis, & reipublicæ illius excidium? hæc enim 40 annorum iniquitas, propria est domus Juda, non communis decem tribuum. Judæi enim qui Christi tempore in Iudæa fuerunt, cùm ex reducibus à captivitate Babylonica essent, propriè fuerunt ex tribu Iuda & Benjamin, (pauci ac pœne nulli ex aliis tribubus) quæ eò abductæ fuerant à Nabuchodonozore captivæ, quæque solæ regnum Juda, ab Israelis seu decem tribuum regno post Jeroboami schisma, distinctum constituebant. Ista prophetiæ illius explicatio longè planior, simplicior & convenientior videtur, quàm quæ ad hunc Ezechielis locum afferuntur à Judæorum commentatoribus Jarchi & Kimchi, adeóque etiam ab Hieronymo ipso, quorum

explicationes & longè sunt petitæ, & malè rei ipsi quadrant, nec annorum numerus & calculus quem ineunt consentit.

His ita constitutis, atque uti videtur pæne demonstratis, nimirum templum & urbem à Chaldæis eversa esse, anno Ieroboami Schismate 390, ab Exodo 1007, ab orbe condito 3515, hinc liquet. primò, regnum Judaicum à Salomonis morte durasse octo Iubilæos, nam 392 anni faciunt præcisè Iubilæos octo: modò autem monuimus plenam Judæorum deportationem atque captivitatem factam esse biennio post templum & urbem eversam, quum Nabuchodonozor Ægyptum subegit, quod factum anno regni ipsius 21. A prima autem Saulis in regem inauguratione anni sunt 490, sive decem præcisè Jubilæi; addantur enim ad 390, anni Salomonis 40, Davidis totidem, Saulis verò 20, (nam suprà ex Samuele 7. 2. ostendimus videri planè verisimile ex annis 40, quos Paulus Actor. 13. 21. tribuit Sauli, viginti esse Samueli soli tribuendos, totidemque Saulis regno) fiunt sic 250 anni, sive 70 annorum Hebdomades, quibus stetit in universum regnum Iudaicum, quot nimirum Daniel tribuit Reipublicæ Iudaicæ ab ejus constitutione post solutam captivitatem Babylonicam, usque ad Christum. Secundò, templum à dedicatione sua à Salomone facta, ad ejus eversionem stetit annos 420, hoc est annorum Hebdomadas sexaginta, sive Iubilæus octo cum quatuor Hebdomadibus annorum, nam ad annos 390 addantur triginta ultimi Salomonis anni (templum enim ab eo perfectum & dedicatum fuit anno regni sui decimo) fiunt anni 420, quibus stetit prius illud templum, tabernaculum autem Mosaicum, quod exstructum fuit mox post egressum Israelitarum ex Ægypto, ad exstructum usque & dedicatum templum Salomonicum stetit (ex sententia nostra suprà demonstrata) annos 587, hoc est 24 Hebdomadas, sive annos 167 diutiùs quàm ipsum templum Salomonicum: id quod carnis sensui, & humanæ prudentiæ, atque mundanæ sapientiæ adversatur, quæ existimaret magnificentissimam illam, & longè solidissimam, atque gloriosissimam templi structuram, debuisse longè esse diuturniorem, exigua & debili tabernaculi mobilis & versatilis, ex ligno duntaxat, lana, bysso, & pellibus constantis structura. Verùm sapientiam divinam id maximè decebat, quæ respicit ea, quæ hominum oculis vilia, contempta, humilia, & abjecta videntur; ea verò quæ alta, superba, & gloriosa nobis videntur, quibúsque gloriamur, superbimus, & insolescimus, (uti Judæi templo illo suo longè magnificentissimo) Deus maximè negligit & contemnit. Judaica gens tabernaculum Mosaicum, tanquam humilem nimis & abjectam, cælique numen (quod ab ipsis colebatur) minùs decentem structuram quodam modo contemnebant, voluerunt magnificentiorem multò & splendidiorem Dei sedem (templum nimirum) habere in medio sui, non amplùs mobilem & versatilem sicuti tabernaculum, sed firmam, stabilem, immotam, æternùm (uti arbitrabantur) duraturam, quod satis exertè prodidisse videtur David, cùm ex sensu (uti videtur) carnis & humanâ prudentiâ, consilium de ædificando templo primùm cepit, & Nathani Prophetæ aperuit: *Ecce*, inquit, *ego habito in domo cedrinis laquearibus ornata, Arca autem Domini habitat sub pellibus*, &c. Indignum nempe putabat Dei numine & gloria, quòd Arca ejus sedes, in tam humili & vili esset tabernaculo, pelliceo nimirum: cogitat magnificentiorem multò exstruere illi ædem, itaque se Deo quodam modo sapientiorem censet, qui tam se indignam & humilem sedem delegerit, atque exstruere sibi per Mosem jusserit, cùm longè magnificentior eum deceret. Quam Davidis occultam cogitationem Deus per Nathanem postera die castigavit, cum illi objicit, *A die, qua populus meus ex Aegypto egressus est an ulli Iudicum, quibus ego jussi ut eum pascerent, dixi: Cur non exstruxistis mihi domum cedrinam? imò verò de loco in locum, & de tabernaculo in tabernaculum ego cum Israele incessi, atque progressus sum. Tu* (inquit) *domum mihi non exstrues.* Tum eum monet de spirituali domo per Christum exstruenda, cujus typus duntaxat esset materialis illa, licèt magnificentissima, à Davidis filio Salomone post Davidis obitum, ædificanda, quasi dicat: Tu putas tabernaculum Mosaicum jussu meo exstructum, sedem esse Majestate mea indignam, utpote humilem nimis & vilem, cogitas verò magnificentiorem, méque longè digniorem ædem mihi exstruere: ego verò materialibus istis, licèt splendidissimis, ædificiis non capior, & si illis delectatus essem, jampridem Judicibus, qui populum meum rexerunt, dedissem in mandatis ut talem, quæ me deceret, domum magnificentissimam exstruerent: at ego id non feci, sed contentus fui tabernaculo illo, jussu meo exstructo, quod tibi adeò vile & humile & Majestate mea indignum videtur, quia nimirum istis externis rebus non capior: sed è posteris tuis exurget olim aliquando aliquis, qui domum verè meo numine dignam mihi exstruet, cujus typus & umbra tantùm erit magnifica illa (quam tu cogitas mihi ædificare) domus lapidea, quam propterea nolo à te, sed a filio ex te orituro, exstrui. Deus ergo pro sapientia sua tabernaculum, quod Judæi tanquam humile nimis & abjectum numinis habitaculum arbitrabantur, majoris fecit, ac providentiâ suâ durabilius effecit templo illo splendido, quod ipsi tantopere admirabantur, ac de quo tam magnificè sentiebant, & gloriabantur, quasi æternum esset futurum, nec passus est tabernaculum (uti de templo factum est) igne, ferro & flammâ hostili absumi, sed potiùs in melius & gloriosius quid commutari exstructo templo, & in ejus locum substituto voluit.

30. Ab Exodo, hoc est, à fine unius & omnium celeberrimæ servitutis, usque ad captivitatem Babylonicam, hoc est, usque ad initium captivitatis & servitutis alterius haud paulò minùs celebris, fluxerunt sic anni mille, cum una annorum Hebdomade; quod sanè convenit cum illa Dei sapientia, secundùm quam omnia in numero, pondere & mensura facit, & administrat; sic nempe per annos illos mille ligatus veluti fuit, & quasi carcere conclusus Satan, Dei verò populus liber & sospes fuit. Sic sub N. Test. Satan. in Apocalypsi proponitur tanquam ligandus & carcere concludendus per annos mille, Ecclesia verò Dei tanquam per id tempus summo otio, atq; tranquillitate fruitura, ita ut alterum alterius videatur omnino fuisse typus & umbra.

Nam

Nam in fine horum mille annorum congregaturus est Satan Gog & Magog in bellum adversus Ecclesiam Dei, quæ in tantum adducetur periculum, ut non nisi igni cœlitus demisso (hoc est, ratione planè admirabili & inexpectatâ) liberanda sit, cujus rei typus & imago etiam fuit Captivitas Babylonica, & populi Judaici ab ea liberatio; populus enim Dei in ea captivitate constitutus videbatur quasi absorptus, nullâque ratione inde emersurus: rationem tamen Deus invenit, quâ gloriosè eum in pristinum statum restitueret.

Quartò. Ab ingressu Israelitarum in Chanaan usque ad exilium istud Babylonicum anni sunt 967, nam ab annis Exodi 1007, deducendi sunt anni 40 commorationis in deserto, sic restant 967 anni à capite Jubilæorum, qui anni 967 conficiunt annorum Hebdomadas 138, ita migrarunt in captivitatem Israelitæ anno primo Hebdomadis 139. Ab orbe autem condito anni sunt 3515, qui faciunt annorum Hebdomadas 502, sive Jubilæos 71, cum 5 annorum Hebdomadibus. Ita planum fit, annum qui præcessit migrationem illam, fuisse Hebdomadicum, fuit enim 966 à capite Jubilæorum. Hoc autem congruit cum historia, quæ est Jerem. 34, 8, & 37, 7. Ex illis enim locis liquet annum quo Pharao in gratiam Iudæorum copias suas eduxit ex Ægypto, ut opem illis ferret, fuisse Sabbathicum. Non fuit autem ille primus obsidionis Ierosolymitanæ annus, neque etiam ultimus, sed secundus sub illius finem. Sic ergo migrarunt Iudæi Babylonem anno 1. Hebdomad. 503 ab orbe condito, item anno 1 Hebdomadis 139 à capite Iubilæorum. Fuit autem annus ille regni Nabuchodonozoris 19 completus, sive 20 inchoatus. Omnes istæ συγκυρίαι, quæ non temerè & casu, sed certo divinæ Providentiæ (quæ omnia sapientissimè administrat) consilio in hunc deportationis annum incidunt, atque simul concurrunt, non videntur parum calculi hujus nostri veritatem confirmare.

[l] Ezech. 1, vers. 1, 2, annus 5 migrationis Iechoniæ dicitur annus 30 absolutè. Id quod bifariam accipi potest, vel quòd esset 30 annus à 18 Iosiæ anno, quo Iosias reperto Legis libro solemne Pascha celebravit, templum instaurari, cultúmque Dei repurgari curavit, quæ propterea Epocha est fœderis innovati, insignis: vel quia 5 iste migrationis Iechoniæ annus fuit Iubilæi 30. Quorum utrumque ex hac nostra Tabula manifestum est, tot enim sunt (30 nempe) anni à 18 Iosiæ anno ad quintum post Iechoniæ deportationem annum, & suprà notâ [t] ostendimus 18 Iosiæ ann. esse ultimum Iubilæi decimi-noni annum, proindéque quintus à Iechonia deportato annus est 30 Iubilæi vigesimi annus.

[m] Ezech. 24. 1. dicitur Nabuchod. cœpisse Ierosolymorum obsidionem anno nono, scilicet captivitatis Prophetæ, abductus autem fuit captivus cum Iechonia: fuit itaque annus quo obsideri cœpit Ierusalem, annus Sedeciæ (qui Jechoniæ successit) nonus.

TABULA DECIMA,

Complectens annos septuaginta Captivitatis Babylonicæ, atque unà alios septuaginta annos eversionis templi Salomonici, usque ad ejus instaurationem post solutam Captivitatem.

Anni Regni.	REGES JUDA.	Anni Capt.	Anni ab Exodo.	Anni ab Urbe condita.	Anni mundi.	Olympiad.	Anni Iphiti.	REGES BABYLONIS.	Anni Regni.
	Jehojachin regnat 3. menses.					45		Nabuchodonozor R. annos 44.	8
1	a Sedechias R. annos 11.	1			3505		180		9
2		2		155					10
3		3							11
4		4	1000						12
5	Hoc anno Ezechiel incepit prophetare. Ezech. 1, 1.	5				46		b Anno regni sui 13, Nabuchod. vidit somnium de statua, id quod adstrui posse videtur ex Dan. 2, 1.	13
6		6			3510		185		14
7		7		160					15
8		8							16
9		9	1005						17
10		10				47			18
11	Hoc anno capta & eversa est Jerosolyma, & Judæi Babylonem deportati.	11			3515		190	Annus Sedekiæ 11 coincidit in annum Nabuchodonozoris 19. Jerem. 52, 12.	19
		12		165					20
	Finis Regni Judaici.	13							21

Anni Regni.	REGES JUDA.	Anni Capt.	Anni ab Exodo.	Anni ab urbe condita.	Anni mundi.	Olympiad.	Anni Iphiti.	REGES BABYLONIS.	Anni Regni.
		14	1010					Biennio, aut triennio post incensum Templum Nabuzardan Judæos, qui reliqui erant in Judæa, captivos Babylonem abduxit.	22
		15							23
		16			3520		195		24
		17		170		49			25
		18							26
		19	1015						27
		20							28
		21			3525	50	200		29
		22		175				Hoc anno à Nabuchod. subacta fuit Ægyptus. Vide Jac. Cap. Hist. faciam anno mundi 3421.	30
		23							31
		24	1020						32
	Hoc anno offertur Ezechieli visio Templi Jerosolymitani, Ezech. 40.1.	25				51			33
		26			3530		205		34
		27		180				c Hoc vel sequente anno offertur Nabochod. somnium de arbore prægrandi. Dan. 4.	35
		28							36
		29	1025			52			37
		30							38
		31			3535		210		39
		32		185					40
		33				53			41
		34	1030						42
		35						d Evilmerodach Jechoniam solvit è vinculis. 2. Reg. 25.27.	43
		36			3540		215		44
	REGES BABYLONIS.	37		190		54			1
		38						e Balthasar cum Niriglassare patre, Nabuchodonozoris genero. R. an. 4.	2
	Hoc anno Daniel vidit visionem quatuor Bestiarum. Dan. 7.	39	1035						1
		40							2
	Hoc anno Daniel vidit visionem Hirci & Arietis. Dan. 8.1.	41			3545	55	220		3
		42		195				f Darius Medus, qui & Nabonidus, vel Labynitus, interfecto Balsasare Rex eligitur à Babyloniis. Dan. 5.31.	4
1	g Cyrus in Perside regnare incipit.	43							1
2	Eo anno revelata est Danieli prophetia de 70 Hebdom. Dan. 9.1.	44	1040						2
3		45				56			3
4		46			3550		225		4
5	Hoc annō revelata est Danieli prophetia de Selucidis Alex. M. successoribus. Dan. 10.1.	47		200					5
6		48							6
7		49	1045			57			7
8		50							8
9		51			3555		230		9
10		52		205					10
11		53				58			11
12		54	1050						12
13		55							13

Anni Regni.	REGES BABYLONIS.	Anni Capt.	Anni ab Exodo.	Anni ab orbe condito.	Anno mundi.	Olympiad.	Anni Iphiti.	REGES BABYLONIS.	Anni Regni.
14		56			3560		235		14
15		57		210		59			15
16		58							16
17		59	1055						17
18		60							18
19		61			3565	60	240		19
20		62		215					20
21		63							21
22		64	1060						22
23		65				61			23
24		66			3570		245		24
25		67		220				REGES PERSARUM.	25
26		68							26
27		69	1065			62			27
	Finis Monarchiæ Babyloniorum, & initium Imperii Persarum.	70 1						b Cyrus Babylonem capit. Captivitatem Babylonicam solvit, anno Monarchiæ Persicæ primo, sed regni in Perside cœpti 28.	28
	a Anni Monarchiæ Persarum.	2			3575		250		29
		3		225					30
		4				63		c Cambyses R. annos. 7.	1
		5	1070						2
		6							3
		7			3580		255		4
		8		230		64			5
		9							6
	k Annò Darii secundo inchoatur à reducibus Judæis Templi instauratio, annis 70 postquam sub Sedecia fuerat à Chaldæis incensum.	10	1075						7
		11						Magus R. 7 menses.	1
		12			3585	65	260	Darius Hystaspis filius.	2
	Anno Darii 6 absoluta est Templi exstructio, an. 14. postquàm cœperat instaurari sub Cyro, annis verò 75 post ejus eversionem, Esdr. 6. 15.	13		235					3
		14							4
		15	1080						5
		16	1081	238	3589	66	264		6

Notæ ad præcedentis Tabulæ X. confirmationem.

a OMnia in hac Tabula, ad ultimum usque Sedekiæ annum similia sunt præcedenti Tabulæ nonæ, atque ex ea demonstrantur. Initium septuaginta annorum Captivitatis Babylonicæ statuimus cum Scriptura, Jerem. 29. 10. cum magno Scaligero, & aliis, in deportatione, quæ facta est in ultimo Ioakimi anno. Videantur quæ jam suprà, Tabola præcedente, notâ literæ h & i diximus de initio Captivitatis Babylonicæ: ubi eorum sententiam refutavimus, qui eam inchoant ab anno Ioakimi quinto, quia sic foret annorum plusquam 70. Sed nec inchoanda est ab ultimo Sedekiæ anno, tum quia inde ad primum Cyri annum (quo soluta est Captivitas) anni sunt non septuaginta, sed duntaxat 59: tum quia Ezechiel sæpius meminit Captivitatis suæ, seu gentis Judaicæ, annósque sæpe putat ab ejus initio, cùm frequenter ait: *Anno hoc vel illo, Captivitatis nostræ hoc vel illud factum est*, aut, *Verbum Domini ad me factum est*. Vide capp. 24. 1, & 26. 1. & 29. 1. Unde satis liquet eum significare atque innuere, Captivitatem Judæorum cœpisse tum, quum ipse cum sociis abductus est captivus: abductus autem fuit unà cum Daniele ejúsque sociis & reliquo populo, atque magnatibus, & majore vasorum sacrorum parte, anno ultimo Ioakimi, sive initio regni Iechoniæ, uti Tabulâ præcedente fusiùs o-

 sten-

stendimus ad literam [h] Tres, vel quatuor fuerunt Judæorum per Nabuchodonosorem deportationes. Prima ultimo Ioakimi, quum eo devicto, atque mortuo, vel interfecto, abductus est Ezechiel & Daniel cum sociis. Secunda paulo pòst facta est, quum Nabuchodonozor Jechoniam unà cum matre ejus & regni primoribus abduxit Babylonem. Tertia anno Sedekiæ ultimo, quum Templum incensum est, & Jerusalem funditus eversa. Quarta denique & ultima aliquanto pòst, triennio scilicet, vel quadriennio post eversam Jerosolymam, cùm subactâ Ægypto Nabuchodonozor Judæos quos Jochanan F. Kareah illuc abduxerat, deportavit Babylonem: qua de re suprà diximus Tabulâ præcedente. Harum deportationum prima & secunda fuerunt intra breve spatium paucorum mensium, nam à devicto Ioakimo ad deportatum Jechoniam (qui tres tantùm menses regnavit) menses sunt fortè sex duntaxat, vix plures. Itaque parùm, aut nihil interest utrum Captivitas inchoetur à prima, an verò à secunda deportatione, quæ propter brevissimum quod inter utramque intercessit temporis spatium, pro una eadémque computari potest. Convenientius tamen videtur Captivitatem inchoare à prima potiùs quàm à secunda deportatione, tum quia illa prima est omnium, tum quia sic numerus 70 annorum melius & accuratiùs quadrat.

b Jac. Cappellus frater ὁ μακαρίτης, in Historia sua sacra & exotica, ad nnum mundum 3404, post Scaligerum locum Ezechielis cap. 1. vers. 1 *Fuit anno tricesimo, quarti mensis die quinto, is est annus quintus captivitatis Jechoniæ*, sic accipit, ut annus ille tricesimus sit annus Nabopolassaris patris Nabuchodonozoris trigesimus, *cùm nihil aliud* (inquit) *occurrat quod cum ratione subintelligi possit, quicquid hactenus tentatum sit*. Ego sanè nolim adversus viros historiæ & rei Chronologicæ peritos contendere, annum Nabopolassaris trigesimum non incidere in quintum à Jechoniæ captivitate annum; illud in medio relinquo, hoc unum dico; Non videri necesse ut hic intelligatur annus Nabopolassaris trigesimus, cùm tam commodè, atque adeò Scripturæ consuetudini convenientiùs subintelligi hic possit vox *Jubilæi* ut hic annus sit Jubilæi, & à celebrato sub Josia solenni Paschate tricesimus, uti ex Tabula 9. ad literam *l*, liquet. Pascha enim illud celebratum fuit anno ab Exodo 970, & ab ingressu in terram Chanaan, seu à capite Jubilæorum 930, qui annus fuit ultimus Jubilæi decimi noni, id quod nos isthic dmonstravimus; ac proinde annus à Jechoniæ captivitate quintus incidit in finem tricesimi ab illo Paschate anni. Rectius autem & convenientius multò videtur ut Propheta & sacer Scriptor ætam illam suam designaverit per annos Jubilæi, & à tàm insigni Epocha, Paschatis nimirum adeò solemnis, quàm per annos prophani & peregrini Regis, cujus in tota Scriptura nulla extat mentio, nullúmque adeò vestigium. Porro Dan. 2. 1. dicitur Danielem explicasse Regi Nabuchodonozori somnium de statua, anno regni Nabuchodonozori secundo, quod omnino accipiendum est de anno secundo, ex quo Nabuchodonozor solus, defuncto patre, regnare cœpit. Aliud nimirum regni Nabuchodonozoris initium statuit Scriptura, nimirum annum Ioakimi quartum, Jerem. 25. 1. Non potuit autem tum Daniel Nabuchodonozori explicare somnium illud anno Ioakimi sexto vel septimo, quia nondum tum captivus fuerat abductus Daniel cum sociis suis, sed demum anno Ioakimi ultimo. Deinde per triennium educatus fuit in aula priusquam Nabuchodonozori sisteretur, uti id notatur Dan. 1. vers. 5. Initium itaque regni Nabuchodonozoris, quod statuitur in anno quarto Ioakimi, accipi debet de tempore, quo cœpit cum patre Nabopolassare regnare. Cùm ergo certum sit Danielem cum sociis abductum esse Babylonem anno ultimo Ioakimi, hoc est, sub finem anni septimi regni Nabuchodonozoris, quo una cum patre regnabat, si illis septem annis tres addas, quibus fuit in aula educatus prinsquam Nabuchodonozori sisteretur, liquet adductum fuisse ad Nabuchodonozorem anno quo una cum patre regnabat undecimo ineunte, aut ad medium decurrente, quo anno videtur pater ejus obiisse, & Nabuchodonozor solus regnasse; atque ita annus quintus à captivitate Iechoniæ inciderit in secundum regni Nabuchodonozoris annum, ex quo solus regnare cœpit, post patris obitum, in decimum tertium verò ex quo vivente patre unà com eo regnare cœperat. Josephus Antiq. lib. 10. cap. 11. ait, somnium illud oblatum fuisse Nabuchodonozori anno secundo post regni ipsius, sed post subactam ab eo Ægyptum, id quod non congruit cum hoc Danielis loco, sed neque Ægyptum aggressus est, nisi post expugnatam & eversam Ierosolymam, idque propter auxilia à rege Ægypti, Sedekiæ submissa, uti ex Jeremia liquet. Sic annos undecim cum patre videtur Nabuchodonozor regnasse. Anni ergò 44. qui Nabuchodonozori tribuuntur, accipiendi sunt de toto tempore quo in universum regnavit, tam cum patre, quàm post patris obitum, non de illis annis, quibus solus regnavit, quíque secundum hunc Danielis locum inchoandi sunt circa finem anni à captivitate Jechoniæ tertii. Eum autem annos regnasse totos 44, hinc firmissimè comprobatur. Jerem. 52. 31. & 2. Reg. 25. 27. Evilmerodach Nabuchodonozoris filius, anno 37 à captivitate Jechoniæ, primo verò quo ipse cœperat regnare, seu regni sui initio, Iechoniam vinculis solvisse dicitur. Unde liquet annum 37 à captivitate Iechoniæ incidere in mortem Nabuchodonozoris; cœperat autem regnare unà cum patre anno Ioakimi quarto hoc est, septem, ut minimum, annis ante Iechoniæ captivitatem, qui si addantur ad illos 37, quibus regnavit post abductum Jechoniam, conficientur 44 anni completi, quibus in universum regnavit Nabuchodonosor.

c Verisimile est somnium de arbore prægrandi oblatum esse Nabuchodonozori hoc vel sequente anno, ut in regnum restitui potuerit biennio vel triennio ante vitæ suæ finem. Etenim annus integer fluxit post oblatum somnium antequam regno depelleretur, Dan 4. 26: deinde per septennium vixit inter feras vers. 22. & 29. ac tum demum rediit ad bonam mentem, & restitutus est in regnum vers. 33. Ita anni octo fluxerunt à somnio ad restitutionem in regnum.

d Nabuchodonozori successit ejus filius Evilmerodach, qui anno regni sui primo ineunte Iechoniam vinculis solvit, atque in honore inter Principes suos habuit, 2. Reg. 25. 27. Hujus etiam meminit Berosus apud Josephum lib. 1. contra Appionem: *Nabuchodonozor* (inquit)

(inquit) *incidens in morbum, abiit è vita, ubi regnasset annos 43. Regni autem illius compos fuit filius ejus Evilmerodachus, qui ob lascivam vitam insidiis interemptus à Neriglissare sororis ipsius marito, regnavit annos duos.*

e Idem Berosus ibidem Evilmerodachi successorem facit in regno Neriglissarem ejus sororium & interfectorem, eique tribuit annos quatuor, cui deinde successisse vult Laborosoarchodom, cui post mensium novem imperium (cùm juvenis esset κακοήθης, *morum malorum*) per amicos extincto successit ab illis electus in Regem Nabonidus. Unde liquet eum quem Scriptura Baltsasarem vocat, fuisse Nabuchodonozoris non filium, sed nepotem ex filia, quæ Neriglissari (נרגל אצר forte is est qui Jerem. 39. 3. dicitur נרגל שראצר) nupserat, atque unà cum patre Neriglissare videri eum regnasse: unde est quod Scriptura illi tribuat patris, quocum regnavit, annos quatuor, quibus propemodum exactis, mortuo jam ante patre Neriglissare interfectus videtur conjuratione Principum, in ejusque locum electus à conjuratis Darius, qui de genere Medorum dicitur Dan. 5. 31. è Beroso autem dicitur fuisse à Babylone.

f De Nabonido isto vide præcedentem notam. Anno regni ipsius decimo septimo ibidem Josephus ex Beroso tradit Cyrum ex Perside egressum, qui universâ Asiâ subactâ, *ὥρμησεν εἰς τὴν Βαβυλωνίαν, impetum in Babyloniam fecit*: Nabonidum autem ei cum exercitu occurrentem, victum ac fugatum Borsippen se recepisse, ibi se Cyro eum insequenti tradidisse, à quo Caromaniæ præfecturâ donatum esse vult. Quo in loco vel 27 pro 17 legendum est, ut hæc Cyri expeditio facta sit ultimo Nabonidi, seu Darii Medi, anno; vel si in numero nihil est mutandum, dicendum est, Cyrum quidem ex Perside egressum esse anno regni sui decimo septimo, verùm decennium, vel paulo minùs in subigenda Asia, priusquam Babyloniam oppugnaret, impendisse, ita ut sub finem regni Nabonidi contra eum & Babyloniam venerit.

g Cyrum unà cum Dario Medo, sive Nabonido cœpisse regnare alterum Babylone, alterum verò in Perside, videtur sic ostendi posse. Cyro Historici omnes annos constanter tribuunt 30 in universum. Captâ Babylone mox Judæorum solvit captivitatem anno regni sui primo, 2. Chron. 36, 22. quod non est intelligendum de anno, quo in Perside, mortuo patre Astyage, regnare cœpit, non enim tum in potestate sua habebat Babylonem, quam nonnisi multis pòst annis, & post multa bella, multásque devictas provincias, in suam redegit potestatem: itaque hoc intelligendum est de primo Imperii seu Monarchiæ Persarum anno, quæ tum cœpit quum Babylon, Assyriorum Monarchiæ Metropolis, ab eo sub jugum missa est: Id autem factum est in fine regni Darii Medi seu Nabonidi, qui Babyloniorum & Assyriorum imperium tenebat, & in fine 70 annorum captivitatis Judæorum, quæ tum à Cyro soluta est. Finis ergo regni Nabonidi, & 70 annorum captivitatis Judæorum concurrunt. Jam verò ex præcedentibus notis, & ex Tabula 9, planum est Captivitatem cœpisse in morte Ioakimi & deportatione Jechoniæ, sive initio regni Sedeciæ; quæ omnia ostendimus contigisse anno Nabuchodonozoris octavo, ac proinde initium Darii Medi incidere in annum à captivitate Babylonica 43. cui si addantur anni 27, finientur in ultimo Captivitatis Babylonicæ anno. Unde liquet Darium Medum annos regnasse 27. quandoquidem regno, & vitâ decessit; quum soluta est à Cyro Judæorum captivitas. Cyrus autem non diu ante imperii & vitæ suæ finem, biennio puta aut triennio, solvit captivitatem. Nam mox post expugnatam Babylonem, bellum adversus Crœsum Lydorum regem movit, quo debellato in Scythas profectus est, à quibus victus & interfectus est. Cyro Cambyses in imperio successit, cui regnum annorum septem tribuunt Historici. Illi post interfectum à conjuratis Magum Darius Hystaspis filius successit, cujus anno regni secundo Templi Hierosolymitani exstructio, quæ sub Cyro, mox post solutam captivitatem, cœpta erat, sed statim intermissa, denuo renovata & continuata est, usque ad annum Darii ejusdem sextum, quo absoluta est Templi fabrica. Ita à soluta Captivitate ad annum Darii secundum anni sunt 11, quot omnino sunt à prima Judæorum Captivitate & deportatione ad Templi sub Sedecia eversionem, atque sic Templum jacuit desolatum & eversum per annos 70, quot nimirum Deus captivitati Judæorum destinaverat; id quod omnino convenire videtur, ut quemadmodum regnum & status politiæ Judaicæ concussus & prostratus pæne fuit per annos 11, ante Templi eversionem, sic steterit libertatis & status populi illius instauratio post solutam captivitatem, per totidem annos ante Templi instaurationem, quæ sub Dario anno ipsius secundo facta est: nam quòd vivente Cyro, mox post solutam captivitatem, Templum reædificari cœpit, tentamentum tantùm quoddam fuit evanidum, quod statim interruptum & prohibitum est. Item, quomodo vasorum sacrorum Templi pars maxima abducta fuit Babylonem in Jechoniæ deportatione annis 11 ante Templi ipsius eversionem, sic eadem vasa, soluta Captivitate, Jerosolymam reportata sunt annis totidem ante Templi instaurationem sub Dario Hystaspide, sic enim quemadmodum Templum vasis illis sacris caruerat per annos 11, stante nihilominus cultu divino in Templo, ita eadem vasa eorúmque usus restitutus fuerit ad Dei cultum per totidem annos ante Templi ipsius instaurationem. Rursus quomodo à Templi illius typici & umbratilis eversione ad illius instaurationem Deus voluit intercedere annos 70; sic à Christi (veri & spiritualis Templi) incarnatione, ejusque corporis (veri divinitatis Templi, *in quo omnis divinitatis plenitudo habitat corporaliter*) in utero B. Virginis primâ conceptione ex Spiritu sancto, ad Jerosolymitani Templi typici & umbratilis eversionem, anni sunt præcisè 70. Id quod maximè convenire videtur. Nam & tum etiam exstrui cœpit aliud Templum Dei mysticum & spirituale, Ecclesia nempe Christiana, *quæ est Christi corpus, & plenitudo illius, qui omnia implet in omnibus*, Ephes. 1. 23. Tum enim Deus abjectis Judæis & abolitis eorum ritibus ac ceremoniis (quarum sedes erat Templum illud Hierosolymitanum) quæ erant instar Veli, quo arcebatur ingressus in Sanctuarium, in Judæorum locum assumpti sunt Gentiles in Christi corpus, & patefacta est omnibus via in Dei Sacrarium: & Christi Ecclesia ex Gentibus tum primùm cœpit constitui, cùm qui prius ex Gentibus ad

Christi communionem vocati sunt, essent duntaxat veluti primitiæ quædam exiguæ massæ illius sacræ ex Gentibus constituendæ, Deóque consecrandæ. Jam verò non possunt & populi Judaici captivitati Babylonicæ, & Templi eversioni atque desolationi assignari anni 70, nisi Captivitatis solutio constituatur in anno Cyri & Darii Medi trigesimo-septimo, uti ex Tabula hac nostea 10. liquet. Ita pater, & Cyro & Dario Medo idem regni initium tribuendum esse, id quod sanè maximè congruum videtur, ut ultimus Babyloniorum rex Darius, & primus Persarum Cyrus, qui Babyloniorum imperium everterit, simul regnare cœperint, ille quidem 27, hic verò 30. Adde quod Dan. 9. 1, anno primo Darii Medi, cùm Daniel cogitaret de 70 annis Captivitati Judæorum à Deo destinatis, & Jeremia prædictis, ad Danielis preces pro liberatione populi sui revelata est ei prophetia de 70 annorum Hebdomadibus ab instauratione Jerosolymorum ad Christum usque. Hoc autem non est ita accipiendum, quasi anni septuaginta Captivitatis desinant in anno primo Darii (hoc enim longè à vero esse planum est ex Tabula nostra;) sed quia tum cœpit Cyrus in Perside regnare, quem Daniel ex Propheris Esajæ noverat futurum populi liberatorem, ideo ad Deum preces suas fudit pro futura per eum populi liberatione, etsi tempus illud nondum advenisset. Sic putamus ostendi posse ex Scriptura, Darium Medum & Cyrum, simul regnare cœpisse, alterum Babylone, alterum apud Persas, itemque captivitati populi, & desolationi Templi eundem annorum numerum, nempe 70, assignandum esse.

h De initio & fine regni Cyri, deque capta ab eo Babylone, vide quæ diximus notâ præcedente.

i Historici Cambysi annos tribuunt septem vel octo, cui successit Magus paucorum mensium, oppressus nimirum conjuratione Magnatum: quo interfecto, succedit ei Darius Hystaspis filius, Cyri gener, cujus filiam electus in Regem, ut regnum sibi firmaret, duxit in uxorem.

k Hoc secundo Darii annô denuo inchoatam esse Templi instaurationem, planum est ex Aggæi cap. 1. vers. 1, & 15. Anno autem ejusdem sexto absolutam fuisse liquet ex Esdræ cap. 6. 15.

Porrò cur septuagenarium hunc annorum numerum potiùs quàm alium Deus, & Judæorum captivitati, & Templi Judaici desolationi, & veri ac spiritualis extructioni sub novo Testamento in Ecclesia Christiana Deus delegerit, habuit proculdubio ille penes se & in Sapientia suâ causas rationabiles, ac justas & æquas, sed quas nostrum non est curiosiùs ac penitius perscrutari. Hoc unum observare hic licet, numerum illum compositum esse ex duobus, septenario & denario, in se multiplicatis (nam septies decem faciunt septuaginta:) qui duo numeri sunt veluti sacri à Deo ipso quasi sanctificati atque consecrati; septenarius nimirum in Sabbathi, ab ipso mundi exordio, inque ejus creatione, & in annorum Sabbathicorum atque Jubilæorum sub lege Mosaica institutione, quique etiam in ipsa Naturæ constitutione nobilis est, & illustris ob septem in cœlo Planetas. Denarius item numerus à Deo sanctificatus videtur in legis suæ Decalogo, seu præceptis decem; nobilis item & illustris ob decem Patriarchas ante & post Diluvium ad Abrahamum usque, qui primus promissiones de Christo, semine illo benedicto, accepit; tum in natura ipsa notabilis ob decem Sphæras cœlestes. Sapientiæ itaque Dei consentaneum maximè videtur, ut ad res tam insignes numerum etiam delegerit maximè insignem, ex duobus sacris & ab ipso sanctificatis numeris in se multiplicatis compositum. Ut & quod septuaginta annorum Hebdomadas, hoc est, septies septuaginta sive 490 annos destinaverit populi Judaici post liberationem à captivitate Babylonica, restitutioni, religionis & cultus sui Legalis instaurationi ad Christum usque civitatisque Jerosolymorum, & politiæ Judæorum durationi usque ad ejus per Romanos eversionem.

TA-

TABULA UNDECIMA,

Complectens seriem annorum, ab initio Imperii Persici, ad eversionem usque Jerosolymorum, totiúsque Reipub. Judaicæ per Titum Vespasianum, quo in temporis spatio comprehenduntur Danielis septuaginta annorum Hebdomades, earúmque initium & finis demonstratur.

Anni Regni.	INITIUM IMPERII PERSICI. Persarum Reges.	Anni Monarchiæ Persicæ.	Anni ab Exodo.	Anni ab orbe condito.	Olympiad.	Anni Iphiti.	JUDÆORUM PRÆSIDES & Pontifices.	Anni ab Urbe condita.
					62		Zorobabel Dux & Princeps Judæorum reducum.	
28	Cyrus hoc anno solvit captivitatem Judæorum Babylonicam.	1	1066	3574		249		223
29		2		3575		250		224
30		3					Jesuah, Pontifex M.	225
1	Cambyses R. annos 7. cum dimidio.	4			63			
2		5	1070					
3		6						
4		7		3580		255		
5		8			64			230
6		9						
7		10	1075					
	Magus Smerdis, sive Sphendadates M. 5. Darius Hystaspis F. R. annos 34.	11						
1		12		3585	65	260		
2		13					Templum Hierosolymitanum, hortantibus Aggæo & Zacharia Prophetis. Agg. 1. 1. & Esd. 4. 24.	235
3		14						
4		15	1080					
5		16			66		Templum hoc anno absolvitur. Esd. 6. 15.	
6		17		3590		265		
7		18						240
8		19						
9		20	1085		67			
10	Darius Hystaspis F.	21						
11		22		3595		270		
12		23						245
13		24			68			
14		25	1090					
15		26						
16		27		3600		275		
17		28			69			250
18		29						
19		30	1095					
20		31						
21		32		3605	70	280		
22		33						255
23		34						

Anni

Anni Regni.		Anni Monarchiæ Persicæ.	Anni ab initio septuaginta Hebdomadum.	Anni ab Exodo.	Anni ab orbe condito.	Olympiad.	Anni Iphiti.		Anni ab Urbe condita.
24		35		1100					
25		36				71			
26		37			3610		285		
27		38							260
28		39							
29		40		1105		72			
30		41							
31		42			3615		290		
32		43							265
33		44				73			
34		45		1110					
1	Xerxes R. annos 21.	46							
2		47			3620		295		
3		48				74			270
4		49							
5		50		1115					
6		51							
7		52			3625	75	300		
8		53							275
9		44							
10		55		1120					
11		56				76			
12		57			3630		305		
13		58							280
14		59							
15		60		1125		77			
16		61							
17		62			3635		310		
18		63							285
19		64			•	78			
20		65		1130					
21		66							
1	Artaxerxes Longimanus R. annos 41.	67			3640		315		
2		68				79			290
3		69							
4		70		1135					
5		71							
6		72			3645	80	320		
7		73	1					Hoc anno Esdras obtinet ab Artaxerxe edictum favorabile de restauranda Judæorum Republica, Esdr. 7.	295
8		74	2						
9		75	3	1140					
10		76	4			81			

Anni

Anni Regni.		Anni Pers.	Ann. 70. Hebd.	Anni ab Exodo.	Anni mundi.	Olympiad.	Anni Iphiti.		Anni ab Urbe condita.
11		77	5		3650		325		
12		78	6						300
13		79	7						
14		80	8	1145		82			
15		81	9						
16		82	10		3655		330	ELIASIB summus Judæorum	
17		83	11					Sacerdos, Neh. 3,1. & 13,4,6.	305
18		84	12			83			
19		85	13	1150				Hoc anno Nehemias ab Arta-	
20		86	14					xerxe impetrat potestatem reæ-	
21		87	15		3660		335	dificandæ Jerosolymæ. Neh. 1. 1,	
22		88	16			84		& 2, 1.	310
23		89	17						
24		90	18	1155					
25		91	19						
26		92	20		3665	85	340		
27		93	21						315
28		94	22						
29		95	23	1160					
30		96	24			85			
31		97	25		3670		345		
12		98	26					Hoc anno redit Nehemias ad	320
31		99	27					Artaxerxem, sed paulò post à Ju-	
34		100	28	1165		87		dæia revocatus est, Neh. 13,6.	
35		101	29						
36		102	30		3675		350		
37		103	31						325
38		104	32			88			
39		105	33	1170					
40		106	34						
41		107	35		3680		355		
1	Darius Nothus R. annos 19. Hinc Scaliger & alii 70. Heb-	108	36			89			330
2	domadas inchoant, sed perperam	109	37						
3		100	38	1175					
4		111	39						
5		112	40		3685	90	360		
6		113	41						335
7		114	42						
8		115	43	1180					
9		116	44			91			
10		117	45		3690		365		
11		118	46						340

Anni Regni.		Anni Pers.	Anni 70. Hebd.	Anni ab Exodo.	Anni mundi.	Olympiad.	Anni Iphiti.	Anni ab Urbe condita.
12		119	47					
13		120	48	1185		92		
14		121	49					
15		122	50		3695		370	
16		123	51					345
17		124	52			93		
18		125	53	1190				
19		126	54					
1	Artaxerxes Mnemon R. annos	127	55		3700		375	
2	43.	128	56			94		350
3		129	57					
4		130	58	1195				
5		131	59					
6		132	60		3705	95	380	
7		133	61					355
8		134	62					
9		135	63	1200				
10		136	64			96		
11		137	65		3710		385	
12		138	66					360
13		139	67					
14		140	68	1205		97		
15		141	69					
16		142	70		3715		390	
17		143	71					365
18		144	72			98		
19		145	73	1210				
20		146	74					
21		147	75		3720		395	
22		148	76			99		370
23		149	77					
24		150	78	1215				
25		151	79					
26		152	80		3725	100	400	
27		153	81					375
28		154	82					
29		155	83	1220				
30		156	84			101		
31		157	85		3730		405	
32		158	86					380
33		159	87					
34		160	88	1225		102		

Anni Regni.		Anni Perſ.	Anni 70. Hebd.	Anni ab Exodo.	Anni mundi.	Olympiad.	Anni Iphiti.		Anni ab urbe condita.
35		161	89						
36		162	90		3735		410		
37		163	91						385
38		164	92			103			
39		165	93	1230					
40		166	94						
41		167	95		3740		415		
42		168	96			104			390
43		169	97						
1	Ochus R. annos 23.	170	98	1235				Hic videtur eſſe Aſſuerus Eſtheræ maritus.	
2		171	99						
3	Hoc anno convivium facit in quo Vaſthi repudiatur. Eſth. 1.3.	172	100		3745	105	420		
4		173	101						395
5		174	102						
6		175	103	1240					
7		176	104			106		Hoc anno Eſthera adducta eſt ad Regem Aſſuerum, Eſth. 2,16.	
8		177	105		3750		425		
9		178	106						400
10		179	107						
11		180	108	1245		107			
12		181	109					Hoc anno ſors conjicitur ad perdendos Judæos, Eſth. 3.7. idque die 13 menſis 12, ſive Adar. Eſth. 8.12.	
13		182	110		3755		430		
14		183	111						405
15		184	112			108			
16		185	113	1250					
17		186	114						
18		187	115		3760		435		
19		188	116			109			410
20		189	117						
21		190	118	1255					
22		191	119						
23		192	120		3765	110	440		
1	Arſes R. annos 2.	193	121						415
2		194	122						
1	Darius Codomanus R. annos 7.	195	123	1260					
2		196	124			111			
3		197	125		3770		445		
4		198	126						420
5		199	127						
6	Finis Monarch. Perſarum, & initium Imperii Græcorum, ſeu Macedonum.	200	128	1265		112			
7		201	129						

Anni Regni.		Anni Græcorum.	Anni 70. Hebd.	Anni ab Exodo.	Anni ab orbe condito.	Olympiad.	Anni Iphiti.	Anni ab Urbe condita.
1	ALEXANDER M. post mortem Darii R. annos 6.	1	130		3775		450	
2		2	131					425
3		3	132			113		
4		4	133	1270				
5		5	134					
6		6	135		3780		455	
1	Ptolomæus Lagi F. R. annos 39.	7	136			114		430
2		8	137					
3		9	138	1275				
4		10	139					
5		11	140		3785	115	460	
6		12	141					435
7		13	142					
8		14	143	1280				
9		15	144			116		
10		16	145		3790		465	
11		17	146					440
12		18	147					
13		19	148	1285		117		
14		20	149					
15		21	150		3795		470	
16		22	151					445
17		23	152			118		
18		24	153	1290				
19		25	154					
20		26	155		3800		475	
21		27	156			119		450
22		28	157					
23		29	158	1295				
24		30	159					
25		31	160		3805	120	480	
26		32	161					455
27		33	162					
28		34	163	1200				
29		35	164			121		
30		36	165		3810		485	
31		37	166					460
32		38	167					
33		39	168	1305		122		
34		40	169					
35		41	170		3815		490	
36		42	171					465

Anni

Anni Regni.		Anni Perſ.	Ann. 70. Hebd.	Anni ab Exodo.	Anni mundi.	Olympiad.	Anni Iphiti.	Anni ab Urbe condita.
37		43	172			123		
38		44	173	1310				
39		45	174					
1	Ptolomæus Philadelphus R.	56	175		3820		495	
2	annos 38.	47	176			124		470
3		48	177					
4		49	178	1315				
5		50	179					
6		51	180		3825	125	500	
7		52	181					475
8		53	182					
9		54	183	1320				
10		55	184			126		
11		56	185		3830		505	
12		57	186					480
13		58	187					
14		59	188	1325		127		
15		60	189					
16		61	190		3835		510	
17		62	191					485
18		63	192			128		
19		64	193	1330				
20		65	194					
21		66	195		3840		515	
22		67	196			129		490
23		68	197					
24		69	198	1335				
25		70	199					
26		71	200		3845	130	520	
27		72	201					495
28		73	202					
29		74	203	1340				
30		75	204			131		
31		76	205		3850		525	
12		77	206					500
33		78	207					
34		79	208	1345		132		
35		80	209					
36		81	210		3855		530	
37		82	211			133		505
38		83	212					

Anni Regni.		Anni Græcorum.	Anni 70. Hebd.	Anni ab Exodo.	Anni ab orbe condito.	Olympiad.	Anni Iphiti.	Anni ab Urbe condita.
1	Ptolemæus Evergetes R. annos 24.	84	213	1350				
2		85	214					
3		86	215		3860		535	
4		87	216			134		510
5		88	217					
6		89	218	1355				
7		90	219					
8		91	220		3865	135	540	
9		92	221					515
10		93	222					
11		94	223	1360				
12		95	224			136		
13		96	225		3870		545	520
14		97	226					
15		98	227					
16		99	228	1365		137		
17		100	229					
18		101	230		3875		550	
19		102	231					525
20		103	232			138		
21		104	233	1370				
22		105	234					
23		106	235		3880		555	
24		107	236			139		530
1	Ptolemæus Philopator R. annos 19.	108	237					
2		109	238	1375				
3		110	239					
4		111	240		3885	140	560	
5		112	241					535
6		113	242					
7		114	243	1380				
8		115	244			141		
9		116	245		3890		565	
10		117	246					540
11		118	247					
12		119	248	1385		142		
13		120	249					
14		121	250		3895		570	
15		122	251					545
16		123	252			143		
17		124	253	1390				
18		125	254					

Anni

Anni Regni.		Anni Græcorum.	Anni 70. Hebd.	Anni ab Exodo.	Anni ab orbe condito.	Olympiad.	Anni Iphiti.		Anni ab urbe condita.
19		126	255		3900		575		
1	Ptolomæus Epiphanes, R. A. 23.	127	256			144			550
2		128	257						
3		129	258	1395					
4		130	259						
5		131	260		3905	145	580		
6		132	261						555
7		133	262						
8		134	263	1400					
9		135	264			146			
10		136	265		3910		585		
11		137	266						560
12		138	267						
13		139	268	1405		147			
14		140	269						
15		141	270		3915		590		
16		142	271						565
17		143	272			148			
18		144	273	1410					
19		145	274						
20		146	275		3920		595		
21		147	276			149			570
22		148	277						
23		149	278	1415					
1	Ptolomæus Philometor, R.A. 30.	150	279						
2		151	280		3925	150	600		
3		152	281						575
4		153	282						
5		154	283	1420				Antiochus Epiphanes regnare incipit, anno Seleucidarum 137. 1.Mach.1.11.	
6		155	284			151			
7		156	285		3930		605		
8		157	286						580
9		158	287						
10		159	288	1425		152		Subacta Ægypto capit & diripit Jerosolymam. 1.Mach.1.21. Eo anno idolum abominabile Jovis Olympii impositum est Altari. 1.Mach.1.57.	
11	Antiochus Epiphanes it in Persidem, atque in reditu ex morbo moritur. 1.Machab.3,37.	160	289						
12		161	290		3935		610		
13		162	291					Mattathias moritur, cui Juda Machabæus succedit. 1.Mach. 11. 70 & 3.1.	585
14	Hoc anno moritur Antiochus Epiphanes. 1.Mach.6.16.	163	292			153			
15		164	293	1430				Lysias à Juda Machabæo vincitur. 1.Mach.4.28. & Templum ac altare repurgatur. Ib. vers. 52.	
16	Demetrius Româ profugus Antiochum & Lysiam vincit, & regnum occupat. 1.Mach.7.1.	165	294						
17		166	295		3940		615		
18		167	296			154			590

Anni Regni.		Anni Græcorum.	Anni Hebd. 70.	Anni ab Exodo.	Anni mundi.	Olympiad.	Anni Iphiti.		Anni ab Urbe condita.
19		168	297					Sacerdotium populi suffragiis Judæ collatum Jos. Ant. lib. 12. c. 17.	
20		159	298	1435					
21		170	299					Moritur Juda pugnans adversus Bachidem & Alcimum. 1. Machab. 9.3.18.	
22		171	300		3945	155	620		
23		172	301					Hoc anno quadriennio post Judæ mortem secundum Josephum Jonathan illi in sacerdotium succedit.	495
24		173	302						
25		174	303	1440					
26		175	304			156			
27		176	305		3950		625		
28		177	306						600
29		178	307					Assamonæorum Principatus.	Anni Regni.
30	Finis regni Græcorum. Anni principatus Assamonæorum.	179	308	1445		157		JUDÆ MACHABÆI	
Anni ab Urbe C.		1	309					Jonathan frater, nono, vel decimo post fratris Judæ mortem anno summam Sacerdotium accipit à Seleucidis & coronam regiam, anno Seleucidarum 160, hoc est post devictum ab Alex. M. Darium, anno 178. 1. Mach. 10.21. R. annos 9.	1
		2	310		3955		630		2
605		3	311						3
	Demetrius Demetrii F. adversus Pseud Alexandrum bellum movet. 1. Machab. 10.67.	4	312			158			4
		5	313	1450					5
	Eo anno regnum Syriæ, mortuo Alexandro occupat. 1. Mach. 11.19.	6	314						6
		7	315		3960		635		7
610		8	316			159			8
	Jugum Gentilium tollitur ex Judæa, anno Simonis primo, Seleucidarum verò anno 170. 1. Mach. 13.41.	9	317						9
		10	318	145[illegible]				Simon Jonathæ frater R. annos 8.	1
		11	319						2
	Antiochus movet bellum adversus Tryphonem. 1. Mach. 15.10.	12	320		3965	160	640	Regia dignitas Simoni conceditur ab Antiocho. 1. Mach. 15.6.	3
615		13	321						4
		14	322						5
		15	323	1460					6
		16	324			161		Simun dolo à genero suo interficitur. 1. Machab. 16.14.	7
		17	325		3970		645		8
620	Antiochus Pius Jerosolymam obsidet anno Hyrcani primo, Olymp. 162. Jos. Ant. lib. 13. cap. 16.	18	325					Johannes Hyrcanus R. annos 30.	1
		19	326						2
		20	327	1465		162			3
		21	328						4
		22	329		3975		650	Sicima expugnat, & Templum Gezaritanum evertit. Jos. Ant. lib. 13. c. 17.18.	5
625		23	330						6
		24	331			163		Idumæos ad circumcisionem suscipiendam adigit.	7
		25	332	1470					8
		26	333						9
		27	334		3980		655		10
630		28	335			164			11
		29	336					Romam Legatos mittit, fœdus cum Romanis renovat.	12
		30	337	1475					13

Anni ab Urbe condita.		Anni Græc.	Anni 70. Hebd.	Anni ab Exodo.	Anni mundi.	Olympiad.	Anni Iphiti.		Anni Regni.
		31	338						14
		32	339		3985	165	660		15
635		33	340						16
		34	341						17
		35	342	1480					18
		36	343			166			19
		37	344		3990		665		20
640		38	345						21
		39	346					Samariam expugnat, & fundi-	22
		40	347	1485		167		tus evertit.	23
		41	348						24
		42	349		3995		670		25
645		43	350						26
		44	351	1490		168			27
		45	352						28
		46	353						29
		47	354		4000		675		30
650		48	355			169			1
		49	356	1495				Ariſtobulus regnavit ann. 1.	1
		50	357					Alexander Jannæus R. annos	2
	Alexander Jannæus cum Ægy-	51	358					26.	3
	pti Rege Ptolom. Lathuro variè	52	360		4005	170	680		4
655	certat bello.	53	361						5
		54	362					Ptolemaida oppugnat.	6
		55	363	1500				Prælio vincitur à Lathuro Æ-	7
		56	364			171		gypti Rege.	8
		57	365		4010		685		9
660		58	366						10
		59	367					Varia opida & caſtella in Judæa	11
		60	368	1505		172		vi occupat.	12
		61	369						13
		62	370		4015		690		14
665		63	371						15
		64	372			173			16
		65	373	1510				Bello per ſexennium à popula-	17
		66	374					ribus vexatur.	18
		67	375		4020		695		19
670		68	376			174			20
		69	377						21
		70	378	1515					22
		71	379					Triennio febre quartana labo-	23
		72	380		4025	175	700	rata, ac tandem perit.	24

Anni ab Urbe condita.		Anni Assamonæorum.	Anni 70. Hebd.	Anni ab Exodo.	Anni mundi.	Olympiad.	Anni Iphiti.		Anni Regni.
675		73	381						25
		74	382						26
		75	383	1520				Alexandra, Alexandri vidua, R. annos 9. Jos. Ant. lib. 14 cap. 1.	1
		76	384			176			2
		77	385		4030		705		3
680		78	386						4
		79	387						5
		80	388	1525		177			6
		81	389						7
		82	390		4035		710		8
685		83	391						9
		84	392			178		Aristobolus Alexandræ F. R. annos 6.	1
		85	393	1530					2
		86	394						3
		87	395		4040		715		4
690		88	396			179		Templum Jerosolym. à Pompeio expugnatur. Jos. Ant. lib. 14. cap. 24.	5
		89	397						6
		90	398	1535				Hyrcanus cum Antipatro Herodis patre, & Antigono Hyrcani fratre, R. simul annos 23.	1
		91	399						2
	Aristobulum, ejúsque filium Alexandrum res novas adversus Hyrcanum moventes comprimit Gabinius.	92	400		4045	180	720		3
695		93	401						4
		94	402						5
		95	403	1540				Crassus Gabinio succedens, adversus Parthos bellum moturus Templum Jerosolym. spoliat, ann. urbis conditæ 697. Oros. lib. 6. cap. 13.	6
		96	404			181			7
		97	405		4050		725		8
700		98	406						9
		99	407						10
		100	408	1545		182		Cæsari in Ægypto adversus Pompeianos bellum gerenti Antipater operam navat.	11
		101	409						12
		102	410		4055		730		13
705		103	411						14
		104	412			183			15
	Cæsar in Senatu Romæ à Cassio & Bruto interficitur.	105	413	1550					16
		106	414						17
		107	415		4060		735		18
710		108	416			184		Parthi expugnata Cœlesyria Jerosolymam capiunt & diripiunt. Hyrcanus Sacerdotio privatur, & in carcerem conjicitur, Babylonem à Parthis abducitur.	19
		109	417						20
	Herodes devicto Antigono regnat in Judæa Olymp. 185. Jos. Ant. lib. 14. c. 26. triennio postquam à Rom. Rex renunciatus fuerat.	110	418	1555					21
		111	419						22
		112	420		4065	185	740	Herodes M. sub quo Christus natus est, R. annos 37.	23
715		113	421						1
		114	422						2

Anni ab Urbe condita.		Anni Assamonæorum.	Anni 70. Hebd.	Anni ab Exodo.	Anni mundi.	Olympiad.	Anni Iphiti.		Anni Regni.
		115	423	1560				Rex à Romanis constitutus Olymp. 184. Calvino & Pollione Coss. Jos. Ant. lib. 14. c. 25.	3
		116	424			186			4
		117	425		4070		745		5
720		118	426						6
		119	427					Anno Herodis septimo Antonius ab Octavio ad Actium vincitur, Olymp. 187. Jos. Ant. lib. 15. c. 8. Accipit ab Augusto Trachonitidem, Batanæam, & Auranitidem, anno regni sui 10. Jos. Belli Jud. l. 1. c. 9.	7
		120	428	1565		187			8
		121	429						9
		122	430		4075		750		10
725		123	431						11
		124	432			188			12
		125	433	1570				Samariam instaurat & à fundamentis exstruit, quam Sebasten dici voluit.	13
		126	434						14
		127	435		4080		755		15
730		128	436			189		Cæsaream incipit condere an. regni sui 16, quam absolvit 12. post annis, anno regni 28. Jos. Ant. l. 15. c. 13.	16
	Augustus in Judæam venit anno Herodis 17. Jos. Ant. lib. 15. cap. 13. 14	129	437						17
		130	438	1575					18
		131	439					Templum Jerosolymitanum à fundamentis totum instauravit.	19
		132	440		4085	190	760		20
735		133	441					In Italiam ad Augustum navigat, filios Alex. & Aristob, inde secum reducit domum.	21
		134	442						22
		135	443	1580					23
		139	444			191			24
		137	445		4090		765		25
740		138	446						26
		139	447					Filios apud Augustum accusat, à quo patri reconciliantur.	27
		140	448	1585		192			28
		141	449						29
		142	450		4095		770	Eosdem Beryti in Concilio damnatos in carcere necat.	30
745		143	451						31
		144	452			193			32
		145	453	1590					33
		146	454						34
		147	455		4100		775	Antipater Herodis F. à patre coram Varo accusatus in carcerem conjicitur, & mox necatur.	35
750		148	456			194			36
	Finis regni Assamonæorum & Herodis, qui illis successit ad Christum usque.	149	457					DOMINUS N. JESUS CHRISTUS sub finem anni ultimi Herodis natus, vixit an. 33. cum dimidio.	37
			358	1595					Anni Christi.
			459						
			460		4105	195	78		
755			461					Fugit in Ægyptum Herodis metu.	
			462						
			463	1600					6
			464			196			7

Anni ab Urbe condita.		Anni Assamonæorum.	Ann. 70. Hebd.	Anni ab Exodo.	Anni mundi.	Olympiad.	Anni Iphiti.		Anni Christi.
			465		4110		785		8
760	Archelaus Herodis F. in exilium Viennam mittitur anno regni sui decimo, & Judæa in Provinciam redigitur. Jos. Ant. l. 17. cap. ult.		466						9
			467						10
			468	1605		197			11
	Quinnius in Syriam, Coponius in Judæam mittitur.		469					Jerosolymis puer cùm esset Doctores in Templo interrogat.	12
			470		4115		790		13
76	Coponio successor mittitur ab Augusto Annius Rufus.		471						14
	Augustus hoc anno moritur, cui succedit Tiberius. R. ann. 22.		472			198			15
		1	473	1610					16
	Annio Rufo successor à Tiberio mittitur Valerius Gratus, qui an. 11. rexit Judæam ad Pilatum usque Jos. Ant. l. 18. c. 3.	2	474						17
		3	475		4120		795		18
770		4	476			199			19
	Tiberias ab Herode Galilææ Tetrarcha ad lacum Genezareth exstruitur, & ex pago civitas efficitur. Jos. Ant. lib. 18. cap. 3.	5	477						20
		6	478	1615					21
		7	479						22
	Valerius Gratus Judæâ excedit, eique successor mittitur Pilat. Jos. Ant. lib. 18. c. 3.	8	480		4125	200	800		23
775		9	481						24
	Excitata adversus Pilatum à Judæis seditio ob invectas Jerosolymam Tiberii imagines & Romanorum Aquilas. Jos. Ant. lib. 18. cap. 4.	10	482						25
		11	483	1620					26
		12	484			201			27
		13	485		4130		805	Baptizatur à Johanne anno vitæ 30.	28
780	Judæi à Tiberio Româ pulsi, in Sardiniam specie militiæ mittuntur ex iis 4000. Jos. Ant. lib. 18. c. 5.	14	486						29
		15	487					Patitur & morte afficitur, cruci affixus quum à Baptismo suo annos tres cum dimidio prædicasset.	30
		16	488	1625		202			31
	Tiberius post imperium annorum 22 moritur, & Cajus Caligula ei succedit. Pilatus Judæâ excedit, & in auxilium Viennam mittitur, annis 10. in Præfectura exactis. Jos. Ant. lib. 18. c. 5. R. annos 4.	17	489						32
		18	490		4135		810	Stephan. martyrio côronatur. Philip. Samaritanis prædicat.	33
785		19						Paulus ad Christum convertitur, & in Arabia per triennium prædicat Evangelium.	34
		20				203			35
		21		1630					36
	Claudius Caligulæ succedit, R. annos 14.	22 1						Herodes Agrippa Jacobum gladio percutit, & Petrum in carcerem conjicit.	37
		2			4140		815		38
790	Petrus Romam venit, Oros. lib. 7. c. 6.	3				204		Paulus & Barnabas Ecclesiam Antiochenam ædificant.	39
	Fames ab Agabo prædicta Act. 11. 28. Oros. lib. 7. c. 6.	4							40
		1	•	1635				Paulus cum Barnaba primam suam peragrationem inchoat.	41
	Herodes Agrippa septimo post Tiberii mortem anno, à vermibus erosus periit. Jos. Ant. lib. 9. c ult. Act. 12. 23.	2						Concilium Jerosolymitanum habetur hoc anno.	42
		3			4145	205	820	Paulus Corinthi prædicat Evangelium per annum unum & dimidium.	43
791		4							44
	Seditio Jerosolymis sub Cumano orta. Oros. lib. 7. c. 6.	5							45
	Claudius Judæos ex Italia pellit. Oros. l. 7. c. 6.	6		1940		206		Aquilam & Priscillam Italiâ pulsos Corinthi excipit. Act. 18. 2.	46
		7							47
800	Romæ fames sævissima. Oros. lib. 7. c. 6.	8			4150		825		48
		9							49

Anni

Anni ab Urbe condita.		Anni Aſſam.		Anni ab Exodo.	Anni mundi.	Olympiad.	Anni Iphiti.		An. a C. nat.
	Calchidem Herodi eripit, Ituræam & Batanæam illius loco ei dat. Joſ. Ant. lib. 20. c. 5.	10						Epheſi agit biennium. Priorem ad Corinthios Epiſt. inde ſcribit.	50
		11		1645				Macedoniam peragrat, & poſteriorem ad Corinthios ſcribit Epiſtolam, & priorem ad Timotheum.	51
		12							52
		13			4155		830		53
805	Claudius veneno ab Agrippina uxore tollitur.	14				207		Venit Jeroſolymam collectas Eccleſiarum ferens.	54
	Nero R. annos. 13.	1							55
		2		1650				Hæret Cæſareæ biennium in vinculis Act. 21. 27.	56
		3						Cauſam agit coram Agrippa & Feſto, & ab eo Romam mittitur.	57
		4			4160	208	835	Act. 25. 26. Romæ hæret per biennium.	58
810	Nero matrem Agrippinam occidit. Tacit. Annal. lib. 14.	5							59
	Jeſus Anani F. ſuum Væ Jeroſolymitanis per ſeptennium intonat. Joſ. belli Jud. l. 7. c. 24.	6						Act. 28. 30. Unde plures ad varios ſcribit Epiſtolas.	60
		7		1655					61
	Florus in Judæam Procurator à Nerone miſſus.	8				209		Vinculis ſolutus videtur Græciam repetiviſſe.	62
		9			4165		840	Paulus hoc anno ſecundùm Jac. Capp. Romam repetit.	63
815	Nero Romam incendit, cujus facinoris Chriſtianos accuſat.	10							64
	Româ in Græciam proficiſcitur, ac bienniom in eo itinere impendit.	11						atqoe iſthic, ſecundùm eundem martyrio coronatur.	65
		12		1660		210			66
		13							67
	Galba, Otho, Vitellius R. anno 1.	1			4170		845		68
820	Veſpaſianus.	1							69
		2				211			70

Notæ ad præcedentem Tabulam XI.

SUperiore Tabula 10, explicuimus ſeptuaginta annos captivitatis Babylonicæ, & deſolationis Templi uſque ad ſecundum & ſextum Darii Hyſtaſpidis annum. Deducenda nobis jam venit ſeries Hiſtoriæ ſacræ inde ad Chriſtum uſque, id quod à nobis fit Tabolâ iſtâ 11, cujus initium facimus à ſoluta Captivitate per Cyrum; repetitis paucis & extremis tabulæ decimæ annis, à primo Perſicæ Monarchiæ anno, ſive à ſoluta Captivitate; ad ſextum uſque Darii Hyſtaſpidis annum. Quis autem ſit inde ad Chriſtum uſque annorum numerus, non obſcurè ex Scriptura colligitur & conjicitur ſubſidio oraculi, quod habetur Danielis cap. 9, de ſeptuaginta annorum Hebdomadibus, quas Angelus prædicit interceſſuras ab Edicto de reædificandis Jeroſolymis ad Chriſtum uſque. Hebdomades enim illæ complectuntur annos 490. Verùm magna eſt inter Chronologos de harum Hebdomadum tum initio tum fine, controverſia. Alii enim eas inchoant à primo imperii Cyri anno; eáſque finiunt in Chriſti nativitate. Alii à ſecundo Darii Nothi anno eas deducunt, & terminant in ultima Templi & Jeroſolymorum per Titum Veſpaſianum everſione. Alii à vigeſimo Artaxerxis Mnemonis anno ad eandem Jeroſolymorum per Romanos everſionem extendunt. Alii à vigeſimo Artaxerxis Longimani anno ad Chriſti uſque paſſiooem & mortem eas producunt. Nos eas, cum Fratre τῷ μακαρίτῃ Jac. Capello in Hiſtoria ſua Sacra & Exotica, aliiſque accuratis Chronologis & Aſtronomis, inchoamus à ſeptimo Artaxerxis illius Longimanni anno, eáſque deducimus ad Chriſti mortem & paſſionem, quæ ſententia nobis venit demonſtranda, confirmanda, aliæque refellendæ.

Tabulam hanc conſtruximus ex ſerie Regum Perſarum, Græcorum & Aſſamonæorum, quorum alii aliis immediatè, aut quaſi immediatè ſucceſſerunt, ad Chriſtum uſque natum. Ex qua conſtat à primo imperii Cyri anno, ſive à ſoluta per eum Captivitate ad Chriſti nativitatem annos eſſe 529, hoc eſt, annos fermè quadraginta ſupra 490 annorum Danielis Hebdomadum numerum. Ab anno autem Artaxerxis Mnemonis viceſimo ad everſam per Romanos Jeroſolymam anni ſunt duntaxat 450, aut 452, non verò 490. Ab anno verò vigeſimo Artaxerxis Longimanni ad Chriſtum paſſum & mortuum, anni ſunt 477, ſive tredecim minùs quàm 490 uti ex Tabula iſta conſtat. Ab anno denique ſecundo Darii Nothi ad everſam uſque per Titum Veſpaſianum Jeroſolymam anni quidem ſunt 490, vel 492; ſed nullum apparet in Scriptura veſtigium Edicti ab eo facti de inſtaurandis Jeroſolymis, unde tamen Angelus

inchoandas esse censet septuaginta Hebdomadas. Deinde, nec finiendæ etiam veniunt Hebdomades in Jerosolymorum eversione, sed in Christi morte & passione, uti mox ostendetur. Tertio, nimium esset intervallum inter cœptam Templi instaurationem sub Cyro, & ejus consummationem sub isto Dario Notho, nimirum annorum ut minimum 100. Soluta est enim Capivitas anno ab Exodo 1066, cœpit regnare Darius Nothus anno ab Exodo 1173, uti ex Tabula nostra constat. Darius quidem Hystaspis F. anno regni sui secundo Edictum fecit de instaurando Templo, admodum favorabile. Verùm ab eo Edicto ad eversam per Romanos Jerosolymam anni sunt minimum 587, hoc est anni fermè centum supra 490 numerum. Ab eodem autem anno secundo Darii Hystaspidis ad passum usque Christum anni sunt 549, vel 550, hoc est anni 60, supra 490. Ab eodem denique ad Christum natum anni sunt 517. hoc est anni 27 supra 490. Ab anno autem secundo Darii Nothi ad passum Christum anni sunt 453, ad natum verò Christum anni duntaxat 420, hoc est anni 70 infra 490. Quare non potest Hebdomadum initium duci à secundo Darii sive Hystaspidis, sive Nothi anno, neque etiam à vigesimo, sed à septimo Artaxerxis Longimani anno ad mortem usque Domini nostri Jesu Christi, quod spatium est annorum 490, uti ex hac Tabula nostra 11, liquet, tum ex Diagrammate, sive Elencho hic subjecto annorum Monarchiæ Persarum, à soluta Captivitate ad devictum ab Alex. M. Darium Codomannum; inde Græcorum Alexandri successorum ad mortem Ptolomæi Philometoris, sive initium Jonathanis Assamonæi; denique inde ad Herodis mortem, sive natum Christum.

Cyrus à soluta Captivitate regnavit annos duntaxat 3.

Cambyses ejus F. & Magus annos 8. vel septem. Josephus sex duntaxat ei tribuit, Magis verò annum unum.

Darius Hystaspis F. annos 34. Alii tribuunt illi annos 36.

Xerxes, annos 21.

Artaxerxes Longimannus, an. 41. Alii tantùm 40.

Darius Nothus 19.

Artaxerxes Mnemon, 43.

Ochus, 23. Arces, 2. Alii 3.

Darius Codomannus ab Alex. M. devictus, 7.

Summa annorum Imperii Persici, 201, vel 203.

Alexander M. post devictum Darium regnat annos 6.

Ptolemæus Lagides, 39.

Ptol. Philadelphus, 38.

Ptol. Evergetes, 24.

Ptol. Philopator, 19.

Ptol Epiphanes, 33.

Ptol. Philometor, 30.

Summ 179.

Jonathan Assamonæus, post, vel circa mortem Philometoris adepto Sacerdotio à Seleucidis, & coronâ regiâ, nono vel decimo post fratris Judæ Machabæi mortem anno, regnavit an. 9.

Simon Jonatanis frater, annos 8.

Joh. Hyrcanus, an. 30.

Aristobulus an. 1.

Alexander Jannæus an. 26.

Alexandra ejus vidua, an. 9.

Aristobulus ejus filius, an. 6.

Hyrcanus & Antigonus ejus frater, cum Antipatro ad Herodem usque ad an. 23.

Herodes M. an. 37.

Summa Assamonæorum, ad Christum usque, anni 149, vel 150.

Universa annorum à soluta captivitate ad natum Christum, summa, an. 530.

Quibus si addas an. 33, quibus Christus vixit ad passionem usque suam, anni erunt in universum 563, à quibus si subducas an. 70, vel 72, qui fluxerunt à soluta captivitate usque ad septimum Artaxerxis Longimani annum, unde initium facimus Hebdomadum, restant an. 490, vel 491. Quod si in particularibus quibusdam Regum illorum annis assignandis unus aut alter annus modò ab uno Scriptore vel Historico tollitur, modò ab alio additur, prout interdum variant atque discrepant Scriptorum & Historicorum in nonnullis sententiæ; non multum id facit ad immutandum annorum in universum summam, quominus inveniantur ab initio Hebdomadum, sive à septimo Artaxerxis Longimani anno ad Christi mortem an. 487, vel 490, ita ut vitilitigare de anno uno vel altero, qui plùs vel minùs sit, otiosum & superfluum videatur, cùm id imputari possit, & debeat Scriptorum errori & lapsui, qui non sunt satis accurati in notandis singulorum, de quibus scribunt, ejusque gestas narrant, annis. Porrò hic observare licet multiplicem ἑπτακαιδεκάς notationem, quam Dei providens sapientia in administrandis Judæorum rebus voluit intervenire: prima est annorum 70, quos assignavit tum Captivitati populi, tum desolationi & vastitati Templi: secunda est annorum item 70, qui à soluta captivitate intercesserunt ad Edictum Artaxerxis Longimani de reædificandis Ierosolymis; & instauranda Judæorum per Esdram & Nehemiam πολιτείᾳ, & Repub. Tertia est 70 Hebdomadum annorum, ab Edicto illo ad Christi mortem. Quarta denique & ultima 70 annorum, qui fluxerunt à Christi nativitate ad Templi & Jerosolymorum per Romanos eversionem, totiusque Judæorum Politiæ & Reipubl. subversionem.

Sic putamus breviter & aliorum de 70 Hebdomadibus sententias refutasse, & nostram confirmasse. Unde liquet Scaligerum, qui earum initium ducit à secundo Darii Nothi anno, insigni parorama te Edictum Darii Hystaspis de reædificando Templo, tribuisse Dario Notho, inter quos intercedunt tamen anni ut minimum 96, ac pæne centum, & præterea Edictum de reædificando Templo accepisse pro Edicto de reædificandis Ierosolymis. Sed ut res tota illa clarior fiat, fortiùsque & latiùs confirmetur, ipsa oraculi de 70 Hebdomadibus verba, quæ habentur Dan. cap. 9. veniunt nobis expendenda. Ea sic habent.

Vers. 23. *In initio deprecationum tuarum exiit verbum* (hoc est mandatum Dei de me ad te mittendo) *& ego veni ad indicandum tibi, quia vir desideriorum tu es* (hoc est Deo gratus & acceptus) *& intelligens in verbo*

verbo Dei, & intelligens in visione, quia jam antea Deus multa tibi arcana revelavit, noluit & istud te latere. *Vel, intellige verbum hoc Dei, & percipe visionem istam.*

Vers. 24. *Septimanæ* itaque *septuaginta* נֶחְתַּךְ *decisæ* (hoc est decretæ) *sunt* à Deo *super populum tuum, & super civitatem tuam sanctam.* לְכַלֵּא *ad cohibendam* (vel *coercendam*) *defectionem* (sive *prævaricationem*) וּלְהָתֵם (juxta τὸ כתיב) *ad obsignanda* (vel juxta τὸ קרי) לְהָתֵם *ad consummanda* (hoc est *abolenda*) *peccata, & ad expiandam iniquitatem* (sive, *ad propitiationem faciendam pro iniquitate*) *& ad adducendam justitiam seculorum* (hoc est æternam, in æternum duraturam) *& ad obsignandum visionem & prophetiam* (hoc est prophetias de Christo venturo) *& ad ungendum Sanctitatem Sanctuarum* (sive *Sanctum sanctorum*) Christum puta, qui est Dei filius longè sanctissimus, quique non ἅγιος simpliciter, sed τὸ ἅγιον *ipsa Sanctitas* ab Angelo B. Virgini conceptionem ejus annunciante, nuncupatur Luc. 1. 31. τὸ γεννώμενον ἐκ σοῦ ἅγιον, *quod ex te nascetur Sanctum vocabitur Filius Dei.*

Vers. 25. *Cognosces itaque & intelliges*, quod *ab exitu verbi* (hoc est Edicti Regii) לְהָשִׁיב וְלִבְנוֹת *de readificanda Jerosolyma usque ad Messiam Ducem, septimanæ sunt septem & sexaginta duæ*, sive in universum sexaginta novem) quo temporis spatio תָּשׁוּב וְנִבְנְתָה *readificabitur platea & fossa, idque in angustia temporum.*

Vers. 26. *Et post septimanas sexaginta duas exscindetur Messias* (hoc est Dominus N Jesus Christus,) *at non sibi* (hoc est non sui, sed nostri gratiâ, atque in salutem nostram) *& urbem* (Jerosolymam) *& Sanctuarium* (Templum Jerosolymitanum) *destruet populus Ducis venturi* (hoc est, Romani duce Tito Vespasiano,) *& finis ejus* (Sanctuarii scilicet, vel populi Judaici) *erit in exundatione, & usque ad finem belli decreta est desolatio*, hoc est, bellum Romanorum adversus Judæos, Templum & Urbem diluvio veluti quodam inundabit, atque erumpet in summam à Deo decretam gentis Judaicæ desolationem.

Vers. 27. *Et confirmabit* (Christus scilicet) *fœdus* (Evangelicum) *multis* (ex populo Judaico) *per Septimanam unam* (ultimam nempe τῶν 70.) *& in medio Septimanæ* (hoc est, in postrema dimidia Septimanæ illius parte) *facit cessare* (morte sua, quæ est sacrificiorum omnium complementum & finis) *sacrificium & munus* (hoc est, Judaica sacrificia & ritus atque cæremonias omnes legales) *& per alam abominationum* (sive, abominabilem) *desolantem* (hoc est, desolationis causam,) *& usque ad consummationem & definitionem* (vel *usque ad consummationem à Deo definitam*) *stillabit* (ira Dei fervens) *super desolatum* Judæorum populum, qui tum è terra sua à Romanis ejicietur, & in omnes mundi plagas dissipabitur.

Manifesta est hæc Prophetia apud Christianos, de Christo ejúsque adventu, morte, passione, mortísque effectis, peccatorum nimirum expiatione, remissione, justificatione, sanctificatione, Evangelii prædicatione, Legis Mosaicæ Cæremonialis & Politicæ abolitione, Templi & Urbis Jerosolymitanæ eversione, ac populi Judaici dissipatione, atque in omnes mundi plagas, quális hodie, jam à multis sæculis videtur, dispersione. Neque tamen necesse est postrema ista de Templi & Urbis eversione, & populi Judaici dispersione verba comprehendi in complexu 70 Hebdomadum in eóq; concludi illarum finem, quæ in Christi passione terminantur, ista inveniantur completa, quod & sanè factum est. Nam 7 post Christi passionem annis Templum incensum, & Jerosolyma funditus eversa est, & Judæi patriâ ejecti, totáque Judæa subhastata est. At Christi passio & mors (quæ est actus ipsius maximè memorabilis & gloriosus,) per quam facta est peccati expiatio & consummatio atque abolitio, & remissio, per sufficientem satisfactionem, ejusque item cohibitio seu repressio per Spiritum sanctificantem, quem Christus concedit & largitur, incidit in finem septuaginta Hebdomadum, sive 490 annorum.

Omnino ergo (ut breviter tota hæc Prophetia elucidetur) *Septimanæ septuaginta* (vers. 24.) à Deo *decreta sunt super populum* Judaicum, *& super urbem sanctam* Jerosolymorum, quæ sæpius in Scriptura sancta nuncupatur, *ad cohibendam*, vel *coercendam*, (per Spiritum sanctificantem, qui sub Evangelio per Christum indulgetur) *prævaricationem*, sive insitam nobis à natura corruptionem, quæ priús sub fœdere Legali per Spiritum servitutis vigebat, & quasi æstuabat atque exundabat. *Ad consummanda* item, seu *abolenda, peccata*, per gratuitam eorum in Christi sanguine, remissionem, *ad propitiationem faciendam* in eodem sanguine per sufficientem satisfactionem, *pro iniquitate* omnium hominum, *ad adducendam*, sive in lucem producendam, *justitiam seculorum*, sive Evangelii gratiam, quæ æterna est, & à sæculo in sæculum durat, per quam omnes qui unquam servati sunt, & in posterum servabuntur ad finem sæculorum, salutem obtinent & vitam æternam. *Ad obsignandum etiam* (sive re complendam) *visionem & prophetiam*, quæ complementum suum habent omnes in Christo, ejúsque morte & resurrectione atque in cœlum ascensione terminantur plæræque: denique *ad unguendum Sanctum sanctorum*, hoc est Christum, quod adeò factum est tum in ejus Baptismo, quum Spiritus sanctus (qui est unctio & *oleum spirituale*, quo Christus *unctus est supra omnes consortes suos*) in eum descendit, atque in munus suum Mediatorium inauguratus est per patris vocem cælitus editam, *Hic est filius meus dilectus, in quo complacui, hunc audite*; tum in Christi ascensione in cælum & sessione ad Patris dextram, quum promissionem unctionis Spiritus Paracleti accepit à Patre, & die Pentecostes è cœlo in Apostolos suos demisit, quos replevit Spiritu sancto, eósque unxit unctione Spiritûs, per quam Christiani & dicimur & sumus. Hæc omnia facta sunt, & terminata in Christi Baptismo, prædicatione, morte, Passione, Resurrectione, Ascensione, & Sessione ad Patris dextram, ita ut planum sit septuaginta Hebdomadas isthic ex Angeli mente & sententia claudi atque terminari debere.

Ubi sic finem Hebdomadum Angelus designavit, earundem initium vers. 25. his verbis denotat, *Cognosces & intelliges quòd ab exitu verbi de readificandis Jero-*

solymis ad Messiam usque Septimanæ sunt septem & sexaginta duæ. Quibus designat Edictum quoddam Regium de instauranda Jerosolyma. Illud autem est quod habetur Esdræ cap 6. quódque ab Artaxerxe Longimano emanavit, & datum est Esdræ in Judæorum gratiam, ad instaurandam eorum Rempub. admodum favorabile. In quo etsi mentio non fiat exerta instaurationis murorum Jerusalem, ea tamen venit in eo subintelligenda & comprehendenda. Cur enim instaurationem murorum vel prohibuisset, vel non concessisset Artaxerxes ille, qui se usque adeò benevolum erga Judæos eo Edicto præbet. Hæc murorum instauratio cùm ab Esdra non fuisset cœpta, nedum perfecta, utpote qui potissimùm (quatenus peritus Legis Scriba & Doctor) rerum sacrarum & cultus divini in Templo, atque Politiæ & Reipubl. instaurationi vacaret, atque incumberet, annis postmodum tredecim, quum Nehemiæ nunciatum esset Jerosolymam jacere adhuc desolatam, muros ejus esse disruptos, & portas igne incensas, Nehemias pio zelo motus, anno Artaxerxis vigesimo speciale & singulare de reædificandis Jerosolymis Edictum impetrat, vel potiùs præcedentis Edicti (quoad murorum instaurationem) confirmationem obtinuit, quòd exstructio illa murorum à Judæorum hostibus impedita ideo videatur, quòd prius Edictum nihil de ea specialiter contineret, aut loqueretur. Ita Edictum de reædificanda Jerosolyma non est constituendum in vigesimo, sed in septimo Artaxerxis anno, siquidem Edictum quod Nehemiæ concessum est, videtur fuisse tantùm confirmatio præcedentis, & veluti quædam ejus explicatio, & ad ejus executionem pertinuit. Quomodo ergo etsi Cyrus Edicto suo potestatem Judæis reducibus fecisset reædificandi Templi, tamen quia ad hostium accusationem impedita est Templi instauratio, opus eis fuit alio Edicto, quo Templi instauratio illis concederetur, quod illis concessum est à Dario Hystaspide anno regni sui secundo. Sic etsi ab Artaxerxe per Esdræ concessum anno regni sui septimo, potestas Judæis tacitè data esset muros Urbis suæ instaurandi, tamen quia ea instauratio impedita videtur ab eorum hostibus, ideo quòd Edictum de ea nihil exertè haberet, opus fuit alio Edicto, præcedentis illius veluti ἐξηγητικῷ, quo exertè potestas fieret Nehemiæ muros instaurandi, nec tamen propterea Edictum de instauratione Jerosolymorum, cujus Angelus mentionem hic facit, his verbis, *ab exitu verbi*, constituendum est in vigesimo, sed in septimo Artaxerxis anno; utrumque enim pro uno eodémque ejusdem Regis Edicto in eundem finem dato, accipiendum est, sed cujus executio quoad murorum exstructionem, vel cœpta non fuerat, sed neglecta & omissa (fortè per impotentiam,) vel ab hostibus circumvicinis ex κακοηθείᾳ impedita fuerat. Itaque ex consequenti, Hebdomadum initium non est in 20, sed in 7 Artaxerxis anno collocandum; etenim à septimo, non verò à vigesimo, illius anno ad Christi mortem & resurrectionem anni sunt præcisè 490, uti ex hac nostra Tabula undecima, & antecedentibus ad eam Notis planum est. Fuerunt autem duo Persarum Reges, nomine *Artaxerxes* nimirum prior iste *Longimanus*, seu μακρόχειρ dictus, alter verò μνήμων, *Mnemon*, seu *Memor* cognominatus, quòd memoriæ vi mirum in modum polleret atque excelleret. Ac de Longimano intelligendum est Edictum istud, non de Mnemone, suprà enim ostensum est, quòd à vigesimo Artaxerxis Mnemonis anno ad Christi mortem non sunt anni nisi 416, non verò 490.

Porrò dicit Angelus vers. 25, ab Edicto illo de reædificandis Jerosolymis *ad Messiam Ducem Septimanas esse septem & sexaginta duas*, hoc est 69, eásque integras, quibus præterea addendum dimidium primum ultimæ, sive septuagesimæ, Septimanæ, hoc est, in universum annos 487, qui intercedunt ab anno septimo Artaxerxis Longimani ad Christi usque Baptismum, reliqui tres anni, sive posterior ultimæ Septimanæ pars tribuitur (vers. 27.) Christi prædicationi, his verbis, *Et confirmabit* (Christus) *Fœdus multis per Septimanam unam, & in medio Septimanæ* illius ultimæ, *faciet cessare Munus & Sacrificium* morte sua, in qua de jure illa cessarunt, etsi de facto in Templi & Jerosolymorum duntaxat eversione cessarint, quia Synagoga fuit cum honore sepelienda, nec statim in Christi morte Cæremoniæ totúsque cultus Legalis fuit de facto abolendus. Sensus ergo est, fore ut Christus in ultima, seu septuagesima Septimana per prædicationem suam confirmaret Judæis Fœdus gratiæ, seu Evangelicum, à Baptismo scilicet suo ad mortem usque suam, per annos tres cum dimidio, quibus prædicavit Evangelium.

Quod autem dicit, *In medio Septimanæ faciet cessare munus & sacrificium*, quod factum est propriè in in morte Christi, quæ in fine, non in medio Septimanæ illius contigit, id ita verum est, quia in Christi Baptismo, & initio prædicationis ipsius cœpit mori Synagoga, cum umbratili suo cultu, etsi nondum tum planè mortua esset. Evangelii enim prædicatio cultum spiritualem (cujus Legalis typus & umbra fuit) docet & postulat, qui cultus spiritualis succedere de jure debuit carnali & umbratili, juxta illud Christi: *Venit hora eadeóque jam est, in qua qui Deum adorant adoraturi sunt eum in spiritu & veritate.* Deinde verba Angeli. וחצי השבוע reddi possunt, non *in medio septimanæ*, sed *dimidia septimana.* Vernaculè diceremus: *Il fera cesser en une demie semaine l'oblation & le sacrifice.* nimirum, in ultimæ Septimanæ dimidia parte postrema, quam totam insumpsit Christus à Baptismo ad Passionem, in Evangelii prædicatione. Sunt qui Danielis Hebdomadas complecti nolunt annos 490 totos, sed duntaxat, 477, ut Christus secundùm eos, passus sit in medio ultimæ Septimanæ, idque nixi his Angeli verbis *in medio Septimanæ faciet cessare munus & sacrificium.* Sed clara sunt & expressa superiora Angeli ejusdem verba, *Septimanæ septuaginta decisæ sunt super populum tuum*, &c. quæ non sunt sollicitanda aut vexanda, vel annorum numerus minuendus sine evidenti necessitate, quæ nulla videtur hic urgere aut cogere. Quamquam parum interest, siquis hanc, vel illam, tueatur & sequatur sententiam, totum nempe hoc discrimen (quod quantillum sit videre est) pendet ab accuratiore, vel scrupulosiore & morosiore, Epilogismo particulari annorum Regum Persarum, Macedonum & Assamonæorum ab Artaxerxe ad Christum usque, in quo trium aut quatuor annorum variatio inter tot, qui de iis scripse-

pserunt auctores & Historicos, nemini mira videri debet, multo minus in dubium vocare Angeli oraculum, aut nostram illius explicationem, aut eam postponere illis, qui aliud initium, aliúmque Hebdomadûm finem constituunt, vel fingunt potiùs.

Alii dimidiam hanc Septimanam intelligunt de tribus annis cum dimidio, quibus bellum à Romanis adversus Judæos gestum est, in cujus fine Templum & Jerosolyma eversa sunt. Sed durum nimis videtur dimidiam hanc Septimanam à reliquis divellere (& tanto hiatu, annorum 34, avellere) quarum pars illa esse videtur. Verùm dato hoc, etsi non concesso, manet hoc semper, septuaginta Septimanas terminari ab Angelo in Christi Passione. Porrò illud עַד הַמָּשִׁיחַ *usque ad Messiam*, non est accipiendum de Christi nativitate, sed de ejus Baptismo, tum enim propriè Jesus factus fuit *Christus*, hoc est, unctus per Spiritum in eum descendentem, túmque in munere suo Mediatorio propriè inauguratus est; distinguenda nempe est, non divellenda Christi Persona, ab ejus Munere. Vox *Christus*, sive *Unctus*, Munus ejus propriè denotat, non Personam nisi secundariò. In Christi conceptione & nativitate factus est quidem ille θεάνθρωπος, qualem oportebat esse Mediatorem nostrum, cùm priùs tantùm esset θεὸς, at nondum tamen erat tum factus CHRISTUS, hoc est, constitutus in munere suo Mediatorio, id quod propriè factum est in Baptismo.

Quod addit Angelus, תָּשׁוּב וְנִבְנְתָה *reædificeabitur platea & fossa*, non sunt ita accipienda, quasi in fine demum 69 Septimanarum sit reædificanda platea & fossa, hoc est, Jerosolymorum muri & munitio sint instaurandi, sed simpliciter, quòd in complexu illarum 69 Septimanarum, sit reædificanda Jerosolyma, cui reædificationi opponit deinde ejúsdem eversionem *per populum Ducis venturi* (vers. 26.) hoc est, per Romanos sub ductu Titi Vespasiani eorum Ducis seu Imperatoris. Ita ut prædicat hic Angelus ad Judæorum consolationem, Jerosolymam esse intra complexum septuaginta illarum Hebdomadarum, instaurandam, sed simul etiam innuat eam esse post earundem finem, evertendam atque diruendam per Romanos, nondum tum *rerum Dominos*. Frustra itaque videntur esse illi qui volunt reædificationem istam factam esse per spatium septem Septimanarum, sesque torquent & fatigant in assignandis quadraginta novem annis quos in illa reædificatione insumptos esse volunt, cùm simpliciter dicat Angelus ista esse instauranda intra complexum septem & sexaginta duarum (hoc est. sexaginta novem) Septimanarum. Quare quod sequitur vers. 26 *post Septimanas sexaginta duas exscindetur Christus*, non est ita accipiendum quasi ab exitu verbi ad Christum, Septimanæ sint duntaxat sexaginta duæ, sed repetendæ sunt & subaudiendæ septem Septimanæ, de quibus in antecedentibus dixit, *ab exitu verbi usque ad Messiam septimanæ sunt septem & septimanæ sexaginta duæ*, suntque illis conjungendæ, ut sensus sit, *Post septimanas septem & sexaginta duas* (hoc est 69.) *exscindetur Christus*.

Excisioni Christi Angelus subjicit eversionem Jerosolymorum, tanquam justam facinoris illius mercedem, *Urbem*, inquit, *sanctam perdet populus Ducis venturi*, eam, inquam, subjicit, tanquam quid separatum à Septimanis, nec conclusum in earum spatio seu complexu, sed tanquam quid consecuturum Septimanas illas, in quarum fine Christus est exscindendus. Eversionem illam dicit futuram *cum exundatione*, hoc est, fore ut Judæa tota veluti diluvio quodam inundetur Romanorum copiis & exercitibus, idque *usque ad finem belli*, quo *desolatio* Judææ & Jerosolymorum à Deo *decreta est*. *Ala* autem *abominabilis & devastans per quam consumptio fiet, & ita Dei effundetur* (seu, *stillabit*,) *in desolatum* Judæorum populum, videtur esse non tam Romanorum exercitus, quàm factio Zelotarum, qui Templi partem interiorem occupabant & tuebantur adversus Romanos, quique pertinaciâ suâ obstinatissimâ causa fuerunt eversionis Templi & Jerosolymorum, uti à nobis explicatum & demonstratum est in Spicilegio nostro ad Matth. 24. 15.

Sententia nostra de septuaginta Hebdomadibus inchoandis à septimo Artaxerxis Longimani anno ad Christi passionem (quòd nimirum inter utrumque terminum illum intercedunt anni præcisè 490.) præter superiora hinc rursus comprobatur. Orosius lib. 7. c. 3. Christum dicit natum esse A. U. C. 752, quod cum Tabula nostra convenit. Idem cap. 4. dicit Tiberium successisse Augusto anno Urbis conditæ 767. Ergo annus Tiberii 15, quo Christus baptizatus est, incidit in annum Urbis conditæ 781, & Christi passio in A. U. C. 785, quod planè cum Tabula nostra congruit. Idem lib. 3. cap. 16, initium Alexandri M. collocat in anno Urbis conditæ 426. Nos in Tabula nostra in A. U. C. 424. Discrimen duorum est duntaxat annorum. Arrianus lib. 7, ex Alex. M. diariis scribit Alexandrum mortuum esse Olymp. 114. Hieronymus in Danielem dicit mortuum esse Olymp. 113. sed mendum est, legendúmque 14. Josephus in Appionem: *Omnes*, inquit, *fatentur Alexandrum obiisse Olympiade centesimâ decimâ quartâ*. Id quod cum Tabula nostra convenit. Eusebius Artaxerxis Longimani initium attribuit anno primo Olympiadis 79. Id quod satis congruit cum Tabula nostra, quæ illud collocat in anno ultimo Olympiadis 78. Idem Eusebius Magorum cædem à Dario Hystaspide factam, & Darii initium conjicit in annum ultimum Olympiadis 64. Nos in Tabula nostra in annum primum Olymp. 65. Discrimen est unius duntaxat anni. Hieron. in Dan. cap. 9. scribit. *Alexandrum M. mortuum esse anno 236. regni Persarum quod cœperat primo anno Olympiadis 55, quo tempore Cyrus Babylonios superavit.* Cœpit sanè regnum Persarum anno primo Olympiadis 55, at non quo tempore Babylonios superavit, sed quando Cyrus primò regnare cœpit in Perside, post patris mortem. Id quod satis congruit cum Tabula nostra 13, in qua regni Cyri in Perside initium collocamus in anno tertio, vel secundo Olymp. 55.

His ita constitutis, si secundùm Eusebium Artax. Longimanus regnare cœpit anno primo Olympiadis 79. annus ejus septimus incidit in annum secundum Olympiadis 80, sive annum Iphiti 322, & Urbis conditæ 296, cùm Christus secundùm Orosium natus sit anno Urbis conditæ 752, ac proinde passus anno Urbis conditæ 785. Liquet ab anno sexto vel septimo Artaxerxis

xerxis Longimani ad Christum passum annos esse 489, vel 490. Si enim ex anno Urbis conditæ 785, quo Christus est passus, subducas annum Urbis conditæ 256, vel 295, in quem Artaxerxis Longimani annus septimus incidit, restant anni 489, vel 490. Ita demonstratur numerus annorum septuaginta Hebdomadum Danielis à septimo Artaxerxis Longimani anno ad Christum usque passum, & Tabula nostra sic confirmatur.

Atque in tota ista annorum serie à prima Judæorum Captivitate Babylonica sub Jechonia, ad ultimam usque per Romanos ad Titum Vespasianum observanda venit multiplex rerum, quæ eo temporis spatio Judæis contigerunt, per septenarium & septuagenarium numerum (qui in Scriptura sacer est) dispositio atque dispensatio, Sapientiæ Dei, qui omnia in numero, pondere & mensura facit, convenientissima. Eo enim temporis intervallo contigit Iudaico populo duplex Captivitas, seu calamitas & desolatio, utraque septuagenaria, duplex item liberatio atque instauratio, una pariter septuagenaria, altera verò annorum septies septuaginta, sive Hebdomadum septuaginta, denique liberationi opposita ruina & casus extremus Iudæorum: utrumque itidem per annos septuaginta, ac tandem liberationi temporali & carnali succedens & opposita liberatio spiritualis per Christum. Duplicis populi Iudaici Captivitatis, sive desolationis, prior inchoata tantùm fuit sub Iechonia, altera completa, & totalis sub Sedecia, utraque septuagenaria. Nam (uti antè probatum est) ab abducto in captivitatem Iechonia ad solutam captivitatem Babylonicam per Cyrum, anni sunt 70, juxta Ieremiæ prophetiam, & ab everso Templo sub Sedecia, usque ad ejus instaurationem per Darium Hystaspidem anni sunt itidem 70. Liberatio pariter & instauratio in integrum populi illius duplex etiam fuit, prior inchoata tantùm & semiplena atque imperfecta, per Cyrum ad Artaxerxem usque Longimanum, & hæc rursus septuagenaria, nam ab Edicto Cyri ad Artaxerxis Edictum anni sunt 70, vel ad summum 72. Altera plenior & perfectior, per Artaxerxem, politia enim civilis & Ecclesiastica, totúsque Dei cultus Legalis sub eo per Esdram & Nehemiam restituta sunt in integrum, atque hic Judæorum status non fuit duntaxat annorum 70, sed septuaginta Hebdomadum, sive septies septuaginta annorum. Hæc liberatio fuit tantùm temporalis, & populi carnalis Judaici, durante fœdere & œconomia Legali & Mosaica, cui succedit liberatio spiritualis animarum per Christum, in ejúsque morte, in fine septuaginta Hebdomadum à Daniele prædictarum, atque in fine Oeconomiæ Mosaicæ, & Ecclesiæ Judaicæ, quæ ubi definit, ibi incipit Christiana, ubi fœdus vetus & legale abrogatum est per Christi mortem, tum novum & Evangelicum inchoatum est per Apostolorum, die Pentecostes, prædicationem, quâ prima Ecclesiæ Christianæ fundamenta jacta sunt. Denique liberationi Iudæorum inchoatæ per Cyrum, quæ per gradus & paulatim facta & promota est per annos 70. ad Artaxerxem usque, opponitur eorundem casus & ruina, quæ paulatim & per gradus facta est, à Christo nato ad eversam per Romanos Ierosolymam, per annos itidem 70. Atq; ut à Cyri Edicto quo Iudæorum cœpit liberatio ad Darii Hystaspidis Edictum de instaurando Templo, quo liberatio illa, & Iudæorum status atque conditio in melius promota sunt, anni sunt decem, vel undecim; sic ab Herodis morte, & Christi nativitate, quum res Iudæorum, eórumque status cœpit collabascere, & ruere in deterius, donec Iudæa in provinciam redacta est, & sub jugum Romanorum missa, Archelao Herodis filio in exilium misso, anni sunt pariter decem vel undecim. Ac quomodo à Darii Edicto ad Artaxerxis Edictum nihil in Scriptura narratur memorabile de status & conditionis Judæorum in melius per annos 60 mutatione: Sic ex quo Judæa in provinciam ab Augusto redacta est, ad bellum illud, quo res eorum à Romanis penitus attritæ sunt, & eorum Respub. funditus eversa est, nihil memorabile occurrit, quod spectet status & conditionis eorum in deterius mutationem per annos pariter 60, quo tempore *desolatio à Deo decreta effusa est usque ad belli finem in desolatum* Judæorum populum, juxta Oraculi verba.

Cæterùm Tabulam nostram, atque in ea Historiæ seriem continuavimus ad eversam usque Jerosolymam, & ultimam Judæorum per Romanos Captivitatem factam anno à Christi nativitate septuagesimo, tum ad Historiæ sacræ illustrationem & Chronologiæ nostræ confirmationem, tum ad demonstrandum ultimum Judæorum casum & ruinam progressum habuisse à Christi nativitate per annos 70, quomodo eorum prima liberatio & instauratio à Cyro ad Artaxerxem Longimanum fuerat per annos pariter 70. Tum quia in Oraculo de septuaginta Septimanis mentio fit eversionis Ierosolymorum, ita ut quidam ista verba, *in medio septimana faciet cessare munus & sacrificium*, accipiant de tribus illis annis & dimidio, quibus duravit bellum Judaicum, quo tandem eversa est funditus Jerosolyma, ac tota Judæorum Respub. Denique quia Scaliger, & cum eo alii nonnulli septuaginta Hebdom. inchoant à Dario Notho, & deducunt ad eversam Jerosolymam, per annos 490. quot revera sunt à secundo Darii Nothi anno, ad septuagesimum à Christo nato annum, quo eversa est à Romanis Jerosolyma, uti ex hac nostra Tabula liquet, in qua secundus Darii Nothi annos est mundi annus 3682: annoa autem quo eversa est Jerosolyma, sive septuagesimus à Christo nato annus, est mundi 4172, à quo si deducas 3682, restant anni 490 intermedii.

Liber hic ad Historiæ sacræ & Chronologiæ nostræ tum illustrationem, tum confirmationem, ea subjicere, quæ Josephus ad calcem lib. 20. Ant. Judaicarum habet, ubi seriem Summorum Pontificum Judaicorum summatim describit, quibus subnectimus eam seriem, quam ipsi tum ex Scriptura, tum ex ipso Josepho contexuimus, quàm potuimus accuratè, ex quibus & ex hisce nostris Tabulis chronologicia licebit deprehendere varia Josephi in Breviculo isto admissa σφάλματα, quæ nos ad illius calcem annotamus. Sic ergo ille. Ab Aarone ad ultimum, qui tempore belli Judaici à Zelotis constitutus est, fuerunt summi Pontifices 83. Horum ab Aharone ad conditum à Salomone Templum, Tabernaculo ministrarunt 13, per annos 612. Inde ad Captivitatem Babylonicam & abductam Iosedecum fuerunt 18 Pontif. per annos 466. A soluta per Cyrum captivitate, & Jesu Iosedeci filio, ad regem usque Antiochum

Eu-

Eupatora fuerunt 15 Pontiſ. per ſnnos 413, cùm ſtatus Iudæorum eſſet popularis. Hic Antiochus Oniam cognomento Menelaum vitâ & Sacerdotio ſimul privavit, depulſóque à Sacerdotio ejus filio Iakimum (aliàs Alcimum) ſummum conſtituit Pontificem, natum quidem ex Aharonis progenie, at non ex eadem cum illo familia. Iakimus exacto in Pontificatu triennio, obit nemine ſucceſſore relicto, ac per ſeptem annos vacavit ſine Pontifice civitas. Tum Aſſamonæi excuſſo Seleucidarum jugo, regnum ſimul cum Sacerdotio tenuerunt à Ionatha Iudæ Machabæi fratre ad Herodem uſque magnum per annos 104, & menſes ſex, hoc ordine: Jonathas Pontificatum tenuit annos 7, Simon 8, Hyrcanus 31, Iudas ſive Ariſtobulus annum unum, Alexander Iannæus 27, Hyrcanus 9, Ariſtobulus annos 3, menſes 3. Huic à Pompeio ſubſtituitur præcedens Hyrcanus, qui depulſus ab Ariſtobulo fuerat. Hyrcanus iſte rurſus Sacerdotium cum principatu tenuit per annos 23. Cui ſuccedit Antigonus Ariſtobuli F. à Parthis regno & Sacerdotio reſtitutus per annos 3, qui ab Herode expugnatos vita, regno & Sacerdotio privatus eſt. Ab Herode ad Templi excidium fuerunt 28 ſummi Pontif. per annos 107, quorum nulli ex Aſſamonæorum familia & genere fuerunt, niſi unus Ariſtobulus Hyrcani à Parthis capti & Babylonem abducti nepos, & Mariamnes Herodis conjugis frater, ſed promiſcuè ex Sacerdotum etiam obſcuriſſimorum ordine & genere pro arbitrio eorum, penes quos rerum ſumma apud Iudæos erat, inſtituebantur & deſtituebantur, aut verò etiam datâ pecuniâ creabantur.

De horum omnium ſummorum Pontificum ſerie & ordine videantur tres ſequentes Tabulæ, quas ex Scriptura & Ioſepho ipſo conſtruximus quàm potuimus accuratè. Unde & ex præcedentibus Tabulis noſtris poterit quilibet facilè admiſſa à Ioſepho in hoc Breviaio σφάλματα animadvertere. Ac primò quidem quum ab Aarone ad ultimum, qui tempore belli Iudaici fuit, Pontifices numerat 83, liquet ex Tabulis ſequentibus 80, vel 81, fuiſſe duntaxar ſummos Pontifices, niſi quis illis adnumeret tum Uriam qui tempore Achazi fuit, tum Alcimum, qui ex genere Sacerdotali non fuit, ab Antiocho Epipbane conſtitutus. Ab Aarone autem ad conditum à Salomone Templum, ſive ad Hazariam, qui primus in Templo miniſtravit (eo non numerato) Sacerdotes fuerunt 14, non duntaxat 13, nempe Aharon, Phinees, Abiſchuah, Bukki, Huzzi, Zeraja, Merajoth, Amaria, Ahitub, Tſadoc & Ahimaas, ab Aharone per Phineez deſcendentes, tum Eli, Achimelech & Abjathar, ab Ithamare. Quod autem ait, Pontifices illos fuiſſe per annos 612, vero propè eſſe non poteſt, niſi 1. Reg. 6.1. pro 480 legatur 580, quomodo legendum eſſe docuimus ex Actor. 13.20; unde comprobatur ſententia noſtra, qua centum annos cenſemus addendos ſupra aliorum Chronologorum calculum ab Exodo ad conditum uſque à Salomone Templum. Porrò ex Tabulis noſtris liquet non 612, ſed duntaxat 591, aut 590. annos eſſe ab exſtructo Tabernaculo ad abſolutam Templi ædificationem, ejúſque dedicationem. Nam ab Exodo, ad cœptam Templi exſtructionem anni ſunt 580, quibus addendi ſunt anni 11, ad abſolutam eius ædificationem, Tabernaculum autem abſolutum fuit ſub finem anni primi poſt Exodum, uti liquet ex Num. 1. 9. & 9.1. & 10.11. A condito Templo ad captivitatem Babylonicam numerat Ioſephus Sacerdotes 18, per annos 466. At ex Tabula noſtra prima liquet fuiſſe duntaxat 12, nempe, Hazaria, Iohanan, Hazaria, Amaria, Ahitub, Merajoth, Tſadoc, Schallum, Hilkia, Hazaria, Setaia, Johatſadac, ſi modò Hazaria iſte ultimus, qui Hilkija ſubjicitur, diverſus eſt à ſequente Seraja, quod in notis noſtris non putamus eſſe ſtatuendum; ſi etiam Jehotſadac numerandus eſt inter eos, qui Captivitatem præceſſerunt, cùm Seraja ejus anteceſſor dicatur abductus Babylonem 2. Reg. 25. 18. Hi duo ſi è numero ſubducendi ſunt, reliqui erunt tantùm decem. Quin dato numerandos eſſe 12, atq; illis accenſendos & annumerandos eſſe tres alios (nempe Zachariam filium Jojadæ, Uriam ſub Achazo, & Iophoniam ſub Sedecia, quod non videtur eſſe faciendum ob cauſas in notis noſtris allatas) ſic erunt in univerſum duntaxar 15, non verò 18. uti vult Joſephus. Deinde ab abſoluto Templo ad idem ſub Sedecia everſum, anni ſunt duntaxar 416, non verò 466, abſolutum enim fuit Templum anno ab Exodo 591, everſum verò ſub Sedecia anno 1007, uti ex tabulis noſtris conſtat, aberrat itaque à vero calcolo Joſephus annis 50. A ſoluta per Cyrum captivitate, & Jeſu filio Joſedeci ad Antiochum Eupatora numerat Joſephus Pontifices 15, per annos 413. Ac revera totidem fuerunt Pontifices, excluſo ex eorum numero Alcimo, qui non fuit ex genere Sacerdotali, nec à Judæis agnitus pro Sacerdote, utpote qui patriam religionem ejeravit. At à ſoluta captivitate ad Jonathan, quem Joſephus vult Iakimo ſive Alcimo ſucceſſiſſe in Pontificatu, anni ſunt 436, non verò 413, uti ex Tabulis noſtris conſtat. Solutio enim captivitatis incidit in annum ab Exodo 1007, Jonathæ autem Principatus & Pontificatus in annum 1443. Quòd ſiquis annos numerare velit non ad Ionathæ, ſed ad Judæ Machabæi Pontificatum, decennio ante Ionathan, anni erunt 426. Itaque à verò calculo aberrat hîc Ioſephus annis 23, vel minimùm 13. A Ionatha ad Herodem numerat annos 104, quibus Aſſamonæi Pontificatum cum regno tenuerunt. At ſecundùm Tabulas noſtras anni ſunt 114. Nam Ionathæ Principatus incidit in annum ab Exodo 1444, Herodis verò initium in annum 1558. Sic error Ioſephi eſt annorum decem. In numero verò tum Pontificum, tum annorum qui fuerunt ab Herode ad ultimum Templi excidium, parum, aut nihil aberrat Ioſephus. Nam à nato Chriſto ad Templum everſum anni fuerunt revera 107. regnavit enim Herodes annos 37, ſub cujus finem natus eſt Chriſtus, à Chriſti autem nativitate ad excidium Templi & Ieroſolymorum anni ſunt 70. Pontifices autem fuerunt 28, ſi excludatur Phenazus ultimus, qui à Zelotis ſeditioſis ſub finem belli electus eſt; quíque propterea inter Pontifices non videtur numerandus. Sequuntur tres à nobis conſtructæ Tabulæ continentes ſeriem omnium Iudaicorum Pontificum ab Aarone ad ultimum, tempore excidii Ieroſolymorum per Titum Veſpaſianum.

Series summorum Pontificum, ab Aharone ad Jaddum, prout ea ex Scripturæ locorum collatione colligi potuit.

Anni quibus in Scriptura dicuntur regnasse. Reges Juda, ordine successionis collocati, sub quibus Sacerdotes notantur in Scriptura functi esse Sacerdotio, ut inde vera Sacerdotum nonnullorum series elici possit.

Anni	Reges Juda		Series Pontificum
			AHARON.
			α ELEAZAR, sub Josua vixit, ejus mors habetur *Jos. cap. ult. vers. ult.* — δ Ithamar. — Eli sub Samuele. — ε Phineez, Ophni. — Ichabod. *1. Sam. 4. 21.* — ς Ahitub. — η Achija, sub Saule. *1. Sam. 14. 3.* — Achimelech, à Saule cum 80 Sacerdotibus interfectus. *1. Sam. 22* — ι Abjathar à Salomone Sacerdotio depulsus. *1 Reg. 2. 26, 27.* — λ Achimelech, de quo *1. Chron. 24. v. 2, 6, 31.* ubi videm, Abiatharis filius, & sub Davide fuisse dicitur, ut & *2. Sam. 8. 17.* — κ Jonathan, ad Davidem missus. *2. Sam. 15. vers. 27, & 36.* cùm fugeret ab Absolomo,
		Isti sex nullibi commemorantur nisi *1. Chron. 6. 3 & Esdr. 7, 3.*	β Phineez. *Jos. 22. 13, 30.*
			γ Abischuah.
			Bukki.
			Huzi.
			Zeraja.
	Saul.		Merajoth.
			Amaria
			Ahitub.
40	David.		θ Tsadoc, sub David, *2. Sam. 8. 17.*
		Isti sex omittuntur *Esdr. 7. 3.*	κ Ahimaaz, post necem Absalomi, à Joabo ad Davidem missus *2. Sam 19. v. 19, & 23.*
40	Salomon.		
17	Roboam.		
			μ Hazaria.
3	Abijam.		
41	Afa.		ν Jochanan, qui & Jojada, tempore Ioasi, quem ab Athaliæ conjuratione servavit, regémqua ordinavit, & sub finem regni illius obiit, natus annos 131. *2. Reg. 5. & 2. Chron. 24. 19.*
25	Josaphat.		
8	Joram. 4.		
1	Achazia. 0.		
6	Athalia.		
40	Joas. 37.	Hoc ordine recensentur hi omnes, *1 Chron. 6. 3. & seqq.*	ο Hazaria tempore Oziæ. *2. Chron. 26. 17.* — π Zacharias, à Ioaso interfectus *2. Chron. 24. 21.*
30	Amatzia. 28.		
52	Hosias, sive Hazaria.		ρ Amaria, tempore Josaphati. *2. Chron. 19. 11.*
16	Jotham. 8.		σ Ahitub. — τ Merajoth. — υ Urias, tempore Achazi. *2. Reg. 16. 10.*
16	Achaz. 8.		
29	Ezechias. 27.		φ Tsadoc.
55	Manasses.		χ Schallum, qui & Meschullam dicitur. *1. Chron. 9. 11. & Nehem. 11. 11.*
2	Amon. 0.		ψ Hilkija, tempore Iosiæ, *2. Chron: 34. & 35. & 2. Reg. 22.*

31. Io-

31 Josias
0 Joachaz.
11 Jehojakim.
0 Jehojachin, sive Iechonias.
11 Sedecias.

Hazaria, } Ex collatione 1. *Chron.* 9. 11. & *Nehem.* 11. 11. videntur hi duo nonnisi unus idémque esse.
Seraja, abductus à Nabuchod. unà cum Sedecia Babylonem, 2. *Reg* 25. 18.

Sophonias, tempore Sedeciæ secundarius fuit Sacerdos. 2. *Reg.* 25. 18. & *Jer.* 29. 26.

Jehotsadac, sive Josedec, abductus etiam Babylonem. 1. *Chron.* 6. 15.

Esdras, qui rediit Jerosolymam sub Artaxerxe.

Jeschuah, sive Jesus, rediit à Captivitate sub Cyro.

Jojakim, cœpit (secundùm Joseph.) Sacerdotio fungi initiò Xerxis Pers. Regis.

Eliasib, Josepho dicitur Eliacim.

Hoc ordine sex isti collocantur, *Neh.* 12. 10.

Jojada, Josephus vocat eum Judam.

Jonathan, qui & Johanan. *Nehem.* 12. 22, 23.

Jesus à fratre Jonathane in ipso Templo inter jurgandum occisus.

Jadduah, sive Jaddus, ia est, qui Alexandro M. obviam processit, secundùm Josephum, eique Prophetiam Danielis ostendit, à quo propterea gens Judaica multis privilegiis & immunitatibus est donata.

Manasses, Nicaso filiam Sanballati Præpositi Samaritidis, ducit in uxorem, quam ob causam, cùm nollet eam repudiare, exclusus à Sacerdotio ad Socerum Sanballatum se confert, qui in ejus gratiam Templum in monte Garizim, Jerosolymitano simile, exstruit, in quo Samaritanis & Judæis apostatis & defectoribus sacra faciebat.

Notæ in antecedens Sacerdotum stemma, ad illius illustrationem & confirmationem.

α Cum 1 Chron. cap. 6, Aharonis soboles deducatur per Eleazarum ad Iehotsadacum, qui abductus fuit à Nabuchodon. captivos Babylonem, eo ordine quo hic collocantur, cúmque in ista serie multi in Scriptura dicantur functi summo Sacerdotio, nempe, Eleazar, Phineez, Tsadoc, Hazaria, Amoria, Hilkija, Seraja, cúmque Sacerdotium familiæ & soboli Phineazi datum sit à Deo quasi merces quædam zeli ipsius. Num. 25. 9. planum est omnes qui hic recensentur, & in hac serie collocantur, fuisse summos Sacerdotes, vel re & facto, vel jure saltem, utpote qui omnes ab Eleazaro & Phineazo lineâ rectâ genus ducunt. Non enim est verisimile auctorem libri Chronicorum, qui dicitur esse Esdras, cùm totus sit in genealogiis recensendis, omisisse summorum Sacerdotum ab Aharone per Eleazarum genealogiam. Atqui si hæc non est summorum Sacerdotum series, nullibi eam in tota Scriptura habemus; quod nullo modo sit verisimile.

β Phineazum, vivente patre Eleazaro, Sacerdotio functum esse ex eo liquet, quòd Ios. 22. 30. quum missus est ad Rubenitas vocatur Sacerdos. Verùm quamdiu eo sit functus, vix potest ex Scriptura certò colligi. Iudicum quidem cap. 20. 28. dicitur functus Sacerdotio, quum Israelitæ adversus Guibham & Benjaminitas pugnarunt. Sed difficile est historiæ illius tempus certò assignare. Nam etsi historia illa narretur post Samsonis historiam, illiúsque obitum, non videtur tamen eâ posterior, nam à terræ Chanaan κληρουχίᾳ (quo tempore Phineez jam Sacerdotio fungebatur, Ios. 22. 13) ad Samsonis obitum anni sunt ut minimum 410: non videtur autem verisimile Phineazum tamdiu vel vixisse, vel etiam Sacerdotio functum esse.

γ Etsi nullibi (nisi 1. Chron. 6. 3, & Esdr. 7, 3.) Scriptura commemoret sex istos sequentes Sacerdotes, videtur tamen omninò necessarium, ut omnes aut nonnulli saltem, eorum Sacerdotio functi fuerint ob rationem præcedente nota allatam. Eli qui primus post Phineazum legitur Sacerdotio functus, Samsoni immediatè in judicatura Israelis successit.

δ Eli ab Ithamare genus duxisse (non à Phineazo) liquet ex 1. Chron. 24, vers. 3, 6, 31. Quotus autem fuerit ab Ithamare non liquet in Scriptura. Cùm ergo Sacerdotium Phineazi posteris à Deo attributum sit, omninò dicendus est Eli invasisse supra eos Sacerdotium

contra Dei præscriptum,quod eò securius fecisse videtur,quòd cùm Judex populi esset,nemo eret,qui eum hac de re arguere,aut ei obsistere auderet. An eurem supra Amariam,an verò supra Merajoth munus illud occupaverit,incertum est,quamquam verisimilius videtur eum illud eripuisse Amariæ potiùs quàm Merajotho, tum propter 410.annos,qui sunt ab initio Phineazi ad initium Eli,quibus explendis vix sufficiunt quinque virorum istorum vitæ, nedum, ut quisque eorum annos 72,vel 80, eo munere sit functus; tum quia inter initium Eli,& initium Tsadoki non intercedunt nisi anni 80.quibus explendis abundè sufficiunt duorum virorum vitæ,nempe Ahitubi & Amariæ. Hinc autem liquet ab Eli ad Tsadocum nonnisi 80 annos intercedere,quia Eli judicavit Israelem annos 40, 1.Sam.4.18. Samuel autem & Saul simul rexerunt populum alios annos 40. Act.13.20,21. Jam autem Achimelech à Saule interfectus est,non diu ante obitum suum: Achimeleco autem suffectus à Saule videtur Tsadocus.

ε Isti duo Ophni & Phineez nonnisi vivente patre functi sunt Sacerdotio,ambo enim simul una eadémque die ante patris obitum à Philistæis in bello interfecti sunt. 1.Sam 4.1.

ζ Etsi nihil de istius Ahitubi Sacerdotio expressè in Scriptura legatur,tamen cùm ejus filius Achija sub initium regni Saulis legetur functus illo munere, 1.Sam. 14. 3. consentaneum omnnò videtur Ahitubum patrem ejus eodem munere defunctum esse spatio illo, quod intercessit inter patris sui Phineazi & avi sui Eli obitum,& Saulis regis exitium,quod intervallum,quantum fuerit,vix potest certò colligi. Iohavod autem cùm natus sit eo die,quo pater ejus Phineez periit,non videtur ob humilem ætatem functus Sacerdotio.

η Iste videtur fuisse primogenitus,nam primus legitur Sacerdotio functus initio regni Saulis. 1.Sam.14. 3. Achimelec autem nonnisi sub finem regni ejusdem Saulis commemoratur Sacerdos 1.Sam.21.

θ Post interfectum à Saule Achimelechum cum tota Eli sobole,cùm Abjathar unus ex ejus liberis profugisset ad Davidem,consentaneum videtur Sacerdotium è familia Eli ex Ithamari oriundi,ad Tsadocum à Phineazo ortum à Saule translatum fuisse,atque sic rediisse Sacerdotium ad Phineazi posteros,quibus illud fuerat ab Eli ereptum. Cúmque post Saulis mortem David regno potitus invenisset Tsadocum Sacerdotio fungentem,& quidem legitimè,ut qui à Phineazo rectâ lineâ descenderet, vellétque Abiathari gratificari,quòd se in exilio,quum Saul ipsum persequeretur,perpetuò comitatus esset, illum Tsadoco adjunxit sive secundarium Sacerdotem, sive fortè ita ut alternis uterque summus esset Sacerdos: unde est quòd sub Davide Tsadoc & Abiathar conjunguntur in Sacerdotio, 2.Sam 8.17.

ι Occiso patre Achimeleco à Saule ad Davidem fugit Abiathar,& cum eo in exilio perstitit,post Saulis mortem,à Davide Tsadoco in Sacerdotali munere adjunctus,toto regni Davidis tempore in eo munere permansit. Verùm cùm à partibus Adonijæ contra Salomonem steterit,à Salomone eo munere eam ob rem abdicatus est,uti videre est 1 Reg.2.16,27 Quod autem cap.4.4. ejusdem libri Abiathar cum Tsadoco rursus conjungitur,inde quidam putant Abiatharem à Salomone paulò pòst muneri Sacerdotali fuisse restitutum; sed nihil necesse est id statuere,potuit nempe Abiathar honoris tantùm causâ nominari cum Tsadoco,etsi non esset in eo loco & gradu,quo prius: non est enim insolens, ut quis prioris dignitatis nomen & titulum retineat,etiam postquam eam deposuit.

κ Isti quidem duo, Ahimaaz & Jonathan commemorantur in Scripturæ locis isthic annotatis. Omnino tamen verisimile videtur,Ahimaaz patri Sadoco successisse in Sacerdotio,de Jonathane idem dici non potest,siquidem pater ejus Abiatar submotus fuerat suo loco & munere.

λ 2.Sam.8.17. Achimelec filius Abjathar dicitur cum Tsadoco functus Sacerdotio sub Davide,qui locus mendi suspectus jure videri possit (et legendum esse *Abiathar filius Achimelec*) si non obstaret locus 1.Chron.24.2,6,31. nisi & hic pariter legendum sit, Abiathar filius Achimelec,ut uterque locus accipiendus sit de Abiathare filio,non verò patre Achimeleci.

μ 1.Reg.4.2. Hazaria filius Tsadoc dicitur Sacerdos sub Salomone,quod quidam intelligunt dictum de isto Hazaria. Sed pace eorum dixerim,videri mihi eos hac in parte hallucinari. Nam vers.4, Tsadoc & Abjathar dicuntur fuisse tum Sacerdotes. Quid? An nepos iste Hezaria supra & ante avum suum Tsadocum diceretur singulariter הַכֹּהֵן *Sacerdos*? non videtur. Quid ergo est? Nempe כֹּהֵן isthic non *Sacerdotem* significat,sed,uti sæpius alibi,adeóque vers.5. (ubi Zabud dicitur etiam כֹּהֵן) significat Aulicum,sive primarium Regis Officiarium,aut inter primarios,estque Hazarie iste filius Ahimaas,planè alius ab illo de quo 1. Reg.4.2. Porrò de hoc Sacerdote Hazaria filio Ahimaes intelligendum omnino videtur id,quod 1.Chron. 5.10.de sequente Hazarie filio Johanen dicitur; quod nempe exercuerit Sacerdotium in Templo à Selomone extructo: commodius enim de Templo recens exstructo,quàm de eo quale fuit sub Hosia rege,sub quo posterior iste Hazaris vixit. Cæterùm inter Hazariam istum & sequentem Johanan interponendus omnino videtur sequens Amaria,ut Amaria iste filius sit non posterioris istius Hazariæ,sed prioris illius,uti mox probabitur.

ν Johanan iste alibi non commemoratur quàm 1.Chron.6.vers.9.& 10.sed videtur omnino idem cum eo esse Jojade ille insignis pietate Sacerdos,de quo 2. Reg. 11. qui Joasum regem à conjuratione Athaliæ servavit,ita ut sub Josaphato post Amariam cæperit fungi Sacerdotio,usque ad exitum propè regni Joas,per annos circiter 50.aut verò 60.

ξ Iste est qui Hoziæ regi thurificare volenti obstitit,prout id narratur 2.Chron.26.17. Neque enim potest id convenire antecedenti Hazariæ, nam Hoziæ tempus nimis remotum est a tempore prioris Hezariæ, qui sub Salomone Sacerdotium in Templo exercuit. Jam enim modò à nobis observatum fuit, id quod 1. Chron.6.10. dicitur de hoc Hazaria,quod Sacerdotium exercuerit in Templo à Salomone extructo,magis esse intelligendum de priori Hazaria,qui inter eos,qui non in Tabernaculo,sed in Templo solo Salomonico ministrarunt,omnium primus fuit. Nam Tsadoc ejus avus, & Ahimaaz pater ipsius,vel etiam Abiathar & Achimelec,

lec, qui ante eum ministrarunt in Templo Salomonico, prius in Tabernaculo ministraverunt. Sunt qui illud dictum 1. Chron. 6. 10. intelligant de posterioris illius Hazariæ facto, quum Hoziæ regi restitit. Sed durum plane videtur verbis tam generalibus factum tam singulare designari.

π An Zacharias Jojadæ filius post patris obitum summus fuerit Sacerdos Scriptura non dicit, commemorat duntaxat eum fuisse à Joaso interfectum, quum ab eo de idololatria spiritu prophetico afflatus increparetur. Quòd si summus Sacerdos fuisset, primò nihil opus fuisset spiritu prophetico ad Joasum increpandum, potuisset enim & debuisset id facere pro munere Sacerdotali, quo fungebatur, quomodo Hazaria prius Hosiæ thurificanti obstiterat. Secundò non est probabile voluisse Ioasum tantum facinus in summi Sacerdotis persona intra Templum ipsum patrare, fuisset enim id immanius multò ipso Saulis facto, qui Achimelecum cùm 80 Sacerdoribus extra Tabernaculum interfecerat. Itaque videtur potiùs Zacharias fuisse unus ex minoribus Jojadæ filiis, qui tacente & dissimulante forte atque connivente ad Ioasi idololatriam fratre Hazaria natu majore, afflatus spiritu prophetico Joasum graviter increpuit. Quod Zachariæ factum Rex cum principibus potuit aliqua cum specie apud populum calumniari, quasi id fuerit non ab afflatu divino, sed à juvenili temeritate atque audacia, vel etiam petulantia, atque eo nomine populum in eum concitare.

ϱ 2. Chron. 9. 11. Ameria dicitur fuisse summus Sacerdos & caput magni Synedrii tempore regis Josaphati. Cùm autem præcedens Hazaria Hoziæ regi sub finem regni ejus restiterit, cúmque Iosaphati mors primùm Hoziæ annum præcesserit annis ut minimum 78, planum est Amariam istum vel non eum esse qui Josaphati tempore fuit summus Sacerdos, vel non esse, præcedentis Hazariæ filium; an enim filius ante patrem in Sacerdotio fuerit annis pæne centum? Cùm itaque in hac summorum Sacerdorum linea & stemmate nullus alius Amaria occurrat, qui tempore Josaphati Sacerdotio fungi potuerit (nam prior Amaria Merajothi filius, & Ahitubi pater, non potuit Iosaphati tempore vixisse,) nihil videtur magis consentaneum, quàm si dicamus istum Amariam non esse posterioris istius Hazariæ (qui Hoziæ restitit,) sed prioris qui sub Salomone fuit, filium. Sic enim potuerit sub Iosaphato Sacerdotium exercere. Itaque gemina admittenda videtur Metathesis in loco 1. Chron. 6 9, 10, 11, 12. ut nempe sic legantur versiculi isti, *Ahimaas genuit Hazariam (iste est, qui* primus *Sacerdotium exercuit in domo quam extruxit Salomon Jerosolymis:) Hazaria autem genuit Amariam, Amaria genuit Johanan, Johanan genuit Hazariam, Hazaria genuit Ahitubum. Ahitub genuit Tsadocum*. Hac facili Metathesi admissa solvuntur nodi inexplicabiles, qui oriuntur ex serie ista horum Sacerdotum; quæ est 1. Chr. 6. v. 9, 10, 11. Sunt qui Amariam illum, qui sub Iosaphato fuit, dicant non fuisse Amariam illum posteriorem, neque etiam priorem illum Merajothi filium (videtur enim neutrum istorum potuisse sub Josaphato Sacerdotio fungi: si posterior iste statuatur Hazariæ, qui regi Hoziæ restitit, filius, & Ahitubi pater: sed fuisse alium quendam Amariam ab Ithamare oriundum. Sed quis credat pium regem Iosaphatum constituisse summum Sacerdotem & caput Synedrii aliquem ex Eli & Ithamari posteris, cùm paulò antè à Salomone Eli familia in Abiatharis persona à summo Sacerdotio fuerit exclusa, munúsque illud ad Tsadoci posteros translatum. Omnino ergo Amaria ille, qui sub Josaphato fuit, est iste Amaria, sed qui prioris, non posterioris Hazariæ fuit filius.

σ Ahitubum istum Hazariæ non nepotem, sed filium fuisse ex antecedente nota liquet. Cæterùm horum trium sequentium, nempe Ahitubi, Tsadoci & Schallum alibi non fit mentio, nisi isthic 1. Chron. 6. 11, 12, 13, & Nehem. 11. 11. nec ulibi commemorantur functi Sacerdotio. Est tamen omnino verisimile eos munere illo functos fuisse sub regibus Iothamo, Achazo, Ezechia & Manasse, ad Hilkijam usque Sacerdotem, qui 2. Chron. 34, & 35 dicitur Sacerdotio functus initio regni Iosiæ. Ita Hazaria functus fuerit Sacerdotio sub Hozia, Ahitub sub Iothamo, Urias (excluso Merajotho) sub Achazo, Tsadoc sub Ezechia, Schallum denique sub Manasse, Hilkija etiam forte sub eodem Manasse cœperit eo munere defungi.

τ Nehem. 11. 11. inter Ahitubum & Tsadocum interponitur Merajoth, qui omittitur 1. Chron. 6. 12. Atque hæc fortè reddi potest causa hujus omissionis; quòd scilicet impius rex Achaz istum Merajothum Sacerdotio submoverit, & Uriam in ejus locum substituerit, quòd illum repugnare, istum verò favere & assentari profanæ suæ idololatriæ sciret. Quia ergo Merajoth iste ab Achazo officio submotus Sacerdotio summo non est functus, ideo forte in serie & catalogo summorum Sacerdotum non est 1 Chron. 6. collocatus.

υ Urias iste sive ex Eli & Ithamare, sive ex Phineazo oriundus fuerit, sed in secundo ordine, videtur ab Achazo idololatra in Merajothi locum & munus substitutus, ut hoc beneficio devinctum & obsequentem idolomaniæ suæ haberet istum Uriam.

φ De hoc Tsadoco alibi nulla fit mentio. Videtur autem sub Ezechia rege functus Sacerdotio (expulso & dejecto impio Uria) & patri Merajotho successisse, atque in eo munere fortè perdurasse etiam sub Manasse.

χ Schallum ille, sive Meschullam alibi non commemoratur. Verisimile est tamen (ex superiore nota σ) eum sub Manasse fuisse Sacerdotem.

ψ Hilkijam pium fuisse Sacerdotem lique ex Historia 2. Reg. 22. & 2 Chron. 34. 35. & fortasse Iosiam regem, octennem, quum cœpit regnare, instituit in pietate, eique fuit auctor instaurandi Dei cultum collapsum sub Manasse & Amon impiis regibus.

ω Inter Sacerdotes, qui instauratis à Nehemia Hierosolymis illic habitarunt, numeratur Seraja Neh. 11. 11. vel Hazaria Esd. 9; 11. filius Hilkijæ F. Meschullam, F. Tsadæ, F. Merajorb, F. Ahitub Præfecti domui Dei. Unde videri posset Serajam illum vel Hazariam esse istum, qui hic in stemmate isto collocatur. At fieri id non potest: nam qui posset Seraja, qui sub Sedecia fuit Sacerdos, vivere adhuc tum, quum muri Ierosolymitani à Nehemia sunt instaurati, cùm inter Sedeciæ casum, & murorum Ierosol. instaurationem, ut minimùm anni fint 155, si dicamus Ierosolymam instauratam anno 20 Artaxerxis Longimani; aut anni 215, si secundùm Sca-

 lig.

lig. & alios, statuetur Jerosolymorum instauratio facta anno 20. Artaxerxis Mnemonis. Deinde qui sit ut Seraja seu Hazaria ille collocetur, & nominetur post Iodahiam F. Iejarib, & post Iakin Sacerdores. Certè si esset ille Seraja pater Iehotsadac, & avus Ieschuæ, non ita collocaretur tertio aut quarto loco post duos vel tres gregarios Sacerdotes, quos ætate, dignitate, & omni modo longè anteibat. Quid ergo est? Nempe Seraja ille non is est, qui summus Sacerdos fuit tempore Sedeciæ, sed aliquis ex ejus posteris, qui eodem fuit nomine, ille nempe fortè, cujus fit mentio Nehem. 10. 2, qui fœdus à populo cum Deo initum tertius sigillo suo confirmavit post Nehemiam & Sedeciam.

1

Ex Josephi libb. de Antiq. Judæorum.

Series & Stemma Pontificum Judæorum, à Jaddo, sive Jadduach (qui Alexandro M. obviam processit) usque ad Assamonæos, & ab Assamonæis usque ad Herodem Regem, sub quo Dominus noster Jesus Christus, summus Ecclesiæ Pontifex, natus est.

Jaddus, qui Alexando M. obviam processit, in Scriptura Jadduah appellatur.

4
Manasses, post Eleazari ex fratre Nepotis obitum Sacerdorio functus.

1
Onias primus, post Jaddum patrem Pontifex factus.

3
Eleazarus, qui ob impuberem Oniæ secundi ex fratre Simone nepotis ætatem, Sacerdorio functus est. Is est (secundùm Josephum) ad quem Prolomæus Philadelphus scripsit, ut ad se mitteret sacra Biblia in Græcam linguam convertenda.

2
Simon cognomine Justus, post patrem Oniam Sacerdorio functus filium impuberem reliquit.

5
Onias secundus post patrui Eleazari & Manassis obitum Sacerdotio functus est. Qui cùm avarissimus esset, & tributum modicum 20 Talentorum, Regibus Ægypti pendi solitum solvere negligeret, gravissimè ea de causa Ptolemæum Euergerem offendit, qui missa legatione Judæis internecionem minatus est, sed ejus ira à Josepho delinita est redemptis ab eo totius Syriæ & Judææ vectigalibus.

Tobias.

Josephus, ingeniosus adolescens, qui cùm in Prolomæi Euergeris gratiam venisset, Syriæ & Judææ vectigalia omnia ab eo redemit, eaque tenuit per annos 22, quorum triburorum nomine duplo plus reddebat Prolemæo quàm priùs ex iis solitus esset ab aliis triburorum redemproris accipere. Mulris beneficiis totam genrem suam per illud tempus affecit, & ex ea triburorum redemptione in immensum ditatus est.

Solymius.

6
Simon secundus Oniæ patri in Sacerdotio succedit.

Hyrcanus ingeniosissimus & munificentissimus juvenis, Prolemæo Euergeri & Cleoparræ ejus conjugi carissimus.

7
Onias tertius, ad quem scripsit Arius Lacædemoniorum Rex epistolam illam quæ habetur in lib. Machabæorum.

Onias quartus, ubi vidit patruum Menelaum ab Antiocho Euparore necatum, & Sacerdotium ab eo ad Alcimum translarum, ipse ad Ptolemæum Philometorem se confert in Ægyptum, à quo impetrat potestatem condendi Templum Jerosolymitano simile in Heliopolitana Præfectura.

8
Jesus post fratris Oniæ morrem, ob impuberem filii ejus ætatem, ab Antiocho Epiphane Pontifex constitutus Jason vocari voluit. Sed mox infensus ei Antiochus, cùm Sacerdotium Menelao fratri ejus obrulisset, Jesus excitata populi adversus fratrem seditione eum expulit.

9
Menelaus, priùs Onias dictus, fratrum minimus, Pontificarum fratri Jesu ademprum ab Antiocho Epiphane accepit. Sed mox excitata adversus eum populi seditione, pulsus à fratre cogitur ad Antiochum fugere, à quo, patriâ lege relictâ, facultatem cum suis sequacibus accepit ab eo vivendi secundùm ritus Græcorum, primúsque Gymnasium Hierosolymis exstruxit. Post decennium in Pontificatu exactum, ab Antiocho Euparore abdicatur, & Beroæ Syriæ necarur.

Simon

Simon
|
Johannes
|
Matathias

Alcimus sive Jakimus, qui de genere Sacerdotali nullo modo fuit, post interfectum Menelaum ab Antiocho Eupatore, Pontificatum accepit, quo per quadriennium functus est. Isti defuncto successit Judas Machabæus.

2
Jonathas, postquam per quadriennium vacasset Sacerdotium, illud à Pseudo-Alexandro oblatum accepit, atque unà cum principatu tenuit per quadriennium, dolo à Tryphone occisus.

3
Simon post fratris Jonathæ mortem Pontificatum & Principatum simul per annos octo tenuit, insidiis Ptolomæi generi sui in convivio interfectus.

1
Judas Machabæus à populo in Pontificem electus, primus Assamonæorum, cui Sacerdotium cum principatu populus detulit, per triennium post Alcimi mortem functus est Sacerdotio. Eo mortuo vacat Pontificatus per quadriennium.

4
Johannes Hyrcanus post patris Simonis cædem contra Ptolemæum Simonis generum à populo exceptus Principatum & Pontificatum simul tenuit per annos 30. Vixit felicissimè non rex modò & Sacerdos, verùm etiam Propheta. Deus enim eum alloquio suo non semel dignatus est, multáque prædixit.

5
Salome = Judas sive Aristobulus post Hyrcani patris mortem annum unum duntaxat regnum tenuit, & Pontificatum sanguinis vomitu (divina eum persequente vindicta ob cæsum fratrem Antigonum) extinctus. Primus Assamonæorum diadema regium capiti circumposuit.

6
Alexander annos 27 regnum cum Sacerdotio tenuit, Judæis exosus qui sæpius bellum ei intulerunt, totiésque ab eo victi sunt, tandem quartana febre ex intemperantia o[illegible]extinctus est. = Alexandra post mariti mortem regnum per 9. annos administravit, Sacerdotio interim collato in filium Hyrcanum.

7
Hyrcanus post patris Alexandri mortem, interim dum mater Alexandra regnum administrat, ipse per annos 9 Pontificatum tenuit. Post matris autem mortem à fratre Aristobulo cogitur vitam privatam vivere per annos 3, menses 3, quibus Aristobulus regnum & Sacerdotium simul tenuit. Ubi verò à Pompeio captus & vinctus Romam missus est Aristobulus, ipse rursum regno tum Sacerdotio restitutus est, quæ ipse tenuit per annos 23. Deinde à Parthis captus auribus truncatus & Babylonem abductus est. Unde aliquot pòst annis ab Herode specie benevolentiæ revocatus & à Parthis dimissus, mox ab eo clam interficitur, cùm mortuo Antonio ad Augustum ipse properaret.

8
Aristobulus fratre Hyrcano natu minor, sed ingenio & animo longè superior, post matris obitum fratre armis superato, cogit eum regno & Sacerdotio se abdicare, quæ ipse simul tenuit per annos tres, & menses tres. Quibus exactis à Pompeio ad Hyrcani preces superatur, & captis Jerosolymis vinctus cum tota familia Romam mittitur.

Alexandra = Alexander cùm Romam unàcum patre à Pompeio abduceretur, in itinere fugâ se subducit, res novas in Judæa adversus Hyrcanum molitus à Gabinio Pompeii legato vincitur, rursus rebellans ab eodem Gabinio superatur, paulo post Pompeii jussu à Scipione securi percutitur.

9
Antigonus à Ptolemæo Mennæo Calchidis tyranno accitus & in tutelam susceptus apud Cæsarem Hyrcanum & Antipatrum Herodis patrem accusans spe sua excidit. Sed mox Parthorum, qui Syriam supra Romanos occupaverant, ope Hyrcanum oppugnat Jerosolymis, captum auribus truncat ut esset Sacerdotio inhabilis, Parthisque abducendum Babylonem tradit. Ipse per triennium & menses sex regno & sacerdotio potitur, quibus exactis ab Herode Jerosolymis obsessus, captus vinctus ad Antonium missus, móxque ab eo Herodis suasu interfectus.

Herodes M. Rex Judæorum à senatu ad Antonii postulationem declaratus post debellatum per triennium Antigonum, creat Pontificem Ananelum obscuri generis Sacerdotem, Babylone accersitum, olim sibi notum & familiarem, sed mox ob indignationem socrûs suæ Alexandræ, & Mariammes conjugis ea de causa conceptam, eo abdicato substituitur ei Aristobulus, qui ultimus Assamonæorum fuit, quo extincto sacerdotium iterum est Ananelo traditum, ac deinceps Pontificatus ad arbitrium Herodis, ejúsque posterorum vel Romanorum, modò huic, modò illi, etiam pretio interdum collatus est. = Mariamme Alexandri & Alexandræ filia, Herodi vehementissimè dilecta, ab eo impetravit, ut Aristobulus frater crearetur Pontifex.

10
Aristobulus adolescens annorum 17, formâ eximius, ab Herode in gratiam uxoris suæ Mariammes Pontifex constitutus, anno uno functus est Sacerdotio, sed mox ab Herode ex suspicione dolo necatur. Ultimus ex Assamonæis, qui gessit Pontificatum.

Series

Series summorum Pontificum Judaicorum, ex quo ab Herode ereptum est Assamonæis regnum cum sacerdotio, ad excidium usque Templi & Jerosolymorum per Titum Vespasianum. Ex Josephi libb de Antiq. Jud.

POst arte & dolo necatum Aristobulum, ultimum ex Assamonæorum genere summum Pontificem, Herodes, ejúsq; filius Archelaus, adeóque & Romani, postquam Iudæa est in provinciam redacta, Pontificatum contulerunt in quoslibet ex Sacerdotum numero & genere, licèt alioqui obscuros, quos ipsi pro arbitrio & libitu instituebant & destituebant. Horum primus fuit

1. Ananelus ab Herode Babylone accersitus, olim ipsi notus & familiaris, cui postea ab eodem substitutus fuit

2. Jesus Phabeti filius, cui deinde Sacerdotium abrogavit, & successor ei datus est

3. Simon Boethi Alexandrini filius (vel potius Boethus ipse, quo cum filius ejus Simon videtur Sacerdotium exercuisse.) Hujus Simonis aliam Mariammen formosissimam cùm vellet ducere in uxorem Herodes, patri Simoni vel avo Boetho, Pontificatum contulit. Hanc cùm postea ob insidias ipsi ab ea structas necasset Herodes, Simoni patri Sacerdotium abrogavit, eique suffectus est

4. Matthias Theophili Hierosolymitani F. Iste paucis ante Herodis mortem mensibus privatus est ab eo Sacerdotio, eique substitutus

5. Ioazarus Boethi filius Mariammes conjugis Herodis patruus, cui Archelaus ab Augusto in regno confirmatus abrogat Pontificatum, eique substituitur

6. Eleazarus Ioazari frater. Eidem mox idem abrogat Sacerdotium, & viventi substituitur

7. Jesus Siæ F. Iste deinde videtur omnino sub Archelai finem depulsus Sacerdotio, & in Pontificatu restitutus

8. Ioazarus ille prior. Nam cùm post Archelai exilium & religationem, ab Augusto missus esset in Iudæam Quirinus, qui censum ageret, & Archelai bona divenderet, persuadente Joazaro Pontifice (inquit Josephus) populus tandem acquievit illi descriptioni ac censui. Mox seditione populi contra eum excitatâ, Quirinus eum privavit Sacerdotio, atque ei suffectus est

9. Ananus Sethi F. cui non multo post à Valerio Grato Iudææ (à Tiberio misso) Præside Pontificatus est ademptus, eique suffectus

10. Ismael Fabi F. quo mox destituto, substituitur

11. Eleazarus Anani Pontificis F. Elapso anno dignitatem huic adimit, sufficitúrque

12. Simon Camithi F. qui annum similiter in hac dignitate egit, quo exacto successor ei datur

13. Josephus cognomento Cajaphas (ille sub quo Christus est passus, Annæ, hoc est Anani illius præcedentis, gener, ut habet historia Evangelica.) Is à Vitellio sub finem regni Tiberii privatus est Sacerdotio, eique subrogatus

14. Jonathas Anani Pontificis filius, cui paulo pòst idem Vitellius, quum ad bellum Arabicum proficisceretur, paulò ante Tiberii mortem Pontificatum ademit, eique suffectus est

15. Theophilus Jonathæ frater, huic Agrippa M. quum Româ post Caligulæ cædem venisset, initio regni Claudii, Pontificatum abrogat, eique sufficitur

16. Simon cognomento Canthara Boethi F. qui jam antè vivente Herode functus fuerat illâ dignitate unà cum patre. Huic mox Pontificatum abrogat Agrippa, & successor ei datus est

17. Matthias Anani Pontificis F. & Jonathæ frater, cui deinde cùm idem Agrippa Pontificatum ademisset, suffectus est ei

18. Elionæus Cithæi F Huic etiam videtur ademptus Pontificatus, eique subrogatus est

19. Simon Canthara. At post Agrippæ M. mortem, Herodes Calchidis Rex Agrippæ frater impetratâ à Claudio potestate in Templum & sacrum ærarium, hoc Simone in ordinem redacto, suffectus est ei

20. Josephus Canei sive Camydis F. quem idem Herodes mox privavit illâ dignitate, eique substitutus

21. Ananias Nebedæi F. Iste à Numidio Quadrato Syriæ Præside missus est Romam unà cum Cumano Iudææ Procuratore, redditurus Claudio rationem seditionis cujus accusabatur circa decimum Principatus Claudii annum. Abrogatus videtur ei ea de causa Pontificatus, eique substitutus

22. Ionathas, quem Felix Procurator Judææ, cùm odio prosequeretur, curavit per sicarios interfici, eique subrogatus est

23. Ismael Fabei F. Iste Romam ivit ad Neronem cum decem Judæorum legatis, postulaturus ut paries quidam (quem Festus Procurator volebat dirui) in Templo exstructus, ad arcendum ne quis ex Regia, quid in Templo fieret, prospicere posset, maneret incolumis. Romæ detentus est tanquam obses, quo intellecto ei à Festo subrogatus est

24. Josephus cognomento Cabi, Simonis quondam Pontificis F. cui Herodes Agrippas post Festi mortem, ademit Pontificatum, estque illi substitutus

25. Ananus Anani quondam Pontificis F. Is sectâ Sadducæus statim atque Pontificatum adeptus est, Jacobum Domini nostri Jesu Christi fratrem securi percussit, improbantibus id factum plerisque Iudæis: qua de causa tertio post adeptum Pontificatum mense, abrogatum est ei Sacerdotium ab Herode Agrippa, illique substitutus

26. Jesus Damnæi filius, cui cùm idem Herodes ademisset Pontificatum, successor datus est

27. Jesus Gamalielis F. Huic cùm abrogasset etiam Pontificatum, successor datus est

26. Matthias Theophili F. sub quo Iudaicum bellum initium habuit, anno Principatus Neronis duodecimo. Huic deinde à seditiosis Zelotis (belli tempore) suffectus vel oppositus est

29. Phanazus; ultimus Pontificum Ierosolymis in Templo Sacerdotio functus est.

FINIS CHRONOLOGIÆ SACRÆ.

De

PONDERIBUS ET PRETIIS VETERUM NUMMORUM, EORUMQUE cum recentioribus Collatione,

Liber Unus.

Authore EDOVARDO BREREVVOOD, olim in Collegio *Greſſamenſi* LONDINI *Aſtronomiæ* Profeſſore.

INDEX.

DE PONDERIBUS ET PRETIIS VETERUM NUMMORUM.

ID quod Romani dixerunt 1°. Monetam, quod nota aliqua impreſſa certi moneret pretii, & 2°. Pecuniam, quod * Pecudis imagine olim ſignaretur: 3°. Nummus etiam appellatur, origine ut videtur a Græcis, ὅτι ὐ φύσει ἀλλὰ νόμῳ ἐςὶ, quod b *Ariſtoteles* de Græco vocabulo νόμισμα dixit: Nam & eo nomine Græcis, à lege, qua inſtituitur, & χρῆμα ab uſu, nuncupatur.

* *Plin. lib. 33. cap. 3. Plutarch. in Publicola.* a *Pollux l. 9. c. de Talent.* b *Ariſt. l. Ethic. 5. cap. 8.*

Cap. I.

De Nummis Argenteis propriis Judæorum.

DE veterum itaque Nummorum ponderibus & poteſtate dicturus, incipiam à nummis Hebræorum: illi verò nullum habuerunt proprium ex argento, præter Siclum & ejus partes.

Shekel, שקל altera facie vaſculum oſtendit, quo Manna ſervabatur in Sanctuario, cum hac perigraphe, *Shekel Iſraelis*: altera virgam *Aaronis* afflorescentem, cum inſcriptione, Jeruſalem Sancta. Quæ ſanè ante captivitatem Babylonicam, antiquis Hebræis literis, quas Samaritanas nunc vocant, expreſſa fuit: poſt eam verò, Hebræis novis, id eſt, Aſſyriis ſeu Chaldæis. Characteres enim, qui nunc ſunt in Hebræorum uſu, atque jam diu fuerunt ab *Eſra* temporibus, Aſſyriorum fuiſſe, * Judæi ipſi haud diffitentur. Porrò, pondus Sicli exquiſitè ſemuncia fuit; id eſt, drachmarum 4. ut a *Joſephus, Hieronymus, Heſychius* prodiderunt, & b alii viri

docti experientia facta deprehenderunt. Licèt autem Septuaginta Interpretes שקל sæpe reddunt *δίδραχμον*, ut *Genes.23.15.Exod.21.32.Levit.27.3,4,5,6,7,&c.* Non tamen cum respectu ad drachmam Atticam, sed Hebræam, vel Alexandrinam, illi sunt intelligendi: Etenim cùm Interpretes ipsi Hebræi essent, & libros sacros Alexandriæ Græcè converterent, omnino credibile est, aut ad regionis suæ, aut ad Alexandriæ pondera eos respexisse. Drachma autem Hebræa etiámque Alexandrina Atticæ dupla fuit: Nam Talentum Alexandrinum 12000, drachmas Atticas continebat authore *Varrone*, quantum etiam & Hebræum fuit: Omne autem Talentum continere 6000. drachmas ejus loci proprias, cujus talentum esse dicitur, [d] *Pollux & Suida* prodiderunt: Proinde didrachmum pondere Hebræo vel Alexandrino, tetradrachmum fuit Attico. Siclus itaque Israelitarum Atheniensium Stateri omnino par fuit, eáque causa interdum *Symmacho*, plerúmque Aquilæ, *στατὴρ* Græcè redditur: valet proinde *Shekel* de nostro. 2 s. 6 d. [illegible] *idest* שקל ישראל [illegible] *id est* ירושלים הקודשה. * *In Tract. Sanhedrin.cap.2. Abraham de Balmis, in* אברם מכנה *cap.1.&c.* a *Joseph. lib 3. Antiq. cap.9. Hieron. in Comment. ad cap.4. Ezechiel. & ad 17. Matthai. Hesych. in vocab, σίκλος.* b *R. Mos. Gerund. ad fin. expos. Pentateuchi. Ar. Montan lib. de Mens. sacris Tract. de Siclo. Masius ad cap.7. Josua. Anton. August. Dial.2. de Num. Antiq. &c.* c *Varro l.4. de Ling. Latina.* d *Pollux l.9. Onomastic. c. de Talento. Suid. in dictione τάλαντον.*

Dimidius Siclus, מצית *seu* בקע השקל, cujus mentio *Exod.* 30.13, & 15. & *cap.*38.26. Tributum à viris singulis Tabernaculo & Templo pensitatum, idque annuatim, ut 1. *Chron.24.v.6*, & 9. manifestum est. & post Templum dirutum, Capitolio Romano ex decreto *Vespasiani*, ut [a] *Josephus* meminit. Qui etiam Siclus Regius & Publicus dictus fuit, de quo 2. *Sam.24.26.* Ibi enim pro ducentis siclis Regii ponderis, Septuaginta centum siclos reddiderunt, Intellige scilicet centum siclos Sanctuarii. De quo [b] *Epiphanius* est etiam capiendus, *Siclus* inquit est quarta pars unciæ. Et ubi 1. *lib. Mach. 10.41. Demetrius* remittit Iudæis 5000. siclos. [c] *Josephus* pro iis posuit 10000 drachmas. Ponderabat itaque drachmas duas, Attico didrachmo par. Et valuit de nostro 1s. 3.

[a] *Joseph. de Bell. Judaic. lib.7. cap.26.* [b] *Epiphan. lib. de ponderib.* [c] *Joseph. lib.13. Antiq. cap.5.*

Trians Sicli, שלישית השקל, id est tertia ejus pars, cujus mentio *Nehemia* 10.32. Annuum tributum, Templo secundo ab Hebræis civili decreto exhibitum Valuit de nostro 10d.

Quadrans Sicli, etiam Hebræis in usu fuit, ut manifestum est è *lib. 1. Sam.9.8.* Chaldæus זוזא vertit, quod nomen *Syrus* etiam *Luca* 15.8. reddit pro *δραχμή* Et quidem tantum, scilicet drachmam: [a] R. *Elias* in Tishbi. & [b] R. *Kimhi* zuzam esse definiunt. (Ducentis zuzim determinatur victus annuus honestus homini pauperi (è nostro id est 6.li.58.) quantum qui habet, si mendicet, excommunicationem incurrit apud Judæos ut est in * Talmud) Quadrans ergo Sicli, drachmæ Atticæ, Denarióque Romano par est. Valétque nostri 7 d.ob.

[a] *R. Elias in Rad.* זוז & דבר [b] *R. Dav. Kimhi ad Ezechiel 45.12. & 1 Sam.9.* * *L. de Misnaoth Tract. de Angulo: cap.8.*

גרה *Gerah*, est vigesima Sicli pars. ut est in Exod. 30.13. Levit.27.25. Ezech.45.12.&c. Id est, quinta pars drachmæ, ut non satis accuratè interpretes pro *Gherah* obolum reddant, cùm Obolus drachmæ pars sexta sit. *Chaldæus* semper מעא exponit. De nostro valet 1 d.ob.

אגורה *Agorah*, 1.Sam.2.36. Idem quod *Gherah*. Nam & eisdem nominibus *Chaldæus* & *Græcus* utramque dictionem reddunt, Ille מעא, hic ὄβολον, & Hebræi omnes sic existimant, Valet nostri 1d.ob.

כסף *Keseph*, id est, argentum, cùm Nummum designat, ut sæpe in sacris libris, Genes.20.16.& 23.16. & 43.21. & 2. Sam. 18.11. & 12.&c. Siclum denotat. Chaldæus enim סלעא reddit, quo nomine & שקל reddere solet. (Et Septuaginta in loco allato *Samuelis σίκλον* convertunt.) Ejusdem præterea ponderis esse dictum Chaldæum Nummum *Silga*, & Hebræum *Shekel*, * Hebræi ipsi authores sunt. Valet proinde *Keseph* de nostro, 2 s.6d.

* *R Nathan in Aruc. R. Elias in Tishbi. Dav. de Pomis in Lexico.*

קשיטה *Keshitah*, cujus ter in sacris mentio, Gen. 33.19. Jos.24.31. Job.42.11. Nummus fuit Agni imagine signatus, indéque *Keshitah*, id est, agnus, appellatus, ut à pecude pecunia. Verus hic Nummus Chaldæorum aut Arabum proprius videtur fuisse, è circumstantiis locorum, in quibus fit ejus mentio. Idem autem erat Arabibus quod Iudæis *Megha*, id est, *Gherah*, ut [a] *Rab. Hakiva* ex itinere suo Arabico retulit: Idémque *R. Levi Ben Gerson in Pentateuchum* ex *Rabbinis* statuit, Valuit proinde de nostro, 1d.ob. [a] *Apud R. Dav. Kimhi in Radicib. & R. Solom. in com. ad 33. Gen.*

De Nummis Novi Testamenti.

Ἀργύριον, *Argenteus*, cum Nummum significet Judaicum, ut Matth.26.15. idémque sonet quod *Keseph*, ex Iudæorum usu Siclum denotat: ut rectè *Eusebius* transcripserit, *l.4. Dem. Evangelic.* τριάκοντα στατῆρας quod *Matthaus* τριάκοντα ἀργύρια dixerat: Proinde valet nostri. 2s.6d.

At Ἀργύριον, *Argenteus*, Act.19.16. ubi de Nummis Græcis sermo est, drachmam Atticam valet: Græci enim pecuniarum summas numerabant drachmis, ut Judæi siclis, & Romani sestertiis, *Ephesus* autem (cujus argentei illi erant) Græca civitas fuit, Atheniensium Colonia, ut *Strabo lib.14.* & *Pausanias in Achaicis* authores. Valuit proinde ille argenteus, nostri. 7d.ob.

Δραχμή. *Drachma*, Luc.15.8, & 9. Quadrantem sicli, aut denarium Romanum designat, utei que enim drachmum ponderabat: valet ergo nostri 7d.ob.

Δίδραχμον. *Didrachmum*. Matth.17.24. significat semisiclum, quem ex divino præcepto Exod.30.13. Viri singuli inter Judæos plusquam annos 20. nati, templo pendebant. Non autem designare illic tributum Romanum, manifestum est; Quia id Romanis nummis pensitatum fuit, ut ex Matth.22.17, & 19, & 21. Illi autem Nummos denariis majores (qui scilicet essent

in

in vulgari usu) non percusserunt. Quod autem Christus de Regibus terræ loquitur, id exempli causa inducit, quòd ipse Dei filius non magis Templo Dei tributum deberet, quam Regibus eorum filii. Valuit autem didrachmum. 1s.3d.

Στατὴρ *Stater*, Matth. 17.27. Denotat Græco nomine siclum Hebræorum, stateri Attico pondere omnino æqualem. Nam duo didrachma continebat, cum pro tributo *Christi* & *Petri* solveretur. Proinde valuit, 2s.6d.

De Nummis externis, qui in Judæorum usu.

Δηνάριον *Denarius*, ut in Matth. 18.22. & 22.19, *&c.* Isque planè Romanus, ut manifestum est è posteriori loco *Matthæi* citato *vers.* 21. quoniam Cæsaris imaginem ostendebat. Quartam partem *Silgha*, id est, Sicli valuit, ut † Hebræi etiam docent, & proinde drachmam ponderabat. Valebàtque nostri 7d.ob.

† *Lib. Misnaioth. Tract. de decima secunda. c. 2. Et Tract. de Chetuboth. c. 5.*

Cap. II.

De Nummis æreis, quorum in Sacris Libris fit mentio.

Horum tantum Nummorum ex argento sacri libri meminerunt. Licet autem certum sit, Judæos etiam ex ære percussos proprios nummos habuisse, iisdem plane figuris & characteribus signatos, quibus argentei, ut *Antonius Augustinus Dialog. 2. de Num. Antiquis* prodidit. Nulla tamen eorum in historiis superest memoria, verùm omnes quorum in sacris fit mentio (ut videtur) sunt externi. Illi vero sunt

Ἀσσάριον *Assarius*, Matth. 10.29. אסר Hebræis recentioribus. Qui, si pars esset Nonagesima sexta *Silgha*, id est, Sicli, ut Hebræi definiunt in † *Misnaioth*, valeret q[a] c. Sin vero Assis semisse sit, ut cum [a] *Agricola* ex *Varrone*, mihi etiam videtur ex [b] *Cleopatra*, cui Assarius drachmas duas pendet, cum eo tempore, longéque ante, Asses essent semunciales ex lege *Papyria*, valebat de nostro q[a]. q.

† *Tract. de Gittim c. 5. parag. Et tract. de Nezikim. c. 8. par.* ח. *Agricol. lib. 2. de ponderib. externis.* [b] *Cleopatr. in Cosmet.*

Κοδράντης *Quadrans.* Matth. 5. 26. Marc. 12.42. Si quarta pars oboli sit, valet *q.c.* ([a] *Hesychius* quadrantem interpretatur quartam partem *Follis.*) Quod si quartam Assis partem denotat, ut magis videtur, (Nam alios quadrantes nemo rei nummariæ peritus observavit apud Romanos.) Dimidium erit Assarii, drachmámque ponderabit, valuitque proinde nostri. q. c.

[a] *Hesych. in vocab.* Κοδράντης: *In quantum sit collige ex recentioribus Nummis Græcorum.*

Λεπτὸν. *Minutum*, Luc. 21.2. Marc. 12.42. Dimidium est quadrantis, e duo enim *Lepta* seu Minuta quadrantem efficiunt, ut ille *Marci* locus declarat, idémque [t] *Suida* & *Hesychius*. Minutum proinde semidrachmam ponderabat, valebàtque Denarii Romani partem octuagesimam, ut Quadrans quadragesimam, Assarius vigesimam. Valuitque de nostro c. $\frac{1}{4}$

[e] *Unde* שמינא *id est, Octava, redditur à Syro utroque in loco.* [t] *Uterque in Voc.* Κοδράντης.

Cap. III.

De Nummis Aureis, qui in usu Judæorum.

Aureorum autem Nummorum in Libris Sacris quatuor opinor tantum nomina. זהב Zahab, שקל זהב Siclus Auri, Adarcon, & Drakmon. Quorum duo priores tantum ad nummos Hebræorum proprios videntur pertinuisse. Zahab enim 2. Reg. 5. 5. & 2. Chr. 9.16. &c. pro Nummo meminit. Sicli aurei autem 1. Chron. 21.25. utrumque autem nomen ubi Nummum designat, Aureum didrachmum ut videtur significat. Namque & Stateres aureos Persarum, Græcorum, Romanorum aliarumque celebrium gentium observo ex antiquitate, tantum fere ponderasse. Et præterea ea aureorum summa, quæ 1. Reg. 10.17. tres auri Minæ esse dicitur, refertur 2. Chron. 9.16. esse trecenti Aurei. † Minas enim omnium gentium, singulas 100. earum drachmas continere notum est, quod autem drachmale est pondere Hebræo, didrachmum esse pondere Attico, supra comprobavi. Licet autem Chaldæus, 2. Reg. 5 5. Zahab 6000. tot millia דינרין id est, denarios reddit, quod scilicet essent denariorum pondere, non tamen de argenteorum denariorum pondere, sed aureorum Paraphrastem intelligo: Aureos enim Romanorum, etiam Denarios fuisse ab iis appellatos, (quòd scilicet easdem plane imagines ostenderent, & magnitudine non multum dissiderent) è [a] *Plinio* & aliis clare elicimus. [b] *R. Levi Ben Gerson* autem, nomina זהב & זהוב, cum ad Nummorum rationem indicandam adhibentur, siclorum pondus significare statuit. Id quod de siclis vulgaribus, non siclis Sanctuarii intelligendum est. Licet enim ubi numerus ponderis innuitur, videtur siclos denotare integros, ut Judic. 8.26, ubi Septuaginta 1700. Zahab, tot siclos reddunt; ubi tamen numerus Nummorum designatur, exhibet semper didrachmas aureas. Aureus ergo Hebræorum, vulgari eorum siclo argenteo pondere æqualis, drachmas duas Atticas pendebat. Et proinde pro ea proportione auri ad argentum, quæ apud nos viget, scilicet duodecupla, valuit de nostro, 15s.

† *Vide Nummos Græcos in* μνᾶ. [a] *Plin. l. 33. c. 3. Didymus apud Priscian. lib. de Ponderib.* [b] *Comment. ad 8. Judic. cap. 26.*

Duo autem alia aurearum Monetarum nomina in Veteri Testamento sunt אדרכון & דרכמון Adarcon & Drakmon. Illud Ezræ 8. 17. & 1. Chron. 29.7. Hoc Esræ 2.69, & Nehem. 7.70, 71, 72. Uterque Nummus Hebræis externus fuit (ut nomina ipsa satis indicant, quorum neutrum est Hebrææ originis) & Persicus, ut videtur: uterque etiam ejusdem ponderis, cum utrúmque Græci Interpretes δραχμὴν convertant, quod tamen, ut dixi, cum respectu ad pondera Alexandrina, aut Hebræa, intelligendum est, quæ Atticorum ponderum ejusdem appellationis dupla sunt. Drakmon autem nomen ponderis videtur esse: Adarcon autem, (si conjectura mea non fallit) nomen Principis innuit, & Daricum Persarum Aureum notat: Nam & *Darius Hystaspis* filius tunc regnavit, cùm hi nummi aurei *Ezra* tempore oblati dicuntur in Templi structuram, & ab illo *Dario* procusos fuisse aureos optimos, [a] *Herodotus* memoriæ prodidit. Qui vel eam ob causam *Darici* dicebantur;

bantur, vel, testante [b] *Plutarcho*, quod in altera parte *Darii* imagine signarentur. Licet autem nomen Adarcon semel ante legatur in rerum vetustiorum historia, scilicet 1. Chron. 29. 7. Tamen, cum † *Ezra* ejus etiam libri author extiterit, potuit quidem ille rei veteri recentius nomen externum imponere, quod scilicet nummum ejusdem plane ponderis designaret; Eo autem magis mihi videtur nomen *Adarcon Darcon* notare, quòd prima litera א ablata *Daricum* fere sonat. [c] א autem in dictionis initio, sæpe præter radicem est Chaldæis, & vel servit loco ה apud Hebræos, vel etiam præpositionis vicem obtinet, *juxta, secundum*, vel tale quid denotantis. Unde in loco *Chronicorum*, principes tot *Adarconim* obtulisse, innuere videtur, tot dedisse aureos, qui essent pondere *Daricorum*. *Adarcon*, ergo & *Drakmon* ut vernaculus Hebræorum aureus, valet de nummis nostris. 15 s. *Herodot. in Melpomene.*

[a] *Plutarch. in Artaxerxe.* [b] *Vide Abulens. in Præfat. lib. Chron. Quæst. 5.* [c] *Vide Guidon. Fabric. in Gram. Chaldæa & Angel. Canin. in Institut. ling. Syriac.*

Cap. IV.

De Summis Nummorum Hebrais.

Dixi de nummorum generibus, quorum in sacris Libris ulla mentio. De eorum summis dicam proximè, quarum duæ apud Hebræos celebrantur. Illæ sunt.

מנה seu מנה Auri, *Maneh* μνᾶν Græci dicunt, Latina Minam. Mina vero Hebræa, Auri quidem, continet 100. drachmas pro pondere Hebræo (id est 200, Atticas) pro communi gentium ritu: valetque nostri 75 li.

At Argenti Mina (vetus) apud Hebræos 60 siclos complectitur, ut Ezechiel 45, 12. id est 240 drachmas Atticas, sive ut *Josephus* ait eodem sensu, libras Argenti duas cum dimidia: Et proinde valet de nostro 7 li. 10 s.

Joseph. lib. 14 Antiquit. c. 12.

Quod vero ab Hebræis. *Lib.* † *Misnaioth*, Mina (Nova) denarios seu drachmas 100 (intellige Atticas) continere dicitur, accipiendum est de recentiori ejus nominis instituto, & ex Græcorum aliarumque gentium commerciis inter Hebræos valuisse. Eaque Mina valuit nostri 3 li. 2 s. 6 d.

† *Tract. de Angulo. c. 8. parag.* ח & ט.

ככר (Argenti) *Talentum Hebræorum* continet pondere 3000 siclos, ut observanti evidens est è 38. Exod. 25, 26. Nam pro sexcentis millibus virorum, tot semisicli oblati, faciunt millia siclorum, qui eo loco talenta centum conficere dicuntur. Ergo 3000. sicli ad Talentum pertinuerunt: Continet proinde 12000 drachmas Atticas, Atticique Talenti duplum existit. Ponderatque ut etiam *Epiphanius lib. de Ponderib.* observat, Libras 125. Valet proinde talentum Hebræum in Argento, de nummis nostris 375 li.

Auri vero Talentum Hebraicum, servatâ in pretio auri ad argentum proportione duodecuplâ, quæ nunc ubique fere viget, valet de nostro 4500 li.

Cap. V.

De Præcipuis quibusdam Nummorum summis, quarum in Libris sacris Mentio.

Dixi de nummis, qui apud Hebræos fuerint in usu. Quorum præcipuas quasdam collectiones, in historiis sacris celebratas, proximè, per nummos ponderaque nostra, exercitii causa, declarabo.

Mulcta Domino præscripta fuit apud Judæos 30 siclorum, cujus bos alterius servum occiderat Exod. 21. 22. De nostro id valuit 3 li. 15 s.

Akan 200. Argenti siclos fatetur sacrilegio à se surreptos; Jos. 7. 21. Id facit de nostro 25 li.

Abraham emit agrum ab *Ephron* in sepulturam pro 400 siclis argenti Gen. 23. 15. Id fuit de nostro 50 li.

Ghakan præter argentum prædictum, suffuratus est laminam auream 50 siclorum, id est pondere 50 siclorum Jos. 7. 21. Id valuit de nostro, 75 li.

David ab *Ornan Jebusæo* aream, altari exstruendo, emit 50 siclis, 2. Sam. 24. 24. Id fuit nostri, 6 li. 5 s.

At libro *Chronicorum* 21. 25. id dicitur fecisse 600 auri siclis, qui servatâ proportione auri ad argentum duodecupla, cum didrachmi fuerint, efficiunt, 450 li.

Contradictionem obiter tollo. Nam in *Samuele* mentio fit tantùm areæ Altari exstruendo; cujus pretium 50 siclorum. In Chronicis autem locus etiam areæ memoratur, id est, locus areæ adjacens, templo erigendo à *Davide* comparatus, id est, totus Mons *Moriah*: ut manifestum est ex collatione 2. Chron. c. 3. v. 1. Eventu enim edoctus inter sacrificia *David* locum esse acceptum Deo, postquam emisset aream, emit etiam 600 auri siclis, totum locum adjacentem, qui ad Ornan pertinuit.

Ferrum hastæ *Goliathi* ponderabat 600 siclos 1. Sam. 17. 7. Observa autem siclum in sacris si absolute ponatur ubicunque nomen ponderis est, semper denotare unciam dimidiam. Ponderabat ergo id ferrum *Libras* 25.

Ejus loricæ pondus fuit 5000 siclorum, *ibidem*. Ponderabat itaque *Libras* 208 & 4. *Uncias*.

Tonsurâ annua capillitii *Absalomi* ducentos siclos Regii ponderis pendebat: 2. *Sam.* 14. 26. Is autem Sicli Sanctuarii dimidium fuit: ponderabat ergo *Libras* 4. & 2. *Uncias*.

Argentei 30 proditoris Judæ stipendium, Matth. 26, 15. sicli, ut dixi, erant, valuerunt de nostro 3. li 15 s.

Denarii 300 unguenti æstimatio à *Magdalena* in *Christi* caput effusi, *Juda* scandalum, Joan. 12. 5. valuerunt de nostro 9 li. 7 s. 6 d.

Sumptus Auri in Tabernaculi structuram oblati fuit 29 Talentorum, & 730 siclorum, Exod. 37. 24. Id de nostro erat 131595 li.

Sumptus Argenti pro eodem opere, 100 talentorum & 1775 siclorum. *Ibid. v.* 25. Id facit de nostro 37721 li. 17 6.

Hiram Salomoni in Templi opera misit 120 Auri talenta, 1 Reg. 9. 14. Id de nostro nummo valuit, 540000 li.

Quantum etiam Auri Regina *Sheba*, *Salomoni*

co

loco honorarii retulisse dicitur, 1. Reg. 10. 10.

Ex *Ophir* allata *Salomoni*, Auri talenta 420. 1. Reg. 9. 28. Id fuit 1890000 li.

David reliquisse dicitur *Salomoni* pro Templi fabrica Auri talenta 100000. 1. Chron. 22. 4. Immensa summa de nostro 450000000 li.

Præterea, argenti pro eodem opere 1000000 talenta. *Ibidem* id facit de nostro 375000000 li.

Porro, de suo peculio eum in usum consecravit 300 Auri talenta. Id de nostro 1. Chron. 29. 4. 1350000 li.

Et Argenti 70000 talenta, *Ibid.* Id reddit de nostro 2625000 li.

Oblatio Principum *Davidis* in ejusdem Templi structuram fuit Auri talenta 5000 & 10000 *Adarconum*, 1 Chron. 29. 7. Id de nostro 22507500 li.

Et argenti 10000 Talenta, *ibid.* quod de nostro valuit 3750000 li.

Reditus annus *Salomonis*, præter negotiationis & aromatum proventus & principum honoraria, fuit 666. Auri Talenta, 2. Chron. 9. 13. Id de nostro facit 2997000 li.

Tributum *Hezechiæ* impositum à Rege Assyriæ 300 talenta argenti & 30 auri; 2. Reg. 18. 4. De nostro fuit 247500 li.

A Principibus familiarum quibusdam in secundi Templi ædificationem auri *Drakmonim* 61000 collati sunt, Esræ 2. 69. Id fuit 45750 li.

Argenti autem Minæ 5000. *ibidem.* Id conficiebat nostri 31250 li.

Cap. VI.

Consideratio. De Auri & Argenti Numero à Davide *relicto* Salomoni, *pro Templi fabrica.*

Dixi diligenter de antiquis Hebræorum nummis quorum in sacris scriptis superest memoria, eorumque ponderibus & potestate. Cruciat me tamen nonnihil ille unus sacræ historiæ locus. 1. Chron. 22. 14. de ingenti numero talentorum auri & argenti, relicto à *Davide Salomoni* pro Templi structura. Nam omnes omnium Monarcharum thesauros & opulentiam longè superat, quorum ulla in historiis mentio, si acervos Sardanapali, secum unà flammis traditos solum excipiamus. Porro, neque modus ullus *Davidis*, qui à prædecessoribus suis thesauros nullos acceperat, acervandi tam immensos cumulos, quantos ex vastissimis imperiis, nullus unquam vel rapacissimus principum Romanorum, Græcorum, Persarum corraserat. Neque profectò tantam auri argentique immensitatem, illud opus postulabat. Quin potius, si ex solido argento fuissent integri templi parietes & pavimenta; Si ex auro solido tectum integrum, & præter interiorem parietum cælaturam, omne quodcunque interius supellectile ejus fuisset conflatum: illi tamen acervi pro opere & operariis non sufficissent abundè tantum, verùm longè superâssent. Consideravi enim quàm potui diligentissimè Templi dimensiones, & eum ea auri & argenti mole in solidam massam conflata, comparavi, & calculis subductis, hanc supra illam multum excrevisse reperii. Verum & ex paupertate sua. *David* ipse dicit, hæc se consecrasse Deo, quasi afflictionum suarum & bellorum reliquias, quibus graviter vexatus & haustus fuerat. At hæc paupertas omnem opulentissimorum regum affluentiam quantum superat? Proinde necessario dicendum videtur, aut aliud eo loci denotare Hebræam vocem ככר quàm *talentum*, vel aliam esse posse Talenti notationem, præter eam, quam ex *Mosis* historia supra elicui. Et quidem [a] ככר significare massam aliquam planam & pressam, tortæ instar aut placentæ (qua forma aurum & argentum servari in Principum thesauris consuevit) certum est, cùm nomen ipsum *planitiem* significet ex origine, qua vocis ejus acceptione, de illa *Davidis* summa nihil certi constabit. Præterea, & nominis Talenti variam fuisse apud Antiquos notionem, & interdum exiguam aliquam summam designasse, ex veterum scriptis facile elicio. *Eupolemus* apud [b] *Eusebium*, in sumptu Templi numerando, talentum siclum denotare prodidit, id est, drachmas 4. *Pollux* in libro de rerum vocabulis ad Commodum scripto, Talentum argenti quidem, 60. Minis; at Talentum Auri, 3. Aureos Atticos, id est 6 drachmas constituit. Quin parvum aliquid fuisse antiquitus auri talentum, *Homerus* etiam *Iliad. lib.* 23. non obscurè indicat; In quo certantibus ad tumulum *Patrocli*, inter res non magni pretii, scilicet, captivam fœminam, equam prægnantem, lebetem, & phialam æream, duo auri talenta, & quidem quarto loco, scilicet post lebetem, exhibentur in præmium. Denique cum Talentum [c] Siculum, Neapolitanum, Rheginum, tam exiguum pondus notarit, illud drachmas 6. istud 3. hoc ½ drachmæ, potuit fortasse idem nomen, & Hebræis interdum, exiguam summam aliquam designare.

[a] *R. Montan lib. de Mens. sacr. c. de Chicar. Et Lexicographi Hebræi.* [b] *Euseb. de præpar. Evang. l. 9. c. 4. Poll. l. 9. Onomastic. c. de Talent. & l. 4. c. 24.* [c] *Pollux l. 9. Onomastic. & Varro l. 4. de Ling. Latina.*

Cap. VII.

De Veteribus Græcorum & Exterorum Nummis. Primò de Argenteis & æreis.

Δραχμὴ, [& * Ἀργύριον *Alexarcho apud Athenæum. l. 3.*] *Drachma Attica* (quo fere pondere Pharmacopolæ hodie utuntur) pro omnium Nummorum Græcorum mensura nobis erit. Nummus Atheniensis fuit, signatus * imagine lucernæ inextinctæ, *Minervæ* apud Athenienses sacræ, cujus in *Strabone lib.* 9 & *Pausania in Attic.* mentio, cum inscriptione, Δραχμή. Octava unciæ pars est, ejusdem ponderis ut *Plinius l. 21, c. ult.* author est cum Denario Romano. Valuit de nostro 7d. ob.

* *Imaginem vide in Anton. August. Dial. 1. de Antiquis Num.*

Στατὴρ seu τετράδραχμον. Stater, quod & *Tetradrachmum*, in altera facie *Minervæ* caput, (qua causa παρθένος & κόρη sæpe appellatus est) in altera, Noctuam ostendebat: erat 4 drachmarum nummus; ut * *Cleopatra*, *Epiphanius*, *Hieronymus*, *Hesychius*, & alii authores sunt. Quin & duobus didrachmis censeri *Staterem* manifestum est ex 17 *Matthæi*, si quis versum 24 cum 27 conferat. Valuit nostri 2 s. 6 d. * *Cleop.*

in Cosm. Epiphan. l. de Ponderib Hieron. adc. 4 Ezechiel. Hesych. in Voc. σατήρ.

Βῦς *seu* διδραχμον. *Didrachmum*, quod & *Bos Athenienſibus* nuncuparus, quod [a] bovis imaginem habuit impreſſum. Nummus ille primo cuſus à *Theseo* fuit, ut [b] *Plutarchus* meminit, ſive in memoriam Tauri *Marathonii* quem occiderat, ſive in laboris exemplum. *Stateris* dimidium fuit, duas continens drachmas; valuit noſtri 1 s. 3 d. [a] *Pollux. l 9.* [b] *Plutarch. in Theseo,*

Τριδράχμον, *Tridrachmum*, 3 drachmas complexum, de noſtro valuit 1 s. 10 d. ob.

Ὀβολός. *Obolus Atticus*, quaſi ὀβελός, id eſt, veru, [a] quòd oblongus in mucronem deſinebat, vel quod obeliſci imaginem præ ſe ferebat, *Photio* Patriarcha authore. Pars ſexta fuit drachmæ Atticæ, ut præter [b] *Suidam*, [c] *Xenophon*, [d] *Cleopatra*, [e] *Plinius* prodiderunt: Valuit de noſtro 1 d. q[a]

[a] *Agricol. l. 1. de prat. Metal. & Monet.* [b] *Suid. in δραχμή* [c] *Xenoph in Vectigal* [d] *Cleopatr in Cosmet.* [e] *Plin. l. 21. c. ult. & Galen. de Compoſ. Pharm. ſec. Locos lib. 6. cap. 1.*

Ἡμιωβόλιον. [a] *Semiobolus*, minimus è nummis Argenteis Græcorum, Valuit noſtri ob. q. [a] *Pollux l. 9.*

Διώβολον. *Diobolus*, Altera parte *Jovis* faciem oſtendebat, altera Noctuam, Tertia pars drachmæ, Valuit è noſtro 2 d. ob.

[a] *Pollux. loc. allegat. Suid. in Διώβολ. Pollux l. 9 c. de Talent.*

Τριώβολον *seu* ἡμιδράχμιον. [a] *Triobolus*, dimidium drachmæ fuit. Proinde valuit de noſtro 3 d. ob. q[a].

[a] *Pollux. loc. allegat. Suid. loc. alleg.*

Τετρώβολον. [a] *Tetrobolus*, altera parte *Jovis* faciem oſtendit, altera duas Noctuas, $\frac{2}{3}$ drachmæ continebat, valebatque noſtri 5 d. [a] *Pollux. ibid.*

Dixi de argenteis Atticis Verùm & nummorum aliarum partium Græciæ exigua aliqua memoria ſupereſt. Illi autem ſunt

Drachma Aeginea, quæ continet 10 Obolos Atticos Authore *Polluce loc. allato.* unde & craſſa ab Athenienſibus appellata eſt. Valebat noſtri 1 s. ob.

Obolus Aeginaeus, pars ſexta *Aeginaea* drachmæ, *Pollux. l. 4. Onomaſtic. c. 24.* Valebat noſtri 2 d. c. & $\frac{1}{4}$.

Triobolus Aeginaeus, drachmæ Æginææ dimidium. *Xenophon. lib. 5. Rer. Graecar.* Noſtri valuit 6 d. q[a].

Stater Corinthius 10 obolos Æginæos continet. *Pollux l. 4. Onomaſtic. c. 24. & lib 9. cap. alleg.* & proxime valuit 1 s. 8 d. ob q[a].

Stater Macedonius, ut quoa Reges Macedoniæ, & ſucceſſores *Alexandri* etiam in Aſia percuſſerunt, drachmas quatuor ponderat, cum 2 obolis, & 2 ſiliquis. Proinde valet proxime noſtri 2 s. 9 d. q[a]. & $\frac{2}{3}$ q.

De Argenteis Nummis Aſiaticis.

Σίγλος & σίγλον. *Siglus*, Nummus argenteus *Sardianus* & *Perſicus*, valet obolos Atticos 7. & $\frac{1}{2}$ ut *Xenophon lib. 1. Exped. Cyri* author eſt, id eſt, noſtri 9 d. q[a]. q. at *Heſychius in* σίγλον. obolos Atticos 8 ut 4. ſcrupula ponderet, & proinde valeat noſtri 10 d.

Κιστοφόρος *Ciſtophorus*, Nummus etiam Aſiaticus, ob imaginem gerentia ciſtam quam oſtendebat, ſic appellatus, *Victoriato* Romano major parte $\frac{1}{15}$, cum quatuor mille Denarii efficiant 7500. *Ciſtophoros*, ut *Pompeius Feſtus* in voce, *Euboicum Talentum* prodidit: quod ſi cum reſpectu ad denarium recentiorem, qui drachmam ponderabat intelligendum ſit, valuit noſtri 4 d. At ſi pro Denario veteri & legitimo, qui Conſulum tempore cudebatur (ut magis videtur,) valuit proximè, ſed exiguum plus, 4 d. ob. c.

Δανάκη. Δάνακη. Δανάη. [a] *Danaces*, *Charontis* portorium ſcilicet pro trajectu ad inferos, quem nummum ea cauſa Barbari in ora mortuorum imponebant. Datos enim fuiſſe mortuis obolos *Lucianus in Charonte.* *Ariſtophanes*, [b] *Suida*, & alii authores ſunt. Unde & nummus funebris dictus eſt *Callimacho*, & *Plutarcho.* Itaque ſi obolus fuit, ut à *Luciano* dicitur, (cui tamen æneus eſt) valuit noſtri 1 d. q[a]. quod ſi ejuſdem ponderis fuit cum eo quod *Aanich* [c] Græcis, & [d] Arabicis ſcriptoribus appellatur, 8 tantum grana, id eſt, $\frac{2}{3}$ oboli pendebat, & proinde valuit noſtri ob. q[a]. & $\frac{2}{3}$ q.

[a] *Suid. in δανάκη. Pollux. l. 9. cui nummus Perſicus exiſtimatur eſſe.* [b] *Suid. loc. allegat. Heſych. in Δανάη.* [c] *Cleopa. in Coſmeticis.* [d] *Avicen. lib. 5. ſum. 2. tract. 8.*

De Nummis areis Graecorum.

Aereolum, ſexta para oboli Attici fuit, ut *Suida* cum [a] aliia Author eſt, (licet *Cleopatra* & *Polluci* pars ſit octava) unciæ æris pondus habuit, ut ex [b] *Polluce* èlicitur: duoque argenti grana valuit. Unde duorum granorum pondus medicis Chalcus nominatur. Cum itaque ſextam partem oboli Attici valuit, Valuit noſtri q. c. & $\frac{1}{4}$. *Suid. in Vocib. ὀβολός, χαλκοῦς, τάλαντον. Dioſcorid. lib. de Pond. & Menſ. cap. 1. Serv. ad 5. Aeneid. Plutarch. in Lyſandro, lib. de Pond. & Menſ. Galeno aſcriptus.* [b] *Pollux loc. allegato.*

Λεπτὸν, *Minutum*, ſeptima pars *Aereoli* ut *Suidas* [a] & alii, proinde valuit proximè, ſed perexiguum plus, $\frac{1}{2}$ c. [a] *Suid. loc. allegato.*

Cap. VIII.

De Nummis Aureis Graecorum & Aſiaticorum.

PRoxime de nummis aureis, quorum in ſcriptoribus antiquis memoria ſupereſt, dicendum eſt. Illi autem Athenienſibus erant.

Χρυσοῦς, & Στατήρ, *Stater Atticus*, qui duas drachmas ponderabat, ut † *Pollux* author eſt, quod licet proportione auri ad argentum, quæ apud Græcos legitima fuit, ſcilicet decupla, valeret tantum 12 s. 6, tamen pro noſtra, quæ duodecupla eſt, Valuit noſtri 15 s. † *Pollux l. 4. Onomaſtic. c. 24 & Heſych. in Vocab.*

Ἡμιστατήριον, [a] *Semiſtater*, drachmam unam pendebat, unde & *Heſychio* dicitur δραχμὴ χρυσῆ. Noſtri valebat 7 s. 6 d. [a] *Pollux lib 9.*

Τετραστατήριον, *Tetraſterium.* Cujus *Ariſtoteles* meminit in Republica Cyrenenſium, ut *Pollux* eum allegat libro 9. Cui & *Stater* dicitur (ſed ponderalis opinor,

non

non monetalis ille fuit)& minam argenti valere. Unciam auri habet, valetque nostri 3 li.

Stater aureus Macedonicus, ut quos *Philippus*, *Alexander*, *Lysimachus*, *Demetrius*, & cæteri, qui *Alexandro*, in Macedonia, Syria, Asia successerunt, signabant. Pendet drachmas Atticas 2. Obolos 2, Siliquas 2. Valuitque pro illorum proportione, quæ fuit decupla 15 s. 5 d. monetæ nostræ. At pro duodecupla proportione, quæ nostra est 18 s. 4 d.

De Nummis Aureis Asiaticis.

Daricus, Nummus aureus Persicus (ut & *Crœsii* aurei) didrachmus fuit, ut & *Suida* in vocab. Δαρεικὸς author est, qui eum stateri Attico æqualem facit, & elicitur ex *Aristophanis* Interprete *In Concionant.* atque *Xenophonte l. 1. Expedition. Cyri.* apud quem solvitur 3000 *Daricis*, quod decem argenti talentis promittebatur, servata proportione auri ad argentum decuplè, quæ sanè analogia apud Asiaticos, fera etiam apud Græcos, solennis fuit. Imaginem *Sagittarii* impressum habuit, unde *Agesilaus apud Plutarch. in Agesilao* facetè dicebat, 10000 Sagittariis se pulsum Asia, ob corruptos Persicis nummis Oratores Græcos, qui persualerant ut revocaretur. Drachmas itaque duas cum habuit, valeret nostro auri pretio 15 s.

Errat proinde *Budæus l. 5. De Asse*, qui stateres *Daricos* (ut etiam Græcos) unciales facit; ut prædicta satis declarant: Etiamque, quod ex *Xenophonte lib. 1. Expedit. Cyri* constat, *Daricum* unum fuisse militum *Cyri* solitum pro Mense stipendium. Postea verò stipendium auctum, *Daricum* unum cum semisse: quòd si tantus esset stater *Daricus*, pro diebus singulis, fere 3 s. fuisset, supra omnem fidem & morem, ut bene cognita militum stipendia clarum faciunt. Nam apud Romanos *Polybius l. 6.* testatur tempore suo, hoc est initio tertii belli Punici, stipendium fuisse in diem 2 obolorum pro pedite, (quod etiam pro ratione Denarii veteris & legitimi minus est quam 3 d. nostri) 4 pro Centurione, (id minus quam 6 d.) pro Equite autem 6. (id est, denarium integrum,) Triplum enim fuisse stipendium Equitis ad Peditem, discimus etiam ex *Livio l. 7.* Porro, stipendium pro Pedite tempore *Tiberii*, Assium 10. fuit, ut *Tacitus 1 Annal.* meminit, cum Denarius diu ante ad 16 assium pretium provectus fuisset (proximè nostri 4 d. ob. q. c.) Apud Lacedæmonios & alios ferè Græcos, Tribolum Æginæum pro pedite (6 d. q^a.) quadruplum pro Equite, ut est apud *Xenophontem lib. 5. Rer. Græc.* Athenienses autem, qui omnium liberalissimi sunt habiti drachmam pro diurno stipendio præbuerunt (id est 7 d. ob.) ut author est *Thucydides l. 3.* *Daricus* autem pro Mense, quod erat ordinarium pedestris militiæ apud *Persas* stipendium, fuit pro ratione auri apud eos 5 d. in diem, pro ea quæ est apud nos 6 d, *Daricus* autem cum dimidio, quod auctum stipendium ut dixi fuit, erat 7 d. ob. pro decupla auri proportione, 9 d. pro duodecupla.

Ἡμιδαρεικὸν *Semidaricus*, cujus mentio in *Xenophonte l. 1. Exp. Cyri*, stateris *Darici* dimidium, drachmam Atticam ponderabat, valebatque nostri 7 s. 6 d.

Cizycenus aureus (*Cyzycus* Græca civitas fuit & Milesiorum Colonia, ut *Strabo lib. 14.* meminit, quia tamen in Asia, in Propontidis littore sita fuit, inter externos ejus nummum recenseo) gravior fuit *Darico*, quod ejus æstimatio 28 drachmas Atticas exæquavit, ut *Demosthenes in Orat. ad Phormion.* prodidit, quod pro eorum ratione decupla auri ad argentum, valuit 17 s. 6 d. at pro nostra, duodecupla, valuit è nostro 1 li. 1 s.

Cap. IX.

De Nummis Nummorum Græcis.

DE veteribus Græcorum & Asiaticorum nummis, quorum superest in historiis memoria, dixi. De recentioribus autem, qui scilicet post *Constantini Magni* tempora in Græcia viguerunt; quoniam ab Imperatoribus Romanis fuerunt procusi, post nummos Romanos dicam. Nunc de nummorum summis, quæ fuerunt Græcis, Mina & Talentum.

Μνᾶ *Mina Attica* 100 drachmas continet. Nova scilicet à *Solone* instituta, ut *Plutarchus in vita Solonis* author est. Vetus enim ante *Solonem* 75. tantùm drachmas habuit, ut *Priscianus lib. de Ponder.* & *Fannius Carm. de Ponder.* meminerunt. Continere autem Minam 100 drachmas, præter *Plutarchum*, etiam *Xenophon in Vectigal. Cleopatras in Cosmet. Plin. l. 21. c. ult.* & *Suidas in* τάλαντον & μνᾶ ex *Diodoro*, cum aliis pronunciarunt. Itaque valet mina Centenaria argenti, de nostro 3 li. 2 s. 6 d.

Τάλαντον, *Talentum* autem ut ex *Polluce* & *Varrone l. 4. Ling. Lat.* constat, multiplex fuit. Omne tamen ut *Suid. loc. allegat*, & *Pollux l. 9. c. de Talent.* inquiunt, continet Minas 60 ut Mina drachmas 100. Proinde 6000 drachmas continebat Talentum omne, proprias scilicet ejus regionis cujus talentum esse dicebatur. Verum si certa mensura adhibenda sit, ut inæqualitas talentorum intelligi possit, cum respectu ad drachmas Atticas ita se habent.

Talentum Atticum Minus est drachmarum 6000 ut *Pollux l. 9. cap. allat.* & *Festus in Talent. l. 3. c. 7.* & alii authores sunt, & elicitur ex *Gellio l. 3. c. 17.* qui *Sestertiorum* 72000 talenta 3 esse dicit. Nam tot sestertii 18000 denarios seu drachmas conficiunt. Minus hoc Atticum Talentum dicitur à *Prisciano lib. de Ponderib* & aliis: Intellige tamen, hoc ipsum nomine Talenti Attici sæpissime designari, Imò semper in Authoribus (præter sactos) ubi nomen, Talenti occurrit, hoc ipsum intelligendum esse, si nomen Talenti absolutè positum sit, neque distinctionis causâ aliquid adjiciatur. Valuit de nostro 187 li. 10 s.

Talentum verò *Atticum* majus 8000 drachmarum fuit, ut *Livius l. 38.* & *Priscianus loc. alleg.* authores. Id valuit de nostro 250 li.

Talentum Ægyptium valuit tantundem, ut *Plinius l. 33. c. 3.* ex *Varrone* instituit, id est 250 li.

Talentum Syrium drachmas continet Atticas 1500. *Pollux l. 9* Valuitque de nostro 46 li. 17 s 6 d.

Talentum Euboicum, 4000 denariorum (id est, drachmarum) fuit ut *Pompeius Festus in Vocabul. Euboicum Talentum* author est. Id valuit nostri 125 li.

Talentum Rhodium 4500 drachmas Atticas continet, *Varro l. 4. de Ling. Lat.* Valuit de nostro 140 li. 12 s. 6 d.

Ta-

Talentum Babylonicum est 7000 drachmarum Atticarum, *Pollux l.9. Onomastic.c. de Talent.* Illud proinde valuit de nostro 218 li. 15 s.

Talentum Æginæum est 10000 drachmarum Atticarum; *Pollux ibid.* Valuitque de nostro 312 li. 10 s.

Talentum Alexandrinum 12000 drachmarum Atticarum fuit, quantum & Hebræum Talentum extitit, *Varro lib. 4. de Ling. Latin.* Id valuit de nostro 375 li.

Hæc de majoribus talentis: Nam etiam observo minora quædam talenta fuisse in usu, quæ tamen videntur talenta non nisi exorbitante nominis notione appellata: ut,

Talentum Siculum vetus, quod 24 nummorum esse *Pollux loc. allegat.* dixit (tot Minarum *Suidas in Vocab.* τάλαντον sed corruptè) nummus autem *Polluci* semiobolos 3 valet, id est, sestertium unum Romanum. Proinde ponderabat drachmas 6 tantum. Valuitque de nostro 3 s. 8 d.

Talentum Neopolitanum tantundem etiam valuit apud *Varronem loco allegat.* scilicet 3 s. 9 d.

Talentum Siculum novum 12 nummorum *Polluci loc. allegat.* id est 3 drachmarum, quantum & *Syracusanum Talentum* fuisse *Varro loc. allegat.* dixit. Valuit de nostro 1 s. 10 d. ob.

Talentum Rheginum unius *Victoriati* fuit, id est, drachmæ tantùm dimidiæ, *Varro ibidem.* Itaque valuit de nostro 3 d. ob. qª.

Cap. X.

De præcipuis quibusdam Græcis Nummorum Numeris.

TRibutum annuum Atheniensium à sociis acceptum, ut *Pericles* inquit apud *Thucididem lib. 2* fuit talentorum 600 Xenophon. *l. 7. Cyri* autem eorum Reditus non minores esse scribit, quàm 1000 talenta: *Athenæus lib. 12. Deipn.* 1200 facit. *Suida* demum ex omnibus undiquaque collectis, eorum Reditus 2000 talenta fuisse statuit. Id verò de nostro est 375000 li.

Sumptus funeris *Hephestionis* ab *Alexandro* factus, talenta 10000. *Plutarch. in Alexand. l.6. Expedit. Alexandri. De* nostro fuit 1875000 li.

Reditus Romani creverunt post victum Mithridatem, ad 8500 myriades, (authore *Plutarcho in Pomp.*) scilicet drachmarum, ut viri docti [*Buda. lib. 3. de Asse, & Leon. Portius: l. 2. de Ponder. & mens*] observant, quod Græci scriptores nunquam per sestertios (ut Romani) sed per drachmos numeros colligant. Id in nostris pecuniis valuit 2656250 li.

Qui ante fuerant tantum 5000 myriades, eodem autore; *Plut. ibid.* Quod fuerit de nostris 1564500. li.

Reditus *Darii Histaspis* filii erat Euboicorum talentorum 14560 ut habet *Herodotus in Thalia.* Id valuit 1820000 li.

Reditus Ægypti regnante *Ptolemæo Aulete*, erat talentorum 12500. *Strabone lib. 17.* referente, qui tamen dicitur dissolutè rem curasse. Id fuit in nummis nostris 2343750 li.

In ærario *Darii* Susis, reperta ab *Alexandro* talentorum 50000. [*Curtius lib. 5.* & *Arrian. l. 6. Exped. Alexand.*] Id fuit de nostro 9351250 li.

In ejusdem *Darii* ærariis Persepoli, obtinuit *Alexander* 120000 talenta. Id de nostro fuit 22500000 li.

Thesauri *Darii* quos in universum *Alexander* occupavit, fuerunt, inquit *Strabo lic. 15.* 180000 talenta: Quod valuit de nostro 32750000 li.

In Alexandri ætario post obitum ejus, reperta sunt talenta 100000 *Justin. lib. 13.* Quod fuit de nostro 18750000 li.

Alexandri Magni Reditus annuus, 300000, [*Justin. ibid.*] talentorum fuit (inquit *Justinus:*) restitui debet, 30000. ut *Budæus lib. 4. de Asse* corrigit, nam & cum ratione non convenit, tot habuisse in Reditu annuo talenta, cum 10000 tantum reliquit in thesauris, & vel sic, veteris regni Persici reditus multum excedebat. Talenta autem 30000. in nostris nummis efficiunt 5625000 li.

Bythii Bithynii opes fuerunt 2000 talenta argenti, *Herodot. lib. 7.* (de nostro 375000 li.) In auro 4000000 Darici (de nostro 3000000 li.) Ejus opes in universum valuerunt de nostro 3375000 li.

Quod si Babylonica talenta intelligenda sint, quæ in usu in imperio Persarum, pars septima argento adjicienda est.

Cyrus devicta Asia, reportavit argenti 500000 talenta Ægyptia, seu maiora Attica, *Plin. lib. 33. c 3.* Quod de nostro facit 125000000 li.

Præterea 34000 Pondo, id est libras auri, *Plin. ibid.* Quod de nostro valuit 1224000 li.

Sardanapalus congessit ut secum flammis traderet, auri talenta 1000000. *Ctesias.* In Atticis talentis id de nostris valet 2250000000 li.

Argenti autem decies tot talenta, quod valuit de nostro 1825000000 li

At vel in Syris talentis aurum faceret nostri 5625000000 li.

Argentum autem produceret 4687500000 li.

Cap. XI.

De Veteribus Romanorum Nummis. Primò, De initiis Nummorum apud Romanos.

AEs, antiquissimus Romanorum nummus, primò signabatur à *Servio Tullio*, sexto Romanorum rege, ut *Plinius* author est *lib. 33 cap. 3.* Nam ante, pondere tantum noscebatur, non imagine. Et quidem primo, nota Pecudum signatum æs fuit, authore eodem *Plinio loco allegato, & lib. 18. cap. 3. & Varrone lib. de Re Rustica, c. 1.* (inde Pecunia dicta.) Postea, ex altera parte Rostrum Navis, ex altera, Janus geminus ejus insigne fuit, in Jani memoriam impressam. Quæ causa erroris fuisse videtur Macrobio *l. 1 Saturnal. cap. 7.* & Athenæo, *lib. 15. Deipnosophist.* qui id Jano ipsi tribuerunt. Eæ inquam notæ fuerunt in Assibus Nam etiam in Triente, Quadrante, Sexrante, Ratis insigne fuisse, præter *Plinium, Festus in vocab. Ratitum* etiam author est.

Argentum autem post devictum Pyrrhum signari cœpit, An. urb. 484. *Plin. lib. 33. cap. 3.* (nam sic corrigi debet) scilicet Q *Fab. Pictore* Cos. annis 5. ante primum bellum Punicum inquit eodem loco *Plinius.* [*Iidem de Nummorum imaginibus observatur in nummis Goltzii, Ursini, Anton. Augustini, & aliorum.*]

Ejus

Ejus notæ in Denariis, sunt bigæ aut quadrigæ ut plurimum ex una parte, interdum *Castores*, ex alia verò Romæ caput galeatum. *Victoriati*, imago sedentis *Victoriæ*: *Sestertii*, ut plurimum *Castores*, ex una parte, utriusque autem ex altera parte Romæ caput. Ad imperatores usque ita ferè permansit. Nam *Augustus Capricornum* nummis suis impressit [*Sueton. in Augusto.*] Imperatores autem reliqui frequentissimè imagines suas.

Aurum denique signatum Romæ primum fuit, anno 62 (nam sic reponi debet) post percussum argentum inquit *Plinius loc. allegato*. Nam eo anno, *Claud. Nerone*, & *M. Livio Salinatore* Coss. *Livius lib. 26*, signati auri meminit. Nec aliam imaginem invenitur subisse aurum quàm argentum, id est bigas & quadrigas cum Romæ Capite, quæ sanè videtur fuisse causa, quòd aurei etiam nummi Romania interdum denarii dicerentur.

Cap. XII.

De Nereis Romanorum Nummis.

AS, quasi æs dicitur, inquit *Varro l. 4. de Ling. Latina*, nam æreus nummus fuit. Et quidem ab initio, æris libra *Dion. Halicarnas. lib. 9*. At postea, bello Punico primo, Populus ære alieno pressus, fecit ex iis sextantarios, inquit *Plinius l. 33. cap. 3*. id est sex ex uno, valore tamen eodem servato. Deinde bello Punico secundo premente *Annibale*, sub *Q. Fab. Maximo* Dictatore unciales sunt facti, id est, ad dimidiam magnitudinem reducti. Postremò, lege Papyria, semuncisles, sic perstiterunt. *As* autem decimam partem Denarii Romani valuit. De nostro nummo ob q^{a}.

Semissis, quasi semiæs (inqoit *Varro loco allegat.*) id est Assis dimidium, valuit de nostro q^{a}.q.

Triens, id est tertia para Assis, (*Varro ibid.*) valuit è nostro qa.

Quadrans, id est quarta paa Assis. *Varro ibid*. *Triuncis Plinio lib. 33. cap. 2.* *Teruntius Ciceroni l. 7. epist. ad Attic.* quod ante æs diminutum, uocias tres continerer, valuit de nostro q c.

Sextans, sexta pars Assis, *Varro ibid* *Liv. lib. 2. Plin. lib. 33. cap. 10. Valer. Max. l. 4 cap. 4.* Quantula fuit in singula capita collatio in funere Menenii Agrippæ, Romanæ salutis quondam arbitri, ob viri paupertatem. Id valuit de nostro q.

Verum etiam orgente apud Romanos ære grave, id est librali asse, Minores de ære nummi cusi sunt. Ut

Uncia, pars duodecima Assis gravis, id est libræ æris, *Varro ibid.* valuit de nostro c.

Semuncia, dimidia pars Unciæ 4 drachmarum pondere, *Varro ibid*. valuit è nostro $\frac{1}{2}$c.

Sextula, sexta pars Unciæ, minimus apud Romanos ex ære nommus, *Varro ibid.* Valuit nostri $\frac{1}{6}$c.

Hi nummi ærei fuerunt Asse minores, qui antiquitus in Romanorum commerciis. Verum & maiores Asse iis fuisse legimos, cùm in *Varrone loc. allegat.* sit *Decussis*, 10. Asses 1. Denarium valuit. *Vicessis*, qui Denarioã 2. *Tricessis*, qui 3. Et quidem ascendebant usque ad *centussim*. quo æreorum nummorum vocabulum majus non fuit, authore *Varrone*, ille autem 100 Asses continens, denarios 10 argenteos valebat, id est nostri 6 s. 3 d.

Cap. XIII.

De Argenteis Romanorum Nummis.

DE nummis argenteis postea dicamus. Qui erant; *Denarius*, sic dictus, quòd denos æris seo Asses valeret, *Var. lib. 4. ling. Lat. Vitruv. l. 3. cap. 1.* Cujus non idem pondus & æstimatio semper apud Romanos fuit. Nam Denarius vetua Romaous, Consulum tempore procusus, septimam partem unciæ ponderabat, ut *Celsus l. 5. c. 17.* & *Scribonius Largus in præfat.* cum aliis, authores sunt; Etiamque *Plinius l. 33. cap. 9.* qui 84 Denarios ex una argenti libra cusos fuisse prodidit. Valuit proinde vetus ille Denarius, de nostro 8 d. ob. c. com $\frac{1}{7}$.c.

Denarius novus (à *Claudii* Imperatoris temporibus ut creditur natus, suspicor tamen aliquanto antiquiorem esse) drachmam Atticam exquisitè ponderabat, (nam 96 Denarii ex argenti libra cudebantur) ut ut non solùm *Plinius l. 21. c. 34. Cleopatra in Cosmet. Isidorus l. 16. Etymol. cap. 24.* & infiniti alii testantor: [*Athenæ. lib. 4. Galen. l. 8. Composit. Med. sec. loc. c. 3. Et sæpe in lib. de Comp. med. secund. genera.*] verùm & certa præterea ratio comprobat. Etenim Græci scriptores, ubi de rebus Romanis loquuntur, semper pro denariis drachmas reddont. Valuit de nostro 7 d. ob.

Respectu autem hujua Denarii novi, omties nostræ computationes factæ sunt. Quod si in adhibenda ratione nummorum ad antiqua tempora respectus habeator, in quibus scilicet vetus & legitimus denarius viguit, omnia parte septima augenda sunt. Tantum enim Denarius novus à veteri superatur.

Bigatus & *Quadrigatus*, idem est Romanis quod Denarius, *Plin. lib. 33. cap. 3.* Quoniam enim Denarius bigas aut quadrigas ex altera parte impressas habuit, iia nominibus fuit appellatus. Valuit 7 d. ob.

Victoriatus, imaginem sedentis Victoriæ ostendebat, *Liv. l. 41. Volus. Metian. l. de Ponder.* (unde ei nomen fuit) Lege *Clodia* Romæ primo percussus, ut inquit *Plinius lib. 33. c. 3.* Dimidia pars Denarii fuit: unde & *Quinarius* idem dictus, quod quinque Asses valueri. De nostro autem valuit 3 d. ob. q^{a}.

Sestertius, sic dictus quasi sesquitertius, inquit *Priscianus lib. de Ponderib.* quia continet Asses duos cum semisse: ut *Plinius loc. allegat. Varro lib. 4. ling. Lat. Metianus lib. de Ponder. Vitruvius lib. 3. Architect. cap. 1.* & alii authores sunt. Dimidium est *Victoriati*, quartaque pars denarii. Idem ferè *Nummus*, absolutè positus, significat apud Romanos scriptores, quia frequentissimua ejus in rationibus usus fuit. Etiam interdum Sestertius nummua vocatur. De nostro valuit 1 d. ob. q^{a}.q.

Obolus, sexta pars Denarii, (*Obolo Attico* æqualis) qoem eà causâ *Sextantem Celsus lib. 5. cap. 17.* vocat. Valuit de nostro 1 d. q^{a}.

Libella, decima pars Denarii, Assi æqualis pretio, ideoque inquit *Varro l. 4. ling. Lat.* libella dicta, quòd valore æquaret æris libram; quasi pusilla libra, ait *Metianus loc. alleg.* Valuit de nostro ob. q^{a}.

Sembella, quasi semi-libella, vigesima pars Denarii, *Varro ibidem*, Libellæ scilicet Dimidium. Proinde ea valuit de nostro q^{a} q.

M Te-

Teruntius, quadragesima pars Denarii fuit *ibid.* Ita appellatus, quòd tres æris uncias valeret pretio. Minimus argenteus fuit in Romanorum usu, vel qui usquam legitur in historiis. Nam & hos postremos argenteos fuisse, *Varro* certus nobis author est, libro jam sæpe allegato. Valuit autem *Teruntius* nostri q.c.

Cap. XIV.

De Aureis Romanorum Nummis.

AUrei Romanorum nummi proximè declarandi, quos Aureos Denarios *Plinius l.33.c.3. Didymus apud Priscian. lib. de Ponderibus* appellant, sive quòd easdem imagines, quas argentei denarii ostendebant, sive quòd magnitudine ad oculum non multum ab iis discreparent. Quorum tres varietates apud Romanos factas *Plin. loc allegat.* meminit. Verùm tam corruptus ille *Plinii* locus est, ut nihil inde certi vel divinando elici possit. Veruntamen ex aureis nummis qui supersunt, adverto priscum Aureum Romanorum Consulum temporibus procusum duos veteres *Denarios* argenteos ponderasse, ut ex iis qui supersunt exploratum est; *Vide Anton. Pois. lib de Num. Antiquit. c.9* Ita ut 42, ex auri libra cuderentur. Duas proinde drachmas cum $\frac{2}{7}$ pendebat. Valuit proximè de nostro 17.s. 1 d. ob q^a.

Aureus Recentior, circa prima Imperatorum tempora (ut videtur) procusus, parte septima aureo prisco levior fuit: Drachmas enim duas pendebat, ut 48 ex Auri Libra cuderentur, quod in multis, post *Budæum de Asse. l. 3. Hotomannum de Re Nummaria pag. 324.* & alios, expertus sum. *Rosalis Anglicis (Spurre Ryals)* pares pondere vel *Nobilibus Edvardicis*, quibus etiam terè paris indicaturæ sunt. Valuit ergo hic recentior aureus de nummis nostris 15 s.

Aurei ergo Romani didrachmi fuerunt, talésque perfectè perstiterunt, per primorum quinque Imperatorum tempora, usque ad *Neronem, Buda. lib. de Asse.* Inde fraude & avaritia principum, paulò justo leviores facti sunt pondere. Nihil tamen de valore & potestate decessit. Prima ut dixi diminutio facta est sub *Nerone*, sed perexigua, 2 aut 3 granorum. Paulo adhuc major sub *Galba. Nervæ* autem, *Trajani, Hadriani* aureis 8 momenta sive grana ponderis desunt: Iis autem quos *Vespasianus* cudit, 10 detracta sunt: Quam diminutionem etiam Aurei *Antonini Pii, M. Aurelii, Severi,* &c. subierunt. Inter hos tamen *Domitianus, Titi* frater & successor, aureis integrum suum 2 drachmarum pondus restituebat.

Aurei ergo Imperatorii apud Romanos, aut didrachmi fuerunt, aut pro didrachmis permanserunt, usque ad *Alexandri Severi* imperium. Nam eo Imperante authore *Lampridio in Alexand. Severo* primo cusi sunt.

Semissis Aurei. Id est, aureus drachmalis, qui scilicet pendebat drachmam. Et valuit proinde de nostro 7 s. 6 d.

Tremissis Aurei, id est, *Triens* seu tertia pars. Isque valuit de nostro 5 s.

Atque hæc fuit aureorum nummorum conditio ad *Aureliani* tempora, qui denuo ad didrachmas rediit. Neque alia fuit eorum constitutio, dum Roma Imperii Romani sedes permansit.

Cap. XV.

De Aureis Nummis post Imperii sedem Byzantium translatam.

AT *Constantinus Magnus* aureum, qui ante didrachmus fuerat, ad drachmam unam, & septimam drachmæ partem deduxit: ut denarii argentei veteris Romani exquisitè pondus obtineret. Etenim in septem *l.1.c. Th. de Ponder.* septem ex auri uncia cudi statuebat (ex libra, id fuit 84.) Quem tamen 4 Scrupulorum (nova Scrupuli notatione, quod 20 grana eum $\frac{1}{3}$ contineret) factum iri edicit. Isque post tempora *Constantini* Græcis Νόμισμα (Romanis, Solidus) semper dictus est, tum in *Novellis Justiniani*, tum aliorum Orientalium Constitutionibus, tum denique apud *Theophilum, Harmenopulum, Nicephorum, Cedrenum, Zonaram*, &c. Valuit autem is Aureus de nostro 8 s. 6d. ob q^a. & $\frac{6}{7}$ q.

Ad *Valentiniani* Imperium usque tales viguerunt aurei. Is enim ad paulò graviores rediit. Jussit enim ut [*L. quoties. 5. cap de Suscept.*] sex ex auri uncia cuderentur, unde & Græcis ἑξάγιον dicebatur, & *Sextula Isidoro Etymolog. l. 16. c. 24.* quod esset sexta pars unciæ. Proinde scrupula vere 4 id est, drachmam & $\frac{1}{3}$ ponderabat, æqualis planè nostris *Genalis Anglicis.* Ita ut 72. ex auri libra cuderentur. Quales etiam fuisse aureos solidos ætate *Justiniani ex Novell. 32.* certum est. Et sanè videntur ad extrema Imperii tempora tales perstitisse. Nisi quod aliquid fraude & avaritia præter leges & edicta detractum sit à principibus. Nam ego plures eorum Imperatorum aureos diligenter expendi, *Valentiniani*, & fratris sui *Valentis, Arcadii, Honorii*, & aliorum, omnesque haud paucis granis pondere justo leviores reperii. Legitimum tamen pondus erat 4 scrupulorum ut dixi, & proinde de nostro valebat 10 s.

Semissis aurei *Valentiniani*, etiam cudebatur, qui valuit de nostro 5 s.

Triens etiam vel *Tremissis* (ut vocabatur) id est, aurei solidi pars tertia. Isque valuit nostri 3 s. 4 d.

Scrupulum denique pars aurei Solidi quarta: Quod de nostro valuit 2 s. 6 d.

Cap. XVI.

De Argenteis & æreis Nummis Imperii Byzantium translati.

Μιλιαρήσιον, Μιλιαρίσιον, *Miliarisium* 2 pendebat drachmas *Nov. l. 105. c. 2. Sect 1.* partem enim octavam Aurei Solidi valebat, cum 2 *Ceratiis* (magnis scilicet auctisve) *Cedreno* ubi de *Leon. Conone* sermonem facit authore constet. *Suidas in* Μιλιαρήσιον, tamen decimam esse dixit (variavit scilicet cum tempore auri pretium:) sed 2 drachmas cum haberet, valuit de nostro 1 s. 3 d.

Κεράτιον, *Cerates Isidoro in Etymol. l. 16. c. 24.* Siliqua cornuta est, ob Lunæ ut creditur crescentis notam quâ signabatur: quo signo supra ceratium commune seu siliquam excrescere intelligebatur. Argenteus nummus fuit drachmæ pondere, sed *Ceration* dictus, quòd *Ceratio* auri, crescenti nempe vel magno, (quod siliquam

qua cum dimidia complectebatur, Id est, semiobolum) pretio æquatetur. De nostro proinde valuit 7 d. ob

Κεράτιον, *Siliqua* vel *Ceratium* simplex. Argenteus nummus, sed ita apellatus, quòd pretio 4 granorum auri (id pundus est siliquæ) æqualis esset, *Isidor. ubi supra.* Vigesima quarta pars Solidi auri, ut est in *Novel. 32. Justiniani.* Valuit nostri 5 d.

Φολλὶς, Φολλὶ, Φολλὶς, Φολλὶς, *Follis*, cujus in historia *Eusebii, Histor. Ecclesiast. lib. 10. cap. 6.* & alibi sæpe mentio: æreus nummus fuit, ut *Lampridius in Heliogab.* ferreus, ut *Eustathius ad 1. Iliad.* dixit: sic dictus, quod folii instar in tenuem bracteolam percussus esset.

Duodecima pars Siliquæ fuit, ut *Justinianus* in *Leg. Georg.* Idem dicit *Zonaras* Tomo 3. & *Cedrenus* ubi de *Leone* Conone loquitur. Valuit proinde de nostro q^{a}. p. & $\frac{1}{4}$.

Nummia Romanis omnibus declaratis, quorum nomina ex veterum scriptis elicere potui: figurales præcipuorum notas subjicio, quibus indicabantur & in nummis, & in scriptis. Itaque nota Assis quoniam ab initio Libralis fuit, erat L, *Sestertii*, quod duas libras æris & dimidiam potestate contineret, erat HS, vel HS. Quinarii seu Victoriati, erat V. Denarii denique, x. vel ✱.

Cap. XVII.

De Summis Numorum Romanis.

DE Nummis dixi, de Summis Nummorum proximè dicam, qui fuerunt in Romanorum usu. Illæ autem tres,

Sestertium, genere neutro (Nam in hoc nomine vulgarem opinionem & nos sequemur) 1000 *Sestertios* continet, (Quantum lege *Julia* Sumptuaria, nuptialibus conviviis impendere licebat *Augusti* tempore, ut *Gellius l. 2. cap. 24.* meminit.) Id valuit nostri 7. li. 16 s. 3 d.

Libra seu *Pondo*, uncias continebat argenti duodecim, id est, drachmas seu denarios recentiores 96. Parte sui vigesima quarta minor quàm Mina Attica. De nostro valuit 3. li.

Talentum, 24 sestertia continet, 6000 Denarios recentiores. Idem planè cum Talento Attico: Nomina enim Talenti, Minæ, drachmæ, Romani acceperunt à Græcis, ut Græci à Romanis libram & unciam, (quæ illis λίτρα & Οὐγγία) *Galeno lib. 1. de Compos. Medicam. sec. genera* id agnoscente. Id proinde valuit de nostro 187 li. 10 s.

Sportula, (Nam & eam adjicio, quod sæpe occurrat, & summula quædam fuit, 100 enim quadrantes, id est, sestertios 10 continebat.) Merces erat olim salutationum ambitiosarum apud Romanos togatos. Rectæ cœna loco comitibus & asseclis à viris principibus data; ut *Budæus lib. 5. de Asse*, & alii notarunt. Mentio ejus in *Sueton. in Nerone. Domitiano, &c.* Poëtis, & antiquis inscriptionibus sæpe. Fuit autem *Sportula* nostri 1 s. 6 d. ob. q^{a}.

Cap. XVIII.

De Sestertio. Et arte Romana Numerandi per sestertios.

SEstertium, in neutro genere, quod nunc invaluit, observo nunquam in numero singulari apud veteres Romanos occurrisse. *Vide Agricol. l. 2. de Ponder. & Temperatur. Monet. & Hotoman. l. de Re Nummaria. Tract. de Sestertio.* Nam & *Priscianus* lib. 7. negat *Sestertium* neutrum habere genus; Et perpetuum ejus nominis silentium in *Varrone, Plinio, Volusio, Prisciano*, idem comprobat, licet iis persæpe fuisset occasio usurpandi, si nummorum summam designasset. Et denique ratio quam de Nomine afferunt, scilicet *Sestertium* appellari, quod duas argenti libras cum semisse contineat, cum reipsa non convenit, id est, cum mille sestertiis. Nam hi efficiunt 7 li. 16 s. 3 d. at illæ tantum 7 li. 10 s. Tamen plurale nomen *Sestertia* sæpe legitur, & quidem eo sensu, ut 1000 sestertios significet.

Ars autem Romana numerandi per sestertios in tribus his regulis consistit:

Prima: Si nomen numerale convenit casu, numero, & genere cum *Sestertiis*, tot præcisè indicat, quot efferuntur, ut (exempli gratia) *Decem Sestertii* totidem designat.

Secunda: Si nomen numerale alterius casus jungitur cum genitivo plurali nominis *Sestertius*, ut *Sestertiûm*, tot quidem millia indicantur, ut ex. gr. Decem *Sestertiûm*, denotat decem millia sestertiorum.

Tertia: Quòd si Adverbium numerale, jungitur cum sestertiis, designat totidem Centena millia: ut *Decies sestertiûm* valet decies centena millia sestertiorum. Quin & adverbium numerale ipsum, sine aliquo adjecto positum idem indicat, ut *Decies*, aut *Vigesies, &c.* tot centena sestertiorum millia, vel ut loquuntur, tot centena *Sestertia*.

Cap. XIX.

Summæ quædam Romanorum Nummûm, & earum in nostris Declaratio.

CAmilli mulcta 500000 æris, id est Assium. Liv. lib. 6. Ingens pro illa tempestate apud Romanos Summa. De nostro valuit 1562 li. 10 s.

Mille Denarii diurna merces Histrionis Roscii. Macrob. Saturn. lib. 3. cap. 14. Quod de nostro fuit 31 l. 5 s.

Decem millia Denariorum, Thaidis meretricis postulatum à Demosthene, ut Gellius lib. 1, cap. 8. meminit. Idemque pretium à Platone datum pro tribus Philolai Pythagorici libris. Gellius lib. 3. cap. 17. De nostro 312 li. 10 s.

Remuneratio *Centurionis* ab Antonio, ejus qui caput Ciceronis ei attulit 25000. Denarii fuit. Appian. lib 4. Civil. De nostro 782. li. 10 s.

Quadringenta sestertia, id est, quadringenta millia sestertiorum, Census equestris fuit apud apud Romanos Plin. lib. 33. cap. 2. Valuitque de nostro 3125. li.

Octingenta sestertia, (prioris duplum) senatorius Census ante Augustum fuit, Sueton. in August. Quòd valuit 6250. li.

Augustus autem Senatorium Censum ad 1200 sestertia perduxit, Sueton. Ibid. Quod nostri est 9375. li.

Cicero [in Paradoxis] centena HS, id est, sestertiorum tot millia redituum percipiebat è suis prædiis. Id fuit, tantum, nostri 781 li. 5 s.

Decies centena millia sestertiûm maximus apud

Romanos dotis modus. ut Budæus de Asse lib. 2. ex Juvenale docet. De nostro fuit 7812. li. 10. s.

Julius Cæsar Serviliæ (matri Bruti) dedit margaritam, quam sexagies mercatus est. Sueton. in Julio Cæsare. Nostri fuit 46875. li.

Unio Cleopatræ propinata Antonio centies sestertiûm fuit, Plin. lib. 9. cap. 35. Quanti etiam C. Caligula cœnavit, Seneca lib. de Consolat. ad Helviam. Valuit de nostro 78125 li.

Æsopus Tragicus ex arte Histrionica filio suo reliquit ducenties sestertiûm. Macrob. Saturnal. lib. 3. cap. 14. Fuit id de nostro 156250 li.

Ornatus Lolliæ Paulinæ quadringenties sestertiûm fuit. Plin. lib. 9. cap. 35. Quantum etiam legimus fuisse tributum Galliæ à Cæsare impositum, Sueton in Julio & Eutrop. lib 6. Quantum denique ex Sicilia contra leges abstulisse Verres accusator à Cicerone, Action. 2, 3, 5. in Verrem. Quadringenties sestertiûm autem de nostris nummis est 312500 li.

P. Clodius habitavit in domo empta centies quadragesies septies, ut meminit Plinius de lib. 35. cap. 15. De nostro id fuit 114843 li. 15 s.

Curio filius contraxit æris alieni sexcenties, ut meminit Valerius Max. lib. 9. c. 1. Id nostri fuit 468750 l.

At Milo debuit septingenties, narrante Plinio lib. 36. cap. 15. Quod fuit 546875 li.

Julius Cæsar autem oppressus ære alieno dixit, bis millies & quingenties centena millia sibi esse oportere, ut nihil haberet, Appian. lib. 2. Civil. Id de nostro est 1953125 li.

Vespasianus primus è fisco Rhetoribus Græcis & Latinis, annua centena HS constituit, Sueton. in Vespas. 18. Id valuit nostri 781 li. 5 s.

Illata fuit in ærarium à M. Livio & Cl. Nerone Coss. Tricies & octoginta millia sestertiûm, Liv. lib. 28. De nostro 296875 li.

Area fori Romani, quod de manubiis Julius Cæsar inchoavit, super millies sestertiûm constitit. Sueton. in Julio Cæsare 22. Id de nostro fuit 781250 li.

Relatum à Scipione Africano in ærarium Romanum, bis millies sestertiûm. Liv. lib. 38. Id de nostro valuit 1562500 li.

Bis millies centies illatum ærario ab Æmilio Paulo ex Macedoniæ manubiis, Vellejus lib. 2. Id fuit de nostro 1640625 li.

Seneca apud Tacitum lib. 13. Annal. fatetur se quadriennio comparasse ter millies sestertiûm, quantum & Eprius Marcellus, & Crispus Vibius, & Pallas Claudii Libertus, dicuntur possedisse. Id erat 2343750 li.

Lentulus *Augur*, antequam libertini eum pauperem fecissent, quater millies sestertiûm suum vidit, inquit Seneca lib. 2. Benef. Quod fuit de nostro 3125000 li:

Pecunia quinque Julii Cæsaris triumphis è manubiis lata, sexies millies & paulò amplios fuit. Vellejus lib. 2. De nostro 4687500 li.

Tiberius Cæsar corrasit & reliquit vigesies septies millies sestertiûm. Quod totum ante annum Caligula dissipavit, Sueton. in Caligula 37. Id valoit 21093750 li.

Nero bis & vicesies millies sestertiûm donationibus effudit, referente Tacito, lib. 1. Historiar. Id de nostro fuit 17187500 li.

Qui Tiridati urbe descendenti donavit super millies sestertiûm. Sueton. in Nerone 31. Id fuit de nostro 781250 li.

Et eidem Tiridati in urbe moranti, nummûm (id est sestertiorum) 800000 diurna erogavit, Sueton. ibid. Id fuit 6350 li.

Vitellius paucissimis mensibos (inquit Tacitus lib. 2, Historiar.) consumpsisse creditur novies millies HS. Id de nostro fuit 7031250 li.

Vespasianus protestatus est in principatus sui initio, ob summam ærarii dissipationem, quadringenties millies opus esse, ut Resp stare posset: Sueton in Vespasiano 16. Maxima ea summa omnium quæ in Romanis leguntur Historiis. Valuit de nostro 312500000 l.

Redemptio Romæ à Gallis mille auri libræ fuerunt (una P. Clodii domus, triplo pluris postea constitit) authore Plutarcho in Camillo & Liv. lib. 5. Id valuit nostri 36000 li.

Cæsar (*Dictator*) in primo consulatu 3000 pondo auri furatus è *Capitolio*, tantundem inaurati æris reposuit, ut retulit Suetonius in Julio Cæsare 49. Id valuit de nostro 108000 li.

Octavius Cæsar in Cellam Jovis Capitolini intulit auri pondo 16000. Gemmásque insuper & margaritas sestertiûm quinquies millies, Sueton. in Augusto. Quorum, aurum valuit de nostro 576000 li.

Gemmæ vero & Margaritæ valuerunt 390625 0 li.

Reliquiæ opum Crassi, postquam decimam consecrasset Herculi, atque publico convivio populum Romanum excepisset, & civibus insuper singulis dedisset 3 mensium triticum, fuerunt talenta 7100. Plut. in Crasso. Id valuit de nostro 1331250 li.

Plinius lib. 33. cap. 10. autem in agris eum possedisse scribit bis millies centena millia sestertium. Quod de nostro fuit 1562500 li.

Antiochus pro pace Romanis solvit ex pacto 15000 talenta, Liv. lib. 33. Id de nostro fuit 2812500 li.

Multa Asiæ imposita à Sylla ob defectionem, talenta fuit 20000. Plutarch. in Sylla. Quod facit de nostro 3750000 li.

Tributum impositum Asiæ ab Antonio 200000 talenta, Plutarch. in Antonio. Quòd de nostro fuit 37500000 li.

Cap. XX.

De proportione Auri ad Argentum.

UT luculentior fiat nostra quæ præcessit nummorum tractatio, de auri argentique proportione, pretiis, & temperatura, pauca adjicienda sunt. De proportione autem imprimis sciendum, aurum obtinere è natura sua quòd cæteris metallis præstet: quia cæteris & purius est, utpote magis liberum & segregatum ab excrementis, & etiam in mixtione ipsa perfectius, utpote exquisitissima actione caloris elaboratum. Metalla enim omnia licet in mixturæ suæ radice & initio, similia ferè sint, varios tamen excretionis, coctionisque gradus sortiuntur. Verum quod certa proportione, argenti aut aliorum metallorum pretia aurum superet, id non à natura est, sed constitutione principum. Proinde proportio ea auri ad argentum quam supra assignavi, scilicet

duo

duodecupla, perpetua non fuit, sed vel pro copia auri aut inopia, vel arbitrio principum sæpe variavit. Julius Pollux lib. 9. Onomast. cap. de Talent. & apud eum Menander, & Hesychius in δραχμή, atque apud illum in vocabulo χρυσοῦς Polemarchus, eam decuplam facit. Quin & tantum fuisse aliquando, non majorem, apparet ex Livio, lib. 38. ubi à Romanis pactum cum Ætolis fuit, ut si aurum dare mallent quàm argentum, pro argenteis decem, aureum unum persolverent. Idémque sanè plurimum obtinuisse videtur in veteri Græcia & Asia, quod de Græcis ex Dione Zonaras in Tom. 3. observat, quod & de Persicis è Suida in Δαρεικός non obscurè cognoscitur. Plinius lib. 33. cap. 3. proportionem auri ad argentum, cum primùm Romæ signaretur, prodidit fuisse quindecuplam, nam auri scrupulum, inquit, valuit sestertiis vicenis. Tempore verò Arcadii & Honorii constat fuisse ferè $14\frac{2}{5}$ ad unum, ut ex eorum constitutionibus [In lib. 1. cap. de Argent. pret.] clarè elicitur. Valuit autem interdum aurum ut 1. Par. 13. argenti, etiam apud Asiaticos, ut evidens, ex Herodoto in Thalia, ubi unum talentum auri 13 argenti talentis taxatur. Porrò, ea proportio aliquando fuit, ut 1 ad $12\frac{1}{2}$ ut cùm Aureus Romanus didrachmus valeret sestertiis centum, ut in Galbæ temporibus ex collatione Suetonii in Othone, & Taciti lib. 1. Historiarum fuisse cognoscimus. Nam de eadem Othonis largitione locuti, ille aureum, hic centum sestertios eam facit, ut etiam Dion lib. 55. 25. drachmas, quod in idem planè recidit. At proportio auri ad argentum celebratissima, & quæ plurimum evicit, est duodecupla. Quam non solùm Plato in Hipparcho, veram esse illorum metallorum analogiam statuit, & apud Romanos circa Plinii tempora valuisse video, lib. 19. cap. 1. qui quatuor denariis unum auri scrupulum permutari scribit. Verum & eandem æstimationem proportionémque apud nos, aliásque gentes plurimas jamdiu obtinuerunt. Pro illa autem utriusque proportione, statuendum est hunc in modum utriúsque metalli pretium & æstimatio.

Cap. XXI.

De Auri & Argentei pretiis.

Λίτρα *Libra*	Argenti,	valet	3 li.	Continet Libra 12 Uncias. Ponderat grana 6912.
	Auri		36 li.	
	Obrizi *Bud. de Asse lib. 4.*		37 li. 10 s.	
Οὐγγία *Uncia*	Argenti	valet	5 a.	Continet uncia 8 drachmas: pooderat grana 576.
	Auri		3 li.	
Δραχμή *Drachma*	Argenti	valet	7 d. ob.	Continet drachma 3 Scrupula: Ponderat grana 72.
	Auri		7 s. 6 d.	
Γράμμα *Scrupulum*	Argenti	valet	2 d. ob.	Continet Scrupulum Obolos 2. Ponderat graoa 24.
	Auri		2 s. 6 d.	
Ὀβολός *Obolus*	Argenti	valet	1 d. q^a.	Continet Obolus Ceratia seu siliquas 3. Ponderat grana 12.
	Auri		1 s. 3 d.	
Κεράτιον *Siliqua*	Argenti	valet	qa. q. c. $\frac{2}{3}$.	Continet Siliqua seu Ceratium, ponderatq; sitaria seu grana 4.
	Auri		5 d.	
Σιτάριον *Granum*	Argenti	valet	c. $\frac{8}{24}$.	
	Auri		1. qa.	

Cap. XXII.

De Aurei & Argentei Nummi Temperaturis.

Superest una consideratio de auri & argenti temperatura, quæ est ejus permixtio cum materia aliena: Aurum enim Argento, Argentum ære temperant, ut proinde in aureis & argenteis nummis varii observentur gradus puritatis, Aureorum autem omnium purissimi, Darici sunt. Darius enim Herodoto referente in Melpomene, quod fieri potuit, omnem materiam alienam excoxit Quod & inter Romanos Imperatores Tacitus fecit: *Obrizum* Monetales viri id vocant: nam in officina monetali natum id nomen fuisse, cui tamen aliam originem quidam assignant, [*Obrizum sis quasi ophrizum, id est, aurum ex Ophir allatum.*] Plinius lib. 33. cap. 3. non obscurè significat. Est autem *Obriza* examen seu probatio per ignem acerrimum, qua omnis ferè alienæ materiæ admixtio excernitur: *Vide Buda. lib.*

3.de asse: dixi (*fere*) Nam eousque excoqui aurum posse, ut caractæ onius quadrans tantum relinquatur materiæ alienæ, id est, pars totius massæ nonagesima sexta, metallarii agnoscunt, eúmque puritatis gradum Edvardicos Nobiles adeptos esse. In argento volunt necessariò reliqui quadragesimam octavam partem materiæ alienæ: verùm exquisitissimi monetales affirmant aurum ad ultimum etiam quadranris caractæ quadrantem, id est decimam sextam caractæ partem defæcari & expurgari posse, ita ut solum trecentesima octuagesima quarta pars alieni metalli derelicta sit. Argentum autem decoqui posse, ut nihil præter merum argenrum luperfit, licet nos sine aliqua ejus jactura illud fiat. Scribit autem Bodinus lib. 2. Theatr. Naturæ, ex Aurificum (ut inquit) *Parisiorum* experimenus, in aureis nummis Vespasiani factis solam septingentesimam sexagesimam nonam partem defuisse summæ eorum bonitati. Quod si verum, trigesima secunda tantùm pars unius caractæ materiæ alienæ superfuit; verum utcunque fuerit, summa aureorum *Daricorum* puritas, in Græcis tamen Aureis Philippi, Alexandri Demetrii, &c. ut etiam, in externis *Prusiæ* & *Mithridatis*, admixta fere fuit quinquagesima Argenti portio [Vid. Agricol. lib. 2. de ponderibus & Temperatura Monetarum.] In Romanis autem quos signarunt Consules & Imperatores ad Vespasianum usque quadragesima & octava fuit Argenti portio. Quam temperaturam aurei *Turcici*, *Hungarici*, veteres *Hispani*, & fere *Ducati Veneti* hodie servant. *Ducati* autem *Romani*, *Bononieses*, *Lucenses*, *Mediolanenses*, mixtionem habent tricesimæ secundæ partis argenti. *Coronati Francisci* & *Burgundici* decimam sextam recipiunt. *Coronati Italici* ferè partem nonam: qui autem optimi, saltem duodecimam. Aurei *Rhenani* partem quartam, (qui ea causa albescunt) ut electri potius quàm auri nomen mereantur, cùm electrum sit authore Plinio lib. 33. cap. 4. etiam cum quinta pars argenti auri sit admixta. Verum omnium maxime argentosi sunt *Philippici Brabantini* & *VVilhelmi Hollandici*, in quorum mixtura sunt 15 auri, 9 argenti portiones.

Argentei autem nummi *Aryandici*, (*Aryandes* sub *Cambyse Persarum* Rege *Aegypti* præfectus fuit) omnium erant purissimi, omni plumbo ut Herodotus author est lib. 4. in Melpomene, quoad fieri potuit excocto. Potest autem sine argenti jactura, ut drachma plumbli in besse argenti (quam *Marcam* vocant) id est, in 8. argenti unciis resideat. Vide Agricol. loco allegato. Pars ea est sexagesima quarta. Græcorum argenteis nummis fere inest quinquagesima pars alieni metalli, Idem in Asiaticis. In Romanis usque ad Vespasianum quadragesima octava: Post Vespasianum interdum vigesima quarta, nisi quod solus Livius Drusus, etiam tempore Consulum, ante Cæsares, notatur in Tribunatu suo, octavam æris partem admiscuisse. Plin. l. 33. c. 3.

Æreis demum nummis ferrum miscuisse notatur solus Triumvir Antonius, ut etiam argenteis, sed qua mensura incertum: Plin. lib. 33. cap. 9. Immensus Helluo cum plus auri & argenti ex una Asia ono anno corrasetat, quam ex toto Imperio Romano longis spariis Tiberius, plusque inter cœnas & luxurias dissipaverat, quam Nero aut Caligula, aut quivis alius dissolutissimus ærarii Romani exhaustor & expilator, ne æs quidem sine ferro hominibus purum ferreus & impurus nebulo relinquere potuit.

Ferreis tamen nummis usas fuisse olim gentes aliquas certum est, Nam & ferrei nummi Aristoteles meminit in Oeconomicis 2. & & Britannos Cæsar. lib. 5. Bell. Gall. Byzantios Pollux lib. 9. cap. de Talent. & Aristides Lacedæmonius, ille & Xenophon. & Plutarchus in Lycurgo, & in Lysandro. Aristid. in Platonica 2. pro Quatuor viris. (quibus alii non permittebamur ex *Lycurgi* legibus) nummos ferreos in usu habuisse prodiderunt. Verum & stanneos nommos fuisse aliquando sub Dionisii tyrannide *Syracusanis*, Pollux lib. 9. Onomastic. cap. allegat. etiam retulit: quin denique neqoe corium exclusum fuisse ab hac dignitate intelligimus ex Platone in Eryxia, qui *Carthaginenses*, adhibuisse in commerciis nummos ex corio, magnitudine stateris meminit.

Cap. XXIII.

De pretio & pondere æris & aliorum Metallorum.

VErùm cùm in nummis etiam æris ratio habita sit, adjiciam pauca de ejus & aliorum etiam metallorum pretiis. Pretium quidem æris ab initio Romanæ Reip. idque diu, ad primum bellum *Punicum*, respectu argenti fuit fere 840. pro 1. cum scilicet vetus denarius Romanus 10 æris Libras pretio valeret. Postea verò crevit ejus æstimatio, ut reducto ad 2 uncias Asse, uni argenti libræ 140. cum ad unciam unam, 70. cum ad semunciam 35. fere responderent libræ æris, in nummis scilicet signatis: cum vero denarius ad drachmam esset contractus, etiam 32. Rudis verò æris pretium sum Arcadii & Honorii Imperio (ut alias fuit antiquitus ignoro) tale fuit, ut 100. æris pro 1. argenti taxarentur. Lib. 1 c. de Argent. pret. De reliquorum metallorum pretiis Agricola lib. de pret. Metallorum videatur.

Dixi aliquid de æris pretio, dicam etiam pauca de ejus & aliorum metallorum ponderibus, quòd videam scriptores in iis statuendis, nonnihil hallucinari. Inter metalla autem gravissimum omnium aurum est, cui plumbum bene repurganim fere cedit parte octava: Plin. lib. 33. cap. 3. qui plumbum auro præponderare scriptum reliquit. Plumbum autem rudius ejusdem fere ponderis cum argento est: at bene excoctum & repurgatum, tertia fere parte sui ponderis ipsum superat Argentum tamen æri, parte fere tertia & dimidia præponderat. Æs autem ferro parte fere sexta gravius est, ferrum denique stanno parte decima septima fere: ut stannum sit mettallorum omnium levissimum, sicut aurum gravissimum. [Ex experientiis Nic. Tartaleæ, in appendice ad lib Jordani de Ponderositate, & Francisc. Euxei Parisiens.] Et ut aliquid observem de lapidibus; Adamas dimidium fere plumbi, marmor dimidium ferri ponderat. Ita aurum proportionem ponderis habet ad Argentum, ut non aliqui [Ar. Mont. Vol. 3. de Mens. cap. de Sicli partib. & cap. de Chichar.] remerè pronunciarunt duplam, aut triplam, sed sesqui alteram & sesquiquintam; scilicet ut 17 ad 10. Aurum ad plumbum, sesquioctavam fere. Aurum ad æs, duplam & sesquioctavam. Aurum ad ferrum & stannum duplam & plusquam sesquialteram.

De

DE ANTIQUIS PONDERIBUS, MONETIS, ET MENSURIS HEBRÆORUM, GRÆCORUM ROMANORUM.

Ex variis Authoribus.

ÆRe appenso utebantur antiqui, non signato (ut modò fit, sed rudi: hinc pondere æstimabant æs, argentum, aurum, non formâ aut figurâ. A tempore tamen Patriarchæ Jacob jam tum videtur usus aliquis fuisse æris signati. Nam quòd Gen. 33. v. 19. dicitur Jacob emisse partem agri *centum agnis*; S. Stephanus Actor. 7. v. 16. exponit emisse *pretio argenti*: erat enim *agna* nummus forma *agnæ* signatus, pondere sat magnus. Et eodem modo Jobi ultim. v. 11. pro eo quòd Noster habet singulos cognatos Jobo dedisse *ovem unam*, alii vertunt, *nummum unum*, nempe formâ *ovis* signatum. Ita Hebræi passim. Quin & *pecunia* in genere sic dicta videtur à *pecude* nummo impressa. Vide Plutarchum in vita Publicolæ, & alios.

De Asse.

Vulgatissimum pondus *as* erat: unde & generali nomine *pondo* (neutrius generis & indeclinabili) vel *pondium* (declinabili) vocari solebat. Constabat autem *libra æris*: unde quidam putant dictum fuisse *as*, quasi dicas *æs*, scilicet librale. Hanc libram æris, pondo, seu assem secuerunt Romani in duodecim partes, secundùm duodecim menses anni, inquit Fannius: quarum singulas vocarunt *uncias* vel *unas*. *Uncia* ergò erat duodecima pars libræ, pondo Assis. *Sextans* erat sexta pars: *quadrans*, quarta: *triens*, tertia: *semis*, seu *semissis*, dimidium assis. *Quincunx*, erant quinque unciæ: *septunx*, septem: *bes*, vel, ut olim, *des*, octo erant unciæ: *dodrans*, novem: *dextans*, decem: *deunx*, undecim. Dicitur verò *deunx*, quia ab unciis duodecim, quot ad assem seu libram requiruntur, *deest* una *uncia*. Sic *dextans*, quasi dicas, *deest sextans* libræ, seu tres unciæ. *Des* (seu, ut alii, *bes*) pro *deest triens* libræ, seu quatuor unciæ.

PARTES ASSIS seu LIBRÆ

uncia	sextans	quadrans	triens	quincunx	semis	septunx	bes	dodrans	dextans *vel* decunx	deunx	as
sunt unciæ											
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12

Duo asses vocabantur *dupondium*, duo pondo, vel duo pondia: tres asses, *tripondium*: centum asses, *centumpondium*, &c.

Successu temporis invalescente mercatura, cùm pondus æris pluscullum gravaret, & molestum esset semper adhibere bilancem, loco æris appensi cœperunt uti ære signato longè levioris ponderis, forma plana, ac ferè rotunda, ut videre est ex nummis etiam antiquissimis. Pretium verò seu valor cujúsque nummi non tam à materia desumebatur, quæ paulatim magis magísque minuebatur, quàm à figura nummo impressa. Et hic usus, utpote percommodus, semper exinceps continuavit.

Ergo *as* seu pondo non jam ampliùs erat libra æris 12 unciarum, sed nec uncia quidem æris; verùm parvus nummus æreus, cui nunc valore seu æstimatione respondet *un baiocho d'Italia*, *medius stuferus* Belgicus, *medius obolus* Hebræus: erátque *decima pars denarii*, vel *Julii* Italici, vel *regalis* Hispanici argentei: *centesima pars ducati*, seu *scuti* Italici: *millesima mina argenti Attica* vel *Romana*, *bis millesima mina Hebræa*.

Sed Nota, cùm *stuferi* Belgici mentionem facio, me non intelligere *modernum* (nam hic apud varios varius est etiam in Belgio, & fortè cras alius erit, ut indies mutantur pretia nummorum, non sine gravi patriæ damno & turbatione:) sed *priscum* stuferum, qui ferè quadrante major est moderno, éstque quinta pars Julii Italici, seu regalis Hispanici argentei. Unde & *florenus* priscus, quo hîc utemur, vulgari floreno argenteo, prout nunc in Belgiò cuditur, major est quarta parte ejusdem vulgaris: est enim quatuor regalium Hispanicorum argenteorum, qui faciunt stuferos priscos 20.

Quamvis ergo minueretur materia æris, mansit tamen valor idem & pretium assis: uti & partium singularum assis, de quibus suprà, quæ proportione aliæ aliis minores sunt, minorísque valoris, prout minùs de asse participant, seu pauciores uncias continent. Sunt alii variarum nationum nummuli ærei asse minores. Habent Hispani *quartillos*, *quartos*, *ochavos*, *maravedizos* & *blancas*; Itali suos *quatrinos*; alii alios. *Un quartillo* ferè quarta pars est *regalis Hispanici*, seu *sestertius Romanus*. *Un quarto* ferè quarta pars est *medii regalis Hispanici argentei*: seu *media* ferè pars *sestertii Romani*. *Ochavo*, octava propè pars est *medii regalis*, quarta pars *sestertii Romani*. *Maravedizis* æstimatur in Hispania valor omnium aliorum nummorum in omnibus archivis, in omni commercio, in omni contractu; éstque minima ferè moneta: nam *octo maravedizi cum dimidio* non faciunt nisi *quatuor ochavos*, vel *duos quartos*, vel *unum sestertium*. *Triginta & ferè quatuor maravedizi* faciunt *decem asses* seu *baiochos*: vel *quatuor sestertios*, vel *regalem* unum Hispanicum, vel *Julium* Italicum. Dixi, *ferè*, quia rigido calculo sufficiunt 33. maravedizi ad regalem Hispanicum æquandum, ut vult Villalpandus. *Blanca* est media pars *unius maravedizi*. Nota: Cùm in regnis Hispaniæ valor æneæ monetæ injuriâ temporum paulatim cresceret in triplum ultra valorem materiæ, idque maximo regnorum illorum damno, placuit Regi Catholico Philippo IV. sanè prudentissi-

me

mo consilio, dimidium valoris monetæ prædictæ detrahere, ut v. g. frustulum æris, quod valebat octo maravedizos; seu *un quartillo*, deinceps non valeat nisi quatuor maravedizos; & sic consequenter, quòd valebat unum maravedizum, deinceps, non valeat nisi blancam Ita perpetuo edicto sancitum ac promulgatum Madrit, 7. Augusti 1628. *Quatrinus* est quinta pars unius *baiochi* seu *assis*: quinquagesima unius *Julii* seu *regalis*: quingentesima *scuti de moneta* seu *ducati*.

De Obolo.

Dupondium seu *duo asses* vel duo *baiochi* faciunt *obolum Hebræum*, qui æquivalet stufero prisco Belgico, seu quintæ parti denarii, vel Jolii, vel regalis argentei

Atticus verò *obolus* quinta parte minor est *Hebræo*: nam *Hebræus* erat vigesima pars *sicli* argenti, quadragesima *uncia* argenti: *Atticus* verò *obolus* erat vigesima pars *sicli*, quadragesima octava *uncia*. Unde *dupondium* seu *duo asses* faciebant *obolum Atticum unum cum quinta parte.*

De Sestertio.

Dupondium cum semisse, seu *duo asses cum medio* faciunt unum *sestertium*, masculini generis: qui sic dictus est quasi *semis tertius as*. Est verò *quarta pars denarii*, seu *Julii*, seu *regalis* argentei, seu *drachma Attica argenti*.

Octo sestertii faciunt *drachmam Hebræam argenti*.

Sedecim sestertii faciunt *staterem* seu *siclum argenti*, seu *florenum* Belgicum

Sestertii 48 faciunt *drachmam auri Atticam*, seu *scutum d'oro in oro.*

Sestertii 96 faciunt *drachmam auri Hebræam*, seu *doppia d'Italia.*

Sestertii 400 faciunt unam *minam Atticam argenti*: seu unam *libram & mediam unciam*, decem ducatos, 25 argenteos siclos, 50 drachmas argenti Hebræas 100 Atticas. Continent obolos Hebræos 500, Atticos 600, asses 1000.

Sestertii 1000 faciunt unum *sestertium* in neutro genere.

Sestertii 2000 faciunt duo sestertia, & ita consequenter. Singula sestertia continent duas minas cum dimidia Atticas, ducatos 25 siclos, argenti 62, drachmas Atticas argenti 250. Et sunt 24 pars Attici talenti argenti.

Sestertii 24 faciunt talentum Atticum argenti: quod est 60 minarum argenti Atticarum, siclorum 1500, drachmarum 6000.

Sestertia 48 faciunt talentum Hebræum argenti: quod est 120 minarum Atticarum, 60 Hebræarum, siclorum 3000, drachmarum 12000. Atticarum 6000 Hebræarum, librarum argenti 125.

Sestertia 288 faciunt talentum auri Atticum, quod est 60 minarum auri Atticarum, siclorum auri 1500, drachmarum 6000.

Sestertia 576 faciunt talentum auri Hebræum, quod est 60 minarum auri Hebraicarum: 120 Atticarum: siclorum auri 3000, drachmarum auri Hebraicarum 6000. Atticarum 12000, librarum auri 125, ut ex textu Hebræo, Græco & Latino Exodi 38.v.24. & 25 manifestè colligitur. Et continet ducatos 14400, flor. 36000, regales Hispanicos argenteos 144000.

Mille sestertia (quæ sunt decies centena millia id est millio nummulorum sestertiorum) compendii causâ vocantur & scribuntur Decies HS. vel decies sestertium; & faciunt talenta argenti Hebræa 20 cum minis 50. auri verò talentum unum cum minis Hebraicis 44 & una sexta parte similis minæ; libras verò auri faciunt 217 cum sexta parte unciæ auri, ducatos faciunt 25000. florenos 62500, regales Hispanicos 250000.

Vicies HS. vocantur viginti millia sestertium, seu duo milliones nummulorum sestertiorum, & faciunt duplum summæ jam dictæ.

Centies HS. sunt centum millia sestertium, seu decem milliones nummulorum sestertiorum, & faciunt decuplum talentorum, librarum, ducatorum, florenorum, & regalium jam dictorum.

De Drachma, Siclo, Mina & Talento.

Non eadem erant pondera apud Hebræos & Græcos: sed *Hebræa* (quibus Judæi utebantur) semper superabant *Attica*, quibus Græci reliqui, & ferè omnes aliæ nationes, etiam Romani, uti solebant. Et de *obolo* quidem jam suprà vidimus. In aliis ponderibus excessus erat in duplum: nam drachma una Hebræa valebat drachmas duas Atticas. Didrachmum Hebræum erat tetrachmum Atticum *una* vel *mina Hebraica* pendebat *duas minas Atticas*: *talentum Hebræum duo talenta Attica*, &c. Id tamen in *siclo* & *uncia* locum non habebat: nam hæc duo, utpote mundo penè coæva, unius ejusdémque ponderis apud omnes erant. *Libra* multiplex erat, & apud diversas nationes diversa: nos hic de sola *communi* agemus de qua suprà, quæ est *duodecim unciarum*. Uncia argentea constat duobus siclis, drachmis verò Hebraicis 4. Atticis 8. solidis sex, sestertiis 32. obolis Hebræis 40. Atticis 48. assibus 80.

Sexta unciæ pars vocabatur *solidus*, qui inde & *sextula* dici solebat. Unde 72. solidi faciebant libram 12 unciarum. Tres solidi, seu semuncia, siclum faciunt.

Siclus est vigesima quarta pars libræ, 25. pars minæ Atticæ, 50. Hebraicæ, 1500. talenti Attici, termillesima Hebraici. Continet drachmas Hebræas duas, Atticas 4, unde & tetradrachmum Atticum vocatur, & didrachmum Hebræum.

Siclus argenti est semuncia argenti; éstque idem quod *stater*, vel *florenus Belgicus*, 20 stuferorum seu obolorum Hebraicorum, qui faciunt obolos Atticos 24 & asses 40. Continet tres solidos, batzios Germanicos octo, drachmas argenti Hebræas duas, Atticas quatuor, sestertios sexdecim. Quoties legitur *argenteus* sine adjuncto, subintelligitur *siclus*. Simili modo quoties *aureus*, subintelligendus *siclus*. Duodecim sicli argentei faciunt unum siclum aureum: nam *proportio* pretii, valoris & æstimationis *auri præ argento* est *duodecupla*.

Drachma argenti Attica est quarta pars sicli argentei. Continet 4 sestertios, 5 stuferos seu obolos Hebræos, sex obolos Atticos, asses 10. Unde & *Denarius* vocatur. Appendit regalem Hispanicum argenteum, vel Julium Italicum. Est media pars drachmæ Hebrææ, decima Philippici, centesima minæ Atticæ, sexiesmillesima talenti Attici argentei.

Drachmam Hebræam, seu dimidium sicli argentei conferebant Deo jubente capitatim singuli filiorum Israël in usum tabernaculi fœderis, Exodi 30.v.13. Dice-

cebaturque Hebr. *Beca* id est *divisum*, quia erat siclus dimidiatus. Exod. 38. 25. Idem tributum pendebant postea Judæi quotannis in usum templi etiam extra ordinem, quoriescunque fere lustrum instituebatur. Et hoc quoque erat numisma census, quod Cæsaribus Romanis penderunt, etiam post excisum templum à Vespasiano.

Ex prædictis patet, *siclum* continuisse *drachmas* Atticas seu Romanas quatuor, Hebræas solùm duas. *Minam Atticam* continuisse *siclos 25*, sed *Hebræam siclos 50*. *Talentum* continuisse minas 60. Atticum Atticas, Hebræum Hebræas sed Atticum Siclos 1500. Hebræum siclos 3000. *Minam* aliquando pro *siclo* usurpari ostendam 2 Paral. 9. 16. Et multiplicis generis ac valoris *minas* fuisse, probabo Ezech. 45. 12. Sed talentum non fuisse minoris ponderis aut valoris post, quàm ante tempora Davidis, contra Joannem Marianam & quosdam alios, planum faciam 2 Paralip. 25. v. 6. ubi *rex Juda* Amazias *centum millia robustorum de Israel* mercede *conducit centum talentorum argenti*, id est mercede aurei unius in singula seu ducum, seu vulgatium militum capita, si pristinum valorem Mosaici talenti reserves. Sin minuas, quo vis, quæso, pretio, militem generosum & externum evocare? Sic 3 Reg. 16 v. 24. Amris rex Israel emit duobus talentis argenti, id est, bis mille aureis nummis, integrum montem Samariæ, id est tantum spatii, quantum vastissimi urbi regiæ condendæ, & suburbiis, pomœriis atque arcibus undique cingendæ satis esset. An viliori pretio posset tantum spatii comparari? 4 Reg. 18. v. 15. ut summa trecentorum talentorum argenti, & triginta talentorum auri conflentur, id est sexcenta sexaginta millia aureorum (si valori pristino Hebraici talenti insistat) cogitur piissimus rex Ezechias expilare omnes thesauros tam templi, quàm palatii regii, adeóque & laminas aureas à valvis templi revellere. An vero simile videtur, tantum strepitum à tanto rege edendum fuisse, si talenta illa, quæ postulabantur, longè minoris erant ponderis aut valoris quàm nunc exposui? Denique 4 Reg. 24. v. 33. ut centum talenta argenti & unum talentum auri (quæ rex Pharao mulctæ nomine ab Israelitis exigebat, & secundùm nostrum calculum, si Hebræa fuerint, ut summum faciunt centum & duodecim millia aureorum,) colligerentur, indicitur census publicus, & singuli Judæi *juxta vires* seu facultates suas contribuere jubentur. Quòd si viliorís pretii fuerit talentum, qualis, obsecro, fuit illa integri unius populi mulcta; quid opus publico & generali censu tantillæ pecuniæ colligendæ? Plura in hanc rem vide apud Villalpandum tom. 2. in Ezechielem.

DE MENSURIS SEU VASIS.

Ex iisdem Auctoribus.

Romani sicut *assem*, seu *libram* in *duodecim uncias*, ut supra vidimus, ita *sextarium* suum dividebant in *duodecim cyathos*, sic græcè dictos à *fundendo* vel *hauriendo vino*, quòd cyatho pocula in conviviis dimetirentur. Iisdem quoque nominibus, quibus singulas libræ partes, nuncupabant etiam *calices*, qui consimilem cyathorum numerum continerent v. g. *Sextantem*, vocabant calicem duorum cyathorum, qui faciunt sextam sextarii Romani partem; calicem trium cyathorum, vocabant *quadrantem*; quatuor cyathorum, *trientem*; quinque, *quincuncem*; sex, *semissem*; septem, *septuncem*; octo, *bessem*; novem, *dodrantem*; decem, *dextantem*; undecim, *deuncem*.

Capiebat *cyathus* unus *unciam* unam *cum duobus tertiis*.

Huic proxima, sed paulò minor mensura erat *digitus cubicus*, capiens unciam $1\frac{1}{3}$.

Minimum vas seu mensura erat *cochlear*, seu *ligula*, vel, ut imperitè quidam scribunt, *lingula*: serviebátque ad jusculà in mensis & liquidiores cibos hauriendos: erátque quarta pars cyathi.

Duo cochlearia faciebant *cyanem*, quæ erat dimidium cyathi.

Unus cum dimidio cyathus faciebat *oxybaphum*, seu *acetabulum*, ab ὄξει, id est *aceto*, sic dictum, quòd ejusmodi vasculis acetum & alia similia condimenta apponi in mensis solerent.

Nota, *sextarium Atticum* seu ξεστὴν, *quarta parte minorem* fuisse sextario *Romano*: neque enim capiebat nisi cyathos *novem*, cùm *Romanus* 12 caperet. Superabat tamen *sextarium Hebræum* cyatho *uno*: quia is non nisi *octo* cyathos capiebat, vocabatúrque hebraicè *log*.

Semis, seu medium sextarii Romani, constans cyathis sex, aliis nominibus vocari solebat hebraicè *caph*, græcè *hemina*, *cotyla*, vel *tryblion*. Cujus pars media, seu *quadrans*, vel *quartarius*, id est qarta pars sextarii, vocabatur *dimidium hemina*, *cotyla*, &c.

Libra constabat unciis duodecim, ut supra dixi.

Sextarius Atticus capiebat libram unam & quartam partem, id est, uncias 15. Ergo sextarium Atticum unà unciâ superat *foglietta* d'Italia, vel *quartillo* de Spagna: nam continet libram $1\frac{1}{3}$ id est uncias 16.

Sextarius Romanus seu *Italicus*, sic dictus, quia sexta congii pars; erátque quasi magnus scyphus: capiebat cyathos 12 vel libram $1\frac{2}{3}$ id est uncias 20.

Quarta pars hin, erant tres sextarii Hebræi, vel duo Italici, libræ $3\frac{1}{3}$ id est unciæ 40.

Cabus Hebræorum & *chænix* Græcorum est mensura victus diurni: sed hominis parcè & tenuiter victitantis. Qualem villicis suis præscribit Cato l. de re rustica, c. 56. Aliàs dictus, *palmus cubicus*. Sexta pars sati vel modii. Capiebat quatuor logos seu sextarios Hebræos, id est lib. 4. cum unciis $5\frac{1}{3}$.

Huic ferè par est *boccale* Italicum, & *usumbre* Hispanicum, continens quatuor foglietras seu quartillos, id est libras 5. cum unciis 4.

Media pars hin, erant sex logi seu sextarii Hebræi, vel quatuor italici, id est, libræ $6\frac{2}{3}$ id est unciæ 80.

Gomor seu *Assaron*, (quem quotidie ex manna colligebant Judæi Exodi 16. erátque tanta mensura, quantam

tam quis etiam valde edax & robustus uno die edere posset) est decima pars ephi, continens libras 8.

Congius, chus, vel *choë*, erat octava pars ephi, quarta urnæ. A *congio* Novellius Torquatus dictus est *tricongius*, quòd unico haustu coram Tiberio Cæsare tres vini congios exhauserit, teste Plinio lib. 14. c. 22. Continebat verò congius sextarios Italicos sex, seu libras 10.

Hin erat semimodius Romanus continens logos seu Hebræos sextarios 12. Italicos verò octo, id est libras 13⅓ seu uncias 160.

Huic penè soppar est *celemin* Hispanicum continens li. 14 seu uncias 168.

Satum æquale erat *modio* Romano, tertia pars ephi: continens logos seu sextarios Hebræos 24. Italicos verò 16 libras 26⅔ seu uncias 320.

Hoc paulò majus est *scortium*, continens libras 32. seu uncias 384.

Palmus extensus (qui est trium palmorum communium) *cubicus*, qui & *spithama* dicitur, continet libras 37¼. seu uncias 437.

Urna erat dimidium ephi seu amphoræ Romanæ, continens sextarios Romanos 24. id est, libras 40.

Huic ferè par est *aroba*, sive cantharus Hispanicus, qui est quarta pars barilæ, continens octo boccalia Italica, vel alumbres Hispanicos, id est, libras 42⅔.

Ephi vel *epha*, *batus* communis, *metreta*, *amphora Romana pes cubicus Romanus* æqualis erant capacitatis. Dicebatur amphora ab ἀμφὶ κ̀ φέρω, quòd duas haberet ansas, quibus utrinque ferebatur. Dicebatur & *quadrantal*, quia erat quadratura pedis Romani, seu vas quod tam in longitudine, quàm in latitudine, & altitudine, seu profunditate habebat pedem Romanum. Erat decima pars cori, seu Gomer, Ezech. 41. v. 11. Continebat congios octo, modios seu sata tria, ut dicitur. Ruth. 2. v. 17. sextarios Romanos 48. Hebræos 72. urnas duas, libras 80.

Attica amphora, seu *pes cubicus Græcorum* erat. Romano media parte major. Huic æqualis est *cadus* & *hydria*: continens urnas tres, congios 12. &c. libras 120.

Talentum continebat libras 125.

Artaba Aegyptia continebat verosimiliùs modios quinque. id est libras 133⅓.

Medimnus continebat modios seu sata sex, li. 160.

Huic ferè par est *faneca* seu *quintal* Hispanicum, continens libras 168.

Item *barila*, constans boccalibus 32. quæ faciunt libras 170⅔.

Lethec (id est *elevatio*: quia est onus, quod vegetus adolescens elevare, & asino imponere potest,) est media pars cori, sunt 5. ephi, 15 modii libræ 400

Homer Hebræum, *corus* Græcorum continet 10 ephi vel amphoras Romanas, 30 modios. (estque maxima mensura Hebræorum) libras 800.

Rublum Hispanicum 20. libris majus est coro: continet enim libras 820.

Botta Romana seu Italica continet barilas 8. boccales 256. libras 1365⅓.

Culeus, maxima Romanorum mensura, constabat amphoris 20. sextariis Italicis 960. libris 1600.

Nota nos hic agere de vasis seu mensuris quoad capacitatem aquæ vel vini, quibus impleantur: nam si ferro, plumbo, vel auro impleveris, v. g. sextarium, vel metretam, vel quodvis aliud vas; erit pondus longè aliud & majus, licèt eadem maneat capacitas & ambitus vasis: si oleo, frumento farina; erit pondus paulò minus.

Nam sextarius Romanus plenus farina non ponderat nisi uncias 9.

Idem plenus oleo ponderat	uncias 18.
Plenus frumento { Italico vel Belgico	uncias 15.
Plenus frumento { Palæstino & Asiatico	uncias 20.
Plenus aquâ, vino, aceto (horum enim æquale est pondus)	uncias 20.
Plenus melle	uncias 30.
Stanno	uncias 150.
Ferro	ferè uncias 162.
Ære cupreo	uncias 182.
Argento	uncias 208.
Plumbo	uncias 233.
Argento vivo	uncias 300.
Auro	uncias 375.

Talis enim est proportio inter hæc metalla: licèt Plinius l. 33. c. 3. putârit (sed falsò) aurum non esse omnium ponderosissimum.

Hinc facilè colligitur, fieri potuisse, quod Exod. 16, vers. 16. dicitur, filios Israel in singula capita pro victu diurno egisse *gomore* mannæ: manna enim cùm esset longè levius frumento, ferè æqualis ponderis cum farina; gomor manna plenum vix superabat uncias 50. Et simili modo de simili materia pro diversitate ponderis philosophandum.

Dixi suprà cùm de *bato* agerem, me non nisi de *bato communi* loqui seu vulgari: nam batus *sacer* videtur tertia parte majoris fuisse capacitatis, ita ut tres vulgares non facerent nisi duos sacros. Quod colligo ex l. 2. Paralip. c. 4. v. 5. ubi mare æneum Salomonis dicitur continuisse *tria millia metretas* seu *batos*: & 3. Reg. 7. v. 29. dicitur solùm cepisse *duo millia batos*.

DE

DE MENSURIS LONGITUDINUM.

Ex iisdem Auctoribus.

Minima mensura est *digitus* transversim positus, seu latitudo digiti, Hebraicè vocatur *Atsbagh*, Græcè δάκτυλος.

Palmus minor, contractus seu transversus, Hebraicè *topach*, Græcè παλαιστή vel δοχμή, continet digitos transversum positos 4. Vide Ezech. 43. 13.

Palmus extensus seu major, Hebraicè *Zereth*, Græcè σπιθαμή, constat palmis minoribus 3. digitis 12.

Pes Romanus constat communibus, transversis seu minoribus palmis 4. id est digit. 16.

Cubitus Romanus, Græcus, & vulgaris Hebræorum est sesquipes, seu transversi palmi 6, id est digit. 24. vel duo palmi extensi. Estque ea longitudo, quæ est à flexu brachii medii usque ad extremum digiti longioris extensi. Denique est quarta pars staturæ hominis bene formati; quisque enim habet in statura sua quatuor sui cubitos, seu pedes sex. Totidem etiam & pedes & cubitos sui corporis facit, quando brachia in latum expandit. Ita S. Hieronymus, Vitruvius & alii passim.

Cubitum sacrum Hebræorum facit Villalpandus uno palmo contracto majorem cubito ordinario, ex Ezechielis 43. v. 13. *Ista mensura altaris in cubito verissimo* (seu legali & sacro) *qui habebat cubitum communem & palmum.* Et de tali cubito legali putat Scripturam passim & Josephum loqui. Et ratio favet, quia legalis illa cubiti sacri mensura eo tempore fuit constituta, quo statura hominum major & procerior erat: neque debuit deinceps immutari; cùm Græci & Romani sint tempore posteriores. Vide etiam Gasparem Sanctium in 3 Reg. 6. v. 2.

Duo pedes cum medio faciunt *gressum* seu *passum* Romanum *simplicem*, qui constat palmis minoribus seu transversis 10. id est digitis 40.

Duo gressus, seu quinque pedes faciunt *passum* Romanum *compositum*, palmorum 20. digit. 80.

Dixi *Romanum*: quia passus Græcus compositus constabat 6 pedibus, palmis 24. digit. 96.

Sex cubiti *calamum* faciunt, qui constat pedibus 9. spithamis 12. palmis min. 36. digit. 144.

Stadium Græcum justis 100. passibus Græcis, id est pedibus 600. cubitis 400. palmis 2400. digit. 9600.

Stadium Romanum constat passibus Romanis compositis 125. pedibus 625.

Chibrath terra Hebræis erant mille cubiti. Vide P. Bonfrerium Exodi 20. v. 8. sub medium, & 4 Reg. 5. vers. 19.

Quinque stadia Græca, seu 2000 cubiti faciebant *iter sabbathi*, seu quod sabbatho conficere licebat: quod Hebræi definiebant duobus *chibrath terra*.

Milliare Italicum constat octo stadiis Romanis; mille passibus compositis; 5000 pedibus.

Leuca seu milliare Gallicum unius horæ, constat tribus milliaribus Italicis; 24 stadiis Romanis; 3000 passibus compositis, 15000 pedibus.

EXPLICATIO IDIOTISMORUM

SEU PROPRIETATUM LINGUÆ

Hebraicæ & Græcæ, quæ sæpius in Scripturis occurrunt.

I.

Est Hebræis, Græcis, Chaldæis usitatissimum, ut libros suos ab *&, autem, igitur, ergo*, vel simili particula ordiantur, ut patet initio Levitici, Numerorum, Josue, 2, 3, & 4. Regum, secundi Paralipomenon, 2. Esdræ, Judith, Threnorum, Baruch, Ezechielis, Jonæ, prioris Machabæorum, &c. Nempe scriptores isti contemplabantur animo rem aliquam antegressam, cum qua istud, quod jam scribebant, colligatum per ejusmodi particulas volebant, sive ea res scripta jam esset in alio volumine, sive mente tantummodò comprehensa.

II. Quia hagiographi omnes Hebræi fuerunt, & Hebræis scripserunt, & pleraque Hebraicè, ideo interpretes tum Græci, tum Latini, stylo & phrasi Hebrææ plusculum inhærentes, sæpissimè hebraizant, & subinde solœcismos admittunt, teste S. Hieron. lib. 2. comment. in Epist. ad Ephes.

III. Et quia casibus carent Hebræi, eodémque nomine invariato per omnes casus utuntur, hinc & Interpretes subinde pro Antiptosi casum pro casu usurpant, ut 2. Cor. 8. v. 23. *Sive pro Tito, sive fratres nostri*, pro, fratribus nostris, & Ephes. 2. v. 2. *Spiritus*, pro, spiritum & alibi.

IV. Subinde pro verbo indicativo præsenti & imperfecto (quo carent Hebræi) utuntur præterito, Psal. 115. *Credidi*, id est credo, *propter quod loquutus sum*, id est, loquor. Subinde participio 1. Corin. 12, v. 2. *Ad simulachra euntes*, id est, ibatis.

V. Sic pro comparativo & superlativo, quia Hebræi carent his gradibus, utuntur positivo, ut Psal. 117. *Bonum* (id est, melius) *est confidere in Domino, quàm confidere in homine.*

VI. Vel cùm volunt unum per comparationem alteri præferre, id quod præferunt affirmant, alterum negant. Verbi gratiâ, Isajæ 63. v. 16. *Abraham nescivit, & Israel ignoravit nos. Tu Domine pater noster*, &c. Oseæ. 6. v. 6. *Misericordiam volui & non sacrificium*, id est, misericordiam malo quàm sacrificium. Psal. 21. *Vermis, & non homo*, id est potiùs quam homo. 1. Cor. 3. v. 7. *Non ego, sed gratia Dei* id est, non tam ego, quàm

gratiaDei, quamquam & ego cum gratiaDei, Matth. 23. v. 9. *Patrem nolite vocare vobis super terram*, &c.

VII. Vel utuntur Epitasi, seu verbo vehementiori pro minùs vehementi: verbi gratiâ. Malachiæ 1. & ad Rom. 9. *Jacob dilexi, Esau odio habui*: ubi *odio habui*, idem est quod, minùs amavi, postposui, neglexi. Similiter Epitasi utuntur verbo *omnis* pro magno & excellenti, v. g. Psal. 106. *Omnem escam abominata est anima eorum*, id est nobilissimam & excellentissimam, videlicet cœleste manna. Psal. 28. *Universa*, id est, mera, summa, *vanitas omnis homo vivens*. Eccles. 12. v. 13. *Deum time, & mandata ejus observa: hoc est enim omnis homo*, id est, qui hoc fecerit optimus est & præstantissimus homo. 1. Regum 4. v. 8. *Hi sunt Dii, qui percusserunt Aegyptum omni*, id est gravissima, *plaga in deserto*: neque enim *in deserto* aliâ plagâ afflicti sunt Ægyptii, quàm demersione in mari rubro. Eccl. 25. v. 17. *Omnis plaga* pro summa plaga.

VIII. Aliquando contra per Liptoten verbo minùs vehementi utuntur quàm intendant significare, verbi gratiâ, 1. Reg. 12. v. 21. *Nolite declinare post vana* (idola) *quæ non proderunt vobis*, id est, quæ maximè oberunt, eruntque valde noxia vobis. 1. Machab. 2. v. 21. *Non est utile nobis relinquere legem*, id est perniciosissimum erit. Sic Prov. 18. v. 5, &c. 24. vers. 23. Eccl. 7. v. 14 *Non est bonum*, pro, est valde malum.

IX. In comparationibus subindè non apponunt particulam comparationis vel similitudinis, ut Proverb. 16. v. 14. *Favus mellis composita verba* Psal. 67. v. 31. *Increpa feras arundinis: congregatio taurorum in vaccis populorum*, pro, increpa tyrannos, qui sicut feræ in arundineto, & sicut tauri in grege vaccarum, excitant strepitum & horrorem, ita faciunt ipsi in congregatione populi sibi subditi.

X. Una eadémque sententia diversis subinde diversa & ferè contraria designant, verbi gratiâ, *Portare iniquitatem*, Exodi 28. v. 38. Levit. 10. v. 17. & 1. Reg. 15. v. 28. sumunt pro, ignoscere, vel veniam impetrare. Sed Levit. 17. versu ultimo, & cap. 24. v. 15. & alibi, idem ipsis est quod, puniri pro peccato.

XI. Apud Hebræos propter exiguum numerum radicum, quæ non sunt nisi 1022. à quibus omnia nomina derivantur, sæpe unum idémque nomen, vel verbum, vel etiam sententia, pluribus diversisque rebus designandis adhibetur. Et ex hac silva ambiguorum nominum atque verborum haud raró natæ sunt diversæ diversorum interpretum, vel etiam ejusdem, sed diverso tempore & loco, interpretationes, dum quisque inter dubia, quod sibi convenientius videtur, hoc transfert. Ita sese excusat S. Hieronymus libro 1. Apologiæ adversus Ruffinum, qui ei exprobrarat, quod Psal. 2. v. 12. pro eo quod septuag. interpretes dixerunt, *Apprehendite disciplinam*, ipse in Commentariis vertisset, *osculamini* vel *adorate, filium*. & posteà nihilominùs vertendo Psalterium, transtulisset, *adorate purè*. Nam Hebræa נשקו בר *nasku bar*, ambigua sunt ad omnia tria signanda. Sic Hebræum צנה *tsinah*, quod videtur commune esse nomen armorum, quæ vel inferunt vulnus, vel avertunt, Ezech. 26. v. 8. Vulgatus transfert *clypeum*: cap. 23 v. 24. *loricam*: c. 28. vers. 4. *hastam*: Amos 4. v. 2 *contum*: 3. Reg. 10. v. 16. & 17. *scutum* & *peltam*. Simili modo השישה *hasisah* valet idem quod exhilarat reficitque, seu convivia, seu geniales dies; cúmque multa id præstent pro varia rerum ac temporum natura, variè quoque id ab interprete convertitur; modò enim redditur *flos*; Cant. 1. v. 5. *Fulcite me floribus*: modò *unguentum*; modò *lagena vini*; modò *simila frixa oleo*. Sic חסידה *chasidah* significat quod sublimem habet rapidúmque volatum: quare interdum *milvus*, ut Zachar. 4. v. 9. interdum *ciconia*, ut Job. 39. v. 13 & Ps. 104. v. 17. aliàs *herodius*; subinde *upupa* convertitur. Sic Hebræum צחק *tsachaq*. & Latinum *ludere*, præter vulgarem lusum subinde significat *duellum committere*: 2 Re. 2. v. 14. *Surgant pueri & ludant*. Subinde *persequi & vexare*: Gen. 21. v. 9. *Vidit Sara ludentem Ismael cum Isaac*, id est persequentem Isaac, ut explicat Apostolus ad Galat. 4. v. 29. Subinde *idola colere*, vel *saltationes ac tripudia instituere*: Exodi 32. v. 6. *Surrexerunt ludere*. Sic Græcum προφητεύειν, & Latinum *prophetare*, præter communem notionem quæ est futura prædicere, aliquando significat *prophetiam confirmare*, ut Eccli: 49. v. 18. ossa Josephi dicuntur post mortem prophetasse. Aliquando significat *laudare Deum*, vel psallere laudes Dei. 1. Reg. 12. v. 5, 10, 11, 13. Aliquando ex afflatu spiritus mali *insana loqui*, 1. Reg. 18. v. 10. & 3 Reg. 10. v. 29. Jeremiæ 29. v. 26. Aliquando ex interna illuminatione Spiritus sancti *scripturas interpretari*. Cor. 14. v. 3. Aliquando miraculum patrare. Eccl. 48. vers. 14. *Mortuum prophetavit corpus ejus*, Elisæi.

XII. Sic præpositionum & conjunctionum vis & significatio admodum varia est. *Ad* sæpe idem valet quod *de*: 2. Regum 3. v. 8. *Dominus locutus est ad David*, id est *de* David, *dicens, In manu servi mei David*, &c. Lucæ 19. *Ait JESUS ad eum*, pro *de* eo, *quia hodie salus domui huic facta est*. Ad Hebræos 1. *Et ad Angelos, quidem dicit*. pro *de* angelis. Et c. 4. *Ad quem nobis sermo*, id est *de* quo.

Præpositio *à* & Græcum ἀπὸ sæpe pro *apud*. vel *coram* usurpatur. Eccli. 41. v. 21. *Erubescite à patre & matre*, &c. pro, coram patre, &c

Præpositio *in*, Hebraicè ב. v. g. *In Christo, in domino*, ad Ephes. 1. & κατὰ seu *secundùm*, ferè omnium aliarum præpositionum vicem & significationem induunt. Sæpe *in* redundat. Lucæ 22. v. 49. *Si percutimus in gladio?* Gen. 48. v. ult. *Tuli in gladio & arcu meo* Verba contactus tam corporalis, quàm spiritualis (qualis v. g. est visio, quæ rem visam suo intuitu quasi attingit) construi solent cum ב *beth*, id est *in*, & cum ablativo casu, ut Isaiæ ult. v. 1. *Videbimus in lætitia vestra*, id est, videbimus lætitiam vestram.

Hebræam ו *ve*, & Latinum *&*, nunc pro copulativa, nunc pro disjunctiva *vel, aut*; nunc pro causali *enim, quia*; nunc pro adversativa *sed, autem*; nunc pro *ut, sic sicut, id est, etiam, si tamen, ideo, præterea, ergo, quinetiam*, sumi solet, aliquando prorsus redundat. Pari modo voculæ *tamen* & *sed*, pro *immò, quinimmò* sumuntur. *Enim* pro *autem*, ad Galat. 2. v. 6. Hebr. כי *ki*, & Latinum *ut, quia, propter, quod; propterea*, sæpe non causam, sed solùm eventum seu consecutionem significant: subinde tantùm continuant præcedentia cum sequen-

quentibus. Particulæ, *cò quòd, quoniam, quia* subinde idem valent quod *quamvis* vel *etsi*. Psal. 77. v. 19. *Numquid poterit Deus parare mensam in deserto, quoniam* (id est quamvis) *percussit petram, & fluxerunt aquæ?* Isaiæ. 12. 1. *Confitebor tibi Domine quoniam* (id est etsi) *iratus es mihi*. Jerem. 7. v. 10. *Liberati sumus, eò quòd* (id est etsi) *fecerimus abominationes*, &c.

XIII. Vocula *si* est admirantis vel stupentis: subinde tamen est negantis, ut Judic. 5. v. 8. *Si apparuerint*, id est non apparuerunt. & 3. Reg. 17. v. 1. *Si erit annis his pluvia*, id est, non erit pluvia. Et quidem plerúmque est nota jurantis, v. g. in exemplo jam allato, *Vivit Dominus si erit pluvia*, id est, juro quod non pluet, adeóque si pluat, non habeat Deus vivus aut verax. Et cùm post verba jurandi sequitur vocula *si*, tunc si oratio sit affirmans, vertit in negantem; si sit negans, vertit in affirmantem. Prioris exemplum est, Psal. 94. v. 11. *Sicut juravi in ira mea, si introibunt in requiem meam*, id est, quòd non introibunt. Posterioris, Isaiæ 14. v. 24. *Juravit Dominus, si non ut putavi, ita erit*, id est juravit, quòd uti ipse putavit, ita erit. Simili modo particula *nisi* est vox juramenti execratorii. Isaiæ 5. v. 9. *Nisi domus desertæ fuerint*, subaudi per Aposiopesin, *non habeat Deus, aut verax*: sicut Latini dicunt, *nisi hoc fecero, disperеam*. Subticent verò Hebræi ipsam imprecationem, utpote horrendam auditu & effatu, & cujus præ reverentia divinæ majestatis nemo vel meminisse audeat. *Levare manum*, sæpe significat *jurare*, Genesis. 14 v. 22. Exodi 6. v. 8. Numer. 14. 39. quia manum attollere solent qui jurant.

XIV. Unam eamdémque rem cùm plures habet proprietates & conditiones, pluribus etiam nominibus explicant. Ita *leges Dei* Psalmo 118 vocant. Primò, *præcepta, mandata, statuta, custodiam*, quia custodienda vel cavenda præcipiunt, mandant & statuunt. Secundò, *judicia*, quia dijudicant & dirimunt lites. Tertiò, *justitiam, æquitatem, veritatem*, quia statuunt & docent quod justum, quod æquum, quod verum est. Quartò, *testimonia*, quia testantur nobis voluntatem Dei, & quia cum contestatione Judæis data sunt Deut. 4. 17. 28. Quintò, *testamentum*, id est fœdus & pactum, seu conditiones pacti initi cum Deo: nam hac conditione pepigit Deus tam cum Judæis, quàm cum Christianis, se fore eis Deum & patrem, si videlicet ipsi leges ejus servent. Sextò, *vias Domini, justificationes Domini, verbum eloquia, sermones Domini, verbum eloquia sermones Domini*, &c. quia ex ore Dei processerunt, nósque justos faciunt, & ad Deum deducunt. Sic redemptionem Christi, quia in ea cæsi hostes (dæmon, peccatum, mors,) & subditi liberati & salvati fuerunt, nunc vocant *stragem* simul & *salutem*, nunc *ultionem* & *redemptionem*, nunc *indignationem* & *pacem*, nunc *cædem, protritionem* & *victoriam*. &c. Isaiæ 59, & 63.

Quia Hebræi pauca habent nomina plantarum, arborum, gemmarum, animalium, specifica, seu quæ unam aliquam speciem determinatè designent, sed hæc ut plurimum generica sunt, & multas sub se & diversas species complectuntur, vel certè æquivoca sunt: neque semper apud Latinos Græcósve extant nomina æquè generalia; hinc factum ut unum idemque nomen Hebraicum à diversis interpretibus, vel etiam ab eodem interprete diversis locis diversimodè expositum fuerit. v. g. תנין *tannin*, Hebræi vocant quidquid in quoque animalium genere monstrosum est, præsertim magnitudine. Hoc nomen Genes. 1. 21. Latinus Vulgatus vertit *cetum* seu balænam, marinam belluam; sanctus Hieronymus & Septuaginta vertunt *draconem*; iidem alibi *sirenem*, vel *Faunum*, vel *struthiocamelum*, vel *passerem* (ironicè) *camelum* interpretantur. בדולח *bedolach* Hebræi vocant quidquid aqueum vel viscosum lucet, vel fulgurat, & in lapidem indurescit. Hanc vocem Genesis 2. 12. Noster vertit *bdellium*, genus gummi sive lacrymæ pellucidæ, quam stillat arbor nigra ejusdem nominis, magnitudine oleæ, folio roboris, fructu, naturáque caprifici, inquit Plinius *l. 12. c. 9.* & Dioscorides *l. 1. c. 69.* Eandem vocem Vatablus & Eugubinus vertunt *unionem*, Septuag. *carbunculum*: iidem Num. 11. 7. vertunt *crystallum*. אלה *ela* Hebræi vocant omnem glandiferam arborem, vel quæ quid glandibus ferè simile profert. Hanc voculam Noster & S. Hieronymus & Septuag. vertunt nunc *quercum*, nunc *ilicem*, nunc *terebinthum*, nunc *castaneam*. Cùm enim non invenirent apud Græcos Latinósve voces tam latè patentes, satis illis fuit, unam aliquam speciem magis familiarem, magísque loco quem exponebant convenientem sua versione efferre.

XVI. Quia etiam apud Hebræos quædam erant seu animalium, seu arborum, seu aliarum rerum species, quas apud Græcos Latinósve reperire non erat, atque ita hoc nomine carebant, interpretes, ne lacunam in sua versione relinquerent, ipsum subinde Hebræum nomen, ut erat, intactum retinuerunt, ut in Exodo passim ligna *setim*, in Levitico *hin, gomer, satum, cabum, ephi*: quæ Hebræorum erant mensuræ propriæ, neque apud alias nationes reperiebantur, quæ ejusdem præcisè essent capacitatis. Subinde tamen, ne barbaram ignotámque vocem lectoribus obtruderent, maluerunt Græcam Latinámque aliquam potiùs usurpare, quæ speciem affinem, & Hebrææ penè similem significat. v. gr pro mensuris jam dictis posuerunt modium, sextarium, chorum seu congium. Pro *schittim* seu *setim*, quæ est arbor spinæ albæ similis (teste S. Hieronymo in Joel 3. 18.) colore & foliis, non magnitudine: nam & latissimæ tabulata ex illa cæduntur: lignúmque fortissimum est, & incredibilis lævitatis ac pulchritudinis, sed non nisi in desertis Arabiæ proveniens. Pro hac arbore, quia prorsus ignota Europæ, S. Hieronymus Isaiæ. 41. 19. ponit *spinam* Septuaginta *buxum*. Similiter Joel. 3. 18. S. Hieronymus vertit torrentem *spinarum*, Septuag. σχοίνων id est *funiculorum*, vel potiùs σχίνων id est *lentiscorum*, nempe arborum sua lævitate nobis sat notarum. Iidem Septuag. in Exodo passim pro *setim* ponunt *ligna imputribilia*. Sic שפן *scaphan* animalculum est Palæstinæ proprium, muris & ursi similitudinem habens, majus ericio, cavernis petrarum & terræ foveis assuetum, ut ait S. Hieronymus. Pro hoc animali, quod apud Græcos Latinósque nomine caret, S. Hieronymus & Septuaginta ponunt nunc *chærogryllum*, id est rupium porcellum, Levitic. 11. v. 5. & Deuter. 14. v. 7. nunc *erinacium*, Psalmo 103. v. 18. nunc *leporem*, Proverb. 30. v. 26. Rabbini & hebraizantes *cuniculum* malunt. Eodem modo de קיקיון ait S. Hieron. *Genus est virgulti vel arbuscu-*

la, lata habens folia in modum pampini, & umbram densissimam, suo trunco se sustinens absque ullis calamorum & hastilium adminiculis, quibus & cucurbita & hedera indigent: in Palæstina creberrimè nascitur, maximè in arenosis locis mirúmque in modum, si sementum in terram jeceris, citò confota consurgit in arborem, & intra paucos dies quam herbam videras, arbusculam suspicis. Hanc arboris speciem quia sermo Latinus non habebat, retento Hebræo nomine, kikaion expressissem, inquit idem S. Hieronymus; *sed timebam Grammaticos, ne invenirent licentiam commentandi, & vel bestias Indiæ, vel montes Bœotiæ, vel alia portenta confingerent. Linguâ Syrâ & Punicâ Elkeroa vocatur. Septuaginta Interpretes Cucurbitam, Aquila cum reliquis Hederam transtulerunt, quæ Græcè κισσὸς appellatur: aliud enim quod dicerent non habebant. Et ego*, inquit, *Hederam posui, ut cæteris Interpretibus consentirem.*

XVII. Hebræi nominibus propriis vel gentilitiis sæpè mysterium aliquod, vel rem particularem designant. Hinc, Interpretes, ne mysterium illud, vel allusio vocis occulta remaneat, pro nomine proprio vel Gentilitio, quod est in Hebræo, sæpè ejus interpretationem ponunt. Ut Genes. 26. pro nominibus puteorum propriis ponunt significatum eorundem, unum pro *esec*, vocantes *calumniam*; alteram pro *sitna*, *inimicitias*; tertium pro *rechobot*, *latitudinem*; quartum pro *sabea*, *abundantiam*. Job ultimo v. 14. filias Job unam vocant *diem*, alteram *cassiam*, tertiam *cornu stibii*. Osee. 1. v. 6. & 9. filiam suam vocat *lorchma*, id est, *absque misericordia*; filium, *lo ammi*, id est, *non populus meus*. Ad quem locum simili modo interpretantes alludunt Paulus Rom. 9. v. 25. & Petrus 1. epist. cap. 2. v. 10. Sic Sophoniæ 2. vers. 13. pro *ponet speciosam*, Hebræa, Chaldæa & Septuaginta habent, *ponet Niniven*, (quæ Hebraicè *speciosum* significat) *in solitudinem & in invium, & quasi desertam*. Micheæ 1. vers. 10, 11, 12, 14. pro *Aphra*, *Sapir*, *Maroth*, & *Aczib*, quæ sunt nomina propria urbium, ponit Interpres, *pulverem*, *pulchra*, *amaritudines*, *mendacium*. 2. Reg. 8. v. 1. *Tulit David frænum tributi* (Hebr. *methegamma*, & est cognomen urbis Geth) *de manu Philisthiim*. 2. Reg. 21. v. 19. pro *Elcanan filius Jaare*, Noster ponit, *A deo datus filius Saltus*. 1 Paralip 4. v. 22. pro *Joakim & viri Zosba, & Joas, & Saraph*, (quæ sunt propria nomina principum in Moab, ut sequitur, & Septuag. illa retinuerunt) in Latino est, *Qui stare fecit solem, virique Mendacii, & Securus, & Incendens*. Prov. 30. vers. 1. pro, *verba Agur filii Jake*, Interpres habet, *verba congregantis filii vomentis*. Sic Ezechiel. 25. vers. 16. pro *interfectoribus*, & Sophoniæ 2, v. 5. pro *perditoribus*, Hebraicè est *cherethim*: quod plerique putant proprium nomen esse gentis ad mare. Psal. 75. v. 3. *Factus est in pace locus ejus*, Hebraicè est, *in* שלם *schalem* seu Jerusalem: de qua urbe loqui Prophetam patet ex vocula *Sion*, quæ immediatè subnectitur.

XVIII. Uni eidémque personæ non rarò plura nomina indebantur: unde unus idémque nunc uno, nunc alio nomine in Scripturis appellatur. Sic uxor Abrahæ vocatur *Sarai* Genesis 16. v. 1. *Sara* cap. 17. v. 17. & *Jescha* cap. 1. v. 29. Sic uxor Esau, quæ Genes. 26. v. 34 vocatur *Judith filia Beeri Hethæi*, Genes. 36. v. 2. appellatur *Ada filia Elon Hethæi*, & altera ejus uxor, quæ Genesis 26. v. 34. dicitur *Basmath filia Elon*, Genes. 36. v. 2. vocatur *Oolibama filia Ana*. Sic lib. 1 Paralip. per decem prima capita sæpe viris & mulieribus alia dantur nomina ab iis quæ habent in Genesi, Josuæ, Judicum & libris Regum. Sic una eadémque est *Esther* & *Edissa*, Estheræ 2. v. 7. idem *Abimelech* & *Achimelech*: *Job* & *Jobab*: *Achar* & *Achan*: *Aram* & *Ram*: *Ornan* & *Areuna*: *Jethro* & *Raguel*.

XIX. Sæpe nomina propria Hebræa cùm in aliam linguam transferuntur, ita mutantur, ut vix eadem esse videantur, maximè cùm interpretes ad aliud etymon suæ linguæ alludunt. Sic qui Hebraicè & Chaldaicè vocatur *Aschasueros* (id est, magnum caput, seu magnus capitaneus) & Latinè *Assuerus*, Persicè nominatur *Ochosoarses*, *Ochsoarses*, *Xerxes* (id est bellator) *Axurxus*, *Artaxerxes* (id est magnus bellator, teste Herodoto) Græcè vero *Oxyares*, id est acer Mars.

XX. Idem contigit multis nominibus Hebræis, quæ Hebraica, ut erant in Græca aut Latina translatione, posita sunt: v. g pro *Tsophnat Paneach*, id est salvatorem mundi, Genes. 41. vers. 44. corruptè Septuag. habent Ψοντομφανήχ. Pro Hebræo חוה *chaffa* Latinè & Græcè est *Eva*; pro *Jeschua* vel *Jehoschua*, est *Jesus*; pro *Maschiach*, *Messias*; pro *Tsor*, *Tyrus*; pro *Casdim*, *Chaldæi*; pro *Pesach*, *Pascha*.

XXI. Decem tribus Israel, prout tempore Roboam distinctæ erant ab aliis duabus, & sub diverso rege, usque ad captivitatem Babylonicam sæpe à Prophetis vocantur *Ephraim*, subinde *Joseph*, subinde *Samaria*, quia sedes regum Israel erat in *Samaria*, & in tribu Ephraim; & quia ex *Ephraim* filio Josephi ortus est Jeroboam, qui primus schisma illud fecit, & decem tribus à domo David abduxit, sibique ascivit, juxta vaticinium Ahiæ, 3. Reg. 11. v. 29. Subinde etiam vocantur *Israel* vel *Jacob*, quia erant major pars filiorum. Duæ verò reliquæ tribus vocantur *regnum Juda*, *domus David*, *Jerusalem*, vel *Sion*. Sed post captivitatem Babylonicam *Israel & Juda* pro eodem populo accipiuntur, scilicet pro Judæis è Babylone reductis in Judæam, qui majori ex parte erant de tribu Juda, & si qui alii ex aliis tribubus hinc inde eodem reversi sunt, junxerunt se tribui Juda, & suum ei nomen transcripserunt. Unde omnes indiscriminatim nunc Israelitæ, nunc Judæi vocabantur.

XXII. Oriens, Occidens, & reliquæ orbis plagæ seu climata, assignantur in Scripturis comparatione urbis Jerusalem, vel terræ sanctæ. Hagiographi enim Judæi fuerunt, & Judæis scribebant, & Judæa sita quasi in medio orbis habitari, erat singulariter cara Deo, & peculium illius. Sic Daniel capite undecimo prædicit *reges Austri* id est Ægypti, conflicturos *cum regibus Aquilonis*, id est Syriæ, puta Ptolemæos cum Antiochis. Sic Assyrii & Chaldæi vocantur Aquilonares, scilicet respectu Judææ. Jeremiæ 1. v. 14. *ab Aquilone*, id est, è Babylone, *pandetur omne malum*. Sic Occidens sæpe in Scriptura vocatur *mare*, eò quòd mare Mediterraneum, quod Palæstinam attingit, Judææ sit majori ex parte ad Occidentem. Quia tamen idem ex parte eidem est ad Austrum, hinc subinde *mare* significat etiam Australem plagam, ut Psal. 106. v. 3. *A solis ortu & occasu, ab Aqui-*

quilone & mari, id est, Austro. Subinde Meridies vocatur *dextra*; Septentrio *sinistra*, eò quòd convertenti faciem ad Orientem talis sit partium illarum situs.

XXIII. Cùm *Deus* apparuisse dicitur alicui, id de *angelis* intelligi volunt SS. Patres, quia angeli in corporibus assumptis personam Dei gerebant. Sic etiam illum, qui apparuit Moysi, dixitque, *Ego sum Deus Abraham*, S. Stephanus Actor. 7. vers. 10. dicit *angelum* fuisse. Et qui Exodi 19. & 20. tradidit legem Moysi in Sina, à S. Paolo Gal. 3. v. 19. *angelus* vocatur.

XXIV. Quæ de Christo dicuntur, non semper ei in persona conveniunt, sed subinde ei tanquam capiti, subinde corpori Ecclesiæ, subinde utrique. Ut Zach. 2. v. 8. dicit Christus *se missum esse ad Gentes*, quod fecit non in se sed in Apostolis suis. Simili modo Genes. 13. v. 27, 49. Abrahæ, Jacob, & duodecim Patriarchis multa promittuntur, quæ non ipsis, sed illorum posteris obvenerunt.

XXV. Synecdochicè per Philistinos, Arabes, Ægyptios, Moab, Ammon, Idumæos, & alias gentes barbaras Judæis vicinas & notas, significant Prophetæ omnes gentes impias subigendas à Christo, totúmque mundum ad eum convertendum. Ita S. Hieron. in cap. 50. Jes. Sic ex una persona aut gente, omnes alias similes intelligunt, inquit S. August. lib. 4. Doctrinæ Christianæ cap. 7.

XXVI. Eodem modo numerum plenum & rotundum sæpe ponunt neglecto minore, qui aliquantulum excrescit, vel deficit v. g. Numer. 11. vocantur *septuaginta* seniores, & alibi septuaginta Interpretes; cum fuerint utrique *septuaginta duo*. Et Judic. 9. vers. 18. dicuntur *septuaginta filii Jerobaal* ab Abimelech interfecti, cùm tamen duo deessent huic numero, scilicet ipse *Abimelech*, qui eos interfecit, & *Joatham* natu minimus, qui evasit.

XXVII. Voculæ, *non ampliùs, non ultra, æternum, seculum, generatio generationes*, sæpe non significant absolutam æternitatem, seu durationem interminabilem, sed solùm diuturnam durationem, & quasi humanam æternitatem, id est, longum tempus, cujus finis ab homine jam vivente non videtur. Sic Jes. cap. 23. v. 12. de Tyro ait, *Non adjicies ultra ut glorieris*: & Ezechiel de eadem cap. 26. v. 14. *Non ædificaberis ultra*, scilicet ad longum tempus: nam postea reædificata est, & pristinam gloriam resumpsit, unde ab Alexandro Magno rursum vastata est. De *æterno* exempla habes, 1. Paralip. 15. v. 2. & 1. Machab. 2. v. 54. Aliquando nihil addunt sententiæ præter epitasin, quæ rem valde exaggeret. Quomodo dixit Petrus Joan. 13. *Non lavabis mihi pedes in æternum*, id est, nullo modo id patiar. 2. Reg. 3 v. 28. *Mundus sum in sempiternum*, id est, toto cœlo absum à cæde tam impia, tam perfida. Jonæ 4. *Bene irascor ego usque ad mortem*, id est, vehementissimè.

XXVIII. Etiam in numeris annorum vel dierum exprimendis subinde utuntur Synechdoche, totum ponendo pro parte, vel contra. v. g. Christus dicitur tres dies fuisse in sepulchro, è quibus tamen primus & tertius fuerunt incompleti. Sic in annis vitæ variorum hominum, vel regnorum consignandis, nunc completos ponunt, nunc incompletos. Sic una pars hominis physica, ut caro, vel anima, vel sanguis, non raro pro toto homine ponitur. Sic *caput* pro homine, 2. Reg 1. v. 16. *Super caput tuum*, pro *super te*. Jes. 35. *Lætitia sempiterna super capita eorum*, pro *super eos*. Sic *caput canis, caput colubri, caput meum*, idem sunt quod *canis, coluber, ego*. Sic Ps. 65. v. 12. *Posuisti homines super capita nostra*, id est, super nos. Gen. 40. v. 19. *Auferes Pharoh caput tuum*, id est, te: neque enim præcisum est illi caput, sed & (ut mox subditur) *suspensus est in cruce*. Prov. 15. v. 22. & inde S. Paulus ad Roman. 12. v 20. *Carbones ignis congeres super caput ejus*. id est, super ipsum. Vel etiam pars logica, ut genus pro specie. v. g. tempus pro anno, Dan. 7. v. 25. *Tempus & tempora & dimidium temporis*, pro tribus annis & medio. Vel contra, species pro genere, Jes. 1. v. 15. *Sanguis* seu homicidium pro quovis peccato. *Pestis & gladius*, pro quavis clade. *Justitia* aut *misericordia*, pro quavis virtute, Psal. 111. v. 9. Vel materia pro re ex ea confectâ, 2. Reg. 6. v. 5. *Ludere in omnibus lignis fabrefactis*, vel, ut est in Hebræo, *omnibus lignis abietum*, pro, ludere omnibus instrumentis Musicis. Subinde pars una pro altera ponitur, ut anima pro cadavere, Num. 9. v. 6, 7. 10. & Aggæi 2. vers. 14. *Immundus super anima hominis*, id est, propter cadaver.

XXIX. Alios quoque tropos seu figuras omnis generis frequentissimè usurpant. v. g. Metonymiam, cùm *Samariam* capiunt pro Samaritis, *idolum* pro idololatris, *templum* pro sacerdotibus. Sic eleganter ludunt in voce *peccatum*, quo aliquando denotant culpam: aliquando pœnam vel effectum culpæ, v. g. concupiscentiam: aliquando hostiam, quę offertur pro peccato, 2. Corinth. 5. v. 21. aliquando nudam immunditiam legalem ex menstruo, ex lepra, ex contactu mortui contractam: ut videre est Levit. 12. v. 6. & cap. 14. v. 13. ubi puerperium & lepra vocantur *peccatum*, scilicet legale, id est, immunditia. Item Rom. 8. vers. 3. & 2. Corinth. 5. v. ult. Sic *caro* aliquando corruptionem carnis, aliquando concupiscentiam, aliquando homines carne deditos significat: aliquando exteriorem hominem, vel externam speciem & gratiam, quæ opponitur spiritui, id est, internæ gratiæ, & interiori homini, 2. Cor. 10. v. 2.

XXX. Per Antonomasiam *fluvius* vel *flumen* absque addito ponitur pro *Euphrate*.

XXXI. Per Antiphrasin subinde *benedicere* ponitur pro *maledicere*. Job. 1. v. 11. & cap. 2 vers. 5. & 9. item 3. Reg. 21. v. 13. Sic *sanctificari* pro *pollui*, Deut. 22. vers 9.

XXXII. Per Euphemismum, quod durum & infaustum sonat, à se removent Hebræi in hostes suos, 1 Reg. 23. v. 22. *Hæc faciat Deus inimicis David, & hæc addat*. Ubi David cùm sibi imprecaretur malum, nisi grave de Nabal supplicium sumeret, loco sui substituit inimicos suos. Similem profanorum imprecandi modum vide apud Brissonium lib. 1. Formularum.

XXXIII. Ironiam & Sarcasmum habes Gen. 3. vers. 22. *Ecce Adam quasi unus ex nobis factus est, sciens bonum & malum*. Et Eccles. 11. v 9. *Lætare ergo juvenis in adolescentia sua*, &c. Et Zachariæ 11. v. 13. de triginta argenteis dicit Dominus, *decorum pretium, quo appretiatus sum ab eis*.

XXXIV. Catachresis est Matth. 9. v. 31. Cæci cu-

curati *diffamaverunt Jesum in tota terra illa*, id est, famam ejus celebrarunt cum magna laude. Sic *fœnerari* ponitur pro mutuare Deut. 15. v. 6. & Lucæ 6. vers. 34. *Penna solis*, Malach. 4. pro radiis. Sic Deus *pluviæ pater*, id est auctor, dæmon *mendacii pater* vocatur, id est auctor; Tubalcain *pater*, id est primus (quia inventor) *canentium organo*. *Domum* alicui *ædificare* vel *destruere*, est proles & posteros dare vel adimere: nam ex filiis quasi lapidibus vivis construuntur familiæ. *Revelare aurem alicujus*, est admonere & alteri indicare quod ignorabat, 1 Regum 9. v. 15. & c. 20. v. 13.

XXXV. Per Hyperbolen, Gen. 41. vers. 49. frumentum coæquatur *arenæ maris*. 3 Reg. 10. v. 27. *argentum lapidibus*: & Joann. ult. *mundus* negatur *capere posse libros*.

XXXVI. Metaphora omnium frequentissima. *Lupi, serpentes, dracones, leones*, &c. Jes. 11. v. 6. sunt barbaræ & feræ nationes. Sic homines virtuosi vel vitiosi Jes. 35. comparantur *deserto arido, campis, arboribus, vineis, montibus, fluminibus urbibus*. *Calix* fors est cujusque seu bona seu mala. *Gladius* est quidquid pungit, torquet, vel cruciat. *Sagitta* quidquid nocet aut lædit. Sic *ignis, turbo, tempestas, grando, procella*, est quodvis tormentum, clades vel strages. *Adeps frumenti, medulla olei vini*, vocatur quod in frumento, oleo vel vino est præstantissimum. *Baculus panis, scipio fulcrum, robur panis*, est alimentum, quo quis ita indiget ad sustentationem, sicut senes auxilio baculi, Lev. 26. v. 26. Jes 3. v. 1. Ezech. 4. v. 16. & c. 5. v. 19. & cap. 14. v. 13. *Pactum salis* Num. 18. v. 19. & 2. Paral. 13. v. 5. & pactum firmum & incorruptum, quia sal à corruptione præservat. *Cornu* est potentia, eò quòd cornutorum animalium robur sit in cornubus, Deut 33. v. 17. Psal. 43. v. 6. Psal. 74. v. ult. Hinc etiam pro regno subinde accipitur, quòd in regnis & regibus maximè spectetur potentia, Ps. 131. v. 17. Eccli. 47. v. 13 Dan. 7. & 8. Ezech. 29. v. ult. Luc. 1. v. 69. *cornu salutis*, &c. *Esse in caput*, vel *in caudam*, Deut. 28. v. 13. & 44. est primum, vel ultimum fieri. *Onus* maximè apud Prophetas est prophetia, quæ afflictionem & punitionem prænunciat. *Manus* idem aliquando quod litus, vel latus, Eccli. 24. vers. 25. *Statues casulam suam ad manus illius*. *Pingues* sunt homines potentes & divites, Psalm. 77. v. 31. Jes. 10. v. 16. *Caput canis* est res vilissima, 2 Reg. 3. v. 8. *Os gladii* vocatur ejus acies. *Fodere* Osee 3. v. 2. significat emere & pretio comparare. *Sacerdos* 2. Reg. 8. v. ult. idem est quod princeps. *Indui re aliqua*, est illam in se habere ac possidere, Psalm. 92. v. 1. Rom. 13. v. 14. *Funis* vel *funiculus* est hæreditatis portio, quæ alicui obveniebat: nam funibus mensurari solebant prædia dividenda: Psal. 15. v. 6. Deut. 32. v. 9. Josue 17. v. 5. *Vasa* sunt quævis instrumenta: sic *vasa mortis*, id est omnia quibus mors infertur: *vasa belli*, arma & instrumenta quævis bellica: *vasa psalmi & cantici*, instromenta omnia musica. *Animam suam habere in manibus* vel *ponere in manibus*, est exponi, vel exponere vitam suam periculo: quia quæ manibus imposita habemus, facilè excutiuntur. *Suscitare verbum*, 2. Regum 7. v. 25. est præstare promissa. *Suscitare arcum, gladium, juramentum, pactum*, est facere ne otiosa sint aut vacua pacta, promissa, minæ. *Revelare auriculam* 1 Reg. 9. v. 15. & 2. Reg. 7. 27. item *aperire alicujus aures*, est aliquid alicui prædicere, præcipere, præmonere.

XXXVII. Subinde ab una metaphora immediatè transeunt ad aliam. Sic Zachar. 3. v. 8. & 9. Christus nunc *oriens*, nunc *lapis* vocatur. Oseæ 2. Synagoga, *mulier*, mox *vinea* vocatur. Isaiæ 27. diabolus *leviathan*, id est balena, mox *vectis*, mox *draco*, vocatur. Isaiæ 45. v. 7. Cyrus comparatur *luci* & *soli*: c. 46. v. 11. *avi* & *aquilæ*.

XXXVIII. Vel à metaphora aliáve figura transiliunt ad rem significatam, v. g. à *flore* ad *Christum*, Isaiæ 11. v. 1. & 2. & c. 7. à liberatione Achaz & Judæorum de manu Rasin regis Syriæ, & Phacee regis Samariæ, subitò transit ad partum virginis, & ortum Emanuelis, & liberationem hominum è potestate diaboli per Christum, cujus illa typus erat. Sic à vastitate Babylonis, Jerosolymæ, vel Samariæ sæpè transitur ad excidium orbis & diem judicii, cujus illæ fuerunt speculum, & figura & præludium. Simili modò à *meretrice* ad urbem *Niniven* transit Nahum c. 3. v. 4. & seq. Ab *erucis, locustis & bruchis* ad *milites terram vastaturos*, Joël c. 1. & 2. &c. Similiter Isaias c. 14. à casu Luciferi, ad casum Baltassaris regis Babylonis, per alterum significatum &c. Ezech. 28. à Cherubino ad regem Tyri.

XXXIX. Nomen figuræ subinde tribuitur rei figuratæ, & nomina parentum sæpe patronymicè sumuntur pro filiis & posteris. Sic Christus vocatur *David*, Ezechiel 34. v. 23. & Osee 3. v. 5. Sic Israëlitæ passim vocantur *Israel*, Idumæi *Esau*. Simili modo, cùm quis alteri confertur ob morum alterius similitudinem, ipsum sæpe alterius nomen quasi proprium & gentilitium illi datur. Sic Isaiæ 1. v. 10. Ezech. 16. v. 45. Daniel 13. v. 56. Israelitæ impii vocantur *Chananæi, semen Canaan, Amorrhæi, Sodomitæ, Gomorrhæi*: Judas ab ipsomet Christo *diabolus*. Sic *Samson*, quivis fortis: *Daniel*, quivis sapiens: *Salomon* quivis potens & opulentus: *Rex Assur*, quivis monarcha & tyrannus vocari subinde solet, Isaiæ 8. v. 4. Impia Jerosolyma à S. Joanne Apoc. 11. v. 8. appellatur *Sodoma* & *Aegyptus*: & c. 18. v. 2. impia Roma, *Babylon*. Sic etiam idololatria *fornicatio*, & idololatræ *adulteri* vocantur.

XL. Urbes, quasi mulieres essent, ab Hebræis passim *filiæ* vocantur, & quidem *meretrices*, si quando illas de idololatria notare volunt; aliàs *virgines* vocantur, verbi gratiâ, *Virgo filia Sion*, 4. Reg. 19. v. 21. pro Jerosolyma. Sic Babylon Isaiæ 43. v. 6. Sidon c. 23. v. 13. & Ægyptus c. 46. v. 11. *filiæ virgines* appellantur, & aliæ alibi; idque vel quòd passim ab hominibus, vel etiam à Deo instar sponsæ amarentur, vel quòd nunquam in captivitatem fuissent abductæ: vel quòd opulentæ essent atque instar virginum speciosæ & comptæ. Simili modo *filios* vel *filias* alicujus vocant quod ex alio extrahitur, & quasi paritur. Sic sagittas vocant *filias pharetræ*, Threnor. 3. v. 13. frumenti grana excussa, *filios areæ*, Isaiæ 21. v. 10. Insulam Tyrum, *filiam maris*, Jes. 23. v. 10. pinguedine plenos, *filios olei*, Zachar. 4. Ob similem eductionem vel arctam connexionem passim in Scripturis vocantur *filii superbiæ, filii iniquitatis, filii sponsi, filii gehennæ, filii regni filii pacis, filii mortis, filii Prophetarum*, &c. Sic Rabbini acetum vocant *filium vini*.

XLI. Fre-

XLI. Frequens etiam Hebræis & Græcis est Hendyadis, quâ unum in duo dividunt: sicut Virgilius Æneidos 1. *Molemque & montes insuper altos imposuit*, i.e. molem altorum montium imposuit: & alibi, *Aurum frænósq; momordit*, i.e. frænos aureos. Sic Gen. 1.v.14. *Sint* (sol & luna) *in signa & tempora, & dies, & annos*, i.e. sint in signa temporum, dierum & annorum.

XLII. Hypallagen habes Jes. 1. *Cognovit bos præsepe domini sui*, id est, dominum præsepis sui, seu dominum alentem se in præsepio. Exodi 3. vers. 2. in Hebræo. *Rubus ardebat in igne*, id est, ignis ardebat in rubo. Judicum 1.v.8. in Hebr. *Civitatem miserunt in ignem*, id est, ignem miserunt in civitatem. Psal. 18.v. 5. *In sole posuit tabernaculum suum*, id est, solem posuit in tabernaculo suo: vel, ut est in Hebræo, soli posuit tabernaculum suum in cœlis. Sic Eccli. 36. v. 14. *Miserere plebi suæ super quam invocatum est nomen tuum*, id est, miserere populi, qui vocatur *tuo nomine*, scilicet *populus Dei*, ut Græca habent.

XLIII. Enallage generis & suppositi utitur Jes. c. 27. v. 3, 5, & 6. ubi de eadem re loquens, nunc masculino genere utitur, subaudiens populum: nunc fœminino, subaudiens vineam & Synagogam. Sic cap. 3. v. 12. *Et mulieres* (id est mulierosi principes, seu effœminati) *dominatæ sunt eis*.

XLIV. Enallage personæ, ubi à prima vel secunda transitur ad tertiam: item temporis, ubi præteritum ponitur pro futuro, vel futurum pro præterito, ut Habacuc 3.6.7.9.11. item numeri, ubi à singulari transitur ad pluralem, & contrà, videre est Deut 32. & 33. & in Prophetis & in Psalmis passim. Rursum modi imperativi, pro futuro indicativi, maximè in promissionibus, v. g. Eccl. ult. v. 36. *Possidete aurum*, pro possidebitis, idque ut significetur promissionem certissimè completum iri: quasi nihil superſit aliud quàm manum extendere ad rem promissam capiendam. Denique enallage verbi, vel participii pro adverbio: *Convertor, revertor, addo, adjicio*; pro adverbiis, Rursus, iterum, ultrà, Ps. 77. v. 41. *Conversi sunt & tentaverunt Deum*, id est, iterum tentaverunt. Psal. 84. v. 7. *Deus tu conversus vivificabis nos*, id est, iterum vivificabis. Jes. 6. v. 13. *Convertetur & erit*, id est, rursus erit.

XLV. Eadem figura sæpe sensum unum, vel sensus actum cum alio sensu, commutant. Et in primis visum, utpote omnium præstantissimum, pro quovis sensu accipiunt. Ut *videre voces*, pro, audire, Exod. 20. v. 18. *Quia vidisti* (pro, quia tetigisti) *me Thoma, credidisti*, Joan. 20. v. 29. Pro *olfactu* Exodi 5. vers. 21. in Hebræo, *Fœtere fecistis odorem* (id est, famam & nomen) *nostrum in oculis*, ut Chaldæus vertit, pro, in naribus, *Pharaonis*. Pro *gustu*, Psal. 33. vers. 9. *Gustate & videte* (id est, ex sapore probate) *quoniam suavis est Dominus*. Sic quemlibet sensum externum sumunt pro intellectu, & quamlibet sensationem pro intellectione, propter universalitatem hujus potentiæ, quæ in omne ens, etiam sensibile, cognoscendo fertur. Patet ex v. 9. Psalmi 33. jam citato: & 1. Corinth. 14. v. 2. *Nemo audit*, id est, nemo intelligit. Hebr. 5. v. 11. *Imbecilles ad audiendum*, id est, ad intelligendum.

XLVI. Sæpè potentiam, vel actum potentiæ pro objecto ponunt, ut *Visionem* pro re ipsa, Jes. 1. v. 1. & Danielis 8. v. 13. *Aspectum* pro colore qui aspicitur, Levit. 18. v. 10. *Auditum* pro re audita, Jes. 53. vers. 1. *Spem* pro re sperata, Proverb. 13. v. 12. *Timorem* pro re quæ timetur, Genes. 31. v. 42. & 53. *Concupiscentiam & desiderium* pro re concupita & desiderata, Psal. 105. v. 14. Psal. 77. v. 29. *Deprecationem* pro ad quem deprecamur, Eccl. 34. v. 20. *Patientiam* pro re quæ patienter exspectatur, Jer. 29. v. 11. *Ebrietatem* pro eo quod inebriat, Jes. 5. v. 22. *Custodiam* pro re custodienda, Habacuc 2. v. 1. & Zachariæ 3. v. 7.

XLVII. Non rarò per Heterosin utuntur abstractis pro concretis, v. g. *circumcisione* pro circumciso, id est Judæo: *præputio* pro præputiato seu Gentili, *sanctificatione* pro sanctificatore: *redemptione* pro redemptore, 1 Cor. 1. 3. Sic *dominationes* ponunt pro dominantibus: *virtutes* & *potestates*, pro virtute & potestate præditis. Jes. 60. v. 17. *Ponam visitationem tuam* (id est visitatores tuos) *pacem* (id est pacificos,) *& præpositos tuos justitiam*, i.e. justissimos & normam justitiæ.

XLVIII. Et quidem abstracta hæc pro concretis sic posita, subinde una eadémq;, nunc activè sumuntur, nunc passivè, v. g. *justitia* pro justificatore sumitur 1 Cor. 1. 30. ubi *Christus* dicitur *factus nobis justitia*. Pro justificato verò 2 Cor. 5. v. ult. ubi dicimur *facti justitia in Christo*.

XLIX. Idem verbum geminatum, semel in gerundio vel participio, & semel in alio tempore positum, plerumque emphasin & exaggerationem in asseverando habet. v. g. 1. Reg. 26. v. 25. *Faciens facies*, id est expeditè, facilè & certo successu facies: & *Potens poteris*, id est, potentissimus eris, quidqoid occurret difficultatis superabis. Sic *faciendo faciam*, vel *faciens faciam*, 2 Regum 9. v. 7. hoc est certissimè faciam. *Castigans castigavit me*. Psal. 117. v. 18. hoc est, vehementer castigavit me. *Plorans ploravit*, Thren. 1. v. 2. id est, vehementer & amarè flevit. *Veniens veniet*, Habacuc 2. id est certissimè veniet. Sic etiam extra gerundium vel participium, *Morte morieris*, id est certissimè morieris. Similem auxesin significat negatio contrariæ rei quando affirmationi subnectitur. v. g. Jes. 38. v. 1. *Morieris, & non vives*, id est, certò morieris. Threnor. 2. v. 17. *Destruxit, & non pepercit*, id est, integre destruxit. Ezech. 18. v. 21. *Vita vivet, & non morietur*, id est, omnino vivet, Joan. 1. v. 20. *Confessus est, & non negavit*, id est, planè, disertè & apertè, sine ullis ambagibus confessus est, se non esse Christum.

L. Idem substantivum geminatum, sed semel in genitivo plurali positum, excellentiam in eo genere significat, & superlativi (quo carent Hebræi) vicem & vim obtinet: ut, *Sancta sanctorum*, id est sanctissima: *Canticum canticorum*, id est, excellentissimum canticum: *Vanitas Vanitatum*, id est res vanissima. Quod subinde habet locum etiam in diversis substantivis, ut Daniel. 11. v. 17. *filiam fœminarum*, id est filiam pulcherrimam. *Viri virtutum*, id est, viri fortissimi.

LI. Eadem vox substantiva in eodem casu geminata (sive interposita particula copulativa, sive non) multitudinem seu universitatem ejus rei significat. Psal. 86. *Homo & homo natus est in ea*, id est, multi homines nati sunt in ea, scilicet Ecclesia. Psal. 144. *Generatio & generatio laudabit opera tua*, id est multæ vel omnes generationes. Joel. 3. v. 14. *Populi populi*, id est, omnes

populi. Psal. 121. v. 4. *Tribus tribus Domini*, id est omnes tribus. *Vir vir*, id est, quilibet vir. Simili modo universitatem designat genus fœmininum junctum masculino ejusdem rei: ut Jerem. 7. v. 34. *Auferetur vox sponsi, & vox sponsæ*, id est, omnis nuptialis plausus. Eccles. 2. v. 8. *Feci mihi cantores & cantatrices*, id est, omnis generis musicos mihi paravi. Jes. 3. v. 1. *Auferet validum & validam*, ut est in Hebræo, id est omne validum. Simili modo Oseæ 2. v. 1. *Dicite fratribus vestris & sororibus*, id est, omnibus Israelitis.

LII. Subinde gerundium ponitur cum nominativo vel accusativo, quod habeat vicem suppositi, pro subjunctivo cum nominativo, Psal. 125. *In convertendo Dominus captivitatem*, pro, cùm converteretur Dominus, &c. Psal. 141. v. 4. *In deficiendo ex me spiritum meum*, id est cùm deficeret spiritus meus.

LIII. Ἀνθρωποπαθῶς sive humano more loquuntur sæpe Scripturæ de Deo, cùm ei tribuunt humanam formam, os, oculos, manus, pedes. item amorem, gaudium, exultationem, iram, indignationem, aliásque passiones hominis. Qui affectus licèt verè sint in Deo respectu objecti boni vel mali; non sunt tamen sicut in nobis sunt, verbi gratiâ accidentales, aut alterantes, vitiosi, excessivi, turbidi, aut præter rationem.

LIV. Nonnunquam hieroglyphicis utuntur, & symbolis, & ænigmatibus. Plurima habes Ecclesiastæ ultimo, quæ mortem repræsentant. Habes in Jeremia *iram columbæ, gladium columbæ*: quæ designant iram & gladium Chaldæorum, in quorum labaro erat columba argentea pennis i[...]ratis, Semiramidem repræsentans, Psal. 67. v. 14. Ita Danielis 4. per ænigma *arboris* describitur imperium Nabuchodonosoris: cap. 2. per *statuam* quadrifidam & c. 7. per *quatuor bestias* repræsentantur quatuor monarchiæ: c. 8. per *hircum* & *arietem* Alexander Magnus & Darius. Ezech. 1. per *quatuor animalia* & *currum Cherubim* depingitur Dei magnificentia, potentia & vindicta: cap. 5. per *novaculam radentem pilos & barbam*, Chaldæi jugulantes plebem & principes Judæorum: c. 17. per pugnam *duarum Aquilarum*, pugna Nabuchodonosoris & Pharaonis: cap. 19. per *leones* & *leunculos*, regnum & tyrannis Joachaz, Joakim & Sedeciæ: c. 23. per *meretricium Oolla & Ooliba*, idololatria Samariæ & Jerusalem. Similia Moysen in suis legibus subinde usurpasse declarat Clemens libro 6. Stromatum.

LV. Subinde etiam per μίμησιν seu imitationem citant fabulas Gentilium, ut fabulam *Titanum* Judith 16. v. 8. *glareas Cocyti*, Job. 21. v. 33. *Cornu Amalthea*, Job. 42. v. 14. juxta Septuag. noctem *Orci filiam*, Sap. 17. v. 13. fabulam *Centaurorum*, Jes. 34. v. 14. de *Arcturo & Orione*, Amos 5. v. 8. Non quòd fabulas approbent Prophetæ, sed ut modo loquendi vulgi sese accomodent.

LVI. Verba sua non semper in actu perfecto sumunt, sed subinde in fieri seu actu continuato, subinde tantùm inchoato: ut *facere* idem sit quod *conari, moliri, incipere* aliquid facere. Sic Hebræi dicuntur egressi ex Ægypto *vespere*, Deuter. 16. v. 6. alibi *noctu*, Exodi 12. v. 42. alias *manè*, Num 23. v. 3. Nempe *vespere* immolarunt commederúntque agnum, suáque convasarunt, quod fuit initium egressus: *noctu* cæsis Ægyptiorum primogenitis acceperunt à Pharaone veniam, imò mandatum exeundi, & itineri se accinxerunt; *mane* facto, reipsa & plenè & perfectè egressi sunt. Non rarò etiam inchoationem actus ponunt pro ipso actu. Canticorum 1. v. 6. *Ne vagari incipiam*, pro *ne divager*. Sap. 18. v. 4. *Incipiebat dari lumen*, pro *dabatur*. Luc. 13. v. 25. *Incipietis foris stare*, pro *stabitis*. Apoc. 3. v. 16. *Incipiam te evomere*, pro *evomam te*.

LVII. Subinde verbis non actum, sed agendi debitum vel officium designant, ut Hebr. 13. v. 17. *Ipsi enim pervigilant*, i. e. ex officio pervigilare debent. Subinde solam agendi virtutem, & conatum quantum ex se est, ut Joan. 1. *Lux in tenebris lucet. Illuminat omnem hominem Agnus qui tollit peccata mundi*. Marci ult. *Qui crediderit & baptizatus fuerit salvus erit*, scilicet, quantum est ex vi fidei & baptismi, & si serventur, quæ fides præscribit. Sic Prophetæ passim dicunt, sub Christo abolenda omnia peccata, justitiam, pacem, sanctitatem, omnémque virtutem toto orbe germinaturam; quia scilicet Christus, quantum est ex parte sua, ita fecit, facitque quotidie, dans nobis lytrum sanguinis sui, & gratiam suam potentem ad hæc omnia præstanda si velimus.

LVIII. Verba realia non rarò accipiunt pro mentalibus vel verbalibus. Rom. 2. 4. *Ignoras quoniam benignitas Dei ad pœnitentiam te adducit?* hoc est, adducere decrevit, vel optat. Levit. 20. v. 8. & c. 21. v. 8. 15. 23. *Ego Dominus qui sanctifico vos*, id est, jubeo vos esse sanctos. Levit. 13. v. 6. 11. 20. 27. 30. dicitur quod sacerdos *leprosum mundabit*, vel *contaminabit*, id est, mundatum vel contaminatum declarabit suâ sententiâ, scilicet ut reliquorum convictui restituatur, vel ab eo arceatur. Jerem. 1. v. 10. *Constitui te super gentes, & super regna, ut evellas, & destruas, & disperdas, & dissipes, & ædifices, & plantes*, id est, ut prædices & prædicas has gentes evellendas & destruendas esse; illas verò ædificandas & plantandas.

LIX. Subinde vice versa, verba mentalia, vel vocalia accipiunt pro realibus: v. g. *vocari* pro *esse*, ut cùm Christus Jes. 7. vers. 14. dicitur *vocandus*, id est futurus, *Emanuel*: & c. 8. v. 3. vocandus *Accelera spolia detrahere, festina prædari*, id est, erit celer spoliator hostium, & festinus eorum prædo. Sic Jer 4. v. 12. *Loquar judicia cum eis*, id est, infligam eis justas pœnas.

LX. Verba neutra subinde activè exponenda sunt, & verba activa per duplicem actionem, more conjugationis Hebrææ *hiphil*. Sic Psal. 51. v. 7. *Emigrabit te*, id est emigrare faciet. Jonæ 3. v. 7. *Et clamavit* rex, id est, clamare fecit. Os. 8. v. 4. *Ipsi regnaverunt*, id est regem sibi constituerunt. Rom. 8. v. 26. *Spiritus postulat pro nobis*, id est postulare facit. 2 Corinth. 2. v. 14. Deus *triumphat nos*, id est triumphare facit.

Petes quâ viâ, in tanta verborum ambiguitate, tanta Scriptorum licentia, tot tropis, tot dubiis, constare nobis poterit de vero & genuino Scripturæ sensu intento à Spiritu sancto?

Respondeo primò, Quandocunque verba Scripturæ sine aliquo incommodo possunt propriè, ut sonant & jacent, accipienda sunt: neque ad metaphoras, aut alios tropos, aut sensus improprios inflectenda, nisi quando ex iisdem propriè acceptis absurdus aliquis sensus eliceretur. Ita S. Augustinus.

Sic

Secundò. Si locus aliquis subinde obscurior occurrat, sed alibi per verba clariora non rarò proponatur; ad hæc recurrendum, ut prior elucidetur.

Tertiò, Ex scopo & intentione scribentis sæpe colligitur mens & sensus verborum illius: verbi gratia, quorsum, quibus, contra quos, ex cujus persona scribat.

Quartò, Ex traditione, vel interpretatione S. Ecclesiæ, ex decretis Conciliorum, &c. ex consensu. SS. Patrum, & horum, vel multorum, vel paucorum, sanctitate & eruditione prælustrium, ex unanimi conspiratione Doctorum & Interpretum, sæpe constare poterit de vero & literali sensu S. Scripturæ.

Quintò, Conferre antecedentia & consequentia cum loco, cujus sensus est dubius, plurimùm juvat ad eundem elucidandum, &c.

Ubi hæc omnia adminicula vel desunt, vel non juvant, ex idiotismis Hebræis Græcisve, quos jam exposui, subsidia quærantur.

TERRÆ SANCTÆ DESCRIPTIO.

PRovincia hæc Syriæ longe celeberrima olim *Terra Chanaan* dicta fuit, à *Chanaan* filio Cham, qui communis discessionis necessitate pulsus eam tenuit: *Terra* item *Promissa* sive *Promissionis*, quòd Patribus Abrahæ, Isac & Jacob à Deo promissa esset. Hæc ipsa veteribus. Incolis ex ea pulsis, atque Israelitis in eorum locum substitutis, *Israelis* & *Judea* cœpit appellari. Ptolemæus & alii *Palæstinam* nuncupant à *Palestinis* populis magni nominis, qui in Sacris literis *Philistim* vocantur: Christiani *Terram Sanctam*. Regio hæc in umbilico Orbis constituta, inter Mare Mediterraneum & Arabiam, qua ex parte Montibus fere continuis natura ultra Jordanem fl. vallatur: atque ab Ægypto incipiens, ut vult Herodotus, vel, ut alii, à Sirbonis lacu, usque ad Phœniciam porrigitur. Ab Oriente autem Syriam & Arabiam; à Meridie desertum Pharan & Ægyptum: ab Occidente mare Magnum seu Mediterraneum: à Septentrione verò Libanum montem, fines habet. Ejus longitudo ad Septentrionem à Civitate Dan ad radicem Montis Libani sita (quæ postea Cæsarea Philippi & Paneas dicta est) versus Meridiem porrigitur, & usque ad Bearsebach Civitatem in Tribu Simeonis contra desertum magnum sitam, plus minus LXVII. conficit milliaria, singula onius horæ itinere commensuranda. Latitudo vero, quæ ab Occidente à Mari magno in Orientem ad Jordanem usque sumenda, quibusdam locis XVI. quibusdam XVIII milliaria complectitur. Inter omnes verò regiones quæ sub Cœlo sunt, ob Aeris salubritatem, Cælique temperiem imprimis commendatur, in qua nec rigor est nimius hyemis, neque æstatis ardor. Imprimis autem ob Soli ubertatem, Frugum omnis generis abundantiam, atque aliarum omnium terum copiam, quæ restorum ad hominum vitam sunt necessariæ, rum etiam earum, quæ hominibus solent esse in deliriis, apud Scriptores tam sacros quam prophanos maximis est celebrata laudibus. Moses de hac ita Israelitis est vaticinatus Deutero. 8. *Ecce Dominus Deus tuus introducet te in regionem bonam & amplam, cujus aqua, torrentes, & fontes abyssi exeunt ex planitiebus & montibus, terram eritico & hordeo abundantem, Vitibus, Ficubus, Malis Punicis, Palmis: terram Oleo & Melle affluentem, in qua pane tuo absque penuria vesceris: terram cujus pro lapidibus est Ferrum, & cujus ex Montibus Aes effodias: terram Lacte & Melle manantem: terram quam Deus tuus procurat, cui divinitus prosperitas est collata, ut fertilitate omnes alias terras superet, ac Paradisi Dei sit adsimilis.* Longum foret reliquorum Josephi, Plinii encomia, quibus miram hujus terræ commendant fertilitatem commemorare. Videndus de his oculatus testis Brocardus. Ex his verò quæ ad vitæ delicias, vel Medicinæ usum faciunt, præcipue commendatur *Balsamum*, huic olim Orbis parti generosissimum uni à Deo concessum, quo nunc caret. *Aromata, Mastix*, ac duo *Nucum* genera, alterum *Amygdala* Latinis dictum: alterum vero, quod optimum in ea regione est, Græcis & Latinis *Pistacia* dictum. In montibus etiam Ferrum atque Æris Metalla effodiuntur. Aquis dulcibus & amœnis pascuis abundat: Pecoribus, Armentisque frequens; Lactis copia, & bonitate nulli concedens. Aprorum item, Capreolorum, Leporum, perdicum, Coturnicum, ac aliorum ejusmodi Animalium & Avium oprima hic venatio. Lupi, Cervi, Leones, Ursi & Cameli innumeri inveniuntur. *Terra* autem *Chanaan* Regna Regésque habebat triginta & unum, præter Sidonios & Palæstinos maritimos, cum ab Israelitis occupata atque obtenta fuit, maxima antiquorum cultorum parte vel intersecta vel depulsa. Ipsi vero *Israelitæ* sub *Ducibus* fuerunt annis circiter quadringentis & quinquaginta usque ad Samuelem Prophetam. Quorum non fuit successio ex certa stirpe, aut electio certi Senatus, sed velut *Aristocratia* Seniorum in singulis Tribubus. Post mutata fuit forma hæc gubernationis à Deo instituta in Regnum, populo id flagitante, ac multos annos duravit hæc Politia. Successu tamen temporis multas calamitates passi sunt Israelitæ, donec tandem omnino regno sunt exuti. Varias enim mutationes expertam hanc gentem, multisque bellorum tempestatibus agitatam fuisse, vel gentis ingenio Imperium nec suum nec alienum ferente, vel peccatis eorum divinam iram provocantibus, vel exteris regionem felicissimam appetentibus, sacræ & prophanæ Historiæ nobis restantur. Victi aliquoties, aliquoties in duram servitutem exportati, nec secundis, nec adversis rebus idonei fuere. Experti jugum modo vicinorum, modo remotissimorum populorum, *Aegyptiorum, Chaldæorum, Medorum, Persarum, Macedonum, Romanorum*: nec destiterunt unquam feditiosis consiliis seque suamque Rempublicam omnem pessundare, donec ipsum *Filium Dei*, humani generis Servatorem, nefariis manibus (quo nullum scelus altius eniti potuit) cruci affixerunt. Ex eo sequutus longa serie novus malorum ordo. *Titus Vespasianus* Judæa devicta,

Hierosolymis captis, multis Judæorum millibus in captivitatem abductis, pluribus occisis fame, peste, igni, gladio, Templum & quidquid sacri aut prophani erat, vastavit diruitque, anno à Christo nato LXXIII: quod ipse in terris agens futurum ante prædixerat. Urbem restituit Ælius Adrianus: mutata nonnihil loci regione: Ac Templum vetus Salomonis dissipatum dirutumque jacuit usque ad annum CCCLXIII, quo Julianus Apostata Judæis illius instaurandi copiam fecit, qui tamen miraculo territi à cœptis destiterunt. Anno DCXV. *Chosroes Persarum Rex* urbem cepit, & in ea nonaginta millia hominum trucidavit: sed ab Heraclio superatus & captus pœnas dedit. Anno DCXXXVI. *Haumar Saracenorum Princeps* Judæam omnem sibi subjecit, mansitque totos quadringentos quinquaginta annos sub Saracenorum potestate. Anno autem MXCVII quum Concilio Claremontano decreta esset sub Urbano II. sacra profectio recuperandæ Terræ Sanctæ gratia, *Gotofredus Bulloneus* coactis Christianorum copiis amplissimis (dicuntur enim CCC fuisse peditum millia, C millia equitum) Saracenos expulit. Anno MCLXXXV. *Saladinus Persarum Rex* Saracenos restituit. Haud multò tamen post rursum invasere Christiani. Iterùmque *Saraceni* anno MCCVII, donec post varias mutationes *Turcæ* eam omnem occupaverunt anno MDXVII. Complectitur hæc *Idumæam*, *Judæam*, *Samariam*, & *Galilæam*. *Idumæa* initium trahit à Cassio monte, vel secundum alios à Sirbonis lacu & versus Ortum ducitur usque ad Judæam. In ea sunt hæ civitates *Maresa*, *Rhinocerora*, *Raphia*, *Anthedon*, *Ascalon*, *Asotus* & *Gaza*. Judæa Palæstinæ pars longe celeberrima, sita inter mare Mediterraneum & lacum Asphaltitem, atque inter Samariam & Idumæam. Nomen ei potissima Tribus *Juda* indidit, in qua urbes & oppida plurima fuerunt: sed omnium clarissima *Hierusalem* Judææ Metropolis toto Orbe celeberrima. Tempore Ptolomæi *Aelia Capitolia* dicebatur, hodièque à Barbaris incolis *Coz* seu *Godz*, aut *Chutz* dicitur. Præter Hierosolymam in Judæa sunt etiam alia Oppida, ac loca celebria, ut *Jericho*, *Joppe*, quæ nunc *Jaffa*: *Turris Stratonis* postea nuncupata *Cæsarea*, *Bethlehem*, *Chebron* sive *Hebron*, prius *Arbea*, & *Mambre* & *Cariatharbe*, hoc est civitas quatuor virorum. Et trans Jordanem *Macherus* Oppidum & castrum munitissimum. Hic etiam fuere *Sodoma* & *Gomorrha*, quæ ob flagitia & scelera funditus subversa sunt. Sequitur *Samaria* media inter Judæam & Galilæam sita. Nomen ei à Metropoli cognomine, quam *Amri* Rex Israel condidit, nunc *Sebaste* dicitur: Oppida hic sunt *Sichem* postea *Neapolis*, *Capernaum*. *Bethsaida*, *Chorazin*. *Galilæa* sita est inter Montem Libanum & Samariam. Hæc in superiorem & inferiorem dividitur. Superior, aliter Galilæa gentium dicta, Tyro contermina. Inferior sita ad mare Tiberiadis vel Genezareth. Urbes in hac fuere *Naim*, *Cana*, *Nazareth* & *Gadara*. Cæterum tota regio inter duo Maria & Jordanem flumen sita, Lacus non paucos habet, eosque qui navigabiles sunt, & optimis abundant piscibus. Fluvius verò *Jordanis*, qui Hebræis *Jarden*, hanc regionem quam longa est, secat. Hic ut scribit Hieronymus, ex duobus fontibus haud procul à se dissitis *Jor* scilicet & *Dan* bicornis erumpit, alterum cornu *Jor*, alterum *Dan*, vocant adcolæ, conjunctiesque ciunt *Jordan* vel *Jordanem*. Montes præcipuos habet *Hermon* ad Orientem & *Tabor* ad Occidentem, eósque maximos & editissimos, quorum alii vel brachia vel partes, vel ramenta sunt. *Ebal* enim *Bethoron*, & *Mispa* sive *Maspha*, & *Betel* ad *Hermon*: *Gelboa*, *Garizim*, *Sarona*, & postremus ac mari proximus *Carmel* ad *Tabor* referuntur. Sunt & isti, *Mons Sion*, *Moriah*, *Olivarum*, *Calvariæ*, & alii. Silvis etiam Lucis & Nemoribus superbit. Multa etiam hic & potissimum Hierosolymis præclara ædificia. Ex iis vero operibus, quæ præcipua antiquis & recentioribus temporibus in urbe fuisse commemorantur, primum fuit *Mons Domus*, & *Jebusæorum* Arx, ad quam jam dirutam arca Domini à Davide rege asportata fuit, in eoque loco mansit, quoad Templum à Salomone constructum consecratúmque fuit: cujus loci vestigia nunc exstant, ubi & Christus Pascha cœnasse perhibetur. Ibidem Davidis Regumque Judæ monumenta visuntur. Fuit etiam *Domus David*, quæ hactenus *Turris David* nomine appellata conservatur. *Mello* etiam reliquiæ sunt certis ruinis ad Montis Moriah extrema conspicuæ. Imprimis autem memorandum Templum Salomonis celeberrimum, quod spatio septem annorum centum & quinquaginta millium Hominum continua opera absolvit. De cujus magnificentia in lib. 1. Regum c. 6 & 7, & Chron. lib. 2. c. 3 & 4. abundè legere est. De legibus & institutis brevitati studentes nihil adjicimus. Lectores ad libros Mosis, Exodum, Leviticum, Numeros & Deuteronomium remittentes.

JA-

ANNOTATIONES IN CHRISTIANI ADRICHOMII DESCRIPTIONEM TERRÆ SANCTÆ.

INter eos, qui de sacris terræ promissæ locis scripsêre nemo hactenus copiosiùs, nemo fortè feliciùs scripsit quàm Christianus Adrichomius, qui præter Chorographicam illius terræ tabulam etiam singula loca enucleatiùs in suis particularibus descriptionibus persecutus est, qua in re de rerum sacrarum studiosis benè meritum esse, & Scripturam sacram non parum illustrasse nemo inficiari possit. Et verò quis ea loca melius certiùsque describere possit, quàm qui se oculatum locorum istorum inspectorem fuisse fateatur, quique totam eam regionem curiosius lustraverit? Quocirca eum qui ista loca nec obiverit unquam, nec inspexerit, Adrichomio velle se opponere, quid aliud censeri possit quam temeritatis maximæ opus aggredi, & cornicum ut ajunt, oculos velle configere? Fateri debeo; nunquam me loca sacra lustrasse, nunquam regionem illam tót divinorum miraculorum illustratam prodigiis, tot divinarum gratiarum imbribus irrigatam adivisse: auctoritate tamen illorum adductus, quorum vel præceptis non obtemperare, vel monita respuere insignis impudentiæ fuisset, non potui non ea promere quæ in Adrichomio desiderabam; non repugnandi contradicendique, sed veritatis indagandæ studio, & rerum sacrarum studiosis aliquid quod in eorum sit usum adferendi. Non diffiteor rem magni momenti esse ad rem cosmographicam vel chorographicam regiones adivisse, loca ipsa lustrasse; sed in iis, in quibus ab Adrichomio dissentio, non dubito me certiorem ducem sequi, cùm Scripturæ sacræ insisto vestigiis, quàm si meis ipse oculis crederem: atqui ea in quibus ab illo recedo, ferè omnia istiusmodi sunt ut sacræ Scripturæ magis consentanea sint, quæ Adrichomius vel non satis advertisse, vel non satis expendisse visus est; paucula sunt quæ vel Josephus, vel Hieronymus, vel Ptolemæus Geographorum princeps suggerunt; qua in re si Josephum, Hieronymum, Eusebium, Adrichomio opposuero, oculatos videlicet inspectores oculato inspectori, imò indigenas vel eos qui in terra Sancta maximam ætatis partem triverunt ei qui tantum obiter & in transcursu ea loca aspexit, adjunctis etiam rationibus subinde quæ nos in alteram partem impellant, si Ptolemæum Geographiæ accuratissimum descriptorem ab omnibus Geographis in pretio habitum Adrichomii assertioni anteposuero, videbor non sine justa ratione ab eo recessisse. Accedit quòd perspicuè evinci possit in plerisque Adrichomium dubiam conjecturam sequi, incerta pro certis assumere; quod planè necesse fuit, nisi innumera loca, de quorum situ determinato è Scriptura vel aliis probatis auctoribus non constat, è chorographica sua tabella rejicere vellet; quis enim in locorum situ designando non laboraverit, quorum præter nomen nihil in Scriptura proditur, apud alios autem scriptores ne nomen quidem extet. Deinde esto sanè loca sancta adierit Adrichomius, & de singulis curiosiùs perscrutatus fuerit, at quomodo eorum locorum situm assequi potuerit, quorum & nomina interciderint, & nulla locorum vestigia à multis seculis remanserint; quomodo eorum locorum certam notitiam nancisci potuit, quorum commutata sunt jampridem nomina, prioribus nominibus obliteratis oblivionique traditis? quomodo diversarum tribuum fines, eorumdémque finium flexus oculis usurpari potuerunt, qui esse tot seculis desierunt confusa harum sortium distributione? Fuerit sanè vel fuisse fingatur nonnulla de hisce rebus penes homines traditio: at hæc quàm incerta sit & diversis erroribus obnoxia nemo nescit, illudque ipsum est non jam oculorum judicio fidere, sed aurium lubricam fidem sequi. Quocirca nisi vel Scripturæ sacræ facem præviam sequaris, vel antiquos illos Scriptores duces tibi proponas, sicubi hæc defuerint, necesse erit in quamplurimis oculorum judicio frustrari. Hæc cùm ita sint, benigne Lector, decrevi (etsi & ab hac re abstinere maluissem) non tam novam chorographicam terræ sacræ tabellam delineare, quàm Adrichomii tabellam emendatiorem adferre, annotatisque iis sigillatim, in quibus visus est impegisse Adrichomius, ea promere, quæ ad sensa nostra correctionémque stabiliendam facere possint.

I. Igitur rem hanc ut agrediamur nullo modo imprimis videtur rem assecutus Adrichomius in Magnetica pixide constituenda, & partium orbis situ: Septemtrionem enim nimis ad occidentem inflectit & Europæ regiones, ut constat ex omnium Geographorum tabulis, qui mare Mediterraneum, (ab Hebræis Occidentale dictum, propterea quòd terminus esset terræ promissæ versus Occidentem) producunt à Septentrione in Austrum modica semper versus Rhinocoruram & Ægyptum ad Occidentem inclinatione: at Adrichomius ferè ab Oriente in Occidentem producit.

II. Graviter ab eo peccatum est cùm idem mare Occidentale ultra Rhinocoruram continuo & directo tractu versus Ægyptum & Nilum protraxerit, cùm satis constet ex omnium Geographorum tabulis à Rhinocorura paulatim multis recurvis finibus illud mare reflecti in Occidentem, & tandem ab Ægypto & Nili ostiis directo ferè aspectu ad Gaditanum fretum versus Occidentem procedere.

III. Quid sibi velit nescio cùm Amorrhæum montem extra fines Chananitidis ab extremis ferè terræ promissæ finibus usque ad Asiongaber & Sinum Arabicum producit (quis enim unquam legit in deserto aut montibus istis Amorrhæos habitasse?) cùm potius in isto loco collocandi essent montes Seir, quos Israelitæ dicuntur longo tempore circuivisse, donec venirent in Ælath & Asiongaber, Deut. 2. v. 1, 8.

IV. Non leviter ab eo peccatum quòd Idumæam tam exiguis finibus circumscripserit, cujus longitudo sit juxta montes Australes terræ promissæ ab Oriente ferè in Occidentem, cùm ejus longitudo potius statuenda esset à Septemtrione in Austrum, à montibus videlicet illis, qui eam à Chananitide seu terra promissa dirime-

bant, usque ad mare rubrum, seu Sinum Arabicum: quandoquidem constet è Scriptura Ælath & Asiongaber, quæ erant ad mare rubrum, fuisse in Idumæa, ex Deut. 2. 8. & 3 Reg. 9. 26. & 2 Paral. 8. 17. quod nullo modo exprimit Adrichomii chorographica tabula.

V. Egregiè in hac re hallucinatus est Adrichomius, quod Amalecitarum sedem, juxta mare rubrum ultra Ælath & Asiongaber constituat, cum satis è Scriptura constet Amalecitas habitasse in confinio Idumæorum; atque in montibus, qui Judæam & terram promissam ab Austro terminabant juxta Cadesbarne, Num. 14. 43. 45. Hinc factum est ut tanto studio conati sint Amalecitæ avertere Israelitas à suis finibus, ne per illos in Chananæam conarentur irrumpere. Exod. 17. & Saul rex factus tam facili negotio ad Amalecitas penetraverit, ut eos deleret & exterminaret. Adde satis liquere non posse ibi Amalecitarum sedem constitui, ubi eam statuit Adrichomius, si, uti paulo ante dixi, Idumæi à Judææ extremis montibus adusque mare rubrum pertigerint; quandoquidem ipse addat Amalecitas à sua regione in Ægyptum usque extendi: quod fieri non potuit, Idumæis medium tenentibus, nisi fortè fingat Idumæorum fines fuisse interruptos hinc & inde, Amalecitis sese per medium insinuantibus. Ex quo & illud colligo, non rectè Hevilam trans Idumæos ad Orientem ab eodem Adrichomio constitui, sed potiùs ejus situm cis Idumæam, ad ejus videlicet Occidentem, statuendum esse, à qua Hevila usque ad Sur describitur in Scriptura tam Amalecitarum quàm Ismaelitarum in deserto sedes & habitatio.

VI. Ut, ea quæ ad fines extremos limites terræ promissæ spectant, absolvamus, non rectè Adrichomius à Septemtrionali parte ejus extremum limitem cis Jordanem statuit Libanum montem, prout ab Antilibano condistinguitur, sic fere in iisdem limitibus Borealibus conjungendo Antilibanum, quem mari mediterraneo viciniorem facit. Etsi enim mons ille, qui Libanus appellatur latiore significatione, possit tam Libanum quàm Antilibanum comprehendere, & in Scriptura passim Libanus appelletur, qui terram promissam à Boreali latere proximè claudit; ex Ptolemæo tamen & aliis Geographis, qui Libanum & Antilibanum condistinguunt, non dubium est eum montem, qui terram promissam à Boreali plaga claudit, totum esse Antilibanum, nec Libanum propriè dictum, prout ab Antilibano condistinguitur, terram promissam contingere, vel in ejus terminis esse: unde cùm de hisce terræ promissæ terminis sermo est, Septuaginta interpretes semper pro eo quod in Hebræo est לבנן *Lebanon* & in versione nostra *Libanus* dicitur, *Antilibanum* dicunt: Libanus verò ita à parte Aquilonari Antilibani constituendus est, ut ferè parallelus sit Antilibano. Ferè dixi, quia modica est inclinatio, magisque ad Antilibanum accedit, qua parte Orientem spectat. Inter hos autem duos montes magna Cœlesyriæ pars includitur.

VII. De Eleuthero fluvio illud fateor incertius ex auctoribus est, ubi ejus fontes sint collocandi, cùm fontium Ptolomæus non meminerit, & de hujus fontibus valdè inter se auctores dissentiant. Bertius autem & Villanovanus in Ptolemaicis tabulis ejus fontes reponant à parte Aquilonari montis Libani Antilibano oppositi. Maginus ejusdem fontes à regione transiordanina juxta Bosor vel Bostram, quæ Antilibano ad Austrum est, accersit. Adrichomius ex ipso Antilibano à parte ejusdem Australi; cum quo malim sentire propter Scripturæ locum, qui habetur 1 Machab. 12. 30. ubi copiæ regis Demetrii, quæ in Amathitæ regione versabantur una nocte fugientes Jonathan transgrediuntur Eleutherum, ita ut ob hanc causam Jonathas insequens eas non potuerit comprehendere; si autem ultra montem Libanum fuissent Eleutheri fluminis fontes, non potuissent tam citò fuisse hujus fluminis alveum prætergressi, cùm ex Amathitæ regione ad ea Syriæ loca, quæ trans Libanum sunt, facilè viginti milliaria horaria, vel plura sint, cùm major sit distantia quàm gradus unius. Fortè veriùs Eleutheri fluminis fontes constituas ex Antilibano monte à parte Septemtrionali. Quicquid tamen de hac re sit, quod fateor esse incertum, nolim cum Adrichomio Eleutheri fluminis ostia inter Sidonem & Tyrum constituere; id enim repugnat Ptolemæo, qui supra Tripolim ad Aquilonem illius ostia statuit, cæterisque Geographis.

VIII. Arnon in regione transiordanina terminum fuisse Moabitarum, divisisséque Moabitas ab Amorrhæis habetur disertis verbis Num. 21. 13. Amorrhæorum autem regionem trans Arnon occuparunt postea tribus Ruben & Gad: at certum est juxta descriptionem Adrichomii nullo modo Amorrhæos, vel postea Rubenitas & Gaditas fuisse disterminatos à Moabitis Arnone torrente. Deinde eodem Num. 21. 11. indicatur Hebræos, ut transirent ad Amorrhæos ad Orientalem plagam regionis Moab ambulasse, quod nullo modo exprimit Adrichomii tabula. Rursum Hebræos Arnonem torrentem pertransisse juxta eum locum, ubi torrens è rupe, quæ itidem Arnon dicta est, egreditur, indicatur eodem capite Num. 21. 14, 15. licet obscurè, prout Hieronymi & aliorum est sententia, & nos ad eum locum explicuimus: à qua re, quàm longè absit Adrichomii descriptio, nemo non judicabit.

IX. Aroer ubique in Scriptura ponitur super torrentem Arnon, & in tribu Gad, quod utrumque rectè quidem expressit Adrichomius: sed in duobus aliis hallucinatur: unum quòd cum Scriptura ubique Aroer extremum limitem versus Austrum totius regionis transiordaninæ occupatæ ab Israelitis constituat, ipse eam longè ab hisce extremis finibus Australibus removet: alterum, quòd Aroer & Ar Moabitarum unam eamdemque urbem statuat, quod omnino à veritate alienum est; quomodo enim una eadémque urbs Gaditarum simul fuerit & Moabitarum, eadem cis & trans Arnonem, quandoquidem inter Moabitas & Israelitas transiordaninos medius torrens Arnon fuerit. Itaque quantum ad loca illa Australia regionis transiordaninæ in multis ab Adrichomio peccatum est, quæ nullo modo cum Scriptura stare possunt.

X. Jazer Adrichomius super torrente Arnon constituit, quod tamen nusquam in Scriptura ne verbulo quidem indicatur; sed neque stare potest cum iis, quæ habet Hieronymus in Azer & Jazer, ubi eam statuit in decimo vel octavo à Philadelphia milliario, ab Hesabon quindecim; atque adeò neque ejus magnum flumen, seu, ut vocat Jeremias, mare, hoc est, lacus statui

potest

potest in ipso torrente Arnon, sed à torrente longius semotum.

XI. Gerasam in transjordanina regione vicinam ponit Adrichomius mari Galilææ, seu stagno Genesareth, at ex Josepho 3. bell. c. 2. & Ptolemæi descriptionibus constat cum Philadelphia fuisse in terminis Orientalibus regionis transjordaninæ juxta montem Galaad.

XII. Vallis salinarum ab Adrichomio constituitur in tribu Juda; at mihi certum est eam nec in tribu Juda, nec intra terræ promissæ fines esse statuendam; sed extra eam in Idumæa. Vide quæ in hanc rem à nobis dicentur 2. Reg. 8. 13.

XIII. Vallem Raphaim in tabula tribus Benjamin particulari uno ferè milliario horario Hierosolymis distantem ponit, eamdémque in tribu Benjamin, in tabula verò totius terræ promissæ chorographica quatuor facile milliaribus horariis in tribu itidem Benjamin ab eadem urbe removeat: neutrum rectè, cùm ea urbi ferè ad Occidentem fuerit conjuncta, totaque in tribu Juda, utpote cujus extremitas Borealis fuerit terminus tribus Judæ Aquilonaris; inde verò longo tractu eadem vallis procurreret ad Meridiem usque Bethlehem. Vide quæ de hac re diximus Josue 15. 8. Judic. 2. 1. vel quæ dicentur 2 Reg. 5. 18.

XIV. Inter Philisthæorum satrapias hunc ordinem ipse constituit, progressum faciendo à Meridie in Septentrionem, ut prima sit Gaza, deinde Ascalon, Azotus, Accaron, Geth: at mihi partim Scripturam secuto Jos. 13. 3. partim auctores alios non paucos, qui ab Adrichomio dissentiunt, magis hic ordo placet, Gaza, Ascalon, Azotus, Geth, Accaron.

XV. Aphec vel Apheca tribus Judæ Adrichomius constituit in deserto Ziph tribus Judæ: at ea meo judicio collocanda est in extremis versus Occidentem ejusdem tribus finibus, quandoquidem ea multo tempore occupata fuerit à Philisthæis, ibique exercitus sui lustrationem Philistæi habuerint, 1 Reg. 4. 1 & 29. 1. de ea enim accipio ea, quæ illis locis habentur, quemadmodum ad ea loca explico.

XVI. Bethsames & Cariathiarim urbes fuisse vicinas colligitur 1 Reg 6. 21. idémque indicatur Josuæ 15. 9. 10. at eas Adrichomius nimiùm à se invicem dissitas collocat. Rursum utraque in tribu Juda, ut disertè habetur in Scriptura pluribus locis: utramque autem Adrichomius in tribu Dan reponit. Denique utraque in finibus tribus Judæ Aquilonaribus, & Cariathiarim in communibus terminis tribus Judæ & Benjamin, ut habetur Jos. 15. 9. 10. & 18. 14. quæ omnia nullo modo exprimit Adrichomii tabula.

XVII. Socho, Azeca, Vallem terebinthi, fines Dommim seu Aphes dommim fuisse loca conjuncta, perspicuè colligitur è 1 Reg. 17. 1. 2. at Adrichomius ea nimiùm disjungit. Rursum Azeca fuisse inter Eleutheropolim & Æliam habet Hieronymus in Azeca, quod nullo modo exprimit Adrichomius. Ex quo colligo nec Eleutheropolim ab eo rectè fuisse constitutam, præsertim cùm & Maceda in octavo ab ea milliario contra solis ortum constitui debeat, ut habet Hieron. in locis Hebraicis, quod fieri non potest nisi & Eleutheropolis & Maceda alio statuantur loco. Deinde Ramatha tribus Ephraim fuisse non procul Socho tribûs Judæ manifestè colligitur è 1 Reg. 19. 22. cùm è Socho quasi digito ostenderetur Ramatha. Ex quo & illud videtur confici has duas tribus hac sui extrema parte fuisse conjunctas, & tribum Ephraim sese inter tribum Benjamin & Dan insinuasse, ut ea parte tribum Judæ contingeret; quæ omnia nullo modo exprimit tabula Adrichomii, cùm apud eum tribus Ephraim nulla sui parte contingat tribum Judæ, & Socho, vel Sochoth Judæ remotior ponatur à Ramatha & extremis finibus tribus Ephraim.

XVIII. Najoth quæ dicitur esse in Ramatha, hoc est, in suburbano loco urbis Ramathæ, Adrichomius ita in tribu Ephraim ab ea removet, ut duodecim milliaribus ab ea distet.

XIX. Maspha locum orationis intra terminos tribus Benjamin collocat Adrichomius. Hieronymus in locis Hebraicis tribui Judæ adscribit: verius puto in utriusque tribus confinio, quandoquidem utrique tribui à Scriptura videatur adscribi, Jos. 15. 38. & 18. 26. quin & à tribus Judæ hominibus potius fuisse habitatam, eidémque tribui potiùs esse adscribendam non obscurè colligitur è Judic. 20. 1. ad quem locum vide quæ diximus, & Onomasticon nostrum in *Maspha*.

XX. Jericho in tribu Benjamin nimis ab Adrichomio in tabula abducitur à finibus tribus Ephraim, eadémque vicinior statuitur tribui Judæ, quàm tribui Ephraim, cùm tamen ea statuenda sit juxta fines tribus Ephraim, ut indicat Scripturæ locus Jos. 16. 7. ubi fines tribus Ephraim perveniunt in Jericho, quod etiam fatetur Adrichomius in descriptione locorum tribus Benjamin, num. 81. ubi de Jericho agit, quam dicit communem esse limitem tribuum Ephraim & Benjamin, idémque patet ex iis, quæ idem Adrichomius, Borchardus, & Hieronymus in locis Hebraicis habent de Galgala. Quibus adde Josephum, qui l. 5. belli c. 4. asserit à Jordane in Jericho sexaginta fuisse stadia: at hæc sexaginta stadia ita digerit Josephus l. 5. Antiq. c. 1 ut dicat Israelitas transgressos Iordanem, & in Galgala progressos quinquaginta processisse stadia, & in decimo ab Hierichunte stadio castrametatos fuisse. Erat igitur Galgala in recta via euntibus à Iordane in Jericho, qua parte videlicet proximè distabat Jordanes, ubi & Israëlitæ Iordanem transgressi erant: quæ tamen omnia nullo modo exprimit tabula Adrichomii, in qua ex Iericho ad Iordanem recta via nullo modo transitur per Galgala, sed à recta via abest longiùs, immo prout exprimit Adrichomius, duplex est viæ spatium à Galgala in Iericho, quàm sit à Galgala ad Iordanem. Vide quæ & nos diximus Iosue 4. 19.

XXI. Clauthmon, sive locus flentium, quem Adrichomius Clautomon vocat, nec rectè ab eo ponitur in tribu Benjamin juxta Galgala & fines tribus Ephraim, cùm locus ille potiùs statui debeat in tribu Iuda juxta Hierosolymam ad Occidentem trans Vallem Raphaim. Vide quæ à nobis dicuntur Iudic. c. 2.

XXII. Bethel urbs ab Adrichomio statuitur in tribu Benjamin, nec omnino in confinio tribus Ephraim, cùm tamen juxta ea, quæ nos diximus Gen. 28. 19. potiùs statuenda sit in tribu Ephraim, in confinio tamen tribus Benjamin.

XXIII. Rama ab Adrichomio in tribu Benjamin

min vicinior Hierosolymæ constituitur, & Australior quàm Gabaa, cùm tamen è Iud. 19.13. perspiciuè colligatur Rama fuisse remotiorem & Aquilonariorem ipsa Gabaa, cum è Bethlehem & Hierosolyma venientibus priùs occurrat Gabaa, quàm Rama. Adde his Josephum, qui à Rama Hierosolymam majorem distantiam statuit, nempe sex milliarium Italicorum, à Gabaa verò Hierosolymam viginti duntaxat stadiorum intervallum, Vide ea, quæ nos ad eum locum Iudic. 19. dicimus.

XXIV. Constringenda magis tribus Benjamin, præsertim verò qua parte Hierosolyma in Gabaa & Rama itur, ut Rama ferè sex milliaribus Italicis Hierosolymâ distet, Gabaa viginti stadiis Josephi, hoc est, quatuor milliaribus Josephi: nam in quoque ipsius milliari illud ferè observatur, quinque duntaxat Josephi esse stadia. Vide unde colligam 1 Reg. 10.2.

XXV. Bethania, & Bahurim paulò vicinores Hierosolymæ constitui debent, sic ut Bahurim, quæ ab Adrichomio ferè duobus milliaribus horariis Hierosolyma abducitur, tantummodo semimilliari Belgico seu horario ab illa removeri debeat. Vide quæ nos de hac re dicimus 2 Reg. 16.5. Bethphage quoque ab Adrichomio nimis à monte Oliveti removetur, quam tamen in extremo ejusdem montis descensu, seu primo vallis aditu fuisse satis constat ex iis, quæ de Bethphage in Onomastico diximus. Eam Borchardus in recta via, quâ ex Jerusalem itur in Bahurim, & in medio itinere collocat, quod nullo modo exprimit tabula Adrichomii.

XXVI. Ramatha Samuelis patria in tribu Ephraim conjungi debet tribui Judæ, ut supra diximus num. 17. An autem tribus Benjamin & Ephraim extremitates Occidentales ita sinuari debeant, ut è Ramatha per sepulchrum Rachel juxta Bethlehem esset in Gabaa, quemadmodum videri possit indicari 1 Reg. 10. v. 2. in medio reliquimus, quam difficultatem à nobis ibi pertractatam vide.

XXVII. Bethoron inferior nullo modo statuenda in tribu Benjamin, sed in tribu Ephraim in confinio tribus Benjamin, juxta ea quæ à nobis dicta sunt Jos. 10. 10. & à nobis dicentur 1 Reg. 13. 18.

XXVIII. In Silo nullo modo sibi constat Adrichomius, quam in descriptione singulorum locorum ipse ponit in tribu Ephraim; at in tabula chorographica totius terræ promissæ, vel tabula particulari tribus Ephraim & Benjamin ipse collocat in tribu Benjamin. Fuisse in tribu Ephraim dubitari non debet, quemadmodum & asserit Hieronymus lib. de locis Hebraicis. Adde id non obscurè colligi è Scriptura sacra, etiamsi nusquam disertè asseratur. Primò enim ob id Eliezaro Aaronis filio primo pontifici ab ingressu in terram promissionis data est extraordinaria sedes & habitatio in tribu Ephraim Jos. ult. v. ult. quia & tabernaculum, quæ in Silo urbe vicina erat, collocatum fuit in tribu Ephraim, cùm tamen reliquæ omnes urbes sacerdotales essent vel in tribu Juda, vel in tribu Benjamin. Ps. 77. 60. de tabernaculo quod situm erat in Silo dicitur: *Et repulit tabernaculum Silo tabernaculum suum ubi habitavit in hominibus*, quod ob id dicitur, quia Silunte jam ablatum erat tabernaculum fœderis, & brevi Hierosolymæ in templum & domum fixam erat commutandum. Eadem autem res paulò post eôdem Ps. 67. aliis verbis ita explicatur: *Et repulit tabernaculum Joseph, & tribum Ephraim non elegit: sed elegit tribum Juda, montem Sion quem dilexit*: erat ergo tabernaculum fœderis Silunte collocatum in tribu Joseph, seu Ephraim. Deinde id meo judicio manifestè patet è situ urbis Silo, qui à Scriptura assignatur Jud. 21. 19. ubi hæc habes: *Ecce solemnitas Domini est in Silo anniversaria, quæ sita est ad Septentrionem urbis Bethel, & ad Orientalem plagam viæ, quæ de Bethel tendit ad Sichimam*: cùm enim Bethel in tribu esset Ephraim, sed in confinio tribus Benjamin: tribus autem Ephraim Aquilonaris esset tribui Benjamin, necesse est ut Silo, quæ ad Aquilonem erat Bethel, fuerit in tribu Ephraim: item cùm Orientalis esset viæ, quæ ex Bethel ducebat in Sichimam; utraque autem tam Bethel, quàm Sichima in tribu Ephraim esset, necesse est & Silo, quæ inter utramque urbem paululum ad latus erat intercepta, fuisse etiam in tribu Ephraim. Quæ omnia quàm malè in tabula expresserit Adrichomius quilibet videre poterit, ut qui Silo ad Occidentem potiùs Bethel statuerit, eamdemque ad Occidentalem etiam plagam viæ, qua è Bethel ibatur Sichimam collocaverit.

XXIX. In collocanda urbe Sichem in tribu Ephraim nullo modo videtur mihi rem attigisse Adrichomius, utpote quæ omnino videtur fuisse Orientalior, & Jordani propinquior, quàm eam collocet Adrichomius, utpote quæ statui debeat in Aulone, seu Valle illustri, vel juxta eam: Aulon autem seu vallis illustris juxta Jordanem erat, & ad ejus ripas hinc & inde porrigebatur. In ea autem valle vel juxta eam fuisse sitam urbem Sichem planè colligimus ex Gen. 12. 5, 6. *Cúmque venissent in eam* (terram videlicet Chanaan) *pertransivit Abram terram usque ad locum Sichem, usque ad convallem illustrem*. Idem suaderi potest è Deut. 11. 29. 30. ubi duo montes Garizim & Hebal, quos constat fuisse omnino vicinos urbi Sichem, dicuntur esse trans Jordanem, comparatione videlicet Israëlitarum, qui tunc erant in campestribus Moab, post viam quæ tendit ad Solis occubitum, seu ad mare, in terra Chananæi è regione Galgala, seu via esse dicitur juxta vallem tendentem & intrantem procul, qua periphrasi non dubium est significari Aulonem vallem, seu vallem illustrem, ut nos ad eum locum explicuimus: fuerunt igitur Sichem, Garizim & Hebal, Galgala, Aulon vallis loca vicina, & sese invicem respectantia. Idem indicatur Gen. 33. 17, 18. ubi Jacob è Socoth trans Jordanem dicitur proximè transito Jordane venisse in Sichem. Denique si verum est quod ait Hieronymus libro de locis Hebraicis, in voce *Agai*, ex urbe Sichem venientibus Hierosolymam transiri per Agai vel Hai, necessariò statuenda est Sichem Jordani vicinior, cujusmodi transitum per Hai venientibus è Sichem Hierosolymam nullo modo fert tabula Adrichomii. Denique idem colligi potest ex descriptione Australis dimidiæ tribus Manasse Jos. 17. 7. ubi Australis ille limes inchoatur versus Orientem ad Aser in Machmethath, qui locus dicitur respicere Sichem, seu esse è regione illius, & inde ad Occidentem, seu mare producitur: fuit igitur Sichem è regione illius loci vel orbis, quæ in illo limite ferè proximè ad Jordanem vergebat.

XXX,

XXX. Aliter constituendos esse limites tribus Ephraim, quàm Adrichomius constituat, imprimísque Aquilonares & Orientales, liquere potest ex iis, quæ nos dicimus Ios. 16. 17. imprimísque erratum ab eo in productione finium Orientalium versus Iericho, in Betheron superiore, in Valle arundineti, quam fuisse in confinio tribus Ephraim & dimidiæ tribus Manasse constat, ipse verò eam collocat juxta extremos fines tribus Ephraim Australes in confinio tribus Benjamin. De finibus ejusdem tribus partim Australibus, partim Occidentalibus, de Ramatha, de Bethoron inferiore diximus supra Num. 17. 26. 27.

XXXI. In dimidiæ tribus Manasse cisjordaninæ finibus constituendis, tribus Issachar, tribus Zabulon, tribus Aser, & ea, quam inter se habent hæ tribus, habitudine hallucinatum esse Adrichomium mihi planè persuadeo. Tribum Issachar pertigisse usque ad mare statuit Adrichomius, in eáque reponit Carmelum montem: at mihi è Scriptura videtur certum, nullo modo ad mare pervenisse, non tantùm quia de ea re silet Scriptura, sed etiam quia Scriptura videtur in ejus extremis finibus, quantum existimo, versus Occidentem Thabor urbem constituere, Ios. 19. 22. quæ urbs monti Thabor vicina esset. Verùm multò magis id probat quòd dimidia tribus Manasse debeat tribum Aser contingere, quòd Scriptura perspicuè indicat Ios. 17. 10. quo posito impossibile est tribum Issachar ad mare pervenisse. Adde quòd Iud. 5. 19. videatur mihi pervincere dimidiam tribum Manasse tribum Zabulon alicubi etiam contigisse, nempe inter montem Thabor & montem Carmelum, ubi duæ illæ fuerint urbes in dimidia tribu Manasse, Thanach & Mageddo ad torrentem Cison, torrens autem Cison à plerisque, ipsóque Adrichomio, qua parte ab Occidente fluit, statuatur terminus tribus Zabulon, quandoquidem & ipse mons Thabor, è quo torrens ille manabat, in tribu esset Zabulon. Deinde tribum Aser ad montem Carmelum pervenisse constat è Scriptura Ios. 19. 26. Item Dotam dimidiæ tribus Manasse, urbem ad mare ad radices Carmeli montis sitam fuisse scribit Iosephus l. 2. contra Apionem. Denique ad Carmelum montem pervenisse tribum Aser, tribum Zabulon, & dimidiam tribum Manasse idem Iosephus scribit l. 5. de Antiq. c. 1. quæ omnia nullo modo exprimit tabula Adrichomii. Vide quæ in hanc rem à nobis dicuntur Ios. 17. 10. & Iud. 5. 19. Ex quo colligas Adrichomium valde male istas urbes Dotam, Thanach & Mageddo in dimidia tribu Manasse collocasse.

XXXII. Errarum rursum haud dubie ab Adrichomio, quòd urbem Ierusalem totam reponat in tribu Iuda, cùm è Ios. 15 & 18. constet aliqua sui parte in utraque tribu Ierusalem fuisse, communémque utriusque tribus funiculum per ipsam urbem, montémque Moria ductum fuisse, relicto monte Sion partéq; Australi in tribu Iuda, templo verò ac parte Boreali in tribu Benjamin.

XXXIII. In eo rei veritatem minimè videtur assecutus Adrichomius, quòd tribum Simeonis ita tribui Dan conjunxerit, ut nulla via relicta sit tribui Iudæ sese inter utramque insinuandi, & pertingendi ad Philisthinos regionémque maritimam, cùm Ios. 15. legamus Gazam (quæ ad mare erat, & extrema fuit versus Ægyptum & Austrum Philisthæorum satrapis) tribui Iudæ attributam, nec eandem usquam ei tribui avulsam legamus, aut tribui Simeonis concessam; unde nec inter urbes tribus Simeonis Ios. 19. recenset Scriptura. Adde Iosephum l. 5. Antiq. c. 1. in posteriore sortitione asserere relictam tribui Iudæ è quinque Philisthæorum satrapiis duas Ascalonem & Gazam. Id si verum est, debuit relinqui tribui Iudæ aditus, quo ad hasce satrapias inter duas illas tribus Simeonis & Dan pertingeret, nec eæ, quod fecit Adrichomius, Simeonis tribu comprehendi debuerunt.

XXXIV. Etsi de situ urbis Modin videatur difficile certi aliquid statuere; hæc tamen è Scriptura certa sunt, primùm hanc urbem in monte fuisse, 1. Machab. 2. 1. Secundò, hanc urbem non procul mari fuisse: id enim meo judicio evincit Scripturæ locus 1 Machab. 13. 27. & sequentibus, qui sic habet: *Et ædificavit Simon super sepulchrum patris sui & fratrum suorum ædificium altum visu, lapide polito retro & ante: & statuit septem pyramidas, unam contra unam patri & matri, & quatuor fratribus: & his circumposuit columnas magnas; & super columnas arma, ad memoriam æternam; & juxta arma naves sculptas, quæ viderentur ab omnibus navigantibus mare.* Neque enim hæc videri potuissent à navigantibus mare, nisi non procul maris littore posita fuissent. Tertiò, ex aliis Scriptoribus quædam de hac urbe probabilia haberi possunt. Iosephus 12. Antiq. c. 8. Modin vicum Iudææ appellat, ubi Iudææ nuncupatione placet cum Adrichomio etiam tribus Daniticæ loca comprehendi; quam Iudææ appellationem ad loca tribus Dan & Simeonis post captivitatem Babylonicam fuisse extensam mihi omnino fit verisimile. Quartò hanc urbem Modin fuisse juxta Diospolim asserit Hieronymus libro de locis Hebraicis. Ex quibus omnibus manifestè colligo in hujus urbis situ designando errasse Adrichomium: eam enim ita in tribu Dan reponit, ut tamen nimio intervallo à Diospoli removeat? siquidem decem milliaribus horariis eam à Diospoli sejungit. Et verò quæ causa esse possit ut eam Hieronymus diceret esse juxta Diospolim, si juxta tabulam Adrichomii multo vicinior esset Eleutheropoli & Ierusalem, à quibus tanquam illustrioribus civitatibus solet Hieronymus aliarum civitatum distantias definire? Rursum eam multò longiùs quàm par sit, vel quàm Machabæorum mausolea potuerint è mari à prænavigantibus videri, semovet: quis enim credat à prænavigantibus in mari potuisse mausolea ea videri, quæ septem vel octo milliariis horariis aberant à maris littore? Adde non satis sibi Adrichomium constare, cùm urbem hanc in monte Iuda ait sitam fuisse, & nihilominus eam in tribu Dan collocat: non enim Iuda & Iudæa idem sunt: Iuda enim pro tribu ipsa & sorte, quæ posteris Iudæ obvenit, sumitur; Iudæa autem latius extra tribum etiam illam funditur. Carolus Stephanus in suo Dictionario Historico, Geographico Poëtico, Modin collocat in Baala monte juxta Sechronam, quorum locorum in Scriptura fit mentio Ios. 15. 11. in terminis Aquilonaribus tribus Iudæ, ea tamen deinde tribui Iudæ

avulsa Daniria obvenerunt. Et hic mea sententia multò verius rem assecutus est: huic enim loco omnia conveniunt, quæ de Modin vel in Scriptura, vel ab aliis authoribus produntur: nam & in Iudæa fuerit, & in monte, & juxta Diospolim, & juxta mare (quæ omnia de Modin produntur) ut è chorographica nostra tabula liquidò cerni potest. Quidam frater Anselmus Ordinis Minorum de Observantia editus ab Henrico Canisio in fine tomi 6 Modin quarto milliatio à Lydda seu Diospoli reponit, à Ioppe uno maximo milliari distare dicit, quod cum nostra descriptione mirificè congruit.

Doctissimi Viri

JOHANNIS LIGHTFOOT
S. T. D. CANTAB.

Animadversiones in Tabulas Chorographicas Terræ Sanctæ.

[*a*] INCIPIT *Idumæa & Palæstina, ab emersu Sirbonis lacus*: videant sibi tabulæ, ne hallucinentur, Sirbonem inter Casium montem collocantes & Pelusium; cùm Plinius planè Casium collocet inter Pelusium & Sirbonem. *A Pelusio*, inquit, *Charria castra Casius mons. Delubrum Jovis Casii. Tumulus magni Pompeii Ostracine. Arabia finitur à Pelusio LXV M. pass, Mox incipit Idumæa & Palæstina ab emersu Sirbonis*, &c. Lege hæc seriò & confer tabulas.

Initium terræ sub templo primo, sacris literis, est à *Fluvio Aegypti*: id est fluvio versus Ægyptum *Shihor*. Iosu 13.3. Ier. 2.18. *Rhinocorura* aliis. LXX. עד נחל מצרים Esai. 27.12. reddunt Ἕως Ῥινοκόρουρ.

Dum longum montium dorsum fingunt tabulæ Adrichomii, Tirini, &c. à mari ferè rubro, ad terram propemdum Israeliticam, cui inscribitur *Mons Amorrhæus*, vereor ne iis imposuerit ambiguitas Phrasiologiæ דרך הר האמרי quæ non reddenda Deut. 1.19. *via juxta*, vel *per, montem Amorrhæum*: sed via *ad montem Amorrhæum*, ut planissimè patet vers. 20. Mons iste Amorrhæus fuit *Montanum Judææ*, à Cadesh Barnea & intus.

[*b*] *Septem maria*, authoribus Talmudicis, *& quatuor fluvii sunt ad ambitum terræ Israeliticæ*. 1 ימא רבא *Mare Magnum*, sive mediterraneum. 2. ימא דטבריא *Mare Tiberiadis*. 3. ימא דמלחא *Mare salsum*, seu potiùs *bituminosum, Sodoma*. 4 ימא דסמכו *Lacus Samochonitis*. 5. ימא דחולתא: Forte *Mare arenosum*. quod *Sirbonidi* optimè convenit, commentante *Diodoro Siculo*, lib. 1. 6. ימא דשליית. 7. ימא דאפמיא. Quatuor hæc ultima alias leguntur [*b*] alibi.

Fluvii autem sunt 1. ירדן *Jordanes*. 2. ירמוך *Hieramax* [*c*] Plinio. 3. קרמיון *Kirmion. Fluvius*, inquit Aruch. *in via ad Damascum idem cum Amanah*. De Fluvio *Amanah* vide Targ in Cantic. 4. 8. 4. פיגה, *Idem*, inquit idem Aruch, *cum Parphar*.

Mare Apamiæ, inquiunt *est idem cum mari* חמץ *chamats* דוקליטינוס הקוה נהרות ועשאן *Docletinus* [*Diocletianum* eum esse arbitrimus ex Hierosf. Avoda Zara, fol. 39. 4.] *congregatis fluviis fieri curavit*. שפם Num. 34. 10. Interpreti Samaritico est עפסיה cum ע. Targ. Ionath. אפסיה cum א.

Limites terræ sub templo secundo sic delineant iidem Talmudici [*d*] תחומי אי כל שהחזיקו בה עולי בבל: פרשת הומת מגדל שיר ושינ דרוד ושוראא דעבו וקצירא דגלילא ובברתה ובית זניתה וקובעיא ומילתה דכיר ובורייי רבתא תפנים וסנפתרה ומחרתא דייתוד וממעיא ראבהתא וראשסו נעתון ונעתון עצמה סי ספר ומרחשת ומגדל חרוב ואולם רבתא ונוקבתא דעיון ותוקרת ברכה רבא ובר סנגרא ותרנגולב עילאה דל מעלה מן קיסרין וטרכונא דמתחם לבוצרה ומלח דזרבאי ונמרין ובית סבל וקנת ורפיח דחגרא ודרך הגדלה ההלכת למר בר חשבון ויבקא ונחלא דזרד וינר שהר וחצא ורקם הנועה תגייא דאשקלון:

A tribus cœli cardinibus, sic eam aliter terminant. [*e*] מרקם למזרח ורקם במזרח *A Rekam porro ad Orientem* [est terra Ethnica.] *Et Rekam ipsa pro Oriente*; [id est pro terra Ethnica] *reputatur*. מאשקלון לדרום ואשקלון כדרום *Ab Ascalone ad meridiem, & Ascalon ipsa reputatur pro meridie*, [sensu quo prius.] מעבו לצפון ועבו כצפון. *Ab Acone ad Aquilonem, atque Acon ipsa reputatur pro Aquilone*.

A quarto sic. [*f*] *Insulas vides in mari mediterraneo, ac si linea ducta foret à montibus Amana ad fluvium Aegypti: quodcunque est intra lineam, est de terra Israelitica, quodcunque est extra lineam, est extra terram*. Sic Targ. Hierosf. in Num. 34. 4. *Limes vester Occidentalis, erit mare magnum, atque insula ejus*. Quid ad hæc tabulæ?

Amanah Scriptoribus Iudaicis est idem cum monte *Hor*, Num. 34. 7. ubi Targ. Hierosf. טורוס מנוס Ionath. טורוס אומנים: vide R. Sol. in illum locum. [*g*] *A montibus Amana & intus* (inquiunt Gemaristæ) *est terra Israelitica, à montibus Amana & extra, est extra terram*.

Partitio terræ sub Templo secundo hæc erat: שלש ארצות יהודה ועבר הירדן וגליל: [*h*] *Tres sunt regiones Judæa Trans-Jordanica, & Galilea* (exclusa Samaria.) *Atque unicuique harum erant tres regiones*. [*i*] *In Judæa*

daa erant Montanum, Planities & Convallis. Sicetiam in Peraea. Atque erat Galilaa, Superior, atque inferior & Convallis.

[a] Plin.Nat.hist.lib. 5.c.13. [b] Talm.Hierof. Kilaim fol.32. [b] Hier.Chetub.fol.35.2. Bavil.Bava Bathr.fol.74.2. [c] Plin.lib.5.cap.18. [d] Hierof.Sheviith fol.36.3 [e] Vid.R.Nissim in Gittin cap.1. [f] Hierof.ubi supra.col. 4. & Challah fol. 60.1. [h] Sheviith cap.9. halac.2. [i] Hierof.ib.fol.38.4.

JUDAEA.

[a] **M***ONTANUM Judaea* וזה הר המלך, *est mons regalis. Planities ejus, est Planities Austri. Convallis est ab Engedi ad Hierichuntem. Planities Lydda est sicut planities Austri, Montanúmque ejus sicut Montanum regale.*

Desiit ora Australis in רקם הגועה ונגייא דאשקלון *Cadesh Barnea & Ascalone.* Exclusa ergo est tota regio ab *Ascalone*, ad fluvium Ægypti, vel Sirbonem [spatii LIIII M.pass.] transiitque in nomen *Idumaea*, quo nomine etiam vocata est magna pars ipsius Judææ, apud *Josephum*, libros Machabaicorum, aliosque.] Sedes hæc erat Antiqua *Avaorum.* Deut.2.23. Jos.13.3.

Non bene assignant tabulæ *Cadesch* aliam, præter Barneam, castrametationibus Israelis in eremo: Nam *Meribah in Cadesh* Num.20.13. est terminus terræ Australis, Ezech.47.19. prout erat *Cades Barnea* Numer. 34.4.

Zin. Targ. Hierosolymitano est טור פרזלא *Mons ferri.* Addit Jonath. ציני טור פרזלא *Palma montis ferri*, de quibus est mentio apud (b) Talmudicos. Qua authoritate, *Aurifodina* à Tirino illic inscribatur, in obscuro est; *Ferrifodina* hac authoritate posset addi. Et palmæ hic certius, quam, ubi vides, *Palma Cadesh.*

Gerar, interpreti Samaritico est *Ascalon* Gen. 20. 1. Talmudicis *Gerariku*, גרריקו. Nam [c] *Regio qua est in Gerrariku*, inquiunt, *est mala habitationis. Usque quo? Ad fluvium Aegypti.* Targ. Hierof. גרר reddit עזר Gen.20.

Ambigo de situ *Sodoma* in tabulis, ut & *Zoaris* & speluncæ *Lothi*; videtur illa collocanda in extremitate Asphaltitis Australi; atque hæ in Moabitide. Perpende Gen. 10.19.& verba ista, Josephi [d] *Longitudo Asphaltitis est DLXXX stad.* καθὸ δὲ μέχρι Ζοάρων τῆς Ἀραβίας ἐκτείνεται. Consonum certè videtur patrem Moabitarum natum fuisse in Moabitide. Vide & Esai. 15.v.5.

Memoria est *Zoaris* cujusdam apud Talmudicos, quam vocant [e] *civitatem palmarum*; sed incerti situs.

Sunt quæ suadent *Engaddim* longè magis versus Austrum sitam fuisse, quàm eam collocant tabulæ. Nam *Tamar* est Judææ terminus ab Austro Ezech.47.19. atque *Hazezon Tamar* est *Engedi* 2 Paral.20.2.

Pars Australis vulgò distincta est in *superiorem* & *inferiorem.* Est exemplar epistolæ Synedrii magni, cujus hæc inscriptio [g] לאחינא בני דרומא עילאה ובני דרומא ארעיתא *Fratribus nostris habitantibus Australe superius* (id est in Montano) *atque Australe inferius* (i.e. in planitie & convalle.]

Montanum Judææ [olim, *mons Amorrhaus*] procurrit à *Cadesh Barnea* ad *Hebronem* usque & ultra. Hinc illud de *Samsone* Judic. 16.3. *Portavit portas Gaza ad verticem montani, quod ante Hebronem*; i.e. montani quod excurrit ad *Hebronem.*

Montanum hoc vocatur à Psalte מדבר הרים *Montanum desertum* Psal. 75.6. à Talmudicis הר המלך [g] *Montanum regale* [vid.Chald.Par.in Judic. 4.v.5.] in quo ut ajunt illi, [h] erat myrias urbium, longéque plures.

Inter omnes ejus urbes, præcipua erat *Hebron,* [h] *Quà non erat locus magis saxosus in tota terra Israelitica; inde sepultura illic mortuorum*; verba sunt Gemaristarum. Et tamen iisdem testibus. Locus erat commodissimus nutriendis agnis; hinc Adagium, *Arietes è Moab, Agni ab Hebrone,*

[i] Cùm auroram unoquoque mane è specula sublimi in Templo explorarent, dici solitum erat, *Lucida est tota facies Orientis usque ad Hebronem.* Gloss. *Poterunt à Templo videre Hebronem.*

Pudeat tabulas sic *Lod* & *Lyddam* diversificasse, ut *Lod* prope Jordanem statuant, *Lyddam* prope mare mediterraneum, cùm inter voces tantùm sit diversitas Dialecti scilicet Hebraicæ & Græcæ, at in re, nulla.

מאמאום ועד לוד [l] *Ab Emmaunte ad Lyddam erat planities, à Lydda ad mare convallis.*

Lydda erat Judææ, Nehem.11.35. [m] Hinc cum annum intercalare non liceret nisi in Judæa, *Lyddam adierunt* plurimi è schola *Rabbi* [è Galilæa] atque omnes perierunt à fascinatione. Notent hæc tabularum authores, è quibus nonnulli *Lyddam* disposuerunt longè iutra *Ephraimitidem.*

Vinea quadriennis כרם רבעי [hoc est, fructus vineæ annum quartum jam agentis] *afferebatur ad Hierosolymas, per spatium itineris diarii ab unoquoque latere. Hi autem erant ipsius limites* אילת מן הדרום *Elath ab Austro.* עקרבת מן הצפון *Acrabatta ab Aquilone.* לוד מן המערב *Lydda ab Occidente, & Jordanes ab Oriente.*

[o] *Lydda* fuit vicus πόλεως ὁ μέγεθος οὐκ ἀποδέουσα· Scholis celeberrima, & dum floreret Academia in *Jafne*, & post eam remotam.

Convallis inter Lyddam & mare excurrens & multis sparsa viculis, vocabatur *Saron*; Actor.9.35. [p] *Locus domibus lateritiis non congruus: ideòque domos suas sæpius restaurarunt, intra septennium.* [q] *Ac summus etiam Pontifex, pro iis nominatim oravit die expiationis, ut domus eorum non fierent eorum sepulchra.*

Inter *Lyddam* & mare erat villa vocata כפר לודים (r) *Villa Lyddensium, qua reputabatur quidem extra terram Israeliticam, at nomine Lyddensium tamen est cognominata, quia Lyddenses aliqui semper ibi aderant.*

(s) Ab Oriente *Lydda* erat etiam villa, cui nomen כפר טבי *villa capreolorum*; vel *villa Tebi,* (t) quo nomine servum vocatum habuit *Rabban Gamaliel.* (u) *Imò unaquaque ejus famula vocata est* אמא טביתא

Matrona Tabitha, & unusquisque famulus אבא טבי *Pater Tebi.*

Kiriath jearim olim *Baalim* 2 Sam.6.2.& 1.Par. 12.6. (*x*) *Reperimus*,inquiunt Hierosolymitani,*quod annum intercalârunt in Baalath. Baalath autem aliquando Judæ assignatur,aliquando τῷ Dan. confer Josu. 15.29. cum cap.19.44. Erant nempe domus è Juda,agri è Dan.*

(*a*) Hierosſ. ibid. (*b*) Succah cap.3.hal.2. & Bab. Erubbin fol.19.1. (*c*) Hierosſ.Sheviith fol. 36. 3. (*d*) Joſ.de bell.lib.4.cap.27. (*e*) Jevamoth cap.16.hal:ult. (*f*) Hierosſ.Maaſar ſheni. fol. 56.3. & Sanhed.fol.18.4.& Bab.Sanhed.fol. 11.2. (*g*) Hierosſ.Demai fol.24.4. & Avoda Zarah fol.40.2.& fol.44.4. (*h*) Id.Taamith. fol.69.1. & Bab.Gittin fol.57.1. (*h*) Bab.Sotah fol.34.1. (*i*) Ioma cap.3.& Tamid.cap.3. (*l*) Hierosſ.Sheviith fol.38.4. (*m*) Id.Sanhed. fol.18.3. (*n*) Maaſar Shinic.5.hal.2. (*o*) Joseph.Antiq.lib.20.cap.5. (*p*) Gloſſ. in Bab. Sotah.cap.8.hal.7. (*q*) Hierosſ Sotah.fol.23.1. (*r*) Gittin.cap.1.hal.1.vid. R.Niſſim ibi. (*ſ*) Bab.Roſh.haſhanah.fol.31.2. (*t*) Berac.cap. 1.hal.7. (*u*) Hierosſ.Nidda fol.49.4. (*x*) Hierosſ.Sanhed.fol.18.3.

HIEROSOLYMA.

(*a*) **N**ON *dividebatur Hierosolyma inter tribus. Nam traditio est non conduci domos Hierosolymis, quia propria non erat; nec etiam lectos. Recepit ergo pater familiâs ab hospitibus* (ad festa accedentibus) *coria sacrificiorum.*

Diviſa nihilominus erat urbs inter tribum Judæ & Benjaminis; proceſſitque linea diſterminans per ipſum atrium templi; (*b*) ita ut omnia ædificia templi, ab Oriente uſque ad Altare,forent in portione Judæ,altare,& exinde ad Occidentem,in portione Benjaminis.

(*c*) Sion, ſub Templo ſecundo vulgò vocata eſt Ἡ ἄνω πόλις. Erat eâ à parte urbis Aquilonari. Vid. Pſ. 48.2. & LXX Aben Ezr.Lyran.Apollinar.ibid.vid. etiam Kimchi.in Ezech.40.2. & Lyranum ibi. Quod & copioſè colligi poteſt è Joſepho. Eunt tabulæ in contrarium,at quo jure,ipſæ videant.

Videant etiam quo jure & fundamento, *montem Gihon* erexerint,cum *Gihon* nuſquam non in ſacra pagina fontem *Siloamum* denotet. (*Gihone* ſolum iſto excepto,qui unus fuit è quatuor fluviis Paradiſi.) In Reg.1.33.38. *Deducite Solomonem ad Gihon*,Chald. Par. *Deducite Salomonem ad Siloam.* (*d*) *Et regem non ungunt* (inquiunt Hieroſolymitani) *niſi ad fontem, ſicut dicitur, Deducite Salomonem ad Gihon.* Et Rab. Sol. & Aruch. *Siloam eſt fons cujus nomen etiam Gihon.* 2 Paral.32.30.

Erat fons iſte ab occidente urbis,idque *Acra* non *Sionis*: Joſeph. Ῥωμαῖοι τρεψάμενοι τοὺς λῃστὰς ἐκ τῆς κάτω πόλεως τὰ μέχρι τοῦ Σιλωᾶ πάντα ἐνέπρησαν. Stagnum quidem *Siloami* erat ab occidente *Sionis*, Nehem.3.15, at fons ab Occidente *Acra*,non longè ab angulo,ubi ad latus Auſtrale deflexum eſt.

Bethphage peſſimè collocatur à tabulis oppidum in monte Oliveto: Nam 1.Bethphage fuit pars vel tractus Oliveti: ipſum ſolum,non oppidum. Triplici nomine inſignita eſt facies iſta Oliveti,quæ urbem reſpexit. Ex oppoſito Sionis *Gethſemani* vocata eſt à torcularibus oleaceis: ex oppoſito reliquæ urbis, *Bethphage*,vel *locus groſſorum*: Atque ultra *Bethphagen*,verſus verticem montis בירת היני *Bethania*, vel *locus palmarum.*

2. Locus extimus *Hieroſolymæ* (intra murum tamen) vocatus eſt *Bethphage*,ideò quod adeò confinis jaceret tractui iſti montis, qui ob celebritatem *groſſorum* nomen iſtud ſumſit.

(*e*) *Bethphage fuit locus extimus Hieroſolymæ,* inquiunt Iudæi. Et

(*f*) *Bethphage fuit locus intra muros urbis, & reputata eſt ſicut ipſa Hieroſolyma quoad omnia.*

(*g*) *Paſcha ab incarcerato comedi potuit in Bethphage:* At non licuit paſcha comedere extra Hieroſolymam.vid.etiam Sota.fol.45.1 1.BavaMozia fol. 90.1. Menachoth cap.11.halac.2.

Bethphage ergo erat extima pars urbis,intra mœnia, verſus Olivetum: eratque pars vallis & oliveti,ulterius uſque ad ſpatium itineris ſabbatici,vel milliaris.

Ubi deſiit nomen *Bethphage* in aſcenſu montis, incepit nomen *Bethania.* Confer Act.1.12. & Luc. 24.50.

Vallibus undique circumdata eſt *Hieroſolyma*, & poſt eas,montibus. Ab Oriente,*Kidrone*,& valle *Hinnonis*, illâ etiam ad latus Septentrionale poſt Sionem deflectente,hâc ad Auſtrale: at ab his occurſum eſt circa *portam Equorum*: ultra vallem ab Oriente erat *Olivetus*: ultra vallem ab Auſtro erat mons *Gareb* Hierem. 31.40. & magis ad Occidentem, (*h*) Πέτρα περιστερεῶν· *Petra Columbaris* (fortè ubi columbarium ſuum ſtruxit *Herodes*, columbis, quæ à nomine ſuo (*i*) הורדוסיות vocabantur.) Ab occidente,nomen montis proximi adjacentis latet. A ſeptentrione, poſt Sionem erat, צופים Ioſepho (*l*) Σκοπός· ubi & *Ramah* Benjaminis. Hinc *Ramathaim Zophim*: id eſt *dua Ramæ*,quæ & *Zophim dicta ſunt*,hæc Benjamitidis, *Zophim* dicta,quia inde proſpici potuit templum,atque altera in Ephraimitide, à *Zuph* dicta proavo Samuelis, 1 Sam.1.1,&c.

Per montem Olivetum via duxit ad *Jerichuntem*, (*m*) *à Jeroſolyma diſtantem CL. ſtadiis; A Jordane autem LX. Sita erat Hierichus in planitie* (verba ſunt Ioſephi) *Cui tamen imminet montanum quoddam,tenue quidem,at oblongum,Septemtrionem verſus procurrens uſque ad regionem Scythopolitanam: Auſtrúmque verſus,uſque ad regionem Sodomiticam, ultimámque oram Aſphaltitis.* Hinc diſcas quid ſit Περίχωρος Ἰορδάνου Matth 3.5.

(*n*) *Traditio eſt 24000. viros ſtationarios* (אנשי מעמד) *fuiſſe Hieroſolymis,& dimidium Stationis (i. e. 12000) Hierichunte. Potuit & Jerichus totam ſtationem produxiſſe,ſed quia cedere voluit Hieroſolymis,dimidium ſtationis produxit tantùm.*

In via à Ieroſolymis ad Ierichuntem erat *Bahurim*,

2.Sam,

1 Sam. 16.5. quæ eadem erat cum *Almon*, Iosu. 21.28. vel *Alemeth*, 1 Par. 6.60. Loco Samuelis allegato, pro, *venit David ad Bahurim*, Chald. haber, *venit David ad Alemeth*, ubi Kimchius, *Bahurim erat civitas Benjamitarum, vocaturque in libris Paralipomenon Alemeth. Nam Bahurim & Alemeth idem sunt*: utraque *Adolescentes* sonat. Corrigendæ hic tabulæ, quæ duas has civitates faciunt, easque nonnullæ quam longissimè sitas.

(*e*) Rasi. Pesachin fol. 63. a. gloss. ib. (*f*) Gloss. in Sanhedr. fol. 14. 2. (*g*) Pesachin. fol. 91. 1. (*h*) Iof. de bel. lib. 5. cap. 31. (*i*) Rab. Cholin fol. 138 2. vid. Aruch. in יר. (*l*) De bel. lib. 5. cap. 8. Rab. Betac fol. 49. a. (*m*) Iof. de bello. lib. 4. cap. 27. (*n*) Hierof. Taamith. fol. 67. 4.

SAMARIA.

Erat montanum quoddam procurrens inter Iudæam & Samaritida, aliud à monte Ephraimi: hinc *Bethel* dicitur esse in *montano*, Iosu. 16. 1. Erat autem ea limes Iudææ & Samariæ. (*a*) Τὸ δὲ πλάτ☉- Ἱεροσολύμοις ὁριζομένη καὶ Βεθήλοις· verba sunt Iosephi, quæ notanda, *Latitudo Benjamitidis terminatur Hierosolymis & Bethele*. Oppositæ ergo quasi recta linea videntur hæ civitates, quod à tabulis pluribus non animadversum.

In iisdem confinibus, atque non longè à *Bethele* erat oppidum עפרים *Ephraim*: de qua Iosephus, de *Vespasiano* loquens, (*b*) Ἀναβὰς εἰς τὴν ὀρεινὴν αἱρεῖ δύο τοπαρχίας, τήν τε Γοφνιτικήν, καὶ τὴν Ἀκραβατηνὴν καλουμένην, μεθ' ἃς Βηθηλά τε καὶ Ἐφραὶμ πολίχνια.

Et Talmudici (*c*) *Michmas & Mezonach* (vel Zanoah) *primas obtinent de simila* · שניה להם חפריים בבקעה *secundas ab iis Ephraim in valle.* Rursus (*d*) *Dixerunt Iannes & Mambres Mosi, Num. tu stramen inducis* לעפרים *in Ephraim?* Aruch. (*e*) *Civitas erat in terra Israelis, frugibus fertilissima, Ephraim dicta.* In 2 Paral. 13. 19. scribitur, עפרין. Huc concessisse Christum arbitramur in historia ista, Ioan. 11. 54.

Erat & Bethhoron civitas terminans Iudæam, & Samaritida: at sita magis versus Occidentem.

(*f*) Erat hæc via publica, à Ierosolymis ad Cæsaream, est angusti admodum ascensus, & transitus. Hinc Talmudici, (*g*) *Si duo Cameli simul ascendant in ascensu Bethoronis, uterque cadit.*

(*h*) Distabat ab Hierosolymis C. stad. id est 12. M. pass. aut circiter.

(*i*) Tradunt Talmudici hircum emissarium (*Azazel*) die expiationis ductum fuisse ad rupem צוק *Zok*, duodecim milliaribus distantem Hierosolymis; atque inde præcipitatum. Dicunt etiam, primum introitum ejus in eremum fuisse, tribus milliaribus ab urbe, ad locum vocatum (*l*) בית חרודו: at Hierosolymitani legunt בית חורון; nam sic ajunt; ג' מילין מירוש ועד בית חורון *Tria milliaria erant à Ierosolyma ad Bethoronem*: i. e. ad primum ingressum in eremum versus Bethoronem.

(*m*) *A Bethoron ad Emmaunta erat montanum*; procurrens scilicet in Iudæam.

Dubito de situ *Antipatridos* in tabulis, idque variis rationibus.

1 Actor. 23. 31. Duxerunt Paulum noctu εἰς τὴν Ἀντιπατρίδα: si reddas *ad Antipatridem*, necesse est, ut urbem istam longè Hierosolymis propriorem statuas, quàm statuunt tabulæ.

2. Dicunt Gemaristæ (*n*) *Simeonem Iustum* vestibus pontificiis indutum, reliquosque populi primates, solenni habitu, manibusque faces tenentes, per noctem processisse in occursum Alexandri magni, atque cum oriretur Sol, ei obviam iisse in *Antipatride*. Excedit longè *Antipatris* ut sita in tabulis, solennem noctis processionem. Et incongrua admodum tali processioni scena erat Samaritis, regio hostilis.

3. Dicunt, quod in diebus *Ezechiæ*, omnes מגבת ועד אנטיפטרס (*o*) *A Gebathad Antipatrida, periti erant traditionum de munditia.* Item quod מגבת ועד אנטיפטרס (*p*) *A Gebath ad Antipatrida, erant 60 myriades urbium*, veritatem rei non asserimus. Phrasiologiam respicimus. *Gebath & Antipatris*, inquit glossa, *fuerunt loca in extremis limitibus.* Atquomodo hoc intelligi potest, secundùm situm *Antipatridis*, quem vides in tabulis? Videtur potiùs fuisse in extremis limitibus Iudææ & Samariæ, & tantùm non in Iudæa. Nam

4. Dicunt insuper (*q*) *vinum En Cushi prohibitum est propter Capharsalamam.* Si *Capharsalama* fuerit *Antipatris*, quod creditur, sitaque quasi in medio *Samariæ*, ut in Tabulis, vix possibile est hoc ad sensum reducere.

Samaria sub templo primo erat urbis nominis nomen: sub secundo regionis: nam metropolis eo tempore fuit *Sychem*: *Sychar* à Iudæis per opprobrium dicta, Ioh. 4. 5. à verbis Prophetæ, הוי שכורי אפרים. Esai. 28. 1. dicta tandem est Neapolis (*r*) ניפולים Talmudicis.

Cæsarea: olim Πύργ☉- Στράτων☉-. Interpreti Arabico *Hazor* Iosu. 11. 1. (*f*) Iudæis aliquibus *Ekron* malè: nisi forsan ea fuerit intra ditiones Ekroniticas. Ab *Asmonæis*, cùm eam cœpissent è manibus Græcorum, appellata est אחודת מגדל שיר (*t*) at legente authore *Iuchasin*, אחודת מגדל צור (*u*) unde elice si potes nomen Πύργου Στράτων☉-. Forsan מגדל שיר, in schemate isto, quod ab initio exhibuimus ex Talm. Hierosolymitano, hunc locum denotat.

רבנן דקיסרין Doctores hujus *Cæsarea* plurimum celebrantur.

(*a*) Iof Antiq. lib. 5. c. 1. (*b*) Id. de bel. lib. 4. cap. 33. (*c*) Menachoth. cap. 9. hal. 1. (*c*) Bab. ib. fol. 85. 1. (*e*) Aruch. in יוחני (*f*) Iof. Antiq. li. 20. cap. 4. & de bel. lib. 2. cap. 20. (*g*) Bab. Sanhed. fol. 32. 2. (*h*) Iof. ubi prius. (*i*) Rab. Ioma fol. 66. 2. & 67. 1. (*l*) Ib. fol. 68. a. (*m*) Hierof. Sheviith fol. 38. 4. (*n*) Bab. Ioma fol. 69. 1. (*o*) Id. Sanhedr. fol. 94. 2. (*p*) Hierof. Taamit. fol. 69. 2. & Mogil. fol. 70. 1. (*q*) Hierof. Avod. Zar. fol. 44. 4. (*r*) Id. ib. (*f*) Bab. Megil. fol. 6. 1. (*t*) Ibid. (*u*) Iuch. fol. 74. 1.

GALILAEA.

(*a*) EST *Galilaa superior, & Galilaa inferior & Convallis. A Caphar Hananiah & supra, quacunque non producit Sycaminos, est Galilaa superior. Ast à Caphar Hananiah & infra, quacunque producit Sycaminos, est Galilaa inferior. Est etiam ora Tiberiadis & Convallis.*

Quod de Sycaminis dicitur, in memoriam revocat *Sicaminum oppidum inter Dorum & Carmelum*, de quo *b* Plinius, & (*c*) Josephus & Talmudici (ut videtur) sub nomine (*d*) שקמונה.

(*e*) Limes Galilææ erat Ἀπὸ μεσημβρίας, Σαμαρίς τε καὶ Σκυθόπολις μέχρι τῶν Ἰορδάνου ῥεῖθρον.

(*f*) Scythopolis eadem erat cum *Bethshan*: urbs sub templo secundo (*g*) Ethnica, ast ubi tamen cum Ethnicis habitarent Judæi, ab Hierosolymitanis (*h*) בישנאי vocati.

Limes Galilæam à Phœnicia dissecans erat 1. עכו *Acon* vel Ptolemaia: Nam (*i*) *In Acone*, inquiunt, *est terra Israelitica & non.* (*l*) Et *R. Josi ben Hananiah exosculatus est fornicem Aconis, & dixit, Hucusque est terra Israelitica.* Et (*m*) מעכו לצפון ועכו כצפון: quod adduximus ante. De hoc loco, & limite, intelligendus videtur *Plinius* in verbis istis. (*n*) *Finis Palastines CLXXXIX M. pass. à confinio Arabia: Deinde Phœnice.* 2. Loca ista quæ nominata vides antea à Talmudicis, terram terminantia, viz. 1. קצריא דגלילא 2. כברתה 3. בית זניתה 4. קיבעיא & nonnulla quæ sequuntur, collimiria certè videntur esse inter ditiones Tyri & Sidonis, & Galilæam.

(*o*) *Ab Acone ad Achzib* (Josu. 19. 29. Jud. 1. 31.) *In dextra via Orientem versus, munda erat à notione terra ethnica, & tenebatur ad decimas* &c. *A sinistra via, Occidentem versus, immunda erat sub notione terra Gentilitia*, &c.

Hermon. Interpreti Samaritico est *Mons Nivis* Deut. 4. 48. & Targumistis Jonath. & Hierosol. in Num. 34. Occurrit & hoc nomen apud (*p*) Talmudicos. Pravè *Hermonem* collocavit *Adrichomius*, ac post eum alii, ab Oriente ferè *Peraa*, cum partim Aquilonarem occuparet & Peraæ & Galilææ (idem existens cum *Amanah*. Confer Cantic. 4. 8. & Deut. 3. 9.) Hioc Targ. Hierosol. eum vocat *Montem Nivi, Casarea*, (Philippi. Et rursus *Limes duarum tribuum*, inquit, *& dimidia, est à valle maris salsi ad Chinneroth, & montem Nivis.*

Videtur *Casarea Philippi*, remota nimis collocari à tabulis à *Paneade*, fonte Jordanis. Nam ut Josephus, (*q*) *Philippus Casaream condidit* πρὸς ταῖς Ἰορδάνου πηγαῖς ἐν Πανεάδι. Et alibi (*r*) Πανεάδα κατασκευάσας ὀνομάζει Καισάρειαν.

Erat locus supra fontes Jordanis qui vocabatur תרנגולא עילאה דלמעלה מן קיסרין, ut vides in schemate ante exhibito. Redde, *Geber* vel Gabara *superior, qua supra Casaream.* גבר & תרנגולא, Talmudicis idem sunt, utraque *Gallum gallinaceum* sonat. Hinc *Ezion Geber* Num. 33. 35, 36. Jonathani est כרך תרנגולא.

Genesar. (*s*) *Quare vocatur Genesar?* גני סרים *Ob hortos magnatum; Fuitque è portione tū Nephtali, sicut dicitur, Et è Nephtali principes mille.*

Totum mare Genesariticum, intra portionem Nephthaliticam statuunt Talmudici. ת״ר ימה של טבריה חלקו של נפתלי (*t*) *Nam Traditio Rabbinorum est, Mare Tiberiadis esse portionis Nephthaliticæ: Imò plenum funiculum* (vel spatium quoddam commodum) *ei esse protendibus* (extrahendis) *à parte ejus Australi, sicut dicitur, Posside mare & Austrum* Deut. 33. 23.

Quid ad hoc tabulæ? quæ totum hoc mare Zebulonitidi allocant. Josephus Talmudicis suffragatur, nam ille (*u*) Ζαβουλωνῖται inquit τὴν μέχρι Γεννησαρίτιδος, καθήκουσαν δὲ περὶ Κάρμηλον καὶ θάλασσαν ἔλαχον. Nota Zabuloniten à Septentrione Μέχρι Γεννησαρίτιδος, *Ad Genesaritida* tantum pertigisse, non eam intra se fuisse complexam.

רקת היא טבריא (*x*) *Rakkath* (Josu. 19. 35.) *est Tiberias.* Sic Talmud. utrumque.

Situs ejus in tabulis non arridet. 1. Totum mare Genesariticum interposuerunt inter *Tiberiada* & *Hippon*, cùm distaret *Hyppos* à Tiberiade (*y*) teste Josepho triginta tantùm stadiis; latitudo autem maris erat eodem metiente, (*z*) quadraginta stadiorum. 2. Vocat idem Josephus oppida Gadarenorum atque Hipponorum *Confinia* Tiberiadi. Ἐμπίμπρησιν inquit ὁ Ἰοῦστος τάς τε Γαδαρηνῶν καὶ Ἱππηνῶν κώμας· αἳ δὲ μεθόριοι τῆς Τιβεριάδος καὶ τῆς τῶν Σκυθοπολιτῶν γῆς ἐτύγχανον. Quod certè secundùm situm Tiberiadis in tabulis, consistere nullo modo potest. Sitam eam fuisse ad ipsum effluxum maris Genesaritici à sinu littoris Austrum spectante confirmat observatio situs *Camatha* loci adjacentis.

Rakkath & *Chammath* conjungitur Josu. 19. 35. Erantquippe civitates ferè contiguæ. *Rakkath, Tiberias*, & *Chammath*. Κώμη Ἀμμαοῦς Josepho à thermis dicta: de quibus frequentissima mentio apud Talmudicos, sub nomine *Thermarum Tiberiadis.* (*a*) *Quare vocatur* Chammath? inquiunt Babylonici על שום חמי טבריא *Propter Thermas Tiberiadis.* Adeò vicinæ erant hæ civitates, ut (*b*) *olim Tiberienses incederent per totam Chammatham Sabbato: Ac tandem Chammathenses ac Tiberienses constituerunt civitatem unam.* Chammatha autem ista vulgatissimè vocatur Chammath Gadaræ חמת גדר (*c*) *Dicit Racba* חמת זו חמי גדר רקת זו טבריא *Chammath est eadem cum Thermis Gadara & Rakkath eadem cum Tiberiade.*

(*d*) *Permisit Rabbini Gadarenses descenderent in Chammatham Sabbatho, atque redirent in Gadaram: Ast Chammathenses non ascendant in Gadaram.*

Jam verò cum Gadara esset trans Jordanem. Chammath autem non contigua Tiberiadi & tam vicina etiam Gadaræ (regioni,) necessariò concludendum est & Tiberiada & Cammatham Jordani fuisse propinquissimas: Jordanémque solum intersecuisse inter Tiberiada & regionem Gadarenam, non totum mare Genesariticum, ut in tabulis.

Emmaus ab iis remota nimis locatur à Tiberiade.

Dicimus etiam sitam fuisse Tiberiada ad *effluxum* Jordanis è mari Genesaritico: nam, referente Josepho, (*e*) distabat Scythopolis à Tiberiade CXX tantùm stadiis (XV. M. pass.) quod fieri non potuit si staret Tibe-

tias, ubi posita in tabulis, multò minùs si ad influxum Jordanis.

Prope Tiberiada & Chammatham, erat *Magdala*: vicinitatem ex his percipe. (*f*) *Pastor quidam grandævus accessit dixitque coram Rabbi, Memini ego Magdalenses ascendisse in Chammatham, perque totam Chammatham ambulasse* (sabbato,) *pervenisseq; ad vicum extimum, usque ad pontem. Permisit ergo Rabbi ut Magdalenses irent in Chammatham, & pergerent per totam Chammatham, ad vicum extimum, usque ad pontem.* (*g*) *Ob macella quædam, in plateis Tiberiadis, adactus est R. Simeon ben Jochai locum istum purificare. Quicunque ergo juxta Magdalam iter faceret, audire poterat vocem Scribæ dicentis, Ecce bar Jochai purificat Tiberiada.*

Erat villa, (*h*) Βηθμαῦς dicta, ἀπέχουσα Τιβεριάδος σαδία τέσσαρα. Hanc collocant tabulæ remotam inde nimis. Vocatur ea à Talmudicis בית מען. (*i*) *Tiberienses*, inquiunt, *qui in* בית מעון *Beth Moan ascenderunt, ut conducerentur in operarios, conducti sunt secundùm consuetudinem Beth Meons. At Bethmeonenses qui descenderunt ad Tiberiada conducendi, conducti sunt secundùm consuetudinem Tiberiadis.*

(*l*) Regio Genesaritis juxta mare procurrens, longitudine XXX stad. latidudine XX (*m*) erat *vicina Tiberiadi*: In ea erat *Capernaum* oppidum: Confer Mat. 14.34. & Marc. 6.53. cum Joan. 6.21, 24, &c. (*n*) Et fons ejúsdem nominis, regionem rigans.

(*a*) Sheviith cap. 9. hal. 2. (*b*) Nat. hist. lib. 5. cap. 19. (*c*) Antiq. lib. 13. cap. 20. (*d*) Domsi cap. 1. hal. 1. (*e*) Jos. de bel. lib. 3. c 4. (*f*) Id. Antiq. lib. 12. c. 12. & l. 5. c. 1. (*g*) R Sol. in Domsi c. 1. (*h*) Hieros. Megil. fol. 73. 4. (*i*) Id. Gittin fol. 43. 3. (*l*) Id Sheviith fol. 35. 3. (*m*) R. Nissin in Gittin. cap 1. (*n*) Plin. lib. 5. cap. 13. (*o*) Hieros. Sheviith fol. 36. 2. (*p*) Hieros. Sanhedr. fol. 28. 4. (*q*) Antiq. lib. 18. c. 3. (*r*) De bel. lib. 2. cap. 13. (*s*) Aruch. in גנסר. (*t*) Bab. Bava kama fol. 81. 2. (*u*) Antiq. lib. 5. cap. 1. (*x*) Hieros. Megil. fol. 70. 1. & Bab. Megil. fol. 5. 2. & 6. 1. (*y*) Jos. in vita sua. (*z*) Id. de bel. lib. 3. cap. 35. (*a*) Bab. Megil. ubi prius. (*b*) Hieros. Erubhin. fol. 23. 4. (*c*) Bab. Megil. ubi prius. (*d*) Hieros. Erubhin. ubi ante. (*e*) In vita sua, mihi pag. 650. (*f*) Hieros. Erubhin. ubi ante. (*g*) Id. Sheviith. fol. 38 4. (*h*) Ioseph in vita sua, mihi pag. 629. (*i*) Hieros. Bava Mezia fol. 11. 2. (*l*) Jos. de bel. lib. 3. c. 35. (*m*) Aruch in גנסר. (*n*) Jos. ubi supr.

PERAEA.

(*a*) PErææ *longitudo erat à Macharunte ad Pellam, latitudo, à Philadelphia ad Jordanem.*

(*b*) *In ea erat montanum, Mons Macvar & Gedor, &c. Planities. Hesbbon cum omnibus suis civitatibus, quæ in planitie, Dicon & Bamoth Baal, & Beth Baal Meon*, &c. *Convallis, Beth haran & Beth Nimrah & Succoth.*

(*c*) *Montes* מכוור *Macvar*, celebrantur à Talmudicis. Inde fortè nomen *Macherus*.

Tota regio trans-jordanica *Perea* quidem audiit, at divisa tamen ita erat, ut pars ejus Australior singulatim *Perea* vocaretur, pars reliqua *Bathanea* vel Basanitis (ש in ת permutato pro idiomate Syro) *Trachonitis* & *Auranitis*. Sic dicitur à Josepho, (*d*) quod *Herodi Antipa* donata est à Cæsare ἥ τε Περαία καὶ Γαλιλαία, *Philippo* autem Βαταναία τε καὶ Τράχων καὶ Αὐρανῖτις.

Urbs *Batanea* præcipua olim erat *Golan* Josu. 20. 8. unde tota regio divisa in (*e*) *Gaulanitida superiorem atque inferiorem*.

(*f*) Βαταναία ὡρίζετο τῇ Τραχωνίτιδι, *Batanæa terminabatur Trachonitide.*

טרכונא מתחם לבוצרה (*g*) *Trachonitis autem extendebatur*, vel terminabatur, *ad Bosram*. Non *Bosram* Edomæam Esai 63. 1. nec *Bezer* Rubenitarum Jos. 20. 8. sed *Bisor*, vel *Bosoram* in Gileaditide, de qua (*h*) Josephus & lib. 1. Macab. cap. 5. vers. 26. Frequentissima hujus loci mentio apud Talmudicos ר׳ יונה בוצרויא (*i*) *R. Jonah erat Bosrensis* (*l*) *R. Simeon ben Lachish ivit ad Bosram*, &c. (*m*) *Auranitis* aliquando vocatur à Josepho Ἀβρανῖτις.

(*n*) A *Bethjeshimoth, ad* Abel *Scittim, erant milliaria duodecim*: Hinc arguunt Judæi, (*o*) castra Israelis in eremo fuisse quadraturæ duodecim milliarium, ab unoquoque latere, quia scriptum est, *Castrametati sunt à Beth Jeshimeth ad* Abel *Shittim*. Num. 33. 47.

(*p*) Ab *Abel ad Jordanem erant stadia sexaginta* (VII. M. pass. ½.)

Non arridet vicinitas in quibusdam tabulis oppidorum *Adam* & *Zaretan*, de quibus mentio Josu. 3. 16. Distabant mensurâ Talmudicâ à se invicem, (*q*) XII. milliaribus: factâ, totidem, aut pluribus, cum *Zaritan* foret contra *Succoth* 1 Reg. 7. 46. *Adam* autem locus, ubi stetit arca, in Jordanem illic intratura, atque eum arefactura: Hinc Psaltes, אהל שכן באדם *Tentorium quod fixit in Adam*. Psal. 87. 6.

(*r*) Civitates refugii, cis & trans Iordanem; sic disponunt Talmudici: *Juxta se*, inquiunt, *positæ erant hæ civitates, eo modo, quo duo vitium ordines in vinea. Hebron in Judæa, contra Bezer in eremo. Shechem in monte Ephraim, contra. Ramoth in Gileade. Cadesh in monte Nephtali, contra Gloan in Basan. Erantque ita disposita, ut tantum spatii esset ab ora Australi terra Israelitica ad Hebronem, quantum ab Hebrone ad Shechemam. Tantúmque ab Hebrone ad Shechemam, quantum à Schechema ad Cadesh. Tantúmque à Schechema ad Cadesh, quantum à Cadesh ad oram terræ Septentrionalem.*

Hippo Gemaristis est (*s*) סוסיתה, quam supponunt esse regionem *Tob*, de qua mentio Iudic. 11. 3. (*t*) *Jephtah habitavit in regione Tob* וסוסיתה *id est, in Suchita*. Si Græcè reddas, Ἐν Ἱππηνῇ.

Bethsaida, fide Iosephi, in *Gaulanitide* est collocanda, à littore maris Genesaritici orientali: quam tabulæ universæ in Galilæa locant; (*u*) *Philippus*, inqoit ille, *oppidum Bethsaidam ad mare Genesariticum ci-*

vi-

vitatis honore dignatus, ac multitudine habitantium, aliaque copia, de nomine Julia filia Cæsaris eam vocavit. Alibique (x) Ὁ μὲν (Φίλιππος) πρὸς ταῖς Ἰορδάνου πηγαῖς ἐν Πανεάδι πόλιν κτίζει Καισάρειαν, κἀν τῇ κάτω Γαυλανίτιδι Ἰουλιάδα. Bethsaidam condidit, vocavitque Iuliada. Iulias autem ista fuit in inferiori Gaulanitide. Videtur ea *Julias* ista esse, quam Plinius dicit esse (y) ab Oriente lacus Genesaræ. (De punctatione ejus in sequentibus hæsitamus.) Erat alia *Julias*, ab Herode condita, antea (z) Βηθαραμφθᾶ dicta: Ea autem erat ad influxum Iordanis, inquit Iosephus, in Genesariticum, nam *Jordanes* Iosephus *à lacu Samochonite* διαμείψας, ἑκατὸν εἴκοσι σταδίους, μετὰ πόλιν Ἰουλιάδα, διατέμνει τὴν Γεννησαρὲς μέσην.

a Jos. de bello lib. 3. cap. 4. (*b*) Hieros. Sheviith. fol. 38. 4. (*c*) Tamid. cap. 3. hal. 8. & Bab. Joma. fol. 39. 2. (*d*) Jos. de bell. lib 2. cap. 9. (*e*) Id. ib. c. 13. (*f*) Id. Antiq. l. 17. c. 2. (*g*) Hieros. Sheviith. fol. 38. 3. (*h*) Antiq. l. 12. c. 12. (*i*) Hieros. Nedarim. fol. 40. 4. (*l*) Id. Horaioth fol. 48. 1. (*m*) Antiq. lib. 15. cap. 15. (*n*) Hieros. Sheviith. fol. 36. 3. (*o*) Id. Gittin. fol. 43. 3. vid. Targ. Jonath. in Numer. 2. 2. (*p*) Ios. Antiq. l. 5. c. 1. (*q*) Hieros. Sotah f. 21. 4. (*r*) Bab. Maccoth. f. 9. 2. (*s*) Hieros. Rosh. hashan. f. 54. 4. (*t*) Id. Sheviit. f. 36. 3. (*u*) Antiq. l. 18 c. 3. (*x*) Id. de bel. l. 2. c. 13. (*y*) Nat. hist. l. 5. c. 15. (*z*) Ios. Antiq. l. 18. c. 3. (*zz*) Id. de bel. lib. 3. cap. 35.

ΤΡΙΣΑΓΙΟΝ

Sive

TEMPLI HIEROSOLYMITANI

TRIPLEX DELINEATIO:

Una ex Scriptura juxta mentem Villalpandi & descriptionem ab eo factam, altera ex Josephi mente & descriptione, tertia ex Judæorum in Talmude descriptione, & juxta mensuras ab ipsis ibi hic traditas.

Per LUDOVICUM CAPPELLUM, S.T.D.
& Linguæ Hebraicæ Professorem Salmuriensem.

Contenta hoc Libro hæc sunt.

PRÆ-

SI viri doctrinâ & famâ celebres laudi sibi duxerunt scripsisse de Magnitudine Romana, & magna cum omnium æstimatione operam suam collocarunt in exquirendis, illustrandis, depingendis atque delineandis magnificentissimis veterum Græcorum, Romanorum, Aegyptiorum & Babyloniorum operibus atque ædificiis, Templis nimirum, Aedibus sacris, Foris, Porticibus, Circis, Theatris, Amphitheatris, Thermis, Mausolæis, Pyramidibus, Hortis pensilibus, Colossis, Signis, Statuis aliísque ejusmodi multis, nemo puto jure culpabit aut vitio vertet, si quis Magnitudinem nulli comparandam, & Aedificium omnium longè magnificentissimum, cui nullum unquam in toto terrarum orbe par fuit aut secundum, describere (Salomonis inquam gloriam, splendorem, & Templum ab eo Deo Opt. Max. sacratum omnium oculis conspiciendum proponere) aggrediatur. Memini cum infans adhuc oblectarem me Sacræ V. & N. T. Scripturæ lectione, vehementer me captum fuisse elegantia structuræ Tabernaculi Mosaici, & ad illius formam extructi postmodum Templi Salomonici, ac quoties in Tabulas, quibus illa depicta proponuntur, oculos conjiciebam me studio quodam vehementi accensum fuisse penitius tenendi modum, rationem ac formam divinissima illius fabricæ: verum cogebar tum contentus esse illis, quæ in S: Bibliorum vulgatis editionibus habentur, Tabulis, figuris atque delineationibus vulgaribus, ut ut minus accuratis: Mox quum pene puer adhuc, ac vix in ephebis essem, contigit forte quadam mihi grande Villalpandi opus, ejusque de Templo Salomonico Tabulas longè elegantissimas & accuratissimas semel oculis usurpare, sed neque ætatis neque studiorum meorum ratio ferebat, ut illi rei tum vacarem, neque etiam copia libri mihi longior tum facta est, quam ut operis titulum & ad brevis horulæ momentum Tabnlas oculis leviter illustrarem atque percurrerem, unde aliud nihil tum menti & memoriæ hæsit, quam Authoris nomen & levis atque evanida quædam species, valdéque obscura tanti ædificii imago, sed quæ videbatur mihi Vulgaribus illis quæ in Bibliis circumferuntur, longè accuratior & elegantior multo. Cùm aliquot post annis Historiæ Apostolicæ meæ illustratæ conscribendæ hic vacarem, atque nonnulla ex Josepho, quæ ad illius illustrationem faciunt exscriberem, &, ad illius calcem adjicerem, atque inter ea Templi Hierosolymitani ἰχνογραφίαν quam tum dedi meditarer atque animo conciperem, subiit animum vehemens augustissimum illud ædificium illustrandi desiderium, juxta illam quam Josephus tradit descriptionem; cumque in eam rem varia conquirerem ac commentarer, adeóque tractatum Talmudicum, qui מדות inscribitur (nondum tum temporis à D. Constant. L'Empereur editum) legerem atque interpretarer, ut lucem aliquam ex duplicis illius (Judæorum Thalmudistarum & Josephi) descriptionis collatione elicerem, meque diu multúmque in eo studio fatigarem, venit in mentem me Villalpandi Tabulas olim oculis usurpasse, quæ & elegantissimæ & accuratæ admodum mihi tum visæ fuerant, itaque me actum forte agere & operam ludere, dum sine illius libri subsidio inani labore memet in hoc proposito excrucio. Itaque quæsivi opus illud, ac tandem ab amico accepi mutuo, quod cum legissem & Tabulas ejus diligenter excussissem, deprehendi me revera actum agere, vixque quidquam addi posse ad hominis illius industriam & diligentiam summe commendabilem. Quare conatum meum pene puerilem risi & deposui, studiúmque & propositum meum abjeci, totumque me converti in stupendi illius ædificii admirationem, seriamque & attentam ex Villalpandiana illa descriptione considerationem, quæ quoniam me vehementissimè capiebat, totúmque veluti extra me rapiebat, nec copia mihi fiebat libri illius nisi ad tempus, nec aliunde pretio mihi eum comparare poteram, impetrata ab amico illo libri ipsius diuturniore paulo copia, Tabulas Villalpandi omnes, quæ ad structuram illam pertinent, ut potui, rudi quidem & crassa Minerva (neque enim ullam pingendi aut fingendi artem calleo) descripsi atque delineavi (ita tamen ut ubique in omnibus Tabulis accuratam mensurarum & proportionum exactissimam rationem observaverim (eáque omnia, quæ ad Tabularum illarum planam & plenam intelligentiam faciunt ex Villalpandi Commentario verbotim exscripsi in privatum usum, ut per otium recurrere eo possem, atque ex Tabulis & Excerptis illis tanti tamque divini Aedificii formam, figuram, rationem, situm, modum, dispositionem, proportionem, elegantiam, pulchritudinem, magnificentiam, planéque stupendam gloriam & splendorem animo capere atque meditari, quum liberet, valerem. Quod quum ante annos fere quindecim perfecissem, penésque me asservarem, ac interdum amicis communicarem, data non ita pridem occasione ex loco Agæi 2. vers. 3, 7, 8, 9. qui veniebat mihi tum explicandus, totam augustissimi illius Templi formam & dispositionem Auditoribus meis ex Tabulis & Excerptis Villalpandianis fuse satis aliquot Prælectionibus explicavi, tum ad pleniorem loci illius Aggæi intellectum, tum quia accurata divinæ illius Fabricæ cognitio magnam affundit lucem quamplurimis Scripturæ Veteris & Novi Testamenti locis in quibus Templi illius aliqua fit mentio. Dum in eo sum, & Tabulas atq; Excerpta mea ex Villalpando diligentius excutio, visus sum mihi

deprehendere nonnulla etiam momentosa & καίρια, in quibus vir ille (alioquin longe sanè diligentissimus & accuratissimus) meo quidem judicio lapsus est atque hallucinatus in tam eximio opere, uti nihil solet esse ab omni parte in rebus humanis beatum, nec facile cuiquam datum est grande aliquod atque eximium inchoare, simulque perfectum atque omni ex parte absolutum opus dare: Ac quoniam præstantis illius viri opus spissum est, ac t[illegible] Tomis sat crassis, forma quam in folio vocant constans, elegantissime Romæ ante annos pene quadraginta excusum, quod vix amplius venale prostat, nec nisi magno comparari potest pretio, putavi me rem non ingratam facturum, si Tabulas ejus & Excerpta ac paucas meas in ea Animadversiones atque Castigationes (quas ex literis L.C. in earum capite præmissis agnosces, atque a Villalpandianis Excerptis dignosces) in compendium contraherem & in publicum ederem, in eorum saltem gratiam & usum, quibus non datur adire Corinthum, hoc est tanto tam grande opus sibi redimere pretio. Illi ex brevi hoc nostro Compendio quicquid ad Fabricæ illius divinissimæ illustrationem atque veram intelligentiam pertinet, habere poterunt planè & accuratè satis: Ex cujus seria consideratione atque diligenti contemplatione, piaque & attenta meditatione puto eos non minorem percepturos sinceram voluptatem, quam ego sensisse me profiteor, dum illa exscriberem atque delinearem, tantum est tamq; admirabile divini prorsus illius Operis artificium, structura, dispositio, proportio, elegantia, pulchritudo, ornatus, splendor, divitiæ, opes, decor & Majestas planè incomparabilis, in quo summa elucet ac planè Divina Authoris sui (Dei, inquam, Opt. Max.) in eo Architectando sapientia. Adeóque in eo delineando atque describendo prodit se nunquam satis laudanda Villalpandi ipsius diligentia atque industria in conquirendis iis omnibus, quæ ad Fabricæ illius mensuras, structuræ formam atque dispositionem quomodocunque faciunt; quæque ipse undecunque ex libris tum sacris tum profanis indefesso labore, & summa sedulitate collegit, magna industria inter se composuit, sollicito studio expendit, magna arte contexuit, & exquisita Architecturæ cognitione tam aptè disposuit, ut quamvis vim verbis inferre, varia earundem vocum significata comminisci, sensumque illis coactum, durum atque ab earundem significatione longè abeuntem affingere, connectenda divellere, divellenda connectere, ac omnia pene susq; deque interpretanda miscere videatur; tamen quoniam admirabile hoc Opus (tam inter se consonum, omnibúsq; numeris) & inde eduxit, atq; artificiciosissimè delineavit, (cujus pulchritudo atque forma omnium intuentium excitat admirationem, eosque pene dat in stuporem) à Lectore impetrat, ac pene imperat & cogit & vel ab invito exsculpit quasi assensum, & renitentem sui Lectorem post se vi quadam trahit, ut frustra obluctari coneris (cum aliter explicare non valeas) ut aliud ab isto diversum ædificium extruas, cujus omnes partes tam admirabili proportione tamque apta dispositione sint constituta, tanta consensione inter se concordent, tam accurata symmetria, tamque exacta, συμφωνίᾳ, & omni genere harmoniæ sint connexæ atque contemperatæ, quæ partium tanta consensio & symmetria prorsus admiranda structuræ ipsius veritatem & Explanationis Villalpandianæ commoditatem firmo atque indubitato pene adstruere videtur argumento. Nisi enim veritas subesset, si commentum cerebri humani tota hæc delineatio esset, omnia non sic aptè cohærerent, aliquid dehisceret aut nutaret, vel subsidente fundamento moles fatisceret atque collabasceret, aut extra gnomonem & perpendiculum aliquid promineret, vel in hanc aut in illam partem propenderet, aut à traditis in scriptura mensuris quoquo modo discederet atque exorbitaret. Habes itaque hic, benignè Lector, tam admirandi Ædificii tam stupendi Templi planam, plenam, luculentam (etsi compendiosam ex longe majore opere contractam) descriptionem, atque ingeniosissimam elegantissimamque delineationem variis Tabulis artificiosissimis expressam, ut jam totum illud opus longe augustissimum atque divinissimum animo capere & memoria facile tenere possis. Unde multa in Scriptura, vel de Templo isto dicta, vel quæ sine ejus accurata cognitione capi plane non possunt, lucem accipiunt non contemnendam. Videbis in toto terrarum orbe nihil fuisse Templo isti materia, arte, pretio, forma, magnitudine, splendore, magnificentia atque opulentia comparandum. Et meritò quidem, cum non modo uni vero Deo, cœli terræq; Domino, fuerit sacratum, verum etiam ejus jussu atque ductu, eo authore atque delineatore & veluti Architecto fuerit extructum.

Porrò si quis indignetur nos aliquid in tam absoluto Villalpandi opere audere reprehendere, atque id temerè à nobis factum esse conqueratur, audiat ipsum Villalpandum Præfatione ad Lectorem Tom. 2. Part. 2. Neque tamen (inquit) ita disputo quasi putem opera mea factum esse satis officio, præreptúmve aliis locum, aut demum peractum aliquid amplius, quàm ut jecerim tanquam fundamenta ex quibus excitatura sit subinde posteritatis industria molem operis cumulatiorem, via sc. est indicata duntaxat qua perfici plurimum possit, edolatúmq; lignum quod deinceps ab aliis expolitatur. Sane pauca admodum ac pene nihil in tota Templi fabrica atque stru-

structura à me reprehenditur, si unum Atrium Gentium excipias cum suis Porticibus, quæ una littura videntur omnino expungenda, quod loco Ezechielis perperam intellecto, ac levi conjectura, tanquam inani fundamento à Villalpando superstructum totum illud Atrium collabascere ac ruere necesse sit. Quod si quis à me temere factum conqueratur, videat nostram in eum locum Animadversionem, atque ea accuratè expensa tum demum pronunciet id quod ipsi videbitur. Cæterùm Templum Ezechieli ab Angelo demonstratum (ex cujus mensuris & delineatione hoc Villalpandianum est extructum) Villalpandus vult tale planè esse & prorsus geminum cum eo quod à Salomone fuerat extructum, & à Chaldæis paulò ante erat eversum, quod ego quidem nolim exerte & præfractè negare; at argumenta tamen, quibus illud Villalpandus lib. 1. cap. 1. conatur adstruere, levia admodum ac futilia videntur, Quorum primum illud est, quod utrumque monti excelso inædificatum fuerit. II. Quod utrique duplex fuit Atrium, interius & exterius. III. Quod in utroque exterius Atrium cinxerit undique & quasi gremio suo complecteretur interius Atrium. IV. Quod Atria illa fuerunt in utroque amplissima, quæ & totum Israelem ad festa convenientem, & Sacerdotes ministrantes in hebdomada seu ἐφημερίᾳ sua caperent, & Gazophylacia tot & tanta haberent, quæ omnes populi decimas & primitias caperent in apothecis & horreis suis, ex quibus 38.m. Levitarum alerentur, qui conscripti sunt tempore Davidis. *Nam si hæc argumenta valida sunt iisdem concluditur Villalpandianum hoc Templum idem plane esse & prorsus geminum cum Herodiano, cujus ἰχνογραφίαν in Historia nostra Apostolica calce dedimus ex Josephi Historia delineatum, nam & quatuor illa Herodiano illi Templo ad amussim conveniunt. Conveniunt etiam Judaico seu Talmudico (ut ita dicam) Templo, cujus mensura & descriptio à Talmudicis Scriptoribus in Tract. Middoth. traduntur, uti videre est ex delineatione, quam ex illo Tractatu dedit Doctissimus vir D. Constant. L'Empereur, Linguæ Hebraicæ in Acad. Leydensi Professor notissimus. Siquis tamen conferat triplicis illius Templi vestigia seu ἰχνογραφίας plurimum inter se distare comperiet, etsi in quatuor illis à Villalpando modo notatis consentiant. Sane Villalpandianum Templum Herodiano seu Josephiano & Talmudico seu Rabbinico multo amplius est, nempe toto Gentium Atrio quod (uti modo dicebamus) Villalpandus ex loco Ezechielis perperam intellecto confinxit, nos vero propterea expunximus. At quantumvis istis longe amplius sit, non potuit tamen totum Israelem (totum, inquam, propriè & strictè loquendo) ad festa convenientem capere, si vera est Villalpandi (quæ suo loco à nobis expenditur) de populi Israelitici in sola Chanaanitide habitantis multitudine sententia, quem ad 66 milliones hominum bellatorum consurgere facit. Certè ne quidem tota Hierosolyma (nedum Templum) tantam hominum simul convenientium multitudinem capere fermè potuisset. Sed neque etiam necesse fuit ut tantum tamque capax & amplum esset Templum, ut simul uno eodémque temporis puncto atque momento omnes Israelitarum puberes caperet; etsi enim à Deo jubebantur adesse solennibus festis, certum est tamen non omnes adfuisse, imò maximam partem sæpe & passim abfuisse. Deinde etsi adfuissent omnes Jerosolymis, necesse non erat ut eodem temporis puncto omnes simul in Templo adessent; poterant enim per vices his decedentibus alii succedere, atque sic variis temporis momentis eodem die, aut si non eodem die, diversis solennium festorum diebus, qui septeni erant, singuli Templum ingredi atque istic coram Deo se sistere. V. Villalpandi argumentum hoc est,* Utrumq; Templum fuisse Ecclesiæ Christi symbolum & veluti exemplar, quam uno non diversis exemplaribus decuit adumbrari. *Quasi verò unum idémque in Scriptura passim variis typis atque figuris non adumbretur. Ac ut ne longiùs abeamus, nonne unius ejusdémque rei typus & exemplar fuit tum Templum Salomonicum, tum Tabernaculum Mosaicum? Annon tamen magnum fuit inter utrumq; discrimen, non amplitudinis modò sed & formæ etiam seu figuræ respectu? etsi enim Templum Salomonicum ad Tabernaculi formam utcunq; fuerit conformatum, tamen duo in Templo fuerunt, quorum nullum fuit in Tabernaculo vestigium atque umbra, nempe I. Vestibulum ante locum Sanctum. II. Cella Templo circumposita, ut jam alias quæ inter utramque intercesserunt structuram diversitates atque discrimina taceam. Quidni pariter descriptio Templi, quæ est apud Ezechielem possit esse major atque magnificentior Structura ipsius Salomonis, etsi illa ad istam utcunque sit composita atque conformata? VI. & ultimum Villalpandi argumentum hoc est, quod habetur cap. 12. ducitúrque ex Ezechielis (c. 43: v. 10, 11.) verbis,* Ostende domui Israel templum & confundatur ab iniquitatibus suis. *Unde sic argumentatur Villalpandus,* Si aliquid de nuo excogitatum ad Ecclesiam repræsentandam Templum, quódque sit ab illo Salomonis longè diversum, ostendendum præcipiatur, quidnam illud confusionis pariat? quid erubescant? cum illud nihil omnino ad commissa scelera spectare videatur; imò verò Deum præteritorum criminum penitus oblitum indicaret ejusmodi Templum; admirandaque & prope cœlestis

lestis ac divina Ecclesiæ fabrica, Templi illius novi magnificentia præsignata, excitaret utique jacentes Israelitarum Babylone animos in spem potiùs quàm in verecundiam. At contra vel ipsa Jerosolymitani Templi recordatio, nedum ipsa ejus species oculis objecta, cum præsenti Captivitate collata, præterita illa Templi magnificentia & gloria cum præsenti Captivitate quasi contrariis contraria, omnem excitarent animi sensum, dolorem, confusionem, verecundiam. *Verùm fallitur Villalpandus cùm putat Deum eo loco velle ut Propheta repræsentatione figuræ Templi illius Judæos ad pudorem & confusionem adigat, quòd tam sanctum Templum (Salomonicum nempe cujus hæc erat figura) sceleribus suis contaminassent atque Idololatriâ polluissent. Non hoc vult istic Deus; imò jubet populum prius de peccatis & sceleribus suis serio pœnitere, ac pudore propter ea suffundi, tum ubi pœnitentiam suam prodiderint, jubet illis à Propheta proponi figuram seu exemplar Templi illius, quod Angelus Ezechieli demonstraverat; quod manifestum est ex v.11.* אם נכלמו *&c. tum (inquit Deus)* הודע *&c. h. e.* si pudeat eos, *i.e. ubi eos puduerit de peccatis suis*, tum ostende illis Templum hoc, *&c. Non ergo illis propriè ostenditur Templum, ut illa repræsentatione confundantur, sed ut prius confusi Deum juxta illius Templi modum & rationem colant. Proponitur autem illis Templum hoc ut typus cultus Spiritualis Evangelici, quo Deus propriè coli amat, non autem carnali Legis cultu. Itaque hoc propriè Deus vult eo loco per Prophetam, Se nimirum non delectari carnali illo & Legali cultu, quo hactenus illi apud eum defuncti erant, sed alium ab illo longéque diversum magísque sibi gratum cultum (spiritualem nempe, cujus in Templi istius imagine ejúsque ritibus omnibus, non parum à Mosaicis diversi, typum habebant) postulare ab ipsis, adeóque & se inter eos constituturum quum per Messiam eos ad se vocaturus esset. Spiritualem nempe cultum umbris & figuris illis significari nemo est Christianus qui neget, nemo Judæus nisi præfractus & planè obduratus, qui negare audeat, cum in illa Ezechielis descriptione tota multa sint, quæ ne impudentissimus quidem Judæus ausit contendere ad literam esse intelligenda, ut quæ de Aquis dicuntur, quæ de limine Templi manabant, tum quæ de Jerosolymorum & terræ Chananitidis divisione atque distributione dicuntur, aliáque multa, quæ ad literam sumpta absurda sunt & ἀδύνατα, ut manifestum inde sit ea spiritualiter esse intelligenda.*

Ibidem vult Villalpandus Templum à Zorobabele instauratum fuisse juxta formam, modum, mensuras & rationem hic ab Ezechiele traditam. Verùm Primò stare id non potest nisi id asseratur, quod à Josepho traditur, sed à Villalpando exertè negatur, nempe Herodem à fundamentis totum Templum instaurasse, & veterem istam Templi formam atque dispositionem immutâsse. Nam Templi quod à Josepho describitur forma non usquequaque cum ista Villalpandiana congruit atque quadrat, uti videre est ex utriúsque Vestigii (tum istius Villalpandiani, tum illius Josephiani quod dedimus in Historia nostra Apostolica) collatione. Deinde vix videtur credibile Judæos Zorobabelis tempore potuisse tot Porticus & Atria juxta illam formam Villalpandianam extructa super antiqua Salomonis fundamenta erigere, nisi forte dicamus illa non fuisse à Chaldæis eversa & solo æquata, sed duntaxat superiora Cœnacula Porticibus imposita fuisse igne à Chaldæis absumpta, parietes autem & columnationes mansisse integras atque intactas. Sic enim fieri potuit ut Judæi paulatim per multos à soluta Captivitate annos cœnacula illa instaurarint, ita ut quod de Templo à Zorobabele extructo dicitur, intelligendum sit de Templo strictè sic dicto, loco nimirum Sancto & Sancto sanctorum, cum Vestibulo seu Turri ante locum Sanctum. Sed si ita se res habuit Herodes proculdubio nihil in Templi instauratione tentasset, neque tam aptam & concinnam partium omnium Templi dispositionem, harmoniam & symmetriam immutâsset. Quid autem sentiendum videatur de testimonio Josephi, qui Templum Jerosolymitanum totum vult denuo ab Herode instauratum, aliquid hic in nostris ad Villalpandum Notis dicitur, & pleniùs aliquando dicetur, si fortè Deus dederit ea, quæ olim de illa Templi Josephiana, & Talmudica in Tractatu Middoth, descriptione commentati sumus, edere atque illam cum ista Villalpandiana conferre. Interim ista omnium, uti videtur, absolutissima, & ad quam reliqua referri, atque ex ea intelligi debeant, contentus, benignissimè Lector, esto: húncque nostrum, etsi debilem, at non illaudabilem, conatum pro tua humanitate suscipito, & quicquid hic à nobis peccatum fuerit, clementer ignoscito.

CAP.

CAP. XL. EZECHIELIS
PARAPHRASTICA EXPLANATIO
EX VILLALPANDI EXPLANATIONUM
TOM. 2. PART. 2. LIB. 3.

VERSUS I.

IN 25 anno transmigrationis nostræ) Anno 25 transmigrationis, Regis Joachimi quæ propterea populi dicitur transmigratio quòd tunc primum cum Rege populi principes ac vulgus in captivitatem fuit abductum. *Nostram* vocat eam Propheta quòd ipse quoque adhuc puer tunc Babylonem fuerit abductus Anno à prima Visione Ezechielis 20, regni Assyriorum 50. Nabuchadnossoris 32. *In exordio anni decimâ mensis.*) In primo anni mense qui Nisan dicitur. *Decimoquarto anno postquam percussa est civitas, in hac ipsa die*) Decimoquarto anno subversæ urbis atque incensi Templi, qui fuit Sedechiæ undecimus, primi mensis decimâ die, quâ agni Paschate immolandi inferebantur in urbem, & quâ Christus verus agnus die Paschatis immolandus urbem ingressurus erat, à turbis palmis excipiendus. *Facta est super me manus Domini*) Vis quædam Divina irruit super me. *Et adduxit me illuc*) Adductus fui in urbem jam ante à Deo percussam. V. 2. *In visionibus Dei adduxit me in terram Israel*) Tam illustris ac perspicua visio mentis meæ oculis objecta fuit ut corporeis oculis cernere viderer proprium solum, terram inquam Israel. *Et dimisit me super montem excelsum nimis*) Dimisit me super montem Moria cujus nomen ipsa celsitudinis commemoratio indicat. *Super quem erat quasi ædificium civitatis vergentis ad Austrum*) Super quem montem ædificium erat Templi, mihi è Babylone venienti à meridie objectum, quod civitati erat quàm simillimum. V. 3. *Et introduxit me illuc*) Et adduxit me ad Templi januam, quæ in Aquilonari peribolo aperiebatur, ut cominus singulas totius ædificii partes possem contemplari. *Et Ecce vir*) Ibique virum Angelum humana specie vidi, fortasse Michaelem, vel Gabrielem, aut alium è 7, qui astant Domino, qui Christum Dominum præsignarat Ecclesiæ verum ædificaturem. *Cujus erat species quasi species æris*) Quem dum aspicerem videbar videre splendidissimum æs candens lucidissimis micans scintillis. *Et funiculus lineus in manu ejus, & calamus mensuræ in manu ejus*) Et manu alterâ funiculum cæmentariorum gerebat, alterâ calamum mensuræ, ad quam perfectissimum illud ædificium fuit exactum, eâdem nunc dimetiendum. *Stabat autem in porta*) Stabat autem in porta Aquilonaris periboli, Orientali angulo proxima, quasi Templi custos & Prophetæ ductor. V. 4 *Et locutus est ad me idem vir*) Et allocutus est me his verbis, Fili hominis &c. V. 5. *Et ecce murus forinsecus in circuitu domus undique*) Et ecce peribolus quidam universam domum, porticus omnes atque atria, undique cingebat extrinsecus. *Et in manu viri calamus mensuræ sex cubitorum & palmo*) Habebat autem in manibus vir ille calamum sex constantem veris perfectisque cubitis, ac præterea quartâ parte cubiti, quæ palmus dicitur. *Et mensus est latitudinem ædificii calamo uno, altitudinem quoque calamo uno*) Quo quidem calamo prædicti periboli altitudinem mensus est, ac latitudinem, & utramque ex æquo parem reperit calamo. V. 6. *Et venit ad portam quæ respiciebat viam Orientalem*) Prætermisso deinde Gentium atrio, quod pro multitudine ad fidem ex Gentibus confluentium mensurâ cariturum erat, primùm venit ad portam Orientalem Atrii Israelis, tum quòd ea dignissima esset, quippe Regi deputata, tum verò maximè quòd per eam unam gratissima Sanctuarii facies conspiceretur. *Et ascendit per gradus ejus, & mensus est limen portæ calamo uno latitudinem, h. e. limen unum calamo uno in latitudine*) Et septenis portæ gradibus conscensus, qui in Atrio Gentium ante januam erigebantur, mensus est postem alterum portæ calamo uno, & postem alterum calamo uno, quanta nimirum est muri crassitudo & utriúsque liminis superioris & inferioris latitudo. V. 7. *Et thalamum uno calamo in longum, & uno calamo in latum, & inter thalamos quinque cubitis*) Mensus est quoque janitorum conclave seu thalamum, æquè longum ac latum, calamum unum, & postem quâ parte inter thalamos erigitur cubitorum quinque, quanta videlicet est stylobatæ frons demptis projecturis. V. 8. *Et limen portæ juxta vestibulum portæ intrinsecus calamo uno.*) Et mensus quoque est utrúmque postem portæ interioris, cui fornix innititur, deprehenditque esse æqualem calamo, sicut & ipsa fornix & murus latus erat calamum unum. V. 9. *Et mensus est vestibulum portæ 8 cubitorum*) Vestibuli quoque longitudinem octo cubitis dimensus est, hoc est limen portæ, quantum videlicet Meridianus portæ postis distat ab Aquilonari. *Et frontem ejus duobus cubitis; vestibulum autem portæ*

erat intrinsecus) Et semicolumnas ejus duobus cubitis; Vestibulum autem hoc portæ non erat in fronte ædis ante januam, sed intra januam in ipsa Porticûs latitudine. V. 10. *Porrò thalami portæ ad viam Orientalem tres hinc & tres inde: mensura una trium, & mensura una frontium ex utraque parte*) Thalami verò in vestibulis constituti intra Orientalem portam, tres erant ejusdem mensuræ ab Austro, tres ab Aquilone, paribus distincti postibus, paribúsque semicolumnis exornati. V. 11. *Et mensus est latitudinem liminis portæ 10 cubitorum & longitudinem portæ 13 cubitorum*) Et spatium in media porta inter thalamorum frontes relictum latum fuisse compertum est 10 cubitos, altitudo verò luminis portæ super stylobatris fuit 13 cubitorum. V. 12. *Et marginem ante thalamos cubiti unius, & cubitus unus finis utrinque; thalami autem sex cubitorum erant hinc & inde*) Et thalami peribolo utrinque cubiti unius claudebantur, & postes cubitum unum utrinque extra perpendiculum projiciebantur, cùm tamen thalami æquales omnes essent cubitorum sex, h. e. calami unius, qui totidem constat cubitis & præterea quartâ cubiti parte. V. 13. *Et mensus est portam à tecto thalami usque ad tectum ejus, latitudinem 25 cubitorum, ostium contra ostium*) Et mensus est portæ latitudinem ab extimo peribolo thalami usque ad peribolum, qui simul portam claudit & thalamum, & comperit eam esse 25 cubitorum, discurrente mensurâ per ostia thalamorum, è quibus unum erat è regione alterius. V. 14: *Et fecit frontes per 60 cubitos, & ad frontem Atrium portæ undique per circuitum*) Et dimetiendo declaravit columnationes, sive ordines columnarum, omnes simul altos esse cubitos 60. & par erat mensura columnarum ordinibus, qui cingebant Atrium portæ proximum undique per circuitum. V. 15. *Et ante faciem portæ quæ pertingebat usque ad faciem vestibuli portæ interioris 50 cubitos*) Et à facie anteriore, vel à primo limine portæ hujus Orientalis usque ad faciem vestibuli interioris ejusdem portæ 50 cubitos longitudinis, portæ includentis muros, vestibula, postes & thalmos. V. 16. *Et fenestras obliquas in thalamis & in frontibus eorum; quæ erant intra portam undique per circuitum: similiter autem erant & in vestibulis fenestræ per gyrum intrinsecus*) Et cancellis visui perviis, reticulatis, obliquis foraminibus thalami claudebantur, qui quidem cancelli è regione semicolumnarum, quæ totam intrinsecus portam cingebant, protendebantur, atque adeò vestibula omnia portæ interiora ejusmodi cancellis claudebantur; nam thalami in ipsis portæ vestibulis inter stylobatas erant constituti. *Et ante frontes pictura palmarum*) Et columnarum capitella palmarum spatulis exornabantur. V. 17. *Et eduxit me ad Atrium exterius, & ecce gazophylacia & pavimentum stratum lapide in atrio per circuitum, 30 gazophylacia in circuitu pavimenti*) Et portam quidem egressum induxit me in Atrii exterioris Orientalem aream subdialem, quam ingressus animadverti eam porticibus undique cinctam fuisse, tessellatis pavimentis affabrè elaboratis, quibus gazophylacia imminebant in singulis intercolumniis singula, eáque omnia circumcirca 30 cub. V 18. *Et pavimentum in fronte portarum secundùm longitudinem portarum erat inferius,*) Porticuum verò inferiora pavimenta, à lateribus portarum discurrentia, latitudine erant portarum longitudini paria. V. 19. *Et mensus est latitudinem à facie portæ inferioris usque ad frontem Atrii interioris extrinsecus 100 cubitos, ad Orientem & ad Aquilonem*) Et mensus est latitudinem Orientalis areæ Atrii exterioris à facie portæ exterioris nuper dimensæ, usque ad frontem exteriorem Atrii interioris 100 cubitis ab Oriente ad Occidentem, ac longitudinem totidem à Meridie ad Aquilonem. Vel, mensus est aream subdialem inter exteriorem portam jacentem, exclusis portis, latitudinis & longitudinis 100 cubitis. V. 20. *Portam quoque, quæ respiciebat viam Aquilonis Atrii exterioris mensus est tam in longitudine quàm latitudine*) Et Orientalem portam egressum deduxit me ad portam Aquilonarem eiusdem Atrii exterioris, & mensus est singularum partium ejus longitudinem & latitudinem. Versus 21. *Et thalamos ejus tres hinc, & tres inde* &c.) Hoc est, thalamos ejus positu ac numero pares, & frontes ejus & vestibula ejus eisdem planè mensuris mensus est, quibus prioris portæ similes partes, necnon longitudinem & latitudinem portæ eandem, eodémque modo mensus est, illam 50, hanc verò 25 cubitis. V. 22. *Fenestra autem ejus & vestibulum* &c.) Porrò cancelli quibus thalami concludebantur, vestibula & postes cum suis semicolumnis & capitellis sculptis ad modum palmarum, omnia dimensa fuerunt, & ejusdem mensuræ ac formæ reperta, quâ erant in Orientali porta, similes partes & ornamenta. *Et septem graduum erat ascensus ejus, & vestibulum ante eam.*) Et septenis conscensis gradibus ad portam patebar accessus, & per eam ad vestibulum; vestibulum erat ultra januam. V. 23. *Et porta Atrii interioris contra portam Aquilonis & Orientalem*) Et porta Atrii interioris Aquilonaris erat è regione prædictæ portæ, haud secus quàm portæ Orientali contraria erat Orientalis porta Atrii interioris. *Et mensus est à porta usque ad portam 100 cubitos*) Et mensus est Aquilonarem aream Atrii exterioris à porta usque ad portam 100 cubitis longitudinem, ac totidem latitudinem. V. 24. *Et adduxit me ad viam Australem,* &c.) Et me Aquilonari portâ eductum deduxit ad Austrum, & ecce porta exterioris Atrii prospiciens ad Austrum, quam mensus est; omnia eisdem mensuris constare comperta sunt, quibus & ea, quæ sunt supradicta. *Et introduxit me in Atrium interius ad portam Australem, & mensus est eam juxta mensuras superiores* &c.) Et deduxit me ad portam Australem Atrii interioris, & mensus est eam, ac omnes mensuras comperit pares iis, quas in supradictis portis recensuerat. V. 30. *Et vestibulum per gyrum longitudine 25 cubitorum & latitudine 5 cubitorum*) Et postes in circuitu, quorum stylobatæ inter thalamos lati sunt cubitos 5 ipsi verò cum trabeatione postes alti cub. 25. V. 31. *Et vestibulum ejus ad Atrium exterius, & palmas ejus in fronte: & 8 gradus erant quibus ascendebatur ad eam*) Et vestibulum universum ad exterius Atrium vergebat, & semicolumnarum capitella palmis exornabantur in vestibulo, ad quod gradibus ascendebatur octonis. V 32. *Et introduxit me in Atrium interius per viam Orientalem, & mensus est portam secundum mensuras superiores*) Et portâ Meridianâ eductum de-

deduxit me ad portam Orientalem Atrii interioris, eamque mensus est, & comperit easdem esse in hac porta mensuras atque in supradictis. V. 35 *Et introduxit me ad portam, quæ respiciebat ad Aquilonem, & mensus est secundum mensuras superiores)* Absolutis mensuris Orientalis portæ deduxit me ad portam Aquilonarem ejusdem Atrii interioris, & mensus est membra omnia & ornamenta eisdem mensuris quibus supradictas portas &c. V. 38. *Et per singula gazophylacia ostium in frontibus portarum: ibi lavabantur holocausta)* Et ad sena thalamorum ostia, quæ erant inter frontes interiores portarum lavabantur holocausta. V. 39. *Et in vestibulo portæ duæ mensæ hinc, & duæ mensæ inde, ut immoletur super eas holocaustum & pro peccato, & pro delicto)* Et in ipso vestibulo portæ duæ mensæ hinc ad binos postes, qui sunt inter thalamos, & duæ mensæ illinc ad eosdem similes postes, super quibus expansæ pecudes vel armenta jugulabantur, in holocaustum, &c. V. 40. *Et ad latus exterius quod ascendit ad ostium portæ, quæ pergit ad Aquilonem duæ mensæ, & ad latus alterum ante vestibulum portæ duæ mensæ)* Et à lateribus portæ Aquilonaris, cùm primùm quis ascensis gradibus ostium ingreditur, duæ mensæ; & à lateribus vestibuli interioris duæ mensæ, hoc est in quatuor angulis vestibuli portæ Aquilonaris quatuor mensæ erant, binæ ad utrúmque parietem. V. 41. *Quatuor mensæ hinc, & quatuor mensæ inde, per latera portæ, octo mensæ erant super quas immolabant)* Quod si binas utrinque angulares binis mediis, quas dixerat, annumeres, quaternæ mensæ erunt in unoquoque portæ latere, & in utroque octonæ, super quibus victimas immolabant. Versus 42. *Quatuor autem mensæ ad holocaustum de lapidibus quadris exstructæ longitudine cubiti unius & dimidii, & latitudine cubiti unius & dimidii, & altitudine cubiti unius, super quas ponantur vasa in quibus immolatur holocaustum ac victima)* Quaternæ autem mensæ holocaustorum, ex singulis saxis singulæ affabrè ad normam & regulam elaboratæ, quadratâ formâ, cubiti unius & dimidii erant, altitudine verò cubiti unius, cujus formæ ac mensuræ erant reliquæ, super quas ponebant instrumenta, quibus immolabatur holocaustum & victima. V. 43. *Et labia earum palmi unius reflexa intrinsecus per circuitum)* Mensarum autem cymatia, vel superiora ornamenta, fuerunt palmi unius intrinsecus reflexa ita ut suma mensa longa ac lata fuerit palmos novem, hoc est, cubitum unum ac dimidium, inferior ara longa fuerit palmos 7, alta 5 cum mensa una cum cymario alta palmos 6. hoc est cubitum unum. *Super mensas autem carnes oblationum)* Super mensas autem ponebatur quælibet oblata caro ut ibi in frusta concideretur. *V. 44. Et extra portam interiorem Gazophylacia Cantorum in Atrio interiori, quod erat in latere portæ respicientis ad Aquilonem, & facies eorum ad viam Australē, una ex latere portæ Orientalis quæ respiciebat ad viam Aquilonis)* Et Atrium interius ingressus animadverti Gazophylacia Cantorum in Orientali porticu Atrii interioris super vestibulis suspensa, quæ inter Aquilonem & Austrum tendebantur. Fuit verò Gazophylacium unum in eadem Orientali porticu, & in ejus angulo Aquilonari; & alterum in ejusdem porticus angulo Meridiano. *V. 45. Et dixit ad me, Gazophylacium hoc, quod respicit viam Meridianam, Sacerdotum erit, qui excubant in custodiis Templi)* Et dixit mihi, Gazophylacium hoc quod est à latere Meridiano Orientalis porticus Sacerdotum erit custodientium cust'odias domus. *V. 46. Porro Gazophylacium quod respicit ad viam Aquilonis Sacerdotum erit qui excubant ad ministerium Altaris &c.)* Et Gazophylacium alterum quod est à latere Aquilonari Orientalis porticus Sacerdotum erit custodientium custodiam Altaris. *V. 47. Et mensus est Atrium longitudine 100 cubitorum, & latitudine 100 cubitorum per quadrum, & Altare ante faciem Templi)* Et mensus est Atrii interioris quadratam aream, quæ inter tres jacet prædictas portas, & eam esse comperit æquè longam ac latam cubitorum centum, in cujus medio fuit Altare æneum, faciem Templi nullo interjecto ædificio prospiciens. V. 48. *Et introduxit me in vestibulum Templi, & mensus est vestibulum 5 cubitis hinc, & 5. cubitis inde, & latitudinem portæ trium cubitorum hinc, & trium cubitorum inde)* Et introduxit me in vestibulum Templi, & mensus est postem ejus Meridianum quinque cubitis hinc, & postem Aquilonarem quinque cubitis illinc; & latera portæ sive postes, qui ab ostio extenduntur usque ad interiores angulos vestibuli mensus est, Meridianum trium cubitorum hinc, & Aquilonarem trium cubitorum inde, ex quo fit ut latitudo portæ sit in medio relicta quatuordecim cubitorum. *V. 49. Longitudinem autem Vestibuli 20 cubitorum, & latitudinem 11 cubitorum, & octo gradibus ascendebatur ad eam. Et columnæ erant in frontibus, una hinc, & altera inde)* Quoniam mensus est longitudinem Vestibuli cubitorum 20; & latitudinem ejus cubitorum 11. & gradibus 8 ascendebatur ad porticus ostium. Et columnæ erant ad parastades vestibuli ex utraque parte portæ Sanctuarii, illis persimiles, quas Solomon æneas posuit in eodem Vestibuli loco, quarum alteram vocavit Jachin, alteram Booz.

EXCERPTA.

Ex Villalpando Tom. 2. Part. 2. lib. 3.

ad Confirmationem vel Illustrationem cap. XL. præcedentis.

CAP. I. Vers. 1. *In 25 transmigrationis anno)* Prima Ezechielis visio facta fuit anno quinto Jechoniæ (uti constat ex Ezech. 1. 2.) hæc verò postrema anno ejusdem vigesimo quinto. Itaque altera ab altera distat annis viginti. Annum vigesimum, de quo Ezech. 1. 1. accipit Villalpandus de annis regni Assyriorum, cui initium dedit Nabopolassar (sive Nabuchodonosor senior magni Nabuchonosoris pater) qui secundùm Josephum regnavit annos 19. Ei successit Nabuchodonosor magnus ejus filius, cujus annus 11 convenit cum quinto transmigrationis Jechoniæ, sive primo primæ visionis Ezechielis anno. Cui numero si addatur senarius, quo distat desolatio urbis à prima visione Ezechielis, continget utique desolatio anno Nabuchodonosoris 18. Quod confirmatur ex Jer. 52. 29. *In 19 Nabuchodonosor transtulit de Jerusalem animas 832.* Hæc autem de superato Sedechia & incensa urbe intelligenda esse probat numerus annorum, qui ex aliis ejusdem Prophetæ locis colligitur: nam ibidem v. 12, 13. dixerat:

In

In mense quinto decimâ mensis (ipse est annus 19 Nabuchodonosoris Regis Babylonis) venit Nabuzardan princeps militia &c. & incendit domum Dei. Et constat hunc esse annum 11 Sedechiæ. Nec quenquam movere debet quod ibi 18 dicatur, hîc 19: Ibi enim de completo loquitur decimoctavo, hîc de incipiente decimonono. Ita hic annus extremæ visionis Ezechielis incidet in 32 Nabuchodonosoris, nam (ut jam ostendi) anno duodecimo Nabuchodonosoris fuit prima Visio, additis 20 interjacentibus fient omnes 32. Regni Assyriorum verò annus est quinquagesimus, quandoquidem prima visio facta est anno regni illius trigesimo. Hieronymus annum illum trigesimum de quo Ezech. 1. 1. ait esse trigesimum ab invento libro Legis sub Josia Rege, quam sententiam non simpliciter rejicit Villalpandus. Rabbini addunt annum illum fuisse Jubilæum, probantque ex eo quod hîc dicitur anni exordium esse decima dies mensis.

CAP. II. *In exordio anni decimâ mensis.* Utràmque particulam (inquit Villalpandus) connectunt Rabbini, ut ex hoc loco probent annum hujus visionis fuisse Jubilæum. Sic enim Kimhi. *Quis est annus cujus exordium est in decima die mensis? Dic quòd est annus Jubilai. Et quoniam servi exibant de servitute in libertatem in anno Jubilai & in die Expiationum, propterea ostendit illi Deus O. M. exitum de captivitate & adificationem Templi in anno Jubilai & in die Expiationum, quoniam in ea die parcet Deus iniquitati Israel, & peccatum eorum non memorabitur ulterá.* Et Jarchi eadem confirmat, & probat hunc Jubilæi annum quinquagesimum esse à decimooctavo Josiæ, qua in re sententiam B Hieronymi non minùs quàm suam roborat; quia anno decimooctavo Josiæ inventus est liber Legis, &, sive hac sive illâ ratione computari cœpti sint anni, computatio certa esse videtur. At illud non est usquequaque certum, prædictum decimumoctavum Josiæ annum fuisse Iubilæum. Imò verò Theodoretus in hunc locum (uti observat Villalpandus) notat in Hebræorum annalibus diligenter conquisitis nullum reperiri Jubilæi annum cum quinto Sedechiæ, aut translati Jechoniæ, convenire. Itaque hanc Judæorum loci hujus interpretatiooem rejicit Villalpandus, & exordium anni accipit de primo mense Nisan, qui Exod. 12. 1. jubetur à Deo Israeliris, ut deinceps sit ipsis anni exordium. Porrò notat duplex fuisse Judæis anni exordium, alterum mense Septembri in æquinoctio Autumnali, quòd tum naturalis sit quidam anni finis, quia fruges omnes maturæ tum reconduntur: Cujus exordii ratio habebatur in Jubilæorum & annorum hebdomadicorum observatione. Alterum fuit in æquinoctio Verno, cujus ratio habebatur in solennitatibus & Festis. Et hoc constitutum vult à Deo anni exordium non modò quia Israelitas eo mense eduxit ex Ægypto, verùm etiam quia mundus eâ anni tempestate creatus fuerat, quod tum ratione, tum testimonio Anatolii apud Euseb. lib. 7. Hist. Ecclesiast. cap. 26. tum Cyrilli Hierosol. Leonis 1. Isidori, Bedæ, & aliorum probat.

CAP. III. *Facta est super me manus Domini) Manus* vim, robur, potestatem significat, vel in vindictam, vel in opem & auxilium. Hic S Spiritum significat, seu Spiritum Prophetiæ, qui ut manus à brachio & digitus à manu promanat, sic ipse à Patre & Filio prodit, qui dicitur digitus Dei, Exod. 8. 9. à Magis Ægypti, & Luc. 11. 10. à Christo. *Si in digito Dei ejicio dæmonia*, quod explicatur à Matth. 12. 28. *Si in Spiritu Dei ejicio dæmonia.*

CAP. V. *Illuc)* hoc est in Jerusalem de quo paulò antè dixerat. *Decimoquarto anno postquam percussa est civitas.* V. 2. *Super montem excelsum)* Quis hic mons fuerit in lib. Paralip. habetur expressum. *Et cœpit Solomon adificare domum Domini in Jerusalem in monte Moria, qui demonstratus fuerat Davidi patri ejus in loco quem paraverat David in area Ornan Jebusai.* Pretium illius areæ exprimitur. 1. Paral. 21. 25. *Dedit Ornan pro loco siclos auri justissimi ponderis sexcentos.* Quod ita accipit Villalpandus ut fuerint argentei sicli 600. aurei verò 50. qui faciunt monetæ scuta 280 *di oro in oro.*

CAP. VI. *Aedificium civitatis vergentis ad Austrum)* Lyranus disputat quod civitas Jerusalem unà cum Templo mensa fuit pariter Ezechieli, atque adeò ædificii nomine significari putat ab eo Templum, nomine civitatis ipsam urbem Jerusalem, & Templum quidem ad Aquilonem statuendum putat, civitatem contrà ad Austrum. Sed falsum omnino est (inquit Villalpandus) Templum urbi à Septentrione opponi; nam (ut ait Josephus) urbs sita erat è regione Templi theatrali specie, h. e. triplex ejus latus cingens, ut in urbis topographia potest esse perspectum. V. 3. *Introduxit me illuc) Illuc* h. e. in Templum. Quod non denotat ad interiora Templi jam fuisse deductum Prophetam, cùm adhuc exterior Peribolus conspiciendus infrà sit, sed tantùm cominùs allatum ut posset singulas ordine partes recensere. Atque hic ob oculos ponenda est universalis nostra Ichnographia, ubi conspiciet Lector in extimo Aquilonari periboli apertam portam ab Orientali angulo non longè dissitam, in eâque Angelum stantem videri in fine hujus versiculi, cùm Propheta vel intra portam in via, vel juxta portam in monte domûs stetisse credendus sit, quum ad Templum adductus fuisse dicitur.

CAP. VIII. *Et calamus &c.)* Calamus קנה longitudinum mensura sic dicitur, quia longitudine & cylindricâ formâ cannam sive calamum refert; & quia cubitis ac palmis distincta erat, calami nodos eo imitabatur. Hujusmodi calami formam & pretiosam materiam disertis verbis exprimit Johannes Apoc. 21. 16: *Qui loquebatur mecum habebat* μέτρον κάλαμον χρυσοῦν.

CAP. IX. *Stabat in porta)* In ipsa porta Periboli Aquilonari quasi Templi ipsius custos & janitor, Christum repræsentans, qui in eadem porta stans janitoris & custodis templi functus est quasi ministerio, quippe *non sinebat ut quisquam transferret vas per Templum*, Marc. 11. 16. Nam quibus ex Bezerha vel Cænopoli, vel ex ipso foro pecuario transeundum erat in superiorem urbem, vel in regiam Salomonis, primùm ingrediendum erat hæc porta Periboli in qua Angelus hic stabat: Ingressis verò viam duplex sese offerebat iter, compendiarium alterum portam ingredientibus huic adversam in Atrio Gentium, & per ipsum atrium, & per portam Salomonis transeuntibus ad portam Occiduam porticû Gentium quæ priori est contraria:

ria: Alterum verò iter longius aliquanto erat circa murum Atrii Gentium per ipsam viam exteriorem. Quapropter onusti servi aut alii mirum non est si compendiariam ingressi viam longiorem fugêre. At Christus Dominus qui id in dedecus Templi cedere censebat, stans in porta hac, vel saltem in illa, quæ est ei adversa in Atrio Gentium, prohibebat hujusmodi ne transirent per Templum. Idem etiam Christus ementes & vendentes dicitur ejecisse de Templo, h. e. è prima parte Templi, quæ Atrium & porticus Salomonis appellabatur, ubi decere & ambulare solebat Christus Dominus apud Johannem 10. 25. is enim locus patebat, ut videre est Act. Apost. 3. 11; 12.

DE CALAMO.

CAP. XII. V. 5. *Calamus mensura sex cubitis & palmo)* Quia Hebræa phrasis hîc aliquantò obscurior & ambigua esse videtur, quanquam ita accipi possit ut eâ videatur significari Calamum constitisse senis præcisè cubitis, quorum singuli constabant cubito uno & palmo, quia voces Hebraicæ באמה וטפח connecti simul possunt & distingui à prædictis שש אמות Villalpandus quorundam refert sententiam, qui calamum istum existimant longum fuisse 6 cubitos præcisè, sed quorum singuli constabant cubito communi & palmo, h. e. fuisse Babylonicos cubitos, qui Hebræis majores erant palmo uno, h. e. sextâ minoris parte, sive senis digitis, quod confirmari putant ex illo Ezechielis testimonio c. 43. 13. *Ista mensura Altaris in cubito verissimo, qui habebat cubitum & palmum.* Sed negat Villalpandus eandem esse utriusque loci phrasim, eadem verba. Porrò illorum sententiam refellit primùm ex LXX. Interp. κάλαμος τὸ μέτρον πηχῶν ἓξ ἐν πήχει καὶ παλαιστῆς. Non habent παλαιστῆς, ut conjungi possit cum ἐν πήχει sed habent παλαιστῆς, quod conjungendum cum πηχῶν ἓξ, ut sensus sit calamum fuisse sex cubitorum & palmi unius; dein authoritate Hieronymi, Gregorii, &c. denique ipsius Ezechielis, qui capitis hujus v. 7, 9, 11. cavædium portarum metitur cubitis 0. & frontes sive semicolumnas cubitis 2. & thalamos singulis cubitis: cùm verò has omnes partes simul uno numero computat, portarum latitudinem sæpiùs 2 cubitis definit, Quòd si calamus senos tantùm haberet cubitos, bis seni duodenis additi 24 redderent, non 25. Statuendum igitur illos 25 cubitos quaternis calamis fuisse dimensos, quorum singuli præter senos cubitos quartam contineant cubiti partem, h. e. 6 digitos: eam verò palmi nomine indicatam fuisse à Propheta, quòd nulla mensura fuisset Hebræis huic magis proxima. Porrò Hebraica phrasis ista *in cubito* באמה sæpius est usurpata à Propheta, præsertim cap. 42. *Mensus est contra ventum Orientalem calamo mensura 500 calamos in calamo mensura per circuitum.* Quod Vulg. reddidit, *In cubito verissimo*, in quo videtur secutus LXX. Sunt qui apud eundem Hieronymum reddunt, *In cubito perfecto*, cujus mox ipse facet textus in qualibet lingua longitudinem explicat continere cubitum unum vulgarem & insuper palmum. Itaque quoties *in cubito* vel *in calamo* dicit aliquid dimensum esse, de cubito vel calamo justo legali ac certo sermo est. Itaque *in manu viri calamus mensura cubitorum sex in cubito*, intellige perfectorum, *& palmi.*

CAP. XIII. *Mensus est latitudinem ædificii calamo uno) Aedificii*, h. e. Periboli qui hic exstructus fuit juxta Legem à Deo latam, Deut. 22. 8. ne ambulantes præcipites deciderent in subjectas valles profundissimas. LXX Int. in Compl. & Reg. Codice, *Mensus est antemurale* (inquit) *latitudinem æqualem calamo, & æqualem calamo longitudinem, & æqualem calamo altitudinem.* Quæ longitudinis in muro dimensio (inquit Villalpandus) ab altitudine distincta supervacanea videri poterit ei, qui hujus Periboli formam in nostris descriptionibus non perpenderit. Iis verò perspectis universus hic Peribolus quadratis aris constare cognoscitur, quarum longitudo, latitudo, & altitudo æqualis est calamo. Atque de his quadratis Periboli aris accipit locum 1 Mac. cap. 14. 26, *Posuerunt ἐν στήλαις in titulis in monte Sion.*

DE GRADIBUS PORTARUM.

CAP. XV. V. 6. *Ascendit per gradus ejus)* Gradus in porta ascendi excelsiorem fuisse demonstrat aream Atrii Israelis areâ Atrii Gentium, quod montis acclivitas postulare videbatur, sed & multò magis locorum dignitas, quæ ipsa soli celsitudine indicabatur. Atque adeò universum Israelis Atrium excelsius erat Atrio Gentium, Atrio Israelis Atrium Sacerdotum, super quo ascendebatur solum domûs Dei. Non enim parum dignitati Templi vel Basilicæ conducit si à reliquo urbis pavimento emineat: Quod animadvertentes antiqui Architecti ante Idolorum Templa gradus perpetuò excitabant, ut videre est apud Vitruvium. Porrò dum Angelus ascendisse dicitur portæ gradus, priusquam portæ limen accederet, planè indicat gradus ante portam excitatos fuisse, ut in Ichnographia universali Templi sunt descripti.

CAP. XVI. *Et mensus est limen portæ)* LXX apud Hieronymum hic habent, *Et mensus est θεὶ sex hinc & sex inde.* In Complut. & Regio. *Et mensus est θεὶ sex.* In Sixtiano, *Aelam portæ æqualem calamo, & θεὶ æqualem calamo longitudine & æqualem calamo latitudine.* Hanc omnium lectionem diversitatem (inquit Villalpandus) duplici ex capite originem ducere existimo, & quòd multa hoc versu calamo uno finiantur, & quòd eorum, quæ dimetirentur nomina propriam plerúmque commutent notionem ut alienam sortiantur; ex quo factum est ut vocem Hebraicam (quam in *thalamum* mox convertit Vulg.) hîc accipiat Hieronymus ut si à LXX. Interp. usurparetur pro סף. Quòd, si conjecturis uti liceat, potiùs arbitrarer liminis mensuram ab ipsis fuisse prætermissam, & eos ad Thalami mensuras mox accessisse, vel, quòd verisimilius est, à Librariis fuisse ejusmodi mensuram prætermissam. *Id est limen unum* &c.] Lyranus putat *id est* positum pro *&*, in quo rem ipsam assecutus videtur, sed in eo erravit quòd literam corruptam esse inde astruit, cùm Hebraica conjunctio ו *Vau* (ut aliàs ostendimus) significet idem quod *&* & *id est*, ut mirandum non sit ab Interp. Latino alteram notionem pro altera substitui *Limen unum)* h. e. *aliud*, sive *alterum*; & sensus est, Mensus est limen

unum

unum portæ calamo uno latitudinem, & limen alterum calamo uno in latitudine. Porrò סף modò pro inferiore limine, ut Jud. 19 27. & 1. Reg. 14. 17: modò pro superliminari sive superiore limine, denique pro poste portæ utroque accipi, uti hoc loco.

CAP. XVII. V. 7. *Thalamum uno calamo*) Symmachus *παραστάδας* non quòd pro eodem usurpari putaverit, cùm longè diversi sint postes ab interjacente cubiculo, sed quòd ejusdem mensuræ fuisse existimaverit, ut verè sunt, postes ac thalami, si crepidines metiaris, vel si quantum distent thalami ab invicem metiaris. LXX aliquid addidisse Paraphrasticè videntur, & θεὲ primum, secundum, tertium calamo metiuntur, dein subjungunt *& alam in medio θεελάτ cubitorum sex.* Quòd si *elam* postem significare credamus, Symmachi sententia confirmabitur, postem nimirùm indicari æqualem calamo inter thalamos fuisse statutum. Quibus non obstant quæ sequuntur, *Et inter thalamos cubiti quinque*) Idem namque postis & quatuor cubitorum est in summo cujus stylobata quinque cubitorum est, adjectâ verò stylobatæ imâ spiræ projecturâ calamus completur cubitorum sex, & quartæ cubiti partis. Porrò ex Hebraica lectione non videtur colligi fueritne paries, an postis, an spatium inane inter cubicula jacens LXX dubium videntur tollere voluisse, qui in Sixt. codd. habent, τὸ αἰλάμ πήχεων πέντε. In aliis codd. legitur αἰλ, quæ vox Hebraica est, & postem prætereáque nihil significat. Male Complur. αἰς pro αἰλ· Quocirca postem intercessisse statuendum hîc est inter binos thalamos. Sic Chald. *Inter thalamos paries quinque cubitorum.* Parietem oblongum postem vocans. Et Kimhi, *Murus qui erat inter duos thalamos medius latus erat quinque cubitis.* Sic & R. Jonathas, qui præterea addit, *Thalami erant intra murum*, quod patet ex universali Ichnographia, ubi in ipsa latitudine parietum portæ Aquilonaris & Meridionalis aperti sunt thalami.

CAP. XVIII. V. 8. *Et limen porta &c.*) Hunc versum cum præcedenti conjungit Hebraicus textus quoniam alium octavo loco posuit, quem non habet Latina lectio, éstque hujusmodi, *Et mensus est vestibulum porta intrinsecus calamo uno*) Duo (inquit Villalpandus) hîc metiuntur quæ oportuit esse æqualia, Primùm postis portæ, h. e. סף, cui sine dubio æqualis fuit postis alter, atq; adeò ipsius muri crassitudo æqualis fuit calamo; Alterum quod metitur est vestibulum, nimirum spatium illud inane quod in medio muro aperitur ut fiat porta, quod spatium desuper fornice operitur; & hujus quidem spatii latitudo, quæ ab Oriente tendit in Occidentem uno calamo dimensa est in textu Heb. (v. 8.) eam verò nemo non videt esse non potuisse vel majorem vel minorem postium latitudine aut crassitudine. Ex quo liquet nihil in textu Latino desiderari quod ad mensurarum completam rationem posset conducere. Sic ille excusat Vulg. Interp. sui omissionem. Porrò (inquit) אילם ab אלם deducitur quod *colligare* propriè significat; quàm vocis originem si expendas & cum locis S. Scripturæ conferas, in quibus hujus vocis fit mentio, facilè invenies *vinculum, colligamentum, colligationem, nexum* postium eâ voce significari; viz. id omne quo postes desuper vinciuntur, sive fornix sit, sive rectæ trabes, sive tectum, transferturq; non rarò ad ipsam postium & fornicum seriem significandam, quæ Porticus dicitur. Ex quo factum ut ipsam quoque apertionem spatiúmque sub fornice relictum nonnunquam significet, atque aliàs postes ipsos quarum omnium acceptionum exempla è Scriptura produci possunt. Hoc versu locum illum sub fornice relictum in porta significat, quem πρόθυρον. Latini vocant *vestibulum.* Constat ergo ab Angelo hoc loco dimensum fuisse postem in muro, qui Portæ longitudinem cingit ab Occidente. Describit autem his verbis & Portæ formam & dispositionem: nam dum limen hoc vel hunc postem esse dicit *intrinsecus*, planè indicat limen aut postes, quos paulò superiùs dimensus erat, exteriores fuisse huic Portæ, nimirum versùs Atrium Gentium ad partem Orientalem: dum *juxta vestibulum* vel *ad vestibulum* interius hunc fuisse postem dicit discrimen assignare videtur inter Portæ limen interioris & exterioris hæc enim quadrato epistylio (Hisp. *Dintel*, Gall. *Linteau*) ut paret in Orientali Orthographia, interior verò vestibulo operiebatur, h. e. fornice seu arcu, reliquis Portæ atque Atriorum vestibulis quàm simillimo.

CAP. XVIII. V. 9. *Mensus est vestibulum Porta octo cubitorum*) Idem ipsum Vestibulum, cujus paulò ante latitudinem mensus erat, nunc metitur juxta longitudinem, & comperit longum esse cubitis octo nimirum ab Aquilone in Meridiem, ut in ipsa videre est Ichnographia, in qua lumen Portæ latum est cubitos octo. Maximè autem animadvertenda est hæc mensura, quippe quæ universa Templi vestibula, tum quæ in Portis, tum quæ in Porticibus aperiuntur, atque in Atriis, necnon exteriorum Portarum latitudinem definiat. In ædificio enim tam concordi tam consonâ structurâ unius portæ, columnæ, postis aut muri dispositio, modus & mensura non conjecturam modò inducit, verùm efficax argomentum ad reliquas Portarum vel similium partium rationes mensurásque omnes exigendas. Id quod duplici ratione confirmari posse videtur; Altera quidem, quia fieri non potest ut membra omnia cum toto corpore aut inter sese non conveniant. Altera est Scripturæ testimonium Ezech. 40. 22, 24, 28, 32, 3 ., *Fenestra ejus, Vestibulum & sculptura secundùm mensuram Porta, quæ respiciebat ad Orientem*, item, *mensus est frontem ejus & vestibulum ejus juxta mensuras superiores.* Quòd si tam accuratè Propheta hanc partium similitudinem paritatémq; definit, quis audeat deinceps negare Vestibula omnia æqualia fuisse, similique ratione disposita atque exornata? Quæ quidem una ratio in eam nos induxit linearum, quas *radices* vocant, cognitionem, earúmque dispositionis universæ, quæ hujus ædificii percipiendi potissima ratio est, ac veluti fundamentum. Atque hujus similitudinis causâ multa ab Angelo in hoc ædificio dimensa non fuisse putamus, multa alia ab Angelo dimensa prætermissa fuisse à Propheta, quòd satis fore existimaverit uterque quarundam partium dimensiones ostendisse, ut reliquæ ex symmetriæ rationibus colligerentur. Hic expendendum est num hæc mensura aliquid videatur continere prædictis mensuris adversum. Suprà enim diximus thalamos in vestibulis portæ relictos esse, quorum longitudinem latitudinémque calamo parem mensus est. At quomodo, inquies,

inquies, Vestibulum longum sit cubitis octo, cùm thalamus in ejus medio constitutus longus sit calamum? Quibus respondemus id maximè fieri potuisse, & verò debuisse, cùm postes Vestibulum vel fornicem sustinentes à sese mutuo distent cubitis octo, thalami verò inter stylobatas & spirarum projecturis relicti calamum tantùm habeant longitudinis. Quanta autem sit stylobatarum cum suis ornamentis projectura à perpendiculo, constat si calamum ab octonario subducas, & reliquum cubitum cum tribus quartis cubiti partibus bifariàm dividas. Sic enim invenies $\frac{7}{8}$ cubiti partes pro singulis projecturis, quas oportet memoriæ mandari, ut cum reliqua ipsius ædificii symmetria congruere ostendantur. Verùm cur potiùs huic vestibulo portæ interioris mensura tribuatur accipe. Sed memineris in primis Vitruvii l. 3. cap. 2. rationem reddentis Eustyli, ad usum, speciem, firmitatem maximè probabilis. *Quæ facienda sunt*, inquit, *in* intervallis spatia (sic vocat quæ intercolumnia dicuntur) duarum columnarum & quartæ partis crassitudinis columnæ, mediumque intercolumnium unum quod erit in fronte, alterum quod erit in postico trium columnarum crassitudine. Sic enim habebis & figurationis aspectum venustum *& aditus usum sine impeditionibus.* Medium utique intercolumnium propter ingredientium frequentem multitudinem magis patens fieri oportuit. At Vitruvio columnas laxare liberum fuit; non enim Craticulæ cancellis arctabatur ut noster Architectus, qui cùm suam cuperet servari in hoc ædificio partium similitudinem & proportionem, radices illas, lineas æquè distantes per totam aream ædificii duxit, extra quarum decussiones nullum licuit columnæ centrum statuere, atque adeò intercolumnis omnia omniáque vestibula oportuit esse paria. Sed invenit consilium admirabile, quo medium laxarat ingredientium Vestibulum. Abstulit namque huic tantum bases & stylobatas à perpendiculo eminentes, quas venustatis & firmitatis causâ extare fecerat in omnibus aliis vestibulis, quâ ratione factum est ut hoc unum Vestibulum in summo atque in imo æquè latum sit cubitos 8. reliqui verò in summo, h. e. super stylobatis & spiris totidem, at in imo sex tantùm cubitos cum quarta insuper cubiti parte, ut videre est in dissecti Templi Ortographia.

CAP. XIX. *Et frontem ejus duobus cubitis*) Vocem Hebraicam איל alii ab איל *aries* & איל *fortis*, alii ab אלה *ilex, robur, quercus* deducunt, quâ significantur semicolumnæ muro vel postibus adpactæ, prominentésque extra perpendiculum muri, quo similes sunt arieti, cui cornua in fronte prominent; unde Aquila & pòst cum Vulg. reddit *frontes*, Jarchi, אילים *hic sunt quasi arbores rotundæ factæ in lapidibus dolatis, & stabant in porta una à dextris altera à sinistris.* R. Jonathas ad Esa. 6.4. *Dicuntur* אילים *propter earum rotunditatem similem arboris quercûs.* Hac autem mensurâ describit Vates omnium columnarum ac semicolumnarum Templi diametros duorum cubitorum. Súntque hujus ædificii columnæ tanto collocatæ artificio, ut illæ priùs videantur suis locis dispositæ, ac mox ducti muri columnarum centra contingentes. Ex quo fit ut in mediis muris aut in postibus semicolumnæ extent, in angulis autem columnarum quadrantes, ut in ipsa vides Ichnographia, &c.

CAP. XX. *Mensus est latitudinem liminis portæ 10 cubitorum*) His verbis retulit Propheta, mensuram ejus loci, qui à Græcis vocatur θυρωρεῖον, quódque in eorum domibus pro Romanorum Vestibulo relinquebatur. Id quod LXX significare voluisse videntur, τοῦ πυλῶνος reddentes. Schol. προπυλαίου Chald. *Introitus portæ*, in Hebræo פתח השער. Ubi Kimhi, Postes, liminaria & porta, omnia appellantur nomine שער: quod verò in ea apertum est tantùm, appellatur פתח. Quæ vox à פתח deducitur; itaque *ostium, apertionem*, (quod lumen portæ nos dicimus) ea vox propriè significat, ut Gen. 18.1. aliquando totam domum, ut Prov. 17.19. At hic non tam propriè usurpatur ut in priori exemplo, nec tam largè, ut in posteriori. Mensus nempe hic est Angelus latitudinem spatii quod reliquum est inter semicolumnas, quæ è postibus thalamorum extant, ac reperit ibi decem cubitos. Et quoniam columnæ variis partibus constant, quarum plures suprà & subtus columnam à perpendiculo projiciuntur exteriùs, aliæ retrahuntur interiùs, certam quandam mensuram respexisse videtur Vulg. quam solemus in vestigiis potissimum describere, nimirum quantum à sese invicem distant semicolumnæ, aut, quod idem est, epistylia, ipsis columnarum summis hypotracheliis ad perpendiculum respondentia. Quæ quidem epistylia transversis asseribus (trabibus potiùs dixerim) desuper impositis contignationem respexisse videtur Vulg. cùm *latitudinem* dixit *liminis* (L. C. fortè legendum *luminis*) *portæ*: trabes enim quasi quædam limina illud spatium inter portas ac vestibula operiunt. Hujus spatii longitudinem Propheta non retulit, tum quòd facilè deduci posset ex portæ longitudine, quam paulò inferiùs 30 cubitis definiet, tum quòd numerus cubitorum irrationalis est, quippe $37\frac{1}{2}$ h. e. sex calamorum.

CAP. XX. *Et longitudinem portæ 13 cubitorum*) Lyranus *longitudinem portæ* hoc est altitudinem *ostii portæ, quam vocat hic Longitudo, eò quod est major dimensio ejus 13 cubitorum, & tanta est altitudo postium ostii.* Vatablus item *altitudinem* portæ convertit pro *longitudine.* Quod autem LXX *latitudinem* scribunt, librariorum negligentiâ depravatum fuisse putat Hieronymus. Ac cùm certum sit Portæ altitudinem hìc esse dimensam, videndum est quis hic sit numerus, & unde initium mensuræ sumatur. Duo autem hic supponimus infrà explicanda. Primùm, Mensuram hanc fuisse duorum calamorum, hoc est cubitorum $12\frac{1}{2}$, quos vocat 13 sicut posset vocare 12. Alterum est, altitudini huic portæ addendam esse stylobatæ altitudinem ut tota liminis celsitudo comprehendatur: non enim mensus est Angelus stylobatas quippe quos reperit minimè æquales: nam propter gradus qui in portis ascenduntur, quò interiores sunt stylobatæ eò sunt humiliores: quapropter æqualem assumpsit ac perpetuam mensuram à summis stylobatis & imis spiris columnarum, quas omnes spiras pavimento domus Domini æquè libratas esse diximus alibi.

CAP. XX. v. 12. *Et marginem ante thalamos* &c.) Hebraicam vocem גבול Vulg. hic *marginem*, alibi

alibi *definitionem* vertit; & meritò: quia ea vox significat quicquid definit & terminat, unde & pro corona seu projectura usurpatur. Hic idem eâ voce significatur quod sequenti versu voce גנ. Thalami enim portæ inter stylobatas postium relinquebantur: esset autem spatium illud utique pervium, nisi margine seu peribolo hoc concluderetur; marginem propterea meritur cubito uno. Quoniam verò thalami quadrati erant undequaque conclusi, propterea addidit verba illa, *& cubitus unus* margo vel *finis utrimque*, significans utrumque thalami terminum Aquilonarem viz. & Australem ejusdem fuisse mensuræ. De forma hujus marginis nihil hic habemus, conjicimus tantùm fuisse non parietem solidum, neque perpetuæ crassitudinis, sed cancellum quoddam marmoreum, quod superiore & inferiore stylobatæ ornamentis dum cingitur, computatis hinc atque illinc projecturis ornamentorum, cubitum unum complebat; quod fortè significare voluerunt LXX καὶ πῆχυς εἰς ἐπισυναγόμενος, quasi retractionem à projectura coronæ significantes.

CAP. XX. v. 13. *A tecto thalami* &c.) Hebraica vox גג: quidam deducunt à גנן quod *circumducere*, *circummunire* significat, vel *circumcingere septo* vel *scuto*, muniendi causâ; quâ ratione voce גג tecta Palæstinæ plana septo circummunita significari putant. Sed hæc vocis notio huic loco non potest convenire, quòd thalami nullo desuper tecto operiuntur, sed fornicibus tantùm vestibulorum. Quapropter vocem istam sic dictam esse crediderim, quòd muniat & circumdet domum, desuper ut tectum, vel à lateribus ut ea quæ paulò antè præcessit vox גבול. LXX ἀπὸ τοῦ τοίχου τοῦ θεε ἐπὶ τὸν τοῖχον τοῦ θεε. *Ostium contra ostium*) Kimhi, *spatium portæ hujus erat contra spatium portæ inferioris*, & sic videntur LXX accepisse αὐλὴ πύλη ἐπὶ πύλην. Sed hanc expositionem rejicit Villalpandus, magisque probat expositionem Jarchi, Ostium thalami, quod erat apod portam in Austro hinc, est è regione ostii thalami, qui erat apud portam in Aquilone.

CAP. XXII. v. 14. *Fecit frontes 60 cubitorum*) *Fecit* h. e. ipsâ mensurâ ostendit frontes fuisse 60 cubitorum. Vatablus, *Executus est mensuram frontium*. Jarchi columnarum altitudinem hic dimensam affirmat & Kimchi idem de Chald. Paraph. dicit; Clarius quoque Brixiensis Rabbinorum sententiam secutus. Illud assumendum hic est, quod infrà probabitur, triplicem columnarum ordinem hic referri, triplicémque trabeationem, quæ omnia hac unâ mensurâ comprehenduntur; Porticus autem has omnes altitudine triplices esse, triplicésq; latitudine, perfectum est in ipsis Ichnographiis & Orthographiis. *Et ad frontem atrium portæ* &c.) Pagninus, *unicuique posti Atrii portæ per circuitum eadem erat mensura*. Kimhi, *Sic erant excelsæ omnes frontes Atrii, quæ sunt frontes portæ in circuitu*. Vatablus, *Qui modus fuit unicuique frontium Atrii & portæ circumquaque*. Animadvertendum hoc loco est portæ frontes Atriorum frontibus pares 60 cubitis comprehendi; nam propugnacula portis superstructa supra celsitudinem 60 cubitorum exiguntur.

CAP. XXIII. v. 15. *Et ante faciem portæ* &c.) Non phrasis modò obscura est, sed voces etiam difficiles sunt. Kimchi mirarur quòd Chald. reddidit, מציעאה *mediam*, & cur media porta hæc dici possit falsam reddit, quam Villalpandus rejicit, rationem, aptiorémque ipse affert, nempe quòd media fuerit inter portam porticûs Gentium & portam atrii Sacerdotum. Fieri autem potest (inquit Kimhi) ut יאתון fiat ab אתה *Venite, quoniam per hanc portam ingrediebantur venientes in atrium ad orationem*. Rursus *ante faciem portæ*, q. d. à facie portæ exterioris usque ad faciem vestibuli portæ interioris erant 50 cubiti longitudinis, sicuti recenset in reliquis portis longitudinem 60 cubitorum, latitudinem verò 25. *Usque ad faciem vestibuli*) על idem hic quod עד *usquead*. Itaque hic videtur esse proprius Lat. Vulgus sensus, *Ante faciem*, id est à facie anteriori vel exteriori, *quæ pertingebat*, per quam ingrediebantur ab Atrio Gentilium venientes in Templum, *usque ad faciem vestibuli interioris*, hoc est usque ad faciem vestibuli portæ quæ aperiebatur in muro Occidentali hujus primæ porticus.

CAP. XXIV. v. 16. *Et fenestras obliquas* &c.) Fenestras Hebr. חלונות, à radice חלל *perforari*, *perforatum esse*, ut חלון fit *fenestra* vel *foramen*, quod in domo fit ad prospiciendum. Quæ vox synonyma est cum חרכים *cancelli* Cant. 2. 8, 9. respiciens per חלונות prospiciens per חרכים *cancellos*, h. e. per cancellorum foramina seu aperturas. Quâ ratione exponenda videntur hic Prophetæ verba, ut *fenestras* hoc loco accipiamus non in muris apertas, sed in ipsis thalamorum cancellis reticulato opere perforatis.

CAP. XXIV. *Obliquas*) Formam foraminum hujus cancelli indicare videtur vox אטומות ab אטם *claudere*, *obstruere*. Sic 1 Reg. 6. 4. חלוני שקפים אטומים *fenestra ad perspiciendum clausa*, LXX θυρίδες δικτυωτὰς ὑπὸ φαῦσιν, *fenestra reticulata ad lucendum*. At hic θυρίδες κρυπταί. Symm. τοξικαί; quas Hispani *saeteras* vocant à voce *saetas* sagittæ, quod sagittarii in muris ejusmodi delectarentur fenestris, quo hostem ex obliquo peterent. Galli vocant *Cannonieres*. Quæ variæ interpretationes omnes eò confluunt, ut cancellos vel cancellorum foramina, sive mavis fenestras ad modum retis factas, fuisse intelligendos: tete enim explicatùm plagas efficit non quadratas sed oblongas figuræ Rhombi similes. Fuit itaque peribolus hic marmoreus, cujus superior pars & inferior stylobatarum ornamentis cingebatur; peribolus verò foraminibus oblongis aperiebatur, quæ quidem, quoniam suis utrimque ornabatur modulis, fiebat ut in media crassitudine periboli angusta essent foramina, inde verò in utrámque partem dilatarentur, ut in externo prospectu latiores exterius fenestellæ viderentur, interius angustiores, in interno contrà ita laxari intrinsecus viderentur, ut exterius arctarentur. Atque ita quæ contrariæ videbantur sententiæ, contrariæ non sunt, sed altera alteri lucem affert. Vulg. *obliquas* reddidit, quòd illorum foraminum anguli obliqui essent, non recti, ut sunt quadratorum anguli. Atque huc etiam spectat, quòd τοξικαί à Symm. dicuntur, quòd in modum cuspidis sagittæ foramina hæc acuminentur.

CAP. XXIV. *Et in frontibus eorum*) His verbis cancellos ejusmodi describit discurrentes per totum illud spatium quod est intra portam è regione postium sive semicolumnarum, quæ interius illud portæ spatium

exor-

exornabant. Et quoniam thalamos calamo uno definierat Propheta, & nos tantundem (L.C. imò verò duobos calamis non uno distabant invicem columnarum centra) dixeramus inter se distare semicolumnarum cantra, hæc duo quomodo conveniant jam hinc constat. Vides enim cancellos thalamum utrimque cingentes ex æquo respondere semicolumnis postium, quarum semidiametri cubiti unius pares sunt crassitudini hujus periboli, quàm uno cubito paulò ante vidimus definiri. Hoc enim significant præsentia verba cancellos affirmantia *ad frontes*, vel è ragione frontium, constitui: quæ erant intra portam undique per circuitum. (L.C. Addendum hoc est, crassitudinem periboli hujus concellati fuisse parem semidiametro columnarum.)

CAP. XXIV. *Ante frontes pictura palmarum*) אל איל תמרים *ad postem palma*, hoc est, unicuique fronti vel posti erant palmæ. Sic Kimchi & Pagninus. LXX. *super alam* (fortè *elim* scripserunt illi) palmæ hinc & inde. Chald. על אלא כותרתה *super frontes corona seu capitella*. Kimchi, fieri potest ut fuerint facta in figura palmarum capitella super capite earum, viz. columnarum. Sic & Jarchi & Clarius Rabbinos secutus. Ex quibus liquet sermonem esse de columnarum capitellis quorum ornamenta hîc indicantur. Erant nempe universa hujus ædificii capitella spatulis palmarum ornata.

CAP. XXV. V. 17. *Eduxit me ad atrium exterius*) Hebr. הצר: quidam חציר *fœnum* dici volunt, quòd eâ voce indicetur locus sub dio, in quo crescit fœnum, sive intra civitatem sit, sive extra? quare & *villas* significat. Hanc vocis originem respexisse videtur author libri Machab. lib. 4. cap. 4. 38. Quidam reddunt αὐλὴν quæ Athenæo *locum perflabilem* significat; & ferè semper apud Homerum *subdialia* eâ voce intelliguntur. Hinc fit ut palatia *aulas regias* vocemus, quòd subdialia apertáque, loca ante se habeant. Festus, *Atrium est genus ædificii* ante ædem, continens mediam aream, in quam collecta ex omni tecto pluvia descendit. Fortè à Græca voce αἴθριον dicitur atrium.

CAP. XXVI. *Et ecce gazophylacia &c.*) Hebr. לשכות Kimchi putat esse *cubicula*. Vulg. reddit *exhedras* 1 Paralip. 28. 11, 12. at hîc *gazophylacium*. LXX παστοφόριον. Exhedrarum usum in Græcorum palæstris Vitruv. lib. 5. cap. 11. *Constituuntur in tribus Porticibus Exhedræ spatiosæ habentes sedes* (unde ἐξέδραι dictæ sunt) *in quibus Philosophi, Rhetores aliique qui studiis delectantur sedentes disputare possint*. Sic exhædræ in hoc Templo porticibus atriorum imminebant. In iis לשכת סנהדרין *exhedra synedrii*, in qua magnum concilium LXXII virorum sedens judicabat populum. Pastophorium dicitur à παστὸς sive παστὰς quòd idem est secundum Pollucem quod ἐξέδρα. Aliis porticum significat, ut Pastophorium dictum videatur quòd à porticibus ferretur; imminebant enim porticibus illisque erant superstructa. Significat etiam παστὰς *cœnaculum*, à πάσασθαι *cœnare*; & παστὸς Suidæ idem est quod velum lecto Geniali circumpositum; unde παστὰς etiam idem est quod νυμφῶν *thalamus*. Denique domus ad aliquem excipiendum apta dicitur παστάς. Gazophylacia autem à Gazis asservandis dicuntur: non quòd sola sacra pecunia isthic asservaretur, verùm etiam quia res multæ sacræ & votivæ isthic asservabantur.

CAP. XXVII. *Et pavimentum stratum lapide*) *Pavimentum* hoc loco per Synechdochen pro universa porticu lapidibus strata accipitur, & apud nostrum Prophetam porticum significat, quæ pavimento superstat, haud secus quàm de Vestibuli voce dictum est, quæ pro cavædio sumitur: nec non pro porticu vel fornice quæ illi superstat. Id disertis verbis significavere LXX; nam רצפה hîc reddunt modò περίστυλα vel περίστυλον, modò στοὰς *porticus*. Peristylia autem vocantur à Vitruvio loca sive atria columnis cincta lib. 6. cap. 4. Ejusmodi ergo porticus pavimenti nomine hîc censentur, quòd omnino sint perviæ, quarum undique pavimentum possit vel ex ipso atrio esse conspicuum, quo diversam esse ostendat porticuum fabricam ab aliis ædificiis, quæ perpetuis muris concludi solent. Porrò porticus illas stratas fuisse vario lapidis pretiosissimi genere probat Villalpandus tum ex Josepho, tum analogicè ex pavimento de quo mentio fit in libro Estheræ, tum ex eo quod David ait 1 Paral. 29. 2. *se præparâsse pro domo Domini lapides onychinos, stibinos, & diversorum colorum, omnémque pretiosum lapidem, & marmor Parium abundantissimè*. Ubi Villalpandus vult Templi parietes extructos esse ex marmore Pario. Lapides verò illorum diversorum colorum adhibitos fuisse in pavimenti ornamento. Denique ex voce Hebraica רצפה, quæ & λιθόστρωτον & *prunas ardentes* significat Esa. 6. 6. colligit Villalpandus pavimentum hoc maxima ex parte constitisse ex lapide porphyretico, quem Itali & Hispani vocant *porfido*, quique colorem illum prunarum ardentium refert. Ex voce autem עשוי colligit pavimentum fuisse tessellatum, magnâ arte factum, siquidem vox Nehem. 3. 16. עשויה redditur à Vulg. *piscina quæ grandi opere constructa erat*.

CAP. XXVIII. *Triginta gazophylacia in circuitu pavimenti*) *In circuitu pavimenti* Heb. אל רצפה. Kimhi ait אל positum pro על. Sic Chald. *Triginta Gazophylacia super pavimentum* LXX ἐν τοῖς περιστύλοις. Quæ omnes versiones eundem & proprium innuunt Gazophylaciorum situm, indicant nempe super pavimentum, hoc est, super prima contignatione constituenda esse. Quódque LXX pro pavimento περίστυλα posuere, videntur voluisse significare singula Gazophylacia singulis supposita fuisse intercolumniis. Atque hic thalamorum numerus non temerè aut casu positus esse credendus est, neque parùm cum reliquis numeris conveniens, sed qui ex maxima cum reliquis consensione & proportione deducatur. V. 18. *Pavimentum in fronte portarum*) Sermonem hic fieri de eodem pavimento super quo erant 30 illa Gazophylacia perspicuum est, & à Kimhi affirmatur. *In fronte* Hebr. על כתף quod Kimhi exponit לעמת hoc est *juxta, secundùm*. כתף *humerum* significat, sed transfertur non rarò ad significandum latus cujuscunque rei, ut Jos. 15. 10. Unde Chald. *pavimentum in latere portarum*. LXX κατὰ νῶτον q. d. *ad dorsum* hoc est post januas, uti ex illis reddit Hieronymus. His ergo verbis definit latitudinem porticuum, quæ à lateribus portarum percurrebant utrinque fuisse 50 cubitorum, quanta nimirum erat portarum longitudo.

CAP XXIX. V. 19. *Menſus eſt latitudinem &c.) Latitudinem* Hebr. רחב, ſpatium hic ſignificat latum amplúmque, quomodo illud acceperunt Kimchi & Jarchi; quorum iſte atrium mulierum intelligit, ille ſpatium quod erat intra portam Orientalem atrii exterioris, & portam atrii interioris. LXX *τὸ πλάτος τῆς αὐλῆς* Αὐλὴ autem eſt *area ſubdialis*. Atque latitudinis propria ſignificatio poteſt hìc retineri, cùm duplici aliâ areâ centum cubitorum dilatetur hoc atrium verſùs Auſtrum & Aquilonem, verſùs Occidentem verò hæc una area atrium contingat interius.

CAP. XXIX. *A facie portæ)* לפני transfertur ſæpius ad ſignificandum *aſpectum* vel partem anteriorem cujuſcunque rei, externam rerum ſpeciem, hìc exteriorem ædificii proſpectum indicat, quam ædificii faciem Vitruvius lib. 3. cap. 1. & lib. 4. cap. 3. nunc *proſpectum* nunc *frontem* vocat. LXX *ἀπὸ τῦ αἰθρίυ ἐπὶ τὸ αἴθριον* rem expreſſerunt non propriam vocis ſignificationem, q. d. ab ea portæ exterioris parte quæ ſubdialem hujus areæ terminum contingit uſque ad portam atrii interioris, & eam ejus partem exteriorem, quæ extremum ſubdialem ejuſdem areæ terminum ab Occidente contingit. *Portæ inferioris)* Kimchi *inferior* dicitur quòd gradibus aſcendatur ab exteriore atrio in atrium interius. *Uſque ad frontem)* Hebraicè לפני, quam vocem modò indicavimus ſignificare externum ædificii proſpectum, quem Vitruvius *frontem* vocat. Porrò multis oſtendit hìc Villalpandus quantum ſudarit in invenienda ratione, quo pacto tricenarius Gazophylaciorum numerus ſuprà notatus poſſit in atrii iſtius & ſimilium intercolumniis conſtitui; cum vel 28 vel 32 intercolumnia ſtatui debere videantur circa aream illius prout vel 7 vel 8 in ſingulis lateribus intercolumnia ſtatueris. Tum quia in ſingulis atriorum hujus Templi lateribus ſeptem ſunt poſtes, totidémque illis adpactæ ſemicolumnæ, totidèmque eis reſpondentes in porticibus columnæ; eò refert & accommodat illud quod habetur Prov. 9. 1. *Sapientia ædificavit ſibi domum, excidit columnas ſeptem, &c.*

CAP. XXX. *Et ad Aquilonem)* Vulg. & Hebr. cum Chald. hunc verſum ſic legunt, *centum cubitos ad Orientem & ad Aquilonem* indicant utraque dimenſione centum cubitos repertos fuiſſe; at LXX *centum cubitos ad Orientem* legunt, & abſolutâ periodo aliâ incipiunt ibi, *& ad Aquilonem* (ſubaudiúnque *deduxit me) & ecce porta &c.* V. 21. *ſecundùm menſuram portæ prioris)* Hieronymus, *Orientalem portam intelligit, quæ prior, non ordine ſed merito nuncupatur.* Porrò quamvis omnino verùm ſit, Orientalem portam omnium fuiſſe digniſſimam, tamen hoc loco priorem eam arbitramur dici, quòd priùs dimenſa & explicata fuerat ab Angelo. V. 22. *Septem graduum erat aſcenſus ejus)* Hujus loci teſtimonio permoti quem graduum numerum ante portam Aquilonarem hìc legerunt, quémque paulò inferiùs legerunt, de Meridiana ad Orientalem tranſtulerunt, ubi graduum numerus ſubticetur. Id autem jure optimo factum eſt ab illis. Namque hìc notandum hoc uno textus teſtimonio, & *LXX* Interp. exemplo firmari regulam ſimilitudinis, à qua nunquam diſcedimus; quâ nimirum una pars ædificii ſemel dimenſa norma eſt atque menſura omnium univerſi Templi ſimilium partium, niſi fortè alibi notaretur in textu, quod rariſſimè fit. *Veſtibulum ante eam)* Hebraic. אילמו לפניהם) Phraſim continent hæc verba Hiſpano potiùs quàm Latino ſermone reddendam; diceremus enim *ſuzagna eſtava be la puerta adelante*, hoc eſt veſtibulum erat ultra januam vel ultra gradus prædictos, utrúmque enim ex æquo referri poteſt ex voce Hebraica לפניהם. *LXX* rem aptè ſignificarunt, *& alammon* (hoc eſt *veſtibulum) erat intrinſecus*, hoc eſt intra portam. Hac autem tam expreſſa rei ſignificatione uſi ſunt *LXX* ne quis deciperetur, quod paulò ante dixiſſent gradibus illic ſeptem aſcendi in veſtibulum, quaſi non tranſcenſâ portâ, ideo notant ultra eâ fuiſſe veſtibulum, eadem huc referentes verba, quæ de veſtibulo portæ Orientalis ſuprà retulerat Propheta, eundem eſſe indicantes horum & illorum verborum ſenſum. Vulg. cum Hebr. conſentit, ſi res potiùs attendatur quàm verba. Nam quod in Hebræo dictum erat obſcuriùs, veſtibulum fuiſſe ante gradus, explicat Vulg. quum dicit fuiſſe *ante* vel *intra* portam, quod idem eſt. V. 23. *Porta atrii interioris contra portam* &c.) Difficilis oratio propter Hebraicam phraſim, in qua ו copulativum vim habet hic comparativi. LXX rectè acceperunt & exceperunt & explicarunt, ſimilitérque poſt eos Hieronymus. Senſus ergo eſt, *Porta atrii interioris* erat contra (hoc eſt è regione) *Portam* (portæ) *Aquilonis, &* (h. e. ſicut ad) Orientalem, hoc eſt, Sicut è regione portæ Orientalis atrii exterioris erat porta alia Orientalis atrii interioris. Vel *Et*, ſicut ad, Orientalem, ſubaudi dictum eſt, h. e. Non aliter hìc intelligendum eſt portas Aquilonares conſtitutas fuiſſe, quàm de Orientalibus dictum eſt. *Et menſus eſt à porta uſque ad portam centum cubitos)* Rectè & magis explicatè LXX *διεμέτρησε τὴν αὐλὴν ἀπὸ πύλης ἐπὶ πύλην*. V. 25. *Et feneſtras ejus & veſtibula)* Hebr. וחלונים לו ואולמו *Feneſtræ erant ei & veſtibulis ejus in circuitu*, in cancellis undique concluſa erat porta ejúſque poſtes inter thalamos. Sic Chald. & Vatablus. V. 26. *Cælata palma una hinc &c.)* Una hinc altera inde in fronte ejus. His verbis & ſimilibus quæ ſuprà explicata ſunt deſcribuntur ornamenta capitellorum columnarum, uti exponunt Chald. & Jarchi. Redolet autem illud phraſim Hebraicam Ezech. 33. 30. *unus ad unum*, hoc eſt, ſinguli ad proximum ſuum, & 1 Reg. 10. 14 *in anno uno*, hoc eſt, ſingulis annis. Sic hìc, *una hinc, altera inde*, hoc eſt, ſingulis utrinque frontibus; conſtat nempe plures fuiſſe ex utraque portæ parte frontes, & ſingulas eodem ornamenti genere ſculptas, quod verè expoſuit Vatablus, *Habuit etiam ſingulas palmas utrinque in ſuis frontibus.* Verſ. 30. *Et veſtibulum per gyrum* &c.) Hebr. אלמות, quam vocem ſuprà diximus ſignificare *fornices*, hìc verò *poſtes* ſignificat quibus fornices innituntur, id quod ex eo videtur confici, quòd hæc vox affinis ſit radici אֵיל & אַיִל, quæ *poſtem* ſignificant vel *frontem poſtis*, & Hieronymi teſtimonio in Trad. Hebr. in Gen. 28. *Antiqua*, inquit, *Scriptura voce* אולם *vel* אלם *plena ſunt, quod nihil aliud ſignat niſi Ante aut Prius, vel Veſtibulum ſive Superliminare vel Poſtes.* Idem ergo ipſum metitur hìc Angelus, quod ſuprà v. 7. inter thalamos cubitis quinque menſus fuerat. Poſtes nimirum, qui intra portam fornices ſuſtinent, quorum ſtylobatas

batas quinque cubitis fuisse latos diximus. Hos postes nunc dicit longos fuisse, hoc est, altos cubitis 25, tanta enim est primæ contignationis celsitudo, sive primi ordinis columnarum cum suâ trabeatione altitudo. Hanc verò mensuram hic primùm haberi expressam certum est, quæ priùs sub illa 60 cubitorum universali frontium altitudine comprehendebatur. Chald. hoc loco columnas 20 tantùm cubitis metitur, quarum scilicet trabeationes aliæ debuerunt esse quinque cubitos, ut infrà confirmandum est. V. 31. *Et vestibulum ejus ad atrium exterius)* Quid hæc verba innuant attentiùs perpendendum: cujus rei gratia scite oportet, Atrium interius, sive Sacerdotum, duplici ratione ab exteriore Israelis diversum fuisse; tum quod illius solùm super hujus solo octo elevetur gradibus, tum quod peribolo proprio supra istam altitudinem soli erecto circumdaretur ita ut ad illud aditus undiquaque intercluderetur, & inaccessum esset Atrium præterquam per portas. His assumptis hoc vestibulum portæ interioris ad Atrium exterius fuisse dicitur, vel respexisse; quoniam peribolus ille Atrio interiori aream subdialem tantùmmodo relinquebat, & porticus omnes tum Atrii interioris tum exterioris Atrio exteriori, ut vides in Ichnographia universali. Neque hoc tantùm sed & ipsum pavimentum interiorum porticuum æquè libratum est cum pavimento atrii exterioris, quo Sacerdotes in atrio interiori ministrantes à reliquo populo in Atrio inferiori constituto quasi celsiores dignis afficerentur honoribus ac reverentiâ.

CAP. XXXVI. V. 38. *Et per singula Gazophylacia ostium &c.* In Hebr. est ולשכה ופתחה. Vox פתח *apertionem, ostium, januam, fenestram,* significat, id nempe quod apertum est, vel luci excipiendæ, vel quo ingrediantur & egrediantur homines. Atque si vim vocis penitùs inspiciamus, facilè nobis indicabit quid hoc loco in nostro ædificio repræsentet, cujus interiores muri postibus distincti sunt, qui fornicibus desuper clauduntur. Igitur spatium illud inane, quod in muro aperitur sub fornice inter postes, meritò propriâ vocis פתח notione indicabitur. Numerum autem singularem ibi distributivè sumi aptissimè intellexit Vulg. *per singula Gazophylacia ostium*, id est, ostia singula, *in frontibus*, hoc est, inter frontes vel semicolumnas, *portarum*, quæ postes portæ & universi Atrii exornabant. Jathi, *Sunt*, inquit, *versus nonnulli appellantes latera Portarum* Frontes. Aptè (inquit Villalpandus) Rabbi ille *frontes portarum* tradit dici eas, quæ ad latera portarum sunt. Sunt enim in tribus lateribus Atrii interioris ternæ portæ, frontibus utrinque munitæ, juxta quas erant Luteres, quorum dispositio in vestigio Atrii interioris videri potest. *Ibi lavabant holocausta)* Levit. 1. 11, 13, præceperat ut holocaustum immolaretur ad latus Altaris, quod respicit ad Aquilonem, atque ut intestina ejus & pedes lavarentur aquâ. In hunc lavandarum victimarum usum fecit Solomon decem Luteres æneos sive Conchas, quos posuit partim circa portam Aquilonarem, ac quinos illis ordine ex adverso respondentes ad portam Australem, ut liquet ex 1. Reg. 7. 39. & 2 Paral. 4. 6. Porrò cùm Gazophylacia in superiore contignatione atque in singulis intercolumniis singula super fornicibus vestibulorum Atrii extructa essent, id modò concisâ quamvis oratione testatum habemus, in singulis intercolumniis Atrii interioris conchas singulas extitisse, in quibus holocausta lavabantur. Non est prætermittenda (inquit Villalpandus) interpretatio alia, quæ planiorem multò ac faciliorem loci sensum reddat, ut sermo sit de thalamis seu portarum, quæ & ipsa Gazophylacia dicantur, haud repugnantibus Hebræis, Græcis, & Latinis vocibus. Per singula ergò Gazophylacia ostium erat in frontibus portarum, hoc est, singulis ex iis thalamis ostia aperiebantur inter frontes, quorum ostiorum initio meminit Propheta, affirmans singula ostia singulis ex adverso ostiis respondisse. v. 13. Atque ad ostia thalamorum ejusmodi intra portam holocaustorum interiora lavabantur, allatâ ex Conchis aquâ, manentibúsque Conchis in Atrio interiore. Sed & lavabantur super mensas, de quibus mox.

CAP. XXXVII. V. 40. *Et ad latus exterius* &c.) Introitum portæ, vel ostium portæ primùm retulit, quòd ab Atrio exteriore venientibus primùm occurrit; atque in eo conscensos fuisse gradus indicat vox *exterius*, Hebr. *extra gradum*, hoc est, ultra gradus in ipso portæ pavimento: conscensis gradibus, ingredientibus hoc primum ostium portæ Aquilonaris, ad humerum utrúmque ostii duæ mensæ occurrunt, nempe in ipsis angulis interioribus portæ ad Aquilonem pertinentibus. *Et ad latus alterum*, h. e. & ex altera parte portæ in binis aliis angulis ad latus portæ Meridianum pertinentibus, qui ex utraque parte vestibuli portæ interioris constituuntur, *duæ mensæ*. Exteriorem introitum portæ Propheta hic appellat *ostium portæ*, interiorem verò *vestibulum interius*, uti suprà fecit in descriptione portæ Orientalis.

CAP. XXXIX. V. 43. *Et labia earum palmi unius* &c.) Hebr. שפתים, quæ vox deduci potest à שפה *elevare* unde נשפה *elevatus, excelsus*, Esa. 13. 2. atque ita *eminentias* significabit, sive quod eminet, vel quod sursum aut extra perpendiculum prominet. Vel si deducatur à שפה significabit *labium, oram, littus, marginem, circumferentiam*; atque hoc respectu affinis est significationis voci שפה quæ κλῆρον, h. e. *terminum* significat. Psal. 68. 14. Vulg. hoc loco oppugnat Pagninus, sed frustrà, ejus enim argumentis hac unâ ratione jam allatâ responderi potest, quòd scilicet שפה *labium* voci שפה *terminum* seu *circumstantiam* significanti est quàm simillima. Deinde Hieronymus, Sym. Theod. & Aquil. 2. edit reddunt χεῖλος *labium*, LXX γεῖσος in Sixt. cod. in Compl. autem & Regio κυμάτιον, quod est ornamenti genus quoddam portarum antepagmentis apponi solitum à κῦμα *unda*, quam ejusmodi ornamentum quodammodo refert. *Super mensas carnes oblationis)* Hieronymus, *ubi nos diximus, Super mensas* &c. LXX de suo posuêre, *Et in mensis desuper tecta ut operiantur à pluvia & siccitate*. Theodoretus hanc etiam LXX sententiam refert. Quo testimonio LXX Interpretum confirmari videtur sententia, quæ suprà est explicata, juxta quam mensas in ipsis Atriis sub dio ex utraque parte portæ in descriptione notabimus. Et quamvis hæc non sint Prophetæ verba, si tamen verè sunt LXX Interpretum, & nullo librariorum vitio vel adjecta vel interpolata, magnæ profectò sunt authoritatis. Quod si intra vestibulum constituantur mensæ, operientur aureis quidem, aut fortasse argenteis operculis, quo sacratiores haberentur & mundiores, dum in eis sacra non haberentur. Id verò ad solis vel

vel pluviæ arcendas injurias omninò esset impertinens, cùm tecto & muris solidis undique tegerentur. Chald. locum istum sic reddit, עונקלין *uncini exibant palmi unius fixi in columnis domûs laniena intra vestibula circumcirca.* Illum sequuntur Jarhi & Misna Tract. מדות. *Domus laniorum erat in Aquilone Altaris, & in illa erant octo columna breves, & quadrata cedrina erant super illis & uncini ferrei erant fixi in eis, & tres ordines erant in unoquoque, in quibus suspendebant & excoriabant super mensis marmoreis, qua erant inter columnas.* Quæ sententia non est omninò rejicienda; nam præterquam quòd sine ejusmodi uncinis vix ac ne vix quidem excoriari poterant tot victimæ, fuisse etiam illos olim in Tabernaculo Mosaico probat locus Exod. 38.28. De 1770 siclis fecit ווים *capita columnarum*, h. e. uncinos capitellorum, metonymiâ usitatâ totius pro parte. Kimhi dicit fuisse uncinos sive clavos præ se ferentes figuram literæ ו *Vau* infixos columnis atque ex iis prominentes, eásque in hoc facti ut in ipsis excoriarentur pecudes. Hujusmodi uncini voce שפתים aptissimè denotantur. Omnes enim dispositi fuisse videntur bini & bini undecunque prominentes, ut unam hostiam sustinerent. Quod verò ad trabes cedrinas spectat & columnas breviores quas fingunt illi ad uncinos fingendos & sustinenda pondera, puto illos loqui de Zorobabelis vel Herodis Templo; nam in isto de quo nunc est sermo ligneis columnis nihil erat opus, cùm singulæ mensæ ad singulos aptarentur frontium stylobatas, super quorum ornamentis aptè figerentur clavi, qui quodlibet pondus possent sustinere, atque in longa sæcula perdurare. Et quod ad debitam ubique accomodatam uncinorum altitudinem spectat, eam præstaret pro pecudibus stylobatæ altitudo, quæ ostensa est esse cubitorum duorum cum dimidio, quod verò ad armenta, in ipsis columnis aut postibus facilè figerentur clavi. Vocem שפתים Kimhi exponit כירים, h. e. χυτρόποδας, loca aut vasa in quibus ponuntur ollæ aut caldariæ ex loco qui est Psalm. 68. 14. Quamvis autem quod ad culinarum vasa spectat nihil habeat cum his mensis commune, tamen quod ad phialas excipiendo victimarum sanguine mensis appositas pertinet, non video cur etiam pedibus non insisterent ut minori sui parte terram contingerent. Quod si verum sit, eæ quoque Hebræis dicerentur כירים à radice כיר quæ *concham*, aut בור quæ *fossam* significat, quòd vas sit profundum & capax ut concha vel fossa. Eædem χυτρόποδες dicuntur ollæ, quæ pedibus insistunt. Χύτρα autem *παρὰ τὸ χύειν fundere* aptissimè significabit conchas vel phialas illas in quibus jugulatæ victimæ sanguis infundebatur, qui collectus deinde in crepidine Altaris effunderetur. Quòd si pedibus ejusmodi conchæ insistebant, meritò χυτρόποδες dicerentur, ac binæ singulis insisterent mensis, minores aliæ quibus pecudum sanguis exciperetur, aliæ majores quibus armentorum plurimus. V. 44. *Extra portam interiorem &c.)* h. e. egressus portam interiorem, subaudi, vidi ibi fuisse, *Gazophylacia Cantorum, in atrio*, inquam, *interiori.* LXX proprium horum verborum sensum reddidêre, *Introduxit me*, inquiunt, *in atrium interius.* Unde colligitur quæ hactenus dixerat Propheta omnia ad Portæ pertinuisse interiora, intra cujus vestibulum constitutas fuisse dixerat sacrificiorum mensas. Sic Kimhi, q. d. in spatio atrii interioris erant Gazophylacia Levitarum canentium, sic & Jonathas & Jarhi. *Facies eorum contra viam Australem)* LXX, *ferentia* vel *tendentia ad Austrum.* Hæc verba aliis quasi per parenthesim immixta videntur, & superioribus illis *Gazophylacia cantorum connectenda.* Sensus est Gazophylacia Cantorum erant in porticu, quæ tendit ab Aquilone (portam namque egreditur Aquilonarem Propheta) ad Austrum. Reliqua sunt perspicua. Quod Gazophylacium erat *in latere porta* vel à latere portæ, aut ad humerum portæ (quod idem est) *respiciens ad Aquilonem*, h. e. Aquilonaris, *& facies eorum contra viam Australem*, h. e. ex iis Gazophylaciis, quæ tendunt in Austrum. Sensus fuisset perspicuus si dixisset, Et Gazophylacium quod est in angulo duarum porticuum Aquilonaris & Orientalis, hæc enim est quæ ab Aquilone tendit ad Austrum. Idem confirmant sequentia, *Una*, vel *unum*, vel id quod est *latere porta Orientalis qua*, quod, *respiciebat ad viam Aquilonis* hoc est ad Aquilonem. His omnibus verbis describit Gazophylacium illud porticus Orientalis, quod est in ejus angulo Aquilonari. Sed dum unum fuisse commemorat Gazophylacium in latere portæ Orientalis versùs Aquilonem, & aliud quoque simile subintelligendum fuisse indicavit à latere Meridiano ejusdem portæ. Quod à Kimchi fuit quoque adnotatum, & à Richardo. Atque hujus quidem Gazophylacii, quod nondum expresserat, priùs usum retulit, subdens V. 45. *Et dixit ad me, Hoc est Gazophylacium &c.)* Illud quod nos conjecturâ affirmamus de duobus illis Gazophylaciis, testatum habemus apud LXX, quorum hæc sunt in Sixtiano cod. verba ad præcedentem versum, *Et introduxit me in Atrium interius, & ecce dua exedra in atrio interiori, una ad dorsum*, h. e. ad latus, *porta respicientis ad Aquilonem*, hoc est ex phrasi Hebraica, Aquilonaris, *qua fert ad Austrum*, h. e. Porta quæ aperta in latere Templi Aquilonari ducit ad Austrum, *& una*, hoc est altera exedra, *ad dorsum porta qua ad Austrum*, hoc est à latere portæ Australis, *respicientis autem ad Aquilonem. Sacerdotum erit, qui excubant in custodiis Templi)* Quod ad Meridianum situm spectat custodientium custodias domûs, & eorum ministerium, id describitur Num. 3. 27, 28. *Ha sunt familia Caathitarum &c.* habebunt excubias sanctuarii, & castrametabuntur ad Meridianam plagam. Quibus, postquam cunctam Tabernaculi supellectilem demandatam fuisse testatur, principes assignat V. 32. *Princeps autem principum Levitarum Eleazar filius Aharon erit super excubitores custodia Sanctuarii.* Hanc autem Caathitarum familiam ad angulum Meridianum & Orientalem pertinuisse perspectum est, & alibi à nobis confirmatur, ubi ostendemus castrorum Israel formam totius Templi ideam retulisse. Qua in distributione Moysi & Aharon angulus alter Orientalis & Aquilonaris attribuitur, V. 38. Castrametabuntur ante tabernaculum fœderis ad Orientalem plagam Moysis & Aharon cum filiis suis, habentes custodiam Sanctuarii. Hæ sunt excubiæ domûs, quæ nunc dicuntur custodiri in Gazophylacio Orienti Meridiano, V. 46. *Porrò Gazophylacium quod respicit &c.)* Illud est (inquit Kimchi) supra dictum cujus v. 44. mentionem fecerat. *Sacerdotum erit, qui*

ex-

excubant administerium Altaris) Heb. *custod entiam custodiam Altaris.* Quæ autem hæc fuerit custodia, liquet ex Levit. 6. 2. 13. *Ignis in Altari semper ardebit &c.* Quibus verbis perspicuum est, cur Hieronymus pro *custodia, ministerium* converterit, quippe quòd ejusmodi custodia ministerii, solicitudinis, curæ plenissima. V. 47. *Et mensus est atrium longitudine centum cubitorum)* Atrium quod jacet inter has portas interiores nunc metitur Angelus longitudine centum cubitorum, & latitudine centum cubitorum per quadrum. *Quadratum)* Heb. מרבע. LXX *ad quatuor ejus partes,* hoc est, cujus quatuor latera paria erant cubitorum centum. Hieronymus reperit longitudinis & latitudinis centum cubitos per quadrum. Hic Villalpandus rejicit eorum sententiam, qui Atrio interiori Templi Salomonis negant porticus, exedras, gazophylacia, voluntque illud clausum fuisse humili duntaxat macerià trium ordinum lapidum cæsorum, & unius ordinis lignorum cedri dolatorum huc accomodantes locum 1 Reg. 6. 36. quem confirmant testimonio Josephi Antiq. lib. 8. cap. 2. Sed illis opponit primò locum 1 Paral. 28. 12. ubi dicitur data fuisse à Davide Salomoni descriptio *omnium Atriorum* (scilicet interioris & exterioris) *& exedrarum per circuitum in thesauros sanctorum* (in Atrio scilicet exterioris) *divisionúmque sacerdotalium & Levitarum.* Quæ nemo non videat eadem esse cum his, quæ hic recensentur, *Gazophylacia Cantorum in Atrio interiori,* & Gazophylacium Sacerdotum excubantium in custodiam Templi & ministerium Altaris. II. Opponit locum 1 Reg. 7. 12. *Aedificavit Salomon Atrium majus rotundum, hoc est circumquaque, trium ordinum de lapidibus sectis, & unius ordinis de dolata cedro:* quæ de Atrio exteriore dicuntur: nam seqoitur. *Et in atrio domûs interiore* (quod est Atrium Sacerdotum, quódque 1 Reg. 6. 36. dicitur similiter extructum fuisse *tribus ordinibus lapidum politorum, & uno ordine lignorum cedri) & in vestibulo domûs.* Jam verò vestibulum domûs altum fuit cubitis 120: tantùm abest ut clausum fuerit humili duntaxat macerià. Unde concludit locum illum 1 Reg. 6. 36. de tribus ordinibus lapidum cæsorum, intelligendum de columnis omnibus sive de tribus columnarum ordinibus in altum sibi invicem superpositis. Locum autem Josephi Antiq. lib. 3. cap. 2. accipiendum de γείσῳ, sive humili macerià, quo Sacerdotes in Atrio interiore operantes sacris distinguebantur à populo, in Atrio exteriore versante, qui γεῖσος nihil habet commune cum tribus illis ordinibus lapidum politorum. Hunc γεῖσον ait denotari his Ezechielis verbis cap. 42. 10. *In latitudine periboli Atrii,* qui dicitur Atrii peribolus, quòd totum interius Atrium (de quo est isthic sermo) undequaque cingeretur. Id verò quod sequitur (inquit Villalpandus) Josephus non enarravit, *quod erat contra viam Orientalem in faciem ædificii separati. Aedificium separatum* vocat hic ipsam Dei domum; itaque ante faciem Orientalem domûs Dei peribolus hic sive γεῖσος tendebatur à porticu Aquilonari ad Meridianam.

CAP. XLVI. v. 48. *Et mensus est vestibulum quinque cubitorum hinc &c.)* Hebr. אל אולם, quam utramque vocem LXX. Interp. in Sixt. Cod. retinuerunt, τὸ αἰλ τοῦ αἰλάμ, quamvis prior ex aliis Codd. excidisse videatur: quapropter ipsum *vestibulum* legunt, sed *postem vestibuli* licet convertere, ut Chald. habet, *frontem vestibuli.* אל quasi איל *frontem vestibuli,* hoc est grossitiem laterum portæ mensuravit ab Oriente ad Occidentem. Hieronymus notione proximas voces indicavit fuisse איל & אילם, atq; adeò postem vertit *vestibulum.* Metitur enim hoc loco Angelus crassitudinem muri anterioris vestibuli, quæ ingredientibus erat perspecta in utroq; poste & imminente fornice; quæ quidem partes ædificii meritò vestibuli nomine censentur ab Hieronymo, cùm eas omnes & singulas juxta varias notiones indicet prædicta vox אולם, quæ inter alia *fornicem* etiam diximus significare: erat autem hæc porta supernè fornicata. *Et latitudinem portæ trium cubitorum hinc &c.)* Hebraica ad verbum convertit Hieronymus, ut & Chald. sensum verò reddunt LXX *Et latitudinem portæ cubitorum 14, & latera (ἐπωμίδες) portæ alam cubitorum trium hinc & inde.* Quamvis latitudinem portæ Hebraica non tradant, eam tamen fuisse 14 cubitorum manifestè colligitur ex ipso textu. Consultò verò *latera* portæ intelligunt dicta fuisse portæ latitudinem, nimirum quantum ipsa latera seu humeri aut postes distenduntur ab ostio usque ad angulos interioris ædis, quod unum dimensum fuisse reperta ipsa dimensio planum facit. Accedit consuetudo deinceps ab Angelo observata in singulis portis Sanctuarii, in quibus post dimensam murorum crassitudinem, spatia metitur quibus domus ipsa ab ostio, sive à postibus portæ ad angulos usque interiores utrinque laxatur; quam quidem dimensam retractionem & *latera* vocat portæ, & *humeros,* & *latitudinem.* Kimchi, *Dicit quod latitudo portæ vestibuli erat ejusmodi ut remaneret illi latus post portam trium cubitorum ab Aquilone, & trium cubitorum ab Austro, habetur ergo latitudinem portæ fuisse 14 cubitorum, nam longitudo vestibuli erat 20 cubitorum,* ex quibus tolle sex pro lateribus portæ, tres hinc & tres inde, remanet latitudo portæ 14 cubitorum; & ad hoc meliùs explicandum subdit, longitudinem autem Vestibuli 20 cubitorum. Eandem plane habet Theodoretus expositionem cum Kimchiana. V. 49. *Octo gradibus ascendebatur ad eam)* Hieronymus, Symmachus (inquit) quem nos secuti sumus, 8 gradus posuit, LXX decem, Theod. & Aquila 2 edit. undecim, prima autem nullum numerum posuit, sed absolutè ait, Et gradibus in quibus ascendebatur ad eam, ut juxta consuetudinem priorum portarum octo intelligamus gradus, sicut intellexit Symmachus. Jarchi, Kimchi & Josephus monent in secundo Templo hoc est Herodiano fuisse 12 gradus. Quoniam autem Villalpando sacrosancta est Vulg. ob decretum Synodi Tridentinæ, illi mordicus adhæret. Igitur (inquit) nos secundùm Vulg. edit. graduum octonarium numerum ante vestibulum excitavimus, quibus ad portam ascenditur, vel ad ipsum vestibuli introitum. Et quoniam rejicienda minimè videtur LXX Interp. translatio, quæ B. Augustino magnæ autoritatis est, binos alios gradus excitavimus in ipso introitu vestibuli, in anteriorum parastadum cubitali projectura, ut vides in vestigio Sanctuarii, ita ut omnes gradus ad vestibulum usque ascendendi deni sint, quot videlicet numerantur à LXX Interp. octoni usque ad portam vestibuli, quot numerantur à Vulg. editionis Interp. *Et*

columnæ erant in frontibus) Hebr. ועמודים אל האילים Usus est hoc loco Propheta voce propria עמודי columnas has distinguens à reliquis, qoas hactenus enumeraverat, vel potiùs columnas distinguens à postibus. Deducitur autem hæc vox à עמד *stetit*, q.d. statuam quòd in altum stet erecta, vel quòd subsistat fulciátque domum, cui substat. Differt à voce איל quæ *postem* significat, aut columnam muro adpactam, עמוד autem *stantem columnam*, quæ muro non adjacet, sive ea rotunda sit, sive quadrata, aut aliâ quacunque formâ. Unde colligimus à muro extantes conspectas fuisse à Propheta post dimensam vestibuli longitudinem & latitudinem, hoc est, cùm oculos atque iter dirigeret in Templi portam mox dimetiendam. Has igitur duas columnas in frontibus sive ad frontes appositas fuisse affirmat, nimirum è regione parastadum angularium, quæ erant circa portam Templi, una in angulo Meridiano, altera in Aquilonari, ut vides in vestigio Sanctuarii.

CAP. XLI.

Ezechielis Paraphrastica explanatio ex Villalpandi Explanationum Tom. 2. part. 2. l. 4.

V. 1. *Et introduxit me in Templum)* Introduxit me in priorem Templi portam, quæ dicitur Basilica, aula, atque Templi nomine plerumque censetur. *Et mensus est frontes sex cubitos latitudinis hinc, & sex cubitos latitudinis inde)* Et mensus est utrúmque portæ postem dextrum atque sinistrum, & uniuscujusque latitudinem ab Oriente in Occidentem 6. cubitorum. *Latitudinem Tabernaculi)* Quanta nimirum erat superliminaris latitudo, & parietis Sanctum à Vestibulo dividentis crassitudo. V. 2. *Latitudo porta 10, cubitorum erat)* Limen portæ latum erat cubitos 10 quàm latum fuerat olim Mosaicum Tabernaculum. *Et latera porta 5 cubitis hinc & quinque cubitis inde)* Et reliqua muri pars ab ostio usque ad angulos interiores domus, quinque fuit cubitorum ex alterutra parte, aperiebatur quippe porta in media domo Sancti. *Et mensus est longitudinem ejus 40 cubitorum & latitudinem 20 cubitorum)* Et aulæ sanctæ longitudinem 40 cubitorum mensus est, & latitudinem 20, duplâ nimirum latitudinis longitudine, quæ maximè ab antiquis probatur. V. 3. *Et introgressus intrinsecus mensus est in fronte porta duos cubitos)* Et deducens me ad Adyta, mensus est postem utrúmque Portæ, hoc est crassitudinem muri concludentis oraculum duorum cubitorum, vel parastades latus utrúmque Portæ exornantes. *Et portam 6 cubitorum, & latitudinem porta 7 cubitorum)* Ostium quoque portæ mensus est 6 cubitos latum, & humeros, sive latera, portæ, h.e. muri partes, quæ ab ostio extenduntur ad angulos interioris domus 7 cubitorum. V. 4. *Et mensus est latitudinem ejus 20 cubitorum, & longitudinem 20 cubitorum; & dixit ad me, Hoc est Sanctum sanctorum)* Et mensus est Oraculi latitudinem 20 cubitorum, & longitudinem 20 cubitorum, cujus altitudo quoque 20 cubitorum fuit; & dixit mihi &c. V. 5. *Et mensus est parietem domus 6 cubitorum)* Et mensus est crassitiem parietis Templi 6 cubitis. *Et latitudinem lateris 4 cub.*] Latera, anterides, sive antas, vel pilas, mensus quoque est, & uniuscujusque latitudinem comperit esse 4 cubitorum. V. 6. *Latera autem latus ad latus bis triginta tria.* Latera verò bina sibi invicem respondentia à pariete domus projiciuntur pedes 33 h.e. cubitos 22. singula projiciuntur cubitos 11. *Et erant eminentia, quæ ingrederentur per parietem domus, in lateribus per circuitum, ut continerent, & non attingerent parietem Templi*] Et retractiones quasdam fecit in ipsis lateribus domus, in quibus trabes & tabulara cubiculorum domum circumdantium ponerentur, nè opus esset ipsos Templi parietes fodere ut continere possent trabes, quas non debuit Templi parietem contingere, nedum illi insistere. V. 7. *Et platea erat in rotundum ascendens sursum per cochleam, & in Cœnaculum Templi deferebat per gyrum*] Et aditus vel ostium inferiorum cubiculorum patebat ad cochleam, quo ad media & superiora cubicula ascendebatur, quæ quidem cubicula universa propemodum domum circuibant; *Idcirco latius erat Templum in superioribus*] Et spatium fiebat manus sursum ascendendo ad cameras atque adeò cubicula inter costas sive parastades, latiora erant quo superiora. *Et sic de inferioribus ascendebatur ad superiora in medium*] Ascendebatur enim ad superiora cubicula per media, & ad hæc per inferiora. V. 8. *Et vidi in domo altitudinem per circuitum, fundata latera ad mensuram calami 6 cubitorum spatio*] Et vidi interiores costarum retractiones, quibus trabes & tabulata fulciuntur, ipsæque parastades muniuntur; erántq; in universum singulæ retractiones altæ calamum unum 6 cubitorum & palmi, omnes simul cubitos viginti. V. 9; *Et latitudinem per parietem lateris forinsecus 5 cubitorum)* Et lapideus paries, qui costas & cubicula claudebat extrinsecus, latus erat cubitos quinque. *Et erat interior domus in lateribus domus)* Totidémque latus erat locus ille inter costas relictus, qui in cubicula deinde tributus secundùm longitudinem fuit, qui quidem locus & pro æstuariis fuit, & ut in eo sacra vasa asservanda reponeretur. V. 10. *Et inter Gazophylacia latitudinem 20 cubitorum in circuitu domus undique)* Et platea quædam viginti cubitos lata erat inter Gazophylacia Atriorum & prædicta cubicula: quæ quidem platea æquè undique lata totam domum cingebat ab Oriente, Mer. Occ. & Aquilone. V. 11. *Et ostium lateris ad orationem: ostium unum ad viam Aquilonis, & ostium unum ad viam Australem)* Et prædictus locus, qui derelictus dicebatur, & in varios usus deputatus erat, potissimum ad orationem, animi requiem, & Dei munera suscipienda deputabatur, ad quem & ab Austro & ab Aquilone patebat aditus, apertis ostiis à lateribus vestibuli, & in pariete Aquilonari & in Australi exterioribus. Et à propriis ostiis in ipsis costis, vel Antis, apertis, alia ab Austro, alia ab Aquilone aperiebatur: quare facies ad Orientem respiciebant in binis illis cubiculis, quæ Mutatoria sæpe appellantur. *Et latitudinem loci orationem 5 cubitorum in circuitu)* Et prædicti loci, sive cubiculorum, latitudo 5 cubitorum; tot enim distat ab interiori domus pariete exterior costarum. V. 12. *Et ædificium quod erat separatum versúmque ad viam respicientem ad mare latitudinis 70 cubitorum)* Et hujusmodi orationis locus, qui à latere Meridiano & Aquilonari Templi exstructus latus erat, h.e.

h. eſt extendebatur ab Orientein Occidentem 70 cubitos. *Paries autem ædificii quinque cubitorum latitudinis per circuitum,& longitudinis 90 cubitorum)* Hujus verò loci exterior paries,qui domum undique cingebat,latus erat vel craſſus cubitos 5 altus verò cubitos 90. V. 13. *Et menſus eſt domûs longitudinem 100 cubitorum,& quod ſeparatum erat ædificium,& parietes ejus longitudinis 100 cubitorum)* Quam domum ſingillatim & per partes metitus fuerat nunc in unam ſummam colligit,ejúſque longitudinem ab Oriente in Occidentem centenario,h. e. perfecto, cubitorum numero definit. Nam ipſa domûs longitudo & orationis locus,& parietes,omnia ſimul capta longitudinem complent centum cubitorum. V. 14. *Latitudo autem ante faciem domus,& ejus quod erat ſeparatum contra Orientem 100 cubitorum)* Et platea quædam,quæ jacebat ante faciem domus,h. e. ejus celeberrimi atque eximii ædificii,quod Separatum propterea dicitur,& Orientem reſpicit,longa erat cubitos 100,hujus verò plateæ latitudinem paulò ſuperiùs 20 cubitis definierat. V. 15. *Et menſus eſt longitudinem ædificii contra faciem ejus,quod erat ſeparatum ad dorſum,ethecas ex utraque parte 100 cubitorum)* Et menſus eſt interioris Atrii quadratam illam aream,quæ domum Domini cingebat,vel potiùs poſtes,veſtibula& porticus,quæ triplici ex latere Occidentali, Meridiano & Aquilonari domui opponebantur. Menſus eſt,inquam,longitudinem porticûs occiduæ quæ reſpiciebat Occidentale poſticum domûs,nec non porticus Meridianas & Aquilonares,quæ erant ex utraque parte domus, 100 cubitis: erat enim areæ hujuſmodi æqua longitudini latitudo 100 cubitorum. *Et Templum interius & veſtibula Atrii)* Atque adeò Templum interius menſus eſt,& Atrii veſtibula. V. 16. *Limina & feneſtras obliquas,& ethecas in circuitu per tres partes)* Atrii porticus cedrinis contectæ deſuper laquearibus,quæ laquearia Limina dicuntur,inferiùs cancellis claudebantur in rhomborum morem obliquis non quadratis angulis perforatis, & Atrii poſtes ſine etheca triplici ex latere cingentes Templum. *Contra uniuscujuſque limen]* Poſtibus domûs reſpondebant ex adverſo non quidem temerè, ſed ſinguli ſingulis poſtibus, ſingula limina,vel tabulata ſingulis tabulatis. *Stratúmque ligne per gyrum in circuitu)* Poſtes verò domûs,vel paraſtades,operiebantur tabulatia cubiculorum in circuitu trium laterum Meridiani, Occidentalia & Aquilonares. *Terra autem uſque ad feneſtras)* Hujuſmodi autem tabulata paraſtadas operiebant à terra uſque ad feneſtras domûs, hoc eſt uſque ad altitudinem 25 cubitorum. Vel,& ſolidus paries erigebatur uſque feneſtras domûs,quæ ſuper altitudine 25 cubitorum aperiebatur in pariete Meridiano & Aquilonari. *Et feneſtra clauſa. Super oſtia.* V. 17 *Et uſque ad domum interiorem,& forinſecus per omnem parietem in circuitu intrinſecus & forinſecus ad menſuram.* v. 8. *Et fabrefacta Chetubim & palmæ,& palma erat inter Cherub & Cherub,duaſque facies habebat Cherub.* v. 19. *Faciem hominis juxta palmam ex hac parte,& faciem leonis juxta palmam ex alia parte expreſſam per omnem domum in circuitu.)* Feneſtræ verò Templi quæ ſuper hujuſmodi pariete aperiebantur,ab eodem ita abſcondebantur,ut ex Atriorum pavimento inferiori videri non poſſent. Et feneſtræ clauſæ triplici operimento cancellis,valvis atque aulæis. V. 17. aperiebantur ſuper altitudine oſtii Orientalis domûs,per parietes exterioris domûs uſque ad parietem interioris; nam in interiori domo feneſtræ non erant,atque in eadem altitudine procurrebant tum in parte domûs Meridiana & Aquilonari,tum in exteriori coſtarum & cubiculorum. Vel,intrinſecus,hoc eſt,in interiori domo Sancti Sanctorum, & forinſecus in exteriori Sancti admenſuram operiebantur omnia tabulata ejuſdem menſuræ,in quibus V. 18 inſculpebantur imagines Cherubinorum atque Palmarum ita ordine diſpoſitorum,ut inter binos quoſque Cherubinos palma una ſtatueretur: inter binas quaſque palmas unus Cherub. Cherubini autem uniuſcujuſque diſpoſitio ita erat,ut è quaternis quibus conſtabat animalium formis v. 19. humanam ad palmam converteret ex parte una leoninam ad palmam alteram ex parte altera. Nam alis,quæ tertia dicitur facies,utramque palmam ex æquo tangebant; vitulinis pedibus,quæ quarta dicitur facies,neutram palmam ſed ipſum pavimentum contingebant. Atque hac eadem quam dixi diſpoſitione expreſſa erat domus circumquaque univerſa,ita ut in Sanctuario octoni computarentur Cherubini in quaternis parietibus, & duodeni,ſi eiſdem annumerentur Cherubini in quaternis parietibus,& duodeni,ſi eiſdem annumerentur quaterni qui Arcam circumſtant, ac duodeni item in exteriori domo; ut omnes Cherubini Templi 24 fuiſſe credantur. V. 20. *De terra uſque ad ſuperiora portæ Cherubim & palmæ cælata erant in pariete Templi)* Quantum erigebatur Orientalis portæ lumen,vel oſtium, tantundem à terra parietes Templi & oraculi inſculptia Cherubinia ac palmis,ut dixi,exornabantur,hoc eſt in altitudine cubitorum 20. V. 21. *Limen quadrangulum)* Aulæ verò ſanctæ portæ (quæ quadrata erat non fornicata) poſtis utrique latus erat quartâ parte latitudinis portæ,unuſquiſque octavâ; latus enim erat cubitum cum quarta cubiti parte. Superliminare verò ejuſdem menſuræ,quod primi ordinis Atriorum epiſtyliis æquè libratum erat; Epiſtyliorum menſuram & ornamenta definit. *Et facies Sanctuarii aſpectus contra aſpectum)* Et Sancti ſanctorum,& Sancti facies,quippe quæ ad eandem ſpectabant cœli regionem, & eodem aſpectu videri poterant,erant omnino ſimiles diſpoſitione,ornamentis, incruſtaturis, unâ ſymmetriâ diſpares,cùm hujus antepagmentum utrúmque ex quarta,illius ex quinta latitudinis portæ factum fuiſſe dicatur. V. 22. *Altaris lignei 3 cubitorum altitudo,& longitudo ejus duorum cubitorum)* Altare verò,quod ex erectis quaternis quadratis lignis,aliiſque in ſummo & in imo connexis,quaſi ex oſſibus contexuit Solomon,ac cedrinis tabulis undique conveſtivit, aureíſque demum laminis contexit, altum erat cubitos tres, longum æquè ac latum cubitos 2. *Et locutus eſt ad me,Hæc eſt menſa coram Domino)* Et dixit mihi qui me ducebat Angelus,Hoc altare,quod in conſpectu Dei ſemper manet, menſa dicitur,quippe cui ſacer ignis & ſuave ſpirans ſuffitus imponitur. Vel ſenſus eſt,abſolutâ Altaris enarratione ad dextram Altaris converſus ductor meus dixit mihi,Hæc eſt menſa panum propoſitionis &c. V. 23. *Et duo oſtia erant in Templo,& in Sanctuario)*

Sancti & Oraculi ostium unumquodque binis claudebatur foribos. V. 24. *Et in duobus ostiis ex utraque parte bina erant ostiola; quæ in se invicem plicabantur; bina enim ostia erant ex utraque parte ostiorum)* In quorum singulis ex utraque parte ostii singula ostiola speriebantor, in utrisque bina, quæ ostiola suis quoque foribus claudebantur; apertis enim majoribus valvis minores quoque apetiebantur, atque unà com illis claudebantur, quamvis clausis majoribus facilè minores aperirentur: bina enim ostia erant ex utraque parte ostiorum, ex alterutra singula. V. 25. *Et cœlata erant in ipsis ostiis Templi Cherubim, & sculpturæ palmarum, sicut in parietibus quoque expressæ erant)* Et in tympanis valvarum opere sculptoris eminebant figuræ Cherubim & palmarum, illis omnino similes, quas in parietibus Templi expressas fuisse retulimus. *Quamobrem & grossiora erant ligna in Vestibuli fronte forinsecus)* Et pulchrum quidem ornamenti genus Orientali Templi fronti præstabant capita trabium, quæ in zophoris conspiciebantur exterioribus. V. 26. *Super quæ fenestræ obliquæ)* Et fenestræ cancellis occlusæ, quibus lumen cœnaculis Templi inducebator super hujusmodi zophoris conspicebantur. Et similitudo palmarum hinc atque inde in humerulis vestiboli, secundùm latera domûs latitudinémque parietum.

EXCERPTA.

Ex Villalpando ad Cap. 41.

CAP. IIII. v. 1. *Latitudinem Tabernaculi)* Hebr. אהל: videtur vox esse primitiva, & signare *extensionem* vel *expansionem rei alicujus supra nos*, & propriè id omne significare videtur *quod supernè expanditur*, ut aulæum cortina, velamen desuper extensum ut protegat. Hinc fit ut vox specialiter usurpetur ad significandum Tentorium, aut Tabernaculum; & verbum אהל *extendit* vel *expandit Tentorium* Esa. 13. 20. Quæ omnia in eam nos inducunt sententiam, ut arbitremur hoc loco vocem אהל transferri ad significandum superliminare portæ Templi, quod cùm planum esset, atque cortinæ extensæ perquam simile, obumbrabat ac protegebat portam desuper. Kimhi exponit *semicirculum*. Qui in eo primùm peccasse videtur, quòd semicirculum scribit pro fornice, in eo verò turtus quòd portam Templi credidit fuisse fornicatam, quod repugnat ipsi voci Hebraicæ, rationibus Architecturæ, & S. Scripturæ testimoniis infrà afferendis, quum de portarum ornamentis dicemus. Aliam explicationem c. sequenti Villalpandus adfert. Si Massoretharum punctationem minimè sequimur, inquit, hæc verba cum præcedentibus conjungemus haud aliter quam L X X. in Reg. & Compl. codice fecerunt. Latitudo Tabernaculi, & latitudo portæ 10 cubitorum erat. Quam lectionem haud renuent Vulg. si eisdem subintellecta præponatur collationis vox *juxta, secundùm*, sic juxta *latitudinem Tabernaculi*. Mosaici nempe, *latitudo porta 10 cubitorum erat*. Hæc autem portæ & Mosaici Tabernaculi collatio fortè alicui mysteriorum plena videatur, quæ in eo forsan sita esse putanda videtur, quòd quanta illius latitudo fuit, tanta esse ostendatur ostii Templi expansio dupla latitudine; ut Templi porta, quo Ecclesia Christi signatur, multò major esse indicetur Synagogâ, quæ mobili atque exiguo repræsentabatur Tabernaculo. (Non incommoda est hæc posterior Villalpandi explicatio, attamen aliquantò longiùs petita videtur, atque hæc Tabernaculi Mosaici cum Templo hoc collatio, hoc duntaxat in loco notata, aliena videtur. Itaque malim priorem sequi explicationem, cui velim hoc additum, nimirum LXX in Sixt. ed. sic reddidisse πηχῶν ἐξ τὸ εὖρ@ τοῦ αἰθαμ ἔνθεν unde liquet eos legisse אילם pro hodierno אהל, quæ lectio τῶν LXX optima videtur: vnce enim illâ אילם seu אולם significatur *vestibulum* seu *fornix*, quâ superne duæ portæ postes junguntur)

CAP. V. v. 2. *Latitudo portæ)* Hebr. פתח Cùm hanc portam & interiorem Sanctuarii sæpius nominet, eis nunquam indidit nomen שער. Cùm hanc portam & interiorem Sanctuarii sæpius nominet, eis nunquam indidit nomen שער, cùm contrà factum fuisse videamus in reliquis Atriorum portis. Nempe vox פתח ostium quod in muro ingredientium commodis aperitur ac lumini excipiendo significat: שער verò ea omnia ædificia indicat, quæ ad portæ dignitatem, munitionem, ornamentum solent circa portam extrui. Ex quo fit, ut cùm portæ Atriorum ad pompam & munitionem Templi fuissent extructæ, urbis alicujus formam potiùs imitantes quàm peculiaris ædificii, eæ שער appellentur, quarum ostia פתח השער dicuntur. At in portis his Sanctuarii, quæ ad usum tantummodo aperiuntur, quæque, quamvis propriis sint exornatæ membris, nulla habent desuper ad portæ pompam ædificia, ideò פתח non שער dicuntur. Hujus porò ostii latitudo dimensa est, altitudo non item. Idque non casu aut temerè factum esse arbitror, neque quod minùs necessaria ad ædificii rationem plenè percipiendam, sed quod facili conjecturâ ea ex dictis posset colligi fuisse cubitorum 20 duplá proportione, quam in aliis portis observatam fuisse suprà ostendimus.

CAP. VI. *Longitudinem 40 cubitorum, latitudinem 20 cubitorum.* Hanc duplam longitudinis ad latitudinis proportionem maximè probat Vitruvius in tricliniis atque aliis ejusmodi ædificiis l. 6. c. 5 De modo dimetiendæ longitudinis, an videlicet murum includat, qui Sanctum sanctorum dividit à Sancto, an verò à longitudine excludat, quoniam ex universis domûs mensuris pendet hoc dubium, de eo illis enumeratis agemus.

CAP. VII. v. 3. *Introgressus intrinsecus)* Hebr. לפנימה. A voce פנה quòd *aspicere* significat additis antè & retro literis componitur nomen לפנימה quo ferè semper adverbialiter utuntur Hebræi, *intus, interius* significantes, quasi dicant *ante*, interiora enimq. anteriora vocant, quòd introrsum ingredientibus interiora sint antè, exteriora maneant retro. Phrasim ac verba Prophetæ aptissimè exprimeret Hispanus sermo *passando adelante*. *Mensus est in fronte portæ duos cubitos)* Hebr. איל הפתח h. e *postem ostii*. Sic Chald. Symm. περὶ τὴν θύραν *circa portam*, hoc e. ex utraque parte portæ. Theod. Hebr. איל, Aquila *ostium*, nos (inquit Hieronymus) *frontem* interpretati sumus. Kimchi, quasi dicat duas frontes portæ hinc & inde quarum unaquæque erat latitudinis 2 cubitorum. Jarchi, Grossities muri erat 2 cubitorum. Lyranus, Hæc est spissitudo parie-

tis sive frontis. Paries enim iste non est multùm altus, nec sustinet super se aliud pondus, quia solùm dividit inter Sanctum Sanctorum & Sanctum in inferiori mansione Templi, & ideo non describitur tantæ spissitudinis sicut alii parietes Templi. (L.C. Atc.11. accipit illos duos cubitos de duabus Antis, quas collocat utrimque à latere portæ Oraculi.)

CAP. IX. *Portam sex cubitorum)* Jatchi hoc accepit de altitudine, Kimchi de crassitudine, uterque falsus & deceptus ex sequentibus verbis *latitudinem portæ 7 cubitorum*. Sed malè. *Latitudinem 7 cubitorum)* Hebr. רחב, quæ vox *latitudinem* vel *dilatationem* significat, non eam, quæ in ipsa porta est lata sex cubitos, sed eam quæ portam ingressis mox occurrit, quámque disertis verbis definierunt LXX in Sixt. cod. qui sic appositissimè locum istum explicant, καὶ διεμέτρησε τὸ αἰλ τοῦ θυρώματος πηχῶν δύο, καὶ τὸ θύρωμα πηχῶν ἓξ, καὶ τὰς ἐπωμίδας τοῦ θυρώματος πηχῶν ἑπτὰ ἔνθεν, καὶ πηχῶν ἑπτὰ ἔνθεν: quam lectionem appositè exponit Theodoretus. Vidi quoque alteram portam, illam interiorem, cujus latitudo erat cubiti 6. & ab utraque parte ancones cubiti 7. Sex igitur cubiti 14. adjuti 20. efficiunt.

CAP. X. v. 4. *Mensus est latitudinem ejus 20 cubitorum)* Nihil præcessisse videtur ad quod pronomen *ejus* referendum sit; quare LXX paraphrasticè addidisse videntur μῆκος τῶν πυλῶν, quâ lectione ad prædictum ostium cum suis humeris mensuram hanc referre videntur. At in Hebræo pronomen *ejus* referri posse videtur ad id quod superiori versu dixerat *introgressus* לפנימה hoc est in Adytum. Hanc porrò mensuram mendosè legunt LXX. Interp. 40. scribentes pro 20. cujus rei testis est Hieronymus. Pro quo, inquit, *in plerisque codd. LXX Interp. 40 continentur.* Hos secuti sunt Sixtiani, nos Regio & Complutensi libentiùs subscribimus, inquit Villalpandus.

CAP. XV. v. 5. *Et latitudinem lateris)* Hebr. צלעות, quæ vox propriè significat *costas animalis* Gen. 2. 21. deinde pro latere cujuslibet rei Exod. 26. 26. Tertiò trabes in tectis 1. Reg. 7. 3. Quartò asseres quibus interiores Templi parietes vestiuntur, 1. Reg. 6. 15. Hic quadam similitudine ducti ejusmodi partes in hoc ædificio hac voce intelligimus, quæ animalis & navis costis, aut contignationis trabibus similes esse deprehenduntur. Atque hæc sunt quæ erismæ, pilæ vel antæ aut anterides in architectura dicuntur, quæ à muro extant illique adhærent, & singulæ singulis Atriorum postibus latitudine respondent ac situ: quibus erismis costarum nomen aptè convenit. Quemadmodum enim navis latera costis ligneis, aut animalis pectus costis osseis continetur, ita planè domus hæc tota parietibus his transversis continetur, & veluti fulcris quibusdam sustinetur, ne trabium pondere pressi subtiliores parietes ab invicem separentur, atque pandantur. Nam quoniam Vestibuli altitudo 120 cubitorum est, reliqua domus ad 90 cubitos surgit, postulabat tanta domûs altitudo parietem in imo vastissimum, cujus augmentum fabricæ symmetria vetabat. Nam si crassiores muri constituerentur quàm reliqui totius ædificii solida ossa muris intimis responderent Atriorum spatiis inter postes relictis, quod vitiosum esset atque ab hoc ædificio alienum. Itaque firmitas & symmetria ædificii, cùm pugnare viderentur, ita ut alteri tantum esset detrahendum, quantum alteri consuleretur, summa Architecti sapientia parietem reliquis Atriorum parem constituit, & quantum latitudini deerat, quæ maximam molem atque celsissimam posset sustinere, tantum addidit firmitatis appositis his ordine transversis muris. Kimchi, Jonath. & Jatchi intelligunt hic per *latera* thalamos inter utrumque parietem interiorem & exteriorem conclusos; sed male: nam 1. Reg. 6. 5. hæc duo distinguuntur; vocantur enim thalami illi יציע, costæ verò istæ sive antæ צלעות. Lyranus has anteridas observavit, quas ipse vocat barbarè *pilarios*. Jonathan exponit מחיצתא, quâ voce videntur posse significari pilæ illæ, quæ mediæ erant & separabant inter singulos thalamos sive cubicula.

CAP. XVI. V. 6. *Latera autem latus ad latus)* Præpositio Hebraica אל quæ *ad* propriè significat, non rarò idem est cum עם *cum*, ut Jos. 11. 19 & Gen. 49. 29. quâ ratione si locum istum exponamus legemus *costa cum costa*, hoc est, si binæ singulæ computentur, una viz Australis & altera Aquilonaris, erunt simul junctæ 33 pedum. *Bis triginta tria)* Notat Villalpandus vocem Hebraicam in singulari פעם significare *vicem unam* Gen. 18. 32. in duali פעמים *bis duas vices* Num. 20. 11. in plurali autem פעמים *plures vices* Jos. 6. 4. & Gen. 33. 3. ubi habetur שבע פעמים *septies, septem vicibus*. Deinde usurpari etiam pro *gressu* sive *pedibus* ut Esa. 6. 26. Cant. 7. 1. 2. Reg. 19. 24. quâ significatione hic ait accipi à Kimchi, nempe pro mensura pedis; quam significationem ipse Villalpandus sequitur & amplectitur hoc loco. Itaque sic legit in Vulg. *latera autem latus ad latus bis, triginta tria*, atque sic et παραφράζει. *Latera* quæ sibi invicem respondent bina, *latus ad latus bis*, hoc est si bina sumantur, supple, longa sunt, sive potiùs à pariete domûs invicem projiciuntur, *triginta tria*, h.e. pedes tres & triginta. Quæ est coacta admodum expositio. Cæterùm c. 17 operosè probat per lineas radices Ichnographiæ anteridas illas projectas esse à muro domûs 11 cubitos utrinque, si autem binæ simul jungantur 22 cubitos, qui efficiunt 33 pedes. Quod ab ipso breviùs potuit demonstrari sic, Murus exterior crassus erat 5 cubitos, cubicula interjecta inter exteriorem & interiorem murum lata erant totidem, antæ autem projiciebantur extra murum exteriorem cubitum unum; sic fiunt 11 cubiti ab uno latere, totidem erant ab altero latere. Capite autem octavo refellit eorum sententiam, qui numerum illum 33 intelligunt, vel de cubiculorum, vel de ipsarum antarum numero. & ostendit quomodocunque numerentur vel ipsæ costæ sive antæ, vel cubicula, eorum numerum vel excedere, vel minorem esse numero 33 aut verò eo duplicato, nimirum 66, proindéque intelligendum esse numerum illum 33 de pedibus, quibus antæ à muro domûs projiciebantur. Rationem item reddit eodem capite cur Propheta hoc numero pedum usus sit potiùs quàm 22 cubitorum, sed petitam ex Allegoria. Notat ex Augustino & Gregorio numerum 11 designare peccatum, quia sicuti 11 est transgressio denarii sic peccatum est, transgressio Decalogi, proptereáque abstinuisse Prophetam à numero illo 11 & 22, qui ex illo duplicato exurgit. Objicit autem quòd suprà Angelus Vestibulum

Templi mensus est 18 cubitis cùm potuerit decem metiri. Respondet Sanctuarium figurasse humanam Christi naturam, quæ fuit sine peccato, vestibulum Sanctuario adjunctum figurasse similitudinem peccati, quæ fuit in carne Christi: *Deus enim misit filium suum Christum in similitudine carnis peccati* Rom. 8. 3. Altas iterem reddit hujus numeri 33 rationes sub finem capitis, has nempe. Primùm inquit, Hujusmodi pilæ sive costæ ædificio firmitatem præstant non secus quàm homini pedum projecturæ; pedibus igitur aptissimè dimetiuntur. Deinde ipsæ pilæ ædificii corpus fulcientes ipsum Christi corpus annis 33, quibus nobiscum in terris versatus est, indicant. Denique hic idem numerus ab undenario non longè distat, cùm illum ter contineat, quod adhuc mysterio non vacat, imò illud maximum redemptionis nostræ continet, nempe quod in illa carnis Christi similitudine peccati habitat tamen omnis Divinitas (quæ ternario numero designatur) corporaliter.

CAP. XIX. *Et erant eminentia* &c.) Locus cum isto componendus habetur 1 Reg. 6. 5. *Aedificavit super parietem Templi tabulata per gyrum* &c. Ubi est vox יציע quæ *stratum* proprie significat, à יצע *sterno*, quam vocem solent eo loco interpretari *deambulatorium* factum inter parietes Templi instar cœnaculi. Sed significat *stratum*, quod, quia asseribus sternebatur, *tabulatum* solet vertit à Vulg. LXX μέλαθρον, quod *trabem in medio tecti* propriè significat, unde & protecto ipso sumitur, deinde per metonymiam partis pro toto pro ipsa domo; inde Theodoretus affirmat eà voce significari *domiculas* in circuitu Templi. Cubicula ergo hæc in parietibus domûs fuisse dicuntur. Sensus est, ipsos parietes domûs, alterum interiorem 6 cubitorum, alterum exteriorem 5 cubitorum, cubicula conclusisse: & hi parietes duo latera cujuscunque cubiculi cingebant, duo verò reliqui costis, quas vocant *latera*, concludebantur; atque hic est sensus eorum verborum quæ sequuntur, & *fecit* הצלעות *latera in circuitu*. His de cubiculorum muris ac situ statutis, eorum tecta, sive tabulata, obscurè hic à Propheta designantur. *Et erant eminentiá*) Hebr. ובאות à בוא quod est *ingredi*. Quâ ratione eà voce hoc loco *ingressum* significari putant nonnulli, nimirum à perpendiculo parietis inferioris versùs interiorem partem, Hisp. *hizo unas entradas* Hæ retractiones. 1. Reg. 6. 6. dicuntur מגרעות à גרע quod est *minuere, subtrahere, adimere*. Quâ voce retractiones significantur quibus paries introrsus retrahebatur ita ut pars inferior magis promineret, superior introrsum retraheretur, quodam veluti gradu relicto, cui capita trabium, imò & tota tabulati contignatio imponeretur.

CAP. XXI. v. 7. *Et platea erat in rotundum* &c.) Hebr. רחבה à verbo רחב quod *dilatari* significat, unde רחב *latitudo*, quam vocem Vulg. reddidit *plateam*. Sensus est, Latitudo cubiculorum major in superioribus circuibat domum. Kimchi, *Dilatabat se, & circuibat sursum ad latera*, h.e. Latera eo toto quo sursum ascendebant, dilatabant se in loco illis reposito in pariete sicut dicitur in lib. Regum. Tabulatum inferius 5 cubitorum erat latitudinis, medium verò 6 cubitorum. Quod autem dicitur ונסבה *& circuibat*, significatur quòd per Cochleam ascendebatur ad superiora, sicut dicitur in lib. Regum, & per Cochleam בלול) ascendebant ad medium cœnaculum & à medio in tertium. Jarchi, *Dilatabat se*, h.e. latera ibant dilatando se sursum; medium enim latius erat inferiore uno cubiculo, & sic superius latius erat medio uno cubiculo. *Ascendens sursum* Hebr. נסבה *circuibat* hoc est. Cochlea; & hoc est quod dictum est in ædificio Solomonis, *Et per cochleam ascendebant in medium cœnaculum. Idcirco latius erat Templum in superioribus*, id est propterea quod diximus quòd dilatabant se in superioribus, ideo latitudo domûs sursum major erat inter latera, & latus superius erat omnium latissimum. Hæc Jarchi. Ascendens *sursum per cochleam)* Nulla hic in Hebræo mentio fit cochleæ, eam autem huc retulisse videtur Vulg. Interp. ex 1 Reg. 6. 8. *Ostium lateris medii in pariete* erat domus dextra, *& per cochleam ascendebant &c.)* Quem locum Villalpandus explicat, quia facit ad Ezechielis intelligentiam. Loci sensus (inquit) est, ostium quod in latere aperiebatur medio, vel in medio lateris, costas sive parastades medias appellat, quòd ipsæ inter bina quæque cubicula intersint, atque inter utrumque Templi parietem (quæ ratio movit Interpretes ferè omnes, ut ipsa cubicula pro antis usurparent, quòd non videtur esse à ratione alienum ut cubicula costis clausa Costæ dicantur, unde & Ezech. 41. 9. dicitur, *Erat interior domus inter latera domûs*, interiorem domum vocat hæc interiora cubicula, quæ sunt inter latera domûs, quâ ratione hîc quoque cubiculum interius, sive medium, facilè dicat hoc idem, non quòd sit inter summum & imum, sed quòd sit inter Antas & parietes Templi) In ipsis ergo postibus, sive costis quæ utrumque Templi parietem contingebant, ostia, aperiebantur; non enim aliunde aditus patebat in interiora hæc cubicula, quàm per ejusmodi ostia fornicibus suffulta, quorum vestigia contemplari licet in vestigio primo Sanctuarii. Sequitur in loco illo 1 Reg. 6. 8. *In parte domûs dextra, LXX ad humerum domûs dextra, LXX ad humerum domûs dextrum*. Chald. *in latere domûs dextro*, rectè. Malè in quibusdam Cod. vulg. legitur *pariete* pro *parte* quod correxit Sixtus V. Sermo nempe hic fit de ostio quodam minori, quo non ad ipsum Templum ingressus patebat, sed ad cubicula, de quibus nunc loquitur, quod ostium in latere erat dextero, sic vocat Meridianum. Nam qui sedentem de super Cherubinis spectat majestatem, Occidentem versùs, ille ad sinistrum latus Meridiem, ad dextrum Aquilonem habet. Contrà evenit si domum ingrediens aspicias, facie ad Orientem conversâ, tum enim ad dextrum latus Meridiem, ad sinistrum Aquilonem habes, quâ ratione locum hunc exponit Kimchi. Ex qua utraque expositione liquet idem ostium à Meridie fuisse & ab Aquilone. Cur autem Meridiani potiùs ostii meminerit quàm Aquilonaris non aliam licet assignare rationem, quàm quod mysterium fortasse voluit innuere lateris dextri Christi militis lanceâ in Cruce perfossi, cujus meminit Beda, Eucherius & Angelomus. *Et per cocholeam)* Hebr. ובלול vocis notionem & formam scalæ explicant Kimchi & Jarchi. Hispanicè dicitur *Caracol*, italicè *Lumaca*. Scribitur autem hic לולים numero multitudinis; quare Chald. *per cochleas* vertit, indicans duplicem fuisse cochleam, à Meridie alteram, alteram ab Aquilone, id quod suadet ipsa ædificii ratio

&

& responsus. Has ſcalas in veſtigio Sanctuarii notabimus iis in locis, in quibus ædificii uſibus eſſe poſſent maximè accommodatæ, & oſtiis proximæ, & ædificii firmitati minimè obeſſe poſſent. Illis nullas licuit aperire feneſtras, quæ lumen è cœlo directum reciperent, obſtabant enim paraſtades & muri craſſitudo, ſed lumen recipiunt à feneſtris turris Meridianis & Aquilonaribus. Harum Cochlearum meminit Joſephus Antiq. lib. 8. cap. 2. *Porrò aſcenſum in ſuperiorem Templi partem commenſus eſt Rex in craſſitudine muri. Hæc enim pars non habebat ab Oriente magnam januam* (per quam ab exteriori aliquo ædificio ingrederetur) *ut inferior, ſed à lateribus inerant parvula oſtiola. In cœnaculum Templi)* Quod nimirum ſuper univerſa Sanctuarii longitudine & latitudine extructum erat, ut vides in ſecundo Sanctuarii veſtigio, idémque ſuper prima contignatione Templi attollebatur, ut vides in diſſecti Templi Orthographia. Verùm quia nulla in Hebræo fit mentio cœnaculi Templi, ſatis aliquibus eſſe videtur ut ſuprema inter coſtas cubicula cœnaculum dicantur Templi, quod ea Templum circundent.

CAP. XXII. *Idcircò latius erat Templum in ſuperioribus) Templum*, h. e. cubicula inter coſtas laterales Templi, *latius erat in ſuperioribus*, h. e. ſpatium fiebat majus ſenſim aſcendendo ad cameras. Hoc ex eo colligit quod hujus verſûs initio dixerat, *Et plateae erae*, vel ut vertit Clarius, *Et dilatatio & gyratio facta eſt ſurſum & ſurſum ad cubicula*. Hebr. *Idcircò latitudo domûs*, ſubaudi coſtarum, *ſupernè*, vel in ſuperioribus. Hanc latitudinem quâ inferiora cubicula à ſuperioribus diſtabant teſtatam habemus 1 Reg. 6. 6.

CAP. XXIII. V. 8. *Et vidi in domo altitudinem &c.)* Refert hîc & rejicit ac refellit Villalpandus ſententiam, I. Rabbinorum (quos ſecuti ſunt Iſidorus & Vatablus) qui hunc locum ſic acceperunt, quaſi ſermo ſit de altitudine Templi, quam contemplatos fuiſſet Propheta Angelo indicante, vel fortè dimetiente, quam ejuſmodi altitudinem ſubticuerit Propheta. II. Bedæ, qui ſummum Templi tabulatum putat hic deſcribi, quod planum fuiſſe vult, ut ſunt domorum tecta in Ægypto & Palæſtina. III. Eucherii, Angelomi, Lyrani & Richardi, qui hunc verſum accipiunt de lorica in ora ſummi tabulati Templi collata, ne quis inde præceps incautè decideret. Suam autem ſic explicat. Expolita, inquit, cubiculorum formâ, longitudine, latitudine ac tectis, reliquum erat ut de eorum altitudine loqueretur, quam hoc verſu definiri arbitramur. Altitudinem quidem ait ſe quandam vidiſſe *in domo*, h. e. in interiori quodam ex illis cubiculis, ſive quendam cubiculorum ordinem ingreſſus vidit *altitudinem*. Neque quiſquam arbitretur noſtrum eſſe commentum cubicula hæc *domûs* nomine cenſere; ſic enim mox v. 9. *interiorem domum in lateribus domus* ea vocat Propheta. Quæ cubicula meminiſſe oportet fuiſſe pervia, ut in veſtigio oſtenduntur, ſic enim fit uno conſpecto plura quoque alia facilè conſpicerentur, atque adeò *per circuitum* dixit, vel circumcirca, quaſi dicat altitudinem hanc univerſam domum circumdediſſe, quæ & à cubiculis circundabatur. *Fundata latera)* Hebr. מוסודות à voce יסוד *fundamentum* q. d. fundamenta laterum. Sunt autem fundamenta coſtarum vel inferiorum coſtarum partes, retractiones illæ, quarum ſupra meminimus, quæ paraſtades fulciunt ac muniunt, quippe quæ earum inferiorem partem veluti baſes quædam latiorem reddunt atque adeò firmiorem. *Ad menſuram calami)* Hebr. מלאהקנה, hoc eſt, *juſtâ calami longitudine*; ſic Gen. 23. 8. מלא כסף h. e. *juſto pretio*. Ita *plenitudo calami* vel *plenum calamum* Ezechiel vocat juſtum, quem aptè reddit Vulg. *ad menſuram calami*, quia menſura idem eſt quod æquitatis norma. Juſta autem calami longitudo ſupra definita eſt ſex cubitis cum palmo ſive quadrante cubiti. Nec obſtat quòd cubiti ſex hic pro calamo referuntur à Propheta, id enim aliàs quoque fecit, nihil propterea ſubtrahens de calami longitudine, ſed Hiſtoricorum morem ſecutus eſt, qui numerorum partes præſertim minimas ſubticent. *Sex cubitorum ſpatio)* In Hebræo eſt אצילה quod ab Hebræo אצל *ſeponere ſeparare* Gen. 27. 36. unde אציל *magnus, honorabilis, nobilis*, Exod. 24. 11. Ergo *cubitus* אצילה *ſepoſitus, reſervatus* is dicitur, qui juſtus ſit ac lege olim ſtatutus, quomodo *ſiclus Sanctuarii* dicitur, qui juſtus eſt, & *amphora Capitolina* non quæ alia eſt à communi, ſed quam ne violare liceret, Jovi Tarpeio in monte ſacrave.e Quirites. Quare ut *plenum* dixerat *calamum*, h. e. juſtum, ſic cubitum vocat אצילה *ſepoſitum, reſervatum* quo is dimenſus eſt, h. e. juſtum. Hieronymus, *ſex cubitorum* ſpatio, primævam vocis notionem ſecutus, ac ſi diceret ſepoſitum vel relictum fuiſſe ſpatium ſex cubitorum vel calami longitudinis. Atque hîc rejicit Villalpandus ſententiam Kimchi, qui putat cubiculum vocari hîc אצילה *axilla* quòd major ſit communi haud ſecus quàm brachium alteram ſui partem excedit. V. 9. *Et erat interior domus in lateribus domûs)* In Hebræo eſt מנח quod à radice ינח *reliquit, dimiſit, depoſuit, ſivit in loco aliquo*. Inde מנח *locum* ſignificat *repoſitum, derelictum*, vel *ſepoſitum*. Conjungendus autem ſimul integer verſiculus, *Latitudo parietis qui coſta ad extra 5 cubitorum, &* מנח *quod derelictum domus appendicium* (ſeu coſtarum) *quod interius*, ſubaudi *ejuſdem erat latitudinis*. Diſertis verbis cubicula ipſa definit, & cui uſui inſervirent ipſâ voce indicans; vocat enim ea *derelicta* vel *dimiſſa*, quòd ipſam videntur occupare parietis craſſitudinem, prudenter enim fuiſſe dimiſſa indicat æſtuaria, & ad pondera ſublevanda. & ne concretus in imis fundamentis vapor aliquis æſtuariis carens terræ motus efficere aut ædificia vitiare poſſet. Hujus autem relicti loci latitudo tanta eſſe perhibetur, quanta exterioris muri latitudo, nempe quinque cubitorum, id quod infrà iterom diſertis verbis teſtatum habetur. Atque hunc quidem locum non minùs inter latera domûs quàm inter ejuſdem parietes fuiſſe compertum eſt. Illud præterea hoc loco notarum eſt, quòd vox מנח & *locum reliquum* ſeu *ſepoſitum*, & *locum in quo aliquid reponitur & aſſervatur* poteſt ſignificare; quâ quidem ratione locum iſtum fuiſſe exiſtimare licet, in quo vaſa ſacra aſſervanda reponerentur. V. 10. *Et inter Gazophylacia latitudinem viginti cubitorum)* Parietis memor cùm fuiſſet, qui thalamos claudebat exterius, meminiſſe etiam oportebat ſpatii, quod reliquum erat ſub dio inter parietem hunc exteriorem domûs & veſtibula ſeu poſtes porticuum, quibus ſuperſtructa erant Gazophylacia habi-

bitationi atque aliis ministeriis accommodata. De hoc ergo spatio verba ista accipit Villalpandus, & hoc firmat autoritate Kimchi, Jarchi & Lyrani. V. 11. *Et ostium lateris ad orationem)* Eandem, inquit Villalpandus, Hebraicam vocem מנחה quam *interiorem domum* converterat supra Vulg. bis hoc eodem versu vertit *ad orationem*. Atque hic multis prolixe nugatur Villalpandus, ut rationem hujus interpretationis reddat aliquam, sed frigidam omnino & insulsam atque allegoricam, cùm simpliciùs dicere potuerit Hieronymum legisse מנחה (pro מנחת) quæ vox Rabbinis passim significat *orationem vespertinam*, sive preces illas quotidianas, quas Judæi solent in synagogis suis Deo fundere, mane & vespere loco jugis sacrificii antiqui lege constituti. *Ostium unum ad Aquilonem &c.)* Duplicem viam ingredi (inquit Villalpandus) possumus in assignanda hac duplici porta. Altera, ut sermo fit de postis quæ ab Atrio ingrediuntur in cubicula illa, quæ sunt à lateribus vestibuli, è quibus deinde cubiculis mox patet aditus ad orationis locum, quâ ratione verba *ad Aquilonem, ad Austrum*, acciperentur ut sonant, quia nimirum earum altera non modo est in parte Templi Aquilonari, sed & Aquilonem respicit, id quod de Australi pariter sentiendum est. Harum portarum vestigium videre est in vestigio Sanctuarii, faciem verò in aspectu lateris Sanctuarii; non enim aut levis aut contemnenda visa est hæc ratio ut essent ejusmodi portæ prætermittendæ. Verùm firmiori ratione probari potest Prophetam hoc loco non loqui de ejusmodi portis exterioribus sed de interioribus aliis, quæ in costis aperiebantur, per quæ quidem ostia à mutatoriis cubiculis ingrediebantur ad interiora cubicula, quæ & locus dicuntur orationis & Hebraicè מנחה. V. 12. *Aedificium quod erat separatum)* Hebr. הגזרה, quod est à גזר *excindere, succidere, scindere, dividere*, hinc גזרה *abscissum*, separatum, sejunctum, quod cum de ædificio dicitur illud ædificium significabit, quod ab omni alio sepositum est, nec alteri conjunctum aut aliquâ sui parte connexum: quare meritò Scriptores in hanc unam confluunt omnes sententiam, ut putent Templum eâ voce indicari. *Aedificium)* Exhedras intellige quæ circa Templum sunt, sive locum orationis intellige, quod erat separatum, hoc est, quòd est in facie Templi vel coram Templo (hoc est juxta Templum) à latere Meridiano & Aquilonari, *versúmque ad viam respicientem ad mare* h. e. & tendit in Occidentem. Sic LXX

Latitudinis, extensionis, *70 cubitorum)* Longitudinem metitur loci ad orationem, qui 50 cubitos occupat longitudinis Templi, & senos muri Occidentalis & quinos exedræ item Occidentalis, vel si ad postem usque parastadis metiaris, quaternos, qui omnes complent 70. *Et longitudo ejus 90 cubitorum)* Rejicit hic Villalpandus Rabbinorum sententiam, qui mensuram hanc de longitudine exedrarum circa Templum exclusâ cellâ muratoriâ, cui tribuunt 10 cubitos, qui cubiti decem fit tollantur de centum cubitis longitudinis totius domûs, reliqui sunt 90 pro cellis. Sed rectè observat Villalpandus murum vestibuli Templi ab illis non numerari quinque cubitorum, qui si detrahantur longitudini illi 90 cubitorum, reliqui erunt tantùm 85 non verò 90 cubiti. V. 13. *Et quod erat separatum ædificium)* Lyra, & pro *id est*, hoc est, Templum quod dicitur separatum cum ædificio appendicium. Hic aliquot exemplis probat Villalpandus & sumi non rarò pro *id est*, & interpretativè usurpari, dein subjicit, Quâ ratione apte intelligemus idem ipsum quod *domûs* nomine mensura fuerat centum cubitis, quoniam eâ voce quæ communis est & plura significat, non satis esse perspecta poterat ejusmodi mensura eam magis explicare volens atque indicare, quas partes domûs ejusmodi mensura comprehenderet, subjungit &, h. e. *quod erat separatum ædificium*, Hebr. והגזרה והבנין, & *sepositum & ædificium*. Vocem utramque paulò ante exposuimus & ostendimus priore Templum indicari, posteriore ædificia Templo adjacentia. Jarchi hanc sententiam confirmat. *Finis versiculi*, inquit, *principium ejus explicat*, q. d. omnia simul conficiunt 100 cubitos. *Et parietes ejus)* h. e. omnia simul computata longitudinem complent 100 cubitorum ab Oriente in Occidentem vel ab Occidente in Orientem.

CAP. XXXI. V. 14. *Latitudo autem ante faciem domûs 100 cubitorum)* Refert & probat Lyrani expositionem, qui hunc versum accipit de plateæ, quæ erat ante faciem Templi, longitudine ab Austro ad Aquilonem; longa enim erat 100 cubitos secundùm longitudinem Atrii interioris, in eo verò ejus sententiam rejicit, quòd Lyranus plateam illam latam faciat decem duntaxat cubitos, cùm suprà à Propheta definita sit lata viginti cubitos, v. 10. Rejicit etiam expositionem Jarchi, qui hunc versum exponit de latitudine Orientali ipsius Templi. V. 15. *Et mensus est longitudinem ædificii &c.)* Metitur hoc loco Angelus atrium illud quod Templum circumdabat, vel potiùs postes atque vestibula, quibus atrium illud triplici ex parte cingitur. Magis propriè asserimus Occidentales atrii pilas hoc loco esse dimensas, quas vocat בנין, haud secus quàm paulò ante cubicula & parastades eâ voce indicaverat, & initio stylobatas & cancellos periboli exterioris. Sensum ergo hunc esse censemus, mensum hic esse porticuum ædificium dorsodomûs objectum, hoc est, Occidentale, quod longum erat cubitos centum, omnium porticuum instar. In hac simili sententia Kimchium ostendit Villalpandus prolatis ejus verbis. *Et ethecas)* Vocem Hebraicam אתיקים retinuit hîc Hieronymus, eam non valens vel nolens exprimere, quam tamen postmodum ad cap. 42. 5. reddit post LXX *porticum*. Non nisi quater invenitur hæc vox in tota Scriptura, adeóque hoc tantum & sequenti capite, à radice נתק *avellere, abrumpere, divellere*, &c. Targ. & Kimchi exponunt *angulum*: Jarch. *ignoro*, inquit, *quid sint, existimo tamen esse quasi columnas quadratas eminentes in muro ad munitionem*, quæ vulgari sermone vocantur *Pilastres*. Alii *exedras* seu *cubicula* volunt eâ voce significari. Villalpandus omnia ista conjungit simul, vultque eâ voce innui porticum sustinentem exedras sive cubicula postibus (quos Hebræi Angulos vocant) fultam, postibus, inquam, quibus adpactæ semicolumnæ à muri extant perpendiculo quasi avulsæ, ut quibusdam placuit. Nobis verò, inquit ille, avulsæ potiùs dicuntur ethecæ, quòd à domûs Domini ædificio undeque avellantur; quâ ratione Templum גזרה dicitur, h. e. *separatum*, eadem ratione dicentur ethecæ, quia sepa-

ratæ

ratæ sunt atque avulsæ. Quæ vocis expositio perspicuum reddit loci sensum. Mensus est, inquit, longitudinem porticus dorsum prospicientis domus, & porticus ex utraque parte Meridiana & Aquilonari domus, singulas centum cubitorum; hoc est enim quod mox resumit, *ethecas*, inquiens, *per tres partes in circuitu*, h. e. ternas Atrii porticus, quæ Templum circundabant. V. 16. *Limina & fenestras obliquas &c.*) *Limina* Hebr. ספים, quâ voce non limen duntaxat superius & inferius, sed & postes ipsi ab utraque parte ostii significantur, neque in ostiis tantùm limina dimensa sunt ab Angelo, sed & in Atriorum vestibulis, ubi hâc voce postes fornicem ex utraque parte sustinentes significantur. Quare dum hîc liminum meminit sive postium, quos dicit ab Angelo dimensos fuisse, quâ mensurâ dimensi fuerint planè indicat, nempe eadem quâ reliqui postes cum suis omnibus partibus, symmetriis & ornamentis. Hac autem voce postem semper mensus est, qui parietis respondet crassitudini, quem vidimus latum fuisse calamum unum, hoc est, cubitos $6\frac{1}{4}$. *Fenestras obliquas*) Rejicit Villalpandus eorum sententiam, qui istud intellexerunt de Templi fenestris, I. quia mox hoc eodem versu aget de Templi fenestris, *terra autem usque ad fenestras*. II. quia inter limina & ethecas, quæ non ad Domum sed ad porticus Atriorum pertinent incongruum videtur domus fenestras commemorare. Accipit ergo istud de cancellis loricæ, quâ totum interius Atrium undique claudebatur, de qua lorica Joseph. Antiq. lib. 8. cap. 2. *Circumdedit Templo septum trium cubitorum altitudine, quod γεῖσον vocamus.* Hujus periboli formam indicat Propheta, quem obliquis fenestris perterebratum fuisse significat, à quo non dissentit Josephus, qui eam vocat loricam, quod instar hamatæ loricæ obliquis illis fenestris distingueretur. *Ethecas*) *Ethecas*, inquit Villalpandus, postes Atrii esse arbitramur, & fulciunt nos LXX qui vocem *αἰλάμ* (quâ Atriorum vestibula sæpè significarunt) pro Hebr. אתיקים substituunt haud dissimili sensu. Et postes & vestibula & porticus cedrinis contecta laquearibus, quæ *strata ligno* vocant LXX, & cancellis seu obliquis fenestris interiùs claudebantur in circuitu Templi, hoc est, à tribus lateribus, ab Oriente namque nullo ædificio cingebatur. *Contra uniuscujusque limen*) נגד quod *ex adverso*, ex opposito. Unde liquet ethecas, quæ contra Templi postes statuuntur (sive postes significent, sive exedras, sive quid aliud) non esse Templo adjacentes, sed ab eo dissitas ex adverso trium Templi laterum. Aptè Vulg. id ipsum indicans quod res est, nempe ethecas sive postes Atriorum postibus domûs ex adverso respondisse, non quidem temerè sed singulos singulis positu & latitudine pares: id enim significat additum verbum istud *uniuscujusque limen*. *Stratúmque ligno &c.*) Hebr. שחיף, quod alibi non repetitur, & ab omnibus exponitur *opertum*. Rabbinis id verbum significat *avellere, decorticare*, unde Kimchi putat vocem esse desumptam, q. d. lignum decorticatum & compositum seu aptatum seu limen ligno stratum, unde ipse *tabulatum Cedrinum* exponit. Jonath. in Reg. cod. *ex adverso liminis quod opertum erat tabulis cedrinis*. LXX quæ sint hæc limina quæve operimenta lignea videntur indicare, qui sic habent, *Et domus, & ea qua proxima strata ligno per circuitum*, Domum expressè indicantes & adjacentes domui postes, quos tertia operiebant tabulata sive cubicula tecta. Vulg. aptè, *stratúmque ligno limen*, *limen* pro poste verbum verbo convertit. Hi verò postes domus operiebantur quidem tabulatis, quæ retractionibus supradictis sustinebantur, idque *per gyrum in circuitu* trium laterum Templi in quibus cubicula suis quoque tabulatis distinguebantur, atque ligneis tectis operiebantur. *Terra autem usque ad fenestras*) Id est, inquit Kimchi, *à terra usque ad fenestras*. LXX in Complut. & Reg. cod. *strato ligno per circuitum à pavimento usq; ad fenestras*. Sensus est, Postes sive antæ domui adjacentes tabulatis operiebantur à terra usque ad fenestras domus. Quæ verba omnium tabulatorum simul indicant altitudinem. Quod si Vulg. lectionem Hebraicæ adhærentem sequimur, *terra autem*, hoc est, solidus paries erigitur *usque ad fenestras*, i. usque ad coronam 25 cubitis altam, quæ exteriori Templi parieti terminus erat, æquè librata & similis omnino coronis primi ordinis atriorum, super qua corona non amplius surgente exteriori pariete, aperiebantur lumina domus, quod indicant etiam sequentia; & in Templi Orthographiis perspectum esse poterit.

CAP. XXXIII. *Et fenestra clausa*) Alibi dicuntur אטמות hoc est, *clausa, obturata*, non omnino, ut notat Kimchi, sed quibusdam cancellis, qui aditum intercluderent, luci parerent ac visui. Hic verò dicuntur מכסות, à כסה *tegere, operire*; quare vox hæc indicare potest fenestras hasce absconditas fuisse tectis exedrarum ita ut è solo Atrii vix ac ne vix quidem prospici potuerint, quod in dissecti Templi Orthographia facilè dignoscet Lector. כסה significat etiam *contegere* & *quasi pannis obvolvere*, unde מכסות *operimentum* velut aulæum Exod. 26. 14. Ex quo conjicere licet fenestras dici מכסות, quòd haud secus quàm portæ Sanctuarii ejusdem fenestræ aulæis contegerentur, quò fortasse respexisse videntur LXX fenestras tripliciter aperiri significantes ut prospiceretur per eas, quia fortasse triplici claudebantur operimento, ne aspectui parerent Templi interiora, h. e. cancellis, valvis & velis. Sed mox melius Villalpandus, Puto (inquit) eos de thalamorum locutos esse fenestris, quæ triplici ordine aperiebantur, ut per eas lumen in cubicula induceretur, & prospicere possent exteriora, qui in eis essent. *Super ostia*) Hæc verba juxta Hebr. Græc. & Chald. pertinent ad sequentem versum; sed haud dissimili sensu Latina versio cum superioribus conjungit. Ex quo licet conjicere orationem non esse absolutam atque perfectam, sed cum sequentibus conjungendam, ut sensus sit, fenestras super ostii altitudine apertas fuisse in domo exteriori, omnes quidem in eadem mensura, & in eadem altitudine. V. 17. *Usque ad domum interiorem*) Sensus Prophetæ hic est, ut quoniam fenestrarum meminerat (dum à terra usque ad fenestras tabulatis opertas fuisse dixit parastades) earum situm ac dispositionem hîc indicaret. Fenestræ ergo (inquit) erigebantur super altitudine ostii Orientalis domus, per parietes domus exterioris; Quæ quidem fenestræ in eadem altitudinis mensura aperiebantur à parte interiori domus & ab exteriori murorum. Sequenti capite probat Villalpandus has fenestras fuisse tantùm in loco Sancto, nullas verò in Sancto san-

sanctorum,& quidem ex hoc ipso loco ex vi præpositionis עַד,quæ quum de loco usurpatur semper terminum rei designat ultra quem ulterius non progreditur. Quâ ratione (inquit) si Ezechielis verba interpretemur hic erit sensus, Fenestræ cancellis occlusæ desuper ostium per totam exteriorem domum extendebantur *usque ad domum interiorem* exclusivè. Quod verò subjungit *Per omnem parietem in circuitu &c.*) Sic intelliges,per omnem parietem Meridianum & Aquilonarem ; nam de Occidentali certum est non habuisse fenestras per quas aliqua pars domus interioris posset videri,eæ enim cum domo exteriore confunderent interiorem quam oportet esse sepositam. De pariete autem Orientali idem planè crediderim,caruisse nimirum fenestris,tum quod Vestibulo obrumbrarentur, tum verò maximè quod nullam viderentur habere posse cum reliquis Vestibuli partibus symmetriam. (L. C. Observatio. Quod Villalpandus hic negat Occidentalem Templi parietem ullas habuisse fenestras,contradicit ipsi Ezechielis textui,qui dicit *fenestras fuisse per omnem parietem* סביב סביב *circumquaque*, & ipse secum pugnat,qui & in Templi vestigio,& in posticæ partis illius Orthographia fenestras aperuit ; & facit id contra aptissimam & pulcherrimam admirabilis hujus ædificii symmetriam,quæ postulat ut ab omnibus sui partibus fenestræ æquè libratæ aperiantur. Neque verò minùs debent aperiri fenestræ ab Occidua Templi parte,quàm à Meridionali & Septentrionali ejus latere,è regione Adyti sive Sacrarii. Si ergo concedit Villalpandus per omnem parietem Meridionalem & Aquilonarem apertas fuisse fenestras,uti reapse ipse eas aperit tam in Vestigio domus,quàm in ejus Orthographia,causa nulla est cur neget eas fuisse etiam ab Occidentali parte apertas. Aut si qua est cur secundùm eum negandum sit fuisse ab ea parte apertas fenestras, (nempe quia putat Sacrarium non fuisse ullâ extrinsecus adveniente solis luce illustratum,quod ego non invitus concesserim) eadem suadet & cogit ut negemus etiam fuisse eas per Meridionalem & Aquilonarem partem,è regione Sanctuari apertas. Sed ratio illa non obstat,quò minùs tribus ex partibus aperiri debuerint fenestræ lucem admittentes solarem : neque enim propterea lux illa penetraverit in ipsum Sacrariom (quod studiosè cavet Villalpandus) fuit enim Sacrarium cubicum,20 cubitos longum,latum & altum,itaque ad illam viginti cubitorum altitudinem supernè fuit tectum,vel tabulato plano vel lacunati fornicato,quo prohibebatur lumen per fenestras ingrediens nè in Sacrarium subjectum penetraret (fenestræ enim in Templi pariete non aperiebantur nisi ad 25 cubitorum altitudinem supra Atrii Templi pavimentum) at non impediebat quò minùs sese diffunderet per locum Sanctum , & per locum illum,qui fuit inter Sacrarii tabulatum & supremum totios Aulæ sanctæ lacunar interjectus,qui locus par fuit altitudine & amplitudine com ipso Sacrario, viginti nempe cubitos longus, latus & altus. Nam à Templi pavimento ad supremum ejus lacunar altitudo fuit quadraginta cubitorum, cujus altitudinis dimidiam tantùm partem occupavit Sacrarium,reliqua altitudo à Tabolato Sacrarii ad supremum Aulæ lacunar fuit à lumine per fenestras ingrediente illustranda, alioqui mansisset locus ille, qui ex Aula sancta conspiciebatur,cæcus & obscurus,ac totus fermè tenebrosus,quæ fuisset maxima in loco tam ad miraculum usque specioso atque decoro deformitas. Sensus ergo versiculi hujus videtur esse,fenestras domus Dei fuisse in eadem altitudine (seu æquè librataa) per omnem Domus parietem circumquaque,quibus lumen immittebatur in Domum tum interiorem (h.e.locum Sanctum eámque partem qnam supra Sacrarium diximus modò fuisse) tum exteriorem,hoc est,Templi vestibulum,quod & ipsum fenestris illustrari debuit, uti videre est in ipsa Villalpandi Orthographia Templi) *In circuitu)* Ex utraque Meridionali & Aquilonari ; sicut paulò superiùs dixerat *in circuitu* per tres partes. *Ad mensuram)* Eadem scilicet,sitæ erant fenestræ apertæ *intrinsecus & extrinsecus*. Ubi istud maximè animadvertendum puto, quòd interiora domus,quamvis magnitudine , formâ , ornamentis essent ab exterioribus longè diversa,tamen iisdem ita consonabant ut corona atriorum Templi totam undique cingeret domum exteriorem intrinsecus atq; extrinsecus,quo non modò summa habita fuisse in ædificio architectando symmetriæ ratio ostenderetur,sed & significationis & mysterii,quo nimirum indicaretur Atria,Porticus & Postes, quæ Israeliticum populum indicabant, coronâ donari minimè potuisse,nisi ea à Domo Dei originem duceret.

CAP. XXXV. v. 18. *Et fabrefacta Cherubim &c.)* Totus in explicando interiore ornatu Templi versatur Propheta,id quod tribus hisce versiculis quamvis compendio aptè tamen expressisse videtur. Ornamenta verò Templi triplici ratione possunt expendi,aut enim materia dignoscitur aurea, lignea, lapidea ,circa quam fulgor nitidúsque color auri gemmarúmque posset explicari. Vel ornamentorum modus exquiritur fuerintne pictoris arte coloribus expressa,an verò sculptoriâ arte cælata,an aurificia malleo diducta,an fusorio igne decocta. Denique,si figuris,floribus,aut id genus formis exornabatur domus , quænam fuerint formæ,tum quod ad hominum vel viventium alterius generis imagines,tum quod ad flores,fructus, frutices & poma. Et primum quidem non est hujus loci. Quod autem spectat ad artem,certum est laminas aureas,quibus ornamenta omnia obducebantur ductiles fuisse,qua in re aurificum ingenium & industria maximè commendatur,atque in includendis variis lapillis & gemmis quibus interiora domus haud secus splendore complebantur quàm micantibus stellis serenâ nocte cœlum. Ea uno verbo exponuntur à Propheta dum Cherubim & palmas cælatas fuisse super omnem domum affirmat. Utitur voce communi עשׂי : sed auctor libri Regum propriâ est usus קלע, *sculpsit Cherubim & palmas & cælaturas valdè eminentes.* Cælaturæ hæ non lapidibus fuerant insculptæ sed asseribus parietibus adpactis 1 Reg.6.18 *cedro omnis domus intrinsecus vestiebatur &c.* Reliquum est ut de forma ornamentorum agamus, quæ duplex est ; altera quæ ad Cherubinos pertinet eorúmque formam & positura,altera quæ ad reliqua monumenta, de quibus sequenti Prophetæ capite agetur. Postquam hoc & sequentibus cap.ad 44. usque Villalpandus multis conatus est tueri contra Adversarium quondam collegæ sui Hieronymi Pradi de Cherubinorum figura sententiam,qui in explicatione

cap.

cap. hujus Prophetæ affirmat, 1. visionem hanc Ezechieli objectam eandem esse cum ea quam habuit Moses in monte Sinai, quæque fuit objecta Isaiæ cap. 6. & Danieli cap. 7. & Joanni in Apoc. 4. quodque species hujus visionis eadem omnino fuerit cum facie solii Dei quod erat in oraculo Templi. 2. Figuram Cherubinorum Arcæ Testamenti & Tabernaculi Mosaici eandem esse cum Cherubinis Templi Solomonici, atque adeò cum illis quos vidit Ezechiel. 3. Figuram illam Cherubinorum non esse, uti nonnulli arbitrantur, quadricipitem, sed humanâ facie & staturâ erectâ, virili non fœmineâ, & juvenili figurâ, sed quorum pedes vitulinis ungulis armarentur, pectus & dorsum leoninis jubis vestiretur atque tegeretur, humeri autem quaternis alis ornarentur, quorum binis volarent, binis verò pudenda contegerent; atque ita intelligi debere Scripturæ loca quæ de quadruplici Cherubinorum facie loquuntur, humanâ scilicet, leoninâ, vitulinâ & aquilinâ: vox enim פנים non significat semper *vultum*, sed etiam in genere *habitum, aspectum, dispositionem, figuram*. His præstructis cap. 45. accedit ad textus hujus explanationem. Sunt (inquit) omnes Cherubini Templi virili formâ, quaterni præditi aquilinis alis, quorum dorsa leoninis vestiuntur jubis, pedes vitulinis calceantur ungulis, quorum humani vultus & capita non monstrosis multiplicantur vel deturpantur bestiarum aspectibus, sed omni sunt decore ac turpitudine insignes, & h.e. quod primum insinuat Vates. V. 9. *Facies hominis juxta palmam ex hac parte)* LXX in Reg. Cod. *Faciem hominis ad palmam hinc & faciem hominis ad palmam inde.* In Sixt. verò cod. *Faciem hominis ad palmam hinc & hinc, & faciem leonis ad palmam inde & inde.* Quæ utraque Vulgatæ sensum explicat ac si apertè diceatur, Humani utriusque Cherubini vultus mediam palmam respiciunt, leonina eorum dorsa angulares prospectant palmas, alis verò (quas vocati diximus aquilinas facies) uterque Cherubinus utramque palmam contingit quæ illi proxima est; plantis verò pedum (quas bovis Faciem appellat) pavimentum potiùs inferius quàm laterales palmas prospectant, ut propterea binas tantummodò facies commemoraverit hominis & leonis, quòd eæ ad dispositionem Cherubinorum explicandam conducerent, alias duas silentio prætermiserit, quas latè initio suæ Prophetiæ discusserat. Id autem quod dixi leoninâ facie potiùs contectum fuisse Cherubinum quàm præditum, indicari videtur ipsâ notione vocis quâ hoc loco usus est Propheta כפיר, quæ à כפר quod est *tegere, abscondere*, (unde כפרה *propitiatorium* sive Arcæ tegumentum) Hanc vocis originem si spectemus, sic dictum leonem fortasse opinari licebit, quòd excrescentibus jubis contectus sit armos & terga, quare *faciem* כפיר vel *aspectum* leonini *operimentis* indicare potevit præsens phrasis, cùm terga Cherubinorum ad alteram angularem palmam conversa jubis contegerentur, haud secus quàm leonina. V. 20. *De terra usque ad superiora portæ &c.)* Id est, Figuræ istæ erant in parietibus à terra usque ad superiora; quod verò dicit *usque ad superiora portæ*, h. e. in Orientali pariete in quo erat porta, in porta enim non erant Sculpturæ, in postibus & in liminari. Sensus est, quantum lumen portæ erigitur tantundem in muris Templi & Oraculi ascendit sculptura Cherubinorum & palmarum. Sermonem autem fieri arbitramur de prima præcipuáque porta, quâ introitus patebat in Templum, quam latam fuisse ostendimus cubitos 10, altam 20, ac tanta dicitur esse parietum altitudo Cherubinis ornata & palmis. LXX *à pavimento usque ad laqueare*, intellige Sancti sanctorum, quod à terra tantum suspendebatur, quantum erigitur Orientalis porta Aulæ. Atque ut de parietibus Adyti sermonem hactenus factum fuisse intelligeretur, subjungit *in parietem Templi*, Hebr. וקיר, *& paries*, h.e. sic etiam erant parietes sancti (Vulg. legit בקיר *in pariete*, quæ lectio commodior est) V. 21. *Limen quadrangulum)* His verbis mensura traditur ornamentorum portæ & Epistyliorum universi ædificii, quamvis dicendi modus difficilis esse videatur. Jarchi. *In ædificio Salomonis limen erat quadrangulum, quia postes ipsi erant quadrati.* Kimchi, *Templi limen quadrangulum, h. e. limen portæ Templi quadratum erat, ad differentiam eorum qui limina rotunda faciant.* Hebr. vox מזוזה utrumque portæ postem significat. Exod. 12. 7, 22. Et Prov. 8. 34. Porta autem hìc intelligitur היכל aulæ sanctæ, 1 Reg 6. 33. *sic fecit ostio* ההיכל *Templi postes ex lignis oleagineis* : מאת רביעית *ex quarta*, quâ voce explicatur istud quadrangulum quo utitur hic Vulg. Et sensus est, Postem utrumque portæ latum fuisse quarta parte latitudinis portæ, unumquémque octava, quæ cùm lata sit cubitos decem postis uterque latus erit $2\frac{1}{2}$. alter verò cubit. $1\frac{1}{4}$. Quæ proportio servata est in porta Templi, quod Romæ Pantheon dicitur, quæ quoniam (inquit Villalpandus) tota esse similis videtur Hierosolymitani Templi portæ, hujus aliquot proportiones libuit percensere. Est ea altitudine latitudinis duplâ, antepagmenta singula latitudinis parte octavâ, utraque ex quarta; cujusmodi sunt hæc nostra. Longe alia assignatur à Vitruvio & portæ proportio & antepagmentorum, sed hanc esse omnium pulcherrimam & perfectissimam indicat Sacri textus divina authoritas & quotidianus sermo. Non est autem prætermittenda Vulg. lectio, quæ totius ostii, hoc est luminis portæ formam definit fuisse quadrangularem, hoc est rectis angulis. Et sic 1 Reg. 7. 5. quum de jannis domus saltus Libani, *omnia ostia & postes* רבעים *quadrati.* Id quod (inquit Villalpandus) omnibus ubique seculis ab Architectis observatum est; quod meritò Philander notat ad Vitruv. l. 4. cap. 6. *Ostia antiqui nusquam nisi quadrangula fecere, sicuti nec fenestras; posteri verò etiam arcuatis usi sunt, postquam pessum ivit Architectonice, & neglectis probatissimorum operum exemplis Germanorum arbitratu cœptum est ædificari* Illud enim silentio prætermittendum non est quòd cùm totius ædificii symmetriam spectat, hæc una mensura antepagmentorum Templi, omnium primi ordinis Epistyliorum mensuram definiri in atriis Templi. Nam cùm portæ hujus altitudo viginti cubitorum sit, quanta est altitudo columnarum primi ordinis atriorum, necessarium utique fuit portæ superliminare epistyliis prædictarum columnarum æquè libratum. Atque cum similibus omnino partibus & ornamentis antepagmenta & Epystylia distinguantur, hæc atque illa æqualia fuisse necessarium est. *Facies Sanctuarii aspectus contra aspectum)* Heb. *Aspectus sicut aspectus*, h. e Sanctuarii

rii facies & Aulæ ad eandem ſpectabant regionem,eadem planè diſpoſitione,eiſdem ornamentis,quippe quæ ſimul & unico intuitu videri poſſent,atque adeò rationi maximè conſentaneum viſum fuit Architecto ut omnino eſſent ſimiles. Sic Kimchi *Aſpectus quaſi aſpectus, hoc eſt porta Sancti ſanctorum* (quæ eſt facies Sanctuarii) *aſpectus,quem vidi in liminaribus ſuis,erat ſimilis illi aſpectui,quem vidi in limine Templi.* Liminarium tamen juſta ratio diverſa habetur 1 Reg. 6. 31. האיל מזוזות חמישית Vulg. *poſtes angulorum quinque.* Vatablus, *omnia illa fecit ex quinta parte*, vel, *latitudo eorum omnium erat æqualis quintæ parti valvarum.* Itaque cùm portæ hujus latitudo ſenis cubitis ſit definita,utrique antepagmento cubitus $1\frac{1}{5}$ obveniet, hoc eſt ſex quintæ, cubiti partes, unicuique tres quintæ. Neque verò ex quarta hæc antepagmenta fecit, ut exteriora, quòd ea fieri oportere judicaverit graciliora, quippe quæ ſubtiliori cingerentur ornamentorum genere. Porrò Vulg. lectio ipſa antepagmentorum ornamenta videtur indicare. Nam Epiſtylium (cui ſimile eſt antepagmentum) triplici faſciâ vel corſâ exornatur & cymatio (ut in figura capitelli videre eſt) Sed & cymatium regulâ conſtat & ſymâ; quæ quidem ſyma cùm variis ſoleat ſculpturis exornari nullo propterea videtur conſtare angulo,ex quo fit ut tres anguli corſarum binis ſupremæ regulæ adnumerati angulos compleant quinque,quos habet Vulg. lectio.

CAP. XLVIII. V. 22. *Altaris lignei trium cubitorum altitudo &c.* (Probat Villalpandus (adverſus quoſdam contentioſos) ex 1 Reg. 7. 49. Salomonem novum altare aureum incenſi feciſſe majus Moſaico. Nam de Moſaico dictum Exod. 30. 1. *Facies altare incenſi habens cubitum unum longitudinis & alterum latitudinis quadrangulum & 2 cubitos in altitudine.* De iſto verò Propheta reſpiciens ad illud Salomonis, *Altaris lignei 3 cubitorum altitudo,& longitudo ejus 2 cubitorum,* Ubi Hieronymus ſubintelligendum cenſet,quod addiderunt LXX, *& latitudo ejus 2 cubitorum* & meritò,cùm diſcedere minimè debuerit à quadrata prioris forma. Proportio autem fuit laterum dupla,arearum quadrupla,corporum ſextupla.

CAP. XLIX. *Et anguli ejus*) Heb. ומקצעותיו לו *anguli ejus ei.* Phraſin concinnè redderet Hiſpanicus ſermo, *y tenia ſus angulos.* LXX καὶ κέρατα εἶχεν. Nobile quoddam ornamenti genus hujus Altaris aurei,tum etiam ærei,indicatur quum cornuum fit mentio. Eorum formam reddimus in imagine,quam Scriptorum probavit autoritas. Nam Cajetanus verbis hujus textus indicari arbitratus eſt cornua hæc minima additia fuiſſe,ſed ex ſigillis 4 angularibus, officio pedum fungentibus,ſurgentia cornua 4 in obeliſci modum affabre elaborata. Quod & voce מקצע ſignificari videtur. Angulum enim ſignificat non eum,qui proſtat (is enim פנה dicitur) ſed eum qui ſit in receſſu. Hiſpani hunc vocant *rincon*, illum *canton* vel *eſquina.* Ex quo fit ut è receſſibus ſurrexiſſe cornua indicentur, atque adeò tota ferè Altaris ſtructura indicatur. *Longitudo ejus &c.*) Vide quæ huc pertinent in figura Altaris aurei.

CAP. L. *Hæc eſt menſa coram Domino*) Refert Villalpandus geminam de his verbis ſententiam; Unam eorum,qui putant Altare aureum appellari hìc ab Angelo *Menſam.* Cujus ſententiæ autor eſt Hieronymus, quem potiſſimum ſequitur Villalpandus, & cur dicatur menſa oſtendit,atque nominum Altaris & Menſæ permutationem probat ex Malach. 1. 7, 12.

CAP. LI. *Coram Domino*) His verbis Altaris locùs tum quem habuit in Tabernaculo,tum quem habuit in Templo,indicatur. Atque hìc ſolidè & fusè probat Villalpandus tum ex Scriptura (ex Exod. 40. 2, 3, 4, 5, 19.) tum ex Joſepho Antiq. 3. cap. 7. Altare aureum fuiſſe non in Oraculo ſed in loco Sancto collocatum. Rejicitque ac refutat anonymi cujuſdam ſententiam,qui aſſerebat Altare aureum fuiſſe intra velum in Adyto locatum,atque eò ſummum Sacerdotem ſingulis diebus bis manè & veſpere ad ſuffitum faciendum ingreſſum eſſe,ſemel autem duntaxat in anno eodem ingredi ſolitum cum ſanguine ad expiandum tabernaculum. Capite autem 52 reſpondet Villalpandus objectioni ex loco Pauli Heb. 9. 3. 4. & locum illum accipit non de Altari aureo incenſi,ſed de thuribulo quodam aureo,quod intra velum à ſummo Sacerdote relinquebatur,quum eo ingrediebatur. Thuribulum,inquit,Oraculi illud eſſe arbitrantur nonnulli,quod ſingulis annis in Oraculum inferebat Aharon. Sed illud vix capere poſſunt,quòd cum (ut ex Divino præcepto conſtat) ſine Thuribulo ingredi Oraculum minimè licuiſſet,ſiquidem fumi nebula operitura erat Oraculum,ne moreretur ingrediens,ut in ipſo Oraculo maneret Thuribulum, quod prius educendum eſſet quàm inducendum. Reſpondet Villalpandus ſicque hunc ſolvit nodum. Dicamus,inquit, quod nullum videtur admittere inconveniens, Pontificem aureum quoddam Thuribulum ex illis,quorum infinitus propemodum numerus aſſervabatur in ſacris theſauris,in Oraculum deferre ſolitum prunis ex Altari deſumptis plenum, & hoc Thuribulum thymiamate impoſito humi depoſitum fuiſſe, dum aſſumpto altero Thuribulo ibidem invento & ſanguinis phialâ,digito aſpergeret atque mundaret Sanctuarium, Tabernaculum atque Altare,quibus extra Oraculum abſolutis,Thuribulum ab eo ibi relictum fuiſſe uſque ad ſequentis anni ſimilem diem,quà allato altero Thuribulo illud prius foras educeretur,non idem. A cap. 54. ad 63. deſcribit menſam & Candelabrum,quæ nos hìc omittimus. V. 23, 24. *Et duo oſtia erant in Templo &c.*) Imprimis perſpectum eſſe debet de valvis aut ligneis foribus ſermonem hìc fieri (non verò de januis) quas ipſum nomen Hebræum דלת indicat,quod *valvas* ſignificat,quoniam binæ ſolent eſſe duali numero plerunque proferuntur Iſa. 45. 1. Malach. 1. 10. Harum ligneam materiam indicat Hiſtoria Regum. Numerum percenſet hìc Propheta,quem non minus explicat Hiſtoria Regum,utrámque januam indicans fuiſſe quadriformem. Atque hìc rejicit Rabbinorum ſententiam Villalpandus, qui (ut in Miſna habetur) volunt unicuique portæ quaternas fuiſſe valvas, duas interiores, totidem exteriores,quarum exteriores intra craſſitudinem muri aperirentur,interiores contra latera portæ intrinſecus. Alii quaternas in ſe plicatiles faciunt,quæ omnes inter muri craſſitudinem aperiantur. Sequitur autem Chaldaicam Paraphraſim, *Geminæ fores erant velut matres,his oſtiis bina erant oſtiola verſatilia,duo oſtiola,inquam,in oſtio uno,& duo oſtiola in altero.* Quæ

in-

inquit, Chaldæi Interpretatio & textui & veritati magis videtur esse consentanea, quippe quæ rem indicat pulchritudini, firmitati atque usui maximè deservientem. Ingens enim erat ostium Templi, decem cubitis latum, viginti altum, cujus fores singulæ (ut minimum dicam) latæ sunt cubitos quinque, altæ viginti, quæ tam immensa moles propter materiæ crassitudinem & longitudinem difficile quotidie mane & vesperi aperiretur, & frustra omnino, cùm ut unus Sacerdos ingrederetur aperienda esset. Id quod quamvis nullo alio exemplo confirmaretur, vel uno Zachariæ satis esset confirmatum Luc. 1. His igitur incommodis omnibus satis esse provisum videbitur, si in valva alterutra parvum quoddam ostium aperiretur, quod intra ipsam januam proprio ostiolo clauderetur, quæ & pessulis & seris contineretur; ac propter symmetriæ observatam in toto ædificio rationem, hoc ipsum in utraq; valva factum est, atque eisdem suadentibus rationibus, eadem partitione in ostio Oraculi facta fuerunt. Quæ confirmat Villalpandus ex Historia Regum 1 Reg. 6. 31. 33. Addit Chaldæus, *Duo cardines portæ unius erant rotundi, & duo cardines portæ alterius erant rotundi*, quod non est in Ezechielis textu, sed videtur desumptum ex R. 7. *Cardines ostiorum ex auro erant*, ubi dicuntur פתות, quod diversum est à צירים, nam hoc vocant Itali *gangani*, suntque nodi ferrei quibus postibus infixis fores volvuntur suspensæ (Gallicè *gonds*) פתות verò sunt crassiores valvarum cardines, quibus (apertis in imo & summo liminaribus, rotundis foraminibus) fores volvuntur.

CAP. LXIV. V. 25. *Quamobrem & grossiora erant ligna &c.)* Cùm in sermonem incidisset Propheta ornamentorum Templi quod maximum est atque hujus ædificii proprium, & nulli alii, quod sciam, commune, quippe cum summa omnium ædificii partium symmetria conjunctum, id his prædictis verbis expressit. Quorum sensus qui primus occurrit certissimus & verissimus hic est; Quoniam vestibuli longitudo juxta latitudinem domus à Meridie protenditur in Aquilonem, latitudo ejusdem ab Oriente in Occidentem extenditur: contignationes verò domorum & tabulata ita facienda esse suaserit usus atque firmitas, ut crassiora ligna (seu trabes) quæ totum debent sustinere tabulatum secundùm latitudinem extendantur, quibus deinde subtiliora alia secundùm ædificii longitudinem imponantur, atque his demum tabulæ & asseres, quibus superinducatur cænaculorum pavimentum. Hujusmodi crassiora ligna, quò firmiùs muris adhæreant ita fuerunt disponenda, ut totum Orientalem vestibuli parietem trajicerent, & capita trabium in facie vestibuli apparerent. Et hæc sunt *grossiora ligna in vestibuli fronte forinsecus*. Et quoniam hujusmodi trabium capita debitam habere debuerunt rationis proportionem, non modò altitudinis ad latitudinem, sed & distantiæ inter binas quasque, quam semper oportuit esse quadratam, sic ut aliquid hujus symmetriæ imitati Dorici populi, ceratis tabulis atque trisulcis capita operirent trabium, qui triglyphi propterea vocabantur; media autem inter trabes spatia metopæ. Illud hujus loci videtur esse proprium, quòd inter trabes, h. e. in metopis, quaterna Cherubinorum capita effinximus, ut in ipsa vides Vestibuli facie. In quam nos induxerunt sententiam LXX, qui *Et cælatura in eis, & super ostia Templi Cherubim & palmæ secundùm sculpturam sanctorum, & secundum ligna ante faciem alam forinsecus* uti habetur in Reg. ubi legitur ϗ κατὰ non verò ϗ σπυδαῖα uti legit Hieronymus) Quibus verbis Cherubim & palmas in januis Templi sculptas fuisse testantur, haud dissimiles iis, quæ in Sanctuario erant sculptæ, & similes iis, quæ inter ligna, quæ in facie Vestibuli apparebant; id enim significare videtur vox *secundùm*. V. 26. *Super qua fenestra obliqua)* Duo inter sese longè diversa eodem hoc orationis contextu comprehenduntur, quæ nisi cognitione separentur, facilè confusionem parient legenti. Primum est de fenestris, de quibus suprà dictum est. *Super qua)* Ad ligna frontis vestibuli referendum videtur; in Hebr. non habetur sed sapienter additum est paraphrasticè Vulg. cùm sermonem fieri meritò existimaverit de fenestris cœnaculorum, quæ super prima contignatione plures eæq; pulcberrimæ & ornatissimæ aperirentur; ut videre est in omnibus Domus orthographiis. Quod verò ad secundum spectat, *Et similitudo palmarum*, palmæ insculptæ dicuntur, vel ut Chaldæus habet (à quo non dissentimus) *capitella*, quòd ea palmarum spatulis exornarentur, *in humerulis vestibuli secundùm latera domus*, h. e. in costis & lateribus ejus, *& in latitudine parietum*. Horum trium singula difficoltatem aliquam involvunt, quam brevi libet explicare. *Humeruli)* Hebr. כתפות. *Humeros portæ* suprà exposuimus esse eam muri partem, quæ ab ostio ad angulum domus extenditur. At in Vestibulo Templi interiori, quòd maximè decebat exornari, parastades quasdam medias inflexus (ut vides in Ichnographia) quas hic textus confirmat, quippe qui earum capitella recenset insculptis palmis fuisse exornata, nec tantùm, sed & formâ, magnitudine atque altitudine fuisse similia capitellis costarum domus (sic enim sæpe appellavit parastades, quæ domum ipsam extrinsecus fulciunt atque exornant.) Ac ne earum tantùm parastadum meminisse videretur, quæ domum fulciunt, cum (ut vides in Ichnographia) plurimæ sint ipsis parietum crassitudinibus respondentes, harum quoque meminit subjungens, *Latitudinémque parietum.* Hæc autem quæ dixi de pari harum partium mensura ab Hieronymo confirmantur, dum LXX Interp. variam exponit versionem, *Pro quo*, inquit, *LXX transtulerunt, In laquearibus alam* (h. e. propyli) *& latera domûs æqualis ponderis atque mensuræ. Per quæ latenter ostenditur & postes vestibuli* (hoc enim humeruli significare videntur) *& latera domus & latitudinem parietum cuncta rationis plena esse & mensura, & nihil in Templo Domini reperiri quod absque mensura & sapientia constitutum sit.* Hæc Hieronymus. Ego verò, inquit Villalpandus, pondus ad libratum capitellorum refero, quorum eadem erat mensura. *Latitudinémque parietum)* Heb. העבים quod est Plur. vocis עב pro qua Lat. Int. convertit modò *grossiora ligna*, h. e. trabes, quæ sic dicuntur 1 Reg. 7. 6. *columnas* ועב על פניהם h. e. *trabes super eas*, Vulg. *Epistylia*, quæ vox ea significat, quæ super columnis imponuntur, quamvis ab Architectis hæc universalis notio ad illam trabem propriè referatur, quæ ipsis columnarum capitibus imminet, Sed hæc

una solet esse trabs,densitas verò trabium ad trabes zophori potiùs referenda est. His in universum de vocis עץ notione prælibatis mox liquet,quâ ratione densitatem hanc vel crassitudinem ad parietem transtulerit Vulg. quippe qui ipso veritatis instinctu ductus id magis expressit quod res est,parastades Vestibuli inferiores illis fuisse similes,quæ parietum domus longitudinem extrinsecus exornabant & crassitudinem. Quamvis non negem sensum quem Hebræi, LXX,& Chald. tenuerunt,nihil continere aut huic quem diximus sensui aut veritati contrarium. *Et latera domûs & tigna,* aut *superliminaria* convertunt,ut sensus ad palmarum & Cherubinorum sculpturam referatur,& palmas significent,cum in parietibus tum in laquearibus atque intertigniis sculptas fuisse cum Cherubinis,idque non in interioribus modò sed & in exterioribus per tabeationem totam quæ cavædio domûs & crassitudinibus parietum extrinsecus respondebat,quem sensum habere videtur Vulg.

AD CAP. XLII.

Ezechielis Excerpta ex Villalpando.

CAP. LXVI. v. 1. *Eduxit me in Atrium exterius &c.)* Versabatur Propheta cum ductore Angelo in Atrio interiori ipsius domus mensuras,ornamenta & instrumenta contemplaturus,quibus ritè peractis egreditur per portam Aquilonarem ad Atrium exterius, gradibúsque descensis declinavit ad lævam, h.e. ad Occidentem, ingrediturque porticum ipsam Aquilonarem interiorem quæ percurrebat à latere portæ Occidentem versus, ostenditque atriolum quadratum sub castello, quod connectebatur cum prædicta porticu Aquilonari in qua aperiebatur porta ad Aquilonem. Atriolum verò hoc respiciebat ambulationem seu plateam quæ ante faciem Templi jacebat longam centum cubitos,latam viginti. In hoc Atriolo videt gradus & scalas,quibus ascensis post revolutam scalam invenit ambulacrum quoddam ad Occidentem extensum hinc atque illinc cinctum exedris. Has exedras describit Propheta, *Et introduxit me in Gazophylacium)* Jarchi,*Id est, Ad unum ex Gazophylaciis,aut ad locum Gazophylaciorum,hoc est,ad Gazophylacia quæ sunt sita in Aquilone domûs, éruntque separata viginti cubitis à thalamis domûs.* Hactenus rectè. Sed mox rationem reddere conatus,ob quam necesse fuerit Prophetæ in exterius Atrium egredi ut Gazophylacia ista ingrederetur,deceptus est. Ratio ejus rei hæc est longè diversa. Cùm totum Atrium interius octo gradus erigeretur super exterius,& peribolo esset undique cinctum,non alia ratione poterat ad scalas venire,quæ in Atrio exteriore sitæ erant, nisi per portam ad Atrium egrederetur exterius. *Contra ædificium separatum &c.)* Quid גזרה quid בנין supra jam est explicatum cap.41.12. Ait ergo hujus porticus exedras Aquilonares spectasse domum ipsam,& thalamos qui domui adhærebant ex latere Aquilonari. V. 2. *In facie longitudinis centum cubitorum &c.)* Id est, habebat hæc porticus (in qua erant Gazophylacia) frontem Orientalem versus alteram porticum longam cubitos centum,latam 50. in qua aperta erat porta Aquilonaris. Maluissem ego sic exponere, erat hæc porticus longa centum cubitos,lata quinquaginta, & frontem habuit Orientalem obversam porticui illi in qua erat aperta porta Aquilonaris. V. 3. *Contra viginti cubitos Atrii interioris)* in Castellum seu quadrata porticus,ex quo aditus patebat & in ambulacrum & in exedras prædictas,respiciebat ex altero latere plateam viginti cubitos latam,quæ extendebatur ante faciem domus inter vestibulum & atrium sacerdotum. *Et contra pavimentum &c.)* Id est,respiciebat ex altero latere porticum quæ in Atrio Aquilonari Occidentalis est,vocat nempe *pavimentum stratum lapide,*porticus inferiores,uti supradictum est cap.40.17. *Ubi erat porticus juncta porticui triplici)* Jarchi,q.d. *Gazophylacium supra Gazophylacium trinum, unum supra aliud.* Quæ sententia si de Atriorum ordinibus accipitur ut debet,vera est. At cùm inferior columnarum ordo Gazophylaciis careat,quippe totus in postes & columnas tributus,duplex tantùm ascendit in altum Gazophylaciorum ordo. Hebr. אתיק, quâ voce (ut diximus suprà cap.41.) significatur porticus ipsa nitens postibus. Potéstque versus iste vel de castello quadrato, vel de porticu oblonga Occidentali exponi,aut verò etiam de utraque. Si de castello accipias,patet ex vestigio illud esse in medio trium porticuum, Occidentalis Aquilonaris & Meridianæ(legendum Orientalis)Si verò malis accipere de Occidentali porticu explicatur locus ex Hebræo, *Cubiculum contra cubiculum in trinis,* vel *per tria,*scilicet tabulata vel ordines cubiculorum. Nam verum est in singulis porticibus triplicem in altum contignationem fuisse,porticus sive ternas per latum in singulis contignationibus,quarum media pervia erat ambulatio,binæ laterales parietibus clausæ exedris tribuebantur. V. 4. *Et ante Gazophylacia)* Gazophylaciorum meminit superioris contignationis, idque perspectum est ex eo quod subdit mox, *Et erat subter Gazophylacia deambulatio decem cubitorum)* LXX, *contra exedras deambulatio decem latitudo,per cubites centum longitudo.* Hieronymus putat eos addidisse verba illa *per cubitos centum longitudo,*quæ superflua putat. Verùm perspectum esse potest ex vestigio secundo atriorum deambulationem hanc quæ ante Gazophylaciorum fores obtenditur cubitos decem latam, longam fuisse centum,quanta est porticuum imò & atriorum longitudo. Atriola enim quadrata inter porticus pervia omninò fuerunt,neque ullis impedita cubiculis,ut usui,lumini & pulchritudini ædificii inservirent. *Ad interiora respiciens &c.)* Sensus est,tametsi hæc ambulatio media lata erat inter columnas superiores cubitos decem,tamen extendebatur aliis duobus cubitis ad facies exedrarum,ita ut à pariete paries duodecim cubitos distaret; nam paries earum trahebatur à columnarum perpendiculis cubitis singulis in singulis lateribus,ut videre est in Vestigio superiori universali. *Ostia earum ad Aquilonem)* Intellige cubiculorum quæ erant in altero latere prædictæ porticus proximæ Atrio interiori; nam alia cubicula his opposita versus Atrium exterius habebant ostium ad Meridiem, quorum omnium cubiculorum ostia interiùs respiciebant ambulationem mediam, *Ubi erant Gazophylacia in superioribus humiliora)* Heb. קצרות,quam vocem quamvis Hebræorum interpretes aliqui *brevia* vel

angusta convertant, tamen cùm ejus radix קצר *decurtare, demetere* significet, aptè reddit Vulg. *humiliora*, quippe quæ de inferiorum celsitudine deficerent. Erant quippe superiora inferioribus humiliora porticibus, ut in omni benè constituto ædificio observatum est, & ab antiquis ædificatoribus perpetuò observatum, qui superiores columnationes contractiores & humiliores esse cerunt, ne columnæ inferiores nimium gravarentur. *Quia supportabant porticus &c.*) Heb. *quia capiebant angulos* (vel *postes*) *ex ipsis* (vel *præ ipsis*) *inferioribus & mediis ædificii*. LXX. *Quoniam eminebant columna citra columnas inferiores & spatium sic.* Sensus est, superiora cubicula humiliora erant qoàm mediana, & hæc rursus humiliora inferioribus porticibus, quia columnæ superiores contrahebantur à latitudine inferiorum; quæ erant in porticibus, & similiter supremæ columnæ medianis erant arctiores. Hoc significat verbum illud *eminebant*, quo & LXX & Vulg. utuntur, h. e. surgebant in altum circa inferiorum crassitudinem; quare illis aliquantulum contractis necesse erat spatium in circuitu relinqui usque ad crassitudinem columnæ inferioris. Eandem habet sententiam Vulg. his verbis, *quia supportabant porticus*, h. e. quia columnæ medianæ, quas supportabant & fulciebant ipsæ porticus infimæ, eminebant ex ipsis, vel præ ipsis, porticuum postibus, in contractiores surgebant quàm postes inferiores, & supremæ columnæ adhuc exiliores attollebantur quàm medianæ. Quæ omnia de semicolumnis parietibus adpactis intelligenda sunt, non de ipsis muris ut perperam Rabbini exposuerunt. V. 6. *Tristega enim erant*] Triplicem columnarum ordinem in Atriis fuisse infra ostendemus. *Et non habent columnas &c.*] Si vim vocis עמד expendas, invenies rationem ob quam superioribus exedris columnæ negentur; significat enim *stantem*, quasi *statuam* dicas, quòd stet in medio domus erecta superiora sustinens, ac ferè semper *rotundas* significat ea vox *columnas*. Duo nobis indicat hic textus, Primum, Columnas illas quas statuimus in mediis porticibus inferioribus, quásque ex frontium symmetria & responsione hactenus confirmavimus, his Prophetæ verbis confirmari. Secondum, Hujusmodi columnas in superioribus cœnaculis minimè fuisse, quippe cùm totum superius pavimentum in cœnacula & ambulationes distribuatur, pilæ & quadratæ sunt & interjectis cubiculorum parietibus connectuntur ut columnæ minimæ dici posse videantur. Heb. *Propterea decisum est* (supremis) præ inferioribus & mediis à terra, q. d. Necesse fuit cubicula superiora esse humiliora inferioribus, quia columnæ eorum vel pilæ erant contractiores quàm inferiores columnæ, atque ideo sicut detractum est aliquid de crassitie columnarum superioribus, sic necesse fuit detrahi aliquid de altitudine in secundo ordine & in tertio. Itaque superiori versu de contractione crassitudinis monuit nos Vates, hoc verò de imminuta altitudine, ut eadem proportionis ratio servaretur. *Cubitis quinquaginta*] Hæc verba addit Vulg. neq; frustra, quia & vera sunt & certam ædificii rationem indicant, viz. licet detractum sit aliquid supremis columnis de crassitudine inferiorem & inferioribus à crassitie infimarum, servata tamen est illibata latitudo 50 cubitorum tam in infimis quàm mediis & supremis columnis, quia omnia earum centra erant in perpendiculo parietis, qui ab altero distabat 50, calamòs nimirum 8. V. 7. *Et peribolus exterior &c.*) murus Orientalis hujus porticûs Aquilonaris (in qua adhuc erat Propheta.) Peribolum autem hunc mensus est dum descenderet per gradus, qui peribolus sive paries tam longus erant quantum frontes reliquarum porticuum Atrii exterioris, & ne ignotum per ignotius explicet, subdit v. 8. *Quia longitudo erat &c.* q. d. Notum est ex prædictis mensuris alias omnes Atrii exterioris porticus fuisse latas cubitos 50, *includendo* (ut notat Lyranus) *non solum spatium inter parietes sed ipsos parietes & pilarios.*

CAP. LXVIII. *Et longitudo centum cubitorum ante faciem Templi*) Descenderat ab illis exedris Aquilonaribus Propheta, ut ad similes Meridianas transiret, & pertransiens ante vestibulum Templi mensus est Angelus iterum latitudinem Atrii interioris ab ædificio Aquilonari usque ad Australe illi è regione oppositum, invenitque esse cubitorum centum. V. 9. *Et erat subter gazophylacia hac*) Meridiana sc. *erat introitus &c.* Supponit jam offendisse gradus Meridionalis porticûs Sanctuario proximæ, quem quasi digito demonstrat dicens, *subter gazophylacia hac*, sc. Australia, erat ingressus ab Orientali plaga quemadmodum in Aquilonari patebat aditus à fronte Orientali illius ædificii. V. 10. *In latitudine periboli Atrii &c.*) His verbis declarat hanc porticum Meridianam spectâsse latus Templi Meridianum, atque cubicula illa, quæ circumdabant Templum, imò ipsum parietem lateralem hujus porticus fuisse Atrii interioris septum, quo Laici à Sacerdotibus secernerentur, q. d. Longitudo hujus porticûs, cujus frontem & adytum dixi spectâsse Orientem, procedebat versus Occidentem coram latere Templi dextro, vel (quod magis habere videtur textus Hebraicus) gradus ipsos & scalas denotat fuisse adjacentes peribolo Atrii Meridiano, quo interius Atrium claudebatur, ex adverso Meridiani lateris Templi. Hactenos periboli illius non meminerat quod Templum cingebat, de quo Josephus lib. 6. Bell. Jud. c. 6. Templum arámque cingebat ex polcherrimo saxo lorica gratissima. V. 11. *Et via ante faciem eorum &c.*) hoc est, Media ambulatio & exedræ laterales eadem erant constructæ ratione, eadem mensurâ quâ Aquilonares. *Secundum longitudinem eorum, sic & latitudo eorum*) Hebraismus *sic & pro sicut*, כֵּן pro כְּ ponitur. Sensus enim non est, latitudinem ædificii æqualem fuisse longitudini ipsius, sed longitudinem hujus ædificii Meridiani longitudini alterius Aquilonaris, & latitudinem similiter latitudini ipsius fuisse per omnia æqualem. *Et omnis introitus*) LXX addunt *exitus*, quâ utraque voce significatur forma, ordinatio, dispositio, mensura. *Et similitudines eorum*) Heb. *judicia*. Vocat autem *judicia* commensurationes. V. 12. *Et ostia eorum secundum ostia &c.*) Hic rursus confunduntur particulæ כְּ & כֵּן ut supra præcedenti versu. Sic enim debet connecti hic versus, Sicut similitudines eorum, & sicut ostia eorum, sic & ostia gazophylaciorum, quæ erant in via respiciente ad Austrum *Ostium in capite via &c.*) Pro vestibulo in Hebræo est גדרה cujus loco supra redditur *peribolus*, sc. lorica illa quæ Laicos à Sacerdotibus segregabat. Eademq; est, hujus quæ superioris versiculi sententia, sc. Hoc ædifi-

cium

cium Australe, habuisse ascensum à fronte Orientali, gradusque ejus duxisse in ambulationem mediam superiorem quæ procurrebat Occidentem versus secundùm longitudinem eleganris illius periboli separantis populum à Clero.

CAP. LXIX. V. 13. *Et dixit ad me, Gazophilacia Aquilonis &c.*) Hic Gazophylaciorum tam Australium quàm Aquilonarium usus apertis verbis describitur. V. 14. *Non ingredietur de Sanctis in atrium exterius*) Lyranus, *Atrium exterius hic non potest accipi generaliter, nam sic accipiendo Gazophylacia sunt in Atrio exteriori; sed accipitur particulariter pro illis locis ad quæ admittenatur populus.* Huc spectat quod de Atrio mulierum dicunt Rabbini, quòdque Lyranus vocat Atrium mulierum in Templo Salomonis, tamen negandum non est fuisse vel Lege, vel laudabili consuetudine in more positum, ut mulieres in porticum illam Sacerdotum Atrio proximam minimè venirent. Sed & Israeliticus populus sine gravi causa, & sine peculiari purificatione præcedente ad illam porticum minimè admittebatur. Quam in rem citat Villalpandus Josephum contra Appionem lib. 2. *Quatuor porticus circum se habuit Templum, & earum suam quæque secundùm legem custodiam. In primam ingredi licuit omnibus; in secundam Judæi omnes: eorúmque conjuges ab omni pollutione mundæ; in tertiam* (hoc est, in eam de qua jam est sermo) *mares Judæi mundi atque puri; in quartam sacerdotes* vestitu Sacerdotali induti. Sed & mares adhuc puri & mundi ab illa interiori tertia porticu (inquit Villalpandus) tunc maximè arcebantur, quum Sacerdotes vestibus induti sacris sacratissimas carnes afferebant. Kimchi, *Populus non ingrediebatur atrium Sacerdotum nisi ad impositionem manuum, ad mactationem, & ad elevationem, seu oblationem.* Hoc (inquit Villalpandus) intelligendum est de portis Meridiana & Aquilonari atrii Sacerdotum, quòd in his tria illa perficiebantur; imponebantur enim offerentium manus victimarum capitibus, quarum iidem mactationi astabant, ac tandem quum Deo offerebantur; propterea nunquam neque ad portas licebat populo propius ad Sacerdotes accedere.

CAP. LXX. V. 15. *Cúmque complésset mensuras domûs interioris*) i. (inquit Kimchi) Atriorum & Gazophylaciorum: nam hac omnia sunt ad usum domus interioris, quod est Templum. *Eduxit me*) Extra murum montis domus. *Per viam portæ Orientalis*) Hæc est porta montis domûs Orientalis cujus prius fecerat mentionem in principio. *Et mensus est eam undique per circuitum*) h. e. Mensus est Domum in qua erat porta, in circuitu ad quatuor ventos. V. 16. *Mensus est contra ventum Orientalem &c.* ad finem capitis) Difficilis planè textus tum propter lectiones varias, tum propter multiplices Interpretum sententias secum invicem pugnantes. Non facilè autem constare poterit de re quæ hac mensura definitur, quin priùs constet, an calamis dimensa sit an verò cubitis. Secundùm Heb. textum v. 16. 17, 18, 19. diserta fit mentio calamorum, atque sic Vulg. juxta Heb. Versu autem 20. subticetur in Heb. nomen mensuræ, neque dicitur an calami fuerint, an verò cubiti. Vulg. hic supplet vocem *cubitorum*, idque ex LXX, qui ubique omnibus hisce versiculis nomen habent *cubitorum.* Sed Hieron. in Com. agnoscit se per incogitantiam insulsisse vocem *Cubitorum*, monérque *calamorum* vocem esse potiùs supplendam. *Illud*, inquit, *quod per simplicitatem interpretationis dum parùm attendimus celeritate dictandi, & LXX habent & nostra Translatio, Murum ejus undique per circuitum longitudine 500 cubitorum & latitudine 500 cubitorum Hebr sermo non continet, sed simpliciter longitudinem 500 & latitudinem 500 ut subaudiatur Calamorum.* Villalpandus mordicus Vulg. adhærens utrámque mensuram hic admittit & Calamorum & Cubitorum; & quod modestè fatetur Hieronymus per simplicitatem incurrisse, Deo interpretis calamum bene disponente factum fuisse arbitrabimur (inquit Villalpandus) atque eò magis quò minus in eo addendo appareat interpretis studium vel industria. Rem autem sic expedit Villalpandus, ut sc. duplicis muri, vel rei cujuspiam mensura hic notetur. Prima, à v. 15 ad 19 quæ 500 calamorum fuisse deprehenditur; Altera, v. 20. quæ cubitis 500 definitur. Atque his 500 cubitis dicit definiri atrium Israelis, quod totidem latum & longum erat cubitis, uti videre est in primo Vestigio universali, sicque breviter mensura ista colligitur. In media Templi area mensus est Angelus Atrii interioris quadratam aream 100 cubitorum, & huic areæ pares duas alias, alteram à Meridie, ab Aquilone alteram. Hujusmodi areæ quaternis clauduntur portis quinque cubitos longis, quanta est latitudo porticuum in quibus aperiuntur, qui omnes numeri in unum collecti 500 complent. Totidem pares areæ & pares totidem porticus ab Oriente in Occidentem computantur, ut ex omnibus certa constare possit mensura muri 500 cubitorum. Ad 500 autem calamos quod attinet, alii, inquit, describi putant mensuram muri exterioris totum ædificium claudentis, inter quos sunt Lyra & Jarchi: Sed quomodo murus ejus mensuræ sit non sunt ausi statuere. Alii urbis mœnia hic describi censuerunt; sed alibi, inquit Villalpandus, ostendi urbis murum 20 M. cubitorum cingi non duodenis. Nullam urbis partem reperi, quæ hujusmodi cubitorum numero ambiatur, exceptâ superiore civitate monti Sion insidente, quæ huic mensuræ proxima est, quanquam stadiis 33 definit Josephus. Stadium porrò cubitis 400 constat, quòd si hos numeros invicem multiplices, invenies 13200 cubitos, non vero 12500 quos efficiunt bis mille calami quaterquingenti. Itaque his rejectis sententiis statuit ex Clarii & Rabbinorum sententia definiri hac mensurâ peribolum exteriorem cujus altitudinem & latitudinem mensuravit Angelus unius calami initio c. 40 cujus jam non latera singula sed universum ambitum per 4 latera Angelus definit esse 500 calamorum. Atque hunc quidem murum (inquit Villalpandus) mensus est Angelus circum-circa quater, à variis incipiens ventis, ac semper reperit calamos 500, quod indicare videtur illud verbum quod semper additur, *Mensus est autem &c. per circuitum* quod in omnibus mensuris repetitur. Atque hîc admirabile quoddam hac ipsa dicendi forma indicatur Ecclesiæ Christi Sacramentum; tanto enim majus est ac latius hoc Templum antiquo illo, quantò longior est uno illius latere totius ambitus. Neque mirandum quòd quæ de novo hoc Templo Propheticè hîc dicuntur, ab aliquibus in-

ter-

eribus quasi de urbe dicta exponantur, ab a- quali de Templo, cùm qui hanc novam vidit in ... ne civitatem Johannes Apoc. 21. & 22 *Tem- m*, inquit, *non vidi in ea*, tota enim civitas Templum ddam est. Periboli ergo hujus singulis lateribus assi- t Villalpandus 125 calamos quos sic colligit, Murus el longus est 500 cubitos, sive calamos, his adde 8 amos utrimque Atrii Gentium, septenos porticûs ntium, & utrimque senos viæ, & singulos utrimque tudinis periboli, & unum demum cubitum utrim- dimidium, quoniam à perpendiculi muro projicitur structionis murus, fient omnes simul calami 125, qui ter sumpti efficiunt calamos in universum 500.

Ad Villalpandi explicationem hujus 16. versus L.C. Observatio.

Locus in quo explicando hîc sudat & laborat Vil- pandus lubricus est, ac propterea quæ illius falsæ in- pretationi superstruit ultrò ruunt, nullo (uti mox o- udetur) subnixa fundamento. Totum, inquam, rium Gentium, ejúsque Porticus, unà cum via rticibus illis circumposita, & peribolo viam illam ngente, quia falsâ hujus loci intelligentiâ atque inter- nctione nituntur, sponte ruunt, demonstratâ loci hu- s, quem Villalpandus affert, interpretatione falsâ. ic ergò Villalpandus duo hîc ab Angelo diversa ædi- ia mensurari, nimirum I. Atrium Israelis v. 20. quod ngum & latum fuit 500 cubitos, uti habet eo loco au- r Vulg. vers. secutus LXX Interp. II. Peribolum ex- mum in summa crepidine murorum substructionis xtructum, quo vis, quæ Porticus & Atrium Gentium mbiebat, claudebatur, ne quis inde in subjectas profun- das valles decideret. quem peribolum Villalpandus vult fuisse per singula latera longum 125 calamos, qui quater multiplicati conficiunt 500 calamos, qui in Heb. textu habentur vers. 16, 17, 18, 19. Vult enim Angelum quater commensurasse totum illum peribolum. Atque ic putat se pulchrè invenisse rationem conciliandi di- versam lectionem, quæ in hoc Ezechielis loco occurrit. Hebraicus enim textus, eúmque secutus Hieronymus, in quater prioribus versiculis habet *calamos*, in ultimo autem versu tum LXX, tum Vulg. habent *cubitos* non verò *calamos*. Et quamvis Hieronymus in Comment. agnoscat se per incogitantiam ex nimia festinatione or- tam scripsisse v. ult. *cubitos* pro *calamis*, mavult hîc Villalpandus Divinam agnoscere providentiam, quæ vel incogitantem impulit Hieronymum, ut sic dictaret, quàm ab humano & ratione suâ utente spiritu. Sed pri- mo planum est ex ipso textûs hujus Ezechielis intuitu, de una eadémq; re, cujus mensuræ hic traduntur, agi; u- num, inquam, idémq; ædificium mensurari, cui per sin- gula latera tribuuntur quingenti sive cubiti sive calami, nam de utra mensura sint intelligenda Ezechielis verba mox dicetur. Etenim postquam v. 16, 17, 18, 19. sigilla- tim singula latera ædificii illius (de quo v. 15. dixerat מדדו סביב סביב *metitus est illud circumquaq;*) dimeti- endo dixit fuisse quingentos sive cubitos sive calamos longa, vers. 20. de eodem ædificio collectim dicit, *Me- titus est illius murum per quatuor latera circumque longitudine quingentorum & latitudine quingentorum.* Ubi in Hebr. est ἐν διαδυεῖν, nam quod verbum verbo est, *Metitus est illud per quatuor latera, murus illi circumque &c.* Latinè est, *Metitus est illius murum, per quatuor latera circumquaque.* Unde planum est toto eo textu agi de uno eodémque ædificio non de duo- bus, atque unam indicari ejus mensuram; utrum autem cubiti an calami sint illa mensura hoc est quod jam quæ- ritur. Deinde planum est ex eodem textu Angelum quatuor ædificii illius latera mensurasse, & singula in- venisse longa quingentos, sive cubitos sive calamos; at non liquet eum quater totum ædificium ambiendo qua- ter commensurasse; merum istud est Villalpandi com- mentum, cujus nullum neque vola, neque vestigium est in verbis Ezechielis. Nam quid opus fuit Angelum quater totum ædificium circuire, & circumeundo qua- ter mensurare? Annon satis fuit singula latera semel mensurare, quæ quoniam erant omnia æqualis ejus- démque mensuræ, totum ædificii ambitum ex quatuor laterum mensura licuit colligere. Denique certum est ex Josepho (ex quo ipse Villalpandus id assumit) Sa- lomonem ut atrium Templi in supremo montis Mo- riæ jugo positum laxaret, extructo ab ipsis montis radi- cibus ad supremum usque collem muro crassissimo 300 cubitos alto, totum montem quatuor ex partibus cin- xisse, cui muro quatuor porticus paris cum eo longitu- dinis sunt impositæ, quæ duabus saltem ex partibus profundis vallibus montem cingentibus imminebant, nisi quòd ab una parte collis versùs urbem leniter erat declivis, ita ut ab ea parte ascensus ex urbe in Templum, & descensus ex urbe in Templum facilis esset. Ex eodem Josepho constat porticus illas singulas fuisse stadium u- num longas, uti videre est in descriptione Templi Jero- solymitani, quam in Historia nostra Apostolica ex Jose- pho exhibuimus. Stadium autem est 125 passus Geome- tricos longum, nam octo stadia faciunt miliare, h. e. mil- le passus Geometricos. Passus autem Geometrici 125 pe- des conficiunt 625, qui cubitos æquant 416. Ab uno er- go muri illius excelsi angulo ad alium angulum secun- dùm Josephum non sunt fere nisi 416 cubiti. Sed simus liberaliores. Demus fuisse 500 cubitos, quot nimirum Ezechiel hîc dat Atrio exteriori, quod Villalpandus vo- cat atrium Israelis, quot itidem post Ezechielem Judæi in Tract. Middoth dant toti monti Domûs. Demus, in- quam, Josephum vocabulum *stadium* paulò laxiùs usur- passe, & 500 cubitorum longitudinem Stadium dixisse, certum est secundùm eum non longiùs sese extendisse murum illum excelsissimum quo undique cingebatur mons Domûs, seu collis Moria, cui Templum fuit im- positum. Cùm itaque Villalpandi atrium Gentium u- nà cum via & peribolo, quæ illud ambiunt sit atrio Is- raelis circumposita & extra mensuram illam 500 cubi- torum muri ambientis collem, necesse est illa corruere utpote nullo subnixa fundamento, nisi velimus fingere ea fuisse in aëre suspensa. Dicamus ergo totum collis Moriæ summo jugo impositum ædificium fuisse dun- taxat 500 cubitos longum & latum, ejusdem nimirum magnitudinis cujus Villalpandus vult fuisse atrium Is- raëlis, ac proinde in Templo Salomonico vel nullum fuisse atrium Gentium (cujus etiam in Scriptura V. Testamenti nulla est neque vola, neque vestigium) vel

si quid fuit distinctum ab atrio Israelis, necesse est atrium illud Gentium fuisse quatuor illas porticus longissimas, quæ in Ichnographia universali Villalpandi protenduntur ab uno atrii Israëlis angulo ad alium angulum, in quarum tribus, Orientali nimirum, Meridionali & Aquilonari aperiuntur tres portæ exteriores. Atrium autem Israelis fuerit in reliquis porticibus & areis usque ad atrium Sacerdotum, septo, seu humili lorica, ab ipso distinctum. Et sanè dispositio Templi Herodiani (uti à Josepho describitur) id omnino postulare videtur. Sed sic necesse fuit Porticus illas longiores septo alio seu lorica (simili illi quâ Atrium Sacerdotum ab Atrio populi distinguebatur) esse separatas undequaque in circuitu à reliquis Porticibus & Areis (uti nos loricam illam in Vestigio universali Villalpandi significavimus, ab eo non signatam) nè Gentiles cum Israelitis mundis miscerentur. Sic enim Gentiles per portas exteriores ingressi in aream illis proximam, levi ad dextram vel sinistram flexu, Porticus illas suas subire potuerunt per spatia sub fornicibus postium aperta utrique portarum lateri proxima. Israelitæ autem per easdem portas ingressi in reliquas Porticus & Areas & sese effundere potenint usque ad Atrium Sacerdotum. Sed si ita se res habes (ut necesse videtur illam se habere) quid fiet isti Ezechielis loco, in quo secundùm Hebraicum textum, & veterem Vulg. Interp. singula quatuor ædificii, quod ab Angelo mensuratur, latera dicuntur esse 500 calamos, non veró cubitos, longa? Sanè tam advetsantur illa Ezechielis verba (si sincera sunt) Villalpandi sententiæ quàm nostræ. Villalpandus enim peribolum (quem putat hîc ab Angelo mensurari) facit per singula latera 125 duntaxat, non verò 500 calamos longum. Nam lepidum ejus commentum, quo fingit non singula latera, sed totum ædificii illius ambitum quingentis illis calamis definiri ab Angelo, non moramur, cùm repugnet certissimæ, (quámque Villalpandus ipse agnoscit) à Josepho traditæ mensuræ muri, quo totum Templum quatuor ex partibus ambiebatur. Alia ergo conciliandi & explicandi hunc Ezechielis locum ratio ineunda est, Nempe in hodierno textu Hebr. vitium omnino hîc esse videtur & pro קנים legendum אמות, quomodo planum est legisse olim LXX Interp. (quorum lectio hoc in loco hodierna Heb. videtur melior) nam non vocem *καλάμους* sed *πήχεις* duntaxat habent, quam adhibent in dimensione lateris Septentrionalis, in reliquis tribus omittunt, quod ea facilè ex præcedenti suppleri ac subaudiri posset. V. autem 20 ubi textus Hebr. nomen mensuræ bis omittit, in altero nomen *cubiti* adhibent; sic enim illi *πεντακοσίων πρὸς ἀνατολάς, καὶ πεντακοσίων πηχῶν εὖρος*, quos (uti modò à nobis notatum est) secutus est hac in parte Hieronymus, *longitudinem 500 cubitorum, & latitudinem 500 cubitorum.* Nam quòd in Comment. seipsum corrigit, & per incogitantiam ac præcipitationem se errasse agnoscit, id fecit non (uti vult Villalpandus) ex *ἐνθυσιασμῷ*, sed quia v. 16. 17, 18, 19. singula latera juxta Hebr. lectionem fecerat longa 500 calamos. Nè ergo videretur ipse sibi contradicere, monet in Commentario se per incogitantiam errasse & Calamos non Cubitos esse intelligendos; interim reverà LXX Interpretum lectionem in sua translatione eo loco secutus erat. Quin & lectionis veteris atque adeò melioris, quâ אמות pro קנים olim lectum est, vestigium aliquod non obscurum superest etiam in hodierno textu Hebræo. Nam v. 16. sic legitur, Mensus est latus Orientale calamo mensuræ חמש אמות קנים, quæ lectio est nihili & planè absurda: quid enim illud est *quinq; cubitos calamorum.* Massorethæ per Keri marginale legi volunt מאות pro אמות per literarum metathesin, quæ alibi non est infrequens. Sed videtur potiùs omissum esse per Librarii incuriam מאות & ejusdem temeritate additum esse קנים, quòd satis viderit mensuram quinque cubitorum isti loco non congruere; putavit ergo sed falsò *calamos* potiùs hîc esse intelligendos quàm *cubitos.* Omnino ergo vera & antiqua ac maximè germana versiculi hujus 16 lectio hæc videtur esse חמש מאות אמות, h. e. *quingenti cubiti.* In reliquis tribus sequentibus versiculis, quia deerat vox אמות ac simpliciter legebatur חמש מאות subaudito nomine mensuræ ex v. præcedenti (quomodo c. 46. 2. bis omittitur ac subintelligitur vox אמות) temeritate Librarii addita illis est vox קנים. Et quia vers. 16. deerat in cod. suo vox מאות, putavit אמות positum illic esse pro מאות, idque notavit in margine per Keri, & ab eodem addita est vox קנים quòd existimaret de calamis non de cubitis istic agi, quod & ab eo factum in tribus reliquis versiculis. In ultimo autem versu capitis non addidit, quia existimavit eam vocem satis ex præcedentibus subintelligi. LXX verò ubique existimarunt (& nostro quidem judicio verè) agi de cubitis non verò de calamis, ideò nunquam *καλάμους* adhibent, bis voce *πήχεις* utuntur, in reliquis versiculis eam subintelligi volentes. Et sanè Judæi non aliunde quàm ex hoc Ezechielis loco Montis Domûs (h. e. totius collis & Templi ipsi inædificati ambitus) longitudinem & latitudinem statuunt esse 500 cubitorum. Unde planum est eos existimare Ezechielem mensurâ ista 500 cubitorum definire singula latera totius ædificii summo collis jugo inædificati, ac proinde nihil esse potuisse ædificio illi circumpositum, nisi velimus illud fuisse in aëre suspensum: quod & ipsum modò ostendimus ex Josephi mensuris atque descriptione Quòd si quis nolit hodiernam solicitare lectionem Hebraicam, tum erunt ista Ezechielis verba non propriè accipienda de Salomonico ædificio, quasi in materiali Salomonis Templo fuerit, vel murus vel aliquid aliud ædificium 500 calamos per singula latera in quadrum longum & latum; nihil enim tale in eo fuit aut esse potuit, fatente etiam ipso Villalpando: sed erunt ista ad *τυπωδῶς*, Christi nimirum Ecclesiam (cujus typus quidam fuit illa Templi descriptio) referenda aut eo significetur Ecclesiam Christianam, quæ ex Gentibus erat extruenda, futuram tantò majorem & ampliorem Judaicâ (quæ per Atrium Israelis repræsentabatur) quantò quadratum (aut verò cubus) cujus latera singula sunt 500 calamos longa, majus & amplius est eo cujus singula sunt 500 cubitos duntaxat longa, h. e. tricesies lepties si quadratum, aut si cubus sit quadringenties bis & tricesies. Et sanè Apoc. 21. 16. Nova Jerusalem proponitur nobis tanquam cubica, cujus longitudo, latitudo & altitudo sit æqualis; amplitudo autem ejus significatur, quum ea istic dicitur esse 12 M. stadiorum; nam vetus mons Sion habuit in circuitu 12 tantùm stadia. Ita nihil

nihil opus fuerit lepido Villalpandi commento de Peribolo quater dimenso, neque cum eo fingendum erit in Templo Salomonico fuisse Atrium Gentium Atrio Israelis circumpositum; quod in aëre fuerit suspensum, aut Democritico inani & vacuo inædificatum.)

Ad Cap. XLVI. Ezechielis v. 19.

Introduxit me per ingressum &c.) Portæ meminit ad quam iterum ductus supra fuerat Propheta noster Atrii interioris. *Et erat ibi locus vergens ad Aquilonem.* Chald. *erat ibi locus in fine eorum ad Occidentem.* Porticus Aquilonaris Templo adversa planè describitur, ut c. præcedenti ostenditur, quæ in duplicia cubicula distributa est, interjacente mediâ ambulatione. Et ex hoc duplici cœnaculorum ordine, alter in Atrium prospicit exterius ad Aquilonem, alter in interius ad Austrum, & de hoc quidem sermo est Prophetæ, illius fit nulla mentio. Rursus cùm inferior porticus septenis interjacentibus postibus in 8 fornices distributa sit, superior certè porticus in totidem cubicula partita esse necessariò est intelligenda. Et ex illis octo cubiculis primum quod ad Orientem situm est scalis totum impeditur, sex media ad vescendas sacras carnes deputabantur, extremum quod ad Occidentem tam accuratè à Propheta describitur, ut non solùm de ipso constet, sed & alia multa propter ipsum perspecta esse videantur. V. 21. *Atriolum erat in angulo atrii) Atrio & atriolo* eadem vox datur in Hebr. tamen ipsa ratio & mensura movit LXX ut *atria parva* converterent, quomodo imitatus Vulg. *atriola* scripsit. Atriolum autem narrat primum quod Angelo duce ingressus est, de reliquis mox subdens, *Atriola singula per angulos Atrii* singulos. V. 22. *In quatuor angulis atrii atriola disposita*) Heb. קטורות. Vox est Syriaca, quæ *colligata*, conjuncta significat ab Hebr. קשר sic dicta atriola illa, quia porticus inter ea ordine dispositæ angulares istas culinas sive atriola colligabant, atque hoc ipsum infrà perpetuò factum esse non indicabit modò, sed expressè restabitur Propheta. Alii ad קטר revocant, quæ *suffumigare* significat, q. d. atriola fumosa, quòd ex his culinis fumus efflaret perpetuò. Observátque ex Vitruvio & Philandro Villalpandus antiquorum ædificia, in quibus nulla sunt vestigia, argumento esse cubicula & conclavia non habuisse spiracula, quà fumus exiret, quæ camini vulgò dicuntur, Gall. *chaminees.* Quod in eam inducit me (inquit Villalpandus) sententiam ut existimem easdem culinarum fenestras & lumini suscipiendo deservire consuevisse, & fumo emittendo. Atque in hac nostra sententia nos confirmat, quòd in ipsa fabrica vix invenire possimus spatium aliquod in quo possent fumi spiramenta aperiri, quin aut fenestris obesset aut postium firmitati. V. 23. *Paries per circuitum* &c.) Hebr. טור, LXX *exedra.* Aquila στιβάδας. Symm. περιφράγματα Hieronymus, *Quæ quatuor atriola vel unus paries ambiebat, & fabricata erant culina subter porticus pergyrum, vel propinqua habebant accubita* (στιβάδας) *ut ubi cibi ibi & mensarum præparatio.* Illud verò à LXX Int. indicatur, quòd facilè posset quivis conjicere prope culinas fuisse exedras sive cubicula ad comedendas carnes coctas disposita; sic enim consummari videbatur sacrificium absumptis carnibus. Refert deinde Villalpandus Jonathæ & Rabbinorum sententiam, qui locum istum accipiunt de foculis culinarum, quibus cacabi, lebetes & caldariæ ad coquendas carnes imponebantur & disponebantur, quos foculos unà cum lebetibus & caldariis voce Hebraicâ significari posse putat מבשלות à בשל, & utroque modo à Kimchi exponitur.

ALTARE ÆNEUM.

Excerpta ex Villalpando ad Ezechielis c. 43. 13. l. 4. c. 17.

In sinu ejus erat cubitus) Hebr. חיק *sinus*, significat anteriorem hominis partem vestisque, quæ sinuosa est, inde per analogiam quæ anteriora sunt & interiora; hic *foveam, caveam* labiis prominentibus circumscriptam, quòd cavea sit quasi laxioris vestimenti plica, concava & profunda. Ergo *sinus* hic cavea est in marmoreo pavimento excisa altare cingens, cubito uno alta & altero lata, in quam fundebatur victimarum sanguis, conducebatúrque per subterraneos cuniculos in torrentem. Hujus fossæ locum cum Chald. Hebræi significant *fundamentum* pro *sinu* interpretantes. *Definitio ejus usque ad labium ejus* &c.) Heb. גבול terminus est *sepes, clausura, corona*, quæ definit spatium quo aliquid distenditur. אל hic valet *per*, hoc sensu, *corona ejus per labium fossæ procurrens* circumcirca erat palmi unius. LXX γεῖσον reddiderunt. *Palmus unus)* Hebr. זרת. LXX σπιθαμή, hoc est, palmus major, qui continet ternos palmos sive 12 digitos, h. e. semicubitus. Atque tantæ altitudinis erat corona ænea, quæ Altaris foveam muniebat, & exornabat extrinsecus. Hanc coronam similem reliquis Templi peribolis fecimus, interjectis arulis distinctam sive stylobatis, quos æquè longos, latos & altos facimus semicubitum. Usus fuit, nè incauti in foveam ad Altare accedentes caderent. *Hæc quoque erat fossa Altaris)* Hebr. גב significat *altitudinem*, & sic LXX. τὸ ὕψος. At Hier. *fossa*, videturque legisse גב, quæ vox *foveam* significat, *lacunam* 1 Reg. 6. Itaque secundùm Vulg. hæc est recapitulatio dictorum, q. d. *Hujusmodi itaque erat fossa Altaris.* sc. semicylindri excavati forma; neque enim angulos habebat in interiori parte, nè hæreret sanguis in angulis. V. 14. *Et de sinu terra usque ad crepidinem novissimam duo cubiti)* Notanter dixit *terra* quòd sinus non erat extra pavimentum, sed terræ immersus, & ab ejus labio superiore usque ad crepidinem numerat duos altitudinis cubitos. Hebr. עזרה (à radice עזר *juvare, fulcire, sustentare*) significat non *atrium* (ut multi transtulerunt) sed *fulcrum, podium* cui innititur ædificium, quódque sustinet ejus pondus. Vulg. vocat *crepidinem*, meritò. Crepido autem duplex erat, inferior & superior; de inferiori hîc est sermo. *Et latitudo cubiti unius)* Erat podium altum duos cubitos à pavimento Templi, ubi contrahebatur introrsum, & gradum faciebat latum cubito uno. *Et à crepidine minore usque ad majorem* &c.) *Majorem* vocat secundam, non quidem latitudine sed altitudine, quia infima duos tantùm, superior quatuor cubitus eminebat.

CAP. LXXVI. V. 15. *Ipse autem Ariel)* Heb. הר אל significat *montem Dei* i. Deo dicatum, quo no-

mine appellatur tumulus ille elegans in medio Atrio interiori erectus supra basim duplicem altitudine cubitorum 4. Kimchi, *Mons Dei, i.e. Domus Dei, nam in omni loco serviebant diis alienis super montibus excelsis, hic autem mons non habebat nisi altitudinem 4 cubitorum. Dicunt autem Rabbini Altare* אריאל, *quia ignis sanctus descendens de cœlis excubabat in eo tanquam leo,* vel *(ut alii exponunt) quòd victimarum sanguine perpetuo maderet, haud secus quàm prædam discerpens leo.* Quòd verò leonis nomine velut proprio Altare censeretur, leoninis Cherubinorum imaginibus angulos exornavimus, quòd Altare non secus quàm reliqua Templi instrumenta arbitraremur Cherubinorum formis fuisse exornatum; quod ad mores eorum componendos spectare videtur, quibus aut munere aut Legis præscripto incumbebat sacrificare, quos omnes ob oculos habere oportuit, Deum in Altari colendum leoni esse similem, qui in elatos & superbos sæviat, maximè injuriis lacessitus, contrà humilibus parcat & deprecantibus. *Et ab Ariel usque &c.)* In Bibliis Heb. *Ariel* aliis literis scribitur, quàm in priori versûs parte; ibi enim est הרר אל, i. *mons Dei*, hîc verò est אראיל, quæ vox secundùm Leonem de Castro (cujus sententiam exagitat Villalpandus) coalescit ex ארר (ab ארר) quasi *maledictio, execratio*, & ex איל quæ sonat *arietem*, q. d. *maledictionis aries*. Quid autem sit maledictionis aries ex Gen. 22. 13. & Lev. 5. explicat, de Christo Jesu intelligens. Ei opponit Hieronymum, *Ariel, ut plerique existimant, interpretatur Lux mea Deus, ut autem ego arbitror, Leo, vel fortis, Dei, quòd nomen propriè refertur ad Altare, in quo vel illuminatio Dei est, vel leo & fortitudo ejus, dicente Jacob ad Judam, Catulus leonis Juda.* Ac ne, quis putet in universis Bibliis Heb. legi אראיל sciat Hieronymum legisse אריאל & interpretatum esse *leonem Dei*. Item codices quibus usi sunt, qui Complut. Biblia excuderunt. Citat præterea Villalpandus duos codd. Mss. Hebraicos vetustissimos, in quibus scribitur אריאל cum Jod post Resch. Et Esai. 29. 1. Væ Ariel, scribitur אריאל. Ariel ergo dictum est Altare, hoc est, *leo Dei*, quòd quasi Leo victimarum prædam discerptam voraret & consumeret. Item Arielis nomine Altare censeri constans est Scriptorum sententia, idque etiam quia formâ & dispositione leonem referret, leonina enim crura habebat pro pedibus; unde manâsse existimo quod in veterum aris pedes & leonini ungues effingerentur.

CAP. LXXVII. *Cornua quatuor)* Quoniam instrumenta omnia Salomonici Templi Cherubinorum referta erant formis, ut poterant, Altare quoque bovillam faciem cum leonina repræsentabat, hanc pedibus illam verò cornibus, nisi malis vitulorum cornua gestasse, quasi trophæa factæ prædæ. Hinc fortè factum quòd veteres Architecti frontes sacrarium ædium taurorum craniis exornare soliti sunt, quasi sacrificiorum trophæis & insignibus. V. 16. *Et Ariel 12 cubitorum)* Ariel vocatur ipsum Altaris corpus basi duplici superpositum, cujus longitudinem latitudini parem dicit esse 12 cubitorum. V. *Et crepido 14 cubitorum &c.)* h. e. patebat tum in longitudine tum in latitudine ab angulo in angulum oppositum cubitos 14 nempe quia basis seu crepido in singulis lateribus extabat singulis cubitis extra Arielis perpendiculum. Ac pari ratione inferior quæ propterea 16 cubitos lata erat totidémque longa. *Et corona in circuitu ejus dimidii cubiti)* Prætermissâ crepidinis seu podii inferioris dimensione, quòd ex suprà dictis pateret, gradum facit ad coronam sive projecturam crepidinis tum superioris tum inferioris, illámque semicubito extitisse ultra perpendiculum crepidinis testatur. Vocatur autem גבול, quæ vox in genere *terminum* significat, & suprà à Vulg. reddita est *definitio*, hic verò *corona*, quâ crepidinis coronicen indicari constituo. Nam præterquam quòd ipsa structuræ ratio non permitteret simplices illas Altaris crepidines, neque ipsum Altare hujusmodi ornamentis carere, eam etiam exigunt Altaris mensuræ mox explicandæ. Ergo crepidinis coronicem supernè (cui infernè respondet ejus projectura, quæ coronici solet semper esse æqualis) arbitramur hîc dimidio cubito definiri. Et quod de altera crepidine dixit Propheta, ratio suadet idem de utraque esse sentiendum. Sed neque ab ipsa Vulg. & aliis Interpret. dissidet, ut Altaris supremam etiam coronam hic intelligamus dimidio cubito definiri, cujus rei gratiâ, & quòd ad Altaris dignitatem & pulchritudinem conducere videretur coronam inter cornua finximus illarum similem, quibus Gentes sua Altaria coronabant, quarum non paucas videre Romæ licuit. Altaris Mensuræ. Altitudo. Infima crepido 2 cub. secunda crepido 4. cub. Ariel 4 cub. Summ. 10 cub. Longitudo. Ariel longum latum 12 cubitos. Summa crepido quæ illi substat 14. cub. Projectura coronicis ipsius, utrinque $\frac{1}{2}$ cub. Itaque ab extremo projecturæ ad alterius extremum 15 cubit. Inferior crepido 16 cubit. Coronicia ipsius projectura $\frac{1}{2}$ cub. Itaque omnis inferioris crepidinis longitudo cum projecturis coronarum est cubitorum 17. Adde singulos utrinque cubitos, quos lata est fossa Altaris, fient 19 cub. Adde $\frac{1}{2}$ cubitum utrinque pro peribolo, sic fiunt omnes longitudinis Altaris in universum cubiti 20 cúmque Altare quadratum sit idem ipsum de latitudine dicendum est. Quod confirmatur testimonio 2 Paral. 4. 1. *Fecit quoque Salomon altare æneum longitudinis 20 cubitorum, & latitudinis 20 cubitorum, & 10 cubitorum altitudinis. Et finis ejus unius cubiti per circuitum)* Repetit mensuram caveæ, quam initio executus fuerat, ipsius latitudinem finiens uno cubito, vix autem ac ne vix quidem universi Altaris latitudo aut longitudo colligi posset, nisi foveæ latitudo comprehenderetur, nec minus necessaria ad prædictam mensuram retractio illa crepidinum.

CAP. LXXVIII. *Gradus autem ejus (versi ad Orientem)* Negotium facessit hæc graduum commemoratio; cautum enim erat Legis præscripto in Exodo, *Non ascendes per gradus ad Altare meum ne reveletur turpitudo tua.* Atque hîc varias variorum Interp. affert Villalpandus sententias, qui conantur hanc ἐναντιοφάνειαν conciliare. Et primò eorum qui omnia quæ ab Ezechiele proponuntur, ita revocant ad mysticos sensus ut nihil habeant literale & cum Salomonicis fabricis commune. Quam rejicit primò, quia falsa est hæc eorum hypothesis, nam eadem est hîc Altaris mensura, quæ Salomonici 2 Par. 4. 1. Secundò, quia etiam ad Mosaicum Altare opus fuit gradibus 3 Hieronymus agnoscit hoc Altare cum Mosaico conferri posse. Secunda est

eorum

torum, qoi locum Exodi intelligendum dicunt de Altari quod ex terra vel lapidibus construitur, ubi gradus ipsi coædificati ad Altare pertinebant, non verò de Altari quod ex tabulis constabat æneis, quale erat Mosaicum, cui tanquam nimis alto ad horam ministrationis aliquid apponebator, in quo staret Minister, quod impletâ ministratione tollebatur; quam rejicit ideo quia non satisfacit illis verbis Legis, *nè reveletur turpitudo tua.* Tertia Rabbinorum & Josephi, qui ascensum ad Altare dicunt fuisse leniter acclivem instar pontis non gradibus distinctum; quam eadem de causa rejicit, quia utrobique idem revelandæ nuditatis periculum. Quod autem Josephus cum Rabbinis collocat ascensum istum non ab Oriente (uti hîc monet Propheta) sed ab Austro, hujus rei nullam (inquit Villalpandus) videre possum rationem, propter quam ab antiqua consuetudine deflexerint, nisi fortè quadam ducti religionis specie postliminio reversi Israelitæ, ne cogerentur ab Altari descendentes Templo terga vertere. Ad quam observationem duci potuerunt Domini præcepto Ezech. 46. 9. Quam negat sufficientem, quia Principi licebat eâdem viâ regredi quâ ingressus erat v. 8. proinde multò magis Sacerdotibus, in quibus major sanctitas ac religionis observantia requiritur, quàm in sæculari Principe. (L. Capelli observatio. Atqui tamen ipse Villalpandus in lorica seu peribolo, quo Atrium sacerdotum ab Atrio Templi separat geminum constituit ostium in hunc finem ut Sacerdotes in templum ingressuri per unum ex illis ostiolis ingrederentur, per alterum verò egrederentur, nè tergum Templo inter exeundum obverterent.) Itaque rejectis illis conciliandi τὸ ἐναντιοφανὲς rationibus, Villalpandus aliam init atque sequitur, nempe interdicto illo de gradibus ad Altare videri Deum non ipsos gradus aut ascensum ipsum per gradus ad Altare, sed nefarium quoddam Idololatriæ genus prohibere. Atque *hîc* multa affert de Priapo, phallis & turpitudine sacrorum Gentilium, in quibus multa flagitia & publicam atque manifestam scortationem admittebant summa cum impudentia. Cujus (inquit Villalpandus) immanissimæ turpitudinis usum ab Altari suo quàm longissimè removere cùm vellet Deus, *Non ascendes*, inquit, *per gradus altare meum*, more scilicet Ithyphallorum, *nè reveletur turpitudo tua*. Non itaque gradus fieri prohibentur, sed eorum ascensus in eum finem perversissimum.

(L. Capelli Observatio. Non videtur improbanda Villalpandi in præcepti illius explicatione sententia, ut eo non tam ascensus per gradus aut gradus ipsi prohibeantur, quàm ut potiùs eo pudor, verecundia & castimonia, quâ Dei sacra peragi debent, innuatur ac præcipiatur, ut sensus præcepti hic sit, Gradus ad Altare ita constituantur, ut nè sacerdotis ad Aram stantis pudenda denudentur ac revelentur, quod in ara Mosis cautum fuit; erat enim humile valde, ad quod duobus aut tribus ad summum gradibus ascendebatur, ita ut nullus esset denudationis inter ascendendum metus. Salomonicum Altare excelsum fuit, 10 cubitos altum, ideóque multis gradibus ad id conscendere opus erat, at ubi emensi erant ascendendo gradus, Sacerdote in summo Altari constituto & sacris operante, metus nullus erat denudationis pudendorum, tum propter subligacula quibus substringebantur, tum propter coronam quâ summum Altare undiquaque superne cingebatur.)

CAP. LXXX. Explicat Villalpandus proportionem magnitudinis Altaris Salomonici cum Mosaico, item & distantiæ utriusque, & sitûs istius in Tabernaculo, illius verò in Templo, & probat quæ fuit ratio magnitudinis utriusque inter se, eandem fuisse rationem seu proportionem distantiæ atque sitûs in Templo atque Tabernaculo. Cap. 81. Craticulæ Altaris usum atque formam exponit. Cap. 82. Arulam Altaris (quid ea fuerit) explicat. Cap. 83. Altaris pondus exponit atque demonstrat, totámque Altaris structuram particulatim explicat. Cap. 84. Ostendit Altare non fuisse solidum lapidibúsque intra aureos parietes conclusis plenum, sed Inane & vacuum. Et præceptum Exod. 20, 25. de non cædendis ferro lapidibus Altaris, restringit ad Altaria illa, quæ ante extructum Salomonicum Templum ex causa extraordinaria tumultuario opere extruebantur, idque ait factum esse in documentum, quàm Deo odiosa esset cædes ac sanguinis humani effusio.

Excerpta ex Villalpando Tom. II. Explanationum Part. 2. lib. 5.

Villalpandus hoc libro acturus de gloria Templi Salomonici loca proponit Scripturæ, in quibus gloria Templo illi tribuitur, ut sunt Ezech. 43. 5. & 44. 4. & Aggeæ. 2. 4. *Implebo domum istam gloriâ*, &c. *Major erit gloria domus istius novissima quàm prima.* Atque hic notat קלל & כבד inter se opponi, & קלל quidem primò de pondere dici atque magnitudine Gen. 8. 11. deinde de ignominia & contemptu, Nahum, 1. 14. & Gen. 16. 4, 5. Sic כבד primò *pondus* & *gravitatem* significat Job. 6. 2, 3. Prov. 27. 3. deinde *honorem* & *gloriam* Jud. 13. 19. Jes. 29. 13. & quidem honorem, qui non ore tantùm & verbis, sed & re exhibetur, Prov. 3. 9. *Honora Dominum de substantia tua.* Quæ voces invicem opponontur Jes. 69, 5. 2. Sam. 6, 20, 21. Jes. 9. 1, 2. Primo tempore הקל *alleviata est*, h. e. vilis, despecta, ignobilis fuit, *terra Zabulon & terra Nephtali*, at novissimo הכביר *aggravata est*, h. e. honorata, decorata, nobilis & illustris facta est, *via maris trans Jordanem Galilaa Gentium*, nempe per Christi prædicationem, quæ inde cœpit, quod sequenti versû indicatur, *Populus qui ambulabat in tenebris* &c: alleviatus, obscurus, ignobilis, lumine orbatus; *vidit lucem magnam*, aggravatus vel glorificatus est; *habitantibus in regione umbra mortis*, alleviatis, despectis, jamjam perituris; *lux orta est eis*, aggravati, hoc est glorificati, sunt luce, vita, splendore ac gloriæ cursu sempiterno. Hoc vult Propheta: Multò magis futuram gloriosam illam olim Galilææ regionem propter Christi præsentiam quàm fuit Samaria Regia Israelis, vel etiam Judæa quæ ad Regiam dignitatem & pompam Sacerdotalem adjunxit etiam Templum cum antiquo ritu & ceremoniis. Quâ ratione cùm gloria Templi prioris tota in auro, argento pretiosissimisque aliis rebus sita fuerit, posterior, quæ priore longè major est, illámque infinitis prope partibus superans, in una Jesu Christi Domini nostri præsentia omnibus aliis causis rejectis constituta fuit; ita fit ut Aggæi

prophetia cum illa Isaiæ maximè convenire videatur. Cap.21. Ostendit quàm magna fuerit Templi Salomonici gloria,& quibus in rebus sita. Notat igitur כבוד significare *gloriam, honorem, splendorem, majestatem, dignitatem, præstantiam, excellentiam* (indéque illustrat locum 2 Cor.4 17.& 1 Cor. 3.7.) item *opes, divitias*, Gen. 31.1. Nahum. 2.9. unde illustrat locum Eph. 1.5.6. Quòd si hæc omnia quæ de gloria in universum perstrinximus (inquit Villalpandus) cum iis, quæ de Templo à sacris & Propharis Scriptoribus dicuntur attentè consuleris, facile invenies hæc illis maximè congruere,& singula convenienter aptari. Nam si eorum operum, quæ à ratione proficiscuntur (cùm omnia propter finem sint) finis est norma, quænam gloria poterit excogitari, quæ gloriâ Templi infinitis partibus major non sit, quod ad Dei O.M. gloriam extructa sit hæc domus? Quis honos domui non debeatur cujus Dominus & incola Deus est? Quæ ingenii aut sapientiæ laus in domo hac non elucescat, cujus Architectus sit Deus, qui in ea prima quasi lineamenta deduxit mundanæ hujus universitatis fabricæ, imò & quodam modo divinæ, siquidem in ea licuit contemplari Christi corporis tum veri, tum mystici pulchritudinem, quæ etiam causa fuit ut singulæ ædificii partes atque universæ simul in admirationem raperent contemplantium oculos, & animos in amorem tantæ pulchritudinis inflammarent. Accedit opum copia & suppellex incredibilis ac propemodum infinita, quæ omnia nisi excellere intelligantur quicquid in unoquoque genere ab omnibus hominibus vel ingenio excogitari, vel industriâ comparari, vel viribus valeat expugnari, ut nihil illi ad summum honorem & gloriam acquirendam deesse putetur, injuriam quodammodo irrogare videantur Divinæ sapientiæ, providentiæ, patientiæ aut fidei. Et mox, Certum est & Sacrarum literarum testimonio comprobatum, magnum aliquid atque excellens & gloriosum Salomoni propositum fuisse extruendum, quum Dei domus extruenda proponeretur, cui etiam Dei præsidium non defuturum promittitur, donec perficiat omnia, 1 Paral. 28.20.& 29.1.2.& c. 2. 5. 6. Sed hæc omnia humana sunt & quæ naturæ viribus, quasi corporeis oculeis percipi possunt; illa certè divina sunt, quæ humanæ mentis aciem præstringunt ac fugiunt, quæ super cœlestium rerum ordinem, quæ Divinam ipsam præstantémque naturam quodammodo repræsentant,& ad eam suspiciendam nos inducunt. Quæ omnia respexisse videtur à Deo edoctus David Psal. 25. 3,4. *Unum petii à Domino, hoc requiram omnibus diebus vitæ meæ, ut videam* בנועם *voluptatem Domini, & visitem Templum ejus.* Deinde, Quocirca ex iis de quibus infinita propemodum percenseri potuissent, huc referre decrevi partim in iis ipsis contemplanda, partim aliorum, quæ non omnibus magna videri solent, collatione proposita, ut vel hac unâ ratione constare possit hoc ædificium à Deo excogitatum ita reliqua omnia excedere, ut eorum nullum nè minimâ quidem ex parte cum hoc possit conferri, nedum illi præferri, sicut quidam maximâ rerum ignoratione decepti senserunt, atque alios à recta veritatis via abductos in densissimas quasdam tenebras conjicere conati sunt. Porrò in omni ædificio tria potissimùm sunt consideranda, artificium sive industria conveniens, materia & opes, quæ si cum homine conferantur, artificium veluti ad animum, materia ad corpus, opes ad externa quædam ornamenta, ut vestes, pertinent.

CAP. III. Atque hic incipit Villalpandus ab artificio, explicátque quàm singulare fuerit in tota Templi architectura artificium & admirabilis industria. Et hoc primùm ostendit in columnarum æneanarum (quæ reliquarum omnium fuerunt veluti exemplar & modulus) structura. Præmittit autem locum Ezech. 43. 10, 11. quo singularis eximia totius Domûs dispositio & admirabilis symmetria designatur, cui adjungit locum 1 Par. 28 19. quo significatur, figuram seu Ichnographiam & Orthographiam illius datam esse Davidi à Nathane.

CAP. IV. DE ÆNEIS COLUMNIS,

Quæ reliquarum sunt norma, Sacræ Scripturæ Testimonia. Ex Regum 7.

V. 15. Et finxit duas columnas æreas [a] 18 cubitorum altitudinis columnam unam, & [b] linea 12 cubitorum ambiebat columnarum utramque. V. 16. [c] Duo quoque capitella fecit, quæ ponerentur super capita columnarum fusilia ex ære, 5 cubitorum altitudinis capitellum unum,& 5 cubitorum altitudinis capitellum alterum. V. 17. Et [d] quasi in modum retis & catenarum sibi invicem miro opere contextarum, utrumque capitellum columnarum fusile erat, e septena versuum retiacula in capitello uno,& septena retiacula in capitello altero, V. 18. [f] Et perfecit columnas & duos ordines per circuitum retiaculorum singulorum [e] ut tegerent capitella, quæ erant super summitatem malo granatorum, [g] eodem modo fecit & capitello secundo. V. 19. Capitella autem quæ erant super capita columnarum quasi opere lilii fabricata erant in portico quatuor cubitorum. V. 20. Et rursum alia capitella in summitate columnarum desuper juxta mensuram contra retiacula, [h] malogranatorum autem 200 ordines erant in circuitu capi-

[a] 2 Reg. 25. 10. *Decem & octo cubitos altitudinis habebat columna una.* Jer. 52. 21. *Decem & octo cubiti altitudinis erant in columna una.* 2 Par. 3. 15 *Duas columnas quæ 35 cubitos habebant altitudinis.* [b] Jer. 52. 21. *Funiculus 12 cubitorum circuibat eam. Porrò grossitudo ejus quatuor digitorum, & intrinsecus erat cava.* [c] Jer. 52. 22. *Capitella super utramque ærea, altitudo capitelli unius quinque cubitorum.* 2. Reg. 15. 17. *Capitellum æreum super se altitudinis trium cubitorum.* 2. Par. 3. 15. *Porro & capita eorum quinque cubitorum.* [d] 1 Reg 7. 41. *Et funiculos capitellorum super capitella columnarum duos.* 2. Par. 3. 16. *Necnon & quasi catenulas in oraculo, & superposuit eas capitibus columnarum.* 2. Par. 4. 12. *Epistylia & capita, & quasi quædam retiacula, quæ capita tegerent super Epistylia.* Jeremiæ 52. 22. *Et retiacula & malogranata super coronam in circuitu omnia ærea.* [e] 1 Reg. 7. 41. *Retiacula duo ut operirent duos funiculos, qui erant super capita columnarum.* 2. R. 7. 41. *Retiacula duo ut operiri*

telli secundi. V. 21. Et statuit duas columnas in porticu Templi, cùmque statuisset columnam dextram, vocavit eam nomine Jachin, similiter erexit columnam secundam & vocavit nomen ejus Booz. V. 22. Et super capita columnarum opus in modum lilii posuit: perfectúmque est opus columnarum.

perirent duos funiculos qui erant super capita columnarum. 2. Reg 25. 17. *Et retiaculum, & malogranata super capitellum columnæ, omnia area.* Jer. 52. 22. *Et retiacula & malogranata super coronam in circuitu, omnia area.* [f] 1 R. 7. 42. *Duos versus malogranatorum in retiaculis singulis ad operiendos funiculos capitellorum, qui erant super capita columnarum.* 2. Par. 4. 13. *Et retiacula duo, ita ut bini ordines malogranatorum singulis retiaculis jungerentur, quæ protegerent, epistylia & capita columnarum.* [g] 2 Reg. 25. 17. *Similem & columna secunda habebat ornatum.* Jer. 52. 22. *similiter & columnæ secunda.* [h] 1 Reg. 7. 42. *Et malogranata 400 in duobus retiaculis.* 2 Par. 5. 16. *Malogranata etiam centeum, quæ catenulis interposuit.* 2 Par. 4. 13. *Malogranata quoque 400 & retiacula duo &c.* Jer. 52. 23. *Et fuerunt malogranata 96 dependentia, & omnia, malogranata 100 retiaculis circumdabantur.* [i] 2 Par. 3. 15. *Ante fores etiam Templi duas columnas.* Ib. *Ipsas quoque columnas posuit in vestibulo Templi, unam a dextris & alteram à sinistris; eam quæ à dextris erat vocavit Jachin, & quæ ad lævam Booz.*

Lectis ac diligenter consideratis (inquit Villalpandus) quæ tot Scriptores sacri de columnis Templi scripserunt, nullus certè tam hebes erit ingenii, qui non putet inesse aliquid magnum laude & admiratione dignum, quod Divino præcipiente Spiritu articulatim fuit distinctéque explicandum. Item, Illud unum initio hujus Disputationis proponendum, quòd eâ absolutâ maximè confirmatum iri speramus maximam laudem Templo attulisse columnas, quibus quicquid in eo genere posset excogitari superantibus, ad Templi gloriam explicandam testes locupletissimos adhibuimus. Fateor ingenuè S. Scripturæ phrasim difficilem esse, & in illis præcipue rebus, in quibus plures Scriptores diversâ ratione locuti sunt, omninò. Verum nobis quibus ab initio constitutum fuit Scripturas sacras aliis Scripturis explanare, ut illæ ipsæ sibi sint luci, libentiùs in ea loca incumbimus, de quibus plura repetiuntur S. Scripturæ testimonia, quamvis longè diversa videantur aut plerumque etiam contraria. Nam dum ea mutuâ collatione factâ in unam & eandem interpretationem consentire ostenduntur, quæ in reliquis dissidebant, eam unam veram ac genuinam esse planè demonstrabunt. Quod in altitudine columnæ primùm ostendenda perspectum esse poterit: altitudo enim uniuscujusque columnæ 18 cubitis finitur in libro Regum, ut in Paral. utraque 35 cubitis est dimensa. Nec tantùm, sed & capitum uniuscujusque columnæ nunc 5 cubitorum constare dicitur, nunc trium, nunc denique ad mensuram columnæ, h. e. 2. cubitorum.

CAP. V. *De Altitudine Columnarum.*

Columnæ partes ab imo ad summam sunt hujusmodi, Basis (quæ deinde suis membris constat, quadratâ plintho & in orbem ductis 10 spiris) basi superstat scapus, summo scapo imponitur capitellum; atque tres dictæ partes simul Columnæ nomine plerumq; censentur. Hujus maxima pars fuit scapus qui totus unà cum spiris basis (demptâ plintho) fusus fuit, Et hunc quidem scapum cum basi metitur uterque locus Regum, *Cubitorum 18 altitudinis erant in columnam unam.* Et Jer. 52. 21. *Cubiti 18 altitudinis erant in columna una.* Et Josephus de Chiramo, *Is fecit duas columnas areas altas cubitos 18.* At quoniam totus scapus cavus erat, & additæ insuper spiræ basis erant etiam cavæ, necessarium visum fuit solidam quadratam plinthum fundere, quæ totum opus columnæ instar fundamenti & sustentaret & contineret. Atque prædicti loci plinthum columnæ adjecerunt, quæ tota usque ad capitellum cubitis 18 erat alta. At liber Paral. utramque simul scapi utriusque complexus est altitudinem, demptâ tamen utrâque plintho, atque eam reperit fuisse cubitorum 35, qui locus unicuique columnæ cubitos tribuit $17\frac{1}{2}$ tot enim præcisè altus fuit scapus columnæ sublatâ plintho & capitello.

De Columnarum crassitudine sive perimetro.

Ab altitudine scapi ad ejus crassitudinem veniamus: sequi enim nos decet S. Scripturæ quam interpretamur ductum, *Et linea 12 cubitorum ambiebat columnam utramque.* Heb. הַשֵּׁנִי, quod nonnulli verba potiùs quàm verborum sensum aspicientes converterunt *secundam*, qui, si *secundatam* vel *iteratam* scripsissent, propius ad veritatem accessissent. Longissimè à sensu recessit Chald. LXX. Interp. fortè imitatus, qui difficultatem Hebraicæ phrasis explanare cupientes aliter sensisse videntur quàm ut cum Hebraico textu sentirent, *Et perimetrum 12 cubitorum filum ambiebat eam & sic columna secunda.* Subintelligendum enim videtur *eodem filo*, quasi sensus sit, filo 12 cubitorum cinxit columnam unam, & reliquâ fili parte cinxit columnam secundam. Sed phrasim & rem ipsam uno verbo expressit Vulg. *utramque* convertens; hunc enim sensum sortitur sine controversia eadem vox Gen. 21. 31. &c. *27. 45.* (L. Cappelli Observatio. Sed fallitur hic Villalpandus; non enim est utrobique eadem vox: hic enim 1. Reg. 7. est שֵׁנִי *secunda*, at isthic est שְׁנֵיכֶם vel שְׁנֵיהֶם quod est plur. num. à שְׁנַיִם *duo.* Torquet deinde Jeremiæ locum. Non me latet (inquit) Jeremiam de columnis sic scriberet c. 52. *Et funiculus 12 cubitorum circuibat eam*, qui cùm lugentis affectum concisis verbis ac veluti singultibus interruptis exprimeret, quam Historia vocavit *secundam*, h. e. utramque, ipse pronomine, quod affixum vocant, adjuncto *eam* dixit, h. e. eam utramque quam dixit Historia, atque adeò in idem recidit.) Atque hic rejicit Villalpandus Josephi & Eupolemi sententiam, qui unicuique columnæ circumferentiam cum LXX & Chald Par) tribuunt; Eupolemus quidem (apud Euseb. l. 9. Præpar. c. 4.) decem cubitorum (sed Librariorum vitio, uti putat Villalpandus, pro 12) Jospus verò 12 cubitorum; nam præterquam quòd (inquit Villalpandus) perspicuis Sacræ Scripturæ testimoniis adversatur, universi ædificii proportionibus repugnat, ut tantam crassitudinem columna habeat, quæ alta sit duntaxat 18 cubitos. Sententiam igi-

tur

tur quod verum est ac certum filum 12 cubitorum circumdedisse columnam utramq; , sex cubitorum lineam cinxisse alterutram. Hujus ergo diameter ex tertia circumferentiæ parte 2 cubitorum fuit, quanta videlicet data est à Propheta nostro frontibus aut semicolumnis universi Templi latitudo, quantáque à nobis ostensa est esse debuisse omnium columnarum Templi diameter seu crassitudo, non earum modò, quæ in mediis porticibus atriorum Israelis & Sacerdotum erigebantur, sed & earum, quæ universum atrium Gentium cingebant, & porticuum contignationem sustinebant. Id quod non symmetriæ ratione tantùm confirmatur, sed & Josephi testimonio, qui cùm Meridianom porticum atrii Gentium ab Herode factam retulisset, quæ antiquæ Orientali porticui ex primâ Salomonis ædificatione adhuc (eodem attestante Josepho Antiq. l. 15. c. 14.) superstiti conjungeretur, ut perspectum foret hujus atque illius columnas pares fuisse, sic ait, *Crassitudo autem cujusque columnæ quantam possent tres homines consertis inter se brachiis complecti, longitudo 27 pedum.* Ubi primùm eam quam tres homines complectuntur columnam diametrum habere indicat staturæ hominis ferè parem, cùm ea par sit suis brachiis extensis. Ex quo longitudo cubiti quam statui (nempe trium ferè pedum) confirmatur; quæ quoniam dimidiam hominis staturam (h. e. tres pedes) non assequitur, propterea dixit Josephus *consertis brachiis* complexos fuisse tres homines columnam, majorem complexuri si manibus manus contingerent, non verò consererent. Altitudinem verò scapi eandem retulit, quam Sacræ historiæ retulerunt, hoc uno ab illis distans, quòd illæ cubitis altitudinem finiunt, hic pedibus, non quibuscunque sed eis quibus cubiti proportione respondent. Nempe cubiti 18 faciunt 27 pedes. Hoc ergo vult Villalpandus, Columnæ istæ æreæ fuerunt veluti modulus & exemplar omnium, quæ in universo Templo erant columnarum (quod putat his Eupolemi apud Eus. l. 9. Præpar. c. 4. verbis confirmari, *erat columnarum altitudo par Templo*, q. d. columnas has reliquis universi templi pares fuisse) Jam verò propheta Ezechiel definivit frontes, h. e. diametros columnarum, 2 cubitis, ergo perimeter earum fuit 6 cubitorum, non verò 12, itaque dicendum est hîc filum 12 cubitorum cinxisse utramque columnam, h. e. ambas simul sumtas columnas. Præterea symmetriæ ratio non patitur ut columna, quæ est alta 18 cubitos, crassa sit 12, imò exigit symmetriæ ratio ut crassa sit tantùm 6 cubitos, uti infrà demonstrabitur. Interim dici possunt crassæ 12 cubitos (juxta Josephi locum modo laudatum Antiq. l. 15. c. 14.) si hoc intelligatur non de cubitis sacris (quos intelligit Scriptura cùm cubitos nominat) sed de cubitis hominis communibus, qui sacris duplo ferè minores sunt.

CAP. VI. *De Columnarum contractione.*

Vulg. utriusque columnæ ambitum facit 12 cubitorum, LXX in Sixt. codice cub. 14. Hanc lectionem refert etiam Theodoretus. Hanc suscipimus non ut Vulgatæ contrariam, sed ut ejus aptum commentarium. Vulg. historici morem sequitur, & παχυμερῶς loquitur, atque adeò columnæ circuitum sex cubitis definivit, cujus diametrum significare voluit fuisse 2 cubitorum. At LXX exactam Mathematicorum rationem secuti sunt, quâ ratione columnæ diametrum & ejusdem adjectionem, quam *ventris columnæ* nomine indicarunt, & striarum præterea latitudinem & alia scitu jucunda nobis aperuerunt. Nempe non apud LXX duntaxat, sed & apud ipsos Sacros historicos, quædam insinuantur, quæ sine Mathematicis rationibus percipi nullâ ratione possunt. Triplex est scapi columnæ mensura, I. in imo scapo, II. contractionis in summo, III. adjectionis in medio. Primam imi scapi mensuram ex ea calami (quam dixi) in æquas partes sectione licet colligere, in qua digiti singuli singulis adduntur cubitis, atque adeò cubitis binis, h. e. digitis 48 adduntur duo digiti, & fit columnæ diameter digitorum 50 quem numerum quasi proprium sibi vendicat hæc fabrica, qui & sequenti supputatione confirmatur. Summum hypotrachelium dat nobis circumferentia sex cubitorum; nam juxta Archimedis demonstrationes circuli circumferentia ad diametrum eam habet proportionem quam 22 ad 7. Quòd si per regulam Trium Arithmeticâ supputatione quæram numerum, qui ad senarium habeat proportionem quam 7 ad 22 inveniam diametrum summi scapi unius cubiti cum $\frac{10}{11}$ quem numerum si ad digitos revocem habebo diametrum digitorum 45 $\frac{9}{10}$ sed fractionem abjiciemus & summo hypotrachelio dabimus digitos 45 imò verò scapo digitos 50, & sic contractio columnæ erit ex decima crassitudinis parte. Quam contractionis rationem Villalpandus ostendit congruere cum ea, quam tradit Vitruvius l. 3. c. 2. *Contractura in summis columnarum hypotracheliis ita facienda videntur, ut si columna sit à 40 pedibus ad 50 ima crassitudo dividatur in 8 partes, & earum 7 in summo scapi hypotrachelio contrahantur. Hac autem propter altitudinis intervallum scandentis oculi speciem fallunt, quamobrem adjiciuntur crassitudinibus temperaturæ.* Quapropter (inquit Villalpandus) cùm graciliores multo apparerent columnæ Eustyli & Aræostyli ratione dispositæ (quales omnes fuerunt in Templo Salomonico) temperandæ magis fuerunt contracturæ, ita ut in columna 50 ped. ima crassitudo divideretur in partes 10, & ex eis 9 crassitudini darentur. Columnas autem Templi Salomonici fuisse altas ped. 50 ostendit Villalpandus. Aliam præstantiorem contracturæ rationem licet in hoc ædificio observare, ex ipsis intimis Architecturæ principiis peritam, nempe ex Triglyphorum exactissima distributione exortam. Ratio hujusmodi est, Summo hypotrachelio latitudo Epistylii ex æquo respondet (teste Vitruvio) sitque summi hypotrachelii crassitudo & epistylii crassitudo pariter æqualis altitudini zophori, in qua trabes summo artificio disponitur. Zophori autem altitudinem fuisse 45 digitorum alibi probat Villalpandus.

CAP. VII. *De Columnarum adjectione & Striis.*

Adjectio in columnæ medio Vitruvii jussu ex striæ magnitudine sumenda est, sic enim ille l. 3. c 3. *Columnarum striges facienda sunt 24 crassitudines* (striatum scil.) *facienda sunt quantum adjectio in media columna ex descriptione invenietur.* Striatas autem fuisse columnas hinc probatur, I. Columnarum proceritas,

quæ

quæ virginalem imitabatur gracilitatem, earundem striatas stolas esse imitandas suadet. II. Tot tantæque omnium coronarum & ornamentorum sculpturæ respuunt scapi universum corpus absque ulla sculptura apparere. III. Josephus Antiq. 8. c. 2. juxta Rufini versionem, *Fecit Hiramus duas columnas æreas cum canalibus cavatione 4 digitorum.* In Græco quidem est, *σύλαιδύο χαλκὲς ἔσωθεν τὸ πάχ© τεσσάρων δακτύλων*, quæ concinunt cum verbis Jer. 52.21. *Crassitudo ejus 4 digitorum, & intrinsecus cava erat* LXX. *Crassitudo ejus 4 digitorum in circuitu*; quæ omnia solidam indicant metalli crassitudinem. Sed minimè tamen improbabilis videtur Rufini lectio (inquit Villalpandus) quam hausit ex aliis Græcis exemplaribus fortè purioribus, & certè minimè absona videtur, cùm utrumque ex æquo verum esse possit, columnæ sc. metallum crassum undique fuisse 4 digitos, & canales inter strias latas fuisse totidem digitos. Utriusque rei exemplum videre licet in vestigio scapi columnæ; confirmatur idipsum ex LXX, qui 1 Reg. 7 aiunt, *Perimetrum 14 cubiti circumdabant eam, crassitiem columnæ 4 digitorum cavitates.* Quos secutus Comestor, *Stylus columnæ 18 cubitos habebat altitudinis non plana, sed vallicu-latus, habens in circuitu canales cavationis 4 digitorum.* Et certè mira omnium partium cum Architecturæ præceptis contensio hoc idem confirmat. Strias enim 24 faciendas esse Vitruvius præcipit, quot sunt in cubito digiti; ex quo fit ut summi scapi circumferentia, quæ 6 cubitis definitur à Sacro historico, sex digitos tribuat unicuique parti, quæ rursus in canalem sive strigem dividatur 4 digitorum & striam duorum. Jam cùm striæ crassitudo in perspecta 2 digitorum, eadem ex utraque parte adjicienda est columnæ in ventre; atque adeò diameter ventris columnæ est digitorum 54. Quæ diametri longitudo potest & hinc aliâ ratione demonstrari. LXX Interp. lectio perimetris utriusque columnæ cubitos dat 14 uniuscujusque septenos. Septem autem cubiti digitos continent 168, quem numerum si in septenarium duxeris, productumque per 22 diviseris, habebis hujus circumferentiæ diametrum digitorum $53\frac{10}{22}$ h.e. fere 54 quos paulò antè colligebamus. Hanc in medio columnæ adjectionem probat Villalpandus ex voce Hebr. בטן 1 Reg. 7. 20. *Ornamenta super duas columnas desuperè propinquo* בטן *ventris* (nam בטן *uterum* significat, qui æquâ ratione undique intumescit) ubi Vulg. *juxta mensuram columnæ*, h. e. (inquit Villalpandus) capitella siliata ipsis imposita columnarum scapis altitudine æqualia erant latitudini ventris columnæ maximæ, nimirum crassitudini columnæ. At Philander ejusmodi columnas (in medio sc. intumescentes) non vidit Romæ in antiquis monumentis. Esto. Sed Cicero vidit, qui Act. 1 & 5 in Verrem: *Nulla est*, inquit, *columna, quæ ad perpendiculum esse possit.* Ubi Pædianus, *Perpendiculum linea laterum æqualitatem proba: à summo ad imum altitudinem probans. Hoc in columnis omnibus, tum maximè instructilibus evenit, in quibus aut media aut ima crassiora sunt.* Objiciat rursus aliquis, quòd lata plus nimio fiat stria 2 digitorum ex dimidia strige, cùm fieri strias in Veterum operibus, Philandro teste, comperias, nihil plus quam ex tertia parte, nihil minus quàm ex quarta apertionis canaliculi. Resp. in planis striis verum id esse; at in illis, quæ extantibus in mediis striis astragalis exornantur, aliter se res habet, fiunt enim ex dimidia (& nihilominus) strigis parte, aliquando ex majore. Harum exempla videre est in Pantheone, in duabus illis columnis quæ Templi portam ex adverso respiciunt, & in aliis multis Romæ.

CAP. VIII. *De Trabeationibus sive Coronis.*

1 Reg. 7. 16. *Duo fecit capitella*) Quoniam omnia ornamenta scapis columnarum imposita hoc nomine appellantur, ea verò non sunt eadem formâ sed multiplici, quæ diversis nominibus ab Architectis censentur, explicanda vox כותרות quod est plur. à sing. כותרת *corona, diadema*, à כתר *cingere*; corona autem *cingit, exornat, nobilitat*: quæ omnia illis ornamentis conveniunt, quæ columnarum stylis imponuntur, capitellis nimirum, epistyliis, zophoris, coronis, sed potissimum omnium summo, quod apud Latinos idem *corona* nomen sibi quasi proprium vendicat, quòd non modò columnas, sed & universum ædificium cingat, coronet & illi veluti perfectionis dignitatem adjiciat. Sed hic ipsa trabeatio indicatur, constans epistylio, zophoro & corona. Hunc locum varii variè convertunt. LXX in Reg. cod. *capitella*, in Sixt. *ἐπιθέματα additamenta id*, indicans ornamenti genus, quod in summo collocatur. Chald. hoc loco vertit *coronas*, apud Jerem. *capitella*. Atque hic Villalpandus rejicit, Vatabli sententiam qui reddit *epistylia rotunda*, quòd absonum sit epistylia esse rotunda.

De Symmetria sive Proportione partium ædificii.

Villalpandus l. 5. cap. 24. Proportio triplex est, Arithmetica, Geometrica, Musica sive Harmonica. Harum unamquamque licet in his nostris fabricis observare, & in illis potissimum numeris, quos in partium hujus ædificii Tabulas redegimus. Ac primum Arithmeticam proportionem, quæ per eandem differentiam progreditur, in ipsis numeris ordinum Vestibuli licet intueri, quos ex Sacro textu collegimus, viz. 50. 40. 30. Et hæc ipsa ratio in subduplis Atriorum numeris reperiatur, & in subquadruplis domus Regiæ. De proportione Geometrica, in qua primus ad secondum eandem habet rationem quam secundus ad tertium, si continua sit proportio, aut quam tertius ad quartum si discreta, non est hujus loci exempla proferre; nam si universa exemplis probare velimus, ea omnia in unum locum congerere cogemur, quæ de partium mensuris seorsim alibi prosecuti sumus. Illud verò hujus ædificii proprium est atque maximè observandum, idque ad harmonicam proportionem spectat, quod non alia ratione visus hujus ædificii partibus contemplandis delectari videatur, quam auditus vocum aut instrumentorum suavi modulatione perfruatur. Porrò concentus omnes, quos Græci *συμφωνίας* appellant, sunt omnino sex, Diatessaron, Diapente, Diapason, Diapason cum Diatessaron, Diapason cum Diapente, Disdiapason. Verùm cùm Diapason cum Diatessaron superpartiens denominari possit, harmonica certè consonantia non est; atque adeò omnes consonantiæ sunt tantùm quinque, tres

viz. simplices, duæ compositæ. Et horum quidem rationem in Monochordo examinant Musicæ periti. Hîc vide antecedentem Tabulam partium Trabeationis.

De Templi admirandis.

Villalpandus lib. 5. cap. 26. Templi Architectus fuit ipse Deus ex 1 Par. 28. 19. *Omnia*, inquit David, *ad me venerunt scripta manu Dei, ut intelligerem universa opera exemplaris*. Quibus verbis (inquit Villalpandus) designatur quod Dei manu non descriptiones modo, figuræ ac dispositiones omnes, Ichnographiæ, Orthographiæ & Scenographiæ graphicè depictæ fuerint, verùm etiam longior quidam Commentarius, in quo universa Davidi tradita fuerant, & ab eo Salomoni, per artifices opere complenda. Dei Architecti veluti executor, quem Hispani vocant *apparejador*, fuit Hiramus, de quo 2 Par. 2. 13, 14. & 1 Reg. 7. 13, 14.

CAP. XXVII. Villalpandus ex 1 Reg. 5. 13, 14, 15, 16. & ex 2 Par. 2. 17, 18. colligit operariorum numerum fuisse 411900. nempe ex Proselytis 150 m. & præterea 3600 Præfecti; Deinde ex Israelitis 30 m. qui per vices operabantur, 1 Reg. 5. 13, 14, 15, 16. & 2 Par. 2. 17, 18. His addit 80 m. Tyriorum, totidémque Ægyptiorum ex Eupolemo, quia 1 Reg. 5. 17, 18. fit mentio cæmentariorum Hirami, qui junguntur cæmentariis Salomonis. Hos omnes Villalpandus vult occupatos fuisse in monte lapidibus atque lignis cædendis, dolandis atque convectandis. Præter hos vult fuisse 165 m. qui Jerosolymis præparatos lapides excisáque ligna in ipso ædificio disponerent, cum ipsorum præpositis 3300. Horum 165 m. qui non fit expressa mentio eos colligit ex 3300 præfectis, quorum mentio fit 1 Reg. 5. 15, 16. quos præpositos vult esse diversos à 3600 præpositis quorum fit mentio 2 Par. 2. 2, 17. 18. Porrò ex collatione 3300 præpositorum cum 180 m. quibus Præfecti erant, colligit quinquagenis operariis unum præpositum fuisse ἐργοδιώκτην sive præfectum. Itaque 3300 præfectos Hierosolymitanos eâ ratione dare operarios 165 m. (L. Cappel. In operariis his recensendis falli atque hallucinari videtur omnino Villalpandus, ac pro more suo omnia in majus augere sine necessitate. Nam ad Eupolemum quod attinet qui de suo addit 80 *m. Tyriorum totidémque Aegyptiorum*, authoritas ejus tacente Scripturâ nulla est. Ægyptiorum autem in hac fabrica mentio nulla est in Scriptura, Tyriorum quidem illa meminit & eorum non indicato numero. Itaque videntur omnino illi comprehendi in illis 150 m. peregrinorum seu proselytorum, quos גרים Scriptura vocat, quique memorantur 2. Par. 2 16. Salomon enim dominabatur toti Palæstinæ usque ad Euphratem, ac proinde omnibus Chananæis, qui circa Tyrum & Sidonem in monte Libano & circa eum habitabant, qui etsi Tyriorum Regi subditi essent, erant tamen Salomonis tributarii. Ergo secundùm Scripturam fuerunt tantum in universum 180 m. operariorum, nempe 150 m. גרים & 30 m. Israelitæ. Præfecti eorum 3600 comprehenduntur in illo numero. Nam si 150 m. peregrinorum dividerentur in πεντηκοντάδας, invenientur 3 m. πεντηκοντάδες. Jam verò in singulis πεντηκοντάσι unus eligebatur qui reliquis 49. præficiebatur, eratque eorum ἐργοδιώκτης. 30. verò millibus Israëlitarum præfecti videntur fuisse 300 centuriones, sic fiunt 3300 præfecti, qui memorantur 1 Reg. 5. 15. Quod autem 2 Par. v. ult. dicuntur fuisse 3600 vel σφάλμα est Librarii, cujusmodi σφάλματα in numeris frequentia occurrere in libris Sacris in Critica nostra Sacra ostendimus: Vel etiam hoc ἐναντιοφανὲς sic conciliari potest, ut dicamus decem πεντηκοντάρχοις proselytorum præpositum unum fuisse πεντακοσίαρχον, ita super 30 m. πεντηκοντάρχοις proselytorum præpositi fuerint 300 πεντηκοσίαρχοι qui si addantur ad præcedentem numerum 3300 præfectorum, erunt in universum 3600 præfecti. Hi autem 189 m. operarii in tres partes distribuebantur, quarum una constans 60 m. hominum mensem unum operabatur in monte, lapides & ligna cædendo & convectando, reliquos duos menses domi manebat; alternis enim & per vices operabantur & quiescebant, non verò perpetuo occupabantur in opere: nam quod de 30 m. Israelitis dicitur 1 Regum 5. 14. id per analogiam & proportionem de reliquis operariis intelligendum est. Fuerunt ergò in universum 60 m. homines qui perpetuo in opere occupabantur. Horum fere dimidia pars (nempe circiter 15 m.) occupantur in convectandis lignis & lapidibus, reliqui illis in monte cædendis, dolandis atque sculpendis ac præparandis. Verbum enim חצב & חטב quo Scriptura utitur de utrisque tam lignis quàm lapidibus usurpari potest; aut si distingui debent חצב de lapidibus חטב, verò de lignis potiùs usurpatur; unde est quod Arabicè حَطَبْ חטב *lignum* significat.)

CAP. 27, 29, 30 & 31. Villalpandus confert Templi structuram cum universi mundi fabrica, cum castrorum Israeliticorum circa Tabernaculum Mosaicum dispositione, denique cum humani corporis fabrica & proportione. (De quibus vide Tabulam propriam) ubi multa à Villalpando gratis sumuntur, vel ex cænosis Judæorum lacunis, & febriculosis Rabbinorum somniis atque commentis hauriuntur, atque pro libitu & arbitrio Villalpandi collocantur atque disponuntur.

CAP. 32, 33, 34 & 35. persequitur nonnullas Templi cum Christo mysticas & typicas similitudines. Calamum quo omnia Templi membra & partis mensurantur comparat Chsritati. Corpus Christi Templo fuisse adumbratum ostendit ex Joh. 2. 19. quam similitudinis rationem in eo statuit, ut fingat Corpus Christi brachiis diductis sed junctis cruribus extendi per totum Templum, ita ut caput occupet Sanctuarium, pectus Altare, pedes portam Orientalem, manus verò Aquilonarem & Meridionalem portas. Quomodo ergo per tres illas portas aditus & via ad Altare & Sanctuarium patebat, sic per Christi pedum & manuum vulnera patet nobis ad verum Sanctuarium aditus. Mare autem æneum ad latus Meridionale Templi prope Altare constitutum figurabat aquam & sanguinem è latere Christi dextro promanantem ad peccatorum nostrorum ablutionem, spiritualemque sanctificationem. Hæc quidem sunt acutè & ingeniosè à Villalpando excogitata, sed non parum coacta tamen videntur, ac subtile iogenii humani acumen magis quam Spiritus Sancti solidam sapientiam atque doctrinam sapere atque redolere.

Summa

Summa totius structuræ Templi, ejusque magnificentiæ, & Salomonis gloriæ atque opulentiæ. Ex Villalpando Tom. 2. Explanationum. Part. 2. lib. 5. Disp. 4. cap. 60.

SUBSTRUCTIONES.

Parietum substructionis longitudo erat supernè 800 cubitorum, quorum singuli passus communes exæquabant, Infernè cubitorum 1000. Latitudo 100 cub. in angulis 50 cob. ubi erant angustissimi, altitudo 300. Anterides sive erismæ, quibus paries fulciebatur, ejusdem cum pariete altitudinis, nempe 300 cubit. latæ in quadrum supernè 50 cub. quanta erat muri crassities, infernè verò extra murum substructionis procurrebant 150 cubit. ea nimirum proportione, qua pes tibiæ crassitiem superat. Lapides quibus extructæ erant ejusmodi substructiones, longi erant (secundum Josephum) 40 cub. (alias 25. cub.) lati 12. alti 8. omnes ex marmore serrâ intrinsecus & extrinsecus secti, commissuræ lapidum ita latentes ut oculos fallerent.

COLUMNÆ.

Columnæ item è Pario marmore 1453. non computatis dimidiatis columnis parietibus ac pilis adpactis, numero plusquam duplo plures. Singulæ è singulis saxis, crassæ quantum tres homines consertis ulnis amplecti possent, decupla altitudine. Nulla minor altitudine 15. cubit. Capitella opere Corinthio pulchra ad miraculum.

FENESTRÆ.

Præter eas, quæ in pavimento aperiebantur ad illustrandam hypogæam habitationem, fuerunt majores quædam fenestræ 2246.

PERIBOLUS.

Peribolus, ex singulis lateribus longos 125 calamos, crassus & altus calamum unum, h. e. palmos Rom. $\frac{323}{1000}$, vel Hispanicos $23\frac{679}{1000}$ cancellis marmoreis inter columellas calamum unum cobicas. Via inter Peribolum & porticum gentium lata $37\frac{1}{2}$ cub. longa calamos 123. sive cubitos $768\frac{3}{4}$.

PORTICUS GENTIUM.

Longa calamos 110. sibi cubitos $687\frac{1}{2}$, lata cubitos $43\frac{3}{4}$. Paries ejus super altitudine Periboli erigebatur usque ad summam domatis coronam cub. 25 utriusque autem Porticus (nam duplex in altitudine erat) altitudo erat par latitudini, nempe cubitos $43\frac{3}{4}$. Atrium Gentium latum 50 cubitos, longum 600.

ATRIORUM.

Paries ejus longus 500 cubitos, altus cum triplici columnarum ordine 60. cubit. præter stylobatæ altitudinem, quæ par erat peribolo, nempe calami unius. Portarum ejus (in quibus quartus columnarum ordo erigitur) altitudo à pavimento Atrii Gentium fuit cub. 78. Castellorum autem (in quibus quintus erat columnarum ordo) cubit. 90. Atriorum Israelis areæ (quæ septem fuerunt) singulæ quadratæ erant 100 cubitos. Area autem Atrii interioris sive Sacerdotum, in cujus medio Domus Dei insidet, proprióque peribulo cingitur, ejusdem est cum cæteris latitudinis, nempe 100 cubitos, longitudine verò hujus dupla sesquialtera, hoc est cubitos 250 Porticuum quibus areæ ondique cingebantur longitudo par erat areæ, latitudo dimidia longitudini, nempe cub. 50. Castella in angulis & Porticuum conjunctui is constituta, numero 16. singula quadrata cubitos 50 longa & lata. Portæ sex, tres exteriores in Atrio Israelis, interiores totidem, quæ aperiebantur in AtriumSacerdotum, singulæ longæ 50 cubitos (quantum nimirum porticus erant latæ) latæ verò 25 cubitos, spatium verò vacuum relictum inter Thalamos latom erat 10 cubitos. Thalami sex, tres ab uno latere, totidem ab altero. Thalami quadrati calamum unum longi, lati & alti, cancellis undique cincti. Postium crassitudo calami unius. Portarum lumen altum 13 cubitos, latum 8.

DOMUS DEI.

Latitudo turris erat cubitos 64. altitudo ab ima turris parte ad lapidis angularis apicem, qui totius ædificii est pars sublimior, cubiti 125. Vestibulum ab altero pariete usque ad parietem Sancti alterum, latum est cubitos $12\frac{1}{2}$ *(en dedans œuvre)* longum cubitos 20. Sancta sive locus sanctus cub. 20 longitudine dupla (nimirum cubitos 40) in qua includitur paries interjectus, qui dividit Adytum, latus seu crassus cubitos $2\frac{3}{4}$. Adytum interius longum latum & altum fuit cubitos 20. absque fenestris. Erant in universo ædificio Cubicula 712, ferè quadrata omnia, singulorum inane erat cubitos 12, quædam ex illis multo majora. Præterea erant subterraneæ officinæ, Culinæ sacræ & prophanæ, & Gazophylacia amplissima in quibus servabantur decimæ & primitiæ totius Israelis. Erat præterea, maxima illa aula, quæ Sancto & Sancto sanctorum imminebat, in qua servabantur Tabulæ, Cortinæ, ac cætera Tabernaculi instrumenta & anathemata sacra. Via quæ inter cubicula utrimque posita interjacet, eandem habebat cum cubiculis latitudinem, longitudinem verò cubitos 487. Trabes communes habuerunt minimam longitudinem $12\frac{1}{2}$, crassæ cubitos $1\frac{1}{4}$, latæ cubitos $1\frac{7}{8}$. Aliæ fuerunt majores quæ domus Dei universæ latitudinem colligabant, longæ cub. 54. crassæ cubit. $2\frac{1}{2}$ latæ cubitos $3\frac{3}{4}$. Omnes cedrinæ sculpturis, cælaturis, bracteis aureis erant ornatæ. Pavimentum totius ædificii, præsertim Porticuum, stratum erat lapidibus varii diversique coloris admodum pretiosis, adeóque crustis artificiosè ad picturæ normam tessalato opere conjunctis erat compositum, ut unius instar lapidis appareret. Parietes, tectum & pavimentum sanctæ Domus laminis aureis contecta splendebant, clavis similiter aureis affixis, quorum capita miro artificio elaborata erant, in eorumque singulis auri 25 unciæ consumptæ sunt. Erant omnes variis & artificiosissimis cælaturis insculpti, & encausti loco varii coloris pretiosissimæ gemmæ auro inclusæ, suis locis miro ordine disponebantur, quæ suo splendore stellarum cœtum imitarentur. Vasa ex auro conflata 440 m. Argenta 1340 m. Consumpta in his 108 m. auri talenta, cum 2 m. auri siclis. Quæ auri summa æquivalet Romanæ Monetæ aureis scutis 18176540241. Ar-

genti

genti verò talenta mille millia, faciunt Romanæ Monetæ aureos scutos 1464480000. De qua auri & argenti summa nihil detractum est solvendæ operariorum mercedi vel iis nutriendis, vel aliis impensis Templi faciendis, sed totum illud aurum & argentum in Templo sanctificatum fuit. Aurum hoc universum in ea vasa conflanda expensum ad formam cubicam revocatum efficit cubicos cubitos 500, quam massam vix caperet cubiculum quadratum cubitos 10, altum. 5 Argentum verò ad eandem formam cubicam revocatum implere potuit totam Oraculi domum, quæ longa, lata & alta erat 20 cubitos. Altaris ænei pondus fuit talentorum 20 m. Maris ænei pondus fuit talentorum 8640, quæ æquivalent Romanis libris 1080000. Tectum universum Templi tegulis æneis operiebatur, quare omnium pondus ad minimum est talentorum 500141 cum libris præterea 103, sive librarum Rom. 625117728. In duabus æneis columnis conflandis impensa sunt æris talenta 19027, paria libris Rom. 23178375 Eisdem auro vestiendis (cujus crassitudo erat unius digiti) expensa sunt auri talenta 5758, quæ æquivalent scutis Rom. 9691078. In decem lateribus cum suis vasibus expensa sunt æris talenta 20 m' quæ æquivalent libris Rom, 2. Millionibus, sive 2000000. Adhibuit Salomon in Templi fabrica operarios Israelitas, Sidonios, Tyrios, Ægyptios 401900, quorum singulis sub discessum absolutâ fabricâ, præter diurnam mercedem & omnia ad victum necessaria durante fabricâ abunde suppeditata, liberaliter erogavit auri siclos denos, hoc est, Scuta Rom. 56. Quorum omnium summa est 4109000, æqualia Scutis Rom. 22546580. Præbebat Salomon in cibaria domûs Regi Tyrio coros tritici 20 m. Vini metretas 20 m. Olei coros 20, seu metretas 200. Ægyptio Regi dabat earundem rerum parem vel modum vel pretium aliis rebus permutatum. Dabat Tyriorum 80 m. in singulos annos coros tritici 120 m. & hordei totidem, atque adeo Arithmeticâ ratione operariis omnibus erogabat in singulos annos tritici coros 602850. Dabat sextæ parti Tyriorum operariorum metretas vini 20 m. Ergo omnibus Tyriis 80 m. metretas 120 m. Igitur omnibus operariis dabat vini metretas 602850. Eidem sextæ Tyriorum parti, qui ligna cædebant, dabat olei sata 20 m. Igitur omnibus Tyriis dabat sata 120 m. Ergo omnibus operariis 602850 sata olei, h.e. Hispanæ *Arrobe* 565171, vel Italicæ *Botte* 17661. Et præter hæc, carnes & alia necessaria in singulos menses ex Galilæa, Samaritide, &c. Absolutis ædificiis dono dedit Salomon Regi Ægyptio olei metretas 10 m. sive dolia vel *botte* Rom. 878. Dactylorum artabas mille sive coros 166. Mellis vasa 100 atque aromata. Tyrio Regi prætetea dono dedit 20 oppida in Galilæa, & auream maximi pretii columnam. Quamvis tanta esset Gentium & operariorum varietas & multitudo, quæ in hoc ædificio operam navabat, quamvis tam abunde copiam rerum omnium ad victum necessariam suppeditaram operariis providerit, quamvis ad manus habuerit infinitam pene pecuniam mercedi solvendæ, & operariis sustentandis, quamvis maximas impensarum partes paratas à Davide habuerit, aurum, argentum, ferrum, æs, pretiosos lapides abundantissime, lapides grandes è monte Libano, ligna cedrina & abiegna, & sexcenta alia tanto ædificio necessaria, nihilominus septem annos cum dimidio consumpsit ædificando Templo. Tantæ moræ causa erat Templi magnitudo. Quare Josephus affirmat hæc tam magna & pulchra opera perfecisse septennio, non ad opulentiæ modò, sed ad celeritatis ostentationem.

Reditus Salomonis annui.

Ex duodecim tribubus tributi nomine colligebat talenta auri 1440. Ex subjugatis Gentium regnis 666. Ex fodinis Ophir triennio 450, vel 420. Suma est aureorum talentorum 2226. Æquivalent scutis Rom. 7346 3580. Argenti talentis Hebraicis 26712. Atticis talentis 53426. Hæc præter aurum quod habebat ex vectigalibus universi regni Israelitici & aliorum regnorum; Excepto item argentorum ex tributis, tum ex vectigalibus, tum ex fodinis, cujus pondus decuplo majus erat auro. Annona prærerea regiæ domûs tanta erat, ut ex ea sustentari potuerint 48600 homines. Adde expensas in nutriendis equorum curulium 40 m. & equestribus 12 m. item curribus 1400 eorumque famulis stabulariis 14400. Templi & Tabernaculi usibus è censu capitis singulis annis Hebræi dabant Argenti talenta circiter 22 m. quæ æquivalent scutis Rom. 31680000. Capitationi addebant Aurum pari saltem æstimatione, ex quo fit ut inferrent singulis annis Hierosolymam Argenti talenta 70712, quæ æquivalent scutis Rom. 100815580. Quibus si reliqui proventus addantur, quorum summa ignoratur, procul dubio summa ascendisset ad Hispanica scuta millies millia, quod vulgò diceremus *cien millones*.

Templi Salomonici vasa ex Josepho lib. 8. Antiq cap. 2.

	Aurea.	Argentea.
Pateræ	20. m.	40. m.
Candelabra	10. m.	20. m.
Canthari	80. m.	160. m.
Phialæ	100. m.	200. m.
Lances	80. m.	160. m.
Crateres	60. m.	120. m.
Mensuræ olei & vini	20. m.	40. m.
Acerræ { odoramentorum ad ignem deferendum.		20. m.
		50. m.
Tubæ		200. m.
Instrumenta musica.		400. m.
	440 m.	1340 m.

Davidis Thesaurus Salomoni relictus, ex Villalpandi æstimatione.

	Auri talenta	Sicli aurei	Argenti talenta.
1 Par. 22. 14.	100 m.		1000 m.
1 Par. 29. 3, 4.	3 m.	1000 m.	7 m.
1 Par. 29. 7, 8.	5. m.		10. m.
	108 m.	2500.	1017 m.

Sruta

Scuta Romana.

Pretium	Auri	1817654024	1464480000
	Argenti	1464480000	
	Summa totalis		3282134024

Stolæ Sacerdotales ex bysso cum zonis purpureis.	10 m.
Stolæ Cantorum byssinæ	2000 m.

Ad hujus summæ tam immensæ confirmationem subjicit Villalpandus locum Eupolemi ex Eusebio lib. 9. Præp. Evang. extremo, qui locus sic habet. *Porro Auri summa, quod in duas columnas fuerat Templumque collatum, fuit quadragesies sexies centena millia talentorum. In clavos verò ac reliquum apparatum Argenti talenta mille ducenta triginta duo; Aeris verò in Columnas & Labrum & Porticum talentorum duodeviginti millia & quinquaginta.* Cujus Eupolemi computatio (inquit Villalpandus) facile cum numero S Scripturæ conferetur, cum perspectum erit, Argenteum talentum apud Græcos in usu fuisse, Aurei verò talenti nullam fieri à Græcis Historiographis mentionem. Et talenta quidem Attica computasse eum existimamus, & omnem expensarum summam Auri nomine compellasse. Quibus statutis numerus talentorum Auri S. Scripturæ duodecies multiplicetur, ut fiant talenta argentea, & producto numero addatur numeris talentorum Argenti S. Scripturæ, & tota summa bis accipiatur, ut fiant ex Sacris Attica talenta, & habebis numerum Eupolemi quadragies sexies centena Atticorum talentorum, millia, respondentia talentis à Sacra Scriptura computatis; nam 26 m. talentorum, quæ supersunt, prætermissa fuisse videntur ab Eupolemo vel tanquam minima pars tam magni numeri, vel quòd publica fama, secundùm quam ejusmodi summam posuerat, minores illos numeros contempserat. Quod autem Eupol. subjungit, *In clavos ac reliquum apparatum Argenti talenta, expensa fuisse 1232.* Villalp. vult referendum ad id quod idem Eupolemus narrat Salomonem *Templum intrinsecus laterculis* (quadratis) *quinque cubitorum opere fusorio deaurasse, atque quaternis argenteis clavis talenti pondere* (singulis) *confixisse in papillarum speciem ordine dispositis, atque ita illa à pavimento ad tectum usque inaurasse, contignationem etiam ex laquearibus aureis confecisse.* Sunt nempe in toto Templo 304 ejusmodi quadrati laterculi (nimirum 96 in Oraculo, 208 in loco Sancto) Oraculum enim cubicum erat, & patebat in omnes partes 20 cubitos: Sanctum verò longum erat 40, latum 20, altum 30 cubitos. Illis 304 laterculis, si quaternos des clavos Argenteos, fient in universum clavi 1216, totidem talenta ex Eupolemo pendentes: sexdecim talenta quæ supersunt significat expensa fuisse in reliquo apparatu.

Hæc porrò tam ingens Auri Argentique copia eò major esse videbatur, quòd licet tota ad Templi apparatum & ornamenta fuisse existimetur, ad impensas tamen Templi ferè nihil fuisse videatur; quippe cùm in alendis operariis atque solvendis, in extruendis Machinis, in subvehendis oneribus, atque in aliis innumeris rebus, quæ in ædificiis sunt necessariæ, nihil ex ejusmodi Auri vel Argenti summa imminutum sit. Nam in Paralip. sic legimus, *Intulit igitur Salomon omnia, quæ voverat David pater suus.* Hæc verò quæ fuerint indicat subjungens: *Argentum & Aurum & universa vasa posuit in thesauris domus Dei* Ea verò, quæ sancta sunt, nefas esset in in manus artificum aut mercatorum dare ac profana reddere: quapropter ea omnia oblata illata quidem fuere ibique conservata, donec Templi cultus & religio prophanata fuit. Quibus tam amplis atque inauditis pene Donatiis cumulus accessisse videtur Gemmarum, quarum minima moles pretio atque æstimatione plerumque major est alia Auri & Argenti summa quantumvis maxima. De his porrò, quarum certa ratio reddi non potest, nulla reddetur.

TEMPLI HIEROSOLYMITANI
SITUS, FORMA, STRUCTURA atque DELINEATIO.

Ex Josephi lib. 6. De bello Jud. cap. 6. & Antiq. lib. 15. cap. 14. itemque lib. 18, cap. 2.

Per LUD. CAPPELLUM.

TEmplum firmissimi collis jugo fuit impositum, circa quod tota Hierosolymorum civitas in Theatri quodammodo speciem erat circumposita, atque ab eo profundis vallibus tribus ex partibus discreta atque sejuncta. Ex Orientis autem parte Collis sensim à vertice versus eam Urbis partem, quæ *Acra* dicitur, declivis erat atque resupinus. Initio autem vix Templo & Aræ quæ juxta Templum est sufficiebat jacens summo Collis jugo area atque planities, quod undique præruptus esset, arduus, petricosus atque declivis Collis. Verùm Solomon (qui primus Templum condidit) partem eam quæ ab Oriente est in summo jugo muro munivit fortissimo, & aggestæ illi terræ porticum imposuit. Quin & tribus aliis ex lateribus collem imis à radicibus incipiens ad summum ejus jugom muro firmissimo & altissimo cinxit, cujus saxa erant 40 cubitos longa ferro & plumbo intus devincta, atque inter se connexa, ut in omne ævum perdurarent adversus omnem temporum injuriam. Hoc opus postquam coæquatum est vertici, cavitas quæ murum inter & tumulum intercedebat aggestâ terra repleta est, ut complanatis omnibus fieret quadrangularis area, cujus ambitus erat quatuor stadiorum, singulis lateribus per stadium unum in longum porrectis. A parte autem Australi & Occidentali profundissima valle ambiebatur, cui murus ille imminebat, altus ea parte 300 cubitos, cui altitudini præterea accedebat Porticûs ipsi superstructæ tota altitudo, ut siquis in anguli illius summo vertice constitutus deorsum aspiceret, & utramque illam altitudinem conjunctam contemplaretur, caligarent oculi, vertiginémque capitis ipse pateretur, visu deficiente ob nimiam profunditatem, priusquam ad imum pertingeret; valle in immensum isthac dehiscente quin & quibusdam in locis major erat fundamentorum profunditas, quæ non conspiciebatur ob aggestam ad complendas valles terram, ut angustæ nimium civitatis viæ complanatæ dilatarentur. A Boreali parte non erat tanta vallis profunditas; quin & ab ea parte Templo adjacebat arx *Antonia*, & ipsa quadrangularis ambitu duorum stadiorum, tumulo undique præciso 50 cubitos alto imposita, Temploque juncta in Occidentali & Boreali ejus angulo. Quadranguli illi quatuor stadiorum ambitus muro impositæ erant pari mensurâ & longitudine Porticus quatuor magnificentissimæ, rantorum fundamentorum vastarúmque substructionum dignitati & structuræ magnificentiæ paria & condigna opera Harum illa, quæ Meridionali lateri imposita erat *Regia* dicta triplex erat, stadii unius longitudine ab Orientali in Occidentalem angulum porrecta; neque enim ulterius produci poterat ob supradictam profundam vallem. Stabant autem inæ paribus intervallis in longum ducti quatuor columnarum ordines, quorum quartus connexus erat ipsi exteriori Porticûs muro. Universus earum numerus fuit 162. capitellis opere Corinthio sculptis, pulchris ad miraculum; earum crassitudo tanta erat quantam possent tres homines consertis inter se ulnis complecti, longitudo autem pedum 27 (videtur legendum 37, nam mox infra dicit columnas reliquarum porticuum fuisse 25 cub. altas; jam verò 25 cubiti faciunt pedes 37 pede cum dimidio) duplici subjectâ spirâ. Hæ columnæ quaterno ordine in longum dispositæ triplicem faciebant Porticum, sive tria in Porticu ipsa ad deambulandum distincta spatia. Horum duo erant ab utroque porticûs latere æqualia, lata nimirum pedes 30, excelsa verò pedes 50, illius autem quod medium fuit latitudo erat sesqui altera (hoc est pedum 45.) altitdo verò dupla, tantum nempe hoc superabat utrumque alterum spatium. Excitatus autem erat super ejus epistylia paries lapideus politissimus columnis aliis insertis destinctus, mirabili artificio commissuris oculos fallentibus. Hujus laquearia erant cedrina variis & multiplicibus figuris sculpturata. Reliquæ tres Porticus duplices erant latæ 30 cubitos, quarum columnæ 25 cubitos erant altæ, de singulis saxis singulæ ex candidissimo marmore, trabibus & laquearibus cedrinis ornatæ, quarum trabium & laquearium naturalis pretiositas, quodque essent è ligno politissimo & aptissimè cohærente dignissimam visu exhibebant pulchritudinem, cùm cæteroqui nullo vel sculptoris vel pictoris opere extrinsecus exornarentur. Porrò Orientalis & Meridionalis Porticus singulæ in medio habuerunt portam ab utroque angulo æqualiter distantem, quâ hinc in Arcam, inde in reliquam urbem patebat aditus Occidentalis verò porticus quatuor habuit, quarum una transitus erat εἰς τὰ βασίλεια (h. e. Herodis regiam) per vallem in medio interjectam; duæ in suburbia (τὸ προάστειον) ducebant, quartâ ibatur in reliquam urbem, gradibus multis ad imam usque vallem dispositis, atque inde rursum aliis per acclive tendentibus. Atque hoc modo se habuit prior & exterior Templi ambitus sive septum, quod Judæis cum Gentilibus fuit com-

commune, in illud enim patebat etiam ipsis Ethnicis ingressus. Intra hunc exteriorem ambitum, sive septum, non longe à priori illo dissitum, & ipsum quoque quadratum, proprioque muro lapideo septum quo summus collis vertex cingebatur. Hoc secundum Septum ἅγιον & δεύτερον ἱερὸν, hoc est, *Sanctum*, sive *secundum Templum* dicebatur. Ad illud solis Judæis, tum viris tum fœminis, iisque secundùm legem mundis patebat ingressus, propterеáque quà à priore Septo ad secundum via dabatur per interjectum sub dio spatium lorica fuit lapidea elegantissima tres cubitos alta, cui æquis positæ intervallis columnæ superstabant Græcis & Romanis inscriptæ literis, quibus significabatur non licere alienigenis sub pœna capitis in locum *Sanctum* transire, itaque ex priore Septo ejusque Porticibus prospectantes Ethnici versus Templum adorabant. Spatium autem quod sub dio (ὕπαιθρον) intercedebat inter primum & secundum Septum, totum variis lapidum politissimorum generibus constratum variegatumque fuit, atque ex eo quatuordecim gradibus ad secundum Septum ascendebatur, post hos ad murum usque Septi ex Septentrionali & Meridionali latere spatium erat planum decem cubitorum, unde rursus alii quinque gradus ad Septi portas ducebant; ex latere autem Orientali deerant gradus isti quinque, solis quatuordecim gradibus ascendebatur, ita ut gradibus istis quinque humilius ea parte fuerit Atrium ad quod ascendebatur. Murus autem hujus Septi & ipse quadratus extrinsecus quidem ad cubitos 40 attollebatur, intrinsecus verò 25 duntaxat cub. erat, cùm enim in superiori Collis jugo exstructum esset hoc Septum ad quod 20 gradibus uti dictum ascendebatur, ex inferiore pars muri ipsius interius à Colle, exterius à gradibus illis tegebatur, ut tota muri altitudo propterea non potuerit interius esse conspicua. Erant autem à Septentrione, & Meridie octo in secundo isto Septo portæ, quatuor nimirum utrinque, duæ vero ab Oriente necessario, quia ab ea parte locus erat fœminis ad adorandum destinatus, propterеáque alterâ isthic opus erat portâ, erátque ea ex adverso prioris: ex aliis verò plagis una erat à Septentrione, una item à Meridie, per quas in fœminarum Septum, sive Atrium, ingressus erat; etiam per alias portas fœminis non licebat ingredi, sed neque per suas portas ultra proprium sibi dicatum Septum permittebantur progredi; ab Occidente verò nulla fuit, sed continuus & perpetuus erat ab ea parte exstructus murus. Inter portas autem illas Porticûs introrsum versæ contra vel juxta Gazophylacia magnis & pulcherrimis sustinebantur columnis, eràntque illæ simplices, neque præter vastam magnitudinem ab inferioribus Septi porticibus ulla in re differebant. At ea Porticus quæ ab Oriente erat, quæ recta in Templi portam spectabat, duplex fuit, & ab aliis ante Herodem Regibus magno sumptu fuerat exstructa atque decorata. Portæ autem illæ octo quæ à Septentrionali & Meridionali latere fuerunt, aliæ erant singulæ 30 cubitos totidémque latæ, atque post introitum introrsum dilatatæ. Exhedras habebant tricenos cubitos longas & latas, altas verò 40 in turris modum exstructas. In singulis binæ erant fores, totidem, nempe 30 cubitos altæ, quindecim latæ, aureis & argenteis laminis undique rectæ, unà cum postibus & superliminari, singulæ autem singulis utrinque sustinebantur columnis duodenum cubitorum crassitudine. Porta autem illa quæ ab Oriente recta ex parte Atrii fœminarum in Templi portam respiciebat, multo reliquis fuit amplior, alta enim erat cubitos 50, lata verò 40, cum foribus paris magnitudinis, quæ magnificentiore ornatu decoratæ erant, crassioribus etiam auri & argenti laminis incrustatæ erant, atque totum illud aurum atque argentum novem istis portis infundi curaverat pater Tiberii Alexander, Alexandriæ Alabarcha. Ex adverso autem ei respondebat in exteriore Templi ambitu & Orientali ejus Porticu alia porta ampla, cujus fores erant ære Corinthio (auro & argento multo pretiosiores) obtectæ, quà in oppositam Arcam aditus patebat.

Intra hoc secundum Septum tertium fuit, quò solis Sacerdotibus accessus patebat, humili & eleganti lapideâ loricâ cubitum unum altâ à præcedenti divisum, inque ejus medio Ara & Templum fuit, ad quod 12 gradibus ascendebatur. Et à fronte quidem, latitudo & altitudo ejus par fuit, nempe centum cubitorum, pone verò 40 cubitis erat angustius; nam à fronte duo veluti humeri utrinque 20 cubitis producebantur. Prima autem ejus porta alta fuit 70 cubitos, lata 25, neque fores habebat ullas, cœlum enim undique conspicuum semperque patens significabat; frontes ejus totæ erant inauratæ, perque eam prior domus, quantumvis magna, tota interius conspicua erat, quæque circa interiorem Templi portam auro circumfulgebant, spectantium oculis patebant omnia. Hæc prior domus lata erat 20 cubitos longa 50, (legendum 40 cum Ruffino, nempe utrinque à Portæ medio ad finem vestiboli fuerunt 40 cubiti) alta verò 90 (nempe ad contignationem altum adhuc erat 10 cubitos, ut summa 100 cubitorum efficiatur) sine contignatione intermedia perpetua illa altitudine ad illud quod in summo fuit tabulatum attollebatur. Interior autem domus (quæ τὰ ἅγια sive *Sanctum* dicitur) cùm & ipsa esset 100 cubitos alta contignatione intermedia distinguebatur in duo veluti tabulata sive membra, quorum superius 40, inferius verò 60 cubitos altum erat, latum 20, longum verò 40. In eo erat candelabrum aureum cum septem lychnuchis, mensa aurea cum 12 panibus, & Altare suffitus aureum cum 13 variis Thymiamatum generibus. Eò solis Sacerdotibus λειτουργοῦσι patebat accessus. Portam habuit 55 cubitos altam, 16 latam, cum foribus inauratis, unaque postibus, & qui utrinque adjacebat pariete. Supra portam dependebat vitis aurea cum racemis aureis hominis staturam magnitudine æquantibus. Foribus oppansum erat velum sive aulæum pari magnitudine, opere Babylonio mirabili, totum ex bysso, purpurâ, cocco & byacintho variis figuris contextum, in quo depicta erat tota cœli ratio, exceptis signorum Zodiaci figuris. Intimum postea adytum (quod ἅγια ἁγίων *Sanctum sanctorum* dicitur) sequebatur longum & latum 20 cubitos, altum verò 60: pari nempe cum τῷ ἁγίῳ altitudine, à quo altero simili velo sive aulæo separatum fuit. In eo nihil omnino fuit positum, invisum etiam & inaccessum erat omnibus præterquam soli summo Pontifici, qui semel duntaxat in anno eo ingrediebatur solenni festo quo publicum à tota Gente celebratur jejunium.

Porrò circa latera inferioris hujus partis Templi multæ

multæ erant cameræ sive cellæ mutuò perviæ cum fenestris aureis triplici erectæ in altum tabulato, in quas juxta Templi portam (interiorem scilicet) utrinque patebat ex una in aliam ingressus. Secundum autem sive superius Templi tabulatum nullas ejusmodi habuit adjunctas & circumpositas cellas, tantóque fuit propterea inferiore angustius, excelsius verò fuit 40 (uti dictum) cubitis; atque sic colligitur universa Templi altitudo 100 cubitorum, additis nimirum ad 50 cubitos inferioris partis hisce 40 cubitis superioris tabulati, speciémque habuit & formam Basilicæ. Exterior autem Templi facies nihil habuit quod animus & oculi non mirarentur, laminis enim gravissimis aureis undiquaque obtectum erat, ita ut ad Solis primum exorientis (ad quem obversum erat) jubar splendorem ejacularetur tantum ut intuentium oculi quasi solaribus radiis perstringerentur; peregre autem advenientibus simile niveo monti videbatur, nam ubi deauratum non erat, candidissimo marmore constabat. In summo denique verubus sive spiculis aureis veluti horrebat acutissimis ne ab insidentibus avibus inquinaretur. Saxorum porrò quibus exstructum erat nonnulla longa erant 45 cubitos, sex lata, crassa verò quinque.

Ante Templum autem ex adverso portæ ipsius Ara collocata fuit quadrata, longa & lata 50 cubitos, alta quindecim, angulos habens instar cornuum prominentes, ad quam à Meridie ascensus sensim assurgebat; sine ferro autem constructa fuit, neque unquam ferrum eam tetigerat. Cæterùm Templum & Aram cingebat (uti dictum) humilis quædam ex pulcherrimo saxo lorica, quâ populus à Sacerdotibus dirimebatur. Qui autem ex populo & Sacerdotibus per omnia mundi non erant, ab interiore Septo excludebantur. Sacerdotum verò quibus ob aliquem in corpore defectum non licebat per Legem sacris operari, aderant quidem intra loricam illam cum reliquis, qui integro erant corpore (partémque suam de sacrificiis accipiebant) at communi & plebeia in veste, sacris enim vestibus soli ii utebantur, qui sacra faciebant. Ad altare autem ascendebant & in Templum ingrediebantur de Sacerdotibus qui puri & integro erant corpore, byssinâ veste amicti, & abstemii, nè vino obruti in Ministerio suo perperàm agerent. Summus autem Pontifex unà illis aderat, at non singulis diebus, sed Sabbathis & Noviluniis solemnibúsque festis. Semel autem in anno solemni die Jejunii, veste amictus splendidissimâ planéque singulari in Adytum sive Sanctum sanctorum ingrediebatur.

Antonia Arx.

Arx Antonia exstructa erat ad angulum, quo Septentrionalis & Occidentalis septi exterioris Templi Porticus conjungebantur, quadrata & ipsa sicut Templum, ab Asamonæis primùm exstructa (& *Baris* ab iis appellata) ad hoc, ut in ea asservaretur stola Pontificia, quam Herodes post occupatum regnum ibidem asservari curavit, póstque ejus mortem Romani eâ tanquam Arce usi eandem stolam sive vestem ibidem repositam asservarunt sub sigillo summi Pontificis & eorum, qui Gazophylacio erant præpositi. Ii pridie Festi ascendebant eò, & agnito sigillo integro & inviolato stolam depromebant, múxque peracto Festo eodem reponebant, sigillum suum Arcis Præfecto præmonstrantes. Hanc Arcem ad Templi tutelam munitiorem reddidit multò, déque Antonii Octavii Augusti in Triumviratu Collegæ amici sui nomine *Antoniam* vocavit. Ea inædificata fuit scopulo collis saxoso undique prærupto 50 cubitos alto; hunc ab ipsis radicibus levibus ex cæso *lapide* crustis obtegi curavit Herodes, quo & decus adderetur operi, & facilè dilaberentur, qui vel ascendere vel descendere tentavissent. Deinde ante Arcis ipsius ædificium murus erat cubitorum trium, intra hunc Arx sive Turris ipsa quadrata constructa erat, cujus latera erant 200 cubitos, sive dimidium stadium, longa (ut totus ejus ambitus fuerit duorum stadiorum, Templum autem illi junctum, unà cum ipsa Arce, sex in universum fuit stadiorum) 40 verò cubitos alta. Cúmque tota haberet Turris speciem, quatuor in angulis quatuor habuit alias turres, quarum 3 fuerunt 50 cubitos altæ, illa verò quæ ad angulum Meridionalem (Angulus ille sic dicitur non respectu Templi, sed respectu Antoniæ: non enim sita fuit Antonia ad Meridionalem & Orientalem Templi plagam, sed ad Septentrionalem & Occidentalem ejus angulum) & Orientalem sita erat, 70 cubitis eminebat, ita ut ex ea totum Templum conspici posset, quà verò Templi porticibus jungebatur utrinque in ambas habuit descensus, unde milites commeabant ad Templi custodiam. Semper enim in ea Romani milites residebant, qui per Porticus cum armis dispositi festis diebus observabant nè populus aliquid tumultuaretur: nam Templum urbi veluti Arx seu Castrum quoddam erat impositum, Templo verò ipsa Antonia, in qua qui erant collocati milites trium illorum erant custodes, Urbis nempe, Templi & Antoniæ ipsius, præterquam aliud fuit superioris civitatis veluti præsidium quoddam, Herodis nempe Regia. Antoniæ autem olim Bezetha sive nova civitas juncta fuit, sed eam ab ista Herodes profundâ & latâ fossâ separavit, ut sic nulla ex parte accessus ei præterquam ex Templo pateret. Porrò ipsa Antonia introrsum Regiæ altitudinem & formam habuit, divisa enim & distincta fuit in varia omnis generis omnísque usus habitacula, atria, porticus, balneas & aulas amplissimas militibus collocandis aptissimas, ita ut si omnia quæ in ea erant ad usum vitæ necessaria spectentur, Urbs; si verò structuræ magnificentia, Regia videretur.

IN TEMPLI HIEROSOLYMITANI DESCRIPTIONEM A JOSEPHO FACTAM, ET DIMENSIONES AB EO TRADITAS OBSERVATIONES.

Totius Templi longitudo atque latitudo.

JOsephus & Talmudistæ totum Templum quadratum faciunt, cum duplici Septo, interiore uno, exteriore altero, quorum alterum altero includebatur, quomodo quadratum minus in majore includitur. Talmudistæ Septum exterius vocant *montem Domûs*, הר הבית, interius autem vocant מקדש *Sanctuarium*; à Josepho istud dicitur ἅγιον, & δεύτερον ἱερόν. Josephus Septi exterioris latera singula facit longa stadium unum, Talmudistæ autem 500 cubitos. Hæc videntur adversis frontibus pugnare, cùm omne stadium sit spatium apud omnes Gentes longum 400 duntaxat cubitos, sive pedes 600, passus 120, aut ad summum cubitos 412 ½, pedes 625, sive passus 125, quandoquidem octo stadia mille passus conficiunt, sive 5000 pedes. Sed hæc facilè conciliari possunt, si dicamus Josephum stadia intellexisse Hebraica, Talmudistas autem cubitos, intellexisse non Hebraicos, sed vel Atticos vel Romanos. Nam ut ab aliis (Jac. Capel. de mensuris intervallorum, Defin. 29.) jam antea observatum est, qui de mensuris accuratè scripserunt, pes Hebraicus Romano (& verò etiam Attico ferme) major est præcisè quartâ ipsius Romani pedis parte, ita ut 4 pedes Hebraici faciant 5 Romanos, & 600 Hebraici Romanos 750, Atticos 744, proindéque 400 cubiti Hebraici faciunt præcisè 500 Romanos. Hoc pacto stadium Hebraicum constans 400 cubitis Hebraicis, & 500 cubiti Romani, una sunt eademque planè mensura paris omnino longitudinis. Hoc itaque sit jam constitutum, singula Septi exterioris latera longa fuisse 500 cubitos, non Hebraicos sed Atticos vel Romanos, omnésque cubitos, quibus tum Josephus, tum Judæi in Templi dimensione utuntur, esse Atticos vel Romanos cubitos. Atque hæc est amplitudo, quæ ab Ezechiele tribuitur toti ambitui Templi, quo omnia Templi atria & membra continebantur, c. 42. 20. ubi pro קנים intelligendum esse אמות *cubitos* rectè observat ex LXX & Vulg. interprete Castalio. Indéque deprehenditur Villalpandi error, qui Septo exteriori tribuit 125 calamos.

Utriusque Septi dimensiones.

Quantum fuerit interius Septum Templi, quantúmque quod inter utrumque Septum fuit ὕπαιθρον spatium Josephus non definit, tantùm Porticuum exterioris Septi & Atriorum interioris latitudines notat, non item longitudines. Itaque indaganda illa & colligenda sedulò nobis fuerunt, ut accuratam totius Templi ἰχνογραφίαν, secundùm Josephi mentem & mensuras ab eo traditas, efformaremus atque designaremus. Illa autem investigavimus & collegimus ex atrii Sacerdotum (quod intra Septi interioris ambitum conclusum fuit) dimensione, quam Talmudistæ accuratè & convenienter definiunt. Dicunt igitur Atrium illud (intra quod Templum propriè dictum positum fuit) fuisse ab Oriente in Occidentem longum 187 cubitos, à Meridie verò in Septentrionem latum 135 cubitos. Notat etiam Josephus Atrium illud humili quadam & eleganti loricâ lapideâ, cubitum unum duntaxat altâ, distinctum fuisse & separatum, tribus ex partibus, à Virorum & Fœminarum Atriis, quæ illi fuerunt ab Oriente, Meridie & Septentrione circumposita. Hujus loricæ latitudinem non definit Josephus; sed quando tam humilis fuit, verisimile non est, eam latiorem fuisse cubito uno, vel sesquicubito, ad hoc enim duntaxat exstructa erat, nè quis è plebe sive vir, sive fœmina ex Atrio suo in illud Sacerdotum irrumperet & transiliret; itaque eam ab Oriente ex Atrii fœminarum parte latam facimus cubitum unum, à Meridie autem & Septentrione ex parte Atrii virorum latam supponimus sesquicubitum. His positis sic colligimus Septi interioris intrinsecus amplitudinem. Ab Oriente in Occidentem Atrium Sacerdotum longum fuit 187 cubitos. Lorica quæ ab Atrio fœminarum separabatur, lata fuit cubitum unum, Atrium ipsum fœminarum latum fuit 40 cubitos; sic colliguntur in universum 228 cubiti. A Meridie autem in Septentrionem Atrium Sacerdotum latum fuit 135 cubitos, Lorica, quò utrinque discernebatur ab Atriis virorum, lata fuit utraque simul 3 cubitos. Atria duo virorum lata simul fuere 60 cubitos. Ita colliguntur in universum 198 cubiti. Septum ergo intrinsecus longum fuit ab Oriente in Occidentem 228 cubitos, latum verò à Meridie in Septentrionem 198 cubitos. Jam longitudini illi 228 cubitorum addatur latitudo Porticûs Orientalis & Occidentalis Septi exterioris, quæ latæ fuerunt singulæ 40 cubitos, sic fient 308 cubiti, qui deducti de 500 cub. restant 192 cub. in duas æquales partes hinc inde ab utroque Septi interioris latere dividendi, quare unaquæque fuit 96 cubitorum, tot nempe fuerunt cubiti inter Orientalem & Occidentalem Porticum exterioris Septi & Septum ipsum interius. Spatium autem illud 96. cubitorum utrinque sic distinguimus in tres inæquales partes, quare priori damus 31 cubitos, quos assignamus latitudini Exhedrarum Septo interiori extrinsecus circumpositarum, 30 cubitos damus gradibus, quibus ab exteriori ad interius Septum ascendebatur, (de quibus infrà dicturi sumus, ubi de gradibus Templi agemus) denique 35 cubitos assignamus spatio illi ὑπαίθρῳ æquo & plano, quod intercessit inter porticus Septi exterioris & supradictus Gradus. Similiter latitudini interioris Septi 198 cubitorum addenda est latitudo Porticûs Meridionalis Septi exterioris, quæ fuit 70 cubitorum, item latitudo Porticûs Septentrionalis illi oppositæ, quæ fuit 40 cubitorum, sic fiunt in universum 308 cubiti deducendi de 500, restant 192 cubiti, rursus in duas æquales partes, singulas 96 cubitorum, ut suprà, dividendi, & hi 96 cubiti in tres inæquales partes pari modo, ut suprà, distinguendi. Porro Septum interius bifariam potest accipi, ejúsque amplitudo bifariam intelligi, nempe vel cum, vel sine Exhedris illis adjunctis & circumpositis. Si po-

steriore modo accipiatur, nempe sine Exhedris, amplitudo ejus ea est, quam suprà posuimus, nempe longum fuit 128 cubitos, latum 198. Si verò priore modo accipiatur, addenda est utrinque priori illi mensuræ latitudo Exhedrarum illi adjunctarum, quam diximus fuisse 31 cubitorum, & infrà, ubi de Exhedris dicemus, probabitur. Itaque extrinsecus longum fuit Septum interius ab Oriente in Occidentem 290 cubitos, latum verò extrinsecus etiam à Meridie ad Septentrionem 160 cubiti. Spatium autem hypæthrum, quod quatuor ex partibus intercessit à Porticibus Septi exterioris ad murum extimum septi interioris fuit 65 cubitorum, quorum 35 cubiti fuerunt (uti dictum) in loco æquo & plano, vario lapidum politissimorum genere constrato, 30 autem cubiti occupati fuerunt à gradibus, quibus ad portas Septi interioris ascendebatur.

Exhedræ Septi interioris.

Septo interiori Exhedræ sive grandiores Cellæ aut Cameræ fuerunt extrinsecus omni ex parte etiam ab Occidente circumpositæ. Harum Talmudistæ disertam & expressam faciunt mentionem, earúmque indicant usum. Et sanè tota ministerii Sacerdoralis & Levitici ratio postulabat, & verò exigebat, flagitabat, ut multæ essent variæque & multiplices in Septo illo Exhedræ & grandiores Cellæ, quarum aliæ inservirent ad recondendam sacram pecuniam, aliæ ad reponenda varia & multiplicia, quæ Altari & victimarum mactationi inserviebant sacra vasa & instrumenta, aliæ ad asservandas & reponendas Sacerdotum vestes, & Levitarum Cantorum tubas & Musica instrumenta, aliæ ad recondendum sacrum Vinum, Oleum, Salem, Thos & Aromata ad Incensum & libamina, aliæ ad reponendas Decimas, Primitias & votivas Oblationes, aliáque id genus multa, aliæ ad lavanda & purganda victimarum intestina, ad parandas & servandas earum pelles & exuvias, ad includendos & servandos jugis Sacrificii agnos quotidie immolandos, aliæ ad paranda & conficienda liba, & quæcunque in sartagine & frixorio confici solebant, ad coquendos item & parandos panes Propositionis, aliáque ejusmodi multa, quæ ad varium & multiplex ministerium Altaris Leviticum pertinebant. Hæc omnia prope & circa Templum & Altare posita esse debuerunt, ut essent ad manum in quotidiano usu atque ministerio. Josephus earum nonnisi verbulo tenus meminit, ubi de portis Septi interioris loquitur, dicit nempe quòd duæ τοῦ πυλῶνος θύραι τὸ πλάτος πηχῶν πεντεκαίδεκα, μετὰ τὰς εἰσόδους πλατυνόμενοι ἐνδοτέρω παρ' ἑκάτερον τριάκοντα πήχεις ἐξέδρας εἶχον, εὖρός τε καὶ μῆκος πυργοειδεῖς. Ubi observandum est duo fuisse circa septum illud Exhedrarum veluti genera, unum in ipsis septi portis, quas Josephus hic vocat πυργοειδεῖς, quia illis, quæ è latere erant inter duas portas, altiores erant, & turris in modum supra eas attollebantur; alterum genus erat earum, quæ vel inter duas portas, vel à latere portarum erant. Harum non meminit Josephus. Quæ in ipsis Portis erant per eas populus ad Atria sua in interius Septum ingrediebatur, atque hic unus earum videtur usus, nisi fortè utrinque sedes collocatæ fuerint, in quibus Sacerdotum & Primorum populi habita fuerint Concilia & conventus. Exhedrarum, quæ à portarum latere, vel inter duas portas fuerunt, varius fuit & multiplex usus, quem modò indicavimus. Quæ in Portis fuerunt Josephus dicit eas post introitum introrsum dilatatas longas & latas fuisse 30 undique cubitos, quod accipiendum ut παχυμερῶς dictum, præcisè enim loquendo longæ fuerunt 31 cubitos à primo Portæ limine ad ingressum usque Atrii seu virorum seu fœminarum, latæ verò fuerunt 29 duntaxat cubitos, tot autem revera earum area cepit quadratos cubitos (nempe 900 uno excepto) quot caperet si singula earum latera fuissent 30 præcisè cubitos longa; si enim 29 per 31 multiplices, dabunt 899, triginta autem per se multiplicati dant 900. Exhedrarum, quæ à latere portarum, vel inter portas fuerunt, eadem fuit mensura, si quadruplicem quo cinctæ fuerunt quatuor ex partibus murum complectaris, at si quadruplicem illum murum & spatium inter quadruplicem illum murum vacuum spectes, latæ fuerunt & longæ in quadrum 20 cubitos, nempe extimum Septi interioris murum (quà porticus Septi exterioris respiciebat) crassum facimus 5 cubitos & sanè Judæi Talmudistæ post Ezech. 40. 5, 6. & 41. 5. tot cubitos crassitudini muri tum Templi ipsius, tum atrii Sacerdotum) interiorem verò, quo Porticus sive Atria interioris Septi ab Exhedris illi circumpositis separabantur, crassum facimus quinque duntaxat cubitos; neque enim necesse fuit eum tam esse crassum quàm exteriorem: spatium autem inter utrumque murum Exhedrarum latitudini destinatum 20 cubitos fuit latum; murum autem qui ab utroque Portarum latere Exhedras, quæ in ipsis portis, ab Exhedris quæ à latere Portarum erant, discludebat, crassum facimus cubitos 4½. Quòd autem Exhedræ non fuerint 30 cubitos (ut vult Josephus) latæ, sed duntaxat 29, ostendetur infrà, ubi de columnis Templi & columnationis ratione agemus, & latitudinis earum ratio demonstrabitur. Cæterùm ab Occidente pone Templum post parietem Occidentalem atrii Sacerdotum videtur spatium aliquod fuisse non occupatum ab Exhedris, tum quòd ab ea parte Romani dicuntur diu frustra quassasse murum illum ariete, ut inde irrumperent in Templum & atrium Sacerdotum, tum ex loco, qui habetur lib. 6. cap. 1. de bello Jud. ubi Johannes dicitur ab ea parte juxta Exhedram erexisse ligneas turres ut inde Zelotas Templum occupantes impeteret: Porrò distat Josephus à Talmudistis in Septi interioris descriptione, quòd Talmudistæ non meminerunt omnino duplicis Atrii virorum, quod Josephus collocat intra Septi interioris ambitum interiorem, à parte nempe ejus Meridionali & Septentrionali; Atrium autem fœminarum ipsi non collocant cum Josepho intra sed extra Septi interioris ambitum interiorem; quin faciunt Exhedras atrio Sacerdotum utrinque contiguas, Atrii Sacerdotum muro duntaxat ab eo discretas.

Columnæ Templi, earum numerus & columnationis ratio.

Josephus notat in Porticu Meridionali Septi exterioris, quæ Regia dicitur, quadruplicem fuisse columnarum seriem, in eáque columnas in universum numero 162. Idem alibi notat columnas Templi tantas fuisse quantum capere possent expansis ulnis tres homines,

sive

sive, ut ipse explicat, habuisse eas in circuitu 12 cubitos. Verba ejus sunt Antiq. lib. 15. c. 14. πάχος ἦν ἑκάστου κίονος ὡς τρεῖς ἐπὶ συναπτόντων ἀλλήλοις τὰς ὀργυιὰς περιλαβεῖν, ubi legendum est ὡς τρεῖς εἰσι συνάπτοντας &c. Item de bello Jud. lib. 6. c. 6. δύο δ' ἀνεῖχον ἑκάστην (θύραν scilicet) κίονες δώδεκα πηχῶν τὴν περιοχὴν ἔχοντες, καὶ τῶν μὲν ἄλλων ἴσον ἦν τὸ μέγεθος. 12 cubiti & trium hominum ulnæ congruunt, unam eandémque mensuram constituunt, quatuor nempe in unius hominis ἀγκάλαις sunt cubiti: atque hæc columnarum crassitudo videtur facta ad imitationem columnarum ærearum, quæ in Templi Salomonici vestibulo fuerunt positæ; fuerunt enim illæ tantundem crassæ. Hoc jam ergo posito & dato in Porticûs illius Meridionalis longitudine 162 columnas fuisse in quadruplici serie collocatas, singulas 12 cubitos in circuitu habentes, sequitur Porticum illam distinctam fuisse in 40 spatia æqualia, singula $12\frac{1}{2}$ cubitus lata, atque in iis constituta 39 quaternatum columnarum ordines, in quibus 156 columnæ fuerunt, deinde in utroque Porticûs extremo, muro ipsi infixus fuisse duos ternarum columnarum ordines, quomodo id videre est in ἰχνογραφίᾳ nostra, ita fiunt in universum 162 columnæ. Diximus autem spatia illa, in quibus columnæ fuerunt positæ, lata fuisse cubitus $12\frac{1}{2}$ si enim 500 dividas per 40 partes erunt $12\frac{1}{2}$ ab hac mensura si demas columnæ ipsius crassitudinem, quatuor nempe cubitus, (nam quandoquidem ambitus earum fuit 12 cubitorum) restabunt cubiti $8\frac{1}{2}$ pro intercolumnio, quæ columnationis ratio media est inter Systylon & Eustylon; nam in Eustylo intercolumnium est (secundùm Vitruvium) crassitudo duarum columnarum & quartæ partis crassitudinis columnæ. In Systylo verò intercolumnium est duarum præcisè columnarum. At hîc intercolumnium est duarum columnarum & octavæ partis crassitudinis columnæ, nam dimidius cubitus est octava pars crassitudinis columnæ, cujus diameter fuit (uti dictum) 4 cubitorum. Quod si 400 duntaxat cubiti darentur longitudini Porticûs illius, tum 40 illa intervalla essent denum duntaxat singula cubitorum, ac proinde intercolumnia fuissent unius duntaxat & dimidiæ columnæ, sive sex cubitorum, quæ columnationis ratio ea est, quæ Pyknostylos è Vitruvio dicitur. Sed ea ipsi improbatur ut incommoda minúsque conveniens, itaque non videtur omnino ea usurpara in Templi hujus elegantissimè & summa cum arte atque symmetria exstructi fabrica. Deinde si Porticus istæ Septi exterioris longæ duntaxat fuissent 400 cubitus, spatium hypæthrum inter eas & Septi interioris Exhedras latum fuisset 20 tantùm cubitus, quæ nimia est planè inter utrumque Septum tam altum angustia. Itaque hinc rursus probatur atque demonstratur id, quod initio posuimus proconstituto, Porticus exterioris Septi singulas longas fuisse non 400 sed 500 cubitos. Jam verò par & eadem ratio fuit Porticûs Septentrionalis isti oppositæ, quæ cùm 40 tantùm cubitos lata esset, tres duntaxat habuit columnarum series, paritérque 39 ternarum columnarum ordines (in quibus 117 columnæ) & in extrema porticu duo binarum columnarum ordines in ipsis Porticus extremis parietibus infixi: ita fuerunt in ea Porticu 121 in universum columnæ, eadem columnationis ratione positæ, nempe mediâ inter Systylon & Eustylon. In Orientali autem & Occidentali Porticu fuerunt 29 ternatum similiter columnarum ordines, hoc est in utraque Porticu 87 columnæ, quarum intercolumnia fuerunt 9 cubitorum, h.e. crassitudinis duarum columnarum & quartæ partis; quæ columnationis ratio ea est, quæ à Vitruvio Eustylos dicitur, maximéque illi probatur, utpote convenientissima. Hoc autem sic ostenditur, Si longitudine 500 cubitorum demas latitudinem Meridionalis & Septentrionalis Porticûs, quæ ambæ latæ simul fuerunt 110 cubitus, remanet longitudo duarum illarum Porticuum 390 cubitorum, hanc divide in 30 spatia seu intervalla æqualia, erunt illa lata singula 13 cubitos, ab his 13 cubitis demenda est columnæ unius crassitudo, nempe 4 cubiti, restant 9 cubiti pro intercolumnio. Intervalla autem illa 30 dant 29 ternarum columnarum ordines. Sic ergo in universum 457 fuerunt in quatuor Septi exterioris Porticibus columnæ. Earum numerum Josephus non commemorat, at nos eum sic collegimus; cùm eadem fuerit in reliquis Porticibus dispositionis columnarum ratio. Pari modo indagamus & deprehendimus columnarum Septi interioris numerum. In eo tria fuerunt Atria, duo virorum, una fœminarum, illa fuerunt simplicia, proptereáque in iis duo duntaxat columnarum ordines, istud duplex fuit, atque ideo tres in eo columnarum series. Atrium fœminarum longum erat (uti suprà vidimus) 198 cubitus, hi dividendi in spatia seu intervalla æqualia 15 singula lata 13 cubitos cum cubiti quinta parte, quæ columnationis ratio est parum admodum major Eustyli ratione, hujus nempe intercolumnium majus est Eystyli intercolumnio vigesimâ parte diametri columnæ, sive quintâ cubiti unius parte. Intervalla illa 15 dant 14 ternatum columnarum ordines (h. e. 42 columnas) cum quatuor aliis, in duobus Atrii extremis. Ita fuerunt in Atrio fœminarum 46 columnæ. Utrumque virorum Atrium longum fuit 188 cubitus, nempe quantum fuit longum ipsum Sacerdotum Atrium, additâ ejus longitudini latitudine Loricæ, quâ illud ab Atrio fœminarum distinguebatur. Hi 188 cubiti si in 13 spatia seu intervalla æqualia dividantur, singula erunt 14 cubitus cum $\frac{6}{14}$ ab his si demas columnæ crassitudinem, restabunt 10 cubiti cum $\frac{6}{14}$ ad intercolumnium, quæ columnationis ratio media est inter Eustylon & Diastylon; nam in Eustylo intercolumnium est 9 cubitorum, in Diastylo 12 cubitorum sive crassitudinis trium columnarum, at hic est cubitorum $10\frac{6}{14}$. Intervalla illa 13 dant 12 binarum columnarum ordines, fuerunt itaque in singulis virorum Atriis 24 columnæ, proindéque in tribus Septi interioris Atriis 94 columnæ, viz. 48 in duobus virorum Atriis, 46 autem in fœminarum Atrio. Hæ si addantur 457 columnis quæ fuerunt in Septo exteriore, exurgit universus in utroque Septo 551 columnarum numerus. Quibus si addantur columnæ 49 quæ in omnibus tum Templi tum utriusque septi portis fuere, exurget universus columnarum toto Templo numerus ad 600. Nimirum 9 fuere in Septo interiore portæ majores, in exteriore autem quatuor majores, tres autem minores, quæ εἰς τὸ προάστειον & in Antoniam ducebant. Majoribus portis tres tribuimus columnas, minoribus duas, ita portæ illæ habuerunt 45 columnas. In Vestibuli autem & Tem-

pli ipsius porta quatuor omnino fuerunt columnæ. Sic fiunt 49 in Templi & utriusque Septi portis. Porrò ex dimensione illa quam modò fecimus utriusque Atrii virorum, quæ nos divisimus in 13 spatia seu intervalla æqualia singula cubitorum $14\frac{1}{2}$, liquet portas Meridionales & Septentrionales Septi interioris non fuisse præcisè latas tricenos cubitos (uti vult Josephus) sed duntaxat 29; nempe portæ illæ occupatunt spatium duorum intervallorum in quæ divisa fuere virorum Atria, intervalla autem illa non potuerunt esse nisi cubitorum 14 cum semisse, non verò 14, uti jam ostensum est.

Portarum Templi numerus & mensura.

Quæ de illis habet Josephus, plana & expedita videntur, egent tamen aliquâ illustratione. Et ad numerum quidem Portarum quod attinet, certum est in Templo propriè & strictè sic dicto duas fuisse Portas; unam exteriorem & grandiorem, quâ ex atrio Sacerdotum in Templi Vestibulum ingressus patebat; alteram interiorem & minorem, qua ex Vestibulo in locum Sanctum ingrediebantur Sacerdotes. Tertia fuit in Templo Salomonico Porta, qua ex loco Sancto in Adytum, sive Sanctum sanctorum, dabatur ingressus per parietem interjectum, at in Templo Josephiano & Talmudistico nulla fuit ejusmodi Porta; simplici enim secundum Josephum velo (duplici verò secundum Talmudistas) distinctus fuit locus Sanctus à Sancto sanctorum. Ostia autem illa, quibus ex Vestibulo in Cellas Templo circumpositas ab utroque Portæ interioris latere dabatur ingressus, non numeramus in Portarum censu, uti neque ostia illa multa numero quibus in varias Exhedras Septo interiori circumpositas ingressus erat, quia illa tetera non fuerunt Portæ, sed angusta potiùs & humilia ostiola, Portarum amplitudini minimè comparanda. Josephus Antiq. lib. 6. c. 6. videtur Septo interiori Portas decem attribuere, 4 nempe à Meridie, totidem à Septentrione, duas verò ab Oriente, sed cùm aliàs constanter novem tantùm Portas septo illi tribuat, monuimus alibi (in Historia nostra Apostolica) errorem eo loci esse apud Josephum, & quomodo sit accipiendus ille locus exposuimus. Talmudistæ septem duntaxat agnoscunt in septo illo Portas, tres à Meridie, totidem à septentrione, unam denique ab Oriente, nempe cùm illi Atrium fœminarum collocent non intra (cum Josepho) sed extra septi illius ambitum, necesse est eos ignorasse duas illas Portas, quibus secundùm Josephum in Atrium illud à Meridie & septentrione patebat ingressus. Porrò tum Josephus tum Talmudistæ nullam agnoscunt in Atrio seu septo illo interiori Portam à latere Occidentali, sed perpetuum ab ea parte (pone Templum) murum. In exteriori septo Josephus 6 statuit Portas, unam ab Oriente, aliam à Meridie, utramque in Porticûs suæ medio collocatam, & ab utroque ejus angulo sive extremo æqualiter distantem, quatuor alias collocat in Occidentali Porticu Portas, duas nempe (uti videtur) minores, illas nempe quas dicit duxisse εἰς τὸ προάστειον, duas verò majores, quarum una ducebat εἰς τὰ βασίλεια, sive Assamonæorum (uti videtur) regiam atque palatium, & in Xystum juxtà positum, per pontem mediam vallem interjectam trajicientem, altera in reliquam urbem per gradus dispositos ad imam usque vallem, indéque per adversum collem ascendentes. Quamquam suspectæ mihi omnino videntur duæ illæ minores Portæ, quæ ducebant εἰς τὸ προάστειον, cum Urbis & Templi situs ratio non videatur posse facilè pati tot ab ea parte fuisse Portas, siquidem Porticui illi subjecta erat immensa quædam & profundissima vallis seu vorago. Præter has dabatur etiam proculdubio à Septentrionali Porticu aliquis in Antoniam arcem aditus; sed quia is fortè fuit angustus non videtur Portæ nomen meruisse, saltem nullius ab ea parte meminit Josephus Portæ, quamvis videantur necessariæ etiam ab ea parte Portæ, cùm tota nova civitas veteri ab illa parte accreverit. Talmudistæ quinque duntaxat in isto Septo constituunt Portas, & quidem duas à Meridie (Josephus unam tantùm agnoscit) singulas autem in reliquis tribus partibus.

Ad amplitudinem etiam Portarum quod attinet magna est inter Josephum & Talmudistas dissensio. In hoc conveniunt, quòd neutri mensuras Portarum exterioris septi definiunt, in cæteris perpetua est inter eos dissensio. Nam Talmudistæ Portas interioris Septi faciunt latas omnes 10 cubitos, altas 20, eandem dant mensuram portæ interiori Templi, Vestibuli autem portam latam faciunt 20 cubitos, altam 40, hoc est, duplo cæteris majorem. Josephus portas octo Septi illius, quæ à Meridionali & Septentrioni latere, omnes latas facit 30 cubitos, altas totidem, unam Orientalem facit latam 40 cub. altam verò 50. Vestibuli portam latam fuisse dicit 25. cub. altam 70 sine valvis, interior denique Templi porta secundùm eum lata fuit 16 cub. alta 55. Atque hic observandum in mensuris istis à Josepho traditis, non esse putandum valvas quibus portæ claudebantur latas fuisse 15 vel 20 cubitos cum dupla altitudine, in portis puta illis, quas facit 30 & 40 cubitos latas; vasta enim nimis est proculdubio illa valvarum latitudo atque amplitudo, & ad motum in aperiendo & claudendo gravis & operosa nimis ne dicam, fortè impossibilis, tum etiam non tanta fuit muri crassitudo ut valvæ introrsum apertæ & adductæ muróque utrinque applicatæ ejus crassitiem (quod necesse tamen fuit) non excesserint. Portarum igitur ratio & structura ita est instituenda, ut valvæ utrinque apertæ & muro applicatæ ejus crassitiem non multò superent, aut verò exæquent. Quod nos sic fieri posse putamus, si in medio totius latitudinis Portæ, sive τοῦ πυλῶνος aut θυρώματος collocemus reliquis similem columnam, crassam nempe 4 cubitos, cui datæ appensæ sint fores seu valvæ ligneæ utrinque nimirum ligneæ, columnæ autem duæ, quæ ab utroque Portæ latere stant postium vice, singulæ duos cubitos, h. e. mediâ crassitudinis suæ parte intra portæ latitudinem projiciantur, quibus itidem duæ aliæ valvæ appensæ sint. Sic enim fiet ut & spatium in porta ab utroque mediæ columnæ vacuum & inane quod valvis clauditur, sit convenienter latum, nec multum abscedat à latitudine, quam vel æquet vel parum superet, aut proximè accedat ad muri crassitiem, utpote quæ in tota quidem Porta quatuor sint numero, binæ nimirum in singulis θύραις, quæ geminæ fuerunt in unoquoque πυλῶνι, sive majori Porta. Exempli gratiâ, In portis Septi interioris Meridionalibus & Septentrionalibus, quas Josephus dicit latas fuisse 30 cubitos, nos credimus earum latitudinem præcisam fuisse 29 duntaxat cubitorum. Si hæc ratio observetur, ut in medio earum statuatur columna

dem cum reliquis crassitudinis,& columnæ b utroque Portæ latere stant,duos utrimque jiciantur intra Portæ latitudinem,fiet ut spaque vacuum & inane latum sit 10 cubitos io,conjunctum autem 21 cubitos,si enim 8 :9 demas,restant 21,qui in duo æqualiter di- o½. Ergo geminæ valvæ quibus utrumque inque claudebatur,latæ fuerunt cubitos 5¼, ¼ (nam quadrans cubiti addendus est,tan- m valvæ columnæ cui appendebantur crasngrediebantur) quæ mensura muri crassifuit 6 cubitorum) ferè exæquat,ita valvæ e muro applicatæ ejus crassitiem tegebant. spatii utrinque vacui accuratè respondet i,quam Vitruvius in Hypothyri limine vult b.6.cap.4,ut nempe latitudo ejus sit paulo udinis dimidiâ parte, altitudinem scilicet in partes 12,& ex eis quinque & dimidiam ministribui ab imo. Jam verò Portæ illæ Josephum altæ fuerunt 30 cubitos, reveræcisè 24 aut 25 cubitos, quanta nemas muri altitudo qui (ipso Josepho teine Portarum altus tantùm fuit 25 cud autem Portarum altitudini dat 30 cubitos, ia in earum altitudine complectitur Portam seu concamerationem supernam, quæ s alta,siquidem spatii vacui fornici subjecti (uti diximus) decem cubitorum cum dicis enim altitudo debet esse dimidium diai,qui ex latitudine spatii sibi subjecti consiortæ ergo fuerunt propriè & præcisè 24 aut cubitos altæ (neque sanè decuisset valvas perasse murum in quo collocatæ erant,quod n esset si valvis 300 cubitorum altitudinem icum Josepho.) Hanc altitudinem si in 12 as,singulæ erunt 2 cubitorum,sumantur ex & dimidia (ut jubet Vitruvius) ad luminis invenietur luminis latitudo inferne 11 cua confirmatur latitudo illa quam spatio uo in Portarum latitudine dedimus, nempe o½. Portas autem illas sic fuisse constructas) ut nempe in media sui latitudine habeum reliquis similem,& ab utroque ejus larevacuum & patens ad ingressum,videtur ox his Josephi verbis lib.6.de bello Jud.c.6. s portis agit,ἦ δύο μὲν ἑκάςη πυλῶν θύρας, τηχῶν τὸ ὕψ@-ἑκάςης,ut nempe voce πυλῶ- t Josephos totam Portæ amplitudinem,per non valvas seu fores ligneas quibus Portæ ed spatia illa duo inania & patentia ad in- utrinque à mediæ columnæ lateribus eribus & valvis utrinque appensis claude- θύρα non propriè *valvas* sed *spatium ina- s clauditur* significat,unde etiam est,quòd itium illud inane & patens *hypothyrum* in de ductâ) appellatur loco modò citato, fuerit *porta*, θύραι verò duo in porta spatia inia , quorum unumquodque binis valvis ita fuerunt in singulis Portis , quaternæ nempe in singulis θύραις,sive inanibus & in gressum spatiis.

Eadem fuisse videtur reliquarum Portarum ratio & structura,licet mensura diversa. Puta, Orientalis porta ejusdem Septi interioris lata dicitur à Josepho 40 cubitos,alta 50,revera & præcisè lata fuit 39 cubitos,occupavit nempe latitudinem trium intercolumniorum, quæ nos suprà demonstravimus fuisse in Portico illa 13 cubitos lata singula, tria ergo intervalla 39 cubitorum mensuram impleverunt. Ex his 39 cubitis demantur 8 cubiti,qui occupabantur à media columna & duabus ab utroque latere Portæ columnis,quæ duos singulæ cubitos intra Portæ latitudinem projiciebantur,restant cubiti 31,ad duorum hypothyrorum latitudinem.Ergo singula hypothyra lata fuerunt cubitos 15½,aut ad summum 16. Ergo valvæ quibus claudebantur latæ fuerunt 8 duntaxat cubitos,quæ apertæ & adductæ muróque utrinque applicatæ (qui crassus erat 6 cubitos) ejus crassitiem duobus tantùm cubitis excesserunt atque superaverunt,quod sane longe est tolerabilius quàm si cum aliis diceremus,eas superasse muri crassitiem 14 cubitis. Quòd autem Josephus eam dicit altam fuisse 50 cubitos,puto errorem esse in numero,& 50 pro 40 scriptum esse,si nempe 50 legamus,nulla fuerit conveniens latitudinis Portæ ad ejus altitudinem ratio & proportio,at si legamus 40,tum eadem erit latitudinis ad altitudinem proportio, quam suprà in reliquis ex Vitruvio ostendimus, nempe latitudo fuerit altitudinis dimidiâ parte paulo minor. Si enim ex 40 cubitis demas 8 quæ fuit fornicis Portæ altitudo,restant 32 cubiti,quæ fuit vera & præcisa postium Portæ altitudo,cujus dimidium sunt 16 cubiti, ergo cubiti 15½ erit vera luminis hypothyri (ut loquitur Vitruvius) latitudo. Quod si Portæ tribuatur cum Josepho altitudo 50 cubitorum non erit hoc accipiendum de spatii vacui & inanis valvarúmque illud claudentium altitudine, sed de totius Portæ,cum superno fornice & suprà fornicem superliminari, & superliminaris ornamentis omnibus,altitudine,ita ut lumen ipsum hypothyri altum fuerit duntaxat 32 cubitos,fornix verò 8 cubitos,superliminare autem ejúsque supra fornicem ornamenta,triglyphi, &c, alta fuerint 10 cubitos,ita universa Portæ altitudo fuerit 50 cubitorum.

Eadem ratio & proportio fuit in porta Vestibuli Templi,quæ secundùm Josephum lata fuit 25 cubitos alta verò 70,nam si duplicaveris ejus latitudinem habebis 50. cub. ad latitudinem luminis hypothyri, fornix autem supra illud alta esse debuit cubitos 12½. en tibi 62 cub.cum dimidio,reliqui ad 70 usque dantur superliminari & ejus ornamentis. Eandem voluit proculdubio Josephus fuisse rationem Portæ interioris Templi, quam latam facit 16 cubitos,altam 55. nam duplicitet latitudo exurget postium seu columnarum ad fornicem usque altitudo 32 cobitorum,fornix alta fuit 8 cubitos. en tibi 40 cubitos.crassitudo fornicis cum epistyliis sive superliminari & variis superliminaris ornamentis assurgere potuerunt ad 55 cubitos,ita invenitur tota Portæ altitudo 55 cubitorum. At non est ita accipiendus Josephus quasi voluerit valvas quibus Porta illa claudebatur altas fuisse 55 cubitos,latas vero octo,fuisset enim illa valvarum nimia & portentosa planè amplitudo,ad morum in claudendo & aperiendo prorsus inepta,pene & impossibilis,sic enim singulæ valvæ oc-

cupassent 450 cubitos quadratos, qui, si dimidii cubiti crassitudo valvis tribuatur (minor autem in tanta altitudine tribui non potest) efficient 220 cubitos cubicos, quæ moles videtur non facilè mobilis, & ad usum quotidianum inepta. Itaque fuerit sanè tota Portæ altitudo & amplitudo ejusmodi, uti jam eam explicavimus, at luminis hypothyri valvarúmque illud claudentium minorem multo mensuram fuisse arbitramur. Itaque nos columnam reliquis parem in medio ejus (ut in cæteris fecimus) statuimus cubitos 4 crassam, qui si demantur de 16 cubitis restabunt 12 ad luminis utriusque hypothyri latitudinem. Ita latitudo spatii hinc & inde vacui & patentis fuerit 6 cubitorum, valva ergo; quæ illud claudit cùm lata similiter fuerit 6 cubitos, aperta & adducta muróque applicata muri crassitiem exæquavit, eámque totam texit. Duplicetur jam hæc hypothyri latitudo, altitudo ejus & valvarum fuerit 12 cubitorum. Inde ad initium fornicis supremi Portæ fuerunt 18 cubiti, quibus si addantur 18 cubiti altitudinis fornicis invenietur spatium æquum & planum (à supremis valvis ad summum usque Portæ fornicem) 36 cubitos altum latum verò 16, in quo videtur pependisse & applicata muro fuisse intra Portæ amplitudinem Vitis illa aurea cujus & Josephus & Talmudistæ meminerunt, tanta ut ejus racemi hominis staturam exæquarent. Nam tam vasta Portæ amplitudo (ut spatium inane & patens altum fuerit 40 cubitos ad summum fornicem, latum autem 16) non videtur omnino decuisse tam breve & angustum loci sancti ædificium, maximè cùm non magna populi multitudo, sed pauci admodum Sacerdotes eo quotidie ingrederentur ad suffitum faciendum, accendendas lucernas, & parandos panes Propositionis. Abundè ad id sufficisse videtur ea quam nos assignamus mensura, ut nempe duo spatia (quæ θύραι dici possint, & à Josepho, uti suprà vidimus, dici videntur) inania & patentia in ea Porta fuerint singula 6 cubitos lata, alta 12, cum binis paris magnitudinis foribus seu valvis auro obductis. Atque hæc valvarum altitudo 12 cubitorum hinc rursus confirmari videtur; quòd si altiores constituantur, puta 32 cubitorum, tum per Portam altam valvis apertis & reducto velo videri facile potuit totus locus Sanctus non modò à fæminis in Atrio suo adorantibus, sed & à promiscua plebe, ipsisque adeò Gentilibus in Orientali Porticu exteriore stantibus, quod non videtur esse verisimile, ut oculis profanorum hominum paruerint loca tam sancta, at si valvæ Portæ illius constituantur altæ duntaxat 12 cubitos, tum neque fæminæ neque viri in exteriore Porticu stantes introspicere potuerunt intra locum Sanctum, potuerunt duntaxat videre summas valvas Portæ interioris & Vitem auream illis imminentem, obstante scilicet & aspectum intercludente Arâ sacrificiorum, altâ scilicet secundùm Josephum 10 cubitos.

Ad Portas Septi exterioris quod attinet, quarum mensuras neque Josephus, neque Judæi tradiderunt, earum quædam majores, quædam magnæ, quædam denique minores fuisse videntur; Majores sive maximæ fuisse videntur Orientalis & Meridionalis, quia una tantum fuit in singulis illis Porticibus, per quas magna populi è toto Templo effundebatur multitudo, his minores sed magnas tamen arbitror fuisse duas in Occidentali Portico, per quas in Regiam & reliquam urbem ibatur; his adhuc minores & omnium minimas fuisse verisimile est, duas illas in eadem Occidentali Porticu constitutas, quibus εἰς τὸ προάστειον (ut loquitur Josephus) patebat aditus. Quæ majores sive maximæ fuerunt, eas puto occupasse quatuor columnarum intervalla quæ diximus suprà fuisse in Orientali Porticu 13 cubitos lata, in Meridionali verò cubitos 12 cum dimidio, ac proinde Orientalis porta exterior lata fuerit 52 cubitos cum tribus interjectis columnis, quatuor spatiis patentibus, & octo valvis, singulis latis cubitos 4 cum dimidio, ita spatium inane & apertis valvis patens fuit totum simul 36 cub. per quod simul eodémq; tempore 26 homines feriatim potuerunt commodè egredi. Ejusdem pene mensuræ fuit porta Meridionalis duobus duntaxat cubitis istâ angustior. Quæ verò fuerunt in Occidentali Porticu magnæ videntur istis duplò minores, quippe quæ duo tantùm occupaverunt columnarum intervalla, in quibus intercolumnia ostendimus suprà fuisse 9 cubitorum, proindéque valvæ in unoquoque intercolumnio geminæ latæ fuerunt cubitos 4½ duo itaque hypothyra sive spatia patentia fuerunt 18 cubitos lata, per quæ 12 hominis simul & semel eodem tempore feriatim potuerunt egredi. Reliquas duas minimas Portas putamus singulas intervallum duntaxat unum columnare occupasse, proindéque hypothyrum earum potuisse in latum 9 cubitos, quantum nempe fuit intercolumniorum spatium, quod geminis valvis claudi potuit, singulis cubitos 4 cum latis ½ atque per has Portas sex homines simol egredi facilè potuerunt, ita in universum per sex illas Septi exterioris Templi Portas simul & semel egredi eodem momento potuerunt 84 homines, quod si horæ spatio 1200 homines eadem Portâ egredi possunt, licèt singuli alios post alium exeant (quod videtur fieri posse) liquet unius horæ spatio per portas illas Templo exite potuisse 100000 hominum. Altitudo portarum illarum debuit esse latitudini earum commensurata ad rationem Vitruvianam, ut nempe altitudo dupla ferme fuerit latitudini. Portarum Templi amplitudo secundùm Judæos est plana & expedita, omnes enim latæ fuerunt (secundum ipsos) cubitos 10 altæ cubitos 20, quæ est proportio dupla, quam Vitruvius exigit in latitudine hypothyri ad ejus altitudinem. Unam Vestibuli portam latam faciunt 20 cubitos, altam 40, quæ est itidem ratio dupla. Atque hæc de templi Portis.

Gradus Templi.

Planum ex Josepho & Talmudistis totum Templum non fuisse in loco æquo & plano situm, sed homines à porticibus Septi exterioris ad initium Templum gradibus quibusdam ascendisse, atque in hoc quidem conveniont Josephus & Talmudistæ, quòd utrique faciunt summum Templi solum infimo ejusdem solo seu pavimento altius eodem ferme cubitorum numero; Talmudistæ enim aiunt Templi propriè dicti sive Vestibuli & loci Sancti, Adytique solum altius fuisse pavimento montis domûs (h. e. solo Porticuum Septi exterioris) 22 cubitis ex Josepho autem colligi potest illod isto altius fuisse cubitis 21 vel 24. Sed in graduum numero longius invicem distant; nam Judæi 43 vel 44 Gradus numerant, Josephus vero 32 duntaxat, nempe 20 quibus

ex

exteriori ad interius aſcendebatur, deinde 12 c Atrio Sacerdotum in Veſtibulum conſcende- illi quidem Gradus omnes Templi altos ſive ciunt dimidium cubitum (uno excepto, quem ciunt cubitum unum) Graduum autem retra- faciunt item latas omnes dimidium cubitum. s Graduum menſuram non tradit, ſed eam col- partim ex ipſo Joſepho, partim ex Vitruvii de s Ædium ſacrarum regulis & præceptis. Tra- phus ex hypæthro loco Septi exterioris ad inte- tum Gradibus 14 (ſed legendum videtur 15, tot ımerant Judæi Talmudiſtæ) aſcenſum fuiſſe, rſùs Septi interioris murum ſpatium fuiſſe æ- c planum latum 10 cub. inde rurſus ad Septi por- nſum fuiſſe Gradibus aliis quinque. Ita fuerunt erium 20. Porrò hoc intelligendum de Gradi- i fuerunt tribus ex partibus, nempe à Meridie, Se- one & Oriente, nam ab Occidente nulli fuerunt s, uti liquere poteſt ex Joſephi loco, qui eſt l. 6. c. 1. Jud. Quin & ab Oriente 15 tantùm Gradibus al- batur. Idem tradit ſolum Septi interioris altius ſolo exterioris 15 cub. Ergo ſecundùm ipſum 20 radus alti fuerunt 15. cub. proindéque ſinguli alti ıt ſive craſſi pollices 13 cum dimidio, quæ eſt udo pluſquam pedalis, quam non probat Vitruvi- ıi non vult Gradus ſupra 10 pollices altos, neque novem craſſos. Gradus ergo Judaici ſemicubita- l rationem Vitruvianam fuerunt conformati. At corum Graduum retractio item ſemicubitalis non uit cum Vitruvianis rationibus, qui retractiones duum non vult eſſe minus quàm ſeſquipedales, hoc ubitales, neque pluſquam bipedales. Nos Vitruvi- ſecuti omnes facimus cubitales, inde eſt quòd ſuprà dimenſione utriuſque Septi ſpatium, quod 20 iſtis radibus & denorum cubitorum interjecto intervallo cupabatur, fecimus 30 cub. latum. Joſephus unà cum almudiſtis dicit Gradibus 12 aſcenſum fuiſſe ex Atrio cerdotum in Templi Veſtibulum, neque Graduum enſuram definit. Nos juxta Vitruvium eos ſemicu- tales facimus omnes, retractiones autem Graduum ubitales. Ita fit ut ſolum Veſtibuli altius fuerit ſolo A- ii Sacerdotum 6 cub. quod fatentur Judæi: & quando- uidem Veſtibuli murum craſſum fecimus 98 cub. in- a cujus craſſitiem 8 horum Graduum potuerunt eſſe oſiti, neceſſe eſt 4 primos Gradus quibus aſcendebatur xtra Veſtibuli murum projectos occupaſſe quare nos ubitos in Atrio Sacerdotum, atque ita ſpatium inter Gradus illos & Altare fuerit 16 cub. uti infrà demonſtra- bitur. Judæi præter 22 hoſce Gradus, quos agnoſcit Io- ſephus, 12 alios numerant, quibus aſcendebatur (uti volunt) ex חיל in Atrium fœminarum, hos non agno- ſcit neque eorum meminit Ioſephus, neque ratio dimen- ſionis totius ſtructuræ utriuſque Septi admittere poteſt 12 hoſce gradus, &, ſi admitterentur in Ioſephiani Tem- pli ſtructura, diſcederet ab illis in numero cubitorum, quibus ex utriſque liquet ſolum Veſtibuli altiùs fuiſſe ſolo Porticuum exteriorum, uti modò ſuprà monui- mus, nam ex his, quæ hactenus vidimus, planum eſt ſolum Veſtibuli altius fuiſſe ſolo Porticuum ex- teriorum 21 cubitis. Iudæi numerant 32 cubitos quod ſi 21 illis cubitis Ioſephianis addendi eſſent præterea 11 iſti Gradus à Ioſepho ignorati, exſurgeret cubitorum numerus ad 27, ita foret ſolum Veſtibuli al- tius Porticibus exterioribus cubitis quinque, ſecundùm Ioſephum pluribus quàm quos agnoſcunt Iudæi. Iudæi ergo à Ioſepho diſſentiunt in numero Graduum, quibus à priore Septo ad Atrium uſque Sacerdotum aſcendeba- tur; hi enim 32 numerant, Ioſephus duntaxat 20, at in numero cubitorum, quibus Atrium Sacerdotum erat altius Porticuum exteriorum ſolo, ferè conveniunt; nam Iudæi 16 numerant, Ioſephus 15, nempe Ioſephia- ni Gradus alti fuerunt ſinguli pollices, uti diximus, 13 cum dimidio, Iudaici verò novem duntaxat. Denique in Graduum etiam numero conſentiunt aliquo modo cum Ioſepho Iudæi, nam utrique agnoſcunt Gradus 32, ſed diverſa ratione; nam Ioſephus 32 in univerſo Tem- plo agnoſcit, Iudæi itidem 32, ſed ad Atrium uſque Sa- cerdotum, ita poteſt quodammodo iniri inter eos diſ- ſentiens Concordia.

Templi propriè & ſtrictè dicti dimenſiones.

Convenit Ioſepho cum Iudæis in eo quod utrique faciunt Templum, (idque videntur habere ex Ezech. 41. 13, 14.) longum, latum & altum 100 cub. quòd dupli- cem illi tribuunt contignationem ſive tabulatum, quòd multas Cellas Templi circumponunt, denique in locis Sanctis & Adyti longitudinis & latitudinis menſuris, quos convenienter cum menſuris in Scriptura traditis aſſignant, ſed in aliis multis tum invicem tum à Scriptu- ra diſſentiunt, aut diſtare ſaltem videntur. Longitudo Templi numeratur ab Oriente in Occidentem, ab in- greſſu videlicet portæ Veſtibuli ad extremum murum, quo Adytum à tergo claudebatur, & ab Atrio Sacerdo- tum ſeparabatur, quæ ſic per partes ſecundùm Ioſephi dimenſiones colligitur. Murus, quo Adytum & locus Sanctus undique claudebatur, fuit ſecundùm Iudæos & Ezech. c. 41. 5. & convenienter veritati craſſus ſex cub. Adytum longum fuit viginti cub. locus Sanctus quadra- ginta. Murus quo à Veſtibulo ſeparabatur, craſſus 6 cub. Veſtibulum ſecundùm Ioſephum latum fuit 20 cub. ſum- ma eſt 92, reſtant 8 cub. qui dandi ſunt craſſitudini muri Veſtibuli, Et ſanè tot ſunt illi tribuendi cubiti, duo nem- pe plures quàm muro Adyti & loci Sancti, hoc nempe neceſſe fuit ad majorem ſtructuræ firmitatem, ob vaſtam ejus altitudinem, quæ 100 cub. fuit ſine ullo intermedio tabulato, ulliſq; adjunctis fulcris, quæ duo ad ſtructuræ firmitatem ſubſidia fuerunt in Adyto & loco Sancto; nam & interjecto in media altitudine tabulato muri ejus u- trinque tabulati trabibus veluti fibula conſtringebantur & Cellis extrinſecus circumpoſitis utrinque fulcieban- tur; itaque opus non fuit, ut tanta eſſet muri Adyti & loci Sancti craſſities, quanta muri Veſtibuli. Iudæi mu- rum Veſtibuli craſſum faciunt quinque duntaxat cubi- tos, ſed perabſurdè, cùm ratio ſtructuræ (uti dictum) poſtulet & verò exigat, ut craſſior fuerit muro Adyti & loci Sancti. Talmudiſtæ eandem agnoſcunt Templi longitudinem, 100 nempe cubitorum, ſed eam per par- tes aliter quàm Joſephus numerant & colligunt, quia cum eo non conveniunt in Veſtibuli latitudine & mu- ri ejus craſſitie. Sic ergo illi centenarium cubitorum numerum in longitudine Templi colligunt per partes, Murus Veſtibuli craſſus erat 5 cub. Veſtibulum latum

81 cub.

11 cub. Murus, quo locus Sanctus à Vestibulo distinguebatur crassus 6. Locus Sanctus longus 40. cub. Spatium inter Adytum & locum Sanctum inane latum cub. unum, Adytum longum 20 cub. Murus ejus à tergo crassus 6 cub. Cellæ, quæ à tergo Adyti erant, latæ fuerunt 6. cub. Murus earum crassus 5. cub. Colliguntur in universum 100 cub. Has Cellas à tergo Adyti Josephus non agnoscit, neque patitur centenarius cubitorum in longitudine Templi numerus, ut Cellæ ponè Adytum ex Josephi dimensione ullæ fuerint, sed quod Judæi Vestibuli latitudini, & crassitudini muri ipsius detraxerunt à fronte domûs, videntur voluisse addere & compensare, adjectis à tergo, & ponè Adytum, Cellis istis. At secundùm Scripturam vix colligi possunt in longitudine nisi 94 cubiti; nempe Adytum longum fuit 20 cub. Locus Sanctus 40. cub. Vestibulum latum 10 cub. En tibi 70 cub. Murus Templi ponè Adytum & ante locum Sanctum, 22 cub. Cellæ post Adytum latæ 5 cub. Sic colliguntur 87 cub. his addantur 3 cub. crassitudinis muri Cellarum, & 4 cub. muri Vestibuli, fient 94 cubiti.

Latitudo Templi à Meridie in Septentrionem porrigebatur, & bifariam consideranda venit, nempe vel à fronte, quà ingressus in illud per Vestibulum ab Oriente patebat. vel à tergo post Vestibuli latitudinem, & muri, quo Vestibulum à loco Sancto separabatur, crassitudinem. Et à fronte quidem latum fuit 100 cubitos, quot nempe longum fuit extrinsecus ipsum Vestibulum. Vestibuli enim longitudo in Templi latitudinem porrigebatur. Ab extremo ergo Vestibuli Meridionali angulo ad alium ejus Septentrionalem angulum extrinsecus 100 fuerunt cubiti, intrinsecus verò duntaxat 84, quia, uti dictum, Vestibuli utrinque murus crassus fuit 8 cub. detrahendi itaque sunt 16 cub. de 100. Hæc Vestibuli extrinsecus longitudo 84 cub. secundùm Josephum, videtur inde confirmari, quòd in latina Ruffini interpretatione (Antiq. l. 6. c. 6.) Vestibulum dicitur longum 40 cub. ubi in Græco est πεντήκοντα. Uterque numerus verus esse potest, & uterque debet de dimidia non de tota Vestibuli longitudine accipi; nam ex iis, quæ jam vidimus, liquet longum fuisse necessariò extrinsecus 100 cub. intrinsecus verò 84. Ergo dimidia ejus longitudo, à Portæ medio ad alterutrum extremum, extrinsecus fuit 50 cub. (ut habet Græcus textus πεντήκοντα) intrinsecus verò fuit 42. cub. pro quo Ruffinus dixit 40, numerum nempe rotundum posuit pro fracto. Sic ergo accipiendus omnino videtur locus ille, alioqui Josephus secum ipse ἀδιαλλάκτως pugnabit. Judæi, quia Vestibuli murum volunt fuisse crassum quinque duntaxat cubitos, Vestibulum intrinsecus longum faciunt 90 cub. extrinsecus verò 100.

Templi latitudo à tergo non fuit (ut à fronte) 100, sed 60 duntaxat cubitorum secundùm Josephum, *Pone enim* (ut ille ait) 40 *cubitis erat angustius*, quàm fuit à fronte, *nam à fronte Vestibulum utrinque duorum instar humerorum 20 cubitis ab utroque latere producebatur*. Hæc Templi latitudo sic per partes, secundùm Josephum, colligitur. Locus Sanctus & Adytum lata fuere 20 cub. Murus, quo utrinque claudebantur, crassus fuit 6 cub. sic colliguntur 32 cub. qui de 60 deducti dant 28 cubitos, Cellis, quæ utrinque Templo adhærebant assignandos, 14 nempe ab utroque latere cubitos. Horum 14 cub. damus decem latitudini Cellarum, 4 verò cubitos crassitudini muri, quo utrinque Cellæ claudebantur, & ab Atrio Sacerdotum separabantur. Ita Cellarum & muri earum crassitiem, quam Josephus non definit, certò colligimus, indidémque confirmatur quàm verè à Judæis definiatur muri Templi crassitudo esse 6. cub. neque enim aliter inveniri posset tota Templi à tergo latitudo esse 60 cub. prout eam definivit. Ita mutuas sibi præstant operas mutuámque fœnerantur lucem in dimensionibus suis Josephus & Judæi, aliorúmque ab aliis castigari & deprehendi potest in numeris error atque lapsus. Talmudistæ hanc Templi latitudinem, ut aliam à Josepho statuunt, sic etiam aliter eam per partes colligunt atque dinumerant. Nam ad loci Sancti & utriusque ejus muri communem cum Josepho 32 cub. latitudinem adjiciunt ab uno latere Cellarum latitudinem 6 cub. muri earum crassitiem quinque cub. illi muro adjungunt, Cochleam vel potiùs scalam lapideam (quâ per Cellarum longitudinem ascendebatur in secundum & tertium earum tabulatum earúmque tectum) latam 3. cub. murum autem ejus crassum quinque cubitos. Sic colliguntur ab uno Templi latere 19 cub. totidem erant ab altero Templi latere. Sic in universum colliguntur 70 cub. quot cubitos volunt latum fuisse Templum à tergo. Sed hæc cellarum earúmque muri, adjunctæque Cochleæ, & ejus muri dimensiones & ratio non conveniunt; nimia enim est proculdubio illa muri (quam statuunt) tum Cellarum, tum Cochleæ crassities: non enim magna fuit muri illius altitudo, ut tantam postulaverit crassitiem, altus nempe fuit murus ille 30 duntaxat cubitos. Deinde quod ajunt Cellarum muro adjunctam fuisse Scalam lapideam, cum muro, qui eam sustineret quinque cubitos crasso, falsum esse (& ignarorum Judæorum commentum, qui rationem Cochleæ, quâ ad Cellarum tabulata & tectum ascendebatur non intellexerunt) inde convincitur, quod Josephus Antiq. ubi de Templi conflagratione agit, narrat militem Romanum, quum Judæos in Templum refugientes persequeretur, sublatum à socio in humeros, titionem, quem ex Porticuum incendio rapuerat, injecisse ex atrio Sacerdotum per fenestram in Cellas Templo circumpositas, quod fieri nullà ratione potuisset, si scala illa Judæorum & ejus murus admittatur, uti planum est ex Talmudistici Templi delineatione nostra. Imò verò si ea admittatur, nullæ potuerunt esse in plerisque inferioris Tabulati Cellis fenestræ, imò neque in secundi seu medii Tabulati nonnullis Cellis, siquidem à Scala illa lapidea, ejúsque muro obtecta & obscurata prorsus fuis magna Cellarum tum primi, tum secundi Tabulati pars, quod vehementer absurdum est, unde enim habere potuerunt Cellæ lumen? Itaque rejicienda prorsus videtur illa Judæorum Templi hac in parte dimensio atque delineatio; recipienda contrà magis videtur illa, quæ à Josepho traditur, ut magis verò consentanea. De Templi Salomonici latitudine Scriptura hoc tantùm dicit, locum Sanctum latum fuisse 20 cubitos, Cellas autem utrinque Templo adhærentes latas fuisse 5 cubitos, ita colliguntur 20 cubiti, quibus si addas muri Templi, quo à Cellis utrinque separabatur crassitudinem 10 cubitorum, exsurgunt 40 cubiti. An Cellæ murum habuerint, quo ab Atrio separentur, Scriptura non dicit, si-

quis

contendat lapideo muro eas fuisse ab atrio
i seclusas, muri illius non videtur magna
udo, cùm ex Scriptura Cellarum tria Tabu-
tint 5 duntaxat cubitos, itaque 3 cub. craf-
illi abundè suffecerit. Atque sic tota Tem-
nici latitudo invenietur fuisse 46 cub. lon-
nejus 94 cub. quæ est ratio dupla longitu-
itudinem, quam rationem Vitruvius requi-
s Ædium sacrarum structuris.

Vestibuli Templi dimensiones.

upra indicavimus quanta fuerit Vestibuli, ex
ite, amplitudo nempe longum fuisse extrin-
ib. intrinsecus verò 84, latum autem intrin-
b. extrinsecus verò 34, quia 20 illis cubitis
it tum 8 cub. crassitudinis muri Vestibuli à
9 cub. crassitudinis muri, quo à loco Sancto
ur. Talmudistæ longum illud faciunt ex-
o itidem cubitos, intrinsecus verò 90 cub.
i suprà aperuimus, latum autem faciunt in-
duntaxat cubitos. Sed hæc latitudo angu-
pio est, nec æquâ satis proportione respon-
igitudini tum altitudini ejus, quam utrám-
unt 90 cub. Sanè Scriptura Vestibulum fa-
:at cubitos latum, sed & eadem illud ipsum
1 20 duntaxat cubitos, altum verò (uti vide-
itos, quæ æqua est & valde accommo-
mis ad longitudinem & altitudinem ra-
portio. At verò ut latum fuerit 11 cubitos,
ò & altum 90 cub. non id patiuntur leges
, quæ in structuris Ædium servanda est. La-
bitorum, quam Josephus ei tribuit multò
it videtur, & ad justæ proportionis leges &
igè propiùs accedere. Porrò cur in latitu-
ignanda Judæi uno amplius cubito à Scri-
ris discesserint, causam aliam non video,
ere possum, nisi hanc, ut centenarium scili-
n in longitudine Templi numerum ex-
i alioqui uno cubito diminutus inve-
cur tam ipsi quàm Josephus etiam in
Vestibuli dimetienda tam longè à Scri-
t (Scriptura enim illí tribuit 20 duntaxat
:rò eidem tribuunt, Judæi quidem 90, Jo-
84) causam nullam prorsus probabilem
iur divinare possum. Fortè Herodes (qui
ic, quod tum à Josepho, tum à Judæis de-
didit) putavit Vestibuli Salomonici ma-
& mensuras non æquâ satis proportione
l reliquæ Domûs amplitudinem, ideóque
ampliare, ut justa inter ea esset proportio.
em in Vestibulo ante Domum videbatur
idine 20 cub. brevis nimium, eam itaque
giorem fecit, quadruplò autem auctâ lon-
icanda minimùm fuit ejus latitudo. Atque
a dem esset totius Templi à fronte latitu-
ongitudine, quod elegantissimum & con-
m videbatur. Et figura sanè Templi He-
it eram T inversam refert speciem, habet
imam gratissimámque.

Vestibuli secundùm Josephum & Tal-
insecus (uti suprà diximus) fuit 109 cu-
bitorum, intrinsecus autem à solo Vestibuli ad summum
usque tabulatum, sive potiùs tectum perpetuâ altitudine
(sine ulls interjecta contignatione) fuit 90 cubitorum.
Quibus si infernè addantur 6 cub. quibus solum Vesti-
buli altius fuit solo Atrii Sacerdotum (nam, uti suprà
dictum est, 12 Gradibus ab Atrio Sacerdotum in Vesti-
bulum ascendebatur, qui Gradus singuli erant alti dimi-
dium cubitum) fient 96 cubiti, his supernè addendi
sunt 4 cub. ad tecti crassitudinem, & coronamenti sive
periboli altitudinem. Et sanè Judæi περίβολον altum fa-
ciunt tres cub. ita cubitus reliquus dandus esset crassitu-
dini tecti; sed quia major fuisse videtur ejus crassities ob
longarum trabium & trabibus impositorum tignorum,
hisque injectarum tabularum & tabulis inducti cæmen-
ti crassitiem, tribuendi omnino videntur toti tabulati
sive tecti crassitudini duo cub. reliqui duo cubiti suffice-
re possunt ad altitudinem Periboli, qui recto circumpo-
situs erat ad prohibendum inopinatum casum deambu-
lantium super tectum, trium nempe pedum altitudo ad
cuiulvis fermè proceri hominis umbilicum potest per-
tingere, eúmque à casu prohibere.

*Templi quæ & quanta fuerit altitudo & am-
plitudo?*

In descriptione Templi Salomonici, quæ habetur
1 Reg. c. 6. nulla fit singularis mentio altitudinis Vesti-
buli, ita ut videatur eadem fuisse cum reliquæ Domus
altitudine, quæ dicitur fuisse 30 cub. aut verò potius 20
duntaxat cubitorum, uti infrà ostendetur. Quod si ve-
rum est, fuit sanè Templum Salomonicum Hero-
diano longè minus atque angustius, quod cùm absur-
dum miniméque admittendum videatur, quandoqui-
dem Salomonicum tantopere à magnificentia & am-
plitudine celebratur, ideo nonnullis visum est rationes
suas instituere, ut ita inveniatur Templum Salomoni-
cum, Herodiano 20 cub. altius. Atque ad id adferunt lo-
cum qui habetur 2. Par. 3. 4. ubi Vestibulum Templi di-
citur fuisse altum 120 cub. quod dictum esse volunt de
solo Vestibulo, sed ad totum Templum trahunt, ut &
Vestibulum & locus Sanctus & Adytum intelligi debe-
ant, alta fuisse 120 cub. Atque in hac sententia est R.
Salomo Jarhi in hunc locum: cui si objicias locum 1
Reg. cap. 6. ubi altitudo Domûs dicitur fuisse 30 cub.
respondebis hoc dici de primo seu imfimo tabulato, cæ-
terùm tria alia isti similia fuisse illi superimposita,
ita ut quatuor fuerint in toto Templo tabulata, singula
alta 30 cub. atque ita tota altitudo assurrexit ad 120 cub.
Atque ad hujus sententiæ confirmationem adfert lo-
cum ex 1 Par. 28. 11. ubi David dicitur *dedisse Salomo-
ni typum Porticûs, domorum ejus, Gazophylaciorum e-
jus, Cœnaculorum ejus* וחדריו הפנימים *& intimorum
ejus penetralium, domúsque Propitiatorii.* Unde, in-
quit, liquet fuisse in Templo עליות *tabulata* ὑπερῷα.
& Ribera de Templo Salomonis hoc loco per בתים
intelligit locum Sanctum & Adytum, per גנזכים *Ga-
zophylacia*, Cellas Domui circumpositas, per עליות
cœnacula, illa tabulata primo sive infimo superposita,
חדריו הפנימים *cubicula in adytis* sive *interiora*, ea quæ
erant in secundo & tertio tecto Templi, & *interiora*, in-
quit, *dicuntur ut distinguantur à Cellariis, quæ exterio-
ra erant.* Ad ejusdem sententiæ confirmationem idem
Ribera adfert Herodis ad Judæos verba apud Josephum

 Antiq.

Antiq. 15. c. 14. *Templo huic, quod postliminio reversi à captivitate Babylonica patres nostri instauraverunt, desunt ad priscam altitudinem 60 cubiti, tantò enim celsius erat vetus illud Salomonis ædificium.* Porrò Templum secundum, de quo isthic loquitur Herodes (inquit Ribera) constat habuisse 60 cubitos altitudinis ex Esd. 6. prohibente viz Cyro altiùs ædificari Templum, ut ibidem ait Josephus, & ex cap. 6. Esdræ intelligitur. Cùm autem secundum multo minori magnificentiâ exstructum fuisse constet (ex Agg. 2.) quàm primum, dubium non est primum habuisse multò majorem altitudinem. Confirmat hoc (inquit) quod legimus Esd. 3. Plurimi de Sacerdotibus & Levitis, ac Principes patrum, & Seniores, qui viderant Templum prius, cùm fundatum esset hoc Templum in oculis eorum, flebant voce magnâ, scilicet quoniam ex fundamento cognoscebatur non posse illud surgere in altitudinem prioris. Postremò, cùm in cap. illo 3. lib. 2. Paralip. describatur mensura longitudinis & latitudinis Domûs, & nihil de altitudine dictum sit, non est dubium, quin id, quod subjicitur, *porro altitudo 120 cubitorum erat*, non solùm ad Porticum sed etiam ad Domum referri debeat. Ex his sic concludit Ribera, *Dicendum igitur est si & citatos autores & veritatem ipsam sequi velimus 1 Reg. cap. 6 describi altitudinem Domûs usque ad primam contignationem, in Paralip. autem usque ad supremam, & ita omnia conciliantur.* Atque hæc Ribera, qui Salomonis Jarchi sententiam secutus est. Kimchi in aliam propendet sententiam, ut nempe solum Vestibulum fuerit 120 cub. altum, quam confirmare etiam nititur, eámque post eum alii secuti sunt, recentiores maximè interpretes, atque inter eos præcipuus Villalpandus, qui putant Vestibulum instar altissimæ turris supra Domum eminuisse.

Verùm neutra harum sententiarum stare posse videtur. Ac primò, posterior ista hinc refelli videtur, quòd tanta Porticûs altitudo nullam habet convenientem & justam proportionem tum ad reliquæ Domûs illi junctæ altitudinem, tum ad areæ suæ latitudinem & longitudinem: nam quæ hæc est proportio ut quadruplò fuerit reliquâ Domo altior. Nulla invenietur turris toto terrarum orbe, quæ ædificium sibi junctum tanto superavit intervallo, deforme enim illud est, quippe non servatâ justâ membrorum inter se proportione. Area etiam illius Porticûs tam angusta, 10 nimirum cubitos lata, 20 longa, omnino sufficere non videtur ad tantam altitudinem sustinendam; nec invenietur, uti arbitror, turris ulla hujus altitudinis, quæ non triplo aut quadruplo ampliorem obtineat aream. Turris dicta Phasaelus ab Herode exstructa, cùm esset 90 cub. alta, lata & longa fuit in quadrum 40 cub. Hippicos cùm esset 80 cub. longa & lata fuit 25 cub. Et quidem solidæ erant, non inanes, ad altitudinis suæ ferè dimidium, aut saltem trientem. Non decuit ergo tam humilem Domum (30 nempe cubitorum) tam alta & procera turris ei juncta, nec tam brevis Porticûs ipsius area justâ proportione tantæ altitudini respondet. Itaque rejicienda videtur hæc sententia, quæ justæ in structuris observandæ proportioni tantopere repugnat; iámque longè ab ea recedit. Non minùs longè ab ea discedit prior illa sententia, quæ statuit Domum totam cum Vestibulo fuisse 120 cub. altam; nam ex 1 Reg. 6. 10. liquet, Cellas Templo circumpositas fuisse singulas quinque duntaxat cubitos altas, proindéque tria Cellarum tabulata alta fuerunt 15 tantùm cubitos, aut ad summum 18. si singulorum tabulatorum contignationi ac crassitudini & tecto cubitum unum demus. Jam verò quæ hæc est 18 ad 120 cub. altitudinis proportio? Sanè non minùs absona, & à justa ratione abhorrens, quàm altitudinis Porticûs ad Areæ suæ amplitudinem proportio. Deinde & latitudinis ipsius Domûs, (quæ fuit 20 cubitorum) nulla est justa & æqua ad tantam Domûs altitudinem proportio; itaque tam angusta Domûs latitudo cum tanta ejus altitudine, & 80 ut minimum cubitorum longitudine ingratam & inconcinnam oculis præbuisset speciem, maximè si tam humiles ei adjunctas Cellas cum ejus altitudine conferas. Nam quod Josephus Antiq. l. 8 c. 2. Cellas facit 25 cub. longas & latas, 20 autem cub. altas, repugnat manifestè Scripturæ & Templi Salomonis structuram cum Herodiani structura confundit atque commiscet ineptè. Neque rationes, quibus ea sententia suffulcitur, ita certæ sunt, ut refelli non possint. Nam ad locum 1 Par. 28. quod attinet, quo Iarchi nititur, Primò Respondet Kimchi, Domos, Cellas, Gazophylacia, tabulata vel cœnacula & penetralia, quorum illic fit mentio, fuisse ipsius Porticûs Domos, Cellas, &c. non verò totius Domûs, proindéque non debere intelligi illa עליות *tabulata* de tabulatis loco Sancto & Adyto superpositis, sed de tabulatis ipsius Porticûs, quæ secundùm eum quatuor fuerunt. Sed quia in tam angusto spatio non potuerunt esse tot diversa membra, Domus, Cellæ, Cœnacula &c. propterea aliter malim respondere. Itaque secundò Resp. Eo loco per בתים *domos* intelligi posse (uti Iarchi accipit) locum Sanctum & Adytum, quæ ideo dicuntur Vestibuli domus, quia per Vestibulum in ea dabatur ingressus, quomodo in communibus ædibus à Vestibulo itur in Domum; per גנזכים *gazophylacia* intelligi debere Cellarum Templo ab utroque latere circumpositarum primum tabulatum, quarum cellarum hic videtur fuisse usus, ut in iis pretiosissima quæque reconderentur & asservarentur; per עליות *cœnacula* posse intelligi secundum & tertium Cellarum illarum tabulatum, fuerunt enim illa revera ὑπερῷα Cellis inferioribus superposita; per חדרים הפנימים *penetralia intima*, intelligendæ veniunt Cellæ illæ, quæ erant à tergo Adyti, quæ sic dicuntur, quia in illas penetrari non poterat nisi per anteriores Cellas, quæ priùs erant emetiendæ & penetrandæ, ex una nempe in aliam dabatur ingressus, eǽque omnes invicem penetrabiles; בית הכפורת *domus propitiatoris* Adytum significat, in quo erat Arca fœderis, qui locus licèt in præcedentis vocis complexu בתים sit comprehensus, singulatiter tamen adhuc commemoratur, quia pars erat Templi maximè præcipua, cæterisque sanctitate longè præstans. Ita nihil necesse est eo loco comminisci ex voce עליות tria superna in Templo tabulata infimo superimposita ad altitudinem 120 cub. Ad locos autem Esdræ & Aggæi quod attinet, quibus significatur Domus secunda alta & lata 60 cub. & tamen multò minor priore; Respondeo primò Templum bifariàm accipi, latè nimirum & strictè, & strictè quidem pro Adyto, loco Sancto & Vestibulo; Templum

strictè

sumptum non commendatur in libris Regum
Scriptura à magnitudine & amplitudine, sed à
e pulchritudine & magnificentia, cùm totum
cus Cedro & aureis laminis esset obductum.
icèt Templum sic acceptum à Cyro ædificari jus-
nplius & majus illo esset quoad mensuram, ma-
ntiâ tamen & interno ornatu atque mundo longè
inferius. Itaque inde fortè fletus & ejulatus eo-
ii prius illud viderant, cùm posterius istud longè
.ud viderent quoad ornatum & splendorem sub-
atque ita intelligendus est locus Aggæi, quo po-
Templum priori collatum dicitur fuisse instar ni-
oculis Judæorum: Id, inquam, accipiendum est
u & ornatu non de amplitudine. Nam cum exeo-
sorum (quos jam refutamus) sententia posterius
imidio tantùm minus altum esset quàm Salomo-
,causa non erat, cur diceretur quasi nihil fuisse in
oculis si id dictum fuisset respectu amplitudinis,
nè cùm illi ipsi, quos refutamus, negare non pos-
osterius istud à Judæis reducibus, exstructum, si re-
altitudinis cedebat priori, ac latitudinis respectu
illud superavit, cùm prius 20 tantùm cubitos la-
stud 60 dicatur latum fuisse, ita ut quod altitudini
: in posteriore, latitudine ipsius majore compensa-
:retur. Sed ut nè eos hîc plus æquo gravemus, fa-
oncedimus latitudinem illam 60 cub. non esse ac-
ndam de Adyti & loci Sancti, sed de tota Templi
adjunctis Cellis latitudine, quæ ne quidem tanta
i Templo Salomonico, in quo adjunctæ Cellæ la-
.erunt 5 duntaxat cubitos, ac proinde si Adyti & lo-
ncti latitudini (quæ 20 fuit cubitorum) addas Cel-
.m latitudinem 10 cubitorum, & muri utrinque
ssitiem 10 vel 12 cubitorum, tota Templi illius lati-
do exsurget ad 40 vel 42 cubitos. Ita igitur negari
n potest secundum Templum priore fuisse latius 20
bitis, *h. e.* triente. Locus ergo ille Aggæi, qui adversùs
ntentiam nostram objicitur, non de Templi strictè di-
amplitudine, sed de ejus ornatu & magnificentia est
cipiendus. Quod si omnino de amplitudine Templi
cipiendum esse contendat aliquis, Resp. id tum accipi
bere non de Templi strictè sed latè sumpti amplitudi-
:. Nam circa Templum propriè & strictè sumptum Sa-
mon exstruxerat varia amplissima simul & magnifi-
ntissima ædificia, Porticus puta, Atria & Exhedras,
:c. ad populi, Sacerdotum, Levitarum, totúmq; Levi-
cum ministerium accommodata, quæ à Judæis redu-
bus non eâ magnitudine, splendore & magnificentiâ
xstructa sunt, quâ fuerant in priore Templo, ut hac in
arte Templum secundum priori longè fuerit inferius.
ecundò respondemus eos, qui prius Templum vide-
ant, non ideo dici flevisse & ejulasse, quòd viderent po-
lenoris istius fundamenta ejusmodi esse, ut non potue-
int ferre tantam muri altitudinem, quanta erat in prio-
e Templo, videntur potiùs ideo flevisse, quòd tum sub-
ret eorum mentem recordatio statûs Reip. totiúsq; po-
puli, qui sub priore Templo longè fuit dispar, major
nempe & gloriosior quàm tum erat sub secundo Tem-
plo. Illi ergo memores statûs Reip. qui tum fuit, præ-
sentem rerum statum longè disparem & inferiorem lu-
gebant, reliqui, qui non viderant stantem Judaicam sub
Regibus & priore Templo Remp. sed collapsam dunta-
xat & eversam in captivitate Babylonica, reputantes
cum animo statum præsentem & cum illo Babylonico
componentes, exultabant & jubilabant, mixtæque sic
fuerunt populi voces variæ, fletus & lætitiæ, ex aspectu
quidem Templi, quod tum fundabatur, excitaræ, at non
tamen ex murorum ejus (quasi minùs essent antiquis
crassi) sed ex præsentis statûs sui cum eo, quem prius vi-
derant collati consideratione ortæ. Sed objicitur non es-
se verisimile Cyrum Spiritu Dei excitatum ad instau-
randum Templum, voluisse mensuras ejus à Deo olim
constitutas arbitratu suo immutare. At, inquam ego, si
eædem servandæ fuerunt, quæ fuerant in priore Tem-
plo, quid opus erat in Edicto suo mensuras designare at-
que notare; satis erat edicere, ut pristinis fundamentis
imponeretur Templi structura, útq; juxta veterem ejus
mensuram & figuram exstrueretur, quæ satis erat ex
Scriptura nota: quod itaq; mensuram Edicto suo desig-
navit, & quidem diversam ab ea, quæ notatur (libro Re-
gum) fuisse in priore Templo, argumentum est certissi-
mum immutatæ pristinæ mensuræ atq; amplitudinis.
Et quando Cyrus non suopte motu, sed Divino jussu, in-
staurationem illam Templi suscepit, omnino existiman-
dum est, mensuras illic præscriptas à Deo etiam fuisse,
non ab arbitratu humano. Et quando tam certum est, ut
negari non possit (uti modò demonstravimus) Templi
secundi latitudinem diversam, & quidem non minorem
sed majorem & ampliorem fuisse latitudine prioris
Templi, & quidem tertiâ (ut minimùm) parte majo-
rem, quidni etiam verisimile sit, ut altitudo item diver-
sa, neque minor sed major, & quidem duplo major alti-
tudine prioris Templi fuerit. Nam quis credat Cyrum
voluisse tertiâ parte latius, duplo verò humilius facere
Templum quàm olim fuerat; imò verò ut latius sic &
altius illud facere voluit. Quandoquidem enim sub po-
steriore Templo futura erat major Judæorum per uni-
versum Orbem terrarum sparsorum multitudo, videtur
etiam Deus voluisse Templum secundum majus & am-
plius exstrui, etsi non ita splendidum & ornatum quàm
fuerat sub Salomone, quia humilis Judæorum reducum
status id non ferebat. Sed Herodes nobis objicitur apud
Josephum, dicens defuisse Templo à reducibus Judæis
exstructo ad pristinam altitudinem 60 cub. quos ipse vo-
luit addere, proptereáq; ab ipsis fundamentis Templum
instauravit. Resp. hoc tantùm inde effici, Herodem &
qui ei hujus consilii autores & fautores fuerunt, in ea qui-
dem fuisse sententia, quam ex occasione loci suprà me-
morati 2. Par. 3. videntur concepisse, quomodo jam di-
ximus, Salomonem Jarchi ex eo loco occasionem ce-
pisse abeundi in eam sententiam, at non sequitur tamen
rem ita revera habuisse, cùm videamus Kimchi in di-
versa esse nihilominus sententia. Itaque ego potiùs
dixerim Herodem hominem gloriæ ex magnificen-
tia appetentissimum, post multa à se per totam Ju-
dæam, & in ipsa Jerosolyma magnificentissimè ex-
structa ædificia, & hinc etiam gloriam captare voluisse,
exstructione nimirum Templi majoris & amplio-
ris magnificentiorisque quàm unquam antea fuerat,
ut sic vel ipsum Salomonem regem gloriosissimum &
famosissimum & Cyrum hac in parte aut æquaret, aut
etiam quodammodo superaret. Et quoniam difficile
erat Judæis persoadere, ut rem arbitrio suo per-

mitterent, ut hoc ab ipsis faciliùs impetraret, persuasisse illis videtur ex loci illius 2 Par. 3. occasione Templum istud à reducibus Judæis exstructum duplo humilius fuisse Salomonico, hócque dedecus propterea non esse diutius illis ferendum, ideóque cùm facultas ipsi jam suppeteret dedecus illud abolendi, proposuisse animo Templum ad justam & pristinam suam formam & altitudinem erigere atque instaurare, si modò per eos id sibi liceat. Si exertè id quod res erat illis aperuisset, se nempe proponere animo Templum exstruere amplius & magnificentius quàm vel à Salomone, vel à Cyro Persarúmque regibus exstructum fuerat, fidem apud eos non impetrasset, neque passi fuissent Judæi vetus suum Templum dirui, ut novum exstrueretur, regessissent enim statim non esse movendos antiquos terminos, neque mutandam pristini Templi figuram & mensuram. Verùm honesta erat apud eos hæc oratio, quæque facilè persuaderi illis poterat, quod fieri hactenus ob temporum præcedentium angustias & calamitates varias & multiplices non potuit, ut Templum scilicet ad pristinam amplitudinem revocaretur, id jam esse tentandum & exequendum, quando id efficiendi Deus in summo otio & rerum omnium abundantia facultatem ipsis præberet. Sed quis ergo, dicet aliquis, erit tandem loci illius Paralipomenon sensus & mens? Nempe suspicarer מארך isthic positum esse per literarum Metathesim pro אמרך, quomodo alibi frequentes occurrunt hujusmodi literarum Metatheses, adeóq; & in illa ipsa voce similis occurrit, & à Masorethis annotatur in Keri & Cetib, Metathesis Ezech. 42. 6. ubi אמורת positum est pro מאורת Sic ergo & hîc existimarem מארך positum pro אמרך, *Vau* autem sequens additum & præpositum esse sequenti voci עשרים ab iis, qui legendum putabant מארך non verò אמרך. Ita sensus loci fuerit planus, Vestibulum nempe latum fuisse 10 cub. longum & altum 20 cubitos. Sic nempe fieri olim solebant (ut etiamnum hodie sæpe fit in Pontificiorum Ecclesiis) πρόθυρα seu Vestibula quædam ante Templorum sive Ædium sacrarum portas, quæ portæ ipsius altitudinem vix superabant, ubi Templum ingressuri aliquantum consistebant, & ad Templi ingressum sese parabant, & veluti accingebant. Atque sic Templi Salomonici strictè dicti harmonia & symmetria partium omnium accurata, eximia & singularis fuerit, (uti mox demonstrabitur) quæ tota conturbatur & enormis prodigiosáque fit, si admittatur sententia illa de altitudine 120 cubitorum, uti modò suprà demonstravimus. Videtur ergo omnino Templum illud Salomonicum strictè dictum, longum fuisse 60 cub. altum 30, latum 20. Cellas autem Templo circumpositas altitudinis dimidium occupasse, quæ symmetria est convenientissima, uti jam ostendetur, & ea omnia plana & manifesta sunt ex 1 Reg. 6. si solam Vestibuli altitudinem excipias, quam putamus petendam ex 2 Par. 3. ubi legendum omnino videtur אמרך עשרים pro eo quod jam legitur מארך ועשרים Scio non esse temere sollicitandam lectionem illam, quæ ab ævo omnibus semper Interpretibus usurpata fuit, cujusmodi est ista (nam & LXX eósque Josephus, & jam Judæi omnes, omnésque sacrorum librorum Interpretes eam sequuntur) at quum res ipsa ita poscit, & verò flagitat, non puto tantâ nos debere teneri religione, ut levi aliquâ literulæ mutatione aut inversione tolli, corrigi & emaculari non debeat, & possit, librarii quantumlibet antiquus lapsus.

Ex his si per partes subducatur ὅλως ἐν παραδείσῳ calculus, invenietur totum Salomonis Templum strictè sumptum, h. e. Adytum cum loco Sancto Cellis & Vestibulo cepisse (secundùm illas Scripturæ dimensiones in universum 52150 cubitos cubicos, nempe Adytum cum loco Sancto 36M. Vestibulum 4000. Cellæ 12150. Si enim Adyti & loci Sancti longitudinem 60 cub. per latitudinem 10 cub. multiplices, exsurget area 1200, hac multiplicatâ per 30 cub. altitudinis fiet summa 36M. cub. Similiter multiplicetur Vestibuli longitudo 20 cub. per latitudinem 10 cub. fit area 200 cub. quâ multiplicatâ per cub. altitudinis exsurgit numerus 4000 cub. Cellæ ab utroque latere fuerunt longæ 60 cub. latæ 5, altæ 15, Hæc si in cubum multiplicentur invenientur ab unoquoque latere 4500 cub. in utroque latere 9000. A tergo Adyti longæ fuerunt 42 cub. latæ 5, altæ 15, hæc cubicè multiplicata faciunt summam 3150, quâ additâ cum 9000 exsurgit numerus 12150. Fuisse autem longas ponè Adytum 42. cubitos patet; nam Adytum fuit longum 20 cubitos, murus ejus utrinque crassus 12 cubitos en 32 cubitos, his in utroque extremo sive angulo addenda est Cellæ unius mensura, h. e. 10 cub. sic fiunt 42 cubiti. Sic ergo planum fit totius Templi capacitatem fuisse (uti dictum) in universum 52150. At Templum Herodianum secundùm dimensiones à Josepho traditas cepit 356 M. cubitos cubicos, nempe Adytum cum loco Sancto 120 M. cub. Vestibulum 200 M. Cellæ 36 M. summa est 356M. Nam ad Adytum & locum Sanctum quod attinet, eadem fuit ejus cum Salomonici area, nempe 1200 cub. quibus multiplicatis per altitudinem 100 cub. fit numerus 120M. cubitorum. Vestibuli longitudo 100. cub. per latitudinem 20 cub. multiplicata facit aream 2M. cub. hæc per altitudinem 100 cub. multiplicata facit summam 200 m. Cellæ ab utróque latere fuerunt longæ 60 cub. latæ 10, altæ 30, quæ si cubicè multiplicentur fient ab unoquoq; latere 18M cub. ab utroque autem 36 m. Summa universa est totius Templi (uti dictum), 356 M. cub. qui si dividantur per 52150 (quæ fuit Salomonici Templi capacitas) invenietur Templum Herodianum Salomonico fere septuplo amplius atq; capacius. Porrò in hac summaria dimensione utriúsq; Templi non comprehendimus murorum Templi crassitudinem, sed vacui tantùm illius, quod intra Templi muros comprehensum fuit, capacitatem. Atque hinc esse videtur, quòd Judæi locum, qui est Aggæi cap. 2. 9. de secundo Templo quòd futura sit ejus gloria major quàm prioris, accipiunt ad literam de Templo ab Herode constructo, quasi amplius multo futurum prædicatur Salomonico, etsi fortè intrinsecus non fuerit tantopere exornatum, nempe non fuit ὅλον κατάχρυσον. Quod si Salomonicum Herodiano non ornatius tantùm sed & majus & amplius fuisset, (quod volunt illi, quorum jam sententiam rejicimus) nullo omnino fundamento niteretur ista Judæorum loci hujus Aggæi interpretatio, quæ etsi genuina non sit, videtur tamen aliquo nixa fuisse fundamento. Hinc etiam forte natus est & exordii sui occasionem cepit Herodianorum (quorum in Evangelio fit mentio) error, qui dicuntur

he-

erodem pro Messia, hinc nempe quòd vide-
is Messiæ tum advenisse, & sub Herode Ju-
ace fruentes, Herodémque ipsum Regem es-
m & magnificentissimum atque ab eo Tem-
solymitanom instaur atum, auctum, ampli-
endidiúsq; multò quàm erat antea effectum,
essia faciendum Judæi tum sperabant, & e-
odie somniant sperántque. Non jam inquiro
iple hoc consilio instaurandi & amplifican-
hoc spectaverit & speraverit, fore ut hac ra-
s persuaderet se esse Messiam, an verò adula-
ista Templi instauratione & amplificatio-
occasionem atripuerint, rumorem illum in-
es suos de Herode spargendi, atque errorem
ninandi. Satis mihi est si modò illa Tem-
atio occasionem huic errori, qui Herodianis
ræbuerit, quod omnino factura fuisse non
efficaciter, si Herodianum Templum Salo-
ornatu modò & splendore, sed & amplitu-
onico cessisset.

trum circa Templum dimensiones & numerus.

convenit Josepho cum Talmudistis, quòd
Cellarum circa Templum collocant tabula-
i discrimine inter se dissentiunt. Primùm
Cellarum numero; nam Josephus 30 dunta-
Cellas, Judæi 38 agnoscunt. Secundo in si-
m Josephus eas collocat in latere Meridio-
tentrionali duntaxat Domûs, quindecim
no quoque latere, quinque scilicet in uno-
lato; Judæi præter illas 30 Cellas statuunt
ere Occidentali Domûs pone Adytum, tres
rimo & totidem in secundo tabulato, tum
duas alias in tertio sive supremo tabulato.
unt in cellarum amplitudine; nam secun-
um singulæ cellæ erant 10 cub. longæ, la-
udæi earum altitudinem non definiunt, vi-
fuisse eadem cum illa Josephi. Itaque (uti
undùm Judæos sunt quidem omnes aliæ
o priores Cellæ sunt itidem secundùm eos
10 cub. sed latæ omnes duntaxat 6 cub. in
aro, 7 cub. in secundo, 8 denique in supre-
At illas, quæ fuerunt in latere Occidentali
imo & secundo tabulato oportet fuisse lon-
it earum duas longas fuisse 20 cub. reliquas
ulas 10 cub. eas nempe, quæ in angulis A-
duas denique supremas, quæ in tertio foe-
necesse est fuisse 24 cub. longas, hánceque
sam fuisse non muro seu pariete lapideo, ut
asserum duntaxat contabulatione. Atque
eni tum à Scriptura hac in parte discedunt.
ura quidem una cum Talmudistis Cellas
cumponit tribus ex lateribus (Josephus
ous) sed Cellas omnes facit longas & al-
ar cubitos, latas verò in infimo tabolato 5
tos, 6 in secundo, 7 in tertio. Atque ex hac
ub. longitudine, sequitur fuisse spatia 39
tere Meridionali totidémque à Septentrio-
13 in singulis duorum illorum laterum ta-
m enim Domus longa fuerit 65 cubitos

(connumeratâ scilicet muri, quâ Adytum ab Occidente claudebatur, crassitudine, quæ fuit quinque cubitorum) Cellæ autem singulæ 5 duntaxat cubitos longæ fuerint, procul dublo in longitudine Domûs 13 Cellarum spatia in unoquoque fuére tabulato. In latere autem Occidentali Domûs 8 fuerunt duntaxat in unoquoque tabulato Cellæ, hoc est 24 in tribus tabularis; nempe Domus lata fuit (cum adjunctis ab utroque latere Cellis) 40 cub. quos si per 5 dividas exsurgit octonarius Cellarum in unoquoque tabulato ab ea parte numerus: Ita in universum fuerunt Templo circumpositæ (secundùm eas, quas Scriptura tradit, dimensiones) 102 ejusmodi Cellulæ. Secundùm Judæos 38 duntaxat fuerunt, Iosephus autem 30 tantummodo numerat, neque dimensiones ab eo traditæ patiuntur ut plures fuerint, sed Iosephi & Iudæorum Cellæ majores multò & ampliores Cellulis illis Salomonicis.

Porrò excutiendus & expendendus nobis venit locus, qui est apud Iosephum Antiq. lib. 8. ubi postquam dixit Templum & Templi Vestibulum altum fuisse 120 cubitos, fuisséque Templum (Salomonicum nempe, nam illud eo loci describit) distinctum in duo tabulata, quorum utrumque fuit altum 60 cubitos, subjicit ista περιῳκοδόμησε δὲ τὸν ναὸν ἐν κύκλῳ τριάκοντα βραχέσιν οἴκοις, ἕκαστος δὲ τῶν οἴκων τούτων εὖρος μὲν εἶχεν εἴκοσι πέντε πήχεις, μῆκος δὲ τοὺς αὐτούς, ὕψος δὲ εἴκοσι, ἐπῳκοδόμηντο δὲ τούτοις ἄνωθεν οἶκοι ἕτεροι, καὶ πάλιν ἄλλοι κατ᾽ αὐτῶν ἴσοι καὶ τοῖς μέτροις καὶ τῷ ἀριθμῷ, ὡς τὸ πᾶν ὕψος αὐτοὺς λαβεῖν τῶν κάτωθεν οἴκων παραπλήσιον, ὁ γὰρ ὑπερῷος οὐκ ἦν περιῳκοδομημένος. Quibus verbis videtur Iosephus primâ fronte velle innuere Templo fuisse circumpositas in unoquoque trium tabulatorum 30 Cellas, ita ut 90 in universum fuerint circa Templum, Cellæ singulæ latæ & longæ 25 cub. altæ verò 20 cubitos. At non sunt tamen ejus verba sic accipienda; si enim in unoquoque tabulato 30 fuerunt circa Templum Cellæ (cùm Cellæ tribus duntaxat ex lateribus Templo fuerint circumpositæ) necesse esset ab unoquoque latere 10 fuisse in unoquoque tabulato Cellas contiguas, quæ si foerunt singulæ longæ & latæ 25 cubitos, oportet singula Templi latera longa fuisse 250 cubitos, nam decies viginti quinque numerom illum efficit. Atqui Templum, sive locus Sanctus & Adytum (quibus solis Cellæ fuerunt circumpositæ) longa fuerunt ex Scriptura 60 cub. duntaxat, lata verò 20 cubitos; qui, ergo circumponi illis potuerunt 30 Cellæ longæ & latæ singulæ 25 cobitos? quarum 10 in singulis lateribus requirunt necessariò longitudinem 250 cubitorum. Quare si Cellas volumus fuisse singulas latas & longas cubitos 25, necesse est dicere non 90, sed 30 duntaxat in oniversum Templo circumpositas fuisse Cellas, nempe 9 à Meridie, totidem à Septentrione, 12 verò ab Occidente atque ita à Meridie & Septentrione tres duntaxat fuerint in unoquoq; tabulato Cellæ contiguæ, 4 verò ab Occidente singulis tabulatis, Porrò tres Cellæ longæ & latæ 25 cub. faciunt latera Templi longa 75 cubitos, 4 autem Cellæ ab Occidente faciunt Templi latitudinem 100 cubitorum, quæ sic colligi & dinumerari possunt, si nempe domus Templi murum undiquaque crassom fuisse 10 cub. parietem aotem, quo Adytum à loco Sancto separabatur, crassum fuisse 5 cubitos, totitémque cubitis

 crassum

crassum fuisse murum, quo Cellæ undiquaque claudebantur, & ab Atrio Sacerdotum separabantur. Hoc enim dato sequitur locum Sanctum cum Adyto habuisse in longitudinem 75 cubitos, crassitudine muri utriusque in eo numero comprehensa, nam præter muri crassitudinem longa fuerunt 60 cubitos. Latitudo autem Templi, hoc etiam dato, fuerit 100 cubitorum, qui sic colliguntur. Locus Sanctus latus fuit 20 cub. murus utrinque crassus 10. cub. Cellæ utrinque latæ 25 cub. murus, quo utrinque Cellæ claudebantur crassus 5 cub. summa est 100 cubiti. Et longitudo similiter fuerit 100 cubitorum, si enim superioribus 75 cubitis longitudinis addas Cellarum (quæ à tergo Adyti positæ erant) latitudinem 25 cub. & muri earum crassitudinem 5 cubitorum, exurget numerus 105 cubitorum. Atque ita fuerit Templum longum & latum 100 cubitos, qua in longitudine non comprehenditur Templi Vestibulum. Sed si Cellæ illæ longæ & latæ fuerunt 25 cub. altæ verò 20 cub. non video, quì dici possint *βραχεῖς οἶκοι breves domunculæ*, quomodo Josephus eas appellat, si enim vel ipsius Adyti amplitudinem superavissent; longum enim & latum fuit Adytum 20 duntaxat cubitos. Tum & huc accedit illud, non videri congruum, ut tam ingentes & vastæ Cellæ nullo interjecto muro seu lapideo pariete, divisæ & à se invicem distinctæ fuerint, quod necesse est tamen concedere, si dicamus singulas fuisse 25 cubitos longas & latas. Itaque non cohærent ista.

Quòd si demus 90 Cellas circa Templum fuisse positas, erunt sanè illæ *βραχεῖς οἶκοι breves & angustæ cellulæ*, nempe quinque vel sex cubitos longæ & latæ, quod longè abest à mensura, quam eis assignat Josephus, quòd nempe fuerint 25 cubitos longæ & latæ. Sic autem possunt Templo circumponi 90 Cellæ. Locus Sanctus & Adytum longa erant 60 cub. his adde muri utrinque crassitudinem, quæ fuit 6 cubitorum, en tibi 72 cubitos. In illa longitudine possunt collocari in unoquoque tabulato 12 Cellæ contiguæ solâ asseris contignatione à se invicem divisæ, singulæ longæ sex cubitos, nam sexies duodecim efficit numerum 72, latitudini earum dandi sunt quinque cubiti. Potuerunt itaque à duobus Templi lateribus, Meridionali scilicet & Septentrionali collocari 72 Cellæ singulæ longæ 6 cub. latæ 5 cub. Ab Occidente verò collocari poterunt in latitudine Templi 18 Cellæ, 6 nempe in unoquoque tabulato, singulæ longæ 7 cub. latæ verò 6. Nempe hac ratione Templum latum fuerit 42 cubitos, locus scilicet Sanctus latus 20 cub. murus utrinque crassus 6 cub. deinde Cellæ ab utroque latere latæ 5 cub. In latitudine ergo illa Templi 42 cubitorum collocari possunt punè Adytum sex in longum Cellæ, singulæ longæ 7 cubitos, nam sexies septem sunt 42. Sic ergo possunt Templo circumponi 90 Cellulæ, 5 vel 6, vel 7 cub. longæ & latæ. Sed ejusmodi Cellulis tam angustis & brevibus tribuere altitudinem 20 cubitorum, qualem eis tribuit Josephus, absurdum omnino videtur, & ab omni justa symmetria & proportione prorsus alienum & abhorrens. Rursus & alia de causa absurdum videtur tantam cellis tribuere altitudinem, sic enim fiunt assurgant ad altitudinem primi tabulati Templi, itaque vel cæcum planè & prorsus tenebrosum fuit prius illud sive inferius Templi tabulatum, omnique lumine privum & cassum præter illud, quod portam loci Sancti (quum illa patebat) intromitti potuit, quod est vehementer absonum; vel dicendum est aliquot tertii tabulati Cellas nihil aliud fuisse quàm fenestras, per quas lumen admitteretur, & per fenestras in Templi muro eis ex opposito respondentes in Templum intromitteretur, quod incongruum omnino videtur, & visu atque specie inconcinnum. Neque enim dici potest per fenestras in superiori tabulato positas (quod, ut ait Josephus, non fuit *περιοικοδομημένον*, h. e. *cellis cinctum*) admitti & delabi potuisse lumen in inferius tabulatum, nam alterum tabulatum ab altero distinctum fuit intermedia contignatione, ita ut lumen à superiori non potuerit in inferius delabi. Itaque necesse est Josephum graviter hîc lapsum & hallucinatum esse in numero & dimensione Cellarum istarum, quas Templo Salomonico ait fuisse circumpositas, neque enim possunt numeri illi & dimensiones, quas tradit, ullo modo simul consistere, uti ostensum est. Non attendit, inquam, Josephus quid hic scriberet, neque vidit quàm hæc pugnent, sintque prorsus *ἀσύστατα*, ut ne jam dicam quòd hæc longè distent à mensuris in Scriptura traditis, ex qua liquet Cellas fuisse duntaxat 5 cubitos longas, latas & altas. Congruit sanè & convenit illa Cellarum dimensio atque amplitudo à Josepho tradita altitudini 120 cubitorum, quam Templo tribuit, at latitudini 20 cubitorum, quam Scriptura Templo tribuit, non quadrat. Cellæ enim utrinque positæ longè minores esse debent mediâ Cellâ. Atque ut illa Cellarum altitudo aptè congruat cum Templi ipsius altitudine, non fuit Templi altitudo dividenda in duo tabulata (uti facit Josephus) intermedia contignatione, sic enim (uti ostensum est) inferius tabulatum obscurum planè & cæcum redditur, sed perpetua altitudine ad summum usque tectum fuit educendus atque evehendus ejus murus, hoc enim pacto fenestræ supra Cellas in muro Templi lumen immittere potuissent in Templum. Verùm etiam alia ex parte tam angusta loci Sancti latitudo, 20 nimirum cubitorum, non congruit cum tanta 120 cubitorum altitudine. Itaque non est hîc justa & conveniens omnium partium inter se symmetria, id quod ex his, quæ sequuntur, jam fiet manifestius.

Templi dimensionum justa & conveniens Symmetria atque proportio.

Vitruvius lib. 4. cap. 7. Tuscanam Ædium sacrarum rationem sic definit, *Locus in quo Aedis constituetur cùm habuerit in longitudine sex partes, unâ demptâ reliquum quod erit latitudini detur. Longitudo autem dividatur bipartitò, & quæ pars erit interior Cellarum spatiis designetur, quæ erit proxima fronti Columnarum dispositioni relinquatur. Item latitudo dividatur in partes decem, ex his ternæ partes dextra ac sinistra Cellis minoribus, sive ubi alæ futuræ sunt dentur; reliquæ quatuor mediæ Aedi* (hoc est mediæ & majori Cellæ) *attribuantur*. Juxta hanc rationem exstructum fuit Templum Herodianum à Josepho descriptum, hoc excepto, quòd in Herodiano non fuit Pronaum, quod dimidiam longitudinis partem occupaverit, sed illius loco fuerit Vestibulum, quod pronai quodammodo vice

fuit

titudinem autem hîc jam non intelligimus
npli unà cum ipso Vestibulo longitudinem
prà vidimus, fuit in Templo Herodiano 100
) sed intelligimus loci Sancti & Adyti (quæ
e Ædes propriè dicitur) longitudinem, ea
72 cubitorum, comprehensâ scilicet in eo
uri utriusque crassitudine, quæ fuit 12 cubito-
ue scilicet sex. Hæc longitudo dividatur in
ingulæ erunt 12 cubitorum, quinque ejusmo-
lentur latitudini erit latitudo 60 cubitorum,
it Templi Herodiani latitudo. Talmudistæ
atâ illâ ratione sive proportione faciunt
70 cubitos latum. Rursus dividatur hæc la-
rtes decem, singulæ erunt 6 cubitorum, Ha-
ntes faciunt 18 cubitos assignandos Cellis
quæ ab otroque latere loci Sancti & Adyti
, sive Ædes, media dici potest) fuerunt po-
3 cubiti sic colliguntur, Cellæ latæ foerunt
itus earum crassus 4 cub. sumantur ab alte-
i latere totidem cubiti, in crassitudine Muri,
i loco Sancto distinguebantor, en tibi 18 cu-
ssignandi. *Ita ergo terna totius latitudi-*
nempe 18 cubiti) *dextra & sinistra* (Cel-
ive loci Sancti) *Cellis minoribus data sunt,*
tuor partes (quæ sunt 24 cubitorum) me-
i.e. loco Sancto & Adyto) *attributa sunt;*
Sanctus latus fuit 20 cubitos, quibus adden-
ique duo reliqui cubiti in crassitudine Muri,
fuit sex cubitos, quorum quatuor utrinque
ribus assignavimus, itaque reliqui duo me-
nione assignandi. Ad altitudinem autem
:, docet Josephus prius sive inferius Templi
ltum fuisse 60 cub. quod intelligendum est
acerdotum, non verò à solo seu pavimento
li sive loci Sancti, nempe solum Templi al-
Atrii 6 cubitis (ut antea vidimos) itaque
pli ad lacunar prioris tabulati cubiti fuére
4. Cellæ autem in eodem fuerunt com
no sive ἐπιπέδῳ, itaque cùm Cellæ Templi
tæ fuerint 30 cubitos, sequitor prius Tem-
m eminoisse supra circumpositas Cellas 24
d spatium sufficisse omnino videtùr fene-
positioni, quibus lumen in Templum im-
ta apta, justa & conveniens videtur illa prio-
supra Cellas altitodo atque eminentia. At
illi tabulato aliud superstructum foerit 40
n, ita ut eminuerit supra Cellas 64 cubitis,
juam duplâ ratione, nescio an id satis justæ
atque symmetriæ respondeat.
udinis ad latitodinem alia in Templo Salo-
ita est ratio, nempe non Tuscana ista sed
1 tradit Vitruvius lib. 4. cap. 4. his verbis,
longitudo Aedis uti latitudo sit longitudi-
rietis, ipsaque Cela quartâ parte longior
a titudo cum pariete, qui paries Valvarum
ocationem. Reliquas tres partes Pronai ad
tum procurrant, quæ Antæ columnarum
habere debent. Quod sic ostenditur. Lati-
Salomonici fuit 46 cubitorum, (uti supià
nus) longitudo aotem 92 cubitorum,
nidium 92. Rursus qoarta pars hojus lati-
tudinis sunt cubiti $11\frac{1}{2}$, addantur illis 46 cubitis latitu-
dinis fient $57\frac{1}{2}$, addatur his crassitudo parietis 5 cubito-
rum, fient $62\frac{1}{2}$, quæ est longitudo Cellæ, (hoc est loci
Sancti cum Adyto) quæ longa fuit 60 cub. Quod ad-
dit Vitruvius, *reliquas tres partes Pronai ad Antas pa-*
rietum procurrere non habuit locum in Templo Salo-
monico, in quo Vestibulum, & spatium hypæthrum an-
te Vestibulum, in quo fuit Ara, fuerunt vice & loco Pro-
nai. Porrò ratio latitudinis & altitudinis loci Sancti &
Adyti Templo Salomonico ad eorum longitudinem re-
spondet accuratè rationi illi, quam tradit Vitruvius lib.
6. cap. 5. ubi de Tricliniis & Conclavibus. Sic enim il-
le: *Tricliniorum quanta latitudo fuerit bis tanta lon-*
gitudo fieri debet (idem tradit de Templi Cella lib. 4.
cap. 7. *Cella longitudines duplices sunt ad latitudines)*
Altitudines omnium Conclaviorum, quæ oblonga fue-
rint, sic haberi debent rationem, ut longitudinis & la-
titudinis mensura componatur, & ex ea summa dimi-
dium sumatur, & quantum fuerit tantum altitudini
detur. Sin autem Exhedra aut Oeci quadrati fuerint
latitudinis dimidiâ additâ altitudines educantur.
Juxta hanc rationem exstructum fuit Templum Salo-
monicum, nam loci Sancti longitudo dupla fuit ad ejus
latitodinem, longus nempe fuit 40 cub. latus 20, lati-
tudo autem & longitudo ejus composita simul dant 60
cub. cujus dimidium nempe 30 cubiti faciunt ejus alti-
tudinem. Adytum quadratum fuit, longum nempe &
latum 20 cubitos, dimidia ergo latitudinis pars, nempe
decem cubiti, addita longitudini facit 30 cub. quæ fuit
muri ejus iidem altitudo, par altitudini loci Sancti, sed
interjecto laconari ad altitudinem 20 cub. 10 superiores
cubiti ad tectum usque intercepti sunt, ita ut introrsum
latum, longum & altum fuerit 20 duntaxat cubitos, co-
tum cubicum factum uti habetur 1 Reg. 6. 20. Porrò lo-
cus Sanctus fuit veluti Triclinium & Cœnaculum Do-
mini, inde in eo Mensa cum panibus Propositionis,
Candelabrum item & Ara incensi, Adytum verò fuit
veloti Conclave & arcanom penetrale, ideo angustios
& quadratâ fuit formâ. In Templo Herodiano eadem
quidem loci Saocti & Adyti longitudo & latitudo cum
Salomonico, at non eadem altitudo, quæ duplicata ferè
foit; fuit enim secundùm Josephum à solo ad tabula-
tum 54 cubitorum, secundùm Judæos verò 44 cubito-
rum, quæ altitudo justam superat rationem duobus tri-
entibus aut quatuor quintis, itaque conturbata omnino
videtur in ea mensura justa & legitima symmetria atque
proportio. Non fuit eadem ratio altitudinis servata in
Vestibulo, quod longum fuit 20 cub. latum 10 in Tem-
plo Salomonico, altum autem fuisse necesse est vel 30
cob. pari cum reliqua domo altitudine (atque ita lon-
girudo & latitudo simul juncta effecerint ejus altitudi-
nem) vel 20 cub. duntaxat pari cum longitudine men-
surâ. In Herodiano Templo Vestibulum longum fuit
intrinsecus 84 cub. latum 29 altum 90. secundùm Jose-
phum, quod non est ad Vitruvianam illam rationem.
Porrò est inter Scripturæ & Josephi mensuras ratione
altitudinis analogia & proportio quædam; nempe quo-
modo secundùm Scripturam in Templo Salomonico
Domûs alta fuit 30 cub. Cellæ autem 15 cub. dimidiâ
scilicet Domûs altitudine, ita ut in spatio illo 15 cubito-
rum, quibus Domos eminebat supra Cellas collocari
po-

potuerint fenestræ, quibus lumen immittebatur, sic & in Herodiano Templo prius Domûs tabulatum altum fuit 60 aut saltem 54 cub. Cellæ autem 30 cub. h. e. dimidiâ altitudinis parte, ita ut in illo 30 aut 24 cubitorum spatio, quo prius tabulatum eminuit, supra Cellas potuerint collocari fenestræ, quibus inferius Templi tabulatum lumen suum accipiebat. Eadem fuisse videtur ratio in Templo Thalmudistis delineatio, licèt non definierint altitudinem cellarum. Porrò altitudo illa 30 vel 24 cubitorum abundè sufficere videtur ad fenestrarum lumen.

De Templi Cochleis.

Josephus Cochlearum Templi nullus omnino meminit in Descriptione Templi Herodiani, quæ fuerunt tamen omnino necessariæ, ut iis ascenderetur tum in Cellarum secundum & tertium tabulatum, earúmque tectum, tum in secundum Templi ipsius tabulatum, denique in prioris & secundi Septi Porticuum & Atriorum tecta & ὑπερῷα. Verùm Antiq. lib. 8. in Descriptione Templi Salomonici sic de Cochlea scribit, quâ in superius Templi tabulatum ascendebatur, ἐφιλοτέχνησε, inquit, ὁ βασιλεὺς ἄνοδον εἰς τὸν ὑπερῷον οἶκον διὰ τοῦ εὔρους τοῦ τοίχου, οὐ γὰρ εἶχε θύραν μεγάλην κατὰ τῆς ἀνατολῆς ὡς εἶχεν ὁ κάτωθεν οἶκος, ἀλλ' ἐκ τῶν πλευρῶν ἦσαν αἱ εἴσοδοι διὰ μικρῶν πάνυ θυρῶν. Ejusmodi Cochleam intra muri latitudinem conclusam juxta Cellas in Ichnographia nostra notavimus, eâ enim potuit ascendi tum in Cellarum tectum & tabulata, tum in superius Templi tabulatum, adeóque & in ipsum tectum, atque ad id crassitudo muri sex cubitorum abundè sufficere potuit; nam ut Cochleæ diametro dentur 4 cubiti (quod omnino sufficiebat) reliquus erit hinc inde cubitus unus in crassitie muri, ubi fenestellæ collocari potuerunt, quibus lumen in Cochleam immitteretur. Ejusmodi Cochleam ad utrúmque portæ Templi latus collocavimus, ut utrinque ad Cellas & earum tectum ascenderetur. Absurdè enim & imperitè videntur Thalmudistæ unam tantùm à latere Septentrionali collocare, ita ut non poterit quis ad Cellas Meridionales Templi pervenire & eas ingredi, nisi prius percurreret totum Septentrionale & Occidentale Templi latus. Eámque nolunt in Cochleæ modum factam, quâ obliquè & velut in orbem sursum ascenditur, sed scalam fuisse lapideam, quâ gradibus in longum & directum juxta Cellarum longitudinem dispositis in earum tabulata & tectum ascendebatur, ita ut qui per scalam illam ascendebat, faciem haberet ad Occidentem obversam, totúmque Septentrionale Cellarum latus percurrebat. Hujusmodi Scala Cellis lumen obstruit, earúmque magnam partem cæcam & prorsus tenebrosam efficit, ita ut sit insulsissimum Judæorum imperitorum figmentum & ineptum commentum. Scalas in Cochleæ modum ascendentes, nos pluribus in locis, quos appositos & convenientes necessariósque duximus, in Ichnographia nostra apposuimus & signavimus.

De Templi situ sive positu ratione plagæ Cæli.

Vitruvius lib. 4. cap. 5. ita de sacrarum Ædium situ sive positu scribit, *Aedes sacræ Deorum immortalium sic erunt constituendæ, ut si nulla ratio impedierit, liberáque potestas fuerit Aedis, signum quod erit in Cella collocatum spectet ad vespertinam Cæli regionem, uti qui adierint ad aram immolantes aut sacrificia facientes spectent ad partem Cæli Orientis & simulacrum, quod erit in Aede, & ita vota suscipientes contueantur Aedem & Orientem Cæli, ipsáque simulacra videantur exorientia)* videtur omnino legendum *ex Oriente)* *contueri supplicantes & sacrificantes, quod Aras omnes Deorum necesse esse videatur ad Orientem spectare.* Contraria ratio in Templo Dei fuit observata; porta enim ejus obversa fuit Orienti, & portæ illi opposita fuit Ara, ita ut qui ad Aram sacrificabant vel supplicabant Ædem contuentes ad Occidentalem Cœli regionem obverterentur, eámque spectarent. Deus item (qui nullum quidem simulachrum habuit, sed tamen aliis Cherubinorum insidere in Adyto ἀνθρωποπαθῶς dicitur) supplicantes & sacrificantes sibi, non ab Oriente, sed ab Occidente spectabat. Voluit nimirum Deus certo consilio populum suum hac in parte contrario Ethnicis more & ritu uti, quòd scilicet consuetudo obvertendi se ad Orientem adorandi gratiâ ab Idolatria ortum suum habuisse videatur, nempe à Solis orientis adoratione, quæ omnium prima & antiquissima videtur fuisse Idololatria, quòd inter omnes Dei creaturas aspectabiles Sol hominum in se maximè traxerit oculos atque admirationem, & ad sui cultum atque adorationem olim eos induxerit atque pellexerit. Deinde, si Numini locus sive positus & situs aliquis in Æde sua καὶ ἀνθρωποπαθείαν assignandus est, omnino magis convenit & decet, ut is statuatur & censeatur esse Orienti potiùs quàm Occidenti obversus, ab ea enim parte lux (quæ Deum maximè decet) venit atque illucescit. Et sanè pars illa Cæli in ipsa Scriptura Antica censetur, unde est quòd Meridies ימין *dextra*, Septentrio contra שמאל *sinistra* dicitur. Pontificii & qui primi Christianorum Ædes sacras ita constituerunt, ut & populus orans & qui ad Aram sacra peragit sacerdos obverterentur ad Orientalem cœli regionem, videntur consultò voluisse contraire Judæorum consuetudini, qui ad Occidentem conversi adorabant, sed sic imprudentes Ethnicorum mori sese conformârunt.

Atrii Sacerdotum Dispositio.

Quânta fuerit ejus amplitudo suprà indicatum est. Judæi nempe Talmudistæ definiunt illud longum fuisse ab Oriente in Occidentem 187 cub. latum verò à Meridie in Septentrionem 135 cub. Tribus ex lateribus cinctum fuit Atriis sive Porticibus à Meridie nempe & Septentrione gemino virorum Atrio, ab Oriente verò Atrio fœminarum, in quibus Atriis Judæi adoraturi stabant, atque inde in Aram & Templum Sacerdotésque sacris operantes spectabant. Ab Occidente clausum præalto & crasso muro, cui extrinsecus subjectæ fuerunt nonnullæ Cellæ sive majores Exhedræ ad Gazophylacia. In Atrio illo Sacerdotum positum fuit Templum propriè dictum, atque ante Templi portam Ara holocaustorum sive sacrificiorum, at quo positu & quâ proportione Josephus non explicat, uti neque reliqua, quæ ad sacrificia pertinebant, exponit. Ea nobis petenda fuerunt à Talmudistis, qui ista sigillatim & accuratè prosequuntur. Dicunt ergo illi spatium fuisse 11 cubitos latum

murum Atrii Occidentalem & Templi mo- tergo claudebatur & ab Atrio Sacerdotum tur, inter Vestibulum autem Templi & Aram fuisse interjectos, totidémque inter Aram & m Orientalem, sic enim exsurgunt 87 cubiti iis Atrii illius. Verùm quoniam Josephus t 50 cubitos longam & latam (Judæi verò at cubitos) ideo nobis paulò diversa ineon- illis ratio. Itaque ut omnia aptè inter se qua- tium inter Atrii murum Occidentalem & ipsum facimus latum 10 cubitos, inter Vesti- em & Aram 20 interponimus cubitos, septem t Aram & Loricam lapideam, quæ Atrio fœ- juncta fuit; sic enim colliguntur similiter 187 gitudinis Atrii ipsius. Atque hæc de longitu- latitudinem quod attinet, quandoquidem tam latum quàm longum fuit 200 cubitos, ibiti porrigebantur in longitudinem Vestibu- autem Sacerdotum latum fuit 135 cub. pla- Templum ita constitutum fuisse, ut duo Vesti- ma utrinque à virorum Atrio dissita fuerint cu- sive à Lorica lapidea Atrio illi juncta cubitis posita fuit in eo Atrio ex adverso portæ inter Vestibulum & Atrium fœminarum, e latus Septentrionale & Vestibuli partem onalem Atrium virorum Septentrionalem it in Atrio Sacerdotum quadrangulus, lon- Atrio fœminarum ad Vestibulum Templi os latus verò ab Altari ad Atrium virorum onale 60 cub. qui à Talmudistis dicitur צפון ro, in quo mactabantur, jugulabantur, deglube- atabantur atque in frustra dissecabantur Victi- ide in Aram inferrentur. Nos quia Josephi Ara mplior est Talmudistarum Altari, paulò arctio- m illum fecimus, nempe 56 cubitorum. Hunc cum sic illi distribuunt, ut ejus latitudinem in distincta spatia dividant, quorum duo erant va- iqua tria occupata. Tria illa loca sive spatia vocant 1. quidem *Annulorum* חטבעות. הכ *Mactatorum*. 3. השלחנות *Mensarum*. Lo- lorum latus fuit 24 cub. inter eum autem & Al- um fuit vacuum 8 cub. latum (nos sex dunta- buimus) In hoc Annulorum loco erant defi- imenti saxis annuli ferrei crassi, ad quos religa- ictimæ majores, Boves puta mactandi, atque ctari jugulabantur, jugulati inde ad proximum n חמטבחים *Mactatorum* sive *Laniorum* tra- r. In eo erant variæ columellæ lapideæ cum ligneis in patibulorum modum transversim ea- tibus superimpositis cum uncinis ferreis, unde dependebant, atque istic deglubebantur sive antur, visceráque & intestina omnia detrahe- ràtque locus ille latus 12 cubitos. Ubi pellis a fuerant illis detracta, victimæque in partes sive quadrantes dissectæ inde in locum illi pro- *Mensarum* transferebantur, atque isthic mensis eis impositæ in frusta minorésque partes disse- ,earúmque membra & partes Altari inferendæ ur; eratque locus ille *Mensarum* latus 8 cubi- quem & Loricam Atrii virorum Septentriona- cubiti fuerunt interjecti, (quod alterum fuit spa- tium vacuum) nos sex duntaxat ponimus cubitos ob prædictam causam, quatuor nempe cubitis angustiorem fecimus totum illum Septentrionalem Atrii Sacerdotum tractum quàm Judæi ob majorem Aræ Josephianæ amplitudinem. Trium illorum spatiorum, quæ ab *Annulis, Mensis* & *Columellis* occupata fuêre longitudinem non definiunt Judæi, nos eam facimus 45 cubitorum; ferè quot occupavit ipsa Ara, nempe in loco *Annulorum* quinque series Annulorum in latitudine 24 cubitorum facimus, quatuor cubitis invicem distantes, quare quinta series columellis loci *Mactatorum* connexa erat. In unaquaque autem serie sex Annulos collocamus novem cubitis invicem distantes in longitudine illa 45 cubitorum, ut viginti octo vel triginta in universum fuerint annuli, quibus 20 Boves quantumlibet magni potuerunt tum cornibus ad unum, tum posterioribus pedibus ad alium annulum illi oppositum religari, atque ita mactatum jugulari. Atque in ea annulorum dispositione, ut in longitudine distarent 9 cub. in latitudine verò 6, rationem habuimus longitudinis & crassitudinis Boum quàm maximorum, adeóque & Canonis illius Vitruvii, qui habetur lib. 6. cap. 9. ubi Bubilia sive Boum stabula describit. *Bubilium*, inquit, *debent esse latitudines nec minores pedum denum, nec majores quindenum, longitudo uti singula juga ne minus occupent pedes septenos.* Boum longitudo in Bubilibus protenditur in Bubilis latitudinem, & eorundem crassitudo in Bubilis longitudinem plura enim Boum juga juxta posita in Bubilis longitudinem collocantur. Quum itaq; præscribit Vitruvius, ut ne fiant Bubilia latiora pedibus quindenis, sive denis cubitis, satis eo ostendit quàm maximos Boves non esse longos sex vel septem cubitos; nam in Bubili à tergo Boum spatium debet relinqui vacuum sex ut minimum vel septem pedes latum, ad viam, quâ ab uno Bubilis extremo ad aliud extremum iri possit ad curandos Boves. Quum itaque spatium 9 cubitorum damus inter annulum, cui Bovis mactandi caput & alium annulum, cui posteriores ejusdem pedes religabantur, satis sufficiens ad id spatium illud esse arbitramur, multò majus sufficere videtur ad Bovis ejusdem prostrati & jugulandi latitudinem spatium sex cubitorum, quod nos statuimus inter unam annulorum seriem & alteram ipsi proximam, cùm Vitruvius singulis Boum recumbentium in Bubili jugis septenos duntaxat vel octonos assignet pedes, h.e. vix totos quinque cubitos. Sic ergo potuerunt eo loco eodem temporis momento simul 20 maximi Boves mactari & jugulari. Juxta locum illum fuit locus המטבחים *mactatorum*, latus 12 cubitos, in quo collocari possunt tres columellarum series 4 cubitis invicem distantes, & in unaquaque serie 6 columellæ in longitudinem 45 prædictorum cubitorum protensæ cum trabibus ligneis transversim positis, quibus crassi uncini ferrei fuerunt infixi, ex quibus uncinis pendebant victimæ mactatæ & jugulatæ deglubendæ. In unaquaque trium illarum columellarum serie potuetunt esse uncini 15 tribus cubitis invicem distantes, quod satis fuit singulis Bobus deglubendis, itaque potuerunt in iis simul eodem tempore deglobi 45 Boves, quod satis fuisse videtur ad quotidianum Altaris ministerium. Si extra ordinem longè major interdum Boum & aliarum Victimarum multitudo mactabatur solenni-

Z bus

bus diebus festis, potuit id peragi & administrari tum in spatio illo vacuo, quod utrinque à latere Templi inter Templum & virorum Atrium intercessit, longum 60 cub. latum 40, tum etiam fortè in spatio illo hypæthro, quod intercessit inter Porticus Septi exterioris & Gradus, quibus ad interius ascendebatur, quod longissimum fuit, latum verò 35 cubitos. Loco illi *Mactatorum* contiguus fuit locus *Mensarum*, in quo Talmudistæ notant fuisse octo Mensas, quaternas nempe in duplici serie, quas necesse est fuisse binos duntaxat cubitos latas, quaternos autem intercessisse cubitos inter duas illas Mensarum series, ut scilicet utrinque Mensis illis astare possent Sacerdotes, & inter eas liberè permeare, ne se invicem permeando & occurrendo propellerent & offenderent. Mensis illis imponebantur Victimarum artus majores dissecandi in partes minores, & parari ad Aram. Spatia illa duo vacua, quæ intercesserunt inter Mensas illas & virorum Atrium, ut & inter Altare & Annulos, item & illa duo, quæ intercesserunt tum inter Vestibulum & פספן, h. e. tractum istum Septentrionalem modò descriptum, tum inter eundem & Atrium fœminarum fuerunt, inquam, illa quatuor spatia ad liberum Sacerdotum hinc inde huc & illuc ad varia sua ministeria commmeantium transitum.

Ara sive Altare holocaustorum.

Fuit ea, uti diximus, posita rectà ex adverso portæ Vestibuli Templi, ut scilicet Sacerdotes ei adstantes sacrificaturi faciem haberent obversam rectà in locum Sanctum & Adytum versus Arcam, cui in Adyto positæ Dominus in Scriptura dicitur insidere, eámque habere pro pedum scabello, alis nempe Cherubinorum ipsi superstantium insidens. Talmudistæ eam faciunt infernè longam & latam 32 cubitos, supernè verò aream Foculorum 24 cub. cum quatuor palmis in quadrum longam & latam faciunt; volunt nempe eam omni ex parte 4 cubitis angustiorem fuisse supernè quàm erat infernè, altam autem eam volunt 10 cubitos sive 58 palmos. Juxta has mensuras potuerunt in suprema Foci area extrui sex Foculi sive prælongæ areolæ, singuli binos cubitos latæ, longæ verò 24 cub. Spatium autem inter singulas areolas sive Foculos vacuum debuit ut minimum esse duos cubitos latum, Foculi ipsi alti fuerunt tres cub. Potuerunt Foculi illi capere 72 Sacerdotes eodem tempore simul factis operam dantes, si singulis Sacerdotibus bini cubiti denrur, nam sexies 24 sunt 144, qui si in duas æquales partes dividantur sunt 72. Josephus Aram longè ampliorem facit, nempe 50 cub. in quadrum infernè longam & latam, supernè nos eam sex omni ex parte cubitis angustiorem facimus quàm erat infernè: nam ubi Talmudistæ locum, quem calcabant pedes Sacerdotum circa Foculos latum faciunt cubitum unum duntaxat, nos facimus latum tres cubitos, siquidem cubitum unum duntaxat latus fuisset, Sacerdotes euntes & redeuntes sibi mutuò occurrendo molesti fuissent, seséque invicem inter eundem impulissent. Eadem de causa spatium inter Areolas sive Foculos in Josephiana ista Ara vacuum latum facimus itidem 3 cubitos, ne Sacerdotes sibi mutuò occursantes lites alter alteri impedimento essent, sed liberum haberent & laxum transitum. Ita fuerit in Ara illa area Foci longa & lata in quadrum omni ex parte 38 cub. in qua potuerunt extrui octo Foculi sive Areolæ altæ tres cub. longæ 38, latæ 2 cub. cum spatio, uti dixi, inter singulas Areolas vacuo lato 3 cub. Potuerunt hi octo Foculi seu Areolæ capere simul eodem tempore 152 Sacerdotes sacra facientes, si singulis binos latos cubitos, uti suprà, demus, nam octies 38 faciunt 304, qui divisi in duas partes dant 152. Singulis Foculis videtur craticula ærea vel ferrea ejusdem cum Foculo longitudinis & latitudinis imposita, cui victimarum membra igne absumenda imponebantur. Plures autem distinctos ejusmodi Foculos in suprema Ara fuisse positos omnino verisimile est, imò necesse fuit, quia alioqui si unus duntaxat fuisset Focus, qui totam supremam Aram occupasset, maxima ejus pars inutilis fuisset ob nimis vastam ejus amplitudinem, neque enim potuissent Sacerdotes tribus ex partibus illi adstantes Victimarum partes in medium ejus usque promovere adolendas, nam ut quisque quantum potest vel maximè nitatur atque contendat brachia porrigere, nunquam poterit ad ternos aut ad summum quaternos longè à se cubitos aliquid manibus promovere atque porrigere: at verò fuit suprema Ara secundùm Judæos Talmudistas 24 cub. in quadrum omni ex parte exporrecta, secundùm verò Josephum 38 cub. quis ergo potuit à latere ejus stans in medium usque Victimarum partes & membra porrigere? Omnino ergo variæ & viâ latâ invicem distinctæ Areolæ in suprema Ara extrui debuerunt, ut Sacerdotum sacra facientium ministerium expeditum esset, minimèque impeditum.

Cùm Ara secundùm Judæos 10 cubitos, secundùm Josephum 15 cub. alta esset, ad eam ascendi debuit, non gradibus, nam lege id vetitum erat, sed leniter acclivi ascensu quodam, quem Judæi כבש vocant, statuúntque eum à latere Meridionali Aræ planè commodè, ex adverso nempe loci, in quo diximus mactatas, jugulatas & dissectas fuisse Victimas; nam ubi super Mensas in partes erant dissectæ, à Sacerdotibus è Mensis sumebantur, atque per viam, quæ inter Vestibulum & Altare fuit, deferebantur, atque in transitu è regione portæ Vestibuli elevabantur, Deóque veluti offerebantur, indéque progredientes ad Aræ Ascensum per eum in Aram conscendentes Foculis in Ara suprema constitutis imponebant, faciem ad Templi portam & Sanctuarium obvertentes. Ascensum illum Talmudistæ longum statuunt 32 cub. quot nempe ipsi Aræ tribuunt, latum autem faciunt 16 cub. quod est latitudinis Aræ dimidium, cúmque esset in medio latitudinis Aræ constitutus, Ara secundùm eos 8 cubitis Ascensûs latitudinem utrinque excessit atque superavit. Altus autem fuit septem duntaxat cubitos, (nam quod Maimonides novem dicit, error est) cùm enim Ara dicitur Talmudistis alta 10 cub. hoc intelligendum est ad summum usque Aræ focum, qui cùm altus fuerit secundùm eosdem tres cubitos sequitur Ascensum, ad imum usque Focum duntaxat portigebatur & ascendebat, altum fuisse 7 duntaxat cubitos, cúmque longus esset 32 cubitos, sequitur quaternis quibusque in longum cubitis cum dimidio elatum fuisse Ascensum paulatim cubitum unum in altum, si enim dividas 32 per 7, quotiens dabit $4\frac{4}{7}$, quæ ratio duplo minor est eâ, quæ per Gradus fit. Nam, uti supra vidimus, Vitruvius singulos Gradus facit in latitudine sesquipedales, h. e. latos cubitum unum, in altitudine autem dodran-

h.e. crassos 9 pollicibus sive dimidio cubito,
quam rationem quaternis Gradibus ascen-
ium duos cubitos, at hic quaternis in longum
m dimidio ascenditor duntaxat cubitum u-
tum: Duplo ergo lenior fuit hic Ascensus,
iradibus ad Altare ascensum fuisset.
iiam Josephus Aram suam longè ampliorem
Talmudistæ, nempe 50 cubitos infertè lon-
cam, propterea necesse est Ascensum ipsius
fuisse Ascensu illo, quem Talmudistæ defi-
que 25 duntaxat cubitos illi assignamus ad
sque crepidinem, qoibus deinde duo sunt alii
sint in universum 29 cubiti, sex autem inter-
imus inter Ascensus initium & Loticam A-
m Meridionali connexam, ubi Judæi $12\frac{1}{2}$ cu-
ponunt. Et quando Ara secundùm Josephum
id summum usque Focum) 15 cub. Focus au-
cub. sequitur Ascensum fuisse altum 12 cub.
sque Focum, quibus 12 cubitis, si longitodi-
nsûs 30 cubitorum dividas, Quotiens dabit
le liquet in eo Ascensu binis quibusque cubi-
nidio elatum fuisse Ascensum illùm in altum
num, quæ eadem est ferè ratio, quam Vitru-
censu, qui per Gradus fit, postular. Amplitu-
quam Josephus tradit, videtur magis conve-
udini sacrificiorum, quæ in eo fieri solebant,
Talmudistæ definiunt, videtur magis pro-
reliquis omnibus Atrii Sacerdotum parti-
utem sit verior, & cui magis credendum hac
deatur, num Josepho, qui ipse fuit Sacerdos,
e sæpius in eo Altari rem divinam fecit, an
is, qui sæpe sunt fabulosissimi homines, ptu-
ardati Lectoris liberum esto judicium. Tan-
Altaris altitudo omnium minimè necessaria
enim Altaris tam alti apposita intercludeba-
is plebis aspectus, ne oculos intendere posset
cti portam, atque per eam in ipsum locum
isi quis fortè existimet consultò exstructam
am altitudinem Aram in eum ipsum finem.
rius illius mensuræ (sive illius, quam Tal-
adunt, sive illius, quam tradit Josephus) ne
idem extat in Scriptura. Etenim 1 Par. 4. 1.
um Salomonis dicitur longum & latum 20
ech. autem cap. 43. infernè longum & latum
cub. supernè verò 12 cubitos. Ad altitudi-
quod attinet Salomonicum dicitur altum
Par. 4. 1.) hinc fortè Talmudistæ suum fa-
em altitudinis. Ezech. 43. Altare ita descri-
ummum usque Ariel numeretur 11 cubiti.
Ariel fortè fuit locus המערכה *Foculus*, qui al-
b. ita fuerit Altare illud altum 14. cub. Jose-
item fuit 15 cub. altum, uno scilicet cubito
Totum autem fuit secundùm Josephum &
s constructum ex lapidibus integris, rudi-
litis, adeóque etiam non cæsis, quos ferrum
rigerat, nempe juxta Legis præscriptum.
s codicem Josephi tum Græcum, tum La-
is stupendi arguit in oomeris mensuræ Alta-
imè Græcum, qui 50 cub. longitudini & la-
uit Altaris; Latinum codicem, qui 40 tan-
dat illi sic accipit, ut dicat longitudinem &
latitudinem Altaris Salomonici fuisse simol conjunctas in numero illo 40 cub. Mirum autèm cùm Salomonicum fuerit æreom, cur Herodes & Judæi noluerint ejus magnificentiam hac in parte æmulari. Porrò quandoquidem Judæi Herodis tempore Altare longè amplius fecerunt quàm fuerat sub Salomone, nemini mirum esse debet, si & Templum ipsum ab iis longè auctius & amplius fuerit factum.

Cæterùm Talmudistæ monent juxta Altaris Ascensum à latere ejus Occidentali positas fuisse duas Mensas, argenteam unam, cui vasa ministerii imponebantur, alteram verò marmoream, cui imponebantur membra seu partes Victimarum, quæ Altari erant inferendæ, unde à Sacerdotibus sumebantur, & Altari postmodum inferebantur. Fuit & ad ejusdem Ascensûs latus idem veluti fenestella qoædam in quadrum longa & lata cubitum unum, per quam in subjectam cloacam conjiciebantur immundæ partes aviculatum, quæ Altari inferebantur. In angulo etiam Altaris Meridionali Occidentali aiunt fuisse lapidem quadrum marmoreum cum foramine cubitum unum longo & lato, io quod sanguis Victimarum mactatarum influebat, inde in cloacam per quam deferebatur in torrentem Cedron. Sanè necesse erat, ut circa Altare ejusmodi unum vel plura foramina essent, per quæ in subterraneas cryptas & cloacas tot Victimarum, quæ isthic jugulabantur, sanguis sanies (fortè & stercus ipsum) & immonditiæ quàm plurimæ deferrentur longè. Quin & iidem Judæi observant Altaris cornu Meridionale Occidentale concavum fuisse (cubitum unum longum, latom & altum) in sóque duo exigua foramina, per quæ in subjectum tabulæ motmoreæ quadrum foramen defluebat sanguis membrorum Victimarum (quæ in Altare inferebantur) mixtus vino sacrorum libaminum. Juxta autem Vestibuli murum seu latus Orientale, ad sinistram ingredientis portam Vestibuli iidem Talmudistæ collocant mare æneom, non quod fuerit mare illud æneum in Templo Herodiano, (neque enim Josephus illius meminit) sed quia eo situ fuit positum in Templo Salomonico, 1. Reg. 7. 39. Omnino autem verisimile est juxta latus Orientale Vestibuli ad dextram & sinistram portæ Vestibuli collocata fuisse labra quædam magna & conchas, quibus aqua ad lavandos Sacerdotes & purganda Victimarum intestina atque viscera continerentur: nam & hoc factom est in templo Salomonico 1 Reg. 7. 39. Ut & verisimile est in Atrio Sacerdotum ab utroque Templi latere Meridionali & Septentrionali sub spatiom illud vacuom longum 60 cub. latum 40. (quod inter Templum & virorum Atrium utrinque intercessit) duas fuisse amplissimas cisternas, quibus tota aqua pluvia & cœlestis, quæ ex Templi & trium circa Templum Porticuum, sive virorum & fœminarum Atriorum tectis defluebat, exciperetur, atque illic asservaretur, indéque hauriretur ad Altaris & Sacerdotum ministerium, locus enim ille ad id commodissimus fuit, ut illòque negotio tota totius ioterioris Septi aqua pluvia potuit eò derivari. Et sanè eò libens traherem quod Talmudistæ ad latus Meridionale Domûs collocant בית הורדת המים *locum defluxus aquarum*, quem imperitè latum faciunt 3 duntaxat cubitos, ejúsque murum latum 5 cubitos, faciúntq; absurdè locum illum partem ipsius Domûs in

posteriore ejus latitudine. Videntur omnino cisternam ab ea parte Templi sitam imperitè commutasse in partem unam ipsius Domus. Iidem etiam scribunt, qui inter Exhedras Templi, quas à latere ejus Septentrionali collocant * una est quam vocant בור הגולה unde haustam ad Sacrificia aquam dicunt rotâ quadam versatili Cisternæ superimpositâ. Ubi rursus Cisternam subterraneam in ipso Sacerdotum Atrio juxta Templum ad latus ejus Septentrionale videntur imperitè commotâ sse in Exhedram extra Atrium ipsum ad latus ipsius positam. Idem etiam videtur fuisse factum in priore seu exteriore Septo, ut nempe in quatuor ejus interioribus angulis quatuor sint constitutæ Cisternæ tectæ & subterraneæ in spatio hypæthro, quod intercessit inter utrumque Septum, in quas derivata sit tota aqua Cœlestis, quæ ex quatuor longissimarum & amplissimarum Porticuum illarum tectis colligi potuit, alioqui enim longè operosissimum fuisset ex urbe aquam in Templum subvehere atque deferre. Et sanè Zelotæ, qui diutissimè in Templo & à concivibus primò, & postea à Romanis obsessi sunt, non potuerunt aliunde aquam sibi parare quàm ex ejusmodi Cisternis. Quin & cùm ipsi Zelotæ in duas factiones abiissent (quarum una exterius altera interius Templi Septum tenebat, illa autem, quæ tenebat exterius Templi Septum, eadem à Simeone, qui urbem occupabat obsidebatur) necesse fuit singulas illas factiones habuisse intra Templi Septum illud quòd unaquæque occupabat Cisternas suas, unde aquam sibi hauriebant.

Cryptæ etiam fuerunt & Cloacæ subterraneæ variæ, multæ & amplissimæ tum in exteriori, tum & in interiori Templi Septo; testatur enim Josephus de bello Jud. l. 6. c. 4. quòd cùm die festo Azymorum Johannes, qui Septum exterius tenebat, aliquot suorum sub vestibus armatos clam inter plebem in interius Septum Templi submisisset, tanquam sacrificaturos, hi abjectâ veste repentè armati apparuerunt, subitóque in Eleazarum ejusque socios (qui interius Septum tenebant) irruerunt, qui, ut periculum effugerent, conjecerunt se *εἰς τὰς ὑπονόμους in Cryptas* & *Cloacas* Templi, unde mox egressi cum Johanne pepigerunt, & concordiam inierunt. Oportuit Cryptas illas amplas fuisse & vastas, quæ tantam Zelotarum seditiosorum manum capere possent. Idem alibi testatur Cryptam quandam fuisse, quâ ex Antonia ad portam Templi Orientalem permeari possent, quam Herodes fieri curavit, ut quum libuisset ex Antonia illuc statim cum armato milite permearet, & populo, si tumultuari vellet, ex Porticu illa statim immineret atque minitaretur.

In Atrio Sacerdotum ponè Templum prope utrumque Adyti angulum juxta virorum Atrium posuimus duo Gazophylacia ex verbis illis Josephi lib. 5. De bel. Jud. c 6. *αἱ στοαὶ δὲ μεταξὺ τῶν πυλῶν ἀπὸ τοῦ τείχους ἔνδον ἐστραμμέναι πρὸ τῶν Γαζοφυλακίων σφόδρα μὲν καλοῖς καὶ μεγάλοις ἀντείχοντο κίοσι.* Quæ verba sic existimamos accipienda esse, ut Porticus dicantur *μεταξὺ τῶν πυλῶν* positæ, quia virorum Atria (de iis enim isthic sermo est) erant posita non *inter* sed *post* Portas illas tres, per quas in Atria illa patebat ingressus, *μεταξὺ* enim aliquando, licèt rariùs, idem significat quod *post*, etiam hoc ipso capite, *πρὸς δὲ τῷ πλεονεκτήματι τοῦ τόπου, καὶ καρτερῶς ἐδέδμητο, Δαβίδ τε καὶ Σολομῶντος, ἔτι δὲ τῶν μεταξὺ τούτων βασιλέων φιλοτιμηθέντων περὶ τὸ ἔργον*, ubi manifestè *μεταξὺ* significat idem quod *μετὰ post*; nam inter Davidem & Salomonem nulli fuerunt interjecti Reges, sed post eos multi successerunt. Ergo & hîc *μεταξὺ τῶν πυλῶν post Portas* & Exhedras in Portis constitutas *introrsum* versùs scilicet Atrium Sacerdotum, *posita erant Porticus*, h.e. Atria virorum, *ἀπὸ τοῦ τείχους à muro*, scilicet Occidentali illo, in quo nullæ erant Portæ incipientes *πρὸ τῶν Γαζοφυλακίων ante Gazophylacia* illa, quæ nos constituimus contra murum illum Occidentalem, inter Atria virorum & extremos Templi sive Adyti angulos. Extrorsum autem post eundem illum murum Exhedras in angulis Septi collocamus aliquot, nullas autem rectâ à tergo Templi propter locum, qui habetur cap. 1. hujus libri sexti, ubi dicit Johannem, qui Templi Septum exterius occupabat adversùs Eleazarum, qui tenebat interius Septum, exstruxisse ligneas turres prænaltas, quas erigere volebat à tergo Septi, viz. interioris, contra Exhedram Occidentalem, quæ istic erat, quoniam aliâ parte non poterat, siquidem tres aliæ partes gradibus longè fuerunt divisæ. Locus est, *ὁ Ἰωάννης τεμὼν αὐτὰ* (scilicet *ξύλα*) *πύργους κατεσκεύαζεν ἐξαρκοῦν τὸ μῆκος εὑρὼν πρὸς τοὺς καθύπερθεν ἱεροῦ μαχομένους, ἵστησί τε προσαγαγὼν κατόπιν τοῦ περιβόλου, τῆς πρὸς δύσιν ἐξέδρας ἄντικρυς, ἧπερ καὶ δυνατὸν ἦν, τῶν ἄλλων μερῶν βαθμοῖς πόρρωθεν διειλημμένων*, h.e *Johannes sectis illis lignis, quod eorum longitudinem sufficere ad propositum suum videret, turres ex iis ædificavit adversùs eos, qui desuper è Templo adversùs se pugnabant, easque constituit à tergo Septi* (interioris) *contra Exhedram Occidentalem, qua solùm parte erigi poterant, reliquæ enim partes gradibus erant è longinquo occupatæ.* Nempe, ut antè ostendimus, inter spatium hypæthrum æquum & planum & Septum interius spatium fuit aliud interjectum 35 cubitos latum, gradibus occupatum & interceptum, ut ab illis partibus propterea non potuerint commodè erigi turres illæ. Idem liquet & ex alio loco lib. 7. De bello Jud. cap. 9. *Ἤδη δὲ τῶν ταγμάτων συντετελεκότων τὰ χώματα λώου μηνὸς ὀγδόῃ, προσάγειν κελεύει τοὺς κριοὺς κατὰ τὴν ἑσπέριον ἐξέδραν τοῦ ἔσωθεν ἱεροῦ· πρὸ δὲ τούτων ἐξ ἡμέρας ἀδιαλείπτως στερρότατη πασῶν ἑλέπολις τύπτουσα τὸν τοῖχον οὐδὲν ἤνυσεν, ἀλλὰ καὶ ταύτης καὶ τῶν ἄλλων μέγεθος καὶ ἡ ἁρμονία ἦν ἀμείνων.* Idem hîc locus designatur qui modò. Eâ scilicet parte putavit Titus sibi oppugnandum esse Templum sive septum interius, quâ Johannes antè cogitaverat illud oppugnare, erectis ab ea parte turribus, nempe ab ea parte unus duntaxat murus Templum & Atrium Sacerdotum dividebat atque secludebat ab exteriori Septo, quod Titus jam tum occupaverat, itaque ab ea parte jussit admoveri arietes & murum illum concuti, sed frustrà, quia nempe & murus ille validissimus erat, & præterea etiam area Septi exterioris inferior eâ parte erat 15 cubitis areâ Atrii Sacerdotum, itaque murus ille ab aggesta intrinsecus terra sustinebatur adversùs vim & ictus arietum atque machinarum.

:MPLI HIEROSOLYMITANI FORMA, FIGURA

seu delineatio atque ἰχνογραφία structuráve & mensura, Excerpta ex Misna in Masecheth תמיד & Maimonidis Tractatu

De domo electa.

ræcipuæ atque essentiales structuræ Domûs æ, *Sanctum* nimirum & *Sanctum Sancto-* i ante Sanctum locus, qui dicitur אולם *Ve-* ria illa conjuncta dicuntur היכל *Templum,* l מחיצה paries quidam circa Templum, re- o, respondens cortinis Tabernaculi Mosaici, diquaque cingebatur in deserto, ità ut totum uod pariete illo ambiebatur, responderet Atrio ili conventûs, & hoc illud est quod עזרה *A-* ur, totúmque illud simul cum היכל *Templo* מקד *Sanctuarium.* In hoc Sanctuario erant trumenta ad holocausta, & cæteras oblatio- : Altare holocausti & mare æneum cum sua ltare suffitûs, Candelabrum & Mensa aurea, tria fuerunt in loco Sancto ante Adytum. In n limes fuit, quousque Israelitis licet progre- verò non licebat, sed solis Sacerdotibus.

) היכל sive *Templum* propriè sic dictum con- tuor veluti præcipuis membris, puta Adyto ı sanctorum, loco Sancto, Vestibulo & Cel- 'emplum. Adytum longum & latum erat 20 :mos, locus Sanctus illi proximus longus erat , latus 20, ejusdem nempe cum Adyro latitu- :r Adytum & locum Sanctum spatium fuit tum unum, vacuum interceptum inter duo m alterum erat à parte Adyti, alterum à parte i. In priori quidem Domo, quam ædificavit paries fuit crassus cubitum unum, quo separa- um à loco Sancto, verùm cùm Judæi reduces te ædificârunt Templum, ambigebant, utrum pertineret ad locum Sanctum, an verò ad A- opterea fecerunt locum Sanctum 40 cubito- rum, & Adytum 20 cubitorum item pleno- erúntque cubitum unum vacuum inter lo- :um & Adytum, neque exstruxerunt parie- ted fecerunt duo vela cubitum unum invi- tia, quorum alterum fuit in loco Sancto, alte- lyto, at in priori Templo unicum fuit velum. mpli, quo quatuor ex partibus cingebatur, sex cubitos, altus verò 100 cub. nam à solo ento Atrii ad solum Vestibuli & Atrii Tem- r cubiti, inde assurgebat murus 40 cub. usque :, laqueare autem quinque occupabat cubitos ito illi superimposito; Inde ὑπερῷον sive su- larum alios 40 cub. assurgebat, laqueare ejus quinque rursus occupabat cubitos, Peribolus m tres cubitos erat altus, Peribolo denique 'at lamina ferrea acuta ensis instar, cubitum ad arcendas aves, ne Templo insiderent, il- arent atque inquinarent. Ita in universum 100 cubiti altitudinis Templi. In muro 'empli porta erat 20 cubitos alta, 10 lata, cum vis, quibus claudebatur, duæ erant ex parte loci Sancti, atque in locum Sanctum aperiebantur, nempe contra murum, qui utrinque inter portam & loci Sancti latera intercedebat, duæ verò aliæ erant ex parte Vestibuli, atque intra ipsam portam aperiebantur, iisque utrinque tegebatur muri crassities. Supra portam dependebat ex laqueari seu tabulato Vitis aurea. Ex utroque portæ latere singula erant ostiola, alterum à dextra alterum à sinistra ingredientis per portam in locum Sanctum. Quod erat à sinistra, clausum erat, illúdque, est de quo Ezech. 44. 1, 2. at verò illud, quod erat à dextra, aperiebatur, atque ex eo ingressus dabatur in Cellas Templo circumpositas. Templo Vestibulum adhærebat latum 11 cubitos, longum verò 90, à Septentrione in Austrum; murus, quo triplici ex latere (nempe ex Septentrione, Meridie & Oriente) cingebatur, crassus erat 5 cubitos, ab Occidente autem Templi seu loci Sancti muro Orientali, cui adhærebat claudebatur; ejusdem erat Vestibulum cum Templo altitudinis, 100 nempe cubitorum. Ab Oriente portam habuit portæ Templi ex adverso respondentem, latam 20 cubitos, altam 40, absque valvis. Pro superliminari habuit quinque crassas trabes alias aliis superimpositas, inter quas series una lapidum cæsorum intercedebat, semper autem superior trabs inferiorem in longitudinem utrinque cubito uno superabat, ita ut infima longa esset 22 cubitos, suprema verò 30. Totus autem Vestibuli undiqoaque murus à solo ad summum usque fastigium sic exstructus fuit, ut post ternum quemque altitudinis cubitum, cubitum unum altitudinis extrorsum promineret veluti cinguli instar.

Porrò circa Templum hoc est circa locum Sanctum & Adytum, tribus ex lateribus (nempe à Septentrione, Occidente & Meridie) circumpositæ erant Cellæ (quæ תאים & יציעים dicuntur) 38, quindecim nempe à Septentrione, totidem à Meridie, octo verò ab Occidente, in triplici undique tabulato, ita ut à Septentrione & Meridie quinque fuerint Cellæ in unoquoque tabulato, ab Occidente verò tres dontaxat fuerint in infimo, & totidem in medio tabulato, duæ denique in supremo. Cellæ, quæ in primo seu infimo erant tabulato, latæ fuerunt quinque cubitos, (Misna dicit sex, & ratio id exigit, alioqui non invenietur Templi à tergo latitudo esse 70 cubitorum, qualem eam definiunt Judæi, uti neque ejus longitudo 100 cub. deesset enim illi unus cubitus) quæ in tertio sive supremo tabulato, latæ erant 7 cubitos, murus nempe Templi retrorsum recedebat in secundo & tertio tabulato cubitum unum ad excipienda trabium tabulati Cellarum capita, quæ muro sic recedenti imponebantur. Murus, quo extrinsecus claudebantur Cellæ, crassus fuit quinque cubitos. Illi muro adhærebat in angulo Septentrionali Orientali Templi המסבה *Cochlea* sive *Scala,* quà in tectum Cellarum ascendebatur, lata tres cubitos, murus autem, quo ea nitebatur

crassus erat quinque cubitos. In angulo autem Meridionali Occidentali isti opposito ex altero Templi latere fuit בית הורדת מים *locus descensionis aquarum* (h.e. in quem confluebat & deferebatur tota pluvialis aqua ex Templi, Vestibuli & Cellarum circa Templum tectis) lata & ipsa tres cubitos, murus verò crassus quinque. Hinc & inde ex utroque latere Templi prominebat Vestibulum 12 cub. murus nempe ejus crassus erat 5 cubitos, à muro autem Vestibuli ad murum Sanctuarii (hoc est, hinc ad murum Cochleæ, inde verò ad murum Stillicidii) decem fuerunt cubiti. Ita Vestibulum longum fuit 100 cub. utrinq; Templi latitudinem (quæ fuit 70 cubitorum) superans 15 cub. Sic itaque Templum longum, latum & altum fuit 100 cubitos. Et longum quidem ab Oriente in Occidentem, ab ingressu portæ Vestibuli ad murum, quo Cellæ à tergo Adyti claudebantur, nam Vestibuli murus crassus erat 5 cubitos, ipsum Vestibulum latum 11 cubitos, murus Templi Orientalis crassus 6 cubitos, locus Sanctus longus 40, spatium inter locum Sanctum & Adytum latum erat cubitum unum, Adytum 20 cubitorum erat, murus ejus Occidentalis crassus 6 cubitos, Cellæ, quæ à tergo erant latæ 6 cubitos, murus earum crassus 5, colliguntur in universum 100 cubiti. Latum autem erat à Septentrione in Meridiem juxta longitudinem Vestibuli, quæ (uti modò dictum) latitudinem Domûs 15 utrinque cubitis superabat; hæc Vestibuli longitudo dicitur anterior Templi latitudo atque facies, posterior autem ejus latitudo à muro Cochleæ ad murum Stillicidii fuit (uti dictum) 70 cubitorum, nempe Cochlea cum muro suo 8 cubitos, murus Cellarum crassus 5 cubitos, Cellæ latæ 6 cubitos, murus Templi Septentrionalis 6 cubitos crassus, locus Sanctus latus 20, murus ejus Meridionalis crassus item 6 cubitos, Cellæ latæ 6, murus earum crassus quinque, Stillicidium cum muro suo 8 cub. occupabat, sic colliguntur in universum 70 cub. Ita Templum latius fuit ab anteriore quàm à posteriore parte, nam anterius quidem latum fuit 100 cubitos, à posteriore verò parte 70 duntaxat. Inde volunt dici in Scriptura אריאל, quòd leonis referat speciem, qui ab anteriore parte latior est & amplior quàm à posteriore. Altum etiam fuit Templum 100 cub. prout suprà dinumerata est ejus altitudo.

In priore Templo in Sancto Sanctorum sive Adyto ad Occidentale latus ejus lapis fuit, cui imposita fuit Arca fœderis, & ante eam urna Mannæ & virga Aharonis. Cùm autem Salomon ædificavit Templum, sciréque illud esse aliquando destruendum, curavit istic exstrui Cryptam subterraneam profundam & flexuosam ad recondendam Arcam, quæ Josiæ regis jussu istic recondita est, juxta illud quod habetur 2 Chron. 35. 3. unáque cum ea condiderunt virgam Aharonis, quæ floruerat, & urnam Mannæ cum oleo unctionis. In loco Sancto fuit Candelabrum aureum cum septem suis ramis totidémque in summo ramorum lychnuchis, in Meridionali latere ad sinistram ingredienus in Templum, Mensa cum duodecim panibus facierum ad dextram in Septentrionali Domûs latere, Altare denique aureum suffitûs inter illa duo ex adverso ingressûs in Adytum. In Vestibulo duæ fuerunt mensæ, una marmorea ad portæ Domûs latus dextrum, cui imponebantur panes facierum inferendi in locum Sanctum, altera aurea ad sinistrum ejusdem portæ latus, cui imponebantur iidem panes, quum efferebantur è loco Sancto. Porrò Cochleâ sive Scalâ (quæ ad latus Septentrionale Templi erat posita) ascendebatur ab angulo ejus Orientali Septentrionali ad angulum Septentrionalem Occidentalem in tecta Cellarum: qui autem ascendebat per Scalam illam lapideam obvertebat faciem versûs Occidentem, progrediebatúrque per totum tractum sive latus Septentrionale, donec perveniret ad latus Occidentale, quò cùm pervenerat obvertebat faciem ad Meridiem, & percurrebat latus Occidentale, donec perveniret ad latus Meridionale, istic faciem obvertebat ad Orientem & percurrebat tractum Meridionalem usque ad Portam ὑπερῴου Templi, quæ erat ad Meridiem posita. In ea Porta fuerunt duæ סלונסורת cedrinæ, quibus ascendebatur in ejus tectum, h.e. brevi quadam & humili Loricâ lapideâ distinguebatur pars tecti, quæ erat supra Sanctum sanctorum ab ea parte, quæ fuit supra locum Sanctum, lapidibus autem cæsis & dolatis dividebatur tectum loci Sancti à tecto Sancti sanctorum. Quid hîc sibi velint Talmudistæ non est facilè conjicere: meræ videntur nugæ. Fuerunt etiam לולין *scala* in ὑπερῴῳ versûs Adytum, quibus artifices & operarii (quum opus erat) משלשין funibus subvehebantur vel demittebantur arculis conclusi, nè oculi illorum זונו spectarent in Sanctum sanctorum.

Templum Atrio quadrangulo undique fuit cinctum, in cujus medio fuit situm & collocatum. Atrii longitudo ab Oriente in Occidentem fuit 187 cubitorum, latitudo à Septentrione in Meridiem fuit 135. Ex adverso portæ Vestibuli Templi collocatum erat Altare holocausti, eo ipso in loco (ut ex certissima apud omnes habetur traditione) unde Adam à Deo primùm creatus fuit (unde dicunt Sapientes אדם ממקום כפרתו נברא *Homo creatus est de loco propitiationis suæ*) Isthic Adam Deo primum obtulit munus suum, quum creatus est; Isthic Abel & Cain Deo sacrificarunt; Ibidem Noe egressus Arcâ Deo sacrificavit; Isthic Abraham Isaacum ligavit eum Deo oblaturus (Isthic David Deo Altare exstruxit in area Araunæ; Isthic denique à Salomone collocatum est in Templo Altare holocaustorum. Altare altum fuit 10 cubitos, latum in basi 32. Ab Altari ad parietem usque Atrii Septentrionalem cubiti fuerunt 60 cum dimidio. A pariete autem Vestibuli usque ad parietem Atrii Orientalem cubiti erant 76. Totum hoc quadrangulum vocatur צפון *Septentrio*, atque in eo jugulabant & parabant Sacerdotes victimas & holocausta. Hoc spatium quadrangulum sic distinguebatur, ut post interjectos à latere altaris Orientali Septentrionali octo cub. locus esset dictus הטבעים *Annulorum* latus 24 cub. in eo quatuor fuerunt series Annulorum ferreorum pavimento infixorum, quibus victimarum mactandarum pedes & caput religabantur, in una quaq; autem serie sex erant annuli (vel, ut alii volunt, sex fuerunt series cum quaternis in unaquaq; serie annulis.) Juxta locum istum fuit locus *Mensarum*, latus 8 cub. in eo 8 fuerunt mensæ marmoreæ, quibus membra seu partes victimarum divisas imponebant & carnem elixandam sive assandam lavabant. Rursus juxta hunc locum fuit locus המטבחים *Mactatorum*, latus 12 cubitos cum dimidio. In eo fuerunt tres ordines quinque brevium columellarum

um transtris cedrinis superimpositis, inque iis unde suspendebant & deglubebant victimas in subjectis inter columellas. Ab hoc loco ad pa- Atrii Septentrionalem octo fuerunt cubiti intet-

Alcare holocausti quadtatum fuit, longum & ab omni parte in basi 32 cubiros, sive 58 pal- iam horum 10 cubitorum octo fuerunt sex pal- n, duo verò quinque palmorum, cubiti au- mnes reliqui torius structuræ fuerunt 6 pal- n. Quod autem scriptum est in Lege. *Al- Altaris erit trium cubitorum*, intelligendum ntaxat de loco המערכה hoe est, de *foculo* seu *ula*, cui victimæ igne absumendæ imponeban- ic autem constructum fuit, ut postquam cubirum (h. e. quinque palmos) in altum surrexisset ar- ar ex omni latere palmos quinque (atque hoc e- od יסוד *Basis* dicebatut) tum inde adsurgebat ad dinem 5 cubitorum sive 30 palmorum, atque hîc ; arctabarur ex omni parte palmos quinque, (& Iud est quod סובב περίζωμα vel *cingulum* diceba- Tum cornua Altaris hinc & inde occupabant la- nem cubiti unius undiquaque, eràntque & ipsa cu- unum quinque palmorum alta, rum & supra cor- ocus, quem calcabant pedes Sacetdorum undiqua- ubitum unum latus erat. Ita locus המערכה *Foci Craticula* invenitur longus & latus in quadrum 24 is cum quatuor palmis. Focus autem ipse altus fuit bitos palmorum 18. Ita media torius Altaris alti- invenitur in sexto palmo infra finem הסובב *Peri- zatis*, atque istic fuit filum הסקרא *rubrum* in me- Altari, quo distinguebantur sanguines inferiores à perioribus, (h. e. sanguis, qui ad basim Altaris effun- batur ab eo, qui supea Altaris focum ex aviculis expri- ebatur, aut ex victimatum membris & partibus ado- ndis defluebat.) Basis Altaris non illud circundabat atuor ex lateribus quemadmodum Perizoma, sed otendebatur quidem per totum latus Septentrionale . Occidentale, at verò ex Oriente, & Meridie אובל cu- itum unum. Cornu, quod erat in angulo Meridiona- Orientali, non nitebatur basi Altaris. Cornu autem Occidentale Meridionale concavum erat, atque in eo o erant angusta foramina (instar duarum narium) uæ שיתין dicebantut, sanguis nempe victimarum eò effluebat, atque in cornu cum vino libaminum misce- atur, indéque in pavimentum defluebat, ubi infra illud ornu lapis erat quadratus marmoreus cubitum unum ongus & latus, atque in eo foramen, in quod defluebat anguis, unde per Cloacam subterraneam in torrentem Cedron deferebatur. Porrò à Meridionali Altaris latere fuit leniter acclivis quidam ejus *Ascensus*, qui כבש di- citur (non enim gradibus ad Altare licet ascendere) longus 30 cubitos, latus 16. producebatúrque ad 32 cub. ex latere Altaris, nam פורה crescebat ex ea parte cubitum unum super ipsius basim; & alium item cubi- tum super הסובב *cingulum*, fuitque אויר מעט *intersti- tium quoddam exiguum* separans Ascensum ab Altari כדי ליתן האיברים למכח בזריקה *ad imponendum Altari in lateribus membra victimarum adolendarum.* Altitudo Ascensûs fuit 9 cubitorum (omnino necesse est hic esse errorem: nam Altare in universum altum fuit 10 cub. duntaxat, Focus autem altus erat 3. cub. Ascensûs verò ad imum usque Focum tantùm attollebatur, itaque non potuit altior esse quàm 7 cubitorum & duorum palmorum) minus שתות *sextâ parte* (h. e. palmo) usque ad locum Foci. Eràntque duo alii breves כבשים *Ascensus*, qui ex isto procedebant, quorum alter ducebat ad altaris basim, alter ad סובב *Cingulum* seu περίζωμα separabantùtque ab ipso Altari quasi lapillo. In Occidentali autem latere Ascensûs majoris erat fenestra veluti quædam quadrata cubitum unum longa & lata, quæ dicebatur רבובה, in quam conjiciebantur immundæ partes avicularum pro peccato mactatarum. Duæ etiam Mensæ fuerunt in latere eodem Ascensûs Occidentali, una marmorea, cui partes seu membra victimarum imponebantur, altera argentea, cui imponebantur vasa ministerii. Mare autem æneum כיור dictum, situm fuit inter Altare & Vestibulum versus Meridiem ad sinistram illius, qui ingreditur in Templum.

Porrò inter Altare & Templi Vestibulum spatium fuit 22 cub. latum, totidemque fuerunt cubiti inter Altare & murum Atrii Orientalem, atque hoc postremum spatium in duas partes distinctum fuit, quarum prior lata 11 cubitos Altari proxima locus erat, quem calcabant pedes Sacerdotum, dicebatúrque *Atrium Sacerdotum*, posterior verò isti contigua lata itidem 11 cubitos dicebatur *Atrium Israelis*. Item inter Atrii Occidentalem murum & Templum spatium fuit vacuum 11 cub. latum. Inter autem Ascensum Altaris & Atrii murum Meridionalem cubiti 12 cum dimidio fuerunt interjecti. Sic ergo totum Atrii spatium dimensuratur. Longitudo ejus fuit (uti dictum) ab Oriente in Occidentem 187 cub. nempe à muro ejus Occidentali ad Templi murum 11 erant cubiti, Templum ipsum longum erat 100 cubitos. Inter Vestibulum & Altare 22 cubiti, Altare occupabat 32 cubitos, Atrium Sacerdotum latum erat 11, totidem Atrium Israëlis; ita colliguntur in universum 187 cub. Latitudo Atrii fuit à Septentrione in Meridiem 135 cub. uti dictum, qui sic colliguntur. A muro atrii Septentrionali ad locum Mactatorum fuerunt 8 cubiti, locus ipse Mactatorum latus erat 12 cubitos cum dimidio, locus Mensarum illi contiguus fuit 8 cubitorum, locus Annulorum 24 cub. inter eum & altare 8 fuerunt cubiti interjecti, altare erat 32 cubitorum, ascensus altaris 30 cubitos fuit longus, inter ascensum & murum atrii Meridionalem 12 cubiti cum dimidio fuerunt interjecti; colliguntur in universum 135 cubiti

In atrio septem fuerunt Portæ & octo Exhedræ sive amplæ Cameræ: Tres fuerunt à Septentrione Portæ, totidémque juxta eas Exhedræ, par numerus fuit à Meridie Portarum & Exhedrarum, ab Oriente una fuit Porta in medio ex adversu Portæ Templi & Vestibuli, atque juxta eam duæ Exhedræ, altera à dextra, quæ dicebatur Phineazi המלביש; quòd isthic (uti videtur) Sacerdotes ministraturi sacras sumerent atque induerent vestes; altera à sinistra, quæ dicebatur עושה חביתים q.d. *operis frixorii*, quòd istic in sartagine (quæ חבית dicitur) frigerentur atque coquerentur lagana, muneta & oblationes, quæ ex Legis præscripto erant in sartagine coquenda atque paranda. Unaquæque Portarum

lata

lata fuit 10 cubitos, alta 20, habebátque bifores sive valvas omnes auro obductas, præter Orientalem, quæ obducta fuit ære splendidissimo & pretiosiore auro; hæc est illa Porta, quæ dicitur ניקנור עליון *superior* & *Nicanoris*. Trium Portarum, quæ fuerunt à Meridie, nomina hæc sunt, prima הדלק, secunda הקרבן, tertia המים *aquarum*. Portarum verò, quæ fuerunt à Septentrione, hæc sunt nomina, prima הניצוץ, quæ instar Exhedræ exstructa fuit, habuitque superne ὑπερῷον, in quo Sacerdotes custodiam seu excubias noctu agebant, Levitæ verò inferne, aperiebaturque versus חיל, secunda dicebatur הקרבן, tertia בירת המוקד *domus combustionis*. Hæc fuit domus magna & ampla tota fornicata & lapideis רבידין cincta, in qua quatuor erant Exhedræ & duæ Portæ, una aperiebatur in Sanctum, habuitque ostiolum adjunctum, altera in profanum; & Exhedrarum duæ erant in sacro, duæ item in profano, separabatúrque profanum à Sancto בראשי פספסין *interjecto humili lapidum dolatorum pariete*. Harum quatuor Exhedrarum prima Occidentalis Meridionalis dicebatur Exhedra הקרבן sive הטלאים, h. e. *agnorum*, quòd isthic Agni ad juge sacrificium fervarentur, secunda Orientalis Meridionalis dicebatur Exhedra לחם הפנים *panis facierum*, quòd istic coqueretur & pararetur panis facierum; tertia Orientalis Septentrionalis, in eam Assamonæi condiderunt lapides Altaris, quod profanaverunt Seleucidæ; quarta Septentrionalis Occidentalis: Excubias hic agebant noctu Sacerdotes atque hinc per Cryptam subterraneam descendebatur ad foricas & בירת הטבילה *domum ablutionis*, ubi lavabantur quibus per noctem contigerat ὀνειρωγμός. In hac Exhedra seniores Sacerdotes excubias agentes decumbebant in רבידין illis lapideis quibus undique cingebatur. Adolescentes verò filii Sacerdotum recumbebant in pavimentum quisque super vestem suam. Erátque istic locus tabulâ quadratâ marmoreâ cubitum unum longâ & latâ tectus, in quo è catena ferrea claves portarum atrii pendebant, quas inde sumebant Sacerdotes ad claudendas vel aperiendas atrii & Templi portas, eique tabulæ indormiebat aliquis ad custodiendas claves. Juxta Atrii portas Exhedræ fuerunt (uti dictum) tres à Meridie totidémque à Septentrione. Quæ ad Meridiem fuerunt, hæ sunt; prima Exhedra מלח *Salis*, in qua reponebarnt sal ad oblationes; secunda Exhedra הפרוה, in qua salliebantur pelles victimarum, supra cujus tectum locus fuit הטבילה *ablutionis* summi Pontificis festo die Propitiationum; tertia Exhedra המדיחים, in qua lavabantur & purgabantur victimarum cæsarum intestina, atque ex ea per Cochleam seu Scalam ascendebatur supra tectum Exhedræ הפרוה. Exhedrarum autem quæ erant ad Septentrionem, prima dicta fuit הגזית q. d. *cæsi lapidis*, in es cogebatur magnum Synedrium. Hujus Exhedræ pars dimidia fuit in Sancto, altera pars dimidia in profano, Sanctum autem à profano humili cæsi lapidis pariete intergerino, atque in ea dimidia parte, quæ erat in profano sedebant Synedrii Judices, quia non licet sedere in Sancto; eràntque illi Exedræ duæ portæ, altera in Sanctum, altera in profanum aperiebatur. Secunda Exhedra dicta fuit הגולה, in ea fuit בור *puteus* vel *cisterna*, cum rota superne, indéque sufficiebatur aqua toti Atrio. Tertia Exhedra dicta fuit העץ *ligni* vel *lignea*, estátque Exhedra summi Pontificis, dicebatúrque propterea פרהדרין πρόεδρα. Tectum harum trium fuit æquale.

Ad Orientem Atrii contiguum ei fuit Atrium הנשים *fœminarum* dictum, longum & latum in quadrum 135 cubitos juxta latitudinem Atrii Templi. In quatuor ejus angulis quatuor fuerunt ingentes Exhedræ non tectæ, sed apertæ & sub dio positæ, in quadrum longæ & latæ singulæ 40 cubitos. Prima in angulo Meridionali Orientali dicta est *Nazaræorum*, quia Nazaræi isthic מבשלים את שלמיהם lavabant vestes suas & tedebant caput, immittebántque capillos in ignem תחת הדוד *sub olla*. Secunda in angulo Orientali Septentrionali dicta fuit העצים *lignorum*, quia Sacerdotes, quibus ob aliquem corporalem defectum sacris operari non licebat, istic ligna ad sacrificia evermiculabant (h. e. ligna è vermiculis erosa separabant) omne enim lignum, in quo vermis invenitur profanum est, & ad Altare ineptum. Tertia in angulo Septentrioli Occidentali dicebatur *Leprosorum*. Quarta denique in angulo Occidentali Meridionali posita dicebatur בירת שמנים *domus olei*, quòd isthic reconderetur oleũ & vinum ad libamina. Porro Atrium fœminarum intrinsecus undique circundabatur בצוצרה (Maimonides habet גזוזטרה h. e. ambulacro ligneo contabulato, Galli vocant *Galleries*) unde illæ supernè spectabant (versùs Templum scilicet, adoraturæ) infernè verò viri, ut non commiscerentur, sed separatim adorarent. Porrò sub Atrio Israelis contiguo fœminarum Atrio hinc & inde ex utroque portæ ipsius latere fuerunt Exhedræ, quæ in Atrium fœminarum aperiebantur, in quibus Levitæ citharas, nablia & cætera instrumenta sua Musica reponebant.

Atrium autem Templi cum omnibus suis Exhedris extrinsecus positis, simúlque fœminarum Atrium totum undiquaque cingebatur muro 10 cubitos alto, qui dicitur חיל C H A J I L. Ante istum spatio aliquo interjecto alius fuit humilis סורג S O R E G dictus, altus 10 palmos, undiquaque circumdans *Chajil*. Juxta undiquaque in circuitu fuit הר הבירת *mons domûs*, qui est mons Moris, longus & latus in quadrum 500 cubitos, muro undique circumdatus, lapidésque super lapidea fuerunt exstructi מתחתיו *infernè* (seu infra Ipsum, Gall. *par dessous*) מפני אוהל הטומאה *propter tabernaculum immunditiei*, fuitq; totus מקורה סטיו לפנים סטיו *contabulatus porticu ante porticum*, h. e. (uti videtur) duplici intercolumnio vel porticu tectâ cinctus. Porrò quinque fuerunt in monte domûs Portæ, duæ à Meridie, quæ dicta sunt portæ *Huldæ*, quibus populus ingrediebatur è Templo, una ab Occidente dicta קיפונוס *Kipponos*, quâ patebat in Templum ingressus & egressus, una à Septentrione dicta טדי *Taddæ* cujus (secundùm nonnullos) non alius erat usus nisi quòd eâ noctu egrediebantur, qui ex Levitis & Sacerdotibus per noctem ex ὀνειρωγμῷ polluti erant. Quinta denique ab Oriente, cui insculpta erat figura urbis Susan Persidis Metropoleos, atque per eam Pontifex maximus egrediebatur in montem Olearum, quum festo die Propitiationis vacca rufa erat ab eo extra urbem ex Legis præscripto comburenda, atque in eam portam, & in Templi etiam portam respiciebat tum quum fiebat sanguinis

Vaccæ

-ectio, proptereaque murus ejus ut & portæ atrii dictæ *Nicanoris* humilis erat præ cæteris, ut cerneretur conspectus summi Pontificis stantis in monte Olearum, atque inde in Templi portam respicientis. Non fuit autem atrium Templi rectâ in medio montis Domûs positum, sed ita collocatum fuit, ut a latere meridionali ejus latere magis recederet, quàm à reliquis lateribus, magisque ad ejus latus Occidentale quàm ad reliqua ejus latera, distaret autem a Septentrionali ejus latere magis, quàm ab Occidentali, et magis autem quàm ab Orientali. Neque fuit totum *Sanctuarium* in æquo & plano loco situm, sed in montis parte. Itaque qui ingrediebatur per portam Orientalem montis Domûs, progrediebatur per planum & æquum usq; ad finem *Chajil*. Inde ascendebat in atrium fœminarum 12. gradibus, quorum altitudo erat dimidium cubitum, & singulorum latitudo sive latitudo erat item dimidii cubiti Atrium fœminarum totum planum fuit & æquum (videntur ammodo respondere iis, quæ Josephus scribit de gradibus, quibus ascendebatur ex Septo exteriori in interioris, tum de spatio plano 10. cubitorum, atque de quinque cubitis, quibus inde ad portas ascendebatur) rum ex eo ascendebatur in Atrium Israelis (quod fuit initium Atrii Templi) gradibus paribus cum antecedentibus mensuræ. [Cùm gradus cubitus rectè tribuatur altitudini omnium graduum, locus hic ita videtur accipiendus, ut scilicet ab Atrio Israelis in Atrium Sacerdotum ascenderetur gradibus, tot enim semicubitos erat altius Atrium Sacerdotum supra Atrium Israelis, in summo autem gradu fuit positus suggestus Levitarum.] Ex Atrio Israelis in Atrium Sacerdotum ascendebatur primùm gradu uno alto cubitum unum, in quo fuit דוכן *Suggestum*, ad quod tribus paris cum præcedentibus mensuræ gradibus ascendebatur, ita Atrium Sacerdotum altius erat Atrio Israelis duobus cubitis cum dimidio. In eo suggestu stabant Levitæ cum Musicis instrumentis tempore oblationis jugis sacrificii. Atrium Sacerdotum usque ad Templi Vestibulum planum & æquum fuit, sed ex eo in Vestibulum ascendebatur 12. gradibus paribus cum præcedentibus. Templum autem & Vestibulum totum fuit in loco æquo & plano. Ita inveniatur Templi & Vestibuli solum altius solo Portæ Orientalis montis Domûs cubitis 22.

Porrò 24 in locis excubiæ à Levitis & Sacerdotibus per noctem in Templo agebantur. Et à Sacerdotibus quidem tribus duntaxat in locis, nempe in domo אבטינס *Abtines*, in domo sive porta Atrii dicta הניצוץ & in porta domóque illa magna juxta Atrium dicta המוקד *combustionis*. Levitæ autem excubias agebant 21 in locis, nempe singuli in quinque Portis, & quatuor angulis montis Domûs intrinsecus, item in quinque Portis & quatuor angulis Atrii Templi extrinsecus, denique singuli in his duabus Exhedris, in Exhedra nempe הקרבן & הפרכת & unus à tergo domûs Propitiatorii. Præfectus autem montis Domûs singulis noctibus cum facibus accensis circuibat singulos Vigiles, siquem offendebat stertentem, virgâ eum percutiebat, & face accensâ vestem ejus urere licebat.

De
IEROSOLYMITANI TEMPLI
structura, atque delineatione Excerpta ex Maimonide, Tract. *De domo Electa*.

Ex CAP. I.

-sunt partes principales (עיקר) structuræ Domûs, *Sanctum* nempe & *Sanctum sanctorum*, atque Sanctum locus, qui dicitur אולם *Vestibulum*. dicuntur היכל *Templum*. Deinde est מחיצה -idam intergerinus circa Templum remotus ab -espondet cortinis Tabernaculi Mosaici, quibus -que cingebatur Tabernaculum in deserto, ita -n illud spatium, quod à pariete illo ambiebatur, -leat Atrio Tabernaculi conventûs. Et hoc illud עזרה *Azara*. h. e. *Atrium* vocatur, totúmque dicitur מקדש *Sanctuarium*. In Sanctuario il- -instrumenta ad holocausta & cæteras oblatio- -n Altare & ad id acclivis ascensûs, (qui כבש di- -quo ad Altare ascenditur, estque locus ipsius ante -lum productus versus Meridiem. Mare etiam cum ejus basi inter Vestibulum & Altare versus -em ad sinistram illius, qui Sanctuarium ingredi- -tur Altare suffitûs, Candelabrum & Mensa, -a in loco sancto erant collocata ante *Sanctum* sanctorum. Candelabrum quidem in Meridionali latere ad sinistram ingredientis, Mensa verò ad dextram, cui imponebantur panes Propositionis; hæc duo fuerunt ad utrumque latus Sancti sanctorum extrinsecus. Altare autem suffitus fuit inter illa duo extrinsecus. In *Azara* autem sive Atrio limes est, quousque Israelitis licet progredi, ulteriùs solis Sacerdotibus licet. Constructum fuit Templum ex lapidibus integris cæsis & dolatis atque expolitis extra montem Domûs, neque construi debet ex ligno בולט *quercino*, sed vel ex lapidibus, vel ex laterculis, totúmque Atrium stratum fuit lapidibus egregiis. Altare exstrui non debet nisi ex lapide eóque rudi atque impolito, non cæso atque dedolato, imò si ferrum lapidem vel levissimè attigerit profanus est, & ad exstructionem Altaris & ascensûs ipsius ineptos. Non licet gradus facere, quibus ad Altare ascendatur, sed exstruitur ad latus ejus Meridionale, ascensus leniter acclivis instar Tumuli paulatim assurgentis, dictus כבש.

Ex CAP. II.

Locus Altaris certus est atque constitutus, neque ex eo moveri ullo modo debet, estque certissima apud omnes traditio, locum illum, in quo David exstruxit Altare in area Araunæ, atque ubi à Salomone collocatum est in Templo Altare, eum esse, in quo Abraham Isaacum ligavit immolare eum paratus, ibidem Noe egressus Arcâ sacrificavit, isthic Abel & Cain sacrificium Deo obtulerunt, isthic etiam primus Adam obtulit Deo munus suum, quum creatus est, atque adeò indidem creatus est, dixerunt enim Sapientes אדם ממקום כפרתו נברא *homo creatus est de loco propitiationis suæ.* Altaris mensura est certò præscripta, neque ei quicquam detrahi aut addi debet, forma autem ejus nota est ex traditione *παῤῥοπαραδότῳ.* Singula ejus latera alta fuerunt 10. cubitos, (nam quod scriptum est in Lege *altitudo ejus erit trium cubitorum*, intelligendum est de loco המערכה, h. e. de *foculo* vel *craticula*, cui victimæ igne absumendæ imponebantur) longum autem & latum fuit Altare 32. cubitos, [Porrò cubitorum illorum decem altitudinis Altaris, alii sunt quinque palmorum, alii verò sex palmorum, cubiti autem reliqui omnes totius structuræ fuerunt sex palmorum] itaque altum fuit Altare 58. palmos, [Ergò fuerunt 8. cubiti illius altitudinis, qui erant singuli sex palmorum (conficiebántque in universum 48. palmos) duo verò reliqui cubiti fuerunt 5. palmorum, conficiebántque 10. palmos, quibus junctis præcedentibus 48. palmis exsurgit universus 58. palmorum numerus. Nempe tres cubiti altitudinis Foci fuerunt sex palmorum, item 5. cubiti altitudinis cinguli, at basis Altaris & cornua ejus fuerunt alta cubitum unum, qui erat quinque palmorum.] Atque hæc ejus fuit forma & structura. Postquam assurrexisset ad 5. palmos reducebatur & arctabatur ex omni latere palmos quinque, (atque hæc erat veluti basis יסוד Altaris) ita fiebat reliqua ejus longitudo & latitudo 30. cubitorum, cum duobus palmis. Tum assurgebat rursus ad altitudinem 30. palmorum, atque hic rursus reducebatur & arctabatur quinque palmos, (atque hoc illud est quod, סובב *cingulum* dicitur) ita fiebat hic Altaris longitudo & latitudo 28. cubitorum & 4. palmorum. Deinde locus Cornuum Altaris hinc & inde occupabat latitudinem cubiti unius undiquaque. pariter & locus pedum Sacerdotum undiquaque cubitum unum latus erat, ita locus המערכה *foci* invenitur latus & longus 24. cubitos cum 4. palmis; altitudo Cornuum fuit 5. palmorum, ita ut quadratum uniuscujusque cornu fuerit cubiti unius undiquaque, erántque Cornua illa intrinsecus concava. Focus fuit 18. palmos altus, atque ita invenitur media Altaris altitudo in sexto palmo infra finem הסובב *cinguli*, isthícque fuit filum הסקרא *rubeum* (forè pro סרקא *sericum*) in medio Altaris, quo distinguebantur sanguines superiores ab inferioribus, estque tota Altaris altitudo à terra ad locum usque Foci novem [Per locum Foci intelligit vel pedem vel summum Craticulæ, cui imponebantur victimæ igne absumendæ, jam ad pedem usque Craticulæ fuerunt duntaxat 40. palmi ex superiore dinumeratione particulari; ad summum autem Craticulæ fuerunt 58. palmi. Jam verò 40. palmi conficiunt præcisè 8. cubitos quinque palmorum, vel septem cubitos, sex palmorum, minus duobus palmis. Rursus 58. palmi conficiunt 11. cubitos, quinque palmorum, cum tribus palmis, vel 10. cubitos, sex palmorum minus duobus palmis. Itaque necesse est hic esse errorem in numero, legendúmque videtur *septem* (aut verò *decem*) *cubitos minus duobus palmis*] cubitorum uno palmo minus. Basis Altaris non illud circundabat ex quatuor lateribus quemadmodum Cingulum, sed protendebatur quidem juxta totum latus Septentrionale & Occidentale, at ex Meridionali אוכל *absumebat* cubitum unum, & ex Oriente cubitum unum. Cornu quod erat in angulo Meridionali Orientali non nitebatur fundamento sive basi Altaris, in Cornu autem Occidentali, Meridionali duo erant foramina instar duarum narium angustarum, quæ dicebantur שיתין, sanguis nempe victimarum eò defluebat, atque in cornu miscebatur, indéque in torrentem Cedron defluebat, infra autem illud Cornu in ipso pavimento lapis fuit marmoreus quadratus cubitum unum, atque in eo foramen, in quod defluebat sanguis è Cornu. כבש sive *Ascensus* acclivis Altaris fuit ad latus ipsius Meridionale, longus 31. cubitos, [Dicendum 30. cubitos, quomodo alibi infra assignat ipsi longitudinem 30. cubitorum, quod rectiùs est] latus 16. ואוכל *producebatúrque* ad 34. ex latere Altaris, פורה *crescebat* enim ex eo cubitum unum super ipsius basim, & alium item cubitum super Cingulum, (סובב) fuitque אויר מעט *exiguum quoddam interstitium* separans Ascensum ab Altari כדי ליתן האיברים למזבח בצריקי *ad imponendum Aræ in lancibus membra victimarum.* Altitudo Ascensûs fuit 9. cubitorum [hîc error est in numero, legendúmque *septem cubitos minus duobus palmis.* Nam Altare ad pedem usque craticulæ (qui dicitur *locus Foci*) altum erat 40. palmos. Jam septem cubiti sex palmorum conficiunt 42. palmos] minus שתות, hoc est, *sextâ parte* usque ad locum Foci, eránque duo alii breves כבשים sive *Ascensus*, qui ex eo procedebant, quorum alter ducebat ad Altaris basim, alter ad Cingulum sive *περίζωμα*, separabantúrque ab ipso Altari quasi lato pilo. Erat autem in Occidentali latere Ascensûs fenestra lata & longa cubitum unum, quæ dicta est רבובה, in quam conjiciebantur immundæ partes avicularum pro peccato oblatarum, interim dum aves igne absumerentur. Duæ etiam Mensæ fuerunt in latere eodem Occidentali, una marmorea, cui partes seu membra victimarum imponebantur, altera argentea, cui imponebantur vasa ministerii.

Ex CAP. III.

Toto hoc capite describit Candelabrum, Mensam & Altare aureum suffitûs, quæ erant in loco Sancto, ubi notat fuisse præterea in Vestibulo juxta latera portæ interioris hinc & inde duas mensas, unam marmoream, cui imponebantur panes inferendi, alteram auream, cui imponebantur panes efferendi. Item ante Candelabrum (quod altum fuisse ait 18. palmos) dicit positum fuisse lapidem, atque in eo tres gradus, quibus ascendebat Sacerdos ad accendendas lucernas,

Ex CAP. IV.

Lapis fuit in Sancto sanctorum ad Occidentale la-ejus,cui imposita fuit Arca, & ante eam urna Man-,& virga Aharonis. Cùm autem Salomon ædifica-Templum,sciétque illud esse destruendum,ædifi-it illic Crypram subterraneam profundam & fle-olam ad recondendam Arcam,quæ isthic Josiæ jussu ondita est, juxta illud quod habetur 2 Chron. 35.3. ue una condiderunt etiam virgam Aharonis,urnam nnæ, & oleum Unctionis. Quin & per Urim & mmim,quæ fuerunt in domo secunda, non dabatur ɔonsum à Spiritu sancto,sed ea duntaxat fecerunt,ut npleretur numerus octonarius vestium Sacerdota-n, ne Sacerdos magnus foret מחוסר בגדים *veste* *:ctus*. In priore Domo, quam ædificavit Salomon, paries cubitum crassus,quo separabatur Adytum à ɔ Sancto. At quum Judæi reduces à Captivitate ficârunt Templum ambigebant utrum paries ille ineret ad locum sanctum,an verò ad Adytum, pro-ea fecerunt locum Sanctum 40.cubitorum pleno-,& Adytum 20. cubitorum plenorum, reliquerúnt-cubitum unum superabundantem inter locum San-ı & Adytum, neque exstruxerunt parietem illum, duo Vela fecerunt cubitum unum, distantia invi-secundùm crassitudinem muri, quorum alterum n loco sancto,alterum in Adyto, at in priori Tem-ınicum fuit Velum. Templum, quod exstructum à Judæis reducibus ex Captivitate Babylonica, fuit ,um, latum & altum 100. cubitos. Atque hæc est icularis dimensio altitudinis ejus. כנו Basis veluti alta fuit 6. cubitos,tota solida, fuitque illi instar damenti,tum parietes ad tabulatum usque alti erant cubitos,tum כיור [Corrector in hunc locum negat ic fuisse כיור in tabulato,sed intrinsecus fuisse טוח *torium* in muro validum ex calce,ne aqua התאים mperet in murum Templi. Per דילפא intelligit ca-:s seu fistulas parietibus adhærentes ad excipien-ı stillicidium tecti & effundendam aquam extra.] es tabulati erant crassæ cubitum unum, supra tra-locus erat vacuus cubitos duos altus ad excipien-illicidia, vocatúrque propterea בית דילפא *domus* *:dii*,tum supra stillicidii locum crassum erat tabu-n cubitum unum,supra tabulatum autem מעזיבה n fuit cubitum unum. Supra ista fuit עליה ὑπε-secundum tabulatum, altum similiter 40. cubitos, ɛ in ejus tecto כיור trabes erant altæ cubitum, tum ı stillicidii cubitos duos, Tabulatum cubitum n,מעזיבה alium cubitum, tum περίβολον (מעקה) ubitos altum, supra peribolum autem uudiquaque כלה *lamina* ferrea instar ensis acuta, alta cubitum ı,quâ prohibebantur aves, ne insiderent Templo, tereáque vocata est כלה עורב q. d. *Arcicorvum* rcendis corvis) ita sunt 100. in universum cubiti. ccidente Orientem versus longum fuit Templum cubitos, qui sic dinumerantur. Quatuor fuerunt pa-ı [Quatuor illi muri & inter eos tria luca vacua in dentali parte Adyti sunt merum Maimonidis de-.is somnium, nullaenim ejusmodi fuerunt isthic acus, neque ipse explicat, quæ illa fuerint & cui stultúmque est fingere sibi animo tria loca inter quatuor muros sive parietes, quæ omnia unà cum ipsis muris non occupent nisi 17. cubitos. Itaque rectiùs sic distribues illos 17. cubitos, ut sex assignes cubitos crassitiei muri, qui Adytum separabat à Cellis, quæ illi ab Occidente adhærebant, totidémque crassitiei Occidentalis Templi, quo Cellæ illæ ab Occidente claudebantur, denique quinque reliquos cubitos latitudini Cellarum, quæ inter utrumque murum sitæ erant; nam Maimonides Cellas omnes, quibus Templum totum undique infernè cingebatur, facit latas duntaxat cubitos quinque] juxta positi, inter quos tria fuerunt loca vacua, atque inter parietem Occidentalem & proximum illi parietem quinque fuerunt cubiti, inter parietem secundum & tertium sex fuerunt cubiti, inter tertium & quartum sex pariter cubiti; (atque hæ sunt mensuræ crassitudinis parietis cum loco vacuo, qui erat inter duos parietes.) Longitudo Adyti fuit 20. cubitorum, inter duo Vela fuit spatium vacuum [Spatium illod vacuum inter duo Vela videtur omnino esse Rabbinicum commentum & somnium, locus nempe Sanctus ab Adyto videtur fuisse separatus seu distinctus solo velo. Itaque cubitus iste commentitius videtur potiùs rejiciendus in crassitiem muri Vestibuli, quem Maimonides facit crassum quinque duntaxat cubitos, sed, uti videtur, perperam; opus enim fuit majore crassitie muro Vestibuli quàm in muro Templi. Itaque si Templi murus fuit sex cubitorum, Vestibuli murus debuit esse ut minimum totidem cubitorum] cubiti unius. Longitudo loci Sancti fuit 40. cubitorum, crassitudo muri Orientalis, in quo fuit porta sex erat cubitorum Vestibuli latitudo 11. cubitorum, crassitudo muri Vestibuli fuit quinque cubitorum; ita inveniuntur in universum 100. cubiti. A Septentrione versus Meridiem fuerunt etiam 100. cubiti [Corrector hic deridet Maimonidem, negátque isthac parte fuisse ullum Vestistuli murum, præterquam Orientalem, qui erat è regione Templi, propteréaque dicunt Templum esse à posteriore parte angustum, ab anteriore verò latum, latitudo autem Vestibuli numeratur secundùm latitudinem Templi. Hæc ille Corrector. Sed ipse in hac correctione videtur omnino delirare] nempe crassitudo muri Vestibuli fuit 5. cubitorum, à muro Vestibuli ad murum Sanctuarii 10. cubiti. [Hic verò videtur omnino Maimonides delirare, quum ex utroque Templi latere (isthic ubi fuerunt תאים *Cellæ*) dicit fuisse sex parietes juxtapositos cum quinque locis vacuis interjectis; nam neque explicat, quæ fuerint loca illa, & cui usui, (quæ certè nulla fuerunt præter תאים) neque exponit, quæ fuerit murorum illorum sex crassitudo, neque in hac dinumeratione particulari cubitorum connumerat crassitudinem murorum cum latitudine spatiorum interjectorum, quod factum tamen oportuit, quódque si fecisset exsurrexisset longè major numerus quàm 100. cubitorum; si enim singulis sex illis muris des crassitudinem 5. cubitorum, eandémque sex alteris illis, qui fuerunt ab altero latere, exsurgent in universum 160. cubiti à Septentrione ad Meridiem. Absurdum autem quinque illis spatiis vacuis & sex muris attribuere in universum 26. cubitos duntaxat. Rectiùs ergò multò sic dinumerandi sunt 100. illi cubiti, si nempe ad 15. illos cubitos, quibus utrinque Vestibulum superavit latitudinem

Templi (qui conficiunt 30. cubitos) addamus latitudinem loci Sancti, quæ fuit 20. cubitorum, sic fiunt 50. cubiti, tum utrinque crassitiem interioris muri loci Sancti sex cubitorum, sic fiunt 62. cubiti, quibus addenda utrinque longitudo *Cellarum* תאים, quæ ab utroque fuerunt latere Templi, videntúrque fuisse 15 cubitos longæ, sic fiunt 92. cubiti, quibus addenda utrinque crassities muri exterioris, quo Cellæ illæ ambiebantur, qui ut minimum fuit cubitorum 4. sic colliguntur in universum 100 cubiti. Muri autem Sanctuarii sex fuerunt, inter quos fuerunt quinque loca sive spatia vacua, inter exteriorem parietem sive murum & secundum 5 cubiti, inter secundum & tertium tres cubiti, inter tertium & quartum quinque cubiti, inter quartum & quintum 6. cubiti, inter quintum denique & interiorem murum sex fuerunt cubiti, sic fiunt in universum 40. cubiti ab uno latere, dein totidem ab altero Sanctuarii latere, his accedit latitudo loci Sancti, quæ erat 20. cubitorum sic fiunt in universum 100. cubiti. Duo fuerunt פישפשין *ostiola* à latere portæ loci Sancti, alterum à Septentrione, alterum à Meridie. Illud quod erat à Meridie clausum fuit, neque per illud ingrediebatur quisquam, atque de eo dictum est ab Ezechiele: *Porta ista claudetur, neque aperietur*, &c. (Duobus illis Ostiolis patebat ingressus in Cellas; quæ verò hic nugatur Maimonides de illis sunt somnia & deliramenta Rabbinica) Illud autem quod erat à Septentrione apertum fuit, atque per illud ingrediebatur (Sacerdos scilicet) atque incedebat inter duos parietes, donec perveniret ad locum apertum loci Sancti ab ejus sinistra, & ingrediebatur in medium Templum, veniebatque ad Portam magnam quam aperiebat. Erat autem Porta illa magna lata 10. cubitos, alta 20. (Somnium item est Rabbinicum illud lepidè excogitatum.) Quatuor illi fuerunt fores, duæ intrinsecus à parte interiore loci Sancti, duæ autem extrinsecus à parte ejus exteriore; quæ erant extrinsecus aperiebantur in portæ medium ad tegendam muri crassitiem, quæ verò erant intrinsecus aperiebantur versùs medium Domûs ad tegendum eam muri partem, quæ erat a tergo forium. Porta Vestibuli lata fuit 20. cubitos, alta 40. neque fuerunt ei fores ullæ. Illius superliminari superimpositæ erant quinque מלתראי *trabes* של מילא [Videtur corruptum à Græco μιλάθρον, quod Hesychius interpretatur διάτονον δοκὸν *trabem extensam* sive *prælongam & transversalem*. מילא autem quid sit incertum est.] Infima earum hinc & inde exuberabat ultra Portam cubitum unum, sicque earum unaquæque inferiorem sibi subjectam superabat utrinque cubito uno, ita fiebat ut suprema esset 30. cubitorum, porrò ordo sive series, una lapidum intercedebat inter trabem & trabem. Templum latum erat מלפניו *ab interiore parte* וצר מאחריו *angustum verò à posteriore ejus parte* leonis instar. Erant etiam יציעים *Cameræ* vel *Cellulæ*, quæ totam domum undiquaque circundabant excepto muro המסבה. Cella inferior erat 5. cubitorum, רובד *tabulatum* autem quod illi impositum erat 6. cubitorum, Cella media fuit 6. cubitorum, רובד illi impositum septem cubitorum, Cella superior fuit septem cubitorum, juxta illud quod est 1. Reg. 6. 6. atque ita tria illa יציעים Cellarum tabulata circundabant Templum tribus ex lateribus. Similiter circa murum Vestibuli ab imo ad summum sic fuerunt, cubitum unum חלק, dein רובד tres cubitos, tum cubitum unum חלק & רובד tres cubitos usque ad summum, erántque רובדין circumdantes מוקפין parietes Vestibuli, latitudo uniuscujusque רובד fuit 3. cubitorum ad summum usque, inter autem unumquodque רובד fuit cubitus unus, supremum autem רובד fuit 4. cubitos latum. Omnia illa loca vacua, quæ fuerunt inter parietes vocantur תאים Cellæ; inveniuntur autem ejusmodi Cellæ circumdantes Templum, quinque à Septentrione, totidem à Meridie, tres autem ob Occidente, tria autem fuerunt earum ריוטות tabulata, tabulatum supra aliud tabulatum, ita inveniuntur 15. Cellæ à Meridie, totidémque à Septentrione, octo verò ab Occidente, nempe tres mediæ supra tres infimas, duæ verò supremæ supra tres hasce medias in supremo tabulato, in universum sunt 38. Cellæ. Tres [Villalpandus Tom. 2. Part. 2. lib. 4. cap. 26. Illud de tribus portis in singulis Cellis, accipit dumtaxat duabus illis majoribus Cellis, quæ erant ab utroque latere Vestibuli Templi, & per quas introitus dabatur in Cellas, quæ erant circumcirca Templum, hæ enim majores Cellæ tres habebant, unam, quâ ex Atrio Templi in Cellas illas dabatur ingressus, alteram illi oppositam, quâ ex Vestibulo in Cellas illas accessus patebat, tertiam, quâ ex Cellis illis in minores Templo circumpositas dabatur introitus. Verùm hæc Villalpandi explicatio non videtur satis quadrare huic loco] פתחים *Portæ* (vel potiùs *fenestræ*) fuerunt unicuique Cellæ, una Cellæ à dextra, altera Cellæ à sinistra, tertia Cellæ, quæ est super eam. In cornu autem Orientali Septentrionali Cellæ, quæ erant in medio tabulato fuerunt quinque פתחים, una Cellæ à dextra, una Cellæ, quæ est super eam, una למסבה *cochleæ*, una Cellæ, cui est פשפש ostiolum, & una denique Templo. Cochlea autem ascendebat à cornu Orientali Septentrionali ad cornu Septentrionale Occidentale, per eam enim ascendebatur ad tecta Cellarum: qui ascendebat per Cochleam, faciem obvertebat ad Occidentem, ibátque per totum tractum Septentrionalem, donec perveniret ad Occidentem, quum eò pervenerat, obvertebat faciem ad Meridiem, & ibat per totum tractum Occidentalem, donec perveniret ad Meridiem, quò cum pervenisset obvertebat faciem versùs Orientem, ibátque per tractum Meridionalem, donec perveniret ad portam ὑπερῴου Templi, porta enim ὑπερῴου erat ad Meridiem posita. In ea autem porta fuerunt duæ קלונסות cedrinæ, quibus ascendebatur in ejus tectum, duo item lapides dolati fuerunt, quibus dividebatur tectum loci Sancti, à tecto Sancti sanctorum, fuerunt etiam scalæ apertæ in ὑπερῴῳ versùs Sanctum sanctorum, quibus משלשלין artifices in arculis כדי שלא יזונו oculi eorum ex Sancto sanctorum. Semel in anno à Paschate uno ad aliud מלבנין dealbant Templum.

Ex Capite quinto.

Mons Domûs, qui est mons Moria, fuit longus & latus (in quadrum) 500. cubitos, fuitque circumdatus muro lapidésque super lapides fuerunt exstructi מתחת *infernè* (seu *infra ipsum*) *per dessum* מפני אוהל הטומאה *propter tabernaculum immundum*, fuitque totum מקורה

מקורה: סטיו לפנים סטיו contabulatum porticibus ante porticus (h. e. undiquaque fuit porticu vel intercolumnio duplici circumdatum.) [Schindlerus exponit סטיו *pavimentum*, sed hæc significatio hic non quadrat cum voce מקורה, quæ *contabulatum* significat; meliùs David de Pomis exponit סטין (quod videtur scriptum pro סטיו) *locum columnis circumdatum*, quod nihil aliud esse videtur quàm porticus. Itaque סטיו videtur omnino corruptum ex Græco *στοὰ porticus*] Erant illi quinque Portæ, una ab Occidente, una ab Oriente, una à Septentrione, & duæ à Meridie. Latitudo Portarum singularum fuit 10. cubitorum altitudo 20. quibus additæ erant fores. Ante montem (extrinsecus scilicet) fuit סורג undiquaque circumdans (Atria nimirum & Templum, non verò ipsum montem) cujus altitudo fuit 10. palmorum, & ante סורג fuit חיל altum 10. cubitos, de quo dicitur in Threnis, *lugebit* חיל *& murus*, hic murus est murus Atrii, qui fuit ante חיל Atrii. Atrium longum fuit 187. cubitos, latum 135. Septem in eo fuerunt Portæ, nempe tres à Meridie juxta Occidentem, & tres à Septentrione juxta Occidentem, una ab Oriente ex adverso Sanctuarii in medio. Unaquæque Portarum fuit lata 10. cubitos, alta 20. erántque illis fores obductæ omnes auro præter Portam Orientalem, quæ obtecta fuit ære simili auro. Hæc est illa Porta, quæ dicitur עליון *superior* itémque *Porta Nicanoris*. Atrium non fuit directè in medio montis Domûs positum, sed remotum fuit à Meridionali [Fieri id non potest, quin magis fuit remotum à parte Orientali quàm à reliquis omnibus; nam ab ea parte inter Atrium Templi & latus Orientale interjectum fuit Atrium fœminarum, quod longum fuit 135 cubitos.' Itaque legendum hic *Orientali* pro *Meridionali*] latere montis plus quàm à reliquis ejus lateribus, & magis propinquum fuit lateri ejus Occidentali quàm reliquis lateribus, inter Atrium & latus Septentrionale montis major fuit distantia quàm inter Atrium & latus Occidentale, itémque spatium inter Atrium & latus Orientale majus fuit quàm illud, quod fuit inter Atrium & latus Septentrionale. Porrò ante Atrium ab Oriente fuit Atrium fœminarum, quod longum & latum fuit 135. cubitos. Quatuor fuerunt Exhedræ in medio quatuor angulorum ipsius, singulæ 40. cubitorum, neque fuerunt contabulatæ sicque sunt futuræ, atque hic est earum usus. 1. Exhedræ Meridionalis Orientalis dicitur *Nazaræorum*, quia istic מבשלין את שלמיהם lavabant vestes & tondebant caput. 2. Orientalis Septentrionalis fuit Exhedra דירדי עצים *evermiculationis lignorum*, quia in ea Sacerdotes, quibus ob aliquem corporalem defectum non licebat operari sacris, vermiculata ligna segregabant; lignum enim omne, in quo vermis invenitur, profanum est (h. e. non licet illud Aræ ad incendenda sacrificia inferre) 3. Septentrionalis Occidentalis est Exhedra *Leprosorum* המצורעים. 4. Occidentalis Meridionalis vocabatur בירת שמנים *apotheca oleorum*, quia istic oleum & vinum ad libamina reponebantur. Atrium fœminarum undiquaque circumdabatur גזוזטרא (h. e. uti videtur, *ambulacro supernè contabulato*) ut inde supernè prospectare possent fœminæ, infernè verò viri, néve commiscerentur inter se. Porrò domus magna fuit in latere Atrii (Sacerdotum nempe) à Septentrione extra Atrium, inter Atrium & החיל. quæ in fornicis modum exstructa fuit, & cincta רובדין lapideis, quæ dicebatur בורת מוקר *domus combustionis*, erántque ei duæ portæ, una aperiebatur versùs Atrium, altera versùs חיל, quatuor autem erant ei Exhedræ, duæ in sacro, duæ verò in profano & ראשי פספסין *paries lapidum dolatorum* separabat inter sacrum & profanum. Harum hic fuit usus. 1. Occidentalis Meridionalis erat Exhedra הטלאים *agnorum*. 2. Meridionalis fuit Exhedra eorum, qui conficiebant panem propositionis. 3. Orientalis Septentrionalis; in eam condiderunt Assamonæi lapides Altaris, quod profanaverant reges Græciæ. (h. e. Seleucidæ.) 4. Septentrionalis Occidentalis; ex ea descendebant in baptismi seu ablutionis domum. Porrò, qui descendit in domum ablutionis, it per Cochleam, quæ vadit sub totum Sanctuarium (in Massecheth Tamid. cap. 1. dicitur תחת הבירה) habétque hinc & inde lucernas accensas, donec perveniatur ad locum ablutionis, atque istic est מדורה *pyra* sive *rogus* (vel *Camera*) & latrina *gloriæ* של כבוד cujus hæc est gloria, quòd si quis eam reperiat obseratam, signum est certissimum in ea esse aliquem: postquam abluerat se & absterserat, calefaciebat se juxta rogum, tum redibat ad fratres suos.

Atrii (Sacerdotum scilicet) longitudo est cubitorum 187. ab Oriente in Occidentem, quorum hæc est particularis dinumeratio. Ab Occidentali pariete Atrii usque ad murum Templi sunt 11. cubiti, Templum ipsum totum longum 100. cubitos. Inter Vestibulum & Altare erant 22. cubiti, Altare longum fuit 32. cubitos. Locus, quem calcabant pedes Sacerdotum (qui dicitur Atrium Sacerdotum) 11. cubitorum, Locus, quem calcabant pedes Israelis (qui dicitur Atrium Israelis) 11. cubitorum. Latitudo Atrii à Septentrione versùs Meridiem erat cubitorum 135. nempe à pariete Septentrionali usque ad locum המטבחי *Mactatorum* 8. cubiti, locus ipse Mactatorum 12. cubitorum cum dimidio, atque isthic suspendebant & deglubebant victimas factas, juxta locum illum fuit locus Mensarum 8. cubitorum, in quo erant mensæ marmoreæ, quibus imponebant membra seu partes victimarum divisas, tradebántque carnem elixandam; erant isthic 8. mensæ. Juxta hunc locum fuit locus הטבעי *annulorum* 24. cubitorum, atque isthic jugulabant victimas. Inter locum Annulorum & Altare fuerunt 8. cubiti. Altare ipsum fuit 32. cubitorum, & Ascensus ejus 30. cubitorum. Inter Ascensum autem & parietem Meridionalem 12. cubiti cum dimidio. A pariete Septentrionali Atrii usque ad Altaris parietem (& hæc est latitudo) erant 60. cubiti cum dimidio; at à muro Vestibuli ad parietem Orientalem Atrii (& hæc est longitudo) fuerunt 76. cubiti. Totum illud quadrangulum vocatur צפון *Septentrio*, atque in eo jugulant (& parant) sacras victimas. Octo fuerunt Exhedræ in Atrio, tres ad Septentrionem, & tres ad Meridiem. Quæ ad Meridiem hæ fuerunt. 1. Exhedra מלח *salis*, in qua reponebatur Sal ad oblationes. 2. Exhedra הפרוה, in qua saliebantur pelles victimarum supra cujus tectum fuit locus ablutionis summi Pontificis die Propitiationum. 3. Exhedra הפרוה, in qua intestina victimarum lavabantur

tur & purgabantur, atque ex ea fuit Cochlea, quâ ascendebatur supra tectum Exhedræ הפרוה. Trium Exhedrarum, quæ erant ad Septentrionem prima fuit הגזית q. d. *ex caso lapide*, in qua habebatur magnum Synedrium. Hujus Exhedræ pars dimidia fuit sancta, pars altera verò fuit profana, erántque ei duæ Portæ, earum una aperiebat in locum Sanctum, altera in profanum, & in dimidia parte, quæ profana erat, sedebant Synedrii Judices. Secunda fuit הגולה, *captivitatis* Exhedra; in ea fuit בור *puteus* vel *cisterna* שממלאין ממנו בגולה indéque sufficiebant aquam toti Atrio. Tertia Exhedra fuit העץ *ligna* (vel *lignea*,) quæ fuit à tergo duarum illarum, eráque Exhedra summi Pontificis, vocabatúrque Exhedra πρέδρος. Tectum harum trium fuit æquale. Reliquarum duarum Exhedrarum, quæ fuerunt in Atrio Israelis, una fuit ad extra portæ Orientalis, dicebatúrque *Exhedra Phineæ* המלביש, q. d. *sartoris*; altera fuit à sinistra ejusdem Portæ, erátque Exhedra ejus, qui sartagines conficiebat, עושי החבתין vel qui in sartagine coquebat oblationum muneta.

Ex Capite VI.

Sanctuarium non fuit situm totum in planitie, sed in acclivi Montis. Qui ingrediebatur per portam Orientalem montis Domûs incedebat per locum æquum & planum usque ad finem חיל. Inde ascendebat in Atrium fœminarum 12. gradibus, quorum singuli alti erant dimidium cubitum, & singulorum projectio (seu latitudo) erat dimidii cubiti, tum incedebat per totum Atrium fœminarum loco plano, inde ascendebat in Atrium Israelis (quod est principium Atrii) 15. gradibus paris cum superioribus mensuræ. Atrium Israelis fuit planum, ex eo in Atrium Sacerdotum ascendebatur gradu uno alto cubitum in quo fuit דוכן *suggestum* trium graduum, qui prioribus erant similes; ita Atrium Sacerdotum altius erat Atrio Israelis duobus cubitis cum dimidio. Inde progrediebatur per totum Atrium Sacerdotum, item Altare, & spatium quod inter Altare & Vestibulum loco plano & æquo, indéque ascendebatur in Vestibulum duodecim gradibus paribus cum antecedentibus, Templum autem totum & Vestibulum fuerunt in loco æquo & plano. Ita invenitur solum Templi altius solo portæ Orientalis montis Domûs 22 cubitos, porta autem ipsa montis Domûs alta erat 20 cubitos; itaque qui stabat ex adverso Portæ Orientalis non videbat portam Templi; propterea fecerunt murum, qui est supra portam illam humiliorem כנמיר, ut qui stabat in monte Olearum videre posset portam Templi tum quum faciat aspersionem de sanguine juvenci ex adverso Templi. Erant autem Exhedræ sub Atrio Israelis, quæ aperiebantur in Atrium fœminarum, in quibus Levitæ reponebant citharas suas, reliquáque omnia instrumenta Musica. In suggestu autem, in quem ascendebatur de Atrio Israelis in Atrium Sacerdotum, stabant Levitæ cum Musicis instrumentis tempore oblationis. Quod ad Exhedras ædificatas in loco sancto, quæ aperiuntur in profanum, si tectum earum æquale est cum solo Atrii, earum medium est profanum, sed tectum est sanctum, sed si tectum earum non sit æquale, (solo Atrii scilicet) etiam tectum earum est profanum, tecta enim & ὑπερῷα non sunt sanctificata; propterea in ejusmodi tectis non licet comedere res sanctissimas, neque in iis jugulant minores victimas. Si exstructæ sint in loco profano & aperiantur in sanctum, earum medium sanctum quidem ad comedendum isthic res sanctissimas, sed non jugulant in eis minores victimas, & si quis immundus isthuc ingrediatur, in sons est, tectáque earum sunt profana ad rem omnem. Fossæ מחילות (seu Cryptæ vel Cloacæ,) quæ aperiuntur in Atrium, sunt sanctæ, quæ verò aperiuntur in montem Domûs sunt profanæ. Fenestræ & crassities murorum כל פנירה sunt liberæ sive ad esum rerum sanctissimarum, sive ad immunditiem. Reliquo capite agit de ratione sanctificandi loca, quæ de novo exstruuntur & adduntur tum Templo, tum urbi Jerusalem.

Capite septimo toto agit de honore & reverentia, quæ haberi debet Templo, tum de variis sanctificationis gradibus terræ Israelis, Jerosolymæ, Templi, & partium Templi, quibúsque in rebus siti sint varii illi sanctificationis gradus.

Capite octavo sive ultimo agit de custodia Templi, déque ratione Vigilum seu Custodum collocandorum in Templo; quæ de illis habet ad formam sive figuram Templi, cùm nihil pertineant, à nobis omittuntur.

TRACTATUS TALMUDIS,
Qui מדות dicitur, estque de Templi Salomonici *mensuris, magnitudine* & *structura*; Latinè redditus.

CAPUT I.

De Excubiis & Templi Portis, déque Domo, quæ מוקד *dicebatur.*

SECT. I. Tribus *a* in locis Sacerdotes excubias agebant in domo Sanctuarii 1. in domo אבטינס, 2. in domo (הנצוץ), quæ fuerit ista vide mox infra Sect. 5. hujus capitis) 3. in domo המוקד. (de domo Moked vide etiam Sect. 6, 7, 8. hujus capitis.) Levitæ autem in uno & viginti locis excubias habebant, nempe quinque super (vel juxta) quinque portas montis Domûs, quatuor in quatuor ejus angulis intrinsecus, quinque in quinque *β* portis העזרה *Atrii*, quatuor in quatuor ejus angulis extrinsecus, denique unus in Exhedra הקרבן. (fuit illa in domo Moked, de qua vide mox infra Sect. 6.) alius in Exhedra *Veli* הפרכת (quæ ista fuerit non explicant Commentatores) & unus post domum הכפורת *Propitiatorii*, h. e. à tergo Templi, sed tamen extra Atrium Templi.

SECT.

SECT. II. Præfectus montis Domûs (is erat Præfectus Vigilum in Templo,) circuibat singulas Excubias cum funali accenso ante se, (quis fuerit mons Domûs vide infra cap. 2. Sect. 1.) si quem Excubitorum videbat non stantem, compellabat eum Præfectus Domûs hac salutatione, Pax sit tibi; si deprehendisset dormientem, percutiebat eum virgâ, licebátque vestem ipsius funali accenso comburere, quo exclamante, & quærentibus cæteris Excubitoribus, Cujus est hæc vox in Atrio? respondet Præfectus montis Domûs, Vox est Levitæ, qui cæditur, cujusque vestis comburitur, quia obdormivit in custodia sua, Rabbi Eliezer F. Jacob dixit, Cùm semel dormientem offendissent avunculum meum adusserunt vestem ejus.

SECT. III. Quinque fuerunt in monte Domûs Portæ, nempe duæ Portæ חולדה γ. *Hulda* à Meridie, per quas dabatur ingressus & egressus (id est, populus per eas ingredi in Templum, & è Templo egredi solebat) tertia קיפונוס *Kipponos* ab Occasu, quæ ad ingressum serviebat, quarta טרי *Taddai* à Septentrione, quæ omnino non inserviebat, (nempe ad ingressum & egressum populi. Quis autem esset ejus usus, vide infra Sect. 8. hujus capitis,) ultima denique fuit porta Orientalis, δ. supra quam urbis Susarum figura insculpta fuit. Versùs hanc (hac de re vide infra cap. 2. Sect. 4.) respiciebat Pontifex maximus cùm vaccam (die Propitiationum) combureret, atque ex ea ascendebatur in montem Olearum.

SECT. IV. Septem ε. fuerunt in Atrio Templi Portæ, tres à Septentrione, totidem à Meridie, una autem ab Oriente. Atque hæ sunt, quæ erant à Meridie, Prima erat Porta הדלק *ustionis*, secunda Porta הקרבן *oblationis*, tertia Porta המים *aquarum*. Quæ autem erat ab Oriente Porta dicebatur נקינור *Nicanoris*, fueruntque juxta eam duæ Exhedræ, altera à dextra ejus, quæ dicebatur *Exhedra Phineazi Vestiarii* המלביש (h. e. custodis vestium sacrarum Sacerdotalium, quæ isthic recondebantur. De ejusmodi Custode, vide 2. Reg. 22. 14.) altera à sinistra, quæ dicebatur ς. עושה חביתין h. e. in qua parabantur, quæ in sartagine frigebantur.

SECT. V. A Septentrione autem erat Porta הנפרן, quæ erat instar Exhedræ, atque super eam exstructum fuit ὑπερῷον. Et Sacerdotes quidem supernè excubias in ea agebant, Levitæ verò infernè, erátque illi janua, per quam exibatur ad חיל *Chajil.* (quid fuerit חיל vide infra cap. 2. Sect. 3.) Secunda porta erat הקרבן *Corban*, seu oblationis, tertia denique fuit domus המוקד *Moked* sive *combustionis*.

SECT. VI. Quatuor fuerunt in domo *Moked* Exhedræ ζ. בקיטונות פתוחות לטרקלין (est quidem corrupta hæc vox à Græca τρικλίνιον, sed sumitur etiam pro ingenti & magnifica domo) instar *Cœtonus* in regio palatio. Harum Exhedrarum duæ erant in loco Sancto, duæ verò בחול *in profano*. In capite earum, h. e. ubi se mutuò jungebant Exhedræ illæ) fuit η. פישפשין *humilis lorica* separans locum Sanctum à profano. Hic autem fuit Exhedrarum illarum usus, 1. Occidentalis Meridionalis fuit Exhedra Agnorum θ. קרבן *Corban*. 2. Meridionalis Orientalis fuit Exhedra panum Propositionis (quia in illa Exhedra panes illi conficiebantur & coquebantur, & forte etiam liba illa Sacrificiorum, quæ ex Lege in clibano coqui oportebat.) 3. Orientalis Septentrionalis, in qua repositi fuerunt ab Asmonæis lapides Altaris, quod à Seleucidis (Antiocho scilicet Epiphane, qui polluit Templum. Hanc Maimonides dicit vocari Exhedram חתמות *sigillorum* in Massech. Tamid.) profanatum fuerat. Quarta deniq; Septentrionalis Occidentalis per quam descendebatur ad latrinas (hæ fuerunt in Crypta subterranea, atque est juxta eas lavacrum, in quo abluebant se, qui alvum purgaverant, aut passi fuerant ὀνειρωγμόν) & domum המבילה *lavacri* (Maimonides dicit hanc vocari domum מוקד *ustionis* in Massech. Tamid. quia isthic fuit focus ad quem se calefaciebant, qui corpus abluerant.)

SECT. VII. Duæ fuerunt in domo *Moked* Portæ, una aperiebatur versùs *Chajil*, altera aperiebatur in Atrium. Rabbi Juda dixit in ea, quæ in Atrium aperiebatur fuisse parvum ostiolum, per quod ingrediebantur in Atrium Sacerdotes illud exploraturi.

SECT. VIII. Domus illa *Moked* tota fuit fornice tecta, fuitque ampla domus, undique ι. prominenti veluti cingulo lapideo cincta, atque isthic seniores domûs patrum Sacerdotes dormiebant cum clavibus Atrii in suis manibus, at juniores Sacerdotes per terram strati jacebant, quisque super vestem suam. Erat autem isthic locus quidam quadrangularis latus in singula latera cubitum unum cum tabula marmorea: (quâ supernè tegebatur) in ea fuit annulus infixus cum κ. catenula, cui claves (Portarum scilicet & Exhedrarum Atrii) appendebantur. Cùm tempus obserandi Portas advenerat, attollebat, (aliquis Sacerdotum) tabulam illam marmoream annulo, accipiebátque claves de catenula, & obserabat Portas. Sacerdotes quidem introrsum (h. e. intra Atrium) Levitæ verò extrorsum dormiebant. Ubi absolverat (Sacerdos) obserare Portas, reponebat claves & de catenula appendebat, tabulâque redditâ loco suo, vestem ei injiciebat, in quam recumbens dormiebat. Si cui fortè (Sacerdotum isthic dormientium) accidisset קרי *pollutio nocturna* egrediebatur במסובה *per Cochleam*, seu Cryptam subterraneam, quæ ibat sub λ הבירה (h. e. portam Atrii Orientalem sic dictam ob effigiem urbis Susarum ei inscriptam) in qua Crypta ab utroq; latere hinc inde dependebant lucernæ accensæ; donec perveniret ad domum ablutionis, (in qua scilicet corpus ab immunditie illa abluebant.) R. Eliezer F. Jacob dicebat eum egressum per Cryptam, quæ ibat sub μ. *Chajil*, atque ita per portam Taddai egressum esse è Templo.

AD CAP. I.

α. Maimonides notat numerari hîc 24. in universum Custodias in Templo, pro numero scilicet custodiarum Janitorum in portis Templi, qui numerantur 1. Par. 26. 18. Porrò tota hæc custodia fuit intra quidem murum montis Domûs, sed extra murum Atrii Templi, quia non licebat sedere in Atrio Templi, non potuissent autem Custodes stare totâ nocte, atque hoc illud est, quod hîc dicitur *intrinsecus* & *extrinsecus*; nempe intra murum montis Domûs, extra verò murum Atrii Templi. Et bifariam quidem fuerunt distri-

buti

buti Custodes isti Levitæ, nempe novem in quinque Portis, & quatuor angulis montis Domûs, atque hi excubabant inter murum montis Domûs & *Chajil*, alii novem in quinque Portis, & quatuor angulis Atrii Templi excubabant inter murum Atrii Templi & *Chajil*, itaque hi fuerunt intra *Chajil*, illi verò extra. Cæterùm non erat hæc custodia ad tutelam Templi, nihil enim opus habebat tutelâ, sed erat לכבוד *ad decus* & magnificentiam duntaxat, uti observant Commentatores Judæi.

β. Septem fuerunt in Atrio Templi Portæ uti mox dicitur infra Sect. 4. Itaque istud sic intelligendum est, (uti Maimonides explicat ex sententia Sapientum) ut Custodes seu Vigiles non adhibiti fuerint, nisi quinque duntaxat Portis Atrii, duas reliquas caruisse Custodibus, cujus rei causam nullam reddunt, neque etiam exponunt, quænam fuerint Portæ illæ, quibus adhibiti fuerunt Vigiles.

γ. De duabus istis Huldæ Portis & de Porta Kipponos nihil aliud observant Commentatores, nisi hoc fuisse earum nomen, unde autem nomen illud habuerint non explicant. Mentio fit 2. Reg. 22. 14. Huldæ Prophetissæ, quæ habitabat במשנה, h. e. ut explicat Targum, בבית אולפנא *in domo doctrinæ*, sive in Collegio, videtur autem istud Collegium in parte aliqua Templi fuisse, atque inde fortè inditum est nomen istis Templi portis quòd essent circa domum Huldæ Prophetissæ. Atque hæc est sententia Salom. Jarchi in locum illum 2. Reg. 22. 14. Nomen autem קיפנוס, quod קפנוס scribitur sine Jod, nomen est barbarum, & proprium fortè viri, qui illam exstruxit, & nescio an Κηφηνὸς fortè legendum sit.

δ. Maimonides scribit hic, cùm Judæi ascenderent ex Captivitate Babylonica, jussos esse à Persarum rege insculpere portæ Templi sui effigiem urbis Susan Metropoleos Persidis in signum dominii in Judæos, utque memores essent Judæi beneficii illius accepti, solutæ scilicet eorum Captivitatis, cui mandato obtemperantes Judæi Portæ Templi Orientali insculpserunt illam effigiem, unde etiam nomen inditum illi Portæ, quæ inde dicta fuit *Susan metropolis*.

ε. Notat Maimonides quosdam esse, qui quinque tantùm Portas Atrio assignant, nempe ex eo quod dicitur Sect. 1. hujus capitis, alios verò esse qui undecim in eo Portas statuunt, qua de re vide infra Cap. 2. Sect. 6. Pleríque Sapientum septem duntaxat illi attribuere, juxta id quod hic dicitur.

ς. Notum est ex Lege Lev. 2. 5. varia fuisse oblationum genera, quæ in olla, lebete, caldario, frixorio vel sartagine parabantur, ad ea opus singulari aliqua Exhedra & 1. Par. 9. 32. fit mentio Mattithiæ Coritæ, qui præfectus erat על מעשה החביתים *super opere frixorii*, h. e qui curam habebat eorum, quæ in frixorio parabantur.

ζ. Maimonides hoc sic explicat, ut scilicet quatuor istæ Exhedræ fuerint in magna illa domo, quomodo sunt בתי השינה *cubilia*, seu κοιτῶνες in palatiis Regum, nempe domus quædam parva medio domus magnæ, exponit autem טרקלין per בית מלכות *domum regiam*, קיתונא autem rectè exponit בית שינה *cubile, in quo somnus capitur*, sed ineptè vult sic dici à voce Chaldæa קיטא quæ *æstatem* significat, quod in ejusmodi locis, inquit, Reges solerent somnum suum capere æstivo tempore, nam קיתונא est vox corrupta à Græca κοιτῶν, ut & טרקלין à Græca τρικλίνιον *triclinium*. Itaque secundùm eum legendum videtur בקיטונות per Caph non autem per Beth. Quæ expositio videtur commoda.

η. Videtur legendum פיספסין cum Samech non verò cum Sshin, nam פשפש propriè est *ostiolum*, in vel juxta Portam majorem, quod Galli vocant *guichet*. At פיספסין est *lorica*, quæ locum à loco separat. Hanc Maimonides dicit esse דבר קטן מפיין מנוקב נקבים קטנים *rem parvam separantem totam foraminosam parvis foraminibus*, intelligit nempe *Cancellos* seu *Clathros*, quos dicit interdum fieri ex Cannis atque tum dici Arabicè مرعاب, interdum ex lignis, atque tum dici Hebraicè שבכות *cancellos* interdum ex ברים *vestibus* cujuscunque materiæ, atque tum dici פספס.

θ. In hac asservabantur per aliquot dies Agni, qui singulis diebus, mane & vespere offerebantur in sacrificium, quæ oblatio קרבן dicitur.

ι. Non videtur istud intelligendum de tota domo *Moked*, sed de ea Exhedra de qua Sect. præcedenti dicitur fuisse in ea Cryptam per quam ibatur ad latrinas & domum lavacri (de quibus latrinis nihil hic dicitur, sed in Massech. Tamid memorantur.) In ea, inquam, Exhedra dormivisse videntur Sacerdotes τῆς ἐφημερίας, seniores quidem in prominentia quadam muri circumquaque alta à terra cubitum unum aut alterum, lapideâ, aut verò etiam ligneâ ex tabulis & assetibus (Gallicè diceremus *un rebord de pierre, ou des estaux debit tout allerto joignant le muraille*, Rabb. dicitur רובד) juniores verò humi in pavimentum strati recumbentes in vestes suas.

κ. Hinc Maimonides putat certò colligi seras Portarum fuisse, ad instar eorum, quæ barbarè dicuntur *cadenas*, à catena scilicet sic dictæ, sed fallitur: nam catena ista ad hoc tantùm serviebat, ut ex ea penderent, seu ei appenderentur claves Portarum in loco illo quadrangulari, in quo sub tabula ista marmorea reponebantur & asservabantur, neque ex eo loco movebatur catena illa.

λ. Sunt qui hac voce intelligunt hoc loco totum Templi Atrium, sed omnino, uti videtur, ineptè, cùm significetur porta Orientalis montis Domûs. Mens ergo hæc est, Eum Sacerdotem, qui noctu passus esset ὀνειρωγμὸν, in Crypta quidem corpus abluisse, verùm non rediisse ea nocte in domum *Moked* ad cæteros fratres Sacerdotes, sed egressum è Templo per illam Cryptam, quæ ad portam usque Orientalem exteriorem penetrabat.

μ. Quid fuerit *Chajil* vide mox cap. 2. Sect. 3. Mens hujus Rabbi Eliezer hæc fuit, Sacerdotem, qui passus erat ὀνειρωγμὸν exiisse per Cryptam extra murum, quà *Chajil* dicitur in locum חול *profanum*, in quem aditum habebant immundi & profani homines, etiam ipsi Gentiles, atque inde è Templo egressum esse per portam, quæ טדי *Taddæ* dicebatur.

CA-

CAP. II.

SECT. I. Mons Domus *a.* fuit in quadrum longus & latus per singula latera quingentos cubitos. Maxima *b.* ejus pars fuit à Meridie, secunda illi proxima fuit ab Oriente, tertia fuit à Septentrione, minima ejus pars fuit ab Occasu. Porrò in ea montis Domûs parte, quæ fuit amplissima isthic fuit etiam רוב תשמישו multo maximum Templi ministerium. (At non exponunt tamen quodnam fuerit multo maximum illud ministerium, neque enim ab ea parte aliud collocant nisi tres Exhedras, quales statuunt à Septentrione.)

SECT. II. Qui ingrediebantur לדרך הבית *versùs domum,* (hoc est, qui ingrediebantur Septum exterius Templi ut in interius Septum penetrarent, statim post ingressum in exterius Septum deflectebant ad dextram & circumacto Templo egrediebantur à sinistra, ex. gr. Qui ingressus erat per portam Sulan deflectebat ad dextram versùs portam Taddæi & circumacto Templo egrediebatur per portam Huldæ) ingrediebantur דרך ימין *dextrorsum,* tum circuibant & egrediebantur דרך שמאל *sinistrorsum,* iis exceptis, quibus aliquid acciderat, hi enim circuibant sinistrorsum, qui interrogati (à janitoribus scilicet.) Quid tibi vis, quòd tu circumis sinistrorsum? (si respondebat.) Quia ego lugeo (parentem puta, vel uxorem, aut liberos) regerebant janitores. Qui habitat in hac domo consoletur te (si respondebat.) Quia ego sum מנודה *excommunicatus,* (regerebant janitores.) *c.* in hac domo יתן בלבך ויקרבך *det in cor tuum, & accedant ad te.* Hæc sunt verba R. Meir. Dixit ei Rabbi Jose עשיתן כאילו עברו עליו את הדין *vos fecistis quasi transisset super eum judicium,* quin (potius dicendum) qui habitat in hac domo, det in cor tuum, ut tu audias verba sociorum tuorum, & accedant ad te.

SECT. III. Ante eum (Domus montem scilicet) fuit סורג *Soreg* lorica nempe alta decem palmos (Comment. Rab. Schemaiah dixit esse loricam (Gallice *un-tantere*) ex lignis decussatis & in retis modum dispositis instar clathrorum) atque in ea 13 fuerunt פרצות rupturæ, quas fecerant Seleucidæ, has ubi repararunt *d.* Judæi decreverunt pro earum numero 13. adorationes. Ante loricam istam fuit חיל *Chajil* (murus scilicet) altus 10. cubitos. (R. Schemaiah dicit id intelligendum esse ab Oriente duntaxat, ab ea nempe parte humilis fuit murus ille, uti dicitur Sect. 4. hujus capitis, ab aliis verò partibus vult fuisse longè excelsiorem murum illum) atque in eo fuerunt 12. gradus, quorum singuli alti erant dimidium cubitum, projectura autem eorum, (h. e. latitudo) dimidium similiter cubitum. Omnes qui isthic (h. e. in Templo) fuerunt gradus, singuli alti erant dimidium cubitum, & lati dimidium cubitum, præter gradus Vestibuli. Omnes Portæ, qui isthic fuerunt, habuerunt jsnuas, (seu valvas) ligneas, exceptâ Vestibuli portâ. Omnes portæ, quæ isthic fuerunt, היו להם שקופות *fuerunt fenestrata,* (h. e. habuerunt hyperthyrum, sive fenestellam super limen superius, R. Schemaiah exponit vocem illam de arcuato fornice, quo Portæ postes supernè conjunguntur. Maimonides exponit per משקוף, quod *superliminare* significat, nempe arcuatum) (vel arcuatæ) supernè, præterquam porta Taddæi, in qua fuerunt duo lapides *e.* מוטות, quorum alter alteri impositus erat. Omnes Portæ, quæ isthic fuerunt נשתנו *immutata sunt* להיות של זהב *ut fierent aurea,* exceptâ Nicanoris portâ, quia in iis factum esset נס *f. miraculum.* Alii dicunt, quia æs earum מצהיב (Maim. exponit ירוק כעין הזהב *fulvum instar auri*) instar auri splendebat.

SECT. IV. Omnes muri sive parietes כותלים erant excelsi præter Orientalem, quia Sacerdos *g,* qui Vaccam comburebat stans in vertice montis Oleatum respiciebat, & oculos intendebat in portam Templi, quo tempore sanguis aspergebatur.

SECT. V. Atrium fœminarum (R. Schemaiah dicit Atrium illud esse illud, quod ab Ezechiele vocatur החיצונה *exterius*) longum & latum fuit in quadtum 135. cubitos, erantque 4. Exhedræ in quatuor ejus angulis, singulæ 40. *h.* cubitorum ולא היו מקורות *quibus nullum fuit tabulatum,* seu tectum ligneum, atque sic futuræ sunt (nempe quum à Messia, quem expectant Judæi, Templum instaurabitur) esse, dictum est enim in Ezech. Eduxit me in Atrium exterius [& circumduxit me ad quatuor angulos Atrii, & ecce Atrium in Angulo Atrii, & in quatuor angulis Atrii Atria קטורות juncta (vel fumota) אלא שאינן מקורות, nisi quod non erant tecta. Porrò hic erat earum usus; 1. Meridionalis Orientalis erat Exhedra Nazaræorum, isthic enim Nazaræi coquebant pacifica sua sacrificia, & radebant capillos suos, quos (in ignem) sub aheno injiciebant. 2. Orientalis Septentrionalis erat Exhedra lignorum, isthic nempe Sacerdotes בעלי מומין *quibus erat aliquod corporis vitium* מתליעים evermiculabant ligna, (separabant ligna, in quibus inveniebantur vermes & teredines, quòd vermiculis ejusmodi polluuntur ligna) omne enim lignum, in quo invenitur vermis profanum est, nec licet illud inferre Altari. 3. Septentrionalis Occidentalis erat Exhedra Leprosorum. 4. Occidentalis Meridionalis, de qua R. Eliezer F. Jose dixit, Oblitus sum quis esset ejus usus, sed Abba Saul dixit, quòd illthic reponerent vinum & oleum, propteréaque dicebatur *Domus* שמניה *oleorum* (vel *pinguium*) Et initio quidem fuit (Atrium illud fœminarum) *i.* חלקה undiquaque planis parietibus, sed postea circumdederunt illud *k. l.* בצוצרה ambulacro quodam ligneo (*une gallerie eslevee tout à l'entor du Pauvis endedans*) (in hunc scilicet finem) ut fœminæ supernè aspicere possent (versùs Templum) viri autem infernè, ne simul miscerentur (viri & fœminæ.) Erant autem 15. gradus, quibus ex eo (Atrio) ascendebatur in Atrium Israelis, qui respondent illis 15. Psalmis, qui *cantica graduum* dicuntur. Levitæ enim super illis (gradibus) canebant cantica (illa.) Non erant autem (gradus illi) מרוטות (directi & in longum protensi) *theatrales,* sed מוקפות *circulares,* instar dimidiæ areæ rotundæ (seu dimidiatæ lunulæ.)

SECT. VI. Sub Atrio Israelis erant Exhedræ, quæ aperiebantur in Atrium fœminarum, in quibus Levitæ citharas, nablia, cymbala & cætera Musica instrumenta reponebant. Atrium Israelis longum fuit 135. cubitos, latum verò 11. cubitos [similiter Atrium Sacerdo-

rum longum fuit 135. cubitos, latum verò 11. cubitos.] R. Schemajah exponit וילין של עץ mutulos ligneorum infixos ad fignandum difcrimen inter utrumque Atrium ראשי פספסין lorica autem dividebat (feu feparabat.) Atrium Ifraelis ab Atrio Sacerdotum. Rabbi Eliezer F. Jacob dicit, Gradus unus fuit (viz. inter Atrium Ifraelis & Atrium Sacerdotum) altus cubitum unum, & fuper eum דוכן *fuggeftum* (unde Sacerdotes benedicebant populo) pofitum ad quod afcendebatur tribus gradibus fingulis altum dimidium cubitum, atque ita invenitur Atrium Sacerdotum altius Atrio Ifraelis duobus cubitis cum dimidio. Totum Atrium (Templi fcilicet) עזרה מחלטה, inquit Maimonides, h. e. Atrium abfolutè dictum eft Atrium Templi) longum fuit 187. cubitos (cubiti illi 187. numerandi funt ab Atrio Ifraelis ufque ad murum, qui eft ponè Sanctuarium; vide infra cap. 5. Sect. 1. & hoc Atrium illud eft quod abfolutè מקדש dicitur inquit Maimonides) latum verò 135. Atque in eo fuerunt 13. adorationes. Abba Jofe F. Hanan dixit pro numero nempe 13. Portarum. (Maimonides rejicit fententiam illius Rabbi & fequitur fententiam Sapientum, qui 7. duntaxat ftatuunt Portas in Atrio Templi) (quæ in eo Atrio fuerunt.) Meridionales incipiendo ab Occafu, (quatuor nempe) Porta העליון *Superior*, Porta הדלק, Porta בכורות *primitiarum*, Porta aquarum. Et quare dicta eft Porta aquarum? Quia per eam inducebant phialam aquæ, quæ die Fefti libabatur. R. Eliezer F. Jacob dixit, Quia per eam aquæ effunduntur, futurúmque ut aliquando egrediantur de fublimine Domûs. Ex adverfo harum à Septentrione incipiendo ab Occafu (quatuor itidem Portæ, nempe) Porta Jechoniæ, Porta קרבן *Corban*, Porta fœminarum, Porta cantici. Quare autem dicta eft porta Jechoniæ? Quia per eam Jechonias egreffus eft, quum migraret in Captivitatem. Porta quæ ab Oriente fuit dicta eft *Nicanoris Porta*, juxtáque eam duo fuerunt oftiola, alterum à dextra, alterum à finiftra, duo itidem ab Occidente, quibus nullum eft nomen.

Ad CAP. II.

a. Sic quidem dicitur hîc tota mons Moria, cui inædificatum erat Templum, fed mox cum dicitur, *maxima hujus pars &c.* intelligitur pars ea montis, quæ non occupabatur ab Atrio Templi, feu quæ interjacebat inter murum extimum, quo omni ex parte cinctus erat mons Moria, & murum Atrii Templi. Hoc illud ipfum eft, quod Jofephus vocat *Septum exterius*, Atrium autem Templi illud eft, quod Jofephus vocat *Septum interius*. At fic fæpius hic mons Domus fignificat Septum Templi exterius.

b. Hoc fic accipiendum, (uti rectè exponere videtur Maimonides) Atrium Templi non erat (ex fententia horum Talmudiftarum, fed contra quàm docet Jofephus,) præcisè in medio montis Moriæ pofitum, ita ut à quatuor Atrii lateribus ad quatuor montis Domus latera æquale intercederet intervallum, fed ita erat collocatum, ut latus Atrii Meridionale omnium longiffimè recederet feu diftaret à latere montis Domus Meridionale fibi oppofito, Orientale autem Atrii latus ab Orientali montis Domûs latere paulò minùs recederet, Septentrionale verò Atrii latus à Septentrionali montis Domûs latere minùs adhuc recederet, propiùs denique omnium à muro montis Domûs Occidentali recederet Occidentale Atrii latus, quod ut commodè fiat cùm fingula montis Domûs latera fuerint 500. cubitorum, Atrium autem longum fuerit 185. cubitos ab Oriente in Occidentem, latum 35. à Septentrione in Meridiem, neceffe eft, ut ftatuamus, Atrium Templi diftâffe à muro Montis à Meridie 234. cubitos, ab Oriente verò 227. à Septentrione 131. ab Occidente denique 86. quomodo nos in Ichnographia noftra illud difpofuimus.

c. Quid hic fibi velint Talmudiftæ non fatis capio, neque planè explicatur ab ejus Commentatoribus.

d. Hoc eft, inquit Maimonides, quum quis ad aliquam ex illis rupturis pervenerat, ifthic adorabat Deum & Deo gratias agebat, quòd Græcorum regnum excideret.

e. Commentatores iftud non explicant. Sed videntur hoc velle Talmudiftæ, nempe, omnes Templi Portas habuiffe fuperliminare arcuatum (Gallicè *eftoet faittes en arcade*) exceptâ Taddæi Portâ, cujus fuperliminare arcuatum non fuit, fed conftabat duobus lapidibus, pofiti utrique Portæ ad angulos rectos fuperimpofitis, quorum lapidum alter alteri incumbebat, & uterque longitudine fuâ totam Portæ latitudinem occupabat, quod fieri folet in Portis anguftioribus (qualis fuiffe videtur Porta ifta) at in latioribus (quales reliquæ Templi Portæ fuerunt) fuperliminare arcuatum & fornicatum fieri folet. R. Schemajah fic rem explicat, ut dicat totam Portam conftitiffe ex duobus tantùm lapidibus, in quorum fuperiore fuit fculptum fuperliminare, atque hinc inde media poftium pars in inferiore autem fculptum fuit limen inferius, atque hinc inde altera dimidia poftium pars.

f. Reperitur illud in Maffech. Joma cap. 3. *Ghemara*, ubi narratur miraculum illud. Et R. Eliezer illhic vocat æs illud fplendens inftar auri æs קלוניתא, videtur legendum קרינתיא pro קורינתא, h. eft, *Corinthium*, Jofephus enim afferit fuiffe ex ære Corinthio.

g. Lev. 17. 27 Deus jubet, ut fefto die Propitiationum Juvencus & Hircus, quorum fanguis inferebatur in facrarium, extra caftra comburerentur toti. Ubi Templum exftructum fuit, mos inolevit, ut comburerentur extra Jerofolymam in monte Olearum, (qui erat ab Oriente urbis,) ex adverfo Portæ Templi, ut Sacerdos, qui ifti rei vacabat, poffet inde videre quando fummus Sacerdos inferret fanguinem in facrarium, atque ex eo afpergeret ante Arcam. Atque hîc Maimonides rectè obfervat limen inferius portæ Templi altius fuiffe duobus cubitis quàm effet limen fuperius portæ Orientalis, quæ Sufan dicebatur, quia folum Templi 22. cubitis excelfius fuit folo Septi exterioris, in quo porta fuit Orientalis, Porta autem ipfa Orientalis alta fuit tantùm 23. cubitos; itaque per Portam illam non potuit Sacerdos ftans in vertice montis Olearum videre fummum Pontificem afpergentem fanguinem in Sanctuario: linea enim vifualis ab ejus oculo tendens per fuperliminare Portæ Orientalis, non potuit tangere nifi gradum octavum graduum illorum, qui erant in Ve-

ftibuli

stibuli porta. Itaque ut Sacerdos comburens juvencum posset videre Pontificem aspergentem sanguinem, necesse fuit, ut murus portæ Orientalis impositus humilis esset, sic enim fieri potuit ut ממעל *desuper (par dessous)* murum illum videret Pontificem aspergentem. R. Schemajah exponit hoc de muro *Chajil*, qui ab Oriente erat, & quem ait fuisse cæteris humiliorem, & 10. cubitos tantùm altum, ut desuper Sacerdos posset videre, &c.

h. R. Schemajah dicit se nescisse, an Exhedræ illæ fuerint quadratæ, & habuerint in singula latera 40. cubitos; & notat Exhedras, quarum meminit Ezechiel, latas fuisse tantùm 30. cubitos.

i. Maimonides & R. Schemajah exponunt *fumosa*: קיטור enim est *vapor instar fumi*, & קטורת *incensum* sic dicitur ob fumum, quem emittit cùm incenditur. Atria autem illa dicuntur *fumosa*, quia (inquit R. Schemajah) populi victimæ isthic coquebantur, unde fumus ascendebat, ac propterea tecta non fuerunt Atria illa, ut fumus liberè exire posset, nève à fumo Atria denigrarentur. At LXX. legerunt eo loci apud Ezechielem קטנות h. e. *parva*, quæ lectio videtur melior & convenientior. sensus enim erit, Exhedras istas fuisse veluti totidem Atria parva in quatuor angulis majoris illius Atrii.

k. חלק *levem* & *glabrum* significat. Hoc ergo vult, Parietem illum initio fuisse planum, nullo ejusmodi simulacro ligneo vestitum, & veluti cinctum, quod postea infixis muro trabibus adjectum est. Vide eadem hæc in Massech. Sot. cap. 5. f. 91.

l. R. Schemajah vocat illud סיסטרא, aliâs גזוטרא dicitur; omnia videntur corrupta à voce Græca *ζωστὸν cingulum*: erat enim ambulactum illud circa Atrium veluti cingulum aliquod, quo murus Atrii undiquaque intrinsecus cingebatur.

CAP. III.

SECT. I. Altare longum & latum fuit in quadrum 32. cubitos. Post cubitum unum altitudinis reducebatur (introrsum) cubitum unum, atque hoc illud est quod dicitur יסוד *fundamentum*; ita invenitur longum & latum 30. cubitos. Inde post 5 cubitos altitudinis reducebatur, (rursus introrsum) cubitum unum, atque hoc est quod dicitur סובב *περίζωμα*, sic invenitur longum & latum 28. cubitos. Locus cornuum hinc (reducebatur introrsum) cubitum unum, atque inde cubitum alterum: sic invenitur longum & latum 26. cubitos. Inde locus à pedibus Sacerdotum calcatus cubitum hinc unum, inde alterum (rursus reducebatur introrsum) atque sic invenitur locus המערכה *Foculi*, longus & latus 24. cubitos. R. Jose dixit, In principio nonnisi 28. cubitos longum fuit & latum, postmodùmque reducebatur ad eum, quem exposuimus modum, ita ut inveniretur locus Foculi longus & latus 20. duntaxat cubitos; verùm cùm filii Israel ascenderunt à Captivitate adjecerunt illi (Altari) quatuor cubitos à Septentrione & totidem ab Occasu כמין גמא *ad instar fossæ*. Dictum est enim (Ezech. 43. 16.) *Ariel longum & latum erit 12. cubitos, quadratum*, videtur innuere, quod nonnisi 12. cubitos longum, & totidem latum esset, at quum subjicit, עד ארבעת רבעיו *versùs quatuor latera sua*, docet quod à medio (Altaris) dimetiebatur 12. cubitos versùs singula latera. Filum autem סיקרא *Sericum* purpureum cingebat Altare in medio, ad separandum inter sanguines superiores, & sanguines inferiores. היסוד *fundamentum* protendebatur per totum latus Occidentale Altaris, ואוכל, sed deficiebat à Meridie, cubitum unum, & ab Oriente cubitum alterum (nempe in ipso angulo Orientali Meridionali.)

SECT. II. In Cornu Occidentali Meridionali fuerunt duo foramina instar duarum natium exiguarum, per quæ sanguis qui effundebatur in fundamentum Occidentale & Meridionale effluebat & miscebatur in cubitali spatio (in angulo posito) indéque effluebat in torrentem Cedron (nempe per Cryptam subterraneam.)

SECT. III. Infra illud Cornu in ipso (Atrii) pavimento locus erat longus & latus cubitum unum, cum tabula marmorea desuper, & annulo tabulæ infixo, atque per locum illum quadrum descendebant לשירת (שיתין sunt duo exigua foramina, per quæ vinum libaminum defluebat in locum quendam subterraneum sub Altari, qui similiter dicebatur שירת) in subterraneum foramen sic dictum sub Altari ad illud purgandum. Ascensus (dictus כבש) erat ad latus Meridionale Altaris longus 32. cubitos, latus 16. cum fenestella ad latus ejus Occidentale, in quam conjiciebant immundas partes avicularum, quæ pro peccato offerebantur.

SECT. IV. Lapides tum Ascensûs tum Altaris ipsius sumi debet de valle vitibus consita, in qua fodiunt sub virgine tellure (sic vocatur terra, quæ nunquam ab æterno tacta fuit à ferro) atque inde educunt lapides integros, super quos motum non fuit ferrum; nam ferrum vel ipso tactu aut levi cæsurâ polluit rem omnem. Si in uno horum lapidum sit vel minima cæsura (à ferro) pollutus est ille lapis, sed reliqui sunt legitimi. Dealbant autem lapides Altaris bis singulis annis, semel Paschate, & iterum in festo (Tabernaculorum scilicet.) Templum autem ipsum semel (duntaxat) Paschate scilicet, solent dealbare. Rab. dixit, Vesperâ singulorum sabbathorum dealbant Altare mappâ propter sanguinem (victimarum scilicet, qui ad Altaris fundamentum effunditur.) Calcem autem non illinunt cum trulla ferrea ne fortè ferrum tangat (lapides) & eos polluat; ferrum enim creatum est ad abbreviandos dies hominis, Altare autem creatum est ad producendam ejus vitam: non est autem æquum ut quod abbreviat moveatur super illud, quod producit (vitam.)

SECT. V. Annuli fuerunt ad Septentrionale Altaris latus; sex fuerunt eorum ordines, quaterni autem in singulis ordinibus annuli. Sunt qui dicunt, quatuor fuisse ordines, senos autem in singulis ordinibus annulos (ad quos) annulos religabant (mactandas victimas.) Locus Mactatorum fuit etiam ad latus Septentrionale Altaris, atque in eo fuerunt columellæ (marmoreæ) cum trabe cedrina earum capiti imposita, cum uncinis ferreis ei infixis, erántque tres hujusmodi columnarum ordines, atque ex iis appendebant deglu-

bendas (victimas,) cum menſis marmoreis inter illos columnarum ordines.

SECT. VI. Mare æneum fuit inter Templi Veſtibulum, & Altare versùs Meridiem. Inter Veſtibulum & Altare ſpatium fuit 22. cubitorum cum 12. gradibus, quorum altitudo & latitudo (ſive projectura) fuit dimidii cubiti אמא רובד גיאמא אמה רובד שלשה, &c. h. e. *cubitus, tum retractio trium cubitorum, cubitus, tum retractio trium* (cubitorum) in ſupremo autem fuerunt bini cubiti, dein retractio 4. cubitorum. R. Jehuda dicit, In ſupremo fuerunt bini cubiti, retractio autem 5. cubitorum.

SECT. VII. Porta Veſtibuli alta fuit 20. (alia editio Miſnæ habet 40. quod melius eſt) cubitos, lata totidem. Quinque autem מלתראות *craſſa trabes* (alia editio addit של מילא quo notatur certa ſpecies arboris, fortè à Græco *μῆλον pomus*) ſupernè fuerunt illi impoſitæ, quarum infima excedebat Portæ poſtes, hinc & inde cubitum unum, atque ita invenitur ſuprema fuiſſe 30. cubitos longa, ſeries autem lapidum interjecta fuit inter ſingulas trabes.

SECT. VIII. כלונסות של אבן Retinacula autem lapidea infixa erant muro Templi, ne diſſiliret (murus.) Catenæ autem aureæ pendebant de continuatione (tecti) Veſtibuli, quibus juniores Sacerdotes aſcendebant, ut viderent coronas. (Alia editio addit שבחלונות *quæ* erant *in feneſtris*) Scriptum eſt enim (nempe Zach. 6. 14.) *Et coronæ erunt Helem & Tobijæ & Jedahiæ & Heno filio Sophoniæ in memoriale in Templo Domini.* Vitis aurea ſuperſtabat portæ Templi ומודלה על גבי כלונסות *& innitebatur retinaculis illis* (lapideis.) Quiſquis (Templo) vovebat (aurum) is (ex eo) vel folium vel granum (ſeu acinum) vel racemum fieri curabat, atque iſthic appendebat. R. Eliezer F. Tſadoc. dixit, מעשה היה *factum eſt* ſemel ut 300. Sacerdotes (Maimonides ait, eſſe hyperbolen pro *multis*) ſuper eam numerarentur לפנתה ad eam expediendam vel removendam.

CAPUT IV.

SECT. I. Portæ Templi alta fuit 20. cubitos, lata 10. Quatuor fuerunt illi januæ ligneæ, duæ intrinſecus, & totidem extrinſecus, Scriptum enim eſt, *Duæ fores Templo & Sanctuario.* Exteriores fores aperiebantur intra Portam ad tegendam muri craſſitudinem, interiores autem januæ aperiebantur intra ipſam Domum ad tegendam eam muri partem, quæ erat à tergo januæ. R. Juda dicit, Valvas fuiſſe in medio Portæ וכמין אצטבאמיטרי replicatáſque retrorſum, hinc duos cubitos cum dimidio, indéque duos cubitos (pariter) cum dimidio, hincque poſtis Portæ dimidium cubitum, & inde poſtis Portæ alterum dimidium cubitum (occupabat,) juxta illud quod ſcriptum eſt Ezech. 41. 24. Duæ fores erant cuilibet valvarum, duæ, inquam, plicatiles fores, duæ uni valvarum, & duæ (aliæ) fores alteri valvarum.

SECT. II. Duo oſtiola fuerunt Portæ illi majori, unum quidem à Septentrione, alterum verò à Meridie. Per illud quod fuit à Meridie, nemo unquam ingreſſus eſt, atque de illo intelligi debet id, quod ſcripſit Ezechiel (cap. 44. 2.) *Et dixit mihi Dominus, Porta iſta clauſa manebit, non aperietur, nec ullus per eam ingredietur, quia Dominus Deus Iſrael per eam ingreſſus eſt.* Accipiebat clavem (Sacerdos) & aperiebat oſtiolum (Septentrionale ſcilicet) & ingrediebatur in Cellam, & ex Cella in Templum. R. Juda dicit, In ipſa craſſitudine muri erat via, per quam ibat Sacerdos donec perveniret & ſtaret inter duas januas, aperiebatque valvas exteriores ab interiore parte, & interiores ab exteriore parte.

SECT. III. Triginta octo Cellæ iſthic fuerunt, nempe 15. à Septentrione, totidem à Meridie, octo ab Occaſu. Quæ à Meridie & Septentrione fuerunt (ita erant diſpoſitæ) ut quinque (h. e. tria erant Cellarum tabulata & in unoquoque tabulato fuerunt quinque Cellæ) eſſent ſuper alias quinque, & rurſus ſuper illas aliæ quinque; Ab Occaſu autem tres fuerunt ſuper tres alias, duæ denique aliæ ſuper iſtas. [Villalpandus Tom. 2. part. 2. lib. 4. cap. 26. Hunc Talmudis locum accipit non de quibuslibet Cellis, quæ erant circa Sanctuarium, ſed ſolummodo de illis duabus, quæ erant utrinque à lateribus Veſtibuli Templi (quas vocat *Mutatoria.*) Habet (inquit) utrumque hoc cubiculum terna oſtia, ad Atrium unum, alterum ex adverſo hujus ad Veſtibulum Templi, & tertium, quò ad interiora cubicula patebat introitus; neque enim ad ea aliâ poterant ingredi viâ, quàm per hæc cubicula anteriora, in angulis conſtituta Orientalibus Meridiano & Aquilonari. At cap. 28. aliam proponit hujus loci expoſitionem, quam rejicit ac refellit. Eam refert Clarius Brixienſis, ex quo (inquit Clarius) facilè colligitur unumquodque cubiculum tria ut minimum habuiſſe oſtia, duo ad cubicula, hinc atque hinc adjecta proximè, & tertium ſurſum versùs ad ſuperius cubiculum per Cochleam; nam ab infimo ad medium, & à medio in ſupremum aſcenſus per Cochleam patuit. Duo quidem oſtia in ſingulis cubiculis admittit Villalpandus, ſed tertium per Cochleam in ſuperius tabulatum rejicit, quia una erat Cochles, juxta verò illam expoſitionem ſingulæ ſingulis cubiculis tribuuntur Cochleæ.] Tres Portæ fuerunt ſingulis Cellis, una quidem, in Cellam dextram, altera in Cellam ſiniſtram, tertia denique in Cellam ſuperioris ſibi tabulati. In cornu autem (h. e. in prima Cella infimi tabulati, quæ erat in angulo Templi Septentrionali Orientali) Septentrionali Orientali quinque fuerunt Portæ, una in Cellam dextram, altera in Cellam ſibi ſuperiorem, tertia in Cochleam, quarta in oſtiolum, quinta in Templum.

SECT. IV. Inferioris *Tabulati Cellæ* latæ fuerunt quinque cubitos, contignatio verò earum *ſuperior lata fuit* ſex (cubitos) medii *tabulati Cellæ latæ fuerunt* ſex *cubitos*, contignatio earum *ſuperior* ſeptem, ſuperioris *tabulati Cellæ latæ fuerunt* ſeptem *cubitos*, ſcriptum enim eſt, (1. Reg. 6. 6.) tabulatum inferius fuit quinque cubitos latum, medium ſex cubitos latum, tertium ſeptem cubitos latum.

SECT. V. Cochlea (vel potiùs Scala) aſcendebat à cornu (h. e. angulo) Orientali Septentrionali, ad cornu Septentrionale Occidentale, per quam aſcendebant in tectum Cellarum. Qui aſcendebat per ejus

gradus

gradus faciem obvertebat ad Occasum,& percurrebat latus Septentrionale, donec perveniret ad Occidentalem (Templi) partem, tum vertebat se ad Meridiem, & percurrebat latus Occidentale, donec perveniret ad latus Meridionale, quò ubi pervenerat, faciem obvertebat ad Orientem,& percurrebat latus Meridionale, donec perveniret ad Portam tabulati superioris Templi, quæ Porta erat ad latus Meridionale. Atque in Porta tabulati illius erant duo בלונסורת cedrina, per quæ ascendebatur in tabulati tectum, & in eorum summo erat lorica, quæ dividebat in tabulato locum Sanctum à Sancto sanctorum, & in tabulato לולין *cataracta* (Maimonides exponit לול pro פתח קטן) erant apertæ in Sancto sanctorum, per quas catenis in arcula conclusos demittebant artifices (seu operarios) ut ne oculi eorum יזונו pascerentur aspectu Sancti sanctorum.

SECT. VI. Templum longum, latum & altum *fuit* 100. cubitos, האוטם altum fuit 6. cubitos, tabulatum inferius 40. cubitos, כיור cubitum unum דילפא בירת cubitos duos, תקרה tabulati trabes cubitum unum, מעזיבה lutamentum cubitum unum, secundum tabulatum altum 40. cubitos, rursus כיור cubitum unum. בירת דילפא duos cubitos, tabulati trabes cubitum unum, lutamentum cubitum unum, peribolus tres cubitos, כלה עורב arcicorvus cubitum unum, R. Juda dicit arcicorvum non venire in mensuram (altitudinem scilicet Templi,) sed peribolum fuisse quatuor cubitorum.

SECT. VII. Ab Oriente in Occidentem 100. cubiti, nempe murus Vestibuli (crassus fuit) 5. cubitos, Vestibulum ipsum 11. cubitos, murus Templi crassus 6. cubitos, Locus Sanctus 40. cubitos, טרקסין cubitum unum, Sanctum sanctorum 20. cubitos, Murus Templi 6. cubitos, Cella 6. cubitos, Murus Cellæ 5. Cubitos. A Septentrione in Meridiem (latum fuit Templum à tergo) 70. cubitos, (nempe sic) Murus Scalæ 5. cubitos, Scala 3. cubitos, Murus Cellarum 5. cubitos, Cellæ 6. Murus Templi 6. cubitos, Templum latum 20. cubitos. Murus Templi 6. cub. Cellæ 6. cub. Murus Cellæ 5. cub. Stillicidii locus 3. cub. murus ipsius 5. cubitos. Vestibulum excedebat illam (Templi latitudinem) 15. cubitis à Septentrione, & totidem à Meridie, & hoc illud est, quod vocabatur בית חילפות *domus cultrorum*, quia isthic recondebant cultros (mactatorios scilicet.) Templum itaque angustius fuit à tergo, quàm à fronte, qua in re simile fuit leoni, scriptum nempe est: *Væ Arieli civitati, in qua castrametatus est David.* Qualis est Leo? Angustus à tergo, latus verò à fronte, sic etiam Templum angustum erat à tergo, latum verò à fronte.

CAP. V.

SECT. I. Totum Templi Atrium longum fuit 187. cubitos, latum verò 135. Ab Oriente, inquam, in Occidentem fuerunt 187. cubiti, nempe locus, qui à pedibus Sacerdotum calcabatur (latus erat) 11. cubitos, Altare 32. cub. inter Altare & Vestibulum 22. cubitos. Templum (longum) 100. cubitos, locus autem, qui fuit post domum Propitiationis latus erat 11. cubitos.

SECT. II. A Septentrione in Meridiem Atrium latum fuit 135. cubitos, nempe Ascensus & Altare occupârunt in longitudinem 62. cub. Ab Altari ad locum Annulorum 8. fuerunt cubiti. Locus Annulorum latus 24. cub. Ab Annulis ad Mensas 4. cub. A Mensis ad Columellas 4. cub. A Columellis ad murum Atrii 8. cubiti; quod verò reliquum est de numero, fuit inter Ascensum & murum Atrii, item locus Columellarum.

SECT. III. Sex Exhedræ fuerunt in Atrio, tres nempe à Septentrione, totidem à Meridie. Exhedræ, quæ fuerunt à Septentrione sunt hæ, Exhedra מלח *salis*, Exhedra הפרוה, Exhedra המדיחין. Exhedra Salis ea fuit, in qua reponebatur Sal ad oblationes; Exhedra הפרוה ea est, in qua sale condiebant (seu parabant) pelles victimarum; supra cujus tectum fuit בית הטבילה *locus ablutionis* Pontifici maximo die festo Propitiationum. In Exhedra המדיחין lavabant & purgabant intestina Victimarum, atque ex ea per Cochleam ascendebatur supra tectum Exhedræ הפרוה.

SECT. IV. (Exhedræ) quæ fuerunt à Meridie (hæ sunt,) Exhedra העץ *lignorum*, Exhedra הגולה. Exhedra הגזית. Et ad Exhedram quidem Lignorum quod attinet, R. Eliezer F. Jacob dicit, Oblitus sum quis esset ejus usus, sed Aba Saul dicit, Erat Exhedra summi Sacerdotis, eratque à tergo reliquarum duarum, & tectum trium illarum erat æquale. In Exhedra הגולה fuit בור הגולה (Alia editio legit קבוע h. e. *certa fixa*) *cisterna scaturiginis* cum rota desuper, atque inde sufficiebant aquam toti Atrio. In Exhedra הגזית habebatur Synedrium magnum Israelis quod sedens judicabat de Sacerdotibus. Sacerdos qui inveniabatur פסול *illegitimus* pullam vestem induebat, & involvebat se pullâ veste, atque sic abibat; qui verò non inveniebatur esse פסול *illegitimus*, induebat candidam vestem & candidâ amiciebatur, ingrediebatur Atrium & ministrabat cum fratribus suis Sacerdotibus. Porrò 19. faciebant ut ne inveniretur פסול *illegitimus* in Aharonis Sacerdotis semine, atque sic dicere solebant, Benedictus sit Dominus quòd non inventus est פסול *illegitimus* in Aharonis semine, & benedictus sit Dominus eò quòd elegit Aharonem & filios ejus ad standum & ministrandum coram facie sua in domo Sanctuarii sui.

TEMPLI HIEROSOLYMITANI DImensiones secundum Josephum.

Longitudo Templi ab Oriente in Occidentem.

Muri Septi exterioris, sive Atrii Gentium crassitudo non definitur à Josepho, sed à nobis conjicitur fuisse omni ex parte octo cubitorum.

Porticus Orientalis lata 40. cub.
Spatium ὕπαιθρον illi proximum latum 65. cub.
Crassitudo muri Orientalis Septi interioris 6. cub.
Exhedræ illi proximæ latæ 20. cub.
Murus earum interior crassus 5. cub.
Atrium fœminarum latum 40. cub.
Lorica lapidea illud separans ab Atrio Sacerdotum, crassa cubitum unum.

Atrium Templi sive Sacerdotum longum, secundùm Talmudistas Judæos 187. cub.
Crassitudo muri Occidentalis Septi interioris 6. cub.
Exhedræ juxta ipsum latæ 20. cub.
Murus earum exterior crassus 5. cub.
Spatium ὕπαιθρον inter eas & Porticum Occidentalem latum 65. cub.
Porticus Occidentalis Septi exterioris lata 40. cub.
Crassitudo muri Septi exterioris 8. cub.

Summa 516. cub.

Latitudo Templi à Meridie in Septentrionem.

Murus Septi exterioris crassus 8. cub.
Porticus regia, sive Salomonis, Septi exterioris lata 70. cub.
Spatium ὕπαιθρον illi proximum 65. cub.
Exhedræ illi proximæ cum muro suo exteriore latæ 25. cub.
Murus Septi interioris crassus 6. cub.
Atrium virorum Meridionale latum 30. cub.
Lorica Meridionalis lata cubitum unum cum dimidio.
Atrium Templi sive Sacerdotum latum, secundùm Judæos Talmudistas, 135. cubitos.
Lorica Septentrionalis lata cubitum unum cum dimidio.
Atrium virorum Septentrionale latum 30. cub.
Murus ejus crassus 6. cub.
Exhedræ juxta murum, cum muro suo exteriore latæ 25. cub.
Spatium ὕπαιθρον illis proximum, latum 65. cub.
Porticus Septentrionalis Septi exterioris lata 40. cub.
Murus ejus crassus 8. cub.

Summa 516. cub. quorum 16. cubiti dantur crassitudini muri Septi exterioris, reliqui 500. cubiti longitudini Porticuum, qualem eam definiunt Talmudistæ, & ipse Josephus, qui facit Porticus longas stadium unum, scilicet Hebraicum, h. e. 400. cub. Hebraicos, qui faciunt Romanos cubitos 500.

Templi propriè & strictè dicti Dimensio.

Longum, latum (à parte anteriore, sive in facie Vestibuli) altum ἀνὰ 100. cub. latum verò à parte posteriore 60. cub. altum totidem.
Murus ejus crassus 6. cub.
Murus Vestibuli exterior crassus 8. cub.
Vestibulum latum 20. cub. altum 90. cub. longum intrinsecus 84. cub. non comprehenso utrinque muro ejus exteriore crasso 8. cub. itaque extrinsecus longum fuit 100. cub. latum 34. cub.
Τὰ ἅγια sive Sanctum, longum 40. cub. latum 20. cub. altum 60. cub.
Ἅγια ἁγίων sive Adytum, longum & latum ἀνὰ 20. cub. altum. 60. cub.
Cellæ circa Templum numero 30. in triplici tabulato, singulæ longæ, latæ & altæ ἀνὰ 10. cub.
Murus earum crassus 4. cub.
Paries earum intergerinus, qui cellam à cella dividit, crassus 20. cub. cum dimidio.
Altare Sacrificiorum longum & latum ἀνὰ 50. cub. altum 15. cub.
Ascensus ad Altare longus 24.
Spatium ὕπαιθρον quadrangulare juxta Altare; in quo mactabantur & parabantur Victimæ, longum 76. cub. latum 56. cub.
Spatium ὕπαιθρον inter Vestibulum & atria virorum, latum cub. 17. cum dimidio.
Spatium ὕπαιθρον inter posteriorem Templi partem & eadem virorum Atria, latum 37. cub. cum dimidio.
Spatium inter posticam Templi partem & murum Occidentalem Septi interioris, latum 10. cub. longum verò ab uno Gazophylacio ad aliud 80 cub.
Spatium inter Altare & Templi gradus latum 16 cub. inter Vestibulum Templi & Aram 20 cub.
Spatium inter Altare & Atrium fœminarum, latum 7 cob.

Portæ Templi earumque Dimensiones.
In Septo exteriore.

Portæ, Orientalis & Meridionalis, singulæ latæ 40 cub.
Porta Occidentalis Porticus regiæ, lata 30 cub.
Reliquæ tres Occidentales, singulæ latæ 20 cub.
Porta ducens in Arcem Antoniam lata 20 cub.

In Septo interiore.

Quatuor à Meridie, totidem à Septentrione, singulæ latæ 29 cub. altæ, 30 cub.
Porta Orientalis Atrii fœminarum, lata 39 cub. alta 50 cub.
Porta Vestibuli Templi propriè dicti lata 25 cub. alta 70 cub.
Porta interior ipsius Templi, qua ex Vestibulo ingressus est εἰς τὰ ἅγια, lata 16 cub. alta 55 cub.

Numerus Columnarum in toto Templo.
In Septo exteriore.

In Porticu { Meridionali 162. col. / Orientali 87. col. / Occidentali 87. col. / Septentrionali 121. col.

Summa 457.

In Septo interiore.

In Atrio { Fœminarum 46. col. / Virorum { Septentrionali 24. / Meridionali 24.

Summa 94.

In omnibus Templi universi Portis 49. col.
Itaque in universo Templo fuerunt columnæ 600. quorum omnium diameter fuit 4. cub. ambitus 12. cubitorum.
Gradus omnes tum Templi strictè dicti, tum Septi interioris lati fuerunt singuli cubitum unum, alti verò dimidium, exceptis gradibus Septi interioris, qui alti fuerunt 13. pollices cum dimidio, sive paulò plus quam pedem unum.

Tem-

Templi capacitas.

Totum Templum cùm in quadrum longum & latum ab omni parte fuerit 500. cubitos, Area ejus cepit 250. m. cubitos quadratos. Sed magna ejus pars occupata fuit à Columnis & Septi muris & Exhedris.

Quatuor Septi exterioris Porticuum area cepit 86200. cub. à quibus si demas spatia à 457. columnis (seu earum stylobatis) occupata (quorum singulis 25. cubitos assignamus, nempe unicuique stylobatæ 5. cubitos in quadrum) restant 74775. cubiti, tantundem cepit Porticuum illarum tectum vel secundum tabulatum, in quo homines potuerunt adoraturi stare. Jam singuli cubiti quadrati singulis hominibus stantibus debent assignari, non plures; nam etsi ab humero ad humerum homo latior sit cubito uno, at certè crassus non est cubitum unum, itaque quod illi deest isthinc accedere potest. Quare in singulis cubitis quadratis singuli homines stare potuerunt. Itaque in Porticibus Septi exterioris earúmque tecto vel tabulato stare potuerunt 149550.

Spatium hypæthrum tectum inter Porticus & Septum interius habuit 90400. cubitos, proindéque totidem potuit capere homines.

Atria virorum duo longa singula 187. cub. lata 30. habuerunt singula 5610. cubitos, ambo 11220. cub. Eorum tectum vel tabulatum tantundem: summa est 22440 cubiti, ac proinde totidem homines.

Sex Exhedræ illis junctæ in ipsis Portis singulæ longæ, latæ 30 cub. faciunt in universum 5400 cubitos, qui superioribus sunt addendi; Sic fiunt 17840.

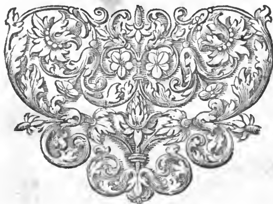
Atrium fœminarum utrumque deductis columnis seu stylobatis, capit 58 50 cub. totidémque fœminas, Atrii tectum totidem, potuit ergo capere 11700 fœminas.

Exhedræ duæ in Portis illius positæ 1800, itaq; in eo capi potuerunt 13500 fœminæ.

Atrium Israelis longum 70, latum 40 cub. capere potuit 2700 homines, ejusque tabulatum totidem; sunt in universum 5400.

Jam si omnes in unum colligantur, qui potuerunt in toto Templo capi homines è plebe præter Saterdores & Levitas, qui Atrium Sacerdotum occuparunt, invenientur 28 6690 h. e paulò plures quàm ipsa tota area Templi puta capere posset,

Atrium Sacerdotum longum 187, latum 135, habuit 11581. cubitos quadratos 25245, à quibus sunt demendi quos nempe Templi & Aræ & Gazophylaciorum area occupavit, restant 13 664 cubiti quadrati in quibus totidem capere potuerunt Sacerdotes & Levitæ.

BRI-

BRIANI WALTONI, S. T. D.

IN BIBLIA POLYGLOTTA, PROLEGOMENA.

PROLEGOMENON I.

De.

Linguarum natura, origine, divisione, numero, mutationibus, & usu.

1. Rationis & Orationis connexio. sermonis usus. 2. Sermo primo homini concretus. 3. Lingua nulla homini naturalis. 4. Possibile est ex hominum instituto sermonem oriri: de facto tamen prima lingua à Deo immediatè infusa. 5. Sermonis subjectum natura intellectualis. De linguis Angelorum. 6. Lingua unica ante cladem Babylonicam. 7. Confusio linguarum à Deo immediatè, non ab Angelis. 8. Peccatum exstructorum turris Babylonicæ quodnam fuerit. 9. Divinæ clementia, sapientia, & bonitatis, cum justitia mixtura in hac pœna. 10. Linguas primævas diversas fuisse, non Hebraicæ dialectos. 11. Linguas 70. esse statuunt Judæi. 12. Christiani scriptores plerique 72. Linguas originarias fuisse sentiunt: multo tamen pauciores fuisse probatur, numerum etiam incertum esse. 13. Linguarum à primis ortarum numerum certo definiri non posse. 14. Linguæ Cardinales nobis cognitæ. 15. Linguas omnes esse in perpetuo fluxu. Hebraicæ lingua mutatio. 16. Græca multùm mutata, 17. Et Latina Columnæ rostratæ inscriptio. 18. Linguarum mutationis causa triplex. Prima, rerum omnium vicissitudo, & vulgi mobilitas 19. Secunda mixtura ex colonis, vicinitate; maximè ex armis victricibus. 20. Ex Religione & Sacris. Ubi causæ mutationum absunt, lingua antiqua retenta, ut in VVallia, Cantabria, &c. 21. Causa tertia ex regionis situ, & cœli temperie. 22. Linguarum usus & utilitas, ad vitæ societatem, commercia, scientias & artes. &c. 23 Præcipuè ad fidem propagandam. Nunquam defuisse in Ecclesia viros linguarum peritos. Hebraicæ, Græcæ, &c. linguarum Originalium scientia necessaria ad Scripturas intelligendas. 24. Sciolorum supercilio occurritur. Linguæ non propter aliud addiscuntur. Scientiarum janua, tantum. Rerum ipsarum cognitio verè doctos reddit.

UO sunt actionum humanarum principia, quibus à reliquis animantibus homo potissimùm discriminatur: *Ratio*, quæ mentis conceptùs format; & *Oratio*, quæ eosdem tanquam rationis minister ac instrumentum aliis manifestat: Unde dixerunt Democritus & Epicurus, *sermonem esse rationis flumen*, quia à rationis conceptu fluit oratio, ratione quasi stillante in linguam, ut ea plectri instar aëra diverberans voces efformet, conceptum, qui à ratione fiunt, significativas: & tam arcta est inter eas connexio, ut utrasque una eadémque voce Hebræi Græcique exprimant, illi per דבר, hi per λόγον. Est enim sermo quasi animæ immortalis vehiculum, quod mentis arcana ex imo pectore pandit. & orationis suadela in aliorum men-

mentes influit. Unde illud à Platone in Timæo, *Propter hoc datum esse sermonem, ut presto forent mutuæ voluntatis indicia:* & promptuariom hoc rectæ rationis, & suavissimæ orationis homini datum esse affirmat Apuleius de Dogmat. Plat. ut quæ prudentia corde concepit, ea in sensus promat oratio: unde est quod sermo sit societatis humanæ vinculum, sine quo nullum inter homines commercium institui, nullum vitæ solamen haberi possit: imò mallet quisque, ut scripsit August. De Civit. 19. 7. *cum cane suo versari, quàm cum homine ignota lingua.* Parum sanè fuisset, ut ait Postellus lib. de Originibus, in Præf. Deum hunc microcosmum fecisse, & totius naturæ parvum quoddam exemplar, divinitatis participem, & orbis terrarum possessorem unicum; nisi ad propalandum tantùm beneficium accederet sermo; quo omnium creaturarum vitæ causam ipsam primam, omnium nomine celebraret, & posteritati tanti magnitudinem beneficii & artificium per manus traderet. Cùm itaque in opere hoc Polyglotto præcipuas orbis terrarum linguas, quibus eloquia sacra afflatu Sp. S. primum scripta, vel in quas veterum Ecclesiæ Antistitum cura traducta erant, exhibemus; quædam de linguarum natura, origine, confusione, numero, mutatione, conservatione, & usu præmittenda, haud inutile judicamus.

2. Primo, statuendum est, hominem ab initio ratione, sic etiam & oratione sive loquela fuisse præditum: unde Hebræi hominem vocant חי מדבר *animal loquens* & Græci ζῶον λογικὸν & πολιτικόν: quæ utique homini nequaquam competerent, nisi præter rationem etiam organum, quo rationales conceptus enuntiare posset, Creator ipsi dedisset. Nam sine hoc sermocinandi instrumento, non esset animal politicum, sive sociale: nec ad imaginem Dei creatus dici posset, si non menti divinæ se per verba & signa exteriora exprimenti similis esset: Cumque ex communi Theologorum sententia primus homo conditus sit perfectus animo & corpore, omnibúsque eorum dotibus, idque virili ætate, *sine progressu incrementorum,* ut loquitur S. Aug. de Genesi ad literam cap. 14. & Scriptura testetur, ipsum vocem Dei in horto intellexisse; quis negabit in Adamo sermonem cum ratione concreatum fuisse? Unde falsissimum est, quod inter Ethnicos quidam non indocti scriptis prodidere. Scribunt enim Diodorus Siculus in historia sua, & Vitruvius de Architect. l. 2. c. 1. homines primò more bestiarum in sylvis & cavernis vixisse, vocésque inarticulatas & confusas habuisse, donec per timorem congregati suam inter se formam cognoverint, & paulatim verba flectendo, & de rebus singulis mutua inter se signa fingendo, notam sibi fecerint omnium interpretationem, & ejusmodi conventiculis sparsim per orbem factis: inde esse quod non omnes eandem linguam habuerint, cum singuli fortuitò nomina fingerent. Hoc somnium ex ignorantia historiæ Creationis ortum refellit Euseb. de Præp. Evang. l. 1. c. 4.

3. Nec minus certum est, nullam linguam homini naturalem esse, sed ex instituto divino vel humano (de quo postea) tum primam in Creatione, tum reliquas in linguarum divisione post Diluvium ortas fuisse. Nam ut arguit Franc. Vallesi. de sacra Philos. cap. 3. Si naturalis esset aliqua lingua, innasceretur etiamsi alium sermonem quis addisceret, & sic omnes essent duplicis sermonis: Facilius etiam prima lingua disceretur, quàm alia; utpote ad quam natura saltem proclivores essemus: cùm tamen contrarium liquidò constet: ad linguam enim Hebræam (quam jam supponimus primam fuisse) non majorem proclivitatem sentimus, quàm ad quamvis aliam. Porrò si ex natura lingua aliqua homini inesset, omnes hac per totum terrarum orbem uterentur, omnes eam intelligerent, nec posset quis per desuetudinem ejus oblivisci: nam quod à natura est, ubique, apud omnes, & semper, idem est. Ipsa etiam linguarum fabrica, qua voces aliæ radicales, aliæ ab ipsis derivatæ: verborum item & nominum formatio, eorúmque secundum certas regulas personarum, generum, ac numeri distinctio; non à cæco naturæ impetu, sed à natura aliqua intelligente omnia summa arte disponente, profectas eas fuisse clarissimè testantur. Tandem Psammetichi Ægyptiorum Regis experimentum, de quo Herodotus lib. 2. & aliud Melabdin Echebar Regis Indostan, quem magnum Magor appellant, apud Purchasium nostrum lib. 1. cap. 8. hoc etiam confirmant: qui cùm infantes quosdam ab omnium societate seclusos enutriri jussent, ut quisnam esset ipsis à natura sermo inditus indagarent, spe delusi erant: pueri enim muti evaserunt, nec vocem articulatam proferre poterant: quod enim quidam vocem Bec, Bec ediderunt, vel à capris, quas sugebant, vel à pastoribus, vel aliis animalibus habere poterant: & ut observat Postellus de Origin. voces istæ Ba, be, bi, bac, bec, &c. quæ labiis potissimùm constant, sæpissimè & mutis, & trimestribus infantibus communes sunt.

4. Nulla itaque lingua homini naturalis est; sed vel ab instituto pendet, vel imitatione addiscitur: Prima verò lingua ab instituto Dei vel hominum, necessariò proficiscitur. Non planè negandum est posse aliquam ex hominum instituto oriri: nam cùm omnia locutionis instrumenta homo à natura habeat; rationem etiam Deus concesserit, cujus ope sonorum differentias observare, & ex varia vocis modulatione literas distinguere, & ex eorum situ & connexione varia, dictiones & orationes componere, longo usu & observatione possit; non video, quin ex pacto inter homines simul degentes linguæ alicujus rudimenta ut signa externa excogitari possibile sit. Cernimus etiam quotidie voces novas in singulis linguis à viris doctis cusas, quæ usu communi receptæ pro signis conceptuum internorum apud omnes habentur: In arte etiam qualibet de novo inventa, nova verba artificialia finguntur: Cur itaque ex hominum instituto tacito vel expresso, lingua aliqua integra oriri non possit, planè non perspicio. Si tamen non quid fieri possit, sed quid in primo rerum exordio factum sit, quæratur; clarum est ex Creationis historia primam linguam ab instituto divino prorsus fluxisse; ipsúmque, qui primorum hominum animas non tanquam rasas tabulas, sed scientiâ rerum instructas creavit, etiam linguam primam in eos infudisse, sine qua rerum scientia nulli ferè usui inserviret: unde Gen. 2. ubi legimus, *Adamum factum esse animam*

viventem, Onkelos paraphrastes reddit, *spiritum loquentem*. Præterea primi parentes, statim postquam creati erant, tum inter se, tum cum Deo, & serpente collocuti sunt; & Adam animalibus nomina imposuit: quæ clarè probant, ipsorum linguam non ex proprio consensu vel instituto fluxisse, sed cum utrisque à Deo concreatam fuisse: & hoc bonitati divinæ maximè congruum erat, ut observat Abraham de Balmis in Præfat. Gram. יצר שמים וארץ וארם לשבת עליה ונתן לו לדבר בה בפרטים וכלליה *Ut creans cœlum & terram, & hominem ad habitandum super eam, daret etiam ipsi ad loquendum ea, secundum particularia, & universalia*. Prima itaque lingua erat Adamo divinitus data, à quo ad posteros ejus usu & imitatione derivata est.

5. Subjectum, cui sermo convenit, esse naturam intelligentem, ex dictis patet: est enim sermo animi nuncius, & loqui actio intellectualis, quæ hoc modo fit. Conceptu in mente formato, quem verbis exprimendum ratio imperat, aër à pulmonibus sursum expressus, & per λάρυγγα, sive asperam arteriam ad palatum delatus, à lingua labiis & dentibus, & rationis impetio sic flectitur & concinnatur, ut moderatione ea fiat vox articulata. Quæ itaque fabulantur Poëtæ & alii de brutorum & avium linguis, maximè Elephantum, de quibus mira referunt Gesnerus in Mithrid. & Waserus Comment. ad ejus cap. 1. Plinius, Jos. Acosta, & alii; non moramur. Ut enim umbram tantùm rationis habent animalia bruta, sic tantùm sermonis umbram: soni enim quos edunt, sunt affectuum naturalium signa, quæ in ejusdem speciei animalibus semper eadem sunt. Narrat quidem auctor posterioris Targum in Esther, Salomonem linguas avium intellexisse, & avem quandam scil. gallum sylvestrem ad Reginam Æthiopiæ cum mandatis misisse: quódque ejusdem est farinæ, in Alcorano legimus Azor. النمل Salomonem dixisse يا ايها الناس علمنا منطق الطيور *O homines intelligite avium eloquentiam*; & unam de avibus, *upupam*, scil. الهدهد famam reginæ Sabæ Salomoni attulisse: Sed nolo nugis Rabbinicis, & pseudoprophetæ deliramentis lectori moram injicere. Plato etiam, ut & Homerus, deorum Dialecti meminêre: & hic nomina quædam divina, quædam humana fingit, ut apud ipsum & Scholiast. Odyss. x. videre licet: de quibus dicere ad institutum nostrum non spectat. Disputant etiam de locutione Angelorum Scholastici, ad 1. Thom. q. 107. & in Sent. 2. Dist. 11. Supponit sanè Apostolus sermonem esse inter Angelos, 1. Cor 13, cùm scribit, *Si linguis hominum loquar & Angelorum*; de quo Chrysost. Hom. 32. Ambros. Theodor. Oecumen. Anselm. & alii in locum; & Prosper. epist. ad Demetriadem. Angeli etiam inter se colloquuntur, ut ex Zach. 2. & 3. Apoc. 7. & 9. Judæ epist. v. 9. & alibi constat. Unde Damascen. l. 3. c. 3. dicit Angelos inter se spirituali modo cogitationes & consilia communicare: non tamen per signa sensibilia, ut homines animi sensa aliis significant; sed per speciem impressionem, ut inter ipsos Scholasticos doctiores statuunt; & latè ostendit Suarez. de Angelis lib. 2. cap. 26. 27. &c. Sed de his non instituitur nostra disquisitio: unde iis prætermissis, è diverticulo in viam revertimur.

6. Linguam omnibus unicam fuisse ante cladem Babylonicam, docet Historia sacra, Gen. 11. 2. *Erat tota terra labii unius, & verborum eorundem*, & v. 6. *Dixit Dominus, En populus unus, & labium unum est omnibus illis*. Quæ verba quidem de Noachi posteris post Diluvium dicta sunt; toto tamen tempore antediluviano unicam inter Adami posteros linguam viguisse, facilè probatur. Cùm enim ab una communi stirpe totum genus humanum ortum fit, primique parentes linguam unicam à Deo infusam habuerint, hanc unicam liberos & posteros suos edocuisse, negari non potest: cùm liberi nonnisi à majoribus linguæ usum primum acceperint. Cúmque genus humanum tanquam una fuerit familia, mutuò convictu, societate, & commercio gaudens; quis dubitabit, quin unam eandémque linguam, tanquam commune societatis vinculum coluerint omnes: unde Maim. More Nevochim. p. 3. c. 50. scribit, *Labium unum omnibus illis fuisse; sic enim decebat, cùm omnes essent filii viri unius*. Inter Ethnicos etiam fuerunt, qui hoc agnoverunt. Sibyllæ nescio cujus meminit Josephus lib. 1. contra Appion. cujus hæc verba refert: πάντων ὁμοφώνων ὄντων τῶν ἀνθρώπων, πύργον ᾠκοδόμησαν· &c. *cùm homines ejusdem essent linguæ, turrim ædificârunt*: Et ex Abydeno hæc nobis profert Eufeb. Præp. 9. 14. & Cyrill. l. 1. contra Julian. τέως δὲ ὄντας ὁμογλώσσους ἐκ θεῶν πολύθροον φωνὴν ἐνεῖκασθαι, *Cùm unius linguæ essent, diversa à diis linguæ immissa fuit*. Ante Diluvium, ut nullam legimus ex divina punitione divisionem; sic nec causam ullam fingere possumus, cur nova lingua formetur: nec ullum ejus vestigium apparet, sed contrarium potius. Nam si ulla mutatio fuisset, maximè in familia Cain contigisset. At Gen. 4. nomina propria posterorum ejus, quæ ibi recensentur, originem trahunt à vocibus Hebræis. Varias tamen fuisse dialectos non negaverim. Præterea, Patriarcharum tanta fuit longævitas, ut Noachus, qui dispersioni multis annis supervixit, facillimè primam linguam conservare potuerit: natus enim erat, annos circiter 120. post mortem Adami. Reliquis verò Patriarchis omnibus (exceptis Setho & Henocho) qui Adamo coætanei erant, contemperatius fuit. Unde notant ex Talmude, c. 8. tract. Bava Bathra, & Sedar Olam Magno, duos homines Jacobum cum Adamo conjungere, Methusalem & Semum: vixit enim Methusala annis 243. superstite Adamo, Semus 98. annis superstite Methusala, & Jacob 50. annis superstite Semo. Ex his itaque constat, linguam primam facilè servari potuisse ad confusionem usque Babylonicam: imò moraliter loquendo, vix fieri posse, ut mutationem aliquam notabilem passa sit. Nequaquam itaque audiendi sunt, qui plures linguas ante confusionem illam fuisse asserunt. Inter quos R. Eliezer in Talm. Hierosol. lib. Megillah. c. 1. qui affirmat structores turris Babylonicæ loquutos 70. linguis. Inter Christianos verò Philastrius, Catal. Hæres. c. 106 contendit, magnam fuisse linguarum varietatem ante turrim constructam,

ctam, omnes tamen se invicem intellexisse; & fuisse linguam unam, non ex eorundem vocabulorum usu, sed ex eadem loquentium & audientium intelligentia. Hoc verò licèt firmiter credendum esse contendat Philastrius, ut commentum vanum rejiciendum esse, ex dictis patet.

7. Confusio Linguarum quo authore, & quomodo facta sit, proximo loco inquirendum. Ab ipsis hominibus fuisse nemo facilè crediderit. Nam (ut arguit Thes. Ambros. de causis mutationis linguarum) nulla reddi potest causa sufficiens, cur vellent homines sermonem per tot secula usitatum, & ad vitæ ac negotiorum communionem necessarium mutare, & sese tanto beneficio privare: nec si voluissent, in tot linguas & idiomata sponte consentire potuissent, ut alii Babylonicam, alii Ionicam, alii Ægyptiacam, &c. eligerent. Nec ab Angelis, prout Orig. Hom. 11. in Numer. & Rabbinis quibusdam visum; Jonath. scil. in Gen. 11. 7, 8. & aliis. Nam Angelicam potestatem superat immediatè in mentes & voluntates hominum influere; ita ut specierum, quas antea habuêre, oblivionem inducere, novásque imprimere possint. Possunt quidem Angeli, ut corpus, sic & linguam humanam assumere; ut ex Scriptura certum est: sed hanc in hominibus nec creare, nec mutare possunt: Solus Creator, qui unitatem linguæ primus dedit, eam mutare & tollere potest; ut Luther. in Genes. 11. Cognitio verò linguarum, quam mali Spiritus quibusdam etiam rudibus suggerunt, non est habitualis & permanens, sed actualis suggestio, ita ut non ipsi obsessi, sed spiritus per eos, Deo permittente, loquatur: unde ad sanam mentem redeuntes, in pristinam ruditatem redeunt; ut scribit, Corn. à Lap. in Gen. 11. Verba verò illa, *Venite, descendamus, & confundamus linguam eorum*, hoc tantum significant, Deum non temerè, sed maturo consilio, sapienter & justè, ut omnia judicia sua, sic hoc de linguarum confusione inflixisse. De seipso etiam sæpe Deus loquitur more Regum & magnatum, sicut ex Rabbinis multi locum istum exponunt, quos citat clariss. Buxtorf. in dissertatione de linguarum confusione. Nec si concederemus, Deum Angelos hisce verbis allocutum fuisse, aliud inde colligi potest, quàm Deum cùm descenderet, ut hanc pœnam infligeret, Angelos habuisse quasi satellites, quibus stipatus præsentiam suam specialem in hac pœna irroganda manifestavit: qua ratione etiam Angeli quoque ea verba loqui in Scripturis dicuntur, quæ Dominus ipse loquutus est. Restat itaque Confusionem à solo Deo inductam fuisse: sic enim disertè docet Textus, Gen. 11. 9. *Dominus confudit labia eorum.* Cùmque subito & quasi momento facta sit hæc unius linguæ in plures divisio, & varietas tanta in animis hominum introducta sit, proficisci aliunde non poterat (ut optimè observat doctiss. Bochart Geogr. Sac. parte prima l. 1. c. 15.) quàm ab eo cui velle & facere idem est: quique donum linguarum (miraculorum omnium ferè maximum) hominibus etiam indoctis immediatè contulit, hanc mutationem Babylonicam virtute planè divina effecit. De modo verò, quô varietatem induxit, multi multa curiosè quærunt. Rabbini hîc multa fingunt, quorum opiniones diligentissimè collegit D. Buxtorf. dicta dissertatione. Mihi maximè probantur, quæ ex Mercero adfert; *Non esse quòd subtilius & curiosius quæramus, quomodo facta sit hæc Linguarum confusio: repente id factum arcana ratione putarim, & nobis ignota, sicut & pleraque alia in superioribus narrata: quæ facta quidem scimus, sed quo tandem modo ignoramus. Fide opus est.*

8. Quodnam verò erat peccatum, quod Deum impulit, ut hanc pænam infligeret? Hic varii varia commenti sunt. Rejicienda verò omninò est Tostati, Aben. Esiæ, & aliorum opinio, qui nullius peccati conditores turris reos fuisse vel inde colligunt, quòd hæc dispersio in bonum humani generis cesserit: Hoc enim ex sapientia & bonitate divina provenit, quæ ex malo bonum elicere novit. Absurdum verò est vel cogitare, Deum Opt. Max. aliquid in hoc opere admirando sine causa magna mutare voluisse; hominibus linguam, quam à mundo condito ipsis conservaverat, subitò mutando, ut alios alium non intelligeret: nam pœnam peccati alicujus fuisse, ex eo constat, quòd linguæ unitas magnum erat Dei beneficium, scil. societatis mutuæ vinculum: unde ejus immutatio, quæ ad societatis humanæ dissipationem tendebat, necessariò erat ingens hominum pœna. Hoc verò ut plenius constet, quale demum fuit illorum peccatum, inquiramus. Josephus vult hoc sibi proposuisse insanos hos structores, ut turrim altissimam exstruendo, contra futuram aquarum cladem se munirent, si aliud Diluvium à Deo mitteretur. Atqui hoc metuere non poterant, cùm promisisset Deus se posthac aquas non immissurum, quibus terram deleret: quinimò nec possent hoc pacto securos se forè credere, cùm tantùm aquarum impetum nulla ædificia sustinere possent: nec in loco humili & paludoso inter duos ingentes fluvios sito, & inundationibus exposito; sed in altissimo aliquo monte, vel rupe editissima molem hanc construxissent. Minùs adhuc probabile est eos aliquid de futuro mundi incendio præsagientes (de quo & apud Poëtas legimus) hoc propugnaculo contra conflagrationem sibi prospexisse, Quis enim in universali mundi concrematione se ope alicujus ædificii, licèt altissimi à flammis immunem fore sperare posset? Maximè autem omnium à vero abest, quod quidam affirmant, hoc sibi proposuisse, ut tanquam per scalas ad cœlum ascenderent, quasi Deum de throno deturbaturi: cùm ignorare non potuerint, quàm immenso spacio cœlum à terris distat, præsertim si Astrologiæ præcepta columnis incisa à Sethi posteris post Diluvium extiterint, quòd testatur Joseph. Ant. l. 1. c. 2. Duplicem proinde causam vesanæ hujus structuræ nobis indicat Textus, Gen. 11. Primò, *ut nomen sibi pararent: Aedificemus* (ajunt) *nobis urbem, & turrim, cujus fastigium ad cœlum pertingat, ut nobis faciamus nomen*: ut scil. gloriam nominis sui hoc opere insigni posteris relinquerent. Hoc verò superbi animi indicium erat contra Deum gloriantis, & propriam, non Dei, gloriam quærentis: & quod quasi hæreditarium erat Babyloniorum crimen, cùm Dan. 4. 27. ejusdem urbis instauratorem ita jactantem legimus. *Nonne hæc est Babylon magna, quam ego ædificavi in domum regni, in robore fortitudinis meæ, & in gloriam decoris mei?* Deinde, *ne dispergerentur*. Cùm enim

Dei voluntas esset & consilium, ut homines replerent terram, & ubique terrarum ejus potentiam, bonitatem & sapientiam gratis animis agnoscerent; contra supremam voluntatis divinæ rationem, consilia, & potentiam suam conjungentes, quasi Deo bellum indicere vellent, molem hanc struunt, ne dispergerentur: id est, ne decretum divinum effectum suum sortiretur. Quocirca Deus stultitiæ & dementiæ ipsorum pœnam in eos immisit, quo id, quod maximè timebant, in semetipsos accerserent; & dispersionem, quam maximè nollent, subitò in se attraherent: ut discerent, consilia divina stabilia esse, *nec esse prudentiam vel consilium contra ipsum*, Prov. 21. 30.

9. Admirandam tamen, ut observat vir doctus, divinæ tùm clementiæ, tùm sapientiæ & potentiæ cum justitia mixturam in hac pœna cernere licet. Pœnam enim peccato congruam inflixit divina justitia: cùm sermoni, quo reliqua animantia homines superant, quo opera omnia, & inter cætera hoc opus superbum & audax perficere conati sunt, sempiternæ vindictæ notam impresserit: potentiam etiam suam demonstrat, cùm nullis utatur machinis, sed tantùm linguas confuderit, quò tùm opus eorum simul impedierit, tùm ipsos etiam eadem opera dispersit. Bonitatem tamen, sapientiámque divinam, cum justitia conjunctam perspicere licet, quòd non fulmine temerarium incœptum irritum reddiderit, non terræ hiatu absorpserit, nec terræ motu everterit: sed tantùm ab inchoato eos opere desistere fecerit: ipsorum ædificium perenne monumentum tùm ipsorum superbiæ & vanitatis, tùm ultionis divinæ, posteris relinquens: nec ratione, intellectu vel memoria homines privavit, vel sermonis organa abstulit; sed rationi vincula quasi injecit, sermonémque, qui unicus antea fuerat, in multiplices loquendi formas derivavit, ita ut voces eædem variè compositæ non omnibus idem significarent. Nec singulis hominibus propriam indidit linguam; quod certissimam humano generi perniciem attulisset, cùm nec in civitate, nec familia officia mutua ob linguarum discrepantiam præstari potuissent: nec valuisset hoc ad multiplicandos hominum cœtus & civitates, sed ad omnes à se invicem distrahendos, ut notat Salianus Annal. ann. 1931. n. 13. Sed summa cum sapientiæ & æquitatis laude, singulis familiis diversam indidit linguam, quàm qui intelligerent societate conjuncti coloniam facerent, propriásque sedes quærerent, ubi fixi vitam communem colerent; & cùm terram universam filiis hominum colendam concessisset, hoc pacto in omnes regiones illos dispersit, ut ubique in operibus & creaturis divinam sapientiam, potentiam, & bonitatem contemplantes, gratâ variarum linguarum harmoniâ laudes ejus celebrarent: adeóque magnum hominum emolumentum cum gloria divina conjunctum ex hac dispersione emersit.

10. Quod ad linguarum numerum attinet, quæri potest vel de linguarum primarum numero post cladem Babylonicam, vel de hodiernis omnium nationum linguis. De primo antequam dicamus, statuendum est, non omnes linguas ex Hebraica ortas esse, ita ut reliquæ ejus tantùm sint dialecti, prout multi opinantur, qui omnes linguas ad Hebraicas origines revocare student. Hoc tentavit Davisius Cambro-Britannus de lingua Wallica (quam eandem esse cum antiqua nostra Britannica, ut & Gallica, multis probat Boxhornius de Originibus Gallicis lib. 1. cap. 7.) de Danica doctiss. Wormius, de Germanica Claudius Mitiletius, & alii; at omnes conatu irrito. Est quidem Hebræa omnium antiquissima; ejúsque reliquiæ quædam in omnibus ferè linguis reperiuntur: quædam etiam linguæ magnam cum Hebræa affinitatem habent, præsertim quæ Babyloni viciniores, (ut de Chaldaica, Arabica, Syriaca, Æthiopica, & aliis videmus: unde ejus filiæ, & dialecti impropriè dici possunt:) propriè tamen & strictè loquendo, linguæ sunt diversæ, quarum, qui unam callet, alteram forte non intelligit. Hoc aliàs pœnæ gravitatem tolleret, quæ ejusmodi intulit diversitatem, ut mutuò colloquendi abstulerit facultatem, & ut paucis verbis exceptis reliqua cum Hebræa nihil cognationis haberent. Aliàs etiam finem suum Deus non assecutus esset, ut scil. structores cum se mutuò non intelligerent, ab incœpto opere desisterent, & novas sedes quærerent: & cùm Dominus Apostolis linguarum donum concessit, non variis dialectis, sed diversis planè linguis loquebantur. Multa sanè verba sunt in diversis linguis, quæ eundem sonum, imò & significationem habent: non tamen ejusdem sunt originis, nec linguarum una ab altera derivatur. Multa vocabulorum millia collegit Camerarius, quæ Græcè & Germanicè idem significant: multa etiam vocabula Germanica & Anglicana, quæ prorsus cum Persicis eadem sunt, observarunt Jos. Scal. Gravius noster, & alii. Varia exempla congesserunt Postellus l. de 12. Linguis, & Boxhornius de Orig. Gallicis, quæ eadem planè sunt Hebraicè, Græcè, Germanicè, & Gallicè: imò quædam linguæ Hebraicæ vestigia in novo orbe reperta esse testatur Hornius, de Americ. Orig. l. 3. c. 13. scil. in Nova Anglia, & Novo Belgio: ubi vox (Arguada) *terram* significat; & nomen, *Joseph* apud Hurones invenitur. Hinc tamen non probatur, linguas istas haud esse diversas, vel ejusdem dialectos: similitudo enim hæc vocum quarundum casu accidere potest, prout multi sunt vultu similes, non tamen ab iis prognati quorum vultus referunt: & nulla ferè est lingua, quæ ex aliis verba quædam non sit mutuata, ex commercio mutuo, coloniis novis, aliísque causis: sic videmus Indicas plerasque merces, apud Europæos Indica nomina sortitas esse. Hoc itaque fixum sit, varias & revera diversas fuisse linguas primævas, non primæ dialectos.

11. De numero variant antiqui & recentiores. Antiqui plerique numerum circiter septuagenarium esse statuunt. Hebræi secundùm numerum nepotum Noachi simpliciter 70. numerant, quia totidem familiarum capita ex Gen. 9. 18. & cap. 10. colligere sibi videntur; scilicet, Japheti, 14. Chami, 30. & Sem, 26. nam post familiarum istarum recensionem, sequitur, *Ab ipsis divisas esse terras, juxta linguas suas.* Necnon Deut. 32. 18. *Statuisse Altissimum terminos populorum secundum numerum filiorum Israel.* Filii verò Israel, qui cum ipso in Ægyptum descenderunt, erant 70.

Inde

inde passim apud ipsos legitur, 70. esse Angelos, qui singulis populis orbis terrarum præsunt: & hæc tria nexu individuo conjungunt, 70. linguas, 70. nationes, 70. Angelos: 70. etiam recensent nomina legis, totidémque nomina divina, quæ apud Justinian. Epis. Nebiensem habentur in Psal. 119. Hinc in Talm. l. Sanhedrim de judicibus & judiciis cap. 1. dicunt, Judices synedrii sive assessores Cameræ judicialis Hierosolymæ 70. linguarum peritos esse debere, ut ex omni terrarum parte coram ipsis litigantes intelligere & judicare possint, idque sine interprete, ne judicia eorum errori obnoxia sint. Sic multi Rabbinorum, quos adducit clarissim. Buxtorf. dicta dissertatione.

12. Ex Christianis, antiquiores tam Græci quàm Latini, cum plerisque recentioribus interpretibus in Gen. 11. communiter 72. linguas primævas numerant, Græcam 70. versionem secuti, qui Elisam inter Japheti filios, & Cainanem inter Semi recensent: qui nec in Textu Hebræo hodierno, nec in Chaldæo habentur. Legit quidem Augustinus Elisam octavum Japheti filium in codice suo: quæ lectio licet à multis codicibus Græcis discrepet, extat tamen in codice Vaticano, quem in hac editione secuti sumus: alii verò duos Cainanes adjiciunt, unum Semi filium, vers. 23, alterum Arphaxadi, vers. 24. qui in omnibus Græcis codicibus extant. Qui verò hos duos omittunt, tamen ut numerum 72. efficiant, adjiciunt Philistæos, qui è Chassuchæis orti, ex Gen. 10. 14. Hujus verò sententiæ sunt, Clem. Alex. Strom. l. 1. Euseb. Chron. lib. 1. Augustin. de Civit. Dei 16. 3. & 7. Hieronymus in Matth. 26. 23. Epiphan. contra Hæreses lib. 1. Prosper de vocatione Gentium lib. 2. cap. 4. qui præter dicta *S*cripturæ loca, alia adducunt argumenta, sed debiliora. Verum etsi magna & veneranda sit apud me antiquorum Ecclesiæ procerum auctoritas, à quibus nonnisi invitus discedo: cùm tamen de rebus istiusmodi salva fide dissentire liceat; rationesque, quibus hæc nititur sententia, infirmæ videantur; illorum sententiæ potiùs accedo, qui linguarum numerum in Scripturis non esse definitum, nec à nobis certo determinari posse judicant. Inter quos Francis. Junius, Bonfrerius, Corn. à Lap. in Gen. 11. Sam. Brochart. Geogr. Sac. lib. 1. cap. 15. doctiss. Buxtorf. dissertatione de ling. confusione, cum aliis. Rationes verò præcipuæ sunt. 1. Longè plures videntur fuisse ex posteris Japheti & Chami, quàm qui in Gen. recensentur: extenditur enim eorum Genealogia tantùm ad tertiam, Semi verò ad sextam generationem. 2. Inter ipsos, qui recensentur multi sunt, qui non possint diversas gentes & familias, adeóque linguas diversas constituere: quomodo enim patres sine filiis, gentes & familias singuli constituere possint? vel quis credet eos seorsim à filiis habitâsse, vel posteros suos à se ablegâsse? Ideò Cornel. à Lap. demptis nominibus patrum, qui non poterant diversam à filiis familiam aut gentem condere, numerum decurtat ad 55. Nec alicujus momenti est, quod adfert Salianus in Annal. anno 1931. n. 13. potuisse scil. patres familias habere per alios filios præter eos, qui in Textu sacro nominantur. Hoc enim ab ipso gratis dictum est: & licèt verisimile sit patres multo plures habuisse filios, quàm quorum nomina habemus in Genesi: hoc tamen ab hujus sententiæ patronis affirmari non potest, qui ex patrum & filiorum nominibus, quæ in Textu habentur, inferunt totidem fuisse linguas & gentes, nec plures, nec pauciores: Si verò secundum filios, quorum nomina non memorantur, linguarum numerum colligere velint, rem planè incertam faciunt: quum illorum numerus nobis omnino incertus sit. 3. Probabile est Phalegi majores, Arphaxad, Sale, & Heber, non conspirâsse cum reliquis in turris exstructione, (maximè Heber, in cujus familia plerique linguam primam cum vera religione mansisse credunt;) unde nec pœnæ de linguæ mutatione obnoxii erant. 4. Multi, qui pro familiarum capitibus nominantur, eundem, non diversum sermonem habuêre; scil. Chanaanis filii plerique, qui terram Chanaan habitarunt: quorum lingua eadem erat cum Hebræa, vel dialecto tantùm ab ea discrepabat, ut alibi probabitur: omnia enim locorum nomina sunt merè Hebraica. Præterea, si tres Noë liberos addamus, erunt plures quàm 72. nisi cum Saliano fingere liceat, ipsos plures habuisse linguas, primævam scilicet quam à patre didicerunt, & aliam, per quam posteros instruere, & salutaria monita ipsis dare poterant, ut cum ipso sentit Torniellus. Denique, quod observat Brochartus, in Græcia eandem linguam habuêre Javan & Elisa; in Ægypto Misraim & Pattrasius, incolæ Thebaidos; in Aramæa Aram & Hus, Syriæ incolæ; in Arabia cum Jectaneis ferè omnes filii Chus, &c. Unde vix triginta linguas, his omnibus decurtatis, relinquit. Ex his verò necessariò concluditur, multò pauciores fuisse linguas Originarias, quàm vulgus existimat: cùm hodiéque paucæ istiusmodi reperiantur, plerisque ferè ex mixtione ortis. Satis erat Deo tantam mutationem induxisse, ut non possent se mutuò intelligere, nec in ædificio progredi. Nec Mosi propositum fuit, singulas gentes & totius orbis linguas enumerare; sed præcipuas, maximè quæ Judæis proximæ erant, in quorum gratiam scripsit. Idcirco, notante Junio, gentem Chanaanis minutim & accuratè descripsit: finésque ejus angusti accuratè explicantur, quia ipsorum terram Israelitæ erant possessuri: gentes verò alias licèt maximas, vel planè reticuit, vel unico verbo designavit. Verba verò Mosis, Gen. 10. 31. *Isti sunt filii Sem, vel Chams, secundum cognationes & linguas suas*, hoc tantum volunt, populos & familias hasce ab illis prognatas esse, linguasque varias habuisse; non tamen singulis propriam, & à reliquis diversam fuisse: ut cum Esth. 8. 9. dicitur, Ahasueri regulos ad 120. provincias literas scripsisse, *secundum scripturam & linguam cujusque provinciæ*; hoc tantùm colligi potest, varias fuisse provinciarum linguas, variósque modos scribendi, non verò singulis provinciis linguam & scripturam propriam. Nec ex loco Deuter. Quod *Deus constituerat terminos gentium juxta numerum Angelorum*, ut est in Græco, vel *filiorum Israel*, juxta Hebræum, colligitur certus numerus populorum 70. vel 72. cùm incertus omnino nobis sit Angelorum numerus, & de numero filiorum Israelis disputetur: sed vel, secundum Græcos, Deum regiones & orbis regna per Angelos ministros gubernare, ut ex Daniele multi colligunt; vel, secundum

Hebræum Textum, Deum cùm terram inter populos distribueret, tantam terrarum partem filiis Israelis reservâsse, quantam ipsorum habitationi commodam futuram noverit, ut optimè exponit D. Brochartus. Quæ verò de 70. discipulis, & 70. Angelorum Chiliadibus, &c. à quibusdam adferuntur, cùm meræ sint conjecturæ, & nullam probandi vim habeant, responsione seria non egent.

13. Linguarum primarum numerum certò definiri non posse probavimus: magis verò incertum esse earum numerum, quæ à primis ortæ sunt, linguarum mixtura, & mutatio, quæ quotidie fit, planè ostendunt. Narrat Plinius Mithridatem regem Ponti viginti duabus linguis locutum esse sine interprete, quot scilicet populis ipse imperabat. Multarum linguarum homines ad bellum Trojanum confluxisse, prodidit Homerus Iliad. 4. Colchorum emporium, urbem Dioscuriam, quæ nunc deserta est, olim adeò claram fuisse testatur Timosthocles, ut in eam trecentæ nationes negotiorum causâ, quæ linguis dissimilibus uterentur, confluxerint: postea verò per 120. interpretes negotia ibi gesta, narrat Plinius lib. 6. cap. 5. Si tot linguæ fuerint nationum, quæ huic urbi erant vicinæ, quot putemus esse in totius orbis regionibus? 1. Enumerat quidam linguas in universum quadringentas: sed multas prorsus omittit; & multas, quæ dialecto tantùm discrepant, pro diversis linguis ponit. Multas quotidie novas oriri, observat Goropius Becanus lib. 1. Hermath. quæ antehac non extiterunt. In Europa sola, minima orbis parte, quamplurimæ exortæ: Græcia tota cum suis insulis, Hispania, Gallis, Britannia, Italia, cum insulis adjacentibus, novis linguis utuntur, post divisum imperium Romanum, ex priorum mixtione vel corruptela, vel aliis de causis enatis. Variæ etiam restant gentes adhuc incognitæ, præter plurimas, quæ quotidie de novo deteguntur, antiquis penitus ignotæ, quæ linguis tantum inter se distant, quantum uterque polus. Quot sunt in orbe Atlantico & apud Hyperboreos, quis nobis explicabit? quot in terra Australi incognita, aliisque terris nondum exploratis, quis vel divinare audet? Concludam itaque verbis ejusdem Becani, *Etsi quot linguæ olim fuerint, vel hodie extant, quidam definire audeant; nemini tamen liquere puto, adeóque non magnopere nostrâ interesse.*

14. Quædam tamen inter linguas nobis cognitas, quasi Cardinales, è quibus multæ aliæ pullulârunt, à doctis recensentur. 1. Hebræa, unde Chaldaica sive Syriaca, Chanaanitica, Punica, Arabica, (quæ hodie omnium latissimè per orbem propagata est,) Armena, Æthiopica, & ex parte Persica. 2. Græca, cum variis ejus dialectis, tam quinque vulgò notis, quàm aliis plurimis: quæ per diversas urbes gentésque Græciæ finitimas, & per varias, ubi Græcorum imperium vigebat, nationes extensa, cum aliis mixta novas linguas produxit, ut Ægyptiacam hodiernam, quæ maxima ex parte ex Græca & antiqua Ægyptiaca enata est. 3. Latina, sub qua tùm antiqua, & hodie obsoleta Volscorum, Samnitum, Hetruscorum, &c. tùm quæ perfecta erat tempore Cæsaris, Ciceronis, Plinii, &c. tùm hodierna corrupta ex Gothorum aliorúmque Barbarorum irruptione, ut Italica, Hispanica, Gallica, &c. 4. Teutonica, sive Germanica, unde Germanica communis, Helvetica Teutonicæ priscæ proxima, Suevica, Westphalica, Austriaca, Belgica per Flandriam, Brabantiam, Bataviam, aliásque regiones disseminata; & Cimbrica, sub qua Danicam, Suedicam, Norvegicam, Anglicam, Gothicam numerant. 5. Sclavonica, sive Illyrica, longè per Europam & Asiam se extendens; sub qua Dalmatica, Moscovitica, Vandalica, Croatica, Bohemica, Polonica, Lithuanica, aliæque ejus quasi dialecti. Gesnerus in Mithridate sexaginta nationes enumerat, quæ hac lingua utuntur, cap. 2. p. 62. 6. Tartarica, quæ longè per Septentrionem vagatur, ad quam multæ Europæorum & Asiaticorum linguæ antiquæ referendæ, si Boxhornio credendum, ut antiqua Gallica, & Britanica, cujus reliquiæ adhuc in Wallia manent, Hispanica antiqua, Turcica &c. 7. Addunt quidam Chinensem, ab omnibus totius orbis discriminatam; tùm vocabulis, quæ omnia monosyllaba; tùm characteribus, qui non literas vel voces articulatas Alphabeti, ut in reliquis mundi partibus, sed res ipsas menti repræsentant: unde illorum numerus à quibusdam supra centum millia extenditur. Lingua verò hæc licèt hodie in varias divisa sit, ita ut unius provinciæ incolæ alios non intelligant: communibus tamen utuntur omnes characteribus, quos (utpote à rebus ipsis desumptos) omnes legere & intelligere possunt, etiam ea, quæ linguâ sibi ignotâ scripta sunt. Cùmque ipsi literarum sive characterum suorum usum prope Diluvium ex certis & indubitatis ipsorum monumentis & historiis deducant, (omnes enim mortales, solis exceptis Judæis, Historiæ generis suæ certitudine & antiquitate superant; & vix ullam cum aliis nationibus, vel linguæ vel morum mixturam habeant, ut qui ex fundamentali & antiqua lege, de exteris in regnum non admittendis, omnes ferè cum exteris commercium obstinatè rejiciunt, ipsorum linguam unam ex primævis fuisse, quæ in clade Babylonica exorta hodie conservatur, verisimile videtur.

15. Ut verò omnia sublunaria in perpetuo fluxu sunt, sic nulla mutationi magis obnoxia sunt, quàm linguæ. Errant enim, ut scribit Lipsius epist. 44. Cent. 3. ad Belgas, qui in re instabili maximè, stabilitatem quærunt; quam tamen aliquam à literis dari fatetur, *Una fideli rerum custodia.* Nam quod Hebræa, Græca, Latina perseverant, est à libris & literis: in quibus tamen insignem mutationem temporum vicissitudines invexisse, tùm in verborum flexione, pronunciatione, significatione; tùm in characterum figura & connexione, facilè advertet, qui antiqua MSS præsertimque mille abhinc annis conscripta sunt, cum iisdem libris nuper scriptis vel impressis contulerit. Hoc in linguis primariis facilè cernimus. Quantum diminutus sit pristinus linguæ Hebraicæ nitor, vel inde liquet, quòd per 70 annorum captivitatem ita cum Chaldaica commixta sit, ut vernacula amplius post reditū non fuerit; sed per vocabulorum Chaldaicorum mixturam, & eorum ad Chaldaismum inflexionem in Armæam degeneraverit: unde nullibi nisi in libris V. T. pura & primogenia Hebraica reperiatur. Postquam verò Græcis & Romanis servierunt Judæi, & in varias terras dispersi, vel abducti sunt,

font, omnium ferè linguarum vocabulis exoticis corruptam & interpolaram esse Hebræam testatur chaos illud linguæ Rabbinicæ, & inprimis opus Talmudicum, cujus stylus horridus, monstrosus, & ex omnium ferè lingoarum vocibus commistus est: ut de eo scripsit vir doctus in ejus lectione multum versatus.

16. Quod de Hebræa diximus, etiam de Græca affirmari potest; multùm à pristina puritate deflexisse, & barbariem hodie induisse: adeò ut Liturgias Basilii & Chrysostomi, quæ in Ecclesiis publicè leguntur, vulgus non intelligat; ut nec vulgarem Græcam docti, qui antiquam callent. Quantum scriptio Græca antiqua ab hodierna differat, ostendunt antiquiss. MSS. ut Callimachi carmina, quæ descripsit Angel. Polit. cap. 80. & MS. nostrum Alexandrinum versionis Græcæ τῶν ὁ literis uncialibus descriptum ab hodiernis figura multum discrepantibus: idque sine ulla vocabulorum distinctione, vel spirituum & accentuum notis: de quo postea plura suo loco. Observat etiam doctiss. noster Breerwodus ex Crusio & aliis, non tantùm ex alienarum dictionum mixtura, sed & in vocibus nativis & maximè propriis mutationem factam esse; & in libris Cedreni, Nicætæ, aliorúmque Græcorum Doctorum, longè ante Turcarum invasionem barbariei vestigia multa reperiri. Hoc verò non ex Gothorum inundatione profluxit, ut qui moram in Græcia non traxerunt, nec in unum pupulum cum Græcis coaluere: sed partim ex rerum omnium vicissitudine, quam tempus edax rerum in linguis omnibus efficit, lentim non subitò mutationem inferendo; partim ex translatione sedis Imperii, quæ multa vocabula Romana in Græciam invexit; maximè verò ex ipsa Græcorum incuria, & affectatione, dictiones decurtando, confundendo, vocales & diphthongos aliter pronunciando, & accentus à syllabis propriis transferendo.

17. Latinam verò idem fatum subiisse, liqoet ex Quintil. Instit. l. 1. c. 6. qui Saliorum versus à Numa compositos memorat, à Sacerdotibus vix intellectos: Leges etiam 12. Tabularum, quas collegit Fulvius Ursinus, & propriis verbis Decemvirum ac Regum à quibus factæ, publicavit, quantum latinus sermo recentior ab antiqua deflexerit, planè demonstrant. Polybius Hist. l. 3. restatur, articulos fœderis inter Romanos & Carthaginenses, quod paulò post Regum expulsionem factum est, vix intelligi potuisse à doctis sui seculi, etiam antiquitatum studiosis: quod tamen fœdus vix ante 350. annos factum erat. Hodie etiam videre licet Romæ columnam rostratam in Capitolio, in ædibus Conservatorum, à rostris navium, quibus ornata conspicitur, dictam, memoriæ Duilii Consulis Romani dicatam, qui primo bello Punico victoriam navalem contra Carthaginenses reportavit, non ultra 150. annos ante Ciceronis tempora, cùm maximè floruit lingua Latina: cujus verba, quæ legi poterant, ita exprimuntur, multum à Ciceronianis discrepantia; ut ex utrorumque collatione patet, quæ apud Breerwodum ita habentur.

Exemir. Leciones. Macistratos. Castreis. Exfeciont.
Exemit. legiones. magistratus. castris. effugiunt.
Pugnandit. Cepet. Inque navibos. Maria Consol.
Pugnando. cepit. Inque navibus. Mari. Consul.
Primos. ornavir. Navibos. Claseis. Pœnicas. Sumas.
Primus. ornavit. navibus. Classes. Punicas. Summas.
Cartacinenses. Dictatored. Altud. socieis. Triresmos.
Carthaginenses. Dictatori. Alto. Socius. Triremes.
Naveis. Captom. Numei. Navaled. Praided. poplo &c.
Naves. Captum. Nummi. Navali. Præda populo &c.

Hic videmus literas sibi invicem communicari; c pro g poni, e pro o pro u, interdum pro e, d ad finem dictionum adjici, &c.

In Jacobi Lauri libro dicto, *Antiqua urbis splendor*, plenius describitur ista inscriptio, una cum vera columnæ figura, Inscriptio verò talis est, quam ad verbum descripsimus.

C. Duillio M. F. M. N. Consol. · · · · · · · · ·
· · · · · · · · · Segesta opipon. · · · · · · · · ·
OBSIDIONED. EXEMET. LEGIONES. ROMA-
Nas periculo.
MAXIMOSSQUE. MAGISTRATOS. liberavit.
Civium.
in novem. CASTREIS. EXFOCEVNT. MARCEL-
Lam urbem
puGNANDO. CEPET. ENQUE. EODEM. MA-
GIstratum.
REM. NAVIBOS. MARID. CONSOL. PRIMOS.
Gessit.
CLASSESQUE. NAVALES. PRIMOS. ORNAVET.
PALmaa.
CUMQUE. EIS. NAVEBOS. CLASSEIS. POENI-
CAS. OMnes.
SUMAS. COPEAS. CARTAGINENSIS. PRæsente
hannibale.
DiCTATORED. OLOTOM. IN. ALTOB. MA-
RID. pugnando cum quinque. naVEBOS. ET.
CUM. SOCIEIS. SEPTE. REMEM.
BitemosQUE. TRIREMOSQUE. NAVEIS. X. CE-
PIT.
auroM. CAPTOM. PREDA· NUMET. · · · · · · ·
· · · · · · · · · · · · · · · ·
Ideo QUE. NAVALED. PREDAD. POPLONio-
los donavit.
CARTHAGINENSI · · · · N · · · NVOS L · · ·
· · ET · · · · · · · · · · · CAPT. · · · · ·

Causas verò tantæ mutationis, quæ paulò postquam lingua Latina ad ἀκμὴν pervenit, accidit: refert vir Doctiss. partim ad servorum multitudinem, qui civium Romanorum numerum superabant, una cum advenis innumeris ex omnibus provinciis confluentibus, qui barbarismos multos invexêre, teste Isidoro Orig. lib. 9. cap. 1. (ita ut Tertullianus, qui sub Septimio Severo floruit ante irruptionem Barbarorum, Romanis exprobraret, quòd linguam patrum suorum abrenunciâssent) partim ex linguarum Provincialium cum Romana commixtione; maximè verò ex Gothorum &c. mixtura, qui seculo quatro instar torrentis ex Septentrione in Italiam, aliásque Occidentales Imperii partes irruerunt: ex qua confusione non potuit non lingua Latina, à puritate sua multum antea deflexa, per tantam Barbarorum illuviem, magnas sordes contrahere. Quod vero in doctis linguis evenit, in aliis multò clarius conspicitur: ut in Germanica, Gallica, Anglica, aliisque, quæ spacio 300. vel 400. annorum, tantam subierunt muta-

mutationem, ut non nisi longa observatione, diligenti scrutinio, vel Glossarii alicujus subsidio, monumenta patriæ antiqua quisquam intelligere possit: & si quis hodie ita loqueretur, ut majores nostri ante paucas centurias, risu exciperetur. Vide Besold. de natura populorum, p. 49. Trithem. lib. 3. de Polygraphia, in præf. Scalig. Epist. a 28. quæ est ad Johan. Isaacum Pontanum. Durerum de linguis, p. 825. &c.

18. Mutationem hanc linguarum ex triplici causa fieri docet Joh. Bodinus in methodo Hist. cap. 9. Una est in ipso decursu temporum: quibus non modò linguæ, sed res omnes immutantur. Altera est coloniarum & populorum confusio: Argumento sit Italia & Græcia, quæ tot seculis puritatem sermonis tenuerunt: hodie tamen tanta mutatio consecuta est, ut nec Latina, nec Attica, ubi nunc sunt, unquam extitisse videantur. Postrema causa in ipsa regionis natura versatur. Causas has generales, ad quas reliquæ quodam modo reduci poterunt, liber paulò latius diducere. Primò, ut omnium rerum est vicissitudo; sic & linguarum. Mutantur (ut ait Trithemius) homines, variantur & mores: mutantur animi, variantur & vestes: linguarum alteratur simplicitas, & prisca idiomatum proprietas. Hominum enim ingenia, verba usitata pertæsa, ut cibum, (quem, si semper idem fuerit, stomachus fastidit,) nova & varia appetit: & cum sermo in usu & consensu populorum positus sit, ideò multis de causis (prout vulgus semper mobilis est,) mutatur. Nemo enim (ut ait Bibliander) leges populo dare potest, ut sic vel sic loquatur: Unde illud Pomponii ad Cæsarem, *Tu, Cæsar, civitatem dare potes hominibus; verba dare non potes*: dum adulationem Ateii Capitonis reprehendit, dicentis, *Cæsarem verba incongrua & parum Latina, posse Latio donare*. Hinc Cicero in Oratore ait; *Usum loquendi populo concessi, scientiam mihi reservavi.* Et Poëta,

Multa renascuntur, quæ jam cecidère, cadéntque
Quæ nunc sunt in honore vocabula, si volet usus:
Quem penes arbitrium est, & jus, & norma loquendi.

Verba enim valent usu, sicut nummi: & cùm in literarum sono & pronunciatione non leviter erratum sit, præsertim à vulgo, inde facilè mutantur vocabula: à mala enim pronunciatione fit mala scriptio, & mala scriptio errorem posteris tradit. Unde illud Quintiliani, *Orthographiam consuetudini servire, ideóque sæpe mutari.* Mores etiam & ingenia magnam vicissitudinem inferunt: ut cum quorundam ignavia, aliorum levitas & affectatio, exotica & peregrina vocabula novámque pronunciandi formam in linguas vulgares introducunt. Novis etiam rebus, novísque inventis nova cudenda, vel mutuanda sunt nomina: & in artibus omnibus scientiísque, vocabula propria imponit necessitas, vel infert curiositas. Verborum enim licet numerus sit definitus & certus; rerum tamen est infinitus: & rerum natura inductum esse * dicit Ulpianus, *ut plura sint negotia quàm vocabula.* Ex his causis fit, ut in lingua Græca, quæ omnium copiosissima & verbosissima habetur, (Arabicam tamen quidam excipiunt,) magna facta sit mutatio: nec mirum, si *paupertati angustiori Romanæ* (ut loquitur Seneca,) idem accidat; cujus tamen vocabula quinquies centena millia numeravit Varro, cum Hebrææ radices vix ultra quingentas tradunt hujus linguæ magistri.

19. Secundam mutationis causam quotidiana omnium ferè nationum experientia confirmat: fit enim ex vicinitate, coloniis, religione, artium progressu; maximè verò ex armis victricibus. Hinc enim constat, magnam linguarum confusionem ortam; novásque à prioribus multum discrepantes factas esse. Germaniæ finitimi sunt Itali, Galli, Dalmatæ, Istri, Sclavones; ex quorum Idiotismis confusa est lingua Germanica: ut plerique lingua promiscua loquentes, nihil loqui videantur. Coloniæ Tuscorum, qui ex Italia pulsi erant à Gallis; & Gallorum, qui in Germaniam migrabant, tertium loquendi genus ab utrisque diversum conflarunt. Hispania, quæ à Romanis, Mauris, Gothis victa & habitata erat, sermonem ex omnibus mixtum habet. Sic Gallica hodierna ex antiqua Gallica & Romana coaluit. Guilielmus Angliæ Conquestor dictus, cum victoriis sermonem Gallicum introduxit; leges, causas forenses & judicia eodem sermone conscribi & transigi jussit. Ita ut lingua nostra cùm ex Romanorum, Danorum, Saxonum & Normannorum composita sit, supra omnes mixtam esse pronunciavit Gesn. in Mithrid. c. 1. Hoc plerumque evenit, ut in victos simul cum imperio victorum lingua derivetur: nec se victores existimant, aut rerum potitos, aut actionum humanarum dominos, nisi & sermoni etiam dominentur; ut scripsit vir doctus. Græci infinita vocabula hodie Turcis, sed dominis debent. Ægyptii ab Alexandri temporibus linguam Græcam cum propria mixtam, & Alphabetum Græcum receperunt, paucis adjunctis de suis literis, ut quædam exprimerent, ad quæ Græcorum literæ non sufficiebant. Horum non tantum victoriæ, sed & Coloniæ, & artium ac Philosophiæ studium, linguam suam ubique dilatârunt: ita ut totus Oriens, (teste Hieron. in Proem. l. 2. sup. Epist. ad Galat.) Græco sermone uteretur: qui tamen post Saracenorum inundationem corruptus est ubique vel ferè periit. Romani etiam hoc unicè studebant, linguam suam cum imperio propagare, teste Augustin. de Civ. Dei. l. 19. c. 7. Omnes enim legationes, appellationes, lites, cæteráque Provincialium negotia in Senatu tractata, Latino idiomate agitata erant: Prætorum judicia, instrumenta, leges Provinciarum hac lingua conscripta: Et narrat Dion. Cassius, virum quendam magnum in Græcia, per Claudium ex Judicum albo erasum, quia Latinè nescivit: nec Græcorum legationem (multò minus Barbarorum) audire voluit Senatus, nisi in lingua Latina, teste Val. Max. l. 2. c. 2. Hoc tamen notandum, non potuisse Romanos linguas Provinciarum extirpare funditus; cùm adhuc maneant in Europa 14. linguæ præter Latinam, quas matrices appellat Scalig. de linguis Europæ, à Romanis haud multum mutatæ, scil. Hibernica, Cantabrica, Arabica, Finlandica, Teutonica, Cauchiana, Sclavonica, Illyrica, Græca, Epirotica antiqua, Hungarica, Iazygiana, & Tartarica Præcopensium. Hasce enim omnes (exceptâ Arabicâ, &, ut quidam volunt, Hungarica) certum est fuisse in Europa durante Romanorum imperio; plerásque etiam intra imperii fines.

20. Nec

20. Nec tantùm vi & armis, sed Religione & Sacrorum reverentia linguas multas mutatas esse apparet. Nam cum superstitione Muhammedica Arabismum per totam Asiam, magnámque Africæ & Europæ partem propagatum videmus: & Mosci sive Russi, aliæque gentes à Græcis Religionem Christianam accipientes, cum Græcis literis, ut ex Alphabeto Cyrilli liqoet, etiam plura vocabula Græca linguæ suæ adjecerunt. Ubi verò mixturæ linguarum causæ aberant, incolæ linguam suam antiquam sine notabili variatione retinent: ubi scil. mercium est inopia, quæ exteros non invitat: solum asperum, montosum & incultum, quod aureum vellus non profert; populique artium & scientiarum rudes. Inde est, quod montosa Hispaniæ pars, quæ à Romanis, Pœnis, & Mauris nunquam debellata erat, adhuc vetustâ linguâ Cantabricâ utatur. Idem de Atticis narrat Thucydes, & de Arcadiæ Incolis: unde illi se αὐτόχθονας, hi se προσελήνους vocitabant. Sic Epiroticam linguam adhuc retinent Epiri montium incolæ. Et Walli nostri sive Cambrobritanni à Saxonibus inter asperos & incultos montes depulsi, linguam longè antiquiss. Britanicam minimè permistam, adhuc conservârunt; ut scribit Doctiss. Cambdenus. Imò ipsis persuasum est, linguam suam nunquam interituram, ut ex Telesini carminibus liqoet. Hodie tamen ex frequenti cum Anglis commercio, & filiorum in Anglia educatione, in Anglicam multò proniores sunt, & multa vocabula Anglicana linguæ suæ quotidie admiscent.

21. Tertiam etiam variationis linguarum causam confirmant, qui pro regionis situ, cœlíque temperie pronunciationem variant: proprium est enim omnium populorum, quò magis ad Septentrionem inclinant, voces consonantibus asperrimè collisis, sine vocalibus ex intimo pectore, & per crebras aspirationes efferre, idque propter summam spirituum vim & impetum caloris. Nam Saxones & accolæ maris Baltici ubique ferè medias pro tenuibus, & aspiratas pro mediis, prononciant: cujusmodi sunt hæc, *pibimus penum finum*. Orientales in gutture verba colliduot, ut Hebræi, Chaldæi, Syri, Arabes: Occidentales verba in dentibus frangunt, ut Itali & Hispani: Australes, quibus temperatus est calor, & spiritus debilis, lenissimè pronunciant: Septentrionales & Germani verba faciunt in pectore; Galli in gutture, palato, & pectore: unde vulgò dicitur, Itali caprizant, Alemanni ululant, Galli cantant, Angli jubilant. Legimus Judic. 12. 8. Ephraimitas non potuisse literam ש schin pronunciare, sed *Sibboleth* pro *Schibboleth* protulisse: de quo R. Kimchi scribit, quod forte aër terræ in causa fuit, quòd literam istam non pronunciarent; sicut hodie homines Sarphath (id est Galliæ) nesciunt sonare Schin; sed pronunciant, ac si esset Thau Raphatum. Alia exempla profert Bodinus, ut in Gallia Narbonensi: ubi omnes Labdacismo balbutiunt, ut & in Valedoca Taurinorum, Sabini veteres, fœdum pro hœdo, fircum pro hirco, dicebant; ut scribit Varro: sic apud Vascones, hocum pro foco, hilium pro filio, pronunciant. Parisienses & Aurelianenses veterum Hetruscorum more, Valesium & Fusium, pro Valerio, & Furio usurpant. Sed de linguarum mutatione satis.

22. Restat, ut de linguarum usu & utilitate pauca adjiciamus. Certè magnum esse linguarum cognitionem Dei beneficium, vel inde constat; quòd magnum erat irati numinis judicium, linguarum confusio: ut quæ societatem inter homines ejusdem linguæ, & vitæ communionem dirimebat: quæ per linguarum scientiam aliquatenos resarcitur. *Per variam enim hanc in uno subjecto peritiam, plures illa lingua in unum quasi iterum junguntur; & sic unitas illa amissa quasi recuperatur*, ut notat D. Buxt. dicta dissert. Linguarum enim diversitas, ut ait August. de Civit. lib. 19. cap. 7. *hominem ab homine abalienat: & facilius animalia muta generis diversi, quàm homines diversarum linguarum, inter se sociantur: ita ut libentius homo sit cum cane suo, quàm cum homine alieno.* Augustino consentit Plinius, dum scribit, *externum alieno non esse hominis vice*. Quantum verò ad vitæ societatem linguarum cognitio confert, ex commerciis, (nam *non omnis fert omnia tellus*,) ex principum fœderibus & legationibus, ex peregrinationibus in longinquas regiones, quæ sine hoc adminiculo perfici non possunt, unicuique constat: maximè verò ad scientias & disciplinas omnes confert, ad Philosophiam, Medicinam, Jurisprudentiam, Mathesim, Historiam; præsertim ad Fidei propagationem, & Theologiæ & sacrarum literarum penitiorem cognitionem. Est enim linguarum scientia, clavis, quâ januam reseramus, ut omnium gentium absconditos sapientiæ thesauros possidere valeamus; sine qua sunt quasi liber obsignatus, quem nemo introspicere potest. *Habent enim omnes scientiæ præcursionem necessariam* (sunt verba clariss. Gerhardi Voss. præf. ad Grammat.) *linguæ intelligentiam, quâ traduntur: adeò ut qui linguas despiciat, omnibus sapientiæ studiis bellum indicere videatur.* Unde Pythagoras aliique veterum, inter quorum ultimos fuerunt Plato, Eudoxus, Cnidius, & Euripides, in Ægyptum, Indiam, Chaldæam, aliásque regiones remotissimas peregrè profecti sunt, ut linguas primò addiscerent; dein scientias: tandémque gentium istarum spoliis onusti patriam ditarent. Habuit enim Oriens viros omnibus scientiis & disciplinis conspicuos, à quibus omnis ferè scientia ad nos derivatur. Licèt verò in linguam Latinam omnis ferè eruditio Orientalium hodie derivata sit: habent tamen linguæ, in quibus artes & scientiæ primò exaratæ sunt, aliquid singulare, quod in Latinum sermonem traduci non potest: *dulcius* enim *ex ipso fonte bibuntur aquæ*. Imò sine aliis linguis, præsertim Græca, nemo Latinè doctus evadit: sine literis Græcis degustari potest Philosophia, hauriri non potest. Scribit & Quintilianus, sermonem Romanum non recipere illam solis Atticis concessam Venerem, de qua affirmavit Cicero, *Jovem si loqui velit, non aliter locuturum, quàm Plato locutus est.*

23. Ad Religionem verò Christianam exteris propagandam, & eloquia sacra intelligenda, quantum valeat linguarum cognitio, ipse titulus super crucem Domini affixus indicat: qui non sine mysterio, linguis latissimè per orbem diffusis descriptus erat, quò linguas istas consecravit Dominus ad Evangelium per orbem propagandum. Unde & linguarum χάρισμα Apostolis, aliísque miraculosè collatum erat: quâ armaturâ

cœlesti viri etiam indocti & idiotæ mundum Christo subjugârunt, & dispersas per orbem Christi oves in unum ovile collegerunt: & quod insanis Babelis ædificatoribus pro pœna immissum erat, ut turrim, quæ cœlum attingeret, perficere non potuerint; pro magno in Ecclesiam nascentem beneficio meritò habendum est, ita disponente providentia divina, ut variarum linguarum adminiculo domus Dei, cujus fastigium cœlos superat, æternum duratura ædificaretur. Cessantibus etiam donis extraordinariis, non cessârunt Ecclesiæ doctores ex sacrorum codicum fontibus aquas salutis in linguas vernaculas derivare, per versiones in omnes linguas, quarum variæ ad hunc usque diem perdurârunt. Nunquam enim defuerunt in Ecclesiis viri linguarum periti, Hebraicè Græcéque docti (licèt seculis quibusdam haud scriptis noti, nec tot quot nostra ætas protulit) quorum studio libri sacri conservati sunt, & versiones adornatæ: Unde est, quod multos habeamus codices vetustissimos hodiernis conformes, Hebræos & Græcos: ut inter alios probant D. Hotting. philol. lib. 2. cap. 16. Simeon de Muis epist. de Textus Heb. integritate. Bonfrer. in Præloquiis. Driedo lib. 2. de dogm. Eccles. Joseph. à Costa. De Christo. lib. 2. cap. 16. Habemus quidem versiones plures Latinas, quas meritò magni facimus: multa tamen sont in Texto Originali, quæ plenè Latinâ linguâ exprimi vix possunt. Ut enim omnes linguæ, ita maximè Hebræa suas veneres habet, & idiotismos peculiares, aliis ad plenum imperceptibiles. Characteres majestatis & *ἐνεργείας*, Spiritus S. quasi sui vestigia impressit, quæ nemo interpretum ad vivum delineare potest: Idcirco iis saltem, qui aliis dogmata fidei proponunt, & animarum saluti invigilant, si non absolutè necessaria, certè valde utilis est fontium cognitio. Unde non sine causa decretum erat in concilio Viennensi, sub Clem. 5. ut in Academiis essent professores publici linguarum, Hebraicæ, Græcæ, Arabicæ, ad fidei propagationem, ejúsque contra Judæos aliósque infideles defensionem: statuitque Paulus 5. anno 1610. occasione legationis à Xa Aba Persarum rege, ut in Religiosorum studiis essent Hebraicæ, Arabicæ, Græcæ & Latinæ linguæ professores. Idem etiam Pontifex Brevi suo constituit, ut in promotione ad gradus Doctoratus, & ad alios sui ordinis honores, illi (cæteris paribus) aliis præferrentur, qui in cognitione trium linguarum ita profecissent, ut ad docendos alios apti essent. Exemplo Clem. 5. & aliorum pontificum, Greg. 13. magnus Herruriæ Dux, & alii, Typographias linguarum Orientalium erexerunt: & Reges ac principes alii professores publicos in Academiis constituerunt, iisdem stipendia assignârunt: multi etiam viri docti itinera longinqua & periculosa susceperunt, ut linguas Orientales addiscerent; Clenardus, Hubertus in Africam; Guil. Postellus, Joh. Andr. Reimundus & alii in Asiam: ubi multos annos transegerunt. Idem constituerant Joh. Mercerus, & Augustin. Nebiensis, qui fato functi præventi sunt.

24. Antequam finem huic dissertationi imponam, Sciolorum quorundam supercilio occurrendum est: qui in omnibus scientiis & disciplinis planè infantes, si fortè linguarum, præsertim Hebraicæ, cognitionem umbratilem adepti sunt, elati & tumidi omnes alios ipsis longè doctiores, & in rerum scientia superiores, spernunt & contemnunt; quasi ipsi soli docti essent, reliqui volitarent sicut umbræ. At sciendum est, linguarum peritiam januam quidem esse ad rerum doctrinam adipiscendam: at rerum ipsarum cognitionem illud esse, quod viros verè doctos reddit; (linguæ enim putamina sunt, nucleus verò est ipsa rerum cognitio:) nec linguas propter se, sed propter aliud addiscimus: qui verò in linguis hærent, similes sunt iis, qui in portico subsistunt, in domum verò non intrant, nec ejus penetralia vident. Unde inter Sciolos, Grammaticos, vel Criticos numerari possunt; in doctorum albo poni vix merentur. Clar. Vossii sententia est, (ipse licèt inter Grammaticos & Criticos hujus seculi summus fuerit,) *Antiquitatis provida judicium semper fuisse, in pulcherrimo eorum cœtu, qui doctrinarum studia profitentur, primos quidē honores facilè tueri, divina humanaq; sapientia professores, proximos verò eos jure suo vindicare, qui ad eam melius accipiendam animos præparent humanos, scil. Grammaticos, Criticos, & linguarum Professores* Itaque non possum non laudare modestiam Lud. de Dieu, viri linguarum Orientalium peritissimi: qui licèt multa in N. Testamenti editione Syriaca, Tremelliana & Boderiana, se desiderare ostenderit: ingenuè tamen fatetur, non in recta legendi ratione præcipuam eruditionis laudem positam esse; sed in prompta & expedita Scripturæ intelligentia: qua ab ipsis, qui plures fortâsse libros Syriacos legerint, quàm sibi vel videre contigerit, se multis parasangis superari agnoscit.

PRO-

PROLEGOMENON II.

De

LITERIS SIVE CHARACTERIBUS,

IPSARUM USU MIRABILI, ORIGINE

inventione prima, & diversitate in linguis præcipuis.

1. *Literarum usus mirabilis.* 2. *De literarum inventione. Plinius earum usum æternum esse scripsit. Judæorum fabulæ.* 3. *Alii Ægyptiis primam inventionem tribuunt. Rationes contra hanc sententiam.* 4. *Literæ Græcæ, quas in Græciam Cadmus intulit, non fuerunt Aegyptiacæ, contra Kircherum. Characteres hodierni Aegyptiaci à Græcis derivati.* 5. *Alii ad Mosem, alii ad Abrahamum referunt: quorum opinio rejicitur.* 6. *Alii ad Phœnices referunt, à quibus Græci literas habuerunt. Ab Assyriis habuerunt Phœnices.* 7. *Assyrii primi post Diluvium literas habuerunt. Ante Diluvium erant literæ. Primus homo literas primò invenit.* 8. *Literæ Hebr. hodiernæ non erant primæ sed quæ Samariticæ dicuntur.* 9. *Græci literas à Phœniciis habuerunt per Cadmum.* 10. *Non à Palmede, Lino, vel Cecrope; sed à Cadmo.* 11. *Ante omnes Hebræis literas in usu fuisse.* 12. *A Græcis Latini literas accepêre.* 13. *Multæ nationes serò literas receperunt.* 14. *De Chinensium characteribus. Non articulatos sonos, sed res ipsas immediatè exprimunt.* 15. *Modus scribendi duplex, à dextris sinistrorsum, à sinistra ad dextram, βουστροφηδὸν, à summa pagina deorsum.* 16. *De variis characterum formis.* 17. *De Hieroglyphicis Aegyptiacis.* 18. *Aegyptiacorum characterum genera. Antiquas literas Aegyptiacas epistolares non fuisse easdem cum hodiernis, vel Græcis, contra Kircherum. Post Cambysem, in usu fuisse literas Aegyptiacas in obeliscis, mummiis, &c. contra eundem.* 19. *Quid de Aegyptiorum literis Hieroglyphicis, & eorum prisca sapientia judicandum.* 20. *De literis Chinensium.* 21. *Earum numerus, addiscendi difficultas.* 22. *Characterem universalem possibilem esse.* 23. *De literis Mexicanis, & Mexicanorum Chronico. Characterum linguarum præcipuarum hodiernarum Alphabeta; ut, & specimen literarum Græcarum ex MS. Alexandrino.*

1. MAgna res est & Philosopho digna, si Platoni credimus; non verò ridicula, ut Socrati in Cratylo visum est, literas cognoscere: quia ἐπὶ τῶν συλλαβαῖς τε καὶ γράμμασιν ἡ μίμησις τυγχάνει οὖσα; *In literis & syllabis fit imitatio essentiæ*, & de primorum nominum veritate melius judicare possimus. Nam licèt res despicabiles ignaris videantur; per illas tamen omnis ad nos scientia dimanat, & unica sunt adminicula, quibus viri magni immortalitati consecrantur: nec ulli hactenus, nisi his *matricibus* evasere *dias in luminis auras*. Inventio sanè literarum omnes in admirationem sui rapuit. *Per has enim* (ut viri doctiss. verbis utar,) *non tantùm præclara facta immortalitate donantur; sed & animarum effigies æternitati pinguntur.* Sunt enim libri conspicua animi lumina & specula, partæ gloriæ custodes fidæ, vocalissimi virtutis præcones, inconcussa præclarè factorum monumenta. Hinc amico suo Seneca; *Si gloria tangeris, notiorem te facient epistolæ meæ, quàm omnia ista quæ colis, & propter quæ coleris. Quid profectò admirabilius*, inquit Cl. Vossius in Præf. Artis Gram. *quàm pauculis literarum figuris contineri quicquid sacri, publici, privati, dici aut cogitari potest? Quæ præterea urbium, regionum, generisque humani facies tandem foret, sublata hac fida custodia omnium gestorum, omnium doctrinarum, omnium fœderum, pactorum, &c?* Per notas enim & signa literarum, ratio humana foras prodit, seipsam depingit, & deponit in librorum velut arca conservandam, ac transponit se in illorum animos, quorum corpora locorum & temporum intervallis maximis dirempta sunt. Cicero, in primo Tuscul. literarum inventionem Deo adscribit, ut & Plato in Philebo, & in Phædro: nam ingenium humanum superare videtur; sive inventionis subtilitatem, sive usum spectemus. Quàm stupendum est inventum, verba & sonos, quæ *auditu* percipiuntur, *oculis* visibilia reddere, & per paucas literas quasi magica incantamenta, voces à proprio auditus sensorio, ad visionis organum transferre? Est hoc verè mirandum, cùm nulla ars tale quid hactenus in reliquis sensibus efficere possit, ut sensuum objecta externa invicem commutarentur: Utilitatem verò & usum quis satis efferre potest? Nam literarum ope, negotia nostra in procul dissitis regionibus disponere possumus, licèt pedem de proprio lare non moveamus; cum amicis liberè colloqui, qui in extremis orbis partibus degunt, *Dum peragunt linguæ charta manúsque vices.* Literæ sunt, quæ ut loquitur Cæl. Rhodig. antiq. lect. l. 4. *vetustatem prorogant, nihil sinunt interire; &, quod omnia conterit, tempus, nostris cogunt manibus succumbere: quid æquè admirandum, in quod ne mortis quidem rapacitas jus ullum habeat?* Hisce subsidiis, quicquid ab Orbe condito fecerunt, excogitârunt, qui aliis sapientia, fortitudine omnibúsque virtutibus præcellnêr, quasi cum iis convixissemus, ad nos derivatur: virósque omnes, qui in Philosophia, Mathesi; Historia, Theologia, reliquisque scientiis quovis seculo clari erant, quasi ab inferis revocare, ut ad quæsita respondeant, & consilia sua communicent, efficere

poſſumus. Nam haud minus miraculum videtur mortuum arte Necromantica redivivum ſiſtere,quàm cum hominibus,aliquot ante hac annorum millibus denatis,quaſi in vivis eſſent,colloqui, & ſermones miſcere. Certè populi Americani literarum ignari,cùm viderent Hiſpanos per chartulam mentis ſenſa amicis abſentibus nota facere,ipſos pro Diis vel Dæmonibus habuerunt: imò Chinenſes licèt ingenioſiſſimi, qoique literas ſuas,quæ res ipſas,non verba deſignant,ſe habuiſſe paulò poſt Diluvium,affirmant,ſtupore perculſi erant, quum viderent ipſorum verba literis Romanis deſcripta ab Europæis legi & proferri,qui nec linguam Chinenſem,nec ipſorum characteres norant: nec concipere potuêre,quomodo verborum ſonos literis exprimere poterant,teſte Kirch. Ægypt. l. 3. c. 2. Concludam verbis ſummi noſtri ſeculi Mathematici, & novorum inventorum gloria clariſſimi, Magni Galilæi, Syſtem, mund. in Colloq. 1. diei ad finem, *Super omnes inventiones ſtupendas,quæ ingenii eminentia fuit is,cui venit in mentem excogitare modum penitiſſimas animi ſui cogitationes alii cuicunque communicandi,etſi longiſſimo loci & temporis intervallo diſtanti, colloquendi cum his,qui verſantur in Indiis,cum his, qui necdum nati ſunt,nec niſi mille aut decies mille abhinc annis naſcuntur? idque quanta facilitate? nimirum viginti characteres in charta,inter ſe variè jungendo: Eſto hoc omnium admirandarum inventionum humanarum ſigillum.*

2. De prima literarum inventione variant ſcriptores:Alii enim,ut magnus ille naturæ Myſtes Plinius, literarum uſum æternum, ſemperque apud Aſſyrios fuiſſe ſtatuunt: ſic ille Hiſt. l. 7. c. 56. Etſi verò falſo fundamento nitatur hæc ſententia,mundum ſcil. æternum fuiſſe; aliquid tamen ineſſe veri in ea, fortaſſe concedi poteſt, ſcil. Homines nunquam ſine literarum uſu fuiſſe, & ab Aſſyriis in reliquas nationes eas derivatas eſſe. Fingunt etiam Judæi decem creata eſſe veſpera Sabbati,ſcil. Iridem,Mannam, Puteum petræ, Columnam nubis & ignis, Scripturam ſive literas, Tabulas,& Baculum Aaronis,ut refert Munſterus in Geneſ. Ejuſdem etiam eſt commatis illud Talmudicum à R. Abraham proditum, Adamum librum ſcripſiſſe de divinitate: & Abelem quædam ſcripſiſſe,citatur etiam à Maſio in Joſ. ספר יצירה *liber creationis*,quem etiam Adami eſſe volunt. Hæc refutatione non egent,nam ut ille in Epigram.

Turpe eſt difficiles habere nugas,
Et ſtultus labor eſt ineptiarum.

3. Alii itaque Ægyptiis literarum gloriam tribuerunt,ut ex eodem Plinio conſtat, loco citato: ubi, cùm dixiſſet literas apud Aſſyrios ſemper fuiſſe, addit, *alios apud Aegyptios à Mercurio,ut Gellius; alios apud Syros reperi as velle.* De Mercurio idem tradit Diod. Siculus, l. 2. Plutarch. Sympoſ. l. 20. c. 3. & Cicero de natura Deorum lib. 3. Hujus etiam ſententiæ meminit Tertull. de corona militis,cap. 8. & de Animæ teſtim. c. 5. Plato etiam narrat, Deum quendam ab Ægyptiis cultum,quem *Teuth* nominant (aliis Τάαυλος dicitur) qui præter artes alias,etiam literas Ægyptios docuit: Hunc verò Teuth, Mercurium eſſe volunt, quem Triſmegiſtum vocant: imò ſingulas literarum formas à Taauto ſive Mercurio inventos deſcribit Kircherus, Oedip. Ægypt. Tom, 3. diatr. 2. Philo Biblienſis Græcus interpres Sanchuniathonis, qui res Phœnicias ſcripſit circa tempus Semiramidis, (ut ex Euſeb. Præp. Evang. l. 1. c. 10. & Porphyrio, ἐν τετάρτῳ κατὰ Χρεστιανῶν λόγῳ conſtat,) memorat commentarios Taauti de cultu Deorum, & ἱερὰς γραφὰς, in quibus Serpenti divinam naturam Taautus adſcripſerat: Imò incredibilem fuiſſe hujus Mercurii ſive Taauti librorum numerum, quos ſcripſit de diis empyreis, æthereis, & cœleſtibus, tradit Iamblichus opere de Myſteriis, cujus verba interpretatur Marſilius. Hæc tamen dubiæ ſunt fidei: nam librorum illorum Taauti nemo hactenus præter Philonem illum meminit; nec præter nudum nomen aliquid eorum à multis ſeculis conſpectum eſt: Et Iamblichi relatio meritò ſuſpecta eſt: nam refert idem initio libri de Myſteriis, Ægyptiorum ſcriptorum morem fuiſſe, omnes ſuos libros, & omnia ſua inventa Mercurio adſcribere. Imò non deſunt viri docti, magnique judicii, qui Hermetem iſtum Mercurium Ægyptium, & omnia, quæ de ipſo feruntur, eſſe fabuloſè conficta aſſerunt: ut videre eſt apud Conrigium virum doctiſſimum lib. de Hermetica medicina c. 7. Præterea Aſſyriam longè ante Ægyptum cultam fuiſſe, & artes ac literas coluiſſe, certum eſt. In ipſa enim primi homines creati, & poſt Diluvium ex ipſa genus humanum propagatum: ibi etiam primum imperium. Ante Ægyptios, Aſſyrios Aſtrologiam coluiſſe, quod ſine literarum uſu fieri non potuit, teſtatur Proclus Lycius in Timæo: & ab Abrahamo, adeóque à Chaldæis, Arithmeticam & Aſtrologiam in Ægyptum primum perveniſſe, ſcribunt Nicolaus Damaſcenus, author magnæ fidei apud Joſeph. Antiq. l. 1. Eupolemus, & Artabanus apud Alexand. Polyhiſt. in Euſebio Præp. l. 9. Apud Simplicium etiam legimus Comment. 46. in Ariſt. lib. 1. de cœlo; Obſervationes Aſtronomicas, quas Calliſthenes è Babylone Ariſtotelis juſſu miſerat, fuiſſe annorum mille nongentorum trium, quas refert Porphyrius ad Alexandri Macedonis tempora ſervatas fuiſſe: Harum verò initium erat paulò ante Turris Babylonicæ ſtructuram, & circa annos ducentos ante natum Abrahamum. Verum fortàſſe eſt literas Hieroglyphicas apud Ægyptios primo in uſu fuiſſe. imò apud ſolos Ægyptios, niſi Chinenſium literas, quæ Hieroglyphicis ſimiles, Ægyptiacis antiquiores ſtatuamus: ſed hæ non literas Alphabeti, ſed res ipſas denotârunt, & ad quæſtionem noſtram non pertinent. Pſammetichus Ægypti Rex, qui centum annis poſt primam Olympiadem vixit, primus erat qui homines peregrinæ linguæ, & quidem Græcæ, in Ægyptum admiſit: ex quo tempore Græci cum Ægyptiis commercia habuêre. Nam ante Pſammethicum, teſte Diodoro Sic. l. 1. inacceſſa erat peregrinis Ægyptus: qui verò appulerunt, vel morte vel ſervitute mulctati. Ægyptii itaque reliquis literas non dederunt, quibuſcum nullum habere vellent commercium.

4. Athanaſius Kircherus in magno illo opere, quod Oedipi Ægyptiaci titulo publicavit, probare conatur, literas primas fuiſſe Ægyptiacas: quas in Græciam intulit Cadmus: ipſaſque Cadmæas eaſdem fuiſſe cum

Ægy-

Ægyptiacis, quarum figuras ibi deſcribit, Tom. 3. diatr. tertia præluſoria. Sed argumentis planè arundineis nititur, & authores, qui ſententiæ ipſius directè adverſantur, adfert. Primò enim literas hodiernas Copticas ſive Ægyptiacas profert, à quibus Græcas derivatas eſſe ſomniat: cùm potiùs à Græcis hodiernis Ægyptiacas fluxiſſe, literarum figuræ & nomina clarè demonſtrant. Nam poſt Græcorum victorias, Ptolemæus linguam cum literis Græcis in Ægyptum intuliſſe, nemo dubitare poteſt, qui libros Coptos Græcis vocabulis refertos legerit, vel ipſorum Alphabetum cum Græco contulerit. Literarum etiam figuras ab animalium Ægyptiis ſacrorum formis, operoſè deducit, ſcil. Ibidis, Canis, Accipitris, Bovis, &c. & has communes ſive Pharaonicas vocat: & non tantùm conſcribendis Epiſtolis, aliiſque rebus commune hominum commercium ſpectantibus; ſed & myſteriis Hieroglyphicis inſerviiſſe exiſtimat. Has verò literas (neglectis animalium formis) & uſu communi accommodatas per Cadmum in Græciam translatas, ait; & adfert Herodoti verba in Terpſichore, qui literas Græcas Φοίνικα τῦ Κάδμου γράμματα appellat. Denique affirmat ex Hieronymo, Cadmum & fratrem Phœnicem Ægyptios fuiſſe, & veriſimile eſſe tempore Othonielis, in Græciam veniſſe: Cadmum verò, relicto fratre Phœnice in Phœnicia, cui nomen dedit, in Græciam veniſſe: quibus alias literas quàm Ægyptiacas, quas puer in Ægypto didicerat, dare non potuit: & concludit hoc nulli dubium eſſe poſſe. At contra hæc multa opponi poſſunt. Nam literas Ægyptiacas communes ſeu epiſtolares ex animalium formis, vel eorum partibus variè diſpoſitis, compoſitas fuiſſe, quis credat; cùm nimis operoſum hoc eſſet ſcribendi genus, & ſcripturæ communi ineptum? Nec in vetuſtioribus Obeliſcis & mummiis, quæ ab ipſo proferuntur, characteres ejuſmodi reperiuntur, excepta ultima litera Tau, in crucis formam variè deſcripta: quæ apertè Samaritanum ſive antiquum Hebraicum Tau refert; & in quibuſdam recentioribus literam primam, quæ tamen Ionicam vel Phœniciam formam refert potiùs quàm Coptam vel Ægyptiacam. Nec affirmat Herodotus Cadmum Ægyptiacas literas in Græciam attuliſſe, ſed planè contrarium. Scribit enim attuliſſe Phœnicias: Phœnicias verò eaſdem fuiſſe cum Chananæis, ſive Hebræis, qui linguâ eadem utebantur, à Scaligero, Gerh. Voſſio, Brocharto, aliiſque, luce clarius demonſtratur. Nec de literis quicquam dicit Hieronym. an Phœniciæ, an Ægyptiacæ fuerint. Phœnicem verò & fratrem Cadmum Ægyptios fuiſſe, negat Scalig. ad annum Euſeb. 594. Phœnicia quidem à Phœnice denominata eſt, quæ antea Chanaan dicebatur: Ægyptium verò non fuiſſe Phœnicem probat, quia hoc cum Phœnicum annalibus, quos vetuſtiſſimus Philo Biblius Græce verſos edidit, pugnat; & quia nomen Phœnix eſt Hebraicum ſive Phœnicium, nam פנחס ſine ulla mutatione eſt Φοίνιξ, ſi adhibeatur vocalis diſtinctio פִּנְחָס quod idem cum Hebræo פִּנְחָס Phineas, Aaronis filio.

5. Alii itaque ad Moſem, alii ad Abrahamum literarum originem referunt. Ad Moſem refert Eupolemus, teſte Clem. Alex. 1. Strom. & Euſebius Præpar. lib. 9. c. 4. cui aſſentit Iſidor. Orig. 1. 3. Hoc verò refutatur; tum ex eo, quòd apud Aſſyrios literarum uſum fuiſſe longo tempore ante Moſem, ſupra oſtendimus; tum quòd Dei ipſius manu in Tabulis lapideis lex ſcripta erat; & Numer. 21. meminit Moſes libri bellorum Domini: quæ probant literas prius in uſu fuiſſe. Moſem verò literas immutâſſe, quod autumant quidam, qui concedunt ipſum eas non inveniſſe, nullo nititur fundamento: nam cùm eadem eſſet Iſraelitarum lingua in Ægypto, quàm habuerant antea in terra Chanaan; in quem finem literas immutaret Moſes, cùm populus nec aliam linguam, nec alios characteres noverit? Abrahamum itaque literarum, ut & linguæ Hebraicæ authorem facit Suidas: ſed in utriſque errat, cùm jam probavimus literas apud Aſſyrios fuiſſe ducentis ſaltem annis ante natum Abrahamum: nec linguam Hebræam ipſe excogitavit; ſed vel illam, quam à majoribus acceperat, vel quæ Chananæorum vernacula erat, quámque ab ipſis didicerat, poſteris reliquit.

6. Hiſce itaque rejectis, multi Phœnices literarum inventores faciunt: ſic Plinius refert. l. 5. & l. 7. c. 56. *Ipſa gens Phœnicum in gloria magna literarum inventionis, & ſyderum, navaliúmque ac bellicarum artium.* Idem teſtatur Curtius: *Si fama* (inquit) *credere libet, gens Phœnicum literas prima didicit & docuit.* Unde Lucanus cecinit l. 3.

Phœnices primi, famæ ſi credimus, auſi
Manſuram rudibus vocem ſignare figuris.

Et Critias apud Athenæum, lib. 1.

Φοίνικες δ' εὗρον γράμματ' ἀλεξίλογα.
Subſidium vocis ſcripta reperta Tyri.

Hinc apud Heſychium, ἐκφοινίξαι ſeu *Phœniciſſare*, eſt ἀναγνῶναι, *legere*: & Plut. lib. de aqua & igne dicit, mare ex Phœnicia advexiſſe γράμματα μνημόσυνα λήθης, *literas contra oblivionem remedium.* Licet verò Phœnices Græcis literas primò tradiderint, à quibus ad Latinas derivatæ: apud Phœnices tamen non primò ortas eſſe, ſed ab Aſſyriis eas habuiſſe ſive Chaldæis (inter quos Abrahamus natus & educatus eſt) non tantùm communis eſt Theologorum ſententia; ſed etiam adſtipulatores habet Ethnicos ſcriptores præcipuos, Diodor. l. 5. Σύροι μὲν εὑρεταί γραμμάτων εἰσὶ, παρὰ δὲ τούτων Φοίνικες μαθόντες τοῖς Ἕλλησι παραδεδώκασιν, οὗτοι εἰσιν οἱ μετὰ Κάδμου πλεύσαντες εἰς τὴν Εὐρώπην. *Syri quidem literas invenerunt: ab iis autem edocti Phœnices Græcis tradiderunt: hi verò erant, qui cum Cadmo in Europam navigârunt.* Ex his abſque concludit Euſeb. Præp. l. 10. Cadmum, qui genere Phœnix erat, primùm Græcis communes literas ſive prima Grammaticæ elementa tradidiſſe: unde & Phœniciæ à veteribus appellatæ, Εἰσὶ δὲ οἱ Σύρους γράμματα ἐπινοῆσαι λέγουσι πρώτους· Σύροι δ' ἂν εἶεν καὶ Ἑβραῖοι. *Sunt autem qui Syros primum literas inveniſſe dicunt: Syri verò iſti ſunt Hebræi*: nimirum Heberi poſteri, qui inter Aſſyrios vixerunt primò, & poſtea inter Chananæos, à quibus Hebræi dicebantur. Eandem linguam & communes cum Chananæis & Phœnicibus characteres habuiſſe, teſtatur Eupolem. de Regibus Judææ apud Euſebium, Τὸν Μωσῆ πρῶτον σοφὸν γενέσθαι, καὶ γράμματα πρῶτον τοῖς Ἰουδαίοις παραδοῦναι, καὶ παρ' Ἰουδαίων Φοίνι-

κα παραλαβεῖν. *Mosem scil. primum fuisse sapientem, atque ab eo datam literaturam Judæis, qua à Judæis ad Phœnices pervenerunt.* Hinc illud Luciani. Ὁδὲ φωνάς τινας ἀσήμως φθεγγόμενα, οἷα γένοιτο ἂν Ἑβραίων ἢ Φοινίκων, *Loquebatur verba quadam ignota, qualia sunt Hebraica seu Phœnicia.* Et de Solymis dicit Chœrilus, Γλῶσσαν μὲν φοίνισσαν ἀπὸ στομάτων ἀφιέντες, *Hi verò ore suo Phœnicia verba sonabant.*

7. Assyrii verò, inter quos Hebræi, etsi primi fuerint post Diluvium, qui literas habuisse memorantur; (ipsorum enim primum erat imperium, unde facilè ab ipsis in vicinos literarum usus derivari potuit:) tamen ante Assyriorum Regnum, imò ante Diluvium, inde à mundo condito, literas in usu fuisse, mihi vix dubium videtur. Unde primum hominum parentem, etiam primum literarum inventorem fuisse verisimile est, à quo eas didicit Seth: unde Noacho ejúsque posteris cum prima lingua traditæ sunt, & usque ad linguarum Confusionem remanserunt; quando cum novis linguis, etiam temporis progressu novi characteres excogitati sunt, veteribus apud eos, qui primævam linguam retinuerant, servatis. Kircher in Obelisc. Pamphil. lib. 1. c. 1. affirmat, in hoc consentire omnium ferè Latinorum, Græcorum, Hebræorum, Chaldæorum, Arabum, Samaritanorum, Æthiopum, & Ægyptiorum monumenta: ex quorum libris multa profert testimonia. Suidas, etsi alibi ad Adamum, vel ad Seth, literarum originem videtur referre; tamen in Ἀδάμ statuit, ipsum literas & artes invenisse. Τούτου τέχναι καὶ γράμματα· *Hujus sunt artes & literæ.* Consentaneum etiam rationi, & primi hominis excellentiæ & dignitati putat Bibliander, literis cogitationes suas & rerum gestarum memoriam depinxisse: Quem enim *alium putemus illum Deum* vel *divinum hominem*, ut Plato ait, *qui literas primus invenerit*? Bonfrer. in Gen. 11. verisimile esse putat fuisse literas ante Diluvium, etsi nullum ferè ejus vestigium habemus. Res enim erat valde necessaria ad vitam humanam, & ad commercia cum absentibus, & ad res gestas posteris commendandas: quâ caruisse viros illos naturalium & supernaturalium rerum scientiâ instructos, vix est probabile. Salomon Gesnerus in Gen. 5. q 6 p. 138. rationem hanc reddit, quæ mihi efficax videtur; quod *nec annorum series exquisitè ad tot secula observari, neque Henochi verba retineri absque literarum adminiculo potuisse videantur.* Enochi certè prophetiam, cujus partem habemus in Epist. Judæ. v. 14. sola traditione ab Enochi temporibus sine scripto, tot annorum millibus perdurâsse, vix credibile videtur. Imò restatur Orig Hom. ult. in Numer. Enochum multos libros propheticos scripsisse. & August. de Civ. 1. 15. dicit, *Scripsisse quadam divina Enochum illum septimum ab Adamo, negare non possumus.* Idem est judicium Tertull. de habitu mulierum. Novi multa ficta & fabulosa de Enochi libris à quibusdam prodita. Apud Epiphanium etiam in Panario, mentio fit libri inscripti, *Revelatio Adami*, cùm Deus soporem in illum immisit: & apud Hebræos memorant librum dictum, *Generationes Adami* quem à Deo Adamo dictatum esse volunt. Etiam apud Duretum & alios, habemus characterum formas, Adami, Seth, Enochi, & Noæ: quæ omnia conficta esse non dubito. Meminit etiam Aug. contra Faustum, libri dicti, *Genealogia filiorum Ada, & pænitentia Adami*: quos declaravit Gelasius Papa esse Apocryphos. Enochum tamen prophetâsse, ejúsque prophetiæ partem Apostolorum temporibus extitisse, ex Epist. Judæ, certum est: Sine scriptura verò tot annorum millibus conservatam fuisse, nullo modo probabile videtur. At si verum sit, quod à Josepho Antiq. 1. 3. refertur, de columnis duabus, (quarum una ad suam usque ætatem remansit,) in quibus rerum cœlestium disciplinas, & astrorum cursus, & leges descripserant homines antediluviani; de literis ante diluvium nulla potest esse dubitatio. Aug. q. 69. in Exod. memorat nonnullorum sententiam, qui literas Hebræas à primis hominibus cœpisse dixerunt, & perductas esse ad Noe; atque inde ad parentes Abrahæ; & inde ad populum Israel: ipse verò dubitat, unde hoc probari potest. At quæ à nobis dicta sunt, ni fallor, probabilem saltem hanc sententiam reddunt: nec aliter concludet, qui longam Adami vitam cum diutina ejus & multiplici experientia secum perpendet, quam illum, novem secula emensum, & universæ in terris familiæ regem, patrem, & sacerdotem, otiosum rerum spectatorem non fuisse: sed, necessitate viam monstrante, prima doctrinæ & artium rudimenta docuisse, & memoriæ causâ etiam characteres invenisse, quibus fugacibus & inspectabilibus vocibus indumenta quædam & vincula injiceret; per quæ & oculis & manibus teneri possent: miraculo, quo magis admirere, tanto magis admirabili. In Bibliothecæ Vatic. descriptione memorat Angelus è Roccha, & Laurentius Schraderus in Monumentis Italiæ. p. 197. Columnam literarum Octavam in Bibliotheca illa, ubi supra caput effigiei Adami extant literæ antiquæ, & ad ejus pedes inscriptio Latina talis: *Adam divinitus edoctus, scientiarum & literarum inventor*: & Bonav. Hepburnus Scotus inter 70. Alphabeta Romæ edita, numerat Adamicum.

8. Verum, etsi literas à primis hominibus ad Noachum & ipsius posteros fluxisse statuamus: non tamen putamus literas hodiernas, quas Hebraicas vulgò vocamus, primas fuisse; sed potiùs illas, quæ Samariticæ dicuntur, quibus sacri codices primò exarati, quæque Judæis in usu erant, antequam eas in Assyrias commutavit Esdras post reditum è captivitate Babylonica; ut alibi probabitur. Nec literas apud omnes nationes statim post confusionem Babylonicam receptas vel excogitatas fuisse, sed apud quasdam nationes post longa temporum intervalla: quod breviter de Græcis, Latinis, & quibusdam aliis, ostendemus.

9. Græci fatentur se literas aliunde accepisse, & Iones primum à Cadmo Phœnicias habuisse. Herodotus in Terpsich. scribit, Iones à Phœnicibus literas didicisse, quibus usi sunt cum immutatione quadam: & inde Phœnicias dictas fuisse. Hinc à Timone apud Sextum Empiric. dicuntur, Φοίνικα σήματα Κάδμου, *Cadmi Phœniciasigna.* Idem restatur Callimachus.

Κάδμος ἀφ' οὗ γραπτὰς Ἑλλὰς ἔχει σελίδας.
Cadmus, ab hoc scriptos Græcia nacta libros.

Videan-

Videantur inter veteres, plut. Sympos. l. 9. problem. 2. & 3. Philost. l. 2. de viris Sophist. Critiaa apud Athenæum l. 1. Clem. Alex. Strom. l. 1. inter recentiores Gerh. Voss. de arte Gram. l. 1. c. 10. Scal. in notis ad Euseb. 1617. Grot. in notis ad libr. de verit. Relig. l. 1. n. 13. & nuperrimè Sam. Bochart Geogr. Sacr. part. 2. l. 1. c. 20.

10. Scio non defuisse, qui literas Græcas ad Palamedem authorem referunt; alios qui ad Linum Herculis præceptorem; alios verò ad Cecropem primum Atheniensium Regem, pro quo haud spernenda argumenta profert Cl. Vossius loco citato. Erat enim Cecrops Cadmo antiquior & natione Ægyptius, (apud quos longè ante Græcos erat literarum usus) quémque διφυῆ sive geminum efformatum volunt, quia teste Ovid. Metamorph. l. 2 fab. 8. & linguam Græcam & Ægyptiacam callebat. Testimonia verò, quæ pro Cadmo adferuntur, clariora mihi videntur, quàm ut ullum subterfugium admittant. Herodot. enim loco cit. affirmat, se oculatum testem fuisse inscriptionum quarundam, (quibus nihil habet Græcia antiquius) quæ apud Thebas Bœoticas erant in templo Apollinis: quæ literis Cadmæis, ex magna parte Ionicis similibus, incisæ fuerunt in tripodibus quibusdam: quarum prima erat Amphytrionis, Cadmi pronepotis, circa Laii ætatem; altera Hippocoootis Laii filii; tertia Laodamantis, Eteoclis filii. Ipsas verò literas Ionicas, sive Græcas priscas, à Phœnicibus seu Hebræis antiquis, quas Samaritanas hodie vocamus, ex ipsarum figuris parum discrepâsse, contendit Scaliger, digress. ad annum Euseb. 1617. nisi quod Phœnices à dextra sinistrorsum legant, Græci verò à sinistra ad dextram. Inscriptiones ipsas literis Ionicis priscis expressas videre licet apud Scal. ibidem, qui etiam inscriptiones literis ex parte Ionicis incisas in duabus columnis, quæ anno ab urbe condita 441. ab Appio Claudio stratæ erant, & quas in hortos Farnesianos translatas vidit, imprimi curavit, Euseb. num. 1702. Dico ex parte Ionicis: nam licèt totam inscriptionem ex veteribus Ionicis constare fidenter asserat Scalig. probabilior tamen videtur sententia Cl. Vossii, & Salmasii, scripturam esse ex literis Græcis & Latinis mixtam; prout scribere solebant Græci, cùm libertate omissa, sub Romanorum potestatem redacti sunt. Græcos verò literarum formas postea mutâsse in istas, quas hodie cernimus, non certo consilio, sed usu assiduo & longo temporis progressu, idem existimat: quod quidem verum esse non ibo inficias, cùm apud omnes populos singulis seculis scribendi modum ab antiquo paullatim variare videamus; quæ tamen variatio non nisi post plura secula deprehenditur: literarum tamen Phœniciarum situm invertisse Græcos planum est, cùm à sinistra, non à dextra, ut Phœnices, scripserint: unde ex ב factum B. ex ז. Γ. ex ה. E. ex ד. D. &c.

11. Certum etiam est, sive Cadmo Phœnici, sive Cecropi Ægyptio rei tam perclaræ gloria tribuatur, extra controversiam esse, ante utrosque Hebræis literas in usu fuisse: cujus argumentum est evidentissimum, quòd Græcarum literarum nomina, ab Hebræis levi deflexione deducantur: de quo plura habet Euseb. de Præp. l. 10. c. 11. Hoc etiam ipsis Græcis notum erat, ut ex Plutarch. Sympos. l. 9. q. 2. liquet: ubi rationem reddit, cur Alpha omnibus præponatur, *διὰ τὸ Φοίνικας ὅτω καλεῖν τὸν βοῦν, quia Phœnices sic bovem appellant.* Et apud Varronem legimus, vocabula ista, Alpha, Beta, &c. non pro Græcis haberi, sed pro Barbaris. Præter figuras & nomina, etiam Alphabeti ordo idem ferè Hebræis & Græcis, ostendit, utriusque literas ex eodem fonte fluxisse. Ordo enim Alphabeti Hebraici (cujus vetustatem probant Versus Acrostichi in Psalmis, ut & in Hieremiæ Threnis, & Proverb. ult. nam in Psal. 25. & alibi, ordo literarum sæpius habetur, in Threnis sexies, in universum verò loc. 21.) Ordo hic (inquam) idem est cum Græco: nam pro ו sexta litera habent Græci Episemon Bau (ς) & Episema Coppa G quod Hebraico Coph, & Σαῖνπι quod Hebr. Tsade respondet, (ordine in his tantùm inverso,) quas literas olim fuisse contra Scalig. & Voss. probat Bochart. loco citato: licèt ab annis sexcentis, vel eis circiter (nam à Rabano, & aliis post ipsum, in Alphabeto ponuntur) solùm pro numeris designandis inservierint, & in Alphabetis plerisque omittuntur. In Alphabeto enim Latino, quod à Græco fluxit, *ἐπίσημον βαῦ*, quod apud Æoles Vau consonantem valuisse notum est, transit in F. & Koppa in Q. Idémque ex Alphabeto Copto sive Ægyptiaco constat: quod itidem ex Græco derivatum esse, tam ordo, quàm nomina & figuræ literarum, clarè demonstrant; ut supra innuimus. Literam enim sextam So, pro S. adhuc retinent Copti, ut & Kabba R. pro k, & zida, pro z. quæ cùm à Græcis mutuatæ sint, easdem pro literis antiquitus apud Græcos usurpatas fuisse ostendunt.

12. Ut Græcos à Phœnicibus, sic Latinos à Græcis literas primum accepisse, testantur scriptores veteres. Nam, sive à Pelasgis (ut affirmant Plinius & Solinus) qui circa annos 150. post adventum Cadmi in Græciam, in Italiam migrârunt; sive ab Arcadibus sub Evandro eorum Duce, (*à quibus*, ait Tacitus, *Aborigines literas didicerunt*,) qui 60. annos post Pelasgorum adventum, in Italiam venerunt; literas introductas statuamus: in hoc omnes consentiunt, Latinos à Græcis ipsas primo accepisse; & ab Ionicis eas parum discrepâsse. Dionis. Halicarnass. l. 1. disertè affirmat, quod Arcades *γραμμάτων Ἑλληνικῶν χρῆσιν εἰς Ἰταλίαν πρῶτοι διακομίσαι. Primi in Italiam Græcarum literarum usum invexerunt.* Tacitus Annal. l. 11. asserit, formas easdem esse literis Latinis cum veterrimis Græcorum: & Plinius l. 7. c. 58. idem probat ex Delphica Tabula antiqui æris, quæ tunc erat in Palatio, dono principum, Minervæ dicata, in Bibliotheca cum inscriptione tali; Ναυσικράτης Τισαμένου Ἀθηναῖος. Quibus verò literis inscripta erat hæc tabula, (antiquis scil. Ionicis,) ostendit Scalig. ubi supra: ubi etiam addit, literas Phœnicum, Syrorum, Maronitarum, Græcorum, & Latinorum, easdem olim fuisse, vel ab eadem origine fluxisse. Quomodo verò ex Græcis Romanæ singulæ levi deflexione formatæ sunt, docet Voss. l. 1. c. 24. 25. &c.

13. Quod ad alias nationes attinet, Ab Assyriis sive Hebræis literas habuisse Arabes, Syros, Æthiopes, alió

que

que Orientales, probatione non eget. Nec difficile esset ostendere, Europæos plerosque, literas, vel à Græcis, vel à Romanis, per ipsorum victorias, & colonias, vel per illorum ad Religionem Christianam conversionem, hausisse: multas etiam serò eas recepisse. Refert enim Ælianus Var. histor. l. 8. c. 6. Androtionem scriptum reliquisse, literarum & disciplinarum apud Thracas aliósque Barbaros magnam fuisse ignorantiam: (adeò ut veterum Thracum nemo literas noverit;) & omnes Barbaros in Europa probro sibi duxisse literis uti. Unde à nonnullis dubitatum erat, an Orphei fabulæ per ipsum compositæ sint, an per alios; quia Thrax fuit. De Ulphila Gothorum Episcopo, qui circa annum Christi 370. floruit, scribit Socrates Hist. l. 4. c. 27. ipsum literas Gothicas invenisse, & Scripturam in linguam Gothicam transtulisse: cujus translationis exemplaria adhuc supersunt. Affirmat quidem Olaus Magnus, Gothos habuisse literas ante Latinos, & per mille ducentos annos ante Christum: In hoc tamen fidem vix meretur, cùm gentes Septentrionales ab Orientalibus, (ubi literarum & artium origines) remotiores sint, nec commerciorum frequentia notæ: unde, ut disciplinas ac Religionem, sic literas serò habuerint. Slavos refert Aventinus Annal. l. 4. literas à Methodio Philosopho accepisse, non ante tempora Ludovici Imperatoris, qui Lothario successit. An Franci, qui sub Pharamundo & Marcomero Galliam subegerunt, literas habuerint Græcis non dissimiles, ut affirmat Corn. Agrippa de Vanit. scientiarum l. 1. c. 11. dubitat Vossius de arte Gram. l. 1. c. 9. Hieronymum verò literas, Græcis satis affines, Dalmatis tradidisse, una cum versione Bibliorum vernacula: alias verò è Cyrillo inventas Illyricis traditas; ipsorum libri istis characteribus conscripti, qui ab eorum inventoribus adhuc Hieronymiani, & Cyrilliani dicuntur, hodie restantur.

14. Chinenses, quorum literæ similiores sunt Ægyptiorum Hieroglyphicis, (à quibus tamen discrepant, ut infra videbimus,) quàm nostris, quæ vocis humanæ articulatos sonos exprimunt, cùm multa de literarum suarum antiquitate jactent, haud mirandum ipsos de prima literarum inventione gloriari. Imperatorem primum, quem Fohy vocant, (ante cujus tempora se nihil certi habere fatentur,) primum faciunt literarum inventorem: hunc verò imperâsse scribit Auctor mirandorum in Sinâ & Europa. c. 47. annis ante Christum, 2847. qui calculus Diluvii calculum vulgarem superat ultra annos 500. At Alvarez Semedo in historia sua Chinensi Italicè scripta l. 1. c. 6. licèt à Fohy Imperatore literarum originem apud ipsos deducat haud tamen ultra annos 2060. ab ipso ad Christum numerat. Frustra tamen hanc sibi gloriam assumunt Chinenses, cum primis hominibus literas innotuisse, probabiliorem esse sententiam supra ostenderimus, & per Noachi posteros ad Assyrios aliósque traductas esse. Et porrò ex historia Sacra certum est, post Diluvium apud Assyrios, ubi arca requievit, originem fuisse humani generis, ubi artes primo cultæ, & inde alias nationes propagatæ. At post dispersionem Babylonicam singulas colonias literarum scientiam retinuisse, cùm linguam antiquam amiserant, vix probabile videtur: imò contrarium verum sentio, eo quòd nonnisi longo temporis intervallo nationes aliæ literarum usum acceperint: unde & Chinenses primò sine literarum cognitione fuisse crediderim, cùm characteres habeant toto genere diversos ab iis, quos aliis nationibus dederunt Assyrii: & probabile mihi videtur (nam cùm ob historiarum defectum de rebus adeò remotis certi aliquid statuere difficile sit, probabilius argumentis agendum est:) quòd Chinenses, cùm ab aliis nationibus literas accipere non potuêre, (ut qui ex lege antiquissima & fundamentali omni omne commercium & cum extraneis mixtionem semper fugiebant,) novum literarum genus ob necessarium vitæ communis usum invenerint, ipsáque paulatim excoluerint: quas ad hunc usque diem aliquantò mutatas retinent.

15. Hæc de literarum origine. Modum autem scribendi multiplicem & olim fuisse, & hodie esse, videmus. Primus & maximè antiquus est à dextra sinistrorsum: qualis est Hebræorum, & aliorum, qui ab Hebræis morem eundem receperunt; scil. Chaldæorum, Syrorum, Arabum, & plerorúmque Orientalium. Eundem modum servâsse olim Ægyptios, & ex parte Græcos, ex veteribus constat. De Ægyptiis hoc affirmat Herodotus in Euterpe: & morem hunc eos mutâsse verisimile est, cùm post Alexandrum una cum Græcorum imperio, ipsorum literas, & ex magna parte linguam, recipere coacti sunt. Græci verò, licèt, ut antea dictum, literas, quas à Cadmo acceperant, inverterint, tamen ex parte Orientalium morem imitabantur, quòd cùm lineam absolvissent, ab eodem loco sinistrorsum stylum ducebant, & postea dextrorsum; tum sinistrorsum, donec ad finem paginæ pervenissent: & hic modus dictus erat βυςροφηδὸν, de quo statim dicemus. Secundus erat à sinistra versus dexteram, quem Græci & Latini, reliquique Europæi usurpant; & inter Orientales, Armeni, Ægyptii & Æthiopes: & hic maximè naturæ congruus est. Nam ipsi qui dextrorsum scribunt, literarum lineas directas vel transversas à sinistra incipiendo in dexteram ducunt, & ibi desinunt: Cùm verò eadem sit ratio partis & totius, ut lineæ eodem modo quo literæ, scribantur, maximè naturale videtur. Tertius est: quem βυςροφηδὸν diximus; cùm scil. scribunt ad modum boum sulcos ducentium, incipiendo secundam, ubi desinebat prima: sic enim explicat Hesychius. Hujus etiam meminit Pausanias Eliacorum priori, ubi narrat inscriptionem factam Olympiæ Cypselidarum γράμμασι τοῖς ἀρχαίοις, *antiquis literis*, Ionicis scil. formam verò scriptionis fuisse βυςροφηδὸν, quo scil. ἀπὸ τῦ πέρατος τῦ ἔπυς ἐπιςρέψαι τῶν ἔπων τὸν δεύτερον, ὥσπερ ἐν διαύλῳ δρόμῳ. *In superiori versus fine fit conversio ad initium sequentis, ad modum quo in diaulo curritur.* Isidorus Orig l. 6. c. 13. ait, *vulgò vocari versus, quia sic scribebant antiqui, sicut aratur terra, stylum à sinistra ad dextram, deinde à dextra ad sinistram vertendo: & hos rustici hodie versus vocant.* Hoc modo scriptæ sunt Solonis leges antiquæ, teste Euphorione apud Didymum, & ex ipso Suida. Quartus est à summo paginæ incipiendo deorsum scribere, quòd Sinensibus in usu est: & à dextra parte chartæ primum versum scribunt, ut narrant Alvar. Simoneta.

Tri-

Trigautius, Kircherus, & alii, qui res Chinenses tractant; & ut ex libris ipsorum more impressis, quos huc advexêre Portugalli, videmus. Hoc etiam apud Indos Orientales obtinere affirmat Gerh. Vossius ex Joh. Francisco Poggio Florentino, libro de varietate fortunæ; & apud antiquos idem testatur Diod. Sicul. l. 2. ad finem: ubi scribit, Insulæ Taprobanæ incolas sic olim scripsisse, Γράφουσι τοὺς στίχους οὐκ εἰς τὸ πλάγιον ἐκτείνοντες ὥσπερ ἡμεῖς, ἀλλ' ἄνωθεν κάτω καταγράφοντες εἰς ὀρθόν. *Versus scribunt non eos in transversum extendentes ut nos, sed à summo ad imum rectà deducendo.* Hunc verò modum scribendi Græcos vocâsse Tapocon, affirmat Festus: quam vocem conjicit Vossius lib. 1. Gram. c. 34. Græcos habuisse à Phœnicibus, & originem ducere ab Heb. הָפַךְ *vertit, convertit*, &c. à cujus futuro יַהֲפֹךְ *invertet*, fit Tapocon. Plures præter hos dari posse scribendi modos, qui olim, vel hodie usurpantur, non negamus: hi tamen quos recitavimus, sunt celebriores: idcirco plura de variis scribendi rationibus non addimus.

16. De singulis characterum formis, quæ passim per orbem usurpantur disserere, instituti nostri brevitas non permittit. De quibus vide Postel. de 12. linguis. & characteribus omnium linguarum. Tabular Alphabeticas variorum characterum editas Francofurt. anno 1596. Jac. Bonav. Hepburn. Alphabeta 70. Romæ edita 1616. & alios: ad quos lectorem remitto. In genere observamus, duas potissimùm esse literarum sive characterum species: de quibus quædam breviter dicenda. Una, quæ sermonis humani sonos articulatos exprimit; altera, quæ res ipsas menti immediatè repræsentat. Prioris generis sunt literæ tum Hebraicæ, tum aliarum gentium, Syrorum, Arabum, Æthiopum, & reliquarum per Asiam, Europam, & Africam: quæ vel ex Hebraicis deductæ, vel per earum imitationem excogitatæ. Posterioris sunt duarum præcipuè nationum, Ægyptiorum scil. Hieroglyphicæ, & Chinensium: quibus addunt quidam Mexicanos in America: de quibus quædam annotanda.

17. Apud Ægyptios in usu erant ab ultima antiquitate, literæ Hieroglyphicæ, quæ ex animalium, aliarúmque rerum figuris constabant: quarum usus erat præcipuè in eorum sacris, quibus mysteria occultabant, ne à vulgo perciperentur. *Non enim, ut nune*, inquit Ammianus Marcell. l. 17. c. 7. *literarum numerus præstitutus & facilis exprimit quicquid humana mens concipere potest, ita prisci quoque scriptitârunt Aegyptii: sed singula litera singulis nominibus serviebant, & verbis nonnunquam significabant integros sensus.* Idem testatur Cornel. Tacitus l. 11. Annal. *Primi* (inquit) *per figuras animalium Aegyptii mentis sensus effingebant: ea antiquissima monumenta memeria humanæ saxis insculpta erant.* Unde Lucanus.

Saxis tantùm, volucrésque feraque.
Sculptáque servabant, magicas, animalia, linguas.

Eadem habentur apud Diodor. Sicul. l. 3. & 4. At Cæl. Rodigin. l. 29. c. 26. & Volater. l. 12. ab Æthiopibus hunc morem symbolicum scribendi accepisse Ægyptios scribunt: de quo multum dubito, cùm Æthiopes potius Ægyptiorum coloni primò fuerint, quàm Æthiopum Ægyptii. De hoc etiam Apuleius in Metam. scribit, veteres illos habuisse *ignorabilibus literis prænotatos, partim figuris hujusmodi animalium concepti sermonis compensa verba suggerentes; partim nodosis & in modum rotæ tortuosis, capreolatimque condensis apicibus, à curiositate profanarum lectionum munita.* Exemplum dat Clem. Alex. Strom. 5. *In Diospolitana Aegyptia* (inquit) *in æde sacra, quæ vocatur Pylon, expressus est puellus symbolum generationis, senex verò interitus: rursus Dei accipiter, & piscis odii; & in alio signo Crocodilus impudentiæ. Videtur ergo universum hoc symbolum simul positum hoc significare; O qui nascimini & interitis, Deus odio impudentiam habet.* De his plura legere licet apud eundem Clement. & Ammian. Item apud Porphyr. Iambl. Horapollinem & alios. Tabulam etiam Isiacam sive Bembinam superiori seculo repertam explicare tentârunt Laurentius Pignorius Patavinus, Georgius Hervvartus, & alii. Maximam verò hujusmodi insculptis lucem attulit, & quæ per annorum quorundum millia tenebris sepulta jacuerunt, eruit, & orbi Christiano propalavit, Athanas. Kircherus, tam in prodromo Copto, quam in lingua Ægyptiaca restituta: præsertim verò in Theatro Hieroglyphico Tomis 4. comprehenso, quod Oedipum Ægyptiacum appellat, & in Obelisco Pamphiliano: in quibus omnium obeliscorum, mummiarum, Tabularum, aliarúmque veterum Ægyptiacarum inscriptionum, quæ ullibi haberi poterant, figuras, ipsarúmque explicationem dedit. Opus certè summi laboris & industriæ, cujus authori ob tot antiqua & præclara veterum monumenta posteris servata omnes docti multum debent: an verò in explicationibus expectationi satisfecerit, aliorum esto judicium.

18. Characterum Ægyptiacorum quatuor genera ex Arabico quodam auctore recenset Kircherus Obelis. Pamph. l. 2. c. 1. Sed ita confusè & indistinctè vel ab auctore proponuntur, ut quinam fuerint, ego quidem non intelligo. Magis distinctè Clem. Strom. l. 5. tria characterum genera apud ipsos usitata, describit: quorum primum vocat ἐπιστολογραφικόν, quo epistolas & reliqua ad communem usum pertinentia conscripserunt. Secundum sacerdotalem, quo utebantur ἱερογραμματεῖς, qui de rebus sacris scribebant. Tertium, ἱερογλυφικὸν sive sacrum, quo insculpitur scriptura pyramidibus, obeliscis, aris, tabulis, &c. ut cùm Solem pingunt, faciunt circulum; Lunam pingunt per figuram Lunæ curvam. Quomodo verò literæ sacerdotales ab epistolaribus discriminentur, an aliud habuerint Alphabetum, an symbolis constarent ut Hieroglyphicæ; & quomodo singulas ab aliis distinguerent, nondum satis ex ejus verbis colligitur. An etiam alias initio habuerint Ægyptii literas præter Hieroglyphicas, multi dubitant; imò à quibusdam negatur: inter quos Mercerus in notis ad Horapollinem: contra quos Kircher. Obelis. Pamph. l. 2. Ipse verò dum antiquas ipsorum literas easdem facit cum hodiernis Copticis, (quas à Græcis profluxisse, nomina & figuræ ita clarè testantur, ut luscus sit qui non videat,) iisdem se involvit difficultatibus, quibus premitur ejus sententia de Græca lingua, quam ab Ægyptiaca derivari dixerat: quàm cùm ab omnibus doctis, ut apertè falsam, explosam videret, in-

genuè tetractavit. Quod verò asserit, post Cambysem nullum fuisse literarum Ægyptiacarum usum in obeliscis, mummiis, &c. (unde infert, omnes obeliscos, mummias, &c. in quibus characteres Copti hodierni visuntur, ante Cambysis tempora fuisse, ut inde hodiernarum literarum antiquitatem ostendat.) parum firmum mihi videtur. Quis enim sibi persuaserit, ex Cambysis irruptione subita, brevíque tyrannide, omnes vetustos Ægyptiorum mores, Religionem & sapientiam, statim evanuisse? Imò certom est ex historiis multis seculis post Cambysem, ipsorum mores & cultum superstitiosum ad Theodosii tempora permansisse: cujus jussu ipsorum templa eversa, & solo æquata erant, & superstitio funditus abolita. Unde obeliscos aliáque monumenta, in quibus characteres quidam hodierni cum Hieroglyphicis misti cernuntur, recentiora esse; & sal rem post Psammetichum, (qui primò cum Græcorum coloniis, Græcas literas in Ægyptum introduxerat,) composita, clarum mihi videtur.

19. Si verò quis à me quærat, quid de hoc Hieroglyphico scribendi modo, & de sapientia illa Ægyptiorum prisca, (quæ magnis præconiis à multis extollitur, & sub hoc velo tegitur,) iudicandum sit; Respondeo verbis viri doctiss. Conringii, de prisca Hermeticorum medicina l. 1. c. 14. *Tales* scil. *literas exeogitare, rem esse multa opera, prolixi otii, & non vulgaris doctrinæ; eadémque omnia requiri ad ipsarum intellectum discendum: quem ubi didicisti, nondum tamen certus es de sententia veritate aut falsitate, cùm nulla adhibita fuerit demonstratio: ita tantum non omne tempus impendendum est vel literis excogitandis vel ediscendis, ut parum supersit inquisitioni veritatis. Fecit antem discendi rationem justo graviorem, scribentium ruditas; si pro literis fuerint usi figuris, quibus reapse cum re significata nihil est similitudinis, aut si de re quapiam erroneas sententias foverint: nec enim tum, quamvis industrius, aut acuti ingenii, potuit sine vivo magistro sensum earum hariolari. Laboràsse verò hisce vitiis Hieroglyphicas Aegyptiorum literas, luculenter probant Horapollinis aliorúmque monumenta. Neque verò nisi raro deprehendere est in illis Hieroglyphicis quicquam cum re significata verè συμβολικόν. Ea etiam cùm de symbolis, tùm de rebus indicandis, apparet hinc Aegyptiis credita, quæ ab omni sunt veritate alienissima. Quo simul patet, quàm illi operam ludunt, qui ultra illas, quæ in Horapolline, Clem. Alex. Ammiano, aliísque veterum extant ex ore Aegyptiorum hausta Hieroglyph. expositiones, moliuntur etiam aliorum novas interpretationes. Sunt illa & perpetuò erunt.* Latinis ignorabiles *literæ, ut cum Ammiano loquar: neque Sphingum illarum ænigmata solvet, scio, Athanasius Kircherus, qui novum Oedypum polliceri non dubitavit* (qui jam editus est: *etsi multa speciosius illum fictùrum (qua valet ingenii præstantia) quàm factum est à Georgio Hervvato & aliis, nullus dubito. Sed & omnis ille Hieroglyphicorum thesaurus, quem magno studio collegit Hervvatus pater, speciosa illa Bembina tabula, & quicquid præterea passim superest Hieroglyphicæ literaturæ, ne per Oedipum quidem solida quidquam dabit doctrinæ, quantum ex Horapolline aliísque conjicere est: meliora enim hic latere abscondita, caret verò similitudine.* Hactenus Conringius. Quod verò scribit, raròin Hieroglyphicis istis quicquid esse cum re significata similitudinis; unde, nisi ex Ægyptiorum ore haustas, vel ex veterum libris excerptas, expositiones, nemo certò reddere possit; libet confirmare exemplis quibusdam ex Horapolline. Ubi lib. 1. 22. Ægyptum designantes, conflagrantem acerram pingunt, & supernè, cor: quia scil. ut zelotypi cor in perpetuo æstu & flamma est; sic Ægyptus, quia immodice calet, continenter, quæ in ea sunt, animat ac procreat. Quis verò per hoc symbolum potiùs Ægyptum, quàm alias Africæ partes, quæ Ægypto plus calent, designari augurari possit? Eod. lib. Hierogl. 23. hominem, qui nunquam solo natali relicto peregrinatus est, significantes, Onocephalum pingunt: rationem verò reddunt, quia nec ullam audit historiam; nec quæ apud exteros fiunt, cognoscit. Egregium scil. acumen; sed per quodcunque aliud animal brutum, imò per inanimatum saxum, idem innuere possent. Sic Hierogl. 28. silentium significantes, quot dies tribus annis includuntur, scilicet 1095. pingunt: pro singulis annis dies 365. numerantes. Cur verò hoc? quia scil. cùm intra tres annos non loquitur puellus, etsi linguam habuerit, indicatur ipsi vocem & loquelam defecisse. E longinquo hæc petita esse, quis non videt? & quis sine viva præceptoris voce talia expiscari posset? Certè si quis hodie talia sub mysteriorum velo obtenderet, omnibus meritò ridendum se præberet.

20. Hieroglyphicis Ægyptiacis similes videntur literæ Chinenses: discrepant tamen, quòd illa non rem aliquam simplicem significant, sed integros conceptus mysteriosos: ut scarabæus, non solum ipsum animal præcisè, sed occultas operationes, quas non tantùm Sol in mundo visibili, sed & quas Archetypus in mundo intelligibili efficit, indicat. Chinenses verò tantùm ad simplices rerum conceptus indicandos, nullo sub eis latente mysterio, inserviunt: quibusdam tamen exceptis, quæ significatione parum ab Ægyptiacis differunt. Præterea Chinensium literæ omnibus communes sunt: Hieroglyphica sacerdotibus & magnatibus, qui ad sacerdotium vel regnum aspirabant, propria erant; vel quibus per legem & institutum politicum hoc permissum fuit.

21. Chinensium verò literæ, (ut ex Alvar. Semedo, aliísque patet) ejusdem sunt cum gente antiquitatis numerant enim in ipsorum Annalibus, à prima ipsarum inventione ad annum, quo ipse historiam suam scripsit, qui erat secundum æram Christianam, 1640. annos 3700. licèt alii hunc numerum multò augent, ut supra monuimus Et quanquam à Chinensibus denominantur: in regnis tamen adjacentibus, Japoniæ, Coreæ, Cochinchinæ, &c. in usu sunt: quas singulæ gentes idiomate sibi proprio exprimunt: ut apud nos Europæos, numerorum figuræ sive cyphræ, & planetarum characteres, signáque cœlestia. Primum ipsum auctorem faciunt Fohy, unum ex primis eorum regibus. Vocabula habent paucissima, omniáque monosyllaba nomina enim non agnoscunt ultra 326. nec in universum, ultra 1228. vocabula, (unde magnâ homonymia

mia laborant:) characteres tamen habent ferè infinitos; alii sexaginta millia, alii octoginta, alii usque ad 120000. numerant, omnésque in vocabulario suo magno, quod *Halpien*, id est, Oceanum appellant, (quo nomine Lexicon suum ornavit celebris ille Lexicographus Arabs, Camus) descripti sunt: Et qui ad eruditionis fastigium apud ipsos pervenire velit, necesse est ut omnes, vel plerosque memoriter teneat; ad communem tamen usum, inter artifices, mercatores, aliósque de plebe, octo vel decem millia satis erunt. Hinc apud ipsos doctissimus habetur, qui plures istorum characterum memoria tenuerit: idcirco non immeritò ex literatis, omnes, qui Regni negotia administrant, eliguntur: non enim sine summo labore addiscuntur; & magnum ætatis suæ spacium in iis addiscendis insumunt. Ad omnes verò hos characteres formandos novem tantùm diversis lineis utuntur: quæ quia ex se ad tot verborum myriades non sufficerent, literas plures inter se conjungunt, ex quorum mixtura novæ oriuntur, quæ à simplicibus significatione differunt. Quia verò valdè ambigua sunt ipsorum vocabula, ita ut unum viginti vel triginta res diversas significet, quæ ambiguitas sola pronunciatione tollitur, (quod ipsis, qui à pueritia huic linguæ assueti sunt, facile est; ab extraneis verò non nisi summa cum difficultate addiscitur:) ideò Jesuitæ, qui inter ipsos ad fidei propagationem missi sunt, ut faciliorem viam ad linguam addiscendam pararent, quinque apices sive notas excogitârunt, quibus supra singula vocabula positis, accentuum sive toni gradus juxta modum notarum musicarum exprimunt. Notæ verò tales sunt. ^ - ' ' ᵛ. Harum ope dictio una, scil. ya, literis nostris scripta, & notis illis affecta, diversimodè pronunciari debet, & diversis rebus significat; ut ex subscriptis liquet.

Deus yâ Horum apicum auxilio lingua hæc
murus yā addiscitur, sed magno (ut dixi) tæ-
excellens yà dio; & his notis videmus dictiones
super yá Chinenses affectas in libris, Lexico
anser yǎ scil. & aliis, quos nuper typis Latinis evulgârunt Jesuitæ.

22. Ex dictis de Chinensium literis, patet, quid de quæstione illa sentiendum sit; An character communis, qui toti orbi inserviat, excogitari possit? Quid enim impedit, quò minus hoc fieri posse concedamus? Nam cùm tales characteres, qui tot regionibus (quæ Europam magnitudine superant) communes sunt, excogitatos & usurpatos videamus; cur non possibile sit, idem pro omnibus regionibus fabricari, nondum video: unde, quin hoc possit humana industria efficere, dubitandum non est. Rationes varias adducit Gerh. Voss. de arte Gram. lib. 1. c. 41. *Primò habemus vocum omnium signa quæ pro linguis variant: cur itaque non possint fingi signa, quæ ἀμέσως rerum vel conceptuum nota omnibus esse possint? 2. Plurimæ gentes in iisdem cyfris sive notis Arithmeticis; item in notis Planetarum, & 12. Signorum, consentiunt: quas tamen idiomate proprio singula efferunt. 3. Si homines, (maximè pueri, quorum ætas memoria maximè valet,) brevi spacio plures addiscunt linguas; cur non eodem spacio signa addisci poterint, quasi signa linguæ alicujus communis? nam non opus esset pluribus rerum signis, quàm nunc opus est vocum in lingua qualibet.* Hinc concludit vir doctus, haud dubium esse, quin qui turrem Babylonicam ædificârunt, cùm in varias linguas divisi fuerint, si communi aliquo charactere ad scribendum usi essent, optimè alios aliorum sensum potuisse cognoscere. Hoc tamen addendum judico, ædificatores istos, licèt communi lingua & communibus characteribus ante Confusionem usi sint: non potuisse tamen sese mutuo intelligere; quia immediatè in animos eorum influxu divino, utrorumque, tum characterum, tum linguæ, obliti sunt. Seposita tamen actione hac & judicio divino, potuisse sese mutuò per scripta intelligere, licèt in linguis divisi sint, concesserim.

23. De literis Mexicanis, quas naturâ & ratione duce invenerunt, sine aliarum nationum exemplo, cùm à reliquo orbe divisi sint, quærunt nonnulli; An tertium characterum genus constituant? Inter omnes novi orbis incolas Mexicani erant reliquis cultiores: unde & literas quasdam habuerunt, quibus rerum gestarum memoriam conservabant. Lingua etiam Mexicana cœpit esse communis variarum nationum ad 1200. milliaria, ut apud Europæos Latina, apud Orientales Arabica. Purchasius noster in Itinerariis suis habet integrum Chronicon Mexicanum cum ejus explicatione: Hoc verò à novæ Hispaniæ Prorege, Carolo 5. missum erat: & à Gallis piratis interceptum, ad Thevetum pervenit; post cujus obitum in Hackluiti nostri manus incidit: à quo Purchasius illud nactus, publici juris fecit. Dignissimum (ut Hornius lib. citato) opus, quòd antiquitatis studiosi introspiciant: ex ipso enim multi Josephi Acostæ errores deteguntur. Constat verò ex variis picturis, quibus tum reges suos, tum celebriora ipsorum acta, aliáque quæ posteris tradi digna censebant. Nam, ut exempla quædam proferam; Hispanorum adventum per hominem barbatum rubra veste indutum, quo ipsorum crudelitatem denotârunt, designârunt; Regem Tizocic per nasum perforatum (quia ille talem habuit) exprimebant; migrationem Navat lacum, per septem specus cum totidem hominibus inde prodeuntibus, pingebant. Characteres verò isti, licèt ex variis animalium, herbarum, instrumentorum figuris, constructi sint, ut videre licet apud Purchasium & Kircherum: tamen instar Hieroglyphicarum non spectæ, quia nullam habebant arcanam significationem: nec tamen vocis humanæ sonos articulatos repræsentabant; sed rerum gestarum seriem instar picturæ omnium oculis exhibebant, quæ statim sine ullo studio à quibusvis intelliguntur: unde constat characteres vel literas propriè non esse has ipsorum picturas, nec aliquod literarum genus constituere. Erant rudia quædam notarum indicia à Barbaris hisce usurpata, qui alias non noverunt: inter literas verò Hieroglyphicas non numeranda; multò minus literis Alphabeti comparanda.

PROLEGOMENON III.

De

LINGUA HEBRAICA, EJUS ANTIQUITATE, CONSERVATIONE, MUTATIONE, præstantia & usu. Item de antiquis ejus Characteribus & punctis vocalibus.

1. De lingua Hebraica. De vocis origine, varia doctorum sententia. 2. Non ab Hebero, sed עבר, transiendo, Abrahamus primò dictus Hebraeus. 3. De lingua Hebraica antiquitate, varia sententia. 4. Pro antiquitate Hebraica argumentum praecipuum à nominibus hominum & locorum Hebrais ab initio. 5. Tolluntur quorundam responsiones. 6. Idem ex vetustis gentium & populorum nominibus probatur. 7. Ex Gentilium Deorum nominibus. 8. Ex reliquiis lingua Hebraica apud omnes gentes. 9. Ex ejus puritate & simplicitate. 10. Ex nomine Tetragrammato, & ex Babel. 11. Ex omnium ferè doctorum consensu. 12. Ad argumenta contraria respondetur. 13. Non esse eandem linguam cum Chaldaica vel Syriaca. Eandem vero fuisse cum Chananaea sive Phœnicia. 14. Hoc probatur ex nominibus propriis hominum, urbium, &c. 15. Ex mutuo colloquio Chananaeorum & Israelitarum sine interprete. 16. Ex reliquiis sermonis Punici apud auctores veteres. 17. De Plauti versibus Punicis in Pœnulo. 18. 19. Eorum explicatio. 20. De conservatione lingua Hebraica. Non per totam Assyriam remansisse, contra Scaligerum. 21. Nec tantùm in Heberi familia. 22. Non mutatam in Aegypto. 23. Nec ante Captivitatem Babylonicam. 24. Post 70. annorum Captivitatem mutatam in Chaldaicam sive Syriacam. 25. An futura sit Beatorum in cœlis. 26. Lingua hujus praestantia. 27. Perfectio. 28. Utilitas & usus. 29. De antiquis Hebraicis characteribus, doctorum sententia. 30. Eosdem fuisse cum Samaritanis hodiernis, probatur ex antiquis siclis. 31. Ex Hieronymo & Eusebio. 32. Ex utroque Talmude, & Rabb. antiquis. 33. Exceptionibus respondetur. 34. Distinctionem characteris in sanctum & prophanum, esse commentitiam. 35. Ad Rabbinorum testimonia in contrarium respondetur. Ad argumentum ad monetas. Ad inscriptiones fictas quorundam sepulchrorum. 36. De verbis Christi. Matth. 5. 17, 18. Tau habuisse crucis figuram. De Mem clauso in medio, & aperto in fine. De litera Vau. Exod. 27. 10, 11. 37. Cur Esdras antiquas literas post Captivitatem mutaverit. 38. De punctorum vocalium & accentuum origine, varia sententia. 39. Virorum doctorum testimonia contra punctorum antiquitatem. 40. Argumentum contra eorum antiquitatem, ductum à literis Hebrais antiquis, sive Samaritanis, qua puncta non habent. 41. Ex praxi Judaeorum antiqua in Synagogis, ubi exemplaria sunt sine punctis. 42. Ex doctissimis inter ipsos Judaeos, Elia Lev. & Aben Ezra. 43. Ex Talmude, ubi nulla punctorum mentio, nec apud antiquos Cabalistas. 44. Ex Keri & Ketib. 45. Ex punctorum vocalium & accentuum numero, officio, usu, & nominibus. 46. Ex antiquis versionibus, Graeca, Chald. Syr. &c. 47. Ex Hieronymo, Origine, aliisque antiquis Patribus. 48. Ex aliis linguis Orientalibus. 49. Argumentum primum pro punctorum antiquitate, quod omnes lingua constant ex consonantibus & vocalibus, proponitur & solvitur אהוי vocales erant antiquitus apud Hebraeos, saepe ח & ע. Specimen antiquae pronunciationis literarum Hebraicarum ex Origenis Hexaplis. Samaritani easdem vocales habent. Probatur idem ex Josepho, Hieronymo, Gerhardo Vossio, Drusio. 50. Ad secundum argumentum ex difficultate & incertitudine legendi sine punctis, respondetur. 51. Ad tertium, quod Scriptura sensus incertus & obscurus reddatur, respondetur. 52. Quartum ex libro Zohar solvitur. 53. Ad quintum ex Talmude. 54. Ad sextum ex notis Masorethicis. 55. Ad rationes ex historia Judaica petitas. 56. De musica antiqua in Templo, sine punctis fuisse. De verbis Domini. Matth. 5. 18. De Judaeorum recentiorum consensu: nihili esse in hac causa.

De nominis origine duæ sunt sententiæ, quarum utraque magnos habet patronos: tertia enim, quæ ab Abrahamo Hebræos deducit, quasi Abrahæos, dudum explosa est, ut ab ignorantia linguæ Hebrææ profecta. Primò, multi sunt viri docti, qui ab Hebero Semi pronepote Arphaxadi nepote, filio Sale, Hebræos dictos esse volunt: nam ab עבר facilè deducitur nomen patronymicum עברי. Hanc sententiam tuentur inter veteres, Joseph. Antiq. l. 1. c. 6. Euseb. Præp. Evang. l. 7. c. 2. S. Aug. de Civ. l. 16. c. 3. & l. 18. c. 39. Eucherius in Gen. l. 2. c. 7. Inter recentiores, Calvinus in Gen. 10. 21. Pererius in Gen. Mercerus, Augustinus Steuchus in Gen. 14. Genebr. Chronol. l. 1. p. 33. Francisc. Junius, orat. de ling. Heb. Cornel. à Lap. cum aliis. Inter Rabbinos, Aben Ezr. ad Exod. 1. 16. Kimchi, rad. עברי Abarbenel in Legem. f. 52. & alii. Secunda sententia est eorum, qui hoc nomen deducunt à verbo עבר *transire*, vel *trajicere*. Abraham enim primò à Chananæis dicebatur עברי, quasi, *transitor*. Gen. 14. 13. quia de regione trans Euphratem, ubi prius habitaverat, in Chanaan venerat. Sic Paul. Burgens. in Matth. 21. addit. 2. *Hebraeus vocatur, id est,*

est, *Transfluvialis*, *ut*, *Ultramontani*, *Transalpini*, *Transmarini*, &c. Per Fluvium verò absolutè positum in Scriptura, Euphrates intelligitur, unde verba illa Exod. 23. 31. *A deserto usque ad fluvium*, reddunt 70. *A deserto usque ad Fluvium magnum Euphratem*. Ad hoc verò etymon probandum, producunt verba Scripturæ, Jos. 24. 2. 3. & v. 14. בְּעֵבֶר הַנָּהָר. *In transfluvium habitaverunt patres vestri à seculo*, *Terah pater Abrahami*, *& pater Nachoris*, *& servierunt diis alienis*. *Et accepi patrem vestrum Abrahamum*. מֵעֵבֶר הַנָּהָר *de transfluvium*, *& deduxit eum in universam terram Chanaan*. Quibus verbis explicatur textus Gen. 14. 13. de *Abram Hebræo*, per *Abraham transfluvialem*. Vide 2. Sam. 10. 16. & 1. Chron. 19. 16. ubi eadem verba eodem sensu usurpantur. Sic reddunt 70. Interpretes verba Gen. 14. 13. ἀπήγγειλεν Ἀβραὰμ τῷ περάτῃ, *nunciaverunt Abram transitori*, vel *transfluviali*. Nec multo aliter Aquila. Chald. paraph. *nunciavit Abrahæ* עִבְרָאָה *ultra*, id est, qui venerat ultra fluvium. Nam licèt in Bibliis Regiis Latinè redditur, *Hebræo*: tamen, *ultra* significare, ex aliorum locorum collatione liquet, ut Jos. 2. 10. & Joh. 18. 1. ubi redditur *ultra*. In hanc sententiam descendunt plurimi, tùm veterum, tùm recentiorum, Hebraicæ linguæ peritiâ insignes. Inter Hebræos, plurimi ex Rabbinis, inquit Genabr. Chron. l. 1. Azar. l. 3. Meor enaim. R. Salom. Gan. 10. 21. R. Moses Bar Nachman, in comment. ad finem sect. נח R. Bechai in Exod. 1. aliique in Bereschit. Rabba. sect. 41. Aben Ezra in Ex. 21. dubitat. Inter scriptores Christianos veteres, Africanus & Euseb. Chronol. l. 1. Origen. in Num. Homil. 19. & Hom. 35. in Gen. & in Math. c. 5. Hieronym. Ep. 17. 18. & in Ezak. 7. Chrysost. Hom. 35. in Gen. & Hom. de nomine Abraham. Theodor. in Gen. q. 60. *Inter* recentiores Capnio de verbo mirifico, l. 3. Paulus Burg. loco cit. Estius in 2. Cor. 12. 22. Ribera in Jon. 1. 9. Ar. Mont. in Chanaan c. 9. Jos. Scalig. epist. ad Tompf. & ad Ubertum. Munsterus Præf. in Gram. Chald. J. Seldenus de diis Syris l. 1. c. 2. Lud. Capell. Chronol. Sacra, p. 110. &, ut alios prætercam magna illa Belgii lumina, Nobiliss. Grotius in Gen. 14. & Gerh. Joh. Vossius da Idololatr. l. 3. c. 44.

2. Rationes verò validæ pro hac sententia militant. Distabat Abrahamus ab Hebero sexta generatione: & tamen nullus eorum, qui de stirpe Heber fuit, dictus est Hebræus ante Abrahamum: nec ipse Abrahamus, nisi post transitum fluvii. Cur verò denominatus esset ab Hebero, qui tot gradibus ab ipso remotus erat, & de quo nil singulare legimus; potiùs quàm à Patre, vel alio progenitorum, nulla ratio idonea redditur. Si verò ab origine stirpis nomen esset deducendum, potius à Semo, cui ipse Heber pronepos erat, quàm ab alio, ducereiur ratio ulla probabilis reddi potest, cur Heberi filii & nepotas, ipsi proximiores, quàm Abraham, non dicerentur Hebræi, si ab Hebero deducimus. Si verò à transeundo, ratio evidens se offert, quia scil. solus Abrahamus cum familia sua fluvium trajiciebat, & in terra Chanaan habitabat, reliquis Heberi postatis transfluvium manantibus. Dain, liquet incolas terræ Chanaan, qui primo hoc nomina Abrahamum appellârunt, (ut plerique existimant,) respexisse ejus trajectionem; qua cum numerosa familia inter ipsos venerat, & quasi princeps ab iis habitus est: (erat enim hoc in ipsorum oculis, & omnibus notum,) non verò Heberum, quem ignorârunt, & de quo fortasse non audierant. Nec multum urget, quod adferunt alterius sententiæ patroni, ex Gen. 10. 23. ubi ante recensionem progeniei Semi, dicitur, quòd *hic fuerit pater omnium filiorum Heber*: ubi per filios Heberi, intelligi volunt Hebræos; ut per filios Israel, Israalitas. Sed si hæc verba ad ipsum Heberum referantur, hæc præfatur Moses, quia Heberi filii posteriique plenius recensentur, quàm eorum, qui ante eum ex Semo prodierunt: nam ad sextam generationem eos deducit; at Aram, Arphaxad, & Sale filios tantum nominat, de ipsorum posteris prorsus silet. Possunt taman hæc verba significare, Semum fuisse patrem omnium transfluvianorum. Nam cùm prius recensuisset Japheti & Chanaanis progeniem, quarum illa in insulis aliisque Europæ partibus sedes habuit, hæc verò in terra Chanaan aliisque locis cis fluvium; ad Semi progeniem transiens, hæc primò præfatur, ad denotandum ipsius posteros sedes habuisse transfluviales sive ultra Euphratem: adeò ut ipse sit pater omnium, qui erant trans Euphratem. Objiciunt etiam, linguam primam sive Hebræam, una cum vero Dei cultu, in Heberi domo & familia servatam fuisse; ipsúmque Heberum, qui Abrahamo superfuit, Abrahamum linguam sanctam docuisse, & ad posteros instar peculii sacri transmisisse. Sed hæc magna ex parte gratis dicuntur. Nusquam enim in Scriptura legitur, Abrahamum in domo Heberi educatum, nec apud Heberum solum linguam Hebraicam remansisse: cùm certum videtur, apud Chananæos linguam eandem in usu fuisse, ut ex nominibus regionis, urbium, oppidorum, mon ium, hominum, &c. constat: quæ omnia sunt merè Hebraica: Nec probari potest, in unica Heberi familia verum Dei cultum remansisse; vel ipsum cum reliquis in ædificatione turris non conspirâsse; vel omnes Chami posteros Idololatras fuisse & maledictos: cùm Scriptura contrarium potius affirmet. Dicitur enim Jos. 24. patres Israalitarum, antequam Abraham exivit è Chaldæa, deos alienos coluisse: & in terra Chanaan erat Melchisedec sacerdos Dei altissimi, qui Abrahamo benedixit; & Oraculum publicum, quod consuluit Rebecca de geminis in utero. Aliud objicit vir doctus, quòd transitus fluvii non erat actio its insignis vel memorabilis, ut inde nomen genti sanctæ, Dai ipsius peculio, apud omnes parpatuo duraturum imponeretur. At certè actio insignis erat hic transitus, & illustre Abrahami fidei argumentum, exire è patria & cognatione, & domo paterna, & in alienam terram Dei jussu peregrinari. Certè hæc actio tantopere Deo placuit, ut ipsam terram in qua peregrinatus erat, postatis suis daturum in hæreditatem Deus se juramento obstrinxit; & insignem illam benedictionem promisit, Gen. 12. 2. 3. quòd *in ipso omnes cognationes terræ benedicerentur*. Multò aliter de hac migratione sentit divinus author Epist. ad Hebræos, Heb. 11. 8. dum fidem Abrahami inde miris præconiis celebrat. Sententiam itaque posteriorem multò probabiliorem existimamus. Si quis tamen

tamen porrò objiciat, omnes Abrahami posteros, non dictos Hebræos, licèt omnes transfluviales essent, sed tantum Isaaci & Jacobi progeniem; non Ismaelitas aliósque, qui ex Abrahamo etiam prosapiam ducunt: dico, eandem objectionem facere contra priorem sententiam: nam nec omnes Heberi posteri vocabantur Hebræi, qui tamen plures erant quàm Abrahami. Dico itaque, licèt ad omnes, qui cum Abrahamo trajiciebant, hoc nomen primò pertinebat: mansit tamen penes solam Abrahami sanctam posteritatem, & sobolem legitimam ipsius, & Isaaci & Jacobi, non apud Ismaelis & Esavi posteros, qui se cum incolis terræ & idololatris miscentes, nomen, distinctionis signum, amiserunt: Sanctum verò semen quia à prophanis gentibus separatum vixit, nomen Hebræorum sive *Transitorum* retinuit. Sic nomen, quod primò pluribus commune erat, solis Israelitis postea proprium est factum. Notandum etiam, quòd sicut Hebræi non dicebantur ante Abrahamum; sic nec Israelitæ, antequam Jacobo Israelis nomen à Deo impositum esset; nec Judæi ante defectionem decem tribuum à Rehoboamo: unde qui tribui Regiæ, scil. Judæ, adhæserunt, Judæi postea dicti sunt: & hoc nomine deinceps frequentius, quàm alio, compellantur. Lingua verò Hebraica post Captivitatem ita dicta est ab Hellenistis Judæis, qui Græca utebantur, ut hoc modo à reliquis Judæis distinguerentur.

3. Quod ad antiquitatem hujus linguæ attinet, sunt qui Chaldaicam præferunt, ut inter patres Theodoretus natione Syrus, & varia eruditione clarus; inter recentiores Maronitæ de monte Libano: quorum argumenta non contemnenda profert Georg. Amira, vir hujus linguæ peritissimus, in Præf. ad Grammaticam suam Syram; & post illum, Myricæus in Præf. ad Grammaticam suam Chaldaicam. Erpenius etiam, Orat. de lingua Hebr. ait, *adhuc sub judice litem esse*. Cùmque primi homines in Oriente creati fuerint, ibique humanum genus multiplicari cœptum, idque in illa Orientis parte, quæ Assyria dicitur, ubi Hebraica & Chaldaica in usu olim fuerint; necesse est, ut harum altera linguarum prima & antiquissima sit. Goropii verò Becani Paradoxon, qui linguam Cimbricam sive Flandricam primam fuisse contendit, (cùm ab omnibus doctis risu excipiatur; & ipse potius ad ingenii ostentationem, quàm quòd ita crederet hoc scripserit,) nolo argumentis seriis confodere. Clariss. Grotius sentit, primam linguam nullibi extare, sed in confusione periisse; ejus tamen reliquias in omnibus linguis extare: quæ sententia una cum illa Syrorum iisdem argumentis expugnatur.

4. Pro Hebraica præcipuum & maximi ponderis argumentum petitur à nominibus, primis hominibus, locísque quæ in historia sacra habentur, ab initio mundi usque ad dispersionem Babylonicam, impositis: quorum ratio redditur in Textu sacro ex radicibus Hebraicis. Cùm enim ista nomina eadem maneant sine ulla mutatione, ratio verò ipsorum derivatio in alia lingua non habeatur, nec haberi possit, nisi in Hebraica; necessariò sequitur, hanc linguam omnium primam fuisse. E multis pauca proferam. אדם Adam sic dictus est, quia ex אדמה id est, *terra factus est*, Gen. 2. 7. Eva חוה à חיה *vivere*, quia *fuit mater omnium viventium*. Gen. 3. 20. Kain קין ab *acquirendo*, quia dixit Eva, קניתי *acquisivi virum à Domino*. Gen. 4. 1. שת *reposuit mihi Deus semen aliud pro Abele, quem occidit Cain*, Gen. 4. 25. Henoch חנוך à *dedicando*, quia natus est, cùm dedicata esset urbs quàm Cain ædificavit. Peleg, פלג *divisio*, quia *in diebus ejus* נפלגה *divisa est terra*, Gen. 10. 25. Noah נח *consolator*, à verbo נחם abjecto Mem, quia dixit Lamech, *consolabitur nos ab opere nostro*. Gen. 5. 29. sic אשה Ischa, *mulier*, quia מאיש *ex viro desumpta est*. Sic hortus Eden עדן significat *locum voluptatis*, Terra נוד *terram exilii*, quia Cain ibi exulavit, Babel בבל *confusionem*, quia *ibi linguarum erat divisio*. Multa talia proferri possunt, hæc verò sufficiunt. Affert etiam hoc argumentum Georg. Amira, ut ex nominum eorundem etymis Chaldaica idem probet. Nec negandum est, ob affinitatem linguarum, multas voces Chaldaicè & Hebraicè easdem esse: unde & eadem ratio derivandi. Sed licèt hoc ita sit in quibusdam, non tamen in omnibus, sed in multis ipsis aqua hæret. Kain, Peleg, aliáque quædam, licèt diversam habeant flexionem, ejusdem tamen sunt originis in utrisque linguis: sed in plurimis aliis perit Etymologia Hebraica. *Mulier* Hebraicè dicitur, אשה & ab איש *viro* deducitur: at Chaldaicè, *mulier* אתא *Itta*, vel אתתא dicitur: *vir* verò גבר *gevar*, vel בעל *Baal*, inter quæ nulla cognatio, nulla similitudo. Chaldaicè quoque אדם primus homo dicitur, sed in ista lingua non extat אדמה *Adamah, terra*, unde derivari possit, sed pro *terra*, habent ארעא à quo vox Adam derivari nequit. Habent שת Seth nomen proprium, sed pro שת Scheth *reposuit*, habent שוי *posuit*, etymologia perdita. Idem in aliis linguis observare licet. Homo quidem ab *humo* dicitur apud Latinos, ut Adam ab *Adamah*: sed apud Græcos ἀνὴρ vel ἄνθρωπος non potest ex γῆ *terra*, derivari. Unde apud LXX. pro Adam ponunt, ἄνθρωπος, pro γῆ, *terra*, etymologia amissa, pro חוה habent Εὔα, at pro חיה, ζώντων *viventium*, pro קין habent Καΐν, at pro קניתי dicunt ἐκτησάμην. Idem est observare in Seth, Phaleg &c.

5. Ut vim hujus argumenti eludant, respondent quidam, inter quos Cl. Grotius in Genes. 11. & in notis ad lib. 1. de veritate Religionis Christianæ n. 16. Mosem nomina mutâsse ex lingua primæva in Hebraicam, in qua scripsit, ut ita eorum vis ab Hebræis intelligi possit: Ut apud Curtium videmus, qui Persarum nomina quædam Græcè reddit eadem significatione: ac si quis historiam creationis Latinè reddens, primum hominem vocaret *terram*, quia ex terra desumptus est; Evam, *vivificam*, quia omnium viventium mater; mulierem, *viram*, quia de viro facta est, Cain, *acquisitum*, quia dixit Eva, *Acquisivi virum*. Sic Alexand. Polyhist. Isaacum Græcè scribens, γέλωτα vocavit: & multa talia apud Historicos reperiuntur. Hoc verò gratis asseritur, nec probabili ratione nititur. Etsi enim Historici vel Interpretes, qui aliarum nationum res gestas scribunt, vel in suam linguam vertunt, aliquando officia, & dignitates, & interdum ex causa speciali propria nomina, in quibus emphasis vel energia quædam latet, sua lingua explicant: hoc tamen constanter per totam histo-

historiæ seriem ab aliquo fieri, præsertim cùm nullibi tale qoid Historicus vel Interpres lectori insinuet, absolutè nego: nec ullus talis Historicus nominari potest. Scripserunt Græci bella Græcorum cum Persis; nomina tamen Persarum plerumque retinent: Artaxarxem vel Xerxem nominant, non *lumen silentium ponens*; & Datium, non *inquirentem*; licèt ista nomina talem habeant significationem, Romani scriptores bella Punica describentes, non scribunt pro Carthagine, *Civitatem novam*; nec pro Bursa, *Carthaginis arcem*, nec pro Asdrubale, *Dominum adpugnam accinctum*; licèt voces istæ ita reddi possent: sed proprio nomine unumquemque designant, ut Hannibalem, &c. ut scil. ipsi, de quibus scribunt, per propria nomina, quibus à suis appellantur, ab aliis dignosci possint. Absurdum enim est, nomina propria, quibus tum domi tum foris noscuntur, negligere; aliáque pro arbitrio fingere, & ex propriis appellativa facere: hoc enim esset historiam de nescio quibus conscribere, & historiæ finem non curare. Nec unum Historicum proferre possunt ex omnibus, qui aliarum regionum res gestas narrant, Græcorum, Latinorum, Persarum, Indorum, Assyriorum, Gallorum, Británorum, novi orbis incolarum, &c. qui non locorum & hominum propria nomina retinent.

6. Idem demonstrant vetusta gentium & populorum nomina, quæ plerumque originem habent Hebraicam; aliis verò linguis nil significant: quòd apud eundem Grotium libro primo de Verit. Christianæ Religionis; maximè apud D. Bochartum Geogr. sacræ parte prima, fusè probatum. Ubi singulos Semi, Chami, & Japheti filios & nepotes singulis gentibus nomina dedisse ostendunt: ut Assur, Assyriis; Elam, Elamitis; Aram, Aramæis; Lud, Lydis; Gomerum, Cimbris sive Cimeriis, (de quibus Diodor. l. 5.) Madai Japheti filium, Medis; Javan, Ionibus, &c.

7. Ex antiquis Gentilium deorum numinibus, quibus apud gentes nihil antiquius, ejusdem linguæ antiquitas suadetur: quæ ex lingua Hebraica orta, & à vicinis regionibus ad Assyrios & Græcos derivata fuisse, ostendit Doctiss. Gerb. Vossius libris de origine Idololatriæ. Iapetum faciunt filium cœli & terræ, patrem Atlantis, Promethei, & Epimethei: de cujus etymo variè se torquent Græci, ob historiæ veræ ignorationem. Ex qua colligitur, Iapetum alium non fuisse, quàm Japhetum Noæ filium, Septentrionalium, tam per Europam, quàm per Asiam, parentem. Saturnus ab Hebr. סָתַר id est, à *latendo* deducitur, ut Latium dici volunt Latini, quia Saturnus ibi latuit, cùm à Jove fugeret. Jovem à Tetragrammato יהוה deducunt multi: Belum sive Baal ab Heb. בעל *dominus*, quo nomine plures deos habuerunt Phœnices: Vulcanum à Tubalcain, qui usum ferri & æris invenit; Cererem, non à *ferendo* ut Latini, sed ab Heb. גֶּרֶשׂ, quod notat *fructus extrusos* per influentiam Lunæ, ad quod Græcum γῆρυς, unde Scaliger Cererem deducit, referri potest. Plura qui volet, legat præter D. Vossium, Bochartum, Jo. Seldenum de diis Syris, & alios.

8. Aliud suppeditatur argumentum reliquiæ quædam linguæ Hebraicæ, in omnibus aliis à viris doctis observatæ: unde quidam omnes alias ab illa derivatas esse volunt, ut Waserus in notis ad Mithrid. Gesn. c. 1. p. 87. 113. Hoc maximè conspicitur in iis populis, qui Babyloni propinquiores; ubi prima linguarum divisio facta: ut in Chaldaica, Syriaca, Arabica, Persica, Phœnicia, Chananæa. Unde Postell. l. de 12. linguis, *Nisi esset Hebraica lingua principium omnium istarum nunquam posset fieri, ut tot linguæ in tam variis orbis partibus dispersæ per tot annorum millia ita affines essent, & ad illam unam ita accedentes, ut ea diligenter cognita illas disceas faciliori negotio, quàm Latina lingua quadam adjuti, Italicam, Hispanicam, Gallicam, Siculam, &c.* Apud Græcos plura themata ab Hebræis deducta esse affirmat Erpenius, Orat. de ling. Hebr. In Barbaris etiam linguis, Germanica, antiqua Gallica, (quæ eadem cum Wallica,) Illyrica, &c. vestigia ipsius plurima extare, à variis demonstratur. Catalogos contexuit Postellus, lib. de Originibus, vocum quarundum, quæ apud Æthiopes sive Indos, Latinos, Gallos, & Græcos, communes sunt cum Hebræis: imò Catalogum exhibet vocum origine Hebraicarum, quæ in omnibus ferè linguis retinentur. Idem ostendit Joh. Davisius Cambro-Britannus in Lexico MS. citante Marco Zuero Boxhornio Orig. Gall. c. 7. cujus verba adferre libet. *Sunt* (inquit) *ista Hebrææ linguæ vestigia in aliis linguis ita manifesta, ut voces aliquæ in omnibus linguis eadem sint in sono & significatione: ut saccus, vinum, cornu, camelus, quem nomine Syriaca in Latinum venisse, dicit Varro: aliqua in pluribus, ut Kir, Keriath, urbs, unde Carta & Cartago, & Cair magna Aegypti urbs, & Sarmaticum seu Scythicum Cair, & Carni, & Parthorum Certa in Dudocerta, Tigranocerta, Vologecerta &c. & nostrum* (Wallicum) *Caer. Sic Græcum παλλακὴ ab Hebr.* פלגש *pillegesh, unde nostrum pfilog. Et Latinum mensura ab* משורה *mesurah, unde & nostrum, mesur, & Anglicum, measure.* His similia habet Doctiss. Bochartus libro supra laudato de lingua antiqua Gallorum, quàm multa habuisse vocabula Phœnicia sive Hebræa prolixè probat, ex deorum, dignitatum, officiorum nominibus; ex iis quæ ad bellum pertinent; ex vestium, animalium, & plantarum appellationibus; ex Geographicis & Chorographicis vocabulis, &c. quæ licèt non probant, antiquam Gallorum linguam vel Phœniciam fuisse, vel ejus dialectum, (nam Galli cùm Pœnis non agebant sine interprete, cùm in Hannibalis exercitu de Magilio quodam Gallorum Regulo apud Polybium legimus, quòd διερμηνέως τὰ δεδογμένα παρ' αὐτῶν διεσάφει τοῖς ὄχλοις, *per interpretem quæ ab ipsis* (Gallis) *decreta erant, multitudini* (Pœnorum) *declaravit*: tamen apertè probant, sive per crebra commercia, vel bella utrisque communia; vel (quòd maximè probabile est,) per Phœnicum colonias, quas ubique terrarum miserunt; multa vocabola Punica apud Gallos in usu fuisse: Idémque testatur Reverendiss. Usserius de Wallia nostra, lib. de Britannicarum Ecclesiarum primordiis. cap. 5. his verbis. *Joh. Caius ex Tilburiensi, Cair, lingua Trojana civitatem dici vult: addit & Cambris quoque murum significare: ut quemadmodum* קיר *Kir, murum, & Keria, urbem vocant; ita Britannis vox non* absi-

absimilis, Caer, & mœnia & urbem mœnibus cinctam denotet.

9. Hisce adjicimus linguæ Hebrææ puritatem & simplicitatem, quæ planè demonstrant, ipsam ante alias fuisse: cùm omnia simplicia ante illud, quod ex ipsis compositum est, necessariò existant. Omnes enim aliæ linguæ quædam vocabula ab Hebræa mutuantur: hæc verò ab iis nulla: sed ab omni exterarum dictionum mixtura immunis est, cùm tamen in Chaldaica & Syra multa peregrina vocabula admixta inveniantur. Non negamus, Chaldaismos quosdam in Vet. Testamento reperiri: nam ob Chaldæorum vicinitatem idiotismi quidam eorum in Hebræam advenerunt: & cùm de rebus Chaldaicis loquuntur scriptores sacri, interdum quasdam eorum voces usurpant: ut Es. 14.4. Psal. 74. 6. præsertim in libris post Captivitatem scriptis. In prioribus tamen paucissimi sunt Chaldaismi, & à multis in dubium vocati, ita ut vix notatu digni videantur. Præterea Chaldaica vocabula multa, significatione licèt diversissima, sæpe ad unam radicem Hebræam reducuntur: & varia Chaldaica ex Hebraica manifesto derivantur, præcipuè per πρόσθεσιν & ἐπένθεσιν, ut notat vir doctus. Unde Jos. Scalig. Epist. 242. quæ est ad Rich. Thompsonum, ob hanc solam rationem affirmare non dubitat, *summam esse imperitiam, si quis Syrorum linguam Hebraicâ antiquiorem esse velit; ac perinde esse ac si quis Italicum hodiernum idioma Latino vetustius esse diceret. Certe* מלך *prius est quàm* מלכא, *& alia multa ad hanc pertinaciam expugnandum adferri possunt.*

10. Tandem Cajetani argumenta duo, vel conjecturas potiùs, adferre libet. 1. Ex nomine Tetragrammato יהוה quòd Dei proprium & essentiale est, & apertè Hebraicum; & in nulla alia lingua habetur vel exprimitur. Nam quod regerit G. Amira, etiam in Syriaca dari nomina Dei Tetragrammata, scilicet ܐܠܗܐ & ܡܪܝܐ nihil est: cùm argumenti vis non in hoc sit, quòd nomen sit quatuor literarum, (hoc enim & in aliis linguis videmus, ut Θεὸς, *Deus*, &c. sed quod nomen Dei propriam ipsius Essentiam denotans, (quòd sibi imposuit, quo ab omnibus aliis distingueretur,) Hebraicum tantùm sit, nec ejus interpretationem in ulla lingua reperimus. Syriacum verò ܐܠܗܐ derivatur à Heb. אלהים & ܡܪܝܐ *Dominus*, est ex imitatione 70. Interpretum, qui nomen illud essentiale ubique per κύριον exprimunt; & Judæorum, qui legunt אדני Adonai, *Dominus*, cùm occurrit יהוה nisi adsit aliud Adonai: tunc enim legunt Elohim, ne duo Adonai simul legantur; & puncta propria Elohim ponunt sub יהוה. Invaluerat enim ante tempora 70. Interpretum consuetudo illa apud Judæos, ut nomen hoc ob majorem reverentiam à nullo sub gravi pœna pronunciaretur, nisi per sacerdotes, dum populum in Templo benedicerent: unde everso Templo, cùm nemini illud pronunciare licitum sit, amissa est ejus vera pronunciatio: nam qui per *Jehova* efferunt, errare, alibi clarissimè probamus. 2. Ex nomine Babelis Hebraico, quòd in omnibus linguis perseveravit: nam quod dicit Amira, nomen ܒܒܠ esse ex Chaldaico ܒܠܒܠ parum valet, cùm Syriacum Boblo ab Heb. בלל derivari, perspicuum sit iis, qui præjudicio non laborant.

11. Præter rationes, testimonia omnium ferè Scripturæ interpretum, antiquorum, recentiorum, Christianorum, Judæorum, (paucissimis exceptis) adducere possemus, si opus esset: unum tantùm & alterum proferam, August. & Hieronymum, magna Ecclesiæ lumina. Illius verba hæc sunt, de Civit. lib. 16. cap. 11. *Lingua Hebraica remansit, divisis per alias linguas cæteris gentibus, ideò deinceps Hebraica est appellata: tunc enim opus erat distingui eam ab aliis linguis nomine proprio. Quando enim erat una omnium, nihil aliud quàm humana lingua vocabatur, quòd ea sola universum genus humanum loquebatur.* Hic epist. ad Damas. ita scribit. *Initium oris & communis eloquii, & hoc omne quod loquimur, Hebræam esse linguam, qua vetus Testamentum scriptum est, universa tradit antiquitas.* His omnes (unico excepto Theodoreto) Græcos & Latinos Patres adjungere possimus, qui uno ore idem dicunt, omnesque ferè hujus seculi linguarum peritiâ insignes, si hoc non esset, lucem Soli fœnerari.

12. Ad argumenta Amiræ pro Chaldaica non est difficile respondere. Primum est, quòd Hebræi sunt ex progenie Chaldæorum, itaque ipsis posteriores: ergò eorum lingua est posterior Chaldaica. Confirmat hoc ex Just. Mart. Orat. Parænet. ad Gentes, ubi ex Platone & Josepho probat, Mosem ex Chaldæorum genere fuisse. Respondeo, nomen Hebræorum fuisse quidem impositum post Abrahami migrationem ex Chaldæa, & ipsum cum majoribus suis in Chaldæa degisse, at cum Chaldæis commixtos non fuisse, sed linguam primævam una cum veri Dei cultu, retinuisse. Nam ipse Sem, qui ante linguarum divisionem vixit, Abrahami & Isaaci tempore superstes erat secundum computum vulgatem: qui facilè primam linguam conservare poterat inter posteros suos usque ad Abrahamum. Præterea lingua Hebræa eadem erat cum Chananæa: Chananæi verò non ex Chaldæis orti, sed Chami erant progenies. Secundò, ex Jer. 5. arguit, ubi Chaldæi vocantur gens antiqua, vel gens à seculo. Sed quid hoc ad prioritatem linguæ? Erant sanè gens antiqua sive à seculo, id est, à linguarum divisione extiterunt: at & aliæ gentes, quæ ex eadem causa ab aliis divisæ sunt, ejusdem cum Chaldæis sunt antiquitatis. Nos verò contendimus linguam Hebræam longè ante linguarum divisionem, à mundi primordio extitisse. 3. Dicit, rationi esse consentaneum, ut lingua prima & communis, remanserit in illa regione communi, ubi facta est divisio: hæc verò erat Chaldæa. At hoc rationi minimè consentaneum est, sed rationi potiùs contrarium, ut Deus in illo loco linguam primam servaret, ubi linguarum diversitatem immiserat, ne cœpto opere progredi possent, & opus perficere, quòd divino consilio planè adversabatur. Probabilius itaque est, linguas alias in eos Deum infudisse, qui ibi commorati sunt, ne se mutuò intelligerent, & ut ab insana structura desisterent; & non nisi post longum tempus (scil. postquam ii, qui robustiores erant, vicinos subjugâssent,) victorum linguam, quæ Chaldaica postea dicta erat, per totum Assyriorum imperium dilatatam fuisse.

13. Hæc

13. Hæc de hujus linguæ antiquitate: jam de ejus cognatione cum aliis linguis, paucis agendum. De qua notandum est, quosdam eandem cum Syriaca vel Chaldaica facere: contra quos hoc unicum proferam argumentum ex Jer. 5. 15. ubi Chaldæi sive Assyrii, quos Deus per prophetam se adducturum contra Judæam comminatur, vocantur, *Gens antiqua & robusta, cujus linguam ignorabat domus Israel, nec intellexit quid loquantur.* Quid clarius dici poterat ad probandum diversas fuisse has linguas, cùm ii, quibus una erat vernacula, alteram non intellexerint? De lingua verò Chananæa, quæ & Phœnicia, plura dicenda. Viri enim quidam haud indocti magnas tragœdias excitant, si quis dicat, linguam sanctam, quâ Deus voluntatem suam humano generi manifestavit, apud impiam & maledictam gentem, à Chamo oriundam, remansisse: quòd tamen à viris magnis, imò plerisque eruditione celeberrimis, hodie propugnari videmus: ut Jos. Scalig. epistolis supra citatis ad Thompsonum & Ubertum, & notis ad Festum ad dict. Sarra. Gerh. Vossio, lib. 1. de arte Gram. Magno Grotio in notis ad l. 1. de verit. Religionis Christianæ. Breervvodo nostro, libro sæpius citato. Lud. Capello Chronol. sacr. notis ad Tab. 5. Sam. Petito in miscellaneis. Postello lib. de Phœnic. lit. cap. 2. sect. 3. Genebr. Chron. l. 1. anno Diluvii 131. Joh. Seld. de diis Syris l. 1. c. 2. Præcipuè verò à Clariss. Bocharto, in Geograph. sacr. part. 2. l. 2. aliisque plurimis.

14. Probatur verò hoc efficaciter, ex nominibus propriis hominum, urbium, regionum, montium, fluviorum, &c. in terra Chanaan, antequam Israelitæ ejus incolas expulerint. Hæc enim omnia purè Hebraica esse, à nemine, quod sciam, negatur. Nam Hiericho, Salem, Sichem, Bethleem, Segor, Cariatharbe, Cariathsepher, & aliæ urbes, à Chananæis nomina acceperunt: & tamen, ut advertit Bonfrer. in Jos. 3. 9. non tantùm sunt ab Hebræa lingua, verùm etiam Hebraicam dialectum sonant. Idem probat Beersheba nomen ab Abrahamo & Chananæis communi consensu impositum, Gen. 21. voce ab Hebræa lingua deducta, sed à re tunc peracta. Etiam & nomina propria Chananæorum idem planè probant, Melchizedek, Adonibezek, Abimelech, Rahab, & alia, non tantùm significatione, sed & compositionis modo, terminatione, & dialecto, Hebraica. Fullerus noster Miscell. l. 4. c. 4. concedit quidem nomina esse purè Hebraica: fingit tamen non fuisse à Chananæis imposita; sed ab Hebræis in eorum sedes succedentibus, qui nomina ista Hebraicè exposuerunt. Sed hoc commentum supra refutavimus: & licèt ex dictis ejus vanitas apparet; hæc tamen addamus, in Josue locorum multorum nomina occurrere, quibus nota erant, antequam in Israelitarum possessionem venerant, quæ merè Hebraica sunt: ut Jos. 15. 15. 49. קרית ספר & קרית סנה; *Kiriath sepher*, & *Kiriath-sanah*; *urbs librorum*, & *urbs doctrinæ*. Nam v. 15. expressè dicitur, Calebum expulisse incolas *Debir, quæ antea dicta fuit Kiriathsepher:* & v. 49. eadem urbs vocatur *Kiriath sannah, quæ fuit Debir.* Judic. 1. 10. dicitur, Judam ascendisse *contra Chananæos, qui in Hebron habitârunt (Hebron verò antea dicta fuit Kiriath Arba)* id est, civitas Arbæ, qui gentis Anakæorum conditor fuit. Observat etiam D. Bochartus tanquam singulare à Mose notatum, Num. 32. 38. *quod Reubenitæ nomina nova imposuerint civitatibus à se ædificatis, scil. Nebo & Baalmeon, quarum nomina mutârunt.* Quorsum verò hoc addidisset, si omnium nomina non sunt mutata, sed eadem sunt Chananæis & Israelitis. Præterea variæ erant urbes in terra Chanaan, in quibus Hebræi nihil juris habebant; quarum nomina tamen sunt Hebraica, ut צידון צור צרפתה.

15. Hebræi cum Chananæis colloquebantur sine interprete: scil. exploratores à Josua missi, cum Rahab meretrice: legati etiam & nuncii, qui vel ad Josuam missi, ut Gabeonitarum & aliorum, vel ab ipso ad Chananæos mutuò colloquio utebantur: unde liquet, eandem linguam utrisque communem fuisse. Et Es. 19. 18. *In illo die* (ait Propheta) *erunt quinque urbes in Ægypto, quæ loquentur labio* (sive lingua) *Chanaan.* Ubi Ægyptiorum ad fidem Christi conversionem Propheta prædicens, affirmat ipsos linguâ Chanaan locuturos; hac phrasi eorum conversionem & admissionem in Israelis rempublicam denotans: ubi planè eandem facit Judæorum linguam, cum lingua Chanaan.

16. Idem luculenter probant sermonis Punici reliquiæ, quæ apud auctores veteres reperiuntur. Pœnos enim tam nomen, quàm linguam Phœniciam ex Phœnicum coloniis, qui in Africam migrârunt, habuisse, apud omnes testatum est. Nihil enim frequentius apud scriptores veteres occurrit, quàm Didonis in Lybiam navigatio; ubi condidit Byrsam in Carthagine: & in vicinia Carthaginis sitos esse Liby-Phœnices, mixtum Afris genus Punicum, aliâque id generis, videre licet apud Justin. l. 18. Liv. l. 21. Narrat etiam Diodorus l. 17. cùm Tyrus ab Alex. Magno obsessa erat, *Tyrios maximè fisos τοῖς ἀπογόνοις αὐτῶν Χαρχηδονίοις, nepotibus suis Carthaginensibus*: & testatur Livius. l. 34. Annibalem, cùm ad Tyrum venisset, *exceptum esse à Carthaginensibus, ut ab alia patria*: & è Phœnicia translata lingua, magnam Afrorum partem usam esse affirmant. S. August. de Civ. lib. 16. cap. 6. & Arnobius in Psalm. 104. Phœnices verò à Chananæis ortos, ex Phœniciæ nomine & situ, antiqua ipsorum lingua, moribus & institutis, facilè esset ostendere. Sufficit, quod LXX. Seniores sæpe Phœnicum & Chananæorum nomen promiscuè usurpant, ut ex locis inter se & cum Textu Hebr. collatis apparet, scil. Exod. 6. 15. cum Gen. 46. 10. & Exod. 16. 35. Jos. 5. 12. ubi pro terra Chanaan in Hebræo, est apud LXX. terra Phœnicum. Phœniciam verò eandem cum Hebraica linguam facit Lucianus natione Syrus, in Pseudomanti, dum de Alexandro dicit, ipsum voces quasdam ignotas protulisse, οἷαι γένοιντ' ἂν Ἑβραίων ἢ Φοινίκων, *quales sunt Hebraica vel Phœnicia*: & Chærilus de Solymis dicit; Γλῶσσαν μὲν Φοινίκων ἀπὸ στομάτων ἀφίεντες. *Hi vero ore suo Phœnicia verba sonabant.* Vocabula etiam Phœnicia, quæ apud priscos auctores extant, vel Hebraica esse, vel parum distare, omnibus constat. In Sanchuniathone vetustissimo auctore, qui Phœnicum Annales sermone Phœnicio conscripsit, quos postea in Græcum transtulit Philo Biblius, cujus fragmenta quædam no-

bis servavit Eusebius, legimus Βελσάμην explicatam per *cœli Dominum*, ζοφασημὶν *cœli contemplatorem*, Σαδὶκ *justum*, μὼθ *mortem*. Sic in Hesychio Ἄδωνις redditur *Dominus*. Apud Plutarchum Ἄλφα, *bos*: in Porphyrio μάλχος *rex*. In Athenæo νάβλα pro *instrumento quodam musico*: quæ omnia Hebraica esse omnibus notum est. Pœnorum verò lingua quantam affinitatem cum Hebraica habuit, clarissimè ostendit, ex infinito vocum numero, quas ex omnibus auctoribus summo studio collegit, D Bochartus: cui aliquid adjicere, esset teruncium Crœsi thesauris addere. Paucas ex multis seligemus, quæ eædem sunt Punicæ & Hebraicæ. Affirmat S. Augustinus, qui inter Pœnos Episcopalem sedem habuit, annum circa 1900. post primum Phœnicum in Libyam adventum; quique ipsorum linguam ignorare non potuit, in expos. Epist. ad Rom. inchoata, *Rusticos juxta Hipponem interrogatos unde essent, Punice respondisse; Chanani, id est, Chananæos esse*. Idem tract. 15. in Johan. *Cognata sunt lingua ista & vicina, Hebræa, Punica, & Syra*. Et contra literas Peliliani. l. 2. c. 104. *Hebræi dicunt Messiam, quod verbum Punica lingua consonum est, sicut alia permulta Hebraica, & penè omnia*. Vid. Serm. 35. de verb. Domini: ubi *Mammona* ait esse *verbum Hebræum cognatum lingua Punica*. Idem disertè affirmat Hieronym. locis pluribus. Comment. in Jer. l. 5. c. 25. *Tyrum scil. & Sidonem in Phœnicia littore principes esse civitates: — quarum Carthago colonia est. Unde & Pœni sermone corrupto, quasi Phœni, appellantur, quorum lingua lingua Hebræa magna ex parte affinis est.* Idem est videre apud eundem in Es. 3. c. 7. & quæst. in Genes. de voce שים Gen. 36. 24. Ex istis verò duobus patribus varias voces Punicas colligere licet, quas ipsi Hebraicas esse, affirmare non dubitat, ut שלש *tres*, August. in exposit. inchoata ad Rom. הדם *sanguis* in Psal. 136. ממון *lucrum*, Serm. Dom. in monte, l. 2. c. 15. בעל *Dominus*, Quæst. in Jud. c. 16. שמים *cælum*, ibid. משח *unctus*, Tract. 15. in Johan. Sic apud Hieron. in Es. c. 7. עלמה *virgo*. Licèt verò Augustinus sæpius profiteatur suam in lingua Hebræa ignorantiam, ut Epist. 131. ad Memorium, & 119. ad Januarium, & Confess. 11. c. 3. hoc tamen modestiam viri summi arguit potiùs, quàm omnimodam ejus linguæ ignorantiam. Exactam ejus scientiam fortè non habuit: tantam tamen, quâ ejus cum Punica convenientiam observare posset. Qui plura desiderat, adeat D. Bochart libro citato, ubi ex Sanchuniathone, Herodoto, Josepho, Polybio, Livio, Trogo, Strabone, Plutarcho, Solino, Herodiano, Julio Capitolino, Athenæo, Macrobio, aliisque veterum, amplissimam inveniet segetem vocabulorum Punicorum, quæ Hebræis consona: Præsertim ex Plauti Pœnulo, Act. 5. Scena 1. ubi sermonis Punici continuatam habemus orationem, pluresque periodos, quàm ullibi hodie extant: in quorum explicatione Critici ingenia sua multum torserunt, ita ut quidam in Comment. in Plautum, hæc habeat; *Hæc punica sunt, non possunt legi*. Videantur Jos. Scalig. Joh. Seldenus de diis Syris, lib. 1. cap. 2. D. Grotius Epist. 106. ad Gallos. Sam. Petit. Miscel. l. 2. c. 1. & D. Bochart. Geogr. Sacr. part. 2. l. 2. c. 5. Salmas. epist. lib. 1. epist. 18. ad D. Grotium, &c.

17. Corrupta sanè sunt & valde confusa omnia apud Plautum; ex imperitia librariorum maximè, qui vocales apposuerunt. Nam, ut bene notat Petitus. *Scripta erant primè sine punctis vocalibus, ut Hebræa & Phœnicia omnia*. Eosdem versus à crassioribus mendis purgatos, exhibent tum Petitus, tum Bochartus, literis tum Latinis, tum Hebraicis, cum versione Latina: quos apud eosdem auctores perspicere licet. Varietatem tamen aliquam apud eos tum in erratis corrigendis, tum in Hebraica lectione, & ejus versione Latina, observare possumus. Ut ex primo versu, quem juxta utrosque subjiciam, una cum utriusque versione Latina, & Plautina illa paulò liberiore.

Apud Plautum sic habetur versus primus.

Ny thalonim valon uth si corathi sima consith.

quem ita reddit Poëta, *Deos deásque veneror, qui hanc urbem incolunt*. Bochart.

נא את עליונים ועליונות שכורת יסמכון זות

Rogo Deos Deásque, qui hanc regionem tuentur.

Petit. נטו עליונים ועליונות זכור את אישי מקום זות

Inclinate & advertite, O Dii Deæque, quorum sub numine viri hujus civitatis sunt.

D Bocharti lectio & explicatio mihi magis placet, ut quæ propius ad verba Plautina accedunt, eorúmque sensum melius explicant. Sunt in totum versus istiusmodi 16. quorum sex posteriores eadem repetunt, quæ in prioribus, ut existimat Bochartus, una cum D. Grotio. Quod probant; tum ex simili initio, (nam *Ythalonim Valonuth siccoreth, &c.* parum distant, ab *Yth anolim Volanus succuratim*,) quàm ex propriis nominibus, iisdem scil. Antidamachi & Agorastoclis, & Aristoclis, qui ubique nominantur paribus ferè intervallis; tum, quòd ultimus decem versuum orationem claudit: & quod Plautus decem tantùm versus priores Latinè reddidit, & reliquos præterit: quòd non fecisset, si quid aliud iis inesset, quàm in prioribus. Posteriores verò sex aliâ linguâ scriptos arbitratur, Libycâ scil. antiquâ, nam utrumque idioma erat in usu apud Pœnos, unde *bilingues* dicti: ideo tam punice, quàm Libyce loquentem Hannonem Pœnum inducit Poëta. Frustra itaque sunt, qui ex lingua Hebraica versus istos sex explicare satagunt, inter quos Petitus, & Grotius, cum nulla sint Hebraismi vestigia, nisi quod prima vocabula, *Alonim, Valonus*, videntur corrupta esse ex Punicis, *Alonim, Volanus*, quæ cum deorum nomina sint, facilè potuerunt Pœni eadem in lingua Libyca usurpare. *Siccorath* etiam, & *succuratim* videntur idem esse à Græco χεῖρα facta. Bocharto consentit D. Grotius Epist. ad Gallos 106. nisi quod sex posteriores versus etiam Hebraicè sive Punicè descriptos sentit: cujus verba sunt; *Non aliam in illa nobili scena quærendam interpretationem ab iis, quæ Latinè sequuntur, sed Punica bis esse posita, ex diversis scil. codicibus duplicata scriptura, & ita ut posterior sit priore corruptior; & vocibus quibusdam omissis, contractior. Idem enim est* Hyeli Alonim, *quòd postea* exanolim; & Valonuz *quod postea* Volanus, *& sic deinceps: cujus differentia pars inde nata, quòd Syri* ת *ut S pronunciabant, quod hodiéque Judæi faciunt. Unde ista jam olim* שור *&* תור *& similia. Verum esse quòd dico, nominibus propriis, quæ*

ua necessariò eadem esse debent, convincitur. Agorastocles *est in priore parte Punica, in secunda corruptè* Aristoclem, *in Lasino eodem loco* Agorastoclem. *Sic v. 5. Punico legendum,* Antidamaschon: *in parte secunda Punica, ubi confusi sunt versus, est*, Athidamascon. *In eundem modum restituerem, quod in Latino,* Antidamas *fuit. Nam* חון *pro* חיד *etiam nunc Rabbini usurpant.— Omnia corrigere difficile est ob peccata scribarum in lingua ignota. Addo, quòd vetus Pœnorum pronunciationos fugit; neque tota resarciri potest, aut ex Hebræo sermone, qui haud dubiè à Tyro defluxit* (dialecto scil.) *aut à Syriaco, qualem habemus in libris tanto serioribus. Quædam sunt facilia, ut,* binuthi, *gnatas meas, pro quo legitur,* binuthii, *&* bin achi *fratris filium, pro quo* binuthii. Sicfel yth chylu, chim rem liphul. *est,* פעל את שלו כינתם לפעל fecisse sibi quod faciendum fuit. *In Punica abundat* ם nomnino, *ea tera aperta sunt.*

18. Hactenus D. Grotius: qui, ut videmus, in hoc cum Bocharto congruit, quòd idem bis repetitur: (quod iisdem argumentis probat,) & Plautinam interpretationem Latinam attendendam esse, licet in aliis quibusdam differant. Claud. Salmasii verba in Epist. ad D. Grotium. lib. 1. epist. 18. libet etiam apponere; *De Punicis Plautinis tecum sentio, vel Pluto caciorem in plerisque deprehendo* (Exiguum) *In primo versu omnes aberrârunt, quem sic componendum judico, & judicii etiam tui facio.* את עלינים ועליונות שקרת הזות ית מקום ים *quod est, Deos Deasque veneror, quibus urbs hæc habitatio est. Plautus ad verbum, qui hanc urbem colunt.* יר *pro* ש. *Non dubito quin illud Corath Plautinum sit urbs, Hebraicè Kereth, quæ Syris Cartha. Eadem illa, quæ scribis, animadverteram de repetitis versibus* ἐκ ταυτογραφίας, *ut &* Antidamascon, *Anetdamas fuit, idque ex Arabismo meo, quibus* كان *est, fuit, Hebræis autem puto, & Phœnicibus perpetuum est, ubi est Arabicum Elif, ponere Vau, quòd in sexcentis observavi. Mirum verò Pœnos Phœniciam linguam vel usque ad extima tempora penè puram conservâsse, ut constat ex multis Augustini locis, apud quem* Namphanio *ubi hæret Seldenus, debet esse* Namphanio: *ut sæpe in libris vetustis N. pro M. reperitur exaratum. Nullus certè est liber Plinii aut Solini, quamlibet antiqua scriptus manu, in quo non* Minas *pro* Mimante *mente offenderim.* Namphanio *planè Punicum proprium nomen, quòd* boni pedis *hominem significare scribit Augustinus nempe* נעם פעם.

19. Ex sententia celeberrimorum hujus seculi Criticorum, videmus versus decem priores ex vocabulis Hebraicis constare; unde infertur, quòd proposuimus, eandem esse linguam Hebraicam cum Phœnicia sive Punica, vel saltem dialecto tantùm diversam fuisse. Nemini verò mirum sit aliquatenus Punicam ab Hebræa tanto temporis intervallo, scil. annorum 1900. variâsse: cùm multò minore tempore magnas mutationes linguas ferè omnes subire, supra ostendimus. Apud Græcos diversæ erant dialecti, lingua tamen eadem; & apud omnes ferè gentes idem observare licet. In Anglia nostra, præter linguas Wallicam & Cornubiensem, dialectus Septentrionalium ab Australium, & utrorumque ab illa Occiduarum plagarum differt: omnes tamen eandem linguam colimus. Apud Judæos etiam observârunt multi dialecti varietatem ex Judicorum 12. 6. in pronunciatione Schibboleth: quam tamen dialectum esse negat Mayerus, Philolog. sac. l. 1. c. 1. Et serioribus temporibus, alia erat dialectus Galilæorum, alia Hierosolymitanorum, ut constat ex Matth. 26. 73. & Marc. 14. 70. Videatur Buxtorf. Lexicon. Rabbinic. voce גלל. Nec dubitandum, Punicam & Chananæorum dialectum ab Hebraica discrepâsse, & utrasque peculiares habuisse sermonis proprietates sive idiotismos, quibus non obstantibus, una eademque lingua erat omnibus communis. Peregrina etiam vocabula in Pœnorum linguam irrepere poterant à vicinis gentibus, Arabibus, Æthiopibus, Ægyptiis, &c. quædam etiam ex antiquis incolis Libyca retenta sunt, quibus ab Hebraica in multis discrepare potuit. Multa etiam vocabula Hebraica perierunt, & nobis hodie incognita sunt: desiit enim esse vernacula post Captivitatem Babylonicam, nec ullum habemus librum, in quo pura Hebraica extat, præter Vet. Testamentum, in quo mutilam esse necesse est, cùm omnes voces Hebraicas in eo reperiri, nemo sibi facilè persuaserit. Ex hisce ratio reddi potest, cur in scriptis veterum multa occurrant vocabula Punica, quæ ad Hebræas origines revocari non possunt: possunt enim esse antiqua Libyca, vel nationum vicinarum, vel Hebraica nobis incognita. Causa verò cur Deus linguam primam inter Chananæos manere voluit, (ut alibi indicavimus,) erat, quia Patriarchæ inter eos peregrinaturi erant per longum tempus, cùmque iis commoraturi, (quod, nisi eandem habuissent linguam, commodè fieri non potuit,) & quòd ipsorum posteris terram istam Deus destinaverat in hæreditatem.

20. De conservatione Linguæ Hebraicæ, secundum varias temporum periodos, quædam observanda veniunt. Primò, à Confusione Babylonica ad Abrahamum, statuunt quidam, per totam Assyriam inter posteros Shemi, & in Chananæa inter Chami progeniem, linguam Hebræam post divisionem remansisse: In Assyria verò, ob frequentia variorum populorum commercia, magnas imperii mutationes, in Chaldaicam degenerâsse: adeò ut Abrahamus tantum calleret, antequam fluvium trajiceret; & in Chananæa linguam Chananæam disceret, quæ postea ab ipsius transitu dicta est Hebræa. Eandem etiam puram mansisse apud Chananæos, qui easdem cum Assyriis mutationis causas non habuere, nisi quòd circa loca maritima Tyro & Sidoni vicina, aliqua dialecti varietas à frequentia commerciorum per Tyrorum navigationes introducta sit. Sic Jos. Scal. Epist. ad Tompsonum, & ad Ubertum. Idem docent Genebr. Chronol. lib. 1. Erpenius Orat. de ling. Heb. Gerh. Vossius de arte Gram. l. 1. Joh. Seld. de diis Syris l. 1. c. 2. qui omnes (uno excepto Genebrardo, qui in modo loquendi differt) à Scaligero hanc sententiam habuisse videntur. Quæ quidem quoad Chananæos & Phœnices vera esse probavimus: ac per totam Assyriam hanc linguam servatam fuisse post divisionem, vel in Chaldæam mutatam, vel Abrahamum

mum eam à Chananæis primùm didicisse; mihi non videtur verisimile. Linguam enim Chaldaicam unam esse ex primis post Confusionem ortis statuunt plerique gravissimique authores. Nec videtur consilio divino consentaneum de impediendo Turris structuram, ut per vastas illas Babyloniæ & Syriæ regiones lingua prima permaneret. Si enim omnes, qui illas terras habitârunt, sese mutuò intelligerent, cur non potuerint in structura suâ progredi? Abrahamum verò à Chanaæis linguam Hebræam didicisse antea ignotam, concedi non potest. Nam Semus non erat in conspiratione Babylonica, ut plerique statuunt: unde pœnæ non obnoxium fuisse; sed linguam primam retinuisse, vero consentaneum est. Et licèt quosdam ex Semi posteria cum Idololatris mixtos fuisse, testetur historia Sacra: apud alios tamen ejusdem stirpis, verum Dei cultum viguisse una cum lingua primæva, negari non potest. Si enim apud Chananæos utrumque servatum erat, multo magis inter Semi posteros, semen benedictum. Linguam verò suam, quam in Confusione servaverat, ad posteros Semum propagâsse, non est cur dubitemus: præsertim cùm secundum computum vulgarem codicum Hebræorum, Semus vixerit temporibus Abrahami & Isaaci, à quo Abraham linguam Hebræam addiscere potuit, cùm in Chaldæa vixit. Unde & Abraham duplici lingua in Chaldæa locutum fuisse, testantur Munster. Gram. Chald. p. 10. Hieron. in Dan. 2. & liber Cosri Orat. 2. sect. 68. Hoc etiam clarè evincunt nomina Pelegi, Abrahæ, Saræ, & locorum ab ipsis imposita, quæ Hebraica sunt.

21. Aliorum est opinio huic opposita, qui linguam Hebræam in Heberi tantùm familia (unde nomen accepit) conservatam fuisse volunt ad Abrahamum usque: à quo ad Jacobi posteros propagata fuit: Ita viri docti, qui ab Hebero linguam Hebræam dictam esse volunt. Hanc verò sententiam supra rejecimus, cùm de linguæ Hebrææ denominatione egimus. Vera itaque sententia est, non tantùm in Heberi familia, sed & inter alios Semi posteros, (inter quos unus erat Heber,) etiam, & inter quosdam de Chami progenie in Phœnicia, & Chanaanæa, servatam fuisse, ut jam ostendimus. Quæ enim de Hebero supponunt, reliquis Semi posteris æquè convenire possunt: nec de Hebero magis, quàm de Semo, Arphaxade, Sala, Peleg, Reu, vel Serug quicquam probant: cùm nil singulare de Hebero magis, quàm de istis scriptum legimus: nec ulla ratio suadet, Semum linguam primam oblitum fuisse, nec ejus posteros non docuisse & instituisse ad Jacobum usque, cùm tamdiu post Diluvium vixerit. Cùm itaque in eo ejúsque posteria à Patre Noah benedictis, vera Ecclesia, vera religio, cultúsque veri Dei ad Abrahamum usque manserit; dubitari non potest, quin & lingua prima etiam inter ipsos conservata sit.

22. Postea, cùm Jacob & ejus filii In Ægyptum descenderant, & per ducentos annos in immensum multiplicati sunt, linguam suam in Ægypto servâsse, nec eam cum Ægyptiaca mixtam fuisse, sed eandem demum in terram Chanaan attulisse, inter omnes convenit. Hinc illud inter Hebræos, referente Dav. de Pomis, Præf. ad Lexicon suum, *Israelitas in Aegypto non mutâsse vestimenta, nec linguam, nec* (quòd alii addunt) *nomina*. Elias enim in Præf. Methurg. dicit, *tria in Aegypto non mutâsse Israelitas, nomina, vestes, & linguam*. Causam verò cur tot annis linguam suam puram conservârunt, cùm multò minori spacio in Babylonia captivi linguam vernaculam obliti sunt; hanc fuisse existimo; quia simul in una Ægypti parte convixerunt, in terra Goshen: captivi verò ubique dispersi erant sub variis dominis; quorum mandatis ut obtemperarent, necessariò ipsis addiscenda erat lingua Chaldaica. Unde licèt inter ipsos, Seniores linguam propriam retinere poterant; liberi tamen, quos durante Captivitate habuerunt, pro Hebræa Chaldaicam addiscebant: ut Judæi hodie regionum, ubi dispersi vivunt, linguas pro vernaculis habent. Linguam verò Hebræam & Ægypriacam diversas fuisse, ex eo constat; quòd Josephus fratres per interpretem allocutus sit: & Psaltes dicit; *Cùm in Aegypto peregrinati sunt, Israelitas linguam alienam audivisse*.

23. Cùm verò Israelitæ terram promissam possederunt, expulsis antiquis incolis, linguam suam puram servâsse, testantur libri Sacri ante Captivitatem Babylonicam scripti, usque ad eversionem Templi primi: ita ut per totum illud tempus nullam notabilem mutationem subiit hæc lingua. Quòd partim à singulari Dei providentia profectum, partim ex moribus & institutis Judæorum; quibus à connubiis, fœderibus, & omni ferè cum vicinis gentibus Idololatria commercio arcebantur: unde, quia cum gentibus mixti non sunt, linguam sine mixtura conservabant; sicut ob eandem causam Chinenses, & alii, linguas suas per tot secula immixtas habent, ut in Proleg. de linguis diximus.

24. Durante verò Captivitate 70. annorum, magnam mutationem subiit: adeò ut Judæi linguæ propriæ obliti, Chaldaicam cum aliqua Hebrææ tinctura post solutam Captivitatem in patriam introduxerint. A quo tempore, Hebraica, postquam durâsset annos plus minus ter mille & quadringentos juxta computum vulgarem, desiit esse vernacula, juxta communem omnium ferè doctorum sententiam. Unde legimus Neh. 8. 7. 8. Esdram & Levitas, cùm legem populo prælegerent, eandem exposuisse, & sensum dedisse, (lingua scil. vulgari) ut populus intelligeret. Et hinc erat origo Paraphrasium, cùm postquam legem & prophetas in synagogis prælegerant, explicationem lingua vulgari dederunt. Hinc scribit Elias, præf. I. Methurg. וכשגלו מארמתם ובאו לבבל שכחו מכל וכל ככתוב בספר נחמיה; *Cùm vero ex terra sua exularent, & in Babyloniam abducti essent, penitùs obliti fuerunt lingua sua; sicut scriptum est in libro Nehemia*. Idem testantur Kimchi præf. lib. Michol. Ephodæus Gram. c. 7. & alii. *Interim tamen manebat in quorundam animis*, (sacerdotum, scil. & judicum) *cognitio legis & linguæ*, ut in libro Cosri part. 3. sect. 15. *conservata fuit* (lingua) *in corde sacerdotum & Judicum, ut docerent judicia justitia*. Pro Hebraica itaque post hac Chaldaica Judæis facta est vernacula, quæ primò purior, postea magis corrupta & vitiata, pro diversitate nationum, quibus serviebant, variis dialectis & idiotismis. Et non tantùm hac lingua locuti sunt, sed & in

hac

hac libros suos conscripserunt usque ad eversionem Templi secundi, & seculis sequentibus: ita ut nullibi hodie extet lingua Hebraica pura, nisi in vet. Testamento. Unde illa querela D. Kimchi præf. lib. Michol. *quod ex quo tempore deportati sint ipsorum patres in terram alienam, gentium linguam didicerint, & linguæ sanctæ obliti sint, & ad hunc diem loquitur quisque labium peregrinum, secundum locum captivitatis suæ & exilii sui: nihil inveniri in manibus suis Hebraicè scriptum, præter 24. libros sacros, & paucula quædam vocabula in Mischna.* Quòd verò quidam objiciunt, ut Gordon. Chronol. Tom. 1. f. 115. Præcipuè Barthol. Mayerus Philol. sacr. parte 2. cap. 2. linguam Hebraicam vernaculam fuisse durante Imperio Persico & Græco, & non ante Assamonæorum tempora in Aramæam degenerâsse, quia Prophetæ post Captivitatem prophetias suas linguâ Hebraicâ conscripserint; & probabile non sit Deum populum reducem alienâ linguâ allocutum fuisse: quòd ex hoc confirmant, quia Paraphrases nullæ fuerint ante Onkelosum & Jonathanem, qui paulò ante Christum floruerunt, vel circa Christi tempora: Hæc (inquam) parùm movent. Nullam enim probabilitatem habet, quòd sub Græcorum imperio lingua Hebræa in Chaldaicam vel Syriacam mutata sit: Græci enim potiùs propriam linguam more victorum introduxissent, quàm Chaldaicam. Necessariò itaque hæc mutatio à Chaldæis dominis, non à Græcis profecta est: multa enim præter linguam à Chaldæis Judæi mutuârunt, (inter alia Mensium nomina Chadaica, cùm antea eos per primum, secundum, tertium, &c. numerarent:) nec sentimus statim post reditum apud omnes Judæos amissam esse linguam Hebræam: nam apud sacerdotes & ætate provectiores remansit. Multi enim erant, qui cùm Templi secundi fundamenta jacta fuisse primum viderant, fletus & lachrymas miscuerunt cum juniorum jubilo: multi etiam, dum in captivitate erant, linguam hanc liberos à pueritia docuerunt: licèt prævaluerit Chaldaica apud plebem. Imò certum est, quòd non tantùm Prophetarum temporibus Sacerdotes & Levitæ, qui plebem ex officio tenebantur instruere, linguam sanctam retinuere; sed & inter populum multi ex primoribus, ut & sacerdotes, omnibus posteа temporibus linguam antiquam coluerint. Itaque reliquias ejus quasdam apud populum remansisse, haud invitus concessero. Vix enim ullam linguam tantillo tempore ita extinctam fuisse legimus, ut nulla ejus vestigia extarent, etiam in magnis mutationibus: vulgus tamen, *quem penes arbitrium est, & jus, & norma loquendi*, plerumque Chaldaicè loquebantur. Non mirandum itaque, Prophetas ultimos prophetias suas Hebraicè & maxima parte (nam quædam sunt Chaldaica apud Esr. & Daniel.) conscripsisse: cùm omnes reliqui libri sacri eodem idiomate conscripti fuerint; & nunquam defuerint ex sacerdotibus aliisque, qui linguam hanc tenebant, & scripturas populo explicare poterant. Ad illud quod de Paraphrasibus addunt, dico in ipsos retorqueri posse: nam ab illo tempore, quo ipsi linguam mutatam esse volunt, usque ad Jonathanem, nullum probare possunt extitisse Targum, per 200. ferè annos. Si verò dicant; Sacerdotes & Levitas legem populo exposuisse lingua vulgari, postquam ipsam prælegissent publicè in synagogis, & hoc satis fuisse ad populi instructionem; idem respondeo de temporibus prioribus, eundem scil. docendi morem invaluisse, à reditu Babylonico. Sed de his plura, cùm ad Paraphrases Chaldaicas deventum fuerit.

25. De duratione etiam hujus linguæ, curiosè satis quidam disputant, An sicut omnium prima fuit, sic omnium ultima sit futura, scil. Beatorum in cœlis? Ut verò Judæorum & Chiliastarum nugas prætereamus, qui terrenum Christi regnum ante generalem resurrectionem expectant, in quo ipsi cum Christo super omnes populos regnaturi sunt, & labium electum erit Hebraicum: hoc certum est, fideles post resurrectionem sermonem aliquem habituros, quo laudes divinas uno ore in æternum celebrabunt: corpora enim eorum erunt perfecta, & omnia sermonis instrumenta habebunt, ut in corpore Christi post resurrectionem videmus. Christum enim Apostoli & discipuli post resurrectionem audierunt loquentem: imò S. Paulus Christum de cœlo loquentem audivit, & Christo audiente respondit, ut observat Bell. de fœlicitate æterna, l. 4. c. 16. Linguam verò Beatorum futuram Hebraicam statuunt multi tam Judæorum, quàm Christianorum: quos enumerat inter alios, D. Buxt. dissert. de ling. Hebr. conservatione, & Joh. D'Espeires Tract. de Textu Hebr. disp. 1. q. 5. Huc trahunt loca Scripturæ, Es. 19. 18. Zeph. 3. 9. Zach. 14. 9. Psal. 149. 6. ubi vaticinantur Prophetæ de 5. civitatibus Ægypti, qui loquentur linguam Chanaan; & de labio electo, sive uno, quo omnes nomen Dei invocabunt, & quòd Deus erit unus per universam terram; & nomen ejus unum. Ex his enim concludunt, omnes tandem linguam Hebræam locuturos. Hoc tamen ex istis locis firmiter colligi non potest. Loquuntur enim Prophetæ, de conversione gentium ad Christum, quòd abjecta Idololatria & falso cultu, omnes quasi uno ore unum verum Deum ubique invocabunt: quòd impletum videmus post Evangelii promulgationem. Nam ex omnibus nationibus collecta Ecclesia Christi laudes divinas unanimiter celebrat; ipsúmque confitentur singuli, non lingua Hebræa, sed linguis propriis. Rationes etiam proferunt, quòd hæc lingua prima fuerit, ideóque novissima erit; quòd à cœlo originem traxit, à Deo infusa primis hominibus in Paradiso: unde conjiciunt, eandem futuram in Paradiso cœlesti, cujus typus erat terrestris. Hæc verò parùm ponderis habent. Nam cùm vita beata, quàm expectamus, longè superat hujus vitæ statum; etiam quæ fuit in Paradiso; imò quicquid intellectu concipere possimus: mysteriáque Christianæ religionis, quæ à Domino & Apostolis linguâ Syriacâ primò tradita, & postea Græcis literis consignata, omnia quæ in lingua Hebraica ante Christi adventum Deus revelaverat, gloria & altitudine multis gradibus excedant: infirmum est ex lingua, quàm ad hujus vitæ usum Deus infudit, colligere eandem in statu futuro permansuram, vel aliquid de linguæ Hebraicæ, potiùs quàm Syriacæ vel Græcæ, usu, inter Beatos pronuntiare. Multò probabilius sentiunt, qui Angelicum illum, de quo Apostolus 1. Cor. 13. 1. futurum sermonem Beatorum sentiunt: cùm Dominus disertè dicat, *fideles futuros*

fore ἱεαγγέλετ· & ut in prima creatione Hebraicam primis hominibus infudit, & Ecclesiæ nascentis primordio, quòd quasi nova erat Creatio, multarum linguarum χάρισμα Apostolis aliisque divinitus concessit: sic rationi consonum esse, Deum post resurrectionem in animos Sanctorum novam linguam infusurum, qua omnes in divinis laudibus perpetuò se exerceant. Joh. D'Espeires, licèt priorem sententiam ferè communem esse Theologorum agnoscat; addit tamen, *probabilius dici posse, novam linguam, Hebraicâ longè excellentiorem, futuram esse, quæ suavitate & energia omnes superet; quæ unico verbo sententias indicet, ut verba in pariete scripta*, Dan. 5. 17. *imò tam fœcundam fortasse fore, ut ex solis monosyllabis constet: qualem omnium perfectissimam esse putat, &c.* Quicquid verò de hisce scribunt curiosi, nil certi statui posse arbitror, cùm à sola Dei voluntate pendeant, qui de iis nihil nobis adhuc revelavit. Hoc certò scimus, linguam fore omnium præstantissimam, & Beatorum statui congruentem. Concludam itaque cum D. Buxt. loco cit. verbis R. Jehosuæ in Talm. qui cuidam curiosè percontanti de statu resurgentium ad vitam æternam, respondit, *Quando reviviscemus, cognoscemus, qualis futurus sit eorum status:* Sic de futura lingua Beatorum in cœlis, quando reviviscemus, cognoscemus illam.

26. Præstantiam verò hujus linguæ, ejúsque excellentiam, ostendunt antiquitas, origo divina, sanctitas, perfectio, sub qua ejus puritas, elegantia, energia, & apta verborum significatio; utilitas denique, & addiscendi facilitas: de quibus, quia antea quædam diximus Proleg. I. num. 22·23. De Linguarum maximè Orientalium usu; idcirco hoc loco breviores erimus. Antiquissimam omnium esse, jam fusè probavimus, mundo coævam, primis hominibus infusam. Hac, ut notat Ar. Mont. potissimæ mundi partes, cœlum, terra, mare, animalia, cæteræque creaturæ, & antiquissimæ orbis regiones, nomina sua sortitæ sunt: adeò ut meritò omnium linguarum mater dicatur, non quòd omnes ex illa ortæ sint, ut à radicibus derivativa; sed quòd ante omnes alias extitit, ejúsque reliquiæ quædam in omnibus ferè linguis inveniantur: & quòd Orientales præ̇ræque tantam cum ipsa habent affinitatem, Chaldaica, Syra, Arabica, Æthiopica; ut jactis primò Hebraicæ fundamentis, reliquæ faciliter addiscantur: Scythicam etiam sive Tartaricam, (ex qua Persica, Armena, cui etiam, ut quibusdam videtur, Europæarum magna pars originem debent,) Hebraicæ affinem esse, non desunt magni viri, qui affirmant. Sanctitatem ostendunt, tùm primus ejus auctor D. O. M. qui hanc in mentes primorum humani generis parentum immediatè infudit; (nec enim ab hominibus inventa, vel ex aliarum commistione (ut pleræque hodiernæ) orta est; sed ab ipso fonte omnium bonorum, patre luminum, cum primis hominibus concreata:) tùm sacrosancta divina mysteria, de vera Dei cognitione, vero ejus cultu, æternáque hominum fœlicitate, quæ in hac lingua, ut fido tanti thesauri custode, primo imposita & recondita sunt: noménque illud sanctum & venerandum, quòd essentiam Dei exprimit, omniúmque superat intellectum, in hac lingua expressum sit, quòd nulla alia lingua explicare, nedum imitari potest. Unde scripsit Possevinus in Biblioth. select. *tot esse in Hebraica scriptura sacramenta, quot literæ; tot mysteria, quot puncta; tot arcana, quot apices.* Cùm enim orbis universus altis errorum tenebris quasi immersus erat; & qui sapientiæ nomen inter Gentes maximè sibi arrogabant, cæci erant cæcorum duces: vera sapientia, quæ ad Deum, ultimum finem, & summum hominis bonum, hominem ducit, in hac linguâ sola consignata fuit: ex quo fonte, qui non hauriebant, sapientes hujus mundi facti sunt stulti, & in cogitationibus suis vani.

27. Perfectionem indicant, verborum puritas, energia, elegantia. Nullas enim habet extraneas voces admixtas: unde hanc solam puram, reliquas omnes mixtas, scribit Gesner. in Mithrid. c. 1. p. 3. Ex aliarum linguarum radicibus voces suas non derivat; sed omnes, vel pleråsque, ex verbis habet, quæ regulariter tribus literis constant; (qui numerus ternarius, numerus perfectionis à multis habetur;) quæque unam simplicem & primariam habent significationem, à qua tamen magna cum elegantia aliæ derivantur. Res ipsas etiam aptè & accommodatè exprimit, ut nulla alia lingua cum ea in hoc comparari possit, teste Erpen. Orat. de ling. Hebr. In verborum etiam per varias conjugationes flexione, earum variam significationem tanta brevitate, & energia exprimit, ut Græcorum & Latinorum compositionem multò post se relinquat, ut ostendit idem. Hinc *maximè naturales linguas illas esse* scribit Postellus de Originibus, *quæ paucis verbis multa comprehendunt & docent, quæ brevissimis, illis tamen claris, dictionibus, ac citiùs unâ syllabâ quàm duabus, vel literâ unâ, sensum explicant; quales Hebræa, & quæ Hebraismo originem debent: cum Græca & Latina, ut recentiores & majore diligentia exculta, sola omnium linguarum declinationem Nominis & Participii, mutata casuatim voce, noverint; dictionibusque consignificativas particulas adjungunt, quas Hebræa & cæteri literis tantùm efferunt: unde remotiores à naturalibus linguis sunt Græca & Latina.* Veneres etiam suas habet, quas nulla alia lingua exprimere potest. Unde dixit Lutherus Epist. ad Lincum, *Ebræos prophetas velle cogere, ut Germanicè loquantur, (vel aliâ quavis linguâ,) perinde esse, ac si Philomelam quis cogeret, ut dulcissimâ suâ melodiâ relictâ, unisonam cuculi vocem imitaretur.*

28. Utilitas verò longè maxima ex hoc conspicitur, quòd mysteriorum divinorum explicationem ita plenè ac perfectè, ac ex ipsarum Originalium tabularum inspectione, assequi nemo potest. Unde & necessaria est aliqua saltem ejus cognitio iis, qui eloquia divina aliis explicare tenentur. Quàm absurdum enim est, ut legatus mandata regis sui non intelligat, sed interprete opus habeat? De Themistocle narrant, quòd cùm à Persarum Rege quædam petere, & cum ipso colloqui cuperet, annum integrum in addiscenda Persarum lingua insumpserit, ne Regem per interpretem adiret. Quid ergò ipsis agendum, qui non semel, sed quotidie cum summo omnium Rege colloqui tenentur, ejus mandata ad populum deferendo, ipsorúmque vota ad Deum offerendo? Nam ut viri docti verbis utar, *qui ver-*

versiones tantùm nôrunt, aliorum oculis vident, & cum plebe in atriis stantes è longinquo sacra contuentur: qui verò ipsum textum Originalem intelligit, eum sacerdotibus in sanctuarium admissus, omnium quæ in penetralibus aguntur, ipse testis est & arbiter. Hinc (inqoit Lutherus,) *etsi exigua sit mea lingua Hebrææ notitia, cum omnibus tamen totius mundi gazis non commutarem.* Ad fontes Hebræos in vet. Testamento recurrendum esse, cùm aliquod dubium occurrit, vel exemplarium varietas, uno ore affirmant veteres: maximè Hieron. Epistola ad Suniam & Fretellam. & Aug. de Doctrina Christiana: quòd alibi, scil. Proleg. de Textuum Originalium integritate fusè probamus. Agnoscunt Bellarm. lib. 2. de verbo Dei, cap. 11. Canus loc. lib. 2. cap. 15. & alii, in quibusdam casibus Hebræos codices consulendos. Sed etiamsi versiones ad manus habeamus, *ad multa alia necessaria est textus Hebraici scientia*; ut optimè docet Ar. Mont. præf. ad Bib. Interlin. Cùm verbum ambiguum est, non semper ambiguè reddi potest per interpretem: unde significatio non integra, sed manca redditur, cùm forasse in Hebraica utraque significatio servanda esset. Nam, ut ait S. Aug. *inter alias S. Scripturæ proprietates hæc neutiquam postrema est, quod unus aliquis locus adeò dives & abundans sit, ut plures interpretationes, quarum singulæ piæ & bonæ sunt, admittere possit.* Unde à Deo electa videtur hæc lingua mysteriorum Divinorum sacrarium quasi omnium fœcundissimum. E contra, quod in lingua Hebræa certum quid significat, per vocem ambiguam ab interprete sæpe redditur: ut in Psal. 110. ubi נדבות Græco interprete redditur Ἀρχὴ, unde Latinus vertit *Principium*: quod potiùs per *Principatum* vertendum esset. Præterea quæ in prima lingua significationem habent perspicuam, in versione habent obscuram: ut in proverbiis, idiotismis, & verbis arti alicui propriis; vel quæ per translationem facta sunt, quæ in alia lingua convenire non solent. Hinc difficile agnoscit Hieron. ad Pammach. *alienas literas insequentem non alicubi excidere, ut quæ in alia lingua bene dicta sunt, eundem decorem in translatione conservent.* Ex aliisque multis, quæ adduci poterant, magna hujus linguæ utilitas ad verum Scripturæ sensum enucleandum apparet. Tandem si linguæ tantæ dignitatis, perfectionis, elegantiæ, & utilitatis, etiam addiscendi facilitatem addamus, quid amplius desiderari potest? Talis verò est hæc lingua, ut haud decimam temporis & laboris postulet, quàm Latina vel Græca, ut tradunt ejus insigniores magistri. Si quis enim menses aliquot in eam impendat, (*menses, non annos*; sic Erpenius) facilè bonos progressus in ea faciet. *Bimestris vel trimestris industria sufficiet*, (sic Amama) *ut mediocriter quis addiscat: annum verò non requiris, ut omnis ejus difficultas fœliciter superetur.* Qui verò tantillum temporis ab aliis negotiis & studiis, imò à ludis, abstrahere nolit; tam pretioso thesauro se plane indignum reddit: Qui verò experietur, laboris fructus haud brevi reportabit.

29. His, quæ de lingua Hebraica dicta sunt, quædam de antiquis Hebræorum literis, & de punctis vocalibus annectere, haud inutile erit. Et primò, quod ad literas attinet, sententia est plerorumque linguarum peritiâ insignium, literas, quas Samaritanas dicimus, quibus Pentateuchum Samaritanum in hac Bibliorum editione excudimus, Hebræorum primævas fuisse, quibus Lex & Prophetæ primùm scripti; eásque Judæis & Samaritanis communes fuisse ante deportationem Babylonicam: Esdram verò, qui post reditum codices sacros recensuit & instauravit, eosdem literis Assyriis populo Judaico magis notis, (qui, durante Captivitate, linguæ & literarum obliti sunt,) descripsisse; & priores Samaritanis, quos cane pejus & angue oderunt, reliquisse: ut hoc modo se nil cum iis commone habere, testatum facerent. Josephus Scalig. Epistola ad Tompsonum & ad Ubertum, & in notis ad Euseb. annno 1657. digressione de literis, hanc sententiam acriter pro more tuetur, & in contra sentientes stomachatur: ubi de literis Græcis & Phœniciis loquens, dicit, *Græcas à Phœniciis natas, quibus omnes olim & Chananæi & Hebræi usi sint, adhúcque Samaritani utuntur: neque alios in usu fuisse à temporibus Mosis ad excidium Templi. Nam ea, quibus Judæi hodie libros sacros & omnia acta sua scribunt, nupera ac novitia sunt, ex Syriacis depravata: illa autem ex Samaritanis. Quod cum luce clarius sit, tamen quidam semidocti, semitheologi, & (ut signantius loquar,) semihomines, non solùm Judaicas literas verè Hebraicas esse priscas, audent dejerare; sed etiam impios putant, atque adeò palàm vocant, qui aliter sentiunt: miseram verò doctorum & piorum hominum conditionem, si doctrinæ & pietatis suæ non alios testes haberent, quàm Asinos.* Postea fol. 107. col. 2. *Visuntur quidem hodie sicli, qui quotidie Hierosolymis effodiuntur, & sub regibus Juda in usu fuerunt. In illis nummis eædem literæ incisæ sunt, quæ in scriptis Samaritanorum leguntur, sine ulla vel exigua mutatione: & putare veterum Hebræorum alias literas fuisse, quàm quæ in illis siclis visuntur, & quæ sub regibus Juda in commerciis Judæorum erant, extrema & insania & imperitia est.* Ad eundum modum Joh. Drusius in Exod. cap. 36. scribit, *Hoc ita clarum esse, ut nemo amplius, nisi fortè alter Carneades, qui de rebus omnibus dubitare solebat, istud in dubium vocare ausit.* Sic Joh. Gerh. Voss. de Arte Gram. lib. 1. cap. 9. *Malè eas literas vocamus Hebræas, cùm Judaicæ dici debent. Hebrææ enim propriè sunt Chananææ, hoc est Phœnicum, quarum literarum figuram cognoscere licet ex nummis, qui hodiéque crebro eruuntur de partibus Tyri & Sidonis. Iisdem Judæos ante exilium Babylonicum usos dicimus, quemadmodum & lingua eadem utrique genti communis erat.* Idem lib. 1. c. 31. dicit, *Judæos Babylonem abductos, ut Chaldaicè didicerunt, ita characteribus usos Chaldaicis: ubi autem in Judæam reversi, pauci admodum veteres Hebræorum characteres noverant: eóque Esdras coactus est, iis Mosem & Prophetas literis describere Chaldaicis, quibus assueverant: posteriores Hebraicæ fuêre analogæ veteribus sive Samaritanis: ut Esdras optimè potuerit vocem voce sine ullius literæ dispendio reddere: atque hoc sufficiebat, ut Scripturarum veritas sarta tecta permaneret.* His consentiunt viri clarissimi, Grotius in notis ad lib. de verit. Relig. Christianæ, Sixtin. Amam.

Anti-

Antibarb Bibl. Isaac. Casaub. exercit. in Baronium, Sam. Bochart. in Geogr. Sacra. Lud. Capell. libello doctè & eleganter de hoc argumento ab ipso edito, Waserus, lib. de nummis Hebræorum, Mayer. Philol. Sacr. cum plurimis aliis. Inter Ecclesiæ verò Romanæ Doctores, Ar. Mont. Sixtus Senens. Serrarius, Bellarmin. Villalpand. Bonfrerius, Guido Fabricius, Joh. Morinus, Joh. D'Espieres, tract. 1. de Bibl. Hebr. dub. 1. qui communem hanc sententiam vocat, & omnium approbatione receptam.

30. Quia tamen non desunt viri docti, qui contrariæ sententiæ mordicus adhærent, & sentiunt hodiernum characterem, quem *Quadratum* vocant, antiquum & Mosaicum fuisse, quo lex & reliqui libri sacri olim conscripti sunt; argumenta potiora proferam, tùm ex antiquis siclorum inscriptionibus, tùm ex testimoniis veterum Scriptorum Christianorum & Judæorum petita: eáque contra exceptiones adversæ partis tuebor; postea ad rationes, quas ipsi producunt, respondendum. Primum itaque & præcipuum argumentum pro literis Samaritanis, & quòd luce sua evidenter hoc probat; (cui nemo nisi qui luscus, vel oculos claudit, assentiri non possit;) ductum est ex antiquis siclis & numismatis Hebræorum ante Captivitatem cusis; imò ante defectionem decem tribuum, (ut infra patebit,) ex ruderibus Hierosolymitanis, olim, & hodie effossis. Omnes verò sculpti sunt characteribus, qui cum hodiernis Samaritanis planè iidem sunt; paululum quidem variatis ob magnum temporis intervallum, (ut in omnium linguarum literis,) & in quibusdam vetustate exesis, ita tamen, ut eosdem esse, facilè agnoscas. Sicli autem omnes quatuor drachmas pendent: quòd Jos. Antiq. lib. 3. cap. 9. de siclis sui temporis asseruit. Hemisiclos verò sive siclì Dimidium, drachmas duas. Ex una parte habent urnam auream cum manna, (de qua Exod. 16.) posito supra urnam, vel quasi in ore calicis, in multis Aleph Samaritano, in quibusdam Aleph & Schin, aliisve literis, cum inscriptione, literis Samaritanis, *Siclus Israelis*. Ex altera parte virga Aaronis cum amygdalis, & inscriptione hac iisdem characteribus, *Jerusalem sancta*. Alia etiam numismata diversam habent inscriptionem, sed iisdem literis incisa. Horum verò omnium formas, quos alicubi invenire potuimus, sculptas exhibebimus tractatu de nummis, ponderibus, & mensuris Hebræorum, una cum singulorum explicationibus. Horum unum nactus Ar. Montanus, ut certissimum veritatis testem, pro magno thesauro habuit, cujus *unus cognitio omnem sibi in ponderum & monetarum ratione consolidanda, veri disquirendi laborem ademit*, ut ipse loquitur in Apparatu, libro Tubalcain. Guiiel. Postellus vir linguarum peritiâ ad miraculum doctus, (licèt senex Rabbinicis deliriis fascinatus, ad varias & impias opiniones delapsus sit) lib. de 12. linguis, postquam Hieronymum citâsset de mutatione facta per Esdram, ejúsque sententiam approbâsset, affirmat, Samaritanos esse veros, genuinos, antiquósque linguæ Hebraicæ characteres: & hoc probat ex antiquis siclis, his verbis; *Esse autem hujusmodi formas antiquas, argumenta mihi fuère numismata argentea, magnam admodum antiquitatem repræsentantia, quæ excusa vidi apud Judæos, qui usque adeò magni thesauri loco ducunt, ut unum (quod alioquin vix quincuncem æstimes,) non potui mihi duobus aureis nummis redimere: asserúntque, esse à temporibus Salomonis. Cùm autem meas hac de causa mutationis characterum conjecturas ipsis Judæis aperirem, dicebant esse verissimas, & à multis suorum Doctorum probatas: & nil aliud esse causæ (cùm alioquin Samaritanos cane pejus & angue oderunt, quos vix colloquio dignos putant) cur ita chara illa numismata habeant, nisi quia illi characteres illic descripti olim sibi in usu familiari fuissent, quasi natura quadam illos ad pristina revocante. Asserunt etiam, indies Hierosolymis in maceriis sive ruderibus profundis hæc crebro ab effossoribus reperiri. Antiquitatis certissimum argumentum, quod illic scribitur, HIERUSALEM SANCTA: quam Samaritani ipsi à temporibus Salomonis nec sunt ingressi, nec sancta nomine dignati sunt, ut qui adorârunt in monte &c.* Hactenus Postellus: quem tamen adducunt quidam pro altera sententia, quâ fide ipsi viderint: non potuit enim aliquid clarius pro literis Samaritanis dici. Si quid verò postea scripsit senex, cùm delirare cœpit, hoc nullium pondus habere debet. Siclos autem istos à Judæis non à Samaritanis, cusos esse, probat inscriptio illa, (ut observat Postellus,) *Hierosolyma sancta*. Samaritani enim nunquam Hierosolyma potiti sunt; nec ipsam ut *urbem sanctam* agnoscere vellent. Inscriptio enim altera, *Siclus Israelis*, (ut observat Ar. Mont.) antiquitatem arguit, cusos scil. esse ante defectionem decem tribuum, vel saltem ante eorum captivitatem, cùm omnes tribus nomen Israelis obtinebant: postea enim à tribu Judæ, quæ principalis erat earum, qui relicti Judæi appellati sunt. Idem etiam constare potest, eo quòd in multis, literæ quædam vetustate consumptæ sunt, ita ut vix legi possint. Characterum etiam rudis & simplex figura, (à qua hodiernam Samaritanam paulatim deflexisse ad scriptionis celeritatem, liquet,) idem planè demonstrat; & quòd à plurimis, diversis temporibus, effossi: unde tam à Judæis, quàm Christianis pro genuinis agnoscuntur.

31. Præter argumentum hoc reale, quòd solùm apud omnes haud pervicaces sufficeret, testimonia etiam veterum tam inter Christianos, quàm apud Judæos, qui de hoc optimè testari poterant, habemus: quibus firmiora probationis genera in rebus ejusmodi dari vel desiderari non possunt. Inter Christianos veteres pro nobis testimonium ferunt duo, sui seculi in linguarum cognitione & Judaicarum aliarúmque antiquitatum scientia maximè insignes, Eusebius scil. & Hieronymus: quos dum adfero, omnes adjicio, qui inter veteres de hac quæstione aliquid scriptum reliquerunt: nullus enim veterum pro contraria sententia, vel verbum protulit. Eusebii verba sunt in Chron. ad annum mundi 4740. *Fuit Esdras eruditissimus legis divinæ, & clarus omnium Judæorum magister, qui de captivitate regressi fuerunt in Judæam: affirmaturque divinas Scripturas memoriter condidisse, & ut Samaritanis non miscerentur, literas Judaicas commutâsse.* Hic videmus Eusebium non tantùm hanc literarum mutationem disertè asserere; sed etiam ejus causam adferre; ut scil. Judæi

cum

cum Samaritanis non miscerentur. Varia hic comminiscuntur, ut vim hujus testimonii evadant; scil. Eusebium posse intelligi de mutatione, qua literas antiquas Hebraicas, quibus libri sacri conscripti, in usum communem revocavit, relictis ipsorum literis communibus, Samaritanis. Sed ut hoc de duplici charactere Hebræo, sacro & communi, commentum est vanum, ut postea ostendemus; ita cum Eusebii verbis consistere non potest: loquitur enim de Judæorum charactere, ut de uno, eòque ab Esdra mutato. Aliud verò est, characterem sacrum in usum communem, postquam desueverat, revocare; aliud characterem mutare, ut à Samaritanis distinguerentur. Addunt etiam, Eusebium fortàsse deceptum fuisse à Samaritanis, qui Cæsareæ magno numero vixerunt: ubi Eusebius erat Episcopus. At hoc est ejus testimonium planè negare, & ipsum ignorantiæ incusare, ut qui se à Samaritanis illudi passus sit. Quomodo etiam probant, ipsum Samaritanos potiùs quàm Judæos, qui numero, eruditione, & dignitate Samaritanis superiores erant, consuluisse, & ab iis in errorum inductum fuisse? Anne etiam à Samaritanis habuit, quòd eodem loco affirmat, Esdram divinas Scripturas memoriter condidisse? Certè non, cùm ipsi Esdram, & omnes Scripturæ libros præter Pentateuchum rejicerent. Nec satis est ostendere, hoc fieri posse, sed ita de facto fuisse: ad quod probandum, ne verbum proferunt. Hieronymus clarius loquitur in Prologo Galeato in 1. Regum, & in Ezech. 9. & comment. in Tit. 3. In Prologo ita scribit, *Certum est Esdram Scribam, Legisque Doctorem post captam Hierosolymam, & instaurationem Templi sub Zerobabele, alias literas reperisse, quibus nunc utimur: cùm ad illud usque tempus iidem Samaritanorum & Hebræorum characteres fuerint. Et tot literis Pentateuchus à Samaritanis descriptus est, quot Hebræus, quæ figuris tantum & apicibus differunt:* ut ibid. ipse testatur. In Ezek. 9. *Antiquis Ebræorum literis, quibus usque hodie utuntur Samaritani extrema, Thau litera, Crucis habet similitudinem:* Et in Gal. 3. probat ex codice Samaritano contra Judæos, vocabulum *omnis* olim lectum fuisse, quia *antiquiores alterius quoque gentis literæ* (id est Samaritanorum) *id positum fuisse testantur.* Ubi videmus Hieronymum non dubitanter loqui, sed ut de re certa & explorata. *Hoc certum est*: cúmque præceptores habuerit inter Judæos celebres, à quibus hoc certò scire poterat; & ipse in Hebræorum scriptis & monumentis versatus fuerit, & in Hebraica eruditione omnibus sui temporis superior esset; nec tantùm peritiam linguæ habuerat, (quam habuerunt etiam Rabbini,) sed etiam judicio solido ipsos omnes superaret; & non uno loco, sed sæpius hoc affirmaverit; meritò ejus testimonium magni æstimandum est. Quòd verò dicit, Esdram alias literas reperisse, non hunc sensum necessariò habet, quòd ipse earum primus inventor fuerit, (prout videtur D. Vossio;) sed tantùm, eas Judæis loco earum, quibus antea usi sint, dedisse, & auctoritate sua introduxisse. Ut hoc Hieron. testimonium enervent, varia effugia excogitarunt, quæ ipsa Hieronym. verba planè præcludunt. Alii dicunt, ipsum loqui tantùm de sex literis Hebraicis finalibus, ut Picus, & Reuchlinus: alii de punctis vocalibus, & literis Syriacis, ut Schirkardus: alii de literis Hebræorum sacris, quas vulgo ignotas & latentes Esdras publicè proposuit, ut alicubi Postellum dixisse, quidam affirmant; cujus verba tamen in contrarium jam attulimus. At hæc omnia planè conficta esse, & cum Hieronymi verbis stare non posse, luce clarius est; ut cuique verba ejus conferenti patet. Loquitur enim non de punctis vocalibus, quæ nunquam mutata, nec Hieronymo nota erant, cùm ipsius tempore non extarent; nec de literis finalibus, sed de omnibus; nec de charactere sacro, quem latentem in usum revocavit; sed de novo introducto, veteri Cuthæis relicto: nec duplicem agnoscit antiquum Hebræorum characterem, sed unicum tantùm, qui libri sacri descripti sunt, quem Samaritanis reliquit. Fictam enim hanc distinctionem Hieronym. ignoravit; nec verba ejus, si equuleo torqueantur, talem sensum admittere possunt, sed ei prorsus repugnant. Habemus itaque consensum veterum Ecclesiæ Doctorum, qui meritò multis neotericis Criticis & Grammaticis præferendi. His addit D Capellus Bedam, qui ob eruditionem summam *Venerabilis* nomen meruit: qui scribit, *Apud Hebræos nullam esse de hac re dubitationem, Esdram literas leviores sub nominibus earum quas hactenus habuerunt, excogitâsse, priores Samaritanis reliquisse &c.* Nec quicquam valet, quòd supponunt, ipsum hoc ex Eusebio vel Hieronymo hausisse. Nam à quocunque habuerit, liquet ipsum hanc sententiam alteri prætulisse. Sed cum Hieronymo multò posterior fuerit, nolo ejus testimonio eos ulterius premere; licèt ejus auctoritas, multis recentioribus præponderare possit.

32. Præter veteres hosce Ecclesiæ Scriptores, habemus etiam, inter Judæos, Rabbinos Talmudicos, & recentiores, qui idem affirmant. In Talm. Babylonico, tract. Sanhedrim, sect. 2. *In principio data est Israeli Lex* בכתב עברי *scriptura Hebræa, & lingua sancta: postea data est illis in diebus Esræ,* בכתב אשורית *scriptura Assyriaca, & lingua Aramæa: postea elegerunt Israelitæ scripturam Assyriacam & linguam sanctam, & reliquerunt idiotis scripturam Hebraicam, & linguam Chaldaicam. Qui sunt illi Idiotæ? Respondet R. Chasda, Cuthæi. Quæ est scriptura Hebraica? Respondet iterum Chasda,* בתב ליבונאה *scriptura Libonæa.* Per *scripturam Libonæam* intelligunt omnes, Samaritanam; & per *Cuthæos*, Samaritas: licèt de voce *Libonæa*, aliqua sit discrepantia. Hic expressè legimus, Legem primò datam scripturâ Hebræâ: quæ scriptura relicta est Cuthæis, Israelitis eligentibus scripturam Assyriacam. Quòd verò dicitur, datam esse Legem temporibus Esdræ, non tantùm scriptura, sed & lingua Assyriaca; non intelligendum, quasi Esdras Legem scripsisset in hac lingua: sed cùm, durante captivitate, Judæi tam linguæ, quàm characteris proprii, obliti fuerint, & Legem quidam tam lingua quàm charactere Chaldaico sibi descripserant; Esdram Legem lingua Hebraica, charactere verò Assyrio, scripsisse, relicto Cuthæis charactere Hebraico, & rejectis exemplaribus quæ lingua Chaldæa apud plebem invaluerant: ut explicat R. Japhe. Eodem cap. 1. Tract. Sanhedrim. R. Jose Esdram cum Mose comparans, ut qui dignus esset,

per cujus manus lex daretur Israeli, nisi Moses eum præcessisset, addit, *quòd licèt non sit data Lex per manum ejus, mutata tamen est per manum ejus scriptura, quum vocatur nomen ejus* אשורית *Assyria, quia ascendit cum eis* מאשור *ex Assyria.* Ubi apertè videmus scripturam Assyriam, quæ hodie Hebraica dicitur, ex Assyria sive Babylone cum Esdra ascendisse, & ab eo mutatam esse: unde infertur ante illud tempus apud Judæos in usu non fuisse. In Talm. Hierosolym. tract. Magill. sect. 1. אשורי *Assyria est ei scriptura, sed non ei lingua. Hebraa est ei lingua sed non ei scriptura: elegerunt illi scripturam Assyriacam & linguam Hebraam. Quare autem vocatur Assyria? quia character ejus est* מאושר בכתבו *excellens & ornatus. Dixit R. Levi, eò quod ascendit per manum earum de Assyria:* postea subjiciuntur verba R. Jose supra adducta ex Talm. Babyl. & Rab. Japhe. Veteribus istis etiam recentiores plerosque adjungere licet: qui, etsi inter se sententiis variant, in hoc tamen omnes consentiunt, literas Hebræorum antiquas easdem fuisse cum Samaritanis hodiernis, & Esdram literis Assyriis legem tradidisse. Ut tamen literas hodiernas, quibus ipsi utuntur, Samaritanorum characteribus præferant; (quibus gloriam literarum primogenearum, quibus Lex à Mosis scripta fuit, dari, iniquissimè ferunt;) fingunt aliqui tabulas legis cum Mosis *αὐτογράφῳ* charactere hodierno, sive Assyriaco, quem sacrum esse volunt; exemplaria verò reliqua cum omnibus, quæ usum civilem spectabant, charactere communi, qui Samaritanis adhuc in usu est, descripta esse: Esdram verò hunc characterem populo ignotum in lucem protulisse, & tam in sacris quàm prophanis hunc solum usurpandum sanxisse: Alii tamen omnia librorum sacrorum exemplaria, etiam quæ in usu populari erant, charactere hodierno, quem sacrum esse volunt, descripta fuisse: ejus tamen usum in Captivitate amissum & deperditum, Esdram restituisse, & hunc solum in omnibus scripturis usurpandum edixisse; priore, cujus usus erat in rebus civilibus, Cuthæis relicto. Priorem sententiam tuetur R. Moses Bar-Nachman, quem Ramban vocant, qui circa annum Christi 1260. mortuus est, qui in Comment. in Pentateuch. narrat, *se, cùm apud Anconem esset, invenisse in manibus quorundam Seniorum, siclum argenteum ponderis semunciæ sive 4. drachmarum, qui signatus erat ex una latere figurâ virgæ amygdalinæ, ex altera urnæ cum literis quibusdam scriptis ad marginem utriusque lateris; quem cum Samaritanis ostenderunt. Ipsi statim legerunt: ex uno latere erat,* Siclus siclorum (potius *Siclus Israelis*, nam inter omnes siclos nullus hodie videtur cum tali inscriptione, unde illud (*Siclorum*) videtur esse error scribæ:) *ex altera,* Hierusalem sancta. Addit Nachman, quòd *Scriptura Hebraa relicta erat Cuthais, sicut commemoratur in Sanhedrim*: memorat quoque se vidisse Hemisiclum dimidii ponderis cum iisdem verbis & inscriptione. R. Jos. Albus in libro עקרים sive de fundamentis fidei Judaicæ, idem affirmat. Scribit enim *Judaos duo habere monumenta Captivitatis sua Babylonica: unum, quòd mensibus nomina Chaldaica indiderunt, cùm antea, primus, secundus, tertius, &c. dicti sint: alterum, quòd scripturam Hebraicam Cuthais reliquerunt, & Assyriam elegerunt.* Et citat illud ex Sanhedrim, quod jam attulimus. Unde infert, *scripturam, qua hodie est in ipsorum manibus, non esse Hebraicam sine dubio, &c.* Posterior sententia plures habet adstipulatores: inter quos numerant R. Jacob, Sam. Japhe, Mosem Ægyptium, R. Azariam, R. Hai, Ephodæum, cum aliis. Quorum omnium sententia cum figmento illo duplici characteris nitatur, si illud fundamentum ipsis subtraxerimus, quicquid illi superstruunt, mole sua ruet. Omnes tamen hodiernam scripturam vocant Assyriam; & priorem, quam Cuthæis reliquerunt, Hebræam.

33. Habemus itaque ex utriusque Talmud is authoritate, (quæ omnibus Judæis sacrosancta est:) & ex sententia Judæorum & Rabbinorum posteriorum; Characterem Hebræum veterem esse Samaritanum: hodiernum verò esse Assyrium, quo Esdras Legem post Captivitatem descripsit. Quidam tamen ex Rabbinis, (præsertim junioribus,) & ex nostris scriptoribus, ne quicquam ab hodierni characteris antiquitate, ejúsque sanctitate, (ut ipsis videtur,) detrahatur, varia commenta fingunt, ut testimonia prædicta, & argumentum à siclis ductum evadant. Primò enim, scripturam hodiernam dictam volunt Assyriam, non ab אשור gentis nomine, quasi ab Assyris cum Esdra primò ascenderit, & antea non esset apud Judæos in usu: sed ab אשר *beatum reddit*, unde deduci volunt אשורית, quasi hoc modo beatificata esset scriptura sive character, vel propter characterum magnificentiam & ornatum: (speciosa est enim hæc scriptura;) nam literæ nullæ sunt sibi similes, nec una alteri adhæret inscribendo: & Moses Ægyptius, R. Jacob in oculo Jacobi, Bartenora, Azarias, & alii. At quis non videt meras nugas, & vanorum huminum vanissima hæc esse commenta, quorum Christianos Theologos pudere debet? Nescio sanè quid sit ineptire, si hoc non sit. In locis enim ex Talmude adductis disertè dicitur, *scripturam Assyriam fuisse dictam, quia ex Assyria cum Esdra ascendit; ut alteram Hebraam, quia erat antiqua Hebraorum.* Quod verò ab אשר *beatum reddidit*, deduci volunt, puerile & ridiculum est, contra omnem Lexicorum fidem, & contra communem vocis usum: nam nec unum locum proferre possunt, ubi אשורית, *beatitudinem* significat. Præterea, quàm bellas rationes adferunt, cur literæ istæ beatæ, aliis omnibus magis ornatæ & magnificæ sint? Nam plures enim sibi similes esse, quis nisi luscus non videt unde sæpe invicem commutantur. Annon ו & ז item ד & ר, & ם & ס similes sint? & annon plures aliæ sint Europæorum literæ, qui sibi invicem non cohærent? annon rationes istæ Samaritanis potiùs quàm Hebræis hodiernis conveniant? Denique, quàm stultum & ineptum est, characteres beatos vel beatificos dicere, quasi scil. literæ, & literarum ductus beatitudinis capaces essent? Apage istiusmodi nugas & deliria.

34. Secundò, duplicem fuisse characterem in usu apud Judæos ante Captivitatem volunt; hodiernum scil. quem *sacrum* & *sanctum* vocant, quo libri sacri conscripti sunt, ut plerique asserunt; vel saltem tabulæ legis, & Mosis autographon, ut alii: & communem

fuisse

ſive *prophanum*, quo in negotiis civilibus uſi ſunt, quíque populo notus erat. Et hunc characterem agnoſcunt Judæis & Samaritanis communem fuiſſe: priorem verò tempore Captivitatis amiſſum Eſdram reſtituiſſe; & hoc libros Sacros exaraſſe, altero Samaritanis relicto. At huic duplici characteri repugnant omnia, quæ à nobis allata ſunt teſtimonia: quæ de unico charactere ante Captivitatem, quo libri ſacri deſcripti ſunt; quémque Hebræum vocant; non de pluribus, loquuntur. Nec dicunt, Scripturam ab Eſdra reſtitutam, vel characteres antea latentes ipſum in uſum revocâſſe: ſed mutâſſe ex Hebræis in Aſſyrios, ut luce clarius conſtat. Apud Gentes Idololatras legimus quidem fuiſſe literas ſacras, quibus myſteria ſua horrenda & turpia in delubris occultabant: ut ignara plebecula, quæ non intelligebant, venerarentur. Tales fuiſſe apud Ægyptios teſtatur Diodorus l. 3. & apud Æthiopes fuiſſe præter literas vulgares etiam Regias, quæ Ægyptiis ſacris ſimiles fuère, ſcribit Heliod. lib. 4. & de Babyloniorum literis ſacris, & de ſacris Meroe ſcripſiſſe Democritum dicit Laertius lib. 9. quibus myſteria ſua plerumque impia occultis characteribus, vulgo ignotis, valebant; ne fraus & impoſtura ipſorum patefieret, ipſique omnibus ludibrio eſſent. At in hoc differt vera Religio à falſa Gentilium ſuperſtitione, quòd myſteria ſua non occultabat, nec occultis characteribus vulgus ab ipſorum cognitione arceret; ſed potiùs omnibus propalanda exponeret, ut omnes ſalvi fierent. Suſpectam etiam facit hanc ſententiam, altum de ea tum in Scripturis, tum in Joſepho & Philone de duplici charactere ſilentium. Scio argumentum negativum non ſemper firmum eſſe: At cùm ſæpe data fuerit occaſio ejus mentionem faciendi, præſertim apud Joſephum, qui antiquitates ſuæ gentis melius, quàm omnes Rabbini poſteriores, novit, nec de iis ſilere ſolet: apud quem tamen ne verbum de hujuſmodi characteribus invenitur: probabile ſaltem facit talem characterum diſtinctionem nunquam fuiſſe. Imò multa ſunt in Scripturis, quæ contrarium ſuadent; Deum ſcil. legem ſuam populo ſuo propoſuiſſe, ut omnes eam legèrent, & poſteros docerent; & per prophetas ſæpius expoſtulâſſe de eorum negligentia: quòd ſanè non feciſſet, ſi charactere aliquo ignoto lex ſcripta eſſet; & tali, qui in uſu communi non fuiſſet. Si verò dicant, characterem hunc populo haud ignotum fuiſſe, licèt in libris ſacris ſolis ejus uſus eſſet; cur non habuerint etiam Samaritani Pentateuchum ſuum iiſdem literis conſcriptum? Si enim character ille in uſu publico fuiſſet, certè libros ſuos charactere ſacro deſcripſiſſent, non prophano & communi. Anne credibile eſt ante defectionem 10. tribuum, cùm eaſdem literas antea habuerint cum reliquis Iſraelitis, ipſos in communes eas commutâſſe? vel Manaſſem, qui primus Pontifex fuerat Templi in monte Garizim, librum legis alium, aliiſve characteribus deſcriptum, attuliſſe, quàm qui antea in uſu erant? vel ſacerdotem à Rege Babyloniæ miſſum, ut Samaritanos verum Dei cultum doceret, librum Legis aliis characteribus exaratum habuiſſe, quàm quibus libri ſacri antea deſcripti fuerant? Si verò poſt aſportationem decem tribuum exemplaria legis quædam inter reliquias populi remanſerunt, (nam ex omnibus tribubus quoſdam, pauperiores, ſcil. relictos eſſe, viri docti ſtatuunt;) certè iiſdem characteribus talia exemplaria ſcripta erant, quibus exemplaria in tribubus cæteris. A quibuſcunque verò Samaritani codices ſuos habuerint, nemo ſanus credet, ipſos prophanum characterem in codicibus ſuis ſacris eligere voluiſſe, cùm ſacrum in publico uſu eſſe viderent. Præterea ſiclorum inſcriptiones, quæ omnes charactere Samaritano inciſæ ſunt, (antiquiorum ſcil. qui ante Captivitatem cuſi,) planè oſtendunt, alium characterem in uſu non fuiſſe. Si enim alius extitiſſet, certè aliqui ſicli eo percuſſi fuiſſent. Si verò dicant, ſiclos illos non fuiſſe ſiclos Sanctuarii, ſed civiles; Reſpondeo, nullo fundamento niti diſtinctionem iſtam ſicli in ſacrum & civilem, ut à Villalp in Ezech. & aliis clarè oſtenditur. Omnis enim æſtimatio erat ſecundum ſiclum Sanctuarii, Levit. 27. 25. & cùm ſæpius legimus de ponderibus & ſiclis Sanctuarii, hoc non ideo fit, quaſi alius eſſet ſiclus civilis ab illo Sanctuarii diverſus, ſed quia in Sanctuario aſſervabantur ponderum & menſuram ſtateræ. Hoc enim ad ſacerdotum officium pertinebat, 1. Paralip. 23. 29. ut ſint *ſuper omne pondus & menſuram.* Imò tanti æſtimabant etiam Ethnici pondera & menſuras, ut in Templis ſervari vellent: ſicut ex inſcriptione Congii Veſpaſiani conſtat. A Chriſtianis etiam in Eccleſiis aſſervata fuère, ut ex Juſtiniani Authentic. Novell. 128. c. 15. apparet, qui legem ſanxit, ut *pondera & menſura in ſacratiſſima cujusvis civitatis Eccleſia cuſtodirentur.* Diſtinctionem itaque iſtam, tàm ſicli, quàm characterum, in ſacros & communes, planè confictam eſſe, ex dictis liquet. Plura qui deſiderat, legat inter alios Lud. Capellum de antiq. Lit. Hebr. & Joh. Morin. in Pent. Samat. Exerc. 2. cap. 3. lect. 4. 5, &c.

35. Reſtat, ut argumenta contraria breviter percurram. Primò producunt Rabbinorum teſtimonia, tùm veterum, tùm recentiorum: quibus, in rebus ſuæ gentis, æquum eſt, ut fidem adhibeamus. Reſp. In iis, quæ ad gentis ſuæ gloriam pertinent, haud æqui ſunt arbitri Judæi, cùm in talibus nihil non mentiantur; & ob crebras diſperſiones & exilia facti ſunt in propria hiſtoria peregrini: Ita ut nihil firmi in hiſtoria ex iis hauriri poſſit, nec tutò iis fidendum, niſi res aliunde confirmetur, ut affirmat D. Grotius. In hac cauſa etiam habemus inter ipſos vetuſtiſſimos doctiſſimóſque, qui nobiſcum ſentiunt: quorum verba jam adduximus: rationes etiam prægnantes, quæ quemvis à præjudicio liberum in aſſenſum trahere poſſunt. Secundò, proferunt monetas quaſdam literis hodiernis inſcriptas: & aſſerit quidem Schickhardus, ſe vidiſſe ſiclos Salomonis nomine & vultu percuſſos ex una parte, ex altera Templi. Sed non negamus, quoſdam cuſos poſt reditum à Babylone literis hodiernis, quas pro antiquis introduxerat Eſdras: quales & ipſe vidi. Sed hæc noſtram ſententiam non oppugnant. Quòd verò ad ſiclum, in quo erat Salomonis nomen & imago, qualem etiam nuper habui, tales planè fictitios eſſe conſtat: quòd Judæis illicitum fuit cujuſquam animantis ſpeciem ſculpere vel effingere, & præcepto ſecundo interdictum: ut non tantùm ipſi Judæi, ſed inter Chriſtianos doctiſſimi ſtatuunt. Inter alios vid. D. Grotium

in præcept. 2. Imò illicitum fuit in quemcunque usum, sive sacrum, sive civilem, sine speciali dispensatione divina, qualis facta est Mosi, & Salomoni, cùm Cherubinos in Tabernaculo & Templo fabricarent. Unde Tacitus lib. 5. de iis affirmat, *Nulla simulacra urbibus suis, nedum templis, sunt: non regibus hæc adulatio, non Cæsaribus honor.* Habet quidem Waserus inter alios nummos, unum cum Salvatoris effigie ex una parte, & nomine Jesu: ex altera hunc titulum habet, *Rex venit cum pace, Deus homo factus est*: talésque videt tam Samaritanis, quàm Hebraicis literis hodiernis expressos vulgo circumferri, quos fictos, & recentiores esse, nemo ambigit. Tertiò, arguunt ex inscriptionibus quorundam sepulchrorum, quas refert R. Benjamin in Itinerario suo, qui obiit circa annum Christi 1170. Scribit enim, se vidisse Patriarcharum sepulchra, Abrahami, Isaaci, Jacobi; item Saræ & Rebeccæ, & Leæ, cum inscriptionibus literarum Hebraicarum hodiernarum: scil. Abrahami hæc erat; *Hoc est sepulchrum Abrahami, beati patris nostri*: & hæc vidit in valle prope Hebron, ubi templum quoddam Christianorum, cui nomen *Sancti Abrahami*. Resp. Authorem hunc fabulosissimum esse, ejúsq; librum infinitis mendaciis & erroribus scatere: quæ detegit & ubique confutat Constant. L'Empereur, qui Benjamini librum cum notis edidit. Nec dicit R. Benjamin, inscriptiones fuisse literis hodiernis; sed quòd singula sepulchra literis incisis obsignata essent: vel si tales fuissent, quomodo probetur, non fuisse à posterioribus Judæis inscriptas, qui Prophetarum sepulchra ædificare & ornare solebant? Nec affirmat, hæc esse ipsorum sepulchra, quorum nomina præ se ferunt: sed Christianos, qui ibi habitabant, hæc sepulchra fecisse, quibus imposuêre nomina prædicta, quæ peregrinantibus pro Patriarcharum sepulchris ostendunt, & inde pecuniam erogare. Quæ verba planè indicant, (si non sit hoc merum Benjamini commentum,) confecta esse hæc sepulchrorum nomina, ab avaris quibusdam nebulonibus, ut hac impostura credulos pecuniâ emungerent. Certè, si talia sepulchra extitissent, Judæi antiquiores, qui tantùm de Abrahamo gentis suæ conditore gloriantur, de iis nunquam siluissent, sed plenis buccis ubique prædicâssent. Aliud ejusdem ponderis producunt argumentum ex R. Mose Schim Toff, qui vixit circa annum 1480. de viso sibi monumento ducis exercitus Regis Jehudæ Amasiæ in Valentis, Hispaniæ provincia: ubi Seniores ostenderunt ipsi lapidem sepulchralem in vertice montis, cum inscriptione literis & verbis Hebr. quæ latinè ita redditur, *Edite lamentum: Voce amara: Duci magno: ereptoà Deo*: reliqua vetustate exesa. Sed ad finem erat; למציר *Amazia*. De hoc monumento prolixam texuit historiam Villalp. in Ezech. Tom. 2. lib. 5. cap. 58. pag. 554. & licèt verba Hebraica ob lectionis difficultatem ex literis vetustate attritis paulò aliter referat ex MS. quodam apud Saguntum in Hispania, ubi sepulchrum hoc inventum est: (ipsum enim lapidem reperire non poterant duo Societatis suæ ad exquirendam veritatem missi:) tamen lapidem eundem esse ex loco & tempore, quæ cum relatione R. Schim Toff congruunt, planè constat. Addit verò Villalp. ex eodem MS. hæc verba tumulo quodam inscripta literis Hebraicis, *Hic est Tumulus Adonīram servi Regis Salomonis, qui venit ut exigeret tributum, & mortuus est die* ... reliqua vetustate obliterata. Ex his verò quàm infirmum ducitur argumentum, cæcus est qui non videt, cùm ex nomine Amaziæ inferant, hunc fuisse Ducem exercitus Amaziæ Regis Judæ: quasi nomen Amaziæ soli illi Regi Judæ proprium esset. Quid etiam, ut objicit L. Capell. regibus Judæ commune cum Hispania, cui nomen Amaziæ fortâsse inauditum? Probabilis est viri docti conjectura, cùm Mauri regnabant per Hispaniam multis annis, & Judæi ab Oriente expulsi supra mille post Christum annos illuc confluxerant, Judæum hic sepultum fuisse servum cujusdam Amaziæ Maurorum Reguli. Quæ verò habet Villalp. ex MS. suo, apertè falsa sunt. Contradicunt enim historiæ sacræ, quæ testatur Adoniramum à Rehoboamo ad [illegible]dandos rebelles missum, lapidibus ab Israelitis obrutum fuisse, & in Sichem sepultum. Unde etiam erat, ut Hispania Salomoni vel Regibus Judæ tributaria facta sit, de qua fortè nunquam inaudiverant? Credibile est itaque, quod idem Capellus addit, Judæum quendam cùm inventus esset hic lapis, Christianis linguæ Hebraicæ ignaris imposuisse; unde in librum istum MS. hæc relata fuêre. Hisce inscriptionibus etiam addunt illam, quæ in aurea lamina summi Pontificis fieri jussit Dominus, Exod. 36. 37. de qua Hieron. Epist. ad Fabianum scribit, *inscriptum fuisse Dei nomen literis Hebraicis* יהוה. At non dicit Hieronymus, ante captivitatem laminam talibus literis inscriptam fuisse: post Esdram verò quis negat laminam talibus literis inscribi potuisse? Sed quid si in antiquis Hieronymi editionibus, literarum istarum nomina tantum apposita fuerunt; figuræ verò additæ ab iis, qui editionem procurârunt? Tale quid in nomine Tetragrammato accidisse observavit D. Boch. Geogr. sacr. parte 1. lib. 2. cap. 17. Nam in Comment. Hieron. in Psal. 8. ubi de hoc nomine dicit, quòd legi potest, *Jaho*, ut habent veteres editiones, novæ perperam fecerunt, *Jehova*, de quo Hieronymus nunquam cogitavit. Sic hoc loco, quòd Hieronymus de literis Hebraicis dixit, quarum nomina solum apposuit, hoc perversè & mala fide editores de hodiernis formis intelligi volunt, quas de suo addiderunt.

36. Ex literarum figuris etiam alia petunt argumenta. Et primò objiciunt verba Christi, Matth. 5. 17. 18. *Donec transeat cœlum & terra, iota unum vel apex non præteribit à lege.* Hinc colligunt, Jod minimum fuisse literarum Hebraicarum: quòd de hodiernis verum est, non verò de Samaritanis, ubi ㄇ Jod est potius literarum maxima. Hoc argumentum palmarium vocat Schickhardus Bechinhap. disp. 5. p. 82. 83. & Delherus Eclog. sac. Syr. Dict. 1. cum Crinesio in Babele, colligunt, non usitatos fuisse characteres Samaritanos, ubi Jod notabilem habet magnitudinem. At argumentum hoc verè stramineum est, & non possum satis mirari virorum doctorum incogitantiam, qui talia jactant: adversam enim sententiam non petunt, sed cum larvis luctantur. Posito enim (quòd concedendum non est) Christum loquutum fuisse de minima Alphabeti litera;

nil

nil aliod inferre possunt, quàm inter literaa, quæ tunc Judæis in usu erant, Hebraices, Jod minimam fuisse: et quis hoc unquam nagavit? Annon inter omnes convenit, ab Esdræ reditu libros sacros his characteribus descriptos fuisse? quid verò hoc ad Samaritanos vel eorum characteres? Dominus enim sermonem habuit ad Judæos, in quorum codicibus Jod erat litera minima, non ad Samaritanos. 2. Urgent literam Tau, quam olim Crucis figuram habuisse testantur Orig. in Ezech. 9. Hieron. ibid. & alii. Hodiernom verò Tau nullem cum Cruce convenientiam habere videmus: onda Scal. ad annum Euseb. 1657. digress. da literis, in Orig. & Hieron. invehitur; & scribit, *nil falsius dici posse, quàm Tau habuisse Crucis figuram*. At pace tanti viri dixerim, nil verius dici posse: nam in antiquis siclis certissimum est, talem figuram literæ Tau inveniri, quæ exactè Crucem repræsentat, licèt hodiernum Tau eb antiqua forma aliquentulum deflexerit, ob facilitatem scripturæ, ut ex siclorum variorum formis Tomo nostro ult. clarum faciemus. Inter aos enim videmus Tao instar Crucis diversimode expressum: quòd & ex hac ratione coostar. Nam figura Aleph, quæ supra urnam imponitur, Crucem exactè repræsentat, si inferiorem lineam transversam collas: per hanc enim solem lineolam à Tau discriminatur Aleph, ut ex hodiernis Tau & Aleph Samaritanis liquet: quorum utrumque eb antiqua forma ad scriptionis celeritatem eodem modo deflexit: & in unica ille linea totum hodie discrimen consistit, qoe dempte ex Aleph fit Tau. Nec eb alio fonte illud Ægyptiorum Teu, quòd varias Crucis formaa repræsentat, (ut in Hieroglyphicis Ægyptiorum est videre;) vel Æthiopum Teu, quod eandem habet figuram, fluxit; quàm ab antiquo Phœnicum vel Hebræorum Teu, à quibos Ægyptii aliique literas habuere. 3. Objiciunt Mem clausum in voce media, Es. 9. 7. לםרבה & apertum in fine vocis, Neh. 2. 13. המ פרוצים in quibus magna mysteria inesse volunt Judæi; & in priore Christiani quidam interpretes. Ad hæc respondet Magnus Grotius, (cujus sententia est multorum gravium Theologorum, quibus assentior) hæc primò ex librariorum errore orta fuisse, postea verò Judæos mysteria quæsivissa. Cùm verò locum illum, Es. 9. multi ex Patribus de mysteriose Christi incarnatione & Nativitate agere observàrint, etiam illi eliquid mysterii inesse suspicati sunt, ad characteras, qui tunc in usu, solos attendentes. Clariss. Capell. refert hoc ad varias lectiones, nempe, verba posse divisim legi לם רבה; *ipsis multiplicabit imperium*, ut & El. Lev. Mas. Hammas. Tab. 2. orat. 1. mihi tamen magis plecet eltere responsio. Superstitioni Judaicæ ascribit Wigammelelerus in Tabulis. Forerius idem cum Grotio statuit, lapsum fuissa scribæ: quem, ot & alios ejusmodi lapsus, præpostera religione Judæi noo ausi sunt è Textu tollere. Scaliger, Drusius, Vossius, aliique Hebraicè doctissimi, negaot ita scriptum fuisse initio. Masora nihil notat, quàm legi לםר בה cum Mem aperto, licèt scriptum sit cum Mem clauso. Hieron. Ar. Moot. Junius, Piscator, Deodatus; Genevenses Interpretes, & complures alii, da mysterio aliquo altum silent. Calvinus verò dicit, *asseri vix posse, ita scriptum fuisse à Prophetis*. Christiani interpretes, qoi mysterium inesse volunt, ut de antiquo charactere fortè nil cogitàrunt; ita ioter se divisi sunt. Judæorum verò explicationes de Mem clauso & aperto, mera somnia & inania figmenta sunt: quæ legere licet apud Sixt. Am. Antibarb. Bibl. Non omnes tamen Judæi hic mysteria quærunt. R. Salomon ita ougatur, *Dixerunt Doctores nostri, Deo Benedicto propositum fuisse, ut Hezekiam Messiam faceret, & ex Sennacharib Gogum & Magogum. Dixerunt Angeli ministeris Deo Benedicto; An is, qui truncavit jannas templi, & misit eas Regi Assyriæ, fiet Messias? & statim clauserunt scripturam.* Ejusdem commetis sunt, quæ hebet Ab. Ezra, *Mem clausum in medio vocis innuit signum Solis: quia enim retrocessit umbra, par erat, ut hoc cederet ad magnitudinem nominis ejus:* מרבה *enim est nomen forma* מַעְשֶׂה Idem verò de voce המ Neh. 2. 13. innuit *Mem apertum, muros apertos, & ruptos, sed hoc mysticum est.* Istiusmodi mysteria elicit Kimchi ex Mem clauso in medio, Es. 9. & aperto in fine. Neh. 2. 13. De hoc, ut & de illo, nullum mysterium latere, sed scribæ errorem esse, scribit Vossius de arte Grâm. l. 1. c. 13. cùm apud Job 38. 1. Nun non productum reperitur in fine vocis: etsi hic ratiunculæ aliquid commentus est R Salomon. Producunt etiam & illud Talmudicum Tract. Megill. c. 1. & de Sabbato, de litera Samech & Mem finali clauso, quæ miraculosè steterunt in Tabulis; quia Tabulæ perforatæ erant, ut omnes literæ per utramque partem tabularum apparerent: quod probaot ex illo, Ex. 32. 15. *Tabulæ erant inscriptæ ex duobus ipsarum lateribus: hinc & hinc scriptæ erant.* Hinc inferunt, literas Samaritanee in usu noo fuisse, cùm illæ sine miraculo stare possent. Hoc verò Rabbinicum commentum serio responsio vix dignum est. Unde enim hoc mireculum probant, nisi hoc eis concedatur, quòd in quæstione est, Tabulas his literis scriptas fuisse: nec ex Mosis verbis tale quid colligi potest, nec quisquam sani cerebri ita Interpretatus est. Si verò dicent, hoc ipsos habere per traditionem à monte Sinai; hoc ipsis probandum, oon nudè affirmandum erat. Verius multò est, eos hoc & alia hujusmodi habuisse à mendaciorum patre, *qui efficaciter operatur in filiis incredulitatis*. Tendem proferunt illud triom Rabbinorum ex eodem loco Talmudis, qui ex Exod. 27. 10. 11. probant, literas nonquam mutatas fuisse, ex figura literæ Vau. Nam Moses vocat uncinos columnarum ווין *Vavin*, à figura τῦ Vau: unde inferunt, eandem fuisse figuram Vau tempore Mosis, quæ hodie. At quis risum teneat, cùm nugas bullatas istiusmodi profundorum Rabbinorum audit? Dicit Moses, columnas Tabernaculi habuisse oncioos, quibus aulæa appendi poterant, De Vau litera oon cogitavit: nam ווי *uncinos*, non Vau literam significat: est enim in constructione & Genitivum regit, ut alibi. Si verò ad figuram Vau allusisset Moses, argumentum potiùs inde pro Vau Samaritano, vel pro Daleth aut Resh Hebræo, quæ oncioi figuram potiùs referunt, quàm Vau Hebræum, peti posset. Vau enim potiùs clavum refert, quàm uncum: & Samaritanum etiam cujuslibet figuræ uncum repræsentat.

37. Objicit Fullerus in Miscellaneis, *Gentem Ju-*

daorum longè numerosissimam facilius potuisse characteres suos conservare, quàm Samaritani exiguus popellus, in angustum angulum conclusus. At de hoc non quæritur, quid fieri potuit, sed quid factum sit. Conservârunt quidem Judæi characteres suos à Mose ad Captivitatem supra mille annos; & adhuc conservare poterant, si Esdræ ipsorum Duci, *quem alterum Mosem vocant*, non visum fuisset illos mutare: mutatio verò hæc non ex negligentia, sed ex aliis causis facta est. Primò, quia populus Judaicus hisce assuetus erat durante Captivitate, prioribus vulgo ferè obliteratis: ita ut in illis legem tradere, haud populo convenire judicabat prudens ille Dux & Sacerdos. Secundò, capitales erant inter Judæos & Samaritas inimicitiæ: ita ut qui panem cum Cothæo comederet, eodem loco esset, ac si carnem porcinam comedisset. Ut itaque se nil habere cum iis commune testarentur, literas antiquas, quas retinuerunt Samaritani, iis reliquit: & Assyriacis, quibus populus inoleverat, libros sacros descripsit. Hoc etiam non sine speciali providentia Dei factum esse videtur, ut Legem charactere Assyriorum, quorum imperium longè latéque diffusum erat, describendo, insinueret, tempus adfuturum per adventum Filii sui, ut non inter Judææ pomœria verus Dei cultus concluderetur, sed undique inter gentes, & ubique terrarum in spiritu & veritate coleretur.

38. Hæc de characteribus Hebraicis antiquis: quibus de punctis vocalibus & accentibus quædam subjicienda. Hæc verò à quibusdam, literis sive consonantibus coæva esse statuuntur. Alii ad Mosem referunt; alii ad Esdram & Synagogam magnam; alii denique ad Masorethas Tiberienses, qui circa 500. post Christum annum, textui sacro ea apposuerunt. Qui verò pro eorum antiquitate contendunt; alii, cùm ex usu quotidiano quisque sine punctis legeret, paulatim in oblivionem ea venisse, vel non nisi apud doctos eorum notitiam mansisse, dicunt: donec post confectum Talmud, à Tiberiensibus, aliisve, in usum revocata fuerint. Dubitant etiam, an vocalium notæ, quas jam habemus, initio fuerint, an aliæ. Pro hac sententia adducunt Petr. Cevalier. & Radulph. Cevalier. in Gram. Heb. c. 4. Flac. Illyr. Clavis parte 2. c. 6. Marc. Marin. Præf. Lexici sui Hebr. Postell. de Origin. c. 6. Alii statuunt, à Mose non textui affixa, sed lege orali non scripta tradita, per Esdram in lucem prodita, & textui affixa: & hæc plerumque Judæorum est sententia. Alii verò simpliciter Esdræ adscribunt, quem volunt punctorum auctorem fuisse: unde punctationem divinæ auctoritatis esse statuunt. Contra verò plerique hujus seculi, doctrinâ, ac eruditione Hebraica clari, punctorum auctores faciunt Masorethas Tiberienses, qui post confectum Talmud, seculo post Christum quingentesimo, vel sexcentesimo, notas hodiernas vocalium & accentuum textui apposuerunt, ut faciliùs legeretur, & ut vera lectio melius conservari posset. Et licèt eorum quidam, tempus, cùm primò inventa fuerint, præcisè assignari posse negent; in hoc tamen omnes conveniunt, nec ab Mose, vel Esdra, vel à Prophetis & sacris scriptoribus affixa esse, nec esse originis divinæ; sed à Masorethis excogitata aliquot post Christum seculis: sive verò 4. 5. 6. vel alio post Christum seculo inventa sint, haud multum refert: hoc enim probato, reliquæ sententiæ mole sua ruunt. Hæc controversia licèt purè Grammatica sit, à Theologica tamen originem duxit. Verentur enim quidam non indocti, si puncta vocalia non sint originis divinæ, ne porta lata Pontificiis …eriatur, ad evertendam Scripturæ certitudinem & auctoritatem; cujus lectio (hoc concesso) incerta & ambigua redditur, unde ab Ecclesiæ auctoritate, saltem quoad nos, Scriptura dependet. Itaque sententiam illam de punctorum antiquitate, licèt falsam, quidam mordicus defendi vellent, quod in controversia de Scripturæ auctoritate nobis magis favere videtur. At non eget veritas mendacii patrocinio: nec neganda vel occultanda est veritas, licèt in malum finem aliqui ea abutuntur.

39. Antequam rationes utriusque proferam, libet virorum quorundam clarissimorum pro sententia, quam veriorem existimamus, testimonia adducere. Jos. Scaliger Epist. ad D. Joh. Buxtorf. seniorem, quæ est 243. sic scribit, *De apicibus & vocalibus Hebræorum tam mihi constat rem novam esse, quàm eos falli, qui natas una cum lingua putant: quo nihil stultius dici potuit aut cogitari. Nam præceptiones Grammaticæ alicujus linguæ tunc instituuntur, non quando vernacula est illa lingua, sed postquam in usu vulgi esse desiit. Quis enim negare potest, Arabismi puncta vocalia recens esse inventum, id est, multis annis post obitum impostoris Mahometis? Hodie tamen pueri Turcarum, Arabum, Persarum, ac omnium denique Mahummedanorum, sine punctis legere discunt. Eodem modo Samaritani & Judæi sine ullis punctis in Synagogis suis legunt ἐν ταῖς διφθέραις legunt. Nec est, quòd, qui contrà sentiunt, locum illum objiciunt ex Zohar, quem in Epistola tua produxisti: iste liber est recentior, quàm Talmud. Nobis plura argumenta ex Versione 70. Interpretum suppetunt; ut probemus, nulla puncta olim fuisse Judæis: qui illud tantum ex paucis aliquot Targum locis probare possunt.* Hactenus Scaliger. Cumque consentit magnus Grotius, in Matth. 5. 18. ubi affirmat, *libros veteres etiam post Esdram sine punctis vocalibus scribi solitos: quod ita perspicuis argumentis à viris harum rerum doctissimis demonstratum est, ut id amplius inficiari, non nisi pertinacium sit.* Schickardus, cap. 2. de jure Regio Hebræorum p. 41. scribens de punctis vocalibus & accentibus, dicit; *quòd nil tale uspiam appareat in authenticis libris Judæorum; & valdè miratur, superesse, qui vocalium antiquitatem seriò credant. Existimat enim, non seriò sed ad ostendendam eruditionem Rabbinicam, vel aciem ingenii, vel ex contradicendi studio scripsisse &c.* Mercerus vir Hebraicè insigniter doctus, & Theologus magni judicii, cui omnes sui seculi linguarum periti palmam meritò detulêre, in Gen. 16. 13. hæc habet, *Nolim quidem temere à Masoretharum judicio recedere, qui communicata inter se Bibliorum lectione, non sine magno, ut verisimile est, judicio, cùm docti essent, & in Scripturis exercitati, Biblia puncta adhibuere. Verum, ubi aliud sensus suadet, si aliter legatur, quàm illi scripserint, præsertim si nihil de literis mutetur, sed tantùm aliis punctis dictio aliqua legatur; non reformidarem ab illorum judicio dependere*

ri,

re, qui id piaculum haud judicârint. Hic videmus, Mercerum non tantùm sensisse puncta à Masorethis textui apposita fuisse; sed, cùm aliud sensus suadeat, ab ipsorum lectione recedere licere: quòd quidem auctoritate aliorum codicum, & antiquorum interpretum, vel ex ratione evidenti aliquando fieri posse, concedo: non verò quemlibet pro arbitrio Masorethicam lectionem rejicere posse. Potest enim punctatio esse opus industriæ humanæ: lectio tamen, quæ per puncta significatur, divinæ prorsus authoritatis; nec hominum arbitrio subjicienda. Nam, ut optime Joh. Drusius, de recta lectione ling. sanct. c. 4. *Vocalium soni literis coævi sunt; figura vero posteriores, & post Hieronymi ætatem.* Joh. Gerh. Vossius, vir, in quo summa doctrina, limatum judicium, & magna animi modestia convenère, lib. 1. de arte Gram. c. 31. dicit, *Puncta vocalia, quibus in Hebrais hodie utimur, longe esse* (consonatum figuris) *recentiora. sanè veteres ea ignorârunt.* Et postea, *Valde autem eos ratio fugit, qui arbitrantur, illis Mosem Pentateuchum exarâsse, vel Esdram saltem & viros synagoga magna iis usos fuisse.* Et lib 2. c. 8. de Accentibus ait, quod *Hebræi serò admodum accentus adscripsere, & demum post Honorii Imperatoris tempora.* Et paulò post addit, quod *ars punctationis à Ben Ascher perfectionem suam est consecuta.* Calvinus in Zach. 11. 7. *Scio, quanta industria, veteres scriba puncta excogitârunt, cùm jam lingua non esset tam communis & familiaris usus: Qui ergò puncta negligunt, vel prorsus rejiciunt, certè carent omni judicio & ratione: sed tamen habendus est aliquis delectus. Si enim legamus hic,* prod.tores, *nullus est sensus; si legamus,* funiculos, *nulla litera mutatur: interea mutantur duo puncta. Cùm ergò id necessario postulet res ipsa, miror cur interpretes ita serviliter passi fuerint se regi, ut non spectarent Propheta sensum.* Ad eundem modum Mercerus in Gen. 18. 3. Job. 23. 6. Amos. 2. 12. & annot. in Targum Mal. 2. Theod. Beza. lib. de recta linguæ Græcæ pronunciatione, ab Henrico Steph. edito. anno 1587. *Non enim dubito,* (inquit) *quin ante puncta vocalia ab Hebrais Grammaticis, divinissimo certè invento, excogitata,* (*quòd post Hieronymi ætatem contigit,*) *Aleph idem prorsus illis atque cæteris gentibus sonuerit.* Chamierus Panstrat. l. 12. c. 4. n. 15. distinguit inter vocalium sonos & figuras, *& vocales, quod sonos, semper fuisse* asserit: *nam consonantium absque vocalibus usus nullus*: de figuris verò vel (ut ille loquitur) *picturis*, dicit *se nolle cum ullo contendere; nam posse concedi, codices antiquitus non fuisse punctatos.* In hanc sententiam concedunt Lutherus ad finem libri Schem Hammeph. Pellican. præf. in Pentat. Zuingerus præf. in Esaiam: cujus verba sunt, *Hebræorum literæ aliquando caruerunt vocalibus notis, quas parum civiliter Rabbini finxerunt & supposuerunt: quod non tantùm hinc colligitur, quod & D. Hieronymus nullam prorsus eorum mentionem facit, & vetustissimos eorum codices, etiamsi nunc habeant eas notas, aliquando tamen non habuisse, cùm ex atramenti dissimilitudine, tum ex situ earum, deprehenditur: sed vel hinc maximè, quod vocalibus nunquam caruit ea lingua.* א *enim* ו, *ye,* יו, ו *o, &* ע, *nunquam eis defuerunt, quamvis hæ voces, in quibus tot consonantes sine vocalibus constipantur, videantur contra ventre, sed vulgare fuit eis advoculare ad ejusmodi &c. quomodo Germanicè à Fleeh, id est, caro jam Helvetii legerent Flusch, Suevi Fluasch, Rhæti Flaisch &c. quum interim eadem manerent originales,* (*quas ipsi radicales vocant,*) *& substantiales literæ: usu igitur constabat hujus generis lectio, quam variis calamitatibus & captivitatibus* dicit *prorsus exoletam esse.* Idem sentiunt P. Phagius ad Targ. Gen. 47. 24. Drusius ad loc. diffic. Pent. cap. 25. Piscator Schol. ad Genes. 15. 8. P. Martin. Technol. p. 58. Lud. de Dieu, Gram. l. 1. c. 7. Isaac Casaub. Erpenius, Sixtin. Amam. Mayer. Philol. sacra. Quibus adjungere possum Reverendiss. Usserium τὸν μακαρίτην, & Joh. Seldenum, virum ex scriptis satis notum; qui sæpius mihi affirmârunt, se hujus esse sententiæ: & vix ferè quemquam novi, qui judicium cum eruditione Hebraica conjunxit, qui aliter senit. Ante hos idem scripsere, Reuchlinus, Picus Mirand. Lyra: Romanæ verò Ecclesiæ hodie doctores ferè omnes, Bellarminus, Serrarius, Salmeron, Villalpandus, Morinus, &c. Omnium verò hoc argumentum accuratissimè tractavit Clariss. Lud. Capell. libro de punctationis arcano revelato: cujus lectio omnes ferè à præjudicio liberos in hanc sententiam pertraxit. Arnoldus Bootius vir Hebraicè doctus, & qui calamum contra Capellum in aliis acriter strinxit, fatetur, se alterius sententiæ fuisse, deceptum prætensa antiquitate libri Zohar: at ex lectione libelli Capelliani, sententiam mutâsse. Non possum itaque non mirari, virum doctum in Crit. sua Hebr. asserere, Lud. Capellum solum esse in hac causa: cùm vix quisquam sit solidæ in Hebraicis doctrinæ, qui à Capello differt.

39. Ex tot itaque, tantorumque virorum suffragiis, videmus, nec novam, nec singularem esse sententiam de novitate punctorum. Cùm tamen adhuc sint viri haud infimi subsellii, qui pro punctorum antiquitate, tanquam pro aris & focis, pugnant, præcipua utriusque partis argumenta proferam, cum solutionibus eorum, quæ mihi infirmiora videntur; omnia lectori pio & prudenti subjiciens. Qui verò plura desiderat, ad dictum D. Capelli librum eruditum & elegantem remitto. Argumenta verò præcipua contra punctorum hodiernorum antiquitatem & auctoritatem divinam, hæc sunt.

40. Primum ducitur ex literis Samaritanis, quas easdem fuisse cum antiquis Hebræis ante Captivitatem, supr à fusè probavimus: puncta verò vocalia nulla agnoscunt Samaritani, nec in libris ipsorum MSS. aut antiquis eorum siclis, à regibus Israelis percussis, ulla punctorum vocalium vestigia apparent. Nam ope trium literarum, quas *matres lectiones* vocant, quæque antiquitus pro vocalibus habitæ sunt, libros suos sacros legerunt, & hodie legunt: nec ex hac causa (ex hac, inquam, non ex aliis) aliquid discriminis ipsorum exemplaria, & hodierna Hebraica, ad hunc usque diem emanavit. Constat quidem ex Historia sacra, post abductas decem tribus, & novos colonos in eorum sedes à Salmanassare introductos, cùm à leonibus novi incolæ infestarentur, quòd verum Dei Israelis cultum ignorârent, missum à rege sacerdotem, qui ipsos in veri Dei cultu in-

instrueret: unde, licèt cum idolis, Deum tamen dicuntur coluisse. Sacerdotem verò hunc aliud Legis exemplar, quàm quod characteribus Israelitarum usitatis &, quibus Lex à Mose tradita, descriptum, ad eos detulisse, nemo sanus dubitare potest. Non potuit enim modum colendi Dei ipsos docere, nisi ex libro Legis: nec ex alio exemplari, quàm quod in usu communi erat, illum eos docuisse, levissima rationis umbra suadet. Aliud enim novis & ignotis characteribus ipsum descripsisse, ab omni ratione abhorret: cùm ex historia certum sit, Samaritanos legem recepisse; & tandem, abjectis Idolis, Deum verum, eúmque solum, coluisse, (non tamen sine schismate,) Templúmque Hierosolymitani æmulum in monte Garizim erexisse.

41. Secundò, ex praxi hodierna Judæorum in Synagogis ab ultima antiquitate observata, idem evincitur. Ubi volumina sacra, quæ populo publicè prælegunturi, sine punctis, accentibus, vel versuum distinctionibus, exarata sunt: ut secundum morem antiquis temporibus usitatum, Mosis ipsum αὐτόγραφον, quòd in arca repositum erat, adumbrarent. Nam præter libros typis excusos & punctatos, unum habent volumen Legis in singulis synagogis peculiari modo descriptum, circa columellam convolutum, quod in arca peculiari asservatur, serico coopertum, & auro ac gemmis ornatum: quòd in magna apud eos veneratione est. Cùm verò ex arca proferunt, ut ex eo aliquid legatur, magna cum reverentia tractant; populúsque cum jubilo & acclamatione, honorem, (tantùm non divinum,) ipsi tribuit: post lectionem verò eadem cum pompa & reverentia in arcam reponunt. Hoc verò volumen non punctatum, volunt ipsum Mosis volumen in arca Dei jussu servatum referre, quòd (fatentibus plerisque eorum Doctoribus) erat punctis destitutum: imò ponunt quidam ipsorum, Mosis ævo, extra controversiam, figuras vocalium & accentuum nondum fuisse; & hac de causa librum illum in Synagogis hodie sine notis in Mosaici exemplaria memoriam, scribi. In hanc rem Rabbinorum testimonia profert D. Buxt. l. de punct. antiq. ex Aben Ezra, libro Zohar. R. Azaria, Ephodæo, Muscato, & aliis: quæ apud ipsum lector inveniet. Idem dicunt inter Judæos Carræi, qui inter traditiones etiam punctationem rejecerunt; & Cabalistæ, quorum hoc effatum est, *Legem datam fuisse totam instar unius* פסוק *sive versiculi, id est, sine ulla libri, versus, sectionis, vel periodi distinctione.* Nec tantùm Legem ita describunt, sed etiam, teste Ab. Ezr. *statutum olim fuit, librum Esthera ita scribendum esse:* quem etiam in Synagogis die peculiari una lectione absolvunt. Habeo ego tale volumen Estheræ, constans ex multis membranis consutis, super columellam convolutis, hoc modo scriptum, sine punctis, accentibus, vel distinctionibus: versus enim, ut verba singula, solo spaciolo, non duobus punctis, distinguuntur. Imò probat D. Buxt. ex Ephodæo, & aliis, librum Legis punctatum apud eos prophanum esse, etiam si punctationem erasserint; & quòd liber, in quo versus per duo puncta distinguuntur, profanus est. Ex his itaque constat, Judæos publicè testari per libros in Synagogæ usum scriptos, puncta ab initio non fuisse. Confirmatur etiam hoc argumentum ex historia Chinensi: ubi referunt Jesuitæ, qui in China vixerunt, præsertim Semedo, l. 1. c. 13. *Judaeorum Synagogas quasdam repertas fuisse; & penes eos fuisse librum Legis Hebraeum, ante annos 600. & amplius sine punctis vocalibus descriptum: Judaeos verò istos de Christo nihil unquam audivisse: (unde liquet, ante ejus adventum, eos illuc appulisse;) imò nomen Judeorum ignorabant sed Israelitas se esse dixerunt. Unde probabile est, eos reliquias quasdam fuisse decem tribuum, qui abducti erant: nam post illud tempus nomen Israelitarum in usu vulgari non erat, sed Judaeorum, ut supra observatum est.* Quædam tamen sunt, quæ hic reponunt punctorum patroni. Primò, hoc fieri ob difficultatem punctationis, ut scribarum labori consulerent. Hoc verò vanum est. Quis enim credat, laboris scribarum rationem nullam habitam esse in publicis his voluminibus, quæ ut sacrosancta venerantur; cùm alia volumina habeant ob privatum usum, punctis descripta? Certè hæc ratio contrarium potiùs probaret, scil. Synagogæ librum punctandum esse, reliqua sine punctis scribenda. Secundò, dicunt, duplex exemplar Legis scribi potuisse pro duplici charactere, unum charactere vulgari sine punctis. At hoc de duplici charactere commentum supra rejecimus: & qui hæc fingunt, se propriis pennis configunt. Quid enim, an charactere vulgari sive prophano volumen illud Synagogæ sacrosanctum, quòd tanta veneratione prosequuntur, scriptum fuerit; charactere verò sacro libri ad usum popularem expositi? quàm insulsum hoc & sibi contradictorium? Tertiò, itaque respondent, hoc argumento probari tantùm, Mosis αὐτογράφῳ puncta adscripta non fuisse, non verò Esdiæ; quia scil. libri hi Synagogarum, Mosis exemplar, non Esdræ, repræsentant. Dico verò, utrumque inferri, nec à Mose, nec ab Esdra, puncta affixa fuisse. De Mose concedunt. At si credidissent Judæi, Esdram & viros Synagogæ magnæ, (inter quos erant Prophetæ,) puncta exemplaribus addidisse, se jure divino ad codicum suorum punctationem adstrictos fuisse existimarent. Etsi verò exemplaria communia sine punctis, ad scribentis tædium sublevandum, scribi permisissent: hoc tamen, quòd præ reliquis sanctum habuere, omnibus numeris perfectum, & punctis ornatum, publicè legendum proposuissent. Cùm verò contrarium ab ipsis factum videamus, annon hinc constat, se non existimâsse, puncta divina auctoritate fuisse, vel à Mose, vel ab Esdra, textui apposita? Hoc argumento satis firmiter probari punctorum novitatem fatetur Arnold. Bootius, qui tamen primò alterius erat sententiæ, Epist. contra Capell. de Textus Hebraici auctoritate, sect. 46.

42. Tertiò, non desunt inter Judæos doctissimi, qui huic sententiæ subscribunt. Etsi enim Judæorum testimonia pro adversa parte parum ponderis habeant, cùm domestica sint, & in propria causa ab iis profecta, qui quidlibet fingunt, quòd ad gentis suæ gloriam facit: tamen contra se vel unius testimonium maximum momentum habet, & sexcentis aliis præferri debet. Elias verò Levita, Grammaticus inter ipsos doctissimus, non nudè affirmat, sed multis argumentis probat, puncta vocalia non ab Esra, sed à Tiberiensibus Masorethis originem

originem habuisse; aliósque sui gregis Rabbinos adducit sibi consentientes, libro quem de Masora scripsit: ubi variis rationibus probat, à Tiberiensibus Masorethis post Talmud excogitata esse, circa annum mundi juxta æram Judaicam 3989. qui erat Christi 500. Pro hac sententia citat Aben Esram, Rabbinum inter eos magni nominis, qui libro Elegantiarum scribit, *Sapientes Tiberiadis pro norma & Canone lectionis habendi sunt*. Rationem verò reddit, *quia ab iis sunt Masorethæ, à quibus totam punctationem accepimus*. Non dicit, Masorethas Tiberienses puncta ordinâsse, vel instaurâsse, ut quidam respondent; sed totam punctationem ab iis acceptam refert: unde vocat eos *principium, fontem, & fundamentum omnis punctationis*. Et Comment. in Exod. 25. 31. testatur se vidisse ipsos libros Tiberiensium, quos punctaverunt. *Vidi*, inquit, *libros, quos examinaverunt sapientes Tiberiadis, & de quibus juraverunt quindecim ex senioribus eorum, quòd ter diligenter consideraverunt omnem dictionem, omnem punctationem, & unamquamque vocem plenam & defectivam: & ecce scriptum erat Jod in dictione* תיעשה*: sed non sic inveni in libris Hispaniæ & Galliæ, nec in ultramarinis*. Alius etiam profert Elias, qui cùm Aben Ezra consentiunt, scil. Kimchi in Michol. & R. Jehudam Levitam. Videtur quidem Aben Ezra quibusdam, alibi adscribere versuum & dictionum distinctionem Esdræ, licèt dubitanter loquatur: at puncta vocalia clarè ascribit Masorethis Tiberiensibus.

43. Quartò, ex scriptoribus Talmudicis & Cabalistis antiquis idem probatur. Nam in toto Talmude, tam in Mischna, quàm in Gemara, (fatentibus ipsis punctorum assertoribus) nulla est punctorum mentio, nec ullius accentus nomen vel figura. Unde altum illud silentium in vastis illis voluminibus argumentum validum suppeditat, eorum compilatoribus puncta prorsus ignota fuisse: præsertim cùm in locis plurimis occasio se obtulit; imò necessarium fuisset, illorum mentionem facere, si tunc extitissent, scil. cùm controversia erat de vocabuli alicujus lectione, quòd punctis destitutum variè legi poterat. Nam si punctatos codices habuissent, punctatio controversiam diremisset, ut in Esai. 54. 13. ubi hodie legitur וְכָל בָּנַיִךְ *& omnes filii tui*: notant in Talm. in disput. ad finem libri Berachot, non legendum בניך sed בניך hoc est, non *filii tui*, sed *ædificatores tui*. Hic certè debuerant dicere non legendum בָּנַיִךְ cùm Camets, sed בֹּנַיִךְ cum Cholem: & vocales nominassent, si tales aliquas habuissent. Sic alibi lectorem admonent variæ lectionis, dicendo, *ne legas sic* דבר *sed sic* דבר nec aliud addunt, quo pronunciationis varietas, unde sensus diversi oriuntur, distingui possit. Facilè est ex auditu differentiam percipere in *Dabar* & *Deber*; sed hoc scripto exprimere non poterant ob defectum punctorum: itaque tres literas tantum repetunt, ut intelligat lector, ista repetitione pronunciationem usitatam non esse sequendam. Aliquando tamen, ut lectorem juvent, Vau vel Jod dictioni superaddunt: certè si puncta habuissent, nihil facilius fuisset ea adhibere; & addere, ne legas דָּבָר cum duplici Camets, sed דֶּבֶר *Deber* cum duplici Sægol. Aliud habemus in Massach. Bava Bathra c. 2. ubi Joab dicitur interfecisse præceptorem suum, quòd docuisset illum legere, Deut. 20. 12. זָכָר Zacher, *masculum*, pro זֵכֶר Zecher, *memoriam*. Etsi verò hoc sit figmentum Rabbinicum, probat tamen, Doctoribus Talmudicis puncta non innotuisse. Si enim puncta affixa fuissent, nec Joabo, nec præceptori suo, errandi causa aliqua fuisset: & Talmudici vocalium Camets & Sægol mentionem fecissent; vel vocalium figuras addidissent. Verum est, Masoræ & traditionum mentionem fieri in Talmude; sed Masora versatur non tantùm circa puncta vocalia, sed circa multa alia; circa literas & dictiones, circa quas Masorethæ priores scil. ante Talmudici multa notârunt: nec tota Masora simul nata est, sed variis seculis ante & post Talmudem à variis auctoribus compilata, ut omnes agnoscunt. De Cabalistis etiam antiquis ante Talmudicis observatur, qui mysticas Scripturæ expositiones sectantur per literarum permutationem, Gematriam, & Notaricon; unde Scripturam in varios torquent sensus, ridiculos plerósque & ineptos, aliquando impios, quòd mysteria sua, vel potiùs aniles fabulas, ex solis literis sive consonis hauriunt, nulla ex punctis & accentibus: quòd planè probat, puncta illorum temporibus non extitisse; vel eos non sensisse, puncta à Deo per Mosem vel Esdram profecta fuisse: cùm ex iis, & eorum numero, ordine, & figuris, non minus, quàm ex consonis, mysteria sua extraxissent, si divinam auctoritatem in iis agnovissent. Quæ verò à quibusdam ex libro Zohar & Bahir afferuntur, quem antiquissimum esse volunt, nullius roboris sunt, cùm recentem esse, & mille post Christum annis delituisse constet: ut videre licet apud D. Buxtorf. lib. de abbreviaturis, in רשבי de quo posthac plura. Nugatur verò planè nuperus quidam scriptor, qui, ut probet antiquos Cabalistas etiam ex punctis mysteria hausisse, adfert quædam ex R. Jos. Gecatella l. 2. quem tamen eodem paragrapho agnoscit, non ante annos ducentos vixisse.

44. Quintò, arguunt ex Keri & Ketib, quæ marginibus Bibliorum Hebraicorum adscribuntur: de quibus posthac dicturi sumus peculiari dissertatione. De origine eorum disputant nonnulli: antiqua esse certum est: nam quorundam meminit Talmud. Sive verò referantur ad traditionem è monte Sinai, & ad ipsos librorum sacrorum scriptores, ut nugantur Judæi; sive ad varias codicum lectiones, quod de plerisque verissimum est: argumentum firmum petitur, puncta tunc non extitisse, quia omnia versantur circa literas sive consonantes, ut vocant, ne unum circa puncta vocalia vel accentus: in quibus tamen facilior est error scribæ, quàm in literis, & major exemplarium varietas inde oriri posset. Præter hoc verò, multa alia sunt circa Keri & Ketib observanda, quæ punctorum novitatem apertè probant. 1. Puncta, quæ τῷ Ketib, sive voci intra textum apponuntur, non habent puncta sibi propria affixa, sed puncta quæ ad vocem marginalem sub Keri pertinent: quo lector monetur, vocem in margine legendam esse, sed cum punctis, quæ sunt in textu sub Ketib. At quàm indigna hæc sunt divino auctore, ut puncta sub una voce in textu ponantur ad aliam in margine pertinentem? Quis sanæ mentis credet, talem punctationem à Sp. S.

esse, vel à scriptoribus Sp. S. afflatis? Nam, ut valde absurdum est varias istas lectiones sacris scriptoribus ascribere, quasi nescìissent Esdras & Prophetæ, quænam fuerit vera lectio librorum à seipsis scriptorum: ita non minùs absurdum est; hanc punctationem ipsis attribuere; cùm potiùs si à scriptoribus sacris ortum duxissent, veram lectionem, (marginalem scil.) intra textum posuissent, & puncta ejus propria subjecissent, ejecta planè è textu voce, quam mendosam esse noverant: certè nunquam apposuissent vocibus in textu puncta, cum quibus nunquam legi debent, nec poterant. Exempla, cùm ubique per Biblia occurrunt, non opus est adferre. 2. Observârunt Masorethæ, quinque voces esse, quæ in textu scribuntur, sed non leguntur, quia abundant: unde & nulla puncta sibi affixa habent; ut Jerem. 51. 3. ידרך scribitur in textu, sed non legitur, nec puncta ei substituuntur. In aliis verò locis, voces septem, quæ non scribuntur in textu, sed spacium vacuum relinquitur: leguntur tamen, solis punctis vocalibus adscriptis sine literis; ut Jer. 31. 34. post יָמִים spacium vacuum relinquitur sine consonantibus: in margine verò ponitur vox, quæ legenda est, cum punctis in textu. 3 Variæ sunt voces, quæ in textu divisim, quasi duæ essent, ponuntur; de quibus notatur in margine conjunctim, ut una vox, legendas: & è contra, quædam sunt, quæ conjunctim in texto scribuntur, & in margine notantur divisim legendas esse. Vide exemplum prioris, Jer. 6. 29. מאשתם מֵאֵשׁתַּם pro מאשתם מֵאֵשׁ תַּם: posterioris, 2. Chron. 34. 6. בתר בתיהם בְּחַר בְּתֵיהֶם pro בחר בתיהם בְּחַר בָּתֵּיהֶם 4. Multæ voces sunt in textu, quæ obscœniores, vel minus castæ, videntur magistris istis, qui Spiritu S. sapientiores videri volunt, quæ in textu semper fuerunt: pro quibus alias notârunt in margine legendas: vocem verò in textu, quàm non legendam esse volunt, alienis punctis afficiunt, eis scil. quæ voci marginali propria sunt, ut 2. Reg. 18. 18. pro חריהם חֲרֵיהֶם monent in margine legendum צואתם צוֹאָתָם. Ex his verò aliisque ejusmodi, luce clarius demonstratur, punctorum auctores non fuisse Esdram vel scriptores sacros. Anne enim illi ignoraverint, quænam voces separatim, quænam conjunctim legendæ sint? An puncta vocibus figenda docuerint, quæ aliena sunt, & verborum in margine propria? Cur non vocem, quam legendam voluere, cum suis punctis scripserint, vel in textum posuerint, idémque fecerint separando quæ divisim, conjungendo quæ conjunctim legi debuerunt? An nescìverint scriptores sacri, quænam voces vel literæ redundarent vel deficerent in Textu? An quisquam verò, cui sanum sinciput, credet, verbis, quæ obscœna his bonis viris censentur, Spiritum sanctum puncta apposuisse, quæ ad vocem honestiorem in margine ab audacibus homuncionibus notatam pertinent? Cum omnibus fabulis Talmudicis credam, etiam hisce assensum brutum adhibebo.

45. Sextò, ex punctorum & accentuum numero, officio, usu, & nominibus varias rationes depromit D. Capellus contra eorum antiquitatem: quas fusè prosequitur libro laudato. Puncta vocalia faciunt 14. vel 15. quinque longa, quinque brevia, quatuor brevissima, Scheva simplex unicum, & compositum triplex; quibus addunt Raphe, Daghes, & Mappic: quæ omnia à sacris scriptoribus usurpata, nemo sibi facilè persuaserit: cùm, postquam lingua Hebr. vernacula esse desiit, inventa fuêre ad textum faciliùs legendum. Nam naturales vocalium soni non sunt plures, quàm quinque; nec ferè apud ullas nationes figuræ distinctæ vocalium longarum vel brevium inveniuntur, nisi fortâsse apud Græcos, qui 7. numerant: quarum tamen (η) & (ω) ab (ε) & (ο) figura olim non discrepâsse, probant Scal. in Euseb. digress. de literis, ad annum. 1657. Vossius de Arte Gram. l. 1. & alii. Nec prosodiæ Hebraicæ olim inserviisse has notas liquet, quòd non tantùm libri Metrici, ut Psalmi, Cantica, &c. sed & reliqui Scripturæ libri his punctis signati sunt: nec quænam fuerit prosodia antiqua Hebraica, quisquam hodie explicare potuit, cùm periisse penitùs plerique statuant. Nec qui carmina Hebraica annis abhinc sexcentis composuerunt; ullam habuêre rationem vocalium longarum vel brevium, sed decem illas pro longis usurpârunt, & solas raptas pro brevibus. Et fatentur punctorum assertores præcipui, vocalium longarum & brevium distinctionem non spectare prosodiam, vel syllabarum quantitatem: sed quòd longas adhibeant in syllabis simplicibus, quæ uno consonante, & una vocali constant; breves, ubi gemina consona in syllaba composita per unam vocalem copulatur. Nec apud antiquos Masorethas occurrunt punctorum vocalium nomina, præter Patach & Camets: (sub illo comprehendentes Segol, quod vocatur Patach parvum; sub hoc Tsere, quod Camets parvum appellant:) nec alia nomina occurrunt, nisi apud Grammaticos, qui non ante 500 aut ad summum 600. annos scripserint. Quis verò credat, puncta fuisse ab Esdræ temporibus, & per mille annos nominibus caruisse, cum literarum nomina supra ter mille continuata sint, & hodie eadem manent? Respondent verò, fieri posse, ut nomina rebus posteriora sint; at certè, ut res, quæ in quotidiano usu sunt; per tantum temporis intervallum, nominibus careant, quibus dignoscantur, planè incredibile est. Si verò dicas, antiqua nomina mutata esse, & nova à Masorethis imposita; hoc gratis dicitur; imò contra apertam rationem, cùm nulla in Mischna, vel Talmude, vel aliquo scriptore antiquo sit vel levissima istorum nominum antiquorum memoria, quibus nova successerunt. Nec nomina punctorum sunt Hebraica, sed plerunque Chaldaica, vel Syriaca, & respectu puræ Hebraicæ peregrina: quòd satis innuit, nomina iis non imposita fuisse, quando Hebraica vernacula fuerit, sed postquam Chaldaicam pro vernacula commutârint. Aben Ezra, & illius ætatis Grammatici, septem tantùm vocales agnoscunt, quas *reges* appellant: & ad Masorethas Tiberienses, ut auctores, referunt; scil. Cholem, Schurek, Chirek, Patach, Segol, Camets, & Tsere. Puncta etiam Daghes, Raphe, & Mappic. licèt lectorem imperitum in legendo adjuvent; tamen antiquis ignota fuisse, constat ex Hieron. Sept. & aliis. Literæ Begad Cephat בגדכפת sine Daghes semper aspiratas, cùm Daghes tenues esse volunt Grammatici; at apud 70. tres priores semper ut tenues efferuntur, tres posteriores ut aspiratæ, ut loca infinita probant. Nam pro תֵּימָן legunt illi Θαιμάν,

[illegible]

[illegible] per Θαμ᾽ᾶ, sic Kaph semper efferunt per χ Græcum, Phe, per φ, nunquam per π. Imò Hieron. in Esa. 2. ait, *Qui Palæstini dicuntur Græcis, Hebræis vocari Philistinos, quia P literam Hebræa non habet.* Idem habet & in Dan. 11. Idem de Mappic dicendum; Utile esse linguæ hujus ignaris; iis, quibus vernacula est, plane superfluum esse. Raphe verò in plerisque libris omissa est, & in desuetudinem abiit. Idem statuendum de duplici puncto literæ Schin, Sept. & Hieron. nullam hic agnoscere discrepantiam: nam hi illud semper per σ, hic per s effert. Et in comment. in Titum, *Nos, inquit, & Græci, unam tantùm literam S habemus; illi verò tres, Samech, Sade, & Sin, quæ diversos sones possident. Sion per S, Sade, scribitur; Israel per S, Sin, &c.* Ex his, ni fallor, satis constat, puncta hodierna vocalia longè post Esdram inventa esse. De accentibus idem dici potest. De numero inter Grammaticos non convenit: alii numerant ad minimum 20. alii 30. cùm tamen tres tantùm sint naturales accentuum differentiæ, acutus, gravis, circumflexus. Quorsum itaque tot apud Hebræos, quorum plurimi lectionem potiùs interturbant, quàm adjuvant; nec omnium rationem hodie quisquam explicare potuit? Nonne Rebhia pro commate, & in longioribus Sægolta. Athnach pro Colon & Silluk vel Sophpasuk pro periodo inservire possint ut ostendit Capellus? In quem finem reliqui? Dicunt, in usu fuisse ad Musicam in Templo & Tabernaculo. At contra hoc facit, quod non tantùm libri Poetici & Metrica his apiculis notantur; sed & Prophetici & Historici: imò capita, in quibus sola propria nomina recensentur, & libri, qui populo in usu privato erant, qui Musicam ignorabant. Verissima itaque est D. Capelli, Vossii de arte Gram. l. 2. c. 8. aliorúmque sententia, nec ad Musicam primo vel secundo Templo denotandam, sed ad lectionem in synagogis post Captivitatem inventos esse hos apiculos, cum cantillatione quadam illa lectio fit: nec simul, sed gradatim introductos, donec ultimam manum apposuerat nobilis Masoretha Ben Ascher, qui post annum Christi millesimum floruit. Scripsit nuper quidam integrum volumen de Accentuum ratione: in quo narrat, *se quasi speciali Sp. S. luce illustratum omnem accentuum doctrinam, eorúmque mysteria hactenus incognita plenè enucleasse.* Varios accentuum gradus facit, distinguit in *Reges, Duces, Comites, Dynastas, Toparchas, Ministros majores, minores, &c.* & totum vetus Test. percurrit, dum illos explicat. Cujus librum cùm legerem, non potui non hominis misereri, qui tanto molimine nihil egit; & dum lucem majorem promittit, omnia tenebris involvit: dum supponit omnes apiculos, qui hodie Textui apponuntur, divinæ originis esse, & magna mysteria continere: quorum magna pars erant hominum inventa, otio abundantium: quæ nihil conferunt ad linguæ cognitionem: nec ex curiosa eorum speculatione quisquam doct[illegible] valet, aut in textus sacri intelligentia quicquam pro[illegible]cit. Pauci sanè ad distinctiones orationis, & tonum in syllabis denotandum, sufficere possent: reliquorum usus præcipuus est in Textus cantillatione in synagogis. *Ministri*, quos vocant, cùm lectorem moneant tantùm, sententiam continuandam ad proximum incisum, parvum habent usum, cùm ex absentia *Regis* hoc cuique notum sit. Quis enim adeò hebes, ut nesciat continuandam orationem, donec ad aliquam distinctionem perveniat? vel quia in aliis linguis, si talibus apiculis singulæ voces notarentur, molestiam non sentiret in legendo potiùs, quàm adjumentum aliquod? Certè accentus notandi morem recentem esse apud Græcos & Latinos, observârunt viri doctissimi: Et etiam apud Hebræos: à quibus ut literas accepêre; sic accentus etiam, si in usu fuissent, traduxissent. Morem autem hunc apud Græcos & Latinos non invaluisse, antequam eorum linguæ desierunt esse vernaculæ, multa demonstrant: Antiquorum lapidum sculpturæ, quæ quo vetustiores, eò magis his apicicibus carent: MSS. etiam libri antiquissimi, qui accentibus omnino destituuntur; ut de MS. Græco 70. Interp. Vaticano refert Joh. Morinus; & de nostro MS. Alexandrino τοῖν ο constat, quem circa 1200. abhinc annos scriptum fuisse verisimile est: qui absque ullis accentibus vel spiritibus, vel versuum vel dictionum distinctione, pulchrè admodum descriptus est: Quòd etiam probat liber MS. antiquiss. N. Testamenti in Bibliotheca publica Cantabrigiensis Academiæ, ex dono Theod. Bezæ. Idem testatur Angel. Politian. Miscell. c. 58. & 80. de versibus Sibyllinis & Callimachi hymno, quos sine accentibus descriptos vidit. Aristoteli ignotos fuisse, probat D. Voss. ex verbis ejus de Sophist. Elench. c. 3. Imò Hieronymi ætate solitos sine apicibus scribere, observat Scal. ad annum Euseb. 1426. ex eo, quòd καθαιρεῖ legit Hieron. pro καθαίρει, & transtulit, *subvertit*, cùm verti debuisset, *mundavit*. Complutenses etiam in Bibliis suis Novum Test. ediderunt Græcè sine apicibus: cujus rationem reddunt in una Præfationum, *quia antiquitus Græca lingua accentibus destituta erat.* Ideò ut Textus ipsorum Græcos codices Originales (quos sine accentibus scriptos fuisse, tanquam certum supponunt) plenius aut perfectius exprimeret, sine accentibus imprimebant. Ut ergò laude digni sunt Masorethæ, quòd puncta & accentus invenerint, quæ ad textus lectionem faciliorem, & orationis distinctionem conferunt: sic quædam addiderunt, quorum hodie haud magnus est usus. Et ut in his fortâsse nimis diligentes aliquibus videri possunt: sic in aliis incuriosi fuêre, ex defectu notarum, interrogationis, admirationis, interjectionis, exclamationis, parentheseos &c. quæ in aliis linguis usurpantur, & in omnibus utilitatem habent: cùm de his apud Hebræorum magistros sit altum silentium; nec in exemplaribus Biblicis Hebraicis, eorum aliquod vestigium apparet.

46. Septimum argumentum suppeditant antiquæ versiones, Græcæ, Chaldaica, Syriaca, &c. ex quibus perspicuum est, ob defectum punctorum voces quasdam ambiguitate laborâsse: unde aliter interpretati sunt Versionum istarum auctores, quàm hodie in punctatis codicibus legimus: qui si olim punctati fuissent, ambiguitas nulla fuisset; nec aliter legissent illi, quàm in hodiernis exemplaribus legimus. Hoc passim observant viri docti in commentariis suis aliisque scriptis; & multa exempla ex 70. aliisque Interpretibus colligunt, ubi eædem literæ (sublatis punctis) tàm ipsorum versioni, quàm lectioni hodiernæ inservire possint. Exempla passim occurrunt. Genes. 47. ult. ubi [illegible]

sine punctis reddi potest, *virga*, vel *lectulus*, legendo *hammita*, vel *himmata*. LXX. reddiderunt *ῥάβδον*, *virgam*: hodie, ut nunc punctatur, *lectulum* significat. Sic Es. 4. 5. vox משרא ab Aquila redditur *mensura*, at LXX. & Hieron. vertunt *principatum*. Hieronymus verò ait, Aquilam deceptum fuisse ambiguitate verbi: quòd si punctatum fuisset, nulla relicta esset ambiguitas: nam מִשְׂרָא *misra* est *principatus*, מְשׂוּרָא *mesura* est *mensura*. Sic Hos. 13. 3. vox ארבה à LXX. redditur *locusta*, à Theodotione *fumarium*: causam reddit Hieronym. quia apud Hebræos *locusta* & *fumarium* iisdem literis scribuntur. Si enim legas *Arbe*, est *locusta*; si *Arabe*, *fumarium*. Idem observat Mercerus in Chald. Paraph. Deut. 26. 5. circa vocem אבד quem vertit Chaldæus, *quærebat perdere*; Vulg. Latin. *persequebatur*. *Non est dubium* (inquit) *quin sine punctis, quibus tunc carebant Biblia, אבד legerint in Piel, hoc est, perdebat, non autem* אבד *in Kal*. Multa talia ubiq; occurrunt. Argumentū hoc, quod invictum & Achillæum videri fatentur, variis modis eludere conantur. Dicunt, *punctatos codices raros fuisse, & interpretes talibus codicibus usos non fuisse: imò LXX. codicibus corruptis usos fuisse, ab optimis discrepantibus; idque consultò, eo quod inviti, & jussu Ptolemæi, (cujus offensam metuerunt,) hoc opus aggressi sunt: unde translationem corruptam & falsam consultò dedisse: lectionem eam cum punctis fuisse partem legis Oralis à Mose in monte Sinai traditæ, quam exteris & gentibus exponere nefas putarunt*: &c. Quàm vana & absurda comminiscuntur homines pervicaces, cedere nescii? An LXX. Aquila, Theodotion, Symmachus, Chaldæus Paraphrastes, Hieronymus, &c. codices punctatos non habuissent, si tales tunc extitissent? Anne credibile est tales extitisse, ipsos verò eorum nunquam meminisse? Certè nemo versionem publicam unquam aggressus est, quin exemplaria optima, quæ haberi poterant, sibi compararet: quæ non consulere, extremæ esset dementiæ. Cùm itaque, fatentibus adversariis, punctatis codicibus non usi sint interpretes, certum est nullos tales extitisse. Quòd verò punctationem faciunt legis oralis partem, hoc meritò eam suspectam reddit: cùm tota ista lex oralis figmentis & superstitiosis plerunque traditionibus constet à posterioribus Judæis post Esdræ tempora inventis. Interpretes verò 70. optimos codices non consuluisse; imò punctatos, si tales extitissent, cùm ex auctoritate publica versionem suam adornarent, à Pontifice summo & Sanhedrim missi cum exemplari aureis literis descripto, ut refert Josephus; ipsósque regem potentissimum, (sub quo multæ Judæorum myriades vixerunt,) ausos fuisse falsa & corrupta interpretatione illudere, nemo nisi Talmudicis & Rabbinicis somniis fascinatus credet. Imò ex historia certum est, ipsos optima exemplaria attulisse, fideliter vertisse, idque tum ob gentis suæ gloriam, tum ut regem demererent, & suæ gentis Hellenistis, (qui magno numero per Ægyptum, aliásque regiones dispersi erant,) consulerent, qui Græcam linguam melius, quàm propriam, noverant. Certè multi erant inter Judæos, qui de versione judicare poterant, an fideliter facta esset: nec, si consultò corrupta fuisset, tantam habuisset auctoritatem apud Judæos, ut publicè in synagogis legeretur; nec ea usi fuissent Apostoli, cùm Ecclesiam plantarent, nec eam Ecclesiæ Christianæ tradidissent: nec in tanto honore apud universam Ecclesiam Christi fuisset per multa secula, si consultò corruptam existimassent. Sed de hoc fusiùs, cùm ad hanc Versionem perventum fuerit.

47. Octavum ex Hieronymo, & Origene, aliisque Græcis & Latinis Ecclesiæ Patribus petitur: apud quos nullum de vocalibus punctis vestigium apparet; sed altum apud omnes de iis est silentium: cùm tamen Hieronym. omnium suæ ætatis erat Hebraicè doctissimus, rerúmque & antiquitatum Judaicarum indagator solertissimus. Origenes verò erat auctor Hexaplῶν. Hieronymus studiis indefessis, & laboribus magnis, summam linguæ Hebr. peritiam assecutus est: puncta verò & accentus ignorâsse, ex innumeris locis in ejus operibus colligi potest: quorum pauca referam. In Hieron. q. 22. *verbum Hebraicum, quod tribus literis scribitur* דבר (*vocales enim in medio non habent; sed pro consequentia & legentis arbitrio leguntur*) *si legatur Dabar, sermonem significat; si Deber, mortem, si Daber, loquere. Unde LXX. & Theodotion junxerunt illud præterito capitulo, ut dicerent, disperdent parvulos de foris, juvenes de plateis, morte: Aquila verò & Symmachus transtulerunt λάλησον, loquere*: sic etiam transtulit Hieron. In nupera verò Hieronymi editione, notandum, quòd observavit vir doctus, Marianum Victorium, qui notas addidit, & editioni præfuit, haud bona fide egisse, cùm pro Hebraicis verbis, quæ Latinis literis extant in Hieron. textu, Hebraicas literas cum punctis hodiernis substituat; quòd Hieronymi scopo planè contradicit: nam in hoc loco positis punctis ambiguitas planè nulla est. Hic verò videmus, nullam apud Hieron. istorum apicum mentionem fieri; licèt ad ambiguitatem tollendam, & varietatem significationis explicandam, commodissima sese obtulerit occasio. Certè æquum esset, ut hoc loco se explicaret, dicendo, דבר cum duplici Cametz significare *verbum*; cum duplici Segol *mortem vel pestem*; cum Patach & Tsere *loquere*: & quod sic legerunt Aq. & Sym. & ipse sic legit: at LXX. & Theodotion cum duplici Segol: Vel si noluit puncta nominare, saltem debuit ea sub literis subscribere. Tantum verò abest, ut hoc ne levissimè insinuet, cùm maximè opportunam habuit occasionem, ut disertis verbis, quantum fieri possit punctorum ignaro, contrarium affirmet, cùm dicat, *vocales in medio apud Hebræos non haberi, & pro consequentia & legentis arbitrio variè legi posse*. Idem ad Evagrium sic scribit; *Non refert, utrum Salem an Salim nominetur, cum vocalibus in medio literis perraro utantur Hebræi, & pro voluntate lectorum atque varietate regionum, eadem verba diversis sonis atque accentibus proferantur*. Idem in Esai. 26. 14. circa lectionem *zacar* & *zecer*, de qua supra quædam diximus, scribit, *Nec nos terrere debet, quod LXX.* masculum, *& cæteri interpretes* memoriam *transtulerant, cum iisdem tribus literis* זכר *utrumque scribatur apud Hebræos, sed quando* memoriale *dicitur, legitur, Zecer; quando* masculum, *legitur zacar: & hac verò ambiguitate deceptum arbitrantur Judæi Saulem, cùm pugnavit contra* [illegible] ...alma.

Amalecitas. In Efsi. 32. ait, *Ignis & lumen Hebraicè iisdem ſcribuntur literis* אור, *quod ſi, ut legatur, ignem ſonat; ſi, or, lucem.* Plurima talia ex Hieronymo proferri poſſunt: Quæ licèt luce clariora videntur, ad probandum puncta vocalia Hieronymi ætate in uſu non fuiſſe: ne tamen victi videantur, qui contrà ſentiunt, cùm planè convicti ſint, reſponſum ad præcedens argomentum hic ingeminant, ſcil. *punctatos codices raros tum fuiſſe; Hieronymum quidem tali codice uſum non fuiſſe, nec de punctatis codicibus inaudiviſſe:* quæ omnia ſine ulla probatione, vel probabilitaus umbra dicuntur; ideóque eadem facilitate rejiciuntur, quâ affirmantur. Imò non tantùm Hieron. ſed nec ullus Patrum Græcorum vel Latinorum, aliúſve ſcriptor ab ipſis Apoſtolorum temporibus, per qoingentos annos, eorundem meminerit; nec unicum teſtimonium ex iis proferri poſſit, unde hoc probetur. Nec dici poteſt, veteres (excepto Origene & Hieronymo) linguæ Hebraicæ ignaros fuiſſe: hoc enim, licèt falſiſſimum ſit, dato, ſed non conceſſo; non potuère tamen, quin aliquid de punctis audiverint, ſi tunc in uſu fuiſſent: cùm Judæi magno numero inter Chriſtianos viverent, & lectio hæc per puncta novum quid & inſolitum fuerit, à Græcis & Latinis alienum. Quis enim eſt inter nos, qui Græcum & Latinum ſermonem callet, qui de punctis Hebraicis nihil audivit? At ex Hieronymo objiciunt, ipſum ſæpe mentionem facere apicum Hebraicorum, *qui ſine dubio* (ſic vir doctus) *erant puncta vocalia.* *Hieron. Præf. in lib. Regum dicit, Pentateuchum Samaritanum totidem literis ac Hebraicum ſcriptum eſſe: figuris tantùm & apicibus diſcrepare.* At ſine dubio Hieronym. non legerunt, qui hæc affirmant. Ipſe enim plurimis locis explicat, quid per apices literarum intelligat: linearum ductus ſcil. vel ſummas earum particulas. In Zach. 12. 10. dicit, *Hebraica litera* ד & ר *ſimiles ſint, & parvo tantum apice diſtinguuntur.* Quis hic per apicem, vocalem deſignari dicet? an Daleth & Reſch vocali differunt? Imò planum eſt, ſolum ductum lineæ ſuperioris, apicem vocari. Idem habet Efs. 8. 4. & 27. 1. & Eccleſ. 8. 6. Gloſſa ordinaria in Luc. 16. 17. ait, quòd *apex eſt ſumma literæ particula:* Et Eraſ. intelligit *ſummum elementi faſtigium.* Præterea notum eſt, Judæos literas quaſdam coronulis & apicibus quibuſdam ornare ſolitos, in libris, quibus publicè in Synagogis utuntur: literæ verò iſtæ ſunt ſeptem שעטנזגץ. Habeo librum Eſther, de quo ſupra, hoc modo deſcriptum, ejuſmodi apicibus & coronulis inſignitum: & ex his apicibus magna myſteria extrahunt Cabaliſtæ. Hic verò mos ſuperſtitioſus fortè Hieronymi ætate invaluerat, licèt priorem reſponſionem veriorem exiſtimo. Cùm verò dicit Hieron. literas Samaritanas ab Hebræis, figuris & apicibus diſcrepare, non potuit per apices intelligere puncta vocalia, cùm Samaritani talia nunquam habuerint, nec in hunc uſque diem agnoſcunt: unde idem, qui hoc objicit, vir doctus, addit, *ſe vix exiſtimare puncta vocalia tempore Hieronymi Samaritanos habuiſſe:* imò dicere potuit, *nunquam habuiſſe.* At, inquiunt, Hieronym. ſæpe meminit accentuum, ut in Amos 8. Epiſt. ad Evagrium, & alibi: Facilis eſt reſponſio, per accentum totum ipſum intelligit non ejus notam vel figuram. nam ex uſu & conſuetudine notum erat, quæ ſyllaba in dictione elevanda eſſet, licèt figuræ nullæ extabant; prout hodie apud Syros, Arabes, Æthiopes, & in omnibus linguis vernaculis notum eſt, in qua ſyllaba accentus eſſe debet, vel quæ ſyllaba attollenda eſt, licèt notas vel figuras accentuum nullas habeant. Joh. D'Eſpeires, licèt puncta ab Eſdra non inventa fuiſſe ſentit; tamen quædam puncta vocalia fuiſſe tempore Hieronymi affirmat, Tract. 1. diſp. 1. dub. 3. quia Hieron. reprehendit lectionem τῶν ο, Gen. 47. ult. qui מטה tranſtulerunt, *virgam*, cùm ipſe legendum vult, *lectum*. Nam ſi nulla fuiſſent puncta, quomodo Hieronymus tam confidenter pronunciare poterat, legendum eſſe, *lectum*? Sed reſponſio eſt facilis, quòd ex uſu & legendi conſuetudine tempore Hieronymi, ſciri poterat, vertendum eſſe, *lectum*, licèt puncta vocalia non eſſent. Voces enim, quæ in ſe ambiguæ erant ſine punctis, certam tamen plerunque lectionem habent in contextu: quæ uſu & traditione ad poſteros derivata fuit, & ſecundum quam, quum puncta inventa eſſent, tales voces punctârunt.

48. Nono, probatur ex aliis linguis Orientalibus, quæ maximam cum Hebraica habent affinitatem; quæ tamen puncta & accentus vel recenter accepere, vel hodie ignorant: quales ſunt Arabica, Chaldaica, Samaritana, Syriaca. De Arabica, quæ omnium hodie latiſſimè propagata eſt, res plana eſt, eam puncta vocalia olim non habuiſſe: accentus verò hodie habet nullos: ut nec Syriaca, nec Samar. Tres habent Arabes literas اوي quas *quieſcentes* vocant, ut Hebræi; quæ omnium vocalium vicem olim ſuſtinebant: poſtquam verò notas adhibuère vocalium ad morem Hebræorum, tres tantum excogitârunt, Phatha (-) Damma (') & Keſri (-) quæ licèt ad ambiguitatem tollendam haud ſatis videri poſſint; tamen ex iis cum paucis regulis, & ex uſu & conſuetudine, omnes vocalium ſonos diſtinguunt, & verum legendi modum brevi aſſequuntur. Poſt conſcriptum Alcoranum cœpiſſe Muhammedanos linguam hanc excolere, & puncta pro faciliori lectione textui Corani affigere, teſtantur viri in Arabiſmo verſatiſſimi, ejúſque profeſſores celeberrimi. Inter cæteros, clariſſ. Golius Præf. ad cap. 31. Corani, ad finem Gram. Arab. Tho. Erpenii, advertit ſe *variantes lectiones inveniſſe in exemplari Alcorani, ex Mogullorum regno ſibi delato, in margine notatas, quæ peculiarem habuere ſemper auctoritatem ex antiqua doctorum triſi. Univerſam verò illam varietatem ferè in vocalibus conſtitiſſe: quas ut poſteriores & externas ſcriptionis partes, veriſimile videtur, literatorum Antiſtitum conſenſu eſſe adjectas, tunc demum, cùm aliquandiu Coranus fuiſſet divulgatus: inde eſſe duorum codicum, quos poſſedit, fragmenta quædam in membranis exarata vetuſtiſſimo charactere, qui ante ſecula exolevit, ubi nulla prorſus vocales comparent: communem verò lectionem vulgato textu expreſſum eſſe Meccenſem, & Medinenſem.* Sic vir ille longè doctiſſimus: nec quenquam me legiſſe memini, qui puncta Arabica cum literis coæva ſtatuit. De Syriaca Maronitarum idem inter alios teſtatur D. Maſius, *puncta initio non habuiſſe: po-*

ſtea ad facilitatem lectionis, vel ad ambiguitatem tollendam, unicum punctum adhibuiſſe, quod pro vario ſitu infra vel ſupra literam vocales diſtinguebat: ut affirmat etiam Bootius Epiſt. dicta, ſect. 48. *Figuras verò, quibus nunc utuntur*, dicit Maſius, *ipſos à Græcis mutuaſſe.* Idem de Samaritanis obſervare licet, qui lectionem veram ope trium literarum quæ pro vocalibus olim etiam apud Hebræos habitæ ſunt, & uſu ac majorum traditione conſervârunt: nec puncta ulla vocalia ad hunc uſque diem habent. Perſæ vix aliquos punctatos codices adhuc habent, vel certas regulas de punctandi ratione tradiderunt, licèt quidam in Grammaticis quaſdam nuper excogitârunt. Chaldæas etiam Paraphraſes antiquiſſimas punctatas non fuiſſe, ex literis ſuperfluis poſt punctationem relictis, teſtatur Lud. de Dieu. Compar. trium Ling. l. 1. c. 7. quòd etiam ante ipſum oſtendit doctiſſ. Buxt. Gram. Syr. & Chald. l. 1. c. 1. unde poſt ſuperaddita vocalium puncta, relictis illis conſonis, quæ vocalium erant indices, confuſa extiterit punctatio, quæ tum in Bibliis Venetis, tum in Regiis paſſim invenitur, & ſummo labore Buxtorfii in Baſileenſibus ex maxima parte ſublata eſt. Ex his omnibus colligitur, cùm in omnibus his linguis, Hebrææ cognatis, puncta recenter uſurpata ſint, nec literis coæva fuêre, idem etiam de Hebræa dicendum; nec hujus magis, quàm illarum perfectioni, lectioni, &c. derogâſſe.

49. Hæ ſunt præcipuæ rationes, quas pro hac ſententia proferunt. Reſtat, ut, quæ in contrarium adducuntur, perpendamus; idque breviter: ut enim omnes minutias conſectemur, chartarum anguſtiæ non permittunt. Qui plura deſiderant, adeant L. Capellum, & D. Buxtorfium, qui argumenta pro utraque parte latiùs deducunt. Primò arguunt ex cujuſque linguæ natura, quæ conſtare debet ex conſonis & vocalibus. Vocales enim ſunt dictionum quaſi animæ, quæ eas vivificant & movent: unde à voce dicuntur vocalia, quia eorum adminiculo vox articulata profertur. Reſp. veriſſimum eſſe, nullam linguam vocalibus carere poſſe, nec vocem ullam ſine vocalibus pronunciari. Quod verò hinc inferunt pro punctorum vocalium antiquitate, negamus. Nam habuit ab initio, habétque hæc lingua, tam vocales, quàm conſonas, ex quibus conſtat, inſtar aliarum linguarum: nec audiendi ſunt Grammatici, ſi ſtrictè & propriè loquamur, qui vocales ex literarum albo expungunt, & omnes literas conſonas eſſe volunt. Nam י ו א præcipuè, ſæpe ה & (ut Hieronymo, aliiſque placet) ע, quæ hodie pro conſonis tantùm habentur, olim pro vocalibus erant uſurpatæ. Tot ſanè literas Hebræi habebant, quot aliæ nationes, cùm ab ipſis cæteræ nationes literas hauſerint. Cur itaque non potuerint Hebræi omnia ſua vocabula viginti duabus literis exprimere, ut aliæ nationes? Origenes enim integra volumina Hebraica deſcripſit Græcis characteribus, nec novas vocales ſibi finxit, ut abſentes vocales in Hebraicis dictionibus exprimeret: & ad eundem modum Hieronymus multa vocabula & verſiculos expreſſit literis Latinis, ut & alii linguæ Hebraicæ periti; annon idem poterant Moſes & Prophetæ? In codice MS. Barbarino. antiquiſſ. ex quo variantes lectiones Prophetarum minorum deſcriptas exhibemus Tomo ult. hujus operis, extant ſpecimina quædam ex Origenis Hexaplis deſcripta, ex quibus conſtare poteſt ex parte, quænam literæ Græcæ Hebraicis olim reſpondebant. Hoſ. 3. 2. חמר שערים ולתך שערים pro *Omer hordei, & dimidio Omer hordei*, ſic reddit Origenes literis Græcis, ΟΥΧΟΜΡ ΣΕΑΡΙΜ ΟΥΑΕΧΘ ΣΕΑΡΙΜ. & Cap. 11. 1. כי נער ישראל ואהבהו וממצרים קראתי לבני *Cùm Iſrael eſſet puer, dilexi eum, & ex Ægypto vocavi filium meum.* Quæ literis Græcis ita exprimit Origenes, Χι νερ ισραηλ ουε ειβη ου υ μεμμεσραιμ καραθι λαβανι. Hic inter alia videmus, Jod per vocalem ι, aliquando per ε, exprimi; Ain. pro α, & ε inſerviiſſe; Aleph pro α; Vau pro ο, & ου ſive υ, poni. Job. Morin. Gram. Samar. cap. 13. multis exemplis probat, Samaritanos, qui eaſdem habent literas cum Hebræis, figuris ſolum diſcrepantes; nec puncta vocalia agnoſcunt per אהויע vocales a e i o u. ubique exprimere. Certè mutilum eſſet Alphabetum Hebraicum, ſi deeſſent vocales, quæ inter literas præcipuæ ſunt, & quarum cauſa reliquæ excogitatæ ſunt: eſſet enim Alphabetum literarum, cum quibus nihil pronunciari poſſit. Et planè abſurdum eſſet, ut a, e, i, o, u, non poſſent niſi aliarum literarum ope pronunciari, ut apud Grammaticos hodie videmus, qui efferunt a per אָה, & per אֵה: per אִי, o per אוֹ, u per אוּ: Nihil enim ſonarent illæ literæ ſine punctis. Unde, ut obſervat Morinus, *quod naturâ ſuâ eſt vocaliſſimum, & per quod cætera redduntur vocalia, eorum opinione eſt mutum: & quod ſemper efficax & mobile eſt, & cujus ope cætera moventur, ſemper atque quieſcet & otioſum erit.* Joſephus etiam lib. 6. de Bello Judaico, literas, quibus nomen Dei tetragrammaton in lamina aurea inſcriptum erat in ornatum Pontificis, vocat *elementa quatuor vocalia*, ταῦτα δ᾽ ἐστι φωνήεντα τέσσαρα. per φωνήεντα enim vocales intelliguntur oppoſitæ aliis literis, quas σύμφωνας conſonantes vocant. Vocales enim literarum nomen maximè merentur: &, ut obſervat clariſſ. Voſſius, *Non ſine ratione Maſorethæ ſubtiliorum figurarum notis, vocalium nomen tribuerunt; craſſiorum, conſonantium: quia illa quaſi anima, hæ veluti corpus orationis referunt. Sed non hinc ſequitur, vocales non eſſe literas: imò, ſi argumentari liceret, dicerem, hoc ipſum, eas vel magis, quàm conſonas, eſſe literas, arguere: cùm animæ magis, quàm corporis, habenda eſt ratio.* De Arte Gram. lib. 1. cap. 27. *Verum eſt quidem, hodie vocales in iis quieſcere: at olim pro vocalibus fuiſſe, teſtatur Hieronymus, qui eas vocales appellat; cujus verba adſcribam. Hieronymus* (inquit) *Epiſt. 145. docet pro Hoſianna, dici Hoſanna, media vocali eliſa, quia ab Aleph excluditur Jod: & Epiſt. ad Evagrium de Melchiſedec, referre negat, utrum dicamus, Salim, quod ſcribitur* שלים *cum Jod, an Salem, quod ſcriberetur* שלם *ſine Jod: & cauſam hanc addit, quod vocalibus in medio literæ, raro utuntur Judæi, & pro voluntate locorum, atque varietate regionum, eadem verba diverſis ſonis atque accentibus proferantur. Idem in tradit. Hebr. Geneſ. 23. dicit* עפרון *cum* ו *ſcribi, &* עפרן *ablata* ו *litera, quæ apud Hebræos pro (u) legitur. Etiam Jer. 9. 22. ſcribit verbum* דבר *quod tribus literis ſcribitur (vocales enim in medio non habent*

bent) pro consequentia & legentis arbitrio, si legatur *Dabar*, sermonem significat; si *Deber*, mortem; si *Dabar*, loquere. *His locis per vocales non possumus aliud intelligere, quàm literas* אוי. *Ex quibus, Jod loco vocalium poni solere, etiam sunt argumento vox* Darius, *&* Cyrus, *quæ si Hebraicè sine punctis scribantur, & Jod pro i, Vau pro u, positum statuas, longè fœlicius exprimens* Darius, *&* Cyrus, *quàm si cum punctis legas,* Dariaves, *&* Cores. *Cæterum Jod, non (i) solum, sed (e) quoque, signabat; ac Vau nunc pro (o), nunc pro (u) ponitur; quid mirum? quando apud Latinos quoque ha litera operas quasi mutuas tradunt: ut Davos, Davus; servos, servus; bers, bere; Virgilius, Vergilius: utrumque etiam & ratione & auctoritate stabiliri potest. Quod verò ad vocalem (a), ea sæpe colligebatur ex absentia τῦ Jod & Vau: quandoque etiam per Aleph signabatur, ut 2 Sam.* 12. 1. *& Prov.* 10. 4. ראש *pro* רש pauper. *Nehem.* 13. 16. דאג pro דג piscis, *& alia aliis locis. Et sanè Aleph valuisse (a) luculento sit argumento Græca lingua, ubi princeps litera hanc habet potestatem: at Alpha esse ex Aleph factum, satis est apertum.* Hactenus vir Doctiss. Idem legimus apud Drusium in variis locis opusculorum suorum, Libro de recta lectione linguæ sanctæ, cap. 4. & de vocibus Hebraicis N. Testamenti, cap. 9. ubi concludit, *Quis neget has literas interdum vocalium loco usurpatas fuisse, quum etiam nunc à consonantium natura recedant, imò planè eam exuant in* עלם *olam,* אור *ur,* אלהים *Elohim,* פרא *pere & aliis multis nominibus?* Vide Morinum, ubi supra. Habuere itaque Hebræi vocales, licèt puncta vocalia non habebant, ut ex dictis patet. Quibus & hoc addendum, vocem consonis expressam legi & intelligi posse, ut experientia testatur; legi sine vocalibus non posse: sed legi potest, iis non expressis. Non adscriptis, legere potest Hebraicè peritus; iis additis, legere etiam possunt Hebraicè nescientes. Leguntur hodie Talmud, & Rabbinorum Commentarii, librique Judæorum, sine punctis vocalibus: imò qui in hac lingua exercitati sunt, ipsa Biblia sine punctis expedite legunt, ut præter Rabbinos in Synagogis alii privati: & testatur Jos. Scal. lib. 3. Epist. 244. *Hodie pueri Turcarum, Arabum, Persarum, omniúmque Muhammedanorum, sine punctis legere discunt, licèt non sine vocalibus,* &c.

50. Secundò objiciunt, lectionem Hebraicam maximè incertam & difficilem reddi ob defectum punctorum. Posito enim, has literas fuisse vice vocalium, adhuc tamen incertam esse lectionem, tum quòd singulæ modò unam, modò aliam vocalem repræsentant: Vau, (o), vel (u), Jod (i) vel (e) &c. tum quòd multa sunt vocabula, quæ nullam habent harum literarum, sed ex meris & propriè dictis consonantibus constant. Etiam dato, quamdiu lingua hæc vernacula fuerat, lectionem sine punctis fieri potuisse: cùm tamen plures, quàm mille anni intercesserint ab Esdræ tempore, quando vernacula esse desiit, ad Masorethas punctorum inventores; impossibile ferè esset per tantam temporis intercapedinem, lectionis & pronunciationis regulas, de tot vocalibus & accentibus, conservari. Nulla enim hominum memoria, tot mille versuum pausas, tot millenarum vocum distinctam prononciationem retinere potuit adeò exactè, ut in nulla voce vel vocali erraret, usque ad Masorethas Tiberienses. Resp. etiam postquam lingua desiit esse vernacula, vera tamen lectio continuari posset inter doctos, (apud quos quasi vernacula erat.) usu & consuetudine, & institutione Scholari, quæ inter ipsos vigebat ante punctorum inventionem, & tum ambiguitas vocalium tolli, tum earum absentia suppleri, ex legendi usu, & ex contextu orationis, quo vox, quæ in se spectata variè legi posset, ad unam lectionem determinatur. Fatetur Schickardus punctorum adsertor strenuus, *solere Judæos absque Grammatica, mero usu, hanc linguam aggredi:* ait etiam, se vidisse *pueros septennes Mosem sola exercitatione legentes, licèt adultiores, & cùm ad Rabbinatum aspirent, artis rudimenta ex Elia vel Kimchi didicere.* Meminit etiam viri cujusdam docti, qui *præcepta prorsus eliminavit:* cujus conatus laudat, licèt processum improbet, Præf. in Horolog. Quomodo verò ex literis אהוי quiescentibus, aliisque servilibus, & radicalibus, etiam sine punctis, confici possunt canones sive regulæ paucæ generales, quibus vera lectio & pronunciatio addisci possit, etiam ab iis quibus non est vernacula, latè & accuratè ostendit D. Capellus lib. 1. cap. 18. quò lectorem remittimus. Nec necessarium est pro singulis versibus, vel vocabulis particularibus, tot pausas & vocalium singularum pronunciationem addiscere & memoriâ tenere: cùm probabile sit, Esdram versus, spacio, non punctis, distinxisse; (quod satis erat ad versus distinguendos:) & ex linguæ natura & analogia, usu & traditione majorum, præsertim ex institutione doctorum, & paucarum regularum generalium observatione, hoc fieri posset: ut in aliis linguis Orientalibus, Chaldaica & Arabica, videmus; quæ puncta non habuerunt ante Hebraicam, (præsertim Samaritana, quæ puncta adhuc nulla habet,) eædem tamen linguæ manserunt sine mutatione, cùm nec vernaculæ fuerint, nec puncta habuerint. Linguam Græcam eandem mansisse videmus, quæ tempore Platonis & Aristotelis erat, licèt accentus longo post tempore inventi & appositi sint. Si quis verò à me quærat, unde hæc consuetudo Hebræis, vocales in mediis vocibus omittendi plerumque, cùm semper initio & fine adhibeant; non possum Joh. Morino, licèt doctissimo, & in his rebus exercitatissimo, assentiri, Quòd *Moses, qui in omni Ægyptiorum sapientia instructus erat, in Ægyptiorum imitationem hoc fecerit, quorum sacerdotes, præter characteres Hieroglyphicos, & epistolares sive communes, habuére etiam alios sibi peculiares, quibus res sacras conscripsére, qui vocati sunt sacerdotales: & ut mysteria sua populo occultaret, hunc modum scribendi elegisse sine vocalibus mediis.* Nam, præterquam quod, quinam characteres hi sacerdotales fuerint, nobis prorsus ignotum sit; nec an medias vocales omiserint sacerdotes, ullibi constet, cùm nulla istorum characterum vestigia veterum monumentis appareant; etiam hoc sententiam istam planè evertit; quod Moses in omnibus institutis hoc agebat, ut cum Ægyptiis populus Israeliticus nihil commune haberet: unde, ut immunda & abominanda Deus prohibuit, quæ Ægyptiis sacra & veneranda: multásque leges tulit, quarum vix ulla

tam

ratio reddi poteſt, quàm quod, quæ ab illo prohibita ſunt, apud Ægyptios ſacroſancta habebantur. Quis verò exiſtimet, Deum legem ſuam ſanctiſſimam ſcribi voluiſſe more ſacerdotibus Idololatris uſitato: qui nulla cum Idololatris commercia, nulla connubia, nullam ſocietatem, niſi quæ neceſſitas poſtulabat, permittere voluit? Probabilius mihi videtur, Orientales (hoc enim Hebræis cum reliquis Orientalibus commune eſt) linguas ſuas primò non ita excoluiſſe, ac Europæi; nec in vocalium ſonis diſtinguendis ita exactos & accuratos fuiſſe, ut Græci & Latini: unde ſatis duxerint vocales adhibere initio & fini dictionum, relictis mediis: quæ, ut ex Hieronymo ſupra diximus, *pro conſequentia & lectoris arbitrio, & ſecundum regionum varietatem, variè pronunciabantur*, vel ex uſu & conſuetudine determinatum ſonum habuere: poſtea, cum vernacula eſſe deſierunt; accuratiùs omnia diſtinxerunt, & excoluerunt.

§ 1. Tertiò objiciunt, ſublata punctorum auctoritate divina, quæ lectionem alias ambiguam determinet, ſenſum Scripturæ prorſus incertum & obſcurum reddi, quem quilibet ad ſententiam ſuam, inſtar naſi cerei, inflectere poſſit, niſi ad auctoritatem Eccleſiæ confugiamus: hoc verò eſſet in Pontificiorum caſtra tranſire, & fidem, quæ ſolis oraculis divinis nititur, humanæ auctoritati ſubjicere. Hoc verò eſt μορμολύκειον illud, quòd multos etiam doctos ab altera ſententia deterret. Ut verò ab hoc metu eos liberemus; notandum eſt primò, hoc argumentum, ut & ſecundum, contra pleróſque, & doctiores, punctorum patronos facere, qui Eſdram punctationis auctorem faciunt. Nam à Moſe uſque ad Eſdram, eadem incertitudine laboravit textus ſacer, quam contra nos objiciunt: cùm per totum illud tempus ſine punctis fuiſſe ferè omnes ſtatuant. Si verò ante Eſdram textus ſine ambiguitate legi, & intelligi potuit ſine punctis; cur non etiam poſt Eſdram uſque ad Maſorethas Tiberienſes? Secundò notandum eſt, illos, qui argumentum hoc urgent, Romanenſium cauſam incautos promovere, à quibus tamen longiſſimè abeſſe videri volunt. Concedunt enim ipſis, quòd ſi puncta non ſint à ſcriptoribus ſacris adſcripta, Scripturæ ſenſus erit omnino incertus, & ejus auctoritas merè humana: quo dato, minorem probant Romanenſes, puncta ſcil. non eſſe à ſacris ſcriptoribus: quòd certè majori cum probabilitate faciunt, quàm contra ſentientes contrarium: Unde dicta concluſio ſequitur, ſenſum Scripturæ eſſe incertum, &, quoad nos ſaltem, ab Eccleſiæ auctoritate pendere. Conſequentiam tamen hanc licet quidam Eccleſiæ Romanæ Doctores urgent, inter quos Morinus Exerc. Bibl. 6. cap. 2. n. 3. & alibi: ubi oſtendit vocem דבר ex ſolis conſonis conſtantem octo diverſas habere poſſe ſignificationes, quas ibi enumerat. hujus verò in textu Hebræo ambiguitatis cauſam inter alia aſſignat n. 7. *conſilium divinum, ut omnes Eccleſiæ judicio ſe ſubmitterent*: Non deſunt tamen inter ipſos viri docti, qui non tantùm contrarium affirmant, & conſequentiam negant; ſed etiam validiſſimis rationibus idipſum probant: ut Simeon de Muis Profeſſor Ling. Hebr. Pariſienſis, animadverſ. in præf. J. Morini in Bib. Græc. Joh, D'Eſpeires Tract. 1. de auctor text. Hebr. Dub. 3. contra Tannerum. Probant verò ex textu & Verſ. Samariticis, (quæ iiſdem literis ſcribuntur, quibus Textus Hebraicus: nec enim puncta unquam habuêre Samaritani, & tamen ſine ambiguitate, tam ab ipſis, quàm à nobis, eorum codices leguntur,) & ex codicibus, Syriacis, Arabicis, Perſicis, Rabbinicis, &c. non punctatis: in quibus tamen tum ab ipſis, tum à mediocriter inter nos doctis, libri ſacri aliique leguntur, ſenſúſque certus, ut ex codice punctato, elicitur. Et licèt Arabes notas tantùm tres pro omnibus vocalibus, & accentuum nullas, adhibeant; ex uſu tamen, & paucis regulis, tam certa ac indubitata lectio comparatur, ac ſi omnes vocales Maſorethicas uſurparent. Teſtatur Elias Lev. præf. in Maſ. Hammaſ. ſe *Romæ vidiſſe tres Chaldæos pueros, pſalterium Davidis lingua Chaldaica ſcriptum ſine punctis expeditè legentes.* Dicit etiam Galat. *apud Chaldæos Scripturam doceri in ſcholis abſque punctis, quæ ab omnibus legitur ſine hæſitatione.* Ad argumentum verò reſpondeo, dictiones ſine punctis vocalibus, quæ in ſe ſpectatæ ambiguæ ſunt, & variè legi poſſunt; in contextu certum & determinatum ſenſum habere, à quo in lectione diſcedere non licèt, nec eum pro arbitrio rejicere: contextus enim, ſive accedentia & conſequentia, ambiguitatem tollunt plerumque. Si verò adhuc vox ita ambigua, ita ut ex orationis ſerie & ſtructura determinari non poſſit: uſus tamen, & conſuetudo ſive traditio univerſalis à majoribus accepta, omnem tollit ambiguitatem. Si verò adhuc ſit ambigua, & vox à variis variè lecta ſit, (quod interdum, licèt rariſſimè, nec in rebus alicujus momenti, accidit,) ibi ad codices antiquiores aliáque media reſpiciendum eſt, de quibus diximus in variis lectionibus. Exemplum in caſu primo ſit, Ex. 18. 15. ubi ſcriptum eſt ויאמר משה לחתנו *Et dixit Moſes ad ſocerum ſuum*; ſingula verba per ſe ſpectata ſenſum alium admittere poſſunt: nam primum legi poteſt cum punctis, vel וַיֹּאמֶר vajomer, *& dixit*, vel וַיֵּאָמַר vajeamar, *& dictum fuit*: ſecundum legi poteſt מֹשֶׁה Moſche, *Moſes*, vel מָשָׁה Maſcha, *extraxit*: tertium itidem legi poteſt לְחֹתְנוֹ lechotheno, *ad ſocerum ſuum*, vel לַחֲתָנוֹ *ad generum ſuum*. Licèt verò voces non punctatæ ambiguæ ſint, orationis tamen ſeries ambiguitatem tollit. Si legas, *Et dixit Moſes ad generum ſuum*, erit falſum; quia Jethro erat Moſes ſocer, non gener: ſi verò legas, *Et dictum eſt, Extractum eſt ad generum ſuum*, abſurda erit lectio, quæ nullum dabit ſenſum. Ergò neceſſario legendum eſt, *Et dixit Moſes ad ſocerum ſuum.* Multa talia dari poſſunt. Si verò adhuc vox maneat ambigua, & ſenſum duplicem habeat, reſpiciendum eſt ad codices optimos & vetuſtiſſimos, ad Eccleſiæ uſum & conſuetudinem, quomodo legerunt veteres Eccleſiæ Patres, vel antiquæ verſiones ab Eccleſia probatæ, vel quænam lectio ab Eccleſia hodie recepta ſit. Tandem & hoc notandum, Maſorethas, dum puncta invenerunt, non novos vocalium ſonos, vel pronunciationem novam induxiſſe; ſed juxta conſuetudinem ipſis traditam libros ſacros punctâſſe: ideóque lectionem non ab ipſis pendere, licèt ipſi apices excogitârunt; nec

ideo

ideò veram esse lectionem, quia est à Masorethis: sed quia verum Sp. S. sensum exprimit, quem scriptoribus sacris dictavit, & per eos literis consignavit, quémque tum Judæi, tum Christiani conservârunt. Non enim punctârunt Masorethæ sacros codices pro arbitrio; sed secundùm veram & receptam lectionem, quàm diligenter poterant, puncta appoluère. Ipsos verò plerumque rectè punctâsse liquet, tùm ex antiquis Versionibus ante puncta affixa factis, quarum lectio cum hac Masorethanum in omnibus, quæ ad fidem & mores spectant, concordat; ut Græca, Chaldaica, Syriaca: tùm ex eo quòd Textus punctatus non tantùm apud Judæos, sed etiam apud Christianos tam Romano-Catholicos quàm Protestantes, publicè acceptus & approbatus sit, & ubique imprimitur. Ex dictis itaque constat vanitas hujus objectionis. Nam licèt punctatio sit Masorethanum inventum, & humani juris quoad apices & figuras: non tamen sequitur, sensum Scripturæ lubricum & incertum esse, vel ab Ecclesiæ arbitrio pendere; sed quod per puncta significatur, vocalium scil. sonum & verborum sensum, divinæ prorsus auctoritatis esse, Deúmque solum auctorem agnoscere.

52. Objiciunt ex libro Zohar, libro Cabalistico omnium antiquissimo, expressam in illo fieri punctorum mentionem sub iisdem nominibus, quibus hodie appellantur. Auctorem hujus libri faciunt quidam, R. Simeonem filium Jochai; qui mortuus est circa annum Christi 120. Imò quidam Christo antiquiorem faciunt. Vulgus Judæorum putat, scriptum esse in spelunca, ubi ob metum Romani Imperatoris delituit Simeon cum aliis Rabbinis. Historiam fabulis refertam habemus in Talm. tract. de sabb. cap. 2. Impressus est Cremonæ anno Christi, 1555. postea Cracoviæ 1603. Inter alia, hæc leguntur, f. 110. *Puncta & vocales sunt traditis Mosis de monte Sinai*: & fol. prox. *Motiones accentuum omnes firmatæ sunt per manum Mosis*: nominatim verò memorat Segol, Tsere, Chirek. &c. & fol. 262. *dictiones absque punctis sunt sicut mulier absque vestimento, quæ non potest prodire in publicum.* Et fol. 28. *non est subsistentia aut lux ullis literis sine luce punctorum: & totum illud traditum est per secretum legis in Sinai.* Hujus quidem libri si tanta esset antiquitas, res conclamata esset. At commentitiam esse istam antiquitatem, & falso isti R. Simeoni librum adscriptum esse, certum est: idque agnoscunt præcipui punctorum defensores. D. Buxtorfius expressè tum in Bibliotheca Rabbinica, verbo זהר tùm in Abbreviat. in רשבי ejus auctoritatem elevat: scribit enim ex R. Gedaliah in Schalſ. *R. Simeonem, & ejus filium R. Eliezerem nihil scripsisse de libro Zohar, qui hodie est in manibus nostris, sed discipulos ejus, & discipulos discipulorum ejus, scripsisse eum in foliis multis, & tantam fuisse molem hujus compositionis, ut totam vix camelus ferret.* Existimat verò D. Buxtorf. non innotuisse ante annum Dom. 1240. quia R. Nachmam, & R Ascher, qui circa id tempus vixerunt, nondum cognoverant. Et addit, *Hoc fabulosum omnino videri: deinde incredibile esse, quia post mille demum annos & amplius, innotescere primò cœpit liber iste. Quæ schola in Aegypto tamdiu duravit, ut eum tot seculis ab hominum manibus seclusum, à vermibus & oblitteratione conservaret?* Citat etiam Librum Juchasin. fol. 52. dicentem, quod *ut Liber Porke nomen habeat Eleazaris, quum tamen posteriores fecerunt ejus capita: sic liber Zohar cognomen Simeonis; & liber Jezira cognomen habet Abrahami patriarchæ nostri, &c.* Postea ad illud, quod à Simeonis discipulis profectus sit, respondet Buxtorf. *quanta annorum serie, aut quot seculorum connexione illi telam istam pertexerint, sic ut ad mille annos incognitus fuerit?* Quis itaque credat hunc librum scriptum esse tot annorum centuriis ante Talmud, qui tam apertè de punctis vocalibus mentionem injicit, quorum in Talmude, omnibus fatentibus, altum est silentium: cúmque in tota Masora alia vocalium nomina non occurrant, quàm Camets & Patach, fatente D. Buxt.? Certè Arnoldus Bootius, ut antea dixi, qui sententiam suam de punctorum antiquitate mutavit, fatetur se *deceptum fuisse prætensa antiquitate libri Zohar.* Præterea nihil frequentius apud Judæos, quàm libros recentes sub veterum nominibus publicare, ut ipsis auctoritatem concilient: ut ait idem R. Abrah. Zac. auctor libri Juchasin: interpolate etiam, & quædam pro libitu inserere ipsis solenne esse, omnes nôrunt. Et in Targum mutata esse à posterioribus quædam locorum nomina, urbium, &c. antiqua, pro quibus alia recentiora substituta sunt, observârunt viri docti. Testatur Helvicus, de Chald. Parapht. cap. 2. se habere exemplar partis Talmud, quâ ulus fuit Judæus quidam, qui passim illud in propriis nominibus correxit, aliáque nomina substituit. Pro Samaritanis & Persis semper substituit Gentiles sive Christianos; pro urbe ponit Romam; pro dominantibus, Romanos; pro incredulo, Cæsarem; pro Ægyptiis, populos mundi; & alicubi Christianos. Sic Romani, Roma, & Italia nominantur; Targ. Hierosſ. in Num. 24. quorum tamen nullum extat in eo, quòd Venetiis impressum est. Ad eundem modum probabile est, Judæum quendam, cùm librum Zohar describeret, nomina punctorum vocalium inseruisse, ut hujus libri auctoritate punctorum antiquitatem lectori suaderet. Sed non necesse est huc confugere, cùm certum sit, librum istum post puncta inventa longo tempore scriptum esse.

53. Loca etiam quædam proferunt ex Talmude, ubi mentio fit accentuum & versiculorum. Tract. de votis c. 4. sect. 3. in Gemara, & in tract. Megill. c. 3. in Mischna. At ex iis, quæ diximus, liquet, hæc parum valere: nam ante puncta eodem modo textum lectum fuisse quoad vocales & accentus, concedimus; easdémque paulas fuisse, quæ post punctationem. Non enim punctârunt Masorethæ Biblia pro arbitrio, sed secundùm lectionem & pronunciationem, quàm à majoribus habuerunt; quámque à sacris scriptoribus primò traditam credidêre. Accentus itaque habuisse, non negatur: at eorum notas sive figuras habuisse, probandum erat. In Syriaca, Arabica, aliísque linguis, nôrunt istarum periti; ubi syllaba attollenda est, sive ubi accentus esse debet: at accentuum nullas notas, nullas figuras habent, ut nec in aliis plerisque linguis: & de Græca supra probavimus, accentus apponi non solere, nisi longo tempore; postquam desiit esse vernacula. De versiculis idem dico: licèt per puncta, quæ hodie in usu, non distinguebantur, nôrunt tamen docti ex contextu, ubi versiculi incipiebant, vel terminati sunt. In MS. nostro Græco Alexand. τῶν ο, nulla est distinctio vocum: (nedum

ver ſuum,) ſed tantùm ſectionum quarundam: optimè tamen nôrunt iſtius ſeculi viri docti, tum dictiones, tum verſiculos ſive periodos ex orationis contextu à ſe invicem diſtinguere. Sic nôrunt hæc Hebræorum docti ante punctationem: alias nullum memoriæ vel ingenii laudem reportâſſent, qui alios hæc docebant; cùm ſtupidus quiſquam ignorare non poterat, ubi verſus finiri debeat, ſi modò ſignari eſſent, ut hodie videmus. At objiciunt ex Talmude, mentionem fieri vocum 15. quæ supernè punctatæ ſunt, in quibus myſteria ineſſe volunt Judæi, quæ nemo adhuc explicare potuit. At cùm iidem, qui hæc objiciunt, fateantur, hæc non ad puncta vocalia pertinere, nec per iſta puncta, accentus vel vocalia deſignari; non opus eſt iis immorari: de quibus plura, Proleg. de Maſora.

54. Ex notis Maſorethicis etiam arguunt, in quibus frequens eſt vocalium, & accentuum mentio: obſervârunt enim Maſorethæ multa vocabula, quæ anomalis & contra regulas punctantur. Hinc colligitur Maſorethas non auctores fuiſſe punctationis, ſed formas iſtas anomalas, quas in exemplaribus antè punctatis invenerunt, ſpecialiter annotâſſe: ergò Maſorethæ non erant punctorum auctores. Sed ad hoc ex ſupra dictis facile eſt reſpondere: unde licèt aliquibus Achillæum videatur; præcipui tamen ejuſdem ſententiæ patroni, hoc argumentum, ut & reliqua ex Talmude petita, planè omittunt: nec ſine cauſa. Nam, ut ſupra oſtendimus, non ab uno aliquo auctore, nec uno ſeculo perfecta eſt Maſora; ſed à variis iſtiuſmodi Criticis incœpta, & per multas centurias continuata eſt, ita ut cùm priores puncta adjicerent, poſteriores obſervationes ſuas circa punctationem vocum quarundam irregularium & anomalarum addiderint; aliis ſemper novi aliquid adjicientibus eorum obſervationibus, qui præceſſerint. Unde facilè fieri potuit, ut priores Maſorethæ de verſiculis, literis, vocibus, &c. notas conficerent, quas alii poſtea auxerunt: & poſtquam puncta affixa fuerant, poſteriores Maſorethæ, qui criſim ſuam exercebant, (omnes textûs voces, ſyllabas, literas, una cum punctis ad examen revocando,) obſervationes etiam facerent circa voces anomalis punctatis. Mihi enim probatur eorum ſententia, anomalam iſtam vocum punctationem, ab iis, qui puncta primò textui addiderunt, non conſilio, ſed caſu factam fuiſſe, ex incogitantia ſcil. vel inadvertentia: ita ut inter innumeras, quas punctârunt, voces, paucæ illæ eorum diligentiam effugerint: poſteriores verò, qui omnia minutim recenſuerunt, & obſervationes novas confecerunt, cùm voces quaſdam anomalis punctatas animadverterent, & in omnibus fortâſſe codicibus, quos conſulebant, invenerint, reverentiâ (vel ſuperſtitione potiùs) in anteceſſores ducti, (quorum diligentiam nihil effugiſſe crederent,) quod ab ipſis caſu & errore primò factum fuit, ipſi certo conſilio factum exiſtimabant; & cùm nihil mutare auderent, notas ſuas de illis Anomaliis in Maſoram conjecerunt. Dici etiam poteſt, primos punctatores in punctatione ſua, uſum & conſuetudinem pronunciandi & legendi, prout à magiſtris edocti fuerant, (quorum effata tantùm non pro oraculis æſtimârunt,) ſecutos eſſe contra Anologiam Grammaticam: poſteriores verò, cùm voces iſtas immutatas viderent, intactas reliquiſſe, & cenſuram ſuam addidiſſe.

55. Rationes etiam quaſdam ex hiſtoria Judæorum depromptas proferunt. Primò, quòd ex hiſtoria Judaica conſtat, ſcholas & earum rectores Babylone per mille annos poſt urbis excidium continuatas fuiſſe: nulla verò fit mentio ſcholarum Tiberienſium, ex quibus punctatores Maſorethæ, poſt annum Chriſti 340. Secundò, rei tam memorabilis, ac punctorum vocalium inventio, nullum reperitur in hiſtoria Judaica veſtigium: certè qui utriuſque Talmudis meminêre, & quibus auctoribus, & quo tempore confecta ſint, diligenter annotârunt, de hoc inventa admirando non tacuiſſent. Tertiò, Babylonici Doctores, qui florebant in magna gloria, & famâ ſuâ ſcholas Palæſtinorum obſcurârunt, hujus ſtudii gloriam Tiberienſibus eripuiſſent. Quartò, nullum extat teſtimonium Babyloniorum, apud quos ferè omnes Judaicæ doctrinæ culmen, de conſenſo & approbatione ſua hujus Palæſtinorum inventi: quòd certè publicum aliquod totius ſynagogæ teſtimonium merebatur. Ad hæc breviter reſpondemus; Judæos in hiſtoria propria, ob exilia & diſperſiones frequentes, peregrinos eſſe; & poſt excidium vix aliquem hiſtoricum fide dignum habuiſſe. Hoc omnibus notum, nec à Judæis negari poteſt. Unde maximus Grotius in Matth. 24. 24. affirmat, *Judæos eſſe peſſimos hiſtoriæ magiſtros: nam ex quo patriâ expulſi ſunt, omnis apud illos hiſtoria craſſis erroribus & fabulis eſt inquinata: quibus proinde nihil credendum ſit, niſi aliunde teſtes accedant.* Pauca hic illic in Talmude interſperſa ſunt, ſed innumeris fabulis mixta: & quæ de ſcholis Babylonicis, & Rectorum & Rabbinorum ſucceſſionibus per mille annos referuntur, viris doctis valdè ſuſpecta ſunt: cùm auctores, qui hæc memoriæ mandârunt, recentiores ſint; nec ulla habeant gentis ſuæ certa monumenta, ex quibus iſta deducunt. Nec multum refert, an à Tiberienſibus, an ab aliis puncta inventa fuerint; modo divinis ſcriptoribus non adſcribantur, ſed ad poſt-Talmudicos referantur: quod ſupra probavimus. Nec potuit in hiſtoria ipſorum aliquid de hoc invento apud Tiberienſes extare, cùm vix quicquam habent de rebus ſuæ gentis in Palæſtina tunc temporis geſtis ab aliquo Hiſtorico conſcriptum. Extitiſſe verò ſcholam celebrem apud Tiberienſes, ex Chriſtianis ſcriptoribus colligitur, & ab ipſis Antagoniſtis conceditur. Fatentur enim, Maſorethas Tiberienſes, non punctorum quidem auctores; reſtauratores tamen fuiſſe: qui punctationem neglectam & corruptam correxerint, voces punctatas ſub cenſura revocârint, & judicium ſuum de iis per notas ſuas Maſorethicas tulerunt; denique, quòd in ordinem hodiernum reduxerint: quod planè contra ipſos demonſtrat, ſcholas Tiberiade extitiſſe; & tamen de hoc præclaro facinore Babylonii ipſis litem non moverunt, nec ex certa aliqua hiſtoria Judaica hæc probant. Imò ex ſcriptoribus Chriſtianis certum eſt, circa illud tempus ſcholas fuiſſe celebres Tiberiade. Epiphanius, qui prope annum quadringenteſimum floruit, meminit ſcholæ & Patriarchæ Judæorum Tiberiade; & affirmat, *res Judæorum ibi & in aliis locis Palæſtinæ, fuiſſe florentes*. & Hieronymus ſua ætate teſtatur, *ſe inter alios præceptores, habuiſſe unum Rabbinum celebrem Tiberienſem, qui apud ſuos in magna admiratione fuit.* Imò agnoſcunt omnes, Ben Aſcher, qui Biblia & punctationem recenſuit, poſt annum

num Christi millesimum in Palæstina vixisse: unde omnes Occidentales Judæi ejus lectionem sequuti sunt. Sive verò Tiberiade vixerint Masorethæ, & tamdiu eorum schola duraverit; sive alibi in Palestina degerint, & Tiberiade ob hoc negotium confluxerint, haud multum refert. Scholam tamen isto tempore, quo puncta inventa sunt, Tiberiade extitisse, ex Judæorum scriptis multò probabilius colligitur, quàm non extitisse: de quo nullum auctorem proferunt. Præteres multi sunt præclarorum inventorum auctores, de quibus tempus ignoratur, quando vixerint; nec de iis aliquid in historiis suorum temporum proditum est. Quis pyxidis nauticæ primum inventorem certò nominare potest? De arte Typographica, inventione præclara, & vix ante 200. annos in usu, disputant, quisnam primus auctor. Tubi optici sive Telescopii, cujus ope tot miranda in cœlo deteguntur, quòd nostra memoria prodiit, certus auctor ignoratur. Galilæus enim licèt illud multum excoluit, primus tamen ejus non fuit inventor. Et, ut propius ad rem, de qua agimus, accedamus, dicatur nobis, quis primus spiritus & accentus libris Græcis apposuit, & tam apud Græcos, quàm Latinos aliósque, comma, colon, & periodum, eorúmque notas, ad distinctionem sententiæ usurpavit: quæ tamen maximè utilia, & tantum non necessaria, nemo non agnoscit. Quisnam apud antiquos, libros Novi Testamenti, & quosdam veteris in *στίχους* primò divisit? Quin & de eo, quòd nuper in usu cœptum, dubitant nonnulli, quia primus Biblia Latina & Græca per versus primò partitus sit. Videmus in iis, quæ paucis abhinc annis inventa sunt, quàm difficile sit authores certò designare. Hæc verò nullo publico decreto egebant, cùm manifesta utilitas inde emergens, ut apud omnes statim reciperentur, effecit. Idem de punctis vocalibus dici potest: non necessarium erat aliquod publicum Synagogæ decretum pro eorum usu & receptione apud Judæos, cùm evidentem utilitatem inde exurgentem omnes agnoverint: ut nec tale aliquod decretum editum legimus pro lectione Ben Ascher, quæ tamen apud omnes Occidentales recepta, & hodie in usu.

56. Quæ sequuntur leviora sunt, eáque breviter perstringam. 1. Dicunt, Musicam antiquitùs in Templo usurpatam, quâ Psalmos & Cantica psallebant, sine notis musicis fieri non potuisse; nec artem hanc memoriter tradi potuisse: cùm verò de aliis notis nullibi sit mentio, necessarium est, accentus, instar notarum istius Musicæ, fuisse. 2. Dominus, Matth. 5. 18. loquitur de apicibus legis, quos volunt fuisse puncta vocalium. 3. Adferunt generalem Judæorum consensum, qui omnes, uno excepto Elia Levita, puncta referunt ad Mosem, vel ad Esdram: quòd argumentum licèt ab aliquibus in prima acie ante reliqua, ut omnium firmissimum loco ultimo ponendum duxi. Qui verò, quæ superius à nobis dicta sunt, perlegerit, non multum de responsione ad hæc laborabit. Nam primò, cùm fateantur omnes (unico excepto Lyræ Davidicæ auctore) Musicam & Prosodiam antiquam periisse funditus, & hodie ignotam esse; quis pro certo affirmare possit, accentus hodiernos fuisse istius Musicæ notas, quorum usum Musicum prorsus ignorant? Dein, cur non posset ista Musica suis notis appositis addisci? Nam, ut lectionem & pronunciationem veram habere poterant sine punctis; sic etiam Musicam modulationem sine accentuum notis: præsertim cùm probabile sit, Musicam & Prosodiam istorum temporum valde rudem & imperfectam fuisse, respectu ejus artificii, quod hodie cernimus. Præterea, ut supra diximus, non tantùm libri Poëtici & Cantica illis accentibus insigniuntur, sed omnes libri reliqui: quòd apertè ostendit, eos Musicæ modulationi non inserviisse. Ad secundum quædam supra diximus: & cùm fateantur viri alterius sententiæ doctissimi, de his verbis Christi secum nemine contendere velle; annon apiculi & coronulæ, de quibus supra, per *κεραίας* intelligantur? Apponam tamen Cl. Grotii verba in Lucam; *Certum est* (inquit) *hoc esse παροιμιῶδες, qualia sunt pleraque è Domini nostri sermonibus desumpta; & necesse est id adagium ex scribendi ratione, quæ tum vigebat, originem duxisse; unde sequitur, jam tum in lingua Hebraica, fod literam minorem locum occupâsse, quàm literas cæteras; ac proinde eos characteres, quos sicli præferunt, jam Christi tempore usurpari desiisse; & in usu fuisse, quas habemus, Assyriacas, ab Esdra, ut creditur, temporibus scribi Hebræis cœptas.* Κεραίας autem nomen à quibusdam ad puncta vocalia trahitur: sed idem est, quòd *Apex* Latinè. Apices literarum, *ipsos literarum ductus aut partes* dixit Gellius: & hinc nata translatio, de juris apicibus disputare. Etiam Aristides de Græcorum legibus agens, dixit *νόμου κεραίαν*. In glossis veteribus Apex. *κεραία γράμματος & ἄκρον*: sed & apud Plutarchum, Dionem, Chrysostomum, Philonem Judæum, Clementem Alexandrinum, & in Pseudo-Sibyllinis extat vox *κεραία* eo sensu. *Apice literam Daleth à Resch differre*, dixit Hieronymus; Eundem, ni fallor, sensum recipit خطة quòd hic posuit Arabs. Libros verò post Esdram sine punctis vocalibus scribi solitos, adeò perspicuis argumentis à viris harum rerum doctissimis demonstratum est, ut id amplius inficiari, non nisi pertinacium sit. Ad tertium satis diximus, cùm de characterum hodiernorum novitate disseruimus. Hic addendum, Judæorum consensum nihil valere, cùm rationes apertæ in contrarium adferuntur; ipsique, ut supra innuimus, nihil non fingunt & mentiuntur, quòd ad gloriam suæ gentis facere possit. Nec tamen generalem horum consensum habent, ut ex doctissimorum inter ipsos testimoniis, & praxi ipsorum antiqua ac hodierna in Synagogis ostendimus. Si hoc verò argumentum valeret, omnia eorum deliria & nugamenta, ut verissima, recipienda essent. Tota Cabala, & lex oralis, cujus partem faciunt punctationem; omnes etiam ipsorum traditiones & ritus superstitiosi, quos Dominus in Evangelio damnavit, pro oraculis divinis habendi: nam in Talmude omnes reperiuntur; & apud Judæos, omnes de iis dubitare nefas ducunt. Totam enim legem oralem & traditiones Talmudicas, (ineptas licèt, fabulosas, & impias,) verbo scripto æquant. Hæc de literis & punctis Hebraicis.

PROLEGOMENON IV.

De

BIBLIORUM EDITIONIBUS PRÆCIPUIS.

1. De Editionibus Bibliorum in genere. Earum causa. 2. De Editione Esdra & virorum magna Synagoga. 3. Omnia exemplaria ante Esdra instaurationem non perisse. 4. Esdra αὐτόγραφον non extare. 5. Post Esdram non fuisse alios libros in Canonem Vet. Test. receptos. 6. De N. Test. Editione. 7. De Editione Masoretharum Tiberiensium. 8. De codicibus apud Judaos celebribus De Hilleliano. 9. De codicibus Ben Ascher & Ben Naphtali. 10. De codice Sinai. 11. De Pentateucho Hierichuntino. 12. De MSS. Hebraicis antiquis inter Christianos. 13. De Origenis Hexaplis, &c. 14. De Editionibus superioris & nostri seculi. De Bibliis Complutensibus. Venetis. Regiis. Munsteri. Hutteri. Stephani. Buxtorfii. Parisiensibus Heptaplis. 15. De Editionibus Bibl. Heb. in forma minori. 16. De Editionibus Novi Test. Hieronymi. Erasmi. Complutensium. Stephani. Beza. De prima Bibliorum impressione, scil. Vulg. Lat. Mogunt. anno, 1472.

1. UT magnum & ineffabile erat divinæ bonitatis argumentum, voluntatem suam de salute humana, primò per homines θεοπνεύστους scripto consignare, quò melius doctrina cœlestis contra temporum injurias conservari posset: sic, postquam sacrorum scriptorum αὐτόγραφα vetustate consumpta perierant, (ἀπόγραφα verò omnia ab hominibus errori obnoxiis descripta sunt,) non minùs invigilavit Divina providentia, ne in exemplaria Sacra quicquam irreperet, quòd vel fidem labefactaret, vel saluti officeret; sed ut sanctissima hæc salutis humanæ monumenta sarta tecta in omne ævum durarent. Ecclesia enim Christi, (cui concredita sunt oracula cœlestia, quam constituit Deus columnam & firmamentum veritatis, & cui se semper adfuturum promisit Dominus usque ad consummationem seculi,) semper habuit viros doctrinâ ac pietate claros, qui situm & squalorem, quem ex frequenti exemplarium descriptione, scribarum oscitantia vel audacia, & Rectorum Ecclesiæ inadvertentia, divina volumina contraxerant, emacularent; & per collationem antiquorum codicum, aliáque media, pristino nitori restituerent. Hinc sæpius novæ editiones adornatæ, (præsertim hoc ultimo seculo,) in quibus nullam non adhibuit diligentiam Ecclesia, ut sacrum hoc depositum custodiret, & doctrinam in eo consignatam, prout ab ipso authore eam acceperat, posteris (quantum fieri potuit) puram & incorruptam traderet. Haud inutile itaque judicavimus, celebriores Bibliorum editiones, quæ variis seculis, (præsertim hoc ultimo,) prodierunt, enumerare; & quid in singulis præstitum sit, breviter indicare. Primò autem dicemus de Editionibus, quæ facta sunt in linguis Originalibus, quibus Scripturæ primùm conscriptæ sunt: postea de versionibus ex fontibus in alias linguas traductis.

2. Prima & maximè celebris librorum Veteris Test. Editio, erat illa Esdræ (quem alterum Mosem vocant Judæi) & Synedrii magni, sive virorum magnæ Synagogæ, post reditum à Babylone. Nam cum toto Captivitatis tempore negligenter servata fuerint Sacra Volumina, quia nec erat Templum nec Tabernaculum, ubi authentica exemplaria erant deposita; codices ex variis locis collegerunt, ordinârunt, & in unum corpus redegerunt Esdras, & socii: quæ vitiata erant, repurgârunt, & integritati suæ restituerunt: & sic Canonem constituerunt. Erat verò hæc ipsorum constitutio divinæ prorsus auctoritatis, cùm in isto Synedrio essent non tantùm Esdras, sed & Prophetarum ultimi, Haggæus, Zacharias, Malachias, & (ut quibusdam videtur) Daniel: qui omnes partem Canonis ab ipsis sancti instinctu divino prius scripserant. Libri verò hi primùm in 24. volumina distributi erant, ut asserit El. Lev. Præf. 1. in Mas. Hammasor. & Buxtorf. comment. Masoreth. c. 11. Compendii verò causâ, & ad juvandum memoriam in libros 22. ab ultima antiquitate distincti, juxta numerum literarum Hebraicarum. Sic Joseph. in Appion. l. 2. Euseb. Hist. Eccles. l. 3. c. 10. Hieronym. in Prolog. Galeato, & alii. Rem totam dilucidè explicat Sixtus Senens. Biblioth. l. 1. p. 2. cujus verba sunt, *Apud Judaei libri sacri, qui soli in auctoritate habentur, triplici numerorum varietate supputari solent. 1. Quidam, inter quos Joseph. & Philo, supputârunt libros sacros juxta numerum literarum Hebraicarum: ut, sicut apud Hebraeos duæ & viginti sunt literæ, quibus omnia, quæ dici scribique possunt, comprehenduntur; ita viginti duo volumina sunt, quibus continentur omnia, quæ de divinis rebus scribi & enunciari queant: quam enumerationem secuti sunt inter Christianos Origenes, Epiphanius Gregorius Theologus, Hieronymus, Ruffinus. 2. Alii ex Judaeis, (de quorum numero sunt Aben Ezra, & D. Kimchi,) 24. libros Vet. Test. recensent, juxta eundem literarum numerum, ter tamen repetita litera Jod, in honorem divini nominis. Solent enim Judaei nomen Dei quadrilitterum (quòd apud ipsos propter Dei reverentiam linguâ & voce proferre nefas est) triplicata litera Jod. Chaldaico more, conscribere, hoc modo ייי. Hanc partitionem non*

nulli

nulli veterum Græcorum, quòd aptissimè conveniret numero 24. Græcarum literarum, susceperunt: & Latinorum plerique, tam prisci, quàm recentiores, pari studio complexi sunt, respicientes ad mysticum illum numerum 24. seniorum in Apocalypsi, &c. Rursus Hebræorum nonnulli 27. libros numerare consueverunt, juxta numerum 27. characterum Judaicorum, additis 5. literis finalibus. Hactenus Sixt. Senens. Inter hos non numerantur libri, Esdræ tertius, Tobiæ, Judith, Baruch, Sapientiæ, Ecclesiastici, Macchabæorum; nec additamenta ad Estheram & Danielem: quòd extra controversiam est, cùm eorum aliqui longo pòst tempore conscripti sint, ut ex Josepho & aliis patet: unde & in Canonem fidei recepti non fuerint. Tamen ex eodem Josepho constat, eosdem pro libris sacris, à subjecta scil. materia, habitos, & omnibus aliis scriptis humanis prælatos. Nam contra Appionem loca quædam profert ex his sub nomine librorum Sacrorum: unde & à primis Christianis recepti sunt, & cum reliquis Scripturæ libris, in uno eodémque volumine semper conjuncti, & inter libros Ecclesiasticos relati: quo nomine olim ab Apocryphis sive libris fictitiis (in quibus falsa vel impia,) distinguebantur: licèt aliquando sub hoc nomine apud Hieronym. & alios veterum notentur. Idcirco eos in Ecclesiis publicè legi, permissum semper fuit: qui honos Apocryphis propriè dictis nunquam tributus est.

3. De his libris Vet. Test. opinio est quorundam, tum antiquorum, quàm recentium, omnia exemplaria incendio Templi conflagrâsse, vel in Captivitate Babylonica periisse: ab Esdra verò (suggerente Spiritu sancto) de novo reparata fuisse. Quòd ex spurio & (ex omnium sententia,) Apocrypho libro 4. Esdræ adscripto, cap. 14. probant: ubi scriptum est, Esdram totis 40. diebus divino Sp. afflatum, quinque viris dictâsse, qui summa celeritate, quæ ab eo dicebantur, excipiebant: hoc modo totam Scripturam reparatam fuisse. Citant etiam Basil. Epist. ad Chilonem, cujus verba sunt, *Hic campus, ἐνταῦθα πεδίον, in quo Esdras, successu facto, divinos libros ex mandato Dei eructavit, ἐξηρεύξατο.* Ejusdem etiam sententiæ videntur esse Clem. Strom. 1. Tertull. de habitu Mulier. c. 3. Irenæ. lib. 3. cap. 25. Isid. Etymol. lib. 6. cap. 1. cum aliis. Hoc si verum esset, nihil derogaret Canonicæ Verbi divini auctoritati, cùm Esdræ Prophetæ, & à Deo edocto Canonis restitutio adscribatur. Nequaquam tamen admittendum est, cum fabuloso nitatur fundamento; unde & impugnatur à Bellar. l. 2. de verbo Dei. c. 1. Mariana Vict. in Schol. ad Hieron. Prol. Galeatum, aliisque plurimis. Liber enim iste fabulas Judaicas in multis redolet: & in illo ipso capite auctor loquitur de aliis libris secretis, & perfectiorem doctrinam continentibus; ut Judæi solent de sua Cabala & lege orali. Præterea non erat unicum tantùm legis exemplar, sicut unica erat arca, quæ cum Templo in cineres redacta est: sed cum Rex, tum populus, plura exemplaria habebant à scribis descripta, ex quibus Levitæ & sacerdotes per tribus dispersi populum instruebant; & ad hoc ex mandato divino tenebantur: imò statuunt Rabbini, unumquemque teneri librum legis per se vel per alium descriptum habere. An verò probabile est Prophetas, Ezechielem, Jeremiam, Haggæum, Zach. Malach. Esdram, &c. viros sanctos, zelo legis ardentes, nulla exemplaria habuisse? Imò de Daniele expressè dicitur, *eum intellexisse ex libris numerum annorum Captivitatis, anno primo Darii.* Dan. 9. & cùm populus Esdræ dixerit, *ut legem Mosis adferret, eámque perlegeret:* non petunt, ut librum Legis de novo conscriberet; sed ut adferret: quia sciebant extare. Chrysostomus Hom. 8. ad Hebr. dicit, *ex reliquiis Scripturæ Esram iterum eum composuisse.* Sic Hilar. Præf. in Psal. dicit, *Esram omnes Psalmos collegisse, & ex iis unum librum confecisse.* Theodor. etiam in Præf. in Psal. ait, *Scripturam vetere tempore Captivitatis depravatam, ab Esdra fuisse restitutam.* Basil. verò per πεδίον, *plateam, ubi populus adstabat ad legem audiendam,* intelligit; alludens ad illud Esr. 8. & per ἐξηρεύξατο, non video cur non lectionem Legis significare possit. Ad testimonia verò Clem. Tertul. Irenæi, &c. negat Bellarm. *eos hoc apertè docuisse, sed Esdram tantùm recensuisse, & instaurâsse libros Vet. Testamenti:* nec de historia illa Esd. 4. aliquid dicunt: potiùs dicerem, eos Pseudo-Esdræ narrationi fidem adhibuisse. Hieronymus Esdram *legis Instauratorem* vocat, quòd *codices sacros repurgaverit, in ordinem redegerit, & adhibitis novis characteribus,* Assyriis scil. quibus populus assuetus erat, (*veteribus* Cuthæis sive *Samaritanis*, hostibus Judæorum capitalibus, *relictis*,) *codices quasi novos confecerit, prioribus abrogatis*: quod fortasse fabulæ occasionem dederit.

4. Ipsum verò Esdræ αὐτόγραφον quidam nimia creduli hodie extare volunt in Civitate Bononiensi, in Ecclesia S. Dominici: sic Finus Adrianus in flagello Judæorum, lib. 4. cap. 2. Ang. Roccha in Biblioth. Vatic. p. 394. Addit Finus, *Biblia hæc multis locis vitiata esse, quia per communitatem Bononiæ loco pignoris data fuissent Judæis, à quibus pecunias mutuata est civitas.* Hæc verò habent ex traditione, vel potiùs errore populari Bononiensium. Nam si hoc vel probabile esset, quantus esset undique confluxus Judæorum & Christianorum, ut tantum venerandæ antiquitatis monumentum conspicerent? quanta cum cura tale κειμήλιον conservarent? Cùm verò nec in Judæorum antiquorum, nec in Christianorum Patrum scriptis, ulla sit mentio hujus exemplaris, planè fictam esse narrationem, unicuique constare potest. Unde & eam rejicit Morinus Exercit. Bibl. 1. cap. 2. Refert quidem Ar. Mont. præf. de variis Hebr. lection. *se hunc codicem vidisse,* & ut *antiquum & elegantem* laudat; sed Esdræ non adscribit. Simile commentum est, quòd habet R. Azar. cap. 4. part. 3. libri Meor Enajim. de Esdræ codice Cabilione ad Ararim (fortè Chalone in Gallia ad fluvium Saona) conservato; & quòd *Maimon ex Aegypto Cabillonem venerat, ut librum Legis cum hoc MS. Esdræ conferret, &c.* quod merum figmentum esse, ipsa Azariæ relatio, si cuiquam locum inspicere libeat, clarè ostendit.

5. Post hanc Esdræ editionem authenticam, alias numerant quidam post tempora Antiochi: Nobilis verò illa 70. Seniorum versio, de qua suo loco, inter editiones textûs Hebræi non est ponenda. Genebrard. Chron. l. 2. (cui ex parte consentit Guiliel. Bailius Catech. controvers. append. q. 13.) duas facit editio-

nes. Quarum prima fuit ſub Eleazare Pontifice, Simonis fratre, conventu Hieroſolymis facto de negotio vertendarum Scripturarum, in quo *videri* ait *editum ſecundum Canonem Hebræorum, additis ad libros 22. prioris Canonis, libris Tobiæ & Eccleſiaſtici.* Alteram refert ad Joh. Hircani tempora, *convocato concilio ad probandos Phariſæos:* & in hoc confirmatos vult *libros Judith, Tobiæ, &* alios; & *Macchabæorum libros tum primum in Canonem relatos:* & ita conditum tertium Canonem Hebræorum. Bailius verò hujus tantùm Canonis poſt Eſdræ tempora meminit, non multò ante Joſephum. Quæ verò de duplici vel triplici Canone ab iis dicuntur, cùm nullo nitantur veterum teſtimonio, ſed conjecturis meris; eadem facilitate rejiciuntur, quâ affirmantur. Hoc quidem certum eſt, Joſephum lib. 2. contra Appionem citare verba Eccleſ. 42. 14. ut ex divina lege deprompta: & Rabbinos in utroque Talmude, & in aliis ipſorum libris, ſententias quaſdam ex his libris proferre. Unde Junil. Afric. lib. de part. divin. legis, cap. 3. ait, *hos libros à Judæis cum aliqua differentia recipi:* idémque teſtatur Hieron. aliique veterum. Nec minus certum eſt, hos libros non æqualem cum cæteris habuiſſe auctoritatem: diſertè enim teſtatur Joſephus lib. 1. contra Appionem, *præter illos 22. libros eſſe & alios, ſed non ſimili dignos fide.* Nam poſtquam numerâſſet libros illos 22. addit, *Ab Artaxerxe verò uſq; ad noſtrum tempus, ſingula quidem conſcripta* (volumina,) *non tamen prioribus ſimili ſunt fide habita, eò quod non fuerit certa ſucceſſio Prophetarum.* Quibus verbis cauſam certam reddit, cur Canonici non ſint habiti iſti libri: quia ſcil. à Prophetis, vel viris divinitus inſpiratis, non ſunt conſcripti. Ruffinus etiam in Symb. aſſerit, *antiquitus vocatos fuiſſe Eccleſiaſticos, ut diſtinguerentur à Canonicis;* licèt, ut antea dixi, tam Nazian. quàm Hieron. in prol. Galeato eos *Apocryphos* nominent. Hoc tantum affirmare audet Bonfrer. in præloq. *non fuiſſe hos libros publica auctoritate à Canone rejectos; ſed aliquam habuiſſe auctoritatem:* quod quidem ad mores formandos, & hiſtoriam ſacram continuandam; non ad fidem confirmandam concedi poteſt. Fatetur etiam, *permiſſum fuiſſe cuilibet de iis ſentire quod vellet: dum alii eum libris legis numerarent, alii pro piis tantum & honeſtis haberent.* Poſt Antiochi verò tempora, qui in libros ſacros ſæviebat, & omnia exemplaria comburi juſſit, Legémque à Judæis prælegi ſub pœnæ capitis prohibuit, (unde ortum habuerunt Lectiones prophetarum, quæ Haphtaroth vocantur,) & Templum Idolis polluit & prophanavit, (ceſſante demum perſecutione, Templo repurgato, & Religionis exercitio publicè inſtaurato,) probabile quidem eſt, Pontificem cum ſacerdotibus libros ſacros recenſuiſſe, & ſi quas maculas tempore perſecutionis contraxiſſent, emendâſſe: At alium Canonem conſtituiſſe, vel alios libros in Canonem recepiſſe, nulla vel probationis umbra ab ullo fide digno Hiſtorico profertur. Cùm verò ſupra Eccleſiæ poteſtatem ſit, libros Canonicos de novo conſtituere, vel pro talibus declarare; niſi quos per continuam traditionem à majoribus acceptam, pro Canonicis, & à viris Sp. S. afflatis conſcriptis, Eccleſia ſemper agnoverit: certúmque ſit, Judæos non eandem his libris cum reliquis auctoritatem detuliſſe, ſed inferiori loco collocâſſe; impoſſibile eſt Eccleſiam Chriſtianam aliam poſſe ipſis conferre auctoritatem, vel altiori ſede collocare, quàm apud Judæos, à quibus eos receperant, antea habiti fuêre. Ut libros tamen ſanctos & pios, quibus proximus poſt libros divinitus inſpiratos locus debetur, ſemper eos recepit Eccleſia Chriſtiana.

6. Poſt Chriſti Aſcenſionem, cùm ubique prædicâſſent Evangelium Apoſtoli, tandem ſcripto doctrinam ſuam conſignârunt; at non ſimul, ſed ſucceſſivè, ut ex ſcriptoribus Eccleſiaſticis liquet. Ultimus S. Johannes Apocalypſin ſuam conſcripſit: quæ tamen non ſtatim apud omnes Eccleſias in Canonem recepta eſt; ſed de hac aliiſque quibuſdam partibus N. Teſtamenti per quædam ſecula dubitatum erat: donec tandem tacito totius Eccleſiæ conſenſu, potiùs quàm expreſſo aliquo decreto, (nam inter Concilia, ut & inter Patres, dum libros Canonicos recenſent, diſcrepantia aliqua invenitur,) omnes libri, prout hodie leguntur, recepti & approbati ſint. Sed cùm non de prima librorum ſacrorum ſcriptione, vel receptione, noſtra inſtituitur diſſertatio; ſed tantùm de eorum editionibus præcipuis, nolo hic diutius immorari.

7. Veteris Teſt. poſt Chriſti adventum varias habuerunt editiones tam Judæi, quàm Chriſtiani. Inter Judæos, nobiliſſima erat illa Maſoretharum Tiberienſium; qui ad faciliorem textûs lectionem, & ut melius ſervaretur vera lectio cum recta pronunciatione, (quam uſu & majorum traditione acceperant,) puncta vocalia & accentus textui appoſuerunt circa annum Chriſti 500. quorum ope etiam linguæ Hebraicæ ignari eam facilè legere & addiſcere poſſunt. Notas etiam Criticas, cùm Keri & Ketib, quæ hodie in Bibliorum marginibus cernuntur, ex parte addiderunt. Etſi verò quædam ex nimia curioſitate, quæ ſine diſpendio abeſſe poterant, excogitârunt: inventum tamen laudabile erat, & ob evidentem utilitatem ab omnibus ſtatim receptum. De hoc verò ipſorum inſtituto alibi uberiùs diſſeremus.

8. Codices etiam quoſdam, variis ſeculis, ſumma cura & ſtudio elaborârunt inſigniores Rabbini: per quos exemplaria reliqua corrigi & emendari poterant. Nam ante inventionem artis Typographicæ, à doctioribus Rabbinis & Grammaticis libri quidam accuratè & magnâ diligentiâ conſcripti erant: ad quos, ut ad lapidem Lydium, exemplaria ſua vicini Judæi examinârunt, & correxerunt: quorum multos recenſet Elias in Tabulis fractis. Talis fuit, 1. Codex Hillelis. 2. Codex Ben Aſcher, qui etiam Palæſtinus ſive Hieroſolymitanus, ut & Ægyptius, dicebatur. 3. Codex Ben Naphtali ſive Babylonicus. 4. Codex Sinai. 5. Pentateuchus Hierichuntinus. 6. Codices Hiſpaniæ. 1. De Codice Hillelis ſcribunt Mercerus in Prov. 24. 14. Elias in Tab. fract. D. Kimchi rad. שמם. D. Hottingerus Theſauro Philol. J. Morin. in Pent. Samar. exercic. 4. c. 9. & in Exer. Bibl. 1. c. 2. Codex hic ab Hillele quodam ſcriptus, & magno ſtudio correctus eſt: per quem vulgus Judæorum codices ſuos probârunt. Hujus codicis auctoritatem ſæpius adducit Kimchi, & de eo ſcribit

Abr.

Abr. Zacuth in Juchasin, Anno mundi 4956. *cùm magna defectio contigit in Regno Legionensi, eductum fuisse librum 24.* (Biblia scil.) *qui Hillelus dicebatur, quem scripsit R. Hillel, ex quo corrigebant omnes libros.* Testatur etiam se vidisse *partem ejus, quæ vendebatur in Africa*, illo verò tempore, 900. fuisse annos, cùm scriptus erat. Kimchi etiam parte prima Grammaticæ memorat, codicem illum fuisse Toleti. Cùm verò plures fuerint Hilleles, disputant, quisnam fuerit iste Hillel, qui librum hunc exquisitum scripsit. Quidam volunt esse Hillelem Babylonicum, qui Christi tempore vixit, & multos habuit in schola sua Rabbinos celebres: sic Schickardus de Jure Reg. pag. 19. Aliivolunt esse Hillelem illum apud Epiphanium in Panatio, qui princeps inter suos dictus erat; &, ut quidam, Christi fidem susceptt, & baptizatus est: sic D. Buxtorf. de punctis vocalibus pag. 353. Nepos hic fuit R. Jehudæ auctoris Mischnæ, & circa annum Christi 340. floruit. Alii dicunt, fuisse quendam Hillelem recentiorem in Hispania; ad cujus exemplar Hispani Judæi libros suos abhinc 500. annnis emendare solebant. Antiquum illum non fuisse ferè omnes concedunt: nec ullam rationem, vel testimonium antiquum adducit Schickardus pro hac sententia. Non fuisse illum, qui Christianus factus est, inde liquet; quòd illum posteriores Judæi nunquam ita honorârunt, nec codicem illius ita extollerent, si ad fidem conversus esset. Imò neutrum horum antiquorum fuisse, satis apertè constat. Nam si tantæ esset antiquitatis, Masorethæ, reliquique Critici, libros suos ex hoc emendâssent: nec Ben Ascher & Ben Naphtali tantùm operæ impendissent in codicibus suis edendis; vel tantum discrepâssent, cùm uterque ex Hillelis codice suos corrigere, eique conformes reddere possent. Restat itaque fuisse recentioris cujusdam Hillelis, qui post Ben Ascher & Ben Naphtali vixit; & fortâsse Hispani illius. Meminit tamen Ramban in lib. Jetsirah. fol. 62. *libri Hellel*iani; vixit autem Ramban, teste Buxt. in Abbreviaturis, circa annum Christi, 1200. Et Joh. Morinus exercit. in Pent. Samarit. 4. c. 9. n. 4. describit exemplar MS. Hebr. in Bibliotheca Oratoriana, scriptum anno Christi 1208. ubi duo illi versus Jos. 21. 36. 37. primum scripti fuerant: sed postea ab eo qui scripserat, erasi sunt, hac nota in margine addita, *non inveniuntur illos duos versus in Hellelians.* Si quis tamen antiquiorem fuisse probaverit, me contradicentem non habebit. Ratio etiam probabilis reddi potest, cur non habeamus codices Hebræos ita antiquos, ut Græcos quosdam Veteris ac Novi Testamenti: quia scil. post Masorethartum Criticam & punctationem ab omnibus receptam, Judæorum magistri omnes codices his non conformes, ut prophanos & illegitimos, damnârunt: unde post pauca secula, omnibus juxta Masoretharum exemplaria descriptis, reliqui rejecti, & aboliti. Hinc est, quòd pauca habemus exemplaria Hebraica 500. vel 600. annorum: quædam tamen affirmat D. Buxtorfius se vidisse annorum 700. vel 800. quæ rarissima. Græca tamen habemus supra mille ducenros annos abhinc scripta, ut MS. Vaticanum, nostrùmque Alexandrinum, 70. Interpretum &c.

9. Codices Ben Ascher & Ben Naphtali conjungimus. Erant hi Rabbini, ut scribit Elias, duo capita sive rectores Academiarum: & à R. Gedal. vocantur *magni sapientes:* certè nobiles suo seculo Masorethæ fuerunt. Ben Ascher, ut ex libro de accentibus constat, qui in Bibl. Ven. primis extat, & huic auctori adscribitur, fuit ex Tiberiade, juxta Gennesareth, vel Rector Academiæ, vel Doctor celebris. Ubi obiter notandum, Tiberia de post punctationem inventam, longo tempore fuisse scholas & Doctores. Ben Naphtali putatur fuisse Babylonius, unde Orientales ejus lectionem sequuntur. Floruerunt, teste eodem Gedaliah, circa annum æræ Judaicæ 4794. id est, Christi, 1034. Uterque multum laborat, ut Biblia quàm emendatissimè ederent. Ortæ tamen inter eos dissentiones, non de dictionibus integris vel literis, sed de punctis vocalibus, & accentibus, præsertim minoribus. Differentes utriusque lectiones notantur in Bibliis Venet. & Basiliens. sed valde confusè; nec notantur capita vel versus, ubi inveniuntur: quòd in solis nostris Bibliis hactenus factum est. Magni nominis uterque erat: unde Babylonii secuti sunt lectionem Ben Naphtali, Palæstini Ben Ascher: ad cujus normam conformantur omnia Bibliorum exemplaria impressa. Codex autem hic Ben Ascher aliquando vocatur Ægypriacus, de quo Maim. in Hil. seph Thora. c. 8. l. 4. ita scribit, *Liber, cui innixi sumus in rebus istis, est liber celeberrimus per Aegyptum, qui à plurimis annis erat Hierosolymis, ut ex eo corrigerentur libri. Huic autem omnes innitebantur, eò quòd cùm eum correxisset Ben-Ascher, & multos annos diligentem in eo operam navâsset, & sæpius eum recensuisset: istum librum secutus sum & ego in libro Legis, quem descripsi juxta ejus formam.* De hoc etiam libro scribit Elias, scil. *Librum esse, cui innititur R. Jonas Grammaticus, qui fortasse est liber, quem emendavit R. Ascher, qui longo tempore Hierosolymis vixit.* Addit, *ad hujus libri formam descriptos codices vocari libros Israelis, id est, Palæstinorum: codicem verò Ben Naphtali vocari Babylonicum.* R. Moses Bar Nachman quem per abbreviaturam vocant Ramban, qui circa annum Christ, 1200. floruit, comment. in Lib. Jetsirah. fol. 61. meminit trium codicum præcipuorum, cùm dicit, *In* עתה *non reperiri Daghes per totam Scripturam, ut deprehenditur ex accurata perquisitione in omnibus libris Babylonicis & Hierosolymis, nec in libro Hilleliano.* Ex quibus verbis liquet, hos tres codices tunc celebres fuisse. De Ben. Ascher & Ben Naphtali, vide D. Buxt. l. 1. de punctis. c. 15.

10. Codex Sinai, erat Pentateuchus emendatus, ut scribit Elias in Tab. fractis. Dicit enim, *Sinai esse nomen Pentateuchi correcti, tractantis diversitatem accentuum.* Exempla profert, in vocibus וישמע יתרו ubi pro Geraschim, in libro Sinai notatur Rebhiah; & in illis verbis אל משה אל המדבר ubi pro Zakef, in libro Sinai notatur zakef gadol: authorem verò se nescire profitetur.

11. De Pentateucho Jerichuntino, idem Elias ibid. scribit, *hunc codicem agere non de accentibus, ut Sinai; sed de vocibus plenis & defectivis. Vocat Chumasch*

Jericho,

Jericho, exemplar Legis correctissimum Jerichuntæ allatum: citat inter alia loca, Numer. 13. 22. ילידי הענק, quòd bis in ea historia occurrit. In codice verò Jerechuntino, prius est plenum, posterius defectivum.

12. Præter codices hos MSS. celebres inter Judæos, non desunt codices MSS. Hebraici antiquissimi, qui hodie in Bibliothecis Christianorum extant. Scribit Ar. Mont *se habuisse quosdam*, ut ex modo scripturæ conjicit, *ante 400. annos descriptos, & in Complut. Academia esse antiquiores, Bononiæ & Mediolani antiquissimos*. In Coll. Gonvilli & Caii Acad. Cantab. extat MS. exemplar antiquissimum, cui deest Pentateuchus: & hoc peculiare habet, quòd nullum Keri in margine notatur, ut in aliis exemplaribus, sed in textum plerumque inseritur; ut ex collationibus hujus libri cum hodiernis impressis, quas mihi misit vir doctiss. istius Academiæ, apparet. Habeo exemplar MS. quòd olim erat Joh. Seldini, scriptum annis abhinc 350. cum variis lectionibus Orientalium & Occidentalium, Ben Ascher & Ben Naphtali: ex quibus quædam supplevimus in nostris Bibliis, quæ nec in Venetis, nec in Basiliensibus habentur. Erat quondam Leonis Modenæ, scriptum verò anno Judaicæ 5064. Christianæ 1304. ut in fine libri notatur. Joh. Morinus meminit etiam exemplarium quorundam antiquorum, ex occasione versuum duorum, Jos. 21. 36. 37. qui in plerisque antiquis codicibus desunt. In Pent. Samar. exerc. 4. c. 9. n. 4, 5, 6, 7. memorat unum esse in Biblioth. Oratoriana descriptum anno Christi, 1208. Aliud ibidem scriptum anno 1300. Aliud in Regia Bibliotheca, quòd ut fertur, Veneti Henrico 2. Regi obtulerunt, propter antiquitatem magnam, cum è Polonia in Galliam rediens Venetiis hospitaretur. In horum primo fit mentio codicis Hillelis, in quo deficiebant isti versus: in reliquis etiam desunt. In Bibliotheca Heidelb. extabat Codex MS. antiquissimus, cujus auctoritatem D. Junius codicibus vulgaribus prætulit, ut ex versione ejus Lat. 2. Chron. 26. 5. & 35. 3. liquet. Dicit etiam D. Buxtorfius, quosdam codices esse MSS. Hebraicos ante annos 800. exaratos, Anticrit. p. 149. Exemplaria verò illius Marchionis Badensis, quòd olim erat Reuchlini, quódque Macchabæorum temporibus descriptum esse volunt, antiquitas planè conficta est; nec aliam fidem meretur, quàm illud Bononiense Esdræ manu conscriptum, de quo supra.

13. Præter editiones Hebraicas Judæorum, vix aliquas à Christianis ante hoc ultimò elapsum seculum prodiisse legimus, excepta illa in Origenis Hexaplis. Hic enim post Biblia sua Tetrapla, ex 4. versionibus Græcis concinnata, Septuaginta, Symmachi, Theodotionis, & Aquilæ, Hebraicum textum adjecit, literis tam Hebraicis quàm Græcis, per columnas duas sibi invicem respondentes descriptum; (unde Hexapla dicta;) Opus magni laboris, nec minoris utilitatis: quòd magno Ecclesiæ damno, & intoleranda Græcorum negligentia periit. Si enim hodie extaret, quæstiones variæ, quæ circa textum Hebraicum, ejúsque lectionem hodie agitantur, facilè terminari possent. Sola versio τῶν ό, quia in publico usu Ecclesiarum fuit adhuc servatur: reliquæ versiones evanuerunt, nisi quòd earum reliquiæ quædam, hic illic in veterum scriptis sparsæ inveniuntur: quæ summo studio collectæ, in ultimo Bibliorum nostrorum Tomo habentur. Sed de hoc Origenis opere fusiùs agemus, cùm ad Sept. Versionem deventum erit.

14. Superiori, ut & nostro seculo, variæ prodierunt editiones Biblicæ Hebraicæ, typis impressæ, tum à Judæis, tum à Christianis adornatæ: quarum præcipuas enumerabimus, tum quæ totum vetus Testamentum complectuntur, tum quæ ejus partes quasdam recenset Buxtorf. in Bibliotheca Rabbinica: quibus alias adjungimus, quas nobis videre contigit.

1. Biblia Complutensia, eodem tempore adornata, quo primæ editionis Veneta. Prodierunt in fol. anno 1515. impensis Francisci Ximenii Cardinalis, Archiepisc. Toletani, collatis studiis Theologorum Academiæ Complutensis. Complectuntur Textum Hebraicum, Versionem Græcam Sept. Vulgatam Latinam, Chaldaicam etiam, sed Pentateuchi tantum, scil. Onkelosi, Novum Testamentum Græcum sine spiritibus, & accentibus, cum Versione Latina. Extant in 6. voluminibus, cum Apparatu, Grammaticis, Lexicis, Indicibus, &c.

2. Venetæ editiones quatuor. Prima incœpta anno 1515. finita anno 1517. operâ & impensis Danielis Bombergi, Typographi celebris. Operi præfuit Fœlix Pratensis, cujus ductu & hortatu Bombergus primò literas Hebraicas didicit, & per Typographiam mirificè propagavit. Continet hæc editio Textum Hebræum, Targum, & varios Rabbinorum Commentarios. In fine adjiciuntur, Targum Hierosol. in Pentateuchum, Targum secundum in librum Esther, Tabulæ perfectionum Legis & Hapharatum sive lectionum Propheticarum, Articuli 13. sive fundamenta fidei Judæorum, præcepta jubentia & prohibentia, libellus de Accentibus R. Ben Ascher, lectiones variantes inter Ben Ascher & Ben Naphtali, cum notis quibusdam Masorethicis; in quas vehementer invehitur Elias in præf. lib. 3. Masoreth. quia scil. à Judæo non sunt appositæ: *scribit* etiam, quòd *in Masora nihil intellexit, qui eas apposuit; sed palpat, ut cæcus in tenebris*. Secunda, in fol. per eundem Bombergum, inchoata anno 1523. finita anno 1528. In hac editione usus est Bombergus opera R. Jacob Ben Chajim, quem magnâ pecuniæ summâ conduxit. Præmissa operi, 1. Præfatio R. Jacob, ubi de Masora, Keri & Ketib, de discrepantiis inter Talmudistas & Masorethas; de 18. locis, quos vocant Correctiones scribarum, & de Masoræ magnæ ordine. 2. Indices capitum sive paraschioth, sectionum, ordinum partium totius Scripturæ juxta Masorethas. 3. Præfatio Aben Ezræ de ratione commentandi in Scripturam, & de 5. modis interpretandi. Adjecta est duplex Masora; Minor, quæ singulis paginis ad latera textus imprimitur: & Major, quæ partim ad finem juxta seriem Alphabeticam apponitur, cum instructione Ben Chajim; partim per singulas paginas infra & supra textum. Postea subjiciuntur lectiones variantes Ben Ascher & Ben Naphtali, Orientalium & Occidentalium, & libellus de accentibus. Hanc editionem magnis encomiis celebrat Elias, & in ejus laudem carmen Encomiasticum composuit. Tertia editio Veneta, impressa anno 1618. Eadem est cum secunda, sed multò correctior: vix tamen

men vicesimam partem animadverterunt Correctores eorum, quæ emendationem desiderârunt; ut affirmat D. Buxtorfius in præf. ad Biblia Basiliensia. Quarta Editio Veneta prodiit anno 1623. Eadem est cum priori, sed Typorum elegantia & impressionis nitore, præcedentibus multò inferior.

3. Biblia Regia, sic dicta quia auspiciis & sumptibus Philippi 2. Hispaniarum Regis in usum Ecclesiæ edita. Prodierunt in 8. Tomis, charta Regali, Typis Plantinianis, Antvverpiæ, anno 1571. Magnifico huic operi præfuit Beo Arias Montanus. Hæc Biblia opus Complutense multùm superant, tum chartæ & Typorum elegantiâ, tum quòd multa habeant, quæ in Complutensibus desiderantur. 1. Chaldaicam Paraphrasim integram, cum Versione Latina. 2. Textum Hebræum Veteris, & Græcum Novi Testamenti, cum Versione interlineari Santis Pagnini, Tomo peculiari. 3. Syriacos Novi Test. libros, tam Syriacis, quàm Hebræis characteribus descriptos, operâ Guidonis Fabricii Boderiani. 4. Apparatum magnum duobus Tomis comprehensum, in quibus tractatus varii ad Scripturæ intelligentiam facientes, Lexica, Grammaticæ, variæ lectiones, Tabulæ, Indices, &c. Tomus ille cum Versione interlineari etiam seorsim editus est variis locis & formis. Fol. per Plantinum. Iterum Genevæ, cum supplemento librorum Apocryphorum Græco-Latino, anoo 1619. In quarto ex officina Plantiniana Raphelengii, anno 1613.

4. Sebastianus Munsterus Biblia edidit Hebræo-Latina, Versionis propriæ, io fol. Basil. 1534. in Tomo. Adjiciuntur ex Rabbinorum commentariis, annotationes haud pœnitendæ, pulchrè voces ambiguas & obscuriora quæque elucidantes.

5. Eliæ Hutteri Biblia Hebraica, literis majusculis impressa Hamburgi, in fol. 1587. Editio hæc maximè accommodata est tyronum captui: nam in singulis dictionibus, literæ serviles à radicalibus, ut & quiescentes etiam & deficientes, figurâ distinguuntur.

6. Roberti Stephani Biblia, quæ vulgò Francisci Vatabli, linguæ Sacræ professoris Parisiensis, esse dicuntur, complectentia Textum Hebræum, cum Versione Græca ex Editione Complutensi, Latinam Vulgatam, cum Latina altera nova. Prodierunt primo in amplo quarto tribus voluminibus, adjuncto Novo Testamento. Postea in fol. tribus Vol. 1586. ex officina Santandreana, cum annotationibus, quæ à quibusdam Vatablo adscribuntur. Editio hæc posterior hunc titulum habet; *Biblia Sacra, Hebraicè, Græcè, Latinè. Latina interpretatio duplex est, altera vetus, altera nova, cum annotationibus Francisci Vatabli. Omnia cum editione Complutensi diligenter collata, additis in margine, quos Vatablus in suis annotationibus nonnunquam omiserat, idiotismis, verborúmque difficiliorum radicibus.* Nulla præfigitur præfatio his Editionibus; nec ex toto opere constare potest, quisnam eas procuravit, vel Versionis novæ author fuit. At Stephanum auctorem esse annotationum istarum, quas primò ipse edidit 1545. cum Versione Vulgata & Tigurina, quæ postea auctæ & immutatæ sunt in Editionibus sequentibus, probat Am. Bootius in Animadv. sacris, Indice auctorum, ex Stephani Præf. Edit. primæ: ubi dicit, *accessionem ad priores suas annotationes nolle sibi acceptam referre: hoc tantùm præstitisse, ut nonnulla ex iis, quæ professorum Regiorum auditores exceperunt, ad alios typographicæ artis beneficio fideliter permanarent.* Addit, *Fruimini ultimis nostris collectaneis.* Stephanus autem modestè ad Vatablum eas refert, quia ex ejus prælectionibus quasdam earum exceperat: cùm ipse Vatablus indignè tulerit, eas sibi attribui; eò quòd multa haberent, quæ Religionem Reformatam saperent, à qua ipse alienus fuit.

7. Johannis Buxtorfii Biblia Hebraica & Chaldaica Basileæ prodierunt fol. 1618. cùm Masora, quæ Critica est Hebræorum, magna & parva, & selectissimis Hebræorum Commentariis, Rab. Salom. Jarchi, Aben Ezræ, D Kimchi, &c. quibus Textus Grammaticè & Historicè illustratur; in quibus post 4. Editiones Venetas, Textus Chaldaicus à deformitate punctationis & pravitate vocum innumerarum vindicatus, loca in Masora transposita, deficientia, pugnantia, numeris depravata, subsidio diversorum exemplarium & concordantiarum Hebraicarum reposita, restituta, & reconciliata sunt. Hanc quidem Editionem omnibus prioribus correctiorem secuti sumus in Bibliis nostris, in Chaldaica, scil. Paraphrasi. Licèt verò magnam curam & diligentiam in hac editione adhibuit Buxtorf. fatetur tamen quædam reperiri posse, quæ diligentiam suam effugerunt, quòd ex collatione nostrorum Bibliorum lector alicubi perspicere potest.

8. Biblia magna Heptaglotta, impensis D. Michaelis de Jay, studio & opera Gabrielis Sionitæ Maronitæ, Johannis Morini & Abrahami Ecchellensis in decem tomis, folio magno, charta Imperiali, Parisiis excusa 1645. Characterum elegantia, & Chartæ magnificentia, tum Regia, (quæ à quibusdam *Orbis miraculum* dicebantur,) tum omnes alias editiones superantia; adjectis etiam aliis antiquis monumentis, quæ à nemine antehac Typis evulgata erant. Nam præter Textus & Versiones, quæ in Regiis antea extabant, de novo adduntur Pentateuchus Samaritanus, una cum Versione Samaritana, & Versione ejus Latina, Syriaca Versio Testamenti Veteris, & tam Veteris quàm Novi Arabica, quæ in Regiis non extabant. Dolendum verò, Apparatum cum Prolegomenis, & Appendicibus variarum lectionum, Tabulis, Indicibus, aliisque quæ ad operis complementum pertinebant; ex dissidio eorum, qui operi præfuerunt, desiderari: nec editiones, quas protulit hæc ætas, limatiores, quàm quæ in Complutensi, vel Regio opere habentur, eos securos fuisse; ut nil dicam de intoleranda ipsorum incuria, qui correctioni invigilare debuerunt. Unde innumeris mendis & erratis scatet hæc editio, quæ splendorem ejus multùm obscurârunt.

15. Præter has editiones in folio, extant & aliæ plurimæ in quarto, octavo, decimo sexto, & vicesimo quarto; à Plantino & aliis, cum punctis, & sine punctis variis locis excusæ: quas sigillatim omnes enumerare difficile esset, nec lectori multum profuturum. Editionem accuratam Hebraici textus cum punctis, & literis elegantissimis, item Keri & Ketib, in marginibus nuper adornavit Manasses Ben Israel in quarto Amstel. 1635. Aliámque in octavo cum punctis vocalibus & accent-

bus, notisque marginalibus eisdem, edidit idem Manasses Amstel. 1639. quæ omnium manibus teruntur. Extant etiam & aliæ editiones, non totius Vet. Testamenti, sed quarundam ejus partium: quarum præcipuæ sunt. 1. Pentateuchi, inter quas insigniores sunt, 1. Constantinopolitana in fol. à Judæis impressa, anno 1551. Ubi præter textum Hebræum, imprimitur per singulas paginas variis columnis, Targum Onkelosi, cum versione Arabica R. Saadiæ, & Persica Jacobi Tavvusi (utraque literis Hebraicis) & Commentariis R. Salomonis. 2. Pentateuchus Hebraicus, cum Triplici Targum, Onkelosi, Jonathanis, & Hierosolymitano, & Commentariis Rabbi Salomonis, notis quibusdam Masorethicis ac Symbolis Gematricis, &c. Venet. 1590 in quarto. Versio verò illa Persica, Persicis characteribus descripta, & Targumim illa Jonathanis & Hierosol. cùm singulorum translationibus Latinis, in quarto Tomo nostrorum Bibliorum imprimi curavimus. 2. Psalmorum, qui sæpius cusi & recusi. Duæ tamen eorum insigniores sunt editiones. 1. Augustini Justiniani Episc. Nebiensis, qui Psalterium Hebraicum edidit, cum versione Chaldaica, Græca & Arabica, adjecta triplici interpretatione Latina, & Scholiis utilibus, Genuæ, in fol 1516. 2. Johannis Potkenii præpositi Ecclesiæ Sancti Georgii Coloniæ, qui Psalmos Hebraicè, Græcè, Æthiopicè, & Latinè per columnas in qualibet pagina sibi respondentes edidit Coloniæ, 1513.

15. Inter veteres, licèt multi N. Test. commentariis illustrârunt, & de variis lectionibus exemplarium Græcorum in quibusdam locis interdum differunt: nemo tamen, quòd sciam, editionem novam totius Novi Testamenti aggressus est, unico excepto Hieronymo, qui jussu Damasi Pontificis Romani, Versionem Vulgatam Latinam cum Græcis codicibus contulit, & recognovit: cujus tamen scopus erat magis Versionem Latinam emendare ex ejus collatione cum Græcis exemplaribus, quàm editionem aliquam Græcam ex Græcorum codicum collatione emendatam dare. Sic enim scribit præf. ad Evangel. *Hæc præsens præfatiuncula pollicetur quatuor tantùm Evangelia, codicum Græcorum emendata collatione, sed veterum: quæ ne multum à lectionis Latinæ consuetudine discreparent, ita calamum temperavimus; ut his tantùm, quæ sensum videbantur mutare, correctis, reliqua manere pateremur, ut fuerant.* Non deerant tamen antiquissimi codices Græci MSS. quos, cùm dubium aliquod de vera lectione oriebatur, vel cùm Hæretici textum corrumpere laborârunt, consuluerunt Ecclesiæ Patres, ut inde veram lectionem confirmarent vel restituerent. Nostro verò seculo plurimæ prodierunt editiones N. Test. Græcæ, quas omnes enumerare vix possibile est. Præcipuæ verò, circa quas sudarunt viri docti, sunt quæ sequuntur. 1. Erasmi, viri magnæ lectionis, nec minoris judicii, qui multa vetusta exemplaria MSS. contulit, & ex iis N. Test. Græcè, quàm potuit, emendare publicavit: annotationes etiam doctissimas edidit, in quibus lectionum, quas secutus est, rationem reddidit, & ex libris antiquis confirmavit. Hæc cum Versione Latina, Tiguri, Basileæ, Wittenbergæ, & aliis locis, variis formis impressa est. 2. Complutensis, quæ in Bibliis Complutensibus, Regiis, & Parisiensibus extat, à Complutensibus ad fidem veterum exemplarium magno studio & diligentia collata. 3. Roberti Stephani, omnium accuratissima, *cujus*, ut ipse agnoscit in præf. *mirus est cum Complutensi consensus.* Præter Complutensem tamen, exemplaria 15. alia, quæ ex Italia, Bibliotheca Regia, & aliunde ab amicis habuit, contulit, & varias lectiones collegit, quas in margine interiori notavit. In altera Concordantias Evangeliorum secundum Canones Eusebianos: τῶν ςίχων etiam numerum adjecit, & librorum singulorum κεφάλαια. Prodiit primo Paris. in fol. 1550. postea Francof in fol. anno 1601. dein pluribus formis. Hanc editionem secuti sumus in opere nostro, ut omnium accuratissimam. 4. Theodori Bezæ, qui variis collatis codicibus, multum laboravit in editione Græca N. Test. quòd cum versione Latina duplici, Vulgata & propria, unà cum annotationibus, sæpius edidit, & recognovit. Accurata hæc editio, præsertim ultima, multis videtur. Non desunt tamen, qui authorem nimis audacem fuisse judicant, dum à recepta lectione sæpius sine necessitate recedit; & unius, interdum nullius, codicis authoritate fretus Prætoriam exercet potestatem, & conjecturis mutando & interpolando Textum sacrum prohibito. Vide inter alia, Luc. 9.48.53. & 3.36. 1. Cor. 16.55. &c. Prima verò Bibliorum editio impressa, erat Latinæ Vulgatæ, Moguntiæ, anno 1472. teste Luca Brugensi præf. libri de variantibus Scripturæ Locis. Aliam tamen illa priorem quidam se vidisse dicunt. Hanc subsecutæ sunt Coloniensis, anno, 1479. Nurenburgensis, 1578. Veneta, 1497. Postea prodiit Complutensis Heb. Græc. Chald. anno 1515. Veneta Hebraica, 1517. Græca, Venetiis, 1518. per Aldum Manutium: aliæque innumeræ.

PROLE-

PROLEGOMENON V.

De BIBLIORUM VERSIONIBUS.

1. *Biblia primis Ecclesiæ seculis in varias linguas conversa fuisse.* 2. *Versiones approbat Joh. Papa* 8. 3. *Versionum usus & utilitas.* 4. *De Versionibus in specie.* (1. *Græca* τῶν ο. 2. *Samaritana.* 3. *Chaldaica.* 4. *Syriaca.* 5. *Aethiopica.* 6. *Armeniaca.* 7. *Aquila, Symmachi, & Theodotionis.* 8. *Coptica sive Aegyptiaca.* 9. *Arabica.* 10. *Persica.* 11. *Gothica.* 12. *Dalmatica.*) 5. *De Versionibus Latinis. Hieronymi, Pagnini, & aliorum.*

1. MAgna est, ut linguarum, sic versionum varietas, quibus mysteriorum suorum thesaurum communicare dignatus est Deus. Cùm enim Apostolos in universum mundum misit, cum mandatis, ut *omnes gentes docerent, & omni creaturæ Evangelium prædicarent*; ipsisque in hunc finem variarum linguarum χαρίσματα cælitus contulit: hoc ipso ostendit, se nolle doctrinam suam in aliquo orbis angulo delitescere; sed ut omnes propriis linguis τὰ μεγαλεῖα τȣ̃ Θεȣ̃ audirent: ut impleretur illud Prophetæ, Es. 45. *Omne genu mihi flectetur, & omnis lingua confitebitur Deo.* In hoc enim sapientiæ divinæ abyssus manifestata erat, ut qui primò per varias linguas insanorum Babelis structorum consilia dissipavit, ipsósque in varias terras dispersit; idem per variarum linguarum χαρίσματα Ecclesiam suam ex omnibus terris colligeret, domúmque Dei, cujus fastigium cœlos superat, eisdem machinis ex lapidibus vivis ædificaret. Cùm verò post jacta Ecclesiæ fundamenta Charismata hæc cessaverint, necessarium erat Oracula divina in linguas vernaculas propagari. Nam, ut olim Ptolemæus Rex, cùm Hebræorum volumina in Græcam linguam transferri desideravit, in Epistola ad Judæorum Pontificem, quam recitat Epiph. lib. de pond. & mens. θησαυρȣ̃ κεκρυμμένȣ ἢ πηγῆς ἐσφραγισμένης τίς ὠφέλεια; *Thesauri absconditi, & fontis obsignati quæ utilitas?* Hinc varias in pura & primæva Ecclesia Versiones factas legimus. S. Aug. l. 2. de doctrina Christiana, c. 5. dicit, *Scripturas per varias interpretum linguas longè latéque diffusas esse.* Et in Psal. 105. agnoscit *magnum Dei beneficium, qui Scripturas suas in multis linguis esse voluit.* Theodoretus verò l. 5. de curand. Græc. affectibus testatur, *universam faciem terræ, quantacunque Soli subjicitur, ejusmodi verborum (Apostolicæ & Propheticæ doctrinæ) plenam jam esse. Hebraicos verò libros non in unicum Idioma conversos esse, sed in Romanam, Aegyptiacam, Persicam, Indicam, Armenam, Scythicam, adeóque Sauromaticam, uno verbo, in omnes linguas.* Chrysostomus in Joh. c. 1. Hom. 1. versionum meminit *Syriacarum, Aegyptiacarum, Persicarum, Aethiopicarum, & aliarum nationum Barbararum,* &c. Hieronym. præf. in Evang. ad Damasum, dicit, *Scripturam in variarum gentium linguas translatam esse.* Ipse verò utrumque Testamentum transtulit in linguam Dalmaticam: ut & Chrysostomum Psalmos, & N. Testamentum in Armenam vertisse, fatentur Sixt. Senens. & Stapletonus. Meminit August. versionis Psalmorum in linguam Punicam, in Psal. 118. ad finem. Cyrillus vel (ut alii) Methodius in Sclavonicam, Scripturam transtulit. Ulphilas Gothorum Episcopus primus literarum Gothicarum inventor, καὶ εἰς τὴν οἰκείαν φωνὴν μετέφρασε τὰς ἱερὰς βίβλους, *& in propriam linguam convertit libros sacros,* teste Sozom. l. 6. c. 37. (Vide & Isid. in Chron. Gothorum, & Paul. Diac. lib. 12.) Beda in Anglicam, teste Joh. Trevisano. Michael Adam Judæus conversus in Germanicam, & characteribus Hebræis in usum Judæorum expressit, teste Wulf. Strab. de rebus Eccles. c. 7. & Sixt. Senens. lib. 4. Johannes Seviliæ Episc. in Arabicam, anno Christi, 717. Valdo Episc. Frisingensis circa annum, 800. Evangelia Germanicè transtulit, teste Beato Rhenano. Italicè Jac. de Voragine Archiep. Genuensis, anno 1200. testibus Stapletono & Sixto Senensi. Polonicè Hieron. Leopold. Gallicè Carolus 5. Rex Galliæ. Haud itaque novum est, quòd sacram Scripturam in vernaculas linguas hodie translatam habemus.

2. Johannes Papa 8. circa annum Christi 880. ut ex ejus literis ad Sfontem Comitem de Methodio constat, affirmat, *Sanæ fidei non repugnare, sive missas, sive sacra Evangelia, vel lectiones divinas Veteris & N. Testamenti bene translatas, lingua Sclavonica canere: quoniam qui fecit tres linguas principales, creavit & omnes alias ad laudem & gloriam suam,* ut refert Baron. Annal. Tom. 10. Observatione etiam digna sunt Johannis Morini verba exercit. Bibl. 1. c. 5. 11. 8. de Versionum utilitate. *Utilissimas esse de multis causis, ut potestas & energia dictionis cujuspiam exprimatur, quæ Latinè non satis expressa est, aut non potest exprimi: ut variæ vocis aut phrasis significationes cognoscantur, quæ peregrina lingua, unico verbo, aut unica phrasi, omnes repræsentari non possunt: ut emphasim & genium linguæ, sine cujus cognitione sensus auctoris interdum obscurius est, & ferè* ἀνερμήνευτος *&* ἀδιήγητος, *variarum versionum comparatione sacræ lectionis studiosus percipiat & imbibat: ut Judæi propriis armis confodiantur, & dissentientibus ex utraque parte variis Latinis codicibus, fons tunc velut arbiter consulatur,* &c.

3. Versionum etiam antiquarum usus & utilitas hinc colligitur, quòd harum collatione tam integritati

ſacrorum codicum, & veritatis divinæ conſulitur, quàm populorum ſaluti; dum unamquamque gentem Deus propriâ linguâ alloquitur. Linguæ enim, quas hodie doctas vocamus, quæ vulgò ignotæ ſunt, olim vernaculæ erant, cùm primum in iis divina myſteria conſcripta ſint; Hebraica Judæis, Græca Græcis, imò omnibus ferè ſub imperio Græcorum vel Romanorum. Liturgiæ etiam & officia divina, quæ linguis non vulgaribus hodie celebrantur, apud Judæos, Chriſtianos, & Muhammedanos, cùm primum compoſita & inſtituta fuerunt, haud aliâ, quàm eâ, quæ tunc vulgaris & omnibus nota erat lingua, celebrata ſunt: licèt decurſu temporum, lingua primò vernacula deſiit eſſe vulgaris, & facta eſt populo ignota. Mirus etiam Verſionum conſenſus in omnibus, quæ ad fidem & ſalutem neceſſaria ſunt, (nam in aliis minutioribus omnis ferè varietas conſiſtit,) inter omnes populos, tantis terræ mariſque intervallis diſſitos, ſolóque ejuſdem fidei vinculo connexos, clarè teſtatur, doctrinam horum codicum non in ſapientia humana fundatam eſſe, ſed authoritate Divina ſtabilitam: quorum conſervatio contra Sathanæ, ejúſque ſatellitum furores, qui eos non tantùm corrumpere, ſed penitùs abolere totis viribus conati ſunt, apertè eorum originem divinam probant. Erroribus etiam, qui ex librariorum inſcitia, incuria & audacia, vel Hæreticorum fraude irrepere poſſunt, obviatur. Nam quod in una lingua forte contingere poteſt, in tot per orbem Verſionibus fieri non poteſt. Præterea Verſionum antiquarum & quæ auctoritatem in Eccleſia pura & primæva obtinebant, collatio, ad verum Scripturæ ſenſum in dubiis & obſcuris eliciendum, multum lucis adferre, nemo negaverit, qui animo perpendit, Verbum Dei non in literis, ſive ſcriptis, ſive impreſſis, ſed in vero verborum ſenſu propriè conſiſtere: quem nemo melius explicare poteſt, quàm Eccleſia vera, cui ſacrum hoc depoſitum Chriſtus commiſit: quæ per verſiones varias genuinum ejus ſenſum quaſi per manus traditum ab Apoſtolis, & ab Eccleſiarum rectoribus acceptum, fideliter poſteris tranſmittit. Unde ejus vocem omnes ſub pœna gravi audire tenentur: ut & ipſa ſponſo ſuo in omnibus auſcultare debet. Si enim Commentaria virorum doctorum multum conferant ad Scripturæ intelligentiam, quæ idcirco in locis obſcuris & dubiis omnes ſolent conſulere: quantò magis conferunt Verſiones antiquæ ubique receptæ, & ab Eccleſia approbatæ, quæ non unius vel plurium privatorum hominum, ſed totius Eccleſiæ ſenſum & judicium nobis exhibent; præſertim, cùm multæ non nudæ ſint verſiones, ſed in locis multis inſtar Paraphraſium, quæ loci ſenſum clariùs explicant, ita ut pro pluribus Commentariis Verſio unica inſervire poſſit? Vid. Auguſt. 2. de doctrina Chriſt. c. 14. *Plurimum hic quoque juvat Interpretum numeroſitas, collatis codicibus inſpecta & diſcuſſa, tantùm abſit falſitas.* Maximè verò Orientalium utilitas apparet, tum ratione affinitatis, quam habent cum linguis Originariis, qua plenius vim & energiam verborum exprimere poſſunt, quàm authoritatis uſque generalis, quem per totam Eccleſiam vel partes ejus nobiliores conſecutæ ſunt. Paraphraſes Chaldaicas Judæi ipſis Scripturis æquant, Syriaca verſio magnam habet per totum Orientem authoritatem. Græca LXX. Seniorum per Orientem & Occidentem ab ipſis naſcentis Eccleſiæ primordiis, ab omnibus in tanto honore fuit, ut vix pro Chriſtiano haberetur, qui contra eam aliquid mutire auderet: ut nil dicam de reliquis.

4. Verſiones verò omnes enumerare non eſt animus: ſaltem, quæ extant veteres, & ex recentioribus præcipuas, nominâſſe ſatis erit: cùm de iis, quæ in his Bibliis habentur, ſuo loco uberius dicemus.

1. Prima & omnium antiquiſſima eſt nobilis illa 72. Seniorum ex Hebræo in Græcum ſermonem traducta ſub Ptolemæo Philadelpho, annis ante Chriſtum 277. Quæ non ſine ſpeciali Dei providentia facta eſt in linguam omnium latiſſimè per orbem propagatam: ut ante ortum Solis juſtitiæ, quaſi Prodromus orbem tenebris immerſum aliquo modo illuſtraret; & viam pararet pro adventu Salvatoris, qui pulſis errorum tenebris, omnes gentes radiis Evangelii illuminavit. Qui verò aliam ante hanc factam fuiſſe, vel non totam Scripturam, ſed ſolum Pentateuchum a. 70. tranſlatam eſſe, vel Verſionem illam periiſſe, & quoad ſubſtantiam adhuc non ſupereſſe, (quòd affirmant Neoterici quidam) errore manifeſto teneri oſtendemus, cùm de hac Verſione in ſpecie agemus.

2. Eſt Samaritana. Nam præter Pentateuchum Hebraicâ linguâ, & Samaritanis ſive antiquis Hebraicis literis deſcriptum, habent etiam Samaritani Pentateuchum in linguam Samaritanam vulgatem converſum: quorum uterque in Bibliis Pariſianis, ut & in noſtris, exhibetur. Verſio hæc ſaltem ante natum Dominum facta eſſe videtur. Joh. Morinus facit Græca antiquiorem, ſcil. ab Eſdræ tempore, de quo poſtea.

3. Eſt Paraphraſis Chaldaica, à variis auctoribus diverſis temporibus concinnata. Legem tranſtulit Onkelos circa Chriſti tempora. Prophetas priores & poſteriores Jonathan Ben Uziel Hillelis illius celeberrimi diſcipulus, de quo mira tradunt Talmudiſtæ vixit circa annum 30. ante Chriſtum. Huic etiam adſcribunt aliam in Pentateuchum Paraphraſim: quæ tamen multò poſterioris auctoris eſſe probabitur, cùm ad illam devenimus. Hagiographorum Verſio vulgò adſcribitur Joſepho Cæco: ſed à variis authoribus factam, & non ante annum Chriſti 600. judicat doctiſſ. Buxtorfius. Targum Hieroſolymitanum, non totum Pentateuchum, ſed quaſdam ejus partes explicat, ſæpe in medio verſiculi deſinit. Probabile eſt olim integrum extitiſſe; (multa enim citat Elias, ut ex Targ. Hieroſol. quæ in hoc non leguntur;) vel duplex fuiſſe. Qui ad Apoſtolorum tempora referunt, falluntur: multò recentius eſſe ſuadent, tum altum de eo ſilentium apud antiquiores Judæorum ſcriptores, tum vocum barbararum mixtio. Targum Megilloth ſive libellorum quinque, qui hoc nomine peculiari ratione appellantur, ſcil. Cant. Salom. Thren. Ruth. Eccleſ. & Eſther; ut & Targum ſecundum Eſther, recentiora eſſe & poſt Talmud ſcripta, inter alia probant, Cant. 1. 2. Thren. 2. 19. ubi expreſſa fit Talmudis mentio.

4. Syriacam tam Veteris quàm N. Teſtamenti, non multò poſt Apoſtolorum tempora factam eſſe, conſtans eſt

est Orientalium traditio: nec desunt argumenta, quæ idem suadent. Publicè per Orientem in Ecclesiis legitur; plerumque textum Hebræum sequitur; ex quo Vet. Test. Versio facta est. Hanc verò vocant antiquam & simplicem, ut ab altera recentiore ex Græca τῶν ό, traducta distinguatur.

5. Est Æthiopica totius Scripturæ, quam multò antiquiorem esse, quàm putat Jos. Scaliger, infra probabimus. Chrysost. Hom. 1. in Joh. 1. ejus mentionem facit. In Vet. Test. plerumque Græcam sequitur: In Novo multum cum vulg. Latina concordat; non quod ex hac facta sit, sed quod utraque eosdem Græcos codices secuta sit.

6. Armeniaca etiam extat totius Scripturæ, ut à testibus oculatis accepi. Evangelia quatuor Armeniaca habeo: sed in multis obliterata, ita ut sine alterius exemplaris integrioris ope, typis imprimi non possint. Plerique à Chrysost. factam affirmant, cùm ab Imperatore in Armeniam relegatus erat, ut Sozom. Hist. l. 8. cap. 22. Sic Sixtus Senens. Biblioth. lib. 4. Theodoretus lib. 5. de curandis Græc. affectibus testatur, *ejus tempore Armenos habuisse Scripturas linguâ vernaculâ:* vixit autem paulò post Chrysostomum. Angelus de Roccha in Biblioth. Vaticana, p. 117. scribit, *Chrysost. invenisse characteres Armenos, quibus hodie utuntur.* Ipsi verò Armeni in Historia Eccles. Armena, Latinè & Armeniace nuper edita, cap. 2. tum Scripturæ versionem, tum gentis ad fidem conversionem, ad Georgium primum suum Patriarcham referunt: cujus operâ Rex cum tota gente ad fidem conversus est: quem etiam annis 266. elapsis, in Apostolorum Bartholomæi & Thaddæi cathedram successisse volunt.

7. Versiones Græcas, Aquilæ, Theodotionis, & Symmachi, in Tetraplis & Hexaplis suis disposuit Origenes, iisque postea quintam & sextam addidit: unde cum Hebræo textu literis Hebræis & Græcis exarato, Octapla nominavit hæc volumina. Aquila quia ad Judæos defecit, versionem suam fecit circa annum Christi 130. Theodotion etiam proselytus & Apostata factus, primò Marcionita, postea Judæus, suam confecit circa annum 180. Symmachus etiam proselytus suam edidit, Severo imperante, circa annum 200. Versiones istæ in odium versionis Sept. ab Apostatis & Judaizantibus factæ, licèt iis usi sint veteres in scriptis suis; nunquam tamen ab Ecclesia publicè receptæ vel approbatæ sunt: unde & omnes hodie evanuére (superstite tamen illa 70. quia semper in publico Ecclesiarum usu fuit,) fragmentis quibusdam paucis exceptis, quæ ex veterum scriptis colligere viri docti, quæ & in Tomo nostro ultimo exhibentur. Idémque fatum subierunt duæ aliæ versiones, quas in doliis repertas Nicomediæ & Hierichunte Origenes suis Octaplis inseruit.

8. Coptica sive Ægyptiaca, circa tempora concilii Niceni facta est, ut conjicit Athanas. Kircherus in Prodr. Coptico. Exemplaria ejus rarissima sunt, ex quo, extirpata ferè Religione Christiana, Ægyptii Turcis servierunt. Pentateuchum Copticum, aliósque quosdam libros Bibliorum, qui in Bibliotheca Vaticana servantur, recenset idem Kircherus. Evangelia etiam MS. antiquiss, in Bibliotheca Oratoriana Parisiis extare, affirmat Joh. Morinus: hodie tamen ibi non reperiuntur, ut ab amico accepi, qui illa ibi frustra meo nomine quæsivit.

9. Arabicas versiones habemus tum Judæorum, tum Christianorum. Judæorum duplex extat Pentateuchus Arabicus. 1. Rabbi Saadiæ, qui circa 900. annum post Christum floruit: ejus versio Arab. extat in Bibliis Constantinopolitanis, de quibus supra, inter editiones Hebr. Hic etiam reliquos libros Vet. Testamenti transtulit, quorum quidam MSS. sunt in manibus D. Pocockii. 2. est Judæorum Maurorum, quàm edidit Cl. Erpenius. Meminit etiam Versionis Arabicæ factæ per Johannem Episcopum Sevilliensem, circa annum Christi 717, Vasæus in Chron. Hisp. cujus nulla pars, quòd sciam, hodie extat. Duæ tamen hodie extant inter Christianos Versiones Bibliorum Arabicæ, ut ex Nebiensi & aliis colligitur. Una Antiochena, quàm nondum vidi: altera Alexandrina sive Ægyptiaca à Christianis sub Patriarcha Alexandrino usurpata: cujus exemplar scriptum annis abhinc 300. Gabriel Sionita nactus in Bibliis Parisianis publicavit; quòd etiam multis in locis ex MSS. antiquis suppletum, ubi Parisiense deficiebat, in nostris Bibliis habetur.

10. Persicam olim extitisse Versionem, testantur Theodoretus & alii: Hodie verò an Versionis istius antiquæ aliquæ supersint reliquiæ, dubitatur. Evangeliorum varias habemus Versiones. Unam edidit Abrahamus Whelocus secundum exemplar Cantabrigiense: Aliam nos edimus in Bibliis nostris secundum exemplar MS. Pocockianum, quòd trecentis abhinc annis scriptum fuisse, ex ipso exemplari constat. Psalmorum etiam duas Versiones habuimus, sed utrasque recentissimas, à Jesuitis, aliísque in Persia commorantibus, nuper factas: unde haud dignas judicavimus eas inter antiquas Versiones in hoc opus Biblicum inserere. Si tamen seorsim ab aliquo ederentur, utiles esse possunt ad discendam linguam Persicam, in qua paucissimos libros typis impressos adhuc habemus.

11. Datur & antiqua versio Gothica ab Ulphila Gothorum Episcopo facta, qui successor erat Theophili, qui Concilio Niceno interfuit, & inter reliquos Episcopos Concilio subscripsit. De hac versione Socrates l. 4. c. 17. Sozom. l. 2. c. 37. & Niceph. Hist. Eccles. l. 11. c. 48. Meminit Gruterus in script. Vet. p. 146. Versionis Evangelistarum annis abhinc mille factæ, quæ servatur in Monasterio Wardino: quam partem Ulphilæ translationis esse, suspicatur doctiss. Breervvodus. Gothicæ hujus versionis, vel alicujus ejus partis, exemplar hodie in Bibliotheca Sereniss. Christinæ Suecorum Reginæ extare, à fide dignis accepi.

12. His annumerare licet Hieronymi versionem in linguam Dalmaticam: quod præter alios testatur ipse Hieron. Epist. ad Sophronium. Hunc etiam ferunt, characteres Dalmaticos invenisse, qui ab ipso Hieronymiani dicuntur: & hodie in usu sunt per Liburniam, Istriam, Moraviam, Silesiam, Bohemiam, Poloniam. Aliam etiam habent Sclavoni versionem Hieron. recentiorem in lingua vernacula à Byrillo, (non Alexandrino, nec Hierosolymitano, sed alio) qui vixit circa annum Christi 860. factam: quem linguâ suâ vocant Sclavoni Chiurill, qui cum Methodio, Circassianos,

Guearenses, & Mengrellianos ad fidem Christi convertit. Hic Cyrillus aliud Alphabetum Illyricum invenit, ab Hieronym. diversum, in quibus versionem habent descriptam, per Rasciam, Bulgariam, Moldaviam, Russiam, Moscoviam, aliásque regiones, quæ lingua utuntur Sclavonica.

5. Quòd ad versiones Latinas attinet, multæ olim etant ex Græco factæ, ita ut vix numerari possint, teste Augustino l. 2. de doct. Christiana, cap. 11. Quisquis enim Græcæ linguæ vel mediocrem cognitionem assecutus erat, protinus ad vertendum se accingebat. Inter reliquas tamen unam præ reliquis commendat, quæ *Vulgata* & *Itala* dicta est, quæ in verbis erat cæteris magis perspicua. Hanc verò, cùm *Vulgata* & *Veteris* nomen his temporibus nacta sit, reliquis Latinis antiquiorem esse necesse est. Cùmque Latina Ecclesia sine versione Latina nunquam fuerit, verisimile est hanc primam fuisse Latinam versionem ex Græco factam Apostolorum temporibus, vel non multò post; ne dicam cum Baronio, Bonfrerio, Serario, & aliis, *ab aliquo Apostolorum discipulo factam, & ab ipsis primis Ecclesiæ fundatoribus visam & approbatam*. Hieronymus bis sacros codices transtulit. 1. Ex Græca versione τῶν ο΄ ut in Origenis Hexaplis extabat, pura & incorrupta, ut ipse testatur Epist. ad Suniam & Fretellam. 2. Ex Hebræo. Novi verò Testamenti Latinam versionem Evangeliorum juxta Græcum textum correxit hortatu Damasi Papæ; non de novo confecit, ut ex præf. ad Evangelio liquet. Hæc verò postrema Vet. Test. Hieron. Versio non statim recepta est: sed ut nova, & in opprobrium Græcæ Sept. facta, multos habuit magni nominis in Ecclesia contradicentes, S. Augustinus non permisit in sua diœcesi publicè legi: alii in eam invectivas scripsere, ut ex ejus Apologiis patet. Ducentis post Hieronymum annis, utraque tam vetus quàm nova in usu erat, ut ex Gregor. Epist. ad Leandrum, ante libros Moralium, & Moral. libr. 20. c. 23. constat; donec tandem ex utraque, Vulgata hodierna conflata est. Sed de authore & tempore silent Historici, teste Baronio ad annum 231. Sect. 47. Post Hieronymum, Vulgata recepta, nil tentatum in Versionibus Latinis usque ad seculum 1500. & 1600. Lytanua & P. Burgensis mulra correxerunt in Vulg. Latina; at novas Versiones non fecerunt. Isidorus Clarius, qui circa annum 1540. floruit, ex Monacho Episcopus Fulginatensis, totam Scripturam in Latinum sermonem iterum transtulit, teste Sixto Senensi, & Possevino. Scholia etiam collegit: quæ cum ipsius versione hodie extant. Primus, qui novam Versionem Latinam post Hieronymum ex Hebræo edidit, erat Santea Pagninus hortatu & impensis Leonis X. postquam 25. annos circa eam sudâsset. Typis edita est anno 1523. Hæc versio postea excusa est in Bibliis Regiis operâ B. Ariæ Montani, alicubi mutata, & ad verbum juxta Hebraici textus proprietatem reddita. Quod ejus studium omnibus non probatur, dum Pagnini Versionem temerè loco movit, & verba barbara & inusitata, quæ Latinæ aures non ferunt, pro Pagnini bonis substituit. Hoc tamen pro Aria dici potest, quòd hoc modo tyronibus in Linguæ Hebræa consuluit, nec Pagnini verba prorsus sustulit, sed tantum in marginem transtulit. Post hanc multæ prodierunt Versiones Latinæ. Complutensis, quæ ad Græcam aptata erat, quæ in Regiis, & nupera Parisiana extat. Vetus Vulgata, quæ ante Hieronymum in usu erat, quàm intermortuam post mille annos redivivam, ex Patrum Latinorum scriptis collectam, immensis laboribus restituit Flaminius Nobilius respondentem editioni Græcæ Romanæ Codicis Vaticani: quam etiam in Bibliis nostris imprimi curavimus. Ex Textibus etiam Originariis multæ prodierunt versiones Latinæ. Inter alias Sebastiani, Piscatoris, Junii & Tremelii, &c. de quibus, ut & de Versionibus in linguas vernaculas, non opus est plura dicere. In omnes enim ferè Europæ linguas hodie eloquia Sacra traducta sunt, Italicam, Gallicam, Hispanicam, Polonicam, Belgicam, &c. Inter omnes verò eminet Anglicana, Jacobi Regis auspiciis, collatis multorum virorum doctorum studiis, elaborata.

PROLEGOMENON VI.

De

VARIIS IN SCRIPTURA LECTIONIBUS.

1. *Dari varias lectiones non tantùm in Scripturæ versionibus, sed etiam in textu Hebræo & Græco.* 2. *In rebus omnibus, quæ fidem & mores spectant, omnes codices convenire.* 3. *Dari lectiones variantes in codicibus Hebræis probatur, testimoniis virorum doctorum. Sixtini Amama. Bocharti. H. Grotii. Lud. de Dieu. Dan. Heinsii, &c.* 4. *Etiam maximorum Textus Heb. Vindicum. D. Buxtorfii. Rev. Usserii. Arnoldi Bootii, & aliorum.* 5. *Auctoritatem librorum Sacrorum inde non labefactari.* 6. *Dari media, quibus vera lectio, cùm codices discrepant, restitui possit. Regulæ de variantibus lectionibus notandæ.* 7. *Lectionum variarum causæ.* 8. *Unde lectiones variæ colligi possint. Ex exemplaribus Hebræis Vet. & Græcis Nov. Testamenti.* 9. *Etiam ex versionibus: quòd doctorum testimoniis fusè probatur. Cautiones quædam.* 10. *Idem rationibus probatur.* 11. *Non omnes discrepantiæ pro variis lectionibus habendæ.* 12. *Non ex conjectura colligendæ.*

1. DAri lectiones variantes, non tantùm in Scripturæ versionibus, præsertim antiquis; sed etiam in ipso textu Hebraico Veteris, & Græco Novi Testamenti, à nemine negari potest: cùm hoc testentur

ro:

tot varietates ex codicibus MSS. & impressis à viris doctis annotatæ. Quales sunt in Test. Veteri, Keri & Ketib, à Masorethis collectæ; item discrepantes Orientalium & Occidentalium lectiones; quæque inter codices Ben Ascher & Ben Naphtali observantur. quæ in Bibliis Venetis, Basiliensibus, & in nostris imprimuntur. Tales ex Novo Testamento collegit Rob. Stephanus ex 16. exemplaribus antiquissimis 2384. quas in N. Test. à se edito excudit, præter loca deficientia aliaque obelis notavit, & multò plures ex vetustis aliis codicibus à nobis collectæ sunt, quæ in Bibliis nostris exhibentur. Ex Latinis codicibus idem fecêre Stephanus in Bibliis suis magnis, Hentenius, aliique Theologi Lovanienses in Bibliis à se editis: maximè verò in hoc pulvere sudârunt viri duo, linguarum, & S. Theologiæ scientiâ clari, Lucas Brugensis Decanus Lovaniensis, & Ludov. Capellus S. T. D. & linguæ Hebraicæ professor Salmuriensis, ut ex libris de hoc argumento ab ipsis editis liquet. Cúmque ipsa scriptorum Sacrorum *αὐτόγραφα* hodie non extent; *ἀπόγραφα* verò, quæ habentur, omnia ab hominibus errori obnoxia exarata sint; nec sapientiæ divinæ visum sit, ut vel Ecclesiam, vel Scripturarum scribas & librarios ab omni erroris labe immunes servaret: quis sanæ mentis negare potest, leviores quasdam labeculas, & errata quædam ex scribarum & Typographorum oscitantia, ignorantia, vel audacia irrepere posse? quum hoc testetur quotidiana experientia. Ita tamen invigilavit providentia Divina, Ecclesiæque diligentia, ut in iis quæ ad salutem necessaria sunt, & ad fidem & mores spectant, omnia pura & integra sint. Si verò in talibus aliquid fortè obrepserit, nemo fidei & Religionis rudimentis imbutus est, qui non statim judicare poterit, scribæ errorem esse, & corrigi debere.

2. Duo enim sunt rerum genera, ut inter alios optimè notavit Clariss. Capellus (Crit. l. 6. c. 5.) in Scripturis. *Alia enim sunt ad salutem necessaria; sive historica sint, quæ ad fidem & spem roborandam multum faciunt: ut historia de Creatione, de providentia divina, de nativitate, vita, morte, resurrectione Christi, &c. Quæ verò ejusmodi sunt, in omnibus codicibus clarè & evidenter traduntur, ita ut doctrina salutaris à Prophetis & Apostolis tradita in iis omnibus inveniatur. Res enim tales non hic & illic sparsim per Scripturam traduntur; sed ut sanguis per venas & arterias per totum corpus ubique traducitur; sic illa per totum Scripturæ corpus distribuuntur: ita ut licèt in uno loco vel altero aliqua varietas oriri poterit, veritas tamen salutaris periclitari non possit, nisi universa Scripturæ compages luxata & corrupta esset. Alia verò sunt, in quibus error vel ignorantia sine salutis periculo esse possit, ut multa in Chronologicis, & in nominibus hominum, urbium, regionum, &c. circa quæ varietas codicum esse potest, manente Scripturæ authoritate; & sine salutis dispendio vel periculo errare possumus: tum quod res ipsa momentosa non sint, tum quia ex ipsa Scriptura judicari poterit, quænam lectio sit verior.*

3. Capello in hoc consentiunt Theologi plerique, aliique doctrinâ & eruditione Hebraica clari; etiam rigidissimi textus Hebraici defensores: quorum testimonia subjicere libet. Sixtinus Amama linguæ Hebraicæ professor olim in Acad. Franekerana, Antibar. Bibl. l. 1. de hac re latè disserit. *Haud* (inquit) *negare ausim, & injuriâ temporum, & descriptorum incuriâ, errata quædam & sphalmata in textum Hebræum irrepsisse. Hoc autem dum admittimus, auctoritati Textus Hebraici nihil detrahimus: manet nihilominus textus authenticus, & omnium versionum norma.* -- Postea addit, *Ex omnibus variantibus lectionibus producatur una, unde vel orthodoxa fidei vel pietati, ullum detrimentum inferri possit. Certè hic talibus nullam intervenisse Judæorum malitiam, non tantùm hinc apparet, quòd nullum ex illis Judaicæ perfidiæ patrocinium exsculpi possit; sed ex eo, quòd fontes variantium lectionum assignari possint: inter quas sunt primarii; affinitas soni, ut inter* לא *&* לו*, vel affinitas figuræ consonarum, ut in* הוא *&* היא*, in* בארו *&* בארי*, vel indifferentia sensus: multa enim occurrunt loca, in quibus adeò pulchre utraque quadrat lectio, ut nulla Logica vel Grammatica definiri possit, utra genuina sit. Potuisset quidem Deus, ab his quoque et aliis literas Divinas præservare, & supernaturali quadam gratia & ope omnibus, qui Hebræa exemplaria exscripsêre, adesse, sicut primorum exemplarium θεοπνεύστοις scriptoribus adstitit: at quia id non fecit, ideò cum eo expostulabimus? Magnum satis illud beneficium, quòd cœleste hoc Chirographum ita revelaverit Deus, ut adversus malitiam depravationem illud sartum tectum conservaverit. Quia & illud consideratione dignum, in istis infirmitatis humanæ erratis & παροράμασι non dormitâsse vigilem providentiæ oculum, dum cavit diligentissimè, ut vel minima orthodoxæ fidei particula, vel pietas ex eorum usu detrimentum caperet.* Exemplum profert ex Gen. 3. 15. in loco illo illustri, ubi primum Evangelium extat, ubi constanter legitur הוא, licèt scelerata manus mutare tentavit in editione quadam interliniari anno 1572. His gemina habet Doctiss. Bochartus in Geogr. sacra part. 1. lib. 2. cap 13. *Licèt eandem scribis non tribuam ἀναμαρτησίαν, quam scriptoribus sacris: non tamen inde sequitur, quod nonnulli subinde oggerunt, actum esse de fide & salutis doctrina, & in ea nihil esse certi: quis enim ferat in aliis sic arguentem? In Livii & Suetonii scripta, quidam errores irrepserunt: ergo in historia Romana nihil est certi; & in iis quæ de Hannibale, aut Julio, aut Augusto leguntur, nutat fides? Aristotelis Græci codices sunt alicubi mendosi: ergò, quid ille senserit de rebus Philosophicis, certò scire haud possumus. Quamvis exemplum sit valde dispar. Nam multò aliter invigilavit Dei providentia, ut sacros Scripturæ codices præstaret immunes, salutem in iis quæ ad fidem & salutem sunt absolutè necessaria. Unde est, quòd utut Hebræi & Græci codices variant in minutulis, & sacri textus interpretes sæpe in diversa abeunt: tamen in fidei capitibus & τῦ νόμου τοῖς βαρυτέροις eadem ubique doctrina occurrit, non jam dicam in αὐτογράφοις, sed & in versionibus corruptissimis.* Magnus Grotius Epist. ad Gallos, quæ est 186. *Exiguus noster nodum in scirpo quærit, non metuendam metuens. Nam si Novi fœderis auctoritati non obstent tot, quæ olim deprehensa sunt, & quotidie deprehen-*

prehenduntur, discrepantes scriptura; quid mali fecit, qui in Veteris fœderis libris, sive ex Orientalibus Judæis, sive ex interpretibus antiquis, aliquas fuisse præter eas, in quas inciderunt Masoretha, sedulo observat, & verecunde docet? Lud. De Dieu. præf. animad. in Evangelio idem dicit. *Nec est* (inquit) *quod quemquam turbet ea codicum lectionúmque varietas, quasi nihil certi haberet fides Christiana, cui innitereetur: nihil enim deprehendo, quod fidei substantiam læderet. -Tantum abest, ut Erasmum, Camerarium, Bezam, viros pietate & eruditione conspicuos culpare audeam, quod in suis ad sacros libros notis varias lectiones observârunt, ut contra eos utilem operam navâsse credam.* Daniel. Heinsius Proleg. in Nov. Test. *Serio responso eos haud dignos* credit, *qui aut variâsse olim in quibusdam libros, aut ex iis minus emendates cum cura restitutos negant.* Et post alia, *Satis sit,* (inquit) *ejusmodi varietates eas esse, ut vel quæ necessario credenda sunt, non evertant; vel quæ non credenda sunt, non doceant.* Vide & Croium, Observ. in N. Test. cap. 15. 16. Morin. Diatr. l. 1. c. 9.

4. Sed quid multis opus est, cùm textus Hebraici vindices acerrimi idem disertè fateantur, licèt de numero variarum lectionum idem cum aliis non sentiant. Doctiss. Buxtorfius, eruditione Hebraica nulli secundus, De Punct. Antiq. parte. 1. c. 16. & Anticrit. part. 2. c. 13. p. 848.: *neque* (ait) *existimo tales fuisse,* (codices Hebræos,) *ut in nullo plane punctulo, apiculo, aut literula, à primis Mosis & Prophetarum autographis, apographa unquam discesserint, aut nullum omnino vitium vel levissimum in eos irrepserit. Nam nec ipsi quidem Judæi hoc asserunt, -- cùm inter celebres auctores, tum inter exemplaria dissensiones & discrepantes quasdam lectiones notant. Tales sunt præter notas τῶ* קרי וכתיב*, dissentiones inter Orientales & Occidentales, & inter Ben Ascher & Ben Naphtali: nec dissimulant varietates nonnullas ex libris MSS. celeberrimis, & magnæ auctoritatis, ut Librorum Hierosolymitanorum, Babyloniorum, Hispaniensium, exemplaris Hilleliani,* &c. Idem Anticrit. part. 1. c. 4. p. 67. scribit, *Emendatum satis exemplar cudi posse, licèt non ad extremum usque apicem: istud enim facilè concedimus, nec esse, nec fuisse, imò nec esse posse.* Reverendiss. Usserius Epist. ad Lud. Capell. pag. 21. *Sententia* (inquit) *mea hæc perpetua fuit, Hebræum Vet. Test. codicem scribarum erroribus non minus obnoxium esse, quàm Novi codicem, & omnes alios libros: sed ad errores illos dignoscendos & corrigendos, peculiare hic nobis suppeditavisse subsidium Masorethârum industriam; ex quibusdam veterum interpretationibus e[illegible]m excerpi posse aliquas variantes Textus Hebraici lectiones. -- In variantibus lectionibus magnam antiquitatis exemplarium habendam esse rationem, & ubi cætera sunt paria, ex variantibus lectionibus eam preferendam, quæ sensum parit commodiorem.* Arnold. Bootius Epist. ad eundem Usser. sect. 64. *Non negamus, vel irrepere potuisse in sacros Codices Hebraicos varias lectiones, vel revera irrepsisse: neque infesti sumus iis, qui vel ab aliis deprehensas agnoscunt, vel ipsi plures deprehendere satagunt, atque deprehensas in medium proferunt. -nec in istud album eos duntaxat codices admittimus, qui hodie extant, sed & qui unquam fuerunt; nominatímque illos, quibus veteres interpretes usi sunt.* &c. Eadem dicunt Ecclesiæ Romanæ doctiores, inter quos Bellar. de Verbo Dei. l. 2. c. 2. *Varietates istæ non tanti sunt momenti, ut in iis quæ ad fidem & mores pertinent, S. Scripturæ integritas desideretur: plerumque enim differentia est in dictionibus quibusdam posita, quæ sensum aut parum aut nihil mutant.* Bellarm. consentiunt Dominicus Bannes, Sixt. Senensis, & alii multi. Et hinc in Vulgata Latina, quam pro Authentica habent, errata scribarum & lectiones varias ejus auctoritati nihil derogare statuunt, licet millia quædam variarum lectionum in ea notârunt Lucas Brugensis, & Theol. Lovanienses: imò post correctiones Sixti 5. duorum annorum intervallo, (nam inter Sixtinam & Clementis editionem plus temporis non intercessit) millia aliquot discrepantiarum, inter Biblia Sixti & Clementis, annotantur. His plura adjicere licet ex Talm. aliisque Judæorum scriptis, quæ in Proleg. sequenti adducemus.

5. Hæc verò virorum doctorum testimonia proferenda duximus, ut eorum timori occurramus, qui nimis meticulosi, & in exemplaribus antiquis conferendis parum exercitati, verentur, ne hoc modo labefactetur divina Scripturæ auctoritas, fidésque nostra incerta fluctuet: unde ex usu esse existimant, licèt sint variæ lectiones, de iis tacere prorsus, & nullas colligere, ne scrupulos in animis infirmorum excitemus. Sed præter ea, quæ ex viris doctissimis jam citavimus, & hæc addenda duximus, Vanum esse istorum metum, & utilitates non spernendas habere variarum lectionum collectionem. Multum enim facit ad veram lectionem tum conservandam, tum restituendam, ejúsque rectam intelligentiam. Codicum innumerorum consensus mirus in omnibus, quæ Religionis substantiam spectant, veritatem divinam multùm confirmat, Deique curam specialem circa hos libros demonstrat: qui hominum negligentiæ, ignorantiæ, & temeritati permisit *cutim quasi stringere in levioribus,* (ut cùm Doctiss. Sixt. Amama loquar,) *at vulnera lethalia infligi* (salutaria dogmata corrumpendo) *non sivit.* Qui verò ne minimas à textu Originario variationes dari posse defendunt, in laqueos & nodos inexplicabiles se involvunt, simulque impiis & prophanis hominibus, (quorum hæc ætas feracissima,) se ridendos præbent: qui facilè observant in libris Regum, & Chronicorum, & alibi, quædam *ἄπορα*, ut in 2. Reg. 22. 8. collato cum 2. Chron. 22. 2. de ætate Ahaziæ filii Joram. Unde colligunt, nullam esse in sacris literis certitudinem, nec iisdem fidem adhibendam. Quibus facilè os obstruitur, cùm hæc ex variante codicum lectione, non ex ipso textu *αὐτογράφῳ* oriri dicimus; unde consequentia illa nullum habet robur. Variationes itaque hæ leviores idem præstant Scripturam legentibus, quòd acus magneticæ variationes à vero mundi polo ejúsque situ nautis in medio mari: qui cursum suum eò melius & tutius dirigere nôrunt, quum variationes locorum quorundam cognoscunt; quàm si acum veram Poli Latitudinem semper indicare crederent: tunc enim extra viam vagarent, & in scopulos impingerent.

6. Præterea notandum est, dari media certa, quibus

vera

vera lectio, cùm codices discrepant, stabiliri potest, scil. Analogia fidei, antiquorum scripra & commentaria, antiquæ versiones, codicum antiquorum collatio; maximè verò ipsa Scriptura, in qua antecedentium & consequentium consideratio, & locorum parallelorum & similium observatio, multùm ad veram lectionem conferunt. Nam illa lectio, quæ cum antecedenribua & consequentibus, & cum locis parallelis consentit, & analogiæ fidei consona est, vel cum aliis bonæ notæ codicibus concordat, & ex antiquis Patrum Ecclesiæ scriptis corroboratur, proculdubio pro vera & genuina habenda est. Si verò, his omnibus pensiculatis, adhuc lectio dubia maneat, liberum esto cuiquam judicium: non enim potest esse alicujus momenti illa varietas, utram liber elegeris: utraque enim vera esse potest. Non dico cum Morino, exercit. Bibl 6. cap. 12. n. 4. 5. &c. *utramque authenticam esse posse*. Nam cum uno tantummodo scripserit Propheta, & unica lectio sit ex se divina; impossibile est utramque esse authenticam, licèt altera nil falsi in se contineat in se spectata ut propositio: vera enim esse potest, & aliquid facere ad loci explicationem: & sic de divinis codicibus dici potest quodammodo; Ἀεὶ γὰρ εὖ πίπτουσιν οἱ Διὸς κύβοι, *semper benè cadunt Jovis taxilli.* Inter codices verò ipsos variantes, regulæ quædam observandæ sunt. Primò enim, *Quæ ex codicibus antiquioribus elicitur lectio, cæteris paribus, præferri debet ante eam, quæ ex recentioribus colligitur.* Veritas enim est errore antiquior; & codices quò antiquiores, eò primis αὐτογράφοις propiores, & per pauciores descriptiones à primis fontibus derivantur: quò enim sæpius unum ex altero exemplar describitur, eò facilius errata irrepere possunt: ut rivuli, quò longius à fontibus absunt, eò minus fontium puritatem sapiunt, & sordes ac alienas qualitates contrahunt. Hinc colligitur, lectionem, quam secuti sunt antiqui Ecclesiæ scriptores, qui propius Apostolorum temporibus vixerunt, plus auctoritatis habere, quàm recentiorum quorumcunque, utcunque doctrinâ polleant. Secundò, *quæ lectio cum pluribus, & melioris notæ codicibus congruit, præferenda est ei, quæ paucioribus, vel non ita accuratè scriptis codicibus nititur.* Hic enim valet illud Tert. in Præscript. *Quòd apud multos unum invenitur, non est erratum, sed traditum.* Codices verò melioris notæ sunt, qui majori cura & diligentia, & quàm accuratè scripti sunt; ubi pauciora scribæ errata inveniuntur, & scribam ad exemplar attendisse constat. Codex enim vel unicus ita scriptus præponderat viginti aliis, quæ negligenter & oscitanter descripti sunt. Unde videmus, apud interpretes unum talem codicem multis aliis præferri: ubi autem codices æquales esse apparent, ibi antiquiores vel major numerus meritò præfertur. Tertiò, *Quæ cæteris paribus, sensum fundit veriorem, clariorem, & cum antecedentibus & consequentibus magis congruentem, & codicibus paris auctoritatis confirmatum, præferenda.* Quartò, *Ubi utraque lectio per has regulas examinata æqualis deprehenditur, non multum refert, quàm sequaris.* Tandem est hoc notandum, *à recepta lectione non temerè recedendum, nec aliquid in textu mutandum sine Rectorum Ecclesiæ consensu, quibus Christus animarum curam commisit, & oracula sua concredidit: sed modestè rationes & conjecturæ proponendæ sunt; & Ecclesiæ judicium expectandum: quæ non semper omnia, quæ correctione egere videntur, corrigit; sed quædam permittit ad populi & infirmorum offensionem vitandum:* quòd olim monuit Hieronymus, & in Vulgatæ Latinæ emendatione observatum est, ut ex ejusdem præfatione, & ex epistola Bellarmini, qui unus erat correctorum, ad Luc. Brugensem liquet. Si hoc enim cuilibet concedatur, pro norma fidei Lesbiam regulam haberemus; nec jam verbum Dei ultra esset, sed aliorum, qui hoc sibi temerè permittunt. Si enim in decretis Principum & Regum aliquid immutare, majestatis reum efficit; quantum erit crimen aliquid pro libitu mutare in sacris hisce scriptis, *in quibus*, ut olim S. Augustinus, *de cœlo Rex regum & Dominus dominantium loquitur.* Ex his videre licet, quisnam sit variarum lectionum usus, quem experti sunt interpretes antiqui & recentiores; quique vel editiones Bibliorum novas adornârunt, vel commentariis suis libros sacros illustrârunt: ut videre licet apud Origenem, Augustinum, Hieronymum, aliósque veterum. Hoc fecerunt Masorethæ, cùm Biblia Hebræa recensebant. Idem observârunt Sixtus 5. & Clem. 8. in editione Vulgata Latina; Cardinalis Caraffa, Flam. Nobilius, & alii in nobili illa editione Romana Græca τῶν ό. Sic denique Complutenses, Erasmus, Stephanus, L. de Dieu, Beza, & alii, in Novi Test. editione Græca.

7. De causa, onde fluxerunt variantes lectiones, non multum laborandum; cùm certum sit eas à scriptoribus sacris oriri oon posse. Nec enim audiendi sunt, qui eos alicubi memoriâ lapsos esse in rebus leviculis asserere audent. Eorum enim αὐτόγραφα, cùm dictante Sp. S. vel calamum ita dirigente, ut errare non potuerint, exarata sint; ab omni vel levissima erroris labe immunia esse, pro certo somendum. Errores itaque omnes à scribis, vel interpretibus ortos fuisse, necessarium est. A scribis vel librariis, qui exemplaria descripserunt, & non satis accuratè cum codice Originario contulerunt, fluxêre primò: à quibus alii alia describentes, errores eorum propagârunt; qui (non extantibus codicibus Originariis, unde corrigi & emendari poterant,) in plures derivati sunt. Sic ab uno codice, multa millia propagari possunt; & quò plures codices descripti, & quò longius à prototypis distant: eò plures mendas contrahere proclive est. Scribarum verò error interdum ex oscitantia, vel non satis attenta ectypi cum archetypo collatione oritur: aliquando ex inscitia vel ignorantia, cùm verba haud satis intellexit; unum pro alio, vel sensu alieno reddens; sæpe ex audacia nimia, cùm quæ in margine notata invenit, in textum inserit; vel mendam suspicans, ubi nulla est, sub specie corrigendi textum, corrumpit. De Hæreticis etiam frequens est inter veteres querela, qui in textum manus sacrilegas injecerunt, ut erroribus velum obtenderent. Nec non Interpretes (licèt non ita frequenter, ut scribæ; quibus plerumque doctiores sunt, nec ita festinanter scribunt, ac ii qui precio conducti, pensum, quàm citissimè poterunt, absolvunt,) aliquando ex inadvertentia, vel aliis de causis, verba non aptè reddunt, nec verum sensum exprimunt. Notandum etiam, ex linguæ Hebrææ genio proclivem esse tum scribarum, tum interpretum er-

rorem; tum ob literarum quarundam similitudinem, ut ב & כ, ד & ר, ו & י &c. quas difficile est distinguere, præsertim cùm libri minutis characteribus olim descripti fuerint; ita ut Hieronym. præf. l. 7. comment. in Ezech. dicat, *suo seculo, codices fuisse tam exiguis literulis depictos ut eos ad nocturnum lumen nequaquam potuerint distinguere, & ad solis ortum & diei fulgorem oculi caecantur*; tum ob soni in aliis affinitatem, ut in ט & ת, ש & ס, צ & ז, &c. ut & per literarum metathesin & transpositionem; maximè ob vocum quarundam ex absentia punctorum ambiguitatem, ut in דבר quæ secundum punctationem variam, *mortem* & *pestem*, vel *verbum* significat. Et licèt plerunque in orationia contextu ambiguitas tollatur; sæpe tamen ambiguitas manet, & solo usu tollitur. Aliquando etiam ex verborum varia divisione vel compositione, ambiguitas oritur: quorum omnium exempla proferemus in tractatu de Keri, & Ketib.

8. Restat, ut disquiramus, unde lectiones variæ colligendæ sint: de quo à viris undiquaque doctissimis magna animorum contentione disceptatur. Alii enim ex solo Textu Originario colligendas esse volunt. Alii etiam ex antiquis versionibus, Græca, Chaldæa, Syriaca, Samaritana, &c. Alii, licèt de quibusdam versionibus hoc concedant, alias tamen excludunt; hic Græcam τῶν ο, & Samaritanam; ille Hieronymi Latinam & Chaldæam in Prophetis, &c. quas ita mendis refertas esse volunt, ut nil certi inde hauriri possit. Alii denique ex propria conjectura sine codicum & versionum consensu extrahi posse statuunt. De hisce verò sciendum est primò, non quaslibet discrepantias codicum hic intelligi; cùm multæ sint, quæ non ex exemplarium diversitate, sed ex scribarum errore manifesto fluxêre: scribarum verò errores, de quibus certò constat, inter varias lectiones nequaquam referendi. Licèt enim omnes discrepantiæ à librariorum vel interpretum errore originem primo duxerint, (ipsa enim πρωτότυπα à seipsis non poterant variare:) tamen, cùm liquidò ostendi non potest, discrepantiam ex hoc fonte emanâsse; ad exemplarium, ex quibus codices suos descripserunt, differentiam, necesse est confugere; & tales discrepantiæ pro variis lectionibus habendæ sunt, ex quarum collatione de vera lectione & loci sensu genuino melius judicare possumus. Secundò, certum est, ex codicibus Hebraicis Veteris, & Græcis Nov. Testamenti varias lectiones colligi posse, easque omnium certissimas esse. Hoc enim omnes concedunt, (ut supra ostendimus,) licèt multi olim aliter senserunt: de Textu, scil. Hebraico: nam de Novo Testamento haud ita soliciti erant. Tertiò, quod ad Versiones attinet, ex quibus nullas textus originarii varietates colligi posse, quidam absolutè statuunt; certum est plerósque Theologos etiam ex versionibus discrepantes textus Græci & Hebraici lectiones collegisse: quòd ex omnium ferè virorum doctorum scriptis liquet, qui Commentarios in Scripturam ediderunt, vel qui eruditione Hebraica clari erant; etiam qui integritatis textus Hebraici defensores sunt acerrimi: ut miror, viros quosdam doctos contrarium tam fidenter sine ulla limitatione asserere. Concedo quidem, has non pari certitudinis gradu cum iis incedere, quæ in codicibus originariis inveniuntur: colligi tamen posse, tum exemplis & testimoniorum inductione, tum rationibus probatur.

9. Testimonia & exempla hic coacervare facillimum: nos pauca seligemus. Gen. 47. ult. verba hæc על ראש המטה ita reddunt Græci interpretes, ἐπὶ τὸ ἄκρον τῆς ῥάβδου αὐτοῦ, *in summitatem virgæ suæ*, prout etiam citantur in epist. ad Hebr. c. 11. & ita vertit Syrus. Cùm verò ex varia punctatione המטה reddi possit, *lectum*, vel *virga*; & alii reddant *virgam*, alii *lectum*, prout hodie punctatur, quis non hinc firmiter concludit, Sept & Syrum legisse הַמַּטֶּה, non הַמִּטָּה; præsertim cum nulla alia ratio probabilis reddi possit, cur ita transtulerint. Hieronym. legit, מִטָּה *mitta*, *lectum*, Sept, מַטֶּה *matte*, *virga*, vel *sceptrum*, ab eadem radice נָטָה utrumque. Per puncta verò hic non intelligo Masoretharum puncta vocalia, quæ post multa secula inventa erant; sed vocales ipsas, sive ipsorum sonos & pronunciationem, quæ apud Hebræos, ut apud omnes alias nationes, semper in usu erant. Unde videmus, ex versionibus lectionem variam colligi posse. Multa loca proferri possunt ex Sept. ab ipsis aliter versa, quàm hodie in Hebræo leguntur: quòd ex codicum varietate fluxisse, constat ex notis Masoretharum, quæ easdem lectionum varietates in Bibliis observârunt, sub Keri & Ketib, Jos. 15. 47. legerunt LXX. ut & Hieronym. & Chaldæus, *& mare magnum*, והים הגדול, cùm in textu hodie legatur והים הגבול *& mare termini*. Varietatis causa manifesta est, facilis mutatio literarum similium ב & ד, quòd confirmant Masorethæ, cùm in textu ponunt lectionem hodiernam, in margine illam LXX. & Chald. sub ק. Sed annon verum fuisset, hic variâsse codices, etsi Masora non annotâsset? Sic Ex. 21. 8. transtulerunt LXX. & Hieronym. *quæ sibi desponsata fuerat* אשר לו יעדה, cùm hodie legatur אשר לא יעדה *qui non desponsavit eam*. Codicum varietas hic apparet, in לו & לא, quòd confirmant Masorethæ, qui lectionem לו ponunt in margine cum ק, alteram לא in textu. Sic Hieronym. Es. 49. 5. vertit, *Et Israel non congregabitur*: & reprehendit Aquilam, qui transtulit, *& Israel ei congregabitur*. Certè ex his versionibus colligitur, Hieron. legisse in codice suo לא, Aquilam verò לו, quòd verum esse, confirmatur ex Masora, ubi utraque lectio notatur. Cur itaque in aliis istiusmodi locis colligi non possit ex versionibus varia lectio, etiamsi Masorethæ non annotârunt? nam omnes codices non habuerunt, nec contulerunt. Hos. 11. 10. Transtulerunt LXX. מים *aquarum*; at cum punctis hodiernis significat *mare*. Hab. 1. 5. ubi nunc legitur, *videte* בגוים *in gentibus*, verterunt LXX. *videte contemptores*, & legerunt בוגדים quam lectionem sequitur Apost. Act. 13. 14. Differentia est in ו cum ד commutatione. Et certè lectio 70. videtur magis Apostoli scopo convenire, ut ex contextu patet: & cùm alia causa assignari non possit hujus varietatis, (nam nec mysterii causâ, nec clarioris explicationis, ita vertisse 70. liquet,) necessariò recurrendum est ad codicum varietatem. Psalm. 145. singuli versus incipiunt

piunt secundum ordinem Alphabeti: at inter vers. 13. & 14. deest unus in codicibus Hebræis, qui incipere debuisset à litera Nun: quem tamen olim in quibusdam codicibus extitisse, judicant viri docti ex Versione Græca Sept. ubi inter hos, hic versus interponitur, Πιστὸς Κύριος ἐν πᾶσι τοῖς λόγοις αὐτοῦ, καὶ ὅσιος ἐν πᾶσι τοῖς ἔργοις αὐτοῦ: cujus primum vocabulum si ab Heb. נאמן inciperet, totum Alphab. Hebraicum per versus initiales extaret. Multa ejusmodi ubique occurrunt. Exemplis testimonia subjungam virorum doctorum, qui sine ullo scrupolo ex Versione varietatem textus Originalis inferunt. Beza in Luc. 9. 48. ubi nunc legitur, οὗτος ἔσται μέγας, notat Vulgatam legisse, ἐστί *est*, in præsenti, quam lectionem magis sinceram esse putat. Sic v. 53. ubi Græcè nunc legitur, ὅτι τὸ πρόσωπον αὐτοῦ ἦν πορευόμενον &c. dicit, *Durum & insolens hoc dicendi genus sibi videri*: itaque cum vetere Latino interprete vult scribendum πορευομένου. Idem in 1. Cor. 15. 55. in hæc verba, *Ubi est, mors, victoria tua? ubi est stimulus tuus?* quæ secundum 70. ita à Paulo citantur, ita scribit, *Græca editio, quàm secutus est Paulus, legit* אהי *pro* איה *per metathesim: deinde Græci interpretes* דבריך *deduxerunt non à* דבר deber, *pestis, sed à* דבר dabar, *verbum*. Infinitum esset, omnia ex Beza adferre. Joh. Drusius ad Gen. 26. 20. *Legerunt 70. & Vulgatus, & Scholiastes* עשק *cum puncto in dextro cornu,* ש, *at nunc legunt* עשק *cum puncto in sinistro*. Idem in Jer. 1. 11. miratur, Hieronymum dicere, Saced, significare, *nucem*, & tamen vetere, *virgam vigilantem*, id est, Soced. *An legit aliter quàm nunc est in codicibus Hebræis? Videtur. Nam etiam Aquila & Symmachus ita legerunt*. In Parallelis Sacris in illa verba: *Ex Aegypto vocavi filium meum*, ita scribit, *Prius erat in 70.* τὰ τέκνα αὐτῆς, *ut dici possit interpretes illos legisse* לבנו *nam proclivis & frequens est error de Jod in Vau*. Schindlerus in Lexico Pentaglotto, ex Versionibus Hebraicam lectionem variantem ubique colligit. In radice לוח Ezech. 27. 5. ita scribit, *In hodierno est* לחותים tabulas, *at Hieron. legit* tabularum maris, לוחות ים *duas faciens dictiones*, LXX. ταινίας σανίδων, coronæ tabularum. In rad. ים. Lam. 2. *Magna est* כים *sicut mare*. LXX. *Magnum est* ποτήριον, *poculum*, legerunt כוס *poculum, ob affinitatem literarum* ו *&* י, *&* ם *quoque &* ס. Vide in rad. בלם & in ברך, & in שלח, aliisque quamplurimis. Lud. de Dieu, in Act. 1. 9. ita scribit, *Porrò Syrus & Arabs v. 11. legerunt quoque* οὕτως ἐλεύσεται *non* οὗτος, *prout affirmat Beza in tribus veteribus codicibus scribi*: & hanc lectionem laudat, ut *valde emphaticam*. Idem v. 14. dicit, *Syrum, Arab. & Aethiop. Interpretes legisse*, καὶ τῇ δεήσει. Ad Marc. 1. 2. *Syrus non legit* ἔμπροσθέν σου, *quod tamen in Græcis codicibus extat, & in Vulgata atque Arabe lectum fuit*. Ita passim ille Isaacus Casaub. Exercit. 13. n. 21. ad annum 31. n. 32. dicit, LXX. *pro* היכל Hekal *legisse* Hakal. *Es.* 9. 1. *mutatis punctis*, κουφίζεται *sublevari, & vertisse* ταχὺ ποίει, *citò fac*. Nobiliss. Grotius, ubique notat 70. *aliter legisse, quam hodie legitur*. Act. 8. 33. *legerunt* 70. בעצר משפטו לקח *postquam depressus est, allata est ab eo pœna*. Doctiss. Hottingerus in Analect. dissert. 2. de Heptaplis Paris. colligit ex Versione Syra, interpretem Syrum variantem Hebræum codicem habuisse. Inter alia, hæc profert. Num. 10. 33. *Ubi omnes versiones legunt iter trium dierum, sola editio Syriaca habet* ܡܗܠܟ ܝܘܡܐ ܚܕ *iter unius diei. Exemplum* (inquit) *manifestum codicis variantis*. Idem Thesaur. Philol. l. 1. c. 3. sect. 2. observat ex editione Arabica Erpeniana, Pentateuchi authorem usum exemplari Hebræo à communibus nostris diverso, quòd ex variis locis probat. Gen. 50. 19. Pro, *An loco Dei ego sum?* legit, *Ego timeo Dominum*; quasi pro התחת esset הֲחָתִּי. Idem observat Exod. 12. 8. & 23. 17. Sam. Bochartus in opere illo omnigena eruditione referto, Geogr. Sac. part. 1. l. 2. cap. 22. præfert lectionem Græcam Sept. 2. Chron. 20. 1. Hebraicæ, & subdit, *Frustra se torquent interpretes in his explicandis*, Filii Ammon, & cum iis ex Ammonitis: *sed si pro* מהעמונים *Mem & Ain transpositis, legatur* מהמעונים *prout legisse Græcos ex eorum Versione constat, tollitur omnis scrupulus*. Idem part. 1. l. 2. c. 23. ex Versione 70. Euseb. & Vulg. colligit, Veteres legisse עובל pro עיבל. Videatur & part. 1. l. 3. cap. 5. Clariss. Salmasius (vide Capelli Apol. p. 113.) de istiusmodi discrepantiis ait, *se ex iis cognovisse interpretes rectiorem lectionem in libris eo tempore invenisse, quàm quæ hodie in nostris extat*. Imò Cl. Buxtorfius, strenuus Hebraici Textus defensor, fatetur, *de Versionibus Græcis, quorum fragmenta extant, Aq. Theodot. & Sym. quæ interdum ab hodiernis Hebraicis codicibus differunt, se nihil pronunciare audere*. Idem de Hieronym. differentiis dicit, *se incertum esse, quid respondere debeat*. Anticrit. l. 1. c. 8. p. 152. Hisce adjicere possem, Brentium, Osiandrum, Calvinum, Musculum, Mercerum, Scaligerum, aliósque plurimos; si hoc non esset lucem Soli fœnerari. Hoc enim ita frequenter apud Interpretes occurrit, ex versionibus colligere varias textus lectiones, ut à nemine negari possit.

10. Denique ratio manifestè probat, ex interprete authoris mentem, & quomodo interpres legerit, colligi posse. Versio enim authoris verba & sensum reddit, ut speculum imaginem: aliàs Versio dici non meretur. Hoc in omnibus libris in omni scientiarum genere constat. Aliàs frustra essent versiones, & nulli usui inservirent: & inter alia, frustra tot antiquas versiones in hoc Bibliorum opere (cujus pars maxima ex versionibus constat) congessimus, si ex iis de textus originalis tum sensu, tum lectione, nihil judicare possemus. Cùm enim eundem codicem varii interpretes variè reddunt, hujusque causa saltem probabilis reddi potest, præsertim si periti fuerint, & fideliter omnia reddere sibi proposuerint, ipsos codices originarios à se invicem in quibusdam discrepâsse colligitur. Extat jam Arati Phænomenon, quòd Latinè olim reddidit Cicero: observant verò Critici codicum varietatem ex Ciceronis versione. Idémque de Aristotelis & Galeni versionibus per Averroem & Avicennam observatur, ipsorum codices in aliquibus ab hodierno textu Græco diversos fuisse. Nec est, quòd quis objiciat, hujusmodi lectiones esse conjecturas tantùm, non demonstrationes. Nam etsi interdum diversitas ex interpretis errore, vel ex certo consilio oriri possit, plerumque ex ipsa versione colligi potest: tamen cùm causa varietatis manifestè reddi potest, istiusmodi lectiones variantes

suam certitudinem habent, cùm scil. ex levi literarum figura, vel sono similium, mutatione, vel metathesi sive transpositione, vel ex ambiguitate per absentiam punctorum, istiusmodi lectio oriri potest, qualem reddit interpres; nec alia ratio ostendi potest probabilior, cur interpres ita reddiderit. Certè demonstrationes Mathematicæ in omni materia non dantur; sed secundum subjectam materiam probationes sunt distinguendæ: & in hoc genere alia demonstratio dari non potest, quàm ostendo, versionem quadrare lectioni, quæ illi tribuitur, nec posse cum altera congruere. Sic demonstramus LXX. & Evangelistam legisse בארו non, בארי quia vocem Hebraicam reddiderunt per *ὤρυξαν foderunt*, quòd nulli lectioni convenit nisi בארו. Imò si dicamus, tantum verisimile esse, interpretea ita legisse; hoc satis est, donec probetur verisimilius esse, eos ita non legisse: cùm ratio manifesta sit, quare ita legerint, quia scil. quadrat eorum interpretatio cum tali lectione. *Rationi verò consentaneum est* (ut ait vir doctiss.) *interpretes ita legisse, quomodo reddiderunt, potius quàm legerunt*: nec valet dicere, possibile esse, ut aliter legerint; sed reddenda est ratio probabilior, ita non legisse. Unde Bootius cum larvis luctatur, Vindic. cap. 23. p. 225. idémque ferè dicit quòd adversarius, contra quem pugnat, cùm fatetur *lectiones conjecturales ex versionibus peti posse*. Lectiones enim tales conjecturis niti verum est; sed talibus, quæ probabiliorem faciunt lectionem, quàm quæ in contrarium afferri possunt: nec enim aliud in hoc negotio dari potest. Quòd verò ipse cum sociis in versiones omnes pro libitu, præsertim Græcam τῶν ό debacchatur, quasi *nulla fides huic versioni habenda sit, quòd non sibi proposuerint Græci Interpretes, sententiam originarii textus exprimere; sed quod ad libitum addere & subducere, eis ludus fuerit, &c.* proprio loco, meras calumnias esse, ostendemus. His enim concessis, non interpretes, sed corruptores pessimi & perditissimi nebulones essent. Convicia verò, quæ in eos à Novatoribus conjiciuntur, per ipsorum latera feriunt totam Ecclesiam Christianam, omnésque Patres antiquos, (ne ipso Hieronymo excepto) qui talem corruptam versionem in precio habebant, populo explicabant, & commentariis illustrârunt. Imò Apostolos eodem crimine involvunt, qui hac versione frequenter usi sunt, eámque Ecclesiæ Christianæ tradiderunt. Sed de hac reliquisque versionibus, earúmque usu, uberius dicemus, cùm ad singulas in specie deventum erit.

11. Non tamen omnes interpretum ab originario textu discrepantias pro variis lectionibus habendas volumus; nec quenquam novi, qui hoc affirmat: etsi Bootius omnibus sibi adversantibus affingit. Multa enim esse possunt ex interpretis lapsu, dum vel in lectione, vel in genuino loci sensu, vel in vera verborum significatione errare possit. Sæpe etiam Paraphrastem agit, & verba quædam ad loci explicationem addit; quædam etiam, quæ minus necessaria videntur, omittit. Scribarum etiam errores, qui tum in textum, tum in versionem irrepere possunt, pro variis lectionibus non habendi. Distinguendi itaque sunt errores librariorum ab ipsa versione; & in hac accuratè distinguendi sunt interpretis lapsus, & expositiones Paraphrasticæ, à variantibus codicis originarii lectionibus. Variæ enim possunt esse causæ, cur interpres aliter legerit, quàm vertit. Cùm verò ratio alia nulla probabilis reddi potest, cur interpres ita transtulerit, præter exemplaris varietatem; & ratio probabilis adferri potest, ex vocabuli ambiguitate, vel literarum figura, vel sono similium, mutatione, vel ex literarum levi transpositione, vel ex vocis divisione vel compositione &c. exemplar ita habuisse; non video, quin hoc casu ex versione varia exemplaris lectio colligi possit.

12. At ex mera conjectura, varias colligere lectiones, (cùm scil. nulla codicum vel interpretum discrepantia adferri possit, nec lectio recepta quicquam in se falsum & absurdum contineat,) quia ex levi scilicet punctorum mutatione, vel literarum similium transpositione, mutatione &c. melior elici videtur sensus, salvo aliorum judicio, vix tutum est. Scio, magni nominis Theologos sentire, hoc fieri posse: imò tentâsse: ut videre est apud Brentium, Psal. 8. 4. 2. Chron. 2. 4. Osiandrum Psal. 53. 6. Musculum Es. 49. 24. Pellicanum in Psalm. 2 6. & 35. 16. & alios. Hoc verò concesso, lata fenestra aperietur luxuriantibus ingeniis Scripturam depravandi, & in quemlibet sensum flectendi: ita ut instar Cothurni Theramidis cujuslibet pedibus aptari possit. Quòd enim in prophanis auctoribus non audent Critici (sine codicum vel interpretum auctoritate, vel urgente necessitate) ex proprio ingenio corrigere, & aliam lectionem substituere, (quòd in istiusmodi libris vix ferendum:) in libris Sacris, quibus multò major reverentia debetur, quàm ullis scriptis humanis, planè illicitum. Unde illorum auctoritas non sollicitanda, nec lectio usitata mutanda, nisi ex optimorum codicum vel interpretum consensu, vel cùm lectio absurda & planè falsa in textum irrepsit, quæ nullo modo defendi possit. Hæc de variis lectionibus.

PROLE-

PROLEGOMENON VII.

De

TEXTUUM ORIGINARIORUM INTEGRITATE ET AUCTORITATE.

1. Controversia de Textuum integritate & auctoritate unde orta. 2. Multi tum veterum, tum recentiorum, Judæos accusant de corruptione Textus Hebraici. 3. Judæos ante Christum, Textum non corrupisse. 4. Post Christum, nec à Judæis, aut aliis Scripturas malitiosè corruptas fuisse. 5. Repugnaret hoc providentiæ divinæ. 6. Et fidelitati Ecclesiæ. Codices Hebræi ad Ecclesiæ curam spectant. Nunquam defuerunt in Ecclesia viri docti, quorum studiis Codices Hebræi conservati. 7. Probabile esse, cùm duplex esset lectio, Judæos eam lectionem secutos, quæ Christianis minus faveret. De loco celebri, Psal. 22. 17. 8. Ad argumenta pro depravatione per Judæos facta respondetur. 9. Examinantur loca, quæ corrupta esse, affirmant nonnulli. 10. De correctionibus scribarum sive תקון ספרים *locis 18. 11. Loca illa non esse à Judæis malitiosè depravata. 12. Errata tamen quædam leviora ex scribarum incuria, temporúmque injuria irrepere posse in Textus Originales. De tribus codicibus discrepantibus in Talm. Hierosol. De iis doctorum judicia. 13. Idem probatur ex Hieronymo. 14. Et aliorum doctorum testimoniis. 15. Idem de N. Test. Græco asseritur. 16. De Authentia textuum Originalium. 16. Quid propriè sit Authenticum? Exemplaria Hebr. & Græca hodierna cum ipsis αὐτογράφοις convenire. 17. Textus Originales semper fuisse, & hodie esse Authenticos. 18. Probatur ex providentia divina, & Ecclesiæ fidelitate. 19. Ex appellatione, Fontium. 20. Ex Veterum testimoniis. 21. Ex doctioribus Ecclesiæ Romanæ. 22. Objectioni occurritur. 23. De quibusdam casibus, quibus concedunt Bellar. & Canus: posse nos à Versionibus ad fontes recurrere. Enumeratio ista est insufficiens. In omnibus ad Textum Originarium recurrendum esse, nisi ubi certò constat, mendam irrepsisse. 24. Respondetur objectioni, quòd sublatis punctis textus Hebræus est ambiguus, & quòd pauci textus Originales intelligunt. Unde fides firmitas in rudioribus. 25. Versiones ex textu Originali corrigendas esse.*

1. DE Textus Hebraici Veteris, & Græci N. Testamenti integritate & sinceritate primò dicendum: deinde de ejus auctoritate & Authentia. Sciendum verò, controversiam de his ex Decreto Concilii Tridentini, quo Vulgata Latina pro Authentica declarata est, potissimum ortam esse. Hinc enim alii ita pro Vulgata decertant, ut non tantùm aliis Versionibus prælatam esse velint, sed etiam ipsis fontibus. Quia verò absurdum videtur rivulos fontibus præferre; ideò fontes non puros hodie esse, sed turbidos, & ita corruptos, ut pro regula fidei haberi non possint; nec dogmata controversa, vel versiones per eos examinari posse, affirmant. Alii è contra, non tantùm Vulgatam Latinam Authenticam esse negant; sed in eam, ut omnium versionum pessimam, pleno ore declamant: nec tantùm Textus Hebraicos & Græcos puros, & ab omni corruptione spontanea immunes esse volunt; ita ut pro regula fidei & morum haberi possint: sed ne in minimo apice ab ipsis Autographis discrepare, nec ex scribarum errore aliâve causa, mendas levissimas in eos irrepere posse, statuunt. De Latina Vulgata peculiari dissertatione dicemus, hic de textibus Originalibus agendum.

2. Multi sunt inter veteres, qui Judæos accusare videntur de corruptione textus Hebraici voluntaria: inter quos Just. Martyr. dial. cum Tryphone. Iræn. l. 3. cap. 24. Tertull. de hab. mulier. cap. 3. Nec aliter sentire videntur Athanasius in Synopsi Script. Euseb. Hist. lib. 4. cap. 18. Chrysost. Hom. 5. in Matth. & Hieronym. ipse in Gal. 3. licèt hic postea sententiam contrariam acerrimè defendit. Horum tamen testimonia ita exponit Bell. lib. 2. de Verbo Dei. cap. 2. ut non de textu Hebraico, nec contra Judæos ita scripsisse, sed contra Aquilam, Theodotionem & Symmachum, qui erant Judæi Apostatæ, & Versionibus suis Scripturam contaminarunt, intelligenda sint: quòd, an de omnibus, quos citavimus, dici possit, multum dubito. Inter recentiores tamen plures hanc sententiam propugnârunt. Ante Concilium Tridentinum pauciores quidem, ut Lyra in Hos. 9. 12. Paul. Burg. in Psal. 22. & alibi. Porchetus in Victoria contra Judæos, part. 1. cap. 2. & per totum cap. 15. Galatinus, qui omnia ferè ex Porchero transcripsit. Nebiensis in Psal. 22. Post Concilium verò multò plures; Canus locorum lib. 2. cap. 13. Lindanus de opt. gen. interp. lib. 1. cap. 2. Leo Castrius, proleg. in Esaiam. Garcias contra perfidiam Judæorum. Salmer. in Proleg. 4. August. Steuchus in recognit. Ver. Test. Mercenus in Gen. 3. 18. Greg. de Val. Analys. lib. 8. cap. 5. Serarius Proleg. cap. 11. q. 2. Grodonius Controv. 1. cap. 9. quibus Cochlæum, Tannerum, aliósque adjicere licet, qui in gratiam Vulg. Lat. Hebræum textum malitiosè à Judæis corruptum esse, clamitant. Ejusdem criminis reos facit impostor impius Muhammedes tum Judæos, tum Christianos:

 illos

illos accusat falsâsse Testamentum Vetus, hos corrupisse Novum: ipse verò à Deo missus est, ut omnia restitueret. Surat. 4. & 5.

3. Quid nobis videtur vero consentaneum, paucis exponam. Prima conclusio sit hæc; Judæi ante Christum malitiosè Scripturam non depravârunt. Nam, ut scribit Hieron. in Es. 6. nunquam Dominus & Apostoli, qui cætera crimina arguunt Scribarum & Pharisæorum, de hoc crimine, quòd maximum, tacuissent. Tantum verò abest, ut Christus reprehendat, ut potiùs contrarium innuat; dum Joh. 5, 39. ad Scripturas scrutandas auditores suos amandat: quòd nunquam fecisset, si falsatæ & corruptæ fuissent; sed de corruptione præmonuisset. Et Matth. 23. 2. 3. *Sederunt Scribæ & Pharisæi super Cathedram Mosis. Quæcunque ergò dixerint vobis, servate & facite.* Credátne aliquis, ad Scripturas corruptas legendas, & ad ipsos corruptores audiendos, Dominum populos ablegâsse?

4. Post Christum verò malitiosè non corruptas fuisse, à Judæis vel aliis, multis probant Bellarm. lib. 2. de Verbo Dei. cap. 2. Joh. D'Espeires, Simeon de Muis, aliíque Ecclesiæ Romanæ Doctores argumentis validissimis. Primum est Hieron. loco citato, & Orig. lib. 8. in Esaiam, quòd quæ à Domino & Apostolis ex Scriptura citantur, eadem planè sunt in codicibus nostris: at absurdum & planè ridiculum est imaginari, eos loca ista ita citâsse, ut à Judæis vel aliis postea depravanda fore præviderant. 2. Si Judæi malitiosè corrupissent Scripturas odio Christianorum, hoc sine dubio fecissent in vaticiniis de Christo, & in locis, quæ de præcipuis mysteriis religionis Christianæ agunt: hoc verè non fecerunt. Nam in quibus codices Hebræi à Græcis & Latinis differunt, ea nullius aut parvi momenti sunt: imò ut observat Bellarmin. in iis sæpe codices Hebræi Judæis magis obsunt, quàm Græci & Latini; ut in Psalmo 2. ubi legunt Græci & Latini codices, *Apprehendite disciplinam, ne irascatur Dominus*; in Hebr. est, *Osculamini filium, ne irascatur.* Quæ lectio magis facit pro Christo Dei filio, quàm prior. Quis verò credat, Judæos depravâsse locos, de quibus inter nos & illos nulla est controversia; & in reliquis, quæ de gravissimis mysteriis nostræ religionis agunt, nihil immutâsse? Hinc affirmat Andradius, *Si quis velit Judæorum petulantiam coërcere, & dementiam reprimere, multò apertiora & illustriora ex Hebræis, quàm ex Græcis & Latinis codicibus, argumenta deducturum.* De locis verò quæ à quibusdam objiciuntur, infra dicemus. 3. Judæos Scripturas corrumpere nec potuisse, nec voluisse, probat S. Aug: lib. 13. de Civit. cap. 13. *Anne credibile est ipsos codicibus suis voluisse eripere veritatem, ut nobis eriperent auctoritatem; vel per totum orbem dispersos potuisse in hoc conspirare, nullo contradicente;* Confirmatur verò, Judæos hoc nunquam voluisse, ex incredibili ipsorum zelo erga Legem & libros Sacros, ut mortem potiùs omniáque tormenta subirent, quàm vel unum legis apicem mutare vel adulterare vellent: ut de iis testatur Joseph. lib. 1. contra Appionem, & Philo apud Euseb. l. 8. c. 6. & 8. Imò tanta superstitione feruntur erga Sacros codices, ut in libro Legis si vel unicum erratum deprehendant, pro illegitimo damnant, & abjiciunt; nec ullos libros non correctos servandos volunt ultra 30. dies: si verò ultra 4. errores habent, sepeliendum volunt cum probis hominibus.

5. Repugnaret providentiæ divinæ, ut libros quos ad salutem generis humani exarari voluit ab hominibus θεοπνεύστοις, quosque permanere voluit ad finem mundi; ex quibus, ut fontibus, aquas salutares omnes gentes haurirent; ita falsari sineret, ut ad hunc finem inepti essent. Non ita unquam indormivit custos Israelis, qui in necessariis Ecclesiæ suæ nunquam deficit: Cúmque novæ revelationes non sunt expectandæ, eò quòd Deus totam voluntatem suam de doctrina salutis libris Scripturæ consignaverit; injuriosum esset Dei providentiæ, qui se Ecclesiæ semper adfuturum promisit, asserere, libros, in quibus hæc doctrina continetur, perituros aliquando, vel corruptos fore. Cúmque Judæos per omnes gentes disperserit, qui hos libros ubique circumferunt, specialem ejus curam observant Justin. Orat. Exhort. & August. l. 18. de Civ. c. 46. & in Psalm. 56. *ut Judæi, tanquam capsarii nostri libros nostros circumferrent, ut cùm Pagani non credunt, quæ nos de Christo prædicta fuisse dicimus, quasi à nobis essent conficta, mittamus eos ad inimicos fidei nostræ Judæos, qui libros nostros circumferunt, in quibus eadem habentur, quæ nos prædicamus.*

6. Præterea hoc contra fidelitatem & curam Ecclesiæ Christianæ erga libros Sacros faceret, quàm Deus *columnam* fecit *& firmamentum veritatis*, cui oracula sua concredidit; si sacrum hoc depositum adulterari & falsari permitteret. Libros N. Testamenti Ecclesiæ Christianæ tradiderunt Apostoli, quos fideliter conservavit. Hebraicos etiam ad Ecclesiæ curam pertinere, agnoscunt doctiores Romano-Catholici. Ex quo enim Judæis libellum repudii dederit Deus, nec amplius pro populo suo agnoverit, facti sunt injussu Oraculorum divinorum possessores; quorum curam Deus in Ecclesiam transtulit: nec aliter jam portant Judæi Scripturam, quàm cæci speculum, in quo alii multa vident, ipsi nihil. Multum itaque à vero aberrant, qui de Hebræis codicibus ita loquuntur, quos *Judaicos* vocant, quasi ad Judæos tantùm pertinerent, non ad Ecclesiam Christi. Longè aliter sentit Joh. Mariona. tract. de Vulg. Lat. cap. 9. *Omnino absurdum videtur, divinas Scripturas, hoc est, Testamentum, quod Deus nuncupavit, & in quo Ecclesiam heredem scripsit, in linguam Latinam transfusum modo conservare: amissum autem, aut depravatum penitùs, & contaminatum in iis linguis, in quibus scriptum primò est.* Unde postea infert, *Sit itaque fixum, non minus ad Ecclesiæ curam Hebraicos & Græcos codices, quàm Latinos pertinere. Unde primò efficitur, neque eos codices potuisse in universum, vel in re majoris momenti corrumpi: continuò enim Ecclesia occurrisset, quæ divino instinctu & afflatu regitur, & viri docti, quorum numerus aliquis semper fuit, periculum indicâssent.* Ad eundem modum Joseph. à Costa de Christo revelato lib. 2. c. 16. *Editionem Hebraicam authenticam esse, dubitare non possumus: & quamvis Judaica perfidia atque invidia tentatum esset, tantum nobis bonum eripere. fontem ipsum*

scil.

scil. sermonem Dei inficere: tamen nullo modo credendum est, licuisse eis, quicquid libuit. Rationem reddit, *Non defuerunt in Ecclesia viri docti, quorum studio conservati sunt Hebraei codices* Simeon de Muis Hebraicæ linguæ Professor Regius Parisiis, Epist. de Verit. Hebr. p. 17. *Ut dem Judaos exemplaria omnia adulterâsse; nego, & pernego, in ea; quæ in Christianorum Bibliothecis extarent, neque adeò ipsorum juris essent, quicquam potuisse. Omnia enim mihi videntur concessuri, Hebraica Bibliorum exemplaria Christianis nunquam defuisse.* Idem probat Bellarm. ex Origene, Augustino, Hieronymo, & Eusebio. Sixtus Senensis Biblioth. sanct. l. 8. p. mihi 627. Driedo de transl. Script. l. 2. Andradius defens. Concil. Trid. l. 4. Estius in Gal. 3. 10. Dom. Bannes in 1. Thom. q. 1. art. 8. dub. 4. Lorin. in Psal. 26. 12. Quibus & hoc D. Buxtorfii subnectam, Anticrit. part. 2. cap. 14. quod *simulac Resp. Judaica abolita, & doctrina Christiana introducta esset, etiam Judæi magno numero, & inter eos non infimi subselii, nec vulgaris eruditionis, doctrina, & pietatis, Christo nomen dederint, qui linguæ & legis peritiâ instructi codices sacros secum ad Christianismum detulerunt, & cæteris quoque communicaverunt adeò ut si quid malitiâ & invidiâ, vel negligentiâ & temeritate mutatum esse, hi deprehendere possint.* Hoc verò argumentum latiùs deducendum volui, non tantùm, ut integritatem textus probarem; sed etiam ut quorundam sciolorum temeritati occurratur, qui peritia umbratili linguæ Hebraicæ inflati, scribunt, ab Hieronymo usque ad hoc seculum, Hebræa volumina à Christianis spreta & tenebris sepulta jacuisse; nec quemquam extitisse, qui hujus linguæ gnarus esset. Vide Cunæum de Rep. Hebr. l. 2. p. 187. Hæc autem à vero abesse, ex dictis constat. Vide D. Hottingerum Thes. Philol. lib. 1. c. 2. q. 4. & quæ à nobis dicta sunt Proleg. de linguis & earum usu.

7. Licèt verò Judæi malitiosè textum non corruperint, probabile tamen est, ubi duplex esset lectio, quarum una magis favebat Christianis, eos alteram secutos esse, ex odio Christianorum. Sic Sixtinus Amama Antibarb. Bibl. lib. 1. cap. 3. & lib. 3. in Psal. 22. 17. Idem concedit Bellar. loco citato. Joh. D. Espeires. tract. 1. de Textu Hebr. disp. 2. dub. 2. probat ex loco illo celebri, Psal 22. 17. ubi olim erat in textu כארו *foderunt*, & in margine, כארי, *sicut leo:* posteriores verò Judæi τῷ Keri sive כרי posuerunt in textu, כרו verò prorsus sustulerunt, nec aliquid in margine notârunt. Primum planè probatur ex Masora. Numer. 24. 9. ubi in Masora marginali legitur, *quater occurrere* כרי *bis cum Camets, & bis cum Patach*, & in Masora textuali hæc adduntur, כרי *bis extat. Sic Num. 24. 9. accubuit sicut leo, & Psal. 22. 17.* כארי *manus & pedes meis: sed in posteriore loco, Ketib, sive scriptum est* כארו. Ubi apertè dicunt, כארו fuisse in textu, quæ nunc nec in textu, nec in margine conspicitur in illorum libris, ideóque antiqui Masorethæ hunc locum non corruperunt. Idem etiam testatur Ben Chajim, in Masora finali sive magna, ad finem Bibl. Venet. sub litera א, ad vocem כארי, in libris quibusdam correctis, Ketib esse כארו, Keri כארי. Si quis verò dicat, Masorethas posuisse meliorem lectionem in textu, cùm generaliter statuant, lectionem in margine esse meliorem, Resp. sæpe Keri & Ketib transponi, teste Elia in edit. Ven. 1525. Lindanus etiam & Fœlix Pratensis dicunt, *se vidisse exemplaria vetustissima, in quibus erat* כארו *in margine.* Alterum verò de recentioribus Judæis patet ex hodiernis exemplaribus, ubi in textu est כארי. in margine verò nihil adnotârunt & hoc ipsos consultò fecisse dicit R. Moses Hadderson in Genes. 8. & hanc unicam esse probabilem mendam in textu Hebr. agnoscunt, Sixt. Amama Junius, Whitakerus, & alii. Hoc verò ipsos fecisse ex odio in Christum, & contra propriam conscientiam, appatet ex Commentariis R. Salom. Ab. Ezra. R. David, & aliorum: qui licèt alias omnes minutias excutiant, cùm tamen in hunc locum scribunt, nullam mentionem faciunt lectionis כארו, sed exponunt per כארי *sicut leo*, sensu planè absurdo & incongruo: licèt optimè nôssent, in Masora textuali ad Num. 24. dici, quòd in codicibus correctis scriptum esset כארו in Psal. 22. Notandum etiam, licèt Rabbini posteriores exponant hæc verba כארי *sicut leo*, hoc tamen ipsos fecisse contra Masoram marginalem hoc loco, ubi notatur כארי bis reperiri cum Camets in duplici (sive diversa) significatione, scil. Es. 30. 13. & Psalm. 22. 17. cúmque certum sit, hanc vocem in Es. 30. reddendam esse *sicut leo*; certum etiam est, hoc loco aliam debere significationem habere, quæ non potest esse alia, quàm *foderunt*. Sic Buxtorf. in Lex. in ארה & Sixtus Senens. reddunt vocem כארו per *foderunt*. Sic etiam legerunt antiqui interpretes 70. Aquila, Hieronym. & Patres universi. Unde licèt in plerisque exemplaribus impressis sit כארי (excepto Complutensi, in quo legitur כארו) semper tamen vertunt per *foderunt*. In nostra verò editione secundum Biblia Interlinearia, quæ secuti sumus, est כארי at notavimus cum circello, qui ad Keri refert, quòd inter varias lectiones Hebraicas in Tomo nostro ultimo, cum כארו exprimitur. V. D. Pocock. in Porta Mosis, in Miscell.

8. Restat, ut ad argumenta, quæ adducuntur à quibusdam Romanæ Ecclesiæ Doctoribus, ut probent Judæorum depravationem Scripturæ voluntariam, respondeamus. Joh. Morinus, Exercit. Bibl. 1. cap. 6. ostendere laborat, quomodo Judæi, licèt ubique dispersi, potuerint consentire in librorum suorum corruptionem: *Quia scil. Senatum habuere Babylone, & in Palæstina, cujus decretis universa gens per orbem terrarum diffusa religionis vote adstricta lubenter obsemperabat: si quis verò refragetur, ἀποσυνάγωγος factus est.* Scribit enim Moses Ægyptius in proœmio operis sui יד, *Usque ad Talmudis collectionem se adstrictos fuisse decretis Rabbinorum, qui in terra Israelis vixerunt: postea eorum, qui Babylone Synedrium faciebant, cùm ex Palæstina expulsi erant. Si verò Senatus ille sub specie emendandi, libros suos depravâssent, & sic describendos edixissent; nullus esset Judæus, qui vel unam literam aliter describere ausus sit.* Respondeo. licèt hæc à Morino adferuntur, ipse tamen fatetur, *Judæos codices suos de facto non depravâsse.* Addam ego, nec potuisse, non obstante tali decreto. Nam 1. Valde improbabile est, totum Synedrium in tale decretum consen-

ſenſuros, cùm ex omnibus regionibus Rabbini ibi convenerint. 2. Exemplaria Hebr. paſſim io Chriſtianorum manibus erant, qui corruptelam talem facilè animadvertiſſent, Judæiſque exprobrâſſent. 3. Licèt Maſorethæ, & Rabbini plerique à vero Legis ſenſu longè aberraverint, & ad nugas, & ineptas expoſitiones ſe receperint, quibus Scripturam maculârunt; verborum tamen & literarum, quæ Legis cortex, maximè tenaces erant, uſque ad ſuperſtitionem; quòd de Judæorum populo ſupra ex Joſepho & Philone oſtendi.

9. Loca quædam producunt Bonfrer. in Præloq. Canus l. 2. loc. Theol. c. 12. Salmer. Proleg. 4. Lindan. de opt. gen. interpt. c. 11. Gordonius, Huntlæus, & alii, quæ corrupta eſſe in codicibus Hebraicis probare nituntur. Præcipua ſunt, (1) Gen. 8. 7. ubi Hebr. legit: *Corvus egrediebatur & revertebatur:* cùm tamen LXX. Vulg. Lat. & omnes Patres legunt, *non revertebatur.* (2.) Gen. 49. 18. pro שָׁלוֹחַ *meſſus* vel שֶׁלֹּה, ipſi legunt שילח *Schilo*, ſenſu nullo. (3.) Pſal. 18. 5. pro קוֹלָם *vox eorum* legunt קום *linea eorum.* (4.) Pſalm. 21. 17. pro כארו *foderunt*, legunt כארי *ſicut leo.* (5.) Eſ. 9. 6. pro יִקָּרֵא *vocabitur*, legunt יִקְרָא *vocabit.* (6.) Jer. 21. 6. pro יקרוהו *vocabunt*, habent יקראו *vocabit eum.* Reſp. Nondum convenit ioter hujus ſententiæ patronos, quænam loca ſunt corrupta; cùm alii plura, alii pauciora enumerant. Nec ſi in his locis mutatum eſſe textum concederemus, univerſalis textus corruptio inde inferri poſſet, ita ut Scriptura fidei & morum regula eſſe non poſſit: cùm multò plura errata & depravata, imò millena quædam in Vulgatam Latinam irrepſerint antè correctionem Sixti 5. vel. Clem. 8. multáque adhuc ſupereſſe, (quorum plurima collegit Lucas Brugenſis,) quæ correctione egent, fateantur adverſarii; quam tamen juxta Decretum Concilii Trident. authenticam eſſe volunt. Nec ſi in locis iſtis eſſent mendæ, ſtatim ſequeretur, à Judæis malitiosè factas eſſe, & non ex Scribarum errore, vel caſu fortuito. Nec deſunt inter ipſos viri docti, qui negant hæc loca depravata eſſe: excepto fortaſſe illo, Pſal. 22. 17. quòd tamen oon à veteribus Judæis corruptum, ſed à recentioribus malè legi dicunt; dum ex duabus lectionibus pejorem in textum retulerint: de altera verò, quæ multò melior, prorſus ſilent. In ſpecie verò ad loca quæ proferunt. Reſp. Ad primum dicit Bellar. *Non defuiſſe Biblia Latina, quæ legerunt, ut eſt in Hebræo, egrediebatur & revertebatur.* Et notant Lo. duo MSS. ſic legiſſe, ut ex variis lectionibus Lat. ad finem hujus operis, eſt videre. Deinde verba in Hebr. *exiit exeundo & redeundo* &c. non ſigoificant corvum in arcam rediiſſe; ſed volitâſſe circa arcam eundo & redeundo, idque ſæpius, (fortaſſe enim, ut coojicit Luc. Brugenſ. in Notationibus, cadavera invenit in ſummitate montium, qui aquis nudari erant) donec ſiccarentur aquæ: & cùm hoc cohærere poteſt, quòd *exibat & non revertebatur in Arcam*, ſcil. ita ut hic varia lectio fortaſſe olim fuerit, nulla ſpontanea corruptio. Ad 2. reſp. Per שִׁילֹה intelligunt *Meſſiam*, tria Targumim. Onk. Hieroſol. & Jonath. & Kimchi. Uode liquet, Judæos hunc locum non corrupiſſe, ut probarent Meſſiam nondum veniſſe. Ad 3. dicit Joh. Iſaacus, קום inter alia ſignificare, *vox eorum*: alii, quòd LXX. & Hieron. legerunt קולם, ſed poſtea ל excidiſſe: alii, (quod probabilius,) ipſos legiſſe קום, ſed ad ſenſum magis, quàm verba reſpicientes, tranſtuliſſe, *vox* vel *ſonus eorum.* Ad 4. reſponſum eſt ſupra. Ad 5. ex Eſ. 9. 6. agnoſcit Calvinus cum aliis, Judæos ſenſum hujus loci depravare voluiſſe malè interpretando, ne pro Chriſti divinitate facerent; non tamen verba mutâſſe. Vox enim ויקרא ſecundum variam punctatiooem recipere poteſt tum activam, tum paſſivam ſignificationem: & verti poteſt, *vocabitur*, vel *vocabit.* Paſſivè legunt LXX. Chald. Sym. Aquil Hieron. &c. Punctârunt Maſorethæ activè, & forte hanc lectionem ſecuti ſunt, quia Chriſtianis minus favet: At cùm hanc punctationem retineant omnia exemplaria inter Chriſtianos impreſſa, non neceſſe eſt, ut ad hoc confugiamus. Nam certum eſt, familiare eſſe apud Hebræos verba activa ponere ſine ſuppoſito pro paſſivis, ut notat Bonfrer. in locum huic ſimilem. Deut. 15. 2. Unde eſt, quòd frequenter hæc ipſa vox וַיִּקְרָא *vocabit*, paſſivè reddatur, tum à LXX. tum à Vulgata; aliiſque Interpretibus: ut obſervat Forſterus in Dictionario ſuo, ut Gen. 25. 25. Numer. 13. 25. Ex. 15. 23. 2. Reg. 2. 16. & 5. 20. & alibi. Videatur Joh. D. Eſpieres, ubi ſupra, dub. 3. Et ſic contextus hujus loci hoc poſtulat, ut ita legatur: aliàs nullum commodum ſenſum fundit. Ad 6. Reſp. quæ de præcedenti loco dicta ſunt, etiam huic quadrare; nec ulla eſt in hoc corruptio. Legunt יִקְרְאוּ *vocabit ipſum.* Sic legit LXX. Rom. At Chaldæus, Syrus, Arabs, Symmachus, Vulgata, Pagninus, vertunt *vocabunt*. R. Kimchi, *vocabit*, id eſt, Iſrael vocabit Meſſiam hoc nomine. *Deus juſtitia noſtra.* Bonfrereus Præloq. c. 13. ſect. 4. dicit, *ſcriptum olim* יקראוהו *vocabunt & Judæos mutâſſe in* יִקְרָאוּ *ut hoc vaticinium pro Chriſti divinitate nobis eriperent.* Sed probabilius multò lectionem non mutatam fuiſſe: ſic enim legerunt LXX. *& vocabit.* Interpretes verò reliqui legerunt יִקְרָאוּ licèt verterunt, *vocabunt*, ſenſu eodem, referendo ſcil. ad populum Iſraelis. Hieronymus utramque lectionem habet, *vocabit* & *vocabunt*; nec apud ullos veteres ſcriptores eſt, qui locum hunc depravatum dixerit. De his verò aliiſque locis, quos enumerant Gordonius, Huntlæus, & alii, non opus eſt plura dicere: cùm vel nulla ſit in iis menda; vel, ſi aliqua ſit, nihil tameo facit cootra fidem & mores; nec ex Judæorum odio in Chriſtiaoos, ſed ex errore ſcribarum, vel cauſis fortuitis orta ſit.

10. Tandem producunt teſtimonia Judæorum, qui fatentur loca quædam aliter lecta fuiſſe, ac codices hodierni habent; quæ à ſapientibus ipſorum mutata erant, & ab ipſis vocantur תקון ספרים *Tikkun ſopherim*, ſive *Correctiones ſcribarum*; vel, ut alii reddunt, *Aptationes vel ordinationes ſcribarum.* Hujuſmodi loca refert Maſora interior, initio libri Numer. & Pſal. 106. octodecim; vel potiùs loca ſexdecim, in quibus verba 18. immutantur. Galatinus verò & alii pauciora faciuot. Joh. D' Eſpieres, & alii plura. Talmudici verò, in Seder, 4. tract. Nedarim, omneſque ferè Rabbini

ni numerant 18. Recensentur verò à Masora, Num. 1. hoc ordine. (1.) Gen. 18. 22. ubi olim lectum erat, *Dominus adhuc stabat coram Abrahamo*, pro quo substituerunt Scribæ, *Abraham autem adhuc stabat coram Domino*, ut hodie legitur in omnibus codicibus, & apud omnes Interpretes, Sept. Chald. Vulg. Lat. Syr. &c. (2.) Numer. 11. 15. ubi pro, *non videam* בְּרָעָתֶךָ *malum tuum*, substituerunt בְּרָעָתִי *malum meum*. (3.) Numer. 12. 12. ubi pro אמנו *matris nostra*, substituerunt אמו *matris sua*, & pro בשרנו *carnis nostra*, בשרו *carnis sua*. (4.) 1. Sam. 3. 13. ubi לי *mihi*, mutarunt in להם *ipsos*. (5.) 2. Sam. 16. 12. ubi pro בעונם *afflictionem suam*, posuerunt in textu בעוני *afflictionem meam*, & in margine בעיני *in oculum meum*. (6.) 1. Reg. 12. 16. ubi pro לאלהיך *ad deos suos*, legunt לאהליך *ad tabernacula tua*. (7.) Ezech. 8. 17. ubi pro אל אפי *ad nasum meum*, posuerunt אל אפם *ad nasum suum*. (8.) Habac. 1. 13. ubi pro אל תמות *non morieris*, substituerunt לא נמות *non moriemur*. (9.) Est Mal. 1. 13. ubi pro והפחתם אותי *& afflixistis me*, est והפחתם אותו *& afflixistis eum*. (10.) Zach. 2. 8. ubi per עיני *oculi mei*, substituunt עינו *oculi ejus* (11.) Jer. 2. 11. ubi pro כבודי *gloriã meã*, posuere כבודו *gloriã suã*. (12.) Job. 7. 20. pro עליך *super te*, substituunt עלי *super me*. (13.) Hos. 4. 7. pro כבודי *gloriam meam*, legunt כבודם *gloriam suam*. (14.) Job. 32. 3. ubi pro *Deo*, substituerunt, *Job*. (15.) Thren. 3. 20. ubi pro עליך נפשך *super te, anima tua*, legunt עלי נפשי *super me, anima mea*. (16.) Psal. 106. 20. pro כבודי *gloriam meam*, substituere, ut supra כבודם *gloriam suam*. Post hæc 16. loca à Masorethis recensita ad Num. 1. hæc addunt. *Hæ sunt 18. verba correctionis Scribarum, & disquisitiones eorum accuratæ, laudabiles.* Licet verò 16. tantùm loca recenseant, tamen 18. verba numerant: nam in loco 3. sunt verba duo, ut & in 15. Hisce addunt Porchetus lib. 1. de Vict. contra Judæos, & alii, loca alia à Judæis immutata, scil. Mich. 1, 10. ubi pro התפלשי *involve me*, substituerunt התפלשתי *involve te*. Hos. 9. 12. ubi pro בשרי *carnem meam*, scripserunt בשורי *cùm recessero*. Addit Joh. D' Espence, Deut. 28. 30. ישגלנה *coivit cum illa*: pro quo substituerunt, ישכבנה *cubabat in illa*. Galatinus verò affirmat, loca istiusmodi plura esse, ita ut vix recitari possint. Notat D. Buxtorf. in 1. Numer. & Psal. 106. eos tantùm 16. *correctiones recenseri: sed in Num. 12. 12. duo exempla occurrere.* Deesse tamen illi videtur *locus unus, quem à nullo Judæorum hactenus expiscari potuit, nisi at Magnus Mercerus eum invenerit.* Sed quòd jam invenimus, locus 15. ex Thren. 3. 20. duo habet verba mutata, unde numerus 18. exurgere potest.

11. Quòd ad argumentum attinet, negamus, ullum ex his locis à Judæis malitiosé mutatum esse. Scio, non deesse viros doctos, qui totum hoc de correctione scribarum in dubium vocant; imò, qui merum figmentum esse statuunt: ut Bellarm. loco citato, Bonfrer. Præloq. c. 23. Sect. 5. Chamier. Panstrat. l. 12. c. 11. s. 16. D. Buxtorfius dubitat: nam *nullum hactenus sive ex Evangelicis, sive Catholicis vidisse* scribit, *qui explicâris, quinam fuerint scribæ illi, & quales תקוני ipsorum: & quàm antiqua hæc nota de Tikkun sint, liquido sibi non constare. Antiquiorem earum memoriam esse in libro* ספרי *qui ante Talmud. Babylon. fertur conscriptus: dissensire tamen Hebræos de ejus antiquitate & tempore. In neutro Talmud ullam planè Tikkun illius mentionem fieri; cùm aliàs* עטור סופרים *longè minoris negotii, in Talmud commemoretur.* Negant etiam Sixtus Senens. lib. 8. Ribera in Hos. 9. &c. ut quibusdam videtur, Aben Ezra præf. ad Bibl. Verior tamen videtur eorum sententia, qui concedunt, hanc mutationem factam fuisse, (cùm frequens sit ejus mentio in Masora, & omnes ferè Rabbini unanimiter ita sentiant;) non tamen malitiosè hæc loca corrupta esse post Christum, sed per Esdram & Synedrium magnum (qui per scribas hic intelliguntur) restituta, cùm post reditum è Babylone volumina sacra recenserent, & ex variis codicum lectionibus illas approbarent, quæ hodie leguntur. Nam primò omnia exemplaria Hebraica legunt secundum correctiones istas. 2. Ita omnes antiquæ versiones, etiam quæ ante Christum, legunt, & cum codicibus Hebræis consentiunt, ut Sept. & Chaldaica; ut & Syriaca, & Vulg. Lat. post Christum: quæ certò probant, antiquos codices Hebræos ita olim legisse. Tandem ipsa Masora expressè has mutationes ad Esram refert, quem κατ' ἐξοχὴν *Scribam* vocant. Legimus enim Numer. 12. 12. in Masora marginali, *locum istum esse unum ex 18. correctionibus Esdræ*, תיקון עזרא. Esdram verò & Prophetas posteriores, libros Sacros recognovisse, & lectionem veram, ubi dubium aliquod occurrebat, restituisse, nemo negaverit: unde planum est, à posterioribus Judæis hæc loca non esse corrupta. Præterea in his locis non agitur de ullo Christianæ religionis mysterio; nec Christianis una lectio magis favet, quàm altera. Judæi itaque non corruperunt: sed vera est lectio, quæ hodie in codicibus, tum Judæorum, tum Christianorum, extat.

12. Etsi verò textus originarii non sint à Judæis vel aliis studiosè corrupti; sed in omnibus, quæ ad fidem & mores spectant, puri & integri: tamen scribarum incuriâ, vel temporum injuriâ, in Textus Originarios errata quædam & mendas leviores irrepere potuisse, & irrepsisse, negari non potest: quæ aliorum codicum, & interpretum collatione, aliisque mediis, (de quibus supra,) tolli & emendari possunt. Nam in hiscis, sacra Volumina idem fatum cum aliis libris subiisse, præsertim antiquis, & sæpius descriptis, experientia planè testatur. Hoc à nemine hodie apertè negari video, ut in Proleg. de variis lectionibus fusè ostendi: licèt quidam fuerint, (inter quos Pagn. Præf. ad Gram. Hebr. Polanus, & alii,) qui quasi Judæorum scribæ privilegium habuissent ἀναμαρτησίας, *in nullo, ne minimo quidem apice, errâsse unquam*, affirmârunt: & multi hodie, qui argumentorum vi co acti hoc fatentur; postea tamen, quòd liberaliter una manu dare videntur, altera surripiunt. Contra hos facilè est nubem testium proferre. Apud Judæos notæ Masorethicæ circa Keri & Ketib, discrepantiæ inter Orientales & Occidentales, inter Ben Ascher & Ben-Nephtali; libri correcti, (de quibus supra,) ad quorum normam cæteri emendati erant, hoc apertè probant. Unde est, quòd in Talmude Hierosol. legimus. Tract. Thanioth, sive Jejuniorum. c. 4. sidra מעון pag. 68. col. 1. *Tres libros invenerunt*

בעזרה *apud Esdram* (ut reddit Joh. Morinus, Diatr. p. 102. &c. & exerc. Samar. 4. c. 9.) *in atrio* (scilicet Templi, ut alii,) *unus erat* מעוני, *alter* זעטוטי, *tertius* היא. *In uno eorum invenerunt scriptum* מעור אלי קדם, *in duobus* מענה (scil. Deut. 33. 27.) *duos receperunt, & tertium abjecerunt. In uno invenerunt scriptum*, & misit זעטוטי minimos filiorum Israel, scil. Ex. 24. 5. *in duobus verò scriptum erat*, & misit נערי juvenes filiorum Israel. *Duos illos receperunt, tertium rejecerunt. Invenerunt scriptum in uno* (scil. Gen. 32. 22.) תשע הוא novem illa. *In duobus*, אחדה עשרה היא undecim illa, *receperunt illos duos, & tertium rejecerunt.* Ex quibus verbis clarum est, apud antiquos Judæos codices variâsse, & eos plurium lectionem elegisse. De his tribus libris hæc mihi scripsit vir Doct. D. Joh. Lighfoote. *Ego super totam materiam ferè suspicor.* 1. *Duo approbata fuisse exemplaria, unum Judæorum in Canaanide, alterum Judæorum in Babylone: tertium rejectum, exemplar LXX. relatum ex Aegypto, vel aliquod aliud sequens LXX.* 2. *Sept. non solum Legem Græcè reddidisse, sed Hebræum textum vel Græcis literis vel Hebraicis transcripsisse*: unde זאטוטי. De discrepantiis istis antiquorum codicum apud Judæos idem sentit Kimchius præf. Comment. in Proph. priores. *Viri* (inquit) *Synagogæ magnæ, qui Legem nobis in pristinum statum restituerunt, invenerunt differentias in libris, & secuti sunt multitudinem. In locis verò, quorum claram cognitionem assecuti non sunt, unum scripserunt in textu, & non punctaverunt; aut ad marginem, & textui non inseruerunt.* Hic videmus, eos varietates agnoscere in textu Hebræo, & ex pluribus codicibus reliquos correxisse. Quòd verò Keri & Ketib ad magnam Synagogam refert, alibi discutiemus. Ad eundem modum, idem Kimchi. in 2. Sam. 15. 21. & Jos. 21. 7. Idem agnoscit in Bibliis Venetis Ben Chajim, qui editioni secundæ præfuit, dum variæ lectiones non per פ, sed per נ״א, id est *alius codex*, notantur: ut videmus Jerem. 14. 14. 22. & alibi: quòd etiam in Basileensibus & Interlinearibus observare licet. Maximè verò notandum, quòd Jos. 21. versus 36. & 37. desunt in edit. Venet. 1. & 2. ut & in Basil. & in Chald. Paraphr. & in margine annotatur, quòd *in omnibus antiquis, & emendatis codicibus non reperiuntur, nec in codice Hilleliano: in quibusdam tamen codicibus inveniri.* Imò numerus versuum hujus libri, à Masorethis notatus, his duobus omissis, planè congruit. In omnibus verò aliis editionibus impressis extant hi duo versus, ut & in LXX. & Vulg. Lat. & necessariò adesse debent, quia aliàs urbium nomeni, quæ ad Levitas pertinebant, vers. 41. confici non posset, nec numerus urbium duodecim Meraritarum: de quibus v. 40. & ex 1. Chron. 6. 78. 79. ubi eædem urbes recensentur, clarè constat, isto loco versus istos deesse. Certè D. Buxtorfius in Hebræorum scriptis antiquis multum versatus, fatetur, *Judæos à tempore Esdræ negligentiores fuisse circa textum Hebræum, & non curiosos circa lectionem veram.* De punctis lib. 1. cap. 9. Unde libri Hebræi, tam MSS. quàm impressi, erroribus obnoxii fuerunt, & sunt; ac proinde corrigendi & emendandi ex aliorum collatione, ut affirmat idem Anticrit. part. 1. cap. 4. p. 74. 75. 90. & 95. & cap. 8. p. 136. Et Cl. Junius, discrepantes lectiones præter Masorethicas notavit ex vetustissimo codice Heidelberg. ut ex ejus annotatis, 2. Chron. 26. 5. & 35. 3. patet: ubi codicis illius lectionem hodiernæ præfert, eámque sequitur. Varia etiam observant, Gen. 4. 8. à Judæis spacium relictum pro verbis illis, (*Transeamus in campum*,) quòd supplent omnes versiones antiquæ, excepto Onkelosi.

13. Inter Patres, unicus Hieronymus erit instar omnium: quem tamen alii in contrarium allegant; qua fide, ipsi viderint. Hic comment. in Gal. 3. in hæc verba, *Maledictus omnis, qui pendet in ligno*, sic scribit. *Mihi videtur, aut veteres Hebræorum libros aliter habuisse, quàm nunc habent; aut Apostolum sensum Scripturæ posuisse, non verba; aut, quòd magis est æstimandum, post Christi passionem, & in Hebraicis, & in nostris codicibus, ab aliquo* Dei *nomen appositum: ut infamiam nobis inureret, qui in Christum maledictum à Deo credimus.* Licèt verò Hieronymi conjecturæ non assentior; ex his tamen verbis patet, Hieronymum existimasse, etiam in textu Hebraico lectionem variantem inveniri posse; contra illorum sententiam, qui magna fiduciâ asserunt, semper ad interpretes Hieronymum omnes lapsus & varietates retulisse, nunquam ad codices Hebræos. Idem in eodem cap. in verba illa, *Maledictus omnis homo, qui non permanserit in omnibus &c.* hæc habet, *Incertum habemus, utrum 70. Interpretes addiderint*, omnis homo *an in veteri Hebraico ita fuerit, & postea à Judæis deletum sit. &c.* Epistola ad Suniam & Fretellam, agens de verbis, Psal. 34. 10. *Omnia ossa mea dicunt, Domine*, hæc habet, *Si in editione LXX deprehendisse bis, Domine*: postea addit, *Multa sunt exemplaria apud Hebræos, quæ ne semel quidem Dominum habent. Hodie verò semel habent.* In eadem Epist. in verba Psal. 124. 4. *Propter legem tuam sustinui te, Domine, ait, Aquilam legisse* מורא *& vertisse* φόβον timorem: *Theodotionem verò & Symmachum legisse*, תורה *& vertisse*, νόμον, Legem. Ubi non tantùm fatetur, codices Hebræos variâsse; sed & ex Versione Græca colligit lectionem variantem in codicibus Hebræis antiquis, quarum tamen neutra cum nostris hodiernis convenit, in quibus est תגרא *eimeberis*. Idem in Hos. 5. 13. *Alii malè legunt* יריבם *per* ם *literam, quæ transfertur in Sylvas: pro* ירב *Iareb*. Legitur verò nunc, ut legit Hieronymus. In epist. 132. de Salomone & Achas undecim annorum, cùm filios generabant, notat, *hanc difficultatem ex æquo pulsare textum Hebræum & LXX. Interpretes*: Postea concludit, *Relege omnes Vet. & Nov. Testamenti libros, & tantam reperies annorum discrepantiam, & numerum inter Judam & Israel, id est, inter regnum utrumque, confusum; ut hujusmodi inhærere quæstionibus, non tam studiosi, quàm otiosi hominis esse videatur.* In Epist. ad Titum, cap. 3. conqueritur de annorum varietate in Scriptura *propter librorum discrepantiam, & dum paulatim de inemendatis inemendata scribantur, errores inolitos esse, &c.*

14. Cum Hieronymo consentiunt ferè omnes in antiquis codicibus versati: qui, ut in aliis varietates irrepsisse advertunt, sic præcipuè in numeris, & propriis nomi-

nominibus. Euseb. Chron. Can. lib. 2. in proœmio de annis παιδογονίας Veterum Patriarcharum, & antiquis regnis Assyriorum, Ægyptiorum, Argivorum, &c. hæc habet, interprete Hieronym. *Nec me fugit, in Hebræis codicibus dissonantes ætatum annos inveniri; plusque vel minus, prout interpretibus visum est, lectitari: sequendum verò illud, quod exemplarium multis in dusidem traxit.* Scio Scaligerum aliter hæc referre in notis, & quòd Hieron. taxat, quasi Eusebium non rectè verterit, cùm aliter sit in Græco Eusebii exemplari. At certè vel Hieronymus ita legit in suo exemplari Græco; vel si de suo quædam addidit, ita Hier. sentit. Ipse etiam Scalig. Elencho Chronol. p. 26. &c. de loco illo 2. Reg. 8. 16. sic scribit. *Has turbas concitans verba illa virgulis inclusa* (& Jehosophat Regis Juda) *quæ abundare omnino necesse est, adeò ut ea editione Græca non exstent, quamvis agnoscantur à Paraphraste Chaldæo. Huic simile est illud 2. Reg. 24. 8. ubi Joachim initie regnum annos natus 18. At in 2. Chron. 36. 9. erat octo tantum annorum, ut omnino denarii nota hic desideretur. Nam literis numeralibus, non verbis antiquissimi numeri concipiebantur: unde notum est illud* 1. Sam. 13. 1. בן שנה שאול *deest enim nota numeralis. Editio Græca* υἱὸς ἐνιαυτοῦ, *alii codices* τριάκοντα ἐτῶν. *Hoc natum est ex compendiosa numerorum scribendi ratione: quod nisi concedamus, quomodo tot varietates & discrimina numerorum excusemus, non video.* Testimonia alia virorum doctissimorum protulimus, Dissertatione de variis Lectionibus; D. Usserii, Buxtorfii, Bocharti, Heinsii, Grotii, Sixtin. Am Lud. de Dieu; quæ hic repetere non est necesse. Præter hos adducit Sixt. Am. Mercerum, Drusium, Erpenium, Bertramum, Wiggameierum, Piscatorem, &c. Qui verò discrepantias illas non volunt esse codicum variorum lectiones, (quòd de Keri & Ketib quidam negant,) sed utrasque divinæ esse auctoritatis; hi (ut loquitur Pagenus) *ex Deo Janum aliquem bifrontem faciunt, spectantem* πρόσσω καὶ ὀπίσσω. Cùm verò vix aliquem librum, mollis licèt exiguæ, impressum videamus, sine errorum Indice suo; quis credet humanam industriam efficere posse, ut vastum illud opus Biblicum sine ullis mendis excudatur? In Bibliis Regiis omnis cura & diligentia, moraliter (ut dicunt) possibilis, adhibita est; tamen affirmare non dubitaverit Ar. Montanus, *ne unicum erratum inveniri posse, &c.* Multa tamen sunt, quæ virum diligentissimum effugerunt: quæ enumerare possem, si tanti esset. Biblia Veneta prima à Fœlice Pratensi edita accusat Elias Lev. *ut mendis plena, & infecta*: unde aliam editionem parârunt, magis putam priore correctiorem, quam miris laudibus extollit Elias. Hanc tamen à plurimis erroribus expurgavit D. Buxtorf. in Bibliis Basileensibus: fatetur tamen ipse, *Editionem suam licèt diligenter recognitam, sine nævis quibusdam non esse, quæ ipsius diligentiam effugerint.* Potuit quidem Deus omnes librorum sacrorum scriptores & Typographos ἀναμαρτήτους reddere, si ipsi ita visum fuisset; sicut Apostolos & Prophetas Spiritu suo gubernavit, ut in ipsorum autographis nullum esset erratum. At, sicut Ecclesiæ Doctores omnes erroribus obnoxios esse voluit, licèt primi Ecclesiæ proceres ab omni errore immunes reddidit; ut scil. omnes excitaret ad diligentem usum mediorum; quibus veritas divina conservari posset: sic dicendum de exemplaribus apographis: mendis & erroribus levioribus, quæ fidei & moribus non officerent, obnoxia esse voluit; ut diligentiam nostram in codicum sacrorum puritate conservanda exerceret. Nam vigilantibus, & non dormientibus, Deus succurrit. & opera ac ministerio hominum uti decrevit ad oraculorum suorum conservationem; nec omnia immediata Spiritus sui virtute efficere voluit: unde mendas irrepere posse, quis non videt? quas tamen ex aliis codicibus, vel antiquis versionibus, & loci circumstantiis emendare licet, ut sæpius diximus. Agnoscimus, in libris impressis errata meliùs præcaveri posse, cum unica impressione varia librorum millia excuduntur, inter quos vix aliqua esse possit discrepantia, (quia omnes iisdem Typis inter se ordinatis & compactis imprimuntur,) cùm vel mille scribæ tot codices non describerent, quorum singuli ex ignorantia vel incuria in aliquibus à se invicem variare possint. Unde Erasmus adversus Leum, ad primam annot. *Quis hactenus tanta cura, tantâque religione vel scripta calamo, vel forma aliqua excudit sacros libros, ut non alicubi deprehendatur aliquid mutatum?* Dico itaque cum doctiss. Bibliandro Præf. ad Gram. Hebr. Tiguri 1535. *Non convenit Judaica superstitione alligatum esse, ut nefas vel sacrilegium putemus suspicari, mendas scriptionis librorum sacrorum inolevisse. Nam si pro emendato & sincero libro amplecti, quicquid in divinis occurrit voluminibus; etiam musca insidens literæ mysterium pariet, si faveret Juno Lucina.*

15. Quæ de Textu Hebraico dicta sunt, etiam ad Græcum N. Testamenti applicari possunt. *Agnoscimus* (inquit Sixtin. Amama. lib. 1. cap. 3. Antibarb. Bibl.) *in Novo Testamento, si librorum molem, numerum, & antiquitatem cum Veteri conferamus, paucis annis longè plures irrepsisse lectionum varietates, quàm in Vetus per aliquot secula.* Annotavit Rob. Stephanus, ut supra ostendimus, ex 16 codicibus 2384. varias lectiones, præter deficientia loca 280. quæ obelis notavit: & multo plures ex variis antiquiss. codicibus nos annotavimus, quæ una cum collationibus Stephani in unum corpus digestæ in ultimo nostro Tomo exhibentur. Divina tamen providentia ita invigilavit, ut fides ac pietas nullum detrimentum senserit. Cujus varietatis causam præcipuam non puto cum Sixtino esse defectum Masoræ, in Nov. Testamento: (Concordantiæ enim Bibliorum nostro seculo editæ Masoram multis parasangis superant, & ad puritatem librorum Sacrorum conservandam magis conferunt:) sed quia multò sæpius N. Test. exemplaria descripta sunt, quàm Hebraica Veteris. Nam antequam Christus Ecclesiæ pomœria dilatavit, libri Hebraici noti erant tantùm inter Judæos, qui angulum orbis habitârunt; nam *notus erat in Judæa Deus, non in omni natione*, ut cecinit vates Regius: Novum verò Testamentum inter omnes nationes ab Ortu Solis ad Occasum, ubicunque Christi nomen invocatum est; publicè & privatim perlectum erat, & omnium manibus terebatur. Præterea omnes ferè ubique Græcam linguam callebant, paucissimi Hebræam: unde plurima descripta habebant exemplaria Græca, paucissima Hebraica. Ex frequenti verò descriptione exem-

plarium, errores plures scribarum oriantur, necesse est. Hi tamen non tanti sunt, quin adhuc exemplaria Græca incorrupta habeamus: nam ex erratis quibusdam fortuitis non potest inferri generalis corruptio. Quæ diximus de providentia divina & Ecclesiæ diligentia in conservandis Vet. Instrumenti codicibus, multò magis de Novo dici possunt. Nec valet, quòd objiciunt, ab Hæreticis libros Græcos corruptos esse. Nam etsi Hæretici multa depravare conati sunt; non deerant Catholici & Orthodoxi, qui eorum corruptelas detexerunt, & non permiserunt libros Sacros corrumpi. Imò licèt ex multitudine scribarum & exemplarium plures errores fortuiti irrepere possent; tamen exemplarium multitudo voluntariis Hæreticorum corruptelis obstabat. Nam quò plura erant, eò difficilius erat, ut omnia inficerent: unde impossibile erat Hæreticos Novum Testament. corrumpere, cùm ubique terrarum extarent exemplaria, ex quibus convinci poterant, ut falsarii & corruptores pessimi. Et ex quo ars Typographica in usu esse cœpit, ferè impossibile est textum studiosè corrumpi, licèt casu vel incuria edentium errores oriri possint. Hinc illud Epiphanii contra Marcionem; *Etsi tu non relinquas Scripturam, quemadmodum à Salvatore pronunciata est:* ἀλλ᾽ οὖν γε σώζονται οἱ τόποι ἐν τῷ εὐαγγελίῳ τῆς ἁγίας ἐκκλησίας, *servantur tamen ista loca in Evangelio sancta Ecclesia.* Et postea, οὐδὲν ἡμᾶς ἀδικήσει τοῦτο &c. *nihil hoc nobis nocet. Etsi enim abscideris illud, non abscidit à nobis, sed se suósque damno affecit: satis enim refutatur testimoniorum pluralitate.* Notat D. Bannes in 1. Thom. q. 1. art. 8. quòd *Scriptura sacra est primariò in corde Ecclesia, & secundariò in libris: utroque verò modo Ecclesia Catholica est ejus custos:* quod quidem verum est; at si in libris non servaretur, citò ex corde evanesceret. Quæ verò à quibusdam adferuntur in contrarium, vel mendæ non sunt, vel leviores, quàm ut ex iis textus corruptus dici possit; cùm non ex consilio, sed casu fortuito evenerint.

16. Licèt ex supradictis colligi possit, codices Hebræos Veteris, & Græcos Nov. Testamenti Authenticos esse, ad quorum normam controversiæ de fide, omnésque versiones probari possunt & debent: (quæ enim de integritate textuum originalium dicta sunt, huc spectant, ut eorundem auctoritatem supremam probarent:) quia tamen multi hanc quæstionem cum præcedenti confundunt, licet eandem distinctè & per se tractare. Orta verò est hæc quæstio ex decreto Concilii Tridentini, quo Vulgata Latina declaratur Authentica, quam nemo rejicere quovis prætextu audeat. Ante Concilium verò liberius de hoc scripserunt auctores, quorum plerique codices originarios pro Authenticis habuerunt. Sciendum verò est, vocem hanc (*Authenticum*) à Jurisperitis Theologos mutuâsse, & ipsis significare, *scriptum aliquod, quod ex se fidem facit in judicio, & supremæ est auctoritatis, ut à nullo rejici, vel in quæstionem vocari debeat.* Sic enim Julianus Jurisconsl. tract. de fide instrumentorum explicat. Inde dicta sunt authentica scripta & instrumenta, quæ fidem certam & infallibilem faciant. Deinde & hoc observandum, originaria principum edicta & scripta propriè & per se authentica dici, exemplaria verò sive exscripta dicuntur authentica, non propriè & per se, sed quatenus cum originali conveniunt: quæ convenientia sigillo, vel testimoniis, aliisve rationibus probanda est. Sic Scriptura Authentica dicitur, quæ ex se fidem facit, & summam habet auctoritatem, ita ut nemo refragari possit, vel ab ipsa provocare. Ipsa Prophetarum & Apostolorum Autographa, omnium propriè Authentica sunt, ut quæ à Sp. S. dictata: Apographa verò, sive transcripta, eatenus Authentica sunt, quatenus cum Autographis consentiunt. Versiones verò propriè Authenticæ non sunt, sed authoritatem suam habent ex convenientia cum libris originariis, ex quibus seu fontibus traductæ sunt. Jam verò textus Hebræos & Græcos, quos hodie habemus, cùm ipsis Autographis convenire, præter argumenta insita, testimonium habemus amplissimum, &, post Dei ipsius, omnium certissimum; totius scil. Ecclesiæ, tam loci quàm temporis respectu Catholicæ, cui sacrum hoc depositum à Deo concreditum est. Textus Hebraicus testimonium habet Christi & Apostolorum, qui ex eo doctrinam suam confirmârunt, & omnes ad ejus lectionem hortati sunt: quod nunquam fecissent, nisi pura & incorrupta fuissent exemplaria Autographis respondentia. Novi verò Testamenti codices originarii multis seculis post Apostolorum tempora, ut pretiosa κειμήλια, servati sunt: quorum quosdam Tertulliani temporibus extitisse, testatur ipse, lib. de præscript. adv. Hæret. Imò S. Johannis Evangelium ipsius Evangelistæ manu scriptum, si auctori Chronici Alexandrini fides habenda sit, in Ecclesia Ephesina remansit tempore Honorii Imperatoris: & ex antiquis scriptoribus Ecclesiæ, qui ipsa Apostolorum Autographa consulere poterant, & ex locis Scripturæ ab ipsis citatis, quæ ad amussim congruunt cum nostris codicibus, constat, codices hodiernos eosdem planè esse cum ipsis αὐτογράφοις, & ab eis fideliter transcriptos: quod ex scriptis genuinis Ignatii, Clementis utriusque, Justini Martyris, Irenæi, Tertulliani, aliorúmque, quorum scripta indubitata ad nos pervenerunt, luce clarius est. Quis à multis seculis vidit Autographa Platonis, Aristotelis, Theophrasti, Ciceronis, Senecæ, aliorúmque, qui multis abhinc annis floruerunt? Nemo tamen ambigit, quin vera sint eorum exemplaria hodierna, & cum Autographis convenire, quæ nunc habemus, licet ex sola traditione, & Ethnicorum præcipuè testimonio hoc habeamus: quæ multis gradibus inferiora sunt traditione & testimonio Ecclesiæ Catholicæ per orbem dispersæ, sive testium multitudinem, sive eorum pietatem, veracitatem, probitatem, & sapientiam spectemus.

17. Sententia itaque nostra est, *Textus Hebraicos Veteris, & Græcos N. Testamenti semper fuisse, & adhuc esse authenticos, ad quos omnes de fide & Religione controversia, omnésque versiones probari & examinari debent.* Hoc ex supradictis abundè probatur, ubi ex sententia præcipuorum Romanæ Ecclesiæ Doctorum ostendimus, Textus Originarios immunes esse ab omni corruptione præcogitata, & in omnibus ad fidem & mores spectantibus, integros: quo concesso, necessariò sequitur, authenticos esse, & in rebus fidei ac Religionis

nam normam certissimam. Nec obstat, quòd mendis ex errore scribarum fortuitò obnoxii sint, cùm talia errata ex aliis codicibus emendari possint, & quotidie emendentur; nec ejusmodi mendæ Authentiam tollant, cùm in omnibus versionibus reperiantur, & in Vulg. Latinam multò plures & majoris momenti, quàm in codicibus Originariis irrepserint. Quot millia variarum lectionum, quarum pars altera necessariò erronea est, in correctiones Sixtinam & Clementinam collecta, & emendata? Multas etiam alias post istorum Pontificum editiones remansisse, quæ correctione indigebant, liquet ex Epistola Bellarmini (qui unus erat Censorum) ad Lucam Brugensem; tum ex iis, quas postea collegit idem Lucas, liquet. Et in Bibliis Latinis jussu Clem. 8. recognitis disertè affirmatur, quòd *in illa pervulgata editione, multa quæ mutanda videbantur, immutata relicta sunt.* Et postea, *Biblia non sunt à nobis accuratissimè castigata; multa enim justis de causis pertransivimus ad populi scandalum vitandum. Nullum tamen scandalum extimescendum, nec incommodum fore,* asserit Oleaster in præf. ad suum Pentat. *si Paulus* 4. (qui tunc Pontifex erat) *ad instar Damasi, vulgatam versionem ad fontes corrigendi provinciam viris linguarum peritis demandaret.* Et Luc. Brugensis edidit Catalogum errorum, qui post Sixti & Clementis castigationes remanserunt: & affirmat *perfectiorem reddi posse fœliciter inceptam correctionem, si accederet Pontificis auctoritas.* His tamen non obstantibus, isti contra quos disputamus, Latinam editionem Authenticam esse contendunt. Si enim hujusmodi errata tollerent Authentiam Scripturæ, necessariò sequeretur, nullam Scripturam hodie Authenticam extare, nec Ecclesiam regulam certam fidei & morum habere: quòd omnibus ἄτοπον & absurdum.

18. Dein, codices originarios olim fuisse puros & Authenticos omnes concedunt, cùm scil. primùm Ecclesiæ traditi erant: imò tempore Hieronymi fuisse Authenticos, fatentur præcipui Ecclesiæ Romanæ Doctores. *Hoc verum esse, nemo qui sane sapit, dubitare potest,* inquit Ribera in Hos. 9. n. 10. *Nam si tunc depravati erant, cùm Hieronymus translationem Latinam edidit, non habet Ecclesia veram Scripturam. Si enim prototypi Hebræi codices depravati tunc erant, cùm nostra editio sit ex illis deprompta, omnino & illa depravata erit, & vera, & incorrupta Scriptura Ecclesia caret: quo quid turpius dictu? quid insanius?* Cùm verò Authentici olim fuerint; qui hodie non esse Authenticos affirmant, iis probandi onus incumbit, quòd corrupti jam sint, & de gradu Authentiæ dejecti: quòd si ostendere non possunt, recipi debent Codices hodierni, qui sunt in possessione auctoritatis suæ. Sic Simeon de Muis, Epist. 1. contra editionem Paris. p. 72. *Si textus primogenii hodie sunt sicut sacra templa, quorum augustas sedes Spir. S. primùm incoluerit; quis credat Ecclesiam nunc non habere Scripturam sacram sibi à Deo conscriptam & concreditam?* Et p. 73. *Quæro, quo tempore Sp. S. à quo primaria Scriptura auctoritas, ædes illas augustas & sacra veluti templa deseruerit? Si verò tempus illud assignari possit, meritò Ecclesia Dei accusaretur incuria, quæ tantum thesaurum nefandam hominum perfidiâ extorqueri sibi de manibus, atque etiam laceari passa est: imò jure aliquis existimare posset, exosam Deo fuisse aliquando Ecclesiam, quia fraude hominum perire neglexerit, quo majus in terris amoris Divini pignus non haberet.* Argumenta ergo supra adducta à providentia divina, & Ecclesiæ fidelitate, huc quadrant. Tradidit enim Deus Ecclesiæ non primùm Versiones, sed Textus primævos, eósque purissimos & Authenticos. Qui itaque tales hodie extare negant, non tantùm in providentiam Divinam, quæ Ecclesiæ nunquam deficit in necessariis, contumeliosi; sed & in Ecclesiam, Christi sponsam, injurii sunt, quæ depositum hoc corrumpi sineret: cujus erat officium, illud sartum tectum conservare. Nam ut idem Sim. de Muis, p. 56. 57. *Ad Ecclesiam pertinet divinæ Scripturæ depositum, tanquam communem fidelium possessionem incolumem conservare.*

19. Ipsum nomen Fontis satis indicat textum Authenticum. Nam *negari non potest* (inquit Bellarm. l. 2. de Verbo Dei 2. 11.) *quin fontes Scripturarum præferendi sint rivulis, quando constat, fontes non esse turbatos.* At fontes non esse turbatos in rebus fidei vel morum, agnoscit Bellarm. ut supra ostendimus: & si qua errata inveniantur, nullius esse momenti; & casu, non consilio irrepsisse, ipse confitetur. Etiam apud veteres frequens est mentio *Hebraica veritatis,* præsertim apud Hieronymum. Hoc verò elogium falsò illi textui adscriberetur, si Authenticus non esset. Hoc etiam pro Textuum originalium authoritate supra Versiones facit, quòd tam quoad verba, quàm quoad sensum sint immediatè à Deo: Versiones verò, licèt sensum verum exprimant, tamen quoad verba ex humana industria pendent; nec plus certitudinis habent, quàm fidelitas, doctrina & diligentia auctoris conferre potest. Hoc ingenuè fatetur Gretserus p. 520. *Plenitudo* (inquit) *& integritas Hebræi textus habet prærogativam istam, quòd non modo res significata, sed & ipsa verba immediatè sunt à Deo: quod de translatione non contingit, cùm verba suppeditet interpres, & quidem humano studio, non illo peculiari ductu & instinctu, quo scriptor Canonicus ducitur & regitur.*

20. Constans hæc erat veteris Ecclesiæ sententia. Aug. lib. 15. de Civ. c. 13. hæc habet, *Cùm diversum aliquod in utrisque codicibus invenitur, quandoquidem ad fidem rerum gestarum utrumque esse non potest verum, ei linguæ potius credendum, unde est in aliam per Interpretes facta translatio.* Hieron. Epistol. ad Suniam & Fretellam sic scribit, *Sicut in N. Test. si quando apud Latinos quæstio exorta est, & inter exemplaria varietas, recurrimus ad fontem Græci sermonis, quo novum scriptum est Instrumentum: ita in Vet. Testamen. quando inter Græcos Latinósque varietas est, ad Hebraicam recurrimus veritatem; ne quicquid de fonte proficiscitur, hoc quæramus in rivulis.* Iterum in Epist. ad Lucinium, quod etiam relatum est à Gratiano in jus Canonicum, & à Pontifice promulgatum, Distinct. 9. cap. Ut veterum. *Ut veterum librorum fides de Hebræis voluminibus examinanda est; ita novorum veritas Græci sermonis normam desiderat.* His addendus Ambrosius l. 2. de Spir. S. c. 6. *Si quis de Latinorum codicum varietate contendit, quorum aliquos perfidi falsaverunt, Græcos inspiciat codices.* Ex his satis constat,

 quan-

quantum veteres fontes prætulerint versionibus; iis verò, qui versiones præferunt dico cum eodem Hieron, Epist. 102. ad Marcellam, *quibus displicet fontis unda purissima, cœnosos rivulos bibant.*

21. Sed quid opus est testimonia coacervare, cùm habeamus Ecclesiæ Romanæ viros doctissimos, quorum aliqui Concilio Tridentino interfuerunt, confitentes, *nihil contra textuum Originalium Authentiam concilium decrevisse, nec Vulgatam Latinam fontibus prætulisse.* Audrad. Defens. dicit, *Valde inconsideratè eos loqui, qui plus fidei Editioni Latinæ, quàm Hebr. voluminibus deferendum putant.* Addit, *se ab Andrea Vega Cardinali S. Crucis, (qui postea erat Marcellus secundus Pontifex, & Concilio interfuit) habuisse, nil aliud Concilium decrevisse, dum Latinam Vulg. Authenticam declaravit, quàm eam nullo defœdatam esse errore, ex quo perniciosum dogma aliquod in fide vel moribus colligi possit.* Bellarm. l. 2. de Verbo c. 10. *Patres nullam fontium mentionem faciunt, sed solùm ex Latinis versionibus, quæ nunc circumferuntur, unam delegerunt, quàm cæteris anteponerent.* Salmeron, qui etiam Concilio interfuit, Proleg. 2. *Liberum reliquit* (Concilium) *omnibus, qui Scripturas sacras profundius meditantur, fontes Hebræos & Græcos, quatenus opus est, consulere, quo nostram* (Latinam) *vitio librariorum vel temporum injuriâ corruptam emendare valeant.* Serarius in Proleg. c. 19. q. 12. multis probat, non prætulisse Hebræis Græcisve fontibus Latinam Versionem, Synodum Trident. *Satis manifestum est,* (inquit) *fontem purum, rivo, quantumvis puro, cùm prærogativa quadam præferendum: --nam Authenticam Versionem esse, est censeri cum Originaria lingua convenire.* Adam Contzen. Polit. lib. 3. c. 23. *Liberè affirmo, Versionem Latinam ita probatam, ut tamen Græcis & Hebræis fontibus maneat sua auctoritas.* Tragicè verò exclamat Julius Rugerius, Secretarius Apostolicus, lib. de Script. Canonicis, c. 44. *Cujus* (ait) *piæ aures ferre poterunt, Hebraicam Editionem* (de Græco N. Test. idem dici potest) *à Spir. S. iisdem verbis dictatam, à Prophetis conscriptam, ab Esra restitutam, à Christo recitatam & explanatam, &c. à qua omnes Editiones, velut à parente & fonte suo fluxerunt, correctiones derivantur, & discrepantiæ librariorum culpa exortæ sæpius sublatæ sunt, nunc explosam & damnatam esse?* Ex horum testimoniis, quibus plura adjungere licet, satis constat, quænam sit virorum in Ecclesia Romana doctiorum in hac controversia sententia.

22. Si quis verò dicat, Si possint in textus Originarios errores irrepere scribarum lapsu, vel ex alia causa fortuita, ut in versiones aliósque omnes libros; quomodo in locis talibus possint Versiones ex iis corrigi? Respondeo, In tali casu, ubi de menda constat, ex aliis codicibus, restituenda est vera lectio. Nam, ut antea ostendimus, varia sunt media, quibus, dum codices variant, lectio vera restitui, & errores emendari possunt. Primò itaque lectionem librorum originalium in vitio cubare clarè probandum est, tum error corrigendus: sic verâ lectione restituta, Textus originarius Versionum norma & regula fit. His itaque non obstantibus, codices originarii verè dici possunt Authentici, &, (generaliter loquendo,) norma omnium Versionum. Nam, ut supra demonstratum est, codices tales, in quibus nullum omnino sit erratum dari, est, si non absolutè & physicè, saltem moraliter impossibile: & si tales mendæ Authenticam Scripturæ auctoritatem tollerent, nulla esset Scriptura Authentica; cùm tales codices extent, nec per industriam humanam dari possint. Potuit quidem Deus omnes scribas ab errore omni immunes præstare: hoc verò Dei sapientiæ haud congruum videbatur, qui laborem & diligentiam nostram in servandis & corrigendis codicibus adhibendam voluit: unde & aliquando labi permisit, sed non in gravioribus; nec ita ut media deessent, quibus lapsus isti corrigi possint. Rectè itaque Raderus, Animadv. in Chron. Alexand. p. 25. *Universè loquendo, semper plus tribuit Ecclesia Hebraicæ, velut fonti, quàm Græcæ inde derivatæ.* Videatur Joh. Morinus Diatr. parte 2. Elench. Sect. 15.

23. Concedit Bellarm. in quibusdam casibus, posse nos à Versionibus ad fontes recurrere. De Verbo Dei l. 2. c. 11. Primò, cùm in Latinis Versionibus videtur esse error librariorum. 2. Cùm Codices Latini variant. 3. Cùm verbum, vel sententia est anceps. 4. Ad energiam ac proprietatem vocabulorum quorundam in textu originario percipiendam. Melchior Canus alios addit, scil. 5. Cùm disseritur cum infidelibus. 6. Cùm emphasis est in vocabulo Hebraico. 7. Ad eruendos plures sensus. 8. Ad percipienda verba Græca vel Hebræa, quæ in editione Latina remanserunt. Etsi verò aliquid sit, quòd nobis hi largiuntur, non tamen omnem veritatem proferunt. Insufficiens enim est ita casuum enumeratio. Errores enim varii dari possunt, & in Vulg. Lat. dantur, qui ad ista capita revocari non possunt. Deut. 29. 23. legitur in Vulg. Lat. *sulphure & solis ardore comburens*, errore manifesto, cùm in Hebr. sit, *salis*. Erratum hoc non observârunt Harlemius vel Lucas Brugensis, qui codices diligenter contulerunt. Correxit tamen Sixtus 5. ex Hebræo sine ulla exemplarium Latinorum auctoritate: nec conjicere quisquam potuit, esse librarii errorem, sine codicis Hebræi inspectione, cùm sensus bene flueret. Præterea major codicum numerus sæpe fallit. Gen. 3. 15. in omnibus ferè exemplaribus Latinis legitur, *Ipsa conteret caput tuum.* Et duo tantùm habuit Luc. Brug. quæ legerunt, *Ipse*: ita ut sine textus Archetypi inspectione emendari hic locus non potuerit; ex quo August. Steuchus emendavit, *Ipsum.* In exemplo, quòd profert Bellarm. ex Ecclesiastico, cap. 45. 6. *Dedit illi cor ad præcepta.* Ex loci circumstantiis non potest colligi, legendum esse, *coram*; nec ex variis codicibus deprehendit Luc. Brug. sed ex paucioribus Harlemius, ex quibus sine recursu ad Hebr. non potest vera lectio restitui. Sæpe etiam errare potest interpres ex ignorantia vel inadvertentia; qui casus inter modo dictos non habetur: nec tamen ejus error sine textu originario deprehendi aliquando potest. Itaque regulam constituimus generalem, scil. In omnibus ad textum originarium recurrendum est, nisi ubi planè constat, errorem in textum irrepsisse: ubi verò hoc probari non potest, necessariò ad textum, ut ad normam, omnes versiones

sunt

sint probandæ. Non satis est dicere cum Bellarm. *Ex fontibus, si puri sint, corrigendæ sunt versiones:* hoc enim supponi debet, fontes esse puros, donec contrarium per instaurias particulares liquidò probetur, secundum regulam Jurisconsultorum, *Quilibet præsumitur esse bonus, donec constet de contrario.* Nec tamen ex quibusdam instantiis probatur generalis fontium corruptio, sed tantùm in his locis ipsum esse scribam; quod cum fontis puritate stare potest: ut ex iis, quæ diximus, liquet.

24. Quædam tamen hic speciosè objiciuntur. 1. Incertum esse textum Hebræum, sublatis punctis, quæ non sunt de essentia textus. Exemplum profert Joh. Morinus exercit. Bibl. 6. cap. 2. in verbo דבר, quòd octo modis legi potest, & totidem diversas habet significationes, ut דָּבָר *verbum*, דֶּבֶר *pestis*, דְּבִר *adytum*, דִּבֶּר *dixit*, דֹּבֵר *loquens*, דָּבֻר *dictum*, דַּבֵּר *loqui*, דַּבֵּר *loquere*. Ad eundem modum, ex tribus literis et omissis vocalibus, 23. vocabula Latina diversarum significationum deduci posse, scribit. Unde inferunt, Textum Hebræum non posse pro certa regula haberi; sed versiones, quæ tam vocalibus, quàm consonantibus constant, esse certiores. Ad hæc multa responderi possunt. Vocabula quædam per se spectata multiplicis significationis capacia esse: at in orationis contextu plerunque indifferentiam tolli, & ex antecedentibus & consequentibus determinari. Si verò adhuc vocabulum sit ambiguum, ex usu, & legendi consuetudine, ambiguitas tollitur. Ex usu enim, & majorum traditione, ope trium literarum א י ו quæ matres lectionis vocantur, & ante punctorum inventionem loco vocalium erant, vera lectio & pronunciatio conservata est. Licet enim puncta hodierna à Masorethis inventa, ipsorum tamen sonus, sive vocales ipsæ, reliquis literis coævæ sunt: nec punctârunt textum Masorethæ pro libitu; sed secundum lectionem illam usitatam, quam à majoribus habuerant. Præterea contra Textum Hebræum tantum militat hoc argumentum, non contra Græcum, manet ergò Textus Græcus Nov. Test. Authenticus. Si verò alicujus roboris esset contra textum Hebraicum, probaret, codices Hebræos nunquam fuisse Authenticos, ne quidem cùm primum scripti erant: eadem enim ambiguitate laborâssent, cùm vocalia nondum inventa fuerint. Secundò objiciunt, quòd si versiones non sunt Authenticæ, fides plerorunque nullum haberet certum fundamentum, cui inniti posset: cùm vix unus è mille textum Græcum vel Hebraicum intelligat. Resp. Multa de hoc disputant Scholastici, quorum subtilitatibus nolo lectorem irretire. Si aliquid valeret hoc argumentum, probaret, omnes Versiones in linguas vernaculas fieri debere; (has enim solas plerunque vulgus intelligit;) & tam contra versiones, quàm contra fontes facit, cùm è vulgo plurimi sint, qui firmiter credunt; nec tamen versiones Latinas intelligunt, imò literas planè ignorant. Unde itaque firmitatem habet ipsorum fides? Totam Ecclesiam non audiunt, nec Concilia generalia evolvunt; sed ex proprii Pastoris vel Parochi, vel parentum institutione (quorum nemo infallibilis) credunt. Ipsorum itaque est, quinodum hunc nectunt solvere. Breviter tamen dico, fidem niti Verbo Dei, sive veracitate divina, quocunque modo nobis sufficienter proponatur: Scriptura verò Originalis, Versiones, prædicatio, instructio privata &c. media tantum sunt, quibus objectum fidei sive veritates revelatæ nobis proponuntur. Fundamentum verò fidei est authoritas Divina, cui non potest subesse falsum; quàm objectum fidei *formale* vocant Scholastici, sicut ut res ipsas credendas appellant *materiale*. Fides nititur fundamento certo & infallibili, licet media quædam, quibus Deus utitur ad fidem generandam, infallibilia non sint. Sufficit enim actu non errare, cùm objectum fidei proponitur; licet errare possibile sit: sufficit in hoc quemquam actu non errare, licèt errare possit. Annon possumus certi esse, quòd Solem videmus, etsi visus circa objectum suum errare possit? & quia viator per devia errare potest, ergò nunquam certus esse possit, se recto tramite incedere? Objectum fidei proponitur sufficienter, ita ut prudenter de eo dubitare non liceat; non ita evidenter, ut non possimus non credere, ut in conclusionibus Mathematicis, ubi intellectis terminis non potest quis non assentire. Alias nulla esset fidei obedientia, si actus credendi necessario eliceretur, sive (quòd affirmant nonnulli) per vim Spir. S. irresistibilem voluntas necessariò in assensum traheretur. Noluit Deus res fidei ita proponi: sufficienter proponuntur, ut non sit justa causa dubitandi; non evidenter, ut fides sit actus obedientiæ liberæ: proponuntur ut summè credibilia, cum evidentia morali tanta, quæ sufficit ad obedientiam evangelicam producendam; non cum evidentia physica, quæ necessariò fidem generat. Non nego tamen, evidentiam illam Spiritum S. in cordibus fidelium per gradus augere, & certitudinem evidentiæ tandem producere.

25. Unica restat quæstio, An semper per Textus originarios corrigendæ sint versiones, an aliquando per Versiones corrigi possint textus originarii? Etsi verò ex dictis decidi hæc quæstio possit; tamen quia statuunt nonnulli, ex Vulgata Latina corrigi debere codices Græcos & Hebræos, hæc pauca adjicimus. Etsi Versiones, antiquæ præsertim, multum conferre possint, cùm erratum in textum originarium casu irrepsit, ad veram lectionem indagandam & restituendam, tamen, generaliter loquendo, Versiones omnes secundum textus Originales corrigi & examinari debere. Nam, cùm omnes Versiones, tanquam rivuli, ex codicibus originariis, ut fontibus, fluxerint; necesse est, ut quicquid veritatis in Versionibus inveniatur, illud à fontibus habuerint. Eatenus enim Versio vera dici potest, quatenus cum textu originario concordat. Sic enim Greg. de Valentia, *Translatio vera est, cujus sensus à suo fonte non deviat; sed sententias reddit easdem & æquales, nec restrictiores*, &c. Contradictionem itaque planè implicat, affirmare simpliciter, fontem ex Versione corrigendum: æquè enim absurdum est, ac si quis Solis motum ex horologio corrigere vellet; vel cum Automaton aberrat, dicere Solem irregulariter circumferri, potiùs quàm vitium aliquod in Automato concedere. Quod enim quidam asserere audent, Vulgatam Latinam factam esse peculiari Sp. S. assistentia, ita ut interpretes errare non posset, à cordatioribus ejusdem Ecclesiæ ut in-

eptum

eptum rejicitur. *Stultum est* (inquit Bellarm. l. 2. de Verbo Dei. c. 11. *dicere, Theodotionem Hæreticum* (ex cujus Versione quædam sunt in Vulgata, ut scil. liber Danielis) *non potuisse errare; vel S. Hieronymum nunquam errâsse, cùm ipse in Esaiam cap. 19. dicat se errâsse, & Ecclesia ejus correctionem acceperit. Non illes authores Canonizavit Ecclesia, sed tantùm hanc Versionem approbavit; nec ita approbavit, ut asseret, nullos in ea librariorum errores reperiri: sed certos nos reddere voluit, in iis, quæ ad fidem & mores pertinent, nulla esse in hac Versione interpretum errata.*

Hæc de hac quæstione sufficiant.

PROLEGOMENON VIII.

De

MASORA, KERI KETIB, LECTIONIBUS VARIIS ORIENTALIUM, & OCCIDENTALIUM; Ben Ascher & Ben Naphtali, & de Cabala.

1. *De Masoræ nomine.* 2. *De Masora circa versus.* 3. *Circa voces.* 4. *Circa literas.* 5. *De literis majusculis & minusculis.* 6. *De suspensis & inversis.* 7. *De Mem clauso & aperto, & Nun medio & finali.* 8. *De literis 5. finalibus, quoties inveniuntur.* 9. *Muhumedani numerârunt versus in Alcorano.* 10. *Masorethicanos a circa puncta vocalia & accentus.* 11. *Masora forma, antiqua, hodierna.* 12. *De authoribus Masoræ. Non esse ab Esdra, vel Synagoga magna, nec à sacris Scriptoribus; sed à variis auctoribus, & variis seculis. Primæ observationes Masorethicæ fuerunt circa tempora Maccabæorum post ortos Pharisæos: aliæ à Rabbinis post Talmudicis.* 13. *De usu Masoræ. De hoc variâsse Rabbinos. Masoram perfectam non extare.* 14. *Quædam in Masora utilitatem suam habere.* 15. *Quædam planè inutilia & superflua.* 16. *Nunquam ita perfectam fuisse, ut efficeret, ne ulla posthac depravatio oriri posset. Calculus literarum Vet. Test. an verus.* 16. *Multa in Masora superstitionem Rabbinicam olent.* 17. *Punctatio utilitatem habet.* 18. *De Keri & Ketib, quid sint.* 19. *De harum notarum speciebus. Pronunciatio nominis* יהוה *per Scheva est vitiosa.* 20. *Enumeratio illarum specierum.* 21. *Numerum Keri & Ketib variare in præcipuis Editionibus Bibliorum.* 22. *De notarum istarum auctoribus.* 23. *Esdram & suos non fuisse earum auctores.* 24. *Auctores fuisse Masorethas ante-Talmudicos & Tiberienses.* 25. *Non ex Criticorum judicio, sed ex codicum discrepantia pleresque fluxisse.* 26. *De iisdem observationes quædam.* 27. *De variis lectionibus Orientalium & Occidentalium.* 28. *De iis variæ observationes.* 29. *De lectionibus variis Ben Ascher & Ben Naphtali.* 30. *De Cabala.* 31. *De Cabalæ speciebus.* 32. *De sensu mystico.* 33. *De Cabala practica.* 34. *De Cabala speculativa sic dicta.* 35. *De Gematria.* 36. *De Notarico.* 37. *De Temuria, sive permutatione.* 38. *De auctoribus Cabalæ.*

DE Masora scripserunt, Elias Levita, Petr. Galatinus, Joh. Morinus, Joh. D'Espeires, & alii: omnium verò accuratissimè D. Buxtorfius in Tiberiade. Nos pauca, quæ necessaria nobis videntur, excerpemus. Dicemus verò, 1. De nomine, quid per illud significetur. 2. De materia, circa quam versatur. 3. De modis variis, quibus olim descripta & hodie impressa est. 4. De ejus auctoribus. 5. De usu & utilitate.

1. Masora est vox Hebraica, & diversimode scribitur, מָסוֹרָה מְסוֹרֶת & מָסֹרֶת sensu eodem. Derivatur enim à radice מסר quæ *tradere* significat, & bis in veteri Testamento occurrit, scil. Num. 31. 5. 16. Unde Masora *traditionem* significat, scil. cùm quis aliquid quasi in manus alteri tradit, vel committit, ut explicat Elias, sive de rebus, sive de personis accipiatur. Hic pro doctrinâ accipitur, quam quis à majoribus quasi traditam posteris de manu in manum transmittit. Unde eam describunt, esse Criticam Hebræorum sacram, qua scriptionis & lectionis varietas per totam Scripturam traditur, quoties, quo loco, & qua forma quæque dictio in textu Hebræo invenitur; inventa, ut genuina lectio ab omni corruptione & mutatione immunis servetur. Opus sanè incredibilis & stupendi laboris, totius Scripturæ structuram, quoad omnes minutias versuum, dictionum, literarum, punctorum, &c. excutere, & ad incudem revocare; omnes versus, dictiones, & literas numerare, (unde סופרים *numeratores* dicti) virgulam censoriam adhibere, &c. Horum verò omnium notas in Bibliis Venetis & Basileensibus impressis, partim per singulas paginas in margine, & inter columnas; partim ad finem Bibliorum excuderunt. An verò ex tantis laboribus fructus & utilitas tanta exurget, & an hoc studio effecerint, ut nihil postea in Textu Hebræo depravari aut mutari possit, (prout à multis affirmatur,) posthac disquirendum est.

2. Quòd ad materiam Mosoræ attinet, sciendum est, eam positam esse in annotationibus Criticis circa textum Hebræum, & versari circa 1. Versus. 2. Voces. 3. Literas. 4. Puncta vocalia & accentus. Circa versus numerârunt Masorethæ singulos versus uniuscujusque

que

que libri, & uniuscujusque sectionis majoris Legis; nec tantùm Pentateuchi, sed & totius textus Hebraici: numerúmque ad finem cujusque sectionis vel libri annotârunt: primò literis numeralibus; dein nomine aliquo symbolico, ex cujus literis idem numerus exurgit. Dein versum medium singulorum librorum annotârunt. In Genesi numerant versus 1532. & versum medium esse cap. 27. 40. *Et gladio tuo vives.* In Exodo, 1209. medium, c. 22. 28. *Magistratui ne maledicito.* In Levit. 859. medium, c. 15. 7. *Qui tetigerit carnem fluxi.* In Numer 1288. medium, c. 17. 5. *Et erit ut cujus, quem elegero, virga floreat.* In Deuter. 955. medium, c. 17. 10. *Et facies juxta verbum.* Omnium summa est, 5845. In hac tamen summa, ut observat D. Buxt. dissentiunt codices, dum in omnibus impressis mendosè ponitur, 5245. Edit. Venet. per Fœlicem Pratensem, anno 1517. ponit in Deut. 1055. ubi centum redundant. Sic etiam discrepant Elias & Talmudici: ille præf. 3. lib. Masor. numerat 5842. Hi in libro Kiddutchin. 5888. In omnibus mendosè: cùm ex Masora ad finem cujusque libri constet, numerum esse 5845. In reliquis libris idem fecerunt. In Josua sunt versus 656. medius, c. 10. 8. In Samuelis 1. & 2. 1506. medius, 1. Sam. 28. 24. In Regum 1534. medius, 1. Reg. 22. 6. In Esai. 1295. medius, c. 33. 21. Jerem. 1365. medius, cap. 28. 11. Ezech. 1273. medius non apponitur in fine libri, sed in Masora parva notatur, cap. 26. 1. Prophetæ minores pro uno libro habentur, in quo 1050. medius, Mich. 3. 12. Psalm. 2527. medius, 78. 36. Prov. 915. medius, cap. 16. 18. Job. 1070. medius, cap. 22. 16. Cantic. 117. medius, 4. 14. Ruth. 85. medius, c. 2. 21. Threni non habent numerum adscriptum: est autem, 154. medius, cap. 3. 34. Eccles. 222. medius, cap. 6. 10. Esther. 166. medios, cap. 5. 7. Daniel. 357. medius, c. 5. 30. Esdras & Nehem. 688. medius, Nehem. 3. 32. Chronic. 1. & 2. 1763. medius, 1. Chron. 27. 25. Summa omnium versuum Vet. Testament. est, 23206. Hos versus numerârunt, ne quis fraude vel negligentia versum aliquem detruncaret, vel audacter adderet: quem finem an assecuti sint, infra disquiremus. 2. In versibus etiam quædam observârunt quoad voces & literas, ex quibus constant: quorum quædam proponit D. Buxtorf. & alia multa quisque colligere potest. Verbi gratiâ, unus versiculus datur, constans ex 42. vocibus, & literis 160. scil. Jer. 21. 7. Duo sunt tantùm in Lege, quæ incipiunt à litera Samech, scil. Exod. 32. Num. 14. 19. Et duo in Lege, quorum singulæ voces exeunt in Samech. viz. Gen. 32. 14. Num. 29. 33. Duo, in quibus quater est ויאמר. Genes: 22. 7. & 1. Reg. 20. 14. Tres sunt, in quarum singulis sunt 80 literæ, quorum unus notatur in Mas. mag. Num. 36. 8. Sic 47. versus sunt, in quibus singulis ter legitur לא ut Gen. 21. 26. Versus sunt 123. in quorum singulis bis legitur לא ut Gen. 13. 6. Hæc, inter alia innumera, proferre placuit, ut per ea de reliquis judicare quisque possit. 3. Circa versus etiam notârunt, in quibusdam esse hiatum, ubi sensus est Ellipticus vel imperfectus. horum alii numerant 25. alii 28. ubi in libris quibusdam vacuum spacium relinquitur. Primus est Gen. 4. 8. ubi Textus Hebræus habet, *Et locutus est Cain cum Abele fratre suo*: post hæc verba relinquitur spacium, quod L X X. & Cod. Samarit. supplent hoc modo; *Eamus in agrum.* Ad quem locum Masora ait, esse 28. versus deficientes in medio versus, scil. quoad sensum, qui imperfectus videtur. At Gen. 35. 21. Masora notat tantùm 25. hujusmodi loca, quam notam veriorem esse putat Buxtorf. Loca recenset in Lege quatuor. Gen. 4. 8. & 35. 22. Num. 25. 19. sive 26. 1. Deut. 2. 8. Reliqua sunt Jos 4. 1. & 8. 24. Judic. 2. 1. 1. Sam. 14. 13. 20. 37. & 16. 12. & 19. 11. & 23. 11. 2. Sam. 5. 2. 19. & 7. 4. & 24. 11. 1. Reg. 13. 20. Esa. 8. 3. Ezech. 3. 17. & 44. 15. De quibusdam tamen dubitat, an huc pertineant. 4. Ad versus etiam pertinent notæ Masorethicæ circa correctiones scribarum, voces scil. 18. quas scribae mutâsse ajunt. Loca recensentur ad initium libri Numer. & Psal. 106. 20. De his locis egimus Proleg. de Textuum Original. integritate: ubi ostendimus per scribas intelligi Esdram & viros Synagogæ magnæ, qui loca ista emendârunt, & veram lectionem restituerunt. 5. Huc etiam referri potest ablatio scribarum in quinque vocibus, de quibus Masora Gen. 18. 5. Dicunt enim quinque esse voces, quibus in vulgaribus codicibus præposita erat litera Vau: quæ tamen in textu Authentico non extabat, sed auferri debuit. Monent enim, istis locis ita legi non debere: quòd perinde est, ac si auferri vellent, unde *Ablatio scribarum* dicta. Loca sunt, Gen. 18. 5. ואחר *& postea*, pro, אחר, *postea*. Gen. 24. 55. ubi vox eadem. Num. 12. 14. ubi ואחר in qua monet Masora, Vau tollendum: at in libris plerisque impressis manet. Psal. 68. 26 ubi etiam ואחר, pro אחר. Psal. 36. 7. ומשפטך pro משפטך ubi Mas. magna tantùm quatuor istiusmodi locorum meminit, uno per errorem omisso: at Masoram correxit Buxtorfius. Ad versus etiam pertinet, quòd in quatuor libris penultimum versum repetunt, vel ejus saltem initium, viz ad finem Esaiæ, Thren. Malach. & Ecclesiastis: ut in libris, tam impressis, quàm MSS. videre licet. Causam hanc reddunt, quòd versus ultimi istorum librorum desinunt in minis, vel pœnis. Versus verò penultimus benedictionem vel bonum aliquod habet: ergò, ne lectores tristes discederent, versus penultimos repetunt, ut læti discedant. Alii aliam causam reddunt, à dignitate versuum penultimorum, qui sæpe repetendi & ruminandi sunt.

3. Ut versus, sic voces recensuerunt: circa quas, 1. Annotârunt varias codicum lectiones, aliáque quæ sub nomine Keri & Ketib comprehenduntur; cùm vox scil. aliter in textu scribitur, aliter in margine legenda notatur: unde puncta, quæ voci marginali propria sunt, voci textuali adscribuntur. Horum variæ sunt species: non enim omnia ad lectionis varietatem propriè pertinent. De his verò peculiari Diatriba dicendum est. 2. Notârunt voces quasdam plenè vel defectivè scriptas. Plenæ dicuntur, cùm literæ Vau & Jod quiescentes, exprimuntur, ubi non semper exprimi solent; vel cum He paragogicum additur personæ secundæ Præteriti, & ejus affixo. Defectivæ, cùm voces scribuntur sine literis Jod, Vau, Aleph, quiescentibus, vel He finali, licèt communiter cum iis scribi soleant. Non verò ad omnes ejusmodi voces plenas vel defecti-

vas annotârunt aliquid Masorethæ; sed ad eas maximè, quæ communiter scribi solent plenè, & raró defectivè; vel communiter defectivè, & raró plenè, secundum regulam Eliæ in præf. 3. Mas. c. 1. Cùm dictiones plenæ plures sunt, quàm deficientes, numerârunt deficientes; è contra, cùm deficientes sunt plures, quàm plenæ, numerârunt plenas. V. g. Gen. 2. 7. וייצר *& formavit*, notant semel scribi plenè cum duplici Jod, cùm aliâs communiter cum uno Jod scribatur. Jon. 2. 3. יסבבני *circumdedit me*, notat Masora hoc verbum novies defectivè, id est, sine Vau in medio repetiri, cùm communiter Vau exprimatur. 3. Quædam notârunt circa vocum situm vel locum; respectu initii, medii, vel finis alicujus versus, ut Gen. 1. 30. notant ולכל quater versum incipere: loca verò alibi proferunt, scilic. an finem Deuteronom. Gen. 1. 1. Masora notat vocem הארץ quæ versum ibi terminat, ter in fine versus inveniri, Gen. 6. 4. Voces אחרי כן quæ sunt in medio versus, notantur ter inveniri simul in versiculi medio: frequentissimè verò hoc notant in particulis indeclinabilibus, ut in את, אל, אשר &c. 4. Significationis ambiguitatem in quibusdam notârunt. Ut Gen. 19. 8. ad האל notant octies accipi in significatione communi, scil. pro pronomine, cùm aliâs sit unum ex divinis nominibus. Huc etiam referri possunt voces, quas quis existimare possit aliter legendas esse, vel propter sensum, vel quia aliter leguntur. Ad has notârunt סבירין *putantur*, scil. aliter legi posse, ut Exod. 4. 19. לך שב מצרים *ito, redis in Aegyptum* Notant quinque loca esse, quæ putantur esse debere מצרימה quia scil. motus ad locum aliâs sic exprimitur. Præcavent (ut quibusdam placet) temeritatem audaculorum, ne aliquid immutare præsumant; vel, ut alii conjecturas suas proponant de alia lectione. 5. Verborum quorundam structuram notant, cùm verbum aliquod cum nomine certo, vel cum præpositione certa peculiariter jungitur, vel cum literis servilibus extra communem usum; maximè verò vocum, quæ incipiunt à literis כלב & cum Scheva vel Patach sequente Daghes punctatæ sunt: ut verbum ירא cum את האלהים pro, *timere Deum*, septies occurrit: loca recenset Masora, Genes. 42. 18. Sic Genes. 1. 22. ad בימים notant, tria esse Daghessata, scil. cum Patach sub ב sequente Daghes &c. 6. Multas etiam voces numerârunt Masorethæ, quoties scil. in Bibliis inveniuntur. Ut Jon. 3. 6. notant vocem ויעבר novies repetiri: loca verò, ubi occurrunt: non semper exprimunt. 7. Notârunt etiam voces 15. quæ supernè uno vel pluribus punctis, notantur: quarum 10. sunt in Lege, 4. in Prophetis & una in Hagiographis. Hæc puncta verò non sunt, vocalium notæ, sed ad mysteria quædam notanda apposita esse volunt; quæ Legis Oralis pars erant; hodie verò per frequentes dispersiones oblivioni ferè tradita. Antiqua est horum punctorum mentio in Talmude Tract. Berachoth. c. 1. & libro Zohar: unde quidam ad Esdram & viros Synagogæ magnæ referunt. Ut verò facilè concedam, à posterioribus Masorethis non esse adscripta, qui puncta vocalia invenerunt, quia ante Talmudem extiterunt: sic non facilè credam ab Esdra vel Prophetis apposita esse; sed post eorum tempora casu (ut alia ejusmodi) in textum irrepsisse: vel fortè consultò à quibusdam Judæis addita, ut inde mysteria quædam de textu depromerent: Posteriores verò mutare noluisse, sed quasi ab Esdra vel sacris Scriptoribus adjecta essent, superstitiosè retinuisse: quòd ipsis solenne est. Mysteria enim, quæ à Masorethis eliciuntur, planè ridicula sunt, & Spiritu Dei indigna, superstitionem Rabbinicam olentia. Loca verò sunt Gen. 16. 5. In ובינך supra Jod posterius punctum affigitur; vox verò hæc non plenè scripta est in tota Lege, nisi hoc loco cum duplici Jod, ad hoc mysterium scil. notandum. Sara his verbis cum Abrahamo expostulat, dicens, *Iudicabit Deus inter me* ובינך *& inter te.* Hoc verò verbum cum duplici Jod, significare potest, (*& inter filium suum:*) unde volunt Saram licèt voce externa Abrahamum alloquens, dixisse *Judicet Deus inter se & me*, tamen tacitè in animo, Hagaram, dixisse: scil. *Judicet Deus inter me* ובינך *& filium tuum*, quem scil. Hagar in utero gessit; ita ut Abrahamum voce, & ancillam animo allocuta sit: & ob hoc magnum mysterium scil. Rabbini nonnulli [illegible] hanc vocem supernè punctatam esse. Quis verò ferat, ut istiusmodi ineptiæ sacris Scriptoribus adscriberentur? 2. locus Gen. 18. 9. אליו *ad eum*, ubi Aleph, Vau, & Jod. punctata sunt. (3.) Gen. 19. 33. ובקומה *& cùm surgeret illa*: punctum est supra Vau. (4.) Gen. 33. 4. וישקהו *& osculatus est eum*, ubi 4. literæ punctatæ. (5.) Gen. 37. 12. את (6.) Numer. 3. 39. ואהרן *& Aharon*: ubi omnes literæ punctatæ. (7.) Num. 9. 10. רחקה *longinqua*, ubi He punctatum. (8.) Num. 21. 30. אשר, quod duobus punctis notatur. (9.) Num. 29. 15. ועשרון *& decimam*. Masora notat hanc vocem esse punctandam; sed in Bibliis omittitur, fortè [illegible] Typographorum. (10.) Deut. 29. 29. לנו ולבנינו *nobis & liberis nostris*: ubi plures punctantur. (11.) 2. Sam. 19. 20. יצא *Egressus est*, ubi omnes literæ punctantur. (12.) Esa. 44. 9. המה *ipsa*, ubi He punctatum. (13.) Ezech. 41. 20 ההיכל *templi*, ubi 4. [illegible] (14.) Ezech. 46. 22. מהקצעות *angulata*, ubi [illegible] puncta. (15.) In Hagiographis una istiusmodi vox est. Psal. 27. 13. לולא *nisi*, ubi Masora notat, hanc vocem punctatam esse supra & infra. Rationem agnoscit Buxtorf. insipidam reddi in Talmude, loc. cit. quam idcirco negligit.

4. Ut versus & voces; sic etiam literas, tam consonantes, quàm vocales, recensuerunt Masorethæ. 1. Circa consonantes, quas vulgò vocant literas 22. Alphabeti, notârunt quædam spectantia, tam quantitatem, quàm situm, & numerum. Respectu quantitatis, quasdam notârunt in Textu, reliquis majores, quasdam minores, quasdam quasi suspensas supra reliquas in eadem linea, quasdam inversas, quasdá medias in quolibet libro. Respectu numeri, ad calculum revocârunt, quot literæ occurrant in singulis libris, quot ex quinq; finalibus, quot in omnibus libris V. Test. Licèt verò labor hic immensus ex magna parte inutilis ac superfluus videatur, parùmque conducat ad textus Hebraici integritatem conservandam (de quo postea:) libet tamen singula lectori proponere, ejúsque judicio subjicere.

5. Li-

5. Literæ majusculæ constituunt in Lege Alphabetum, quibusdam tamen literis geminatis, & una triplicata. Catalogum recenset Masora initio Genesis, & initio libri Chron. sed cum discrimine circa Vau, Teth, Lamed, Nun, Samech, & Pe finale, ut suis locis videbimus. Harum mentio est in Talmude, tract. סופרים sive de scribis, unde & Masorethis Tiberiensibus antiquiores sunt. Tempus verò, quo in textum introductæ sunt, exactè notare non possumus. Quòd verò quidam, qui Masoram ad Esdram & Synagogam magnam referunt, statuunt mysteria quædam in his literis, ut & reliquis, olim fuisse Hebræis nota; hodie verò oblivioni tradita, probare non possum. Quicquid enim antiquiores de iis judicabant; certè mysteria, quæ à posterioribus Masorethis & Rabbinis traduntur, mera somnia sunt, & gerris Siculis vaniora: ut cum litera ג majori forma scribitur, Levit. 13. 33. in והתגלח volunt memoriale esse trium, qui radi tenebantur. scil. Nazaræorum, pollutorum, & Levitarum, qui 13. annum excesserant. ב in voce בראשית Gen. 1. 1. ad denotandum duplex opus Creationis, scil. cœli & terræ. א in voce *Adam* אדם 1. Chron. 1. 1. ad denotandum primum hominem, unde humani generis origo. ד Deut. 6. 4. אחד *unus*, ad denotandum Deum unicum esse in 4. mundi partibus &c. Quis verò non videt hæc esse mera hominum commenta; à sacris scriptoribus nequaquam intenta vel cogitata? Literæ verò istæ non in omnibus Bibliis exprimuntur. Munsterus ex suis eliminavit: in aliis editionibus quædam notantur, quædam omittuntur. Cùm tamen in plerisque editionibus majoribus retineantur, etiam in nostra exprimi curavimus: & ne quâ operarum negligentiâ omittantur, eorum Catalogum hic subjicimus. De his, ut & de minusculis, inversis, suspensis, finalibus, in dictionis medio, & è contra, eorum sententiæ accedimus, qui statuunt errore librariorum, vel casu fortuito, in textum primò irrepsisse: scribas verò posteriores, qui cùm codices alios exscriberent, talium literarum quantitatem & situm observantes ex libris vetustioribus, certo consilio à majoribus ita scripta fuisse sibi persuaserunt; & ex innata gentis superstitione mysteria nescio qualia ex iis elicuere: (quæ à posteris, qui à majorum placitis vel latum unguem discedere nefas arbitrantur, potiùs aucta, quàm imminuta sunt, & ambabus manibus acceptata ac firmiter retenta:) vel Judæos quosdam antiquiores, qui ex textu per Cabalam alios sensus, mysticos scil. præter literalem hausere, has literas isto modo scripsisse: quas posteriores ab Esdra profectas esse, stultè sibi persuaserunt. Catalogus literarum majuscularum sequitur.

א in *Adam* אדם 1. Chron. 1. 1.
ב in בראשית *In principio*. Genes. 1. 1.
ג in והתגלח *& raditur*. Lev. 13. 33.
ד in אחד *unus*. Deut. 6. 4.
ה in הליהוה *an Domino*. Deut. 32. 6.
ו geminum, in גחון *venter*. Levit. 11. 42. ubi mediam hanc literam esse volunt Pentateuchi, & in ויזתא Est. 9. 9.
ז in זכרו *recordamini*. Mal. 3. 22.
ח in חור *candidum*. Esth. 1. 6.
ט geminum, in שבטו *virga ejus*. Job. 9. 34. & in טוב *bonus*. Eccl. 7. 1.
י in יגדל *magnificetur*. Numer. 14. 17.
כ in וכנה *& surculus*. Ps. 80. 16.
ל bis occurrit, in וישלכם *& disjecit eos*. Deuter. 29. 26. & in והלטאה *& lacerta*. Levit. 11. 30.
מ bis occurrit, in משלי *proverbia*. Prov. 1. 1. & in שלשים *Abnepotes*. Genes. 50. 23.
נ ter occurrit, in נצר *servans*. Exod. 34. In ליני *pernocta*. Ruth. 3. 13. ubi 7. Orientales non Nun, sed Lamed pro majuscula ponunt, & in משפטן *causam earum*. Num. 27. 5.
ס geminum, in סוף *summa*. Eccles. 12. 13. & in ויהס *& silere fecit*. Num. 13. 30.
ע in שמע *audi*. Deut. 6. 4.
פ geminum, in בשפרפרא *summa aurora*. Dan. 6. 20. & in ובהעטיף *& in serotinando*. Gen. 30. 42.
צ in צפו *speculatores ejus*. Es. 56. 10.
ק in קן *nidus*. Psal. 84. 4.
ר in אחר *alius*. Exod. 34. 14.
ש in שיר *Canticum*. Cant. 1. 1.
ת etiam geminum, in תמים *integer*. Deut. 18. 13. & in ותכתוב *& scripsit*. Esth. 9. 20.

Literas etiam minusculas annotârunt, reliquis minores, ad numerum 33. per singulas literas Alphabeti. Quædam tamen sunt triplices, una quadruplex: de quibus idem dicendum, quod de majusculis, in quibusdam libris non exprimi, in aliis plures vel pauciores, ut videre est apud Buxtorf. in Tiberiade, qui quasdam ab Elia in Masora omissas supplevit. Significant verò in genere ex mente Rabbinorum, rei de qua agitur, *diminutionem* vel *contemptum*: & ex eodem fonte profluxerunt, quo majusculæ. Earum etiam mentio fit in Talmud tract. de scribis: recensentur initio Levitici, & initio Masoræ magnæ.

א minusculum est, in ויקרא *& clamavit*. Levit. 1. 1. Mysteria Rabbinica hujus & reliquorum, vide apud Buxtorf.
ב in הב *da*. Prov. 30. 15.
ג in וגיש *& gleba*. Job. 7. 5. denotat minutas pulveris partes, in quas corpus post mortem redigitur.
ד in אדם *Homo*, Prov. 28. 17.
ה in בהבראם *quando creata sunt illa*. Gen. 2. 4.
ו est geminum, in שלום *pax*. Num. 25. 12. de- in in לשוא *in vanum*. Psal. 24. 4.
ז in ויזתא Esth. 9. 9.
ח in חף *nitidus*. Job. 33. 9.
ט duplex, in טבעו *demersa sunt*. Thren. 2. 4. & in ומהרתם *& mundi eritis*. Num. 31. 24.
י in תשי *oblitus es*. Deut. 32. 18.
כ in ולבכתה *& ad deflendum eam*. Genes. 23. 2.
ל in לוא *non*. Thren. 1. 12.
מ triplex, in מוקדה *adustio*. Levit. 6. 9. In ממרים primum מ, *rebelles*:

illos accusat falsâsse Testamentum Vetus, hos corrupisse Novum: ipse verò à Deo missus est, ut omnia restitueret. Surat. 4. & 5.

3. Quid nobis videtur vero consentaneum, paucis exponam. Prima conclusio sit hæc; Judæi ante Christum malitiosè Scripturam non depravârunt. Nam, ut scribit Hieron. in Es. 6. nunquam Dominus & Apostoli, qui cætera crimina arguunt Scribarum & Pharisæorum, de hoc crimine, quòd maximum, tacuissent. Tantum verò abest, ut Christus reprehendat, ut potiùs contrarium innuat; dum Joh. 5, 39. ad Scripturas scrutandas auditores suos amandat: quòd nunquam fecisset, si falsatæ & corruptæ fuissent; sed de corruptione præmonuisset. Et Matth. 23. 2. 3. *Sederunt Scribæ & Pharisæi super Cathedram Mosis. Quæcunque ergò dixerint vobis, servate & facite.* Credámne aliquis, ad Scripturas corruptas legendas, & ad ipsos corruptores audiendos, Dominum populos ablegâsse?

4. Post Christum verò malitiosè non corruptas fuisse, à Judæis vel aliis, multis probant Bellarm. lib. 2. de Verbo Dei, cap. 2. Joh. D'Espeires, Simeon de Muis, aliíque Ecclesiæ Romanæ Doctores argumentis validissimis. Primum est Hieron. loco citato, & Orig. lib. 8. in Esaiam, quòd quæ à Domino & Apostolis ex Scriptura citantur, eadem planè sunt in codicibus nostris: at absurdum & planè ridiculum est imaginari, eos loca ista ita citâsse, ut à Judæis vel aliis postea depravanda fore præviderant. 2. Si Judæi malitiosè corrupissent Scripturas odio Christianorum, hoc sine dubio fecissent in vaticiniis de Christo, & in locis, quæ de præcipuis mysteriis religionis Christianæ agunt: hoc verè non fecerunt. Nam in quibus codices Hebræi à Græcis & Latinis differunt, ea nullius aut parvi momenti sunt: imò ut observat Bellarmin. in iis sæpe codices Hebræi Judæis magis obsunt, quàm Græci & Latini; ut in Psalmo 2. ubi legunt Græci & Latini codices, *Apprehendite disciplinam, ne irascatur Dominus*; in Hebr. est, *Osculamini filium, ne irascatur.* Quæ lectio magis facit pro Christo Dei filio, quàm prior. Quis verò credat, Judæos depravâsse locos, de quibus inter nos & illos nulla est controversia; & in reliquis, quæ de gravissimis mysteriis nostræ religionis agunt, nihil immutâsse? Hinc affirmat Andradius, *Si quis velit Judæorum petulantiam coërcere, & dementiam reprimere, multò apertiora & illustriora ex Hebreis, quàm ex Græcis & Latinis codicibus, argumenta deducturum.* De locis verò quæ à quibusdam objiciuntur, infra dicemus. 3. Judæos Scripturas corrumpere nec potuisse, nec voluisse, probat S. Aug: lib. 13. de Civit. cap. 13. *Anne credibile est ipsos codicibus suis voluisse eripere veritatem, ut nobis eriperent auctoritatem; vel per totum orbem dispersos potuisse in hoc conspirare, nullo contradicente*; Confirmatur verò, Judæos hoc nunquam voluisse, ex incredibili ipsorum zelo erga Legem & libros Sacros, ut mortem potiùs omniáque tormenta subirent, quàm vel unum legis apicem mutare vel adulterare vellent: ut de iis testatur Joseph. lib. 1. contra Appionem, & Philo apud Euseb. l. 8. c. 6. & 8. Imò tanta superstitione feruntur erga Sacros codices, ut in libro Legis si vel unicum erratum deprehendant, pro illegitimo damnant, & abjiciunt; nec ullos libros non correctos servandos volunt ultra 30. dies: si verò ultra 4. errores habent, sepeliendum volunt cum probis hominibus.

5. Repugnaret providentiæ divinæ, ut libros quos ad salutem generis humani exarari voluit ab hominibus θεοπνεύστοις, quosque permanere voluit ad finem mundi; ex quibus, ut fontibus, aquas salutares omnes gentes haurirent; ita falsari fineret, ut ad hunc finem inepti essent. Non ita unquam indormivit custos Israelis, qui in necessariis Ecclesiæ suæ nunquam deficit: Cúmque novæ revelationes non sunt expectandæ, eò quòd Deus totam voluntatem suam de doctrina salutis libris Scripturæ consignaverit; injuriosum esset Dei providentiæ, qui se Ecclesiæ semper adfuturum promisit, asserere, libros, in quibus hæc doctrina continetur, perituros aliquando, vel corruptos fore. Cúmque Judæos per omnes gentes disperserit, qui hos libros ubique circumferunt, specialem ejus curam observant Justin. Orat. Exhort. & August. l. 18. de Civ. c. 46. & in Psalm. 56. *ut Judæi, tanquam capsarii nostri libros nostros circumferrent, ut cùm Pagani non credunt, quæ nos de Christo prædicta fuisse dicimus, quasi à nobis essent conficta, mittamus eos ad inimicos fidei nostræ Judæos, qui libros nostros circumferunt, in quibus eadem habentur, quæ nos prædicamus.*

6. Præterea hoc contra fidelitatem & curam Ecclesiæ Christianæ erga libros Sacros faceret, quàm Deus *columnam* fecit *& firmamentum veritatis*, cui oracula sua concredidit; si sacrum hoc depositum adulterari & falsari permitteret. Libros N. Testamenti Ecclesiæ Christianæ tradiderunt Apostoli, quos fideliter conservavit. Hebraicos etiam ad Ecclesiæ curam pertinere, agnoscunt doctiores Romano-Catholici. Ex quo enim Judæis libellum repudii dederit Deus, nec amplius pro populo suo agnoverit, facti sunt injussu Oraculorum divinorum possessores; quorum curam Deus in Ecclesiam transtulit: nec aliter jam portant Judæi Scripturam, quàm cæci speculum, in quo alii multa vident, ipsi nihil. Multum itaque à vero aberrant, qui de Hebræis codicibus ita loquuntur, quos *Judaicos* vocant, quasi ad Judæos tantùm pertinerent, non ad Ecclesiam Christi. Longè aliter sentit Joh. Mariana. tract. de Vulg. Lat. cap. 9. *Omnino absurdum videtur, divinas Scripturas, hoc est, Testamentum, quod Deus nuncupavit, & in quo Ecclesiam heredem scripsit, in linguam Latinam transfusum modo conservare: amissum autem, aut depravatum penitùs, & contaminatum in iis linguis, in quibus scriptum primò est.* Unde postea infert, *Sit itaque fixum, non minus ad Ecclesiæ curam Hebraicos & Græcos codices, quàm Latinos pertinere. Unde primò efficitur, neque eos codices potuisse in universum, vel in re majoris momenti corrumpi: continuò enim Ecclesia occurrisset, quæ divino instinctu & afflatu regitur, & viri docti, quorum numerus aliquis semper fuit, periculum indicâssent.* Ad eundem modum Joseph. à Costa de Christo revelato lib. 2. c. 16. *Editionem Hebraicam authenticam esse, dubitare non possumus: & quamvis Judaica perfidia atque invidia tentatum esset, tantum nobis bonum eripere, fontem ipsum*

scil.

scil. sermonem Dei inficere: tamen nullo modo credendum est, licuisse eis, quicquid libuit. Rationem reddit, *Non defuerunt in Ecclesia viri docti, quorum studio conservati sunt Hebraei codices* Simeon de Muis Hebraicae linguae Professor Regius Parisiis, Epist. de Verit. Hebr. p. 17. *Ut dem Judaeos exemplaria omnia adulterasse, nego, & pernego, in ea; quae in Christianorum Bibliothecis extarent, neque adeò ipsorum juris esset, quicquam potuisse. Omnes enim mihi videntur concessuri, Hebraica Bibliorum exemplaria Christianis nunquam defuisse.* Idem probat Bellarm. ex Origene, Augustino, Hieronymo, & Eusebio. Sixtus Senensis Biblioth. sanct. l. 8. p. mihi 627. Driedo de transl. Script. l. 2. Andradius defens. Concil. Trid. l. 4. Estius in Gal. 3. 10. Dom. Bannes in 1. Thom. q. 1. art. 8. dub. 4. Lorin. in Psal. 26. 12. Quibus & hoc D. Buxtorfii subnectam, Anticrit. part. 2. cap. 14. quod *simulac Resp. Judaica abolita, & doctrina Christiana introducta esset, etiam Judaei magno numero, & inter eos non infimi subsellii, nec vulgaris eruditionis, doctrinae, & pietatis, Christo nomen dederint, qui lingua & legis peritiâ instructi codices sacros secum ad Christianismum detulerunt, & caeteris quoque communicaverunt adeò ut si quid malitiâ & invidiâ, vel negligentiâ & temeritate mutatum esse, hi deprehendere possint.* Hoc verò argumentum latiùs deducendum volui, non tantùm, ut integritatem textus probarem; sed etiam ut quorundam sciolorum temeritati occurratur, qui peritia umbratili linguae Hebraicae inflati, scribunt, ab Hieronymo usque ad hoc seculum, Hebraea volumina à Christianis spreta & tenebris sepulta jacuisse; nec quemquam extitisse, qui hujus linguae gnarus esset. Vide Cunaeum de Rep. Hebr. l. 2. p. 187. Haec autem à vero abesse, ex dictis constat. Vide D. Hottingerum Thes. Philol. lib. 1. c. 2. q. 4. & quae à nobis dicta sunt Proleg. de linguis & earum usu.

7. Licèt verò Judaei malitiosè textum non corruperint, probabile tamen est, ubi duplex esset lectio, quarum una magis favebat Christianis, eos alteram secutos esse, odio Christianorum. Sic Sixtinus Amama Antibarb. Bibl. lib. 1. cap. 1. & lib. 3. in Psal. 22. 17. Idem concedit Bellar. loco citato. Joh. D. Espeires. tract. 1. de Textu Hebr. disp. 2. dub. 2. probat ex loco illo celebri, Psal 22. 17. ubi olim erat in textu כארו *foderunt*, & in margine, כארי, *sicut leo:* posteriores verò Judaei τὸ Keri sive כרי posuerunt in textu, כרו verò prorsus sustulerunt, nec aliquid in margine notârunt. Primum planè probatur ex Masora, Numer. 24. 9. ubi in Masora marginali legitur, *quater occurrere* כרי *bis cum Camets, & bis cum Patach*, & in Masora textuali haec adduntur, כרי *bis extat. Sic Num. 24. 9. accubuit sicut leo, & Psal. 22. 17.* כארי *manus & pedes meos: sed in posteriore loco, Ketib, sive scriptum est* כארו. Ubi apertè dicunt, כארו fuisse in textu, quae nunc nec in textu, nec in margine conspicitur in illorum libris, ideóque antiqui Masorethae hunc locum non corruperunt. Idem etiam testatur Ben Chajim, in Masora finali sive magna, ad finem Bibl. Vener. sub litera א, ad vocem כארי, in libris quibusdam correctis, Ketib esse כארו, Keri כארי. Si quis verò dicat, Masorethas posuisse meliorem lectionem in textu, cùm generaliter statuant, lectionem in margine esse meliorem; Resp. saepe Keri & Ketib transponi, teste Elia in edit. Ven. 1525. Lindanus etiam & Foelix Pratensis dicunt, *se vidisse exemplaria vetustissima, in quibus erat* כארו *in margine.* Alterum verò de recentioribus Judaeis patet ex hodiernis exemplaribus, ubi in textu est כארי. in margine verò nihil adnotârunt & hoc ipsos consultò fecisse dicit R. Moses Haddarson in Genes. 8. & hanc unicam esse probabilem mendam in textu Hebr. agnoscunt, Sixt. Amama Junius, Whitakerus, & alii. Hoc verò ipsos fecisse ex odio in Christum, & contra propriam conscientiam, apparet ex Commentariis R. Salom. Ab. Ezra. R. David, & aliorum: qui licèt alias omnes minutias excutiant, cùm tamen in hunc locum scribunt, nullam mentionem faciunt lectionis כארו. sed exponunt per כארי *sicut leo*, sensu planè absurdo & incongruo: licèt optimè nôssent, in Masora textuali ad Num. 24. dici, quòd in codicibus correctis scriptum esset כארו in Psal. 22. Notandum etiam, licèt Rabbini posteriores exponant haec verba כארי *sicut leo*, hoc tamen ipsos fecisse contra Masoram marginalem hoc loco, ubi notatur כארי bis reperiri cum Camets in duplici (sive diversa) significatione, scil. Es. 30. 13. & Psalm. 22. 17. cúmque certum sit, hanc vocem in Es. 30. reddendam esse *sicut leo*; certum etiam est, hoc loco aliam debere significationem habere, quae non potest esse alia, quàm *foderunt*. Sic Buxtorf. in Lex. in ארה & Sixtus Senens. reddunt vocem כארי per *foderunt*. Sic etiam legerunt antiqui interpretes 70. Aquila, Hieronym. & Patres universi. Unde licèt in plerisque exemplaribus impressis sit כארי (excepto Complutensi, in quo legitur כארו) semper tamen vertunt per *foderunt*. In nostra verò editione secundum Biblia Interlinearia, quae secuti sumus, est כארי at notavimus cum circello, qui ad Keri refert, quòd inter varias lectiones Hebraicas in Tomo nostro ultimo, cum כארו exprimitur. V. D. Pocock. in Porta Mosis, in Miscell.

8. Restat, ut ad argumenta, quae adducuntur à quibosdam Romanae Ecclesiae Doctoribus, ut probent Judaeorum depravationem Scripturae voluntariam, respondeamus. Joh. Morinus, Exercit. Bibl. 1. cap. 6. ostendere laborat; quomodo Judaei, licèt ubique dispersi, potuerint consentire in librorum suorum corruptionem: *Quia scil. Senatum habuere Babylone & in Palaestina, cujus decretis universa gens per orbem terrarum diffusa religionis vete adstricta lubenter obtemperabat: si quis verò refragetur, ἀποσυνάγωγος factus est.* Scribit enim Moses Aegyptius in prooemio operis sui יד, *Usque ad Talmudis collectionem se adstrictos fuisse decretis Rabbinorum, qui in terra Israelis vixerunt: postea eorum, qui Babylone Synedrium faciebant, cùm ex Palaestina expulsi erant. Si verò Senatus ille sub specie emendandi, libros suos depravâsset, & sic describendos edixisset; nullus esset Judaeus, qui vel unam literam aliter describere ausus sit.* Respondeo, licèt haec à Morino adferuntur, ipse tamen fatetur, *Judaeos codices suos de facto non depravâsse.* Addam ego, nec potuisse, non obstante tali decreto. Nam 1. Valde improbabile est, totum Synedrium in tale decretum consen-

ſenſuros, cùm ex omnibus regionibus Rabbini ibi convenerint. 2. Exemplaria Hebr. paſſim in Chriſtianorum manibus erant, qui corruptelam talem facilè animadvertiſſent, Judæiſque exprobrâſſent. 3. Licèt Maſorethæ, & Rabbini plerique à vero Legis ſenſu longè aberraverint, & ad nugas, & ineptas expoſitiones ſe receperint, quibus Scripturam maculârunt; verborum tamen & literarum, quæ Legis cortex, maximè tenaces erant, uſque ad ſuperſtitionem; quòd de Judæorum populo ſupra ex Joſepho & Philone oſtendi.

9. Loca quædam producunt Bonfrer. in Præloq. Canus l. 2. loc. Theol. c. 12. Salmer. Proleg. 4. Lindan. de opt. gen. interpr. c. 11. Gordonius, Huntlæus, & alii, quæ corrupta eſſe in codicibus Hebraicis probare nituntur. Præcipua ſunt, (1) Gen. 8. 7. ubi Hebr. legit: *Corvus egrediebatur & revertebatur:* cùm tamen LXX. Vulg. Lat. & omnes Patres legunt, *non revertebatur.* (2.) Gen. 49. 18. pro שָׁלוּחַ *miſſus* vel שָׁלִיחַ, ipſi legunt שילה *Schilo*, ſenſu nullo. (3.) Pſal. 18. 5. pro קוֹלָם *vox eorum* legunt קום *linea eorum.* (4.) Pſalm. 21. 17. pro כארו *foderunt*, legunt כארי *ſicut leo.* (5.) Eſ. 9. 6. pro יִקָּרֵא *vocabitur*, legunt יִקְרָא *vocabit.* (6.) Jer. 23. 6. pro יקראוהו *vocabunt*, habent יקראו *vocabit eum.* Reſp. Nondum convenit inter hujus ſententiæ patronos, quænam loca ſunt corrupta; cùm alii plura, alii pauciora enumerant. Nec ſi in his locis mutatum eſſe textum concederemus, univerſalis textus corruptio inde inferri poſſet, ita ut Scriptura fidei & morum regula eſſe non poſſit: cùm multò plura errata & depravata, imò millena quædam in Vulgatam Latinam irrepſerint ante correctionem Sixti 5. vel. Clem. 8. multaque adhuc ſupereſſe, (quorum plurima collegit Lucas Brugenſis,) quæ correctione egent, fatentur adverſarii: quam tamen juxta Decretum Concilii Trident. authenticam eſſe volunt. Nec ſi in locis iſtis eſſent mendæ ſtatim ſequeretur, à Judæis malitiosè factas eſſe, & non ex Scribarum errore, vel caſu fortuito. Nec deſunt inter ipſos viri docti, qui negant hæc loca depravata eſſe: excepto fortaſſe illo, Pſal. 22. 17. quòd tamen non à veteribus Judæis corruptum, ſed à recentioribus malè legi dicunt; dum ex duabus lectionibus pejorem in textum retulerint: de altera verò, quæ multò melior, prorſus ſilent. In ſpecie verò ad loca quæ proferunt, Reſp. Ad primum dicit Bellar. *Non defuiſſe Biblia Latina, quæ legerunt, ut eſt in Hebræo, egrediebatur & revertebatur.* Et notant Lo. duo MSS. ſic legiſſe, ut ex variis lectionibus Lat. ad finem hujus operis, eſt videre. Deinde verba in Hebr. *exiit exeundo & redeundo* &c. non ſignificant corvum in arcam rediiſſe; ſed volitâſſe circa arcam eundo & redeundo, idque ſæpius, (fortaſſe enim, ut conjicit Luc. Brugenſ. in Notationibus, cadavera invenit in ſummitate montium, qui aquis nudati erant) donec ſiccarentur aquæ: & cùm hoc cohærere poteſt, quòd *exibat & non revertebatur, in Arcam*, ſcil. ita ut hic varia lectio, fortaſſe olim fuerit, nulla ſpontanea corruptio. Ad 2. reſp. Per שילה intelligunt *Meſſiam*, tria Targumim. Onk. Hieroſol. & Jonath. & Kimchi. Unde liquet, Judæos hunc locum non corrupiſſe, ut probarent Meſſiam nondum veniſſe. Ad 3. dicit Joh. Iſaacus, קום inter alia ſignificare, *vox eorum*: alii, quòd LXX. & Hieron. legerunt קולם, ſed poſtea ל excidiſſe: alii, (quod probabilius,) ipſos legiſſe קום, ſed ad ſenſum magis, quàm verba reſpicientes, tranſtuliſſe, *vox* vel *ſonus eorum.* Ad 4. reſponſum eſt ſupra. Ad 5. ex Eſ. 9. 6. agnoſcit Calvinus cum aliis, Judæos ſenſum hujus loci depravare voluiſſe malè interpretando, ne pro Chriſti divinitate faceret; non tamen verba mutâſſe. Vox enim ויקרא ſecundum variam punctationem recipere poteſt tum activam, tum paſſivam ſignificationem: & verti poteſt, *vocabitur*, vel *vocabit.* Paſſivè legunt LXX. Chald. Sym. Aquil Hieron. &c. Punctârunt Maſorethæ activè, & forte hanc lectionem ſecuti ſunt, quia Chriſtianis minus favet: At cùm hanc punctationem retineant omnia exemplaria inter Chriſtianos impreſſa, non neceſſe eſt, ut ad hoc confugiamus. Nam certum eſt, familiare eſſe apud Hebræos verba activa ponere ſine ſuppoſito pro paſſivis, ut notat Bonfrer. in locum huic ſimilem, Deut. 15. 2. Unde eſt, quòd frequenter hæc ipſa vox וַיִּקְרָא *vocabit*, paſſivè reddatur, tum à LXX. tum à Vulgata; aliiſque Interpretibus: ut obſervat Forſterus in Dictionario ſuo, ut Gen. 25. 25. Numer. 13. 25. Ex. 15. 23. 2. Reg. 2. 16. & 5. 20. & alibi. Videatur Joh. D. Eſpieres, ubi ſupra, dub. 3. Et ſanè contextus hujus loci hoc poſtulat, ut ita legatur: aliàs nullum commodum ſenſum fundit. Ad 6. Reſp. quæ de præcedenti loco dicta ſunt, etiam huic quadrare; nec ulla eſt in hoc corruptio. Legunt יִקְרָאוֹ *vocabit ipſum.* Sic legit LXX. Rom. At Chaldæus, Syrus, Arabs, Symmachus, Vulgata, Pagninus, vertunt *vocabunt*. R. Kimchi, *vocabit*, id eſt, Iſrael vocabit Meſſiam hoc nomine, *Deus juſtitia noſtra.* Bonfrereus Præloq. c. 13. ſect. 4. dicit, *ſcriptum olim* יקראוהו *vocabunt, & Judæos mutaſſe in* יִקְרָאוֹ *ut hoc vaticinium pro Chriſti divinitate nobis eriperent.* Sed probabilius multò, lectionem non mutatam fuiſſe: ſic enim legerunt LXX. *& vocabit.* Interpretes verò reliqui legerunt יִקְרָאוּ licèt verterunt, *vocabunt*, ſenſu eodem, referendo ſcil. ad populum Iſraelis. Hieronymus utramque lectionem habet, *vocabit* & *vocabunt*; nec apud ullos veteres ſcriptores eſt, qui locum hunc depravatum dixerit. De his verò aliiſque locis, quos enumerant Gordonius, Huntlæus, & alii, non opus eſt plura dicere: cùm vel nulla ſit in iis menda; vel, ſi aliqua ſit, nihil tamen facit contra fidem & mores; nec ex Judæorum odio in Chriſtianos, ſed ex errore ſcribarum, vel cauſis fortuitis orta ſit.

10. Tandem producunt teſtimonia Judæorum, qui fatentur loca quædam aliter lecta fuiſſe, ac codices hodierni habent; quæ à ſapientibus ipſorum mutata erant, & ab ipſis vocantur תקון ספרים *Tikkun ſopherim*, ſive *Correctiones ſcribarum*; vel, ut alii reddunt, *Aptationes vel ordinationes ſcribarum.* Hujuſmodi loca refert Maſora interior, initio libri Numer. & Pſal. 106. octodecim; vel potiùs loca ſexdecim, in quibus verba 18. immutantur. Galatinus verò & alii pauciora faciunt. Joh. D' Eſpieres, & alii plura. Talmudici verò, in Seder, 4. tract. Nedarim, omneſque ferè Rabbi-

ni

nf numerant 18. Recensentur verò à Masora, Num. 1. hoc ordine. (1.) Gen. 18. 22. ubi olim lectum erat, *Dominus adhuc stabat coram Abrahamo*, pro quo substituerunt Scribæ, *Abraham autem adhuc stabat coram Domino*, ut hodie legitur in omnibus codicibus, & apud omnes Interpretes, Sept. Chald. Vulg. Lat. Syr. &c. (2.) Numer. 11. 15. ubi pro, *non videam* בְּרָעָתֶךָ *malum tuum*, substituerunt בְּרָעָתִי *malum meum*. (3.) Numer. 12. 12. ubi pro אמנו *matris nostræ*, substituerunt אמו *matris suæ*, & pro בשרנו *carnis nostræ*, בשרו *carnis suæ*. (4.) 1. Sam. 3. 13. ubi לי *mihi*, mutârunt in להם *ipsos*. (5.) 2. Sam. 16. 12. ubi pro בעונם *afflictionem suam*, posuerunt in textu בעוני *afflictionem meam*, & in margine בעיני *in oculum meum*. (6.) 1. Reg. 12. 16. ubi pro לאלהיך *ad deos suos*, legunt לאהליך *ad tabernacula tua*. (7.) Ezech. 8. 17. ubi pro אפי *ad nasum meum*, posuerunt אל אפם *ad nasum suum*. (8.) Habac. 1. 12. ubi pro אל תמות *non morieris*, substituerunt לא נמות *non moriemur*. (9.) Est Mal. 1. 13. ubi pro והפחתם אותי *& afflixistis me*, est והפחתם אתו *& afflixistis eum*. (10.) Zach. 2. 8. ubi per עיני *oculi mei*. substituunt עינו *oculi ejus* (11.) Jer. 2. 11. ubi pro כבודי *gloria meâ*, poluere כבודו *gloriâ suâ*. (12.) Job. 7. 20. pro עליך *super te*, substituunt עלי *super me*. (13.) Hos. 4. 7. pro כבודי *gloriam meam*, legunt כבודם *gloriam suam*. (14.) Job. 32. 3. ubi pro *Deo*, substituerunt, *Job*. (15.) Thren. 3. 20. ubi pro עליך נפשך *super te, anima tua*, legunt עלי נפשי *super me, anima mea*. (16.) Psal. 106. 20. pro כבודי *gloriam meam*, substituere, ut supra כבודם *gloriam suam*. Post hæc 16. loca à Masorethis recensita ad Num. 1. hæc addunt, *Hæ sunt 18. verba correctionis scribarum, & disquisitiones eorum accuratæ, laudabiles*. Licet verò 16. tantùm loca recenseant, tamen 18. verba numerant: nam in loco 3. sunt verba duo, ut & in 15. Hisce addunt Porcherus lib. 1. de Vict. contra Judæos, & alii, loca alia à Judæis immutata, scil. Mich. 1. 10. ubi pro התפלשי *involve me*, substituerunt, התפלשתי *involve te*. Hos. 9. 12. ubi pro בשרי *carnem meam*, scripserunt בשורי *cùm recessero*. Addit Joh. D' Espences, Deut. 28. 30. ישגלנה *coivit cum illa*: pro quo substituerunt, ישכבנה *cubabat in illa*. Galatinus verò affirmat, loca istiusmodi plura esse, ita ut vix recitari possint. Notat D. Buxtorf. in 1. Numer. & Psal. 106. tantùm 16. *correctiones recenseri*; *sed in Num*. 12. 12. *duo exempla occurrere*. Deesse tamen illi videtur *locus unus, quem à nullo Judæorum hactenus expiscari potuit, nec Magnus Mercerus eum invenerit*. Sed quòd jam innuimus, locus 15. ex Thren. 3. 20. duo habet verba mutata, unde numerus 18. exurgere potest.

§ 11. Quòd ad argumentum attinet, negamus, ullum ex his locis à Judæis malitiosè mutatum esse. Scio, non deesse viros doctos, qui totum hoc de correctione scribarum in dubium vocant; imò, qui merum figmentum esse statuunt: ut Bellarm. loco citato, Bonfrer. Præloq. c. 13. Sect. 5. Chamier. Panstrat. l. 12. c. 11. s. 16. D. Buxtorfius dubitat: nam *nullum hactenus sive ex Evangelicis, sive Catholicis vidisse* scribit, *qui explicârit, quinam fuerint scribæ illi, & quales* תקונין *ipsorum: & quàm antiqua hæc nota de Tikkun sint, liquido sibi non constare. Antiquiorem earum memoriam esse in libro* ספרי *qui ante Talmud. Babylon. fertur conscriptus: dissentire tamen Hebræos de ejus antiquitate & tempore. In neutro Talmud ullam planè Tikkun illius mentionem fieri; cùm aliàs* עמור סופרים *longè minoris negotii, in Talmud commemoretur*. Negant etiam Sixtus Senens. lib. 8. Ribera in Hos. 9. &, ut quibusdam videtur, Aben Ezra præf. ad Bibl. Verior tamen videtur eorum sententia, qui concedunt, hanc mutationem factam fuisse, (cùm frequens sit ejus mentio in Masora, & omnes ferè Rabbini unanimiter ita sentiant;) non tamen malitiosè hæc loca corrupta esse post Christum, sed per Esdram & Synedrium magnum (qui per scribas hic intelliguntur) restituta, cùm post reditum è Babylone volumina sacra recenserent, & ex variis codicum lectionibus illas approbarent, quæ hodie leguntur. Nam primò omnia exemplaria Hebraica legunt secundum correctiones istas. 2. Ita omnes antiquæ versiones, etiam quæ ante Christum, legunt, & cum codicibus Hebraicis consentiunt, ut Sept. & Chaldaica; ut & Syriaca, & Vulg. Lat. post Christum: quæ certò probant, antiquos codices Hebræos ita olim legisse. Tandem ipsa Masora expressè has mutationes ad Esram refert, quem κατ' ἐξοχὴν *Scribam* vocant. Legimus enim Numer. 12. 12. in Masora marginali, *locum istum esse unum ex 18. correctionibus Esdræ*, תקון עזרא. Esdram verò & Prophetas posteriores, libros Sacros recognovisse, & lectionem veram, ubi dubium aliquod occurrebat, restituisse, nemo negaverit: unde planum est, à posterioribus Judæis hæc loca non esse corrupta. Præterea in his locis non agitur de ullo Christianæ religionis mysterio; nec Christianis una lectio magis favet, quàm altera. Judæi itaque non corruperunt: sed vera est lectio, quæ hodie in codicibus, tum Judæorum, tum Christianorum, extat.

§ 12. Etsi verò textus originarii non sint à Judæis vel aliis studiosè corrupti; sed in omnibus, quæ ad fidem & mores spectant, puri & integri: tamen scribarum incuriâ, vel temporum injuriâ, in Textus Originarios errata quædam & mendas leviores irrepere potuisse, & irrepsisse, negari non potest: quæ aliorum codicum, & interpretum collatione, aliisque mediis, (de quibus supra,) tolli & emendari possunt. Nam in hisce, sacra Volumina idem fatum cum aliis libris subiisse, præsertim antiquis, & sæpius descriptis, experientia planè testatur. Hoc à nemine hodie apertè negari video, ut in Proleg. de variis lectionibus fusè ostendi: licèt quidam fuerint, (inter quos Pagn. Præf. ad Gram. Hebr. Polanus, & alii,) qui quasi Judæorum scribæ privilegium habuissent ἀναμαρτήτους, *in nullo, ne minimo quidem apice, errâsse unquam*, affirmârunt: & multi hodie, qui argumentorum vi co acti hoc fatentur; postea tamen, quòd liberaliter una manu dare videntur, altera surripiunt. Contra hos facilè est nubem testium proferre. Apud Judæos notæ Masorethicæ circa Keri & Kerib, discrepantiæ inter Orientales & Occidentales, inter Ben Ascher & Ben-Nephtali; libri correcti, (de quibus supra,) ad quorum normam cæteri emendati erant, hoc apertè probant. Unde est, quòd in Talmude Hierosol. legimus. Tract. Thanioth, sive Jejuniorum. c. 4. sidra מועד pag. 68. col. 1. *Tres libros invenerunt*

 בעזרה

בעזרה; *apud Esdram* (ut reddit Joh. Morinus, Diatr. p. 102. &c. & exerc. Samar. 4. c. 9.) *in atrio* (scilicet Templi, ut alii,) *unus erat* מעוני, *alter* זעטוטי, *tertius* היא. *In uno eorum invenerunt scriptum* מעון אלהי קדם, *in duobus* מעונה; (scil. Deut. 33. 27.) *duos receperunt, & tertium abjecerunt. In uno invenerunt scriptum*, & misit זעטוטי minimos filiorum Israel, scil. Ex. 24. 5. *in duobus verò scriptum erat*, & misit נערי juvenes filiorum Israel. *Duos illos receperunt, tertium rejecerunt. Invenerunt scriptum in uno* (scil. Gen. 32. 22.) תשע הוא novem illa, *In duobus* אחד עשר; הוא undecim illa, *receperunt illos duos, & tertium rejecerunt.* Ex quibus verbis clarum est, apud antiquos Judæos codices variâsse, & eos plurium lectionem elegisse. De his tribus libris hæc mihi scripsit vir Doct. D. Joh. Lightfoote. *Ego super eteam materiam ferè suspicor.* 1. *Duo approbata fuisse exemplaria, unum Judæorum in Canaanitide, alterum Judæorum in Babylone: tertium rejectum, exemplar L X X. relatum ex Aegypto, vel aliquod aliud sequens LXX.* 2. *Sept. non solum Legem Græcè reddidisse, sed Hebræum textum vel Græcis literis vel Hebraicis transcripsisse*: unde זאטוטי. De discrepantiis istis antiquorum codicum apud Judæos idem sentit Kimchius præf. Comment. in Proph. priores. *Viri* (inquit) *Synagoga magna, qui Legem nobis in pristinum statum restituerunt, invenerunt differentias in libris, & secuti sunt multitudinem. In locis verò, quorum claram cognitionem assecuti non sunt, unum scripserunt in textu, & non punctaverunt; aut ad marginem, & textui non inseruerunt.* Hic videmus, eos varietates agnoscere in textu Hebræo, & ex pluribus codicibus reliquos correxisse. Quòd verò Keri & Ketib ad magnam Synagogam refert, alibi discutiemus. Ad eundem modum, idem Kimchi. in 2. Sam. 15. 21. & Jos. 21. 7. Idem agnoscit in Bibliis Venetis Ben Chajim, qui editioni secundæ præfuit, dum variæ lectiones non per ק, sed per נ״א, id est *alius codex*, notantur: ut videmus Jerem. 14. 14. 22. & alibi: quòd etiam in Basileensibus & Interlinearibus observare licet. Maximè verò notandum, quòd Jos. 21. versus 36. & 37. desunt in edit. Venet. 1. & 2. ut & in Basil. & in Chald. Paraphr. & in margine annotatur, quòd *in omnibus antiquis, & emendatis codicibus non reperiuntur, nec in codice Hilleliano: in quibusdam tamen codicibus inveniri.* Imò numerus versuum hujus libri, à Masorethis notatus, his duobus omissis, planè congruit. In omnibus verò aliis editionibus impressis extant hi duo versus, ut & in LXX. & Vulg. Lat. & necessariò adesse debent, quia aliàs urbium numerus, quæ ad Levitas pertinebant, vers. 41. confici non posset, nec numerus urbium duodecim Meraritarum: de quibus v. 40. & ex 1. Chron. 6. 78. 79. ubi eædem urbes recensentur, clarè constat, isto loco versus istos deesse. Certè D. Buxtorfius in Hebræorum scriptis antiquis multum versatus, fatetur, *Judæos à tempore Esdræ negligentiores fuisse circa textum Hebræum, & non curiosos circa lectionem veram.* De punctis lib. 1. cap. 9. Unde libri Hebræi, tam MSS. quàm impressi, erroribus obnoxii fuerunt, & sunt: ac proinde corrigendi & emendandi ex aliorum collatione, ut affirmat idem Anticrit. part. 1. cap. 4. p. 74. 75. 90. & 95. & cap. 8. p. 136. Et Cl. Junius, discrepantes lectiones præter Masorethicas notavit ex vetustissimo codice Heidelberg. ut ex ejus annotatis, 2. Chron. 26. 5. & 35. 3. patet: ob codicis illius lectionem hodiernæ præfert, eámque sequitur. Varii etiam observant, Gen. 4. 8. à Judæis spacium relictum pro verbis illis, (*Transeamus in campum,*) quòd supplent omnes versiones antiquæ, excepto Onkeloso.

13. Inter Patres, unicus Hieronymus erit instar omnium: quem tamen alii in contrarium allegant; qua fide, ipsi viderint. Hic comment. in Gal. 3. in hæc verba, *Maledictus omnis, qui pendet in ligno*, sic scribit: *Mihi videtur, aut veteres Hebræorum libros aliter habuisse, quàm nunc habent; aut Apostolum sensum Scripturæ posuisse, non verba; aut, quod magis est æstimandum, post Christi passionem, & in Hebraicis, & in nostris codicibus, ab aliquo* Dei *nomen appositum: ut infamiam nobis inureret, qui in Christum maledictum à Deo credimus.* Licèt verò Hieronymi conjecturæ non assentior; ex his tamen verbis patet, Hieronymum existimasse, etiam in textu Hebraico lectionem variantem inveniri posse; contra illorum sententiam, qui magna fiducia asserunt, semper ad interpretes Hieronymum omnes lapsus & varietates retulisse, nunquam ad codices Hebræos. Idem in eodem cap. in verba illa, *Maledictus omnis homo, qui non permanserit in omnibus &c.* hæc habet, *Incertum habemus, utrum 70. Interpretes addiderint*, omnis homo *an in veteri Hebraico ita fuerit, & postea à Judæis deletum sit, &c.* Epistola ad Suniam & Fretellam, agens de verbis, Psal. 34. 10. *Omnia ossa mea dicunt, Domine*, hæc habet, *Sed in editione L XX. deprehendisse bis, Domine*: postea addit, *Multa sunt exemplaria apud Hebræos, quæ ne semel quidem Dominum habent. Hodie verò semel habent.* In eadem Epist. in verba Psal. 124. 4. *Propter legem tuam sustinui te, Domine, ait, Aquilam legisse* יורא *& vertisse* φόβον timorem: *Theodotionem verò & Symmachum legisse* תורה *& vertisse, νόμον*, Legem. Ubi non tantùm fatetur, codices Hebræos variâsse; sed & ex Versione Græca colligit lectionem variantem in codicibus Hebræis antiquis, quarum tamen neutra cum nostris hodiernis convenit, in quibus est תורא *timeberis*. Idem in Hos. 5. 13. *Alii malè legunt* יערים *per* ם *literam, quæ transfertur in Sylvas*: *pro* ירב *Jareb.* Legitur verò nunc, ut legit Hieronymus. In epist. 132. de Salomone & Achas undecim annorum, cùm filios generabant, notat, *hanc difficultatem ex æquo pulsare textum Hebræum & LXX. Interpretes*: Postea concludit, *Relege omnes Vet. & Nov. Testamenti libros, & tantam reperies annorum discrepantiam, & numerum inter Judam & Israel, id est, inter regnum utrumque, confusum; ut hujusmodi inhærere quæstionibus, non tam studiosi, quàm otiosi hominis esse videatur.* In Epist. ad Titum, cap. 3. conqueritur de annorum varietate in Scriptura *propter librorum discrepantiam, & dum paulatim de inemendatis inemendata scribantur, errores inolitos esse, &c.*

14. Cum Hieronymo consentiunt ferè omnes in antiquis codicibus versati: qui, ut in aliis varietates irrepsisse advertunt, sic præcipuè in numeris, & propriis nomi-

nominibus. Euseb. Chron. Can. lib. 2. in prooemio de annis παιδογονίας Veterum Patriarcharum, & antiquis regnis Assyriorum, Ægyptiorum, Argivorum, &c. hæc habet, interprete Hieronym. *Nec me fugit, in Hebraeis codicibus dissonantes ætatum annos inveniri; plusque vel minus, prout interpretibus visum est, lectitari: sequendum verò illud, quod exemplarium multitudo in fidem traxit.* Scio Scaligerum aliter hæc referre in notis, & quòd Hieron. taxat, quasi Eusebium non tè vertetit, cùm aliter sit in Græco Eusebii exemplari. At certè vel Hieronymus ita legit in suo exemplari Græco; vel si de suo quædam addidit, ita Hier. sentit. Ipse etiam Scalig. Elencho Chronol. p. 26. &c. de loco illo 2. Reg. 8. 16. sic scribit. *Has turbas concitant verba illa virgulis inclusa* (& Jehosophat Regis Juda) *quæ abundare omnino necesse est, adeò ut in editione Græca non exstent, quamvis agnoscantur à Paraphraste Chaldæo. Huic simile est illud 2. Reg. 24. 8. ubi Joachim init regnum annos natus 18. At in 2. Chron. 36. 9. erat octo tantum annorum, ut omnino denarii nota hic desideretur. Nam literis numeralibus, non verbis antiquitus numeri conscipiebantur: unde notum est illud* 1. Sam. 13. 1. בן שנה שאול *deest enim nota numeralis. Editio Græca υἱὸς ἐνιαυτοῦ, alii codices τριάκοντα ἐτῶν. Hoc natum est ex compendiosa numerorum scribendi ratione: quod nisi concedamus, quomodo tot varietates & discrimina numerorum excusemus, non video.* Testimonia alia virorum doctissimorum protulimus, Dissertatione de variis Lectionibus; D. Usserii, Buxtorfii, Bocharti, Heinsii, Grotii, Sixtin. Am Lud. de Dieu; quæ hic repetere non est necesse. Præter hos adducit Sixt. Am. Mercerum, Drusium, Erpenium, Bertramum, Wiggameierum, Piscatorem, &c. Qui verò discrepantias illas non volunt esse codicum variorum lectiones, (quòd de Keri & Ketib quidam negant,) sed utrasque divinæ esse auctoritatis; hi (ut loquitur Pagenua) *ex Deo Janum aliquem bifrontem faciunt, spectantem πρόσω καὶ ὀπίσω.* Cùm verò vix aliquem librum, mole licèt exiguæ, impressum videamus, sine errorum Indice suo; quis credet humanam industriam efficere posse, ut vastum illud opus Biblicum sine ullis mendis excudatur? In Bibliis Regiis omnis cura & diligentia, moraliter (ut dicunt) possibilis, adhibita est; ita ut affirmare non dubitaverit Ar. Montanus, *ne unicum erratum inveniri posse, &c.* Multa tamen sunt, quæ virum diligentissimum effugerunt: quæ enumerare possem, si tanti esset. Biblia Veneta prima à Fœlice Pratensi edita accusat Elias Lev. *ut mendis plena, & insincera*; unde aliam editionem parârunt, magis puram & priore correctiorem, quam miris laudibus extollit Elias. Hanc tamen à plurimis erroribus expurgavit D. Buxtorf. in Bibliis Basileensibus: fatetur tamen ipse, *Editionem suam licèt diligenter recognitam, sine nævis quibusdam non esse, quæ ipsius diligentiam effugerunt.* Potuit quidem Deus omnes librorum sacrorum scriptores & Typographos ἀναμαρτήτους reddere, si ipsi ita visum fuisset; sicut Apostolos & Prophetas Spiritu suo gubernavit, ut in ipsorum autographia nullum esset erratum. At, sicut Ecclesiæ Doctores omnes erroribus obnoxios esse voluit, licèt primi Ecclesiæ proceres ab omni errore immunes reddidit; ut scil. omnes excitaret ad diligentem usum mediorum; quibus veritas divina conservari posset: sic dicendum de exemplaribus apographis: mendis & erroribus levioribus, quæ fidei & moribus non officerent, obnoxia esse voluit; ut diligentiam nostram in codicum sacrorum puritate conservanda exerceret. Nam vigilantibus, & non dormientibus, Deus succurrit: & opera ac ministerio hominum uti decrevit ad oraculorum suorum conservationem; nec omnia immediata Spiritus sui virtute efficere voluit: unde mendas irrepere posse, quis non videt? quas tamen ex aliis codicibus, vel antiquis versionibus, & loci circumstantiis emendare licet, ut sæpius diximus. Agnoscimus, in libris impressis errata meliùs præcaveri posse, cum unica impressione varia librorum millia excudantur, inter quos vix aliqua esse possit discrepantia, (quia omnes iisdem Typis inter se ordinatis & compactis imprimuntur,) cùm vel mille scribæ tot codices non describerent, quorum singuli ex ignorantia vel incuria in aliquibus à se invicem variare possint. Unde Erasmus adversus Leum, ad primam annot. *Quis hactenus tanta cura, tantáque religione vel scripta calamo, vel forma aliqua excudit sacros libros, ut non alicubi deprehendatur aliquid mutatum?* Dico itaque cum doctiss. Bibliandro Præf. ad Gram. Hebr. Tiguri 1535. *Non convenit Judaica superstitione alligatum esse, ut nefas vel sacrilegium putemus suspicari, mendas scriptioni librorum sacrorum inolevisse. Nam si pro emendato & sincero libro amplecti, quicquid in divinis occurrit voluminibus; etiam musca insidens literæ mysterium pariet, si faveret Juno Lucina.*

15. Quæ de Textu Hebraico dicta sunt, etiam ad Græcum N. Testamenti applicari possunt. *Agnoscimus* (inquit Sixtin. Amama. lib. 1. cap. 3. Antibarb. Bibl.) *in Novo Testamento, si librorum molem, numerum, & antiquitatem cum Veteri conferamus, paucis annis longè plures irrepsisse lectionum varietates, quàm in Veteri per aliquot secula.* Annotavit Rob. Stephanus, ut supra ostendimus, ex 16. codicibus 2384. varias lectiones, præter deficientia loca 280. quæ obelis notavit: & multo plures ex variis antiquiss. codicibus nos annotavimus, quæ una cum collationibus Stephani in unum corpus digestæ in ultimo nostro Tomo exhibentur. Divina tamen providentia ita invigilavit, ut fides ac pietas nullum detrimentum senserit. Cujus varietatis causam præcipuam non puto cum Sixtino esse defectum Masoræ, in Nov. Testamento: (Concordantiæ enim Bibliorum nostro seculo editæ Masoram multis parasangis superant, & ad puritatem librorum Sacrorum conservandam magis conferunt:) sed quia multò sæpius N. Test. exemplaria descripta sunt, quàm Hebraica Veteris. Nam antequam Christus Ecclesiæ pomœria dilatavit, libri Hebraici noti erant tantùm inter Judæos, qui angulum orbis habitârunt; nam *notus erat in Judæa Deus, non in omni natione*, ut cecinit vates Regius: Novum verò Testamentum inter omnes nationes ab Ortu Solis ad Occasum, ubicunque Christi nomen invocatum est; publicè & privatim perlectum erat, & omnium mânibus terebatur. Præterea omnes ferè ubique Græcam linguam callebant, paucissimi Hebræam: unde plurima descripta habebant exemplaria Græca, paucissima Hebraica. Ex frequenti verò descriptione exemplarium

plarium, errores plures scribarum oriantur, necesse est. Hi tamen non tanti sunt, quin adhuc exemplaria Græca incorrupta habeamus: nam ex erratis quibusdam fortuitis non potest inferri generalis corruptio. Quæ diximus de providentia divina & Ecclesiæ diligentia in conservandis Vet. Instrumenti codicibus, multò magis de Novo dici possunt. Nec valet, quòd objiciunt, ab Hæreticis libros Græcos corruptos esse. Nam etsi Hæretici multa depravare conati sunt; non deerant Catholici & Orthodoxi, qui eorum corruptelas detexerunt, & non permiserunt libros Sacros corrumpi. Imò licèt ex multitudine scribarum & exemplarium plures errores fortuiti irrepere possent; tamen exemplarium multitudo voluntariis Hæreticorum corruptelis obstabat. Nam quò plura erant, eò difficilius erat, ut omnia inficerent: onde impossibile erat Hæreticos Novum Testament. corrumpere, cùm ubique terrarum extarent exemplaria, ex quibus convinci poterant, ut falsarii & corruptores pessimi. Et ex quo ars Typographica in usu esse cœpit, ferè impossibile est textum studiosè corrumpi, licèt casu vel incuria edentium errores oriri possint. Hinc illud Epiphanii contra Marcionem; *Etsi tu non relinquas Scripturam, quemadmodum à Salvatore pronunciata est:* ἀλλ᾽ οὖν γε σώζονται οἱ τόποι ἐν τῷ εὐαγγελίῳ τῆς ἁγίας ἐκκλησίας, *servantur tamen ista loca in Evangelio sanctæ Ecclesiæ.* Et postea, οὐδὲν ἡμᾶς ἀδικήσει τοῦτο &c. *nihil hoc nobis nocet. Etsi enim absciderit illud, non abscidit à nobis, sed se suósque damno affecit: satis enim refutatur testimoniorum pluralitate.* Notat D. Bannes in 1. Thom. q. 1. art. 8. quòd *Scriptura sacra est primariò in corde Ecclesiæ, & secundariò in libris: utroque verò modo Ecclesia Catholica est ejus custos:* quod quidem verum est; at si in libris non servaretur, citò ex corde evanesceret. Quæ verò à quibusdam adferuntur in contrarium, vel mendæ non sunt, vel leviores, quàm ut ex iis textus corruptus dici possit; cùm non ex consilio, sed casu fortuito evenerint.

16. Licèt ex supradictis colligi possit, codices Hebræos Veteris, & Græcos Nov. Testamenti Authenticos esse, ad quorum normam controversiæ de fide, omnésque versiones probari possunt & debent: (quæ enim de integritate textuum originalium dicta sunt, huc spectant, ut eorundem auctoritatem supremam probarent:) quia tamen multi hanc quæstionem cum præcedenti confundunt, licet eandem distinctè & per se tractare. Orta verò est hæc quæstio ex decreto Concilii Tridentini, quo Vulgata Latina declaratur Authentica, quam nemo rejicere quovis prætextu audeat. Ante Concilium verò liberius de hoc scripserunt auctores, quorum plerique codices originarios pro Authenticis habuerunt. Sciendum verò est, vocem hanc (*Authenticum*) à Jurisperitis Theologos mutuâsse, & ipsis significare, *scriptum aliquod, quod ex se fidem facit in judicio, & supremæ est auctoritatis, ut à nullo rejici, vel in quæstionem vocari debeat.* Sic enim Julianus Jurisconf. tract. de fide instrumentorum explicat. Inde dicta sunt authentica scripta & instrumenta, quæ fidem certam & infallibilem faciunt. Deinde & hoc observandum, originaria principum edicta & scripta propriè & per se authentica dici, exemplaria verò sive exscripta dicuntur authentica, non propriè & per se, sed quatenus cum originali conveniunt: quæ convenientia sigillo, vel testimoniis, aliisve rationibus probanda est. Sic Scriptura Authentica dicitur, quæ ex se fidem facit, & summam habet auctoritatem, ita ut nemo refragari possit, vel ab ipsa provocare. Ipsa Prophetarum & Apostolorum Autographa, omnium propriè Authentica sunt, ut quæ à Sp. S. dictata: Apographa verò, sive transcripta, eatenus Authentica sunt, quatenus cum Autographis consentiunt. Versiones verò propriè Authenticæ non sunt, sed authoritatem suam habent ex convenientia cum libris originariis, ex quibus seu fontibus traductæ sunt. Jam verò textus Hebræos & Græcos, quos hodie habemus, cùm ipsis Autographis convenire, præter argumenta insita, testimonium habemus amplissimum, &, post Dei ipsius, omnium certissimum; totius scil. Ecclesiæ, tam loci quàm temporis respectu Catholicæ, cui sacrum hoc depositum à Deo concreditum est. Textus Hebraicus testimonium habet Christi & Apostolorum, qui ex eo doctrinam suam confirmârunt, & omnes ad ejus lectionem hortati sunt: quod nunquam fecissent, nisi pura & incorrupta fuissent exemplaria Autographis respondentia. Novi verò Testamenti codices originarii multis seculis post Apostolorum tempora, ut pretiosa κειμήλια, servati sunt: quorum quosdam Tertulliani temporibus extitisse, testatur ipse, lib. de præscript. adv. Hæret. Imò S. Johannis Evangelium ipsius Evangelistæ manu scriptum, si auctori Chronici Alexandrini fides habenda sit, in Ecclesia Ephesina remansit tempore Honorii Imperatoris: & ex antiquissimis scriptoribus Ecclesiæ, qui ipsa Apostolorum Autographa consulere poterant, & ex locis Scripturæ ab ipsis citatis, quæ ad amussim congruunt cum nostris codicibus, constat, codices hodiernos eosdem planè esse cum ipsis αὐτογράφοις, & ab eis fideliter transcriptos: quod ex scriptis genuinis Ignatii, Clementis utriusque, Justini Martyris, Irenæi, Tertulliani, aliorúmque, quorum scripta indubitata ad nos pervenerunt, luce clarius est. Quis à multis seculis vidit Autographa Platonis, Aristotelis, Theophrasti, Ciceronis, Senecæ, aliorúmque, qui multis abhinc annis floruerunt? Nemo tamen ambigit, quin vera sint eorum exemplaria hodierna, & cum Autographis convenire, quæ nunc habemus, licet ex sola traditione, & Ethnicorum præcipuè testimonio hoc habeamus: quæ multis gradibus inferiora sunt, traditione & testimonio Ecclesiæ Catholicæ per orbem dispersæ, sive testium multitudinem, sive eorum pietatem, veracitatem, probitatem, & sapientiam spectemus.

17. Sententia itaque nostra est, *Textus Hebraicos Veteris, & Græcos N. Testamenti semper fuisse, & adhuc esse authenticos, ad quos omnes de fide & Religione controversiæ, omnésque versiones probari & examinari debent.* Hoc ex supradictis abundè probatur, ubi ex sententia præcipuorum Romanæ Ecclesiæ Doctorum ostendimus, Textus Originarios immunes esse ab omni corruptione præcogitata, & in omnibus ad fidem & mores spectantibus, integros: quo concesso, necessariò sequitur, authenticos esse, & in rebus fidei ac Religionis

nia normam certissimam. Nec obstat, quòd mendis ex errore scribarum fortuitò obnoxii sint, cùm talia errata ex aliis codicibus emendari possint, & quotidie emendentur; nec ejusmodi mendæ Authentiam tollant, cùm in omnibus versionibus reperiantur, & in Vulg. Latinam multò plures & majoris momenti, quàm in codicibus Originariis irrepserint. Quot millia variarum lectionum, quarum pars altera necessariò erronea est, ante correctiones Sixtinam & Clementinam collecta, & emendata? Multas etiam alias post istorum Pontificum editiones remansisse, quæ correctione indigebant, tam ex Epistola Bellarmini (qui unus erat Censorum) ad Lucam Brugensem; tum ex iis, quas postea collegit idem Lucas, liquet. Et in Bibliis Latinis jussu Clem. 8. recognitis disertè affirmatur, quòd *in illa pervulgata editione, multa quæ mutanda videbantur, immutata relicta sunt.* Et postea, *Biblia non sunt à nobis accuratissimè castigata: multa enim justis de causis pertransivimus ad populi scandalum vitandum. Nullum tamen scandalum extimescendum, nec incommodum fore,* asserit Oleaster in præf. ad suum Pentat. *si Paulus* 4. (qui tunc Pontifex erat) *ad instar Damasi, vulgatam versionem ad fontes corrigendi provinciam viris linguarum peritis demandaret.* Et Luc. Brugensis edidit Catalogum errorum, qui post Sixti & Clementis castigationes rem anferunt: & affirmat *perfectiorem reddi posse fæliciter incœptam correctionem, si accederet Pontificis auctoritas.* His tamen non obstantibus, isti contra quos disputamus, Latinam editionem Authenticam esse contendunt. Si enim hujusmodi errata tollerent Authentiam Scripturæ, necessariò sequeretur, nullam Scripturam hodie Authenticam extare, nec Ecclesiam regulam certam fidei & morum habere: quòd omnibus ἄτοπον & absurdum.

18. Dein, codices originarios olim fuisse puros & Authenticos omnes concedunt, cùm scil. primùm Ecclesiæ traditi erant: imò tempore Hieronymi fuisse Authenticos, fatentur præcipui Ecclesiæ Romanæ Doctores. *Hoc verum esse, nemo qui sane sapit, dubitare potest*, inquit Ribera in Hos. 9. n. 10. *Nam si tunc depravati erant, cùm Hieronymus translationem Latinam edidit, non habet Ecclesia veram Scripturam. Si enim prototypi Hebræi codices depravati tunc erant, cùm nostra editio sit ex illis deprompta, omnino & illa depravata erit, & vera, & incorrupta Scriptura Ecclesia caret: quo quid turpius dictu? quid insanius?* Cùm verò Authentici olim fuerint; qui hodie non esse Authenticos affirmant, iis probandi onus incumbit, quòd corrupti jam sint, & de gradu Authentiæ dejecti: quòd si ostendere non possunt, recipi debent Codices hodierni, ut qui sunt in possessione auctoritatis suæ. Sic Simeon de Muis, Epist. 1. contra editionem Paris. p. 72. *Si textus primogenii hodie sunt sicut sacra templa, quorum augustas sedes Spir. S. primùm incoluerit; quis credet Ecclesiam nunc non habere Scripturam sacram sibi à Deo conscriptam & concreditam?* Et p. 73. *Quæro, quo tempore Sp. S. à quo primaria Scripturæ auctoritas, ædes illas augustas & sacra veluti templa deseruerit? Si vero tempus illud assignari possit, meritò Ecclesia Dei accusaretur incuria, quæ tantum thesaurum quorundam hominum perfidià extorqueri sibi de manibus, atque etiam lacerari passa est: imò jure aliquis existimare posset, exosam Deo fuisse aliquando Ecclesiam, quia fraude hominum perire neglexerit, quo majus in terris amoris Divini pignus non haberet.* Argumenta ergo supra adducta à providentia divina, & Ecclesiæ fidelitate, huc quadrant. Tradidit enim Deus Ecclesiæ non primùm Versiones, sed Textus primævos, eósque purissimos & Authenticos. Qui itaque tales hodie extare negant, non tantùm in providentiam Divinam, quæ Ecclesiæ nunquam deficit in necessariis, contumeliosi; sed & in Ecclesiam, Christi sponsam, injurii sunt, quæ depositum hoc corrumpi sineret: cujus erat officium, illud sartum tectum conservare. Nam ut idem Sim. de Muis, p. 56. 57. *Ad Ecclesiam pertinet divinæ Scripturæ depositum, tanquam communem fidelium possessionem incolumem conservare.*

19. Ipsum nomen Fontis satis indicat textum Authenticum. Nam *negari non potest* (inquit Bellarm. l. 2. de Verbo Dei 2. 11.) *quin fontes Scripturarum præferendi sint rivulis, quando constat, fontes non esse turbatos.* At fontes non esse turbatos in rebus fidei vel morum, agnoscit Bellarm. ut supra ostendimus: & si qua errata inveniantur, nullius esse momenti; & casu, non consilio irrepsisse, ipse confitetur. Etiam apud veteres frequens est mentio *Hebraicæ veritatis*, præsertim apud Hieronymum. Hoc verò elogium falsò illi textui adscriberetur, si Authenticus non esset. Hoc etiam pro Textuum originalium authoritate supra Versiones facit, quòd tam quoad verba, quàm quoad sensum sint immediatè à Deo: Versiones verò, licèt sensum verum exprimant, tamen quoad verba ex humana industria pendent; nec plus certitudinis habent, quàm fidelitas, doctrina & diligentia auctoris conferre potest. Hoc ingenuè fatetur Gretserus p. 520. *Plenitudo* (inquit) *& integritas Hebræi textus habet prærogativam istam, quòd non modo res significata, sed & ipsa verba immediatè sunt à Deo: quòd de translatione non contingit, cùm verba suppeditet interpres, & quidem humano studio, non illo peculiari ductu & instinctu, quo scriptor Canonicus ducitur & regitur.*

20. Constans hæc erat veteris Ecclesiæ sententia. Aug. lib. 15. de Civ. c. 13. hæc habet, *Cùm diversum aliquod in utrisque codicibus invenitur, quandoquidem ad fidem rerum gestarum utrumque esse non potest verum, ei linguæ potiùs credendum, unde est in aliam per Interpretes facta translatio.* Hieron. Epistol. ad Suniam & Fretellam sic scribit, *Sicut in N. Test. si quando apud Latinos quæstio exorta est, & inter exemplaria varietas, recurrimus ad fontem Græci sermonis, quo novum scriptum est Instrumentum: ita in Vet. Testamen. quando inter Græcos Latinósque varietas est, ad Hebraicam recurrimus veritatem; ne quicquid de fonte proficiscitur, hoc quæramus in rivulis.* Iterum in Epist. ad Lucinium, quòd etiam relatum est à Gratiano in jus Canonicum, & à Pontifice promulgatum, Distinct. 9. cap. Ut veterum. *Ut veterum librorum fides de Hebræis voluminibus examinanda est; ita novorum veritas Græci sermonis normam desiderat.* His addendus Ambrosius l. 2. de Spir. S. c. 6. *Si quis de Latinorum codicum varietate contendit, quorum aliquos perfidi falsaverunt, Græcos inspiciat codices.* Ex his satis constat,

quantum veteres fontes prætulerint versionibus; iis verò, qui versiones præferunt dico cum eodem Hieron, Epist. 102. ad Marcellam, *quibus displicet fontis unda purissima, cœnosos rivulos bibant.*

21. Sed quid opus est testimonia coacervare, cùm habeamus Ecclesiæ Romanæ viros doctissimos, quorum aliqui Concilio Tridentino interfuerunt, confitentes, *nihil contra textuum Originalium Authentiam concilium decrevisse, nec Vulgatam Latinam fontibus prætulisse.* Andrad. Defens. dicit, *Valde inconsideratè eos loqui, qui plus fidei Editioni Latinæ, quàm Hebr. voluminibus deferendum putant.* Addit, *se ab Andrea Vega Cardinali S. Crucis, (qui postea erat Marcellus secundus Pontifex, & Concilio interfuit) habuisse, nil aliud Concilium decrevisse, dum Latinam Vulg. Authenticam declaravit, quàm eam nullo defœdatam esse errore, ex quo perniciosum dogma aliquod in fide vel moribus colligi possit.* Bellarm. l. 2. de Verbo c. 10. *Patres nullam fontium mentionem faciunt, sed solum ex Latinis versionibus, quæ nunc circumferuntur, unam delegerunt, quàm cæteris anteponerent.* Salmeron, qui etiam Concilio interfuit, Proleg. 2. *Liberum reliquit* (Concilium) *omnibus, qui Scripturas sacras profundius meditantur, fontes Hebræos & Græcos, quatenus opus est, consulere, quo nostram* (Latinam) *vitio librariorum vel temporum injuriâ corruptam emendare valeant.* Seratius in Proleg. c. 19. q. 12. multis probat, non prætulisse Hebræis Græcisve fontibus Latinam Versionem, Synodum Trident. *Satis manifestum est,* (inquit) *fontem purum, rivo, quantumvis puro, cùm prærogativa quadam præferendum: ..nam Authenticam Versionem esse, est censeri cum Originaria lingua convenire.* Adam Contzen. Polit. lib. 3. c. 23. *Liberè affirmo, Versionem Latinam ita probatam, ut tamen Græcis & Hebræis fontibus maneat sua auctoritas.* Tragicè verò exclamat Julius Rugerius, Secretarius Apostolicus, lib. de Script. Canonicis, c. 44. *Cujus* (ait) *piæ aures ferre poterunt, Hebraicam Editionem* (de Græco N. Test. idem dici potest) *à Spir. S. iisdem verbis dictatam, à Prophetis conscriptam, ab Esra restitutam, à Christo recitatam & explanatam, &c. à qua omnes Editiones, velut à parente & fonte suo fluxerunt, correctiones derivantur, & discrepantiæ librariorum culpa exortæ sæpius sublatæ sunt, nunc explosam & damnatam esse?* Ex horum testimoniis, quibus plura adjungere licet, satis constat, quænam sit virorum in Ecclesia Romana doctiorum in hac controversia sententia.

22. Si quis verò dicat, Si possint in textus Originarios errores irrepere scribarum lapsu, vel ex alia causa fortuita, ut in versiones aliósque omnes libros; quomodo in locis talibus possint Versiones ex iis corrigi? Respondeo, In tali casu, ubi de menda constat, ex aliis codicibus, restituenda est vera lectio. Nam, ut antea ostendimus, varia sunt media, quibus, dum codices variant, lectio vera restitui, & errores emendari possunt. Primò itaque lectionem librorum originalium in vitio cubare clarè probandum est, tum error corrigendus: sic verâ lectione restituta, Textus originarius Versionum norma & regula fit. Hi itaque non obstantibus, codices originarii verè dici possunt Authentici, &, (generaliter loquendo,) norma omnium Versionum. Nam, ut supra demonstratum est, codices tales, in quibus nullum omnino sit errarum dari, est, si non absolutè & physicè, saltem moraliter impossibile: & si tales mendæ Authenticam Scripturæ auctoritatem tollerent, nulla esset Scriptura Authentica; cùm tales codices extent, nec per industriam humanam dari possint. Potuit quidem Deus omnes scribas ab errore omni immunes præstare: hoc verò Dei sapientiæ haud congruum videbatur, qui laborem & diligentiam nostram in servandis & corrigendis codicibus adhibendam voluit: unde & aliquando labi permisit, sed non in gravioribus; nec ita ut media deessent, quibus lapsus isti corrigi possint. Rectè itaque Raderus, Animadv. in Chron. Alexand. p. 25. *Universè loquendo, semper plus tribuit Ecclesia Hebraicæ, velut fonti, quàm Græcæ inde derivatæ.* Videatur Joh. Morinus Diatr. parte 2. Elench. Sect. 15.

23. Concedit Bellarm. in quibusdam casibus, posse nos à Versionibus ad fontes recurrere. De Verbo Dei l. 2. c. 11. Primò, cùm in Latinis Versionibus videtur esse error librariorum. 2. Cùm Codices Latini variant. 3. Cùm verbum, vel sententia est anceps. 4. Ad energiam ac proprietatem vocabolorum quorundam in textu originario percipiendam. Melchior Canus alios addit, scil. 5. Cùm disseritur cum infidelibus. 6. Cùm emphasis est in vocabulo Hebraico. 7. Ad eruendos plures sensus. 8. Ad percipienda verba Græca vel Hebræa, quæ in editione Latina remanserunt. Etsi verò aliquid sit, quòd nobis hi largiuntur, non tamen totam veritatem proferunt. Insufficiens enim est ita casuum enumeratio. Errores enim varii dari possunt, & in Vulg. Lat. dantur, qui ad ista capita revocari non possunt. Deut. 29. 23. legitur in Vulg. Lat. *sulphuris & solis ardore comburens,* errore manifesto, cùm in Hebr. sit, *salis.* Erratum hoc non observârunt Harlemius vel Lucas Brugensis, qui codices diligenter contulerunt. Correxit tamen Sixtus 5. ex Hebræo sine ulla exemplarium Latinorum auctoritate: nec conjicere quisquam potuit, esse librarii errorem, sine codicis Hebræi inspectione, cùm sensus bene flueret. Præterea major codicum numerus sæpe fallit. Gen. 3. 15. in omnibus ferè exemplaribus Latinis legitur, *Ipsa conteret caput tuum.* Et duo tantùm habuit Luc. Brug. quæ legerunt, *Ipse:* ita ut sine textus Archetypi inspectione emendari hic locus non potuerit; ex quo August. Steuchus emendavit, *Ipsum.* In exemplo, quòd profert Bellarm. ex Ecclesiastico, cap. 45. 6. *Dedit illi cor ad præcepta.* Ex loci circumstantiis non potest colligi, legendum esse, *coram;* nec ex variis codicibus deprehendit Luc. Brug. sed ex paucioribus Harlemius, ex quibus sine recursu ad Hebr. non potest vera lectio restitui. Sæpe etiam errare potest interpres ex ignorantia vel inadvertentia; qui casus inter modo dictos non habetur: nec tamen ejus error sine textu originario deprehendi aliquando potest. Itaque regulam constituimus generalem, scil. In omnibus ad textum originarium recurrendum est, nisi ubi planè constat, errorem in textum irrepsisse: ubi verò hoc probari non potest, necessariò ad textum, ut ad normam, omnes versiones

sunt

sunt probandæ. Non satis est dicere cum Bellarm. *Ex fontibus, si puri sint, corrigendæ sunt versiones:* hoc enim supponi debet, fontes esse puros, donec contrarium per instantias particulares liquidò probetur, secundum regulam Jurisconsultorum, *Quilibet præsumitur esse bonus, donec constet de contrario.* Nec tamen ex quibusdam instantiis probatur generalis fontium corruptio, sed tantùm in his locis lapsum esse scribam; quòd cum fontis puritate stare potest: ut ex iis, quæ diximus, liquet.

24. Quædam tamen hic speciosè objiciuntur. 1. Incertum esse textum Hebræum, sublatis punctis, quæ non sunt de essentia textus. Exemplum profert Joh. Morinus exercit. Bibl. 6. cap. 2. in verbo דבר, quòd octo modis legi potest, & totidem diversas habet significationes, ut דָּבָר *verbum*, דֶּבֶר *pestis*, דְּבִר *adytum*, דִּבֶּר *dixit*, דֹּבֵר *loquens*, דֻּבַּר *dictum*, דַּבֵּר *loqui*, דַּבֵּר *loquere*. Ad eundem modum, ex tribus literis c r s, omissis vocalibus, 23. vocabula Latina diversarum significationum deduci posse, scribit. Unde inferunt, Textum Hebræum non posse pro certa regula haberi; sed versiones, quæ tam vocalibus, quàm consonantibus constant, esse certiores. Ad hæc multa responderi possunt. Vocabula quædam per se spectata multiplicis significationis capacia esse: at in orationis contextu plerunque indifferentiam tolli, & ex antecedentibus & consequentibus determinari. Si verò adhuc vocabulum sit ambiguum, ex usu, & legendi consuetudine, ambiguitas tollitur. Ex usu enim, & majorum traditione, ope trium literarum א י ו quæ matres lectionis vocantur, & ante punctorum inventionem loco vocalium erant, vera lectio & pronunciatio conservata fuit. Licèt enim puncta hodierna à Masorethis inventa sint, ipsorum tamen sonus, sive vocales ipsæ, reliquis literis coævæ sunt: nec punctârunt textum Masorethæ pro libitu; sed secundum lectionem illam usitatam, quàm à majoribus habuerant. Præterea contra Textum Hebræum tantum militat hoc argumentum, non contra Græcum, manet ergò Textus Græcus Nov. Test. Authenticus. Si verò alicujus esset roboris contra textum Hebraicum, probaret, codices Hebræos nunquam fuisse Authenticos, ne quidem cùm primum scripti erant: eadem enim ambiguitate laborassent, cùm vocalia nondum inventa fuerint. Secundò objiciunt, quòd si versiones non sunt Authenticæ, fides plerorunque nullum haberet certum fundamentum, cui inniti posset: cùm vix unus è mille textum Græcum vel Hebraicum intelligat. Resp. Multa de hoc disputant Scholastici, quorum subtilitatibus nolo lectorem irretire. Si aliquid valeret hoc argumentum, probaret, omnes Versiones in linguas vernaculas fieri debere; (has enim solas plerunque vulgus intelligit;) & tam contra versiones, quàm contra fontes facit, cùm è vulgo plurimi sint, qui firmiter credunt; nec tamen versiones Latinas intelligunt, imò literas planè ignorant. Unde itaque firmitatem habet ipsorum fides? Totam Ecclesiam non audiunt, nec Concilia generalia evolvunt; sed ex proprii Pastoris vel Parochi, vel parentum institutione (quorum nemo infallibilis) credunt. Ipsorum itaque est, qui nodum hunc nectunt solvere. Breviter tamen dico, fidem niti Verbo Dei, sive veracitate divina, quocunque modo nobis sufficienter proponatur: Scriptura verò Originalis, Versiones, prædicatio, instructio privata &c. media tantum sunt, quibus objectum fidei sive veritates revelatæ nobis proponuntur. Fundamentum verò fidei est authoritas Divina, cui non potest subesse falsum; quàm objectum fidei *formale* vocant Scholastici, sicut ut res ipsas credendas appellant *materiale*. Fides nititur fundamento certo & infallibilis licet media quædam, quibus Deus utitur ad fidem generandam, infallibilia non sint. Sufficit enim actu non errare, cùm objectum fidei proponitur; licèt errare possibile sit: sufficit in hoc quemquam actu non errare, licèt errare possit. Annon possumus certi esse, quòd Solem videmus, etsi visus circa objectum suum errare possit? & quia viator per devia errare potest, ergò nunquam certus esse possit, se recto tramite incedere? Objectum fidei proponitur sufficienter, ita ut prudenter de eo dubitare non liceat; non ita evidenter, ut non possimus non credere, ut in conclusionibus Mathematicis, ubi intellectis terminis non potest quis non assentire. Alias nulla esset fidei obedientia, si actus credendi necessario eliceretur, sive (quòd affirmant nonnulli) per vim Spir. S. irresistibilem voluntas necessariò in assensum traheretur. Noluit Deus res fidei ita proponi: sufficienter proponuntur, ut non sit justa causa dubitandi; non evidenter, ut fides sit actus obedientiæ liberæ: proponuntur ut summè credibilia, cum evidentia morali tanta, quæ sufficit ad obedientiam evangelicam producendam; non cum evidentia physica, quæ necessariò fidem generat. Non nego tamen, evidentiam illam Spiritum S. in cordibus fidelium per gradus augere, & certitudinem evidentiæ tandem producere.

25. Unica restat quæstio, An semper per Textus originarios corrigendæ sint versiones, an aliquando per Versiones corrigi possint textus originarii? Etsi verò ex dictis decidi hæc quæstio possit; tamen quia statuunt nonnulli, ex Vulgata Latina corrigi debere codices Græcos & Hebræos, hæc pauca adjicimus. Etsi Versiones, antiquæ præsertim, multum conferre possint, cùm erratum in textum originarium casu irrepsit, ad veram lectionem indagandam & restituendam, tamen, generaliter loquendo, Versiones omnes secundum textus Originales corrigi & examinari debere. Nam, cùm omnes Versiones, tanquam rivuli, ex codicibus originariis, ut fontibus, fluxerint; necesse est, ut quicquid veritatis in Versionibus inveniatur, illud à fontibus habuerint. Eatenus enim Versio vera dici potest, quatenus cum textu originario concordat. Sic enim Greg. de Valentia, *Translatio vera est, cujus sensus à suo fonte non deviat; sed sententias reddit easdem & æquales, nec restrictiores*, &c. Contradictionem itaque planè implicat, affirmare simpliciter, fontem ex Versione corrigendum: æquè enim absurdum est, ac si quis Solis motum ex horologio corrigere vellet; vel cum Automaton aberrat, dicere Solem irregulaliter circumferri, potiùs quàm vitium aliquod in Automato concedere. Quod enim quidam asserere audent, Vulgatam Latinam factam esse peculiari Sp. S. assistentia, ita ut interpres errare non posset, à cordatioribus ejusdem Ecclesiæ ut in-

eptum

eptum rejicitur. *Stultum est* (inquit Bellarm. l. 2. de Verbo Dei. c. 11. *dicere, Theodotionem Hereticum* (ex cujus Versione quædam sunt in Vulgata, ut scil. liber Danielis) *non potuisse errare; vel S. Hieronymum nunquam errâsse, cùm ipse in Esaiam cap. 19. dicat se errâsse, & Ecclesia ejus correctionem acceperit. Non illos authores Canonizavit Ecclesia, sed tantùm hanc Versionem approbavit; nec ita approbavit, ut assereret, nullos in ea librariorum errores reperiri: sed certos nos reddere voluit, in iis, quæ ad fidem & mores pertinent, nulla esse in hac Versione interpretum errata.*

Hæc de hac quæstione sufficiant.

PROLEGOMENON VIII.

De

MASORA, KERI KETIB, LECTIONIBUS VARIIS ORIENTALIUM, & OCCIDENTALIUM, Ben Ascher & Ben Naphtali, & de Cabala.

1. De Masora nomine. 2. De Masora circa versus. 3. Circa voces. 4. Circa literas. 5. De literis majusculis & minusculis. 6. De suspensis & inversis. 7. De Mem clauso & aperto, & Nun medio & finali. 8. De literis 5. finalibus, quoties inveniuntur. 9. Muhumedani numerârunt versus in Alcorano. 10. Masorethica nota circa puncta vocalia & accentus. 11. Masora forma, antiqua, hodierna. 12. De authoribus Masora. Non esse ab Esdra, vel Synagoga magna, nec à sacris Scriptoribus; sed à variis auctoribus, & variis seculis. Prima observationes Masorethica fuerunt circa tempora Maccabæorum post ortos Pharisaos: alia à Rabbinis post-Talmudicis. 13. De usu Masora. De hoc variâsse Rabbinos. Masoram perfectam non extare. 14. Quadam in Masora utilitatem suam habere. 15. Quadam planè inutilia & superflua. 16. Nunquam ita perfectam fuisse, ut efficeret, ne ulla posthac depravatio oriri possit. Calculus literarum Vet. Test. an verus. 16. Multa in Masora superstitionem Rabbinicam olent. 17. Punctatio utilitatem habet. 18. De Keri & Ketib, quid sint. 19. De harum notarum speciebus. Pronunciatio nominis יהוה per Jehova est vitiosa. 20. Enumeratio illarum specierum. 21. Numerum Keri & Ketib variare in præcipuis Editionibus Bibliorum. 22. De notarum istarum auctoribus. 23. Esdram & suos non fuisse earum auctores. 24. Auctores fuisse Masorethas ante-Talmudicos & Tiberienses. 25. Non ex Criticorum judicio, sed ex codicum discrepantia plerosque fluxisse. 26. De iisdem observationes quadam. 27. De variis lectionibus Orientalium & Occidentalium. 28. De iis varia observationes. 29. De lectionibus variis Ben Ascher & Ben Naphtali. 30. De Cabala. 31. De Cabala speciebus. 32. De sensu mystico. 33. De Cabala practica. 34. De Cabala specialiter sic dicta. 35. De Gematria. 36. De Notarico. 37. De Temuria, sive permutatione. 38. De auctoribus Cabala.

DE Masora scripserunt, Elias Levita, Petr. Galatinus, Joh. Morinus, Joh. D'Espeires, & alii: omnium verò accuratissimè D. Buxtorfius in Tiberiade. Nos pauca, quæ necessaria nobis videntur, excerpemus. Dicemus verò, 1. De nomine, quid per illud significetur. 2. De materia, circa quam versatur. 3. De modis variis, quibus olim descripta & hodie impressa est. 4. De ejus auctoribus. 5. De usu & utilitate.

1. Masora est vox Hebraica, & diversimode scribitur, מְסוֹרֶת מְסוֹרָה & מָסֹרֶת sensu eodem. Derivatur enim à radice מסר quæ *tradere* significat, & bis in veteri Testamento occurrit, scil. Num. 31. 5. 16. Unde Masora *traditionem* significat, scil. cùm quis aliquid quasi in manus alteri tradit, vel committit, ut explicat Elias, sive de rebus, sive de personis accipiatur. Hic pro doctrinâ accipitur, quam quis à majoribus quasi traditam posteris de manu in manum transmittit. Unde eam describunt, esse Criticam Hebræorum sacram, qua scriptionis & lectionis varietas per totam Scripturam traditur, quoties, quo loco, & qua forma quæque dictio in textu Hebræo invenitur; inventa, ut genuina lectio ab omni corruptione & mutatione immunis servetur. Opus sanè incredibilis & stupendi laboris, totius Scripturæ structuram, quoad omnes minutias versuum, dictionum, literarum, punctorum, &c. excutere, & ad incudem revocare; omnes versus, dictiones, & literas numerare, (unde סופרים *numeratores* dicti) virgulam censoriam adhibere, &c. Horum verò omnium notas in Bibliis Venetis & Basileensibus impressis, partim per singulas paginas in margine, & inter columnas; partim ad finem Bibliorum excuderunt. An verò ex tantis laboribus fructus & utilitas tanta exurget, & an hoc studio effecerint, ut nihil posteà in Textu Hebræo depravari aut mutari possit, (prout à multis affirmatur,) posthac disquirendum est.

2. Quòd ad materiam Mosoræ attinet, sciendum est, eam positam esse in annotationibus Criticis circa textum Hebræum, & versari circa 1. Versus. 2. Voces. 3. Literas. 4. Puncta vocalia & accentus. Circa versus numerârunt Masorethæ singulos versus uniuscujusque

que libri, & uniuscujosque sectionis majoris Legis; nec tantùm Pentateuchi, sed & totius textus Hebraici: numerúmque ad finem cujusque sectionis vel libri annotârunt: primò literis numeralibus; dein nomine aliquo symbolico, ex cujus literis idem numerus exurgit. Dein versum medium singulorum librorum annotârunt. In Genesi numerant versus 1532. & versum medium esse cap. 27. 40. *Et gladio tuo vives.* In Exodo, 1209. medium, c. 22. 28. *Magistratui ne maledicito.* In Levit. 859. medium, c. 15. 7. *Qui tetigerit carnem ejus.* In Numer 1288. medium. c. 17. 5. *Et erit ut viri, quem elegero, virga floreat.* In Deuter. 955. medium, c. 17. 10. *Et facies juxta verbum.* Omnium summa est, 5845. In hac tamen summa, ut observat D. Buxt. dissentiunt codices, dum in omnibus impressis mendosè ponitur, 5245. Edit. Venet. per Fœlicem Pratensem, anno 1517. ponit in Deut. 1055. ubi centum redundant. Sic etiam discrepant Elias & Talmudici: ille præf. 3. lib. Masor. numerat 5842. Hi in libro Kiddoschin, 5888. In omnibus mendosè: cùm ex Masora ad finem cujusque libri constet, numerum esse 5845. In reliquis libris idem fecerunt. In Josua sunt versus 656. medius, c. 10. 8. In Samuelis 1, & 2, 1506. medius, 1. Sam. 28. 24. In Regum 1534. medius, 1. Reg 22. 6. In Esai. 1295. medius, c. 33. 21. Jerem. 1365. medius, cap. 28 11. Ezech. 1273. medius non apponitur in fine libri, sed in Masora parva notatur, cap. 26. 1. Prophetæ minores pro uno libro habentur, in quo 1050. medius, Mich. 3. 12. Psalm. 2527. medios, 78. 36. Prov. 915. medius, cap. 16. 18. Job. 1070. medius, cap. 22. 16. Cantic. 117. medius, 4. 14. Ruth. 85. medius, c. 2. 21. Threni non habent numerum adscriptum: est autem, 154. medius, cap. 3. 34. Eccles. 222. medius, cap. 6. 10. Esther. 166. medios, cap. 5. 7. Daniel, 157. medius, c. 5. 30. Esdras & Nehem. 688. medius, Nehem. 3. 32. Chronic. 1. & 2. 1763. medius, 1. Chron. 27. 25. Summa omnium versuum Vet. Testament. est, 23206. Hos versus numerârunt, ne quis fraude vel negligentia versum aliquem detruncaret, vel audacter adderet: quem finem an assecuti sint, infra disquiremos. 2. In versibus etiam quædam observârunt quoad voces & literas, ex quibus constant: quorum quædam proponit D. Buxtorf. & alia multa quisque colligere potest. Verbi gratiâ, unus versiculus datur, constans ex 42. vocibus, & literis 160. scil. Jer. 21. 7. Duo sunt tantùm in Lege, quæ incipiunt à litera Samech, scil. Exod. 32. Num. 14. 19. Et duo in Lege, quorum singulæ voces exeunt in Samech. viz. Gen. 32. 14. Num. 29. 33. Duo, in quibus quater est ויאמר. Genes: 22. 7. & 1. Reg. 20. 14. Tres sunt, in quarum singulis sunt 80 literæ, quorum unus notatur in Mas. mag. Num. 36. 8. Sic 47. versus sunt, in quibus singulis ter legitur לא ut Gen. 21. 26. Versus sunt 123. in quorum singulis bis legitur לא ut Gen. 13. 6. Hæc, inter alia innumera, proferre placuit, ut per ea de reliquis judicare quisque possit. 3. Circa versus etiam notârunt, in quibusdam esse hiatum, ubi sensus est Ellipticus vel imperfectus. horum alii numerant 25. alii 28. ubi in libris quibusdam vacuum spacium relinquitur. Primus est Gen. 4. 8. ubi Textus Hebræus habet, *Et locutus est Cain cum Abele fratre suo*: post hæc verba relinquitur spacium, quod LXX. & Cod. Samarit. supplent hoc modo; *Eamus in agrum.* Ad quem locum Masora ait, esse 28. versus deficientes in medio versus, scil. quoad sensum, qui imperfectus videtur. At Gen. 35. 21. Masora notat tantùm 25. hujusmodi loca, quam notam veriorem esse putat Buxtorf. Loca recenset in Lege quatuor. Gen. 4. 8. & 35. 22. Num. 25. 19. sive 26. 1. Deut: 2. 8. Reliqua sunt Jos 4. 1. & 8. 24. Judic. 2. 1. 1. Sam. 14. 13. 20. 37. & 16. 12. & 19. 21. & 23. 11. 2. Sam. 5. 2. 19. & 7. 4. & 24. 11. 1. Reg. 13. 20. Esa. 8. 3. Ezech. 3. 17. & 44. 15. De quibusdam tamen dubitat, an huc pertineant. 4. Ad versus etiam pertinent notæ Masorethicæ circa correctiones scribarum, voces scil. 18. quas scribas notâsse ajunt. Loca recensentur ad initium libri Numer. & Psal. 106. 20. De his locis egimus Proleg. de Textuum Original. integritate: ubi ostendimus per scribas intelligi Esdram & viros Synagogæ magnæ, qui loca ista emendârunt, & veram lectionem restituerunt. 5. Huc etiam referri potest ablatio scribarum in quinque vocibus, de quibus Masora Gen. 18. 5. Dicunt enim quinque esse voces, quibus in vulgaribus codicibus præposita erat litera Vau: quæ tamen in textu Authentico non extabat, sed auferri debuit. Monent enim, istis locis ita legi non debere: quòd perinde est, ac si auferri vellent, unde *Ablatio scribarum* dicta. Loca sunt, Gen. 18. 5. ואחר *& postea*, pro, אחר, *postea*. Gen. 24. 55. ubi vox eadem. Num. 12. 14. ubi ואחר in qua monet Masora, Vau tollendum: at in libris plerisque impressis manet. Psal. 68. 26 ubi etiam ואחר, pro אחר. Psal. 36. 7. ומשפטיך pro משפטיך ubi Mas. magna tantùm quatuor istiusmodi locorum meminit, uno per errorem omisso: at Masoram contexit Buxtorfius. Ad versus etiam pertinet, quòd in quatuor libris penultimum versum repetunt, vel ejus saltem initium, viz ad finem Esaiæ, Thren. Malach. & Ecclesiastis: ut in libris, tam impressis, quàm MSS. videre licet. Causam hanc reddunt, quòd versus ultimi istorum librorum desinunt in minis, vel pœnis. Versus verò penultimus benedictionem vel bonum aliquod habet: ergò, ne lectores tristes discederent, versus penultimos repetunt, ut læti discedant. Alii aliam causam reddunt, à dignitate versuum penultimorum, qui sæpe repetendi & ruminandi sunt.

3. Ut versos, sic voces recensuerunt: circa quas, 1. Annotârunt varias codicum lectiones, aliáque quæ sub nomine Keri & Ketib comprehenduntur; cùm vox scil. aliter in textu scribitur, aliter in margine legenda notatur: unde puncta, quæ voci marginali propria sunt, voci textuali adscribuntur. Horum variæ sunt species: non enim omnia ad lectionis varietatem propriè pertinent. De his verò peculiari Diatriba dicendum est. 2. Notârunt voces quasdam plenè vel defectivè scriptas. Plenæ dicuntur, cùm literæ Vau & Jod quiescentes, exprimuntur, ubi non semper exprimi solent; vel cum He paragogicum additur personæ secundæ Præteriti, & ejus affixo. Defectivæ, cùm voces scribuntur sine literis Jod, Vau, Aleph, quiescentibus, vel He finali, licèt communiter cum iis scribi soleant. Non verò ad omnes ejusmodi voces plenas vel defecti-

vas annotârunt aliquid Masorethæ: sed ad eas maximè, quæ communiter scribi solent plenè, & raro defectivè; vel communiter defectivè, & raro plenè, secundum regulam Eliæ in præf. 3. Mas. c. 1. Cùm dictiones plenæ plures sunt, quàm deficientes, numerârunt deficientes; è contra, cùm deficientes sunt plures, quàm plenæ, numerârunt plenas. V. g. Gen. 2. 7. ויצר *& formavit*, notant semel scribi plenè cum duplici Jod, cùm aliàs communiter cum uno Jod scribatur. Jon. 2. 3. יסבבני *circumdedit me*, notat Masora hoc verbum novies defectivè, id est, sine Vau in medio reperiri, cùm communiter Vau exprimatur. 3. Quædam notârunt circa vocum situm vel locum; respectu initii, medii, vel finis alicujus versus, ut Gen. 1. 30. notant ולכל quater versum incipere: loca verò alibi proferunt, scilic. an finem Deoteronom. Gen. 1. 1. Masora notat vocem הארץ quæ versum ibi terminat, ter in fine versus inveniri, Gen. 6. 4. Voces אחרי כן quæ sunt in medio versus, notantur ter inveniri simul in versiculi medio: frequentissimè verò hoc notant in particulis indeclinabilibus, ut in את, אל, אשר &c. 4. Significationis ambiguitatem in quibusdam notârunt. Ut Gen. 19. 8. ad האל notant octies accipi in significatione communi, scil. pro pronomine, cùm aliàs sit unum ex divinis nominibus. Huc etiam referri possunt voces, quas quis existimare possit aliter legendas esse, vel propter sensum, vel quia aliter leguntur. Ad has notârunt סבירין *putantur*, scil. aliter legi posse, ut Exod. 4. 19. לך שב מצרים *ito, redi in Aegyptum*. Notant quinque loca esse, quæ putantur esse debere מצרימה quia scil. motus ad locum aliàs sic exprimitur. Præcavent (ut quibusdam placet) temeritatem audaculorum, ne aliquid immutare præsumant; vel, ut alii conjecturas suas proponant de alia lectione. 5. Verborum quorundam structuram notant, cùm verbum aliquod cum nomine certo, vel cum præpositione certa peculiariter jungitur, vel cum literis servilibus extra communem usum; maximè verò vocum, quæ incipiunt à literis בלב & cum Scheva vel Patach sequente Daghes punctatæ sunt: ut verbum ירא cum את האלהים pro, *timere Deum*, septies occurrit: loca recenset Masora, Genes. 42. 18. Sic Genes. 1. 22. ad בימים notant, tria esse Daghessata, scil. cum Patach sub ב sequente Daghes &c. 6. Multas etiam voces numerârunt Masorethæ, quoties scil. in Bibliis inveniuntur. Ut Jon. 3. 6. notant vocem ויעבר novies reperiri: loca verò, ubi occurrunt: non semper exprimunt. 7. Notârunt etiam voces 15. quæ supernè uno vel pluribus punctis, notantur: quarum 10. sunt in Lege, 4. in Prophetis & una in Hagiographis. Hæc puncta verò non sunt, vocalium notæ, sed ad mysteria quædam notanda apposita esse volunt; quæ Legis Oralis pars erant: hodie verò per frequentes dispersiones oblivioni ferè tradita. Antiqua est horum punctorum mentio in Talmude Tract. Berachoth. c. 1. & libro Zohar: unde quidam ad Esdram & viros Synagogæ magnæ referunt. Ut verò facilè concedam, à posterioribus Masorethis non esse adscripta, qui puncta vocalia invenerunt, quia ante Talmudem extiterunt: sic non facilè credam ab Esdra vel Prophetis apposita esse; sed post eorum tempora casu (ut alia ejusmodi) in textum irrepsisse: vel fortè consultò à quibusdam Judæis addita, ut inde mysteria quædam de textu depromerent: Posteriores verò mutare noluisse, sed quasi ab Esdra vel sacris Scriptoribus adjecta essent, superstitiosè retinuisse: quod ipsis solenne est. Mysteria enim, quæ à Masorethis eliciuntur, planè ridicula sunt, & Spiritu Dei indigna, superstitionem Rabbinicam olentia. Loca verò sunt Gen. 16. 5. In ובינך supra Jod posterius punctum affigitur; vox verò hæc non plenè scripta est in tota Lege, nisi hoc loco cum duplici Jod, ad hoc mysterium scil. notandum. Sara his verbis cum Abrahamo expostulat, dicens, *Judicabit Deus inter me* ובינך *& inter te*. Hoc verò verbum cum duplici Jod, significare potest, (*& inter filium tuum:*) unde volunt Saram licèt voce externa Abrahamum alloquens, dixisse, *Judicet Deus inter te & me*, tamen tacitè in animo, Hagaram, dixisse: scil. *Judicet Deus inter me* ובינך *& filium tuum*, quem scil. Hagar in utero gessit; ita ut Abrahamum voce, & ancillam animo allocuta sit: & ob hoc magnum mysterium scil. Rabbini nonnulli nugantur, hanc vocem supernè punctatam esse. Quis verò ferat, ut istiusmodi ineptiæ sacris Scriptoribus adscriberentur? 2. locus Gen. 18. 9. אליו *ad eum*, ubi Aleph, Vau, & Jod. punctata sunt. (3.) Gen. 19. 33. ובקומה *& cùm surgeret illa*: punctum est supra Vau. (4.) Gen. 33. 4. וישקהו *& osculatus est eum*, ubi 4. literæ punctatæ. (5.) Gen. 37. 12. את (6.) Numer. 3. 39. ואהרן *& Aharon*: ubi omnes literæ punctatæ. (7.) Num. 9. 10. רחקה *longinqua*, ubi He punctatum. (8.) Num. 21. 30. אשר, quod duobus punctis notatur. (9.) Num. 29. 15. ועשרון *& decimam*. Masora notat hanc vocem esse punctandam; sed in Bibliis omittitur, fortè errore Typographorum. (10.) Deut. 29. 29. לנו ולבנינו *nobis & liberis nostris*: ubi plures punctantur. (11.) 2. Sam. 19. 20. יצא *Egressus est*, ubi omnes literæ punctantur. (12.) Esa. 44. 9. המה *ipsa*, ubi He punctatum. (13.) Ezech. 41. 20 ההיכל *templi*, ubi 4. puncta. (14.) Ezech. 46. 22. מהקצעות *angulata*, ubi plura puncta. (15.) In Hagiographis una istiusmodi vox est. Psal. 27. 13. לולא *nisi*, ubi Masora notat, hanc vocem punctatam esse supra & infra. Rationem agnoscit Buxtorf. insipidam reddi in Talmude, loc. cit. quam idcirco negligit.

4. Ut versus & voces; sic etiam literas, tam consonantes, quàm vocales, recensuerunt Masorethæ. 1. Circa consonantes, quas vulgò vocant literas 22. Alphabeti, notârunt quædam spectantia, tam quantitatem, quàm situm, & numerum. Respectu quantitatis, quasdam notârunt in Textu, reliquis majores, quasdam minores, quasdam quasi suspensas supra reliquas in eadem linea, quasdem inversas, quasdã medias in quolibet libro. Respectu numeri, ad calculum revocârunt, quot literæ occurrant in singulis libris, quot ex quinq; finalibus, quot in omnibus libris V. Test. Licèt verò labor hic immensus ex magna parte inutilis ac superfluus videatur, parúmque conducat ad textus Hebraici integritatem conservandam (de quo postea:) liber tamen singula lectori proponere, ejúsque judicio subjicere,

5. Li-

5. Literæ majusculæ constituunt in Lege Alphabetum, quibusdam tamen literis geminatis, & una triplicata. Catalogum recenset Masora initio Genesis, & initio libri Chron. sed cum discrimine circa Vau, Teth, Lamed, Nun, Samech, & Pe finale, ut suis locis videbimus. Harum mentio est in Talmude, tract. סופרים sive de scribis, unde & Masorethis Tiberiensibus antiquiores sunt. Tempus verò, quo in textum introductæ sunt, exactè notare non possumus. Quòd verò quidam, qui Masoram ad Esdram & Synagogam magnam referunt, statuunt mysteria quædam in his literis, ut & reliquis, olim fuisse Hebræis nota; hodie verò oblivioni tradita, probare non possum. Quicquid enim antiquiores de iis judicabant; certè mysteria, quæ à posterioribus Masorethis & Rabbinis traduntur, mera somnia sunt, & gerris Siculis vaniora: ut cum litera ג majori forma scribitur, Levit. 13. 33. in והתגלח volunt memoriale esse trium, qui radi tenebantur. scil. Nazaræorum, pollutorum, & Levitarum, qui 13. annum excesserant. ב in voce בראשית Gen. 1. 1. ad denotandum duplex opus Creationis, scil. cœli & terræ. א in voce *Adam* אדם 1. Chron. 1. 1. ad denotandum primum hominem, unde humani generis origo. ד Deut. 6. 4. אחד *unus*, ad denotandum Deum unicum esse in 4. mundi partibus &c. Quis verò non videt hæc esse mera hominum commenta; à sacris scriptoribus nequaquam inventa vel cogitata? Literæ verò istæ non in omnibus Bibliis exprimuntur. Munsterus ex suis eliminavit: in aliis editionibus quædam notantur, quædam omittuntur. Cùm tamen in plerisque editionibus majoribus retineantur, etiam in nostra exprimi curavimus: & ne quà operarum negligentiâ omittantur, earum Catalogum hic subjicimus. De his, ut & de minusculis, inversis, suspensis, finalibus, in dictionis medio, & è contra, eorum sententiæ accedimus, qui statuunt errore librariorum, vel casu fortuito, in textum primò irrepsisse: scribas verò posteriores, qui cùm codices alios exscriberent, talium literarum quantitatem & situm observantes ex libris vetustioribus, certo consilio à majoribus ita scripta fuisse sibi persuaserunt; & ex innata gentis superstitione mysteria nescio qualis ex eis elicuere: (quæ à posteris, qui à majorum placitis vel latum unguem discedere nefas arbitrantur, potiùs aucta, quàm imminuta sunt, & ambabus manibus accepta ac firmiter retenta:) vel Judæos quosdam antiquiores, qui ex textu per Cabalam alios sensus, mysticos scil. præter literalem hausere, has literas isto modo scripsisse: quas posteriores ab Esdra profectas esse, stultè sibi persuaserunt. Catalogus literarum majuscularum sequitur.

א in *Adam* אדם 1. Chron. 1. 1.

ב in בראשית *In principio*. Genes. 1. 1.

ג in והתגלח *& raditur*. Lev. 13. 33.

ד in אחד *unus*. Deut. 6. 4.

ה in הליהוה *an Domino*. Deut. 32. 6.

ו geminum, in גחון *venter*. Levit. 11. 42. ubi mediam hanc literam esse volunt Pentateuchi, & in ויזתא Est. 9. 9.

ז in זכרו *recordamini*. Mal. 3. 22.

ח in חור *candidum*. Esth. 1. 6.

ט geminum, in שבטו *virga ejus*. Job. 9. 34. & in טוב *bonus*. Eccl. 7. 1.

י in יגדל *magnificetur*. Numer. 14. 17.

כ in וכנה *& surculus*. Psal. 80. 16.

ל bis occurrit, in וישלכם *& disjecit eos*. Deuter. 29. 26. & in והלטאה *& lacerta*. Levit. 11. 30.

מ bis occurrit, in משלי *proverbia*. Prov. 1. 1. & in שלשים *Abnepotes*. Genes. 50. 23.

נ ter occurrit, in נצר *servans*. Exod. 34. In ליני *pernocta*. Ruth. 3. 13. ubi 7. Orientales non Nun, sed Lamed pro majuscula ponunt, & in משפטן *causam earum*. Num. 27. 5.

ס geminum, in סוף *summa*. Eccles. 12. 13. & in ויהס *& silere fecit*. Num. 13. 30.

ע in שמע *audi*. Deut. 6. 4.

פ geminum, in בשפרפרא *summa aurora*. Dan. 6. 20. & in ובהעטיף *& in serotinando*. Gen. 30. 42.

צ in צפו *speculatores ejus*. Es. 56. 10.

ק in קן *nidus*. Psal. 84. 4.

ר in אחר *altus*. Exod. 34. 14.

ש in שיר *Canticum*. Cant. 1. 1.

ת etiam geminum, in תמים *integer*. Deut. 18. 13. & in ותכתוב *& scripsit*. Esth. 9. 20.

Literas etiam minusculas annotârunt, reliquis minores, ad numerum 33. per singulas literas Alphabeti. Quædam tamen sunt triplices, una quadruplex: de quibus idem dicendum, quod de majusculis, in quibusdam libris non exprimi, in aliis plures vel pauciores, ut videre est apud Buxtorf. in Tiberiade, qui quasdam ab Elia in Masora omissas supplevit. Significant verò in genere ex mente Rabbinorum, rei de qua agitur, *diminutionem* vel *contemptum*: & ex eodem fonte profluxerunt, quo majusculæ. Earum etiam mentio fit in Talmud tract. de scribis: recensentur initio Levitici, & initio Masoræ magnæ.

א minusculum est, in ויקרא *& clamavit*. Levit. 1. 1. Mysteria Rabbinica hujus & reliquorum, vide apud Buxtorf.

ב in הב *da*. Prov. 30. 15.

ג in וגיש *& gleba*. Job. 7. 5. denotat minutas pulveris partes, in quas corpus post mortem redigitur.

ד in אדם *Homo*. Prov. 28. 17.

ה in בהבראם *quando creata sunt illa*. Gen. 2. 4.

ו est geminum, in שלום *pax*. Num. 25. 12. de-

in in לשוא *in vanum*. Psal. 24. 4.

ז in ויזתא Esth. 9. 9.

ח in חף *nitidus*. Job. 33. 9.

ט duplex, in טבעו *demersa sunt*. Thren. 2. 4. & in וטהרתם *& mundi eritis*. Num. 31. 24.

י in תשי *oblitus es*. Deut. 32. 18.

כ in ולבכתה *& ad deflendum eam*. Genes. 23. 2.

ל in לוא *non*. Thren. 1. 12.

מ triplex, in מוקדה *adustio*. Levit. 6. 9. In ממרים primum מ, *rebelles*:

belles. Deut. 31. 27. & in וטהרתום *& mundavi eos.* Neh. 13, 30.

נ quater invenitur, in נעו *vagantur.* Thren. 4. 14. In Esa. 44. 14. ארן *ornus.* Jer. 39. 13. In נבושזבן *& Nebuschazban.* & Prov. 16. 28. In נרגן *susurro.* In tribus ultimis Nun finales sunt minusculæ.

ס duplex. Nah. 1. 3. In בסופה *in tempestate,* & Psal. 27. 5. in בסכה *In tabernaculo suo.*

ע in לעות *ad pervertendum.* Thren. 3. 36.

פ prius in בשפרפרא *in summa aurora.* Dan. 6. 20.

צ duplex. Jer. 14. 3. וצוחת *& clamor.* & Iob. 16. 14. פרץ *ruptura.*

ק bis occurrit. Gen. 27. 47. in קצתי *tædet me.* & Ex. 32. 25. בקמיהם *inter adversarios eorum.*

ר bis etiam occurrit. Ex. 23. 19. & 34. 26. ראשית בכורי *principium primitiarum:* sed Masora parva non exprimit, ad quem locum referri debeat, & Masora finalis aliud substituit. In Esth. 9. 9. in פרמשתא

ש in Est. 9. 7. In פרשנדתא

ת In Esth. 9. 9. in פרמשתא

6. Tertiò notârunt literas quasdam suspensas, & unam, scil. נ inversam. Suspensæ notantur in Masora ad Judic. 18. 30. & Psal. 80. 14. Nun suspensum est Judic. 18. 30. in מנשה *Menasses.* Ain in 3. locis Psal. 80. 14. מיער *ex sylva.* Job. 38. 13. in רשעים *improbi,* & v. 15. מרשעים *ab improbis.* Nun verò inversum esse in novem locis, notat Masora. Num. 10. 35. & Psal. 107. 23. Loca sunt, Num. 10. 35. בנסע *in proficiscendo:* ubi Nun inversum est, ut innuatur, sic retrorsum agendos esse omnes hostes Israelis. Quis hic non miretur acumen Rabbinicum? Imò quis non indignetur talia ad sacros scriptores referri? Num. 11. 1. כמתאננים *queritantes.* Reliqua sunt in Psalm. 107. ubi tamen, Nun inversum non cernitur in textu, sed figura Nun inversi ponitur in marg. in Bibl. Venetis. Primum est v. 23. באניות *in Navibus.* 2. v. 24. ונפלאותיו *& mirabilia ejus.* 3. v. 24. in quo nullum est Nun: unde Masora hoc loco mendosa est. 4. v. 26. נפשם *anima ipsorum.* 5. וינועו *& vagantur.* v. 27. 6. & v. 28. in quo tamen nullum Nun invenitur. vers. 40. נדיבים *principes.* His quidam addunt Nun in חרן Gen. 11. ult. de quo nihil apud Buxtorf. Tamen Rabbi. Salom. in explicatione legis & R. Bechai notant, Nun inversum scribi debere, & Masora notat ad marginem נון הפוכה *Nun inversum*: in nullis tamen libris MSS. vel impressis, inversionis istius extat vestigium.

7. Quartò notârunt literas Mem & Nun, in quibusdam locis irregulariter scribi, scil. Mem clausum in medio dictionis. Es. 9. v. 7. לםרבה & Mem apertum in fine Neh. 2. 13. המ. Nun etiam medium scribitur in fine vocis. Job. 38. 1. מנ *ex.* & in quibusdam libris Keri marginale monet legendum cum Nun finali מן. De his quædam diximus Proleg. de antiquis literis Hebraicis: quò lectorem, qui plura desiderat, remittimus. Notarunt etiam literam mediam cujusque libri, & libri cujusque literas omnes ut ex reliquiis quibusdam istiusmodi Masoræ adhuc servatis colligitur. Nam Levit. 11. 42. ad Vau in voce גחון notat Masora, literam Vau esse literam mediam legis: quod etiam notatur in Talm. lib. Kiddufchin. cap. 1. Sic Psal. 80. 14. In מיער *ex sylva,* litera Ain notatur esse media libri Psalmorum, ut & legitur in Talm. eodem loco. Literas etiam singulorum librorum numerârunt. In fine Genes. post versiculorum numerum addunt numerum literarum illius libri esse, 4395. quod tamen, monente D. Buxt. intelligendum est de ultima sectione istius libri, non de toto libro. Elias Lev. Præf. 3. dicit, literas totius Legis esse, 600045. & literas primæ sectionis esse, 1915. quem calculum tamen falsum esse, monet idem Buxtorf. qui putat esse ultra 5000. Ita fecerunt in reliquis libris, licet in Masora hodierna illorum calculi non extent: nam haud dimidia est pars Masoræ, quam in Bibliis impressis habemus.

8. Numerârunt etiam, quoties literæ 5. finales, quas vocant, in toto Ver. Test. occurrunt. Notârunt Caph finale inveniri vicibus 10981. Mem finale 24973. Nun 8719. Pe 1975. Tzade 4872. Summa totalis est 51520. Easdem literas intermedias etiam ad calculum revocârunt. 37272. Mem 52805. Nun 32977. Pe 20750, Tsade 16950. vicibus reperiri. In toto 160754. Numerârunt etiam quoties singulæ Alphabeti literæ per totum V. Test. reperiuntur. Quòd ex carmine de hoc composito per Saadiam Gaon, qui Babylone floruit post annum Christi 900. & Ver. Test. ex Hebræo in Arabicum transtulit, constat: quòd ex Elia proponit Buxt. c. 18. Comment. Masor. Singularum verò literarum summam, Tabula sequens declarat.

א 42377.	ו 76922.	כ 48253.	ע 20175.	ש 32148.
ב 38218.	ז 22867.	ל 41517.	פ 22725.	ת 59343.
ג 29537.	ח 23437.	מ 77778.	צ 21882.	Summa
ד 32530.	ט 11052.	נ 41696.	ק 22972.	totalis
ה 47554.	י 66420.	ס 13580.	ר 22147.	815280.

Hos verò literarum numeros collegit Saadias ex Masoræ schedis, quæ tunc extabant, nobis verò ignotæ sunt: & fortasse fidelius & multò certius in Masora, quàm in Saadiæ rythmis exprimebantur. Unicuique verò literæ versum Biblicum subjungit, qui eundem numerum, quem literis prius expresserat, vocibus integris designaret. An verò hic numerus bene subductus sit, à multis (idque non sine causa) dubitatur. Schick. in Bechinhap. p. 47. supputationem quandam conjecturalem instituit, per paginam unam vel alteram; unde numerum multò majorem esse conjicit. Certè si vera sit Eliæ supputatio, qui ultra 60000. in solo Pentateucho colligit, numerus multò major exurget per omnes libros Ver. Testamenti. Suspicatur itaque Schickardus, literas tantùm quæ in Prophetis & Hagiographis continentur, sub hoc calculo comprehendi: cui si addantur literæ in Pentateucho, scil. 600045. exurget numerus, 1415325. Alii hanc viam tentârunt. Primò literas unius paginæ numerârunt, quas per paginarum numerum per tota Biblia multiplicant: unde numerum, 120000. literarum in toto Ver. Test. collegerunt. Quisnam verò sit numerus certus & exactus, nemo adhuc

huc (quod sciam) demonstravit: nec videtur, moraliter loquendo, possibile esse calculum exactum conficere. cùm vix possibile sit librum aliquem ita exactè correctum invenire, in quo literarum quarundam mendæ non reperiantur: literæ etiam multæ ita sibi similes sunt, ut facilè possit calculator unam pro alio legere, si nullus esset error in ipso codice: unde calculus necessariò fallus conficitur. Nec video, quomodo ad textus sacri integritatem conservandam labor hic inutilis inservit, ut postea ostendemus.

9. Judæos imitati sunt Arabes, aliique Muhamedani in Alcorano suo, idque non tantùm in punctatione, & variarum lectionum collectione, sed etiam in versuum, dictionum, & literarum calculo conficiendo: quem testatur Cl. Hottingerus Thes. Philol. lib. 1. cap. 3. sect. 4. in MS. quodam Arabico se invenisse, in quo numerantur versus in Alcorano. In exemplari Medinensi priori, 6000. In Medinensi altero, 6216. In Meccensi, 6219. In Cufensi, 6236. In Bozorensi, 6216. In Syriaco vel Schaniensi, 6226. Literarum numerus, 323015. Nec defuerunt inter Christianos, qui non tantùm στίχους numerârunt in Nov. Test. ad finem cujusque libri, quorum distinctio utilissima fuit; sed & versus & literas librorum quorundam Vet. Testamenti, ut in MSS. Syriacis quibusdam invenimus, de quibus alibi.

10. Circa vocales, earumque punctationem, & accentuum notas, magnam eámq; utilissimam operam navârunt Masorethæ. Idque primò in punctorum inventione: quibus textum non pro arbitrio, sed secundum veram & receptam lectionem à sacris scriptoribus ad ipsorum tempora conservatam punctârunt: unde facilior lectio, & textus ambiguitati ac corruptioni minus obnoxius redditur: hoc enim ipsorum inventum fuisse, supra, ni fallor, satis clarè probatum. Etsi verò punctorum vocalium & accentuum notas plurimas sine necessitate multiplicârunt, & minori compendio idem efficere poterant: tamen, quin utilissimum hoc eorum inventum fuerit, nemo iverit inficias: unde & in aliis linguis Orientalibus idem imitati sunt Arabes, Syri, Persæ, &c. Post punctorum appositionem, multa annotârunt posteriores Masorethæ, circa vocalium lectionem rectam, & irregularem multorum punctationem; ne quis eas, mendosas esse suspicans, mutare tentaret: ut cùm vox irregulariter, sine causa legitima, contra formam communem, & similium vocum analogiam, punctata est: cujus extant exempla plurima. Insolens etiam & inconstans ratio in punctis Daghes & Mappik, contra analogiam Grammaticam notatur. Annotârunt etiam vocum quarundam structuram, quæ cum aliis, vel cum literis servilibus contra regulas communes construuntur. Multas etiam voces hoc vel illo modo punctatas numerârunt, quoties scil. in Scriptura inveniantur: & loca sæpe indicant. Monet verò D. Buxtorf. Tiber. lib. 1. cap. 13. In Masora magna, vocales tantùm nominati Camets & Tsere; sub Camets verò Patach, sub Tsere Sægol comprehendit posteriores verò Rabbinos, qui Masoram parvam ex magna collegerunt, distinctionis causâ eas vocâsse Camets parvum & Patach parvum. Masora verò parva, interdum vocalium istarum & aliarum nomina exprimit, interdum nudam figuram ponit: quòd fit in iis tantùm vocibus, ubi periculum aliquod esse videretur erroris in lectione, vel quòd alibi sic non occurrant, vel ut distinguerentur ab aliis locis, ubi aliæ vocales legebantur. Exempla ubique obvia in Bibliis Venetis & Basileensibus, ut Gen. 3. 22. ad vocem כְּאַחַד notat utraque Masora, duodecim esse cum Patach, ne scil. hæc ab incauto confunderentur cum כְּאֶחָד quorum sunt 7. quæ notantur in Masora ad Esa. 65. ad finem. Ad finem Gen. 2. 22, ad הַצֵּלָע notat Masora parva, formam ejus justam esse Camets parvum & Patach magnum, id est, Tsere & Patach. Absque hac nota facilis esset lapsus, ut scriberetur Sægol ab initio, ut alibi sæpe scribitur juxta formam יֶשַׁע & similium, quibus tertia gutturalis est ח vel ע. De accentibus etiam quædam observârunt; at non adeò frequenter, ac in vocalibus: cùm non tam significationi, quàm pronunciationi inserviant. Nam etsi sensum per membra sententiæ accentus indicant: tamen (observante eodem) de hoc nihil monent. Ac cùm vocales per accentus distinguentes mutantur, vel non mutantur; id observant aliquando, cùm à communi usu ratio aliqua peculiaris inerat diversa: ut Genes. 3. 11. לָךְ Masora utraque notat esse quatuordecim cum accentu Sakeph in Lege; ubi legendum לָךְ non לְךָ ut usus in pausis aliter postulat. Tandem, cùm vox aliqua cum accentu contra usum communem notatur; monent, talem accentum illo loco esse debere, etsi vox sæpius alibi alio accentu notetur: ut Jon. 1. 3, ad vocem בְּאֹרֶץ cum accentu in ultima syllaba, Masora parva notat, hoc verbum occurrere undecies in Bibliis cum accentu Milra, i. e. in ultima syllaba. Sic cùm vox aliqua contra naturam accentus est punctata, hoc casu tum accentum, tum vocalem notant, ne quis mendam scribæ esse putaret, ut בֵּן cum accentu semper habet Tsere: at cum accentu privatur, & sequenti voci per Maccaph conjungitur, habere debet Sægol. At contra hanc regulam, observant ad Gen. 17. 17. septies extare hanc vocem, cum Patach parvo, id est Sægol; & è contra quater cum Tzere & Maccaph, contra usum communem. Infinita hujusmodi occurrunt: quædam etiam, quarum causa nos latet, auctoribus fortasse perspecta, quorum rationem reddere non possumus.

11. Hæc paulò fusius de materia Masoræ. Formam quòd attinet, alia fuit olim, quàm quæ hodie in Bibliis impressis conspicitur, ut ex Elia observârunt D. Buxtorf. Schickard. Joh. D'Espeires, & alii. Non enim textui Hebræo in margine adscripta erat; sed in chartis sive schedis separatis observationes suas annotârunt, quas publicè in scholis discipulis suis explicabant: In tantam etiam molem excrescebant, ut textum Biblicum superarent, teste eodem Elia: unde in marginibus Bibliorum commodè describi non poterant. Deinde non simul & semel, nec ab uno auctore notæ istæ collectæ sunt; sed à diversis auctoribus, variisque temporibus; imò per plura secula compilatæ, novisque observationibus indies auctæ: cùm posteriores prioribus semper aliqua nova addiderint; adeò ut instar Crocodili, (quem, quamdiu vivit, crescere & augeri scribunt,) nova incrementa quotidie faceret Masora, nec in hunc

diem (teste eodem Buxtorf.) finem perfectum assecuta sit. Hanc verò fuisse antiquam Masoræ formam, testantur antiquiss. exemplaria MSS. quæ hodie apud Judæos sunt in Pergameno per libros separatos conscripta: ex quibus R. Jacob Ben Chajim suam, quæ in Bibliis Venetis primò, postea & in Basileensibus imprimitur, extraxit: nec enim omnia publicavit, sed ex pluribus schedis, quæ sibi potiora visa sunt, extraxit: quæ cum Bibliis Venetis prodierunt, rejectis vel omissis reliquis, quæ major pars erant. Talibus etiam usus est Elias. Tale etiam habuit Capnio ex dono Maximiliani I. Rom. Imperatoris, quod conscriptum erat ante aliquot secula pro Aben Ezra, minutissimis literis exaratum; nec per lineas, sed per varias animalium formas quasi depictum, quòd Schickard. præf. ad Bechin. Happ. testatur se vidisse, & jam esse apud Marchionem Badensem. Alterius etiam meminit D. Buxtorf. in Bibliotheca Palatina asservari. Cùm verò variæ Masoræ exemplaria MSS. in publicum prodirent, & apud populum innotescerent, cœperunt Masorethæ vana scientia tumidi, & ut popularem auram captarent, (referente D. Buxtorf.) & pecunias corrogarent, notas suas ad singulas paginas Bibliorum adscribere; quasdam ad partem paginæ superiorem, quasdam ad inferiorem, quasdam ad latera describendo; ut in Bibliis quibusdam MSS. antiquis videre licet: unde magna confusio & multiplices errores orti, de quibus conqueritur Elias Levita. Habeo tale exemplar Bibliorum MSS. ante annos 300. exaratum, cum variis Masorethicis, quæ tam minutis characteribus descriptæ sunt, ut oculorum aciem effugiant. Sic verò per partes ad textum adscriptæ erant, confusè, & mendosè, donec typis primus edidit cum Textu Hebræo, Bombergus Typographus celebris Venet. usus in hoc operâ Judæi illius Tunetani, R. Jacob Ben Chajim, quem magnâ summâ conduxit: qui collectis undique & collatis notis Masorethicis, sive per libros separatim, sive cum textu cònjunctim scriptis, & post plurima errata correcta, in hodiernam formam reduxit, quam in Bibliis Venetis videmus; multis quidem erroribus conspersam: quos tamen magna ex parte correxit Buxtorf. in Bibliis suis. Est autem hæc Masora, vel potiùs Masoræ pars reliqua (nam ex majori parte, ut dixi, periit) duplex, Textualis & Finalis. Textualem in magnam & parvam dividunt. Parva ex magna contracta est: & ad latus interius, vel si materia postulat, ad exterius, literis numeralibus, vocibus decurtatis & symbolicis, breviter describitur. Loca Scripturæ hìc non designantur, nisi vox bis tantùm occurrat: tum enim locus alter, una alteráque voce ad ב adjecta recensetur. Numerus major aliquando per verba symbolica, idque linguâ Chaldaicâ, exprimitur. Nota Masorethica refertur ad vocem in textu, quæ circello notatur: si verò plures sint; notæ ipsis ordine respondent. Si verò ad medium duarum vel plurium dictionum circellus ponatur, nota Masorethica ad omnes conjunctim refertur. Hæc & alia ejusmodi ad Masoræ usum spectantia apud D. Buxtorf. habentur, Clave Masor. c. 1. Masora magna Textualis est, quæ cuique paginæ supra & infra textum, & aliquando ad latus, cum Comment. Rabb. totum spacium non explent, adscribitur. Hic voces præcipuè recensentur, & loca Scripturæ enumerantur, quæ in parva omittuntur. Primò enim ponunt vocem textus, deinde numerum, quoties reperitur: & tandem loca Biblica notantur, quæ aliquando per &c. omittuntur, & ad alium locum referuntur. Puncta duo notam Masorethicam finiunt, & duo apices indicant verba Ben Chajim, qui Masoram ordinavit. Huc spectant & Masoræ præliminares, quæ in librorum quorundam vestibulo circa vocem primam majusculam ponuntur: quarum notæ non semper ad textum illum spectant, sed generalia quædam plerumque continent, occasione ex textu capta. Masora magna Finalis in fine Bibliorum disponitur ordine Alphabetico, & inter alia habet plurima, quæ in Textuali Masora ob spacii angustiam adscribi non poterant. Voces proponit secundum duas primas literas radicales, unde vox incipit: primò autem generalis quædam præmittuntur, quæ ad talem literam, ejúsque communes affectiones spectant: tum ad voces ipsas secundum formam radicis progrediuntur: sæpe tamen peccant, cùm voces non secundum formam derivativam in aliena litera proponunt; unde confusio magna, observante Buxtorf. Nec proponunt librum & caput in vocibus recensendis, (hæc enim ex Concordantiis petenda;) sed verba quædam ex verso, ubi ista habentur, repetuntur. Loca verò Biblica vel statim adducunt, vel ad Textualem Masoram relegant. Videatur. D. Buxt.

12. De authoribus Masoræ non una est omnium sententia. Quidam ad Mosem & traditionem è monte Sinai, ut omnia sua somnia & deliria, referunt: quod planè ineptum, cùm vix quarta Veteris Test. pars per Mosem tradita, vel ejus tempore conscripta sit: Masora verò continet observationes per omnes libros Vet. Testamenti. Judæorum plerique Esdram & viros Synagogæ magnæ, inter quos Prophetarum ultimi numerantur, auctores Masoræ faciunt. Alii denique ad Masorethas Tiberienses circa annum Christi 500. notas Masorethicas: non negant tamen, qui variis seculis à variis auctæ & continuatæ fuerint. Quod mihi videtur vero consentaneum, paucis expediam. 1. Certum est, notas has Masorethicas, nec simul, nec ab uno auctore, collectas fuisse; sed per varia secula à diversis auctoribus compilatas. Hoc tandem omnes concedunt, Buxtorf. Joh D. Elpeires, &c. Unde Elias præf. 2. in Masor. Hammasor, ait, *notas illas ejusmodi esse, ut semper iis aliquid novi adjici possit, & nova indies excogitari possint.* Hoc etiam res ipsa clamat, cùm notæ circa voces irregulariter punctatas, & de earum numero, necessariò supponunt punctationem multò ante factam, & Masorethaarum distinctio in priores & posteriores planè arguit, diversis temporibus eos scripsisse. 2. Constat etiam, quasdam notarum Masorethicarum partes, collectas fuisse ante confectum Talmud: ideò tota Masora non est à Tiberiensibus. Hoc patet ex vocibus supernè punctatis, & ex literis majusculis, minusculis, suspensis, inversis: quarum expressa fit in Talmude mentio, prout supra notavimus. 3. Esdram, vel sacros scriptores, & magnæ Synagogæ viros, fuisse auctores Masoræ, vel alicujus partis Masoræ, nulla solida ratione hacte-

nus

nus probatur: imò multa potiùs suadent contrarium. Nam punctorum vocalium & accentuum inventio, & ad textum appositio post Talmud facta est, ut supra evicimus: at maxima pars Masoræ est circa voces punctatas, & punctatione, ut fundamento nititur. Notæ verò circa literas majusculas, minusculas, suspensas, inversas, Mem & Nun medias & finales, &c. planè superstitionem olent Rabbinicam; & sacris scriptoribus, virisque θεοπνεύστοις indignæ sunt, circa quas futilitatem suam vel pueris ridendam præbent Rabbini, dum earum rationes reddere conantur. Varias verò lectiones, quæ sub Keri & Ketib nomine veniunt, nemo sacris scriptoribus adscribet, qui perpendet, quòd in Esdræ, Danielis, Zach. & Malachiæ prophetiis istiusmodi notæ inveniuntur: nemo enim mente sanus affirmaverit, ipsos veram in propriis scriptis lectionem ignorâsse; vel quas in diversis codicibus invenerant, sub ק in margine annotâsse. Numerum verò vocum & literarum in singulis libris colligere; item medias literas &c. cujusque libri annotare; res est planè inutilis, nec quicquam ad integritatem textus conservandam faciens: ut antea ostendimus, & statim clarius demonstrabimus: ita ut viris istis divinis talia adscribere, non aliud est, quàm magnâ injuriâ eos afficere. Cùm itaque quicquid in Masora aliquid habet utilitatis, longè post Esdræ tempora inventum sit; reliqua verò, quæ planè inutilia vel superstitiosa sunt, nefas sit Prophetis ascribere, sequitur nullam Masoræ partem ab iis compositam esse. Certè si tales habuisset auctores, divinæ esset auctoritatis, ut reliqua Scriptura, quàm viri isti Sp. Sancto afflati scripto consignârunt: cùm tamen omnes, quòd sciam, fateantur, humanæ tantùm auctoritatis esse. Nec ita negligenter eam tractâssent Rabbini, ut in varias chartas ac schedas quisque pro libitu eam conjiceret, & dimidiam ad minimum partem perire sinerent. Imò quisque pro arbitrio eam corrigit, & à Masoretharum traditionibus non rarò discedit, teste Elia, Tab. 1. orat. 3. R. Jacob Ben Chajim Præf. in Biblia Vener. & ex Christianis multi viri Hebraicè doctissimi, Masoræ sæpe contradicunt, eámque corrigunt, Scal. de Emend. lib. 7. Gomarus de Relig. disp. 6. præter Capellum, & alios. Denique non ausi fuissent notas suas, posteriores Masorethæ iis, quas viri divinitus inspirati collegerunt, adjungere, & cum iis miscere, quasi pari gradu incederent. Hæc, & alia, quæ adferri possent, hoc planè certum reddunt, Masoram post Esdram incœpisse. Judæorum verò auctoritas parùm valet, ut supra ostendimus, in propria causa: cùm ex ipsorum historiis fabulis refertis post dispersionem, nil certi haberi possit; nec iis tutò fidendum sit, nisi aliunde confirmetur: præsertim cùm rationes firmæ in contrarium adducuntur. 4. Probabile tamen est, licèt non statim post Esdram, tamen circa tempora Macchabæorum, cùm Pharisæorum secta exorta est, qui traditionum magistri erant, quosdam incœpisse observationes facere. Tunc enim incœperunt esse valde studiosi circa Legis corticem, verum ejus sensum & observationem parùm curantes: quòd studium eorum, posteri multò auxerunt, dum quisque Criticen suam exerceret, & novas observationes cumulo adjiceret. Probabile autem est, primò versus numerâsse; postea verba & literas; tandem, post apposita puncta vocalia, & accentus, ex iis observationes confecisse. Summa huc redit, Masoram non esse ex ulla parte ab Esdra & Prophetis, sed humanæ tantùm authoritatis: ante Talmud quædam observata fuisse, post Talmud multa plura à Tiberiensibus aliisque adjecta: præcisè verò tempus, cùm primò incœperit, vel quando desierit, assignari non posse.

13. Ad usum Masoræ tandem devenimus: quàm quidam ita admirantur, ut dicant impossibile esse post Masoram, ullum errorem, depravationem, vel mutationem in textum irrepere posse. Alii è contrà opus vanum, inutile, nulli usui inserviens, otiosorum hominum inventum esse, affirmant. Qui vilipendunt, sunt tum inter Judæos, tum Christianos. Auctor libri Cosri serm. 3. c. 31. ad proselytum suum hæc verba habet; *Vides eorum opus* (Masoretharum) *vanum fuisse & supervacaneum, & occupationem diligentem in re inutili.* Cosri Commentator in hunc locum, eandem fuisse sententiam plurium Rabbinorum affirmat. *Multi* (inquit) *sapientes, quos vidi & audivi, traducunt, despiciunt, & vituperant hoc studium* (Masorethicum.) *Sapiens quoque R. Aben Ezra comparat eos numeranti folia & paginas librorum medicorum, quibus omnibus non sanatur ullum vulnus.* Inter Christianos multi sunt viri docti, qui hanc operam nihili faciunt. Vir doctus in Critica sua Hebræa, licèt Masoram ex magna parte ad Esdram & magnam Synagogam referat; & multa adferat pro utilitate ejus ad textum purum conservandum: ita tamen concludit; *Hoc tempore Masoram non posse Scripturam defendere, quia jam est corrupta, & dimidia sua parte mutila: ideóque etiam non est certa & infallibilis regula lectionis S. Script. Judæi jam diu sub jugo aliorum habitârunt, ac propterea Masoram suam tam nitidè & incorruptè conservare non potuerunt. Hinc est, quod tractu temporis magna ejus pars perierit; & reliqua pars, quæ adhuc superest, corruptionem talem passa sit, ut non amplius regula incorruptibilis tatis Scripturæ esse possit.* Joh. Morinus in Pent. Samarit. exerc. 4. c. 7. 8. contendit, *Masoram esse in multis confusam, corruptam, incertam, falsam; nisi, quod cùm res aliunde nobis constat, Masoræ consensu quomodocunque confirmetur.* R. Jacob Ben Chajim, qui Masoram in Bibliis Venetiis primus edidit, fatetur ad finem Præf. Masoræ, *Libros quos inspexit fuisse omninò confusos, & ita perturbatos, ut nulla ex illis esset domus sine mortuo.* Etiam & ipse Elias licèt Masoram multis encomiis celebrat, tamen Præf. 2. in Masoram Hammas. invehitur contra Masorethas propter inanis gloriæ desiderium: & affirmat, *defectus Masoræ non posse numerari:* & concludit, *opus imperfectum defectibus undique scatere.* Nec aliter D. Buxt, qui in c. 19. Comment. Masor. ait, *infinitos errores in Masoram introductos esse, ut ex castigationibus suis abundè liquet:* & incusat *Judæorum negligentiam, immanem incuriam, & oscitantiam, qui ad manifestissima etiam vitia cacutiere, & inter tot impressiones ad ea meliorem manum non adhibuere.* Etsi verò librum integrum conscripserit de Masoræ erroribus, quos ipse emendavit: addit tamen, *Ne quis credat omnia esse*

cor-

correcta, & emendata: quia nunquam ordine in singula inquisivit: sed prout quæque nunc hic, nunc illic obviam accedebant, ita ad censuram vocavit; & multa non dubitat superesse, ad quæ examinanda hinc patebit aditus. E contra alii quàm magnificè de Masora sentiunt. Idem Elias sibimet contradicens, Præf. 3. dicit, *quod post Masoram fieri non potest, ut incidat mutatio aut depravatio quovismodo in aliquibus libris Scripturæ. Unde non sine causa dixerunt Magistri, Masora est sepes legis.* Eliæ suffragantur hodie omnes Judæi, & ex Christianis non pauci. D. Buxtorf. dicto libro, licèt multa in Masora falsa & confusa esse ostendat (tamen sæpe de ea loquitur, ac si post hunc laborem vix posset Scriptura Vet. Test. corrumpi, vel mutari in aliquo. Ar. Mont. Præf. Tom 1. ad Bibl. Reg. ait, *In Masora tanquam in sacra & fida custodia summa diligentia, &c. antiqua lectionis reliquia, vestigia exemplaque omnia continentur, &c.* Et in Præf. de variis lection. Hebr. vocat *Masoram utilissimum thesaurum, qui varias lectiones fideliter tradat & tanta cura conservat, ut nulla ne vel minima in variis exemplaribus discrepantia, vel perspicacissimo deprehensa unquam fuerit. &c.* Mariana tract. pro Edit. Vulg. cap. 10. *per Masoretharum diligentiam cautum esse dicit, ne facilè Hebrai codices vitiari possint.* Bonfret. Præloq. c. 13. sect. 3. ait, *eos omni diligentia morali adhibita effecisse, ut deinceps nihil in textu Hebræo immutari vel depravari possit.* Idem sentiunt multi alii, præsertim qui rem seriò non perpenderunt. Schickard. Happ. disput. 3. de Masoreth. p. mihi 52. 53. allatis quibusdam locis ex Elia & Ab. Ez. de Masoretharum diligentia, quasi extra se raptus, exclamat; *O incredibilem etiam in minutissimis diligentiam! O singulare numinis beneficium! O mirandam, tot exemplarium per omnes Europæ, Africæ, Asiaque angulos dispersorum, per tot secula ad nos propagationem, & salutarem harmoniam!* Tandem concludit, quòd *ne vel tantillum depravare* (scioli) *possint, quin id sacrilegium sacra hac Critica statim proderet.* Simeon de Muis Censur. exercit. Samar Morini p. 148. 149 scribit, *quòd Masora nobis Biblica Volumina sarta tecta servavit, æternúmque servatura sit:* Et, *quòd ne minimus apex de Bibliis Hebraicis periit, Masoræ beneficium est.*

14. Ut verò, quid de hac re sentimus, explicemus, distinguendæ sunt Masoræ partes. Quædam enim in ea notata utilitatem magnam habere, & ad textum conservandum multum facere, negari non potest: Alia verò planè superflua & parum utilia esse, haud difficile est ostendere. Masoram verò nunquam ita perfectam fuisse, ut efficeret, ne posthac ulla depravatio vel mutatio oriri possit. Hoc per partes probandum. Et primò, licèt Masora aliquid valeat, ut textus Hebræus in quibusdam locis integer conservetur: nunquam tamen effecerunt Masorethæ, ut totus textus sacer esset extra omne periculum mutationis vel depravationis cujuscunque. Nam primò, opus suum nunquam perfecerunt Masorethæ; cùm semper novas observationes quisque adjiceret, ut supra ex Elia & Ben Chajim ostendimus. Multa quidem notârunt circa voces plenas & defectivas, & circa vocales & accentus in quibusdam vocibus, quæ loca ab ipsis notata si concederemus, depravari non posse; quid tamen de reliquis vocibus fiet, (quæ infinitæ,) ad quas nihil notârunt? Hæ in eodem statu sunt, ac si nulla esset Masora; ideóque depravationi non minus obnoxiæ sunt, quàm si Masora nulla fuisset. Deinde constat, quòd, non obstante Masoretharum diligentia, multa errata in textum irrepserint, codicésque in multis discrepaverint; nec ex Masora omnes discrepantias componi posse. Hoc clarissimè liquet ex differentiis codicum Ben Aser & Ben Naphtali, tum ex variis notis in Masora positis ex codicibus à priori Masora discrepantibus: quas discrepantias collegit Ben Chajim ex libris plurimis, & in Bibliis Venetis & Basileensibus extant. Ut Gen. 25. 3. ad vocem ולאמים annotant, *libros esse quosdam correctos, in quibus est* ולאומים V. 14. ejusdem capitis, ad vocem דומה notant, quòd *in libris Hispanicis*, quos secuti sunt, *scribitur per* ה, *in multis tamen per* Aleph, דומא. Cap. 24. 22. ad גמלים notant, *non esse amplius hoc vocabulum in Lege, & deficere: at in libris emendatis se invenisse* גמהלים. Infinita talia ubique se offerunt. Multa observârunt Sixt. Amam. Joh. Morinus, & alii. Celebris est locus, Jos. 21. 36. 37. ubi versus duos in omnibus antiquis correctis codicibus deesse notat Masora. Unde in Edit. Ven. 2. & Basileensi omittontur: & in quibusdam recentioribos MSS. codicibus, ubi adduntur hi versus, notatur, *non extare in libro Hillelis.* Masorethicus etiam versuum numerus quadrat, si versus isti omittontur: de quo sopra: ex textu tamen clarum est, adesse debere; & hodie ubique in Bibliis extare. Multa etiam effugerunt Masoretharum diligentiam, ut in variis locis observârunt viri docti: nec contulerunt vel conferre possent, omnes codices; sed quos comparare poterant. Unde in aliis codicibus aliæ possent esse discrepantiæ, non obstante eorum diligentia. Masora etiam ita conscripta est, lingua Chaldaica, vocibus decurtatis, & abbreviatis, literisque numeralibus, ut una facilè pro alia poni possit, unde Masora depravata: vocabulis etiam quibusdam Masoræ propriis, quæ alias nullibi extant: quæ omnia Masoram ita difficilem lectu reddunt, ut innumeris mendis necessariò scateat: quòd Buxt. Clavis Masor. testatur Unde profitetur Elias præf. 3. *se viginti annos in hoc studio insumpsisse, ut Masoram explicaret*: primus enim Elias explicavit, licèt Ben Chajim ante Eliam in ordinem redegerit. Hinc innumeræ mendæ deprehensæ, de quibus iidem Rabbini una cum Buxtorfio: ut nil dicam de Masoræ contrarietate, magnæ cum parva, & magnæ secum, &c. de qua Lud. Capell. Crit lib 5. c. 12. D. Buxtorfius, qui primus inter Christianos in Masoræ mysteria altius penetravit, plurima errata in numeris, aliisque notis Masorethicis correxit, partim ex aliis Masoræ locis, partim ex propriis observationibus. Ut Genes. 1. 1. in ipso limine, Masora parva ad verba את השמים ואת הארץ notat ג׳ id est, ter inveniri cùm tamen, י״ג tredecim locis illa verba simul legantur. Sic v. 7. in Masor. parva ad ויהי כן notatur ז׳ septem esse: at in Masora magna ח׳ octo, & sic in Masora finali. At vers. 30. edit. prim. notatur, sex esse in hoc capite, cum qua consentit codex Masoræ MS. Bibliothecæ Palatinæ: ita ut quæ-

nam

nam lectio sit vera, dubitet Buxtorf. licèt ad ultimam magis inclinet. Plurima talia notavit vir ille Doctiss. In solo Pentat. correxit supra 200. istiusmodi mendas; & in Masora finali, quæ paucis constat paginis, ultra 180. Cùm verò Masora ita sit imperfecta, falsa, & erratis scatens; quomodo potest esse fidelis custos veræ lectionis per totum Vet. Testamentum, cùm ipsa correctione & castigatione toties egeat, nec adhuc perfectè castigata sit? quomodo textum ubique purum & incorruptum servare potest? *quis custodiet ipsos custodes.*

15. Magnam verò Masoræ partem, parum utilem esse, vel usui nulli inservire, multa probant. Numeratio scil. vocum, præcipuè literarum per singulos libros, & per tota Biblia; literæ mediæ Legis vel aliorum librorum notatio; literarum etiam finalium; item majuscularum, minuscularum, inversarum, suspensarum, Mem clausæ & apertæ, Nun finalis & mediæ: quæ nihil ad Textus Hebræi conservationem conferunt, vel conferre possunt. In versuum numero discrepant, dum alii in Genesi numerant, 1534. alii 1540. in Deuter. 1455. alii 1055. ut observat D. Croius observ. in Nov. Testament. pag. 74. c. 10. In literarum numero calculum incertum esse, fatentur præcipui Masoræ Patroni; imò falsum, ut supra notavimus. Nec possibile est, in vocibus præsertim & literis, exactum calculum conficere: cùm per humanam industriam fieri non possit, ut exemplar tale sit, in quo non deficiant vel redundant literæ aliquæ: nec quisquam adhuc extitit, qui examen instituit, an Masoretharum calculus verus sit. Nec, ut dixi, Masorethæ omnes codices examinârunt; sed numerum ex codicibus suis, quos contulerunt, collegere: si verò alios contulissent, discrepâssent calculi; cùm impossibile sit duos codices, multò minus omnes, in omnibus inter se consentire, ut ne in unica litera discrepent. In variis lectionibus Orientalium & Occidentalium, observârunt nonnulli, pro nomine Tetragrammato יהוה quòd extat apud Occidentales, ponere Orientales אדני Apellativum. Vid. Thren. 5. 21. quod planè probat Masoretharum calculum incertum esse de numero singularum literarum, cùm incertum sit utram lectionem sequaris. Si verò hæc in nomine illo sacro incertitudo sit, quanto magis in aliis vocibus? Tentârunt Muhamedani in suo Alcorano, versus, voces, & literas numerare; at ne unum exemplar cum altero convenit; sed in omnibus erat aliqua discrepantia, ut supra notavimus. Idem fecerunt quidam inter Christianos, qui vocum quorundam Scripturæ librorum numerum confecerunt. In MSS. quibusdam Syriacis, quibus usi sumus, notatur ad finem libri Samuelis, constare illum librum vocibus 3436. Initio libri Regum notatur, illum librum constare vocibus 5221. In Novo etiam Testament. Æthiopico, ad finem quorundam librorum, invenitur verborum calculus, quæ in illo libro extant. Sed nulli usui inservierunt talès calculi, nec textum sine mendis conservare poterant: quem, cùm occurrebant, vel cùm codices variarunt, nunquam ex computatione literarum, sed ex loci circumstantiis, & variorum codicum collatione, aliisque mediis, emendavimus. Judæorum calculum, ut dixi, nemo adhuc ita otio abundavit, ut ad examen revocaverit: nec sanè multum refert, an verus sit, necne. Nam posito tali numero certo & definito literarum in aliquo libro, possunt tamen corruptelæ & mutationes introduci, manente eodem numero literarum. Unius vocis vel literæ pro alia substitutio, transpositio, additio, substractio vocum & literarum fieri potest; ut & vocum divisio, conjunctio, & distinctio, eodem manente literarum numero fieri potest; quibus sensus mutari & corrumpi potest: numerus tamen vocum & literarum idem maneat. Quis unquam in locis controversis, vel in textu Hebr. Græco, vel alio, hanc viam tentavit, cùm quæstio de vera lectione exorta sit, vel de corruptela loci alicujus; ut ex vocum vel literarum numero per totum librum, vel mediæ literæ observatione, litem dirimeret, vel locum restitueret? Imò ipsi Judæi, cùm de lectione exorta esset quæstio, (ut inter Orientales & Occidentales,) non ad calculum vocum vel literarum confugerunt, vel ex media litera alicujus libri, vel aliis istiusmodi rationibus litem determinârunt: sed ex codicibus antiquis & correctis, locorum collatione, &c. libros emendârunt, & veram lectionem eruerunt. Cùm itaque hæc Masoræ pars ad hunc finem inepta sit; non possum satis mirari, viros doctos, cùm de hac vocum & literarum numeratione loquuntur, quasi pro confesso sumere, omni corruptelæ hoc modo obicem esse positam. Unde etiam patet, quàm absurdum sit, hoc divinis scriptoribus adscribere, quòd ab hominibus otio abutentibus profectum est. Idem de media litera Legis, & media aliorum librorum dicendum; quis nos certos facere potest, talem literam esse mediam? Si verò constaret; quomodo hoc modo depravationi obviatur: cùm mille possint esse errores in Lege, manente Vau, Levit. 11. 48. media Legis litera; præsertim si corruptelæ consilio, non casu, factæ fuerint: licèt utroque modo accidere possit, eodem literarum numero manente? Nunquam legimus, Ecclesiam Christi, cui majorem Spiritus sui mensuram ipse promisit, talibus mediis usam ad textum Græcum Novi Testamenti conservandum. Multitudo exemplarium ubique terrarum; scripta, & commentarii Patrum & Doctorum per singula secula; codicum, qui in publico usu erant, ad vetusta exemplaria examen accuratum; locorum similium collatio, &c. multò certiora media erant ad veram lectionem conservandam; quàm vana hujusmodi Rabbinorum inventa: præcipuè verò Bibliorum Concordantiæ, hoc seculo ad perfectionem perductæ, plus faciunt, tum ad veram lectionem conservandam, tum ad sensum genuinum indagandum, quàm tales Masoretharum observationes. Imò unicus Buxtorfii liber Concordantiarum Hebraicarum (excepta punctatione, & quæ ex ea pendent observationibus, una cum Keri & Ketib,) totam Masoram, ad veram lectionem conservandam, sensúmque loci eruendum, multis parasangis superat. *Exhibet* enim *illud opus Concordantiarum*, (ut verbis auctoris utar in Epist. ad Sixtin. Amam. quam citat Sixtin. in consilio suo de studio linguæ Hebr.) *præter Lexici Hebraici omnibus vocibus Biblicis completi absolutam formam, etiam & perfectam Masoram.* Sunt enim Concordantiæ istæ, absolutus & perfectus om-

nium vocum Biblicarum thesaurus locupletissimus: qui non tantùm voces omnes refert, & loco, ubi, & quoties inveniuntur; sed verba quædam antecedentia & consequentia: quorum nullum in Masora est reperire.

16. Quædam etiam in Masora planè superstitionem Judaicam olent, (tantum est, ut ab Esdra, vel Prophetis originem ducant:) qualia sunt, literarum majuscularum, inversarum, suspensarum, vocum supernè punctatarum, & alia ejusdem farinæ, annotatio. Arbitrantur quidam viri docti, priscos Judæos sapientes harum rationem reddere potuisse: fatentur tamen, rationes, quas reddunt Rabbini, esse vanas & ridiculas: nec probabile est, Esdram & Synagogam magnam, qui tottietant pro Legis observatoria, quæ omnium legum finis est, in istiusmodi tricis, quæ ad pietatem nil spectant, operam collocâsse. Est planè infra majestatem Sp. S. per literarum figuras & situm mysteria adumbrare, & sensus planè contrarios in eadem sententia proponere. Nec gravissimi Theologi in Commentariis suis istiusmodi mysteria notârunt vel curârunt: nec si veteres Judæi hæc ab Esdra & Prophetis profecta fuisse credidissent, ad mysteria quædam significanda; ita incuriosi fuissent, ut eorum significationem veram oblivíscerentur. Ad hoc caput etiam referri potest, pro dictionibus in Textu, quæ ipsis obscœniora visa sunt, aliorum honestiorum in margine substitutio; quibus apposuerunt τὸ ק̄, ut monerent aliter legendum esse. Hoc enim excusari non potest, cum Deo ipso sapientiores videri velint, & aures ita castas habere, quæ offenderentur vocibus à Sp. S. in textu positis.

17. Quædam tamen in Masora utilitatem suam habere, negari non potest. Punctatio enim, licèt multò majori compendio fieri posset, multum confert ad veram & facilem lectionem textus Hebraici. Multa etiam quæ annotârunt circa punctationem vocum quarundam irregularem, & quoties voces hac vel illa significatione accipiuntur; item de vocibus plenè & defectivè scriptis; variæ item lectiones in margine notatæ, & quæ habent de insolita vocum quarundam cum aliis structura; hæc, inquam, & alia ejusmodi, utilia esse tum ad lectionem veram, tum ad sensum genuinum, libenter agnoscimus. Concludam itaque hoc caput verbis D. Buxtorf. fil. Anticrit. part. 2. c. 4. p. mihi 502. *Scio equidem Masoram suos habere errores aliquando, neque semper sibi constare, vel plenam & perfectam esse. Illi tamen errores sæpe* (non semper) *ex collatione Masoræ ipsius corrigi & deprehendi possunt; neque illa propterea prorsus est negligenda: magnum enim adhuc usum nobis præstare potest.*

18. Hæc de Masora in genere; jam de Keri & Ketib dicendum; quæ cùm inter præcipuas Masoræ partes numeretur, ideò seorsim tractanda. Per קְרִי significari *lectum*, per Ketib כְּתִיב *scriptum*, omnes nôrunt. In marginibus verò Bibliorum pro Keri occurrit ejus prima litera, brevitatis causa, sic notata ק̄: quæ lectorem monet, vocem sub ק in margine adscriptam legendam esse; at cum punctis, quibus afficitur vox in textu: vox verò in textu scripta, quæ vocatur Ketib, circellum supra se appositum habet, quæ lectorem ad vocem marginalem sub ק præmittit. De iis verò hæc tradunt Judæorum magistri, Elias, & alii. 1. Vocem, quæ in margine scribitur, legendam esse, non quæ in textu. 2. Vocem textualem non habere sibi propria vocalia affixa vel accentus; sed quæ ad vocem marginalem pertinent. 3. Quum puncta vocis marginalis plura sunt, quàm literæ vocis textualis ferre possunt, tum sæpe literam unam textualem pluribus punctis affici; ut & cùm vox textualis plures habet literas, quàm marginalis, earum aliqua punctis destituitur. Exemplum prioris vide in Jer. 42. 8. in אֲנוּ ubi Vau, præter punctum Schureck, habet etiam sub se Scheva: quia scilicet puncta illa sunt propria vocis marginalis אֲנַחְנוּ Posterioris generis. 2. Reg. 19. 23. in בְּרֹכֶב, ubi Caph nullum habet punctum, eò quòd lectio marginalis בְּרֹב plura non habet puncta. 4. Cùm duæ sunt voces in margine, unica verò in textu; puncta quæ ad duas voces marginales adscribi debent, uni voci textuali apponuntur. 5. E contra, cùm duæ sunt voces in textu, & unica in margine, litera finalis prioris dictionis textualis non est legenda omnino. Exemplum prioris generis est, in 2. Reg. 18. 27. ubi in textu est שֵׁינֵיהֶם cum sex punctis, quæ ad duas voces in margine pertinent מֵימֵי רַגְלֵיהֶם. Posterioris, 1. Sam. 24. 9. ubi in textu sunt duæ voces מִן הַמְּעָרָה, pro quibus in margine notatur unica מֵהַמְּעָרָה, unde in מִן litera Nun non est pronuncianda, sed supprimenda, ac si abesset. Quorsum spectat hæc regula, planè ignoro: cùm ex prima regula, vox textualis non sit legenda.

19. De his notis 1. De earum variis speciebus. 2. De numero. 3. De authoribus, inquirendum. 1. Quod ad species attinet, existimat Sixt. Amama, vel ex Judæorum religione quadam vel εὐλαβείᾳ, vel ex codicum mendosa descriptione & librariorum errore, orta esse. Ad primam referuntur nominis Tetragrammati יהוה pronunciatio per אֲדֹנָי cujus puncta sub יהוה ponuntur; vel per אֱלֹהִים & ejus puncta, cùm aliud Adonai immediatè præcedit vel sequitur: nam hoc casu ne Adonai bis legatur, sub יהוה ponunt puncta τοῦ Elohim. Hoc verò ad Keri & Ketib propriè non spectat; nam licèt verissimum sit, vocem יהוה cujus vera pronunciatio nobis ignota est, vel per Adonai, vel per Elohim, quorum punctis afficitur; legendam esse; hoc tamen in margine τὸ Keri non notatur: ideóque sub hoc capite variarum lectionum non comprehenditur. Quia tamen de hoc nomine mentionem fecimus hoc loco, libet quædam de eo adjicere, scil. vulgarem pronunciationem hodiernam nominis יהוה per Jehova, quasi propriis punctis afficeretur, esse omnino vitiosam; & apud veteres, tam Judæos, quàm Christianos, prorsus ignotam. Certum enim est, apud Judæos longè ante Christi tempora, sive ob divini nominis reverentiam, sive ob aliam causam, nominis hujus pronunciationem sub magna pœna interdictam fuisse omnibus, nisi solis Sacerdotibus, cùm in templo populum solenniter benedicerent, ex Num. 6. unde post Templi eversionem nemini omnino licitum fuit illud effari; & sic brevi vera ejus pronunciatio penitùs periit. Hoc verò non sine speciali & admirabili Dei providentia factum esse, obser-

servá-

servârunt viri doctissimi; ut Judæi simul cum Templo, in quo Deus verus colebatur, etiam nomen ejus essentiale & maximè proprium amitterent: ita ut cùm ipsorum Deus ulterius esse noluerit, (everso enim Templo publicum repudii libellum ipsis dedit,) verum ejus nomen posthac ignorârent. Quòd verò solis Sacerdotibus permissum sit in templo in solenni illa benedictione illud effari, (imò, ut quibusdam placet, soli Sacerdoti summo,) constat ex Talm. Massecheth. Sota. c. 7. & ex Maimon. libro Jad, Halacha de benedictione Sacerd. c. 14. S. 10. qui scribit, *Non pronunciari nomen illud secundum Scripturam, nisi in Templo.* Addit etiam, *post tempora Simeonis Justi desiisse etiam Sacerdotes per nomen illud benedicere; ne illud disceret aliquis, qui non esset vir bonus & honestus. Imò nullum Israelitam habere partem in futuro seculo, qui hoc nomen literis suis pronunciat*, legitur in Talm. Massechet. lib. Sanhedrim. cap. 11. Et alibi, *Nomen Tetragrammaton non est datum nisi solis Sacerdotibus.* His similia habet Philo lib. 3. de vita Mosis. Videntur posteriores Judæi similes fuisse Romanis, de quibus Plinius Hist. lib. 28. c. 2. dicit, quòd *nomen Dei, sub cujus tutela erant studiosè occultârunt, ne nomine cognito hostes ipsum evocarent.* Josephus etiam, qui eversioni Templi & Urbis excidio supervixit, & ex ordine Sacerdotali unus erat, Antiq. lib. 2. c. 5. de hoc nomine loquens, subjicit, περὶ ἧς οὐ θέμις μοι εἰπεῖν, *de quo mihi non est fas loqui:* pronunciationem non ignoravit, illicitum tamen putavit illud effari. Si verò Sacerdotes stante Templo, illud exprimere nefas duxerint; non mirandum, usum ejus, everso Templo, prorsus periisse: Unde nullibi apud Judæorum Scriptores reperitur; omnésque hodie disertè profitentur, se illud ignorare: & per Adonai ubique exprimunt, nisi aliud Adonai immediatè præcedat, vel sequatur: tunc enim, ut diximus, puncta Elohim subjiciunt, & per Elohim legunt, ut in Bibliis Hebræis punctatis videmus. Apud Patres, omnésque Ecclesiæ scriptores, ubique per Adonai, κύριον, *Dominum* exprimunt: quorum nemo aliam enunciationem novit, nec sanè possent; cùm non nisi ex Hebræis addiscere poterant, qui illam ignorârunt: vel si scirent, ex superstitione id alios docere, pro piaculo habebant. Unde sæpius illud nomen vocant, ἀνεκφώνητον, ἀνέῤῥητον, ἄῤῥητον, *ineffabile*, &c. ut apud Clem. Alexand. Theodor. Euseb. aliósque, tam Græcos, quàm Latinos, legimus. Idem constat ex omnibus antiquis Scripturæ Versionibus, Græca τῶν ο, Aquilæ, Theodot. Symmachi, Syra, Arabica, Latina Vulg. &c. in quibus omnibus, ubicunque hoc nomen occurrit, legitur *Adonai*, quòd Græci ubique exprimunt per κύριον, Syri per ܡܪܝܐ, Arabes per الرب, Latini per *Dominum*. Imò ipsi Evangelistæ & Apostoli, cùm aliquid ex Vet. Testamento citant ipsi, vel verba à Domino citata referunt, semper hoc nomen per κύριον reddunt: quòd planè probat, ipsos non legisse Jehova, sed Adonai. In Hieronymo quidem secundum nuperas quasdam editiones, legitur aliquando, Jehova, ut Psal. 8. at hoc ab Editoribus nuperis insultum esse, certissimum est; cùm in antiquis Editionibus, Froben. imò & Paris. & in MSS. sit Jao, non Jehova. Analogia etiam Grammatica postulat, ut literæ serviles בכלו cùm præponuntur יְהוָה sub se habeant Chirik, cùm tamen semper sub se habeant Patach: nam ante Jod Schevatum semper debent affici cum Chirik, at ante א ut in אֲדֹנָי debent habere Patach, ut in וַיהוָה בַּיהוָה לַיהוָה. Hæc verò insolita punctatio aliunde esse non potest, nisi quòd puncta illa sub יְהוָה sunt propria vocis אֲדֹנָי: unde non legi possunt, *vaihova, baihova, laihova*, sed *vadonai, badonai, ladonai.* Idem liquet ex literis בגדכפת quæ post vocem desinentem in litera quiescente aspirantur, aliàs habent Daghes: at verò post יְהוָה habent Daghes, licèt ה quiescat, si legatur per Jehova: si verò legatur אֲדֹנָי ubi Jod non quiescit, debet litera sequens affici cum Daghes, quòd certum est indicium, puncta hæc esse Adonai propria, non verò יְהוָה. Primus, qui per Jehova legit, erat P. Galatinus, qui floruit circa annum 1520. qui licèt per Jehova legi posse dicat, nunquam tamen affirmat ita legi debere: & ipse semper per *Dominum* expressit, addita voce Tetragram. uncis inclusa, & *Judæos à Mose edoctos* ait, *hoc nomen non proferendum, sed loco ejus Adonai legendum*, lib. 2. de Arc. cap. 10. Si verò dicatur, nomen Jehova inveniri apud Paulum Burg. qui ante Galatinum vixit; apud quem in Exod. 3. Edit. Lugd. hæc verba habentur, *Proferri tamen potest Jehova: unde & Jovem Pagani dixere;* Respondet Amama, *hæc verba interpolata esse, cùm in reliquis Editionibus non habeantur.* Idémque dici potest de Dionys. Carthus. in Exod. 6. Edit. Col. qui etiam erat ante Galat. ubi habetur vox Jehova pro Jao, vel alio istiusmodi nomine, à sciolo quodam ignaro interpolatum. Quòd contra objiciunt alicujus ponderis, est, puncta Adonai non esse eadem cum iis sub יְהוָה nam in Adonai primum punctum est Chateph Patach; at sub יְהוָה est Scheva simplex. Ad hoc verò facilis est responsio, Scheva compositum sub gutturalibus esse vicarium. Scheva simplicis sub reliquis literis; ita ut non naturâ, sed figurâ tantùm & officio differant. Nam idem est Scheva simplex sub aliis literis, quod compositum sub gutturalibus: quæ cùm non ferant Scheva simplex, præsertim mobile, assumunt compositum: unde, cùm prima litera in Adonai sit gutturalis, debet sub se habere Chateph Patach: at cùm prima in יְהוָה sit Jod, Scheva compositum non erat necessarium. Præterea, ut notant harum rerum periti, Scheva simplex à priscis expressum erat per vocalem, A, ac si esset Chateph Patach; modo non sequeretur gutturalis vel Jod, ut in שְׁלֹמֹה *Salomo.* Sonus itaque olim erat idem Scheva simplicis & Cateph Patach: unde necessarium non erat sub יְהוָה ponere Cateph Patach; cum Scheva simplex sufficeret, quòd majori compendio scribi poterat; præsertim in hoc nomine, quòd in omni ferè linea occurrit. Frequenter etiam in Scheva composito, modò Scheva, modò punctum, quod cum Scheva componitur, excidit. Denique, hæc quæ diximus confirmantur auctoritate virorum in lingua Hebraica celeberrimorum. Inter quos Lyra, Tostatus, Mercerus, Cevallerius, Jos. Scaliger, Buxtorfii utrique,

Arias Montanus, Beza, Schindlerus, Erpenius, Bellarminus, cum aliis plurimis. Ex professo verò hoc argumentum fusè tractârunt Drusius Tract. de nomine Tetragram. Lud. Capell. Orat. de nomine יְהוָה, Sixtin. Amama dissertatione de nomine Tetragram. in Gram. Hebr. & in Antibarb. D. Buxtorf. fil. de Divinis nominibus, qui omnes pronunciationem per Jehova, ut vitiosam, rejiciunt. Quòd verò objicit vir doctus in Critica sua Hebr. non ausos fuisse Rabbinos nomini Tetragrammato, quòd ipsis tam venerandum erat, aliena puncta vocis Adonai affigere; nimis frivolum est: cùm certum sit, quod nec ab ipso, vel alio quoquam negari possit, puncta vocis Elohim huic nomini per ipsos affigi, cùm Adonai præcedit vel sequitur. Si verò ausi sunt affigere puncta, quæ sunt propria Elohim; cur non etiam quæ ad Adonai pertinent? Si quis verò quærat, quænam sit vera hujus nominis enunciatio; (nam cùm consonantibus & vocalibus constet, certum est olim pronunciatum fuisse cum vocalibus propriis:) licèt hoc definire difficile sit, cùm à pluribus seculis vera pronunciatio amissa sit; probabilis tamen videtur Doctiss. Capelli sententia, punctandum esse per Patach, Scheva, & Cholem; & potiùs legendum יַהְוֹה *Jahve*, quam *Jehova*. Nomina enim, quæ apud exteros scriptores Deo Judæorum attribuuntur, propius ad illud accedunt, quàm ad hoc; ita ut sint quasi vestigia quædam, obscura licèt, antiquæ pronunciationis. Nomen enim veri Dei verisimile est à Judæis habuisse Tyros & Phœnices, à quibus ad Græcos pervenisse videtur. Diodorus Siculus, lib. 1. ex antiquis historiis meminit, *Judæorum Deum, à quo Moses dixit, se leges suas accepisse, dictum fuisse* Ἰαώ. In Apollinis Clarii Oraculo apud Macrobium, lib. 1. cap. 18. *summus Deus vocatur* Ἰαώ, Porphyr. lib. 4. contra Christianos, levi deflectione, vocat Ἰευώ, loquens de Jerambalo sacerdote Dei Ἰευώ. Idem nomen Tyrii, ut ex Philone Biblio discimus, protulêre per Ἰευώ, alii per Ἰαού, ut apud Clem. Alexand. Stromat. 5. Apud veteres Christianos scriptores, idem nomen extat. Irenæ. lib 2. cap. ult. Inter alia nomina habet *Jaeth*, vel potiùs *Jaoh*. Epiph. Hæres. 26. scribit, *apud Basilidianos Hæreticos aliósque Gnosticos, nomen primi vel summi Dei fuisse, Jao*. Theodor. q. 15. in Exod. dicit, *Samaritanos nomen illud Tetragram. efferre per* Ἰαβέ (ubi ו per ב exprimitur, ut in דָּוִד Δαβίδ), *Judæos verò per* Ἰαώ. Observat etiam D. Grotius annot. ad notas de Verit. Christ. Relig. lib. 1. 11. 16. *Orientales iisdem vocibus alios alias tribuisse vocales: unde in propriis Nominibus Vet. Testamenti tanta varietas*. Ex his probabiliter colligitur, vocem יַהְוֹה per Ἰαώ expressam, Vau quiescente in Cholem; vel Ἰαού, quòd idem cum יַהְוֶה, si Vau sit mobile, υ posito pro Vau mobili, ut in Λευί pro לֵוִי. Hæc quidem probabiliter disputant viri docti: hoc tamen prudenter monent, *Cùm non tantùm à Judæis longo tempore ante Christum, sed & ab ipsis Apostolis, omnibúsque Ecclesiæ Scriptoribus, nomen illud semper per Adonai efferatur, non esse temerè lectionem hanc Apostolorum, & tam Synagogæ, quàm Ecclesiæ praxi perpetua stabilitatem, mutandam; aliámve incertam, licèt probabilem, introducendam; saltem lectionem per Jehova, ut novitiam & vitiosam, omnino rejiciendam*. Cui sententiæ lubens subscribo.

20. Ut verò ad Keri & Ketib redeamus, licèt à variis variè recenseantur, omnium tamen optima & accuratissima videtur illarum enumeratio per D. Capellum facta: ex cujus dissertatione lib. 3. suæ Criticæ, aliísque quibusdam, ipsas lectiones variantes, quas in ultimum tomum hujus operis rejicimus, extraximus. Hic tantùm capita notabimus. Versantur itaque vel circa dictiones integras, vel circa literas, sive consonas, quas vocant: nã circa puncta vocalia & accẽtus varietates, hæ non versantur. Quæ autem circa voces integras versantur, oriuntur, vel ex vocum omissione, additione, compositione, vel permutatione. Et primò, quædã sunt istiusmodi notarum, quæ sunt circa voces, quæ leguntur & non scribuntur, vel quæ scribuntur & non leguntur. Primi generis sunt, quæ in textu non scribũtur, vacuo spacio relicto, aut solis pũctis adscriptis, cum hac nota marginali, קרי ולא כתיב *legitur, sed non scribitur*. Et hujusmodi sunt 13. V. Catalogum in Tomo nostro ultimo. Quæ scribuntur, sed non leguntur, habent hanc notã in margine, כתיב ולא קרי, *scribitur, sed non legitur*: & his nulla puncta subscribuntur. Loca talia numerant 5. quæ cum reliquis vide dicto Tomo ult. 2. Quædam conjunctim scribuntur in textu, ac si essent vox una, quas divisim legendas esse monet Keri marginale. Tales dictiones communiter numerantur 11. secundum Masoram parvam 15. Quædam è contra divisim scribuntur, sed conjunctim leguntur: quarum sunt 8. 3. Quædam sunt voces, pro quibus, quia obscœnæ videbantur, alias substituerunt Rabbini in margine legendas, magis castas & honestas. Tales sunt decem. 4. Quæ circa literas versantur, vel sunt ex literarum omissione, additione, Methathesi sive transpositione, vel permutatione: & versantur vel circa literas radicales, vel serviles; inter serviles verò frequentissimæ sunt circa literas אהוי. 5. Quædam sunt voces, quæ per Metathesin literæ radicalis aliæ fiunt, & sunt secundum Eliam 11. 6. Ex literarum additione, vel permutatione notat Masora 62. lectiones varias. 1. Radicalium, scil. ב pro ע bis. Daleth bis legitur non scriptum; semel ponitur pro Vau, bis pro Resch; ter pro Cheth. Cheth bis legitur non scriptum; semel pro Tau, semel pro Ain; quater pro He. Ain ponitur pro Aleph 4. locis. Pe ponitur pro Beth. semel. Tsade πλεονάζει quinquies. Resch πλεονάζει quater; scribitur pro Beth semel, pro Daleth quater. 2. Circa literas serviles frequentiores sunt lectiones variæ, sive sint actu serviles, sive de radice. Beth quater πλεονάζει, semel deficit, radicale quater pro Caph ponitur, servile septies pro Caph. Beth semel ponitur pro He, semel pro Daleth, pro Pe semel. Caph radicale redundat bis, deficit semel, ponitur pro Beth ter, pro He semel; finale ponitur semel pro Daleth, & semel pro Mem. Lamed redundat semel, & semel deficit. Mem redundat bis, deficit ter; semel ponitur pro Beth, bis pro He fœminino. Mem finale semel ponitur pro Samech, plurale semel pro Nun, clausum semel pro initiali, & apertum pro clauso semel. Nun redundat ter, & ter deficit; initiale pro finali ponitur semel, semel pro Tau, pro Mem finali bis. Schin semel redundat,

dat, semel pro Teth ponitur. Tau redundat bis, semel deficit; bis ponitur pro Daleth, & bis pro He. Loca omnium harum varietatum vide in Tomo sexto. 7. Circa literas אהוי frequentissimæ sunt variæ lectiones, tum quia interdum moventur literæ, interdum quiescunt; tum quia sunt matres lectionis, & sono vel figura affines. Hæ verò vel abundant, vel deficiunt, vel transponuntur, vel pro alia litera ponuntur; idque in initio, medio, vel fine vocis. Aleph redondat in medio vocis 45. locis. He initio, medio, & fine, in 33. locis. Vau 55, Jod 147. Deficiunt etiam, He 44. locis. Vau 30. Jod innumeris locis. Sed quia de harum numero, discrepant tam inter se, tum cum Masora, variæ editiones Biblicæ, quarum differentias multas diligenter annotavit D. Capellus; lectorem remitto ad Catalogum nostrum duplicem in ultimo Tomo, ex Capello, & ex aliorum exemplarium collatione, confectum.

21. De summa omnium istarum variantium lectionum, quibus τὸ Keri in margine apponitur, viri docti variant. Affirmat Elias Lev. Præf. 1. Mas. Hammas. se omnes numerâsse, & invenisse summam totalem esse, 848. Quarum in Lege 65. In Prophetis 454. In Hagiographis 329. Miratur verò tam paucas inveniri in Lege, quarum 22. sunt, cùm נַעַר scribitur, & legitur נַעֲרָה, In libro autem Josuæ, qui non æquat decimam partem Legis, sunt 32. & in libris Samuelis, qui vix quartam partem Legis æquant, inveniuntur 133. Hunc verò Eliæ computum haud accuratum esse, constat: vel tantùm, quas in suo codice invenit, expressit: nam alios codices ab hoc calculo variare, certum est. D. Capellus editiones quasdam celebriores Bibliorum Hebr. contulit, quæ secundum MSS. & exemplaria optima editæ sunt, scil. Venetam secundam, Regiam, & Plantinianam in quarto; & tam voces quibus Keri apponitur, quàm voces multas in quibus literæ אהוי redundant, quas יתירות vocant; & quasdam earum, in quibus eædem literæ deficiunt, quas חסירות appellant, annotavit: quæ licèt ad eadem variarum lectionum capita referri possunt, in dictis tamen Editionibus ab iis distinguuntur. Editiones autem tam à se invicem singulas, quàm ab Eliæ calculo omnes discrepantes invenit, ut ex Tabula subjecta liquet.

In Edit. Venet. secundâ.	In Edit. Plant.	In Bibliis Regiis.	Elias Levit.
Pentat. Ker.	K. 74. Jetb. 1	K. 69. Jetb.	K. 65.
73. Jetb. 1.	Chas. 2.	1. Chas. 1.	
Megill. Ker.	K. 43. Jetb. 14.	K. 48. Jetb.	
51. Jetb. 11.	K. 239. Jetb.	8.	
Proph. pri	25.	K. 277. Jet.	} K. 454.
Ker. 337. Jet	Chas. 1.	18. Ch. 5.	
11. Cas. 2.	K. 250. Jetb.	K. 347. Jet.	
Proph. post.	25. Chas. 1.	11.	
Ker. 348.	K. 187. Jetb.	K. 242. Jet.	K. 229.
Jetb. 2.	34.	20.	
Hagiog. Ker	Chas. 1.	Ch. 1.	
362. Jetb.			
60. Chas. 1.			
Summa K.	K. 793. Jetb.	K. 983. Jet.	K. 848.
1171. totalis Jetb. 85 Chas. 3.	99. Chas. 9.	58. Ch. 7.	

Scripsit quidem Ar. Montanus, notas hasce marginales easdem in omnibus exemplaribus deprehensas fuisse, & ab omni ævo sine ulla mutatione permansisse: Ejusdémque sententiæ sunt multi viri docti. Sed in hoc deceptos esse, nemo non videre potest: unde etiam acerrimi Hebræi Textus vindices tandem fatentur, numerum ipsum in codicibus, tum MSS. quàm impressis, variare. Doctiss. Buxtorf. fil. integrum librum magno studio composuit; in quo, non tantùm ex libris omnibus impressis, sed & ex MSS. plurimis, variantes omnes lectiones collegit, & in corpus digessit, judiciúmque suum de singulis adjecit: Opus hactenus à nullo Christianorum tentatum; cujus titulum auctor nuper communicavit, ipsúmque librum se brevi editurum promisit. Plures itaque sunt istiusmodi codicum discrepantiæ, quàm in Bibliis impressis habemus; quæ ex variis MSS. colligendæ restant: ita ut earum numerus certus & determinatus adhuc non extet. Imò earum, quæ in codicibus impressis extant, agnoscunt viri docti, quasdam recentiores esse, & per posteros numerum auctum fuisse: rationémque quidam ineunt, qua veteres à novis dignosci possunt; scil. per Masoræ, & antiquorum codicum collationem; & ubi vox marginalis habet puncta subjecta, quòd novitatis est indicium, quales multæ sunt in Edit. Vener. per Fœlicem Pratensem: cùm voces antiquitùs notatæ nulla habeant puncta in margine, sed tantùm in textu.

22. De auctoribus istarum notarum, variant tàm Judæi, quàm Doctores Christiani. Inter illos sunt, qui ad traditionem Mosis in monte Sina referunt: qui risu potiùs, quàm refutatione seria digni sunt. Ridiculum enim est, Mosem traditionem dedisse de variis lectionibus in libris, qui non extabant, sed post multa secula scripti sunt: nisi dicamus, ipsorum mentem esse, quòd Moses annotavit omnia Kerioth per totum Pentateuchum; ad cujus exemplum reliqui S. Scriptores in suis scriptis idem fecerunt: sic enim eorum sententia à quibusdam exponitur: quòd nescio, an cum eorum verbis conciliari possit. Utcunque, planè absurda est hæc sententia; cùm nec Moses, nec reliqui Scriptores sacri ignorare possent veram in suis scriptis lectionem. Et ipsis Indignum est, ut ex variis codicibus differentias colligerent, & in margine annotarent: unica enim est lectio à Sp. S. profecta, nec possunt esse plures, nedum contrariæ. Alii itaque, imò Judæorum plerique, & inter Christianos non pauci, originem ad Esdram & viros Synagogæ magnæ (si talis Synagoga unquam fuerit, video enim quosdam viros doctos, & in Hebraicis antiquitatibus versatos, de hoc dubitare,) referunt: quos volunt post reditum à Babylone libros sacros contulisse; & ubi discrepantiam invenerunt, lectionem unam in textu reliquisse, aliam in margine collocâsse; quasi ambigui hærerent, utra lectio esset præferenda. Addunt etiam Judæi (ut ex Elia patet) mysteria quædam magna in his vocibus marginalibus latere, quæ per Cabalam, à Mose per Prophetarum manus, Esdras & socii ejus acceperunt. Videantur Elias Præf. 3. in Masor. & Ben Chajim Præf. in Bibl. Venet. Inter nostros sunt, qui partim ad Esdram referunt, partim ad Masorethas ante-Talmudicos, & post-Talmudicos: quænam tamen Esdræ & Synagogæ adscribenda, quænam Maso-

rethis; dicunt se non posse definire. Doctiss. Buxtorf. Vindic. Hebr. part. 2. c. 4. p. 449. in medio relinquit, an Judæis hoc asserentibus fides sit adhibenda; & an sufficientibus id probent rationibus: in eorum tamen sententiam magis propendere videtur, qui ad Esdram referunt.

23. Contra omnes hasce sententias, uteunque explicentur, conclusio nostra est; *Esdram & socios non fuisse harum notarum authores; sed longo post Esdr. tempore, partim ante Talmud, partim post, à Masorethis annotatas fuisse.* Nam 1. præter Esdram, & Nehemiam in hoc concilio aderant Haggeus, Zacharias, Malachias, Prophetarum ultimi; in quorum omnium libris inveniuntur istæ marginales notæ de Keri & Ketib. Cùm verò instinctu divino libros sacros recensuerint, & restaurârint; maximè absurdum est asserere, eos in variis codicum lectionibus hæsisse dubios, vel discrepantiam codicum in margine annotasse; quasi in libris ab ipsis scriptis veram lectionem, & mentem propriam ignorâssent: cum iis adfuit Sp. S. cujus ductu libros sacros pristino nitori restituere, & mendas omnes corrigere, verámque lectionem secundum mentem Dei restituere potuissent; nec lectores dubios reliquissent. 2. Discrepantia inter Orientales & Occidentales Judæos hoc comentum planè refellit. Si enim Keri & Ket. vel à Mose, vel ab Esdra & Prophetis fuisset, hocq; Judæi antiqui credidissent; eadem esset traditio de iis, idémq; numerus apud omnes. Absurdum enim est dicere, Esdram & Prophetas has notas aliter tradidisse Orientalibus, quàm Occidentalibus. At certum est, aliter legere & scribere Orientales, quàm Occidentales; etiam in his locis, quæ per פ notantur: ut ex indiculo illo variarum lectionum inter utrosque constat, qui primum in Bibliis Venetis per Ben Chajim, postea in Basileensibus prodiit. Interdum utrique conveniunt in τῷ Ketib, at in τῷ Keri discrepant; Ut Jos. 8. 13. sæpius conveniunt in τῷ Keri, sed differunt in τῷ Ketib; ut Jos. 8. 12. & 15. 51. & in vocibus, in quibus discrepant, plerisque geminam agnoscunt lectionem Occidentales, scil. τῦ Keri, & τῦ Ketib: ubi Orientales unicam habent; ut Judic. 19. 5. 1. Reg. 9. 15. 3. Si ab Esdra & Prophetis essent, divinam prorsus auctoritatem haberent: quòd si ita sensissent Judæi, non miscuissent eas cum reliquis, quæ à Masorethis posterioribus appositæ erant; sed ab reliquis, quæ humanæ erant industriæ, seorsim summa cum reverentia servâssent & tractâssent. 4. Regula est apud omnes Judæos recepta, lectionem marginalem esse meliorem: unde & in Synagogis, & privatim semper legunt, ut est in margine; licèt in libris Synagogicis ista lectio marginalis apposita non sit, sed memoriter recitetur. At certissimum est, tum LXX. tum Chaldæos Paraphrastas, Onkelosum & Jonathanem; imò Aquilam, Symmachum & Theodot. in Versionibus suis aliquando τὸ Keri, aliquando τὸ Ketib sequi, prout in suis codicibus legerunt, ut variis instantiis jamjam ostendam: quòd planè indicat, in codicibus suis istis voces variâsse, ipsósque transtulisse, prout in suis codicibus invenerant; nec regulam talem de lectione marginali, qualem somniârunt posteriores Judæi, agnovisse; imò Keri & Ketib nondum notata vel collecta fuisse. 5. In Misna, quod quasi textus est Talmudis, nulla est mentio τῦ Keri & Ketib; nec in Gemara, quod instar Glossæ seu commentarii est in Talmud, quod ante annum Christi 500. consignatum non erat. Notantur tantùm, in libro נדרים octo voces, quæ leguntur & non scribuntur; & quinque quæ scribuntur & non leguntur: quæ minima pars sunt τῦ Keri, & τῦ Ketib: reliquarum lectionum nulla in Talmude vola, nec vestigium. Imò in his discrepant Masorethæ à Talmude; quòd certò probat, ab Esdra & Prophetis non fluxisse: addunt enim Masorethæ duas ad voces lectas, sed non scriptas; & ad scriptas, sed non lectas, sex. Objiciunt ex Talmude Hierosolymitano, lib. Sanhedrin. cap. אלו הן הגולה, ubi dicunt, Hag. 1. 8. legi ואכבדה, scriptum verò cum defectu literæ He. Respondeo, hîc nihil de Keri in margine notato: hoc tantùm inferri posse, codicem variâsse in hoc loco; legi cum He in uno codice, scribi sine He in altero. 6. Nec apud Origenem, qui allegoriis deditus mysteria ex verbis venari solebat; nec apud Hieronymum in Hebraicis doctissimum, qui Hebræorum monimenta penitùs investigavit; nec apud ullos Ecclesiæ Græcæ vel Latinæ Patres antiquos, ulla est memoria Keri & Ketib. Nec apud Josephum & Philonem, Judaicarum antiquitatum solertes indagatores, ulla est eorum mentio; etiam cùm de libris sacris agunt, vel eos contra hostes defendunt, Apionem vel alios, qui hujusmodi varietates, si annotatæ essent, Judæis objecissent. Nec valet, quòd producit vir doctus ex Hieronymi comment. in Es. 49. 5. ubi reprehendit Aquilam, quòd *deceptus perversa expositione Pharisæorum, transtulit per* לו (ei,) *cùm verbum Hebr. scriptum sit per* לא *quod* (non) *significat*; unde infert, לו *fuisse τὸ* Keri, לא *τὸ Ketib*. At nihil hîc apud Hieronymum dicitur de Keri vel Ketib; vel de voce aliter lecta, aliter scripta: imò potiùs hinc probatur, varietates illas tunc non fuisse annotatas. Hieronym. enim unam lectionem agnoscit, scil. לא, & de interpretatione, quàm Pharisæorum vocat, cùm Aquila contendit; non de lectione: ut verba ejus legenti liquet.

24. Restat itaque, authores, si non omnium, certè plerarumque, fuisse Masorethas; posteriores Tiberienses scil. aliósque, qui post confectum Talmud floruerunt. Quædam à Talmodicis annotatæ sunt, ut Paragraph. superiori diximus de vocibus scriptis & non lectis, & lectis sed non scriptis: quibus etiam addendæ voces obscœnæ, quas noluerunt legi, de quibus in Talmud. cod. Megills. c. 3. *Omnes voces, quæ in Lege sunt obscœna, eas legant honestè.* Reliquarum verò in Talmude nullum est vestigium. Ad Esdram verò & Prophetas ultimos non posse referri, jam ostendimus: unde necessariò sequitur, Masorethas posteriores earum authores fuisse; Tiberienses scil. & alios: ut cum Elia statuunt plerique Theologi graviores, & inter Hebræorum Criticos haud pauci. Fuerunt Tiberienses plerarúmque auctores: alii tamen post illos extiterunt, qui plures observationes (ut de Masora diximus in genere) addiderunt: pluresque ex MSS. codicibus addi possunt, ut ex Buxt. aliisque observavimus. Nugatorium verò planè est, quòd à quodam adfertur in Crit. Hebr.

ad probandam antiquitatem τῦ Keri, & τῦ Ketib; quòd Chaldæus Paraphrastes, imò ipsi LXX. sæpius exprimunt lectionem τῦ Keri, aliquando lectionem τῦ Ketib; quasi scil. LXX. & Chaldæus mentionem fecissent τῦ Keri & τῦ Ketib: ad hoc enim probandum adfertur hoc argumentum; de quibus tamen antiqui illi interpretes ne per somnium cogitârunt. Hoc tantùm sequitur, codices tunc temporis variâsse; & in aliquibus fuisse lectionem, quam postea Masorethæ in marginem posuerunt sub nomine τῦ Keri; in aliis lectionem, quæ in textu remansit, quam Ketib dixerunt. Imò contrarium certissimè colligitur, quia scil. in textu legerunt, quæ nunc in margine collocârunt Masorethæ: ideò notas hasce Masorethicas istorum interpretum temporibus non extitisse; cùm ipsi transtulerint, prout in suis codicibus legerint.

25. Restat alia quæstio. Hoc enim supposito, Masorethas fuisse auctores, adhuc quæritur, An ex variantibus codicibus has notas collegerint, an verò ex proprio judicio & critica censura voces textuales recensuerint; & illam, quam meliorem lectionem judicârint, in margine legendam posuerint? Hic verò distinctio est adhibenda. Nam primò, quædam sunt circa voces obscœniores, quas per castiores efferendas in margine sub τὸ ק monuerunt. Has verò non esse ex codicum discrepantia, apertum est; sed ex Rabbinorum audacia & superstitione. Sacri enim scriptores nunquam scripsissent voces, quas noluerunt legi; nec alias eorum loco in textu substituissent. Si enim aures offendunt, cùm leguntur; cur non etiam legentis oculos: cùm tam per oculos, quàm per aures turpia repræsentari animo possint? Secundò, reliquas lectiones (si excipiantur יְרוּשָׁלַםִ & נַעֲרָ) existimo cum S. Amama loco citato, fuisse ex codicum discrepantium collatione. Cùm enim lectionem in textu, codicum antiquitate & reverentia ducti, non ausi sint mutare; lectionem aliorum codicum, quàm veriorem judicabant, in margine annotârunt, punctis vocis marginalis sub voce textuali adhibitis: ut hoc modo monerent, vocem marginalem legendam esse. Et hæc est communis plerorumque doctorum sententia; Merceri in Pag. Thesaur. voce נער. Drusii in Levit. 11. 31. Bertrami in Thesaur. Pagn. Erpenii Gram. Heb. p. 256. Piscatoris, in 1. Reg. 22. 48. D. Buxtorf. Anticrit. part. 2, cap. 4. Sixt. Ama. & aliorum innumerorum. Cur verò excipiantur יְרוּשָׁלַםִ & נַעֲרָ rationem hanc reddit Sixt. Ama. *Quòd cùm illud 21. locis inveniatur in Pentateucho sine ה, legatur verò cum ה, non verisimile videtur ex errore ablatum fuisse ה, sed puellam olim & נערה & נער voce communis generis dictam fuisse; scribas verò postea distinxisse, non addendo ה, quòd non ausi fuissent, sed ponendo punctum sub ר. De* יְרוּשָׁלַםִ *quinquies tantùm occurrit cum Jod, id est, plenè: unde non est probabile, tot locis, ubi occurrit sine Jod, ex scribarum errore Jod excidisse: verissimum itaque* putat, *antiquitus scriptum fuisse sine Jod. Sic enim* Salem, *unde hoc nomen derivatum, sine Jod semper scribitur: quàm lectionem LXX. Chald. scriptores Nov. Test. & Hieronym. constanter retinent. Posterioribus verò temporibus, cùm urbs esset quasi gemina, inferior & superior, scribi cœpisse Jerusalaim; idque nonnisi in libris, qui circa Captivitatem, vel sub Captivitate scripti, ut Jer. 18. 26. 1. Chron. 3. 5. 2. Chron. 25. 1. Esth. 2. 6. Punctatores verò, ut ubique eadem esset urbis appellatio ipsorum seculo usitata, ubique easdem vocales subjecerunt: nec hoc unicum esse vult, in quo usui & pronunciationi sui seculi aliquid dederint.* Hic Sixt. Amama. Contra illud verò, quòd de codicibus variantibus lectiones has colligi diximus, non ex Masoretharum judicio Critico, objicit vir doctiss. quòd sine codicum collatione potuerunt Masorethæ ex proprio judicio & censura Critica voces anomale, vel irregulariter & vitiosè scriptas, ex linguæ natura & analogia Grammatica corrigere & emendare. Hoc quidem verum est: probabilius tamen est, varios codices consuluisse; & non nisi eas, quas aliorum codicum auctoritate niti invenerunt, in margine annotâsse: cùm non omnes ejusmodi voces annotârint; (quòd sanè fecissent, si ex solo proprio judicio correctionem istam instituissent,) sed eas tantùm, quas aliorum codicum consensu firmatas viderint. Vide Joh. Morin. exercit. Samarit. 4. cap. 5. n. 9.

26. Antequam huic dissertationi de Keri & Ketib finem imponam, observationes quasdam de Keri & Ketib, à viris doctis annotatas, non inutile fuerit apponere. 1. Quòd *in plerisque istis lectionibus parum refert, utram sequaris, cùm loci sensus idem maneat: si verò in quibusdam sensus mutetur, ex utraque tamen lectione sensus verus & commodus oriatur, quem quisque velit, pro arbitrio sequi potest: imò cùm sensus videtur esse oppositus, ut cùm* לא *scribitur &* לו *legitur, nec cùm loci circumstantiis pugnat, utralibet retineri potest.* Exempla singularum petantur ex tract. de Keri & Ketib, Tomo ult. 2. *Licèt Judæi hodie velint lectionem marginalem semper præferendam esse, tamen auctores veterum & celebriorum Bibliorum Versionum, LXX. Chald. Vulg. Lat. aliquando lectionem, quæ hodie in margine ponitur; aliquando illam, quæ in textu relinquitur, secutos fuisse liquet, prout scil. in codicibus suis legerunt.* Sic Sept. & Vulg. Lat. sequuntur τὸ Keri, Exod. 11. 21. Lam. 4. 18. Eccles. 4. 9. &c. Chald. & Græc. sequuntur τὸ Ketib. Aliquando Vulg. Lat. sequitur Keri, at de LXX. non constat; & è contra, LXX. sequuntur τὸ Keri, at de Vulg. Lat. non constat: ut Exod. 25. 30. sæpe LXX. & Vulg sequuntur τὸ Ketib, ut Thren. 5. 3. 5. Jos. 15. 53. Aliquando LXX. sequuntur τὸ Ketib, Vulg. τὸ Keri; ut Thren. 2. 2. Esth. 1. 14. Idem etiam de Aquilæ, Symmachi, & Theodotionis Versionibus dici potest, ipsos non rarò sequi τὸ Ketib, non semper τὸ Keri: ut ex Nobilii aliorúmque notis in nostro ultimo Tomo cuique constare potest. 3. *Editiones Bibliorum Hebr. celebriores licèt in plerisque consentiant, aliquando tamen discrepant, dum in una notatur τὸ Keri, quòd aliæ prætermittunt.* Exempla vide in Catal. nostro, Tomo 6. 4. *Constat, Versiones plerásque recentiores, tam Latinas, quàm vernaculas, interdum sequi τὸ Keri, interdum τὸ Ketib.* Junius Ketib præfert, Pro. 31. 4. Eccles. 9. 4. Jer. 3. 20. & alibi. Aliquando in una editione sequitur τὸ Keri, in alia τὸ Ketib; ut Esdr, 4. 2. 1. Reg. 22. 29. aliquando utrumque; ut Psal. 11. 1.

2. Reg.

2. Reg. 5. 12. Et ad eundem modum Tigurini, Dan. 9. 29. Job. 13. 15. Es. 63. 9. Prov. 17. 27. Sic Piscator aliquando sequitur τὸ Ketib, ut Levit. 11. 21. Psal. 100. 3. Es. 9. 3. Job. 6. 2. sæpius τὸ Keri. Idem observant nonnulli de versione Pagnini, & Ar. Mont. Idem etiam de gravioribus Theologis observare licet in Commentariis suis. Auctores etiam Versionum vernacularum modò τὸ Keri, modò τὸ Ketib sequuntur; modò unam lectionem in textum ponunt, alteram in margine; lectori liberum relinquentes, utramlibet amplecti. Observant quidam nuperam Versionem Belgicam sæpius sequi τὸ Ketib, rarius τὸ Keri; scilicet 1. Reg. 12. 33. 2. Sam. 20. 14. & 23. 13. Ezech. 42. 16. & in paucis aliis locis. Lectionem liberam reliquit Piscator in Vers. German Jer. 2. 20. Dan. 3. 12. Nehem. 3. 30. In Anglicana ultima & accurata idem est videre, Jos. 8. 12. 1. Reg. 22. 48. Psal. 100. 3. Jer. 2. 20. & passim alibi. Sic etiam Genevens. Exod. 21. 8. Prov. 26. 2. Psalm. 100. 3. Esa. 63. 9. Eccles. 9. 4. Ex his aliisque patet, cujusnam auctoritatis sit illa Judæorum regula, de præferenda semper lectione marginali. Quòd verò contendit quidam Neotericus, semper τὸ Ketib retinendum esse, cùm valdè infirmo nitatur tibicine, & ex codicum & Versionum antiquissimarum discrepantia clarissimè confutetur; ejusmodi est, ut refutatione longa non indigeat.

27. Præter lectiones istas variantes τοῦ Keri & Ketib, quas omnium antiquissimas statuunt Judæi, notantur etiam in Bibliis Venetis & Basileensibus, ut & in nostris, duo alia variarum lectionum genera: quarum primum est inter Orientales & Occidentales; alterum inter codices Ben Ascher & Ben Naphtali: de quibus breviter. Per Orientales intelliguntur Judæi Babylonii, per Occidentales Palæstini: frequentissima enim est hæc distinctio in Judæorum scriptis. Unde Talmud Hierosolymitanum vocatur Talmud filiorum *Occidentis*, ut Babylonicum *Orientis*. In his enim locis, Babylonia scil. & Palæstina, post excidium Templi & Urbis (alii post Captivitatem Babylonicam dicunt, qua auctoritate nescio,) celebriores erant Scholæ per varia secula continuatæ; & Rabbini ac Doctores, qui multos habuere discipulos. Ex hac verò divisione, ut fieri solet, dissentiones & æmulationes inter Academias & Scholas ortæ sunt; ut ex utroque Talmude inter alios notat D. Buxtorf. Unde & ex variante codicum descriptione, (qui, ut antea ostendimus, vix ulla humana diligentia ita accuratè exarari possunt, quin varietas aliqua orietur,) vel ex codicibus per celebriores Rabbinos emendatis, (ex quibus utrarumque partium discipuli & sequaces suos descripserint,) dum utrique lectionem suam sequerentur, ortus est variarum lectionum catalogus. De Antiquitate harum varietatum fatentur, qui maximè in Hebræorum scriptis versati sunt, sibi non constare, quando collectæ fuerint. Primus, qui eas publicavit, erat auctor Bibl. Vener. Edit. 1. in fol. quam procuravit Fœlix Pratensis, ubi index istarum varietatum habetur: numerantur verò 210. quarum nulla est in Lege: ex hoc tamen numero detrahendæ sunt duæ, nisi Librarii vel Typographi sit lapsus, scil. Ezech. 21. 14. & Jer. 39. 11. ubi utrosque dicit iste indiculus legere על. At errorem esse, non sine causa judicat Capell. Crit. lib. 3. cap. 17. sect. 1. & legendum esse loco priore על apud Orientales, & loco altero אל apud eosdem: ut imprimi curavimus in Tomo nostro ultimo. Nam על & אל, ut ex illo indice videre licet, sæpe commutantur apud Orientales & Occidentales. Unde hunc Indicem habuerit Pratensis, vel à quo collectus sit, non exprimit: videntur lectiones tamen esse antiquæ, & punctorum vocalium inventionem præcessisse; ut affirmat Elias præf. 3. in Masora: cùm omnes sint circa literas & voces; nullæ circa puncta & accentus: circa quæ tamen multò facilior fuisset scribarum in describendo lapsus, si puncta vocalia & accentus tunc extitissent. Duo tamen loca observat Clariss. Capellus, variæ lectionis circa ה Raphatom & Mappicatum, scil. Jer. 6. 6. & Amos. 3. 6. quæ quomodo inter reliquas varietates, quæ solum circa literas & voces versantur, advenerint, nescio; nisi à posterioribus quibusdam adjectæ sint. An verò præcesserint collectionem τοῦ Keri & Ketib, quæ in Occidentalium libris notantur, quæri potest. Mihi quidem videntur antiquiores esse: tum quòd tam in Keri, quàm in Ketib, multum sit inter eas discriminis; tum quòd & Keri & Ketib multò aliter in variis locis referantur in isto Indice, & aliter Occidentalibus adscribatur, quàm hodie in Editionibus Occidentalium invenimus.

28. De hoc Indice, qui in Tomo nostro ultimo inter alias varias lectiones habetur, hæc à viris doctis, præsertim à Lud. Capello, annotata sunt. 1. Ut jam dixi, *Indicem istum referre Occidentalium lectionem in multis aliter, quàm in Editionibus hodiernis impressis legimus*: quòd vel ex negligentia describentium, vel ex codicum discrepantia; idque, ut observat Capellus, in locis 55. In quorum 16. agnoscunt Occidentales variam τοῦ Keri & Ketib lectionem: author autem Indicis illis adscribit lectionem τοῦ Keri in locis decem, in 6. reliquis τοῦ Ketib. In locis verò, ubi Occidentales non agnoscunt varietatem Keri & Ketib, adscribit illis Index ille lectionem, quæ in 39. locis differt ab hodierna Occidentalium lectione: in quorum duobus duplicem illis adscribit lectionem, cùm illi unicam tantùm agnoscant, scil. Ezech. 38. 4. in החחים. & Job. 2. 7. ועד, ubi eandem lectionem habent codices Occidentalium cum Orientalibus: licèt in Indice dicantur Occidentales in primo loco scribere החחים & legere חחים, & in secundo scribere עד & legere ועד. Dein in locis illis 55. octo sunt, in quibus est, vel auctoris, vel scribæ, vel Typographi error. Et in 30. locis dicit, differre inter se Orientales & Occidentales: cùm tamen secundum codices hodiernos, Occidentales conveniunt lectione Orientalibus adscripta, ut Jos. 7. 22. 1. Sam. 13. 32. Es. 23. 12. Sic constat, ipsum malè retulisse Occidentalium lectionem. An verò melius expresserit Orientalium, non possumus judicare; cùm codices nullos habeamus Orientales: sed verisimile est, eadem male fide cum utrisque egisse. 2. Notant, quòd *in tota Lege Mosis, nulla invenitur lectionis varietas*: quòd quidam arbitrantur haud probabile, licèt ita persuasum omnibus voluerit Tabulæ istius auctor. Nam cùm inter Occidentalium codices discrepantia & varietas inveniatur,

etiam

etiam in Lege, imò non in ipso Ketioth calculo; quis credet inter Occidentalium & Orientalium codices nullam reperiri discrepantiam? Alii hinc colligunt, magnam fuisse Judæorum diligentiam circa Legem; cujus nullum exemplar, ut legunt, probant, si vel unicam mendam habeat. Observant etiam, *varietatem hanc esse non modo in vocibus, ubi Occidentales agnoscunt lectionem unicam, scil. vel Keri vel Ketib: sed etiam, ubi duplicem, scil. & Keri & Ketib*: quales numerantur 53. in quarum 20. Orientales ab iis dissident. 4. Notant etiam, *hanc varietatem lectionis inter Orientales & Occidentales* (ut alibi de Occidentalium Keri & Ketib dictum est) *versari tam circa voces integras, quàm literas; & quòd ad voces attinet, circa earum redundantiam, vel defectum, divisionem, vel permutationem*. Ubi maximè notandum Orientales pro voce יהוה scribere אדני nomen appellativum, & præpositiones אל & על frequenter commutari: ita ut in hac Tabula sint loca 36. ubi cùm Occidentales habent אל, Orientales habent על. Versantur etiam circa literas; earúmque redundantiam vel defectum, transpositionem, & permutationem. Et hæc varietas frequentissimè conspicitur in literis אהוי, rarò in reliquia, ut apud D. Capellum videre licet, Crit. l. 3. c. 17. Hic etiam notandum cum Thren. 5. 21. Orientales legant אדני, Occidentales habent nomen Tetragram. יהוה. Tandem consentiunt omnes *varias istas lectiones nullius esse momenti, nec multùm interesse quoad sensum, quam lectionem sequaris*. Versantur enim potiùs circa ὀρθογραφίαν, quàm ὀρθοδοξίαν, ut loquitur D. Buxtorf. unde licet Palæstini & Europæi sequantur lectionem Occidentalium, alteram tamen non ubique rejiciunt: sed utramque in editionibus quibusdam Bibliorum imprimunt.

9. Quòd ad varias lectiones inter Ben Ascher & Ben Naphtali attinet, licèt earum auctores abbreviatè dicuntur *Ben Ascher* & *Ben Naphtali*: nomina tamen plena sunt, notante Elia, illius, *R. Aharon filius R. Mosis de tribu Ascher*; hujus, *R. Jacob filius Naphtali*: Fuêre etiam principes vel Rectores Academiarum. Locum verò, ubi Ben Ascher vixit, liber de Accentibus in Bibliis Venet. Aschero adscriptus, dicit fuisse Tiberiadem ad lacum Genesareth: unde probabiliter colligitur, fuisse Rectorem Tiberiadis, (sic Buxtorf.) & Academiam ibi tunc fuisse, (quòd observandum in controversia de punctorum antiquitate:) alterum verò floruisse Babylone statuunt. Nam Orientales sequuntur lectionem Ben Naphtali, Occidentales Ben Ascher. De his Maimon. lib. אהבה sectione ספר תורה cap. 8. ita scribit, *Liber, cui in his innitimur, est liber per Aegyptum notissimus, qui viginti quatuor libros complectitur*, (id est, Vet. Test.) *qui multis annis Hierosolymis servabatur, ut ex eo corrigerentur & emendarentur libri: & omnes huic innituntur, quia eum correxit, & emendavit fil. Aser, & laboravit in ea diligenter per multos annos, & sæpius illum correxit, prout ex eo describebant*. De hoc libro etiam Elias affirmat, *ejus lectionem se & reliquos sequi in omnibus his regionibus*. Tempus, quo vixerunt, refert D. Buxt. ex Gedalia ad annum Christi 1034. licèt Genebr. & Galatinus illos antiquiores faciunt. Studia eorum erant, emendata & correcta Bibliorum exemplaria edere. Unde, quia æmulatio fortasse inter Doctores Babylonicos & Palæstinos gliscebat, noluit alter alterius opem petere, ut collatis studiis unum emendatissimum exemplar conficerent; sed uterque criticâ sua scientia tumidus, codicem proprium, quam emendatissimè potuit, conscripsit; quem publici juris fecit, ut ex eis reliqui suorum sequacium libri corrigerentur. Unde Occidentales communiter sequuntur lectionem Ben Ascher, (ut in Bibliis Europæis est videre;) Orientales Ben Naphtali: ita tamen, ut aliquando, notante Mercero in Gen. 41. 50. & 32. 17. in Bibliis quibusdam MSS. & impressis, apud Occidentales inveniatur lectio Ben Naphtali. Differentia verò inter illas non est circa literas vel voces; sed de punctis quibusdam, maximè verò de Accentibus. De punctis scil. de Cholem, Cametz magno, Patach, Cametz Chataph, Scheva, & Chateph Patach, & de Daghes & Mappick. De Accentibus verò minoribus, ut de Metheg, Maccaph, Munach, Pasta, ut an uno an gemino accentu Pasta legenda sit, &c. Unicam tamen notat D. Buxt. discrepantiam de vocis integræ scriptione, Cant. 8. 6. non verò de sensu, de שַׁלְהֶבֶתְיָה quam vocem unicam esse vult Ben Ascher, & in Masora notatur; duas verò Ben Naphtali. Hinc etiam constat, lectiones istas Grammaticales tantùm tricas fuisse, nulliúsque momenti, quum sensus idem sit in utraque lectione, & quum circa puncta & accentus versentur. Extra dubium ponit Elias, annotatas fuisse has varietates, postquam puncta & accentus inventa essent: quòd unicuique clarum est. Numerantur verò istarum varietatum, 864. ut in Bibliis Venet. & Basil. videre licet; in quibus extat earum Catalogus: quem etiam in Bibliorum nostrorum Tomo ultimo exhibemus, sed ex MS. codice antiquo in aliquibus auctum, & in meliorem ordinem digestum; una cum libri capitis, & versus notatione ubi singulæ inveniuntur in Bibliis nostris: quòd antea in nulla editione præstitum fuit.

10. Cabalam Masoræ subjungimus: sunt enim correlata. Cabala קַבָּלָה est *receptio*, à rad. קבל *recepit*, ut Masora *traditio* à מסר *tradidit*. Unde una & ejusdem rei diverso respectu est traditio, & receptio; eadémque scientia apud Judæos tam Cabala, quàm Masora, dicitur: at usus obtinuit, ut קבלה dixerint non quamvis παράδοσιν, sed non scriptam; nec omnem ἄγραφον, sed eam tantùm, quæ sit μυστικωτέρα. Legem etiam distinguunt in scriptam, & traditam sive oralem. Illam in quinque libris Mosis contineri dicunt; hanc à Mose voce traditam volunt: unde Legem *Oralem*, sive תורה שבעל פה τὸν ἐκ στόματος νόμον appellant; quàm à Mose continua successione ad Esdram, & ab illo ad ipsos quasi manu traditam à majoribus dicunt. Hanc verò in duas dispescunt partes, quarum una pleniorem habet explicationem præceptorum & ceremoniarum Legis, à legisperitis & prudentibus, diversis temporibus, factam: quæ in Misna & Gemara, Talmudis partibus integralibus, continentur. Et tales non omnino sunt rejiciendæ, si nil habent verbo scripto contrarium; nec in se ineptæ sint: quales plurimæ

hujusmodi Talmudicæ; nec auctoritatem divinam sibi arrogent, sed pro humanis constitutionibus, vel explicationibus recipiantur. Huc etiam spectant notæ Grammaticæ circa voces, literas, puncta, &c. de quibus supra tract. de Masora; quæ strictè Masora dicuntur, quam statuit Possev. Biblioth. l. 2. c. 18. *Nihil aliud esse, quàm traditionem Grammaticam de punctis vocalibus, accentibus, syllabis, & istiusmodi minutiis.* Altera pars circa profunda legis mysteria versatur, quæ ex verbis, literis, punctis, &c. eliciuntur: & hæc pars, quæ magis Theologica videtur, propriè ab ipsis *Cabala* dicitur. Qui verò Legi scriptæ tantùm inhærent, ab iis stupidi & indocti, ut qui circa corticem tantùm versari sunt, habentur. At qui traditiones callent, præcipuè Cabalisticas, ut sapientes celebrant; qui intimos legis sensus, & altiorem scientiam, quàm reliqui, investigârunt. Hinc somnia & commenta sua non tantùm legibus divinis æquabant; sed prætulerunt: unde illud decantatum in Talmude, *Plus esse in verbis sapientum, quàm in Lege.* Tit. Berachoth Chagiga, & de Synedrio. Et in Tract ראש השנה p. 9. col. 1. legitur, *Verba Cabalæ æquiparantur Legi*: imò Scripturam, ejúsque sensum literalem, comparant Candelæ, quæ minimo quadrante emitur; Cabalam verò Margaritæ pretiosæ, quæ per Candelam accensam invenitur. Tantam etiam reverentiam apud imperitum vulgus nacti sunt harum rerum auctores, ut sententiam hanc in ore habent; *Si dixerint Doctores, dextram esse sinistram, & sinistram esse dextram, audiendi sunt.* Hinc, qui ultra legem scriptam non sapiunt, ut rudes, imperiti æstimantur. Misnicos Doctores assimilant Apothecariis, qui medicamenta parant ex Medici præscripto, quorum vires ipsi ignorant: & Cabalistas Doctores Medicis, qui omnium rerum causas & vires penitùs exploratas habent. Videatur Manasses Ben Israel in Conciliatore. Hæc habent Judæi de Cabala, *de qua* altum est silentium apud antiquos Ecclesiæ scriptores; licèt apud Hieronymum traditionum non scriptarum subinde mentio fiat. Joh. Picus Mirandula, & post ipsum Galatinus, primò apud Christianos, Cabalæ naturam explicârunt.

31. Hujus verò Cabalæ species numerantur tres à Galatino, Sixto Senensi, Bonfrerio, Serario, aliisque, qui de ea scripserunt. Prima est eorum, qui ante Christum vixerunt, quàm ex Judæorum libris primus Jo. Picus Mirandula Christianis aperuit; testibus Petro Galat. l. 1. c. 6. & Sixto Sen. Biblioth. l. 2. & aliis. Continet verò Mysticam & secretam Scripturæ expositionem, non scriptam, sed ore traditam; idque non omnibus, sed senioribus, & sapientioribus. Nec multùm differre volunt à Mystica Scripturæ expositione, quæ à Christianis quibusdam usurpatur. Hanc volunt Mosem primò à Deo in monte Sinai accepisse, quàm Josue tradidit; hic vero L X X. senioribus; hi prophetis: à quibus Esdras & Synagoga magna acceperunt; & ab his Rabbini & Judæi hodierni quasi per manus habuerunt. Et ad hanc speciem referunt quidam verba fabulosi scriptoris, qui nomine Esdræ circumfertur. l. 4. c. 14. v. 46, 47. ubi jubetur Esdras præter legem scriptam, quam ex revelatione divina restituit, omnibúsque legi permisit, doctrinam secretiorem, quam à Deo accepit, solis sapientibus tradere: quia *in his erat vena intellectus & sapientiæ fons.* Etsi verò sub hac Cabala multa habuere antiquiores Judæi, quæ de Messia ejúsque regno rectè exposuerunt: multas tamen fabulas & ineptias miscebant, & verborum involucris tegebant; quarum specimen dat Mirandula, ut videre est in ejus operibus: ita ut inter sensus mysticos Veteris Testamenti, præter eos, quos nobis reliquerunt scriptores sacri Novi Test. vel quos ex Apostolica traditione Ecclesia Christi Catholica, Patresque orthodoxi, consensu unanimi explicârunt; ex Judæorum scriptis vix aliquid sani hauriri possit. Fatendum verò est, præter sensum literalem, quem verba Scripturæ, sive propriè sive metaphoricè accepta, ex Sp. S. intentione primò & immediatè significant; dari etiam sensum mysticum quorundam Scripturæ locorum, qui non primò per voces, sed remotè per res ipsas, etiam ex intentione Sp. S. designantur, sicut reconditum quid & medulla, cujus res ipsæ typus sive umbra fuêre: hicque tum Allegoricus ad Christum & ejus regnum, tum Tropologicus ad mores spectans. Hoc enim in disputationibus contra Judæos tenendum est; loca Vet. Test. quæ de Messia à nobis exponuntur, literalem sensum alium habere, in quo omnia implentur: licèt altiorem & illustriorem sensum mysticum habeant; quo non tantùm verba, sed & res ipsæ Christum, & quæ ad regnum ejus spectant, repræsentant. Hæc accuratè, ut omnia, explicat nobiliss. Grotius, Comment. in Evang. Matth 1. 22. cujus verba, quia multùm faciunt ad tollendas difficultates de Vaticiniis Vet. Test. à Novi Test. Scriptoribus ad Christum applicatis, & ad Judæorum objectiones diluendas, nec res ipsa ab interpretibus plenè explicata videtur, apponam. *Diserte Apostolus affirmat* 1. Cor 10. 11. *omnia hæc (quæ sub vetere fœdere erant) evenisse τυπικῶς, scripta autem esse ad nostri admonitionem, εἰς οὓς τὰ τέλη τῶν αἰώνων κατήντησεν. Hinc Christi tempus vocatur plenitudo temporum*, Gal. 4. 4. *Eph.* 1. 10. *adeòut non tantùm instituta legis fuerint umbra Christi, ut ex Heb.* 8. 5. *&* 10. 1. *& Col* 2. 17. *constat; sed & res gestæ præsertim nobiliores Unde Just Mart. contra Tryphonem, ait, res gestas esse προκηρύγματα τῶν κατὰ Χριστὸν ἀπάντων. Tertull. Scimus, ut vocibus, sic & rebus prophetarum. Et Chrysost. in* 1. *Cor τὰ μὲν διὰ ῥημάτων, τὰ δὲ διὰ τύπων ἐστὶν αὐτοῖς κείμενα. Et serm. de jejunio ait aliam esse Prophetiam διὰ τύπων sive πραγμάτων, aliam διὰ λόγων sive ῥημάτων. Sic Christus adumbratus erat per agnum Paschalem: qui ut signum erat liberationis ex Aegypto; sic ipsa liberatio ex Aegypto; erat typus liberationis nostræ à peccato. Hos.* 2. vers. 8. *sub liberatione ex Aegypto, liberatio major, per Christum typica adumbrata fuit. Ita enim dirigebatur mens Prophetæ, ut quòd ab ipso de populo Israelitico dicebatur, non minus rectè, imò rectiùs, de Christo diceretur. Sic Psal* 72. *qui, ut ex titulo constat de Salomone & ejus honore quoad literam scriptus est ad Messiam referunt Chald. Paraphras. in locum, ut ex Rabbinis Jarchi & Saadias in Dan.* 7. 14 *Quòd de caedibus in regione Babylonica suo tempore dixerat Jeremias,* 31. 15. *ita depingit id quòd He-*

Herodes in Infanticidio patravit, ut aliis verbis non potuit id ſignificantius exprimi. Quæ Davidi κατὰ λέξιν conveniebant, etiam ad Chriſtum, ſervata verborum proprietate, pertinent, ut de veſtium diviſione, & ſortilegio, Pſal. 22. 19. Matth. 27. 25. & de potu aceti & myrrha, Pſal. 69. 22. Joh. 19. 28. Sic in præſagiis futurorum, idem bis impletum: ſemel, cùm res ipſa evenit, quæ directè prædicitur; & excellentiùs, cùm id apparet, cui adumbrando, tum res illa, tum verba ea notantia ſerviebant. Hæc, & alia, vir ille longè doctiſſ. quæ pluribus exemplis illuſtrat, ex Eſ. 9. 1. & 42. & Zach. 9. 9. & ex Kimchi, qui Pſalm. 2. tum de Davide, tum de Chriſto interpretatur. Ex quibus infert, *præter ſenſum literalem, eſſe & ſenſum myſticum, qui in literali fundatur; & utrumque Sp. S. intentioni convenire, & ita à Chriſto & Apoſtolis in N. Teſt. explicari.* De locis itaque illis Vet. Teſt. in quibus veteres ſudârunt, ut de Chriſto intelligi debere probarent, cùm Judæi alium ſenſum literalem iis affixerint, exiſtimavit vir Clariſſ. *nihil veritati periturum ſi concedatur, aliud prima fronte indicari, aliud ſub involucro tegi: adeò, ut verba ad ultimum illud ſignificatum, obtineant ſenſum magis proprium, magiſque excellentem. Hoc tamen advertendum eſt quod ejuſdem ſententiæ non verba ſingula Chriſto congruunt, ſed præcipua quædam: ut 2. Sam. 7. 13. verba illa,* Ipſe ædificabit domum nomini meo, & firmabo ſolium regni ejus uſque in ſeculum. Ego ero illi in patrem, & ipſe erit mihi in filium: *quæ ita de Salomone dicuntur, ut Chriſtum modò eminentiùs reſpiciant: at quæ ſequuntur, ad Chriſtum neutiquam pertinent, de caſtigatione,* Si peccaverit: &c. Hactenus D. Grotius. Ex his verò videmus, ſenſum myſticum literali ſubſtructum ex Scripturis probari poſſe, & iſtiuſmodi ſenſus apud Judæos antiquos ante Chriſtum à ſacris ſcriptoribus primò hauſtos eſſe, quos inde poſteros ſapientiores conſervârunt.

32. De hujuſmodi tamen ſenſibus notandum. Non licere unicuique pro libitu ſenſum myſticum in Scriptura fingere. Nam vel ex ipſa Scriptura, vel ex traditione Catholica (quæ neceſſariò Apoſtolos vel Prophetas auctores habet) conſtare debet, ſenſum iſtiuſmodi, Sp. S. intentioni reſpondere. Ideóque inutilem operam ponunt in ſenſu myſtico indagando, qui, neglecto ſenſu literali, proprii ingenii figmenta pro ſenſu myſtico venditant; quæ vel in ipſa Scriptura, vel traditione Catholica fundamentum non habent. In hoc, tum à Chriſtianis, tum à Judæis, multum peccatum eſt, dum allegorias ſectando & ſimilitudines, proprias conjecturas pro Verbo divino crepant: quæ, ſi ut ingenii partum ad Scripturam illuſtrandam, non ad aliquid probandum proponerent, tolerari poſſent: dum verò pro ſenſu vero Scripturæ, ſive literali, ſive myſtico, aliis obtrudunt, non ſunt audiendi. 2. Scripturæ ſacræ proprium eſſe, ſenſum myſticum reconditum habere ſub cortice literæ, ut notat Thom. part. 1. q. 1. art. 10. & ex ipſo, Bonfrer. præloq. c. 20. ſect. 2. Unde Gregorius l. 20. Moral. cap. 1. ait, *Scripturam omnes alias ſcientias ſuo locutionis more tranſcendere.* Licèt enim Platonici & Pythagorici obſcuris verborum ambagibus quædam addiderint; Ægyptii figuris Hieroglyphicis, res quas arcanas eſſe voluêre, legerint; alii per fabulas & parabolas res alias ad mores ſpectantes repræſentarent: ſenſus tamen illorum abditus primus eſt, quem ſub iſtis involucris intelligi volunt. At verò in Scriptura verba ſenſum immediatum & proximum clarè & perſpicuè oſtendunt, literalem ſcilicet; remotè tamen alium ſenſum habent, ſub rerum ipſarum, quæ verbis exprimuntur, figuris contectum; quem ſolius Dei eſt rebus imponere: qui ut omnia intellectu ſuo comprehendit; ſic pro ſuprema poteſtate ſua, tum verba, tum res verbis ſignificatas, in ſigna conſtituere poteſt, ad quicquid ipſi placuerit exprimendum. 3. Multum etiam differt modus tradendi ſenſus myſticos in Cabala, ab eo quem ſcriptores Nov. Teſtamenti, vel Patres Eccleſiæ Orthodoxi ſervârunt. Cabaliſtæ enim obſcuris verbis myſteria ſua tradunt, ut à vulgo non intelligantur; (ut Pythagorei per obſcura ſymbola myſteria ſua efferebant, quos à Cabaliſtis antiquis hunc modum hauſiſſe volunt;) vel ut Chymici Doctores ſecreta ſua obſcuris verborum involucris involvunt: quòd faciunt, quia pleraque falſa & inepta ſunt, & riſum moverent, ſi citra ambages apertè proponerentur. At ſenſus myſtici Chriſtianorum planè & perſpicuè traduntur: ut ſi quis non intelligat, non ex tradendi modo, ſed ex objecto (quòd ſublime) obſcuritas oriri videatur. Cabaliſtæ etiam pro libitu ſenſus myſticos comminiſcuntur, & ſomnia ſua ac deliria pro verbi divini ſenſu myſtico obtrudunt. At ſenſus myſtici, qui à nobis probantur, ſunt tantùm qui vel ex Nov. Teſt. ſcriptoribus & eorum libris colliguntur; vel quos Eccleſiæ traditio verè Catholica, tanquam ab iis profectos, nobis commendat.

33. Alia ſpecies Cabalæ eſt, quàm *Practicam* vocant, quæ ab omnibus ut Magica & illicita damnatur; cùm e literis vel verbis Scripturæ detortis, & arcanis quibuſdam indeeliciis, Judæi quidam ſe Angelis familiares reddere opinantur, miracula poſſe patrare, morbos ſanare, dæmones fugare, &c. Huc ſpectant exorciſmi, amuleta, &c. Exemplum hujus Magicæ Cabalæ refert Ramban, ſive R. Moſ. Ben Nachman, de medico quodam, qui cùm propter ſcortationem comburendus eſſet, beneficio Cabalæ practicæ ita formam ſuam mutavit, ut ejus loco equum in ignem conjicerent. Refert etiam idem de ſeipſo, quòd virtute nominis Tetragram. quòd in ſchedula habebat ſcriptum, navem à terra in mare deduceret, quam Naupegi loco movere non potuerunt: quòd factum erat Barcilonæ in conſpectu Regis. Et per hoc nomen, (cum miracula Chriſti negare non poſſint) non minus ridiculè, quàm impiè, blaſphemant, Chriſtum Dominum omnia ſua miracula perfeciſſe; nomine hoc ſcil. in templo invento, quòd in membrana ſcriptum, in vulnere pede facto occultaverat. Hoc verò, ut dixi, non minus ridiculè, quàm impiè, ab iis fictum. Si enim per veram nominis hujus pronunciationem miracula patrari poſſunt; cur ſacerdotes, qui ſtante Templo, per nomen hoc, (cujus veram pronunciationem norant,) populum benedicerent, iſtiuſmodi miracula efficere non poterant? Vide Sixt. Senenſ. lib. 2. Bonfrer. præloq. cap. 21. ſect. 4. Schickard. & alios.

34. Tertia ſpecies Cabalæ apud Judæos recentiores, ſpecialiter *Cabala* dicitur, quæ in literis, punctis &

accentibus, & Scripturæ verbis ludit; ex variis permutationibus, combinationibus, abbreviaturis, vel ex literarum figura, vel valore Aritmethico, mysticos sensus eliciendo, & mysteria plerunque inania, & superstitiosa excogitando. Hæc ars à Judæis, qui eam profitentur, studiosè occultatur: ita ut vulgus nihil, & qui inter eos docti habentur, paucissimi de ea aliquid intelligant. Unde & Elias Levita (qui tamen inter ipsos Grammaticorum doctissimus sui temporis habetur) in Thesbite, lit. Coph, profiteatur se non posse hanc sapientiam sufficienter exponere, & ob pravitatem suam non attigisse istam sapientiam & scientiam sanctorum; & R. Bechari Bar Ascher, qui multum in hoc studio profecerat, & quædam de ea obscurè scripta reliquit, lectoribus suis serió injungit; si aliqua istorum mysteriorum didicerint, ne temerè aliis communicent. Plinius tamen (utcunque occultarent) de ea aliquid subolfecit, cùm hanc inter Magiæ species referat, licèt nomine depravato: nam Jochabelam vocat, & à Mose & Judæis arcescit, licèt multis annorum millibus post Zoroastrem ponat, Hist. l. 30. c. 1. Ut verò, quid sit, melius intelligamus, singulas ejus species consideremus: quas plerique tres faciunt, alii plures: ut Schick. & Manas. in Conciliatore in Ex. & alii: quæ tamen omnes ad has facilè revocari possunt.

35. Prima est גימטריא *Gematria*. Vox est origine Græca: hic tamen usurpatur ad denotandam Arithmeticam literarum supputationem, quâ dictionum quarundam, quarum literæ eundem numerum producunt, unam per alteram explicant. Fundamentum hujus est, quòd literæ apud Hebræos, ut apud alios, singulæ numeros denotant, quos nos per cyphras designamus. Nec multùm dissimile est hoc artificium Chronogrammatismo, quo per verborum literas numerales annum rei gestæ indicamus: cum hoc discrimine, quòd non omnes literæ Romanæ numeros denotant, sed hæ tantùm, C. D. I. L. M. V. X. apud Hebræos verò omnes huic officio deserviunt. Exempla inter plura hæc sunt, Zach. 3. 8. *Adducam servum meum*, צמח *Tsemach*: ubi Kimchi notat, quosdam per צמח intelligere Messiam. Hoc verò probant, quia inter Messiæ nomina, quæ à Talmudicis ei tribuuntur, unum est מנחם Menachem, *Consolator*, literæ autem utriusque vocis, & מנחם & צמח producunt numerum 138. unde inferunt per צמח intelligi Messiam. Acutè sanè. Sic ex prima voce Genesis בראשית probant Deum creâsse mundum in *lege*, quia scil ex his verbis בתורה יצר *in lege formavit*, idem numerus elicitur, scil. 913. Sic ex בראשית ברא *In principio creavit*. Gen. 1. 1. probant mundum creatum fuisse initio anni, scil. mense Septembris, quia in his verbis בראש השנה נברא *In principio anni creatus est*, idem numerus scil. 1136. continetur. Huc etiam referunt quidam artificium, quo ex Ædificiis, ut Arcæ, Templi, &c. mysteria eliciunt; ut cùm Genes. 6. 15. Arca describatur esse longa 500. cubitos, lata 50. alta 30. longitudinem dividunt per altitudinem: unde summam 10. producunt, quæ respondet literæ Jod: deinde huic numero adjungunt arcæ longitudinem, scil. 500. qualis numerus denotatur per Schin: tandem eam dividunt per latitudinem, scilicet per 50. & prodeunt sex, quæ denotantur per V. elicitur nomen Salvatoris ישו: sic enim pro vero nomine ישוע scribunt, idque per contemptum. Huc etiam à quibusdam refertur, cùm ex figuris vel formis literarum aliquid eliciunt: de quibus Schickard. Bechin. pag. 78.

36. Secunda species dicitur נוטריקון *Notaricon*, quo per compendium literarum singulæ literæ alicujus dictionis totidem verba significant, quæ easdem literas initiales vel finales habent. Ut Genes. 1. 1. ex בראשית, *In principio*, hunc sensum eliciunt בראשית ראה אלהים שיקבלו ישראל תורה i. *In principio vidit Deus, quod Israelitæ acceperunt Legem*, quia scil. literæ initiales verborum hujus sententiæ eædem sunt, & in eodem ordine ponuntur, quæ in בראשית: quasi scil Deus mundum creasset, quod videret Israelitas legem recepturos. Sic in Vulgato illo nomine מכבי *Maccabi* singulas literas volunt exprimere totidem voces iisdem literis incipientes. Exod. 15. 11. מי כמוך באלים יהוה *Quis, sicut tu, inter deos, Domine?* Dicunt quidam, Judam cùm contra Antiochum præliaturus erat, hoc signum in vexillis habuisse: unde, parta victoria, postea dictus est Maccabæus. Ut initiales, sic finales literæ, huic usui inserviunt: ut cùm dicitur, *Principium verborum suorum veritas*, quærunt profundi isti doctores, quomodo hoc verum esse possit, cùm principium Genesis sit, *In principio creavit Deus, &c.* Quæstionem verò solvunt per artem Notaricam, quia post primam dictionem בראשית, trium sequentium literæ finales faciunt hoc verbum אמת *veritatem*, scil. ברא אלהים את; unde probant, quòd principium verborum Dei sit veritas

37. Tertia species est תמורה *Permutatio*, quâ, eodem literarum numero retento, eas, eodem ordine manente, aliter componunt; vel, mutato ordine, transponunt; vel per certam Alphabeti combinationem cum aliis permutant. Sic enim optimè hanc speciem explicat Schickardus. Exemplum primi modi ponit in בראשית Gen. 1. 1. quam vocem, eodem literarum ordine manente, dividunt in duas ברא שית *creavit fundamentum*, vel בר אשית *filium ponam*. Secundi, cùm ex literis transpositis aliud vocabulum exurgit, quòd primum explicat; ut cùm vocem האדם explicant per ארמה *terra*. Sic Exod. 23. 23. ex מלאכי *angelus meus*, probant hunc fuisse Michaelem, quia literis transpositis fit מיכאל. Et hic modus similis est Anagrammatismo, Latinis aliisque usitato. Tertii, cùm unam literam pro alio ponunt; ita ut idem sit literarum numerus, una tamen alterius potestatem habeat, unde in magno Alphabeto faciunt 242. portas sive congregationes: ipsi tamen unam seriem tollunt, & tantùm 231 numerant. Non quod quælibet litera pro qualibet ponatur; sed quòd una litera pro alia substituatur, ex pacto inter eos, qui arcana inter se per occultas literarum notas communicant. Exempli gratiâ, cùm pro א prima Alphabeti litera ponunt ת ultimam, pro ב secunda ש penultimam &c. Et hujusmodi Cabalam volunt Prophetam usurpâsse, Jer. 23. 26. cùm infausta Regi Babylonis prænunciat: quia vix tutum erat Regem Babylonis nominare, pro בבל posuit ששך, ut explicat

Hiero-

ieronym. substituendo literas שש pro בב & ךpro ל modo suprà exposito. Quòd an Prophetæ in mentem venerit, aliis judicandum relinquo. Præter has Cabalæ species, alias recensent Manass. loco citato: quarum quædam ad has referri possunt. Aliæ depromuntur ex vocibus scriptis, & non lectis; & lectis, sed non scriptis; ex literis clausis & apertis, magnis & parvis, inversis & suspensis; ex plenis & defectivis, ex vocibus supernè punctatis, ex accentuum irregularitate, &c. de quibus suprà in Masora diximus. Mysteria verò, quæ ex his depromunt, cùm meræ nugæ & ineptiæ sint, nolo in iis tempus terere.

38. Restat, ut quædam de authoribus & usu Cabalæ subnectam. Ubi primò statuendum est, falsissimum esse, & nullo fundamento niti, quòd Judæi hæc omnia ad Mosem vel Prophetas referant. Quàm indignum enim est Scriptores sacros istarum nugarum auctores facere? Nec credendum est, eos Scripturas, earúmque verum sensum ita pervertere voluisse, ut in Cabala fieri videmus. Auctores itaque non sunt alii, quàm superstitiosi Rabbini, qui justo judicio Dei excæcati ob rejectum Salvatorem, dum cæcum populum ducant, in foveam secum præcipitant; & pro verbo divino animarum pabulo, quisquiliis deludunt potiùs quàm pascunt. Horum quidam Ante-Talmudici, plerique recentiores. Secundò, artem hanc, quam ad Scripturæ sensum eruendum adhibent, prorsus vanam, ridiculam, sæpe impiam & superstitiosam esse. Talibus enim commentis quidlibet ex verbo Dei extrahere possunt, & pro regula fidei & morum, regulam Lesbiam facere. Unde & apud ipsos etiam Judæos, cordatiores tales interpretationes parum curant. Aben Esra præf. in Legem, tales interpretes *noctuis* assimilat, *qui in literalis sensus splendore cæci sunt, at in mysteriorum tenebris perspicaces:* & axioma hoc Rabbinicum habet, quòd *Textus sacer non egreditur de manibus simplicis & literalis sensus*: & in Gen. 14. 24. ait, *Scripturam non loqui Gematrice; sed verba intelligenda sunt, prout sonant.* Etsi ergo quædam habeant, quæ ingeniosa videntur; quæque in aliis scriptis tolerari possent, utpote in se indifferentia: tamen, cùm in rebus sacris ludere nefas sit, & mysteria sua isti pro vero Scripturæ sensu vendirent, quæ potiùs ad Scripturam sacram corrumpendam viam muniunt; istiusmodi studia, ut inutilia & infructuosa, rejicienda censeo. Videant, qui plura desiderant, Joh. D'Espeires, Tract. de textu Hebr. disput. 2. Dub. 5. Schickard. Bechin. Hap. sect. 6. D. Hottingerum Thesaur. Philol. lib. 1. cap. 3. sect. 5. Joh. Morinum in Pentat. Samarit. exercit. 2. c. 7. 8. 9. Bonfrer. Præloq. c. 21. Serar. in Proleg. qui inter alios hoc argumentum fusiùs tractàrunt.

PROLEGOMENON IX.

De VERSIONIBUS GRÆCIS PRÆCIPUE. LXXII. SENIORUM.

1. *De Versionis Græcæ LXXII. Interpretum præstantia & dignitate.* 2. *Ejus historia.* 3. *Consilium divinum in hac Versione.* 4. *Aristæi librum de hac Versione genuinum esse.* 5. *Quo tempore facta fuerit.* 6. *Primam fuisse Versionem Græcam.* 7. *Interpretes fuisse LXXII.* 8. *Interpretes non fuisse infallibiles.* 9. *De cellulis in quibus Versionem suam confecerint.* 10. *Spacio 72. dierum confectam fuisse.* 11. *Non solùm Pentateuchum vertisse, sed omnes Vet. Test. libros Canonicos.* 12. *Non ad verbum transtulisse, sed sensum respexisse, aliquando Paraphrastas egisse.* 13. *Libros, qui Apocryphi vocantur, eos non transtulisse.* 14. *Codice Hebræo puro usos esse, non plebeio vel corrupto, Chaldaico, vel Samaritano.* 15. *Versionem hanc à Judæis receptam & probatam fuisse, & in Synagogis publicè prælectam.* 16. *De locis 13 quæ Judæi dicunt Sept. mutâsse.* 17. *An loca quædam aliter verterint, ut mysteria fidei occultarent.* 18. *An alia Versio Philometoris tempore facta sit, quæ nomen τῶν ὁ adepta sit? An vera Sept. Versio in Cleopatræ Bibliotheca reposita fuerit?* 19. *Post Christum varias Versiones Græcas fuisse ab Apostatis Judaizantibus factas per Aquilam, Theodotionem & Symmachum.* 20. *De Versione V. & VI. & VII* 21. *De Origenis Tetraplis, Hexaplis, & Octaplis.* 22. *De obelis & asteriscis, quos apposuit Origenes.* 23. *De ordine Versionum ab Origene in Hexaplis servato.* 24. *Origenem Græcum textum non corrupisse.* 25. *De Editionibus Græcis Sept. per Eusebium Pamphili, Lucianum, & Hesychium elaboratis. Non multum inter se discrepâsse.* 26. 27. *Vulgata sive κοινὴ quænam fuerit:* 28. *De Editionibus recentioribus. Complutensi.* 29. *De Editione Veneta.* 30. *De Romana: ubi de codice MS. Vaticano.* 31. *De antiqua Vulgata Latina.* 32. *Editionem Romanam omnium maximè sinceram esse.* 33. *De Editione Romana Londinensi.* 34. *De MS. nostro Alexandrino.* 35. *An Versio Sept. vera & genuina hodie extet?* 36. *Unde hæc controversia orta sit.* 37. *Veram esse, quæ hodie extat, probatur, ex testimonio Judæorum.* 38. *Ex locis, quæ citantur ab Apost. & Evang ex Versione τῶν ὁ.* 39. *Hieronymi assertiones rejectæ.* 40 *Idem probatur ex veteri Ecclesia, & Patrum scriptis.* 41. *Ex locis, in quibus notârunt Veteres Versionem LXX ab Heb discrepâsse.* 42. *Ex antiquissimis MSS.* 43. *Ex Versionibus Orientalibus.* 44. *Ex Adversariis.* 45. 46. 47. 48. 49. 50. 51. *Ad argumenta*

correcta, & emendata: quia nunqoam ordine in singula inquisivit: sed prout quæque nunc hic, nunc illic obviam accedebant, ita ad censuram vocavit; & multa non dubitat superesse, ad quæ examinanda hinc parebit aditus. E contra alii quàm magnificè de Masora sentiunt. Idem Elias sibimet contradicens, Præf. 3. dicit, *quod post Masoram fieri non potest, ut incidat mutatio aut depravatio quovismodo in aliquibus libris Scripturæ. Unde non sine causa dixerunt Magistri, Masora est sepes legis.* Eliæ suffragantur hodie omnes Judæi, & ex Christianis non pauci. D. Buxtorf. dicto libro, licèt multa in Masora falsa & confusa esse ostendat (tamen sæpe de ea loquitur, ac si post hunc laborem vix posset Scriptura Vet. Test. corrumpi, vel mutari in aliquo. Ar. Mont. Præf. Tom 1. ad Bibl. Reg. ait, *In Masora tanquam in sacra & fida custodia summa diligentia, &c. antiquæ lectionis reliquiæ, vestigia exemplaque omnia continentur, &c.* Et in Præf. de variis lection. Hebr. vocat *Masoram utilissimum thesaurum, qui varias lectiones fideliter tradat & tanta cura conservat, ut nulla ne vel minima in variis exemplaribus discrepantia, vel perspicacissimo deprehensa unquam fuerit. &c.* Mariana tract. pro Edit. Vulg. cap. 10. *per Masoretharum diligentiam cautum esse dicit, ne facilè Hebraici codices vitiari possint.* Bonfrer. Præloq. c. 13. sect. 3. ait, *eos omni diligentia morali adhibita effecisse, ut deinceps nihil in textu Hebræo immutari vel depravari possit.* Idem sentiunt multi alii, præsertim qui rem seriò non perpenderunt. Schickard. Happ. disput. 3. de Masoreth. p. mihi 52. 53. allatis quibusdam locis ex Elia & Ab. Ez. de Masoretharum diligentia, quasi extra se raptus exclamat; *O incredibilem etiam in minutissimis diligentiam! O singulare numinis beneficium! O mirandam, tot exemplarium per omnes Europæ, Africæ, Asiæque angulos dispersorum, per tot secula ad nos propagationem, & salutarem harmoniam!* Tandem concludit, quòd *ne vel tantillum depravare* (scioli) *possint, quin id sacrilegium sacra hæc Critica statim proderet.* Simeon de Muis Censur. exercit. Samar. Morini. p. 148. 149 scribit, *quòd Masora nobis Biblica Volumina sarta tecta servavit, æternúmque servatura sit: Et, quòd ne minimus apex de Bibliis Hebraicis periit, Masoræ beneficium est.*

14. Ut verò, quid de hac re sentimus, explicemus, distinguendæ sunt Masoræ partes. Quædam enim in ea notata utilitatem magnam habere, & ad textum conservandum multum facere, negari non potest: Alia verò planè superflua & parum utilia esse, haud difficile est ostendere. Masoram verò nunquam ita perfectam fuisse, ut efficeret, ne posthac ulla depravatio vel mutatio oriri possit. Hoc per partes probandum. Et primò, licèt Masora aliquid valeat, ut textus Hebræus in quibusdam locis integer conservetur: nunquam tamen effecerunt Masorethæ, ut totus textus sacer esset extra omne periculum mutationis vel depravationis cujuscunque. Nam primò, opus suum nunquam perfecerunt Masorethæ; cùm semper novas observationes quisque adjiceret, ut supra ex Elia & Ben Chajim ostendimus Multa quidem notârunt circa voces plenas & defectivas, & circa vocales & accentus in quibusdam vocibus, quæ loca ab ipsis notata si concederemus, depravari non posse; quid tamen de reliquis vocibus fiet, (quæ infinitæ,) ad quas nihil notârunt? Hæ in eodem statu sunt, ac si nulla esset Masora; ideóque depravationi non minus obnoxiæ sunt, quàm si Masora nulla fuisset. Dein constat, quòd, non obstante Masoretharum diligentia, multa errata in textum irrepserint, codicésque in multis discrepaverint; nec ex Masora omnes discrepantias componi posse. Hoc clarissimè liquet ex differentiis codicum Ben Aser & Ben Naphtali, tum ex variis notis in Masora positis ex codicibus à priori Masora discrepantibus: quas discrepantias collegit Ben Chajim ex libris plurimis, & in Bibliis Venetis & Basileensibus extant. Ut Gen. 25. 3. ad vocem [illegible] annotant, *libros esse quosdam correctos, in quibus est* ולאמם V. 14. ejusdem capitis, ad vocem דומה notant, quòd *in libris Hispanicis*, quos secuti sunt, *scribatur per* ה, *in multis tamen per* Aleph, דומא. Cap. 34. 22. ad נמלים notant, *non esse amplius hoc vocabulum in Lege, & deficere: at in libris emendatis se invenisse* נמהלים. Infinita talia ubique se offerunt. Multa observârunt Sixt. Amam. Joh. Morinus, & alii. Celebris est locus, Jos. 21. 36. 37. ubi versus duos in omnibus antiquis correctis codicibus deesse notat Masora. Unde in Edit. Ven. 2. & Basileensi omittuntur: & in quibusdam recentioribus MSS. codicibus, ubi adduntur hi versus, notatur, *non extare in libro Hillelis.* Masorethicus etiam versuum numerus quadrat, si versus isti omittuntur: de quo supra: ex textu tamen clarum est, adesse debere; & hodie ubique in Bibliis extant. Multa etiam effugerunt Masorethatum diligentiam, ut in variis locis observârunt viri docti: nec contulerunt, vel conferre possent, omnes codices; sed quos comparare poterant. Unde in aliis codicibus aliæ possent esse discrepantiæ, non obstante eorum diligentia. Masora etiam ita conscripta est, lingua Chaldaica, vocibus decurtatis, & abbreviatis, literísque numeralibus, ut una facilè pro alia poni possit, unde Masora depravari: vocabulis etiam quibusdam Masoræ propriis, quæ alias nullibi extant: quæ omnia Masoram ita difficilem lectu reddunt, ut innumeris mendis necessariò scateat: quòd Buxt. Clavis Masor. testatur Unde profitetur Elias præf. 3. *se viginti annos in hoc studio insumpsisse, ut Masoram explicaret:* primus enim Elias explicavit, licèt Ben Chajim ante Eliam in ordinem redegerit. Hinc innumeræ mendæ deprehensæ, de quibus iidem Rabbini una cum Buxtorfio: ut nil dicam de Masoræ contrarietate, magnæ cum parva, & magnæ secum, &c. de qua Lud. Capell. Crit lib 5. c. 12. D. Buxtorfius, qui primus inter Christianos in Masoræ mysteria altius penetravit, plurima errata in numeris, aliísque notis Masorethicis correxit, partim ex aliis Masoræ locis, partim ex propriis observationibus. Ut Genes. 1. 1. in ipso limine, Masora parva ad verba את השמים ואת הארץ notat ג' id est, ter inveniri cùm tamen, ג'י tredecim locis illa verba simul legantur. Sic v. 7. in Masor. parva ad יחי בן notatur ז' septem esse: at in Masora magna ח' octo, & sic in Masora finali. At vers. 30. edit. prim. notatur, sex esse in hoc capite. cum qua consentit codex Masoræ MS. Bibliothecæ Palatinæ: ita ut quæ-

nam

nam lectio sit vera, dubitet Boxtorf. licèt ad ultimam magis inclinet. Plurima talia notavit vir ille Doctiss. In solo Pentat. cottexit supra 200. istiusmodi mendas; & in Masora finali, quæ paucis constat paginis, ultra 180. Cùm verò Masora ita sit imperfecta, falsa, & erratis scatens; quomodo potest esse fidelis custos veræ lectionis per totum Vet. Testamentum, cùm ipsa correctione & castigatione toties egeat, nec adhuc perfectè castigata sit? quomodo textum ubique purum & incorruptum servare potest? *quis custodiet ipsos custodes.*

15. Magnam verò Masoræ partem, parum utilem esse, vel usui nulli inservire, multa probant. Numeratio scil. vocum, præcipuè literarum per singulos libros, & per tota Biblia; literæ mediæ Legis vel aliorum librorum notatio; literarum etiam finalium; item majuscularum, minuscularum, inversarum, suspensarum, Mem clausæ & apertæ, Nun finalis & mediæ: quæ nihil ad Textus Hebræi conservationem conferunt, vel conferre possunt. In versuum numero discrepant, dum alii in Genesi numerant, 1534. alii 1540. in Deuter. 1455. alii 1055. ut observat D. Croius observ. in Nov. Testament. pag. 74. c. 10. In literarum numero calculum incertum esse, fatentur præcipui Masoræ Patroni; imò falsum, ut supra notavimus. Nec possibile est, in vocibus præsertim & literis, exactum calculum conficere: cùm per humanam industriam fieri non possit, ut exemplar tale sit, in quo non deficiunt vel redundant literæ aliquæ: nec quisquam adhuc extitit, qui examen instituit, an Masoretharum calculus verus sit. Nec, ut dixi, Masorethæ omnes codices examinârunt; sed numerum ex codicibus suis, quos contulerunt, collegerunt: si verò alios contulissent, discrepâssent calculi; cùm impossibile sit duos codices, multò minus omnes, in omnibus inter se consentire, ut ne in unica litera discrepent. In variis lectionibus Orientalium & Occidentalium, observârunt nonnulli, pro nomine Tetragrammato, יהוה quòd extat apud Occidentales, ponere Orientales אדני Apellativum. Vid. Thren. 5. 21. quod planè probat Masoretharum calculum incertum esse de numero singularum literarum, cùm incertum sit utram lectionem sequatis. Si verò hæc in nomine illo sacro incertitudo sit, quanto magis in aliis vocibus? Tentârunt Muhamedani in suo Alcorano, versus, voces, & literas numerare; at ne unum exemplar cum altero convenit; sed in omnibus erat aliqua discrepantia, ut supra notavimus. Idem fecerunt quidam inter Christianos, qui vocum quorundam Scripturæ librorum numerum confecerunt. In MSS. quibusdam Syriacis, quibus usi sumus, notatur ad finem libri Samuelis, constare illum librum vocibus 3436. Initio libri Regum notatur, illum librum constare vocibus 5221. In Novo etiam Testament. Æthiopico, ad finem quorundam librorum, invenitur verborum calculus, quæ in illo libro extant. Sed nulli usui inservierunt tales calculi, nec textum sine mendis conservare poterant: quem, cùm occurrebant, vel cùm codices variarunt, nunquam ex computatione literarum, sed ex loci circumstantiia, & variorum codicum collatione, aliisque mediis, emendavimus. Judæorum calculum, ut dixi, nemo adhuc ita otio abundavit, ut ad examen revocaverit: nec sanè multum refert, an verus sit, necne. Nam posito tali numero certo & definito literarum in aliquo libro, possunt tamen corruptelæ & mutationes introduci, manente eodem numero literarum. Unius vocis vel literæ pro alia substitutio, transpositio, additio, substractio vocum & literarum fieri potest; ut & vocum divisio, conjunctio, & distinctio, eodem manente literarum numero fieri potest; quibus sensus mutari & corrumpi potest: numerus tamen vocum & literarum idem maneat. Quis unquam in locis controversis, vel in textu Hebr. Græco, vel alio, hanc viam tentavit, cùm quæstio de vera lectione exorta sit, vel de corruptela loci alicujus; ut ex vocum vel literarum numero per totum librum, vel mediæ literæ observatione, litem dirimeret, vel locum restitueret? Imò ipsi Judæi, cùm de lectione exorta esset quæstio, (ut inter Orientales & Occidentales,) non ad calculum vocum vel literarum confugerunt, vel ex media litera alicujus libri, vel aliis istiusmodi rationibus litem determinârunt: sed ex codicibus antiquis & correctis, locorum collatione, &c. libros emendârunt, & veram lectionem eruerunt. Cùm itaque hæc Masoræ pars ad hunc finem inepta sit; non possum satis mirari, viros doctos, cùm de hac vocum & literarum numeratione loquuntur, quasi pro confesso sumere, omni corruptelæ hoc modo obicem esse positam. Unde etiam patet, quàm absurdum sit, hoc divinis scriptoribus adscribere, quòd ab hominibus otio abutentibus profectum est. Idem de media litera Legis, & media aliorum librorum dicendum; quis nos certos facere potest, talem literam esse mediam? Si verò constaret; quomodo hoc modo depravationi obviatur: cùm mille possint esse errores in Lege, manente Vau, Levit. 11. 48. media Legis litera; præsertim si corruptelæ consilio, non casu, factæ fuerint: licèt utroque modo accidere possit, eodem literarum numero manente? Nunquam legimus, Ecclesiam Christi, cui majorem Spiritus sui mensuram ipse promisit, talibus mediis usam ad textum Græcum Novi Testamenti conservandum. Multitudo exemplarium ubique terrarum; scripta, & commentarii Patrum & Doctorum per singula secula; codicum, qui in publico usu erant, ad vetusta exemplaria examen accuratum; locorum similium collatio, &c. multò certiora media erant ad veram lectionem conservandam; quàm vana hujusmodi Rabbinorum inventa: præcipuè verò Bibliorum Concordantiæ, hoc seculo ad perfectionem perductæ, plus faciunt, tum ad veram lectionem conservandam, tum ad sensum genuinum indagandum, quàm tales Masoretharum observationes. Imò unicus Buxtorfii liber Concordantiarum Hebraicarum (excepta punctatione, & quæ ex ea pendent observationibus, una cum Keri & Ketib,) totam Masoram, ad veram lectionem conservandam, sensumque loci eruendum, multis parasangis superat. *Exhibet* enim *illud opus Concordantiarum*, (ut verbis auctoris utar in Epist. ad Sixtin. Amam. quam citat Sixtin. in consilio suo de studio linguæ Hebr.) *præter Lexici Hebraici omnibus vocibus Biblicis completi absolutam formam, etiam & perfectam Masoram.* Sunt enim Concordantiæ istæ, absolutus & perfectus om-

nium vocum Biblicarum thesaurus locupletissimus: qui non tantùm voces omnes refert, & loco, ubi, & quoties inveniuntur; sed verba quædam antecedentia & consequentia: quorum nullum in Masora est reperire.

16. Quædam etiam in Masora planè superstitionem Judaicam olent, (tantum est, ut ab Esdra, vel Prophetis originem ducant:) qualia sunt, literarum majuscularum, inversarum, suspensarum, vocum supernè punctatarum, & alia ejusdem farinæ, annotatio. Arbitrantur quidam viri docti, priscos Judæos sapientes harum rationem reddere potuisse: fatentur tamen, rationes, quas reddunt Rabbini, esse vanas & ridiculas: nec probabile est, Esdram & Synagogam magnam, qui totieranr pro Legis observatoria, quæ omnium legum finis est, in istiusmodi tricis, quæ ad pietatem nil spectant, operam collocâsse. Est planè infra majestatem Sp.S. per literarum figuras & situm mysteria adumbrare, & sensus planè contrarios in eadem sententia proponere. Nec gravissimi Theologi in Commentariis suis istiusmodi mysteria notârunt vel curârunt: nec si veteres Judæi hæc ab Esdra & Prophetis profecta fuisse credidissent, ad mysteria quædam significanda; ita incuriosi fuissent, ut eorum significationem veram obliviscerentur. Ad hoc caput etiam referri potest, pro dictionibus in Texru, quæ ipsis obscœniora visa sunt, aliorum honestiorum in margine substitutio; quibus apposuerunt τὸ ק, ut monerent aliter legendum esse. Hoc enim excusari non potest, cum Deo ipso sapientiores videri velint, & aures ita castas habere, quæ offenderentur vocibus à Sp. S. in textu positis.

17. Quædam tamen in Masora utilitatem suam habere, negari non potest. Punctatio enim, licèt multò majori compendio fieri posset, multum confert ad veram & facilem lectionem textus Hebraici. Multa etiam quæ annotârunt circa punctationem vocum quarundam irregularem, & quoties voces hac vel illa significatione accipiuntur; item de vocibus plenè & defectivè scriptis; variæ item lectiones in margine notatæ, & quæ habent de insolita vocum quarundam cum aliis structura; hæc, inquam, & alia ejusmodi, utilia esse tum ad lectionem veram, tum ad sensum genuinum, libenter agnoscimus. Concludam itaque hoc caput verbis D. Buxtorf. fil. Auricrit. part. 2. c. 4. p. mihi 502. *Scio equidem Masoram suos habere errores aliquando, neque semper sibi constare, vel plenam & perfectam esse. Illi tamen errores sæpe* (non semper) *ex collatione Masoræ ipsius corrigi & deprehendi possunt; neque illa propterea prorsus est negligenda: magnum enim adhuc usum nobis præstare potest.*

18. Hæc de Masora in genere; jam de Keri & Ketib dicendum; quæ cùm inter præcipuas Masoræ partes numeretur, ideò seorsim tractanda. Per קְרִי significari *lectum*, per Ketib כְּתִיב *scriptum*, omnes nôrunt. In marginibus verò Bibliorum pro Keri occurrit ejus prima litera, brevitatis causa, sic notata ק: quæ lectorem monet, vocem sub ק in margine adscriptam legendam esse; at cum punctis, quibus afficitur vox in textu: vox verò in textu scripta, quæ vocatur Ketib, circellum supra se appositum habet, quæ lectorem ad vocem marginalem sub premittit. De iis verò hæc tradunt Judæorum magistri, Elias, & alii. 1. Vocem, quæ in margine scribitur, legendam esse, non quæ in textu. 2. Vocem textualem non habere sibi propria vocalia affixa vel accentus; sed quæ ad vocem marginalem pertinent. 3. Quum puncta vocis marginalis plura sunt, quàm literæ vocis textualis ferre possunt, tum sæpe literam unam textualem pluribus punctis affici; ut & cùm vox textualis plures habet literas, quàm marginalis, earum aliqua punctis destituitur. Exemplum prioris vide in Jer. 42. 8. in אֲנוּ ubi Vau, præter punctum Schureck, habet etiam sub se Scheva: quia scilicet puncta illa sunt propria vocis marginalis אֲנַאנוּ. Posterioris generis. 2. Reg. 19. 23. in בְּרכב, ubi Caph nullum habet punctum, eò quòd lectio marginalis בְּרֹב plura non habet puncta. 4. Cùm duæ sunt voces in margine, unica verò in textu; puncta quæ ad duas voces marginales adscribi debent, uni voci textuali apponuntur. 5. E contra, cùm duæ sunt voces in textu, & unica in margine, litera finalis prioris dictionis textualis non est legenda omnino. Exemplum prioris generis est, in 2. Reg. 18. 27. ubi in textu est שֵׁינֵיהֶם cum sex punctis, quæ ad duas voces in margine pertinent מֵימֵי רַגְלֵיהֶם. Posterioris, 1. Sam. 24. 9. ubi in textu sunt duæ voces מִן הַמְּעָרָה, pro quibus in margine notatur unica מֵהַמְּעָרָה, unde in מִן litera Nun non est pronuncianda, sed supprimenda, ac si abesset. Quorsum spectat hæc regula, planè ignoro: cùm ex prima regula, vox textualis non sit legenda.

19. De his notis 1. De earum variis speciebus. 2. De numero. 3. De authoribus, inquirendum. 1. Quod ad species attinet, existimat Sixt. Amama, vel ex Judæorum religione quadam vel εὐλαβείᾳ, vel ex codicum mendosis descriptione & librariorum errore, orta esse. Ad primam refertur nominis Tetragrammati יהוה pronunciatio per אֲדֹנָי cujus puncta sub יהוה ponuntur; vel per אֱלֹהִים & ejus puncta, cùm aliud Adonai immediatè præcedit vel sequitur: nam hoc casu ne Adonai bis legatur, sub יהוה ponitur puncta Elohim. Hoc verò ad Keri & Ketib propriè non spectat: nam licèt verissimum sit, vocem יהוה cujus vera pronunciatio nobis ignota est, vel per Adonai, vel per Elohim, quorum punctis afficitur; legendam esse; hoc tamen in margine τὸ Keri non notatur: ideóque sub hoc capite variarum lectionum non comprehenditur. Quia tamen de hoc nomine mentionem fecimus hoc loco, liber quædam de eo adjicere, scil. vulgarem pronunciationem hodiernam nominis יהוה per Jehova, quasi propriis punctis afficeretur, esse omnino vitiosam; & apud veteres, tam Judæos, quàm Christianos, prorsus ignoram. Certum enim est, apud Judæos longè ante Christi tempora, sive ob divini nominis reverentiam, sive ob aliam causam, nominis hujus pronunciationem sub magna pœna interdictam fuisse omnibus, nisi solis Sacerdotibus, cùm in templo populum solenniter benedicerent, ex Num. 6. unde post Templi eversionem nemini omnino licitum fuit illud effari; & sic brevi vera ejus pronunciatio penitùs periit. Hoc verò non sine speciali & admirabili Dei providentia factum esse, observâ-

ſervârunt viri doctiſſimi; ut Judæi ſimul cum Templo, in quo Deus verus colebatur, etiam nomen ejus eſſentiale & maximè proprium amitterent: ita ut cùm ipſorum Deus ulterius eſſe noluerit, (everſo enim Templo publicum repudii libellum ipſis dedit,) verum ejus nomen poſthac ignorârent. Quòd verò ſolis Sacerdotibus permiſſum ſit in templo in ſolenni illa benedictione illud effari, (imò, ut quibuſdam placet, ſoli Sacerdoti ſummo,) conſtat ex Talm. Maſſecheth. Sota. c. 7. & ex Maimon. libro Jad, Halacha de benedictione Sacerd. c. 14. S. 10. qui ſcribit, *Non pronunciari nomen illud ſecundum Scripturam, niſi in Templo.* Addit etiam, *poſt tempora Simeonis Juſti deſiiſſe etiam Sacerdotes per nomen illud benedicere; ne illud diſceret aliquis, qui non eſſet vir bonus & honeſtus. Imò nullum Iſraelitam habere partem in futuro ſeculo, qui hoc nomen literis ſuis pronunciat*, legitur in Talm. Maſſecheth. lib. Sanhedrim. cap. 11. Et alibi, *Nomen Tetragrammaton non eſt datum niſi ſolis Sacerdotibus.* His ſimilia habet Philo lib. 3. de vita Moſis. Videntur poſteriores Judæi ſimiles fuiſſe Romanis, de quibus Plinius Hiſt. lib. 28. c. 2. dicit, quòd *nomen Dei, ſub cujus tutela erant ſtudioſè occultârunt, ne nomine cognito hoſtes ipſum evocarent.* Joſephus etiam, qui everſioni Templi & Urbis excidio ſupervixit, & ex ordine Sacerdotali unus erat, Antiq. lib. 2. c. 5. de hoc nomine loquens, ſubjicit, περὶ ἧς οὐ θέμις μοι εἰπεῖν, *de quo mihi non eſt fas loqui:* pronunciationem non ignoravit, illicitam tamen putavit illud effari. Si verò Sacerdotes ſtante Templo, illud exprimere nefas duxerint; non mirandum, uſum ejus, everſo Templo, prorſus periiſſe: Unde nullibi apud Judæorum Scriptores reperitur; omneſque hodie diſertè profitentur, ſe illud ignorare: & per Adonai ubique exprimunt, niſi aliud Adonai immediatè præcedat, vel ſequatur: tunc enim, ut diximus, puncta Elohim ſubjiciunt, & per Elohim legunt, ut in Bibliis Hebræis punctatis videmus. Apud Patres, omneſque Eccleſiæ ſcriptores, ubique per Adonai, κύριον, *Dominum* exprimunt: quorum nemo aliam enunciationem novit, nec ſanè poſſent; cùm non niſi ex Hebræis addiſcere poterant, qui illam ignorârunt: vel ſi ſcirent, ex ſuperſtitione id alios docere, pro piaculo habebant. Unde ſæpius illud nomen vocant, ἀνεκφώνητον, ἀπόῤῥητον, ἄῤῥητον, *ineffabile*, &c. ut apud Clem. Alexand. Theodor. Euſeb. alióſque, tam Græcos, quàm Latinos, legimus. Idem conſtat ex omnibus antiquis Scripturæ Verſionibus, Græca τῶν ο, Aquilæ, Theodot. Symmachi, Syra, Arabica, Latina Vulg. &c. in quibus omnibus, ubicunque hoc nomen occurrit, legitur *Adonai*, quòd Græci ubique exprimunt per κύριον, Syri per ܡܪܝܐ, Arabes per الرب, Latini per *Dominum.* Imò ipſi Evangeliſtæ & Apoſtoli, cùm aliquid ex Vet. Teſtamento citant ipſi, vel verba à Domino citata referunt, ſemper hoc nomen per κύριον reddunt: quòd planè probat, ipſos non legiſſe Jehova, ſed Adonai. In Hieronymo quidem ſecundum nuperas quaſdam editiones, legitur aliquando, Jehova, ut Pſal. 8. at hoc ab Editoribus nuperis inſutum eſſe, certiſſimum eſt; cùm in antiquis Editionibus, Froben. imò & Pariſ. & in MSS. ſit Jao, non Jehova. Analogia etiam Grammatica poſtulat, ut literæ ſerviles וכלב cùm præponuntur יְהוָה ſub ſe habeant Chirik, cùm tamen ſemper ſub ſe habeant Patach: nam ante Jod Schevatum ſemper debent affici cum Chirik, at ante א ut in אֲדֹנָי debent habere Patach, ut in וַיהוָה בַּיהוָה לַיהוָה. Hæc verò inſolita punctatio aliunde eſſe non poteſt, niſi quòd puncta illa ſub יְהוָה ſunt propria vocis אֲדֹנָי: undè non legi poſſunt, *vaihova, baihova, laihova*, ſed *vadonai, badonai, ladonai.* Idem liquet ex literis בגדכפת quæ poſt vocem deſinentem in litera quieſcente aſpirantur, aliàs habent Daghes: at verò poſt יְהוָה habent Daghes, licèt ה quieſcat, ſi legatur per Jehova: ſi verò legatur אֲדֹנָי ubi Jod non quieſcit, debet litera ſequens affici cum Daghes, quòd certum eſt indicium, puncta hæc eſſe Adonai propria, non verò יְהוָה. Primus, qui per Jehova legit, erat P. Galatinus, qui floruit circa annum 1520. qui licèt per Jehova legi poſſe dicat, nunquam tamen affirmat ita legi debere: & ipſe ſemper per *Dominum* expreſſit, addita voce Tetragram. uncis incluſa, & *Judæos à Moſe edoctos* ait, *hoc nomen non proferendum, ſed loco ejus Adonai legendum.* lib. 2. de Arc. cap. 10. Si verò dicatur, nomen Jehova inveniri apud Paulum Burg. qui ante Galatinum vixit; apud quem in Exod. 3. Edit. Lugd. hæc verba habentur, *Proferri tamen poteſt Jehova: unde & Jovem Pagani dixere;* Reſpondet Amama, *hæc verba interpolata eſſe, cùm in reliquis Editionibus non habeantur.* Idémque dici poteſt de Dionyſ. Carthuſ. in Exod. 6. Edit. Col. qui etiam erat ante Galat. ubi habetur vox Jehova pro Jao, vel alio iſtiuſmodi nomine, à ſciolo quodam ignaro interpolatum. Quòd contra objiciunt alicujus ponderis, eſt, puncta Adonai non eſſe eadem cum iis ſub יְהוָה nam in Adonai primum punctum eſt Chateph Patach; at ſub יְהוָה eſt Scheva ſimplex. Ad hoc verò facilis eſt reſponſio, Scheva compoſitum ſub gutturalibus eſſe vicarium. Scheva ſimplicis ſub reliquis literis; ita ut non naturâ, ſed figurâ tantùm & officio differant. Nam idem eſt Scheva ſimplex ſub aliis literis, quod compoſitum ſub gutturalibus: quæ cùm non ferant Scheva ſimplex, præſertim mobile, aſſumunt compoſitum: unde, cùm prima litera in Adonai ſit gutturalis, debet ſub ſe habere Chateph Patach: at cùm prima in יְהוָה ſit Jod, Scheva compoſitum non erat neceſſarium. Præterea, ut notant harum rerum periti, Scheva ſimplex à priſcis expreſſum erat per vocalem, A, ac ſi eſſet Chateph Patach; modo non ſequeretur gutturalis vel Jod, ut in שְׁלֹמֹה *Salomo.* Sonus itaque olim erat idem Scheva ſimplicis & Cateph Patach: unde neceſſarium non erat ſub יְהוָה ponere Cateph Patach; cum Scheva ſimplex ſufficeret, quòd majori compendio ſcribi poterat; præſertim in hoc nomine, quòd in omni ferè linea occurrit. Frequenter etiam in Scheva compoſito, modò Scheva, modò punctum, quod cum Scheva componitur, excidit. Denique, hæc quæ diximus confirmantur auctoritate virorum in lingua Hebraica celeberrimorum. Inter quos Lyra, Toſtatus, Mercerus, Cevallerius, Joſ. Scaliger, Buxtorfii utrique,

Arias Montanus, Beza, Schindlerus, Erpenius, Bellarminus, cum aliis plurimis. Ex professo verò hoc argumentum fusè tractârunt Drusius Tract. de nomine Tetragram. Lud. Capell. Orat. de nomine יְהוָה, Sixtin. Amama dissertatione de nomine Tetragram. in Gram. Hebr. & in Antibarb. D. Buxtorf. fil. de Divinis nominibus, qui omnes pronunciationem per Jehova, ut vitiosam, rejiciunt. Quòd verò objicit vir doctus in Critica sua Hebr. non ausos fuisse Rabbinos nomini Tetragrammato, quòd ipsis tam venerandum erat, aliena puncta vocis Adonai affigère; nimis frivolum est: cùm certum sit, quod nec ab ipso, vel alio quoquam negari possit, puncta vocis Elohim huic nomini per ipsos affigi, cùm Adonai præcedit vel sequitur. Si verò ausi sunt affigere puncta, quæ sunt propria Elohim; cur non etiam quæ ad Adonai pertinent? Si quis verò quærat, quænam sit vera hujus nominis enunciatio; (nam cùm consonantibus & vocalibus constet, certum est olim pronunciatum fuisse cum vocalibus propriis:) licèt hoc definire difficile sit, cùm à pluribus seculis vera pronunciatio amissa sit; probabilis tamen videtur Doctiss. Capelli sententia, punctandam esse per Patach, Scheva, & Cholem; & potiùs legendum יַהְוֹה *Jahvo*, quam *Jehova*. Nomina enim, quæ apud exteros scriptores Deo Judæorum attribuuntur, propius ad illud accedunt, quàm ad hoc; ita ut sint quasi vestigia quædam, obscura licèt, antiquæ pronunciationis. Nomen enim veri Dei verisimile est à Judæis habuisse Tyros & Phœnices, à quibus ad Græcos pervenisse videtur. Diodorus Siculus, lib. 1. ex antiquis historiis meminit, *Judæorum Deum, à quo Moses dixit, se leges suas accepisse, dictum fuisse* Ἰάω. In Apollinis Clarii Oraculo apud Macrobium, lib. 1. cap. 18 *summus Deus vocatur* Ἰάω. Porphyr. lib. 4. contra Christianos, levi deflectione, vocat Ἰευώ, loquens de Jerambalo sacerdote Dei Ἰευώ. Idem nomen Tyrii, ut ex Philone Biblio discimus, protulêre per Ἰευώ, alii per Ἰαώ, ut apud Clem. Alexand. Stromat. 5. Apud veteres Christianos scriptores, idem nomen extat. Irenæ. lib. 2. cap. ult. inter alia nomina habet *Jaoth*, vel potiùs *Jaoh*. Epiph. Hæres. 26. scribit, *apud Basilidianos Hæreticos aliósque Gnosticos, nomen primi vel summi Dei fuisse, Jao.* Theodor. q. 15. in Exod. dicit, *Samaritanos nomen illud Tetragram. efferre per* Ἰαβέ (ubi ו per ב exprimitur, ut in דָּוִד Δαβίδ) *Judæos verò per* Ἰαώ. Observat etiam D. Grotius annot. ad notas de Verit. Christ. Relig. lib. 1. c. 16. *Orientales iisdem vocibus alios alias tribuisse vocales: unde in propriis Nominibus Vet. Testamenti tanta varietas.* Ex his probabiliter colligitur, vocem יהוה per Ἰαώ expressam, Vau quiescente in Cholem; vel Ἰαύω, quòd idem cum יַהְוֹה, si Vau sit mobile, υ posito pro Vau mobili, ut in Λευὶ pro לֵוִי. Hæc quidem probabiliter disputant viri docti: hoc tamen prudenter monent, *Cùm non tantùm à Judæis longo tempore ante Christum, sed & ab ipsis Apostolis, omnibúsque Ecclesiæ scriptoribus; nomen illud semper per Adonai efferatur, non esse temerè lectionem hanc Apostolorum, & tam Synagogæ, quàm Ecclesiæ praxi perpetua stabilitam, mutandam; aliámve incertam, licèt probabilem, introducendam; saltem lectionem per Jehova, ut novitiam & vitiosam, omnino rejiciendam.* Cui sententiæ lubens subscribo.

20. Ut verò ad Keri & Ketib redeamus; licèt à variis variè recenseantur, omnium tamen optima & accuratissima videtur illarum enumeratio per D. Capellum facta: ex cujus dissertatione lib. 3. suæ Criticæ, aliisque quibusdam, ipsas lectiones variantes, quas in ultimum tomum hujus operis rejicimus, extraximus. Hic tantùm capita notabimus. Versantur itaque vel circa dictiones integras, vel circa literas, sive consonas, quas vocant: nã circa puncta vocalia & accẽtus varietates, hæ non versantur. Quæ autem circa voces integras versantur, oriuntur, vel ex vocum omissione, additione, compositione, vel permutatione. Et primò, quædã sunt istiusmodi notatum, quæ sunt circa voces, quæ leguntur & non scribuntur, vel quæ scribuntur & non leguntur. Primi generis sunt, quæ in textu non scribũtur, vacuo spacio relicto, aut solis pũctis adscriptis, cum hac nota marginali, קרי ולא כתיב *legitur, sed non scribitur.* Et hujusmodi sunt 13. V. Catalogum in Tomo nostro ultimo. Quæ scribuntur, sed non leguntur, habent hanc notã in margine, כתיב ולא קרי, *scribitur, sed non legitur*: & his nulla puncta subscribuntur. Loca talia numerant 5. quæ cum reliquis vide dicto Tomo ult. 2. Quædam conjunctim scribuntur in textu, ac si essent vox una, quas divisim legendas esse monet Keri marginale. Tales dictiones communiter numerantur 11. secundum Masoram parvam 15. Quædam è contra divisim scribuntur, sed conjunctim leguntur: quarum sunt 8. 3. Quædam sunt voces, pro quibus, quia obscœnæ videbantur, aliâs substituerunt Rabbini in margine legendas, magis castas & honestas. Tales sunt decem. 4. Quæ circa literas versantur, vel sunt ex literarum omissione, additione, Methathesi sive transpositione, vel permutatione: & versantur vel circa literas radicales, vel serviles; inter serviles verò frequentissimæ sunt circa literas אהוי. 5. Quædam sunt voces, quæ per Metathesin literæ radicalis aliæ fiunt, & sunt secundum Eliam 11. 6. Ex literarum additione, vel permutatione notat Masora 62. lectiones varias. 1. Radicalium, scil. ב pro ע bis. Daleth bis legitur non scriptum; semel ponitur pro Vau, bis pro Resch, ter pro Cheth. Cheth bis legitur non scriptum; semel pro Tau, semel pro Ain, quater pro He. Ain ponitur pro Aleph 4. locis. Pe ponitur pro Beth. semel. Tsade πλεονάζει quinquies. Resch πλεονάζει quater; scribitur pro Beth semel, pro Daleth quater. 2. Circa literas serviles frequentiores sunt lectiones variæ, sive sint actu serviles, sive de radice. Beth quater πλεονάζει, semel deficit, radicale quater pro Caph ponitur, servile septies pro Caph. Beth semel ponitur pro He, semel pro Daleth, pro Pe semel. Caph radicale redundat bis, deficit semel, ponitur pro Beth ter, pro He semel; finale ponitur semel pro Daleth, & semel pro Mem. Lamed redondat semel, & semel deficit. Mem redundat bis, deficit ter; semel ponitur pro Beth, bis pro He fœminino. Mem finale semel ponitur pro Samech, plurale semel pro Nun, clausum semel pro initiali, & apertum pro clauso semel. Nun redundat ter, & ter deficit; initiale pro finali ponitur semel, semel pro Tau, pro Mem finali bis. Schin semel redundat,

dat, semel pro Teth ponitur. Tau redundat bis, semel deficit; bis ponitur pro Daleth, & bis pro He. Loca omnium harum varietatum vide in Tomo sexto. 7. Circa literas אהוי frequentissimæ sunt variæ lectiones, tum quia interdum moventur literæ, interdum quiescunt; tum quia sunt matres lectionis, & sono vel figura affines. Hæ verò vel abundant, vel deficiunt, vel transponuntur, vel pro alia litera ponuntur; idque in initio, medio, vel fine vocis. Aleph redundat in medio vocis 45. locis. He initio, medio, & fine, in 33. locis. Vau 35, Jod 147. Deficiunt etiam, He 44. locis. Vau 30. Jod innumeris locis. Sed quia de harum numero, discrepant tam inter se, tum cum Masora, variæ editiones Biblicæ, quarum differentias multas diligenter annotavit D. Capellus; lectorem remitto ad Catalogum nostrum duplicem in ultimo Tomo, ex Capello, & ex aliorum exemplarium collatione, confectum.

21. De summa omnium istarum variantium lectionum, quibus τὸ Keri in margine apponitur, viri docti variant. Affirmat Elias Lev. Præf. 1. Mas. Hammas. se omnes numerâsse, & invenisse summam totalem esse, 848. Quarum in Lege 65. In Prophetis 454. In Hagiographis 329. Miratur verò tam paucas inveniri in Lege, quarum 22. sunt, cùm נַעֲרָ scribitur, & legitur נַעֲרָה, In libro autem Josuæ, qui non æquat decimam partem Legis, sunt 32. & in libris Samuelis, qui vix quartam partem Legis æquant, inveniuntur 133. Hunc verò Eliæ computum haud accuratum esse, constat: vel tantùm, quas in suo codice invenit, expressit: nam alios codices ab hoc calculo variare, certum est. D. Capellus editiones quasdam celebriores Bibliorum Hebr. contulit, quæ secundum MSS. & exemplaria optima editæ sunt. scil. Venetam secundam, Regiam, & Plantinianam in quarto; & tam voces quibus Keri apponitur, quàm voces multas in quibus literæ אהוי redundant, quas יתירות vocant; & quasdam earum, in quibus eædem literæ deficiunt, quas חסירות appellant, annotavit: quæ licèt ad eadem variarum lectionum capita referri possunt, in dictis tamen Editionibus ab iis distinguuntur. Editiones autem tam à se invicem singulas, quàm ab Eliæ calculo omnes discrepantes invenit, ut ex Tabula subjecta liquet.

In Edit. Venet. secundâ.	In Edit. Plant.	In Bibliis Regiis.	Elias Levit.
Pentat. Ker.	*K. 74. Jeth. 1*	*K. 69. Jeth.*	*K. 65.*
73. Jeth. 1.	*Chas. 2.*	*8. Chas. 1.*	
Megill. Ker.	*K. 43. Jeth. 14.*	*K. 48. Jeth.*	
58. Jeth. 11.	*K. 239. Jeth.*	*8.*	
Proph. pri	*25.*	*K. 277. Jet.*	} *K. 454.*
Ker. 337. Jet	*Chas. 1.*	*18. Ch. 5.*	
11. Cas. 2.	*K. 250. Jeth.*	*K. 347. Jet.*	
Proph. post.	*25. Chas. 1.*	*11.*	
Ker. 348.	*K. 187. Jeth.*	*K. 242. Jet.*	*K. 229.*
Jeth. 2.	*34.*	*20.*	
Hagiog. Ker	*Chas. 1.*	*Ch. 1.*	
362. Jeth.			
60. Chas. 1.			
Summa K.	*K. 793. Jeth.*	*K. 983. Jet.*	*K. 848.*
1171. tota-	*99. Chas. 9.*	*58. Ch. 7.*	
lis Jeth. 85			
Chas. 3.			

Scripsit quidem Ar. Montanus, notas hasce marginales easdem in omnibus exemplaribus deprehensas fuisse, & ab omni ævo sine ulla mutatione permansisse: Ejusdémque sententiæ sunt multi viri docti. Sed in hoc deceptos esse, nemo non videre potest: unde etiam acerrimi Hebræi Textus vindices tandem fateotur, numerum ipsum in codicibus, tum MSS. quàm impressis, variare. Doctiss. Buxtorf. fil. integrum librum magno studio composuit; in quo, non tantùm ex libris omnibus impressis, sed & ex MSS. plurimis, variantes omnes lectiones collegit, & in corpus digessit, judiciúmque suum de singulis adjecit: Opus hactenus à nullo Christianorum tentatum; cujus titulum auctor nuper communicavit, ipsúmque librum se brevi editurum promisit. Plures itaque sunt istiusmodi codicum discrepantiæ, quàm in Bibliis impressis habemus; quæ ex variis MSS. colligendæ restant: ita ut earum numerus certus & determinatus adbuc non extet. Imò earum, quæ in codicibus impressis extant, agnoscunt viri docti, quasdam recentiores esse, & per posteros numerum auctum fuisse: rationémque quidam ineunt, qua veteres à novis dignosci possunt; scil. per Masoræ, & antiquorum codicum collationem; & ubi vox marginalis habet puncta subjecta, quòd novitatis est indicium, quales multæ sunt in Edit. Vener. per Fœlicem Pratensem: cùm voces antiquitùs notatæ nulla habeant puncta in margine, sed tantùm in textu.

22. De auctoribus istarum notarum, variant tàm Judæi, quàm Doctores Christiani. Inter illos sunt, qui ad traditionem Mosis in monte Sina referunt: qui risu potiùs, quàm refutatione seria digni sunt. Ridiculum enim est, Mosem traditionem dedisse de variis lectionibus in libris, qui non extabant, sed post multa secula scripti sunt: nisi dicamus ipsorum mentem esse, quòd Moses annotavit omnia Kerioth per totum Pentateuchum; ad cujus exemplum reliqui S. Scriptores in suis scriptis idem fecerunt: sic enim eorum sententia à quibusdam exponitur: quòd nescio, an cum eorum verbis conciliari possit. Utcunque, planè absurda est hæc sententia; cùm nec Moses, nec reliqui Scriptores sacri ignorare possent veram in suis scriptis lectionem. Et ipsis indignum est, ut ex variis codicibus differentias colligerent, & in margine annotarent: unica enim est lectio à Sp. S. profecta, nec possunt esse plures, nedum contrariæ. Alii itaque, imò Judæorum plerique, & inter Christianos non pauci, originem ad Esdram & viros Synagogæ magnæ (si talis Synagoga unquam fuerit, video enim quosdam viros doctos, & in Hebraicis antiquitatibus versatos, de hoc dubitare,) referunt: quos volunt post reditum à Babylone libros sacros contulisse; & ubi discrepantiam invenerunt, lectionem unam in textu reliquisse, aliam in margine collocâsse; quasi ambigui hærerent, utra lectio esset præferenda. Addunt etiam Judæi (ut ex Elia patet) mysteria quædam magna in his vocibus marginalibus latere, quæ per Cabalam, à Mose per Prophetarum manus, Esdras & socii ejus acceperunt. Videantur Elias Præf. 3. in Masor. & Ben Chajim Præf. in Bibl. Venet. Inter nostros sunt, qui partim ad Esdram referunt, partim ad Masorethas ante-Talmudicos, & post-Talmudicos: quænam tamen Esdræ & Synagogæ adscribenda, quænam Maso-

rethia; dicunt se non posse definire. Doctiss. Buxtorf. Vindic. Hebr. part. 2. c. 4. p. 449. in medio relinquit, an Judæis hoc asserentibus fides sit adhibenda; & an sufficientibus id probent rationibus: in eorum tamen sententiam magis propendere videtur, qui ad Esdram referunt.

23. Contra omnes hasce sententias, utcunque explicentur, conclusio nostra est; *Esdram & socios non fuisse harum notarum authores; sed longo post Esdr. tempore, partim ante Talmud, partim post, à Masorethis annotatas fuisse.* Nam 1. præter Esdram, & Nehemiam in hoc concilio aderant Haggæus, Zacharias, Malachias, Prophetarum ultimi; in quorum omnium libris inveniuntur istæ marginales notæ de Keri & Ketib. Cùm verò instinctu divino libros sacros recensuerint, & restaurârint; maximè absurdum est asserere, eos in variis codicum lectionibus hæsisse dubios, vel discrepantiam codicum in margine annotasse; quasi in libris ab ipsis scriptis veram lectionem, & mentem propriam ignorâssent: cum iis adfuit Sp. S. cujus ductu libros sacros pristino nitori restituere, & mēdas omnes corrigere, verámque lectionem secundum mentem Dei restituere potuissent; nec lectores dubios reliquissent. 2. Discrepantia inter Orientales & Occidentales Judæos hoc comentum planè refellit. Si enim Keri & Ket. vel à Mose, vel ab Esdra & Prophetis fuisset, hocq; Judæi antiqui credidissent; eadem esset traditio de iis, idémq; numerus apud omnes. Absurdum enim est dicere, Esdram & Prophetas has notas aliter tradidisse Orientalibus, quàm Occidentalibus. At certum est, aliter legere & scribere Orientales, quàm Occidentales; etiam in his locis, quæ per ק notantur: ut ex indiculo illo variarum lectionum inter utrosque constat, qui primum in Bibliis Venetis per Ben Chajim, postea in Basileensibus prodiit. Interdum utrique conveniunt in τῷ Ketib, at in τῷ Keri discrepant; Ut Jos. 8. 13. sæpius conveniunt in τῷ Keri, sed differunt in τῷ Ketib; ut Jos. 8. 12. & 15. 51. & in vocibus, in quibus discrepant, plerisque geminam agnoscunt lectionem Occidentales, scil. τῦ Keri, & τῦ Ketib: ubi Orientales unicam habent; ut Judic. 19. 5. 1. Reg. 9. 15. 3. Si ab Esdra & Prophetis essent, divinam prorsus auctoritatem haberent: quòd ita sensissent Judæi, non miscuissent eas cum reliquis, quæ à Masorethis posterioribus appositæ erant; sed ab reliquis, quæ humanæ erant industriæ, seorsim summa cum reverentia servâssent & tractâssent. 4. Regula est apud omnes Judæos recepta, lectionem marginalem esse meliorem: unde & in Synagogis, & privatim semper legunt, ut est in margine; licèt in libris Synagogicis ista lectio marginalis apposita non sit, sed memoriter recitetur. At certissimum est, tum LXX. tum Chaldæos Paraphrastas, Onkelosum & Jonathanem; imò Aquilam, Symmachum & Theodot. in Versionibus suis aliquando τὸ Keri, aliquando τὸ Ketib sequi, prout in suis codicibus legerunt, ut variis instantiis jamjam ostendam: quòd planè indicat, in codicibus suis istis voces variâsse, ipsósque transtulisse, prout in suis codicibus invenerant; nec regulam talem de lectione marginali, qualem somniârunt posteriores Judæi, agnovisse; imò Keri & Ketib nondum notata vel collecta fuisse. 5. In Misna, quod quasi textus est Talmudis, nulla est mentio τῦ Keri & Ketib; nec in Gemara, quod instar Glossæ seu commentarii est in Talmud, quod ante annum Christi 500. consignatum non erat. Notantur tantùm, in libro נדרים octo voces, quæ leguntur & non scribuntur; & quinque quæ scribuntur & non leguntur: quæ minima pars sunt τῦ Keri, & τῦ Ketib: reliquarum lectionum nulla in Talmude vola, nec vestigium. Imò in his discrepant Masorethæ à Talmude; quòd certò probat, ab Esdra & Prophetis non fluxisse; addunt enim Masorethæ duas ad voces lectas, sed non scriptas; & ad scriptas, sed non lectas, sex. Objiciunt ex Talmude Hierosolymitano, lib. Sanhedrin. cap. אלו הן הגולה, ubi dicunt, Hag. 1. 8. legi ואכבדה, scriptum verò cum defectu literæ He. Respondeo, hic nihil de Keri in margine notato: hoc tantùm inferri posse, codicem variâsse in hoc loco; legi cum He in uno codice, scribi sine He in altero. 6. Nec apud Origenem, qui allegoriis deditus mysteria ex verbis venari solebat; nec apud Hieronymum in Hebraicis doctissimum, qui Hebræorum monimenta penitùs investigavit; nec apud ullos Ecclesiæ Græcæ vel Latinæ Patres antiquos, ulla est memoria Keri & Ketib. Nec apud Josephum & Philonem, Judaicarum antiquitatum solertes indagatores, ulla est eorum mentio; etiam cùm de libris sacris agunt, vel eos contra hostes defendunt, Appionem vel alios, qui hujusmodi varietates, si annotatæ essent, Judæis objecissent. Nec valet, quòd producit vir doctus ex Hieronymi comment. in *Es.* 49. 5. ubi reprehendit Aquilam, quòd *deceptus perversa expositione Pharisæorum, transtulit per* לו (ei,) *cùm verbum Hebr. scriptum sit per* לא *quod* (non) *significat* [...] de infer. לו *fuisse* τὸ Keri, לא *τὸ Ketib*. At nihil hic apud Hieronymum dicitur de Keri vel Ketib; vel de voce aliter lecta, aliter scripta: imò potiùs hinc probatur, varietates illas tunc non fuisse annotatas. Hieronym. enim unam lectionem agnoscit, scil. לא, & de interpretatione, quàm Pharisæorum vocat, cùm Aquila contendit; non de lectione: ut verba ejus legenti liquet.

24. Restat itaque, authores, si non omnium, certè plerarumque, fuisse Masorethas; posteriores Tiberienses scil. aliósque, qui post confectum Talmud floruerunt. Quædam à Talmudicis annotatæ sunt, ut Paragraph. superiori diximus de vocibus scriptis & non lectis, & lectis sed non scriptis: quibus etiam addendæ voces obscœnæ, quas noluerunt legi, de quibus in Talmud. cod. Megilla. c. 3. *Omnes voces, quæ in Lege sunt obscœna, eas legant honestè.* Reliquarum verò in Talmude nullum est vestigium. Ad Esdram verò & Prophetas ultimos non posse referri, jam ostendimus: unde necessariò sequitur, Masorethas posteriores earum authores fuisse; Tiberienses scil. & alios: ut cum Elia statuunt plerique Theologi graviores, & inter Hebræorum Criticos haud pauci. Fuerunt Tiberienses plerarúmque auctores: alii tamen post illos extiterunt, qui plures observationes (ut de Masora diximus in genere) addiderunt: pluresque ex MSS. codicibus addi possunt, ut ex Buxt. aliisque observavimus. Nugatorium verò planè est, quòd à quodam adfertur in Crit. Hebr.

ad

ad probandam antiquitatem τῦ Keri, & τῦ Ketib; quòd Chaldæus Paraphrastes, imò ipsi LXX. sæpius exprimunt lectionem τῦ Keri, aliquando lectionem τῦ Ketib; quasi scil. LXX. & Chaldæus mentionem fecissent τῦ Keri & τῦ Ketib: ad hoc enim probandum adfertur hoc argumentum; de quibus tamen antiqui illi interpretes ne per somnium cogitârunt. Hoc tantùm sequitur, codices tunc temporis variâsse; & in aliquibus fuisse lectionem, quam postea Masorethæ in marginem posuerunt sub nomine τῦ Keri; in aliis lectionem, quæ in textu remansit, quam Ketib dixerunt. Imò contrarium certissimè colligitur, quia scil. in textu legerunt, quæ nunc in margine collocârunt Masorethæ: ideò notas hasce Masorethicas istorum interpretum temporibus non extitisse; cùm ipsi transtulerint, prout in suis codicibus legerint.

25. Restat alia quæstio. Hoc enim supposito, Masorethas fuisse auctores, adhuc quæritur, An ex variantibus codicibus has notas collegerint, an verò ex proprio judicio & critica censura voces textuales recensuerint; & illam, quam meliorem lectionem judicârint, in margine legendam posuerint? Hic verò distinctio est adhibenda. Nam primò, quædam sunt circa voces obscœniores, quas per castiores efferendas in margine sub τὸ ק monuerunt. Has verò non esse ex codicum discrepantia, apertum est; sed ex Rabbinorum audacia & superstitione. Sacri enim scriptores nunquam scripsissent voces, quas noluerunt legi; nec alias eorum loco in textu substituissent. Si enim aures offendunt, cùm leguntur; cur non etiam legentis oculos: cùm tam per oculos, quàm per aures turpia repræsentari animo possint? Secundò, reliquas lectiones (si excipiantur ירושלם & נער) existimo cum S. Amama loco citato fuisse ex codicum discrepantium collatione. Cùm enim lectionem in textu, codicum antiquitate & reverentia ducti, non ausi sint mutare; lectionem aliorum codicum, quàm veriorem judicabant, in margine annotârunt, puncta vocis marginalis sub voce textuali adhibita: ut hoc modo monerent, vocem marginalem legendam esse. Et hæc est communis plerorumque doctorum sententia; Merceri in Pag. Thesaur. voce דרן. Drusii in Levit. 11. 31. Bertrami in Thesaur. Pagn. Erpenii Gram. Heb. p. 256. Piscatoris, in 1. Reg. 22. 48. D. Buxtorf. Anticrit. part. 2. cap. 4. Sixt. Ama. & aliorum innumerorum. Cur verò excipiantur ירושלם & נער rationem hanc reddit Sixt. Ama. *Quòd cùm illud 21. locis inveniatur in Pentateucho sine ה, legatur verò cum ה, non verisimile videtur ex errore ablatum fuisse ה. sed puellam olim & נערה & נער voce communis generis dictam fuisse; scribas verò postea distinxisse, non addendo ה, quòd non ausi fuissent, sed ponendo punctum sub ר. De ירושלם quinquies tantùm occurrit cum Jod, id est, plenè: unde non est probabile, tot locis, ubi occurrit sine Jod, ex scribarum errore Jod excidisse: verissimum itaque putat, antiquitus scriptum fuisse sine Jod. Sic enim Salem, unde hoc nomen derivatum, sine Jod semper scribitur: quàm lectionem LXX. Chald. scriptores Nov. Test. & Hieronym. constanter retinent. Posterioribus verò temporibus, cùm urbs esset quasi gemina, inferior & superior, scribi cœpisse Jerusalaim; idque nonnisi in libris, qui circa Captivitatem, vel sub Captivitate scripti, ut Jer. 18. 26. 1. Chron. 3. 5. 2. Chron. 25. 1. Esth. 2. 6. Punctatores verò, ut ubique eadem esset urbis appellatio ipsorum seculo usitata, ubique easdem vocales subjecerunt: nec hoc unicum esse vult, in quo usui & pronunciationi sui seculi aliquid dederint.* Hic Sixt. Amama. Contra illud verò, quòd de codicibus variantibus lectiones has colligi diximus, non ex Masoretharum judicio Critico, objicit vir doctiss. quòd sine codicum collatione potuerunt Masorethæ ex proprio judicio & censura Critica voces anomale, vel irregulariter & vitiosè scriptas, ex linguæ natura & analogia Grammatica corrigere & emendare. Hoc quidem verum est: probabilius tamen est, varios codices consuluisse; & non nisi eas, quas aliorum codicum auctoritate niti invenerunt, in margine annotâsse: cùm non omnes ejusmodi voces annotârint; (quòd sanè fecissent, si ex solo proprio judicio correctionem istam instituissent,) sed eas tantùm, quas aliorum codicum consensu firmatas viderint. Vide Joh. Morin. exercit. Samarit. 4. cap. 5. n. 9.

26. Antequam huic dissertationi de Keri & Ketib finem imponam, observationes quasdam de Keri & Ketib, à viris doctis annotatas, non inutile fuerit apponere. 1. Quòd *in plerisque istis lectionibus parum refert, utram sequaris, cùm loci sensus idem maneat: si verò in quibusdam sensus mutetur, ex utraque tamen lectione sensus verus & commodus oriatur, quem quisque velit, pro arbitrio sequi potest: imò cùm sensus videtur esse oppositus, ut cùm לא scribitur & לו legitur, nec cùm loci circumstantiis pugnat, utralibet re[...]eri potest.* Exempla singularum petantur ex tract. de Keri & Ketib, Tomo ult. 2. *Licèt Judæi hodie velint lectionem marginalem semper præferendam esse, tamen auctores veterum & celebriorum Bibliorum Versionum, LXX. Chald. Vulg. Lat. aliquando lectionem, quæ hodie in margine ponitur; aliquando illam, quæ in textu relinquitur, secutos fuisse liquet, prout scil. in codicibus suis legerunt.* Sic Sept. & Vulg. Lat. sequuntur τὸ Keri, Exod. 11. 21. Lam. 4. 18. Eccles. 4. 9. &c. Chald. & Græc. sequuntur τὸ Ketib. Aliquando Vulg. Lat. sequitur Keri, at de LXX. non constat; & è contra, LXX. sequuntur τὸ Keri, at de Vulg. Lat. non constat: ut Exod. 25. 30. sæpe LXX. & Vulg sequuntur τὸ Ketib, ut Thren. 5. 3, 5. Jos. 15. 53. Aliquando LXX. sequuntur τὸ Ketib, Vulg. τὸ Keri; ut Thren. 2. 2. Esth. 1. 14. Idem etiam de Aquilæ, Symmachi, & Theodotionis Versionibus dici potest, ipsos non raró sequi τὸ Ketib, non semper τὸ Keri: ut ex Nobilii aliorúmque notis in nostro ultimo Tomo cuique constare potest. 3. *Editiones Bibliorum Hebr. celebriores licèt in plerisque consentiant, aliquando tamen discrepant, dum in una notatur τὸ Keri, quòd alia prætermittunt.* Exempla vide in Catal. nostro, Tomo 6. 4. *Constat, Versiones plerásque recentiores, tam Latinas, quàm vernaculas, interdum sequi τὸ Keri, interdum τὸ Ketib.* Junius Ketib præfert, Pro. 31. 4. Eccles. 9. 4. Jer. 3. 20. & alibi. Aliquando in una editione sequitur τὸ Keri, in alia τὸ Ketib; ut Esdr. 4. 2. 1. Reg. 22. 29. aliquando utrumque; ut Psal. 11. 1.

2. Reg.

2. Reg. 5. 12. Et ad eundem modum Tigurini, Dan. 9. 29. Job. 13. 15. Es. 63. 9. Prov. 17. 27. Sic Piscaror aliquando sequitur τὸ Ketib, ut Levit. 11. 21. Psal. 100. 3. Es. 9. 3. Job. 6. 2. sæpius τὸ Keri. Idem observant nonnulli de versione Pagnini, & Ar. Mont. Idem etiam de gravioribus Theologis observare licet in Commentariis suis. Auctores etiam Versionum vernacularum modò τὸ Keri, modò τὸ Ketib sequuntur; modò unam lectionem in textum ponunt, alteram in margine; lectori liberum relinquentes, utramlibet amplecti. Observant quidam noperam Versionem Belgicam sæpiua sequi τὸ Ketib, rarius τὸ Keri; scilicet 1. Reg. 12. 33. 2. Sam. 20. 14. & 23. 13. Ezech. 42. 16. & in paucis aliis locis. Lectionem liberam reliquit Piscarot in Vers. German Jer. 2. 20. Dan. 3. 12. Nehem. 3. 30. In Anglicana ultima & accurata idem est videre, Jos. 8. 12. 1. Reg. 22. 48. Psal. 100. 3. Jer. 2. 20. & passim alibi. Sic etiam Genevens. Exod. 21. 8. Prov. 26. 2. Psalm. 100. 3. Esa. 63. 9. Eccles. 9. 4. Ex hia aliisque patet, cujusnam auctoritatis sit illa Judæorum regula, de præferenda semper lectione marginali. Quòd verò contendit quidam Neotericus, semper τὸ Ketib retinendum esse, cùm valdè infirmo nitatur tibicine, & ex codicum & Versionum antiquissimarum discrepantia clarissimè confuterit; ejusmodi est, ut refutatione longa non indigeat.

27. Præter lectiones istas variantes τῦ Keri & Ketib, quas omnium antiquissimas statuunt Judæi, notantur etiam in Bibliis Venetis & Basileensibus, ut & in nostris, duo alia variarum lectionum genera: quarum primum est inter Orientales & Occidentales; alterum inter codices Ben Ascher & Ben Naphtali: de quibus breviter. Per Orientales intelliguntur Judæi Babylonii, per Occidentales Palæstini: frequentissima enim est hæc distinctio in Judæorum scripris. Unde Talmud Hierosolymitanum vocatur Talmud filiorum *Occidentis*, ut Babylonicum *Orientis*. In his enim locis, Babylonia scil. & Palæstina, post excidium Templi & Urbis (alii post Captivitatem Babylonicam dicunt, qua auctoritate nescio,) celebriores erant Scholæ per varia secula continuatæ; & Rabbini ac Doctores, qui multos habuere discipulos. Ex hac verò divisione, ut fieri solet, dissentiones & æmulationes inter Academias & Scholas ortæ sunt; ut ex utroque Talmude inter alios notat D. Buxtorf. Unde & ex variante codicum descriptione, (qui, ut antea ostendimus, vix ulla humana diligentia ita accuratè exarari possunt, quin varietas aliqua orietur,) vel ex codicibus per celebriores Rabbinos emendatis, (ex quibus utrarumque partium discipuli & sequaces suos discripserint,) dum utrique lectionem suam sequerentur, ortus est variarum lectionum catalogus. De Antiquitate harum varietatum fatentur, qui maximè in Hebræorum scriptis versati sunt, sibi non constare, quando collectæ fuerint. Primus, qui eas publicavit, erat auctor Bibl. Vener. Edit. 1. in fol. quam procuravit Fœlix Pratensis, ubi index istarum varietatum habetur: numerantur verò 210. quarum nulla est in Lege: ex hoc tamen numero detrahendæ sunt duæ, nisi Librarii vel Typographi sit lapsus, scil. Ezech. 21. 14. & Jer. 39. 11. ubi utroque dicit iste indiculus legere על. At errorem esse, non sine causa judicat Capell. Crit. lib. 3. cap. 17. sect. 1. & legendum esse loco priore על apud Orientales, & loco altero אל apud eosdem: ut imprimi curavimus in Tomo nostro ultimo. Nam על & אל, ut ex illo indice videre licet, sæpe commutantur apud Orientales & Occidentales. Unde hunc Indicem habuerit Pratensis, vel à quo collectus sit, non exprimit: videntur lectiones tamen esse antiquæ, & punctorum vocalium inventionem præcessisse; ut affirmat Elias præf. 3. in Masora: cùm omnes sint circa literas & voces; nullæ circa puncta & accentus: circa quæ tamen multò facilior fuisset scribarum in describendo lapsus, si puncta vocalia & accentus tunc extitissent. Duo tamen loca observat Clariss. Capellus, variæ lectionis circa ה Rapharum & Mappicatum, scil. Jer. 6. 6. & Amos. 3. 6. quæ quomodo inter reliquas varietates, quæ solum circa literas & voces versantur, advenerint, nescio; nisi à posterioribus quibusdam adjectæ sint. An verò præcesserint collectionem τῦ Keri & Ketib, quæ in Occidentalium libris notantur, quæri potest. Mihi quidem videntur antiquiores esse: quum tam in Keri, quàm in Ketib, multum sit inter eas discriminis; tum quòd & Keri & Ketib multò aliter in variis locis referantur in isto Indice, & aliter Occidentalibus adscribatur, quàm hodie in Editionibus Occidentalium invenimus.

28. De hoc Indice, qui in Tomo nostro ultimo inter alias varias lectiones habetur, hæc à viris doctis, præsertim à Lud. Capello, annotata sunt. 1. Ut jam dixi, *Indicem istum referre Occidentalium lectionem in multis aliter, quàm in Editionibus hodiernis impressis legimus*: quòd vel ex negligentia describentium, vel ex codicum discrepantia; idque, ut observat Capellus, in locis 55. In quorum 16. agnoscunt Occidentales variam τῦ Keri & Ketib lectionem: author autem Indicis illis adscribit lectionem τῦ Keri in locis decem, in 6. reliquis τῦ Ketib. In locis verò, ubi Occidentales non agnoscunt varietatem Keri & Ketib, adscribit illis Index ille lectionem, quæ in 39. locis differt ab hodierna Occidentalium lectione: in quorum duobus duplicem illis adscribit lectionem, cùm illi unicam tantùm agnoscant, scil. Ezech. 38. 4. in החיים. & Job. 2. 7. ועד, ubi eandem lectionem habent codices Occidentalium cum Orientalibus: licèt in Indice dicantur Occidentales in primo loco scribere החיים & legere חיים, & in secundo scribere עד & legere ועד. Dein in locis illis 55. octo sunt, in quibus est, vel auctoris, vel scribæ, vel Typographi error. Et in 30. locis dicit, differre inter se Orientales & Occidentales: cùm tamen secundum codices hodiernos, Occidentales conveniunt lectione Orientalibus adscripta, ut Jos. 7. 22. 1. Sam. 13. 32. Es. 23. 12. Sic constat, ipsum malè retulisse Occidentalium lectionem. An verò melius expresserit Orientalium, non possumus judicare; cùm codices nullos habeamus Orientales: sed verisimile est, eadem male fide cum utrisque egisse. 2. Notant, quòd *in tota Lege Mosis, nulla invenitur lectionis varietas*: quòd quidam arbitrantur haud probabile, licèt ita persuasum omnibus voluerit Tabulæ istius auctor. Nam cùm inter Occidentalium codices discrepantia & varietas inveniatur,

etiam

etiam in Lege, imò non in ipſo Ketiorh calculo; quis crederet inter Occidentalium & Orientalium codices nullam reperiri diſcrepantiam? Alii hinc colligunt, magnam fuiſſe Judæorum diligentiam circa Legem; cujus nullum exemplar, ut legitimum, probant, ſi vel unicam mendam habeat. Obſervant etiam, *varietatem hanc eſſe non modo in vocibus, ubi Occidentales agnoſcunt lectionem unicam, ſcil. vel Keri vel Ketib: ſed etiam, ubi duplicem, ſcil. & Keri & Ketib*: quales numerantur 53, in quarum 20. Orientales ab iis diſſident. 4. Notant etiam, *hanc varietatem lectionis inter Orientales & Occidentales* (ut alibi de Occidentalium Keri & Kerib dictum eſt) *verſari tam circa voces integras, quàm literas; & quòd ad voces attinet, circa earum redundantiam, vel defectum, diviſionem, vel permutationem*. Ubi maximè notandum Orientales pro voce יהוה ſcribere אדני nomen appellativum, & præpoſitiones אל & על frequenter commutari: ita ut in hac Tabula ſint loca 36. ubi cùm Occidentales habent אל, Orientales habent על. Verſantur etiam circa literas; earúmque redundantiam vel defectum, tranſpoſitionem, & permutationem. Et hæc varietas frequentiſſimè conſpicitur in literis אהוי, raró in reliquis, ut apud D. Capellum videre licet, Crit. l. 3. c. 17. Hic etiam notandum cum Thren. 5. 21. Orientales legant אדני, Occidentales habent nomen Tetragram. יהוה. Tandem conſentiunt *omnes varias iſtas lectiones nullius eſſe momenti, nec multùm intereſſe quoad ſenſum, quam lectionem ſequaris*. Verſantur enim potiùs circa ὀρθογραφίαν, quàm ὀρθοδοξίαν, ut loquitur D. Buxtorf unde licèt Palæſtini & Europæi ſequantur lectionem Occidentalium, alteram tamen non ubique rejiciunt: ſed utramque in editionibus quibuſdam Bibliorum imprimunt.

29 Quòd ad varias lectiones inter Ben Aſcher & Ben Naphtali attinet, licèt earum auctores abbreviatè dicuntur *Ben Aſcher* & *Ben Naphtali*: nomina tamen plena ſunt, notante Elia, illius, *R. Aharon filius R. Moſis de tribu Aſcher*; hujus, *R. Jacob filius Naphtali*: Fuêre etiam principes vel Rectores Academiarum. Locum verò, ubi Ben Aſcher vixit, liber de Accentibus in Bibliis Venet. Aſchero adſcriptus, dicit fuiſſe Tiberiadem ad lacum Geneſareth: unde probabiliter colligitur, fuiſſe Rectorem Tiberiadis, (ſic Buxtorf.) & Academiam ibi tunc fuiſſe, (quòd obſervandum in controverſia de punctorum antiquitate;) alterum verò floruiſſe Babylone ſtatuunt. Nam Orientales ſequuntur lectionem Ben Naphtali, Occidentales Ben Aſcher. De his Maimon. lib. אהבה ſectione ספר תורה cap. 8. ita ſcribit, *Liber, cui in his innitimur, eſt liber per Aegyptum notiſſimus, qui viginti quatuor libros complectitur,* (id eſt, Vet. Teſt.) *qui multis annis Hieroſolymis ſervabatur, ut ex eo corrigerentur & emendarentur libri: & omnes huic innituntur, quia eum correxit, & emendavit fil. Aſer, & laboravit in ea diligenter per multos annos, & ſæpius illum correxit, prout ex eo deſcribebant*. De hoc libro etiam Elias affirmat, *ejus lectionem ſe & reliquos ſequi in omnibus his regionibus*. Tempus, quo vixerunt, refert D. Buxt. ex Gedalia ad annum Chriſti 1034. licèt Genebr. & Galatinus illos antiquiores faciunt. Studia eorum erant, emendata & correcta Bibliorum exemplaria edere. Unde, quia æmulatio fortaſſe inter Doctores Babylonicos & Palæſtinos gliſcebat, noluit alter alterius opem petere, ut collatis ſtudiis unum emendatiſſimum exemplar conficerent; ſed uterque criticâ ſuâ ſcientia tumidus, codicem proprium, quam emendatiſſimè potuit, conſcripſit; quem publici juris fecit, ut ex eis reliqui ſuorum ſequacium libri corrigerentur. Unde Occidentales communiter ſequuntur lectionem Ben Aſcher, (ut in Bibliis Europæis eſt videre;) Orientales Ben Naphtali: ita tamen, ut aliquando, notante Mercero in Gen. 41. 50. & 32. 17. in Bibliis quibuſdam MSS. & impreſſis, apud Occidentales inveniatur lectio Ben Naphtali. Differentia verò inter illas non eſt circa literas vel voces; ſed de punctis quibuſdam, maximè verò de Accentibus. De punctis ſcil. de Cholem, Cametz magno, Patach, Cametz Chataph, Scheva, & Chateph Patach, & de Daghes & Mappick. De Accentibus verò minoribus, ut de Merheg, Maccaph, Munach, Paſta, ut an uno an gemino accentu Paſta legenda ſit, &c. Unicam tamen notat D. Buxt. diſcrepantiam de vocis integræ ſcriptione, Cant. 8. 6. non verò de ſenſu, de שַׁלְהֶבֶתְיָה quam vocem unicam eſſe vult Ben Aſcher, & in Maſora notatur; duas verò Ben Naphtali. Hinc etiam conſtat, lectiones iſtas Grammaticales tantùm rixas fuiſſe, nulliúſque momenti, quum ſenſus idem ſit in utraque lectione, & quum circa puncta & accentus verſentur. Extra dubium ponit Elias, an notatas fuiſſe has varietates, poſtquam puncta & accentus inventa eſſent: quòd unicuique clarum eſt. Numerantur verò iſtarum varietatum, 864. ut in Bibliis Venet. & Baſil. videre licet; in quibus extat earum Catalogus: quem etiam in Bibliorum noſtrorum Tomo ultimo exhibemus, ſed ex MS. codice antiquo in aliquibus auctum, & in meliorem ordinem digeſtum; una cum libri capitis, & verſus notatione ubi ſingulæ inveniuntur in Bibliis noſtris: quòd antea in nulla editione præſtitum fuit.

30. Cabalam Maſoræ ſubjungimus: ſunt enim correlata. Cabala קַבָּלָה eſt *receptio*, à rad. קבל *recepit*, ut Maſora *traditio* à מָסַר *tradidit*. Unde unius & ejuſdem rei diverſo reſpectu eſt traditio, & receptio; eadémque ſcientia apud Judæos tam Cabala, quàm Maſora, dicitur: at uſus obtinuit, ut קבלה dixerint non quamvis παράδοσιν, ſed non ſcriptam; nec omnem ἄγραφον, ſed eam tantùm, quæ eſt μυστικωτέρα. Legem etiam diſtinguunt in ſcriptam, & traditam ſive oralem. Illam in quinque libris Moſis contineri dicunt; hanc à Moſe voce traditam volunt: unde Legem *Oralem*, ſive תורה שבעל פה τὸν ἐν ῥήμασι νόμον appellant; quàm à Moſe continua ſucceſſione ad Eſdram, & ab illo ad ipſos quaſi manu traditam à majoribus dicunt. Hanc verò in duas diſpeſcunt partes, quarum una pleniorem habet explicationem præceptorum & ceremoniarum Legis, à legiſperitis & prudentibus, diverſis temporibus, factam: quæ in Miſna & Gemara, Talmudis partibus integralibus, continentur. Et tales non omnino ſunt rejiciendæ, ſi nil habent verbo ſcripto contrarium; nec in ſe ineptæ ſint: quales plurimæ

hujusmodi Talmudicæ; nec auctoritatem divinam sibi arrogent, sed pro humanis constitutionibus, vel explicationibus recipiantur. Huc etiam spectant notæ Grammaticæ circa voces, literas, puncta, &c. de quibus supra tract. de Masora; quæ strictè Masora dicuntur, quam statuit Possev. Biblioth. l. 2. c. 18. *Nihil aliud esse, quàm traditionem Grammaticam de punctis vocalibus, accentibus, syllabis, & istiusmodi minutiis.* Altera pars circa profunda legis mysteria versatur, quæ ex verbis, literis, punctis, &c. eliciuntur: & hæc pars, quæ magis Theologica videtur, propriè ab ipsis *Cabala* dicitur. Qui verò Legi scriptæ tantùm inhærent, ab iis stupidi & indocti, ut qui circa corticem tantùm versati sunt, habentur. At qui traditiones callent, præcipuè Cabalisticas, ut sapientes celebrant; qui intimos legis sensus, & altiorem scientiam, quàm reliqui, investigârunt. Hinc somnia & commenta sua non tantùm legibus divinis æquabant; sed prætulerunt: unde illud decantatum in Talmude, *Plus esse in verbis sapientum, quàm in Lege.* Tit. Berachoth Chagiga, & de Synedrio. Et in Tract ראש השנה p. 9. col. 1. legitur, *Verba Cabalæ æquiparantur Legi*: imò Scripturam, ejúsque sensum literalem, comparant Candelæ, quæ minimo quadrante emitur; Cabalam verò Margaritæ pretiosæ, quæ per Candelam accensam invenitur. Tantam etiam reverentiam apud imperitum vulgus nacti sunt harum rerum auctores, ut sententiam hanc in ore habent; *Si dixerint Doctores, dextram esse sinistram, & sinistram esse dextram, audiendi sunt.* Hinc, qui ultra legem scriptam non sapiunt, ut rudes, imperiti æstimantur. Misnicos Doctores assimilant Apothecariis, qui medicamenta parant ex Medici præscripto, quorum vires ipsi ignorant: & Cabalistas Doctores Medicis, qui omnium rerum causas & vires penitùs exploratas habent. Videatur Manasses Ben Israel in Conciliatore. Hæc habent Judæi de Cabala, *de qua* altum est silentium apud antiquos Ecclesiæ scriptores; licèt apud Hieronymum traditionum non scriptarum subinde mentio fiat. Joh. Picus Mirandula & post ipsum Galatinus, primò apud Christianos, Cabalæ naturam explicârunt.

31. Hujus verò Cabalæ species numerantur tres à Galatino, Sixto Senensi, Bonfrerio, Serario, aliísque, qui de ea scripserunt. Prima est eorum, qui ante Christum vixerunt, quàm ex Judæorum libris primus Jo. Picus Mirandula Christianis aperuit; testibus Petro Galat. l. 1. c. 6. & Sixto Sen. Biblioth. l. 2. & aliis. Continet verò Mysticam & secretam Scripturæ expositionem, non scriptam, sed ore traditam; idque non omnibus, sed senioribus, & sapientioribus. Nec multùm differre volunt à Mystica Scripturæ expositione, quæ à Christianis quibusdam usurpatur. Hanc volunt, Mosem primò à Deo in monte Sinai accepisse, quàm Josue tradidit; hic vero LXX. senioribus; hi prophetis: à quibus Esdras & Synagoga magna acceperunt; & ab his Rabbini & Judæi hodierni quasi per manus habuerunt. Et ad hanc speciem referunt quidam verba fabulosi scriptoris, qui nomine Esdræ circumfertur. l. 4. c. 14. v. 46. 47. ubi jubetur Esdras præter legem scriptam, quam ex revelatione divina restituit, omnibúsque legi permisit, doctrinam secretiorem, quam à Deo accepit, solis sapientibus tradere: quia *in his erat vena intellectus & sapientiæ fons.* Etsi verò sub hac Cabala multa habuere antiquiores Judæi, quæ de Messia ejúsque regno rectè exposuerunt: multas tamen fabulas & ineptias miscebant, & verborum involucris tegebant; quarum specimen dat Mirandula, ut videre est in ejus operibus: ita ut inter sensus mysticos Veteris Testamenti, præter eos, quos nobis reliquerunt scriptores sacri Novi Test. vel quos ex Apostolica traditione Ecclesia Christi Catholica, Patrésque orthodoxi, consensu unanimi explicârunt; ex Judæorum scriptis vix aliquid sani hauriri possit. Fatendum verò est, præter sensum literalem, quem verba Scripturæ, sive propriè sive metaphoricè accepta, ex Sp. S. intentione primò & immediatè significant; dari etiam sensum mysticum quorundam Scripturæ locorum, qui non primò per voces, sed remotè per res ipsas, etiam ex intentione Sp. S. designantur, sicut reconditum quid & medulla, cujus res ipsæ typus sive umbra fuêre: hicque tum Allegoricus ad Christum & ejus regnum, tum Tropologicus ad mores spectans. Hoc enim in disputationibus contra Judæos tenendum est; loca Vet. Test. quæ de Messia à nobis exponuntur, literalem sensum alium habere, in quo omnia implentur: licèt altiorem & illustriorem sensum mysticum habeant; quo non tantùm verba, sed & res ipsæ Christum, & quæ ad regnum ejus spectant, repræsentant. Hæc accuratè, ut omnia, explicat nobiliss. Grotius, Comment. in Evang. Matth. 1. 22. cujus verba, quia multùm faciunt ad tollendas difficultates de Vaticiniis Vet. Test. à Novi Test. Scriptoribus ad Christum applicatis, & ad Judæorum objectiones diluendas, nec res ipsa ab interpretibus plenè explicata videtur, apponam. *Diserte Apostolus affirmat* 1. Cor 10. 11. *omnia hæc (quæ sub vetere fœdere erant) evenisse* τυπικῶς. *scripta autem esse ad nostri admonitionem,* εἰς οὓς τὰ τέλη τῶν αἰώνων κατήντησεν. *Hinc Christi tempus vocatur plenitudo temporum,* Gal. 4. 4. *Eph.* 1. 10. *adeò ut non tantùm instituta Legis fuerint umbra Christi, ut ex Heb.* 8. 5. *&* 10. 1. *& Col.* 2. 17. *constat; sed & res gestæ præsertim nobiliores. Unde Just. Mart. contra Tryphonem, ait, res gestas esse* προκηρύγματα τῶν κατὰ Χριστοῦ ἀποβάντων. *Tertull. Sermus, ut vocibus, sic & rebus prophetarum. Et Chrysost. in* 1. *Cor* τὰ μὲν διὰ ῥημάτων, τὰ δὲ διὰ τύπων ἐστὶν αὐτοῖς κείμενα. *Et serm. de jejunio ait aliam esse Prophetiam* διὰ τύπων *sive* πραγμάτων, *aliam* διὰ λόγων *sive* ῥημάτων. *Sic Christus adumbratus erat per agnum Paschalem: qui ut signum erat liberationis ex Aegypto; sic ipsa liberatio ex Aegypto; erat typus liberationis nostræ à peccato. Hos.* 2. vers. 8. *sub liberatione ex Aegypto, liberatio major, per Christum typica adumbrata fuit. Ita enim dirigebatur mens Prophetæ, ut quòd ab ipso de populo Israelitico dicebatur, non minus rectè, imò rectiùs, de Christo diceretur. Sic Psal* 72. *qui, ut ex titulo constat de Salomone & ejus honore quoad literam scriptus est ad Messiam referunt Chald. Paraphras. in locum, ut ex Rabbinis Jarchi & Saadias in Dan.* 7. 14 *Quòd de cladibus in regione Babylonica suo tempore dixerat Jeremias,* 31. 15. *ita depingit id quod*

He-

Herodes in Infanticidio patravit, ut aliis verbis non potuit id ſignificantius exprimi. Quæ Davidi κατὰ λέξιν conveniebant, etiam ad Chriſtum, ſervata verborum proprietate, pertinent, ut de veſtium diviſione, & ſortilegio, Pſal. 22. 19. Matth. 27. 25. & de potu aceti & myrrha, Pſal. 69. 22. Joh. 19. 28. Sic in præſagiis futurorum, idem bis impletum: ſemel, cùm res ipſa evenit, quæ directè prædicitur; & excellentiùs; cùm id apparet, cui adumbrando, tum res illa, tum verba ea noſtitia ſerviebant. Hæc, & alia, vir ille longè doctiſſ. quæ pluribus exemplia illuſtrat, ex Eſ. 9. 1. & 42. & Zach. 9. 9. & ex Kimchi, qui Pſalm. 2. tum de Davide, tum de Chriſto interpretatur. Ex quibus infert, *præter ſenſum literalem, eſſe & ſenſum myſticum, qui in literali fundatur; & utrumque Sp. S. intentioni convenire, & ita à Chriſto & Apoſtolis in N. Teſt. explicari.* De locis itaque illis Vet. Teſt. in quibus veteres ſudârunt, ut de Chriſto intelligi debere probarent, cùm Judæi alium ſenſum literalem iis affixerint, exiſtimavit vir Chriſſ. *nihil veritati periturum ſi concedatur, aliud prima fronte indicari, aliud ſub involucro tegi: adeò, ut verba ad ultimum illud ſignificatum, obtineant ſenſum magis proprium, magiſque excellentem. Hoc tamen advertendum eſt quod ejuſdem ſententiæ non verba ſingula Chriſto congruunt, ſed præcipua quædam: ut 2. Sam. 7. 13. verba illa,* Ipſe ædificabit domum nomini meo, & firmabo ſolium regni ejus uſque in ſeculum. Ego ero illi in patrem, & ipſe erit mihi in filium: *quæ ita de Salomone dicuntur, ut Chriſtum modò eminentiùs reſpiciant: at quæ ſequuntur, ad Chriſtum neutiquam pertinent, de caſtigatione,* Si peccaverit: &c. Hactenus D. Grotius. Ex his verò videmus, ſenſum myſticum literali ſubſtructum ex Scripturis probari poſſe, & iſtiuſmodi ſenſus apud Judæos antiquos ante Chriſtum à ſacris ſcriptoribus primò hauſtos eſſe, quos inter poſteros ſapientiores conſervârunt.

32. De hujuſmodi tamen ſenſibus notandum. Non licere unicuique pro libitu ſenſum myſticum in Scriptura fingere. Nam vel ex ipſa Scriptura, vel ex traditione Catholica (quæ neceſſariò Apoſtolos vel Prophetas auctores habet) conſtare debet, ſenſum iſtiuſmodi, Sp. S. intentioni reſpondere. Ideóque inutilem operam ponunt in ſenſu myſtico indagando, qui, neglecto ſenſu literali, proprii ingenii figmenta pro ſenſu myſtico venditant; quæ vel in ipſa Scriptura, vel traditione Catholica fundamentum non habent. In hoc, tum à Chriſtianis, tum à Judæis, multum peccatum eſt, dum allegorias ſectando & ſimilitudines, proprias conjecturas pro Verbo divino crepant: quæ, ſi ut ingenii partum ad Scripturam illuſtrandam, non ad aliquid probandum proponerent, tolerati poſſent: dum verò pro ſenſu vero Scripturæ, ſive literali, ſive myſtico, aliis obtrudunt, non ſunt audiendi. 2. Scripturæ ſacræ proprium eſſe, ſenſum myſticum reconditum habere ſub cortice literæ, ut notat Thom. part. 1. q. 1. art. 10. & ex ipſo, Bonfrer. præloq. c. 20. ſect. 2. Unde Gregorius l. 20. Moral. cap. 11. ait, *Scripturam omnes alias ſcientias ſuo locutionis more tranſcendere.* Licèt enim Platonici & Pythagorici obſcuris verborum ambagibus quædam addiderint; Ægyptii figuris Hieroglyphicis, res quas arcanas eſſe voluêre, legerint; alii per fabulas & parabolas res alias ad mores ſpectantes repræſentarent: ſenſus tamen illorum abditus primus eſt, quem ſub iſtis involucris intelligi volunt. At verò in Scriptura verba ſenſum immediatum & proximum clarè & perſpicuè oſtendunt, literalem ſcilicet; remotè tamen alium ſenſum habent, ſub rerum ipſarum, quæ verbis exprimuntur, figuris contectum; quem ſolius Dei eſt rebus imponere: qui ut omnia intellectu ſuo comprehendit; ſic pro ſuprema poteſtate ſua, tum verba, tum res verbis ſignificatas, in ſigna conſtituere poteſt, ad quicquid ipſi placuerit exprimendum. 3. Multum etiam differt modus tradendi ſenſus myſticos in Cabala, ab eo quem ſcriptores Nov. Teſtamenti, vel Patres Eccleſiæ Orthodoxi ſervârunt. Cabaliſtæ enim obſcuris verbis myſteria ſua tradunt, ut à vulgo non intelligantur; (ut Pythagorei per obſcura ſymbola myſteria ſua efferebant, quos à Cabaliſtis antiquis hunc modum hauſiſſe volunt;) vel ut Chymici Doctores ſecreta ſua obſcuris verborum involucris involvunt: quòd faciunt, quia pleraque falſa & inepta ſunt, & riſum moverent, ſi citra ambages apertè proponerentur. At ſenſus myſtici Chriſtianorum planè & perſpicuè traduntur: ut ſi quis non intelligat, non ex tradendi modo, ſed ex objecto (quòd ſublime) obſcuritas oriri videatur. Cabaliſtæ etiam pro libitu ſenſus myſticos comminiſcuntur, & ſomnia ſua ac deliria pro verbi divini ſenſu myſtico obtrudunt. At ſenſus myſtici, qui à nobis probantur, ſunt tantùm qui vel ex Nov. Teſt. ſcriptoribus & eorum libris colliguntur; vel quos Eccleſiæ traditio verè Catholica, tanquam ab iis profectos, nobis commendat.

33. Alia ſpecies Cabalæ eſt, quàm *Practicam* vocant, quæ ab omnibus ut Magica & illicita damnatur; cùm e literis vel verbis Scripturæ detortis, & arcanis quibuſdam inde elicitis, Judæi quidam ſe Angelis familiares reddere opinantur, miracula poſſe patrare, morbos ſanare, dæmones fugare, &c. Huc ſpectant exorciſmi, amuleta, &c. Exemplum hujus Magicæ Cabalæ refert Ramban, ſive R. Moſ. Ben Nachman, de medico quodam, qui cùm propter ſcortationem comburendus eſſet, beneficio Cabalæ practicæ ita formam ſuam mutavit, ut ejus loco equum in ignem conjicerent. Refert etiam idem de ſeipſo, quòd virtute nominis Tetragram. quòd in ſchedula habebat ſcriptum, navem à terra in mare deduceret, quam Naupegi loco movere non potuerunt: quòd factum erat Barcilonæ in conſpectu Regis. Et per hoc nomen, (cum miracula Chriſti negare non poſſint) non minus ridiculè, quàm impiè, blaſphemant, Chriſtum Dominum omnia ſua miracula perfeciſſe; nomine hoc ſcil. in templo invento, quòd in membrans ſcriptum, in vulnere pede facto occultaverat. Hoc verò, ut dixi, non minus ridiculè, quàm impiè, ab iis fictum. Si enim per veram nominis hujus pronunciationem miracula patrari poſſunt; cur ſacerdotes, qui ſtante Templo, per nomen hoc, (cujus veram pronunciationem norant,) populum benedicerent, iſtiuſmodi miracula efficere non poterant? Vide Sixt. Senenſ. lib. 2. Bonfrer. præloq. cap. 21. ſect. 4. Schickard. & alios.

34. Tertia ſpecies Cabalæ apud Judæos recentiores, ſpecialiter *Cabala* dicitur, quæ in literis, punctis & accen-

accentibus, & Scripturæ verbis ludit; ex variis permutationibus, combinationibus, abbreviaturis, vel ex literarum figura, vel valore Arithmethico, mysticos sensus eliciendo, & mysteria plerunque inania, & superstitiosa excogitando. Hæc ars à Judæis, qui eam profitentur, studiosè occultatur: ita ut vulgus nihil, & qui inter eos docti habentur, paucissimi de ea aliquid intelligant. Unde & Elias Levita (qui tamen inter ipsos Grammaticorum doctissimus sui temporis habetur) in Thesbite, lit. Coph, profiteatur se non posse hanc sapientiam sufficienter exponere, & ob pravitatem suam non attigisse istam sapientiam & scientiam sanctorum: & R. Bechai Bar Ascher, qui multum in hoc studio profecerat, & quædam de ea obscurè scripta reliquit, lectoribus suis seriò injungit; si aliqua istorum mysteriorum didicerint, ne temerè aliis communicent. Plinius tamen (utcunque occultarent) de ea aliquid subolfecit, cùm hanc inter Magiæ species referat, licèt nomine depravato: nam Jochabelam vocat, & à Mose & Judæis arcessit, licèt multis annorum millibus post Zoroastrem ponat, Hist. l. 30. c. 1. Ut verò, quid sit, melius intelligamus, singulas ejus species consideremus: quas plerique tres faciunt, alii plures: ut Schick. & Manas. in Conciliatore in Ex. & alii: quæ tamen omnes ad has facilè revocari possunt.

35. Prima est גימטריא *Gematria*. Vox est origine Græca: hic tamen usurpatur ad denotandam Arithmeticam literarum supputationem, quâ dictionum quarundam, quarum literæ eundem numerum producunt, unam per alteram explicant. Fundamentum hujus est, quòd literæ apud Hebræos, ut apud alios, singulæ numeros denotant, quos nos per cyphras designamus. Nec multùm dissimile est hoc artificium Chronogrammatismo, quo per verborum literas numerales annum rei gestæ indicamus: cum hoc discrimine, quòd non omnes literæ Romanæ numeros denotant, sed hæ tantùm, C. D. I. L. M. V. X. apud Hebræos verò omnes huic officio deserviunt. Exempla inter plura hæc sunt, Zach. 3. 8. *Adducam servum meum*, צמח *Tsemach*: ubi Kimchi notat, quosdam per צמח intelligere Messiam. Hoc verò probant, quia inter Messiæ nomina, quæ à Talmudicis ei tribuuntur, unum est מנחם Menachem, *Consolator*, literæ autem utriusque vocis, & מנחם & צמח producunt numerum 138. unde inferunt per צמח intelligi Messiam. Acutè sanè. Sic ex prima voce Genesis בראשית probant Deum creâsse mundum in *lege*, quia scil. ex his verbis בתורה יצר *in lege formavit*, idem numerus elicitur, scil. 913. Sic ex בראשית ברא *In principio creavit*. Gen. 1. 1. probant mundum creatum fuisse initio anni, scil. mense Septembris, quia in his verbis בראש השנה נברא *In principio anni creatus est*, idem numerus scil. 1136. continetur. Huc etiam referunt quidam artificium, quo ex Ædificiis, ut Arcæ, Templi, &c. mysteria eliciunt; ut cùm Genes. 6. 15. Arca describatur esse longa 500. cubitos, lata 50. alta 30. longitudinem dividunt per altitudinem: unde summam 10. producunt, quæ respondet literæ Jod: deinde huic numero adjungunt arcæ longitudinem, scil. 500. qualis numerus denotatur per Schin: tandem eam dividunt per latitudinem, scilicet per 50. & prodeunt sex, quæ denotantur per Vau. Sic elicitur nomen Salvatoris ישו: sic enim pro vero nomine ישוע scribunt, idque per contemptum. Huc etiam à quibusdam refertur, cùm ex figuris vel formis literarum aliquid eliciunt: de quibus Schickard. Bechin. pag. 78.

36. Secunda species dicitur נוטריקון *Notaricon*, quò per compendium literarum singulæ literæ alicujus dictionis totidem verba significant, quæ easdem literas initiales vel finales habent. Ut Genes. 1. 1. ex בראשית, *In principio*, hunc sensum eliciunt בראשית ראה אלהים שיקבלו ישראל תורה .i. *In principio vidit Deus, quod Israelitæ acceperunt Legem*, quia scil. literæ initiales verborum hujus sententiæ eædem sunt, & in eodem ordine ponuntur, quæ in בראשית: quasi scil. Deus mundum creasset, quod videret Israelitas legem recepturos. Sic in Vulgato illo nomine מכבי *Maccabæi* singulas literas volunt exprimere totidem voces iisdem literis incipientes. Exod. 15. 11. מי כמוך באלים יהוה *Quis, sicut tu, inter deos, Domine*? Dicunt quidam, Judam cùm contra Antiochum præliaturus erat, hoc signum in vexillis habuisse: unde, parta victoria, postea dictus est Maccabæus. Ut initiales, sic finales literæ, huic usui inserviunt: ut cùm dicitur, *Principium verborum tuorum veritas*, quærunt profundi isti doctores, quomodo hoc verum esse possit, cùm principium Genesis sit, *In principio creavit Deus, &c.* Quæstionem verò solvunt per artem Notaricam, quia post primam dictionem בראשית, trium sequentium literæ finales faciunt hoc verbum אמת *veritatem*, scil. ברא אלהים את; unde probant, quòd principium verborum Dei sit veritas

37. Tertia species est תמורה *Permutatio*, quâ, eodem literarum numero retento, eas, eodem ordine manente, aliter componunt; vel, mutato ordine, transponunt; vel per certam Alphabeti combinationem cum aliis permutant. Sic enim optimè hanc speciem explicat Schickardus. Exemplum primi modi ponit in בראשית Gen. 1. 1. quam vocem, eodem literarum ordine manente, dividunt in duas ברא שית *creavit fundamentum*, vel בר אשית *filium ponam*. Secundi, cùm ex literis transpositis aliud vocabulum exurgit, quòd primum explicat; ut cùm vocem האדם explicant per אדמה *terra*. Sic Exod. 23. 23. ex מלאכי *angelus meus*, probant hunc fuisse Michaelem, quia literis transpositis fit מיכאל. Et hic modus similis est Anagrammatismo, Latinis aliisque usitato. Tertii, cùm unam literam pro alia ponunt; ita ut idem sit literarum numerus, una tamen alterius potestatem habeat, unde in magno Alphabeto faciunt 242. portas sive congregationes: ipsi tamen unam seriem tollunt, & tantùm 231 numerant. Non quod quælibet litera pro qualibet ponatur; sed quòd una litera pro alia substituatur, ex pacto inter eos, qui arcana inter se per occultas literarum notas communicant. Exempli gratiâ, cùm pro א prima Alphabeti litera ponunt ת ultimam, pro ב secunda ש penultimam &c. Et hujusmodi Cabalam volunt Prophetam usurpâsse, Jer. 25. 26. cùm infausta Regi Babylonis prænunciat: quia vix tutum erat Regem Babylonis nominare, pro בבל posuit ששך, ut explicat

Hiero-

Hieronym. substituendo literas שש pro בב & ך pro ל modo suprà exposito. Quòd an Prophetæ in mentem venerit, aliis judicandum relinquo. Præter has Cabalæ species, alias recensent Manass. loco citato: quarum quædam ad has referri possunt. Aliæ depromuntur ex vocibus scriptis, & non lectis; & lectis, sed non scriptis; ex literis clausis & apertis, magnis & parvis, inversis & suspensis; ex plenis & defectivis, ex vocibus supernè punctatis, ex accentuum irregularitate, &c. de quibus suprà in Masora diximus. Mysteria verò, quæ ex his depromunt, cùm meræ nugæ & ineptiæ sint, nolo in iis tempus terere.

38. Restat, ut quædam de authoribus & usu Cabalæ subnectam. Ubi primò statuendum est, falsissimum esse, & nullo fundamento niti, quòd Judæi hæc omnia ad Mosem vel Prophetas referant. Quàm indignum enim est Scriptores sacros istarum nugarum auctores facere? Nec credendum est, eos Scripturas, earúmque verum sensum ita pervertere voluisse, ut in Cabala fieri videmus. Auctores itaque non sunt alii, quàm superstitiosi Rabbini, qui justo judicio Dei excæcati ob rejectum Salvatorem, dum cæcum populum ducant, in foveam secum præcipitant; & pro verbo divino animarum pabulo, quisquiliis deludunt potiùs quàm pascunt. Horum quidam Ante-Talmudici, plerique recentiores. Secundò, artem hanc, quam ad Scripturæ sensum eruendum adhibent, prorsus vanam, ridiculam, sæpe impiam & superstitiosam esse. Talibus enim commentis quidlibet ex verbo Dei extrahere possunt, & pro regula fidei & morum, regulam Lesbiam facere. Unde & apud ipsos etiam Judæos, cordatiores tales interpretationes parum curant. Aben Esra præf. in Legem, tales interpretes *noctuis* assimilat, *qui in literalis sensus splendore caci sunt, at in mysteriorum tenebris perspicaces:* & axioma hoc Rabbinicum habet, quòd *Textus sacer non egreditur de manibus simplicis & literalis sensus*; & in Gen. 14. 24. ait, *Scripturam non loqui Gematrice; sed verba intelligenda sunt, prout sonant.* Etsi ergo quædam habeant, quæ ingeniosa videntur; quæque in aliis scriptis tolerari possent, utpote in se indifferentia: tamen, cùm in rebus sacris ludere nefas sit, & mysteria sua isti pro vero Scripturæ sensu venditent, quæ potiùs ad Scripturam sacram corrumpendam viam muniunt; istiusmodi studia, ut inutilia & infructuosa, rejicienda censeo. Videant, qui plura desiderant, Joh. D'Espeires, Tract. de textu Hebr. disput. 2. Dub. 5. Schickard. Bechin. Hap. sect. 6. D. Hottingerum Thesaur. Philol. lib. 1. cap. 3. sect. 5. Joh. Morinum in Pentat. Samarit. exercit. 2. c. 7. 8. 9. Bonfrer. Præloq. c. 21. Serar. in Proleg. qui inter alios hoc argumentum fusiùs tractârunt.

PROLEGOMENON IX.

De VERSIONIBUS GRÆCIS PRÆCIPUE LXXII. SENIORUM.

1. *De Versionis Græca LXXII. Interpretum præstantia & dignitate.* 2. *Ejus historia.* 3. *Consilium divinum in hac Versione.* 4. *Aristæi librum de hac Versione genuinum esse.* 5. *Quo tempore facta fuerit.* 6. *Primam fuisse Versionem Græcam.* 7. *Interpretes fuisse LXXII.* 8. *Interpretes non fuisse infallibiles.* 9. *De cellulis in quibus Versionem suam confecerint.* 10. *Spacio 72. dierum confectam fuisse.* 11. *Non solùm Pentateuchum vertisse, sed omnes Vet. Test. libros Canonicos.* 12. *Non ad verbum transtulisse, sed sensum respexisse, aliquando Paraphrastas egisse.* 13. *Libros, qui Apocryphi vocantur, eos non transtulisse.* 14. *Codice Hebræo puro usos esse, non plebeio vel corrupto, Chaldaico, vel Samaritano.* 15. *Versionem hanc à Judæis receptam & probatam fuisse, & in Synagogis publicè prælectam.* 16. *De locis 13 quæ Judæi dicunt Sept. mutâsse.* 17. *An loca quædam aliter verterint, ut mysteria fidei occultarent.* 18. *An alia Versio Philometoris tempore facta sit, quæ nomen τῶν ὁ adepta sit? An vera Sept. Versio in Cleopatræ Bibliotheca reposita fuerit?* 19. *Post Christum varias Versiones Græcas fuisse ab Apostatis Judaizantibus factas per Aquilam, Theodotionem & Symmachum.* 20. *De Versione V. & VI. & VII* 21. *De Origenis Tetraplis, Hexaplis, & Octaplis.* 22. *De obelis & asteriscis, quos apposuit Origenes.* 23. *De ordine Versionum ab Origene in Hexaplis servato.* 24. *Origenem Græcum textum non corrupisse.* 25. *De Editionibus Græcis Sept. per Eusebium Pamphili, Lucianum, & Hesychium elaboratis. Non multum inter se discrepâsse.* 26. 27. *Vulgata sive κοινὴ quænam fuerit:* 28. *De Editionibus recentioribus. Complutensi.* 29. *De Editione Veneta.* 30. *De Romana: ubi de codice MS. Vaticano.* 31. *De antiqua Vulgata Latina.* 32. *Editionem Romanam omnium maximè sinceram esse.* 33. *De Editione Romana Londinensi.* 34. *De MS. nostro Alexandrino.* 35. *An Versio Sept. vera & genuina hodie extet?* 36. *Unde hæc controversia orta sit.* 37. *Veram esse, quæ hodie extat, probatur, ex testimonio Judæorum.* 38. *Ex locis quæ citantur ab Apost. & Evang ex Versione τῶν ὁ.* 39. *Hieronymi assertiones rejectæ.* 40. *Idem probatur ex veteri Ecclesia, & Patrum scriptis.* 41. *Ex locis, in quibus notârunt Veteres Versionem LXX ab Heb discrepâsse.* 42. *Ex antiquissimis MSS.* 43. *Ex Versionibus Orientalibus.* 44. *Ex Adversariis.* 45. 46. 47. 48. 49. 50. 51. *Ad argumenta*

contraria respondetur. 52. *De auctoritate hujus Versionis* 53. *Contra Hieronymum defenditur.* 54. *Contra recentiores.* 55. *Non esse propriè Authenticam.* 56. *Quænam auctoritas ei tribuenda sit.* 57. *De quæstione circa annos Patriarcharum ante & post Diluvium.* 58. *Argumenta pro Hebraicorum codicum calculo.* 59. 60. 61. 62. 63. *Pro codicum Græcorum calculo, argumenta varia.* 64. *De Cainane Arphaxadi filio in Genealogia Christi, Luc. 3. 36.* 65. *Objectionibus respondetur, nec per errorem scribæ in textum irrepsisse, nec ex vulgi sententia Evangelistam inseruisse.* 66. *Evangelistam Genealogiam τῶν ό secutum fuisse.*

1. INter Græcas Veteris Testamenti Versiones principem locum meritò obtinet celebris illa LXXII. Interpretum, nobile illud Synagogæ & Ecclesiæ monumentum, ut quæ in tanto honore fuit tam apud Judæos, quàm Christianos, tum Orientis, tum Occidentis: ut ab illis in Synagogia; ab his ferè sola, vel ex ea factæ versiones, in Ecclesiis, publicè perlegerentur. Ex hac reliquæ Versiones omnes ab Ecclesia antiquitùs approbatæ (sola excepta Syriaca) traductæ sunt, vix. Arabica, Æthiopica, Armena, Illyrica, Gothica, Latina vetus ante Hieronymum: nec aliam Ecclesia Græca, & pleræque Orientales in huncusque diem agnoscunt, hac solâ contenti. Hanc Patres & Theologi, tam Græci quàm Latini, commentariis illustrârunt, & in scriptis suis ubique citârunt; Ignatius, Clemens uterque, Justinus, Tertullianus, Irenæus, Cyrillus, Basilius, Theodoretus, Gregorius, Athanasius, Chrysostomus, Ambrosius, Augustinus, Hilarius, totúsque venerandus Veterum Chorus, antiqua illa Ecclesiæ Lumina, quotquot doctrina & sanctitate claruerunt. Ex hac veritatem doctrinæ probârunt, errorea & hæreses profligârunt; vitæ & disciplinæ regulas hauserunt. Imò in Conciliis, tam provincialibus, quàm generalibus, hæc à sanctissimis Patribus usurpata: ita ut Philastrius Hæres. 39. 40. scribere non dubitaverit, quòd *hanc Ecclesia Catholica colit, legit, prædicat; alias autem* (scil. Aquilæ, Symmachi, & Theodutionis) *ut supervacaneas, & tanta Editioni contrarias contemnit.* Multi tanquam divinam, & speciali Sp. S. afflatu factam prædicârunt; &, teste S. Augustino de Civit. l. 18. *ita hanc acceperunt*, præsertim inter Græcos, *ut, an alia esset, ignorarent.* Hieronymus etiam, qui inter omnes Veteres minùs æquus erat in hanc Versionem, eam tamen, ut ab *Apostolis approbatam, veram esse* statuit, Præf. in 4. Evang. ad Damasum; & Epist. ad Suniam, & Fretelam affirmat, *Versionem Græcam, quæ in Origenis ἑξαπλοῖς habetur, & quàm ipse verterat, ipsam esse, quæ in eruditorum libris incorrupta, & immaculata L X X. Interpretum translatio reservatur; & quòd quicquid ab hac discrepat, nulli dubium esse, quin ita & ab Hebræorum auctoritate discordet.* Maximum verò auctoritatis pondus huic Versioni accedit, quòd Christo & Apostolis in usu fuerit, qui pleraque testimonia, quæ ex Vet. instrumento proferunt, secundum hanc Versionem citant: imò, cùm verba ab Hebraico textu differre videntur. Unde Irenæus l. 3. c. 25. hæc habet, *Apostoli, cùm sint his omnibus vetustiores, consonant prædictæ interpretationi, & interpretatio consonat Apostolorum traditioni. Etenim Petrus, & Johannes, & Matthæus, & Paulus, & reliqui deinceps, & horum sectatores prophetica omnia ita enunciârunt, quemadmodum Seniorum interpretatio continet,* &c. Per hanc Ecclesia ubique terrarum Christo primum acquisita, hujúsque lacte lacio enutrita. Unde Chrysost. in Joh. 9. Hom. 63. Versionem τῶν ό vocat, *ostium ad Christum.* Et recentiores Critici & Grammatici, qui novandi studio omnia antiquorum monumenta spernunt & conculcant, & in Versionem Græcam convitia plenoore eructant; inviti tamen aliquando pro eadem testimonium honorificum ferunt. Scal. in Euseb. anno 1734. fol. 124. scribit, *multa à se dici posse, quàm utilis istius translationis lectio sit, quamvis ab Hebraicis fontibus longè recederet.* Et Versionem hanc *rarum & incomparabilem thesaurum esse, neminem negare posse, nisi qui ab omni eruditione alienus sit*, scribit Heinsius Aristarch. Sacri c. 15. p. mihi 951. Et auctor Anonymus quæstionis de locis parallelis Vet. & Novi Test. licèt in LXX. iniquus esse videatur, tamen p. 490. dicit, *neminem esse, qui non eam & antiqua sua canitie, & ex miris dotibus, & rerum earum, quas exprimit, præstantia, dignam judicet, ut omnium præconiis celebretur: prout ea etiam omnium seculorum probata suffragiis ad nostra usque tempora pervenit.* De hac itaque Translatione dicturi, 1. De ejus Historia, à quibus, quando, qua occasione facta, quos libros transtulerint, & de quibus exemplaribus; & de historicis hoc testantibus, &c. 2. De ejus sinceritate. 3. De ejus auctoritate, inquirendum.

2. Historiam hujus interpretationis primò scripsit Aristæs, qui & Aristæus, & à quibusdam Aristæas dicitur, inter Philadelphi Regis Ægypti, Lagi filii, ab Alexandro tertii, proceres summus; ob eximiam eruditionem, prudentiam, & probitatem Regi charus, & ex amicis intimis; Hieronymo Regis ὑπερασπιστὴς dicitur, quasi ejus *propugnator*; aliis Regi à cubiculo fuisse dicitur. Hic testis omnium oculatus, rebus gestis interfuit: unde Historicus fide dignus, & omni exceptione major haberi debet. Librum primus conscripsit peculiarem sermone Græco ad Philocratem fratrem suum: in quo rem totam plenè narrat; ad quem Josephus lectorem remittit: eundémque in Hebraicum sermonum transtulit R. Azar. Idumæus, & in libro Meor Enajim continetur. (Vide Buxt. Biblioth. Rabbinic.) In Latinum verò Idioma varii verterunt: alii etiam in linguas vernaculas transtulerunt. Quæ verò scripsit, Ægyptiorum annalibus, quæ à sacerdotibus summâ curâ scribi consueverant, confirmari tradit Galesinius Com. de LXXII. Interp. p. 9. Nec suspicari quisquam potest, ipsum Historiæ leges neglexisse, vel in Judæorum gratiam aliquid commentum fuisse; cùm Judæus non fuerit, licèt ipsis ex innata bonitate faveret, ipsorúmque patrocinium in se susceperit. Circa idem tempus, vel non multò post, Aristobulus Judæus Aristotelica philosophia clarus, libro ad Ptolom. Philometorem l. 1. c. 4. cujus etiam præceptorem fuisse tradunt, eandem historiam

storiam refert. Ad hunc Aristobulum legimus, 2. Maccab. 1. 10. Judam & Senatum cum populo Epistolam dedisse, quæ ibi recitatur. Post hos historiam hanc scripserunt, Joseph. l. 12. Antiq. c. 2. & Præf. ad hist. & lib. 2. contra Appionem; Philol. lib. 2. de vita Mosis, Historicorum apud Judæos facilè principes: Talmud utrumque tract. Megill. & Rabbini plurimi. Inter Christianos verò Justinus Mart. Tertull. Euseb. August. Hieron. Epiphanius, reliquique Ecclesiastici Scriptores, qui omnes historiam, ut ab Aristæa & Josepho refertur, ut certissimam sine ulla dubitatione receperunt: ita ut verissimè dixerit Joh. D'Espeires Tract. de LXX. Interp. *historiam hanc esse testatissimam & celeberrimam; ita ut vix ulla sit inter Ethnicos nobilior vel certior.* Summa historiæ totius huc redit; Regem Ptolemæum, (quem magnis elogiis ornat Philo; ut qui supra omnes sui vel superiorum seculorum Reges, virtutibus Regiis emineret, ita ut ab ipso in proverbium abierit, ut omne opus magnum & sumptuosum *Philadelphium* diceretur,) cum magno literarum studio flagraret, omnisque generis libros, qui ullibi haberi poterant, conquireret, ut Bibliothecam suam magnis sumptibus Alexandriæ structam ornaret, & instructissimam haberet, suasu Demetrii Phalerii, (quem Bibliothecæ præfecerat,) Judæorum leges & religionem, cum ipsorum libris sacris, in Bibliothecam suam inferri desiderâsse, & ut in linguam Græcam, quæ omnium longissimè propagata, & sibi optimè nota erat, verterentur. In hunc finem legationem honorificam misit cum literis, & magnificis in usum Templi donariis, ad Eleazarum Judæorum Pontificem, (hic fuit Oniæ primi filius, Simeonis Justi frater; de quo Siracides cap. 10. & Jaddi nepos, qui Alexandro obviam ivit, ejúsque iram lenivit,) postulans, ut libros suos sacros ad ipsum mitteret, unacum viris, tam doctrinâ, quàm ætate & moribus, conspicuis, qui ad tantum opus conficiendum idonei essent. Eleazarus, convocato concilio, viros LXXII. ex qualibet tribu sex, una cum exemplari librorum Sacrorum, (quòd ex multis membranis artificiosè connexis constabat, & literis aureis erat descriptum,) ad Regem misit: qui summo gaudio eos excepit, & Volumina sacra venerabundus aspexit; & post convivia & colloquia, in insulam Pharum, septem stadiis ab Alexandria distantem, remisit: ubi procul à strepitu, domum contemplationibus divinis idoneam eis assignarit, ubi omnibus necessariis instructi, Versionem ex Hebraica in linguam Græcam perficerent: quàm spatio LXXII. dierum absolverunt. Quâ peracta, & jussu Demetrii, in præsentia Sacerdotum, & principum Judæorum, totiúsque populi Judaici, (quorum multi erant in Ægypto,) perlecta & examinata; ab omnibus acclamatum est, Bene & fideliter omnia translata esse: utque rata in perpetuum maneret, neminique aliquid in ea mutare liceret, dira imprecati sunt in omnes, qui quicquam in ea mutare tentarent. Rex verò, cùm omnia ei perlecta essent, Legislatoris sapientiam admiratus, libros religiosè asservari jussit; permissis principibus Judæorum Synagogarum, ut exemplaria describerent in usum suum; ipsisque LXXII. Interpretibus cum donariis magnis in patriam remissis, & centum viginti Judæorum captivorum millibus, Demetrii suasu, rege λύτρον persolvente, pro manumissis, tùm exemplar quoddam Hebraicum, tum ipsam Versionem in Bibliothecam collocavit. Rege etiam à Demetrio quærente, quot libros comparâsset; respondit, *se habere circa ducenta millia; sperare tamen, se brevi habiturum quingenta millia.* Imò A. Gellius lib. 6. cap. ult. affirmat, Demetrium comparâsse Volumina septingenta millia. Quorum pars magna, si non omnia, bello Alexandrino priore, tempore Julii Cæsaris conflagratione perierunt. Tantùm etiam invaluit hujus Versionis auctoritas apud Judæos, ut ubique per Ægyptum, Græciam, Asiam, &c. imò in ipsa Hierosolyma, publicè in Synagogis, ut jam innuimus, prælegeretur; omnibus Judæis linguam Græcam optimè callentibus: cùm Hebraicam (quæ dudum vernacula esse desierat,) soli Sacerdotes & docti intelligerent.

3. Versionem verò hanc non sine admirando consilio divino factam esse, fatentur omnes: quòd à Regè Ægypti, Judæorum & eorum religionis hoste, Paganæ superstitionis studioso, hæc translatio procurata esset in linguam per orbem notissimam, qua paratiores factæ sint gentes ad Evangelium amplectendum. Sic Tert. in Apol. cap. 19. Lact. lib. 4. cap. 2. Clem. Strom. 3. Euseb. Præp. lib. 9. cap. 1. Chrysost. etiam Hom. 4. in Genes. *rarum & singulare miraculum* appellat, *ut à Rege barbaro, alieno, & populi Dei inimico, veritas divina inter gentes dispergeretur.* Et August. de Doct. Christ. lib. 2. cap. 15. observat, hanc Versionem Apostolorum prædicationi viam stravisse; cùm gentes linguâ sibi notâ, ea quæ ab Apostolis de Christo prædicata erant, à Prophetis prius prædicta fuisse legerent: ita ut fuerit quasi fundamentum magni cujusdam ædificii immensæ molis, quòd inter gentes super illud extruendum foret. Nulla enim de Apostolorum fraude, vel de Judæorum malitia & obstinata perfidia dubitatio oriri poterat; cùm ipsi Judæi libros sacros diligentissimè in linguam Græcam traductos Gentibus tradidissent: ex quibus tum mysteria Christiana probari, tum ipsorum incredulitas, qui Christum non receperant, redargui poterant. Si verò post Christum facta fuisset hæc Versio, suspicarentur Judæi, haud fideliter factam fuisse: & ipsi vel ex invidia libros suos corrumpere tentâssent, vel Christianos de corruptione accusâssent. Amplius etiam circa hanc Versionem elucescit providentia divina, quòd cùm conflagraret Bibliotheca Philadelphi, in qua repositum erat ipsum Translatorum αὐτόγραφον, ipsam nihilominus Versionem ab interitu servavit: quòd exemplaria inde descripta in omnium manibus tunc temporis extarent, & in synagogis publicè prælecta, quo Versio ipsamet sarta tecta servata est: & vanitas argumenti, quòd à Neoterico quodam affertur, apparet: qui, ut probaret Versionem τῶν ό hodie non extare, hoc utitur argumento; quòd temporibus Cæsaris incendio perierat ipsa Bibliotheca, & Versio Græca Originalis: quasi non fuissent exemplaria innumera inter Judæos per orbem terrarum dispersos, qui hac tam publicè quam privatim usi sunt. *Ingrati itaque, imò indigni* (verba sunt Doctiss. Wovveri Syntag. cap. 8.) *nisi providentia divina ingens beneficium agno-*

agnoscamus & admiremur; Scripturam sacram, tanquam propriam & peculiarem Judæorum, Hebrais consignatam literis, plurimis annis ante exortum salutare Christi sydus, Græco sermone indutam, ipsisq; Judæis invitis veritatem effluxisse: & nisi ante felicissima tempora, quando Christus hominem induit, opus hoc Græcæ interpretationis absolutum fuisset, flagrantibus livore & odiis Judæis, sordibus & mendis depravatam Scripturam, aut mira obscuritate involutam prodidissent: ut observavit Euseb. Præp. lib. 8.

4. In hac historia, quâ nulla ferè inter Judæos vel Christianos certior vel illustrior, quædam sunt, de quibus Neoterici quidam, qui omnia in dubium revocant, quæstionem movent. Primò de Aristææ libello, qui hujus historiæ quasi fons habetur, & ad quem Josephus lectorem remittit. De quo omnium primus Lud. Vives in Aug. de Civit. lib. 18. cap. 42. dubium injicit, an non à Judæo aliquo nomine Aristeæ evulgatus sit? Confictum enim ipse putat ab aliquo recentiore: cui adstipulantur Leo à Castro proœmio in Esaiam, Salmeron Proleg. 6. maximè Joseph. Scal. ad annum Euseb. 1730. qui librum suppositîtium esse pronunciat, & à Judæis Alexandrinis confictum. Lud. Vives tamen non hoc absolutè asserit, sed ita se putare dicit. Scaliger etiam loco citato, Ptolemæum Philadelphum Alexandriæ Bibliothecam locupletissimam extruxisse, & Hebræorum monumenta sacra in Græcum sermonem converti præcepisse, certum esse, affirmat. Historiam tamen Aristæi carpit, & falsam esse vult. At argumenta ab ipso & aliis leviora sunt, quàm ut historiam tantis & tam antiquis præsidiis munitam convellere possint: contra hos enim aliósque paucos recentiores testium nubem adferre licet. Nam inter omnes, qui hanc historiam pertractant, nulli hactenus inventi sunt, qui de illa vel tantillum dubitârunt; sed ut rem certam & indubiam supponunt, exceptis paucis quibusdam recentioribus; quorum auctoritatem veteribus illis, qui propiùs multò erant ad Aristæi tempora, & veritatem melius percipere possent, nemo sanus æquiparat, multò minus præfert: cùm non tantùm Josephus, Philo, Tertull. Cyrillus, reliquíque antiqui scriptores; sed & ipse Hieronymus plurimis in locis Aristæi testimonia proferat: omniáque, quæ vel ab illo, vel à Josepho, aliisque veterum ex Aristæa depromuntur, libro Aristææ, qui hodie extat, ad amussim respondeant: ut observat, inter alios, Bellarm. lib. 2. de Verbo Dei, cap. 6. Unde Reverendiss. Usserius, licèt nullum non moveat lapidem, ut Versionem hanc deprimat, Aristæam tamen contra Scalig. tuetur, Syntag. cap. 1. & Isaacus Casaubonus, in Græcis Scriptoribus versatissimus, qui de ipsorum νόθεια optimè, si quis alius, judicare poterat, in notis quibusdam propria ipsius manu scriptis, quas mihi communicavit Doctiss. ejus filius Mericus, S. T. D. de Aristææ historia hoc fert judicium; *Aristæam elegantem esse scriptorem cujus antiquitatem sua phrasis arguit; cum Josephus, qui multa hinc descripsit.* Et paulò post, *Credimus admodum antiquum esse, & planè ejusmodi, quem non legisse pœniteat studioso, aut Græcæ linguæ aut antiquitatis. nam antiquissimus est auctor. Nec dubites eum esse, de quo Josephus. Itaque ille ipse est qui rebus gestis interfuit, quæ hic memorantur.* Hæc Casaubonus. Quibus hoc addendum: nullam rationem dari posse, cur libellum hunc fingerent Judæi: *ut auctoritatem hujus Versionis elevarent*, dicit Salmeron, *miraculum cellularum silentio sic extenuendo*: è contra, *ut auctoritatem huic Versioni conciliarent*, dicit Scaliger, *fingendo prodigia circa hanc Versionem*: Sic alter alterius fundamenta convellit, cùm utraque ruinosa sint. Quæ à Scaligero & aliis objiciuntur, facilè diluuntur. Primò, cùm Aristæas scribat, Demetrium Phalereum Bibliothecæ Præfectum fuisse, & Versionem Græcam procurâsse; hoc falsum esse, probat Scaliger, quia Demetrius initio Regni Philadelphi extinctus, & Regi semper in odio fuit, ut ex Diogene Laertio probare nititur. At hoc ex auctore indubitato refellitur, qui paulò post Aristæam scripsit; & vel ab ipso, vel aliis, qui rei gestæ interfuerunt, veritatem addiscere potuit; Aristobulo scil. Judæo Philosopho Peripatetico, cujus hæc verba inter alia ex ejus libro ad Ptol. Philometorem refert Euseb. de Præp. Evang. lib. 13. ἡ δὲ ὅλη ἑρμηνεία τῶν διὰ νόμου πάντων ἐπὶ τοῦ προσαγορευθέντος Φιλαδέλφου βασιλέως, σοῦ δὲ προγόνου [γέγονε,] προσενεγκαμένου μείζονα φιλοτιμίαν Δημητρίου τοῦ Φαληρέως [καὶ] πραγματευσαμένου τὰ περὶ τούτου, *Tota verò Legis interpretatio sub Rege Philadelpho cognominato, abavo tuo, peracta est, Demetrio Phalereo magnum studium adhibente, & totum negotium promovente.* His Aristobuli verbis, quid clarius pro iis, quæ de Demetrio narrat Aristæas, dici poterat, non video. At ultra objiciunt, quomodo ex singulis tribubus seni deligi possent, cùm solæ relictæ fuerint tribus Judæ & Benjamin, reliquis longè antea deportatis? Ad hoc respondeo cum Serrario, ex omni tribu aliquos semper in patria mansisse tempore Captivitatis, & ex omnibus tribubus aliquos rediisse. Unde Luc. 2. legitur, Annam fuisse de tribu Aser: & inter veteres, Chrysost. Euthym. & alii affirmant, Pharisæos fuisse ex omnibus 12. tribubus. S. Jacobus etiam Epistolam scripsit 12. tribubus dispersis: & Rever. Usserius, Annal. ad annum 3468. scribit, quòd *non integras Regni Israelitici tribus Salmanasser abduxit; sed partem reliquit, qui cum Judæis, Benjaminitis, & Levitis à Nebuchadnesare in Babylonem deportatis, & à Cyro dimissi. Unde, soluta Captivitate, anno 1 Cyri, omnes Israelitæ* dicuntur *habitâsse in civitatibus suis*, Ezr. 2. 70. Et 6. 16. 17. *hirci duodecim oblati sunt pro peccatis totius Israelis, juxta numerum tribuum.* Et Matth. 4. 14. impletum est vaticinium Esaiæ de *terra Zabulon & Naphtali, videntes magnam lucem* per Christi prædicationem. Ex quibus planè constat, tribuum distinctionem fuisse etiam Christi temporibus, diu post Philadelphum. Quòd verò objicit Salmeron, quòd ab aliis Aristæus, & Aristeas hic auctor vocetur; nullius est momenti: cùm diversæ terminationes ejusdem nominis ubique occurrant, nec inter varias antiquorum MSS. lectiones, varietas major invenitur, quàm in propriis nominibus.

5. Quo tempore facta fuerit hæc versio, nondum inter auctores convenit: apud omnes tamen constat, quibusdam seculis ante Christum factam esse, & apud Judæos in usu publico fuisse. Quidam ex antiquis ad Ptole-

Ptolemæi Lagi tempora referunt, ut Irenæus & Clem. Alexandr. Alii, ut Aristæas, Josephus, Philo, & reliqui ferè omnes, ad Philadelphum. De numero annorum ante Christum etiam discrepant: tot enim sunt ferè sententiæ, quot auctores. Sixtus Senensis numerat annos 350. Genebr. 200. Bellarm. 291. Euseb. & Baron. 280. Bonfrereus 272. Rever. Usserius 277. Dionys. Petav. 278. Torniellus 245. Omnes tamen hodie concordant; quòd vel Philadelphi tertio, ut Euseb. in Chron. vel ejus anno 7. ut Epiph. de Pond. & mensur. facta fuerit. Nam, quòd quidam in Epiph. legunt 17. hoc erroneum esse, & legi debere 7. docent Serarius in Proleg. 4. 17. 9. & Scalig. Isag. in Proleg. Mihi potior videtur Epiphanii, quàm Eusebii sententia, anno 7. factam esse, non verò 3. licèt uterque magnos sequaces habeat. De anno etiam ante Christum libenter in Rev. User. sententiam ibo; qui in annalibus refert ad annum, 277. cum quo ferè consentit Petavius vir in Chronologicis exercitatissimus, magnique judicii; qui per Characterismum cœlestem, certissimum in Chronologicis fundamentum, idem demonstrat. Extat enim observatio Astronomica apud Ptolemæum lib. 10. c. 4. de tempore, quo regnavit Philadelphus, quando à Timocharide notata erat Venus anno 13. Philadelphi esse in gradu Virginis 4. 10. Mesori 17. sequente 18. qui fuit Octobris 12. annis ante natum Christum 272. Unde infertur, Philadelphum incœpisse regnare anno ante Christum 285. & annum ejus septimum fuisse ante Christum 278. Sed unius anni differentia haud tanti est, cùm ex initio anni, quo regnavit Ptolemæus, non certo cognito, talis discrepantia oriri possit. De anno Mundi non laboro, cùm in hoc vicissitudo magna sit inter præstantissimos Chronologos, nec inter innumeros, quos protulit hæc ætas, vel duos reperias, qui circa annos à Mundo condito exactè convenerunt.

6. An Versio hæc τῶν ὁ prima omnium fuerit, inter doctos disceptatur. De Græcis autem Vet. Test. Versionibus intelligitur hæc quæstio, quàm hoc loco tractandam proponimus. Nam, quòd quidam dicant, Versionem quandam Chaldaicam à temporibus Esdræ extitisse, quæ hodie periit; alii Samaritanam Versionem, ejúsque translationem Græcam iisdem temporibus fuisse contendunt; propriis locis, cùm scil. ad Versiones Chaldaicas, & Samariticas deventum erit, examinabimus. Versionem autem aliam Græcam ex Archivis Hebraicis, ante Philadephi tempora, saltem Legis factam fuisse, affirmârunt multi ex Veteribus, Clem. Alexand. Strom. 1. ex Aristobulo Judæo, Euseb. lib. 9. Præp. cap. 3. Jostin. Mart. Apol. Chrysost. Theodoret. quibus adstipulantur recentiorum plurimi; Bellarm. lib. 2. de Verbo Dei. cap. 5. Serarius Proleg. cap. 16. q. 2. Galasinius verò p. 13. *nullum de hoc dubitandi locum esse* ait, *quin ante Alexandri tempora & Persarum imperium, Pentateuchus saltem in Græcum sermonem conversus fuerit*. Fundamentum hujus sententiæ est, quòd Philosophi Græci multa hauserunt ex Scripturis, quæ in scriptis suis quasi propria venditant; viz. Plato, Aristoteles, & alii. Unde Cyrillus eos *fures* appellat, lib. 1. contra Julian. & Joseph. secundo contra Appion. dicit, Platonem in libris de Legibus ex Mose multa deprompsisse; unde alii Platonem vocârunt *Mosem Atticum*. S. Ambros. ex Salomonis Cantico Platonem multa transtulisse scribit. Ex Lege Mosis Pythagoram multa habuisse, dicit Hermippus Pythagoræus, & Just. Mart. adversus Gentes: quod & de Aristotele affirmat Clearchus Peripateticus, & de Platone Numenius Pythagoræus. Contra verò Baronius Tom. 2. anno Christi 231. sect. 10. 11. &c. Dom. Bannes in 1. Tom. q. 1. art. 8. Joh. D'Espeires tract. 2. disp. 2. dub. 3. D. Lud. Capell. Critic lib. 4. cap. 1. & alii, ex traditione, & Judæorum vicinitate, eorúmque commercio & convictu, Philosophos illa hausisse statuunt, potiùs quàm Versione aliqua Græca, quæ publicè extabat: quorum opinio mihi multò probabilior videtur. Nam si Versio aliqua Græca prius extitisset, quorsum Philadelphus tantis sumptibus, tantóque strepitu aliam procurâsset; cùm omnes libros, qui ullibi extarent, præsertim Græcos, per totum orbem conquisiverat, ut in Bibliotheca sua reponeret? Quomodo potuerit Versionem illam Græcam, si talis extitisset, ignorare Demetrius Phalereus; qui tamen expressè Regi dixit, se Judæorum volumina sacra desiderare: Certè, si talis Versio alicubi extitisset, in Ægypto reperta fuisset; quò Platonem aliósque Philosophos peregrinatos fuisse, ut Orientalium doctrinam addiscerent, testantur omnes. In Ægypto etiam plures habitasse Judæos, quàm alibi, constat ex Philone: qui testatur, decies centena Judæorum millia per Ægyptum dispersos fuisse. Ex historia tamen Josephi & Aristeæ constat, nec Judæos in Ægypto degentes, nec Ptolemæum Ægypti Regem, ejúsve Bibliothecarium, de tali Versione quicquam inaudivisse. Apud Aristæam enim legimus, *cùm Regi indicâsset Demetrius*, quando de Bibliotheca & librorum numero verba haberet, *Judæorum leges dignas esse, quæ transcriberentur, & in Bibliotheca reponerentur*: Regi dicenti, *nihil obstare, quòd hoc fieri prohiberet; nam omnia ipsi* (Demetrio) *in hunc usum prompta fore*: respondit Demetrius, *Interpretatione opus esse*. Unde Rex promittit *se scripturum ad Judæorum Pontificem, ut omnia perficeret*, id est, ut Interpretes mitteret: ex quibus liquet, nullam fuisse ante illud tempus Versionem Græcam. Idem ex Josepho, & Philone colligitur. Ille lib. 12. cap. 2. & contra Appion. refert, Demetrium Regi dixisse, *Neminem Historicorum vel Poëtarum ausum fuisse hos libros attingere: quosdam enim à numine punitos fuisse, qui temerè eos attrectârunt, Theodectum Poetam &c.* Philo etiam lib. 2 de vita Mosis disertè affirmat. *Legem scriptam esse sermone Chaldaico* (Hebraicum intelligit) *& in eo per longum tempus mansisse, quamdiu ejus pulchritudo externis hominibus non esset intellecta*: hoc erat, ut postea explicat, *donec jussu Ptolemæi traducta erat in linguam Græcam. Opus enim, quia magnum erat, non fuit privatorum hominum, sed Regis potentissimi & celebratissimi*. Ex his Philonis verbis planè constat, Legem ante Ptolemæum illum haud alio sermone notam fuisse, quàm Hebraico, quo primum conscripta fuit. Præterea, si alia fuisset Versio Græca, quænam causa reddi potest, cur Ptolem. novam fieri curaret? An quia prior illa minùs accurata fuerit? At altum de hoc silentium est apud scriptores antiquos, qui Ver-

sionis Septuag. meminerunt. Et cur minus accurata esset, cùm facta fuerit eo tempore, quo Judæorum lingua vernacula ipsis erat, & multò magis nota & familiaris, quàm cùm suam Versionem fecerint LXX. Interpretes? An verò Versio illa perierat prorsus? At hoc post Captivitatem fieri non potuit, florente & pacato Judæorum statu à reditu Babylonico ad tempora Philadelphi: nec tam brevi temporis intervallo probabile est, Versionem talem extinctam fuisse. Ante Captivitatem verò minùs probabile est, cum illis temporibus rarum aut nullum erat Judæorum cum Græcis commercium. Potuerunt tamen Græci Philosophi, præsertim post Captivitatem, aliquam habere legum Judaicarum cognitionem ex Judæorum commercio, à quibus quædam addiscere possent, etsi Versio nulla scripta esset. Sic enim refert Clearchus apud Jos. l. 1. contra Appionem, de Aristotele præceptore ejus, quòd *usus sit viro Hebræo, ut Scripturas ipsi interpretaretur.* Si verò Versio aliqua nota fuisset, quorsum opus esset Interprete? Didicerunt Philosophi doctrinam Gymnosophistarum, Druidum, &c. qui tamen nihil scriptum reliquerunt. Refert etiam Jos. contra Appion. *multos fuisse, qui de rebus Judæorum scripserunt, Historicos Ægyptiacos, Chaldæos, Phœnicios, Græcos*: ex quibus etiam poterant Philosophi multa de Judæorum ritibus & Religione cognoscere: & affirmat, Hecatæum Abderitam, qui circa Alex. tempora vixit, libellum integrum de Judæia scripsisse. Ex his itaque etsi non extaret Græca Scripturæ Versio multa haurire poterant Græci. Unde concludit Orig. contra Celsum, lib. 6. *Platonem vel à Judæis quædam audivisse, vel in prophetarum libris legisse.* Judæi verò cùm ubique magno numero inter Græcos post Captivitatem degerent, nulli dubium esse potest, quin eorum plurimi Græcam linguam didicerint: (aliàs quomodo inter eos viverent?) cumque ipsorum lingua post Captivitatem Chaldaica sive Syriaca fuerit, quàm Græcorum plures callebant; hinc, ut Judæi Græcorum, sic Græci Judæorum, res & religionem cognoscere poterant, etsi nulla Scripturæ Versio Græca extaret.

7. Interpretes fuisse LXXII. tradunt, Aristæas, Jos. Philo, & quotquot inter Christianos hanc historiam commemorant: nec unus à nato Christo, per quindecim secula repertus est, qui de hoc dubitavit: nec ullum proferri potest testimonium in contrarium, vel ex Judaicis, vel ex Christianis Scriptoribus, inter omnes, qui de hac Versione mentionem fecerint, tanto temporis intervallo, unico excepto Talmudico in Mass. Soph. (quod adfert Azarias) c. 1. ubi hæc Translatio vocatur *opus quinque sensorum*: quòd tamen, ut communi & receptæ Judæorum sententiæ contrarium, posteriores Rabbini commoda aliqua interpretatione emollire student, cùm defendere nequeant; quasi ex numero LXXII. quinque delegati essent, qui hoc opus perficerent: quòd probant quidam ex hoc, quòd unam vocem per quinque significata transferunt. Nostro seculo non defuerunt, qui ut alias historiæ partes circa hanc Versionem, sic numerum septuagenarium in dubium vocant. Jos. Scaliger, Annot. in Euseb. 1730. loco cit. tum Epist. 14. ut Aristæi historiam, ita LXX. Interpretes à Ptolemæo accersitos fuisse, *fabulam à Judæis confictam* esse dicit. Eadem ex Scalig. habet Wowverus Syntag. cap. 4. Et Dan. Heinsius in Aristarcho suo sacro, c. 10. numerum Interpretum, una cum cellulis, & interpretandi ratione, *inter nugas à Græcis excogitatas* refert. Rationes à tantis viris non expectes: ipsi dixerunt; ergò dubitare nefas est. Ne tamen sine ratione insanire videatur Heinsius, *ipsam nominis originem, & scenæ* (ut ipse loquitur) *detegere* ipsi placuit: *quod hactenus factum à nemine.* Exod. 24. 7. 11. dictum erat, cùm Moses legisset in lib. fœderis coram populo; *Mosem, Aaronem, & LXX. Seniores ascendisse ad Deum*; & *quòd in principes filiorum Israel non misit manum suam: pro quibus ultimis verbis Hellenistæ habent,* καὶ τῶν ἐπιλέκτων τοῦ Ἰσραὴλ διεφώνησεν οὐδὲ εἷς *& Electorum Israel non dissonuit neque unus. Hinc* (ait Heinsius) *haud dubiò historia de Ptolemæo, ex illis LXX. senioribus, seniores Interpretes: hinc famosa illa scena, quam Beatus Hieronymus explodit: hinc inventum illud, neminem in tanto numero in exprimendis sacris dissensisse.* Quis hic non miretur acumen Grammatici, qui rem nobis inauditam, de qua nemo antehac cogitavit, detexit; & ex tenebris in lucem produxit? Imò potiùs, quis non vani hominis arrogantiam ridet, de Tripode dictantis, quæ nullo testimonio Veterum, nec aliqua rationis umbra nituntur? Imò, qui contra omnem historiæ fidem, contra omnes Ecclesiæ & Synagogæ scriptores, ausus est fabulam, sui cerebri figmentum, orbi obtrudere. Unde enim habuit Heinsius, Hellenistas ex his verbis. Ex. 24. tam ineptas deduxisse consequentias? Vel unicum proferat verbum ex scriptoris alicujus Judæi vel Christiani monumentis, quo hoc somnium stabiliat. Quòd enim Hieronymum pro sua sententia adducit, quasi Hieronym. cum ipso sentiret; non minus falsum est, quàm Judæos Hellenistas hæc somniâsse, quæ ipsis affingit. Nunquam dubitavit Hieronymus de numero LXXII. interpretum, nec de Aristeæ vel Josephi historia, nec à Ptolemæo eos accersitos fuisse: sed ubique Aristæam & Josephum citat; imò cellularum historiam rejicit, quia nec in Aristæa, nec Josepho ulla sit earum mentio. Meritò itaque hæc istorum hominum, qui nil certi nobis in historia relinquere volunt, commenta & deliria rejicimus. Quæ de Aristææ historia suprà diximus, satis sunt ad ejusmodi temerarias assertiones refellendas: ad quæ lectorem remittimus. Fixum itaque sit, quòd unanimi omnium Veterum consensu testatum habemus, de numero LXXII. Interpretum. At quinam fuerint isti LXXII. non ita liquidò constat. Certum est, fuisse linguæ Hebraicæ & Græcæ pro ratione illorum temporum peritos, doctrinâ, & probitate conspicuos, & ex singulis tribubus electos. Addunt quidam, fuisse ipsos Synedrii magni assessores, ad quos ex officio pertinebat de rebus, quæ S. Scripturam spectant, decernere: unde opus tantum ipsi per se exequuti sunt: idque rei dignitas postulare videtur. Sic Baron. loc. cit. sect. 18. 19. qui hoc confirmare nititur ex Origine, qui frequenter eos nominat Seniores, & ex Hilar. Psal. 8. Infirmo verò tibicine nititur hæc sententia. Seniores enim dicuntur, tam propter ætatem, quàm dignitatem. Synedrium

etiam,

etiam, cùm fixam habuerit sedem Hierosolymis, in quo omnes controversiæ difficiliores terminandæ erant, & ad quod ex omni tribu, ultima facta est appellatio; quis credat Senatum illum, deserto Reipub. clavo, in regionem exteram demigrâsse, totámque gentem suam sine Judicibus suis supremis reliquisse? Præterea in Aristæa disertè legimus, Ptolemæum postulâsse, ut ex omni tribu seni deligerentur ad hoc munus obeundum: quòd & præstitisse Eleazarum, ex eadem historia constat. Certè Synedrium illud ante legationem Ptolemæi constitutum erat: at quos ipse postulavit Interpretes, post legationem delecti & missi sunt. Hæc de ipsis Interpretibus.

8. Inter alia, quæ de hac Versione referunt miracula Veteres, tria sunt præcipua. Primò, quòd Sp. S. afflati Interpretes nunquam erraverint, nec errare potuerint. Secundò, quòd in diversis cellulis singuli Regis mandato conclusi, ut veritatem Interpretationis ex omnium consensu cognosceret, omnes in unam eandémque sententiam, imò in eadem verba conspirârunt, eadémque scripserunt. Tertiò, quòd tam immensum opus tantillo tempore, spacio scil. 72. dierum, absolverunt. De primo, Videmus plerósque extrema sectari; dum Neotericorum plurimi omni auctoritate hanc Versionem spoliant; è contra Veterum plerisque auctoritatem summam ei tribuentibus. De prima sententia alibi dicemus, cùm de auctoritate hujus Versionis agemus. Secunda hoc loco breviter expendenda: Veteres enim ferè omnes Interpretibus infallibilitatem attribuunt, ita ut in vertendo errare non potuerint; excepto Hieronymo, qui tamen, cùm ab adversariis premitur, idem cum illis sentire videtur. S. Aug. lib. 18. de Civit. cap. 43. *Spiritus, qui in Prophetis erat, quando illa dixerunt; idem ipse erat etiam in LXX. viris, quando illa interpretati sunt.* Et lib. 2. de consensu Evangelist. cap. 66. affirmat, *LXX. eo spiritu interpretatos, quo & illa, quæ interpretabantur, dicta fuerunt.* Idem scripserunt Iren. l. 3. advers. Hæres. cap. 25. Clem. Strom. lib. 1. Theod. Præf. in Psal. Et Hieronym. Præf. 2. in Paralip scribit, *eos Spir. S. plenos, ea quæ vera sunt, transtulisse, &c.* (licèt alibi dicat, *eos Interpretes fuisse, non Vates*; variósque errores illis attribuat.) Inter recentiores idem sentiunt Bell. de Verbo Dei, l. 2. c. 6. Baronius ad annum Christi 231. Joh. Morinus Exercit. Bibl. 6. c. 1. & Exercit. 8. c. 1. & in Præf. ad Biblia Græca Paris. Joh. D'Espeires tract. 2. disp. 1. dub. 10. & disp. 2. dub. 1. & disp. 3. dub. 1. 2. &c. Bonfrer. Proloq. c. 16. &c. Huc verò confugiunt, ut argumenta evadant, quæ contra Versionem τῶν ό ex ejus discrepantia ab Hebræo textu adferuntur. Respondent enim, Sp. S. ita illis dictâsse, quum verterent, qui Mosi & Prophetis adfuit, cùm ipsi scriberent. Unde concludit Joh. D'Espeires cum aliis, *authenticam fuisse, & ne in minimo erroneam, imò adhuc authenticam esse*: cùm tamen in quibusdam non tantùm diversa, sed planè contraria habeat, tum textui Hebræo, qui sine dubio est authenticus; tum Vulgatæ Latinæ, quam ipse pro authentica habet; ut in annis Patriarcharum ante & post Diluvium: ita ut nullo modo reconciliari possint, quin in aliquibus codicibus menda irrepserit. Hæc tamen sententia licèt magnos habeat auctores, cum historia Versionis apud Aristæam, (unde pleraque sua Josephus, aliique, qui hoc argumentum tractarunt, desumpserint,) consistere non potest. Expressè enim dicitur, *Interpretes inter se contulisse, disputantes & conferentes inter se de re qualibet, donec tandem in unum omnes convenerint: quæ redegerunt, quàm poterant, doctissimè & elegantissimè: ut quæ omnium consilio & consensu disponebantur, in manus Demetrii traderentur.* Hæc verba planè afflatui Prophetico repugnant. Si enim inter se contulerunt, non Prophetârunt. Sacri namque scriptores nunquam cum aliis contulerunt, disputantes de qualibet re, quam scripserunt: sed prout à Sp. S. edocti erant, sine ulla disquisitione vel mora, scriptis omnia mandârunt. Præterea si Sp. S. afflati scripserint, numerus talis superfluus fuisset, cùm unus sufficeret: nec opus esset viris doctrinâ claris, & linguæ Hebraicæ ac Græcæ peritis, si sine studio & auxiliis humanis confecta fuisset. Denique, ut jam diximus, quædam sunt in hac Versione; quæ nec cum textu hodierno Hebraico, nec cum Vulgata Latina, ulla arte conciliari possunt: ita ut Joh. Morinus, vir aliàs doctiss. cùm multùm in conciliatione sudâsset, hoc tandem fateri coactus sit, Exerc. Bibl. 7. cap. 4. *Auctoritatem itaque aliam non adscribendam censemus huic Versioni, quàm aliis industria humana factis.* Meritò tamen magni faciendam, & aliis præferendam judicamus respectu antiquitatis, ususque generalis, tum apud Synagogam, tum apud Ecclesiam primævam: quódque Apostolis in usu fuerit; & ab iis, Gentibus ad Christum conversis, tradita: ut infra plenius explicabimus.

9. Quod ad cellas attinet, primus qui de iis expressè scripsit, erat Justinus Martyr, vir ob doctrinam eximiam & sanctitatem clarus, quique Martyrio coronatus fuit; patriâ Samaritanus, natione Palæstinus. Hic Orat. ad Gentes testatur, Se Alexandriæ vidisse cellularum istarum reliquias, quarum memoriam per majorum traditionem Alexandrini ad ejus tempora servârunt. Sic enim scribit; *Nec sanè vobis* (Græci) *ut fabulam aut confictam narramus historiam; sed, quæ ipsi, cùm Alexandriæ fuimus, vestigia ædicularum reliqua in Pharo vidimus; & ab incolis, qui res patrias à majoribus acceperunt, audivimus, commemoramus: quæ ex aliis quoque ex parte intelligere potestis, & potissimùm ex iis, qui ista scriptis suis inseruerunt, sapientibus & spectatis viris, Philone, Josepho, & aliis pluribus.* Hoc viri sanctissimi testimonium, quòd αὐτοψία confirmat, amplexi sunt Scriptores plerique veteres, (unico ferè excepto Hieronymo,) Irenæus l. 3. c. 25. Tertul. Apologet. c. 18. Clem. Alex. Strom. l. 1. Cyrill. Hierosol. Catech. 4. Hilar. in Psal. 2 August. de doctr. Christ. l. 2. c. 15. & de Civit. l. 18. c. 43. Theodoret. Præf. in Psal. Epiphanius verò tradit, *binos in singulis cellis inclusos*: quem Bellar. de Verbo Dei lib. 2. c. 10. putat, *non legisse Aristæam; vel ex aliorum relatione audivisse, quæ scripserat.* Consentit Talmod utrumque in tract. Megill. ubi hanc historiam ita referunt, quòd *Ptolemæus Rex, congregatis LXXII. Senioribus, posuit eos in 72. domunculis, & non revelavit iis quorsum eos congregaverat,* (hoc autem est Talmudicum figmentum contra Aristæam & Josephum:) *& congregavit eos separatim unumquemque ab altero; & dixit*

eis, Scribite mihi legem Mosis magistri vestri. Dedit Sanctus Benedictus ipsis consilium in corde uniuscujusque eorum, & concors fuit sententia eorum in unam sententiam. Huic sententiæ præter Veteres adstipulantur, Serarius, Bonfrereus, Galesinius, cum multis recentioribus Interpretibus Sacræ Scripturæ. E contra Hieronymus Præfat. in Pent. narrationem de cellulis explodit, dicens, *se nescire quis primus auctor 70. cellulas Alexandriæ mendacio suo exstruxit.* Et Præf. prima in Chron. dicit, *Cellulas istas vulgo sine auctore jactari.* Hieronymum sequuntur multi ex recentioribus, Masius Præf. in Jos. Bellar. loco cit. Joh. D'Espeires Tract 2. disp. 1. dub. 5. Baronius etiam affirmanti sententiæ inclinat: concludit tamen, *Non esse sui de tam antiqua quæstione quid certius definire.* Hæc etiam est sententia Protestantium ferè omnium. Rationes sunt. 1. Altum de hisce cellulis silentium apud Aristæam, Josephum, & Philonem; etiam, cùm occasio se obtulit de hoc miraculo dicendi. Philonis enim verba, quæ à quibusdam pro cellulis adferuntur, nil tale probant, lib. 2. de vita Mosis: ubi hæc habet, *Non alii alia, sed omnes ad verbum eadem, quasi quopiam dictante singulis invisibiliter, reddiderunt.* Quæ verba nil aliud probant, quàm in eandem sententiam convenisse: quòd fieri potuit omnibus simul in eadem domo conferentibus. Unde Bellar. l. 2. de Verbo Dei, c. 10. dicit, *Summam consensionem in eandem sententiam non necessariò convincere eos loqui de cellulis. Nam revera mirum enim fuit, tot homines simul conferendo potuisse tam brevi tempore convenire in singulis sententiis transferendis: ubi enim est multitudo, diversitas judiciorum evitari non potest; & rarò conveniunt, nisi post longam disceptationem.* 2. Imò disertè dicunt Aristæus & Josephus, *Eos omnes in unam Basilicam congregatos inter se contulisse.* Si simul in uno loco contulerunt, non singuli in cellis prophetârunt, sed disputabant inter se de re qualibet, donec convenirent omnes in unam sententiam, quam redegerunt in scriptis. Imò opus esset, ut singulis singuli codices traderentur à Sacerdote summo, qui ipsos miserat, à singulis sigillatim vertendos: cùm tamen in historia legamus, unicum exemplar aureis literis descriptum ab Eleasare ad Regem missum fuisse. Nec potuit Pontifex divinare, Ptolemæum tale de Interpretibus sumpturum experimentum, aut credere in hoc morem illi gerendum fuisse, Deúmque sine necessitate tentandum, ut notat Doctiss. Capel. Crit. l. 4. c. ult. Ob has rationes, potiorem existimo sententiam cellulas negantium. Licèt enim invitus antiquos deseram, tamen Aristæas, Josephus & Philo antiquiores sunt omnibus, qui affirmativam tuentur. De Justino verò respondeo cum Bellarmino, quòd Judæi fabulam à se confictam ipsi persuaserint; & quasdam ruinas ostendentes, cellulas esse dixerint LXX. Interpret. unde facilè fieri potuit, ut Justinus eis fidem habuerit. Nec minus facilè fuit, ut Justino viro sancto fidem haberent alii, cùm dicat se habuisse ab accolis Alexandriæ. Tertullianus verò nil habet de cellulis loco citato, & Augustinus dubitantet, non asseveranter loquitur, cùm his verbis utitur, l. 2. de Doctr. Christ. c. 15. *Dicuntur LXX. Interpretes &c. fertur, & multis fide non indignis prædicant, singulis cellis inclusos fuisse,* &c. quæ verba indicant, ipsum non certò hoc de cellulis affirmâsse. Etsi verò negamus, singulos in cellulis seorsim Versionem suam afflatu Sp. S. confecisse, omnésque in omnibus consensisse: aliquid tamen veri fortasse in hac sententia inesse potest, ut in sequenti quæstione explicabimus; singulos proprium habuisse cubiculum vel domunculam, ubi studiis & orationi vacabant, & pensum sibi assignatum verterunt: quòd postea, cùm simul omnes convenerunt, relectum, examinatum, & approbatum, & omnium nomine Demetrio oblatum. Reliqua verò à Judæis falsa verisimiscentibus, assuta fuisse.

10. Versionem hanc LXXII. dierum spacio confectam fuisse tradunt Aristæas, Josephus, omnésque scriptores veteres, Judæi & Christiani, qui unanimiter in hoc concordant: nec ante avorum memoriam quisquam aliter scripsit. Dubitârunt quidem aliqui, an solus Pentateuchus, an verò omnes libri Vet. Test. ab ipsis traducti sint: nemo tamen dubitavit, quin hoc temporis spacio tota Versio, quorumcunque librorum fuerit, confecta sit. Neoterici quidam, qui omnia in dubium vocant, ut Aristææ historiam reliquam; sic hoc de 72. dierum spacio à Judæis confictum esse, asserere non verentur. Horum audaciæ occurrere conati sumus, cùm de Aristææ libro egimus. Alii, inter quos Joh. D'Espeires, tract. 2. disp. 1. dub. 7. statuunt, solum libros Legis intra 72. dies versos fuisse; reliquos ab iisdem postea, vel Alexandriæ, vel domum reversos traductos fuisse. Rationem verò reddit; *quia moraliter, imò Physicè, impossibile esset, ut tam exiguo temporis spacio, duorum mensium & dimidii, tot ac tanta volumina scripserint, nedum ut conferentes & disputantes transtulerint ex Hebræo in Græcum.* Legem Mosis facilè potuisse intra illud tempus transferri, probat Bonfrer. Præloq c. 16. s. 2. hac ratiocinatione, quòd *capitula librorum Legis sunt tantùm 187. ut hodie distinguuntur. Si verò duo capita cum dimidio singulis diebus absolverent, totum Pentateuchum intra 72. dies conficere potuissent; idque sine miraculo.* Imò totam Scripturam intra hoc tempus transferri potuisse non dubitarem; si verum esset, quòd à multis affirmatur, scil. ipso Spir. S suggerente, quasi Prophetas, eos locutos fuisse. Cùm verò de hoc non sine causa dubitetur; dicendum videtur, potuisse tot viros Hebraicè & Græcè doctissimos (qui enim recentiores ignorantiam linguarum eis exprobrant, propriam inscitiam produnt,) mediis ordinariis 72. diebus hoc opus perficere, totum Vet. Testamentum vertendo, idque sine miraculo. Nam primò maximè probabile est, cùm ad hoc munus delecti essent, antequam è patria discederent, inter se convenisse; & de modo, quo tantùm opus confici posset, inter se deliberasse: unumquemque etiam se diligenter præparâsse, tum codices conferendo, tum partem quandam Scripturæ tranferendo & loca difficilia annotando; observationes etiam suas in schedas conjecisse, quas secum attulerunt, quò citiùs & felicius opus absolverent. Nam (quòd dicunt Talmudici) ipsos ignorâsse, quorsum Rex eos accersiverat, antequam in Ægyptum venerant, est Talmudicum figmentum,

tum, contra historiæ fidem: ut apud Jos. & Arist. legimus. Deinde, cùm Alexandriæ convenissent, haud probabile est, omnes simul in unaquaque sectione vel libro vertendo laborâsse: (quanta enim hinc confusio orta esset, si omnes simul loquerentur?) sed totum opus inter se partitos fuisse; aliis hanc partem, aliis illam assignando: cumque singuli pensum suum, vel ejus partem aliquam confecissent, statis horis, vel diebus, inter se convenisse, ubi singulorum elucrubationes reliquorum judicio submissæ: & si dubium aliquod occurrebat, communi consilio explicatum, omnibúsque maturè perpensis & discussis, quòd ab uno vel pluribus primò confectum fuerat, communi omnium suffragio approbatum, pro totius conventus Versione receptum, & evulgatum fuit. In hac conjectura habeo viros doctos consentientes. Bonfrer. Præloq. c. 16. sect. 6. agnoscit, *Non esse verisimile, omnes simul eodem tempore, & momento easdem Scripturæ sententias esse interpretatos*. Et Serar. Proleg. c. q. 10. in Aristææ verba, quòd *omnes in una Basilica inter se conferebant*, &c. hæc habet. *In una Basilica suas Versiones rectè dicuntur contulisse, sed non eo tempore quo fiebant; verum postea cùm facta jam essent: ut significant Aristæas & Josephus*. Hinc etiam oriri potuit styli illa diversitas in quibusdam libris, cùm alii magis cum Hebræo conveniant, quòd de Pentat. observat Hieronymus, & de Jeremia Rever. Usserius: in aliis liberiùs à verbis discedunt. Hinc etiam fortasse ortum illud de cellulis, quia singuli diversis cellulis vel cubiculis partem aliquam Scripturæ primò verterunt, quam postea reliquis in una Basilica congregatis communicârunt: ubi post disceptationem, quòd omnibus probatum erat, communi calculo ratum fuit. Unde non tantùm probabile, sed necessarium erat, singulos cellam vel cubiculum peculiare habuisse, ubi versioni vacarent, præter domum communem, in qua omnes convenirent. Hujusmodi ordinem in hoc opere conficiendo eos observâsse, mihi verisimile videtur; & vix aliter fieri potuisse. In celebri nostra Versione Anglicana auspiciis Serenissimi Regis Jacobi facta, in qua plurimi per totum Regnum delecti viri doctissimi sudârunt, tale quid observatum fuit. Primò inter se regulas quasdam observandas in Versione sua formârunt. Dein tota Biblia in partes diviserunt, tot pro unaquaque parte designatis, qui etiam inter se pensum suum subdiviserunt, certísque temporibus, quòd à singulis paratum erat, reliquorum judicio submiserunt: donec tandem totum opus omnium calculis approbatum, omnium nomine in lucem prodiit. Sic singulis diebus LXXII. Interpretes, Rege salutato primo, in unam Basilicam vel domum convenerunt: ubi, precibus fusis, se ad opus parabant; &, quàm poterant, accuratè, interpretabantur, *usque ad horam nonam assidentes operi*, (ut Josephus refert;) id est, seorsim singuli operi suo incumbebant: ubi per *horam nonam*, mediam diei partem inter Meridiem & Solis Occasum intelligit. Soleban. enim Judæi diem in 12. horas dividere ab Ortu Solis ad Occasum; ita ut Meridies esset hora sexta, Solis Occasus duodecima, medium inter eos nona. Si itaque singulis diebus huic operi singuli incumbebant; non video, quin sine miraculo possent omnes V. Test. libros Canonicos (reliquos enim, qui vulgò Apocryphi vocantur, eos non attigisse, postea patebit,) spacio LXXII. dierum in Græcum transferre. Supponamus enim, singulos dimidium capitis singulis diebus transtulisse, (quòd nullo negotio fieri poterat;) totum opus, quòd 925. capitibus concluditur singulis diebus capita 36. interpretando, intra 28. dies absolvere potuissent; qui non multum superant partem tertiam dierum LXXII. Reliquum verò temporis impendi poterat, quod à singulis confectum fuit, coram omnibus legendo & examinando: unde post disceptationem de iis, quæ dubia visa fuerint, & deliberationem maturam, quòd communi suffragio ratum erat, Demetrio offerebatur. Dices, hoc supposito, singulos legis exemplaria habuisse necessarium esset: cùm tamen unicum exemplar Rex postulâsset, nec de alio in hac historia fit mentio. Resp. negando sequelam. Nam unicum exemplar in plures partes dividendo, unicuique aliquam ejus partem assignare poterant. Et licèt unum tantùm habuissent exemplar publicum, quòd quidam opinantur fuisse ipsum volumen, quòd in Templo publicè in usu fuit, quia Pontifex à Rege petiit, ut ipsum tutò remitteret: nil tamen vetat, quin singuli Interpretes etiam per se in usum proprium exemplaria propria habuerint. Et planè incredibile est, eos ad tantùm opus à Rege potentissimo evocatos ita incuriosos fuisse, ut non singuli propria exemplaria haberent, quò melius Regis, & aliorum expectationi satisfacerent. In hoc consentientem habeo Wovver. Syntag. cap. 7. Certè si hodie talis doctorum numerus ab aliquo Principe extraneo ad transferendum Biblia Hebraica in Latinum Idioma vocaretur; nullus eorum sine codice suo, itineris socio, ad tale opus se accingeret. Quòd de his Interpretibus magis probabile est eo (quòd ex Judæorum sententia) quilibet tenetur volumen Legis in usum proprium describere: vel, si ipse literas nesciat, per alium describendum procurare. Quis itaque credat, hos Interpretes, cùm infimi subsellii non fuerint, sed apud suos in maximo honore, singulos proprium codicem non habuisse; vel secum in itinere non attulisse? Si quis verò objiciat, auctores, qui historiam de cellulis referunt, dicere, singulos interpretes totam Scripturam transtulisse, omnésque in unum conspirâsse miraculosè, licèt simul non convenirent, nec invicem conferrent; Respondeo, hoc ab iis, unde illi historiam de hac Versione hauserunt, non dici, sed potiùs contrarium: ut modò ostendimus ex Aristæa, Josepho, & Philone. Posteriores quidem tale quid affirmarunt, ut historiam magis miraculosam redderent: & probabile est, ut jam dixi, Judæos vera falsis miscuisse, & figmenta sua veræ historiæ assuisse, ut ex Talmude ostendimus: unde quidam incauti temerè de tota historia judicârunt. A Judæis verò Christianos scriptores eosdem errores imbibisse, cùm aliunde hanc historiam habere non poterant, non est cur miremur.

11. Ut de Interpretibus, sic de libris quos verterunt, quæstionem movent nonnulli. 1. An solum Pentateuchum verterint, an etiam totam Vet. Test. Scripturam. 2. An libros, qui volgò Apocryphi vocantur, transtulerint. De 1. Neoterici quidam, qui Versionem Græcam hodiernam deprimere conantur, duplici argumento probare nituntur, LXX. Interpretes solum

Pentateuchum vertisse. 1. Quia Aristæas & Josephus, qui prim. hanc historiam nobis tradiderunt, Legis tantùm mentionem faciunt, non reliquorum librorum Scripturæ. 2. Idem auctores cum Philone dicunt, Versionem Sept. exactè Hebræo textui respondisse, & ab omnibus acclamatum fuisse, Translationem fideliter factam esse: cùm tamen editiones Græcæ hodiernæ multùm ab Hebræo textu differre videantur. De his itaque hujus sententiæ fundamentis videndum est, An vera sint, & quantum ponderis habeant. De 1. Ut primus, sic solus est Hieronymus inter veteres Ecclesiæ scriptores, qui solum Pentateuchum à LXX. senioribus versum fuisse asseruit: qui tamen dubitanter hoc affirmat, & pluribus in locis Græcam reliquorum librorum translationem iisdem ascribit; ita ut sibimet contradicere videatur: unde in hac quæstione, ejus auctoritas parùm valet. In Præf. Quæst. in Genes. sic scribit, *Accedit ad hoc quoque, quod Josephus, qui LXX. ponit historiam, quinque tantùm libros Mosis ab iis translatos refert: quos nos quoque profitemur, plusquam cæteros, cùm Hebraicis consonare* Item in c. 5. Ezech. dicit, *Quanquam & Aristæus & Josephus, & tota schola Judæorum quinque tantùm libros Mosi à LXX. translatos asserant.* Et in Ezech. 16. affirmat, *hanc esse eruditorum opinionem*, id est, Josephi, Aristæi, & Judæorum, ut sese explicat loco priori. Et in Mich. 2. videtur ipse in hanc opinionem propendere: nunquam tamen disertè profitetur Hieronymus, se huic sententiæ suffragari; sed tantùm Judæorum opinionem refert. Multi tamen recentiorum scriptorum huic sententiæ subscribunt, quia authoritati hujus Versionis videtur hæc sententia detrahere, si à LXX. Senioribus profecta non sit. Judæi etiam plerique post Talmudem idem sentiunt; licèt relatio illa Talmudica sit merè fabulosa, ut supra ostendi, cùm de cellis egimus. Contraria sententia est veterum Ecclesiæ Scriptorum omnium, solo excepto Hieronymo, qui (ut diximus) dubitare videtur: Plerorùmque etiam recentiorum; ut & quorundam Rabbinorum, qui, non obstante Talmude, vel contrarium asserunt, vel dubitare videntur. Just. Mart. *totam Scripturam ab iis translatam* affirmat, Apol. ad Antonin. Imperatorem, & Dialog. cum Tryph. Clem. Alexand. expressè dicit, *ipsos transtulisse*, τὰς γραφὰς τάς τε τοῦ νόμου, καὶ τὰς προφητικάς. Euseb. Præpar. lib. 1. idem ostendit ex Aristobulo Judæo, qui paulò post ipsos LXX. vixit, quémque supra adduximus pro Aristæa: qui libro ad Ptolem. Regem disertè scripsit, *Totam Scripturam sacram Demetrii Phalerei operâ & Philadelphi regis jussu, rectè translatam.* His consentiunt Irenæus, Tertul. Orig. August. Epiphan. &c. totúsque antiquæ Ecclesiæ venerandus Chorus. Imò ipse Hieronymus, licèt alicubi dubitare videatur, postea tamen plurimis locis totam Græcam Versionem LXX. ascribit. Nam in Commentariis suis in Prophetas, ipsam Sept. Versionem Latinam, sub nomine Septuaginta, præter propriam ex Hebræo, per columnas sibi respondentes apponit, eámque exponit, & obique pro ipsorum Versione agnoscit. Idem contra Ruffinum, lib. 2. *Egóne* (inquit) *contra LXX. Interpretes aliquid locutus* &c. *quos quotidie in conventu fratrum edissero.* - *Universi tractatus mei horum testimoniis texti sunt: commentarii in 12. Prophetas, & meam, & LXX. Versionem edisserunt.* Et Epist. ad Suniam & Fretelam, dicit, *Editionem Psalmorum* κοινὴν *ipsam esse, quæ & Septuaginta.* Rationes verò magni ponderis pro hac sententia adferuntur. Primò, Evangelistæ & Apostoli, cùm ex Veteri instrumento, ex Prophetis & Hagiographis, loca à seipsis, vel à Domino citata adferunt, plerúmque secundum Versionem Græcam reddunt, quæ cum hodiernis Græcis Editionibus concordant, ut infra demonstrabimus. Editionem verò Græcam Prophetarum & Hagiographorum nullam præter illam τῶν ό extitisse ante Christi tempora, ita certum est, ut ex nullo auctore vel verbulum in contrarium produci possit. Aquila enim primus fuit, qui post Sept. ex Hebræo in Græcum sermonem Vetus Test. vertere tentavit. Unde Vir Reverend. in syntag. quòd contra Græcam Versionem collegit, agnoscit *Versionem Græcam, quam communiter usurpârunt Judæi in Synagogis, & ex qua Dominus & Apostoli testimonia sua protulerunt, fuisse sub Sept. nomine communiter receptam; eandémque esse, quæ hodie extat:* licèt alia ἀσύγκριτα addat, de quibus posthac. Secundò, ita argumentantur Masius Præf. in Jos. pag. 119. aliique viri docti, *Quæ potuisset causa Ptolemæum movere, (qui studio incredibili tenebatur omnia antiquitatis monumenta comparandi, quæ literis consignata erant,) ut Mosis leges à Pontifice posceret; cæteras gentis nobilissima admirandas historias, & prophetica oracula prætermitteret?* &c. Certè qui omnes per totum orbem libros conquisivit, non hosce neglexisset. Si verò quosdam neglexisset, tamen, ut observat Baronius, *illos qui rerum Judaicarum continerent historiam, qui Regibus & rerum antiquarum studiosis magno in pretio esse solent, non prætermisisset.* Tertiò, ostendimus supra (quod & omnes agnoscunt) miram Dei providentiam circa hanc Versionem factam ante Christum, ut gentes pararet ad Evangelium recipiendum: Unde & *viam ad Christum* à Chrysost. vocatur. Jam verò ad hunc finem necessarium erat, non tantùm ut lex Mosis; sed & præcipuè, ut Prophetarum oracula in linguam Græcam omnibus notissimam transferentur: ut quæ à Christo & Apostolis prædicabantur, & Judæis & Gentibus ex hac Versione Græca probarent: & ut omnia à Prophetis prius prædicta fuisse constaret. Quartò, apud omnes in confesso est, & tam ex Judaica historia, quàm ex Nov. Testam. constat, & Legem & Prophetas linguâ Græcâ in Synagogis publicè prælecta fuisse: & ab Antiochi temporibus certum est, Haphtoras ex Prophetis Hebr. prælectas, cùm Tyrannus sub pœna capitis Pentateuchi lectionem prohibuisset: aliam verò præter hanc Versionem Græcam tunc fuisse, nemo adhuc probavit. Denique ex Judæis varii idem nobiscum sentiunt, non obstante Talmudis auctoritate. R. Azar. lib. אמרי בינה cap. 7. varia loca ex Rabbinis profert, ubi per Legem totam Scripturam intelligunt, & rationem pro totius Script. Versione ex Ptolemæi consilio urget. Jos. Hebr. cap 17. libri sui Constantinop. ante annos 120. impressi, *libros sacros 24. ab Interpretibus LXX. versos fuisse.* Dubitat Gedalias in Catena Cabalæ, &

scri-

scribit, *se nescire, in quam partem propendendum sit.* Ad objectiones in contrarium facilis est responsio. Nam licèt Aristæas & Josephus de Lege per LXX. versa loquantur; certum tamen est per Legem totam Scripturam sæpissime intelligi: & ita intellexisse Judæos, constat ex Evang. Joh. 15. 25. ubi Dominus dicit esse scriptum *ἐν τῷ νόμῳ, in Lege, Oderunt me sine causa:* quòd ex Psal. 34. 19. producit: &, *Nonne scriptum est in Lege vestra, Ego dixi, quòd dii estis?* Joh. 10. 34. quod Psalm. 82. 6. habetur. Apostolus 1. Cor. 14. 21. dicit, *in Lege scriptum esse, Quoniam in aliis linguis & labiis loquar populo huic:* quod tamen in Pentat. invenitur, sed Esa. 28. 11. Ad eundem modum loquuntur Veteres. Hilar. in Psal. 2. *In 22. libros Lex Vet. Testamenti deputatur.* Et ipse Hieron. agnoscit Epist. ad Algasiam, *Psalmos Legem appellari:* & in Prol. Galeato, *Ita fiunt Veteris Legis libri 22.* Sic Judæi, R. Azar. in Meor Enajim, *Apud sapientes nostros multa loca reperiuntur, in quibus nomen Legis complectitur etiam Prophetas & Hagiographa.* Josephus etiam lib. 20. cap. 4. & de Bell. Judaic. lib. 2. cap. 12. agens de libris Judæorum, qui in Synagogis legi consueverant, omnes sub libris *Legis* comprehendit: cùm tamen præter Pentateuchum constet, legi etiam solitos Prophetas, Luc. 4. Act. 15. Nec unquam Josephus dixit, solos 5. libros Mosis à Senioribus conversos fuisse, licèt hoc de ipso affirmaverit Hieronymus; sed *Legem* per quam totam Scripturam intelligi posse ostendimus. Procemio tamen in Historiam Antiq. dicit, ipsos LXX. *Legem, non verò reliquam Scripturam interpretatos fuisse:* ubi quidam respondent, per *Scripturam reliquam* intelligi posse libros, qui Vulgò *Apocryphi* vocantur: quos licèt inferiori gradu collocet Josephus, pro Sacris tamen agnoscit, lib. 1. contra Appion. Hoc mihi tamen videtur nimis longè petitum, nec Josephi verbis vel menti convenire. Itaque melius est Josepho unico teste, præter omnes Christianæ Ecclesiæ Patres, qui contrarium asserunt, Judæum Aristobulum opponere, quem supra ex Eusebio adduximus libro ad Ptolem. cujus auctoritas Josephi multò potior & in hac re cùm multò ante Josephum vixerit, & paulò post ipsam Versionem scripserit: ita ut vel ipse rebus gestis interfuerit, vel ab iis, qui interesse poterant, omnia circa hanc Versionem gesta habuerit. Sic Josepho Judæo, Judæum ipso antiquiorem, Aristobulum opponimus, virum doctum, Philosophum insignem; & Hieronymo tum ipsum Hieronymum locis aliis, tum universam Ecclesiam Græcam & Latinam. Quòd verò Joh. D'Espeires dicto loco putat, *Impossibile fuisse tot tantáque volumina 72. diebus transferri posse:* unde conjicit, *Legem tantùm 72. illis diebus jussu Ptolemæi versam; reliquos verò libros postea, vel Alexandriæ, vel post Seniorum reditum, Hierosolymis eosdem transtulisse:* quòd & ante ipsum Paradinus præfation. in Edition. Gallicam Aristæi, & Genebr. in Chronol. affirmarant; hoc sine necessitate excogitatum videtur: cùm (ut supra vidimus) sine ullo miracolo, à tot viris Hebraicè & Græcè doctis, 72. diebus omnes Vet. Testament. libri verti possent: nec Ptolemæi desiderio satisfecissent, nisi omnes vertissent. Si hoc tamen probabilius cuiquam videbitur, nolo anxiè de eo contendere: frustra enim sunt, qui hinc diminutam fore Versionis hujus auctoritatem sperant, si reliquos libros post Pentateuchi Versionem ab aliis traductos fuisse evincant. Cùm enim Versionem, quam hodie habemus, Græcam, contendant tempore Philometoris, circa centum annos post Philadelphum, factam fuisse, (quòd tamen sine ulla ratione & contra omnium Veterum auctoritatem asserunt,) non multum refert, sive Alexandriæ, sive Hierosolymis; sive jussu Ptolemæi, sive tempore LXXII. Seniorum, sive postea, facta fuerit. Auctoritas enim eadem est, cùm à Judæis omnium librorum Versio publicè recepta & usurpata sit variis ante Christum seculis; eadémque à Domino & Apostolis ubique citata, Ecclesiæ Christianæ ab iisdem tradita, ab universa Ecclesia approbata, & apud Græcos aliósque Orientales in hunc usque diem continuata, & in summo honore habita. Hoc verò, si concessum illis fuerit, (quod ab ullo verecundè negari non potest;) videant, quid inde lucrati sunt, & annon magno molimine nihil agant, qui LXXII. Interpretes solùm Pentateuchum vertisse dicunt.

12. Quod ad secundum argumentum attinet, videtur quidem Philo sentire, LXX. ad verbum transtulisse: loco enim citato ait, *propria propriis nominibus reddita fuisse, Græcis ad Chaldaica* (intelligit Hebraica) *exactè respondentibus: unde in utraque Scriptura, tam Chaldaica, quàm ejus interpretatione, miretur quis germanitatem, imò rerum verborúmque consonantiam adoret.* Antè Philonem scripsit Aristæus, *admirabilem fuisse rerum & verborum consonantiam inter codices Hebræos & Versionem Græcam:* Et ad finem libri, *Interpretationem ab omnibus discussam, consideratam, examinatam, antequam in Regis Bibliotheca poneretur; & ab omnibus acclamatum, Sanctè & fideliter singula esse translata, ut nihil addi, nihil demi posset.* Hæc à Neotericis quibusdam avidè arripiuntur, ut probent veterem illam translationem periisse: quia hæc, quam hodie habemus, in multis ab Hebraicis codicibus differt. De hac verò quæstione infra fusiùs agemus. Hic breviter ad argumentum respondemus, Interpretes non verba verbis, sed sententias sententiis reddidisse. S. Augustinus de Consensu Evangelist. c. 60. ait, *Manifestum esse, illam interpretationem in nonnullis aliter se habere, quàm invenimus in Hebræo:* quòd de verbis, non de sensu affirmat. Hieron. de optimo gen. interpretandi, ait, *In iis quæ addita sunt, non verba consideranda, sed sensus; ad quem LXX. de suo nihil addiderunt, licèt verba quædam, quæ in Hebræo non sunt, adjunxerint.* Probátque idem Hieron. Præf. in Eusebii Chron. *Difficile esse alienas linguas insequentem non alicubi excidere, & ut quæ in aliena lingua benedicta sint, eundem decorem in translatione conservent.* Et eodem loco, *Illud suum, ut ita dicam, vernaculum linguæ genus, sed ad verbum interpretor, absurdè sonat.* Unde illud, *Nec verbum verbo reddere curat fidus interpres.* Addit Baronius, *ex lingua Hebr. singula Græca reddere si voluissent, facere non potuisse: cùm nonnulla sint in Hebraicis verba, quæ vix una periodo orationis æquè rectè possint Græcè interpretari.* Et hunc fuisse modum

vertendi

vertendi Veterum, observat Genebr. in Psal. 95. 10. *ut paucula obiter intercalarent, quæ inservirent perspicuitatis Mysterii.* Sic sæpe præter Hebraicum contextum nonnulla de suo interponunt in Lege & Prophetis, ad locos obscuriores illuminandos. Jonathan & Onkelos: qui proinde non tam Chaldaici Translatores, quàm Paraphrastæ appellantur. Hoc etiam frequenter apud Apostolos observatum, in citatione locorum Veteris Testamenti; non tam verba, quàm sensum respexisse: unde quædam verba mutare, non obstat fidelitati Translatoris, si servetur ejusdem sensus veritas. Imò verissimum est illud Serarii in Proleg. *Optimum & nobilissimum modum interpretandi de lingua in linguam esse, cùm ab auctoris mente nihil discedat Interpres, sive de verbo ad verbum transferat, sive aliter, contractius, vel uberius, & paraphrasticè addendo vel demendo aliqua, prout primus auctor, habita rerum, personarum, & circumstantiarum ratione, fieri vult.* Cùm enim orario mentis interpretatio sit, optimè quis alicujus orationem interpretatur, qui ejus mentem optimè, prout ille, personis atque circumstantiis omnibus exprimi curat. Ad Philonis verò testimonium, respondent Baronius & alii, & ex ipsis Philonis verbis probant, nihil aliud ipsum voluisse, nisi interpretes ita vertisse, ut rebus significatis verba optimè congruerent: non ut omnia Hebræa Græcis quasi numerato responderent; sed ut verba & res ita congruerent, ut auctoris mens optimè exprimatur. Philonem verò aliud non sensisse, manifestò hinc constat, quòd ipse hanc Versionem ubique sequatur, (fatente Rev. Usser. Syntag. c. 3. p. 25.) ejúsque loca citat, quæ cum Hebræo ad verbum non conveniunt, sed exemplaribus Græcis hodiernis plerumque congruunt; & quam ipse descripserat Versionem, eandem suo tempore extitisse existimavit. Quomodo itaque potuit existimare, ipsos de verbo ad verbum vertisse, cùm contrarium ex ipsa Versione, quàm quotidie legebat, ipsi constabat? Addit alius, Philonem *more suo Hyperbolicè & Rhetoricè multa locutum fuisse.* Imò Hieronymus ipse Epist. dicta ad Pammach. de opt. gen. interpret. qui omnes in illa Versione errores illapsos notavit, sæpius testatur, eos *non verba verbis, sed sententias sententiis* reddidisse: legerat utique ipse Aristæam & Philonem, nec tamen eo sensu eorum verba accipienda esse putavit. De discrepantia verò Versionis Græcæ ab Hebr. ejúsque causis, nolumus hoc loco plura dicere; cùm de sinceritate & auctoritate ejus agemus, de his latius disserturi.

13. De libris Apocryphis, An eos transtulerint LXX. prout hodie extant, meritò dubitatur. Existimat Vir Rever. totius Vet. Testam. Versionem factam fuisse post Ptol. Philometoris annum quartum, & ante Euergetis 38 idque probat ex additione quadam ad calcem libri Esther in Edit. Græca, ubi legimus, *Anno 4. regnantibus Ptolemæo. & Cleopatra, attulisse Dositheum qui se sacerdotem esse Levitici generis ferebat, & filium ejus Ptolemæum, Epistolam Phrurim Ptolemæus (in similie) non fuit alius, quàm Philometor, ut observat Pererius in Dan. c. 3. cujus, & Cleopatra uxoris ejus meminit Joseph. l. 2. contra Appion.* Hæc affert vir Rev. ut probet, Editionem Græcam Vet. Test. non fuisse ante annum 4. Philometoris, qui secundum computationem ejus erat ante Christum 177. cum illa τῶν ό (Pentateuchi solius, ut ipsi videtur) ex ejusdem calculo, fuerit anno 277. Infirmissima verò est hæc ratio, nisi simul probaret, omnes libros Apocryphos, & omnia eorum additamenta, simul cum Canonicis versos fuisse: quòd nemo ipsi concesserit. Sixtus Senens. Biblioth. l. 1. p. 35. affirmat, *Omnia sex capitula ad finem libri Esther, ab incerto Græco auctore addita esse ex diversis historiis, præcipuè ex Joseph. Antiq. l. 11. unde exempla literarum Aman & Epistola regis Artax. quæ cap. 13. & 16. hujus libri recitantur, ad verbum desumpta sunt.* Et postea agnoscit, quòd *propter has appendicum lacinias, hinc inde quorundam Scriptorum temeritate insertas, liber hic, quamvis Hebræus, sero apud Christianos auctoritatem receperit, &c.* Hactenus Sixt. Senens. Ex quibus constat, quàm infirmum sit argumentum ex additamentis hujus libri ductum, de quibus incertum est, quando vel à quo auctore assuta fuerint, contra illud quòd totius Ecclesiæ Christianæ consensu unanimi stabilitum & testatum est. Deinde luce clarius est, libros omnes Apocryphos cum reliquis Canonicis versos non fuisse; cùm eorum quidam tunc temporis non extiterint, sed longo post tempore scripti sint. Quis unquam somniavit, Macchabæorum libros tempore τῶν ό scriptos, vel in Græcum sermonem traductos esse? De Ecclesiastico etiam ex ipsa Siracidis præfatione liquet, librum hunc non à Septuag. sed ex Hebræo in Græcum fuisse conversum post annum 38. Euergetis. Macchabæorum etiam libri post tempora Antiochi scripti sunt: quis verò inde argumentum ducet, ad probandum Versionem Græcam post Antiochi tempora factam? Libri etiam Apocryphi dicti, licet apud Judæos Alexandrinos in usu, ab Hebræis tamen Hierosolymitanis, qui tantùm Hebraicos 22. agnoscunt, recepti nonquam sunt in Canonem. Nec probabile est, Eleazarum Pontificem, qui exemplar aureis literis descriptum ad Philadelphum misit, libros dubiæ auctoritatis cum iis misisse. Incertum enim est, an librorum istorum aliqui tunc temporis extiterint: certum, aliquos non extitisse. Libri itaque Apocryphi, ut à variis auctoribus, ita variis temporibus, scripti sunt; quidam Hebraicè, quidam Græcè: & licèt apud Hellenistas primùm recepti fuerint; tempus tamen præcisè assignari non potest, quando cum reliquis libris Sacris in unum Volumen compacti fuerint. Hoc tamen clarum est à Judæis Hellenistis cum reliqua Scriptura Ecclesiam eos recepisse. Etsi verò haud ita antiquam facimus eorum Versionem, ut ad Sept. Seniores referri possint: non tamen iis assentimur, qui Theodotionem primum eos in Græcam linguam vertisse dicunt. Vix enim credibile est, Judæos, qui Græcam linguam melius, quàm Hebræam, plerique callebant, non habuisse hos libros, qui historiam suæ gentis complexi sunt, lingua sibi nota descriptos ante Theodotionem. Liber Ecclesiasticus etiam quibusdam ante Theodotionem seculis Græcè traductus erat: & Clemens Romanus in Epistola ad Corinth. auctoritatis indubitatæ, quam Patricius Junius ex tenebris, postquam mille annos delituerat, ex MS. nostro Alexandrino in lucem produxit,

duxit, loca quædam ex his libris Græcè profert, ut observat Clariss. Grotius Epist. ad Gallos. 154. Et Joseph. (de quo multi dubitant, an linguæ Hebraicæ peritus fuerit) lib. contra App. loca quædam ex his libris Græcè citat: ex quibus clarissimè constat, ante Theodotionem hos libros Græcè extitisse.

14. Codice Hebræo, puro, optimæque notæ, usos esse LXX. Interp. quem curavit Eleazarus Pontifex ad Regem mitti, tam clarè tradunt Aristæus, Josephus, aliique Veterum; ut nemo de hoc dubitaverit ante hoc ultimum seculum: quo omnia, quæ prioribus seculis certa erant & indubitata, in quæstionem vocârunt homines sceptici & vertiginosi. Fingunt enim Neoterici quidam, ut Versionem Græcam nunquam ullius pretii fuisse probent, contra omnem historiæ fidem, omniúmque Judæorum & Christianorum consensum, Sept. senes non Hebraicis, sed Syriacis, vel Chaldaicis, vel Samaritanis codicibus, iisque corruptis & plebeiis, usos fuisse in sua translatione: unde causam reddunt, cur sæpe ab hodiernis Hebræis codicibus differat Versio Græca, quia non ex puro fonte, & probatis codicibus, sed ex codicibus Vulgaribus, qui in manibus plebis erant, eam extraxerint. Primus, qui hoc figmentum propalavit, erat Guiliel. Postellus, in Tab. 12. linguarum, vir certè linguarum scientia clarus: at senex Judaicis & Rabbinicis ineptiis misere fascinatus; necnon erroribus periculosis contra fidem Christianam, & fanaticis opinionibus mirè irretitus: quibus tamen (teste Spondano in continuatione sua) ante mortem renunciavit. Hic primus asseruit, *Septuaginta ex codicibus Samaritanis suam Versionem confecisse.* Alii verò è contra *Samaritanos ex Græca τῶν ό Versione Pentateuchum suum descripsisse*, ajunt: in quam sententiam adducunt quidam Lud. de Dieu. in Matth. 19. 5. & Joh. Seldenum, in Marè clauso p. 57. quorum tamen neuter hoc directè affirmavit. R. Azar. libro Meor Enajim. c. 8. & 9. & paulò ante illum R. Gedalias, dicunt, *Post Esdræ reditum, Legem in linguam Chaldæam translatam fuisse, in gratiam vulgi, quòd linguæ Hebrææ tempore Captivitatis obliti, Chaldæam melius intelligerent; & hujus usus durâsset per totum tempus Templi secundi. Sed quia carebant Masora, inter vulgus corruptam & depravatam fuisse; & ex hoc depravato codice Chaldaico, Septuaginta suam fecisse Versionem: hanc esse causam discrepantiarum inter eam & Hebræum; licèt exemplari, quod secuti sunt, adamussim respondeat.* Contra hanc sententiam tota clamat Historia Versionis. 1. Demetrius ad Ptolemæum scribit, *Velim te scire, inter libros, quos adhuc desideramus, esse Judæorum leges. Hebraicis enim characteribus, & gentili eorum lingua cùm scripta sint, à nobis intelligi non possunt.* Hic videmus codicem, quem Demetrius desiderabat, fuisse Hebræum; quem Syri vel Chaldæi intelligere non poterant: nam etsi affinitatem hæ linguæ habeant, diversæ tamen sunt, ut qui unam intelligit, non statim intelligat alteram. Exemplar etiam, quod ab Eleazaro missum est, non erat aliquod vulgare, sed *magnificum, eleganter descriptum aureis literis, membranis cum commissuris adeò subtilibus* (teste Josepho) *ut oculorum aciem effugerent: quod Rex non sine admiratione conspexit, & volumina sacra adoravit.* Quis verò credat, Pontificem tanto apparatu descriptum codicem, legatione publica, per tot viros scientia & probitate claros, ad Regem potentissimum, sub quo tot Judæorum myriades vixerunt, corruptum, vulgarem, mille mendis scatentem, idque consultò, misisse? vel Eleazarum ita studiosè à Rege petiisse, ut codicem talem remitteret cum ipsis Interpretibus? Testatur etiam Historia, postquem versionem absolverant Interpretes, non tantùm coram Demetrio; sed & coram Judæis, eorúmque Senioribus, Sacerdotibus, totóque populo, lectam fuisse, discussam, & approbatam: peritúmque, ut si quis aliquid deesse vel additum esse deprehenderit, indicaret: aliâs ut rata maneret in perpetuum; neminíque liceret aliquid de ea mutare, cui omnes consenserunt: & anathemate devoverunt omnes, qui contrairent. Anne verò credibile est, si ex corrupto codice Versio corrupta facta fuisset, neminem ex Judæis hoc deprehendisse; sed omnes in talem Versionem, quæ ipsos falsarios esse convinceret, conspirâsse? Præterea ex Talmude affirmant Judæi, loca 13. ab Interpretibus mutata esse in textu Hebraico (quàm verè hoc asserunt, hoc loco non disputo,) ne quid impium aut indecorum Rex in Lege suspicaretur. At quorsum hic metus, hæc cura, si codicibus corruptis, Syriacis vel Samaritanis, Regem fallere voluissent? Objiciunt etiam multi contra Versionem Græcam, ipsos Interpretes frequenter deceptos esse ex literarum similitudine, unam pro alia legendo, ut ה pro ח, ו pro י, ד pro ר, ס pro ם, ט pro מ, & è contra. Hoc certissimè probat, eos codice Judaicis literis descripto usos fuisse, non Samaritanis, cùm literæ hæ in Samaritano Alphabeto nullam similitudinem habeant, sed multum inter se discrepent, ut [illegible] & [illegible], [illegible] & [illegible], [illegible] & [illegible], [illegible] & [illegible], [illegible] [illegible], &c. Ex his itaque patet, LXX. ex Hebraicis fontibus Versionem suam traduxisse, non verò ex turbidis rivulorum lacunis. Pro conficta Azariæ narratione nullus adfertur testis; sed frivolæ quædam ratiunculæ, quas referre piget. Unam maximè urgent, quæ tamen nullius est momenti, quòd Philo Scribat, *Sept. ex Chaldæo in Græcum sermonem Legem transtulisse.* At omnibus notum est, Philonem per Chaldæam Hebræam linguam intellexisse, ut ex libro de Abrahamo liquet: ubi nomina Hebraica *Henoch*, *Sara*, &c. explicans, modò Hebraica, modò Chaldaica vocat: & lib. 3. de vita Mosis, scribit de festo Paschali, τὸ Χαλδαϊςὶ λεγόμενον πάσχα: quum tamen libro de Decal. dicat, quòd hoc festum Hebræi patria lingua vocant *Pascha*. Sententiam itaque hanc, ut novam & falsam omnino, rejicimus: nec possum non mirari, virum doctum ejus patrocinium in se suscipere, ut eam *probabilem esse, & nihil manifestò falsum in se continere* asserat: cùm manifestò falsum sit, Interpretes Chaldaico, vulgari, & non Hebraico codice usos esse: quo nihil falsius affirmari poterat. Nam, ut utar verbis D. Hottingeri, Exerc. Anti-Mor. sect. 43. *Quotquot historiam LXX. interpretum pertexuere (pertexuerunt autem eam Hebræi antiquiores, recentiores, Græci, Arabes, Christiani æquè ac Muslimini, Latini,) ὁμοθυμαδὸν R. Azariæ reclamant, docéntque Biblia Græca*

Rr *versa*

versa esse non ex mendosis, situ & squalore obsitis, multò minus sacrilegis plebis manibus dilaniatis & discerptis exemplaribus Chaldaicis, sed emendatissimo codice Hebræo. Wovvetus Syntag. c. 7. *Libros, quibus in vertendo usi, omnino incorruptos fuisse, censendum est.* Concludam hanc quæstionem verbis Doctiss. Isaaci Casauboni, *Puerum in sacris literis esse oportet, qui nesciat, LXX. Interp. Versionem ex Hebræo esse desumptam.* Exerc. 16. sect. 11. 15. Versionem hanc Græcam à Judæis olim receptam & approbatam fuisse, licèt ex dictis satis constet: quædam tamen ad hoc confirmandum adjicere placuit. Ex Aristæa, Josepho, Philone, pro certo supponitur. Verba Aristææ sunt, *Cùm Translatio illa approbata esset ab omnibus,* (id est, principibus Judæorum, Sacerdotibus, & populo) *& decretum approbationis promulgatum, jussit Demetrius, ut Judæi pro eorum consuetudine imprecarentur, si quis addere, transferre, mutare, vel delere auderet quidquam ex iis, quæ scripta sunt: cúmque universi hæc ritè explevissent, ut perennis illa sit sempérque servetur, Judæos adjurant: quod se facturos cum maximo gaudio & plausu receperunt.* Hactenus Aristæas: cui suffragantur Josephus, Philo, omnésque scriptores veteres. Cùm enim publica Pontificis summi & Synedrii auctoritate hæc Versio adornata esset, non potuit non ab omnibus Judæis recipi & agnosci: unde postquam exemplaria inde descripta fuerint, in synagogis publicè lecta, & usurpata sunt. Testatur Jos. Scaliger Ammadv. in Euseb. loc. cit. *per totam Asiam, Græciam & Aegyptum lectam fuisse in Synagogis.* Cui omnes concordant, qui ab ultima antiquitate, inter Hellenistas præsertim, publicè & privatim, usurpatam fuisse testantur. Unde R. Azar. p. 26. scribit, *confirmatam fuisse interpretationem Græcorum ab universo Israelitarum cœtu.* Idémque affirmat, *Talmudicorum decreto sancitum fuisse, ut Lex solis Græcis literis scriberetur.* לא התירו שיכתבו ספרים בכל לשון אלא ביונית *non permiserunt scribere libros ullâ linguâ, exceptâ Græcâ.* Huc pertinet historia in Talm. Hierosol. Sota. c. 7. quam refert Buxtorf. Lex. Talm. p. 104. de quodam R. Levi, *qui Cæsareæ audiens eos legentes Græcè, vellet impedire: at R. Jose iratus est, dicens, Qui Hebraicè non potest legere, num omnino non leget? imò legat quacunque lingua, quam intelligit, & sic officio suo satisfaciet.* Talmud utrumque tract. Megillah. c. 1 historiam Translationis refert, licèt mendaciis conspersam, ut supra monuimus. Ubi dicunt, *Magistros suos permisisse linguam Græcam, sed non nisi pro libro Legis: unde ortum est opus Ptolomæi Regis, &c.* Postea referunt loca 13. quæ LXX. aliter interpretati sunt, de quibus postea. Idem testatur Tertull. Apologet. cap. 18. *Judæi* (inquit) *palàm lectitant: vectigalis libertas vulgo auditur sabbbatis omnibus: qui audierit, inveniet Deum.* Ubi per *vectigalem* (ut omnes consentiunt) intelligit libertatem legendi & audiendi, quam omnes tributo redemerunt. His gemina habet Justin. 2. Apol. & Oratione ad Græcos Parænet. Imò Hierosolymis, apud Hellenistas, qui ibi vixerunt, in Synagogis suis Græcam Versionem prælectam fuisse, constat, tum ex Act. 6. 1. ubi scriptum est, fuisse γογγυσμὸν τῶν Ἑλληνιστῶν πρὸς τοὺς Ἑβραίους; *murmur Hellenistarum adversus Hebræos:* ubi *per Hebræos iidem, quos Chrysost. in Act. 6. vocat* Ἑβραίους βαρεῖς graves *Hebræos, intelliguntur, id est, Judæi, qui Bibliis Hebræis utebantur, oppositè ad Hellenistas, qui lingua & Bibliis Græcis usi sunt:* ut in notis suis ad Chrysost. Edit. Savil. ostendit Andræas Dunæus, sive Downes. Talem Alexandrinam Synagogam Hierosolymis fuisse, notatur in Glossa ad cap 11. Hesteris: & aliam Cæsareæ, in Talm. Hierosol. Unde Syrus Act. 9. 29. Ἑλληνιστὰς interpretatur *Judæos, qui noverunt Græcè;* Chrysost. Oecumenius, Theophilactus τοὺς Ἑλληνιστὶ φθεγγομένους. *Horum plerique non intelligebant Hebraicè, quorum fuit & Philo, quanquam Judæus ex Judæis ortus.* Sic Grot. In Act. 6. Ex S. Luc. Evang. c. 4. v. 18. 19. colligunt viri haud indocti, Dominum in Synagoga legisse ex Versione Græca, verba quæ ibidem recenset Evangelista secundum illam Translationem, non secundum textum Hebræum. Locus est Es. 61. 1. ubi verba secundum LXX. ita reddit Lucas, Πνεῦμα Κυρίου ἐπ' ἐμὲ, οὗ εἵνεκεν ἔχρισέ με, εὐαγγελίσασθαι πτωχοῖς ἀπέσταλκέ με, ἰάσασθαι τοὺς συντετριμμένους τὴν καρδίαν, κηρύξαι αἰχμαλώτοις ἄφεσιν, καὶ τυφλοῖς ἀνάβλεψιν. *Spiritus Domini super me, propter quod unxit me: evangelizare pauperibus misit me, sanare contritos corde, prædicare captivis remissionem, & cæcis visum.* Textus Hebraicus eundem fundit sensum, sed verbis discrepantibus, quæ ita Latinè redduntur, *Spiritus Domini Dei mei super me: ideo unxit Dominus me ad prænunciandum mansuetis, misit me ad alligandum contritos corde, ad prædicandum captivis libertatem, & vinctis apertionem carceris.* Hic videmus verba Evangelistæ ab Hebræo textu differre: quæ tamen cum interpretatione Græca exactè congruunt. Unde videtur colligi posse, Dominum Versionem Græcam in Synagoga usurpâsse: quàm postea lingua vernacula, Syriaca, populo explicavit. Quicquid verò dicamus de codice, ex quo Dominus hunc locum legit; certum est, Evangelistam secundum LXX. ejus verba recitare; & in Synagogis Judæorum, qui inter Græcos dispersi vixerint, Legem & Prophetas ex hac versione singulis sabbatis lectos fuisse, ut ex Act. 13. 15. μετὰ τὴν ἀνάγνωσιν τοῦ νόμου καὶ τῶν προφητῶν. Et cap. 15. 21. Μωσῆς ἐκ γενεῶν ἀρχαίων κατὰ πόλιν τοὺς κηρύσσοντας αὐτὸν ἔχει ἐν ταῖς συναγωγαῖς κατὰ πᾶν σάββατον ἀναγινωσκόμενος; quæ non de solis Judæis Judæam habitantibus, sed de omnibus per universum orbem dispersis dicuntur à Jacobo. Præterea ex Josephi & Philonis libris Græcè scriptis constat, ipsos Græcam Versionem in Scripturis citandis sequi. Imò dictus Azarias dicit, *hanc Versionem esse apud Judæos gloriam & ornamentum Israelis.* E contra tamen videntur Judæorum multi hanc Versionem vituperâsse, & Hellenistas propter ejus usum odio prosecutos esse. Unde discordiam inter Hebræos & Hellenistas Act. 6. 1. licèt ex alia causa profectam, ex Bibliorum tamen discrimine primò ortam, & postea continuatam observârunt multi: quibus assentit Jos. Scal. qui ex Benjaminis Itinerario notat, Alexandriæ duo fuisse Judæorum genera, Babyloniorum, & Hellenistarum; quorum illi hós cane pejus & angue oderunt.

&

& per contemptum vocârunt, *legentes barbarè*, & *legentes Aegyptiacè*: quia versio illa confecta fuit in Ægypto. Circa annum Christi 550. tempore Justiniani Imperatoris, controversiam hanc magna animi contentione prosequebantur, dum alii solum textum Hebræum publicè legi vellent, alii verò etiam Versionem Græcam legendam censerent. Justinianus verò, ut litem dirimeret, Constitutionem edidit, quæ extat Novel. 146. in qua pro Hellenistis sententiam tulit, Δι' αὐτῶν γὰρ τῶν προσεντετυχηκότων ὑμῖν προσελεύσεων ἐμάθομεν, &c. *Per has enim, quæ ad nos allatæ sunt interpretationes, didicimus, quòd quidam solam habentes Hebraicam vocem, & ipsa uti in Sacrorum lectione librorum volunt; alii verò Græcam Editionem assumendam quoque esse arbitrantur, & per multum jamdudum tempus hac de re inter se contendunt. Nos igitur cùm hæc audiverimus, meliores judicavimus esse eos, qui Græcam quoque Editionem ad librorum sacrorum lectionem assumere volunt, & quamcumque linguam simpliciter, quam locus commodiorem, & aptiorem audientibus facit.* In hac Imperatoris Constitutione observare licet cum Croio, Observ. in Novum Test. cap. 31. *Petiisse eos qui Græcæ Editionis lectionem petebant, ut hujus lectio una cum Hebræo Textu simul conjungeretur: quod & Justiniani Constitutio admittit.* Dein in Judæorum Calendario, octavo mensis Tebith, jejunium quotannis celebrandum indicitur, propter Legem Græcè translatam: & in aliis Judæorum libris, etiam antiquis, describuntur dies, quibus se affligunt propter Legem translatam. Unde tenebras fingunt fuisse super universam terram per tres dies, & in Talm. tract. Sopherim dicitur, *diem illum fuisse durum Israeli, sicut dies in quo factus est aureus vitulus.* Ad hæc verò respondetur, Jejunium hoc omnibus antiquioribus Judæis ignotum recentiorum Rabbinorum commentum esse: cui ansam fortè dedit traditio de 13. locis à LXX mutatis in Lege, ne Regis animum offenderent. Quòd verò ab uno Rabbino alicujus nominis semel traditur, statim reliqui arripiunt & mordicus tuentur, quod ipsis solenne est. Licèt etiam hoc jejunium aliquando celebratum fuisse non negaverim; hodie tamen desiit, & in Calendariis Vulgaribus omittitur, nec inter Judæorum festa & jejunia à Buxt. recensetur in Synagoga Judaica. Videatur Joh. Morinus Exerc. Bibl. 8. c. 3. Originem verò hujus jejunii & Judæorum odii erga hanc Versionem cum Serario hanc fuisse arbitror: quòd ægre ferrent Judæi, per eam Gentes ad Christi fidem converti, & in ea nutriri; eadémque in magno pretio fuisse apud vet. Ecclesiæ & Judæorum plurimos: hac enim plerumque usi sunt Apostoli in prædicatione sua. Ob hanc causam nollent Rabbini, ut in Synagogis legeretur: & licèt ante Christi tempora eam magni æstimabant; posteriores, qui Gentium ad fidem conversionem invidebant, omnibus modis deprimere conati sunt.

16. Ut in Textu Hebræo tradunt Talmudici, 18. esse loca, quæ ab iis *Correctiones scribarum* vocantur, in quibus sapientes ipsorum à vero Textus sensu decessisse volunt; de quibus Proleg. VII. *De Textuum Originalium integritate*, diximus: sic in Versione Græca τῶν ό, loca 13. memorant, quæ Sept. aliter de industria transtulerunt; ne Ptolemæi Regis Ethnici animum offenderent, vel occasionem scandali darent, vel pravæ cogitationis, aliqua in Lege sinistre intelligendi. Hoc in utroque Talm. Tract. Megillah, & ab aliis Judæorum scriptoribus refertur: ipsáque loca in Talm. recensentur. Nec hoc ipsorum LXX. consilium improbant; sed potiùs laudant, ut à causis gravissimis profectum: Ex locorum verò inspectione patebit, pleraque cum Textu Hebræo convenire, ejúsque vel verba vel sensum referre, ita ut hæc observatio meritò inter fabulas Rabbinicas numerari possit. (1) Gen. 1. 1. Dicunt LXX. transtulisse, Ὁ Θεὸς ἐποίησεν ἐν ἀρχῇ &c. non Ἐν ἀρχῇ ἐποίησεν ὁ Θεὸς· quod falsum est, cum in omnibus exemplaribus Græcis, verba hoc ordine leguntur, Ἐν ἀρχῇ ἐποίησεν ὁ Θεὸς &c. Ratio verò R. Jacob est ridicula, ne scil. *putaret aliquis, Beresith esse nomen Dei, & sic viderentur duos Deos introducere, quorum alter alterum creasset.* (2) Gen. 1. 26. volunt ipsos transtulisse, *Faciam hominem*, non *Faciamus*, ne Deorum pluralitatem introducere viderentur. Hoc verò est merum commentum Rabbinicum: nam verterunt LXX. Ποιήσωμεν, *Faciamus*, ut omnia exemplaria testantur. (3) Gen. 2. 2. ubi dicunt, LXX. vertisse, *Et consummavit Deus die sexto opera sua, quæ fecit, & requievit die septimo*: cùm in Heb. sit, *Consummavit die septimo opera sua.* Et quidem verum est, ita legi in Græcis codicibus: ita etiam legunt codices Samaritani, omnésque antiqui scriptores: sensus verò idem est in utraque lectione. At ratio R. Jacob, cur ita transtulerint, inter somnia Rabbinica referri potest, *Ne* scil. *aliquis existimaret, Deum laborâsse die sabbati.* (4) Gen. 11. 7. Verterunt, *Descendam*, pro *Descendamus*. At hoc aliter est in Græc. nam in Plurali est, *Descendamus*. (5) Genes. 18. 12. De Sara dicitur secundum LXX. *ipsam risisse cum propinquis suis*: at secundum Heb. בקרבה *in seipsa*. At & hoc est commentum Talmudicum: nam apud LXX. est ἐν ἑαυτῇ, *in seipsa*. (6) Gen. 49. 6. ubi vertunt, *Occiderunt taurum*, quod in Heb. est, *Suffoderunt murum*. At verba Hebr. עקרו שור utroque modo reddi possunt: & ita præter Sept. reddiderunt etiam Forsterus, Oleaster, Cajetanus, & plerique Interpretes Judæi. (7) Exod. 4. 20. dicunt, LXX. vertisse, *super id quod gestat filios hominum*, pro, *supra Asinum*. Sensus idem est: tamen transferunt LXX. ἐπὶ τὰ ὑποζύγια, *super subjugalia, sive jumenta*. (8) Exod. 12. 40. reddunt LXX. *Habitatio filiorum Israel, qui habitaverunt in Aegypto, & in terra Chanaan*, (vel ut est in Talmude, *in reliquis terris*,) *annorum fuit quadringentorum triginta*: cùm tamen in Hebræo sit, *Habitatio filiorum Israel, qui habitaverunt in Aegypto fuit quadringentorum & triginta annorum.* Est quidem hic locus princeps, quem aliter reddidere Sept. ac in Textu Hebræo: & certum est Israelitas in Ægypto commoratos esse tantùm 210. annos, & ad complendum numerum 430. includi debere annos à peregrinatione Abrahami in terra Chanaan, quomodo plerique hunc locum exponunt. At hinc non probatur, LXX. hunc locum de industria immutâsse, sed vel codices Hebræos olim in hoc variâsse, (quod multi opinantur; nam Codex Samarit. ita legit, ut LXX.) vel

LXX. hæc verba (*& in terra Chanaan*) addidisse explicationis causâ, prout in pluribus aliis locis ob eandem causam verba quædam addunt, quæ in textu Hebræo non leguntur. (9) Exod. 24. 11. dicunt ipsos reddidisse, *Et ad minimes filierum Israel non misit manum suam*; cùm in Hebr. sit, *Et ad principes filiorum Israel non misit manum suam*. At & hic nugantur: nam LXX. verterunt, καὶ τῶν ἐπιλεκτῶν, *Electorum*, id est, *Nobilium* sive *Principum non dissonuit unus*. (10) Lev. 11. 5. dicunt, LXX. transtulisse ארנבת *pro lepore*, δασύποδα, *parvum pedibus*, quia Ptolemæi uxor appellata erat, Λαγὸς, ne viderentur ipsam irrisisse, cùm ejus nomen inter animalia immunda poneretur. At delirant: nam δασύπους, non *parvum pedibus*, sed *hirsutum pedibus*, propriè significat, à δασὺς hirsutus, & tam δασύπους, quàm ארנבת generaliter significant tam *leporem*, quàm *cuniculum*; nec ullibi constat, Ptolemæi uxorem nominatam fuisse, *Lages*. Fortasse aliquid audierant de Ptolemæo Lago, Philadelphi avo, quod ineptè retulére ad Philadelphi uxorem. (11.) Num. 16. 25. Vertunt LXX. *Nihil desiderabile ab iis accepi*, cùm in Hebr. sit, *Non asinum ab iis accepi*. Hic suspicantur quidam, LXX. legisse חמוד *desiderium*, pro חמור *asinus*: & hoc probabile est ob literarum similitudinem: ita enim legit codex Samaritanus (*desiderabile*.) Aliàs dici possit, ipsos in genere expressisse, quod in Hebræo per *asinum* in particulari exprimitur. Sensus enim idem est in utrisque, se nihil ab iis accepisse, ne quidem asellum. (12.) Deut. 4. 19. affirmant, LXX addidisse textui Hebr. *Ut lucerent omnibus populis*. Sed & hoc ejusdem commatis est cum prioribus: nam verba ista non habentur apud LXX. (13.) Deut. 17. 3. dicunt, LXX. hæc verba omisisse, *Et adoret eos, & Soli & omni militia cælorum serviat*. Sed hoc à verò abest: nam hæc verba habentur apud LXX. Videmus itaque mutationes istas, exceptis duabus vel tribus, omnes confictas esse: unde est, quòd apud Josephum, & Philonem, qui translationem istam fusè descripserunt, nulla sit earum mentio. In Rabbinorum itaque cerebris natæ.

17. Ut verò Judæi fingunt, LXX. quædam de industria mutâsse in locis istis, ita scriptorum Christianorum veterum multi, & recentiorum non pauci, idem de aliis locis per eosdem omissis, vel aliter versis, quàm in Hebr. leguntur, tradunt; cùm de mysteriis fidei, ut de Trinitate, de Incarnatione Christi, ejúsque Deitate, Regno, &c. agitur, ne scil. mysteria fidei Ethnicis deridenda proponerent: idcirco noluerunt *sancta dare canibus*. Hinc Hieron. Præf. in Pent. *Ubicunque testatur Scriptura de Patre & Filio & Sp. S. aut aliter interpretati sunt, aut omnino tacuerunt, ut & Regi satisfacerent, & arcanum fidei non vulgarent*. Idem habet Præf. in Esaiam, *Conjicio, tunc temporis noluisse LXX. Interpretes fidei suæ Sacramenta Ethnicis perspicuè prodere, ne sanctum canibus & margarita porcis darent*. Sic & in Tradit. Hebr. in Genes. Sic August. de Civit. l. 18. 42. 44. Inter recentiores Sixtus Senens. Biblioth. lib. 4. p. mihi 302. Bonfrer. Præloq. c. 16. sect. 6. De his verò Patrum dictis, sentio cum Bellar. l. 2. de Verbo Dei, c. 6. *Patres istos piè quæsivisse rationes excusandi, & defendendi istam Versionem, quâ tunc Ecclesia usa est; potiùs quàm Interpretes ex hac causa aliter vertisse*. Nec enim hæc providentiæ divinæ scopo respondent; nec veræ religionis indoli ac ingenio conveniunt. Voluit enim Deus (ut supra innuimus) per Versionem Græcam gentes parare ad Evangelii receptionem: erat enim hæc Versio quasi stella matutina, Solis orientis prodromus. Huic fini verò repugnâsset, quæ à Deo patefacta erant in hac Versione ad hominum salutem, celare: nec Ptolemæo satisfecissent, si eum manca interpretatione consultò delusissent; nec à Judæis, eorúmque principibus, (ut antea retulimus,) ut fidelis & sincera recepta fuisset. Dubitari enim non potest, quosdam inter Hellenistas Judæos fuisse, qui Hebraicam linguam callebant, qui fraudem hanc suboluissent, & detexissent. Et licèt Paganorum Religio vel superstitio propalari noluit, (unde sacerdotes ejus mysteria occultarunt, ne eorum vanitas & falsitas omnibus patefieret:) vera tamen Religio omnibus exponi gestit, angulos non quærit; sed luce sua in omnium oculos prodire desiderat, ut vel invitos ad se amplectendum traheret. Præterea multa sunt loca in Psalmis & Prophetis, quæ de Christo expressa vaticinia exhibent, ubi Versio Græca Hebræum exactè exprimit: qualia in Psal. 22. & 110. Esa. 7. & 9. & 53. & plurimis locis, est videre. Septuaginta itaque non ob hanc causam aliquid aliter verterunt, quàm legerunt in Textu Heb. sed discrepantiæ, quæ inveniuntur, ab aliis causis fluxêre: de quibus quædam in superioribus diximus, plura in sequentibus dicturi.

18. Hisce, quæ hactenus historicè de Versione hac protulimus, subnectenda quædam, quæ ad illustrationem ejus spectant; viz. de aliis Versionibus Græcis, à quibus, & quando confectæ; & de variis Editionibus Versionis τῶν ὀ, à Veteribus, vel Recentioribus elaboratis. Quòd ad alias Versiones attinet, primò quæritur, An præter illam τῶν ὀ, alia Græcè facta fuerit ante Christum. Hic verò non agam de illa quæstione, An LXX. Pentateuchum tantùm verterint, an totum Vetus Testamentum; cùm de hac jam dictum sit: sed An totum Vetus Testamentum post Philadelphi tempora in sermonem Græcum conversum sit. Etsi enim Judæorum plerique, & nostrorum nonnulli statuant, tantùm quinque libros Mosis à Sept. translatos esse: aliam tamen totius Veteris Instrumenti Versionem post illam LXX factam fuisse ante Christi tempora, vix aliquis est, qui affirmaverit: unico excepto, qui libro de hoc argumento nuper edito, inter alia contendit, *Veterem illam Sept.* (quam Pentateuchi tantùm fuisse affirmat) *periisse funditus; aliámque, quæ hodie extat, post annum quartum Philometoris*, à nescio quibus, *confectam fuisse: quàm in Templum suum Heliopolitanum Onias Pontifex, qui illud construxit, primum introduxit*. Etsi verò à viro longè doctissimo hæc dicantur: cùm tamen nullo, ne unico Veterum testimonio, suffulta sit hæc sententia, nec probationem ullam præter nudum (*videtur*) adferat ejus auctor; imò contra omnes, qui de Versione τῶν ὀ quicquam nobis scriptum reliquerunt, noviter inventa sit: per nudum (*non videtur*) satis refellitur. Qui enim contra omnium Veterum senten-

tiam,

tiam, (etiam eorum, qui propè ipsa tempora, quibus illud, de quo controvertitur, factum erat,) scripserunt, aliquid proferre audent; non nudas conjecturas, sed apertissimas rationes adferre debent, quibus nemo contradicere potest: aliàs apud omnes, qui vel micam judicii habent, oleam operámque perdunt. De hoc verò plura dicemus, cùm ad quæstionem illam deveniemus, An antiqua illa Græca Versio LXX. Seniorum adhuc supersit, & eadem sit cum illa, quæ hodie extat. Hic quædam subjungam, quæ ad Historiam elucidandam conferre possunt. Primò, certum esse, Autographon ipsum LXX. Seniorum in Ptolemæi Bibliotheca repositum fuisse, ibique mansisse supra annos 200. usque ad Julii Cæsaris tempora, quando annis ante natum Christum circa 48. bello priori Alexandrino, à Cæsare gesto, ex militum seditione, Bibliotheca illa celeberrima conflagratione periit; libris tamen quibusdam (ut quidam asserunt) è flammis ereptis: inter quos fortasse fuit illud LXX. Seniorum *αὐτόγραφον*: cùm affirment Tertull. Justin. Mart. & Chrysost. illud suis temporibus in Serapeo extitisse. Secundò, nec minus certum est, Versionem hanc in Judæorum manibus, præsertim Hellenistarum, fuisse, & in Synagogis cum textu Hebræo, vel sine eo, publicè prælectam fuisse. Nam ex Aristæa & Josepho liquet, Judæos Alexandrinos ex ipso *αὐτογράφῳ* exemplaria descripsisse, permissu Demetrii: Diserte etiam legitur, Act. 15. 21. *Mosem ab antiquis temporibus habuisse, qui ipsum prædicarunt in Synagogis singulis sabbatis*: ab antiquis temporibus. Et ex Act. 13. 15. constat, *Mosem & Prophetas publicè in Synagogis lectos fuisse*: quòd de Græc. Versione apud Hellenistas Antiochenses intelligi debere, fatetur Rev. Usser. Syntag. cap. 3. pag. 24. qui & hæc addit, *Græcos hos libros Judæis ubique lectos fuisse*: & adducit testimonia à nobis supra allata, Just. Mart. & Tertull. & narrationem illam, quam supra dedimus, ex Gemara Hierosol. tract. Sota, c. 7. Tertiò, post Ptolemæi Bibliothecam incensam, novam eodem loco construxisse Cleopatram, testatur Epiphanius, de Pond. & Mensuris, quæ prioris filia dicebatur: quam libris undique conquisitis instruxit, ut priorem referret. Unde apud Plutarch. legitur in vita Antonii, hoc *contra Antonium objectum fuisse, quòd Cleopatræ donâsset Bibliothecas, quæ Pergami erant, in quibus essent ducenta millia librorum simplicium*: quos probabile est, eam in hac sua nova Bibliotheca collocâsse. Locus verò hujus Bibliothecæ erat Serapidis Templum, vel ejus saltem porticus quædam, testibus Tertull. dicto Apol. cap. 18. & Chrysostom. Orat. contra Judaizantes. Tom. 6. Edit. Savil. pag. 373 qui affirmant *αὐτόγραφον* Versionis Græcæ suis temporibus in Serapeo fuisse. Sive verò ipsum *αὐτόγραφον* ibi servatum fuerit, sive non; certum est, exemplaria, tam Græca, quàm Hebraica, in hac Bibliotheca reposita esse: nec dubitari potest, quin optima & maximè castigata exemplaria pro hoc celeberrimo librorum repositorio eos comparâsse. Et cùm fateatur Rev. Usser. Syntag. c. 3. p. 25. *Christi & Apostolorum temporibus in privatorum manibus post incensam Philadelphi Bibliothecam, veteris illius LXX. Seniorum Versionis adhuc exemplaria extitisse, quorum admirandam cum textu Originali consonantiam à Philone prædicatam supra* ostenderat: quis ambigere potest, si genuina exemplaria tunc extitissent, qui in hac splendida librorum officina servata fuerint? Nemo enim sanæ mentis, corrupta & vitiata exemplaria, quæque ipse talia esse noverat, tanto studio, præsertim in usum publicum, comparare vellet; cum pura & genuina, quæque ipse omnésque alii pro talibus habuere, parabilia essent: unde ex his necessariò sequitur, vera & genuina primævæ Versionis exemplaria *τῶν ό* in Cleopatræ Bibliotheca posita fuisse, annis circiter 48. ante Christum. Nec valet objectio Baronii, *Non potuisse Chrysostomum vel per somnium cogitare, ipsum autographon Græcum in Serapidis templo servatum fuisse. cùm constet, anno secundo Commodi, Serapidis templum conflagrâsse, & antequam Chrysostomus ea scriberet, sub Theodosio seniore funditus dirutum esse.* Respondet enim Rev. Usser. eodem cap. 3. pag. 33. *Etsi à Serapidis templo non abstinuerit ignis; totum tamen templum non fuisse absumptum: sed porticus saltem illas, in quibus erat Bibliotheca, superstites fuisse relictas, ex Tertull. testimonio citato manifestissimum est. Et de Templis Alexandrinis suo tempore extantibus agens Ammianus Marcellinus lib. 22. inter ea eminere Serapeum scribit, in quo Bibliothecæ fuerant inæstimabiles. Serapeum verò jussu Theodosii anno æræ Christianæ, 389. cum reliquis Ægypti templis idolorum cultui dicatis, excisum est; libris quoque direptis, ut ex Orosio constat, qui & eorum armaria exinanita ipse se vidisse testatur. Chrysostomum verò Orationem istam habuisse, cùm Diaconus esset, ante annum* 386. quòd ex variis auctoribus idem vir Rever. ostendit.

19. Nulla itaque extitit alia ante Christum Versio Græca præter illam *τῶν ό*: post Christum verò, seculo secundo & tertio, variæ fuerunt Græcæ ex Hebræo fonte traductæ, ex quibus Tetrapla, Hexapla, & Octapla sua contexuit Origenes: quarum nulla ab Ecclesia publicè probata fuit, at in privatis doctorum manibus extiterunt, qui in commentariis & expositionibus suis iis usi sunt: unde est, quòd omnes perierint; nec de iis aliquid hodie extat præter fragmenta, quæ in scriptorum Veterum libris hic illic dispersa reperiuntur: quæ, quantum per industriam virorum doctorum fieri potuit, in unum collecta, in ultimo nostro Tomo exhibemus. Sola illa *τῶν* Sept. ut quæ in usu publico erat, tam in Synagogis, quàm Ecclesiis; & adhuc sola in Ecclesiis Græcorum legitur, hodie mansit. Prima post Christum fuit Aquilæ, gente Pontici, urbe Synopæi: quem malè confundunt quidam cum Onkeloso Paraphraste Chaldæo. Aquila enim longè post urbis excidium vixit, & sub Adriano Imperatore Versionem suam fecit, circa annum Christi 130. teste Epiphanio, de Pond. & Mens. Onkelosum verò ante calamitatem istam mortuum esse, plerique affirmant. Fuit verò Aquila proselytus, ex Christiano factus Judæus, & Rab. Akibæ, Christiani nominis hostis infensissimi, discipulus; qui, teste Hieronymo ad Pammach. c. 4. & Comment. in Esai. 8. *Biblia in Græcam linguam contentiosè transtulit, qui non solùm verba, sed Etymologias verborum transferre conatus est: unde jure projicitur à*

nobis. Quis enim pro frumento, & vino, & oleo posset vel legere vel intelligere χεῦμα, ὀπωρισμὸν, στιλβότητα, quod nos possumus dicere, fusionem, pomationem, & splendorem? Alibi ineptè vertit pro Sole, calorem; pro Luna, album. Hic Gentilis primò, postea ad fidem conversus, cùm Astrologiæ & Genethliacæ nimium deditus esset, & post monitionem non resipiscens ejectus esset ex Ecclesia, à fide Christiana deficiens fit Apostata Judæus; & cum linguam Hebræam didicerat, Interpretationem Græcam aggressus est, in qua ex odio Christianæ religionis testimonia de Christo, quantum potuit, pervertit & corrupit, teste Epiph. loco citato. Hieronymus tamen, licèt ipsum *Judæum* vocet, in Abac. 3. alibi collaudat, ut *verborum Hebræorum Interpretem diligentissimum*, Epist. ad Marcellam, quæ est 138. Et in Hos. 2. vocat, *curiosum & diligentem Interpretem*: & Epist. 125. ad Damasum, q. 2. dicit, *Aquilam non contentiosius, ut quidam putant; sed studiosius verbum interpretari ad verbum.* Aug. etiam de Civ. lib. 15. cap. 23. affirmat, *Judæos Aquilam interpretem cæteris anteferre*: & teste Hieronym. in Ezech, 3. *Versionem ejus secundam dixerunt esse κατ' ἀκρίβειαν.* Secunda erat Symmachi sub Severo Imperatore, testibus eodem Epiphan. & Athanasio in Synopsi. Alii verò non sub Severo, sed sub Lucio Vero Symmachum transtulisse volunt: unde eum ante Theodotionem ponunt, qui sub Commodo scripsit. Ideò mendum suspicantur in Epiphanio, Severo pro Lucio Vero per errorem scribæ posito: quòd tamen legenti Epiphanium vix probabile videbitur. Fuit Symmachus natione Samaritanus, postea Judæus & circumcisus, deinde Christianus, postremo Ebionita Hæreticus, ut ex Epiphanio liquet. Unde Hieron. Præf. priore in Job, vocat Symmachum & Theodotionem *Judaizantes Hæreticos*: alibi etiam ipsum laudat, quòd *non verbum è verbo, ut Aquila; sed sensum ex sensu expressit.* Tertia, erat Theodotionis, qui Commodo imperante suam conflavit, testibus iisdem Epiphan. & Athanas. Multùm enim errant, qui Theodotionem eundem esse dicunt cum Jonathane Paraphraste Chaldæo; cùm inter eos intercesserint anni plus minus 200. Hic natione Ponticus, vel, ut alii, Ephesius; postquam ad fidem conversus erat, ad Ebionis & Marcionis hæreses prolapsus, tandem proselytus & Apostata Judæus factus est. Unde ab Hieron. procem. ad Danielem, vocatur *incredulus & Ebionita*: & Epist. 89. ad August. *homo Judæus & blasphemus*. Hic tamen, quia medium inter Aquilam & Symmachum, & temperatum scribendi genus ex utroque mixtum expressit, teste Hieron. Præf. ad Evangel. ad Damasum, & Præf. priore in Job, cæteris prælatus est; tum apud Origenem in Hexaplis, qui quæ in LXX. deerant ex Hebræo, supplevit ex Theodotione; (unde & Epiphan. libro dicto, illum plerumque cum LXX. consensisse, scribit,) tum ab Hieron. qui in Psalmorum libro à se emendato obelis & asteriscis apposita, Theodotionem in emendatione LXX. sequutus est; tum ab Ecclesia, quæ Danielem ex Theodotionis Versione Græca publicè legit. De Aquila etiam & Symmacho notandum, utrosque duas Versiones confecisse, ut ex Hieronymo patet. De Aquila, in Ezech. 3. 5. 8. 16. & 40. & in cap. 8. 20. 40. ubi utriusque ejus Versionis discrepantias notat, & sæpe posteriorem priori præfert. De Symmacho idem affirmat in Jer. cap. 32. ubi utriusque varietatem notat, & Nah. cap. 3. De auctoritate vel usu harum Versionum si quis quærat, respondeo; quòd in iis quæ ad Christum & Christianæ Religionis mysteria spectant, & de iis vaticinia, nullam fidem merentur; cùm ex odio Christianæ Religionis factæ fuerint, ut ex dictis patet. Unde ab Hieronymo *Judaizantes Hæretici* dicuntur, *qui multa mysteria Salvatoris subdola interpretatione celarunt*, Præf. priore in Job. In reliquis, ut ex iis quæ supersunt fragmentis liquet, ad verum sensum eliciendum, & Versionis Sept. sinceritatem demonstrandam, non parum prosunt: unde ab Origene in Hexaplis descriptæ, & ab Hieronymo in Commentariis, aliisque veteribus scriptoribus Ecclesiasticis, sæpius citatæ. Hieronymus etiam tum in Versione ejus Latina, tum alibi, cùm à LXX. discedit, eos pro se adfert, &, ut supra indicavimus, sæpe laudat.

20. Præter has tres, duas alias ab Origene fonè inventas legimus, circa idem tempus, quo Symmachus suam confecit: ut ex Epiphan Hieron. Eusebio, & aliis habemus: quas, quia auctores incerti essent, *Quintam* & *Sextam* appellârunt. Illam reperit in nescio quibusdam doliis, anno septimo Caracallæ, Hierichunte: (unde *Hierichuntina* dicta,) teste eodem Epiphanio; licèt Athanasius inventum Pythis, & Hierichunte scriptam asserat. Hæc, quæ & Quinta ab Origene dicebatur, teste Hieronym. quia fortasse ante Sextam inventa, Nicopoli, ad Actium promontorium, tempore Alexandri Mammææ, reperta: quam tamen Athanasius inventam vult Pythis, ut priorem, Nicopoli verò confectam. Harum auctores licèt ignoti fuerint, quidam tamen Judæos fuisse volunt, ut Hieronym. lib. 2. contra Ruffin. alii utrosque putant Christianos fuisse. Quintam enim commendat Athanas. in Synopsi, à quodam, qui Hierosolymis orationibus vacaverat, compositam: utramque Hieronym. in Habac. quòd locum de Christo bene explicâssent. In Sexta etiam *Jesus Christus* nominatur, ut Salvator mundi. Meminit etiam Hieronym. in Habac. 2. præter Quintam, duarum Editionum, quæ erant 12. Prophetarum: Et cap. 3. in Tit. præter Quintam & Sextam, meminit etiam Septimæ Editionis, *quæ omnes sine nominibus auctoritatem consecutæ sunt.* Et in Catal. Scriptorum Ecclesiast. dicit, *Origenem V. VI. & VII. Editionem, quas ipse ex ejus Bibliotheca habuit, miro labore reperisse, & cum cæteris Editionibus contulisse.* Euseb. etiam Hist. lib. 6. 12. Septimæ hujus editionis meminit. Hanc tamen Septimam editionem, non novam aliquam versionem fuisse constat, sed Luciani Editionem: cùm qui Editiones numerârunt, Epiphan. Athanas. Theodoret. & alii, aliam Septimam non agnoscant, præter illam Luciani Martyris: Imò tam Euseb. quàm Hieron. Apol. 2 contra Ruffin. licèt Septimam enumerent, alibi tamen sex tantùm memorant in Hexaplis vel Octaplia descriptas fuisse: imò suspicantur nonnulli, talem fuisse, qualis Lucianea. Quintam illam apud August. lib. 17. de Civit. quamque Isidorus lib. 7. *Vulgarem* vocat: in qua

etiam

etiam habebantur libri post LXX. scripti, scil. Ecclesiastici & Macchab. Unde Joh. Morinus Præf. ad Bibl. LXX quænam illa Septima fuerit, divinandum relinquit: & Flam. Nobil. Præf. ad Latinam Editionem Romanam τῶν ό. dicit, *In vetustis scholiis Quinta duntaxat & Sexta mentionem fieri; nec ferè Græcos aliam Septimam agnoscere præter Luciani, qui ætate inferior erat Origene, interpretationem.* De Quinta, Sexta, & hac Septima, si talis aliqua fuerit præter Lucianeam, dubitant nonnulli, an fuerint totius Vet. Test. an solorum librorum, qui Hebraicè metricè compositi dicuntur, scil. Psalmorum, Proverbiorum, Ecclesiastis, & Cantici Salomonis, una cum 12. minoribus Prophetis: idque non sine causa, ut ex Hieron. verbis supra adductis probabile videtur. Sixtus Senens. Biblioth. lib. 4. aliarum Versionum meminit Hebr. Græc. quas fecerunt Eusebius & Patroclus: quod probare studet ex Socr. l. 1. Hist. & Sozom. lib. 2. c. 6. cùm nihil aliud ibi dicatur, quàm Eusebium Emissenum Scripturæ intelligentiam à Patrophilo & Eusebio Cæsariensi hausisse, dum libros sacros explicarent.

21. Alias Versiones Græcas præter dictas non reperimus. Editionum tamen Versionis τῶν ό plurium mentio apud Veteres ubique occurrit, ut Origenis, Luciani, Martyris, Hesychii, Eusebii Pamphili; quas quidam per errorem pro novis Versionibus habuere: cùm tantùm veteris Versionis recensiones fuerint. Nemo enim Christianorum post LXX. ante Hieron. novam ex Hebræo Versionem Græcam tentavit.

Prima erat Origenis: quem propter magnos labores *Adamantium* vocârunt; & ob multiplicem doctrinam, post Apostolos *Ecclesiarum magistrum* dixerunt Veteres: quòd *neminem, nisi ignorantem negare posse*, affirmavit Hieronym. Hic cùm in Editionem, quæ tunc *Vulgata* & *Communis* dicebatur, errata quædam irrepsisse advertisset, ex Alexandrina Bibliotheca, ubi genuinum Cleopatræ exemplar, (& ut quidam sentiunt, Ptolemæi Autographon) asservatum erat, Versionem Græcam τῶν ό descripsit, & collatis plurimis optimisque exemplaribus, magno labore, puram Septuaginta Editionem exhibuit: in qua nihil ad textum Græcum adjecit, nihil ademit; sed quantum potuit, ab omni corruptela & mixtura purâm, & integritati suæ restitutam vindicavit: quam in Tetraplis & Hexaplis posuit: Et hæc ab omnibus Veteribus pro sincera & genuina (etiam ab ipso Hieronymo) semper agnita fuit. Et ut ex aliorum Versionum collatione plus utilitatis ad Ecclesiam redundaret, primò tres illas, Aquilæ, Symmachi, & Theodotionis, una cum illa τῶν ό, per columnas singulis paginis disposuit, ita ut uno intuitu lector omnes conspiceret, easque conferre posset: quæ volumina propter quatuor columnas, & Versiones, *Tetrapla* appellavit. In Threnis tamen, teste Origene in Catena Græca, Editio Aquilæ & Theodotionis nusquam apparet, sed solius Symmachi & LXX. Postquam etiam linguæ Hebraicæ cognitionem assecutus esset, Textum Heb. characteribus tum Heb. tum Græc. addidit: unde *Hexapla* nominata. Tandem post repertam Quintam & Sextam Versionem, & ipsas cum reliquis disposuit, & *Octapla* nominavit. Hoc ejus opus ita omnibus probatum erat, ut *opus Ecclesiæ* nominaretur, propter multiplicem ejus usum, quod olim præstabat, & adhuc, si extaret, præstaret. Nam ex illo, Textus Vet. Testamenti, ejusque sensus verus illustrari, & sinceritas demonstrari posset; multæque controversiæ hodiernæ, de ejus integritate, ut & de literis, punctis vocalibus, vera lectione, & recta pronunciatione, determinari possent. Unde inexcusabilis est Græcorum negligentia, qui nobilissimum, & incomparabilem hunc thesaurum amiserunt. De his suis laboribus ita scribit Orig. tract. 8. in Matth. *In Veteris Test. exemplaribus, quæcunque fuerunt inconsonantia, Deo præstante, coaptare potuimus, utentes judicio cæterarum Editionum. Ea enim quæ videbantur apud LXX. dubia esse propter dissonantiam exemplarium, facientes judicium ex Editionibus reliquis, convenientia servavimus.* &c. Idem in Epistola ad Africanum hæc habet; *Excussi omnes omnium Editiones, & omnes varietates, ut collata varietate Translationum, intelligerem LXX. Translationem & illius sensus sacros eruerem. Non enim fuit consilium cudere quicquam, quod discreparet à Scriptura in Ecclesia Catholica recepta, neque volui ansam dare iis qui quærunt occasiones, ut res receptissimas cavillentur, & communem sententiam Ecclesiæ Catholicæ damnent.* Hic videmus, quantam diligentiam, & cautelam adhibuit in conferendis exemplaribus, & quantum à novandi studio abfuerit; ne quicquam mutaret, quod ab Ecclesia Catholica receptum erat. De hoc præclaro opere ita scribit Ruffin. lib. 6. Historiæ Eusebianæ à se Latinè redditæ cap. 13. *Famosissimos illos codices primus composuit Origenes, in quibus per singulas columnulas è regione separatim opus Interpretis uniuscujusque descripsit: ita ut primò omnium, ipsa Hebræa verba Hebraicis literis poneret; secundo in loco per ordinem Græcis literis è regione Hebræa verba describeret; tertiam Aquilæ Editionem adjungeret; quartam Symmachi, quintam LXX. Interpretum, quæ nostra est; sextam Theodotionis collocaret: & propter ejusmodi compositionem exemplaria ipsa nominavit* Ἑξαπλᾶ. Hieronymus paulò plenius in cap. 3. Epist. ad Titum. *Nobis* (inquit) *curæ fuit omnes veteres Legis libros, quos vir doctus Adamantius in Hexapla digesserat, de Cæsariensi Bibliotheca descriptos ex ipsis authenticis emendare. In quibus & ipsa Hebræa propriis sunt characteribus verba descripta, & Græcis literis, tramite è vicino; Aquila etiam & Symmachus, Septuaginta, & Theodotion suum ordinem tenent. Nonnulli verò libri, & maximè hi, qui apud Hebræos versu compositi sunt, tres alias Editiones additas habent; quas Quintam & Sextam & Septimam Translationem vocant, auctoritatem sine nominibus consecutas. Hoc immortale illud ingenium suo nobis labore donavit.*

22. Idem Origenes, cùm omnium non esset magna hæc Volumina comparare, aliam Editionem elaboravit solius Versionis Sept. cui asteriscos & obelos apposuit. Quæ enim in Textu Hebræo erant, & in Græco deerant, supplevit ex Theodotione plerumque; ut qui præ reliquis propius ad Versionem LXX. accederet, apposito asterisco, ne additamentum hoc contexto τῶν ό

con-

ſionis Septuag. meminerunt. Et cur minus accurate eſſet, cùm facta fuerit eo tempore, quo Judæorum lingua vernacula ipſis erat, & multò magis nota & familiaris, quàm cùm ſuam Verſionem fecerint LXX. Interpretes? An verò Verſio illa perierat prorſus? At hoc poſt Captivitatem fieri non potuit, florente & pacato Judæorum ſtatu à reditu Babylonico ad tempora Philadelphi: nec tam brevi temporis intervallo probabile eſt, Verſionem talem extinctam fuiſſe. Ante Captivitatem verò minùs probabile eſt, cum illis temporibus rarum aut nullum erat Judæorum cum Græcis commercium. Potuerunt tamen Græci Philoſophi, præſertim poſt Captivitatem, aliquam habere legum Judaicarum cognitionem ex Judæorum commercio, è quibus quædam addiſcere poſſent, etſi Verſio nulla ſcripta eſſet. Sic enim refert Clearchus apud Joſ. l. 1. contra Appionem, de Ariſtotele præceptore ejus, quòd *uſus ſit viro Hebræo, ut Scripturas ipſi interpretaretur.* Si verò Verſio aliqua nota fuiſſet, quorſum opus eſſet Interprete? Didicerunt Philoſophi doctrinam Gymnoſophiſtarum, Druidum, &c. qui tamen nihil ſcriptum reliquerunt. Refert etiam Joſ. contra Appion. *multos fuiſſe, qui de rebus Judæorum ſcripſerunt, Hiſtoricos Aegyptiacos, Chaldæos, Phœnicios, Græcos*: ex quibus etiam poterant Philoſophi multa de Judæorum ritibus & Religione cognoſcere: & affirmat, Hecatæum Abderitam, qui circa Alex. tempora vixit, libellum integrum de Judæa ſcripſiſſe. Ex his itaque etſi non extaret Græca Scripturæ Verſio multa haurire poterant Græci. Unde concludit Orig. contra Celſum, lib. 6. *Platonem vel à Judæis quædam audiviſſe, vel in prophetarum libris legiſſe.* Judæi verò cùm ubique magno numero inter Græcos poſt Captivitatem degerent, nulli dubium eſſe poteſt, quin eorum plurimi Græcam linguam didicerint: (aliàs quomodo inter eos viverent?) cumque ipſorum linguæ poſt Captivitatem Chaldaica ſive Syriaca fuerit, quàm Græcorum plures callebant; hinc, ut Judæi Græcorum, ſic Græci Judæorum, res & religionem cognoſcere poterant, etſi nulla Scripturæ Verſio Græca extaret.

7. Interpretes fuiſſe LXXII. tradunt, Ariſtæas, Joſ. Philo, & quotquot inter Chriſtianos hanc hiſtoriam commemorant: nec unus è nato Chriſto, per quindecim ſecula repertus eſt, qui de hoc dubitavit: nec ullum proferri poteſt teſtimonium in contrarium, vel ex Judaicis, vel ex Chriſtianis Scriptoribus, inter omnes, qui de hac Verſione mentionem fecerint, toto temporis intervallo, unico excepto Talmudico in Maſſ. Soph. (quod adfert Azarias) c. 1. ubi hæc Tranſlatio vocatur *opus quinque ſeniorum*: quod tamen, ut communi & receptæ Judæorum ſententiæ contrarium, poſteriores Rabbini commode aliqua interpretatione emollire ſtudent, cùm defendere nequeant; quaſi ex numero LXXII. quinque delegati eſſent, qui hoc opus perficerent: quòd probant quidam ex hoc, quòd unam vocem per quinque ſignificata transferunt. Noſtro ſeculo non defuerunt, qui ut alias hiſtoriæ partes circa hanc Verſionem, ſic numerum ſeptuagenarium in dubium vocant. Joſ. Scaliger, Annot. in Euſeb. 1730. loco cit. tum Epiſt. 14. ut Ariſtæi hiſtoriam, ita LXX. Interpretes è Ptolemæo accerſitos fuiſſe, *fabulam à Judæis confictam* eſſe dicit. Eadem ex Scalig. habet Wowerus Syntag. cap. 4: Et Dan. Heinſius in Ariſtarcho ſuo ſacro, c. 10. numerum Interpretum, una cum cellulis, & interpretandi ratione, *inter nugas à Græcis excogitatas* refert. Rationes à tantis viris non expectes: ipſi dixerunt; ergò dubitare nefas eſt. Ne tamen ſine ratione inſanire videatur Heinſius, *ipſam nominis originem, & ſcenæ* (ut ipſe loquitur) *detegere* ipſi placuit: *quod hactenus factum à nemine.* Exod. 24. 7. 11. dictum erat, cùm Moſes legiſſet in lib. fœderis coram populo; *Moſem, Aaronem, & LXX. Seniores aſcendiſſe ad Deum; & quòd in principes filiorum Iſrael non miſit manum ſuam: pro quibus ultimis verbis Helleniſtæ habent,* ϗ τῶν ἐπιλεκτῶν τῦ Ἰσραὴλ διεφώνησεν οὐδὲ εἷς *& Electorum Iſrael non diſſonuit neque unus. Hinc* (ait Heinſius) *haud dubio hiſtoria de Ptolemæo, ex iſtis LXX. ſenioribus, ſeniores Interpretes: hinc famoſa illa ſcena, quam Beatus Hieronymus explodit: hinc inventum illud, neminem in tanto numero in exprimendis ſacris diſſenſiſſe.* Quis hic non miretur acumen Grammatici, qui rem nobis inauditam, de qua nemo antehac cogitavit, detexit; & ex tenebris in lucem produxit? Imò potiùs, quis non vani hominis arrogantiam ridet, de Tripode dictantis, quæ nullo teſtimonio Veterum, nec aliqua rationis umbra nituntur? Imò, qui contra omnem hiſtoriæ fidem, contra omnes Eccleſiæ & Synagogæ ſcriptores, auſus eſt fabulam, ſui cerebri figmentum, orbi obtrudere. Unde enim habuit Heinſius, Helleniſtas ex his verbis, Ex. 24. tam ineptas deduxiſſe conſequentias? Vel unicum proferat verbum ex ſcriptoris alicujus Judæi vel Chriſtiani monumentis, quo hoc ſomnium ſtabiliat. Quòd enim Hieronymum pro ſua ſententia adducit, quaſi Hieronym. cum ipſo ſentiret; non minus falſum eſt, quàm Judæos Helleniſtas hæc ſomniaſſe, quæ ipſis affingit. Nunquam dubitavit Hieronymus de numero LXXII. interpretum, nec de Ariſteæ vel Joſephi hiſtoria, nec à Ptolemæo eos accerſitos fuiſſe: ſed ubique Ariſtæam & Joſephum citat; imò cellularum hiſtoriam rejicit, quia nec in Ariſtæa, nec Joſepho ulla ſit earum mentio. Meritò itaque hæc iſtorum hominum, qui nil certi nobis in hiſtoria relinquere volunt, commenta & deliria rejicimus. Quæ de Ariſtææ hiſtoria ſuprà diximus, ſatis ſunt ad ejuſmodi temerarias aſſertiones refellendas: ad quæ lectorem remittimus. Fixum itaque ſit, quòd unanimi omnium Veterum conſenſu teſtatum habemus, de numero LXXII. Interpretum. At quinam fuerint iſti LXXII. non ita liquidò conſtat. Certum eſt, fuiſſe linguæ Hebraicæ & Græcæ pro ratione illorum temporum peritos, doctrinâ, & probitate conſpicuos, & ex ſingulis tribubus electos. Addunt quidam, fuiſſe ipſos Synedrii magni aſſeſſores, ad quos ex officio pertinebat de rebus, quæ S. Scripturam ſpectant, decernere: unde opus tantum ipſi per ſe exequuti ſunt: idque rei dignitas poſtulare videtur. Sic Baron. loc. cit. ſect. 18. 19. qui hoc confirmare nititur ex Origine, qui frequenter eos nominat Seniores, & ex Hilar. Pſal. 8. Infirmo verò tibicine nititur hæc ſententia. Seniores enim dicuntur, tam propter ætatem, quàm dignitatem. Synedrium

etiam,

etiam, cùm fixam habuerit sedem Hierosolymis, in quo omnes controversiæ difficiliores terminandæ erant, & ad quod ex omni tribu, ultima facta est appellatio; quis credat Senatum illum, deserto Reipub. clavo, in regionem exteram demigrâsse, totámque gentem suam sine Judicibus suis supremis reliquisse? Præterea in Aristæa disertè legimus, Ptolemæum postulâsse, ut ex omni tribu seni deligerentur ad hoc munus obeundum: quòd & præstitisse Eleazarum, ex eadem historia constat. Certè Synedrium illud ante legationem Ptolemæi constitutum erat: at quos ipse postulavit Interpretes, post legationem delecti & missi sunt. Hæc de ipsis Interpretibus.

8. Inter alia, quæ de hac Versione referunt miracula Veteres, tria sunt præcipua. Primò, quòd Sp. S. afflati Interpretes nunquam erraverint, nec errare poterant. Secundò, quòd in diversis cellulis singuli Regis mandato conclusi, ut veritatem Interpretationis ex omnium consensu cognosceret, omnes in unam eandémque sententiam, imò in eadem verba conspirârunt, eadémque scripserunt. Tertiò, quòd tam immensum opus tantillo tempore, spatio scil. 72. dierum, absolverunt. De primo, Videmus plerósque extrema sectari; dum Neotericorum plurimi omni auctoritate hanc Versionem spoliant; è contra Veterum plerique auctoritatem summam ei tribuentibus. De prima sententia aliqui dicemus, cùm de auctoritate hujus Versionis agemus. Secunda hoc loco breviter expendenda: Veteres enim ferè omnes Interpretibus infallibilitatem attribuunt, ita ut in vertendo errare non potuerint; excepto Hieronymo, qui tamen, cùm ab adversariis premitur, idem cum illis sentire videtur. S. Aug. lib. 18. de Civit. cap. 43. *Spiritus, qui in Prophetis erat, quando illa dixerunt; idem ipse erat etiam in LXX. viris, quando illa interpretati sunt.* Et lib. 2. de consensu Evangelist. cap. 66. affirmat, *LXX. eo spiritu interpretatos, quo & illa, quæ interpretabantur, dicta fuerunt.* Idem scripserunt Iren. l. 3. advers. Hæres. cap. 25. Clem. Strom. l. 1. Theod. Præf. in Psal. Et Hieronym. Præf. 2. in Paralip. scribit, *eos Spir. S. plenos, ea quæ vera sunt, transtulisse, &c.* (licèt alibi dicat, *eos Interpretes fuisse, non Vates*; variósque errores illis attribuat.) Inter recentiores idem sentiunt Bell. de Verbo Dei, l. 2. c. 6. Baronius ad annum Christi 231. Joh. Morinus Exercit. Bibl. 6. c. 1. & Exercit. 8. c. 1. & in Præf. ad Biblia Græca Parif. Joh. D'Espeires tract. 2 disp. 1. dub. 10. & disp. 2. dub. 5. & disp. 3. dub. 1. 2. &c. Bonfrer. Præloq. c. 16. &c. Huc verò confugiunt, ut argumenta evadant, quæ contra Versionem τῶν ὁ ex ejus discrepantia ab Hebræo textu adferuntur. Respondent enim, Sp. S. ita illis dictâsse, quum verterent, qui Mosi & Prophetis adfuit, cùm ipsi scriberent. Unde concludit Joh. D'Espeires cum aliis, *authenticam fuisse, & ne in minimo erroneam, imò adhuc authenticam esse*: cùm tamen in quibusdam non tantùm diversa, sed planè contraria habeat, cum textu Hebræo, qui sine dubio est authenticus; cum Vulgatæ Latinæ, quam ipse pro authentica habet; ut in annis Patriarcharum ante & post Diluvium: ita ut nullo modo reconciliari possint, quin in aliquibus codicibus menda irrepserit. Hæc tamen sententia licèt magnos habeat auctores, cum historia Versionis apud Aristæam, (unde pleraque sua Josephus, alíique, qui hoc argumentum tractarunt, desumpserint,) consistere non potest. Expressè enim dicitur, *Interpretes inter se contulisse, disputantes & conferentes inter se de re qualibet, donec tandem in unum omnes convenerint: quæ redegerunt, quàm poterant, doctissimè & elegantissimè: ut quæ omnium consilio & consensu disponebantur, in manus Demetrii traderentur.* Hæc verba planè afflatui Prophetico repugnant. Si enim inter se contulerunt, non Prophetârunt. Sacri namque scriptores nunquam cum aliis contulerunt, disputantes de qualibet re, quam scripserunt: sed prout à Sp. S. edocti erant, sine ulla disquisitione vel mora, scriptis omnia mandârunt. Præterea si Sp. S. afflati scripserint, numerus talis superfluus fuisset, cùm unus sufficeret: nec opus esset viris doctrinâ claris, & linguæ Hebraicæ ac Græcæ peritis, si sine studio & auxiliis humanis confecta fuisset. Denique, ut jam diximus, quædam sunt in hac Versione; quæ nec cum textu hodierno Hebraico, nec cum Vulgata Latina, ulla arte conciliari possunt: ita ut Joh. Morinus, vir aliàs doctiss. cùm multùm in conciliatione sudâsset, hoc tandem fateri coactus sit, Exerc. Bibl. 7. cap. 4. *Auctoritatem itaque aliam non adscribendam censemus huic Versioni, quàm aliis industria humana factis.* Meritò tamen magni faciendam, & aliis præferendam judicamus respectu antiquitatis, usûsque generalis, tum apud Synagogam, tum apud Ecclesiam primævam: quódque Apostolis in usu fuerit; & ab iis, Gentibus ad Christum conversis, tradita: ut infra plenius explicabimus.

9. Quod ad cellas attinet, primus qui de iis expressè scripsit, erat Justinus Martyr, vir ob doctrinam eximiam & sanctitatem clarus, quique Martyrio coronatus fuit; patriâ Samaritanus, natione Palæstinus. Hic Orat. ad Gentes testatur, Se Alexandriæ vidisse cellularum istarum reliquias, quarum memoriam per majorum traditionem Alexandrini ad ejus tempora servârunt. Sic enim scribit; *Nec sanè vobis* (Græci) *ut fabulam aut confictam narramus historiam; sed, quæ ipsi, cùm Alexandriæ fuimus, vestigia ædicularum reliqua in Pharo vidimus; & ab incolis, qui res patrias à majoribus acceperunt, audivimus, commemoramus: quæ ex aliis quoque ex parte intelligere potestis, & potissimùm ex iis, qui ista scriptis suis inseruerunt, sapientibus & spectatis viris, Philone, Josepho, & aliis pluribus.* Hoc viri sanctissimi testimonium, quòd αὐτοψία confirmat, amplexi sunt Scriptores plerique veteres, (unico ferè excepto Hieronymo,) Irenæus l. 3. c. 25. Tertul. Apologet. c. 18. Clem. Alex. Strom. l. 1. Cyrill. Hierosol. Catech. 4. Hilar. in Psal. 2 August. de doctr. Christ. l. 2. c. 15. & de Civit. l. 18. c. 43. Theodoret. Præf in Psal. Epiphanius verò tradit, *binos in singulis cellis inclusos*: quem Bellar. de Verbo Dei lib. 2. c. 10. putat, *non legisse Aristæam; vel ex aliorum relatione audivisse, quæ scripserat.* Consentit Talmud utrumque in tract. Megill. ubi hanc historiam ita referunt, quòd *Ptolemæus Rex, congregatis LXXII. Senioribus, posuit eos in 72. domunculis, & non revelavit iis quorsum eos congregaverat,* (hoc autem est Talmudicum figmentum contra Aristæam & Josephum:) *& congregavit eos separatim unumquemque ab altero; & dixit*

eis, Scribite mihi legem Mosis magistri vestri. Dedit Sanctus Benedictus ipsis consilium in corde uniuscujusque eorum, & concors fuit sententia eorum in unam sententiam. Huic sententiæ præter Veteres adstipulantur, Serarius, Bonfreteus, Galesinius, cum multis recentioribus Interpretibus Sacræ Scripturæ. E contra Hieronymus Præfat. in Pent. narrationem de cellulis explodit, dicens, *se nescire quis primus auctor 70. cellulas Alexandriæ mendacio suo extruxit.* Et Præf. prima in Chron. dicit, *Cellulas istas vulgo sine auctore jactari.* Hieronymum sequuntur multi ex recentioribus, Masius Præf. in Jos. Bellar. loco cit. Joh. D'Espeires Tract. 2. disp. 1. dub. 5. Baronius etiam affirmanti sententiæ inclinat: concludit tamen, *Non esse sui de tam antiqua quæstione quid certius definire.* Hæc etiam est sententia Protestantium ferè omnium. Rationes sunt. 1. Altum de hisce cellulis silentium apud Aristæam, Josephum, & Philonem; etiam, cùm occasio se obtulit de hoc miraculo dicendi. Philonis enim verba, quæ à quibusdam pro cellulis adferuntur, nil tale probant, lib. 2. de vita Mosis: ubi hæc habet, *Non alii alia, sed omnes ad verbum eadem, quasi quopiam dictante singulis invisibiliter, reddiderunt.* Quæ verba nil aliud probant, quàm in eandem sententiam convenisse: quòd fieri potuit omnibus simul in eadem domo conferentibus. Unde Bellar. l. 2. de Verbo Dei, c. 10. dicit, *Summam consensionem in eandem sententiam non necessariò convincere eos loqui de cellulis. Nam revera mirum tum fuit, tot homines simul conferendo potuisse tam brevi tempore convenire in singulis sententiis transferendis: ubi enim est multitudo, diversitas judiciorum evitari non potest; & rarò conveniunt, nisi post longam disceptationem.* 2. Imò disertè dicunt Aristæus & Josephus, *Eos omnes in unam Basilicam congregatos inter se contulisse.* Si simul in uno loco contulerunt, non singuli in cellis prophetârunt, sed disputabant inter se de re qualibet, donec convenirent omnes in unam sententiam, quam redegerunt in scriptis. Imò opus esset, ut singulis singuli codices traderentur à Sacerdote summo, qui ipsos miserat, à singulis sigillatim vertendos: cùm tamen in historia legamus, unicum exemplar aureis literis descriptum ab Eleasare ad Regem missum fuisse. Nec potuit Pontifex divinare, Ptolemæum in tale de Interpretibus sumpturum experimentum, aut credere in hoc morem illi gerendum fuisse, Deúmque sine necessitate tentandum, ut notat Doctiss. Capel. Crit. l. 4. c. ult. Ob has rationes, potiorem existimo sententiam cellulas negantium. Licèt enim invitus antiquos deseram, tamen Aristæas, Josephus & Philo antiquiores sunt omnibus, qui affirmativam tuentur. De Justino verò respondeo cum Bellarmino, quòd Judæi fabulam à se confictam ipsi persuaserint; & quasdam ruinas ostendentes, cellulas esse dixerint LXX. Interpret. unde facilè fieri potuit, ut Justinus eis fidem habuerit. Nec minus facilè fuit, ut Justino viro sancto fidem haberent alii, cùm dicat se habuisse ab accolis Alexandriæ. Tertullianus verò nil habet de cellulis loco citato, & Augustinus dubitanter, non asseveranter loquitur, cùm his verbis utitur, l. 2. de Doctr. Christ. c. 15. *Dicuntur LXX. Interpretes &c. fertur, & multis fide non indigni prædicant, singulis cellis inclusos fuisse,* &c. quæ verba indicant, ipsum non certò hoc de cellulis affirmâsse. Etsi verò negamus, singulos in cellulis seorsim Versionem suam afflatu Sp. S. confecisse, omnésque in omnibus consensisse: aliquid tamen veri fortasse in hac sententia inesse potest, ut in sequenti quæstione explicabimus; singulos proprium habuisse cubiculum vel domunculam, ubi studiis & orationi vacabant, & pensum sibi assignatum vertebant: quòd postea, cùm simul omnes convenerunt, relectum, examinatum, & approbatum, & omnium nomine Demetrio oblatum. Reliqua verò à Judæis falsa veris miscentibus, assuta fuisse.

10. Versionem hanc LXXII. dierum spacio confectam fuisse tradunt Aristæas, Josephus, omnésque scriptores veteres, Judæi & Christiani, qui unanimiter in hoc concordant; nec ante avorum memoriam quisquam aliter scripsit. Dubitârunt quidem aliqui, an solus Pentateuchus, an verò omnes libri Vet. Test. ab ipsis traducti sint: nemo tamen dubitavit, quin hoc temporis spacio tota Versio, quorumcunque librorum fuerit, confecta sit. Neoterici quidam, qui omnia in dubium vocant, ut Aristææ historiam reliquam; sic hoc de 72. dierum spacio à Judæis confictum esse, asserere non verentur. Horum audaciæ occurrere conati sumus, cùm de Aristææ libro egimus. Alii, inter quos Joh. D'Espeires, tract. 2. disp. 1. dub. 7. statuunt, solum libros Legis infra 72. dies versos fuisse; reliquos ab iisdem postea, vel Alexandriæ, vel domum reversos traductos fuisse. Rationem verò reddit; *quia moraliter, imò Physicè impossibile esset, ut tam exiguo temporis spacio, duorum mensium & dimidii, tot ac tanta volumina scripserint, nedum ut conferentes & disputantes transtulerint ex Hebræo in Græcum.* Legem Mosis facilè potuisse intra illud tempus transferri, probat Bonfret. Præloq c. 16. s. 2. hac ratiocinatione, quòd *capitula librorum Legis sunt tantùm 187. ut hodie distinguuntur. Si verò duo capita cum dimidio singulis diebus absolverent, totum Pentateuchum intra 72. dies conficere potuissent; idque sine miraculo.* Imò totam Scripturam intra hoc tempus transferri potuisse non dubitarem; si verum esset, quòd à multis affirmatur, scil. ipso Spir. S suggerente, quasi Prophetas, eos locutos fuisse. Cùm verò de hoc non sine causa dubitetur; dicendum videtur, potuisse tot viros Hebraicè & Græcè doctissimos (qui enim recentiores ignorantiam linguarum eis exprobrant, propriam inscitiam produnt,) mediis ordinariis 72. diebus hoc opus perficere, totum Vet. Testamentum vertendo, idque sine miraculo. Nam primò maximè probabile est, cùm ad hoc munus delecti essent, antequam è patria discederent, inter se convenisse; & de modo, quo tantùm opus confici posset, inter se deliberasse: unumquemque etiam se diligenter præparâsse, tum codices conferendo, tum partem quandam Scripturæ transferendo & loca difficilia annotando; observationes etiam suas in schedas conjecisse, quas secum attulerunt, quò citiùs & felicius opus absolverent. Nam (quòd dicunt Talmudici) ipsos ignorâsse, quorsum Rex eos accersiverat, antequam in Ægyptum venerant, est Talmudicum figmentum,

tum, contra historiæ fidem: ut apud Jos. & Arist. legimus. Deinde, cùm Alexandriæ convenissent, haud probabile est, omnes simul in unaquaque sectione vel libro vertendo laborâsse: (quante enim hioc confusio orta esset, si omnes simul loquerentur?) sed totum opus inter se partitos fuisse; aliis hanc partem, aliis illam assignando: cumque singuli pensum suum, vel ejus partem aliquam confecissent, statis horis, vel diebus, inter se convenisse, ubi singulorum elucrubationes reliquorum judicio submissæ: & si dubium aliquod occurrebat, communi consilio explicatum, omnibúsque maturè perpensis & discussis, quòd ab uno vel pluribus primò confectum fuerat, communi omnium suffragio approbatum, pro totius conventus Versione receptum, & evulgatum fuit. In hac conjectura habeo viros doctos consentientes. Bonfrer. Præloq. c. 16. sect. 6. agnoscit, *Non esse verisimile, omnes simul eodem tempore, & momento easdem Scripturæ sententias esse interpretatos.* Et Serar. Proleg. c. q. 10. in Aristææ verba, quòd *omnes in una Basilica inter se conferebant*, &c. hæc habet. *In una Basilica suas Versiones rectè dicuntur contulisse, sed non eo tempore quo fiebant; verum postea cum facta jam essent: ut significant Aristæas & Josephus.* Hioc etiam oriri potuit styli illa diversitas in quibusdam libris, cùm alii magis cum Hebræo conveniant, quòd de Pentat. observat Hieronymus, & de Jeremia Rever. Usserius: in aliis liberiùs è verbis discedunt. Hinc etiam fortasse ortum illud de cellulis, quia singuli diversis cellulis vel cubiculis partem aliquam Scripturæ primò verterunt, quam postea reliquis in una Basilica congregatis communicârunt: ubi post disceptationem, quòd omnibus probatum erat, communi calculo ratum fuit. Unde non tantùm probabile, sed necessarium erat, singulos cellam vel cubiculum peculiare habuisse, ubi versioni vacarent, præter domum communem, in qua omnes convenirent. Hujusmodi ordinem in hoc opere conficiendo eos observâsse, mihi verisimile videtur; & vix aliter fieri potuisse. In celebri nostra Versione Anglicana auspiciis Serenissimi Regis Jacobi facta, in qua plurimi per totum Regnum delecti viri doctissimi sudârunt, tale quid observatum fuit. Primò inter sa regulas quasdam observendas in Versione sua formârunt. Dein tota Biblia in partes diviserunt, tot pro unaquaque parte designatis, qui etiam inter se pensum suum subdiviserunt, certisque temporibus, quòd à singulis paratum erat, reliquorum judicio submiserunt: donec tandem totum opus omnium calculis approbatum, omnium nomine in lucem prodiit. Sic singulis diebus LXXII. Interpretes, Rege salutato primo, in unam Basilicam vel domum convenerunt: ubi, precibus fusis, se ad opus parabant; &, quàm poterant, accuratè, interpretabantur, *usque ad horam nonam assidentes operi*, (ut Josephus refert;) id est, seorsim singuli operi suo incumbebant: ubi per *horam nonam*, mediam diei partem inter Meridiem & Solis Occasum intelligit. Solebant enim Judæi diem in 12. horas dividere ab Ortu Solis ad Occasum; ita ut Meridies esset horæ sexta, Solis Occasus duodecima, medium inter eos nona. Si itaque singulis diebus huic operi singuli incumbebant; non video, quin sine miraculo possent omnes V. Test. libros Canonicos (reliquos enim, qui vulgò Apocryphi vocantur, eos non attigisse, postea patebit,) spacio LXXII. dierum in Græcum transferre. Supponamus enim, singulos dimidium capitis singulis diebus transtulisse, (quòd nullo negotio fieri poterat;) totum opus, quòd 925. capitibus concluditur singulis diebus capite 36. interpretando, intra 28. dies absolvere potuissent; qui non multum superant partem tertiam dierum LXXII. Reliquum verò temporis impendi poterat, quod à singulis confectum fuit, coram omnibus legendo & examinando: unde post disceptationem de iis, quæ dubia visa fuerint, & deliberationem maturam, quòd communi suffragio ratum erat, Demetrio offerebatur. Dices, hoc supposito, singulos legis exemplaria habuisse necessarium esset: cùm tamen unicum exemplar Rex postulâsset, nec de alio in hac historia fit mentio. Resp. negando sequelam. Nam unicum exemplar in plures partes dividendo, unicuique aliquam ejus partem assignare poterant. Et licèt unum tantùm habuissent exemplar publicum, quòd quidam opinantur fuisse ipsum volumen, quòd in Templo publicè in usu fuit, quia Pontifex à Rege petiit, ut ipsum tutò remitteret: nil tamen vetat, quin singuli Interpretes etiam per se in usum proprium exemplaria propria habuerint. Et planè incredibile est, eos ad tantùm opus à Rege potentissimo evocatos ita incautiosos fuisse, ut non singuli propria exemplaria haberent, quò melius Regis, & aliorum expectationi satisfacerent. In hoc consentientem habeo Wovver. Syntag. cap. 7. Certè si hodie talis doctorum numerus ab aliquo Principe extraneo ad transferendum Biblia Hebraice in Latinum Idioma vocaretur; nullus eorum sine codice suo, itineris socio, ad tale opus se accingeret. Quòd de his Interpretibus magis probabile est, eo (quòd ex Judæorum sententia) quilibet tenetur volumen Legis in usum proprium describere; vel, si ipse literas nesciat, per alium describendum procurare. Quis itaque credat, hos Interpretes, cùm infimi subsellii non fuerint, sed apud suos in maximo honore, singulos proprium codicem non habuisse; vel secum in itinere non attulisse? Si quis verò objiciat, auctores, qui historiam de cellulis referunt, dicere, singulos interpretes totam Scripturam transtulisse, omnésque in unum conspirâsse miraculosè, licèt simul non convenirent, nec invicem conferrent; Respondeo, hoc ab iis, unde illi historiam de hac Versione hauserunt, non dici, sed potiùs contrarium: ut modò ostendimus ex Aristæe, Josepho, & Philone. Posteriores quidem tale quid affirmarunt, ut historiam magis miraculosam redderent: & probabile est, ut jam dixi, Judæos vera falsis miscuisse, & figmenta sua veræ historiæ affuisse, ut ex Talmude ostendimus: unde quidam incauti temerè de tota historia judicârunt. A Judæis verò Christianos scriptores eosdem errores imbibisse, cùm aliunde hanc historiam habere non poterant, non est cur miremur.

11. Ut de Interpretibus, sic de libris quos verterunt, quæstionem movent nonnulli. 1. An solum Pentateuchum verterint, an etiam totam Vet. Test. Scripturam. 2. An libros, qui volgò Apocryphi vocantur, transtulerint. De 1. Neoterici quidam, qui Versionem Græcam hodiernam deprimere conantur, duplici argumento probare nituntur, LXX. Interpretes solum

Pentateuchum vertisse. 1. Quia Aristæas & Josephus, qui primi hanc historiam nobis tradiderunt, Legis tantùm mentionem faciunt, non reliquorum librorum Scripturæ. 2. Idem auctores cum Philone dicunt, Versionem Sept. exactè Hebræo textui respondisse, & ab omnibus acclamatum fuisse, Translationem fideliter factam esse: cùm tamen editiones Græcæ hodiernæ multùm ab Hebræo textu differre videantur. De his itaque hujus sententiæ fundamentis videndum est, An vera sint, & quantum ponderis habeant. De 1. Ut primos, sic solus est Hieronymus inter veteres Ecclesiæ scriptores, qui solum Pentateuchum à LXX. senioribus versum fuisse asserit: qui tamen dubitanter hoc affirmat, & pluribus in locis Græcam reliquorum librorum translationem iisdem ascribit; ita ut sibimet contradicere videatur: unde in hac quæstione, ejus auctoritas parùm valet. In Præf. Quæst. in Genes. sic scribit, *Accedit ad hoc quoque, quod Josephus, qui LXX. ponit historiam, quinque tantùm libros Mosis ab iis translatos refert: quos nos quoque profitemur, plusquam cæteros, cùm Hebraicis consonare.* Item in c. 5. Ezech. dicit, *Quanquam & Aristæus & Josephus, & tota schola Judæorum quinque tantùm libros Mosi à LXX. translatos asserant.* Et in Ezech. 16. affirmat, *hanc esse eruditorum opinionem*, id est, Josephi, Aristæi, & Judæorum, ut sese explicat loco priori. Et in Mich. 2. videtur ipse in hanc opinionem propendere: nunquam tamen disertè profitetur Hieronymus, se huic sententiæ suffragari; sed tantùm Judæorum opinionem refert. Multi tamen recentiorum scriptorum huic sententiæ subscribunt, quia auctoritati hujus Versionis videtur hæc sententia detrahere, si à LXX. Senioribus profecta non sit. Judæi etiam plerique post Talmudem idem sentiunt; licèt relatio illa Talmudica sit merè fabulosa, ut supra ostendi, cùm de cellis egimus. Contraria sententia est veterum Ecclesiæ Scriptorum omnium, solo excepto Hieronymo, qui (ut diximus) dubitare videtur: Plerorúmque etiam recentiorum; ut & quorundam Rabbinorum, qui, non obstante Talmude, vel contrarium asserunt, vel dubitare videntur. Just. Mart. *totam Scripturam ab iis translatam* affirmat, Apol. ad Antonin. Imperatorem, & Dialog. cum Tryph. Clem. Alexand. expressè dicit, *ipsos transtulisse*, τὰς γραφὰς τάς τε τοῦ νόμου, καὶ τὰς προφητικάς. Euseb. Præpar. lib. 1. idem ostendit ex Aristobulo Judæo, qui paulò post ipsos LXX. vixit, quémque supra adduximus pro Aristæa: qui libro ad Ptolem. Regem disertè scripsit, *Totam Scripturam sacram Demetrii Phalerei operâ & Philadelphi regis jussu, rectè translatam.* His consentiunt Irenæus, Tertul. Orig. August. Epiphan. &c. totúsque antiquæ Ecclesiæ venerandus Chorus. Imò ipse Hieronymus, licèt alicubi dubitare videatur, postea tamen plurimis locis totam Græcam Versionem LXX. ascribit. Nam in Commentariis suis in Prophetas, ipsam Sept. Versionem Latinam, sub nomine Septuaginta, præter propriam ex Hebræo, per columnas sibi respondentes apponit, eámque exponit, & obique pro ipsorum Versione agnoscit. Idem contra Ruffinum, lib. 2. *Egóne* (inquit) *contra LXX. Interpretes aliquid locutus* &c. *quos quotidie in conventu fratrum edissere. Universi tractatus mei horum testimoniis texti sunt: commentarii in 12. Prophetas, & meam, & LXX. Versionem edisserunt.* Et Epist. ad Suniam & Fretelam, dicit, *Editionem Psalmorum* κοινὴν *ipsam esse, qua & Septuaginta.* Rationes verò magni ponderis pro hac sententia adferuntur. Primò, Evangelistæ & Apostoli, cùm ex Veteri instrumento, ex Prophetis & Hagiographis, loca à seipsis, vel à Domino citata adferunt, plerúmque secundum Versionem Græcam reddunt, quæ cum hodiernis Græcis Editionibus concordant, ut infra demonstrabimus. Editionem verò Græcam Prophetarum & Hagiographorum nullam præter illam τῶν ό extitisse ante Christi tempora, ita certum est, ut ex nullo auctore vel verbulum in contrarium produci possit. Aquila enim primus fuit, qui post Sept. ex Hebræo in Græcum sermonem Vetus Test. vertere tentavit. Unde Vir Reverend. in syntag. quòd contra Græcam Versionem collegit, agnoscit *Versionem Græcam, quam communiter usurpârunt Judæi in Synagogis, & ex qua Dominus & Apostoli testimonia sua protulerunt, fuisse sub Sept. nomine communiter receptam; eandémque esse, quæ hodie extat:* licèt alia ἀόριστα addat, de quibus posthac. Secundò, ita argumentantur Masius Præf. in Jos. pag. 119. aliique viri docti, *Quæ potuisset causa Ptolemæum movere, (qui studio incredibili tenebatur omnia antiquitatis monumenta comparandi, quæ literis consignata erant,) ut Mosis leges à Pontifice posceret; cæteras gentis nobilissimæ admirandas historias, & prophetica oracula prætermitteret? &c.* Certè qui omnes per totum orbem libros conquisivit, non hosce neglexisset. Si verò quosdam neglexisset, tamen, ut observat Baronius, *illos qui rerum Judaicarum continerent historiam, qui Regibus & rerum antiquarum studiosis magno in pretio esse solent, non prætermisisset.* Tertiò, ostendimus supra (quod & omnes agnoscunt) miram Dei providentiam circa hanc Versionem factam ante Christum, ut gentes pararet ad Evangelium recipiendum: Unde & *ostium ad Christum* à Chrysost. vocatur. Jam verò ad hunc finem necessarium erat, non tantùm ut lex Mosis; sed & præcipuè, ut Prophetarum oracula in linguam Græcam omnibus notissimam transferentur: ut quæ à Christo & Apostolis prædicabantur, & Judæis & Gentibus ex hac Versione Græca probarent: & ut omnia à Prophetis prius prædicta fuisse constaret. Quartò, apud omnes in confesso est, & tam ex Judaica historia, quàm ex Nov. Testam. constat, & Legem & Prophetas linguâ Græcâ in Synagogis publicè prælecta fuisse: & ab Antiochi temporibus certum est, Haphtoras ex Prophetis Hebr. prælectas, cùm Tyrannus sub pœna capitis Pentateuchi lectionem prohibuisset: aliam verò præter hanc Versionem Græcam tunc fuisse, nemo adhuc probavit. Denique ex Judæis varii idem nobiscum sentiunt, non obstante Talmudis auctoritate. R. Azar. lib. אמרי בינה cap. 7. varia loca ex Rabbinis profert, ubi per Legem totam Scripturam intelligunt, & rationem pro totius Script. Versione ex Ptolemæi consilio urget. Jos. Hebr. cap. 17. libri sui Constantinop. ante annos 120. impressi, *libros sacros 24. ab Interpretibus LXX. versos fuisse.* Dubitat Gedalias in Catena Cabalæ, & scri-

scribit, *se nescire, in quam partem propendendum sit.* Ad objectiones in contrarium facilis est responsio. Nam licèt Aristæas & Josephus de Lege per LXX. versa loquantur; certum tamen est per Legem totam Scripturam sæpissime intelligi: & ita intellexisse Judæos, constat ex Evang. Joh. 15. 25, ubi Dominus dicit esse scriptum ἐν τῷ νόμῳ, *in Lege, Oderunt me sine causa:* quòd ex Psal. 34. 19. producit: &, *Nonne scriptum est in Lege vestra, Ego dixi, quòd dii estis?* Joh. 10. 34. quod Psalm. 82. 6. habetur. Apostolus 1. Cor. 14. 21. dicit *in Lege scriptum esse, Quoniam in aliis linguis & labiis loquar populo huic:* quod tamen in Pentat. invenimus, sed Esa. 28. 11. Ad eundem modum loquuntur Veteres. Hilar. in Psal. 2. *In 22. libros Lex Vet. Testamenti deputatur.* Et ipse Hieron. agnoscit Epist. ad Algasiam, *Psalmos Legem appellari:* & in Prol. Galeato, *Ita fiunt Veteris Legis libri 22.* Sic Judæi, R. Azar. in Meor Enajim, *Apud sapientes nostros multa loca reperiuntur, in quibus nomen Legis complectitur etiam Prophetas & Hagiographa.* Josephus etiam lib. 20. cap. 4. & de Bell. Judaic. lib. 2. cap. 12. agens de libris Judæorum, qui in Synagogis legi consueverant, omnes sub libris *Legis* comprehendit: cùm tamen præter Pentateuchum constet, legi etiam solitos Prophetas, Luc. 4. Act. 15. Nec unquam Josephus dixit, solos 5. libros Mosis à Senioribus conversos fuisse, licèt hoc de ipso affirmaverit Hieronymus; sed *Legem* per quam totam Scripturam intelligi posse ostendimus. Procemio tamen in Historiam Antiq. dicit, ipsos LXX. *Legem, non verò reliquam Scripturam interpretatos fuisse*: ubi quidam respondent, per *Scripturam reliquam* intelligi posse libros, qui Vulgò *Apocryphi* vocantur: quos licèt inferiori gradu collocet Josephus, pro Sacris tamen agnoscit, lib. 1. contra Appion. Hoc mihi tamen videtur nimis longè petitum, nec Josephi verbis vel menti convenire. Itaque melius est Josepho unico teste, præter omnes Christianæ Ecclesiæ Patres, qui contrarium asserunt, Judæum Aristobulum opponere, quem supra ex Eusebio adduximus libro ad Ptolem. cujus auctoritas Josephi multò potior & in hac re cùm multò ante Josephum vixerit, & paulò post ipsam Versionem scripserit: ita ut vel ipse rebus gestis interfuerit, vel ab iis, qui interesse poterant, omnia circa hanc Versionem gesta habuerit. Sic Josepho Judæo, Judæum ipso antiquiorem, Aristobulum opponimus, virum doctum, Philosophum insignem; & Hieronymo tum ipsum Hieronymum locis aliis, tum universam Ecclesiam Græcam & Latinam. Quòd verò Joh. D'Espeires dicto loco putat, *Impossibile fuisse tot tantáque volumina 72. diebus transferri posse*: unde conjicit, *Legem tantùm 72. illis diebus jussu Ptolemæi versam; reliquos verò libros postea, vel Alexandriæ, vel post Seniorum reditum, Hierosolymis eosdem transtulisse*: quòd & ante ipsum Paradinus præfation. in Edition. Gallicam Aristæi, & Genebr. in Chronol. affirmarant; hoc sine necessitate excogitatum videtur: cùm (ut supra vidimus) sine ullo miraculo, à tot viris Hebraicè & Græcè doctis, 72. diebus omnes Vet. Testament. libri verti possent: nec Ptolemæi desiderio satisfecissent, nisi omnes vertissent. Si hoc tamen probabilius cuiquam videbitur, nolo anxiè de eo contendere: frustra enim sunt, qui hinc diminutam fore Versionis hujus auctoritatem sperant, si reliquos libros post Pentateuchi Versionem ab aliis traductos fuisse evincant. Cùm enim Versionem, quam hodie habemus, Græcam, contendant tempore Philometoris, circa centum annos post Philadelphum, factam fuisse, (quòd tamen sine ulla ratione & contra omnium Veterum auctoritatem asserunt,) non multum refert, sive Alexandriæ, sive Hierosolymis; sive jussu Ptolemæi, sive tempore LXXII. Seniorum, sive postea facta fuerit. Auctoritas enim eadem est, cùm à Judæis omnium librorum Versio publicè recepta & usurpata sit variis ante Christum seculis; eadémque à Domino & Apostolis ubique citata, Ecclesiæ Christianæ ab iisdem tradita, ab universa Ecclesia approbata, & apud Græcos aliósque Orientales in hunc usque diem continuata, & in summo honore habita. Hoc verò, si concessum illis fuerit, (quod ab ullo verecundè negari non potest;) videant, quid inde lucrati sunt, & annon magno molimine nihil agunt, qui LXXII. Interpretes solùm Pentateuchum vertisse dicunt.

12. Quod ad secundum argumentum attinet, videtur quidem Philo sentire, LXX. ad verbum transtulisse: loco enim citato ait, *propria propriis nominibus reddita fuisse, Græcis ad Chaldaica* (intelligit Hebraica) *exactè respondentibus: unde in utraque Scriptura, tam Chaldaica, quàm ejus interpretatione, miretur quis germanitatem, imò rerum verborúmque consonantiam adoret.* Ante Philonem scripsit Aristæus, *admirabilem fuisse rerum & verborum consonantiam inter codices Hebræos & Versionem Græcam*: Et ad finem libri, *Interpretationem ab omnibus discussam, consideratam, examinatam, antequam in Regis Bibliotheca poneretur; & ab omnibus acclamatum, Sanctè & fideliter singula esse translata, ut nihil addi, nihil demi posset.* Hæc à Neotericis quibusdam avidè arripiuntur, ut probent veterem illam translationem periisse: quia hæc, quam hodie habemus, in multis ab Hebraicis codicibus differt. De hac verò quæstione infra fusiùs agemus. Hic breviter ad argumentum respondemus, Interpretes non verba verbis, sed sententias sententiis reddidisse. S. Augustinus de Consensu Evangelist. c. 60. ait, *Manifestum esse, illam interpretationem in nonnullis aliter se habere, quàm invenimus in Hebræo*: quòd de verbis, non de sensu affirmat. Hieron. de optimo gen. interpretandi, ait, *In iis quæ addita sunt, non verba consideranda, sed sensus; ad quem LXX. de suo nihil addiderunt, licèt verba quædam, quæ in Hebræo non sunt, adjunxerint.* Probátque idem Hieron. Præf. in Eusebii Chron. *Difficile esse alienas linguas insequentem non alicubi excidere, & ut quæ in aliena lingua benedicta sint, eundem decorem in translatione conservent.* Et eodem loco, *Illud suum, ut ita dicam, vernaculum linguæ genus, sed ad verbum interpretor, absurdè sonat.* Unde illud, *Nec verbum verbo reddere curat fidus interpres.* Addit Baronius, *ex lingua Hebr. singula Græca reddere si voluissent, facere non potuisse: cùm nonnulla sint in Hebraicis verba, quæ vix una periodo orationis æquè rectè possint Græcè interpretari.* Et hunc fuisse modum

vertendi

vertendi Veterum, observat Genebr. in Psal. 95. 10. *ut paucula obiter intercalarent, quæ inservirent perspicuitati Mysterii.* Sic sæpe præter Hebraicum contextum nonnulla de suo interponunt in Lege & Prophetis, ad locos obscuriores illuminandos, Jonathan & Onkelos: qui proinde non tam Chaldaici Translatores, quàm Paraphrastæ appellantur. Hoc etiam frequenter apud Apostolos observatum, in citatione locorum Veteris Testamenti; non tam verba, quàm sensum respexisse: unde quædam verba mutare, non obstat fidelitati Translatoris, si servetur ejusdem sensus veritas. Imò verissimum est illud Serarii in Proleg. *Optimum & nobilissimum modum interpretandi de lingua in linguam esse, cùm ab auctoris mente nihil discedat Interpres, sive de verbo ad verbum transferat, sive aliter, contractius, vel uberius, & paraphrasticè addendo vel demendo aliqua, prout primus auctor, habita rerum, personarum, & circumstantiarum ratione, fieri vult.* Cùm enim oratio mentis interpretatio sit, optimè quis alicujus orationem interpretatur, qui ejus mentem optimè, prout ille, personis atque circumstantiis omnibus exprimi curat. Ad Philonis verò testimonium, respondent Baronius & alii, & ex ipsis Philonis verbis probant, nihil aliud ipsum voluisse, nisi interpretes ita vertisse, ut rebus significatis verba optimè congruerent: non ut omnia Hebræa Græcis quasi numerato responderent; sed ut verba & res ita congruerent, ut auctoris mens optimè exprimatur. Philonem verò aliud non sensisse, manifestò hinc constat, quòd ipse hanc Versionem ubique sequatur, (fatente Rev. Usser. Syntag. c. 3. p. 25.) ejúsque loca citat, quæ cum Hebræo ad verbum non conveniunt, sed exemplaribus Græcis hodiernis plerumque congruunt; & quam ipse descripserat Versionem, eandem suo tempore extitisse existimavit. Quomodo itaque potuit existimare, ipsos de verbo ad verbum vertisse, cùm contrarium ex ipsa Versione, quàm quotidie legebat, ipsi constabat? Addit alius, Philonem *more suo Hyperbolicè & Rhetoricè multa locutum fuisse.* Imò Hieronymus ipse Epist. dicta ad Pammach. de opt. gen. interpret. qui omnes in illa Versione errores illapsos notavit, sæpius testatur, eos *non verba verbis, sed sententias sententiis* reddidisse: legerat utique ipse Aristæam & Philonem, nec tamen eo sensu eorum verba accipienda esse putavit. De discrepantia verò Versionis Græcæ ab Hebr. ejúsque causis, nolumus hoc loco plura dicere; cùm de sinceritate & auctoritate ejus agemus, de his latius disserturi.

13. De libris Apocryphis, An eos transtulerint LXX. prout hodie extant, meritò dubitatur. Existimat Vir Rever. torius Vet. Testam. Versionem factam fuisse post Ptol. Philometoris annum quartum, & ante Euergetis 38 idque probat ex additione quadam ad calcem libri Esther in Edit. Græca, ubi legimus, *Anno 4. regnantibus Ptolemæo & Cleopatra, attulisse Dositheum qui se sacerdotem esse Levitici generis ferebat, & filium ejus Ptolemæum, Epistolam Phrurim. Ptolemæus* (in illa) *non fuit alius, quàm Philometor, ut observat Pererius in Dan. 13. cujus, & Cleopatra uxoris ejus meminit Joseph. l. 2. contra Appion.* Hæc adfert vir Rev. ut probet, Editionem Græcam Vet. Test. non foisse ante annum 4. Philometoris, qui secundum computationem ejus erat ante Christum 177. cum illa τῶν ὁ (Pentateuchi solius, ut ipsi videtur) ex ejusdem calculo, fuerit anno 277. Infirmissima verò est hæc ratio, nisi simul probaret, omnes libros Apocryphos, & omnia eorum additamenta, simul cum Canonicis versos fuisse: quòd nemo ipsi concesserit. Sixtus Senens. Biblioth. l. 1. p. 35. affirmat, *Omnia sex capitula ad finem libri Esther, ab incerto Græco auctore addita esse ex diversis historiis, præcipuè ex Joseph. Antiq. l. 11. unde exempla literarum Aman & Epistola regis Artax. quæ cap. 13. & 16. hujus libri recitantur, ad verbum desumpta sunt.* Et postea agnoscit, quòd *propter has appendicum lacinias, hinc inde quorundam Scriptorum temeritate insertas, liber hic, quamvis Hebræus, sero apud Christianos auctoritatem receperit, &c.* Hactenus Sixt. Senens. Ex quibus constat, quàm infirmum sit argumentum ex additamentis hujus libri ductum, de quibus incertum est, quando vel à quo auctore assuta fuerint, contra illud quòd totius Ecclesiæ Christianæ consensu unanimi stabilitum & testatum est. Deinde luce clarius est, libros omnes Apocryphos cum reliquis Canonicis versos non fuisse; cùm eorum quidam tunc temporis non extiterint, sed longo post tempore scripti sint. Quis unquam somniavit, Macchabæorum libros tempore τῶν ὁ scriptos, vel in Græcum sermonem traductos esse? De Ecclesiastico etiam ex ipsa Siracidis præfatione liquet, librum hunc non à Septuag. sed ex Hebræo in Græcum fuisse conversum post annum 38. Euergetis. Macchabæorum etiam libri post tempora Antiochi scripti sunt: quis verò inde argumentum ducet, ad probandum Versionem Græcam post Antiochi tempora factam? Libri etiam Apocryphi dicti, licet apud Judæos Alexandrinos in usu, ab Hebræis tamen Hierosolymitanis, qui tantùm Hebraicos 22. agnoscunt, recepti nunquam sunt in Canonem. Nec probabile est, Eleazarum Pontificem, qui exemplar [illegible]teris descriptum ad Philadelphum misit, libros dubiæ auctoritatis cum iis misisse. Incertum enim est, an librorum istorum aliqui tunc temporis extiterint: certum, aliquos non extitisse. Libri itaque Apocryphi, ut à variis auctoribus, ita variis temporibus, scripti sunt; quidam Hebraicè, quidam Græcè: & licèt apud Hellenistas primùm recepti fuerint; tempus tamen præcisè assignari non potest, quando cum reliquis libris Sacris in unum Volumen compacti fuerint. Hoc tamen [illegible]rum est à Judæis Hellenistis cum reliqua Scriptura Ecclesiam eos recepisse. Esti verò haud ita antiquam facimus eorum Versionem, ut ad Sept. Seniores referri possint: non tamen iis assentimur, qui Theodotionem primum eos in Græcam linguam vertisse dicunt. Vix enim credibile est, Judæos, qui Græcam linguam melius, quàm Hebræam, plerique callebant, non habuisse hos libros, qui historiam suæ gentis complexi sunt, lingua sibi nota descriptos ante Theodotionem. Liber Ecclesiasticus etiam quibusdam ante Theodotionem seculis Græcè traductus erat: & Clemens Romanus in Epistola ad Corinth. auctoritatis indubitatæ, quam Patricius Junius ex tenebris, postquam mille annos delituerat, ex MS. nostro Alexandrino in lucem produxit,

duxit, loca quædam ex his libris Græcè profert, ut observat Clariss. Grotius Epist. ad Gallos. 154. Et Joseph. (de quo multi dubitant, an linguæ Hebraicæ peritus fuerit) lib. contra App. loca quædam ex his libris Græcè citat: ex quibus clarissimè constat, ante Theodotionem hos libros Græcè extitisse.

14. Codice Hebræo, puro, optimæque notæ, usos esse LXX. Interp. quem curavit Eleazarus Pontifex ad Regem mitti, tam clarè tradunt Aristæus, Josephus, aliique Veterum; ut nemo de hoc dubitaverit ante hoc ultimum seculum: quo omnia, quæ prioribus seculis rata erant & indubitata, in quæstionem vocârunt homines sceptici & vertiginosi. Finguntenim Neoterici quidam, ut Versionem Græcam nunquam ullius pretii fuisse probent, contra omnem historiæ fidem, omniúmque Judæorum & Christianorum consensum, Sept. Senes non Hebraicis, sed Syriacis, vel Chaldaicis, vel Samaritanis codicibus, iisque corruptis & plebeiis, usos fuisse in sua translatione: unde causam reddunt, cur sæpe ab hodiernis Hebræis codicibus differat Versio Græca, quia non ex puro fonte, & probatis codicibus, sed ex codicibus Vulgaribus, qui in manibus plebis erant, eam extraxerint. Primus, qui hoc figmentum propalavit, erat Guiliel. Postellus, in Tab. 12. linguarum, vir certè linguarum scientia clarus: at senex Judaicis & Rabbinicis ineptiis misere fascinatus; necnon erroribus periculosis contra fidem Christianam, & fanaticis opinionibus mirè irretitus: quibus tamen (teste Spondano in continuatione sua) ante mortem renunciavit. Hic primus asseruit, *Septuaginta ex codicibus Samaritanis suam Versionem confecisse*. Alii verò è contra *Samaritanos ex Græca τῶν ό Versione Pentateuchum suum descripsisse*, ajunt: in quam sententiam adducunt quidam Lud. de Dieu. in Matth. 19. 5. & Joh. Seldenum, in Marè clauso p. 57. quorum tamen neuter hoc directè affirmavit. R. Azar. libro Meor Enajim. c. 8. & 9. & paulò ante illum R. Gedalias, dicunt, *Post Esdræ reditum, Legem in linguam Chaldæam translatam fuisse, in gratiam vulgi, quòd linguæ Hebrææ tempore Captivitatis obliti, Chaldæam melius intelligerent; & hujus usus durâsset per totum tempus Templi secundi. Sed quia carebant Masora, inter vulgus corruptam & depravatam fuisse; & ex hoc depravato codice Chaldaico, Septuaginsa fnam fecissa Versionem: hanc esse causam discrepantiarum inter eam & Hebræum; licèt exemplari, quod secuti sunt, adamussim respondeat.* Contra hanc sententiam tota clamat Historia Versionis. 1. Demetrius ad Ptolemæum scribit, *Velim te scire, inter libros, quos adhuc desideramus, esse Judæorum leges. Hebraicis enim characteribus & gentili eorum lingua cùm scripta sint, à nobis intelligi non possunt.* Hic videmus codicem, quem Demetrius desiderabat, fuisse Hebræum; quem Syri vel Chaldæi intelligere non poterant: nam etsi affinitatem hæ linguæ habeant, diversæ tamen sunt, ut qui unam intelligit, non statim intelligat alteram. Exemplar etiam, quod ab Eleazaro missum est, non erat aliquod vulgare, sed *magnificum, eleganter descriptum aureis literis, membranis cum commissuris adeò subtilibus* (teste Josepho) *ut oculorum aciem effugerent: quod Rex non sine admiratione conspexit, & volumina sacra adoravit.* Quis verò credat, Pontificem tanto apparatu descriptum codicem, legatione publica, per tot viros scientia & probitate claros, ad Regem potentissimum, sub quo tot Judæorum myriades vixerunt, corruptum, vulgarem, mille mendis scatentem, idque consultò, misisse? vel Eleazarum ita studiosè à Rege petiisse, ut codicem talem remitteret cum ipsis Interpretibus? Testatur etiam Historia, postquam versionem absolverant Interpretes, non tantùm coram Demetrio; sed & coram Judæis, eorúmque Senioribus, Sacerdotibus, totóque populo, lectam fuisse, discussam, & approbatam: petitúmque, ut si quis aliquid deesse vel additum esse deprehenderit, indicaret: aliâs ut rata maneret in perpetuum; neminíque liceret aliquid de ea mutare, cui omnes consenserunt: & anathemare devoverunt omnes, qui contrairent. Anne verò credibile est, si ex corrupto codice Versio corrupta facta fuisset, neminem ex Judæia hoc deprehendisse; sed omnes in talem Versionem, quæ ipsos falsarios esse convinceret, conspirâsse? Præterea ex Talmude affirmant Judæi, loca 13. ab Interpretibus mutata esse in textu Hebraico (quàm verè hoc asserunt, hoc loco non disputo,) ne quid impium aut indecorum Rex in Lege suspicaretur. At quorsum hic metus, hæc cura, si codicibus corruptis, Syriacis vel Samaritanis, Regem fallere voluissent? Objiciunt etiam multi contra Versionem Græcam, ipsos Interpreteres frequenter deceptos esse ex literarum similitudine, unam pro alia legendo, ut ה pro ח, ו pro י, ד pro ר, ם pro ס, ט pro מ, & è contra. Hoc certissimè probat, eos codice Judaicis literis descripto usos fuisse, non Samaritanis, cùm literæ hæ in Samaritano Alphabeto nullam similitudinem habeant, sed multum inter se discrepent, ut [illegible] & [illegible], [illegible] & [illegible], [illegible] & [illegible], [illegible] & [illegible], [illegible] [illegible], &c. Ex his itaque patet, LXX. ex Hebraicis fontibus Versionem suam traduxisse, non verò ex turbidis rivulorum lacunis. Pro conficta Azariæ narratione nullus adfertur testis; sed frivolæ quædam ratiunculæ, quas referre piget. Unam maximè urgent, quæ tamen nullius est momenti, quòd Philo Scribat, *Sept. ex Chaldæo in Græcum sermonem Legem transtulisse.* At omnibus notum est, Philonem per Chaldæam Hebræam linguam intellexisse, ut ex libro de Abrahamo liquet: ubi nomina Hebraica *Henoch, Sara,* &c. explicans, modò Hebraica, modò Chaldaica vocat: & lib. 3. de vita Mosis, scribit de festo Paschali, τὸ Χαλδαϊςὶ λεγόμενον πάσχα: quum tamen libro de Decal. dicat, quòd hoc festum Hebræi patria lingua vocant *Pascha*. Sententiam itaque hanc, ut novam & falsam omnino, rejicimus: nec possum non mirari, virum doctum ejus patrocinium in se suscipere, ut eam *probabilem esse, & nihil manifestò falsum in se continere* asserat: cùm manifestò falsum sit, Interpretes Chaldaico, vulgari, & non Hebraico codice usos esse: quo nihil falsius affirmari poterat. Nam, ut utar verbis D. Hottingeri, Exerc. Anti-Mor. sect. 43. *Quotquot historiam LXX. Interpretum pertexuere (pertexuerunt autem eam Hebræi antiquiores, recentiores, Græci, Arabes, Christiani æquè ac Muslimini, Latini,) ὁμοθυμαδὸν R. Azariæ reclamant, docéntque Biblia Græca*

 versa

versa esse non ex mendosis, situ & squalore obsitis, multò minus sacrilegis plebis manibus dilaniatis & discerptis exemplaribus Chaldaicis, sed emendatissimo codice Hebræo. Wovverus Syntag. c. 7. *Libros, quibus in vertendo usi, omnino incorruptos fuisse, censendum est.* Concludam hanc quæstionem verbis Doctiss. Isaaci Casauboni, *Puerum in sacris literis esse oportet, qui nesciat, LXX. Interp. Versionem ex Hebræo esse desumptam.* Exerc. 16. sect. 11. 15. Versionem hanc Græcam à Judæis olim receptam & approbatam fuisse, licèt ex dictis satis constet: quædam tamen ad hoc confirmandum adjicere placuit. Ex Aristæa, Josepho, Philone, pro certo supponitur. Verba Aristææ sunt, *Cùm Translatio illa approbata esset ab omnibus,* (id est, principibus Judæorum, Sacerdotibus, & populo) *& decretum approbationis promulgatum, jussit Demetrius, ut Judæi pro eorum consuetudine imprecarentur, si quis addere, transferre, mutare, vel delere auderet quidquam ex iis, quæ scripta sunt: cùmque universi hæc ritè explevissent, ut perennis illa sit sempérque servetur, Judæos adjurant: quod se facturos cum maximo gaudio & plausu receperunt.* Hactenus Aristæas: cui suffragantur Josephus, Philo, omnésque scriptores veteres. Cùm enim publica Pontificis summi & Synedrii auctoritate hæc Versio adornata esset, non potuit non ab omnibus Judæis recipi & agnosci: unde postquam exemplaria inde descripta fuerint, in synagogis publicè lecta, & usurpata sunt. Testatur Jos. Scaliger Ammadv. in Euseb. loc. cit. *per totam Asiam, Græciam & Aegyptum lectam fuisse in Synagogis.* Cui omnes concordant, qui ab ultima antiquitate, inter Hellenistas præsertim, publicè & privatim, usurpatam fuisse testantur. Unde R. Azar. p. 26. scribit, *confirmatam fuisse interpretationem Græcorum ab universo Israelitarum cætu.* Idémque affirmat, *Talmudicorum decreto sancitum fuisse, ut Lex solis Græcis literis scriberetur.* לא התירו שיכתבו ספרים בכל לשון אלא ביונית *non permiserunt scribere libros ullà linguâ, exceptâ Græcâ.* Huc pertinet historia in Talm. Hierosol. Sota. c. 7. quam refert Buxtorf. Lex. Talm. p. 104. de quodam R. Levi, *qui Cæsareæ audiens eos legentes Græcè, vellet impedire: at R. Jose iratus est, dicens, Qui Hebraicè non potest legere, num omninò non leget? imò legat quacunque lingua, quam intelligit, & sic officio suo satisfaciet.* Talmud utrumque tract. Megillah. c. 1. historiam Translationis refert, licèt mendaciis conspersam, ut supra monuimus. Ubi dicunt, *Magistros suos permisisse linguam Græcam, sed non nisi pro libro Legis: unde ortum est opus Ptolemæi Regis, &c.* Postea referunt loca 13. quæ LXX. aliter interpretati sunt, de quibus postea. Idem testatur Tertull. Apologet. cap. 18. *Judæi* (inquit) *palàm lectitant: vectigalis libertas vulgò auditur sabbbatis omnibus: qui audierit, inveniet Deum.* Ubi per *vectigalem* (ut omnes consentiunt) intelligit libertatem legendi & audiendi, quam omnes tributo redemerunt. His gemina habet Justin. 2. Apol. & Oratione ad Græcos Parænet. Imò Hierosolymis, apud Hellenistas, qui ibi vixerunt, in Synagogis suis Græcam Versionem prælectam fuisse, constat, tum ex Act. 6. 1. ubi scriptum est, fuisse γογγυσμὸν τῶν Ἑλληνιστῶν πρὸς τοὺς Ἑβραίους, *murmur Hellenistarum adversus Hebræos:* ubi *per Hebræos iidem, quos Chrysost. in Act. 6. vocat* Ἑβραίους βαρεῖς graves *Hebræos, intelliguntur, id est, Judæi, qui Bibliis Hebræis utebantur, oppositè ad Hellenistas, qui lingua & Bibliis Græcis usi sunt:* ut in notis suis ad Chrysost. Edit. Savil. ostendit Andræas Dunæus, sive Downes. Talem Alexandrinam Synagogam Hierosolymis fuisse, notatur in Glossa ad cap. 11. Hesteris: & aliam Cæsareæ, in Talm. Hierosol. Unde Syrus Act. 9. 29. Ἑλληνιστάς interpretatur *Judæos, qui noverunt Græcè;* Chrysost. Oecumenius, Theophilactus τοὺς Ἑλληνιστὶ φθεγγομένους. *Horum plerique non intelligebant Hebraicè, quorum fuit & Philo, quanquam Judæus ex Judæis ortus.* Sic Grot. in Act. 6. Ex S. Luc. Evang. c. 4. v. 18. 19. colligunt viri haud indocti, Dominum in Synagoga legisse ex Versione Græca, verba quæ ibidem recenset Evangelista secundum illam Translationem, non secundum textum Hebræum. Locus est Es. 61. 1. ubi verba secundum LXX. ita reddit Lucas. Πνεῦμα Κυρίου ἐπ' ἐμὲ, οὗ εἵνεκεν ἔχρισέ με, εὐαγγελίσασθαι πτωχοῖς ἀπέσταλκέ με, ἰάσασθαι τοὺς συντετριμμένους τὴν καρδίαν, κηρύξαι αἰχμαλώτοις ἄφεσιν, καὶ τυφλοῖς ἀνάβλεψιν. *Spiritus Domini super me, propter quod unxit me: evangelizare pauperibus misit me, sanare contritos corde, prædicare captivis remissionem, & cæcis visum.* Textus Hebraicus eundem fundit sensum, sed verbis discrepantibus, quæ ita Latinè redduntur, *Spiritus Domini Dei mei super me: ideo unxit Dominus me ad prænunciandum mansuetis, misit me ad alligandum contritos corde, ad prædicandum captivis libertatem, & vinctis apertionem carceris.* Hic videmus verba Evangelistæ ab Hebræo textu differre: quæ tamen cum Interpretatione Græca exactè congruunt. Undè videtur colligi posse, Dominum Versionem Græcam in Synagoga usurpâsse: quàm postea lingua vernacula, Syriaca, populo explicavit. Quicquid verò dicamus de codice, ex quo Dominus hunc locum legit; certum est, Evangelistam secundum LXX. ejus verba retulisse; & in Synagogis Judæorum, qui inter Græcos dispersi vixerint, Legem & Prophetas ex hac versione singulis sabbatis lectos fuisse ut ex Act. 13. 15. μετὰ τὴν ἀνάγνωσιν τοῦ νόμου καὶ τῶν προφητῶν. Et cap. 15. 21. Μωσῆς ἐκ γενεῶν ἀρχαίων κατὰ πόλιν τοὺς κηρύσσοντας αὐτὸν ἔχει, ἐν ταῖς συναγωγαῖς κατὰ πᾶν σάββατον ἀναγινωσκόμενος: quæ non de solis Judæis Judæam habitantibus, sed de omnibus per universum orbem dispersis dicuntur à Jacobo. Præterea ex Josephi & Philonis libris Græcè scriptis constat, ipsos Græcam Versionem in Scripturis citandis sequi. Imò dictus Azarias dicit, *hanc Versionem esse apud Judæos gloriam & ornamentum Israelis.* E contra tamen videntur Judæorum multi hanc Versionem vituperâsse, & Hellenistas propter ejus usum odio prosecutos esse. Unde discordiam inter Hebræos & Hellenistas Act. 6. 1. licèt ex alia causa profectam, ex Bibliorum tamen discrimine primò ortam, & postea continuatam observârunt multi: quibus assentit Jos. Scal. qui ex Benjaminis Itinerario notat, Alexandriæ duo fuisse Judæorum genera, Babyloniorum, & Hellenistarum; quorum illi hos cane pejus & angue oderunt,

&

& per contemptum vocârunt, *legentes barbarè*, & *legentes Aegyptiacè*: quia versio illa confecta fuit in Ægypto. Circa annum Christi 550. tempore Justiniani Imperatoris, controversiam hanc magna animi contentione prosequebatur, dum alii solum textum Hebræum publicè legi vellent, alii verò etiam Versionem Græcam legendam censerent. Justinianus verò, ut litem dirimeret, Constitutionem edidit, quæ extat Novel. 146. in qua pro Hellenistis sententiam tulit, δι' ἄλλων γὰρ τῶν προεντετυχηκότων ὑμῖν προσελευσόμεθα ἡμάρτομεν, &c. *Per hac enim, qua ad nos allata sunt interpretationes, didicimus, quòd quidam solam habentes Hebraicam vocem, & ipsa uti in Sacrorum lectione librorum volunt; alii verò Græcam Editionem assumendam quoque esse arbitrantur, & per multum jamdudum tempus hac de re inter se contendunt. Nos igitur cùm hac audiverimus, meliores judicavimus esse eos, qui Græcam quoque Editionem ad librorum sacrorum lectionem assumere volunt, & quamcumque linguam simpliciter, quam locus commodiorem, & aptiorem audientibus facit.* In hac Imperatoris Constitutione observare licet cum Croio, Observ. in Novum Test. cap. 31. *Petisse eos qui Græca Editionis lectionem petebant, ut hujus lectio una cum Hebræo Textu simul conjungeretur: quod & Justiniani Constitutio admittit.* Dein in Judæorum Calendario, octavo mensis Tebith, jejunium quotannis celebrandum indicitur, propter Legem Græcè translatam: & in aliis Judæorum libris, etiam antiquis, describuntur dies, quibus se affligunt propter Legem translatam. Unde tenebras fingunt fuisse super universam terram per tres dies, & in Talm. tract. Sopherim dicitur, *diem illum fuisse durum Israeli, sicut diem in quo factus est aureus vitulus.* Ad hæc verò respondetur, Jejunium hoc omnibus antiquioribus Judæis ignotum recentiorum Rabbinorum commentum esse: cui ansam fortè dedit traditio de 13. locis à LXX mutatis in Lege, ne Regis animum offenderent. Quòd verò ab uno Rabbino alicujus nominis semel traditur, statim reliqui arripiunt & mordicus tuentur, quod ipsis solenne est. Licèt etiam hoc jejunium aliquando celebratum fuisse non negaverim; hodie tamen desiit, & in Calendariis Vulgaribus omittitur, nec inter Judæorum festa & jejunia à Buxt. recensetur in Synagoga Judaica. Videatur Joh. Morinus Exerc. Bibl. 8. c. 3. Originem verò hujus jejunii & Judæorum odii erga hanc Versionem cum Serario hanc fuisse arbitror: quòd ægre ferrent Judæi, per eam Gentes ad Christi fidem converti, & in ea nutriri; eadémque in magno pretio fuisse apud vet. Ecclesiæ & Judæorum plurimos: hac enim plerumque usi sunt Apostoli in prædicatione sua. Ob hanc causam nollent Rabbini, ut in Synagogis legeretur: & licèt ante Christi tempora eam magni æstimabant; posteriores, qui Gentium ad fidem conversionem invidebant, omnibus modis deprimere conati sunt.

16. Ut in Textu Hebræo tradunt Talmudici, 18. esse loca, quæ ab iis *Correctiones scribarum* vocantur, in quibus sapientes ipsorum à vero Textus sensu deceffisse volunt; de quibus Proleg. VII. *De Textuum Originalium integritate*, diximus: sic in Versione Græca τῶν ό, loca 13. memorant, quæ Sept. aliter de industria transtulerunt; ne Ptolemæi Regis Ethnici animum offenderent, vel occasionem scandali darent, vel pravæ cogitationis, aliqua in Lege sinistre intelligendi. Hoc in utroque Talm. Tract. Megillah, & ab aliis Judæorum scriptoribus refertur: ipsáque loca in Talm. recensentur. Nec hoc ipsorum LXX. consilium improbant; sed potiùs laudant, ut à causis gravissimis profectum. Ex locorum verò inspectione patebit, pleraque cum Textu Hebræo convenire, ejúsque vel verba vel sensum referre, ita ut hæc observatio meritò inter fabulas Rabbinicas numerari possit. (1) Gen. 1. 1. Dicunt LXX. transtulisse, Ὁ Θεὸς ἐποίησεν ἐν ἀρχῇ &c. non Ἐν ἀρχῇ ἐποίησεν ὁ Θεὸς quod falsum est, cum in omnibus exemplaribus Græcis, verba hoc ordine leguntur, Ἐν ἀρχῇ ἐποίησεν ὁ Θεὸς &c. Ratio verò R. Jacob est ridicula, ne scil. *putaret aliquis, Bereshith esse nomen Dei, & sic viderentur duos Deos introducere, quorum alter alterum creasset.* (2) Gen. 1. 26. volunt ipsos transtulisse, *Faciam hominem*, non *Faciamus*, ne Deorum pluralitatem introducere viderentur. Hoc verò est merum commentum Rabbinicum: nam verterunt LXX. Ποιήσωμεν, *Faciamus*, ut omnia exemplaria testantur. (3) Gen. 2. 2. ubi dicunt, LXX. vertisse, *Et consummavit Deus die sexto opera sua, quæ fecit, & requievit die septimo*: cùm in Heb. sit, *Consummavit die septimo opera sua.* Et quidem verum est, ita legi in Græcis codicibus: ita etiam legunt codices Samaritani, omnésque antiqui scriptores: sensus verò idem est in utraque lectione. At ratio R. Jacob, cur ita transtulerint, inter somnia Rabbinica referri potest, *Ne scil. aliquis existimaret, Deum laboràsse die sabbati.* (4) Gen. 11. 7. Verterunt, *Descendam*, pro *Descendamus*. At hoc aliter est in Græc. nam in Plurali est, *Descendamus*. (5) Genes. 18. 12. De Sara dicitur secundum LXX. *ipsam risisse cum propinquis suis*: at secundum Heb. בקרבה *in seipsa*. At & hoc est commentum Talmudicum: nam apud LXX. est ἐν ἑαυτῇ, *in seipsa*. (6) Gen. 49. 6. ubi vertunt, *Occiderunt taurum*, quod in Heb. est, *Suffoderunt murum*. At verba Hebr. עקרו שור utroque modo reddi possunt: & ita præter Sept. reddiderunt etiam Forsterus, Oleaster, Cajetanus, & plerique Interpretes Judæi. (7) Exod. 4. 20. dicunt, LXX. vertisse, *super id quod gestat filios hominum*, pro, *supra Asinum*. Sensus idem est: tamen transferunt LXX. ἐπὶ τὰ ὑποζύγια, *super subjugalia, sive jumenta*. (8) Exod. 12. 40. reddunt LXX. *Habitatio filiorum Israel, qui habitaverunt in Aegypto, & in terra Chanaan*, (vel ut est in Talmude, *in reliquis terris*,) *annorum fuit quadringentorum triginta*: cùm tamen in Hebræo sit, *Habitatio filiorum Israel, qui habitaverunt in Aegypto, fuit quadringentorum & triginta annorum.* Est quidem hic locus princeps, quem aliter reddidere Sept. ac in Textu Hebræo: & certum est Israelitas in Ægypto commoratos esse tantùm 210. annos, & ad complendum numerum 430. includi debere annos à peregrinatione Abrahami in terra Chanaan, quomodo plerique hunc locum exponunt. At hinc non probatur, LXX. hunc locum de industria immutâsse, sed vel codices Hebræos olim in hoc variâsse, (quod multi opinantur; nam Codex Samarit. ita legit, ut LXX.) vel

 LXX.

LXX. hæc verba (*& in terra Chanaan*) addidisse explicationis causâ, prout in pluribus aliis locis ob eandem causam verba quædam addunt, quæ in textu Hebræo non leguntur. (9) Exod. 24. 11. dicunt ipsos reddidisse, *Et ad minimos filiorum Israel non misit manum suam*; cùm in Hebr. sit, *Et ad principes filiorum Israel non misit manum suam*. At & hic nugantur: nam LXX. verterunt, καὶ τῶν ἐπιλεκτῶν, *Electorum*, id est, *Nobilium* sive *Principum non dissonuit unus*. (10) Lev. 11. 5. dicont, LXX. transtulisse ארנבת *pro lepore*, δασύποδα, *parvum pedibus*, quia Ptolemæi uxor appellata erat, Λαγὸς, ne viderentur ipsam irrisisse, cùm ejus nomen inter animalia immunda poneretur. At delirant: nam δασύπους, non *parvum pedibus*, sed *hirsutum pedibus*, propriè significat, à δασὺς hirsutus, & rani δασύπους, quàm ארנבת generaliter significant tam *leporem*, quàm *cuniculum*; nec ullibi constat, Ptolemæi uxorem nominatam fuisse, *Lagos*. Fortasse aliquid audierant de Ptolemæo Lago, Philadelphi avo, quod ineptè retulére ad Philadelphi uxorem. (11.) Num. 16. 25. Vertunt LXX. *Nihil desiderabile ab iis accepi*, cùm in Hebr. sit, *Non asinum ab iis accepi*. Hic suspicantur quidam, LXX. legisse חמוד *desiderium*, pro חמור *asinus*: & hoc probabile est ob literarum similitudinem: ita enim legit codex Samaritanus (*desiderabile*.) Aliâs dici possit, ipsos in genere expressisse, quod in Hebræo per *asinum* in particulari exprimitur. Sensus enim idem est in utrisque, se nihil ab iis accepisse, ne quidem asellum. (12.) Deut. 4. 19. affirmant, LXX addidisse textui Hebr. *Ut lucerent omnibus populis*. Sed & hoc ejusdem commatis est cum prioribus: nam verba ista non habentur apud LXX. (13.) Deut. 17. 3. dicunt, LXX. hæc verba omisisse, *Et adoret eos, & Soli & omni militia cœlorum serviat*. Sed hoc à verò abest: nam hæc verba habentur apud LXX. Videmus itaque mutationes istas, exceptis duabus vel tribus, omnes confictas esse: unde est, quòd apud Josephum, & Philonem, qui translationem istam fusè descripserunt, nulla sit earum mentio. In Rabbinorum itaque cerebris natæ.

17. Ut verò Judæi fingunt, LXX. quædam de industria mutâsse in locis istis, ita scriptorum Christianorum veterum multi, & recentiorum non pauci, idem de aliis locis per eosdem omissis, vel aliter versis, quam in Hebr. leguntur, tradunt; cùm de mysteriis fidei, ut de Trinitate, de Incarnatione Christi, ejúsque Deitate, Regno, &c. agitur, ne scil. mysteria fidei Ethnicis deridenda proponerent: idcirco noluerunt *sancta dare canibus*. Hinc Hieron. Præf. in Pent. *Ubicunque testatur Scriptura de Patre & Filio & Sp. S. aut aliter interpretati sunt, aut omnino tacuerunt, ut & Regi satisfacerent, & arcanum fidei non vulgarent*. Idem habet Præf. in Esaiam, *Conjicio, tunc temporis noluisse LXX. Interpretes fidei sua Sacramenta Ethnicis perspicuè prodere, ne sanctum canibus & margarita porcis darent*. Sic & in Tradit. Hebr. in Genes. Sic August. de Civit. l. 18. 42. 44. Inter recentiores Sixtus Senens. Biblioth. lib. 4. p. mihi 302. Bonfrer. Præloq. c. 16. sect. 6. De his verò Patrum dictis, sentio cum Bellar. l. 2. de Verbo Dei, c. 6. *Patres istos piè quæsivisse rationes excusandi, & defendendi istam Versionem, quâ tunc Ecclesia usa est; potiùs quàm Interpretes ex hac causa aliter vertisse*. Nec enim hæc providentiæ divinæ scopo respondent; nec veræ religionis indoli ac ingenio conveniunt. Voluit enim Deus (ut supra innuimus) per Versionem Græcam gentes parare ad Evangelii receptionem: erat enim hæc Versio quasi stella matutina, Solis orientis prodromus. Huic fini verò repugnâsset, quæ à Deo patefacta erant in hac Versione ad hominum salutem, celare: nec Ptolemæo satisfecissent, si eum manca interpretatione consultò delusissent; nec à Judæis, eorúmque principibus, (ut antea retulimus) ut fidelis & sincera recepta fuisset. Dubitari enim non potest, quosdam inter Hellenistas Judæos fuisse, qui Hebraicam linguam callebant, qui fraudem hanc suboluissent, & detexissent. Et licèt Paganorum Religio vel superstitio propalari noluit, (unde sacerdotes ejus mysteria occultarunt, ne eorum vanitas & falsitas omnibus patefieret:) vera tamen Religio omnibus exponi gestit, angulos non quærit; sed luce sua in omnium oculos prodire desiderat, ut vel invitos ad sui amplectendum traheret. Præterea multa sunt loca in Psalmis & Prophetis, quæ de Christo expressa vaticinia exhibent, ubi Versio Græca Hebræum exactè exprimit: qualia in Psal. 22. & 110. Esa. 7. & 9. & 53. & plurimis locis, est videre. Septuaginta itaque non ob hanc causam aliquid aliter verterunt, quàm legerunt in Textu Heb. sed discrepantiæ, quæ inveniuntur, ab aliis causis fluxêre: de quibus quædam in superioribus diximus, plura in sequentibus dicturi.

18. Hisce, quæ hactenus historicè de Versione hac protulimus, subnectenda quædam, quæ ad illustrationem ejus spectant; viz. de aliis Versionibus Græcis, à quibus, & quando confectæ; & de variis Editionibus Versionis τῶν ό, à Veteribus, vel Recentioribus elaboratis. Quòd ad alias Versiones attinet, primò quæritur An præter illam τῶν ό, alia Græcè facta fuerit ante Christum. Hic verò non agam de illa quæstione An LXX. Pentateuchum tantùm verterint, an totum Vetus Testamentum; cùm de hac jam dictum sit: sed An totum Vetus Testamentum post Philadelphi tempora in sermonem Græcum conversum sit. Etsi enim Judæorum plerique, & nostrorum nonnulli statuant, tantùm quinque libros Mosis à Sept. translatos esse: aliam tamen totius Veteris Instrumenti Versionem post illam LXX factam fuisse ante Christi tempora, vix aliquis est, qui affirmaverit: unico excepto, qui libro de hoc argumento nuper edito, inter alia contendit, *Veterem illam Sept.* (quam Pentateuchi tantùm fuisse affirmat) *periisse funditus; aliámque, quæ hodie extat, post annum quartum Philometoris*, à nescio quibus, *confectam fuisse: quàm in Templum suum Heliopolitanum Onias Pontifex, qui illud construxit, primum introduxit*. Etsi verò à viro longè doctissimo hæc dicantur: cùm tamen nullo, ne unico Veterum testimonio, suffulta sit hæc sententia, nec probationem ullam præter nudum (*videtur*) adferat ejus auctor; imò contra omnes, qui de Versione τῶν ό quicquam nobis scriptum reliquerunt, noviter inventa sit: per nudum (*non videtur*) satis refellitur. Qui enim contra omnium Veterum senten-

tiam,

tiam, (etiam eorum, qui propè ipsa tempora, quibus illud, de quo controvertitur, factum erat,) scripserunt, aliquid proferre audent; non nudas conjecturas, sed apertissimas rationes adferre debent, quibus nemo contradicere potest: aliàs apud omnes, qui vel micam judicii habent, oleam operámque perdunt. De hoc verò plura dicemus, cùm ad quæstionem illam deveniemus. An antiqua illa Græca Versio LXX. Seniorum adhuc supersit, & eadem sit cum illa, quæ hodie extat. Hic quædam subjungam, quæ ad Historiam elucidandam conferre possunt. Primò, certum esse, Autographon ipsum LXX. Seniorum in Ptolemæi Bibliotheca repositum fuisse, ibique mansisse supra annos 200. usque ad Julii Cæsaris tempora, quando annis ante natum Christum circa 48. bello priori Alexandrino, à Cæsare gesto, ex militum seditione, Bibliotheca illa celeberrima conflagratione periit; libris tamen quibusdam (ut quidam asserunt) è flammis ereptis: inter quos fortasse fuit illud LXX. Seniorum αὐτόγραφον cùm affirment Tertull. Justin. Mart. & Chrysost, illud suis temporibus in Serapeo extitisse. Secundò, nec minus certum est, Versionem hanc in Judæorum manibus, præsertim Hellenistarum, fuisse, & in Synagogia cum textu Hebræo, vel sine eo, publicè prælectam fuisse. Nam ex Aristæa & Josepho liquet, Judæos Alexandrinos ex ipso αὐτογράφου exemplaria descripsisse, permissu Demetrii: Disertè etiam legitur, Act. 15. 21. *Mosem ab antiquis temporibus habuisse; qui ipsum prædicarunt in Synagogis singulis sabbatis*: ab antiquis temporibus. Et ex Act. 13. 15. constat, *Mosem & Prophetas publicè in Synagogis lectos fuisse*: quòd de Græc. Versione apud Hellenistas Antiochenses intelligi debere, fatetur Rev. Usser. Syntag. cap. 3. pag. 24. qui & hæc addit, *Græcos hos libros à Judæis ubique lectos fuisse*: & adducit testimonia à nobis supra allata, Just. Mart. & Tertull. & narrationem illam, quam supra dedimus, ex Gemara Hieros. tract. Sota, c. 7. Tertiò, post Ptolemæi Bibliothecam incensam, novam eodem loco construxisse Cleopatram, testatur Epiphanius, de Pond. & Mensuris, quæ prioris filia dicebatur: quam libris undique conquisitis instruxit, ut priorem referret. Unde apud Plutarch. legitur in vita Antonii, hoc *contra Antonium objectum fuisse, quòd Cleopatra donâsset Bibliothecas, quæ Pergami erant, in quibus essent ducenta millia librorum simplicium*: quos probabile est, eam in hac sua nova Bibliotheca collocâsse. Locus verò hujus Bibliothecæ erat Serapidis Templum, vel ejus saltem porticus quædam, testibus Tertull. dicto Apol. cap. 18. & Chrysostom. Orat. contra Judaizantes. Tom. 6. Edit. Savil. pag. 373 qui affirmant αὐτόγραφον Versionis Græcæ suis temporibus in Serapeo fuisse. Sive verò ipsum αὐτόγραφον ibi servatum fuerit, sive non; certum est, exemplaria, tam Græca, quàm Hebraica, in hac Bibliotheca reposita esse: nec dubitari potest, quin optima & maximè castigata exemplaria pro hoc celeberrimo librorum repositorio eos comparâsse. Et cùm fateatur Rev. Usser. Syntag. c. 3. p. 25. *Christi & Apostolorum temporibus, in privatorum manibus post incensam Philadelphi Bibliothecam, veteris illius LXX. Seniorum Versionis adhuc exemplaria extitisse, quorum admirandam cum textu Originali consonantiam à Philone prædicatam supra* ostenderat: quis ambigere potest, si genuina exemplaria tunc extitissent, qui in hac splendida librorum officina servata fuerint? Nemo enim sanæ mentis, corrupta & viciata exemplaria, quæque ipse talia esse noverat, tanto studio, præsertim in usum publicum, comparare vellet; cum pura & genuina, quæque ipse omnésque alii pro talibus habuere, parabilia essent: unde ex his necessariò sequitur, vera & genuina primævæ Versionis exemplaria τῶν ό in Cleopatræ Bibliotheca posita fuisse, annis circiter 48. ante Christum. Nec valet objectio Baronii, *Non potuisse Chrysostomum vel per somnium cogitare, ipsum autographon Græcum in Serapidis templo servatum fuisse. cùm constet, anno secundo Commodi, Serapidis templum conflagrâsse, & antequam Chrysostomus ea scriberet, sub Theodosio seniore funditus dirutum esse.* Respondet enim Rev. Usser. eodem cap. 3. pag. 33. *Etsi à Serapidis templo non abstinuerit ignis; totum tamen templum non fuisse absumptum: sed porticus saltem illas, in quibus erat Bibliotheca, superstites fuisse relictas, ex Tertull. testimonio citato manifestissimum est. Et de Templis Alexandrinis suo tempore extantibus agens Ammianus Marcellinus lib. 22. inter ea eminere Serapeum scribit, in quo Bibliothecæ fuerant inæstimabiles. Serapeum verò jussu Theodosii anno æra Christiana, 389. cum reliquis Aegypti templis idolorum cultui dicatis, excisum est; libris quoque direptis, ut ex Orosio constat, qui & eorum armaria exinanita ipse se vidisse testatur. Chrysostomum verò Orationem istam habuisse, cùm Diaconus esset, ante annum* 386. quòd ex variis auctoribus idem vir Rever. ostendit.

19. Nulla itaque extitit alia ante Christum Versio Græca præter illam τῶν ό: post Christum verò, seculo secundo, & tertio, variæ fuerunt Græcæ ex Hebræo fonte traductæ, ex quibus Tetrapla, Hexapla, & Octapla sua contexuit Origenes: quarum nulla ab Ecclesia publicè probata fuit, at in privatis doctorum manibus extiterunt, qui in commentariis & expositionibus suis iis usi sunt: unde est, quòd omnes perierint; nec de iis aliquid hodie extat præter fragmenta, quæ in scriptorum Veterum libris hic illic dispersa reperiuntur: quæ, quantum per industriam virorum doctorum fieri potuit, in unum collecta, in ultimo nostro Tomo exhibemus Sola illa τῶν Sept. ut quæ in usu publico erat, tam in Synagogis, quàm Ecclesiis; & adhuc sola in Ecclesiis Græcorum legitur, hodie mansit. Prima post Christum fuit Aquilæ, gente Pontici, urbe Synopæi: quem malè confundunt quidam cum Onkeloso Paraphraste Chaldæo. Aquila enim longè post urbis excidium vixit, & sub Adriano Imperatore Versionem suam fecit, circa annum Christi 130. teste Epiphanio, de Pond. & Mens. Onkelosum verò ante calamitatem istam mortuum esse, plerique affirmant. Fuit verò Aquila proselytus, ex Christiano factus Judæus, & Rab. Akibæ, Christiani nominis hostis infensissimi, discipulus; qui, teste Hieronymo ad Pammach. c. 4. & Comment. in Esai. 8. *Biblia in Græcam linguam contentiosè transtulit, qui non solùm verba, sed Etymologias verborum transferre conatus est: unde jure projicitur à*

nobis. Quis enim pro frumento, & vino, & oleo posset vel legere vel intelligere χεῦμα, ὀπωρισμὸν, στιλβότητα, quod nos possumus dicere, fusionem, pomationem, & splendorem? Alibi ineptè vertit pro Sole, calorem; pro Luna, album. Hic Gentilis primò, postea ad fidem conversus, cùm Astrologiæ & Genethliacæ nimium deditus esset, & post monitionem non resipiscens ejectus esset ex Ecclesia, à fide Christiana deficiens fit Apostata Judæus; & cum linguam Hebræam didicerat, Interpretationem Græcam aggressus est, in qua ex odio Christianæ religionis testimonia de Christo, quantum potuit, pervertit & corrupit, teste Epiph. loco citato. Hieronymus tamen, licèt ipsum *Judæum* vocet, in Abac. 3. alibi collaudat, ut *verborum Hebræorum Interpretem diligentissimum*, Epist. ad Marcellam, quæ est 138. Et in Ose. 2. vocat, *curiosum & diligentem Interpretem*: & Epist. 125. ad Damasum, q. 2. dicit, *Aquilam non contentiosius, ut quidam putant; sed studiosius verbum interpretari ad verbum.* Aug. etiam de Civ. lib. 15. cap. 23. affirmat, *Judæos Aquilam interpretem cæteris anteferre*: & teste Hieronym. in Ezech. 3. *Versionem ejus secundam dixerunt esse κατ' ἀκρίβειαν.* Secunda erat Symmachi sub Severo Imperatore, testibus eodem Epiphan. & Athanasio in Synopsi. Alii verò non sub Severo, sed sub Lucio Vero Symmachum transtulisse volunt: unde eum ante Theodotionem ponunt, qui sub Commodo scripsit. Ideò mendum suspicantur in Epiphanio, Severo pro Lucio Vero per errorem scribæ posito: quòd tamen legenti Epiphanium vix probabile videbitur. Fuit Symmachus natione Samaritanus, postea Judæus & circumcisus, deinde Christianus, postremo Ebionita Hæreticus, ut ex Epiphanio liquet. Unde Hieron. Præf. priore in Job, vocat Symmachum & Theodotionem *Judaizantes Hæreticos*: alibi etiam ipsum laudat, quòd *non verbum è verbo, ut Aquila; sed sensum ex sensu expressit.* Tertia, erat Theodotionis, qui Commodo imperante suam conflavit, testibus iisdem Epiphan. & Athans. Multùm enim errant, qui Theodotionem eundem esse dicunt cum Jonathane Paraphraste Chaldæo; cùm inter eos intercesserint anni plus minus 200. Hic natione Ponticus, vel, ut alii, Ephesius; postquam ad fidem conversus erat, ad Ebionis & Marcionis hæreses prolapsus, tandem proselytus & Apostata Judæus factus est. Unde ab Hieron. procem. ad Danielem, vocatur *incredulus & Ebionita*: & Epist. 89. ad August. *homo Judæus & blasphemus.* Hic tamen, quia medium inter Aquilam & Symmachum, & temperatum scribendi genus ex utroque mixtum expressit, teste Hieron. Præf. ad Evangel. ad Damasum, & Præf. priore in Job, cæteris prælatus est; tum apud Origenem in Hexaplis, qui quæ in LXX. deerant ex Hebræo, supplevit ex Theodotione; (unde & Epiphan. libro dicto, illum plerumque cum LXX. consensisse, scribit,) tum ab Hieron. qui in Psalmorum libro à se emendato obelis & asteriscis appositis, Theodotionem in emendatione LXX. sequutus est; tum ab Ecclesia, quæ Danielem ex Theodotionis Versione Græca publicè legit. De Aquila etiam & Symmacho notandum, utrosque duas Versiones confecisse, ut ex Hieronymo patet. De Aquila, in Ezech. 3. 5. 8. 16. & 40. & in cap. 8. 20. 40. ubi utriusque ejus Versionis discrepantias notat, & sæpe posteriorem priori præfert. De Symmacho idem affirmat in Jer. cap. 32. ubi utriusque varietatem notat, & Nah. cap. 3. De auctoritate vel usu harum Versionum si quis quærat, respondeo; quòd in iis quæ ad Christum & Christianæ Religionis mysteria spectant, & de iis vaticinia, nullam fidem merentur; cùm ex odio Christianæ Religionis factæ fuerint, ut ex dictis patet. Unde ab Hieronymo *Judaizantes Hæretici* dicuntur, *qui multa mysteria Salvatoris subdola interpretatione celarunt*, Præf. priore in Job. In reliquis, ut ex iis quæ supersunt fragmentis liquet, ad verum sensum eliciendum, & Versionis Sept. sinceritatem demonstrandam, non parum prosunt: unde ab Origene in Hexaplis descriptæ, & ab Hieronymo in Commentariis, aliisque veteribus scriptoribus Ecclesiasticis, sæpius citatæ. Hieronymus etiam tum in Versione ejus Latina, tum alibi, cùm à LXX. discedit, eos pro se adfert, &, ut supra indicavimus, sæpe laudat.

20. Præter has tres, duas alias ab Origene fortè inventas legimus, circa idem tempus, quo Symmachus suam confecit: ut ex Epiphan. Hieron. Eusebio, & aliis habemus: quas, quia auctores incerti essent, *Quintam* & *Sextam* appellârunt. Illam reperit in nescio quibusdam doliis, anno septimo Caracallæ, Hierichunte: (unde *Hierichuntina* dicta,) teste eodem Epiphanio; licèt Athanasius inventum Pythis, & Hierichunte scriptam asserat. Hæc, quæ & Quinta ab Origene dicebatur, teste Hieronym. quia fortasse ante Sextam inventa, Nicopoli, ad Actium promontorium, tempore Alexandri Mammææ, reperta: quam tamen Athanasius inventam vult Pythis, ut priorem, Nicopoli verò confectam. Harum auctores licèt ignoti fuerint, quidam tamen Judæos fuisse volunt, ut Hieronym. lib. 2. contra Ruffin. alii utrosque putant Christianos fuisse. Quintam enim commendat Athanas. in Synopsi, à quodam, qui Hierosolymis orationibus vacaverat, compositam: utramque Hieronym. in Habac. quòd locum de Christo bene explicâssent. In Sexta etiam *Jesus Christus* nominatur, ut Salvator mundi. Meminit etiam Hieronym. in Habac. 2. præter Quintam, duarum Editionum, quæ erant 12. Prophetarum: Et cap. 3. in Tit. præter Quintam & Sextam, meminit etiam Septimæ Editionis, *quæ omnes sine nominibus auctoritatem consecutæ sunt.* Et in Catal. Scriptorum Ecclesiast. dicit, *Origenem V. VI. & VII. Editionem, quas ipse ex ejus Bibliotheca habuit, miro labore reperisse, & cum cæteris Editionibus contulisse.* Euseb. etiam Hist. lib. 6. 12. Septimæ hujus editionis meminit. Hanc tamen Septimam editionem, non novam aliquam versionem fuisse constat, sed Luciani Editionem: cùm qui Editiones numerârunt, Epiphan. Athanas. Theodoret. & alii, aliam Septimam non agnoscant, præter illam Luciani Martyris: Imò tam Euseb. quàm Hieron. Apol. 2 contra Ruffin. licèt Septimam enumerent, alibi tamen sex tantùm memorant in Hexaplis vel Octaplis descriptas fuisse: imò suspicantur nonnulli, talem fuisse, qualis Lucianea, Quintam illam apud August. lib. 17. de Civit. quamque Isidorus lib. 7. *Vulgarem* vocat: in qua

etiam

etiam habebantur libri poſt LXX. ſcripti, ſcil. Eccleſiaſtici & Macchab. Unde Joh. Morinus Præf. ad Bibl. LXX quænam illa Septima fuerit, divinandum relinquit: & Flam. Nobil. Præf. ad Latinam Editionem Romanam τῶν ό. dicit, *In vetuſtis ſcholiis Quinta duntaxat & Sexta mentionem fieri; nec ferè Græcis aliam Septimam agnoſcere præter Luciani, qui ætate inferior erat Origene, interpretationem.* De Quinta, Sexta, & hac Septima, ſi talis aliqua fuerit præter Lucianeam, dubitant nonnulli, an fuerint totius Vet. Teſt. an ſolorum librorum, qui Hebraicè metricè compoſiti dicuntur, ſcil. Pſalmorum, Proverbiorum, Eccleſiaſtis, & Cantici Salomonis, una cum 12. minoribus Prophetis: idque non ſine cauſa, ut ex Hieron. verbis ſupra adductis probabile videtur. Sixtus Senenſ. Biblioth. lib. 4. aliarum Verſionum meminit Hebr. Græc. quas fecerunt Euſebius & Patroclus: quod probare ſtudet ex Socr. l. 1. Hiſt. & Sozom. lib. 2. c. 6. cùm nihil aliud ibi dicatur, quàm Euſebium Emiſſenum Scripturæ intelligentiam à Patrophilo & Euſebio Cæſarienſi hauſiſſe, dum libros ſacros explicarent.

21. Alias Verſiones Græcas præter dictas non reperimus. Editionum tamen Verſionis τῶν ό plurium mentio apud Veteres ubique occurrit, ut Origenis, Luciani, Martyris, Heſychii, Euſebii Pamphili; quas quidam per errorem pro novis Verſionibus habuere: cùm tantùm veteris Verſionis recenſiones fuerint. Nemo enim Chriſtianorum poſt LXX. ante Hieron. novam ex Hebræo Verſionem Græcam tentavit.

Prima erat Origenis: quem propter magnos labores *Adamantium* vocârunt; & ob multiplicem doctrinam, poſt Apoſtolos *Eccleſiarum magiſtrum* dixerunt Veteres: quòd *neminem, niſi ignorantem negare poſſe*, affirmavit Hieronym. Hic cùm in Editionem, quæ tunc *Vulgata* & *Communis* dicebatur, errata quædam irrepſiſſe advertiſſet, ex Alexandrina Bibliotheca, ubi genuinum Cleopatræ exemplar, (& ut quidam ſentiunt, Ptolemæi Autographon) aſſervatum erat, Verſionem Græcam τῶν ό deſcripſit, & collatis plurimis optimiſque exemplaribus, magno labore, puram Septuaginta Editionem exhibuit: in qua nihil ad textum Græcum adjecit, nihil ademit; ſed quantum potuit, ab omni corruptela & mixtura puram, & integritati ſuæ reſtitutam vindicavit: quam in Tetraplis, & Hexaplis poſuit: Et hæc ab omnibus Veteribus pro ſincera & genuina (etiam ab ipſo Hieronymo) ſemper agnita fuit. Et ut ex aliorum Verſionum collatione plus utilitatis ad Eccleſiam redundaret, primò tres illas, Aquilæ, Symmachi, & Theodotionis, una cum illa τῶν ό, per columnas ſingulis paginis diſpoſuit, ita ut uno intuitu lector omnes conſpiceret, eáſque conferre poſſet: quæ volumina propter quatuor columnas, & Verſiones, *Tetrapla* appellavit. In Threnis tamen, teſte Origene in Catena Græca, Editio Aquilæ & Theodotionis nuſquam apparet, ſed ſolius Symmachi & LXX. Poſtquam etiam linguæ Hebraicæ cognitionem aſſecutus eſſet, Textum Heb. characteribus tum Heb. tum Græc. addidit: unde *Hexapla* nominata. Tandem poſt repertam Quintam & Sextam Verſionem, & ipſas cum reliquis diſpoſuit, & *Octapla* nominavit. Hoc ejus opus ita omnibus probatum erat, ut *opus Eccleſiæ* nominaretur, propter multiplicem ejus uſum, quod olim præſtabat, & adhuc, ſi extaret, præſtaret. Nam ex illo, Textus Vet. Teſtamenti, ejúſque ſenſus verus illuſtrari, & ſinceritas demonſtrari poſſet; multæque controverſiæ hodiernæ, de ejus integritate, ut & de literis, punctis vocalibus, vera lectione, & recta pronunciatione, determinari poſſent. Unde inexcuſabilis eſt Græcorum negligentia, qui nobiliſſimum, & incomparabilem hunc theſaurum amiſerunt. De his ſuis laboribus ita ſcribit Orig. tract. 8. in Matth. *In Veteris Teſt. exemplaribus, quæcunque fuerunt inconſonantia, Deo præſtante, coaptare potuimus, utentes judicio cæterarum Editionum. Ea enim quæ videbantur apud LXX. dubia eſſe propter diſſonantiam exemplarium, facientes judicium ex Editionibus reliquis, convenientia ſervavimus*, &c. Idem in Epiſtola ad Africanum hæc habet; *Excuſſi omnes omnium Editiones, & omnes varietates, ne collata varietate Tranſlationum, intelligerem LXX. Tranſlationem & illius ſenſus ſacros eruerem. Non enim fuit conſilium cudere quicquam, quod diſcreparet à Scriptura in Eccleſia Catholica recepta, neque volui anſam dare iis qui quærunt occaſiones, ut res receptiſſimas cavillentur, & communem ſententiam Eccleſiæ Catholicæ damnent.* Hic videmus, quantam diligentiam, & cautelam adhibuit in conferendis exemplaribus, & quantum à novandi ſtudio abfuerit; ne quicquam mutaret, quod ab Eccleſia Catholica receptum erat. De hoc præclaro opere ita ſcribit Ruffin. lib. 6. Hiſtoriæ Euſebianæ à ſe Latinè redditæ cap. 13. *Famoſiſſimos illos codices primus compoſuit Origenes, in quibus per ſingulas columnulas è regione ſeparatim opus Interpretis uniuſcujuſque deſcripſit: ita ut primò omnium, ipſa Hebræa verba Hebraicis literis poneret; ſecundo in loco per ordinem Græcis literis è regione Hebræa verba deſcriberet; tertiam Aquilæ Editionem adjungeret; quartam Symmachi, quintam LXX. Interpretum, quæ noſtra eſt; ſextam Theodotionis collocaret: & propter ejuſmodi compoſitionem exemplaria ipſa nominavit* Ἑξαπλᾶ. Hieronymus paulò plenius in cap. 3. Epiſt. ad Titum. *Nobis* (inquit) *curæ fuit omnes veteres Legis libros, quos vir doctus Adamantius in Hexapla digeſſerat, de Cæſarienſi Bibliotheca deſcriptos ex ipſis authenticis emendare. In quibus & ipſa Hebræa propriis ſuis characteribus verba deſcripta, & Græcis literis, tramite è vicino; Aquila item & Symmachus, Septuaginta, & Theodotion ſuum ordinem tenent. Nonnulli verò libri, & maximè hi, qui apud Hebræos verſu compoſiti ſunt, tres alias Editiones additas habent; quas Quintam & Sextam & Septimam Tranſlationem vocant, auctoritatem ſine nominibus conſecutas. Hoc immortale illud ingenium ſuo nobis labore donavit.*

22. Idem Origenes, cùm omnium non eſſet magna hæc Volumina comparare, aliam Editionem elaboravit ſolius Verſionis Sept. cui aſteriſcos & obelos appoſuit. Quæ enim in Textu Hebræo erant, & in Græco deerant, ſupplevit ex Theodotione plerumque; ut qui præ reliquis propius ad Verſionem LXX. accederet, appoſito aſteriſco, ne additamentum hoc contextu τῶν ό

con-

confunderetur: quæ verò in Græco erant, & non in Hebræo, non expunxit nec delevit, sed obelo notavit; non ut quicquam in Textu Sept. mutaret: nam in dicta Epistola ad Jul. African. sic scribit, *Quadam notavimus quasi non posita in Hebrao, non audentes ea auferre; quadam autem cum asteriscis addidimus, ut sit manifestum, quoniam qua non fuerunt posita apud LXX. ex Editionibus cæteris addidimus convenienter Hebrao.* Rationem hanc reddit Epiphan. de Pond & Mens. *ut Judai facilius à Christianis revincerentur, qui ubique Christianis exprobrarunt, aliter esse in Hebrao textu, quàm in eorum Graca Versione, & ut Judaorum interpretationum impostura melius patefceret.* Et hæc Editio, ut facilè parabilis, in omnium manibus statim erat; &, teste August. *omnes Bibliothecas implevit.* In neutra tamen Editione mutationem ullam in textu Græco fecit Origenes. Unde Ruffin. Invect. secunda dicit, *Origenem neque verbum aliquod de suo inseruisse, neque nostrorum exemplarium fidem fecisse in aliquo vacillare.* Et Aug. de Civit. l. 18. c. 43. & lib. 15. c. 14. dicit, *Mysterio non carere, quòd LXX. Interpretes in plurimis, qua diversa dicere viderentur, ex Hebrao emendare ausus est nemo.* Observat tamen vir Doctiss. ex Schol. Græc. in 1. Reg. 14. 42. *Origenem in hac Editione non solùm qua in Hebrao, sed & qua in Theodotione amplius repererat adjecisse, & asterisco (licèt in Hebrao non essent) pranotâsse: at hoc rarissimum.*

23. Quòd ad ordinem attinet, quem in Versionibus disponendis servavit Origenes, licèt res sit haud magni momenti, hoc ex Hieron. Ruffino, loc. citatis, aliisque notare licet; In Tetraplis primò positam esse Versionem LXX. at in Hexaplis non immediatè post Textum Hebræum, sed in medio positam fuisse post Symmachum: adeò ut primum locum inter Interpretes teneret Aquila, secundum Symmachus, tertium LXX. Interpret. quartum Theodotion, post quem erant Quinta, Sexta, & fortasse Septima: adeò ut Versio LXX. medium locum occupaverit, tanquam reliquarum norma & regula, per quam probari debeant. Specimina quædam ex MS. antiquissimo Cardinalis Barbarini descripta exhibemus inter varias nostras Lectiones Græcas in Hos. 2. & 11. 1. ubi tum ordinem Versionum in Hexaplis, tum literas Hebræas Græcis characteribus ab Origene expressas, cernere licet. De Versione τῶν ό quæstionem nuper movit vir longè Doctiss. anon duplex fuerit in Origenis Hexaplis? & concludit, *prater accuratam illam & puram, quam agnoverunt Hieron. & alii; fuisse etiam aliam, quàm Vulgatam vocat, & pro corrupta habet, obelis & asteriscis notatam.* Unde Hexapla dicta vult, *non à sex columnis, sed à sex Versionibus.* Hoc verò repugnat omnibus Veteribus, ut ex verbis Origenis, Ruffini, Hieronymi, Eusebii, &c. supra adductis manifestum est, qui de Versione LXX. in Hexaplis, ut de unica, semper loquuntur; nec Hexapla dicta volunt à sex Editionibus, sed à sex columnis; Hebraica in duas divisa, quarum una Hebraicis, altera Græcis literis erat descripta, quæ cùm quatuor Versionibus Græcis numerum sex conficiebant. Conficta planè est illa duplicis in Hexaplis τῶν ό Editionis distinctio, ne quis hodiernam Græcam Editionem eandem esse cum illa Veterum in Hexaplis agnosceret. Optimè enim novit vir ille in Veterum monumentis versatus, negari non posse, Versionem Græcam, quæ hodie extat, eandem esse, cùm illa in Hexaplis, quam tantopere celebrârunt Veteres: idcirco, ut ejus authoritatem deprimeret, contra apertissima Veterum testimonia, & rationes clarissimas, asseruit; præter illam, quam omnes pro sincera in Hexaplis habebant, fuisse etiam aliam in iisdem Hexaplis corruptam licèt & depravatam, quæ cum hodierna convenit. Sed de hoc plura dicemus, in quæstione illa, An Versio illa τῶν ό adhuc extet? Hic notare sufficit, Hieronymum huic sententiæ apertè contradicere. Nam in Epistola ad Suniam & Fretelam, Editionem Vulgatam distinguit ab ea quæ in Hexaplis erat, quam puram & immaculatam judicat: nec possunt ejus verba aliter exponi, quàm de unica τῶν ό Versione, quæ erat in Hexaplis. Nec aliis opus est testimoniis, cùm ex specimine dicto, ex Antiquiss. MS. Barb. ex Hexaplis descripto, ad oculum constet, quot Editiones & quo ordine in Hexaplis extarent: ubi post duas columnas, in quibus textus Hebr. literis Hebr. & Græcis exaratur, sequuntur quatuor aliæ pro Aq. Symm. LXX. & Theodot. Quæ autem adfert vir Rever. ex Hieron. in secundo advers. Ruffinum, & ex Masii verbis Epist. Dedic. in Jos. de Syro Interprete, vel ex Scholiis Græcis in 3. Reg. cap. 14. & 1. Reg. 14. & 42. viz. *quòd in Origenis Hexaplis observârunt asteriscos & obelos, & Theodotionis additamenta*, nil probant: Cùm haud negemus, Origenem in Hexaplis, Versioni LXX. quam *puram & immaculatam* dixerat Hieronymus, apposuisse asteriscos & obelos, vel in margine, vel in textu, cùm primò Hexapla conficeret, vel postea, ut per has notas verum τῶν ό textus à Theodotionis additamentis distingueretur: Et hoc sensisse auctores quos profert: nam ut Hier. Epist. ad Augustinum, *Si vis verus amator esse LXX. Interpretum, non legas qua sub asteriscis sunt.* Si quis enim puram LXX. Versionem habere vellet, omittendo quæ sub asteriscis erant, & legendo quæ sub obelis, veram habebit illorum Versionem. Hoc ex Masio luce clarius constat, qui obelos & asteriscos cum lemniscis & hypolemniscis, per totum Josuam apposuit; ut hoc modo ipsam, quàm cum Veteribus sinceram fuisse credidit in Hexaplis olim extitisse restitueret, & posteris servâret, juxta exemplar suum Syriacum, quod ante mille annos ex Origenis Hexaplis expressum erat: quod (etiamsi obelis & asteriscis distinctum) pro genuina τῶν ό Editione agnovit. Ex dictis etiam concidunt, quæ eodem fundamento superstruit idem vir Rever. qui putat lemniscis & hypolemniscis, eas voces denotari, quæ in puriori illa LXX. Editione in Hexaplis aliter legerentur, quàm in Vulgata; quam etiam in iisdem Voluminibus fuisse autumat: cùm Masius de lemniscis, & hypolemniscis, quibus ex eodem antiquissimo exemplari desumptis Josuæ librum distinctum excudi curavit, planè ostendat; lemniscum duobus punctis hoc modo ÷ signatum diversam scripturam denotare; hypolemniscum puncto unico subsignatum, eandem sed pauciorum codicum testimonio

con-

confirmari: quòd probabile videtur. Quæ in contrarium adferuntur ex Hesychio in Psal. 12. (aliàs 13.) parùm valent: qui licèt de usu harum notarum forte discrepet; ne verbulum tamen habet de duplici Editione LXX. in Hexaplis per illas designata: cùm hæc tantùm dicat, *Lemnisco, per mediam virgulam significari versiculum sive στίχον, per duo puncta, quorum unum supra, alterum infra, duos ordines ipsorum Interpretum.* Quod quidem concedi potest: erat enim Vulgata sine obelis & asteriscis, & Vulgata cum illis; sed in Hexaplis hæc distinctè posita fuisse, ne verbulum habet. Verba etiam (utcumque obscura) de duobus, vel pluribus exemplaribus, quæ istam lectionem secuta sunt, melius intelligi possunt; quàm de duabus Editionibus LXX. quæ in Hexaplis extabant: de quo nemo Veterum vel per somnium cogitavit.

24. Nobile hoc Origenis opus, licèt multiplicis esset utilitatis, detractores tamen habuit, qui illud carperent; inter veteres Hieronymum; inter recentiores Galesinium, & alios. Quia enim obeli & asterisci appositi erant, cum supplementis ex Theodotione; hinc textum Græcum ab illo mixtum fuisse clamârunt. Hieronymus vir doctus, at acris & fervidi ingenii, ut qui neminem sibi contradicentem ferre potuit; inter alia, quæ ubique contra Editionem Sept. inculcat, etiam & hæc contra Origenem scribit, *per asteriscos & obelos eum Græcam Editionem corrupisse.* Nam Præf. 1. in Paralip. dicit, *Origenem non solùm exempla composuisse quatuor Editionum è regione singula verba describentem, ut unus dissentiens, statim cæteris inter se consentientibus arguatur: sed, quòd majoris audaciæ erat, in Editione LXX. Theodotionis Editionem miscuisse, asteriscis designantem, quæ minus fuerant; virgulis, quæ ex superfluo videbantur apposita.* Hic audaciam Origenis taxat, & Epist. ad Chromat. quæ est 107. eandem culpat, quòd *Theodotionem prophanum hominem admiscuit Versioni LXX. Interp.* At immeritò hoc Origeni objicit. Nam, ut ex Ruffino suprà ostendimus, Invect. 2. *neque verbum unum de suo inseruit, nec nostrorum exemplarium fidem fecit in aliquo titubare.* Asterisco enim satis prospectum fuit integritati LXX. cùm ille distingueret, quæ ex Theodotione addita sunt: & Hieron. ipse Præf. l. 16. in Esaiam, testatur, *tantum abesse, ut Origenis Editio habita sit corrupta, ut omnes Bibliothecas impleverat, & Vulgata dicta sit.* Et in Epist. ad Tit. c. 3. de Origenis opere scribit, *Hoc nobis immortale illud ingenium suo labore donavit; ut non magnopere pertimescamus Judæorum supercilium, solutis labiis, & oberta lingua, & stridente saliva, & rasa facie gaudentium.* Etiam & Epiphan. licèt Origeni infensissimus, lib. de Pond. & Mens. hæc habet; *Eodem modo Origenes rectè fecit, & de obelo judicavit:* & postea, *sex columnas Interpretum alternatim collocans, magnam utilitatem cognitionis exhibuit,* &c. Non erat itaque Origenis hic labor corruptio, sed *diligens facta collatio,* ut ait Baron. ad annum Christi, 231. sect. 4. Inter omnes tamen non possum satis mirari, cur Hieronym. hoc Origeni objiceret, cùm ipse Origenem in hoc sibi imitandum proposuerit. Ipse etiam Latinam suam τῶν ό Versionem immiscuit obelis & asteriscis: Asteriscos verò, non ex Theodotione, sed de suo transtulit ex Hebræo. Sic enim scribit Apol. adv. Ruffin. inter alia, *se libros Salomonis, quos olim juxta LXX. in Latinam verterat, obelis & asteriscis additis, ex Hebræo transtulisse. Si cui LXX. Interpretum magis Editio placeat, habet eam à nobis olim emendatam: neque enim sic nova cudimus, ut vetera destruamus.* Et Epist. 104. quæ est Præf. in Pentat. expressè dicit, *Origenis studium ipsum provocâsse, qui Editioni antiquæ Theodotionis Translationem miscuit, asterisco, & obelo opus omne distinguens,* &c. Origenes etiam à se calumniam hanc abstergit, dum scopum suum candidè, & sincerè proponit, Epist. ad Jul. Africanum: ut ex ejus verbis, quæ jam adduximus, satis liquet. Objiciunt tamen quidam ex Hieronymo, quod inde manavit corruptionis occasio, quòd cùm scribæ asteriscos omitterent & obelos, inde factam fuisse ex Theodotione & LXX. mixtam Versionem. At hoc non Origeni, sed scribis adscribendum est: & licèt aliquando contigerit scribarum incuriâ; semper tamen extabant exemplaria vetera, ex quibus errata emendare licuit. Nam ex Origenis Hexaplis in Bibliotheca Cæsariensi, Eusebium & Pamphilum emendatos codices habuisse notum est: quod & alios factitâsse, Lucianum, Hesychium, ipsúmque Hieronymum (ut ex Epist. ad Suniam & Fretelam constat, ubi disertè hoc affirmat) est extra dubium. Etsi itaque nec Ptolemæi codex, nec illud exemplar quod in Cleopatræ Bibliotheca repositum erat, extitisset; quorum tamen posterius Origenis tempore ibi servatum fuisse fatentur, qui in Versionem LXX iniquissimi sunt: tamen ex aliis exemplaribus, quæ ex antiquioribus correcta; & emendata; quæque in publico usu Ecclesiarum florentissimarum erant, & accuratè castigata, codices suos correxisse Ecclesiarum præsides, (id postulante Ecclesiarum, quibus eos Christus præfecerat, necessitate,) nulla est ratio, cur dubitemus: nam per temporum injurias, & frequentes descriptiones, quin vitia quædam obrepant, moraliter loquendo, vix est possibile. Sed de his infra plenius agemus.

25. Hæc de Origenis Editione, in qua prolixiores fuimus, quia omnium prima & celeberrima, & reliquarum fundamentum. Secunda enim, quæ fuit Eusebii & Pamphili, qui martyrium subiit sub persecutione decima, alia non erat, quàm ipsa LXX. Versio Origenia; à mendis, quæ irrepserant, castigata. Nam teste Hieronym. Præf. 1. in Paralip. *Codices ab Origene elaboratos evulgârunt.* Origenes enim, ut diximus, nihil in textu Græco immutavit: & ut idem Hieron. Epist. ad Suniam & Fretelam, *Illa Editio, quæ in Hexaplis erat, pura & sincera erat, & ab omnibus ita habita:* cùmque Hexapla non nisi magnis sumptibus describi poterant, solam Versionem LXX. ex Hexaplis descripserunt quàm emendatissimè. Et hæc Editio maximè in usu fuit in provinciis inter Antiochiam & Ægyptum, *& vocati etiam sunt isti codices Palæstini, quia in Palæstina Origenes, cùm esset apud Cæsaream, eos elaboravit; vel quod Pamphilus ex Hexaplis, quæ in Bibliotheca Cæsariensi reposita, eos transcripsit, & cum Eusebio, qui postea Cæsariensis erat Episcopus, (cui ob fami-*

laritatem cognomen dedit,) emendavit & seorsim evulgavit: prout ex Hieron. Epist. 104. ad Chromat. colligit Rev. Usser. Syntag. cap. 6. p. 73. Tertia Editio fuit Luciani Presbyteri Alexandrini, & sanctissimi Martyris; qui, teste Eusebio, Hist. lib. 8. *Editionem L X X. cum codicibus Hebrais contulit, & recensuit.* De hac Euthym. Præf. in Psalmos. *Hac cum L X X. Translatione consentit, & qua ab aliis depravata fuerunt, reprobat.* De Luciano etiam & Hesychio affirmat Hieron. Præf. in 4. Evang. *Et nec in toto Vet. Testamento post L X X. Interpretes emendare licuisse, nec in Novo emendasse profuit.* Hic itaque emendavit, non de novo transtulit. Et ut idem Hieronym. Epist. 135. ad Suniam & Fretelam, *eadem fuit cum Vulgata, ita ut* Κοινὴ *sive Vulgata à plerisque* Λουκιανὸς *diceretur*: unde iterum patet, novam Versionem non fuisse, sed Vulgatam emendatam. Flam. Nobil. Præfat. ad Edit. Rom. Lat. dicit, quòd in *Apollinario reprehendit Hieronymus, quòd Sept. Interpretum dictiones mutavit sæpe, ac pro ipsis Symmachi vel alterius, vel etiam suas substitueret. Lucianus Martyr in eodem fortasse instituto, verecundior tamen videtur fuisse. Hujus enim Interpretationem, memoria proditum est, cùm L X X. Interpretatione, rejectis iis, qua ab aliis depravata erant, consensisse. Hinc fluxit illa, quam multi Septimam nominarunt.* Hæc Luciani Editio, ejus manu scripta, teste Athanasio in Synopsi, post ipsius certamen sub Maximiano Nicomediæ inventa est. Quarta fuit Hesychii Episcopi Ægyptii, in eadem persecutione decima Martyrio coronati: de quo Euseb. Hist. lib. 8. cap. 14. Hic veterem translationem recognovit; quæ, teste Hieron. per Ægyptum & Alexandriam celebris erat: novam non cudit. Hujus Editionis habemus antiquissimum exemplar, quod ex Alexandria allatum fuit; cujus discrepantias à codice Vaticano, in hac Bibliorum editione excudi curavimus. De his Editionibus scribit Hieronym. in Epist. ad Chromat. quæ in lib. Paral. est Præfatio 1. quòd *Alexandria & Aegyptus in L X X. suis Hesychium laudant auctorem, Constantinopolis usque ad Antiochiam Luciani Martyris exemplaria probant. Media inter has provincia Palastinos codices legunt, quos ab Origene elaboratos Eusebius & Pamphilus evulgaverunt: totúsque orbis inter se hac trifaria varietate compugnat.* Quicquid verò scripserit Hieronymus de harum Editionum discrepantiis, qui omnes ingenii nervos intendit, ut Versionem τῶν ό deprimeret, & ut suam Latinam, ex Hebræo noviter factam, in ejus locum in Occidentis Ecclesias introduceret: varietates tamen istas haud magni momenti fuisse, patet: tum ex scriptis & commentariis eorum, qui iisdem locis, ubi Editiones istæ vigebant, claruerunt, in quibus magna est concordia; (ita ut nemo præter Hieron. alicujus ferè differentiæ inter illas Editiones meminerit;) & ex ipsis discrepantiis, quæ ab Hieronymo afferuntur, Epist. ad Suniam & Fretelam, quæ nullius momenti sunt; tum ex præcipuis exemplaribus, & Editionibus antiquis & recentibus, eorúmque collatione: maximè verò ex Psalterio Vulg. Latino, quod ex Luciani Editione esse, Hieronymus omnésque alii fatentur: inter quod, & illud quod ex Græco L X X. in nostris Bibliis imprimitur, vix aliquod discrimen observatur. Sed de his posthac plura.

26. Præter has, quas enumeravimus, Editiones, Quintam addunt alii, Vulgatam, quàm à reliquis distinguunt. De qua scribit Hieron. Epist. 135. ad Suniam & Fretelam, *Pro locis & temporibus, & pro voluntate scriptorum veterum corruptam esse Editionem*; & ab ea distinguit, *qua in* Ἑξαπλοῖς *extabat*, & *quam ipse fideliter in linguam Latinam verterat, quæque in eruditorum libris pura & immaculata L X X. translatio habebatur, & Hierosolymis, & in Orientis Ecclesiis decantabatur.* Ex his enim, aliisque hujusmodi Hieronymi verbis, hyperbolicè ab ipso pro more dictis, probare nituntur Neoterici quidam, Editionem Græcam, quæ in communi usu erat Ecclesiarum, corruptam, & vitiosam fuisse. Unde cum Origenis Hexapla (in quibus sincera Editio descripta fuit) hodie non extent, inferunt; veram & genuinam Editionem hodie non haberi. Ex iisdem etiam Hieronymi verbis, (quæ tamen, quod notandum, de Psalterio tantùm, non de toto Vet. Test. dicta sunt,) colligit Vir longè doctiss. Vulgatam sive Κοινὴν, & illam in Ἑξαπλοῖς, quam sinceram τῶν ό fuisse, uno ore judicabant Veteres, (quos ipse tamen omnes deceptos arbitratur,) toto cœlo differre, quasi duæ essent Versiones. Hinc verba hæc habet, quæ captum meum planè superant; *Priorem, quam sinceram & immaculatam* fuisse putabant Origenes, Hieronymus, & alii. *Origeni ex ipso Authentico exemplari in Alexandrina Bibliotheca, (ad quam quotidianus illi patebat accessus) asservato, describere facilè licuit; sed in posteriore* (Vulgata scil. sive Κοινὴ) *ut corruptelis, & veterum scriptorum varietatibus laborante emendanda, & ad certum ordinem redigenda amplius illi insudandum fuit.* Et paulò post, *Ad argumentum Baronii, quod ne fingi potuit, vetus exemplar Versionis L X X. in Bibliotheca Alexandrina remansisse ad Chrysostomi usque tempora: quasi si ipsum suppetebat exemplar Originale, cur adeò elaboratum ab Origene primùm, deinde à Luciano & Hesychio, in eo recognoscendo, emendando, & in candorem pristinum restituendo; cùm ex ipso exemplari Originali potuissent omnia quàm verissimè atque purissimè summa facilitate corrigi & emendari?* Respondet, *Id ipsum fugere, ab Origene primùm, deinde à Luciano & Hesychio, non in ea qua pura & germana τῶν ό, habebatur, sed in altera inde derivata, qua in communi usu omnium erat, indéque* τῆς Κοινῆς, *& Vulgata Editionis nomen obtinuit, emaculanda & restituenda, tantopere fuisse laboratum.* Hæc sunt viri Reveren. verba: quæ, nisi me ratio fugit, ostendunt, quantas præjudicium nebulas menti effundat, etiam in viris aliàs doctissimis, ut potiùs quàm ab opinionibus semel imbibitis recedere videantur, absurdissima quæque affirmare non vereantur. Quæram enim, annon per Vulgatam Editionem intelligat ipsam LXX. Versionem, licèt in aliquibus vitiatam; an aliam planè diversam Versionem? Aliam non fuisse ex Hieronymi verbis loco citato planè constat, cujus etiam verba idem auctor adfert: Κοινὴ *enim* (inquit) *ista Editio ipsa est, qua & Septuaginta*, Epistol. ad Suniam & Fretel. Hoc autem concesso, (quòd nec ipse, nec alius quis-

quisquam unquam negavit,) libenter scire vellem, quidnam sibi proposuerint Origenes, Lucianus, Hesychius, &c. in Editionibus suis, vel in recognoscenda LXX. Versione? Annon, ut puram & immaculatam redderent, & pristino nitori restituerent? At cùm in Alexandrina Bibliotheca, & postea in Hexaplis, extaret illa, quam puram & sinceram ipsi omnésque alii agnoscebant, imò ipse Hieronymus; cur tantum laborarent in Vulgata illa sive corrupta restituenda, cùm ex ipso exemplari publicè servato, puro & immaculato, omnia cum summa facilitate corrigere & emendare poterant? Anne laborâtiot, ut vitiosam & corruptam Editionem denuò ederent, cùm puram & sinceram ad manum haberent, ex qua omnia describere possent, & nullo negotio omnia corrigere? Erátne Vulgata sive Κοινὴ tot corruptelis, & veterum scriptorum varietatibus depravata; & adeò stolidos, & planè stipites fuisse existimemus Origenem, Eusebium Pamphilum, Lucianum, Hesychium; ut pro emendata Editione ipsam corruptam Editionem iterum exhiberent; etiam cùm exemplaria haberent emendatissima, quæque ipsi talia esse judicabant, ex quibus omnia corrigere possent? Mira sanè est hæc emendatio: quid enim est codicem aliquem emendare & restituere, nisi ad pristinam puritatem reducere, & genuinum sublatis corruptelis exhibere?

27. Si verò dicat, per Vulgatam Editionem intelligi Editionem mixtam ex Theodotionis additamentis, cum asteriscis, &c. ipsósque laborâsse, ut asteriscos restituerent, quibus distinguebantur Theodotionis additamenta à textu ipsorum LXX. Resp. Licèt talis Editio cum asteriscis propriè non sit Vulgata, nec ab iis, contra quos disputamus, ita habeatur: hoc tamen concesso, vim argumenti non infringi. Poterant enim ex Origenis Hexaplis puram LXX. Versionem describere, & additamenta per asteriscos signare facili labore. Pura enim editio esse potuit etiam cum asteriscis & obelis, cùm per asteriscos additamenta à reliquo textu distingui possent: sublatis enim asteriscis, & verbis quæ sub ipsis erant, quòd reliquum est, erit ipsa pura τῶν ὁ Versio. Dico itaque, ne fingi quidem posse, ipsos in Editione corrupta restituenda laborâsse, & puram Editionem neglexisse. Ejusdem commatis sunt, quæ habet idem eodem libro, & planè (ut mihi videntur) ἀσύστατα. Dicit, & quidem verissimè, *ipsum Sept. Seniorum αὐτόγραφον in Ptolemai Bibliotheca servatum fuisse*, (unde alia exemplaria describi, & ex ea emendari poterant: liber enim omnibus patebat aditus,) *usque ad conflagrationem sub Julio Cæsare:* & alibi, *genuinam illam τῶν ὁ Versionem puram in privatorum manibus fuisse tempore Apostolorum:* & tamen alibi eodem libro affirmat, *Judæos aliam planè Versionem, Vulgatam scil.* & corruptam à nescio quibus confectam, (quæ eadem est cum ea quæ hodie extat,) *in Synagogis publicè & etiam privatim usurpâsse: Josephum etiam & Philonem imò ipsos Apostolos, Vulgatam & corruptam illam citâsse, & hanc Ecclesia Christiana tradidisse.* His gemina sunt, quæ apud eundem legimus, viz. *Palæstinos Christianos, cùm prius eâ, qua pura LXX. Editio habita est, usi fuissent*, (quam & *Justinum Martyrem, qui inter eos degebat, usurpâsse* scribit,) *Vulgatam illam Editionem alteram ab Origene interpolatam, postea recepisse, priori abjecta, exceptis Psalmis.* Hæc mihi sanè ἄτοπα videntur. Ut itaque hujusmodi absurditatum scopulos evitemus, sciendum est, per Vulgatam Versionem apud Hieron. ipsam τῶν ὁ Versionem intelligi: & ipsam, quæ in Hexaplis erat, quámque Hieronymus verterat in Latinum sermonem, fuisse eandem cum Vulgata & Κοινῇ, ut verè affirmavit Baron. anno 231. sect. 8. 40. 41. licèt fortâsse in nonnullis magis correctam, quàm quæ in vulgari usu erat. Dicta enim erat Vulgata, non respectu alterius Editionis, quæ pura & incorrupta erat, quasi Vulgata sola esset impura & corrupta; sed quod in communi usu erat omnium Ecclesiarum: sicut Vulgata Latina in Occidente ita dicta est, non respectu alterius Editionis quæ purior, sed quia sola hæc in vulgari usu apud Latinos sit. Nam etsi Vulgatam Latinam recensuerint Sixtus 5. & Clem. 8. & Editionem mille locis emendatiorem fecerint: nemo tamen negabit, codices correctos Vulgatam Latinam Versionem exhibere. Hoc tum ex aliis veterum testimoniis, tum ex ipso Hieronymo clarissimè constat. Euseb. Hist. lib. 6. cap. 15. dicit; *Origenem præter Vulgatam & communem, alias invenisse translationes inter se variantes, Aquila, Symmachi, &c.* Hic videmus, Græcam τῶν ὁ Versionem in genere, ab ipso dici Vulgatam & communem. Sic in codice Barbarino, MS. antiquissimo, in quo variæ lectiones collectæ sunt Versionum & Editionum antiquarum, quas in ultimo nostro Tomo Lector inveniet, Zach. 12. 10. Editio τῶν ὁ & Κοινὴ pro eadem sumuntur. Sed quid pluribus opus est, cùm ipsum habeamus Hieronym. idem disertè affirmantem? Nam in Comment. in Prophetas, quos in dicta Epist. ad Suniam & Fretelam ex pura & immaculata Hexaplῶν Editione, se in Latinum vertisse dicit; sæpissimè Editionem illam Vulgatam & Κοινὴν, appellat Editionem τῶν ὁ. Loca in commentariis istis ubique occurrunt. Pauca ex Esaia adferam. Esa. 26. 9. *Volumus* (inquit) *& Hebraicum sequi, & Vulgatam Editionem non penitùs præterire.* Hic Editionem, quæ in Hexaplis erat, (nam in hanc commentatur) Communem vocat. Sic cap. 30. 20. *Multum in hoc loco Sept. Editio, Hebraicáque discordant: primò itaque de Vulgata Editione tractabimus.* Hic Editionem LXX. & Vulgatam unam eandémque facit tam inter se, quàm cum Editione illa, quæ in Hexaplis. Multa plura adferri possent, si necessarium esset. Quid ergo dicemus ad Hieronymi verba, Epistola illa 135. ubi aliam facit Editionem Vulgatam, aliam quæ in Hexaplis: & ad alios, qui Versionem τῶν ὁ, ab Origenis, Eusebii, Luciani, &c. Editionibus videntur distinguere? Resp. hoc solùm voluisse Hieronymum, nisi sibimet ipsi contradicere velit, illam in Hexaplis in quibusdam locis ab Origene emendatam esse, licèt & ipsa Vulgata esset; cùm alii quidam codices, qui in usu vulgari erant, & ex Hexaplis nondum correcti, non ita castigati fuerint. Et idem dicendum de aliis, qui Editionem Κοινὴν à Vulgata distingere videntur. Editiones etiam illæ, Eusebii, Luciani, & Hesychii, tot erant Vulgatæ sive communes Editiones, quæ haud multum inter se discrepârunt; dum quisque vitia, quæ oscitantiâ librariorum,

tiorum, vel alia de causa irrepserant, ex aliorum veterum exemplarium collatione (quorum Origenis Hexapla, & quæ ex iis emanârunt, primas tenuêre,) emendârunt. Has verò Editiones vix in rebus alicujus momenti discrepâsse, jam ostendimus. Sed videtur Hieronymus in hoc, ut in aliis, quæ ad minuendam Sept. Versionis æstimationem ubique inculcat, hyperbolicè locutum esse: nec varietates multas in codicibus, præsertim accuratè scriptis, & ad celebrium amussim examinatis, alicujus momenti reperiri; sed in Vulgaribus tantùm, quæ ex librariorum festinatione & lucri desiderio corruptè scripti erant. Nec alias fuisse, quàm quales hodie in omnium librorum Editionibus Variis conspicimus, Aristotelis, Platonis, Ciceronis, Senecæ, aliorúmque: ubi variantes quædam lectiones annotantur ab iis, qui eos ediderunt, quæ tamen auctoritati codicum non derogant, nec Editiones multum faciunt differre.

28. His Editionibus antiquis, visum est recentiores, quas hoc seculum produxit, annectere, unà cum MSS. vetustioribus. Editiones hujus seculi Græcæ LXX. Interpretum, tres sunt, à quibus reliquæ derivantur. 1. Complutensis. 2. Veneta. 3. Romana: quibus quartam adjicere licet, nostram viz. in Bibliis hisce, ex MS. Alexandrino. Prima est Complutensis, operâ Theologorum Complutensium, anno 1515. sumptibus & auspiciis Cardinalis Ximenii Archiepiscopi Toletani, una cum textu Hebraico, Chaldaica Paraphrasi Pentateuchi, & Vulgata Latina, per columnas sibi ex adverso respondentibus prodiit: quàm postea Bibliis Regiis inseruit Ar. Montanus, anno 1571. Eadem etiam recusa typis Commelianis, in Bibliis, quæ Vatabli nomine vocantur, cùm ejusdem Vatabli annotationibus, anno 1599. Postea in magno illo opere Parisiano Heptaglotto, D. Michaelis de Jay, excusa anno 1645. Hujus etiam Editionis Versio Latina cum Græca Editione Veneta, (interdum tamen mutata, ut cum Edit. Veneta congrueret, licèt hoc non semper observatum sit) impressa est per Andr. Cratandrum Basil. anno 1520. & iterum Basileæ anno 1550. typis Rich. Brylingeri. In hac Editione observârunt viri docti, quod licèt tantum honorem consecuta sit, ut in celebribus Editionibus, Complutensi, Regia, Vatabli, & Jayana extet: omnium tamen quæ impressæ sunt, maximè mixta sit & interpolata, & à genuina Sept. Versione maximè distet. Licèt enim inter omnes hodiernas Editiones ad textum Hebræum proximè accedat; unde à lectore ignaro, & in Versione Sept. prout olim apud Veteres extabat, & ut hodie in MSS. antiquissimis habetur, non versato, optima prima fronte videatur: tamen rerum istiusmodi peritus, & in lectione Veterum exercitatus, omnibus inferiorem esse, & à genuina Sept. Versione, quæ apud Veteres celeberrima fuit, omnium longissimè abesse, deprehendet. Nova enim & mixta est hæc Versio, partim ex Septuaginta, partim ex Origenis additamentis ex Theodotione, partim ex Aquilæ, Symmachi, aliorúmque Interpretum, imò & Commentatorum Græcorum verbis consarcinata, ut hoc modo textui Hebræo per columnas aptius responderet. Unde Doctiss. Masius Annot. in Jos. 21. dicit, *Meram esse inscitiam, si quis dicat Complutensem Editionem puram LXX. Versionem repræsentare. Licèt enim viri isti docti*, (ut observat Nobilius in Præf. ad Editionem Romanam,) *hujus Editionis auctores, Origenem aliqua ex parte sibi imitandum proposuerint, ut quæ in Hebræo essent, & non in* LXX. *ex alia Versione supplerent: in hoc tamen ab Originis instituto discesserunt, quod quæ apud* LXX. *habentur, & non sunt in Hebræo quæque Origenes non tollere ausus est sed obelo notavit, ipsi sæpe resecuerint, & delectu habito, collatisque exemplaribus non modò Bibliorum sed & Græcorum Commentatorum, ubi varia esset lectio, (quod frequentissimè evenit) eam probarent, & retinerent, non quæ Sept. Interpretum fuisse constabat, sed quæ ad Hebraicum propiùs accederet, etiamsi esset Aquilæ, Symmachi, vel alterius cujusque Interpretis: hoc tamen vel libris destituti, vel* [illegible] *victi, non perpetuò fecerunt.* Hoc ipsorum consilium *non damno, (rationes enim fortasse quasdam habuerunt, cur hoc sibi proponerent,) omnino tamen non ad Editionem* LXX. *Interpretum constituendam sed ad novam potiùs ex multis cudendam* (ut censet Nobilius) *videtur pertinere.* Aliud enim est Græcam Versionem secundum textus Hebraici normam conficere, aliud Versionem illam Sept. ut apud Veteres extabat, repræsentare. Hoc in libro Job demonstrat Rever. Usser. Syntag. cap. 8. p. 81. ex Orig. Epist. ad Jul. Africanum: ubi *ea quæ affirmat Origenes in* LXX. *haberi, sed non in Hebræo, in hac Editione resecantur; alia quæ idem asserit in Hebræo extare, sed non apud* LXX. *hic leguntur*. Specimina quædam placuit subjicere ex Job. cap. 1. vers. 1. legunt LXX. ἐν τῇ χώρᾳ τῇ Αὐσίτιδι, *in regione Ausitide*; Compl. legunt ex Aquil. ἐν γῇ Οὒς, *in terra Hus*. ibid. legunt, LXX. θεοσεβὴς, *Dei cultor*; Compl. ex alia Versione, φοβούμενος τὸν Θεὸν, *timens Deum*. V. 3. Sept. εὐγενὴς, *nobilis*; Compl. μέγας, *magnus*. V. 4. Comp. ἑκάστην τὴν ἑαυτοῦ ἡμέραν, ex Aquila, pro καθ' ἑκάστην ἡμέραν, *quotidie*; V. 5. Sept. μήποτε οἱ υἱοί μου ἐν τῇ διανοίᾳ αὐτῶν ἐνενόησαν τὸν Θεὸν ἐπὶ καρδίας αὐτῶν, *ne fortè filii mei in mente sua cogitaverint mala erga Deum*; Compl. μήποτε ἥμαρτον καὶ εὐλόγησαν Θεὸν ἐν καρδίαις αὐτῶν οἱ υἱοί μου, *ne fortè peccaverint & benedixerint Deo in cordibus suis filii mei*: sic ferè Aquila. V. 6. Sept. οἱ ἄγγελοι τοῦ Θεοῦ, *Angeli Dei*; Complut. ex alia Versione, οἱ υἱοὶ τοῦ Θεοῦ, *filii Dei*. ibidem. μετ' αὐτῶν, *cum iis*; Complut. ex Aquila, ἐν μέσῳ αὐτῶν, *in medio eorum*. Plura observare licet ex collationibus nostris Compl. Editionis cum Romana, Tomo nostro ult.

29. Secunda est Veneta, quam ex multis vetustissimis exemplaribus operâ Andreæ Asulani, excudit Aldus Manutius, anno 1518. Hæc quidem Editio proximè ad Romanam accedit, & Complutensi purior est. Absunt enim plerumque editiones, quæ sub asteriscis posuit Origenes; adsunt, quæ per obelos notavit: transpositiones etiam Capitum & Versuum, quas commemorant Veteres in Editione LXX. fuisse, in hac Editione inveniuntur. Quæ etiam à Veteribus allegata vel Commentariis illustrata erant, eadem plerumque sunt in hac Editione. Unde Doctiss. Masius, Præf. Comment. in Jos. scribit, *Venetam Editionem esse quidem simplicis interpretationis* LXX. *Seniorum exemplum*:

addit

addit tamen, *sed haud ab omni admixtione verborum Theodotionis liberum*: quòd verissimum judico. Quædam enim, licèt paucissima, istorum additamentorum relicta esse, tum in hac, tum in aliis castigatissimis Editionibus, non negandum; quæ tamen ejus sinceritatem non tollunt, quin vera & genuina L X X. Editio dici possit. Ab hac Aldina Editione fluxerunt omnes Editiones Germanicæ: quæ plerumque quoad verba Aldinam sequuntur, nisi quòd ordinem librorum, capitum, & versuum quorundam, quæ alio ordine, quàm in Hebræo posita fuisse, omnes antiqui codices testantur, ad normam textus Hebræi plerumque mutarint & transposuerint. Libros etiam, qui vulgò Apocryphi dicuntur, non sparsim inter reliquos secundum ordinem historiæ, ut omnes antiqui codices, habent; sed separatim post reliquos posuerunt. 1. Basileensis prima per Andream Cratandrum, anno 1520. cui, ut jam diximus, apposita est Latina Versio Complutensis. 2. Argentoratensis apud Wolphium Cephalæum, operâ Loniceri in octavo, anno 1527. 3. Basileensis secunda Typis Hervagianis, fol. cum Melanchthonia Præf. Hæc, licèt ille qui Francofurtensem edidit, dicat cum Aldina prorsus convenire, in iis tamen, quæ jam notavimus, discrepat. 4. Basileensis tertia Græco-Lat. per Nicolaum Brylingerum in octavo, 1550. 5. Francofurtensis per Wechelianos in fol. Græcè tantùm, ex recensione, ut putatur, Francisci Junii; anno 1596. cum variis lectionibus. Memorant quidam alias Editiones, quas nondum videre contigit; Santandreanam, anno 1597 Amburgensem apud Jacobom Lucium, Jul. 1596. Et addit Draudius in Catal. aliam Editionem Basil. Græco-Lat. in octavo, 1578. Omnes istæ Editiones à Veneta parùm discrepant; ita ut qui Venetam habet, omnes habeat. Unde est, quòd inter varias nostras variarum Editionum lectiones in ultimo tomo, tantùm Venetam & Complutensem cum Romana contulimus. Excipiendæ tamen, ut diximus, transpositiones plurimæ, in quibus alii quædam, alii omnia ad ordinem Hebræum reposuerunt. In Francofurtensi etiam, in quatuor Exodi penultimis capitibus, ut & alicubi in Proverb. pleraque, quæ in Veneta erant, expunctata sunt, & eorum loco textus Complutensis insertus. Libri etiam Apocryphi in omnibus seorsim positi, & in quibusdam Liber Josephi post Macchabæos additus, de Imperio rationis, sive de Martyrio Macchabæorum, qui in plerisque Græcis MSS. antiquissimis habetur. Contra has Editiones objicit vir Doctiss. *glossemata multa ex margine in textum irrepsisse variis locis*: quod probare nititur ex locis quibusdam per Apost. citatis, quæ aliter in Vulg. Græca τῶν ό leguntur: ut Esai. 52. 7. Zach. 12. 10. ex Rom. 10. 15. & Joh. 19. 37. &c. At hæc potiùs probant, codices Græcos in istiusmodi locis variasse, quàm ex Nov. Test. in Græcos codices verba infulta esse: vel Apostolos sensum potiùs, quàm verba respexisse; nec sinceritati hujus Editionis quicquam derogari. Si paucis locis verbum unum aut alterum aliter legatur in uno codice, quàm in alio; quid hoc ad generalem Editionis corruptionem? si hujusmodi argumenta valerent, omnes codices, tam Sacri, quàm prophani, ut corrupti, abjiciendi essent. Quódque porrò objicitur *Integros libros Job, & Esaiæ, ex mixta Editione Origenis expressos esse*; aliter se habere ex collatione nostra textus Romani cum Aldino & Complutensi, liquet: ubi, quæ absunt in codice Romano & in Alexandrino, per asteriscos in Editione mixta notata, etiam in Aldina plerumque exulant.

30. Tertia est Romana, quæ ex codice MS. Vaticano antiquissimo operâ Anton. Carafæ Cardinalis, aliorúmque virorum doctorum, qui per 9. annos in hac Editione sudârunt, auspiciis & jussu Sixti 5. Pontificis, prodiit; qui cùm Cardinalis erat, Gregorio 13. auctor fuit, ut hoc opus aggrederetur: quòd sub Gregorio inceptum, & Cardinali Carafæ demandatum, ipso jam Pontifice, ejusdem Cardinalis operâ perfectum est. Primò Græcè tantùm edita cum Scholiis Græcis Romanæ, anno 1587. Postea Latinè cum notis doctissimis & longè utilissimis per Flaminium Nobilium etiam Romanæ, anno 1588. Tandem Græcam Editionem cum Latina conjunxit, versuum etiam distinctione juxta Vulgatam Latinam adhibita, & tam Græcis Scholiis, quàm Nobilii notis, ad finem cujuslibet capitis epositis; vir doctiss. Joh. Morinus, quam Parisiis excudi curavit, anno 1628. per Nicol. Bluon. De hac Editione, & de MS. exemplari Vaticano, ex quo expressa est, multa habentur lectu digna in Præfationibus Editioni præfixis; ut & apud Joh Morinum in Exercit. Bibl. lib. 1. exerc. 9. cap. 1. n. 8, 9, 10, 11, 12. Nos hæc pauca annotamus. Codicem MS. Vaticanum, ex quo hæc Editio expolita fuit, describunt exaratum literis majoribus sive uncialibus, quas verè antiquas vocant, sine capitum, versuum, vel verborum distinctione; sine accentuum vel spirituum notis; &, quantum ex scriptura conjicere licuit, ante mille ducentos annos, id est, ante Hieronymi tempora scriptum videri. In libro tamen 4. Prophetarum distinctio quædam subobscura apparebat, illi penè similis, quam describit S. Dorotheus Martyr. Inscriptionem habuit, Κατὰ τοὺς ἑβδομήκοντα; *Juxta Septuaginta*. Mancus erat ab initio Genes. ad cap 48. & in Psalmis deerant omnes à Psalm. 105. ad 148. paginis vetustate exesis. Macchabæorum etiam libri aberant. Hæc autem omnia ad fidem exemplarium restituta sunt. Præter hunc codicem duobus aliis usi sunt, qui ad ejus vetustatem proximi accesserunt; uno Veneto ex Bibliotheca Cardinalis Bessarionis, majoribus etiam literis scripto: altero ex magna Græcia advecto, cujus cum Vaticano summus erat consensus; ita ut ille ex hoc tanquam archetypo descriptus esse videretur. Licèt verò tum horum codicum, tum aliorum multorum, quos per omnes Italiæ Bibliothecas Carafa conquisiverat; maximè verò ex Medicæa Florentiæ, varias lectiones ex codicum collatione notari curaverat idem Carafa: (quarum multas in scholiis retulit, ex quibus etiam Vaticani textus sinceritas multis in locis confirmata & illustrata:) ad Vaticani tamen MS. codicis normam, qui omnium antiquissimus, respexerunt; & librum ipsum ad literam, quantum fieri posset, (nisi ubi constabat de manifesto librariorum lapsu,) exprimebant: cujus bonitas non tam ex aliorum codicum consensu perspicitur; quàm ex locis, quæ ab antiquis Scriptoribus adducuntur vel ex-

plicantur: qui ferè semper cum hoc exemplari conveniunt; nisi cùm aliorum Interpretum loca afferunt, non LXX. In libris Prophetarum (excepto Daniele, qui ex Theodotione in omnibus Ecclesiis legebatur) puram LXX. Versionem resipit hoc exemplar; cùm desint quæ deesse debent, quæque ex veteribus Græcorum & Latinorum scriptis sub asteriscis notata fuisse constet. Scopus hujus Editionis, ut scribit idem Carafa, *non erat, ut ex Interpretationum aliarum permixtione Latina Vulgata vel Hebræo respondeat, sed ut ad eam, quam LXXII. Interpretes ediderunt, quantum per veteres libros fieri posset, proximè accedat*. Contra etiam Editionem objicit vir doctiss. *Hoc exemplar Vaticanum ex illa, quæ pro pura habebatur in Hexaplis, & Communi sive* Κοινῇ *mixtam esse*. Quòd ex locis quibusdam in Psalmis probare conatur, quæ aliter in Hexaplis, aliter in Vulgata & Romana Editione leguntur. Nec in Prophetis puram LXX. Versionem resipere, ex paucis aliis astruere nititur. Sed hæc parvi sunt ponderis, cum paucis illis locis non obstantibus, in quibus codices antiqui variare poterant, non tollitur generalis illa hujus Editionis puritas, nec inducitur generalis aliqua corruptela: aliàs de Græco Nov. Test. textu actum esset, in quo multò plures varietates (si molem libri spectemus) cernuntur, quàm inter hæc exemplaria Græca.

31. Quòd ad Latinam, ex Græca τῶν ό expressam, Versionem attinet, quæ olim *Vulgata* nomen obtinuit, quâque sola usa est Ecclesia Latina ante Versionem Hieronymi; quæque post Hieronym. tempore Gregorii Magni adhuc in usu erat, ut ex variis Gregorii locis alibi adductis constat: etsi nunquam eandem cum Græca auctoritatem habuerit, nec eadem ubique esset per Occidentem: (tot enim Augustini tempore erant Versiones Latinæ, ut vix numerari possent; eodem teste) hanc tamen cæteris præfert Augustinus, quam ipse *Italam*, Hieronymus *Vulgatam*, Gregorius *Veterem* appellat; quámque Hieronymus ad Græcam, quæ in Hexaplis erat sincera, recensuit & castigavit. Hanc Augustinus cæteris prætulit, *quòd verborum tenacior fuit, cum perspicuitate sententiæ*. Licèt autem in vulgari usu fuerit: postquam tamen Nova Hieron. in Ecclesias post Gregorii tempora recepta fuerit; vel planè evanuit, (exceptis Psalterio, partibus quibusdam Estheræ & Danielis, Baruch, Epist. Jeremiæ, libris Macchabæorum, Esdræ tertio & quarto, Sapientiæ & Ecclesiastico;) nisi quæ in veterum scriptis & commentariis reperitur; vel in unam cum Nova coaluit. Unde, cùm haud æquum visum fuerit, ut Versio illa, quæ Ecclesiæ Occidentalis nutrix fuerat, cùm consenuisset, rejiceretur, nulla ejus ratione habita; rem magnam aggressus est Flam. Nobilius, vir in Patrum scriptis, & antiquis Ecclesiæ monumentis multùm versatus, veteris hujus Versionis Latinæ partes laceras in Veterum scriptis hic illic dispersas, quasi membra Hippolyti discerpta, in unum colligendo. Primò enim, Vulgatam hanc Latinam jam per mille annos intermortuam ex variis Veterum scriptis conquisitam, quasi redivivam stitit; idque ipsissimis ipsorum verbis, ubi haberi poterant: reliqua non ex proprio ingenio supplevit, sed verba in hac Versione usitata, easdémque locutiones & phrases, quantum res ipsa ferret, retinuit: simplicem enim & incultam illam loquendi formam ipsi LXX. constanter tenuerunt. *Habet enim Scriptura sancta*, testibus Chrysost. & Greg. *suas proprietates & verborum formas simplices*: quæ licèt Criticis nostris non arrideant; majestatem tamen divinam spirant. Unde illud Aug. *Verba cœlestis Oraculi non sunt restringenda ad regulas Donati; & melius est, ut nos reprehendant Grammatici, quàm ut non intelligant populi*. Secundò, Thesaurum inæstimabilem annotationum doctissimarum ex Patribus Græcis & Latinis, & ex aliis Editionibus, omnibúsque Ecclesiæ scriptoribus antiquis, eorúmque monumentis, (quibus Editio Romana confirmatur vel illustratur, vel Scripturæ sensus verus & vera lectio eruitur & explicatur,) Herculeo labore compilavit: quas in ultimo nostro Tomo imprimi curavimus, una cum iis, quæ in Scholiis Romanis à Nobilio prætermissa erant; adjectis etiam ipsis Græcorum scriptorum verbis, quæ interdum Latinè tantùm à Nobilio citantur. Scholia enim Romana cum Nobilii notis seorsim imprimere, ut in Editione Parisiensi videmus, esset eandem cramben repetere: cùm pleraque, quæ in Scholiis habentur, etiam in Nobilii notis reperiantur, omniáque à nobis in unum corpus redacta sint. Multa etiam veterum Interpretum fragmenta, quæ nec in Scholiis, nec in Nobilio habentur, propriis locis inseruimus: quem laborem Lectori æquo haud ingratum fore spero.

32. Etsi autem Editionem hanc omnium, quæ extat, maximè sinceram judicamus, & proximè ad puram Sept. Editionem accedere; tamen ex omni parte perfectam esse non audemus asserere: cùm hoc non asserant, qui ipsam ediderunt. Quædam enim habere potest (σφάλματα ex librariorum incuria, incogitantia, vel audacia introducta; ut Aldina, Basileensis, aliæque Editiones; Hoc tamen non efficit, quin eadem sit Versio, quæ primis trecentis post Christum annis, & Hieronymi tempore pro illa τῶν ό habita & recepta fuit: nec causa est ulla, cur non pro genuina Sept. Versione, & non alterius auctoris censeri debeat. Nobilius ipse, in notis ad Regn. 3. cap. 3. scribit, *quòd multis modis constat, aliqua admista ex aliis Interpretationibus, & nonnunquam ex margine quædam in textum irrepsisse*: & Editores in Præf. non dicunt, *ex omni parte perfectam & sine menda esse; sed ad eam, quam* LXX. *ediderunt, quantum per veteres libros fieri possit, quàm proximè accedere*. Joh. Morinus, strenuus hujus Editionis defensor, Diatr. part. 1. cap. 12. dicit, *omnium quæ nunc extant esse maximè sinceram, & à mendis ac perturbationibus expurgatissimam; & ad primogeniam illam proximè accedere*. Postea etiam se explicat & scribit, *Hac epithsta* (vera, germana, sincera,) *res ficta, adulterina & supposititia opponuntur, non autem mendis aut labeculis aspersa*. Et Exerc. lib. 1. exerc 9. cap. 3. ad finem, *Negare nolim additamentorum Originariorum pauca quædam in Editione Romana superesse*, ut Esa. 34. 4. Jer. 16. 17. Itaque cum larvis luctantur, & contra umbram propriam dimicant, qui quædam ex asteriscis adhuc manere magnopere contendunt: vel, si quædam loca proferre possunt, quæ apud veterem aliquem

quem scriptorem, præsertim apud Hieronymum, aliter lecta erant; statim clamant, Versiones hodiernas vitiosas & corruptas esse: nec veram LXX. Versionem extare: cùm varietates istæ ne centesimam partem codicis spectent; & in confesso sit apud omnes, non omnimodam puritatem in hac Editione expectandam; sed tantam, quæ eandem cum illa à Veteribus celebrata Versionem hanc esse, ostendit: quod paucis instantiis in contrarium everti non potest. Nec quicquam valet objectio cujusdam, quòd *licèt non sit ex Origenis mixta Editione desumpta, tamen ex Edit. Vulg. sive* Κοινῆ *desumpta esse possit*: cùm ex iis, quæ supra de Vulg. diximus, constet Vulg. aliam non esse, quam ipsam τῶν ό, quæ in Hexaplis fortasse emendatior erat, quàm in aliis quibusdam libris. Si verò per *Vulgatam* intelligat mixtam ex Theodotione & illa τῶν ό Editionem; ultro concedit idem, ex eo quòd non habeat quæ asteriscis notantur, sequi, *ex mixta illa Editione illam factam non esse*, cap. 8. p. 93. Hanc itaque Editionem Romanam, ut omnium, quæ extant, maximè sinceram, in Bibliis nostris exhibemus: quam sine ulla variatione secuti sumus, nisi quod per inadvenentiam versiculus unus Exod. 25. 6. ex Londinensi & Aldino exemplari in nostram Editionem irrepsit, qui non est in Romana. Nobilii quoque Versionem Latinam exactè retulimus, nisi quod quædam in Latina Versione nonnunquam omissa (nam in Græca extabant) supplevimus.

33. Editio hæc Romana etiam nuper Londini prodiit in octavo, 1653. Græcè tantùm. In qua, etsi profitentur, se Editionem Romanam excudere; nimiam tamen licentiam assumpserunt, eam pro libitu mutandi & interpolandi, ut ad Hebræum textum & nuperas Versiones accomodarent. Non enim tantùm ordinem librorum, capitum, & versuum, contra omnium antiquorum codicum fidem, in quibus discrepantiæ ab Hebræo per transpositiones quasdam semper notatæ erant, ad normam Hebræi codicis reduxerunt, ut authores Germanicarum Editionum plerumque fecerunt, & Psalmorum nomenclaturam, quæ à Veteribus, Justino, Cypriano, Hilario, Athanasio, Hieronymo, Augustino, &c. observata erat, in illam Hebræorum commutârunt: sed etiam quædam ex Complutensi aliisque Editionibus addiderunt, quæ in Editione Romana non habentur: ut Exod. 25. 6. ubi versiculum ex Aldina Editione adjecerunt; & cap. 28. post vers. 22. pro duobus versibus, qui & in Romana & in Aldina Editione leguntur, substituunt octo versus ex Complutensi, ut Hebræo aptius respondentes. Quorundam etiam capitum distinctionem aliter, ac in Romana Editione, dederunt, ut Versioni nostræ Anglicanæ melius responderet. At hoc non est Editionem Romanam, vel antiquam LXX. Versionem excudere, ut Editores præ se ferunt; sed novam & mixtam Editionem conficere. In plerisque tamen codicem Romanum exprimunt; & in hoc laudandi, quòd Editionem, quæ extat optimam, ut minori forma, sic minori pretio, parabilem fecerunt.

34. Restat, ut de MS. nostro celeberrimo & vetustissimo, quem Alexandrinum vocamus, qui à multis diu desideratus, in his Bibliis primùm lucem vidit, quædam addamus. Alexandrinum dicimus, non tam quòd ex recensione Hesychii fuerit, à quo exemplaria per Alexandriam & Ægyptum secundum ipsius codicem castigata emanârunt; quàm quòd ex Alexandria primò allatus sit per Cyrillum Lucarem, nuper Sedis Alexandrinæ Patriarcham, qui cùm ad Constantinopolitanam translatus erat, hunc librum tanquam magnum thesaurum secum attulit, quem per D. Tho. Roe equitem auratum Regis nostri apud Turcarum Imperatorem legatum, eidem Regi donavit. Exaratus est hic liber in Pergameno literis majoribus antiquis (quarum specimen inter alias characterum formas dedimus ad finem Proleg. 2.) sine ulla capitum, versiculorum, vel verborum distinctione, & sine accentuum vel spirituum notis, exceptis quibusdam sectionibus, quæ per spacium quoddam inter verba designantur, & libris 5. quos per στίχους olim distinctos fuisse tradiderunt veteres; scil. Job. Psal. Prov. Ecclesf. & Cant. ut ex libro Job, quem ex hoc MS. olim publicavit Patric. Junius perspicere licet. His etiam in eodem volumine, atque eadem stichorum forma, adduntur libri Sapientiæ & Ecclesiastici. Descriptus est hic liber Alexandriæ per Theclam, fœminam nobilem, cujus nomen (jam obliteratum) ad finem libri olim inscriptum fuisse, testatur idem Cyrillus, cujus verba ipsius manu initio libri exarata hæc sunt: *Liber iste Scriptura sacra Veteris & Novi Testamenti, prout ex traditione habemus, est scriptus manu Theclæ, nobilis fœminæ Aegyptiæ, ante mille & trecentos annos circiter, paulò post Concilium Nicænum, Nomen Theclæ in fine libri erat exaratum, sed extincto Christianismo in Aegypto à Mahumetanis, & libri una Christianorum in similem sunt redacti conditionem: extinctum ergo & Theclæ nomen & laceratum, sed memoria, & traditio recens observat.* Hæc Cyrillus. Quænam hæc Thecla fuerit, nolo anxiè inquirere. Quandam, istius nomine, martyrium pro Christo subiisse, constat ex Oratione Chrysost. in laudem S. Theclæ: at an ab hac sancta fœmina codex hic scriptus fuerit, an ita dicatur, quia ad Monasterium aliquod S. Theclæ dicatum pertinebat, non multùm refert, cùm constet, antiquissimum esse, & codicis Vaticani seculum æquare saltem, si non superare: quod præter dicta, suadent tum scriptionis modus, characterum figura, accentuum & spirituum absentia; tum alia, quæ summam vetustatem testantur: ut cùm frequenter ponunt (αι) pro (ε,) ut παιδιον pro πεδιον, αιρεμαιτον pro αιρετον & è contra (ε) pro (αι) ut φυλαξε pro φυλαξαι. Ad eundem modum scribunt (ι) pro (ει) diphthongo, ut λιψει pro λειψει, (μ) pro (ν) ut εμμεσω pro εν μεσω. Sic μ sæpe interponitur præsertim in descendentibus à λαμβανω, ut λημψομαι, pro ληψομαι, (ν) duplex pro simplici, in verbis à βαινω, ut διαβεννετε pro διαβαινετε; aliáque hujusmodi quæ fortuitò scribæ errori non imputanda, cum ubique per totum codicem reperiantur. Nov. Test. iisdem literis & eodem modo scriptum est, Evangelia in κεφάλαια distincta, quæ singulis Evangeliis præfiguntur: ipsa etiam κεφάλαια in minores sectiones sive στίχους divisa, quæ secundum Canones Eusebianos minio in margine distinctæ. In quibusdam etiam mancus est: nam à Psal. 49. 20. ad 79. 12. omnia desunt; ut & in Novo

Testamento

Testamento Evang. S. Matth. usque ad cap. 27. Ad finem libri, extant Epistolæ duæ Clementi Romano adscriptæ: quarum prima est ipsissima Clementis S. Pauli discipuli, Veteribus decantata, quæ in Ecclesiis quibusdam olim publicè cum Scripturis prælecta erat, ut omnes docti consentiunt, & inter alios argumentis insitis probat Nobiliss. Grotius, Epist. ad Gallos, quæ est 105. Hanc post mille annos, cùm periisse credebatur, in lucem revocavit ex hoc MS. Patricius Junius, eámque cum Versione Latinâ publicavit. Altera lacera est & imperfecta, quam etiam cum priori edidit D. Junius Græcè tantùm. D. Grotio primi seculi esse videtur, & ante constitutum Ecclesiarum consensu Scripturæ Canonem scriptam fuisse: & licèt Clementis nomen præ se ferat, alterius tamen Clementis esse, antiqui judicârunt. Inter Vaticanum & hunc nostrum consensus magnus in plerisque observatur. Licèt in minutiis quibusdam subinde differant, præcipuè in libro Josua, etiam in Judicum, Reg. 3. & Job. Discrepantia invenitur maximè in propriis nominibus, in quibus inter omnes libros antiquos discrimen sæpius occurrit. Hæc tamen non efficiunt, ut non sit veræ & genuinæ Versionis Sept. exemplar, prout apud antiquas Ecclesiæ Patres extabat. Mixtam enim Editionem non esse, probant additamentorum Theodotionis sub asteriscis absentia, & eorum quæ obelo notata sunt præsentia: & cum Hieronymi aliorúmque commentariis, locisque ab antiquis citatis vel explicatis consensus: unde & in singulis paginis unà cum Romana excudi curavimus, ubi scil. à Romana differt: ut hoc modo Lector utrumque exemplar inter se melius conferre posset, & duo antiquissima & nobilissima totius Orbis τῶν ό MSS. exemplaria uno intuitu conspiceret. Quæ verò ex codice Alexand. subjicimus, sine ulla mutatione exhibuimus, etiam ubi aliquando constabat de Scribæ errore, vel obsoletus illius seculi scribendi modus ad nostrum fortasse reducendus videretur. Proposuit quidem D. Junius multis antehac annis MS. hoc Typis evulgare, cujus etiam specimen impressum vidi: sed consilium ejus multis viris doctis meritò improbatum, ejus progressum retardavit; dum multa pro arbitrio ex MS. detruncavit, & mutavit; idque cùm nulla premebat necessitas, prout ex Catalogo satis magno vocabulorum per pauca Geneseos capita, quæ ipse mutaverat & expunxerat, (quem mihi ostenderat Typographus) constat. Idem etiam ex notis ejus, quas impressas dedimus Tomo ult. percepi: ubi multa à codice Alexandrino diversa inveni, sæpe lectionem Romanam pro Alexandrina poni, & ex Romano, Veneto, Complutensi, & Alexandrino exemplari, invicem mixtis, novam quasi Editionem conflatam: Unde non sine magno labore, notas ejus revisendi onus erat impositum, ut codicem nostrum ab ejus mutationibus liberarem, & unicuique Editioni, quæ sibi propria erant, redderem. Hanc viam inire mihi non placuit; cui religio est, quicquam in tam celebri MS. immutare, nisi cùm librarii error manifestus postulabat. Integrum itaque hic exhibemus MS. non mutatum, nec mutilatum, vel interpolatum; omnia Lectoris docti & pii judicio subjicientes. Quæ autem contra hoc exemplar, inter alia objicit vir Rev. quæstione sequente, in responsione ad ea, quæ ab ipso aliisque adferuntur, ut probent, veram LXX. Versionem hodie non extare, discutiemus.

34. Tandem ad quæstiones maximi momenti deventum est, ad quas omnia hactenus dicta referenda sunt, scil. de sinceritate hujus Versionis, An quæ hodie extat, vera & genuina sit Sept. Versio, quæ apud Judæos ante Christum, ab Apostolis & Ecclesia Christiana post Christum in usu fuit; quæque apud Veteres tantopere celebrata erat: Et de ejus auctoritate, An divina & Authentica sit, ut quidam; an nullius planè auctoritatis, ut alii Neoterici statuunt? Has enim quæstiones pervicacia quorundam recentiorum, & partium studium, nobis peperit. De prima primùm dicendum, de qua hæc præfari libet: Hic non quæri, An LXX. solùm Pentateuchum, an omnes libros Vet. Test. verterint: (de hoc enim supra egimus, Paragr. 11. ubi ostendimus, totum Vetus Testamentum ab ipsis conversum esse.) nec an alia Græca Versio facta sit tempore Philometoris, quæ in locum Sept. succreverit: probavimus enim unicam tantùm Versionem Græcam ante Christi tempora notam fuisse, nec à Judæis vel à Christianis aliam agnosci; sed an illa, quam Judæi variis seculis ante Christum in Synagogis prælegerunt, quam Apostoli & Evangelistæ in scriptis & sermonibus suis citârunt, quámque Ecclesiæ Christianæ reliquerunt: quæque apud Veteres in tanto honore fuit; adhuc superstes sit, ita ut vera & genuina ejus exemplaria habeamus. Hoc enim si probatum dabimus, frustra se torquent Neoterici, ut probent non Philadelphi, sed Philometoris tempore confectam fuisse; nec omnes libros LXX. vertisse, sed tantùm 5. libros Mosis. Hæc enim, licèt falsa esse supra, ni fallor, demonstratum sit, nec veritati vel auctoritati hodiernorum codicum quicquam derogant. Unde nobis perinde erit, quid de his statuant, modò quæstionem propositam probemus. Nec negamus, codices Græcos hodiernos suos nævos, & menda habere; &, pro omnium librorum antiquorum fato, sordes quasdam contraxisse, per frequentes descriptiones, & exemplarium per totum orbem dispersionem, jam per annos ferè bis mille, à quo primùm facta est hæc Versio. Fatetur enim Nobilius, nobilis ille hujus Versionis Scholiastes, ejúsque defensor strenuus, Præf. ad Edit. Lat. Rom. quòd *post Hieronymi ætatem, librariorum primùm, deinde Typographorum inscitiâ & imprudentiâ, confusis variis interpretationibus alienóque loco positis, membranísque laceratis, & luxatis, dictionibus sæpe contaminatis, liber ille, qui nascenti Ecclesiæ bonæ obstetricis, crescenti nutricis officium præstiterat, non solùm exiguo cum fructu, sed cum magno dolore legebatur.* Etiam & hoc monendum, demonstrationes Mathematicas non expectandas esse, quæ in rebus hujusmodi haberi non possunt; sed quæ ex probatis cujusque seculi scriptoribus, & antiquorum exemplarium cum hodiernis collatione; Ecclesiæ etiam Judaicæ & Christianæ consensu & praxi, &c. petuntur. Denique & hoc præfandum, licèt onus probandi nobis non incumbat, cùm Versio hæc apud Judæos ante Christum, & à temporibus Christi in usu continuo, Ecclesiæ præsertim Græcæ, semper fuerit, & adhuc sit, & in posses-

sione suæ auctoritatis posita, sub nomine LXX. Seniorum; unde ad eos, qui contrarium affirmant, probandi munus pertinet: tamen ex abundanti ea proferemus argumenta, quæ non nisi pertinacem in assensum trahere possunt.

36. De hac quæstione, quæ seculis superioribus erat ignota, recentiores acriter contendunt. Postquam enim Concilium Trident. Vulgatam Latinam pro Authentica habendam declarasset, hinc quidam Ecclesiæ Romanæ Doctores, licèt contra mentem Concilii, contra omnes alias Versiones, præcipuè contra Græcam, quæ cum Latina contendere videtur, insurgunt; cùm illa in Oriente, ut hæc in Occidente, in usu communi semper fuerit, adhucque sit: nec tantùm contra Versiones, sed contra ipsos fontes, & textus Originales, calamos strinxerunt. Alii è contra extrema sectantes ex imbecillitate humana, non tantùm Vulgatam Latinam, sed & omnes Versiones antiquas; & inter reliquas, Græcam, omnium antiquissimam, (quam eo nomine odio prosequuntur) rejiciunt, & solos textus Originales, prout hodie extant, unicè venerantur. Inde apud utrosque sunt, qui Græcam hodiernam explodunt, & ita corruptam, & interpolatam esse clamitant, ut eadem cum illa, quæ apud antiquos olim in usu fuerat, dici non mereatur. Contra plerique viri graves & docti, qui in hac arena sudârunt, & partium studiis non abrepti nudam veritatem quærunt, ut aliam non agnoscunt præter illam Sept. ante Versionem Aquilæ; ita illam, sæpius ab Origene, Eusebio, Luciano & Hesychio emendatam & repurgatam, adhuc extare sentiunt, eandemque planè esse hodiernam cum illa apud Veteres celebrata: & licèt, pro fato omnium librorum, ut supra diximus, multa passa sit à librariis, & injuria temporum: hæc tamen tanti non esse, quin vera, & genuina adhuc sit, & haberi debeat, Versio illa quæ hodie extat. Quod rationibus sequentibus stabiliri existimant.

37. Primò, habemus testimonium Judæorum generale, apud quos hæc Versio publicè in Synagogis, & privatim à plerisque lecta & recepta fuit per tria ferè secula ante Christum, & post Christum ad tempora post-Talmudica scil. post Justiniani tempora: quod supra ostendimus ex Aristæa, Josepho, Philone, Talmude, & Rabbinis, & ex scriptoribus Christianis omni exceptione majoribus. Eandem verò fuisse ipsorum Versionem cum nostra hodierna, inde constat, quòd primi Christiani à Judæis Hellenistis Versionem suam Græcam acceperunt; quam ad nostra tempora successivè continuatam fuisse, præsertim in Ecclesia Græca, statim probabimus: unde una eadémque operâ probabitur, eandem cum hodierna fuisse illam Christianæ Ecclesiæ primævæ, & Judæorum Versionem. Præter hoc argumentum, quo firmius in hac materia dari non potest, idem ostendi potest ex scriptoribus Judaicis, præcipuè ex fide dignioribus, qui Scripturæ testimonia in scriptis suis ex Versione LXX. sui temporis citant, quæ cum hodierna Græca exactè congruunt. Hoc de Josepho & Philone apud omnes constat; qui testimonia Scripturæ ubique secundum Versionem Græcam hodiernam proferunt, etiam in iis locis, ubi LXX. Versio ab Hebræo discrepare videtur. Consulat quis Philonem, verbi gratiâ, libro Leg. Allegoriarum, & videbit citata loca cum Versione Græca convenire, cùm ab Hebræo differunt: ut Gen. 2. 2. legit Philo, *die sexto*, ut & LXX. cùm in Hebr. sit, *die septimo*. Idem observare licet, cap. 2. 3. 4. cap. 3. 15. & locis aliis innumeris. Unde & Rever. Usserius. Syntag. c. 3. p. 25. fatetur, Philonem Alexandrinum, eò quod communi Hellenistarum usu hæc Versio recepta sit, in Pentateuchi explicatione semper illâ usum esse.

38. Secundò, idem probatur ex locis Vet. Test. quæ ab Apostolis & Evangelistis proferuntur plerumque ex LXX. etiam cum LXX. & textus Hebr. non videntur convenire. Interdum quidem, licèt rarò, textum Hebræum sequuntur, ne Versionem Sept. Authenticam facere viderentur, vel Hebræo præferre; aliquando sensum verborum, non ipsa verba, vel secundum Hebræum vel Græcum referunt: In plerisque tamen Versionem LXX. sequuntur, & in omnibus istis locis verba ab ipsis prolata cum nostris exemplaribus congruunt. Unde August Epistol. ad Hieronym. inquit, *Non parvum pondus habet illa* (Versio Græca) *quæ sic meruit defamari, & quâ usos Apostolos non tantùm res ipsa indicat, sed etiam te attestatum esse memini.* Ex locis multis pauca seligemus, ubi sequuntur Græcam τῶν ό, etiam cùm aliter in Hebr. legitur. Luc. 3. 36. in genealogia Christi numeratur Cainan secundum Sept. Gen. 11. 12. At in codicibus Hebræis, istius Cainanis nulla est mentio: In codicibus tamen hodiernis Græcis legitur. Act 7. 14. dicit S. Stephanus, Jacobi familiam, quæ cum ipso in Ægyptum descendit, fuisse 75. animarum: sic etiam legunt codices nostri Græci cum antiquis, Gen. 46. 28. At in codicibus Hebræis dicuntur fuisse tantùm 70. Eodem cap. Act scil. 7. vers. 43. ἀνελάβετε τὴν σκηνὴν τοῦ Μολὸχ, *tabernaculum Moloch*: sic codices Græci hodierni. Hebr. tamen Amos. 5. 26. legit, *tabernaculum* מלככם *Regis vestri.* Sic Rom. 10. 18. citat Apost. locum ex Psalm. 19. 5. *In omnem terram exivit* φθόγγος αὐτῶν, *vox eorum*: Sic Apostolus, sic omnes nostri codices At Hebraicè legitur קום *linea eorum.* Hebr. 11. 21. *adoravit Jacob* ἐπὶ τὸ ἄκρον τῆς ῥάβδου αὐτοῦ, *super summitatem baculi sui*: & sic legunt codices hodierni. At in Heb. Gen. 37. 31. legitur, secundum punctationem hodiernam, *in caput lecti* differentia enim lectionis est tantùm in punctis, ut supra notavimus. Rom. 15. 12. citat Apostolus locum ex Esa. 11. 10. ubi verba secundum LXX. & nostros codices ita redduntur; *Erit radix Jesse, qui stat in signum populorum, & qui etiam exsurget regere gentes: in eum gentes sperabunt.* At secundum textum Hebr. est; *In illa die radix Jesse qui stat in signum populorum: ipsum gentes deprecabuntur* Luc. 3. 6. citat Evangelista, ex Esaia 40. 5. *Videbit omnis caro Salutare Dei*: sic habent etiam nostri codices. At in Heb. est, *Videbit omnis caro, quod os Dei locutum est.* Idem videre est in Rom. 9. ult. collato cum Esa. 28. 16. Heb. 10. 5. citato ex Psal. 39. 7. aliisque locis: ubi quæ ab Apostolis verba proferuntur, eadem reperiuntur in codicibus Græcis, licèt verba aliud sonare videantur in textu Hebræo. In multis aliis etiam locis conveniunt

verbis Apostolorum cum Græcis codicibus hodiernis, ubi etiam textus Hebr. consentit. Ut hujus argumenti vim eludant, hoc effugium excogitârunt quidam, quod planè miserum est, & desperatæ causæ indicium; quòd Apostoli & Evangelistæ loca illa, quæ citârunt, de novo interpretati sunt, prout Sp. S. illis suggerebat, quæ postea per scribas & alios, ita descripta sunt & immutata in omnibus Græcis exemplaribus, ut hoc modo exemplaria Græca τῶν ό concordarent cum Evangelistis: sic Apostoli Interpretum vestigiis non inhærebant, sed exemplaria Græca ex Apostolorum scriptis mutata sunt. At hujus commenti vanitatem ostendunt, quòd non in omnibus locis, sed in quibusdam tantùm hæc mutatio facta sit, cùm eadem esset causa, ut ita fieret in omnibus: & planè incredibile est, omnes Græcos codices per totum orbem, qui vel in Judæorum, vel Christianorum manibus essent, tali alicui codici conformes subitò factos fuisse: nam si fingamus, Christianos, codices suos omnes Apòstolorum verbis conformes reddidisse, anne Judæi etiam suos mutare vellent? Imò hoc Christianis exprobrassent, quòd Versionem LXX. falsassent, cùm contra eos disputantes loca ex Versione LXX. attulissent: aliter enim in suis codicibus legerunt. Denique, cur nemo Veterum de hac mutatione locorum quidquam scripserit, sed omnes de eo altum silent? Imò planè contrarium affirmant, cùm omnes uno ore fateantur, Apostolos ex Translatione Sept. testimonia protulisse. Hoc itaque, ut febricitantis somnium, meritò rejicimus; certúmque manet, sacros Nov. Fœderis scriptores, testimonia, ut plurimum, Vet. Test. secundum LXX. Versionem citasse: quæ cùm ita in codicibus hodiernis reperiuntur, prout illi citârunt, argumentum invictum præbent pro veritate & sinceritate nostrorum codicum.

39. Ex dictis planè refelluntur duæ Hieronymi assertiones. Primò, negavit Versionem τῶν ό ab Apostolis unquam in suis scriptis citari. At cum locis clarissimis ab Augustino allatis, contrarium fateri coactus esset; affirmavit, hoc tantùm ab iis fieri, cùm Versio Sept. cum Hebræo conveniebat, non ubi discrepabant. Epist. 101. ad Pammach. lib. 15. Comment. in Esajam & in Malach. 1. & Epist. ad Algaz q. 2. At hoc etiam à vero absonum esse, ex locis à nobis jam allatis luce clarius probatur. Interdum quidem citantur loca, quæ nec in Heb. nec in Græc. inveniuntur: sed allusione quadam sensus utcunque retinetur, ut Matth. 5. 33. ex Lev. 19. 22. & Matth. 10. 35. 36. ex Mich. 7. 6. &c. Interdum etiam, uti diximus, relictis LXX, ne Versionem eorum Authenticam facere viderentur; vel quia textus Hebr. sensum habet meliorem, hunc secuti sunt; ut Job. 19. 37. ex Zach. 12. 10. Matth. 2. 15. ex Hos. 11. 1. aliisque locis paucissimis. Plerumque tamen ad LXX. respiciunt, non ad textum Hebræum, ut in locis supra allatis, innumerisque aliis patet. Profert quidem Hieron. Præf. in Pent. & in Jos. & in Paralip. quinque loca ab Evangelistis & Apostolis citata, quæ in LXX. non extant, sed in Hebr. inveniuntur, quæ vehementer pro more urget; scil. *Ex Aegypto vocavi filium meum*, Et, *Quoniam Nazaræus vocabitur*. Et, *Videbunt, quem confixerunt*. Et, *Flumina de ventre ejus fluent aquæ vivæ*. Et, *Quæ nec oculus vidit, nec auris audivit, nec in cor hominis ascenderunt &c.* Quibus responderi potest, excepto primo, & fortasse tertio, reliqua nec in Hebræo, nec in Græco, quoad verba reperiri. In primo verò, est tantùm unius literulæ differentia, cùm LXX. legerint בניו *filios ejus*; Evangelista, בני *filium meum*. In tertio, codices Græci variarunt; alii enim legunt ὠρχήσαντο, *saltaverunt*, alii (ut ex Nobilii notis in Zach. 12. constat) legunt ἐξεκέντησαν, *compunxerunt*, ut est in Hebræo. Sic videmus, hanc Hieronymi jactantiam in fumos abire. Secundò, affirmavit Hieronym. de Epistola ad Hebræos, dubitasse veteres, quia loca in ea adducuntur juxta LXX. non secundum Hebræum. At hoc ejusdem commatis est cum priori. Nam de hac Epistola nunquam dubitârunt Græci, inter Latinos pauci: & qui dubitârunt, non hac de causa dubios fuisse liquet, quia testimoniis ex Græco utitur; (hoc enim nullus affirmat;) sed quia cap. 6. & 10. Novati erroribus patrocinari videtur. Deinde, qui fieri possit, ut huic Epistolæ contradicerent, quia testimoniis ex Græca τῶν ό, utatur; cùm Ecclesiæ Orientales, Occidentales, Græcæ, Latinæ, Græca τῶν ό, vel ex ea expressis Versionibus, tunc temporis ubique usæ sint.

40. Tertiò, post Apostolorum tempora, Ecclesia Christiana, ejúsque præcipui Doctores, apud quos Versio LXX. in magno honore fuit, hanc publicè in Ecclesiis, vel ex ea factas Versiones (sola excepta Syriaca prima) legerunt, populo exposuerunt, In hanc commentati sunt, ex hac exorientes hæreses & errores jugulârunt, eámque scriptis suis ubique illustrârunt: imò, ut olim S. August. an alia esset præter Græcam, quidam ignorabant. Eandem verò fuisse cum hac nostra, unicuique planè constabit, si quis Editionem Venetam, & quæ ex ea expressæ sunt, (exceptis quibusdam, de quibus supra,) maximè verò Romanam, vel nostram Alexandrinam, cum veterum scriptis confert. Commentarios ediderunt Hilarius, Ambros. August. in Psalmos, Cyrillus & Procopius in Esaiam; Origenes & Ambros. in Prophetas majores; Cyrillus in Genesin, Leviticum, & Prophetas majores, & quòd nuper prodiit, in minores; Hieronymus in omnes Prophetas; Chrysost. & Theodoretus in totum ferè Vet. Testam. vel in partem ejus majorem. Jam si quis horum commentarios cum Editionibus prædictis confert, experietur in locis quæ primò occurrunt, & statim deprehendet, textum Græcum hodiernum eundem esse cum eo, quem antiqui isti scriptores ubique illustrârunt: quædam hic illic discrepantia inveniet, ut in omnibus scriptis antiquis; sed quæ ne centesimam partem conficiunt eorum, in quibus conveniunt. Præter Commentarios etiam in Veterum scriptis ubique textus quidam citantur, quos aliquando (longiores præsertim) ad verbum exprimunt, aliquando memoriter citant. Hoc cum dictis Editionibus si quis contulerit, magnam ferè semper consensionem inveniet: quod ut in vetustissimis Ecclesiæ scriptoribus, Ignatio, Justino, Irenæo, Tertulliano, &c. ubique est videre, ita in illo, qui omnes hos præcessit Clemente Romano, Apostolorum Petri ac Pauli discipulo: cujus Epistolam ad Corinthios, è tenebris,

ubi

ubi supra mille annos delituerat, eruit, & ex MS. nostro Alexandrino in lucem produxit Patric. Junius. In hac Epistola multa ex Vet. Test. citantur, ut initio Epistolæ, versus 6. ex Gen. 4 in quibus hæc verba Cain ad Abelem, *Egrediamur foras*, exstant: & alibi loca plura adducit ex Versione pura τῶν ό, ut annotavit Clariss. Grotius Epist. ad Gallos 165. quæque cum nostris Editionibus mirè conveniunt. Ubi autem memoriter tantùm verba refert, vel plura loca in unum coacervat, (quod & Apostolis frequens erat,) sensum potiùs, quàm verba respiciens; apertum est, haud aliam Versionem, quàm illam LXX. usum fosse; non verò secundum textum Hebræum allegâsse; & quod verborum sensus cum nostris codicibus consentit.

41. Quartò, Idem clarè probatur ex variis locis, quæ commemorant antiqui Ecclesiæ Patres apud LXX. abfuisse, & in Hebræo adfuisse, quæ asterisco notârunt; vel in textu Græco redundâsse, & in Hebræo abesse, quæ obelo notârunt; vel alio ordine poni, quàm in codicibus Hebræis. Sic Jos. 20. tres versus in antiquis Editionibus Græcis defuisse, ex antiquis Græcorum commentariis liquet, (ut observat Nobilius in notis,) licèt in Hebræo extarent. At absunt iidem in Editione Veneta, Romana, Alexandrina. In Hierem. 17. initio, notavit Hier. quatuor versus in textu LXX. abfuisse, quæ & absunt in Edit. Rom. Aldina, & nostra. Esa. 14. aberant hæc verba, *Abalienati sunt retrorsum*, testibus Hieron. & Basil. vel (quod idem est) sub asterisco notata erant: quæ verba etiam in Editionibus nostris absunt. Sic Es. 2. versum 22. abesse notârunt Hieronym. Basil. Cyrill. Esa. 6. v. 13. aberat, & cap. 9. v. 6. cap. 10. 4. cap. 14. 1. cap. 23. 7, 13. cap. 4. 7, 8. vel toti, vel quædam eorum particulæ ab antiquis notantur cum asterisco; eò quod aberant à Græca τῶν ό. Eadem verò verba in nostris codicibus plerumque exulant. Multa talia ubique occurrunt apud Nobilium. Secundò, multa à Veteribus obelo erant notata, quæ in LXX. extabant, sed in Hebr. deerant. Talia multa diligenter collegit D. Morinus, exerc. Bibl. 9. c. 2. Jos. 15. 60. annumerantur urbes 11. quæ, teste Hieron. in Mich. 11. non reperiuntur in Hebræo; at omnes recensentur in Edit. Romana, Veneta, Alexandrina; etiam Basileens. Argentor. & Francofurt. quamvis hujus auctor multa addidit, & varia expunxit, ut textui Hebræo conformem redderet. Loca istiusmodi multa notantur à Veteribus. Jos. cap. ult. Deut. 32. 43. Prov. 9. 2. Reg. cap. ult. ad finem. 3. Reg. c. 8. 53. Ezech. 17. 23. aliaque plurima: ubi versus unus, vel plures, vel unius particulæ quædam à Justino, Hilario, Epiphanio, Theodoreto, Procopio, aliisque deesse dicuntur: quæ omnia in Editionibus hodiernis desunt. Tertiò multa sunt capita, versúsque, varii qui transponuntur, hoc est, aliter ponuntur in Græca LXX. Editione, quàm in Hebræo: quas transpositiones observârunt Veteres in codicibus suis fuisse. Sic Exod. cap. 36. 37. 38. 39 omnia variè transposita olim fuerunt, quæ eodem modo transposita sunt in nostris codicibus. 3. Reg. cap. 3. 4. 5. variè transponuntur. Sic in Jer. à cap. 25. ad finem libri, omnia aliter ponuntur. Plures tales transpositiones in Proverbiis, libris Regum, Ecclesiastico, &c. olim fuisse, ostendunt notæ Nobilii, & observârunt Orig. Epist. ad Jul. Afric. Olympiodorus, Theodoret. Procopius, Gazæus, & alii: ita etiam hodie esse in Editionibus dictis, Veneta, Rom. Alex. ex locorum inspectione patet. Ita ut ex iis, quæ vel abesse vel adesse, vel alio loco & ordine disponi, notârunt Veteres in sui temporibus codicibus Græcis, cùm eadem planè in nostris codicibus inveniantur; quis nisi vertigine abreptus negabit, Versionem hodiernam eandem cum illa Antiquorum esse? Si quis autem quærat, unde illa capitum ac versuum transpositio originem duxerit: Resp. sive ex schedarum confusione, antequam compactæ fuerint, ut suspicatur D. Capellus; sive ex sciolorum audacia, qui ordinem meliorem introducere vellent; sive alia de causa evenerit; hoc nihil contra Versionem τῶν ό facit: cùm eadem possit esse Versio, licèt capitum & sententiarum ordo permutetur; nec à situ in codice Sacro pendet Verbi divini auctoritas, sed à Dei ipsius infallibili veracitate; & supremo imperio. Sic, sive Prophetæ majores, ut hodie; sive minores, ut olim, primo loco ponantur; eadem est utrorumque auctoritas. Sic in N. Test. ordo Evangelistarum, Actuum, & Epistolarum hodiernus multùm differt ab illo, quem in multis antiquis MSS. codicibus invenimus: hoc tamen earum auctoritati non derogat. *Non enim cura erat Prophetis, tempora conservare, quæ historiæ leges desiderant*: ut olim Hieron. in cap. 25. Hierem. Judæi etiam hodie ordinem librorum Vet. Test. diversum habent ab eo; quem tam Græci, quàm Latini habent codices, omnésque Versiones hodiernæ in linguis vernaculis.

42. Quintò, Ex antiquis libris MSS. quorum quidam nuper in lucem editi, Versionem illam Veterem τῶν ό adhuc extare, clarissimè ostenditur. De hoc codice Vaticano & nostro Alex. non opus est plura addere iis, quæ antea dicta sunt. Hi enim cùm Hieronym. vel Origenis ferè tempora attingunt, palàm testantur, Versionem Græcam, quam his temporibus Ecclesia secuta est, eandem cum hodierna esse. Præter hæc, alia omnia, quæ hodie reperiuntur, vetusta monumenta idem demonstrant. 1. Codex Cottonianus exhibet Genesis Versionem Græcam, cujus pleraque capita ad Gen. 47. cum Editione Romana collata, in Tomo nostro sexto habentur. Liber hic MS. est longè vetustissimus, Vaticano, & Alexandrino antiquior: quem sæpius audivi Rev. Usser. affirmantem, *esse omnium totius orbis antiquissimum*, quantum conjicere posset. Si verò cuiquam placuerit Variantes Lectiones istius codicis, quas notavimus, perlegere; perspiciet planè, eandem cum hodierna Versionem illam fuisse; nec in rebus alicujus momenti discrepare: & varietates paucas esse, quales in omnibus libris, si cum antiquis exemplaribus conferantur, inveniuntur. 2. Testatur Doctiss. Masius, Præf. in Jos. se habuisse Syriaca exemplaria antiqua supra mille annos abhinc *conscripta Alexandriæ, viz. anno ab Alex. Mag. 927.* hoc est, ante annos 1000. secundum ætam Christianam: *qui ad verbum conversa erant ex Græco exemplari, quod manu Eusebii ad Origenis libros, quæ in Ecclesia Cæsariensis Bibliotheca asservabantur, emendatum erat; cùm ei ad hanc rem adjutor fuisset suus Pamphilus.* In his libris Syriacis;

cùm omnes ubique notæ, (asterisci, obeli, lemnisci, & hypolemnisci,) summâ curâ, & incredibili diligentia appositæ fuerint; sine magno labore, & nullo errore deprehendi judicarique poterant, eæ, quas modò dicebam, additiones. Libros habuit præter Josuam, ut ipse refert, Judicum, Regum, Chronicorum, Esdræ, Estheris, Judith, Tobiæ, & partem Deuteron. Ex hoc codice Syriaco, qui ipsissima Origenis Hexapla referebat, librum Josuæ edidit Masius, & asteriscos omnes atque obelos, lemniscos etiam & hypolemniscos apposuit, (quos in Tomo nostro ultimo Lector inveniet,) & omnia quàm accuratissimè correxit; ut, demptis asteriscis, Versionem Græcam puram, quæ in Hexaplis extabat, exactè repræsentaret. 3. Extat in Bibliotheca publica Cantab. vetustissimum exemplar Chronicorum, quod ex Græcia cum aliis multis selectis libris Græcis olim allatum erat, per Theodorum, Archiepiscopum Cantuariensem, qui sedem illam tenuit anno Christi 668. teste Godvvino de Præsulibus Angliæ: unde constat ante mille annos hunc librum scriptum fuisse. Antiquis literis descriptus est, quarum figura in quibusdam ab hodiernis differt. Hunc codicem cum Romana collatum habeo opera generosi summæque spei Juvenis, D. Man. Collegii Christo dicati Cantab. nuper Commensalis, qui Lectiones Variantes mihi misit, quas in Tomum ultimum rejicimus. 4. Edidit Joh. Curterius Procopium in Esaiam, cum ejus Versione Latina: cui etiam addidit Esaiæ textum ex admirandæ antiquitatis libro MS. quod olim ad Cardinalem Rupifucaldianum pertinuit, & Marchalum Renatum aliquando possessorem habuit. Liber iste, ut refert Joh. Morinus, qui ipsum vidit, & cum aliis exemplaribus contulit, continet Prophetas, (è quibus Esaiam publici juris fecit Curterius,) Hoseæ quatuor priora capita cum commentariis Joh. Philippæus. Descriptus est ille codex ex Apollinarii Cœnobiarchæ codice, in quo ad finem hæc verba adjiciuntur; *Desumptus est Esaias ex Hexaplis juxta Editiones: collatus autem cum Hexaplo aliis, in quo ista adnotantur. Accuratè Editiones omnes correcta sunt: collatus enim cum Tetrapla Esajas & cum Hexaplis. Ad hac, ab initio etiam usque ad visionem Tyri, accuratius emendatus est: usi enim fuimus ad finem usque Visionis, qua de Tyro est, Tomis Origenis, in quibus Esaiam explicat & sedulò advertenses, quo sensu singulas dictiones sumpsisset, quantum potuimus, omne dubium ex sensu ipsius correximus. Præterea collata est etiam qua LXX. virorum est Editio cum iis qua in Esaiam scripsit Eusebius, atque in quibus erat varietas ex indagatione explicationis sensu, eam ipsi quoque correximus. - Ego Eusebius Scholia adjeci. -- Pamph & Euseb. correxerunt* Hic videmus Apollinarium purissimum textum ex Hexaplis & Tetraplis exscripsisse: quæ verò ex aliis codic. exscripsit, in margine annotavit; obeli autem notam in honorem LXX. omisit. Notæ, quas in margine adhibuit, sunt, asteriscus, lemniscus, & hypolemniscus, illo addito ex Hebræo, his ex variis codicibus. De quibus aliisque ad hoc MS pertinentibus, vide quæ in ultimo Tomo nostro habentur collecta à Doctiss. viro Guilielmo Notvvich, S. T. D. nuper S. Petri Cant. Socio; qui librum cum Editione Romana contulit; obelos, omnésque varietates collegit, & quicquid in vetustissimo isto codice observatu dignum est, non minori judicio, quàm diligentia extraxit. 5. In Cardinalis Barbarini Bibliotheca Romæ, est aliud exemplar Prophetarum vetustissimum, scholiis marginalibus ex Aq. Symmacho, Theodotione, Luciano, & in Hos. 5. ex Versione Quinta, item ex Heb. & Syr. ut & aliis exemplaribus LXX. insignitum. Secundum Hexapla hunc codicem correctum fuisse constat, quòd in locis quibusdam scriba exhibet specimina quædam textus Hebræi, & Versionum Græcarum, prout in Hexaplis disposita erant, per columnas, de quibus quædam supra dicta sunt. sect. 23. Hujus exemplaris collationem cum Editione Romana comparavi, quam cum varietatibus in textu, & scholiis Marginalibus inter alia ejusmodi in ultimo Tomo hujus operis Lectori exhibemus. Horum vetustissimorum exemplarium collationes, si quis cum Editionibus hodiernis, Veneta, Romana, aut Alexandrina, quorum discrepantiæ dicto Tomo sexto habentur, conferre velit; inveniet inter omnes magnum consensum: varietates etiam pauciores & minoris momenti esse, quàm quæ ex variis Græcis Nov. Testamenti exemplaribus congessimus. Adeò ut si quis ex iis inferre velit, non eandem esse Versionem illam antiquorum cum hodierna, eadem opera etiam probabit, Evangelia, ut in hodiernis extant codicibus, non esse eadem cum illis, quæ ab Evangelistis scriptis tradita erant: quod qui assereret, helleboro opus habet. Discrepantiæ enim, quæ occurrunt, tales sunt, ut pleraque ex scribarum inscitia, incuria, vel sciolorum audacia irrepere potuisse, facilè deprehendi possit.

43. Sextò, Si omnia alia argumenta deficerent, Ecclesiæ Græcæ praxis continua omnibus novandi studio haud occæcatis satis probaret, eandem Versionem hodie extare, quæ apud primævam Ecclesiam in usu fuit. Cùm enim ab initio nascentis Ecclesiæ Græci aliam non agnoverint, quàm illam τῶν ό, quam in Ecclesiis publicè prælegerunt, populo in concionibus & Homiliis exposuerunt scriptis suis explicârunt & illustrârunt; nec aliam in hunc usque diem in cultu publico, & officiis Divinis usurpant, (unde profitentur Ecclesiæ Romanæ Doctores, Bonfret. Præloq. c. 16. sect. 4. Sixt. Senens. Bibliothec. lib. 8. *Si reconciliatio fieret inter Ecclesiam Gracam & Romanam haud aliam Versionem habituros forè Gracos, quàm qua ipsis nunc in usu est*;) quis imaginari poterit, Ecclesiam illam amplissimam, & olim florentissimam, quæ tot viros doctrina & sanctitate claros peperit; Scripturam, quam ipsorum lingua ab initio habuerint, quæque in usu quotidiano apud eos fuerit, sartam tectam non conservasse; cùm Judæi Hebræum textum, Romani Latinum, Syri, Maronitæ, Syriacum, conservasse videamus? Vel si sordes quasdam temporis progressu contraxerit, quis Ecclesiarum rectores ita incuriosos & stupidos crediderit, ut ex aliis antiquis exemplaribus non emaculaverint, & correxerint? Imò his ritè perpensis, liquet, moraliter (ut loquuntur Scholastici) vix possibile esse, Versionem hanc periisse. Quinetiam, Translationes

tiones omnes antiquæ inter Orientales (ubicunque Christus Ecclesiam sibi collegit,) quæque ex Græca τῶν ό expressæ sunt (exceptâ Syriaca prima) Græcam illam adhuc extare, clarè testantur: omnes enim cum Græca hodierna conspirare, ex collatione quisque perspicere potest. Hoc ex his Versionibus, earúmque partibus, quæ ad manus nostras pervenerunt, & in Bibliis hisce imprimuntur, Arabica (exceptis libris quibusdam) & Æthiopica, est videre: discrepantias verò, quæ occurrunt, vix ullius esse momenti. Reliquas etiam, quæ adhuc ineditæ, scil. Syriacam illam secundam, (de qua Syrus Scholiastes,) Armenorum à Chrysostomo, vel à Georgio Patriarcha eorum, Gothorum ab Ulphila, Dalmatarum ab Hieronymo factas, ex eodem fonte τῶν ό profluxisse, plerique sentiunt: cúmque tot Græcæ Versionis propagines ubique terrarum extent; quis credet ipsorum radicem exaruisse: vel tot scaturigines orbem terrarum irrigare, fontem verò nullibi reperiri posse?

44. Tandem adducere possumus Adversariorum præcipuorum testimonia, qui fatentur Versionem illam, quam post quartum Philometoris natam arbitrantur, quámque Apostoli citarunt, adhuc manere: licèt Vulgatam & corruptam esse clamitent. Sic enim Vir magnus, de quo supra, (qui instar multorum esse possit, cùm omnes, qui LXX. Versionem oppugnârunt, eruditione multiplici longè superet,) Cap. 3. pag. 21. scribit, *Stante adhuc Alexandrina Ptolemæi Philadelphi Bibliotheca, in qua accurata illa Pentateuchi Interpretatio asservabatur, etiam perturbatam illam, quam hodie habemus, Legis Mosaicæ Versionem in manibus hominum fuisse, Demetrii illa annorum mundi Chronologia manifestè demonstrat. Neque Legis solùm sed & Prophetarum ex Hebraico factam Versionem tunc extitisse, in Ecclesiastici sui Prologo Jesus Siracides indicat.* Et cap. eodem, pag. 25. *Christi postremis & Apostolorum primis temporibus scribens Alexandrinus Philo, quòd communi Hellenistarum usu eadem tum quoque esse recepta, in Pentateuchi explicatione semper illa est usus. - Et ob eandem causam Apostoli & Evangelistæ, in citandis Veteris Scripturæ testimoniis frequenter, in sermonis verò genere passim hanc sequuntur.* Idem etiam paulò ante, de Hieronymo affirmat; *Inde* (ait) *Hieronymus, quòd in Ecclesiis etiam Editionem obtinuisse videret, in Scripturarum citatione & ipse ea est usus.* Hic videmus, Editionem illam Græcam, quam hodie habemus, fuisse in hominum manibus ante Christum natum; eadem Philonem usum esse; imò Apostolos & Evangelistas in citandis Vet. Scripturæ testimoniis frequenter, & in sermonis genere passim hanc sequutos; eandem Hieronymum usurpâsse: quod nobis sufficit ad probandam conclusionem nostram. Quòd enim perturbatam & corruptam illam fuisse dicit, in responsionibus ad sequentes objectiones examinabimus.

45 Ad argumenta contraria, quæ à quibusdam adferuntur, jam deventum est. Primum & præcipuum, quo innituntur, est, quòd locis innumeris Græca hodierna Versio à texto Hebræo discrepet, ut conferenti ubique patet; cùm tamen Aristæus scripserit, *admirabilem rerum & verborum consensum fuisse inter Versionem Græcam, & libros Hebræos:* & Philo lib. 2. de Vit. Mos. cujus verba supra retulimus, scribat, *Græca Hebræis* (vel, ut ille loquitur, *Chaldaicis,*) *exactè respondisse*: nec tantùm verba, sed & integri versus & periodi, adduntur in LXX. quæ non sunt in Hebr. vel deficiunt in LXX. quæ sunt in Hebr.

46. Ad hoc, quod palmarium est ipsorum Argumentum, respondemus. Primò, licèt in multis discrepet Versio Græca ab Hebræo; hoc discrimen tamen esse in rebus parvi momenti. Fatentur enim adversæ sententiæ patroni, ita omnia disposuisse divinam providentiam, ut omnia salutaria dogmata, quæque fidem & mores spectant, in hac Versione sarta tecta conservent, nec quicquam continere iis contrarium, teste Rev. Usser. Epist. ad Lud. Capell. Hoc verò satis est, ut Versio aliqua dicatur Authentica juxta quosdam Romano-Catholicos, Bonfrer. Serarium, & alios; quorum sententiæ licèt non assentior; contra eos tamen est argumentum ad hominem, qui hoc argumento contra Versionem Græcam uti non possunt. Secundò, negandum, LXX. ad verbum vertisse: nam ad sensum plerumque respexerunt magis, quàm ad verba: unde Paraphrastas sæpius agunt, ut supra demonstravimus. Apostoli sæpe etiam, dum loca ex LXX. allegant, Paraphrastas agunt; quædam addendo explicationis gratiâ; quædam detrahendo, ubi sensus plenus esset sine illis. Hoc modo Interpretes, sensu non mutato, verba sæpius mutârunt, & aliquid explicationis gratia addiderunt: ut Esa 50. 6. Hebræus habet, *Corpus meum dedi percutientibus, & genas meas vellentibus:* Sept. verò clarius (quasi de Christo) explicant, *Dorsum meum dedi ad flagella, & genas meas ad alapas.* Esa. 65. 2. Ex Hebr. reddit Hieronymus, *Expandi manus meas tota die ad populum incredulum:* Sept. reddunt, *incredulum & contradicentem*, prout & Apost. Rom. 10. ult. Philo itaque & Aristæas non sunt aliter intelligendi, quàm eos ita interpretatos esse, ut rebus verbis optimè congruerent: quod evidenter de Philone constat, qui ubique Scripturam allegat secundum Versionem Græcam, prout eam hodie habemus: nec aliam tamen Versionem agnovit, quàm illam, quæ suo tempore vigebat τῶν ό. Tertiò, in multis videri LXX. à textu Hebræo differre, cùm tamen optimè conveniant: ita ut nec ad Variam Lectionem in Textu Hebræo, nec ad errorem in LXX. necessariò recurrendum sit. Sæpe enim vox Hebræa varias habet significationes, quarum unam secuti sunt Rabbini, Hieronym. & alii Interpretes; aliam Septuaginta. Unde (ut observat vir Doctus) *Neoterici, qui Versionem LXX. magno supercilio despiciunt, cùm ex solis Rabbinis & eorum Lexicis parum fidelibus, dictionum Hebraicarum sensum emendicant; haud mirum est, significationem genuinam ipsis videri alienam.* Ut cùm verba Gen. 4. 9. *Ad prædam ascendisti fili mi;* Sept. reddunt, *Ex germine ascendisti.* Quia vox טרף tam *germen*, quàm *prædam* significat. Sic Numer. 21. 1. vox נגב ab Hieronymo redditur *meridies*, à LXX. *desertum:* utrasque enim significationes complectitur. Hoc in aliis locis (speciminis ergò) egregiè ostendit D. Pocokius in Portæ Mosis

Append. cap. 1. 2. 3. &c. ubi pluribus demonstrat, *Verba quædam Hebraica, (quæ unam tantùm significationem vulgò putantur habere, eò quòd in Bibliis solis habemus reliquias Linguæ Hebraicæ,) aliam posse significationem habere, prout LXX. reddiderunt: quæ non tantùm ex textu Hebræo & loci circumstantiis erui potest, sed & ex Versionibus antiquis, (quorum auctores vixerunt temporibus, quibus Judæorum res & lingua magis florerent, & faciliùs hæc addisceretur,) quales præcipuè Græca LXX. & Chaldaica; & ex Rabbinis, qui in hac lingua, quam à teneris unguiculis statim addiscunt, exercitatissimi sunt: & quòd ad verba attinet, non parum iis tribuunt Christianorum cordatiores; & tandem ex vicinarum linguarum collatione, Syriaca, Chaldaica, & Arabica.* Hinc Jer. 31. 32. בעלתי *Baalti* non necessariò per *dominatus sum, vel maritus fui*, sed commodè per ἠμέλησα, *neglexi, despexi*, verti posse ostendit, prout verterunt LXX. Esa. 28. 16. לא יחיש *non festinet*, verti posse cum LXX. μὴ καταισχυνθῇ, *non pudefiet*. Non aliter itaque legerunt LXX. quàm nos hodie: sed aliter reddiderunt, quàm recentiores, cùm varias significationes ambitu suo idem verbum comprehendat. Sic in loco celebri, Psal. 19. 5. *In omnem terram exivit* קום Kavam, *linea eorum*, quod vertunt LXX. φθόγγος αὐτῶν, *sonus eorum*, (unde suspicantur multi olim in textu Hebr. lectum fuisse קולם *vox eorum*;) ostendit ille ex Arabic. voce ל aliud significatum, licèt minùs notum, convenire, scil. tam *clamoris*, quàm *lineæ vel amussis*: unde rectè verti possit cum LXX. *vox eorum*. Hæc inter alia profert vir ille doctiss. quam viam utinam alii tentassent, antequam virgulam censoriam ad LXX. Versionem apposuissent, vel in Hebr. ad codicum varietatem confugissent. Novi virum doctissimum, linguarum peritissimum, qui quarundam Hebrææ vicinarum subsidiis, aliisque fundamentis nixus, Versionem Græcam cum textu Hebræo reconciliare feliciter incœpit, & libros quosdam perfecit. Quartò, discrepantiæ multæ ortæ sunt ex scribarum mercede conductorum incuria, & festinatione; qui ut citiùs pensum absolverent, mendas plurimas reliquerunt; (quod in libris toties descriptis, ubique terrarum dispersis, facilè evenire poterat;) aliæ etiam ex audacia & temeritate sciolorum, qui sub specie corrigendi textum corruperunt: aliæ ex glossematis in margine ex aliis exemplaribus annotatis, quæ in textum postea migrârunt; (quod in omnibus libris nimis frequens est & familiare:) aliæ ex Interpretum lapsu: nam in quibusdam eos errasse, ut homines, nullatenus dubitandum. Nam facilè erat ipsos hallucinari in opere adeò difficili, à nemine antea tentato, in quo neminem habuere præeuntem vel prælucentem: cùm destituti etiam fuerint plurimis adminiculis, quæ nos habemus: nec alio viatico instructi, quàm mediocri (licèt pro temporum ratione magna) Hebraicæ & Græcæ linguæ cognitione; qualis tunc temporis inter Judæos esse poterat, quo seculo Græca illis peregrina & barbara fuit: Hebraica etiam per ducentos ferè annos Judæia desierat esse vernacula, ut observavit Doctiss. Capell. de locis parallelis. Novimus rerum omnium principia rudia esse: nec mirandum, progressus in omni cognitionis genere meliores indies fieri: facilè enim est inventis addere. Ipsi primò hoc tentârunt, & alii ipsorum operâ adjuti loca quædam fortasse melius reddere possunt: nam Pigmæus Gigantis humeris insidens, longiùs prospicere potest, quàm Gigas ipse. Unde fieri possit, ut sequentibus seculis, quibus tot tam Judæi, quàm Christiani in hoc studio incubuerunt, & Sacrarum literarum illustrationi operam navârunt, quidam Versione hac suffulti multa observaverint, & commodius explicârint, quàm qui primò glaciem fregerunt. Qnintò, etiam ex codicum Hebræorum Varietate quasdam discrepantias fluxisse, certum est: unde unam lectionem secuti LXX. aliam Rabbini & Pharisæi, qui libros Hebræos post Antiochi tyrannidem recensuerunt. Hoc constat ex notis marginalibus Keri & Ketib, prout supra notavimus: ubi LXX. aliquando lectionem, quam postea in marginem retulerunt Masorethæ, in textu secuti sunt. Judæorum enim scribas privilegium ἀναμαρτησίας habuisse, præ Nov. Testam. descriptoribus, nulla ratio suadet. Ex defectu etiam punctorum non negandum, voces quasdam & sententias ambiguitate laborâsse, & alio sensu reddi posse. Idem etiam ex literarum transpositione, mutatione, &c. ob soni vel figuræ affinitatem, aliisque de causis, accidere posse, ostendunt Schindletus Præf. Lexic. Pentaglott. & D. Capellus Criticæ lib. 4. Hæc omnia accuratè distinguere, & ex causis dictis discrepantias singulas sigillatim colligere, ut quænam ex scribarum negligentia, sciolorum audacia, Interpretum inadvertentia, vel codicum varietate, profluxerint, dignosci possit, opus esset viris, qui judicio, doctrina, & otio abundant, dignissimum: in quo multa quidem præstitit Nobilius; omnia tamen non ita perfecit, quin multa adhuc restant in eodem genere peragenda.

47. Objiciunt secundò, Tetrapla, Hexapla, & Octapla periisse, & una cum iis eam, quæ pro pura & sincera LXX. Versione olim habita est: Sic vir Rever. *Præterea exemplaria hodierna mixta esse ex Aquila, Sym. Theodot. aliisque Versionibus, una cum illa LXX. Origenis etiam asteriscos & obelos evanuisse; ita ut Vulgata & mixta sit, quæ hodie habetur.* Resp. negando, puram & sinceram illam, quæ in Origenis Hexaplis extabat, una cum Hexaplis periisse: nec possum non mirari virum Rsver. ista scripsisse; cùm idem sæpius Hieron. Epistolam ad Suniam & Fretelam citaverit: ubi disertè affirmat Hieron. *puram illam, quæ in Hexaplis erat, à se versam fideliter in Latinum sermonem, eandem Hierosolymis, atque in Orientis Ecclesiis decantari, necnon in eruditorum libris incorruptam & immaculatam reservari.* Si in Orientis Ecclesiis & Hierosolymis in usu fuit hæc pura translatio; si ab ipso Hieronymo in Latinum versa, cujus Versionem Prophetarum adhuc inter ejus opera habemus; si in eruditorum libris tunc temporis extabat; quomodo perire poterat cum Hexaplis? Adeóne negligentes erant omnes Ecclesiæ Orientis; ita vecordes omnes eruditi, ut nil curarent de pura Versione posteris transmittenda: sed veram & sinceram Editionem, quam publicè in divinis usurpabant, perire finerent? Imò nobia pura

exerm-

exemplaria reliquerunt: adhuc enim habemus exemplaria cum Hexaplis convenientia, quædam ex iis correcta & elaborata, de quibus supra prolixè disseruimus.

48. Si quis verò dicat, omnia illa exemplaria vetusta Vulgatam tantùm Editionem referre, non putamus: licèt de Vulgata illa Editione quædam supra habuimus, hoc addendum censemus; maximè absurdum esse hoc effugium, & ab omni ratione alienum. Supponit enim, omnes qui codices suos emendare & corrigere desiderabant, neglecta pura & sincera Editione, quam ipsi pro tali habebant, quæque ad manum erat, impuram secutos esse; & seipsos Ecclesiásque misere per summam stultitiam decepisse. Si verò per Vulgatam intelligant mixtam cum asteriscis; pura esse poterant istiusmodi exemplaria, si asteriscos habuissent appositos. Nam, ut Hieron. ad Augustinum, *Tolle, vel nolegas, quæ sub asteriscis posita sunt, & habebis reliquam Versionem LXX.* Sic in ipsa Vulgata erat & Editio pura.

49. Tertiò, objiciunt quidam, αὐτόγραφον ipsum τῶν ό periisse in conflagratione Bibliothecæ Ptolemæi: ergò hodie non extat verum aliquod exemplar. At hoc planè puerile est, & responsione seria vix dignum, cùm tempore conflagrationis istius nemo ignoret, infinita fuisse exemplaria inter Judæos ubique dispersos, qui hanc Versionem publicè in Synagogis, & privatim legerunt. Simili argumento probare possent, nulla sincera Vet. vel Novi Testamenti exemplaria hodie extare, quia omnes codices Originales perierunt, & à multis seculis nullibi extârunt. Certè helleboro opus habet, qui inde probare vellet, nulla vera Sacrorum librorum αὐτόγραφα hodie haberi. Ratio tamen est planè eadem, vertant se quocunque velint.

50. Quartò, objiciunt alii, Sept. Seniores tantùm quinque libros Mosis vertisse, cùm in Editionibus hodiernis omnes Vet. Testamenti libros conversos habeamus. Ad hoc supra responsum, Paragr. 11. quò Lectorem remitto.

51. Quintò, affirmat Hieron. Præf. in Job, *Si quis ea, quæ in hoc libro sub asteriscis addita erant, detraxerit, pars maxima detruncabitur:* & in Latinis codicibus ante suam emendationem, 70. vel 80. Versus defuisse. Danielis etiam Versionem Græcam ita corruptam fuisse, ut Ecclesiæ Christianæ, quæ in aliis libris LXX. Versionem secutæ sunt, hic eam repudiarint; & quod in ejus locum Theodotionis Versionem substituere coactæ sint. Librum etiam Estheræ valdè corruptum fuisse ostendit vir ille doctiss. ex Hieron. & ex duobus exemplaribus MSS. multum inter se discrepantibus: producit etiam ex Editione Romana Judicum cap. 8. & eum Editione nostra Alexandrina confert, ut magnam inter illa duo vetustissima exemplaria discrepantiam probet: necnon ex Justino loca varia profert, quæ à lectione codicum hodiernorum multùm distant. Respondeo. In Danielem magis æquus erat Hieronym. (licèt in LXX. omnium Veterum maximè iniquus,) quàm Neoterici nostri: nam alias causas refert, cur Theodotionis interpretatio loco τῶν ό perlecta publicè fuerit; non quod vitiosa erat, & adeò corrupta τῶν ό, ut aliam coacti sint Ecclesiæ præsides ejus loco substituere: nam nihil tale apud Hieronymum legitur. Verba ejus sunt; *Cur hoc acciderit, nescio. Sive enim quia sermo Chaldaicus est, & quibusdam proprietatibus à nostro eloquio discrepat, noluerunt LXX. Interpretes easdem linguæ lineas in translatione servare; sive sub nomine eorum, ab alio, nescio quo, non satis Chaldæam linguam sciente, editus est liber; sive aliud quid causæ extiterit, ignorans; hoc unum affirmare possum, quòd multum à veritate discordet, & recto judicio repudiatus sit.* Hic videmus, Hieronymum alias causas adferre: inter quas est & illa, quod non à LXX. sed ab alio linguæ Chaldaicæ ignaro, versus sit hic liber: quod probabile est. Cur enim Ecclesiarum Magistri hunc potiùs librum, quàm reliquos, respuerent, non video, si ab iisdem auctoribus profectum fuisse credidissent. Hoc telum itaque Versionem LXX. non petit. Si conjecturæ locus sit, videtur hic liber, cùm prophetias haberet apertas de mutatione, & ruina maximorum Orbis regnorum, sub quibus Judæi vixerunt, publicè ab iis prælectum non fuisse, ne principes, sub quorum jugo erant, irritarent, ut de Apocalypsi suspicantur multi, ob hanc causam non statim publicatam, vel in Ecclesia receptam, quia in ea multa mala imperio Romano prædicta erant. Imò fortasse ob eandem causam, Sept. hunc librum non transtulerunt, ne Ptolemæum offenderent; sed ab alio quodam postea in Græcum conversus erat. Ad illud Hieronymi, de triplici ferè parte libri Job in Vers. LXX. decurtato; Resp. Hieronymum fortasse in aliquod tale exemplar mancum & imperfectum incidisse, vel in quibusdam Ecclesiis talia exemplaria fortè vidisse: at alia omnia exemplaria talia fuisse, à vero alienissimum esse, testantur codices MS. antiquissimi, Vaticanus & Alexandrinus, quorum uterque Hieronymi seculo antiquior est: in quibus liber Job integer habetur; prout hodie in aliis libris impressis legitur. Idem etiam constat ex Veterum scriptis, qui vel in librum Job commentarios ediderunt, ut Greg. Magnus; vel ejus loca quædam explicant, vel allegant, apud quos altum est de hisce defectibus silentium: imò liquet, ipsum Hieron. hunc librum integrum legisse. Ex hoc autem aliisque liquet, Hieronymum omnem occasionem captâsse Versionem hanc deprimendi, quò facilius suam ex Hebræo traductam in Ecclesiam Latinam ejus loco introduceret: nec tutò fidendum Hieronymo in iis, quæ contra Versionem LXX. profert; cùm ex animi impetu & fervore, affectibus nimis indulgens, multa hyperbolicè locutus sit, imò circa eam variis locis sui oblitus apertè contradictoria scripserit. Idem de libro Estheræ dicendum, Hieronymum ex uno vel altero codice, quos viderat, de omnibus temerè pronunciâsse. Nam in libris MSS. Hieronymo antiquioribus, liber Esther, consentit cum exemplaribus reliquis impressis. In omnibus quædam sunt, quæ Apocryphorum nomine in quibusdam exemplaribus recentioribus seorsim imprimuntur, quæ in omnibus antiquis codicibus per totum librum inter sperla reperiuntur: quæ fortè Hieronymo erroris occasionem dederunt, cùm aliter in codice Hebræo legerit. In exemplaribus antiquis Romano, & Alexandrino discrepantiæ quædam occurrunt, ut in omnibus antiquis codicibus, præsertim in libris

Judicum

Judicum & Regum: at vix alicujus sunt momenti, nec plerumque aliæ, quàm quæ ex scribarum oscitantia, vel sciolorum audacia in omnes libros irrepere possunt. Imò in Novi Test. antiquis Græcis codicibus, si quis exemplaria impressa cum antiquissimis MSS. illo Bezæ, nostro Alex. aliisque, quæ à nobis collata ultimus noster Tomus exhibet; tot inveniet discrepantias, ut si aliquid valeret hoc argumentum, codicum Novi Fœderis auctoritatem, ut antea diximus, enervaret, vel prorsus everteret. Quæ ex Justino, aliisque Patribus adferuntur, quæ ab hodiernis codicibus differre videntur, haud magni ponderis sunt: nam Patres sæpe memoriter verba Scripturæ citant; ad sensum, non ad verba respicientes: sæpe per allusionem referunt, ubi nec sensum quærunt; aliquando codices habuere vitiatos, per glossemata per culpam librariorum intra textum illapsa, & cum eo commixta: hinc testimonia sæpe proferunt à LXX. diversa. Hoc enim multis solenne fuit, cùm Versionem LXX. legerunt: eámque vel cum Aq. Sym. vel Theodos. contulerunt, vel cum textu Hebræo, quædam in margine annotare, ubi aliquod discrimen deprehenderent: unde notis istis ex margine in textum receptis, qui istiusmodi codicibus usi sunt, vel aliis ex ejus descriptis, sæpe multum discrepantia à vera τῶν ὁ lectione verba referunt.

52. De Auctoritate hujus Versionis, quantùmque ei tribuendum sit, licèt ex dictis judicare possimus: quædam tamen addenda duximus, ad recentiorum ora obstruenda; qui Hebraicæ veritati, vel Vulgatæ Latinæ honorem debitum exhibere se non putent, nisi in Græcam Versionem involent, & tantùm non pedibus conculcent. Inter alios, Arnoldus Bootius & Taylerus, in examine Præf. Joh. Morini in Biblia Græca, passim ipsos LXX. incusant falsati textus Hebraici; & tragicè exclamant, quod *illustrissimam de Christo Prophetiam, Esa. 42. 1. perverterunt, & ad Israelitas Dei verba detorserunt*. Et ibidem illis adscribunt *indignam & plane intolerandam perversionem nobilissima Prophetia de Passione Domini nostri*, Zach. 12. 10. & multa istiusmodi in antiquissimam & ipsa canitie venerandam Versionem passim eructant. Inter Romano-Catholicos etiam non desunt; qui licèt haud ita intemperanter in ipsos Interpretes scribant, omni tamen auctoritate Versionem spoliant. Inter alios Pet. Possinus de Geneal. Christi, c. 5. & Martinus Martini Hypotyp. Theolog. l. 1. c. 4. Joh. Curterius Præf. in Procop. Esaiam affirmat, *omnes Græcas Editiones, sive typis mandatas, sive in Bibliothecis adhuc latentes, mixtas esse*: cùm tamen liber, quem cum Procopio edidit, Esaias secundum exemplar Marchali sive Rupifucaldianum (de quo supra) contrarium planè ostendit.

53. Inter Veteres solus Hieronymus passim Interpretes erroris incusat, & ipsorum Versionem carpit, Comment. in Prophetas. & alibi. Præf. priori in Job; *Neque* (inquit) *fieri potest, ut quos plura intermisisse susceperint, non eosdem etiam in quibusdam errasse fateantur; præcipuè in Job: cui si ea quæ sub asterisco sunt subtraxeris, pars maxima detruncabitur*. Loca verò, quæ ex Hieronymo in contrarium adferuntur, ubi honorificè de LXX. & eorum Versione loqui videtur, ut Præf. 2. in Paralip. ubi scribit, *eos Spirit. S. plenos ea quæ vera fuerunt transtulisse, sed scriptorum culpa adscribenda errata*, &c. Et lib. 2. Apol. contra Ruffinum, ubi profitetur *se nunquam LXX Interpr. sanctilum voluisse detrahere*: *Egóne* (inquit) *contra LXX. Interpretes aliquid sum locutus, quos ante annos plurimos diligentissimè emendatos meæ linguæ studiosis dedi?* &c. Hæc inquam, loca tantùm probant, vel Hieronymum sententiam mutâsse, vel cùm ab adversariis premeretur, quasi ipsis detraheret, ut invidiam à se amoveret, honorificè de LXX. scripsisse: cùm tamen in expositionibus, ubi liberè quid sensit, deprompsit, passim eorum interpretationem carpserit: unde videtur, Hieronymum sui oblitum, interdum de hac re contraria scripsisse.

54. Quæ verò à Recentioribus contra hanc Versionem dicuntur, longissimè à vero abesse, cuivis constabit, qui animo perpenderit, universam Christi Ecclesiam aliam Versionem, per quingentos post Christum annos, præter hanc, & quæ ex ea derivatæ sunt, Versiones, (unica excepta Syriaca) ignorâsse; hanc una cum fide Christiana ab Apostolis accepisse, & tantùm non pro sacrosancta habuisse; tantùmque abfuisse, ut de Interpretum fide dubitârint, ut potiùs Sp. S. dictante, ita eos scripsisse, affirmârint. Etsi enim Interpretes eos fuisse, non Vates existimo: tamen Sacros codices sponte eos corrupisse, (licèt, quà homines, errare potuissent,) dictu nefas, omnes existimârint. Unde valdè temeraria (ne quid gravius dicam) est illorum censura, qui *ipsos pro arbitrio addidisse, detraxisse, & quodlibet mutâsse: lusúmque ipsis fuisse, omnia pro libitu mutare & corrumpere*, dicunt: quod non Interpretum erat, sed corruptorum pessimorum, imò impiorum & perditissimorum nebulonum: hoc enim nulli homini sobrio, vel mentis compoti in mentem venire poterat; nedum viris tantis doctrina & probitate celeberrimis. Quæ verò a Viro Summo dicuntur, infirmis niti fundamentis, ex sequentibus liquet. 1. Quod de authore nescio quo habet hujus Versionis, qui eam coactus est conficere, & quanta potuit negligentia perfecit, *ne porcis*, (idest, gentibus) *margaritas projiceres*, &c. planè novum est & inauditum; cùm nullum Veterum testimonium pro eo adferat: imò omnes historiæ, omnésque veteres scriptores reclamant, qui unicam tantum Versionem agnoscunt, eámque LXX Interpretibus adscribunt: Vel si Pentateuchum solum ad LXX referant, ut Judæorum quidam videntur: nemo tamen reliquorum librorum Interpretes textum sponte corrupisse, vel coactos illum vertisse, affirmavit; sed a Judæis quibusdam in gratiam Judæorum Alexandrinorum, qui Hebraicam linguam ignorarunt, conversum fuisse opinantur: Qui verò contra unanimem omnium veterum scriptorum, imò totius Ecclesiæ Christianæ, sententiam, quicquam profert, in rebus, quæ testimoniis præcipue nituntur, certè non nudas conjecturas, sed majoris ponderis testimonia, vel liquidas demonstrationes, quibus nemo refragari poterit, adferre debet. 2. Dum Versionem illam corruptam, & a nescio quo profectam, in locum puræ LXX Versionis successisse, ejusque nomine tam apud Judæos, quam apud Christianos, invaluisse contendit, plurima inde ab-

surda

surda necessariò sequuntur. 1. Hanc imporam & perturbatam Versionem ab omnibus Judæis per Asiam, Ægyptum,&c. publicè in Synagogis receptam & usurpatam fuisse,cùm tamen,fatente eodem,*pura τῶν ό. saltem Pentateuch. Versio in Ptolemæi Bibliotheca usque ad Cæsaris tempora extaret,cui omnibus liber aditus patebat*; & *ex quo*,teste Aristæa,*Judæi alia exemplaria descripserunt*. Hoc tamen licèt optimè scirent, voluisse aquam turbidam & cœnosam bibere, potiùs quàm puram & limpidam ex fonte puro. 2. Etsi *pura illa τῶν ό in privatorum manibus extaret temporibus Domini & Apostolorum*, (fatente eodem,) Josephum tamen & Philonem ubique ferè turbidam illam in citationibus secutos esse; imò Apostolos (purâ illâ, quæ tum extabat,neglectâ) turbidam & Vulgatam in concionibus & disputationibus usurpâsse; imò in sacro Nov. Testamenti Canone, omnia ferè ex illa citâsse, & quasi consecrâsse & authenticam fecisse. 3. Eosdem Vulgatam hanc & impuram Versionem Ecclesiæ Christianæ tradidisse,nec de erroribus monuisse, nec de alia meliori prospexisse: cùm tamen ipsam τῶν ό sinceram in multorum manibus esse nossent. Hæc & alia ejusmodi ἄτοπα plurima, ex uno dato, necessariò sequuntur,quæ digito monstrare satis erit. Denique, si vera essent,quæ affirmant Neoterici,eorum causam nil juvarent. Nam sive hæc Versio facta fuerit sub Philadelpho,sive sub Philometore,sive à LXX. viris,sive ab aliis cùm apud omnes certum sit,quibusdam ante Christum seculis à Judæis publicè receptam, & ab Apostolis & Ecclesia Christiana usurpatam, ut ex dictis abunde liquet; auctoritatem eandem habet, & habere debet apud omnes. Nam non ex eo quòd per Sept. Seniores facta sit,vel quòd tempore Philadelphi, vel Philometoris &c. sed quòd tum à Judæis,tum ab Apostolis,& Ecclesia Christiana, accepta & approbata fuerit, auctoritas ejus pendet. Nam ut Synagogam ante Christum; sic Ecclesiam postea, veritatis columnam, & sacrorum codicum custodem, Deus constituit: ex cujus ore legem populus haurire debet, teste Propheta Malach. 2. 7.

55. Huic sententiæ opposita est alia,quæ LXX. Interpretibus infallibilitatem tribuit, eorúmque Versionem authenticam facit. Hanc Veterum plerique tenuerunt,uno eo excepto Hieronymo;qui tamen cùm ab adversariis premeretur,idem cum reliquis sentire videtur. Hanc sententiam supra rejecimus,Paragr. 8.

56. Aliam itaque auctoritatem Versioni Græcæ non tribuimus, quàm aliis Versionibus, quarum nulli Authentiam propriè convenire existimamus: sed auctoritatem tantùm humanam. Ante omnes tamen in moltis meritò eam præferri debere, statuimus; licèt non semper sensum absolutè meliorem reddat: cùm prærogativas sequentes præ reliquis habeat. Primò. Quòd sit omnium antiquissima ante annos ferè bis mille facta, prout supra probavimus, à LXXII. Viris per Judæam delectis,qui linguarum Græcæ & Hebraicæ peritia, & probitate conspicui erant. Unde infert Aug. l. de Civit. lib. 18. cap. 43. *Si non illud verum esset, quod primum; tamen nullus unus Interpres debuit illis anteponi.* Nec sine speciali providentiæ divinæ ductu confecta,quam omnes admirantur: unde Gentibus *ostium ad Christum* fuisse, dixit Chrysostomus: Si verò nævos aliquos contraxerit; ob canitiem tamen omnibus honoranda esse debet: nam ut Dominus Luc. 5. 39. *Nemo bibens vetus vinum, statim vult novum: dicit enim, quòd vetus melius est.* Secundò, quòd à Judæis ubique terrarum dispersis,publicè & privatim perlecta fuerit; cùm vix unus è centum textum Hebræum intellexerit: unde nulla in Christianos suspicio cadere posset,quasi eam adulterassent, cùm contra Judæos ex hac vaticinia in Christo impleta esse probarent, ipsósque propriis pennis configerent: præcipui enim eorum scriptores,Josephus,Philo,& alii,ex hac Scripturæ loca citare solent. Tertiò,quòd Apostoli & Evangelistæ eadem in Scripturis Vet. Testamenti citandis usi sint, eámque scriptis suis quasi consecrârunt. Hinc August. Epist. ad Hieronym. ita scribit; *Neque parvum pondus habet illa* (Versio LXX.) *quæ sic meruit diffamari, & quâ usos Apostolos, non solùm res ipsa indicat, sed etiam te attestatum esse memini.* Et de Civit. lib. 18. cap. 44. *Ego pro meo modulo vestigia sequor Apostolorum, qui & ipsi ex utrisque*, id est ex Hebræo & ex LXX. *testimonia Prophetica posuerunt.* Et Cyrill. Hieros. *Has meditare Scripturas, quas in Ecclesiis confidenter legimus: multo te prudentiores, & religiosiores erant Apostoli, & primi Episcopi, veritatis duces, qui nobis eas tradiderunt. Ex hac etiam Apostolorum συγκαταβάσει*, ut fatetur Rever. Usser. cap. 3. pag. 29. *ad Græcam Versionem magnum auctoritatis pondus accessit.* Quartò, Versionem hanc Apostolos Ecclesiæ tradidisse,cùm per eam mundum Christo subjugassent: adeò ut per illam inter Gentes Ecclesia genita,& hujus lacte enutrita fuerit. Quintò, Ecclesiam Græcam & Latinam hanc pro Vulgata per 600. annos habuisse. Nam tempore Greg. Magni,tam ex hac traducta Latina,quàm nova Hieronymi,in usu erat apud Latinos. Ecclesia etiam Græca,ut ab ejus primordiis aliam non habuit; sic eandem ad hunc usque diem conservavit: nec si cum Ecclesia Romana in unam coalesceret,aliam habitura esset; ut ex præcipuis Romanæ Ecclesiæ scriptoribus modò probavimus. Sextò, Patres & scriptores Ecclesiasticos antiquos, hanc commentariis suis explicasse, populo in Homiliis exposuisse, & scriptis suis illustrasse: adeò ut maxima pars Theologiæ & scientiæ Scripturarum,quam ab antiqua Ecclesia accepimus,per eam quasi per canalem ad nos derivata sit. Septimò, Quòd per hanc Patres Ecclesiæ,exorientes hæreses jugularunt & extirparunt, ejúsque surculos quasi ense ancipiti amputarunt: Concilia etiam celebriora, (quatuor prima Generalia, aliáque,) veritatem divinam contra hæreses confirmârunt, canonésque ad fidem & mores formandos ex eadem hauserunt. Ex his aliísque patet, quantum huic Versioni deferendum sit, quantúmque supra omnes alias Versiones emineat. Unde non temerè rejicienda, licèt prima fronte cum Hebræo non convenire videatur; sed omnia tentanda,ut in quæstione præcedente ostendimus, antequam nigrum Theta in eam proferamus. Et in hoc maximè laborandum,si qui nævi in ipsa occurrant, ut ex diligenti collatione cum Hebræo,aliísque Vete-

rum monumentis; & distinguendo inter librariorum errata, & glossemata in textum illapsa, quæ prorsus ejicienda, & alia quæ interpretum lapsui tribuuntur, cum textu Hebræo conciliatio fiat: & ita tandem pristino nitori, Versio hæc nobilissima & antiquissima restituatur.

57. Qui contra Versionem LXX. Seniorum calamum strinxerunt, inter alia argumenta, quibus eam impetunt, hoc imprimis urgent; quòd in annis Patriarcharum ante & post Diluvium usque ad Abrahamum à codicibus Hebræis multùm variat, & annos circa, 1500. ad calculum Hebræum addat. Etsi verò quæstiones Chronologicæ nihil sunt ad fidem & mores, nec Authentiam textûs tollunt; & ad Chronologiam hæc quæstio propriè pertineat: cùm tamen ad Versionis Græcæ auctoritatem convellendam à quibusdam hoc adferatur, paucis de eo hoc loco agemus. Cùm autem in his numeris concordet Vulgata Latina cum hodierno Hebræo; inde est, quòd plerique tum Romano-Catholici, tum Protestantes, computationem Græcorum rejiciant. Vir Summus, (ex quo antea quædam adduximus) c. 2. p. 14. *lusisse* (ait) *in Chronologia ista pertexenda Hellenistam nostrum, nihilque minus, quàm Interpretis officio fungi voluisse: sed data opera ab eo, quod in textu Originali invenit, recessisse; veritatis ratione omni insuper habita in annorum Methusalem, & filii ejus Lamechi designatione.* Quæ quidem censura, ut iniquissima, sic à vero est maximè aliena; tum in eo, quòd Hellenistam, nescio quem, auctorem Versionis Græcæ fingit, contra omnes Veteres; tum in hoc de annis Mathusalæ. Cùm enim de eo affirmet, ex calculo LXX, ipsum diluvio 14. annis supervixisse contra expressam Scripturam, 1. Pet. 3. 20. Gen. 7. 7. & 8. 16. 28. 23. optimè novit, errorem illum omnes codices Græcos non invasisse, cùm Augustinus notaverit *In tribus Græcis exemplaribus, uno Syriaco & altero Latino, aliter annos Methusalæ descriptos fuisse.* De Civit. lib. 15. 13. Et idem q. 2. in Genes. dicit, *Quæstionem illam plurium codicum mendositatem peperisse, quia non solùm in Hebraicis aliter invenitur; verùm etiam in LXX. Interpretatione, Methusalem in codicibus paucioribus sed veracioribus sex annos ante Diluvium reperitur fuisse defunctus.* Alii eodem anno Diluvii mortuum esse dicunt; & quod pro 167. annis Methusalem, cùm generavit Lamech, scribendi sunt, 187. prout in MSS. legitur, & in antiquis. Cottoniano MS. Octateucho Joh. Clementis, & Aldina Editione, ex qua pleræque Germanicæ. Et ita legisse Epiphanium, Augustinum, & Julianum Africanum ex eorum computatione constat. Merus itaque calumniandi pruritus recentiores adegit, ut hæc contra LXX. objicerent: cùm inter eos doctiores optimè nôrint, in antiquissimis Græcis codicibus aliter legi: unde errorem corrigere debuerunt, non calumniandi ansam arripere.

58. Ut ad reliquorum Patriarcharum annos veniamus; in sex eorum Antediluvianis, post παιδογονίαν annos 100 singulis adimit Versio LXX; totidémque iis ante παιδογονίαν addit. Genes. 5. Et Genes. 11. sex similiter aliorum Patriarcharum singulis annos 100. ante παιδογονίαν adjicit. Calculus itaque ætatum Patriarcharum ante Diluvium, secundum Hebr. & Vulg. Lat. est annorum 1656. Græcorum 2242. post Diluvium ad Abrahamum secundum Hebræos, 292. secundum LXX. Interp. 1171. Hæc ut meliùs intelligantur, consulat Lector Tabulas Chronologicas Doctiss. Lud. Capelli quas, cum Chronologia sua Sacra, in hoc opere excudimus. De hac quæstione gravi ac difficili, nos sententiam non ferimus; sed rationes pro utraque lectione proponimus, omnia Lectoris pii ac prudentis judicio subjicientes. 1. Ex una parte, pro calculo Hebraico militat codicum Hebraicorum consensus, saltem à temporibus Talmudicis; imò in quibusdam codicibus circa tempora Christi ita lectum fuisse ex Onkelosi Paraphrasi constat, quæ omnium consensu circa illa tempora facta est, & exactè in annorum illorum computatione, cum codicibus hodiernis Hebræis convenit. Ita etiam Hieronymus ex Hebræo transtulit; & Vulgata Latina apud Occidentales Ecclesias in usu supra mille annos, ita legit. Magni quidem ponderis est hoc argumentum ex auctoritate codicum Originariorum deductum; quibus ante omnes Versiones fides adhibenda est, nisi ostendi possit, errorem in textum Hebræum irrepsisse: quod hic vix probabile est, cùm nullus post tot annorum centurias emendationem tentaverit, nec lectionis varietatem agnoverint Masorethæ priores vel posteriores: Cùm in aliis locis emendationem videamus, ut Jos. 21. ubi duo versiculi in omnibus ferè antiquis codicibus Hebræis aberant, quos adesse debere manifestum est, & in omnibus ferè codicibus & exemplaribus recentioribus testitur. Accedit plerorúmque hujus seculi Chronographorum consensus; inter quos viri multi doctissimi, qui vel Hebraici textus, vel Vulgatæ Latinæ auctoritate ducti, calculum τῶν ό rejiciunt.

Ex altera parte, multa producuntur à variis doctrina & judicio claris, & in hac quæstione exercitatissimis. 1. Versio illa Græca antiquissima, constanter has annorum centurias addit: quod aliunde fieri non potuit, nisi quòd ita erat in exemplaribus Hebræis, quibus usi sunt LXX. quam Versionem licèt nemo sanus fonti æquet, multò minùs præferat, (textus enim Originalis Versioni, cæteris paribus, præferendus est;) cùm tamen ex Versione, & aliis evidentibus rationibus ostendi possit, codices quosdam Hebræos olim aliter legisse: tùm non inter fontem & Versionem instituitur quæstio; sed inter codices varios, quorum alii hoc, alii alio modo legerunt, cujusnam codicis lectio sit præferenda: & si probari possit, in codices hodiernos mendam irrepsisse, calculus LXX. erit præferendus. In codicibus autem Græcis mendam non esse, inter alia hæc suadent: quòd nec casu, nec consilio hæc variatio fieri potuit. Non casu fortuitò, vel librarii lapsu factum esse fatentur omnes: nam licèt in unius Patriarchæ vita annorum centuriis casu addi posset; in tot fieri non potuit, nisi certo consilio. Et verba sequentia in quolibet ve[illegible] quo Patriarcharum anni ante & post παιδογονίαν in unam summam colliguntur, (quæ summa cum centuriis adjectis congruit,) planè convincunt, hoc casu fortuito fieri non potuisse. Qui

verò

verò affirmant, LXX. certo consilio & de industria à textu Hebræo recessisse, nullam causam probabilem adferre possunt, cur ita factum sit: nec ostendere, à quibus hæc mutatio introducta. Ad scribam plerique referunt, qui primò ex eorum αὐτογράφῳ exemplar suum descripsit, unde in reliqua error manavit; variásque rationes comminiscuntur, cur ita fecerit. Existimavit fortasse, annos Patriarcharum fuisse lunares, dierum 30. non solares, dierum 365. vel si solares fuisse putaverit, existimavit fortasse, ut pubertatis tempus, quo incipiunt homines generare, erat quarta aut quinta pars istius periodi, ad quem hominum ætas tunc pertingebat (nam decimus quartus, aut decimus sextus annus erat annus pubertatis; & tot anni sunt quarta aut quinta pars annorum 70. vel 80.) sic cum Patriarcharum vitæ ad annos 600. vel 700. protendebantur, annus 130. vel 140. poterat esse annus pubertatis. Et has duas rationes volunt Augustinum innuisse, De Civ. lib. 15. c. 12. 15. ubi hæc verba habet, *Tantò serior erat proportione pubertas, quantò vitæ major immensitas.* Ac conjecturæ istæ vanæ sunt, & quæ in hominis sani mentem venire vix poterant, præsertim prima. Quomodo enim existimare quis posset, ætates numerandas esse secundum annos lunares, cùm secundum hunc calculum Abrahamus, & alii vix 12. aut 14. annos vixissent? nulla enim est annorum distinctio in libro Geneseos, qua lunares ante Abrahamum; solares postea, historicum sacrum secutum esse constaret. Isaacus etiam, Jacobus, &c. quinquennes vel sexennes forent, cùm liberos generarent. Imò Arphaxad, Saleh, Heber, & reliqui, qui circa annum tricesimum dicuntur generasse liberos, anno secundo vel tertio ætatis suæ generare inciperent. Idem de ante-diluvianis dici potest; Cainan, Mahalele, Enoch, qui dicuntur filios generasse anno septuagesimo, quadragesimo quinto, &c. id est, anno solari tertio, quarto, &c. Præterea non unum, sed plura exemplaria habuere Judæi ex Ptolemæi αὐτογράφῳ descripta; & planè incredibile est, quenquam tam profligatæ audaciæ fuisse, ut ἀπόγραφον primum pro libitu corrumperet; cùm ex Autographo, cui omnibus liber erat aditus, & ex ipsis Hebræis codicibus, qui in multorum manibus erant, falsari textus sacri convinci posset. Annè credibile est, in re, quæ omnibus nota erat, potuisse nebulonem aliquem omnibus Judæis, eorúmq; sacerdotibus & principibus imponere; cùm promptum esset ex Hebræis codicibus, & primo exemplari Græco, productis tabulis, ipsum mendacii arguere? Hæc quæ de primo ex scriptore diximus, etiam ad Interpretes applicari possunt, si quis dixerit eos mutationis hujus auctores fuisse. Quis enim credet, in Versione tam celeberrima, auctoritate publica adornata, in quam omnium oculi conversi, ipsos Interpretes aliósve ausos fuisse, protinus in re, quæ neminem latere potuit, sacrilegas manus in textum Sacrum, quem tanta cum veneratione tractabant, injecisse; & mendacio publico, Versioni suæ notam falsi inurere? Quænam etiam causa illos in hoc facinus impellere potuit, cùm nihil inde commodi vel utilitatis haberent? *Nemo gratis malus est.* Quænam itaque malitia, quænam utilitatis spes, vel ipsos LXX. vel eorum amanuenses ad hoc facinus impellere potuit; disertis verbis, toties repetitis, mendacium solenne in textum, quem pro Sacrosancto habuerunt, introducere? Dicunt quidam, LXX. ne Ægyptiorum annalibus fidem derogarent, qui gentem suam multò antiquiorem crediderunt, quàm codices Hebræi permittunt, ideo temporis intervallum inter Diluvium & Abrahamum extendisse. At præter ea, quæ jam dicta sunt, incredibile est, ipsos viros doctrina & probitate celebres, voluisse codices suos Sacros corrumpere. Neque hæc ratio ulla probilitate nititur; cùm Ægyptiorum Annales initium Regni sui per multa annorum millia, ante calculum LXX. extendant, imò non tantùm ultra Diluvium, sed & ante Creationem etiam secundum computum LXX. derivare vellent: (nam Regum suorum Dynastiam decimamsextam ad initium mundi referunt:) non poterant itaque LXX. credere, se Ægyptiis hoc splendido mendacio gratificare posse. Præterea multò facilior est scribarum lapsus, in vocabuli alicujus omissione, quàm additione; cùm illud ex inadvertentia fieri possit, hoc vix nisi certo consilio: facilior etiam est unius vocabuli omissio, quàm plurium additio in versibus plurimis, quàm in Patriarcharum vitis Græci codices habent. Notandum etiam numeros apud Hebræos per literas numerales, non per verba olim exprimi solitos, & minutissimis characteribus exemplaria conscripta fuisse, (ut ex Hieronymo alibi ostensum,) qui oculorum aciem ferè effugerunt: ita ut facillimè unius literulæ omissione, numerus centenarius excidere possit. Etiam & hoc perpendendum, ante Antiochi tempora Judæos alta pace fruentes, circa libros Sacros magis incuriosos fuisse, (teste D. Buxt.) onde lectionum varietas in codicibus oriri poterat, cùm post Antiochi persecutionem circa corticem Legis ad superstitionem scrupulosi fuerint, Pharisæorum secta circa id tempus exorta. Omnia etiam exemplaria publica sub Antiocho, quæ inveniri poterant, combusta erant, paucis in privatorum manibus relictis, ex quibus (tempestate illa depulsa) alii codices descripti, qui ad tempora nostra pervenerunt: codicibus etiam in quibusdam minutis discrepantibus, probabile est, Pharisæos, qui circa Religionem omnia poterant, illam lectionem elegisse, quæ à LXX. Versione, (quàm illi oderunt,) maximè distabat.

60. Lectionem etiam codicum Hebræorum olim in his variâsse, ex Josepho colligitur, qui ex Archivis sacerdotum, quum ipse sacerdos esset, historiam suam extraxit: Antiq. l. 1. 4. & 2. 7. & istius libri proœmio, primo contra Appionem, &c. sæpius profitetur, se ex codicibus Sacris descripsisse, prout invenerat. Hujus autem supputatio temporum, ad Græcam propiùs accedit, quàm ad illam codicum Hebræorum. Dicit enim se Historiam confecisse ab initio mundi, ad eversionem Templi secundi, annorum circa 5000. cùm juxta supputationem Hebræorum codicum hodiernam, vix 4000. communiter numerentur. Judæi verò longè à vero aberrant, qui ad annum post Templi eversionem 167. numerant annos tantùm 4000. ut addit. Talmud. Unde ad natum Christum, ex eorum computo fluxerunt anni à mundo condito tantùm 3766. In ætatibus Patriarcharum ante Diluvium, quas sigillatim recen-

fet, lib. 1. Antiq. c. 4. & lib. 4. c. 7. multum distat ejus computus ab Hebræo hodierno. Nam ab Adamo ad Diluvium annorum summa est 2253. cùm codices Hebræi habeant tantùm 1656. Sic in supputatione ante Diluvium cum LXX. convenit: at in annis post Diluvium ad Abrahamum usque cum codicibus hodiernis convenit: supputat enim tantùm annos 292. Samaritani autem codices, in annis post Diluvium ad Abrahamum plerunque cum Græcis conveniunt: discrepant in annis ante Diluvium, ut ex Bibliis nostris liquet. Ex hisce hoc videtur planè confici, codices Hebræos olim in his numeris variasse, unámque lectionem nos habere in libris hodiernis; aliam secutos fuisse LXX. quibus in multis consentiunt Josephus & codices Samaritani.

61. Idem probare laborant ex Historicis Græcis ante Josephum, qui rerum Judaicarum notitiam habuerunt ex Judæis, & teste eodem Jos. Prol. de Bello Judaico, & lib. 1. contra Appionem, gentis Judaicæ res accuratè scripserunt; à quibus Græci scriptores easdem in linguam suam derivârunt. Nec eos multum à vero abesse, idem Jos. affirmat. Historicos illos nominat lib. 1. contra Appionem, Demetrium Phalereum, Philonem seniorem, & Eupolemum. Ex his historicis ut colligit Clem. Strom. lib. 1. annorum calculus cum illo τῶν ο΄ ferè convenit, ab hodierna lectione longè recedit. Ex Demetrio colligit ab initio mundi ad Diluvium annos 2140. à Sem ad Abrahamum, 1250. Ex Eupolemo, ab Adamo ad Coss. Domitianum & Cassianum. (qui annis 80. erant ante Christum) annos 5349. Eusebius etiam ex Alexandro Historico antiquo lib. 9. de Præp. Evang. cap. 4. numerat à mundo condito ad Diluvium 2284. & à Diluvio ad Israelis transmigrationem in Ægyptum, annos 1340. Ex horum calculis, qui à Græco parùm distant, quorum auctores laudant Jos. Clemens Alexand. & Euseb. computus LXX. clarè confirmatur. Hæc verò non adferuntur, quasi Historicorum istorum testimonia contra sacros scriptores aliquid valeant: sed cùm illi hæc ex Judæorum scriptis hauserint, qui ex sacris suorum temporum codicibus suum calculum confecerunt, ut ostendatur codices Hebræos in his numeris olim variasse; & probabile saltem esse, si non certum, LXX. secundum codices, quos secuti sunt, numeros illos fideliter expressisse.

62. His Judæorum, & exterorum testimoniis, addunt suffragium totius Ecclesiæ Christianæ, per Orientem & Occidentem, quæ Græcam supputationem semper secuta est; omniúmque Scriptorum celebrium, qui in Ecclesia floruerunt, usque ad hoc ultimum seculum, quo Ecclesiæ Romanæ scriptores plerique (non tamen omnes) se Tridentini Concilii decreto obstrictos credentes, computum Hebræum defendunt: non quia ita habent codices Hebræi, sed quia ita legitur in Vulgata Latina. Alii è contra soli textui Hebræo adhærentes, omnésque antiquas Versiones flocci facientes, eundem cum prioribus calculum probant; ab utrisque rejecto illo, quem Ecclesia Catholica antea retinuit. Unde Baron in Appar. n. 118. *non prætermittendum* sibi putat, *annotare, sanctam Dei Ecclesiam antiquitùs consuevisse computare annos ab origine mundi, non secundum Hebræos, sed secundum LXX. Interpretes*: Et multos adducit scriptores veteres pro horum computo, cùm verius adducere posset omnes Veteres, solo excepto Hieronymo & Augustino, qui tamen alicubi dubii hærent: nemo enim alius aliter inter antiquos sentiebat. Inter reliquos, primus qui de computo Græco dubitavit, erat Beda, qui tamen illum nunquam rejecit, licèt Hebræo magis adhæserit. Illum secuti sunt quidam alii, sed pauci respectu eorum, qui antiquum calculum prætulerunt. Notat idem Baronius, in sexta Synodo, quam quidam Oecumenicam faciunt, supputationem Græcam à Synodo comprobari; ut ex ejus actis patet: ubi numerantur à mundo condito ad initium Synodi, anni 6199. In Romano etiam Martyrologio, 8. Calend. Jan. Nativitas Domini dicitur fuisse anno à Creatione 5199. ut tam Græci, quàm Eusebius, numerant, & in antiquis Ecclesiæ tabulis habetur: & sic præter Romanum habent martyrologia Usuardi, Rabani, Adonis, & aliorum. Hoc ita clarum est, ut etiam inter Romano-Catholicos recentiores, qui supputationem Græcam rejiciunt, fateantur tamen, *Ecclesiam tam Græcam, quàm Latinam, tam Orientalem, quàm Occidentalem, semper usam fuisse Græca supputatione in numeratione annorum à Creatione ad Christi Nativitatem.* Verba sunt Joh. D'Espeires, de Vers. LXX. Tract. 2. disp. 2. Dub. 5. Quantam verò habere debeat auctoritatem Ecclesiæ testimonium præsertim apud eos, qui in nullo Ecclesiam errare posse statuunt, omnibus dijudicandum relinquo. Nec valet effugium ipsius D'Espeires, Dionysii Petavii, & aliorum; quòd *Ecclesia usum hujus computationis probavit, non ejus errores*; & quod *satis sit, quòd ab aliquo certo & fixo principio pendeat.* Nam si ipsa computatio sit falsa, Ecclesia eam usurpando, errores ejus approbat: nec certum & fixum dici potest illud principium, quod supra mille annos à principio vero aberrat. Idcirco hæc dici non possunt ab illis, qui in nullo Ecclesiam errare posse contendunt. Nec ab ullo vix dici debent, cùm universalis Ecclesiæ traditio omnibus nuperorum Chronologorum sententiis præferenda sit: inter quos hac ætate penè innumeros, vix unus est, qui cùm altero in omnibus conveniat: cùm, ut annotat Spondanus ad finem Appar. Baronii, *omnia ad libitum invertunt, contrahunt, protrahúntque, ut computis suis æquent, & suas temporum Epochas per incertos cœlestes characteres, priscorum seculorum Neomenias, Embolismos, Ecclipses &c. anxio, si non prorsus inutili, labore se miserè torqueant.*

63. Rationes etiam proferunt, cur supputatio Hebræorum consistere nequeat. Annos enim à Diluvio ad ortum Abrahæ, vix trecentos numerant, viz. 292. Regnum verò Assyriorum initium habuit juxta Petavium, Virum in hoc genere summum, aliósque Chronologos peritiores, anno à Diluvio, 152. Imperavit etiam Ninus ad Indos usque, omnibus consentientibus. Divisa erat terra anno nativitatis Phaleg, qui erat circiter centesimus à Diluvio: facta est confusio Linguarum, & inde facta dispersio eorum, qui antea simul vixerunt propè Babelem, circa annum post Diluvium 100. Legimus etiam Abrahami tempore reges plurimos fuisse; Ægypti regem potentissimum, aliósque Reges,

qui

qui 14. *annus servierunt Choder Laomer, & postea rebellârunt.* Præterea in vivis erat Noe, totius humani generis parens & princeps, ejúsque filii, tempore Abrahami: imò filiorum suorum quidam ad Isaaci tempora vitam produxerunt, & vixerunt diu post incœpta Regna Assyriæ, Ægypti, & aliarum nationum, cùm reges alii mutuis se bellis oppresserunt. At hæc omnia, quæ secundum computum Hebræum necessariò dicenda sunt planè incredibilia. Nam non multum crevit genus humanum ante confusionem Babylonicam, cùm omnes simul convixerint. Unde tanta subitò multitudo, quæ spacio centum annorum totum ferè orbem impleverit, & tot regna erexerit? Quis capiet magnum illud Assyriorum imperium intra annos 150. post Diluvium cœpisse, vel Noam & ejus filios, post hujus & aliorum regnorum initia quibusdam annorum centuriis supervixisse; quorum tamen altum apud omnes exteros Historicos silentium? Nulláne ratio eorum habebatur, qui totius orbis terrarum hæredes & Domini erant? an in insulas deportati ab ipsorum filiis & nepotibus, ut omnes de iis nullam mentionem fecerint? Imò nihil de iis legimus in Scriptura tempore Abrahami, Isaaci, &c. quibus tamen erant contemporanei. Nulla ipsis reliqua erat auctoritas, ut filios bellis cruentis se mutuò trucidantes, pacificare possent? Nemo post hæc miretur Israelitas ita crevisse in Ægypto spacio 200. annorum, cum multo minori spacio, infinitæ hominum myriades orbem ferè repleverant. Nec diffidere potuit Sara se propter senectutem parituram, aut Abrahamum voluptati operam daturum; cùm Abraham esset tantùm annorum 99. Sara aliquot annis junior, & oculis utrique viderent, avos, abavos, tritavos, & eorum avos & abavos, annorum ducentorum, 300, 400; liberos procreantes. In vivis tum erat Heber Abrahami tritavus, Sala, Arphaxad, Sem: quorum quidam Abrahamo supervixerunt: nam post natum Isaacum vixit Sala annis supra 70. Arphaxad 48. Sem supra centum, ipse etiam Noe ad annum Abrahami 58. vitam produxit. Confecit quidem Petavius diagramma, quo ostendere nititur, intra 290. annos in infinitum numerum humanum genus propagari potuisse: sed multa assumit, quæ ab ipso non probantur; omnes scil. per annos 300. post Diluvium vixisse, & neminem per totum illud tempus mortuum fuisse: omnes etiam anno ætatis 16. genuisse, quorum nihil ulla probabilitate fulcimus, cùm non possent tot regna erigi, tot bella cruenta sine ingenti mortalium strage confici, præter eos omnes, qui casu & morbis interempti periêre. Præterea initium Regni Assyriaci ad annum post Diluvium 152 refert; cùm impossibile videatur, homines intra illud spacium ita multiplicatos fuisse. Hæc & alia multa planè suadere videntur, tempus illud à Diluvio ad Abrahamum non tam arctis limitibus includendum; sed computum Græcum admittendum, qui omnes istas difficultates tollit. Nam secundum hunc mortuus est Noe ante natum Abrahamum, annis 722. Sem ante Jacobum annis 635. Incepit Imperium Assyriacum post Diluvium annos circa 750, quo temporis spacio facilè est concipere, quomodo genus humanum propagari poterat, & tot regna erigi. Hæc tamen omnia, quæ nisi concedatur calculus LXX. prudentioribus ἄπορα videntur, vulgus Chronologorum nil curat, quibus, (ut ait Petavius, Chronologorum hujus seculi princeps,)

Nil intra est oleum, nil extra est in nuce duri:

qui nullo se negotio expediunt, cùm prudentiores inscitiam suam fateri mallent, quàm aliquid falsum, vel absurdum affirmare.

64. Tandem producunt Evangelistam Lucam, cap. 3. v. 36. qui in Genealogia Christi Cainanem Arphaxadi filium inter Patriarchas post Diluvium recenset, qui in Hebræis codicibus deest, sed in Græca LXX. Versione habetur: unde videtur S. Evangelista ipsorum computum Hebræo prætulisse. Est verò hoc argumentum haud parvi ponderis. Cùm enim S. Lucas, non nisi dictante Sp. S. hoc nomen in Evangelium suum inseruerit; nec minor sit auctoritas textus Græci Novi Test. quàm Hebraici Veteris; videtur Evangelista pro LXX. in hac causa sententiam tulisse: ita ut vix negari possit, lectionem τῶν ό veriorem esse. Varia hîc quærunt subterfugia alterius sententiæ patroni. Primò negant Cainanis nomen semper in LXX. Versione fuisse: vel si in Editione illa Κοινῇ fuerit; non tamen in illa Hexaplῶν sincera. Secundò, nec in S. Luca, ita scriptum fuisse, sed hoc nomen à Græculo quodam insertum in Lucam: unde in alia exemplaria manavit error. Verùm cùm in omnibus codicibus, etiam antiquissimis, nomen Cainanis legatur, tum apud LXX. tum apud S. Lucam; & inter veteres Ecclesiæ Scriptores ne unus sit, qui aliter legerit; nec ab ipsis Apostolorum temporibus ausus sit quisquam nomen hoc vel ex Evangelista, vel ex LXX. expungere, (unico excepto Beza, qui in Versione sua Latina nomen Cainanis delere ausus est;) sed apud omnes Ecclesias ubique terrarum ad hunc usque diem constanter retineatur; non conjecturis, vel probabilibus argumentis agendum, quæ tamen cum magna fiducia à quibusdam adferuntur; sed planè irrefragibalibus, invictis & certissimis, quibus nihil obtendi possit: qualia cùm nemo adhuc protulerit, firma manet lectio Evangelistæ, quam nemo solicitare præsumat.

65. Contra objicit vir summus, H. Grot. in Luc. 3. 36. quod *Africanus, Theophilus Antiochenus, Eusebius in Chronicis, Epiphan. Hæres. 55 nomen Cainanis omittunt; licèt aliàs supputationem Græcam sequantur. Præterea Abrahamum fuisse à Diluvio decimum, agnoscit Josephus, & ab ipso productus Berosus, & ex Græcis Eupolemon apud Eusebium; cùm tamen si Cainan inseratur, undecimus esset.* Ad hæc responderi potest. 1. Antiquissima exemplaria Græca, *etiam ante Christi tempora habuisse nomen Cainanis*, ut probat Rever. Usserius in dissertatione de Cainane, ex Demetrii Chronologia (qui ante Christum scripsit) apud Euseb. Præp. lib. 9. qui calculum annorum *à Diluvio, ad Jacobi & filiorum descensum in Aegyptum facit annorum 1360. quorum 215. erant ab adventu Abrahami in Chananæam. Unde annorum 130. interpositio necessariò requiritur* ad huuc calculum conficiendum: *quod* (ut idem) *si à Grotio fuisset animadversum, in eam opinionem nunquam concessisset, in Luc. 3. 36. primum Cainanis nomen errore quodam repositum fuisse.* 2. Certum

rum est, Eusebium & Epiphanium, licèt Cainanis nomen alicubi omittunt, tamen alibi exprimere, nunquam negare. 3. Probabile est, codices Græcos Eusebii tempore non nihil variasse, & in aliquibus nomen Cainanis insertum fuisse, in quibusdam non; ut supra diximus: Josephi tempore variasse codices Hebræos itidem in his numeris: unde non mirum est, Josephum, Berosum & Eupolemonem ab LXX, discrepasse, cùm à codicibus Hebræis, qui hodie in usu sunt, idem Josephus discrepet. Quod ad S. Lucæ verba attinet, dicit etiam D. Grotius cum aliis, *quædam MSS. antiqua hoc nomen non exprimere*, scilicet illud Bezæ, quod Academiæ Cantab. donav.t, & aliud Anglicanum ex Græcis allatum: unde fieri posset, ut Cainanis nomen ex errore in aliquod exemplar Græcum, unde plura alia emanârunt, irrepserit. Hæc verò (pace tantorum virorum dixerim) mihi parum firma videntur; partim etiam à vero absona. Verum est, in illo Bezæ non extare: sed quid valet unius exemplaris auctoritas contra omnium exemplarium etiam vetustissimorum fidem, & omnium scriptorum Ecclesiæ antiquissimorum testimonium & consensum unanimem, qui omnes de lectione Cainanis in S. Luca testantur? Istius etiam exemplaris fidem multum diminuit, quòd Rever. Usserius de eo affirmet, *in aliis locis plus discrepare ab hodierna lectione, quàm omnes alii Bibliothecarum libri*: quod etiam ex ejus cum aliis MSS. collationibus in sexto Tomo nostro apparet. Sed aliud est, quod istius exemplaris auctoritatem in hac causa planè tollit, quòd (ut etiam Beza annoravit) in recensenda Genealogia Christi apud S. Lucam, contra omnium exemplarium fidem; & contra omnes scriptores veteres, eadem habeat nomina ascendendo à Josepho ad Salomonem, quæ sunt apud Matthæum: ita ut qui hoc exemplar descripsit, crucem, quæ omnes Interpretes vexavit, circa discrepantiam inter Matth. & Luc. hoc modo planè sustulerit; & nodum, quem quidam indissolubilem putârunt, cùm solvere non posset, dissecuerit. In hac itaque Genealogia recensenda nullam fidem meretur. Qui enim tantæ audaciæ erat, ut tot nomina contra omnium exemplarium fidem mutaret, à Salomone ad Christum, ut Evangelistas concordes faceret; nomen etiam Cainanis in eadem Genealogia expungere, ut omnia cum codice Hebræo convenirent, nefas duxisse, haud existimandum. De altero MS. exemplari, quod nos Alexandrinum dicimus, & cum Romano in hac Editione imprimimus; dico, D. Grotium malè informatum fuisse: nam in hoc exemplari, quod dum hæc scribo, oculis objicitur, exprimitur Cainanis nomen. Aliud effugium habet, alius magni nominis, quòd *Lucas Genealogiam Christi ex vulgo recepta sententia scripserit, non ex propria; nec secundum rei ipsius veritatem, sed quia apud Judæos Hellenistas, & apud Christianos, qui Versioni Græca assueti fuerant, ita legebatur. Nam ita Genealogiam exorsus est; Existens, ut putabatur filius Joseph*, &c. Hoc verò, ut temerarium & dictu periculosum, omninò rejiciendum: ut quod latam fenestram aperit ad universam Scripturæ auctoritatem labefactandum; cùm in aliis locis quisque obtendere posset, scriptores sacros hoc vel illud scripsisse, non ex propria sententia, sed secutos fuisse vulgi errores: quod omnibus hæresibus & erroribus viam sternit. Hoc enim concesso, scriptores sacros ullo prætextu falsum scripsisse; quomodo constabit, quando verum scripserint? Verum est, Christum vulgò pro Josephi filio habitum, & affirmat Evangelista, vulgò ita creditum fuisse. At idem Evangelista contrarium satis clarè ostendit, & errorem vulgi planè rejicit per totam Historiam nativitatis, in qua non Josephi, sed Dei filium esse prædicat. Non scribit Lucas fuisse Josephi filium, sed ita habitum fuisse, ex errore vulgi, quem apertè detegit. At non scribit, Cainanem fuisse vulgò habitum filium Arphaxadi: nec alibi exprimit, talem Cainanem revera nunquam extitisse; sed eodem ordine & iisdem verbis cum reliquis recenset. Unde si hoc concederetur; eadem ratione dici posset, reliquos omnes non fuisse veros, sed putatitios filios eorum, quorum nomina commemorantur; & totam Genealogiam non veram, sed erroneam fuisse ex vulgi sententiis descriptam. In hac itaque sententia, ut scribit Bochartus Geogr. Sacr. part. 1. l. 2. c. 13. *non videtur quicquam esse sani: neque enim verisimile est, scriptorem sacrum minus habuisse curæ veritatis, quàm famæ: cui ne sic quidem consuluisset. Quippe ut vitaret scandalum aliquod Hellenistarum, objecisses se cavillis Judæorum omnium, qui Evangelium ipsius cum Textu Hebræo contulissent.*

66. Cùm itaque constet, hoc nomen ex errore aliquo scribæ in textum non irrepsisse, nec Evangelistam ex sententia vulgi illud inseruisse; aliud dicendum non restat, quàm quod multi viri doctissimi statuunt, inter quos varii Romani-Catholici (qui licèt propter Vulgaram Latinam, Græcam supputationem rejiciant, Evangelistæ tamen verbis non ausi sunt contradicere, vel locum sollicitare,) S. Lucam Genealogiam vero securum fuisse, & ita eam descripsisse, quemadmodum in Græcis codicibus extabat. Nec in hoc discrepare Evangelistam à textu Hebraico, cùm olim codices Hebræos quosdam ita legisse, vero consentaneum sit, ut supra ostendimus. Si verò concedatur, codices Hebræos hoc nomen nunquam habuisse, dici posset, Mosem consultò hanc generationem omisisse, (quam ex certa traditione, vel Sp. S. suggerente, Sept. & S. Lucas supplevêrunt,) sicut Matthæus in eadem Genealogia quasdam omisit: & ut hic in quatuordecim generat. ores Genealogiam suam distribuit, omissis reliquis; ita Moses suam contexendo ad Abrahamum in duas decades eam divisit, hac unica generatione omissa; ob causam nobis ignotam: & hoc modo dici potuisse à Mose, Arphaxad genuisse Sale, qui tamen genitus est à Cainane: ut in Evangelio dicitur, Joram genuisse Oziam, qui tamen ab alio genitus est: quorum utrumque verum est; non generatione immediata, sed mediata: sic enim genuit Arphaxad Sale, quia genuit Cainanem, in quo, ut parente, extitit Sale. Sic Bonfier. & alii, quorum opinio multò probabilior est, quàm eorum, qui textum erroris accusant. Fatetur etiam Eman. Sa. notis ad Genes. 11. 1. ut & Toletus, cujus verba jam proferam. Cainanis nomen in Vulgata Latina deesse; *Cogimur* (inquit) *fateri, aliquid deesse in nostra Editione, quod mirum non est,*

est, cum Matth. in Christi genealogia aliquos omiserit. Dicendum itaque videtur in hac quæstione cum Toleto (cui etiam consentit Cajetanus,) qui piè ac prudenter, postquam eam ventilarat, sic concludit, Luc. 3. annot. 61. *Difficultatibus aliorum ponderatis, in Hebræo deesse illam generationem Cainanis, qui revera legebatur* (in quibusdam codicibus) *& à LXX. conversa est in Græcum. Non enim est credibile LXX. non solùm numerasse Cainan, sed etiam annos vitæ ejus, si non legissent in Hebræo. Legerunt ergo, & exemplaria illa habebant; nec novum est, eos alia etiam tunc legisse, quæ nunc non habentur, vitio scriptorum, quod etiam in Vulgato dicendum est. Credere enim debemus Evangelistæ id affirmanti: minúsque periculum est dicere, Hebraica exemplaria ex parte non haberi perfecta, quàm asserere in Evangelio errorem, seu mendacium vel minimum reperiri.* His Toleti verbis finem huic quæstioni impono, nihil de Cathedra definiens, sed omnia Lectoris æqui judicio subjiciens: & licèt sententiam posteriorem probabiliorem judico; paratus tamen, si quis argumenta meliora pro priore attulerit, iis non refragari.

PROLEGOMENON X.

De

VULGATA LATINA VERSIONE.

1. *Multas S. Aug. tempore versiones Latinas fuisse. Italam sive Vulgatam cæteris prætulisse Augustinum. Hanc ab ipsis Apostolis temporibus Ecclesiæ Romanæ in usu fuisse probabile est. Hieronymus ex Græca LXX hanc emendavit, & Asteriscis ac obelis notavit, non ex Theodotione, sed ex Hebræo. Authentica propriè non fuit. De vulgata Latina hodierna.* 3. *Quomodo Hieron. instructus erat ad novam versionem ex Heb. faciendam.* 4. *Causæ quæ ipsumut novam versionem aggrederetur impulerunt. Privato consilio & amicorum hortatu, non Ecclesiæ nomine hanc versionem aggressus est.* 5. *Quosnam libros verterit. Nov. Test. non vertit, sed tantùm emendat, & Evangelia tantùm.* 6. *Hieronymum non fuisse infallibilem in sua versione.* 7. *Hieronymi versionem non statim receptam fuisse. Ab Augustino & aliis improbatam. Greg Magnus veteri & hac nova usus est. Tacito Ecclesiæ consensu non publico aliquo decreto recepta fuit* 8. *Cur Ecclesia Romana novam versionem receperit.* 9. *De Vulgata hodierna auctore. Totam non esse Hieronymi. Psalmos aliósque quosdam libros esse antiquæ Vulgatæ editionis. Reliquos libros plerumque esse ex versione Hieronymi; multa tamen ex vet. Vulgata retenta. Inde mixtam esse ex nova Hieron. & antiqua Vulgata.* 10. *De auctoritate Vulgatæ Latinæ hodiernæ.* 11. *Non esse propriè Authenticam vel infallibilem, Ex Ecclesiæ Romanæ Doctoribus ostenditur. Ante Concilium Tridentinum non fuisse Authenticam. Fontibus non æquari per Concilium. Nec aliud decrevisse Concilium quàm nihil habere fidei, vel bonis moribus contrarium. Ab erroribus tum Typographi, tum Interpretis non immunem esse. post Sixti. 5. vel Clem. 8. correctionem. Multa adhuc emendatione egere, ex Præf. Clement. & Lucæ Brugensis Catalogo ostenditur. Multa emendavit Clem. 8. post editionem Sixtinam. Declaratio Cardinalium à multis Romanæ Ecclesiæ Doctoribus rejecta.* 12. *Vulgatam Latinam licèt non sit Authentica, tamen magni faciendam statuunt Protestantium doctissimi.*

1. MUltas olim fuisse Versiones Scripturæ Latinas docet S. Augustinus lib. 2. De doctrina Christiana cap. 11. ubi ita scribit, *Qui Scripturas in Græcam linguam verterunt numerari possunt. Latini autem Interpretes nullo modo: ut enim cuique primis fidei temporibus in manus venit codex Græcus, & aliquantulum facultatis sibi utriusque linguæ habere videbatur, ausus est interpretari.* Inter istas autem una erat quæ ab Augustino loco citato, cap. 15. *Itala*, ab Hieronymo in cap. 14. & 49. Esajæ *Communis* & *Vulgata*, à Gregorio Epist. ad Leandrum ante Moral. præfix. *Vetus* appellata erat, quam reliquis prætulerunt, quia, ut Augustinus, erat verborum tenacior cum perspicuitate sententiæ: hanc verò in Ecclesia Latina maximè in usu fuisse, unde nomen *Itala* & *Vulgata* habuit; quia verò reliquis antiquior erat *Vetus* dicebatur. Facta est autem hæc Versio (ut & reliquæ omnes Latinæ Vet. Test. istorum temporum) ex Græca τῶν ό, & magnæ auctoritatis erat apud Ecclesias Occidentis (Primus enim inter Orthodoxos, qui post LXX. ex Hebræo fonte Latinam Versionem aggressus est, erat Hieronymus.) Auctoritatis verò tantæ fuit, ut quidam ad Apostolorum Discipulum quendam ut auctorem, referre non dubitarint, ut Serar. Proleg. Bibl. cap. 19. q. 8. & alii, qui peculiari Spirit. S. assistentia factam esse volunt, quod licèt sine auctoritate asserant, probabile tamen est ipsam ab ipsis Ecclesiæ primordiis in usu fuisse, cum Ecclesia Latina sine Versione Latina esse non potuerit, eámque Ecclesia Romana, quæ principem inter Ecclesias locum semper tenuit, & antiquarum Traditionum tenacissima fuit, in communi usu recipere. Unde Sixtus Senensis Biblioth. l. 8. ait Editionem Veterem *Vulgatæ* & *Communis* nomen accepisse, tum quia nullum certum haberet auctorem, tum quia non de Hebræo fonte sed de κοινῇ, vel de LXX. interpretatione sumpta esset, quemadmodum Augustin.

18. De Civit. Dei, & Hieronymus Præf. Evangeliorum testantur. Cujus lectione usa est Ecclesia longè ante Hieronymi tempora, & etiam multò post, usque ad tempora Gregorii Papæ. Hanc enim communis Patrum assensus à primordio nascentis Ecclesiæ usque ad Damasum Papam longo usu approbat. De hac quædam diximus cum de Editione Romana *τῶν ό* disseruimus. Constat etiam Hieronymum multis annis, antequam ad textum Hebraicum vertendum se accingeret, Græcam LXX. Latinè transtulisse, ut ex lib. 2. contra Ruffinum, quem circa 15. annos ante ipsius obitum scripsit, satis constat, ubi scribit se LXX. Interpretes ante annos plurimos diligentissimè emendâsse, & linguæ suæ studiosis dedisse, & quòd Psalterium juxta LXX. à se emendatum Romæ receptum esset. Eadem habet Præf. in Paralip. ad Chromatium, & Præfat. ad Lev. & Epist. ad Augustinum. Unde bene colligit J. Morinus Hieronymom cùm adhuc juvenis esset hoc opus confecisse: Hujus verò Versionis suæ habemus Prophetas inter opera sua adhuc servatos. An verò Hieronymus Latinam illam Versionem ex Græca LXX. de novo fecerit, an tantùm Vulgatam & Italam emendaverit, vix liquidò constat. Probabile tamen mihi videtur quosdam libros de novo vertisse, reliquos tantùm emendâsse. De novo vertit Psalterium, ut ipse scribit Epist. ad Sun. & Fret. librum Jobi, ut ex utraque Præfatione constat, & libros Solomonis, ut lib. 2. adversus Ruff. cap. 8. habetur; reliquos solùm emendavit. Codices verò sibi Græcos comparavit quàm maximè castigatos, qui scilicet in Hexaplis extabant, ubi puram & incorruptam versionem LXX. ab Origene descriptam fuisse, ipse tom Epist. ad Suniam & Fretelam, cùm alibi affirmat. Astericis etiam & obelis hanc suam Versionem notavit, non tamen ex Theodorione (ut fecerat Origenes) sed ex ipso textu Hebræo, qui quidem hodie evanuerunt, nec ullibi apparent. Hoc ex Præf. 2. in Paralip. & Epist. ad August. constat, ubi hæc habet, *Quod in aliis quaris Epistolis cur prior mea in libris Canonicis interpretatio Asteriscos habeat, & Virgulas pranotatas, & postea aliam Translationem absque iis ediderim*, &c. respondet, *Se non tam vetera abolere conatum fuisse, quàm lingua sua hominibus emendata de Graco in Latinum transtulisse*, &c. Nec etiam Vetus illa, quam *Vulgatam* dicimus (ante Nobilii labores) ullibi simul extabat. In usu quidem fuit, non obstante nova Hieronymi Versione ex Hebræo, per ducentos ferè annos post Hieronymum, ut ex verbis Gregorii constat, qui utraque tam Novâ Hieronymi quàm Vetere illa ex LXX. in Commentariis suis usus est, ut ex verbis ejus in Epist. ad Leandrum præfixa libris Moralium, & lib. 20. Moral. cap. 23. liquet; *Quia sedes Catholica*, inquit, *cui auctore Deo prasideo, utraque utitur, mei quoque labor studii ex utraque fulcietur.* Non fuisse autem propriè Authenticam Vulgatam illam Latinam apertè constat, tum quia ex Græca facta sit, quàm Authenticam non fuisse jam ostendimus, nec potest rivulus auctoritatis plus habere quàm erat in suo fonte; nec potest ulla Versio dici Authentica, nisi Interpres eodem Spiritu verterit, quo primus author scripsit, quod de hac Versione nemo affirmavit: nec illam Ecclesia Romana rejecisset, & aliam novam accepisset, si Authenticam judicâsset. Nec valet objectio Joh. D. Espeires, quod vix credibile est Ecclesiam Romanam non habuisse Authenticam versionem; habuit enim textus originales authenticos; habuit etiam Versionem, quæ fonti in omnibus ad salutem necessariis conveniebat, quod satis erat. De hac plura in sequentibus.

2. Cùm verò hodiernæ Vulgatæ editionis autorem esse Hieronymum multi contendant, de Hieronymi Versione ex Hebræo primò dicendum est, viz 1. Quibus auxiliis suffultus Versionem suam aggressus sit. 2. Rationes quænam fuerint, quæ ad hoc opus ipsum impulerint. 3. Quosnam Scripturæ libros verterit. 4. An ita à Spiritu S. in Versione sua afflatus sit, ut errare non potuerit. 5. De laboris & operis hujus successu, sive quomodo recepta fuit hæc Versio in Ecclesia. Postea inquirendum, 1. An Vulgata hodierna eadem sit cum illa Hieronymi, vel quemnam habuerit autorem. 2. Cujus sit authoritatis ante & post Concil. Trident. 3. Ex quibus codicibus confecta sit. 4. Cur Ecclesia Latina relictâ veteri Vulgatâ Latinâ novam receperit.

3. Hieronymum quidem dotibus naturæ & artis optimè instructum fuisse ad hoc opus nemo negabit, cùm improbo labore trium linguarum præ reliquis sui temporis fuerit peritissimus, & in omni literatura excellens. Unde illud Prosperi de ipso distichon.

Hebrao simul & Graio Latióque venustus.
Eloquio, merum exemplum, mundique magister.

Ex ipsius enim operibus colligitur ipsum variis Judæorum Rabbinis præceptoribus usum fuisse, ut in Linguæ Hebrææ & Chaldaicæ scientiam penitiorem penetraret. Primò cùm Juvenis in eremo degeret, vitam Monasticam sectans, à Judæo converso prima linguæ Hebraicæ rudimenta hausit; sic enim scribit epist. 4. ad Ruffinum, Quòd quum Juvenis in eremo esset, nec vitiorum incentiva nec naturæ ardorem jejuniis frangere poterat, ad mentem edomandam fratri cuidam, qui ex Hebræis crediderat, se in disciplinam dederat, ut post Quintiliani acumina, Ciceronis fluvios, gravitatem Frontonis, & lenitatem Plinii, alphabetum disceret, & stridentia anhelantiáque verba meditaretur, &c. Eadem habet Præf. in Dan. II. Post annos supra 20. ex Ægypto rediens Hierosolymam majores fecit progressus in Hebraicis sub Barrabano Judæo, quem magno pretio conduxerat, ut ipsum nocte instrueret, quia instar Nicodemi Judæos fratres suos timuit. Sic Epist. 65. ad Pammachium & Oceanum, Cùm putabant homines se finem fecisse discendi scribit, quòd venit rursum Hierosolymam & Bethlehem; quo labore, quo pretio Barrabanum nocturnum habuit præceptorem? timebat enim Judæos, & mihi alterum exhibebat Nicodemum. De hoc etiam in Ef. 21. III. Postea alterum habuit præceptorem de Tiberiade, Legis doctorem, qui apud suos in admiratione habebatur, cum quo contulit à vertice ad extremum unguem. De hoc Præf. in Paralip. IV. Alium habuit Lyddæum Præceptorem, qui apud Hebræos primus putabatur, quem multis redemit nummis. De quo in Præf. in Job. V. Alium tandem habuit pro lingua Chald. De quo Præf. in Dan. *Adhortante quodam Heb. & illud crebrius in sua lingua ingeminan-*

nante Labor improbus omnia vincit, qui mihi videbar sciolus inter Hebr. cœpi rursus esse discipulus Chaldaicus. Ex hisce videmus ipsum nullis laboribus vel sumptibus pepercisse, ut ad Hebraicæ eruditionis culmen ascenderet. Unde Augustinus licèt Hieronymi consilium non probaret, fatetur tamen ipsum fuisse trium linguarum peritissimum. Jam verò præter linguarum subsidia magnum adjumentum in hoc opere perficiendo suppeditârunt Origenis Tetrapla, Hexapla & Octapla, in quibus præter textum Hebræum tam Hebraicis quàm Græcis descriptum literis, sex habuit versiones Græcas, de quibus supra, viz. Aquilæ, Symmachi, LXX Seniorum, Theodotionis, & Quintam ac Sextam anonymas, ex quarum tum secum invicem, tum cum textu Hebræo collatione, non potuit non multum proficere.

4. Causæ verò, quæ ipsum ad hoc opus impulerunt, prout ipse variis in locis agnoscit, erant variæ quæ in versionibus Græcis & Latinis irrepserunt corruptelæ, tum etiam quòd ipsos L X X. sæpius cespitâsse, & ab Hebraico textu longè discessisse ipse (postquam Hebraicam linguam exactiùs calleret) observarat, tum quòd reliquæ Versiones factæ sunt ab hominibus semichristianis & Judaicis Apostatis, qui in odium fidei Christianæ multa Scripturæ loca perversa expositione corruperant. Præterea Aquila, ut supra innuimus, non tantùm vocum sensum, sed & vocum etymologias superstitiosè sæpe sectatus est, unde obscurus erat. Symmachus vocum sensum respiciens, verbis se non obstringens, longè à vero sensu aberravit. Theodotion verò licèt medius incederet, & à doctis præ reliquis probaretur; sæpe tamen, (cùm à fide deficeret) verba torquebat, ut erroribus suis patrocinium quæreret. Hieronymus ergò, vir acri & fervido ingenio, imperfectiones aliarum Versionum animo revolvens, & amicorum suasu ac hortatu excitatus, rem Ecclesiæ utilem se facturum existimabat, si novam Versionem ex Hebraico fonte exprimeret, quam ingenti animo & laboribus indefessis tandem perfecit, quæ magis quàm reliquæ cum Hebræo conveniebat, & accuratior erat. Hanc fuisse consilii sui rationem ipse sæpius explicat Præf. Paral. hæc habet, *Si L X X. Interpretum pura, & ut ab eis in Græcum versa est, editio permaneret, superfluè me, Chromati Episcoporum sanctissime, impelleres, ut tibi Hebr volumina Latino sermone transferrem. Quod enim semel aures hominum occupaverit & nascentis Ecclesiæ roboraverit fidem, justum erat etiam nostro silentio comprobari. Enimverò cum varietate regionum diversa ferantur exemplaria, & germana illa antiqua Translatio corrupta sit atque violata, nostri arbitrii putas, aut in pluribus indicare quid sit verum,* &c. Hæc & alia isto loco & alibi in versionem LXX. scribit, quæ licèt Hyperbolicè ab ipso dicta sint, nec tantam passa esset illa Versio mutationem, quantam ille credi voluit, imò ex aliis illius scriptis, præsertim antequam de Hebræum in Latinam vertendo cogitaverat, ipsum planè contrarium sensisse constat de Græca versione, ut supra ostendimus, quæ aliàs haud passa sit corruptelas, quam omnes libri vitio librariorum & temporum injuriâ contrahunt, nec quam ipsius versionem Latinam (si modò ipsius sit Vulgata hodierna) passam esse omnes conqueruntur, hanc tamen causam ubique affert, eámque more suo exaggerat datâ qualibet occasione, ut hoc modo ab adversariorum invidia se protegeret, qui hoc ipsius molimen suggillarunt, ut in L X X. Versionis opprobrium factum, de qua omnium animis altè insederat existimatio veneranda. Hoc itaque aggressus est Hieronymus privato consilio & quorundam amicorum hortatu, non verò ex jussu Damasi Pontificis, vel Ecclesiæ totius nomine, ut inter alios affirmat Joh. D' Espeires tract. 3. disp. 3. Dub. 1. affirmat etiam Platina in Vitis Pontif. Damasum primum scriptis Hieronymi authoritatem dedisse, cùm prius LXX. Interpretum scripta tantumodo in pretio erant. Certum tamen est Hieronymum hanc Versionem post Damasi mortem confecisse; Damaso quidem charus erat, cui fuit ab Epistolis, sed Juvenis erat cùm Damaso innotuit, & Damasum annos supra triginta supervixit & mortuo Damaso Româ Hierosolymam secessit, & Bethlehemum, ubi per quinquennium in Monasterio vixit, ut ex Epist. 99. ad Asellam, & initio Epist. 116. ad Paulam & Eustochium colligitur; post hæc Barrabanum præceptorem habuit, ut ex Epist. 65. ad Pammachium constat, & postea Hebraicè satis instructus ad Versionem ex Hebræo se accinxit. Verum est ipsum jussu Damasi N. Testamentum vel Evangelia saltem emendasse, ut ex Præf. Evangeliorum liquet, at V. Testamenti ex Hebræo Versionem non potuit aggredi ex Damasi jussu, qui multis antea annis mortuus est. Nec nomine totius Ecclesiæ illam confecit, cùm certum sit multos Episcopos & inter alios Augustinum hanc Hieronymi operam ubique improbâsse, nec nisi multis post Hieronymi obitum annis in Ecclesias publicè receptam fuisse.

5. Quósnam verò Scripturæ libros vertit? Quoad V. Testamentum ex Præfationibus quas singulis libris præfixit constat, omnes qui ab Hebræis pro Canonicis recipiuntur, ut & libros Judith & Tobiam, vertisse; in quibus Præfationibus calumniam frequenter deprecatur, quòd Scripturam ex Hebræo in Latinum vertere ausus sit. Affirmat de se lib. De viris illustribus extremo, & testatur Augustinus Epist. 8. & 10. & De civitate Dei l. 18. cap. 43. ipsum Vet. Testamentum ex Hebræo vertisse; libros verò Sapientiæ, Ecclesiastici, Maccabæorum, Baruch, Epistolam Jeremiæ, Additiones ad Estherem & ad Danielem non vertit, tum quia Hebraicè non extabant, tum quia pro Canonicis non habuit, ut in Præfationibus suis sæpius testatur; Eos etiam intra Canonem non posuisse liquet ex ejus Prologo galeato, tum ex Præf. in Prov. & Danielem. Ecclesiasticum tamen & lib. 1. Maccabæorum affirmat se in Hebraica lingua vidisse, ut & librum Tobiæ. Inter Canonicos, constat ipsum Psalterium tum ex Hebræo convertisse (licèt hæc ejus Versio in Vulgata hodierna non sit) tum sæpius ex Græco vel vertisse vel emendasse. Quater enim circa Psalterium laboravit, Primò ex Hebræo, ut dixi, in Latinum vertit, ut in Epist. ad Sophronium legimus, & hæc ejus Versio inter opera ejus extat. Secundò, ex editione τῶν ό Græca, quæ in Hexaplis erat sincera & incorrupta, quàm Asteriscis & obelis notavit, de qua in Epist. 135. ad Suniam & Fretelam,

telam. Tertiò, ex Præf. Pfalt. ad Paulam & Eustochium & Epistol. ad Sophronium constat ipsum bis emendâsse, ex editione Lucianea, quæ Vulgata & Communis dicta est, quæ eadem erat cum L X X. sed à Luciano in quibusdam correcta & emendata, hanc prima vice emendavit, ut est in Epist. ad Sophronium, & postea iterum emendavit additis asteriscis & obelis, ut ipse affirmat Præf. in Psalt. ad Paulam & Eustochium; & hæc ejus emendatio auctoritate Damasi Romæ in usu erat teste ipso Hieronymo l. 1. contra Ruffinum, c. 8. Novum verò Testamentum non de novo vertit Hieronymus, sed tantùm emendavit, nec fortasse totum emendavit, sed Evangelia tantùm. Sic enim ipse lib. De script. Ecclef. *V. Testamentum juxta Hebraicum transtuli, Novum Græca fidei reddidi.* Hoc verò jussu Damasi Pontificis præstitit. Sic enim Præf. ad Damasum scribit, *Novum opus me cogis facere ex veteri, ut post exemplaria Scripturarum toto orbe dispersa quasi quidam arbiter sedeam, & quia inter se variant, quæ sunt illa quæ cum Græca consentiant veritate decernam. Pius labor sed periculosa præsumptio judicare de cæteris, ipsum ab omnibus judicandum,* &c. Postea hæc addit, *Hæc præsens Præfatiuncula pollicetur quatuor tantùm Evangelia, quorum ordo est Matth. Marc. Luc. Joh. codicum Græcorum emendata collatione, sed veterum, quæ non multum à lectionis Latinæ consuetudine discreparent, ita calamum temperavimus, ut his tantùm quæ sensum mutare videbantur correctis reliqua manere pateremur ut fuerunt.* Hic apertè videmus Hieronymum non Versionem sed Emendationem sibi arrogare, & Evangelia tantùm nominare, licèt alibi de toto N. Test. loqui videatur. Cùm enim Augustinus Epist. 10. cap. 4. hoc opus sibi acceptum esse significavit (licèt aliter de ejus labore in Ver. Test. vertendo sentiret) sic scribit, *Non parvas Deo gratias agimus de opere tuo quòd Evangelium ex Græco interpretatus sit, quia in omnibus ferè nulla est offensio, cùm Scripturam Græcam contulerimus.* Hieronymus respondet, *Si me ut dicis, in N. Testamenti emendatione suscipis,* &c. Ubi quòd Augustinus *Versionem* vocasset, ipse tantùm *Emendationem* dicit, & de Nov. Test. in genere loquitur. Quando verò vel à quo facta sit Latina hæc Nov. Test. Versio difficile est aliquid certi statuere. Probabile est antiquissimam fuisse, & in Ecclesia Romana ab ipsis Apostolorum temporibus in usu fuisse, ut de Veteri Vulg. V. Test. diximus, cùm de nulla alia antiquiore aliquid legimus. Nec verisimile est Latina Versione Ecclesiam Latinam caruisse, nec quam initio habuerit primævis temporibus Apost. voluisse mutare vel rejicere. Et quæ ab antiquissimis Scriptoribus Latinis ex N. Testamento citantur cum hac Versione congruunt. Innuit Baronius ad ann. Christi 231. & Bonfrerius Præloq. cap. 15. Sect. 2. ab Apostolis visam & approbatam; hoc verò nullibi probant, nam hoc modo infallibilis esset auctoritatis in omnibus, quod tamen, ut statim videbimus, à plerisque Ecclesiæ Romanæ Doctoribus negatur.

6. An verò Hieronymus peculiari Spiritus S. lumine illustratus Versionem suam confecerit ita ut nunquam erraverit, quæstio est, quam nuper excitârunt quidam post editum Decretum Concilii Trident. de Versionis Vulgatæ authentia, cùm antea nemo de illa cogitârit. Licèt enim communis sit sententia Doctor[um] Ecclesiæ Romanæ Hieronymum non aliter quàm [alios] interpretes vertisse, quidam tamen, inter quos Joh. M[a]rinus Exerc. Bibl. 6. cap. 12. n. 9. & 14. volunt H[ie]ronymum peculiari S. Spiritus afflatu Versionem ill[am] condidisse, & eodem Spiritu dirigente ac movente omni errore exemptum fuisse, ita ut nec decipi potu[is]set, nec errorem aliquem vel levissimum vertendo co[m]miserit. Sic etiam Canus l. 2. cap. 24. Titleman. Ap[ol.] pro Vet. Interprete. Hæc verò sententia est apertè f[al]sa & vix refutatione eget, cùm Hieronymus sæpe fa[tea]tur se errasse ut hominem, ut Esa. 19. *Melius reor p[ro]prium errorem reprehendere, quàm dum erubesco im[pe]ritiam confiteri, in errore persistere, in eo quod transt[u]li,* &c. Ex quibus verbis Oleaster in cap. 23. Ex[od.] infert Hieronymum in Scripturæ interpretatione H[o]minem non Prophetam egisse, & errare potuisse. Bellarminus lib. 2. De verbo Dei, cap. 11. ex eod[em] loco observat Hieronymum se errasse agnovisse, quod Ecclesia ejus correctionem receperit, & addit q[uod] cum Vulgata editio non sit unius authoris sed quæd[am] ex Luciano, quædam ex Theodotione, stultum vide[tur] dicere Theodotionem Hæreticum errare non potui[sse]. Idem affirmant Driedo De Eccl. Script. lib. 2. cont[ra] Vega l. 15. in Concil. Trid. cap. 9. Andrad. lib. 4. [...] sanè ita liberè Hieronymi inceptum in vertendo [...] probassent Augustinus, Ruffinus, aliique celebres [Ec]clesiæ Doctores ac Episcopi, si ipsum à Sp. S. pecul[iari] modo in illa Versione adjutum fuisse existimass[ent]. Quid quòd plerique Ecclesiæ Romanæ Doctores, [ut] posthac videbimus, fatentur errores in Vulgata La[tina] (quam illi Hieronymi esse volunt) non tantùm [...] ante Concilii decretum, sed etiam post Sixti V. & C[le]mentis VIII. emendationes, idque non tantùm [Ty]pographi, sed & Interpretis vitio? Sic Cajetanus i[n] Chron. cap. 16. Torniellus ad annum M. 3149. D[io]nysius Petavius Tom. 2. de annis Abaziæ Regis. Six[tus] Senensis l. 8. Biblioth. ad finem, Dom. Bannes part[e] q. 1. art. 8. dub. 4. Bellarminus loco citato, & in Ep[ist.] ad Lucam Brugensem, Bonfrerius præloq. c. 15 S[ect.] 3. &c. & Franciscus Lucas Brugensis, qui multa [...] collegit, quæ post correctionem Clementis VIII. [ad]huc emendanda videntur. Certum itaque est Hi[ero]nymum mediis ordinariis instructum, eruditione & [in]dustria humana hoc opus confecisse, & ut alii interp[re]tes errori obnoxium fuisse.

7. De successu verò conatus ejus constat, quòd [...] Versio ad textum Hebr. propiùs accederet, quàm [...] τῶν ό, cùm illi sensum sæpe paraphrasticè reddide[rent] hic verò ipsa verba exactè plerumque sequutus si[t] sensum sæpius optimè expresserit, unde à multis [...] magno applausu recepta fuit, plerique tamen Docto[res] Ecclesiarum rectores & Episcopi, inter quos August[inus] hoc ejus inceptum primò improbârunt ut temerari[um] & ad auctoritatem versionis L X X. convellendam [et] minuendam factum. Unde multis calumniis imp[e]tus Hieronymus necessariò Apologias scribere co[actus] est, in quibus sæpe testatus est se nihil in LXX. Ve[...]

nem molitum esse, sed ex Hebræo fonte in Latinum transtulisse, ut eorum desiderio satisfaceret, qui avebant scire quomodo in Hebræis codicibus legeretur. Judæi quidem Versionem ejus approbârunt, ut conformem textui Hebræo, unde ipsum vocat R. Azarias l. 3. meor enajim {*Interpretem Christianorum* κατ' ἐξοχήν. Sic Kimchi ad Psal. 110. vocat *Interpretem* absolutè, Ab. Esra ad Psal. 3. *Interpretem præputiatorum*, R. Jos. Alb. lib. Fundamentorum vocat *sapientem translatorem*, Elias Levita *doctum Hieronymum*. Græci verò in sermonem Græcum verterunt, teste ipso Hieronymo lib. contra Ruffinum. ubi contra calumniatores sic scribit, *Unde me putabam de Latinis meis bene mereri & nostrorum ad discendum animos concitare, quod etiam Græci versum de Latino post tantos Interpretes non fastidiunt, inde in culpam vocor.* Genebrardus l. 2. Chronol. dicit à Sophronio versam fuisse, à quocunque verò conversa sit, certè hodie periit ista Versio, nec publicè recepta fuit apud Græcos, licèt in privatorum manibus esset; nam nulla ejus vestigia ullibi jam apparent. Ruffinus verò acriter Hieronymum increpavit (cui non sine bile respondet Hieronymus.) *Quis*, inquit ille lib. 2. Invect. *ex tot & tantis prudentibus & sanctis viris qui ante te fuerunt ad istud opus ausus est manum mittere? An ut divinarum Scripturarum libros, quos ad plenissimum fidei instrumentum Ecclesiis Christi Apostoli tradiderunt, nova nunc & à Judæis mutuata interpretatione, mutares?* Hæc & multa alia objiciebant ejus æmuli, maximè verò urgebant quòd LXX. interpretationem, quæ in magna apud omnes veneratione erat, hac nova Versione conatus sit de solio dejicere, ad quod sæpius respondet, profitendo se ne tantillum auctoritati LXX. derogare velle, quorum Versionem divinam & in S. Spiritu factam agnoscit. Sic Præfat. in Jobum, *Cogor per singulos Scripturæ divinæ libros adversariorum respondere maledictis, qui interpretationem meam reprehensionem LXX. criminantur*, quibus subdit, *Audiant canes mei idcirco me in hoc volumine laborasse, non ut interpretationem antiquam reprehenderem, sed*, &c. Sic in Prol. Galeato. *Periculosum opus certè & obtrectatorum meorum latratibus patens, qui me asserunt in LXX. Interpretum suggillationem nova pro veteribus cudere*, &c. *Quid igitur, damnamus veteres? minimè: sed post priorum studia quod possumus in domo Domini laboramus.* Unde contra Ruffinum, qui hoc ipsi objecerat sic scribit, *Egóne contra LXX. Interpretes aliquid sum locutus, quos ante annos plurimos diligentissimè emendatos meæ linguæ studiosis dedi, quos continuè in conventu Fratrum edissero, quorum Psalmos jugi meditatione decanto, stultus eram, ut quòd in pueritia didici senex oblivisci vellem*, &c. S. verò Augustinus, qui Hieron. familiaris, opus hoc ita improbavit, ut non permiserit novam hanc Versionem per ejus diœcesin legi, & antequam perfecta fuerat Hieronymum hortabatur, ut ab incœpto desisteret, & in aliis operam poneret: Sic enim scribit ad Hieronymum Epist. 19. *Propterea se nolle ejus interpretationem in Ecclesiis legi ne contra LXX. auctoritatem tanquam novum aliquod proferentes magno scandalo perturbemus plebem Christi, quarum mens & corda illam interpretationem audire consueverunt, quæ etiam ab Apostolis approbata est.* Idem Epist. 10. ad eundem Hieronymum, *Ego sanè te mallem Græcas potiùs Canonicas nobis interpretari Scripturas, quæ LXX. Interpretum authoritate perhibentur. Perdurum erit enim si tua Interpretatio per multas Ecclesias frequentius cœperit lectitari, quòd à Græcis Ecclesiis Latinæ Ecclesiæ dissonarent*, &c. Dein exemplum profert tumultus à plebe excitati ex lectione novæ Hieronymi versionis per quendam Episcopum in Ecclesia, cui præerat, ubi Græci quidam Hieronymi versionem apud Jonam Prophetam falsi arguebant, ita ut cogeretur Episcopus Judæorum testimonium flagitare, &c. Ex his videmus versionem Hieronymi omnibus non placuisse, nec ab omnibus receptam; post ipsius verò obitum, ut observant Serrarius & alii, paulatim autoritatem nacta est; & apud multos recepta, qui ejus sinceritatem & cum Hebræo convenientiam deprehenderunt, ita tamen ut tum Vetus, tum hæc Nova in uso essent usque ad Gregorii Magni tempora. Ipse enim Epist. ad Leandrum ad finem, ante libros Moralium sic scribit: *Novam translationem dissero, sed ut comprobationis causa exegit, nunc Novam nunc Veterem per testimonia assumo, ut quia sedes Apostolica, cui auctore Deo, præsideo, utraque utitur, mei quoque labor studii ex utraque fulciatur*, ubi videmus utrumque in usu fuisse, in expositionibus, &c. ita tamen ut Nova Veterem adhuc non exclusisset: licèt verò utrâque usus esset Greg. tamen alibi liquet ipsum Novam prætulisse: nam l. 20. Moral. cap. 3. dicit quòd Nova hæc translatio cuncta verius transfudisse perhibetur, & credendum sit quicquid in ea dicitur.

Postea per gradus Editio hæc prævaluit, tacito potiùs Ecclesiæ Latinæ consensu, quàm ullius Synodi vel Pontificis Decreto; nam licèt Hugo de Sancto Victore l. de Script. c. 9. asserat Ecclesiam Latinam hanc solam versionem legendam & in auctoritate habendam constituisse, Constitutionem tamen nullam profert, nec à quo vel quando facta sit indicat: Imò Erasmus Epist. ad Dorp. Theol. ipsum Dorpeum urget, ut vel unam proferat Synodum in qua hæc editio sit comprobata. Verum est Anselmum, Bernardum, Rupertum, Haymonem & alios hanc probâsse, & in scriptis generaliter explicâsse, vel potiùs ex nova & veteri mixtam, ut posthac explicabimus: non tamen ita prævaluit ut veterem penitùs extrudere potuerit, sed utraque in usu fuit, donec tandem ex utrisque mixta hæc, quæ nunc Vulgata dicitur, coaluit, quæ nulla publica auctoritate stabilita est, nec in solium authentias posita ante Decretum Tridentinum, sed tacito consensu cum veteri recepta.

8. Causas verò, quæ tum Hieron. ut conficeret tum Lat. moverint ut novam sive ex toto, sive ex parte majori reciperent, varias allegant Salm. Proleg. 3. Bonfrer. Præloq. c. 15. Sect. 3. Sixtus Senensis lib. 8. Biblioth. ad finem, & alii, quarum potiores hæ videntur: 1. Quia ut olim Orig. Epist. ad Jul. Africanum, necessarium erat habere translationem ex Hebraico factam, quæ cum versione LXX. conferri & legi posset, ut contra Judæos melius fidei nostræ dogmata tueremur; nam nisi in textu aliquo conveniremus, nunquam cum

hoste decertare, vel ipsum convincere possemus: Hæc verò nova versio Hebraico textui verbis magis consonat quàm Græca. Judæi Christianis insultabant dicentes non ita esse in Codice Hebr. ut illi citabant, unde Hier. Præfat. ad Esajam dicit ne Judæi de falsitata Scripturarum Ecclesiis diutius insultarent se ex Hebræo vertisse. Dein translatio LXX. erat potiùs (saltem in multis) periphrasis & commentarius quàm versio, obscura elucidans & explicans, seorsum potiùs quàm verba reddens; unde congruum erat aliam ex Hebraico ferè de verbo ad verbum cudi, quo ostenderetur illos nihil Hebr. textui contrarium reddidisse: Præterea post Christum Prophetiis expletis, ex ipso rerum eventu longè clarius reddi posse veteres prophetias ad Christum & Nov. Test. spectantes quæ ante impletionem obscuræ erant, & ab Interpretibus non nisi obscurè reddi possent. De hoc Hier. Præfat. in Pentateuch. *Illi qui ante Christum interpretati sunt, quod nescierunt dubiis sententiis protulerunt, nos verò post passionem & resurrectionem ejus non tam Prophetiam quàm historiam scribimus.* Tandem & hoc adjicit ex Hieron. Præfat. in Esd. Sixtus Senensis lib. citato, ut hoc modo exultantem Græciam compescerent & eorum fastum supprimerent, qui se Latinis in tantum præferebant, ut dicerent, nihil divinarum Scripturarum habere Latinos quòd non à Græcis mutuò accepissent; ex hac causa credibile est Pontifices Romanos hanc versionem promovisse. Ex his quidem causis novam versionem in usu publico recepit Ecclesia Latina, ut ad usum magis aptam, Veterem tamen nunquam rejecit vel damnavit, vel contra ejus auctoritatem aliquid decrevit, sed in eodem statu eam esse permisit, quo antea fuit, licèt ex negligentia Doctorum, squalida & inculta, & quasi in tenebris sepulta jacuerit antequam hujus seculi industria eam in lucem produxit & pristino nitori restituit.

9. De authore Vulgatæ Latinæ hodiernæ discepiant Romano Catholici tum inter se, tum cum Protestantibus, negantibus horum plerisque Hieronymi esse; ex illis verò affirmant plerique, quidam negant. Negant esse Hieronymi Pagninus Præf. ad Ver. Test. Paulus Sempronii Episcop. lib. 2. c. 1. De die passionis Dei. Erasmus Roterod. in N. T. Driedo lib. 2. cap. 1. Baronius loco citato. Duacenses Theol. Præf. in Vet. Test. Sixtus Senensis lib. 8. ad object. 8. Guil. Budæus Annot. ad Pandectas p. 163. quibus etiam Bellar. Azorium, Maldon, adjungunt, qui vel Hieron. esse negant, vel ex Hieron. & veteri Vulgata mixtam esse affirmant. Protestantes verò omnes (paucissimis exceptis) Hieronymi non esse contendunt. Augustinus Steuchus. Serarius, Joh. Mariana & plerique hodie Romanæ Ecclesiæ Doctores, quorum aliqui concedunt mixtam esse, in minutis quibusdam, ex majori tamen parte cùm sui denominatio Hieronymo adscribendam esse statuunt. Qui ad Hieronymum referunt, ex ejus nomine auctoritatem majorem ei conciliare student, alii ita vitiosam esse dicunt, ut Hieronymo indignam existiment. Ut verò certi aliquid statuere possimus, distinctè agendum est. I. Certum est Psalmorum librum in Vulgata non esse ex Hieronymi versione ex Hebræo (licèt Psalmos ex Hebræo verterit, & inter ejus opera versio illa extet) sed esse ex antiqua versione τῶν ό secundum Luciani Martyris emendationem. Hunc librum recensuit Hieronymus jussu Damasi Pontificis, & Romæ receptus est, ut supra indicavimus: quia verò Psalmos ex quotidiano usu, & quia in Templis quotidie decantati præ cæteris Scripturæ partibus, etiam vulgus memoriter tenebat, ita ut mutatio sine gravi offensa populi fieri non posset, ideo Psalmi in Vulgata secundum antiquam editionem retenti. Idem etiam statuendum de plerisque libris, quos Judæi in Canonem non receperunt, quos supra enumeravimus, & de his nulla est controversia, concedunt enim Bellarm. Bonfrer. & alii. II. Quod ad reliquos libros attinet, certum est illos majori ex parte Hieronymi versionem spirare: nam si quis contulerit Prophetarum versionem Latinam ex Hebræo, quæ inter ejus opera extat cum Vulgata Latina hodierna, deprehendet in omnibus ferè ad verbum convenire eundémque authorem referre, vix enim per integrum aliquod caput unius verbuli differentiam inveniet. Præterea Vulgatam ex Hebræo factam esse, non ex Græca Sept. ipsa ubique clamat, cum Hebræo enim plerumque convenit, ipsúmque ad verbum magis exprimit quàm textus Græcus. Certum verò est, nullum fuisse, qui post Hieronymum ad nostra tempora (ad Pagninum usque) Biblia ex Hebræo in Latinum transtulit. Pleraque etiam (non omnia, ut Bellar. & alii) quæ in antiqua versione defuerunt, quæque ex Heb: se supplevisse dicit Hieronymus in sua versione, exprimuntur in Vulgata: ut illud Hos. 11. 2. *Ex Aegypto vocavi filium meum.* Zach. 12. 10. *Videbunt in quem crucifixerunt.* Pleraqua etiam (non omnia ut posthac videbimus) quæ in antiqua Vulgata aliter legebantur ac in Hebræo (observante Hieronymo) eodem modo hodie leguntur in Vulgata, ut in Hebræo, & ut legenda censuit Hieronymus, ut Genes. 2. 2. ubi vetus editio ex Græca legebat, *Complevit* Deus *die sexto opus suum*, monuit Hieronymus secundum Hebræos legendum esse, *die* 7. & v. 22. pro *ecstasin*, vertit Hieronymus *soporem*. Genes. 5. in annis παιδογονίας Patriarcharum convenit Vulgata cum Hebræa non cum Sept. Genes. 35. 16. pro *Hippodromum*, vertit *verno tempore*. Jon. 4. 6. pro *cucurbitam*, vertit *hederam*. At verò in omnibus istis locis, ut aliis multis, Vulgata sequitur lectionem Hieronymi. Videatur Hieronymi Epistola 89. ad Augustinum, quæ est 11. inter Epist. Augustini. Tandem in eadem Epist. dicit Hieronymus se omnibus ferè libris, quos ex Hebræo traduxit, Præfationes præfixisse, quas in omnibus Bibliis Vulgatis singulis libris præfixas videmus, at incredibile est (ut observat Bellarm.) totum opus periisse, solas Præfationes remansisse. III. Certum est in omnibus Vulgatam non esse Hieron. nam præter Psalmos & ea, quæ ex veteri Vulgata, vel ex Theodotione addidit, ut in additionibus ad Estheram & Danielem est videre, etiam in reliquis libris ubique multa occurrunt, quæ Hieron. non esse cuilibet clarum est: nam in multis convenit cum Veteri Vulg. sive LXX. ubi Versio Sept. ab Heb. differt; sæpe cum Theod. Sym. Aq. sæpissimè etiam aliter habet, quàm Hieronymus in operibus suis vertendum censuit: unde putant Hieron. non

esse,

esse, sed mixtam facilè est colligere. Hieronymua sæpius profitetur, se secundum Hebraicam veritatem transtulisse, nec versionem 70. ubi ab Hebræo differt, probat, sed obique data occasione ostendit quantum ab Hebræo discrepat, imò hoc sæpe inculcat, quòd ipsum primum ad novam versionem impuleret, τῶν ό ab Hebræo discrepantia; unde vix credibile est ipsum alicubi sponte ab Hebræo discessisse, & in eundem lapidem impingere voluisse. Prologo Galeato dicit quòd sibi omninò conscius non sit mutasse se quippiam de Hebraica veritate: Imò ad Judæoa provocat, annon fideliter Hebræo verterit. Præfat. in Esth. & Nehem. ad Domnionem & Rogatianum hæc habet; *Quid interpretem laniant? Interrogent Hebraos, & ipsis autoribus translationi mea vel arrogent vel derogent fidem.* Idem Præfat. in Estheram sic alloquitur Paulam & Eustochium, *Tenentes adhuc Hebraicum librum per singula verba novam translationem aspicite, ut possitis agnoscere me nihil etiam augmentando, addendo, sed fideli testimonio simpliciter, sicut in Hebrao habetur, historiam Hebraicam Latina lingua tradidisse.* Videmus Hieronymum fidenter suam in vertendo fidelitatem asserere, & quod Hebræum textum accuratè expresserit. At 1. sæpe relicto Hebræo, Vulgata sequitur LXX. ut plurima loca apertè ostendunt. Gen. 4. 8. verba illa, *Egrediamur foras*, non sunt in Hebræo, habet tamen Vulgata una cum LXX. Gen. 8. 7. in Hebr. est, *Orvus exibat exeundo & redeundo*; at legit Vulgata cum LXX. *Egrediebatur & non revertebatur*. Gen. 4. לכן *Propterea quicunque occiderit Cainum* ; at Vulgata, cum LXX. Sym & Theodor. legerunt divi- לא כן *ne quaquam id fiet*. Jos. 21. 37. pro nomine Civitatis *Kedemoth* legerunt LXX. γεδσώμ, quibus consentit Vulgata, quæ habet. *Jethsom*. 1. Sam. 10. 19. in Hebr. est, *Et dixisti* לו *ei*: ubi Sept. & Vulgata legerunt לא *nequaquam*, 1. Sam. 9. 24. addit Vulg. ex 70. verba hæc, quæ non sunt in Hebræo, *Stravitque Saul in solario & dormivit*, Job. 1. 21. desunt in Hebræo hæc, quæ 70. & Vulgata habent, *sicut Domino placuit, ita factum est*. Thren. 3. ult. in Heb. *Dabis ipsis obfirmationem cordis, maledictionem tuam eis*: Vulg. & 70. legunt *laborem tuum*. Hos. 10. 14. pro בית ארבאל legerunt ירבעל *Jerobaal, à domo ejus qui judicavit Baal*. Ezech. 34. 16. *Robustum & pingue perdam*, אמיר Vulgata legit, *custodiam*, ut 70. φυλάξω. legerunt enim ... Multa talia proferri possunt, ubi relicto Hebraico Vulg. sequitur Septuaginta; unde ingenuè fatetur Bellarm. editionem Vulgatæ & Theodotionis editionibus, l. 2. de Verbo Dei, c. 11. Infinitum esser alia omnia referre ubi ab Heb. differt Vulgata præter Codicum varietatem, Interpretis errores, & librariorum incuriam vel audaciam. Quædam addam ubi Hieronym. in Commentariis & Tractatibua, aliter ex Hebr. vertit, vel vertendum censet, quàm in Vulgata legitur Gen. 1, 2. legit Vul. *Spiritus Domini ferebatur super aquas*: Hie. Quæst. Hebr. docet Hebr. מרחפת vertendum, *incubabat*. Gen. 3. 8. legit Vulg. *ad auram post meridiem*, Hieron. verò vult legendum, *ad vesperam*. Gen. 4. 4. legit Vulgata *& respexit Dominus ad Abel, & munera ejus*, &c. Hieron. Theodotionia versionem præfert qui vertit, *Et inflammavit Dominus super Abel, & super sacrificium ejus*, &c. quæ versio significat quomodo Deus testatus est Abelis se sacrificium acceptâsse; scil. ignem cœlitua mittendo: sic in plurimis aliis locis, affirmant Villalpand. & Pradus in Ezech. centum locis aliter vertisse Hieronymum quàm est in Vulgata, in quibus locia Vulgata Hieronymum correxit. Sic Morin. Exercit. 6. c. 12. Sect. 7. Id evidenter colligitur ex Sancti Hieronymi Commentariia, in quorum variis locis aliter vertit, addit vel subtrahit, quàm antea in translatione fecisset. Præter hæc etiam quædam Vulgata Editio addit, quæ non sunt in Hebræo; Quædam transponit aliter ac in Hebræo; quæ omnia ostendunt authorem non κατὰ πόδα Hebræos codices secutum, cùm tamen Hieronymua profiteatur se ad verbum, quantum fieri poterat, ex Hebræo transtulisse, vel saltem Codices Hebræos Hieronymi tempore multum ab hodiernis discrepasse, quòd tamen de tam ingenti discrimine nemo facilè concesserit, post Hieronymi saltem tempora. Exempla additionum habemus, Eccles. 9. 2. ubi in Hebræo legimus, *Omnibus idem eventus, bono & puro & impuro*, Vulgata legit, *bono & malo, puro & impuro*, Jos. 21. 36. adduntur in Vulgata, *in solitudine*, item nomen civitatis *Misor*, quæ nòn sunt in Hebræo. Omissionis, inter alia Gen. 49. 32. ubi versiculus, qui est in Hebræo, omittitur in Vulgata, scil. *Possessio agri & spelunca qua est in eo, ex filiis Heth*. Ruth. 2. 19. ad finem hæc verba sunt in Hebræo, *Ipse est vindex noster*, quæ in Vulgata desunt. Thren. 1. 12. hæc verba, *Annon ad vos*, quæ sunt in Hebræo, in Vulgata non habentur. Transpositionia seu Metathesis. Hos. 12. 3, 4. in Hebræo sic legimua, *In utero supplantavit fratrem, & in robore suo dominatus est Angelo, & pravaluit*. Vulg. verò ita legit & invertit, *In fortitudine sua directus est cum Angelo & invaluit ad Angelum, & confortatus est*. Ex his verò aliisque quæ afferri possunt locis, Vulgatam non esse puram Hieronymi versionem, sed ex Hieronymi aliisque, maximè verò ex Vulgata veteri mixtam patet, quæ sententia est multorum Ecclesiæ Romanæ Doctorum haud inferioris subsellii, quoa supra attulimua: nempe licèt nova editio à plurimis probata fuerit, tam altas tamen in aliorum animis radicea egerat Græcæ τῶν ό authoritas, ut per novam penitua aboleri non potuerit, sed utraque tam publicè in Ecclesiis quàm privatorum Doctorum manibus in usu erat, donec tandem, ad conciliandos omnium animoa, & ut pax ac unitas servaretur, ex utrisque tertia conflata sit, quæ maxima quidem ex parte Hieronymum auctorem agnoscit, ne tamen antiqua penitùs sperni videretur, multia locia lectio antiqua retenta: sic enim Fortunatus Fanensis Præfat. de variis translationibus, *licèt* (Vulgata) *aliquandiu Hieronymi esse credita fuerit, tamen ut majoribus nostris, quasi per manus traditum est, partim ex antiquissima & vetustissima editione Latina, quam Hieronymus Communem & Vulgatam, Augustinus Italam, Gregorius Veterem appellat, retentam esse; partim ex Hieronymi versione ex Hebrao nata est*. Idem sentit Baronius Annal. ad annum 231. Sect. 47. ubi *ex duplici editione magnam animorum contentionem, & metum schismatis ortum*

fuisse dicit, *dum alii novæ, alii veteri adhærebant, unde ad offensam & scandalum præcavendum cùm in divinis laudibus, cæterísque sacris officiis alii aliam legendo, psallendo, concionando, tractando consectarentur, ne Ecclesia penè divisa schismate videretur, afflante numine provisum est, ut ad Ecclesiasticum communem usum una ex duabus quæ usui omnibus esset Ecclesiis conflaretur, quæ Communis omnibus & Vulgata diceretur, explosâ Veteris & Novæ nomenclaturâ.* Bellar. de Verbo Dei. lib 2 c. 9. ita scribit, *Editio Vulgata quamvis maxima ex parte Hieronymi sit, tamen non est illa purè quam ipse ex Hebræo convertit, sed est aliquo modo mixta additis non paucis ex versione* LXX. *quæ in Heb. non inveniuntur, atque id potissimum in lib. Regum & in Proverb.* Idem notant Theologi Duaceoses Præfat. in Vet. Test. & quod omni exceptione majus est, idem testatur Præfatio Bibliis vulgaria auctoritate Clementis 8. repurgatis & publicatis præfixa, ubi disertè habentur hæc verba, *Latinam hanc edit. ex Hieronymi translatione vel emendatione susceptam, partim retentam ex antiqua versione Latina quam S. Hieronymus Communem & Vulgatam, S. Augustinus Italam, S. Gregorius Veterem translationem appellat.* Non opus est plura addere cùm ex dictis satis constet, quidnam de Vulgatæ auctore sentiendum sit.

10. Autoritatem Vulgatæ quòd attinet, definivit Concilium Trident. Sess. 4. Can. 2. *Authenticam esse & summa autoritatis*; statuit enim & declarat, ut *hæc ipsa vetus, & vulgata editio, quæ longo tot seculorum usu in ipsa Ecclesia probata est, in publicis lectionibus, disputationibus, prædicationibus & expositionibus pro authentica habeatur, & ut nemo eam rejicere quovis prætextu audeat vel præsumat.* Circa cujus Canonis sensum multæ inter ipsos, qui Concilii authoritatem agnoscunt ortæ sunt altercatiooes, dum alii Vulgatam ipsis fontibus præferuor, alii nullam inter ipsam & fontes originales comparationem à Concilio factam volunt, sed adhuc ex fontibus corrigi & emendari posse statuunt; alii tantùm in rebus fidei & morum nullum inesse errorem in Vulgata à Concilio declarari sentiunt; alii nullum vel levissimum errorem continere dicunt, præsertim post correctiones Sixti 5. & Clem. 8. alii errores leviores habuisse tam ante Concilium quam post, imò & post Sixti & Clem. diligentiam adhuc errores quosdam mansisse, eósque non tantùm Typographi, sed & Interpretis; alii denique ante Concilii definitionem in se fuisse authenticam & Divinitus inspiratam; alii per Concilii declarationem in hoc authentias gradu supremo collocatam arbitrantur. Qui verò Concilio se non teneri putant, aliam autoritatem Vulgatæ non tribuendam sentiunt, quàm aliis versionibus, quarum nulla authentica, vel Divinitus inspirata dici potest, omnes enim erroribus obnoxiæ sunt, nec aliam auctoritatem habent, quàm quatenus cum fontibus conveniunt, eósque fideliter exprimunt, licèt Vulgatam cæteris Latinis hodiernis in hoc præferendam existimant, quòd omnibus antiquior, & in Ecclesia Occidentali per mille annos publicè recepta sit, unde meritò magni facienda est, nec temerè rejicienda, ut postea fusiùs ostendemus.

Quid verò per vocem illam (*Authentica*) intelligendum sit, non convenit inter Concilii interpretes, dum alii volunt *Authenticam* dici, quia ex se Auctoritatem habet, & ut Franciscus Suarez, De Fide Disp. 5. Sect. 3. n. 10. infallibilem habet autoritatem, & sit certa regula fidei in omnibus quæ continet. Alii, & major pars, quia nihil in se continet fidei & bonis moribus repugnans; alii quia nihil habeat veritati, aut rerum gestarum historiæ repugnans vel in rebus fidei vel aliis, ut Bonfrer. Marian. &c. Alii quia fontem suum fideliter exprimit, ut Serarius, Gregorius de Valent. alii quòd æqualem autoritatem habeat cum fonte, ut exemplar æqualem autoritatem cum suo originali, quod fit cum eidem est conformis, ad verbum si sit transcriptio, ad sensum si sit translatio, quia αὐθέντικον idem est ac *summam autoritatem habens*: Sic Joh. D' Espeires Tract. 3. Disp. 3. Dub. 2. *Authenticum* enim apud Jurisconsultos est idem quod Origioale Diploma ex se fidem habens, unde *Instrumentum authenticum, Tabula authentica*, impropriè verò quod cum Originali convenit: ex qua sententia, Patres Concilii Tridentini voluoressse quasi ootarios publicos à Deo constitutos, qui post examen diligens & collationem hujus exemplaris cum Originali certam ei fidem facerent.

11. Vulgatam verò editionem non esse, nec dici posse propriè *authenticam*, nec in omnibus infallibilem, vel authoritatis divinæ & supremæ, prout à vulgo Ecclesiæ Romanæ statuitur, multis modis ostendi potest, idque ex ipsis ejusdem Ecclesiæ Doctoribus. 1. Ante Decretum Concilii non fuit authentica, multos enim habuit errores, quos liberè redarguunt Nichol. Lyra, P. Burgensis, Driedo, Hier. ab Oleastro, Cajetanus & alii præcipuè Isidorus Clarius, qui octoginta millia errorum in Vulgata Latina se observasse dicit. *Mihi non est dubium* (ait Joh. D' Espeires Tract. 3. Disp. 2 Dub. 1.) *quin olim ante correctionem Sixtinam fuerint in Vulgata plures errores*, quod probat ex uno exemplo quòd instar omnium esse potest, 2. Reg. 24. 17. ubi dicitur *Quòd vixit Amazia filius Joas Rex Juda, postquam mortuus est Joas filius Joachaz Regis Israel.* 25. *annis*, & ita legebatur in omnibus exemplaribus impressis & MSS. quem locum certum est corruptum fuisse, & pro 25. legendum *quindecim*, ut est 2. Chron 25. 25. & ut in exemplaribus Græcis, Hebraicis, Chaldaicis omnibus legitur, & in Bibliis Sixtinis corrigitur. Habemus ingenuam confessionem in hac re plurium insignium Ecclesiæ Romanæ Doctorum (præter nominatos.) Joh. Driedo de Eccles. Scripturis & Dogmat. lib. 2. cap. 2. dicit esse communem opinionem multorum Doctorum, translationem hanc Latinam, quâ communiter utitur tota Ecclesia Latinorum, neque esse Divi Hieronymi, nec in omnibus consonam Scripturæ Sacræ originali, quippe quàm Ambrosius, & ipse etiam Hieronymus quibusdam in locis, & post eum Armachanus, Lyranus, & cæteri etiam hujus temporis viri utriusque linguæ periti arguunt, emendant, & ex Hebræa vel Græca lingua castigant & corrigunt, dicentes, & in Hebræo codice Vet. Test, & in Græco Nov. Test. aliter haberi quàm nos habemus, adducentes in suæ sententiæ corroborationem Augustinum, &

ipsum

ipsum etiam Hieronymum, cæterósque Patres, qui docent ad originales Linguas esse recurrendum, si quando varietas in Latinis codicibus reperitur. Driedoni addam Sixtum Senensem lib. 8. Biblioth. ad finem; *Ingenuè fatemur & nos, multos errores ab Hieronymo emendatos in veteri traductione, & similiter in hac nostra nova editione nonnullas inveniri mendas, solœcismos, barbarismos, Hyperbata, & multa parum accommodate versa & minus Latinè expressa, obscurè & ambiguè interpretata, itémque nonnulla superaddita, aliqua omissa quadam transposita, immutata, ac vitio scriptorum depravata, quæ Santes Pagninus, Thomas Cajetanus, Franciscus Vatablus & Hieronymus Oleastrius interpretationibus & expositionibus suis indicârunt.* Hactenus S. Senensis: Quomodo verò hæc simul consistere possunt cum iis, quæ ab aliis scripta sunt de authentia hujus Versionis ante Concilium non video. Joh. Morinus Exercit. Bibl. lib. 1. exerc. 6. c. 12. n. 9. *Quapropter existimo S. Hier. penitiore Spiritus S. afflatu Versionem illam condidisse, eodémque Spiritu dirigente ac movente ab omni errore exemptum fuisse, nec unquam è textus originarii obscuritate, ambiguitate, transpositione, neque ullis mendis quæ Hebræum aut Græcum textum invaserant ita decipi potuisse, ut vel levissimum errorem vertendo commiserit.* Addit. n. 11. *Ipsam Vulgatam versionem ipsis fontibus, id est codicibus ipsa Prophetarum & Apostolorum manu descriptis, longè similiorem & conformiorem esse quàm nunc sunt originarii textus.* Hanc sententiam tuetur Tirlem. Apolog. pro Vet. Interp. Canus lib. 2. cap. 21. & Salmeron probabilem judicat, Proleg. 3. Paraph. *Si quis autem*, &c. Gretserus Defens. Bell. lib. 2. cap. 10. affirmare non veretur, quæ à Theodotione Hæretico & Apostata Judæo desumpta sunt de fide & religione in iis Theodotionem non errasse; singulari providentia Interpretem illum, quamvis perditum & impium, iis in locis, quæ Ecclesia tanquam authentica approbatura erat, ab omni errore custodiente. Omnes verò modestiæ terminos excidit, qui scribere ausus est, *pro certo & indubitato apud nos esse debere Vulgatam editionem, quæ Communi Catholicæ Ecclesiæ lingua circumfertur; verum esse ac genuinum Scripturæ fontem; hanc consulendam ubique, inde fidei dogmata repetenda*; quasi versio sit fons, & non rivulus de fonte derivatus. Gretserus verò illud dictum, Bellarminos (cujus Hyperaspisten agit Gretserus) absurdum judicat; *Stultum enim*, inquit, *videtur dicere, Theodotionem Hæreticum errare non potuisse.* Certè S. Augustinus Epist. 8. ad Hieronym. disertè dicit, *Hieronymum in hac Versione errare potuisse: unde etiam* (ait) *nobis videtur aliquando te quoque in nonnullis falli potuisse.* Imò Hieronymus ipse fatetur se aliquando errâsse in cap. 19. Esa. malè reddendo *refrænantem* pro *lascivientem*, & addit, *melius reor proprium errorem reprehendere, quàm dum erubesco imperitiam confiteri in errare persistere, cùm ea quæ transtuli*, &c. vide n. 6. ad finem. *Imò Pagninus* (inquit Sixtus Senensis) *Vulgatam vel temporum injuria, vel hominum incuria cùm animadvertisset maxima ex parte corruptam fuisse, Leone 10. hortante*, (alii dicunt, *jubente & sumptus impressionis suppeditante*) *consultis optimis Hebræorum exemplaribus, quanta valebat fide & industria, omne Vetus Testamentum ex Hebraica veritate Latinitate donavit.* Theologi verò Lovanienses & Ar. Montanus Præfat. in Interlin. Pagnini versionem omnium tutissimam judicârunt, quæ in Bibliis Regiis Heb. textui annectitur. Certè si Vulgatam anthenticam judicâssent, vel Pagninus, vel Leo 10. Pontifex, non dixissent eam maxima ex parte corruptam fuisse, nec ex hac causa de alia versione ex Hebræo cogitassent. Rectè itaque Maresius contra Tyrinum p. 33. *si authentica antea fuisset, nec Leo 10. approbâsset Versionem Nov. Test. ab Erasmo adornatam, nec Clem. 8. novam Psalteris interpretationem, quam Cajetanus procuravit, neque opus fuisset Santi Pagnino, Lucensi, concionatori Apostolico, Leone 10. authore, & sumptus faciente, novam adornare translationem totius Scripturæ.*

2. Vulgata Latina, fontibus Heb. & Græcis non æquatur, nedum præfertur, per decretum Concilii, sed tantùm aliis versionibus Latinis præfertur, relictis textibus originariis eodem statu quo prius. Sic Bellar. lib. 2. De verbo Dei cap. 10. refert inter Calvini mendacia, quòd dicat *Concilium Vulgatam fontibus præposuisse*, aitque Concilium de fontibus nullam fecisse mentionem, nec iis aliquid derogâsse, sed tantùm reliquis Latinis versionibus, quæ hodie circumferuntur Vulgatam antetulisse. Serarius, Proleg. cap. 19. q. 12. concl. 1. dicit Synodum Trid. non antetulisse Heb. Græcísque fontibus Vulgatam, quod probat tum ex verbis Concilii, tum ex ejus scopo. Alphonsus Salmeron, qui Concilio interfuit, Proleg. 3. *Nihil de exemplaribus Græcis vel Hebrais agebatur, tantùm inter tot editiones Latinas, quas nostra secula parturierant, quænam ex illis præstaret sermo erat, liberum autem reliquis omnibus, qui Scripturas sacras profundius meditantur, fontes Græcos aut Hebræos, quatenus opus sit, consulere, quò nostrum vitio librariorum aut temporum injuria corruptum emendare valeant.* Iterum, *Licebit itaque nobis, salva Concilii auctoritate, sive Græci sive Hebræi exemplaris lectionem variam producere, eámque ut verum Bibliorum textum expendere & enarrare nec tantùm bonos mores per eam ædificare, verùm etiam fidei dogmata comprobare & stabilire, atque adeò ab illis sumere efficax argumentum tanquam ex textu Scripturæ sanctæ.* Idem sentiunt Mariana Tract. de edit. Vulg. Epist. ad Sanderum, Sanderus lib. 2. De visib. Monarch. ad annum 1541. Azorius lib. 8. Moral. cap. 3. q. 2. Adam Contzeo Polit. lib. 5. cap. 23. *Liberè*, inquit, *affirmo versionem Latinam nostram ita probatam, ut tamen & Græco & Hebræis fontibus maneat sua auctoritas.* Bonfrer. Præloq. c. 15. Sect. 3. Hinc Andradius & alii statuunt Vulgatam ex fontibus corrigi & emendari posse: sic enim scribit pag. 363. *Quare qui Græcos, Latinósque codices de Hebræis supplendos emendandósve esse contendunt, non quidem ab Ecclesia ad externos (ut quidam putant) sed ad ipsammet Jesu Christi Ecclesiam provocant, & ab eadem illa ipsa præsidia comparant.* Jam verò si fontibus manet sua auctoritas, cùm fontes, ut supra cùm de Hebraici textus authentia egimus, authentici sint, Vulgata verò

in

in pluribus locis ab iis differt, ut luce clarius est, necessariò sequitur Vulgatam non posse propriè authenticam dici, cùm duo authentici textus sibi invicem repugnantes dari non possint.

3. Maxima pars Doctorum Eccles. Rom. statuit, nil aliud decrevisse Concilium, quàm in rebus fidei & morum Vulgatam nullum errorem continere, ideóque authenticam esse, etsi nec ab authore propheta sit, nec erroris expers. Sic Bellar. lib. 2. cap. 11. Concilii mentem explicat: *Ecclesia certos nos reddere voluit, in iis præsertim quæ ad fidem & mores pertinent, nulla esse in hac versione interpretum errata*: Et eodem cap. *In iis præsertim quæ ad fidem & mores spectant, nulla esse in hac Interpretis errata. sed tutò posse fideles & sine periculo huic versioni confidere.* Sic Driedo lib. 2. cap. 1. Vega lib. 15. cap. 9. Serarius Proleg. cap. 19. q. 11. Sixtus Senensis lib. 8. ad finem, cum multis aliis, Alphonsus Salmeron Proleg. Andradius; quorum quidam Concilio interfuerunt. Andradius enim fol. 361, affirmat, ex Vega, qui Concilio adfuit Tridentino, Patres cùm Vulgatam authenticam pronunciarent, nihil aliud significare voluisse, quàm nullo eam deformatam errore existere ex quo perniciosum aliquod dogma in fide ac moribus colligi posset. Et ne quis hanc Concilii mentem fuisse dubitare posset, testem citat Cardinalem S. Crucis, Pontificis tunc Legatum, postea Pontificem Max. Marcellum secundum appellatum, à quo pridie quam Decretum hoc rogaretur, se illud accepisse dicit, & postea non semel confirmantem audivisse. Sic Mariana cap. 20. & 23. de Vulg. Vers. Serarius ubi supra, qui hoc addit, *Hoc scripsisse Vegam cum Cardinalis ille superstes esset, possetque de re tota interrogari.* Idem etiam constat ex Jacobo Laines, Jesuitarum Præposito generali, qui etiam Concilio interfuit; unde concludit Serarius, Proleg. cap. 19. q. 11. *autoritatem quæ à Concilio tribuitur Vulgatæ Versioni, non esse infinitè accipiendam sed definitè, certis modificationibus,* quas ibi recitat. Hæc autem limitatio planè authentiam tollit, nec aliam relinquit autoritatem Vulgatæ, quàm Pagnini versioni, vel aliis Latinis versionibus, quæ omnes nil habent contra fidem & mores, & tamen authenticæ nunquam dictæ erant, sic etiam authentica esset Versio Tigurina, Junii, Castellionis, imò vernaculæ pleræque, quarum vix ulla quæ non propiùs ad textum Heb. accedit quàm Vulgata, nec tot errores ac mendas habet, quot in illa observârunt ejusdem defensores.

4. Nec Vulgatam ab omnibus erroribus immunem esse volunt, tum Typographi, tum Interpretis, post Sixti 5. correctionem, vel Clem. 8. sed post utriusque emendationes adhuc errores quosdam manere. Statuit quidem Concilium Sess. 4. ut posthac Scriptura sacra, potissimum verò hæc ipsa Vetus & Vulgata editio, quàm emendatissimè imprimatur, &c. onde qui Vulgatam in omnibus sinceram, & sine ulla erroris labecula esse volunt, explicant se de editione emendata sive impressa juxta Concilii Decretum hoc affirmare. Quæ quidem explicatio, licèt ex verbis Decreti necessariò non inferatur, decernit enim Concilium absolutè sine ullo respectu ad impressionem futuram, Vulgatam pro-

ut tunc in usu fuit authenticam esse, quod verò po[...] de impressione emendata alio loco subjicitur, ad T[...] pographos pertinet, & tam ad omnes alias Biblior[...] editiones quàm ad Vulgatam extenditur; cúmque h[...] Sixti V. emendatio ultra 40. annos post cusum Dec[...] tum facta fuerit, monstrosum videtur (ut observat [...] ver. Mortonus noster, Episcopus Dunelmensis) ver[...] nem authenticam decerni tot annis priusquam em[...] datissimè prodiret; quod idem est ac si quis infan[...] in utero matris baptizaret antequam nasceretur. [...] tamen positis, non desunt inter ipsos doctissimi viri, [...] post Sixti 5. & Clem. 8. editiones, errores multos [...] huc inemendatos restare contendunt, eósque ipsius [...] terpretis: Sic Bellar. lib. 2. De v. Dei. c. 11. Bonfr[...] Præloq. c. 15. Sect. 3. Simeon de Muis de veritate ed[...] Heb. aliique passim. Bellar. verò in Epist. ad Luca[...] Brugensem hæc habet; *Si videro textum ipsum ce[...] in melius alicubi posse mutari, significabo id Sum[...] Pontifici & Cardinalibus deputatis, sed tu ipse pl[...] vides, non facilè hujusmodi mutationes in sacro tex[...] esse faciendas, quamvis utilissimum sit ut viri docti [...] de variis lectionibus, tum de judicio peritiorum homin[...] tui similium, admoneantur.* Idem postquam vide[...] Lucæ Brugensis libellum de correctionibus Roma[...] ita ad ipsum scribit; *De libello ad me misso gratias a[...] sed scias velim Biblia Vulgata non esse à nobis accu[...] tissimè castigata, multa enim de industria justis de c[...] sis pertransivimus, quæ correctione indigere videb[...] tur.* Ex quibus Bellarmini verbis infertur Bellar[...] num unum fuisse è correctoribus, & posse aliquan[...] fieri ut accuratior castigatio adhibeatur. Observat eti[...] Joh. D'Esp. Tract. 3. disp. 2. dub. 3. ea quæ restant c[...] rigenda non esse librariorum vel Typographorum [...] rata, sed lapsus interpretis; nec enim Correctores [...] industria vel justis de causis librariorum errores tole[...] rent. At omni exceptione majora sunt ipsius Clem. [...] Pontificis verba in Diplomate præfationi suæ edition[...] emendatæ præfixa, ubi inter alia hæc habentur. [...] *hac pervulgata editione sunt nonnulla consultò mut[...] ta, ita etiam alia, quæ mutanda videbantur, immut[...] ta relicta sunt, tum quòd ita faciendum esse ad offensi[...] nem populorum vitandam S. Hieronymus non sem[...] admonuit, tum, quòd facilè fieri posse credendum est, [...] majores nostri, qui ex Hebræis & Græcis Latina fe[...] runt, copiam meliorum & emendatiorum librorum h[...] buerint quàm ii, qui post illorum ætatem ad nos perv[...] nerunt.* Postea dicit *propositum fuisse Vulgatam [...] pristinæ integritati & puritati, quantum fieri potu[...] restituere*: Ex quibus verbis infert Symeon de Mu[...] epist. dicta. *Igitur nendum est omnibus numeris absol[...] ta Editio Vulgata.* Affirmat quidem Sixtus V. in Bu[...] la editioni suæ præfixa, omnia emendatissimè prodi[...] *Et*, inquit, *quò res magis incorruptè perficeretur, nos[...] nos ipsa manu correximus, si qua prælo vitia obrep[...] rant*, omnésque Bibliorum codices sancit juxta su[...] exemplar in posterum imprimendos esse, ne mini[...] quidem particula mutata, addita vel detracta: alia ve[...] omnia exemplaria ut ad hoc emendarentur, aliàs n[...] lam fidem vel authoritatem habitura esse, & hæc [...] pœna excommunicationis majoris, &c. Sic quide[...]

Sixt[...]

Sixtus V. post cujus editionem sperabant omnes se habuisse Biblia castigatissima, & omnibus erroribus repurgata. Sic enim Andradius fol. 361. *Cùm ab Apostolica sede veterem Vulgatam editionem quàm emendatissimam acceperimus, omni erimus cura & dubitatione liberi.* Ecce tamen vix elapso biennio post Sixti mortem, Clem. 8. novam editionem procudit, in qua plurimos errores, qui in Sixtina editione remanserant, emendavit, non tantùm qui Typographi vitio irrepserant, ut in Præfat. Clementis affirmatur, & ut Gretserus, Tannerus & alii excusant (cùm ipse Sixtus propria manu omnia errata se correxisse in Diplomate affirmet,) sed etiam alia multa de industria mutata & correcta invenimus, quæ à Thom. Jamesio S. T. D. Bibliothecario Bodleiano in peculiari libro de earum editionum differentiis edito, cui nomen *Bellum Papale*, ad duo millia numerantur, quæ in editione Sixtina ab ipso per Bullam suam contra codices Hebræos & Græcos confirmata, Clemens ejus successor authoritate sua sustulit, & secundum textus originarios reformavit. Hoc enim agnoscendum, Clementem plurima, quæ in Sixtinis erant errata, ex fontibus emendasse, & tamen multò modestius de sua editione quàm de sua Sixtum loquutum esse, cùm fateatur varia superesse adhuc emendanda. Sixt. Amama Antibarb. lib. 1. cap. 8. specimina multa ex Jamesio collegit tum vocum & sententiarum, quas à Sixto omissas Clemens bene restituit, tum aliarum quas à Sixto malè interpolatas Clemens bene expunxit, tum contrarietatum inter utrasque editiones, item discrepantiarum in numeris, manifestam autem differentiam in locis de industria mutatis, quæ ad preli vitia referri non possunt, quæ hic recensere instituti nostri brevitas non permittit, ideóque ad Sixtinum Ama. & ad Jamesii librum lectorem remitto. Ex his luce clarius demonstratur tum editionem Sixtinam in multis vitiosam fuisse, tum Clementis ulteriore correctione indiguisse, ita ut authentica & omnibus numeris absoluta hactenus dici non possit. Licèt verò Clementis editio multò accuratior sit Sixtina, & ad fontes in plurimis reformata, adhuc tamen manere multa quæ ulteriore correctione egent, tum ex ipsa præfatione Clementinis Bibliis præfixa, quam supra adduximus, tum ex Lucæ Brugensis Catalogo locorum, quæ adhuc corrigenda videntur, qui ad calcem Bibliorum Plantinianorum habetur, aliorúmque Doctorum virorum Eccles. Rom. testimonio manifesto constat. Recenset Luc. Brug. epistola ad Blasæum Episc. Audomaropolitanum loca præcipua, quæ corrigi possint, suo aliorúmque judicio, ultra sexcenta. Certè Joh. D. Espeires aliquot recensuit loca quæ negotium facessunt iis, qui omnimodam integritatem versionis Vulgatæ tueri volunt (ut ipse loquutur) ut Gen. 11. 12. de Cainane Arphaxadi filio, de quo idem auctor, sive admittatur error in Evangelio S. Lucæ, sive in Genealogia Patrum Gen. 11. 12. admittitur error in Vulg. versione, ut clarum est Psal. 131. 15. ubi adhuc legitur in Vulgata Latina *vidua* pro *victu* vel pro *venatione*, quia Latinus Interpres pro θήραν *venationem*, quod erat in Græco, legit χήραν, *viduam*, ut observavit Hieron. Psalm. 33. 8. ubi Vulg. legit, *immittet* pro *castrametabitur* ex Homonymia vocabuli παρεμβολὴ, notante Jansenio, Matth. 27. 8. ubi nomen *Jeremiæ* ponitur pro *Zachariæ*. Multa alia notavit Lucas Brugensis, quem consulat lector, loco citato. Qui itaque inter Romanenses Vulgatam ita perfectam esse dicunt, ut nullus sit vel levissimus error saltem Interpretis, &, ut alii addunt, qui correctorum diligentiam fugerit (quam sententiam vulgò receptam esse dicit Jo. D'espeires tract. 3. disp. 3.) ipsámque fontibus æquant, vel potiùs præferunt, quasi divinæ prorsus esset authoritatis, multis scopulis impingunt, & tam virorum doctorum suæ Ecclesiæ, quorum varii Concilio interfuerunt, & Canonem suo calculo confirmarunt, ideóque ejus mentem probè noverunt, quàm ipsius Pontificis Clem. 8. sententiæ, quæ errori non est obnoxia, refragantur, qui authentiam hujus versionis aliter exposuerunt, ut vidimus. Declararunt quidam Cardinales sub Gregorio 13. ne unam periodum, clausulam, dictionem vel syllabam, iotáve unum admitti posse quod repugnet huic Vulg. edit. Lat. At Declarationem istam suspectam habent varii, Serarius, Jo. D. Espeires, &c. eò quòd in variis editionibus Declaratio illa Cardinalium non habetur, unde in aliis Typographum de suo hæc addidisse dicunt, nec in Judicio, nec extra, fidem facere nisi sub sigillo authentico, nec volunt alii istiusmodi Declarationes alio loco habendas, quàm doctorum virorum opiniones; sic Joh. D. Espeires tract. 3. Disp. 3. dub. 5. Eorum verò testimoniis, etiam rationes quasdam adjungere licet, versionem enim authenticam propriè loquendo facere non est in Eccles. potestate; ut enim librum non Canonicum, non potest Canonicum facere, sed tantùm testificare vel declarare quósnam libros ipsa pro Canonicis habet, & à majoribus receperit, sic non potest versionem authenticam vel cum textu originali æqualem facere, (hoc enim solius Dei est, qui divinam authoritatem cuilibet scripto conferre potest) sed tantùm declarare, versionem fidelem esse & fonti suo conformem, vel si mendæ irrepserant, eas corrigere, & in publicis Eccles. officiis usum ejus imperare. Dein, si sola Vulgata Latina sit authentica (suo sensu) quid dicent de Græcorum Ecclesia, & omnibus Ecclesiis Orientalibus, quæ Græca, vel Syriaca, vel Æthiopica versione utuntur? an dicent eas veras Scripturas, & verbum Dei non habere? At statuunt inter ipsos doctiores, Ecclesiam Græcam, si Rom. reconciliata esset, Græcam Versionem etiam retenturam. Bonfrer. Joh. D. Espeires, &c. & ad Latinam non restrictos fore. Andrad. fol. 263. *Ecclesia Christi non exiguis Occidentis finibus, quibus Latina editio familiaris est, continetur, sed per omnes universitatis oras, omnes Gentes & nationes, quæ Christo Jesu nomina dederunt, continet; neque ad illam magis Itali, Galli, Germani & Hispani, quam Scythæ, Indi, Græci, Brachmanésque pertinent, dummodo Christum vera fide prosequantur: & tamen Latinam linguam cùm non intelligunt, in Vulgata editione prorsus surdi sunt. Unde sane fit, ut si sacram Scripturam veram & incorruptam in sola esse Vulgata editione putemus, maximam atque amplissimam partem illius splendore spoliemus:* Sic Andradius; cui quid opponi possit, nondum video. In multis etiam versio Græca & Vulgata

differunt & sibimet contradicunt, præsertim in supputatione annorum *παιδογονίας* Patriarcharum, quæ nullo modo reconciliari possunt, ut tandem post omnes vias tentatas fateri cogitur Morinus Exerc. Bibl. 9 & tamen utramque authenticam facit, quod planè *ἀσύστατον*, cùm duas versiones sibi mutuò contradicentes impossibile sit esse authenticas. Concludimus itaque Vulg. authoritatem haud aliam esse quàm versionum aliarum quæ fideliter Originales textus reddunt, cùm quæ de illa scripserunt celebriores Ecclesiæ Rom. Doctores ejúsque authoritate, aliis Versionibus adaptari possint: Licèt verò divinam non agnoscamus, magni tamen faciendam, & non temerè proscindendam, tum propter ejus antiquitatem & usum generalem per Occidentem per mille annos, tum propter Interpretis, quem Hieronymum ex parte majore agnoscimus, doctrinam & fidelitatem, quem de Ecclesia bene meruisse gratis animis prædicant Protestantium doctissimi. *Nunquam dubitavi* (ait vir doctus) *quin autori ejus Ecclesia Christiana eo nomine multum debeat, quòd Latinis auribus, tam peregrina lingua scripta mysteria regni cœlorum fecerit intelligibilia.* Certè Theodorus Beza Præf. in Nov. Test. anno 1559. omnibus cæteris Latinis versionibus præferendam affirmat, Erasmúmque reprehendit quòd veterem Interpretem rejiciat, quia à Græcis hodiernis codicibus dissentiebat, cùm emendatius exemplar secutus esse videatur. Utque Vulgatam contra Erasmum defendit Beza, sic eundem contra Bezæ censuras, sæpe injustas, justo volumine tuetur vir doctissimus Joh. Boys, nuper Præbendarius Eccles. Eliensis, idque hortatu Reverendi & longè doctissimi Præsulis D. Lanceloti Andrevves *τοῦ μακαρίτου*, tunc Eliensis, postea Wintoniensis Antistitis dignissimi, qui hoc onus ipsi imposuit. Paulus Fagius in Cap. 4. versionis suæ Lat. Paraphr. Chald. contra eos, qui cùm Vulgata non ad verbum Heb. textui per omnia respondeat, eam exsibilant, damnant, rejiciunt, hæc habet: *Non attendunt quid vel quem secutus fuerit Vulgatus auctor, cùm enim à veritate Hebraica dissentire videtur, vel Sept. vel Paraphrastem Chaldæum, vel aliquem ex Rabbinis secutum fuisse ferè semper deprehendo: non est ergò temerè nata Vulgata editio, ut quidam scioli stultè & imprudenter clamitant.* Lud. de Dieu, vir linguarum cognitione insignis, in notis ad Evangelia, ubi versiones Syriacam, Arabicam, &c, cum Vulgata & Erasmi, maximè verò cum Bezæ versionibus confert, Præfat ita de Vulgatæ Authore scribit; *Si Vulgatum Interpretem, quisquis is tandem fuerit, doctum, imò doctissimum virum fuisse asseram, non me peccasse judicavero; suos habet nævos fateor, habet & suos barbarismos, sed quin passim ejus fidem judiciúmque admirer, etiam ubi barbarus videtur, negare non possum.* Hinc sæpe inter varias lectiones Vulgatam reliquis præfert, & contra Bezam defendit, ut Matth. c. 11. 23. & c. 18. 35. c. 24. 36. Marc. c. 1. 2, 15, 21. c. 2, 17. Luc. c. 4. 8. c. 6 43. c. 18. 32. c. 19. 43. 44. Johan. c. 7. ad finem. c. 19. 29. Idem ante De Dieu scripsit Clar. Is. Casaubonus, notis suis ad Evangelia & Actus, ubi sæpe Vulgatam editionem Græci textus hodierni lectioni præfert, & cum antiquis Græcis MS. Vulgatam convenisse ostendit. Videantur Matth. 15. 39. & 21. 7. Joh. 12. 40. & 18. 1. Act. 3. 2. & 12. 8. unde sæpe cùm dissentire videtur Vulgata à Græco, nec in Interpretis errorem invehitur, sed Græcos Codices, quibus Interpres Latinus usus est, à nostris variâsse ostendit. Et hoc sæpius nos observavimus tum in MS. nostro Alexandrino, tum in aliis codicibus Græcis MSS. quorum variantes lectiones in ultimo Tomo Bibliorum exhibemus, quòd cum iis sæpe consentit Vulgatus Interpres, cùm ab hodiernis codicibus dissentire videtur; præsertim cum codice illo Claromontano, quem Beza codicem suum *venerandæ antiquitatis* appellat. Tandem illustriss. Grotius Præfatione Annotationum suarum in Vet. Test. rationem reddens cur ad Vulgatum, quà textum, notas suas referat, dicit *se Vulgatum interpretem semper plurimi fecisse, non modo quod nulla dogmata insalubria contineat, sed etiam quod multum habet in se eruditionis, quanquam in dicendi genere satis horridus.* Ex his testimoniis satis clarè constat Protestantium doctissimos, licèt Vulgatam in Thronum authentiæ non ponant, nec fontibus æquent, nec ab omni errore immunem statuant, haud tamen eam contemnere, sed ei honorem debitum deferre, ob causas quas jam declaravimus, & ob easdem causas eandem in hac nostra Bibliorum editione exhibemus, reliquis hodiernis Latinis omissis, quæ cùm omnes ex Hebræi veteris & Græci Nov. Test. hodiernis codicibus factæ sint, haud æquum judicavimus inter antiquas, quæ propter canitiem suam venerabiles existunt, neotericas hasce collocare.

PRO-

PROLEGOMENON XI.

De

SAMARITANIS ET EORUM PENTATEUCHO, ejúsque VERSIONIBUS.

1. De Samaritanis dicenda proponuntur. 2. De decem tribuum defectione, & earum Metropoli Samaria, religione corrupta, captivitate. Colonia introducta à Babylone, &c. 3. Totum populum decem tribuum abductum non fuisse. Novi incolæ cur dicti Cuthæi; à leonibus infestantur, à Sacerdote morem Dei colendi docentur. Deum & Idola sua coluerunt: librum legis eundem habuere cum Judæis literis antiquis Hebraïs descriptum, Judæorum cognationem rejiciunt in adversis aliàs se ex tribu Ephraim fuisse jactant. 4. Causa inimicitiarum inter Judæos & Samaritanos. ab Esdra excommunicantur, forma excommunicationis Templum Garizitanum extruitur, Judæorum multi ad Samaritanos confugiunt. 5. Coram Ptol. Lago contendunt Judæi & Samaritani pro Templi sui auctoritate. Hircanus & Samariam, & Templum Garizitanum diruit. Herodes Urbem & Templum de novo ædificat. Samaritani spreto Herodis Templo, super altari in monte Garizim offerunt. Sichemis adhuc sedet eorum Pontifex; Et festa solemnia literis circularibus definit. Sub Zenone Imperat. rebellârunt. Ubi habitant eorum reliquiæ. 6. Religio Samarit. eadem est cum Judaica. Post erectum Templum Garizitanum unum Deum colunt, rejectis Idolis. Sacerdotes eorum ex stirpe Aaronis. Eorum mores, ritus, ceremoniæ ex R. Benjam. & Josepho. Eorum secta. In quibus à Judæis discrepabant. Judæorum in eos calumnia. 8. De Pentateucho Samaritano. 9. Cur solum Pentateuchum recipiant. 10. De exemplaribus Pentat. Samar. apud nos. De literis, & notis in Pentat. observationes Joh. Morini. 11. Pentateuchum eorum olim eundem fuisse cum illo Judæorum. De Dositheo. Omnia exemplaria ipsum non corrupisse. Codices hodiernos non esse per Dositheum corruptos. 12. Non descriptum esse Pentat. ex codice aliquo literis Hebraicis hodiernis exarato. 13. Non ex Palæstinis, Babyloniis, & Græcis codicibus conflatum esse: cum iisdem tamen in quibusdam convenit. 14. Eosdem esse codices Samariticos hodiernos cum iis, quos Hieronymus aliique veterum citant. 15. Objectio ex codice Samaritico apud Scholiastem Græcum. 16. Responsio. 17. De auctoritate codicis Samaritici: non esse Authenticum. De exemplaris Sichemis servato, scripto diebus Phinææ filii Eleazaris. 19. De usu Pentateuchi Samaritani. Pro codicibus Hebraïs testimonium fert. Loca obscura explicat. 20. De versionibus tribus hujus Pentateuchi 1. Chaldæa Samaritana, de ejus auctore, antiquitate, &c. 21. De 2. versione Arabica. 22. De versione 3. Græca. 23. De Liturgia Samaritanorum. 24. De Chronico Samaritano.

1. DE Scriptura Sancta, ut extat in tribus Linguis præcipuis, quas Christus cruce sua consecravit, Hebræa, Græca Latina, satis pro instituto diximus, restat ut de versionibus, quæ antiquitus in aliis Linguis extabant, quædam addamus, in quibus breviores erimus, cùm in illis prolixiores fortasse quibusdam videamur. Primum verò sibi locum vendicant Pentateuchus Samaritanus ejúsque Versiones, cùm Pentateuchi codex idem ferè sit cum Hebræo, characteribus Hebraicis antiquis descriptus, quos Judæi, reduces in Assyriacos, quibus hodie utuntur permutârunt, unde non inter Versiones sed inter Textus Hebraici exemplaria vetusta numerari possit. Quædam tamen de Samaritanis, eorúmque origine, rebus gestis, Religione, schismate à Judæis facto, capitali Judæorum in eos odio, ejúsque causa, aliísque hujusmodi prælibanda.

2. Primò ex Scriptura constat 1. Reg. 12. & 2. Chron. 10 decem tribus, quæ à Rehoboamo Salomonis filio defecerant, Regem sibi elegisse Jeroboamum, qui antea metu Salomonis in Ægyptum fugerat, (cùm Ahijah Propheta prædixerat ipsum super decem tribus regnaturum, 1. Reg. 11.) Hic verò ne populus Hierosolyma ascendendo, ob cultum & sacrificia quotannis secundum legem peragenda, in Rehoboami obsequium redirent, duos vitulos aureos unà cum altaribus in Dan & Bethel erexit, ut coram eis populus sacrificaret, loca etiam excelsa extruxit, & Sacerdotes non ex tribu Levi, sed de vulgi fæce ordinavit, 1. Reg. 12. 28, 29. &c. ut his artibus populum Israeliticum sibi obstrictum teneret. Optimè enim noverat Jeroboam, quantam in animis hominum vim religio obtinet, quantúmque in politia & civili regimine valeat; unde Religionem duxit innovandam cum regimen politicum immutaret; ne si antiqua staret Religio, novum ejus Regnum (quod cum illa consistere non potuit) statim corrueret. Postea Regum Israelitarum sedes & regni metropolis facta est Samaria, quam Rex Omri empto à Schomeron monte Samariæ ædificavit, 1. Reg. 16. 24. & secundum nomen Schomeron à quo montem emit *Samariam* denominavit. Licèt verò cum schismate vetus Dei cultus magnam partem inter decem tribus corruptus sit; ita ut nec debito loco & tempore, nec per sacerdotes le-

girimos Deus coleretur, non tamen videtur totalem à Deo factam esse defectionem, nam multa millia erant, qui genu Baali non incurvarant, nec legem Mosaicam ita rejectam fuisse quin ex magna parte secundum eam cultus & regimen adhuc instituta fuerint. Habuerunt ergo decem tribus Sacerdotes sed non omnes è tribu Levi, dixerunt etiam se sacrificare Deo cùm coram Vitulis sacrificia offerrent, & Festa observârunt solennia, licèt non Hierosolymis secundum Legem, ut ex 1. Reg. 12. liquet. Misit etiam Deus ad eos Prophetas, nec deerant viri pii (inter quos Obadiah) qui ipsis auscultarunt, nec cultu Idololatrico sese contaminârunt, ita ut habuerit Deus populum suum inter Idololatras, reliquias quasdam verorum cultorum quasi triticum inter paleam. Cúmque ante factum Schisma Levitæ ex Pentateucho populum per civitates instruerent, necessarium erat ut haberent Legis exemplaria, quæ inter eos dispersa etiam post defectionem remanserunt, sine quibus Sacerdotes ipsos docere non possent. Habuerunt etiam præter loca excelsa Deo Israelis consecrata templum Baalis Idoli, qui Prophetas & Sacerdotes suos habuit, & cultores ac sectatores plurimos, ut ex historia Eliæ patet: ita ut nec Deum secundum voluntatem ejus colerent, nec ab Idolis puri fuerint, sed Religionem misere corrumpentes, mixtum & Idololatricum cultum introduxerint, qua de causa iram Dei provocarunt, qui ipsos in manus Salmanasseris regis Assyriæ tradidit, qui post Samariæ obsidionem triennalem regem Hosheam cum populo in Assyriam captivos abduxit, & in eorum sedes Colonias introduxit à Babylone & ex Cuthah, Ava, Hamath & Sepharvaim, quas in civitatibus Samariæ collocavit, prout legimus, 2. Reg. 17.

3. Totum verò populum Israeliticum haud abductum fuisse, sed ex plebe multos relictos, inter quos etiam tribuum distinctio servabatur, supra, cùm de LXX, Interpretibus ex tribu qualibet electis diximus, tum ex Scripturis, tum veterum Doctorum testimoniis probavimus. Novi etiam incolæ (qui à civitate primaria, quam tenuerunt *Samaritani*, & ex loco unde plerique eorum venerunt, viz. ex Cutho fluvio כותיים *Chutai* vel *Chuthai* consimiliter dicti sunt, ut habet Josephus l. 9. cap. 20.) cùm Deos patrios in terra Israelis colerent, & ob Idololatriam fœdam à Leonibus infestarentur, (vel ut Josephus ibid. pestilentia exorta) quòd ipsi accidisse putârunt, quia morem colendi Deum regionis nesciebant, Regem Salmanasserem orant, ut unum ex Sacerdotibus captivis sibi mitteret (vel ut refert Josephus aliquot Sacerdotes) qui ipsos rationem colendi Deum doceret, quorum votis Rex annuens Sacerdotem eis misit: (quòd verò Epiphanius in Panario dicit nomen ejus fuisse Ezdram, Ibn. Patricius Lun, in Scripturis non habetur, Judæi etiam cùm in c. Eliezer 38. duos fuisse dicant, R. Dositheum & R. Zachariam, hoc etiam ut Scripturæ contrarium, meritò rejicitur) Sacerdos hic in Bethel habitavit, & ipsos legitima Dei regionis docuit 2 Reg. 17. 28. unde à Leonum infestatione liberi. Ex hoc observat vir doctus magnam fuisse discrepantiam inter cultum decem tribuum ante ipsorum captivitatem, & Idololatriam novorum incolarum; siquidem ille appellatur mos & ratio Deum colendi, quod de horum cultu non dicitur. Cuthæi enim licèt Deum timuerint, sive coluerint, tamen & Diis suis falsis, Succoth benoth, Nergal, Ashima, Nibhaz, Tartak, Adrammelech, reliquisque Idolis suis sacrificarunt, dicto cap. v. 30, 31. &c. Sic Deum timuerunt & Sacerdotes sibi fecerunt ex fæce plebis, qui pro ipsis sacrificia obtulerunt in locis excelsis, ut ibidem legimus. Sacerdotem verò hunc ex lege Mosis cultum præscriptum ipsos docuisse, codicémque Legis iisdem literis exaratum, quibus tum X. tribus ante eorum captivitatem, tum tribus Judah usi fuerint, secum attulisse neminem ambigere video; Imò vir doctus affirmare non dubitat ne latum unguem à Mosis αὐτογράφῳ recessisse, D. Hotting. Exerc. Samar. sect. 10. Ipsique Samaritani cùm postea se Esdræ & sociis ad Templi ædificationem adjungere vellent, affirmârunt se quærere *Deum illorum, cui sacrificarant à diebus Esarhaddon regis Assyriæ, qui ipsos isthuc transtulit*, Esd. 2. 2. Cùmque multi veterum incolarum adhuc cum Cuthæis mixti viverent, probabile est ipsos vel saltem ipsorum aliquos legis Mosaicæ codicem, quo antea utebantur, vel ejus exemplaria quædam retinuisse, vel ex Sacerdocibus tribus Judæ comparasse; ita ut tum codicem legis Mosaicæ, tum Sacerdotes, altaria & loca excelsa habuerint, & sacrificia obtulerint Deo vero, Idolis tamen pro more gentium, ut antea solebant, cultum præstiterint. Hanc veram esse Samaritanorum, sive Cuthæorum originem ex historia Sacra liquidò constat. Ipsi etiam teste Josepho l. 9. c. ult. & l. 12. cap. 7. cùm res Judæorum florerent, se ejusdem cum ipsis prosapiæ fuisse, & ex eadem stirpe natos jactare solebant, Judæis verò afflictis cognationem cum ipsis rejecerunt; Sidonios enim se esse affirmârunt, & nullam cum Judæis habere cognationem, cum Antiocho grassante Judæi omnia mala perpessi sint, sic enim scribit Josephus, lib. 12. cap. 7. *Samaritæ videntes in tali calamitate constitutos Judæos, non amplius profitebantur se cognatos esse, neque Garizitanum templum esse Dei maximi, nihil absonum eorum facientes à suo ingenio, de quo ante diximus, sed dicentes se Medorum & Persarum colonos, ut revera sunt, miserunt legationem ad Antiochum cum Epistola, Regi Antiocho, Deo illustri, suggestio Sidoniorum in Sicimis habitantium*, &c. *Rogant ut templum, quod hactenus nullius Dei titulum habuit, posthac vocetur Jovis Græcanici*, &c. *& ut Judæorum crimine ne involvantur*, &c. quorum votis Rex annuit. At Cuthæos aliunde quàm ab Assyriis genus suum deducere posse, cum S. Scriptura tum omnia veterum monumenta apertè negant. Posteriores Samaritani Hist. de X. tribuum deportatione ignari (cùm solum Pentateuchum reciperent) si nunquam sedes mutâsse somniarunt, sed, ut ex Chron. Samarit. constat, crediderunt se esse possessores montis benedicti, quem Garizim esse volunt, & sibi à Josua cùm terram partiretur in hæreditatem assignatum, nec aliunde quàm ex Ægypto cum Mose migrasse, ut observat Jos. Scaliger. l. 7. De emend. temp. in notis ad annum Samariticum, *Reges veteres Samariæ, & defectionem X. tribuum ne fando quidem acceperunt*. Testatur etiam R. Benjamin in Itinerario, Cu-

thæos

thæos quos invenit in Sichem inter montes Ephraim, *se ex tribu Ephraim oriundos profiteri, & Sacerdotes habere ex Aaronis prosapia, quos Aaronaes appellant, quia cum aliis, qui non sunt ex genere Sacerdotali matrimonium non contrahunt.* Patricides etiam Patriarcha Alexandrinus in Chronol. scribit ipsos suum Præsidem, quem *Rus* vel *Rebis* sive *Cephat* appellant, habere ex filiis Aaronis. Quòd ad Sacerdotes attinet, probabile est ab Esdræ temporibus ex Sacerdotibus quosdam, qui uxores alienigenas duxerant, quas repudiare noluerunt, Manassi, qui novum Templum in monte Garizim instar Hierosolymitani exstruxerat, sese adjunxisse, & Sacerdotum officium apud Samaritanos obiisse. Probabile etiam est reliquias quasdam ex tribu Ephraim post captivitatem relictas, adhuc remansisse, sed non à reliquis distinctas, verùm cum Cuthæis commixtas, unde loci illius incolæ se ex tribu Ephraim, quæ sedes suas ibi antiquitus habuit, ortos fuisse jactare poterant. Legimus enim in Evang. Joh. 4. verba mulieris Samariticæ, *Numquid tu major es Patre nostro Jacobo?*

4. Vixerunt autem Samaritani sub Regibus Assyriæ, Judæis non infesti, at in Religione ἀμφίβιοι, donec Esra & Nehemias populúsque Judaicus soluta Captivitate reduces ex Cyri (qui imperium Orientis ab Assyriis ad Persas transtulit) & postea ex Darii decreto templum & urbem cum muris ædificare, & regimen tam Politicum quàm Ecclesiasticum instaurare cœperunt, Samaritanis (qui Judæis operam suam in Templi ædificatione obtulerant, asserentes se eundem Deum cum ipsis quærere) rejectis, qui repulsam indignè ferentes inceptis Judæorum restiterunt, ædificationem pro viribus remorantes per multos annos, calumniis suis quas Persarum Regi suggerebant, tandem effecerunt ut Judæi ab incœpto desistere cogerentur, Esr. cap. 4. Joseph. Antiq. l. 11. cap. 4. & 11. Sic enim Jos. l. 11. cap. 4. *Samaritæ Judæos accusârunt quòd Urbem muniant Templúmque arci quam fano similius exstruant, asserentes hoc non esse in rem Regis. Unde gens infensa & multis molestiis eos afficiebat fretis opibus & affinitate cognati Persarum videri, quòd essent inde oriundi, nam quæ jussi erant ex tributis in sacrificia conferre gravabantur,* &c. *Et quacunque in re vel per se, vel per alios poterant nostram gentem lædere nullam occasionem prætermittebant.* Hinc odium internecinum inter ipsos exarsit, quod utraque gente dispersa licèt & dissipata nondum extinctum. Nam in Pirke Aboth, sive *capita Patrum*, cap. 38. legimus (si modo fides R. Eleazaro habenda sit) *venisse Samaritarum 180000. viros contra Esram & Nehemiam, ut impedirent eos ædificando, unde Excommunicationem solennem contra ipsos Esra, Zerubbabel & Jehosua,* &c. *fulminârunt, viz. convocarunt totum cœtum in templum Dei, & venire fecerunt trecentos Sacerdotes, trecentos pueros qui habuerunt trecentas buccinas, & trecentos libros Legis in manu eorum qui clangebant, Levitæ verò canebant & psallebant, & Cuthæos anathematizabant & schammatizabant & excommunicabant* (omnibus scilicet fulminibus & speciebus excommunicationis) *per secretum nominis Tetragrammati, & per scripturam quæ scripta fuit in Tabulis, & per anathema domus Judicii superioris, & per anathema judicii inferioris, ne quis Israelita comederet panem Cuthæi in æternum; unde dixerint, Quisquis comederet carnem Cuthæi erit sicut comedens carnem Porci.* Et, *Ne quisquam Cuthæum faceret Proselytum, Nec sit Cuthæis pars in resurrectione mortuorum, sicut dictum est, Non nobis & vobis ædificare domus Dei, neque in hoc seculo, neque in futuro, nec eis sit pars & hæreditas in Jerusalem.* Hoc Anathema Judæis, qui in Babylonia remanserunt, missum est, qui non solùm illud approbarunt, sed & novo superaddito auctum & confirmatum remiserunt: Vide Drusium l. 3. De tribus Sect. Jud. c. 11 ex Tanchuma. De hoc Judæorum odio in Samaritas legimus in Evangelio Joh. c. 4. mulierem Samaritanam Christo aquam ab illa petenti ita respondisse, *Quomodo tu, qui Judæus es, bibere à me poscis, quæ sum mulier Samaritana? non enim coutuntur Judæi Samaritanis.* Syracides verò, qui non multò post Esdræ tempora vixit, cap. 50. 27, 28. ait, *Duas esse gentes quas odit anima ejus; tertiam autem non esse gentem quam oderit: Qui sedent in monte Seir, & Philisthiim: & stultus populus qui habitat in Sicimis.* Odium verò ἄσπονδον eo usque inferbuit ut de Judæis scribat Maimonides in Jad. part. 1. Tract. de Tephill. Sect. 1. num. 11. *Quidquid necessarium est ab ipsis fieri nomine suo, si faciat Cuthæus, profanum est.* Unde nec Legem, nec Tephillim in Pergamenis à Cuthæis factis (utpote profanis) describere liceat. Inimicitiæ verò istæ ad ἀκμὴν pervenêre, cùm Templum monte Gerisim erexissent Samaritani, Hierosolymitani æmulum, cujus occasionem præbuit Manasses, Jaddi Pontificis summi frater, qui ductâ Sanballetis filiâ, quem Darius Samariæ præfecerat, ipsam repudiare noluit, cùm omnes alienas uxores Judæi dimittere ab Esra & Nehemia coacti essent: Unde Manasses Sacerdotio exutus & ab Altari repulsus, ad socerum Sanballetem confugit, & permissu primò Darii, postea Alexandri M. Templum in monte Gerisim exstruxit, ubi Sacerdotis summi officio fungebatur, & sacrificia obtulit. Huc etiam confluxerunt multi Judæorum, tum procerum, tum plebis, qui cùm uxores nollent repudiare, nec reformationi se subjicere, Manassi se adjunxerunt, & in Samariam se receperunt, ubi majori cum licentia vivere permissum fuit. Hinc Josephus, lib. 11. c. ult. Templum in Gerisim monte situm (post Alexandri mortem) mansit incolume & si quis Hierosolymitanus aut illiciti cibi sumpti, aut violati Sabbati, aut similis criminis reus ageretur, ad Sicimas confugiebat, calumniam se passum dictitans.

5. Post Alexandri M. mortem Ptolemæus Lagi (qui partem Alexandrini imperii, Ægyptum scil. occupavit) devicta Judæa & Samaria magnum Judæorum & Samaritarum numerum in Ægyptum captivos abduxit, & in Ægypto sedes figere jussit, de quibus Jos. l. 12. c. 1. quos multi sponte sequebantur, partim ubertate terræ allecti, partim Ptolemæi liberalitate; continuæ verò inter Samaritanos & Judæos Alexandrinos agitabantur rixæ & contentiones, ut ibidem testatur Josephus, utrisque pro Templo suo certantibus, dum hi victimas ad Hierosolymas solum mittendas contende-

bant, illi ad templum Garizitanum, eóque audaciæ devenerunt Samaritani, ut etiam coram Rege Ptolemæo Philometore & amicis ejus contra Judæos pro Templo suo contra Hierosolymitanum decertare ausi sint, idque pœna capitis constituta si causâ caderent, prout disputationem illam describit Josephus l. 13. c. 6. ubi victi qui pro Samaritanis decertabant jussu Regis morte mulctati sunt. Dein Joh. Hyrcanus Simeonis filius Pontifex Judæorum (Judæis libertatem recuperantibus & excusso Græcorum jugo) Samariam post obsidionem unius anni cepit, & Templum Garizitanum cum Urbe diruit, & solo æquavit postquam steterat Templum annis ducentis, ut est apud Josephum lib. 13. c. 17. Cùm enim sub exterorum jugo non erant Samaritani, Judæis serviebant, nunquam sui juris erant quod legimus. Judæorum verò hoc in Samaritanos imperium non diu duravit, utrisque paulò post sub Regum Syriæ primò, deinde Romanorum potestate redactis. Regnante verò in Judæa Herode, cujus imperio Augustus etiam Samariam addidit, Samariam de novo & in ea Templum magnis sumptibus Rex ædificavit. Post Herodis mortem iterum Romanis servierunt, à Judæorum jugo posthac liberi. In Templo verò quod Herodes extruxerat sacra celebrare induci non poterant, etiam vivente Herode, sed more patrio sub Altare, quod in monte Garizim construxerant sacrificia obtulerunt, ut Joh. 4. ex verbis mulieris Samaritanæ constat, Christum alloquentis, *Patres nostri in hoc monte* (inquit) *adoraverunt, & vos dicitis quòd Hierosolymis est locus ubi adorare oportet*, quem morem etiam hodie continuari scribit Joh. Morinus in Pent. Samar. Exercit. 1. cap. 2. Sect. 11. qui cum Scaligero tradit ex relatione eorum, qui ibi peregrinati sunt Pontificem Samaritanum Sichemis ad montem Garizim adhuc sedere, Samaritanis reliquis imperare, & festa solennia singulis annis literis circularibus definire. Eorum computum Paschalem publicavit Scaliger. Itaque qui ipsorum Periodum & Computum scire desiderat legat eundem. De emend. Temp. l. 2. p. 114. 115. qui etiam c. 7. Notis ad annum Samariticum ipsorum Computum literis tam Samaritanis quàm Hebraicis descriptum subjicit. Etsi verò Romanis servierunt, & gens esset despicatissima (Quod enim de Judæis olim Tacitus dixerat, cùm imperium esset apud Orientem, *vilissimam fuisse partem servientium*, verissimum fuit de Samaritanis) subinde tamen contra Romanos rebellârunt, prout legimus in Chron. Alexandrino, de Justusa quodam Samaritano sub Zenone Imperatore, qui, Regis titulo assumpto, capitali supplicio affectus est. Idémque alii fecerunt sub Justiniano, à cujus Ducibus fugati sunt & multi interempti, ex reliquis plurimi se Christianos simulabant, ut pœnas debitas evaderent. Leges etiam severas contra eos sanxerunt Imperatores, ne scilicet militiæ, honorum, vel potestatis Judiciariæ capaces essent, nec liberos, qui Christo nomina dederunt exhæredarent, prout ex Novell. Theod. & Valent. tit. 3. de Judæis & Samaritanis liquet. Hinc sub Imperatoribus ita fracti & dissipati sunt, ut paucæ ipsorum reliquiæ hodie supersint. Benjamin in Itinerario, annos ferè ante quingentos scripto, affirmat se invenisse Samaritanos in Damasco 400. Ascalone 300. Cæsareæ Palestinæ 200. Sichemis pauciores, non ultra centum. Hodie paociores sunt, prout refert doctissimus Morinus, se accepisse à Petro à Valle, qui loca illa ubi habitant illorum reliquiæ peragratus est. Et vicatim & oppidatim in Samariæ regione habitant, præcipuæ urbes Flavia Cæsarea, & Flavia Neapolis, quæ olim Sichem, Scal. Emend. l. 7. Notis ad annum Samarit. *Synagogas habent Sichemis, Hierosolymis, Gaza, Cayri & Damasci, ubi plures quàm alibi reperiuntur. Colonias enim ex Samaria in Aegyptum traduxit Ptolemaus, quarum reliquia hodie Cayri, ubi & Synagogas habent*, Scal. Ide Emend. l. 7. Paucæ verò familiæ alibi degunt, ita ut tam gens quàm ipsorum religio penè extincta esse videatur. Meminit quidem Geographus Nubiensis Insulæ cujusdam clim. 4. part. 5. quæ *Samari* dicitur, ubi habitat populus quidam Judaicus, *Samaritani* dicti, quod inde liquet, quia cùm quisquam eis in occursum venerit, clamant, Ne me tangas, &c. quàm superstitionem fastuosam in hodiernis Samaritis inveniri affirmant, qui ipsorum regiones peragrârunt. Observat etiam Morinus Exercit. 1. cap. 4. Sect. 5. ex libro Cozri aliisque Judæorum scriptis Regem quendam Cozar nomine, qui in regione Tugarma ad fluvium Ebal. regnavit, quæ, ut ex Benjaminis Itinerario colligitur, Circassis erat finitima, circa annum Christi 740. Proselytum factum esse. Cozræos verò istos fuisse Samaritanos, qui religionem Judaicam amplexi sunt. Nulla verò hodie extat memoria eorum (quod legimus) vel in Insula aliqua, vel ad Ebal fluvium. Et hæc de Samaritarum gente ab Historicis tradita.

6. Quod ad religionem spectat, certum est Judaicam esse, cùm Pentateuchum recipiant, licèt in multis à Judæis discrepent. *In monte Garizim constituta sedes & sacrarium religionis habent*, Scal. Et licèt antequàm Manasses ad Sanballatum ob nuptias illicitas confugerat, & ipsorum Pontifex factus esset, Idolorum cultum cum vera unius Dei religione miscerent, Templo tamen Garizitano constructo, & ad Manassen multis Judæorum confugientibus, puriorem Dei cultum relicto Idolorum cultu apud eos viguisse, quod autoritate Sanballati fretus Manasses effecerat, omnes affirmant. *Hodie ita ab Idololatria abhorrent, ut ipsis Judaei superiores videantur*, Scal. Emend l. 7. p. 617. R. Benjamin in Itinerario quod Hebraicè & Latinè edidit Constantinus L'Empereur p. 38. 39. &c. sic eosdem scribit: *In valle jacet inter montem Gerizim & montem Ebal Neapolis, olim dicta Sichem. ubi centum circiter Chuthæi legis tantùm Mosaicæ observatores, quos Samaritanos appellant. Hi Sacerdotes habent ex Aaronis in pace quiescentis prosapia, eósque Aaronæos appellant, qui cum illis matrimonio non junguntur, sed inter se, qui ex Sacerdotali sunt genere, nec cum illis confundantur. Sunt tamen legis illorum Sacerdotes, parántque victimas ac offerunt holocausta in illorum congregatione, idque in monte Gerizim, quemadmodum in Lege scriptum est Deut. 11. 29. Edes benedictionem hanc in monte Gerizimorum ideóque hanc esse Domum Sanctuarii affirmant. Offerunt autem holocausta cùm Paschate tum aliis festis in Altari, quod in monte Gerizim ex illis structum fuit lapidibus, quos Israelita Jordanem*

danem

dinem transgressi erexerant. Ex Ephraimi tribu se ortundos profitentur, & in diœcesi sua habent sepulcrum Josephi Justi filii Jacobi patris nostri, qui in pace quiescit secundam illud Jos. 24. 32. Ossa Josephi quæ deportaverunt filii Israelis ex Aegypto sepelierunt Sichemi. Tribus his carent literis ה, ח & ע: ה in nomine Abrahami patris nostri, unde etiam desideratur nomen הוד Gloria: ח in nomine Isaaci patris nostri, unde etiam desideratur חסד Benignitas: ע in nomine Jacobi patris nostri, unde nec vocem ענוה quæ significat Mansuetudinem, adhibent. Quocirca in his dictionibus utuntur litera א, atque hoc indicio ex Israelis posteris non esse cognoscuntur, quia legem Mosis absque his tribus literis agnoscunt. Sollicitè sibi cavent a mortuorum, ossium occisorum, & sepulcrorum contaminatione. Vestes quibus vestiuntur quotidie cùm ad Synagogam suam se conferunt deponunt, & corporibus aquâ ablutis alias quotidiano ritu induunt. Hactenus Benjamin; qui licèt quædam falsa cum reliquis Judæis de Samaritanis fingit, viz. de tribus literis, quas non agnoscunt; de quo aliisque mendaciis à Judæis confictis statim dicemus, quoad ceremonias tamen & religionem eorum à vero non multum aberrat, cùm in his consentiant alii Benjamino multò fide digniores auctores. Josephus enim l. 9. c. ult. scribit, *Postquam Legem & Dei colendi rationem ab iis* (Sacerdotibus à Ptolemæo missis) *edocti, diligenter eum cœperunt colere, mòxque cessavit Pestilentia; permanéntque nunc quoque in ea religione, Cuthæi vocati Hebræis, Græcis verò Samaritæ.* Epiphanius verò Hæres. 9. dicit illos *accepta Lege hoc unum studuisse ut Idolorum repudiata superstitione summum Deum agnoscerent.* Etiam inter Rabbinos doctiores hoc de illis affirmant; Maimonides in Beracoth c. 8. Sect. 8. *scribit quòd Deum quidem timuerunt sed Idola sua simul coluerint; verùm tractu temporis didicerunt Legem, & eam acceperunt secundum sensum literalem suum; præcepta autem, quæ apprehenderunt, accuratissimè observabant, corque suum valde iis apponebant.* Sic Obad. de Bartenora, Eodem Tract. c. 7. Sect. 1. *Observabant Legem scriptam, & omne præceptum quod tenuerunt, id longè diligentius & accuratius observabant quàm ipsi Israelitæ.* Hæc Rabbini de illis affirmant. Addunt verò *postquam sapientes in eos inquisiverunt invenisse quòd columbæ speciem adorârunt, unde pro Idololatris habiti.* Josephus l. 12. c. 1. scribit *ipsis instituta patria pertinaciter retinere.* Et Epiphanius l. 1. De Hæres. dicit, *Omnia habent, quæ Judæorum, nisi abominari Gentes, nec attingere aliquos, & præterquam quod negant resurrectionem mortuorum, & adversantur aliis Prophetis præter Mosem.* Postea Sectas quatuor inter eos describit; Gorth. qui aliis temporibus festivitates agunt quàm Sebuæi; Sæbuæos qui ob eandē causam à Gortheniis dissentiunt; Ess. qui neutri adversantur, sed cum omnibus festa indifferenter celebrant; Dositheanos, qui in iisdem gentibus velut Samaritæ vitam degunt, utuntur etiam libris Mosis, amplius autem quàm alii servant abstinentiam ab animatis, & frequenter in Jejuniis vivunt, quidam ipsorum etiam Virginitatem servant, alii continenter agunt, creduntque mortuorum resurrectionem, quod alienum est à Samaritis. Ægyptii Samaritæ à Ptolemæo Lago traducti à Synagoga & Synedrio Garizim typum anni quem sequi debebant accipiunt, qualem anno Christi 1589. Cairo ad se in Galliam missum fuisse scribit Scaliger, qui incipit, *In nomine Jah*, ipsum verò typum ibidem subjicit. Hic etiam Epiphanius licèt vir doctrinæ multiplicis, à Judæis tamen deceptus, quædam ipsis ascribit, quorum rei non erant, viz. quòd resurrectionem negarent. Inter sectas etiam eorum, cùm Essenos numerat, Josepho contradicit, qui Essenos facit tertiam Judæorum sectam, non secus ac Pharisæos, & Saducæos. Sectas istas longè antehac evanuisse constat, cùm nullæ illarum reliquiæ hodie inveniantur, quasdam tamen antiquas fuisse patet, cùm Dosithei Dositheanorum, principis meminerit Tertullianus de præscriptione, & ipsum Apostolorum temporibus fuisse scribit Origenes in Matth. 27. Judaicam religionem amplexi sunt, in multis tamen ab eis discrepabant. I. Montem Garizim dicebant esse locum Sanctum, ubi Deus colendus est, non Hierosolymæ. II. Pentateuchum solum recipiebant, reliquis libris sacris rejectis. III. Traditiones omnes, quas Sacro textui æquiparant Judæi, rejiciebant, soli literæ adhærentes. De primo negari non potest, ipsorum codices, de loco publici cultus, Deut. 27. 4. corruptos esse, cùm non tantùm Judæorum Pentateuchus, sed omnes libri Historici & Prophetici ubique Templum Hierosolymitanum locum à Deo electum esse affirment. Traditiones etiam (quas verbo scripto æquant Judæi) cum Saducæis rejiciunt; quæ licèt ad traditionem in Monte Sinai per legem oralem à Judæis referantur, tamen post schisma Samaritanum introductæ sunt pleræque à Pharisæis traditionum Magistris, quorum ortum statuunt docti circa tempora Macchabæorum fuisse, & nisi à R. Jehud. in Mischnam (quæ Talmudis textus) scripto consignatæ fuissent, inter tot Judæorum exilia & dispersiones, tam Judæis ignotæ essent quàm Samaritanis.

7. Alia verò quæ ipsis affingunt Judæi meræ calumniæ sunt, viz. I. Ipsos coluisse imaginem Columbæ in memoriam Semiramidis. II. Resurrectionem negasse. III. Tres literas Alphabeti non agnovisse. IV. Verba Genesis 1. 1. *In principio creavit Deus*, ipsos legisse, *In principio creavit Asima.* Hæc enim omnia totidem Judæorum commenta esse nullo negotio ostenditur. I. Quòd resurrectionem negarunt non solùm Judæi, sed etiam scriptores quidam Christiani illis attribuunt. S. Gregorius l. 1. Moral. in Job. c. 15. Samaritanos Camelis assimilat, *qui grave onus in dorso mentis solerant, quia in omni quod faciunt sine spe æternitatis elaborant*, fidem quippe Resurrectionis nesciunt. Idem scribit Epiphanius de omnibus eorum Sectis, Dosithei excepta, qui se pro Messia vendicabat, ut ex Orig. l. 2. Contra Celsum constat. Saducæi quidem cùm primum orti sint, Samaritanis mixti in eorum Templo sacrificarunt, & cum ipsis Traditiones rejecerunt, unde & illa quæ Sectæ alterutri propria erant utrisque communia credebantur. Samaritanos verò resurrectionem expectâsse, vel inde liquet quòd Messiam expectabant. *Cùm venies* (inquit mulier Joh. 4. *annuntiabit nobis omnia.* Et Justinus (qui & ipse patria licèt non prosapiâ Samaritanus)

ritanus) Dial. contra Tryphonem scribit *Judæos Samaritanos nunquam non Christum præstolantes advenientem & præsentem non recepisse, paucis exceptis.* Nec de ulla inter Judæos Secta (exceptis Saducæis) legimus quæ resurrectionem negaret. Affirmat quidem Scaliger ex Chron. Samarit. probari posse eos resurrectionem credidisse, sed verba non citat. Alius verò vir doctus ex verbis Scribæ Chronici istius, in quibus à Deo remissionem peccatorum precatur, ipsum resurrectionem & alteram vitam expectasse probat, argumento ut mihi videtur infirmo, cùm peccatum remitti posse respectu pœnæ temporalis hujus vitæ certum sit, unde poterat Saducæus petere remissionem peccati licèt vitam futuram non crederet. II. Idololatriæ ipsos passim accusant, & inter Paganos numerant Judæi, ut ex Maimonide & Obad. de Barten. locis citatis constat, qui scribunt ipsos in monte Garizim Columbæ imaginem coluisse. Alii, ut in Talm. Massech. Avoda Sara. c. 5. dicunt ipsos adorâsse *Teraphim*, Idolum quod suffurata est Rachel à Labane, quódque sub quercu prope Sichemum sepultum erat à Jacobo Gen. 35. Hæ autem meræ calumniæ, cùm Samaritani omnem Idololatriam non minus quàm Judæi abominentur; occasionem autem hujus calumniæ arripuerunt, quòd Assyrii (à quibus orti Cuthæi) in Vexillis columbam habuere. Unde illud Jer. 25. *Facta est terra in desolationem à facie iræ columbæ:* id est, Assyriorum. Refert etiam Diodorus Sicul. l. 3. Semiramidem infantem ab avibus, præcipuè à Columbis, enutritam fuisse, unde illa primum in Vexillo Columbam posuit, & ab illa hunc morem habuere Assyrii. Refert doctissimus Hottingerus Exercit. Mor. sect. 17. ex Chron. Samar. nondum edito, quòd cùm Alexander mandasset ut imagines & Idola erigerent Samaritani, in monte benedicto convenerunt Deum supplicantes, ut Alexandri decretum irritum faceret, &c. Utque Alexandrum placarent liberis suis Alexandri nomen imposuerunt: Unde cùm ex Ægypto redux ipsos interrogasset de statuis, quas erigi jussit, statim filios suos produxerunt, exclamantes, Hæ sunt, ô Rex, statuæ vivæ, quæ omnes nomine tuo appellantur. III. Quòd ad literas tres quas vult Benjamin Cuthæos ex Alphabeto eliminasse, nil falsius dici poterat. Nam ut Scaliger de emend. l. 7. p. 662. his literis ubique scatent Samaritanorum codices, quòd & in Pentateucho jam edito & ejus MSS. antiquissimis aliisque ipsorum libris liquidò omnibus constat. Schickardus l. De jure Reg. Notis ad calcem, hinc argumentum petit, ut ipse putat, validum ad probandum ipsorum literas non fuisse ante Hebraicas, cùm istis literis careant. Schickardus certè nunquam vidit ullos libros Samaritanos, aliter non ita lapsus esset. Nec quicquam valet quod adfert vir doctissimus, Licèt habuerint harum literarum figuram, non tamen veram pronunciationem, quia viz. istæ literæ apud ipsos variè invicem commutantur: nam hoc argumento probaret pluribus literis eos caruisse, cùm nil notius sit quàm alias literas, præsertim ejusdem organi, sæpe inter se commutari. Tandem quod scribunt de Asima Gen. 1. 1. *In principio creavit Asima* (quod Asima esset Idolum Emathæorum, ut ab Ezra Præf. in Esther) MSS. libri Pentateuchi, etiam antiquissimi, hoc commentum refutant, qui cum Judæis Heb. habent *Elohim* ࠀࠋࠄࠉࠌ, in versione Samaritana ࠀࠋࠄࠉࠌ. Et multò speciosius, inquit Scaliger, mentiti fuissent si dixissent scriptum esse, *In principio creavit Nergel*, quia Nergel erat unum Idolorum Cuthæorum 2. Reg. 17. non autem Asima. Hactenus de Samaritanorum gente Historia; jam ad ipsorum Pentateuchum ejúsque Versiones veniendum.

8. De Pentateucho Samaritano dicturis non opus est aliquid de literis eorum addere iis quæ supra Proleg. de antiquis literis Heb. diximus, ubi probavimus characteres hodiernos Samaritanorum, quibus libri ipsorum exarati sunt, esse antiquos Hebraicos, quibus lex Mosis aliique libri sacri primò conscripti sunt: ostendimus enim tum quia Judæi reduces Assyriacæ Scripturæ assueti linguæ vernaculæ & characterum Heb. obliti essent, tum propter eorum odium versus Samaritanos literas antiquas eos Cuthæis reliquisse, scripturámque V. Test. quàm restituit & ordinavit Esdras cum viris magnæ Synagogæ, characteribus Assyriis (qui hodie Hebræi appellantur) conscripsisse. De Pentateucho itaque hæc nobis tractanda sunt. I. Cur solum Pentateuchum recipiant Samaritæ. II. Unde & ex quibus exemplaribus desumptus sit. III. Ad idem sit cum eo quem Hieron. aliique vet. subinde memorant. IV. De ejus auctoritate & usu. V. De ejus versionibus.

9. Cur Penteuchum tantùm recipiunt variæ possunt causæ assignari. Primò enim Pentateuchus solus religionis Judaicæ summam complectitur, cujus reliqui libri sunt explicationes. Unde cum illo fœdus Dei cum populo Judaico comprehensum sit, constans mandatis & legibus, per quas tum Sacra tum Civilia apud ipsos administrari debeant, præmiis etiam & pœnis sancitum, hujus solius exemplaria per singulas tribus inter populum dispersa erant, ex quibus Levitæ eos instruerent. Hinc est quod tradunt Judæorum magistri, *Unumquemque teneri legis exemplar vel per se vel si scribere nescit, per alium descriptum habere, non item reliquorum librorum.* Unde & peculiarem sanctitatem Pentateucho præ reliquis libris attribuunt. Reliqui enim libri licèt in Templo asservati, unde exemplaria descripta Sacerdotum & Doctorum manibus terebantur, apud populum tamen in rariori usu erant, nec in unum volumen fortasse redacti ante Esdræ tempora, à quo cum magna Synagoga Canon hodiernus, ut plerique statuunt, constitutus est, & in Legem, Prophetas, & Hagiographa partitus. Præterea cum X. tribus primùm à reliquis abscissæ erant, librorum Historicorum vel Hagiographorum multi, Prophetarum verò nullibi extabant. Cúmque ubique ferè Prophetæ in Reges Israelis eorúmque populum & in Samaritanos judicia Divina prædixerint propter schisma & Idololatriam & cultum corruptum, tum quod alio loco quem Deus non elegerat sacrificia & sacra celebrârunt, neglecto Templo Hierosolymitano, in quo Deus nomen suum posuerat, nemini mirum videbitur, si reliquis sacris libris rejectis solo Pentateucho adhæserint: si enim libros reliquos recepissent, cultum & religionem propriam damnassent, cùm illi ubique restentur in nullo alio loco quam Hierosolymis cultum publicum Deo gratum

gratum præstari posse. Demum cum Esdræ temporibus odia & simultates inter Judæos & Samaritanos exarserint, ita ut illi hos anathemate percusserint, hi verò, multis ex Judæis ad ipsos cum Manasse Pontificis fratre confluentibus, aliud Templum in monte Garizim, Hierosolymitani æmulum extruxerint, quod locum Sanctum esse in lege Mosis (quam in hoc manu sacrilega corruperunt) constitutum pro cultu publico contenderent, nil mirum si Canonem sacrum ab Esra & sociis factum rejicerent, & solius Pentateuchi, quem antiquitus semper inter se habuerunt, divinam autoritatem agnoverint. Quòd verò Hieronymus aliique ex veteribus crediderunt etiam & Saducæos cum Samaritis solam Legem agnovisse, rejectis reliquis Scripturæ libris, manifeste falluntur. In quibusdam eos cum Samaritis sensisse jam ostendimus, sed in hoc in diversum abiisse certum est, cùm Josephus apertè dicat Saducæos τὰς παραδόσεις ἀγράφους, *traditiones non scriptas* rejecisse, sed πάντα τὰ γεγραμμένα *omnia quæ scripta sunt* amplexos. Præterea cùm in Templo Hierosolymitano sacrificarent eo ipso testati sunt se locum illum agnovisse secundum Prophetas & libros Historicos pro sede à Deo electa in cultum suum publicum. Nec hoc tacuissent Pharisæi si Prophetas rejecissent, hostes ipsorum capitales, sed Populum in eos concitassent ut lapidibus obruerent, ut dicit J. Scaliger Elench. Trihæres. c. 16. apud quem & Drusium De tribus Sectis l. 3. c. 9. aliósque plura contra hanc sententiam adducuntur.

10. De secundo. Pentateuchum hunc sæpe citant Hieronymus aliique Patres, quorum testimonia jam adferemus, à quorum temporibus ad seculum nostrum supra annos mille in tenebris sepultus jacuit. J. Scaliger, qui Chronicon Samaritanum ex Hebræo prisco in linguam Arabicam conversum, sed literis Samaritanis scriptum nactus erat, Pentateuchum autem nunquam vidit conquestus est de hominum Christianorum negligentia, qui in Palæstina peregrinantes possent & alia, & Pentateuchum à Samaritanis adipisci, ex cujus cognitione speravit ubertimos fructus in Sacram Historiam redundaturos l. 7. Emend. Ad eundem Waserus Commenc. in Mithrid. Gesneri pag. 129. scribit, *Si à Samaritanis Pentateuchum extorquere & Sedarim sive Annales habere possemus, multa, quæ in S. literis adhuc obscura, eorum opera illustrarentur.* Joh. Morinus, qui primus nostris temporibus de Pentateucho Samaritano aliquid publicavit Præf. in Editionem τῶν ό Parisiensem 1628. describit MS. librum Pentateuchi in Bibliotheca Oratoriana Parisiensi, quem ex Oriente attulit Harlæus Sancius ejusdem Congregationis Presbyter, ex quo quædam ibidem notat, quæ difficultates quasdam in textu Hebræo elucidare videntur, postea integrum volumen edidit Parisiis anno 1631. ubi de hoc Pentateucho ejúsque sinceritate & usu, item de Samaritarum origine, rebus gestis, cum Judæis dissidio, statúque tum antiquo tum hodierno, disserit. Multa etiam habet notatu digna in Præf. ad Pentateuchum Samaritanum in Bibliis magnis Parisiensibus, & in opusculis Samaritanis nuper editis, in quibus Grammat. Samarit. cum Lexico, variis lectionibus & annotatis in Samar. versionem. Contra quem calamum strinxit Simeon de Muis Professor Hebr. Parisiensis, J.H. Hottingerus Exerc. Antimorin. Bootius etiam & Taylerus scripto aculeato, cum aliis. Reverendissimus verò noster Jacobus Usserius, Archiepiscopus Armachanus, si non primus certè inter primos erat, qui magnis sumptibus exemplaria Samaritica Pentateuchi in Europam intulit. Hic enim exemplaria varia Manuscripta ex Palæstina comparavit, una cum Arabicæ versionis magna parte, quarum aliqua variis amicis communicavit, nobis etiam quædam, quæ magno nobis usui erant commodavit. Unum eorum Pentateuchum integrum pulchrè exaratum habet; aliud in quibusdam lacerum & imperfectum, utraque verò ita accuratè scripta, ut vix per integrum aliquod folium unius literulæ differentiam observare licuerit; tertium versionem habet Arabicam unà cum textu Samaritano, ipsam quoque accuratè factam; aliud Lyturgiam Samaritanorum ex parte complectitur; aliasque schedas laceras licèt & imperfectas communicavit, quæ magno nobis adjumento erant in adornando Pentateucho nostro, eúmque à mendis, quæ in Editionem Parisianam irrepserant, repurgando. In exemplaribus verò omnibus Samaritanis nullus est punctorum vocalium usus, nulla enim agnoscunt Samaritani, sed secundum antiquum morem etiam Hebræis usitatum ante punctorum inventionem, & antequam inter Judæos & Samaritanos odium capitale erumperet, per literas tres ᛘᛏᚫ quæ *matres lectionis* vocantur apud Judæos, quæque etiam antiquitus pro vocalibus habebantur (prout alibi probavimus Proleg. De punctis vocalibus) omnes vocales efferunt: dictiones singulas non spatio tantùm, sed & puncto separant, ut olim tam Græci quàm Latini; Comma verò, Colon, ut & Periodum per punctum unum super aliud positum, vel Asteriscos distinguunt, puncta verò duo in longum posita orationis continuationem sine mora indicant post brevem respirationem; sed notæ istæ ferè sunt pro scribarum arbitrio, non constantes, nec in omnibus codicibus eædem. Sectiones verò distinguunt duobus vel tribus punctis cum lineis ad hunc modum :.= vel –<. aliquando inter duas Sectiones spatio unius lineæ vacuo relicto. In nostra editione ad initium cujusque Sectionis duos asteriscos apposuimus. Sæpe etiam ponunt virgulam super literam, cùm vox ambigua vel in usitata significatione non accipienda est, ut Exod. 5. 3. ᛐᛒᛏᛒ *cum peste*, Lineola super Daleth notat non cum duplici a, nec in communi significatione accipiendum, viz. pro *verbo* sed per duplex e legendum, quomodo *pestem* significat, aliquando literam aliquam abesse demonstrat, quæ adesse debet, vel cum litera sequentis dictionis commutandam, ut Gen. 4. 4. ᛘᛏᛏ linea supra Ain notat abesse ᛘ. Gen. 29. 34. in versione Samarit. ᛏᛒᛘ lineola supra ᚫ monet, Aleph pro He scriptum esse. Aliquando verò duplex linea supra ponitur, quam fatetur Morinus denotat se non posse conjicere. Observat etiam idem alias notas occurrere, quæ Interrogationum, Obsecrationis, Exclamationis, Ironiæ, Indignationis, *&c.* aliorúmque affectuum signa habent, quæ tamen nec in diversis codicibus, nec in eodem codice constanter observantur,

vantur, ſed modò hac vel alia figura uſurpantur, modò in totum omittontur, adeò ut de iis nulla certa regula tradi poſſit, ita ut non opus ſit plura de iis monere. Singulos etiam libros Pentateuchi in Sectiones quaſdam valde inæquales diſtinguunt, quas ࠒࠑࠉࠌ *Katſim* vocant, Jodaicis Paraſchis & Sidris multò breviores: nam in tota Lege numerant *966*. Judæi verò tantùm 53. Paraſchas, & Sidras 145. Ad ſingulorum etiam librorum finem numerum Sectionum apponunt, & in Judæorum imitationem etiam ſingula per totam Legem vocabula numerarunt, & Levit. 7. poſt verſ. 35. notant *dimidium Legis*, in noſtro MS. integro [illegible] dimidia pars Legis: quòd de vocabulis intelligendum; nam in vocibus quas plenè vel defectivè ſcriptas notant Judæi non ſunt accurati Samaritani, ſicut nec erant Judæi ante Maſorethas punctorum autores, unde obſervatur literas, quæ poſt punctationem abeſſe debent plerumque in codicibus Samaritanis relictas eſſe, quia ſcilicet ita ſcribebant ante punctorum inventionem. Hæc in genere annotâſſe ſufficit de Pentateuchi textu Samaritano; de Verſionibus ejus poſtea agendum.

11. Unde autem vel ex quibus codicibus ſuum exemplar deſcripſerint Samaritani, etſi ex ſupra dictis clarum ſit ipſos eadem exemplaria cum Judæis ab initio habuiſſe, eáque antiquis literis Hebræis deſcripta, [onde Joſephus Scaliger De emendat. Temp. l. 6. in Notis ad annum Samariticum dicit, *totidem literis ne una quidem minus aut amplius Pentateuchum legere Samaritanos, & tantum abeſſe ut aliquod aſſuerint Pentateucho, ut totidem literis quot Judæi ſcriptum habeant*: ſed in hoc viro docto ignoſcendum, qui hoc ex aliorum relatione ſcripſit, ipſo ibidem fatente ſe Pentateuchum Samaritanum non vidiſſe, quem ſi conſuluiſſet longè aliter ſcripſiſſet.] Quidam tamen Neoterici, & inter alios vir longè Doctiſſ. quaſi exiſtimarent textum Hebræum non poſſe in debito honore ſervari, niſi omnia alia exemplaria Verſionéſque antiquas deprimant & pedibus conculcent, ſtatuunt ex Hebraica à Palæſtinis & Babyloniis, atque Græca Helleniſtis Judæis recepta editione, Hebræam novam ſive Samaritanam hodiernam conflaviſſe impoſtorem quendam Doſitheum, (quem ſupra ex Epiphanio & Origene docuimus fuiſſe ſectæ Doſitheanor. inter Samaritanos caput & principem, qui ſe Meſſiam eſſe ſectæ ſuæ hominibus perſuadere laboravit) hunc novis detractionibus, mutationibus & adjectionibus, prout libitum, Pent. contaminaſſe. Poſtea idem author in Doſitheum hunc mirè debacchatur, ipſum *nefandum impoſtorem & hominis monſtrum* appellans, quaſi totum textum Hebr. corrupiſſet; unde miſere paratragœdiat, & fulgura in pelvi excitat. Hæc verò unde probantur? Origenes l. 1. Contra Celſum ſcribit quòd *poſt Jeſu tempora Doſitheus Samarita ſuadere Samaritas voluit ſe eſſe Chriſtum illum à Moſe prænunciatum, & viſus eſt nonnullos doctrinâ ſuâ cepiſſe*: & in Matth. Tract. 27. *Sicut manifeſtat hiſtoria lectionum non multi fuerunt homines tempore Apoſtolorum, qui Chriſtos ſe eſſe dixerunt, niſi fortè Doſitheus Samaritanus, unde & Doſitheani dicuntur, & Simon, de quo referunt Actus Apoſtolorum.* Eulogius etiam Patriarcha (apud Photium in Bibliotheca) Synodum convocavit ex orta controverſia inter Samaritanos Alexandrinos de illo loco Deut. 18. 15. *Prophetam tibi ſuſcitabit Dominus Deus tuus ex fratribus tuis ſicut me*, quæ verba alii eorum ad Joſuam, alii ad Doſitheum, ſive Doſthen, Simoni Mago æqualem referebant. Eulogius verò de Jeſu Chriſto intelligi definivit. De Doſitheo verò hæc habet Photius, Μυρίαις καὶ ποικίλαις ἄλλαις νοθείαις τὴν Μωσαϊκὴν Ὀκτάτευχον καταχιβδηλεύσας, καὶ ἕτερά τινα συγγράμματα, μωρά τε καὶ ἀλλόκοτα καὶ ἀπεναντία πνευματικῆς νομοθεσίας συντεταχὼς τοῖς πειθομένοις κατέλιπεν. *Infinitis diverſiſque generis corruptelis Moſaicum Octateuchum* (fortaſſe *Pentateuchum* eſſe debet) *adulteravit, alioſque libros ſtultitiâ & portentis plenos diviníſque legibus contrarios conſarcinavit, ſuíſque aſſeclis reliquit. Reſurrectionem quoque negavit*, &c. *Quibus illi faſcinati proinde quaſi ille non periret ſed alicubi in hac vita degeret eum ſuſpiciebant, ut in Evang. Joh. 1. tom. 14. habet Origenes.* Verùm quæ hic objiciuntur Pentateuch. Samaritani exemplaria hodierna non petunt. Doſitheum quendam fuiſſe, qui ſe pro Meſſia venditabat, & qui cujuſdam ſectæ inter Samaritanos dux fuit, quoſdam etiam ſequaces habuiſſe non negamus, nec non exemplaria quædam corrupiſſe & adulteraſſe, quæ ſuis aſſeclis tradidit. At omnes Samaritanos vel majorem gentis partem ipſum ſecutos fuiſſe, & pro Meſſia agnoviſſe, vel Pentateuchum juxta ejus exemplaria corrupta depravâſſe, nullo teſte probatur, imò contrarium liquidò demonſtrari poteſt. Nam ex Photii verbis & Eulogii Decreto conſtat inter Samaritanos Alexandrinos fuiſſe, qui ſe Doſitheanis oppoſuerunt, & ad Eulogium appellarunt, nec potuiſſe illum omnia exemplaria depravare ſi vellet, cùm in Synagogia Sichemi, Damaſci, Cairi, aliíque locis in publico uſu eſſent exemplaria incorrupta, per quæ reliqua corrigi & emendari poſſent. Idem enim hic dici poteſt quod ſupra diximus contra corruptionem textus Hebraici à Judæis, vel Græci N. T. per Hæreticos, non potuiſſe, ſi maximè vellent, corruptionem talem inducere niſi omnes Samaritani in talem corruptelam conſenſiſſent. Certè ita obſcurus erat Doſitheus, & tam paucos ſequaces habuit, ut de eo prorſus ſileat Joſephus nec vel unico verbo ejus meminit, quod certè, ſi apud gentem Samaritanam ita prævaluiſſet, ut pro Meſſia ab ipſis receptus eſſet, ſilentio ſcriptor diligentiſſimus, qui eodem tempore vixit, non præteriiſſet. Dein ex ipſorum exemplarium inſpectione clarum eſt illa à corruptela iſtiuſmodi immunia eſſe; nam ſi aliqua loca depravaſſet, maximè quæ de Meſſia agunt, quæ, ut ad ſeipſum applicare poſſet, pervertiſſet: at verò omnia iſtiuſmodi loca in Samaritanis codicibus cum Heb. codicibus conveniunt, Ut locus ille de promiſſo ſemine, Jacobi vaticinium de Shiloh venturo ex tribu Judah; imò ipſum locum Deut. 18. 15. De quo controverſia orta erat, partes utræque eodem modo citant prout in Heb. codicibus legimus, & hodie legunt Samaritani. Apud Photium etiam legimus eodem loco Doſitheum in divinos Dei Prophetas maledicum fuiſſe, potiſſimùm in Judam unum ex 12. Patriarchis contumelioſum: &

quod

quòd Prophetis omnibus explosis exsibilatísque ipse sibi omnia & vaticinia & reliquam Divinitatem arrogavit, & resurrectionem negavit. At verò nihil tale in Pentateucho Samaritano legitur, vel in Prophetas maledicentiæ, vel in Judam Patriarcham maximè, de quo omnia eodem modo scripta invenimus, quo in libris Heb. In quibusdam quidem variant codices Samaritani ab Heb. præsertim in loco illo de monte Garizim, qui de industria videtur mutatus, ut novo suo Templo autoritatem inde conciliarent: transponunt etiam varia & multa repetunt, quæ in Heb. non habentur, ut ex locis ad Heb. variantibus, quos in ultimum Tomum rejecimus, liquet: Quid verò hæc ad Dositheum faciunt planè non video. Illud de *monte benedicto*, ut appellant, longè ante Dosithei tempora erat, cùm primò templum Garizitanum Esdræ temporibus exstructum fuit. Transpositiones verò locorum nihil ad Textus depravationem conferunt, nec ad Dosithei propositum quicquam faciunt, ut nec versuum quorundam repetitio, qui sæpiùs occurrunt, quàm in Heb. quædam etiam discrepantiæ vel ex codicum varietate, vel scribarum incuria & lapsu oriri possunt prout in aliis libris antiquis. Resurrectionem verò Samaritanos generaliter credidisse supra probavimus, ita ut in codicibus hodiernis ne levissima quidem suspicionis umbra appareat de corruptione per Dositheum facta, sed omnia potiùs contrarium probant: si enim ab ipso depravati essent certè in iis locis, quæ contra ipsum facerent, hoc tentasset; nemo enim gratis malus est. Antiqui Hæretici, qui loca quædam Novi Testamenti depravare conati sunt, in locis quæ contra ipsos facerent, vel quæ pro Hæresi sua stabilienda facere viderentur, hoc tentârunt non in locis, quæ rem suam non promoverent; & certè de Dositheo idem par est sentiamus. Si verò generalis hæc depravatio codices Samaritanos invasisset, annè de hoc silerent Judæi capitales ipsorum hostes? nónne pleno ore hoc ebuccinarent Rabbini, qui de iis tot mendacia gratis confinxerunt (de quibus jam diximus) ut eorum codicibus fidem detogarent? Apud neminem verò ipsorum me legisse memini hæc de corruptis ipsorum codicibus à Dositheo, nec apud antiquos scriptores Ecclesiæ, qui Pentateuchum Samaritanum citant, Hieronymum, Cyrillum Alex. Eusebium Cæsariensem, Procopium Gazæum, Diodorum Tarsensem quicquam invenimus de corruptione per Dositheum in codicibus qui eorum temporibus extabant introducta, imò potiùs Hieronymus ex Pentateucho Samaritano colligere non dubitat, Judæos quædam in codicibus suis erasisse, ut in loco celebri Gal. 3. *maledictus omnis*, &c. aliisque, de quibus supra, clarè constat. Ex hoc itaque Dosithei conatu, si valeret argumentum contra omnes hodiernos codices Samaritanos, itidem valeret argumentum contra libros Græcos Nov. Testamenti, viz. eos corrumpere nitebantur Hæretici quidam ad Hæreses suas stabiliendas, ergò omnes Græci hodierni corrupti sunt, qualis consequentia quàm invalida sit luscus est, qui non videt.

12. Aliorum sententia est, Pentateuchum Samaritanum descriptum esse ex Judæorum codice post Esdræ tempora, vel certè postquam codex Hebraicus literis Assyriis descriptus esset, quod probant ex frequenti commutatione literarum, quæ figura in Alphabeto Hebraico valde similes sunt, unde facilis esset Scribæ lapsus, in Samaritano verò multùm discrepant, ut in ח pro ה Exod. 28. 9. שחם *Sardonyx* pro שהם. Sic Gen. 14. 14. ponitur ר pro ד, ut pro וירק *armavit*, legunt Samaritani [illegible] Sic, pro ו & è contra, ut Exod. 22. 11. [illegible] *& retribuet* pro ישלם *retribuet*. Hoc argumentum profert Guil. Eyrius, nuper Præbendarius Eliensis, Epist. ad Reverendissimum Usserium, & inde probare nititur, hodiernas Judæorum literas fuisse ante Samaritanas, quia ex codice Hebræo descriptus est codex Samaritanus. Ad hoc verò argumentum responderi potest, Samaritanos codices suos antiquos, quos antea habuerunt, conferre potuisse cum aliis Assyriaco charactere scriptis, & hinc fortasse in literis similibus varietatem illam oriri potuisse, vel Manassem aliósque Sacerdotes, cùm ad Samaritanos se reciperent, habuisse & secum attulisse codices quosdam ex emendatione Esdræ & Synagogæ magnæ literis Assyriacis descriptos, secundum quos Samaritani suos emendare in quibusdam poterant. Discrepantiæ etiam istæ ex aliis caussis oriri poterant, ex codicum varietate, & in quibusdam ex soni similitudine. Poterant enim codices antiqui in hisce vocabulis olim discrepare, & cùm Samaritani lectionem unam secuti sint, Esdras & ejus socii alteram elegerunt. Voces enim istæ non tantùm literis, sed sæpe significatione differunt. Præterea non tantùm literis figurâ similibus, quæ paucæ, quod & casu fieri posset, sed pluribus differunt, quæ figuram similem non habent. Hoc etiam à veritate alienum esse probant tot transpositiones, versuum repetitiones, aliæque discrepantiæ inter Textum Hebraicum & Samaritanum, quarum Catalogum in Tomo nostro ultimo Lector inveniet, quæ sole clarius demonstrant Samaritanos codices ex Hebræis non descriptos fuisse. His itaque non obstantibus, multò probabilior est sententia, Samaritanos codices & Hebræos, utcunque hodie in aliquibus discrepent, eosdem tamen olim fuisse eodemque charactere scriptos, quem Samaritani adhuc retinent. Nam tempore Regum Israelis, decem tribus habuisse Pentateuchum, & Sacerdotes, qui ex illo instruebant populum, supra ostendimus. Postquam verò abductæ erant decem tribus & Samaritani in eorum sedes introducti, & Leones in eos Deus immiserat ob Idololatriam, Sacerdotem impetrârunt à Rege, qui ipsos morem Dei regionis doceret, unde licet Idola sua adhuc retinuerunt, tamen Deo vero cultum præstabant, quod tantùm apud ipsum prævaluit, ut Leones ab ipsis amoveret. Dicunt etiam se Deo sacrificasse à temporibus Ezarhaddon, qui illos istuc transtulit, Ezr. 4. At verò sine exemplaribus Legis impossibile erat eos in cultu veri Dei instruere, ita ut dubitari non possit ipsos habuisse Legis exemplaria ante extructionem Templi Garizitani. Exemplaria verò ista alia non fuisse quàm quæ Judæis in usu erant non est quòd quis ambigat. Imò vix probabile est nulla relicta fuisse exemplaria post asportationem decem tribuum inter illos, qui in terra relicti sunt: nam supra probavimus totum populum non asportatum fuisse, sed primores cum Sacerdotibus, è

plebe multis relictis, unde & tribuum distinctio quædam longo post tempore servata fuit, licèt Cuthæis, qui cum ipsis mixti erant, servirent.

13. Quod verò objicitur ex Hebræis codicibus Palæstinorum & Babyloniorum, & ex Græca versione Dositheum Pentateuchum suum conflasse, ut gratis dictum, & nulla probatione suffultum, eadem facilitate rejicitur quâ affirmatur. Dositheum enim autorem esse codicum hodiernorum, ex dictis merum febricitantis somnium esse unicuique liquet. Quod verò dicunt partim cum codicibus Palæstinis, partim Babylonis, partim cum Græcis convenire, hoc ejus autoritati vel antiquitati non derogat, imò multum pro ipso facit; non enim ex his conflatum & mixtum esse inde probatur, sed longè ante illas Babyloniorum & Occidentalium codicum differentias observatas, & ante versionem Græcam à LXX. adornatam, Samaritanum Pentateuchum cum Judæorum codice convenisse & conspirasse, cùm nondum variæ istæ lectiones collectæ essent: nec discrepantes illæ lectiones Orientalium & Occidentalium tanti momenti sunt, ut textus inde corruptus dici possit. nec qui cum alterutris conveniunt codices ideò corrupti æstimandi sunt, prout aliâs ostendimus cùm de istis varietatibus egimus. Quòd verò cum Græcis in quibusdam convenit codex Samaritanos ubi Græca versio ab Hebr. discrepat, hoc potiùs probat Hebraicos codices in minutis quibusdam discrepâsse, & LXX. unam lectionem sequutos fuisse, Masorethas alteram. Quòd insuper dicunt Dositheum pro libitu textui addidisse, detruncâsse & mutâsse, ex ipsorum codicum cum Hebræo collatione refutatur. Nec supponi potest quenquam ita dementem fuisse ut gratis malus esset, vel nullius commodi causâ textum depravaret.

14. An codices hodierni iidem sint cum illis, qui ab Hieronymo aliisque veterum citantur proximo loco disquirendum, quod nulla ratione melius explicari potest, quàm locorum, qui ab illis citantur, cum codicibus hodiernis collatione: ex his enim codicis hodierni sinceritas demonstratur. Hoc quidem prolixè egit Joh. Morinus Exercit. Pent. Samar. 3. c. 1, 2, 3. ad quem Lectorem remittimus, nos pauca seligemus. Quædam à veteribus notantur ubi Samaritanus codex ab Hebræo differt, quædam ubi Samaritanus cum Hebræo consentit; in utrisque idem consensus & dissensus in libris hodiernis conspicitur, ut ex sequentibus constabit. Multi inter veteres Samaritani codicis meminerunt, Eusebius, Cyrillus Alexandrinus, Procopius Gazæus, Diodorus, Hieronymus, Scholiastes Græcus & alii; per annos verò supra millenos quasi tenebris sepultus jacuit, nulla ferè ejus mentione apud ullos autores facta. Tantâ tamen diligentiâ codices suos conservârunt Samaritani, ut iidem planè hodie sint quales antehac annis 1200. vel 1300. Eusebii scilicet & Africani temporibus, ita ut Simeon de Muis, acerrimus licèt hujus Pentateuchi impugnator, dicat in Censura sua, c. 3. quòd testimonia veterum, quæ à Morino afferuntur, probant tale esse hodie Samariticum exemplar quale ante mille & amplius annos, id quod ultra illi concedit.

Eusebius Cæsariensis annos à Diluvio ad Abrahamum supputat ex Africano secundum Calculum Hebræorum, τῶν ό, & Samaritanorum: Calculum verò LXX. cum Samaritanorum congruere notat, viz. quod ambo numerant annos 992. cùm in Hebraicis codicibus sint tantùm 292. eundem verò calculum exhibent codices hodierni Samaritani. Ab exordio mundi etiam notat differentes calculos Hebræorum, LXX. & Samaritanorum ad Diluvium usque, ubi Samaritanorum supputatio planè eadem est cum codicibus nostris. Cyrillus Alexandrinus Gen. 4. ut & Hieronymus Quæst. in Gen. testantur, hæc verba Cainis ad Abelem, *Transeamus in campum*, (quæ in Hebræo non sunt, vacuo spatio in aliquibus codicibus relicto, Masorethis insuper ad marginem notantibus 28. esse istiusmodi [illegible], quæ in medio versus desinunt) in codicibus Samaritanis legi; sic etiam sunt in nostris, ut & in LXX. Syr. Targ. Hierosol. & in illo Jonathani adscripto; [illegible] Hieron. in Gal. 3. 10. scribit, vocabula *omnis* & *in omnibus* in Deut. 27. ubi legitur, *maledictus sis omnis qui non permanserit in omnibus*, &c. Judæos è codicibus suis erasisse ne sub maledictione esse dicerentur, ipsum verò Samaritanos consuluisse in quibus verbum illud בכל *in omnibus* reperit, quod & in nostris codicibus hodie legitur, ut & apud LXX. Syrum & S. Paulum qui hæc verba citat? Hoc verò testimonium urget Hieronymus contra Judæos, *Frustra*, inquit, *illud tulerunt Judæi, ne viderentur esse sub maledicto, si non possent omnia complere quæ scripta sunt; cùm antiquiores alterius quoque gentis literæ id positum fuisse testentur*, ubi videmus ipsum Samaritanorum codicem Judæis opponere, ut literis antiquioribus scriptum, quod frustra fecisset si nullius autoritatis codex Samariticus fuisset. Hic verò contra Hieronymum insurgit vir doctus, affirmans quicquid Hieronymus de literis & libris Samaritanorum scripsit vix tamen unquam codices illorum vidisse liquet, quòd probat I. Quia Hieronymus in Ezek. 9. scriptum reliquit, Tau Samaritanum in[illegible] cis fuisse quod hodiernæ figuræ non congruit. II. Quia dicit literas Samaritanas apicibus ab Hebraicis differre, per *apices* sine dubio intelligens puncta vocalia, cùm tamen Samaritani puncta vocalia non habeant. At valde infirma sunt hæc argumentea & falsissimis nituntur fundamentis: nam supra probavimus, Proleg. de literis Hebr. antiquis Tau antiquum habuisse crucis figuram, quæ paulatim deflexit in formam hodiernam: nec minus certum est Hieronymum per *apices* non intellexisse puncta vocalia, de quibus nunquam somniavit, cum ejus ætate non extarent: dicit enim Daleth & Resch apice tantùm differre, ubi per *apicem* nimis clarum est literarum ductum & figuram non puncta vocalia denotari, ut in Proleg. de punctis vocalibus demonstratum est. In Deuteronomio, quòd Legis est repetitio, quædam inveniuntur, quæ tamen in libris prioribus, viz. Exod. Levit. & Num. non habentur in codicibus Hebraicis, in Samaritanis tamen haberi notat Procopius Gazæus, quæ etiam in nostris codicibus ita leguntur, ut Deut. 1. 6. ubi monet Procopius verba illa *Dominus Deus noster locutus est nobis in Horeb, dicens*, &c. in Samariticis libris inveniri &c. Num. 10. 10. Eadem leguntur in codicibus hodiernis Samariticis. Similiter

monet

monet ejusdem cap. v. 9. ad v. 19. verba quæ hic reperiuntur nullibi antea in Hebræo inveniri, sed in codice Samaritico, viz. Exod. 18. 24. ubi etiam in codicibus nostris extant. Idem ex veteri Scholiaste Græco patet, quem in Notis ad Romanam & Parisiensem τῶν ό editionem sæpe citatunt tum Nobilius, tum qui Scholia Græca collegerunt. Græcus enim hic Scholiastes (quisquis fuerit) multa profert loca ex codice Samarit. quæ cum libris hodiernis ferè ad amussim congruunt, licèt ab Hebræis discrepant. Exod. 32. 18. Scholiastes ait Samaritanum codicem legere *vocem peccatorum audio*. Sic verò legunt nostri codices, cùm Hebræus legat *vocem cantantium*. Num. 32. 33. observat mentionem fieri à Mose dimidiæ tribus Manasse, cujus antea non meminerat, at in Samaritico mentionem ejus fieri. Sic etiam in nostris codicibus fit mentio dimidiæ tribus Manasse, quod etiam loci sensus postulare videtur. Num. cap. 24. 7. notat Diodorus legi in Samaritano *Gog*, ut & nostri libri legunt, cùm tamen Heb. & Vulg. Lat. legunt *Agag*, Theodoretus verò Quæst. 43. in Genes. ex Symmacho legit *Og*, ex quibus videtur lectionem variam fuisse in codicibus Hebraicis. Præter hæc loca, quæ in antiquis codicibus Samariticis aliter leguntur quàm in Heb. quibuscum tamen consentiunt codices hodierni, alia proferuntur loca ubi notârunt veteres consensum codicum Hebraicorum vel Græcorum cum Samaritanis, qui consensus etiam in hodiernis libris Samariticis conspicitur. Loca quædam proferuntur ex Scholiaste Græco, quem citant Scholia Romana & ex Noblii Notis, quas Tomo ultimo hujus operis Lector inveniet: nos quia brevitati studemus loca tantùm indicabimus, Exod. 10. 7. cap. 14. 15. 20. cap. 23. 16. Lev. 8. 15. c. 13. 8. c. 25. 5. 25. c. 26. 24. 41. 43. Num. 4. 25. c. 7. 3. c. 13. 33. c. 18. 7. c. 29. 1. cap. 31. 26. His à Morino notatis alia plura adjici possunt, ut Exod. 8. 21. cap. 16. 31. cap. 26. 5. cap. 28. 4. c. 32. 18. Lev. 13. 51. c. 27. 14. cap. 24. 7. c. 32. 12. In his aliisque apud illum Scholiasten locis, quæ lectoris diligentiæ observanda relinquimus, fit mentio codicis Samaritici antiqui, cum quo hodiernus conspirat.

15. Contra hunc codicum consensum objiciuntur quædam ex Scholiaste illo, quæ aliter ex Samaritico codice translata sunt, quàm hodie leguntur, ad quæ respondeti potest. I. Verbum Samariticum plures significationes habere, maximè cum punctis semper destituantur Samaritani codices, ut Exod. 8. 21. ubi interpres Græcus הערב κόρακα *corvum* reddidit, LXX. *cynomyiam*, ut & Hieron. ex Heb. *omne genus muscarum*: nam ערב significat *muscarum colluviem*, at ערב *corvum*. II. Interpretes Græci & alii Interpretes non semper ad verbum vertunt, sed sensum præcipuè respiciunt, unde aliis verbis fortasse idem reddunt, imò sæpe explicationis gratiâ aliquod verbum addunt, ut Genes. 49. 25. transtulit antiquus interpres ex Samaritano. *Et permansit in profundo sagitta eorum*, cùm secundum hodiernos codices legendum sit, *Et oderunt eum domini sagittarum*, ubi sensum non verba respexit interpres, sensus enim est in utrisque idem. Præterea observare licet Scholiastem hunc Græcum sæpius cum versione Samaritana, quàm cùm textu Heb. Samaritano convenire, illámque exprimere, non tamen mendosa est interpretatio, cùm nihil textui contrarium additur, nec quod ad explicationem non confert. III. Concedi etiam potest ex errore scribarum discrimen aliquod inter antiquos codices & modernos oriri posse, ita ut quædam esse possent in antiquis codicibus, quæ in neotericia non habentur, & è contra. Nam si, qui codices Hebraicos Veteris & Græcos Novi Testamenti describunt non sunt ἀναμάρτητοι, sed aliquando cespitare possunt, unde lectionum varietas orta, nemo Samaritanos scribas extra erroris aleam positos esse affirmabit. Sed contra sinceritatem horum codicum objici potest dissensus ab Hebraico textu, I. in eo quod Deut. 27. 4. pro *monte Ebal* ponunt *montem Garizim* contra omnium codicum & interpretum fidem. II. Multa sunt in Samaritano transposita aliter ac in Heb. non tantùm versus integri, sed magna pars quorundam capitum, ut ex Deut. 11. 29. 30. & 27. 4. aliisque locis, ut in collatione nostra textus Hebræi cum Samaritico in ultimo Tomo est videre. III. Multa repetita & bis variis locis posita in textu Samaritico, quæ semel tantùm ac loco unico in Hebræo reperiuntur, quorum multa in collatione nostra prædicta Lector inveniet. Præter hæc etiam tam integris dictionibus, quàm literis multiplex discrimen invenitur inter hæc exemplaria, multis additis, detractis, motatis, quæque aliquando sensum mutant, quæ per singula capita notavimus in dictis collationibus.

16. Ad hæc respondeo, I. Locum illum Deut. 27. 4. mendosum esse in exemplaribus Samaritanis, idque negari non posse, cùm in omnibus codicibus Hebræis, omnibúsque versionibus antiquis legatur *Ebal* non *Garizim*. Hebræorum enim potiorem esse auctoritatem, quibus oracula Dei concredita fuerunt, quique Ecclesia Dei permanserunt, donec propter rejectum Messiam Deus ipsos rejecit, & libellum repudii dedit, Samaritis schismate & cultu corrupto ab Ecclesia vera divulsis, dubitari non potest. Hoc verò à Manasse ipsorum primo pontifice Sanballati præfecti autor. freto consultò factum esse probabile est, ut inde Templi sui auctoritatem astrueret, & ab unius codicis in hoc novo Templo auctoritate in reliquos errorem propagatum fuisse; ipsos verò suspicionem fortasse habuisse erroris in Hebræis codicibus, & pro *Ebal* antiquitùs scriptum fuisse *Garizim*, cùm mons Garizim mons benedictionis à Deo constitutus sit, & ex ipso benedictiones promulgari, ex Ebal verò maledictiones denunciari, jusserit, ut ex Deut. cap. 11. v. 29. & cap. 27. v. 12. constat, quod etiam Josuam cum Sacerdotibus & populo iis locis præstitisse disertè legimus Jos. 8. 33. cùm in terram promissam ingressi sunt, Jordane trajecto, unde fortasse inferebant haud probabile esse montem Ebal, ubi maledictiones denunciatæ, Deum elegisse pro loco ubi Altare extrueretur, & sacrificia offerentur, neglecto monte Garizim, ubi benedictiones promulgatæ sunt. Quicquid verò ostendere poterant non negandum, quin hic locus corruptus sit in codicibus Samaritanis, ut pro ipsis faceret, nec quenquam novi, qui ab omni errore immunes esse ipsorum libros affirmaverit. II. Transpositiones quacunque ex causa ortæ sunt; sive ex scheda-

 rum

rum separatarum erronea commissura, sive ex scribæ audacia, auctoritati ac sinceritati textus non derogant, cùm non ex situ & ordine in codice, sed ex Dei autoris autoritate suprema Canonica verbi divini autoritas pendeat: ubicunque enim verbum divinum reperitur, si collocatio aliquid falsi in se non importet, eandem autoritatem habet: quod enim de librorum integrorum & de Psalmorum ordine discrepantiæ observatum est, eum nihil eorum autoritati Canonicæ derogare, idem etiam de capitibus vel eorum partibus, & Historiæ vel Propheticæ partibus dici potest. Unde Jos. Scaliger Elencho Chronol. *Multa ὕστερα πρότερα in Scripturis occurrunt, quorum causas ignoramus. Hæc nos minus movere debent, quia quo ordine quid referatur, modo constet veritas, aut nihili aut parum interest.* III. Quod additiones vel repetitiones spectat, quæ in textu Samaritano non in Hebraico extant, aliquam sanè probabilitatis speciem pro libris suis habent Samaritani; nam cùm in multis locis quædam referuntur in codicibus Hebraicis, quæ alibi prius scripta esse insinuantur, alibi tamen in exemplaribus Hebraicis non inveniuntur, hinc probabiliter conjicere videntur quædam in codicibus Hebraicis deesse, quæ in suis extent, ut cum Deut. 1. 1. reperiuntur verba, quæ Moses locutus erat cum Israelitis trans Jordanem in deserto, quæ verba quasi reperita subjiciuntur versibus sequentibus, tamen in codicibus Heb. alibi non reperiantur talia verba à Mose prolata, in codicibus verò Samaritanis habentur Num. 10. 10. & Exod. 18. 24. ut supra ex Procopio Gazæo observavimus; multa enim talia in dictis nostris collationibus observare quilibet potest. Hic inquam, cum probabilitate aliqua dicere possent Samaritæ, codices aliquos variasse in istis locis. At cùm potior sit Hebræorum codicum autoritas, ut jam diximus, & ab iis discedere non tutum, (nisi manifesta coget necessitas) potiùs dicendum censeo, descriptores quorundam codicum Samaritanorum suspicatos esse hæc in Heb. deficere, & suppleri debere, unde loca ista suppleverunt, quod sive antiquorum codicum autoritate freti, sive ex conjectura propria fecerint, non facilè est definire: probabile tamen est ex conjecturis suis fecisse, cùm verbatim sine ulla vel minima discrepantia loca, quæ suppleri videntur, cum illis in quibus reperiuntur congruant. Cúmque novum Templum erexissent, Esdram & Synagogam magnam imitantes, licèt autoritate legitima destituti, ne ipsorum codex Judaico inferior videretur, codices proprios revisos emendasse, ordinasse & ubi deficere visi sunt supplevisse, ut pro authenticis inter suos essent, non sine probabilitate affirmari potest. IV. Quod verò ad alia loca pertinet, pro fato omnium librorum antiquorum, illa ex librariorum incuria vel ex codicum varietate fluxisse arbitror, imò in locis plurimis pleonasmi conspiciuntur, verborum initio vel fine, quæ sensum non mutant, in quibus Judæorum codices, postquam puncta à Masorethis apposita sunt, ab iis discrepant, quod & suprà monuimus. Quòd enim de editione Græca τῶν ό diximus, idem de exemplari Samaritano optandum, ut doctus aliquis judicio & linguarum cognitione pollens, & partium studio non abreptus, cui otium & ingenium ad rem tantam aggrediendam suppetit, accuratè discrepantias has examinaret, & quænam ex scribarum errore, quænam ex codicum Hebræorum varietate ortæ sint, quænam de industria mutationes factæ, distingueret. Certè qui hoc opus perficeret magnam à grata posteritate laudem reportaret.

17. Ad autoritatem & usum exemplaris Samaritani devenimus. De autoritate non opus est multa dicere: neminem enim novimus, qui authenticum facit, vel textui Hebraico generaliter præfert. Scripsit quidem Joh. Morinus se facto examine Pentateuchi Samaritani, ipsum purum putum Mosis Pentateuchum esse deprehendisse. Cùm verò ipse se alibi explicet Animad. in censur. exerc. Samar. c. 7. nil aliud voluisse his verbis quàm exemplar illud non esse spurium vel suppositirium, nec de ejus autoritate se aliud dixisse. Operam & oleum perdunt, qui magno molimine probare satagunt Samaritanum textum authenticum non esse, nec Hebr. præferendum; hoc enim est cum larvis luctari, vel cum umbra propria contendere. De hac quæstione, quæ inter doctos nulla est, nil aliud dicam, quàm populo Judaico oracula divina authentica concredita esse, quorum custodes erant, donec à Deo rejecti & à fœdere exclusi iniqui facti sunt ipsorum possessores, honore illo ab iis ad Ecclesiam translato, cujus fidei authentica salutis monumenta commissa sunt, quam etiam constituit Christus (non Synagogam) *firmamentum & columnam veritatis.* Judæi verò, ut olim eleganter Augustinus, nostri tantùm Capsarii sunt, qui libros nostros portant; & licèt corticem Legis habeant, à vero tamen sensu aberrantes non possunt dici veram Scripturam inter se habere, haud aliter quàm Hæretici, qui Scripturam glossematis suis corrumpentes & à vera Christi Ecclesia divulsi, non possunt dicere se veram Scripturam possidere. Samaritani tamen, ut codicum suorum autoritatem probent, non solùm contendunt (quod verissimum esse supra evicimus) Legem primò datam esse Scriptura Samaritica, h. e. antiqua Hebræa, sed etiam se exemplar Legis habere Sichemi servatum, scriptum diebus Phineæ filii Eleazaris, filii Aaronis, ut de ipsis scribit Alaschkar. resp. cap. 74. Moses enim (ut quidam volunt) præter αὐτόγραφον Legis, quod in Arcæ latere repositum in Sancto sanctorum una cum Arca fœderis servatum erat, etiam duodecim alia exemplaria conscripsit vel conscribi jussit pro XII. tribubus, quorum unum, vel certè exemplar ex illo descriptum, se adhuc habere jactant. Hæc verò si liquidò demonstrare possent, nemo non fatebitur summa cum reverentia eorum exemplaria ab omnibus recipienda. Et certè si tale aliquod exemplar habuissent, ad Judæos convincendos multò antehac protulissent ad codicum suorum authentiam stabiliendam, nec de hoc siluisset Josephus cum disputationem illam describit, quæ coram Ptolemæo inter illos & Judæos de Templi utriusque prærogativa habita fuit, nec de hoc tacuisset, qui Samaritanorum causam agebat, cum producto hoc exemplari pro monte Garizim lis statim finita fuisset, & pro Samaritanis Rex pronunciasset, cùm tamen pro Judæis sententiam tulerit, Samaritanorum Patronis ob probationis defectum supplicio affectis. Aliam igitur

autori-

autoritatem non concedimus eorum Pentateucho quàm aliis antiquis exemplaribus, quæ injuriâ temporum vel scribarum negligentiâ nævos & maculas quasdam contrahere poterant, quæ ex aliorum codicum collatione maximè Hebraicorum veterúmque Interpretum, aliisque mediis, de quibus in Proleg. de variantibus lectionibus actum est, corrigi & emendari possunt.

18. Etsi verò authenticam huic exemplari non attribuamus authoritatem, non tamen omnem ejus usum negamus, imò multum utilitatis ad Hebraicum textum illustraodum & verum in locis perplexis & obscuris Scripturæ sensum indagandum conferre statuimus. Vide Scaligeri verba antea citata. Primò enim ex hoc vetustissimo exemplari, quòd in plerisque cum Hebræo hodierno congruit, confirmantur Hebraici codices, præsertim cùm per annos bis mille quingentos inter populum, qui cum Judæis nullum habuit nec adhuc habet commercium, sed quibuscum inimicitiæ capitales semper vigebant, servatus sit codex utrisque sacer, excepto enim loco illo cultui sacro destinato vix in rebus alicujus momenti dissident, sed in omnibus, quæ ad fidem & mores spectant, & ad cultum & religionem legésque politicas pertinent, eadem leguntur in utrorumque codicibus: Nam ut Christiani ex codicibus Hebraicis Judæos, sic ex codicibus Samariticis Samaritanos Judæi convincere poterant. Lectionem verò codicum Hebræorum à Samaritico confirmari liquet; locus unus & alter instar multorum sit. Gen. 3. 15. Samar. cum Hebræo legit ࠄࠅࠀ *ipse* non הִיא *ipsa* contra audaciam eorum, qui textum Hebraicum hic depravatum suspicantur; idem videmus in Gen. 49. 10. II. Ad loca quædam difficilia, quæque ex solo Hebraico textu vix explicari poterant, enodanda multum confert. Unum & alterum indicabo. Exod. 12. 40. sic legimus ex codicibus Hebraicis, *Habitatio autem filiorum Israel, qua habitaverunt in Aegypto, annorum fuit* 430. Hic locus mirè Interpretes torsit, cùm certum sit Israelitas in Ægypto non multum supra ducentos annos habitasse. Difficultatem verò omnem tollit Samaritanus, qui ita legit, *Habitatio verò filiorum Israel & patrum eorum, qua habitaverunt in terra Canaan & in terra Aegypti, fuit annorum* 430. hæc enim supputatio cum historia sacra optimè convenit, & à LXX. confirmatur, & ab utroque Talmude. Hanc verò lectionem Samaritanam cum textu Hebraico quidam conciliare student. Quicquid verò de hoc sit certum est vel ita Hebræorum textum olim lectum fuisse, vel ita intelligi debere, cùm aliter exponi non possit sine aperta historiæ Sacræ depravatione. III. Ubi ab Hebræo differt Samaritanus sensum tamen explicat & illustrat, non tantùm repetitionibus, quæ propriis locis juxta historiæ seriem inseruntur, sed in plurimis aliis, ubi textum Hebraicum aliis verbis exprimit, vel hic illic verbum unum aut alterum explicationis gratiâ addit, ut Gen. 49. 10. *Donec veniat Schiloh*, qui locus à multis in quæstionem vocatur, quasi à Judæis corruptus sit; Samaritanus verò hic Hebræo suppetias fert, ubi scribitur ࠔࠋࠄ quod idem esse cum Hebraico שׁוּלָה liquet. Videatur D. Hotting. Thesaur. l. 1. c. 2. q. 4. Frustra itaque contendunt Huntlæus Controv. 1. c. 10. & Aug. Steuchus dum lectum fuisse volunt שִׁלּוֹחַ vel שָׁלוּחַ *mittendus*, cùm Hebraicam lectionem modernam confirmet codex Samaritanus.

19. Tandem magnum usum habet codex Samariticus ad Judæorum commenta & deliria detegenda, dum mysteria quærunt ex verbis & literis quibusdam, quum ex textu Samaritico istiusmodi nugas in textu non fundari apodicticè ostendi possit, ut Exod. 25. 31. *Ductile fiet candelabrum*, ad verbum תֵּיעָשֶׂה notant tum Jod poni post Tau Futuri characteristicum, tum vocem punctari pro tertia persona Futuri Niphal. Mysterium duplex hic fingunt Rabbini: primum Jod irreptitium (quod numerum denarium denotat) ad significandum inter alia, decem candelabra, quæ à Salomone postea facienda erant. Secundum, Deum Mosi præcepisse candelabra cum omnibus suis partibus facere ex una continuata auri massa sine ullis juncturis, quod cum Moses an fieri posset dubitavit, statim Deus dixit *Fiet candelabrum* non *facies*, unde cùm Moses aurum in ignem conjecerat statim sine ullo artificis labore, exiit candelabrum formatum sicut Deus mandaverat. Has verò inanes nugas esse ostendit textus Samariticus, qui legit ࠕࠏࠔࠄ in Futuro Activo *facies*, & sine Jod, quod ex errore scribæ irrepsit. Genes. 1. 14. יהי מארת *fiant luminaria*. Illud מארת defectivè scribitur, duplici vau omisso; scribi enim debet מאורות. Ex hic mysteria fingunt Rabini cur utrumque Vau omittitur. Multa talia refert D. Morinus Exerc. Samar. 4. c. 16. quorum unum est R. Salomonis. Quia vox illa defectivè scripta est ambigua, significat enim tam *maledictiones* quàm *luminaria*, scripta est sine Vau, quia dies quartus est maledictus, qui anginam in infantibus producit, unde die quarta jejunant ne morbus hic infantes suffocet. Alterum mysterium elicit R. Bechai, viz. *luminaria* hic scribi sine Vau, ut significaretur idem lumen esse in Sole & Luna. Istiusmodi figmenta ex codice Samaritico refutantur, in eo enim integrè scribitur cum utroque Vau ࠌࠀࠅࠓࠅࠕ.

20. Et hæc quidem de Pentateucho ipso: pauca breviter addenda de Versionibus ejus, & de aliis libris Samariticis, quos videre contigit. Versionem Hebræo-Samaritani textus triplicem quidam statuunt, viz. Samaritanam, Arabicam & Græcam. De duabus prioribus nullum est dubium, utrumque enim habui, & in editione nostra Bibliorum iis usi sumus, habuit & D. Morinus ad editionem Parisianam concinnandum. De tertia verò, quæ hodie non extat, dubitatur. Prima versio facta est de textu Hebræo-Samaritano in dialectum Samaritanam, sive in linguam Chaldæo-Samaritanam, quo tempore cum Judæis in Religione convenerant Samaritani, ut arbitratur D. Mich. de Jay Præf. ad Biblia sua Parisiana. Hæc verò tum in Bibliis Parisianis, tum in nostris habetur una cum versione Latina, quæ tum textum tum versionem refert, cùm translatio in plerisque textum κατὰ πόδα sequatur. De hac hæc observanda. I. De autore nihil alicubi extare; nec apud ipsos Samarit. nec apud Jud. vel alios quos videre licuit Scriptores, ut nec de tempore quando facta est. In historia enim, ut verè de iis scripsit Scaliger, in rerum omnium

nium vetuſtate omnino peregrini ſunt adeò,ut ipſorum hiſtoria ex ipſis peti non poſſit, cùm nulla extet eorum hiſtoria vel Chronologia excepta illa nondum edita,quæ,ut ex ejus per D. Hottingerum edito ſpecimine patet,erroribus fœdis ſcatet. Conſtat verò valde antiquam eſſe; eadem enim cauſa, quæ Judæos impulit ad Targumim ſive Paraphraſes ſuas linguâ ſibi notâ conficiendas,quia ſcilicet deſierat lingua Hebraica eſſe ipſis vernacula,etiam Samaritanos ſine dubio moverit, ut Verſionem hanc conficerent,quando ſcilicet Hebraica lingua deſierat eſſe ipſis vernacula, ut hoc modo libros ſacros linguâ ſibi notâ legerent. Hoc verò non multò poſt Templum Garizitanum extructum fuiſſe vel hinc patet, Quòd Judæi,quorum magna pars Samaritis ſe adjunxerant,poſt reditum à Babylone propriæ linguæ tempore captivitatis obliti ſunt, ut omnium conſenſu antea docuimus,& Chaldaica, vel ex Hebraica & Chaldaica mixta uſi ſunt. Etſi enim ex ſenioribus multi,Sacerdotes verò omnes,adhuc Hebræam callerent pauci tamen erant reſpectu plebis,quæ generaliter Chaldaicam tantùm intellexerat; & ſenibus mortuis reliquus populus,qui Hebraicam ignorabat, ſola Chaldaica ſive ex hac & Hebraica mixta Syriaca uſi ſunt. Cuthæi verò,qui cum Judæis mixti vivebant per Samariæ regionem colluvies erat variarum gentium,ex Aſſyriis tamen præcipuè oriunda: Unde & ipſi Chaldaicam vel ob Judæos cum iis mixtos vel ipſis conterminos mixtam ex Hebræa & Chaldæa itidem uſurpabant. (Nam cum Judæis,Tyriis & Syris undique quaſi cincti eſſent Samaritani, Non potuit non eorum dialectus ex vicinorum linguis multa communia participare:) Unde licèt nihil ex hiſtoria certi ſtatuere poſſumus,veriſimile tamen eſt multò ante Chriſti tempora, viz. non multum poſt Eſdram & Nehemiam, verſionem hanc conflatam fuiſſe. II. De lingua ſive dialecto in qua conſcripta eſt, Hebraicæ & Chaldaicæ affinis eſt; pleraque enim vocabula à radicibus Chaldaicis vel Hebræis derivantur, unde Chaldæo-Samaritana à pleriſque dicitur. Quædam tamen habet ſibi propria & peculiaria, quorum multa collegit Joh Morinus in Lexico ſuo Samaritano, quod cum opuſculis ſuis Samaritanis nuper prodiit, multò plura adjecit doctiſſimus noſter D. Edm. Caſtellus in Annotationibus ſuis Samariticis,quæ in ultimo noſtro Tomo exhibentur: Præter Chaldaica etiam Arabica quædam vocabula occurrunt. In formatione Nominum & Verborum modò Hebraicæ modò Chaldaicæ regulis conformis eſt. Hoc etiam annotandum,quod alibi notavimus, literas ejuſdem originis ſæpius in dialecto Samaritana, quàm in aliis linguis commutari,ut & alias,quæ vel ſoni vel figuræ ſimilitudinem habent,ita ut eadem vox ſæpius in eadem periodo variè exprimatur. Alia de hujus linguæ proprietate & genio qui ſcire deſiderat,conſulat Annotationes illas D. Caſtelli. Hoc etiam meritò miratur D. Morinus, quòd dialectus hæc Samaritica ad Hebraicam propius accedat, quàm vel Chaldaica vel Hieroſolymitana,tam in verbis & phraſibus, quàm in conſtructione,ut ex Verſione Samaritana patet,ubi Nominum formationes ſunt purè Hebraicæ. Cauſam unde hæc affinitas orta ſit non exprimit; mihi veriſimile videtur Judæorum moram longam in captivitate ipſorum linguam magis mutaſſe ab Hebraica in Chaldaicam,quàm reliquorum,qui abducti non erant. Samaritani enim licèt ex Aſſyria originem traxerint, tamen cum Judæorum reliquiis mixti eſſent inter decem tribus,ipſorum idioma in Hebraicum ferè tranſiit, quòd cùm tantam mutationem paſſa non ſit ac Judæorum ob cauſam dictam inde fieri potuit,ut Hebrææ propius accederet. III. Verſionem hanc Samaritanam, licèt Hebræi textus veſtigia premat,non ſemper tamen illum exactè exprimere. Affirmat quidem Joh. Morinus ita preſſe & *κατὰ πόδα* textum Hebraicum ubique ſequi,& verbum de verbo reddere, ut unam tranſlationem utrique textui ſufficere judicaret, quod quidem ut plurimum verum eſt,non tamen ubique; cùm in multis locis textum deſerat, verbi gratiâ, pro *Deo Elohim* vertit *angelum Domini*, & quod de Deo dicitur Angelis aſcribit, Geneſ. 17. 22. pro *Aſcendit Deus* vertit *Aſcendit Angelus Domini*, Gen. 2. 28. pro *ſubjicite eam* interpres reddit, *Habitate per generationem veſtram*. Gen. 12. 6. pro *quercu More* vertit interpres *vallem viſionis*. Multa ubique ejuſmodi occurrunt, ut ex diſcrepantiis ad finem cujuſque columnæ Samariticæ in noſtris Bibliis annotatis quiſque perſpicere poteſt. Nec tantùm à textu Hebræo-Samaritano diſcedit Samaritana verſio, ſed tum à textu,tum à verſione ſæpe differt verſio Latina, ſæpe neutrius ſenſum aptè exprimens, ſed potiùs Vulg. Latinam, ut qui verſionem Vulgatam cum hac contulerit planè videre poteſt.

21. Secunda verſio eſt Arabica, literis tamen Samaritanis exarata; quam ſimul cum textu Hebræo Samaritano inter alia MSS. exemplaria nobis communicavit Rev. Uſſerius. Multa quidem capita deſunt, ex iis tamen, quæ integra habentur, conſtat Verſionem hanc accuratam eſſe, & ſæpiſſimè cum Verſione Arabica Pentateuchi Saadiæ convenire, ut ex Annotationibus Samariticis in ultimo noſtro Tomo apparet. De tempore verò quando vel de autore per quem facta eſt hæc Verſio non conſtat, cùm nihil ex ipſis Samaritanis, ut jam diximus peti poſſit. Poſtquam Muhammedana ſuperſtitio Orientem invaſerat, cum qua etiam lingua Arabica propagata fuit, nata videtur hæc tranſlatio, at quo ſeculo definire non poſſum. Poſt Saadiæ verò tempora, hoc eſt, poſt annum Chriſti 900. confectam eſſe probabile eſt, eò quòd multa habet cum illius Verſione communia. Codex verò noſter MS. ſcriptus erat, ut ex ipſo patet, à quodam Ab Helion viz. circa annum Chriſti 1524. D. Morinus in Præfat. ad Annotationes ſuas in Tranſlat. Samarit. ſcribit ſe codicem hujuſmodi habuiſſe ex dono Ampliſſimi Pereſcii, quem Trilinguem nominat, eò quòd præter Arabicam verſionem habuit etiam à lateribus textum Hebræum & Samariticum. Codex etiam hic, ut fatetur, erat lacerus & imperfectus, noſtro tamen multò antiquior, ut qui deſcriptus erat (ut ad finem Exodi & Num. notatur) menſe Rabir altero anni Iſmaelitici 625. viz. ante quadringentos & aliquot annos.

22. Tertia verſio eſt Græca, ſecundum Morinum, Hottingerum & alios, quam quidem vir doctus vult ſine dubio factam fuiſſe tempore Alexandri Magni. Fundamen-

damentum verò cui innititur (versio enim ipsa hodie non extat) est Scholiastes Græcus antiquus sæpe citatus apud Nobilium,& in Scholiis Græcis ad editionem Romanam LXX. Interp. ubi sæpe τὸ Σαμαρειτικὸν citatur, cujus lectiones Græcas affert ipse Scholiastes. Cyrillus etiam Alexandrinus, Hieronymus, aliique veterum ex codice Samaritico, quædam subinde producunt. An verò ex ipso codice Samaritico, vel ex ejus aliqua translatione, quæ tunc extabat, testimonia ista protulerunt, dubium videtur. Si verò ex versione quadam Græca, ut videtur, citentur, puriùs tamen versionem Samariticam quàm ipsum textum, cùm inter se variant, exprimere, observatum est. Loca multa ab ipsis adducta supra collegimus: si verò talis aliqua extitisset versio Græca, nequaquam tamen ad tempora Alexandri pertigisse, sed multò recentiorem esse certò persuasus sum. Nam ante LXX. versionem nullam Græcam extitisse alibi, ni fallor, satis probatum est. Frustra enim Ptolemæus ejúsque hyperaspistes Phalereus de versione Græca adeò soliciti fuissent, & tantos sumptus in eam adornandam insumpsissent, si ulla tunc temporis versio Græca extitisset, præsertim si, quod multi contendunt, solus Pentateuchus à LXX. conversus fuerit.

23. Præter has Versiones habemus etiam Liturgiam Samaritanorum, characteribus Samariticis descriptam, ex dono dicti Rev. Usserii, in qua precum eorum formulæ & officia divina cum lectionibus Legis describuntur, quam valdè antiquam & prope tempora Esdræ in usu fuisse, vel ex ipsis Judæorum formulis, quas paulò post reditum è Babylone ab Esdra & sociis ejus compositas fuisse affirmant uno ore Judæi, quasque in hunc usque diem usurpant, colligi potest. Videantur Capelli Spicileg. & Seldeni notæ in Eutych. unde Sectatorum nostratium pervicacia & impietas meritò redarguitur, qui spretis omnibus publicis orationum & Liturgiarum formis, per omnes Christi Ecclesias ab ipsis Christianæ fidei primordiis & Apostolorum temporibus usitatis, Liturgiam *Ecclesiæ Anglicanæ*, omnium per orbem Christianum purissimam & sanctissimam damnarunt, & omnibus liberum permiserunt, tonsoribus, bajulis, cauponariis, vilissimisque è fæce plebis, quicquid in buccam venerit publicè in Ecclesiis effutire & blaterare, quorum praxis vel ab ipsis Judæis, eorúmque æmulis Samaritanis erroris & novitatis arguitur. Ex hac Liturgia Samaritica quædam notata lectu non indigna reperiet Lector in dictis notis Samaritanis inter alias ad calcem hujus operis rejectis.

24. Historiam vel Chronologiam ipsorum nullam vidimus. In Bibliotheca Scaligerana inter alia Orientalium monumenta extabat Chronicon ipsorum magnum, ut vocatur, ex Hebræo prisco in Arabicum conversum, sed charactere Samaritano descriptum, de quo quædam habet Scaliger, lib. de Emend. 7. in notis ad annum Samarit. scil. *quod multa habeat cognitu digna, quamvis aliquando commentis Samaritanis incrustata.* Incipit ab excessu Mosis, desinit in tempore Imperatoris *Hadriani, unde vocatur* liber Josue, *quia scilicet ab excessu Mosis & ducatu Josua incipit.* Hæc quidem Scaliger. Plura legere licet de hoc Chron. apud doctissimum Hottingerum in Exercit. Anti-Mor. sect. 49. 50. &c. & in fine, ubi instar speciminis brevem totius Hypotyposin edidit, ex quo, si typis tandem mandetur, quid expectandum sit, conjicere licet. Multa habet Scripturæ consona, multa fingit falsa & fabulosa, viz. Josuam templum construxisse in monte Garizim; Eli & Samuelem Magos fuisse; Captivitatem X. tribuum cum captivitate Judæ pueriliter confundit, cum aliis ejusdem farinæ, quæ in Epitome illa D. Hottingeri videre licet, cui lectorem remittimus, qui plura desiderat. Ipsum Chronicum se editurum promittit D. Hotting. Hæc de Samaritanis & eorum Codicibus.

PROLEGOMENON XI.

De

LINGUA CHALDAICA ET TARGUMIM, *sive* PARAPHRASIBUS IN HAC LINGUA SCRIPTIS.

1. De nomine, unde deductum. Cur lingua Chaldæa interdum dicta Hebræa. Hebrææ affinis est, non tamen eadem: diversam esse probatur. 2. De ejus antiquitate, dignitate, amplitudine, addiscendi facilitate, utilitate ad omnes scientias. 3. Præcipuè in Theologia. 4. De Paraphrasibus Chaldaicis. 5. Earum Origo unde. In Synagogis lectæ tam in Legem quàm in Prophetas, postquam lingua Hebraica desierat esse Vernacula. Primo fuisse sine punctis. 6. Objectionibus Helvici, & Mayeri respondetur. 7. Ante Onkelosum & Jonath. non fuisse perfectas ex versione ulla scripta, sed à Levitis & Scribis textum expositum. 8. De auctoribus & numero Targumim. 9. De Onkelosi paraphrasi in Pentateuchum. 10. De Jonathane & ejus Paraphrasi in Prophetas. 11. De Targum Pentat. Jonathani adscripto. 12. De Targ. Hagiographorum Jonathani adscripto. 13. De Targum Hierosolymitano. Post Talmud conscriptum esse. 14. Objectionibus pro ejus antiquitate respondetur. 15. De Hagiographorum Targum. An sit Jos. Cæci. Duplex erat Hagiogr. Targum. 16. De auctoritate Paraphras. Chald. Judæi eandem cum textu Hebræo auctoritatem iis tribuunt. Miracula de iis fingunt. Omnes Judæorum libri non sunt rejiciendi. 17. Textus Hebraici

braici integritatem confirmant. 18. *Fides Christianæ Articulos multos explicant.* 19. *In locis obscuris & vocabulis insitatis lucem adferunt.* 20. *Quænam exemplaria Chaldaica secuti sumus. In Latinis versionibus quid in hac editione præstitum.*

1. DE nomine primò constat à Chesed filio Nachor fratris Abrahæ Gen. 22. v. 22. factum esse nomen Gentilium כשדי sive *Chasdæi*, unde Daniel. 1.4. לשון כשדי *lingua Chaldæorum*, sic dicta à regione, ubi primò post linguarum divisionem in usu fuit. De nomine hæc habet Hieron. Tradit. in Gen. *Chesed quartus est à Noe, à quo Chasdim, i. e. Chaldæi postea vocati sunt, unde &* אור כשדים, *Ur Chasdim, sive Ura Chaldæorum passim vocatur Regio, ubi sedes fixerant Chaldæi*; vocatur enim Ura Chaldæorum per prolepsin urbs, è qua Chaldæi postea erant orituri, quod in Scriptura frequens, Boch. Phaleg. part. 1. l. 2. c. 4. Varia etiam nomina hæc lingua pro varietate Regionum & locorum, in quibus florebat (ut observat Georgius Amyra Prælud. 1. ad Grammat. Syriacam) sortita est. Unde ut Chaldæa sic etiam dicta est Babylonica à civitate Babylone nobilissima, omniúmque post Diluvium prima, quæ & Regia, unde Nebuchadnesar 2. Chron. 36. 6. qui in Textu Hebræo, Chaldæo & Græco dicitur Rex Babylonis, in Vulgata Latina vocatur *Rex Chaldæorum*. Postea appellata est Syriaca à regione Syriæ, Aramæa ab Aram, & ab Assyria Assyriaca: aliquando etiam dicta est Hebræa, in Nov. scil. Testamento, non quòd propriè eadem sit cum Hebraica, sed quòd populus Hebræus post captivitatem Babylonicam hac usus sit pro vernacula, cujus oblitus erat. Hanc linguam contendunt quidam esse omnium primam, reliquarum matrem, sic Theodoretus inter Patres, Maronitæ inter recentiores, ut ex Georgio Amyra, aliisque patet. Hanc verò sententiam supra rejecimus cum de Hebraica lingua egimus, quam omnium primam esse fusè probavimus. Aliam verò quæstionem quidam excitarunt, qui Chaldaicam eandem cum Hebræa esse volunt, & sola dialecto differre. Etsi verò largo sensu lingua Hebraica Chaldaicam suo ambitu comprehendat, magnam enim cum Hebraica habet affinitatem, propriè tamen & strictè loquendo, linguæ diversæ sunt. Hoc verò probatur, tum quòd multa vocabula utraque lingua habet sibi propria & peculiaria, licèt multa Chaldaica à radicibus Hebræis deriventur, tum ex modo flexionis Verborum & Nominum diversis ut ex Grammaticarum Hebraicarum & Syriacarum discrepantibus regulis liquet. De his antiquissimum habemus exemplum Gen. 31. 47. ubi eundem locum vocat Laban, Syrus Syriacè, יגר סהדותא *acervum*, sive *tumulum Testimonii*, Jacob Hebraicè, licèt & linguam Chaldæam intelligeret, גלעד quod ejusdem est significationis. Hier. in Quæst. Heb. & LXX. reddunt Labanis verba, *acervum testimonii*; Jacobi, *acervum testis*. Præterea Jer. 5. 15. & alibi minatur Deus *se adducturum gentem contra Hebræos cujus linguam non intelligerent*, scil. Chaldæos sive Assyrios. Idem etiam clarè probat historia 2. Reg. 18. 26, 27. &c. ubi Eliachim orat Rabsacem ut loquatur eis linguâ Syriacâ quam ipsi proceres intelligebant, & non linguâ Judaicâ sive Hebraicâ, audiente populo, unde Rabsaces coactus est populum alloqui linguâ Hebraicâ, ut ab ipsis intelligeretur. Dein Daniel. 1. legimus Regem Babylonis præcepisse, ut pueri Judæorum quidam, forma decori, & omni sapientia eruditi eligerentur, qui linguam Chaldaicam addiscerent; quod certè non fecisset, si lingua Hebræa cum Chaldaica eadem esset. Conqueritur etiam Hieron. Præfat. in Daniel. quantis laboribus linguam Chaldaicam didicit, *unde*, inquit, *qui mihi videbar sciolus inter Hebræos, cœpi rursus esse discipulus Chaldaicus, & ut verum fatear, usque in præsentem diem magis possum sermonem Chaldaicum legere & intelligere quàm sonare.* Certè si eadem esset Chaldaica cum Hebræa Hieronymus non coactus fuisset tanta devorare tædia, ut ipsam addisceret: certum est itaque diversas esse linguas, licèt ad Hebræam præ omnibus aliis propiùs accedat Chaldaica. Quòd verò quidam objiciunt Philonem linguam Hebræam vocare Chaldaicam, cùm scribat LXX. Interpretes Scripturam ex Chaldaico sermone in Græcam transtulisse, certum est Philonem per Chaldaicam Hebræam intellexisse, ut supra clarum fecimus, cùm de τῶν ό versione disseruimus. Unde Bellar. lib. 2. De Verbo Dei, cap. 6. dicit sic locutum fuisse Philonem, *Eò quòd linguæ sint affines, & notior tunc esset Chaldæa propter imperium Assyriorum quàm Hebræa.* Et Oleaster in Gen. 2. scribit, *cùm textus dicat totam terram fuisse unius linguæ, equidem facilè crediderim eam fuisse Chaldaicam vel Hebraicam; has enim duas nunc linguas, unam & candem fuisse à principio puto, cùm sint admodum vicinæ.*

2. Hanc linguam commendant Antiquitas, amplitudo, addiscendi facilitas, utilitas maxima, ut in aliis disciplinis, sic præcipuè in Theologia. Antiquitas tanta est, ut cum ipsa Hebraica de antiquitate contendat, asseritque Erpen. Orat. de lingua hac, *adhuc sub judice litem esse, utra prima fuerit.* Etsi verò omnium primam fuisse Hebraicam supra probarum sit, Chaldaicam tamen unam ex matricibus fuisse post cladem Babylonicam, ex qua multæ aliæ pullularunt, extra controversiam est; imò *omnium linguarum matrem esse* asserit Camdenus noster p. m. Britann. 204. Et magnam partem hujus antiquæ linguæ monumentorum periisse, quod in causa est, cur tam angustis limitibus hodie arctata sit, scribit Gesner. in Mithridate pag. 101. De reliquis matricibus præter Hebræam, quæ non tantùm in familia Heber, sed & inter Cainanis posteros remansit, ut supra probavimus; quænam fuerint difficile est aliquid certò definire. Dignitatem etiam hujus linguæ ostendit, quòd Babylone & Assyriis vernacula fuit, cùm illa prima & nobilissima esset post Diluvium urbs, & Monarchiæ primæ regia, cujus Monarcha *Rex Regum* appellatur, & per aureum caput in Nebuchodonosoris statua designatur, & per Monarchiam illam amplissimam propagata esset, unde & hodie in omnibus ferè Orient. Reg. hujus linguæ reliquiæ adhuc manent ut in Syria, Mesopotamia, Arabia, Judæa, Armenia, ignò & in Æthiopia apud Abyssinos, quarum omnium linguæ hodiernæ Chaldaismum redolent; & ex ea se ortum

tum ducere apertè clamant. Discendi facilitas verò iis, qui Hebraicæ rudimentis instituti sunt, tanta est, ut brevi magnos progressus in Chaldaica faciant, & ut scitè quidam, mirentur se tam doctos esse antequam didicerint. Lucas Brugensis tract. de Chald. Paraph dicit, *spatio bimestri Chaldæam & Syriacam, quantum Theologo satis est, addisci posse ab eo, qui Hebraicæ rudimentis instructus est*: quod & experientia omnium, qui in hac mediocrem diligentiam adhibuerunt planè confirmat. Utilitatem verò magnam adferre inde liquet, quòd omnis aliarum nationum sapientia ex Chaldæis originem duxerit, omnesque scientiæ ab Oriente in reliquas mundi partes deriventur; ut enim Latini ex Græcis, sic Græci aliique ex Chaldæis sive Assyriis scientias omnes, quas postea excoluerunt, primò acceperunt, unde illud oraculi apud Justinum, Orat. Paræn. ad Gentes;

Solis Chaldæis sapientia cessit, Hebræis
Ingenitum Regem, Mente Deúmque colunt.

3. In Theologia vero utilitas longè maxima, imò necessitas apparet, tum quòd quasdam Vet. Test. partes hoc idiomate conscribi voluit Deus, magnam scil. Danielis & Esdr. partem à c. 1. 4. Danielis ad c. 8. & ab Esdræ c. 4. 8. ad c. 7. 27. In Jeremia etiam comma unicum c. 10. 11. tum quòd omnium linguarum maximam cum Heb. habet affinitatem, ejúsque emphasim & proprietatem supra alias exprimat, unde in explicando Heb. textu magnum ejus usum agnoscunt omnes ejus gnari, quod probat Basilius Magnus in Gen. 1. 2. ex Ephraim Syro (quem ibi laudat; & per Syrum intelligit) cujus expositionem in illa verba, *Et spiritus Domini ferebatur*, affert ut maximè aptam ad vocis Hebraicæ emphasim reddendam. Infinitæ sunt linguæ Hebrææ voces obscuræ, (ut observat doctiss. Buxtorfius Præfat. in Lex. Chald. & Syr.) locutiones irregulares, Schemata antiqua, quæ ex Chaldæa lucem & explanationem accipiunt, sensum etiam Hebræi textus sæpe concordia sua corroborat, contracta dilatat & explicatione illustrat. Multa vocabula Chaldaica occurrunt in Job. Proverb. Jer. & alibi, quod etiam observat Waserus in Mithrid, p. 102. Cúmque magna pars Orientis ab Ecclesia divulsa Hæreses Dioscori, Nestorii, Eutychetis aliorúmque per longum tempus amplexa fuerit, hanc rationem inter alia reddit Georgius Amira Præfat. de utilitate hujus linguæ cur Græci & Latini non potuerunt eos ab erroribus revocare, & ad Ecclesiæ unitatem reducere, quòd linguam Syriacam ignorarent, nec ut illam callerent operam posuissent. Nec tantùm antiquæ Paraphrases tempore Christi & postea scriptæ, quarum usum statim explicabimus, quibus parem cum Sacra Scriptura autoritatem attribuunt Judæi, hâc linguâ conscriptæ sunt, sed & Rabbinorum & posteriorum Judæorum libri hoc idiomate, corrupto licèt, exarati sunt, unde qui aliquid utilitatis ex his haurire velit, necessarium est, ut linguæ Chaldaicæ cognitione aliqua imbutus sit. Et præter S. Scripturæ partes Chald. idiomate scriptas, quæ Chald. linguæ notitiam postulant, etiam utilis est hæc lingua, 1. ad Chaldaismos, qui in textu Hebr. sæpius occurrunt, ut tùm verba Hebræa Chaldaicè formantur, ut Job. 24. 24. pro חיים legitur חיין *vita*: Prov. 13. 3. pro מלכים legitur מלכין *reges*, quod in multis aliis locis varii observârunt: è contra vocabula Chaldaica aliquando formam induunt Hebraicam, ut Ezr. 4. 13. pro מלכין legitur מלכים Interdum nomina Hebræa pluralia in forma Chaldaica constructa scribuntur, ut Zach. 14. 5. הָרִי *montes*. Hos. 10. 4. שָׂרֵי &c. Nec tantùm in nominibus, sed in verborum inflectione, stylus Hebraicus in centum locis, quæ ubique occurrunt Chaldaizat. Sic è contra multa verba Chaldaica facta Hebraica Hebraicè formantur, ut in Gen. 1. 11. לְזְנֵיה *juxta speciem suam*, in Targ. Onkeli respondet Heb. לְמִינוֹ at 2. Chron. 16. 14. occurrit nomen Chaldaicum וזנים *& speciebus*. Sic כיפא nomen Chaldaicum habetur Jer. 4. 29. E contra vocabula, quæ naturâ suâ Hebraica sunt, Chaldaicam significationem habent, ut מָלַךְ *regnavit*, Chaldaicè *consuluit*, quo sensu usurpatur Neh. 5. 7. Præterea quædam sunt vocabula Hebræa in Scriptura, in quibus, quia rarò occurrunt, nec radicem Hebraicam habent, ad Chaldaicam linguam recurrendum est, ut expliceotur, ut Mercerus in Joel. 1. 17. observat de voce עָנַשׁ quæ nullibi extat nisi in ipso loco Joelis; unde asserit ad Chaldaismum & Rabbinorum scripta recurrendum, ut inde latiorem significationem desumamus. In Novo Testamento etiam multa invenimus propria nomina, quæ ex lingua Hierosolymitana translata sunt, quæ Chaldaico-Syriaca fuit, ut de nominibus quorundam Apostolorum liquet. Sic Bartholomæus, de quo varii varia comminiscuntur, idem est ac *filius Thalmai*, quod erat nomen Gigantis de filiis Anak, Num. 13. 22. Jud. 1. 10. Hisce adjungere licet Paraphrases Chaldaicas, de quarum usu statim dicendum, & versiones antiquas Græcas, Vulgatam Latinam, Syriacam, Æthiopicam, Arabicam, in quibus multa sunt, quæ sine linguæ Chaldaicæ cognitione plenè intelligi non possunt: ne dicam de ejus usu in Historia Ecclesiastica, in qua varia sunt à scribis ignorantiam hujus linguæ depravata, quæ sine ea restitui non possunt; ut cùm quidam *Massiha* nomen à Græco ψάλλειν deducunt, unde dici volunt *Psallianos* & Græcè Euchitas, cùm potiùs deriveur istud nomen à Chaldaica מולין, unde pro ו posito צ fit צלו *oravit*, & per duplex S. *Massiliani*.

4. His de lingua præmissis ad ipsas Paraphrases, quæ Chaldaicè conscriptæ sunt, veniendum; quæ communiter vocantur Targum, & voce plurali Targumim. Est verò תרגום vox Chaldaica, quæ significat *interpretationem, versionem* vel *paraphrasin*, quæ non tam verbum de verbo (licèt hoc sæpe in Targumim in quibusdam observetur) quàm sensum ex una lingua in aliam transfert. Deducitur hoc vocabulum à verbo quadrato תרגום *exponere* vel *interpretari*, unde מתרגם & מְתוּרְגְמָן *interpres*, ut annotat Schickard. Bechin. Hap. cap. 1. Etsi verò ad omnes translationes hæc vox accommodari possit, unde Tavvosi Translatio Pentateuchi Persica Targum appelletur, & de versionibus in linguam Græcam & Æthiopicam ab ipsis Judæis idem vocabulum usurpetur, ut apud Eliam in Tisbi voce תרגום & alios est videre, peculiariter tamen usus ipsum appropriavit ad Paraphrases Chaldaicas,

quæ apud Judæos in maximo honore sunt, & usu frequentiore, quas etiam ipsis S. Scripturis æquant. De his videndum I. Unde originem habuerint, & quàm antiquæ. II. Quot hodie extent. III. A quibusnam authoribus factæ. IV. Cujusnam sint auctoritatis. V. Quisnam earum usus, & quæ utilitas ex ipsarum lectione redundabit.

5. Originem Paraphraseum Chaldaicarum dedit mutatio linguæ Hebrææ, durante 70. annorum captivitate, in Chaldaicam, de qua supra diximus Prolegom. de lingua Hebraica, ubi ex consensu plerorumque doctorum ostendimus Judæos captivos linguæ propriæ oblitos, Linguam dominorum quibus serviebant, Chaldaicam, scil. necessitate coactos didicisse; licèt enim multò longius linguam propriam retinuerint in Ægypto immutatam, hoc tamen inde fuit quod simul in terra Goshen convixerunt Israelitæ cum Ægyptiis non mixti, in Babylonia verò captivi, variis locis dispersi dominis multis serviebant, quorum jussa capescere non potuerant, nisi ipsorum linguam callerent; servi enim dominorum linguam necessariò addiscere tenentur. Multi quidem Judæorum reducum, præsertim ætate grandiores, Sacerdotes etiam & Scribæ Hebræam adhuc tenebant: unde erat quod Prophetæ posteriores vaticinia sua majorum suorum linguâ scripserint; in usum tamen plebis, cujus ignorantiæ necessariò consulendum erat, ut Scripturas intelligerent dum in Synagogis & in Templo perlegerentur, introductæ sunt Targumim sive explicationes linguâ sibi notâ, sc. Chaldaica, sive quæ eadem fuit, Syriaca. Hoc plerique tam Judæi quàm Christiani probant ex Neh. 8. 8. *Et legerunt in libro, in lege Dei explanate, & apposuerunt intellectum, & intellexerunt illam lectionem:* ubi verba priora de lectione textus Hebræi exponunt, posteriora de Paraphrasi sive explicatione Chaldaica, facta per Levitas vel Scribas. Hunc locum sic exponunt Talmudici, lib. נדרים *De votis*, cap. 4. & lib. מגלה cap. 1. *Legerunt in libro illo, in lege Dei, is fuit textus Hebraicus: explanate, illud fuit Targum.* Paraphrases verò factæ sunt non tantùm in Legem, quàm ab antiquis temporibus singulis Sabbatis in Synagogis prælectam fuisse testatur Jacobus Apostolus Act. 15. sed etiam in Prophetas, quas itidem in Synagogis prælegi solitas fuisse patet ex eo quod Christus, Luc. 4. 21. Pericopen ex Isaia legit & exposuit, & ex Paulo, Act. 13. 17. cujus originem ducunt à temporibus Antiochi Epiphanis, qui cùm prohiberet lectionem Legis, inceptæ sunt lectiones ex Prophetis, sectionibus legis respondentes, quas *Haphtoras* vocârunt, unde hodie inter Haphtoras legunt Es. cap. 60 & 61. ad 4. & 5. Sabbato ante novi anni initium, ut ex Catalogo Parascharum & Haphtorarum in fine nostrorum Bibliorum liquet. Hinc natæ sunt non tantùm Onkelosi in legem, & Jonathanis in Prophetas expositiones, sed & aliorum in reliquos omnes libros Hagiographos, exceptis libris Esdræ & Danielis, qui antea semi Chaldaici erant, & Chron. qui antea in libris Regum explicati sunt, ut observat Schick. loco citato. Fuerunt verò Paraphrases istæ absque punctis primò editæ, idque pro certo affirmat El. Lev. in Præf. Methurg. *Proculdubio* (inquit) *Interpretes scripserunt versiones suas absque punctis, & demonstrant id exemplaria valde vetusta; longo post tempore demum punctata sunt per manum unius aut alterius Anonymi, singula pro arbitrio suo:* unde cùm Judæi de punctatione desperassent, inter Christianos hoc opus varii aggressi sunt; cùm verò plurima absurda in Targum ex imperfecta punctatione relicta essent, à Complutensibus quædam reformari cœpta, multa plura in Bibliis Regiis per Ariam Montanum, qui tamen fatetur plurima adhuc relicta esse, omnium novissimè immensis Buxtorfii laboribus, opus punctationis ad umbilicum redactum ferè, omnibus ad Analogiam *Esræ* & Danielis reductis, ut ex Bibliis ejus liquet; ita tamen ut quædam addendi & in melius reformandi aliis ansam non præciderit, teste Lud. de Dieu in compar. trium linguarum in Præfat. Vide Buxt. Gram: Chald. & Syr. De hoc tamen punctationis opere scribit Lud. de Dieu Præfat. Gram. Orient. eam arbitrariam esse, & vix quicquam certum in ea esse, sed ab Europæorum arbitrio magis quàm à certa linguæ oratione petitam: unde certam & unicam punctandi regulam in Chaldaicis à lingua Syriaca arcessit.

6. Quod verò contra objicit doctissimus Helvicus de Paraph. Chald. cap. 1. Absurdum esse nostrates Judæos jam plus intelligere in lingua Hebræa, quàm olim prisci Judæi ante dispersionem in 4. Regiones mundi, parum valet; nam nec Judæis hodiernis ullibi lingua Hebræa est vernacula, sed eam addiscunt ut pueri nostri Latinam & Græcam, cùm tamen Regionis in qua degunt lingua ipsis sit vernacula, qua in quotidiano convictu utuntur. Quòd etiam Mayerus Philol: sacræ l. 2. cap. 2. Theorem. 2. hoc de explicatione textus per Targum, vocat figmentum vanum, eò quòd Judæi hodie lectiones antiquas singulis Sabbatis ex Mose & Prophetis legunt, non ex Targum, sed ex ipso textu Authentico, quem intelligunt melius quàm verba Chaldaicæ Paraphrasis, quàm in Scholis addiscere necesse habent, non secus ac Christiani, leve est. Censura etiam nimis est temeraria, contra plerosque Hebraica eruditione claros, qui ferè omnes in hoc concordant, quòd post lectionem textus Hebraici explanatio olim lingua vernacula sive verbo tenus, sive ex scripto, facta fuerit; videantur Helvicus de Chald. Par. cap. 1, 2. Buxt. de punctorum antiquit. lib. 1. cap. 15. Schick. Bechin. Happer. c. 1. Hotting. Philol. Thesaur. lib. 1. c. 3. & alii. Exemplaria etiam adhuc extant antiqua, in quibus alternatim scribuntur Textus Hebræus & Paraphrasis Chaldaica, ita ut singulis versibus Hebraicis statim Paraphras. Chald. subjuncta sit. Tale exemplar Bibliorum se vidisse Argentinæ testatur Cl. Buxt. in Epistola ad D. Hottingerum, & addit; *Sic puto moris fuisse, ut post captivitatem Babylonicam Lex Chaldaicè fuerit explicata;* Ipse etiam tale MS. Pentateuchi exemplar habuit ex Bibliotheca Westmonasteriensi, pulchrè descriptum in magno folio, in Pergameno, quod ex Ormo in sinu Persico nuper direpto huc attulit Mercator quidam Londinensis, unà cum alio volumine eodem modo exarato, quòd in manus Doctissimi viri, amici mihi multis nominibus colendi Thomæ Gatakeri pervenit. Quæ verò objicit Mayerus de hodierna

dierna consuetudine Judæorum in Synagogis, & quòd linguam Chaldaicam ignorent, *&c.* facile diluuntur: Cùm enim hæ Paraphrases publicè prælectæ erant in Synagogis, erat lingua Chaldaica sive Chaldaico-Syriaca ipsis Judæis vernacula, quam vulgus tunc temporis intellexit, at post dispersionem populi in varias regiones, Republica eorum cum templo & urbe eversa funditus, non erat vel Chaldaica vel Hebraica ipsis vernacula, sed pro ratione cujuslibet gentis & nationis ubi commorantur alio utuntur sermone vernaculo, ita ut frustra fuisset Chaldaicam interpretationem legere in Synagogis, quam nemo, qui non antea in Scholis eam didicerat, intelligeret.

7. Certum itaque videtur fuisse Paraphrases Chaldaicas publicè prælectas, an verò primis temporibus expositiones illæ factæ fuerint ex cujusque arbitrio, an ex certa aliqua versione prælectæ ante Onkelosi & Jonathanis tempora in quæstionem vocant nonnulli. Et quidem videtur Levitas & Scribas, quibus hoc munus impositum fuit Synagogis operam dare & Sabbatinis lectionibus interesse, post contextum Hebræum ab ordinario lectore prælectum, sensum & interpretationem ejus linguâ populo notâ, præsertim Chaldaica, secundum talentum sibi datum, prout sensus in lege exercitatos habuerunt, dedisse: nam Targum ullius scripti ante Onkelosum & Jonathanem, qui circa Christi tempora floruerunt, nulla extant vestigia in antiquissimis Judæorum monumentis; & verba Maimonidis in Tephil. cap 12. hoc videntur innuere; dicit enim, *à diebus Esdræ consueverunt habere interpretem, qui populo ad interpretaretur, quod lector ex Lege prælegit, ut sensum verborum intelligeret.* Videmus hic interpretem lectori opponi, quasi diversum, cùm tamen si certæ alicui versioni astrictus fuisset à lectore, cùm quod unus ex codice Hebræo alius ex Chaldaico legeret, unde duo essent lectores, non Lector & Interpres. Nec periculum esset (quod veretur vir doctus) ne ex hac libera interpretatione pro cujusque ingenio veritati aliquid decederet, & errores inter populum spargerentur; cum non erant hi interpretes à superiorum judicio liberi, vel ab earum censuris immunes si aliquid falsi vel contra legem docerent, haud secus ac qui inter nos verbum divinum populo exponunt, licèt non ex præscripta formula doceant, si tamen aliquid contra receptam doctrinam effutiant, vel contra fidem & mores evulgent, censuris Ecclesiasticis obnoxii sunt ex superiorum judicio, quibus hoc ex officio incumbit. Quod verò Judæi, ut majorem hisce Targumim concilient auctoritatem, alii eorum originem ad Prophetas referunt, à quibus Jonathan & Onkelos doctrinam suam paraphrasticam habuerunt, alii ad Mosen in monte Sinai, qui senioribus & Prophetis tradidit Paraphrases Chaldaicas, ut legitur apud *Zacut. fol.* 53. *&c.* quas tempore captivitatis desuetas & in oblivionem traditas quasi postliminio in usum revocarunt & restituerunt Jonathan & Onkelos, hoc inter Rabbinicas fabulas meritò referendum: quàm absurdum enim & ridiculum est fingere Mosen Chaldaicam Paraphrasin Judæis dedisse, cùm Chaldaicam linguam non intellexerint Judæi, sed Hebræam haberent vernaculam, postquam verò Chaldaicæ linguæ assueti fuerant, ejus oblitos fuisse, donec à Jonathane & Onkelofo restituta esset. Non opus est immorari in Talmudicis illis commentis refutandis. Origo itaque Paraphrasium ab Esdræ temporibus, non altius, arcessenda est, quo tempore sine præscripta forma explicationes factæ sunt, scriptæ verò non ante Jonathanem & Onkelosum, quantum ex Judæorum monumentis colligi potest.

II. *De Authoribus & numero Targumim, & de iis in specie.*

8. Celebris & antiqua est apud Judæos partitio sacrorum codicum in tres ordines; in Legem, sub qua quinque libri Mosis; Prophetas, tum priores quos vocant scil. Jos. Judic. libros Samuelis & Regum, tum posteriores, Esaiam, Jer. Ezech. & 12. minores, quos pro libro unico habent; & Hagiographa, sub quibus libri reliqui undecim, unde exsurgit numerus librorum 24. Alii verò libros 22. secundum numerum literarum Hebraicarum olim numerasse ex antiquis ipsorum scriptoribus constat, Ruth. scil. adjecto ad librum Judicum, & Threnis ad Jeremiam. Josephus lib 1. contra Apionem paulò aliter libros hos distribuit, dum præter 5. libros Legis, Prophetarum facit ter decem, qui ab exitu Mosis usque ad Artaxerxem Persarum Regem, qui fuit post Xerxem res gestas suorum temporum scripserint, inter hos omnes libros historicos complexus; quæ quidem divisio, ut observat Helvicus, ubi supra, magis convenit cum verbis Christi Luc. 24. 44. Reliquos verò 4. (quos Poëticos vocamus, quique numerum 22. faciunt) dicit Hymnos in Deum, & vitæ Humanæ præcepta continere, per quos intelligit Psalmos: Hæc tamen distributio Josephi ante Hieronymi tempora apud Judæos mutata est in eam quam recitavimus, ut ex Prologo ejus Galeato & Præfar. ad Dan. patet. Quicquid sit de hac partitione, Paraphrases sive Targumim ad triplicem hodiernam distributionem aptantur, dum aliam Pentateuchi, aliam Prophetarum, aliam Hagiograph. faciunt. Illius in Pentateuchum ad Onkel. in Prophetas ad Jonath. filium Uzielis, exceptis lib. Est. Dan. & Chron. Hagiographorum ad Josephum quendam cæcum communiter referunt. Præter has, extant duæ in Pentateuchum, una eidem Jonathani adscripta, altera quæ Hierosolymitana dicitur, sed incerti authoris; aliás etiam fuisse Paraphrases præter dictas à quibusdam observatum est, quod tum ex Hierosolym: quæ duplex fuit, ut postea videbimus constat, tum ex duplici Targum Esther, quorum utrumque hodie extat, tum ex variis locis Scripturæ in quibus duplicis, alicubi ternæ Paraphrasis mentio fit, ut Psalm. 77. 11. & 78. 64. & 88. 3. Esa. 40. 25. idque in Job. sæpius observatum à doctiss. Helvico. ut Job. 36. 20. 21, 32, 33. & Job. 39. 24, 25, 36, 37. ubi aliud & aliud Targum adducitur, ut in Bibliis nostris est videre, unde etiam fuisse Targum Hagiographorum ante Josephum cæcum probat Zacuth. Juchas. fol. 53. & affirmat Elias in Thisbye rad [illegible] (cui subscribit Helvicus) diversas à diversis scriptas fuisse paraphrases, ex quibus tantum eæ quæ supra recensentur relictæ sunt, cæteris

perditis vel posthabitis, quorum fragmenta tantùm habemus, quod etiam inde confirmant, quòd varia citantur à veteribus ex Targum Job Ruth, Amosi, &c. quæ in hodiernis non habentur; quibus etiam & hoc addere licet, ab ipso Elia varia citari ex Targum Hierosolym. quæ in eo quod hodie extat, non leguntur, imò ex iisdem capitibus & versibus quæ in nostro Hierosolym. explicantur, quæ tamen ibi non reperiuntur. Extabat etiam aliud Targum in Prophetas & Hagiographa ab R. Akilas, qui Proselytus erat sub Antonino Imperatore, tempore R. Eleasaris scriptum, ex quo quædam passim citantur in Bereschit Rabba (ut annotavit Schickardus) cujus Paraphrasis injuriâ temporum hodie nusquam apparet.

9. De Onkeloso primo videndum. Hic Pentateuchum Chaldaicè vertit: de Authore autem duplex vertitur quæstio, dum alii eundem faciunt cum alio Akila, qui teste Schickardo Bechin. dis. a. & Helv. c. a. aliud Targum conscripsit in Prophetas & Hagiograph. quod, ut diximus, hodie non extat; alii eundem cum Aquila, qui primo Christianus, postea Judæus Apostata, Vet. Test. in Græcum sermonem *contentiosè* transtulit, ut affirmat Hieronymus, i. e. ut versioni Sept. quòd tunc temporis apud Christianos in magno honore fuit, derogaret; cùm tamen hic ab utrisque diversus esse videatur. Non fuit idem cum Akila illo sub Eleazare, licèt uterque Proselytus fuerit: nam primò nomina אינקלוס & עקולס Akilas & Onkelos multum differunt: deinde variis temporibus vixerunt. Onkelos tempore Hillelis senioris ante Christum annis circa 40. sub Hircano, & coætaneus erat Jonathani, alteri paraphrastæ, teste R. Asa in Meor Enajim c. 45. aliisque Rabbinis ab aliis adductis. Hic verò quem faciunt imperatoris ex sorore nepotem, post excidium urbis vixit, & sub Adriano imperatore. Ille scripsit in Pentateuchum, hic in Hagiographa & Prophetas: Aquilas verò qui versionem Græcam confecit, de quo quædam diximus Proleg. de LXX. Interpretibus, post utrosque vixit; floruit enim circa annum Christi 130. teste Theodoreto & aliis, nec tantùm Legem, vel sola Hagiographa & Prophetas, sed universam Veterem scripturam vertit, adeò ut multùm fallantur Bellar. a. De verbo Dei c. 3. Serar. Prolegom. de Rabb. & alii, qui Onkelosum cum Aquila interprete Græco confundunt, nec non R. David aliique Rabbinorum, qui Akilam eundem faciunt cum eodem Aquila. Huic verò Onkeli Targum meritò primas deferunt Judæi, tum quòd textum Hebræum ad verbum magis exprimat, ita ut sub iisdem accentibus Hebræorum instar ipsius textus authentici decantari possit, ut annot. Schickard, exceptis quibusdam verbis per Maccaph. conjunctis à Rabbinis, ut Gen. 1. 2. in hoc modo accentuum series inviolata servaretur, ubi liberius expatiatur; tum quod reliquis facilior & difcentibus utilior. De hac etiam testatur Clariss. Buxtorf. Præfat. ad Lexic. Chaldaico-Syr. stylo in simplicitatem esse, & ad Danielis & Esræ puritatem magis accedentem, maximéque literalem esse, cùm verbum ferè de verbo reddat. Ob hoc etiam reliquis præfertur, quod cautius sit in iis locis vertendis, quæ de Deo aliquid ἀνθρωποπαθῶς efferunt, ne imperitis occasio detur aliter de Deo concipere quàm oportet. Unde Eli, Lev. Præf. in Meturg. scribit, quod *ante inventam artem Typographicam licèt reliquorum Targumim unum vel duo in Provincia extarent, Onkelosi tamen ubique in usu fuerit; & hoc ideo, quod nos* (Judæi scilicet) *obligati sumus ut legamus quavis septimana Parascha bis, semel in textu & semel cum Targum.*

10. Onkeloso proximus est Jonathan Ben Uziel, qui Prophetas priores & posteriores (excepto Daniele) transtulit, de quo non ita litigant authores ac de Onkeloso. Fuit hic Jonathan discipulus Hillelis, senis illius celeberrimi, qui post reditum è Babylone ætatis anno 40. erat Doctor Academiæ Hierosolymitanæ, & iterum per 40. annos Rector Collegiorum ejusdem Academiæ, si vera sunt quæ de eo narrant Judæi. Jonathanis verò condiscipulum faciunt plerique Simeonem Justum, quem Christum infantem ulnis excepisse memorat Evangelista, & Gamalielem Sancti Pauli præceptorem. Ut verò Onkelum quidam eundem fecerunt cum Aquila, interprete Græco, sic Jonathanem eundem faciunt alii cum Theodotione illo, qui itidem in Græcum sermonem scripturam vertit, argumento à nomine ducto, quia scil utriusque nomen *Dei donum* significat, quod sanè sublestæ fidei est argumentum, cùm eadem ratione, ut acutè arguit Schickardus, probare possent eundem esse cum Theodosio imperatore, cujus nomen idem habet significatum. Floruit hic centum annis ante Templi secundi vastationem, ut habetur in Talm. Tract. de Sabbato c. 1. Hujus item collega erat Shammaius sive Shimeon, ut in eodem loco legitur. Shimeon hic primus erat Hillelis filius, Gamaliel Shimeonis filius, Hillelis nepos, Shimeon secundus Gamalielis filius, abnepos Hillelis, qui in excidio urbis & templi peremptus fuit. Gorionides lib. 5. Hist. suæ scribit quòd Herodes honoravit supra modum Hillelem seniorem, principem Pharisæorum, & Sammaium discipulum ejus, illi enim primi fuerunt, qui suaserunt populo electionem Herodis Regis. Fuerunt itaque Onkelos & Jonathan σύγχρονοι Hillelis senioris & Sammai inter quos erat contentio cùm Sammai Hilleli contradiceret, unde adagium, Esto humilis ut Hillel. & non iracundus ut Sammaius. Putat verò D Buxtorf. de Abbrev. p. 58. ad רבן Shimeonem illum primum, qui patri successit, tempore Christi nati adhuc in officio fuisse, licèt dubitet an ille fuerit qui Christum brachiis amplexus est, eò quòd si ipse in Christum credidisset, etiam Gamalielem filium ejus in fide Christi instituisset. Fuit verò hic Jonathan inter octoginta Hillelis celeberrimos discipulos primus & doctissimus sicut infimus erat Rabban Jochanan Zachæi filius, ut in Talmude legitur in Bava Batra f. 134. & in Succa f. 28. cujus verba citat Buxt. in Abbrev. הלל p. 104. Schickardus Bechin. p. 26. & alii. Multa fingunt Judæi de hoc Paraphraste miraculosa, de quibus infra. Prophetas priores & posteriores explicasse refertur Talmud. tract. Megilla c. 1. ubi legitur, Targum Legis Onkelum proselytum composuisse, Targum Prophetarum Jonathanem filium Uzielis,

lis,quando commota fuit terra Israelis ad quadraginta milliaria,& tum egressam fuisse vocem de cœlo, dicentem; *Quis est iste,qui revelavit secreta mea filiis hominum?* Jonathanem verò in pedes exsurgentem respondisse, *Ipsum fuisse qui hoc fecerat,at non honoris proprii studio,vel patrum suorum,sed propter nomen divinum,ne multiplicarentur divisiones in Israel*: unde cùm Targum Hagiographorum aggressus fuerat, vocem de cœlo iterum auditam fuisse, *Sufficit tibi. Quamobrem verò? Quia revelatur in eis finis Messiæ*, scil. in Daniele. Hæc verò ultima verba aliter refert El. Lev. Præfat. dicta,quòd scilicet venit illi vox de cœlo, dicens; *Annon tibi sufficit mysteria prophetarum prodidisse,sed etiam arcana Spir. S. prostituere velis?* unde destitit à versione Hagiographorum. De hoc verò Jonathanis Targ. scribit Buxtorf. filius Præfat. ad Lex. Chaldaic. & Syr. *quod in Prophetis prioribus tum in sermone tum in re simplex est,in posterioribus, qui paulò obscuriores,paulò liberior sit & allegoriis nimis indulgens. Hoc etiam in ipso laudandum,quod plurimos locos de Messia non ita explicatè scriptos, ipse sensu sanè Christiano de Messia exponit.*

11. Præter Targum in Prophetas, quod omnium consensu Jonathani adscribendum, alia etiam prodeunt Targumim,quæ ipsi adscribuntur; 1. in Legem sive 5. libros Mosis,quod paucis ante hæc tempora innotuit,qui enim ejus meminerunt Rabbini,fatentur se illud non vidisse,& dubii sunt an exstaret. Galatin. de Arcan. lib. 1 cap. 3. affirmat se semel vidisse. Paulus Phagius & Mercerus de hoc altum silent,nisi quod hic in Gen. 3. 21. ejus meminit,affirmat tamen non extare: verum ex P. Burgensi in Lyram additam. 4. in Genes. 41. constat ipsi notum fuisse. *Notanda* (inquit) *est hîc glossa seu translatio Chaldaica ipsius Jonathæ, quæ apud Hebræos quasi tantæ auctoritatis est sicut textus,ubi ex eo recitat colloquium inter Cain & Abel, quod idem est ferè quod in Hierosolymitano.* Scripsit verò Burgensis anno 1429. quo anno impressæ fuerant ejus annotationes. Typis verò tandem primò excusum est Judæorum opera Venetiis,postea recusum Basileæ,tandem cum Onkelosi Targum & Hierosolymitano per columnas sibi invicem respondentes Hanoviæ in oct. minuto charactere, & ibid. anno 1591. pulchriore charactere impressum; postremo per Manass. Ben Israel anno 1640. & nunc in nostrorum Bibliorum tomo quarto cum Hierosolymitano & Tavvosi Persico singulorumque versionibus Latinis (quæ antea, excepta Hierosolymitana,non extabant.) Jonathanis Versionem MS. Latinam habui viri quondam Clarissimi Cevalletii, quam mihi communicavit vir doctiss. Mericus Casaubonus Isaaci filius, multis tamen nævis & erroribus scatentem, ita ut necesse esset denuò cum textu Chaldaico secundum varias ejus editiones conferre,& infinitis locis corrigere & emendare. Hæc verò paraphrasis multùm cum Hierosolymitana stylo convenire observatur, imò alicubi eadem ferè verba habet,unde infert Joh. Drusius hoc Targum idem esse cum Hierosolymitano, quod quidem si de fragmentis Hierosolymitanæ, quam nunc habemus, loquatur, à vero alienum esse puto, & ex primis Geneseos verbis confutari posse, cùm pro בראשית *in principio* legat Hierosol. בחוכמה *in sapientia*, Jonathan באולא *in principio.* Si verò alia fuerit olim Hierosolymitana præter hanc (prout duplicem fuisse volunt nonnulli, quæ hoc nomine dicta fuerit,ut infra ostendam) fortasse alteram illam eandem fuisse cum hac,quæ Jonathani ascribitur,non negarim. An autem hæc,quæ Jonathanis nomine circumfertur,sit Jonathanis an recentiorem aliquem habeat auctorem,multum disceptatur. Jonathani adscribunt Galatinus de Arcanis lib. 1. cap. 3. Postellus, Paulus Phagius, Helvicus cap. 2. Serarius de Rabbin. lib. 1. cap. 16. & alii. Negant Buxtorfius in Abbreviaturis ריש בי & לת. Drusius de quæsitis per epist. 70. cum aliis in medio relinquit Schickar. Bechin. pag. 31. Buxtorfius falsissimum esse putat Jonathani ascribere; rationes profert tum ex styli & dictionis differentia,quia multò impurior & magis mixtus, tum ex fabularum frequentia,quibus referta est,ut Gen. 1. 16. ubi dicit, *Luminaria duo magna primo æqualia fuisse annis 21. postea lunam diminutam esse*: max mè verò ex cap. 26. Exod. v. 9. ubi meminit סדרי מתניתא *partium Talmudicarum*,quæ ducentis post Christum annis factæ sunt: dicit enim decem aulæa seorsim facta juxta sex ordines Mischnajoth sive Talmudicos; nec valet effugium Schickardi. Quòd traditiones Mischnicæ sunt Jonathane antiquiores,& ipsi non minus quàm omnibus Hillelianis discipulis notissimæ, etsi ducentis post Christum annis à R. Jehuda in schedas collectæ. Hoc,inquam,parum movet, non enim traditiones Talmudicæ in isto loco referuntur, possunt enim harum aliquæ fuisse ante compositam Mischnam vel Talmud,sed mentio fit partium Talmudis,in quas dividitur, quod planè probat post Mischnam scriptam esse hanc paraphrasin. Præterea Num. 24. 19, 24. mentio fit urbis *Constantinopolis*, quæ multò post Jonathanem exstructa est. Idem observat Clariss. Bocbartus Geograph. sacræ parte 1. l. 3. cap. 5 ex Num. 24. 24. ubi mentio fit Lombardiæ ac Italiæ, ubi pro למברניא legendum monet למברדיא, ut ex Saadia in huc loco probat. Hinc enim sequitur vel Targum hoc scriptum,fuisse postquam Longobardi in Italia rerum potiebantur,id est, post annum Christi 570. aut quædam addidisse Judæos posteriores: quod etiam de Hierosolymitano notat,in quo idem nomen reperitur. Et Deut. 33. fit mentio maris Tiberiadis,quæ urbs ab imperatore Tiberio nomen habuit; vix autem probabile est eo tempore Jonathanem supervixisse,prout suspicatur Helvicus,nec quod de nominum priorum mutatione in libris suis à Judæis sæpe facta pro arbitrio, dum unum pro alio substituunt,idem regerit, multum valet; nam licèt hoc in privatorum quorundam codicibus aliquando fit,ur instantia ejus probat,tamen in omnibus exemplaribus,præsertim in libris qui in usu publico erant,mutationem; vel depravationem talem fieri posse,haud probabile est. Objicit Schick. Bechin. pag. 31. vix probabile esse Jonathanem incepisse à Prophetis,& legem omisisse, librum frequentissimi usus, præsertim cùm Onkelos,qui legem transtulit tempore posterior esset: cui respondeo argumentum retorquendo; si Jonathan legem transtulisset,cur Onkelos statim fe-

tè

rè idem tentaret & actum ageret? Hoc mihi magis probare videtur Jonathanem legem non transtulisse. Nec multùm urget quòd habet idem in Præf. scil ex 2. Tim. 3. 8. ubi Apostolus Jannesium & Jambresium memorat Mosi restitisse, quod videtur Apostolus hausisse ex Jonathanis Targ. Exod. 7. 1. ubi eadem nomina recitantur, unde infert hoc Targum fuisse ante Apostolos; frustrà verò hoc, nam hoc de Jannesio & Jambresio ex antiqua traditione habere poterat hujus Targum auctor; aliàs eodem argumento probare quis possit, Talmud ante S. Paulum scriptum esse, quia scil. in ipso fit mentio istorum magorum per eadem nomina. Majoris momenti est quòd multa loca in hoc Targum inveniuntur, quæ contra Judæos faciunt ad Christianæ religionis illustrationem; sed & hoc in omnibus Targumim est observare, quædam in eis inveniri pro mysteriis religionis Christianæ, ut in illo in Hagiographa, quod tamen ab omnibus multis post Christum seculis scriptum habetur. In antiquioribus, Onkeli & Jonathanis plura reperiuntur, quàm in posterioribus, in his tamen, licèt multa depravata fuerint, quædam tamen ex antiquorum traditionibus & scriptis, quasi Scholarum Propheticarum rudera relicta sunt, quæ in suis Paraphrasibus posuerunt, ita dirigente divina providentia, ut propriis pennis increduli se configerent. Librum itaque hunc non esse Jonathanis mihi certum est, sed post Mischna saltem, ab aliquo, qui emendicato Jonathanis nomine auctoritatem Paraphrasi huic conciliare voluit, compositum fuisse.

12. Præter has Paraphrases in Legem & Prophetas, ascribitur etiam Jonathani Paraphrasis in Hagiographa, quam optat Helvicus à tenebris tandem erutam esse, vel saltem in Psalmos: *Haberemus enim* (inquit) *procul dubio illustrissima testimonia contra Judæos:* Jacobus enim Christopolitanus Episcopus in Exposit. Psal. 20. narrat de Christi divinitate & de sancta Trinitate mysteria ab eo explicata fuisse, ut in Psal. 2. verba illa, *Dixit Dominus ad me, filius meus es tu, ego hodie genui te,* &c. ita exponit; *Duo hic Pater & filius, tres sunt in una Persona tertia, nimirum Spiritu sancto, & hi tres unum sunt, una, inquam, substantia, una essentia, & unus Deus. Hæc cùm Jonathan scripserit, vox de cœlo audita est,* inquiens, *Quis est iste, qui audet secreta mea gentibus revelare?* Tum Jonathan; *Ego,* inquit, *Domine ob reverentiam & gloriam nominis tui hoc tentare ausus sum*; vide Sixt. Senens. lib. 4. voce *Syra editio.* Hæc verba in Targum Hagiograph. quod hodie extat, non habentur, unde constat aliud fuisse quod jam periit. Cocceius in Sanhedr. pag. 326. memorat frequenter citari in Talmude loca quædam ex Targum Rab. Josephi in Prophetas priores & posteriores, quæ eadem habentur in Paraphrasi, quæ Jonathani filio Uzielis adscribitur. Vide D. Hotting. Philol. l. cap. 3. Sect. 1. præterea in Targum nostro in Job. Psalmos, &c. quædam variis locis ex alio Targum recitantur, ut ex locis quibusdam supra notatis liquet. Et Galatinus l. 3. cap. 28. expressè citat fragmenta quædam versionis Jonathanis in Psal. 72. & 110. & in Cantic. Canticorum. Et aliam fuisse Paraphrasin in Hagiographa ante Josephum Cæcum probat Elias in Thisbi rad. [illegible] ex vocabulis Chaldaicis per veteres allegatis ex Targum Jobi, Amosi, Ruth, quæ in eo, quod typis impressum est, non leguntur. Præter Jonathanis in Prophetas, etiam alias duas Paraphrases in Prophetas numerat Helvicus, quarum neutra hodie extat; unam R. Josephi Cæci, quæ in Gemara citatur, teste Elia Præfat. in Methurg. alteram quam R. Akibæ attribuunt, de quo supra, quæ teste eodem Elia citantur in Beresith Rabba, de quibus, cùm nullibi habeantur, non est opus plura dicere.

13. De Targum Hierosolymitano notandum est illud quod hodie habemus, haud integrum esse, sed interruptum & mutilum, cùm non continua serie, sed hic illic versus quidam transferantur, imò sæpe in versus medio deficit, & posteriorem tantùm ejus partem interpretatur, unde conjiciunt multi fragmentum esse Paraphraseos integræ, quæ olim extabat. Hoc verò negat Schick. Bechin. p. 37. quòd eadem sæpe tautologicè repetuntur, quod in unius continui operis fragmentis vix probabile; concludit esse potiùs centonem ex pluribus collectum, quòd etiam confirmatur ex eo, quòd in multis eadem habeat cum Jonathane, & quòd nulla sit auctoris mentio; unde putat Drusius, ad diffici l. loca Num. cap. 25. Hierosolymitanum idem esse cum illo, quod Jonathani affingitur, cui Jonathanis nomen (quod apud Judæos est sacrosanctum) præfixerunt ad quæstum faciendum. Hoc etiam textui non ita adstrictum est, ut Onkelosi, sed sæpe discurrit & potiùs Commentarius quàm Paraphrasis in multis videtur. Historias etiam quasdam sæpe illustrationis gratiâ infertas habet, quæ in Scripturis non habentur, sed probabile est ex antiquis traditionibus haustas, ut Gen. 1. 27. & 3. 9. 15. 18. 22. 24. Hoc verò multum differre à Babylonico testatur Elias Præfat. in Methurg. quod pluribus vocabulis barbaris scatet, Persicis, Græcis, Latinis, &c. unde videtur eadem dialecto scriptum esse, quâ R. Jonathan. suum Talmud Hierosolymitanum exaravit, trecentis post excidium Templi & urbis annis, ut D. Buxt. in recens. operis Talmud. Dictum verò est Hierosolymitanum, ut plerique opinantur, vel ab urbe, ex qua prodiit, vel ex dialecto, quâ conscriptum est. Quo tempore verò vel à quo auctore scriptum sit, apud Judæos est omnino incertum: sic enim Elias loco citato; *Hierosolymitanus interpres quisnam fuerit nobis ignotum est; nam ipse qui vertit Hagiographa, an diversi fuerint homines diversis temporibus.* Conjicit verò paulò ante, vel paulò post Talmud conscriptum fuisse. Nic. Serarius in Proleg. ex nomine Hierosolymitani colligit, Onkelosi Targum fuisse Babylonicum, & ab hoc distinctum, ut Talmud Hierosolymitanum à Babylonico: nullibi verò constat Onkelosi vocati Babylonicum, vel Babyloniis Judæis magis in usu fuisse, quàm Hierosolymitanis; nec Hierosolymitanum tam antiquum fuisse quàm Onkelosi, vel in Synagogis publicè prælectum, quod de Onkelosi plures affirmant. Etsi verò de authore nihil pro certo affirmant, conjiciunt tamen plerique circa idem tempus scriptum esse, quo Talmud: dialectum enim eandem habet, quâ Talmud illud exaravit R. Jochanan, teste Elia, ut supra. Buxtorf. Præf. in Lex. Chald. Syr. idem judicium facit de illo

illo Jonathanis in Legem, & de Targum Hagiographorum, Megilloth, &c. cujus partem post Talmud factam arbitratur (quod ad minimum 500. post Christum annis consignatum est) Talmudis enim fit mentio Cant. 1. 2. & Thren. 2. 14. unde post Talmud scriptum esse clarum est: etiam dialectus impurior idem arguit ad Syro Hierosolymitanum accedens.

14. Contra, pro antiquitate huius Targum objici potest, multa in ipso inveniri, quæ in Novo Testamento per Christum & Apostolos iisdem verbis proferuntur, unde inferunt in hoc Targum scripta fuisse, unde hauserunt Christus & Apostoli. Ita quidem Mayerus Phil. sacra lib. 2. cap. 2. pag. 185.-200. &c. quibus idem responderi potest quod idem respondet ad Targum Jonath in Pentateuch. de nominibus Jannes & Jambres pag. 47. Hæc utrosque non aliunde habuisse quàm ex traditione vel vetustis Judæorum scriptis. Loca quæ affert sunt Luc. 6. 38. *Eadem quippe mensura quâ mensi estis, metientur alii vobis*, quæ verba habentur in Targum Hierosolymitano Gen. 38. 28. *Quâ mensurâ homo metitur, eadem metientur & alii*. Apoc. 20. 6, 14. legitur distinctio mortis in primam & secundam, quam Millenarii nostri ad ipsorum phantasmata detorquent; & eadem distinctio invenitur in Targum Hierosolym. Deut. 33. 6. *Vivat Reuben in hoc seculo, & non moriatur morte secunda, qua morientur impii in seculo futuro*, ubi explicatur rectè quid sit mors prima & secunda. Apoc. 1: 4. ὁ ὢν, καὶ ὁ ἦν, καὶ ὁ ἐρχόμενος ex Exod. 3. 14. desumpta est hæc Dei descriptio. Targum Jonath. Deut. 33 eadem verba Dei filio attribuit. Apoc. 5. 10. *Fecisti nos Deo nostro Reges & Sacerdotes*, hæc desumpta sunt ex Targum Hierosolymitano, Exod. 19. 6. Phrases illæ ἔργον ἀγαθὸν, καὶ ἔργον καλὸν in Vet. Test. non habentur; in Novo Tit. 2. 14. & 3. 1. Ephes. 2. 10. Act. 9. 36. 1. Tim. 5. 10. Eadem phrasis in Jonath. & Hierosolym. Genes. 4. 8. & cap. 6. Tandem Matth. 6. πατὴρ ἡμῶν ὁ ἐν τοῖς οὐρανοῖς. Eadem verba habentur in Targum Hierosolymitano, Deut. 32. 6. *Annon ipse Pater vester, qui in cœlis est*: unde concludit Dominum & Apostolos hæc ex Targum deprompsisse, ac in usum suum transtulisse. Sed hæc quidem probant utilitatem hujus Targum ad explicandum loca ista Scripturæ, non verò quòd Dominus & Apostoli ex Targum aliquo ea desumpserint: nam istorum nonnulla in Vet. Testamento extant, unde tam Targumistæ quàm Apostoli habere poterant. Quædam erant Proverbiales locutiones, quas ex vulgari usu utrique in sua scripta retulere; quædam, ut ipse alibi, ex traditione vel libris Judæorum potuit habere Hierosolymitanus, ut & Apostoli, ita ut neuter ex altero, sed utrique ex eodem fonte hæc haurire poterant: unde idem pag. 113. *Dubitare quis possit an auctor istius Paraphraseos ex scriptis Evangelistis, an verò Christus & Apostoli ex vulgari loquendi modo ista hauserint, ac suo sermoni inseruerint*; Quòd verò affirmat Helvicus, non alio sermonis genere usum hunc Paraphrastem quàm reliqui, Onkelos scil. & Jonathan, hoc est contra omnium sententiam qui facillimè deprehendunt, ex collatione harum Paraphrasium, differentiam inter eas immensam: Onkelosi enim & Jonathanis dictio est multò purior & ad Danielis & Esræ stylum propius accedens, sine tanta mixtura vocabulorum Barbarorum, Babylonicorum, Græcorum, Latinorum, Persicorum, quæ in Hierosol conspiciuntur, ut idem Elias loco citato, qui etiam in nomine Cepha observat in multis locis cum lingua Romana & Italica hoc Targum convenire, quæ apertè probant longo pòst Christum tempore exaratum esse, cùm ex variarum Gentium colluvie, quibus Judæi serviebant, eorúmque linguis composita sit hujus Targum dialectus. Adferunt alii & aliud argumentum, quod post vastationem urbis & Templi factum sit, quia Lev. 26. 24. fit mentio diræ illius famis in obsidione urbis, cùm matres liberorum suorum carnem comedebant. Etsi verò verissimum sit longè post urbis excidium factum fuisse, hoc tamen argumentum, ut mihi videtur, illud non probat; verba enim sunt, *Rebellârunt illi peccatores, qui occasionem præbuerunt Patribus nostris in Hierusalem, ut comederent carnem filiorum suorum & filiarum suarum*: quæ verba intelligi possunt de obsidione Babylonica, cùm mulieres infantum tenerorum carnes comedebant, ut conqueritur Hier. in Thren. 2. 20. & 4. 10. nec necessariò sunt intelligenda de obsidione Romanorum. Multò firmius hoc probatur ex Num. 24. 24. ubi verbum Hebræum *Chittim* exponit Hierosol. interpres בלברדיא *in Lombardia ex urbe magna*, scil. Roma, ubi per *Libardia* intelligi Lombardiam supra ostendimus; Lombardi enim in Italia imperabant annis post Christum 580. ut supra. Hoc itaque omisso, firmissimum mihi videtur illud à stylo ductum, qui in hoc Targum tantum differt ab illo Onkelosi & Jonathanis, quantum Thomæ, Scoti, aliorúmque Scholasticorum à Ciceronis vel Senecæ, vel Bartoli ac Baldi ab Ulpiani. Præter hoc Targum, de quo hactenus, aliud fuisse quod etiam Hierosolymitanum dicebatur, colligit Helvicus ex fragmentis in Thosophoth, in Gen. 48. 29. & 38. 25, 26. & 44. 18. Exod. 13. 17. & 14. 21. ut etiam ex quibusdam locis quos allegat Kimchi in Michlol. Idem etiam Christ. Gerson in Talm. parte 1. c. 30. eò quòd quædam à veteribus citantur ex Targ. Hierosolymitano, quæ in hoc nostro non occurrunt, quod & ex Elia clarum est, qui varia istiusmodi producit. Rem extra controversiam ponit editio Veneta hujus Targum, anno Judæorum 350. ubi in fine Genesis & Deuteronomii, præter versionem, quæ in nostris extat, etiam aliud Targum affertur in versus quosdam. Ad Hagiographa etiam videtur Elias hoc Targum extendere in Thisbi nomine *Cepha*, ubi loca quædam profert ex Targum Psalmorum & 5. libellorum, quod ille Hierosolymitanum appellat. Gal. lib 11. cap. 1. & lib. 3. cap 28. ait, *Hagiographorum Talmud vocari Hierosolymitanum*, & Jos. Scalig. Epist. 449. *Targum Job, Psalmorum, & Proverbiorum ad Hierosolymitanum refert*. Hoc verò videntur fecisse, quòd eadem Dialecto, impura scil. Hierosolymitana, conscriptum sit illud in Hagiographis, ut jam videbimus.

15. Post Pentateuchi & Prophetarum Paraphrases pauca addenda de illa Hagiographorum, quæ communiter ascribitur R. Jose, sive R. Josepho, quem Cæcum sive Luscum fuisse tradunt, unde ejus versio ab ipso non

scripta, sed orali traditione recitata erat, quam alii literis consignârunt. Non desunt tamen inter Judæos qui authorem dubium relinquunt. R. Azar. in Meor, enajim affirmat authorem ignotum esse. Elias Præfat. in Ham. dubitat an sit Josephus hic an alius dictus Aquila. De hoc etiam dubitant scriptores Christiani; Helvicus dicit esse Josephi vel Aquilæ; Schickardus Bechin. pag. 37. licèt vulgò ejus esse habeatur, dicit tamen de authore nondum certè constare. Sixtus Senensis refert ad annum Christi 400. Buxtorf. Præfat. Lex. Chaldæo-Syr. ait *ex historia Hebr. nil certum haberi, & authores varios fuisse ex stylo apparere, qui Onkelo & Jonath. longè posteriores. Certè Targum Megilloth sive 5. librorum, post 500. Christi annum compositum liquido constat, cum Cant. 1. 2. & 2. 19. expressam faciat mentionem sex tractatus Mischna & Talmud cum explicatione, quòd ad minimum circa illud tempus consignatum est. Addit verò linguæ Dialectum impuriorem ad Syro-Hierosolymitanam accedentem novitatis illud arguere, & ut prolixior esse solet, sic pluribus allegoriis refertus. In Cant. Eccles. & Esther maximè vagatur, præsertim in Esther, cujus alterum Targum (nam duo extant in Esther) omnium recentissimum & fabulis refertum, instar prolixi commentarii esse possit.* Mixtum verò esse hoc Targum Hagiograph. observant omnes ex variis peregrinis vocabulis, Græcis & Latinis cum Syris, unde sæpe aqua hæret Rabbinorum doctissimis circa genuinam vocum quarundam significationem, qui linguas illas non callent. Duplex etiam fuisse in Hagiographa Targum verisimile est; nam præter hoc quod habemus, aliud fuisse quod Jonathani adscribunt, quod adhuc lucem non vidit, ex iis quæ supra ex Elia, Zacutho, Galatino, & aliis produximus satis liquet. Præter hæc quæ enumeravimus, extant etiam in Bibliotheca Cantabrig. inter Erpenii libros, quos Academiæ donavit Dux Buckingamius, Biblia Hebraica, cum annotationibus marginalibus, in librum Psalmorum, Job, Proverbiorum partem priorem, 1. Chron. usquè ad cap. 22. v. 6. scriptis ut ad finem notatur, anno Christi 1347. quando autem primùm confectæ, vel à quo authore, nondum mihi constat; serò admodum harum notitiam habui postquam Biblia nostra absolvimus, idcirco specialem illarum descriptionem aliis relinquimus. Et hæc de Targum eorúmque auctoribus, quantum ex historia colligi potest, sufficiant. De sinceritate verò Targumim, eadem esse sine ulla corruptione, nisi quæ ex temporum injuria & codicum varia lectione omnibus libris accidit, vel ex maxima diligentia, penè dixerim superstitione, Judæorum in libris suis sacris (inter quos Targumim antiqua referunt) conservandis, satis probatur, ad quas causas referendæ discrepantiæ, quæ inter Veneta, Regia, & & Basileensia exemplaria conspiciuntur. Unum restat scrupulum de antiquitate Onkeli & Jonathanis, quod eximendum est, scil. Quænam sit causa cur apud omnes Ecclesiæ Patres, etiam Origenem, Hieronymum, & Epiphanium, qui Hebraicè doctissimi, & Judæorum monumenta optimè norant, altum sic de bis Chaldaicis Paraphrasibus silentium, cùm ex iis, antiquioribus præsertim, contra Judæos, quibuscum acriter disputârunt, argumenta valida pro religione Christiana depromere, & propriis telis ipsos confodere potuissent, apud quos tamen Targumim nomen non invenitur. Certè versiones istas antiquissimas fuisse, & eorum tempore extitisse, saltem Onkelosi & Jonathanis, negari non potèst, cùm tantus sit in omnibus Judæorum codicibus de iis consensus, nec credibile est, cùm Chaldaica lingua ipsis vernacula & familiaris fuerit, versiones illas Chaldaicas eos neglexisse, & postea cùm nec Hebræam, nec Chaldaicam Vulgus intellexerit easdem procurasse & compilasse. Multùm miratur ergo Cl. Helvicus, unde erat quod apud Ecclesiæ proceres nulla de iis mentio ullibi sit; causas verò inter alias has fuisse liquet, quòd inter Judæos & Christianos illorum temporum magnæ simultates ortæ, Judæis ubique in persecutionem Christianorum Ethnicos propellentibus donec ex Imperatorum ad Christum conversione Christiani superiores evasere, tantæ tamen animorum acerbitates exercerint, ut patres Christiani Judæorum libros abominarentur, pauci verò vel Hebræam vel Chaldaicam linguam multum curârunt, cum Nov. Test. haberent linguâ omnium notissimâ Græcâ conscriptum, & Vet. Testamentum itidem Græcè & Hebraicè multis seculis antea à LXX. conversum, quod ab Apostolis receperunt, & magno honore prosequebantur: multi etiam ipsi textui Hebræo, quem in multis à Judæis malitiosè corruptum plerique putârunt, prætulere; persecutionum etiam mole pressi studiis linguarum vacare non poterant, sed quod maximè necessarium erat, unicè sectabantur, ut maximos in pietate progressus facerent, cúmque (ut antea ostendimus) habuére scripturas in omnium ferè nationum linguas conversas, haud necessarium putârunt circa codices Judaicos operam impendere: toti erant in pietatis praxi promovenda, & ut mundo quasi mortui, sanctimoniâ & martyrii gloriâ fidem Christi confirmarent & dilatarent, animasque Deo lucrarentur, ad quem finem Græcam, Latinam, aliásque versiones sufficere arbitrabantur. Hebræam verò & Chaldaicam, quæ quasi Judæis propria erant, neglexerunt.

De autoritate Paraphrasewn Chaldaicarum.

16. Apud Judæos æqualem habent cum textu Hebraico auctoritatem, præcipuè Onkelosi & Jonathanis Paraphrases, unde nemo audet iis contradicere: quod inde patet, quòd tradunt Jonthanem suam expositionem accepisse à Prophetis Zach. Haggæo & Malachia; Onkelosum à R. Eliezer & R. Jehosua, qui eam à Prophetis habuerunt, Prophetæ verò eandem à Mose in monte Sinai per traditionem seniorum derivârunt; sic omnia sua, etiam nugas & deliria, ad originem Divinam referunt, quò majorem iis venerationem concilient. De hoc ipsorum commento supra egimus, ubi ejus vanitatem ostendimus. In hunc finem etiam miracula facta fuisse fingunt, dum scriberentur hæ Paraphrases, maximè Jonathanis, quem omnibus præferunt. Scribunt enim quòd inter Hillelis discipolos 80. digni erant ut, super eos Divinitas quiesceret, ut super Mosen; triginta propter quos sol staret immobilis, ut ad imperium Josuæ; & 20. reliqui mediocres, inter omnes verò maximus erat Jonathan, Talmud Bava Batra fol. 134.

&

&in Succa f. 28. Fingunt etiam cùm Targum conscriberet h vel musca chartæ insideret, igne cœlesti consumptam fuisse, charta intacta. Terram etiam Israelis commotam fuisse cùm scriberet ad usque milliaria; Tract. Megill. cap. 1. fol. 31. vocem de cælis audiram, dicentem, *Quis est iste, qui secreta mea revelat filiis hominum?* tandem & Angelos è cœlo descendisse, ut auscultarent dum ille Targum conficeret, Succa p. 28. Ex hisce fabulosis licèt, constat quantum tribuant Targum Jonathanis, nec multò minus attribuunt reliquis, ita ut quicquid ex Targum aliquo afferatur contra Judæos, illud non possint rejicere. At hisce fabulis rejectis, certum est authoritatem habere humanam tantùm, cùm non ab hominibos Spir. S. afflatis facta sint, sed studio & mediis ordinariis confecta, quo antiquiora tamen eò majorem habent authoritatem, quò recentiora eò minorem, eum fabulis & nugis Judaicis magis scatent. Si quis verò objiciat Rabbinos aliquando ab expositione Targumim discedere, & aliter loca quædam exponere: Respondendum, ipsos hoc non apertè facere, nec Targum erroris insimulare, sed alias probabiles expositiones adferre, quæ cum Targumica stare possunt; Pruritus etiam allegorizandi in Scriptura & varios sensus eliciendi & in sensum literalem alios superinducendi in causa esse potuit. Quamnam verò apud Christianos authoritatem habere debeant, ex ipsorum usu, de quo proximè dicendum, patebit: ex se enim, quatenus à Judæis profecta, parum apud nos valere debent; ubi tamen cum Scriptura congruunt, & rectæ rationi non adversantur, licèt à Judæis profecta, recipienda, nec propter scoriam admixtam aurum projiciendum, quicquid enim verum est, à Deo, qui ipsa est veritas, procedit. Non desunt qui omnes Judæorum libros (ut qui jurati Christi hostes) & hos inter reliquos damnant, ut prorsus inutiles, impios, & inter Christianos non ferendos. At hoc de omnibus rectè, non potest affirmari, cùm Jonathan ante Christi adventum scripserit, & fortasse Onkelos, ut ex supra dictis probabile est: de reliquis verò temerarium judicium ferunt, ut de libris quos forte nunquam legerunt, unde hoc observare licet, plerosque qui durè judicant de Paraphrasibus, aliisque Judæorum libris, in ipsis planè peregrinos esse; optimè enim scripsit Oratorum princeps. *Fœlices fore artes si de iis soli artifices judicarent*, optandúmque esset ut de nulla scientia scioli quicquam scriberent, sed illi soli, qui tempus & operam in ea insumpserunt. Hieronymus, ut de ipso loquitur Munsterus Præfat. Bibl. *Vir tantus & per orbem celebris, non dedignatus est rursum fieri discipulus etiam eorum qui inimici erant crucis Christi, & nominis Christiani.* Imò multum nobilitavit Dominus Targum, quod probant haud infimi Hebræo-critici, Helvicus, Mayerus, Schik. & alii, dum in cruce pendens verba ex Psal. 22. non secundum textum Heb. sed ex Targum recitavit, & sacro ore suo consecravit; nam non ex Heb. עזבתני sed ex Chaldæo, שבקתני exclamavit; Matth. 27. 46. Lectionem etiam ejus Sabbatinam putat Schick. Bechin. p. 21. quam iste Synagoga habuit Luc. 4 nec Hebræo, nec Græco textui congruere, sed potiùs Chaldæo, unde probabilissimum existimat fuisse ex aliquo tunc extante & vulgo intelligibili Targum recitatam. Non tamen omnia in Targum approbanda, sed triticum à Zizaniis, noxium à salutari discernendum, juxta illud Talmudicum, *Comede dactylum, sed projice corticem foras.*

17. Primò itaque textui Hebræo testimonium ferunt, ejúsque integritatem confirmant Paraphrases, præsertim antiquiores qui Hebræum κατὰ πόδα sequuntur; ut Onkelosi, & in plerisque Jonathanis; maximè verò cùm etiam alias habeant antiquas Versiones, ut Græcam Sept. Aquilæ, Theodorionis, Symmachi, Syriacam consentientes. Dubitari enim non potest Textum Hebræum incorruptum esse, & eundem olim fuisse qualem jam habemus, cùm antiquissimæ versiones paulò antè vel non multùm post Christi tempora scriptæ eodem modo legerint prout nunc extat. Idcirco qui de Judæis clamant, quòd codices sacros depravarunt, hoc argumento convincuntur. Etiam & illi, qui post Christi tempora dicunt Judæos suos codices depravâsse, ex Chaldaica Paraphrasi, præsertim Onkelosi, planè refutantur, quæ cum Hebræo textu ubique ferè concordat, ut in loco illo celebri de promisso semine Gen. 3. 15: Sunt qui in quæstionem vocant textum Hebræum quasi aliter olim hæc verba legerentur, scil. היא *illa*, gen. fœm. Hic verò pro texto Hebræo hodierno testantur Paraphrases, Onkeli, Hierosol. & illa Jonathani adscripta, quæ omnes vel legunt הוא gen. masc. cum Heb. ut Onkelos, vel ad *semen* verba referunt non ad *mulierem*. Psal. 132. v. antepenult. Latina Vulgata legit, *viduam ejus benedicam*: in textu Hebræo est, *victum ejus benedicam*. Hic pro Hebræo judicium fert Chald. Paraph. dum Hebræum vocabulum צֵידָהּ reddit per מזונה *cibum*, cui consentiunt Aquila & Symmachus. Hinc Paraphrastem Chaldaicum loco antiquissimi exemplaris Hebraici esse posse ad veram lectionem in dubiis confirmandam dicit Lucas Brugensis Tract. 1. de Chald. Paraphr. Exemplum profert ex 2. Sam. 7. 23. ubi LXX. legerunt אהלי vertunt enim σκηνώματα *tabernacula*, cùm per transpositionem unius literæ Codex Hebræus & Latinus interpres legunt אלהי *deos*, quorum lectionem confirmat Chaldaica Paraphrasis, licèt LXX. in suo codice aliter legerint, nam nulla ratio dari potest cur redderent per σκηνώματα, nisi quod codex quem secuti sunt haberet אהלי.

18. Secundò, in multis locis articulos fidei Christianæ confirmant, & contra Judæos fortissima argumenta suppeditant, quòd ex alio fonte proficisci non potuit, quàm quod ea scripserant Paraphrastæ, quæ habuerunt ex antiquis traditionum & expositionum reliquiis, quas ex Prophetis hauserant. *De Verbo Dei* per quem cuncta creata, &c. multa habent, quibus mirificè confirmatur Phrasis illa apud Johannem de τῷ λόγῳ & probatur ad Messiam sive filium Dei designandum usurpasse Evangelistam nomen, quod apud Judæos in familiari usu ab antiquis receptum fuit, licèt omnibus haud ita probè intellectum *Verbo* attribuitur *Creatio*, Hierosol. *Et creavit verbum Domini hominem*, Gen. 1. 27. In eodem Targum in unico versiculo Gen. 3. 22. *Verbo* attribuitur *Creatio*, & *locutio*, & *unigenitum esse*; *Et dixit Verbum Adonai* sive *Domini*; *ecce Adam, quem creavi, unigenitus est in mundo, sicut ego unigenitus sum*

in cœlis excelsis. Deut. 32. 39. Jonathan, *Quando manifestabitur verbum Domini, ut redimat populum suum?* Gen. 19. 24. Sulphuris & ignis missio in Sodomam & Gomorrham ascribitur *Verbo* Domini. *Demissa sunt super ipsos Sulphur & ignis à Verbo Domini de cœlo.* Sic Onkelos, *Et reversum est verbum Domini.* ibid. Hierosol. Gen. 5. 24. *Enoch substractus erat per Verbum coram Domino* Sic Hierosol. Deut. 18. 19. *Verbum meum vindictam faciet de eo.* Sic Onkelos. & Jonathan. Infinita sunt loca, ubi Verbo Dei multa adscribuntur quasi personæ distinctæ. De Christo sive Messiæ persona, adventu, officio multa clara testimonia habentur. Loca illa de Messia exponunt, quæ ad Christum pertinent, licèt moliùm laborent recentiores Rabbini eadem perversa interpretatione detorquere. Vaticinium illud celebre Jacobi Gen. 49. 10. *Donec veniat Siloh,* reddunt, *Donec veniat Messiah,* Onkel. Jonathan. Hieros. nullum tamen non movent lapidem perfidi Rabbini, ut hoc non ad Messiam pertinere probent, unde in alios sensus trahunt. Jos. Cæcus clarè veritatem vidit, dum Psal. 45. in Paraph. Hagiographorum, de Messia totum exponit, quod Rabbini Josepho cæciores de Salomone tantùm intelligi volunt, Psal. 70. ita reddit idem. *Deus sententiam judiciorum tuorum Regi Messiæ da, & justitiam tuam filio Davidis Regis.* Isa. 7. 14. *Virgo concipiet,* vocem עלימא non depravat Jonathan, ut posteriores Rabbini, sed fideliter vertit, nomine ad formam Chaldaicam mutato עלימתא. Esa. 9. 6. vaticinium illud Messiæ applicat Jonathan, *vocabitur nomen ejus admirabilis, consiliarius, vir permanens in saeculum, Messias.* Es. 52. à vers. 13. ad finem cap. 53. idem disertè de Messia interpretatur, ut Christianum fuisse ante Christi manifestationem quis diceret; *Ecce prosperabitur servus meus Messias, exaltabitur & augescet,* &c ubi planè recentiorum Judæorum commenta confutantur, qui hic fingunt Prophetam de se ipso, vel de populo Judaico loqui. Multa talia proferri possunt, quibus Judæorum ora obturantur, qui loca ista, quæ ab ipsorum Doctoribus de Messia explicantur, & nemini nisi Christo Jesu Domino nostro quadrare possunt, in quo impleta sunt, aliter detorquent, contra celebres ipsorum Targumistas, quorum tamen versiones aliàs Sacræ Scripturæ æquant.

19. Tertio in textibus difficilibus, locis obscuris, & vocabulis inusitatis multum lucis afferunt, dum ritus, consuetudines, historias, vocabulorum significationem genuinam, sensúmque literalem explicant, quæ ipsis ex majorum traditione accepta melius quàm nobis nota erant: unde fatetur Serarius in hoc utiles esse ad Scripturæ interpretationem, quod ingenii bonitate vel majorum traditione quædam ad rituum, qui nobis ignoti, & in vetere Synagoga usurpari erant, explicationem adferunt. In vocabulis etiam insuetis moltùm faciunt ipsorum interpretationes, qui propiores erant temporibus quando lingua ipsis fuit vernacula, unde sæpe talia fœliciter explicârunt, Job. 33. 25. vox רטפש variè à variis exprimitur, optimè verò reddit Chald. Paraph. per אתקליש *Itkelis attenuata est,* quod confirmat Vulgat. Lat. ubi redditur, *consumpta est.* Exod. 4. 25. *Sponsus sanguinum,* exponit clarè Onkelos, *Nisi sanguis circumcisionis hujus* (fusus fuisset) *condemnatus esset sponsus ad mortem:* sic vocavit ipsum *virum sanguinum,* non quod sanguinolentius erat, sed quia per sanguinem servatus est, Gen. 30. 14. *Invenit* in agro דודאי *Dudaim.* Quid per istud intelligitur multum discrepant interpretes. Chald. Jonathan & Onkelos reddunt יַברוּחִין quos ex Arabica lingua & Rabbinis *mandragoras* significare probant; hanc verò interpretationem confirmant LXX. qui reddunt μῆλα μανδραγορῶν. Gen. 41. 43. *Clamaverunt ante eum* אַבְרֵךְ. Multum sudant Interpretes de significatione. Onkelos. Jon. & Hieros. reddunt, *Pater Regis,* ab אָב *Pater* & רֵךְ Syriacè *Rex,* quam interpretationem confirmant verba Josephi, Gen. 45. 8. Arab. duplex Erp. Pentateuchus & Saadiæ. Ibid. v. 45. *vocavit eum* צפנת פענח vox Ægyptiaca plurimis videtur, LXX. retinent vocem Ægyptiam. Chald verò, Jonath. & Onkelos reddunt, *Arcanorum revelatorem,* vel *virum cui arcana revelata sunt:* quæ explicatio plerisque doctoribus hodie probatur. Vide Mayer Philol. Sacr. Kirch. Prod. &c. p. 125. Boch. parte 1. lib. 2. cap. 15.

20. His itaque perpensis, nemo nobis vitio vertet quòd Chaldæas Paraph. in Bibliis nostris retinuimus, secuti exempla Editionum celebrium, Complutensis, Venetæ, Basileensis, Regiæ, & Parisiensis. Cùm verò reliquis accuratior sit Basileensis, opera Cl. Buxtorfii tum in punctatione, tum quod quæ in aliis editionibus resecantur, hic ex MSS. antiquis restituuntur, illam per cæteris secuti sumus: Versionem verò Latinam, quæ in Regiis primò, postea in Parisiensi excusa, cùm non exactè Chaldæo textui respondeat, in multis ad Chaldæum aptius exprimendum emendavimus, maximè verò post Pentateuchum, cùm discrepantia ista versione Lat. à Chaldæo in Regiis non nisi post impressum Pentateuchum à nobis observata sit. Ubi tamen Regia & Basileensia Exemplaria variant, Versionem Latinam alio Charactere distinctam notavimus. Jonathanis verò, & Hierosolymitana, quarum prima Latinè hactenus non extitit, nunc primum Latio donata prodit. Hierosolymitanæ etiam, licèt à Taylero nuper Latinè edita sit, cùm tamen multis erroribus scateat ejus versio, aliam magis accuratam dedimus, quod qui ejus versionem cum nostra contulerint, facilè deprehendent: ut etiam quot mendæ, quæ in aliis editionibus Chaldaicis Jonathanis & Targum Hierosol. ubique occurrunt, in nostra magno labore & studio sublatæ, ipsæque integritati suæ restitutæ sint.

PRO-

PROLEGOMENON XIII.

De
LINGUA SYRIACA, ET SCRIPTURÆ VERSIONIBUS SYRIACIS

1. *De Syria & Assyria nomine.* 2. *De lingua Syriaca & ejus variis nominibus. Christianis Orientalibus in sacris propriam esse. Ex Hebraica & Chaldaica mixtam. Argumentis G. Amyra respondetur.* 3. *Triplex Chaldaica Linguæ Dialectus, Babylonica, Hierosolymitana, Antiochena sive Maronitica.* 4. *Antiochenam sive Syriacam & Chaldaicam unam esse eandémque linguam.* 5. *An Syriaca Christo vernacula fuerit, Christum non usum fuisse lingua Syriaco-Antiochena, sed Targumica, vel Syriaco-Hierosolymitana, quæ ipsi erat vernacula.* 6. *Evangelium S. Matthæi, & Epistolam ad Hebræos, scripta fuisse non lingua Hebraica, sed Syriaca vel Syro-Chaldæa.* 7. *De charactere Antiocheno. Cur diversus sit ab Hierosolymitano.* 8. *De Utilitate linguæ Syriacæ: De versione Syriaca Nov. Test. De Psalterio Syriaco Erpenii & Gabr. Sionitæ.* 9. *De Vet. Test. Syriaco à Gabr. Sionita primum punctato & in Heptaplis Parisiens. impresso.* 10. *Syros antiquitus puncta vocalia non habuisse.* 11. *De alia versione Syriaca recentiore, ante annos tamen 1000. facta.* 12. *De Epistolis Canonicis.* 13. *De Apocalypsi, quæ in antiqua & simplici editione non exstabant.* 14. *De Evangelio Hebraico S. Matthæi.* 15. *Versionem Vet. Test. Syriacam non factam fuisse ante tempora Christi. Quando facta sit?* 16. *Prope Apostolorum tempora factam fuisse Syriacam utriusque Test. Versionem.* 18. *De usu generali versionis Syriacæ apud Orientales.* 19. *De usu linguæ Syriacæ & versionum Syriacarum.*

1. SYria & Assyria, licèt diversam sortiantur vocis originem, sæpe tamen apud Auctores pro una eadémque habentur, easdémque Regiones suo ambitu comprehendunt: Syrorum enim nomen quod primum Phœnicibus à Tyro ipsorum metropoli nomine deducto proprium erat, postea gentibus circumvicinis factum est commune: Tyrum enim Hebræi צור *sor* vel *sur* appellant, unde *surim* vel *sorim*, qui idem cum Σύροι. Ex *sorim* autem, annotante Bocharto, præfixo articulo, fit הצורים *Hatsorim*, 1. Chron. 22. 4. Nehem. 13. 10. quo nomine sæpius Tyrios vel Phœnices designant auctores veteres. Assyrii verò planè diversi ab his: nam ab Assur sunt אשורים *Assyrii* trans Euphratem & Tygrin, qui & primo Assures, quorum nomen omnibus sub imperio Assyriorum olim erat commune, onde apud multos veterum Syrorum & Assyriorum nomina eadem, ut apud Just. lib. 1. Strabonem lib. 2. & 16. & alios quos adfert vir doctissimus. At usus tandem invaluit ut in Syros & Assyrios imperium divisum esset, Assyriorum nomine iis, qui trans Euphratem erant appropriato, Syrorum verò reliquis à Phœnice ad Euphratem, unde Hesychius Syriam vocat terram, quæ est à Phœnice Babylonem usque. Ante divisionem Imperii in Assyrios & Syros, ab Aram Semi filio dicti erant Syri Aramei; sic enim Josephus, Ἀραμαίους ἔσχεν οὓς Ἕλληνες Σύρους προσαγορεύουσι. & Strabo lib. 16. οἱ Ἕλληνες Ἀραμαίους ἐκάλουν ἢ Ἀρίμους, *Græci vocabant Syros Aramæos*, Syri etiam se hodie Aramæos vocant. Hoc etiam nomen apud ipsos desiisse postea ex hac causa quidam conjiciunt, quòd nomen Aramæi pro Gentili Idololatra usurpatum fuit, ut in Gemara Talmud Babylonici de Idololatria, ubi Samaritanus sive Cuthæus medius ponitur inter Judæum & Aramæum i. Idololatram Gentilem. Sic apud Onkel. Levit. 25. 47. Aramæus ponitur pro idololatra, & Nov. Test. Syriaco Gal. 2. 14. & 3. 2. pro *Gentili* & *Græco* legimus *Aramæum*. Hoc verò inde erat, quòd primi idololatræ, quorum Scriptura meminit, scil. Cham. Nachor & Laban Jos. 24. 2. Gen. 31. 19. erant patriâ Aramæi.

2. Quicquid autem sit de regionum nominibus, ubi hæc lingua vigebat, de lingua ipsa certum est eam olim variis temporibus varia nomina habuisse: dicta est enim Chaldaica, Babylonica, Aramæa, Syriaca, Assyriaca, imò & Hebræa, ut supra indicavimus Proleg. præcedente, Specialiter verò Syriaca hodie appellatur lingua sive dialectus illa, in qua extant antiquissimæ Veteris & Novi Testamenti versiones apud Christianos Orientales, quæ eò quòd Antiochiæ in usu erat, ubi primum nomen Christianorum, ubi etiàm erectus est Patriarchatus diu ante Concilium Nicænum, per cujus Ecclesias in sacris in usu frequentiori erat, dialectus inde Antiochena dicebatur, ut & Comagena, à Comagene ultima Syriæ regione, & Maronitica à Maronitis, qui habitant in pagis Montis Libani & in oppidis Syriæ minoribus, qui etiam Sacra sua in hac lingua etiamnum celebrant. Dicuntur autem Maronitæ à Marone Abbate viro sanctissimo, de quo vide Præfat. ad Liturgiam Maronitarum, & Sionitæ Præf. ad Psalterium Syriacum, Breevv. c. 25 p. 175. & è contra Joh. Morin. de Ordinatione apud Maronitas. Pontifici & Ecclesiæ Romanæ reconciliari sunt Guilelmo Tyro Archiepiscopatum administrante anno Christi 1182. Hodie Collegium habent Romæ Maronitarum à Greg. 13. fundatum, quod instar seminarii est, unde Sacerdotes & Episcopi in pa-

triam mittuntur. Collegium tedinibos aoxit Sixtus 5. Aderat eorum legatus consilio Lateran. sub Innocentio tertio, ubi fidem Ecclesiæ Romanæ edoctus, ad suos rediit, perstiterúntque in fide immobiles, licèt sub infidelibus degant, quibus tributum solvendo libertatem religionis redimunt. Christiani per Orientem hanc linguam quasi sibi propriam fecerunt, lectiones suas Bibliorum & officia divina sive Liturgiam tum Commentarios sive expositiones Scripturarum in eadem exprimendo. Chaldaicam sive Aramicam sive Syriacam, eandem olim fuisse & ab Hebraica diversam constat tum ex illa nomenclatura loci per Labanem Syrum Gen. 31.47. tum ex 2. Reg. 18.26. & Esa. 36.11. ubi lingua Chaldæorum & Assyriorum vocatur Syriaca, & ab Hebræa aliam fuisse liquet, cùm populus Judaicus eam non intelligerent; tum ex Daniel 2.4. Ubi Chaldæi dicuntur Regem allocuti ארמית *Aramice*, id est Syriace, ut plerique reddunt, & pueri Judæorum mandato Regis edocti sunt linguam Chaldaicam. An verò eadem fuerit antiqua Syriaca cum ea, quam hodie Syriacam vocamus, quámque vocat Georg. Amyra Syriacam reformatam, Prælud. Gram. Syr. controvertitur. Communis est sententia Judæos post captivitatem reduces, linguæ Hebraicæ oblitos, Chaldaicam ex Babylone ubi 70. annos serviebant in patriam intulisse, cúmque ex reliquiis linguæ olim vernaculæ Hebræo propius accesserit eorum sermo, quàm eorum qui puram loquuti sint Chaldaicam, inde natam tertiam ex utrisque mixtam, quæ Syriaca specialiter dicta erat. Hoc verò negat G. Amyra prælud. dicto, & affirmat falsissimum esse Syriacam ex Chaldaica & Hebraica mixtam esse, rationes verò quas adfert aliud nihil probant, quàm Syriacam antiquam, scil. tempore Labanis & Hezechiæ, & ante captivitatem eandem fuisse cum Chaldaica, quòd à nemine negatur. Syriacam verò Hierosolymitanam, ut & Antiochenam eandem cum Chaldaica esse quoad essentiam, ut ipse loquitur, & accidentaliter tantùm ab ea differre, ut in vocum terminationibus & flexione, aliisque minutis negari non potest. Verissimum itaque est Chaldaicam & Syriacam unam & eandem esse linguam, & utroque nomine linguam utramque appellatam fuisse, longè ante Chaldæorum captivitatem, ideóque Syriacam non ortam esse post ipsorum reditum ex mixtura Chaldææ & Hebrææ. nec Syriacæ nomen Judæorum linguæ propriam fuisse post reditum, sed Chaldaicæ vel Syriacæ nomen generaliter tam Babyloniorum quàm Judæorum linguæ adhibitum fuisse. Erat tamen lingua reducum Judæorum licèt Chaldaica tamen Hebraicæ similior, quàm pura Chaldaica Babylonica, unde & Hebraica in Nov. Test. vocatur, etiamsi Chaldaica esset, & postea vocabulis multis Arabicis, Græcis, Romanis, aliisque exoticis mixta & contaminata. Hinc etiam est, quòd Paraphrases lingua Hierosolymitana sive Judaica extantes vocantur Chaldaicæ.

3. Dialectus tamen Chaldaica, quæ Antiochiæ & partibus vicinis in usu erat, specialiter Syriaca vocata est, unde communiter etiam versiones Scripturæ, quæ apud Christianos Antiochenos habentur, Syriacæ dicuntur. Triplicem enim constituunt Chaldaicæ vel Syriacæ linguæ Dialectum. 1. Babylonicam omnium purissimam, in qua edoctus erat Daniel, item Esdras, qui capita quædam in suis libris stylo hoc purissimo exarata reliquerunt. Fundamentum enim, ut loquitur Buxt. ad Gram. Chald. Syriacam, hujus linguæ ponendum in Daniele & Esdra; *In his enim purissimus & elegantissimus linguæ nitor ut tunc in florentissimo Babylonia regno excolebatur, vividè perspicitur.* 2. Hierosolymitanam sive Judaicam, quâ Judæi reduces usi sunt, quæ Hierosolymitana dicta est ab urbe Regionis Metropoli; hæc multò purior erat Esdræ temporibus, licèt Hebraicæ attemperata, postea ex variarum nationum, quibus serviebant Judæi confluxu, magis mixta & corrupta & à pura Chaldaica magis paulatim deflexit. Hæc erat Christi & Apostolorum vernacula. Hujus etiam variæ erant Dialecti eodem tempore, & singulis sæculis varii puritatis vel impuritatis gradus; nam progressu temporis magis semper inquinata fuit. Dialectus erant variæ, nam Galilæana ab Hierosolymitana discrepabat, onde ex Petri sermone colligebant ipsum esse Galilæum, magis enim rudis & aggrestis erat sermo Galilæus, ut scribit doctiss. Buxtorf. Lex. Chald. Talmud. Rabb. voce גליל. In Hierosolymitana etiam varii erant gradus, ut ex Onkelosi & Jonathanis versionibus liquet, quæ multò puriores quàm Hierosolymitana, vel Targum Hagiographorum; Talmud etiam Babylonicum à Judæis Babylonicis compositum non ita corruptum, ut Hierosolymitanum vel Rabbinorum posteriorum scripta.

4. Tertiam Antiochenam, Comagenam vel Maroniticam, quam Christiani sibi quasi propriam fecerunt, ut supra innuimus, quæ licèt Syriacæ nomen specialiter obtinuerit, eadem tamen est lingua cum priori, à qua dialecto tantùm differt, unde etiam est, quòd Palæstinam & Antiochenam sub una eadémque dialecto complectatur Gregorius Abul Faraius apud D. Pocock. in notis ad Historiam Arabicam pag. 360. &c. *distinguitur* (lingua Syriaca) *in tres dialectos, quarum elegantissima est Aramæa, quæ est lingua incolarum Roha & Harran & Syriæ exterioris; proxima illi est Palæstina, quæ est ea, quâ utuntur Damasci & montis Libani, & reliquæ Syriæ interioris incolæ: at omnium impurissima Chaldaica Nabatæa, quæ est dialectus populi montium Assyriæ & pagorum Eraci.* Ubi videmus sub Dialecto Palæstinorum, etiam locorum adjacentium, Antiochenam, Damascenam, & Maronitarum in monte Libano comprehensam, quasi unam haberent omnes dialectum, licèt inter illas discrimen aliquod sit. Syriacam itaque specialiter dictam & Chaldaicam unam & eandem linguam esse satis constat, de qua cùm multos harum rerum peritissimos producere liceat, unicum tantum adferam, virum merito suo in linguarum Orientalium cognitione celebrem Lud. de Dieu, cujus verba ascribere placuit Præfat. io compatat. trium linguarum, *Chaldaicam vocoque in Daniele, Esra, & Targum Jonathanis, Onkeli & Josephi Caci continetur. A Syriaca eam distinguo, quia sic ab aliis fieri solet, & non rarò phrasi & flectione ab ea differt, alioqui eandem esse linguam fateor Chaldaicam & Syriacam, quomodo & Dan. 2.4. Chaldæi dicuntur Regem* ארמית

id

id est. *Syriacè alloeuti, nec differat quicquam ab illa, nisi Judæi inter quos Daniel & Esras, in Babyloniam traducti de sua lingua Chaldaica miscuissent. Inde dialectus lingua Syriaca nata est, quam Chaldaicam dicimus, quia in Chaldæa nata, & inde Judæis reducibus in Palæstinam transvecta. Sed & hæc dialectus minus à Syriaca differret si punctatoribus placuisset, si enim pro* מַלְכְהוֹן *punctes* מַלְכְּהוֹן *rex eorum.* pro מַלְכְכוֹן מַלְכְּכוֹן *rex vester, pro* מַלְכוֹהִי מַלְכוֹהִי *reges ejus, purè erunt Syriaca.* מַלְכֵּיהּ *in Targum est rex ejus viri, ubi Jod, cùm solæ consonantes scriberentur, notabat solummodo vocalem Iseri, quod si appositis vocalibus removeas Jod, & scribas* מַלְכֵּהּ *jam verè Syriacum est, alioqui* מַלְכֵיהּ *significat reges ejus, fœm. quomodo si punctes* בְּרַגְלַהּ *pedibus suis, Dan.* 7.7. *pure habes Syriacum; jam autem punctatur* בְּרַגְלַיהּ *& Masorethæ volunt* י *redundare, tum multum differt à Syriaco: Sic in verbis si pro* פִּקְדַת *legas* פִּקְדַת *præcepit illa, pro* פִּקְדַת פִּקְדֵת *præcepi ego, pro* אוֹתֵב אוֹתֵב *collocavit, pro* מוֹתְבָא מוֹתְבָא *sedes, sic cum literis servilibus, pro* לֵאלָהָא לַאלָהָא *Deo, pro* וּבְיוֹמֵיהוֹן וּבְיוֹמֵיהוֹן *& in diebus illorum, pro* וּמֵהוֹמוֹמֵיהוֹן*, & fidus certè rursus habet Syriaca: talia infinita sunt.* Postea addit, *quod licèt in Chaldaicis punctandi rationem, quæ vulgo usitata est præsertim quæ à doctiss. Buxtorf. Patre adhibita est, sequatur; palàm tamen profiteatur, vix quicquam in ea certum esse, & arbitrarium esse potius, atque ab Europæorum arbitrio magis, quàm à certa ratione petitum.*

§. An verò Christo & Apostolis vernacula fuerit lingua Syriaca à quibosdam quæritur. Widmanstadius qui primus in Europa Nov. Test. Syriacum edidit, Præfat. dicit, *Hanc linguam Redemptoris nostri ortu, educatione, doctrina, miraculis, corporis & sanguinis sui confessione Eucharistica, ac patris etiam æterni voce bis cœlo ad eum emissa consecratam, & hac lingua scriptam esse antiquam versionem, quam ipse edidit,* quamque in Bibliis nostris cum veteri Test. Syriaco nos edimus. Cujus sententiæ plerique suffragantur, Masius, Bodeianus, Trostius, Tremelioa, Buxtorfius, &c. Non desunt tamen qui contendunt Syriacam versionem non esse in illa lingua conscriptam, quæ Domino Salvatori vernacula fuit, vel saltem posterioribus temporibus illam factam fuisse, postquam mutata esset lingua illa Judæorum quæ Christi tempore erat vernacula: sic doctiss. noster Breervvodus de linguis & Religione cap. 10. Barth. Mayerus Philol. sacra lib. 1. cap. 2. & lib. 2. cap. 2. Probat verò ille ex vocibus Syriacis ab Evangelistis retentis, quas notârunt Hieronymus & alii, quæ ab iis, quæ in Test. Syriaco habentur differunt, vel consonis quibusdam, vel vocalibus, vel utrisque, ut ex sequentibus liquet, μαμμωνᾶ Marc. 7. 24. Syr. *Mamouna.* γαββαθᾶ Joh. 19. 13. *Gephiptho.* γολγοθᾶ Matth. 27. 23. *Gogaltho.* Ἀκελδαμα Act. 1. 19. *Chakaldemo.* μαραναθα 1. Cor. 16. 22. *Moranetto.* Mayerus etiam eodem argumento utitur ex vocibus istis deducto, ut & ex nominibus propriis Ἰωσαφὰτ Matth. 1. 8. Ἰωσὴφ, Ἰωσίας v. 10 Ἰωράμ v. 8. pro quibus Syrus habet *Jauseph, Jusaphat, Jusia, Juram*; Syri enim vocali (*o*) carent, & pro eo utuntur (*u*) vel (*au*:) Chaldæi verò non aliter ac Hebræi יוסף *Joseph* dicunt, & sic in cæteris, ut ex Targumim apparet. Ex quibus infert Dialectum illam Comagenam, quæ κατ᾽ ἐξοχὴν Syriaca dicitur tempore Christi non fuisse vernaculam, sed potiùs illam Chaldaicam, qua Onkelos & Jonathan suas Paraphrases exararunt. Jos. Scaliger Epist. lib. 4. Epist. 449. de hisce sic scribit; *Lingua Syriaca tam pro genere usurpatur, quàm pro specie (nam Chaldaica & Syriaca unius Syriacæ linguæ nomine comprehenduntur, ut apud Jurisconsultos Adoptio comprehendit species, Arrogationem & Adoptionem. Cognatio Agnationem & Cognationem) Igitur lingua Syriaca non solùm dicitur ea, qua Syri, sed etiam qua Chaldæi usi sunt, & in genere Judæis lingua dicitur Aram.* ·· *Syriasmi multæ fuerunt propagines, sed illa omnium nobilissima Syriaca Dialectus, quâ Vet. & Nov. Test. conscriptum est, qua & elegantissima & purissima Tempore Christi ea in tractibus, Antiochia, Cœlesyria & Mesopotamia in usu erat. In Galilæa alia Dialectus, & in aliis partibus alia, quæ omnes uno nomine Aram comprehenduntur. Qui Apostolos eâ usos dicunt, falluntur. Apostoli ad Judæos verba cum faciunt Judaico Syriasmo, ad alias gentes alia Dialecto utebantur nam lingua Christi Galilæa non eadem cum ea, quâ Maronitarum & Nestorianorum libri hactenus conscripti sunt.* Certè quo sermone conscriptæ erant Paraphrases Onkeli & Jonathanis, idem fuit Judæis vernaculus Christi tempore. Hæ verò stylo Chaldaico-Syro sunt contextæ, ergò hic fuit Judæis vernaculus. Jonathan enim erat Hillelis discipulus, qui floruit tempore Hyrcani & Herodis magni, Onkelos tempore ejusdem Hillelis factus erat Proselytus, ut supra ostendimus. Paulò itaque ante Christi tempora scripserunt hi duo Paraphrastæ, eo seculo quo Pharisæorum sectæ principes duo Hillel & Samma floruerunt, qui, ut testatur Hieronymus Epist. 8. *per traditiones suas & δευτερώσεις Legis præcepta dissipabant & maculabant.* Christum enim constat in Cruce verba ex Psal. 22. non ut in Syriaca Nov. Test. versione extant, nec ut in Hebræo textu (ut Erasmus & Beza existimarunt) nec ut in Jos. Cæci Targ. quod hodie in Psalmos extat protulisse, sed sermone Hierosolymitano, qui in Vulgari usu fuit. Verba enim ita in Syra versione exprimuntur ܐܝܠܝ ܐܝܠܝ ܠܡܢܐ ܫܒܩܬܢܝ. In Paraphraste Chaldæo אֵלִי אֵלִי מְטוּל שְׁבַקְתָּנִי. In Hebræo autem אֵלִי אֵלִי לָמָה עֲזַבְתָּנִי Restat itaque ut lingua vulgari scripta fuerint. Hic verò non possum non ascribere magni Grotii verba in Matth. 27. 46. & Marc. 15. 34. de verbis hisce Christi, & quâ dialecto dicta erant. *Et hinc,* inquit, *& aliunde colligitur Christum neque veteri usum Hebræorum sermone, neque Syriaco, sed mixta dialecto, quæ tum in Judæa vigebat. Ea lingua quædam retinebat avitæ pronunciationis ut* ἠλί, אֵלִי, *pro quo Syri dicere solent* אֱלָהִי. *Quædam cum Syris habebat communia ut* שְׁבַק *pro* עֲזַב. *Et sic à Christo pronunciatum ipse sonus ad*

ad Eliam proximè accedens evincit. Quare mihi persuasi eo in Syriaca versione tum hic tum apud Marcum transpositas literas, & quod אלי *scriptum fuerat mutatum in* איל*, inde nato errore quòd* אלי *Syris esset incognita, quidam autem Syrorum deum* איל *appellarent;* ἦλον *scribebat Philo Biblius ex Sanchuniathone. Sic apud Ezekielem, qui interdum* Χαλδαΐζει. *31. 2. ubi nunc* אל *legimus libri Orientales Judæorum habebant* איל *& ubi nunc est* אלי*, Ezek. 32. 21. iidem codices habebant* אילי*. Enimverò ut dixi, à Syro non* איל *scriptum sed aut* אלי *aut certè* אילי *indicio est ipsius interpretatio, quæ subjungitur apud Marcum, quæ est* אלהי *cum affixo primæ personæ. Marcum autem non* ἐλωὶ *scripsisse liquet, sed* ἠλεὶ*, quod quidem cum* ἠλὶ *prout citat Eusebius ita ut omnia exemplaria non habuerint* ἐλωὶ*. Et licèt apud Syrum Marc. 15. 34. sic* איל איל *haud dubium literæ transpositæ sunt, cùm scribendum fuerit,* אלי אלי*. Quòd autem in tam multa exemplaria* ἐλωὶ *hoc loco penetraverit inde profectum arbitror, quod sicut Lucæ Evangelium jussù maximè celebratum est per Ecclesias à Paulo fundatas, ita Marci per omnem Babylonicam* διασποράν*, cui Petrus præfuerat, ac proinde descriptum ab hominibus Syrum sermonem callentibus, quibus notius erat* אלהי *quam* ܐܠܗܝ*. Quod autem Latina quædam exemplaria hoc loco pro* lamma sabactani *habuerunt verba Hebraica* lamma azabtani, *si quid rectè judico ab Hieronymi est manu, qui ipsa Psalmi verba hic ponenda existimavit.* Hactenus Grotius. Ex his viri longè doctissimi verbis colligitur Christum non usum esse idiomate Antiocheno, quod strictè Syriacum vocatur, nec Hebræo puro, quod multis antea seculis vernaculum esse desierat, sed lingua vulgari, quæ Chaldaica & Hebraica quædam verba mixta habuit, quod & olim sentiebat Epiphanius Hæres. 69. dum scribit *Christum partim Hebraicè, partim Syriacè ista verba protulisse.* Tota autem controversia facilè dirimi potest concedendo dialectum Antiochenam, quæ Syriacæ nomen *κατ' ἐξοχὴν* jam obtinuit, & in qua scripta est versio Syriaca Christum usum non fuisse, sed Targumica sive Chaldæo-Hierosolymitana, quæ tamen cum eadem esset lingua cum Syriaca, ut omnes uno ore affirmant, verissimè dici possit Christo linguam Syriacam vernaculam fuisse, eámque sacro ore consecrâsse; cùm tam Antiochenum, quàm Hierosolymitanum idioma esset Chaldaicum sive Syriacum, ut qui Atticè vel Jonicè scripserunt dici possint Græcè scripsisse, eò quòd utraque dialectus sit Græca. Plura qui volet legat Geor. Amyræ præludium 3. Grammat. Syr.

6. Licèt verò ex dictis satis constet linguam Judaicam tempore Christi Syro-Chaldaicam fuisse, & ex Hebræa & Chaldæa mixtam, non verò purè Hebraicam, quum tamen S. Matthæi Evangelium & ad Hebræos Epistolam primò Hebraicè conscripta fuisse testentur Veteres, & sæpius in Novo Testamento verba quædam occurrant, quæ ex Hebraico reddere videntur Evangelistæ, quasi Hebraica fuisset tunc temporis iis vernacula, & Paulus allocutus esse dicitur Judæos seditiosos linguâ Hebraicâ Act. 21. pauca quædam adjicienda sunt. Scribit enim Hieron. Catal. Script. Eccl. cap. 17. Hieronymum dubitasse an illud Matthæi Hebræum *Matthæum Evangelium Christi propter eos, qui ex Circumcisione in Christum crediderunt Hebraicis literis verbisque composuisse, quod in Eusebii Pamphili Martyris Bibliotheca Cæsariensi erat repositum, & quod ipse à Nazaræis, qui in Beræa civitate Syriæ eo utebantur describendi facultatem obtinuit.* Hoc verò Comment. in Matth. 12. *Nazaræorum* sive *Hebionitarum Evangelium* appellat, & in cap. 6. *Evangelium secundum Hebræos* Memorat etiam idem Hieronymus Catal. dicto, *Pantænum Philosophum à Demetrio Episcopo Alexandrino in Judæam missum reperisse Evangelium Matthæi Hebraicis literis scriptum, secundum quod Bartholomæus Apostolus fidem Christi inter Judæos plantaverat, hoc vero ipsum Alexandriam retulisse.* Idem affirmat Paulum Apostolum Hebræis Hebraicè scripsisse. Origenes verò Judaico sermone Evangelium Matthæi, Nicephorus lib. 4. cap. 7. patrio sermone Pauli epist. ad Hebræos scripta esse affirmant. Augustinus lib. 1. & 2. De consensu Evang. non pro certo affirmat lingua Hebræa Matthæum scripsisse, sed ita tantùm perhiberi. In Nov. Test. etiam sæpe verba quædam occurrunt, quæ ab Evangelistis *Hebraica* vocantur, ut Joh. 19. 20. Titulus Crucis à Pilato appositus dicitur scriptus fuisse Ἑβραϊστὶ *Hebraicè*, & Paulus Act 21. 40. & 22. 2. τῇ Ἑβραΐδι διαλέκτῳ populum allocutus fuisse dicitur. Joh. 19. 13. legimus Christum adductum esse εἰς τόπον λεγόμενον Λιθόστρωτον, Ἑβραϊστὶ δὲ Γαββαθᾶ. Nic. Fullerus etiam Miscel. Sac. l. 3. c. 20. in Nov. Test. linguam Aramæam sive Syram Hebræam dici scribit, licèt de causa cur ita dicatur, viz. quia Hebræis vulgaris erat illius usus, sine causa dubitat. Dicendum itaque cum Widmanstadio haud esse probabile Bartholomæum Judæis Evangelium Hebræum attulisse, quibus nulli usui esse poterat, cùm ex Judæis pauci Hebræum callerent. Ad Indos verò Syriacam linguam ex Mesopotamia & vicinis regionibus promanasse magis credibile est, cùm apud Christianorum reliquias, qui in iis locis ultimo seculo reperti etiam Syriacam linguam cum religione Christiana servatam esse perhibent. Probabile itaque est Pantænum Syriacum Evangelium ex his oris non propriè Hebraicum retulisse. Hieronymus verò de hoc dubius erat, & fortasse Nazaræorum Evangelium, quod Hebraicis literis & lingua exaratum fuit, nactus, credit aliud præter hoc non extitisse. Hieronymum etiam linguam Syriacam ignorasse, cùm Catalogum scripserat, hinc probat Widmanstadius loco dicto, quòd Jacobum Nisibenæ Persarum urbis Episcopum, scriptorem Syrum, in linguam Græcam nondum conversum, & idcirco ipsi ignotum, in Catalogo suo prætermisit; nec Ephraimi & Archelai, Bardesanisque opera Syriaca legere potuit, antequam Græcè verterentur. Cùm itaque linguæ istius notitiam nullam vel saltem parvam haberet, facilè adduci potuit ut Nazaræorum Evangelium ipsius Matthæi esse existimaret. Hoc verò Widmanstadii responsum non probatur: licèt enim Hieronymus Syriacam linguam ignoraret Hebraicam tamen callebat; non potuit itaque pro Hebraico habere, quod tale non erat. Addit verò illustriss. Grotius in Matth. Hebræum

bræum esset illud ipsum, quo suo tempore utebantur Nazaræi, quódque rerum in Bibliotheca Cæsariensi, tum Berœæ, tum alibi sua ætate extitisse memorat. Alibi etiam contra Pelagium affirmat scriptum fuisse Chaldæo & Syro sermone, sed Hebraicis literis, v.z. idiomate Hierosolymitano, linguâ ejus temporis. Per linguam Hebraicam itaque intelligit Hieronymus idioma Hierosolymitanum. Hoc verò Nazaræorum Berœæ habitantium vetus Evangelium, quod à se consultum, translatúmque in linguas alias narrat Hieronymus, omninò arbitratur Grotius ex ipso Matthæi codice fluxisse, de quo plura paulò infra. Per sermonem itaque Hebraicum in Nov. Testam. clarum est Syriacum, sive Chaldæo-Hierosolymitanum intelligendum esse. Vide plura apud Widmanstadium, Præfat. in Nov. Testamento D. Grotium locis citatis, Mayer. Philol. Sacr. lib. 2. cap. 3.

7. De charactere verò, qui hodie vocatur Syriacus, quo utuntur Syri Maronitæ diverso à Chaldæo illo Hierosolymitano, cùm linguam utrique communem habeant, quærimus Scaliger in annum Euseb. 1617. digessit, de literis dicit Chaldæos suas literas à Phœniciis adumbrasse, per Chaldaicas verò literas, ut ibi se explicat, intelligit eas, quibus, hodie Ecclesia Antiochena utitur, item Christiani Nestoriani & Maronitæ, qui (quemadmodum Græci & Latini) Literas habent duplices, majusculas, quas *Capitales* vocant, & minusculas, quas *Practicas* aut *Cursivas* dicimus, quæ ad celeritatem scribendi excogitatæ sunt: scribit etiam quòd Capitales majusculæ Chaldaicæ ita expressæ sint ex Phœnicibus, ut negari non possit eas ex illis fluxisse, ut nostræ minusculæ à majusculis veteribus Romanis. Addit verò Arabes & Judæos suas hodiernas ex Chaldaicis depravâsse, quòd Chaldaicæ mediæ sint inter Phœnicias vel Judaicas, & Arabicas. Hæc Scaliger. Per Phœnicias intelligit Samaritanas, quæ antiquæ Heb. erant ante Esram apud Judæos usurpatæ. Et quidem majores Syriacas hodiernas, quas *Estrangelas* vocant Amyra & alii, quibus in librorum titulis & Inscriptionibus utuntur Syri, ut in libris ipsorum impressis & MS. videre licet, facilè à Phœnicibus vel Samaritanis deduci posse sine magna mutatione non negarem, tamen multò ab Heb hodiernis sive Chald. deformantur, cum quibus majorem similitudinem habere videntur, quàm cum Samaritanis, ita ut ab his potiùs quàm illis deductas fuisse judicem, cum magna tamen in aliquibus variatione. Minusculas verò quibus communiter in libris impressis & MSS. utuntur, quasque temere licet in Bibliis nostris, à majoribus illis derivatas esse manifestum est, ut cuique eas inter se conferenti liquidò constare potest. Cur tamen Antiocheni hanc formam à Chaldaica & Judaica variantem introduxerint causam hanc reddidit Fabric. Boderianus Præf. ad Lexic. Syriacum, ut scilicet Antiocheni Christiani Evangelium, quo ipsi utebantur ab illo Nazaræorum & Ebionitarum, de quo jam diximus, quódque literis Heb. sive Chald. exaratum erat, distinguerent, nihilque se commune cum istis Hæreticis habere testarentur; quæ quidem sententia probabilis est, cùm ex simili causa ostendimus Esdram post reditum è Babylone dum sacra volumina recenseret characteres mutasse, (antiquo Hebraico, quo utebantur Samaritani seu Cuthæi ipsis relicto) in Chaldaicum sive Assyriacum, cui in Babylonia assueti erant, ne quid scilicet cum Cuthæis, quos inter Gentiles numerabant Judæi, commune haberent.

8. Quod ad utilitatem hujus linguæ spectat, præter ea, quæ de Chaldaica Proleg. proximè præcedenti diximus hæc de Syriaca Antiochena addere licet. Quod in ea extat vetustissima translatio Vet. Test. ex Heb. & Nov. Test. ex Græco, quæ omnes post Christum factas antiquitate superat. In hac lingua celebrantur sacra per maximam Orientis partem, multáque Veterum in Scripturas Commentaria aliáque monumenta scripta sunt, de quibus breviter. Habemus Syriacè vetustissimam translationem tam Vet. quàm Nov. Test. ut enim Judæi habent suas Chaldaicas Paraphrases Vet. Test. sic Christianis non deest sua Chaldaica versio tam Veteris quàm Novi, de qua videndum. I. Quando edita fuerit. II. Quando facta. III. Quotuplex sit. IV. Quis ejus usus. I. Primus qui Nov. Test. Syriacis typis ediderat Joh. Albertus Widmanstadius IC. & provinciæ Austriæ Orient. Cancellarius, auspiciis Ferdinandi Imperatoris, Viennæ anno 1555. vir linguarum Orientalium peritus. Cùm enim quidam Moses Meridinæus ex Mesopotamia Sacerdos ab Ignatio Patriarcha Jacobitarum Antiocheno tum ob alias causas, tum ut Nov. Test. cujus exemplar MS. secum attulit arte Typographica (cujus usu in Oriente destituuntur) multiplicatum in usum Ecclesiarum suarum, quæ librorum inopiâ laborabant, reportaret, & frustra Venetiis ac Romæ laborasset, neminémque, qui opus hoc arduum & difficile aggredi vellet, invenisset, tandem ad Widmanstadium profectus est, qui jussu Imperatoris Ferdinandi illud typis nitidissimis imprimi curavit; primus certè liber, qui excusus characteribus Syriacis in Europa lucem viderit, cujus ad duo vetustissima exemplaria collati & impressi numerum magnum ad Patriarcham Antiochenum Christiani Regique muneris loco mitti curavit Ferdinandus Imperator religiosus. Quamprimum verò in lucem prodiit, summo doctorum applausu tanquam κειμήλιον divinum & magnus Orientis thesaurus approbatus, variis formis, variisque locis, & à variis Latinitate donatus, ut per Immanuelem Tremellium, Fabricium Boderianum, Trostium, Characteribus Syriacis & Hebraicis cum punctis & sine punctis sæpe cusus & recusus est. Post Nov. Testamentum Psalmos etiam edidit sine punctis Erpenius, cum punctis Gab. Sionita, ejusdem versionis, quæ in Bibliis Paris. & in nostris exhibetur, viz. antiquæ sive simplicis, in cujus editione habuimus præter impressum Psalmorum Parisiense exemplar aliud MS. Rev. Usserii, duo quoque Pocockiana, unum Jacobitarum, alterum Nestorianorum, quæ cum priori conveniunt. II. Cum Novo Testamento habuerunt etiam Syri & Vetus Syriacè versum ejusdem cum Novo antiquitatis, quod licèt in privatorum quorundam Bibliothecis Europæis extare MS. typis tamen primum edidit Michael de Jay in splendido suo opere Heptaglotto Parisiensi, usus præcipuè in hac re operâ clarissimi viri Gabrielis Sionitæ Maronitæ

S. T. D. qui primus illud punctavit, & Latinam ejusdem Interpretationem adjunxit, antea enim MS. omnia punctis vocalibus vel prorsus destituta erant, vel si in una dictione punctum aliquod vocale notatum esset, in alia erat omissum, prout in exemplaribus MSS. hodie videmus, una etiam ejusdem dictionis syllaba aliquando notata, alia nuda erat, ita ut à Lectore ex usu vel analogia Grammatica, quæ deerant essent supplenda. Sciendum enim secundum Sionitam & alios apud Syros antiquitùs ܐ ܘ ܝ omnium vocalium invicem supplevisse, vel, ut Arabes antiqui, ad tollendum ambiguitatem unicum punctum illos usurpâsse, quòd supra literam a, o, & u, breve, infra e, sub Jud i longum, sub Vau u longum denotavit. Recentiores duabus utuntur vocalium figuris, una semipunctorum, altera notarum Græcis vocalibus, è quibus desumptæ sunt, similium. Semipuncta eundem situm perpetuò servant, aliæ notæ ad libitum incerta sede vagantur. Quòd etiam antiquitùs Syri puncta vocalia ignorabant patet ex Elia in Mas. Hammas. Præfat. qui scribit, quòd cùm Romæ esset *ecce tres viri ex Regno Presbyt. Johannis* (intelligit Regem Abyss. qui vulgò, licèt erroneè *Presbyt. Johannes* vocatur) *quos Papa Leo X accersiverat, qui cognitionem habuerunt scriptura ac lingua Chaldæorum; lingua enim eorum vulgaris erat lingua Arabica, lingua autem propria, in qua transcripti sunt ipsorum libri, in qua etiam habent totum Evangelium Christianorum, erat Chaldaica, quam etiam vocant Aramaam, Babylonicam, Assyriacam, Chaldaicam, Syriacam, Targumicam. Papa eos advocaverat, ut ex eorum libris codicem Evangelii, Latina lingua conscriptum castigaret. Eo tempore vidi Psalterium in manibus eorum Syriacè scriptum & Syriacè explicatum,* i. e. *scriptum literis Syriacis, quarum pronunciatio & forma valde erat affinis lingua Hebraa, cùmque viderem quod legerint sine punctis, interrogavi eos, dicens, Anne habetis puncta aliqua, signa vel indicia, qua sunt vobis loca vocalium? Respondebant se non habere, quia autem, inquiebant, exercitati sumus inde à pueritia nostra in hac lingua, idcirco eam absque punctis legere novimus.* Hæc verò editio Gab. Sionitæ licèt meritò ab omnibus suscipienda sit (præclaram enim utilissimamque operam virum magnum navasse omnibus tam linguarum quàm Scripturæ studiosis, malevolus & maximè ingratus esset, qui non agnosceret, imò immortales ipsi gratias ab omnibus deberi concedimus) negari tamen non potest multos & graves defectus ac nævos in Editione ista occurrere, tam ex MSS. librorum, quibus usus est Sionita, lacunis, quas aliquando ex proprio ingenio, non ex codice MS. supplevit, & aliquando ut, invenit reliquit, quam ex operarum erratis quæ nimis frequenter occurrunt, cum ex Versione Lat. quæ cum Syr. ubique non exactè quadrat. Quæ omnia in Editione nostra supplere conati sumus, non ex propria conjecturis, sed secundum exemplaria MSS. quorum quædam antiquissima, reliqua ex authenticis apud Syros codicibus descripta sunt; unde non tantùm infinita vocabula, quæ vel deficiebant supplevimus, vel quæ depravata erant restituimus, sed & in plurimis locis integros versiculos & Capita inseruimus, imò quosdam libros addidimus, qui in Parisiens. non extabant, quique antehac in lucem non prodierant, cum Latinis suis interpretationibus, viz. librum Esther, totum librum Judith, lib. Tobiæ, Jeremiæ Epistolam, Baruch, historiam Susannæ, alteram Belis & Draconis, Canticum trium puerorum, cum Maccabæorum 2. & 3. quæ in nostris Lector inveniet. Exemplaria verò MSS. quibus usi sumus, duo nobis suppeditavit Reverendissimus Usserius, quorum unum solum Pentateuchum complectitur, liber venerandæ antiquitatis & accuratè scriptus, aliud totum continebat Vet. Testamentum exceptis Psalmis (quos antea typis evulgaverat Sionita) quod magnis sumptibus ex Codice Patriarchæ Alexandrini transcribi curavit. Hoc verò cum Codice alio Manuscripto contulit vir doctus cum Parisiis agebat, & discrepantias quasdam in margine notavit. Aliud etiam accuratè descriptum nobis commodavit vir clarissimus Edvvardus Pocockius, linguarum Hebraicæ & Arabicæ Professor Oxon. celebris, in quo etiam omnes libri Vet. Testamenti. Tertium habuimus ex Bibliotheca publica Academiæ Cantabrigiensis, mancum verò; nam solummodo Prophetas majores & libros omnes, qui vulgò Apocryphi dicuntur, nobis exhibuit; est tamen quantum conjicere licet omnium antiquissimum. Hæc verò omnia cum textu impresso conferri curavimus, & lectiones variantes colligi, quæ cum reliquis in Tomum ultimum rejiciuntur. Etsi verò omnium Versionum ad textum Hebraicum hæc Syriaca propius accedat; in quibusdam tamen hic illic observant quidam cum D. Hottingero Codicem Hebraicum istius Interpretis à nostro discrepare, aliquando cum LXX, aliquoties cum Samaritano convenire; Unde Bootius nec ex Syro ubique lectiones varias vult colligi, ut supra notavimus. Vide Genes. cap. 3. vers. 10. & c. 4. v. 18. & c. 10 v. 7. 10. & c. 11. v. 10. & c. 14. v. 5. & c. 25. 1, 13, 14, 15. & c. 29. v. 32. & c. 30. v. 14, 36. & c. 31. v. 53. & c. 36. 4, 24. & c. 38. v. 1. & cap. 41. v. 54. & c. 42. v. 15. & c. 47. v. 7. & c. 50 v. 10. 16. Exod. cap. 15. vers. 22. & c. 25. v. 33. Levit. cap. 1. vers. 46. Num. cap. 1. vers. 10, 14. & c. 2. v. 14, 20. & c. 3. v. 4. & c. 6. v. 25. & c. 7. vers. 15, 42, 59. & c. 10. v. 33. & c. 21. v. 11, 15. Vide apud D. Hotting. plura ibid. de concordia Syri cum Græc. Chald. Vulg. Lat. Samarit. in Analectis de Heptaplis Parisiens.

3. Præter hanc Versionem Syriacam, quam *Simplicem* & *Antiquam* appellant Maronitæ, quâ solâ in officiis Divinis publicè utuntur, teste Gregor. Syro in lib. MS. Syriaco, ubi Scholia habet in totum V. Test. aliam etiam habent recentiorem ex Græco expressum tam Vet. quàm Nov. Test. de qua Andreas Masius Præfat. ad Josuam, & Arias Montanus admonitione ad Lectorem ante versionem Syriacam Nov. Test. Scribit quidem Masius se habuisse varios libros Syriacos Vet. Testamenti, viz. Josuæ, Regum, Chron. Esdr. Esth. Jud. Tobiæ, & Deuteronomii, qui supra 1000. ab hinc annos conscripti sunt Alexandriæ, sed ex Græca versione LXX viz. ex Origenis Hexaplis emendatis & ab Eusebio collocatis in Bibliotheca Cæsareensi, in quibus diligentiâ incredibili omnes Asteriscos, Obelos, *&c.* in-

fertos

fertos reperit, ut cùm de LXX. sinceritate supra egimus latiùs explicavimus. Arias Montanus (qui antiquam Editionem nunquam vidit) scribit, de Vet. Test. libris Syriacis non adeò laborandum eò quòd ex iis fragmentis, quæ sibi videre contigit illam sacrorum librorum partem non ex Hebraica & primæva lingua, sed ex Græca ab Origene permixta versione ad Syros esse translatam cognoverit. Quibus verbis duplicem errorem erravit vir aliàs doctissimus, tum quòd non aliam habuisse Syros versionem scribat, quàm quæ ex Græco facta est, tum quòd, ut magis deprimeret hanc versionem, dicat factam esse ex Græca ab Origene permixta versione, quorum neutrum verum esse satis probatum est: nam versionem habent ex Hebræo antiquissimam, quam in his Bibliis exhibemus, & illa quam postea hauserunt ex Græco non erat ex mixta aliqua Editione, sed ex ea, quam in Origenis Hexaplis puram esse & genuinam omnes veteres, imò ipse Hieronymus, uno ore affirmârunt, ut latius alibi probatum, Proleg. de versione Græca τῶν ό. Duplicis hujus versionis etiam meminit Gregorius ille Abul-Farajius à D. Pocockio citatus in dicta historia Arab. p. 184. cujus verba ita Latinè reddit, viz. *Versio L X X. illa est, quam sequuntur apud nos docti, & Græcorum manibus teritur, aliarúmque apud Christianos sectarum exceptis Syris & præcipuè Orientalibus; siquidem exemplar ipsorum, quod simplex appellatur, quia qui illud elaborârunt de ornatu verborum soliciti non fuerunt, convenit cum exemplari Judæorum: at Syri Occidentales duas habent versiones, simplicem illam, quæ lingua Hebraica in Syriacam translata est post adventum Domini Christi tempore Addæi Apostoli, vel, juxta alios, ante eum tempore Salomonis filii David & Hirami; & alteram figuratam juxta L X X. seniorum interpretationem è lingua Græca in Syriacam traductam longo post Salvatoris Incarnationem intervallo.* Nov. Testamentum etiam habere Syros editionis recentioris constat tum ex Epistolis Judæ, 2. Petri, 2. & 3. Johannis, quas ex bibliotheca Bodleiana edidit D. Pocockius, tum ex Apocalypsi, quam ex Bibliotheca Scaligerana deprompsit Lud. de Dieu, & ex historia de muliere adultera Joh. 8. quæ in antiqua editione non habentur, sed ex posteriore adjecta sunt, sum ex exemplari altero Syriaco MS. Evangeliorum apud eundem D. Pocockium nondum edito, de quo in Præfat. ad editionem suam Epist. Syr. De quibus Epistolis à se editis hæc habemus ex Præfatione. *A quo aut quando in linguam Syriacam translatæ sunt hæ Epistolæ supra vires meas disquisitio est. Unum tantùm monere licet, Dionysium quendam (ita se vocat) qui Commentariis Syriacis has una cum cæteris Canonicis & Actis Apostolorum & Apocalypsi illustravit, in Præfat. ad 2. Petri monere, &c.* [illegible] *Epistolam secundam Petri non fuisse versam in linguam Syram cum libris, qui diebus antiquis redditi sunt, ideóque non inveniri nisi in translatione Thomæ Episcopi, qui cognominatus est Heracleensis secundum nomen Heracleæ civitatis suæ. Quis fuerat Thomas iste vel qualis ejus versio compertum non habeo. Hoc scio, Verba, quæ è textu eorum qui commentantur more adducit certò arguere eam ab hac nostra stylo multò discrepasse. Unum habet κριτήριον, cùm noster interpres (quod & in libris olim à Clariss. VVidmanstadio editis fieri solet) affixa nominibus suis annectat, iste per* [illegible] *particulam (quod annon etiam in Apocalypsi ita se habeat videndum) efferat; idem sæpe factitatum in alia (quam mihi communicavit vir quidam doctissimus) 4. Evangeliorum versione, quam etsi cum illa, quæ pridem doctorum manibus teritur, non contendam adæquandam, neutiquam tamen contemnendam arbitror, Græcam certè magis κατὰ πόδα exprimere conatur; ea si è re tua videbitur (Deus modò otium & vitam suppeditaverit) ut aliquando lucem videat operam dabo. Hoc tandem censeo illam, quam innuit Dionysius istam, nostram verò antiquam cæterorum librorum interpretationem stylo magis referre, quod ut dijudicare possis quæcunque ex interprete suo citavit Dionysius fideliter excerpsi, & in notis per literas S. A. (Syrum alterum denotantes) indicavi.*

De Apocalypsi Syriaca à Lud. de Dieu edita hæc inter alia apud illum legimus in Præfat. *Conscriptus est* (codex quem secutus est) *manu eleganti & verè Syriaca, sed ab hoc nostro charactere satis discrepanti. Maronitarum manus esse videtur, quâ in scribendis Epistolis utuntur, ubi celeriores magis compactas & sæpe implexas sibi invicem literas adhibent. Vocales additas non invenimus nisi paucis in locis ubi expressas reperies. Versuum distinctiones propriè habet nullas, ut nec capitum, nisi quæ à Lectore quodam nescio, quo nostris numeris adscripta sunt, Sententiarum tamen distinctiones habet varias, quarum quædam longiores, aliæ breviores periodos discernere videntur, quas nos non gravatè emisimus, &c. Esse hanc Syriacam à Græca translationem nullus dubito, & cuivis Phrasin conferenti id facilè liquebit, unde factum est cùm Syri articulo emphatico careant, qui Græcorum articulo præpositivo ὁ, ἡ, τὸ respondeat, quem Hebræi per suum* ה *exprimunt, felicissimè hic noster potiùs quam ut emphasin articuli Græci omitteret pronomen tertiæ personæ* [illegible] *vel* [illegible] *substituit, quæ alioqui propriè valent ἐκεῖνος vel αὐτὸς, in quo quidem noster hic libellus longè luxuriat magis quàm qui antehac è Nov. Testamento editi fuerant. Authorem versionis ignoramus, scriptoris verò nomen in calce libri reperimus, ubi se Casparum nuncupat natum* [illegible] *tempus verò scriptionis subticet. Mirum sanè cùm Nov. Testamentum ab Ignatio Patriarcha Antiocheno per Mosen Meridinaum è Mesopotamia Sacerdotem in Occidentem mitteretur, in Syriam reportandum, imò in gratiam Syriacarum Ecclesiarum Viennæ anno 1555. imprimeretur, Apocalypsin una cum 2. Epistola Petri, secunda ac tertia Johannis, nec non Epistola Judæ defuisse; fortasse quod ut olim ita & tum apud omnes Orientis Ecclesias ista Sac. Scripturarum partes communiter nondum receptæ essent; extitisse tamen certum est: sic enim VVidmanstadius in editione Viennensi in Præf. ad Epistolas Canonicas, quas ab ipso vulgatas habemus. Reliqua,* inquit, *S. S. S. Petri, Johannis & Judæ*

Epi-

Epiſtola una cum Apocalypſi etſi extent apud Syros tamen in exemplaribus, quæ ſecuti ſumus, defuerunt. Poſtea adjicit, *Moſen illum Meridinaum, qui in Meſopotamiam abierat reverſurum, & reliquas illas Epiſtolas cum Apocalypſi allaturum, & allatas fuiſſe, licèt hactenus non editas.* Poſſevinus in Apparatu dicit, Epiſtolas illas cum Apocalypſi à Maronita acceptas per Balthaſarem Erzelium Jeſuitam Latinas factas eſſe, quas excepta Apocal. ſe vidiſſe L. de Dieu affirmat. *Et quòd verba quædam citat Amyra Grammatica ſua p. 241. ex Apoc. c. 7. quæ in Apoc. à ſe edita c. 7. v. 14. prorſus eodem modo ſe habent. Si autem ſuſpicetur quis hos libros non factos eſſe Syriacos, niſi poſtquam Maronitæ ſe Romano Pontifici ſubjecerunt, contrarium ſaltem de Apocal. inde conſtat, quòd & à Græcis, quæ Pontificii ſequuntur, exemplaribus, & à Vulg. Latina, quam illi authenticam fecerunt, paſſim multum abeat.* Poſtea multa ſubdit de punctandi ratione contra Tremellium & Boderianum.

14. Ex dictis liquet præter veterem & antiquam editionem Vet. & Nov. Teſtamenti alias dari, unam ex Græca Veteris, plures Novi; Reſtat ut quædam dicamus de Evangelio Hebraico ſecundum Matthæum, quod Syriacum fuiſſe, lingua Judæorum vernacula ſcriptum, licèt charactere Hebræo, ſupra innuimus De hoc inter alios Chamier. Tom, 1. p. 421. Mercerus in Notis ad Pagnini Theſaur. radice Ajin, & Præf. in verſionem ſuam. Gomar. in Diſſert. de hoc Evangelio, pag. 157. Hotting. Theſ. Philol. l. 2. c. Sect. 5. p. 518. Lud. de Dieu in Matth. 1. 1. & 15. 17. Maldonatus in Matthæum, præcipuè H. Grotius in Matth. 1 ex quo quædam ſupra habuimus, quibus hæc hoc loco ex eodem ſubjicimus: *Evangelium ſuum S. Matthæum Hebraicè, i. Syriacè, ſcripſiſſe ita conſtanter apud veteres, quibus de hac re veritas melius, quàm nobis innoteſcere poterat, traditum eſt, ut nullus planè ſit dubitandi locus non enim audiendi ſunt, qui ſpurium eſſe volunt & Patres à Papia deceptos fuiſſe, nec minus certum eſt, illud quod à Munſtero primùm, & à Mercero poſtea terſius editum eſt, non eſſe Matthæi, ſed à recentioribus quibuſdam Judæis in Hebraicum ſermonem converſum, quod adeò clarum eſt, ut nullis indigeat argumentis. Sicut autem Marcus uſus eſt Matthæi Hebræo, i. Syriaco codice, ita Marci libro Græco uſus eſt ipſe, quiſquis is fuerit, Matthæi interpres Græcus; nam quæ Marcus ex Matthæo deſcripſerat, idem hic iiſdem verbis poſuit, niſi quòd quædam à Marco Hebraico aut Chaldaico loquendi genere expreſſa propius ad Græci ſermonis normam emollivit, de cujus verſionis ab ipſo Chriſtianiſmi initio per Eccleſias receptæ autoritate ac fide dubitare nefas arbitror. At vetus illud Nazaræorum Berææ habitantium, quod à ſe conſultum tranſlatúmque fuiſſe tradit Hieronymus, arbitror omnino ex ipſo Matthæi codice fluxiſſe, quod ab illis conſtantiſſimè aſſeveratum fuiſſe tradit idem Hieronymus. Addit Epiphanius (ſed quod non inſpexiſſe apparet) fuiſſe penes ipſos Evangelium Matthæi pleniſſimum, quod aliis argumentis confirmatur. Nam Nazaræi illi erant progenies eorum, qui primi in Palæſtina Chriſti fidem erant amplexi, unde nomen Nazaræorum illis additur, quia Chriſtus Nazaræus vocabatur Act. 25. 5. ut & illi, qui lingua Græca Chriſtum ſunt amplexi dicti ſunt Χριστιανοὶ Act. 11. 26. Addit Epiphanius hos Nazaræos fuiſſe propaginem eorum, qui divinitùs admoniti ſunt Hieroſolymis Pellam diſcedere obſidionis tempore. Quædam tamen à Matthæo non ſcripta, ſed auditu percepta paulatim à Nazaræis aſſuta eſſe probabile eſt, unde diverſitas inter ipſorum Hebraicum & noſtrum Græcum, ut hiſtoria de Adultera Joh. 8. aliáque dicta Chriſti, quæ apud Ignatium ad Smyrnæos, Hieronymum, Clementem per manus tradita, in Evangeliis tamen non ſcripta, ut illud Act. 20. 35. Ebionitæ etiam, quorum ut commune cum Nazaræis Evangelium citat Hieronymus, quædam teſte Epiphanio detruncârunt ut Nazaræi addiderunt. Genealogiam enim Chriſti & hiſtoriam in Johanne ad Baptiſmum Chriſti à Johanne deleverunt, in hoc ſimiles Marcionitis, qui Evangelium Lucæ cum Catholicis commune habuerunt paucis mutatis, quæ Marcioni non arridebant. Nazaræi verò in hoc ſolo à reliquis Chriſtianis diſcreparunt, quòd ritus Judaicos obſervabant ex antiqua conſuetudine, quam Apoſtoli pro tempore tolerârunt; unde ab Irenæo inter Hæreticos non numerantur.* Ex his & aliis concludit vir doctus Hebraicum illud Nazaræorum Evangelium, quod ſæpe laudat Hieronymus, eſſe idem ac Ebionis, ſed, ut rectè judicavit Gelaſius, ab Ebione maculatum.

15. Ut verò de tempore & authoribus quando vel à quibus factæ fuerunt Verſiones iſtæ dicamus; Veterem ſive Simplicem Vet. Teſt. contendunt Syri factam ex parte, tempore Salomonis in gratiam Hirami Regis Tyri, viz. Pent. Joſ. Jud. Ruth. Sam. Par. Prov. Cant. canticorum & Job. reliquos libros tam Veteris quàm Novi converſos tempore Abgari Regis Syriæ, curâ & ſolicitudine Thaddæi aliorúmque Apoſtolorum. Sic Sionita Præf. in Pſalm. Syr. ex Soadedo quodam Epiſcopo Hadethienſi antiquo apud Syros ſcriptore. Fatetur tamen ibidem Sionita quorundam Syrorum ſententiam eſſe, Totam Vet. & Nov. Teſt. Verſionem factam fuiſſe tempore S. Thaddæi (quem Addæum vocant) & Regis Abgari; priorem verò ſententiam probabiliorem judicat, quæ mihi multò improbabilior videtur. Nam primò Tyri & Phœnices incolæ communem habebant cum Judæis linguam, Hebræam ſcilicet, ut ſupra oſtendimus. Quorſum itaque Verſionem deſideraret Hiramus librorum in linguam ſibi vernaculam cùm in eadem extarent. Si enim aliqua eſſet differentia inter Tyriorum linguam & Judæorum; Dialecto tantùm diſcrepabant. Deinde nulla extabat verſio librorum Vet. Teſtamenti ante natum Chriſtum præter Græcam τῶν ό, ut ſatis, ni fallor, ſuo loco planum fecimus, præter illas Jonathanis & Onkeli in Judæorum gratiam factas; nec aliarum ulla extat apud Judæos memoria: ſi hæc Tyriorum extitiſſet non eſſet tam altum de ea ſilentium apud antiquiores Judæorum ſcriptores, quos latere non potuit; imò quantum de hac per Salomonem facta verſione gloriarentur Judæi, qui qualibet capta occaſione nihil non fingunt, quod ad gentis ſuæ gloriam faciat. Præterea apud quoſnam ſervata fuit hæc antiqua Salomonis verſio? non apud Judæos, qui eam non agnoſcunt, nec apud Chriſtianos, quorum

quorum nomen multis pôst seculis inauditum. An verò Tyriorum tanta esset cura de libris sacris Judæorum servandis? Tandem dialectus, quâ extant Biblia Syriaca aperrè clamat multis seculis post Salomonis tempora hanc versionem ortam esse, imò post Christi tempora. Lingua enim Judæorum, ut & Syrorum vicinorum erat pura Hebraica ante captivitatem Babylonicam, at hæc versio scripta est lingua ex Chaldæa & Hebræa mixta, quæ & Syriaca communiter dicta est, & Judæis circa Christi tempora vernacula fuit; imò una eadémque dialecto omnes libri in hac versione Vet. & Novi Test. scripti sunt, non quidem alii lingua Tyriorum, sed omnes Syriaca, quæ eadem est cum illa Judæorum. Vanissimum itaque est commentum de antiquitate tantæ hujus versionis, nec quicquam valet probatio, quam affert ex Eph. 4. ubi Paulus verba hæc citat ex Psalm. 68. *dona dedit hominibus* non secundum Hebræum, Græcum vel Latinum, sed secundum Syriacum exemplar [illegible] *& dedisti dona hominibus*, unde infert proculdubio Apostolum usum fuisse Syriaca versione, quæ Apostolis antiquior erat. Sed proculdubio probabilius est ex Apostolo hæc verba ita transtulisse Syrum interpretem, non ex Syro Apostolum: verum hic Apostolum ut sæpius sensum non verba Hebraica vel Græca attendisse, & ut ad mysticum sensum de Christo verba traheret verbum לקח in dandi sensu sumpsit, quod non mirum, cùm quæ dare volumus, accipimus ut demus, ut est videre Exod. 25. 2. & 1. Reg. 17. 10. quare & per ἐκβάλλειν vertitur Job. 24. 22. Jer. 23. 30. & sic sumpto verbo, ל valebit *propter*. Optimè autem Christo locus hic convenit, qui à Patre dona accepit, quæ hominibus dispertiretur. Haud itaque tantæ antiquitatis est hæc versio, nec ausim dicere à Marco factam, cùm multæ Nov. Test. partes post ipsius mortem scriptæ sint; obiit enim teste Hieronymo de script. Eccles. & aliis anno 8. Neronis, Apostolorum verò tempore, vel per quosdam ipsorum discipulos, vel à viris Apostolicis factam esse, præter Maronitas & Syros, apud quos constans & non interrupta viget hæc traditio, testantur etiam viri docti, Widmanstadius, Tremellius, Trostius in Præfationibus, Gesnerus in Mithrid. p. 131. Ab Apostolorum aliquo factam haud facilè concesserim, sic enim divinam & parem cum reliquis libris sacris haberet autoritatem quod nemo hactenus affirmavit: ab Apostolicis verò viris factam concedo, quòd præter traditionem generalem Ecclesiarum Orientalium, cui multum in hoc tribuendum, tùm nulla ratio clara in contrarium affertur, etiam ex intrinsecis argumentis probatur in ipsa versione, quæ magnam ejus antiquitatem testantur. In antiqua enim editione non extant Epistolæ 2. Petri 2. & 3. Johannis, Judæ, Apocalypsis, ut ex exemplari primò à Widmanstadio edito constat, & ex scriptoribus Syris, qui testantur has partes in antiqua editione non versas fuisse, ut ex verbis Thomæ Heracleensis, quæ à D. Pocockio citata jam adduximus, liquet, dum de 2. Petri dicit, non versam fuisse in linguam Syriacam cum libris, qui diebus antiquis redditi sunt, unde collegi videtur factam esse antequam Canon librorum Nov. Test. communi Ecclesiarum consensu confirmatus esset, cùm de his Epistolis & Apocalypsi certum sit apud antiquos dubitatum esse. De historia etiam Adulteræ quam nunc legimus Joh. 8. ut & de versiculo 1. Joh. 5. 7. qui adhuc in antiquis quibusdam Græcis exemplaribus non habetur, ut videre est in nostris lectionibus Græcis, olim disceptatum fuit, licèt ex recentiori versione Syriaca, de qua jam diximus, in nostris libris supplera sunt Syri verò teste Gregorio Scholiaste Syro editionem Simplicem sive Antiquam tantùm publicè legunt, unde probabile est in exemplaribus ipsorum publicis adhuc deesse. Idem Gregorius affirmat Interpretes, qui missi erant ab Adi Apostolo & Abgaro Rege Aurhi ad Palæstinam traduxisse Scripturam ab Hebraica in Syriacam. Verba ejus subjiciam, [illegible]

[illegible]

: [illegible] *Psalmus decimus de divitibus in gente, qui injuriâ afficiebant, quos inter se habebant pauperes. Græcè Διάψαλμα in exemplari manuscripto portio est Psalmi noni, Jacobus de Aurhi sic dicit, Interpretes illi qui missi erant ab Adi Apostolo & Abgaro Rege Aurhi ad Palæstinam, & traduxerunt Scripturam ab Hebraica ad Syriacam, quum post hanc sententiam,* Ut sciant Gentes se homines esse, Διάψαλμα *invenissent, Psalmum decimum ab illo loco incepisse existimârunt, & in quibusdam exemplaribus Hebraicis semper pro Διάψαλμα lineamentum ducitur.* In quanta verò existimatione erat hæc versio ostendit idem Scholiastes Syrus Psal. 15. quod licèt Armeni è Græco transtulerint, cum Syriaco tamen postea contulerunt exemplar eorum, & illud singulis in locis cum Syriaco concordare fecerunt. Verba ejus sunt: [illegible] *Res nota est, quod etiamsi è Græco transtulerunt Armeni, tamen cum Syriaco postea contulerunt exemplar eorum, & illud singulis in locis concordare fecerunt.*

17. Versionem verò alteram, quæ ex Græco Vet. Test. expressa est supra millenos annos factam esse supra ex Masio ostendimus, unde priorem illam longè antiquiorem fuisse, credendum est. Imò quædam adhuc extant exemplaria Syriaca Nov. Test. supra millenos abhinc annos conscripta, quod nuper ex literis viri doctissimi Florentiæ commorantis accepi, qui in Bibliotheca Ducis Florentiæ affirmat se vidisse plures libros Syriscos Nov. Test. MSS. quorum quidam illam ætatem superant, & doctiss. Langium Danum, cùm nuper

Catalogum librorum MSS. Orientalium hujus Bibliothecæ conficeret, hæc inter alia annotasse & scripta reliquisse I. *Scamno 1 cod. numero 40. Evangelia 4. Syriacè sine punctis vocalibus ante annos 925. scripta nempe anno Alexandri 1038. i. juxta Epocham vulgarem Syrorum & Orientalium ad nostrum computum deductum anno Christi 727. Initio habetur Harmonia Evangelica Eusebii Pamphili: liber est in folio pergamenus. Eodem Scamno cod. num. 56. Evangelia 4. Syriacè literis capitalibus & sine punctis vocalibus scripta ante annos 1066. anno nempe Alexandri 807. hoc est anno Christi 586. Habetur & in hoc codice Harmonia Evangelica Eusebii & Ammonii cum miniaturis (quæ etiam in codice superiore sunt) picturisque historiarum Vet. & Nov. Test. Hic codex verè inæstimabilis est, scriptus nitidissimè & optimè conservatus; unum tantùm in principio folium deest. Eodem Scamno cod. num. 38. Evangelia 4. Syriacè maxima antiquitatis, quippe iisdem literis, quibus prima scripta. sed quia in fine desunt quædam de ætate MS. nihil certo affirmare possum.* Hactenus Langius. Præterea ex lectionibus variis Keri & Ketib à Masorethis annotatis planè constat ante illorum tempora confectam esse Vet. Test. versionem, cùm illas planè negligat hic Syrus interpres, & aliquando τὸ Keri, aliquando τὸ Ketib sequatur, prout in codice suo legerat, cùm Judæi semper τὸ Keri legendum volunt. Contra hæc objiciunt quidam verba Syriaca, quæ in Nov. Test. Græco exprimit Evangelista à Syriacis hujus versionis differre, ut in μαμμωνᾶ & ܡܡܘܢܐ γολγωθᾶ ܓܓܘܠܬܐ &c. videmus. Unde asserunt scriptam esse hanc versionem longiore post Apostolos intervallo, quo mutatio tanta linguæ Syriacæ fieri posset. Ad hoc supra responsum dedimus, viz. Versionem hanc non scriptam fuisse dialecto Hierosolymitana, sed Antiochena, unde hæc diversitas oriri potuit. II. Objiciunt Bellar. De verbo Dei & alii nullam fieri hujus Versionis mentionem apud antiquos Patres & scriptores Ecclesiasticos, qui in regionibus Orientalibus vixerunt, & scripta varia reliquerunt, & qui omnes Scripturæ Versiones & Edidiționes diligenter conquisiverunt. Ad hoc verò respondeo, eodem argumento probarent Targumim Chaldaica non circa Christi tempora extitisse, quia eorum nullus veterum meminit, nec Origenes, nec ipse Hieronymus, ad quod argumentum supra respondimus; addo etiam veteres Scriptores Græcos & Latinos, quorum monumenta ad nos venerunt, Syriacam linguam ignorâsse, nec multum necessariam duxisse linguarum Orientalium cognitionem. Hieronymum linguæ Syriacæ ignarum fuisse ex Gennadio refert Widmanstadius, quod in Catalogo scriptorum Ecclesiasticorum Jacobum Nisibenæ civitatis Episcopum, scriptorem Syrum egregium, prætermiserit, quia scilicet in linguam Græcam nondum erat conversus, ut jam diximus. Observat tamen G. Amyra Præludio 4. ex Hieronymi Catalogo obscuram fieri mentionem versionis Syriacæ in eodem Catalogo cùm de Ephremo Edessenæ Diacono dicit, quod *ad tantam venit claritudinem ut post lectionem Scripturarum* (i. lingua Syriaca editarum) *publicè in quibusdam Ecclesiis ejus scripta* (ut nunc etiam, maximè apud Maronitas in officiis divinis) *recitentur.* Quicquid verò sit de hoc Hieronymi testimonio, certum est Syriacæ versionis apud multos veterum Græcorum & Latinorum fieri mentionem. Basilius magnus Hom. 1. in Hexa.m. ad Gen. 1. 2. ex Syro interprete vim vocis מרחפת exponit; quem locum supra adduximus. Ambros. Hexam. l. 1. c. 8. in eundem locum citat Syrum his Verbis, *Denique Syrus, qui vicinus Hebræo est, & sermone consonus & in plerisque congruit sic habet, ET SPIRITUS DEI FOVEBAT AQUAS.* Procopius in Ex. 22. memorat Syrum vertisse *excutite, vacuefacite, ἐκκενώσατε* Theodoretus in cap. 3. Jonæ Syros codices citat, ut & in Psal. 104. 115, 116. Chrysostomus in Psal. 94. & Heb. 11. Syri codicis etiam meminit S. Augustinus de civitate Dei l. 15. c. 13. ubi scribit, errorem de annis Mathusalem non omnes codices invasisse, sed quòd in tribus Græcis, uno Syro, & uno Latino ipse rectè descriptos invenisset. Ad hæc sæpissime τοῦ Σύρου mentionem habemus in antiquissimis Scholiis Græcis, quæ ad editionem Romanam ut & nostram LXX. Interp. annotantur, ubi legi possunt, ut Gen 4. 11. & 11. 3. Exod. 1. 13. Sæpe etiam in iisdem Scholiis ex antiquis Scriptoribus citatur Syrus interpres, ex Diodoro Gen. 27. 29. & 32. 2. Eusebio Gen. 31. 7. Melitone Gen. 22. 13. aliisque quorum loca plura collegit vir doctissimus D. Hottingerus Analect. 2. p. 106. &c. In antiquissimo codice MS. Card. Barberini Prophetarum minorum, ad cujus marginem annotantur ex ipsis Hexaplis Origenis, omnibusque versionibus Græcis LXX Aq. Symm. Theod. &c. variæ lectiones, invenio mentionem τοῦ Σύρου in Hos. 11. 4. ut ex ipsis lectionibus variis ex MS. descriptis & in ult. Tomo nostro impressis est videre. His etiam adjungere licet antiquos Scriptores Syros nec doctrinâ nec sanctitate Græcis inferiores, ut Jacobum Syrum, qui Concilio Nicæno interfuit, qui in textum Syrum varia edidit commentaria, & alterum illum (ut Greg. Nyssen. in vita ejus) Magnum Ephremum, qui universam S. Scripturam Syriacè illustravit, & versionis Simplicis ex Hebræo meminit, quorum monumenta apud Syros extare & notissima esse affirmat Amyra Præluд. ult. cùm apud Occidentalem Eccles. nihil ferè eorum habeatur. Tandem Theodoretus lib. 5. De curand. Græc. affect. dicit suo seculo sacros codices in omnes linguas traductos fuisse, quarum plures ibidem numerat. Omitto, quæ antea adducta sunt, de duplice editione Syra ex Greg. Arab. Scriptore & ex Sosdedo Episc. Hadethensi, &c. Ex his planè, ni fallor, constat, quantum à vero aberrant, qui asserere audent apud nullos Scriptores veteres versionis Syriacæ mentionem ullam fieri.

3. De versione Syriaca testatur Sionita, quod ut semper in summa veneratione & authoritate habita erat apud omnes populos, qui Chaldaica sivè Syriaca utuntur linguâ, sic publicè in omnibus eorum Ecclesiis antiquissimis, constitutis in Syria, Mesopotamia, Chaldæa, Ægypto, & denique in universis Orientis partibus dispersis ac disseminatis accepta & lecta fuit. Nec tantùm in hac lingua Scripturas legunt, sed & Liturgias

&

& Officia divina celebrant, etiam iis in locis ubi lingua Syriaca hodie non est vernacula, licèt ex Liturgiis ipsis & responsis populi longioribus satis constet Liturgias istas cùm primò in usu esse cœperunt vulgò notas & intellectas fuisse. Affirmat quidem Genebrardus fi[illegible]ter satis Chron. lib. 3. ad annum Christi 32. omnes Orientales sacra sua linguâ Hebræâ celebrare, cùm tamen nec rationem ullam, nec Scriptoris unius autoritatem quâ assertionem suam roboret adducit, unde quàm à vero aliena sit hæc assertio satis constat, nisi per Hebræam intelligat Syriacam, vel Syro-Chaldæam, quam in Novo Testamento sæpius per Hebraicam intelligi ostendimus. Et licèt ipsi daremus Apostolos, qui, postquam Ecclesias plantarant, primas Liturgiarum formulas sine dubio instituerunt, primam Liturgiam inter Judæos conversos in ipsorum lingua vulgari instituisse, hæc tamen, ut ex supra dictis patet, non erat Hebræa pura, sed Chaldaica vel Syriaca ex Chaldaica mixta & composita. Qui verò hac linguâ sacra sua celebrant, ut à doctiss. Brerewoodo recensentur, sunt 1. Maronitæ in monte Libano, à Marone viro sancto ita dicti, prout ex Præfatione ritualia libri Maronitarum liquet, qui Monasterio amplissimo in monte Libano præpositus erat, non ab Hæretico Marone, prout affirmat Morinus lib. De Ordinationibus, Præfat. ad Ordinationes Maronitarum, & alibi. Habent isti Maronitæ Patriarcham, qui sedem Patriarchalem plerumque habet in monte Libano, aliquando in Tripoli; Scripturas verò & cultum publicum linguâ Syriacâ sive Maroniticâ celebrant, etiam postquam Pontifici Romano reconciliati sunt, & obedientiam ei præstiterunt, lingua scilicet quæ olim omnibus Vulgaris erat, & adhuc in vicis quibusdam & pagis per montem Libanum vernacula manet. Liturgias etiam habent Petri, Jacobi & Xysti teste Possevino Appar. Sacr. verbo Maronit. II. Nestoriani à Nestorio Hereresiarcha olim dicti, cujus tamen Hæreses hodie ejurasse videntur, qui magnam partem Orientis (licèt cum Muhamedanis & paganis mixti) hodie occupant: nam præter regiones Babyloniæ, Assyriæ, Mesopotamiæ, Parthiæ & Mediæ, in quibus frequentes degunt, etiam longè latéque ex parte Septentrionali ad Cathaiam, & ex Australi Indos versus propagantur. Patriarcham habent in urbe Muzal ad ripam Tigridis in Mesopotamia. III. Jacobitæ dicti à Jacobo Syro, qui magnus erat Eutychianorum hæresis propugnator circa annum Christi 530. cujus sectatores multi hodie conspiciuntur in Syriam, Cyprum, Mesopotamiam, Babyloniam, Palæstinam dispersi. Patriarcham habent, postquam ab Antiochena jurisdictione se subduxerunt, cujus sedes est in urbe Caramit, antiqua Mesopotamiæ metropoli, qui se Patriarcham Antiochenum vocat. Antiquam verò Eutychis hæresin de una in Christo natura abjecerunt, ut de iis restatur Vitriacus Hist. Orient. cap. 76. & ex confessionibus ipsorum, & in Bibliotheca Patrum liquet. Ab his missus erat Moses ille Meridinæus, qui Syriacum Testamentum, typis impressum Viennæ, secum reportavit; ipsorúmque Liturgiam habemus ex Syriaca in Latinam conversam operâ Andr. Masii, quæ in Bibliotheca Patrum sub nomine Anaphoræ Basilii habetur. IV. Copti vel Coptitæ (qui in religione Jacobitæ) per Ægyptum in sacris linguam Syriacam usurpant, teste Botero & aliis. Post lectum verò Evangelium linguâ Syriacâ legunt idem Arabicâ, quæ hodie ipsis facta est vernacula. Liturgiam verò habent Severi Patriarchæ Alexandrini, quæ ex Syriaca versa est per Fabricium Boderianum. Patriarcham Alexandrinum agnoscunt, cujus sedes est Cayri. V. Indi sive S. Thomæ Christiani, cujus prædicatione ad fidem dicuntur conversi: qui olim Patriarchæ Mozal in Ecclesiasticis subditi erant, postea suasu Portugallensium Pontifici Romano se subjecerunt, quem hodie agnoscunt, retentis antiquis ritibus & dogmatibus, posteà verò etiam Romanos ritus ita amplexi sunt, ut Liturgiam à Nestorianismo repurgatam adhuc in lingua Syriaca retineant, ut testantur Possevinus, Osorius, *&c.* Et ex ipsa Liturgia liquet, quæ in Bibliotheca Patrum habetur, quæ ex lingua Syriaca in Latinam versa esse ibidem affirmatur. VI. Hisce tandem addendi Christiani, qui insulam Zocotoram extra sinum Arabicum inhabitant: utrum Jacobitæ sint an Nestoriani variant autores; hoc tamen certum est, ipsos obedientiam deferre Patriarchæ Mozal & cultum publicum habere lingua Chaldaica vel Syriaca. Ex hoc calculo liquet præcipuas per totum Orientem Christianorum Ecclesias, longè latéque propagatas, Scripturas & officia sacra linguâ Syriacâ legere & celebrare, unde magna utilitas linguæ hujus emergit, cùm tot tantæque Ecclesiæ olim florentes, hodie verò sub Muhammedanorum tyrannide gementes, per totum Orientem hanc linguam in sacris retineant. Etsi verò olim in Hæreses misere prolapsi se à reliquis Ecclesiæ Catholicæ membris separarunt, unde justo Dei judicio sub Infidelium jugo oppressi serviunt, qui ipsis dominantur, ex continuis tamen calamitatibus edocti & sapientiores redditi, (est enim Schola Crucis Schola Lucis) tandem eorum misertus Deus misericordiarum pater eos ad rectam fidem sanámque mentem, rejectis antiquis erroribus, reduxit, ut ex eorum confessionibus per Masium ex Syriaca expressis, in Bibliotheca Patrum, cuique patet. Idem etiam ex Confessionibus Coptitarum, Indorum, reliquorúmque Orientalium, Abyssinorum, Armenorum, quæ apud Baronium, Damianum à Goes, Possevinum & alios extant, omnibus est videre.

Tandem ad usum linguæ Syriacæ deventum est ejúsque utilitatem, quæ sanè magna est; cùm in hac antiquissimæ Bibliorum versiones extent, & tot Ecclesiarum Orientalium, quæ Europæas numero æquant, si non superant, sacra celebrentur, ipsorúmque scripta & commentaria in hac lingua exarata sint.

I. Quod supra de Judæorum Paraphrasibus Chaldaicis diximus, multò magis de Chaldaica sive Syriaca Christianorum versione dicendum, maximè de antiqua sive simplice: ut in speculo faciem nativam textuum Originalium sine fuco ostendit, sic eorundem integritatem testimonio suo confirmat: Hebræum enim & Græcum κατὰ πόδα plerumque sequitur, quos magis exactè refert, quàm ulla ex vetustis translationibus: Ex hac enim Versione nullo negotio vanitas sententiæ eorum luce clarius ostenditur, qui textus Originales corruptos esse clamitant, ita ut pro regula fidei & versionum

num

num norma haberi non possint. Consulantur loca in quibus Hebræum Vet. & Græcum Nov. Testamenti corruptos esse scribunt,& clarè apparebit ex hac versione ita lectum esse in Hebræis & Græcis codicibus Apostolorum temporibus,vel cùm facta sit hæc Versio, prout nos hodie legimus, (quod facilè cuivis constare posset,qui Biblia nostra legit,& textum cum versione hac conferet) Frustra D. Morinus. probare nititur post Christi & Apostolorum tempora ante & Hieronymum Hebraicos codices corruptos fuisse, cùm contrarium ex hac versione liquidò constet. Generaliter enim cum Heb. convenit,etiam ubi Vulg. Lat. vel aliæ Versiones ab Heb. discrepant, ut Genes. 3. 15. & 11. 12. Deutero. 23. 17, 18. & 32. 42. aliisque locis pluribus. Quod planè ostendit Hebraicos codices ita olim habuisse cùm facta erat hæc versio, etsi fortasse cùm factæ erant versiones LXX. vel Targumica, quidam codices; quos secuti sunt istarum versionum autores, aliter in istis locis legerunt. Imò ubi Judæi,(cùm textus ob ambiguitatem variè legi posset) eam secuti sunt lectionem, quæ Christianis minùs favebat, ostendi potest ex hac versione olim Hebraicos codices sensu planè Christiano omnes legisse, ut in celebri illo loco, de quo sæpius diximus, Psal. 22. 17. ubi contendunt Judæi legendum esse כארי lectum fuisse olim כארו constat ex Syro, qui vertit ܟܪܘ *foderunt*. Cùm verò ab Hebræo differt Syrus, cum aliis antiquis Versionibus convenit, ut Gen. 4. 8. convenit Syriaca cum Samaritana, Græc. & Vulg. Lat. Exod 12. 40. cum Græca, Samar. & Arab. Deut. 27. ult. cùm Tamar. Gen. 6. 3. & 8. 7. cum Vulg. Lat. *&c.* Hæc verò, ut supra diximus, cum aliis Versionibus harmonia non arguit Hebraici textus depravationem vel corruptionem, prout arguunt Epicurei & Athei, sed variantem tantùm codicum antiquorum lectionem, viz. Interpretes illos aliter legisse in codicibus quos secuti sunt, idque in rebus levioribus, quæ ad fidem & mores spectant, quam legunt codices Hebræi hodierni, de quo supra plenè disseruimus, varias verò codicum lectiones tam in Hebraicis quàm Græcis voluminibus nemo est qui hodie negat, licèt de numero variarum lectionum præsertim in Hebræo aliqua sit controversia; ut ex iis quæ superius à nobis dicta sunt, planè apparet.

11. Ut textuum Originalium vestigiis pressius insistit Syrus interpres quàm Versiones aliæ, sic ob linguæ affinitatem Hebræam magis emphaticè & propriè exprimit. Habet enim Hebraica lingua præ aliis (ut in Prolegom., De lingua Hebraica ostensum est) idiotismos, proprietates & emphases suas, quas vix ulla alia plenè exprimere & assequi potest; Syriaca verò vel Chaldaica præ aliis propiùs ad Hebræam accedit, ita ut à quibusdam tantùm dialecto differre dicantur. Hoc agnovit Basilius Hexam. in verba Gen. 1. 2. *Spiritus Dei ferebatur super aquas*, ubi Syrus ut Hebr. vocem מרחפת exprimeret, eandem vocem forma Syriaca, ܡܪܚܦܐ retinuit, i. *incubabat* sive *fovebat* ut avis supra pullos. Gen. 2. 7. Hebræum וייצר *plasmavit*, viz. ut figulus lutum fingit, exprimit per ܓܒܠ ejusdem significationis. Levit. 19. 26. Hebraic. לא תנחשו *ne auguremini* Syrus emphaticè exprimit, cùm vertit, ܠܐ ܬܗܘܘܢ ܡܢܚܫܝܢ ܒܦܪܚܬܐ *ne auguremini per avem alatum* sive *aves*, quia per aves divinare est augurii species. Num. 5. 18 Hebr. מים המאררים *aqua maledicentes*; Syrus usum istarum aquarum explicat dum vertit ܡܝܐ ܕܒܘܩܝܐ *aqua fermatrices*, &c. Non negandum tamen aliquando in versione Syriaca verba quædam deficere, ut Levit. 11. 10. Num. 9. 6. aliquando redundare, ut Gen. 34. 15. Exod. 9. 28. Levit. 10. 1. illud fit ex librarii plerunque errore, hoc explanationis gratiâ paraphrasticè.

N. Testamentum, quod Græco idiomate scriptum à viris quibus Syriacum erat vernaculum, Syriasmum passim sapit. Unde & Ludov. de Dieu Præf. in Harm. trium linguarum affirmat Phrasium, quæ passim in Novo Testamento occurrunt verum sensum vix aliunde quàm ex Syriaco petendum esse. Phrasin enim Evangelistarum & Apostolorum Græcam esse nemo dixerit: & faciliùs foret Europæis Platonis & Aristotelis elegantiam imitari; quàm Platoni & Aristoteli Novum Testamentum nobis interpretari; quia scilicet sancti viri Syriacè conceperunt, quæ Græcè scripserunt, & linguæ vernaculæ emphasin peregrinis verbis indiderunt. Unde illud Georg. Amyræ ex Widmanstadio, Palæstinum illud dicendi genus in sacris libris quacunque lingua promulgatis implicatum insidet, ut Marcus Evangelista non magis Latinè, vel Johannes & Lucas Græcè scripsisse, quàm vel P. Terentius Afer Comœdias ad Punicæ, vel Judæus Philo scripta sua ad Hebraicæ dictionis normam direxisse videantur. Præterea multa sunt verba purè Syriaca in Novo Testamento Græc. & Lat. relicta, quæ sine Syriacæ cognitione explicari non possunt, ut Matth. 5. ܪܩܐ *raka*, de cujus significatione laborant interpretes linguæ Syriacæ ignari, cùm apud Syros ܪܩܐ idem sit quod *homo vilis, contemptus, abjectus*, Matth. 6. ܡܡܘܢܐ *divitiæ*, c. 16. 17. ܒܪ ܝܘܢܐ *filius columba*. Marc. 7. 11. ܩܘܪܒܢܐ *oblatio*. Matth. 27. 46. ܫܒܩܬܢܝ *deseruisti me*. Marc. 3. 17. ܒܢܝ ܪܓܫ *filii tonitrui*. Marc. 5. 41. ܛܠܝܬܐ ܩܘܡܝ *puella surge*. Act. 1. 19. ܚܩܠ ܕܡܐ *ἀκελδαμα ager sanguinis*. Plura talia occurrunt Act. 5. 1. & 9. 36. Joh. 1. 47. 1. Cor. 16. 22. & alibi. Imò nomen Dom. nostri Ἰησοῦς Syriacum est ܝܫܘܥ *curitie*, & nomen Messias quod Græci & Latini retinent est Syriacum ܡܫܝܚܐ *unctus* à ܡܫܚ *ungere*. Maximam itaque utilitatem hujus linguæ ex antiquissimia hisce Versionibus colligimus, quia cùm ipsi N. Fœderis Scriptores hac lingua sibi vernacula primum Judæis & aliis circumvicinis populis cœlestia oracula promulgârint, & postea Græco idiomate conscripserint, Syriasmi tamen gustum ubique retinent. Imò ipsi Domino & Salvatori vernacula erat, quam una cum lacte materno suxit, in qua voluntatem Dei & expressa vitæ æternæ promissa unigenitus Dei filius orbi revelavit. Hanc sacro ore consecravit, in hac doctrinam Evangelicam tradidit, in hac Preces ad Patrem obtulit, mysteria mundo abscondita aperuit, Patris de cœlo vocem audivit, ita ut dicere possimus

Lingua

Lingua hominum est lingua nobilitata Dei.
Et ut quidam cecinit de Syro lexicographo.
Nos docet hic unus Numinis ore loqui.

His accedit quòd doctorum lingua inter Christianos per totum ferè Orientem sit, ut ex Liturgiis & Officiis divinis constat, quæ, ut diximus, in hac lingua ubique ferè peraguntur. Etsi verò hodie paucis circa montem Libanum oppidis vernacula sit, olim tamen antequam Muhammedana impietas Orientem invaserat, locis plurimis in usu populari fuit. Post Muhammedem quidem lingua Arabica, in qua superstitionem suam exaravit, per ejus propagationem & Muhammedanorum victorias in locum Syriacæ aliarúmque linguarum vernacularum introducta est, ut jam dicemus, ita tamen ut Syriacam prorsus eradicare non potuerit, sed sacra adhuc in hac celebrentur. Præter hæc multa Veterum scripta in Scripturam Commentaria in hac lingua extant, ut magni Ephremi, Jacobi Syri aliorúmque, quæ partim edita sunt, partim in Bibliothecis delitescunt, teste Possevino in Appar. Georg. Amyra, Widmanstadio & aliis, nec tantùm ad Theologiam, sed ad Philosophiam, Mathematicam, Historiam omniúmque artium & Scientiarum libros evolvendos plurimum conferre hujus linguæ scientiam apud ejus peritos ita liquidò constat, ut non necessarium sit de ea plura adjicere.

PROLEGOMENON XIV.

De

LINGUA ARABICA ET SCRIPTURÆ VERSIONIBUS ARABICIS.

1. *De Arabia Regione.* 2. *De lingua Arabica.* 3. *Ejus antiquitas. Quam antiqui Arabum Characteres. Muhammedes literas ignoravit.* 4. *Linguæ Arabicæ amplitudo.* 5. *Elegantia.* 6. *Copia, Emphasis, addiscendi facilitas.* 7. *Utilitas ad explicationem vocum Hebraicarum* 8. *Adritus & ceremonias in Scripturis intelligendos.* 9. 10. *In Theologia.* 11. *Ad errores Muhammedanorum refutandos.* 12. *In aliis scientiis & facultatibus.* 13. *Geographia, Historia, Poesi, Peregrinationibus.* 14. *De Academiis & Bibliothecis Arabum, librorum copia, &c.* 15. *De Scriptura Versionibus Arabicis. Saadia totius Vet. Test.* 16. *De Pentateucho Maurorum per Erpenium edito. Et D. Pocockii exemplari Arab. lib Regum.* 17. *De Versionibus Arabicis Christianorum, totius Scripturæ. De ea quæ extat in Bibliis Parisiensis. Non esse eandem quæ Hieronymi temporibus extitit.* 18. *Duplicem fuisse Versionem apud Christianos Arabicam. Unam Antiochenam sive Syriacam, alteram Alexandrinam sive Aegyptiacam.* 19. *De aliis Versionibus Pentateuchi.* 20. *De Versionibus Psalmorum.* 21 *De MS. Arab. Prophetarum Seldeniano.* 22. *De Versionibus Arabicis Evangeliorum.* 23. *De reliquorum librorum Novi Testamenti Versionibus Arabicis.*

ARabiam nobilem Asiæ partem sinu Persico, mari Rubro & Indico ferè circumseptam esse, quòd ejus pars Syriæ contigua eam Asiæ connectit, ex Geographia notum est. Olim Sabæa dicta à Sabi Chus filio Chami nepote, ut quibusdam videtur. Alii probabilius à Seba vel Saba filio Joctanis vel Jectania filio Heber, Schemi pronepotis, Sabæorum, qui postea Arabes dicti, originem ducunt, inter quos doctiss. Bochartus, Geogr. Sacr. l. 1. c. 15, 26, 30. ubi fusè ostendit contra veteres, qui statuunt Jectanis posteros sedes habuisse circa Cophetem amnem Indiæ, eorum plerosque in Arabiæ Felicis vel Aromatiferæ interiora secessum fecisse, ibique habitasse, id quod ex hist. Sacr. Gen. 10. clarè demonstratur. Dicit enim Moses eos habitâsse *à Mesa quâ venis Sephar montem Orientis.* Messa autem vel Musa erat portus celeberrimus ad mare Rubrum, unde iter erat ad Sepharitas populos interioris Arabiæ, & Saphar erat eorum metropolis, ut ex Ptolemæi Tab. & Plinio lib. 6. c. 23. patet. Inter eos constat Sabæos metropolim habuisse, nomine Saba vel Seba, ut Diodorus, Ptolemæus, aliíque Scriptores antiquissimi tradunt, eandémque esse, quam ab eo nomine vocant Strabo l. 16. Plin. &c. Mariaba vel Meriaba, quod à verbo רבה *rabba dominari* deducitur, unde nomen מרב quasi dominorum sedes sive metropolis, prout & Saba ex Arab. שבא vel سبا vel سبو derivatur, quòd *eminere* significat, quia tum situ tum potentia & dignitate cæteris anteibant Sabæi. Unde à Geographo Arabe Clim. 2. part. 6. *Jactantiâ & superbiâ dicuntur Arabes alios excellere.* Hæc urbs, quæ non multò post Diluvium condita putatur à Saba Jectanis filio, aquis submersa est ex rupto aggere, quem in medio civitatis extruxerunt, altum viginti ulnas, ad aquas excipiendas ut in regionem vicinam derivare possent ad libitum, unde incolas omnes, qui Homeritæ dicti, & cæteris omnibus superbiores erant, demersos, urbémque eversam narrat ibidem Geographus Arabs Nubiensis. Hic regnavit Regina illa, quæ à longinquo venerat ad audiendam sapientiam Salomonis. Regea enim

fios & Regias semper habuerunt, nunquam aliorum jugo subditi, nec ab iis, qui orbi dominabantur superari, adeò ut fœdera cum Romanis tanquam socii inierint, ipsos nunquam ut Dominos agnoscebant. Dividitur communiter in tres partes, Felicem, ubi aurum, gemmæ & aromata, Petræam, & Desertam. Ipsi in 5. dispescunt, Tihamam, Nagiedam, Higiazam, Aroudam & Jamanam, de quibus non est hujus loci dicere. Arabes dicti ab Arabia, hæc verò à regione, in qua solitudines vastæ & campestria multa, quod Hebraicum ערב significat. Saraceni verò dicti non à *Sarah*, quod ab omnibus rejectum, nec à سرق *sarak furari*; quia fures, ut communis est opinio, quasi hoc nomine infamiam sibi crearent, sed ut multis ostendit Cl. Pockius Specim. Arab. pag. 2. 3. à شرق *Scharkoen oriens*, quia Arabes Orientales erant, præsertim Judæis. Unde Arabes Jer. 49. 28 בני־קדם *filii Orientis.* Ut verò Sabæi & alii Jectanis posteri, qui Amanitæ vel Homeritæ dicti, interioris Arabiæ partem, sic Septentrionalem, quam *Desertam* vocant, incolebant cum aliis. Ismaelitæ ab Ismaele Abrahami filio orti, qui & ab Hagar ejus ancilla Agareni vocantur, qui postquam Arabum linguam didicerant, nomen commune cum reliquis Jectanis posteris habuerunt, ita tamen ut hi se genuinos Arabes, haberi velint عرب عربة quasi naturales & natos, reliquos vocarint عرب مستعربة vel عرب متعربة Arabes factos, ut & de Judæis legimus Esth. 8. 17. quosdam Judæos factos, qui veris Judæis opponuntur.

2. Post linguarum divisionem per multa secula intra Arabiæ terminos delituit & conclusa est Arabum lingua, pura tamen & sine aliarum mixtura per annos propè ter mille. Postea verò circa annum Christi 600. intra angustos istos limites coarctari dedignata ampliores sedes nacta est, cum paucis annis tertiam ferè orbis veteris partem pervaserit, exorto impostore illo Muhammede, cujus doctrina, in Korano lingua sibi vernacula consignata, paulò pòst totum invasit Orientem & Occidentis partem: hinc una cum religione & imperio Muhammedanorum longè latéque lingua Arabica in universam ferè Asiam, magnam Africæ & Europæ partem propagata fuit, nulla post confusionem Babylonicam tantùm terrarum tractum occupante. Nam spacio 60. ann. à Christianis eripuerunt Palæstinam, Syriam, Armeniam utramque, Asiam minorem, Persiam, Indiam, Ægyptum, Numidiam, Barbariam, Lusitaniam Hispaniam, Italiæ partem, Siciliam, Candiam, Cyprum, &c.

3. Hanc linguam verò commendant Antiquitas, Amplitudo, Elegantia cum addiscendi facilitate & utilitate maxima. Inter antiquissimas meritò refertur, utpore ex matricibus una, quæ post cladem Babylonicam, post tot seculorum decursus, salva & incorrupta permansit. Cùm enim unicuique genti in rebus suis, nisi contrarium ostendi potest, credendum sit, Arabum scriptores celeberrimi originem suam ad Jectanem Heberi filium referunt, quos producit doctiss. Bochartus part. 1. l. 2. c. 15. unde linguam suam aliunde non habuisse, sed à Jactane sine mutatione continuatam, credendum est, præsertim cùm mixturam nullam aliarum Gentium cum ipsis factam tradant Historiæ, nec ab aliis victis victorum linguam addiscere coacti sint; quas causas esse potissimas mutationis linguarum docet experientia. Cum Hebræa etiam affinitas plane indicat ab ipsa ortam fuisse post linguarum divisionem. Unde Gesnerus in Mithrid. pag. 93. excepta Hebraica & Chaldaica omnibus antiquiorem facit. Et Josephus Scaliger Epist. ad Hubertum Arabismum priscum adhuc conservatum esse scribit, nec magis differre Arabismum vernaculum à prisco, quàm Pictonismum ab aulicorum Gallorum sermone. Quod verò de linguæ Arabicæ antiquitate dixi, nolo de eorum literis & scriptura intelligi, quas multò recentiores esse ostendit D. Pocock in notis ad Specim. Arab. pag. 154. 155. 156. Dialectos etiam inter eos plures fuisse probat pag. 150. diversa enim erat lingua, quâ locuti Hamyari & Arabes puri ab illa, quâ usi Koraishitæ, & in qua conscriptus est Alcoranus, quâ locutum esse Ismaelem primùm volunt. Idem D. Pocockius etiam monet pag. 153. quod de lingua tam latè patente periisse aliquid nemo, mirabitur, qui quàm nuperum sit apud illos scribendi inventum perpenderit, cujus primum inventorem ex Historico Ebn. Chalican ostendit fuisse Moramerum filium Morræ Aubariensis, quod non multùm ante ortum Muhammedanis contigit: Hoc verò intelligendum de Koraishitis aliisque Islaemitarum tribubus, cùm apud Hymiarienses in confesso sit antea notam fuisse artem scribendi, characteres verò erant multùm ab iis, quibus Arabes utuntur, diversi, quod genus scripturæ المسند *Almosnad* dixere, literis inter se implexis minimeque distinctis, quas vulgo discere non permittebant, nec cuipiam nisi post impetratam veniam iis uti. Scribit idem Ebn. Chalecan cùm primo evulgari cœperit Alcoranus non repertum in universa regione Yamani, qui Arabicè scribendi vel legendi peritus erat. Unde & Sharestanus celebris apud ipsos autor scribit ante Muhammedem duas sectas fuisse; *Populum libri*, qui literas norunt, viz. Christianos & Judæos, qui Medinam incolebant, & *Idiotas*, qui Meccam habitârunt & literas ignorarunt. Ipsum verò Muhammedem fuisse tum scribendi tum legendi ignatum omnes statuunt, unde ipsum vocant نبيا اميا *Nabeyan Ommian*. i. *Prophetam illiteratum*, pag. 156. Characteres verò à Moramero excogitati, & diu apud Arabes recenti, erant valde rudes, quales *Kufienses* vocant, quos in librorum titulis & lapidibus insculptos videre est: nec aliis descriptum olim Alcoranum testantur folia aliqua antiqua literis semiuncialibus in pergameno exarata, quæ doctissimus J. Gravius ex Ægypto secum attulit. Elegantiores istos, quibus jam utuntur, non nisi trecentis annis ferè post Muhammedem ab Ebn Mulka concinnatos; deinde ab Ali Abu Bonah ad perfectionem perductos, testatur Historicus fide dignus Ebn Chalecan. Quod verò sarta tecta servata sit hæc lingua Poësi Arab. ascribit idem doctiss.

doctiss. Pocockius, quod latè probat ex eorum Scriptoribus. Fuerunt enim poëmata eorum Arabibus Pandectæ, ultimus sapientiæ eorum terminus, *&c.* Sanè ut apud Cambro Britannos Bardi, apud Gallos & Britannos Druides ante literarum usum omnia antiqua Gentis monumenta carminibus tradidere, ita Poëtæ apud Arabes, ut & apud Græcos, omnem eorum Theologiam & literaturam posteris tradiderunt. Nam inter cæteras Poëseos laudes hoc ponunt, quòd linguæ consevario & sermonis proprietas & elegantia ei debeatur. Unde Poemata Arabibus Commentariorum vice, quorum beneficio imperturbata servabatur Genealogiarum series, ne oblivioni traderentur res gestæ memoria dignæ, & è quibus linguæ peritia hauriebatur, ut ex Ibn Phares apud Jollalodinum idem refert Pocockius Not. pag. 158. Antiquitatem etiam probat ipsa scriptura Ver. Test. quæ omnes qui extant libros antiquitate superat, in qua multæ voces Arabicæ repertæ, (ut postea ostendemus) præsertim in libris Poëticis, & inter hos in omnium antiquissimo Job, cujus historiam plerique ad tempora Mosis referunt, de quo testatur Hieronymus Præf. ad Danielem, quod plurimam habet cum lingua Arabica societatem, unde Præf. in Job scribit, *Translationem suam nullum ex veteribus sequi interpretem; sed ex ipso Hebraico & Arabico sermone, & interdum Syro, nunc verba, nunc sensum, nunc utrumque resonare.*

4. Amplitudinem quòd attinet, extra anni solisque vias super Garamantas & Indos protulit imperium, ut observat Erpenius. Per immensos enim terrarum tractus ita propagata est, ut hodie ferè extremos Orientis & Occidentis terminos conjungat. Ubicunque enim Muhammedana superstitio pervenit, vel Muhammedanorum arma victricia gentes subjugârunt, ibi lingua Arabica vel paolatim vernacula facta est, linguam nativam obliterando, vel pro doctorum lingua habita est, cùm suum Alcoranum in alias linguas transferri nefas putant Muhammedani, ne scilicet profanetur. Unde & preces & officia publica Arabicè legunt, & in eadem jura reddunt provinciarum rectores. Habeo tamen Alcorani exemplar nitidè descriptum cum versione interlineari Persica minio descripta, à Muhammedano procul dubio facta. Forsasse enim Persæ, qui à Turcis pro Hereticis habiti, in hoc à majorum institutis recesserint. Hinc omnium linguarum latissimè propagata Græcam (quæ olim) ut hodie Sclavonica vel Illyrica) per Græcorum arma & artes terrarum magnam partem occupavit) multum superat; & non tantùm per Anatoliam (licèt cum Græca & Sclavonica permixta) & Armeniam, sed & in partibus Orientalibus Ciliciæ ultra fluvium Pyramum, ut & in Syria, Mesopotamia, Palæstina, Arabia, Ægypto, & inde per Africam ab Ægypto ad fretum Gaditanum, per totam Barbariam & per omnes terras, quæ inter mare Mediterraneum & montem Atlantem interjacent (exceptis Maroccensibus & quibusdam in patibus interioribus incolis veteribus Africanis) facta est vulgaris & vernacula, aliquantum tamen corrupta & Dialectis varia, teste doctiss. Breerwoodo. Imò in Persia & regno magni Mogul, Indiæ variis Provinciis, apud Japonenses item, Chinenses, Tartaros, Abyssinos, omnésque ferè insulas Orientis, radices altas figit; ita ut, quod olim de Latina respectu Græcæ dictum erat, idem de Græca aliisque omnibus præ Arabica dici possit, angustis limitibus comprehensas esse; & in iis curtam esse supellectilem. Ubi vernacula non est, in Scholis ut Latina & Græca apud nos à pueris addiscitur, & pro eruditorum linguá habetur; nec tantùm Christiani, qui inter Muhammedanos dispersi vivunt, sed & Judæi Samaritani & Pagani hac lingua utuntur. In hanc Scripturam sacram transtulerunt tam Judæi quàm Christiani, & teste Scaligero Epist. ad Hubertum 362. Syri Maronitæ Liturgias suas & Diurnalia duplici lingua legunt, Syriaca vetustissima & Arabica, quia Syriacam non nisi docti intelligunt, Arabicam verò habent vernaculam.

5. Elegantiam linguæ in verborum apta significatione, copia, suavitate orationis elucere docet Erpenius Orat. 1. De lingua Arab. Gab. Sionita de moribus Orientalium cap. 13. & alii, quibus addere licet puritatem ab alienis mixturis liberam. Verborum copia tanta est, ut & Græcam & Latinam superet, quæ inopes præ hac videri possunt. Scribit Jos. Scaliger Epist. dicta, Lexicon domesticum à se compositum fuisse ex autoribus Arabicis, quod ex viginti millibus vocum constabat, quarum radicales non possunt esse pauciores octo millibus, quem tamen numerum multò excedunt Lexica Arabica post Scaligerum edita Giggæi & Clariss. Golii. Imò ipse Scaliger Epist. 275. quæ est ad Martinum Lydium scribit, se ex Arabicis autoribus collegisse 22000. vocabula, quorum themata ad minimum sunt 4000. & addit, *Et cum hac copia quam inopes simus nos non fugit.* Cl. Pocockius etiam in dictis Notis p. 133. dicit Arabes immensam suæ linguæ latitudinem prædicare, quam tantam esse volunt, ut nullus nisi Spiritu Prophetico illustratus universum ejus ambitum comprehendat, nec quisquam eò unquam pervenerit, ut omnes ejus thesauros exhauriret.

6 Tantâ copiâ alias linguas superat ut unius rei appellationes variæ, earúmque explicationes voluminis integri materiam præbeant. Leonis nomina habent quingenta, Serpentis ducenta, mellis 80. de quibus integrum libellum scripsit Firauzabadius. Ensis verò appellationes testatur idem esse supra mille, quas in libro à se composito enumeravit. Emphasis verò & apta vocum significatio, rerum ipsarum naturam plenè exprimentes, phrases porrò & formulæ tanta gratia & venustate pollent, ut Græcorum χάριτες cum his collatæ ἀχάριτες, & Latinorum gratiæ ingratæ videri possint. In hac tamen copia vocum compositionem non agnoscit; omnia tamen linguarum composita plenè exprimit; maxima conjugationum varietate, quibus significationis vis multùm variatur. Facilitas verò tanta est, teste eodem Erpenio, (qui inter instauratores hujus linguæ in Europa meritò primas tenet) ut si quis quotidie paucas horas ei impenderit, inter 4. vel 5. septimanas linguæ fundamenta addiscere possit, & brevi laudabiles progressus faciet: multò enim faciliorem vult esse Græca vel Latina, etiam Hebraica, cujus difficultates & anomalias & punctorum mutationes ferè ignorat. Unde vix tot voces irregulares in universa hac lin-

lingua habentur quot in unico Vet. Test. libro. Adeò enim regularis est, ut regulas habeat plerasque tales, quæ omnium linguarum paucissimas habent exceptiones. Imò facilitas tanta ut sine Magistro addisci possit, Scaliger Epist. 361. ad Steph. Ubertum, *Quod unicum supererat mihi profugium eo usus sum, ut meipso Magistro uterer, quandoquidem meliorem nancisci non potui.* Idem habet Epist. 362. De his verò, qui plura scire desiderat, legat Erpenium aliósque, qui hæc latius prosecuti sunt. Accedimus ad utilitatem, quæ ad scopum nostrum maximè facit.

7. Utilitates longè maximæ ex multis conspiciuntur, quæ apud Erpenium Orat. 1. & 2. De lingua Arab. præcipuè verò apud. Cl. Hottingerum in Analect. Dissert. 2. de Heptapl. Parisiens. & Dissert. 6. de usu linguæ Arab. & D. Pocock. Specim. Hist. Arab. & alios fusè recensentur. Nos summa rerum capita perstringemus. I. Etsi absque cognitione linguæ Hebrææ, ut quibusdam placet, Arabica addisci possit, nemo tamen Hebrææ perfectionem sine Arabica assequi potest, cùm multæ voces in Scriptura Vet. reperiantur, quæ ab Arabicis lucem accipiunt, in quibus eædem radices. Lingua verò Hebræa licèt olim vocabulis magis numerosa, mutila tamen & exigua sua parte in Vet. Test. tantùm hodie extat, unde ex Arabica, quam integram habemus, suppleri & explicari debet. Multæ etiam radices Hebraicæ communes sunt cum Arabicis; & vocabula Hebraica, quæ semel vel bis occurrunt in Vet. Test. ex consuetudine sermonis Arabici exponenda esse statuit inter alios Aben-Ezra Comment. in Cant. canticorum, Unde ex Hebræorum scriptis constat (ut verè observavit Cl. Bochartus) quòd Rabbini, cum iis aqua hæret, ad hanc linguam ut ad sacam anchoram confugiant, & felicius textum Hebr. explicâssent, si Arabicæ peritiores fuissent. Hinc illud Kimchi Præfat. in lib. Rad. *apud Magistros habetur, quod linguam didicerint ex lingua*, quod explicat de Hebraicarum vocum quarundam intelligentia ex Arabismo, ut Psalm. 54. 23. projice יהבך *onus tuum*, nesciebant quid per יהבך significaretur, donec ex Arabe mercatore audivissent *cape* יהבך *onus tuum & impone Camelo*. Doctissimus Pocockius in Specim. Hist. Arab. Notis pag. 203. scribit quod innumeris penè aliorum Scriptorum & non paucis Scripturæ testimoniis hoc confirmatur, & quod non solùm Rabbini, sed & Christiani doctores textum Hebræum sæpe ex Arabismo explicant, unde hanc sibi libertatem indulgendo illud Prov. 30. 31. אלקום ex Arabum dialecto mutuatum explicat per Arabicum القوم *Rex quem sequitur populus suus*, & pag. 154. 92. ubi illud Es. 65. 11. מני, quod interpretes multùm vexavit, ex Arab. مناة pro Idoli nomine explicat In Gen. 1. 1. tres voces notat Erpenius & alii, quæ ab Arabica lucem accipiunt, אלהים *Deus* ab אله *coluit*, vel *adoravit*, שמים *cælum* ab Arab. سمي *excellere* vel *eminere*, ארץ *terra* ab ارض *humile & depressum esse*. Amos 5. 25. vocem כיון Arabicam esse & *Saturnum* denotare statuunt Kamius in Lexico, Aben-ezra & alii; maximè verò in libris Poëticis Arabismi occurrunt, præcipuè in libro Jobi, quem *Arabum Theologum* vocat Bibliander, de quo Hier. Præf. testatur magnam habere cum Arabica lingua cognationem. Instantias varias collegit doctiss. Hottingerus Thesaur. Philolog. lib. 1. c. 1. sect. 3 p. 506. &c. Job. 35. 16. יכביר & 36. 31. מכביר, unde nomen כבר *magnus, multus*, vox quæ non alibi nisi in Jobo extat in Vet. Test. at apud Arabes frequentissimum est verbum كبر *fuit magnus*, vel *potens*; c. 41. 9. עטישתיו *sternutatio* ab Arab. عطس *sternutare*; vers. 11. נחירים semel extra Jobum invenitur, at apud Arabes frequens; unde ex Arabica consuetudine reddendum. Plurimas istiusmodi voces observat idem vir doctissimus, & promisit Bochartus se idem in libro Job facturum. Nec tantùm voces sed & phrases Arabicas ibi est invenire, ut cap. 41. 24 Nec tantùm in Vet. Testamento Hebraico, sed in N. Syriaco & Græco usum habet Arabismus. Act. 13. 8. Ἐλύμας multi putant idem esse cum Arabico عليم *sciens*. Galat. 5. 12. in versione Syriaca vox ܥܠܠܬܐ *occasio* ab Arabico علل *occasionem præbui* deducunt, Matth. 9. שדים *dæmones* potiùs ab Arab. سدا quàm ab שדד derivari vult Lud. de Dieu, qui quantam utilitatem in N. Test. adfert Arabicæ linguæ cognitio in Notis ad N. T. ostendit.

8. II. Rituum & Ceremoniarum frequens mentio in Scripturis, maximè in Vet. Test. occurrit, quarum ratio non nisi ex Scriptorum Orientalium, maximè Arabicorum, libris peti potest, ut quod Ezech. 21. 21. legimus de rege Babyloniæ *stante in bivio ad divinandum per sagittas*, &c. explicat D. Pocockius Specim. dicto in Notis p. 328. &c. ostendens apud Arabes in usu fuisse hunc ritum superstitiosum divinandi per sagittas, ejúsque vestigia apud Muhammedanos hodie manere. D. Hottingerus Hist. Orient. lib. 1. cap. 8. p. 197. &c. idem probat de ritibus quibusdam in Lege Judæis prohibitis vel concessis, quos ex Sabæorum vel veterum Arabum, quorum instituta contraria erant, consuetudine illustrat, ut ex Lev. 21. 1. Ne calvitium in capite suo decalvarent & barbæ extremitatem raderent, & incisuram in carne sua facerent. Cap. 11. 7. De non edendo carne suilla. Cap. 19. 26. & Deut. 18. 14. Contra magos, augures, incantatores. Cap. 17. 7. De sacrificando שעירים *dæmonibus hircorum formâ apparentibus*. Cap. 11. De carnibus animalium licitis, quas Sabæi prohibuerunt. De Phylacteriis Lev. 2. 13. De sacrificiis sale condiendis sine melle & pane fermentató offerendis. De adorando versus Occidentem Exod. 28. 42. De Sacerdotum femoralibus tegendis cùm offerrent, cùm Arabes Veteres nudi sacra sua celebrarent. Lev. 11. 10. & 20. 3. De esu sanguinis prohibito, quem Sabæi edebant. Num. 28. 15. De Hirco in Novilunio offerendo. Deut. 22. 5. De muliere, ut non induat ve-

stes

ftes viti. De non traducendis per ignem liberis, Levit. 19.25. De comburendis trium annorum primorum frugibus: & aliis id genus. In quibus omnibus Sabæorum & Arabum Idololatrarum institutis contraria præcepta Deum dedisse, ne quid cum idololatris commune haberet populus suus, ex Arabum aliorúmque monimentis demonstratur.

9. III. Maxima verò in Theologis utilitas exsurgit ex versionibus Arabicis Vet. & Nov. Test. quarum quædam satis antiquæ, omnésque Scripturam satis illustrant, & ad sensum genuinum eruendum multùm conferunt, ut qui eas cum textibus Originariis & aliis versionibus antiquis in nostris Bibliis conferre voluerit, vel Annotationes Lud. de Dieu perlegerit, planè perspiciet, ut v. g. Matth. 6. 11. verba illa in Oratione Dominica τὸν ἄρτον ἡμῶν τὸν ἐπιούσιον vertit Arabs ut Syrus ܠܚܡܐ ܕܣܢܩܢܢ *panem necessitatis nostræ*. Hebr. 7. ubi Melchisedec dicitur esse, *sine patre & matre*, ita reddit, *cujus nec pater recensetur nec mater*. Gal. 5. 6. ἀλλὰ πίστεως δι' ἀγάπην ἐνεργουμένης reddidit Arabs *fidei quæ per charitatem perficitur*. Infinita talia producere licet, ubi textus dubius, perplexus & difficilis multùm illustratur.

10. Quartò usus etiam linguæ Arabicæ in Theologia magnus est dum historiam Ecclesiasticam tam Christianorum quàm Judæorum illustrat; Chaldæorum, Sabæorum & Orientalium dogmata explicat, multáque profert, quæ ex Græcis & Latinis scriptoribus cognosci non possunt. In Oriente reperiri omnia Chrysostomi opera Arabicè testantur quidam, item Basilium, Eusebium, Clementem Alexandrinum, ejúsque multa, quæ in Græco desiderantur. Imò Patres penè omnes Arabicè in una Bibliotheca in Ecclesia Halebi cujusdam extare probant ex oculato teste, qui iis usus est, ut nil dicam de Canonibus Ecclesiæ Nicænæ, quæ Arabicè extant in Bibliotheca Oxoniensi. Hoc tantùm monere liber, cautione & judicio opus esse in libris quibusdam Arabicis perlegendis, qui vel suppositiții & ficti ad incautos decipiendos, vel falso antiquitatis velo prætenso multa falsa & inepta habent, & ad errores palliandos à quibusdam eduntur, qualis est ille à viro sanè linguarum perito sub Eutychii nomine Patriarchæ Alexandrini initio motuum nostrorum editus, ut Ecclesiæ nostræ politiam & regimen enervaret, ubi contra omnium Historicorum fidem affirmat nugivendulus & fictitius autor per ducentos annos post S. Marcum nullos fuisse Episcopos à Presbyteris distinctos in Ægypto, & Patriarcham Alexandrinum per Presbyteros electum & consecratum fuisse, & per Presbyteros solos omnia peragi solita, quæ postea per Episcopos transacta sunt. Quænam verò fides fabuloso isti Scriptori (quisquis fuerit) habenda sit vel ex hoc patet, quòd idem autor asserere non veretur mille Episcopos Concilio Nicæno interfuisse; cùm ex omnibus Scriptoribus Græcis & Latinis, quorum multi eodem tempore vixerunt, quidam Concilio interfuerunt, communi consensu testatissimum sit, Episcopos tantùm 318. adfuisse. Hæc verò apponere placuit, ut quamnam fidem mereatur istud scriptum constaret. Commentum verò illud de Presbyteris & Episcopis planè refutavit vir doctissimus Joh. Morinus libro de Ordinationibus 3. Exercit. 7. cap. 7. quem consulat qui plura desiderat.

11. V. Theologis etiam utilis est hujus linguæ scientia ad Muhammedanorum errores detegendos & refutandos, & ut populi Orientales seducti & decepti ad Ecclesiam reducantur, quod fieri non potest sine illius linguæ cultu & scientia, quæ una est communionis nostræ cum istis gentibus instrumentum. Quomodo enim lucem iis, qui in tenebris sedent, præferre possumus, vel errantes in viam revocare, quando linguæ ipsis ferè omnibus in usu ignorantiâ laboramus? unde nec deliria & imposturas Pseudoprophetæ ipsis detegere, nec veram fidem ipsis lingua sua vernacula proponere possumus. In hoc sanè excusari non possunt Christiani eorúmque Antistites, quibus sanctissimæ istæ curæ non sunt cordi, quorum incuriâ factum est, ut exiguam messem hactenus habuerit Christus in iis locis. In hoc sanè laude digni illi, qui improbo labore linguam omnium difficilimam, Chinensem, didicerunt; ut in deviis errantes Chinenses, Japonenses, &c. in veram salutis viam ducerent.

12. Ut in Theologia sic in omnibus aliis scientiis & facultatibus insignem utilitatem adfert; In Philosophia, Historia, Jurisprudentia, Poësi, Philologia, maximam verò in Medicina, Geographia, Mathesi, in quibus varii extant libri, præter impressos, MSS. qui si ederentur multum inde lucis affulgeret. In Medicina autores habent celebres, quorum libri partim editi, partim MSS. habentur; Avicennam, (qui vulgò Princeps vel Doctor primarius dicitur, qui decennis literas humaniores didicit, & ante annum 18. totam ἐγκυκλοπαιδείαν percurrerat, quo spatio ne unicam noctem integram dormiisse scribunt, & toto die studiis vacasse, nisi quòd cùm nodus aliquis difficilis occurreret, ad templum se contulerit dubii explicationem precibus à Deo petens) Mesuem, Rasin, Serapionem, quorum opera omnium teruntur manibus, qui in hac arte clari evadunt. Trecentos alios magni nominis numerat Rasis in opere suo, quòd الحاوي sive *continèns* dicitur, in Linguam Latinam olim verso. Sanè ita exculta erat hæc ars apud Arabes, ut scriptum reliquerit vir doctus neminem per transennam Medicinam aspexisse; qui Arabicæ linguæ cognitionem artis illius professoribus necessariam esse non confiteatur. Summam verò artis Medicæ peritiam attigisse Arabes Medicos vel inde colligere licet, quòd in seipsis artis suæ experimentum dederint vitæ suæ prolongatione, cùm alii ad 125. ut Avicenna, alii ad 130. ut Ibn Zoari, teste Averroe, alii ad 188. ut Cossus, teste Elmacino, vitam produxerint. Nec tantùm in Galenica Medendi methodo, sed & in Chymica, quam in praxi plerique hodie cum altera jungunt, celebres extitêre Arabes, ut liquet ex Gebere & aliis, ex quorum scriptis vulgò haud notis hodierni Chymico-Jatrei mysteria artis suæ præcipua hauserunt. In Mathematicis ita insignes fuêre Arabes & tot ingenii sui reliquerunt monumenta, ut tum Græcos, tum alias omnes nationes superare videantur, quorum inte-

integrum exhibet Catalogum Kircherus in suppl. Prodr. cap. 8.

13. In Geographia plurimos habent Arabes Ptolemæo accuratiores. Ismael Abulfeda in Syria Rex in opere suo nobili Geographico trecentis abhinc annis scripto, quod Directorium Regionum vocavit & in plurium Bibliothecis habetur, triginta citat Geographicos authores Arabes. Extat & Geographia Nubiensis Arab. & Latinè à Gabriele Sionita edita, à doctis multùm probata. Historias etiam habent, teste Erpenio, non tantùm Græcorum & Romanorum, sed & Assyriorum, Chaldæorum, Persarum, Tartarorum, Judæorum, Ægyptiorum, Africanorum, &c. In Poësi verò tantùm excelluerunt, ut plures numeret Poëtas Arabia, quàm omnes reliquæ nationes: Sexaginta numerat principes, (ut affirmat Erpenius) sub quibus infiniti alii inferioris subsellii: & incredibilem esse eorum poësis suavitatem, elegantiam, harmoniam, &c. scripsit Leo Africanus. Doctiss. Poc. Spec Hist. Arab. p. 157. 158, 159. &c. Poëmatis ipsorum linguæ conservationem adscribit cùm literas nescirent: quæ reliquis præstantiora à Regibus inter *κειμήλια* reposita erant, unde 7. illa notissimæ famæ Poëmata للمولقات *Almoulekat* dicta, quasi *appensa*, eò quòd in templo Meccano honoris causâ appensa fuisse ferantur. Et de tribus, solenniter amicis gratulari solebant, scil. cùm puer nasceretur, cùm Poëta apud illos inclaresceret, & cum equa pullum generosum peperisset. Prætereo alia, quantum in Philosophia naturali, in Moralibus, Politicis, Philologicis præstiterint. Grammaticos habuerunt Arabes diu ante Judæos, qui Grammaticas conficere cœperunt cùm Arabes desierint. Tandem quantum facit ad peregrinationes hæc lingua, inde constat, quòd hujus ope totum Orientem, magnam Africæ & Europæ partem peragrare quis poterit, ubi in regionibus multis eam inveniet vernaculam; ubi verò non est vernacula, vix in ulla urbe, pago vel domo non inveniet unum vel alterum, qui hanc non calleat: unde Postell. de ling. 12. p. 83. *Amplectatur hoc linguæ beneficium, quo cum Mauro, Aegypto, Syro, Persa, Turca, Tartaro, Indo, & ut semel dicam, ferè in toto terrarum orbe sine interprete conversari valeamus, quo optimos authores & disciplinas possimus nostris hominibus tradere, omnes Christianæ fidei hostes Scripturarum gladio confodere, eos ex ipsorum dogmatibus refellere, totius orbis commercio unius linguæ cognitione uti.*

14. Nec est, quod miretur, quis ipsos in artibus & scientiis tantos fecisse progressus, cùm post ipsorum imperia dilatata multas habuerint Academias, magnas Bibliothecas infinitis libris instructas, quodque annis abhinc sexcentis cum fœda apud Græcos & Latinos regnaret barbaries, apud Arabes omnium literarum studia exculta fuerint. Academias habuerunt plurimas, Marocum, Fessum, Septæ, Hobbedæ, Constantinæ, Tunetuni, Tripoli, Alexandriæ, Alcairo, Basor & Cufa, in quibus millia studiosorum omnium facultatum. In Africa fuisse 50. Academias, testatur Joh. Leo Africanus. Bibliothecas non tantùm libris Arabicis instructissimas, sed & Græcorum & Latinorum libros Arabicè traductos habuerunt; unde multi, qui injuriâ temporum vel apud nos perierant, vel mutilati extant, integri servati sunt, inter quos Titi Livii opera, Pappi quosdam libros Mathematicos, Aristotelis, aliorúmque quæ nobis perierunt, suppleri & instaurari posse affirmant. Jos. Scaliger Epist. 361. ad Steph. Ubertum; *Quicquid Latini scripserunt, postquam inscitia sua monuit Arabum industria, id eorum Arabicis acceptum referre debent, Philosophiam, Medicinam, Mathematicam. Nam nullum Græcum Scriptorem habemus, quem in Arabicam linguam prius, deinde ex Arabica in Latinam translatum non legerint.* Ptolomæi magnam Syntaxin prius ex Græca Arabicam, ex Arabica Latinam factam tractare cœperunt. Sic Euclides prius Arabicè, deinde Latinè conversus, tam diu inter nos obtinuit, donec capta Constantinopoli exules Græci nos relictis lacunis ad ipsos fontes convertere docuerunt. Typographicam quidam artem non permittunt Muhammedani, quam dicunt causam esse divisionum & omnium Hæresium, libros tamen MSS. habent in omni scientiarum genere plurimos. In Bibliotheca Fessana scribunt libros fuisse 32000. In Bibliotheca Regia Mauritaniæ, quam in suam Laurentianam transferri jussit Rex Hispaniarum anno Christi 1610. erant libri 7800. nec tantùm apud Arabes, sed etiam apud Christianos tum publicè tum privatim Bibliothecæ extant innumeris libris Arabicis repletæ, ut Laurentiana illa in Escuriali, quarum Catalogum exhibuit Rav. in specimine Alcorani; Lugdunensis quorum Catalogus extat; Bavarica, Vaticana, Mediolanensis, Palatina, Wittenbergensis, Hassiaca, Oxoniensis, quam MSS. libris Orientalibus locupletavit Reverendissimus istius Academiæ Cancellarius, Guil. Laud. Archiepiscopus Cantuariensis, qui tantam librorum MSS. copiam ex omnibus mundi oris conquisitam, Hebr. Chald. Syr. Arabicorum, Persicorum, Armenorum, Ægyptiacorum, Chinensium, Turcicorum, &c. in Bibliothecam illam transferendam curavit, ut vel soli magnam Bibliothecam constituere possent. Non est itaque quod conqueri quis debeat de librorum Arabicorum paucitate, cùm tot ubique extent, plurimæ etiam erectæ sint τυπογραφικαὶ sive officinæ Typographicæ tum Arabicæ, tum aliarum linguarum Orientalium Romæ, viz. Medicea, Mediolani Borrhomæa, Parisiis Savariana, & Vitreyana, Leydæ Raphelengiana & Erpenica, Londini nostra, ex quibus libri multi Arabici prodierunt, pluresque indies, bono cum Deo, prodituri. Stipendia publica in Academiis Professoribus linguæ Arabicæ à Regibus aliisque viris nobilissimis decreta, Parisiis, Romæ, Cantabrig. Oxon. Ante annos 300. in Concilio Viennensi sub Clem. 5. celebrato sancitum est Decretum de linguarum studiis inter quas Arabica nominatur, quod postea Martinus V. renovavit, cujus scopus primarius erat Mahumedis imposturas detegere & refutare.

15. Restat, ut de versionibus Scripturæ MSS. vel impressis dicamus, & de exemplaribus in specie, quibus usi sumus in hac nostra Editione. I. Inter Judæos transtulit totum vetus Testamentum in Arabicum idioma R. Saadias, quem Gaon per excellentiam appellant.

Gaones.

Gaones, i. e. *excellentes*, dicti erant Scholarum Babyloniæ Rectores, duravitque hæc dignitas Rabbinica quamdiu durârunt Scholæ Babylonicæ, quibus deletis circa annum Christi 1040. evanuit hæc dignitas, & posteri simpliciter Rabbini dicti sunt. Hic itaque Saadias Gaonum unus apud suos celeberrimus circa annum Christi 900. Vetus Testamentum ex Hebræo in Arabicum, literis verò Hebraicis, transtulit, in usum Judæorum, qui longè lateque per imperia Saracenorum, qui per arma victricia Religionem & Linguam Arabicam usque tunc temporis propagarant, dispersi vixerant. Hujus versionis pars tantum, scil. Pentateuchus, hactenus lucem vidit, quem typis ediderunt Judæi Constantinopoli, centum abhinc annis in folio una cum textu Hebræo, Targum Onkelosi Chaldaico, & Jacobi Tusensis (Tavvosi vulgo) Persico, literis tamen Hebraicis excuso. Hujus meminit Abenezra variis locis, Gen. 2. Exod. 12. *&c.* legem dicit ipsum explicasse linguâ Arabicâ & charactere Arabico, de cæteris Scripturæ libris, an eos transtulerit, silet, ut & Gedalias, qui etiam legis tantùm meminit. Doctissimus Erpenius Præfat. sua ad Arabicum Pentateuchum, Fabric. Boderianus Præfat. in Nov. Test, Syr. & D. Pocockius Spec. Arab. p. 365. affirmant ipsum totum Vetus Testamentum in sermonem transfudisse Arabicum, promisitque Erpenius, se totam editurum, quod antehac præstitisset, si Deo visum fuisset vitam ejus prolongare, at morte repto immatura hactenus caremus illa versione, excepto solo Pentateucho. Habet etiam D. Pocockius, prout mihi retulit, alios quosdam Vet. Test. libros præter Pentateuchum versionis Saadianæ. De hac versione notatur Saadiam sæpe Paraphrastem potiùs quàm interpretem nudum agere, & à verbis & phrasibus Hebræis interdum longiùs recedere, & in Pentateucho modò Onkelosum, modò 70. sequutum, modò ingenium suum, Judaicum scil. unde & ab Aben Ezra reprehenditur, Gen. 2. in translatione urbium, bestiarum, volatilium, lapidum, *&c.* in quibus reddendis (cùm ipsis non sit vernacula lingua Hebr,) doctioribus Rabbinis aquam hærere constat. De hac versione, præsertim Pentateuchi, qui plura volet, legat luculentam D. Pocockii præfationem variis ejusdem lectionibus præfixam, Tomo nostro ultimo.

16. II. Præter versionem Saadiæ, habent etiam Judæi versionem Pentateuchi Charactere Hebræo, in Mauritania olim editam, quam ex Bibliotheca Jos. Scaligeri characteribus Arabicis typis edidit Lugd. Barav. 1622. Erpenius. Scaliger in Testamento librum optimæ vocat notæ, & Saadiæ præfert. Erp. loco cit. quòd pressius verbis Hebraicis insistit, & totidem ferè Arabicis exprimit, locis quibusdam exceptis obscurioribus, in quibus à verbis nonnihil recedit, sed ita ut ad sensum magis inclinet eúmque clarius exprimat. Hanc verò edidit Erpenius sine Latina interpretatione, cujus rationem reddit, quòd cùm ad verbum ferè Hebræum exprimat, B. Ariæ Montani versio interlinearis vice translationis esse possit, quæ si alicubi ab ea discrepat, quod in locis quibusdam ambiguis & difficilioribus contingit, illic se lector modicè Arabismi peritus expediet maximè adhibito Lex. Arab. quod, si ipse Deus vitam concessisset editurus erat Erpenius, ipso verò defuncto, Lexicon Arabicum omnium absolutissimum edidit & eruditionis & virtutum hæres Clar. Golius, qui ipsi in munere successit, inter primarios hujùs linguæ Professores meritò numerandus.

De hac Versione observatur auctorem exemplari Hebræo à nostris codicibus alicubi diverso usum fuisse, quod ex quibusdam locis, Gen. 50. 19. Exod. 12. 3. & 23, 27. liquet, tum nimis rigidè in Hebræis vocibus interdum exprimendis inhærere, ut Exod. 29. 13. Gen. 46. 30. & 49. 11. singularis tamen industriæ & judicii, & divinæ majestatis reverentiæ specimina sæpe exhibere, cùm quæ Deo ἀνθρωποπαθῶς attribuuntur verbis commodissimis exprimat, ut cùm ex Exodo 29. 45. 46. verba, *Habitavi in medio filiorum Israel*; ita reddit. *Habitare faciam splendorem meum in medio filiorum Israel*. Emphasim etiam verborum eleganter exprimit, ut cùm nomen Dei, Exod. 3. 3. *Ero, qui ero*, interpretetur, *Aeternus nunquam transibit*, vel *mutabitur*; & quòd nomen אלהים cùm pro *idolo* sumitur, semper per pluralem fœmininam exprimat, ut Exod. 12. 12. de quibus aliisque vide D. Hotting. Thesaur. Philolog. lib. 1 cap. 3. Sect. 2.

III. Inter Versiones etiam Judæorum refert D. Pocock. libros Regum, quos habet ipse Arabicè MSS. auctor Iudæus aliquis Anonymus, Saadiam non esse stylus indicat: Spec. Arab. 34. & 36. Interpres optimus cujus versionem Saadiæ præferr.

17. A Christianis verò versiones variæ Arabicæ factæ, aliæ totius scripturæ, aliæ quorundam librorum Scripturæ, scil. Psalmorum, Prophetarum, Evangeliorum, Epistolarum, & Apocalypsis. 1. Totius Scripturæ (exceptis quibusdam V. Testamenti, viz. libro Esther, Judith, Tobiæ, Mac. 2, & 3.) versio Arabica habetur in Bibliis Parisiensis D. de Jay, in qua Ver. Test. partim ex Hebræo, partim ex Syra versione, partim ex LXX. Græca traducta. De hac versione ita scripsit Erpenius (antequam edita fuerat) Præf. ad Pent. suum Arabicum; *Alia reperitur eorundem librorum translatio Arabica, elegans quidem & antiqua apud Arabes Christianos nata, quam omnino operæ pretium esset typis quoque excudi. Hujus exemplar extat in instructissima libris Orientalibus Bibliotheca viri nobilissimi D. Franc. Savari de Breves, Regis Christianissimi apud Turcarum Imperatorem Legati, inque ea vertenda in Latinum sermonem occupari nunc intelligo viros clariss. & Arabismi promotores non minus vigilantes, quàm doctos DD. Gabrielem Sionitam, & Johannem Hesronitam linguæ Arabicæ in Academia Parisiensi Professores & Interpretes Regios, qui utinam eam quoque nobis dent Arabicè: sic enim habere possemus, quatuor elegantes & utiles Vet. Test. versiones Orientales, Chaldaicas inquam duas, Judaicam unam, alteram Christianam, & totidem ac similes Arabicas.* Si huc usque vixisset Erpenius voti sui compos fuisset: vidisset enim Arabicam hanc versionem Parisiis impressam & Londini recusam adjectis variis, quæ in editione Parisiensi desiderantur. Dolendum verò est, quòd de versionis hujus auctore ac tempore, à quo & quando facta fuerit, nec de ejus utilitate ac usu, vel de ejus collatione

cum

cum aliis codicibus quicquam dixerint, qui editioni Parisiensi præfuerunt, quòd ex ipsorum dissidio ortum arbitror, unde abortum quendam passum est opus nobilissimum, multis desideratis, quæ ad complementum ejus pertinebant: nam ex Epist. Valeriani de Flavigni Heb. ling. Profess. Regii Lutetiæ, quas contra editionem Jayanam edidit, constat inter alia luculentum tractatum de Arabicæ linguæ literis, punctis, versionibus, *&c.* à Gabriele Sionita paratum fuisse pro illa editione, quæ cum aliis istiusmodi Prolegomenis, *&c.* nusquam apparent. Hoc tantùm nobis reliquit Sionita de hac versione Præfat. in Psalterium suum Syriacum, quod editum erat Parisiis anno 1625. *Se adjecisse ad calcem istius operis Syriaci Psalmorum titulos Arabicos decerptos ex nobilissimo totius Vet. Testamenti exemplari in Aegypto exarato ab annis amplius 300. quo quidem una cum Versione Latina frueretur modo Christiana Resp. liberalitate illustrissimorum Ecclesiæ Gallicanæ Præsulum, nisi pecunias ab iis in Comitiis Blesensibus Anno 1619. huic operi moliendo attributas, quidam avertissent, inque alios & forsitan proprios usus conjecissent.* Ex quibus constat exemplar suum Arabicum, cujus editionem tunc in animo habuit, quódque postea edidit impensis D. de Jay scriptum fuisse in Ægypto 300. abhinc annis: quando verò vel à quo adornata fuit, illa versio altum silet. In Præf. verò editionis Parisiensis dicit Præfationis auctor; *Hinc maximam mutuari commendationem versionem illam Arabicam, quod S. Hieronymi seculo quidam è sacris libris hac lingua scripti reperirentur, quorum auxilio librum Job in 700. fermè aut 800. versibus, ut ex præfixa libro Hieronymi Præfatione manifestum est, restituit*: quibus verbis Lectori insinuare velle videtur, eandem esse hanc versionem cum ea, quæ Hieronymi ætate extabat. At primò non loquitur Hieronymus illo loco de versione aliqua Arabica, licèt ejus verba primo aspectu tale quid innuere videntur (unde & me olim ita ea accepisse fateor;) loquitur enim, ut verba ejus penitius intuenti liquet, de translatione sua Latina, quam ex Hebræo traduxerat, & hoc tantum innuit, in libro Job Hebraico vocabula multa Arabica occurrere, & hunc librum præ aliis Vet. Testamenti Arabismum sapere; quod verissimum est: multa enim verba observârunt docti in hoc libro, quæ aliàs in Vet. Testamento nunquam occurrunt, quæ ad Arabicam originem omnes referunt; nec ex hac Arabica versione versus vel *στίχους* potiùs 700. vel 800. restituit Hieronymus, licèt exemplar aliquod mancum vel imperfectum nactus sit, cujus versiculos vel potiùs *στίχους* ex aliis codicibus vel versionibus supplevit vel perfecit; certum enim est exemplaria Græca versionis 70. de quibus loquitur Hieronymus integra tum extitisse, ut ex patrum & scriptorum veterum citationibus & commentariis, tum ex MSS. vetustissimis Græcis, Vaticano & nostro Alex. in quibus hic liber integer habetur, quorum utrumque Hieronymi ætatem attigit, manifestum est. Nec si Hieronymum de versione Arabica loqui concederemus, quæ ipsius ævo extitit (haud enim negamus, imò supra probavimus, Scripturas hisce temporibus in Arabicam & alias omnes linguas celebriores conversas fuisse) haud tamen quam exhibent Biblia Parisiensia, tantæ antiquitatis fuisse sequeretur, quam seculi multò posterioris esse facillimè deprehenditur, idque tum ex vocibus Arabicis quæ in Alcorano solo & ab Alcoranistis usurpantur, quæ in hac versione occurrunt, ut cùm Mosen & Aharonem vocibus Alcorani هارون موسى *Musa* & *Haron* exprimit, Josua Exod. 33. 11. non per يهوشوع ut Saadias & alii, sed more Alcorani per يوشع *Juscha* reddit: Tum ex versione Pentateuchi Saadiæ, facta, ut dixi, circa annum Christi 900. quam versionem vel eandem esse cum hac Parisiensi, ut existimat D. Pocockius, vel ad eam proximè accedere, eámque in locis difficilibus exprimere, ut sentit D. Hottingerus, manifestò liquet. Fatendum enim est Parisiensem cùm Saadiæ ita convenire, ut quicquid difficile & obscurum sit in Pentateucho uterque interpres iisdem verbis reddat; quæ à Saadia in Rabbinorum sensum torquentur, in Parisiensi ita se habent, uterque eodem modo propria nomina refert, quæ ab Aben Ezra in Saadia reprehenduntur, ita in Parisiensi inveniuntur, textus difficiles iisdem verbis ambo explicant, imò loca in quibus exemplaria Heb. ab hodierno codice variasse videntur, ambo eodem modo legerint; quæ omnia variis exemplis illustrat D. Hotting. Analect. Dissert. 2. Ex quibus omnibus luce clariùs constat vel unam & eandem esse utriusque versionem vel alterum alterius vitulo arasse. Cum verò de hoc dissentire video viros Arabicè peritissimos non est meum sententiam ferre, sed unicuique judicium esto liberum. Hisce addere licet librum Job ex Syriaco in hac versione traductum esse, ut in fine expressis verbis invenimus, & librum Joshuæ ex Hebræo, reliquos præter Pentateuchum ex Græca *τῶν ό*: cùmque versiones Arabicas apud multas Ecclesias Orientis in usu esse certum sit, ita ut post lectam Scripturam ex Syriaca recitetur etiam in Arabica, ut supra ex Scaligero diximus: hinc planè constat versionem Arab. apud eas factam esse, postquam lingua Arabica per victorias & Religionem Muhammedanam per Orientem propagata fuerat, & in multis locis facta esset vernacula, unde necessarium erat Scripturas in hanc linguam, ut sibi notam, versas comparare. Tempus verò cùm primum facta fuerit, vel quibus auctoribus, exactè definire haud facilè est, cùm qui eam primò ediderunt, nihil de his prodiderint, nec ex Orientalium monimentis de hac vix aliquid certi habeamus. Probabile est vel circa Saadiæ tempora, vel non multò antea confectam fuisse, cùm scil. lingua Arabica in Orientem penetravit, & linguas vernaculas in multis locis absorpserat: unde antiquitas ejus non spernenda astruitur. De usu verò magno, in locis difficilibus explicandis; in vocabulorum apud Hebræos dubiorum & rarò occurrentium, ex Arabismo significationem veram eruendo, textus Hebræi sensum genuinum ex collatione illustrando, aliisque ejusmodi jam diximus, cùm de utilitate hujus linguæ egimus, ut plura addere necessarium non sit.

18. Duplicem verò esse versionem Arabicam Vet.

Test.

Test. apud. Christianos Orientales in usu, constat ex Aug. Justin. Episc. Nebiensi in Psalm. 14. & 84. qui utraque usus est, & unam vocat Syriacam, alteram Ægyptiacam, à Regionibus ubi in usu erant, ipse verò in editione sua Psalmorum Syriacam illam secutus est, ut ex ipsius verbis lociscitaris est videre. Utriusque Versionis exemplar in Bibliotheca Vaticana & Medicæa extare testatur Cornelius à Lapide Comment. in Prophet. minores in arg. p. 5. quarum unam appellat Antiochenam, Alexandrinam alteram, à Patriarcharum sedibus, qui Ecclesiis Syriæ & Ægypti præfuerunt: *utrasque vetustas esse, & tum in majoribus, tum in minoribus Prophetis se citasse; easdémque etiam à Sergio Risio Maronita Archiepisc. Damasceno, cui Arabica lingua materna erat, in Latinum idioma conversas esse, qui versiones suas sibi communicavit edendas, rogatu quorundam Concionatorum, unde & ipse in Commentariis suis quædam ex iis habet ut Concionatorum commodis inserviret; faciunt enim antiqua istæ versiones ad Scripturæ claritatem & copiam, quam ambiunt Concionatores.* Risii versiones istæ nondum quod sciam editæ sunt. Utriusque hujus Versionis & Risii interpretationis meminit etiam Joh. Tirinus in Indice Auctorum ad finem Bibliorum suorum, & nævos suos habere judicat. Utramque hanc Versionem ex Græca τῶν ὁ reductam esse non dubitat Nebiensis, & tum ex ejus editione Arabica Psalmorum, quæ Antiochena sive Syriaca, tum ex altera Alexandrina, quæ in Parisiensibus & nostris Bibliis exhibetur, planè apparet: non possum enim assentiri viro docto, qui affirmat utramque versionem ἀνέκδοτον. Nebiensis enim disertè affirmat suam Psalmorum esse illam Syriacam Psal. 14. & 84. nostram verò esse Ægyptiacam sive Alexandrinam constat ex ejusdem notis Psal. 84. 1. ubi discrepantiam utriusque ostendens verba quædam ex Ægyptiaca profert, quæ planè eadem sunt com nostra & Parisiensi. Affirmat etiam Sionita Præfat. in Psalt Syr. Exemplar suum Arabicum, quod postea in Heptaplis Parisiensibus excudit, se habuisse ex Ægypto, ubi annis abhinc 300, descriptum erat. Inscriptiones etiam Psalmorum Arabicæ, quas subjunxit Sionita ad finem Psalterii sui Syriaci ex MS Arab. Alexandrino, eædem planè sunt, quæ in Bibliis Parisiensibus. Est itaque Arabica nostra eadem cum Alexandrina sive Ægyptiaca; an verò altera illa Antiochena eadem sit cum illa, de qua Georgius itiner. p. 178. qui scribit, quòd per totam Syriam & circa Hierosolymam Græci non utantur Græca lingua, sed transtulerunt totam Scripturam in Arabicum idioma, aliis judicandum relinquo. De nævis quos in utraque esse vult Tyrinus, non multum laborandum est, cùm omnes versiones deprimat ipse cum suis, ut Vulgatam Latinam in solio ponat, cùm tamen in Vulgata nævos etiam plurimos fuisse & adhuc esse probatione non egeat, hoc enim fatentur inter ipsos doctiores, ut superius à nobis ostensum est; nec aliquam Versionem unquam extitisse, quæ nævos suos non habuerit, probari potest. Præter has aliam etiam versionem Scripturæ Arabicam memorant, à Johanne Episc. Seviliensi in Hispania factam anno Christi 719. de qua Vascus in Chron. Hispan. & Joh. Mariana de rebus Hisp. l. 7. c. 3. Hac usum fuisse Patricidem in Historia sua Ecclesiastica conjicit Joh. Seldenus Comm. in Eutych. Orig. pag. 163.

19. Præter has totius Vet. Testamenti versiones variæ etiam librorum quorundam extant tam MSS. quàm impressæ apud Christianos. I. Versio Pentateuchi Arabica per Haritem Ibn Sinam ex Syriaca, juxta LXX. Interpretes. Memoratur etiam in Catalogo librorum Bibliothecæ Laurentianæ, translatio Pentateuchi Arabica per Haritem Ibn Sinam ex lingua Chaldaica (hoc est Syriaca) versionis non primæ vel simplicis, sed alterius recentioris, (de qua supra in Proleg. Syr.) traducta juxta LXX. Interpretes, facta anno à fuga Muhammedis 891. hoc est anno Christi 1513. hujus etiam exemplar habuit Cornelius Haga Ordinum Belgiæ apud Turcarum Imperatorem Legatus ordinarius, ut refert D. Hotting. Præfat. in exercit. Anti-morin. de Pentateucho Samaritano. Addit maxima ex parte ex Græca Versione expressam esse, ubi verò à Græca recedit, videri sequi paraphrasin ipsam Aramæam, Chaldaicam vel Syriacam Christianorum, vel Translationem aliquam Græcam ex Bibliis Syriacis expressam. Facta est hæc Versio ab aliquo Christiano, ut videtur, quia in Exodum scribit ex quorundam interpretum sententia, Arcæ longitudinem & latitudinem fuisse 5. cubitorum, ut indicaret annos 5500. ante adventum Messiæ. Hunc verò computum annorum à mundo condito ad Christum sequuntur Christiani Orientales secundum LXX. II. Versio Arabica duplex Pentateuchi MSS. secundum LXX. in Bibliotheca Oxoniensi, in quibus de Obelis, Asteriscis &c. ab Origene usurpatis differitur. An hæc exemplaria eandem habeant versionem, & an hæc eadem sit cum ea, quæ in Bibliotheca Laurentiana, quámque descripsit Hottingerus, nondum mihi liquet. Hos libros contulit Patritius Junius cum MS. nostro Græco Alexand. cujus notas in Tomo ultimo nostrorum Bibliorum excusas damus.

III. Psalmorum versiones Arabicæ plures, quarum duas impressas habemus, unam in 4. Romæ 1619. operâ Gabrielis Sionitæ & Victorii Scialac Accurensis Maronitarum, quæ plerumque cum Græca τῶν ὁ convenit & eadem planè est cum editione Antiochena sive versione Syriacarum Ecclesiarum. Alteram in Bibliis Parisiensibus, ut & in nostris, quæ à priori discrepat, est enim Alexandrina sive Ægyptiaca. Priorem edidit August. Justinianus Episcopus Nebiensis, vir pro temporum ratione linguarum Orientalium peritissimus: quæ cum textu Hebræo, versionibus Chaldæa, Græca, Arabica, & versionibus Latinis per columnas dispositis & annotationibus prodiit Genuæ 1516. De hoc ita Sixtus Senensis lib. 4. *Augustinus Nebiensis Episcopus, patriâ Genuensis, ex illustri Justinianorum familia, Prædicatorii ordinis Professor observantissimus, Theologus summè doctus, & linguarum omnium, quæ toto terrarum orbe dispersa sunt, peritissimus, novo & ingenti ausu primus omnium utriusque sacræ legis Instrumentum 5. præcipuis linguis, Hebræa, Chaldæa, Græca, Latina & Arabica in unum corpus, Octapla inscriptum, redegit, & in singulis paginis octo columnas disposuit, in quibus omnes prædictæ linguæ propriis characteribus*

expresse, totidem lineis totidémque verbis sibi correspondentes, uno eodémque aspectu cernuntur, hoc ordine. 1. Hebraam posuit editionem. 2. Latinam Hebraeo respondentem de verbo ad verbum. 3. Latinam Vulgatam. 4. Graecam. 5. Arabicam. 6. Chaldaicam. 7. Latinam Chaldaeo respondentem. 8. Scholia. Hujus tam præclari operis ipse scribit *se duo tantùm volumina videre meritum esse, viz. ex Vet. Testamento ad Leonem 10. Pontificem Maximum in totum Psalterium Octaplum typis excusum, cujus initium est; Scio Pater benignissimè,* &c. *& ex Nov. Test. in universa 4. Evangelia Octaplum ipsa auctoris manu, atramento minioque descriptum, cujus initium est, Fructum salutiferum, magnúmque utilitatis incrementum,* &c. Hactenus Sixtus Senensis. Versio autem hæc Arabica non est ex Hebræo, sed ex Græca LXX. translatione, ut ex locis variis constat, ubi Hebraicam deserit & LXX. sequitur; videantur Psal. 48. 15. & 68. 13. Tertia nondum excusa, cujus varia vidi exemplaria, unum in Collegio Sionensi Londini, duo alia MSS. ipse habeo ejusdem versionis, quorum unum omnium, quos unquam vidi librorum MSS. pulcherrimè descriptum est, sæpe etiam quibusdam literis aureis exaratum una cum versione Latina Interliniari etiam nitidè descripta. Hoc exemplar, quod olim erat clariss. Petri Du Vall linguæ Arabicæ professoris Parisiensis, cum multis aliis post ejus obitum verundatis ad manus meas pervenit. Alterum verò habeo etiam, codicem vetustissimum, qui cum priore planè consentit in omnibus: quando verò vel à quo scriptus sit in exemplari non exprimitur, ex Græca tamen Sept. factam esse hanc versionem constat, quam ubique ferè exprimit, nisi quòd tres illos versiculos in Psal. 14. qui in Heb. Chald. & Syro non habentur, licèt in Græco & Volgara Lat. extent, non habeant MSS. exemplaria nostra; post quosdam etiam Psal. habet Doxas & Cathasmata, quorum viginti in toto Psalmorum libro minio signantur. Hoc verò indicat ex Græco traductam esse hanc versionem, in cujus exemplaribus quibusdam eadem reperiuntur. Fortasse hæc versio apud Maronitas facta est, postquam Romaæ Ecclesiæ se adjunxerunt: habet enim post Doxas sæpe Orationes vel Collectas ad Beatam Virginem, quales apud solas Ecclesias Latinas in usu sunt, à quibus videntur Maronitæ eas accepisse, cùm apud reliquos Orientes neque in ipsorum Psalteriis, nec alibi ulla sint talium orationum vestigia.

IV. Prophetarum omnium liber MS. vetustissimus, quem Academiæ Oxoniensi inter alios libros Orientales legavit Joh. Seldenus: versio præstantissima, plerumque sequitur textum Hebræum illúmque exprimit, aliquando cum Versione LXX. concordat. Codex hic magno nobis usui erat, cùm Prophetas excudimus in nostris Bibliis, conferendo cum Parisiensi, quod mancum & valde lacunosum: cùm enim non tantùm Versus quamplurimi deessent variis locis in exemplari Parisiensi, sed & interdum integra capita, quicquid deerat ex hoc exemplari supplevimus & uncis inclusimus cum his literis *MS. Oxon.*

Novi Testamenti varias habemus editiones Arabicas. Evangeliorum tres habemus versiones, quarum 1. Romæ excusa sine punctis typis Medicæis in fol. cum versione Latina interliniari, postea Romæ recusa sine Versione Latina. De auctore autem hujus versionis Arabicæ, vel cujus sit antiquitatis nil certum & exploratum habemus, nec quicquam dicunt, qui eam ediderunt. Doctum tamen fuisse hunc Arabem interpretem, quisquis fuerit, fatetur D. Bochart. Geogr. sacra parte 2. lib. 1. cap. 1. pap. 365. ex Marc. 7. 26. ubi verba Græca ἦν δὲ ἡ γυνὴ Ἑλληνὶς Συροφοίνισσα τῷ γένει, ita reddit Arabs, *Et erat Graeca Syra, & genus ejus ex Algaur,* id est, ex Cœle-Syria.

II. Evangelia cum reliquis libris Nov. Test. Arabicè edidit Thom. Erpenius Leidæ, ann. 1616. in quarto, quæ editio licèt cum Romana plerumque conveniat, ita ut unam eandémque esse versionem quidam arbitrentur, in multis tamen discrepant, ut conferenti patet, & ex utriusque collatione collectis varietatibus liquet, quæ omnes cùm ex scribæ lapsu oriri non possint, planè aliam indicant versionem: authores tamen, quicunque fuerint, unum alterius vitulo arasse, quod antea de Pentateucho Saadiæ diximus, hic etiam videtur. De antiquitate verò harum versionum non certò constat, antiquissimas tamen fuisse patet, tum ex librorum ordine, cum Epistolis Acta Apostolorum postposita sint in codice MSS. Erpeniano, quem ordinem ut in aliis antiquissimis Græcis Exemplaribus, sic in nostro vetustissimo MS. Alex. observavi, tum ex clausula, quam scribit Erpenius in suo codice repertam esse, viz. *Absoluta est hujus libri descriptio die 16. mensis Banua anno 988. Martyris Justorum.* (anno Christi 1171.) descriptus autem est ex emendatissimo exemplari, cujus descriptor ait se id descripsisse ex alio exemplari emendato, exarato manu Johannis Episcopi Cophtitæ; qui Johannes dicit se suum descripsisse ex exemplari emendatissimo, quod ediderat D. Nesiulanam. F. Azalkefati. Ex hac inscriptione patet Nesiulaman fuisse auctorem hujus versionis; quando autem Nesiulaman iste vixerit nondum liquet: antiquissimam verò esse versionem colligere ex eo est, quòd Matth. 6. 13. deest Doxologia in Orat. Dominica, ut in Vulg. Lat. & in omnibus antiquis Græcis MSS. ut in collationibus nostris codicum Græc. Nov. Test. apparet; nam Orationem illam desiisse istis verbis, *Libera nos à malo,* statuunt viri longè doctissimi. Doxologia verò ista erat Chori vel populi responsum, postquam in Liturgia recitata erat Oratio Dominica, unde in margine primò posita, postea in textum irrepsit: Vide D. Grotium in locum. Tertiam habeo in codice MS. quæ à prioribus magis discrepat, quàm ipsæ à se invicem, fortasse tamen eadem cum illis est versio, ab aliquo hic illic immutata. Codex videtur esse vetustissimus tum ex charta, tum ex forma scripturæ

23. II. Reliquorum verò librorum Novi Testamenti duas tantùm vidi versiones, easque impressas Erpenianam scil. quam una cum Evangeliis ipse publicavit, & Gab. Sionitæ in Bibliis Parisiensibus, quas planè diversas esse translationes clarum est. Hanc verò Alexandrinam sive Ægyptiacam esse constat ex Sionitæ verbis, quæ supra adduxi, Præfat. in Psal. Syriscos, ubi totam Scripturam se habuisse dicit Vers. Arab. ex anti-

quo

quo codice in Ægypto descripto trecentis abhinc annis; hanc itaque esse eandem Ægyptiacam cum illa Vet. Testamenti patet, quæ scil. per Ægyptum reliquasque Ecclesias Alexandrino Patriarchæ subditas in usu erat: fortasse altera est Syriaca sive Antiochena in usu infra Patriarchatum Antiochenum, quod magis probabile est, quia non immediatè ex Græco, sed ex Syro traducta esse videtur; nam Syriaco textui in locis plerisque quàm Græco vicinior esse deprehenditur: utriusque verò antiquitas ex versiculi illius 1. Joh. 5.7. absentia colligitur, qui in Syriaca, ut & vetustissimis Græcis exemplaribus, nostro Alex. aliisque MSS. Græcis, quos contulimus, non reperitur: quod sanè magnæ vetustatis argumentum est cùm post damnatam Arii hæresin, hic versiculus, qui tunc in multis exemplaribus desiderabatur, in omnibus suppletus esse videtur. Habeo etiam Epistolas S. Johannis Arabicè, quas cum Latina interpretatione Bedvvellus noster edidit Raphelengii ex officina Plantiniana anno 1612. Et Epistolam ad Titum etiam Arabico-Latinam, quam edidit Joh. Antonides, iisdem typis & eodem anno. Omnes verò cum Erpenii editione conveniunt, unde secundum versionem Antiochenam descriptæ sunt, quod & Bedvvellus innuit cùm scribat, non Græcum sed Syriacum Testamentum Arabem hunc transtulisse, ut ex multis locis conferenti apparebit; unde quæ optimè à Syro redduntur, ea ab Arabe quoque ad verbum reddita sunt; ubi hallucinatus est Syrus, ibi & Arabs à scopo aberravit longius. Ad Galatas Epistolam Arab & Lat. edidit Rutgherus Speyrobopurdianus Heydelb 1583. Convenit prorsus cum Erpeniana.

Inter Arabica MSS. Bibliothecæ Laurentianæ in Catalogo mentio fit 4. Evangeliorum, quæ ex Chaldæo in Arabicam translata sunt per Pharaonem Hebræum. Per Chaldæum intelligit Syriacum, ex quo, ut superius dixi, traducta est versio Arabica, quam Antiochenam & Syram vocant, quæ nondum lucem vidit. In Bibliotheca etiam Leydensi extant 4. Evangelia Arabicè, quæ asserit D. Hottingerus ab Erpeniano differre, fortè eadem sunt cum Ægyptiaco, quæ in Parisiensi & in nostra Editione imprimuntur.

PROLEGOMENON XV.

De

LINGUA ÆTHIOPICA ET SCRIPTURÆ VERSIONE ÆTHIOPICA.

1. Aethiopiam in Script. non per terram Chus, sed per Lud. designari. 2. Regem Abyssinorum non esse Presbyterum Johannem. 3. Abyssinos ante tempora Justiniani fidem recepisse contra Scaligerum probatur. 4. Pauca de Aethiopibus in Historiis extant post eorum conversionem. 5. Patriarcha Alexandrino subjiciuntur. 6. Linguam Aethiopum affinitatem habere cum Chaldaa. 7. Varia ejus Dialecti. 8. De lingua Suriana sive sancta, & Gheez sive libera, qua vernacula, & de earum Characteribus. 9. Cur lingua Aethiopica vocetur Indica. 10. De Scriptura versionibus Aethiopicis. Totam Scripturam hac lingua extare. De Psalmis & Cantico Canticorum. De Nov. Test. Aethiopico. Versionem Vet. Test esse ex Graca τῶν ό, Novi Test. non ex Syro, sed ex Graco codice expressam esse. 11. Actus Apostol. non ex Vulgata Latina translatos, contra Scaligerum & Lud. de Dieu. 12. Versionem Aethiopicam antiquam esse, contra eosdem. Dies festos observant ex Apostolica traditione. Petrum Aethiopem & socios non fuisse auctores versionis Aethiopica, sed eam primum typis edidisse Roma.

Æthiopiam in Scripturis non designari per *terram Chus*, contra communem opinionem probatur ex Prophetæ verbis, Hab. 3.7. terram Madian, (quæ sine dubio sita erat in Arabia prope Rubrum mare) cùm Chusam confundentis, & ex 2. Reg. 19.9. ubi legimus quòd Senacheribum obsidentem Libnam subitò Tirhaca Rex Chus adortus sit, & ex 2. Chron. 14. 9. ubi legimus Zerah alium Regem Chus contra Asam Regem Judæ decies centena millia militum duxisse, quod fieri non poterat nisi Æthiopes Ægyptum interjacentem prius debellassent & subjugassent. In eodem etiam capite legimus Asam Regem hac invasione irritatum, civitates Zerah evertisse usque ad Gerah, quæ in Arabia Petræa sita est ex parte Australi Judææ; uti agnoscunt omnes. Alia etiam sunt Scripturæ loca (in quibus fit mentio Chus) quæ de Æthiopia intelligi non possunt, Job. 28. 19. Ezech. 29. 10. &c. & Sententiam illam licèt magna auctoritate suffultam stare non posse, planè demonstrant: maximè verò Zeph. 3. 10. & Es. 18. 1. ubi Ægyptus describitur esse trans flumina Chus, quòd de Æthiopia dici non potest, quæ potiùs respectu Judææ, ubi Propheta scripsit, esse trans Ægyptum, ita ut necessariò Chus sit terra aliqua inter Judæam & Ægyptum intermedia, quæ alia non est quàm Arabiæ pars quæ Chusæa dicitur, & sita erat in Arabia Petræa & Fœlice, & Chusan dicta fuit Veteribus; Plin. lib. 8. c. 11. Eratostheni apud Strabonem & aliis, cujus incolæ primò Scenitæ à tentoriis, in quibus degebant, & po-

ftea Saraceni à latrociniis,ut quidam, vel potiùs à situ Orientem versus dicebantur. Fluvius item Gihon, unus eorum,qui ex Paradiso exivit,dicitur circumivisse Terram Chus,quod de Æthiopia dici non potest. Æthiopiam verò iisdem sacris scriptoribus per *Lud* & Æthiopes per *Ludim* vel *Ludaos* significari probatur tum ex motibus Ludæorum,ut quòd arcu potentes describuntur,Es. 66. 19. Jer. 46. 9. &c. & quod anthropophagi etant, teste Baal Aruc,quæ Æthiopibus non conveniunt,tum ex situ,cùm Phut & Lud. Es. 66. 19. describantur ut loca vicina,Phut verò est nomen urbis & insulæ in Nilo inter Ægyptios & Æthiopes, unde infertur per Lud Æthiopiam à Propheta intelligi : videatur D. Bochart. Geogr. sacra part. 1. lib. 4. c. 2, 3, & 26. Arabes eos vocant *chabatsi* حبشي vel Habassi, unde dempta aspiratione Abasseni vel Abassini, tamen origine Ægyptiaca Abyssinos dictos tradunt nonnulli à domibus,quas *Abases* Ægyptii appellant, vel quod gentes dispersas significat,alii à fluvio magno Abaso dicto; ipsi se vocant Chaldæos. Græci Æthiopiam deducunt ab *αἴθω cremo, uro,* & ὤψ, ὠπὸς, *facies, aspectus*,quia à solis vicinitate ita uruntur & torrentur, ut atro sint colore, Jer. 13. 12. unde Prov. *Aethiopem lavare, dealbare*, &c. Waserus in notis ad Gesn. Mithrid. ad cap. 2. pag. 89. & 92. Homeritas verò ex Arabia per fretum angustissimum in Æthiopiam trajecisse testantur veteres, & Auxuma possedisse, unde Plin. lib. 9. cap. 29. & lib. 3. c. 9. Nili accolas à Siena non Æthiopum populos sed Arabum esse dicit,& Æthiopes dictos Homeritas scribit Theophanes apud Photium unde apud Stephanum Omeritæ gens Æthiopum; eosdem Omeritas dici Abasenos vel Abyssenos,ab Uranio apud Stephanum scriptore vetere constat,quos in Arabia Fœlici ponunt juxta Sabæos,adeò ut Abyssinorum nomen sit Arabicum: vide Bochart. lib. 2. cap. 23. Scalig. de emend. lib. 7. notis in Comput. Æthiop. Arabicè dicit الحبشي *Elhabusei* scribi. Auxumitæ itaque vel Homeritæ non sunt inter Veteres Æthiopiæ incolas,sed ex Arabia Coloniæ,nec totam Æthiopiam vel maximam ejus partem subegerunt, sed regionem quæ prope fretum illud maris Rubri vel Arabici sita est. Hinc non mirandum,si qui apud Plinium & Ptolomæum vocantur Homeritæ in Arabia Fœlici Procopio dicuntur Auxumitæ ab Auxumia in Æthiopia, à Regia nomine Ἄξυμα.

2. Regem Æthiopiæ vel Abyssinorum, vulgus Historicorum superioris seculi per errorem vocàrunt Presbyterum Johannem,de quo nomine licèt apud omnes ferè doctos convenit huic Regi falso attribui,unde tamen error natus sit & quisnam fuerit Rex ille,qui istiusmodi titulo insignitus erat,multum discrepant. Videantur Scalig. loco cit. Kirk. Prodr. Copt. c. 4. Bochart. part. 1. lib. 4. cap. 26. Licèt autem Scaliger cum cæteris dicant Regem quendam hujus nominis fuisse per Asiam longè latéque dominantem qui, Persica lingua, quæ per magnam Asiæ partem locum habet,ut in Occidente Latina *Prestigiani* فرستكاني id est *Apostolicus* vocatur,quasi Rex Orthodoxus & Christianus appellatus sit,in hoc tamen deceptus est, quòd origine Afrum aut ex Asia pulsum in Æthiopia postea sedes fixisse fingit,quod nullo idoneo teste,vel ratione probabili confirmat. Primus qui errori occasionem dedit hoc nomen Regi Abyssino tribuendo erat Petrus Covillanius,qui à Joh. 2. Rege Portugalliæ in Persiam & Indiam missus,cùm de Presbytero quodam Johanne aliquid audivisset ex Paoli Veneti aliorúmque relationibus,& Abyssinorum Regem vocari accepisset à Persis & Indis Prester Chan,id est *Regem mancipiorum*,quorum magnus numerus ex Æthiopia advectus erat, Abyssinos verò suum Regem Belul Gian appellare, quod *gemmam pretiosam* significat,inde Johannis nomen ortum,& *Prester Chan* vel *Gian* Regem Æthiopum appellarit,& hic error,rebus nondum satis exploratis,latiùs inter scriptores emanavit. Scribit Waserus notis ad Gesn. Mithrid. ex Scal. loco citato. Reges Æthiopum ante 300. annos in Asia,præsertim in Drangiana,finibus Susianæ in India & Sinis latè imperasse, donec ab imperatoribus Tartariæ imperio Asiæ exuti, & ex Sinarum regione pulsi,primò à Cingi Tartarorum Rege, interfecto Uncan magno Æthiopum imperatore; postea Cnicam filius Cingis & ejus filius Bethin Can omnes Abyssinos ex Moni & Sinarum regno expulisse,& in Africam fugere compulisse, à quibus temporibus ejus Imperatoris notitia ad nos pervenit nomine Prestigiani,quod lingua Persica Orthodoxum significat,&c. In hoc discursu verum est Regem quendam ita nominatum in Oriente regnasse, & à Tartaris ejectum,qui ipsius regno finem imposuerunt, licèt aliqui adhuc in Tartaria superesse volunt,ut Hornius de Orig. Amer. l. 4. cap. 2. sed quòd ab Æthiopia ortus sit, vel quòd Æthiopes per Asiam ita imperium dilatarunt, vel quòd postea ex Oriente pulsus Abyssinorum regnum in Æthiopia erexit,meræ nugæ & somnia sunt sine ulla authoritate ficta,unde & ipse Scaliger multa contra hæc objicit,quibus nemo respondet nec respondere potest. Quidam cum magno Cham confundunt,quidam ridiculè in honorem Jonæ Prophetæ; Reges ipsorum Johannis nomine appellari volunt. In Partibus Occidentalibus vult Kirkerus Presbyterum dici,non quòd Sacerdos esset, sed quia primatum more crucem erectam,ut se fidei defensorem ostenderet, præferri curavit. Rex itaque Asiaticus,qui 300. 400. abhinc annis in Cathaia,ut plerisque placet, longè latéque imperabat,& ut quidam contendunt adhuc regnat, Presbyter Johannes vocatus est ab Europæis, quia ut dixi Prestigan Persis *Apostolicum* & *Christianum* notat. Unde est quòd Nestoriani (teste Hornio de orig. gent. Amer. l. 4. c. 2.) suum Juhanna titulo illo Prestigan ornarunt, quasi dicas, Rex Christianissimus, Abyssinorum verò quia Rex Presterchan (ut diximus) id est *rex mancipiorum*,ab Indis & Orientalibus reliquis appellatus sit. Hodie undique Muhammedanis & Paganis cincti sunt, quorum etiam multi inter eos vivunt: vastæ solitudines & deserta exercitibus invia ipsos tutos reddunt ab aliorum invasione,quod multis abhinc sæculis damno suo expertus est Cambyses Persa,qui post victam Ægyptum exercitum numerosum in Æthiopiam misit,quorum

rum pauci redierunt,plerisque fame & æstu, postquam per arenas & deserta loca errassent,mortuis & consumptis.

3. Ut ad ea,quæ institutum nostrum propiùs attingunt accedam,quæstionem movet Jos. Scal. de tempore quo primum fidem Christianam receperunt Abyssini,& statuit non ante Justiniani Imperatoris tempora fidem Christi in Æthiopia receptam; sic enim scribit de emendat. Temp. l. 7. in notis ad comp. Æthiopicum, *Jactant vetustatem Christianismi à Candace Regina & Philippo Apostolo, sed id manifestò falsum convincit Ecclesiastica Historia; Anno enim 25. Justiniani Imperatoris Adad Rex Auxumitarum vovit, si vinceret Omeritarum vicinorum Regem se Christianum factum iri, victo Rege Omeritarum missis ad Justinianum legatis impetravit ab eo Episcopos, qui primi omnium Christianismum in Aethiopia publicàrunt. Adad igitur Auxumitarum Rex primus in Aethiopia Christianismum prædicari curavit.* Hactenus Scaliger: unde infert ipsorum versionem Bibliorum recentem esse. In hoc verò vir doctus multum à vero aberrare videtur: licèt enim concedamus Auxumitas tempore Justiniani ad fidem conversos, quid hoc ad universos Æthiopas, quorum pars minima Auxumitæ,qui cùm non multò antea ex Arabia trajecissent,ubi Idololatræ erant (nam Procopii Gazæi tempore nondum trajecisse ipse Scaliger ibidem observat ex Procop. in 1. Regum) quid mirum eos non antea fidem recepisse, cùm Idololatras multos fuisse inter Æthiopes,imò & adhuc esse in vastissimo illo regno (quod 70. regna continet) extra controversiam sit; nec omnes populos, qui isto Regi subjiciuntur simul ad Christianismum conversos esse quisquam affirmaverit. Ex Actis Apostolorum cap. 8. vers. 27. constat Eunuchum Candaces Reginæ Æthiopiæ per S. Philippum ad fidem conversum primum in Æthiopia fidem Christi plantasse, prout omnes Historiæ testantur, nec à fide ipsos defecisse ex ullo probato Historico ostendi potest, sed in hunc usque diem in eadem perseverare. Per Æthiopiam hic intelligit Grotius Meroen, quæ Æthiopiæ accensetur; affirmátque, quòd nomen Candaces ab Augusti ævo ad Vespasianum ad Meroes regiones transiit, ut discimus ex Strabone 17. Plinio 6. 29. Idem scribit quòd probabile sit Eunuchum locum legisse in sermone Hebræo quem facilè addiscere potuit à multis Judæis, qui in Æthiopia erant, à quibus & religionem acceperat. Grotius Act. 8. 32. Postea testantur Historiæ Ecclesiasticæ S. Thomam Evangelium inter Indos & Æthiopes prædicâsse, cujus vestigia invenerunt Portugalli, cùm in istas oras primùm appulerant. De Eunucho veterum testimonia frequenter occurrunt. Irenæus cap. 12. dicit eum missum esse in regiones Æthiopiæ prædicaturum illis, quæ ipse credidit, *&c. Deum unum per Prophetas prædicatum*, &c. *hujus filium mundum fecisse*, &c. *Item in ejus persona impletum esse, quod olim cecinerat David; Aethiopia præveniet manus ejus Deo*, Psal. 67. Euseb. lib. 2. cap. 1. ad finem, imprimis id testatur, & Cyril. Hieros. Catech. 17. Hieron in Es. 53. scribit Eunuchum, ab Apostolo genti Æthiopum missum, *&c.* unde Epist. 10. *Ex discipulo fit Magister*: Idem scribit Niceph. Hist. l. 2. c. 6, 7. Doroth. in Synop. dicit ipsum per Arabiam Fœlicem, in Insula Taprobana & in universa Erythra Evangelium prædicasse: ferunt & martyrium gloriosè tulisse, & ibi sepultum esse. Es. 66. 19. vaticinatur Propheta de conversione Gentium, & inter reliquas Æthiopum, quòd scil. qui evasuri essent cladem, quam Genti Judæorum interminatus est Deus, id est, Apostoli eorúmque discipuli in Tarshish, Put & Lud qui arcum trahunt, gloriam ipsius inter gentes prædicarent. Hoc verò impletum erat cùm Eunuchus Reginæ Candaces à Philippo baptizatus inter Æthiopes tanto successu Evangelium prædicavit, ut hodie post tot secula fides Christi apud eos permanserit. Sic hanc prophetiam explicat doctiss. Bochartus. His verò temporibus Candaces nomen fuisse Reginæ Æthiopum commune, ut Pharaonis regibus Ægyptiis, Ptolemæi iisdem, post Alexandrum Magnum ex Plinio l. 6. c. 29. Strabone l. 17. Dione in Augusto & aliis satis liquet. Ipsorum Historiæ, quibus in rebus propriis fides habenda est, cùm non adsunt rationes validæ in contrarium, hoc de ipsorum conversione constanter tradunt, (videantur D' Alvares, Damianus à Goes, *&c.*) Cúmque Patriarchæ Antiocheno, ubi primus sedit Patriarcha S. Marcus, subditi sint, quem in ritibus & religione plerumque sequuntur, eúmque agnoscunt, (Abonam enim suum Patriarcham licèt eligant è Monachis Abyssinis, qui Hierosolymis degunt, ex ordine S. Antonii, confirmationem tamen petunt à Patriarcha Alexandrino, qui ipsum ad Abyssinos mittit, & regimen animarum eidem mandat.) Hinc constare potest ante Auxumitarum conversionem inter Æthiopes fidem Christianam viguisse: si enim Episcopos misit Justinianus Imperator à Constantinopoli, cur jurisdictionem Constantinopolitani vel Antiocheni Patriarchæ non agnoscerent Æthiopes, nisi quod ante hæc tempora Alexandrino subjiciebantur? Idem ex antiquis ritibus inter Æthiopes, quos ipse Scaliger loco citato adducit, probari potest, ut qui in usu erant diu ante Justinianum, & ipsius tempore exoleverant, qualis fuit Sabbati observatio una cum die Dominico, cessando ab operibus, quod non Judaismi, sed veteris Christianismi argumentum esse ipse ibidem fatetur; nam antiquissimi Canones vetant Sabbato opus facere. Idem observare licet dum panem vino tinctum in S. Eucharistia porrigunt, quod posteriores Canones prohibuere. Hæc & alia ante Justiniani tempora exoleta fuerunt, licèt prope Apostolorum temporibus & sequentibus seculis ob certas causas in usu erant. Deinde nec sanguinem nec morticinum, *&c.* comedunt, secundum Apostolorum Canonem, qui in Actis habetur, qui inter Canones Apostolorum relatus est, Can. 55. Certè hic ritus ab ipsis Apostolorum temporibus fluxit, à quibus vel ab eorum discipulis illum hauserunt, nec poterant ab Episcopis inter eos missis seculo Justiniani illum habuisse, cùm diu antea in Ecclesiis Asiæ & Occidentis mos iste evanuerat; denique ex Constantii Epistola ad Clerum Alexandrinum contra Athanasium, quæ extat in Athan. Apologia constat, Athanasium ordinâsse Frumentium, Episcopum Auxumitarum, quod clarè probat multò ante Justiniani tempora fidem Christi apud Æthiopes viguisse.

4. Post eorum conversionem pauca de iis legimus

in Historiis cùm loca Æthiopiæ inferiora paucissimi Europæorum penetrârint, donec superiori seculo per *Portugallensium* navigationes detecti 1484. qui in Religione Christianos deprehenderunt, & cum Ecclesia Alexandrina & Ægyptiaca, quibus contermini sunt, in plerisque communionem fovere (exceptis quibusdam antiquis ritibus & consuetudinibus, quæ ab ipsis Ecclesiæ suæ primordiis constanter retinuere.) Anno 1177. narrat Rogerius in Annalibus Alexandrum Papam 3 literas scripsisse ad Æthiopum Regem precibus Philippi Pontificis Medici, qui in illis partibus peregrinatus esset, & retulisset Principem fide Christianum, in aliquibus tamen à Romanis Ecclesiis dissidentem, avidè desiderâsse in omnibus erudiri, & cum Ecclesia Romana consentire, & Ecclesiam Romæ habere pro suæ gentis hominibus, ubi instrui possent in omnibus, quæ postea in Patria docerent: constat postea Ecclesiam Abyssinis datum S. Stephani, quam in hunc diem possident. *Portugallensium* etiam operâ Pontifici Romano se submiserunt, à quo Patriarcham receperunt; nuper tamen ferunt Imperatorem cum toto regno à Pontifice defecisse, ejusque jugo excusso in pristinum statum revertisse. Narrat Victorius Reatinus de Regibus Æthiopiæ, anno 1267. Icum Nuambech de familia David, Æthiopicum regnum majoribus suis ereptum, ope optimatum, qui res Sabæ Provinciæ procurârunt, recepisse, & ex Auxuma provincia in Sabam transtulisse. Anno 1437. cùm Joh. Imperator Græcus & Eugenius Papa de unione consilia inierunt in Concilio Ferrariensi, Zarah Jacob Abyssinorum Imperator ab Eugenio invitatus, legatos ad idem Concilium misit. Anno 1515. Legatum cum muneribus mittit David Abyssinorum Rex ad Leonem Pontificem. Anno 1624. A Davide Rege & ejus Avia ad Clem. Pontificem legati mittuntur, obedientiam promittentes, & benedictionem obsecrantes, Jov. Genebrard. Dam. à Goes.

5. Æthiopes verò ut Alexandrinum Patriarcham agnoscunt, sic ab Ægyptiis in ritibus sacris parum differre ipsorum Ritualia & Liturgiæ palàm restantur, unde Nicephorus, Zonaras. Chron. Alexandrinum, *&c.* eandem faciunt Ecclesiam Ægyptiacam & Æthiopicam. In Liturgia enim sua orant Æthiopes non tantùm pro fœlici statu Ecclesiæ suæ, Regis, Principum ac Judicum, sed etiam speciatim pro Alexandrino Antistite, (ut ex verbis Liturgiæ ad finem Nov. Test. impressæ, & in Bibliotheca Patrum Lat. patet.) pro Principe suo, Archiepiscoporum suorum principe, & Episcoporum magnæ provinciæ Alexandrinæ capite, *&c.* postea subdunt, pro patriæ nostræ capite venerando Archiepiscopo nostro N N. & omnibus Episcopis, sacerdotibus & Diaconis rectæ fidei. Una cum Ægypriis etiam æram Martyrum, à Dioclesiano in dira illa persecutione occisorum, anno Christi 383. quam vocant *aram gratiæ*, sequuntur, quam lingua Patria appellant, nec alio computo utuntur; unde notante Kirchero, cùm Epactas aliósque cyclos investigant, annum gratiæ pro radice computi accipiunt. Nomen illud Scal. dicit se non intelligere lib. 5. de emend. & lib. 7. in notis dictis scribit, *Aethiopes aram Dioclesiani qua utuntur appellare annum Gratiæ, se causam appellationis ignorare.* Et in fine fatetur, *se æstuasse antequam annos Gratiæ intelligeret*, quæ ejus verba cum aliis, quæ eodem loco ipse scripsit, nescio quo pacto conciliari possunt. Narrat Genebr. anno 1555. Petrum quendam Æthiopem familiarem fuisse Marcello Papæ, à quo Marianus Victorius Episcopus Reatinus linguam Æthiopicam didicit anno 1552. institutionibus de ea editis, nunquam antea à Latinis visis.

6. De lingua Æthiopum notandum (quod in tam vasto regno aliter fieri non potest) ipsos varias habere dialectos: lingua verò ipsorum à multis Chaldæa dicitur, ut apud authorem Chron. Alexandr. Baronium anno 1260. & ann 134. Scaliger etiam testatur *quod se appellant Chaldæos, idque non sine causa, quia lingua elegantissima & vetustissima, quâ libros sacros & prophanos conscriptos habent proximè abest à Chaldæa vel Assyriaca.* In Alphabeto cum Nov. Test. impresso, ut & in Psalterio Æthiopico, se Chaldæos vocant. Waserus in notis ad Gesn. Mithridat. ad cap. 2. scribit linguam eorum proximè abesse à *Chaldæa* & *Assyria* itémque *Hebraica*, quam in Æthiopiam intulerunt Christianorum reliquiæ. Affinitatem verò hanc facilè perspiciet, qui versum unum vel alterum Æthiop. Psalmorum vel Nov. Testament. in Bibliis nostris perlegerit. Multas enim Colonias ex Assyria in Æthiopiam olim transmigrâsse, quæ & linguam Chaldaicam secum introduxerint, refert Niceph. l. 9. c. 18. ex antiqua Historia Ecclesiastica, & tempore Justiniani Chaldaicam linguam ipsis in usu fuisse. Denique Marianus Victorius Episc. Reatinus, qui primus Æthiopicam linguam in regulas Grammaticæ redegit, quam edidit Romæ, circa annum 1550. quámque postea recusam ann. 1630. Romæ edidit Achilles Venetius nomine Congregatiõis de propaganda fide, in Procem. dicit, *Aethiopes linguam suam vocare Chaldaam, ut qua à Chaldæa Babylonica exoriatur, & Hebraica quàm similis est, à qua non secus quàm Syriaca, Arabica ac etiam Babylonica, quam etiam Assyriacam appellant, originem ducit*. unde concludit, *facillimè hanc linguam perdisci posse ab eo, qui Hebraicam callet.*

7. Testatur quidem Herodotus lib. 2. Ammonios qui Ægyptiorum & Æthiopum erant Coloni, linguam inter utrosque mediam usurpâsse. Diod. Sicul. lib. 4. de fabulosis antiquorum gestis, affirmat Æthiopes primùm easdem literas habuisse cum Ægyptiis, quas sacras & Hieroglyphicas vocârunt, quæ variis animantibus, extremitatibúsque hominum atque instrumentorum præcipuè artificum persimiles. Hæc verò multis ab hinc seculis evanuerunt. Gesn. in Mithrid. p. 62. scribit linguam Indicam, i. Æthiopicam Hebraicæ, Chaldaicæ & Arabicæ affinem esse, ut raro admodum sit in hac aliqua dictio, quæ non in illarum aliqua reperiatur: & hæc sola Orientalium, quæ ex Hebræo originem ducit, legitur nostro modo à sinistra ad dexteram. Refert Mariana Victorius tria apud ipsos esse linguarum genera, vel potiùs dialectos, vernaculam, Babylonicam, & Sanctam sive liberam, quarum exemplum dat in hoc verbo, Panis, quem lingua materna vocant: Babylonica: sancta verò ac libera: Babylonicam

illam

illam explicat Gram. p. 43. esse floridum & ornatum dicendi genus, quod omnes modos & omnia tempora habet, & in qua multa elegantissima, ut dicunt tum nominatum verba reperiuntur, & p. 45. dicit Phrasin esse nitidam ac politam, non secus ac apud nos Ciceronianam, quódque ea non plebs ac vulgus, sed elegantiores utantur, tum ad solutam orationem, tum ad carminum compositionem, vocantque à tabernaculis, ut aiunt, Babylonicum hoc idioma, differtque ab eo, quo omnes utuntur, & ab eo etiam, quo sacræ literæ descriptæ sunt, & p. 8. refert Characteres alios ipsos habere pro hac lingua, nobis hodie incognitos, utpote qui nullam de eo in S. literis mentionem habemus.

3. Præter hanc alias duas linguas vel potiùs dialectos habent, quarum Characteres diversi, de quibus Kirkerus ex Sacerdotum Abyssinorum, qui Romæ sunt relatione & alii: unam vocant sanctam, Surianam & antiquam, quia volumina sacra olim conscripta sunt Charactere Suriano vel Sancto, sacerdotibus solis & doctioribus noto, unde & inter ipsos pro lingua docta habetur, & vocârunt sanctam, quia Christo erat vernacula. Hic verò character idem est cum eo, quem vocamus *Estrangelum*, quo Syri hodie utuntur in librorum inscriptionibus, qui respondet literis nostris Capitalibus, à quibus deducti reliqui Syrorum characteres ordinarii, Hic verò Character ipsis hodie in usu non est. E Syria in Ægyptum & Æthiopiam, utpote confines regiones traductas esse colonias, & linguæ Syræ & Characterum fuisse traditrices affirmat Kirker. Prodr. Copt. c. 3. p. 46. Altera est Vulgaris & communis, qua in hunc diem Abyssini omnes utuntur, quâ etiam impressa habemus Psalterium Æthiopicum, Cant. & Nov. Testamentum, hanc verò vocant *Geez*, i. e. *liberam*, quòd à nulla alia lingua originem duxerit, & huic linguæ propiùs est hic character, qui hodie vulgaris est, & qui in Alphabetis ubique conspicitur. Priorem verò vocant Chaldæam & Assyriam. Tabulam confecit Postellus vocum, quæ eædem sunt Hebraicè & Æthiopicè, eisdem literis & eadem significatione, quarum multæ in Lexico Wemmeri extant, licèt & multa sint vocabula Æthiopica ab ipso omissa, ut à viris doctis observandum est. Hæc quidem obscurè admodum & perplexe scripta invenimus ab iis, qui linguæ hujus peritiam profitentur. Linguam enim sanctam & Surianam modò à vernacula, quàm Ghees sive *liberam* vocant, ut diversam videntur distinguere, modò cum eadem confundunt, modò Scripturam in illa Suriana & sancta, modò in vernacula sive libera scriptam volunt. Hoc verò ex libris Æthiopicis impressis constat, Novum Testamentum, Psalmos &c. scripta esse linguâ illâ, quam Ghees sive liberam vocant, sic enim disertè affirmatur in Titulo Nov. Test. Romæ à Petro Æthiope edito.

2. Ex ipsa versione constat, multa vocabula Novi Testamenti, quod scriptum esse dicitur lingua Ghees sive *libera* esse Hebraica, multa Chaldaica, Arabica quædam, plurima tamen alterius planè linguæ, quæ ad Heb. Chald. vel Arabicam referri non possunt, quámque Vernaculam esse existimamus. Lingua ergò illa non est ita dicta, quasi à nulla alia originem duxerit, saltem quoad integram ejus naturam, cùm multa sint vocabula, quæ ad origines Hebraicas, Chaldaicas, & Arabicas referuntur; nec versio Æthiopica, quam habemus facta est in purè vernacula sive Ghees, nisi dicamus vernaculam mixtam esse cum Heb. Chald. & Arabica.

9. Linguam illam, qua in sacris utuntur, elegantissimam esse affirmat Scaliger, quod quidem verum esse facilè deprehenditur, & in multis etiam adventitiam esse, & à nativa Æthiopum linguam differre. Quod verò Æthiopes aliquando etiam Indos, & eorum lingua Indam vocari legimus, hoc inde fit, quòd olim Æthiopia sub Indiæ nomine à veteribus Scriptoribus comprehensa fit, unde apud Poëtam Nilus ab Indis fluere dicitur, ut & apud Procopium lib. 6. Sic Ælian. lib. 17. Æthiopes vocat Indos. Marcellinus Comes Indict. 4. Coss. Paulo solo, dicit Anastasio principi Elephantem, &c. ex India missum, i. ex Æthiopia. Panegyristes etiam hæc habet, *Dent veniam trophæa Nilıaca, sub quibus Aethiops & Indus intremuit*. Vide Scal. Inda itaque non dicitur, quasi hæc cum Indorum propriè dictorum lingua eadem sit, sed ob causam jam dictam. Sebast. Munsterus in Gram. Chald. notat *duplicem esse Indiam, unam Orientalem, qua scilicet in Asia extremum occupat locum, cujus linguam & literas omnino ignoramus; alia est Meridionalis, in Africa scilicet sita, quæ ad Orientem habet mare rubrum, Arabiæ fœlici contermina, nisi quod Arabicus sinus interfluit; porrò ad Septentrionem jungitur Aegypto & ad Occidentem Aethiopiæ -- Hodie Abasini & Indi Indiani appellantur, &c. Ad hos itaque homines dictam spectare linguam non modo Joh. Breshenbachius, verum & Joh. Potken testatur, quem de Hierosolymis hic Romæ homines Indos convenisse & Alphabet. eorum libris descripsisse fatentur.* Postea apponit ex hac lingua & Chaldaica vocabula quædam cum interpretatione Latina, ut harum linguarum affinitas & diversitas pateat.

Indica.	Chaldæa.	Latina.
Lobos.	*Lebbi.*	*Cor meum.*
Zadok.	*Zaddika.*	*Justus.*
Anta.	*Ante.*	*In.*
Moderna.	*Aromana.*	*Terra nostra.*
Indica.	Chaldæa.	Latina.
Basam.	*Betscham.*	*Pinge.*
Beosi.	*Gabra.*	*Vir.*
Amolacha	*Elaha.*	*Deus.*
Dubra.	*Thura.*	*Mons.*
Saboo,	*Enochi.*	*Homo.*

Indica.	Chaldæa.	Latina.
Obolo.	*Lachme.*	*Panis.*
Jon.	*Chamra.*	*Vinum.*
Beta.	*Beta.*	*Domus.*
Gabureba.	*Thadra.*	*Fecisti.*
Saburca.	*Tebarta.*	*Fregisti.*

Tunc hæc subdit: *Hinc facilè est judicare linguam, quam Indianam vocant, non esse Chaldaicam, nisi contra claram Scripturam sentire velis Danielem, Jonathan, Onkelosum & reliquos interpretes non Chaldaicè sed fortè Calicuticè scripsisse. Est igitur lingua propria*

&

& suæ genti peculiaris, nunc quidem cum Chaldaismo, nunc cum Hebraismo nonnihil habens affinitatis, sed plus eum utraque diversitatis; proinde mihi videtur, si in sensu meo abundare permittar, eam Aethiopum esse linguam, sicut & Abyssini ipsi non admodum ab Aethiopibus differre dicuntur; quanquam non nesciam ipsos Judæos in suo Haruch eam vocare linguam Ismaeliticam.

10. De versione Scripturæ Æthiopicæ pauca dicam, cùm totam non habeamus, & pauci sint, qui de hac versione vel linguæ ejus utilitate aliquid scriptum reliquerunt.

1. Constat apud Æthiopes totam Scripturam linguâ ipsorum, quam Chaldæam & Gheez sive liberam vocant, esse descriptam; licèt enim tantùm Psalmorum liber, & Novum Testamentum typis apud nos edantur, cum Cantico canticorum & Canticis sacris quibusdam aliis, tamen totam eos habere Scripturam, tam Vet. quàm Novi Testamenti satis exploratum & certum est, totámque sperabam me in hisce Bibliis in lucem editurum, si promissis stetissent, qui exemplaria perfecta Æthiopica mihi promiserant. Habuit doctissimus Gaulminus in Gallia universum Vet. Testamentum Æthiopicum, quod de ope D. Bigo, viri undequaque doctissimi, consecutus essem, nisi quòd exemplar ipsum Serenissimæ Reginæ Suecorum commodatum & in ipsius Bibliotheca repositum, fortuitò an fraude alicujus nescio amissum, haberi non poterat.

2. Habemus Psalmorum librum cum Cantico canticorum aliísque sacris canticis characteribus Æthiopicis editum primò Romæ anno 1513. postea Coloniæ anno 1518. per Potkenium Præpositum Ecclesiæ S. Georgii apud Colon. qui etiam ad finem Alphabetum Æthiopicum cum paucis lectionem & pronunciationem spectantibus adjecit. Exemplar etiam MS. Psalmorum Æthiopicum habui à D. Pocockio accuratè scriptum, ex quo errata, quæ in codicibus Romæ & Coloniæ impressis quàm plurima occurrunt, correcta & emendata. Novum verò Testamentum edidit Frater Petrus Æthiops, Pontifici Leoni X. ut dixi charus, auxilio, ut ipse loquitur, piorum Romæ anno 1548. Paulo tertio Pontifice & Claudio Abyssinorum Imperatore. Primò verò Evangelia 4. excuderunt cum Eusebii Canonibus concordantiarum & Epistolis Sancti Pauli, Epist. ad Hebræos, Apocalypsi &c. quæ ultimo loco ponuntur, Actis Apostolorum. Ad finem etiam Missale Æthiopicum sive Liturgiam adjunxerunt, cujus in Bibliotheca Patrum habemus Latinam versionem: post triennium etiam Epistolas reliquas idem edidit: unde est quòd in plerisque codicibus desunt Epistolæ Catholicæ quas vocant, quia post reliquas editæ. In exemplaribus quibus usus sum desiderabantur, & postquam illas diu frustra quæsieram, tandem à doctissimo D. Hardie Parisiis, perfectum exemplar nactus sum. Cùm verò nihil unquam in hoc genere typis antea evulgatum esset; non mirandum est nævos multos, & errata plurima occurrere, quæ in editione nostra, ni fallor, emendata sunt.

3. Ex iis, quæ edita habemus, liquet Vet. Testamentum apud eos ex Græca LXXII. interpretum versione traductum esse, quam, ut ab Apostolis traditam, in summo honore Ecclesiæ temporibus fuisse nemo est qui ignorat, unde est, quòd Psalterii in Bibliis nostris versionem Latinam aliam non dedimus præter illam, quæ Græcæ respondet, ubi tamen à Græca discrepat Æthiopica, discrepantiam Latinè exprimi curavimus. Quod ad Nov. Test. attinet, mihi videtur ex Græco codice expressum esse, non ex Syro, quod autumant quidam: nam qui Syrum cum Æthiopico conferet, planè percipiet magnum ubique inter eos discrimen, & sæpissimè à Syro Æthiopicum recedere tum verbis tum sensu. Hoc tamen notandum, in multis cum Syro convenire, ut in Doxologia ad finem Orat. Dom. Matth. 6. quæ in Syro & Æthiopico habetur, at in Vulgata Latina, Arab. ut & in omnibus ferè Græcis codicibus antiquioribus deest, Matth. 22. 27. hæc verba, *& in omni virtute tua* adduntur à Syro & Æthiop. Cap. 23. 8. non legunt (ὁ Χριστός) Æthiopicus cum Syro & Vulgat. Matt. 22, 23. verba reddit planè ut Syrus. Sic Act. 5. 37. versiculus integer ut in Syro sic in Æthiopico deest, & 1. Joh. 5. 7. versus ille, quem in plurimis codicibus Græcis antiquis non extitisse, notatum est apud Veteres, nec in Syro, nec in Æthiopico exemplari apparet. Quod mihi probabile reddit, non unum ex altero expressum, sed utrumque ex antiquo aliquo codice, qui in hisce ab aliis diversus erat, factum fuisse quòd utriusque antiquitatem probat. Matth. 27. 49. addit Æthiop. ex Johanne, *& alius rursus accepit lanceam, & confodit latus ejus, & effluxit sanguis & aqua*, quæ non in Syr. Arab. vel Vulgata Latina leguntur. Beza tamen in duobus vetustis Codd. Græcis ita legi notat. V. 56. addit, *Et Maria quæ Jacobi, & mater Joseph*; quæ solum in Evangelio Hebr. habentur. V. 53. cum Arabe consentit addendo, *postquam resurrexissent*, &c. & hoc observandum Versionem hanc textum satis fideliter plerumque reddere, verùmque ejus sensum exprimere, obscura quoque loca illustrare, ita ut ex hujus cum antiquis collatione multum lucis textui oriri possit, unde temeraria & injusta videtur Jos. Scaligeri de hac versione, quam vix satis intellexit, censura, cùm scribit, pessima fide eorum libros traductos esse, & malam fidem in Epistol. Pauli reperiri, in quibus vix tria commata continua reperies, in quibus aut verba aut sensus Apostoli reddita sint, quod qui Epistolas diligenter contulerit cum versione nostra Latina aliter se habere deprehendet.

11. De Actis Apostolorum innuere videtur, qui ea edidit, se secundum Vulgatam Latinam transtulisse, quod Scaliger affirmat etiam vel puero ex innumeris locis colligere haud difficile fore, cùm tamen hunc librum conferenti apertè constet Vulgatam non exprimere magis quàm Syriacam, vel aliam versionem, imò in quibusdam à Vulgata planè variare verba addendo vel omittendo, & aliquando sensum planè alium reddendo. Verba etiam quæ ad finem Actuum Apostolorum in edit. Æthiop. adduntur mala fide recitat Scaliger, quæ verbatim reddita ita sonant. *Hic absoluta sunt Acta Apostolorum, quorum preces & benedictiones sint cum scriptore Tispha Zion & cum plurimis illorum interpretibus, cum S. Johanne Prefecto* (vel *Dictatore*) *& cum omnibus nostris baptismi filiis in secula seculo-*

rum, Amen. Iste Actus Apostolorum, cujus Roma multæ sunt translationes, Latina Græcaque conformem fecimus (vel contulimus) exemplari Aethiopico, Patris causa: si qua omisimus addidimusve condonate nobis & vosmet corrigite, quippe hæc non confecimus ob gloriationem aut quæstum sed propter Deum, cujus causam habent: sumus enim omnes filii Abuna Tecla Haimanoth. Ex quibus verbis clarè constat Æthiopes istos exemplar Æthiopicum secutos esse in editione sua, non verò Vulgatam Latinam, licèt Latinam cum Græca aliasque versiones contulerint. Præterea in Actis, ut in reliquo Testamento, lectiones Scripturæ notantur pro diebus festis secundum usum Ecclesiarum Æthiopicarum non Latinarum, ut Act. 2. 22. lectio in Lampadibus Paschatis & in cruce, Act. 3 12. lectio in Lampadibus Paschatis, Act. 4. 1. in die festo Paschatis lectio, &c. quæ indicare videntur eos exemplare Æthiopicum secutos fuisse tam in Actis quàm in libris reliquis. Quid itaque dicendum de ipsius interpretis aut editoris verbis, quæ adfert Lud. De Dieu in Appendice ad Evang. Matth. ubi adducit verba authorum (ut ipse existimat) translationis hujus Æthiopicæ ad finem Evangelii S. Matth. *Propter Patrem & Filium & Spir. Sanct. & propter electos, & indutos cruce, lectores hujus libri memores estote nostri in precibus vestris sanctis, fratrum vestrorum expectantium spem resurrectionis filii, & ternarii, Petri, Pauli & Bernardini (nam omnes nos filii Abuna sumus: planta fidei montis Libanon.) Laboravimus in hoc libro afflictione magna*; unde notat De Dieu *Abyssinos sive Aethiopes Patriarcham suum non alio nomine quàm Abuna*, i. Pater noster, *nuncupare: quod autem se dicant plantam fidei montis Libanon, significat derivatam ad ipsos fidem à Syris Christianis, qui montem Libanon incolunt.* Suspicatur etiam *cantionis gratia id expressum, ut constet ex illorum numero esse, qui Maronitæ montis Libani secuti Pontifici Romano se subjecerunt, quod à Maronitis istius montis* 1182. *factum ex Setho Calvisio didicimus, atque inde de antiquitate & auctoritate hujus translationis non obscurum judicium fieri potest.* Hactenus De Dieu. At primò fallitur vir doctus dum auctores translationis facit eos, qui ipsam Romæ ediderunt, & typis excudi curârunt; in editione enim tantùm, non in versione laborârunt Petrus Æthiops cum sociis Paulo & Bernardino: quòd & ex lectionibus diebus festis observatis, & ubique notatis, in hac versione constat; hoc enim planè ostendit ipsos versionem apud Ecclesias suas usitatam edidisse, non novam condidisse, quæ sanè nulli usui inservisset. Quod verò dicunt se Æthiopes esse & *filios Abuna & plantam de monte Libanon*, multùm errat vir doctus in verborum translatione, cùm alium planè sensum habeant, nec per *plantam fidei ex monte Libanon* reddi possunt, sed proprium nomen Abuna exprimunt; & ita reddi debent, *Sumus enim nos omnes filii Abuna Tecla Haimanoth montis Libani*, quæ eadem verba ad finem S. Matthæi, & ad finem Actuum habentur, unde omnia, quæ ex his verbis deducit De Dieu, sublato hoc fundamento corruunt.

12. De antiquitate hujus versionis non possum Scaligero subscribere, qui vult recentem esse, & ante Justiniani tempora fidem Æthiopibus non prædicatam fuisse magna fiducia affirmat; cùm verò hoc manifestè falsum esse, & omnibus antiquis scriptoribus contrarium supra ostendimus, etiam & hoc de ipsa translatione à vero alienum esse statuimus: si enim fides Christiana ab ipsis Apostolorum temporibus ab ipsis recepta fuit, quòd supra evicimus, *Ecclesia vero sine Scripturis esse non potest*, cúmque etiam nullam aliam ex ullis Historiarum monumentis ipsos habuisse probari possit, primis verò illis temporibus omnes ferè nationes Scripturam in linguam suam conversam habuerint, hinc sanè probabile videtur à primis nascentis Ecclesiæ Æthiopum incunabulis versionis hujus originem accersendam esse. Ideò ab exemplaribus Græcis antiquis, à proximis Apostolorum temporibus translationem hanc derivatam esse probabiliter colligitur. Hoc enim manifestum est magnæ antiquitatis argumentum quod cum antiquis Græcis exemplaribus in multis locis concordat, ubi aliter hodie legunt codices Græci, ut ex variis nostris lectionibus Græcis liquet. Festa autem quorum ex Scriptura lectiones annotantur, non in omnibus ejusdem cum textu antiquitatis sunt, cùm illorum multa temporibus posterioribus inserta sint, ut in Syriaco textu videmus, qui tamen fatentibus plerisque non multum post Apostolorum tempora conscriptus est. Consuetudinem tamen hanc dierum festorum in genere antiquissimam esse, & Catholica traditione niti, hinc contra Novatores nostros sectarios planè constat, cùm in omnibus per Asiam Orientis Ecclesiis, ut ex versione Syriaca & Arabica perspicimus, etiam in Æthiopicis per Africam, ut & Latinis per Europam, hanc consuetudinem obtinuisse clarum sit: qui quidem consensus orbis Christiani necessariò probat hoc ex aliqua authoritate, quæ totam Ecclesiam obligare posset, ortum fuisse: cúmque in Conciliis generalibus hoc non primò constitutum, sed semper supponi videamus, nec in Scripturis expressè mandatum, non ex alio fonte, quàm ex Apostolica traditione profluxisse manifestum est, ut longè antehac S. Augustinus de talibus ritibus pronunciavit.

Ut verò iis, quæ à Lud. De Dieu & à Scaligero dicuntur de hac versione, (quasi, scil. à Petro ejusque sociis primò confecta fuerit, qui eam Romæ ediderunt, & quod recensuit) fides à credulis non adhibeatur, placuit verba quæ ad finem Evangeliorum adjiciuntur ex Æthiopico exemplari Latinè reddita hic adscribere: verba enim quæ ad finem Actuum habentur Paragr. præcedente retulimus.

Ad finem Matthæi, *Propter Patrem & Filium & Spiritum sanctum, propter electos & indutos cruce, lectores hujus libri memores estote nostri in precibus vestris sanctis, fratrum vestrorum Tisfha Zion Melzazo, Tansa VVald & ternarii, Petri, Pauli, & Bernardini; sumus enim nos omnes filii Abuna Tecla Haimanoth montis Libani: elaboravimus hunc librum afflictione magna.*

Ad finem Marci, *Memores estote Petri, & Pauli, qui nobis propter Deum opitulati sunt, & nostri memores estote in precibus vestris, laborum scil. nostrorum ob hunc librum. In multa afflictione elaboravimus* 500.

novos libros juxta beneplacitum Dei: Et & Trinitati ejus convenit laus. Amen.

Ad finem Lucæ, *Benedictus sit Dominus qui ad gratiam recordari vos fecit,ut agnoscatis gratiam Domini nostri Jesu Christi; Pauper ego & despectus juxta ritus Patrum meorum,peregrinus Jerusalem etiam adivi civitatem Roma, atque mecum frater meus Tansa VVald.eò quòd non attenderemus verba eorum atque mores. Et Romanenses admodum benigni sunt, ut & Pontifex eorum Maximus, & omnium Christianorum Antistes,qui recti sunt fide,cujus nomen est Paulus tertius Farnesius. Finita sunt verba Evangelii, & beneplacitum Dei habent, qui in præceptis atque ritibus ejus ambulant. Diligant,misereanturque nostri omnes boni,quorum ope confecimus hanc impressionem, & 500. libros consignavimus. Memores estote nostri vos omnes Ecclesia Christiana Aethiopica, corúmque etiam memores qui in sorore sunt recta fidei. Sumus cum Romanensibus nos viri Aethiopia,teste Spiritu Sancto.*

Ad finem Johan.

Benedictus sit Deus,qui auxiliatus est nobis in Evangeliorum impressione absolvenda: Eum denuò obtestamur,ut reliquos etiam libros nobis manifestet, cui Laus. Amen. Age nunc defleamus apud Creatorem atque Dominum nostrum cum Jeremia Lamentationum peritissimo, tempore calamitatis filiorum Israel per manus Nabucodonosor; adeò ut obliti sint festorum atque rituum suorum,diripiente illo domum Dei ipsorum,atque libros eorum,utpote inutiles, comburente: Par est,ut nos etiam lugeremus miserandam captivitatem hominum nostrorum & mulierum. Quæ de afflictione magnâ & persecutione habentur, intelligenda sunt de invasione Æthiopum per Arabes Muhammedanos tunc temporis facta,qui omnia vastârunt, Ecclesias,urbes,& pagos ubique combusserunt, & Æthiopes plurimos captivos abduxerunt. Ex his verò clarius constat,Petrum & ejus socios, non fuisse auctores Versionis Æthiopicæ,sed eam typis primùm edidisse, ipsámque Versionem multò antiquiorem esse.

PROLEGOMENON XVI.

De

LINGUA PERSICA, ET SCRIPTURÆ VERSIONIBUS PERSICIS.

1. *Persia olim vocata Cuth, & Elam. Sub Cyro dicta Persia ab equitibus.* 2. *De Lingua Persica.* 3. *Plurimæ voces Persicæ eadem cum Germanicis & Anglicis.* 4. *Unde hæc convenientia.* 5. *De usu linguæ Persicæ.* 6. *De Versionibus Scripturæ Persicis.* 7. *De Pentateucho Persico.* 8. *De Psalmorum exemplaribus Persicis.* 9. *De Evangeliis Persicis.*

1. PErsiam olim sub nominibus Cuth & Elam notam fuisse,testatur Josephus,qui Antiq. 1. 7. scribit Ἔλυμον καὶ Ἐλυμαίους fuisse Περσῶν ἀρχηγέτας, *Persarum gentis conditores*; & lib. 9. cap. 14. Samaritanes dictos Cuthæos,quia ἐκ τῆς Χουθᾶς καλουμένης χώρας μεταχθῆναι, αὕτη δ' ἐστὶν ἐν τῇ Περσίδι, καὶ ποταμὸς τοῦτ' ἔχων ὄνομα; *quia ex Cutha, regione sic dicta, translati sunt,(hæc vero est in Perside,) aut fluvio, qui idem nomen habet.* Frivolum enim est, & à fabulis petitum, quòd quidam à Perseo Persarum nomen deducunt: nec verum est,quod alii scribunt,à se ipsis Artæos dictos esse, quo nomine soli Heroes & Magnates dicti, nec Charlachas, quomodo eos vocabant Scythæ per retaliationem: cùm enim Persæ ipsos vocabant Sacas, inde illos Charsacas,quasi Φυγοσάκας appellabant. Occasionem mutati nominis dedit Cyrus Monarcha Persarum primus: nam cùm,teste Xenophonte, lib. 1. Cyropæd. ante Cyrum rarum esset in Persia equum videre. (regio enim montana ad equos alendos,ut & ad equitandum minus apta erat,) Cyrus primus omnes à teneris equitare jussit, & edicto sancivit, *ut ignominiosum esset, si quis,qui equitare poterat,postea pedes iret*: unde apud eundem Xenophontem legimus lib. 4. equites statim Persas factos, & quod vir probus nemo haberetur, qui pedibus ultro iret: &,ut Herodotus, pueros à teneris hæc tria addiscere curabant, ἱππεύειν καὶ τοξεύειν καὶ ἀληθίζεσθαι, *equitare, sagittas mittere, & vera dicere.* Cùm verò فرس Arabicè significet *equum*, فارس *Pharis* equitem, ut & Hebr. פרש, hinc Persæ dicti quasi *equites*. Hinc etiam est, observante viro Doctiss. quod apud sacros scriptores,qui ante Cyri tempora scripserunt,nulla sit Persarum mentio: at in libris Danielis, Ezech. Esiæ,Nehem. Esther. & Chronic. quorum scriptores Cyro coævi erant, vel post ipsum vixerunt, frequenter Persarum nomen occurrit.

2. De lingua Persarum legimus Act. 2. inter alias nationes, quæ Hierosolymis confluxerant festo Pentecostes,fuisse & Persas,qui Apostolos (dono linguarum cœlitus collato) audierunt suâ linguâ τὰ μεγαλεῖα τοῦ Θεοῦ loquentes. Cùm verò varias subierit mutationes hæc regio, dum sub imperio Græcorum Romanorum,

Sara-

Saracenorum, Turcarum, &c. fuerit, dubitatio oritur de lingua Persica. 1. An post tot mutationes adhuc superstes sit, an verò perierit prorsus. 2. Unde fit, quòd tot vocabula Persica sint, quæ prorsus Germanica & Anglica sunt eadem significatione. De prima sciendum est, in Persica hodierna magnam esse mixturam vocabulorum, ex gentium varietate, quæ in Persiam variis temporibus irruperunt, Græcorum scil. Romanorum, Arabum, Turcarum, Tartarorum sub Tamberlane &c. Maxima tamen pars est Arabicorum & Turcicorum: quasdam tamen esse reliquias veteris sermonis Persici inter veteres authores, quæ adhuc inter Persas servantur, quorum quædam collegit Gesnerus in Mithridate, plura Waserus in notis suis ad Mithridatem pag. 127. Multa interpretatur Andreas Bellavicensis in Glossis Avicennæ, omnia ferè Guil. Burtonus in Vet. linguæ Persicæ Λειψάνοις, quæ apud priscos authores reperiuntur: ex quibus varia sunt, quæ in Tavvosi Versione Persica Pentateuchi reperiuntur, vel ad ea propè accedunt, ut *Parasanga* hodie dicitur فرسنك in Tavvos. Gen. 35.16. & 45.7. Sic apud alios Cyrus vulgò scribitur, sed forma Persica خرس quod alii à خرش *Coris* deducunt, quod *alimentum* vel *cibum* significat; quia Reges nutricii patres sunt populo; alii à Persica خورشيد *Curshid*, deducunt; quia ut Sol inter sydera, sic principes in terris, ut Ctesias & Plutarchus: quæ vox adhuc inter Persas in hoc significatu manet. Plura istiusmodi observari possunt ex dicta Paraphrasi Persica, quæ est in Appendice nostra Tomi quarti, & ex aliis libris Persicis collatis cum vocibus Persicis apud authores priscos repertis. Ex quibus, constat veterem Persarum linguam non prorsus extinctam esse, licèt alienarum vocum colluvie ferè sepulta sit. Arabes verò ut Religionem, sic characteres Persis dedere, victorum more, una cum lingua sua propagatos: unde, quisnam fuerit antiquus character, ignoratur.

3. De secunda observârunt plurea voces quamplurimas Persicas cum Germanicis & Anglicis prorsus eodem sensu, & literarum ferè numero occurrere. Multas collegit Lipsius Epistolarum Cent. 3. ad Belg. Epist. 44. ut & Doctiss. noster Joh. Gravius ad finem Grammat. suæ Persicæ: quarum spicilegium ex messe pleniori vocum Persicarum & Anglicarum, cum Latina Interpretatione, sequens tabella indicat.

Perf.	*Angl.*	*Lat.*
پدر	fader.	pater.
مادر	moder.	mater.
برادر	brother.	frater.
دختر	daughter.	filia.
ماده	mayd.	virgo.

Perf.	*Angl.*	*Lat.*
تندر	thunder.	tonitru.
بد	bad.	malus.
بهتر	better.	melior.
بربر	barbar.	tonsor.
در	door.	ostium.
لب	lip.	labium.
بستر	bolster.	pulvinar.
ابرو	a brow.	frons.
ناف	nabel.	umbilicus.
بند	bond.	vinculum.

4. Cum Germanis Saxonibus quædam verba Anglos habere communia, nemo mirabitur, qui de Saxonum primum Heptarchia, & postea Monarchia in Insula nostra audiverit: quomodo verò utrique in tanta locorum intercapedine voces cum Persis communes habuerint, haud facilè quispiam capiet; cùm nulla extent Historiarum monumenta de aliquo inter has gentes commercio, nec de Coloniis ab una in alteram missis. Unde haud immeritò dubitat D. Bochartus, an talis sit convenientia linguarum istarum: agnoscit tamen, *tot exempla à doctis congesta esse, ut ab invitis penè fidem extorqueant.* Jos. Scaliger Epist. 228. ad Isaacum Pontanum scribit, *Nihil tam dissimile esse alteri, quàm Teutonismus lingua Persica: in quo reperitur fader, moder, broder, tochter, & à Persis ita* patrem, matrem, fratrem, filiam, *vocari. Qui inde eandem esse linguam arbitrantur, cum ratione errare fatetur, errare tamen: alias eadem esset lingua Hispanica cum Arabica, cùm tot pura Arabica voces in Hispania reperiantur, ut ex illis justum Lexicon confici posset.* Agnoscit tamen Teutonismi veteris multas fuisse *propagines, quarum matricem Danicam & Norvegicam linguam esse, non immeritò quis suspicari posset. Islandica lingua, quæ est prisca Norvegica, quid habet commune cum hodierno Teutonismo, præter ὀλίγας τινὰς λέξεις quæ veteri Saxonum lingua & lingua Anglicana magis respondent, quàm reliquo Teutonismo: sed libri sacri in priscum Teutismum, sive Teutonismum conversi, qui penes doctos scripti extant, quos & nos vidimus, quid maxima ex parte habent commune cum hodierno Germanismo,* &c. De hac quæstione difficile est aliquid pro certo affirmare. Probabilis tamen mihi videtur Boxhornii sententia, quam amplectendam sentio, donec

aliquid probabilius adferatur, *Vocum istiusmodi originem nec à Persis, nec à Germanis petendam; sed ab iis à quibus tam Persæ, quàm Germani ea accepére; à Scythis sive Tartaris, quorum irruptiones tam in Orientem quàm in Occidentem vocum quarundam similitudinem & identitatem in locis longè à se dissitis introduxerunt.* Adfert idem tabulas etiam vocum Græcarum cum Germanicis convenientium: inde tamen non probari has à Græcis derivatas, asserit; sed utrasque ab aliqua tertia, quàm Scythicam esse non sine probabilitate statuit. Dialectos in hac lingua plures propriè dictas, negat Salmasius Epist. lib. 1. 78. ad D. Golium, etsi linguæ eorum hodie in tres dividatur, *Xirasi, Lostralis, & Hormasi*; quarum prima elegantior & quasi aulica; tertia durior, & tam pronunciatione quàm vocabulorum impropriorum admixtione impurior.

5. Ut verò de linguæ hujus usu dicamus, latè per Orientem propagata est, unde peregrinantibus necessariam esse liquet: imò affirmat Waserus in notis ad Gesneri Mithrid. p. 124. *quod in tota ferè Asia hodie locum habet.* In Vet. Testamento multa occurrunt vocabula Persica; in Daniele scil. Esdra, Nehemia & Esther, in quibus Historia rerum Judæorum sub imperio Persarum continetur: qualia sunt *Ahasuerus*, ex variis vocabulis Persicis compositus; *Esther*, quod, notante Wasero, nunc alii vocabulo præponitur, ut *Astrampsychus*; nunc postponitur, ut in *Zoroaster*; aliquando per se ponitur, ut in regina *Esther*, quæ antea Hadassa הדסה; *Pur* vel *Purim* affirmat Lyranus vocem Persicam esse, non Hebraicam. *Gaza* Esth. 3. 9. Regis ærarium denotat, ut Hieron. in Es. 39. & ante illum Curtius lib. 3. *Paradisus* Neh. 2. 8. فردس volunt esse Persicum, licèt etiam in Ecclesiaste & Cant. Salom. reperiatur. Persica alia plura apud Estheram occurrunt. In Dan. 3. 2. nomina dignitatum, quæ ibi recitantur, Persica esse, arbitratur Bochart. Nomina etiam illa celeberrima Cyri & Darii, Persicæ originis esse tradit Waserus loco cit. Hæc & alia vocabula in Scripturis sine linguæ Persicæ ope, plenè intelligi & explicari vix possunt.

6. Ad Versiones verò Scripturæ, vel quarundam ejus partium, quæ in hac lingua extant, nemo negabit eas maximè utiles esse. Olim habuisse Persas totam Scripturam in linguam suam versam, ex Veterum scriptis abundè liquet: quòd ex Theodoreto & aliis supra ostendimus. Licèt enim de generali totius gentis conversione nihil legimus; (nullum enim Regum Persarum Christianum fuisse ex Historiis constat:) fidem tamen Christianam multùm propagatam & publicè toleratam ibi fuisse; multásque Ecclesias ibi fundatas, Episcopósque plurimos Martyrio celebres fuisse, ex Historia Ecclesiastica certum est. Inter alios Episcopum quendam Persam Concilio Nicæno interfuisse, constat ex Eusebio in vita Constantini. 3. 7. Ecclesiæ etiam Antiochenæ Persia subdita erat. De persecutione Saporis regis Persarum, Magorum incitatione, qui Gentis idololatriam propugnare studebant contra Christianos, latè scribunt Sozom. lib. 2. c. 8. & seq. Hieron. in Chron. Theod. lib. 1. c. 24. Cedren. in Compend. anno 21. Constantini, scil. quòd Ecclesiis dirutis Simeon Seleuciæ & Ctesiphonis primariæ Civitatis Archiepiscopus, Ustuzan Eunuchorum princeps, & præter eos centum Episcopi, cum multis sacerdotibus & diversorum ordinum Clericis, martyrio coronati fuerint anno Christi, 343. Postea verò Ecclesia sub Isdegerdi sive Varanim propagata fuit anno Christi 420. cùm Theodosius junior pro ejus defensione bellum contra Persarum Regem suscepit. Cosroes etiam anno 622. ut Heraclio Imperatori rem molestam faceret, Christianorum Ecclesias omnes per suum regnum donis & donariis spoliavit; omnésque Christianos vi & minis ad Nestorianorum errores amplectendos coëgit; ut vindictam non tantùm in eorum corpora, sed etiam animas exerceret: donec tandem Deus vindex, Persarum peccatis ad summum perdoctis, imperio eorum terminum imposuerit, regno Arabibus delato, qui nova superstitione Muhammedis invecta, in corpora & animas Persarum tyrannidem exercebant. Cùm verò tot inter Persas essent Ecclesiarum principes, tantúsque Christianorum numerus; quis credet ipsos Scripturas in propria lingua non habuisse? præsertim cùm in omnibus ferè Gentibus hisce temporibus hoc in usu fuerit; & de Persia nominatim idem testantur Theodoretus, Hieronymus, & alii, quos supra adduximus. An verò reliquiæ aliquæ antiquæ Versionis Persicæ adhuc extent, multum dubitatur. Versiones enim, quas jam habemus, Pentateuchi scil. Psalmorum, & Evangeliorum, de quibus jam dicendum, recentiores esse non diffitemur.

7. 1. Pentateuchum Persicè transtulit Jacobus Tawosus, vel, ut alii, Tavusius aut Tusius Judæus, ab urbe Tus Academia celebri, denominatus, ex textu Hebræo, in usum Judæorum in Persia degentium; quem typis ediderunt Judæi, sed charactere Hebræo, Constantinopoli centum abhinc annis, scil. anno Christi 1551. una cum textu Hebræo & Onkelosi & Saadiæ Versionibus, singulis in eadem pagina, ut sibi invicem respondeant, ordine dispositis. Hunc, cùm Pentateuchus ille Constantinopolitanus rarus sit, in Appendice nostra ad Tomum quartum exhibemus characteribus Persicis cum Versione Latina, quæ antehac non extabat. Ex hujus verò Paraphrasis cum aliis Versionibus collatione, multum utilitatis exsurgere, facilè perspicies Lector Christianus; cùm textum Hebræum plerunque fœliciter exprimat, verámque lectionem locique sensum consensu suo corroborat. Vaticinium Jacob de venturo Christo, cùm sceptrum de Juda auferretur, de Messia planè explicat; non, ad morem Rabbinorum quorundam, in alienos sensus detorquet: unde insolubile argumentum contra Judæos, ad probandum Messiam jam venisse, depromitur: loca tamen quædam obscura & difficilia non vertit, sed verbis Hebraicis exprimit, ut videre licet, Lev. 8. 8. ubi retinet voces Hebræas *Urim* & *Thummim*; de quarum sensu multa disputant Interpretes. Pro יהוה scribit literis Hebr. יי ubique. Lev. 11. Avium & bestiarum, quæ nobis ignota sunt, nomina planè omittit, quæ in nostra tamen Editione exprimuntur.

8. Psalmorum Exemplaria MSS. Persica habui: unum doctissimi viri, & linguarum Orientalium cal-

len-

leotissimi, D. Thomæ Gravii, quòd ex Oriente attulit frater ejus ejusdem generis literatura clarus, Johannes Gravius ὁ μακαρίτης; alterum ex Bibliotheca celeberrima Oxoniensi, quod inter innumeros alios libros Orientales eidem dedit Reverend. Guil. Laud nuper Archiepisc. Cantuariensis, totius Angl. Primas, qui hoc unicè in votis habuit, ut Ecclesiæ & Reipublicæ Literariæ bonum promoveret. Horum verò neutrum in hac Editione exhibetur; quod licèt diversæ planè sint Versiones, utraque tamen valde recens. Una studio Lusitani cujusdam fratris Carmelitæ in Civitate Sphahanensi elaborata est, ut ex initio libri liquet; & in calce libri adducitur annus, quo absoluta erat hæc Versio, scil. Hegiræ 1028. i. e. æræ Christianæ 1618. Alteram à Jesuitis quibusdam factam, ut libri titulus indicat, deprehendimus. Plurimis erroribus & solœcismis utraque scatet: nec ex Hebræo fonte traductæ, sed ex Vulgata Latina, cujus vestigia exactè premunt. Inter multos errores unum hoc nominare sufficiat, qui nullo modo excusari potest; sed insignem inscitiam, vel oscitantiam, vel audaciam interpretis prodit Psalm. 139. juxta Hebr. 15. verba Hebr. לא נכחד עצמי ממך quæ reddit Vulgat. ut & LXX. *Non est occulta sum os meum à te.* Persici isti Interpretes utrique solam Vulgatam consulentes, illud *os* non pro *osse*, sed pro *ore* accipientes ita Persicè reddiderunt, ut lectori risum moveant نز نوشتله است دهن من ازتو cùm tamen Augustinus multis antehac seculis lib. 3. de doctrina Christiana c. 31. ipsos, ut errorem hunc fugerent, monuerit: ubi de his verbis agens docet, *in Latina illud os ambiguum esse, sed ex Græco ambiguitatem tolli, ubi legitur non ϛόμα sed ὀϛέον*. Unde, tum eo loco, tum alibi l. 2. c. 11. *linguarum scientiam necessariam esse ad Scripturæ cognitionem, & contra errores magnum remedium* esse affirmat.

9. Evangeliorum Versiones duas habuimus: prioris exemplaria duo; unum Academiæ Cantabrigiensis, alterum Oxoniensis; secundæ unicum, Clariss. D. Pocockii. Harum primam, exemplaribus inter se collatis, & quibusdam inde notatis, imprimere cœperat D. Abrahamus Whelocus, in Acad. Cantab. nuper Arabicæ linguæ Professor, cum Latina Versione: quæ post ipsius obitum integra prodiit sumptibus viri optimi, & de literis Orientalibus benè meriti, D. Adams Civis Londinensis. Secundam, quam omnium antiquissimam & optimam judicavimus, inter reliquas Versiones Tomo quinto hujus operis inseruimus, una cùm Versione Latina, viri doctissimi D. Sam. Clerici. De qua hæc pauca annotare licet. 1. Descriptam fuisse trecentis abhinc annis, ut ex verbis quibusdam ad finem libri colligitur. Verba ex Persico translata ita se habent. *Absoluta sunt quatuor Evangelia gloriosa Matthæi, Marci, Lucæ, Johannis, in urbe Christianis habitata Caffa, die tertio septimanæ precibus secundis peractis, nono mensis Tamuz, qui Latinè dicitur Julius, anno* 1341. *Christi Messiæ, per manum imbecillimi populi Dei. Simon Ibn Joseph, Ibn Abraham Altabrizi Deum timentium* (sui id est Christianorum) *misericordia & providentia sua misereatur: ut cùm hoc Evangelium legerint vel audierint, Pater noster & Ave Maria pro Scriptore paupere legant, ut ipsi etiam per misericordiam divinam condonetur, Amen. Et scriptum fuit per mandatum & consilium Domini & Regis sui, (qui Gloria Magnatum & Mercatorum, Decus populi Christi.) Amici & fratris Ecclesiæ puræ, Domini & principis Ibn Sahm Addaula Ibn Sctrana, cognominati Teflizi Propitius sit ei Deus & parentibus ejus, Amen.* 2. Quod ex textu Syriaco, non verò immediatè ex Græco, traducta sit: unde plurimæ voces Syriacæ occurrunt, quarum interpretationem subjungit Interpres Persicus: quòd sanè magnam Syriacæ Versionis auctoritatem indicat, cùm ut supra de Versione Armena ex Gregorio Syro notavimus, hanc quasi normam & regulam aliarum Versionum æstimârunt Orientales omnes. 3. Aliquando seipsum interpretari interpretem Persicum, cùm non tantùm peregrina, sed etiam verba Persica per alia etiam Persica, sed notiora & magis usitata, explicat. 4. Arabicas etiam voces, quæ apud Persas familiares, retinere, & interdum interpretari, interdum non, ut satis apud Persas notas. 5. Sæpe etiam quædam explicationis gratia addere, & Paraphrasten potiùs quàm Interpretem agere, ita ut in aliquibus vice Commentarii hæc Versio esse possit. Hinc sæpe verba ἰσοδύναμα conjungit, quorum unum tantùm exemplaria Græca & Syr. habent, ut Matth. cap. 6. 13. *Serva & libera*, cap. 11. 13. *Dæmonia abjicite & fugate*. c. 10. 14. *Pacem & tranquillitatem*. & v. 21. *mentem puram* & *Spiritum Sanctum* conjungit: & Marc. 1. 10. *Spiritus Sanctus*. 1. *Mens pura*. Hæc & alia ejusmodi Lectori occurrunt, de quibus hic breviter monere sufficit.

De hac Versione plura vide à Doctissimo viro D. Thoma Gravio in ultimo nostro Tomo annotata.

FINIS.

JOH. DRUSII
PROVERBIORUM
CLASSES DUÆ:

In quibus explicantur Proverbia Sacra, & ex Sacris Literis orta: item Sententiæ Salomonis, Allegoriæ, &c.

Opus cùm necessarium φιλεβραίοις, tum utilissimum Theologis & Philologis.

Illustri ac Generoso Domino,

D. GUILIELMO LUDOVICO, Comiti à Nassau, &c. Frisiæ Gubernatori, ac Generali Militum Præfecto:

Nobilissimis, Clarissimisque Viris, Ordinum Frisiæ Deputatis.

Ab Oostergoa,

ERNESTO AB AYLVA.
DOMINICO A SYTMA.

Ab VVestergoa:

D. SICKONI A DEKEMA.
D. THEODORICO VOGELSANGIO.

Ab septem Sylvis.

ABELO FRANKENA.
HEPKONI FOCKENIO.

Ab Civitatibus.

SIXTO A SCHELTAMA
ALBERTO BONERO.
ALARDO JACOBI.

Dominis ac Mecœnatibus suis unicè colendis.

CUM Oxoniæ Literas Ebraicas profiterer, quæ Academia est Angliæ, atque adeò totius Europæ ut vetustissima, ita celeberrima & Amplissima, Illustris ac Generose D. Comes, Nobilissimi, Clarissimi, Prudentissimique Viri, accidit ut colligerem Proverbia aliquot ex monumentis Hebræorum. Ea cùm descripsissem, & ad Cl. Virum Laurentium Humfredum, tunc Ejus Academiæ Vice Cancellarium, ut vocant, detulissem, non destitit ille me ab eo tempore hortari ut in cœpto instituto alacriter pergerem. Fecit idem Petrus Villerius Theologus ac Philosophus acutissimus, rerúmque civilium perquàm peritus, quem postea Illustriss. Princeps augustæ memoriæ, Patruus Tuus, Generosissime D. Comes, in partem Consiliorum suorum admisit, & in magno Honore habuit. Ambo insuper de edendis iis quæ tum collegeram per Literas, ut etiam alii, quàmplurimi, quorum Nomina recensere longum esset, mecum egerunt. Agebam tunc annum ætatis vigesimum, aut eò plùs, cùm labor noster quadriennii spatio, quo vixi in ea Academia quam dixi, ad justum numerum excresceret Proverbiorum; quæ descripta à multis, nominatim ab integerrimo doctissimóque Viro Luca Peenio, & à multarum Linguarum supra vulgus perito Daniele Dedicnio per manus Studiosorum ad Lacum Lemanum, in Sabaudiam usque perlata sunt. Ea res fecit ut cogitârim seriò de labore meo perpoliendo, ac aliquando in communem utilitatem publicando. Sed variis curis impeditus, & fluctibus rerum adversarum tantùm non obrutus, cùm etiam hæc studia quasi eorum pertæsus abjicerem, & ad jurisprudentiam animum applicarem, parùm aut nihil admodum negotium processit. Tandem in hæc loca ab Amplitudine vestra vocatus, & otium nactus vestra benignitate quantum ad has res satis esset, itémque Typographum Virum diligentissimum & artis suæ peritissimum, post edita opuscula varia, visum est tandem & Proverbia illa mea edere, ad hoc me inflammante imprimis ex Collegis meis Martino Lydio, Viro undiquaque doctissimo, & Theologo eximio. Quod meum consilium cùm ad amicos, qui in Anglia & Batavia, summos Viros, edito specimine retulissem, maximum cepi fructum laboris mei, cùm ipsum gravissimo eorum sensi judicio comprobari. Unus ex iis singulari judicio pietatéque prædirus Joh. Taffinus me monuit de ordine, & simul ut sacra à profanis separarem. Cujus judicium secutus, cùm quinquaginta folia, quæ ad eam rem comparaveram, omnia quæ habebam complecti me posse existimassem, in progressu operis comperi, ne ad sacra quidem ea, quæ dixi, folia sufficere. Atque hæc præcipuè causa & ratio cur Profana in aliud tempus distulerim, seorsum edenda, si Deus voluerit, & si sacra, quæ nunc in clarissimo Nomine vestro lucem aspiciunt, vobis Dominis ac Mecœnatibus meis non penitùs improbari cognovero. Quod ut opto ita futurum planè confido, si munus nostrum ab animo vobis deditissimo profectum, & sub initium anni novi quasi strenæ loco oblatum, si, ut spero, illud æstimaveritis, non à viribus meis, quæ exiguæ admodum sunt, sed ab animo illo, quem dixi; vel certè à materia quam continet, quæ hujusmodi est, ut sapientissimi sanctissimique olim Viri operam circa Proverbia, qualia nunc do, studiúmque suum adhibuerint. In quibus Salomo magni illius Davidis filius, & Sirachides. Quorum ille Regum sui temporis, imò mortalium omnium, vel Divino testimonio, sapientissimus fuit; quem memoriæ proditum dixisse, dum viveret, tria millia proverbiorum. Quod cùm de eo Regum historiæ compositor testatum reliquerit, tum liber ejus exstat hoc titulo in arcanis Ebræorum literis, divinâ juxta ac humanâ sapientiâ plenissimus: quem ex Ebraicis monumentis conversum, & explicatione mea qualicunque illustratum, penè integrum in hoc opere transcriptum invenietis. Quod cùm ita sit, opinor vos agnoscere argumentum hoc Proverbiorum non plebeium, sed planè regium esse, ac proinde Tibi, Illustris ac Generose, omnibúsq; Virtutibus ornatissime D. Comes, Vobísque Viri Nobilissimi & Amplissimi, qui ad clavum Reipub. in eminenti & quasi regio loco sedetis, dignissimum. Quocirca opere jam ad finem perducto, nihil prius faciendum mihi duxi, quàm ut illud ad Vos mitterem. Cujus facti causa mihi duplex: Publica una, altera privata. Publica est, quoniam prudentiâ, armisque vestris, ac divina benignitate consecuti sumus, ut de statu hujus provinciæ meliùs in posterum sperare liceat. Magnus ille Princeps, regio exercitu, lectissimóque milite instructus, cui potentissimæ Urbes resistere non valuerunt, ad aliquot munitiones ita impegit, ut cum dedecore inde ei discedendum fuerit. Quid vos? parvis copiis (neque enim magnas alere potest hæc Provinciola) hostium fines ingressi munitiones eorum alias vi expugnastis, alias deditione cepistis, & in potestatem vestram redegistis. Hæc propria laus anni vestri. Sunt alia, quæ commemorare singula majus quid est quàm quod à me præstari possit, aut etiam expectari debeat. Nam quis ego ut laudes vestras omnes dignè commemorem? Ad privata igitur venio, quibus inductus sum ad hoc opus Nomini vestro inscribendum. Nam à quibus otium meum sustentatur, ad eos otii illius fructum redire æquum erat. Jam verò ad quos potiùs studiorum meorum labores misissem quàm ad vos, qui in summis laudibus hanc maximam habetis, unicè quòd literas ametis ac foveatis? Non dabo hoc auribus vestris: verè ac liberè dicam, solos propemodum restare in hac temporum iniquitate Proceres Frisiæ, qui labentem rem literarum benignitate sua erigant ac sustentent. Quæ sanè virtus, quia foras patet, léque ad doctorum hominum commoditatem, honestissimarúmque rerum incrementum porrigit, celebrem maximè hanc Provinciam, laudabilemque apud omnes facit. Accedit ad hæc, quòd sint in vestro numero viri doctissimi, linguarúmque peritissimi, qui de meis laboribus judicare optimè possunt, & verò aliquando etiam non malè judicaverunt. Habent hoc literæ istæ, ut eas ament quicunque intelligunt, & non oderint nisi qui non intelli-

gunt,

gunt, aut earum dignitatem ignorant. Omitto benevolentiam collegii vestri, quam non semel sum expertus, adeò ut non possim, sine aliqua ingratitudinis labe, silentio eam tegere aut prætertire. Spero autem, quâ estis constantiâ, & erga studiosos literarum, è quorum numero me esse profiteor, propensione, hanc vestram benevolentiam nullo unquam tempore mihi defuturam: Quo uno contentus aliud pro meis immensis laboribus hoc tempore posco aut desidero nihil.

Clementiæ Tuæ & Amplitudinis vestræ addictissimus

J. DRUSIUS.

J. DRUSII

AD LECTOREM

ADMONITIO.

ADmonendus es, Lector, Proverbia sacra, quæ nunc damus, non eodem modo sacra esse, nec ejusdem generis Proverbia. Nam alia sacra sunt propriè, alia impropriè. Propriè sacra voco, quæ è sacris Literis collecta, & ab eorum Scriptoribus usurpata: impropriè, quæ ex iisdem orta. Nam quæ originem duntaxat habent vel ex sacra Historia, vel ex aliquo loco Scripturæ, sacra dici propriè non possunt. In hoc ordine sunt quædam à Judæis usurpata, ut *Misma & Duma & Massa*: alia frequentantur populo Christiano; quod genus sunt, *Corvus nuncius, Literas Uriæ perferre*, Judæ osculum. Rursus alia sunt verè Proverbia, alia Proverbiis tantùm similia. Prioris generis continet magna ex parte Classis prima, ut posterioris altera: in qua sententiæ Salomonis, allegoriæ, metaphoræ, proverbiales loquendi formulæ, denique similitudines sive comparationes. Quibus omnibus Proverbii titulum feci, tum propter cognationem & affinitatem, quam habent cum Proverbiis, tum quia continentur sub nomine Ebraico משל, quòd Interpretes *Proverbium* reddunt. Eò enim certè respexi cùm hæc scriberem. Quocirca & in hunc numerum adscivi sententias aliquot Sirachidæ: quia inscriptio earum talis est apud Ebræos. Cujus rei testis omni exceptione major Hieronymus, in Epistola 125. ad hunc modum scribens, *Fertur & πανάρετος Jesu filii Sirach liber quem Ebraicum reperi, non Ecclesiasticum, sed Parabolas prænotatum*. Nam Parabolæ, i. משלים. Quin vide ipse fragmenta quædam cum Scholiis Ebraicis, hoc titulo משלי בן סירה, i. Proverbia Sirachidæ: si modò Ben-Sira idem est cum Sirachide. In qua opinione semper fui, & adhuc sum. Tamen potest fieri ut fallar. Cæterùm fragmenta illa vidi Oxoniæ apud Thomam Bodlæum virum præstantissimum, linguarúmque Orientalium callentissimum, & suavissimis moribus imbutum; qui nunc in Batavis agit serenissimæ suæ Principis nomine. Cujus consuetudine, & olim incredibilem cepi voluptatem, & nunc experior verum esse, quod is ipse, quem modo nominavi, Sirachides quodam in loco ait, *Vinum novum, amicus novus, quò vetustiora sunt, hoc magis dulcescunt*. Sed ad propositum. Colligebam hæc proverbia partim anno 1570. partim anno 1580. Nonnulla etiam collegi hoc anno, qui mihi natalis illuxit, quòd felix ac faustum sit, 39. Hanc ob causam alibi brevior sum, alibi verbosior, neque stylus ipse sibi ubique par aut similis. Nam nec eadem mihi semper alacritas, nec idem judicium. Ordinem, quem initio servare proposueram, non servavi. Neque enim potui propter certam causam, quam non commemoro, ne prolixior sim. Quanquam de ordine tueri ita me possum, quòd alii Parœmiographi ordinem nullum servârunt. Quin ordinis vice, si ita videbitur, esse poterit index ad finem adjectus. Erit fortasse, qui objiciet communia quædam cum Erasmo. Huic quisquis est, non aliud responsum nunc feret, quàm me sacra omnia dare voluisse, sive apud Erasmum essent, sive non. Nam Erasmus ex professo non tractat hujusmodi Proverbia.

Et tamen si quid vel ab eo, vel ab alio sumpsimus, candidè indicamus. Usi sumus ipsi Apostolico, & collectaneis quibusdam Græcis ex Zenodoro, Suida, & aliis: quorum copiam mihi fecit ex Bibliotheca sua collega mihi pro sua & doctrina & integritate charissimus I. Arcerius Professor linguæ Græcæ; qui versanti in eruditione hujus operis sæpe animum & calcar addidit, cùm tædium ejus me caperet. Ad hoc etiam momentum non parvum attulit benevolentia, quam erga me ostenderunt amplissimi, clarissimique Viri, & Juris utriusque Doctores D. Sicko à Dekema, & D. Theodoricus Vogolsangius. Quorum prior ut genere ac nobilitate, ita prudentiâ & multarum linguarum cognitione valde excellit: alter cum Juris scientia Mathematicas disciplinas ita didicit, ut parem in hac provincia vix habeat, & cùm doctissimis quibusvis certare possit. His accedat (quando eò delapsa est Oratio) Abelus Frankena non prætereundus propter excellentem doctrinam. Quippe unus optimè intelligit non Latina solùm, sed etiam Græca & Ebraica monumenta omnia. Inter hos nominandus quoque N. V. Dominicus à Sytsma, quem pietas amabilem laudabilémque imprimis facit: qui amore linguæ sanctæ incredibili incensus gravissimas suas curas quotidie ad eam demittere non gravatur. Nominandus etiam Eco Isbrandi collegii Ordinum à secretis; cui doctrina civilis, & usus rerum, historiæque omnis cognitio autoritatem conciliant in hac provincia longè maximam. Nec silendus mihi vir eruditissimus Elardus Reinalda, Professor linguæ Latinæ: quo nostra hæc, dum sub prælo fuerunt, nemo aut requisivit sæpius, aut desideravit impensiùs. Quod reliquum est, Lector, sicubi allucinor, ignosce: homo enim sum. Siquid omisi, exspecta ultimam manum: prima editio est. Si leve aut parvum videbitur quod occurret: memento in sacris nihil parvum esse; ubi omnia minima maxima sunt. Verum enim est illud,

——— ἀν ὀλβίῳ ὄλβια πάντα.

Vale.

Basi-

Basilius Homiliâ in Exordium Proverbiorum Salomonia.

Παροιμίαν ὁρίζονται, ῥῆμα παρόδιον τετριμμένον ἐν τῇ χρήσει τῶν πολλῶν καὶ ἀπὸ ὀλίγων ἐπὶ πλείονα ὅμοια μεταληφθῆναι δυνάμενον· παρὰ δὲ ἡμῖν (h. e. in literis nostris mysticis, sive in sermone sacro aut Ecclesiastico) παροιμία ἐστὶ λόγος ὠφέλιμος μετ' ἐπικρύψεως μετρίας ἐκδεδομένος. πολὺ μὲν τὸ αὐτόθεν χρήσιμον περιέχων (aliàs παρέχων) πολλὴν δὲ καὶ ἐν τῷ βάθει τὴν διάνοιαν συγκαλύπτων.

Theophylactus in Johannem.

Παροιμία ἐστὶ λόγος πλαγίως καὶ ἐπικεκρυμμένως, ἢ ἄδηλον παραβολικῶς τι δεικνύων.

Camerarius in Matthæum.

Quæ per aliquas ambages obscuriùs, aut etiam quâcunque figurâ à simplice & communi forma orationis abducta essent, παραβολῶν καὶ παροιμιῶν *nomine appellitunt Græci interpretantes, tale scilicet aliquid significante Ebraico vocabulo.* Et pusillo pòst, *Justinus autem in Disputatione cum Tryphone, ait,* parabolis & figuris Prophetas pleraque demonstrâsse, occultando in illis latentem veritatem, ne facilè ab omnibus intelligerentur, utque opus esset ad inveniendum labore & quærendi diligentiâ.

Idem in Johannem.

Παροιμίας. i. Proverbii, *nomine in sacris literis significatur qualibet obscurior & quasi deflexa à communi tenore oratio. Et Nonni est* ἔπος παράτροπον, i. *figuratum seu demutatum dictum.*

IN JOHANNIS DRUSII
Proverbiorum sacrorum opus.

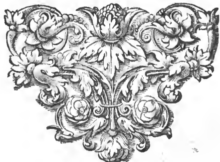
QUi Majâ geniti quondam dixisse Salinum
Fertur Chiliadas, optime Erasme tuas,
Quique λογοθήκην has extulit esse Minervæ,
Te summâ affecit laude, librúmque tuum.
Quippe velut cæcis aurum gemmásque latebris
Terrai eduxit maximus ingenio:
Atque acri penè insulsum sale conspersisti
Sermonem, ut cuivis gratior esse queat.
Dignus es idcirco sanè cui laurea detur,
Et statua è Pario marmore fusa micet.
Sed quantò virtus fulvo pretiosior auro'st
Et Deus humanis præstat imaginibus;
Sic divina suo proverbia jure profana
Vincunt, ac multis passibus anteeunt.
Namque animos formant, & sanctis moribus addunt,
Solâque post cineres cum pietate manent.
Ergò quâ, DRUSI, te dignum laude vehemus,
Qui sacra è sacris fontibus illa legas?
Qui rem tentatam perpauca hactenus, atque
Desperatam adeò perficis egregiè?
Macte animo ac virtute piâ, clarissime DRUSI,
Sic meritò studiis alter Erasmus eris.
Non statua aut lautus deerit: sed re immortalis
Floribus æternis servis plexa manet.

JO. Arc. Theodoreti Fri.

Ἄλλο.

Ἤρξατο συλλεγέμεν πολύδωρος ὁ δεῖνα μετ' ἄλλους
Θρυλλήτων λογίων ταῦρα παροιμιακά.
Συντελέσειν δὲ γ' ἔπειτα θελήσατο δῖος Ἔρασμος
Πάμπολλοι τ' ἄλλοι τοῦτο πόθησαν ἑλεῖν.
Ἀλλὰ τὰ ξοφώδει μέχρι νῦν ἀμεληmένα ὄρφνῃ,
Κ' οὐδεὶς ἐλλογίμων τυγέμεν ὧν ἔθελεν.
Ἔσχατα πιερίδες τὸν Δρούσιον ἔρνος Ἀθήνης
Δώκατε, τῇ γλώσσῃ φαιδρὸν ἐόντ' ἱερῇ.
Ὅς τὰ παρ' Ἑβραίοις ἁγίοις τε γράμμασι πάντα
Σωρεύσας ζαθέῳ ἔκθετο ταῦτα πόνῳ.
Εἰ δ' ἀναγνοὺς φιλέεις, ὡς εἰκός, τ' ἀνδρὸς ἱδρώτων
Ἤματι καὶ νυκτὶ τοὺς χαρίεντας ἔτλη.
Εἰπὲ ἐμὶν φιλόμουσε τόπερ μεῖζον, τὸ θέμεθλον
Ἢ καταβάλλεσθαι, ἢ κολοφῶνα ποιεῖν;

Ιω. Αρκ. Θεοδωρ. Φρι.

JOH DRUSII
PROVERBIORUM
CLASSES DUÆ:
LIBER I.

I.

Ut Nimrod potens venatione coram Domino.

PROVERBIA sacra (nam de iis, volente Deo, primùm agemus) auspicari visum ab eo quod habetur Genes. 10. 9. *Is erat potens venatione coram Domino, propterea dici solet,* כנמרוד גבור ציד לפני יהוה *Sicut Nimrod potens venatione coram Domino* Vulg. Interpres, *& erat robustus venator coram Domino: ab hoc exivit proverbium, Quasi Nimrod robustus venator coram Domino*, i. ציד. De eo dici poterit, qui multùm se venatu exercet. Rectiùs accommodabimus in tyrannum præpotentem suique imperii fines producendi cupidum. Talis enim fuit Nemrod sive Nimrod (utro modo scribas hilum non interest) uti apparet ex v. 10. ejusdem capitis. Metaphora ducta ex eo quòd sicut feræ in venatu, sic homines in bello capiantur, jugulentur. Sed cur additum est, *coram Domino*? An ad augendum crimen? nam, ut inquit Cajetanus, *crimen solet graviùs æstimari, si commissum sit in spectante Pratore.* An verò quòd religionem simularet, quò faciliùs populo imponeret, & affectatæ tyrannidis suspicionem vitaret? An potiùs hoc pertinet ad amplificationem virium & potentiæ ipsius? quemadmodum Ninive dicitur, *civitas magna Domino.* Sic vocatur *justus coram Domino*, qui est insigniter justus, vel etiam Divino approbante testimonio Abenezra scribit *eum strenuè venatum fuisse feras, easque postea Deo immolavisse, ac propterea dici fortem in ejus conspectu venatorem.*

II.

Isti sunt potentes illi, qui fuerunt olim viri nominatissimi.

PRoverbium fuit, ut ait Moses Gerundensis, post tempora Diluvii, quo utebantur cùm viderent homines immensâ ac inusitata magnitudine, quales erant gigantes illius ætatis, de quibus lectum Gen. 6. 4. המה הגבורים אשר מעולם אנשי השם, *Isti sunt potentes illi qui à seculo viri nominis.* Latinè, *qui olim viri nominati*, aut *celebres.* Cæterùm à Chaldæis gigantes גבור *gigas*: dictus ita à *robore* corporis; eo enim cæteris hominibus antecellebant gigantes, quos Moses ibi נפילים *Nephilim* appellat, vel quòd à pietate *defecissent*, ut si *apostatas* eos dicas interpretans; vel quòd *percellerent* reliquos homines, terrorem incutiendo propter vastam & horribilem magnitudinem.

III.

Dominus in monte videbitur.

בהר יהוה יראה h. e. *In monte Jehovah videbitur*, sive *apparebit.* Quidam vertunt, *in monte Jehova providebitur* (*Jehova* accipies in patrio casu. *In monte*, i. suo loco & tempore.) Non sperno: nam videre eo sensu ponitur in illo, *Dominus sibi videbit pecus ad holocaustum fili mi.* Adagii origo ex eo quod Abrahamo contigit filium immolaturo: historia nota est. Monet autem in calamitatibus rebúsque perplexis ad Divinam Providentiam recurrendum esse, quando exitus alius nullus apparet. Quocirca eo uti poterit, qui volet se ipsum aut alium periculo affinem in spem de bonitate & auxilio Divino adducere, Gen. 22. 14. *Abraham autem locum illum nominavit, Jehovah videbit; unde dicitur hodie, Jehovah in monte videbitur.* Ad hæc verba Nicolai glossa est non rejicienda, *Unde usque hodie dicitur, h. e. in proverbium deductum est*; & mox, *quando enim Judæi sunt in angustia constituti dicunt, In monte Dominus videbit, i. sicut in monte vidit afflictionem Isaac, eum liberando, sic nos liberabit.* Hieronymus his consonans in libro de Quæst. Ebraicis ita scribit, *Providet* (ita vetus ed.) *in Ebræo scriptum est videbit; Hoc autem apud Ebræos exivit in proverbium, ut si quando in angustia constituti sunt, & Domini optant auxilio sublevari, dicant, In monte Dominus videbit, h. e. sicut Abrahami misertus est, ita miserebitur & nostri. videbit*, i. יראה: crederem hoc modo legisse Hieronymum, nisi in Glossa ordinaria, ubi hic locus adducitur, perspicuè scriptum esset, *videbitur*: quanquam in margine illius Glossæ, *aliàs videbit.* In Medras Aggada referente Jario Ebræo, *Dominus Israelis propitius erit, eúmque à pœnis liberabit: proinde dicetur seculis & ætatibus venturis, In monte Dominus videbitur*, &c. ex Scholiis Jarii ad h. l. Augustinus De Civ. Dei l. 16. c. 32. *Deinde ariete illo immolato pro Isaac filio suo, vocavit, ut legitur, Abraham nomen loci illius, Dominus vidit, ut dicant hodie, In monte Dominus apparuit sicut dictum est, Nunc scivi, pro eo quod est, Nunc scire feci; ita hic, Dominus vidit, pro eo quod est Dominus apparuit, h. e. videri se fecit.* Ludovicus Vives admonet manere adhuc hodie idem Proverbii in Hispania, *non omnino*, inquit, *ut apud Ebræos, nec omnino sicut hic Augustinus interpretatur, sed mediâ quâdam ratione, Deus videbitur, quasi exseret & ostendet vim suam.*

IV.

IV

Ex comedente Cibus, ex forti prodiit dulcedo.

מהאכל יצא מאכל ומעז יצא מתוק *ex edente exiit Cibus, & ex forti exiit dulcedo.* Non est Proverbium, sed ænigma, cujus explicationem invenies. Jud. 14 Nos inter Proverbia recensuimus imitatione Salomonis, qui sub generali vocabulo משל etiam ænigmata comprehendit, præsertim cùm, Autore Fabio, *ænigma* nihil aliud *sit*, quàm *obscurior allegoria* sententia est, ex leonis corpore prodiisse examen apum cum melle. Vide Jud. 14. 9.

V.

An etiam Saul inter Prophetas?

הגם שאול בנביאים *Num & Saul inter Prophetas?* Dici convenit ubi quis Dei spiritu impellitur ad præstandum aliquid præter expectationem, aut siquando aliquis repentè mutatur in virum alium velut si obscurus quispiam homuncio subito fiat Clarior, aut infimæ sortis homo ad summum altissimúmque dignitatis gradum evehatur: vel si è vulgi fæce imperitus idiota pronus evadat ecclesiastes. Licebit quinetiam uti εἰρωνικῶς de homine rustico imponit óve, qui tantum sibi arroget quantum peritus sacrarum literarum Interpres. Natum ex historia quæ refertur 1. Sam. 10. 11.

VI.

Ab improbis prodit improbitas.

מרשעים יצא רשע *Ab improbis exit improbitas.* Significat mala à malis proficisci, quod Græci dicunt Ἀσεβὴς ποιεῖ ἔργα ἄδικα, & Assertor noster, *Mala arbor malos fructus* profert. Citatur Proverbii nomine 1. Sam. 24. 14. ubi David egressum è spelunca Saulem sic affatur, *Judicet Dominus inter me & te, & ulciscatur me Dominus de Te; non enim manus mea erit contra Te, quemadmodum dicit Proverbium antiquum, Ab improbis egredietur improbitas: certè manus mea non erit contra te:* Horum verborum hic sensus est: Non est quòd à me tibi metuas: ego tibi manus non injiciam. Siquidem, ut veteri proverbio dicitur, improbum facinus ab improbis patrari solet. Viri boni suum dolorem non ulciscuntur, Deo ultionem relinquunt. Judicet ergo ille inter nos, téque mihi ulciscatur: ego certè non inferam tibi manus, nec me regia cæde inquinabo. Libet adducere aliorum quoque interpretationes. Igitur in Scholiis Camii Ebræi Viri doctissimi reperio, quæ si Latinè interpretemur, hanc sententiam continent; *Ab improbis manat improbitas, quæ eos consumit ac perdit: quasi dicat, Perdet te tua perversione; certè ego non injiciam tibi manum, quoniam aliunde tibi imminet calamitas. Aut expositio est, A sceleratis prodit scelus. Nam ut animum habent impium, & sceleratum ita impiè & sceleratè agunt, animo de actionibus testificante. Sic ego novi animum tuum quem habet immitem immisericordémque, ut actum sit de me si in tuas inciderem manus, absit tamen, ut quia talis es propterea tibi vim adferam.* Hæc ibi. In Scholiis verò, quæ margo libris Venetianis Jesajæ cuidam attribuit, lego, *à sceleratis proficiscitur scelus, in quo scelere corruunt & impingunt.* Denique Salomonis Galli (Iarium vocant) Scholion ab his diversum exstat in iisdem libris hâc sententiâ; *Deus ulciscetur operâ alicujus improbi, non meâ. Consuevit enim Deus laudandus parare improbum, absquo alter illi similis trucidetur.* Cui concinit glossa Nicolai, qui sic scribit, *Hoc Proverbio utebantur, quando Dominus per aliquem malum sumebat vindictam de alio pejore, aut æquè malo.* Sed vide, si libido, Eras. Chil. 1. Cent. 9. Adag. 26.

VII.

Cæcus & Claudus non intrabunt ædem.

עור ופסח לא יבא אל הבית, *Cæcus & claudus non intrabit ædem;* h. e. *templum,* aut *domum hanc* h. e. arcem Sionis. Nam de ea ibi sermo. Jonathas interpretatur, *Peccatores & debitores non ingredientur ædem,* significat improbos non ingressuros domum Dei, i. regnum Cœlorum. *Cæci,* scilicet in via justitiæ: h. e. peccatores, ita dicimus, *Cæcus cæcum ducit.* Nam teste Salomone, *via improborum est quasi caligo, nesciunt, quò impingant. Claudi* propriè qui ambiguâ sententiâ nutant, & in dubio sunt, quam religionem potissimùm sequantur, juxta illud, *Quousque tandem in duabus istis cogitationibus claudicabitis.* Hæc adduximus pro Jonath. Nam Ebræa valde controversa sunt. Locus est 2. Sam. 5. 8. quem sic Latinè reddas, *Quisquis percusserit Jebusæum, & pertigerit ad canalem, & claudos, & cæcos exosos anima Davidis:* (Hic aliquid reticetur, puta *præmium accipiet,* aut *militiæ princeps erit,* aut tale aliquid) propterea dicunt, *Cæcus & claudus non intrabit ædem.* Recentior interpretatio, *eò quòd dixissent cæcus & claudus, non ingredietur hanc domum.* Secundùm hanc distinctionem & interpretationem nullum erit adagium. Erasmus tamen inter Adagia recensuit, quem re adire cupio. Tertullianus adv. Marcionem l. 4. c. 36. *Davidem in recuperatione Sionis offenderant aliquando cæci resistentes, in figuram populi proinde cæci non admissuri quandoque Christum filium David.* Mihi adhuc aliquæ tenebræ in hoc loco, ut affirmare aut statuere nihil ausim.

VIII.

Qui interogant, interrogent in Abela.

2. Sam. 20. 18. *Sermo dicebatur in veteri Proverbio, qui interrogant, interrogent in Abela, & sic proficiebant.* Verba hæc adduxi ex ed. vulg. cujus autho sensisse videtur cum iis, qui existimant proverbium hic citari, quo admoneatur Joabus rem magni momenti; cujusmodi est, civitatem obsidere, quæ nihil offenderit, non temerè nec inconsultè suscipiendam esse. Conjiciunt ex ea urbe aliquando datum fuisse prudens responsum, indéque proverbii originem manasse: alii dicunt Abelæ fuisse viros sapientes summique consilii, quos reliquæ civitates in rebus gravioribus consulebant. R. Jesajas scribit *Abel fuisse Urbem magnam ac celebrem, adeámque primùm mitti solitos, qui regis edictum in cæteris postea oppidis recipiendum, in ea pro-* mul-

mulgarent. Sed hæc omnia idoneo testimonio carent, ac proinde incerta sunt. Ebræa sic habent דבר ידברו בראשו נה לאמר שאול ישאלו באבל וכן התמו h. e. ut verbum verbo reddamus *Loquendo loquebantur initio dicendo, Interrogando interrogent in Abel, & sic perficiebant.* Plerique interpretum, in queis & Jonathan Chald. Paraph. referunt ad id quod scriptum est Deut. 20. 10. *Si quando accesseris ad expugnandam civitatem, offeres ei primùm pacem,* &c. Ex cujus legis præscripto debebat Joabus priùs pacem offerre Abelanis, quàm eos structo aggere oppugnaret. Quod quia non fecerat, mulier id ei in mentem revocat, & quasi officii admonet, docens non oportere, ut quicquam in obsidionis negotio, ante factam de pace inquisitionem perficiatur: vel certè rem ipsam facilè confici potuisse, si Joabus, prout lex jubet, pacis conditiones civitati obtulisset.

IX.

Aethiops non mutat cutem.

לא יהפך כושי עורו, *Aethiops non mutat cutem suam:* volt dicere, nigritudinem cutis. Idem cum illo, Αἰθίοψ οὐ λευκαίνεται. *Aethiops non albescit:* dici solitum de iis, quibus peccandi consuetudo in naturam abiit. Æthiops colore atro est. Hunc colorem, quia ei nativus, nunquam deponit: atque hinc Proverbium *Aethiopem lavat,* de eo qui laborem inanem suscipit, aut id agit, quod naturâ fieri non potest. Sic reperias quos nullâ sapientiâ emendes, nullâ disciplinâ ad frugem adducas.

X.

Pardus non mutat maculas.

Simile est לא יהפך נמר חברברתיו, *Panthera non mutat maculas suas.* Utrumque reperitur Jer. 13. 23. *An mutabit Aethiops cutem suam, aut Pardus maculas suas? Etiam vos poteritis benefacere, edocti malè facere:* q. d. Quemadmodum, juxta Proverbium, Æthiops non mutat colorem suum, aut Pardus maculas suas, ita nec vos mores vestros pravos ac vitiosos, qui omnino assueti malefactis rectè facere non potestis. Ex hoc loco prompsit, ut mihi quidem videtur, Nazianzenus Stelitenticis, πάρδαλις οὐκ ἀποτίθεται τὸ ποικίλον, οὐδ' αἰθίοψ τὸ μέλαν, *Pardalis non deponit maculas, neque Aethiops nigrorem.*

XI.

Testa cum testis terra.

חרש את חרשי ארץ, *Testa cum testis terra;* sub *lisiget,* aut tale quid: q. d. Similis cum simili. Putum putum proverbium, cujus usus ut si quis obscuro homini, ipse clarus, ac celebris, dicat, *Litiga cum tui similibus; testa cum testis terra:* aut si Vir primarius dicat plebejo; *Nulla mihi tecum res est; testa cum testis terra.* Sic interpretatum invenio, Jes. 45. 9. *Væ litiganti cum factore suo; testa cum testis terra.* Alii aliter explanant.

XII.

Qualis Mater, talis filia.

כאמה בתה, *Sicut Mater, ita Filia ejus.* De Virginum moribus judicium fieri potest ex moribus Parentum: *Nam qualis mater, talis filia.* Accidit hoc communiter, καὶ ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον, ut Græci loquuntur. Ergò si pudica mater, verisimile est ejus similem futuram filiam: De impudica verò matre, qualis filia expectanda sit, docet Juvenalis Sat. 6.

Scilicet exspectas ut tradat mater honestos
Atque alios mores, quàm quos habet? utile porrò
Filiolam turpi vetula producere turpem.

Cæterùm *matris* appellatione venit etiam terra sive regio quævis: cujus respectu *filia* nuncupatur hominum cœtus, qui eam regionem incolunt. Ergo, ut habetur Ezech. 16. 2. ex Cananæa terra genus & originem duxit Jerosolyma, patre quidem Emorræo, matre verò Chettæâ: quam impura sceleratáque filia adeò referebat, ut de ea vulgò jactatum fuerit Proverbium, *Qualis mater, talis filia,* quod citato in loco copiosè & luculenter Propheta exponit: atque etiam v. 44. disertè indicat proverbium esse, dum in Persona Dei Jerosolymam sic alloquitur, *Ecce quicunque adagia usurpat, in te adagium hoc dicet, sicut mater, sic filia ipsius. Filia matris tuæ es tu, quæ respuit virum suum & filios suos; & soror sororis tuæ es tu, quæ respuerunt viros suos & filios suos: mater vestra Hettæa, & pater vester Emorræus.* R. David scribens in hunc locum, inquit, *Mater per Metaphoram est terra Chananæa, Filia verò est Synagoga Israel. Nam Synagoga vocatur filia interdum, ut cùm dicimus filia Jerusalem, filia Sion, filia Edom. Quoniam ergò fecistis secundùm opera terræ Chanaan, idcirco qui proverbiis utitur, is in te hoc proverbium jactabit, Qualis mater, talis filia.* Hactenus ille. Quòd autem Propheta *matrem* terram vocavit, in eo quidem arbitror ipsum respexisse ad historiam creationis; nam ex terra omnes conditi sumus. Quocirca communis parens, & mater omnium nostrûm meritò appellatur, μητέρα πάντων appellat Siracides. c. 40. 1. Quanquam aliæ rationes ad terram ita nuncupandam ipsum movere potuerint. Nam, ut Plinius ait, *Sola terra natos homines excipit, exceptos alit, & editos sustinet. Novissimè, cùm cætera omnia nos deseruerunt, una adhuc complexa visceribus suis, tanquam à reliqua natura neglectos retinet, nunquam efficaciùs pietatem maternam ostentans, quàm cùm sacros nos morte etiam faciat.* Non latuit hoc Brutum illum, qui, cùm regiis adolescentibus responsum esset, eum regnaturum Romæ, qui primus matri osculum dedisset, è navi exiens, simulato casu, terram osculatus esse dicitur; Valer. l. 10. c. 2.

XIII.

Pro Uvis labruscæ.

Proverbium frustratæ spei vel exspectationis: quale est, *pro tritico palea:* item *pro thesauro carbones.* Jes.

Jeſ. 5. 2. ויקו לעשות ענבים ויעש באשים, i. *exſpectabas, ut ederes uvas, & edidit labruſcas*; de vinea quæ figurabat populum Iſraelem, cùm exſpectaret, inquit, ut faceret bona opera, fecit mala. באש non eſt *labruſca* propriè, ſed *vitis labruſcæ uva*, quæ Plinio *œnanthe*, i. οἰνάνθη. & *uva tamnia* dicitur. Nam labruſca eſt ipſa vitis agreſtis. Aliis באשים declarat *uvas malas & fœtidas*.

XIV.

Pro Specie adustio.

כי תחת יפי, i. *uſtio* pro *forma* vel *pulchritudine*. Id occinebatur ubi quis deformis evaſiſſet, qui antea magno ſtudio formam coluiſſet; velut accidit olim puellis Jeroſolymitanis cùm ab hoſte Aſſyrio deportarentur. Nam ſolis ignibus aduſtæ in via priſtinam formam, quam tantopere coluiſſent, ſubitò amiſerunt. Legitur Jeſ. 3. 24. ad quem locum R. David, כי *nonnulli accipiunt ut ſignificet* כויה, i. *uſtionem*. Certè in monumentis doctorum *noſtrorum, quorum felix recordatio, Rabbi ais*, כי תחת יפי, *id eſſe quod vulgò homines dictitans* חלופי שפרא בואה, i. *pro pulchritudine uſtio*. Mentio hujus & inter Syriaca vide.

XV.

Lateres ceciderunt, lapide cæſo exſtruemus.

Qui jacturam paſſi magnas ſpes animo concipiunt, ut dicant pro rebus amiſſis altero tanto amplius ſe recuperaturos aut tale quid, uſurpabunt Proverbium, quod habetur Jeſ. 9. 9. לבנים נפלו וגזית נבנה, i. *lateres ceciderunt, ſed lapide caſo ædificabimus*. Cæterùm proverbium, i. *maſal*, eſſe indicant vel Scholia Camit Ebraica, ut dubitare de eo nemo debeat. Jonathan enarrat, *Principes in exilium abierunt, ſed meliores illis ſubſtituemus. Lateres*, i. lateritia opera, quæ tam firma non ſunt, neque tanti pretii atque ea, quæ lapide cæſo, vel, ut alii, lapide quadrato exſtructa.

XVI.

Sycomori ſucciſæ ſunt, Cedros ſubſtituemus.

In eodem loco, שקמים גדעו וארזים נחליף *Sycomori exciſæ ſunt, ſed Cedros ſufficiemus*. Jonathan interpretatur, *opes direptæ fuerunt, ſed pulchriores illis comparabimus*. Nam cedri Sycomoris præſtant, vel propter materiam, quæ huic generi æterna. Siccitas enim à putredine illam vendicat, ſic adeò, ut neque cariem neque vetuſtatem ſentiat: itaque opera ex cedro facta in maximo pretio habebantur.

XVII.

Producentur dies, & peribit omnis viſio.

יארכו הימים ואבד כל חזון, *Prorrogabuntur dies, & peribit* (quidam legunt *aut peribit* disjunctivè u dicant, Iſtæ prophetiæ aut longo poſt tempore aut nunquam evenient,) *omnis viſio*, h. e. prophetia. Iſto adagio ſignificabant prædictiones Prophetarum in longinqua tempora dilatum iri, ſimúlque irritas ac vanas fore. Poterat uſurpari de falſis vatibus, non minùs piè quàm verè. Sed quia natio contumax, genus Iſraelitarum, falſò, imò impiè utebatur de veris Dei Prophetis, idcirco Dominus apud Ezechielem prolixè hanc vocem refutans, denuntiat propè adeſſe tempus, quando omnis Prophetia omnéque dictum finem accipiet. Sed præſtat audire ipſiuſmet verba, prout habentur Ezech. 12. à 22. uſque ad finem capitis; *Fili hominis, quodnam eſt iſtud Proverbium, ut dicatis, Producentur dies, & peribit omnis viſio? Ergo dicito eis, ſic dicit Dominus Deus, ceſſare faciam proverbium iſtud, neque dicent illud amplius in Iſrael. Sed & dicito eis, Propè adſunt dies, & verbum omnis viſionis. Nec enim erit amplius ulla viſio vana, aut lubrica blandáque divinatio in medio domus Iſrael. Nam ego Dominus loquar: quod loquutus fuero fiet, neque amplius prorogabitur: quia veſtris diebus, ô domus rebellis, rem & loquar, & faciam, inquit Dominus Deus. Iterum fuit Domini verbum ad me, in hunc modum, Fili hominis, ecce Iſraelitæ dicunt, Viſio quam hic videt, in dies multos, & in tempora longinqua ipſe prophetas. Propterea dicito eis ſic dicit Dominus, Non prorrogabitur amplius ullum meum verbum. Quod loquar fiet, dicit Dominus Deus.* R. David de hoc dicto ſcribit in comment. ſuis, tametſi ſit מליצה, nuncupari nihilominus משל, i. e. *adagium*, ſive *Proverbium*, propterea quòd omnibus continenter eſſet in ore non ſecùs quàm adagia, quæ vulgi ſermone perpetuò jactantur, frequentantur.

XVIII.

Veh accumulanti non ſua.

Scriptum habetur Hab. 2. 6. in cod. Ebræis עליו משל ישאו: quæ verba admittunt & hanc interpretationem, *de eo proverbium tollent*, ut proverbium fuiſſe intelligamus quod mox ſequitur. הוי המרבה לא לו *Va ei qui multiplicat non ſua*. Id olim jactabatur in Nabuchodonoſorum Regem Aſſyriorum, qui ex ſpoliis Orientis magnam vim auri & argenti conflaverat. Afficitur autem ibi aurum & argentum *luti* vocabulo (*Va ei qui aggregat penès ſe denſum lutum*) eò quòd metalla è luto, h. e. è terra, effodiantur. Cæterùm hujus Proverbii meminit etiam Polydorus. Quo licebit uti quoties ſignificabimus damno aut exitio ei fore, quod quis vi aut fraudibus de alieno ſibi parat. Quæ ſententia Sophocli expreſſa his verbis,

> Οὐκ ἐξ ἅπαντος δεῖ τὸ κερδαίνειν φιλεῖν·
> Ἐκ τῶν γὰρ αἰσχρῶν λημμάτων μὲν πλείονας
> Ἀτωμένους ἴδοις ἄν, ἢ σεσωμένους.

i. Henrico Steph. interp.

> *Non undecunque lucra gaude quærere:*
> *Pleroſque ſiquidem turpibus de quæſtibus,*
> *Auferre damnum, non ſalutem, videris.*

Et Heſiodo, cùm ait;

μὴ κακὰ κερδαίνειν· κακὰ κέρδεα ἶσ᾽ ἄτῃσιν.

 Sen-

Sensus est, *Ne mala lucra sectare; mala enim lucra aequalia sunt damnis.* Circumfertur & Graecus Senarius, eandem sententiam continens.

Κέρδ@ πονηρὸν ζημίαν ἀεὶ φέρει,

Malum lucrum semper dispendium adfert. Verba illa הממר בה לא לו quidam transtulit, *qui multa parat non sibi*: Cur spernam? Haec interpretatio obscurè innuit per rapinam parta citò dilabi, juxta illud, *Malè partum, malè disperit.*

XIX.

Edamus & bibamus, cras enim moriemur.

Hominum, imò porcorum de grege Epicuri proverbium est. Vide Sap. 2.6. (Jesa. 22. 13.) אכל ושתו כי מחר נמות quod Latinè versum *Edamus & bibamus, cras enim moriemur.* Graecè autem legitur apud Interpretes, & 1. Cor. 15. 32. Φάγωμεν καὶ πίωμεν αὔριον γὰρ ἀποθνήσκομεν. q. d. Vivamus suaviter, post hanc vitam nihil nostri supererit: & animâ & corpore simul extinguemur. Ne amittamus ergò fructum praesentium, qui futurorum nullum tenemus. Simile est, *Amici, dum vivimus, vivamus.* Ex eodem fonte manavit,

Lude, bibas, commedas; post mortem nulla voluptas. Illorum enim est, ut ait Ambrosius Epist. 82. *cibis ac potibus indulgere, qui nihil post mortem suam sperant.* Vide quae scripsimus Observ. l. 3. c. 16.

XX.

Perdix colligit, quae non peperit.

קורא דגר ולא ילד Duobus modis exponitur. Uno modo sic, *Perdix congregat, quae non peperit*, h. e. ova non sua, sed aliena, sive ab aliis edita. Alio modo exponitur, *Perdix congregat*, sive *colligit, ova, sed non excludit.* Cur? quia, ut ajunt, vel à matre pruriente. (Plin. l. 10. c. 33.) vel à cuculo franguntur. Accidit etiam interdum, ut ipsa prius ab aucupe intercipiatur. Sic Heidelbergenses exponunt. Utra expositio melior sit, facio, Lector, judicii Tui. Verba Prophetae sunt Jer. 17. 11. *Perdix colligit, quae non peperit, faciens divitias absque judicio.* (hoc est, per fas & nefas, sive injustè.) *eum mediâ derelinquent aetate, & tandem erit insipiens.* Quae Jonathan παραφραστικῶς convertit hunc in modum, *Qualis perdix, qui colligit ova non sua, eáque fovet, verùm facti pulli, & exclusi ex illis ovis, ipsam non sequuntur, talis est omnis improbus, qui comparat opes absque judicio, sive malis artibus, in media aetate deserunt illum, & ad extremum vocatur improbus.* Caeterùm proverbii admonet Ambrosius epistol. 48. ita scribens, *Unde in Proverbio est de divite avaro, Quia perdix iste congregat divitias non cum judicio.* Consule, si placet, adagia Junii. Adi & Observ. nostras lib. 4. cap. 24.

XXI.

Quid paleae cum tritico.

מה לתבן את הבר, *Quid paleae cum tritico*? Nihil commune habet doctrina falsa cum vera, Jer. 23. 28. *Propheta qui somnium habet, somnium manet: & qui sermonem meum habet, sermonem meum verè loquatur. Quid paleae cum tritico*? Graec. ed. τί τὸ ἄχυρον πρὸς τὸ σῖτον; Latina vetus, *quid paleis ad triticum*? i. אל הבר Jonathan Chald. Paraph. *Sicut differt inter paleam & triticum, sic differt inter improbos & justos.* Palea homini alendo prorsus inutilis est: contrà triticum corpori solidum praestat alimentum. Ad hunc modum se habet doctrina Dei. Nam alimentum praebet animae ad vitam aeternam. Quid doctrina Pseudoprophetarum? non tantùm inutilis est, sed etiam noxia & perniciosa? quam ideo *avenam* vocat Tertullianus adv. Praxean. Est autem, ut Plinius scribit, *frumenti vitium avena.*

XXII.

Patres comederunt uvam acerbam, & filiorum dentes stupent.

Ezechiel Prophetiae suae c. 18. v. 2. commemorat adagium quoddam elegantissimum, sed perperam, imò impiè à Judaeis illius temporis usurpatum. Illi enim cùm viderent, denunciantibus Prophetis, propter majorum delicta horrendas ac saevas ingruere tempestates, cùm judicarent se innocentes esse, nec ullius affines culpae, graviter de Deo conquesti sunt, quasi ille contra jus fásque ageret, poenas irrogando filiis ob peccata à parentibus commissa. Itaque cùm id iniquum esse judicarent, crebris sermonibus proverbium jactitabant, *Patres comederunt uvam acerbam, & dentes filiorum stupescunt.* Iniquè profectò, & immeritò, si non aliter se rem habere constaret. Quippe Deus, qui verus est, vel ipsa Veritas, asserit eos non Parentum sed propriam culpam luere. Nisi enim ipsi quoque peccassent, sesèque eodem quo Parentes crimine obstrinxissent, nunquam in tot poenas tantásque calamitates incidissent: *Etenim*, ut apud Prophetam eundem idem ait, *quae anima peccaverit, ea morietur. Non filius patris, non pater filii culpam pendet: & suam justitiam justus, & suam impietatem feret impius.* Similiter Jer. 31. 29. *Tempore illo*, ait, *non dicent amplius Patres comederunt uvam acerbam, & dentes filiorum stupent. Sed quisque propter iniquitatem suam morietur: omnis homo qui comederit uvam acerbam, ejus dentes obstupescent.* Porrò adagium Ebraicè ita effertur אבות יאכלו בסר ושני הבנים תקהינה Jonathan verò Chaldaicè transtulit אבהתא חטן ובניא לקין; quod si Ebraicè interpreteris, sonat האבות חוטאים והבנים לוקים i. patres peccant, & filii vapulant.

XXIII.

Scipio arundineus.

משענת הקנה *Scipio arundinis*, vel *arundineus.* In Proverbio est de infirmo praesidio: dicimus autem, *Scipioni arundineo inniti*, vel, *Scipioni arundineo confidere.* Addi solet רצוץ *quassatus*, vel si placet, *fractus.* Meo judicio, significat praesidium non modo infirmum, sed etiam periculosum; cui qui fidat, non solùm non adjuvetur, sed etiam gravissimè laedatur. Hinc natum, quòd

quòd in fummitate arundinis quaſſatæ fragmenta quædam exſtent acu a & aſpera, quæ innitentem manum vulnerant, aut humerum, ſi eis incumbat, perforant & perterebrant. Utitur Rabſaces Regis Aſſyriæ legatus de Ægyptiis in oratione quam habuit ad Jeroſolymitanos, 2. Reg. 18. 21. quam orationem omnino iisdem verbis repetit Eſajas, ſuæ prophetiæ c. 36. quæ autem faciunt ad rem præſentem, ea habentur v. 6. *Cui confiſus in me rebellâſti? Ecce confidis quaſſato iſti arundineo ſcipioni, videlicet Aegypto, cui ſi quis innitatur, ejus manum intrabit, eámque perforabit; talis eſt Aegypti Rex Pharao in omnes, qui ipſi confidunt.* Vetus interpres, *Ecce confidis ſuper baculum arundineum confractum iſtum.* Sic Pagninus, & alii plerique. Quàm rectè ipſi viderint. Siquidem רצוץ non ſignificat *confringere*, i. שבר: ſed minus quiddam, nempe *leviter frangere* ſeu *quaſſare*, ut manifeſtiſſimè apparet Jeſ. 42. 1. in Proverbio, *Arundinem quaſſatam non confringet.* Quæ differentia etſi fortaſſe non ſit perpetua, tamen cur hic debeat confundi, cauſa nulla eſt: Saltem ego nullam video. Ezech. 29. 6. *Et cognoſcent omnes Aegypti habitatores, me eſſe Dominum, quia ſunt arundineus ſcipio domui Iſrael.* Hic, ut vides abeſt participium *quaſſatus*. Jonathan in ſua paraphraſi ſupplet, Camius quoque in Comment. docet ſubaudiendum eſſe. Verùm citra ullam neceſſitatem. Nam ſequitur ecce in contextu, cùm te mano prehendent, *frangeris*, vel, *quaſſaberis*, *eiſque totum humerum ſauciabis: cùm vero innitentur tibi, confringeris, & conſiſtere facies eis totos renes.*

XXIV.

Canes muti.

כלבים אלמים *Canes muti*, Competit in eos, qui ignaviter funguntur officio docendi aut concionandi: velut ſi miniſter aliquis rarò aut nunquam conciones habeat ad populum, vel ſi Paſtor commiſſum ſibi gregem non tueatur à lupis, h. e. à ſceleratis & improbis hominibus. Hoc ſenſu utitur Eſajas de Prophetis, ſeu Epiſcopis ſui temporis, eos vocans *ſpeculatores cæcos*, [*Cæcos*, i. ignorantes; nam cæcitas mentis nihil aliod quàm ignorantia;] *ignorantes, mutos canes latrare non valentes, jacentes, recubantes, amantes dormitare: item canes ingluvioſos*, ſeu *edaces, neſcientes ſaturitatem, paſtores minimè intelligentes, ſuúmque reſpicientes*, Jeſ. 56. 10. 11. Sed cur canes? quia ſcilicet par eſt ratio canum & Epiſcoporum. Nam ut hi populum Dei, ſic illi pecus cuſtodiunt. Unde *pecuarii canes* dicti ſunt: quos oporter oves à ferarum injuria defendere, & ſi conſpexerint advenientem lupum, debent eum latratu ſuo vel fugare, vel ſaltem prodere. Quod ni faciant, inutiles exiſtunt ſuis heris. Alibi diximus nomen *canis* uſurpari per contemptionem. Id hoc in loco non eſt negligendum. Nam tales Epiſcopi, quales meminit Jeſajas, atque adeò omnes, qui ſe ita gerunt diſſolutè, intemperanter, avarè, annon digni ſunt, qui à vulgo tanquam viliſſimi canes contemnantur? Sic in Paulinis, *Cavete canes, cavete malos operarios, cavete concisionem.*

XXV.

Viâ quâ venit, eâdem regredietur.

בדרך אשר בא בה ישוב *viâ quâ venit, eâdem redibit*, ſive *revertetur*. Eſajas uſurpat c. 37. v. 29. de Sennacheribo Aſſyriæ rege, ut demonſtret caſſam & inanem fore expeditionem, quam ſuſceperat in Judæos. Hinc fortaſſe quod vulgò dicimus. *Revertetur eâ viâ, quâ venit*, cùm ſignificamus fore ut aliquis re infectâ diſcedat, aut fruſtrà in re quapiam laboret. Admonet proverbii vir eruditus in libro tropporum Scripturæ.

XXVI.

Stultus ſtultè loquitur.

נבל נבלה ידבר *Stultus ſtultitiam loquitur*. De ſtulto non poteſt judicari quamdiu tacet, juxta proverbium, *Stultus, dum ſilet, ſapiens habetur.* Quoties verò aliquid aut dicit, aut loquitur, ſtatim declarat qualis ſit. Nam ſermo animi index eſt. Quod perinde valet in Sapiente. Scitum illud, *Qualis vir, talis oratio.* Propterea dicebat Socrates adoleſcenti cuidam, *Loquere, ut te videam*: nimirum judicabat non poſſe judicium fieri de homine meliùs quàm ex oratione. Legitur hoc ſenſu, ſecundùm nonnullos, Jeſ. 32. 6. ubi Græci, ὁ μωρὸς μωρὰ λαλεῖ, *Fatuus fatua loquitur. Fatuus fatua loquetur.* Hier. Epiſtol. 85. quæ ad Euagrium ſcripta. Quod Euripides iisdem fermè verbis extulit, μωρὰ γὰρ μωρὸς λέγει. Affine eſt, *Effœminatorum oratio quoque effœminata.* Jonathan Chaldaicè tranſtulit, רשיעא רשעא ממללין *Improbi improba loquuntur.* Nam ut hominis probi proba eſt oratio; Sic impii ſermo ejus moribus conſimilis eſt. Ideò Siracides vetat ne ante orationem quenquam laudemus, quoniam ea demùm homines explorat, perinde ut fictilia vaſa explorat fornax, aut ſicut culturam arboris oſtendit fructus. Eccleſ. 27.

XXVII.

Ova baſiliſci excludunt.

ביצי צפעוני בקעו *Ova baſiliſci excluſerunt.* Proverbio dicitur de hominibus nequam qui morum pravitate ceu veneno quodam perdunt tum ſeipſos tum eos qui ſe illis adjungunt comitésque præbent, aut operâ ipſorum utuntur. Breviter actiones omnes pernicioſæ rectè dici poſſunt *ova baſiliſci*, quæ comeſa mortem inferunt & fota pullum excludunt venatum, qui Ebræis אפעה dicitur. Declarat hoc Propheta Jeſ. 59. cùm ait, *Qui de ovis eorum comederit, morietur: & quod fotum, preſſúmque fuerit, excludet regulum.* Cæterùm pro *baſiliſco* priùs erat apud vulg. interp. *aſpis*, id eſt פתן vel עכשוב. Nos hanc verſionem certâ cauſa mutavimus, ſecuti eundem interpretem, qui Ebræam vocem Jeſ. 11. 8. & Prov. 23. 32. *regulum* vertit. Nam quòd nonnulli pro verbis illis, *excludet regulum*, qui profectò ex aſpide excludi non poteſt, repoſuerunt, *quaſi erumpat vipera*, parùm nos admodum movet, cùm ſciamus notam ſimilitudinis in Ebræo nullam eſſe.

XXVIII.

XXVIII.

Telas aranei texunt.

In eodem loco apud Esajam Prophetam וקורי עכביש יארגו *& telas aranei texunt*, vel,si placet,texuerunt *Telas aranei texere* est in re fragili nulliúsque usus aut fructus cassum atque inanem ponere laborem. Græcè ὑφαίνειν τὰ ἀράχνια,ἢ ἱστὸν τῆς ἀράχνης. Ductum à natura aranearum (ita vocant vestes sive telas aranei) quæ, præterquam quod texi nequeant ab huminibus, adeò sunt teneræ & fragiles nulli ut usui prorsus inserviant. Huc significat Propheta per hæc verba, *Telæ eorum non erunt pro vestimento,nec ipsi suis operientur operibus: opera eorum sunt inutilia, facinus iniquitatis in manibus eorum.* Potest dici & in eos,qui nimio acumine pollent,& subtiliùs quàm par est locum aliquem enarrant,aut rem quampiam tractant,quo nihil odiosius sapientiæ. Quamobrem, teste Petrarcha, invisam Palladi finxere veteres araneam, *cujus subtile*, inquit, *opus,ac tenues telæ sunt*,sed fragiles, *nullique usui*. Ait hoc lib. 1. dialog. 7. in, De remediis utriusque fortunæ. Basilius hoc sensu usus mihi videtur Hexaem. hom. 1. de Philosophis,qui atomis omnia contineri dicebant,ὅμως ἱστὸν ἀράχνης ὑφαίνειν οἱ ταῦτα γράφοντες, οἱ τῶ λεπτὰς ἢ ἀνυποστάτας ἀρχὰς οὐρανῦ ἢ γῆς ἢ θαλάσσης ὑποτιθέμενοι. Quæ Latinè versa leguntur ab Ambrosio Hexaem. lib. 1. cap. 2 *Judicavit*, inquit,*quòd telam aranei texerent,qui sic minuta & insubstantiva principia cælo ac terris darent.*

XXIX.

Torris ereptus ex igne.

Qui ex periculo aut calamitate aliquâ evâserat, & adhuc squalebat,eum vocabant *torrem*, sive *titionem*, *ereptum ex igne*; quod Ebraicè dicitur אוד מצל מאש & Græcè δαλὸς ἐξεσπασμένος ἐκ πυρός. Exstat Zach. 3. 2. *Annon iste est torris ereptus ex igne?* de Josua Pontifice maximo, qui ab exilio redux paulò adhuc erat horridior squalidiórque,quemadmodum ex vestitu sordido,quo amictus fuisse dicitur, conjicere licet. Amos. 4. 11. addita est nota similitudinis. *Fuistis sicut titio erutus ex incendio*, i. משרפה & Græcè ἀπὸ καύσεως.

XXX.

Loculi pertusi.

צרור נקוב *Sacculus pertusus*, aut *crumena perforata.* (Hujus proverbii mentio apud Aristotelem œcon.) In proverbio est sicut dicimus, *Vas perforatum, & pertusum dolium.* Sic *cribro haurire* dicuntur,qui parta conservare non possunt. Legitur Hag. 1.6. *Qui se locat, locat in sacculum pertusum*: q. d. sine fructu locat operam suam,pecuniâ quam ex mercede colligit dilabente,perinde ac si conderetur in loculos pertusos, unde statim excidat: nam loculi pertusi frustrà implentur; quicquid enim injicitur, excidit. Potest legi, *Qui mercedem reportat*,aut generaliùs, *Qui quæstum facit*,ut sensus sit, Quod quisque vestrum lucrificavit, perinde perit,& evanescit,ac illud quod in perforato repositum sacculo,aut funda, inde inaniter dilabitur. Jonathan. *Qui negotiatur,negotiatur infeliciter*,ad verb.*in maledictionem* i. nullo cum quæstu. Græca editio. ὁ τὰς μισθοὺς συνάγων συνήγαγεν εἰς ἀποδεσμὸν τετρυπημένον. Lat. vulgata. *Qui mercedes congregavit,misit eas in sacculum pertusum.*

XXXI.

Asini sepultura.

קבורת חמור,*Sepultura asini*. Cicero dixit, *insepultam sepulturam*. Ubi quis insepultus à feris & belluis lacerandus projicitur Usurpat hoc proverbium Jeremias c. 22. v. 19. de Joiacimo Josiæ filio,rege Judææ, *sepulturâ*,inquit, *asini sepelietur,raptatus & projectus extra portas Jerosolymæ.* Ad quem locum Hier. in Comment. *Pulere sepulturâ asini dicit sepeliendum,ut alii verbis significet insepultum,h. e. à bestiis avibúsque lacerandum. Hæc enim est asini sepultura.* Et R. David homo Ebræus, *sepulturâ asini sepelietur, vult dicere, Quemadmodum asinus non sepelitur,nec ipse sepelietur. Quænam est sepultura asini? Asinum trahunt, & projiciunt in sterquilinium. Sic trahent cadaver Joiacimi regis, projicientque extra portas Jerosolymæ. Nam extra Jerosolymam mortuus est,cùm cum secundò abducerent captivum,nec Chaldæi passi sunt, ut sepeliretur.*

XXXII.

Pater meus vos castigavit scuticis,sed ego vos castigabo scorpionibus.

Proverbii formâ dictum, 1. Reg. 12. 14.

אבי יסר אתכם בשוטים ואני איסר אתכם בעקרבים

Pater meus castigavit vos scuticis,sed ego castigabo vos scorpionibus. Verba Roboami ad populum. Hoc vult,peritis ut vos mitiùs tractem quàm Pater Salomo: frustrà. Si Pater meus vos tractavit duriter,ego vos tractabo multò duriùs. Scutica genus verberis,ut & scorpio: sed scurpio horribile flagellum erat,& aculeatum, ut putatur; unde quidam pro eo reposuerunt interpretantes, *flagellis aculeatis.* Appellatio à scorpio animante,secundùm aliquos interpretes. Nam pungebat acriter scorpionis in morem. Quod testatur his verbis Nicolaus, *Est autem scorpio genus flagelli durissimi, habens in fine chordularum sive catenarum modulos plumbeos, vel ferreos: & ideò vocatur scorpio,quia graviter pungit; & quia sicut scorpio pungit caudâ, eam super caput reflectendo,sic extremitas hujus flagelli,in qua est plumbum,vel ferrum, percutiendo reflectitur ab anterius percutientis super corpus percussi.* Verisimilia his eruo ex codice Ebræo, Nam in eo עקרב scriptum. Est autem *Acrab* vocabulum ambiguum: nam & *scorpionem* denorat,& est *spinæ* genus,quæ eodem nomine afficitur. Ebræi existimant eam esse spinam,quæ vernaculâ linguâ nuncupatur *eglenterium*. Porrò autem eglenterium ex sententia quorundam est rosa canina, quæ Plinio *Sylvestris.* Spinas fert albas, admodum pun-

pungentes. Credamus ergò potiùs flagellum illud appellatum esse, vel quòd ex spinis hujusmodi confectum esset, vel quòd non minùs acriter pungeret. In glossa ordinaria notatum; *Scorpio genus est flagelli, sicut & de spinis vel pomariis solent esse virga nodosa: vel etiam flagellum Saracenorum cum duabus vel tribus virgis, quod habet in summitate plumbeas glandes, aliâs grandines.*

XXXIII.

Digitus meus minimus crassior est lumbis Patris mei.

Proverbium esse, ut opinor, nemo negabit, quod legitur in eodem cap. v. 10. קטני עבה ממתני אבי *Digitus meus* (Græci reddunt ἡ μικρότης μου, & Jonathan, *debilitas mea*, i. pars mei minima debilissima) *minimus crassior est lumbis patris mei.* Cœterùm *lumbi* robur innuunt. Nam in lumbis sedes virium. Est ergò sensus, omnibus modis fortior ac validior sum Patre meo, q. d. pars mei infirmissima (nam in digito minimo nihil aut parùm admodum roboris) est valentior robore patris mei. Non dubium quin sit vox arrogantiæ ac superbiæ plena. Fortè eò respexerunt, quòd Salomo ætate etiamnum tenerâ & imbecillâ patri in regnum successit, cùm Roboam initio imperii sui annum ageret unum supra quadragesimum, ut scribit Gersonides homo Ebræus: quæ ætas omni corporis parte firmissima ac robustissima est.

XXXIV.

Lupi vespertini.

זאבי ערב, adverb. *Lupi vesperæ*, h. e. vespertini. In proverbio est de voracibus, insignique cùm rapacitate, tum sævitiâ præditis. Soph. 3. 3. *Judices ejus lupi vespertini: non exossant ad matutinum tempus*: q. d. tam avidè prædam, quam nacti sunt, vorant, ut manè nihil ejus supersit, ut ne ossa quidem reliqua faciant. *Fortè* vespertinus, *quia dona à talibus clàm & in tenebris accipi solent.* De lupis Hieron. in Comment. Hab. 1. *Lupi sæviores esse dicuntur nocte vicinâ, & totâ die fame ad rabiem concitari.* Videtur in ea sententia fuisse in qua sunt plerique nostrates cum doctoribus Ebræis, qui existimant non certum genus luporum significari, sed *vespertinos* dici, quòd lupi sub noctem prædatum exeant, sicut reliquæ feræ. Quibus nonnihil adversari videtur, quòd his lupis tribuitur velocitas, Hab. 1. 6, nisi credamus lupos, cùm fame afficiuntur circa vesperam, ut cibo minimè gravatos, leviores esse. Quicquid ejus sit, video alios in genere luporum recensere, quos *vespertinos* sacræ literæ vocant, quos ajunt cæteros velocitate antecellere. Gessnerus in historia animalium hyænas esse credit, *quæ vesperè*, inquit, *& noctu grassantur, lupis alioqui similes in multis, sed magis quàm illi astuti, malefici, voraces, atque crudeles.*

XXXV.

Lupi Arabici.

In dicto loco Sophoniæ, Græca Ecclesia legit, λύκοι τῆς Ἀραβίας, *Lupi Arabiæ.* Hæc interpretatio, ut se habent Ebræa hodie, stare non potest. Sed sciendum, Græcos olim, cùm notæ vocalium abessent, legisse עֲרָב i. *Arabia*, cùm quidem עֶרֶב iisdem literis scriptum nomen, sed aliis vocalibus, sit ἑσπέρα, i. *vespera.* De lupis Arabiæ mentionem facit Tzetzes in Chiliadibus suis. Theophylactus quoque eorum meminit, scribens velociores esse pardis. *Nam quod fortè*, inquit, *corripuerint, ab his recipi posse, ab illis non posse.* Hab. 1: 8. καὶ ὀξύτεροι ὑπὲρ τοὺς λύκους τῆς Ἀραβίας, *velociores lupis Arabicis.*

XXXVI.

Auditum pavorem fugiens, in foveam incidit.

Vel sic, *Vocem pavoris effugit, & decidit in foveam* Quod Ebraicè ita efferas. נס מקול הפחד ויפל אל הפחת i. *Fugit à voce pavoris, & cecidit in foveam.* Est autem insignis allusio (paronomasiam vocant) inter פחד *pavorem*, & פחת *foveam*, cùm unâ tantùm literâ extremâ differant. Dici convenit, ubi quis ex uno incommodo in aliud majus devenit, ut si aliquis latronum aut ferarum incursum fugiens incidat in avia voragines habentia & præcipitia. Quod genus est, *fumum fugiens in ignem incidit*, Nec dissimile, *dum fugit leonem, occurrit urso.* Nam urso sanè periculosiùs occurritur quàm leoni, propterea quòd leo prostratis parcat. Urso verò ne mansuefacto quidem absque periculo occurritur: est enim animal malignum, cædis avidum ac fraudulentum, quódque subinde ad ingenium redit.

XXXVII.

E media fovea erepsit, laqueo captus est.

Ejusdem generis est עלה מתוך הפחת וילכד בפח *ascendit è medio fovea, & captus est laqueo*; q. d ab uno liberatus incidit in aliud periculum. Jes. c. 24. vers. 18. *Qui fugerit, à voce pavoris, decidet in foveam, & qui ascenderit è media fovea, capietur laqueo.* Est & hic allusio aliqua inter פחת *foveam*, & פח laqueum.

XXXVIII.

Nihil præter panem quem edit.

Nihil præter panem, quo vescitur; sub. *novit*, aut *curat.* Ajunt veteribus proverbium fuisse, in eum jactari solitum, qui totus genio indulgeret, ei familiaris curâ alteri demandata. Exstat Gen. 39. 6. de Pharaone, qui omnia sua Josepho commiserat, ita ut ipse nihil curaret præter victum. Verba sunt לא ידע אתו מאומה כי אם הלחם אשר הוא אכל, *Non cognovit cum eo de re ulla præter panem, quo ipse vescebatur.*

XXXIX.

Fodi, & bibi aquam.

Proverbii formâ dictum videtur, Jes. 37. 25. אני קרתי ושתיתי מים *ego fodi, & bibi aquam*, ut sensus sit, Res omnes, quas aggressus sum, feliciter terminavi; sicut qui puteum fodit, & aquam invenit, nactus exi-

 tum

tumcum animo congruentem. Ad hunc ferè modum enarrant Scholia Ebraica. Uti hoc proverbio poterit cui cœptum negotium bene & ex animi sententia succedit.

XL.

Canem decollat.

ערף כלב, *decollat canem*, nempe sacrificaturus ipsum. Proverbii specie dicitur, pro 'rem detestabilem committit. Nam canis animal vile ac contemptum. Itaque lege vetitum, ne canis pretium ob ullum votum Templo inferatur. Jes. 66. 3. *Qui pecudem sacrificat, canem decollat*, Proverbii usus transferri poterit ad alia, velut si dicas, בוזה אמו ערף כלב, *Qui spernit matrem, decollat canem:* aut עשק דל ערף כלב *Qui tenuem opprimit, canem decollat.*

XLI.

Porcum immolat.

Vel, *Sanguinem suillum offere*, i. מעלה דם חזיר Eandem sententiam continet. Exstat in Esajæ loco citato, *Qui offert munus, sanguinem porci:* sub. *offert*: q. d. perinde facit ac si sanguinem suillum offerret. In quo duplex peccatum: Primum ratione sanguinis: nam sacrificia sanguine non fiebant. Deinde ratione suis, quæ inter immunda legis, animal invisum nimis populo Judæo, & omni usu interdictum, sive propter lepram, ut Philo existimat, cui ejus animantis caro officere creditur; sive potiùs, ut ego censeo, propter immunditiem: nam immundissimæ sunt sues ex omni mansueto pecore. Amant enim perpetuò volutari in luto, quæ est ipsorum requies, ut lavatio hominis, quemadmodum Varro scribit.

XLII.

Apud scorpiones habitat.

Cum scorpionibus habitare dicitur, qui apud malos degit, aut cum iis conversatur Conversatio talis non est sine periculo. Infirmi ergò caveant, & pravorum societatem devitent, ne mala, quæ frequenter aspiciunt, & corrigere non valent, imitari delectentur. Qui firmi sunt, minùs periclitantur; ideo dicitur Ezech. 2. 6. *Tu autem, fili hominis, ne metue istos, quòd refractarii & spinæ sint, & inter scorpiones habites.* De his Gregorius, *Bonis*, inquit, *non nocet cum malis esse corpore, sed mente. Si desit Spiritus, non adjuvat locus. Loth in Sodomis Sanctus exstitit, in monte peccavit: & in Paradiso princeps nostri generis Abel fieri non valet, quem Cain malitia non exercet*: Plura in *Scorpiones*, Class. 2. lib. 4.

XLIII.

Ovis ad cædem.

צאן לטבחה *ovis ad mactationem.* Græcè πρόβατον ἐπὶ σφαγήν. Germanum illi, *Bos ad lanienam.* Dici convenit de eo, qui placidè sequitur ducentem ad mortem, sicuti de Christo legimus, Jes. 53. 7. כשה לטבח יובל *Sicut parva pecus ad mactationem ductus est.* Ovis enim animal est mansuetum, eum qui ducit facillimè sequens, quocunque tandem ducat. Jer. 12. 3. *Rape eos ut oves ad victimam*, sive *ad mactationem.* Est similitudo, sed in Proverbii naturam transit, cùm ita effertur, *Ovis ad victimam.* Tale est, *Canis ad vomitum*: quod apud Salomonem legitur, *sicut canis ad vomitum.* Neque enim quia comparationis nota adjecta, ideò proverbium non est, cùm Apostolus Petrus disertè dicat proverbium esse.

XLIV.

Leonem fugiens occurrit urso.

ינוס מפני הארי ופגעו הדב, *Fugit leonem, & occurrit ei ursus.* Ubi quis ex uno periculo in aliud incidit. Nam urso periculosissimè occurritur, maximè si orbus, aut famelicus fuerit. Græcè exstat apud Interpretes, φεύγει ἀπὸ τοῦ λέοντος, καὶ ἐμπίπτει αὐτῷ ἡ ἄρκτος. Amos. 5. 19. *Heu qui expetitis diem Domini. Quorsum vobis tandem dies Domini? quia caligo est, non lux: ut si quis fugiat leonem, & occurrat ei ursus, aut cùm domum venerit, & manum suam parieti applicaverit, mordeat eum serpens.* Sensus est; Non est cur cupiatis diem Domini, qui vobis tristis & calamitosus erit, non lætus. Siquidem varias eo die accipietis calamitates. Una enim alteri continuò succedet, & domesticum malum externo superveniet. Sumptum ab iis, qui iter faciunt per sylvas vastásque solitudines, vel ab iis qui loca inhabitant feris frequentata, qui dum leonis ferociam effugiunt sæpe incidunt in rabiem ursi: cui sanè periculosiùs nonnunquam occurritur quàm leoni; nam leo nisi in magna fame hominem non invadit; ut usurpari etiam possit de iis, qui ex minori incommodo in aliud majus devenerunt. Quod genus est apud nostrates, *Dum fugit pluviam, cecidit in lacunam.* Vide quæ scripsimus ad proverb. *Auditum pavorem fugiens, in foveam incidit:* super adag. 36.

XLV.

Pascit cinerem.

רעה אפר *Pascit cinerem.* Reperitur Jes. 44. 20. de eo, qui fabricat colitve idola. R. David explicat, *Versatur circa rem nihil profuturam.* Quidam reddunt *pascens cinere*, i. באפר ut sit paraphrasis deorum falsorum, nihil præter luctum & calamitatem importantium. Interpretes nonnulli, *Pascit cinerem*, h. e. frustra laborat. Sanè quidem *cinere vesci dicitur*, qui in luctu & squalore est: hoc sensu legimus Thren. 3. 16. *cibavit me cinere.* In Scholiis R. Salomonis hæc referuntur, *Qui se sociat cineri, h. e. idolo.* Sic dicimus רעה זונות. *qui se sociat meretricibus.* Porrò autem idola *cinis* vocantur, quia ferè ex materia fiebant, quæ in ignem conjecta, statim in cinerem resolvitur.

XLVI.

XLVI.

Ventum pascit.

רעה רוח *Pascit ventum.* Quadrat in eum, qui frustrà in aliqua re laborat, aut in eum, qui versatur circa rem nihili, cujusmodi erant simulacra Gentium, Apostolo *μάταια* dicta, quæ Moses eandem ob causam appellat הבלים *vanitates*. Is igitur cùm coleret Ephraim ut significaret hoc Propheta, & simul ut ostenderet ipsum operam omnem perdere, quam in eorum cultu impenderet, ait Hos. 12. 1. *Ephraim pascit ventum.* Jam verò nihil vanius aut inanius est somniis: itaque legimus Prov. 9. in Græca versione, ὃς ἐρείδεται ψεύδεσι, οὗτος ποιμανεῖ ἀνέμους, *qui mendaciis nititur, hic ventos pascet*. Huc refer ex Ecclesiaste Salomonis רעות רוח Quod doctissimus Abenezra sive Abenazra (sic olim legebat Paulus Episcopus) interpretatur, *pastio venti*, de re plena vanitatis; unde nulla manat utilitas, nullus percipitur fructus, velut si quis levi aurâ se ipsum pascat. Paulò aliter apud Latinos autores *Vento vivere* dicitur, qui minimo sumptu vivit.

XLVII.

Eurum sectatur.

רודף קדים *Consectatur Eurum*: rem scilicet tum inutilem tum etiam noxiam ac perniciosam. Nam *Eurus*, autore Camio, *est ventus vehementissimus qui quoties flat, damnum & cladem hominibus importat*. Ex quo is, qui illum persequitur, non solum operam & oleum, ut est in proverbio, perdit, laboremque inanem accipit; verùm etiam incommodum ac detrimentum sumit; Simili ratione absque ullo suo fructu contrahunt sibi exitium, qui deserto vero Deo cultum extraneum consectantur. Hos. 12. 1. *Ephraim pascit ventum, imò sectatur Eurum*. Affine est, *Ventum persequitur*. Huc refer, *Pectus habet plenum Euro*: quod alicubi diximus competere in eum, qui turget cognitione rerum inutilium: addi velim, & noxiarum: vel atque adeò noxiarum.

JOH. DRUSII

PROVERBIORUM

CLASSIS PRIMÆ:

LIBER II.

I.

Pellem pro pelle, & quicquid habet homo, dat pro anima sua.

Inter eas res, quas chàras habemus, primas sibi vendicat vita: pro qua vel tuenda conservandàve nullum periculum reformidamus; vel redimenda, nihil non libenter expendimus. Hoc significabant vetustissimo illo verbo, quo usus Satan, Job. 2. 4. עור בעד עור וכל אשר לאיש יתן בעד נפשו *Pellem pro pelle, & quicquid est Viro, dabit pro anima sua*, h. e. pro se ipso, vel pro vita sua. Licebit usurpare ut doceas, nihil deberi esse prius animâ propriè dictâ, cùm ea sit hominis pars potior & honoratior, vel potiùs ipse homo. *Non enim*, ut rectè scriptum est apud Ciceronem, *homo is est, quem forma ista declarat: sed mens cujusque, is est quisque, non ea figura, quæ digito monstrari potest*. Itaque pro ejus salute vir pius non dubitabit ipsam adeò vitam profundere.

II.

Qui timent pruinam, irruet super eos nix.

Qui timent pruinam, irruet super eos nix. Versus est proverbialis in vulg. versione Lat. Job. 6. 16. continens hanc sententiam, qui hæc vel illa mala vitant, in alia graviora incurrunt. Qui ne bona sua perdant Deum abnegant, irreparabilem animæ suæ jacturam faciunt. Qui ne facultates minuantur supersedent beneficere proximo, incidunt in pœnam à Deo hujusmodi hominibus constitutam: hoc modo Nicolaus enarrat. Nive aliquando viatores vivi obruuntur, ut in Westphalia, & in iis locis ubi nix copiosa, & crebri montes. Licebit uti quando quis vitans superstitionem in atheismum, quæ est Divinitatis abnegatio, incurrit, transiliens in medio sitam pietatem. Sic Demea apud Terentium ex moroso & fordido factus comis nimium ac prodigus, *dum fugit pruinam, in nivem incidit*. Hujus generis sunt apud alios Autores;

Fumum fugiens in ignem incidit.
Evitata Charybdi in Scyllam incidit.
Cinerem vitans, ne incidas in prunas.
Dum fugit pluviam, cecidit in lacunam.

Quod postremum è vulgo haustum: cætera invenies inter Erasmica.

III.

Inauris aurea in rostro suis.

נזם זהב באף חזיר *Inauris aurea in rostro porci*, vel *suis* נזם propriè ἐνώτιον. Sed hic sumitur pro eo, quod

quod Græci ἐπιῤῥίνιον vocant, quod est ornamentum ad nasum appendens. Salomo admonet jactari solitum in formosam meretricem. Quod declarant hæc ipsius verba, Prov. 11. 22. *Inauris aurea in rostro suis, est mulier pulcra, eadémque insulsa*; h. e. impudica, vel insipiens. Proverbium natum ex natura animantis. Est enim, ut ait V. res, amica luto sus. Itaque si ἐπιῤῥίνιον aut annulum aureum in rostro gestet, fœdè illum commaculat & conspurcat, cœnóque ac fimo immergit. Hanc consuetudinem refert mulier eximiâ facie, cùm formam, quâ excellit, palàm ad omnes libidine divulgat. Tanti refert, ut com liberali specie sint conjuncta castitas, & morum integritas.

IV.

Qui foveam fodit, in eam cadet.

Prov. 26. 27. כרה שחת בה יפול *Qui cavat foveam in eam cadet.* Coheleth 10 8. חופר גומץ בו יפול *Qui fodit scrobem, in eum corruet.* Sirach. 27. 29. ὁ ὀρύσσων βόθρον, εἰς αὐτὸν ἐμπεσεῖται. *Foveam fodit*, aut *cavat*, qui alteri exitium struit: nec refert vi ac palàm id faciat, an dolo & clàm. Propriè tamen dicitur de occultis insidiis: nam sumptum ab iis, qui foveas cavabant capiendis feris, quas ferè frondibus tegebant, aut ramis arborum. Quòd si occultæ insidiæ exitiô sunt autori, quantò magis apertæ? Nam eas cavendo faciliùs declinare possumus, occultæ opprimunt priusquam sentias. Sed nihil Deo occultum, qui facit, ut, quod improbè aliis molimur, id in nostrum caput recidat.

V.

Qui volvit saxum, ut in ipsum recidet.

גולל אבן אליו תשוב *Qui provolvit lapidem, in ipsum revertetur.* Qui sursum versùs, puta in montem, aut collem aliquem valde acclivem, devolvit saxum aliquod, id saxum in ipsius caput revertet. Malum in autorem recidit. Justissima lege talionis quod quisque facit alteri, id patitur. Seneca lib. 10. Declamationum, sunt dii immortales lenti quidem, sed certi vindices generis humani: & magna exempla in caput invenientium regesserunt, ut justissimâ patiendi vice, quod quisque alieno excogitavit supplicio, sæpe excipiat suo. Exstat. Prov. 26. 27.

VI.

Aqua furtiva dulcis.

מים גנובים ימתקו *Aqua furtiva dulces sunt. Aquam* hic accipio, ut in illo, *Ab aqua aliena abstine*, nempe pro re venerea, ut dicat, Venus furtiva dulcis est. Eadem sententia expressa Pindaro, his verbis, γλυκύ τι κλεπτόμενον μέλημα κύπριδος. Vulgus nostrum dictitat, *Bucca furtiva suaves sunt*. Poterit extendi ad quævis illicita, juxta illud,

Γλυκεῖ' ὀπώρα φύλακος ἐκλελοιπότος

Dulce pomum cùm abest custos. Seneca Oethea,
Illicita amantur, excidit quicquid licet.

In quam sententiam & Ovidius cecinit:

Quicquid servatur cupimus magis, ipsáque furem
Præda vocat &
Quod licet ingratum est, quod non licet acriùs urit
Enitimur in vetitum semper, cupimúsque negata.

Ita enim comparatum est in animis, qui affectibus ducuntur, & huc illuc impelluntur, ut tum demum aliquid ardentissimè cupiant cùm cupere vetantur. Pro argumento sunt fœminæ turbationibus, plus quàm viri, obnoxiæ, quæ id solùm avidè appetunt, quod prohibetur. Itaque cùm antea nescissent homines, quid esset ad fornicem ire, accessit lex; quæ ne iretur vetuit: ea omnes docuit quid illud esset, & prava ingenia impulit ad experiendum quod vetaretur. Solonem refert Cicero Roscium Amerinum defendens, nihil suis legibus de his, qui parentes occidissent, statuisse. Nam cùm antea non esset factum, verebatur, ne non tam id pœnâ prohiberet, quàm admoneret lege.

VII.

Panis clandestinus suavis.

לחם סתרים ינעם *Panis latebrarium suavis*, aut *jucundus est.* Idem cum superiore. Utrumque reperitur Prov. 9. 17. *Aqua furtiva dulcis est, & panis occultus suavis.* Panis occultus, qui clàm & in occulto editur, quóve palàm vesci non licet, h. e. illicitus. Est ergò sensus, quæ non licent gratiora sunt. Huc referri posset, *Si qua latent, meliora putat*, ut tamen latiùs accipiatur, quàm accipitur Metamorph. 1. Porrò de re venerea & Siracides dixit Eccles. 23. 24 *Viro scortatori quilibet panis suavis*

VIII.

Canis ad vomitum reversus.

כלב שב על קאו *Canis revertens ad vomitum suum*, h. e. ad cibum, quem evomuit. Salomo interpretatur de stulto, qui suam stultitiam iterat, h. e. qui postquam ad frugem rediit, denuò in pristinam vitam revolvitur, Prov. 26. 11. *Quod canis ad vomitum suum revertens, id est stultus iterans vesaniam suam.* Hoc sensu usurpat Apostolus Petrus, qui etiam indicat Proverbium esse, 2. Pet. 2. 21. *Satius enim fuisset eis non cognovisse viam justitiæ, quàm eâ cognitâ regredi à sancta doctrina ipsis tradita: sed accidit ipsis, quod vero Proverbio dici solet*, κύων ἐπιστρέψας ἐπὶ τὸ ἴδιον ἐξέραμα i. *Canis reversus ad suum ipsius vomitum.* Canis cùm sit animal vorax, plus aliquando comedit, quàm digerere possit; itaque evomit; sed pòst levato stomacho, redit ad id, quod evomuit. Sic est vita hominum. Multi morbis vexati temperantes evadunt: verùm iidem, si convalescant, continuò ad pristinum luxum revertuntur. Nam quos res adversæ emendant, eosdem secundæ ad consuetam vitam retrahunt.

IX.

Ait piger, Leo foris est.

אמר עצל ארי בחוץ *Dicit piger, Leo foris est.* Utimur appositè, ubi quis causas frivolas prætexit ignaviæ suæ, Prov. 22. 13. *Piger dicit, Leo foris est, in medio platea.*

platearum trucidabor. Rursus Prov. 26. 13. *Piger dicit, Leæna est in via, Leo est inter plateas*: q. d. ne cogatur exire ad opus, fingit leones in via grassari & nescio quæ alia pericula, quæ nulla sunt. Hy soecht veel vytweghen om niet te doen. Geminum illi, Ἀέργοις αἰεὶ ἑορταί, i. *ignavis semper feria.* Homines enim ignavi semper aliquid causantur, quo sint in otio. Fugiunt enim omnem laborem. Quin labor ipsis est supplicii loco. Sic nonnullis studere, torqueri est. Fuci inertes, modò hyems est, modò serenum cœlum: aliquando æstus nimius; interdum caput dolet aut dentes. Breviter, nunquam ipsis deest, quo supinam ignaviam suam excusent. *Semper Leo foris est, & leana in plateis.* Extendi poterit longiùs ad eos, qui pigri sunt ad bona opera, puta ad audiendum verbum Dei, aut ad publicum jejunium. Cujusmodi erant Christiani illi, de quibus Ambrosius serm. 39. *Quibus cùm jejunium indicitur, de intemperie se temporis semper excusant. Dicunt enim æstivis mensibus, dies longa est, torrentior sol est, sitim ferre non possumus, poculis nos refrigerare debemus. Hyemis vero tempore, grave frigus est, rigores sunt pessimi, algorem tolerare nequimus, escis calefieri nos oportet. Ita homines, quorum animus semper est in prandio, prandendi sibi causas inquirunt: & dum se à jejuniis excusant, tempora Creatoris accusant. Dic mihi, ô delicate Christiane, qui æstum solis jejunando ferre non potes, nunquid æstus, quem sustenturus es, torrentior est gehennæ. Numquid hyems, cui retrudendus es, horridior est tenebris? in exteriores enim tenebras abjicientur peccatores, ibi erit fletus ac stridor dentium,* &c.

X.

Ignem in sinu capit.

חותה אש בחיקו *Capit ignem in sinu suo.* Dici convenit, ubi quis aliquid facit ex quo damnum ac malum accepturus sit; veluti cùm quis rem habet cum alterius viri uxore. Nam quemadmodum nemo potest capere ignem in gremio suo, ut non ejus vestimenta comburantur; sic nemo potest alieno toro se immiscere, ut non quàm plurima damna accipiat. *Nam maritus Zelotypus*, ut inquit sapiens, *nihil parcet tempore ultionis, non accipiet redemptionis pretium, & quamvis multa dones, renuet.* Præterea est Deus in cœlo, qui quæ facimus cunque & audit & videt. Is adulteria nunquam sinit impunita. Affine est, *Ignem in sinu fovet*, de eo qui fovet hypocritam, aut adulatorem, aut fictum amicum. Vide Erasmum in adagio, *veste ignem circumferre.* Nec alienum, *Ignem in sinu occulit*; quod accommodabis in eum, qui occultat quod diu occultari non potest. Socrates apud Stobæum, οὔτε πῦρ ἱματίῳ περιστέλλειν, οὔτε αἰσχρὸν ἁμάρτημα χρόνῳ, *Nec ignis vestimento occuli potest, nec fœdum peccatum tempore.*

XI.

Super prunas ambulat.

מהלך על הגחלים *Ambulat super prunas* Eandem sententiam exprimet, qui dixerit mœchum ambulare super prunas. Etenim ut hoc facere nemo potest, quin suos pedes adurat, ita nemo potest congredi cum uxore aliena, quin se in summum discrimen adducat. Prov. 6. 27. *An capiet quispiam ignem in sinu suo, ut ejus vestimenta non crementur? An ambulabit quisquam super prunas, nec ejus pedes comburentur? Sic qui ingreditur ad uxorem proximi sui, non impunè feret, quisquis eam tetigerit*: & pòst paulò, *Qui cum muliere adulterat, fatuus est; perdit animam suam, qui id facit. Plagas & ignominiam inveniet, ejúsque probrum nunquam delebitur.*

XII.

Anima benedictionis (Latinè *animus beneficus*) *pinguescet.*

נפש ברכה תדשן *Anima benedictionis pinguis fiet.* Proverb. hoc Salomonis aptari poterit ad omne genus liberalitatis, quoties significabimus fore, ut is qui benignus est erga alios, largam à Deo remunerationem accipiat. Quippe *anima benedictionis* ex Ebræorum idiotismo denotat hominem liberalem, largum, munificum: & *pinguedinis* metaphoram divitem, opolentum, qui, ut Terentius loquitur, *in re est lauta & bene uncta.* Sed cur dicit *Anima benedictionis*, & non *Vir benedictionis*? An quia utrumque idem significat? An verò quòd sicut quidam te munifici esse videntur, cùm animo sint sordido & avaro, sic nonnulli animum habeant beneficum & liberalem, cùm te nihil aut parùm admodùm præstent? non quòd animus dissentiat à factis, sed quòd propter inopiam exercere liberalitatem non possint. Talis fuit vidua illa, quæ in Templi ærarium contulit duo minuta, Christo adeò probata, ut dixerit illam viduam plurimùm omnium contulisse, quamvis cæteri multò majora munera conferrent. *Anima benedictionis* vocatur etiam ille, qui de aliquo bene meretur verbis aut operâ. Nam qui docent alios, qui consolantur, qui prædicant Evangelium, qui dona spiritualia communicant, si id faciant animo prompto ac liberali, percipient ex labore fructum amplissimum ac uberrimum. Itaque in eos quoque proverbialis ista sententia quadrat, *Animus beneficus reddetur pinguior.*

XIII.

Qui irrigat, ipse quoque irrigabitur.

Qui inebriat, ipse quoque inebriabitur. Sic vetus Interpres convertit locum Salomonis, qui est Prov. 11. 25. גם הוא ירוה המרוה גם הוא יורא ac si scriptum esset גם הוא ירוה In qua sententia video esse quosdam, accipientes pro ירוה, ut sit primùm transpositio, sive metathesis, deinde commutatio literæ ה in א. Est autem רוה *irrigari, inebriari*, seu *ebrium esse.* Ita ut *ebrii* nomine intelligatur plenus & Satur; non autem temulentus, vinóque uvidus. Proinde sive legas, *Qui irrigat, ipse quoque irrigabitur*; sive ut vetus, *Qui inebriat, ipse quoque inebriabitur*, sensus idem erit, nempe, qui docet alios, seipsum instruit; qui benignus est in pauperes, is Deum erga se benignum experietur: qui laborat sedulò in doctrina & sermone, sui laboris feret fructum sempiternum. R. David in libro; ubi dictionum sensa col-

collegit, vocem יורא deductam à ירה accipit in significatione pluviæ vernæ, boc sensu, *Qui irrigat, ipse quoque erit pluvia.* Nam quemadmodum pluvia fœcundam ac fertilem facit terram, ita vir liberalis pauperes. Sed quomodo pluvia erit, qui irrigat? Quia scilicet, qui benefacit egenis tantum accipiet à Divina bonitate quantum satis est, ut possit abundè, ceu fæcunda pluvia, continenter eos irrigare.

XIV.

Absque bobus præsepe vacuum est.

באין אלפים אבוס בר *Absque bobus præsepe purum*, h. e. vacuum est. Minus dicit, plus intelligit. Non solùm præsepe vacuum est, sed etiam horreum. Nam ubi palea non est, nec frumentum esse potest. Antiquis boum opera in aratione maximè laudata fuit, quòd, quòd iis uterentur multò commodius, minoréque impendio quàm equis. Hoc igitur vult, ubi bos deest, ibi ager coli non potest. Agro culto & inarato, nec proventus ulli ex eo sperandi. Debet autem extendi longiùs. Si deficiant ministri, deserta erit Ecclesia; si doctores, Schola erit vacua; si non adsint artifices, erit penuria rerum, quæ arte & manu parantur; si neque agricolæ, tum ea deerunt, quibus indiget ad vitam sustentandam humana natura: nam sine idoneis operariis nihil omninò consequimur. R. Salomo enarrat, *Ubi non sunt discipuli sapientum, ibi nullum est studium legis.* Exstat Prov. 4.4. *Absque bobus præsepe mundum est, at copia proventuum in robore bovis.*

XV.

Ferrum ferro acuitur.

ברזל בברזל יחד *Ferrum ferro acuit*, sub. *homo*; h. e. acuitur. Quoties mutuo studio ad rem quampiam, sive ea bona sit, sive mala sit, homines excitantur. Pro. 27.16. *Ferrum ferro acuitur, & vir acuit faciem proximi sui.* Levi Gersonis F. interpretatur de sodalibus se invicem ad industriam ac diligentiam acuentibus: & R. Salomo ait, notari discipulos sapientum, qui se mutuò ad legis studium exacuant. Sed cur dicit, *faciem proximi sui*? An quia *facies* nomen ex idiotismo Ebraica redundat? An verò quia per *faciem* (quod Abenezra existimat) designatur ira? quæ quidem, ut cæteri affectus, in vultu ferè apparet. Atque tum erit sensus, ut ferrum ferro, sic homines alii aliorum bile acuuntur: vel, ut Abenezra exposuit, sicut ferrum propter ferrum, ita homo acuitur propter iracundiam proximi sui, acuitur, inquam, ad iram, jurgia, contentiones. Vide Animadvers. nostras lib. 2. cap. 43.

XVI.

Nubes sine pluvia.

נשיאים ורוח וגשם אין *Nubes, & pluvia non est*; h. e. nubes absque pluvia. In eos qui promittunt, nec præstant. Cœlo nubibus obducto agricolæ sperant fore ut pluat. Sed accidit sæpe ut nubes sint inanes & steriles: ex quo spe illi suâ non rarò frustrantur. Sic multi multa pollicentur, quæ nonquam exsolvunt: nam quidam eâ sunt levitate, ut promittant, quæ præstare omninò non possunt. Aliorum tanta est improbitas, ut malint fidem frangere, quàm dependere, quod promiserunt. Prov. 27.14. *Nubes & ventus absque pluvia, est vir qui gloriatur de dono mendaci*, hoc est, de vana & falsa donatione. Nos alibi monuimus, *pluviam* usurpari in significatione copiæ & liberalitatis; quoniam, ut inquit Siracides, *tam est opportuna calamitatis tempore beneficentia quàm tempore siccitatis nubes pluvia plena.* Ecclef. 35. 26. In quam sententiam nos aliquando fecimus hujusmodi distichon sermone Syriaco,

טיבו דגברא על נפשא חסירא
דמי לגשמא על ארעא צחיחא
Benignitas viri in animam egenam
Similis est pluviæ in terram aridam.

Adagium usurpari etiam poterit de iis, qui sine effectu quippiam minitantur, sive de minis inanibus, sicut vulgò dicimus, *Non qualibet nubes pluviam effundunt.*

XVII.

Qui extollit fores suas, quærit cladem.

מגביה פתחו מבקש שבר, i. *Qui extollit januam* (i. *domum*, Synechdoche) *suam quærit confractionem.* Potest fieri ut hoc moneat, Qui exstruit ædes altas, quærit cladem. Sic alibi, *Qui altam facit domum suam, quærit ruinam.* Aut hoc vult, qui nimiùm sumptuosè ædificat, sibi cladem accersit. Hoc modo R. David enarrat, & est sententia qualis in illo, *Qui nimium studium ponit circa ædificia, pauper fiet.* Nam ædificatio exhaurit imprimis facultates. Sed idem admonet accipi posse de superbiloquentia, ut ita loquar, h. e. de eo qui arroganter ac superbè in alios invehitur. Ne displiceat. פתח *ostium* oris, ut Mich. 7. 5. *Ab ea quæ cubat in sinu tuo, custodi fores oris tui.* Metaphora nota, Sic Theognis,

πολλοῖς ἀνθρώποις γλώσσῃ θύραι οὐκ ἐπίκεινται
Ἁρμόδιαι

Vetus interpres huc respexit, meo animo cùm verteret, *Qui exaltat os suum, quærit ruinam.* Quanquam lectio varians, *ostium* (sic est in Bibliis Regiis,) *suum.* Posses accommodare in eum qui, ut Cicero alicubi loquitur, *gladio* ἀντιμυκτηρίζει, & spargit voces fortasse per jugulum rediturus. Reperitur Prov. 17. 19.

XVIII.

Qui altam facit domum suam, quærit ruinam.

Superiori germanum, vel potiùs ex eo natum ὅς ὑψηλὸν ποιεῖ τὸν ἑαυτοῦ οἶκον, ζητεῖ συντριβήν, *Qui exaltat suam ipsius domum, quærit cladem.* Domus quantò altiores sunt, tantò magis patent, & obnoxiæ existunt injuriis ventorum: quippe venti in locis editis maximam habent vim, quòd ibi liberè fluant, nec ullâ re oppositâ frangantur. Pari ratione inter homines, qui aliis illustrior ac celebrior, inque altiore dignitatis gradu constitutus, idem fortunæ invidiæque telis maximè expositus

situs est. Unde Poëta Horatius docens servandam esse mediocritatem, ait.

Sæpius ventis agitatur ingens
Pinus, & celsæ graviore casu,
Decidunt turres, feriúntque summos
Fulgura montes.

Conveniet in eum, qui plus sibi assumit, quàm æquum sit, aut liceat: vel in eum, qui nimis arroganter seipsum jactat, Deóve contumaciter se opponit, aut honores cupidius appetit, inque illustranda sui nominis fama modum & rationem excedit. Exstat in Græca versione Prov. 17. nam in Ebræo non habetur Vulg. Interp. Lat. ex Græco vertit, *Qui altam facit domum suam, quærit ruinam: & qui evitat discere, incidet in mala.* Nimirum est ea quorundam superbia animique elatio, ut malint in ignorantia semper manere, quàm ex aliis boni quippiam discere. Hi suas quoque ædes nimiùm extollunt, sibíque malum ac perniciem accersunt.

XIX.

Qui ficum custodit, vescetur fructu ejus.

נצר תאנה יאכל פריה *Custodiens ficum, comedet fructum ejus.* Par est, ut is, qui operam ponit in re aliqua conservanda, ex ea fructum & utilitatem percipiat. Hoc commodè aptabimus ad eum, qui custodit gregem Dominicum: item ad eum qui tuetur rem à suis majoribus partam. Nam per *ficum* denotatur aliquando possessio, ut in illo, *sedebant tutò sub vite ac ficu*, pro eo quod est, securè fruentur bonis suis. Salomo Prov. 27. 18. refert ad eum, qui defendit ac tuetur suum herum. Ait enim, *Qui custodit ficum, vescetur ejus fructu: sic qui dominum suum servat, honorabitur.* Sensus est, Qui fidelem operam dominis suis præstant, digni sunt qui exinde emolumentum aliquod consequantur: quemadmodum qui ficus custodiunt, ex earum fructibus, quantum velint, decerpere possunt. Qui ficeta custodiunt, à Græcis nuncupantur συκωροὶ vel συκυροὶ quod nomen postea venit in odium vulgi, quòd hujusmodi custodes de surreptis ficubus homines falsò criminarentur. Hi *Sycophantæ* dicti sunt. Verùm de his non est hic sermo. Transeamus ad alia.

XX.

Ubi non est visio, profligatur populus.

Quantum mali proveniat ex ignavia sacerdotum, declarat Salomo elegantissimo ac verissimo isto Proverbio, באין חזון יפרע עם *Cùm abest visio, dissipatur populus:* h. e. ubi non docetur Dei verbum, dissolutè vivitur. Tum enim populus quasi luce amotâ in tenebris ambulat: unde porrò sensim in vitia prolabitur, errorésque pro veritate inscius imbibit. Adagium repetitur Prov. 29. 18. *Cùm nulla est prophetia, plebs dissipatur: servans autem legem beatus est.* Abenezra legit *Ubi abest visionis*, sub. *viri*, Propheta. Sed melius quadrat, *Ubi non est visio*, sive *prophetia*. Nam sanè experientia docet in copia prophetarum magnam sæpe esse prophetantium inopiam, aut saltem negligentiam. Ex quo dici non potest, quanta oriatur in Ecclesia vastitas, quanta morum dissolutio, quàm exsecranda hæresium & opinionum portenta. Olim qui erant Prophetæ seu videntes, iidem populum quoque instituebant, suíque officii, cùm opus esset, admonebant. Hinc factum est, ut *visio* ponatur pro doctrina V. ac N. Testamenti.

XXI.

Nescis quid paritura sit dies.

לא תדע מה ילד יום *Nescis quid paritura sit dies.* Idem cum illo, *nescis quid serus vesper vehit.* Prov. 27. 1. *Ne glorieris de die crastina: nam nescis quid paritura sit dies.* Anacreon;

τὸ δ' αὔριον τίς οἶδεν

Quod futurum est, sciri non potest. Quare stultum est de eo gloriari. Sic miserum est nihil proficientem angi ob id quod præteriit. Hæc sententia prodest ad tollendum metum futuri tum etiam ad ostendendum quàm vanum sit rei futuræ, h. e. incertæ, inniti. *Quid paritura sit dies*, scilicet hodierna. Nam ea die multa evenire possunt quæ tibi gloriandi causam adimant. Ita vulgò audimus in Belgio, ut etiam observat Erasmus, Den daghs noch niet tot den avont ghekomen. i. *Nondum dies ad vesperam venit*, ab iis qui significant diversum ante crastinum diem eventum posse accidere.

XXII.

Ne summove terminum antiquum.

אל תסג גבול עולם, *Ne transfer*, aut *loco move*, *terminum seculi*: h. e. antiquum. Proverbium monet, non temerè immutanda esse, quæ legibus, more aut consuetudine majorum recepta sunt. Terminus lapis erat in agro fixus, qui certis finibus arva regeret, ut Tibulli verbo utar. Hunc transferri vetat Moses Deut. 19. 14. & 27. 17. quòd eo translato arva confunderentur, unde rixæ inter vicinos, sæpe etiam cædes. Prov. 22. 28 *Ne summove terminum antiquum, quem posuére patres tui*, (i. majores tui) vide & Prov. 23. 10. Pro *ne summove*, Chaldæus refert לא תשני, *ne muta*, aut *noli mutare*, quod Ebraicè est שנה: unde שונים dicti, qui Dei aut Regum instituta immutant, de quibus Prov. 24. 21. *Time Dominum, fili mi, & Regem: mutantibus ne te admisce. Nam repentinò veniet ipsis exitium, & quis novit utrorúmque ruinam?* Ac si diceret, Res novas molientibus ne te socium præbe. Nam tales mutationem legum aut Magistratuum tentare solent. Porrò mutatio rerum antiquarum mutationem plerumque reipubl. inducit. Ideo qui Massiliæ olim Rempub. administrârunt, vix in magna necessitate vetera immotabant. Nam & gladium, quo à condita urbe sontes necabantur, tamdiu in usu servârunt, donec rubigine exesus ad ministerium penitùs ineptus esset, adeò periculosum esse ducebant viri sapientes ab antiqua receptáque semel consuetudine recedere.

XXIII.

XXIII.

Ubi deſunt ligna, ignis exſtinguitur.

באפס עצים תכבה אש *Abſque lignis exſtinguitur ignis.* Conveniet dici quando ſignificabimus materiâ contentionum ſublatâ, etiam contentiones tolli ac ceſſare. Sapiens noſter eleganter accommodat ad ſuſurronem. Nam ut ligna fomentum præbent igni, ſic ille litibus. Ideò tollendus è cœtu eſt, ut ſit aliquando finis litium ac rixarum, Prov. 26. 20. *Abſque lignis exſtinguitur ignis, & abſque ſuſurrone ceſſat contentio.* Huc faciunt, quæ habentur Sirach. 8. 4. *Ne dimices cum verboſo, & ne aggeras ad ignem ejus faſces lignorum.*

XXIV.

Qui premit naſum, elicit ſanguinem.

מיץ אף יוציא דם, *Preſſura naſi educit ſanguinem.* Qui nimium emungit naſum, elicit ſanguinem: h. e. Qui plus æquo laceſſit quempiam, excitat bilem & contentionem. Qui nimium premit ſubditos ſuos, alienat eos à ſe, ac concitat ad defectionem. Propriè competit in eum, qui nimis irritat hominem iracundum. Nam naſus eſt membrum iræ. Sic utitur Salomo. Prov. 30. 33. *Qui premit naſum, educit ſanguinem: ita qui premit iram, educit litem.* In Græcis eſt ἐὰν ἐκπιέζῃς μυκτῆρας, ἐξελεύσεται αἷμα *Si exprimes nares, exibit ſanguis.* Vulgò Die te ſeer ſnupt dien bloedt den neuſe/ *Qui nimiùm emungit, huic ſanguis è naribus profluit.*

XXV.

Qui premit lac, elicit butyrum.

Nihil diſcrepat à ſuperiore, quod in eodem loco Proverbiorum, מיץ חלב יוציא חמאה, i. *Preſſura lactis, educit butyrum*; vel ſi placet, *qui premit lac, educit butyrum.* Ita qui bilem alteri commovet, rixam ſuſcitat, quæ ſæpe maximorum eſt cauſa malorum. Ad hunc modum uſurpat Salomo. Si libet accipere generaliùs, conveniet in eos, qui ex magno conatu tandem eliciunt boni aut mali quippiam: puta ſenſum alicujus loci difficilem, aut aliquid ſimile. Sumptum ab iis, qui è lacte butyrum exprimunt agitationis vehementiâ.

XXVI.

Auribus canem prehendit.

מחזיק באזני כלב *Prehendit aures canis,* vel quod idem, *Canem auribus prendit,* ſicut dicimus, *lupum auribus tenet.* Quadrat in eum, qui ſibi ultro accerſit malum non neceſſariom, velut qui laceſſit hominem mordacem & maledicum: aut qui iratus ſeſe in certamen interponit alienum, Prov. 26. 17. *Prehendit aures canis, qui prateriens iraſcitur in lite non ſua.* Tractum è natura canom, qui irritati mordere ſolent. Irritantur autem tum maximè, cùm vel caudâ vel auribus validè prenduntur. Nam hoc dolorem efficit, cujus ſunt impatientiſſimi. Et eſt alioqui animal mordax, & irritabile, quod nemo ſine periculo in ſe concitet, aut provocet duriùs tractando. Ab hoc non admodum diſſidet, *Prehendit ſcorpium.*

XXVII.

Caudâ canem tenet.

In dicto loco Salomonis Græca Eccleſia legit κρατῶν κέρκου κυνός, i. *tenet caudam canis*; vel ſi mavis *caudâ canem tenet.* Quod Ebraicè transferas מחזיק בזנב כלב i. *Canem caudâ prehendit.* Significat autem verbum Ebræum החזיק non *tenere* ſimpliciter, ſed *fortiter validéque tenere, & quod tenetur arctè comprimere.* Senſus eſt, Qui ſeipſum tenere immiſcet alieno certamini perinde facit ac is, qui mordacem laceſſit canem ejus caudam arctiùs premendo: h. e. ſibi malum ac perniciem creat.

XXVIII.

Flagellum equo, camus aſino.

שוט לסוס מתג לחמור *Flagellum equo, capiſtrum aſino.* Videtur potiùs dicendum fuiſſe, *flagellum aſino, capiſtrum,* ſive *frænum equo.* Proverbium indicat duriter tractandos eſſe eos, quibus ingenium eſt brutum ac ſervile; Etenim niſi inſtes crebris verberibus, nihil quicquam apud hujuſmodi homines proficies. Qui propterea jumentis aſſimilantur ratione carentibus, equo ſcilicet & aſino, qui abſque fræno & ſcutica regi nullo modo poſſunt. His contraria ſunt ingenia quædam generoſa, quæ lenitate quavis ducuntur potiùs quàm imperio, & laude magis ad honeſta excitantur quàm flagellis aut verberibus. Rectè igitur ſapiens, Prov. 26. 3. *Flagellum,* inquit, *equo, frænum aſino, & virga tergò ſtultorum.* *Stultos* vocat homines ad laborem ſegnes & ignavos: item eos, qui ſe vitiis planè dedunt, eorúmque ſe quaſi miniſtros præbent, ſi modò fuerint ingenio indocili, vel etiam pertinaces, ſic ut ſalutaribus monitis placidisve reprehenſionibus ad frugem revocari nequeant. Huc reſpexit David Pſal. 32. 9. inquiens, Nolite ſimiles eſſe equis aut mulis, quibus non eſt intellectus; Camo & fræno oseorum conſtringendum eſt, ne accedant ad te.

XXIX.

Bos ad lanienam.

שור אל טבח *Bos ad mactationem.* De eo, qui ſe duci patitur in proprium exitium. Eſt enim bos animal ſtolidum, eos, qui trahunt ad cædem, facilè ſequens. Exſtat Prov. 7. 22. ubi agitur de adoleſcente, quem mulier meretrix ad ſe pertraxerat blanditiis ſuis, *ſequitur,* inquit, *eam ſubitò, ſicut bos ad lanienam vadit.* Græcè effertur βοῦς ἐπὶ σφαγήν, cujus mentio in Lexico Heſychii. Similia ſunt, ὗς ἐπὶ δεσμά· i. *ſus ad vinculum:* κύων ἐπὶ δεσμά· i. *canis ad vinculum*; & βοῦς ἐπὶ δεσμά· i. *bos ad vinculum.* In eodem Lexico, κύων ἐπὶ δεσμά· παροιμία ἐπὶ τοὺς ἑαυτοὺς εἰς κολάσεις ἐπιδιδόντων λέγεται

δὲ

δὶ καὶ βῦς ἐπὶ δεσμά· & alio loco, βῦς ἐπὶ δεσμά, καὶ βῦς ἐπὶ Φάτνην, καὶ ἐπὶ σφαγὴν, καὶ κύων ἐπὶ σῖτον, καὶ ὗς ἐπὶ δεσμά· Ne quid celem, in hoc postremo loco reperi βῦς ἐπὶ δέρμα (i. *ad corium*: fieri potest) reposui δεσμά ex illo altero: rectè an secùs facio, Lector, judicii tui.

XXX.

Canis ad vincula.

Κύων ἐπὶ δεσμοὺς, *Canis in vincula.* Proverbium in eos, qui se ultrò puniendos tradunt: aut qui seipsos in malum aliquod conjiciunt. Hesychius citat proverbii loco, ut vidimus. Citat etiam Erasmus ex Xenodoto. verba Hesychii quæ superiùs adducta, Latinè ita sonant. *Canis ad vinculum, adagium est in eos, qui se ipsi ad pœnam alieni dedunt: dicitur &, Bos ad vinculum.* Prov. 7. 22. in Græca edit. ὥσπερ γὰρ βῦς ἐπὶ σφαγὴν ἄγεται, καὶ ὥσπερ κύων ἐπὶ δεσμοὺς, *ut bos ad lanienam ducitur, & ut canis ad vincula.*

XXXI.

Avis ad laqueum.

Ejusdem farinæ est, צפור אל פח *Avis ad laqueum*; ubi quis in suum properat exitium. Sumptum ab avibus, quæ se in laqueum præcipitant escæ lenocinio. Græcè dicas, ὄρνεον εἰς παγίδα. Prov. 7. 22. *Sicut festinat avis ad laqueum, nescia eum vita sua positum esse.* Geminum illi, *Canis ad cibum.*

XXXII.

Lapidem in funda ligat.

Proverbium rei absurdæ. Quid enim absurdius quàm jaciendum lapidem in funda ligare? Æquè absurdum est stulto, hoc est improbo, honorem deferre. Hoc significat Salomo Proverb. 26. 8. per hæc verba: כצרור אבן במרגמה כן נותן לכסיל כבוד *ut qui ligat lapidem in funda, sic qui tribuit stulto honorem.* מרגמה *funda.* Sic Paraphrastes. Sic Græci, quorum hæc sunt. ὡς ἀποδεσμεύει λίθον ἐν σφενδόνῃ ὅμοιός ἐστι τῷ διδόντι ἄφρονι δόξαν. *Qui ligat lapidem in funda, similis est tribuenti stulto gloriam.* אבן *lapis*: aliquando *lapis pretiosus* sive *gemma*: ut Exod. 28. 11. Hoc sensu *lapidis* voce utuntur autores Latini. Fortè imitatione Græcorum, qui λίθους dicunt simpliciter pro λίθους τιμίους. Sic enim certè Theophrastus locutus est. Est autem ut gemma, ita honos res pretiosa: quo minùs conferri debet in homines viles, quales sunt stulti & improbi.

XXXIII.

Lapis ligatus in purpura.

Dictum locum Salomonis Camius pater interpretatur, *sicut qui ligat lapidem de lapidibus platea in veste purpurea.* Idem *Margema* sumit pro *purpura*, ut sit idem quod ארגמן ac si diceret, *Qui tribuit honorem stulto, lapis ligatus in purpura est.* Quale est illud Nævii Poëtæ veteris, *Qui habet uxorem sine dote, pannum purpura insutum in purpura est.* Quod Ebraicè reddas, כצרור בגד בארגמן *Ut qui pannum purpura insuit.* Quadrabit in eum qui aliquid facit absurdè, inconcinnè, indignè, ridiculè, indecorè.

XXXIV.

Mittit lapidem in acervum Mercurii.

In eodem loco vulg. interpres refert, *sicut qui mittit lapidem in acervum Mercurii; ita qui tribuit insipienti honorem.* Nomine *Margema* intellexit *acervum Mercurii.* Cui rei firmandæ est expositio veterum Ebræorum, *sicut qui lapides jacit in Marcolis.* Siquidem *Marcolis* simulacrum erat Mercurii, cui per lapidum missionem cultus olim exhibitus. De quo reperi lib. 24. Speculi historialis, quæ adscribenda duxi eò libentiùs, quòd prompta sint ex libello ab Arabe Christiano adversus Mahomedanos quondam scripto, & ex Arabico in Latinum converso. Igitur in eo libello sic habetur; *Duarum Indiæ gentium, quæ vocantur Zechiam & Albarachuma, antiqua consuetudo fuit, nudos & decalvatos, magnísque ululatibus personantes simulacra dæmonum circumire, angulos quoque osculari, & projicere lapides in acervum, qui quasi pro honore Diis exstruebatur, unde enim est quod in libro Salomonis dicitur,* Qui projicit lapidem in acervum Mercurii: *Faciebant autem hoc bis in anno, sole scilicet exsistente in primo gradu Arietis, & rursum cùm esset in primo gradu Libræ, h. e. initio Veris & Autumni. Hac ergò consuetudo cùm ab Indis ad Arabes descendisset, eámque suo tempore apud Mecham in honorem Veneris Machumet celebrari reperisset, sic illam manere præcepit, eùm tamen cætera Idololatriæ vestigia removisset. Illud verò soli Veneri in illa celebratione dicitur exhiberi solitum, ut lapilli retro, i. sub genitalibus membris projicerentur, eò quod Venus illis maximè partibus dominetur, unde id adhuc hodie fit in domo Dei illicita quam vocant.*

XXXV.

Cani vivo melius est quàm Leoni mortuo.

לכלב חי הוא טוב מן האריה המת, *Cani viventi est meliùs quàm leoni mortuo.* Hoc adagium declarat omnibus partibus meliorem esse conditionem vivorum quàm mortuorum. Eo utitur Salomo Cohel. 9. 6. Sed in persona, ut interpretes annotant, aliorum, videlicet hominum voluptuariorum & Epicureorum, qui in morte nihil hominis superesse credebant: itaque ei præferebant vitam quantúmvis abjectissimam & contemptissimam. Sic autem ibi legimus, *Nam quisquis eligatur inter omnes viventes, huic spes est, quia cani vivo est melius quàm leoni mortuo. Siquidem sciunt vivi se morituros esse; at mortui nihil sciunt, nec superest eis merces, quoniam oblivioni tradita est eorum memoria.*

Etiam amor & odium, & invidia eorum interiit, nec ullam ampliùs habent partem in iis, quæcunque sub sole fiunt. Verba illa, *huic spes est*, commodè accipi possent de eo, qui vitiis deditus est: cui vivo ad meliorem

mentem & sententiam redire licet, mortuo nullus relictus honestioris vitæ initium exordiendi locus.

XXXVI.

Onager non rudit in gramine.

Nemo queritur, nisi quem aut inopia premit, aut res adversæ. Neque enim habet de quo jure queri possit, cui abundè omnia adsunt, rebus porrò ad animi votum fluentibus. Hoc sensu legimus Joh. 6. 5. אם ינהק פרא על דשא, *an rudet onager apud herbam?*

XXXVII.

Bos non boat ad pabulum.

In eodem loco אם יגעה שור על בלילו, *si mugiet bos ad farraginem suam?* h. e. ad pabulum suum. Idem cum superiore. Poterit efferri citra negationem, *Bos mugiens ad pabulum*, de eo qui non contentus rebus necessariis ad vitam semper quiritatur, quasi omnium rerum indigus sit: aut qui in media felicitate se ità gerit, ac si nemo eo miserior esset.

XXXVIII.

Funiculus triplex non citò rumpitur.

חוט משלש לא במהרה ינתק *Filum triplicatum, non celeriter abrumpitur:* Quò plures in societate aliqua fuerint, eò valentiores erunt, si modò concordes extiterint. Concordia enim invicta est. Declarat hoc exemplum senis illius, qui pilos caudæ equinæ singulatim evellebat sine labore, quos robustissimi juvenes simul junctos nullâ vi evellere poterant. Idem ostendit exemplum Scyluri de fasce hastilium, nescio ubi memoratum: nam quæ simul universa non poterant filii validissimi, ea pater infirmus ac debilis, resoluto fasce singula per se ipsum nullo negotio confregit. Trita hæc sunt. Augustinus eandem sententiam confirmat, nescio quo in loco, tamen alibi, scio, ita scribens. *Quævis multitudo eò minùs vincitur quò magis in unum coit; quantò magis unum, tantò validiores sunt. Omnis dissensio periculosa est.* Quibus adstipulatur vulgata hæc sententia, *Concordiâ res parvæ crescunt, discordiâ maxima dilabuntur.* Et Hermocrates Syracusanus apud Thucydidem, inquiens, *Extraneos advenientes, si sapimus, juncti repellemus: quoniam singuli etiamsi lædimur, universi periclitamur.* Justinus quoque lib. 8. *Græcia Civitates, dum imperare singula cupiunt, imperium omnes perdiderunt. Quippe in mutuum exitium sine modo mentes, omnibus perire, quod singula amitterent, nonnisi oppressæ senserunt.* Cohel. 4. *Præstant uni duo, quia eis bonum est sui laboris præmium. Nam si ceciderit unus, alter illum sublevabit. Sed væ soli, quia cùm ceciderit, non est alter, qui illum sublevet. Adde quòd duo si cubant, convalescunt: at unus quo pacto convalescet? & si vincatur unus, resistent duo, nec citò abrumpitur filum triplicatum.*

XXXIX.

Panis mendacii suavis.

Prov. 20. 17. *Suavis est viro panis mendacii, postea replebitur os ejus glareâ*, vel *lapillis*. Videtur hoc dicere, Mendacium est quasi panis lapidosus, quem esurienti accipere jucundum, esse acerbum: nam lædit non modò ventriculum, sed etiam os & dentes, sic mentiri quidem suave; sed fructus mendacii amarus, juxta illud, *Os quod mentitur, occidit animum.* Ebræa sunt, si quis fortè desideret, ערב לאיש לחם שקר ואחר ימלא פיהו חצץ:

XL.

Acetum dentibus.

חומץ לשנים, *Acetum dentibus.* De re molesta noxiáve. Nam acetum nisi vino aut aquâ temperetur, valde lædit dentes. Est enim summè frigidum. Dico summè frigidum, quia dentes non læduntur à frigido simpliciter. *Certum enim est experientiâ*, ut ait Mercurialis, *à frigido, sive vino, sive aquâ, ablutos dentes mirificè conservari.* Cur autem à summè frigido lædantur, causam idem quærens, ex Aristotele hanc adfert rationem, *quoniam dentes, cùm sint corpora durissima, maximè exiles poros habent, quo fit ut ex ipsis omnis penè calor exspiraverit: unde cùm privati sint calore, non possunt valido frigori resistere.*

XLI.

Fumus in oculis.

Inter ea, quæ oculos lædunt etiam fumus recensetur. Ex quo Proverbium עשן לעינים *fumus in oculis;* quando aliquid nobis grave aut molestum est, velut est piger, cùm ab aliquo missus segniter obit legationem suam. Quod est molestissimum iis, à quibus mittitur. Ait igitur Salomo Prov. 10. 26. *Quod acetum dentibus, & fumus oculis, id est piger iis qui miserunt ipsum*, vult dicere, æquè molestum est.

XLII.

Anima satura calcat favum.

נפש שבעה תבוס נפת *Anima satura calcat favum.* Qui satur est, optima quæque in cibo ac potu aspernatur. *Calcat*, i. contemnit, juxta illud Senecæ, *Quem quis contemnit, calcat sine dubio, sed transit.* Huc pertinet,

Qui satur est pleno laudat jejunia ventre;

XLIII.

Animæ famelicæ quicquid amarum dulce.

נפש רעבה כל מר מתוק *Animæ famelicæ omne amarum dulce.* Aliis verbis hoc extulit Romanus sapiens, *Fames malum panem siligineum reddit.* Belgæ quoque Proverbio dicunt, *Crudas fabas dulces fieri per famem:* & Horatius,

Jejunus stomachus rarò vulgaria temnit.

Quin & Xenophon apud Athenæum, ἡδὺ μὲν μᾶζαν, inquit, καὶ κάρδαμα φαγεῖν πεινῶντι, ἡδὺ δὲ ὕδωρ ἀρυσάμενον ἐκ ποταμοῦ διψῶντα πιεῖν. Pro exemplo sint Darius & Ptolemæus: quorum ille cùm in fugâ aquam turbidam & cadaveribus inquinatam bibisset, negavit unquam se bibisse jucundiùs; nunquam videlicet sitiens

tiens biberat: nec esuriens Ptolemæus ederat: cui cùm peregrinanti, comitibus non consecutis, cibarius in casa panis datus esset, nihil visum est eo pane jucundius.

XLIV.

Cultrum faucibus imponit.

שם שכין בלעו *Ponit cultrum in gutture suo.* Proverbii formâ dicitur pro, in vitæ discrimen se adducit, periculum mortis sibi accersit. Prov. 23.2. *Cùm accumbis ut comedas cum Principe, diligenter considera, quæ ante te sunt. Alioqui impones cultellum gutturi tuo, si es ad appetendum proclivior.* Quidam legunt, *Et pone cultrum in gutture tuo*, hâc sententiâ, si es voracior, coërce appetitum, eique moderare, ac tempera tibi in edendo, ne principem offendas intemperantiâ tuâ: ac si diceret, satius est immisso cultello gulam sibi occludere quàm edendo temerè in Principum indignationem incurrere.

XLV.

Spina in manu ebrii.

Ebrius non potest tractare spinam, quin se aut alios lædat. Non enim est in sua potestate animus ebrietate devictus, sed à vino regitur. (Sic divitiæ, quas vir malus possidet, sunt veluti *spina in manu ebrii*, quia rectè iis uti non potest.) Vinum autem ex eo sapientiam, ut cum Ennio loquar, omnem expectorat. Hinc natum adagium, חוח ביד שכור *Spina in manu ebrii.* Quod genus est, *Gladius in manu stulti.* Ubi quis re alioqui non malâ, per se malè tamen utitur, velut si homo nequam & improbus aliquem Scripturæ locum, qui pro ipsius libidine facere videatur, arripiat, eóque suæ patrocinetur licentiæ, Prov. 26 9. *Spina ascendens in manum ebrii, est sententia in ore stultorum.* Lucem aliquam huic loco facit Siracides Ecclesiast. 20. 22. in hunc modum scribens, *ἀπὸ σόματος μωρῦ ἀποδοκιμασθήσεται παραβολή, ὐ γὰρ μὴ εἴπῃ αὐτὴν ἐν καιρῷ αὐτῆς*, i. *in ore stulti reprobatur parabola* (i. *parœmia, sententiáve*) *non enim eam suo tempore pronunciat.*

XLVI.

Incidit in foveam, quam fecit.

Proverbio dicitur in eum, qui propriis insidiis capitur; soáque ipsius fraude miser perit, ut de Saule legimus, Psalm. 7. 17. dicente Propheta, *Fossam fodit, atque adeò effodit, & cecidit in foveam quam fecit.* In Ebræo est ויפול בשחת יפעל pro אשר יפעל Sic Psalm. 57. 7. *Foderunt ante me foveam, ceciderunt in medium ejus, Selah.* Et Prov. 28. 10. *Qui errare facit rectos per viam malam, in suam ipse foveam corruet.* Huc refer quod apud Bernardum, *vita foveam, in quam vides alium coram te cecidisse. Aliorum perditio tua sit cautio.*

XLVII.

Captus est proprio laqueo.

Qui suópte dolo propriisque insidiis capitur, huic eleganter ac venustè dicemus, *suo ipsius laqueo metiri.* Idque exemplo divinorum eloquiorum. Ait enim David. Psal. 9. 16. ברשת זו טמנו נלכדה רגלם, *reti, quod occultârunt, captus est pes eorum.* Et Psal. 35. 8. *Adveniat ei ruina, quam non novit, capiat eum rete quod ipse occuluit* ורשתו אשר טמן תלכדו Hier. adv. Pelagianos cap. 3. *Dum nescis, proprio laqueo captus es.*

XLVIII.

Virga sapientiam impertit.

שבט יתן חכמה, *Virga dat sapientiam.* Convenit cum Proverbio Græco, *παρὰ τὰ δεινὰ φρονιμώτεροι*. Quo significant adversa nos erudire & cautiores reddere. Dicunt etiam *ἐξ ὧν ἔπαθες, ἔμαθες* Pulchrè ad hanc sententiam Cato senior, *Adversa res se domant & docent quid opus sit facto: secundæ res lætitiâ transversum trudere solent à rectè intelligendo atque consulendo.* Id in genere verum est, sed maximè conspicuum fit in pueris. Itaque Salomo Prov. 29. 15. *Virga & reprehensio,* inquit, *Sapientiam conciliat: aut puer sibi relictus matrem pudefacit.* Siquidem virga facit eos modestiores, suisque Parentibus magis morigeros. Expellit enim stultitiam & petulantiam, quam natura mentibus eorum inseruit. Prov. 22. 19. *Stultitia alligata est animo pueri: eam virga castigatrix ab eo procul repellet.* Hoc movit sapientes Ebræos ut dicerent, *si videris filium sapientem pro certo habeto, quòd eum pater ejus in pueritia castigavit. Contrà, si videris filium nequam, crede indubitato, quod eum Pater ejus nunquam objurgavit.* Atque huc torquent locum Prov. 13. 1, quem sic interpretari possumus ex Ebræo, *Filius sapiens est castigatio patris sui, derisor non audivit increpationem:* ac si diceret, nunquam ejus vitia pater increpavit.

XLIX.

Vestes in frigore detrahit.

מעדה בגד ביום קרה, i. *removet vestem in die frigoris*, vel *dum frigus est.* Competit in eum, qui aliquid facit intempestivè, velut qui Musicam adhibet in luctu. Nam juxta versiculum Græcum;

Ὀυ παῦλα κωκυτοῖσιν, ἡ λύρα φίλη.

Quidam legunt, *Admovens vestem in die frigoris*, contrario sensu. Non abhorret admodum ab hoc sensu quod est apud vulg. Interpretem, *Parans sericum in die frigoris:* nam sericum ad frigus arcendum ineptum est. Vide sequentia.

L.

Aceto nitrum perfundit.

חמץ על נתר *Acetum super nitrum.* Interpretatur ipse Salomo Prov. 25. 20. *Acetum super nitrum est is, qui canit carmina apud animum malè affectum.* Hic præcedit, *removens vestem in die frigoris;* pro quo alii referunt, *admovens vestem*, ut diximus. Hoc exponunt, ut vestes frigus dispellunt, & acetum nitrum dissolvit (nam acetum frigidissimum: durat autem nitrum caliditate, eadem cum sale natura) Sic Musica tristitiam

discutit. Portò Musicam in mœrore adhiberi solitam docent aliquot exempla sacra, ut Saulis 2. Sam. 16. 14. & aliorum. Nihilominus in contraria sententia sunt plerique expositores, qui memoratum locum enarrant hoc modo, ut vestes in *frigore* intempestivè & cum incommodo valetudinis detrahuntur, & quemadmodum aceto nitrum asperius redditur, sic mœstus animus carmine sive Musicâ exacerbatur. Pro hac sententia facit primum verbum מעדה quod in communi Chaldaici sermonis usu significat *removere*; deinde quod apud Sirachi F. *Musica in luctu, intempestiva narratio*. Cui assensum præbet Autor gravis Plutarchus, scribens Musicam luctui non convenire, Sympos. 7. quæst. 7. his verbis, *Mihi quidem*, inquit, *alioqui charus Euripides suam legem neutiquam persuasit, Musicam ad luctum & tristitiam transferendam statuens. Ibi enim medici loco assistere debet sobria & industria oratio. Hujusmodi verò Baccho admiscere voluptates, & ludum jocúmque deputare convenit.*

LI.

Aperit aquas initium contentionis.

פוטר מים ראשית מדין, i. *Aperit aquas initium contentionis*: h. e. qui initium facit. (vel sic, *Aquas aperit, qui litem incipit.* In litium avidos, significat autem ex parvis initiis magnas sæpe oriri contentiones) sensus est, Qui primus occasionem dat litigandi, similis est ei, qui aquam in agrum aliquem rupto aggere intromittit. Quapropter? quia ex parvis initiis adeò excrescit sæpe lis, ut ea difficulter postea sedari possit, vel potiùs nullo modo sedari possit.

LII.

Ventum abscondit.

צופן רוח, *Occultat ventum*: de eo qui occultat quod occultari suâ naturâ non potest. Nam ventus, cùm sit levis ac instabilis, modóque huc, modò illuc diffluat, fieri nequit, ut aliquo in loco abscondatur. Salomo usurpat de rixosa muliere. Prov. 27.16. *Qui abscondit eam, abscondit ventum, & unguentum in dextera ejus clamabit.* Nam ut ventus murmure, & unguentum odore; ita mulier clamore se prodit ac patefacit, ubicunque fuerit.

LIII.

Ventum possidet.

ינחל רוח, *Possidebit ventum*, h. e. Nihil omninò. Prov. 11. 29. *Qui conturbat domum suam, possidebit ventum.* Nam decocto patrimonio, bonísque omnibus dilapidatis, quid aliud restat misero nepoti nisi ut vento se suósque pascat? At eo pasci, alive, nec ipse, nec alius quispiam potest. Indicatur ergò summa egestas, rerúmque omnium penuria, præcipuè cùm ea desunt sine quibus ægrè, aut potiùs nullo modo vivitur.

LIV.

In ventum laborat.

יעמל לרוח, i. *Laborat in ventum*: pro in vanùm, seu frustrà. Quidam referunt, *laborat vento*. Cohel. 5. 15. *Ecquid emolumenti est ei, qui laborat in ventum?* Græca translatio, μοχθεῖ εἰς ἄνεμον. Chaldaica, *Laborat ad percipiendum ventum*, i. rem nihili.

LV.

Manus innocentiâ lavare.

Qui operam dat, ut castis integrisque moribus, & à peccati labe purus sit, hunc Ebræi dicunt *manus abluere innocentiâ*. Psalm. 73. 13. *Certè frustrà expurgavi cor meum, & lavi innocentiâ manus meas.* Græce, καὶ ἐνιψάμην ἐν ἀθῴοις τὰς χεῖράς μου, id est, inter innoxios. Suidas annotat adagium esse, quod in voce ἀθῷος explicat his verbis, παροιμία· ἐνιψάμην ἐν ἀθῴοις τὰς χεῖράς μου, ἀντὶ τοῦ, ἀθῷον ἐμαυτὸν ἐτήρησα, οὐκ ἐκοινώνησα τοῦ κακοῦ, h. e. *Lavi manus meas inter innocentes. Proverbium, pro, innocentiæ studui, nec facinorum sui socius.* Manus lavabat forensi consuetudine judex aut senator, qui cædis culpam à se removebant cum testificatione innocentiæ suæ. Deut. 21. 6. Matth. 27. 24. Manus quoque lavabant sacerdotes facturi sacra. Quò respiciens Propheta David Psal. 26. 6. inquit, *Lavabo manus meas innocentiâ, & altare tuum, Domine, circumdabo.* Atque hinc *puritas manuum*. Psal. 18. 21. 25. i. morum integritas.

LVI.

Qui malum quærit, id ei eveniet.

Prov. 11. 27. דורש רעה תבואנו *Qui quærit malum, id eveniet ipsi.* Malum quærit, qui se temerè & inconsideratè periculis objicit; quod Græco verbo dicimus ῥιψοκινδυνεῖν. Idem cum illo, *Qui amat periculum, incidet in illud.*

LVII.

Ligna ad ignem.

עצים לאש *Ligna ad ignem.* In jurgiosos & susurrones. Sic ait, *Absque lignis exstinguitur ignis: absque susurrone cessat contentio.* Planum est.

LVIII.

Carbo ad prunas.

פחם לגחלים *Carbo ad prunas.* Proverb. 26. 20. *Carbo ad prunas, & ligna ad ignem, & vir contentiosus ad succendendam litem.* Vult dicere, uti prunas carbo, & ignem ligna, sic homo jurgiosus litem accendit.

LIX.

Domus aranei.

בית עכביש *Domus aranei.* In Proverbio est de re imbecilla & fragili. Sumptum à telis aranearum (*vescas* Latini vocant autore Servio) quibus nihil tene-

rius

rius, nihil fragilius. Græcè *οἶκος ἀράχνης* aut *ἱστὸς ἀράχνης*, aut simpliciter *ἀράχνη* ut Latinè *Aranea*, pro araneï veste apud Ovidium. Job. 8. 14. *Impii fiducia domus est aranei. Cui domui si quis innitatur, non stabit, si eam apprehendet, non consistet.* Hos. 8. 6. in vulgata versione, *Quoniam in aranearum telas erit vitulus Samaria*; h. e. tam fragilis, quàm est aranea. Quod Ebræus dicit שבבים יהיה *redigetur in scobem.*

JOH. DRUSII

PROVERBIORUM

CLASSIS PRIMÆ:

LIBER III.

Ubi cadaver, ibi aquila.

Ὅπου τὸ πτῶμα, ἐκεῖ συναχθήσονται οἱ ἀετοί, *Ubi cadaver, illuc congregabuntur aquila.* Exstat Matt. 24. 28. & Luc. 17. 37. nisi quòd *σῶμα* in Luca: quomodo legisse olim videtur interpres vetus, etiam apud Matthæum. Nam vertit, *Ubicunque fuerit corpus, illuc congregabuntur aquila:* corpus inquam; non cadaver. Mens proverbii. Ubi Christus, illuc aggregabuntur pii. Sumptum à natura aquilæ, quæ pernicissimè advolat eò ubi cadavera futura sunt, quod illi commune cum vulture: unde apud Senecam Philosophum Epist. 1. l. 15. *Vultur est, cadaver exspectat:* Proverbium in heredipetas, eósque qui defunctorum bonis inhiant. Tales enim Vultures & Aquilæ vocantur. Origenes Hom. 7. in Leviticum, *Ego puto & illos in his nominari qui alienis imminent mortibus, & arte quadam & fraude testamenta subjiciunt. Hujusmodi enim homines Vultures & Aquila meritò appellantur, velut mortuorum cadaveribus inhiantes.* Porrò aquilam cadaveribus vesci testis idem in eodem loco, ita scribens, *Non manducabis hac, quia immunda sunt, aquilam & vulturem, & his similia; his enim avibus semper mortuorum corporum cibus est, & ex mortuis cadaveribus vivunt.* Addit Hier. eâ sagacitate esse, ut cadavera etiam trans mare odorentur. *Aquila & Vultures,* inquit, *etiam trans mare dicuntur sentire cadavera, & ad escam hujusmodi congregari.* Cæterùm Aquilæ genus esse judico quod Arabes eodem cum Aquila nomine *nesir* appellant: de quo Joh. Leo in descriptione Africæ. *Nesir maxima Africa volucrum, inter volandum adeò excelse in aërem se attollit, ne conspici nequeat, & si quod animal mortuum videat, subitò se demittit. Itali vulturis appellatione nuncupandum censent, cujus tamen diversum sentio. Habitant in altissimis rupibus, & summitatibus incultorum montium, præcipuè in Atlante.* De vulturibus Plinius & Elianus tradunt eos præsagio quodam naturali, biduò aut triduo convolare, ubi cadavera sunt futura: & est genus aquilæ; quam *γυπαίετον* vocant, q. *vulturinam aquilam* dicas. Hanc solam ex aquilis ferunt cadaverum pabulo assuetam, Aristotelis testimonio usi, qui scribit eam exanimata ferre corpora. Sed viderint qui hoc tradunt. Nos ex Salomone etiam colligimus aquilam cadaveribus pasci solitam. Verba ejus, ex quibus hoc, quod dixi colligitur, habentur Prov. 30. 17. *Oculum qui patrem irridet, aut matris rugas spernit, effodient corvi torrentis, & comedent filii aquila.* Quibus ambagibus verborum innuit eum qui parentes irridet tandem escam futurum corvis & aquilis. Pro clausula addam locum Jobi, ex quo proverbium, quo de agitur, sumptum nonnullis videtur. Locus iste est Job. 39. 30, *ubi occisi, ibi ipse est*; aquila videlicet. Non de aquila ibi sermo. Ergo ex illo loco, Ebraicè dices,

באשר חללים שם הנשר
באשר פגרים הנשרים

Ubi saucii, (bello cæsi) *ibi Aquila.* Nisi malis, *Ubi cadavera ibi aquila.*

II.

Ne date sanctum canibus.

Proverbium hoc exstat Matth. 7. 6. *μὴ δῶτε τὸ ἅγιον τοῖς κυσίν, Ne date sanctum canibus.* Admonet non esse doctrinam cœlestem proponendam iis qui eam contemnunt, ac pro nihilo ducunt. Neque enim assentior Theophylacto, qui *canes* interpretatur *ἀπίστους, infideles*: potiùs iis assentior, qui hoc loco intelligunt significari homines profanos ac impuros, qui veritatis doctrinam non solùm non recipiunt, sed etiam irrident ac despicatui habent, palámque in ejus præcones debacchantur, impióque Dei contemptu imbuti eos conviciis lacerant aut occidunt, ut non homines, sed canes esse videantur rabie perciti.

III.

Ne projicite margaritas coram porcis.

In eodem loco *μηδὲ βάλητε τοὺς μαργαρίτας ὑμῶν ἔμπροσθεν τῶν χοίρων, Ne projicite margaritas coram porcis.* [*Margarites,* vel *margarita,* aut, si placet, *margaritum,*

Latinè dicitur unio, quæ Cleopatræ olim æstimata 250000. coronatorum.] Significat mysteria religionis non esse credenda hominibus obstinatæ impuritatis, à quibus periculum ne vel ea derideant, vel conversi nos invadant & occidant, aut conviciis lacerent. Nam porci non solùm non æstimant margaritas, quas homines in tanto pretio habent, sed etiam pedibus eas proterunt & conculcant, cœnóque ac fimo immergunt. Tales sunt imprimis, qui verbo Dei utuntur pro roboranda impietate sua, ut Epicurei, & similes. Ambrosius de iis exponit, qui Sacramenta credunt indignis: & exstat glossa pro utroque sensu à Nicolao, quæ sic habet. *Non sunt Sacramenta ministranda, vel secreta fidei revelanda infidelibus obstinatis, quia ex prædictis sequitur contemptus Sacramentorum Ecclesiæ, & derisio fidei Catholicæ, & occisio ministrorum*; & mox, *Divina Sacramenta vel fidei secreta dicuntur hic Margaritæ, propter eorum pretiositatem, & peccatores dicuntur Porci propter eorum immunditiem*. De arcanis fidei usus est eleganter Romanus martyr apud Prudentium στεφάνων hymno 10.

Dixisse pauca sit satis de mysticis.
Nostræ salutis, déque processu spei.
Jamjam silebo: Margaritas spargere
Christi vetamur inter immundas sues,
Lutulenta sanctum ne terant animalia.

Poterimus etiam usurpare, quoties significabimus de Virtute aut sapientia non esse disputandum apud homines desperatæ malitiæ atque improbitatis.

IV.

Aërem verberat.

Aërem ferit, cujus labor incassus & irritus est; aut qui non assequitur, quod assequi studet. Propriè pugiles, cùm adversarium feriunt irritis ictibus, dicuntur *aërem verberare*. 1. Cor. 9. 26. οὕτω πυκτεύω, ὡς οὐκ ἀέρα δέρων, *Sic pugilem ago, ut aërem non cædens*. Mens Apostoli; si laborans in Evangelio multa perfero, non in cassum ea perfero: confido enim fore ut Evangelii fiam particeps, h. e. ut assequar immortalem coronam, quam Evangelium omnibus strenuè certantibus promittit. D. Chrysostomus quodam in loco post admonitionem unam atque alteram, hæreticum hominem, qui apertus veritatis hostis sit, relinquendum esse præcipiens, subjungit, τίνος ἕνεκεν πονεῖς εἰκῇ; τί τὸν ἀέρα δαίρεις; i. *quid frustrà laboras? quid aërem verberas?* Prompsit haud dubiè ex allegato suprà loco Apostoli. Hodie non pauci reperiuntur, qui ex se ipsis, ut exerceantur, adversus aërem pugnis, brachiis, armisque certant, vel quando adversarius abest, vel quando à nemine videri amant.

V.

Frustrà currit.

Cognationem habet cum superiore εἰς κενὸν τρέχει, *in vanum currit*: de eo, qui aliquid agit inutiliter & nullo cum fructu. Sumptum ab iis, qui in stadio currunt absque præmio. Nam tales videntur operam & oleum perdere, ut est in proverbio. Reperitur Gal. 2. 2. *Ne quo modo frustra currerem*, aut *cucurrissem*. Huc facit versus Græcus.

Ἀνὴρ ἄβουλος εἰς κενὸν μοχθεῖ τρέχων.

VI.

Messis multa, operarii pauci.

הקציר רב והפועלים מעטים *Messis multa, & operarii pauci*. Legitur Matth. 9. 37. ὁ μὲν θερισμὸς πολὺς οἱ δὲ ἐργάται ὀλίγοι. Syriacè חצדא סגי ופעלא זעורין est autem sensus, multos eâ maturitate esse, ut possint recipere Evangelium, sed paucos esse, qui illud populum doceant. Nam *operarios* vocant ministros ac præcones verbi, ut *dignus est operarius alimento suo*. Glossa Nicolai, *operarii, doctores & prædicatores verbi*. Sic etiam glossa interlinearis. Res caret omni controversiâ.

VII.

Sus lota ad volutabrum cœni.

Adagium esse docet Apostolus Petrus, 2. Pet. 2. 22. Idem usurpat de iis, qui ex vitiorum fœditatibus elapsi rursus iisdem implicantur, nec perseverant in via virtutis, aut in sancta doctrina ipsis tradita. Græcè effertur hoc modo, ὗς λουσαμένη εἰς κυλισμα βορβόρου· deest autem ἐπιστρέψας, quod repetendum ex præcedentibus. *Canis reversus ad vomitum, & sus lota in volutabrum cœni*, sub. *reversa*. Vetus edit. legit. *Sus lota in volutabro luti*: corruptè ut opinor, cùm scripsisse interpres potiùs videatur, *in volutabrum*. [*In volutabro*: forte ut alibi, *in carne una*, pro *in carnem unam*. Sic frequenter interpres vetus.] Ut ut sit, vulgatam lectionem enarrat glossa, quam *ordinariam* vocant, per hæc verba. *Sus dum in luto lavatur* (Heraclius Ephesius scribit *sues cœno lavari, ut cortales aves pulvere & cinere*) *sordidior redditur. Sic qui peccatum plangit, nec tamen deserit, pœnæ graviori se subjicit: quia & ipsam quam flendo impetrare potuit veniam contempsit, & quasi in lutosa aqua seipsum volvit. Nam dum fletibus suis vitæ munditiem subtrahit, ante Dei oculos sordidas etiam lacrymas facit.* Hæc ibi. Porrò autem *cœni* aut *luti* appellatione venit acta turpiter vita. Atque hinc lucem facies proverbio, quod apud Tertullianum, *de cœlo in cœnum*. Cujus sententia, ut si dicas, de cœlesti vita in scelestam. Huc pertinet illud Ciceronis. *Nam nos quidem quid facimus in Verre, quem in luto volutatum totius corporis vestigio invenimus.*

VIII.

Durum contra stimulos calcitrare.

Contra stimulos calcitrat, qui cum potente litigat, aut eum provocat, qui lacessitus nocere potest, velut qui Deo resistit, quod vetamur facere Græco proverbio μὴ θεομαχεῖν. Legitur hoc sensu, Act. 9. 5. & 26. 14. σκληρόν σοι πρὸς κέντρα λακτίζειν, i. *durum tibi est adversus stimulos*

mulos calcitrare. In Syriacis קשא למבעט לעוקסא ex quo Ebræa facies, קשה לבעט בדרבנות, i. *durum est calcitrare contra stimulus.* vulgò dicimus, *Caput parieti,* aut *muro, illidere. Contra stimulum* etiam *calcitrat,* qui scribit in eum, qui potest proscribere. & ut Cicero alicubi loquitur, qui *gladio* ἀντιμυκτηρίζει, & spargit voces fortasse per jugulum redituras.

Magnum stultitiæ argumentum, Lacessere neminem debemus. Nemo enim est tam infirmus, qui per occasionem nocere non possit: habet & Musca splenem, & formicis sua bilis inest. Stultissimum verò est eum lacessere, qui in nos vitæ potestatem habeat. Hesychius πρὸς κέντρα λακτίζει· παροιμία ἐπὶ τῶ κατὰ τῶν ἀναιδῶν τὸ λέγειν, ἢ πράττειν. Sumptum à bobus, quos agricolæ inter arandum stimulis pungendo ad opus incitare solent.

IX.

Facilius camelus per foramen acûs.

Proverbium περὶ ἀδυνάτου, h. e. *de re, quæ nullo modo, aut certè difficulter admodum, fieri potest,* Matth. 19. 24. εὐκοπώτερόν ἐστι κάμηλον διὰ τρυπήματ☉ ῥαφίδ☉ διελθεῖν, ἢ πλούσιον εἰς τὴν βασιλείαν τοῦ θεοῦ εἰσελθεῖν. Latinè, *Facilius est camelum per foramen acûs transire, quàm divitem in Regnum Dei introire.* Pro διὰ τρυπήματ☉ in Marco & Luca est διὰ τρυμαλιᾶς, Marc. 10. 24. Luc. 18. 25. cæterà conveniunt. *Cameli* autem nomine nonnulli *funem nauticum* intelligendum esse contendunt, sed mihi non persuadent. De animante intellexit Ambrosius, serm. 4. ubi sic scribit. *Sicut enim cameli animal, quod est tortuosum atque deforme, perversitas ipsa corporis, per angustissimam acûs cavernam præterire non patitur: ita & divites oneratos avaritiâ & cupiditate fœdatos, ipsa vitæ deformitas per arctam viam regni minimè introire permittit,* &c. Et Serm. 10. *Tam est angusta diviti porta cœlestis, quàm est camelo acûs foramen exiguum. Unde ait Dominus Facilius est* &c. *Sicut enim cameli animal tortuosum atque deforme, exigua acûs caverna præterire non patitur; ita & divitem avarum atque mendacem arcta cœli janua minimè intrare permittit.* Eodem modo intellexit Origenes. Nec aliter Hieronymus Epist. 9. item adv. Pelagian. cap. 2. rursus Epist. 150. quæst. 1. Syros quoque interpres in eadem sententia fuisse videtur, dum גמלא redderet. Vox enim illa *rudentem,* quod sciam, non significat. His adde quòd de animante intellectum sit hyperbola eminentior: tum etiam quòd Christus in mentem habuisse videri possit proverbium apud Thalmudistas frequentatum, *Non est elephas, qui intret per foramen acûs, substituto cameli* nomine in locum *elephantis*: fortè quòd id genus animantis in Syria vulgò notius esset, cùm utrúmque æquè ἀδύνατον sit, sive *camelum* legas, sive *elephantem.* Sic alicubi *oculum* posuit idem pro *dentibus,* dum Ebræorum parœmiam, *Exime ex dentibus tuis festucam, Exime ex oculis tuis trabem,* ita effert Matth. 7. 5 *Hypocrita, ejice priùs ex oculo tuo trabem, & ita demùm cernes ut ejicias ex oculo tui fratris festucam.* Hoc posito quæritur an impossibile sit omninò, ut divites ingrediantur Regnum Dei? Et respondeo ex testimonio veritatis minimè dubio impossibile id esse apud homines, non apud Deum. Deo enim nihil impossibile. Præterea ut etiam Nicolaus observat, *loquitur ibi non de quibusvis divitibus, sed tantùm de iis, qui confidunt opibus suis.* Patet ex Marc. 10. 24. tales autem, nisi ad meliorem mentem redeant, in Dei Regnum ingredi nullo pacto possunt. Nam, ut ait sapiens noster, *Qui fidit divitiis suis, corruet.* Omitto, quòd proverbii usus esse possit de re duntaxat perdifficili, nempe ὑπερβολικῶς, *qui tropus,* inquit Augustinus, i. *modus locutionis, fit, quando id, quod dicitur longè est amplius quàm quod eo dicto significatur.* Hyperbolas enim in divinis literis crebriter obvias esse sciunt omnes, qui haud extremis labris eas degustârunt.

X.

Lucernam subter modium ponere.

Λύχνον ὑπὸ τὸν μόδιον τιθέναι, i. *Lucernam sub modium ponere.* Dicitur de eo, qui occultat, quæ minimè occultanda sunt, cujusmodi est virtus. Matth. 5. 15. *Neque accendunt Lucernam, & ponunt eam subter modium; sed in candelabrum, ut splendeat omnibus, qui sunt in domo. Ita splendeat lux vestra coram hominibus, ut videant bona vestra opera & glorificent Patrem vestrum, qui est in cœlis.* Et verbum Dei. Beda in Comment. Marc. 4. 21. *Qui amore præsentis vitæ, vel carnalis illecebra, occultat verbum Dei, quasi sub modio vel lecto lucernam operit.* Et scientia rei honestæ ac utilia. Nam scientia hujusmodi celanda non est, sed patefacienda, in lucem proferenda, divulgandáque ad communem utilitatem.

Scire tuum nihil est, ait ille, *nisi te scire hoc sciat alter.*

Ut enim lucerna subter modium posita, nulli usui est, ita nec scientia, quæ sit abscondita, usum ullum habet. Agellius lib. 13. cap. 29. *Propiùs accessi, & nôsti, inquam; magister, verbum illud scilicet vetus, Egregiam Musicam, quasi abscondita, eam esse nulli rei.*

XI.

Lucernam subter lectum ponere.

Eundem sensum continet λύχνον ὑπὸ τὴν κλίνην τιθέναι, i. *Lucernam subter lectum ponere*: nam sub lecto nullus est usus Lucernæ. Non enim ibi splendere potest iis, qui in domo sunt. Sic inutilis est omnis sapientia, si lateat, & occulta sit. Reperitur Marc. 4. 21. Geminum est, λύχνον εἰς κρυπτὸν τιθέναι, i. *lucernam in occulto ponere,* Luc. 11. 33. Contrarium vero λύχνον ἐπὶ τὴν λυχνίαν τιθέναι, i. *lucernam candelabro imponere*: quod reperies in omnibus ex Evangelio locis modò citatis.

XII.

Cæcus cæcum ducit.

Τυφλὸς τυφλὸν ὁδηγεῖ, *Cæcus cæco præit,* sive *dux est.* Quando indoctus indoctum docet; aut improbus improbo

probo præit exemplo vivendi, vel cùm imprudens imprudenti consilium dat. Portò cæcua est omnis improbus: nam improbitas nihil aliud est quàm cæcitas mentis, ex quo illud, *Via improborum quasi caligo, nesciunt quò impingant*. Rursus cæcus est imprudens: hoc probandum venit. Ergò Salomo ait, sapientem oculos gestare in capite: unde sequitur, stultum hominem non habere oculos in capite, h. e. captum oculis ac planè cæcum esse; videlicet propter imprudentiam: Nam oculus Symbolum est prudentiæ: itaque idem autor, *Stultus*, inquit, *in tenebris ambulat*. Nam qui luminibus caret, ei vel ipsa lux tenebræ sunt. *Cæcus* præterea appellatur indoctus & ignorans, quòd primo loco dictum oportuit, quia cæcitas in animo est error & ignorantia, principium & radix omnis peccati. Unde secundùm Aristotelem, *omnis peccans, ignorans*: Quod quomodo intelligendum sit, dicam alio tempore. Nunc ad proverbium nostrum, quod haotio ex Luc. 6. 39. ubi παραβολὴ *proverbium* significat, *dicebat eis parabolam. Potéstne cæcus cæco dux esse? nónne ambo in foveam cadent*. Et apud Tertullianum lib. 3. adv. Marcion. c. 7. *Discat nunc Hæreticus ex abundanti cum ipso licebit Judæo, rationem quoque errorum ejus, à quo ducatum mutuatus est in hac argumentatione, cæcus à cæco in eandem deductus foveam.*

XIII.

Nemo Propheta acceptus in Patria sua.

Luc 4. 24. οὐδεὶς προφήτης δεκτός ἐστιν ἐν τῇ πατρίδι αὐτοῦ, i. *Nemo Propheta acceptus in patria sua*. Sententia est, Nemo honoratur in patria sua apud consanguineos & populares suos. Quod Matth. 13. 57. lectum, οὐκ ἔστι προφήτης ἄτιμος εἰ μὴ ἐν τῇ πατρίδι αὐτοῦ, καὶ ἐν τῇ οἰκίᾳ αὐτοῦ, i. *Non est Propheta inhonoratus nisi in patria sua, & domo sua*. Similiter Marc. 6. 4. nisi quòd ibi additum, καὶ ἐν τοῖς συγγενέσι, i. *& inter cognatos*. Cæterùm communiter, non semper ita evenit, Tale est, *Nusquam tuta fides*. Ebraicè dices, אין נביא נכבד בארץ מולדתו *Non est Propheta honoratus in terra nativitatis suæ*. Tertullianus adv. Marcionem lib. 4. cap. 8. *Apud Nazareth quoque nihil novi notatur prædicâsse, dum alio, merito unius proverbii, ejectus refertur*. Loquitur de Christo, innuens hoc dictum ipsius, quod proverbium esse ait, nec quisquam cum ratione negare potest: ἄτιμος, i. *expers honoris*, eodem interprete.

XIV.

Sufficit diei sua vexatio.

Matth. 6. 34. Ἀρκετὸν τῇ ἡμέρᾳ ἡ κακία αὐτῆς, i. *Sufficit diei malitia sua*: h. e. *afflictio, miseria, vexatio*. Ebraicè די ליום רעתו, *Satis malorum adfert ipse dies*. Posidippus

> Ἔργον γε λύπην ἐκφυγεῖν· ἡ δ' ἡμέρα
> Ἀεί τι καινὸν εἰς τὸ φροντίζειν φέρει.

i. interprete Henr. Stephano.

> *Difficile mœrorem effugere · dies enim*
> *Subinde curas procreat nobis novas.*

Admonemur hoc proverbio ne soliciti simus de crastino, quia quæque dies satis habet ærumnarum & vexationis, ut stultum sit rerum futurarum curam præter modum angi, aut torqueri.

XV.

Medice te ipsum cura.

Ἰατρὲ θεράπευσον σεαυτόν, *Medice cura teipsum*. Proverbium propriè in malos medicos, qui in alienis morbis profitentur, se tenere medicinæ scientiam, ipsi securare non possunt. Quod genus est illud,

> Ἄλλων ἰατρὸς, αὐτὸς ἕλκεσι βρύων

i. Camerario interprete,

> *Medicus aliorum, ulceribus ipse qui scatet.*

Conveniet in eos, qui avari avaros, gloriæ cupidos gloriosi reprehendunt: in concionatorem, qui non vivit secundùm ea, quæ docet; in Theologum aut Philosophum, cujus cum vita pugnet oratio. Est autem alienum Viro, quod alteri præceperit id ipsum facere non posse. Theologia vita est, non ars; sapientia, non scientia. Citatur hoc sensu Luc. 4. 23. ubi rursus παραβολὴ est *proverbium*, videlicet משל, quæ vox modò *parabolam* significat, modò *proverbium*. Nunc ergò proverbium intelligemus sensu ita exigente. Syriacè אסיא אסא נפשך, *Medice medere tibi ipsi.*

XVI.

Fluctuat quovis vento.

Κλυδωνίζεται παντὶ ἀνέμῳ, i. *Fluctuat omni vento*. Quadrat in hominem inconstantem *ac nobilem*. Apostolus accommodat ad eos, qui nullam habentes certam doctrinam amplectuntur, modò hanc, modò illam. Ephes. 4. 14. *Ut non simus ampliùs pueri, qui fluctuemus, & circumferamur omni vento doctrinæ*. Ductum à mari, quod quolibet vento agitatur & fluctuat. Simile est, *Ventilat omni vento*, quod reperies inter adagia Siracidis.

XVII.

Alius qui serit, alius qui metit.

אחר זורע ואחר הקציר, i. *alius qui seminat, alius qui metit*. Vetus verbum in eos qui alieni laboris fructum colligunt. Græcè effertur in Græcorum adagiis, ἄλλοι μὲν σπείρουσ' ἄλλοι δ' ἀμήσονται. Erasmus allegavit etiam citra metaphoram, ἄλλοι κάμον, ἄλλοι ὤναντο, i. *alii laborârunt, alii fructum perceperunt*. Cui cognatum, *Metis quod non seminâsti*. Joan. 4. 37. ἐν τούτῳ ὁ λόγος ἐστὶν ἀληθινός, ὅτι ἄλλος ἐστὶν ὁ σπείρων, καὶ ἄλλος ὁ θερίζων, i. *in hoc dictum illud verum est Alius est sator, & alius messor*. Hujus loci est, quod Job. 31. 8. אזרעה ואחר יאכל, i. *Quod seminavero, alius comedet*.

XVIII.

Omni habenti dabitur.

Matth. 25. 29. Luc. 19. 26. παντὶ τῷ ἔχοντι δοθήσεται

δο

δοθήσεται καὶ περισσευθήσεται· ἀπὸ δὲ τοῦ μὴ ἔχοντος, καὶ ὃ ἔχει ἀρθήσεται ἀπ' αὐτοῦ, i. *Omni habenti dabitur, & abundabit: ab eo verò qui non habet, etiam quod habet auferetur.* Hoc quasi proverbio docemur, spiritualia dona largitate augeri, eadémque parsimoniâ minui. Sic Marc. 4. 25. & Luc. 8. 18. ὃς ἂν ἔχῃ δοθήσεται αὐτῷ, &c. i. *Qui habet, huic dabitur*: ac si diceret, Qui dona, quæ habet liberaliter cum aliis communicat, huic divina benignitas ampliora insuper dono impartiet: qui verò non habet, h. e. qui donis, quæ habet non utitur ad utilitatem Ecclesiæ, aut qui ea, quæ habet, ita parcè communicat, ut videatur non habere, ab eo quicquid habet auferetur. Hoc sensu Salomo dixit, *Anima benedictionis pinguescet*, &, *Qui irrigat, ipse quoque irrigabitur.* Sed Matth. 13. 12. *Qui habet, ei dabitur*: vult dicere, Qui fidei donum habet, huic cætera quoque dabuntur; at qui fidei donum non habet, ab eo reliqua omnia, quæ habet, adimentur.

XIX.

Bonos mores colloquia corrumpunt mala.

Φθείρουσιν ἤθη χρηστὰ ὁμιλίαι κακαί. Menandri Senarius Proverbialis, laudatus Apostolo 1. Cor. 15. 33. quem Hieron. epistol. ad Magnum Oratorem Romanum, ita in Latinum convertit, *Corrumpunt mores bonos colloquia mala.* Vivendum cum iis, quibus non solùm vita casta, sed etiam sermo castus est. Nam pravis confabulationibus animi mores facillimè corrumpuntur, inficiuntur. Ideò mihi videtur divinus Plato nutricibus prudenter admodùm præcepisse, ut delectum haberent in fabulis quas pueris recitarent, ne horum animi ab initio stoliditate ac scurrilitate occuparentur, cujus rei autor est Plutarchus. Alia interpretatio, *Corrumpunt bonos mores conversationes malas*, vel, *commercia prava.* Virandi mali, quòd eorum consortio & consuetudine boni mores depraventur. ὁμιλία, *conversatio*, & ὁμιλεῖν, *conversari*, ut in illo Theognidis,

κακοῖς ὁμιλῶν, καὶ αὐτὸς ἐκβήσῃ κακός,

i. *Si cum malis converseris, & ipse fies malus.*

XX.

Alea hominum.

Ἐν τῇ κυβείᾳ τῶν ἀνθρώπων, i. *in alea hominum*, cùm ait Apostolus Eph. 4. 14. significat ancipites casus, quibus hominum vita jactatur. Genus loquendi quale est apud Varronem de re rustica lib. 1. cap. 4. *Ubi salubritas non est, cultura non aliud est atque alea domini vitæ, ac rei familiaris.* Quod proverbio dici declarat Ambrosius epist. 24. hoc modo scribens. *Ergo sancta germana tua non jus, sed solicitudo decessit; non fructus, sed cultura labor; non reditus, sed incerti eventus quadam; ut vulgò dicitur, alea.* In Thalmud alea vocatur קוביא, Ergo *in alea hominum*, i. בקוביא של בני אדם.

XXI.

Sufficiat servo ut sit par hero suo.

די לעבד להיות כרבו, i. ἀρκετὸν τῷ δούλῳ ἵνα γένηται ὡς ὁ κύριος αὐτοῦ. Latinè *Sufficiat servo ut sit sicut Dominus suus.* Monet suos hoc Proverbio Christus, ut tolerent injurias & contumelias, quas ipse tolerarit: q. d. Si ego Dominus ac præceptor vester contumelias aliorum tuli, multò magis vos, qui servi ac discipuli mei estis, eas ferre deberis. Nam servus, quamdiu servus est, non debet meliora sibi promittere quàm Dominus suus. Sufficiat ei, si sit pari cum eo conditione: imò gaudeat, si non fuerit sors ipsius deterior. Effertur & hoc modo, Ἀρκετὸν ἵνα γένηται ὁ δοῦλος ὡς ὁ κύριος αὐτοῦ, Matth. 10. 24. *Sufficiat ut servus sit sicut Dominus suus. Si ipsum Patremfamilias Beelzebub vocarunt, quantò magis domesticos ejus?* Mentio hujus & inter Thalmudica.

XXII.

Sufficiat discipulo ut sit sicut Præceptor suus.

Eundem sensum habet, Ἀρκετὸν τῷ μαθητῇ ἵνα γένηται ὡς ὁ διδάσκαλος αὐτοῦ, i. *Sufficiat discipulo ut sit sicut doctor suus.* Cæterùm Ebraicè legitur apud Gerardum Veltyckum, in appendice libri quem inscripsit *Itinera deserti*, דיו לתלמיד שיהיה כרבו Syriacè autem exstat apud Interpret. Syrum, ספק לה לת למידא דנהוא מרה i. *Sufficiat discipulo, ut sit sicut magister suus.* Discipulus, donec discipulus est, debet esse contentus, si exæquet doctrinam magistri sui, aut si eâdem cum illo conditione, h. e. si non duriùs tractetur. Huc refer ex eodem loco, οὐκ ἔστι μαθητὴς ὑπὲρ τὸν διδάσκαλον, i. *Non est discipulus supra magistrum.* Quod etiam invenitur Luc. 6. 40. Huic simile.

XXIII.

Non est servus supra Dominum.

Οὐκ ἔστι δοῦλος ὑπὲρ τὸν κύριον, i. *Non est servus supra dominum*: h. e. porior, aut *superior domino suo*, ut Joh. 13. 16. οὐκ ἔστι δοῦλος μείζων τοῦ κυρίου αὐτοῦ, i. *Servus non est major domino suo. Itaque si ego lavi pedes vestros dominus, & magister, vos quoque debetis alii aliorum pedes lavare*; & 15. 20. *Mementote sermonis quem ego dixi vobis, Non est servus major domino suo, si me persequuti sunt, & vos persequentur: si sermonem meum servaverunt, & vestrum servabunt*: אין עבד גדול רבו Ejusdem generis est, οὐκ ἔστιν ἀπόστολος μείζων τοῦ πέμψαντος αὐτόν, i. *Non est legatus major eo, qui ipsum misit.*

XXIV.

Paries dealbatus.

Τοῖχος κεκονιαμένος, i. *Paries dealbatus.* Reperitur Act. 23. 3. Admonent dici de foris apparente specie, & intus recondita futilitate. Nam qui habitu aut vultu præ se fert probitatem, cujus planè sit expers, similis est parietibus, qui extrinsecùs opere tectorio exornati intus lapidum sordibus cæmentorumque pleni sunt. Potest etiam usurpari de externa specie felicitatis. Seneca in libro de Divina providentia; *Isti quos pro felicibus aspicitis, si non quà currunt, sed quia la-*

tent videris, miseri sunt, sordidi, turpes, ad similitudinem parietum suorum extrinsecùs culti: Non est ista solida ac sincera felicitas: crusta est, & quidem tenuis. Itaque dum illis licet stare, & ad arbitrium suum ostendi, nitent & imponunt. Cùm aliquid inciderit quod disturbet ac detegat, tunc apparet quantum alta ac vera felicitatis alienas splendor absconderit.

XXV.

Sepulcra dealbata.

Ad eundem sensum accipio quod Servator noster extulit de Pharisæis hypocritis, eos vocans τάφοις κεκονιαμένοις, *sepulcra dealbata*, seu *incrustata*: eò quòd, ut ipsemet testatur, foris quidem hominibus justi viderentur, sed intus essent simulationis & iniquitatis pleni. Verùm subjiciam ipsiusmet verba, prout habentur Matth. 23. 27. *Veh vobis Scribæ & Pharisæi hypocritæ, quoniam similes estis sepulcris dealbatis, quæ extra quidem apparent pulcra, intus verò plena sunt ossibus mortuorum, omnique immunditiâ: Ita & vos extra quidem apparetis homines justi, intus autem pleni estis hypocrisi & iniquitate.* Syrus habet קברא מכלשא, i. *Sepulcra incrustata, illita ve albario.* Etenim albarium כלשא dicitur, voce, quantum arbitror, à Latinis mutuatâ, propterea quòd è pura fiat calce. Huc alludens Chrysostomus, scribens in Psal. 50. Hom. 1. *Ubi sunt*, inquit, *qui semetipsos adornant extrinsecùs, & depingunt: nolo pulcritudinem corporis, honestatem mentis requiro. Quid enim est pulcra mulier? sepulcrum dealbatum, nisi fuerit sobria, casta, pudica.*

XXVI.

Alpha & Omega.

Id est, principium ac finis. Meminit Erasmus in Adagio *Prore & puppis.* Apocal. 1. 8. ἐγώ εἰμι τὸ Α καὶ τὸ Ω, ἀρχὴ καὶ τέλος, i. *Ego sum* A & Ω, *principium & finis.* Sic Apoc. 21. 6. quæ eadem verba repetuntur 22, 13. additis duobus vocabulis ὁ πρῶτος καὶ ὁ ἔσχατος, i. e. *Primus & ultimus.* Pro eo est Jes. 48. 12. אני ראשון אף אני אחרון i. *ego primus, etiam ego postremus*: ac si diceret, ego omni principio antiquior sum, & omni fine posterior. Nam ante me nihil fuit, & ut omnia intereant, superstes illis omnibus maneo. Idem de Christo statuendum. Ambrosius Hexaem. lib. 1. cap. 3. *Christus verè & secundùm Divinitatem est initium omnium, quia nemo ante ipsum: & finis, quia nemo ultra ipsum.* Rursus Jes. 41. 4. *Ego Jehovah primus, & cum postremis ego sum.* Obiter noto, *Cum postremis*, i. postremus, sive, ut vet. edit. habet, *novissimus. Alpha & Omega* quidam usitantur pro eo quod Latini dicunt, *Prora & puppis*: sed an rectè, viderint. Adagii origo ex Alphabeto Græco, in quo Ω literarum postrema est, ut A. prima: unde *Alpha penulatorum*, i. primus, sive princeps.

XXVII.

Metis ubi non semináſti.

Matth. 25. 24. θερίζεις ὅπου οὐκ ἔσπ[illegible] i. *Metis ubi non sevisti.* Hoc est, fructum colligis, ubi non laborasti; aut compendium facis, ubi non impendisti. Pro quo Luc. 19. 21. habetur, θερίζεις ὃ οὐκ ἔσπειρας, i. *Metis quod non semináſti.* Quadrat in hominem imprimis avarum & rapacem, durúmve ac rigidum alieni exactorem. Hujus figuræ est quod vulgò fertur, *Alienam metis messem*, seu *in alienam messem falcem mittis*, de eo, qui sibi vendicat fructum alieni laboris.

XXVIII.

Tollis quod non posuisti.

Superiori germanum, Αἴρεις ὃ οὐκ ἔθηκας, i. *Tollis, quod non deposuisti.* Dictum est servi illius, qui datam à domino minam in sudario reposuerat, humique defoderat. Cui Dominus ita respondet, Luc. 19. 22. *Serve nequam, ex tuo ipsius ore te damnabo: sciebas quòd ego homo austerus sim, tollens quod non posui, & metens quod non seminavi; cur igitur non dedisti pecuniam meam ad mensam, & eam veniens cum fœnore exegissem?* In Matthæo est, ᾔδεις ὅτι συνάγω ὅθεν οὐ διεσκόρπισα, i. *sciebas me inde colligere ubi non dispersi.* Sumptum videtur à fœneratoribus, qui ex pecunia fœnori data, quam *sortem* vocant, aliam pecuniam quam non deposuerunt, neque impenderunt, colligunt. Huc refer, quod apud Platonem, *Quæ non posuisti, ne tollas.* Repeties in Hecato lib. 6.

XXIX.

Malos malè perdet.

Matth. 21. 41. κακοὺς κακῶς ἀπολέσει, i. *Malos malè perdet.* Proverbium est indicans quo sint exitu digni mali. Ita dico, indicat improbos dignos exitio conveniente ipsorum improbitati ac sceleribus. Mentio hujus in historia Buchanani lib. 12. *Cæterùm cùm in judicerentur, exortus est, cum clamore totius exercitus, tumultus, omnibus vociferantibus, malos malè perdendos.*

XXX.

Tibiâ cecinimus vobis, nec saltáſtis.

Matth. 11. 17. Luc. 7. 32. ηὐλήσαμεν ὑμῖν καὶ οὐκ ὠρχήσασθε, ἐθρηνήσαμεν ὑμῖν, καὶ οὐκ ἐκόψασθε. *Tibiâ cecinimus vobis, & non saltastis; Lamentati sumus vobis, & non plauxistis.* Accusatur proverbio perversitas seculi, quòd neque duris neque mollibus moveretur. Vel erat vulgaris cantilena à pueris cani solita in eos, qui neque rebus lætis ad lætitiam, neque tristibus ad tristitiam commoverentur. Christus ibi specialiter accommodat ad Judæos, qui propositi sui adeò tenaces erant, ut neque lenitate Messiæ ad meliorem mentem, neque austeritate Johannis ad emendationem vitæ revocari potuerint. *Venit*, inquit, *Johannes, qui neque comedit, neque bibit, & eum dixerunt dæmonium habere. Venit filius hominis, qui & comedit & bibit, & eum dixerunt hominem edacem, vini potorem, publicanorum & peccatorum amicum.* Polydorus Virgilius scribit *proverbium esse in homines inhumanos, qui neque gaudere cum gaudentibus, neque plorare cum plorantibus possunt.*

XXXI.

Excolatis culicem, & camelum deglutitis.

Matth. 23. 24. ὁδηγοὶ τυφλοὶ οἱ διυλίζοντες τὸν κώνωπα, τὸν δὲ κάμηλον καταπίνοντες, i *Duces caci, qui culicem percolatis, camelum verò deglutitis.* Proverbium est a Servatore nostro jactatum in Scribas ac Pharisæos hypocritas, qui minima quæque observabant, omissis quæ sunt in Lege maxima, scilicet judicio, misericordiâ, pietate. Metaphora desumpta à liquidis, quæ colo purgantur, secretis sordibus à puriore liquore. Scitè torquebitur in Pharisæos nostri temporis, qui ceremoniarum curiosi pietatis officia securè negligunt. Hier. Matth. 7. ad locum, *Quid autem vides festucam in oculo fratris tui. De his loquitur,* inquit, *qui cùm ipsi mortali crimine teneantur obnoxii, minora peccata fratribus non concedunt: culicem liquantes, & camelum glutientes.*

XXXII.

Eijice ex oculo tuo trabem.

In eosdem jactabatur, *Hypocrita, ejice prius ex oculo tuo trabem, & ita demùm cernes, ut ejicias ex oculo fratris tui festucam.* Nam hypocritæ in alienis vitiis oculatissimi sunt, in suis planè cæcutiunt. Utitur Christus, Matth. 7. 3. Licebit ita efferre, βλέπεις τὸ κάρφος τὸ ἐν τῷ ὀφθαλμῷ τοῦ ἀδελφοῦ σου, τὸν δὲ ἐν τῷ σῷ ὀφθαλμῷ δοκὸν οὐ κατανοεῖς, *Festucam cernis in oculo tui fratris, at trabem in oculo tuo non animadvertis.* Quale est illud Senecæ, *Papulas alienas observatis, obsiti plurimis ulceribus.* Tertullianus Apolog. adver. Gentes, *sed stipulam quis in alieno oculo faciliùs perspicias, quàm in suo trabem.* Hic κάρφος redditur *stipula.* Dicimus etiam, *per trabem oculi sui festucam in oculo alterius perspicere.* Cæterùm Ebraicè exstat in Gemara, טול קורה מבין עיניך, i. *Tolle trabem ex oculo tuo.* Adi ad proverbia Thalmudica, quæ reperies in Class. 3. lib. 3. In Libro Musar (liber est ejus nominis, præcepta de moribus continens, quem in Bibliotheca sua habet eruditissimus vir mihique olim, cùm in Anglis essem, conjunctissimus, Thomas Bodlæus, quem honoris & amoris causâ nomino) R. Tarphon, qui nescio an sit Tryphon Judæus, ait, טול קיסם מבין שניך טול קורה מבין עיניך, *Tolle trabem ex oculis tuis.* Est autem קיסם *frustum asseris, vel trabis,* παρὰ τὸ קסם, quod linguâ Ismaeliticâ significat חתר vel גזר ait R. Nathan is, qui vocum Thalmudicarum sensa collegit.

XXXIII.

Nemo potest duobus simul dominis inservire.

Οὐδεὶς δύναται δυσὶ κυρίοις δουλεύειν, *Nemo potest duobus dominis servire.* Debet intelligi de iis, qui inter se dissentiunt: nam si consentiant, facilè est non solùm duobus, sed etiam pluribus inservire. Plures enim consentientes instar unius sunt. Refertur Matth. 6. 24. Porrò hanc esse mentem adagii, patet ex eo quod sequitur.

XXXIV.

Non potestis Deo servire & Mammonæ.

Οὐ δύνασθε Θεῷ δουλεύειν καὶ Μαμμωνᾷ, *Non potestis Deo servire & Mammonæ*; h. e. avaritiæ, q. d. Non potestis pietati & quæstui simul operam dare. Cui consentaneum dictum Cratetis Philosophi, qui rationem sciscitanti cur aurum abjecisset, respondisse fertur, *Neminem posse & opibus & virtuti simul indulgere.* De Mammona voce Syriaca, *divitias* vel *lucrum* significante, vide quæ scripsimus ad voces N. T. cap. 14.

XXXV.

Non dignus qui illi solvat corrigiam solearum.

Proverbium est, quale apud Autores profanos, *Non dignus, qui illi matulam porrigas.* Cæterùm non uno modo effertur. Matth. 3. 11. οὐκ εἰμὶ ἱκανὸς τὰ ὑποδήματα αὐτοῦ βαστάσαι. *Non sum dignus qui soleas,* vel *calceos ipsius portem.* Marc. 1. 7. οὐκ εἰμὶ ἱκανὸς κύψας λῦσαι τὸν ἱμάντα τῶν ὑποδημάτων αὐτοῦ, id est, *Non sum dignus ut solvam corrigiam solearum ipsius.* Verba sunt Johannis Baptistæ, quibus significat se Christo dignitate multis partibus inferiorem esse, q. d. Ne quidem dignus sum, qui hoc ministerii ei exhibeam, quod exhiberi solet ab infimis servulis. Alibi est, nescio quo in loco, οὐκ εἰμὶ ἄξιος τὸ ὑπόδημα τῶν ποδῶν αὐτοῦ λῦσαι, *Non sum dignus, qui soleas pedum ipsius solvam.* Ortum ex consuetudine veterum Judæorum, qui calceos vel soleas vinciebant corrigiâ; quam incurvatus solebat servorum aliquis, cùm calceos exuere vellent. Valet ergò ut si dicas, *Non sum dignus, qui ei calceos exuam.*

XXXVI.

Quâ mensurâ mensi fueritis, remetientur vobis.

Matth. 7. 2. Luc. 6. 38. Marc. 4. 24. ἐν ᾧ μέτρῳ μετρεῖτε, ἀντιμετρηθήσεται ὑμῖν *Quâ mensurâ metimini, remetientur vobis*: sub. *homines.* Vult dicere. Quod feceritis aliis, vicissim facient vobis. Purum putum proverbium, quod reperies & inter Thalmudica. Nam in Thalmud tractatu de Sanhedrin, במדה שאדם מודד בה מודדים לו, i. *Eâ mensurâ, quâ homo metitur, contrà metientur ei.* Dicunt etiam מדה כנגד מדה *mensura pro mensura,* sive *par pari*; de quo in proverbiis Rabbinicis. Talis est in mimis Publii, *Ab alio exspectes alteri quod feceris.*

XXXVII.

Idem poculum bibere.

Est eandem sortem subire. Sæpius in malam partem sumitur, ut Matth. 20. 22. δύνασθε πιεῖν τὸ ποτήριον ὃ ἐγὼ μέλλω πίνειν; *potestis bibere poculum quod ego bibiturus sum?* Sic Marc. 10. 35. *potestis bibere poculum quod ego bibi?* h. e. eadem pati, quæ ego patior? easdem vexationes & incommoda sustinere?

 XXXVIII.

XXXVIII.

Eodem tingi baptismate.

Diversis verbis eandem rem declarat Christus cùm ibidem ait, δύνασθε τὸ βάπτισμα, ὃ ἐγὼ βαπτίζομαι, βαπτισθῆναι; i potestis baptismate, quo ego baptizor, baptizari? Baptizamur aquâ? Aqua autem in divinis literis res adversas denotat. Similiter baptisma, ut Luc. 12. 50. *Baptismate baptizandus sum, & quomodo angor dum finiatur?* Verba sunt Christi de passione sua.

XXXIX.

Arundo vento agitata.

Κάλαμος ὑπὸ ἀνέμου σαλευόμενος, *Calamus vento agitatus.* Quadrat vel in rem vilem & passim obviam: vel in bominem levis ingenii, qui modò hoc, modò illud sequitur, atq; ut ait Apostolus, quovis doctrinæ vento fluctuat. Matth. 11. 7. Luc. 7. 24. *Eis autem abeuntibus, cœpit Jesus dicere de Johanne, Quid spectatum egressi estis in desertum? Arundinem vento agitatam?* vel *quæ agitetur à vento.* Theodorus in postrema edit. *Declarat*, inquit, *rem ludicram & vilem, cujus spectandæ causâ nullus pedem moveat potiùs quàm inconstantis ac levis ingenii hominem: id quod declarat antithesis hominis opulenti, & cujus luxum ac magnificentiam spectare omnes gestiant.* A calamo qui à vento agitetur similitudo est in tertio Machabæorum, qui Latinè non exstat; ἐμάστιζεν αὐτὸν ἔνθεν καὶ ἔνθεν κραδαίνων αὐτὸν ὡς κάλαμον ὑπὸ ἀνέμου, i. *Flagellavit eum hinc inde agitatum sicut arundo agitatur à vento.*

XL.

Dignus operarius mercede.

Ἄξιος ὁ ἐργάτης τοῦ μισθοῦ αὐτοῦ, *Dignus est operarius mercede sua.* Adagium hoc apertiùs est quàm ut explicari debeat. Hoc unum te moneo, ne istud tantùm existimes de mercenariis dictum. Ad eos præcipuè pertinet, qui in Verbo laborant. Sic utitur Apostolus 1. Tim. 5. 18. Potest etiam referri ad eos, qui in otio degunt literario. Digni enim certè sunt præmio, qui alios docent, qui libros scribunt ad communem utilitatem. Quòd si sordidis artificibus merces persolvitur, quantò magis iis, qui artes honestas ac nobiles tractant? Qui libros otiles scribunt, iis eò major gratia debetur, quò sunt rariores hodie, qui hoc faciunt. Nam etsi multi multa cudant & chartis illinant, non omnium tamen opera æquè utilis est; ac sunt quos præstaret nihil omnino scribere: inter quos me quoque numerari volo, quem manus irrequieta non sinit unquam quiescere. Non omnes qui lauream gestant, Poëtæ sunt. *Multi quidem Thyrsigeri, at pauci Bacchi.* Usus est hoc proverbio & Christus, cùm mitteret discipulos suos ad prædicandum Evangelium, Matth. 10. 10. *Dignus est operarius alimento suo*, τῆς τροφῆς αὐτοῦ. ac si diceret, Ne estote soliciti, Deus vobis de alimento providebit.

XLI.

Neque frigidus, neque calidus.

Scribit Franciscus Vallesius, de sacra Philosophia, sive de iis, quæ scripta sunt Physicè in sacris literis, c. 90. quod etiam experimento Medicis notissimum est, tepida omnia stomachum laxare atque subvertere: calida verò aut frigida eundem constringere, ac proinde retineri in eo multò meliùs. Usque adeò ut ipsa aqua, quæ alioqui per se vim nullam vomitoriam habet, si tepida bibatur, vomitum eo solo nomine moveat. Ex hac natura harum qualitatum dictum est Apoc. 3. 16. *Utinam aut frigidus aut fervidus esses, nunc quia tepidus es, neque frigidus, neque fervidus, futurum est, ut te evomam ex ore meo.* De hoc dicto variæ sunt hominum eruditorum sententiæ. Quidam exponunt, *neque frigidus*, in malo, *neque fervidus*, in bono, sed *tepidus*, h. e. medio quodam modo affectus. Iidem per *frigidum* in malo, intelligunt eum, qui metu numinis à peccando abstineat: meo judicio, nimis frigidè. Alii *frigidorum* & *calidorum* nomine significari putant pessimos & optimos: *tepidos* autem vocari homines remissæ cujusdam & imperfectæ virtutis, hósque vituperari plus aliis, non quòd sint deteriores, sed quòd suâ mediocritate decepti minùs soleant ad perfectam virtutem adspirare. Placet hoc plerisque: Vallesio non satis. *Potiùs*, inquit, *Tepiditatis nomine significat dispositionem quampiam animæ, quæ mediocritatis cujusdam speciem præ se ferat, reverà autem sit vitiosissima, dicatúrque tepiditas, ob apparentem pacem, vituperetur autem omnium maximè ob verissima & maximè latentia vitia. Ergò inquit;* Utinam calidus aut frigidus esses; *h. e. bonus aut apertè malus, & perturbationibus plenus, ut iis sedatis ageres pœnitentiam ac resipisceres: Sed* quia tepidus es, *h. e. sub specie boni iniquus & impœnitens, & legis contemptor*, evomam te, *veluti qui tepida deglutierunt jussula.* Hæc Vallesius. Quæ malui te ipsius quàm meis verbis cognoscere. Vulgò, *Nec calidus nec frigidus* dicitur, qui nec pietati admodum addictus, nec prorsus ἄθεος est: sed inter virtutes, ut cum Hieronymo loquar, medius fluctuat.

XLII.

Vivens mortua.

Ζῶσα τέθνηκε, i. *Vivens mortua est*, 1. Tim. 5. 6. ἡ δὲ σπαταλῶσα ζῶσα τέθνηκε i. *at quæ in luxu vivit, ea vivens mortua est*; de vidua loxui dedita. Proverbium ex contrariis. Hieronymus ad Eustachium, *si hoc sustinent illi, qui exeso corpore solis cogitationibus oppugnantur, quid patitur puella, quæ deliciis fruitur? nempe illud Apostoli, Vivens mortua est.* Ex hoc loco *Vivens mortuus* appellari poterit, qui in peccatis vivit: nam talis mortuus est Deo, licèt vivat mundo. *Non est planè dicenda mors*, ait Ambrosius serm. 67. *quæ Christo mortuum socians lucrum efficit morientis, sicut ait beatus Apostolus, Mihi enim vivere Christus est, & mori lu-*

crum

trum. Illa autem vera mors, quæ etiam viventem hominem peccatorum morte constringit, qui quamvis vivere videatur, sceleribus tamen suis morti jam videtur addictus, sicut ait Apostolus de illa deliciosa vidua, Hæc autem vivens mortua est. Idem Epist. 7. *Nihil prosunt deliciæ stulto. Et quicunque à pueritia dederis se deliciis, manebit in servitute, ut vivens mortuus sit.* Item de Cain & Abel, lib. 2. cap. 9. *Impii etiamsi videantur vivere, miseriores tamen sunt omnibus mortuis, carnem suam sicut tumidum circumferentes, cui infelicem infoderunt animam suam. Quid enim aliud est quàm sepulta, quæ intra humum volvitur, & terrenæ avaritiæ cupiditatibus cæterisque vitiis includitur, ut gratiæ cœlestis auram spirare non possit? Vivere mortui* dicuntur etiam qui miserè vivunt; ut cæci: de quibus Manilius; *Se quisque & vivit & effert.* Vult dicere, Cæci & vivunt & efferunt se funus quotidie. Item senes quidam. In consolatione Ciceroni falsò adscripta, *Quid enim est aliud senem videre trementem, incurvum, canum, imbecillum, infirmum, quàm cernere morientem vivum, aut viventem mortuum? Et qui malam uxorem habent?* Cæcilius, *Dum ejus mortem inhio, egomet vivo mortuus.* Verba sunt mariti cujusdam conquerentis de uxore sua. Dico qui miserè vivunt. Nam vita misera mors est, non vita. *Vivere* enim dicuntur, qui jucundè vivunt.

XLIII.

Ex fructu arbor cognoscitur.

Ἐκ τοῦ καρποῦ τὸ δένδρον γινώσκεται. *E fructu arbor dignoscitur.* E moribus homo cognoscitur qualis sit, bonus videlicet, an malus. Nam si boni mores sunt, bonus est; si mali, malus. Non potest mala arbor edere fructus bonos, nec bona malos. Exstat in Evangelio Matth. 12. 33. *Aut facite arborem bonam, & fructum ejus bonum; aut facite arborem malam, & fructum ejus malum: nam è fructu arbor cognoscitur.* Admonet ergò hoc proverbium, sicut è fœtu arborem, ita hominem è factis æstimandum esse. Quocirca cùm neque in Christi doctrina, neque in ejus moribus quicquam esset culpandum, immeritò ejus facta carpebant Judæi tanquam Diabolica essent, cùm à Diabolo nihil boni proficisci possit. Meminit hujus & Erasmus; quem vide, si vacat.

XLIV.

Qualis fructus, talis arbor.

Ex fructu judicium faciendum de arbore, ex moribus de homine. Nam arbor bona, quæ fert fructum bonum: & contrà mala, quæ malum, sic homo probus, qui probè ac sapienter vitam instituit. Qui secùs facit, improbus est. Nam prout est vita, ita quisque apud Deum bonus vel malus. Cæterùm converti hæc possunt, ut dicatur, *Qualis arbor, talis fructus.* Nam ut ait Assertor noster Matth. 7. *Omnis arbor bona edit fructus bonos: mala verò edit fructus malos. Non potest arbor bona fructus malos edere, neque arbor mala fructus bonos.* Pulchrè ad h. l. Hieron. *Tamdiu*, inquit, *bona arbor fructus non facit malos, quamdiu in bonitatis studio perseverat: & mala arbor tamdiu manet in fructibus peccatorum, quamdiu ad pœnitentiam non convertitur. Nemo enim permanens in eo quod fuit, incipit id esse quod nondum cœperit.* Hæc ille, sed vide inde, quæ præcedunt. Ebraicè כל אילן טוב נושא פרי טוב *Omnis arbor bona fert fructum bonum.* כל אילן רע נושא פרי רע *Omnis arbor mala fert fructum malum,*

XLV.

Qui stat, videat ne cadat.

Apostolus extulit, *Qui videtur stare.* Multi enim opinione suâ tantùm stant, quæ opinio ipsa perniciosa est, verba Græca sunt. 1. Cor. 10. 12. ὁ δοκῶν ἑστάναι, βλεπέτω μὴ πέσῃ. *Qui putat se stare, videat ne cadat.* Porrò *cadere* dicitur, qui fide excidit, sicut legimus 2. Cor. 1. 24 *Nam fide statis:* item qui peccat, aut in calamitates incidit, ut in illo, *Septies cadit justus & surgit:* & qui ex alto gradu dignitatis corruit, Esth. 6. 13. *ante quem cadere cœpisti*, i. minui. *Sic cadendo cades coram illo.* Bernardus, *facere in animo propria deputatur culpæ. Voluntate namque suâ cadit, qui cadit, & voluntate Dei stat, qui stat.*

XLVI.

Si Deus pro nobis, quis contra nos?

Ab aliis inter proverbia relatum, quod habetur Rom. 8. 31. εἰ ὁ Θεὸς ὑπὲρ ἡμῶν, τίς καθ' ἡμῶν; *Si Deus pro nobis, quis contra nos?* Hoc significat, Cùm Deus sit pro nobis, non est quòd metuamus quenquam: nemo enim est, ne Satan quidem, qui plus facere possit, quàm Deus ei permiserit. Videtur sumptum ex illo Davidis Psal. 118. 6. *Dominus pro me, non timebo quid mihi faciat homo.* Hîc obiter notabis *si* positum pro *cùm* vel *postquàm*, ut Num. 34. *Si erit Jubilæus*; & in illo Plauti Captivis,

Jam ego revertar intrò, si ex his, quæ volo exquisivero.

XLVII.

Ex redundantia cordis os loquitur.

Ἐκ τοῦ περισσεύματος τῆς καρδίας τὸ στόμα λαλεῖ, *Ex redundantia cordis os loquitur.* Quadrat cum illo, ποῖος ὁ τρόπος, τοιοῦτος καὶ ὁ λόγος, *Qualis vita, talis oratio.* Dicunt etiam Græci,

Ἀνδρὸς χαρακτὴρ ἐκ λόγου γνωρίζεται,

i. interprete Stephano,

Cujus notæ sit aliquis, ex verbis patet.

Et est Belgarum adagium huic simile, quod à vasis desumptum, het vat ghecft uyt sulcks als inheeft. Hoc tamen fallit in quibusdam. Nam qui corde & corde, ut ajunt, loquuntur, ægre ex sermone dignosci possunt. Matth. 12. 34. *Progenies viperarum, quomodo possetis bona loqui, cùm sitis mali? nam ex redundantia cordis os loquitur. Bonus homo è bono thesauro cordis profert bona, & malus homo ex malo thesauro profert mala.* Hier. lib. 3. super Ezechielem scribens; cap. 9. *Ex fructibus arbor cognoscitur, & ex abundantia cordis os loquitur.*

quitur. Prosigne sunt interioris hominis verba erumpentia. Quomodo libidinosum, qui sua callidè celat vitia, interdum turpis sermo demonstrat, & avaritiam latentem intrinsecus parvula rei cupido significat. Minoribus enim majora monstrantur, vultúque & oculis dissimulari non potest conscientia, dum luxuriosa & lasciva mens luces in facie, & secreta cordis nutu corporis ac gestibus indicantur.

XLVIII.

Mortui sepeliant mortuos suos.

Matth. 8. 22. ἄφες τοὺς νεκροὺς θάψαι τοὺς ἑαυτῶν νεκροὺς, *sine ut mortui sepeliant mortuos suos.* Explicant, sine homines mundo vivos, sed revera mortuos, quia Deo mortui, sepelire eos quos ipsi mortuos arbitrantur. Ego sic explicarem, *sine mortuos*, h. e. eos qui Deo mortui sunt, tamen etsi mundo vivant, *sepelire mortuos suos* quos ipsi mortuos arbitrantur & revera mortui sunt. Utemur apposité, ut significemus omnia postponenda rebus divinis; aut quando indicare voluerimus Deo vocanti parendum esse sine mora, nec ullum officium, quantumvis pium ac necessarium, quale est mortuos sepelire, & rei anteferendum. Ad hæc demonstrabimus hâc sententiâ, eos pro mortuis habendos esse, qui circa mortuorum curam frustrà ac inutiliter occupantur.

XLIX.

Multi primi erunt ultimi, & ultimi primi.

πολλοὶ ἔσονται πρῶτοι, ἔσχατοι, καὶ ἔσχατοι πρῶτοι, *Multi primi erunt ultimi, & ultimi primi.* Dictum Christi proverbiale ex contrariis. Quale est, *Vivens mortua.* Significat autem eos, qui primi veniunt ad regnum Dei, nisi perseveraverint, ultimos fore: & contrà, ultimos in eodem regno, si perseveraverint, primos fore. Nam nihil prodest bene cœpisse, nisi quis ad metam usque, sive ad extremum inoffenso cursu perseveret. Reperitur Matth. 19. 30. & 20. 16.

L.

Nihil opertum quod non retegetur.

οὐδὲν ἐστι κεκαλυμμένον, ὃ οὐκ ἀποκαλυφθήσεται. *Nihil est opertum quod non sit retegendum*, sive mavis, *quod non futurum sit ut retegatur.* Convenit cum illo Horatii,

Quicquid sub terra est in apricum proferet ætas.

Cæterùm in Evangelio usurpatur specialiter de doctrina salutis, ut Matth. 10. 26. Marc. 4. 22. Luc. 8. 17. rursus Luc. 12. 2.

LI.

Nihil occultum quod non sit cognoscendum.

Idem valet οὐδὲν κρυπτὸν ὃ οὐ γνωσθήσεται, *Nihil occultum, quod non futurum sit ut cognoscatur.* Tempus enim omnia revelat, juxta Græcorum illud,

Ἄγει δὲ πρὸς φῶς τὴν ἀλήθειαν χρόνος.

Quod Seneca dixit, *Veritatem dies aperit.* Hinc *temporis filia* vocatur, quòd temporis progressu, cùm aliquandiu delituerit, in lucem emergat.

LII.

Currit incertò.

τρέχει ἀδήλως, *Currit incertum*, vel *incertò.* De eo dicitur, qui non tenet certum vivendi genus, sed, ut ait Poëta,

passim corvos sequitur, testáque lutóque
Securus quò pes ferat, atque ex tempore vivit.

Contrà, qui propositam sibi habet aliquam metam, in quam vitæ cursum dirigat, is dicitur τρέχειν οὐκ ἀδήλως, *currere non incertò*, sumptâ similitudine ab iis, qui in stadio aut curriculo currunt ad obtinendum certaminis præmium. 1. Cor. 9. 16. *Quisquis certat, in omnibus est continens: illi quidem ut perituram coronam accipiant, nos autem ut incorruptam.* Expende, lector, qui in stadio currit, incertus est de præmio consequendo, quia illud uni tantùm sæpe potest obtingere: at in pietatis curriculo, quisquis bene cucurrerit, de præmio cœlesti certissimus est.

LIII.

Nubes aquâ carentes.

In Epistola Judæ Apostoli νεφέλαι ἄνυδροι, *Nubes aquæ expertes*: designat eos, qui externam habentes speciem internâ charitate prorsus vacui erant. Potest etiam usurpari de iis, qui minas inanes jactant. Vide proverbium, *Nubes sine pluvia.* Secundùm Physicos hujusmodi nubes steriles peculiari vocabulo *nebulæ* vocantur: unde *nebulo* appellatur, ut quidam volunt, quòd sit nebulæ similis, h. e. speciem virtutis habens, non ipsam virtutem, cujus planè vacuus est.

LIV.

Nubes à ventis circumactæ.

In eadem Epistola, νεφέλαι ὑπὸ ἀνέμων περιφερόμεναι, *Nubes à ventis circumactæ.* Significat homines instabiles, quos populares mei vulgari joco *Weerhanes* indigitant, sumptâ tralatione à signis illis, quæ in ædium fastigiis templorúmque pinnis crebrâ agitatione ventum indicant.

LV.

In arena ædificat.

Ἐπὶ τὴν ἄμμον οἰκοδομεῖν, *Super arenam ædificat*, Explicatum est ab Erasmo. Christus per similitudinem accommodat ad eum, qui Dei verbum audit nec facit, h. e. non vivit secundùm illud. Nam talis fundamentum jacit salutis suæ prorsus infirmum, & brevi ruiturum. Matth. 7. 26. *Quisquis audit ex me hos sermones, & non præstat eos, assimilabitur viro fatuo, qui ædificavit domum suam super arenam. Descendit autem pluvia, & venerunt flumina, & flaverunt venti, & impegerunt in domum illam, & fuit ruina ejus magna.* In arena etiam

con-

constituit, qui studium aliquod aggreditur, cujus non rectè jecerit fundamenta: velut qui spretu linguarum & artium studio ad altiores facultates adspirat, aut literas divinas tractat.

LVI.

In petra ædificat.

Superiori contrarium ἐπὶ πέτραν οἰκοδομεῖ, *Super petram*, sive *rupem*, ædificat. Quod inde natum, quia in Palæstina crebri montes, quos *petras* vocabant; in quibus castella & arces propter soli firmitatem exstruebat antiquitas: ex quo & illud, *Tu es Petrus, & super hanc Petram ædificabo Ecclesiam meam.* Matth. 7. 24. *Quisquis audit ex me sermones hos, & præstat eos, assimilabo eum viro prudenti, qui ædificavit domum suam super petram: descendit autem pluvia, & venerunt flumina, & flaverunt venti, & impegerunt in domum illam; nec tamen cecidit: fundata enim fuerat super petram.*

LVII.

Ex spinis uva non colligitur.

Οὐ συλλέγουσιν ἀπὸ ἀκανθῶν σταφυλήν, i. *Non colligunt ex spinis uvam*; Sub. *homines*. h. e. *Non colligitur ex spinis uva*: vel, si placet, *Nemo colligit ex spinis uvam.* Tertullianus lib. De anima cap. 21. dixit *Metere*, pro Colligere. *Nemo de spinis metit ficus, & de tribulis uvas.* Sensus est, Ex malis nihil boni proficiscitur. Usurpat autem ὁ σωτὴρ de hypocritis, qui sub ovina pelle lupum tegebant, ac si diceret, Non potest hypocrita, qui malus est, boni quippiam facere. Idem ergò cum illo, *Non potest arbor mala fructus bonos ferre.*

LVIII.

Ex tribulis ficus non colligitur.

Germanum est, οὐ συλλέγουσιν ἀπὸ τριβόλων σῦκα, *Non colligunt ex tribulis ficum*, sive, *Nemo colligit ex tribulis ficum.* Est autem *tribulus* spinæ genus, quam interpres Syrus קורטבא exposuit: ea ficus edere non potest. Sic nec homo malus bona opera facere. Matth. 7. 16. *Num colligunt ex spinis uvam, aut ex tribulis ficus?*

LIX.

Hilarem datorem diligit Deus.

Ἱλαρὸν δότην ἀγαπᾷ ὁ Θεός, i. *Hilarem datorem diligit Deus.* Exstat 2. Cor. 9. 7. Admonet benefaciendum esse benigno ac hilari animo, quòd Deo talis animus acceptus sit: unde sequitur, si quia largiatur animo maligno & illiberali, eum Deo minimè acceptum esse. Atque hoc est quod dicit Bernardus, *Qui cum tristitia manum porrigit, fructum remunerationis amittit.* Certè nihil majorem gratiam dono conciliat quàm si læto ac liberali animo tribuatur. Deus enim non tam ipsum donum spectat quàm animum dantis. Citatur proverbii nomine à Polydoro Virgilio.

LX.

Lupus ovinâ pelle tectus.

Competit in hypocritam, qui pietatem ac religionem egregiè simulare novit, cùm sit planè ἄθεος, vel in doctorem sub habitu religioso falsa docentem, aut vitâ infamem. Quod genus homines Christus vitandos esse monet, cùm ait, Matth. 7. 15. *Cavete vobis à Pseudoprophetis, qui veniunt ad vos cum vestimentis ovium, sed intrinsecus sunt lupi rapaces.* Siquidem per *vestimenta ovium* (ἐνδύματα προβάτων Græcè) designat externam speciem pietatis & humilitatis. Est enim ovis mite ac placidum animal: unde ejus quasi veste tegi dicitur, qui talem se simulat, licèt revera non sit talia. Est autem illud pessimum malitiæ genus, quia velo sanctitatis tegitur.

LXI.

Quod quisque seminaverit, idem metet.

Gal. 6. 7. ὃ ἐὰν σπείρῃ ἄνθρωπος, τοῦτο καὶ θερίσει, *quod homo seminaverit, hoc & metet.* Vult dicere, Quisque dignum suis factis præmium feret. Nam *qui seminat carni suæ* (לבשרו εἰς τὴν σάρκα αὐτοῦ) h. e. qui studium ponit in quærendis opibus, *ex carne metet interitum*, h. e. ex opibus fluxis & caducis fructum percipiet interiturum: *Qui verò seminat spiritui* (לרוח εἰς τὸ πνεῦμα) h. e. qui omnes suas actiones ad Deum refert, aut operam dat accumulandis iis, quæ ad pietatem spectant *ex spiritu metet vitam æternam*: h. e. inde fructum consequetur sempiternum: Sic doctiores explanant hunc locum. Theodoretus in Comment. Jer. 4. Pico interprete (nam Græcum exemplar non exstat) *Feres digna his, quæ perpetrare ausa es, & metes quæ seminasti.*

LXII.

Qui parcè serit, parcè metet.

הזורע מעט יקצר מעט, *Qui seminat parùm, metet parùm.* Huic contrarium הזורע הרבה יקצר הרבה, *Qui seminat multum, metet multum.* Quæ sic Græcè leguntur 2. Cor. 9. 6. ὁ σπείρων φειδομένως, φειδομένως καὶ θερίσει *Qui serit parcè, parcè etiam metet*: καὶ ὁ σπείρων ἐπ' εὐλογίαις, ἐπ' εὐλογίαις καὶ θερίσει, *Qui serit benignè benignè etiam metet.* Sensus est prout quisque parùm aut multum largitur pauperibus, sic parùm aut multum mercedis reportabit: ἐπ' εὐλογίαις, ad verbum *in benedictionibus*: quod Ebræi dicerent לברכות, & singulariter לברכה ἐπ' εὐλογίᾳ, pro, largè, liberaliter, benignè. Joel. 2. 23. *dedit vobis pluviam ad justitiam*, i. copiosè, prolixè. E Prophetis quidam dixit לצדקה eodem sensu, i. ἐπὶ δικαιοσύνῃ, ἢ εἰς δικαιοσύνην.

LXIII.

Vinum novum, utres recentes.

Οἶνος νέος, ἀσκοὶ καινοί, *Vinum novum, utres recentes.* Si vinum novum fuerit, debent utres recentes esse, non veto-

veteres. Alioqui utres rumpuntur, & vinum effunditur. Unde Servator noster Matth. 9. 17. οὐ βάλλουσιν οἶνον νέον εἰς ἀσκοὺς παλαιούς, *non injiciunt vinum novum in utres veteres.* Docet parcendum esse infirmis, & iis, qui per vires gravia onera ferre non possunt. Neque enim omnibus omnia conveniunt. Ut enim utres veteres non ferunt vinum novum, ita novitii in fide non ferunt severitatem doctrinæ Evangelicæ. Licebit ita efferre, *Nemo injicit vinum novum in utres veteres.* Eodem pertinet.

LXIV.

Nemo immittit panniculum impexum in vestimentum vetus.

Quod sic Græcè legitur apud eundem Evangelistam Matthæum. οὐδεὶς ἐπιβάλλει ἐπίβλημα ῥάκους ἀγνάφου ἐπὶ ἱματίῳ παλαιῷ. Quidam interpretatur, *nullus adhibet rudis panni pittacium veteri vestimento, h. e. inepta fieri non debent.* Sed, ut dixi, potiùs admonet in exercenda disciplina habendam esse rationem eorum, qui adhuc teneri sunt in fide, ne videlicet rigidior sit quàm ut ferre possint. *Nam ut supplementum illud* (utor verbis Matthæi) *aliquid ex veteri vestimento aufert, & fit deinde pejor fissura; Sic nimia severitas erga infirmos, quòd impares sint ad eam ferendam, quos servare debebat, hos perdit.*

LXV.

Satanas Satanam non ejicit.

Σατανᾶς σατανᾶν οὐκ ἐκβάλλει, *Satanas Satanam non ejicit.* Recensetur apud Marcum c. 3. 23. *parabola*, h. e. proverbii nomine: nam *parabola* ibi proverbium denotat, ut sæpe aliâs. Admonet dæmonia ejici non diaboli, sed Dei virtute. Nam, ut habetur Matth. 12. 26. *Si Satanas Satanam ejicit, adversus seipsum dissidet, ac proinde regnum ejus stare non potest. Siquidem regnum dissidens adversus se, vastatur & evertitur.* Sic ergò Satan se ipsum everteret, quod non est ita. Et nota sermonem ibi esse de vera ejectione, non de simulata, quæ tum fit cùm Satan se patitur ejici ex aliquo corpore ex pacto, quo faciliùs imponat simplicibus, & stabiliat falsam religionem. De tali ejectione Christum non loqui patet ex ipsa re: nisi dicamus ipsum argumentari ex hypothesi Judæorum, quorum proverbium erat, *Satanas Satanam non ejicit*, ac si diceret, si verum est quod filii vestri dictitant, *Satanas Satanam non ejicit*, quomodo dicitis me ejicere dæmonia per Beelzebub principem dæmoniorum? Cæterùm inclino ut credam hoc adagium frequens olim fuisse in ore exorcistarum, quos Christus ibi vocat *filios*, h. e. discipulos *Pharisæorum. Si ego per Beelzebul ejicio dæmonia, filii vestri per quem ejiciunt.* Nam de Apostolis ista accipere mihi alienum videtur: tamen si quis aliter sentiat, non pugnem. Fruatur quisque suo judicio.

LXVI.

Regnum adversum se dissidens vastatur.

Vel, *non stabit*; h. e. non erit diuturnum. Regnum in partes distractum non potest durare. Discordia etiam amplissima regna brevi spatio evertit. Græca sunt in allegato loco Matthæi, πᾶσα βασιλεία μερισθεῖσα καθ' ἑαυτῆς ἐρημοῦται. Quæ sic convertit Interpres vulg. *Omne regnum divisum contra se desolabitur.* Apud Marcum verò aliis paulò verbis eadem sententia effertur, & legitur hoc modo, ἐὰν βασιλεία ἐφ' ἑαυτὴν μερισθῇ, οὐ δύναται σταθῆναι ἡ βασιλεία ἐκείνη, *Si regnum contra se dissideat, non potest stare regnum illud.*

LXVII.

Domus aut Urbs dissidens adversum se ipsam non stabit.

In eodem loco apud Matthæum, πᾶσα πόλις ἢ οἰκία μερισθεῖσα καθ' ἑαυτῆς οὐ σταθήσεται. *omnis urbs aut domus divisa contra se ipsam non stabit:* Sed in Marco, ἐὰν οἰκία ἐφ' ἑαυτὴν μερισθῇ, οὐ δύναται σταθῆναι ἡ οἰκία ἐκείνη, *si domus adversum semetipsam dissideat, non potest stare domus illa.* Sequitur ex dictis, si Satanas Satanam ejicit, ejus regnum durare non posse, sed brevi eversum iri. Hoc significat Christus per hæc verba, *Et si Satanas surrexerit, & dissidet adversus semetipsum, non potest stare, sed finem habet.* Marc. 3. 26.

LXVIII.

Qui non est mecum, contra me est.

Ὁ μὴ ὢν μετ' ἐμοῦ, κατ' ἐμοῦ ἐστιν, *Qui non est mecum, adversum me est.* Hoc dictum Christi ad eos pertinet, qui se in religionis negotio ita gerunt ut videri velint potiùs mediatores inter partes quàm ulli certæ parti addicti. Tales negat secum esse, quia non stant à sua parte. Eosdem ait contra se esse, h. e. sibi adversari, quia in religione nullum potest dari medium: ita dico, una est vera religio, cæteræ omnes falsæ sunt, nec medium est inter illam veram & falsam. Quisquis à Christo non est, ejus hostis est. Sic sanè Solon legislator Atheniensium, si licet divina cum humanis comparare, pro hostibus reipubl. habendos esse pronunciabat eos, qui civitate in duas partes distractâ, non hanc vel illam partem sequerentur.

LXIX

Qui non cogit mecum, spargit.

Ὁ μὴ συνάγων μετ' ἐμοῦ, σκορπίζει, *Qui non congregat mecum, spargit.* Eandem vim habet cum superiore. Tractum putant à pastoribus oves intra septa vesperè cogentibus. Nam qui non cogit eas, spargit. Oves enim in caulam non coactæ, & à reliquo grege seclusæ, illicò disperguntur.

LXX.

Qui non est contra nos, pro nobis est.

Adversari videtur jam dictis, quod Marc. 9. 40. ὃς γὰρ οὐκ ἔστι καθ' ἡμῶν, ὑπὲρ ἡμῶν ἐστιν, *Qui non est adversum nos, pro nobis est:* Sed non est ita. Nam locus iste intelligendus de iis, qui cùm aliquam habeant veritatis notitiam, tamen adhuc teneri sunt & infirmi in fide: quos Christus ideò suarum partium esse dicit, quia ipsum agnoscunt, & per ipsius nomen virtutes edunt:

nemo

nemo enim, teste Apostolo 1. Cor. 12. 3. *potest dicere Dominum Jesum, nisi per Spiritum sanctum; neque per Spiritum Dei loquens potest dicere Jesum anathema.*

LXXI.

Non egent medico ii, qui valent.

Οὐ χρείαν ἔχουσιν οἱ ἰσχύοντες ἰατροῦ, ἀλλ' οἱ κακῶς ἔχοντες, *non opus habent medico valentes, sed malè affecti.* Refertur a Polydoro. Est autem Christi apophthegma, Matth. 9. 12. dictum Pharisæis cùm causam sciscitarentur, cur cum publicanis & peccatoribus cibum caperet. Cœterùm duo potissimùm hic observanda. Primùm illud, malè affectos, h. e. peccatores, egere operâ Christi, qui sit medicus animarum. Deinde quòd tacitè atque ironicè concedit Pharisæis justitiam, quam sibi falsò arrogabant, cùm ejus planè vacui & expertes essent.

LXXII.

Mensuram complere.

Mensuram complere non absque proverbii specie dicitur, cujus vel virtus vel improbitas, ad summum pervenit. Matth. 24. 32. καὶ ὑμεῖς πληρώσατε τὸ μέτρον τῶν πατέρων ὑμῶν, *Vos quoque complete mensuram patrum vestrorum.* Sensus est. Pergite vos quoque imitari majores vestros, ut tandem vestra improbitas ad summum gradum perveniat. Ad hunc modum enarrat Theodorus. Ironicè dictum hoc à Christo ad Pharisæos.

LXXIII.

E Flamma rapere.

Ἐκ πυρὸς ἁρπάζειν, *ex igne*, sive *incendio rapere.* Proverbialiter usurpatur in Epistola Judæ, v. 23. *Alios verò terrore servate, ex igne rapientes:* hoc est, ex periculo vitiorum. Nam in periculo tum animæ tum corporis versantur, qui vitiis addicti sunt. Hos eripit, qui meliores reddit quacunque ratione. Quidam putant allusum ab Apostolo ad ignem gehennæ, qui destinatus cruciandis & torquendis reprobis.

LXXIV.

Mundus scelerum.

Ὁ κόσμος τῆς ἀδικίας, *Mundus iniquitatis*: perinde valet ut si dicas, *mare iniquitatis*; h. e. cumulus & acervus omnium scelerum. Vocabulum *mundi* adhibetur in similitudine rei magnæ, ut *maris*: unde *mare malorum*, & χρυσίου πόντος apud Græcos. Apostolus Jacobus usurpat de lingua, quòd in ea innumerabilia scelera, tanquam in acervum, congesta & accumulata sint. Jacobi 3. 6. καὶ ἡ γλῶσσα πῦρ, ὁ κόσμος τῆς ἀδικίας, *lingua ignis est, & mundus iniquitatis.*

LXXV.

Homo, herba.

Ἄνθρωπος, χόρτος, *Homo, gramen*, vel si placet, *homo, fœnum.* Nam χόρτος *fœnum*, sed in sacris generale est ad omnia; quæ in hortis aut pratis nascuntur. Consule Ambrosium Hexaëm. lib. cap. 7. Dictum autem *homo gramen*, ut *homo, bulla*: quo significatur humanæ vitæ imbecillitas & fragilitas. Quid enim gramine imbecillius? quod simul ac succisum est, arescit. Eandem sententiam continet, *gloria hominum, ut flos graminis*: nisi quòd flos semper decidit ante ipsum gramen. Utrumque reperitur 1. Pet. 1. 24. *Omnis caro*, i. *homo, gramen & omnis gloria hominis, ut flos graminis: exaruit gramen, & flos ejus decidit.* Vide Jacobi 1. 10. 11.

LXXVI.

Anima una.

Ψυχὴ μία, *anima una.* Sicut dicimus, *cor unum*; sive *anima una* dicimus de animorum consensu, summáq; concordia. Hinc *unanimes*, quos & *concordes* dicimus. Act. 4. 32. *Multitudinis autem eorum, qui crediderant, erat cor unum, & anima una.* Sic quorundam voluntates eædem, quique charissimi & amicissimi sunt inter se, una anima esse perhibentur. Ex quo illud, *Amicus eadem anima*, cujus meminit Hieronymus in Comment. Mich. 7. nisi fallor: quod alius, nescio quis, cùm interrogaretur quid amicus esset, *alter ego* respondit. Et Horat. pro amico vota faciens, *serves*, inquit, *animæ dimidium meæ.*

LXXVII.

Quod consortium justitia cum injustitia?

Τίς μετοχὴ δικαιοσύνῃ καὶ ἀνομίᾳ; *Nullum est consortium inter justitiam & improbitatem.*

LXXVIII.

Quæ communio luci cum tenebris?

Τίς κοινωνία φωτὶ πρὸς σκότος; *Nulla est communitas luci cum tenebris*, h. e. veritati cum mendacio sive falsitate.

LXXIX.

Quæ concordia Christo cum Belial?

Τίς συμφώνησις Χριστῷ πρὸς Βελίαλ; *Nulla est concordia Christo cum Belial*; h. e. cum Satana, vel cum improbis.

LXXX.

Quæ pars fideli cum infideli?

Τίς μερὶς πιστῷ μετὰ ἀπίστου; Nulla pars, sive portio, fidelicum infideli: q. d. Nihil omninò commune habent.

LXXXI.

Quæ consensio templo Dei cum simulacris.

Τίς συγκατάθεσις ναῷ Θεοῦ μετὰ εἰδώλων; Nulla est consensio, sive convenientia, templo Dei cum simulacris.

Sententiæ sunt veluti proverbiales, quibus utitur Apostolus 2. Cor. 6. 14. 15. ut dehortetur Corinthios à commercio consortióque infidelium, quibus se adjungere socios ne in externis quidem ritibus salvâ pietate poterant.

JOH. DRUSII

PROVERBIORUM CLASSIS PRIMÆ:

LIBER IV.

I.

Testam conglutinat.

Συγκολλᾷ ὄστρακον, *Conglutinat testam.* Dici solitum de labore casso & inani. Nam testa glutine compingi nullo modo potest. Simillimum illi quod est apud Diogenianum, ᾠὸν κολλᾷς, *ovum adglutinas.* Reperitur apud Siracidem de eo qui docet stultum, qui non magis est aptus ad discendum quàm testa ad cohærendum visco aut glutine. Ebræi dicerent מדביק חרס Siquidem in eorum lingua דבק est *gluten*, quod Græcis κόλλα sive κόλλη, Chaldæis ברקא dicitur.

II.

Scorpionem prehendit:

Δράσσεσθαι σκορπίου, i. *apprehendit scorpium.* De eo qui facit quod sibi exitio est: nam scorpium nemo prehendat, nisi suo magno malo, propter venenum quod habet in cauda: venenum mole quidem minimum, ut dicere solitus est Galenus; sed facultate & immanitate maximum atque potentissimum. Siracides accommodat ad eum, qui malam uxorem retinet, unde malum gravissimum postea sit accepturus. *Jugum boum*, inquit, *quod agitatur est uxor mala; qui tenet eam, quasi qui prehendit scorpium.* In lingua Ebræorum scorpio עקרב dicitur: à quo plurale עקרבים *Scorpiones*, i. spinæ genus acerrimæ & acutissimæ, quam nemo tractet, quin se lædat, & manum vulneret. Sic accipies in illo, *Ego castigabo vos scorpionibus.* Nec dispar aut dissimilis mala uxor. Attamen cur malim proverbium accipi de animante. Rei firmandæ erit adagium Græcum ὀκτώπουν ἀνεγείρει, *octipedem excitat*: nam *scorpius* subintelligitur.

III.

Os, quod mentitur, occidit animam.

Exstat Sapient. 1. 11. στόμα καταψευδόμενον ἀναιρεῖ ψυχήν i. *Os, quod mentitur, occidit animam.* Libet transferre Ebraicè, פי שקרים הורג הנפש) *Mori* aut *occidi anima* intelligitur, quæ æterno supplicio addicta. Vide Matth. 10. 28. Mentitur propriè, qui præter verum aliquid dicit. Talis absque dubio peccat. Porrò peccatum omne animæ mors est. Jam intelligis, opinor, cur dicat, *occidit animam.* Non est ergò leve mentiri, ut quidam putant.

IV.

Umbram comprehendit.

Δράσσεσθαι σκιᾶς, *Umbram captat.* Germanum illi; *Persequitur ventum.* De eo, qui studium suum confert ad res inanes, aut qui ea sectatur, quæ licèt imaginem habeant rei solidæ, tamen nihil aliud sunt quàm umbra, h. e. levia, fluxa, evanida. Sirach. 34. 2. *Quasi qui umbram prehendit, ventúmque persequitur; Sic est, qui attendit somnos.* Exstat, si bene memini, apologus de cane, qui panis umbram, quòd major videretur, captans verum panem amiserit.

V.

De parva scintilla pruna complentur.

Ἀπὸ σπινθῆρος μικρᾶς πληθύνεται ἀνθρακιά, *De parva scintilla complentur pruna*: h. e. magnum sæpe excitant incendium. Hoc dicto significabimus ex parvo initio maxima mala oriri. Simillimum illi: *Parvus ignis accendit multos frugum acervos.* Reperitur Sirach. 11. 31. Hier. in Comment. super epist. ad Galatas cap. 5. *Scintilla res parva est, & penè dum cernitur, non videtur: sed si fomitem comprehenderit, & nutrimenta sui quamvis parvus ignis invenerit, mœnia, urbes, latissimos saltus, regionésque consumit.* Et post aliquantò, *Igitur scintilla statim ut apparuerit, exstinguenda est, ne tota domus ardeat.* Et mox, *Arrius in Alexandria una scintilla fuit, sed quia non statim oppressa est, totum orbem ejus flamma populata est.*

VI.

Qui tangit picem, inquinatur eâ.

הנוגע בזפה יטמא בה, *Qui tangit picem, contaminatur eâ*: h. e. Qui cum malis conversatur, fit eorum consuetudine deterior semper ex eorum pravitate aliquid aufert. Latè patet hoc proverbium, quanquam Siracides peculiariter accommodat ad hominem superbum Eccl. 13. 1. ὁ ἁπτόμενος πίσσης, μολυνθήσεται ἐν αὐτῇ, καὶ ὁ κοινωνῶν ὑπερηφάνῳ ὁμοιωθήσεται, *Qui contrectat picem, contaminatur eâ: & qui cum superbo communicat, fit ejus similis.* Finitimum est, *Qui prope claudicum habitat, claudicare discit.*

VII.

Ventilat omni vento.

Λικμᾷ ἐν παντὶ ἀνέμῳ, *Ventilat omni vento.* Convenit

nit cum illo Apostoli, *Fluctuat omni vento*: nisi quòd tralatio nunc ducta ab iis, qui frumentum vannis expurgant & eventilant. Apud Nazianzenum legitur *λικμήσεις ἢ καὶ ἀ πάντα ἄνεμον*, *vannatio*, ut ita dicam, *ad omnem ventum*, de Arrianis, qui verbum illud τὸ ὅμοιον ad varios sensus torquebant. Autor Junius is, qui adagia aliquot collegit post Erasmum, qui facta mentione hujus adagii indicat sumptum esse ex illo Siracidis præcepto, quod est Ecclesiast. 5. 11. *Ne quovis vento ventila*, quo prohibet inconstantiam & levitatem. Hujus generis est quod vulgò dicimus, *Agitatur omni vento*, de homine levissimo & inconstantissimo, qui in horas mutatur, modóque huc, modò illuc vertitur, non secùs quàm molæ alatæ seu pneumaticæ vento circumactæ: vel signa illa, quæ in ædium fastigiis templorúmque pinnis crebrà agitatione ventum indicant; unde paræmiam in vulgus manâsse vero consentaneum est. Huc refer etiam illud, quod Teutones de infidis usurpant cùm dicunt eos palliolum incidenti vento obvertere: & illud, *quacunque sella sedere*. In Junianis reperio *Chlamydem omni vento obvertere*, de iis qui foro ac scenæ inserviunt.

VIII.

Ne quâlibet semitâ gradere.

Μὴ πορεύου ἐν πάσῃ ἀτραπῷ, *Ne incede quavis semitâ*, vel, *Ne ingrediere omnem viam*. Hoc utilissimo præcepto Siracides nobis commendat constantiam in rebus bonis ac veris, ne seducamur abs quovis hominum genere, præsertim ab iis, qui quod sibi persuadent solum rectum putant, nec eo contenti, insuper omnes conantur in suam sententiam pertrahere. Eccles. 6. 11. *Ne quâvis semitâ gradere: sic est sceleratus bilinguis. In tuo certo sensu constans esto, & unus esto sermo tuus*; Non dissimile est quod refertur inter Symbola Pythagoræ, διὰ τῆς λεωφόρου μὴ βαδίζειν, *Ne per publicam*, sive *communem*, *viam ambulato*. Videatur Ambrosius Epist. 6.

IX.

Qui laqueum ponit, eodem capietur.

Ὁ ἱστῶν παγίδα, ἐν αὐτῇ ἁλώσεται, *Qui statuit laqueum eo capietur*. Sensus est, Qui per dolum insidias facit alteri, ex iisdem peribit. Simile; *qui foveam fodit, in eam cadet*. Legitur Sirach. 27. 29. Sumptum videtur ex Psal. 9. 16. *Laqueo, quem absconderant, captus est pes eorum*: ubi Græca edit ἐν παγίδι ταύτῃ, ᾗ ἔκρυψαν συνελήφθη ὁ πούς αὐτῶν. Metaphora ab avium aucupio.

X.

Qui lapidem in altum jacit, in suum ipsius caput jacit.

Ὁ βάλλων λίθον εἰς ὕψος, ἐπὶ τὴν κεφαλὴν αὐτοῦ βάλλει, *Qui lapidem in sublime projicit, in suum ipsius caput projicit*. Idem cum illo, *Qui lapidem volvit, ad ipsum revertet*. Siracides se quasi explicat, subjiciens, ὁ ποιῶν πονηρὰ ἐπ' αὐτὸν κυλισθήσεται, *qui facit mala, ea in ipsum revolventur*. Eccl. 27. 28. ὕψος, quod Ebraicè diceretur מרום, tum pro *cælo* ponitur interdum, ut Luc. 1. 78. ἀνατολὴ ἐξ ὕψους, *germen ex alto*, & 24. 49. δύναμιν ἐξ ὕψους, *virtutem ex alto*, tum pro ipso *Deo*, qui teste Salomone est sublimior quovis sublimi. Qui ergò lapidem in altum jacit, h. e. qui facit aliquid vel in Deum impiè, vel in cœlites contumeliosè, similiter facit, ut si lapidem jaceret in proprium caput. Nam dum numen suâ impietate irritat, sibi exitium & perniciem adfert, Divino judicio, licèt serò, acerrimè tamen in eum animadvertente. Potiò Græca in sermonem Ebræum, si quis hoc etiam fortè à nobis desideret, ita poterunt transferri, משליך אבן במרום על ראשו משליך, i. *qui projicit lapidem in altum, in caput suum eum projicit*.

XI.

Quid commune est ollæ cum aheno.

Τί κοινωνήσει χύτρα πρὸς λέβητα; *Quid communicet olla cum lebete*, aut *aheno*? Olla nihil commune habet cum aheno, h. e. pauper cum divite, debilis cum robusto, obscurus cum illustri, plebs cum magnatibus. Nam inter impares nulla potest esse societas aut conjunctio, nisi admodum periculosa. Quippe qui superior est plerumque injuriâ afficit inferiorem. Quid dico, injuriâ afficit? imò planè opprimit atque evertit, quemadmodum ex ære lebes fictilem conterit ollam, quæ in eum impegerit. In fabulis Æsopicis olla lutea aheni congressum vitat, ne incurrens in hoc confringatur, Sirach. 13. 3. *Cum potentiore te aut ditiori ne communica. Quid communicet olla cum lebete? ipsa & offendet & confringetur*: & v. 22. *Quæ pax diviti cum paupere? ut præda leonum onagri in deserto, sic divitum pabula pauperes*. Ex hoc loco ubi quis societatem coit cum potentiori se, appositè dicetur, *ollæ & aheni societas*: vel simpliciter, *Aheni societas*, sicut dicimus, *leonina societas*. Hanc ita vitabimus, ut tamen cautio aliqua adhibeatur. Nam fuga extrema potentum dignitatis expers est. Alexander, de hac re interrogatus, respondisse fertur, Ad potentes accedendum quemadmodum ad ignem accedimus; hoc est, neque nimiùm propè, ne comburamur; neque nimiùm procul, ne non calefiamus.

XII.

Dormientem è profundo somno excitat.

Ἐξεγείρων καθεύδοντα ἐκ βαθέως ὕπνου, *Excitat dormientem ex profundo somno*. De re ardua ac difficili, aut de eo, quod fieri non potest. Nam expergefacere aliquem veterno sopitum propemodum ἀδύνατον est: quòd ejus morbi sit inexpugnabilis penè dormiendi necessitas. Quadrat in eum, qui docet hominem stupidum, & communi naturæ sensu carentem, quique quasi artissimo & profundissimo stultitiæ somno oppressus est. Sirach. 22. 7. *conglutinat testam, qui docet stultum, & expergefacit dormientem è profundo somno*. Quidam codices legunt ἐξεγείρων sine copula. Non displicet eorum sententia, qui hunc locum intelligunt de veterno seu lethargo, aut de eo morbo, quem κάρον Græci nuncupant. Nam in utroque est profundus sopor: sed carus lethargo altior etiam sensu & motu caret. Id quod in fatuum non malè quadrat, qui, attestante eodem Siracide, non minùs sensu caret quàm mortuus luce. Aliâs non video, quo pacto tam sit difficile excitare dormientem è profundo somno, quàm est arduum docere stupidum & sensu vacuum.

XIII.

Nihil commune lupo cum agno.

Τί κοινωνήσει λύκος ἀμνῷ; *Quid communicet Lupus cum Agno?* hoc est, malus cum bono, aut impius cum pio: Nulla est societas inter eos, qui moribus planè dissimiles sunt. Sacræ literæ per *lupos* passim significant homines malos & improbos: quibus sanè non magis convenire potest cum viris bonis, quàm lupis convenit cum ovibus: imò teste Siracide 33. 15. ut contrarium est malo bonum, & contraria morti vita est; sic pio contrarius est sceleratus, & scelerato pius. Reperitur Ecclesiastici. c. 13. 21.

XIV.

Gigantæus animus.

De superbo & elato usus est Siracides Eccles. 23. 4. καὶ γιγαντώδη ψυχὴν ἀπόστησον διαπαντὸς ἀπὸ τῶν δούλων σου. Latinè sic, *Et Gigantæum animum prohibe semper à servis tuis.* Gigantum, qui diluvio perierunt, mentionem facit autor libri Sapientiæ, eos vocans ὑπερηφάνους γίγαντας, *Superbos Gigantes*, Sap. 14. 6. Aliàs *gigantæum* dicitur quicquid inusitatè magnum ac validum est. Unde γιγαντείαι χεῖρες apud Sibyllam, i. *gigantææ manus.* Constat enim gigantes, cum magnitudine & vastâ corporis mole, tum virium robore cæteris hominibus præstitisse.

XV.

Phalaris.

Phalaridis crudelitas effecit, ut si quis crudelem & immitem tyrannum significare velit, eum sub ejus nomine definiat. Itaque in tertio Machabæorum, qui in Latinis codic. non invenitur, Φάλαρις βασιλεὺς appellatur Ptolemæus Philopator. Estque figura proverbii, sicut cùm patientem in adversis *Jobum* nuncupamus, aut sanctum & egregium civem, *Catonem.*

XVI.

Phalaride crudelior.

In eodem libro, τὴν ὠμότητα χείρονα Φαλάριδος ἐσχηκώς, *immaniore præditus crudelitate quàm Phalaris.* Vide Erasmum in proverbio, *Phalaridis imperium.*

XVII.

Scytharum consuetudine ferocior crudelitas.

Proverbii speciem habet & illud quod sequitur, νόμω Σκυθῶν ἀγριωτέραν ἐμπεπορπημένος ὠμότητα, i. interprete Ariâ, *lege Scytharum ferociorem indutus crudelitatem.* Originem habere videtur ex eo potissimùm, quòd gentes illæ magna ex parte corporibus humanis vescerentur, quas ideò ἀνθρωποφάγους appellabant. Vide Plinium l. 6. c. 17. & l. 7. c. 2. Videndus & Erasmus in adagio, *Scytha malus.*

XVIII.

Qui periculum amat, in eo peribit.

Ὁ ἀγαπῶν κίνδυνον, ἐν αὐτῷ ἀπολεῖται. *Qui amat periculum, in eo peribit.* Qui temerè se periculo offert, in eo tandem peribit. Quod vulgari proverbio significamus cùm dicimus, *Hydriam tamdiu circumferri dum frangatur.* Egregiè verò ad hanc sententiam Seneca.

Nemo se tutò diu.
Periculis offerre tam crebris potest.
Quem sæpe transit casus aliquando invenit.

Extat in Siracide 3. 27. *Durus animus tandem malè mulctabitur, & qui periculum amat, in eo peribit.* Ebraicè reddas אוהב רעה בה יאבד, *Qui malum amat, in eo peribit.* Nam *malum*, i. periculum, ut in illo, *sapiens videt malum, & abscondit se.*

XIX.

Mutatur ut Luna.

Ἀλλοιοῦται ὡς σελήνη, *Mutatur sicut luna.* Quadrat in hominem varium & inconstantem. Siquidem luna indies mutatur, nec unquam eodem vultu constat: dico eodem vultu, quia modò apparet corniculata, modò gibbosa; interdum dividua conspicitur, quandoque plena. Est & nova luna in interlunio, quam *lunam silentem* appellant. Ob has mutationes, quæ quot mensibus fiunt, Grammatici putant eam à Græcis μήνην dictam, quasi κατ᾽ ἀντίφρασιν à *manendo*, quod est μένειν, eò quòd nunquam maneat sui similis: quæ opinio relata in magno Etymologico, his verbis, μήνη ἀπὸ τοῦ μὴ μένειν ἐν τῷ αὐτῷ, ἀλλὰ ποτὲ μὲν μειοῦσθαι ποτὲ δὲ αὔξεσθαι. *Luna μήνη appellata est, ab eo quòd non maneat in eodem, sed modò quidem minuatur, modò autem augeatur, crescens perpetuò ac decrescens.* Hanc lunæ, ut ita dicam, mutabilitatem referunt omnes stulti ac improbi. Quod ostendit Siracides 27. 12. inquiens. *Sermo pii semper est cum sapientia, stultus autem ut luna mutatur.* Quam sententiam valde firmat Aristoteles in 7. De moribus, cùm ait, Ἄνθρωπος εὐμετάβολος ὁ πονηρός, *Homo improbus ingenio est mutabilis.* Ambrosius epist. 7. hoc Siracidis dictum Davidis F. h. e. Salomoni attribuit: sed perperàm. Non enim certè usquam legitur in libris Salomonis: nec Ecclesiastici autor alius, quàm Jesus Sirachi F. Qui aliter sentiunt, errant, ut multi è veteribus Græcis. Adi eundem serm. 82. qui de lunæ defectione, ubi mentione factâ hujus sententiæ inter cætera ait, *Atque utinam, ô stulte, mutaris sicut luna. Illa enim citò ad plenitudinem suam redit, tu ad sapientiam nec serò converteris. Illa velociter colligit quod amiserat lumen, tu nec tardè fidem recipis quam negasti. Gravior ergò tua quàm lunæ mutatio est. Luna defectum luminis patitur, tu salutis.*

XX.

Permanet ut sol.

In dicto loco Siracidis, ubi vertimus ex Græco, *sermo pii semper est cum sapientia*, Latina Ecclesia legit, *homo sanctus in sapientia manet* sicut sol. Pro quo reperi apud Ambrosium, *Sapiens permanebit cum sole.* Sententia eadem aliter elata, quæ Aristoteli expressa in 7. De moribus, per hæc verba, ὁ ἀγαθὸς μὲν ὅμοιος ἀεὶ καὶ οὐ μεταβάλλεται τὸ ἦθος· ὁ δὲ φαῦλος καὶ ὁ ἄφρων οὐδὲν ἔοικεν ἕωθεν καὶ ἑσπέρας, *Vir bonus semper sui similis est, neque mutat mores suos, atque vitiosus & insipiens nequaquam idem esse videtur manè ac vesperi.* Et Senecæ Philosopho epist. 47. *Hoc habent inter cætera*

boni mores, placent sibi & permanent. Levis est malitia sæpe mutatur, non in melius, sed in aliud. Ex Ambrosio de Noë & Arca, cap. 12. *Valida enim sapientis & fixa sententia est: non mutabilis, ut stulti & insipientis, qui consilio nutat incerto; ut improbi, qui non quod verum & justum sit eligit, sed quod sibi commodum velit, scindit à vero, secernit à justo. Justitia enim singulare est bonum, per se ipsam suo tantùm spectatur pretio, iniquitas verò velut dividua parit, nunc odio inflexa, nunc quæstu, ea quæ sunt dividenda, confundit. Stultus enim ut luna mutatur, & versicolor aut humorum varietate deformis, animam suam in leprosi corporis speciem, turpi contagione commaculat, salebres cogitationes noxiis sæpe permiscens.*

XXI.

Ventos persequitur.

רדף רוח, *persequitur ventum.* Usurpatur à Siracide de eo, qui pendet à somniis ipsa vanitate vanioribus. Eccles. 34. 2. ὡς ὁ διώκων ἀνέμους, οὕτως ὁ ἐπέχων ἐνυπνίοις, i. *tanquam qui ventos persequitur, sic est qui somniis attendit.* Simile refertur à Græcis collectoribus Ἀνέμους θηρᾷς, *Ventos venaris*, ἐπὶ τῶν ἀνοήτοις ἐπιχειρούντων. Effertur & hoc modo, ἀνέμους θηρεύσεις, pro eo quod est, operam perdes, frustrà laborabis.

XXII.

Ventos pascere.

Exstat in Junii collectaneis, fateor: verùm locus, quem Junius ibi adducit ex lib. 1. strom. non est Clementis Alexandrini: nam ecce reperitur Prov. in Græca edit. ὃς ἐρείδεται ἐπὶ ψεύδεσιν, οὗτος ποιμανεῖ ἀνέμους, *qui nititur mendaciis, hic pascet ventos.* Ubi tamen Clemens ποιμαίνει, i. *pascit.* Sed hoc leve. Vide suprà lib. 1. Adag. 46.

XXIII.

Sectatur aves volantes.

In eodem loco, διώξεται ὄρνεα πετόμενα, *persequetur aves volantes.* Cæterùm apud Clementem, si à Junio rectè citatur, διώκει ὄρνεα πτερωτά, *persequitur volucres aves.* Proverbium vani conatûs. Aristoteles dixit, τὰ πετόμενα διώκειν, quod notatum ab Erasmo, quem te adire cupio. In Apostolio, quem mihi suppeditavit bibliotheca J. Arcenii Frisii, viri Latinè & Græcè doctissimi, ὄρνιθας ζητεῖς, i. *aves quæris.* Vide Eras. de iis, qui frustrà laborant, ἐπὶ τῶν μάτην κοπιώντων.

XXIV.

De qualibet aqua bibit.

Ἀπὸ παντὸς ὕδατος πίεται, *de omni aqua bibit.* Sic loquendo innuebant meretricem, quæ sine delectu quoslibet admitteret. Potest etiam jactari in scortatorem, quasvis meretriculas subigentem. Legitur Sirach. 26. 15. *Ut sitiens viator os aperit fonte reperto; sic & illa aquam bibit vicinam quamlibet.*

XXV.

Ad quemvis palum sedet.

Alius dixit, *Contra quemvis clavum sedet.* Exstat in eodem loco, κατέναντι παντὸς πασσάλου καθήσεται. Idem aliis verbis. Nam ad *omnem palum sedere* aliud nihil est quàm se vulgò prostituere omnium libidini. Vulgares meretrices olim in viis sedebant, dum veniret, qui eas conduceret. Unde *scortum devium*, scortum honestius, minúsque vulgare: & apud Catullum, *semitarii mœchi*, qui in agrorum semitis sub dio scorta subigebant.

XXVI.

Ad telum aperit pharetram.

Idem declarat, ἔναντι βέλους ἀνοίξει φαρέτραν, *ad sagittam aperit pharetram.* Nam intelligitur, *ad quamvis sagittam*, ac si scriptum esset, ἔναντι παντὸς βέλους· quomodo legisse olim videtur interpres vetus: vertit enim, *Contra omnem sagittam aperiet pharetram.* Mihi sic verisimile nomen παντὸς ex vulgatis libris per incuriam exscribentium excidisse: tamen nihil adfirmo.

XXVII.

Orci barathrum.

Βόθρος ᾅδου, *fovea inferni*, sive *inferorum.* Camerarius exposuit, *fovea mortis*, i. θανάτου. Non rejicio; nam *mors & inferi*, se invicem explicant. Dicitur de præsenti exitio. Nam in foveam cadere quis potest, ut tamen non intereat. *Fovea* ergò *mortis*, è qua nemo vivus evadat. Hujusmodi est extremum viæ improborum. Quod declarat Siracides Eccles. 21. 11 ad hunc modum scribens, *Via peccatorum complanata lapidibus: sed in extremo ejus est fovea mortis*, (vel. *fovea inferorum*; q. d. in extremo ejus sunt inferi.) Vel, *desinit in foveam mortis*: q. d. certam perniciem adfert iis, qui eam terere perseverant.

XXVIII.

Per medios laqueos transire.

Ἐν μέσῳ παγίδων διαβαίνειν, *per medios laqueos transire.* Proverbium periculi; qualia sunt, *Ignem in sinu capere: super prunas ambulare: per urbium pinnas ingredi.* Siracides usurpat de eo, qui inter potentes versatur. Scitè aptabitur ad eum, cui res est cum hominibus fraudolentis & captiosis. Ebraicè diceres לעבור בתוך הפחים, *transire per medium laqueorum.*

XXX.

Per urbium pinnas ingredi.

Quod alii referunt, *in propugnaculis Urbium ambulare*: Græcè legitur Eccles. 9. 18. ἐπὶ ἐπάλξεων πόλεων περιπατεῖ· pro eo quod est, in maximo discrimine versari. Ebraicè sonat, להלך על נשישות העיר. Verba Siracidis, *Procul abesto ab homine qui habet potestatem interficiendi, & non eris mortis timore dubius. Quod si ad eum accesseris, ne delinquito, ne tibi vitam adimat.*

Scitote per medios meare laqueos, superque urbium pinnas ambulare. ἐπάλξεις sunt *pinnæ*, i. summitates murorum turriúmve: vel *propugnacula*; nam in iis quoque periculosissimè ambulatur tempore obsidionis.

XXX.

Equus indomitus evadit sævus.

Ἵππος ἀδάμαστος ἐκβαίνει σκληρός, *equus indomitus evadit durus*: h. e intractabilis vel sævus. Conveniet uti si quando significabimus rebus secundis homines ferociores fieri. Nam adversæ eos domant. Aptiùs torquebitur in pueros nimiâ indulgentiâ corruptos. Nam tales ferè intractabiles evadunt. Cæterùm pulli equorum, nisi domiti fuerint, idonei non possunt esse ad eas utilitates, & apti ad ea, quæ desiderantur ab equis. Huc facit simile quod apud Ciceronem. *Sicut equos propter crebras contentiones præliorum, ferocitate exsultantes, domitoribus tradere solent, ut iis facilioribus possint uti; sic homines secundis rebus effrenatos, tanquam in gyrum rationis & doctrinæ duci oportet, ut perspiciant rerum humanarum imbecillitatem, varietatemq; fortunæ.* Sirach. 30. 8. *Equus indomitus evadit sævus, & filius remissus evadit temerarius*: (προαλὴς *præceps*: sic interpres vetus.) Filius remissus i. υἱὸς ἀνειμένος. Salomo dixit בן משלח in illo, *Filius remissus pudefacit matrem*; alii, *Filius sibi relictus.*

XXXI.

Ori tuo fac fores & pessulum.

Τῷ στόματί σου ποίησον θύραν καὶ μοχλόν, *ori tuo fac januam & vectem.* Exstat Sirach. 28. 28. Porrò intelligentiam habet ex adagio Græco, Ἀθύρωτον στόμα, *Os absque foribus* aut *janua*: quod exponunt, ἐπὶ τῶν πολυλόγων, *de loquacibus.*

XXXII.

Verbis tuis fac trutinam.

In eodem loco. τοῖς λόγοις σου ποίησον ζυγὸν σταθμὸν, *sermoni tuo fac trutinam stateramque.* Da operam, ut consideratè verba facias. Sic moderare tibi in sermone ut non plus minúsve loquare, quàm æquum est. Simile, *Libra orbitam pedum.* Huc pertinet, quod Eccl. 21. 25. λόγοι φρονίμων ἐν ζυγῷ σταθήσονται, *sermones prudentium staterâ examinantur.*

XXXIII.

Amicus fidus est pharmacum vitæ.

Sirach. 6. 13. φίλος πιστὸς φάρμακον ζωῆς, *amicus fidus pharmacum vitæ.* Fidus amicus vitam, h. e. bonam valetudinem, conciliat; aut vitam jucundiorem facit. Nam *vivere* aliquando est jucundè vivere. Aut *pharmacum vitæ*, quia vitam prorogat. Nam amicitia innumeras habet commoditates, quibus qui caret, vitam vivit minùs diuturnam. φάρμακον ζωῆς, i. סם חיים.

XXXIV.

Mundus divitiarum.

Κόσμος τῶν χρημάτων, *Mundus pecuniarum*, vel, si mavis, *opum.* Figura proverbialis, sicut dicimus, χρυσοῦ πόντος, *mare auri.* Tale est, ὁ κόσμος τῆς ἀδικίας; *mundus iniquitatis*, à nobis suprà explicatur, videlicet lib. 3. adag. 74. Legitur Prov. 17. 4. in libris Græcis, τοῦ πιστοῦ ὅλος ὁ κόσμος τῶν χρημάτων, *Fidelis habet totum mundum divitiarum*; q.d. omnia ei præstò sunt, deest nihil. Quod accedit ad stoici dogmatis sententiam, *omnia sapientis esse.* Nam quis fidelis nisi sapiens? Ambrosius lib. 2. de Abrahamo Patriarcha cap. 7. *Sed fortè dicas, Quomodo sapientis totus mundus? Quoniam ipsa natura dat ei sortem omnium, etiamsi ipse nihil possideat. Domina est, & possessor sapientia, quæ sua putat naturæ munera, quæ iam in usum hominum data sunt, nec ullis indiget, etiamsi desint ei ad victum necessaria. Namque si musicus organa, aut medicus medicamenta, aut nauclerus, quæ ad navis instrumentum necessaria sunt, etiamsi quando non habeat, habet tamen et ipse quo possit his uti, etiamsi ad tempus usus eorum non suppetat: quanto magis sapiens suum judicat, quicquid natura est, qui vivit secundùm naturam?*

XXXV.

Ne quidem obolum habet.

De pauperrimo & egentissimo. In eodem versu apud Salomonem, τοῦ δὲ ἀπίστου οὐδὲ ὀβολός, *Qui infidelis est, ne quidem obolum habet.* Congruit cum dicto Stoicorum, *omnis stultus pauper.* Nam qui stultus vel infidelis, idem est improbus. Improbus verum usum divitiarum non novit, ac proinde quod habet, non habere videtur, quia eo uti non potest. Sed, meo judicio, locutio est hyperbolica. Aut significat infidelem avarum, cui tam deest quod habet, quàm quod non habet.

XXXVI.

Mensa amicus.

Proverbii similitudinem habet *mensa amicus*, de eo, quem mensa conciliat. Meminit Erasmus in adagio, *ollæ amicitia.* Sirach. 6. 10. καὶ ἐστὶ φίλος κοινωνὸς τραπεζῶν. Latinè sic, *& est amicus socius mensarum.* Tales cum fortuna mutantur, nec manent in difficultatibus. Nam cessante causâ amicitiæ, cessat ipsa. Extendi potest ad omnes vulgares amicos, qui commodi non benevolentiæ causâ amant: quales sunt ferè divitum & opulentorum amici.

XXXVII.

Abyssus malorum.

Ἄβυσσος κακῶν, & ἄβυσσος τῶν πόνων, *abyssus laborum*, & βάθος κακῶν, *profundum malorum.* Hoc postremum occurrit in Græca vulgata Prov. 18. 3. ὅταν ἔλθῃ ἀσεβὴς εἰς βάθος κακῶν. Sensus est, cùm inciderit in extremas calamitates. Vel εἰς βάθος κακῶν, h. e. ad summam improbitatem. Sic intellexit, qui vertit, *Impius cùm in profundum venerit peccatorum.* Nazianzenus indicat proverbium esse, cùm ita scribit, εἰς κακῶν βάθος ἐμπεσόντες ὃ δὴ λέγεται, *in profundum malorum incidentes, quod dicitur.*

XXXVIII.

XXXVIII.

Cor duplex.

Cor duplex pro vafro, ficto & simulationis pleno legitur Sirach. 1. 23. *ἐν καρδίᾳ δισσῇ*, i. *corde duplici*. David hoc dixit, *corde & corde*: quod alicubi à me adductum & explicatum. Rursus Sirach. 2. 12. *οὐαὶ καρδίαις διπλαῖς*, i. *væ cordibus duplicibus*. Lectio varians, *δειλαῖς*, i. *timidis, ignavis*. Sed ne displiceat *διπλαῖς*, nam & vulgò *hominem duplicem* vocamus vafrum ac versutum, ut *bilinguem*, qui aliud loquitur, aliud sentit. Quò respiciens Ambrosius in lib. De Paradiso cap. 12. *Serpens*, inquit, *bilinguis habetur, eò quòd diaboli minister aliud linguâ loquatur, aliud corde meditetur.* Vide, si lubido, Erasmum in adagio, *duplices viri*.

XXXIX.

Cor in ore habet.

Cor in ore habere dicitur, qui inconsideratè loquitur, & temerè effutit quicquid in buccam venit; quod proprium stultorum est, unde scriptum Sirach. 21. 29. *ἐν στόματι μωρῶν ἡ καρδία αὐτῶν*, *in ore stultorum cor eorum positum est.*

XL.

Os in corde habet.

In eodem loco, *ἐν καρδίᾳ σοφῶν τὸ στόμα αὐτῶν*, *in corde sapientum os ipsorum*, quia videlicet sapientes prudenter moderantur ori suo, ac priùs cogitant & meditantur animo quod ore dicturi sunt, nec plus minúsve loquuntur, quàm oportet. Cor enim sedes, rationis & intelligentiæ, sapientem, quantus quantus est, totum occupat & gubernat.

XLI.

Adamante dividere.

Sirach. 16. 14. *τὸ φῶς αὐτοῦ καὶ τὸ σκότος ἐμέρισε τῷ ἀδάμαντι*, *Lucem suam & tenebras adamante discrevit*. Quid est, *adamante discrevit?* An hoc dicit, ex facili discrevit? Nam adamas durissimas gemmas ex facili cavat. Quocirca valde à scalptoribus expetitur. Suspicari quis possit allusum ad Templi constructionem, quæ sub Salomone. Nam tunc ferrum auditum non fuit, sed lapides secabat *Samir*: est autem *Samir*, si non fallunt Interpretes, *adamas gemma*. Aut sensus est, ita partitus est, ut commisceri ampliùs non possint: q. d. lucis ac tenebrarum ejus partitio adamantina est. h. e. infringi non potest. Sic doctissimus Camerarius. Hoc sensu *vincula adamantina* legimus, pro, insolubilia. Junius non dissentit à Camerario, ita scribens, *Adamante dispescuit*, i. *firmissimè & validissimè: nam adamantinum ex natura gemmæ appellamus quicquid invictum est, & robustissimum, ut Ismenias apud Plutarchum dicit, amoris inter populares vincula esse adamantina ad remp. continendam.* Autor annotationum quæ in hunc librum cum notis Vatabli prodierunt, *Videtur*, inquit, *significare nomine Adamantis, qui lapis est durissimus, Deum lucem suam à tenebris terræ superioribus ita separasse, ut nemo possit ad eam penetrare, quemadmodum Paulus 1. Tim. 6. 16. dicit Christum Dominum habitare φῶς ἀπρόσιτον, i. lucem inaccessibilem.* Hactenus ille. Locus mihi non adeò clarus, ut non ampliùs ejus lucem quærendam esse putem.

XLII.

Ne coneris contra fluminis agmen.

Præceptum est Siracidis, quod monet non esse obsistendum iis, qui potentiores sunt. Cujusmodi est illud, *Ne adversum stimulos calcitrato.* Qui periti sunt artis natandi, nôrunt, quàm sit difficile, quámque periculosum niti adversùs flumen, præsertim si rapidè & citato feratur cursu. Eccl. 4. 32. in vulgata versione Lat. *Noli resistere contra faciem potentis, nec coneris contra ictum fluvii.* Sic legitur in omnibus exemplaribus, quæ ego vidi. [Libri quidam *fulminis*: eleganti sententia.] Quare nisi quis probaverit mendum esse, existimo abusivè poni *ictum* pro cursu seu impetu. Nam in Græco est, *ῥοῦς ποταμοῦ*. Quanquam, ut verum fatear, aut nostra versio mutila est & depravata, aut ejus autor diversum habuit exemplar ab iis, quæ hodie habemus. Sic enim & Toletanum & Basileense, *μὴ αἰσχυνθῇς ὁμολογῆσαι ἐφ' ἁμαρτίαις σου, καὶ μὴ βιάζου ῥοῦν ποταμοῦ, καὶ μὴ ὑποστρώσῃς σεαυτὸν ἀνθρώπῳ μωρῷ*, *Ne erubesce tua peccata confiteri, néve vi coërce fluminis agmen* (vel, *ne afferas vim amnis defluxioni*, sic Camerarius) *néve te homini stulto substraveris.* Hoc videre licet non solùm diversa verba, verùm etiam diversam sententiam. Non quòd adagii alius sit sensus, sed quòd ad aliam rem accommodetur. Quidam ita accipiunt, ut sit quasi ratio ejus quod sequitur, *Ne te homini stulto substraveris*: quia scilicet effræni stultitiæ non magis obsisti potest quàm flumini. Sed Græci codices, quos vulgò terimus, aliter distinguunt. Nam in iis duo priora membra connectuntur uno versu: deinde sequitur alter versus, in quo præcipitur, ne nimiùm nos submittamus stultis & vesanis hominibus. Quæ distinctio docet non esse obsistendum fluminis agmini, h. e. conscientiæ aut spiritui nostrorum confessionem peccatorum elicienti.

XLIII.

Stulti vita morte deterior.

Τοῦ μωροῦ ὑπὲρ θάνατον ἡ ζωὴ πονηρά, *Stulti vita morte pejor est.* Stulti & improbi plus mali sustinent in vita quàm in morte: quia dum vivunt, cruciantur semper animi conscientiâ. Rursus, vita stulti pejor ipsa morte, quia stultus vivens ratione & intelligentiâ destituitur: pejus autem est ratione & intelligentiâ destitui quàm luce. Sirach. 22. 12. *Mortuum deplora, qui luce careat; & stultum deplora, qui intelligentiâ careat. Mitiùs deplora mortuum, qui requiescat: at stulti vita morte deterior est. Mortui luctus septem dierum est: at stulti & improbi totius ævi ejus vita.*

XLIV.

Musica in luctu.

Μουσικὴ ἐν πένθει, *Musica in luctu.* Lectio varians *μουσικὰ ἐν πένθει* eodem redit. Proverbium est de jo-

co

co intempestivo, atque adeò de re quavis non suo loco aut tempore adhibita. Nam Musica ad voluptatem & delectationem inventa, à tempore funesto & luctuoso aliena est, juxta versiculum Græcum,

Ὀυ παῦλα κωκυτοῖσιν, ἡ λύρα φίλη.

Eccl. 22. 6. *μουσικὰ ἐν πένθει ἄκαιρος διήγησις, Musica in luctu est intempestiva narratio*: q. d. nec Musica in luctu adhibenda, nec alieno tempore narratio. Cæterùm Musicam luctui non convenire docet Plutarchus sympos. 7. quæst. 7. cujus verba adduximus in adagio, *Aceto nitrum perfundis*.

XLV.

Musica in vinoso convivio.

Superiori contrarium, *μουσικὴ ἐν συμποσίῳ οἴνου, Musica in convivio vini*. Musica commodissimè adhibetur in convivio, quando animus vino hilarior factus est. Nam id sonat *convivium vini*, seu mavis, *vinosum*. Quamobrem sic Homerus cecinit.

Quàm suave est epulis dulcem vocitare Thaliam.

Apud eundem dicit Ulysses optimum esse vivendi institutum, cum hominibus lætitiâ fruentibus.

Convivæ in tectis pendent ex ore canentis
Ordine compositi.

Sirach. 32. 7. *Concentus musicus* (σύγκριμα μουσικῶν) *in convivio vini*: & vers. 8. *μέλος μουσικῶν ἐφ' ἡδεῖ οἴνῳ*, i. *Carmen musicum ad suave vinum*.

XLVI.

Jugum & lorum cervicem subigunt.

Ζυγὸς καὶ ἱμὰς κάμπτουσι τράχηλον, Jugum & lorum flectunt, sive *curvant cervicem*. Quadrat in eos, qui rebus duris modestiores evadunt. Siracides usurpat peculiariter de servo nequam, Eccl. 33. 27. inquiens, *Jugum & lorum curvant cervicem, nervus & tormenta servum malum*. Tralatio à jumentis jugo subditis.

XLVII.

Ne ignifer quidem supererit.

Proverbium latet in illis verbis, quæ habentur Abd. 18. libr. Græcorum, *οὐκ ἔσαι πυροφόρος τῷ οἴκῳ Ἡσαῦ, Non erit ignifer domui Esau*: quæ Hieronymus sic interpretatur, *non erit frumentarius domui Esau*, & addit *πυροφόρους*, i. *frumentarios, à veteribus dictos eos, quos posterior Aetas agentes in rebus vel veredarios appellavit*, videlicet *ἀπὸ τοῦ πυροῦ*, quod frumentum designat. Idem admonet de alia scriptione, *nam sunt*, inquit, *qui non πυροφόρον*, i. *Frumentarium*; sed *πυρφόρον*, h. e. *qui gestare possit igniculum, à LXX. translatum putent*. Quod exponit juxta tropologiam de eo, qui lucem Christi habere se simulet. Sed, sciendum parùm referre *πυροφόρον* an *πυρφόρον* legatur. Nam & *πυρφόρον δήμητρα* dixit Euripides, ut significaret *πυροφόρον*, i. *Deam frugum Cererem*: & contrà *πυροφόρος* Lexica interpretantur *igniferum*, i. *πυρφόρον*. Scribit autem Alexander ab Alexandro libr. 5. Genialium dierum. *Morem fuisse Græcis, ut quoties procinctæ acies congredi pararent, ante prima signa staret vates facem gerens cum lauro & corollis, quem ipsi πυροφόρον appellabant, & tanquam sacrum, quod legati munus obiret, violare nefas habebant.* Hactenus ille; perspicuè *πυροφόρον* vocat, nisi mendum in libris, quem alii *πυρφόρον*, id est *igniferum*. Nam à face quam gestabat ita appellatus fuit. Hesychius, *πυρφόρος, ὁ πῦρ φέρων καὶ ὁ μόνος διασωθεὶς ἐν πολέμῳ*, i. *Pyrphorus dicitur qui ignem fert, & is qui solus servatus est in bello*. Jam intelligis, opinor, quid sit *οὐκ ἔσαι πυροφόρος*. Nam vis horum verborum, ac si diceret, Ne unus quidem evadet, aut superstes erit. Usus est hoc adagio Herodotus lib. 8. *ἔδει δὲ μηδὲ πυρφόρον τῷ ἐκείνων λόγῳ ἐκφυγόντα περιγενέσθαι, Oporteret verò ne igniferum quidem fugâ superesse, uti quidem consilium inibant*: q. d. rationem inire volebant, quo nemo fugâ eluberetur, ut ad unum omnes in manus venirent. Consule Erasmum Chiliad. 1. cent. 10. adag. 26. In collectaneis Græcarum parœmiarum, quæ J. Acerius Theologus manu propriâ descripsit, & pro suo candore mecum communicavit, *οὐδὲ πυρφόρος ἐλείφθη. ἐπὶ τῶν μεγάλων κινδύνων εἴρηται ἡ παροιμία ἐπειδὴ πάσης πολεμικῆς παρασκευῆς ἔδει τῶν μάντιν ἡγεῖσθαι δάφνης ἔχοντα κλάδος καὶ στέμματα καὶ λαμπάδα, καὶ ἔτι τε νόμος ἦν μόνῳ φείδεσθαι τοὺς πολεμίους· ἐπὶ τοίνυν πανωλεθρίᾳ διεφθαρμένων χαιρὲν ἔχει ἡ παροιμία*. Consimilia his reperies in Apostolio, in proverbio *Οὐδὲ πυρφόρος* ait enim id dici de internecione universi, & *abest* inquit, *τὸ ἀπελείφθη*, i. *remansit*, sive *relictus fuit*. *πυρφόρους δὲ ἔλεγον τοὺς ἱερέας, τοὺς ἐπιβωμίων πῦρ ἀναπτόντας ἐν τοῖς ἐν πολέμοις εἰώθασι τῶν ἱερέων οἱ νενικηκότες φείδεσθαι ἐπὶ δὲ τῶν παντελῶς ἡττηθέντων καὶ συμπατηθέντων ἐν τῷ πολέμῳ εἰώθασιν ὑπερβολῇ χρώμενοι οὕτω λέγειν, ὅτι οὕτως ἀπώλοντο, ὡς οὐδὲ πυρφόρος ἀπελείφθη τῷ στρατῷ*. His adducor ut credam aut interpretum esse scriptionem, quæ refert *πυρφόρος* aut pro eo positum, quod in libris editis, *πυροφόρος*. Nam quin respexerint ad illam Græcorum consuetudinem, usique fuerint proverbio inde orto, ut significarent ne unum quidem ex illa domo evasurum, nullum mihi omninò dubium est.

XLVIII.

Turris mortifera.

πύργος θανάτου ad verb. *Turris mortis*: h. e. mortifera. Pertinet ad Proverbia exitium denotantia. Propriè *mortifera turris*, in qua homo longâ captivitate necatur. Usurpat Siracides Eccles. 26. 27. *ὕπανδρος δὲ πύργος θανάτου τοῖς χρωμένοις*, id est, *Nupta* (meretrix, quæ virum habeat, ex præcedent.) *verò est turris mortifera iis, qui cum ea usum & consuetudinem habent*: q. d. certam perniciem illis adfert. *γυνὴ ὕπανδρος* primus accipio pro meretrice nupta, ut 9. 12. *μετ' ὑπάνδρου γυναικὸς μὴ κάθου τὸ σύνολον*, i. *cum nupta muliere* (intellige quæ impudica sit) *ne sedeto omninò*. Hanc Salomo vocat אשת איש, *mulierem viri*, Prov. 6. 27. inquiens, *Mulier viri animam pretiosam venatur*: ubi Græci interpretes referunt, *γυνὴ ἀνδρῶν*, i. *mulier*, sive *uxor virorum*. Paulò ante occurrit in eodem capite, videlicet a 5. *ἀπὸ γυναικὸς ὑπάνδρου*, ubi nos legimus, *à muliere mala*. Quæ verba aliter accipi non possunt quàm de adultera, quæ cùm maritum habeat, tamen eo non contenta insuper aliis miscetur. Sic *ὁ εἰσελθὼν πρὸς γυναῖκα ὕπανδρον οὐκ ἀθῳωθήσεται*, *Qui rem habet cum alterius viri*

uxore

uxore, non evadet impunè. Cœterùm interpretes, quos vidi, aliter explanant Siracidem, & fortasse rectiùs, ut ὕπανδρ@ sit *casta & pudica in conjugio*, & πύργ@ θανάτε, *propugnaculum contra mortem*: h. e. contra impendentia mortis pericula. Docti expendent.

XLIX.

Pro sputo haberi.

Pro sputo haberi dixit Siracides ut significaret, vili haberi. Quid enim sputo vilius? Quare etiam *sputo dignum*, sive *conspuendum esse* dicimus, quem vehementer contemnimus. Quam vim nonnulli existimant esse in voce *raca*: certè enim *rac* apud Syros *spuere* significat. Eccles. 26. 22. γυνὴ μισθία ἴση σιάλῳ λογισθήσεται, *Mulier meretrix habetur pro sputo*: ita Camerarius. Alii maluerunt, *scrofa similis æstimabitur*, quod est σίαλος, *porcus pinguis* sive *altilis*. Non damno.

L.

Abstine ab aqua aliena.

Ἀπὸ ὕδατ@ ἀλλοτρίυ ἀπόχυ, *Ab aqua aliena abstineto. Aqua* hic sumitur ut in illo, *Aqua furtiva dulcis est.* Hoc vult, Abstine te ab uxore alterius, vel à meretrice. Nam meretrix etiam *aliena aqua* dici potest. Socrates dicebat, referente Stobæo (quanquam hoc alienum videri possit) adulteros perinde facere ac si qui nolint ex aqua supernè profluente bibere, sed ex illa, quæ in fundo subsedit, ac deterior est.

LI.

Ne bibito ex alieno fonte.

Ἀπὸ πηγῆς ἀλλοτρίας μὴ πίῃς, *Ex alieno fonte ne biberis.* Idem cum superiore. Utrumque etiam simul legitur, Prov. 9. in Græca vetere, *Ab aqua aliena abstine, néve ex alieno fonte biberis*: Vetat igitur ne quis rem habeat, aut corpus commisceat cum aliena conjuge. Quod qui faciunt dicuntur διαβαίνειν εἰς ὕδωρ ἀλλότριον, *transire in alienam aquam*, καὶ ὑπερβαίνειν ποταμὸν ἀλλότριον, *alienum fluvium trajicere*, v. 20. ejusdem capitis.

LII.

Felle amarius.

De blanditiis meretricum, quæ exitus semper habent amarissimos, est memorato in loco apud interpretes Græcos, πικρότερον χολῆς, *felle amarius*: quod usurpari poterit de re quavis insigniter amara. Nam fel insignem amaritudinem continet: unde מרה Ebræis vocatur. Amarum autem intelliges, & quod ex adverso habet lætum & jucundum. Sic Noomi, cui à jucunditate vel amœnitate nomen inditum, cùm ab initio libris ac marito orbata domum postliminiò rediisset, *Nolite*, inquit, *me vocare Noomi, sed vocate me Mara*, i. *amaram; quoniam amaritudine affecit me Dominus.* Verba hæc habentur in historia Ruth c. 1. v. 20.

LIII.

Somnia alatos faciunt amentes.

Ἐνύπνια ἀναπτεροῦσιν ἄφρονας, *Insomnia pennas addunt dementibus.* Proverbii formâ dictum pro, efferunt eos, ac in vanam spem erigunt. Natum videtur ex eo quòd homines interdum somniant se volare. Reperitur Eccles. 34. 1. *Vanas ac fallaces spes habet homo imperitus, & somnia pennas erigunt amentibus.* Verbum est ἀναπτεροῦν, quod à *pennis* sive *alis* deductum. Erasmus scribit ἀναπτερεῖν, ac inter adagia recensuit.

LIV.

Frusto panis indigens.

Ἐνδεὴς ψωμοῦ, *Indigus frusti panis*, de vehementer paupere, qui nihil omninò habeat, unde vitam sustentet. Exstat Prov. 9. in Græca versione, γυνὴ ἄφρων καὶ θρασεῖα, ἐνδεὴς ψωμοῦ γίνεται. *Mulier insipiens & temeraria, indiga fit frusti panis*: q. d. eò inopiæ redigitur, ut ne frustolum quidem, aut buccellam panis habeat ad arcendam famem. Affine est, quod in codicibus Ebræis חסר לחם, i. *indigens pane*, pro extremè inope.

LV.

Pretium unius panis.

Τιμὴ ἑνὸς ἄρτου, *Pretium unius panis*; proverbii formâ dicitur pro parvo ac vili. Prov. 6. τιμὴ πόρνης, ὅση καὶ ἑνὸς ἄρτου, i. *pretium meretricis, quantum & unius panis*, q. d. vilissima est; ita est sanè. Quid enim vilius meretrice? quæ pudicitiam, quâ nihil pretiosius in fœmina, & simul pudorem omnem amisit.

LVI.

Os sine tecto.

Ἄστεγον στόμα, *Os absque tecto*, ut ἀθύρωτον στόμα, *os absque janua*, de loquacibus; iisque qui ori suo moderari non possunt: unde & ἄστεγ@ χείλεσιν, *qui est labiis futilibus.* Exstat Prov. 26. in extremo, στόμα δὲ ἄστεγον ποιεῖ ἀκαταστασίας: at in Ebræo, *Os blandum facit impulsionem.*

LVII.

Labia sine tecto.

Ἄστεγ@ χείλεσιν propriè, *qui labia habet sine tecto*, h. e. tecto carentia. Reperitur Prov. 10. 10. Ὁ δὲ ἄστεγ@ χείλεσιν σκολιάζων ὑποσκελισθήσεται. Quod ex Ebræo alii reddunt, *Stultus labiis vapulabis.*

LVIII.

Lumbos conterere.

Ὀσφὺν τρίβειν. *Lumbos conterere*, quod aliquis interpretans dixit, *elumbare*, est vires infringere. Nam in lumbis virium sedes. Eccles. 35. 23. *Donec contriverit lumbos immitium, & de gentibus pœnas sumpserit.*

LIX.

Quæ pax hyænæ cum cane.

Proverbii naturam resipit, quod apud Siracidem Eccles. 13. 17. τίς εἰρήνη ὑαίνῃ πρὸς κύνα; *Quæ pax hyænæ ad canem*, vel potiùs *cum cane?* Hyæna cum cane nullam pacem colit: est enim naturale odium inter hæc animalia, sicut inter lupos & oves. Porrò hyæna, ut fertur, vomitus humanos mentita canem ad se accurrentem primùm comprehendit, deinde vorat. Ergò hyænæ & canis societas, quando inter se societatem coëunt, ex. gr. dives & pauper: inter quos nulla societas esse potest, nisi quæ conjuncta cum exitio pauperis: Quod in dicto loco declarat Siracides in hunc modum scribens, *Quæ pax hyænæ cum cane? & quæ pax diviti cum paupere? Ut venationes leonum onagri in deserto; sic divitum pabula pauperes.*

LX.

Dormiturienti narrat.

Διηγεῖται νυστάζοντι, *Narrat dormitanti:* vel,ut quidam, *oscitanti:* h. e. ei,qui non attendit ad id quod dicitur. Cognationem habet cum illo *surdo narras fabulam.* Sirach. 22. 9. *Dormienti narrat,qui aliquid narrat stulto; qui finito sermone dicet, Quidnam est?* Editiones aliquæ, *dormitantem alloquitur, qui alloquitur stultum.*

LXI.

Bona offusa ori clauso.

Ἀγαθὰ κεχυμένα ἐπὶ στόματι κεκλεισμένῳ, *Bona,* i. cibi boni, *offusa ori clauso.* Conveniet dici,ubi quis beneficium confert in eum,qui eo uti non potest. Propriè de eo intelligitur,qui dapes apponit ægrotanti, aut mortuo. Hoc sensu legitur Eccles. 30. 19. *Bona offusa ori clauso sunt epularum fercula in sepulcro apposita.* Pro κεχυμένα lectio varians κεκλεισμένα,quam secutus vulg. interpres ita vertit, *Bona abscondita in ore clauso:* & alius, qui habet, *Res bona inclusa ad os clausum.* Camerarius quoque eandem secutus est lectionem referens, *Bona clausa in ore clauso.*

LXII.

Fulgetra tonitru præcurrunt.

Πρὸ βροντῆς κατασπεύδει ἀστραπὴ, καὶ πρὸ αἰσχυντηροῦ προπορεύσεται χάρις, *Fulgur tonitru præcurrit, & pudentem anteit gratia.* Admonet proverbium, nihil magis gratiam conciliare apud homines, quàm si pudens ac verecundus fueris. Nam scilicet gratiam esse comitem, & quasi anteambulonem pudoris. Reperitur Eccles. 32. 14.

LXIII.

Mihi heri, & tibi hodie.

Ἐμοὶ χθὲς, καὶ σοὶ σήμερον, *Mihi heri, & tibi hodie.* Videtur natum ex inscriptione sepulcri alicujus. Admonet autem omnibus constitutum esse finem moriendi. Vide Eccles. 38. 23. Licebit aliò transferre,ut siquis dicat calamitoso; *Mihi heri,tibi hodie,* significans se eadem mala quondam perpessum esse. Franciscus Galliarum Rex Christianissimus, cùm in Hispaniis captivus detineretur, scripserat in pariete cubiculi sui, *Hodie mihi, cras tibi.* Id videns Carolus Imp. subscripsit, *Homo sum, humani à me nihil alienum puto.* Admonemur ergò hâc parœmiâ de varietate fortunæ (si fas ita loqui) & inconstantia rerum humanarum.

LXIV.

Favum mellis superat.

Aut, *dulcior est favo mellis.* Eccles. 24. 27. ἡ κληρονομία μου ὑπὲρ μέλιτος κηρίον, (Libri Antuerpiæ cusi κηρίῳ. *Hæreditas mea supra mellis favum:* sub. *dulcis est.* Cæterùm suspicor veram lectionem esse,quæ refert κηρίον,quam etiam secutus sum. Nam quod in libris aliis ὑπὲρ μέλιτος κυρίῳ, (Hanc lectionem secutus est Camerarius, vertit enim *superat mel* DOMINI) minùs placet, nec ita commodum sensum habet, nisi *mel Domini* accipiamus pro optimo, ut *Flamma Domini, Arbores Dei;* aut *mel Domini,* quod sponte in sylvis provenit, & sine cura humana.

LXV.

Nudior pistillo.

Γυμνότερος ὑπέρου, *Nudior pistillo:* de insigniter nudo ac tenui. Exstat Prov. 23. in Græcis codicibus, ἐὰν γὰρ εἰς τὰς φιάλας καὶ τὰ ποτήρια δῷς τοὺς ὀφθαλμούς σου, ὕστερον περιπατήσεις γυμνότερος ὑπέρου, *Si in phialas & calices conjeceris oculos tuos, tandem incedes nudior pistillo.* Hoc significat, si poculis addictior eris, ad summam paupertatem devenies: vel,non habebis unde te vestias, atque ita planè nudus incedes præ inopia. Recensetur etiam ab Erasmo, & in collectaneis Apostolii. Eadem sententia in illo, *Qui amat vinum & lætitiam non ditescet.*

LXVI.

Colligit lapides ad tumulum sepulcri sui.

Λίθους συνάγει εἰς χῶμα ταφῆς αὐτοῦ, *Lapides congerit ad tumulum sepulturæ suæ.* De eo,qui domum construit ære alieno: h. e. aliunde mutuato,cui non sit solvendo. Nam hujusmodi domus ei futura est tanquam sepulcrum, quam egredi non audebit propter creditores. Quidam exponunt, *ære alieno,* h. e. fraude acquisito, & erepto aliis cum injuria. Reperitur Eccles. 21. 9.

LXVII.

Dolium perforatum.

Apud Græcos Interpretes Proverbiorum cap. 23. hæc leguntur, πίθος γὰρ τετρημένος ἐστὶν ἀλλότριος οἶκος, *dolium enim fractum est aliena domus:* quæ vereor ut ab operis sincera sint. Certè sententia emerget haud paulò elegantior, si unâ literâ moratâ leges τετρημένος, *persusum,* sive *perforatum.* Siquidem per *domum alienam* intelligit meretriciam: hanc dicit esse dolium perforatum: quapropter? quia meretrices avarissimæ sunt, nec unquam expleri possunt: tum etiam quia quò plura accipiunt ab amatoribus, hoc magis inanes esse videntur. Nihil enim ipsarum cupiditatibus satis est. Adhæc, perit omne quod in illam domum infertur (quis enim fructus amoris meretricii.) ut vel hoc solo nomine possit dici *dolium persusum.* Atque hæc quidem verissima sunt. Si quis tamen receptam lectionem tueri velit, non repugnabo. Sanè meretrix etiam vulgari dicterio *vas fructum* appellatur.

LXVIII.

Racemare post vindemiatores.

Post vindemiatores racemârunt, ex. gr. qui proverbia Latina aut Græca collegerunt post Erasmum: item qui sapientiæ præcepta tradiderunt post Salomonem, in queis Siracidea, qui propterea sic scribit Eccles. 33. 17. κἀγὼ ἔσχατος ἠγρύπνησα, ὡς καλαμώμενος ὀπίσω τρυγητῶν, i. interprete Camerario, *& ego ultimus evigilavi, ut stipulam legens post vindemiatores.* Est cur mallim, *ut racemos legens.* Nam καλαμᾶσθαι non modò *stipulas* aut *spicas legere* significat, sed etiam *racemos;* quod uno verbo dicunt, ἐπιφυλλίζειν. Porrò ita vertendum esse perspicuum ex illo, ὀπίσω τρυγητῶν. Nam τρυγηταὶ, vindemia-

demiatores: alioqui dixisset, ὀπίσω θεριζόντων, *post messores*. Quòd eodem quidem recidit, sed verba non idem denotant; velut si dicas *spicas legere post messores*, &, *racemos legere post vindemiatores*, eandem rem iisdem verbis proverbialiter enuntians.

LXIX

Aurum igne, homo dejectione.

Sub. *probatur* integrum est Ecclesiast. 2. 5. ἐν πυρὶ δοκιμάζεται χρυσὸς, καὶ ἄνθρωποι δεκτοὶ ἐν καμίνῳ ταπεινώσεως, *Aurum probatur igne, & homines accepti de fornace dejectionis*, sive *afflictionis*, i. עני Admonet parabola piorum afflictiones non tam pœnas esse, quàm probamenta virtutis ac constantiæ ipsorum. Nam sicut aurum igne probatur, sic eos scilicet probari rebus adversis. *Homines accepti*; h. e. pii, sive probi, & Deo chari.

LXX.

Duas vias ingredi.

Ἐπιβαίνειν δύο τρίβους, *Ingredi duas semitas*, vel *duabus semitis*. Quidam exponunt, *duabus sellis sedere*, ut significet lubricum fidei. Aliis est proverbium simulationis, & animi duplicis. Nonnulli ejus sensum petunt ex illo, *Quousque in duabus istis sententiis claudicabitis?* Nam qui modò harum, modò illarum est partium, nec ullam certam habet in religione sententiam, hunc designari putant à Siracide Eccles. 2. 13. ubi sic ait, οὐαὶ ἁμαρτωλῷ ἐπιβαίνοντι δύο τρίβους, *vah peccatori duabus viis gradienti*. Atque hinc lucem facies interpreti Latino Ecclesiast. 3. 28. *Cor ingrediens duas vias non habebit successus*. Quæ desumpta videntur ex illo Salomonis Prov. 28. 18. *Perversus gradiens duabus viis cadet in unam*. Vide Quæstiones meas.

LXXI.

Fontis in morem.

Valet copiosè. Proverbiale ut *torrentis in morem*. Prov. 6. in libris Græcis, ἐὰν δὲ ἄοκνος ᾖς, ἥξει ὥσπερ πηγὴ ὁ ἀμητός σου, *Si verò impiger fueris, veniet fontis in morem messis tua*: q. d. copiosissima & uberrima erit.

LXXII.

Ros æstum mitigat.

Καύσωνα ἀναπαύσει δρόσος, *æstum sedat ros*, h. e. pluvia. Porrò notom ut pluvia benignitatem denotet. Significat ergò donis animum iratum placari. Paulò aliter Siracides Eccles. 18. 17. *Nonne ardorem mitigat ros? Sic ipso dono potior est oratio*. Venustius erit si efferas hoc modo, *Ardorem sedat ros, animum iratum munera*, sive donatio: vel isto, *Aestum mitigat ros, & dono gratiam addit oratio*. Cœterùm δρόσος pro *pluvia* sumitur, & Prov. 26. 1. δρόσος ἐν ἀμητῷ i. *pluvia in messe*. Nam in Ebræo scilicet esse מטר

LXXIII.

Qui oculum pungit, lacrymas elicit.

Ὁ νύσσων ὀφθαλμὸν, κατάξει δάκρυα, *qui pungit oculum, educet lacrymas*. Videtur eandem vim habere cum illo, *qui nasum premit, sanguinem elicit*. Id si est, quadrabit in eos, qui contumeliis & injuriis aliquem ad iram provocant: Nam ira inprimis animi affectiones patefacit: itaque lectum Eccles. 22. 22. *Qui pungit oculum, elicit lacrymas; & qui stimulat cor* (i. animum) *hominis, provocat affectum*.

LXXIV.

Puer castigatus sapiens fiet.

Ὁ δὲ πεπαιδευμένος σοφὸς ἔσται, *Puer castigatus sapiens erit*. Nam virga & castigatio sapientiam impertiunt. Reperitur in Codicibus Græcis, Prov. 9. & 8. 32. Fortè sumptum ex illo, *Audite castigationem, & sapite*. Sensus enim est, *& sapietis*, vel, *ut sapiatis*. Simile, *hoc fac & vive*, pro *vives*, vel, *ut vivas*; Sic, *Ascende in montem, & morere*.

LXXV.

Vasa fictilia fornax, hominem oratio.

Sub. *explorat*. Eccles. 27. 5. *Vasa figuli explorat fornax, & probatio hominis in oratione ipsius*. Græcè sic, καὶ πειρασμὸς ἀνθρώπου ἐν διαλογισμῷ αὐτοῦ, ad verb. *tentatio hominis*: διαλογισμὸς verò potiùs in hoc loco est *Sermo* sive *oratio*, quàm *cogitatio*. Nam quis novit cogitationem alterius, ut de ea ipsum exploret? An accipiemus unumquemque seipsum probare de cogitatione sua? potest ita esse; tamen ut dixi, melius ut intelligatur de oratione. Sic ait, πρὸ λογισμοῦ μὴ ἐπαινέσῃς ἄνδρα, οὗτος γὰρ πειρασμὸς ἀνθρώπων, *ante orationem ne laudes quenquam: hæc enim est hominis exploratio*.

LXXVI.

Lotus denuò tangit mortuum.

Βαπτιζόμενος ἀπὸ νεκροῦ, πάλιν ἁπτόμενος αὐτοῦ, *lotus à mortuo*, (tacto mortuo) *rursum tangit eum*. Congruit in eos, qui loti à sordibus vitiorum, rursum iisdem inquinantur, sive qui post peractam pœnitentiam ad pristina peccata relabuntur, & est idem planè cum illo, *Sus lota ad volutabrum tam*. Sumptum à ceremoniis legalibus. Nam qui mortuum contigerat, tantisper pro impuro habebatur dum se aquâ abluisset. Qui si iterum contigisset cadaver, novâ lotione opus erat: prior nil ei proderat. Eccles. 34. 30. *Qui tacto cadavere lavatur, & rursum illud tangit, quid proficit lotione sua? Similiter homo qui propter peccata sua jejunat, deinde rursum eadem committit, ejus preces quis exaudiet? aut quid is se affligendo proficit?*

LXXVII.

Ubi non est sepes, diripitur possessio.

Οὗ οὐκ ἔστι φραγμὸς, διαρπαγήσεται κτῆμα, *Ubi non est sepes, diripitur possessio*. Conveniet uti ubi quia cælebs, nec uxorem habens, rei suæ jacturam facit, aut damnum patitur in fortunis: nam uxor quasi sepes est rei familiaris. Eccles. 36. 27. *Ubi non est sepes, diripitur possessio; & ubi non est uxor*, ibi homo *gemit vagabundus*.

LXXVIII.

Ab impuro quid purgetur?

Ἀπὸ ἀκαθάρτου τί καθαρισθήσεται; *Ab immundo quid mundetur?* A malo nihil potest boni esse, ut nec ab impuro aliquid puri. Mutuò sumptum è Legis ritu, quo is qui tacto cadavere pollutus erat, omnia suo contractu polluebat. Non absimile est illud, *Ab improbis manat improbitas:* h. e. improba & scelerata facta. Refertur vel ad rem, vel ad personas. Ad rem, ut si dicas, Neque ab immundo mundicia, nec à falso veritas proficiscitur. Sic usus est Siracides Eccles. 34. 4. ubi agit de vanitate somniorum, ac ostendit nihil veri ab illis exsistere, inquiens, *Ab impuro quid purgetur? & à falso quid veri existat?* Ad personas relatum usurpari poterit, vel de rebus mediis, quo sensu Paulus dixit, Epist. ad Tit. cap. 1. 15. *puris quidem omnia esse pura: sed pollutis & infidelibus nihil purum, ut quorum polluta sit & mens & conscientia:* Vel de rebus non mediis, cujusmodi sunt rectè facta, oblationes, sacrificia eorum quos Deus per fidem nondum purgavit; quorum animus impurus ac vitiorum labe contaminatus, vel quæ sanctissima sunt polluit. Quod manifestissimè declarat Propheta Haggæus 2. 14. qui jussus interrogare Sacerdotes de Lege, eos sic alloquitur, *Ecce sumit quispiam carnem sacram in ala sua vestis, & tangit ea ala panem, ut pulmentum, aut vinum aut oleum, aut ullum cibum, num sanctificatur? Et respondentes Sacerdotes dixerunt, Non: Iterum dixit Haggæus, Quòd si attingat pollutus cadavere omnia ista, num polluentur? Et Sacerdotes respondentes dixerunt, Polluentur. Tum respondens Haggæus, ait, Sic populus iste, & sic gens ista coram me, dicit Dominus, & sic omne opus manuum ipsorum, & quod offerunt illic pollutum est.* Huc pertinet quod est Job. 14. 47. *Quis det purum ex polluto? ne unus quidem.* Nam ut omnes nascimur impuri ex parentibus impuris; sic omnia opera nostra impura sunt, nisi fuerint per fidem purgata & sanctificata.

LXXIX.

Stultus ad vincula.

Ubi quis imprudens se perditum it, aut ad pœnam aliquò trahitur. Idem cum illo, *Canis ad vincula.* Prov. 7. 22. in Latina vetere, *Ignorat quòd ad vincula stultus trahatur.* In Ebræo habetur כעכס אל מוסר אויל quod sic interpretor; *Sicut stultus ad castigationem compedis:* sed de hoc aliâs.

LXXX.

Cervus sagittâ percussus.

Ἔλαφος τοξεύματι πεπληγὼς εἰς τὸ ἧπαρ, *Cervus jecur habens sagittâ percussum;* de adolescente meretricis amoribus irretito & capto. Nam *jecur* sedes cupiditatis: & *cervus* inter amatoria, unde *cerva amorum.* Legitur in Græca edit. Prov. 7. 23.

LXXXI.

Cervus ad sagittam properat.

Ex dicto loco sumptum videtur, quod in Polydoro, *Cervus ad sagittam properat.* Quo uti licebit de eo qui properat in suum exitium. Quod genus est, *Avis ad laqueum festinat.*

LXXXII.

Plumbo gravius.

Adagii formam habet quod scripsit Siracides, 22. 17. ὑπὲρ μόλυβδον τί βαρυνθήσεται; καὶ τί αὐτῷ ὄνομα ἀλλ' ἢ μωρός; *Quid gravius plumbo? aut quod illi nomen aliud quàm stultus?* Quo significat stultum hominem in vita ac moribus planè intolerabilem esse: ita est profectò. Homine imperito nihil iniquius, qui nisi quod ipse facit, nihil rectum putat, ac proinde nec ipse alios, nec alii ferre ipsum ullo modo possunt. Observatum est à Simplicio lib. 4. Physicorum, plumbum ferro gravius esse, licèt in æquali mole fuerit, & rarius. Poterit aliò transferri, puta ad rem ipsam, cùm significabimus aliquid quod admodum grave ac molestum sit, veluti Comicus dixit *plumbeas iras gerit*, pro gravissimas. Cæterùm gravitas in plumbo causa est, ut in aquam conjectum quàm citissimè demergatur. Ideò Moses ut notaret celerem Ægyptiorum submersionem, sumit hinc similitudinem. Exod. 15. 10. sic scribens, *Flante te Spiritu tuo, operuit eos mare, & plumbi ritu in aquas validas demersi sunt.*

LXXXIII.

Faciliùs ferri massam.

Sub. *Feras.* Exstat apud Siracidem, loco & sensu eodem. Ἄμμον καὶ ἅλα καὶ βῶλον σιδήρου εὔκοπον ὑπενεγκεῖν, ἢ ἄνθρωπον ἀσύνετον. *Arenam & salem & ferri massam ferre facilius est, quàm hominem imperitum.*

LXXXIV.

Ὁ λόριζος sive ὀλόρριζος.

Proverbii naturam resipit, quod Prov. 15. non procul à principio capitis, οἱ δὲ ἀσεβεῖς ὀλόρριζοι ἐκ γῆς ὀλοῦνται, *Impii verò radicitus* (vel, *cum tota radice*) *è terra peribunt:* h. e. penitùs, & sine ulla spe instaurationis, ut observat Erasmus. Tractatio ab arboribus quæ unà cum radice extrahuntur è terra. Nam tales ampliùs restaurari nequeunt: præsertim si radix arefacta fuerit.

JOH. DRUSII

PROVERBIORUM CLASSIS PRIMÆ:

LIBER V.

I.

Lilium inter ſpinas.

שושנה בין החוחים, *Lilium inter ſpinas*; ubi vir bonus verſatur inter ſui diſſimiles, ut olim Nicodemus inter Phariſæos. In Medrah uſurpatur, teſte Mercero, de Rebecca degente inter parentes & affines ſuos, qui erant homines nequam & impoſtores. Idem admonet proverbium eſſe, aut ſaltem uſurpari proverbialiter, ex Cant. 2. 1. *Quale lilium inter ſpinas, talis eſt amica mea inter filias,* (i. *puellas.*)

II.

Miſma & Duma & Maſſa.

ומשמע ודומה ומשא, *Et Miſma & Duma & Maſſa.* Nomina ſunt filiorum Iſmaël, Gen. 25. 13. quorum prius ſignificationem habet *auditûs*, alterum *ſilentii*, tertium *oneris*. Sed Judæi hodie uſurpant proverbialiter eo ſenſu quo Græci Ἀνέχου καὶ ἀπέχου, i. *Suſtine & abſtine*, quoties ſignificare volunt multa hominibus audienda, ſilenda & ferenda eſſe. Citatur alicubi proverbii nomine à Paulo Fagio, apud quem fides eſto. Ego adhuc non memini legere apud aliquem ſcriptorem Ebræum. Pro דומה, quod codex Hiſpanienſis ſcribit cum He in fine, notatur in plerisque exemplaribus reperiri דומא cum Aleph. Obſervatum inſuper eſt à Maſſoretis, hunc verſum eſſe unum ex illis quatuor ſupra decem, qui nec plures nec pauciores habent dictiones quàm tres.

III.

Phithom & Raamſes.

Vel, ſi placet, *Rameſſes.* Nomina ſunt urbium Ægypti, quondam ſub Pharaonibus exſtructarum. Scribit autem Paulus Fagius referre Judæos, cùm hæ urbes exſtruerentur, adeò ſegniter laboraſſe Iſraëlitas, ut ea nomina in proverbium apud eos abierint, *quo hodie adhuc utuntur*, inquit, *de hominibus ignavis, pigrè ac ſegniter laborantibus. Dicunt enim* Ea iſt Phithom Veramſes (*Ramſes* contractio verbi ex Raamſes) *quo volunt ſignificare talem eſſe laborem, qualis olim fuerit Judæorum Phithom & Ramſes in Aegypto ædificantium.* Scribit hoc in Commentariis ſuis, quos edidit ad Pentateuchum Moſi, unà cum Chaldaicæ Onkeli paraphraſews interpretatione.

IV.

Corvus nuncius.

De eo qui miſſus non celeriter redit, aut non redit omnino. Proverbium eſt vulgare, quod ſumptum ex hiſtoria quæ refertur Geneſ. 8. 7. *Emiſit corvum, qui egreſſus non revertebatur, donec ſiccatæ fuiſſent aquæ ſuper terram.* Scire autem licet abeſſe negationem ab Ebræo: ſed legitur in Græcis codicibus, tum etiam in plerisque libris edit. Latinæ, nec non apud Joſephum Antiq., cap. 5. Proverbii mentio in adagiis Polydori.

V.

Qui laborat die ſexto comedet poſtridie.

Præceptum fuit Iſraëlitis, Exod. 16: ut ſingulis diebus tantum colligerent mannæ, quantum ſatis eſſet ad victum unius diei: Sexto autem die colligerent victum bidui: Nam poſtridie ſcilicet diem fore quietis, quo exeuntes ad colligendum ne quicquam eſſent inventuri. Hinc dixerunt Veteres Ebræi, *Qui laborat in veſpera Sabbathi, veſcetur in Sabbatho*, h. e. qui rectè vivit in hac vita, is fruetur commodis vitæ æternæ: vel qui colligit cibum cœleſtem in præſenti ſeculo, eo quoque veſcetur in futuro. Manna, ſive panis ille, qui de cœlo deſcendit, Chriſti Servatoris noſtri vivifica ac ſalutaris doctrina eſt: Sabbathum verò futuri ſeculi quies, & qui eum præcedit dies ſextus, tempus eſt humanæ vitæ: in quo is, qui recipit Chriſtum, vivet in ſempiternum; qui non recipit, morietur, & ſi recipere velit poſtea, non inveniet, quia juxta proverbium, *Si præteriit tempus, præteriit oblatio.* Theologi Ebræorum ſeculum faciunt duplex, עולם הזה, *ſeculum præſens*, ועולם הבא *& ſeculum futurum.* Atque hoc quidem appellant עולם הגמול, h. e. *Seculum retributionis*, in quo unicuique prout meritus eſt retribuitur: item שבת, i. *Sabbathum*, quòd tunc ab omnibus operibus ſit feriandum. Illud verò vocant עולם המעשה, i. *ſeculum operis*, & ערב השבת, i. *veſperam Sabbathi.* Rabbi Jehuda libri Muſar cap. 16. *Ferunt*, inquit, *Doctores noſtri hoc ſeculum diebus profeſtis, & quod venturum eſt, Sabbato ſimile eſſe: unde illud, qui parat diebus profeſtis, comedet Sabbatho: quod in Gemara tractatu de Idololatria exſtat his verbis* מי שטרח בערב שבת יאכל בשבת באר מי שלא טרח בערב שבת לא יאכל בשבת *Qui laborat pridie Sabbathi, is habebit quo veſcatur in Sabbatho: at*

qui non laborat pridie Sabbathi, is non habebit quo vescatur in Sabbato; In libro τῆς τῶν πατέρων γνωμολογίας, qui Ebraicè פרקי אבות, legitur hæc sententia isto modo, מי שטרח בערב שבת יאכל בשבת מי שלא טרח בערב שבת לא יאכל בשבת, *Qui pridie parat comedet Sabbatho: qui pridie non parat non comedet Sabbatho.* Quo in loco Fagius interpres scribit allusum esse ad illud quo Judæi jubentur tantum cibi parare sexto die quantum opus est ad victum septimi diei. Indéque dictum esse diem illum παρασκευήν, i. *præparationem*, qui aliâs προσάββατον, i. *prosabbathum*, sive *antesabbathum*, Marc. 15.

VI.

Non internoscit dexteram à sinistra.

Jon. 4. 11. dicuntur in Urbe Ninive fuisse plusquam centum viginti hominum millia, qui nesciebant quod esset dexteræ lævæque discrimen, vel, ut in Ebræo est ad verbum, אשר לא ידע בין ימינו לשמאלו, i. *quorum nemo noverat inter dexteram suam & sinistram suam.* Id plerique Interpretes ad ætatem referunt, ac intelligunt de infantibus, quibus ea facultas & vis judicii nondum contigit ut dextram manu à sinistra rectè internoscant, sed hodie apud Christianos proverbii loco usurpatur de hominibus imperitis, nulliúsque rei gnaris. Sic usurpant etiam recutiti, quoties significare volunt aliquem adeò rudem esse adeóque inscientem, ut nequeat verum à falso secernere. Alascar de Semtobo in libro Hassagoth האיש הלזה אינו מבין בדבריו בין ימינו לשמאלו *Homo iste in verbis suis non intelligit quid sit discriminis inter dexteram suam & sinistram.* Idem alibi de vulgo rerum imperitissimo, נעלמו מעיני עמי הארץ הסומין האומרים על שמאל שהוא ימין *ista latent homines plebejos, qui cæci sunt, dicentes de dextera quòd sinistra sit.* Polydorus Virgilius scribit consimile esse illud Juvenalis,

Quid enim Venus ebria curat?
Inguinis & capitis quæ sint discrimina nescit.

Sed meo judicio est aliqua dissimilitudo. Nam Poëtæ versus magis quadrat in hominem inhonestum atque inverecundum, qui pudenda non distinguat à capite, h. e. res turpes ab iis, quæ honestæ sunt.

VII.

De Nahaliel Bamoth.

מנחליאל במות, *Ex Nahaliel Bamoth*: perinde valet ac si dicas, ex virtute gloria, aut pietas gloriam parit. נחליאל nomen est loci Jud. 21. 10. id, si interpreteris, sonat, *possessio Dei.* In *Bamoth* verò est significatio *altitudinis.* Ergò proverbialiter admonet verum decus parari non ex generis splendore sed ex virtute Legisque meditatione, quæ nobis Dei cognitionem patefacit, ac optimam vitæ rationem præscribit, quàm si insistemus, licèt genere obscuri & ignobiles, solidam laudem apud Deum & homines consequemur. Josua filius Levi in Libro Avoth. cap. 6. *Qui se exercet in studio Legis, is inde excellitur atque honestatur, quemadmodum dicitur, de Matthana Nahaliel, & de Nahaliel Bamoth.*

VIII.

Repudiatur parvus, non magnus.

מסרבין לקטן ואין מסרבין לגדול, *renuent parvo, & non renuunt magno*, scilicet, *qua petit*, Facilè repulsam ferunt homines vulgares; at magnatibus & iis qui sunt in aliqua dignitate nihil denegatur. Citat alibi Johannes Isaacus, dicens esse משל הדיוט, i. *vulgare proverbium.* Ebræus Salomo existimat natum ex historia, quæ exstat Gen. 19. 2. ubi Angeli hospites Lotho ut ad se divertant petenti, recusant: Abrahamo idem postulanti, quoniam major erat, sine difficultate concedunt, Gen. 18.

IX.

Sodomitani mores.

Proverbii formâ dicitur de profligatissimis. Potest etiam usurpari in molles & effœminatos, eósque qui aversæ Veneris notâ insignes sunt, quod vitium vulgò *Sodomia* nomine innotuit. Sic *mores Massilienses* proverbio ab hac mollitie innotuere. Judæi dicunt יש לו מדת סדום, i. *habet ingenium Sodomitarum*, de sordido & inhumano, suique adeò tenaci ut cùm possit sine detrimento, nolit tamen aliis commodare. Siquidem perhibent eo ingenio fuisse Sodomitas, ut nemini omninò prodesse voluerint, ne quidem iis quibus sine incommodo suo prodesse poterant. Meminit adagii Paulus Fagius in libro Avoth ad hanc sententiam, ארבע מדות באדם האמר שלי שלך ושלך שלי עם הארץ: שלי שלי ושלך שלך זו מדה בינונים ויש אומרים זו מדה סדום: שלי שלך ושלך שלך חסיד: שלך שלי ושלי שלי רשע: i. ut ipse vertit, *Quatuor sunt conditiones*, seu *proprietates, hominum. Qui dicit quod meum est, tuum est, & quod tuum est, meum est, hic idiota est. Qui verò dicit quod meum est, meum est, & quod tuum est, tuum est, hæc est conditio mediocris: & sunt qui dicant hujus conditionis fuisse sodomitas. Qui dicit quod meum est, tuum est, & quod tuum est, tuum sit, hic pius est. Qui verò dicit quod tuum est, meum est, & quod meum est, meum sit, talis impius est.* Igitur qui non dignatur erranti monstrare viam, aut lumen de suo lumine petenti accendere, aut pati ut ex Flumine, quod per Fundum suum labitur, alius aquam hauriat, de eo dici potest quod referat מדה סדום h. e. Conditionem sive *mores Sodomitarum.*

X.

Vade ad Satanam.

Quæ de satana in Sacris literis referuntur, locum fecere proverbio; לך אל השטן *abi ad satanam*, quo utuntur ut dicant, *Abi in malam rem*: sicut dicimus *Abi ad corvos*: estque malè precandi formula, qua eum qui nos offendit ad diabolum relegamus, malorum omnium autorem & parentem cujus consortio neque miserius quicquam, neque infelicius. Utitur Elias Levita in secunda præfatione sui Thisbi, ubi sutorem temere nimis de genuum pictura judicantem sic alloquitur iratus pictor, *Abi ad satanam, quandoquidem ultra calcei corrigiam non est tibi in hac arte pars aut hæreditas.*

Sen-

Sententia est gemino adagio exornata: quorum posterius sic posses efferre Ebraicè משרוך ולמעלה אין לו לרצען חלק ונחלה. Latinè ad verb. *à corrigia calcei & ultrà, non est Sutori pars aut hæreditas*: h. est, *Ne sutor ultra crepidam.*

XI.

Qui non operatur, non comedet.

Vel, *Qui non laborat, non manducat,* Hodie proverbii vicem obtinet in homines ignavos, & segne otium conterentes: qui, quoniam operari nolunt, indigni sunt, quibus victus præbeatur. Quod in Græcorum adagiis dicitur, Ἄν μὴ καθαρεῦς, ἢ ἀλέσῃς οὐ μὴ φαγῇς, *nisi purges & molas, non comedes.* Sumptum ex Ep. 2. ad Thess. c. 3. v. 10. ubi Apostol. denunciat, *si quis operari nolit,* eum *ne comedere* quidem debere. Græcè ita sonat, εἴ τις οὐ θέλει ἐργάζεσθαι, μηδὲ ἐσθιέτω, i. *Si quis nolit operari, ne comedat,* vel, *ne edito.* Expressit autem, ut apparet, proverbium suæ gentis, quod exstat in Bresith, sive Genesi magna, sect. 14. his verbis, דאי לא לעי לא נגים, i. *qui non laborat, non edit.* Citatur ex Bresith Rabba in Lexico Thalmudico: inde ego prompsi. Non omittendum hic quod de Gymnosophistis Indorum sapientibus memoriæ proditum est. Scribunt eos ab adolescentibus cùm ad mensam venirent, solitos exigere rationem negotii, ac è cœnaculo exigere, quos per ignaviam nihil egisse comperissent, iis tantùmodo ad mensam admissis, quorum industriam & diligentiam comprobâssent.

XII.

Ubi est vox Jacobi, ibi non est manus Esau.

Ubi est vox Jacobi, ibi non est manus Esau; & contrà, ubi non est vox Jacobi, ibi est manus Esau. Vis tyrannica parùm aut nihil potest, si crebræ sint in Ecclesia fidelium preces: eadem plurimùm potest, si precandi ritus aut cesset omninò, aut frigidè obeatur. *Vox Jacobi* preces sunt justorum, & *manus Esau* injustorum potentia; quam sæpe, ut minima validissimaque sit, ardens pii hominis precatio labefactat. Id quod de Mose proditur Exod. 17. 11. quo manum elevante vincebant Israëlitæ; remittente Amalechius. In lib. Musar cap. 4. hæc leguntur ארז״ל בל זמן שקולו של יעקב בבתי כנסיות ובבתי מדרשות אין הידים ידי עשו רל אין רשות להרע לישראל ובל זמן שאין קולו של יעקב מצפצף בבתי כנסיות ובבתי מדרשות הידים ידי עשו: Quæ verba hunc sensum continent, *Dicunt doctores nostri piæ memoriæ, omni tempore, quo Jacobi vox est in Synagogis & gymnasiis, non sunt ibi manus Esau, h. e. facultas ad affligendum Israëlitas: sed omni tempore, quo vox Jacobi non sonat in Synagogis & gymnasiis, ibi sunt manus Esau.*

XIII.

Puris omnia pura.

Πάντα καθαρὰ τοῖς καθαροῖς *Omnia pura puris.* Quorum est pura & mens & conscientia rebus adiaphoris minimè polluuntur. Hoc sensu usurpat Apostolus Tit. 1. 15. Lex Mosis posuit discrimen ciborum, ut alii quidem sint puri & liciti, alii verò impuri & illiciti. Sed hoc discrimen sustulit lex Christi, qui omnia sine delectu piis concessit, ut verè dictum sit 1. Tim. 4. 4. *Omnia à Deo creata esse bona, nihilque rejiciendum, si cum gratiarum actione sumatur.* Non desunt, qui hanc Paulinam sententiam hodie in Proverbii usum trahant, quoties ostendere volunt nihil à viris bonis proficisci, quod non sit bonum & honestum, juxta versiculum Græcum,

Γνώμης γὰρ ἐσθλῆς ἔργα χρηστὰ γίνεται.

XIV.

Inquiramus in nos ipsos, priusquam inquiramus in alios.

Debemus priùs nos ipsos corrigere quàm alios corrigamus: nam turpe est in eo ipso deprehendi, in quo alios reprehendimus. *Est proprium stultitiæ,* inquit Cicero, *aliorum vitia cernere, oblivisci suorum.* Et alibi, *Carere debet omni culpâ, qui velit alium reprehendere.* Ambrosius epist. 76. *Quid tam divinum quàm ista sententia ut peccata puniat, qui exsors ipse peccati sit? Quomodo enim feras alieni ultorem, & proprii criminis defensorem? Nonne se magis ipse condemnat, qui in alio damnat, quod ipse committit?* De eo exstat sententia Magistrorum hujusmodi נקשש גרמים עד לא נקשש אחרנים *inquiramus in nos ipsos, antequam inquiramus in alios*; quam citat R. David in Comm. Soph. 2. 1. existimans desumptam esse ex verbis Prophetæ התקששו וקשו, quorum prius significat, *inquirite in vosmet ipsos*; alterum, *inquirite in alios.* Sumpta metaphora ab iis, qui stipulas in agris colligunt post messores.

XV.

Zamriana flagitia committunt, & ut Phinees præmium quærunt.

עושים מעשה זמרי ומבקשים שכר כפנחס, *Faciunt opera Zamri, & quærunt mercedem sicut Phinees.* Dici solet in eos, qui cùm impiè vivant tamen piis debitam mercedem efflagitant: aut qui pro admisso flagitio non minorem mercedem exspectant quàm si honestum aliquod facinus designâssent. Natum ex historia, quæ refertur Num. 25. Zamri, qui & Zambri (nunc Zimri Ebræis) Israëlita fuit natus patre Salu. Is Cozbin filiam Suris in conspectu totius Israëlitici cœtûs stupravit. Phinees Eleazaris filius, cùm hæc vidisset, correpto jaculo ambos transfodit. Quo facto non cohibita solùm est clades Israëlitarum, Deique excandescentia aversa, verùm etiam Phinees, qui utrumque percussit, sui facti præmium consecutus est amplissimum. Proverbium reperitur in eo libro, qui ex Arabico Sermone in Ebræum conversus, Ebraicè *Chovoth Levavoth* inscribitur: ubi ejus usus est de hominibus vitiosis, qui præmia poscebant tanquam virtutis, ac probitatis, cùm vitam ducerent improbam & flagitiosam.

XVI.

Si præterit tempus, præterit sacrificium.

Non litat, qui suo tempore non sacrificat: imò sacrificium non est sacrificium, si in eo faciendo tempus à

Deo

Deo constitutum negligatur. Hoc Ebræi dicunt, ערב קרבן ערב ומן *præteriit tempus, præteriit oblatio*. Licebit aliò transferre, ut si quis dicat, feram asse pœnitentiam, aut vitæ emendationem, post mortem. Quia omisso tempore perit, sive irrita est oblatio. Est enim hoc seculum, ut Ebræorum scribunt Theologi seculum operia: alterum verò, quod futurum est post hanc vitam, seculum mercadis. Ideò qui bonam mercedem velit recipere in secolo futuro, ei bene vivendum esse in seculo præsenti. Nam cùm abiit tempus, abiit sacrificium. Ortum videtur à sacrificiis legalibus, quæ certo tempore fiebant, ut V. c. vesperè; unde sacrificium vespertinum. Sic matutinum, quod manè peragebatur.

XVII.

Lapides cavat aqua.

אבנים שחקו מים, *Lapides cavant*, sive *comminuunt, aqua*. Polydorus & Rolandus inter proverbia recensent, Græci dicunt, ῥανὶς ἐνδελεχοῦσα κοιλαίνει πέτραν, *gutta assidua cavat saxum*. Prompsi ex Apostolio: alioquio Chœrili Poëtæ versus est,

πέτραν κοιλαίνει ῥανὶς ὕδατος ἐνδελεχείη.

Huc refer illud Ovidii,

Gutta cavat lapidem, non vi, sed sæpe cadendo.

Admonet omnia effici diligentiâ & assiduitate. Hoc adeò verum, ut quod contra naturam labor efficit sæpe ipsa naturali facultate sit validius. Sic ferrum & æs manuum contrectatione atteruntur. Sic totas curruum labore magno curvatas nullo possia conato in pristinam restituere rectitudinem, ut ait Plutarchus in libello de liberorum educatione. Cæterùm Ebræa sumpta sunt ex Job. 14. 19. ubi aliter atque aliter exponuntur.

XVIII.

Vir redit ad id quod amisit.

איש חוזר אחר אבידתו, *Vir redit ad id quod perdidit*. Dici convenit ubi quis alicujus virginis aut mulieris nuptias ambit. In more positum est, atque ita naturâ comparatum, ut vir quærat uxorem, non contrà. Quærit enim id quod amisit, h. e. costam in formatione fœminæ sibi ademptam. Hujus proverbii meminit Kabhvenaki Prov. 7. 13.

XIX.

Secundùm viam seminat.

Παρὰ τὴν ὁδὸν σπείρειν, *Secus viam serere*. De labore vano ac inutili. Nam semen, quod inter serendum secus viam cadit, vel pedibus hominum conculcatur, vel ab avibus devoratur. Sumptum ex Evangelica parabola, quæ habetur Matth. 13. 4.

XX.

In petris seminat.

In petrosis seminas, sicut dicimus, *in arena seminat*: & *in saxis seminat*, quod sic reddit Erasmus ex Græco, κατὰ πέτρας σπείρεις. Ejus usus erit, teste Polydoro, cùm beneficium conferimus in hominem ingratum. Nam utrumque æquè perit, & quod ingrato datur, & quod in petrosis seritur. Matth. 13. 20. ἐπὶ τὰ πετρώδη σπαρείς, *in petrosa semen excipiens*: alium sensum habet. Vide

XXI.

Seminat in terra bona.

Hoc est, fertili. Explicatur in parabola seminantis Matth. 13. 8. & 23. Apud Virgilium est, *semen in terram bonam cadens*, cùm dociles docemus, aut gratos & bonos juvamus, nempe, ut sit contrarium ejus quod præcessit. Græcè ἐπὶ τὴν γῆν καλὴν σπαρείς, *in terram bonam semen excipiens*.

XXII.

Alter Nimrod.

Ut *alter Hercules*, de insigni tyranno, & imperii terminos producendi cupido. Dicti origo ex Historia Geneseos, Gen. 10. Vide. *Sicut Nimrod potens venatione coram Domino* Glossa Nicolai. *Quando postea videbatur aliquis oppressor hominum, dicebatur, alter Nimrod.*

XXIII.

Mephibosetb.

Proverbialiter usurpatur pro claudo, Nam Mephiboseth claudus erat utroque pede, ut scriptum 2. Sam. 9. 13. In principio Gemaræ (pars est operis Thalmudici) capite chetsad maabarim הקרא מפיבשת כל תלמיד חכמים שהיה מביש פניהם בהלכה: *Vocantur Mephiboseth omnes discipuli sapientum, qui in incessu pudefaciunt præceptores suos.* (Hausi ex Lexico Thalmudico Nathani.) הלכה *incessus*, an aliud quippiam? Nam eodem nomine afficitur tractatus, quem barbari *discursum* dicunt, Gallicè *discours*: & potest sensus esse, *Vocatur Mephiboseth, qui Præceptorem scripto aut oratione pudefacit.* Expende.

XXIV.

Qui non arat, non metet.

Germanum illi, *Qui non operatur, non edet*. Prov. 20. 4. *Propter hyemem piger non arat, petet in messe, sed nihil erit.* Ebraicè כל מי שלא יחרש לא יקצר, *Quisquis non arabit, non metet.* Proverbium admonet comitem pigritiæ paupertatem esse.

XXV.

Decimare mentam, & cuminum.

לעשר כמון ומנטא *Decimare cuminum & mentam* Genus loquendi proverbiale, quo significatur diligentia in rebus minutis. Nam inter aliarum rerum decimas quas Judæi ex Dei lege sacerdotibus dabant, minimæ erant decimæ olerum. Gerardus Veltuyckus in libello de vanitate Judæorum, quem inscripsit, *Sebile Thohu*, i. *Itinera deserti* ההפץ לעשר כמון ומנטא לראות נפלאות ביצה, *Num cupit decimare cuminum & mentam, ut videat miranda (portenta) ovi?* Hieronymus

mus oceano, *Verè Scribarum & Pharisaeorum similes culicem liquantes, & camelum deglutientes, decimamus mentam & anethum, & Dei judicium praetermittimus.* Hoc proverbium praetermissum fuit libro tertio. Nam reperitur Matth. 23. 24. item Luc. 11.42. Sed tum dubitabam, & adhuc dubito, an ibi proverbium esset, h. e. an usurparetur à Christo proverbialiter. Quod ut non assevero, ita planè negare non ausim.

XXVI.

Rupes arat.

יחרש בסלע *Arat in rupibus*, sive, *rupes arat.* Ex Propheta Amos desumptum jactari poterit in eum, qui aliquid agit sine fructu, & inutiliter, atque adeò frustrà omninò laborat. Nam rupes propter soli duritiem arari nullo modo possunt. Vicinum est, *seminat in petris.* Nam semen in petras vel saxa conjectum, quia humo destituitur, statim exarescit. Memini suprà. Locus Prophetae est, *Num in rupibus aut equis curritur, aut bobus aratur.* Amos 6. 12.

XXVII.

Quae non rapui, reddo.

Hoc aptè usurpabit, qui poenas dat immeritò, & luit non patrata facinora, ex Psal. 69. 5. אשר לא גזלתי אז אשיב *tunc reddidi, quae non rapueram.*

XXVIII.

Malus peribit malè.

Later proverbii figura, ut apparet, in illo Nazianzeni, ἀπολεῖται κακὸς κακῶς, *Peribit malus malè.* Quod originem habet ex eo quod suprà ex Evangelio adduximus, *Malos malè perdet.* Significat autem improbum nunquam sine poena abire. Hunc sensum continet, *peccatores insequitur malum.* Utitur Nazianzenus in oratione, *An de Dei natura vel ratiocinandum sit, vel perfecta possit haberi cognitio.*

XXIX.

תהום אל תהום קורא, *Abyssus ad abyssum clamat.* Proverbium hoc haustum ex Psal. 41. 8. Usurpatur quoties mala malis succedunt, & calamitas calamitatem sequitur. In hanc sententiam vulgò dici solet, *Mala nunquam sola*, sive *incomitata, venire.* Aliquantò aliter usurpat Hier. prologo in secundum Commentariorum Zachariae, nempe prò eo quod est, *obscuritas obscuritatem parit.* Sic enim ibi scribit, *Ab obscuris ad obscuriora transimus, & cum Moyse ingredimur in nubem & caliginem. Abyssus abyssum invocat.* Polydorus addit usurpari etiam posse, ubi aliquis sceleratus, tanquam vitiorum vorago, alterius scelerati auxilium implorat.

XXX.

Lux orta est.

Proverbium Latinum, *Lux affulsit*, est vertere in linguam Ebraicam ex Psal. 112. 4. זרח בחשך אור *Exorta est in tenebris lux.* Quod Chaldaicè efferes בחשוכא נהור דנח & Graecè, ἐξανέτειλεν ἐν σκότει φῶς.

XXXI.

Jordebor.

Esset *Jordebor* inversis literis, quomodo sanè scribendum existimo. Usurpant Proverbii loco, sicut dicimus, *in malam crucem*, cùm alicui exitium & perniciem imprecantur: estque corruptum ex יורדי בר, *descendentes in foveam*: quod aliquoties occurrit in Psalmis. Proverbium hoc è faece vulgi haustum, ut reperi, ita pono.

XXXII.

Mosis tabula.

Gregorius Nazianzenus de Athanasio, ὅτι πλάκες Μωσέως τὰ ἐκείνου δόγματα, *quoniam Mosis tabulae erant ipsius decreta.* Vult dicere, tam augusta & sacrosancta. Adducitur & explicatur in collectaneis Junii. πλάκες μωσέως, i, לחות משה.

XXXIII.

Judae osculum.

Proverbium est vulgare, quod natum ex historia Servatoris, quem Judas unus è discipulis ipsius osculo prodidit hostibus. Utemur ergò de iis, qui dum amicitiam simulant nobis exitium & malum machinantur.

XXXIV.

Asino gramen & baculus.

Adrianus Junius in adagiorum album recensuit, ex Gregorio Palama Thessalonicensi: Ὄνῳ χόρτος καὶ ῥάβδος, δούλῳ ἄρτος καὶ μάστιγες, *Asino faenum & baculus, servo panis & scutica.* Quod promptum meo judicio, ex Siracide. Ait enim Siracides, Eccles. 33. 25. *Pabula & baculus & onera asino: cibaria & castigatio & opus servo. Servo utere, invenies requiem: eidem manus remitte, quaeret libertatem. Jugum & lorum cervicem subigunt, item malum servum nervus & tormenta.* Affinitatem habet cum illo, *Flagellum equo, camus asino,*

XXXV.

Apostolica vita.

Est vita secundùm virtutem, & Deo grata: unde, Ἀποστολικὴν διάγεις πολιτείαν, *vitam degis Apostolicam*: ἐπὶ ἐναρέτως καὶ θεαρέστως βιούντων· ita explicat Apostolius. Qualis autem fuerit ea vita fusè ostendit per haec verba, ἔστι δὲ αὕτη· ὀφθαλμῶν ἀκρίβεια, γλώσσης ἐγκράτεια, σώματος δουλαγωγία, φρόνημα ταπεινὸν, ἐννοίας καθαρότης, ὀργῆς ἀφανισμὸς, ἀγγαρευόμενος προστίθει, ἀποστερούμενος μὴ δικάζου, μισούμενος ἀγάπα, βιαζόμενος ἀνέχου, βλασφημούμενος παρακάλει, νεκρώθητι τῇ ἁμαρτίᾳ, συσταυρώθητι τῷ Χριστῷ, ὅλην τὴν ἀγάπην μετάθες ἐπὶ τὸν κύριον.

XXXVI.

Literas Uriae perfert.

Literae Uriae, τὰ τοῦ Οὐρίου γράμματα, vulgi consuetudine vocantur literae scriptae contra eum qui eas defert. Natum ex historia quae habetur 2. Sam. 11. Effertur & hoc modo, *Urias literas defert.* Sic Graeci di-

 cunt

cunt *βιλεφεροφόντης τὰ γράμματα·* nam subauditur *fert.* Plautus Bacchid. Scenâ, *Constringe tute,*
Bellerophontem jam tunc me fecit filius.
Egomet tabellas detuli ut vincirer.

XXXVII.

Durum flagellum pædagogus est mentis.

Ad hanc classem pertinet Nazianzeni illud à Junio adductum,

Σκληρὰ δὲ μάστιξ παιδαγωγεῖ καρδίαν·

Significat autem cautiores reddi homines rebus dubiis & adversis. Idem ergò cum illo, *Virga sapientiam impertit.* Ambrosius epist. 70. *Tunc Deo subditi sumus, cùm adversis aliquibus urgemur. Secunda res mentem extollunt. Quod cùm aliàs usu probatum sit, maximè in ea rerum conversione, quâ rursus ad Ebraeos à Palæstinis versâ vice res mutata,* Junius vertit;

Duro flagello mens docetur rectiùs:

&;Durum flagellum est pædagogus ingens.

Prompsit, ut videtur Nazianzenus ex illo Salomonis. Prov. 29. 25. *πληγαὶ καὶ ἔλεγχοι διδόασι σοφίαν, Plaga & reprehensiones sapientiam conciliat.*

XXXVIII.

Alter Job.

Patientem in perferendis adversis *Jobi* nomine definiunt, quo nemo unquam aut miserior, aut in miseriis tolerantior: Quocirca & eum, qoi in profundum ultimatum miseriarum abjectus est, eodem nomine significamus.

XXXIX.

Jobo tolerantior.

Ex iis quæ modò diximus natum *Jobo tolerantior,* de homine tolerantissimo: & est hyperbole. Nam Jobo tolerantior nemo unquam fuit, aut erit.

XL.

Alter Judas.

Judæ perfidia effecit ut si quis perfidum proditorem significare velit, eum sub ejus nomine definiat. Propriè tamen *Judas* vocatur, qui per simulationem amicitiæ nefariè prodit herum, aut amicum bene de se meritum.

XLI.

Salomo.

Vel, *Salomone sapientior*: de homine sapientissimò. Potest dici Ironicè, *hic est noster Salomo,* vel, *alter Salomo,* de eo qui sibi in sapientia nihil non arrogat. Quod genus est, *sapientum octavus*: nec alienum omninò.

Tertius è Cœlo cecidit Cato;
Nam Catones à sapientia sic dicti.

XLII.

Dominus dedit, Dominus abstulit.

יהוה נתן יהוה לקח, *Jehova dedit, Jehova abstulit.* Hoc dictum Jobi nunc in proverbium abiit, quo consolamur eos, qui ad pauperiem redacti sunt. Affine est, quod apud Senecam lib. 8. epist. 7. *Fac ergò, mi Lucilli, quod tuam æquitatem decet. Desine beneficium naturæ malè interpretari. Abstulit; sed dedit;* Deus enim & dat opes, cuilibet & easdem, si quando libet, adimit: nec de eo jure queri quisquam potest, cùm beneficium sit quòd dederit; non injuria, quòd ademerit.

XLIII.

Lampas sine oleo.

Quando volumus significare aliquem virtute vacuum esse, dicimus, *Lampas sine oleo.* Id petitum videtur ex parabola fatuarum virginum, quæ sumptis lampadibus, non acceperant oleum secum: ut habetur Matth. 25. 3. Quidam exponunt. *Lampas sine oleo,* de eo qui immisericors sit. Nam *oleum* misericordiam signat.

XLIV.

Nemo suis stipendiis militat.

Quadrat cum illo, *Dignus est operarius mercede sua.* 1. Cor. 9. 7. *τίς στρατεύεται ἰδίοις ὀψωνίοις; Quis militat propriis stipendiis?* q. d. rari sunt qui sic militant simile, *Mulierem fortem quis inveniat?* Nam inveniri potest. Sic reperias qui propriis stipendiis militent, sed tales paucissimi sunt. Est ergò dictum. *Nemo militat propriis stipendiis*: ut, *Nemo Propheta acceptus in patria sua.* Nam communiter hoc tantùm verum est, *καὶ ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον,* ut loquuntur. Admonet Proverbii Polydorus.

XLV.

Qui vineam plantat de fructu ejus edit.

In Proverbii usum trahi posset ex eodem loco, *ὃς φυτεύει ἀμπελῶνα, ἐκ τοῦ καρποῦ αὐτοῦ ἐσθίει, Qui plantat vineam, de fructu ejus edit*: hoc vult. Quemadmodum agricolæ suis fructibus vivunt, ita par est, ut Pastores & Ministri suis laboribus sustententur. Eodem pertinet, *Ὃς ποιμαίνει ποίμνην, ἐκ τοῦ γάλακτος τῆς ποίμνης ἐσθίει, qui pascit gregem, de lacte gregis edit.*

XLVI.

Esto reverentia principis tui, ut reverentia Dei.

Verbum vetus, יהי מורא רבך כמורא שמים *Sit timor principis tui, ut timor Dei.* Ita revereri debemus Regem, ac ipsum Deum. Originem habere videtur ex illo Salomonis, *Time Dominum, mi fili, & Regem.* רב *Princeps,* unde geminatis literis רברב, in plur. רברבין *Principes*: frequens apud interpretes Chaldæos. Cæterùm hoc sensu laudat autor libri, qoi vocatur *masal cadmoni* cap. 5. lib. 1. Legitur & in libro Avoth sub nomine Eleazari Sammuæ filii: sed interpres Paulus Fagius ibi reddit, *sit timor Præceptoris tui, sicut timor Dei.*

ἴσον Θεῷ σοι διδασκάλου τιμὰν θέλε,

שמים ad verbum *cœli.* Ebraismus qualis in illo. *Peccavi in Cœlum*: Nam sensus est, in Deum.

XLVII.

Qui multum loquitur, admittit peccatum.

מרבה דברים מביא חטא, *Qui multiplicat verba, adducit peccatum.* Multiloquio juncta semper vanitas

&

&mendacium. Porrò autem mendacium omne peccatum est. Nam qui mentitur, peccat. Dictum est Simeonis Gamalielis F. quod hausit ex illo Salomonis. *In multitudine verborum non est peccatum.* Nam eadem utrobique sententia.

XLVIII.

Per publicam viam ne ambula.

Exstat apud Erasmum inter symbola Pythagoræ. Ambrosius assumptum censet ex sacris literis. Sic enim scribit, lib. 1. epist. 6. *Pythagorium mandatum in aliquorum scriptis prædicari audivimus, quo ille discipulos suos communem atque usitatam populo prohibuerit ingredi viam. Sed hoc unde assumpserit non est incognitum. Nam cùm ex populo Judæorum (ut plerique arbitrantur) genus duxerit, ex ejus disciplina derivavit etiam magisterii præcepta, meritóque magnus apud Philosophos habitus, æqualem, ut ajunt vix reperit. Legeras itaque in Exodo Moysi divino præceptum esse oraculo, solve calceamentum pedum tuorum. Id etiam præceptum Jesu Nave, videlicet, ut deserta & popularis via deponerent pulverem, qui viam Domino ambulare desiderarent.* Vide sequentia.

XLIX.

Beatus judex qui fermentat judicium.

אשרי הדין שמחמץ את דינו, *Beatus judex, qui fermentat judicium.* Sententia Magistrorum, quæ sumpta (videtur certò) ex Jes. 1. 17 אשרו חמוץ, quod exponunt, *Beatum prædicate fermentum*, aut *fermentatum*, h. e. judicem qui non judicat nisi post diligentem inquisitionem. Vide Davidem Camium in Comment. ad illum locum. Porrò fermentum aciditatem habet moderatam, cujus mixtione pani saporis gratiam facit, velut idoneo quodam condimento. Par est ratio judicii. Nihil ei majorem gratiam conciliat, quàm clementiæ mixta salutaris atque moderata severitas.

L.

Homo ad laborem natus.

Job. 5. 7. אדם לעמל יולד, *Homo ad laborem nascitur.* Hemistichium proverbiale indicans miseriam vitæ humanæ. לעמל reddi potest, *ad molestiam.* Versus integer exstat in Latina ver. *Homo ad laborem nascitur, & avis ad volatum*: quem ex Ebræo nunc interpretantur, *Homo ad laborem nascitur, & filii prunarum* (i. scintillæ) *volant in sublime.* Huc facit Menandri illud,

> Ἆρ' ἐστι συγγενές τι λύπη καὶ βίος;
> τρυφερῷ βίῳ σύνεστιν, ἐν δόξῃ βίῳ
> πάρεστιν, ἀπόρῳ συγκαταγηράσκει βίῳ·

i. interprete Stephano,

> *Congenitus anne mœror est mortalibus?*
> *Vitæ ille mollis, vitæ honoratæ comes,*
> *Vitaq; gaudet inopi consenescere.*

LI.

Manus ejus contra omnes, & manus omnium contra eum.

ידו בכל ויד כל בו, *Manus ejus in omnes, & manus omnium in eum.* De Ismaële hoc dicitur Gen. 16. 12. *& ipse erit homo ferus, manus ejus contra omnes, & manus omnium contra eum.* Mens verborum, ipse omnes bello petet, & omnes ipsum: quod ad posteros ipsius extendendum. Hodie proverbii loco usurpatur. Convenit dici in eum, qui adversùs omnes stat, & omnes adversùm se habet, h. e. in hominem adversantem aliis omnibus, & cui nemo non adversatur. Refertur à Virgilio, & Rulando.

LII.

Zizania in tritico.

Ζιζάνια ἐν τῷ σίτῳ· Quando mali bonis immixti sunt in Ecclesia: nam boni per *triticum* significantur, ut Matth. 13. 29. συλλέγων τὰ ζιζάνια ἐκριζοῖ τὸν σῖτον, *Colligens zizania, triticum eradicat.* Vult dicere, Cum malis etiam bonos tollit. Notum est.

LIII.

Nemo novit quid cras futurum sit.

In Proverbii usum trahendum, quod legitur Jacobi 4. 14. οὐκ ἐπίστασθε τὸ τῆς αὔριον, i. *Nescitis quid futurum sit postero die.* Salomo extulit, *Nescis quid parturа sit dies.* Anacreon,

> τὸ δ' αὔριον τίς οἶδεν;

LIV.

Filii canes, & canes filii.

Proverbii similitudinem habet in Comment. Theodoreti ad Psal. 9. *Filii canes, & canes filii*, quod idem explicat Psal. 21. his verbis, *Post crucem qui olim canes erant, per fidem in filiorum ordinem transiverunt, & qui olim tanquam filii tractabantur, Canum appellationem acceperunt, tanquam canes contra Dominum rabie perciti.* Et manifestiùs Psalm. 58. *Rerum vicissitudo fuit, & Judæi qui olim filii erant, ob eorum scelera canum ordinem sortiti sunt. Gentes verò, quæ quondam canibus similes erant, filiorum honorem consecutæ sunt.* Sumptum ex verbis Christi Matth. 15. 26. *Non est bonum accipere panem filiorum, & projicere catellis.* Quæ verba, meo judicio, accipienda proverbialiter. Erasmus censet Christum ista dixisse ex publico Judæorum affectu, qui se solos Deo charos & sanctos judicabant, cœteros omnes canum habebant loco.

LV.

Malus inter sylvestres arbores.

תפוח בעצי היער, *Malus inter arbores sylvæ.* Ubi quis inter sui generis homines excellit. *Malus* hoc loco est notissimum pomi genus; non picea arbor, ut quidam volunt. Adagii origo ex Cant. 2. 3. ubi sic legimus, *Quod malus inter sylvestres arbores, id est dilectus meus inter filios* (h. e. adolescentes,)

LVI.

Asina Balaamum.

Sub. *admonet.* Ubi plebejus homo & idiôta sacerdotem admonet officii sui. Sic Polydorus enarrat ex Beda, nisi fallor. Utemur appositè pro Græco proverbio, *Sus Minervam* quando videlicet indoctus doctum docet.

LVII.

Aegyptia tenebra.

חשך מצרים, *Tenebra Aegypti*, h. e. Ægyptiæ, ficut dicimus, *Commenia tenebra*, de magnis & craſſiſſimis tenebris, quales in Ægypto erant ætate Moſis. Meminit vir quidam eruditus ad hunc modum ſcribens, *Erat verò quoddam latum in tota terra aquâque commiſtis; quod circumſtabat moles magna nebuloſi & omnis luce carentis aëris, denſiſſimis tenebris ſimillimi*, Vide Exod. 10. 22.

LVIII.

Cervus ad fontes.

Ubi quis cum magno deſiderio ad aliquam rem accedit. Cervi enim cùm ſitiunt, avidiſſimè petunt fontes & flumina, quo ſitim reſtinguant, eſu ſerpentum interioribus calefactis. Sumptum ex illo, *Quemadmodum cervus deſiderat fontes aquarum.*

LIX.

Quatriduanus eſt, jam fœtet.

Verba ſunt Marthæ ad Dominum de Lazaro, qui quatriduum ſepultus fuerat, cùm ad eum veniret Jeſus. Solet autem volgus id dictitare in hoſpites nimium moleſtos & impudentes, ut ſignificent eos incipere odioſos fieri, quando in amici hoſpitium ultra triduum divertuntur. Meminit proverbii Carolus Bovillus.

LX.

Aegyptiæ ollæ.

Uſus eſt proverbialiter Hieron. epiſt. ad Fabiolam, manſione 13. *Ex quibus omnibus nos omnes docemur, qui ſapientiam dimiſimus ſecularem, & Aegyptias ollas contempſimus, non debere murmurare contra cœleſtem Scripturarum panem, nec hic virulentias Aegyptiorum, quæ ſunt Poëtarum carmina, ſed ſimplicem manna cibum quærere.*

LXI.

Balaam de Settim in Galgal venit.

Hujus uſus, ſi quando viderimus conſurgere aliquos adverſùm nos, & avidis faucibus noſtrum ſitire ſanguinem, & ex improviſa diſpenſatione Dei pro nobis fieri, qui contra nos venerant. Vide Comment. Hieronymi Mich. 6.

LXII.

Puer centum annorum.

In ſenem delirum, & qui ad puerilem ſtultitiam rediit, deſipitque moribus.

LXIII.

Senex duodecim annorum.

In puerum ſenili prudentiâ præditum. Proverbia ſunt vulgi petita ex ſacris literis. Prius habetur neſcio ubi, [Gen. 11. 10. in Bib. Græcia, Sem erat filius centum annorum, quando genuit Arphaxad.] Alterum ſumptum ex hiſtoria Jeſu, qui annos duodecim natus docebat in Synagoga cum omnium admiratione. Utrumque memorat Bovillus.

LXIV.

Cæco duci inniteris.

Ortum ex illo, *Cæcus cæcum ducit*. Utitur Tertullianus, De Reſurrectione carnis, cap. 3. Vide quæ ſcripſimus Claſ. I. libr. 3. adag. 12.

LXV.

Serpentina aſtutia.

In Proverbio eſt ſicut dicimus, *Columbina ſimplicitas*. Natum ex hiſtoria ſerpentis ejus, qui Hevam decepit. Auguſtinus de Civit. Dei, lib. 14. cap. 9. *Non eſt ejus generis timor, cujus ille, quo timebat Apoſtolus Paulus, ne Corinthii ſerpentinâ ſeducerentur aſtutiâ: hunc enim timorem habet charitas, imò non habet niſi charitas*: & lib. 15. cap. 23. *Apoſtatantes à Deo cum Diabolo principe ſuo ceciderunt, qui primum hominem per invidiam ſerpentinâ fraude decepit.*

LXVI.

Columbinus.

Epitheton proverbiale, ſignificans caſtum ac ſimplex, unde *Oculus columbinus, & Columbina locutio.* Videtur originem habere ex iis, quæ de columbarum ſimplicitate in ſacris literis referuntur. Sic,

LXVII.

Caninus, ovinus, lupinus.

Ambroſius de dignitate Sacerdotali cap. 3. *Ne locutionem ſimulemus columbinam, & mentem habeamus caninam*, Ibidem, *Ne profeſſionem monſtremus ovinam, & ferocitatem habeamus lupinam. Caninam*, h. e. maledicam, niſi fallor.

LXVIII.

Samſone robuſtior.

עז משמשון, De eo, qui robore ac firmitate corporis longè cæteris hominibus excellit. Licebit efferre, *Alter Samſon*, ut Græcè, Ἄλλος οὗτος Ἡρακλῆς, *iſte eſt alter Hercules.* Ad conſimilem modum dices, *alter Abſalom*, de egregio formoſo; *alter Achitophel*, de proditore Conſiliario. Cœterùm hiſtoriæ, unde hæc prompta, notiores ſunt, quàm ut indicari debeant.

LXIX.

Ab Herode ad Pilatum.

Hoc dicimus, quando ire debemus ab uno ad alium, & ſic ludificamur. Refertur à Polydoro.

LXX.

Tu es Magiſter in Iſraël, & hæc ignoras?

Hoc dicimus, ubi quis aliquid ignorat in ea arte quam profitetur. Sed non eſt propoſitum ſcribere hujuſmodi adagia. Nam quæ neque in Divinis literis adagia ſunt, neque apud probatum aliquem ſcriptorem inveniuntur, ea malo te ex aliis, quàm ex me cognoſcere. Pœniter quod tam multa retulerim. Qui avidus eſt talium, adeat Polydorum & Rulandum. Nam Bovillus Gallica tantùm recenſuit.

JOH

JOH. DRUSII

PROVERBIORUM

CLASSIS SECUNDÆ:

LIBER I.

I.

Ne esto nimiùm sapiens.

IN omnibus rebus tenenda mediocritas, quæ inter nimium & parùm, etiam in studio sapientiæ. Ea de re præceptum est, Salomonis Kohel. 7. 17. אל תתחכם יותר, *Ne sapiens esto nimiùm.* Non quòd in sapientia nimium sit; sed ut *nimis justum* vocamus superstitiosum, & τὸ ῥητὸν urgentem; sic *nimiùm sapientem* intelligimus eum, qui stultus est, dum nimium sibi sapere videtur. Sapit etiam plus nimio, qui tractat res divinas curiosiùs, quàm par est, inquirens in ea, quæ sunt supra captum humanum. Item, qui prudentiæ suæ innititur, & qui putat se scire quod nescit: quæ opinio sui multos alioqui bonos adolescentes pessundedit. *Nimiùm sapere* paulò aliter accepit Tertullianus in carmine ad Senatorem, cùm ita scriberet

Prandia longa nocent, jejunia longa fatigant:
Sic nimiùm sapere stultum facit improba secta.

II.

Improborum anni breves.

Prov. 10. 27. שנות רשעים תקצרנה, *Anni improborum decurtantur*, h. e. breves sunt. Significat improbos non esse longævos. Nam vitia dies minuunt, & ante tempus adducunt senectam, adeóque mortem. Quod maximè videre est in iis, qui voluptatibus dediti sunt, qui raro attingunt metam vitæ humanæ. Cibus enim ac potus, itemque venus, nisi quis rectè utatur, fiunt causæ morborum, atque ita mortem accelerant. Huic contrarium in collectaneis Apostolii, κακὸν ἄγγος οὐ κλᾶται, *malum vas non frangitur*: cui simile esse dicit, κακὸς ἀνὴρ μακρόβιος, *vir malus etiam longævus est.* Vulgò dicimus in hanc sententiam, *Mala herba difficulter perit.*

III.

Non respondendum, nisi re auditâ & intellectâ.

In eum, qui respondet priusquam audiverit aut intellexerit quod dictum est, quadrabit illud Sirach. 11. 8. πρὶν ἢ ἀκοῦσαι μὴ ἀποκρίνου, *priusquam audiveris, ne responde.* Item illud Proverb. 18. 13. משיב דבר בטרם ישמע אולת היא לו וכלמה *Qui respondet, antequam audiverit, id ei est stultitia & dedecori.* Inter notas, quæ sapientem discernunt à stulto, ponunt Ebræi veteres quòd *stultus respondeat priusquam audiverit: sapiens verò, de eo quod non audivit, dicit, Non audivi; & fatetur quod verum est*; item dicunt, *Assuefac te, ut de eo, quod non novisti, semper dicas, Non novi.* Quibus consentanea scribit Plutarchus in Comment. περὶ ἀδολεσχίας, admonens ut qui velit accuratè respondere, mentem loquentis diligenter perdiscat, ne illud fiat quod proverbio dici solet, *Falces postulabam*, &c.

IV.

Amici plagæ fideles.

Vel, *Fidelia sunt vulnera diligentis.* Fidelis amicus fidelis vulnera infligit. Quænam sunt illa vulnera? Viri boni aut amant, aut non adulantur. Quos autem amant, eos cupiunt sui similes, atque adeò quàm optimos esse. Itaque si peccantes viderint, liberè reprehendunt. Sæpe etiam asperiùs cum iis agunt. Nihil dant auribus, omnis veritati. Hæ plagæ, h. e. objurgationes, licèt acerbæ fuerint, tamen fideles sunt & animæ salutares. Contrà;

V.

Perniciosa sunt oscula inimici.

Hoc est, blanda obsequia inimici. Nam inimicus est quisquis nobis adulatur: nam tales, qui amicos esse putat næ ille vehementer errat. Dignus profectò est cujus aures nunquam vera vox intret. Legitur Prov. 27. 6. נאמנים פצעי אוהב ונעתרות נשיקות שונא, *Fidelia vulnera amici, & deprecanda oscula inimici.* Vult dicere, mala sunt oscula inimici. Nam quæ mala sunt ea deprecamur; & contrà. In Græca versione habetur; Ἀξιοπιστότερά ἐστι τραύματα φίλου, ἢ ἑκούσια φιλήματα ἐχθροῦ. Quæ verba Augustinus sic in Latinum convertit, *Fideliora sunt vulnera amici, quàm voluntaria oscula inimici.* Idem admonet proverbium esse Ecclesiasticum, cui opponit vulgare illud,

Obsequium amicos,

Nescio, inquit, in quadam Epistola ad Hieronymum, *utrum amicitia Christiana putanda, in quibus magis valet vulgare proverbium,*

Obsequium amicos, veritas odium parit;

quàm Ecclesiasticum, Fideliora sunt vulnera amici, quàm voluntaria oscula inimici.

VI.

Improbitas evertit peccatorem.

רשעה תסלף חטאה, *Improbitas evertit peccatum*, i. peccatorem. Figura loquendi, ut cùm *scelus* pro scelesto usurpatur. Sic Virgilius, *Crimine ab uno disce omnes. Crimen* pro criminoso posuit. Legitur Prov. 13. 6. ac dici convenit, ubi quis nequitiâ suâ sibi malum aut

exitium accersit. Affine est quod vulgò dictitant, *Neminem lædi nisi à se ipso*, significantes unumquemque mali sui caussam & authorem esse. *Nemo*, inquit Ambrosius, *gravius alieno potest condemnari judicio quàm insipiens suo, qui sibi autor est malorum.* Huc refer ex Prov. 5.22. *Ipse suis iniquitatibus capitur improbus, & funibus peccati sui comprehenditur.*

VII.

Peccatores insequitur malum.

Cognatum superiori, חטאים תרדף רעה, *Peccatores insequitur malum*: (i. pœna mali; aut, ultio Divina) quo significabant improbè factum autorem comitari, nec abire sine pœna: quod etiam Horatius declarat illo versu;

Rarò antecedentem scelestum
Deseruit pede pœna claudo.

Et M. Cato, inquiens, *Nequiter factum semper durat, & reum comitatur.* Exstat Prov. 13.21. Hoc sensu laudatur à nonnullis, *Noxa caput sequitur.* Siracides, λέων θήραν ἐνεδρεύει, οὕτως ἁμαρτία τοῖς ἐργαζομένοις κακίαν; i. *ut leo feris, ita maleficis insidiatur peccatum.* Quæris quomodo insidietur? vide mihi conscientiam sceleratorum; non ullâ re magis divexantur; neque scelera, ut aliquando tuta sint, secura unquam esse possunt. Nam etiamsi lateant, nec deprehensa fuerint, tamen manet solicitudo, quæ ipsos autores mirandum in modum cruciat: testem enim circumferunt scelerum suorum. Unde Ambrosius, *Injustus*, inquit, *amplius suis punitur opinionibus quàm judiciariis severitatibus.* I nunc, & mirare Socratem, cur dixerit, *Improbus semper miseros esse.*

VIII.

Bona uxor.

Si quando aliquis bonam uxorem nactus fuerit, aut cùm significabimus bonam uxorem demùm esse favoris Divini, sive Dei benevolentiæ, [Est & mala uxor à Deo, sed irato, ut dicebat Menander] usurpabimus hunc versum, מצא אשה מצא טוב ויפק רצון מיהוה *Qui invenit uxorem, invenit bonum, & elicuit favorem à Domino.* Exstat Prov. 18.22. Huc pertinet quod apud Siracidem Eccles. 26.18. δόσις Κυρίου γυνὴ σιγηρὰ καὶ εὔνους, *Domini donum est uxor taciturna & benevola* (alii *prudens, cordata*) & mox, χάρις ἐπὶ χάριτι γυνὴ αἰσχυντηρὰ καὶ πιστή, *Gratia ad Gratiam*, (i. multiplex, aut suprema gratia) *est uxor pudica & fidelis.* Porrò membrum illud, *Qui invenit uxorem, invenit bonum*, docet bonum esse uxorem. Quomodo bonum est? Bona quædam simpliciter bona sunt, quædam ἐξ ὑποθέσεως. Bonum simpliciter est favor Divinus, fons & caussa omnis boni: bonum ἐξ ὑποθέσεως est uxor. Nam si bona fuerit, hoc pòsito, bonum est: si mala, malum; & tamen dicit, *Qui invenit uxorem* simpliciter, quasi mala, quæ sit, uxor dici non mereatur.

IX.

Timor Domini adjicit dies.

Prov. 10.27. יראת יהוה יוסיף ימים, *Reverentia Domini addit dies.* Qui Deum reveretur, virtutem colit. Virtus & vitium contraria sunt. Cùm igitur fateamur satis magnam vim esse in vitiis ad minuendam vitam, fatendum est eandem vim in virtute esse ad producendam vitam. Contrariorum enim contraria sunt consequentia. Igitur ut diu vivas, colenda pietas, h. e. vita cum virtute & timore Numinis conjuncta. Nam qui vitiosè vivunt, ferè immaturi & ante tempus è vita avelluntur. Huic simile in Latinorum adagiis, *Maturè fias senex, si diu velis esse senex.* Utemur appositè cùm videbimus senem, qui piè vivendo superârit metam vitæ humanæ, h. e. annum ætatis septuagesimum, aut octogesimum. Seneca epist. 1. lib. 8. *Potéstne aliquatenus nostra quoque providentia longiorem propagare huic corpusculo moram? Si voluptates, quibus pars major periit, potuerimus regere ac coërcere.* Vide sequentia.

X.

Lætus animo est convivium juge.

Licebit ita efferre *Bonus animus est juge symposium*, vide infrà. *Convivium juge* proverbiali schemate vocatur continuata & perennis voluptas, quam homo percipiens incredibili jucunditate perfunditur, non aliter quàm si lauto opiparóque convivio continenter exciperetur. Ait igitur Prov. 15.15. *Omnes dies pauperis* (aliâs, *afflicti*: nam id vox Ebræa propriè significat) *mali sunt: sed lætus corde est convivium juge aut continuum*, q. d. versatur quasi in continuo convivio. Nam molestias, quas gignit inopia, non minuit solùm mitigátque constans animi lætitia; verùm etiam discutit planéque dissipat, ut nihil sit beatius quàm pauper suâ sorte contentus, qui vacuus ab omni curâ, animo fruitur hilari ac quieto. Huc etiam referri debet, qui in Deo conscientiam habet serenam & tranquillam. Scitum illud, *Bonus animus in re mala dimidium est mali*: & *Nihil est miserius, quàm animus malè sibi conscius.* Id si verum est, sequitur nihil esse felicius animo sibi bene conscio. Quo nescio an sit aliud hoc exulceratissimo & sævissimo persecutionis tempore miseris Christianis majus aut certius solatium. Nam cùm sexcentis quotidie incommodis afficiantur, & pro deterrimis sceleratissimisque hominibus à mundo habeantur, unica illis adest conscientia, quæ culpæ omnis expers, mirâ & inenarrabili voluptate mentem animúmque afficit. Veteres Ebræi multa de futuro post hanc vitam convivio locuti sunt. Id pro fabula ab omnibus propemodum habetur. Mihi verò non simpliciter hoc dixisse videntur. Usi enim similitudine rerum, quæ subjectæ sensibus sunt, res divinas, quæ sub sensum non cadunt, nec à nobis comprehendi possunt, expresserunt, captuíque nostro in eo sese accommodârunt. Itaque *convivium* appellârunt æternam felicitatem, futurámque gloriam, quâ Deus mentiri nescius suos, h. e. pios & fideles omnes, in altera vita beabit. Cæterùm in Ebræo habetur טוב לב משתה תמיד; quod interpretari posses *lætum cor* (vel *bonum cor*, i. animus æquus & contentus sorte suâ) *nuptiæ continuæ.* Secundùm hanc interpretationem verba transponenda erunt, ut sit לב טוב, i. *cor lætum.* Hoc primum. Deinde משתה sunt *nuptiæ* (ita usus est interpres Syrus Matth. 21. 20. quanquam aliâ formâ) sive *epulæ illæ, quæ vocatis ad nuptias adornari solent.* Hoc significatu sumitur id nomen Jud. 14. 20. Hodie nuptiarum dies præter epulum, quod amicis

&

& invitatis exhibetur, etiam cantionibus & musicis instrumentis, item choreis & tripudiis perstrepit. Olim verò apud priscos Ebræos ejus diei lætitiam honesto convivio terminatam fuisse verisimile est: atque hinc nuptias *convivii* nomine significatas, quas recentiores à thoro sive thalamo nuptiali חפה, aut בית החפה, vel etiam בית הלולא appellârunt.

XI.

Qui se extollit, deprimetur.

Ὅστις ὑψώσει ἑαυτὸν, ταπεινωθήσεται, *Quisquis extollet seipsum, humiliabitur,* sive *deprimetur.* Proverbialis sententia à Christo usurpata Matth. 23. 12. & Luc. 18. 14. nisi quòd in Luca πᾶς ὁ ὑψῶν ἑαυτὸν, *quicunque se extollit,* perinde est, Convenit dici, ubi quis se nimium efferet, & alios præ se omnes contemnit. Cæterùm proverbium esse vel ex Salomone patet, qui eandem sententiam aliquoties commemorat, sed alia verbis, ut Prov. 11. 2. *Ubi adest superbia, adest ignominia:* & 16. 18. *Calamitatem fastus præcedit.* Legitur & Luc. 14. 11. *Omnis qui se extollit, deprimetur.*

XII.

Qui se demiserit, extolletur.

Superiori adversum, ὁ ταπεινῶν ἑαυτὸν, ὑψωθήσεται, *Qui se deprimit, extolletur.* Quod alibi effertur, ὅστις ταπεινώσει ἑαυτὸν, *qui se deprimet.* Cognatum ei quod apud Salomonem, Prov. 18. 12. *gloriam anteit humilitas.* Huc etiam pertinet quod Luc. 1. 52. in Cantico Mariæ, *detraxit potentes de sedibus, & extulit humiles.* Nec omittendum quod de Æsopo literis proditum, qui sciscitanti quidnam Deus ageret, respondisse fertur, τὰ ὑψηλὰ ταπεινοῖ, καὶ τὰ ταπεινὰ ὑψηλοῖ, *depressa extollit & excelsa deprimit.*

XIII.

Qui colit humum suum, saturabitur pane.

Proverb. 12. 11. עובד אדמתו ישבע לחם *Qui colit tellurem suam, saturabitur pane:* h. e. rebus necessariis ad victum. Hoc vult, Qui agrum suum diligenter colit, ei abundè suppetet quicquid necessarium ad vitam sustentandam. Rursus qui se gnaviter exercet in ea arte quam didicit, ei nihil deerit earum rerum, sine quibus ægrè vivitur: artem enim quævis terra alit.

XIV.

Ex quolibet labore residuum.

בכל עצב יהיה מותר, *In omni labore est residuum.* Prov. 14. 23. Nullus labor est, si modò honestus fuerit, quin fructum & emolumentum adferat. *Labore,* h. e. opere laborioso, qualis est agricultura: item studium literarum. Nam licèt *otii* vocabulo afficiatur, tamen non paratur nisi summo labore: unde est, *Radix literarum amara, fructus dulces.*

XV.

Sermo labiorum duntaxat ad egestatem.

Labore non verbis parantur opes. Non satis est dicere, Negotiabor, colam agrum, studebo, redibo in viam. Faciendum est. Procacitas linguæ vitæ sordes non eluit. Sapientia in actione consistit. Ager in opere colitur. In negotiis gerendis res non verba prosunt. Miser est qui se oratione tantùm sustentat. Si ergò ditescere cupis, si paupertatem effugere, esto sedulus re, non verbis. Si sapientiæ studiosus es, etis, si non oratione tantùm, sed facto id declares. Sunt quidem facta verbis difficiliora, sed & utiliora. Multos ad paupertatem redegit, quòd linguâ duntaxat industrii essent, nec eorum facta verbis consonarent. Hoc significat sapiens noster ibid. cùm ait דבר שפתים אך למחסור *Verbum labiorum tantummodo ad egestatem.* Jam verò, votis nihil proficitur apud Deum. Qui à Nemine aliquid impetrare volunt, laborare debent. Vigilando, agendo, bene consulendo prosperè omnia cedunt. Nemo unquam ignaviâ felix factus est. Eruditus sermo non ostendit verum animi robur. Est enim oratio etiam timidissimi audax.

XVI.

Amicus semper amat.

Prov. 17. 17. בכל־עת אוהב הרע *Omni tempore amat amicus.* Qui verè est amicus, semper amat. Vulgares amici fortunam sequuntur: h. e. rebus secundis amant, adversis deserunt amicum.

XVII.

Frater in adversis nascitur.

ואח לצרה יולד, *Frater in adversis nascitur,* ibid. Est fratris, fratrem in calamitate non destituere. Qui secus facit, frater verè non est. Ut ergò amicus, sic etiam frater rebus adversis probatur. aliter, *Frater,* h. e. fidus amicus, tanquam frater. *Amicus certus in re incerta cernitur.* Ut aurum igne, sic amicitia fidelis in periculo aliquo perspici solet.

XVIII.

Simplex credit omni sermoni.

פתי יאמין לכל דבר *Simplex credit omni verbo,* Prov. 14. 15. Græcè est ἄκακος πιστεύει παντὶ λόγῳ, *Vir minimè malus omni sermoni credit:* ex se enim alios æstimat. Citatur alibi proverbii nomine à Basilio. Admonet viros bonos ac simplices etiam credulos esse, ac proinde facilè decipi. Cicero, *credulitas error est magis, quàm culpa, & quidem in optimi cujusque mentem facillimè irrepit:* alia interpretatio. *Fatuus credit omni verbo.* Nam temerè quidvis credere signum est imprudentiæ & levitatis. Sirach. 19. 4. ὁ ταχὺ ἐμπιστεύων, κοῦφος καρδίᾳ, *qui citò credit, levis animi est.* Notum Epicharmi illud, *nervos atque artus esse sapientiæ non temere credere.* Quod Græcè sic effertur, νᾶφε καὶ μέμνασ' ἀπιστεῖν· ἄρθρα ταῦτα τᾶν φρενῶν.

XIX.

Qui virgæ parcit, filium odit.

חושך שבטו שונא בנו, *Qui parcit virgæ suæ, odit filium suum.* Prov. 13. 24. Alibi legitur. *Stultitia alligata est animo pueri: eam virga castigatrix ab eo dispellet.* Qui ergò virgæ parcit, videtur delectari stultitiâ & petulantiâ filii sui, quod est signum odii. Nam qui amat, cupit eum quàm sapientissimum evadere. Huc accommoda quæ habentur Prov. 23. 13. *Ne subtrahe à puero castigationem: quòd si cædes eum virgâ, non morietur. Tu virgâ cædes eum, & animam ejus ab inferis liberabis.*

XX.

XX.

Qui amat filium, maturè adhibet castigationem.

אוהב בנו שחרו מוכר, *Qui amat filium suum, maturat castigationem*, Ibid. Planum est. Ex hoc loco sumptum est quod in ore vulgi, *Qui amat filium non parcit virgæ*. שחרו מוכר ad verb. *manè adhibet castigationem*. Vult dicere, maturè aut diligenter eum castigat. *Maturè*, h. e. dum spes est. Sic ait

XXI.

Castiga filium tuum dum spes est.

יסר בנך כי יש תקות *Castiga filium tuum dum spes est*. Prov. 19. 18. Spes est dum animus flecti potest, ut in pueritia. Nam tenera facillimè finguntur: unde Plato adolescentes κηρίνους appellat, vocabulo à *cera* formato; quòd ut cera in eam partem quâ ducis facilè sequantur. Rursus spes est in ipsius mali principio, priusquam robur acceperit. *Nam*, ut ait Seneca, *facilius est excludere perniciosa quàm regere; & non admittere quàm admissa moderari. Nam cùm se in possessione posuerunt, potentiora rectore sunt, nec recidi se minuive patiuntur.*

XXII.

Copia cibi novalis pauperum.

רב אכל ניר ראשים, *Copia cibi novalis pauperum*, Prov. 13. 23. In novali pauperum est copia rerum ad victum pertinentium. Natura modico contenta præter panem & aquam nihil desiderat. Ex his aquam ipsa suppeditat: panem agricultura subministrat. Qui hæc duo habet, secundùm sapientes dives, atque adeò beatus esse potest.

XXIII.

Sperat in morte sua justus.

חסה במותו צדיק, *Sperat in morte sua justus*, Prov. 14. 32. Vir bonus, quia sibi conscius, sperat etiam cùm animam agit. Rursus vir bonus, cùm res adversæ sunt maximè, tum maximè spem & fiduciam in Deo habet.

Admonitio.

Mortem appellant Ebræi non modò quæ vitæ opponitur, sed etiam insignes calamitates & graviora pericula.

XXIV.

In semita justitia vita.

בארח צדקה חיים, *In semita justitiæ vita*. Prov. 12. 28. Qui secundùm virtutem vivit, jocundè vivit; etiam diu, sicut ait, *Corona decora senectus, in via virtutis invenietur*. Aut *vita*, h. e. vita æterna.

XXV.

Ne esto sapiens in oculis tuis.

אל תהי חכם בעיניך, *Ne esto sapiens in oculis tuis*, Prov. 3. 7. h. e. judicio tuo, vel apud teipsum. Proprium stultitiæ, putare se sapientem esse, aut doctum, aut virum probum. Ita dico, extendi debet hoc præceptum. Ne tibi videaris aliquid scire, etiamsi multum scias. Tunc est spes aliqua profectûs cùm adolescens incipit intelligere imperitiam suam. Qui se omnia scire putant, nullam magistri operam admittunt, quo nihil pestilentius: & ferè fit, ut quò quisque indoctior, eò plus sibi arroget. Nam inscitia habet comitem, ut plurimùm, αὐθάδειαν, & existimationem sui: quæ una pestis multos alioqui egregios adolescentes pessundedit. Huc refer ex Prov. 26. 12. *Vidisti virum sapientem in oculis tuis; spes est de stulto major quàm de illo.*

XXVI.

Timor Domini principium scientiæ.

יראת יהוה ראשית דעת, *Jovæ metus principium est scientiæ*, Proverb. 1. 5. Duobus modis exponi potest. Uno modo sic, Qui Deum timet, incipit eum nôsse. Est autem Dei notitia fons & radix omnis Virtutis. Sap. 15. *Novisse te, ô Deus, absoluta justitia est: & tuam scire potestatem, radix immortalitatis.* Hic *scientiam* accipio ut in illo, *Excisus est populus meus absque scientia*, i. notitia Dei. Alio modo exponės, si scientiam sumes pro sapientia. Tum enim idem erit cum eo quod sequitur.

XXVII.

Initium sapientiæ timor Dei.

תחלת חכמה יראת יהוה, *Initium sapientiæ timor Domini*, Prov. 9. 10. E Scrinio Davidis sumptum. David autem ex illo Jobi sumpserat, Jobi 28. 28. *Ecce Domini reverentia, ipsa est sapientia.* Egregiè verò hoc mihi dixisse videtur David Nam qui Deum non reveretur, nec peccare verebitur. Tolle metum numinis, quis in tenebris, & ubi latere se posse sperat, à flagitiis abstinebit? Quis ea crimina quæ legibus non puniuntur, vitabit? Ubi conjugii fœdus sanctum erit? ubi torus immaculatus? Tu existimas eum perjurii pœnam metuere, qui Deum non metuit?

XXVIII.

In timore Domini est recedere à malo.

ביראת יהוה סור מרע, *In timore Domini est recedere à malo*, Prov. 16. 6. Domini timor, vel, si mavis, reverentia aliud nihil est, quàm religio & pietas erga Deum. Quod ergò ille de Virtute dixit, *Virtus est vitium fugere*, justiùs tu dixeris de Religione, *Religio est vitium fugere*,, & sapientia prima stultitiâ caruisse.

XIX.

Dei metuens rectè vivit.

הולך בישרו ירא יהוה, *Ambulat rectè* (ad verb. *in rectitudine sua*,) *timens Domini*, Prov. 14. 2. Qui religiosus est & Dei metuens, etiam rectè vivit. Hæc pariter incedunt. Ut una catena & custodiam & militem vincit, ita simul fuit virtus & Dei timor, probitas & religio. Ita dico, Religio vita est, non oratio: res, non verba. Quid tu mihi religionem jactas, qui vitam vivis turpem & flagitiosam? qui animum à vitiis nunquam abducis?

XXX.

XXX.

Extremum voluptatis mœror.

אחריתה שמחה תוגה, *Extremum voluptatis mœror.* Qui voluptatibus dediti sunt, nisi emergant citò & se ad frugem bonam, ut dicitur, recipiant, incurrunt tum in graves morbos, tum in damna, tum in dedecora, sæpe etiam legum judiciorúmque pœnis obligantur. Seneca, *Ipsa voluptates in tormenta vertuntur. Epulæ cruditatem adferunt; ebrietates nervorum torporem tremorémque; libidines, pedum, manuum, articulorum omnium depravationes.* Sed vetus ed. nec malè, *Extremum gaudii luctus* occupat: Nimirum ita naturâ est comparatum, ita Deo placitum ut lætis tristia succedant, & voluptati ut mœror comes consequatur. Quin incommodi plus malique illicò offit, boni si quid obtigit. Reperies Prov. 14. 13.

XXXI.

Etiam in risu dolet cor.

Ibidem est, גם בשחוק יכאב לב, *Etiam in risu dolet cor.* Sæpe gaudent vultu qui animo mœrent. Mihi crede, non est hoc verum gaudium. Quare inquis? quia non ex animo proficiscitur, quia semper luctuoso exitu terminatur, quia ex mala conscientia nascitur. An tu existimas illum gaudere qui ridet? animus debet hilaris ac fidens, nec ullius mali conscius esse.

XXXII.

Qui gaudet calamitate, non feret impunè.

שמח לאיד לא ינקה, *Gaudens calamitate, non evadet impunè.* Prov. 17. 5. Gaudent magni Viri aliquando rebus adversis, non aliter quàm fortes milites bello. Sed hoccine damnat sapiens? nihil minùs. Sed *calamitatem* hic posuit pro calamitate alterius. Qui ergò gaudet alterius exitio non evadet sine pœna: nam ipse in similem calamitatem, aut fortasse majorem incidet, alio evadente. Sic ait, 24. 17. *Cùm ceciderit inimicus tuus, ne læteris, & cùm impegerit ne exsultet cor tuum. Ne videat Dominus & displiceat in oculis ipsius, & avertat ab eo iram suam.*

XXXIII.

Vita corporis cor sanum.

חיי בשרים לב מרפא, *Vita carnium, cor sanum.* Prov. 14. 30. Videtur hoc mihi dicere, si mens sana fuerit, etiam corpus sanum erit. Nam in malis bonus animus dimidium est mali, juxta illud, Prov. 18. 14. *Animus hominis perfert morbum ejus. Vita carnium* sive *corporis* est bona valetudo, sanitas. *Nam vivere* valere significat, ut, *vivat Rex. Cor sanum*, animus æquus & perturbationum vacuus.

XXXIV.

Teredo ossium invidia.

Ibid. רקב עצמות קנאה, *Putredo ossium invidia.* Ita vulgatæ editiones: sed erunt scio qui magis probabunt, *teredo ossium.* Nam רקב *teredo*, sive *cossus*, aut *tarmes*, h. e. vermis ossa corrodens. Sic Bernardus, *Invidia*, inquit, *est animi tinea, sensus comedit, pectus urit, mentem affligit, cor hominis quasi quadam peste depascit, & cuncta bona ardore pestifero devorat.*

XXXV.

Spiritus fractus exsiccat ossa.

רוח נכאה תיבש גרם, *Spiritus fractus exsiccat ossa*, Prov. 17. 22. Animus fractus mœrore paulatim vitalem calorem absumit, & nutritionem partium minuit, atque ita exsiccat ossa, & ad tabem deducit. Ei remedio sunt primùm Oratio, 12. 25. deinde Musica 25. 20. postremò Vinum; unde est 31. 6. *Date siceram pereunti, & vinum amaris animo.*

XXXVI.

Spiritum fractum quis ferat?

רוח נכאה מי ישאנה, *Spiritum fractum quis ferat?* Pauci admodum ferre possunt animi tristitiam, præsertim si vehemens fuerit & diuturna. Sed ita natura homini amica fuit ut dolorem aut tolerabilem aut brevem fecerit: rarò qui vehemens est, diuturnus est.

XXXVII.

Qui integrè ambulat, securè ambulat.

הלך בתום ילך בטח, *Qui ambulat integrè, ambulat securè.* Prov. 10. 9. vitam securam præstat integritas, nedum tutam. Proinde peccant, qui hic reponunt *tutò*, pro *securè*: nam tuta esse possunt etiam scelera. Securi sunt tantùm illi, qui sincerè & integrè, atque adeò secundùm virtutem vivunt. Hanc securitatem illis conciliat conscientia rectè factorum, cùm animus sibi conscius malè nullo unquam tempore metu vacet. Prov. 28. 1. *Fugiunt nemine persequente improbi: justus verò ut leunculus confidit.*

XXXVIII.

Servus non emendatur Verbis.

בדברים לא יוסר עבד כי יבין ואין מענה, *Verbis non erudietur servus: cùm intelligit, non respondet*, Prov. 29. 19. Docet servitia non emendari verbis, ideóque necessariò adhibenda esse verbera. Nam tametsi percipiant docentem, tamen non respondent votis & exspectationi ipsius: sed contemnunt sæpe eum, omnémque institutionem vili pendunt. *Respondere* in sacris est præstare quod alter à te exspectat. Sic Deus respondere dicitur iis, quos exaudit, ac voti compotes reddit. Porrò *servi* nomine intelligi debet etiam improbus, nempe qui suis servit cupiditatibus. Sic omnis improbus est stultus, idémque servus. *Non* enim, ut ait M. Tullius, *ita dicimus eos esse servos, ut mancipia, quæ sunt dominorum facta nexu, aut aliquo jure civili: sed si servitus sit, sicut est, obedientia fracti animi & abjecti, & arbitrio carentis suo, quis neget omnes leves, omnes cupidos, omnes denique improbos esse servos?* Abenezra ad h. l. *Servus nequaquam emendabitur solis verbis: sed virga & castigationes conveniunt ad emendandum eum. Nam quamvis percipiat institutionem, tamen nunquam respondebit instituenti, dicendo, sic faciam.*

XXXIX.

Qui intelligit, absque responso, (i. verbo.)

Simile, *Responsum molle franget iram.* Enimverò præterire nequeo q. R. Levi Gersonis F. in Comment. suis scripta reliquit, dum explicat locum à nobis modò citatum. Siquidem verba illa כי יבין ואין מענה longè

aliter exponit atque cœteri Interpretes. Quippe יבין refert ad *virum intelligentem*, & מענה *responsum*, sive *responsionem* accipit in significatione *sermonis*, seu *verbi* (quemadmodum ענה hujus thema non semel in Daniele,& in aliis Scripturæ locis ponitur pro *dicere, loqui, continuare sermonem*, species scilicet pro genere per Synechdochen. Sic in N. T. ἀποκρίνεσθαι aliquando denotat λέγειν nullâ factâ interrogatione,ut Matth. 11. 25. & alibi) hoc modo, *Qui intelligit, etiam absque verbo*, scil. emendatur: vel ita, *Qui intelligens est, ne verbo quidem opus habet*. Sensus est, Vir prudens atque intelligens, sive sit servus, sive liber, sponte facit officium suum: neque opus est virgis, quibus emendetur, imò ne verbis quidem. Sufficit námque vocula una, vel nutus aliquis, qui eum sui muneris admoneat. Hanc sententiam confirmat dictum vulgare, *Qui bene intelligit non opus habet nisi verbo dimidiato*: aut, *sapiens intelligit ex dimidiato vocabulo*. Huc etiam facit Græcorum adagium, quod est apud Demetrium Phalereum, πᾶς δεσπότης δούλῳ μονοσύλλαβον, *omnis herus servo monosyllabum*. Quo innuitur, hero apud servum intelligentem unicâ duntaxat opus esse syllabâ. Sed nihil propiùs accedit ad hanc explicationem quàm dictum illod Ben-Syræ. *Sapient nutu, stultus fuste*; quod enarramus in class. 3. l. 2.

XL.

In multiloquio non abest peccatum.

ברב דברים לא יחדל פשע *In multitudine verborum non deerit peccatum*, Prov. 10. 19. Multiloquio comes juncta semper vanitas. Rarò à loquacitate mendacium abest. Simillimum huic Gamalielis F. dictum exstat in sententiis veterum sapientum, *Qui multùm loquitur admittit peccatum*.

XLI.

Qui custodit os suum, servat animam suam.

נצר פיו שומר נפשו, *Qui custodit os suum, servat animam suam*. Prov. 13. 3. Qui non loquitur nisi cùm loquendum est, silendo vitat multa incommoda, quæ linguæ incontinentia hominibus importat. Rursus cavet mendacium, quod occidit animam. Huc refer ex 21. 23. Qui custodit os suum & linguam suam, *custodit ab adversis animam suam*.

XLII.

Semper avarus avet.

בכל יום התאוה תאוה, *Toto die avet aviditas*, h. e. avarus Prov. 21. 26. Genus loquendi, ut *dolus* pro doloso, *scelus* pro scelesto. Avarus semper avet, nullâ copiâ satiari potest: ideò fit quia divitias ut finem appetit. Est enim, ut ait Aristoteles, *finis ipsius appetitio infinita*.

XLIII.

Justitia liberat à morte.

צדקה תציל ממות, *Justitia liberat à morte*, Prov. 10. 2. Quanti est facienda Justitia, quæ liberat à morte & vitam conciliat, quâ præditi qui sunt immunes sunt ab iis malis, in quæ cœteri incurrunt, maximè ii, qui per fas ac nefas opes accumulant? Aliter, *Justitia*, h. e. eleemosyna, *liberat à morte*, i. à variis calamitatibus.

XLIV.

Qui cum sapientibus ambulat, sapiens fiet.

הולך את חכמים יחכם, *Qui ambulat cum sapientibus, fiet sapiens*. Ut sapiens evadas conversandum cum sapientibus. Bonorum societas te meliorem efficiet. Doctus evades, si in doctorum familiaritatem te tradideris. Ad probitatem plus valet convictus sapientum quàm doctrina. Primùm, quia firmiùs hærent visa, quàm audita: deinde, quia, ut ait Seneca, *longum iter per præcepta, breve & efficax per exempla*. Reperitur Prov. 13. 20.

XLV.

Socius stultorum malus fiet.

In eodem loco רעה כסילים ירוע, *Qui se sociat stultis, malus fiet*. Qui se socium præbet stultis, h. e. qui cum malis conversatur, fiet eorum similis. Quemadmodum enim vel firmissimam valetudinem lædit aër gravis ac pestilens, sic menti etiam optimæ nocet conversatio cum malis. His consonat versiculus Græcus,

Κακοῖς ὁμιλῶν καὐτὸς ἐκβήσῃ κακός·

& Seneca Philosophus Epist. 7. scribens in hanc sententiam, *Inimica est bonis moribus malorum conversatio. Nemo non aliquid nobis vitium vel nescientibus allinit. Convictor delicatus paulatim enervat & emollit; vicinus dives cupiditatem irritat. Malignus comes, quamvis candido ac simplici, rubiginem suam affricuit*. Huc referri poterit fabella Æsopica de Carbonario & Fullone, monens videlicet ut cum probis ambulemus, & perditorum hominum consortia, ceu pestem quandam, devitemus.

Admonitio:

ירוע potest exponi, *malo afficietur*, ut hoc dicat, incidet in graves calamitates, qui se ad improborum societatem adjunxerit. Pulcrè Ben-Sira, *Væ malo, & væ sis, qui ei adhærent*.

XLVI.

Qui se meretricibus sociat, opes perdet.

De iis qui scorta sectantur, accipiendum quod sit, רעה זונות יאבד הון, *Socians se meretricibus, disperdet opes*. Prov. 29. 3. Nam meretrices mirâ dexteritate crumenas exhauriunt: ex quo illud Comici,

intimum esse mulieribus
Amantis muleò pessimum est pecunia.

Hinc etiam vulgare proverbium apud Belgas; Ghelück van Trouwen is ramp in de Borse. Sirach. 9. 6. *Scortis ne te addicito, ne perdas & te & hæreditatem tuam*. Vetus edit. legit, *Qui nutrit scorta*: & LXX. ὅς ποιμαίνει, & recentior ætas, *Qui alit meretrices*: Non displicet

XLVII.

Septies cadit justus, & surgit.

שבע יפול צדיק וקם, *Septies cadit justus, & surgit*. Prov. 24. 16. Hoc alius aliter accepit: dicunt enim, *cadere* pro *peccare*, quod verissimum est. Nam quotidie peccant Viri boni. Sunt enim innata homini vitia, quæ si corrigi sapientiâ possunt, expelli tamen penitùs non possunt. Alioqui sapientia sub imperio haberet naturam, quod non est ita: & frustra recitaretur in oratione legitima, *Condona nobis debita nostra*. Alius ait

sæpius

ſæpius in calamitates incidere juſtum,& emergere ex iis: quod etiam veriſſimum eſt: idque Salomo idem alibi confirmat, ita ſcribens, *Multa calamitates juſto: ſed liberat eum ex omnibus Dominus.*

XLVIII.

Stultus, dum ſilet, ſapiens habetur.

אויל מחריש חכם יחשב, *Stultus ſilens ſapiens reputatur*, Prov. 17. 28. Quod Græcè dicas, μωρὸς σιωπῶν σοφὸς λογίζεται. Stultus, ſi loquitur, indicat qualis ſit: Pars aliqua prudentiæ ſilentio tegere ſtultitiam ſuam. Μωρὰ γὰρ ὁ μωρὸς λαλεῖ. Cùm ſilet, ægrè à ſapiente diſcernitur, quòd ſapientiæ ſit poſſe tacere, nihilque temerè eloqui. Huc reſpexit R. Jehuda in libro Muſar, cùm ait בשתיקה יראה אדם חכם אפילו הוא טפש, *in ſilentio videtur homo eſſe ſapiens, tametſi ſit inſipiens & ſtultus.* Citatur quoque verſus Græcus ex lib. 1. Epigram. qui eandem ſententiam continet,

Πᾶς τις ἀπαίδευτος φρενιμώτατός ἐστι σιωπῶν.

Hujus loci eſt illud Jobi ad ſocios, Job. 13. 5. *Utinam tacendo taceretis; id vobis ſapientia eſſet.* Nec alienum à propoſito quod Theophraſtum dixiſſe perhibent ei, qui in convivio tacitus ſedebat, *ſiquidem imperitus es, prudenter facis, ſin verò peritus, imprudenter.* Quamvis Solon ſciſcitante Periandro, utrùm propter ſtultitiam taceret, an propter infantiam, negaverit ſtultum inter pocula poſſe ſilentium præſtare. Finiam in Siracide: Eccleſ. 20. 5. ἐστὶ σιωπῶν εὑρισκόμενος σοφός. Latinè, *Eſt qui tacendo ſapiens declaratur.*

XLIX.

Qui ſponſores odit, ſecurus eſt.

שנא תוקעים בוטח, *Qui Sponſores odit, ſecurus eſt.* Securè vivit, qui omninò à ſpondendo abſtinet; è contrà multis malis multiſque moleſtiis ſeipſum involvit qui temerè pro altero fide jubet, præſertim ſi fuerit ignotus, nec ejus fidem perſpectam habeat. Hoc ſignificat cùm ait, רע ירוע כי ערב זר *Gravi malo afficietur, qui ſpondet pro extraneo.* Nam pro quo quis ſpondet, dependendum eſt, ſi videlicet is foro cedat, nec ſit ſolvendo. Quamobrem Græco Proverbio dicitur, ἐγγύα, πάρα δ' ἄτη. *Sponde noxa præſtò eſt.* Quam ſententiam Plinius refert Delphis olim conſecratam fuiſſe aureis literis, quò mortales à temeraria ſponſione deterreret. Ad hunc locum pertinent, quæ habentur Prov. 17. 18. *Homo carens corde manum præbet, ſpondens ſponſionem pro extraneo*: & quæ leguntur Prov. 22. 26. *Ne eſto ex illis qui fidejubent: ex illis*, inquam, *qui pro debitis ſpondent.* Vide quoque Prov. 6. 1. & 2.

L.

Puer ſibi relictus pudefacit Matrem.

נער משלח מביש אמו, *Puer remiſſus pudefacit Matrem ſuam.* Prov. 29. 15. משלח, h. e. ἀνειμένος, ſibi relictus, καὶ ἀπαίδευτος, nec caſtigatus à Parentibus. Vide quæ ſcripſimus in proverbio, *Equus indomitus evadit ſævus*; Pueri ſeipſos regere non poſſunt. Quapropter? quia eum, qui eos gubernat, animum ſtultum gerunt. *Eſt enim ſtultitia*, ut ait ſapiens noſter, *alligata animo puerorum.* Qui ergò puer relictus eſt ſibi, h. e. ſuo animo, ſuóve ingenio, quem peccantem nemo corripit, aut caſtigat, pudore afficit Parentes. Fit enim Puer nequam & inutilis.

LI.

Inſtitue puerum ſecundùm viam ſuam.

Quæ in teneris diſcuntur firmiſſimè hærent, juxta illud,

Quo ſemel eſt imbuta recens ſervabit odorem,
Teſta diu

Hoc ſignificat Prov. 22. 6. per hæc verba, חנוך לנער על פי דרכו גם כי יזקין לא יסור ממנה. *Inſtitue puerum juxta viam ſuam, etiam cùm ſenuerit non recedet ab ea.* Mens Salomonis, in qua quiſque vivendi ratione inſtituitur, ab ea, cùm ſenuerit, non recedet. *Nihil* enim, teſte Fabio, *tenaciùs hæret quàm quod rudibus annis percepimus.* Cui rei firmandæ eſt Hieronymus ad Lætam ſcribens, *Difficulter*, inquit, eraditur, *quod rudes animi perbiberunt. Lanarum conchylia quis in priſtinum candorem revocet? Recens teſta diu & ſaporem retinet & odorem, quo primùm imbuta eſt. Græca narrat hiſtoria Alexandrum potentiſſimum Regem, orbíſque domitorem, & in moribus, & in inceſſu Leonidis pædagogi ſui non potuiſſe carere vitiis, quibus adhuc parvulus fuit infectus*: Et Ariſtoteles in 2. De moribus, cap. 1. ita ſcribens, *atque, ut uno verbo dicam, ex ſimilibus actionibus ſimiles habitus oriuntur. Itaque danda opera ut actiones noſtras certo quodam modo conformemus. Harum enim differentias habitus differentes ac diſpares conſequuntur. Non igitur parùm refert, ſed permultùm, utrùm ſic vel ſic à pueris aſſueſcamus. Imo verò totum in eo poſitum eſt.* Nec diſſentiunt Ebræorum ſapientes. Eliſa filius Abuiæ in libro Avothi, הלומד ילד למה הוא דומה לדיו כתובה על ניר חדש והלומד זקן למה הוא דומה לדיו כתובה על ניר מחוק *Qui puer diſcit, cui ſimilis eſt? atramento ſcripto ſuper charta pura: & qui ſenex diſcit, cui rei ſimilis eſt? atramento ſcripto ſuper charta bibula.* R. Moſes Maimonis filius, הלמוד בימי הילדות יתקים ולא יקל לשכחו והענין הלמוד בימי הזקנה בהפך, *Quod in pueritia diſcitur manet firmum, nec facilè è memoria excidit; ſecùs verò quod in ſenecta diſcitur.* Quocirca cùm naturâ homo ab ineunte ætate, quemadmodum ipſe Deus in Geneſi teſtatur, proclivis ad vitia ſit, curandum etiam atque etiam dum ætas adhuc tenera eſt & flexibilis, ut mores depravati emendentur, ad normámque divinæ legis dirigantur, ſicut ait Pſal. 119. 9. *In quo purget adoleſcens viam ſuam? Si eam cuſtodiat ſecundùm ſermones tuos.* Cæterùm *juxta viam ſuam*, id accipio, *juxta vitæ genus*, quod ipſum ſequi velis: aut juxta vitæ inſtitutum ad quod naturâ propenſus eſt, quóque ipſius indoles inclinat & eum ducit, ut innuat quemque inſtituendum eſſe juxta naturam & indolem ſuam. Siquidem alii ad liberales artes, alii ad Mercaturam aptiores ſunt. Hi artificio magis delectantur, illi nullis omnino diſciplinis idonei ſunt.

LII.

Mors & Vita in manu linguæ.

מות וחיים ביד לשון, *Mors & vita in manu linguæ.* Admonet linguam humano generi perniciem adferre, & rurſum ſalutem præſtare, ſi quis ei rectè moderetur. Exſtat Prov. 18. 21. *Mors & vita in manu linguæ; qui eam amat, ejus fructu veſcetur.* Hoc dicit, prout quis linguâ utitur, ita ei bona & mala contingunt,

gunt. Nam, qui ea uti scit, ei vitam conciliat: illi qui non utitur rectè, mortem. Sic Prov. 15. 4. *Lingua sana est arbor vitæ; at in qua perversitas inest, ea est in animo calamitas.* Testatur idem Græcorum haud incelebre Proverbium, Γλῶσσα ποῖ πορεύῃ; πόλιν ὀρθώσουσα, καὶ πάλιν ἀνατρέψουσα, *Lingua quò vadis? erectum civitatem, eandem denuò subversura*, vel, si mavis, *urbem ut condam, & urbem ut destruam.* Nam lectio varians, καὶ πόλιν ἀνατρέψουσα: Memoriæ proditum, fuisse quondam Harpocratem Deum apud Ægyptios, qui digito labra comprimens silentio colendum admonuerit summum Deorum. Huic Ægyptii, teste Plutarcho in libro quem de Iside & Osiride fecit, mense eo, quem Mesorem vocant, primitias leguminum offerebant, ita dictitantes, *Lingua fortuna lingua dæmon.* Quo significâsse mihi videntur, bona pariter & mala ex lingua proficisci: quemadmodum Apostol. ait, *ex eodem ore prodit benedictio & maledictio. Per linguam benedicimus Deo Patri, per eandem maledicimus hominibus ad Dei similitudinem factis.* Idem linguam comparat fræno, quo equi reguntur; & gubernaculo navis, quo, licèt exiguum sit, maximæ tamen naves in tam vasto támque barbaro elemento aguntur: ita quidem ut si bene tractetur, naves servet, sin minùs, easdem evertat. R. Juda in Libro Musar cap. 12. narrat fabellam hujusmodi: *Medicus quidam circumforaneus oppidatim clamabat se habere* סם החיים, i. Pharmacum vitæ. *Quod cùm audivisset filia R. Jadai, venit ad Patrem, eique indicavit. Is jussit hominem accersi. Cùm venit, sciscitatus est R. Jadai, ubinam esset calix ille vitalis pharmaci. Cui ille, Calicem, inquit, quem ego vendo, & tu quoque vendis. Nam scriptum est* Psal. 34. 13. Quis es, qui cupis vitam? diligis dies, ut fruâre bono? Contine linguam tuam à malo, & labia tua à loquendo fraudulenter. *En calix iste vitalis est in ore ipsius hominis. Præterea sapiens dicit*, Prov. 21. 22. Qui custodit os suum & linguam suam, custodit à malo animam suam. Hucusque R. Jehuda.

LIII.

Ruinam fastus præcedit.

לפני שבר גאון, *Ante cladem superbia.* Nihil verius hâc sententiâ. Consuevit enim Deus immortalis, qui supra modum animos extollunt, de gradu deturbare, in eorúmque locum humiles ac mansuetos evehere. Refertur Prov. 16. 18. *Ante cladem fastus, & ante ruinam elatio animi*: & 18. 12. *Ante cladem se effert cor hominis.* In Græcis Bibliis, πρὸ συντριβῆς ἡγεῖται ὕβρις. & apud Nazianzenum Stelit. 1. ὕβρει ἕπεται συντριβή, *Fastum sequitur calamitas.* Eadem sententia in illo, *Qui se ipsum extollet, deprimetur.*

LIV.

Gloriam dejectio præcedit.

Superiori contrarium, לפני כבוד ענוה, i. *Ante gloriam dejectio*, sive *humilitas*, vel si placet, *mansuetudo.* Græcè, πρὸ τῆς δόξης ταπείνωσις· quod manifestiùs legitur in Nazianzeno, ταπεινώσει δὲ ἕπεται εὐδοξία, i. *Humilitatem verò gloria sequitur.* Quadrat cum illo, *Quisquis seipsum deprimet, extolletur.* In libro Musar, *Humilitas paris gloriam & decus: fastus verò cladem & dejectionem, quemadmodum dicitur, Ante cladem excollit se cor hominis, & ante gloriam humilitas.*

LV.

Per semitam improborum ne ito.

בארח רשעים אל תבא, *Per semitam improborum ne eas.* Vitæ genus quod improbi sectantur devita: vel sic, noli te in viam & consortium dare hominum improborum. Ratio hujus Præcepti latet partim in illo, *Qui cum stultis societatem coit, malus fiet*; partim in dicto Ben-Siræ, *Væ malo, & væ iis qui ei adhærent.* Nam qui inter malos versantur, tum eorum mores addiscunt, tum easdem pœnas cum illis sufferunt. Hoc posterius innuunt & verba Salomonis, si legas, *Qui cum stultis societatem coit, conteretur.* Neque veritas Ebraica eam interpretationem omninò respuit. Prov. 4. 14. *Per semitam improborum ne eas, néve gressum dirigas in via malorum.* Rursus Prov. 1. 15. *Ne habeto cum eis iter: arce pedem tuum ab eorum semita.* Huic simillimum est illud, apud Græcos proverbio celebratum,

Κακῷ σὺν ἀνδρὶ μηδ' ὅλως ὁδοιπόρει, i. *viro improbo ne viæ fueris comes.* Huc referendum quod habetur Prov. 1. 10. *Fili mi, si te allicient peccatores, ne velis.* Multùm profecit, qui noluit in societatem coire cum improbis hominibus. Si ergò peccatores, h. e. improbæ vitæ homines, blanditiis pertrahere te voluerint ad suum consortium, noli acquiescere, aut obsequi eis.

LVI.

Anima sedulorum pinguis fiet.

נפש חרוצים תדשן, *Anima sedulorum pinguis evadet.* Prov. 13. 4. h. e. dives. Si cupis dives fieri, esto navus ac diligens. Frustrà cupit, qui ignavus est. Agendo, & laborando, & vigilando divitiæ parantur, non optando. In hanc sententiam citare poteris ex cap. 10. vers. 4. *Manus sedulorum ditat.* Sed extendi debet; si studium adhibueris, comparabis tibi virtutem: evades doctior aut sapientior.

LVII.

Manus sedulorum dominabitur.

יד חרוצים תמשול, *Manus sedulorum dominabitur.* Idem declarat Antiphanes apud Stobæum, his verbis,

τῆς ἐπιμελείας δοῦλα πάντα γίνεται,
Famulatur omne, quicquid est, industria.

Legitur Prov. 12. 24. *Manus sedulorum dominabitur: ignava erit sub tributo*, h. e. tributaria. Sensus est, Homines gnavi & industrii ditescent, ignavi verò & dolosi fient pauperes: inde porrò consequitur, ut his parentibus, illi imperent. Nam dives in pauperes dominatur, ut ait 22. 7. sed extendatur; Nihil tam arduum aut tam difficile quod laboris & exercitationis assiduitas non vincat. Testatur hoc Ebræus ille qui dixit, *Usus omnium rerum dominus*: & Græci, cùm ajunt *exercitationem omnia posse*; dicunt enim, μελέτη πάντα δύναται· & Virgilius ita canens, *labor omnia vincit improbus.* Sed & Euripides in Erechtheo, inquiens,

Τὸ συνεχὲς ἔργον παντὸς εὑρίσκει τέλος.

Ovidius idem hâc allegoriâ declarat,

Quid

Quid magis est durum saxo, quid mollius undâ?
Dura tamen molli saxa cavantur aquâ.

Sanè Demosthenem perhibent impedimenta naturæ industriâ diligentiâque superasse.

LVIII.

Nomen divitiis præstat.

נבחר שם מעשר רב, *Eligendum nomen, quàm divitiæ multa.* Potiùs eligendum nomen bonum, quàm amplæ divitiæ. Sententia est proverbialis admonens honestam famam divitiis præferendam esse. Legitur Prov. 22. 1. & observa *nomen* simpliciter dici pro eo quod est, nomen bonum, aut, nomen ex rectè factis. Sic Kohel. 7. 1. *Meliùs est nomen quàm oleum bonum.* Sic alibi *uxorem* dixit pro, uxorem bonam. Causæ hujus proverbii multæ sunt: Siracides Eccles. 4. 15 *Habe curam nominis: id enim tibi magis manebit quàm auri mille ingentes thesauri. Bona vitæ dies finita sunt: at bonum nomen durat in perpetuum.* En una causa, quam reperies & ab Isocrate notatam oratione ad Nicoclem: cui subjungit alias duas præterea. Scribit enim, famâ pecunias comparari posse, non contrà. Rursus opes etiam improbis contingere, gloriam verò parare non posse, nisi qui virtute excellunt. Græca sunt, περὶ πλείστου ποιοῦ δόξαν καλὴν, ἢ πλοῦτον μέγαν τοῖς παισὶ καταλιπεῖν· ὁ μὲν γὰρ θνητὸς, ἡ δὲ ἀθάνατος· καὶ δόξῃ μὲν χρήματα κτητὰ, δόξα δὲ χρημάτων οὐκ ὠνητή· καὶ τὰ μὲν καὶ τοῖς φαύλοις παραγίνεται, τῶν δὲ οὐκ οἷόντε, ἀλλ' ἢ τοὺς διενεγκόντας κτήσασθαι. His adde quòd divitiæ rarò sine curis sunt. Nam non solùm acquirendæ torquent, sed etiam acquisitæ. *Jam* verò, *pecunia*, ut scriptum in 2. De inventione, *non propter vim suam & naturam, sed propter fructum & utilitatem tantùm expetitur: bona existimatio & suâvi & dignitate nos inductos ducit, & præ se gerit quandam utilitatem quò magis expetatur.*

LIX.

Vanitas pulchritudo.

הבל היופי, *Vanitas pulchritudo*, Prov. 31. 30. Non solùm vana, sed ipsa vanitas. Seneca Hyppolyto.

Res est forma fugax, quis sapiens bono
Confidat fragili?

Et Octavia,

Florem decoris singuli carpant dies.

Sic & Ovidius, nisi fallor

Forma bonum fragile est, quantúmque accedit ad annos
Fit minor, & spatio carpitur ipsa suo.

Vana ergò & fallax gloria formæ, tum quia citò perit, tùm quia regit quandoque maxima vitia. Quòd si animus semper responderet corporis pulchritudini, esset absque dubio res magnopere expetenda. Forma non solùm fluxa est, sed etiam noxia Viris.

Rursus Seneca,

Raris forma viris, secula prospice,
Impunita fuit.

LX.

Remissior es tempore angustiæ? angusta est virtus tua.

Est viri fortis quicquid evenerit sapienter ac moderatè ferre: contrà est parvi & angusti animi non posse ferre casus humanos, ita ut oportet. Hoc declarabis isto versu, Prov. 24. 10. התרפית ביום צרה צר כחך, *Remissior fuisti in die angustiæ? angusta est virtus tua.* Opus est ad notitiam cujusque experimento. Calamitas Virtutis occasio est. Vis scire qualis iste sit? exspecta dum res ipsius, quæ nunc secundæ sunt, mutentur. Si succumbit, animi mollitudinem prodit, nec fortis dici potest. Durat enim & ad extremum perseverat, qui fortis est. Ipse ignis aurum probat, miseria fortes Viros.

LXI.

Somnum ne ama, ne pauper fias.

אל תאהב שנה פן תורשפקח עיניך שבע לחם, *Ne ama somnum, ne pauper fias; aperi oculos tuos, satiare pane.* Prov. 20. 13. *Somnum amat* non qui eo utitur moderatè, sed qui nimiùm ei indulget. *Aperie oculos*, qui vigilans ac sedulus est in opere suo. Porrò autem inopia pedissequa est eorum, qui stertunt ubi vigilandum & laborandum est. *Satiare pane*, valet, satiaberis; vel, *ut satiare*: ac si diceret, ut habeas unde vitam sustentes. *Ne ama somnum*, & *aperi oculos*, Græci breviùs enuntiant, ὕπνος δ' ἀπέστω ὀμμάτων, *Somnus absit ab oculis*; *quod* Erasmo teste, *usurpari solet, ubi quis rem aggreditur, quæ summam diligentiam requirit.*

LXII.

In morte improbi perit spes.

במות אדם רשע תאבד תקוה, *Cùm moritur homo improbus, perit spes.* Prov. 11. 7. vel, *in morte hominis improbi*: eodem redit. Acta vita improbè ac turpiter facit hominem desperantem in morte, i. dum animam agit. Quid enim speret, qui impiè semper vixit? aut quam fiduciam habeat in Deo, qui per omnem vitam ipsum despexit? Potest sensus esse, *in morte*, h. e. in calamitatibus. Nam improbi rebus adversis ferè desperant: *Viri probi ac fortes insistunt spei etiam contra fortunam*, ut Tacitus ait.

LXIII.

Optata cùm adsunt, animo dulce est.

תאוה נהיה תערב לנפש, *Desiderium quod adest suave est animæ.* Prov. 13. 19. Hoc commodè usurpabis quando videbis aliquem lætum propterea quòd factus sit compos voti sui: est autem sententia, quicquid obtigit cupido optantique, hoc est animo jucundum & gratum. Licèt vertere, *cupiditas fracta animæ suavis est*; aliâ, sed egregiâ, sententiâ. *Fracta* enim, h. e. repressa, cupiditas, si mala fuerit, animæ salutaris est.

LXIV.

Qui dona odit, vivet.

שונא מתנות יחיה, *Qui odit dona, vivet.* Prov. 15. 27. Alibi est, *Qui odit lucrum, producet dies.* Videtur hoc dicere, Qui munera ad pervertendum judicium data aversatur: rursus qui nec omnia, nec ab omnibus accipit (nam nihil accipere inhumanum) quorum alterum hominis vilissimi, alterum avarissimi sordidissimique est, cum eo bene ac feliciter agetur.

LXV.

Donum in occulto restinguit iram.

Ad significandam munerum vim in sedanda bile accommodabis illud, Prov. 21. 14. מתן בסתר יכבה אף ושחד בחיק חמה עזה, *Donum in occulto restinguit iram, & munus in sinu excandescentiam vehementem. Mu-*

nus in sinu, sive clam datum (nam palàm nemo libenter accipit munera) h. e. clandestinum, sedat animum ità commotum, placat eos, qui vehementer in nos excanduerunt. Ovidius 3. de arte.

Quid faciat sapiens? stultus quoque munere gaudet.
Ipse quoque accepto munere mitis erit.

Et alibi,

Munera crede mihi placant hominésque Deósque,
Placatur donis Iupiter ipse datis.

LXVI.

Devolve ad Dominum actiones tuas.

Cùm admonebimus quempiam, ut curas & actiones suas in Deum rejiciat, laudabimus illud גל אל יהוה מעשיך ויכונו מחשבותיך, *Devolve ad Dominum opera tua, & firmabuntur cogitationes tua.* Committe, inquit, Deo res tuas, & bene tibi erit: dabit exitum successúmque meliorem quàm ipse optares. Juvenalis.

Permittes ipsis expendere numinibus quid
Conveniat nobis, rebúsque sit utile nostris.
Nam pro jucundis aptissima quaeque dabunt Di.
Charior est illis homo, quàm sibi: nos animorum
Impulsu, & caecâ pravâque cupidine ducti,
Conjugium petimus, partúmque uxoris; at illis
Notum qui pueri, qualísque futura sit uxor.

LXVII.

Deum omnia videre.

Ut hoc dicas, aptè citabis illud, בכל מקום עיני יהוה צפות רעים וטובים, *Ubique sunt oculi Domini, speculantes malos & bonos.* Prov. 15. 3. Sic Hesiodus,

Πάντα ἰδὼν Διὸς ὀφθαλμὸς καὶ πάντα νοήσας.

Sit hoc persuasum hominibus, Deum qualis quisque sit, quid agat, quidque cogitet intueri. Quis enim eo teste ac inspectore peccare ausit? nemo sanè; ac proinde, qui ita licenter sine ullo metu quotidie peccant, nihil minùs credunt quàm quod hic dicitur. Alioqui non facerent coram Deo, quod ipsos puderet facere coram hominibus.

LXVII.

Deum quae videt cunque, etiam expendere.

Ad hoc significandum χρήσιμον illud, נכח עיני יהוה דרכי איש וכל מעגלותיו מפלס, *Coram oculis Domini sunt vitae hominis, & omnes semitas ejus librat.* Prov. 5. 21. Deus quid quisque agat aut cogitet, non solùm intuetur, sed etiam librat, h. e. quasi ad libram appendit & expendit, sitne rectum an pravum, mundum an immundum.

LXIX.

Deo cuncta patere.

Ut dicas Deo patere humanas mentes, aut nihil esse tam abstrusum quod ipsum fugiat, en tibi oraculum. שאול ואבדון נגד יהוה אפכי לבות בני אדם, *Sepulcrum & inferi coram Domino, nedum corda hominum.* Quae Graecè versa leguntur apud priscos interpretes hoc modo, ᾅδης καὶ ἀπώλεια φανερὰ παρὰ Κυρίῳ, πῶς οὐχὶ καὶ αἱ καρδίαι τῶν ἀνθρώπων; *Inferi & perditio.* [Job. 26. 6. *Nudum est sepulcrum coram eo, & sine tegmine inferi.* An eò respexit sapiens?] (Sic vocantur Inferi, teste Abenezra, q. perditi ab humani generis notitia & conspectu,) *coram Domino, qui non & corda hominum?* Eadem sententia Siracidi expressa, Eccles. 23. 27. ubi sic ait, *Homo temerans lectum suum ita secum cogitat, Quis me videt? tenebris circumsepsus sum, & parietibus tectus, nec quisquam me videt. Quid metuam? peccata mea non meminit Excelsus. Humanos metuit oculos, nec intelligit oculos Domini millies sole splendidiores intueri mores hominum omnes, & ima abyssi, & hominum corda, & abstrusas contemplari partes.* Nec dissimilia his de Deo scribit Statius Poëta Latinus;

Videt ille ortúsque, obitúsque, quid Arctos,
Quid boreas hybernus agat, ferrique togaeq;
Consilia, atque ipsam mentem probat.

Exstat Prov. 15. 11.

LXX.

Deus corda probat.

Sed mentem probare docet noster egregio simili. Ait enim Prov. 17. 3. מצרף לכסף וכור לזהב ובוחן לבות יהוה, *Fornax argentum, & catinus aurum, & probat corda Dominus.* Sensus est, ut fornax argentum, & catinus aurum, sic Deus corda & mentes hominum probat.

LXXI.

Appendit animos Dominus.

ותוכן רוחות יהוה, *Appendit Spiritus Domini.* Prov. 16. 2. Ut aurificis statera nummum justi ponderis explorat, sic Deus examinat animos hominum. Ex quo & illud sequitur Deum scire quâ quisque mente sit, sicut ait 24. 12. *An non qui appendit corda, ipse intelligat.* Thales igitur, qui sapientissimus inter septem fuit, interrogatus an facta hominum fallerent Deum, *Ne cogitata quidem*, respondit.

LXXII.

גבר חכם בעוז ואיש דעת מאמץ כח, Vir sapiens *in robore est*, & vir sciens fortificat vires, Prov. 24. 5. Intelligentiam habet ex illo, c. 21. 22. *Urbem fortium conscendit sapiens, & dejicit robur fiducia ipsius.* Sed extendamus. Sapiens etiam fortis est: valet non tam corporis, quàm animi viribus: adversa patienter tolerat, cupiditates terminat, iram compescit. Noster. c. 16. 32. *Qui imperat animo suo potior est eo qui expugnat urbes:* & Zomae F. *Quis fortis? qui domat affectus suos.* At sapiens timet semper: timet, sed circumspiciendo & cavendo pericula, quae stultus propter rerum imperitiam contemnit. Timet quoque Deum, ut est religiosus. Haec non adversantur fortitudini, à qua si metum honestum & εὐλάβειαν separes, non jam virtus est fortitudo, sed ejus vitium audacia & temeritas.

LXXIII.

פה חלק יעשה מדחה, *Os blandum facit impulsionem* Prov. 26. 28. Blanditiae sermonum impellunt animos hominum & trahunt quò velis, juxta illud. *Blanditiis verborum suorum impulit eum.* Aliter, Assentatio vitiorum illex & adjutrix cùm sit, & ipsum assentatorem & eum, qui aures patefacit, in perniciem impellit.

LXXIV.

Beatus qui metuit semper.

אשרי אדם מפחד תמיד, *Beatus homo, qui timet sempèr*, Prov. 28. 14. Qui semper timet, & fugit malum, h. e. impendentia pericula, vel qui timet (intellige religiuse

giosè) & abstinet à peccando, beatam vitam degit. Simile in Mimis Publii, *Animus vereri qui scit, scit tutò ingredi*. Vulgò etiam dicitur. *Qui ambulat timidè, ambulat cautè.* Aliter, Qui Deum semper metuit, semper rectè facit, Rectè facere satis est ad bene beatéque vivendum. Nam vita beata in virtute posita. Rursus, qui Deum metuit legem custodit. Porrò, quicunque legem ducem in vita sequitur, ei ad felicitatem ampla, maximéque certa patet via. Ita dico, cum eo feliciter admodum ac beatissimè agitur, secundùm Illud, *Qui custodit legem, beatus est*, Prov. 29. 18.

LXXV.

Gloria Dei celare Verbum.

כבוד אלהים הסתר דבר, *Gloria Dei occultare verbum*, Prov. 25. 1. Rectè accipe pro, *verbum suum*, Synesius, ἀγνωσία σεμνότης ἐστὶ τῶν τελετῶν, i. *Sacrorum dignitatem tuetur ignoratio.*

LXXVI.

Gloria Regum scrutari Verbum.

כבוד מלכים חקור דבר, *Gloria Regum scrutari verbum*, ibid. Regibus gloriosum est scrutari verbum Dei. Vos Principes, qui arcetis à lectione literarum sacrarum, quid dicitis ad hæc?

LXXVII.

Derisorem si ferias, simplex cautior evadet.

לץ תכה ופתי יערים, *Irrisorem feries, & simplex cautus fiet*, Prov. 19. 25. Simplex & imperitus rerum ex alieno periculo colligit quid sibi cavendum. Vel ideò puniendi scelerati, ut eorum pœnâ cæteri meliores evadant. In Scholiis Oecumenii Act. 5. λοιμοῦ γὰρ μαστιγουμένου, πανουργότερος ἄφρων γίνεται, κατὰ τὴν ἱερὰν παροιμίαν, ubi de Anania & Saphira, quos ait punitos fuisse, quò alii eorum pœnâ cautiores redderentur. Reperitur hæc sententia & Prov. 21. 11. sed aliis verbis בענש לץ יחכם פתי, *cùm multatur derisor, sapientior fit imperitus.* Græca edit. hic legit ζημιουμένου ἀκολάστου, πανουργότερος γίνεται ὁ ἄκακος, i. *multato acolasto, simplex versutior.* (i. cautior) *fit*.

LXXVIII.

Venit fastus, venit & infamia.

בא זדון ויבא קלון, *Venit superbia, & venit ignominia*. Prov. 11. 2. Ignominia ingenuos maximè à peccando deterret. Debet ergò & à fastu deterrere. Nam fastum comitatur assiduè ignominia. Hic mihi venit in mentem proverbium quoddam Ludovici Regis Galliarum, qui dicere solebat, *Dedecus & detrimentum esse comites ac veluti pedissequas superbiæ*. Gallicè venustiùs, *Quand orgueil marche au devant, honte & dommage le suyvent.*

LXXIX.

Ne innitaris prudentiæ tuæ.

בטח אל יהוה בכל לבך ואל בינתך אל תשען, *Fide Domino toto corde tuo, & intelligentiæ tuæ ne innitaris*. Prov. 3. 5. Seneca de beato, *Ne ulli quidem*, inquit, *nisi sibi innixus.* Ferri hæc poterant nisi ultrà progressus sapientem suum Deo non solùm parem faceret, sed etiam anteferret, *Ferte*, inquit, *fortiter: hoc est quo Deum antecedatis.* Idem ex sententia Epicuri ait sapientem, si panem & aquam habeat, cum ipso Deo de felicitate posse contendere. Sed & suis quemque viribus parare ait bonam mentem: *stultum est*, inquit, *optare cùm possis à te impetrare. Non sunt ad cœlum elevandæ manus*, & quæ sequuntur. Hæc portenta opinionum nos commonefacere debent, ut Deo confisi, ab eo solo pendeamus, eique res nostras committamus, neve unquam ingenio nostro aut prudentiæ innitamur.

Admonitio.

Toto corde, h. e. ex animo, revera, bona fide, Dico *bonâ fide*. Nam id valet, ex animo, non fictè, nec simulatè. Papinius Statius in præfat. lib. 5. *Qui bonâ fide Deos colit, amat & sacerdotes.*

LXXX.

Dei verbo nihil addendum.

Qui monebit Dei verbo nihil addendum esse, adhibebit illud ex c. 30. v. 6. אל תוסף על דבריו פן יוכיח בך ונכזבת, *Ne addas verbis ejus, ne te redarguat, & mendax inveniaris.*

Admonitio.

Verbis Dei addit, qui sententiam pervertit, ei adjiciendo quod in mente verborum non continetur. Hunc Deus suo tempore mendacii convincet, patefactâ veritate.

LXXXI.

Contemptum verbi divini pœna comitatur.

Qui dicit contemptorem Verbi Divini non abire sine pœna, usurpabit illud ex c. 13. 13. בז לדבר יחבל לו *Qui contemnit verbum, noxam sibi accersit*: vel, *id ei damno erit*, & intellige *Verbum Dei*. Hominem contemnere impunè possumus: Deum eiúsque jussa non possumus. Nam sui contemptum severè ulciscitur. Huic contrarium in eodem versu, ירא מצוה הוא ישלם *Qui reveretur præceptum, præmio afficietur*: vult dicere, qui vitam instituit secundùm præcepta divina, eum præmio afficit. Sunt hæc duo quasi elementa quædam, ut Plutarchus scribit, virtutum. Nam & præmii spes ad optima quæque studia promptiores, & pœnæ metus ad actiones pravas tardiores facit. Vide Aulum Gellium lib. 6. c. 14.

LXXXII.

Ama, ut ameris.

איש רעים להתרועע, Prov. 18. 24. ut ego quidem capio, *vir amicorum studiosus debet se amabilem præstare.* Qui amari volt, eum vicissim amare oportet. Sic Ovid.

ut ameris amabilis esto:

& Martialis in Epig.

Ut præstem Pyladen, aliquis mihi præstet Orestem:
Hoc non fit verbis, Marce; ut ameris, ama.

Nec alienus hinc est Theocriti versiculus,

Στέργετε τὺς φιλέοντας, ἵν', ἂν φιλέητε, φιλῆσθε,
Quisquis amatur, amet, ut & ipse, ubi amârit, ametur.

Seneca in epistolis, *Hecato ait, Ego tibi monstrabo amatorium, sine medicamento, sine herba, sine ullius veneficæ carmine, si vis amari, ama.*

LXXXIII.

Amicus Patris non deserendus.

Si quem monere voles, ut amorem retineat in amicum paternum, laudabis ex cap. 27. 10.
רעך ורע אביך אל תעזוב *Amicum tuum, & amicum patris ne deseras.* Præclarè Isocrates ad Demonicum. πρέπει γὰρ τοὺς παῖδας, ὥσπερ τῆς οὐσίας, οὕτω καὶ τῆς φιλίας πατρικῆς κληρονομεῖν. *decet enim liberos ut opum, ita amicitiæ paternæ hæredes succedere.*

LXXXIV.

Amicus rarò invisendus.

Hoc significabis per hunc versum, Prov. 25. 17. הקר רגלך מבית רעך פן ישבעך ושנאך, *Contine pedem tuum à domo, amici tui, ne tui satur te oderit.* Una ista sit cautio in amicitia, ut ne nimis sæpe amicos invisamus, neve eis ulla in re molesti simus. Dignus enim est odio importunus amicus.

LXXXV.

Amicus verus fratre conjunctior.

יש אהב דבק מאח, *Est amicus conjunctior fratre,* (ad verb. *adhærens magis quàm frater,*) nempe is qui verè ac propriè amicus est, qui est quasi alter idem, & pro amico mori non dubitat. Quis autem ita fratrem amat, ut pro eo mori velit? His adde quod habetur 19. 7. *omnes fratres pauperis oderunt ipsum:* & 17. 17. *omni tempore diligit amicus,* Legitur Prov. 18. 24.

LXXXVI.

Frater non visendus à calamitoso.

בית אחיך אל תבא ביום אידך, *Domum fratris tui ne adito tempore calamitatis tuæ.* Nam si verè frater est auditâ calamitate tuâ statim ad te advolabit. Sin, tum non expedit adire te ad eum, ne odio ei ac tenio sis, néve putet te venire petendi gratiâ duntaxat. Sed dilatemus: si pauper aut calamitosus es, noli visere amicum, aut accersere ad te. Nam si amicus est, ultrò veniet consolandi causâ. Sin est è plebe vulgari, frustra vocabis aut adibis eum qui non te sed tua amavit. Exstat Prov. 27. 10. Quidam referunt, *Domus fratris tui non venies tempore calamitatis tuæ* (*Frater* pro *amico*, ut ibi, *frater in adversitate nascitur.* Sic ait

LXXXVII.

Omnes fratres pauperis ipsum oderunt.

כל אחי רש שנאהו, *Omnes fratres pauperis oderunt ipsum.* Prov: 19. 7. Eleganter ad hanc sententiam Menander,

...ἔργον εὑρεῖν συγγενῆ
Πένητός ἐστιν, οὐδὲ εἷς γὰρ ὁμολογεῖ
Αὐτῷ προσήκειν τῆς βοηθείας τινὸς
Δεόμενον, αἰτεῖσθαι γὰρ ἅμα τι προσδοκᾷ.

Quæ sic versa reperi apud H. Stephanum,

Propinquus pauperis
Vix invenitur ullus, haud enim lubens
Quisquam propinquum se fatetur indigi,
Quod protinus aliquid petiturum putet.

(Simile in parœmiis Apostolii, πτωχοῦ φίλοι οὐδ' οἱ γεννήτορες. *Pauper ne quidem ipsos parentes habet amicos*) Porrò *fratres* Ebraicâ consuetudine loquendi vocantur & cognati & affines. Hujus ergò contrarium, quod idem Menander alibi affirmat,

τῶν εὐτυχούντων εἰσὶ πάντες συγγενεῖς,

Quo significat omnes esse propinquos eorum, qui fortunâ facili ac benignâ utuntur.

LXXXVIII.

Fratrum contentiones acerbissimæ.

אח נפשע מקרית עז ומדינים כבריח ארמון, i. *Frater scelere offensus superat urbem munitam, & contentiones instar vectis palatii* [Quadrat cum proverbio Græco. χαλεποὶ πόλεμοι ἀδελφῶν; *acerba bella fratrum* Adi Erasmum] Mens horum verborum, Frater lacessitus à fratre superat urbem munitam, h. e. acriùs se tuetur ac pertinaciùs resistit quàm urbs potens ac munita: *insuperque* contentiones fratrum tam validæ sunt, quàm est vectis palatii: q. diceret, validissimæ sunt, h. e. maximæ, gravissimæ, acerbissimæ. Exemplum cape ex Sabellico; *Nullam magis domum afflixit discordia quàm Aristobuli Judæorum Regis, qui dum inter se de Regno hostiliter disceptant; regnum & urbem, in qua nati erant, perdiderunt, & quod malorum cumulo accessit, augustissimum templum, quod in urbe fuit bello profanatum est, magnaque ex parte dirutum.* Aliud ex eodem *Pelopidarum domus omnium atrocissimè his malis convulsa est, Atreo & Thyeste dissidentibus: nihil vetus aut recens scena habuit detestabilius quàm monstrifica Exempla, quæ ex eadem domo profecta sunt, si Poetica fides recipiatur. Exiit fraternus ille furor in nepotes, at regia Conjunx incesto amore saucia non viro pepercerit, non filius Matri.*

Admonitio.

Scelere offensus) vel potiùs, *deficiens* sive *desciscens* à fratre, ut fit regni causâ. Ergò & Tunetarum Regnum, & Ottomanica domus, & Argienii reguli ad exemplum adduci possunt huic sententiæ firmandæ.

LXXXIX.

Antequam loquaris, disce.

Præceptum est Siracidis Eccles. 18. 20. πρὶν ἢ λαλῆσαι, μάνθανε· quod occini poterit ei qui responderit non intellecta: aut qui docet prius quàm didicerit. Affine est, *Antequam respondeas, audi.*

XC.

Qui iram differt, est magnæ prudentiæ.

Pars magnæ prudentiæ est cohibere impetum, & iram differre. Nam qui animum in potestate non habet, ab eo nihil rectè, nihil consideratè fieri potest. Malè cuncta ministrat impetus. Hoc declarat sapiens meus, cùm ait Prov. 14. 29. ארך אפים רב תבונה וקצר רוח מרים אולת *Tardus ad iram est multa prudentiæ: at iracundus exaltat stultitiam*, h. e. magnam stultitiam designat.

XCI.

Miserationes improborum crudeles.

רחמי רשעים אכזרי, *Miserationes improborum crudeles.* Prov. 12. 10. Miseratio crudelis est, v. g. ubi quis miseretur nocentis. Nam talis sævit in eos, quos illi injuriâ affecerunt. Contrà qui improbos & nocentes punit, is quodammodo miseretur bonorum & innocentium, quos ab illorum violentia tutos præstat. Est autem dictum *miseratio crudelis*, ut apud Horatium,

Stre-

Strenua nos exercet inertia.

Sic & Virgilius,

Nam capti potuere capi?

Quod mutuatus creditur ab Ennio. Nam Ennius in decimo, cùm de Pergamia loqueretur, ad hunc modum scribit,

Quæ nec Dandariis campis potuere perire,
Nec cùm capta capi, nec cùm cremata cremari.

Hujus generis est, *sequitúrque sequentem*. Græci ὀξύμωρον vocant.

XCII.

Turbans carnem suam crudelis est.

עוכר שארו אכזרי, *Qui turbat carnem suam, crudelis est.* Prov. 11. 17. *Turbat carnem*, h. e. corpus suum, qui ei negat necessaria, sive in morbo, sive extra morbum: qui veneri nimiùm indulget: qui neque in cibis rationem, neque in potu modum tenet. Rursus qui illud curis ac laboribus conficit. Nec refert qua in re laboret. Quicquid nimium est, nocet. Si modum studiis non facit, nec sibi parcit, crudelis est. Lædit enim valetudinem dum corpus negligit.

XCIII.

Nemo sine crimine.

מי יאמר זכיתי לבי טהרתי מחטאתי, *Quis dicat; Mundavi cor meum, purus sum à peccato meo?* Prov. 20 9. Nemo est qui jactare possit se habere cor purum à peccato, h. e. culpæ criminisque expers. Sic Job. 14. 4. *Quis det mundum de immundo. Ne unus quidem.*

XCIV.

Res crudelis excandescentia.

אכזריות חמה, *Crudelitas est excandescentia.* Prov. 27. 4. h. e. res crudelis. *Iram* dixere nonnulli *matrem crudelitatis esse*: rectè sanè. Nam animus irâ efferatus modum in puniendo, qui inter nimium & parùm, servare non potest. Hinc crudelitas. Exemplorum pleni sunt libri. Vide Senecam lib. 3. De ira. cap. 16.

XCV.

Decus hominis præterire crimen.

תפארת אדם עבור על פשע, *Decus hominis præterire crimen.*) Prov: 19. 11. Crimen præterit, qui ignoscit: item qui dissimulat se illud non animadvertere quod interdum faciendum est. Est autem decora homini hæc dissimulatio si fiat loco & tempore quo oportet. Imprimis dissimulanda sunt multa principibus & rempubl. gubernantibus, unde proverbio dicitur. *Qui nescit dissimulare, nescit regnare.* Videndus Plutarch. in libello de liberorum educatione non longè ab extremo.

XCVI.

Benedictio Domini ditat, nec adfert secum molestiam.

ברכת יהוה היא תעשיר ולא יוסף עצב עמה, *Benedictio Domini, ipsa ditat, nec adfert molestiam secum.* Quem Dei benignitas divitem facit, animo est ab omni molestia vacuo. Nulla ipsum cura angit: neque quærendo divitias, neque conservando torquetur. Sed nec dolet amissas, nec timet amittendas. Simpliciter benedictio divina ditat sine molestia, h. e. sine magno labore, sine curis, sine solicitudine. Alioqui divitiæ multis curis non parantur modò, sed etiam servantur ac possidentur. Quamobrem Eutrapeles, quibus maximè nocere volebat, eos divites faciebat, dictitans ipsos unà cum divitiis accepturos magnam sarcinam curarum. Mirabile ulciscendi genus, quod hodie nemo admodum reformidaret. Quin ultrò provocaret ac gratias ageret, si quis hoc modo ulcisceretur dolorem suum.

XCVII.

Improbè parta non prosunt.

לא יועילו אוצרות רשע, *Non prosunt thesauri improbitatis.* Prov. 10. 2. h. e. improbè parti. *Non prosunt*; imò nocent. Nam

Κακὰ κέρδεα ἶσα ἄτῃσιν

Mala lucra æqualia damnis,

ait Hesiodus. Aut *non prosunt*, quia malè parta malè dilabuntur. Ad hæc, qui improbè parta possidet, ut avarus, nec habendi utendive fructu felix est, & solicitudine servandi miserrimus.

XCVIII.

Ira Regis nuncii mortis.

Quàm sit periculosum in potentiorum offensionem incurrere declarat Sophus noster Prov. 16. 14. cùm ait חמת מלך מלאכי מות ואיש חכם יכפרנה, *Excandescentia Regis nuncii mortis: Vir autem sapiens expiabit illam.* *Expiabit*, h. e. placabit. Cui Rex aut Princeps aliquis vehementer succenset, nisi eum maturè placet (placabit autem quisquis sapiens est) hic sciat sibi paratum certum exitium. Fulmen est ubi cum potestate habitat iracundia. *Pereunt*, inquit Seneca, *funditus omnia, ubi quantum ira suadet, fortuna permittit.* Quocirca ut in navigando procellam vitamus, sic Regum furor nobis declinandus est. Huc accommoda illud Homericum, χαλεπαὶ δὲ τῶν ἀνάκτων ὁμοκλαί Ὀδυσσ. ρ.

XCIX.

Equus præparatur ad diem belli: sed à Domino salus.

Ut dicas victoriam in bello non equorum aut hominum viribus, sed Dei benignitate obtingere, conveniet illud Prov. 21. 31. סוס מוכן ליום מלחמה וליהוה התשועה, *Equus instruitur ad diem belli: sed à Domino salus* (h. e. victoria.) Equis in bello utimur, sæpéque illis victoriam adscribimus; sed frustrà. Nam victoria ab uno Deo est, nec obtingere cuiquam nisi divino beneficio potest. Pro argumento sint exercitus illi qui, cùm equitatu præstarent, ab hostibus tamen victi superati fuerunt.

C.

Qui Deo fidit, beatus est.

בוטח ביהוה אשריו, *Qui confidit Domino, beatus est.* Prov. 16. 20. Quod Romanus sapiens falsò, imò impiè dixit, *Unum bonum est, quod vitæ beatæ causa & firmamentum est, sibi fidere*: tu verè ac piè dixeris, *Deo fidere.* Nam nisi stabili & fixo & permanente bono, qualis Deus est, beatus esse nemo potest.

CI.

Deus honorandus Decimis.

כבד את יהוה מהונך, *Honora Dominum de opibus tuis.* Decimæ pars sunt sacrorum. Hæ ut persolvantur Deo interest rei familiaris. Nam *Deus*, ut est in Proverbio,

bio,

bio, *adjuvat facientem*, h. e. ritè sacris operantem. Alius quoque dixit, *Quod in divinis rebus sumas sumtus, sapienti lucro est.* Quia veterum semper opinio fuit omnia ei ex voto succedere qui ritè Deum coluisset. Idem significat sapiens meus, Prov. 3.9.10. per hæc verba; *Hono a Dominum de opibus suis, & de primitiis proventûs tui: Et implebuntur horrea tua copiâ frugum, & musto torcularia tua redundabunt.* In sententiis sapientum Ebræorum, *Da ei de suo, quoniam tu, tuáque omnia illius sunt.* Locus Salomonis extendi poterit longiùs. Nam *Deum honoras, qui benignè facis egeno*, ut ait 14.31. Licebit ergò uti & quoties hortabimur quempiam ad beneficentiam erga pauperes.

CII.

Homo proponit, Deus disponit.

Quod in ore vulgi, *Homo proponit, Deus disponit*, id apud Salomonem legitur Proverb. 16.9. his verbis לב אדם יחשב ויהוה יכין צעדו, *Cor hominis deliberabit de via sua: sed Dominus diriges gressum ejus.* Ideò monent sapientes Ebræi, quoties aliquid aggredimur, dicendum esse semper, *Si Deus voluerit.* Siquidem eventus in nostra manu non est, sed in Dei solius potestate; quo sine ne eloqui quidem possumus animi cogitata, juxta illud Prov. 16.1 לאדם מערכי לב ומיהוה מענה לשון *Hominis est præparare cor: sed à Domino responsio linguæ.* Quoties ergò in proposito susceptóque consilio fallimur, & res aliter succedit atque speraveramus, quin id divinitus fiat, sæpe etiam nostro magno bono, non est quòd ullo modo dubitemus.

CIII.

Stultorum institutio stulta.

מוסר אוילים אולת, *Eruditio stultorum stultitia.* Prov. 16.22. Stulti, quia mente & intelligentiâ carent, quos erudiendos susceperunt: est autem stultitia fons & vena mortis: itaque opposuit huic membro, *fons vitæ intellectus est iis, qui eo præditi sunt.* Quidam exponunt, ac si diceret, stultos non sapere nisi suo aut alieno periculo. Alii enarrant hoc modo; Argumentum stultitiæ est laborare ut stultus, qui verè stultus est, sapiens fiat. Sanè qui hoc facit, bis stultè facit. Nam laborem inanem ipsius capit, & odium provocat ejus quem erudit atque instituit.

CIV.

Eruditio mala deferenti semitam.

מוסר רע לעזב ארח, *Institutio mala deferenti semitam.* Sensus est, Institutio mala, h. e. gravis & molesta, est ei, qui deserit semitam justitiæ, h. e. rectum iter Virtutis. Talis enim se institui aut castigari & in viam reduci aspertimè patitur.

CV.

Ne labora ut ditescas.

אל־תיגע להעשיר, *Ne labora ut ditescas.* Labora ut melior fias, non ut ditescas. Nam divitiæ non reddunt quenquam beatum. Sola Virtus hominem beat. Prov. 23.4. *Ne labora ut ditescas: ab hac tua prudentia desiste. An conjicies oculos tuos in illa, quæ non sunt? Nam omnino faciens sibi alas tanquam aquila quæ volat in Cælum. Esse* dicitur propriè quod æternum est. Bene ergò negat divitias *esse*. Nihil enim citiùs ac faciliùs perit. Ut aquila, ita avolant. Est autem aquilæ volatus perniciſſimus. *Conjicere oculos* David dixit, *apponere cor; divitiæ si affluant, ne appone cor*, pro eo quod est, ne animum tuum illis addicito.

CVI.

Redemptio animæ hominis opes ipsius.

כופר נפש איש עשרו, *Redemptio animæ hominis divitiæ ipsius.* Prov. 13. 8. h. e. vitæ hominis. Homo pecuniâ vitam redimit vel bello captus vel latrocinio. Potest etiam sensus esse, *Qui donat pauperi, redimit animam suam*: ita explicat Ambrosius epist. 82.

CVII.

Non prosunt opes in die iræ.

לא יועיל הון ביום עברה, *Non prosunt opes in die iræ.* Prov. 11. 4. Deo irato, putâ famis, aut belli, aut pestis tempore, nihil prosunt opes. Non enim valent quicquam adversùs mala illa.

CVIII.

Opes divitis sunt ei urbs valida.

הון עשיר קרית עזו, *Opes divitis urbs roboris ipsius.* Prov. 10. 15. Vult dicere, sunt ei tanquam urbs munita: Nam & potentiam conciliant, & tuentur eum adversùs incommoda paupertatis. In Sent. Græc. Δύναμις πέφυκε τοῖς βροτοῖς τὰ χρήματα, *sita in opibus mortalium potentia.* Rursus qui opibus valent, etiam Authoritate plus possunt. Sed 18. 11. *opes divitis sunt ei urbs valida, & instar muri celsi imaginatione suâ.* Quidam pessimam opinionem induerunt de opibus suis: putant in iis satis firmum præsidium esse adversùs casus humanos: sed falluntur. Nihil enim minùs firmum, nihil quod fortunæ telis magis expositum sit. Quem murum celsum imaginantur, stramineus est, qui simulac vel levem tempestatem senserit, corruit.

CIX.

Corona sapientum divitiæ ipsorum.

עטרת חכמים עשרם, *Corona sapientum divitiæ ipsorum.* Prov. 14. 24. Sapientibus divitiæ ornamento sunt, quia rectè iis uti nôrunt. Certè decus & autoritatem conciliant apud vulgum, qui alioqui sapientiam sub sordido palliolo latitantem contemnere solet. Egregiè Menander Græcus Poëta,

> Μακάριος ὅστις οὐσίαν καὶ νοῦν ἔχει·
> Χρῆται γὰρ οὗτος, εἰς ἃ δεῖ, ταύτῃ καλῶς.

Quæ sic Latinè reddit H. Stephanus,

> *Cui mens opésque sunt simul beatus est:*
> *Hic namque rectè solus illis utitur.*

CX.

Omnes viæ viri puræ in oculis ipsius.

Ea est natura hominum ut suæ cuique actiones puræ videantur, &, ut ille ait,

> *Omnes videmur nobis esse belluli,*
> *Et festivi saperda, cùm simus σαπροί.*

Hoc indicabis istâ sententiâ. כל דרכי איש זך בעיניו *Omnes viæ viri puræ sunt in oculis ipsius.* Quæ plenè legitur Prov. 16. 2. *Omnes viæ viri puræ sunt in oculis ipsius: sed expendit animos Dominus.* Paulò post in eodem capite v. 25. *est via recta coram viro; cujus extremum viæ mortis:* h. e. quæ ad mortem tendant. Dicit autem *viæ mortis*, & non *via*: quia plures viæ ad mortem, cùm una tantùm sit, quæ ad vitam ducat.

CXI.

CXI.

Omnis praceps duntaxat ad egestatem.

כל אץ רק למחסור, *Omnis praceps duntaxat ad egestatem*, Prov. 21. 5. Qui ad divitias accumulandas celeritate præcipiti tendit, ad pauperiem redigetur. Sic Græci,

μὴ σπεῦδε πλουτεῖν, μὴ ταχὺ πένης γένῃ.

Ne propera ditescere, ne citò inops fias. Nam qui propere ditescunt, raro juste ditescunt; itaque in alio loco ait, אץ להעשיר לא ינקה, *Qui properat ditescere, non feret impune.* Prov. 28. 20. vel, si mavis, *praceps ad ditandum se, non evadet impune*: q. d. non effugiet pœnam, quæ constituta in divites injustos: quales sunt ferè νεόπλουτοι, qui etiam vulgò malè audiunt. De his Hier. *Dives*, inquit, *aut injustus, aut injusti hares.*

CXII.

Sapiens in oculis suis Vir dives.

חכם בעיניו איש עשיר, *Sapiens est in oculis suis Vir dives.* Hæc sententia conferenda cum illa Euripidis.

ἔστιν δ' ὁ ὄλβῳ καὶ τόδ' οὐκ ὀρθῶς ἔχων
εὐψυχίας δόκησις, οἰόμεσθα γὰρ
τὸν εὐτυχοῦντα πάντ' ἐπίστασθαι καλῶς.

Nam qui fortunæ bonis abundat, etiam vulgo sapere videtur. Locus Salomonis reperitur Prov. 28. 11. *Sapiens est in oculis suis vir dives: sed pauper intelligens* eum explorat. *In oculis suis*, h. e. judicio suo. Videtur, inquit, sibi dives pulchrè sapere, eò quòd divitias possideat, cùm divitiæ non faciant hominem sapientem, aut virum bonum. Ideò pauper intelligens explorat an etiam sapientiam possideat, quam solam æstimat, & in pretio habet, ac divitias præ illa vili pendit.

CXIII.

Improbi pleni sunt malo.

Improbis bene esse nunquam potest: nam cruciantur semper animi conscientiâ; tum etiam pœnæ timore, quâ aut afficiuntur, aut in metu sunt, ne afficiantur aliquando. Huc refer,

Ἀνὴρ πονηρὸς δυστυχεῖ, κἂν εὐτυχῇ.

Miser est Vir improbus, felix licèt. Verè igitur Socrates dixit *improbos semper miseros esse*, & Sophus noster Prov. 12 21. רשעים מלאו רע, *Improbi pleni sunt malo.* Cicero pro Rosc. Amer. *Sua quemque fraus, & suus error maximè vexat: suum quemque scelus agitat, amentiáque afficit. sive mala cogitationes, conscientiáque animi terrent. Ha sunt impiis assidua, domesticaque furia, qua dies noctésque pœnas à sceleratissimis repetunt.*

CXIV.

Non accidet justo ullum malum.

Superiori adversum in eodem versu, לא יאנה לצדיק כל און, *Non accidet justo ulla iniquitas*: hoc est, pœna iniquitatis. Nunquam Viro bono quicquam mali evenire potest, nec vivo, nec mortuo. Ab hac mente est illud Siracidis Eccles. 33. 1. Φοβουμένῳ τὸν κύριον οὐκ ἀπαντήσει κακόν, *Dominum reverenti non accidet malum*: & Græcum adagium, μηδ' ἄκανθα ἀμύξει τοὺς ἀγαθοὺς, i. e. *ne spina quidem vulnerabit bonos.*

CXV.

Justus novit animam jumenti sui.

יודע צדיק נפש בהמתו, *Novit justus animam jumenti sui.* Vir bonus curam demittit etiam ad jumenta sua: quæ aliis ita committit, ut tamen ipse frequenter ea invisat atque inspiciat, memor dicti equisonis illius qui ajebat; *Nihil perinde saginare equum, atque oculum Domini.*

CXVI.

Lux justorum lata est.

אור צדיקים ישמח, *Lux justorum lata est.* Prov. 13. 9. Felicitas justorum læta est, vel quia in lætum finem exit, secùs quàm felicitas improborum quæ semper exitum tristem habet; vel quia quotidie incrementum capit, juxta id quod legitur Prov. 4. 16. *Semita justorum sicut lux splendens, pergens lucere usque ad plenum diem. Latum* enim in Metaph. quod augescit, ut *lata segetes.*

CXVII.

Justitiâ firmatur solium.

בצדקה יכון כסא; *Justitiâ firmatur solium.* Prov. 16. 12. h. e. Regnum. Nam Regnum sine justitia tyrannis est, quæ nunquam diuturna Seneca Thyeste,

Ubi non est pudor
Nec cura juris, sanctitas, pietas, fides,
Instabile Regnum est.

Scitum illud, *Jus & aquitas vincula Civitatum*; addo & *Regnorum.*

CXVIII.

Dulcedo labiorum auget doctrinam.

Quò quisque disertior, hoc habetur doctior & eruditior. Certè minùs intelligere vulgò æstimatur, qui id quod scit commodè eloqui non potest. Eò pertinent verba illa, מתק שפתים יוסיף לקח, *Suavitas labiorum addit doctrinam*, Prov. 16. 23. Præclarè in officiis Cicero, *Magna est*, inquit, *admiratio copiosè sapientérque dicentis, quem qui audiunt, intelligere etiam & sapere plus quàm cateros arbitrantur.*

CXIX.

Non decet fatuo labium excellens.

Ubi videbis hominem nequam, in dicendo tamen excellentem disertúmque, conveniet illud לא נאוה לנבל שפת יתר, *Non decet stulto labium excellens.* Prov. 17. 7. h. e. sermo facundus & eloquens. Eloquentia, inquit, non decet hominem improbum. Quapropter? quia eâ rectè uti non potest. Plus dico, quò eloquentior, hoc perniciosior civis patriæ vivit. Nam cœleste ac divinum illud donum, quod ad salutem & conservationem à Deo datum, ad bonorum pestem, perniciémque vertit.

CXX.

Spes prorogata agrum facit cor.

Animo ægrè est, cùm id, quod sperat, tardè consequitur. Nam quamdiu sperat, solicitus est expectatione futuri. Hecato apud Senecam, *Desines timere, si sperare desieris.* Verissimè igitur Salomo. Prov. 13. 12. תוחלת ממשכה מחלה לב, *Spes dilata agrum reddit cor.* Ut hoc intelligas, sciendum est spem & metum pariter juncta esse. Nam qui sperat, etiam metuit ne non sperata consequatur. Metus solicitudinem habet, quæ animum cruciat curâ futuri. Spes ergò quò diutiùs differtur, eò magis torquet: torquet autem non per se, sed propter adjunctum metum, ut diximus. Nam & qui sperat, & qui metuit, futuri expectatione solicitus est. E contrà,

CXXI.

Arbor vitæ cùm adsunt optata.

עץ חיים תאות באה, *Arbor vitæ desiderium quod venit*, Ibid. Hoc est, cùm adsunt cupita. Quod desideranti obtigit, optantique, hoc ei jucundissimum est. Quadrat cum illo, *Cùm adsunt optata, id animo suave est.*

CXXII.

Qui sectatur otiosos, amens est.

מרדף רקים חסר לב, *Sectatur otiosos deficiens corde*, Prov. 12. 11. vel magis, *qui sectatur otiosos, corde deficit.* Planum est. Qui propter desidiam, inquit, in otio vivit, desipit. Nam radix omnium malorum, sive ut nostri dicunt, pulvinar Diaboli, est desidia: cujus blanditiis virtus paulatim evicta segnescit.

CXXIII.

Pigri cupiditas ipsum occidit.

תאות עצל תמיתנו, *Cupiditas pigri occidit ipsum.* Piger enecat se appetendo mercedem laboris, cùm tamen laborare pigretur: vel sic, piger concupiscit, v. g. divitias. Non fit voti compos: ea res ipsum enecat. Prov. 21. 25. *Desiderium pigri occidit eum, quia renuunt manus ipsius operari.* Hinc capies quod ait 13. 4. *Concupiscit, & nihil est, anima pigri.* Vult dicere, frustrà ac ne quicquam concupiscit, Ita est sanè: vigilando, agendo, laborando, quæ utilia sunt parantur, non optando.

CXXIV.

Bona auditio ossa saginat.

Ubi quis lætum nuntium acceperit, locus erit huic sententiæ, מאור עינים שמח לב שמועה טובה תדשן עצם, *Lumen oculorum cor exhilarat: bona auditio ossa saginat*; Prov. 15. 30. Licèt etiam vertere, *bona fama ossa saginat.* Symmachus lib. 3. epist. 45. *Vera res est famam esse velocem: sed dissensio à Mantuano; qui eam putat in malis debere numerari. Nam quid hâc præclarius, cùm lætis nunciis rigat aures, & mentem bonorum.*

CXXXV.

Nosce Deum.

בכל דרכיך דעהו והוא יישר ארחתיך, *In omnibus viis tuis nosce eum, & ipse diriget semitas tuas.* Prov. 3. 6. Ad vitam sapienter instituendam caput est nôsse Deum. Ut ergò rectum iter teneas, committe te Deo: eo comite atque Duce pertende: nunquam aberrabis. Cæterùm ut Deum noscas, priùs te ipsum nosce. Non potest Deum cognoscere nisi qui in sui cognitione diu exercitatus & eruditus est. *Frustrà* ait Benardus, *cordis oculos erigit ad Deum, qui nondum idoneus est ad videndum seipsum. Priùs enim necesse est, ut cognoscas invisibilia Spiritûs tui, quàm possis esse idoneus ad cognoscendum invisibilia Dei: & si non potest cognoscere te, ne præsumas apprehendere ea quæ sunt supra te.*

CXXVI.

Qui pauperibus largitur non egebit.

נותן לרש אין מחסור, *Qui pauperi dat, ei non erit egestas.* Prov. 28. 27. Qui in pauperes beneficus est, nihilo minùs egebit. Imò in horum usus qui fiunt sumptus, danti lucro sunt magis quàm detrimento. Nam in paupere atque egeno quæstus est omne quod impenditur. Alphonsus Siciliæ Rex interrogatus quid servaret sibi, qui tam multis tam multa donaret, *Ea*, inquit, *quæ dono: cætera in meorum numero non habeo.* Hoc verissimè dixerit qui sua pauperibus tribuit: nec tam bene collocatur pecunia, secundùm Cyri dictum, apud amicos, quàm deponitur apud inopes, *ubi nec fur eam auferre potest, nec ærugo corrumpere.*

Extra fortunam est quicquid donatur agris.

Id enim verius censuerim, quàm, ut ille ait, *amicis.* Nam amici divites esse possunt. Porrò in divite & opulento si quid impendatur, sumptus est. Hoc ait Prov. 22. 16. *Qui dat diviti, duntaxat ad egestatem.*

CXXVII.

In auribus stulti ne loquere.

באזני כסיל אל תדבר, *In auribus stulti ne loquaris*, Prov. 23. 9. h. e. audiente stulto. Sequitur, *Ne spernat intellectum verborum tuorum:* quod Græci reddunt, τὺς συνετὺς λόγυς συ, *suos prudentes sermones.* Admonet si res cum hominibus improbis, non esse cum iis multa verba facienda. Nam

Ἀργαλέον φρονέοντα παρ' ἄφροσι πόλλ' ἀγορεύειν,

Ut ait Theognis: præsertim de Virtute aut sapientia quàm tales strenuè contemnunt.

CXXVIII.

Stultus labiis vapulabit.

In futilem & inconsideratè loquentem quadrabit illud, אויל שפתים ילבט, *Stultus labiis vapulabit*, Prov. 10. 8. & 10. Quale est, quod Euripidem dicere solitum refert Lucianus in Pseudologista, ἀχαλίνων στομάτων τὸ τέλος δυστυχία γίνεται, *oris effrænati finis infelicitas.* Germanum planè פשק שפתיו מחתה לו, *qui divaricat labia sua*, huic contritio erit, Prov. 13. 3. Quod alius retulit, *Qui labiis est futilibus, huic conveniet infortunium.* Multis sanè exitio fuit os indomitum, dum spargunt voces per jugulum redituras, & levissimæ rei, ut ait Plato, verborum gravissimas pœnas sufferunt.

CXXIX.

Vindicta Deo relinquenda.

Hoc indicabis per hanc sententiam, אל תאמר אשלמה רע קוה ליהוה וישע לך, *Ne dicas, Reddam malum: expecta Dominum, & servabit te.* Proverb. 20. 22. Dixit enim ille, *mihi vindictam, & ego retribuam.* Ipsi profectò non debemus ulcisci dolorem nostrum.

—quippe minuti
Semper & infirmi est animi, exiguique voluptas
Ultio: continuò sic collige, quòd vindictâ
Nemo magis gaudet, quàm femina.

Ait Juvenalis.

CXXX.

Stultorum tranquillitas ipsos perdit.

שלות כסילים תאבדם, *Tranquillitas stultorum perdit eos.* Prov. 1. 32. Abundantem fortunam sapienti ferre arduum, stulto ἀδύνατον. Dicit ergò improborum res abundantes ac tranquillas ipsis exitio esse, nempe cùm ferre non possint, vincuntur ab iis & evertuntur. Quidam hic legit, *error stultorum perdet ipsos.* Non improbo. Nam præcedit, *aversio fatuorum occidit eos.* Sanè radix & principium omnis peccati est aversio à Deo, & error mentis non intuentis primum verum bonum.

CXXXI.

CXXXI.

In femina quid laudandum potiſsimùm.

In uxore plerique dotem ſpectant; alii formam; pauci gratiam: ſed nihil eſt tam laude dignum in femina, quàm virtus & pietas. Hoc declarabis illâ gnomê, *Fallax gratia, & vana pulchritudo: mulier Domini reverens ipſa laudabitur*. Exſtat Prov. 31. 27.

CXXXII.

Reſponſio mollis frangit iram.

Ita vetus interpres convertit quod in Ebræo, מענה רך ישיב חמה, *Reſponſio mollis avertit excandeſcentiam*. Porrò ad vulgum noſtrum manavit qui dicunt, *Verbulum molle ſedat iram vehementem*, ſententia eſt. Commotum iracundiâ, licèt magna fuerit, ſedat lenis ac mitis oratio. Ut ignem non reſtinguit ignis, ſed aqua; ſic bilem compeſcit mollis ſermo. Æſchyli verſus in Prometheo huic rei firmandæ ſunt,

Οὐκοῦν Προμηθεῦ τοῦτο γινώσκεις, ὅτι ὀργῆς νοσούσης εἰσὶν ἰατροὶ λόγοι.

Quos ita Latinos fecit tertio quæſt. Tuſc. Cicero.

Atqui Prometheu te hoc temerè exiſtimo,
Orationem mederi iracundiæ.

CXXXIII.

Sermo durus ſuſcitat furorem.

Exſtat apud memoratum interpretem, Prov. 15. 1. Cœterùm in Ebræo eſt, דבר עצב ועלה אף, *Sermo moleſtus accendit iram*: h. e. ἀνάπτει, verbum proprium in lucernis, quod Latinè dicimus *accendere*. Vide Lev. 24. 2. Alii, *excitat iram*, i. יגרה. Sic Græci, λόγος δὲ λυπηρὸς ἐγείρει ὀργάς. Porrò nihil tam bilem accendit, ac contumelia, quàm pati prudentes & boni viri difficillimè poſſunt.

CXXXIV.

Munus è ſinu improbus accipit.

In eum qui pretio addictam habet judicii religionem h. e. in Judicem improbum & δωροφάγον, quadrabit illud, שחד מחיק רשע יקח להטות משפט, *Munus è ſinu* (i. clàm) *improbus accipit, ad pervertendum ſemitas judicii*. Eâdem ſententiâ docebimus improbum ac nefarium eſſe pecuniam accipere ob rem judicandam.

CXXXV.

Amor peccata operit.

על כל פשעים תכסה אהבה, *Omnia peccata tegit charitas*. Prov. 10. 12. Hoc naturâ eſt inſitum, ut quem amamus & charum habemus, ejus vitia vel excuſemus vel diſſimulemus. Nam ut corporis nævos, ſic crimina tegit amor. Ita dico, qui amat, omnia in meliorem partem interpretatur, ut, qui odit, in pejorem.

CXXXVI.

Celant peccata, quærit amorem.

מכסה פשעים מבקש אהבה, *Qui tegit peccata, quærit amorem*. Prov. 17. 9. Amicorum (imò aliorum omnium, quibuſcum nobis res eſt) vitia non ferenda modò ſed etiam celanda. Qui hoc facit ſibi amorem conciliat. Scitum illud, *Amici vitia noveris, non oderis*. Contrà odium quærit, & amicitiam diſſolvit, qui nihil celat, qui amicorum delicta ab uno ad alium defert, qui occulta in lucem profert. Ruſſus qui peccantem palàm reprehendit, ex amico inimicum facit.

CXXXVII.

Omnes amici ſunt viro munifico.

כל הרע לאיש מתן, *Quilibet amicus eſt viro munifico*. Prov. 19 6. Qui multa donat, multos amicos parat. Omnes enim amant virum liberalem: contrà immunem cives odere ſui. Affine eſt, *Amici divitum multi: cui contrarium, etiam amico ſuo inviſus eſt pauper*. Proverb. 14. 20. Sic Ovid.

Si fueris felix multos numerabis amicos:
Tempora ſi fuerint nubila ſolus eris.

Et Theognis,

Εὖ μὲν ἔχοντος ἐμοῦ πολλοὶ φίλοι· ἢν δέ τι δεινὸν
Ἐγκύρσῃ, παῦροι πιστὸν ἔχουσι νόον.

Admonitio.

De vulgi amicitia loquitur, quæ mercenaria eſt, non de propriè dicta amicitia, quæ gratuita eſt nec mercede evocata, ex quo illud,

μισθοῦ γὰρ ἄνθρωπός τις ἄνθρωπον φιλεῖ·

CXXXVIII.

Opes amicos conciliant.

Diximus amicos divitum multos eſſe: id eatenus verum, ſi non avari ac ſordidi, ſed benefici & liberales fuerint. Vulgò enim homines metiuntur amicitiam commodo & utilitate ſua. Itaque iis qui multum donant, amici ſunt; quos deinde deſerunt ubi nihil eſt quod dent. Nam ceſſante cauſa Amicitiæ, ceſſat ipſa. Ab hac mente capies quod ait Prov. 19.4 הון יסיף רעים רבים ודל מרעהו יפרד, *Opes addunt amicos multos: pauper ab amico ſuo disjungitur*. Eandem ſententiam continet Senarius ille Græc.

ἐὰν δ' ἔχωμεν χρήματ', ἕξομεν φίλους.

Quem verſum reperio

Habebo amicos, ſi habuero pecuniam.

CXXXIX.

Deus, quem amat caſtigat.

In morbo aut rebus afflictis non aliud certius ſolatium piis quàm ſi intelligant mala, quæ patiuntur Indicia eſſe divini erga ſe amoris. Hoc igitur eis ingeres, eóque accommodabis hos verſus. *Caſtigationem Domini, mi fili, ne averſeris, & ne moleſtè ferat correptionem ejus. Nam, quem amat Dominus, corripit, nempe ut Pater filium, cui bene vult*. Proverb. 3. 10. 11. Senſus eſt. Quemadmodum Pater filium, quem amat, ita Deus eum quem diligit, caſtigat. Seneca de Divina Providentia Cap. 1. *Cùm videris bonos viros acceptóſque Deo laborare, ſudare, per arduum aſcendere; malos autem laſcivire, & voluptatibus fluere, cogita filiorum nos modeſtiâ delectari, vernaculorum licentiâ. Illos diſciplinâ triſtiori contineri, horum ali audaciam. Idem tibi de Deo liqueat. Bonum Virum in deliciis non habet; experitur, indurat, ſibi illum præparat*. Et cap. 2. *Paternum Deus habet adverſus bonos viros animum, & illos fortiùs amat, & operibus, doloribus ac damnis exagitat, ut verum colligant robur*; & cap. 4. *Deus, quos probat, quos amat, indurat, recognoſcit, exercet. Eos autem, quibus indulgere videtur quibus parcere, molles venturis malis ſervat*. Hactenus Seneca. Diceres illum legiſſe locum hunc Salomonis.

CXL.

Nomen improborum putrescat.

In mentione hominis nequam, qui vitâ functus sit, dicunt, שם רשעים ירקב, *Nomen improborum putrescat*: contrà.

CXLI.

Justi memoria fausta.

In mentione hominis pii adhibent illud, זכר צדיק לברכה, *Memoria justi benedicta*. Quod breviter & in Epitoma scribunt, ז'צ'ל. Hinc nata consuetudo, certè apparet, inter Christianos ut dicant *pia* aut *felicis memoria*, ubi sermo de iis, qui obierunt.

CXLII.

Lingua mendax ad momentum.

Usus proverbii in mendaces. Reperitur Prov. 12. 19. עד ארגיעה לשון שקר, *Usque ad momentum lingua mendax*, sub. *durat*. Ita est profectò. Nullum mendacium diuturnum: sed tandem patefit, & emergit veritas. Hoc paulò aliter extulit Sophocles,

Nullum ad senectam pervenit mendacium.

Circumfertur & Menandri Senarius in hanc sententiam.

ψευδόμενος οὐδεὶς λανθάνει πολὺν χρόνον,
nemo mentiens diu tectus latet.

CXLIII.

Anima laborantis sibi laborat.

Ubi quis opus aliquod facit coactus fame, aut victus necessitate, convenienter usurpabimus ex cap. 16. 26. נפש עמלה לו כי אכף עליו פיהו, *Anima laborantis laborat sibi, quia incumbit ei os suum*. (i. fames orie: Sic *venter*, fames ventris.) vult dicere, fames eum cogit ad hoc.

Hominem experiri multa paupertas jubet,

Ait Publius. Audiamus super hac re Manilium 1. Astron.

Et labor ingenium miseris dedit, & sua quemque
Advigilare sibi jussit fortuna premendo.

CXLIV.

Amat peccatum, qui amat lites.

אהב פשע אהב מצה, *Amat peccatum, qui amat contentionem*, Prov. 17. 19. Vix est ut culpam effugiat qui litigat: neque omninò vanum quod vulgò dici solet, *Ubi duo inter se contendunt, ambos in culpa esse*: ita est sanè. Ut multiloquio juncta semper vanitas; ita litium comes assidus prævaricatio & culpa.

Admonitio.

Lites amat, non qui litigat simpliciter, sed qui libenter, sed qui temerè & sine causa. Usus ergò Proverbii in litium avidos.

CXLV.

Cor lætum medicinam adjuvat.

לב שמח ייטיב גהה, *Cor lætum bonam facit medicinam*. Nam ubi animo ægrè est, ibi ars minùs valet. Sæpe etiam morbi ex animi tristitiâ oriuntur, quibus medicus mederi non potest;

Afferat ipse licet sacras Epidaurius herbas,
Sanabit nullâ vulnera cordis ope.

CXLVI.

Verbum mendax odit Justus.

Est viri boni ita odisse mendacium, ut nec unquam mentiatur, nec mentientes alios ferat toleretque, quin illicò eos reprehendat, si mentiantur. Hoc indicabis isto scito, דבר שקר ישנא צדיק, *Verbum mendax odit justus*. Prov. 13. 5. Uti licebit de qualibet fallacia. Nam *mendacis* vocabulum apud Ebræos latissimè patet.

CXLVII.

Qualis Princeps, tales aulici.

Dum Princeps adulari se sinit & aures patefacit calumniis, omnes ministros suos adulatores & calumniatores facit. Ut hoc dicas, usui erit illud, *Imperans, qui attendit ad sermonem mendacem, omnes ministros suos habet improbos*. Prov. 29. 12. Nam qualis imperans, tales ferè subditi, & imperio parentes.

Componitur orbis.
Regis ad Exemplum; nec sic inflectere sensus
Humanos edicta valent, quàm vita regentis;

ait Claud. Paneg. in Honorii Consulatum.

CXLVIII.

Aperta reprehensio melior, quàm amor occultus.

Aperta & amica objurgatio, licèt odiosa sit, tamen utilior est occultâ charitate, quæ ad omnia amici vitia connivet, nec ea reprehendere audet. Hoc ait Prov. 27. 5. טובה תוכחת מגלה מאהבה מסתרת, *Bona est reprehensio aperta, quàm amor occultus.*

CXLIX.

Holera, ubi amor, anteponenda lautis epulis, in quibus odium.

Qui hoc significare volet, usurpabit illud, טוב ארחת ירק ואהבה שם משור אבוס ושנאה בו, *Melius est ferculum ex holere, ubi adest charitas, quàm bos saginatus, in quo sit odium*, Prov. 15. 17. *Ferculum ex holere*, sive *holusculi*, Plautus *cœnam terrestrem* dixit, quæ videlicet holeribus terrâ enatis constat. *Bos saginatus*, i. cœna lauta & opipara. Hoc vult, satius est vivere cum amicis frugaliter, quàm cum inimicis opiparè.

CL.

Benefaciens pauperibus beatus est.

מחונן ענוים אשריו, *Qui benignè facit mansuetis, ô beatum illum!* Prov. 14. 21. Qui habet quod det mansuetis, h. e. pauperibus, si dat promptè & libenter, beatus est, juxta illud, *Beatius est dare, quàm accipere*. Etenim, Aristotele teste, *beata vita consistit in operatione secundùm virtutem cum omnium bonorum sufficientia*. Dare autem liberalitatis est, cujus fructus stabilis & permanens, cùm sit Virtus honestissima, ipsa verò honestas per se æterna. Sed de his aliàs, si Deus volet.

CLI.

Robur est via Domini integro.

Judicia Domini hujusmodi sunt, ut ex iis viri boni verum robur colligant, mali autem certam perniciem. Ad hoc indicandum, laudabis illud. Proverb. 10. 29. מעז לתם דרך יהוה ומחתה לפעלי און, *Robur est via Domini integro, & contritio maleficis.*

CLII.

CLII.

Ne comede panem mali oculi.

אל תלחם את לחם רע עין, *Ne comedas panem mali oculi*. Prov. 23. 6. *Abstine te* quantum honestè potes, à mensa hominis sordidi nimiúmque tenacis ac restricti, qui ut Poëta, canit.

Quærit, & inventis miser abstinet, ac timet uti.

Nam quemadmodum timet uti bonis suis, ita cruciatur cùm videt alios iis utentes, & licèt aliquando invitet convivam ad edendum aut bibendum, non tamen bonâ fide, nec ex animo hoc facit. Id Salomo indicat per hæc verba, *Comede & bibe dicet tibi, & cor ejus non est tecum*.

CLIII.

Bellum consilio gerendum.

Non viribus bellum geritur sed consilio & solertiâ ducum. Ad hoc significandum aptissimum illud, בתחבלות עשה מלחמה. *solertibus consiliis gere bellum*. Exstat Prov. 20. 18. & aliis paulò verbis Prov. 24. 6. בתחבלות תעשה לך מלחמה, *Solertibus consiliis facies tibi bellum*.

CLIV.

Benefaciendum citò.

אל תאמר לרעך לך ושוב ומחר אתן ויש אתך, *Ne dic proximo tuo, unde & redi, & cras dabo tibi, cùm sit penes te*. Prov. 3. 28. Quod potes, da citò: nam bis dat, qui citò dat, juxta Proverbium. Plus dico, Qui cunctanter dat, videtur non libenter dare. Propriè enim est libenter facientis, citò facere. Tardè dare, nolentis est.

CLV.

Sapientes avertunt iram.

חכמים ישיבו אף, *Sapientes avertunt iram*, Prov. 29. 8. Vult dicere, placant Deum, Regémve iratum, & sedant furorem populi,

Cùm sæpe coorta est
Seditio, sævítque animis ignobile vulgus,

ut ille ait.

CLVI.

Non est consilium contra Dominum.

אין עצה לנגד יהוה, *Non est consilium contra Dominum*, Prov. 21. 30. Frustrà consilium initur adversus Numen. Dei enim decretum nullo humano consilio impediri aut infringi potest.

CLVII.

Odium contentiones excitat.

שנאה תעורר מדנים, *Odium excitat contentiones*; Prov. 10. 12. *Nam qui odit*, omnia in pejorem partem interpretatur, ex quo rixæ & contentiones. Hujus contrarium, *Charitas tegit omnia peccata*.

CLVIII.

Qui confitetur & deserit, veniam consequetur.

Ut dicas crimina non celanda, sed confitenda & deserenda esse, quadrabit illud מכסה פשעיו לא יצליח ומודה ועוזב ירחם, *Qui tegit crimina sua, non aget prosperè; qui verò confitetur & deserit, veniam consequetur*. Prov. 28. 13. Ad sanitatem certis gradibus pervenitur: Primus gradus est Agnitio peccati. Alter est Confessio. Tertius est Emendatio vitæ in melius. Atque hæc imprimis necessaria ut sit vera confessio. Frustrà enim confitetur, qui post confessionem tanquam canis ad vomitum, redit. Qui ergò confitetur crimina sua, eáque deserit, veniam consequetur à Deo. Deus enim misericors pœnitentem semper recipit in gratiam. Est autem pœnitentiæ verum indicium confessio non ficta. Nam ut somnium narrare vigilantis est, sic vitia sua ex animo confiteri verè pœnitentis est.

CLIX.

Audi consilium ut sapiens fias.

שמע עצה למען תחכם באחריתך, *Audi consilium ut sapiens fias ad extremum*, Prov. 19. 20. Adhibe in consilium eos, qui consilio valent, h. e. sapientes: quibus si obtemperabis, fiet tandem ut eorum similis, h. e. ut sapiens, evadas.

CLX.

Cogitata consilio firmantur.

מחשבות בעצה תכון, *Cogitationes consilio firmantur*. Prov. 20. 18. Si quid agere voles, agas prudenter & consultè. Si enim eventus sequetur qualem optas. Alibi ait, *Dissipantur cogitata absque consilio: at ubi multi consulti firma sunt* c. 15. 22. q. d. Quæ consilio geruntur ea demùm rata ac firma sunt: contrà, quæ sine consilio administrantur, in irritum, imò in risum sæpe abeunt. Quamobrem ita cecinit Menander,

βουλὴν ἅπαντος πράγματος προλάμβανε·
βουλῆς γὰρ οὐδὲν ἐστιν ἀσφαλέστερον.
Consilium in omni præeat negotio
Consilio aliud haud esse tutius potest.

Ἀνὴρ ἄβουλος εἰς κενὸν μοχθεῖ τρέχων.
Perdere Vir inconsultus operam omnem solet.

CLXI.

Simpliciter loquitur pauper.

Quia videlicet est meticulosus. Nam ut divitiæ audaciam; ita paupertas timiditatem parit. Rei firmandæ est Theognis: ait enim

Πᾶς γὰρ ἀνὴρ πενίῃ δεδμημένος οὔτε τι εἰπεῖν
Οὔθ᾽ ἔρξαι δύναται, γλῶσσα δέ οἱ δέδεται.

Exstat Prov. 18, 23. תחנונים ידבר רש, *Supplicationes* (i. suppliciter) *eloquitur pauper*. Hujus antithesis in eodem versu,

CLXII.

Dives respondet durè.

עשיר יענה עזות, *Dives respondet dura*, sive *durè*: h. e. ferociter, superbè, insolenter. Nam divitiæ ferociam & insolentiam pariunt. Ubi ergò pauper loqui non audet, ibi dives ferox est verbis & oratione.

CLXIII.

Dissipantur cogitata absque arcano.

הפר מחשבות באין סוד, *Dissipantur cogitata sine arcano*. Vult dicere, ubi consilia non sunt arcana & secreta. Suprà reddimus, *absque consilio*. Sed ne displiceat *absque arcano*. Consilia, inquit, quæ arcana non sunt, irrita fiunt, & successu carent. Legitur Prov. 15. 22.

CLXIV.

A me consilium.

Quid sibi vult sapientia, cùm ait Prov. 8. 14. לי עצה *A me consilium?* Innumerabilia quotidie accidunt, quæ consilium exigunt, quod à sapientia petendum est. Pau-

per es,mihi crede,non diu eris,si eam audies. Dives es: advoca illum in consilium,verum usum divitiarum te docebit. Longam vitam desideras: præstabit tibi,si audiens dicto eris. Miser es: ostendit quo sint pacto ferenda adversa. Ab ea uxor admonetur officii: filius discit quâ sint ratione colendi Parentes: servus etiam quomodo se gerere debeat erga dominum suum. Docet denique quomodo loquendum cum Deo, vivendum cum hominibus,&c.

CLXV.

Apud consultos sapientia.

את נועצים חכמה, *Penes consultos sapientia.* Prov. 13.10. Qui benè consulunt,sapientes sunt. Nam proprium sapientiæ consilio pollere. Tales autem ferè sunt senes,quorum sententia optimis ac firmissimis rationibus nititur.

CLXVI.

Aqua profunda consilium in animo viri.

מים עמוקים עצה בלב איש ואיש תבונה ידלנה, *Aqua profunda consilium in corde viri: vir autem intelligens haurit illud. Haurit*, verto,non *exhaurit*. Nam ut aqua profunda exhauriri facilè non potest; ita nec consilium hominis. Dat enim petenti,& nihil ei decedit, nihil amittit. Potest tamen verti, *exhaurit*, ut sensus sit,Consilium quod in mente viri,aquarum profundarum more,à nemine exhauriri & explorari posse,præterquam ab eo,qui prudentiâ & intelligentiâ præditus sit.

CLXVII.

Pauperum contritio ipsorum egestas.

מחתת דלים רישם, *Contritio tenuium egestas ipsorum.* Prov. 10.15. Paupertas sæpe obstat quò minùs ad ea,quæ sunt in civitate amplissima liceat pervenire. Nonnunquam impedimento est studio sapientiæ & virtutis,

Verissimè Juvenalis,

Haud facilè emergunt quorum virtutibus obstat
Res angusta domi------ & Naso,
Crede mihi,miseros prudentia prima reliquit,
Et sensus cum re,consiliúmque fugit.

His adde quòd furem & perjurum facit. Prov. 30.9.

CLXVIII.

Amans voluptatis egentissimus fit.

איש מחסור אהב שמחה, *Vir egentissimus, qui amat lætitiam.* Prov. 21.17. Sub. *fit* aut *evadet*. Homo lætitiæ amans,voluptatique obsequens,valde egebit, h.e. redigetur ad summam inopiam: carebit iis rebus,sine quibus ægrè vivitur,vel potiùs,nullo modo vivitur.

CLXIX.

Melior pauper viro mendaci.

טוב רש מאיש כזב, *Melior est pauper viro mendaci.* Vir probus pauper melior est divite improbo. Sic ait Prov. 28.6. *Melior est pauper ambulans integrè perverso duabus viis,eodémque divite*: & 19.1. *Melior est pauper ambulans integrè, perverso labiis suis, eodémque stulto.* Præstat ergò egere quàm mendaciis & fraudibus rem facere.

Admonitio.

Perversus duabus viis dicitur, qui simulatè & fraudulenter vivit cum hominibus,qui aliud in ore habet, aliud in pectore clausum tenet.

CLXX.

Verte improbos,& non erunt.

Si voles significare citò perituros improbos,prome ex cap. 12.7. הפוך רשעים ואינם, *Verte improbos,& non sunt.* Id valet,citiùs quàm vertas eos,peribunt improbi. Nisi malis,evertentur,& desinent esse in vivis. Prior mihi probatur. Eadem sententia in illo כעבור סופה ואין רשע, *Sicut transit turbo,ita non est improbus.* Prov. 10.25. vult dicere,perit ritu prætereuntis turbinis,h.e. numerò ac celeriter. In antithesi est, *Justus fundamentum æternum*; cujus sensum hauries ex eo quod proximè subsequitur.

CLXXI.

Justus in seculum non dimovebitur.

צדיק לעולם בל ימוט, *Justus in seculum haud quaquam emovebitur.* Prov. 10.30. Justus,quia in Deo fiduciam habet, ab eóque sustentatur, *in seculum*, h.e. quamdiu vivet, *non dimovebitur* de statu suo,nec succumbet ulli unquam homini,aut perturbationi animi, nec efferetur secundis,nec debilitabitur adversis. Quamobrem sic canit Propheta David, *Posui Dominum ob oculos semper,ad dextram mihi est,non dimovebor.*

CLXXII.

Improbi ad justorum fores.

Idem cum illo, *Incurvantur mali coram bonis.* Utrumque legitur Proverb. 14.19. שחו רעים לפני טובים ורשעים על שערי צדיק, *Incurvantur mali coram bonis,& improbi ad portas justi.* Par est,ut boni malis imperent: mali autem bonis pareant & subjiciantur.

CLXXIII.

Cùm multi sunt Justi,gaudet populus.

ברבות צדיקים ישמח העם, *Cùm multi sunt justi, gaudet populus.* Libentiùs enim sub bonorum quàm sub malorum imperio vivit: itaque sequitur. במשול רשע יאנח עם, *cùm dominatur improbus, ingemiscit populus*: & meritò. *Civitas* enim *ore improborum evertitur*, ut habetur Prov. 11.11.

CLXXIV.

Bono justorum Civitas exsultat.

Vel, *cùm bene est justis.* Reperitur Proverb. 11.10. בטוב צדיקים תעלץ קריה ובאבוד רשעים רנה, *Cùm bene est Justis,exsultat Civitas: at cùm pereunt improbi,cantat.* Deus reipub. situm in felicitate Justorum. Cùm igitur illis bene est,civitas gaudio completur. Eadem triumphat & cantibus personat cùm intereunt impii.

CLXXV.

Benedictione rectorum Civitas evehitur.

Affine est, בברכת ישרים תרום קרית, *Benedictione rectorum evehitur Civitas*, Prov. 11.11. Nam sensus est,cùm rectis benedicitur; ut si dicas,cùm bene est rectis,aut felicitate rectorum. Nam *benedictio* felicitas, ut in illo, *Benedictiones super caput Justi.* Potest etiam exponi, *Benedictione rectorum*, h.e. bene dictis & bene factis. Sensum hunc sequentia maximè firmant. Florentissima,

tissima, inquit, redditur Civitas operâ ac beneficio proborum, qui eam quibuscunque possunt modis provehunt, publics semper privatis anteponentes. Atque hoc est quod Platonem dicere solitum accepimus, *fore* videlicet *beatas Respub. si aut sapientes homines eas regerent, aut qui regerent, omne suum studium in sapientia collocassent.*

CLXXVII.

Qui errat in vino non sapiet.

Legimus Prov. 20. 1. de vino, כל שגה בו לא יחכם, *Omnis qui in eo errat, non sapiet:* quorum verborum hæc vis est, ut si diceret, Qui vino se inebriat, aut nimiùm ei deditus est, desipiet. Nam vinum, nisi modicè sumatur, sapientiam omnem, ut ita loquar, expectorat. Convenit cum adagio Latino, *Sapientia vino obumbratur:* item cum illo, *Vinum clavo caret.* Cui simillimum vulgi verbum in Belgio, *ubi vinum intrat, ibi sapientia exit.*

CLXXVIII.

Illiberalitas diris obnoxia.

מעלים עיניו רב מארות, *Qui abscondit oculos suos, multus erit maledictionibus.* Prov. 28. 27. Qui oculos à paupere claudit aut avertit, nec eum respicit, maledicetur multis modis. Primùm à Deo: deinde ab ipsis pauperibus: Non esse autem contemnendas omninò diras & imprecationes pauperum ostendit Jesus Sirachi F. Eccles. 4. 5. ita scribens, ἀπὸ δεομένου μὴ ἀποστρέψῃς ὀφθαλμὸν, καὶ μὴ δῷς τόπον ἀνθρώπῳ καταράσασθαί σε, &c. Latinè sic, *Ab egente oculos ne averteris, néve dederis locum homini diris devovendi, aut detestandi te. Nam si te ille exacerbato animo detestatus fuerit, exaudiet ejus preces ejus Creator.*

CLXXIX.

Beneficentia erga inimicos.

Qui dicet benefaciendum esse inimicis, juxta Christi præceptum, usurpabit hos duos versus, *Si esurierit inimicus tuus, ciba eum pane, & si sitierit, pota eum aquâ. Nam quasi prunas coacervabis super caput ipsius, & Dominus rependet tibi.* Prov. 25. 20. 21. Mens horum verborum, Benefac ei qui te odio prosequitur. Ita enim ures & movebis conscientiam ipsius, ut, velit nolit, te diligere cogatur. Quòd si perseveret in odio semel suscepto, adeò etiam ut se ingratum præstet erga te, non peribit beneficium tuum. Deus enim, qui jussit ut diligeres inimicum tuum, tibi rependet, quicquid in eum contuleris, ne dubita.

CLXXX.

Corde pravus non inveniet bonum.

עקש לב לא ימצא טוב, *Pravus corde non inventurus est bonum.* Prov. 18. 21. q. d. miser erit. Nam qui omni bono caret, miser est. Vel hoc significat, Animus pravus ad virtutem non perveniet.

CLXXXI.

Justos remuneratur bonum.

את צדיקים ישלם טוב, *Justos remuneratur bonum.* Prov. 13. 21. Bonum, quod agunt Viri boni, eis gratiam refert. est enim uberrimum sui ipsius prœmium Virtus. Quidam hic legunt, *Justis rependit bonum;* & *Deus* subaudiunt: non planè rejicio.

CLXXXII.

Bonum inveniri in Dei verbo.

משכיל על דבר ימצא טוב, *Qui attendit ad Verbum, inventurus est bonum.* Prov. 16. 20. Qui attentè legit Verbum Dei, inveniet in eo quod rectum & honestum, & cum virtute est: inveniet, inquam, bonum, quod qui possidet beatus est. *Verbum* hoc loco sumitur pro Verbo Dei, ut sæpe aliàs in Salomone.

Admonitio.

Non malè etiam exponeres, *Qui rei suæ,* sive *negotio attendit:* ut sensus sit, qui circumspectè agit negotia sua, ei bene omnia & ex animi sententia succedent.

CLXXXIII.

Bonum ex Prudentia.

שומר תבונה למצו טוב, *Qui observat Prudentiam, inventurus est bonum.* Prov. 19. 8. Nihil est homini prudentiâ melius, quam quisquis adhibet, ejus res omnes bonum & felicem eventum sortientur.

CLXXXIV.

Bonum integritate comparatur.

תמימים ינחלו טוב, *Integri possidens bonum.* Prov. 28. 10. Si quis in colenda probitate totus est, feliciter admodùm ac beatissimè cum eo agitur: vel sic, vitæ integrè actæ præmium est bonum, quod qui possidet, optimè cum illo agi existimatur, ac beatus est.

CLXXXV.

Vir bonus se ipso satiatur.

Corde aversus viis suis, vir bonus à se ipso satiatur. Prov. 14. 14. Homo reprobus, qui animum gerit à Deo aversum, non satiatur nisi malefecerit, nisi ad potentiam, nisi ad honores pervenerit. Nam divitiis ne satiatur quidem. Quid Vir bonus? Satiatur se ipso. Se enim contentus est. Extra se nihil in bonis habet præter Deum; sibi sufficit. Honores, potentiam, divitias contemnit ac pro nihilo habet.

CLXXXVI.

Dictum tempestivum.

Verbum in tempore dictum laudabimus versu 23. capitis 15. qui sic habet, שמחה לאיש במענה פיו ודבר בעתו מה טוב *Lætitia homini de responso oris sui: & verbum in tempore quàm bonum est.* Tempus est ut silentii, ita sermonis quoque opportunum, sive occasio loquendi quam Græci εὐκαιρίαν vocant. Eam qui observat, bene facit: qui negligit, tametsi appositè aliquid dicat, ut eo jure lætari possit, tamen sæpe offendit ob neglectum loquendi, aut non loquendi opportunitatem: usque adeò refert quo tempore quid à quoque dicatur aut non dicatur. Sapiens res est tempestiva oratio, & ipso silentio præstantior. *Verbum in tempore,* i. tempestivum, in tempore prolatum. Locutio ut, *Custodia in nocte.*

CLXXXVII.

Gratia auro præstat.

נבחר מזהב חן טוב, *Optabilior auro gratia bona,* Prov. 22. 1. In bona gratia esse apud Deum & homines melius est quàm aurum possidere.

CLXXXVIII.

In serenitate vultûs regii, vita est.

באור פני מלך חיים, *In lumine vultûs regis, vita.* Favor Principum, quem declarant quoties nos lucido ac benigno vultu aspiciunt, vitam aliqua ex parte jucundam facit. Exstat Prov. 16. 15. *In luce regis vultûs, vita; & velut nubes serotina, benevolentia ejus.* Sed quid *nubes serotina?* Significantiùs exprimas *velut nubes pluviæ serotis. Pluvia serotina*, quàm *Malkos* vocant, est quæ in Martio maturescentes facit mox metendas segetes. Ea agricolis fructuosissima, ac proinde gratissima esse solet. Alibi lego, *Ros super herbam benevolentia ejus.* Prov. 19. 12. Porrò autem ros humor est, qui sereno cœlo noctibus fit: is mox ac decidit, in pluviam resolvitur, quæ tellurem fœcundam & uberem reddit. Idem præstat regia benevolentia hominibus: nam eos divites & opulentos facit.

CLXXXIX.

Ira Regis, ira Leonis.

Ira Regis, ira leonis, ut in Proverbiis habes. Verba sunt Ambrosii epist. 82. Cæterùm indicare voluit locum Salomonis, Prov. 19. 12. נהם ככפיר זעף מלך, *Rugitus instar leonis, ira Regis.* Hoc vult, Non minùs formidanda Regum ira, quàm rugitus leonculi, qui terribilis adeò est, ut dixerit Propheta Amos. *Leo rugit, qui non paveat?* Audi eundem Salomonem, Prov. 20. 2. *Rugitûs instar leonis est terror Regis.* (quem videlicet incutit iis quibus succenset:) *qui eum provocat, peccat in animam suam*, h. e. sibi vitæ periculum accersit. Audi & Heraclitum, *durum*, inquit, *est contendere cum animo irâ flagrante, propterea quod ematur hoc anima.* Sanè in discrimen vitæ incurrit, qui cum iracundo litigat.

CXC.

Contemnens socium suum, desipit.

בז רעהו חסר לב, *Contemnit socium suum deficiens corde*: vel, *qui socium suum contemnit, corde deficit.* Is est amens qui alium præ se contemnit. Pauperior est: cur spernas? cùm alii te multò ditiores sint, à quibus tamen sperni nolis. Fac alteri quod tibi vis fieri.

CXCI.

Contemnit socium suum, peccator.

Vel, *qui contemnit socium suum, peccat.* Nam in Ebræo, בזלרעהו חטא, quæ verba ambigua sunt in utram velis interpretationem. Rectè accipe *qui contemnit socium suum*, pro, alium quemvis. Cœterùm peculiariter accipiunt enarrantes de paupere. Hunc contemnit, qui vacuum à se dimittit, cùm habeat quod det. Peccat autem primùm in Deum. Nam quod pauperi negatur, Deo negatur. Deinde in ipsam humanitatem: humanum enim est egeno succurrere. Peccat quoque, qui contemnit hominem miserum & calamitosum. Nam quæ non accidunt culpâ nostrâ, ea non debent cuiquam vitio dari: multò minùs ob ea quisquam despici aut vili pendi. Quare contemnemus eum cui aliquid adversi evenit, cum idem nobis possit evenire? Verum enim est illud,

Cuivis potest accidere, quod cuiquam potest.

CXCII.

Bonos à malis contemni.

Ubi videbis Virum probum contemni ab improbo recordaberis olim dictum ab alumno sapientiæ. *Ambulat integrè Domini reverens, perversus viis suis contemnit eum.* Habentur hæc verba Prov. 14. 2. Homo, inquit, perditæ ac flagitiosæ vitæ, si videat integrè viventem, aut si moneatur à viro probo, contemnit eum. Nec mirum, cùm ipsam etiam probitatem contemnat.

CXCIII.

Deus cor Regum inclinat quò vult.

Qui hoc significare volet, apposité usurpabit illud, פלגי מים לב מלך ביד יהוה על כל אשר יחפוץ יטנו, *Divergia aquarum cor regis in manu Domini; quocunque voluerit illud inclinat.* Prov. 21. 1. Sensus est, ut aqua, ubi in diversas partes vergit, facillimè in quam velis cunque partem duci potest: Sic Deus cor Regum, nedum aliorum hominum, quocunque libuerit, inclinat.

CXCIV.

Omnibus vitam dat, omnes alit.

רש ואיש תככים נפגשו מאיר עיני שניהם יהוה, *Pauper & vir fraudum occurrunt, illuminat oculos amborum Dominus*, Prov. 29. 13. Hunc locum illustrat Ciceronia illud, *Commoda quibus utimur, lucem qua fruimur, Spiritum quem ducimus, à Deo nobis dari & impertiri videmus.*

Admonitio.

Vir fraudum, i. dives. Nam *dives aut injustus, aut injusti hæres*, ut Vir sanctus ait.

CXCV.

Operatur omnia propter seipsum.

כלפעל יהוה למענהו וגם רשע ליום רעה, *Omnia operatus est Dominus propter semetipsum, etiam improbum ad diem malum.* Prov. 16. 4. Rectè ad hanc sententiam Seneca Oedipo.

Quicquid patimur mortale genus,
Quicquid facimus, venit ex alto.

Admonitio.

למענהו Vide an possit reddi, *propter causam suam*: ut dicat nihil à Deo factum esse fierive sine causa.

CXCVI.

Abhorret à moribus improbi.

תועבת יהוה דרך רשע, *Abominatio Domini via improbi.* Prov. 15. 9. Facta improborum Deo displicent, adeò ut ab iis abhorreat non secus ac à re aliqua detestanda & abominanda. Paulò molliùs Poëta nescio quis,

Nec facta impia fallacium hominum cœlicolis placent.

CXCVII.

Amat Viros bonos.

מרדף צדקה יאהב, *Sectatorem Justitia amat*, Prov. 15. 10. Cùm justus sit, amat eum qui Justitiam, h. e. Virtutem ac Pietatem colit. Seneca Philosophus, *Quisquis ergò justitiam sectari desideras, Deum time, & ama, & amaberis à Deo. Amabis autem Deum, si in hoc illum imitaberis, ut velis omnibus prodesse, & nulli nocere: & tunc te justum virum appellabunt omnes, sequentur, venerabuntur, & diligent.*

CXCVIII.

CXCVIII.

Quem probat, ejus inimicos ipsi pacat.

ברגות יהוה דרכי איש גם אויביו ישלים לו, *Cùm placent Domino via Viri, etiam inimicos ipsius conciliat ei*, Prov, 16.7. Cùm Deus approbat alicujus mores, adeò gratiosum eum facit, ut qui ei priùs inimici fuerunt, amici fiant.

CXCIX.

Reddit unicuique secundùm facta sua.

השיב לאדם כפעלו, *Reddit homini secundùm opus suum*. Prov. 24. 12. Est profectò Deus, qui quæ nos gerimus non solùm audit & videt, sed etiam judicat; ac malum quidem facinus pœnâ, bonum autem præmio afficit. Nec latuit hoc profanæ sapientiæ alumnos, quorum non nemo ita scribit, *Namque mihi pro vero constat, omnium mortalium vitam divino numine invisi: neque bonum neque malum facinus cujusquam pro nihilo haberi, sed ex natura diversa præmia bonos malósque sequi.*

CC.

Lucerna præceptum, & Lex lux.

נר מצוה ותורה אור, *Lucerna est præceptum, & Lex lux*. Sumptum videtur ex Nartheciis Davidis: fortè ex illo, *Lucerna pedibus meis Verbum tuum*. Sensus est, ut lucerna lucem facit in tenebris, sic verbum Dei lux est iis, qui errore mentis & ignorantiâ detinentur.

CCI.

Sapiens corde admittit præcepta.

חכם לב יקח מצות, *Sapiens corde admittit præcepta*. Prov. 10. 8. Cui cor sapit libenter paret Deo, ejúsque Mandatis. Potest legi, *percipit præcepta*, ut sensus sit, præcepta sapientum, quæ stultus tardè, vel potiùs nunquam percipit, ea sapiens corde celeriter percipit, nempe quia solers & ingeniosus.

CCII.

Argue sapientem, & amabit te.

הוכח לחכם ויאהבך, *Argue sapientem, & amabit te*. Prov. 9. 8. Nam proprium Viri boni amare eum, qui ipsum admonuerit.

CCIII.

Ne argue scurram, ne oderit te.

אל תוכח לץ פן ישנאך, *Ne argue derisorem, ne oderit te*, ibid. E contra stulti & irrisoris est odisse eum, qui ipsum reprehenderit. Seneca, *Admoneri bonus animus gaudet, pessimus quisque correptorem asperrimè patitur.*

CCIV.

Derisor non audit increpationem.

לץ לא שמע גערה, *Irrisor non audit increpationem* Prov. 13. 1. Græci dicunt,

'Ανυθέτητόν ἐστιν ἡ πονηρία,
Audire monita non solent ulla improbi.

CCV.

Qui derisorem castigat, sibi dedecus aufert.

יוסר לץ לוקח לו קלון ומוכיח לרשע מומו, *Qui castigat irrisorem, aufert sibi infamiam; & qui arguit improbum, id ei macula est*. Primùm enim operam omnem perdit, qui hoc facit. Siquidem ut modò dictum est, ἀνυθέτητον ἡ πονηρία. Nam quia se peccare nescit, non admittit castigationem. Deinde eò abripitur interdum nequitiæ, ut etiam contumeliâ lacessat monitorem suum. Indignatur enim se esse reprehensum, & ægerrimè fert, tanquam si affectus esset maximâ injuriâ. An tu censes non offendi admonitione, qui vitia sua virtutum loco numerat.

CCVI.

Pœna spretæ disciplinæ.

ריש וקלון פורע מוסר, *Paupertas & infamia ei, qui rejicit disciplinam*. Prov. 13. 18. In Græcis est, πενίαν καὶ ἀτιμίαν ἀφαιρεῖται παιδεία, *paupertatem & ignominiam aufert disciplina*, (vel *institutio*.) Parùm refert hoc an illo modo legas. Sanè quidem Ebræa dubia sunt in utramlibet lectionem.

CCVII.

Servus est Stultus sapienti corde.

עבד אויל לחכם לב, *Servus est stultus sapienti corde*. Prov. 12. 19. Ambiguum est quid hæc Salomonis verba significent, & videtur hoc dicere, stultum haberi à sapiente pro servo: est enim servus opinione sapientum omnis stultus, nec immeritò: serviunt enim libidinibus & cupiditatibus suis. Quocirca etiam Stoici stultos omnes servos esse definierunt. *Insipientia servum facit, non natura: nec manumissio liberum, sed disciplina*, ait Ambrosius epist. 7. Vide præcedentia. Sed meo judicio sententia est longè alia. Nam potiùs hoc dicit, stultus servit sapienti, aut servus fit sapientis. Cùm enim stultus sit & negligens rerum suarum, facilè eò redigitur ut sapienti se in servitutem addicat. Sic ait, *Servus prudens dominabitur in filium pudendum* Prov. 17. 2.

CCVIII.

Suum insipienti rectum.

דרך אויל ישר בעיניו, *Via stulti recta in oculis ipsius*, Prov. 12. 15. Stulto rectum videtur quicquid agit, imò verò nihil rectum videtur nisi quod agit. Nam se solum sapere putat; ideò neminem adhibet in consilium, ut sapiens, qui nihil facit sine consilio.

CCIX.

Non in perpetuum opes.

לא לעולם חוסן, *Non in seculum opes*, sub. *durant*, Prov. 27. 24. Divitiæ non diu manent apud eundem: citò abeunt, imò avolant; nihil enim fugacius. Quocirca vehementer desipiunt, qui in iis firmum præsidium collocant. E contrà optimè sibi consulunt, qui licèt divites sint, tamen id operam dent, ut artem aliquam addiscant. Nam ars eripi nunquam potest: neque naufragio, neque incendio amittitur.

Admonitio.

Opes חוסן: vel *Thesaurus*, qui & *Chasna*: quæ vox Turcis hodie in usu.

CCX.

Dives nemo qui avarus.

נבהל להון רע עין ולא ידע כי חסר יבאנו, *Festinat ad opes malus oculus, nesciens obventuram sibi egestatem*, Prov. 28. 22. *Malus oculus*, i. avarus. Huic ait obven-

tuiam egestatem: & verè. Nam avari, quoniam plus semper appetunt, nec ullâ copiâ expleri possunt, non modò non copiosi ac divites, sed etiam inopes ac pauperes existimandi sunt.

CCXI.

Divitiis non fidendum.

בוטח בעשרו הוא יפול, *Qui fidis divitiis suis, cadet*. Prov. 11. 28. Ut qui arundineo bacolo innititur, sic qui divitiis suis fidit, corruet destitutus fiduciâ suâ. Esset aliquod præsidium in divitiis, si certæ ac stabiles forent. Nunc cùm incertæ ac fluxæ sint, citóque pereant, non est iis ullo modo innitendum.

CCXII.

Opes ex vanitate minuentur.

הון מהבל ימעט, *Opes ex vanitate minuentur*. De vanis ac injustis opibus quotidie decessio fiet. Per fraudem aut maleficium parta magis minuentur quàm augebuntur. Quadrat cum illo;

Αἰσχρὸν κέρδος ζημίαν ἀεὶ φέρει

Turpe lucrum semper dispendio est,

CCXIII.

Fraus in mensuris & ponderibus.

מאזני מרמה תועבת יהוה, *Bilances fraudulentæ Domino abominationi sunt*, Prov. 11. 1. Stateras librásque fraudulentas, quæ videlicet rerum pondera, aut majora aut minora quàm sint, ostendunt, Deus detestatur. *Pondus & pondus, mensura & mensura, abominationi est Domino utrumque*, Deus detestatur dispar pondus, necminùs disparem mensuram.

Admonitio.

Mensura) איפה *Epha*. Alibi est species mensuræ, hic pro quavis mensura ponitur. *Abominatio Domini lapis & lapis, & bilanx fraudulenta est res non bona*. Prov. 20. 23.

Lapis & Lapis, i. diversum sive inæquale pondus. Res non bona valet ut si diceret, res pessima. Tale est, *Agnoscere faciem in judicio non est bonum*. Nec dissimile illud Herodoti ex Melpom; Καὶ Ἑλλήνων οὐ τῷ ἀσθενεστάτῳ σοφιστῇ Πυθαγόρῃ. Ejosdem generis sunt. *Non gaudet stulti pater: Non prosunt thesauri improbè parti*.

CCXIV.

Improbitas fraudulenta.

אולת כסילים מרמה, *Stultitia stolidorum dolus*, Prov. 14. 8. h. e. dolosa. Stulti & improbi in nequitia sua fraudulenti sunt. Est autem pessima nequitia, quæ latet in simulatione Virtutis, aut in aliquo nomine officii. Nam ab ea ægrè nos cavere possumus. Sed dico, Improbi omnia dolo, nihil bona fide agunt.

CCXV.

Furtum Parentibus factum gradus est ad homicidium.

Gradus sunt à furto quod Parentibos fit ad furta alia: inde ad homicidium: Hoc mihi dicere videtur sapiens illo versu, *Qui diripit Patrem aut Matrem, negans esse crimen, is erit socius homicida aut, fit socius homicida*. Prov. 28. 24. Alii aliter explanant.

CCXVI.

In eos qui Paci consulunt

ליועצי שלום שמחה, *Consulentibus pacem, lætitia*. Prov. 12. 20. Pacem intellige, quæ sit expers fraudis & insidiarum, cujus finis semper lætus. Qui ergò ea consilia dant quæ ad Pacem & concordiam civium spectant, gaudio afficientur.

CCXVII.

In eos qui occultè malum alicui struunt.

Siquando videbis aliquem, qui, ut Poëtæ verbis utar, ἐσθλ' ἀγορεύων, κακὰ δ' ἐν φρεσὶ βυσσοδομεύει, *pulchra eloquens, idem in pectore prava struit*, ibid. dici conveniet illud, מרמה בלב חורשי רע, *dolus in corde fabricantium malum*, q. d. Qui moliuntur alicui malefacere, præsertim ubi vi nihil possunt, dolum comminiscuntur: sicuti præcipiebat Lysander, quò leonina pellis non contingeret, eò contendendum esse astutâ vulpinâ. Porrò dolus hujusmodi rarò, vel potiùs nunquam, lætum exitum sortitur. Hæc sequentia declarant. Vide

CCXVIII.

In eos qui Parentes contemnunt.

כסיל אדם בוזה אמו, *Stultus hominum contemnit matrem suam*. Prov. 15. 20. Parentibus nos primùm natura conciliat: quos contemnere hominis stulti est. *Ne contemnas, cùm senuerit, matrem tuam*, 23. 22. Cujusmodicunque mater sit, tamen contemni non debet. Si æqua, amanda est; si iniqua, ferenda. Perditissimi autem hominis est eam contemnere propter senium *Oculus, qui ridet patrem, & spernit rugas Matris, eum effodient corvi torrentis, comedent filii aquilæ*, 30. 17. Parentes contemnere jura divina atque humana vetant. Reperias nihilo secius humanâ specie portenta veriùs quàm homines, qui tantum scelus facere non verentur. In eos sapiens supplicium singulare fore affirmat, videlicet ut oculos ipsorum effodiant corvi torrentia, & comedant aquilæ, sive pulli aquilini. Nam qui feritate ipsas bestias vicerint, eos à bestiis consumi atque devorari par est.

CCXIX.

Honos viro lite supersedere.

Ad significandum, si quis litem finiat, & cum parte adversa transigat, id ei gloriosum & honorificum fore, convenientissimum illud, כבוד לאיש שבת מריב, *Gloria viro supersedere lite*. Prov 20. 3. Licebit usurpare de iis, qui litem deserunt, aut eâ omninò vacant. Nam id homini gloriolum quoque.

CCXX.

A Domino Uxor prudens.

מיהוה אשה משכלת, *A Domino uxor prudens*: Prov. 19. 14. Uxor si bona sit, Dei munere dari creditur etiam vulgò. Menander asserit & malam à Deo esse, sed irato. Vide, *uxor bona*.

CCXXI.

Mulier strenua mariti corona est.

Ut significes uxorem prudentem ac sedulam viri præcipuum ornamentum esse, usurpabis illud. אשת חיל עטרת בעלה, *Mulier strenua corona est mariti sui*.

sui, Prov. 12. 4. vult dicere, ut corona gestantem decorat, ita strenua ac diligens uxor virum ornat. Adi Siracidem Eccles. 26. Contra.

CCXXII.

Teredo ossium pudenda.

כרקב בעצמותיו מבישה, *Quasi teredo in ejus ossibus pudenda.* ibid. Teredini aut colso similis est mulier improba. Nam ut teredo ossa corrodit, sic illa miserum maritum κατεσθίει. Nam paulatim consumit bona ac facultates ipsius. Sæpe etiam ipsum ad tabem adducit.

CCXXIII.

In mulierem rixosam & iracundam.

דלף טרד מדיני אשה, *Stillicidium continuum rixæ uxoris*, Prov. 19. 13. Plenius legitur 27. 15. *Stillicidium continuum die pluvio, & mulier rixosa æquantur.* Et stillicidium & uxor (quidam furnum addunt.) domo extra tecta pellunt maritum. *Melius est degere in angulo tecti, quàm cum muliere rixosa in domo communi.* 21. 9. Tecta Ebræorum olim plana erant. Quocirca qui intecto habitabat, sub dio habitabat aëris injuriæ expositus: tamen id satius est quàm habitare cum morosa & jurgiosa muliere. *Melius est habitare in terra deserta quàm cum rixosa & iracunda muliere.* Prov. 21. 19. Tolerari poterat aliquo modo rixosa, nisi etiam iracunda esset. Simul ista quia toleret? Quod si ad insaniam potest viros adigere iracundia, quid non poterit in sexu infirmo.

CCXXIV.

In meretrices.

Favum stillant labia peregrinæ, leviúsque oleo palatum ejus, Prov. 5. 3. *sed novissimum ejus amarum est velut absinthium; acutum ut gladius anceps. Peregrina*, h. e. meretricia, Plautus Truculento,

In melle sunt linguæ sitæ vestræ atque orationes.
Lactéque corda felle sunt lita, atque acerbo aceto.

Et Cistellaria,

Námque ecastor amor & melle & felle est fœcundissimus.
Gustu dat dulce; amarum ad satietatem usque oggerit.

Fovea profunda est os alienarum: cui valde infensus est Dominus, cadet illuc, Prov. 22. 14. Qui in meretricum blanditiis præcipitavit, pejùs perit quàm si in profundam foveam cadat. Sic alibi, nempe Prov. 27. 27. *Fovea profunda est meretrix, & puteus angustus peregrina: Etiam ipsa sicut prædo insidiatur, & perfidos inter homines addit.* Et cap. 5. vers. 5. *Pedes ejus descendunt ad mortem, orcum gressus ejus prehendunt: semitam vitæ ne libres, moventur orbitæ ejus quò nescis.* Et, *Via ad inferos domus ejus, descendens in mortis penetralia.* Proverb. 7. 27. Ut via quæ ad inferos ducit iis qui ipsam insistunt exitio est, ita meretricia domus exitio est omnibus, qui ipsam frequentant. Quamobrem & *orci janua* dicitur apud Comicum. *Ob mulierem meretricem ad frustum panis*, Prov. 6. 26. sub. *homo redigetur*: h. e. ad summam inopiam, sive ad mendicitatem: ac si diceret, cogetur mendicare frustum panis.

CCXXV.

Bona intelligentia dat gratiam.

שכל טוב יתן חן, *Intelligentia bona dat gratiam*, Prov. 13. 15. Qui valet intelligentiâ bonâ (nam mala quædam est) is gratiâ valebit, poteritque apud omnes plurimum. Quidam hic legunt, *Gratia dat successum bonum*; aliâ sententiâ, & verâ: nam apud quos gratiâ valemus, ab iis impetramus quæ volumus facillimè.

CCXXVI.

Filius sapiens lætificat Patrem.

בן חכם ישמח אב, *Filius sapiens exhilarat Patrem*, Sic discipulus sapiens lætificat magistrum. Sed quis sapiens? Verbo dicam, qui sapienter vitam instituit. Filius ergò sapiens est adolescens probus & diligens, parentum & magistrorum suorum reverens, & disciplinæ amans. Prov. 10. 1. *Filius sapiens lætificat Patrem; stultus mœrori est matri suæ.* Rursus 15. 20. *Filius sapiens lætitiâ affecit Patrem; stultus hominum vilipendit matrem suam*; & 29. 3. *Vir amans sapientiæ lætificat Patrem*, & 23, 24. *Valde exsultat pater justi.*

Admonitio.

Patris matrísve nomine significant omnes eos, qui parentum appellatione continentur: tum etiam eos qui officio ac dignitate patres sunt, ut Magistratus, Pastores, Magistros, Tutores.

CCXXVII.

Et qui absumitur absque judicio.

יש נספה בלא משפט, *Est, qui absumitur absque judicio.* Nimia largitio nulli magis nocet quàm largitori. Absumit enim facultates ipsius, eúmque miserum reddit & egenum. *Absque judicio.* Vult dicere, quòd sua prodigat temerè & absque judicio. Vel sensus est, *absque judicio*, ob non rectè administratam rem familiarem. Vide quæst. 18. l. 3.

CCXXVIII.

Serenti justitiam merces vera.

זורע צדקה שכר אמת, *Serenti justitiam vera merces.* Prov. 11. 18 Qui Justitiam colit, eum manet vera ac solida merces, nempe vita æterna: vel sic, Nihil in vita hominis stabile: tantùm remanet quod virtute & rectè factis sis consecutus. Hujus contrarium. *Improbus facit opus fallax.* Nam non consequitur operi suo mercedem veram, ac ne speratam quidem.

CCXXIX.

Scientia intelligenti facilis.

דעת לנבון נקל, *Scientia intelligenti levis.* Prov. 14. 6. h. e. facilis est, q. d. sine magno labore eam consequitur. Turpilii igitur illud apud Nonium, in *spissum*, falsum & vanum,

ita est;

Verùm haud facilè est venire illò ubi ipsa est sapientia:
Spissum est iter, adipisci haud possis nisi cum magna miseria.

Verba Salomonis in antithesi habent, *Quærit irrisor sapientiam, nec est*: nempe frustrà ac ne quicquam eam quærit, cui mala mens, malus animus. Oraculum est effatum certè, qui dixit, *In malevolam animam non intrabit sapientia.*

CCXXX.

In Judicem injustum.

מצדיק רשע ומרשיע צדיק תועבת יהוה גם שניהם *Qui justum dicit improbum, & improbum justum abominatur Dominus ex æquo utrumque* Prov. 17. 15. Qui sontem absolvit, & insontem damnat, utrúmque æquè abominatur Dominus. Hoc convenit in Judices corruptos pecuniâ. Sic 24. 24. *Qui dicit sonti, justus es: maledicent ei nationes, detestabuntur ipsum populi.*

CCXXXI.

Liberatio ex adversis.

Virum bonum vexatum morbo aut aliquo infortunio solabimur hoc dicto, יצא מצרה צדיק, Exit ex adversis justus, Prov. 12. 13. Vult dicere, si in morbo aut periculo aliquo fuerit, ex eo ope divinâ evadit: ita dico, cùm in calamitate aliqua est, non diu manet in ea, sed liberatur divinitus. Quandoque accidit ut liberato justo in ejus locum succedat Improbus. Hoc ait 11. 8. *Justus ex adversitate liberatur, pro eóque venit improbus.* Nempe in eandem, aut parem, vel etiam majorem calamitatem. Est enim improbus quasi succidanea victima justi & viri boni.

CCXXXII.

Justo reposita sunt opes peccatoris.

צפון לצדיק חיל חוטא, *Recondita justo opes peccatoris*, Prov. 13. 22. Homo vitiosus parta aut relicta à parentibus per socordiam amittit: ea Vir bonus acquirit labore ac sedulitate. Nec id fieri putandum est sine divina prudentia, quæ malis sæpe adimit quod bonis largiatur.

CCXXXIII.

Præstantior est socio suo justus.

יתר מרעהו צדיק, *Præstantior est socio suo justus*. Prov. 21. 15. Quò quisque melior hoc præstantior est. Proverbium admonet in honoribus & dignitatibus habendam esse rationem virtutis potiùs quàm generis aut divitiarum.

CCXXXIV.

Gaudio est justo facere jus.

שמחה לצדיק עשות משפט, *Lætitia est justo facere judicium*. Quod æquum & honestum est, id Vir bonus facit libenter & hilari animo. E contrà.

CCXXXV.

Quasi ludus est stulto facere scelus.

כשחוק לכסיל עשות זמה, *Quasi ludus est stulto patrare facinus.* Prov. 10. 23. Tanta est vesania stultitiæ ut vitia sua quidem ament, iisque delectentur, non secùs ac re aliqua præclarâ. Tales Ambrosius asserit brutis animantibus deteriores esse: *Nonne*, inquit, *mutis animalibus deteriores existimandi, qui se in flagitiis suis jactant*, & putant insigne esse Virtutis, ubi lapsus est criminis? Huc pertinet & illud *stultitia gaudio est desipienti*. Prov. 15. 21. Nec alienum, quod 14. 9. *delictum stulti pro joco ducunt.*

CCXXXVI.

Justitia evehit gentem.

צדקה תרומם גוי, *Justitia evehit gentem*, Prov. 14. 34. Virtus extollit eam gentem in quâ est: vel ita, Justitia, *ex qua una virtute viri boni appellantur*, ut ait Cicero, laudabilem facit, extollitque eam gentem in qua est.

CCXXXVII.

Probrum populorum peccatum.

חסד לאמים חטאת, *Probrum populorum peccatum.* Prov. 14. 34. Vitia dedecori sunt iis populis in quibus reperiuntur. Ita videmus in omni natione & populo peculiaria quædam vitia, quæ ipsos dedecorant, &, ut Comico verbo utar, conlutulant. Aliæ edit. *Benignitas populorum peccatum*, i. piaculum sive expiatio peccati. Nam benignitas præsertim in miseros & calamitosos, adeò grata est Deo, ut illi, qui ea utuntur pœnas peccatis debitas sæpe effugiant divinitus. Sic ait 16. 6. *Benignitate & veritate expiatur iniquitas.* Et Siracides Ecclesi. 3. 33. *Ut ardentem ignem restinguit aqua; sic peccata expiat beneficentia.*

CCXXXVIII.

Alta est fatuo sapientia.

ראמות לאויל חכמות, *Alta est fatuo sapientia.* Prov. 24. 7. h. e. ardua. Haud facilè est stulto pervenire eò ubi ipsa est sapientia: derisori verò etiam ἀδύνατος est: unde ait, *Quærit derisor sapientiam, nec invenit*, Prov. 14. 6. Nam non admittit institutionem; deinde vitia sua ita amat, ut ea pro virtutibus habeat. Vide suprà.

CCXXXIX.

Oculi stultorum in extremo terræ.

עיני כסיל בקצה ארץ, *Oculi stulti in extremo terræ*, Prov. 17. 24. vagi ac instabiles sunt, & in longinqua feruntur. Hoc videtur dicere, stultorum cupiditas infinita est, Non expletur ullis bonis. Quò plura habet, eò plura semper desiderat.

Per mare, per terras curris mercator ad Indos, &c.

CCXL.

Bonus hæredes relinquit filios filiorum.

טוב ינחיל בני בנים, *Bonus hæredes relinquit filios filiorum*. Prov. 13. 22. i. nepotes. Quòd relinquat hæredes hoc ei per honorificum est, juxta illud, *Corona senum, filii filiorum*. Quòd hæredes relinquat, indicio est ipsum possidere opes justas. Nam injustæ opes tarò ad hæredes perveniunt.

CCXLI.

Justitia tuetur integrum vitæ.

צדקה תצר תם דרך, *Justitia servat integrum viæ*. Prov. 13. 6. hoc est, vitæ. Huc refer, *Justitia rectorum liberat eos*. Prov. 11. 6. Qui integrè vivit, secundùm Justitiam vivit, Justitia, quatenus in se alias Virtutes complectitur, contraria est vitio. Qui ergò integrè vivit, eum Justitia servat, ac tuetur ab iis malis, quæ intemperantia cæteráque vitia hominibus adferunt.

CCXLII.

Justus largitur, nec parcit

צדק יתן ולא יחשך, *Justus dat, nec parcit*. Prov. 21. 26. Vir bonus ad naturam vivit: modico contentus est. Si re lauta est, quod superfluit ad beneficentiam liberalitatémque confert. Valde enim est munificus in pauperes. Sumptum videtur ex illo Davidis, Psal. 112. 9. *Disper-*

perfit, dedit pauperibus: Justitia ejus manet in sempiternum.

CCXLIII.

Cùm surgunt improbi, delitescunt homines.

Cùm surgunt: h. e. cùm evehuntur ad dignitates. Prov. 28. 20. *Cùm surgunt improbi, occultat se homo: cùm autem iidem pereunt, multi sunt justi.* Pars postrema videtur hunc sensum continere; Cùm Magistratu moventur mali, succedunt in ipsorum locum viri boni: ad quorum vitam se componunt ferè subditi eorum. Nam qualis Magistratus, talis populus. Si ergò boni in Magistratu amotis malis, brevi tota civitas eorum similes evadet, atq; ita multi erunt boni cives. Fortè hoc significat. Ex improborum supplicio populus emendat mores suos: siquidem ex eo colligit quid sibi sit cavendum. Quamobrem Seneca tria in animadversione Principi servanda monet. Aut ut eum quem punit emendet; aut ut pœna ejus cæteros meliores reddat; aut sublatis malis securiores cæteri vivant. Si ergò Magistratus è medio tollent improbos, subditi meliores evadent.

CCXLIV.

Spes improborum perit.

Cùm accidet ut improbus spe sua frustretur, ac res aliter eveniant atque ille exspectabat, non infestiviter adhibebimus illud Prov. 10. 28. תקות רשעים תאבד, *Spes improborum perit*: aut illud Prov. 11. 23. תקות רשעים עברה, *Spes improborum ira*. Nempe stomachom illis facit, quòd non consequantur rem speratam. Secùs accidit viris bonis: itaque ait, 10. 28. *Spes justorum lætitia.* Nam spei compotes sunt: inde lætitia.

CC XLV.

Justitia gratior Deo quàm victima.

Conferto Justitiam cum sacrificiis. Sacrificia ritè facta Deo gratissima sunt, sed magis justitia & jus ipsum. Hoc significabit qui utetur hac proverbiali sententia, *Facere Justitiam & judicium acceptum est Domino, quàm sacrificium.*

CCXLVI.

In divitias.

טוב מעט בצדקה מרב תבואות בלא משפט, *Bonum est modicum cum Justitia, quàm multi proventus absque æquitate*, Prov. 16 8. Modicæ opes, si justæ fuerint, longè præstant magnis facultatibus quas iniquitas peperit. Nam tales facultates rarò diu durant. Ut partæ sunt, ita dispereunt. Justæ opes se tuentur in ævum.

CCXLVII.

Pigrum ad laborem hortantis.

Vade ad formicam piger, considera vias ejus, ut sapiens fias. Cùm non habeat Ducem, Præfectum, nec Gubernatorem; tamen parat in æstate cibum suum; congerit in messe alimentum suum, Prov. 6. 7. 8. Si quis imprimis formicarum naturam consideret, non parvam sedulitatis materiam inde comparabit. Tradunt enim scriptores non solùm interdiu verùm etiam noctu laborare formicas, magnóque nixu per eandem semper viam & ad eundem locum, in quo cætera reposuerunt, pedibus illa tam vasta semina volutare. Hanc formicarum industriam ita describit Horat. lib. 1. sat. 2.

Sicut
Parvula (nam exemplo est magni formica laboris)
Ore trahit quodcunque potest, atque addit acervo,
Quem struit, haud ignara, ac non incauta futuri.
Quæ simul inversum contristat Aquarius annum
Non usquam prorepit: at illis utitur ante
Quæsitis sapiens.

Meminit & Virgil. Æneid. 4.

CCXLVIII.

Laceras induet dormitatio.

קרעים תלביש נומה, *Laceras induet* (vel si mavis, *induit*) *dormitatio*, Prov. 23. 20. ubi vestes subaudiendum, ut sit *laceras vestes*. Homines ignavi, prætérque modum otio ac somno deditι, eò tandem deveniunt inopiæ, ut unde honestè vestiantur non habeant: itaque incedunt pannosi, ac sordidati, tritisque ac laceris induti vestimentis. Quæ vestimenta signa sunt extremæ paupertatis, quam nonnullis somniculosa & oscitans desidia parit. Cæterùm quia crapula efficit homines somnolentos atque adeò pigros; propterea sapiens, cùm dixisset potatores & liguritores fieri pauperes, subjicit, *& laceras induet dormitatio*. In Græcis est, *καὶ ἐνδύσεται διεῤῥηγμένα καὶ ῥακώδη πᾶς ὑπνώδης*, *& vestietur diruptis & laceris omnis somnolentus*. ἐν παρόδῳ dicam, Quemadmodum pigritiam designat somnus; ita etiam dormitatio, quæ, נומה, vel תנומה dicitur. Itaque Jesajas taxans episcoporum sui temporis ignaviam, eos vocat אהבי תנומה; q. d. *amantes dormitationis*, Jes. 56. 11.

CCXLIX.

In nuntium aut Legatum pigrum.

In pigrum, qui aliquò missus moram longiorem ibi trahit, dici conveniet illud, *Quod acetum dentibus, & fumus oculis, id est piger mittentibus ipsum*, Prov. 10. 26. vult dicere, æquè molestus est. Nam diutiùs quàm par est, emanet, sequitur ut exspectantibus molestus sit. Omnis enim mora exspectanti molesta & gravis.

CCL.

Ob frigus piger non arat.

In pigros quadrat & illud, מחרף עצל לא יחרש, *Ob frigus piger non arat*, Prov. 20. 4. Qui non arat, non serit: qui non serit, nec metet: sequitur ut messis tempore esuriat, & si aliquid petat, non adipiscatur: ideò subjicit, *petet in messe, & nihil erit*, q. d. quia non arat, non habebit quod edat. Sed vide mihi causam ignaviæ. *Propter frigus*, inquit, *non arat*. Prætextus est, non justa causa. Sic multi adolescentes, quò sint in otio, aut frigus aut æstum nimium prætexunt.

CCLI.

In somnolentos & pigros.

Pigritia injicit soporem, & anima ignava esuriet, Prov. 19. 15. Pigritia somnum, somnus pauperiem parit, juxta illud, *Paululum somnorum, & paululum dormitationis, paululum complicationis manuum ad cubandum. Interim veniet tanquam viator paupertas tua, & egestas tua ceu vir clypeo munitus* (i. tanquam miles: q. d. veniet militari gradu, h. e. celeriter.)

CCLII.

Non torrebit ignavia venationem suam.

לא יחרך רמיה צידו, *Non assabit ignavia venationem*

nem suam. Prov. 12. 27. h. e, feram quam cepit in venatione. Nam *ignavia* hîc sumitur pro *ignavo.* Porrò intelligentiam habet ex illo. *Abscondit piger manum sub axilla: etiam ad os suum non refert illam.* Prov. 19. 24. Quidam legunt, *Non assabit fraudulentia venationem suam*: ac si diceret, Per fraudem parta priùs dilabentur quàm iis uti, frui poterit fraudis Autor.

CCLIII.

Testis verax non mentitur.

Testis verax non mentietur: sed conflat mendacia testis mendax, Proverb. 24. 5. Qui testis in judicio nunquam mentitus est, nec in aliis rebus facilè mentietur: contrà, Qui semel falsum testatus est, facilè in levioribus rebus mentietur. Vel sic, Qui à Veritate nunquam deflexit, nec in judicio mentietur. Qui verò mentiri consuevit hic non majore Religione ad falsum testimonium quàm ad mendacium perducetur.

CCLIV.

Non decet virum principem labium mendax.

לא נאות לנדיב שפת שקר, *Non decet munificum labium mendax.* Prov. 17. 7. Nihil est turpius vanitate ac mendacio, præsertim in Principibus & Rempub. gubernantibus.

Admonitio.

Munifico) aut *benefico*, εὐεργέτῃ. Ita vocantur Principes, quia eos maximè decet beneficentia & liberalitas. Huc respexit Christus Luc. 22. 25. inquiens, *Reges gentium dominantur eis, & qui potestatem habent in eas, benefici vocantur.*

CCLV.

Apud modestos sapientia.

את צנועים חכמה, *Cum modestis sapientia.* Prov. 11. 2. Pars aliqua sapientiæ, modestè & exiliter de ipso sentire.

CCLVI.

Non est Regum potare vinum.

אל למלכים שתו יין, *Neutiquam est Regum, potare Vinum,* Prov. 31. 4. Non debent se vino inebriare Principes & Rempub. gubernantes. *Nihil* quippe *minus convenit,* ut ait Plato, *quàm ebrium esse eum, qui alios custodiat.* Nam ridiculum profectò est custodem custodis indigere.

CCLVII.

Irrisor vinum, tumultuosa sicera.

לץ היין המה שכר, *Irrisor vinum, tumultuosa sicera,* Prov. 20. 1. h. e. vinosus. Aut *irrisor Vinum,* quia irrisorem hominem facit. Sic *tumultuosa sicera,* ut *pallida mors.* Figura Grammaticis nota. Quod sequitur, *qui in eo errat, non sapiet,* antea enarratum fuit. Vide, & adde locum Hoseæ, quid ad membrum illud valde facit, *scortatio, Vinum, & mustum, auferunt cor.* Item Menandri.

Ὁ πολὺς ἄκρατος ὀλίγ' ἀναγκάζει φρονεῖν.

Sanè temperantia Græcis definita conservatrix mentis & prudentiæ. Est enim anima sicca, ut dici solet, sapientissima. *Ebrietas,* inquit Augustinus, *aufert memoriam, dissipat sensum, confundit intellectum, incitat libidinem, omnia membra debilitat, vitámque exterminat.*

CCLVIII.

Vini amans non ditescet.

Hoc est, pauper fiet. Prov. 21. 17. אהב יין ושמן לא יעשיר, *Qui amat vinum aut unguentum, non ditescet.* Sensus est, Qui vino ad ebrietatem, unguento ad luxum utitur, pauper fiet. Nam utrumque loculos exhaurit.

CCLIX.

In pauperes & afflictos.

כל ימי עני רעים, *Omnes dies pauperis mali sunt.* Prov. 15. 15. omnibus modis qui pauperes sunt homines, miseri vivunt, præter qui contenti sorte suâ animo sunt æquo ac perturbationum vacuo. Tales non minùs beati sunt quàm illi, qui quotidie hilaria celebrant. Sed melius interpretari, *Omnes dies afflicti.* Nam afflictio paupertatem in se continet, & est dictum generale, quod explicamus suprà. Vide, *Lætus corde convivium juge.* רש לא שמע גערה, *Pauper non audit increpationem.* Prov. 13. 8. Peccantem pauperem raró quisquam reprehendit, quia videlicet ab omnibus contemnitur: nemo illum curat.

CCLX.

In mæstos, aut solicitos.

Mœror in corde hominis ipsum deprimit: oratio bona ipsum exhilarat, Prov. 12, 25. Animum planè dejicit frangitque mœror eundem exhilarat oratio consolantis, depulso mœrore. Quód isto proverbio innotuit,

Animi ægrotantis medicus est oratio.

Græcè venustiùs,

ψυχῆς νοσούσης εἰσὶν ἰατροὶ λόγοι.

Potest legi, *solicitudo in corde hominis ipsum dejicit.* Nam solicitudo quoque cor exedit conficitque curis.

CCLXI.

In taciturnos.

חושך שפתיו משכיל, *Qui cohibet labia sua prudens,* Prov. 10. 19. Prudentis est cohibere labia sua. h. e. neque plus, neque minus loqui quàm oportet. Huc refer, *Qui custodit os, custodit animam:* de quo aliâs.

CCCXII.

In Iracundos.

בעל חמה רב פשע, *Qui facilè excandescit, multùm peccat.* Prov. 29. 22. Qui ad iram pronus est, nisi animum regat, multum ac sæpe peccat. Nam cùm ira nihil rectè, nihil consideratè fieri potest. Dices naturæ esse irasci, aut plerumque causæ. Sic ira; hominis est tamen imperare iracundiam, nec leonino raptari furore, nec ferere aut acerbare familiare jurgium, ait Ambrosius epist. 82.

קצר אפים יעשה אולת, *Pronus ad iram stultè facit,* Prov. 14. 17. Qui iram non habet in potestate, omnia insipienter agit. Adimit enim judicium ira, ut quid rectum quidve æquum sit homo videre non possit.

קצר רוח מרים אולת, *Præceps animo effert stultitiam.* Prov. 14. 29. h. e, magnam stultitiam designat. Qui animo ad iram præceps est, ab eo nihil fieri potest, quod non sit stultissimum.

איש אף יגרה מדון, *Iracundus excitat contentiones,* Prov. 29. 22. איש אף, *iracundus,* reperies & איש חמה videlicet 15. 18. Proprium est iracundi cùm temerè irâ

effetatur, temerè lites & jurgia suscitare. Sic dico, Cùm re levissimâ offendatur, nec animum regere possit, facilè occasionem dat contentionum & rixarum.

גדל חמה נשא ענש, *Magnus excandescentiâ suffert pœnam*. Prov. 19. 19. Qui cum furore aliquid facit, pœnam luit, dum vel ipsum pœnitet facti, vel stultitiæ suæ (nam furor nihil sapienter agit) supplicium debitum persolvit.

Exemplum ex Q. Curtio.

Ità vehementi accensus Alexander Clytum nutricis luæ filium, à quo fuerat ad Granicum amnem servatus, hastâ transfixit: cujus magnitudinem facinoris ferâ æstimatione perpendentem, posteaquam ira defer-buisset, tanta pœnitentia subiit ut eandem hastam è corpore jacentis evulsam in semetipsum retorserit, patraturus novam cædem, nisi advolantes vigiles eam repugnanti è manibus extorsissent. Curtius lib. 8.

CCLXIII.

In Veritatem.

שפת אמת תכון לעד, *Labium verax stabile est in avum*, Prov. 12. 19. Tantam potentiam veritas habet, ut nullis unquam machinis, aut cujusquam hominis ingenio aut arte subvertatur.

CCLXIV.

Nihil moliendum adversus amicum aut socium.

Ne machinare malum adversus amicum tuum, cùm is agat apud te securè, (vel *cum fiducia*) Proverb. 3. 29. quod interpres dixit, *cùm ille habeat in te fiduciam*. Nemo ferè credit nisi ei quem fidelem putat. Quin habita fides plerùmque obligat ipsam fidem. *Perditissimi* est igitur *hominis*, ut ait Cicero, *simul & amicitiam dissolvere, & fallere eum, qui læsus non esset nisi credidisset*.

CCLXV.

Celandum arcanum, etiam in lite.

Litiga litem tuam cum proximo tuo, & arcanum alterius ne retege, Prov. 28 8. Si tibi lis aut jurgium fuerit cum aliquo, ita age causam tuam, ut arcanum ipsius aut alterius cujuscunque non patefacias. Nam qui arcanum sibi commissum celare non potest, aut futilis est aut delator. Futilis, quia nihil continere potest, hâc illâ perfluens. Delator, quis scriptum diserte, Prov. 11. 3. *qui dela torem agit, arcanum revelat*. Quod etiam legitur 20. 19. Præterea infamiæ notam sibi inurit sempiternam: unde sequitur; *Ne probro te afficiat audiens, & infamia tua non recedat*.

CCLXVI.

Non litigandum temerè.

Ut hoc scitè dicas, me Authore usurpabis illud, *Ne litiga cum homine sine causa, si non te malo affecerit*, Prov. 3. 30. Nisi injuriâ affectus non debes cuiquam litem movere. Qui temerè litigat, sibi ipsi damnum aut malum accersit.

CCLXVII.

In sortes.

Qui significabit sortes regi divinitus, accommodabit illud, בחיק יוטל את הגורל ומיהוה כל משפטו, *In sinum conjicitur sors: sed à Domino omne judicium ejus*. Prov. 16. 33. Mens proverbii, sortis ratio universa, etiamsi fortuita maximè videatur, tamen Dei providentiâ regitur ac gubernatur.

CCLXVIII.

In eum qui malum pro bono reddit.

In hominem ingratum, & qui bonum malo pensat, conveniet illud, משיב רעה תחת טובה לא תמוש רעה מביתו *Qui reddit malum pro bono, non recedet malum à domo ipsius*, Prov. 17. 13.

CCLXIX.

Sapientia corde, h. e. mente ac ingenio, comparatur, non pecuniâ.

Ut hoc dicas, en tibi è scrinio sapientiæ. Prov. 17. 16. למה זה מחיר ביד כסיל לקנות חכמה ולב אין, *Quorsum istud pretium in manu stulti ad comparandam sapientiam, cùm cor ei nullum sit?* [Vel ita, *Ad quid pretium in manu stulti ad comparandam sapientiam, cùm cor nullum habeat?*] In codicibus Græcis, ἱνα τί ὑπῆρξε χρήματα ἄφρονι; κτήσασθαι γὰρ σοφίαν ἀκάρδιος οὐ δυνήσεται. *Ad quid pecunia insipienti? nam comparare sapientiam cùm corde careat, non poterit*. Chaldæa traductio dicit stultum, cùm sapientiâ & corde destituatur, non posse rem facere negotiando. Sic enim habet, *Ad quid proficit negotiatio stulto, cui neque cor ad est suum, neque sapientia?*

CCLXX.

Sapiens veretur, & recedit à malo.

חכם ירא וסר מרע, *Sapiens veretur, & recedit à malo*. Prov. 14. 16. Sententia est, sapiens veretur Deum, & se abstinet à peccando. Rursus, veretur malum h. e. periculum, & cautè illud declinat vitando quantum in se est. Ita dico, uti gladiator ictum declinat, sic ille mala impendentia.

CCLXXI.

Indolem futuræ probitatis indicem esse.

In pueris elucet sæpe indoles futuræ probitatis. Hoc indicabis isto Proverbio, גם במעלליו יתנכר נער אם זך ואם ישר פעלו; *Etiam studiis suis notum se facit puer: si mundum, & si rectum futurum sit opus ipsius*, Prov. 20. 11. Cui simillimum in Græcorum adagiis, Αὐτίκα καὶ φυτὰ δῆλα, ἃ μέλλει κάρπιμ' ἔσεσθαι.

CCLXXII.

Paupertatem aquè ac divitias à Deo esse.

Divinitus contingit ut hominum alius dives sit, alius pauper. Ad hoc significandum accommodabis vers. 2. cap. 22. עשיר ורש נפגשו עשה כלם יהוה, *Dives & pauper occurrunt, factor utriusque Dominus*. Quod breviùs & apertiùs lectum 1. Sam. 2. 7. יהוה מוריש ומעשיר, *Dominus depauperat & ditat*.

CLXXIII.

In exules, & incertis sedibus oberrantes.

In exsules, & eos qui incertis sedibus vagantur, semperque ἀοίκοι & peregrè vivunt, quadrabit illud Prov. 27. 8. כצפור נודדת מן קנה כן איש נודד ממקומו, *Qualis avis fugiens è nido suo; talis est vir fugiens è loco suo*. *E loco suo*: h. e. è patria sua. Nam ut avis libero aëre fruitur, sic exsul eadem ubique rerum natura utitur. Ideò Brutus dicebat Patriâ carere non esse miserum, *Nam*, ut Seneca scribit, *duo pulcherrima, quocunq; migraverimus, nos sequuntur, natura communis, & propria virtus*. Poterit accommodari & in eos qui negotiantur peregrè. Nam avicula victûs causâ nidum re-

linquit. Item in eos, qui subinde mutant vitæ institutum, ut sensus sit. Qui non contentus suâ sorte subinde mutat genus vitæ, nec in uno statu diu manet, similis est aviculæ deserto nido huc illuc vaganti.

Admonitio.

(מקום) aliquando conditio sive vocatio cujusque, ut in Proverbio, *Nosce locum tuum* : & in illo, *Ne desere locum tuum*.

CCLXXIV.

In servum utibilem & obsequiosum.

Servus obsequio promptus in herum suum, honoribus & opibus extolletur. Hoc significare poteris hâc sententiâ, שומר אדניו יכבד, *Qui observat Dominum suum honorabitur*. Prov. 27. 18. Spectat maximè ad Regum aut nobilium administros: quos nihil magis decet quàm fides & obsequium. Non malè etiam legas, *Qui custodit Dominum* : h. e. qui eum servat in periculis.

CCLXXV.

Callidus intelligit gressum suum.

ערום יבין לאשרו, *Callidus intelligit gressum suum*, Prov. 14. 15. Homo cautus etiam atque etiam videt quò eat, nec se duci patitur quolibet, nec credit cuilibet. Rursus perpendit quod vitæ genus potissimum sequatur, quóve in eo pacto se gerat.

CCLXXVI.

Callidus artem celat.

אדם ערום כסה דעת, *Homo callidus tegit scientiam*. Prov 12. 23. Quod scit, celat: nec profert intempestivè, nec ostentat gloriosè. Eadem sententia est in illo, *sapientes recondunt scientiam* : de quo aliâs.

CCLXXVII.

Callidi se ornant sapientiâ.

ערומים יכתירו דעת, *Callidi se ornant scientiâ*, Prov. 14. 18. Videtur hoc voluisse, Comparant eruditionem pulcherrimum hominis ornamentum. Potest legi *ornant sapientiam*. Sanè nihil tam decorat doctos, quàm si cauti & prudentes fuerint. Cœterùm *scientia* quandoque vocatur notitia rerum divinarum, quâ præditi qui sunt, debent etiam prudentes esse, juxta illud, *Estote prudentes sicut serpentes.*

CCLXXVIII.

Astutus videt malum, & occultat se.

ערום ראה רעה ונסתר, *Callidus videt malum, & occultat se*, ac si diceret, prævisum à se malum cautè & prudenter declinat. Legitur Prov. 27. 12. & 22. 3. nisi quòd ויסתר in hoc loco, cum nota Massoritica, quæ indicat legendum ונסתר ut suprà. Hinc intelligentiam habet, *Sapiens timet, & recedit à malo*. Prov. 14. 16. Nam sapiens etiam callidus, Secundùm illud, *Ego sapientia cohabito calliditati*, Prov. 8. 12.

Admonitio.

Calliditas ut hîc sumitur, est prudentia quæ ratione quadam potest delectum habere bonorum & malorum: vel est honesta cautio. h. e. declinatio à malo cum ratione, quàm λογικὴν ἔκκλισιν τοῦ βλάπτοντος definiunt. Vid. observat. lib. 1. cap. 19.

CCLXXIX.

Omnia callidus agit scitè.

כל ערום יעשה בדעת, *Omnia callidus facit scitè*, Prov. 13. 16. In aliis est, *Omnis astutus facit scitè*. Non omittendum חכמת ערום הבין דרכו, *Sapientia callidi est intelligere viam suam*. Prov. 14. 8. Hic perspicuè vides ut callido sapientiam tribuat. Ergò callidus sive astutus (nam promiscuè sumo) is dicitur Salomoni, quem Latini *cautum* sive *catum* vocant. Hujus enim est omnia agere scitè, h. e. consideratè ac prudenter: item scire quid facto opus sit, & ad id, quod agit animum advertere.

CCLXXX.

Inter bonos benevolentia.

בין ישרים רצון, *Inter rectos benevolentia*, Prov. 14. 9. Inter probos motum & animorum consensio est: itaque fit, ut quisque æquè alterum diligat ac seipsum. Ubi enim eadem studia eædémque voluntates, ibi efficitur id quod Pythagoras vult in amicitia, ut unus fiat ex pluribus. Porrò consensio ista facit, ut jucundissimè inter se vivant. *Est enim*, ut ait Orator lib. 1. offic. *ea jucundissima amicitia quàm similitudo morum conjugavit*. Idem in eodem libro, *Omnium societatum*, inquit, *nulla præstantior quàm cùm Viri boni moribus similes sunt familiaritate conjuncti. Nihil enim amabilius neque copulatius, quàm morum similitudo bonorum.*

CCLXXXI.

Stultus perrumpit & confidit.

כסיל מתעבר ובוטח, *Stultus pertransit, & confidit*, Prov. 14. 16. Nam quid stultius quàm in periculis adeundis temeritate uti & confidentiâ potiùs, quàm ratione & judicio? Quadrat propriè in temerarios: & est contrarium illi, *Sapiens timet, & recedit à malo*. Finitimum, *Incauti pertranseunt, & multantur* : quod in antithesi habet, *callidus videt malum, & occultat se*, Prov. 27. 12. Dicit autem *multantur*; vel si mavis, *plectuntur*. quia temeritatis assidua comes ignominia & pœna.

CCLXXXII.

Celeritas in obeundis negotiis.

Vidisti virum celerem in opere suo? ante Reges stabit, non stabit ante obscuros, Prov. 22. 29. Nihil magis servum commendat quàm velocitas. Qui ergò negotia sua obit velociter & cum celeritate, hic Regibus ministrabit, non ministrabit hominibus obscuris.

CCLXXXIII.

Consilio stant Regna & Urbes.

תשועה ברב יועץ, *Salus in multitudine consultorum*. Reipub. Salus & incolumitas stat maximè beneficio eorum, qui sapienter consulunt: profuerit ergò tales quàm plurimos esse in Civitate, aut apud Reges. Sanè ubi nulli sunt ibi pessimè agitur cum Civibus. Prov. 11. 14. *Absque solertibus consiliis corruit populus: at salus est in multitudine consultorum*. Sallustius ad Cæsarem, *Atque ego in vita multa legendo atque audiendo ita comperi, omnia Regna, Civitates, Nationes usque eò prosperum imperium habuisse, dum apud eos vera consilia valuerunt: ubicunque gratia timor, voluptas ea corrupere, post paulò imminuta opes, deinde ademptum imperium,*

perium,postremò servitus imposita est. Porrò consilia non solùm in pace sed& in bello valere debent.Nam ab iis victoria secundùm Deum. Itaque Seneca, *Ducis in consilio posita est virtus militum*; addo & eorum qui apud Ducem sunt,Prov.24.6. *Solertibus consiliis facies tibi bellum: nam salus ubi multi consulti,*sive,*in multitudine consiliarum,*

CCLXXXIV.

Beneficium pauperi datum fœneratur.

Quod quia pauperi & egeno dat,id & Deo dat,& cum fœnore posteà ab eo recipiet. Ad hoc significandum congruet illud,מלוה יהוה חונן דל וגמלו ישלם לו *Fenerat Dominum,qui benignè facit tenui,qui ipsius benefactum ei rependet,* Prov.19.17. Huc facit מכבד יהוה חונן אביון, *Dominum honorat,qui benignè facit egeno,* 14.31. Sensus est. Egenti nemo beneficium largitur quin unà Deo largiatur. Deus enim sibi factum putat quod fit pauperibus.

CCLXXXV.

Benignitatem non esse unquam claudendam egeno.

Non ita claudenda res familiaria,ut eam benignitas, cùm facultas sit,aperire non possit. Quin aperienda semper,quoties ratio proximi hoc requirit,id declarabis per hæc verba,אל תמנע טוב מבעליו בהיות לאל ידך לעשות, *Ne subtrahe bonum ab indigentibus eo,cùm sit in potestate manus suæ ut facias.* Pro *ab egentibus eo,* quidam referunt,*à Dominis suis*,q. bonorum quæ possidemus pauperes Domini sint,nos dispensatores duntaxat.

CCLXXXVI.

Est qui spargit,& amplius addit.

יש מפזר ונוסף עוד וחשך מיושר אך למחסור, *Est qui spargit,& amplius addit: & est qui parcit præter æquum duntaxat ad egestatem.* Prov.11.24. *Præter æquum parcunt*,qui nihil omninò largiuntur pauperib⁹. Atq; his parsimonia sua egestas est.Contrà *qui spargit*, h. e. profusè dat pauperibus,ei profusio illa quæstus est. Nam quantò est profusior tantò fit locupletior.

CCLXXXVII.

In eos qui pauperum clamorem surdâ aure prætereunt.

אוטם אזנו מזעקת דל גם הוא יקרא ולא יענה, *Qui obstruit aurem suam ad clamorem tenuium,etiam ipse clamabit,nec exaudietur.* Prov.21.13. Par pari,ut dicunt. Qui pauperem clamantem,h. e. implorantem aut eleemosynam,surdâ aure præterit , eum Deus quoque præteribit,nec exaudiet cùm ad ipsum in periculo aliquo constitutus clamabit opem & auxilium implorans. Hæc sententia competit propriè in eos judices, qui causas pauperum audire recusant, adeò ut inauditi atque indefensi,& ut plurimùm innocentes pereant.

CCLXXXVIII.

Consilium audire sapientis est.

שומע לעצה חכם, *Audit consilium sapiens,*Prov.12.15. Qui consilium audit vel ipsius sapientiæ,vel eorum qui sapientes sunt,sapiens est: vel ita,sapiens est non modò qui ipse sibi consulit,sed etiam qui bene consulenti ac monenti paret. Rursus sapiens nihil facit absque consilio. Nam persuasum habet meliùs curari ea, quæ consilio geruntur,quàm quæ sine consilio administrantur. Adhibet igitur homines doctos,vel etiam usu peritos,& quid eis de eo quod agere instituit videatur, exquirit.

CCLXXXIX.

Virum fidum quis inveniat?

איש אמונים מי ימצא,*Virum fidelem quis inveniat?* Inter ea quæ rara sunt,est amicus verus ac fidus,qui sit alter idem,amicum æquè ac seipsum diligens, eique præstò sit in utraque fortuna: talis,inquam,amicus raró aut difficulter invenitur,cùm vulgares & temporanei amici ubique plurimi sint,ut,si unquam aliàs,nunc liceat cum Socrate exclamare,ὦ φίλοι,οὐδεὶς φίλος,ô amici,nemo amicus.Exstat Prov.20.6. *Plura pars hominum prædicant Virum beneficentia sua: sed Virum fidum quis inveniat?* q. d. plerique homines laudant eum à quo beneficio affecti fuerunt: Sed pauci,imò nulli,fidi sunt in amicitia,h. e. qui fidem præstent in adversis,aut ubi opus est; sic Poëta quidam Christianus,

Millibus è multis unus vix fidus amicus,
Hic albo corvo rarior esse solet.

Ausim pignus dare in omnes fortunas meas hunc esse verum ac genuinum sensum Verborum Salomonis, quem tamen ita laudo ut aliorum bonas expositiones non rejiciam: Dicit autem *plerique*, cùm quidam, quò plus debent,magis oderint. *Leve æs alienum debitorem facit,grave inimicum,*ait Romanus sapiens.

.CCXC.

In eum qui frumentum retinet,aut vendit.

De Dardanario,qui annonam retinet,ut postea quàm charissimè divendat, intelligendum quod ait Prov.11.26. *Qui cohibet triticum eum exsecratur populus*; cujus oppositum,*as benedictio super caput vendentis.* Ebræa sunt מונע בר יקבהו לאום וברכה לראש משביר, *Qui triticum cohibet*, h. e. qui annonam incendit ac flagellat, is exsecrandus populo & detestabilis est: *qui verò triticum vendit*,& annonam levat laxatque,ei fausta omnia omnes optant ac precantur.

CCXCI.

Fiducia improbi comparata pedi luxato & denti fracto.

שן רועה ורגל מועדת מבטח בוגד ביום צרה, *Dens fractus, & pes luxatus, est fiducia perfidi tempore adverso.* Prov.25.19. Ut dens fractus & pes luxatus destituunt eum,qui edere aut ire vult; sic fiducia destituit improbum in angustiis constitutum, videlicet cùm eâ maximè opus habet: Rectè etiam intelligas *fiducia perfidi*,quam quis habet in perfidum,hâc sententiâ, Benevolentia, quæ fidelis non est,similis est pedi luxato & denti fracto,quibus nemo uti potest,quin egregiè decipiatur. Pari ratione decipitur,qui homini perfido amicus est: nam,ut hirundines sereno vitæ tempore præstò est,simulac hyemem fortunæ senserit avolat,ac destituit amicum,qui se ei crediderat.

CCXCII.

Placeant Regibus labia justa.

Ita est profectò,Principi opus amicis. Quales autem illi esse debeant,declarat sapiens meus, Prov.16.13.

per hæc verba, רצון מלכים שפתי צדק ודבר ישרים יאהב, *Placeant Regibus labia justa, & loquentem recta diligat.* Sint, inquit, Regibus amici, qui eis suadent quæ æqua & justa sunt: quos ideò diligere atque adeò amare debent, sibique consiliarios adsciscere ac familiares reddere, rejectis iis, qui duntaxat ad gratiam loquuntur, & auribus inserviunt magis quàm Veritati. Sic dico, vitare debent adulatores, qui non quæ optima sint, sed quæ jucundissima consulunt: qui, ut Taciti verbis utar, *veri copiam non faciunt, sed suspenso, & quò ducantur inclinatura respondent*: sumptum fortasse ex illo Davidis, *Non manebit domi mea fraudulentus, mendaciloquus non consistet ante oculos meos.*

CCXCIII.

Cor Regum inscrutabile.

לב מלכים אין חקר, *Cor Regum inscrutabile.* Admonet abditos Regum sensus exquiri non posse. Quocirca stultè faciunt, meo judicio, qui occultius aliquid parantes eorum arcana scrutantur, labore non solùm vano, sed etiam illicito. Prov. 25. 3. *Cælum altitudine, & terra profunditate, & cor Regum non est pervestigabile.* Vulgus ipsum hoc scivit, qui dicunt, *Principum libros obscuros esse, nec fas scrutari eos.*

CCXCIV.

In multitudine populi decus Regis.

ברב עם הדרת מלך, *In multitudine populi decus Regis*, Prov. 14. 28. sub. *Situm est.* Regi decorum est habere multos quibus imperet: quò enim certè plures habet, eò plus colligit per tributa, quibus Res publica sustinetur. Unde prudentiores ea dixerunt esse nervos imperii. Ex quo illud sanè conficitur, augeri gloriâ & honore imperium quoties fructus illi augentur, & contrà dissolvi, quando minouuntur. Quare in Antithesi est, באפס לאם מחתת רזון, *absque plebe contritio Principis.* Quemadmodum enim salus Principis privatorum salus est, ita è contrario atteritur Princeps, cujus subditi attriti & attenuati. Nam publica pendent à privatis. Ubi enim res privatorum tenues sunt, publicæ non se habent meliùs, nec possunt quidem. Nam fiscus ærariúmve constat ex tributis populorum; ea Regem alunt & Regna, quibus si destituatur, miser est. Debent ergò Principes de salute populi soliciti esse: ab eo enim tanquam à filo, pendet salus Regnorum. Itaque rectè Symmachus *justi imperii finem esse*, ait *utilitatem obedientium & salutem.* Propterea etiam Principes vocantur מגנים, h. e. *clypei, & defensores publicæ salutis.* Nec enim aliud est *Imperium* quàm *cura salutis alienæ*, ut idem ait.

CCXCV.

Rex justus & sapiens.

מלך יושב על כסא דין מזרה בעיניו, *Rex sedens in solio judicii, dissipat oculis suis omne malum.* Prov. 20. 8. Princeps aut Magistratus, qui id dat operam, ut juria & judiciorum æquitate civitas regatur, cives meliores facit, atque ita dissipat omne malum. Seneca Thyeste,

Rex velit honesta, nemo non eadem volet.

Quidam legunt, *omnes malos*: nec malè. Sic ait, *Dissipat improbos Rex sapiens, & inducit super eis rotam.* Prov. 20. 26. Est enim profectò boni Principis, improb os nec obedientes & noxios cives pœnis salutaribus coërcere, quò cæteri vel meliores fiant, vel certè securiores vivant, sublatis malis.

CCXCVI.

Fugienda societas eorum, qui res novas moliuntur.

Rebus novis studentem, eósque qui cum eo in societatem coëunt, deterrebimus ab incepto propositóve hâc sententiâ, Prov. 24. 21. 22. *Time Dominum, mi fili, & Regem: cum mutantibus ne misceatote: Nam subitò surget calamitas ipsorum, & interitum amborum quis novit? Cùm mutantibus: h. e.* cum iis, qui rebus novis student & statum Reipubl. temerè immutant. *Tales*, inquit, sciant sibi paratam pœnam, quam subibunt unà cum iis, qui adhærent: sciant, inquam, impendere sibi exitium cum iis omnibus, qui eos sequuntur.

CCXCVII.

In delatorem.

שונה בדבר מפריד אלוף, *Qui rem iterat, disjungit ducem.* Exstat c. 17. v. 9. *Qui rem iterat*, h. e. qui ab uno ad alium defert, *disjungit ducem*, h. e. primarium amicum: vel *disjungit Principes* inter se: Prov. 11. 13. *Qui delatorem agit, revelat arcanum*: vel hoc nomine debet odiosus esse nobis delator, quòd nihil apud se contineat, sed omnia revelet ac patefaciat, etiam quæ arcana sunt amicorum: 30. 19. *Qui arcanum retegit, delatorem agit.* Nam defert rem ab uno ad alium. 30. 10. *Ne deferto servum ad Dominum suum.* Admonet servi crimina non deferenda esse ad herum. Quod sequitur, *Ne maledicat tibi, & reus fias*, hanc sententiam continet, Ne tibi dira imprecetur, & dominus ejus preces exaudiens te puniat. Alia interpretatio, *Ne detrahas servo apud herum*: in detractores. Pravæ indolis est detrahere alicui: pessimæ detrahere servo: quem conditio tutum præstat ab invidia. Detrahimus autem libenter quibus invidemus, ut fortunatis, & quos emergere videmus altiùs: 10. 18. *Qui tegit odium labiis mendacibus, & qui profert infamiam, hic stultus est.* Quadrat in eum, qui absenti detrahit, cui coram adulatur.

Admonitio.

Infamia.) דבה *calumnia, in odium alterius conficta criminatio, mendax & odiosa infamatio.* Nomen est à verbo, quod in ea lingua significat *odisse*, unde אשה דבוברת apud Magistros, i. Mulier odiosa & invisa.

CCXCVIII.

In disciplinam.

Prov. 12. 1. *Qui disciplinam amat, scientiam amat: qui verò reprehensionem odit, baro est.* Pars magna scientiæ amare disciplinam Scholæ. Admoneri gaudet animus sapientiæ studiosus. Pessimus quisque correptorem ægerrimè patitur. *Baro* sive brutus homo, h. e. stultus & stupidus 15. 32. *Qui rejicit disciplinam, detestatur animam suam.* Se pessimè odit qui disciplinam, h. e. qui se institui non patitur. Est enim bona institutio fons & causa omnis Virtutis. Ut enim naturæ bonitatem corrumpit indulgentia, sic ejus pravitatem corrigit institutio. In eodem loco, *Qui audit reprehensionem, possidet cor*, i. cordatus est. Vel, *comparat cor*, h. e. sapientiam. Nam cor sedes sapientiæ in sacris 17. 10. *Descendit increpa-*

increpatio in prudentem, quàm si percutias stultum centies. Aliquæ edit. *urit increpatio intelligentem.* Convenit tum illo Ben-Siræ; *Sapientem nutu, stultum fuste.*

CCXCIX.

Ne esto nimis justus.

Apud avaros & lucri cupidos munera omnia possunt: itaque si quid ab eis impetrare velis, si dederis quantum satis est cupiditati ipsorum, assequeris quod petis, aliàs nihil impetrabis.

Multa loquor; quidvis nummis præsentibus opta,
Et veniet.

Ad hoc significandum allegabis ex cap. 17. 8. *Gemma gratiosa munus in oculis ei deditorum: quocunque reflexerit, proficiet.* Competit propriè in eos, qui jus venale habent. Nam שחד *munus quod datur ad corrumpendum Judicem.* Sed tu dilata, & extende latiùs. Nam quid obstat.

CCC.

Quid homini custodiendum imprimis.

Supra omnem custodiam serva cor tuum, quia ex eo egressiones vitæ, Prov. 4. 23. *Supra omnem custodiam,* h. e. diligentiùs quàm ullam earum rerum, quæ à te custodiuntur. *Egressiones vitæ,* alius dixit, *actiones vitæ,* h. e. facta honesta & laudabilia, quorum præmium est vita. Vel sensus est, *quoniam ex eo vitæ egrediuntur:* vita, dico, beata, quam virtus efficit, proles τῦ λογικῦ, quod in corde collocant literæ Divinæ.

Aufer à te pravitatem oris, & perversitatem labiorum procul à te amove, 4. 24. Abstinendum maledictis, omnique adeò obscæno ac turpi sermone. Quidam putant satis esse, si vita casta sit: etiam sermo castus esse debet. Nam sermo animi est Index.

Oculi tui rectè aspiciant, & palpebræ tuæ dirigant coram te. 4. 25. *Dirigant,* sub. *visum.* Etiam oculorum habenda diligens cura. Nam in oculis sedes cupiditatum, quæ inde ad cor derivantur; unde proficiscuntur pravæ omnes actiones: itaque dicunt Ebræi, *Oculos & Cor conciliatores,* sive *proxenetas,* peccati esse.

Libra orbitam pedum tuorum, & omnes viæ tuæ stabiles sint; 4. 26. Quasi ad libram, quæ agis, expende, modumque in omnibus tene, ne vel in excessu pecces, vel in defectu: in quibus rebus omne vitium intelligitur. Latini hoc dicunt, *plus minúsve facere.* Terentius Phormione, *Ne quid plus minúsve faxis, quod nos pigeat postea.* Simili figurâ loquendi usus est Sirachi. F. Eccles. 28 29. ϗ τῦ λόγυ συ ποίησον ζυγὸν ϗ σαθμὸν Sensus est, ne plus minúsve loquare: quàm quod æquum est.

Ne deflecte ad dextram aut sinistram. 4. 27. Monet rectum iter semper tenendum esse in viis virtutis, nec in ullam partem deflectendum. Nam, ut ait Hieronymus, *si à recta via paululùm declinaveris, non interest utrùm ad dextram vadas; an ad sinistram.*

CCCI.

Ne esto nimis justus.

אל תהי צדיק הרבה, *Ne esto justus multùm.* h. e. nimiùm. Modus in quaque re optimus. Pietas nimia in superstitionem degenerat. Jus summum sæpe summa malitia est. Nihil minùs expedit quàm agrum optimè colere. Exstat Cohel. 7. 17. Græcè, μὴ γίνε δίκαι@ ἐπὶ πολύ. Author versionis Chaldaicæ de Judicibus intelligit, qui clementiæ specie sontes in judicio absolvunt. Abenezra ad eos refert, qui jejunio corpus macerant, & totos dies in oratione consumunt, cæterorum omnium, quæ ad pietatem pertinent, negligentes: hos dicit à recta vivendi ratione deflectere. Sic est profectò. Nam hypocritæ dum hujusmodi ceremoniis religiosi videri volunt, superstitiosi fiunt. Propriè nimis justus est is, qui leges ita servat, ut nullam habeat rationem publici boni. Laudabile est ex Legibus judicare, quis negat? Sed circumstantiæ interdum faciunt ut Leges cedere debeant utilitati: idque L. Scipio exemplo suo declaravit, cùm ad usum necessarium reipubl. pecuniam ex ærario contra leges promeret. Nequam sententia est, *Pereat mundus, ut vigeat Justitia:* nam tempori serviendum aliquando. Scitum illud, *Salus populi suprema Lex esto:* & illud, *Filum nimis tensum rumpitur:* Sæpe etiam remedia graviora sunt ipso morbo; an ea sapiens adhibeat? nunquam. Ut peritus nauclerus, ita ille tempestatibus cedet & ventis vehementioribus. Non malè etiam exponas *nimis justus;* nimis bonus. Nam justus idem qui bonus, quem & *sapientem* dicimus, ut huc aptari possit & illud, *Ne esto nimiùm sapiens,* cujus suprà meminimus. Porrò nimis boni sunt qui sunt nimis clementes, nimis sobrii, nimis temperantes, nimis liberales, nimis severi, nimis fortes, nimis prudentes. Virtus enim certè omnis, cui nimiùm accesserit, in vitium degenerat. Consule, si vacat, Franciscum Vallesium de sacra Philosophia, sive de iis quæ scripta sunt physicè in sacris literis, cap. 67. quem librum tibi commendo: est enim dignissimus lectu. Quod reliquum est, *Ne esto nimis justus,* proverbii titulo citat Erasmus in adagio, *Nihil minus expedit quàm agrum optimè colere.*

Desino, Lector, ne liber iste in immensum excrescat: Tu reliqua adde. Scripta sunt hæc satis festinanter, urgentibus operis, cùm prelum nimis nimisque ferveret: quare si quid nimis coctum in iis, non mirum. Ordinem de industria & studio neglexi: nam cur ego eum servarem, quem Salomo ipse non servavit? Omninò autem, licèt vitare pro virili studuerim ne idem bis dicerem, tamen ægrè potui in opere tam confuso. Ideò si quid peccatum in hac parte, cogita primam diligentiam esse, cui sapientes semper aliquid indulgendum esse judicaverunt. Nunc ad alia.

JOH. DRUSII

PROVERBIORUM CLASSIS SECUNDÆ:

LIBER II.

1. *Arundinem quassatam non confringet.*

קנה רצוץ לא ישבור, *Calamum quassatum non confringet.* Expono, afflictas debilitatásque aut infirmas mentes non pessundabit: quin potiùs lenissimè mitissiméque eas tractabit. Dictum est ab Esaja de clementia & mansuetudine Messiæ, Jes. 42. 3. Per *quassatum calamum* significat, meo animo, eos omnes qui non procul absunt à ruina, cujusmodi sunt, v. gr. homines desperati, mente fracti, fide infirmi, vacillantes, inq; suum exitium propendentes. Scholia Ebraica explicant עניים וחלשים, *Pauperes*, vel *afflictos*, *& debiles*: Pauperes, inquam, Spiritu; quos Jonathan dixit, interpretans ענותנותא *humiles & mansuetos, mites.* Hæc sententia legitur Matth. 12. 20. *κάλαμον συντετριμμένον οὐ κατεάξει, calamum contritum*, vel, ut Erasmus edidit, comminutum, non confringet. Sed qui potest, inquis, calamus contritus confringi? res poscit ut potiùs exponamus, *συντετριμμένον, quassatum*, h. e. cœptum frangi, aut leniter fractum, vel qui inibi est ut frangatur: ut Ezech. 29. 9. *Baculus arundineus quassatus.* Quod exponunt, vicinus ad frangendum: Cùm fieri neutiquam possit, ut quis innitatur arundini contritæ, aut comminutæ. Cæterùm quamvis non citetur hoc dictum proverbii nomine, habet tamen speciem proverbii, saltem est allegoria, ut illud quod sequitur.

2. *Linum fumigans non exstinguet.*

פשתה כהה לא יכבנה, *Linum fumigans non exstinguet.* Hic *linum* accipio pro ellychnio: figura loquendi, ut cùm *lina* dicuntur retia ex tenuibus linis contexta. Sic *aurum* ponitur pro statua aurea: *lignum* pro compede ligneo. Porrò *fumigans* ex Scholiis Ebraicis reddes, *exstinctioni vicinum*: quod eodem recidit. Sumpium à Stuppeo candelæ funiculo (Græci ἐλλύχνιον vocant) fumante flammâ subobscurâ & exstinctioni proximâ. Itaque designat fidem exiguam, debilem inclinatam; quæ tametsi propè sit ut exstinguatur, tamen non prorsus exstincta sopitáque est. Eam Christus non opprimet, sed magis fovebit ac nutriet, suíque Spiritûs virtute accendet. In Matthæi loco citato est, *λίνον τυφόμενον οὐ σβέσει.* Priùs erat in Græca vet. apud Esajam, *λίνον καπνιζόμενον*, res eadem aliter elata. Hier. Comment. in Matthæum, *Qui peccatori non porrigit manum, nec portat onus fratris sui, iste calamum quassatum confringit. Et qui modicam scintillam fidei contemnit in parvulis, hic linum exstinguit fumigans. Quorum Christus utrumque non fecit: ad hoc enim venerat, ut salvum faceret, quod perierat.* Quæ verba etiam reperies in glossa, quam *Ordinariam* vocant. Plutarchus in Quæst. scribit, non solitum veteribus exstinguere ellychnium, sed ipsum per se languescere ac deficere permittere: Cujus rei causas aliquot ibi reddit. Consule.

3. *Pectus habet plenum Euro.*

קדים ימלא בטנו, *Euro plenum pectus*, aut *venter ejus*: Quadrat in eum qui cognitione rerum inutilium vanæque scientiæ opinione inflatus turget. Utitur Eliphas Themanita, Job. 16. 3. cujus verba Latinè reddita ita sonant, *Num quid sapiens respondebit scientiam ventosam, & replebit Euro ventrem suum? An disseret oratione non profuturâ, & verbis quibus nihil adjuvetur?* Vide quæ scripsimus in proverbio, *Sectatur Eurum.*

4. *Grex sine Pastore.*

צאן אשר אין להם רועה, *Pecudes quibus non est pastor.* Habetur Num. 27. 16. *Et non sit cætus Domini, ut pecudes, quibus non est pastor.* Ubi simile est, sed in allegoriæ naturam transit, quoties effertur absque nota similitudinis. Nam *pecus sine pastore*, sive grex pastore destitutus, vocatur Ecclesia sine Episcopo, regnum sine Rege, civitas absque Magistratu, exercitus sine duce. Notum autem ut *pascere* ponatur pro *regere.* Notissimum *pastores* vocari ipsos Reges, quos ποιμένας λαῶν dixit princeps Poëtarum Homerus

5. *Vermis eorum non morietur.*

תולעתם לא תמות, *Vermis eorum non morietur.* De improbis per modum proverbii extulit Esajas, ut significaret eos semper cruciari animi conscientiâ: vel declarat pœnam, quæ eos manet in altera vita, sempiternam fore nec unquam cessaturam. Metaphora sumpta est à cadaveribus, quæ vermium esca sunt.

6. *Ignis eorum non exstinguetur.*

Idem declarat quod in eodem loco, videlicet Jesajæ 66. 22, אשם לא תכבה, *Ignis eorum non exstinguetur*: nam intelligit ignem conscientiæ, vel, si placet, ignem gehennæ, qui æternus est, nec unquam exstinguitur. Hoc ferè sensu veteres acceperunt.

7. *Paululo fermenti tota massa fermentatur.*

Exstat apud Apostolum Paulum, 1 Cor. 5. 6. & Gal. 5. 9. *μικρὰ ζύμη ὅλον τὸ φύραμα ζυμοῖ, exiguum fermen-*

tum

tum totam massam fermentat. Significat autem Ecclesiæ corpus mali unius contagione contaminari: qui propterea ejiciendus & expellendus sit, ut pura maneat tota Ecclesia, neve ab uno profecta contagio, tanquam cancer, latiùs serpat. Fermentum acorem habet, quo acidam reddit massam: imò nihil aliud est, quàm massa facta acidior. Fit autem ut ex vino acetum, videlicet corruptione ipsius massæ: quam tamen salis admixtione conservant; nam ideò sal adhibetur. sal enim tollit corruptionem. Porrò fermentum ob dictam causam symbolum est corruptionis, ac proinde malitiæ atque falsitatis. Hinc *fermentum malitia, azyma* sinceritatis, & similes loquendi formulæ. Nam corruptio corporibus est quod malitia animæ, videlicet via ad naturalem ipsorum interitum. Hieronymi ad h. l. verba sunt, quæ hanc allegoriam valde illustrant; *Fermentum, inquit, res modica videtur & nihili, sed cùm farinæ conspersum totam massam suo vigore corruperit, in illius vim transit omne quod mixtum est: ita & doctrina perversa,* &c. Et post paulò, *Igitur fermentum à massa vicinia semovendum, ne tota massa corrumpatur.*

8. *Pupillis orbus destitueris lumine.*

Hoc est videre non poteris. Nam oculi, quos hic *pupillas* Synecdochicè vocat, organum sunt visus: ut ergò qui oculis caret, videre non potest, sic nemo debet profiteri scientiam ejus rei, quam ignorat. Hoc sensu occurrit Sirach. 3. 28. *Si pupillas non habeas, carebis lumine: Scientiam autem, cujus expers, ne profitere.* Græca sunt, *κόρας μὴ ἔχων, ἀπορήσεις φωτός.* Locus plenus, *Multos sua decepit vana persuasio, eorúmque mentes labefactavit opinio prava. Si pupillas non habeas,* &c. Scitè accommodabitur ad Theologum. (nam vulgò ita vocantur, qui revera Theologi non sunt) rudem bonorum artium & linguarum. Nam talis quid videre sanè potest in divinis literis? Nónne velut cæcus in tenebris perpetuò versatur, & alienis oculis videre, h. e ex commentario sapere, ubique cogitur? Ignavæ animæ, quæ cùm facultas est, non id dant operam, ut judicare de ipsis commentatoribus, ubi opus est, possint. Nam quibus facultas & occasio discendi defuit, eos non culpo: excusati sunt, saltem apud me. Non sic adolescentes, qui ex publico ad sacra sustentantur, quibus ocium & tempus abundè suppetit, nec desunt fideles præceptores. Videant, videant ne in se unquam competat, ac verè dici possit, *Pupillis orbus destitueris lumine.*

9. *Relicto fonte cisternas excidit.*

Allegoriæ usus, ubi quis relicto vero Deo, qui fons est vitæ perennis, sectatur Deos nihili, quos Propheta vocat, *cisternas effractas, & perfluentes.* Jer. 2. 13. *Duo mala fecere mei populares, me reliquerunt fontem aqua viva, continentem aquam.* Ad quem locum insignia Theologus, nec minùs sanctitate quàm doctrinâ præstans Theodoretus: *Cisternas fractas,* inquit, *nunc appellat ipsa idola. Siquidem cisterna manu fit, qua scaturientem aquam non habet, sed à nubibus partam & undecunque collectam suscipit. Quòd si etiam fracta & perfluens fuerit, confestim aquam è cœlo collectam perdit. Hujusmodi est idolorum natura: suam enim ex materia & artificio substantiam emendicat: & quam ex his comparavit pulchritudinem, tempus delet. At qui verè Deus est, fons est vitæ perennis.*

10. *Alienâ vitulâ arat.*

חורש בעגלת אחר, *Arat vitulâ alterius.* De eo qui aliquid molitur aut investigat per alienam uxorem. *Arare* pro moliri Ebraica phrasis est. Jud. 14. 19. *Nisi aravissetis meâ vitulâ, non invenissetis meum ænigma.* Verba sunt Samsonis, quæ hunc sensum habent, nisi meæ sponsæ uxorisve operâ usi fuissetis, nunquam ænigmatis à me propositi sententiam invenissetis. Qui ergò arcanum alterius scrutatur, & ad eam rem adhibet uxorem aut amicam ipsius aptè dicetur *alienâ vitulâ arare.* Sumpta metaphora ab aratione prisci ævi, quæ fiebat bobus aut vitulis.

11. *Comedere mellis nimium, non est bonum.*

אכול דבש הרבות לא טוב, *Comedere mellis multum,* (h. e. nimium, ut, *Ne esto justus multùm*) *non est bonum.* Imò pessimum est. Simile, *Agnoscere personam in judicio non est bonum.* Nimia enim omnia, eo quo superfluunt nocent. Sententia est, Ne quid nimis, modum in re quaque optimum esse: nam est satietas voluptatis, si modum excedat: sed & sapientiæ est satietas quædam. Porrò mel propter dulcedinem ac suavitatem symbolum est voluptatis & deliciarum. Monet ergò moderandum voluptatibus, nec eis nimiùm obsequendum. Rursus mel symbolum est sapientiæ, sive rerum divinarum. Prov. 24. 13. *Comede mi fili, mel quod bonum est, & favum tuo palato dulcem. Sic cognosce sapientiam anima tua, si adeptus fueris, & erit tibi merces, tuáq; spes non succidetur.* Dixi mel symbolum esse sapientiæ. Ratio est, ut opinor, quia corpora à putredine conservat. Hoc probandum restat. Ergò Diogenes apud Stobæum ait defuncti quosdam *ἀποτίθεσθαι τὸ σῶμα ἐν μέλιτι, ὑπὲρ τοῦ μὴ ταχέως καλασαπῆναι, recondere corpus in melle, ne citò putrescat.* Plinius lib. 22. cap. 24. *Mellis quidem ipsius natura talis est, ut putrescere corpora non sinat, jucundo sapore, atque non aspero, alia quàm salis natura*: & lib. 7. cap. 3. & nos principatu Cl. Cæsaris allatum hippocentaurum illi ex Ægypto in melle vidimus.

12. *Mel nactus, ede quantum satis est.*

Eandem sententiam continet, quod Proverb. 25. 16. דבש מצאת אכל דיך פן תשבענו והקאתו, *Mel invenisti, comede quod tibi satis est, ne satieris eo, & evomas illud*: q. d. ne comede nimium, ne illud evomere cogaris. Nimia enim stomachum subvertunt, & vomitum movent. Admonet ergò sic moderandum esse studio rerum divinarum, ut quæ cognosci à nobis possunt, quæque ad salutem nostram faciunt, ea tractemus moderatè ac sobriè, ne si nimis curiosi in hoc genere fuerimus,

rimus, illud nobis eveniat quod iis solet, qui se melle plùs æquo ingurgitant.

13. *Investigatio gloriæ eorum, gloria.*

Hem, penè excideras. Prov. 25. 27. cùm dixisset, *Comedere mellis multum non est bonum,* subjicit וחקר כבודם כבוד, *& scrutatio gloriæ eorum, gloria.* Quæ verba non parvam difficultatem habent. Cæterùm pronomen, meo judicio, ad mella referendum. Mel, ut diximus, symbolum erat sapientiæ. Per *gloriam* ergò *mellium* significat res in sapientiæ studio illustres, res divinas: eas scrutari, quatenus sub captum nostrum cadunt, honestum est, dummodo illud serveiur, *ne quid nimis.* Nam à Deo superfluè quærere malum est. Sed meliùs legi, *Scrutatio gloriæ eorum, non est gloria,* repetitâ videlicet negatione ἀπὸ κοινοῦ ex præcedentibus. Sententia hujus lectionis clara & perspicua. Nam ut mel, si nimium sumatur, corpori noxium est; animo inglorium, si in Deum ejúsque judicia curiosè & intemperanter nimis inquirat: nam inquisitio ea vana & periculosa. Atque hoc sensu istud verum. Aliàs, quæ sciri voluit de se ipse, h. e. quæ in verbo suo patefecit, literísque sacris ac mysticis reseravit, ea rimari non solùm gloriosum, sed etiam necessarium.

14. *Colligit in æstate filius prudens.*

אגר בקיץ בן משכיל, *Colligit in æstate filius prudens.* Prudenter facit qui optimum tempus ætatis, h. e. adolescentiam, in iis studiis consumit, quibus in omnem vitam tueri possit. Ita dico, sapiens est, qui in ætate matutissima artem aliquam addiscit: qui sibi divitias comparat necessarias in senectutem, & cum iis bonam mentem. Nam divitiæ per se non reddunt ullam ætatem jocundam. Testimonio sunt multi divites, qui tristitiâ & mœrore conficiuntur, séque ipsi miseros judicant. Optimum ergò, ut quæ hilarem vitam ac beatam possint efficere, ea in adolescentia nobis comparare velimus. Exstat Prov. 10. 5.

15. *Stertit in messe filius pudendus.*

In eodem loco, נרדם בקציר בן מביש, *Stertit in messe filius pudendus. Filius pudendus,* h. e. adolescens moribus pudendis, nempe vitiis deditus, quibus se suósque pudefacit. Qui in messe stertit, in hyeme esuriet. Sic qui in adolescentia propter voluptatem segnis est, nec sibi comparat sapientiam aliáque necessaria in reliquam vitam, semper miser erit, nam carebit iis rebus, sine quibus jocundè non vivitur.

16. *Bibe aquam ex puteo tuo.*

שתה מים מבורך, *Bibe aquam ex puteo tuo.* i. sic utere uxore tua, ut ab ea sola voluptate tuam & libidinis sitim expleas. Respexit ad amorem conjugalem, qui perennis est, cùm meretricius instabilis sit. Seneca Octavia.

Amor perennis conjugis casta manet.

Proverb. 5. 15. Bibe aquam ex tuo puteo, & fluentes (sub. *aquas*) *de medio tuæ cisternæ.* Porrò autem hæc intelligenda esse de uxore, eo sensu, quo nos intelleximus, ostendunt, quæ sequuntur in eodem capite vers. 18. & 20. *Sit fons tuus benedictus, & oblecta se uxore juventutis tuæ. Cur in aliena, mi fili, hallucineris, & sinum extraneæ complectaris?* Huc pertinet, *Ab aliena aqua abstine.*

17. *Si plenæ fuerint nubes, pluviam effundunt.*

Hominem te liberalem magisquàm verbis non inscitè appellabis, *Nubem pluviæ,* h. e. pluviam effundentem. Dico re liberalem: nam qui verbis tantùm liberalis est, re verò parcus & sordidus, vocatur *nubes absque pluvia.* Quod etiam dici potest in eum qui promissis non stat: ita exposuimus suprà. Cohel. 11. 3. אם ימלאו העבים גשם על הארץ יריקו, *si repleta fuerint nubes, imbrem super terram effundunt.* Quædam hic observanda, ut illud *si repleta fuerint.* Nam tum demum benefaciendum, cùm suppetit copia, ne benignitas major sit quàm facultates, atque ita injuriosi simus in proximos, subtrahendo ab iis, quod in alios erogemus. Hoc igitur primùm observandum. Deinde observandum quòd dicat, *imbrem effundunt:* potuisset dicere, *pluviam dimittunt.* Sed vis peculiaris in verbo *effundo:* tum etiam גשם est *imber* propriè, h. e. pluvia copiosa. Quo significat benignitatem eorum, qui divites oppidò sunt & rem possident copiosam, pro facultatibus largam quoque & prolixam esse debere. Sed una in hoc genere adhibenda cautio, videlicet, ut non largiamur, nisi iis qui egent. Solet enim intempestiva, ne dicam noxia, esse pluvia, quæ decidit in terram humore abundantem. Non omittendum quod in Scholiis Abenezræ ad h. l. quem admonet per modum allegoriæ aut proverbii competere in divites & opulentos, quibus datæ sunt divitiæ, inquit, non alium in usum, quàm ut benignè faciant iis, qui opus habent, h. e. pauperibus & egenis. Huc etiam faciunt verba Siracidis, reperta Ecclesi. 35. 26. *Quàm opportuna est calamitatis tempore misericordia, quasi nubes pluviæ tempore siccitatis.*

18. *Sal infatuatum ad nihil valet.*

Ἐὰν τὸ ἅλας μωρανθῇ, εἰς οὐδὲν ἰσχύει, *Quodsi sal infatuatum fuerit, ad nullam rem valet.* Allegoria pertinet ad ministros Ecclesiæ, qui assimilantur sali, propterea quòd homines à vitiorum putredine conservant (debent certè) eos divino ac cœlesti sale condientes. Porrò ut sale, quod alioqui est utilissimum, nihil est inutilius si sit fatuum, quippe nec terræ nec stercori accommodatum, Luc. 14. 34. ita Ministris nihil est inanius, si fide & rectè factorum fructu carent. Sal infatuatum intellige quod saporem & vires amiserit. Hujusmodi sal nec condire rem ullam, nec ab ullo condiri potest. Sic fieri nequit ut Sacerdos fatuus aut emendet alios, aut emendetur ab aliis. Quid enim bonum efficiat sal si fuerit insulsum? itidem quis emendet Sacerdotem si fuerit insipiens? Matth. 5. 13. *Vos estis sal terræ; quòd si sal infatuatum fuerit, quo salietur? ad nullam rem valet ampliùs, nisi ut foras projiciatur, & ab hominibus conculcetur.* Apparet autem Christum, cùm hæc diceret, in mente habuisse proverbium vulgi, *Aufer salem, & projice canibus:* quod invenies inter Thalmudica. Nam ex Thalmud primus illud in lucem produxi, Marc. 9. 50. & Luc. 14. 34. Monemur hâc eâdem allegoriâ ut sale condiri invicem alii alios saliamus, si velimus esse Christi, optimi salis, non insulsi discipuli.

19. *Si virenti ligno, quid arido.*

Εἰ ἐν τῷ ὑγρῷ ξύλῳ ταῦτα ποιοῦσιν, ἐν τῷ ξηρῷ τί γένηται;

Si

Si in viridi ligno ista faciunt, in arido quid fiet? Verba sunt Christi ad Judæos, qui ipsum sequebantur, cùm ad supplicium duceretur, relata Luc. 23. 31. & est sensus, si ego justus pœnas do, quid injusti & sontes? Theophylactus pleniùs ac planiùs enarrat, Εἰ ἐν ἐμοὶ ἐπιδείξαιντο τοιαῦτα οἱ Ῥωμαῖοι, ἐν ἐμοὶ τῷ ὑγρῷ ξύλῳ, τῷ ἐγκάρπῳ καὶ ἀειθαλεῖ καὶ ἀειζώῳ, &c. ἐν ὑμῖν, τῷ λαῷ, φημὶ, τῷ ξηρῷ ξύλῳ, τῷ πάσης δικαιοσύνης ζωοποιοῦ ἐστερημένῳ, καὶ μηδένα καρπὸν φέροντι, τί οὐκ ἐπιδείξωνται; quorum verborum hæc mens, *Si Romani hæc in me designant, in me, inquam, arbore viridi, h. e. frugifera, sempérque virente ac perenni, &c. in vobis, populo dico, qui estis aridum lignum, omnis justitia vivifica expers, ac infructuosum, quid non designabunt?* Licebit aliò referre, ut v. g. cùm graves pœnas sufferunt homines pii, tum is, qui volet significare improbos non evasuros impunè, quin potiùs fore ut graviores pœnas luant, dicere poterit, *Si viridi ligno hæc fiunt, arido quid fiet?* Quæ sententia est apud Salomonem, Prov. 11. 31. in illis verbis, *Ecce justo in terra rependitur, quantò magis impio & peccatori?* Apud Scriptores sacros qui vir bonus est, propter rectè factorum fructum, assimilatur arbori virenti ac frugiferæ. Contrà qui improbus, assimilatur arbori aridæ, malæ, putridæ, infructuosæ, quæ ab agricolis abscindi solet, & in ignem projici. Hier. ad Sabinianum, *Nec mirum si à te qualescunque servi Dei blasphementur, cùm patremfamilias Beelzebub vocaverint patres tui. Non est discipulus supra magistrum, nec servus supra Dominum suum. Si in viridi ligno tanta fecerunt, tu in me arido ligno quid facturus es.*

20. *Securis ad radicem arboris posita.*

Hoc dicto significant excidii pœnam impendere in malos & sceleratos. Matth. 3. 10. ἡ ἀξίνη πρὸς τὴν ῥίζαν τῶν δένδρων κεῖται, *Securis ad radicem arboris posita est.* Est autem allegoria ducta ab arboribus aridis & infrugiferis, quæ securi exscindi, & in ignem projici solent. Theophylactus per *securim* intelligit Dei judicium; per *arborem* quemque nostrum. Igitur qui non crediderit, radicitus exscindetur.

21. *Exiguus ignis quantam materiam incendit.*

Jac. 3. 5. ὀλίγον πῦρ ἡλίκην ὕλην ἀνάπτει, *Parvus ignis quantam materiam incendit?* Allegoria est proverbialis, quam Apostol. hausit (ita videtur) à Sirachi F. Si modò is est Sirachi filius, qui ab Ebræis Ben-Sira nuncupatur. Convenit planè cum illo, *De parva scintilla complentur prunæ*, cujus alibi meminimus. De proverbiis Ben-Siræ promitto librum singularem, si Deus permittit, & si nancisci potuero fragmenta illa, quæ vidi olim apud Thomam Bodlæum Anglum: quem vitum cùm nomino, subit recordatio illius temporis, quo unà jocundissimè viximus, cùm ille me complecteretur ut fratrem, ego illum amarem ut qui maximè. Aderat tertius Henricus Savillius, summi ingenii juvenis, qui peragratis exteris regionibus, ut mos est gentis, domum reversus obtinuit præfecturam collegii Mertonensis; ubi hæc proverbia primùm cœpi colligere, cùm Oxoniæ degerem, hortatibus maximè Laurentio Humfredo, & Thoma Bilsæo, ejus collegii tum custode, ut vocant: quorum alter doctissimis editis libris toti Christiano nunc orbi innotuit; alter vir maximi judicii & candidissimi pectoris cùm esset, merito suo & regiâ benignitate consecutus est gradum, qui in ea insula inter summos habetur. Cæterùm in illo libro quem dixi, reperies. *Ignis accensus comburit multos frugum acervos.*

22. *Per diem sol non uret te, neque luna per noctem.*

יומם השמש לא יככה וירח בלילה, *Interdiu sol non uret te, neque per noctem.* Simpliciter hoc significat, nihil tibi unquam mali eveniet, nec interdiu, nec noctu. Nam, ut ait Apostolus Rom. 8. 28. *Iis qui Deum diligunt, omnia simul ad bonum conferunt.* Nec insciè Gregorius, *Nulla erit adversitas, si nulla dominabitur iniquitas.* Exstat Psal. 121. Hier. in Comment. Jesaj. 26. interpretatur, *Nec in prosperis, nec in adversis unquam de tuo movèberis gradu.* Sanè dies, prospera, & nox, adversa denotat, sicut lux & tenebræ. Ducta allegoria, ut apparet, ab iis, qui dies noctésque sub dio degunt, ut pastores ovium. Vide Gen. 31. 40.

23. *Manè serito semen tuum.*

בבקר זרע את זרעך ולערב אל תנח את ידך, *Manè semina semen tuum, & vesperè ne remittas manum tuam.* Allegoria docet semper aliquid dandum pauperi; *Cui si manè dederis, & vesperè redierit, non est vacuus dimittendus*, ait R. Aquiba. Repetitur Cohel. 11. 6.

24. *Qui ventum observat, non seret.*

שמר רוח לא יזרע, *Qui observat ventum, non seminabit.* Quadrat in eos, qui de futuro nimiùm soliciti, ac metuentes, ne aliquando ad pauperiem redigantur, supersedent liberalitate ac beneficentiâ erga inopes & egenos. Hoc modo usurpat sapientissimus regum Salomo, Cohel. 11. 4.

25. *Qui nubes spectat, non metet.*

ראה בעבים לא יקצור, *Qui respicit nubes non metet.* Idem cum superiore. Licebit uti generaliter de iis omnibus, qui metu futuri nihil omninò aggredi audent. Exstat in loco modò allegato.

26. *Non coques hœdum in lacte matris suæ.*

לא תבשל גדי בחלב אמו, *Non coques hœdum in lacte matris suæ*: h. e. non addes crudelitatem crudelitati. Hoc modo Rulandus interpretatur; cujus sententiam roborat Nicolaus ita scribens, *Non coques hœdum in lacte matris suæ. Ratio est, quia lex intendebat inducere Judæos ad pietatem erga proximos, ideò inhibuit ets ea, quæ videbantur esse crudelia, etiam circa bruta animalia: inter quæ hoc erat quòd agnus coqueretur ad esum alterius in lacte, quod erat vita suæ sustentamentum.* Sed occurrit Augustinus, & dicit non fuisse usum ita coquendi. Cum venia dixerim, talia valde incerta sunt: nam qui scire hoc potuisti, Augustine? Fortè Ægyptii eo modo coquebant hœdos. Sed ut hæc incerta sunt, quemadmodum diximus, ita non malè referes Ebræa, *hœdum cum lacte matris suæ*: ut hoc dicat, Non coques hœdum quamdiu matrem sugit, vel, quod idem quamdiu mater eum lactat.

27. *Cubitum supra panes defigere.*

Cubitum supra panes defigere συμβολικῶς dicitur is, qui in hoc tantùm incumbit, ut paret necessaria ad victum, nec de ulla re solicitus est præterquam de victu.

Exstat apud Siracidem Eccles. 41. 24. ἀπὸ πήξεως ἀγκῶνος ἐπ' ἄρτοις, *Pudeat vos defixionis cubiti supra panes*: ubi recensetur inter ea quorum nos pudere debeat. Convenit autem cum symbolo Pythagoræ, μὴ ἐπὶ χοίνικος καθῆσθαι, *ne chœnici insideas*, quod in Erasmi adagiis legitur, χοίνικι μὴ ἐπικαθίσαι. Sciendum tamen de loco Siracidis aliam sententiam esse, quæ mihi quidem non improbatur. Nam sunt qui existiment designari duntaxat ibi gestum quorundam, qui cubito panibus innituntur, dum cibum capiunt. Quicquid ejus rei sit, illud extra controversiam est, gestum illum valde dedecere in mensa.

28. *Sint vestimenta tua semper candida.*

בכל עת יהיו בגדיך לבנים, *Omni tempore sint vestes tua alba.* Sint actiones tuæ nitidæ, h.e. probæ, honestæ. Interpretatur Abenezra, ne sint actiones tuæ immundæ, h.e. vitiosæ: cùm potiùs admoneamur hoc præcepto hilariter ac læto animo semper vivendum esse: color enim albus animi lætitiam significat, ut ater tristitiam: ex quo Davidis illud, קודר הלכתי *pullatus incessi*, pro eo quod est, *tristis incessi*, more videlicet lugentium, qui pullis induebantur. Refertur Cohel. 9. 8. ubi & illud,

29 *Habe caput tuum semper ungento delibutum.*

ושמן על ראשך אל יחסר, *Et unguentum capiti tuo ne deficiat*, Sic Matth. 6. 17. σὺ δὲ νηστεύων ἄλειψαί σου τὴν κεφαλήν, *Tu verò cùm jejunas unge caput tuum*. Cur hoc? procul dubio ad animi lætitiam externo signo testificandam, ut inepti planè sint qui locum Salomonis aliò detorquent.

30. *Priusquam olla rhamnum sentiant,*

Legimus Psal. 58. 10. בטרם יבינו סירתיכם אטד Qui Davidem hic interpretantur, *priusquam ollæ vestra rhamnum sentiant*, arbitrantur eum in mente habuisse metaphoram à carnibus, quæ semicrudæ extrahuntur ex olla priusquam bene senserint calorem ignis, & hoc velle, antequam ad maturam ætatem perveniatis. Qui autem vertunt, *priusquam crescant spinæ vestra in rhamnum*, hi יבינו accipiunt pro יפרחו, quo significatu occurrit in Misna (pars est operis Thalmudici) משיבינו *ex quo germinant*, & exponunt, priusquam scelera vestra majora fiant & corroborentur. Ego סירה pro *spinis* alibi non reperio. Significat *ollas* Exod. 27. Spinæ verò סירים vocantur terminatione masculina. Cùm hæc scriberem, fortè incidi in locum ubi similiter variant interpretationes. Nam Amos 4. 2. ubi in Ebræo, בסירות דוגה, quod in aliis *ollis piscatoriis*, ab aliis versum comperior, *hamis piscatoriis*: סירה etiam *spina*, si recta ea interpretatio. Sed expende.

31. *Clavus fixus in loco firmo.*

יתד תקועה במקום נאמן, *Clavus fixus in loco fideli.* h. e. firmo ac stabili. Ita vocatur Sebna dispensator Jes. 22. 25. videlicet *clavus*, quia ab eo pendebat tota domus: & *fixus*, quia sperabat se perpetuò in eo statu permansurum: sed frustà. Deturbatus inde fuit, succedente in ejus locum Eliacimo. Tralatio à clavis, unde carnes aut aliæ res suspenduntur.

32. *Argentum in scorias mutatum.*

Scriptum Jes. 1. 22. כספך היה לסיגים, *Argentum tuum versum est in scorias.* Quæ verba innuunt Judæorum mores in deterius mutatos, vel certè in civitate bonis malos successisse. Ex hoc loco hominem minùs sincerum, & quem Græci proverbia κίβδηλον ἄνθρωπον dicunt, scitè appellabimus כסף סיגים, i. verbum è verbo, *argentum scoriarum*: quasi ἀργύριον κίβδηλον καὶ πονηρὸν κόμμα τος.

33. *Vinum aquâ mixtum.*

In eodem loco, סבא מהול במים, *Vinum tuum mixtum aquâ*, declarat mores corruptos, aut vitium virtuti admixtum, & quadrabit in hominem animi parùm candidi, aut in eum, qui est improbatæ vitæ. Sumptum à cauponibus, quæstus causâ vinum cum aqua miscentibus. Neque abhorret hinc admodum, quod apud Ambrosium l. 3. de fide, cap. 5. *aquam cum vino miscent*, de Arianis, qui divinam cum humana Christi natura confundebant.

34. *Cauda fumantis titionis.*

זנב האור העשן, *Cauda titionis fumantis*, de minis inanibus: aut in eum qui multùm ferocit, cæterùm nihil potest. Hoc sensu reperis Jes. 7. 2. אור, Si Grammaticum Ebræum sequimur, non tam *titio*, quàm *lignum agitando igni*, cujus ea pars quæ postrema superest (nam paulatim consumitur) זנב, i. *cauda*, quæ fumum quidem facit, sed adurere nihil potest.

35. *Lutum fictorem suum arguit.*

Poterit adhiberi quando discipulus Præceptorem reprehendit. Cœterùm Jes. 45. 9. ubi legimus היאמר חמר ליצרו מה תעשה, *Num dicet lutum fictori suo, Quid facis?* proverbium est, vel Camio teste, in eum qui de Dei actionibus queritur, ab eo quasi facti rationem exigens. Quod sanè perinde absurdum atque indignum est, ac si argilla figulo diceret, Cur me sic, aut sic formâsti? Eandem sententiam continet, *Væ qui dicit patri suo, Quid gignis? aut mulieri, Quid enixeris?*

36. *Vitis fœcunda in lateribus domûs.*

Quid sibi vult David Psal. 128. 3. cùm ait, *uxor tua vitis fœcunda in lateribus domûs tua?* Innuit honestam matronam domi se continere, & ratò prodire in publicum. In lingua Syra meretrix יצאת ברא dicitur, q. *foras egrediens.* Causam appellationis ponit sapiens in quodam loco, ubi agit de muliere impudicâ & libidinosa. *Ejus pedes*, inquit, *domi non habitant: nunc in foro, nunc in plateis, & passim per omnes angulos insidiatur.*

37. *Antequam parturiverit, pariet.*

בטרם תחיל ילדה, *Priusquam parturiverit, peperit*: de eo cui repentinò salus obtigit: Jes. 66. 7. *Antequam parturiet pariat: antequam veniat ei dolor, ejiciet marem*: vult dicere, quòd citò veniet salus Israeli, citò liberabitur; ר"ל כי פתאום תבוא הישועה לישראל ait David Scholiastes. Ductum à mulieribus sine dolore & facilè parientibus.

38. *Germen absque farina.*

Vel, *non efficiens farinam.* Successum rerum minimè diuturnum, sed qui ad tempus tantùm durat, & exitum habet infelicem, hoc dicto significant Ebræi. Legitur Hos. 8. 7. צמח בלי יעשה קמח, *germen quod non faciet*

faciet farinam. Licebit uti de adolescente ignavo & corrupto, quem significabimus inutilem Patriæ futurum, itidem ut semen corruptum inutile est agricolis, neque farinam inde pinsere, neque panem parare valentes.

39. *Panis subcinerius non versus.*

עגה est *panis subcinericius*, qui in lingua Magistrorum חררה vocatur, Græcè autem dicitur ἐγκρυφίας, ἀπανθρακίς: Unde עגה בלי הפוכם, *Panis subcinericius non versus*, (alii *placenta non versa*,) in proverbii forma dictum. Hos. 7. 8. de Ephraimo, quo significetur eum ante tempus patrio solo rejectum abiisse in exilium: aut immaturo, & quasi non cocto satis consilio, ut alii interpretantur, mutasse cultum patrium in cultum externum; quo nomine ibi quidem perstringitur, fateor: sed præcedit, *Ephraim inter gentes dispersus fuit*, quod magis est firmandæ priori sententiæ.

40. *Super aspidem & basiliscum ambulare.*

Ἐπὶ ἀσπίδα καὶ βασιλίσκον ἐπιβήσῃ, *Super aspidem & basiliscum ambulabis*, h. e. loca periculi plena tutò ac illæsus pervades. Sumptum ab iis, qui per deserta ac solitudines iter faciunt, in quibus venenatæ & immanea bestiæ, quales hic memorantur. Locus est Psal. 91. 13. Sed in Ebræis codicibus על שחל ופתן תדרך: quod reddunt, *super leonem & aspidem calcabis*. Nam שחל *leo immanis ac ferox*. Quanquam Græcos sequutus Hieronymus *aspidem* convertit: & ne quid dissimulem, interpres Arabs videtur eundem serpentem indicare voluisse cùm referret אל פעי Nam פעי *aspis, serpens*, qui & אפעה Ebræis. Alibi *Aspis* interpretamentum est vocis פתן, quam hîc *basiliscum* reddunt. Sed ad rem. Sequitur apud Davidem, *& conculcabis juvenem leonem ac draconem.* Cœterùm hæc eò pertinent, ut intelligamus innocentiam ubique tutam esse, & juxta Græcorum proverbium, *Ne spinam quidem lædere virum bonum.* Quò spectat & illud Horatii,

Integer vitæ scelerisque purus,
Non eget Mauri jaculis, neque arcu,
Nec venenatis gravidâ sagittis,
Fusce pharetrâ:
Sive per Syrtes iter æstuosas,
Sive facturus per inhospitalem
Caucasum, vel quæ loca fabulosus
Lambit Hydaspes.

41. *Bovi trituranti ne os obturato.*

לא תחסום שור בדישו, *Non capistrabis bovem dum triturat.* Bobus triturantibus ora obligare solebant, ne vescerentur tritico quod excutiebant. Vide Suidam in βοῦς ἐπὶ σωρῷ itémq; Erasmum in adagio, *Bos apud acervum.* Hoc ut inhumanum Moses hîc fieri prohibet. Vox Ebræa, quam reddimus *capistrare* verbo Pliniano, significat *capistro*, sive *camo*, aut *fiscellâ*, *os jumenti constringere*, ne edat mordeátve, quod Græci dicunt φιμοῦν. Sententia plana est ac manifesta, videlicet, alendos esse eos, qui pro nobis in aliqua re laborant, velut sunt animalia humanis usibus inservientia, equi, asini, cameli: vel ex hominum genere, qui certo aliquo munere funguntur, ut sacerdotes, doctores, professores. Vetustas solebat uti bobus ad terendas fruges in area. Hinc nata Lex quæ legitur Deut. 25. 4. quam Apostolus refert ad alimoniam eorum, qui docent Evangelium, 1. Cor. 9. *In Mosis Lege scriptum est, Non obligabis os bovi trituranti. Num boves curæ sunt Deo? an propter nos omninò dicit? propter nos enim scriptum est. quod sub spe debeat is qui arat, arare, & qui triturat sub spe, spei suæ particeps esse.* Similiter 1. Tim. 5. 17. 18. *Qui bene præsunt Presbyteri duplici honore digni habentur, maximè qui laborant in sermone & in doctrina. Dicit enim Scriptura,* Βοῦν ἀλοῶντα οὐ φιμώσεις, *Bovi terenti non obstrues os*; &, *Dignus est operarius mercede sua.*

42. *Fœtus ad matricem venit.*

באו בנים עד משבר, *Venerunt filii ad matricem.* Exstat Ies. 37. 3. Adhiberi poterit cùm significabimus rem in summum discrimen adductam. משבר ergò *vulva, matrix*: aut est *sella parturientium*, quæ מתברא Chaldæis quam vocem usurpavit aliquoties in sua paraphrasi Jonathan Uzielis F. Potest verti, *venerunt filii ad nixum.* Sed quoquo modo vertas, sumptum à mulieribus parientibus, quæ fœtum ad uteri fauces progressum ejicere non valent. Hujus loci est quod Hos. 13. 13. עת לא יעמוד במשבר בנים, *Tempus non stetisset in nixu filiorum*: quo hoc significat, *si resipuisset*, i. si ad frugem rediisset, morésque pravos, quibus imbutus erat, emendasset, miseria quâ vexabatur actutum recessisset, nec diu in ea angustia mansisset. Sic dico, temporis momento liberatus fuisset è malis in quibus erat.

43. *Ne arato bove & asino simul.*

לא תחרוש בשור ובחמור יחדיו, *Non arabis bove & asino simul.* Vetustas intellexit de impari conjugio quod fidelis init cum infideli, de quo Apostolus, *Nolite jugum ducere cum infidelibus.* Vide Hieron. epist. ad Gerontiam. Nicolaus Liranus quosdam existimare ait locutionem parabolicam esse, quæ vetet in opere Ecclesiastico simul jungi sapientem & fatuum. Isidorus scribit eum arare bove & asino, qui recipit evangelium cum ceremoniis Judaicis. Idem ad superiorem sententiam accedens, *Fatuum*, inquit, *sapienti in prædicatione ne socies, ne per eum, qui rem implere non vales, ei obsistat qui prævalet*: & mox, *Stultus & sapiens bene conjunguntur, ut unus præcipiat, & alter obediat, non ut æquali potestate verbum Dei annuncient.* Baal Hatturim societatem prohiberi ait, quam boni coëunt cum malis. Cæterùm in Gemara cap. *ellu ben hallokim*, & cap *ellu aberim baphase* vocatur חורש חלים qui bove & asino simul arat. Is tenebatur lege Judæorum dependere bovem unum & asinum unum, cujus rei Autor Nathan, cognomento Justus. Jehielides. Allegoria exstat Deut. 22. 10.

44. *De vitibus Sodomæ vites eorum.*

מגפן סדם גפנם, *De vitibus Sodomæ vites eorum*: h. e. referunt morum improbitate Sodomitas. Hoc aliàs interpretatus est. *Superant vites Sodomæ vites eorum*: q. d. pejores sunt ipsis Sodomitis. Legitur Deut. 32. 31. *De vitibus Sodomæ vites eorum. & de vitibus Gomorrhæ: uvæ eorum sunt vites venenosæ, botri amari sunt eis.* Non spernerem quod apud Chaldæum Paraphrastem, *Quale fuit supplicium populi Sodomitani, tale erit supplicium ipsorum*, ac si dixisset, de eodem vino bibent, quo incolæ Sodomæ, h. e. iisdem pœnis afficientur. Quod usitatiùs dicimus, *Idem poculum bibe-*

re. Ex quo & illud, *Vinum pavoris, sive stuporis, bibere*. Nec hilum hinc abit, *Vinum injuriarum bibent*, de quo nunc dicam.

45. *Panem improbitatis edere.*

Prov. 4. 17. *Nam comedunt panem improbitatis, & vinum violentiarum bibunt*: h. e. vivunt ex improbitate, sive ex malè partis, & ex rapto acquisitisve per injuriam atque nefas. Fortè melius erit legi, *Quare comedent panem*, &c. ut sensus sit, dabunt pœnas scelerum suorum. Ebræa sunt, כי לחמו לחם רשע ויין חמסים ישתו Vetus Interpretatio, quæ spernenda nunquam est, *comedunt panem sinceritatis, & vinum iniquitatis bibunt.*

46. *Non potest urbs occultari supra montem posita.*

οὐ δύναται πόλις κρυβῆναι ἐπάνω ὄρους κειμένη, *Non potest urbs abscondi supra montem posita*. Allegoria admonet facta eorum, qui Evangelium anounciant, occultari non posse; ac proinde circumspectè iis vivendum esse ne offendiculum præbeant infirmis. Legitur hoc sensu Matth. 5. 14. *Vos estis Lux mundi: non potest urbs occultari supra montem posita*. Nazianzenus orat. 2. de filio Dei, hoc dictum recenset inter ea, quæ non fiunt quidem ὡς ἐπὶ πλεῖστον, ut loquitur, fieri tamen aliquo modo possunt: τάχα γὰρ ἂν κρυφθείη τις, φησίν, ἐπιπροσθοῦντος μείζονος.

47. *Panem filiorum catellis objicit.*

Christus usurpat Matth. 15. 26. nec obscura sententia est. Per *filios* enim intelligit Judæos, qui adoptione hoc consecuti erant, ut filii Dei dicerentur, & essent revera. Sed ea appellatio nunc competit propriè in Christianos, & peculiariter in domesticos fidei. Si quis ergò quod illis debetur, id aliis tribuat, præsertim sævis ac impudentibus Ecclesiæ inimicis, non absurdè dicetur *panem filiorum canibus objicere*. Quod non debere fieri ostendit idem ille, quem supra nominavi, sic inquiens, οὐκ ἔστι καλὸν λαβεῖν τὸν ἄρτον τῶν τέκνων, καὶ βαλεῖν τοῖς κυναρίοις, *Non est bonum accipere panem liberorum & projicere catellis.*

48. *Jace panem tuum in aquam.*

שלח לחמך על פני מים, *Mitte panem tuum super aquam*, h. e. multis benefacito, sicut ait, *Da partem septem, atque etiam octo*. Nam *aqua* in literis mysticis multitudinem denotat. Aut projice in aquam, tanquam periturum. Perit enim quodammodò quod pauperibus datur, cùm gratiam referre propter inopiam non possint. Atque hoc respectu id verum. Aliâs non nego quin optimè collocetur beneficium hujusmodi. Nam Deus qui sibi factum reputat quod fit pauperi, tandem aliquando illud reddit eàdem, aut etiam cumulatiore mensurâ quàm acceperat. Id innuit sequens membrum in isto versu, *Quoniam diuturnitate temporis eum invenies*. Atque hoc respectu non perit eleemosyna, sed magis fœneratur. Dicit enim certè, *in cujus ore non fuit inventus dolus, Fœnerat Dominum qui benefacit tenui: qui ipsius benefactum ei rependet*. Quid multa? eò labor ut credam rectiùs sentire eos, qui vertunt, *Projice panem tuum secus aquam*; ut *panis* hic sumatur pro semine ex quo panis fit: & *secus aquam* accipiatur pro eo quod est, in locis humidis & irriguis, in quibus semen optimè provenit. (Simile est Psal. 1. 3. *Sicut arbor plantata secus rivos aquarum*, h. e. in loco humido.) sere, inquit, irriguo loco, h. e. esto liberalis in pauperes, & post aliquam multos dies invenies quod sevisti. Nam quæstus est omne quod in paupere reperitur. Contrà, sumptus est quicquid in divite ac opulento insumitur, secundùm illud, *Qui dat diviti, duntaxat ad egestatē*: Non me latet quosdam dicta verba Ecclesiastæ intelligere de ingratis. Sed fruantur illi sanè suâ sententiâ, dum meliorem nobis non invideant. Locus est Cohel. 11. 1. quem totidem penè verbis expressum invenies in adagiis Ben. Siræ, sermone Chaldaico, *Projice panem tuum super aquam, & in aridam: tu enim in fide dierum eum invenies.*

49. *Qui dissipat sepem, eum mordebit coluber.*

פרץ גדר ישכנו הנחש, *Qui diruit* (aut *perrumpit*) *maceriam, eum mordebit serpens*. Allegoria est proverbialis continens hanc sententiam. Qui Legum constitutionem infringit, non feret impunè. Qui Religionum sacra violat, non erit immunis à pœna. Qui sapientum instituta convellit, incidet in graves calamitates. Serpentes in sepium cavo plerumque delitescunt: inde si sepes diruas, erumpunt, atque adstanti lethale vulnus infligunt. Porrò *sepium* nomine accipio jura omnia divina & humana, quibus Ecclesiæ Reipublicæque tanquam sepibus continentur. Per *morsum serpentis* R. Salomo intelligit מיתה בידי שמים, i. pœnam divinam, aut illatam cœlitus mortem. Legitur Cohel. 10. 8. Chaldæo sic interpretante, *Gens quæ violato divini sermonis decreto mundi tuetur sepem, veniet in potestatem Regis scelerati, qui eam mordebit tanquam serpens*. Græci vertunt, καθαιροῦντα φραγμὸν, δήξεται αὐτὸν ὄφις. Vulgatus, *Qui dissipat sepem, mordebit eum coluber.*

50. *Qui prava serit, mala metet.*

Ὁ σπείρων φαῦλα, θερίσει κακά, *Qui serit prava, metet mala*. Exstat in Græca edit. Prov. 22. 8. Cæterùm in Ebræo est, זורע עולה יקצר און, *Qui seminat pravitatem, messurus est iniquitatem*, h. e. pœnam iniquitatis. Qui improbè agit, id ei malo erit. Pravè facta autori exitio sunt. Sic Eliphas Themanita Job. 4. 8. *Quantum video*, inquit, *qui iniqua arant, & prava serunt, eadem metent: Dei flatu pereuntes, ejúsque ira Spiritu confecti*. Pertinet ad Proverbium, *Quod quisque seminaverit, idem metet.*

51. *Ventum seminans, metet turbinem.*

Hunc locum sibi vendicat quod legitur Hos. 8. 7. רוח יזרעו וסופתה יקצרו, *Ventum seminabunt, & turbinem metent*: est enim allegoria. Porrò *ventum seminare* dicitur, qui operam consumit circa res leves & vanas. Hoc videtur innuere, ex vanissimo suo labore quem ponent in colendis idolis, nihil aliud percepturi sunt quàm damnum & calamitatem, velut si sererent ventum, messuri tempestatem vel turbinem. *Ventum seminat*, Græco adagio effertur ἄνεμον γεωργεῖν, *Ventum colit*, quod Erasmus admonet dici in eos, qui è suis laboribus nihil fructus reportant. Sed mihi videtur præter frustratam operam, etiam innui vanitas ac stultitia quædam.

52. *Qui*

52. *Qui lapides transfert in eis laborat.*

מסיע אבנים יעצב בהם, *Qui lapides transfert, in eis laborat*; h. e. laborem subit, aut molestiam capit. Functio muneris cujúsque comitem habet laborem. Gravia munera gravi cum labore obeunda sunt: ne quidem mediocria, & omnibus expedita, ut est lapidum portatio, onere ac molestiâ vacant. Allegoria proverbialis admonens nihil fieri citra laborem. Reperitur Cohel. 10. 9. quod enarrant hoc modo. *Qui lapides transfert*, h. e. qui leges & jura quibus Civitas fundata est, labefactat, aut qui res novas molitur, non contentus præsenti statu, *in eis dolore afficietur*, h. e. inde malum sibi conflabit, ex quo gravem & acerbum dolorem capiet. Hoc sensu enarravimus suprà, *Qui sepem diruit, eum mordebit serpens*: quod meliùs reddas, *qui maceriam diruit*. Nam גדר certè *maceria qua ex lapidibus fiebat*. Idem ergò repetit aliis verbis. Aut intelligentiam habet ex illo, *Ne transfer terminum antiquum*: nam terminus lapis erat in agro, qui fines dirimeret arvorum.

53. *Qui ligna findit, in eis periculum subit.*

בקע עצים יסכן בם, *Qui findit ligna, in eis periclitatur*. Ardua negotia non vacant discrimine. Non fit sine periculo facinus magnum & memorabile. Allegoria ducta ab iis, qui arbores cædunt; יסכן *periclitatur, in discrimen venit*, quod est סכן Chaldæis, unde & סכנה *periculum*. Pleríque Ebræorum accipiunt hoc loco in significatione caloris, ut sit idem quod יתחמם *calescet* aut *calefiet*: quemadmodum accipitur 1. Regum 1. & apud Arabes, qui rem calidam, teste Camio, אלסכון nuncupant. Tum sensus erit, *Qui ligna findit, in eis calescet*: qui in re quapiam laborat, ex ea emolumentum capiet. Ita est sanè, honestum laborem semper comitatur utilitas, & ut Magistri dicunt, *in quo quisque laborat, ex eo commodum percipit*. Sunt aliæ in hunc locum expositiones, quas brevitatis causâ omitto. Visæ sunt hæ duæ reliquis potiores; sed si vobis non satisfaciunt, causam non dico, quin meliores adferatis: aut si id facere non potestis, maneat liberum cuique judicium suum.

54. *Adulterina planta non agit altè radices.*

Νόθα μοσχεύματα οὐ δώσει ῥίζαν εἰς βάθος, *Adulterina propagines non altè agunt radices*. Significat improbos minimè longævos esse, & est idem cum illo, *Improborum dies breves*. Translatum ab arboribus, quarum radices altæ, h. e. profundæ, non sunt. Nam tales citò exarescunt, nec diu durant. Refertur à Polydoro. Cùm autem elegans esset, nolui præterire. Aliâs in Græcis cod. reperi ἐκ νόθων μοιχευμάτων, *ex adulterinis stolonibus*: à quibus discedit aliquantum interpres noster, qui vertit, *adulterina plantationes non dabunt radices altas*. Lectio varians, *adulterina vitulamina*. Extat in libro sapientiæ cap. 4. vers. 3.

55. *Venimus in ignem & in aquam.*

באנו באש ובמים, *Venimus in ignem & in aquam*: h. e. in omne genus calamitates: acerbissima quæque subivimus. Allegoria proverbialis, quæ legitur Psal. 66. 12. In Græcis est, διήλθομεν διὰ πυρὸς καὶ ὕδατος, *transivimus per ignem & aquam*. Cui simile in adagiis Erasmi, ἐν πυρὶ βαίνειν, *per ignem incedere*: & apud Salomonem, *super prunas ambulare*. Quin & *aqua* metaphora passim res adversas denotat, ut Psal. 69. 3. *Ingressus sum profunda aquarum*: & vers. 2. *Venerunt aqua usque ad animam*; q. d. ita premor adversis ut mihi periculum sit de vita: item Psal. 18. 17. *extraxit me ex aquis multis*. Posses hinc lucem facere illi Proverbio, *face panem tuum in aquam*, ut sensus sit, in ipsam miseriam, h. e. in miseros & pauperes.

56. *Defundi de vase in vas.*

Qui incertis sedibus errat, ejectus modò hinc modò illinc, *is defundi* dicitur *de vase in vas*; & est metaphora à vinis, quæ itendidem ex uno vase transfunduntur in aliud. Josephus Carus in principio libri qui inscribitur אבן העזר, i. *lapis auxilii*, sive *auxiliaris* ארכו לנו הימים הורקנו מכלי אל כלי ובגולה הלכנו, *producti sunt nobis dies, de vase transfusi sumus in vas, in exilium deportati abivimus*. Loquitur de se & popularibus suis Judæis, significans eos exilii causâ subinde solùm vertere, nec in uno loco diu perdurare, quòd principum edictis hinc inde passim exigantur. Vide sequentia.

57. *In suis fæcibus quiescit.*

Superiori contrarium שוקט אל שמריו, *Quiescit in fæcibus suis*: quod usurpari poterit de eo, qui in patria bonis ac facultatibus suis securè fruitur. Metaphora ducta à vinis, quæ in fœcibus suis conservantur, nec de vase in vas defunduntur, Jer. 48. 11. *Tranquillus Moab à pueritia, quiescit in fæcibus suis, nec est defusus de vase in vas, i. non abivit in exilium, ideo perstitit suus in eo sapor, nec est ejus odor immutatus*. Theodoretus ad h. l. *Non est defusus de vase in vas*) h. e. *Non immutavit suam habitationem, non suis sedibus suit pulsus*. Jonathan paraph. *Quietè fruentes opibus suis, non fuerunt ex uno loco deportati in alium*.

58. *Concretus in fæcibus suis.*

Genuinum est, Soph. 1. 12. הקפאים על שמריהם *Qui concreti stant in fæcibus suis*. *Fæces* autem dixit, ut divitias significaret per contemptum; sicuti Prophetis, qui hunc proximè antecedit cùm opes עבטיט *densum lutum* appellat. Hab. 2. 6. earum vilitatem appellatione rei vilissimæ ostendit.

59. *In meridie palpat.*

ממשש בצהרים, *Palpat in meridie*. Græcè sonat, ψηλαφεῖ μεσημβρίας. Adhiberi potest ubi quis hallucinatur in rebus perspicuis ac manifestis. Propriè in eum competit, qui in clarissima luce veritatis nihil omnino videt, planéque cæcus est. Deut. 28. 28. *& eris palpans in meridie, quemadmodum palpat cæcus in tenebris*. Job. 5. 13. *Qui sapientes capit in ipsorum calliditate, & consilium perversorum reddit temerarium; ita ut interdiu tenebris occurrant, & tanquam noctu palpent in meridie*. Est autem orationis exornatio quâ de corpore animi res cognoscuntur, sumpta à cæcis absque duce gradientibus, & obvium parietem vel in ipsa meridie palpantibus.

60. *Cæcus parietem palpat.*

Hujus loci est, מגשש כעור קיר, *Palpat parietem ut*

ut cæcus. Nam idem cum superiore. Legitur Jes. 59.10. ubi gentis suæ cæcitatem in ipsorum persona ad hunc modum describit, *Lumen exspectamus, & ecce tenebræ; splendorem, & in caligine gradimur. Attrectamus ut cæci parietem, & tanquam oculis carentes palpamus; impingimus in meridie ut in crepusculo.* Mentio hujus apud Polydorum.

61. *Qui cum lacrymis serunt, cum cantu metent.*

הזורעים בדמעה ברנה יקצרו, *Qui seminant cum lacrymis, cum cantu metent.* Præsens vita piorum lacrymis abundat, i. rebus asperis & calamitosis; sed eam consequitur altera vita plena lætitiæ & jucunditatis, quæ messi assimilatur, propterea quod in ea unusquisque mercedem accipit suis factis dignam: Quocirca qui hoc infelicitatis tempore præmium quærit, perinde facit ac si velit sementis tempore metere. Exspectanda messis est, hæc futura vita: in qua non ut in hac pro jure regnabit injuria, sed sola dominabitur justitia & veritas sublatis erroribus. Ergò qui propter justitiam mœrent in hac vita, gaudebunt in altera. Quin quò major lacrimarum sementis facta fuerit, hoc uberior exsultationis & gaudii futura est messis. *Serere cum lacrymis*, est vitam vivere miseram & calamitosam, cujusmodi vitam vivebant Judæi in exilio Babylonico, de quibus lectum Psal. 126. 5. *Qui serunt cum lacrymis, cum cantu messuri sunt,* &c. Græcè est, σπείροντες ἐν δάκρυσιν ἐν ἀγαλλιάσει θεριοῦσι, *Qui seminant in lacrymis, in exsultatione metent.* Allegoria sumpta videtur ab agricolis ex arido solo, cui lacrymantes ac penè desperantes semina mandaverat; uberem fructum percipientibus.

62. *In tenebris ambulat.*

הולך בחשך, *Ambulat in tenebris.* Congruit cum eo quod supra recensuimus, *in meridie palpat.* Cohel. 2. 14. *Stultus in tenebris ambulat.* Nam stulti vel propter imperitiam videre ne quicquam possunt, itaque meritò dicuntur *in tenebris ambulare*, tanquam cæci & amentes. Sanè radix & principium peccati est caligo mentis, h. e. ignorantia & error: unde Siracides, *scelerosis cognata sunt error & tenebræ*: & Plato apud Stobæum, Τὸ ἡδονῆς ἥττω εἶναι ἀμαθία ἡ μεγίστη, *à voluptatibus vinci extrema inscitia est.* Potest accipi de tenebris calamitatum, quibus circumfusa est vita stultorum cùm sapientes impendentia pericula cautè declinent, omnia tanquam oculis cernentes, & longè antè prævidentes. Prov. 4. 18. *Via improborum quasi caligo: nesciunt quò impingant.*

63. *Pro pane lapidem dat.*

Ubi quis bona petenti ei porrigit quæ noxia sunt. Usus est Servator Mătth. 7. 9. *Nam quis est ex vobis homo, qui si filius ejus petierit ab eo panem, det ei lapidem*, q. d. nemo vestrum id facere solet, tametsi homines sitis, h. e. naturâ mali ac improbi, nedum ut id faciat pater vester cœlestis, qui solus bonus est, atque adeò ipsa bonitas. Citatur alibi proverbii nomine ab Erasmo.

64. *Pro pisce serpentem.*

Vel, *piscem petenti serpentem dat.* Exstat in loco citato, καὶ ἐὰν ἰχθὺν αἰτήσῃ μὴ ὄφιν ἐπιδώσει αὐτῷ, *& si piscem petierit, num serpentem dabit ei?*

65. *Pro ovo scorpium.*

Hujus meminit Erasmus in præfat. in adagia Ascensione editionis. Invenies autem Luc. 11. 12. καὶ ἐὰν αἰτήσῃ ᾠὸν μὴ ἐπιδώσει αὐτῷ σκορπίον; *et si petierit ovum, num dabit ei scorpium.*

66. *Sol in meridie occidit.*

Significationem habet tristissimi temporis ut Amos 8. 9. והבאתי השמש בצהרים, *Faciam ut sol in meridie occidat.* Sententia est velut si diceret, maximas calamitates importabo. Nam solis occasu tenebris omnia obscurantur. Tenebræ autem in literis mysticis res adversas denotant, quod notum vel ipsis juvenis. Sic Amos. 5. 20. *Nonne tenebræ dies Domini, & non lux? caligo, cui non est splendor?*

67. *Qui non ingreditur per ostium in caulam ovium, fur & latro est.*

Qui ingreditur in caulam ovium, h. e. in Ecclesiam Dei aliunde quàm per ostium, sive per Christum, sive ut Theophylactus interpretatur, per Scripturam, *ille fur est & latro.* Habentur illa verba Joh. 10. 1. Citanturque proverbii nomine apud Polydorum, qui testem in hac re laudat ipsum Evangelistam, cùm παροιμία eò loci non sit *Proverbium* propriè, sed *parabola*, sive *comparatio*, aut *similitudo*, h. e. משל *masal*, quæ vox latissimè patet in lingua Ebræorum, adeò ut etiam apologos.

68. *Fermentum in farina.*

Ζύμη εἰς ἄλευρον κεκρυμμένη, Fermentum in farina conditum. Adhibetur Math. 13. 33. de regno Christi ad significandum ejus progressum, qui fit sensim, initio ducto à tenuissimis principiis, veluti fermentum in farinam abditum paulatim totam eam fermentat. Venustiùs fiet, si transferatur ad hominem malum, qui moribus suis inficiat cœtum eorum quibuscum conversatur & consuetudinem habet. Polydorus ait *videri allegoriam proverbialem esse, ac dici posse in eum, qui astu & cura, hominum studiis in rem suam tractis, civitatis aut regionis alicujus imperium obtinere nititur.* Sed viderit.

69. *Hic exstruit parietem, illi obducunt ipsum inepto tectorio.*

והוא בנה חיץ והנם טחים אתו תפל, *Hic ædificat parietem, & ecce ipsi obliniunt eum insulso*, h. e. inepto, *tectorio.* Nam id elegerim præ eo quod apud Santem, *luto absque firmitate.* Porrò חיץ Tremellio est propriè paries è luto: itaque legitur in eo *exstruit luteum parietem.* Hanc pulcherrimam allegoriam invenies Ezech. 13. 10. quam per temporis angustias vobis enarrare non possum. Urgent enim operæ, & aliò properandum est.

70. *Cibus absque sale.*

Ubi quippiam fit aut dicitur quod gratiâ careat. Refertur à Polydoro ex edit. Aquilæ: nam aquilam scilicet edidisse ἀνάλῳ, ubi in Ebræo תפל legitur, videlicet in loco quem suprà produximus ex Ezechiele. Unde miror Polydorum qui de cibo acceperit, cùm nihil aliud ibi sit ἀνάλῳ, quàm tectorio insulso, h. e. inepto, ut suprà

prà indicavimus. Videtur tamen translatio esse à cibis sale non conditis. Quod non obscurè declarat Hier. ad eum locum, in hunc modum scribens, *Aquila verbum Ebraicum* חפל *interpretatus est* ἀνάλων, *quod significat* absque sale; *de translatione transiens ad aliam translationem, ut quomodo cibus absque sale nullum habet saporem, ita & lutum absque paleis, quibus firmatur & stringitur, nil roboris possit prabere parieti.*

JOH. DRUSII

PROVERBIORUM
CLASSIS SECUNDÆ:
LIBER III.

1. *Effossos oculos dare,*

Singularem erga se affectum, & amorem Galatarum quasi proverbiali tropo declarat Apostolus, Gal. 4. 5. cùm ait, εἰ δυνατὸν τοὺς ὀφθαλμοὺς ὑμῶν ἐξορύξαντες ἂν ἐδώκατέ μοι, *Si fieri potuisset, oculos vestros effossos dedissetis mihi.* Sic vulgò *impertire oculos suos* dicitur qui id quod in vita charissimum habet pro altero impendit. Nihil enim charius oculorum sensu: Unde in exprimenda amoris vi frequens eorum mentio apud scriptores tum sacros tum profanos.

2. *Animam impartire.*

Affine est 1. Thes. 2. 8 εὐδοκοῦμεν μεταδοῦναι ὑμῖν οὐ μόνον τὸ εὐαγγέλιον τοῦ Θεοῦ, ἀλλὰ καὶ τὰς ἑαυτῶν ψυχάς, *Cupiebamus tradere vobis non solùm Evangelium Dei, sed etiam nostras ipsorum animas*: dictum autem figurâ loquendi per hyperbolen, qualis in illo Hesiodi, cùm pecuniam ait esse ψυχὴν δειλοῖσι βροτοῖσι, *Animam miseris mortalibus.* Quod genus occurrit & in Græcorum Proverbiis, ζωὴ καὶ ψυχή, *vita & anima*: item αἷμα καὶ ψυχή, *sanguis & anima*, de re vehementer chara & jucunda. Est enim anima rerum omnium ut pretiosissima, sic charissima; quâ neque prius habemus quicquam nec antiquius: ita ut verissimè dictum sit, *Pellem pro pelle, & quicquid habet homo dat pro anima sua.*

3. *Sol ne occidat super iracundiam vestram.*

Eph. 4. 26. Ὀργίζεσθε καὶ μὴ ἁμαρτάνετε, ὁ ἥλιος μὴ ἐπιδυέτω ἐπὶ τῷ παροργισμῷ ὑμῶν. i. *Irascimini, & ne peccate: Sol ne occumbat super iracundiam vestram.* In his postremis verbis Apostoli figura est proverbialis, cujus me admonuit clarissimum lumen Theodorus. Significat autem, ut idem annotat, iracundiam primo quoque tempore cohibendam esse: ac si dicat. Si contingat vobis irasci, ne sic indulgete iracundiæ vestræ ut peccetis. Quin actutum comprimite eam ne locum detis Diabolo. Reperitur hæc eadem locutio Deut. 24. 15. Sed citra figuram. Dicitur enim ibi *sol occumbere super mercedem*, quæ non solvitur ante solem occidentem. Simili ratione *oriri* dicitur *super furem*, qui post solis ortum in furto deprehensus sit. Locus Apostoli pro iis qui Ebræa desiderant, poterit verti hoc modo, רגזו ואל תחטאו השמש לא תבא על עברתכם, *Commoveamini, & ne peccetis. Sol ne occidat super indignationem vestram.*

4. *Digito loqui.*

Digito loqui gestus est superborum & alios præ se vehementer contemnentium, proprium enim talium hominum, quæ significata domi volunt, digiti nutu indicare, quasi nemo domesticorum dignus sit quem voce alloquantur. Quod de Pallade quodam referunt, Viro clarissimo, qui vixit sub Neronis principatu, is enim cùm accusatus esset quòd Cornelium Sylam ad imperium vocasset, & liberti ejus nominarentur quos conscios haberet, respondit, Nihil unquam se domi nisi nutu aut manu significâsse. Quo dicto superbo populi invidiam in se mirabiliter concitavit, & ex amicis plurimos inimicos sibi fecit; nec mirum: nihil enim generis claritatem virtutisque gratiam citiùs exstinguit, quàm superbia, nihil odiosius. Legitur Prov. 6. 14. apud vetustum interpretem, ubi in Ebræo מורה באצבעותיו, de homine nequam, i, *docet*, sive *indicat digitis suis.* Quod superbiæ signum esse præter alios etiam Nicolaus declarat hâc glossâ, *Loquitur digito per superbiam.* Tertullianus huc respexerit fortasse, cùm ita scriberet, *Sed tu supercilio capitis, & nutu digiti accommodato altiùs tollens, & quasi retro jactans, Erat, inquis, quasi semper fuerit, scilicet innata & infecta & ideò materia credenda.* Posset ad hanc sententiam aptari Jes. 58. 9. *extensionem digiti.* Sanè quidem Jonathan interpretatur. *Nutum qui fit digito.* Sed de hoc loco aliâs.

5. *Membrum asininum.*

בשר חמור, *Membrum asini*, sive *asininum.* In proverbio est de enormi vastóque genitali. Nam verendi enormitate supra modum præditi sunt asini. Ideò apud nonnullas gentes Priapo sacri habentur. Nec alia de causa commodus Imperator onos dictus est quàm quòd prægrande membrum haberet. Usus est Ezechiel ut significaret enormem scortationem, h. e. idololatriam populi Israel & Judæ. Ezech. 23. 20. *Membra asinorum membra eorum.* Hoc in loco vetus Interpres edidit. *quorum carnes sunt ut carnes asinorum*: nimis obscurè בשר quid propriè & usitatè *carnem* denotat, sed hic aliter accipitur, nempe pro eo quo viri sumus ut Lev. 15. 2.

Eo,

Eodem ſignificatu accipitur Ezech. 16. 26. גדלי בשר, i. magno membro prædititi, mutoniati.

6. *Erunt ac ſi non fuiſſent.*

והיו כלא היו, *Erunt quaſi non fuiſſent.* In uſu eſt hic ſermo apud Prophetas cùm ſignificare volunt id quod David aliis verbis extulit, *periit memoria eorum cum ipſis.* Idem certè valet, *erit ac ſi non fuiſſet, & peribit memoria ejus una cum ipſo*: Qui enim ita pereant, ſimiles ſunt iis qui nunquam exſtiterunt. Quippe de vita eorum juxta ac morte ſiletur, ut verbis utar Salluſtianis. Exſtat Abd. v. 16. *Quia ſicut bibiſtis* in monte ſancto meo, bibent omnes *gentes jugiter, & bibent & abſorbebunt; & erunt ut ſi non fuiſſent.* Paulò aliter accipies Sapient. 2. 2. καὶ μὲν τῦτο ἐσόμεθα ὡς ἐχ ὑπάρξαντες, *poſtea futuri ſumus quaſi non fuiſſemus*: Senſus eſt, & anima & corpore ſimul interibimus: verba enim ſunt eorum, qui poſt mortem nihil hominis ſupereſſe credebant.

7. *Corde & corde.*

בלב ולב, *Corde & corde.* Valet corde & animo duplici. Proverbium ſimulationis. Exſtat Pſalm. 12. 2. *Corde & corde loquuntur*: Ubi à Symmacho interpretatur, *In corde aliud & aliud loquuntur.* Verbis Salluſtii diceres, *aliud clauſum in pectore, aliud in lingua promptum habent.* Scitum autem illud Homeri,

Ἐχθρὸς γάρ μοι κεῖν@· ὁμῶς ἀΐδαο πύλῃσιν;
Ὅς χ' ἕτερον μὲν κεύθῃ ἐνὶ φρεσὶν, ἄλλο δὲ εἴπῃ.
Hoſtis enim mihi ille perinde ac inferorum porta.
Qui aliud quidem celat in pectore, aliud verò dicit.

Reperitur & cum negatione, 1. Par. 12. 33. *Ordines ſervare abſque corde & corde*, i. bonâ fide, unanimiter, abſque ulla ſimilitudine: quod aliâs dicunt בלב שלם *corde integro ac ſincero.*

8. *Cor unum.*

לב אחד, *Cor unum.* Proverbiale ὁμονοίας, quo ſummum conſenſum ſignificant. 1. Par. 12. 38. *Totius reſidui Iſrael cor unum erat ad Davidem regem conſtituendum.* 2. Par. 30. 12. *Dando eis cor unum ad faciendum preceptum Regis ac Principum.* Act. 4. 32. τῦ δὲ πλήθυς τῶν πιςευσάντων ἦν ἡ καρδία καὶ ἡ ψυχὴ μία, *Multitudinis autem credentium erat cor & anima una.*

9. *Non remanebit ungula.*

Ad proverbialium Claſſem pertinet quod habetur Exod. 10. 26. לא תשאר פרסה, *Non relinquetur ungula* pro eo quod eſt, nihil prorſus relinquetur. Quod Aquila Interpres Chaldæus declarat referens, לא נשאר מנה מדעם, *Non relinquemus* (aliâs, *non relinquetur*; & hoc malo, ut ſit Nun loco Jodh: nam has literas ita permutabant veteres aliquando) *ex eo quicquam.* Cæterùm mentio ibi animalium ungulas habentium in quorum mentione propriè locum habet hæc hyperbola: poterit extendi tamen ad res alias quaslibet; ut ſi quis indicare volens direptam urbem aliquam in qua nihil relictum ſit quod hoſtes non abſtulerint, ſic dicat, *Ne ungulam quidem remanſiſſe.* Aut ſi quis de homine impendio nequam, dicat, ne ungulam quidem bonæ mentis ei ſupereſſe, ſed hoc duriuſculum mihi videtur.

10. *Ante lunam.*

לפני ירח, *Ante lunam.* Sermo Proverbialis, ſicut dicimus *ante ſolem*: valet autem interpretibus Ebræis, בעוד הירח *dum luna erit, quamdiu luna durabit*: h. e. in perpetuum. Nam luna perpetuò durat, ut corpora omnia cœleſtia. Pſal. 72. 5. *timebunt te coram luna*, πρὸς τῆς σελήνης. Ibidem eſt, *cum ſole.* Vide quæ ſcripſimus ad illud Proverbiale. Nec alia ſententia v. 7. in illo, עד בלי ירח, *donec non ſit Luna*, vel, *donec deſinat eſſe Luna.*

11. *Cor carneum.*

לב בשר, *Cor carneum.* In Proverbio eſt ſignificans molle, ſequax, tractabile. Ezech. 11. 19. *Auferam cor lapideum è carne eorum, & dabo eis cor carneum.* Legitur & Ezech. 36. 26. καρδία σαρκίνη. Sirach. 17. 16. *Non potuerunt corda ſua pro lapideis facere carnea.* 2. Cor. 3. 3. *Non in tabulis lapideis, ſed in carneis tabulis cordis.* Alluſit ad legem ſcriptam in tabulis lapideis. Quæ tabulæ adumbrabant humani cordis ſummam duritiem: cui opponuntur *tabulæ cordis carneæ*, quæ vi ſpiritus factæ molliores, ut in iis gratia Evangelii faciliimè inſculpi poſſit.

12. *Cor adamantinum.*

לב שמיר, *Cor adamantinum*, pro indomìnabili, quódque minimè flecti poteſt, ſicut dicimus *cor lapideum*, & ſignificat animi in malis obſtinationem pertinaciámque, Zach. 7. 12. *Cor ſuum poſuerunt adamantem*, vel, ſi placet, *adamantis*, h. e. adamantinum. Hieronymi verba ſunt ad h. l. *Cor ſuum poſuerunt adamantem Duritiam cordis oſtendit & cor lapideum, quòd noluerint verba Dei ſuſcipere. Adamas enim lapis fortiſſimus*, qui Ebraicè dicitur *Samir, in tantum durus eſt, ut omnia metalla confringat, & ipſe non confringatur ab ullo. Unde à Græcis ἀδάμ@*, i. indomabilis, *dicitur.*

13. *Cornu efferre.*

להרים קרן eſt *Cornu efferre*, h. e. ſuperbire & inſolescere, Pſal. 75. 5. 6. *Dixi inſanis, ne inſanite: & impiis, ne cornu efferte. Ne efferte in ſupremum cornu veſtrum, loquentes cervice præfracta.* Hoc ſenſu Ovidius dixit,

tunc pauper cornua ſumit.

14. *Cornu attolere.*

Et *cornu attollere*, ſicut dicimus *caput attollere*, quod eſt animi ſecuri & fiduciâ pleni. 1. Sam. 2. 1. *Attollitur cornu meum in Domino*,

15. *Cornu extollere.*

Et *cornua*, ſive *cornu, extollere*, h. e. vires ac potentiam augere, imperium amplificare. Pſal. 92. 11. *Extolles ceu monocerotis cornu meum.* 148. 14. *Extolit cornu populi ſui.* Huc refer ex 75. 6. *extollentur cornua juſti.* Sic 112. 9. *cornu ejus extolletur in gloria.* Et 89. 18. *in benevolentia tua extolletur cornu noſtrum.* Ad quem locum Theodoretus, *Cornu*, inquit, *robur & imperium vocavit ex translatione animalium cornutorum, quæ cornibus armata ſunt, hiſque utuntur contra aggredientes.* Quibus non diſſimilia ſcribit. Hier. in Comment. Hab. 3. Sic enim ibi ſcribit, *Moris eſt Scripturarum, ut ſemper cornua pro Regnum ponant, unde illud, Exaltavit cornu Chriſti ſui; & in Daniele, Decem cornua decem regna demonſtrant.*

16. Cornua

16. *Cornua sumere.*

לקחת קרנים, est *sumere cornua*: h. e. robur ac potentiam parare. Amos. 6. 13. *Qui dicitis, nónne nostris viribus sumpsimus nobis cornua?* Sed fortè melior expositio, *sumpsimus nobis cornua*, i. e. arma ad lacessendos hostes. Ductum à bestiis, quas natura cornibus armavit.

17. *Cornu salutis.*

קרן ישע, *Cornu salutis* Sic David appellat Deum propterea quòd ejus ope atque auxilio salutem adeptus fuerat. Psal. 18. 3. *Clypeus meus, & cornu salutis mea.* In collectaneis troporum scripturæ, *Cornu salutis abiit apud Ebræos in proverbium, usurpatúrque pro salute & insigni victoria.*

18. *Coram Arcturo.*

לפני עש, *Coram arcturo*, vel *ante arcturum*, ut alibi, *ante solem, ante lunam*: Sermo indicans perpetuitatem. Nam arcturus in perpetuum durat. Conservatur enim in se ipso, ut reliquæ stellæ. Job. 4. 19. *conterent eos ante arcturum.* Hic Santes *donec fuerit arcturus*. Alii maluerunt, *ante tineam*, i. citiùs quàm tinea, quod mihi sanè non displicet. עש *arcturus*, Ita sumitur Job. 9. 9. Si non fallit nos interpres priscus.

19. *Lex regia.*

Νόμ☧ βασιλικὸς, i. *Lex Regia*. Ebraicè dicitur. תורת המלך, *Lex Regis*; ut *via regia*. דרך המלך *via Regis*. Explicatur autem tribus modis. Sunt enim qui *Regis* nomine Deum significari putent, ut Nicolaus, qui exponit, *Legem regiam, à rege regum datam.* Alii verò putant *Legem regiam* dici [Sic Glossa ordinaria: itémque ea quam interlinearem vocant,] pro ea quæ excellit in suo genere. Quâ ratione (certè non valde absimili) *cubitus Regius* dicitur qui à vulgari differt solâ magnitudine. Alii demùm *legem Regiam* accipiunt ad instar viæ regiæ, quæ plana sit & sine ullis diverticulis: vel quæ communis omnium sit, & tam ad singulos quàm ad universos pertineat. Hoc postremo sensu est purum putum proverbiale, ut opinio mea fert. Jac. 2. 8. *Siquidem legem regiam præstatis secundùm scripturam, diliges proximum tuum sicut te ipsum, bene facitis.* Moneo te lector, quisquis es, apud Syrum veterem interpretem legi נמוסא דאלהא, i. νόμον τοῦ Θεοῦ, *Legem Dei*. Quæ interpretatio eam maximè confirmat expositionem, quam ex Nicolao suprà produximus.

20. *Extento gutture.*

Qui elatè incedunt, *extento gutture ambulare* dicuntur. Est enim signum superbiæ *extentum guttur*: sicut *extentum collum, & erecta cervix*, Jes. 3. 17. *propterea quòd elatæ sunt filiæ Sion, & ambulant extento gutture.* Codex Ebræus habet נטויות גרון, i. verbum è verbo, *extenta guttur*. Vetus autem editio, *extento collo*. Eadem editio Job. 15. 26. *erecto collo* legit, ubi in Ebræia est בצואר *collo* simpliciter. Hier. in Comment. Habac. 2. 2. *Superbia propriè in extentione colli & cervicis erectione monstratur.*

21. *A vento depasci.*

Vento nihil celerius. Unde à *vento depasci* dicitur qui celerrimè perit, & quasi in ventum abit, ac in nihilum redigitur. Jer. 22. 22. *Omnes tuos pastores depascet ventus.* R. David hunc locum sic explicat, *Pastores tui conterentur è vestigio, perinde ac si à vento impulsi essent.* Jonathan diversus abit ab hac sententia: quippe transfert, *cuncti pastores tui dispergentur in omnem ventum*, i. in omnes partes orbis. Prius verius. Natum videtur ex eo quòd ventus terræ superficiem celerrimè exsiccet, ejúsque humidum absumat, & quasi in nihilum redigat.

22. *Tempori servire.*

Tempori servire, ut quidem exponitur ab interpretibus nonnullis, est opportunitate temporis uti ad bene merendum de aliis, omnémque juvandi occasionem studiosè ac diligenter captare, quod Græcè legitur καιρῷ δουλεύοντες, Rom. 12. 11. i. occasioni, sive, ut Glossa ordinaria, *opportunitati servientes* Erasmus existimat hoc dicto moneri pios, si quid pro tempore inciderit incommodi, ut boni consulant, ut cohæreat cum eo quod sequitur, spe gaudentes. Nam id esse *tempori servire*. *Si quis exigit tributum*, inquit *pende. Si quis vectigal, solve; si quis exigit honorem, redde: si quis affligit, patere, nec ea res tristem reddat. sed spes erigat in malis animum.* Hactenus Erasmus, Theodorus addit quosdam in ea sententia esse, ut putent præscribi fidelibus ut pro temporis ratione se accommodent fratribus, sicut Apostolus *se factum esse omnia omnibus.* Sciendum autem Græcos pleró̲sque codices habere κυρίῳ δουλεύοντες, quam lectionem secutus sit interpres Latinus; nam vertit, *Domino servientes.* Sed Erasmus prætulit, *tempori servientes*; & admonet hujus lectionis præter eos, quos Erasmus citavit, autor Glossæ interlinearis, quam vocant

23. *Mater cum liberis.*

אם על בנים, *Mater cum filiis*; sub. *percussa*, vel *allisa*. In usu est quasi proverbiali, quando significare volumus, neque ætati neque sexui parcitum, omnibus ad internecionem deletis: Hoc modo usurpatur Gen. 32. 11. *Ne veniens percutiat me, matrem cum filiis:* & Hos. 10. 14 *mater cum filiis allisa est.* Usurpavit & Philo, vel saltem autor antiquitatum Biblicarum.

24. *Neque in hoc seculo, neque in futuro.*

ולא לעולם הזה ולא לעולם הבא, *Neque in seculo hoc, neque in seculo venturo.* Genus loquendi proverbiale, ut apparet, pro, nunquam; sicut dicimus, *neque bonum neque malum*, pro, nihil quicquam: *neque primus neque ultimus*, pro, nemo. Tale est, *neque ad dexteram neque ad sinistram*, pro, in nullam partem. Apud Scholiasten Ben Sitæ, *Qui lingua morbo laborans sanari non possunt, neque in hoc, neque in futuro seculo*, Matth. 12. 32. οὐκ ἀφεθήσεται αὐτῷ οὔτε ἐν τούτῳ τῷ αἰῶνι οὔτε ἐν τῷ μέλλοντι, i. *Non remittetur ei neque in hoc seculo, neque in futuro.* Quam sententiam in medio positam quidam ineptis quæstionibus involvere maluerunt quàm simpliciter referre.

25. *Homo somnus:*

אדם שנה, *Homo somnus*: sicut dicimus *homo bulla*. *Homo somnus*, quia vitam agit in somno, h. e. vanissimam Psal. 90. 5. *Quasi inundatione rapis eos, somnus sunt.* Homo enim ætatem quasi in somno traducit, majore parte vitæ per calamitates ademptâ. Sanè qui-

dem somnus mediam partem vitæ hominibus aufert, sed fortè melior interpretatio quæ apud Hieronymum.

26. *Homo somnium.*

Nam Hieronymus hoc in loco legit, *ut somnium erunt*. Cui lectioni firmandæ est Scholion Camii Ebræis *somnus sunt*. Vult dicere, *ut somnium in somno*. Porrò somnia, præsertim à cibo & potu, vanissima sunt. Nec dissimilis vita humana. Quid enim eâ fragilius? quid fugacius? quid evanidum magis aut caducum? Ergò Æschylus apud Stobæum καπνῦ σκιᾶς, i. *umbra fumi similem* esse ait. Pindarus in Pythiis hymn. 8.

Τί δὲ τίς; τί δ' ὔ τις;
Σκιᾶς ὄναρ ἄνθρωπ☉.

i. *umbra somnium homo*. Quod relatum à Scholiaste Sophoclis in Ajace mastigophoro.

27. *Leonina facies.*

פני אריה, *Vultus leoninus*. In proverbio est de generoso ac terribili, qualis est optimorum militum, qui aspectu suo terrorem aliis incutiunt. Nam leonis vultus cùm generosi & magni animi index est, tum etiam terrorem adfert ac formidabilis est intuentibus. Unde Ægyptii sacerdotes in hieroglyphicis leonem pingebant, cùm significare vellent hominem horrendo ac terribili aspectu, cujus rei testia est Pierius. Quinetiam si quis somniâsset se leoninum habere caput, eum onirocritæ terrificum fore hostibus denuntiabant. Exstat 1. Par. 12.9. *Facies leonis facies eorum*. Hic glossa est à Salomone Gallo מפוחדים כארוה, *non minùs terribiles ac formidabiles erant quàm leo*.

28. *Fornax ferrea.*

כור הברזל, *Catinus ferri*, h. e. in quo ferrum liquatur: à Græcis χῶν☉, sive χωνεῖον dicitur. Sic recentior interpretatio. Priùs erat in aliorum editionibus, *fornax ferrea*. Sic legitur *virga ferri*, pro, *ferrea*. Porrò *ferrum* in metaphora pro duro ponitur. *Fornax* ergò *ferrea* vocatur Ægyptus propter durissimam servitutem, quam ibi olim servierunt Israelitæ. Augustinus locutionum lib. 5. *Fornacem ferream duram tribulationem intelligi voluit. Secundum hæc & de Joseph dictum est in Psalmis, Ferrum pertransiit animam ejus*. Sanè quidem fornax symbolum est rerum adversarum: nam ut fornax metalla explorat, sic res adversæ homines justos. Reperitur Deut. 4. 20. *Vos enim assumpsit Dominus, & eduxit è fornace ferrea ex Aegypto*: & 1. Reg. 8. 51. *Quos eduxisti ex Aegypto, è medio fornacis ferreæ*; & Jer. 11. 4. quo die eduxi eos è terra Ægypti, è fornace ferrea.

29. *In ventum erunt.*

Jer. 5. 13. *Prophetæ erunt in ventum*: h. est evanescent, ad nihilum recident, & quasi in ventum abibunt. Aut *erunt ventus*, h. e. ventosi: aut *vento similes*, h. e. vani ac mendaces; q. d. Quæ prædicent, ea non evenient. Ita falsis Prophetis pœna denunciatur quæ futura sit, vel interitus internecióque, vel prædictionum vanitas.

30. *Non dormiunt, nisi malefecerint.*

Proverbialiter declarat immodicam cupiditatem malefaciendi. Prov. 4. 16. *Non dormiunt nisi malefecerint; & eripitur somnus eorum, nisi fecerint ut aliquis impingat*. Dictum ut apud Aristophanem, *Non capit somnum nisi hoc vel illud fecerit*. Vide Chiliades Erasmi. Simile est apud Virgilium,

Et si non aliqua nocuisset, mortuus esses.

Huc refer ex Prov 6. 4. *Ne dederis somnum oculis tuis, neque dormitationem palpebris tuis.*

31. *Dormietis nemine exterrente.*

ושכבתם ואין מחריד, *Dormietis, nec erit qui exterreat*. Proverbiale de iis, qui in summa pace vivunt, & animo securi sunt. Quadrat cum illo, *in utramque aurem dormire*. Repetitur Lev. 26. 6. Affine est, *dormit & expergiscitur*, quod aliâs à me explicabitur.

32. *Umbra mortis.*

צל מות, *Umbra mortis*. Valet ut si diceretur, *Orci umbra*. Nam *mors*, ὁ ᾅδης, interdum, ut in illo, *descenderunt in penetralia mortis*: quod exstat apud Salomonem libro de Proverbiis. Potest exponi & *umbra mortifera*. Usurpatur autem de ultimo discrimine, Psal. 23. *si ambulavero in medio umbra mortis*: & de crassa ignorantia earum rerum, quæ ad salutem pertinent. Jes. 9. 1. *habitantibus in terra umbra mortis*. Math. 4. 16. ἐν χώρᾳ καὶ σκιᾷ θανάτου, i. *in regione & umbra mortis*. Vide Parallela nostra ad illum locum. Vide quoque Jer. 6. 2.

33. *Cor lapideum.*

Σκληρὸς καρδίας, *Cor lapideum*, de animo duro & intractabili, qualem Ovidius describit per hæc verba.

Natus es in scopulis, nutritus lacte ferino,
Et dicam silicet pectus habere tuum.

& qualis est animus hominis non regenerati. Consule Theodori annotationes 2. Cor. 3. 3. Legitur Sirach. 17. 16. item Ezech. 11. 19. ubi in Ebræo לב האבן *cor lapidis*: cui ex adverso respondet *cor carneum*; de quo aliâs. Vide,

34. *Cum Sole.*

עם שמש, *Cum sole*; valet autem, quamdiu sol durabit, nimirum perpetuò & sempiternis seculis, velut cùm dicimus, *Coram luna*. Nam sol & Luna sempiterna, sunt, ut incorruptibilia omnia, quorum species servantur in individuis, sive in singulis. Sic angeli tam boni quàm mali. Talium enim neque interitus est, neque generatio, Psal. 72. 5. *Timebunt te cum sole, & coram luna*. Hic locus, inquit R. David, non potest intelligi de Salomone, nisi per hyperbolen: sed verè ac propriè competit in Christum, quem pii augustè sanctèque omnes venerabuntur, quam diu sol & luna cum luce suâ cuncta lustrabunt. Ambros. Hexaem. lib. 4. cap. 8. *Sapiens non cum luna mutatur, sed permanebit cum sole*: vult dicere, constans est ut sol, qui semper eodem vultu apparet.

35. *Ante Solem.*

Eandem sententiam continet, Psal. 72. 17. לפני שמש *ante solem*: itaque recentior interpres elucidat *durante sole*: & Glossa ordinaria, *in æternum*. Græcè est πρὸ τοῦ ἡλίου, quod Euthymius *supra solem*, h. e. *amplius quàm sol* exponit. Sed *ante* pro *supra* autoritatem desiderat. Neque recta videtur illa Theodoreti observatio, *Particula* ante *sole & lunâ vetustiorem ipsum esse declarat*. Non enim hoc dicit, *fuit ante solem*, sed *propagabitur ante solem*, vel, ut Græci, διαμένει, i. *permanet*. Placet ergò Ebræorum interpretum expositio, *Ante*

te

te solem, i. *quamdiu sol durabit*. Talia sunt, *ante lunam, coram Arcturo.*

36. *A planta ad caput.*

מכף רגל ועד ראש, *A planta pedis usque ad caput.* Usurpatur ad notandum totum corpus ab imo ad summum, Jes. 1.6. *A planta pedis usque ad caput non est in eo integritas.* Deut. 28.35. *Afficiet te Deus ulcere pessimo à planta pedis tui usque ad verticem tuum.* Hic est קדקד in Ebræo, ut 2. Sam. 14.25. *à planta pedis ejus usque ad verticem ipsius non erat in eo vitium.* Et Job. 2.7. *Affecit Jobum ulcere pessimo, à planta pedis usque ad verticem.* Sumpsit hinc B. Ambrosius offic. lib. 2. *à vestigio pedis usque ad verticem.* Hier. ad Domn. & Rogat. præfatione in libros Paralip. *Denique cùm à me nuper literis flagitassetis, ut vobis Paralipomenon Latino sermone transferrem, de Tiberiade quendam Legis autorem, qui apud Ebræos admirationi habebatur, assumpsi & contuli cum eo à vertice, ut ajunt, usque ad extremum unguem.* Plautus Epidico,

Contempla, Epidice,

Usque ab unguiculo ad capillum summum est festivissima. Apulejus lib. 3. De asino aureo, *Ab imis unguibus sese totam adusque summos capillos perlinit.* Petronius Arbiter, *à capillo usque ad ungues.* Plutarchus, ἐξ ἄκρας κεφαλῆς ἄχρι ποδῶν. Cicero pro Roscio Comœdo, *Nonne ab imis unguibus usque ad verticem summum, si quam conjecturam adfere hominibus tanta corporis figura, ex fraude, fallaciis, mendaciis constare totus videtur.*

37. *Ad fores esse.*

Ad fores, sive *pro foribus*, esse dicitur, quod instat & in propinquo est. Sumptum à viatoribus, qui tum nobis imminent cùm pro foribus sunt. Matth. 24.23. *Cùm hac omnia videbitis, scitote*, ὅτι ἐγγύς ἐστιν ἐπὶ θύραις, *illum prope esse ad fores*, Jac. 5.9. ἰδοὺ κριτὴς πρὸ τῶν θυρῶν ἕστηκεν, *ecce judex pro foribus adstat.*

38. *Ad fores cubat.*

Huc pertinet quod Gen. 4.7. לפתח חטאת רבץ, *Ad fores peccatum*, (i. pœna peccati) *cubat.* Vulgata edit. *statim in foribus peccatum aderit.* Sensus est, si malè egeris, illicò pœnas lues facti dignas. Aut significat peccatum ei insidiari, juxta illud Siracidis, *ut leo feris insidiatur, ita maleficis peccatum.* Sumptum à feris egredientem hominem ante fores expectantibus, ut discerpant ac dilacerent. Adi ad Proverbium, *Peccatorem insequitur malum.*

39. *Toto ore.*

בכל פה, *Toto ore.* Proverbiale est Jes. 9.11. *comederunt Israëlitas toto ore*: pro eo quod est avidissimè. Utitur & R. D. Psal. 80.14. in Comment. ita scribens, *Porcus silvester, & animal agreste proverbii formâ vocantur nationes comedentes Israelem toto ore.* Dicitur autem *toto ore*, ut *toto corde*: cui cognatum, *pleno ore*; sicut dicimus, *pleno ore aliquem laudare*, h. e. effusè.

40. *In foveam cadere.*

In foveam decidere est decipi, induci. Plautus Persâ, *Videsis, ego ille doctus leno penè in foveam decidi*: & Pœnulo, *Ita decipiemus foveâ leonem Lycum.* Bernardus, *Vita foveam, in quam vides alium coram te cecidisse.* Et exitio addici, perire Matth. 15.14. *Quod si cæcus cæco dux fuerit, ambo in foveam cadent.* Jes. 24.18. *Qui vocem pavoris effugerit, in foveam cadet.* Vide *foveam fodere.*

41. *Foveam fodere.*

Foveam fodere, aut *cavare*, proverbiali figurâ dicitur, qui de alicujus exitio cogitat, eique perniciem machinatur, sive apertè id faciat, sive occultè & per insidias, nihil refert. Vide quæ notamus ad proverbium, *Qui foveam fodit, in eam cadet.* Reperitur Psalm. 56. *Foderunt ante me foveam*: & 94. *donec fodiatur improbo fovea.* Ambrosius Hexaem. lib. 1. cap. 8. *Simpliciter lege, ô homo, non tibi ipse foveam pravus interpres effodias: simplex sermo est, Quia fecit Deus cœlum & terram.* Prudentius Psychomachiâ non parùm hanc locutionem illustrat, cujus ideò verba non pigebit adscribere.

Sed cadit in foveam præceps, quam callida fortè
Fraus intercisô suffoderat æquore furtim:
Fraus detestandis vitiorum è pestibus una
Fallendi versuta opifex, quæ præscia belli
Planitiem scrobibus violaverat insidiosis,
Hostilis de parte latens, ut fossa ruentes
Exciperet cuneos, atque agmina mersa voraret,
Ac ne fallacem puteum deprendere posset
Cauta acies, virgis adopertas texerat oras,
Et super impositi simularat cespite campum.

42. *Domus tineæ.*

בית־עש, *Domus tineæ*: putum putum proverbiale, quod eruere ex Job. 27.18. & est idem cum illo, *Domus aranei.* Ergò, *ædificat sicut tinea domum suam*, cùm sit Vir sanctus, innuit impii domum minimè futuram stabilem, aut diuturnam. Nam tinea deprehensa in veste statim excutitur.

43. *Aquilæ nidus.*

Aquila supra cæteras aves omnes altissimè nidificat: unde legimus Abd. v. 4. *Si extuleris tanquam aquila, & si posueris inter sidera nidum tuum.* Ex quo Proverbium facies, *Aquilæ nidus*, de ædibus in rupe aliqua locòve edito exstructis, cujusmodi erant arces Idumæorum, de quibus ibi sermo: quas rectè appellaveris *nidos aquilinos*, tum propter altitudinem, tum etiam quia in petris sitæ erant. Certè aquilam in petris nidulari, præter Plinium, etiam Aristoteles tradit ad hunc modum scribens, *Nidificant locis non planis, sed celsis; præcipuè autem arduis saxis, & præcipitibus: sed arboribus etiam.* Dixi arces Idumææ sitas fuisse in petris. Doceo perspicuè ex illo ipso Propheta, ubi sic ait; *Superbia cordis tui decepit te, ô qui habitas in fissuris petrarum*: & ex Jeremia, apud quem eadem fermè verba leguntur, cap. 49. v. 16. *Decepit te superbia cordis tui, ô qui habitas in fissuris petrarum, qui occupas altitudinem collium: quod si extuleris tanquam aquila nidum tuum, inde te detraham; dicit Dominus.*

44. *Lacte lotus.*

Oculi lacte loti: h. e puri ac nitidi, vel candidissimi. Exstat Cant. 5.19. עיניו רחצות בחלב, *oculos habet lacte lotos.*

45. *Nive lotus.*

Tale est Job. 9. 31. *Si lotus fuero quasi aquis nivalibus.* Nam nix candida æquè ac *lac*. *Nive lotus* רחץ בשלג Pertinet ad Proverbium, *Nive candidior.*

46. *Oculi columbini.*

Cant. 1. 15. עיניך יונים, *Oculi tui columbarum*: h. e. columbini. Nam subintelligitur, *oculi*. Sic Cant. 5. 12. *Oculi ejus columbarum ad aqua alveos.* Quidam accipiunt de vehementer pulchris & gratiosis. Meo judicio *oculi columbini* dicuntur casti ac simplices, minimèque mali aut invidi. Hoc sensu usurpat Ludovicus Vives in Comment. super 14. Augustini De Civit. Dei cap. 8. ita scribens. *Cum Philumena in lupanari invenia tur, quid aliud simplici illi & columbino prædicatoris oculo videri debuit quàm meretrix?*

47. *Ex ore leonis.*

מפי אריה, *Ex ore leonis*, proverbialiter dictum pro, è summo discrimine, & usurpatur ubi alicui ex insperato salus obtigit. Nam quem leo ore prehenderit, quasi extra spem est liberatio. Joh. Leo in descriptione Africæ, *Credat qui volet, quicquid leo prehenderit, etiamsi camelus foret, rostro aufert.* Legitur Psal. 22. 22. *Serva me ex ore leonis.* Huic simile in eodem loco, *E cornibus unicornium.* Repetitur etiam apud Apostolum 2. Tim. 4. 17. ἐῤῥύσθην ἐκ στόματος λέοντος, i. *ereptus fui ex ore leonis*: ubi Neronem significari putant, διὰ τὸ ὠμόθυμον, *ob crudelitatem*. Vide Eusebium hist. Eccles. lib. 2. cap. 22.

48. *Homo bilinguis.*

Ἀνὴρ δίγλωσσος, *Vir bilinguis*, sicut dicimus *vir duplex*, aut *duplici corde*. Exstat in Græcè editis Prov. 11. 13. Ἀνὴρ δίγλωσσος ἀποκαλύπτει βουλὰς ἐν συνεδρίῳ, *Vir bilinguis revelat consilia in consessu.* Et apud Siracidem Eccles. 5. 9. οὕτως ὁ ἁμαρτωλὸς, *Sic est peccator bilinguis.* Adi huc postremum locum, si vacat.

49. *In foveam detrudere.*

Vel, *in foveam eversum præcipitare*: h. e. εἰς βόθρον ἀνατρέψαι. Valet perdere, exitio dare, perniciem afferre, Psal. 55. 24. *Deturbas eos in puteum foveæ*: & 140. 11. *Detrudet eos in foveas, unde non emergant.* Ecclesiast. 12. 15. *Oculis quidem illacrymabit, sed animo deliberabit de te in foveam præcipitando.* Quod suprà posui, *in puteum foveæ*, παράπληκτον est, ut *Lutum cœni*, *Terra pulveris*: nisi placet vertere, *in puteum interitûs.*

50. *Gens non gens.*

Gens non gens. Formâ proverbii dicitur de nihili & abjecta gente, Rom. 10. 19. ἐγὼ παραζηλώσω ὑμᾶς ἐπ' οὐκ ἔθνει, *ego ad æmulationem provocabo vos per non gentem.* Esset plenum ἐπ' ἔθνει οὐκ ἔθνει; *per gentem non gentem*, ut Deuteron. 32. 21. unde hic locus adductus, בלא עם *per non populum*; dicendum integrâ oratione בעם לא עם *per populum non populum*, sive *per populum, qui non est populus.* Ita vocabant Judæi, si non fallunt nos Interpretes, omnes populos profanos, propterea quòd alieni essent à cognitione veri Dei. Sic *non vivere* dicuntur qui vitiis sunt addicti. Ipse Moses ita explicat, cùm ait, *per gentem insipientem irritabo eos.* Nam quæ *gens insipiens* nisi qui Deos falsos colit? Cæterùm pertinet ad classem eorum quæ per ἀντίφρασιν efferuntur. Quod genus est illud apud Catullum *funera nec funera.* Sic Græci ἄδωρα δῶρα, *dona non dona*, ἀγάμους γάμους, quod vetus quidam tragicus dixit, *innuptas nuptias.* Sic Cicero, *insepultam sepulturam.* Ovidius *Injusta justa.* Sic denique Ennius, *artem inereem*: cujus est illud,

Qua scis,
In vulgum vulgas, artem que expones inersem.

51. *Consuere pulvillos.*

Legitur Ezech. 13. 18. *Væ consuentibus pulvillos pro omnibus axillis manuum.* Ebræa sunt הוי למתפרות כסתות על כל אצילי ידי ubi כסתות positum mihi videtur simpliciter pro ידים. Vetus Interpres, *væ his qui consuunt pulvillos sub omni cubito manûs.* Facit huic loco egregiam lucem D. Gregorius in Moralibus, per hæc verba. *Quisquis ergò malè agentibus adulatur, pulvillum sub cubito, vel cervical sub capite jacentis ponit, ut qui corripi ex culpa debuerat, in ea vultus laudibus molliter acquiescat.*

52. *Cervical sub capite jacentis ponere.*

Vel, *facere cervicalia sub capite universæ ætatis.* Hæc verba habentur apud veterem Interpretem, loco quem diximus. In Ebræo est, ועשות המספחות על ראש כל קומה quod alius interpretatus est, *& facientibus velamina super caput omnis staturæ*: alius dixit, *parantibus consibulas pro capite cujusque staturæ.* Sensus petendus ex verbis Gregorii suprà memoratis.

53. *Lutum absque paleis.*

Proverbio dici potest de argumento quod non cohæret, sicut dicimus *scopa dissoluta*: aut de argumento prorsus invalido. Nam luteus paries, nisi paleæ admixtæ sint quæ lutum tenaciùs stringant, minimè cohæret, planèque infirmus est; sic adeò ut levi momento dirui atque everti possit. Quod declarat Hier. in Comment. Ezech. 13. ad locum, *illi autem linebant eum luto absque paleis*, per hæc verba, *Ipsum parietem linebant Pseudoprophetæ absque temperamento, ut interpretatus est Symmachus, h. e. puro luto, & quod paleas non haberet, ut nec præbere posset aliquam fortitudinem.* Et pòst paulò, *ut quomodo cibus absque sale nullum habet saporem, ita & lutum absque paleis, quibus firmatur & stringitur, nil roboris possit præbere parieti.*

54. *Complicat manus.*

חובק ידים, *Complicat manus.* Competit in pigrum qui præter modum somno ac otio indulget. Cohel. 4. 5. *Stultus complicat manus suas, & comedit carnem suam.* Figura loquendi sumpta est à gestu hominis ignavi & somniculosi, qui manus suas non ad opus, sed ad somnum componit, eas conserendo complicandóque in pectus suum. Prov. 6. 10. *Quousque piger cubabis? quando surges ex somno suo? paululum somnorum, paululum dormitationum, paululum complicationis manuum ad cubandum.* Nisi me fallit memoria, legi apud Erasmum, *compressis manibus* ex Livio, in otiosos & inertes.

55. *Abscondit manus in sinu.*

Affine est quod in Græcis cod. Prov. 19. 24. ἐγκρύπτει (aliàs ἐπικρύπτει) εἰς τὸν κόλπον αὐτοῦ χεῖρας, *abscondit in sinum suum manus*, q. d. adeò piger est ut abditas in sinu manus (gestus est ignavorum) ne quidem cibi causâ ad os referat. Sic Prov. 25. 16. κρύψας ὀκνηρὸς

τὴν χεῖρα ἐν τῷ κόλπῳ αὐτοῦ, οὐ δυνήσεται ἐπενεγκεῖν εἰς τὸ στόμα, absondens piger manum in sinu, nequit eam ad os referre.

56. *Abdit manus sub axilla.*

Quod Græci referunt *in sinu*, id in Ebræo legitur בצלחת: valet autem secundùm nonnullos, *in lance*; aut secundùm alios, *in lebete*, sive *aheno*. Utro modo legas, eadem manet sententia, quâ hyperbolicῶς extremam ignaviam designat: cùm quis adeò segnis est, ut manum à lance, sive aheno, ad os referre pigretur. Propiùs ad superiora accedit, quod apud veterem Interpretem Latinum, *Abscondit manum suam sub ascella*. Nam talia gestua pigrorum. Thargum cæci (Si modo cæcus autor edit. Chaldaicæ in Proverbia Salomonis) hoc loco edidit בשחאתיה. Quid hoc sibi vult? Scribo בשחתי, Aleph juvandæ lectioni erat, cùm nulla essent puncta: punctis additis videtur inducendum שחו sunt אצילות: h. e. *axilla*, μασχάλαι haud dubiè à שחא In Lexico Nathani שחי *axilla*. Recentiores dicunt בירת שחי, Arabes אלאבט.

57. *Non relinquetur lapis super lapidem.*

Οὐ μὴ ἀφεθῇ λίθος ἐπὶ λίθον, *Non relinquetur lapis super lapidem*, Matth. 24. 2. Marc. 13. 1. Luc. 19. 43. & 21. 5. Usurpat Servator de urbis Hierosolymæ excidio, & est hyperbola proverbialis: cui similis, *Non relinquetur mingens ad parietem*, de qua suo loco. Ebraicè dicas, לא תשאר אבן על אבן. Sciendum verò hujus usum esse propriè in ædificiis: illud autem locum habere in hominibus duntaxat.

58. *Lapides clamabunt.*

De re quæ nullo pacto celari potest, proverbiali hyperbolâ dixit Christus Luc. 19. 40. ἐὰν οὗτοι σιωπήσωσιν οἱ λίθοι κεκράξονται, *Si tacuerint isti mox lapides clamabunt*. Licet enim plerique ita intelligendum putent, (verba sunt ex Hieronymi Comment. in Habacuc) Si Judæi tacuerint, multitudo me gentium confitebitur: tamen hæc expressior & verior intelligentia, etiamsi homines taceant, & signorum meorum multitudinem lingua invidens non loquatur, tamen lapides ipsi, & fundamenta murorum, & parietum ædificatio meam poterunt magnitudinem personare. Quod ut significantiùs fiat, ponamus literaturæ quoque secularis exempla: Crispus loquitur in historia, *Saguntini fide atque ærumnis inclyti, per mortalium studium majores quàm opibus: quippe qui etiam tum semiruta mœnia, domus intecta, parietésque templorum ambusti, manus Punicas ostentabant*. Simile quid & Tullius ad Cæsarem pro Marcello, *Parietes medius fidius, C. Cæsar, ut mihi videtur hujus curiæ tibi gratias agere gestiunt: quod brevi tempore futura sit illa autoritas in his majorum suorum, & suis sedibus*. Hactenus Hieronymus. Huc referri debet ex Hab. 2. 11. אבן מקיר תזעק וגו׳, *Lapis è pariete clamat, & lacunar è ligno, sive materiatura respondet ei*. Quæ paulò aliter leguntur apud nostrum interpretem, *Lapis de pariete clamabit, & lignum quod inter juncturas ædificiorum est, respondebit*. Mens Prophetæ, omninò patet omnibus regiam tuam ex rapina constructam esse, cùm hoc lapides & laquearia palàm testificentur; quo sine dubio Deum excitabunt ad vindicandum injuriam quam facis iis, quibus sua per vim extorques, ad construenda palatia tua. Usus est eleganter hoc loquendi genere & ipse Hieronymus epist. 47. quæ de vitando suspecto contubernio, *ipsique parietes*, inquit, *in me maledicta resonârunt*.

59. *Aves efferent vocem.*

Cognationem habet cum superiore proverbio, עוף שמים יוליך את הקול, *Aves cœli efferent vocem*: cujus usus erit cùm significabimus id quod dictum est diu latere non posse. Sic usurpat Salomo Cohel. 10. 20. inquiens, *In cogitatione tua ne Regi maledicito, neque diviti in penetralibus tui cubilis. Nam vocem efferent aves Cœli, & rem indicabunt pennipotentes*. Hoc vult. Cave maledicos potentioribus ac fortunatis: nam si in eos aut cogitaveris quippiam, aut dixeris contumeliosè, protinus enuntiabitur ac palàm fiet. Sunt enim, ut vulgò dici solet, ὦτα καὶ ὀφθαλμοὶ βασιλέων πολλοί, *multa Regum aures atque oculi*.

60. *Transferre montes.*

Videtur apud veteres proverbium fuisse de conatu qui humanas vires superat. Quare Dei potentia hoc modo declaratur Job. 9. 28. & Psalm. 17. Christus item Matth. 17. & Apostolus 1. Cor. 13. ad ostendendam fidei efficaciam, dicunt eâ montes transferri, quod solius est Divinæ potentiæ.

61. *Accensâ lucernâ quærere.*

Luc. 15. 8. cùm ait ὁ σωτὴρ, *Quæ mulier si habeat drachmas decem, & perdiderit drachmam unam, non accendit lucernam*, &c. aut fallor aut respexit ad proverb. suæ gentis, לחפש בנרות *Scrutari lucernis*: quod usurpant pro ζητεῖν ἐπιμελῶς καὶ ἀκριβῶς, i. *diligenter & cum cura aliquid quærere*. Atque hoc quidem sensu dictum Soph. 1. 12. *Scrutabor Hierosolymam lucernis*.

62. *Non serunt, neque metunt.*

Οὐ σπείρουσιν, οὐδὲ θερίζουσιν, *Non serunt, neque metunt*. Proverbialiter dictum in Evangelio, pro, nullum laborem exercent. Tale est οὐ κοπιᾷ, οὐδὲ νήθει, *non fatigantur, neque nent*; de liliis agrestibus. Vide Matth. 6: 26. 28.

63. *Ad ultimum quadrantem solvere.*

Ad ultimum quadrantem solvere dicitur is cui de debito nihil remittitur. Germanum proverbiale Matth. 6. 26. οὐ μὴ ἐξέλθῃς ἐκεῖθεν, ἕως ἂν ἀποδῷς τὸν ἔσχατον κοδράντην, *Non exibis illinc, donec persolveris ultimum quadrantem*. Quadrans nummus est, qui à quibusdam vocatur *teruncius*. Syrus habent שמונא: alibi λεπτὸν ita vertit, ut Luc. 12. 59. Est autem *Samuna*, quemadmodum nomen arguit, octava pars *Assir*, quod est genus parvæ monetæ, ait R. Nathan, & vocatur אסיר in Resch Misna haccedaschim. Glossæ Arabicæ, *fumenet, obolus*. In Gemara, cap. 1. דקרושים, *duo oboli sunt in quadrante*. Sic enim interpretor ex hoc loco, quo in Ebræo ב׳ פרוטה לשומן, h. e. ad verbum, *duo Phruta* (κέρμα propriè i. minutæ æris) *sunt in nummo qui* Suman *vocatur*.

64. *Vel tunicam odit.*

Dictum in Epistola Judæ pro, impensè odit, videlicet vers. 23. μισοῦντες καὶ τὸν ἀπὸ τῆς σαρκὸς ἐσπιλωμένον χιτῶνα, *odio habentes vel eam, quæ à carne commaculata est tunicam*. Sumptum ut apparet, à mulieribus sanguine

guine menstruo pollutis, quarum vestes etiam pollutæ censebantur. Gorionides hist. lib. 1. cap. 4. *Odit eos odio magno, quemadmodum odit sapiens rerum naturalium peritus fusum panis inquinati, quo usa fuit mulier mensium profluvio laborans.*

65. *Olla lotionis.*

Servitus hoc nomine significatur vilis & abjecta. Psal. 60. 10. מואב סיר רחצי, *Moab olla lotionis mea*: ac si diceret, serviet mihi pro vilissimo mancipio. סיר רחץ, *vas in quo sordes eluuntur*, cujusmodi est pelluvium Festi, *vel* quod Cato appellat *labrum eluacrum*. Licebit uti (ita *matula* vocabulo usus est Plautus) in eum quem contemnimus. Græci vertunt, Μωὰβ λέβης τῆς ἐλπίδος μου, *Moab olla spei mea*: tanquam dicas, mea sperata servitia. Nam רחץ *sperare* in lingua Chaldæorum.

66. *Prædicare super tecta.*

Id est palàm ac publicè. Quasi proverbiali tropo dixit Servator, *qua auditis in aure, prædicate super δώματα*. Hier. in epist. ad Suniam & Fretelam scribit δῶμα in Oriente ipsum dici quod tectum. *In Palæstina enim, & Aegypto* inquit, *non habent in tectis culmina, sed domata quæ Romæ vel Solaria, vel mæniana vocant, i. plana tecta, quæ transversis trabibus sustentantur.*

67. *Dies umbra.*

Vocabulum *umbra* frequens apud Autores in sensu rei fugacis & evanidæ: qualis est vita humana. Itaque lectum Job. 8. 9. צל ימינו בארץ, *Umbra dies nostri in terra*: & Psal. 102. 12. *Dies mei similes umbra inclinata*: rursus Psal. 144. 4. *Dies ejus similes umbra prætereunti*. Sed Æschylus apud Stobæum ait vitam hominis similem esse καπνοῦ σκιᾶς, quæ est *umbra fumi*. Sophocles in Ajace flagellifero,

Ὁρῶ γὰρ ἡμᾶς οὐδὲν ὄντας ἄλλο πλὴν
Εἴδωλ᾽, ὅσοιπερ ζῶμεν, ἢ κούφην σκιάν.
Video enim nos nihil aliud esse nisi
Simulacra, quotquot vivimus, aut levem umbram.

68. *Gladio & arcu.*

Proverbiale verbum Gen. 48. 22. *partem quam accepi è manu Amorræi gladio meo & arcu meo*, בחרבי ובקשתי quod valet, vi armatâ; ut Psal. 44. 7. *Non in arcu meo confidam, non meus me servabit gladius, arcum & gladium* posuit pro quovis genere armorum.

69. *Mane in loco tuo.*

Hoc est, in vocatione tua, vel in statione, in quâ constitutus es. Ecclesiast. 11. 22. in vulgata versione Latina, *Ne manseris in operibus peccatorum, sed confide in Deo, & mane in loco tuo.* Videtur legisse ἔμμενε τῷ τόπῳ σου, pro eo quod in libris editis ἔμμενε τῷ πόνῳ σου, *persevera in labore tuo*, lectio non rejicienda. Sic Cohel. 10. 4. *Si Spiritus dominantis accensus fuerit in te, locum tuum ne desere.* Idem fermè cum illo, *Nosce locum tuum*: quod enarramus class. 3. lib. 4.

70. *Vel puer describat.*

ונער יכתבם, proverbii formâ dictum, Jes. 10. 19. *& reliqua arbores sylvæ ipsius pauca erunt, vel puer describat eas*: éstque sermo brevis pro *numeret & describat*: vel, *numeratas describat*. An meliùs *descriptas numeret*? Nam pueri rarò numerant ultra decem. Veterum interpretatione *vel puer describat eas* valet, redigentur ad decem, quem numerum in Alphabetho significat Joth literâ minima: eam enim puer quantumvis parvulus facilè pingat. Sed hoc argutius. Simplex sensus, redigentur ad numerum valde exiguum.

71. *Dormit & expergiscitur.*

Non alienum est à natura proverbiorum quod aliquoties in sacris literis occurrit, καθεύδει καὶ ἐγείρεται, *dormit & expergiscitur*, de eo qui vitam ducit vacuam omni curâ omniúmque expertem perturbationum: qualis esse solet vita eorum, qui à metu securi summâ animi æquitate ac tranquillitate dies noctésque transigunt. Marc. 4. 26. *Sic est Regnum Dei, ut si homo quispiam jaciat sementem in terram & dormiat, & exsurgat nocte ac die, seménque germinet, & surgat in altum, quomodo ipse nescit.* Psal. 3. 6. *Cubavi & dormivi, expergefactus sum, quoniam Dominus me sustentat.* Psal. 4. 9. *Quietè simul cubabo & dormiam, quia tu solus, Domine, in tuto me collocabis.*

72. *Ad collum usque.*

עד צואר יגיע, *Ad collum usque pertingit.* Dici potest quando res in summum discrimen adducta est. Metaphora ab iis, qui in aqua merguntur. Affine est, *usque ad animam*, de quo aliàs. Legitur Jes. 8. 9. Vide Scholia Ebraica ad eum locum. Rursus Jes. 30. 28. *Spiritus ejus, ut torrens inundans, ad collum usque secat.*

73. *Jota vel apex.*

Joth apud Ebræos inter Alphabethi literas minima est: huic respondet ἰῶτα Græcorum, ex quo illud Matth. 5. 18 ἰῶτα ἓν ἢ μία κεραία οὐ μὴ παρέλθῃ ἀπὸ τοῦ νόμου, ἕως ἂν πάντα γένηται, *jota unum aut unus apex nequaquam præterierit ex Lege, donec omnia facta fuerint.* Sed quid *apex*? interpretes nonnulli referunt ad vocales & accentus, qui ex minutis quibusdam punctis & lineis constant: malè. Apicum facit mentionem Hieronymus, ut cùm scribit *Resch & Daleth sola apice distingui*. Quid autem apex fuerit, docet Isidorus Orig. l. 1. c. 4. *Inter figuras*, inquit, *literarum, & apices veteres dixerant: apicem dictum pro eo* (fortè puto legendum) *quòd longè sit à pedibus, sed in cacumine literarum apponitur. Est enim linea jacens super literam æqualiter ducta.* Cæterùm venustissimè usus hâc hyperbolâ Poëta ille nostri temporis videtur, qui dixit,

Nescit Scriptura vel breve jota sacra:

de quodam qui literarum sacrarum imperitissimus erat.

74. *Neque primus neque ultimus.*

Neque primus neque ultimus proverbiali figurâ dicitur pro, nemo quisquam, aut, nemo unquam. Usus est Siracides de sapientia Ecclesiast. 24. 30. οὐ συνετέλεσεν ὁ πρῶτος γνῶναι αὐτὴν, καὶ οὕτως ὁ ἔσχατος οὐκ ἐξιχνίασεν αὐτὴν, *neque primus perfectè novit eam, neque ultimus item planè vestigavit eam.*

75. *Non invenit manus suas.*

Ubi quis viribus suis nihil proficit. Psalm. 76. 6. לא מצאו כל אנשי חיל ידיהם, *Non invenerunt ulli viri fortitudinem manus sua*: q. d. quamvis fortes essent, tamen non potuerunt resistere aut attentare quicquam,

quod

quod Græcè dicitur ἐπιχειρεῖν nisi meliùs אנשי חיל *viri militares*. Nam חיל etiam *exercitus*.

76. *E pulvere*

E genere proverbialium est מעפר *E pulvere*, pro, ex loco humili. Psal. 113. 7. *Qui erigit è pulvere tenuem.* Habentur hæc verba & 1. Sam. 2. 8. in cantico Hannæ.

77. *E sterquilinio.*

Ejusdem generis מאשפת *è fimeto*, quod vulgò reddunt *è fimo*, & LXX. ἐκ κοπρίας. *Sed fimus* דמן dicitur. Differunt enim hæ duo ut fimus & fimetum, stercus & sterquilinium. Græcè אשפה κοπρὼν, & est singulare. Igitur perperàm Hieronymus, *de stercoribus*.

78. *Virgâ ferreâ.*

Ποιμανεῖ αὐτοὺς ἐν ῥάβδῳ σιδηρᾷ, *Reget eos virgâ ferreâ*, Apoc. 2. 27. h. e. duriter ac severe. Nam *ferrum* in Metaphora usurpatur pro duro; & sciendum ῥάβδον aliquando dici *baculum pastoris*; ut Psal. 23. id quod optimè quadrat cum verbo ποιμανεῖ *pascet*: quo usi fuerunt præter Johannem Theolog. interpretes Græci Psal. 2. 9. Alioquin in fonte habetur ad lectionem quæ nunc obtinet, *confringes eos virgâ ferreâ*: quod est תרעם. Porrò autem *virga* & *sceptrum* appellatur; aut *virgâ ferreâ*, h. e. gladio: ita R. Salomo enarrat, nisi me fallit memoria.

79. *Pro pari calceorum.*

בעבור נעלים, *Pro pari calceorum*. Usurpatur in significatione vilis pretii; quale est, *pro frusto panis*, quod alio loco notamus. Amos. 2. 6. *qui vendiderunt argento justum, & inopem pro pari calceorum*: Similiter 8. 6. *ut emamus argento tenues, & inopem pro pari calceorum*: h. e. pretio vilissimo.

80. *Montes, tegite nos.*

Significatio miserrimi ac deploratissimi temporis, quando homines extremis malis afflictantur, & mortem præ vita exoptant, est in eo quod habetur Hos. 10. 8. *dicent montibus, Tegite nos: & collibus, cadite super nos.*

81. *Loris humanis trahere.*

Funiculis humanis trahere, est humaniter aliquem habere. Sumptum à jumentis iis, quæ funibus & loris trahuntur. Hos. 11. 4. בחבלי אדם אמשכם *funiculis humanis* (talis significatio vocis *Adam* in illo, *Stultus hominum pudefacit matrem*. Vide tractat. meos) *traxi eos*. Jonathan interpretatur, ut trahi solent *chara pignora*. Scriptum autem in eo כמינגדאת, quod potest esse à נגדד: nisi legendum כמגדת, ut rhema sit נגד *trahere*.

82. *Funibus amori trahere.*

In eodem loco sequitur בעבתות אהבה, *Funibus amoris*: repete, *traxi eos*. Sensus est, amicè & benevolè tractavi eos. Idem cum superiore.

83. *A filo ad solearum corrigiam.*

Proverbiale genus dicendi est Gen. 14. 23. in illis verbis. *Si à filo ad corrigiam calcei, h. e. si accepero quicquam ex omnibus, quæ tua sunt.* Ubi nos posuimus, *hoc est*, ibi Ebræos scilicet legere copulam Vau positam in exegesi, sicut *quo* ponitur in illo Virgilii,

Judicium Paridis spretæque injuria formæ.

Ergò *à filo corrigiam soleæ*, si accedat negatio, valet, nihil quicquam. Quod genus est apud Sirachidem Eccles. 46. 22. de Samuele. χρήματα καὶ ἕως ὑποδημάτων ἀπὸ πάσης σαρκὸς οὐκ εἴληφεν, *pecuniam & usque ad soleas ab ullo homine non accepit.* Sensus verborum, Ne soleas quidem ab ullo mortalium abstulit; vel ut habetur, 1. Sam. 12. לא לקח מיד איש מאומה, *nihil quicquam abs quoquam abstulit.*

84. *Neque manum neque pedem elevare.*

παροιμιακὸν est & illud Gen. 41. 44. בלעדיך לא ירים איש את ידו ואת רגלו, *Sine te non elevabit quisquam manum suam, aut pedem suum*: h. e. sine tuo permissu aut imperio nemo quicquam audebit aggredi aut attentare. Cœterùm admonet proverbii Abenezra. Oncelus de suo nonnihil addit: nam vertit hoc modo, *Ego Pharao, & sine mandato tuo non elevabit quispiam manum suam, ut sumat arma; aut pedem suum, ut conscendat equum, in tota terra Aegypti.* Haud scio an conveniat cum illo proverbio, quod ex Cicerone notavit Erasmus, *Digitum quà proferat non habet*; de eo cui nihil prorsus est quod dicat agàrve. Certè recentior interpres, qui à Latinitate commendatur, locum Geneseos sic transfert, *& ita Pharao vivam, inquit, ut nemo in tota Aegypto digitum contra tuam voluntatem proferet.* Quid si per *manuum pedúmve elevationem* intelligitur potestas, quæ à nullius pendet imperio? Nam qui liber est, ea membra sustollere, cùm vult, potest: qui vinctus, non item. Sunt autem quasi vincti qui alterius voluntati subditi sunt. Soli igitur Josepho data fuit à Pharaone potestas quidlibet in Regni negotiis pro arbitrio decernendi: Usus est hoc sensu Gorionis F. hist. lib. 6. cap. 61. de Archelav. Rege; *Ab hoc tempore*, inquit, *attollet manum suam, & pedem suum in Regno*, pro eo quòd plenam omnium potestatem habebit. Similiter cap. 66. *Non attollet quisquam manum suam, aut pedem suum ab eo die & ultrà*: cap. 73. *Non amplius elevabit manum aut pedem, aut caput coram eo.*

85. *Manu elatâ.*

ביד רמה, *Manu elevatâ*. Proverbialiter usurpatur Exod. 14. 8. *Filii verò Israel egrediebantur manu elatâ*; quod alius dixit, *manu excelsa*. Cœterùm valet ab interprete Chaldæo בריש גלי *capite aperto*: h. e. intrepidè. Ita usurpat aliquoties Josephus Gorione natus, ut lib. 5. c. 37. Sic lib. 4. c. 26. ויבא עליו ביד רמה *venit ad obsidendum eum manu elatâ*. Sed Num. 15. 30. *Anima quæ fecerit manu elatâ*, Jachio interpretante valet במזיד i. e. *protervè*.

86. *Uno ore.*

בפה אחד, *Ore uno*. Hoc dicto indicant consensum animorum. Quod genus sunt, *una anima*; *unum cor*. A Græcis effertur, ἐξ ἑνὸς στόματος. Jos. 9. 21. *Congregati sunt pariter, ut bellum cum Josua & Israelitis gererent ore uno.* Interpres vulg. *uno animo, eadémque sententiâ*; & Græci ἅμα πάντες. 1. Reg. 22. 13. *ecce Prophetarum verba uno ore bona Regi prædixerunt.* Quæ verba reperiuntur 2. Par. 18. 12. Græcè utrobique, ἐν στόματι ἑνί. Legitur & apud Gorionis filium.

87. *Uno humero.*

Simillimum est, שכם אחד, *humero uno*; sicut dicimus

mus ἴσῳ ζυγῷ, *pari jugo*. Metaphora à bobus paribus humeris idem plaustrum trahentibus. Exstat Soph. 3. 9. *ut ei serviant uno humero*: ubi Græci ὑπὸ ζυγὸν ἕνα. Item Hos. 6. 2. Nisi quòd hîc compendio sermonis *humero* legitur pro *humero uno*. Certè Jonathan interpretatur בחף חד: eodémque modo interpretatur locum Sophoniæ. Verba sunt, *Societas Sacerdotum in via cædes faciunt humero*, שכמו i. *consensu*.

88. *Caput canum.*

ראש כלב, *Caput canum*. Convitium proverbiale in hominem vilem & abjectum. Nam quos parvi æstimamus, eos canum custodiæ præficimus. Ponitur autem in Ebræo singularis pro plurali *caput canis*, pro canum, ut *Magister nauta*, Jon. 1. 6. quod est רב החבל pro nautarum. 2. Sam. 3. 8. *Nunquid ego sum caput canum tribus Juda?* Porrò in nomine *capue* videtur esse allusio ad officium Abneris. Erat enim dux militum, & diu Saoli domum fuerat tutatus: quò indigniùs tulit reprehensionem Isbosethi, adeò ut in memoratam vocem erupetit, innuens se ita viliter contemni, ac si hostilibus canibus, non autem Israelitarum copiis, præesset. Non me latet quosdam legere, *caput caninum*, exponeréque de vilissimo mancipio, quod erat inter Judæos: verùm prior expositio magis arridet, quæ recepta vulgò cum loci circumstantiis meliùs congruit.

89. *Persequitur pulicem.*

רדף אחרי פרעש אחד, *Persequitur pulicem unum*. Quadrat in eum, qui rem aliquam vilem & infirmam, nec non captu difficilem, consectatur, 1. Sam. 24. 15. *Post egressus est Israelitarum Rex? quem tu tandem persequeris? canem mortuum, pulicem unum?* est pòst 26. 20. *quia egressus est Israelitarum Rex ad quærendum pulicem unum, ut si quis persequatur pulicem in montibus.* Verba sunt Davidis ad Saulem, quibus indicat se non minùs difficulter capi posse quàm pulicem, qui saltando tuetur seipsum, subinde ex uno loco migrans in alium; aut si capiatur, non admodum honorificum fore Regi Israelitarum, si necem inferat pulici, h. e. debilissimo & abjectissimo homuncioni.

90. *Heri nudius tertius.*

Heri & nudius tertius. Proverbialiter usurpatur pro antea, ut Græcè χθὲς καὶ πρώην. Cato de re rustica notatur eo sensu dixisse *pridie*. Catullus *hodie atque heri*, nempe in his versibus,

Sordebane tibi villica,
Concubina, hodie atque heri,
Nunc tuum cinerarius
Tondet eos.

Gen. 31. 2. *Animadvertit quoque vultum Labani, quòd non esset erga se sicut heri nudius tertius.* 2. Sam. 5. 2. *Tam heri, quàm nudius tertius, cùm regnaret super nos Saul, tu ducebas & reducebas Israelem.* Exod. 5. 14. *Cur non absolvistis pensum vestrum, conficiendo lateres. Sicut heri nudius tertius, etiam heri & hodie?* (Hinc patet non semper in *heri nudius tertius* includi diem hesternum.) Hanc parœmiam interpres Latinus convertit modò *prius*, ut Exod. 5. 7. 8. 14. modò *antea*, ut Ruth. 2. 11. modò *heri & nudius tertius*, ut Gen. 31. 2. & Exod. 21. 29. Græci verò transferunt χθὲς καὶ τρίτην ἡμέραν, Gen. 31. 2. ἀπ' ἐχθὲς καὶ τρίτης, Ruth. 2. 11. πρὸ τῆς χθὲς καὶ πρὸ τῆς τρίτης, Exod. 21. 29. Ambros. epist. 64. *Duobus aut tribus testibus stat omne verbum, sed illis testibus, qui ante hesternum & nudius tertius non fuerint inimici.* Nazianzenus in προσδιαλέξει contra Eunomianos, ὁ χθὲς καὶ πρώην ἑαυτῷ ἐπιστήσας θεὸς, Athenagoras Apologia pro Christianis, καὶ περὶ τῶν εἰκόνων, ὅτι χθὲς καὶ πρώην γεγόνασιν, ὡς λόγος εἰπεῖν. Irenæus χθὲς καὶ πρώην, τὸ λεγόμενον, *heri & nudius tertius, quod dici solet*. Usus est etiam Eusebius hist. Eccles. lib. 1. cap. 9. & pro *nuper admodum*, lib. 3. cap. 38. Cæterùm Ebraicè effertur תמול שלשום Ruth. 2. 11. מתמול שלשום Exod. 21. 29. אתמול שלשום 1. Sam. 4. 7. גם אמול גם שלשום 1. Sam. 10. 11. מאתמול שלשום 2. Sam. 5. 2. גם אתמל גם שלשום Exod. 4. 10.

91. *Mejens ad parietem.*

לא אשאיר משתין בקיר, *Non faciam residuum mingentem ad parietem.* Genus est loquendi proverbiale; quo notatur internecio & excidium universi. 1. Sam. 25. 22. *Sic faciat Deus hostibus Davidis, & sic addat, si reliquero ex omnibus quæ habet, usque ad lucem matutinam, mejentem ad parietem*: & mox v. 34. *Nisi mihi obviam venire properasses, non relictus fuisset Nabali ad lucem matutinam mejens ad parietem.* Quid *mejens ad parietem*? ita vocatur canis, qui levato crure parietem commejere solet: vel, ut aliis placet (nam enarratores variant) masculus, qui lotium facit contra parietem. Huc pertinet quod 1. Reg. 14. 10. *Ecce ego adduco malum super domum Jeroboami, &c. exscindámque Jeroboamo parietis commictorem*; item illud 2. Reg. 9. 8. *peribit tota Achabi domus: exscindam enim Achabo mingentem ad parietem*; q. d. Ne canibus quidem parcam. h. e. ad unum omnes delebo, omnes occidione occidam. Quo sensu etiam vulgò dicimus. *Ne canem quidem aut felem remansisse*, quoties domum aliquam funditus excisam esse innuimus.

92. *Labia osculari.*

Labia osculari est in alicujus familiaritatem recipi: aut coli aut observari à hominibus. Siquidem osculum amoris & reverentiæ signum est. Prov. 24. 26. שפתים ישק משיב דברים נכחים, *Labia osculabitur qui respondet verba recta.* Mens Salomonis, Qui in dictis & responsis verax est, is in hominum ore familiaritatéque versabitur. Non dissimile in profanis literis *dexteram præbere*, pro, in amicitiam admittere. Ex quo illud apud Plutarchum, μὴ παντὶ ἐμβάλλειν δεξιάν, *ne cuivis porrige dexteram*, Gen. 41. 40. *Tu præficieris domui meæ, tuúmque os omnis meus populus osculabitur.* In Ebræis cod. ועל פיך ישק כל עמי Sensus est, tuum imperium accipiet cum summa observantia Hoc sensu על debet accipi pro ל Alii sic, *Ad tuum os* (i. jussum) *universus meus populus armabitur.*

93. *Nescit eum ampliùs suus locus.*

לא יכירנו עוד מקומו, *Non agnoscit eum ampliùs locus ipsius.* Proverbii formâ dicitur de eo, qui in loco ubi priùs exstiterat, non ampliùs comparet. Psalm. 103. 16. *Hominis dies quasi gramen, ut flos agrestis sic floret, Veretur in eum transit & non est, nec agnoscit eum ampliùs locus ipsius.* Job. 7. 10. *Ut consumpta nubes abit, sic qui descendit in sepulcrum non ostendit. Non enim deinceps domum suam redit, nec agnoscit eum ampliùs suus locus.*

locus. Eadem ſententia eſt in illo Danielis 2. 35. כלאתר לא השתכח לחון, *Nullus locus inventus eſt eis:* Senſus eſt, ita contrita & diſſipata fuerunt, ut ne locus quidem illorum uſquam exſtiterit, ut nuſquam apparuerit locus, ubi prius fuerant. Sic Apoc. 12. 8. οὔτε τόπος εὑρέθη αὐτῶν ἔτι ἐν τῷ οὐρανῷ, *Neque locus eorum amplius inventus eſt in Cœlo.*

94. *Ad hoſtes fugandos idoneus.*

Competit in hominem clamoſum. Solent milites initio prælii clamorem edere; quo clamore hoſtes non ſolùm terrent, ſed etiam aliquando in fugam vertunt: proinde qui clamoſi ſunt, judicantur ad nullam rem aptiores quàm ad fugandos hoſtes: ex quo illud, γυνὴ μεγαλόφωνος καὶ γλωσσώδης εἰς πολεμίων τροπὴν ἐκζητηθήσεται. *Mulier clamoſa & loquax ad hoſtes fugandos exquiretur.* Verba ſunt Siracidis Eccleſ. 26. 32.

95. *Portio vulpium.*

Pſalm. 63. 11. מנת שועלים יהיו, *Portio vulpium erant:* hoc ſignificat, cadent in acie, & vulpes cæteræque beſtiæ agreſtes comedent ipſorum corpora, quæ inſepulta remanebunt. Quidam transfert, *Eandem cum vulpibus ſortem ſubibunt:* ſed perperàm. Vide quæ ſcripſimus Miſcell. cent. 1. cap. 90. Hic obſervabis vulpes cadaveribus veſci, quod notatum à Camio Ebræo, in Comment. ad h. l. Affine eſt, *ſepulturâ aſini ſepelietur,* de quo aliâs.

96. *Vel vulpes diruat.*

Genus loquendi, qualia in Proverbiis aliis recenſent. Reperitur Neh. 4. 3. his verbis אם יעלה שועל ופרץ חומת אבניהם, *Si aſcenderit vulpes, diruet murum eorum lapideum.* Verba ſunt Tobiæ Ammonitæ irridentis ædificationem Judæorum tanquam debilem & infirmam, & quam facillimè quis diruat.

97. *Exitus & introitus.*

Exitum & introitum, ſive *ingreſſum,* proverbialiter vocant Ebræi humanæ vitæ actiones ac muneris cujuſque functionem, reique tam publicæ quàm privatæ curationem, ſeu adminiſtrationem. Quomodo etiam *exire & introire* dicunt eum, qui in rebus gerendis verſatur, vel quotidianum uſum & quaſi perpetuam conſuetudinem, cum aliquo habet. Exemplis id clarum faciam, Deut. 28. *Benedictus eris in introitu tuo, benedictus in exitu tuo,* בבאך ובצאתך, & poſt aliquanto. *Maledictus eris in introitu tuo, maledictus in exitu tuo.* Rurſus Deut. 31. 2. *Ego hodie natus annos 120. non poſſum amplius egredi & ingredi.* 1. Sam. 18. 17. *Conſtituit Davidem tribunum, qui exivit & venit coram populo:* & verſ. 6. *Omnibus, tam Judæis quàm Iſraelitis, charus erat David; nam ipſe exibat & introibat ante eos:* item cap. 29. v. 6. *ita Deus vivat, ut mihi placet exitus tuus & introitus tuus, qui mecum fuit in caſtris.* 2. Sam. 3. 25. *Ad cognoſcendum exitum tuum & introitum tuum,* את מוצאך ואת מבאך, Quod ſequitur, & *ad cognoſcendum quæcunque facis,* videtur ἐξηγητικὸν eſſe 1. Reg. 3. 8. *Ego puer parvulus neſcio egredi & ingredi,* 2. Par. 1. 10. *Da mihi ſapientiam & ſcientiam, ut egrediar coram populo iſto, & ingrediar;* Pſalm. 121. 8. *Deus cuſtodiat tuum exitum, tuúmque introitum.* Jeſ. 37. 28. *Exitum & ingreſſum tuum novi.* Joh. 10. 9. καὶ εἰσελεύσεται καὶ ἐξελεύσεται, καὶ νομὴν εὑρήσει, *Et intrabit & exibit, & paſcuum inveniet.* Act. 1. 21. ἐν ᾧ εἰσῆλθε καὶ ἐξῆλθεν ἐφ᾽ ἡμᾶς ὁ Κύριος Ἰησοῦς, *Quo Dominus Jeſus ingreſſus & egreſſus eſt inter nos.*

98. *Numerare poſſem omnia oſſa mea.*

Verba ſunt Davidis, quibus ſignificat ſe valde macilentum eſſe, ſic adeò ut præ macie numerare poſſet omnia oſſa ſua. Eam adagionem (ſi adagio appellari debet) aliter extulit idem David, *Caro mea oſſibus meis adhæſit:* & Comicus noſter,

Oſſa atque cutis ſum miſer à macritudine.

99. *Ex menſura.*

Ex menſura ſive *ad menſuram* fieri dicitur, quod fit modo quodam parcè ac ſobriè. Joh. 3. 34. οὐ γὰρ ἐκ μέτρου δίδωσιν ὁ Θεὸς τὸ πνεῦμα, *Non enim ex menſura largitur Deus Spiritum.* Ebraicè efferrus במשורה *in menſura.* In Avoth. cap. 6. *Ad hunc modum ſe habet ratio Legis. Etiamſi panem cum ſale edas, aquam cum menſura bibas, humi dormias, vitámque miſeram vivas, dum operam navas Legi, beatus es, & bene tibi erit; beatus es in hoc ſeculo, & bene tibi erit in futuro.*

100. *Abſque menſura.*

Sine menſura fit quod fit modo immenſo, benignè, largiter, effuſè. Græcè dicas ἀμέτρως. Ebraicè verò באין משורה, *abſque menſura:* & eſt contrarium ſuperiori. Latet autem in illis verbis, *Non ex menſura largitur Deus ſpiritum.* Nam ſententia eſt, ut ſi diceret, *Largitur Spiritum ἀμέτρως, abſque menſura;* h. e. copioſè ac largiter. Ita mihi videtur.

101. *Neque bonum, neque malum.*

Poſitum eſt Gen. 24. 50. pro, nihil omnino. Ajunt Laban & Bathuel, *Hæc res profecta eſt à Domino, non poſſumus tibi loqui bonum aut malum:* h. e. non licet nobis tibi quicquam contradicere. Sic Gen. 31. 24. *Cave ne loquaris cum Jacobo à bono ad malum.* Senſus eſt, neque bonum neque malum: ac ſi diceret, vide ne dicto aut facto aliquo eum offendas. Non me latet varias hîc eſſe interpretum ſententias: verùm noſtra ut ſimpliciſſima eſt, ita probari poſſe videtur ex verbis Labani, qui paulò pòſt Jacobum allocutus ita fatur, *Eſt in manus mea poteſtate facere vobis malum, ſed Deus patrum veſtrorum heri me monuit, inquiens. Cave tibi ne à bono ad malum cum Jacobo loquaris:* q. d. poſſum ego quidem vobis nocere ſi velim; verùm quia Deus vetuit, idcirco nihil mali vobis nunc faciam. Cajetanus *loqui* accipit pro *facere:* quod non eſt neceſſe cùm ex uno alterum intelligatur. Nam qui loqui prohibet quicquam, etiam prohibet facere, & quidem multò magis. Imò non à factis tantùm injurioſis, verùm etiam à dictis, quæ offenſionem adferunt, abſtineri voluit Deus. Verus translatio, *Cave ne quicquam aſperè loquaris contra Jacob:* & mox, *Cave ne loquaris cum Jacob quicquam durius.*

102. *Oculi manant rivis aquæ.*

Hyperbola proverbialis de immodico fletu. Legitur Pſal. 119. in litera Phe, פלגי מים ירדו עיני, *rivi aquarum deſcenderint ab oculis meis.* Similiter Thren. 3. 16. פלגי מים תרד עיני, *rivis aquæ manat oculus meus;* quod ita dictum quaſi per hypallagen, pro, *rivi aquæ manant ab oculis meis.* Simile eſt Joel. 3. 18 *om-*

nes alvei Juda fluent aquis. Nam esset, *aqua fluet per omnes alveos Juda.* Huc etiam facit quod Thren. 1. 16. *Oculus meus manat aquâ.*

103. *Oculos in capite gerit.*

עיניו בראשו, *Oculos habet in capite.* Quadrat in eum qui ventura longè ante prospicit, sicut de cordato & provido, Homerus inquit, ἅμα πρόσσω καὶ ὀπίσσω λεύσσει. Sunt etiam qui Janum ideò bifrontem dictum fuisse referunt, quòd fuerit Vir prudentissimus, videritque procul ventura. Plautus quoque in Aulularia de anu versuta & quaquaversum speculante. *Quæ in occipitio,* inquit, *oculos habet pessima.* Cohel. 2. 14. *Sapiens oculos suos habet in capite suo.* In Græcis est, τοῦ σοφοῦ οἱ ὀφθαλμοὶ ἐν κεφαλῇ αὐτοῦ. Chald. Paraph. *Sapiens considerat in principio, id quod futurum est in fine.* Alascar in apologia pro Maimonide, *neque cerebrum in vertice, neque in capite oculos habet.* Innuit stultum & improvidum. Cui simile apud Varronem, qui *cæcos consules* dixit, ut improvidos denotaret.

104. *Manus contracta.*

Manus contracta, h. e יד כמוצרה, vocatur illiberalis & ad largiendum restricta. Deut. 15. 7. *Ne obdura cor tuum, neve contrahe manum tuam à fratre tuo. Cor obdurat,* qui nihil dat; *manum contrahit,* qui parcè dat. Utrúmque proverbii speciem habet. Hoc sensu adagium reperitur apud Erasmum, *Manum in sinu habet.* Vide.

105. *Manus aperta.*

יד פתוחה, *Manus aperta,* i. larga, liberalis; unde כיד פתוחה, *manu apertâ,* i. prolixè, largiter. Hoc bene & Latinè dicitur *plenâ manu.* Psal. 104. 28. *aperis manum tuam, saturantur bono.* Deut. 15. 8. 11. *aperiendo aperi manum tuam fratri tuo.* Sensus est ac si diceret, largitor ei apertâ & plenâ manu.

106. *Ollam contrahere.*

Joel. 2. 6. כל פנים קבצו פארור, *Omnes facies contraxerunt ollam;* h. e. nigrorem ollæ. Latina ver. *omnes vultus redigentur in ollam:* cujus declaratio in eadem translatione, Nah. 2. 10. *& facies omnium eorum sicut nigredo ollæ:* i. tam atræ quàm est olla. Pallor faciei metum indicat: nigror non simpliciter metum, sed talem metum qualis est, quibus mors ob oculos versatur. Morientia enim vultus ex metu nigrescit, & atritate repletur.

107. *Sedebunt securè quisque sub vite sua, subque ficu sua.*

Genus est loquendi quasi proverbiale apud Ebræos, quo utuntur cùm altam pacem significare volunt: & est sententia velut si dicerent, Quisque tutò deget, & quietè fruetur bonis suis. Nam in nominibus *vitis* ac *ficus* est synechdoche partis pro toto. Reperitur Mich. 4. 4. de tranquillitate postremi temporis, *Sedebunt quisque sub vite sua, & sub ficu sua, nemine exterrente:* item 1. Reg. 4. 25. de pace, quæ viguit sub Salomone, ubi Vet. interpres, *habitabátque Juda & Israel absque timore ullo, unusquisque sub vite sua, & sub ficu sua.* Quem locum æmulatus est Gorionis filius hist. lib. 4. cap. 26. *Seditque Israel securè omnibus diebus Jonathan, quisque sub vite sua, subque ficu sua.* Eadem sententia est 2. Reg. 18. 31. in oratione quam Rabasces Regis Assyrii legatus ad Judæos habuit, in hæc verba, *Hæc dicit Rex Assyriorum. Facite mecum pacem, & egredimini ad me: tum quisque comedet de vite sua, déque ficu sua, & bibet aquas de cisterna sua.* Et Zach. 3. 10. *Eo die, inquit Dominus exercituum, clamabitis alii ad alios subter vitem, subtérque ficum.*

108. *Pactum salis.*

ברית מלח, *Pactum,* sive *fœdus, salis. Fœdus salis.* i. salitum. Ebraismus notus: h. e. firmum, durabile, incorruptum. Nam sal incorruptionem rebus præstat, unde fit, ut ea quæ sale condita sint, diu durent incorrupta. Num. 18. 19. *Pactum salis perpetuum.* 2. Par. 13. 5. *illi & filiis ejus fœdere salis.*

109. *Ignem in labiis habet.*

De homine vehementer commoto, & quasi in ira effetato, qui vulgò dicitur *ignem præ malitia spuere,* & à Græcis, πῦρ πνέειν. Salomo dixit, על שפתיו כאש צרבת *in labiis ejus quasi ignis ardens.* Prov. 16. 27.

110. *Venti alis vinciri.*

A vento vinciri aut *constringi* proverbialiter dicitur qui vinctus citissimè aliquo abripitur. Venti enim nihil velocius: unde Virgilianum illud,

Et ventis & fulminis ocyor alis.

Exstat Hos. 4. 19. צרה רוח אותה בכנפיה, h. e. ad sententiam Camii Patris, *ligavit ventus eam alis suis:* Significat autem fore ut natio Ephraimitarum (nam de ea loquitur) aurâ citiùs in exilium deportetur. Huic affine, *à vento depasci,* de quo suprà.

111. *Ventum ligat.*

Locum modò citatum Camius filius post Abenezram construit & legit, *ligavit ventum ipsa* (sc. congregatio Ephraimitarum) *in alis suis.* Id enarrat in hanc sententiam, *Ut homo qui ligat ventum alis suis, & postea cùm solvit alas suas, nihil quicquam invenit: Sic Ephraim apprehendit cultum vitulorum, & exspectat inde aliquem fructum, sed frustrà. Non enim certè consequetur quicquam præter damnum & egestatem.* Hæc R. David. Quæ si vera sunt, *ligare ventum,* ut, *persequi ventum,* cassi laboris est, & unde nulla utilitas manat.

112. *Montes fluent vino, & colles lacte.*

Copiam vini & lactis, imò rerum omnium affluentiam, significant hâc hyperbolâ, *in die illo stillabunt montes musto, & colles fluent lacte.* Legitur Joel. 3. 18. Dictum autem quasi per hypallagen pro *lac fluet per colles, vinum stillabit per montes.* Sic Amos. 9. 13. *stillabunt montes musto, & omnes colles liquefient,* sive *dissolventur.*

113. *Cutem & carnem detrahere.*

Pro expilare & diripere ita ut nihil reliqui facias, & rem auferas, ut dici solet, cum pulvisculo. Mich. 3. 2 *qui ab illis cutem diripiunt, & ab ossibus eorum carnem:* notantur gubernatores reip. Israeliticæ, quòd extremis exactionibus vexarent miserum populum.

114. *Percutere in maxillam.*

Turpis pœnæ & dedecorosæ cladis significatio est, Psal. 3. 8. in illis verbis, *percussisti omnes hostes meos in maxillam.* Similiter Mich. 5. 1. ubi hæc habentur,

Virgâ

Virgâ percusserunt in maxillam judicem Israel: declarat illatam ignominiosè iojuriam ei, qui rempub. Israelitarum tum administrabat.

115. *Dentes infringere.*

Dentes infringere dixit in eodem loco David, pro eo quod est vires infringere: & est Metaphora sumpta à bestiis, quas naturâ dentibus armavit. Verba sunt שני רשעים שברת, *dentes improborum confregisti.*

116. *Pulverem lingere.*

Utuntur ad declarandam abjectæ servitutis humilitatem: aut erat signum reverentiæ & obseqoii, quod Regibus præstari solebat. Mos enim in Asia olim, qui etiamnunc obtinet, cùm ad Regem adirent, eúmque salutarent, ut terram deoscularentur. Mich. 7. 17. *Lingent serpentum more pulverem.* Jes. 49. 23. *& pulverem pedum tuorum lingent.* Psal. 72. 9. *& hostes ipsius terram lingent.* Se humi prosternebant in terram, quod προσκυνεῖν dicitur.

117. *Saccum induere.*

Saccum induere aliâs propriè sumitur, nam erat certa vestis quam lugentes induebant: aliâs proverbialiter denotat in squalore & sordibus versari. Psalm. 35. 13. *Cùm ipsi ægrotarent, mihi vestimentum erat saccus*; & 69. 12. *posui vestem meum saccum.* Jes. 50. 3. *Induam cœlum atrsitate, & saccum ponam operimentum ejus.* Contrà,

118. *Saccum solvere.*

Est luctu & mœrore aliquem levare Psalm. 30. 12 *Vertisti luctum meum in chorum, mihi solvisti saccum meum, accinxisti me gaudio.* Ebraicè פתחת שקי לי Sensus est, tu mihi non solùm lætitiam & voluptatem conciliasti, verùm etiam omnem mœrorem ac lugendi caussam abstulisti.

119. *Comedit cinerem.*

Cinerem edere dicitur, qui totus elt in luctu & squalore. Ductum à more lugentium, qui cinere caput conspergebant, séqoe in pulvere volutabant, Psal. 102. 10. כי אפר כלחם אכלתי, *Nam cinerem quasi panem comedi.* R. exponit דרך משל h. e. *proverbialiter*, quod panis in ejus ore veluti cinis esset, h. e. non magis quàm cinis saperet. Græcè, σποδὸν ὡσεὶ ἄρτον ἔφαγον. Quò facit & illud Thren. 3. 16. הכפישני באפר, quod Vet. Interpres post LXX. enarrat, cibavit me cinere: priùs enim erat, certè in Græcis codicibus, ἐψώμισέ με σποδὸν.

120. *Cedarena tentoria.*

Cedareni populus Arabiæ. Degunt in tentoriis ut Scenitæ, nec alias domos habent. Causam nominis indè ducunt nonnulli, quòd colore sint fusco. Alii à Cedar filio Ismaelis dictos tradunt Cedarenos. Ut ut sit certum tentoria eorum fusca fuisse; ex quo simile apud Salomonem Cant. 1. 5. *nigra ego ut tentoria Cedar:* nec solùm tentoria fusca erant, sed etiam ipsa gens. Hinc lucem facies Davidi Psal. 120. 5. ubi ait שכנתי עם אהלי קדר, *habito cum tentoriis Cedar.* Nam per *tentoria Cedar*, meo animo significat ipsos Cedarenos; hoc primum. Deinde Cedarenos voluit intelligi, non nomen proprium, sed homines improbos & pravis moribus imbutos *Nigrum* enim in metaphora idem quod pravum. Docet hoc vulgaris versiculus,

Hic niger est, hunc tu Romane, caveto.

Quò valde facit proverbium, *An mutabit Aethiops cutem suam?* Nam quia nigri Æthiopes, ideò eo nomine vocantur qui tales sunt, Ergò inscriptionem Psal. 7. *de verbis Chus, h. e. Aethiopis.* partim interpretum de Saule Cis filio explanant, quem ajunt *Aethiopem* ibi nuncupari propter morum improbitatem; rectè an secùs judicii eorum esto, qui hæc intelligunt.

121. *Neque pars, neque sors.*

Act. 8. 21. οὐκ ἔστι σοι μερὶς οὐδὲ κλῆρος ἐν τῷ λόγῳ τούτῳ, *Non est tibi pars neque sors in hoc negotio.* Dictio illa, *neque pars neque sors* ex Ebræorum lingua proverbialis est. Dicunt etiam, *neque pars neque hæreditas.* Gorionides hist. 6 cap. 42. *Non est tibi pars neque hæreditas in terra Jehuda*, q. d. Nihil tibi quicquam rei aut juris est. Ebræa sunt אין לך חלק ונחלה *Qua nobis ampliùs pars aut hæreditas in lege Domini,* & lib. 6. *An est tibi pars aut hæreditas in regno?* Elias Levit, *Ultra calces corrigiam nòn est tibi pars, neque hæreditas.* Verba sunt pictoris ad sutorem temerè nimis judicantem de arte sua: q. d. *Ne sutor ultra crepidam.*

122. *Aquila juventa.*

Sim vanus, si non latet proverbium Psal. 103. 5. in illis verbis, תתחדש כנשר נעוריכי, *renovas sicut aquila juventutem meam*; ut sensus sit, ita renovas juventutem meam ut comparari possit cum aquilæ juventa, quæ robusta, florens ac vivida est: ergò significat vires suas ita redintegratum iri, ut de se dici possit, *Aquila juventa.* Placeret magis hæc sententia, nisi in aliam irent omnes interpretes, quam neque refellere in animo est, neque pro vera ac certa obtrudere: eam alii aliter narrant. Hieronymus ita, *Aquila*, inquit, *ubi consenuerint, gravantur pennæ; quærit illa fontem, erigitque pennas, calorem in se colligit: eo modo sanantur oculi: in fontem se ter mergit, atque ad juventutem redit.* Aug. ad hunc Psalmum, *Dicitur*, ait, *aquila, dum senio gravatur, rostri immodicè crescentis unco non posse os aperire, nec cibum capere: unde languescens naturæ vi collidit rostrum ad petram, cujus attritu excusso quod redundabat, ad cibum redit, atque ita reparatur ut juvenescat omninò.* R. D. scribens in eundem Psalmum, *Ajunt*, inquit, *aquilam quoque decennio rejuvenescere, & novas vires resumere: de qua re scribit Saadias doctor illustris; Aquila altiùs volat cæteris avibus fertúrque sublimis in supremam aeris regionem usque ad sphæram ignis: inde se præcipitat in mare præ nimio æstu, & renovatur pennis recrescentibus, reditque ad dies juventutis suæ quoque decennio, donec pervenit ad centesimum annum: tum ex alto de more se præcipitat in mare, ibique moritur.* De hac eadem re vide inter Epistolas Hieronymi eam quæ de cereo paschali.

123. *Non movebit canis linguam suam.*

לא יחרץ כלב לשונו, *Non movebit canis linguam suam.* Utuntur ad significandam silentii quietem & tranquillitatem, ut Exod. 11. 7. *Non movebit canis linguam suam contra ullum hominem aut bestiam*: q. d. summum silentium maximáque tranquillitas futura est apud Israelitas. Quò pertinet & illud, Jos. 10. 21. *Non movit contra Israelitas quisquam linguam suam*; quod vetus interpres retulit, *Nemo contra filios Israel*

mutire ausus est, Ergò *ne linguam quidem movet*, proverbiale, sicut dicimus, *ne hiscere quidem, aut mutire quicquam audet*. Græci apud Mosen legunt, οὐ γρύξει κύων τῇ γλώσσῃ αὐτοῦ. Latinus Interpres, *non mutiet canis linguâ suâ*. Est autem γρύζειν idem quod *mutire, hiscere, grunnire*. Videlicet à γρῦ voce suilla: unde proverbiale μηδὲ γρῦ *ne gry quidem*, pro nihil quicquam.

124. *Nemo apud nos adest.*

אין איש עמנו, *Nemo est nobiscum*, Gen. 31. 49. paciscitur Laban cum Jacobo in hanc sententiam, *Quòd si meas filias affliges, aut alias præter eas duces, nemo est nobiscum: vide, Deus testis inter te & me*: q.d. etiamsi hic nemo adsit, tamen hujus rei Deus erit testis. Quidam non ita pridem sensum effecit planè proverbialem, hoc modo, si tu filias meas duriùs habebis, Deum contestor, hæc pacta tom perinde fore ac si nemo hic adesset: i. fore irrita. Nam ut pacta hominum testimonio confirmantur; ita eadem, si nemo adsit testis, negari possunt. Hæc sententia mihi non valde placet: attamen si quis velit proverbialiter uti, poterit eo sensu, quo Latini dicunt, *quod scis, nescis*: quoties videlicet quod dictum aut factum erit, taceri volet perinde ac si nesciretur, aut perinde ac si nemo adesset. Chaldaicè effertur לית איש עמנא. Græcè verò, οὐδεὶς μεθ' ἡμῶν.

125. *Ex gladiis ligones.*

Non memini legere sine negatione. Eâ additâ significat rectà incedere, ita ut nullam in partem à lege deflectas. Vide quæ scripsimus lib. 1. hujus Classis ad illud Salomonis, *Ne deflecte ad dexteram aut sinistram*. Locutio est merè proverbialis, quæ sumpta à viatoribus. Quippe Lex quasi via quædam est recta & plana: à qua, qui decedit, vel ad dexteram vel ad sinistram, declinationem facere debet. Declinatio quævis à Lege peccatum est. Ideò peccare vetat simpliciter, qui vetat à Lege ullam in partem declinare. Hier. cap. 2. Malachiæ paulò subtiliùs, *Declinare ad dexteram*, inquit, *est abstinere à cibis, quos Deus creavit ad utendum, condemnare nuptias, & in illud incurrere quod in alio loco scriptum est, Ne sis nimiùm justus. Ad sinistram verò divertere est, cùm quis luxuriæ se tradit & libidini, & scandalizat multos in Lege*. Idem Zach. 12. *Nec ad dexteram nec ad sinistram declinabimus, viâ regiâ gradiemur. Via dextera parcitas est, quam Græci φειδωλίαν vocant: Sinistra luxuries: media rectáque frugalitas*. Reperitur hæc locutio proverbialiter usurpata, cùm alibi tum Deut. 5. 32. item 17. 11. 20. & Jos. 1. 7. tum etiam 2. Par. 34. Aliquando propriè, h. e. sine figura proverbii usurpatur, ut Deut. 2. 27. & 1. Sam. 6. 12. & 2. Sam. 2. 19.

127. *Viâ regiâ incedere.*

Viâ Regiâ, cujus superiùs facta mentio, est via lata & publica, quæ *& consularis, & prætoria militarisque* dicitur, legibus sacra. Ebraice דרך המלך. Augustinus *viam regalem* appellat de Civit. Dei lib. 10. cap. 32. Hier in Comment. super Ezech. cap. 40. *Qui introductus est, divinis sensibus fuerat eruditus, & nec dexteram noverat, nec sinistram, sed viâ regiâ ingrediebatur*. Theodoretus in Baruc. c. 5. *ut non declinemus ad dexteram vel sinistram sed incedamus viâ regiâ, quæ ducit ad vitam*.

128. *Animam in manu gestare.*

Est periculum vitæ adire. Reperitur Jud. 12. & 1. Sam. 19. 5. & Job. 13. 14. Ex quibus locis lux accedet Psalm. 119. 109. נפשי בכפי תמיד, *Anima mea in manibus meis semper*. Sensus est, quanquam in perpetuo vitæ periculo versor, & animam quasi in manu porto, tamen non depono memoriam Legis tuæ. Græca Ecclesia (obiter noto) legit ἐν ταῖς χερσί σου. Sed perperàm. Corrupta enim lectio est ex non intellecta Phrasi Ebraica, & autoribus libris melioribus reponendum μου pro σου. Consule Hieron. epist. ad Suniam & Fretelam & Arnobium in Comment. ad h. l. Vide quoque Observat. nostras.

129. *Ex eadem petra vel rupe.*

מצור אחד, *Ex eadem petra*: proverbiale sicut dicimus, ἐκ μιᾶς ἑστίας, *ex eodem lare*, pro eo quod est, ex eodem principio. Unde *ex eadem petra excisi esse* dicuntur, qui eundem generis autorem habent, ut Israelitæ, quorum pater omnium & communis Pater Abraham. Itaque Propheta Jesajas 51. 1. postquam dixisset, *intuemini petram ex qua excisi estis*, seipsum quasi explicans subinde ait, *intuemini Abrahamum Patrem vestrum*.

130. *Ex eodem puteo.*

מבור אחד, *Ex eodem puteo*. Valet ut si dicas, ex eadem matrice. Nam בור aliquando *matrix, vulva*. Quod etiam R. D. agnoscit. Ita sumitur in illo, *Bibe aquas è puteo tuo*. Ergò *ex eodem puteo effossos* intelligemus eos, qui ex eadem matre nati sunt, nempe ex illo Jes. 51. 1. *intuemini cavum putei, ex quo effossi estis*: quod mox ita elucidat, *intuemini Saram genetricem vestram*.

131. *Librum obsignatum legere.*

Proverbii simile, *Librum obsignatum legere*, sicut dicimus: *Januam clausam pulsare*, de casto & inani conatu. Quod erues ex Jes. 29. 11. *Eritque vobis omnis visio quasi verba libri obsignati, quem qui legere volet, etiamsi literarum peritus erit, non poterit, quia obsignatus est*. Ebraicè dices קרא ספר חתום, *legis librum obsignatum*.

132. *Citra vinum ebrietas.*

Ἄοινος μέθη, *Citra Vinum ebrietas*. Interpretantur ut significet gravitatem pœnæ, Jes. 51. 21. שכרת ולא מיין, *Ebria absque vino*: quasi quæ ad ebrietatem potaverit calicem iræ divinæ. Itaque Jonathan παραφράζει, *Quæ ebria es calamitate & non vino*: ac si dicat, quam res adversæ adeò consternatam reddunt & percellunt, ut ebrii more non sit apud se. Simili figurâ dictum, *Fortunáque dulci ebriâ*. Quò pertinet 63. 6. *Inebriabo eos irâ meâ*: sed magis quod 29. 9. *Ebrii sunt absque vino, titubant absque sicera*. Nam significat eos ebrii more parùm constare mente, sive propter magnitudinem pœnæ quam sustinebant, sive propter malitiam & improbitatem morum. Quò valde facit vulgi dicterium apud Belgas, *ebrius pane*, jaci solitum in hominem protervum & arrogantem.

133. *Ossa cuti adhærent.*

Insignem maciem declarat, aut tabem. Nam in tabe, consumptâ penitùs carne, ossa cuti adhærescunt. Psal. 102. 6. דבקה עצמי לבשרי, *Adhæsit os meum carni*

mea

mea. Quidam narrant,*cuti mea ut carni mea.* Sed sciendum *carnem* hîc pro *cute* sumi, ut Job. 19. 20. *Cuti mea & carni mea adhærent ossa mea.* Nam hæc duo se invicem explicant: itaque Job. 13. 13. *Comedit cutem meam.* Sensus est carnem meam,aut potiùs carnem cum cute. Glossæ Nicolai apud Davidem,*Hic accipitur caro pro cute,secundùm quod dicit Hieronymus & Ebræi: quia tam ex fame quàm ex animi anxietate caro tabescebat, & sic cutis ossibus adhærebat.* Sed hoc Proverbium propriè non est. Quare nolo ut in censum veniat cum cæteris. Quanquam alia sunt in hoc libro non pauca,quæ à me posita quòd proverbiis proxima essent,magis quàm quòd vera proverbia esse judicarem. Hoc semel dictum sit,ne quis mihi propterea controversiam faciat. Satis est si pleraque pars titulum tueri possit. Nam & Salomo librum suum eodem modo inscripsit,cùm ibi sint plurima,quæ nihil habent commune cum proverbiis.

134. *Digitum protendere.*

Jes. 58.9. *Si amoveris è medio tui lorum,& digiti protensionem,& sermonem vanum.* Ubi nos posoimus *pretensionem digiti*,codex Ebræus habet שלח אצבע i. verbum è verbo,*mittere digitum:* aut,ut Vetus Interpres edidit,*extendere digitum.* Quæritur autem quid sit *mittere digitum.* Et verò quidam exponunt,extendere ad opus improbum. Alii putant innui gestum hominis minitantis. Aliis denique est,litigare,rixari,contendere: nam qui inter se rixantur manus & digitos crebrò movent ac porriciunt. Imò alter alteri digitum in os intendit,ut David Interpres prodit. Glossa ordinaria elucidat,*Digitum extendere*,i. *proximum notare, eique detrahere.* Jonathanis, qui Jesajam Chaldaicè convertit,*innuere per digitum*,(nempe in Proverbio, *Digito loqui*) qood est signum fastus & superbiæ,ut alibi dictum. Ergò *si amoveris è medio tui nutum digitorum*,i. gestus superbos. Nihil enim Deo ita odio est ut superbia.

135. *In sinum venire.*

Prov. 16. edit. LXX. in extremo, εἰς κόλπους πάντα ἐπέρχεται τοῖς ἀδίκοις, *In sinus veniunt omnia injustis:* expono,omnia illis in sinum redeunt, sicut dicimus *malefacta redire in caput autoris.*

136. *In sinum redire.*

Psal. 35. 13. תפלתי על חיקי תשוב,*Oratio mea in sinum meum redeat*,h. e. ad me redeat: q. d. mihi obtingat quod illis precatus sum. Ita dico,quæ petii à Deo ut illis impertiret,id velim mihi impartiat,ne quis putet me clàm illis imprecatum fuisse aliquid mali. *In sinum*, εἰς τὸν κόλπον. germanum proverbiale.

137. *In sinum rependere,aut reddere.*

Huc referri debet quod Jes. 65. 6. *Rependam in sinum eorum*,pro rependam eis. Sic Jer. 32. 18. *patrum scelera reddis in sinum filiorum:* rursus Jes. 65. 7. *Remetiar opus eorum pristinum in sinum eorum.* Hîc lectum אל חיקם: scriptum על חיקם in libris Ebræorum. Cohel. 7. 11. *Indignatio in sinu quiescit stultorum.* Potest exponi ex jam dictis,apud stultos. Hem, penè exciderat. Psal. 79. 12. *Redde ergò vicinis nostris septuplo in sinum ipsorum.*

138. *Venti alis.*

In usu proverbiale est pro,ocyssimè: nam ventis nihil ocyus. Præterea alæ symbolum erant velocitatis. Ergò Psal. 18. 11. Ubi Vir sanctus ita canit, וידא על כנפי רוח, *Volavit super alas venti*, incredibilem Divinæ mentis celeritatem elegantissimo dicto expressit. Vide proverbium, *A vento vinciri.*

139. *Equitat in Cherubo.*

Idem valet וירכב על כרוב,*Equitat in Cherubo:* nam Cherubin alati erant: q. d. pennigeris cælitibus insidens velocissimè omnia exsequitur.

140. *In mensura* (Latinè *mensurâ*,vel *ex mensura.*)

Ἐν μέτρῳ, *Ex mensura* suprà exposuimus,parcè,frugaliter. Aliter capies Psal. 80. 6. ποτιεῖς ἡμᾶς δάκρυσιν ἐν μέτρῳ· nam contrarium sensum habet: valet enim largiter, ἀμέτρως,copiosè. Discrimen ecce manifestum apud Ebræos, ἐν μέτρῳ, *parcè*, i. במשורה: ἐν μέτρῳ, *largè*, i. בשליש. Est autem שליש certum genus mensuræ,puta τριτεὺς, aut trimodium, aut tricongius: vel, quod verius puto,mensura magna,q. τρίμεζον, ut τρισμέγιστος,*ter quaterque beatus,ter purè lecto.* In quibus omnibus numerus ternarius ponitur pro magno. Quanquam Menahem homo Ebræus censet esse è vasis potoriis quod *schalisch* dicitur. Usus est hâc voce Jes. cap. 40. v. 12.

141. *Fumus in naribus.*

Jes. 65. 5. אלה עשן באפי,*Isti fumus sunt in naso meo:* vult dicere,fumum conciunt in naribus: h. e. mihi bilem movent, stomachum faciunt. Aut עשן ἰδιωτικῶς positum pro כעשן *tanquam fumus*; & באפי,*in ira mea.* Ergò,inquit,in ira mea eos consumam,ut si fumus essent. Harum declarationum utra melior vera sit, aliis judicandum relinquo.

142. *Excutere pulverem pedum.*

Est ita discedere,ut nihil quicquam ex alienis rebus auferas,sed ipsum etiam pulverem pedum soleis adhærentem relinquas. Mos antiquus quem usurpârunt aliquoties Apostoli,qui discessuri excutiebant pulverem pedum suorum,ut ostenderent nihil se auferre secum. Meminit Erasmus in adagio,*Cum pulvisculo.*

143. *Facie ad faciem.*

In usu est pro,coràm & familiariter. 1. Cor. 13. 12. πρόσωπον πρὸς πρόσωπον Ebraicè פנים אל פנים: quod reperies Exod. 33. 11. Pro eodem dicunt, פה אל פה, i. *os ad os.*

144. *Non cadet pilus ex capite.*

לא יפול ראשו ארצה,*Non cadet ex capillis capitis, ipsius in terram:* vel, *ne pilus quidem cadet ex ipsius capite in terram:* h. e. ne tantillum quidem lædetur, aut amittet de suo. Proverbialis loquendi formula per hyperbolen,quæ reperitur 1. Sam. 14. 45. tum 2. Sam. 14. 11. & 1. Reg. 1. 52. Sed & Luc. 21. 18. καὶ θρὶξ ἐκ τῆς κεφαλῆς ὑμῶν οὐ μὴ ἀπόληται,*& pilus ex capite vestro non peribit:* & Actor. 27. 34. οὐδενὸς ὑμῶν θρὶξ ἐκ τῆς κεφαλῆς πεσεῖται, *nullius vestrûm capillus ex capite cadet.*

145. *Ad Cælum.*

In Cælum,ad nubes, proverbiales Hyperbolæ sunt.

 quæ

quæ S. Scriptoribus in frequenti usu. Gen. 11. 4. *Exstruamus nobis Urbem & turrim cujus fastigium in Cælum pertingat.* Cicero pro domo sua, *Ad cælum tamen exstruxit villam visceribus ærarii.* Deut. 1. 28. *Civitates magnæ & munitæ in Cælum.* Ezræ. 9. 6. *Delictum nostrum crevit usque ad Cælum.* 2. Par. 28. 9. *Occidistis eos furore, qui ad Cælum pervenit*, i. maximo furore. Virgilius, *It clamor cælo.* Horatius, *attingit solium Jovis.* Psal. 36. 6. *Benignitas tua in Cælum*; sub. *assurgit*, aut *magna est*, ut Psal. 57. 11. *Magna usque ad cælum benignitas tua.* Jer. 51. 9. *Pertingit ad Cælum.* Huc pertinet epitheton Homericum, οὐρανόμηκες. & illud Synesii, ἀράσσει τῇ κεφαλῇ τὸν οὐρανὸν *cælum vertice ferit*: & Val. Max. l. 2. c. 4, *partarum rerum cumulus cælo æquatus.* Porrò *in Cælum*, i. בשמים; *ad Cælum*, i. לשמים, aut אל השמים, *usque ad cælum*, עד שמים, aut עד לשמים, quod postremum reperies Ezræ 9. 6.

146. *Ad nubes.*

עד שחקים, *Usque ad nubes.* Psal. 108. 5. *Usque ad nubes veritas tua.* Jer. 51. 9. *Judicium ejus elevatum est ad nubes.* Job. 20. 6. *Si ascenderit in Cælum, & capite nubes attigerit.* Hîc est לעב in Ebræo, ut si dicas, ad nubem assurrexerit. Huc refer,

Caput inter nubila condit.

147. *Ad inferos deprimi.*

Quemadmodum *ad Cælum extolli*, Sic dicebant *ad inferos deprimi*, aut *descendere.* Utrumque hyperbolam continet in forma quadam proverbii. Jes. 14. 15. *veruntamen ad Inferos deprimeris, ad latera putei.* Matth. 11. 23. *Et tu Capharnaum, quæ usque in Cælum sublata es, usque ad inferos deprimeris.* Quod Ebraicè transferas ex Jesaja, אל שאול תורד, Græcè verò legitur in Matth. ἕως ᾅδου καταβιβασθήσῃ.

148. *In abyssos descendere.*

Eandem planè vim habet Psal. 107. 26. *Ascendunt in Cælum, descendunt in abyssos.* Ebraicè ירדי תהומות Consimili hyperbolâ usus est Erasmus in Naufragii colloquio, ubi pericola navigantium in maris tempestate ita describit, *Quoties tollebamur in altum, licuisset lunam digito contingere: quoties demittebamur, videbamur dehiscente terrâ rectà ire in Tartara.*

149. *Facies collapsa.*

Facies collapsa, vel, si mavis, *vultus demissus.* Habitus est hominis affecti vel pudore, vel tristitiâ. Pudorem innui hâc locutione, scribit Abenezra, cui assentior, ut tamen dolorem non excludam; nam conjuncta hæc ferè sunt. Nam quos facti alicujus pudet, aut qui animo sunt mœsto, ii ferè vultu demisso & in terram inclinato incedunt. Seneca epist. 11. *Artifices Scenici, qui imitantur affectus qui metum & trepidationem exprimunt, hoc indicio imitantur verecundiam, dejiciunt vultum, verba submittunt, figunt in terram oculos & deprimunt.* Gen. 4. 5. *Iratus fuit Cain valde, collapsáque est facies ejus*: & v. 6. למה נפלו פניך, *quare concidit vultus tuus?* Cajetanus ad h. l. *Demissione vultûs tanquam non audentis suspicere in Cælum significatur tristitia interna, ex qua animus incandescit.* Judith. 6. μὴ συμπεσέτω σου τὸ πρόσωπον *ne concidat vultus tuus.*

150. *Attollere faciem aut vultum.*

Gestus est hominis læti, fidentisque, nec ullius sibi conscii culpæ. Job. 11. 15. אז תשא פניך ממום, *tunc attolles faciem tuam à macula.* Sensus est, tunc lætus & alacer, utpote à macula purus seu intemeratus, & erecto vultu incedes, 2. Sam. 2. 22. Quomodo sustollam faciem meam ad Joabum fratrem meum? Luc. 18. 13. *Publicanus procul stans nolebat oculos in Cælum attollere.* Huc referunt nonnulli quod est Gen. 4. 7. הלא אם תיטיב שאת. Antea sciscitatus erat Deus à Caino cur esset facie sublapsâ; nunc subjicit, *An non si rectè fecisti, attollere* (infinit. pro futur. i. attolles faciem tuam? q. d. certè si rectè fecisti, debes esse lætus & bono animo, non autem incedere mœsto ac demisso vultu. Vel, si rectè facies, attolles vultum, quod erit signum tuæ innocentiæ seu expiatæ noxæ. R. David ad hunc sensum accommodat Psal. 3. *extollens caput meum.* Nam interpretatur, qui facis ut erecto vultu incedam, h. e. ut sim alacer & lætus, nec pudore suffundar.

151. *Secus pedes.*

Gen. 49. 19. Αὐτὸς δὲ πειρατεύσει αὐτὸν κατὰ πόδας. Ambrosius de benedict. Patriarch. *& ipse tentavit eum secus pedes, h. e. continuò & sine ulla deliberatione.* Idem de Christo respondenti ex tempore Pharisæis, *sed non est mirum si secus pedes respondebat, qui ante pedes videbat.* Simile est, ἐκ ποδὸς, quod usurpant pro statim, sicut Latinè dicimus *è vestigio.* In lingua Magistrorum מיד, *è manu*, idem planè valet.

152. *Quantum Oriens ab Occidente distat.*

כרחק מזרח ממערב, *Sicut distat Oriens ab Occidente*, h. e. longè latéque. In usu est cùm ingens intervallum significamus. Psal. 103. 12. *Quàm procul distat Oriens ab Occidente, tam procul removit à nobis scelera nostra.*

153. *Quantum Cælum supereminet terram.*

כגבה שמים על הארץ, *Quàm altè Cælum eminet supra terram.* Legitur v. 11. Psalmi supra citati: Sic Homerus Iliad. 8. de Tartaro,

Τόσσον ἔνερθ' ἀΐδεω, ὅσον οὐρανός ἐσ' ὑπὸ γαίης.

& Virgilius,

Bis patet in præceps tantum, tenditque sub umbras.
Quantum ad æthereum cæli suspectus olympum.

A centro terræ ad Lunam Astronomi numerant milliaria Germanica 16340. & usque ad sphæram stellarum fixarum 17265660. Siracides verò negat altitudinem Cœli ab ullo demetiri posse. Sic etiam sapiens meus, *Cælum*, inquit, *altitudine, & terra profunditate, & cor Regum non est pervestigabile.*

154. *Cor ad dextram vel ad sinistram habere.*

Cor ad dextram habere intelligitur sapiens, quia dextrè ac promptè omnia agit. Nam in dextera plus virium & agilitatis. Cohel. 10 2. *Cor sapientis ad dexteram ipsius*: contrà lectum in eodem loco, *Cor stulti ad sinistram ejus*: q. d. cor sinistrum habet, & per consequens sinistrè omnia facit. *Cor hominis*, ait Abenezra, *neque est in dextera, neque in lava; sed in medio pectore paululùm vergit ad latus sinistrum.* Quare intelligit non ipsum Cor, sed actiones, quæ ex corde initium ducunt.

155. *In caput, super verticem.*

In usu proverbiale est eo sensu quo dicimus *in sinum*,

ut

ut Abd. v. 15. *retributio tua revertetur in caput tuum.* Esth. 9. 25. *revertatur cogitatio ejus pessima, quam cogitavit contra Iudæos, in caput ipsius, & super verticem ejus iniquitas ipsius descendet.* Apud Tullium est, *quod illorum capiti sit.* Sic Græci dicunt imprecantes, εἰς τὴν κεφαλήν σου, cùm in autorem malum retorquetur, quod notatum ab Erasmo. Fortè sumptum ab Ægyptiis: nam apud eos moris erat ut caput hostiæ diris devoverent, eique ad eum modum imprecarentur, ut si quid mali aut ipsis immolantibus aut universæ Ægypto futurum esset, id in caput illud converteretur: imprecatione facta projiciebant caput in fluvium, aut Græcis mercatoribus vendebant, si copia erat: cujus rei autor Herodotus lib. 2. Abenezra existimat inde esse ut dicant *in caput, super verticem*, quoniam bona & mala omnia è cœlo descendunt: nam quod inde descendit, id primum in caput recidere: itaque aliàs in bonam partem usurpari, ut Prov. 10. *benedictiones super caput justi.* Non displicet hæc postrema sententia.

56. *Ore ad os.*

Στόμα πρὸς στόμα. *Ore ad os.* Proverbii formâ dictum pro, familiariter. Num. 12. 8. פה אל פה אדבר בו, *Ore ad os loquar ei:* quo modo & Apostolus dixit, *facie ad faciem*, pro, coram· βλέπομεν γὰρ ἄρτι δι᾽ ἐσόπτρου ἐν αἰνίγματι, τότε δὲ πρόσωπον πρὸς πρόσωπον, *videmus nunc quasi per speculum in ænigmate, tunc autem coràm videbimus.* Hujus & suprà meminimus.

157. *Fluctus à vento agitatus.*

Κλύδων ἀνεμιζόμενος, *Fluctus à vento agitatus.* Proverbium animi inconstantis ac dubii. Germanum illius, *Calamus à vento agitatus.* Jac. 1. 6. *Qui disceptat similis est fluctui maris à ventis agitato & jactato.*

158. *Synagoga Satanæ.*

Proverbiale, ut *Caiaphæ concilium*, de cœtu hominum improborum. Græcè συναγωγὴ τοῦ Σατανᾶ, Apoc. 2. 14. & 3. 9. Ebr. כנסת השטן.

159. *Aes resonans.*

1. Cor. 13. 1. Γέγονα χαλκὸς ἠχῶν, ἢ κύμβαλον ἀλαλάζον, *factus sum æs resonans, aut cymbalum tinniens.* His Proverbiis significat Apostolus inanem ac futilem garrulitatem. Cymbala in lingua Ebræorum צלצלים, aut מצלתים. Syrè אורצלא In eodem loco.

160. *Linguis Angelorum loqui.*

Ἐὰν ταῖς γλώσσαις τῶν ἀνθρώπων λαλῶ, καὶ τῶν ἀγγέλων, i. מלאכים, q. linguis angelicis. Porrò *angelicum* quicquid in suo genere excellit. Aut ἀγγέλων, i. אלהים linguis divinis, excellentibus Fortè sensus est, *si linguis hominum loquar & angelorum*: h. e. quibusvis linguis, sicut dicimus, *sive alius quis hominum deorúmve*, cùm loquimur de ignoto. Apagite verò qui de linguis angelorum nescio quid ad hunc locum commenti estis.

161. *Manus ad os apponere.*

Τὴν χεῖρα ἐπὶ τὸ στόμα τιθέναι. Aliàs est tacere, aliàs gestus eorum, qui silentium imperant. Ita enim vulgò fit ab iis, qui jubent aliquem silere. Sic Harpocratem finxit antiquitas manum ori admoventem, ut silentio innueret colendum esse summum Deorum. Mich. 7. 15. ישימו יד על פה, *ponent manus ad os.* Jud. 18. 19. *tace, appone manum tuam ad os tuum.* Job. 21. 5. & 39. 37. *manum meam apposui ad os meum*, למו פי Sirach. 5. 14. εἰ ἔστι σοι σύνεσις, ἀποκρίθητι τῷ πλησίον· εἰ δὲ μή, ἡ χείρ σου ἔστω ἐπὶ τῷ στόματί σου, *si tu eam intelligis, responde proximo; sin, pone manum tuam super os tuum.* Cœterùm in Latio *comprimere os*, & *digito compescere labia*, eundem sensum habent. *Manum* verò *ad os apponere* is dicitur qui significet se scire quod nolit efferi. Autor Erasmus, quem vide, si otium & lubido.

162. *Corde caret.*

Corde carere, sive *cor non habere* dicitur qui desipit. Nam in corde sapientiæ sedes, secundùm Ebræos. In qua sententia & eos fuisse significat Cicero Tuscul. lib. 1. qui prudentes *cordatos* vocaverunt, *ex quo etiam*, inquit, *excordes, vecordes, concordésque dicuntur.* Lactantius. *Quidam sedem mentis in pectore esse voluerunt.* Lucretius lib. 3.

Consilium quod nos animum mentémque vocamus:
Idque situm mediâ regione in pectoris hæret.

Prov. 17. 16. *Quorsum pretium in manu stulti ad comparandam sapientiam, cùm cor nullum habeat?* Hos. 7. 11. *columba simplex carens corde.* Codex Ebræus habet אין לב *cui non est cor.* Quò respexit Tertullianus Adv. Marcionem lib. 4. cap. 10. cùm ita scriberet, *Faciliùs invenias hominem natum cor non habere, vel cerebrum, sicut ipsum Marcionem; quàm corpus, ut Christum Marcionis.*

163. *Corde deficit.*

Similiter *corde deficere* intelligitur, qui mente ac intelligentia caret. Ebraicè חסר לב: unde occurrit apud Salomonem Prov. 7. 7. *adolescens deficiens corde*, de impudico: quomodo Comicus de meretrice,

cui pectus sapiat,
Nam cor non potest, quod nulla habet.

Dicimus etiam חסר מוח, *Vacuus cerebro.* Prov. 11. 12. *Qui contemnit proximum suum, corde deficit.* Alius Interpres dixit, *amens est.* Aliquando חסר לב significet *defectum cordis*, h. e. amentiam, ut Prov. 10. 21. *stulti defectu cordis morientur.* Vide etiam Prov. 6. 32. & 10. 13. & 12. 11.

164. *Lumbos discingere.*

In lumbis virium sedes: unde *lumbos discingere* pro exarmare ac debilitare: elegans dictio, nec abhorret. Jes. 45: 1, ומתני מלכים אפתח, *& lumbos regum dissolvam.* Hoc sensu capies Dan. 5. *cingula lumborum ejus soluta sunt*, pro, imbecillior factus est, vires ejus imminutæ vel fractæ sunt. Affine est cùm *discincti* vocentur homines molles, *& elumbes*, qui à robore minùs firmi sunt.

165. *Claudicare in utramque partem.*

Sive *in utrumque crus.* Est ambiguum esse religionis, & tam in hanc quàm in illam propendere, quod Irenæus dixit, *Neque intus neque foris esse.* Sic accipies apud vetustum Interpretem, 3. Reg. 18. 21. *Usque quò claudicatis in duas partes?* q. d. quousque tandem in dubio eritis quam Religionem potissimùm sequamini? Declarant hoc perspicuè sequentia, *si Jehova est Deus, sequimini eum: si autem Baal, sequimini eum.* Cœterùm in Ebræo habetur עד מתי אתם פוסחים על שתי הסעפים, *quousque vos claudicaturi estis in duabus istis cogitationibus?* eadem sententia.

166. *Ad animam.*

עד נפשי, *Ad animam*, sicut dicimus *ad cœlum*: ubi quis de vita periclitatur. Psal. 69. 2. *Venerunt aquæ ad animam usque.* Allegoria sumpta ab iis, qui in aqua demerguntur.

167. *Etiam & non.*

Ναὶ καὶ οὔ, *Etiam & non.* Proverbium inconstantiæ & levitatis. Ejus usus de sermone, ut 2. Cor. 1. 18. *Sermo noster ad vos non fuit etiam & non*; h. e. non fuit varius & inconstans, sed prorsus idem: ita Theodoret enarrat, & rectè. Potest etiam usurpari de homine ex Festo in Naucus, *Quidam*, inquit, *ex Græco deducunt, quod sit ναὶ καὶ οὐχί, levem hominem significari volentes.* Nec inscitè aptabis in mendacem. Nam talis nunquam sibi constat: modò negat, modò affirmat.

168. *Frusto panis.*

E genere proverbialium est על פת לחם, *Frusto*, aut *buccea, panis*, quod Græci reddunt ψωμοῦ ἄρτου· pro levissimo emolumento, seu mavis, pro munere vilissimo. Quo sensu à Catone dictum de Cœlio, *Frusto panis conduci potest, vel ut taceat, vel ut loquatur.* Exstat Prov. 28, 21. *Frusto panis peccaret vir.* Affine est *pro pari calceorum*, quod alibi explicatum. Huc refer ex edit. Græce, τιμὴ πόρνης, ὅση καὶ ἑνὸς ἄρτου, *Pretium meretricis quantum vel unius panis*: h. e. vilissimum est.

169. *Puritas dentium.*

נקיון שנים, *Puritas dentium.* Explicatur Amos. 4. 6. *Dabo vobis puritatem dentium, & penuriam cibi.* Nam & exegeticon eò loci; ergò *puritatem dentium*, h. e. penuriam cibi. Puros enim dentes habent qui esuriunt, cùm deficiant iis rebus, quibus dentes immundiores fiunt. Dicimus autem *puros dentes*, ut *locum purum*: quod postremum usitatum autoribus Latinis. Hier. ad h. l. *stuporem dentium* (ita post Græcos vertit etiam Jonathan, ac si esset נקהיון παρὰ τὸ קהה) *Aquila & Symmachus interpretati sunt Munditiem dentium, ut per mundos dentes famis magnitudinem demonstrarent, juxta illud, Et caro adhuc in dentibus eorum.*

170. *Dies Cœli.*

Baruch. 1. Ἵνα ὦσιν αἱ ἡμέραι αὐτῶν ὡς αἱ ἡμέραι τοῦ οὐρανοῦ, *Ut sint dies eorum sicut dies cœli in terra.* Volt dicere, ut vivant quamdiu Cœlum volvitur supra terram. Simile in Latio, *Vivat Nestoreos annos*: quod elegantiùs non possis efferre Ebraicè quàm hoc modo, יהיו ימיו כימי השמים *Sint dies ejus sicut dies cœli.*

171. *Halimum succidunt.*

קוטף מלוח, *Succidit halimum.* Quadrat in eum, qui tenuiter vivit. Nam halimo famam sedabant pauperiores: est autem olus salsum, unde nomen Job. 30. 4. *Qui succidunt halimum secus arbusta.* De Halimo Ruellius, *Frutex est similis rhamno, foliis oleæ, sed latioribus, gustu sub acerbo & salsedinem referente*: mirè famem sedat. Ideò tenuiores eo utuntur olerum vice. Hodie in Mauritania & res & nomen retinetur, vocatur enim in Mollochia. R. Tanchuma in libro qui Pesicta vocatur, de Messia, *Qui cre[illegible]s in eum*, comedet halimos & radices juniperorum: qui verò non credit in eum, & sequitur nationes hujus seculi, occidetur.

172. *Extra lutum.*

Ἐκτὸς πηλοῦ, *extra lutum.* Valet extra periculum: quale est, ἐξω βελῶν, *Extra teli jactum.* Psal. 40. 3. *Eduxit me ex luto cœni, hyvecæneso*: h. e. ex summis difficultatibus, quibus quasi luto immensus & involutus eram. Quadrat cum illo, *Extra lutum pedes habes*, quod Græcè dicitur, ἐκτὸς πηλοῦ πόδας ἔχεις, & explicatur in collectaneis Arcerii ex Zenodoro, Tarrhæo, & aliis, ἐπὶ τῶν ἔξω κινδύνου καθεστώτων, *De iis qui extra periculum constituti sunt.*

173. *In petram, sive rupem, constitutus.*

In eodem loco, *Et statuit pedes meos super petram*: h. e. in loco firmo, ubi licet consistere: vel in tuto, & extra periculum submersionis. Tractum ab iis, qui ex aqua educti rupem conscendunt in littore. Aut est Metaphora, ab iis qui belli tempore in petras confugiunt, quò tuti sint ab hostium incursu. Prius verius. Huic ex adverso respondet, *Demersus in alto limo*: de quo aliàs.

174. *Mel & lac.*

Mel & lac sub lingua tua, *cùm* ait Salomo, Cant. 4. 11. significat ejus Orationem mirâ suavitate conditam esse. Sic Plautus Truculento,

In melle sunt linguæ sitæ vestræ atque orationes
Lactéque

Nec ovum ovo similius quàm hæc duo loca inter se. *Mel & lac*, דבש והלב.

175. *Favum stillant.*

Idem declarat, נפת תטפנה, *Favum stillant*, ut in loco citato, *Favum stillant labia tua*: & Prov. 5: 3. *Favum stillant labia extraneæ.* Græci Scriptores idem exprimunt vocabulo *nectaris*, unde νεκταροστάζει, *stillat nectar*, de vino apud Eubulum: &

Ἀδὺ τὶ νέκταρος ὄσδει, apud Theocritum.

176 *Gaudium in messe.*

שמחת בקציר, *Lætitia in messe.* Phrasi Ebraicâ dicitur pro lætitiâ messis, ut *crustulum in melle*, *dominatus per diem, latrones per noctem*, & alia in opuscolis meis observata. Est autem *lætitia messis* lætitia eorum, qui lætantur in messe, sicut *lætitia domûs* lætitiam significat eorum, qui in domo sunt: vel potiùs lætitia ea, quâ homines afficiuntur cùm messis ampla & copiosa est, secundùm illud Davidis, *Indidisti lætitiam cordi meo majorem quàm tempore messis aut musti eorum, cùm multa sunt.* Cœterùm proverbii specie usurpatur pro gaudio magno, quòd in ampla messe homines supra modum gaudere soleant. Exstat alibi apud Prophetam Jesajam.

177. *Alis aquilinis.*

In Proverbio est pro, quàm velocissimè. Nam aquila volatu imprimis pollet. Legitur Exod. 19. 4. *Sustuli vos alis aquilinis.* In fonte est על כנפי נשרים, *Alis aquilarum.* Affinitatem habet cum adagio. *Alis ventis.* Hier. in Marcum cap. 4. *quando velocem desideramus intelligi, ventis aut avibus comparamus.*

178. *Capillus è capite vestro non peribit.*

Capillus capitis vestri non peribit: & *capilli capitis vestri numerati sunt.* Insignes hyperbolæ in Evangelio, ad demonstrandum Dei providentiam, qui etiam minima nostra curæ habeat. *Sed quid mihi prodest*, inquit Ambrosius, de spiritu lib. 2. in prologo, *si Deus omnes meos novit capillos? Illud mihi redundat & proficit*

ficit, si bonorum operum pervigil testis remunerationem gloria donet aeterna. Ex dictis solvi posset quaestio, quam Augustinus movet de Civit. Dei. lib. 22. cap. 12. *Quamvis & de ipsis capillis,* inquit, *possit quaeri, utrùm redeat quicquid tondentibus decidit? Quod si redditurum est, quis non exhorreat illam deformitatem? nam hoc & de unguibus videtur necessariò secuturum, ut redeat tam multum quod corporis cura desecuit. Et ubi erit decus, quod certè majus, quàm in ista esse corruptione potuit, in illa jam immortalitate esse debebit? Si autem non redibit, ergo peribit, Quomodo ergo, inquiunt, capillus capitis vestri non peribit?*

179. *Sepulcrum patens.*

קבר פתוח, *Sepulcrum patens,* sive *apertum.* In usu est de certo ac repentino exitio: itaque Abenezra exponit אסון מיד *mors è manu,* h. e. subita, repentina Psal. 5. 10. *Sepulcrum patens guttur eorum.* Jer. 5. 17. *pharetra ejus similis aperti sepulcri.* Quidam referunt ad odorem, qui deterrimus pestilentissimúsque ex apertis monumentis efflatur.

180. *Ad frustum panis.*

עד ככר לחם, *Ad bucceam panis,* Graecè dicas ἕως κλάσματ⊙ ἄρτου. Exstat Prov. 6. 26. *Propter mulierem meretricem ad frustum panis:* sub. *homo devenit,* h. e. ad summam inopiam, vel ad mendicitatem: q. d. eò redigetur, ut cogatur stipem petere & mendicare frustum panis. Hoc modo Abenezra enarrat. Simile in Latio, *ad incitas:* ubi *lineas* subaudiendum.

181. *Ventum parere.*

Jes 26. 18. במו ילדנו רוח, *Ac si peperissemus ventum.* Quid *parere ventum?* Proverbiale est frustratae spei, ab uterum gestantium irrito partu, qui hic nomine *venti* intelligitur, ut Graecè κύημα ἀνεμιαῖον, sive ἀνεμιαῖον q. *vento conceptum,* è quo gigni nihil potest: partus Subventaneus aut Zephyrius.

182. *Dies palmi, sive palmares.*

Ecce palmares posuisti dies meos, cùm ait Vir sanctus Psal. 39. 6. proverbiali figurâ loquendi *palmares* dixit, ut brevissimos denotaret. In codice Ebraeo est, הנה טפחות נתת ימי, *Ecce palmos posuisti dies meos.* Sic enim Ebraea sonant ad verbum, quae Graeci nimis quàm eleganter exprimunt interpretantes, ἰδοὺ παλαιστὰς ἔθου τὰς ἡμέρας μου. Dicitur autem παλαιστὴ ἡμέρα, *palmus dies:* ut apud Athenaeum vetus quidam Poëta dixit, δάκτυλ⊙ ἡμέρα, *digitus dies.* Utemur appositè cùm indicabimus vitae spatium perpusillum: nam palmus genus est mensurae parvae quaternos digitos spatio complectentis. Qui palmus propriè minor dicitur: nam major est duodenûm digitorum, sive palmorum trium, h. e. mensura dimidii cubiti. Quae mensura locum dedit adagio σπιθαμὴ τοῦ βίου. *dodrans vita:* quod in Ebraeum rectè convertas זרת החיים: nam dodrans in ea lingua זרת dicitur.

183. *Proverbio esse.*

Proverbio esse, sive *in parabolam,* quod Ebraicè dicitur למשל, est differri sermonibus ita ut sis vulgi fabula. Graeci reddunt, εἰς παραβολήν. Hesychius, εἰς παραβολήν, εἰς γέλωτα. h. e. *in risum,* imò *irrisum.* Psal. 69. 12. *fui eis proverbio.* Deut. 28. 37. *Eris in stupore, in parabolam, & in dicterium.* Job. 17. 6. *statuit me ut sim parabola populorum* Vetus interpres hic legit, *posuit me in proverbium vulgi* Sic Job. 30. 9. idem habet *factus sum eis in proverbium,* pro eo quod in Ebraeo למלה *in sermonem.* Latinè hoc dicas eleganter, *fui eis fabula.* Quale est, *eris dicterium,* nempe ex Ebraeo לשנינה Huc etiam referendum *& nunc canticum eorum fui,* i. נגינתם, ex Job. 30. 9.

184. *Hortus clausus.*

גן נעול, *Hortus obseratus.* Proverbium pudicitiae & castitatis ut R. Salomo annotat. Nam *hortus* appellatur natura muliebris. Adi Miscellanea mea si placet.

185. *Porta clausa.*

גל נעול, *Porta obserata.* Idem aliis verbis, גל in hoc significatu Aramaeum est: unde in Thalmud טרוקי גלי, *claudite portam.* Consule Scholia Ebraica ad h. l. Quidam hîc legunt, *fons obseratus:* alii *scaturigo clausa* Non damno.

186. *Fons obsignatus.*

מעין חתום, *Fons obsignatus.* Cant. 4. 12. *Hortus clausus, soror mea sponsa: porta clausa, fons obsignatus.* Vocabulum *fontis* usurpat, quemadmodum *putei* voce usus est Prov. 5. 15. in illo, *Bibe aquam è puteo tuo.* Vide quae scripsimus ad proverbium, *Ne bibito ex alieno fonte,* quod invenies Clas. 1. lib. 4. adag. 51.

187. *Lumbos succingere.*

Lumbos succingere est se ad iter aut opus aliquod parare. Sumptum ex vetusto more. Cùm enim praelongis vestibus uterentur, non poterant nisi succincti opus aut iter facere. Hinc illud Christi Praeceptum, *sint lumbi vestri praecincti.* Proverb. 31. 17. חגרה בעז מתניה *Succingit robore (aut validè) lumbos suos.* Apostolus Petrus eleganter ad animum transtulit, 1. Pet. 1. 13. Διὸ ἀναζωσάμενοι τὰς ὀσφύας τῆς διανοίας ὑμῶν, *quapropter succincti lumbis mentis vestra.*

188. *Vultus flammeus.*

פני להבים, *Vultus flammarum:* i. flammeus: Proverbii speciem habet de vultu rubore suffuso. Est autem rubor pudoris signum: unde Comicus, *faciam ut pudeat; nam in ruborem te totum dabo* Vetus interpres, *facies combusta vultus eorum:* expono, facies atrae, ut si flammâ ustae forent. Id quadrat cum illo, *omnes vultus contraxerunt ollam.* Exstat. Jes. 13. 8. *vultus flammei vultus eorum.*

189. *Calceum jacere.*

Positum videtur pro, immittere pedem, & in possessionem vendicare. Psalm. 108. 10. על אדום אשליך נעלי, *Ad Edom projiciam calceamentum meum.* Hic נעל quidam ajunt esse *vinculum ferreum, quo pedes constringuntur,* ut dicat, *projiciam compedes meas:* sed praefero *calceamentum meum:* Estque παροιμιακὸν de iis, quos in nostram potestatem redegimus. Calceus enim signum erat possessionis veteri jure Ebraeorum. Vide Deut. 25. 9. & Notas meas. Ruth. 4. 7.

190. *Caput & Cauda.*

Παροιμιακὸν est & illud Jes. 9. 13. *Exscindet Dominus ex Israele caput & caudam:* cui Propheta mox interpretationem facit, *senex & honoratus, is est caput: Propheta verò docens falsa est cauda.* In libris Ebraeo-

rum ראש וזנב. Sumptum à bestiis quibus natura caudam largita est.

191. *Ramus & juncus.*

In eodem loco כפה ואגמון, *Ramum & juncum.* Grammaticia interpretatur, *fortem & infirmum.* Meo judicio proverbiale est pro, omnes: cui simile, *parvi* propeæmus & ampli. Sumptum à plantis.

192. *Tam anima quàm corpus.*

Hoc ab homine sumptum, cujus partes totum constituentes, ut loquuntur, sunt anima & corpus. Usurpatur παροιμιωδῶς, Jes. 10. 18. מנפש ועד בשר יכלה, *ab anima usque ad carnem consumet*: loquitur de Assyrio. Omninò, inquit, totam gloriam exercitûs ipsius conficiet. Ubi notabis *carnem* sumi pro *corpore*; quomodo sumitur in illo, *erunt duo caro una*, & aliâs nonnunquam.

193. *Labrum velare.*

Labrum obvelabant lugentes: sed proverbialiter positum videtur Mich. 3. 7. pro, in luctu & mœrore esse, ועטו על שפם כלם, *& tegent labrum suum universi.* Sermo est de falsis Prophetis. *Obvelatio labrorum* ut luctum designet, non ita omnibus notum. Doceri potest ex libro Musar. In eo enim libro, cap. 9. scribit Author R. Jacob duas portas fuisse exstructas in templo à Salomone, quarum una vocabatur *porta sponsorum*, altera *porta lugentium. Inter has duas portas*, inquit, populus sedebat, & intranti per *portam sponsorum*, (החתנים est in Ebræo) *dicebat, Qui hanc ædem inhabitat, reddat te lætum prole Parentem: intranti verò per portam lugentium, si labrum obvelatum erat, dicebat, Qui habitat in hac æde consoletur te, & lætitia afficiat: si nudum & apertam, ei dicebat, Qui habitat in æde hac, indat animo tuo, ut audias verba socii tui, &c.* Hi peculiariter המנודים vocabantur, quibus labrum nudum erat; quâ solâ nota discernebantur à lugentibus, i. האבלים, qui labrum perpetuò velatum habebant.

194. *Ad gigantes.*

אל רפאים, *Ad gigantes.* Valet, ad mortuos, sive ut Plautino verbo utar, *ad plures*, πρὸς τοὺς πλείονας· vel potiùs ad locum ubi gigantes sunt, h. e. ad inferos, quemadmodum vetus editio habet. Sermo est planè proverbialis, qui reperitur Prov. 2. 18. ubi de meretrice, *Nam vergit ad mortem domus ejus, & ad gigantes orbita ejus.* Tale est, *ad generum Cereris.* Ad hunc sensum capies, Prov. 21. 16. בקהל רפאים ינוח, *in cœtu gigantum quiescet.* Vide Quæstiones meas.

195. *Arbor Vitæ.*

Arbor vitæ vocatur ea res, quæ vitam conciliat, non hanc temporaneam, quæ mors est, non vita; sed illam æternam ac immortalem, Prov. 3. 18. *Sapientia est arbor vitæ tenentibus eam*; & alibi, *fructus justi est arbor vitæ.* Potest etiam intelligi *arbor vitæ* dicta sapientia, quia vitam præstat corpori, h. e. sanitatem & bonam valetudinem. Aliquando *arbor vitæ* est res suavis, jucunda, salutaris, Prov. 13. 12. *vita arbor est cùm adsum optata*: & cap. 15. 4. *lingua sana est arbor vitæ.* Ebraicè עץ חיים: quod veterum editiones referunt, *lignum vitæ.* Proverbii origo ex historia commemorata apud Mosen Gen. 2. de arbore vitæ: quæ sic appellata fortasse, quòd vitam præstaret edenti, i. bonam valetudinem. Hoc pono, non statuo.

196. *Faciem obfirmare.*

Est pudorem excutere: quod Plinius dixit *perfricare faciem*, & Quintilianus ex Calvo, *perfricare frontem* Prov. 7. 13. העזה פניה, *Obfirmavit faciem suam.* De meretrice loquitur, cui generi propria impudentia. Atque hinc Proverbium.

197. *Frons meretricia.*

מצח אשה זונה, *Frons mulieris meretricis*: pro impudente ac perfricta. Usus est Propheta Jeremias, c. 3. v. 4. *frons mulieris meretricis erat tibi, renuisti pudere.*

198. *Ex saphiro exsculptus.*

ספיר גזרתם, *Sapphirus excisio eorum.* Valet ut si dicas, ex Sapphiro excisi aut exsculpti sunt. Usurpat Jeremias Thren. 4. 7. de Nazitæis, proverbiali sermone innuens eos vehementer pulcros, & specie corporis decoros fuisse. Hujus contrarium, *ex quercu exsculptus*, quod eleganter ad animum refertur, & significat hominem stupidum.

199 *Nubes testium.*

Proverbiale, *Nubes testium*: i. multitudo, frequantia, densitas. Reperitur Hebr. 12. 1. Nubes proprio vocabulo עבים appellantur à densitate.

200. *Dare manum.*

Sermo est παροιμιώδης, ut *dare herbam*, pro, victum se fateri, imperiúmque agnoscere, ac supplicem fieri. Jer. 50. 15. *Dedit manum suam, ceciderunt, fundamenta ejus.* Thren. 5. 6. *Aegypto dedimus manum.* Vide Miscell. cent. 1. cap. 30. *Manus dare* usurpat etiam Tertullianus in lib. De Trinitate, cap. 11.

201. *Ponere tanquam sigillum.*

Est sigilli loco habere, h. e. charissimum. Hag. 2. 24 ושמתיך כחותם, *Et ponam te tanquam sigillum*, q. d. ut in annulum signatorium, ita in te ero animatus, nunquam mihi ex animo excides aut efflues, excubabo animo diligenter tuâ tuarúmque rerum causâ, erísque mihi in summo honore & pretio. Hoc enim vult, ait R. David, se assiduâ curâ & providentiâ rebus ipsius prospecturum. Cant. 8. 6. *Pone me tanquam sigillum super cor tuum, sigillum super brachium tuum.* Sumptum ab annulis sigillatoriis, quorum singularem curam gerimus ne excidant pereántque. Alibi est, *sigillum in manu dextera.* Consule.

202. *Recto pede incedere.*

Recto pede incedere, quod Græci dicunt ὀρθοποδεῖν, est ingenuum esse, & sincerè agere cum hominibus. Contra certè, qui simulatè agit, is *non recto pede incedere* dicitur. Hoc sensu usurpat Apostolus Gal. 2. 14. *cùm vidissem eos non recto pede incedere, ut veritati Evangelica congruebat.*

203. *E manu canis.*

מיד כלב, *E manu canis*, vel *ex unguibus caninis.* Positum videtur Psal. 22. 21. pro, è magno discrimine: & est proverbiale, sicut dicimus, *ex ore leonis.* Aut, è *manu canis*, i. canum: Ita vocat adversarios suos per contemptum: vel ut impudentiam eorum notaret. Nam

canis

canis vox est convitii, quæ impudentibus inimicis objici solet. Vide quæ scripsimus in *Canis*.

204. *Os in Cœlum ponunt.*

שתו בשמים פיהם, *Ponunt in Cœlum os suum.* Quid est *in Cœlum ponere?* an de rebus divinis fidentiùs & arrogantiùs loqui quàm par est? An potiùs in Deum Cœlitésve petulanti linguâ debacchari? Legitur Psal. 73. 9. *Ponunt in Cœlum os suum, & lingua eorum inambulat in terra*: q. d. Deo hominibusque obloquuntur, tam superis quàm inferis maledicunt. Nam *Cœlum* pro *Deo* sumitur, ut in illo, *peccavi in Cœlum*. Notum est, Atticus apud Hier. in dial. contra Pelagianos, *Itaque da exemplum, qui absque peccato fuerint in perpetuum: aut si dare non potes, confitere imbecillitatem tuam & noli ponere in Cœlum os tuum, ut per esse, & esse posse stultorum illudas auribus.*

205. *Cum Deo bellare.*

Θεομαχεῖν, quod ab aliis in hunc numerum refertur; significat *cum Deo pugnare, Deo resistere.* Reperitur Act. 23. 9. μὴ θεομαχῶμεν, *ne cum Deo pugnemus*: & 5. 39. μήποτε καὶ θεομάχοι εὑρεθῆτε, *ne cum Deo pugnare comperiamini.* Hinc sumpsit Tertull. ad scapulam scribens cap. 4. *Non te terremus, qui nec timemus: sed velim ut omnes salvos facere possimus monendo,* μὴ θεομαχεῖν. Licebit uti de conatu temerario, ut significemus eum in irritum & frustrà futurum: nam frustrà bellum geritur cum Deo. Dei enim decretum nullo humano consilio, nullis viribus impediri aut infringi potest, dicente Salomone, *Nec sapientiam, nec prudentiam, nec consilium esse contra Jehovam*, Prov. 21. 30. Tractum putatur à fabula gigantum, quos cum Deo belligerasse credidit aliena à veri Dei cognitione antiquitas, Cicero, *Quid est enim aliud gigantum more cum diis bellare, quàm naturæ repugnare.*

206. *Populus Gomorranus.*

עם עמרה, *Populus Gomorranus*, (ad verb. *Populus Gomorra*) vel, si mavis, *Gomorrheus*. Nam utrumque aeperio apud Autores. Dicitur proverbii formâ de populo planè improbo & profligatissimo. Nam tales describuntur à Mose cives Gomorrani. Usurpat Jesajas de populo Judaico & Jerosolymitano, Jes. 1. 10. Ibidem est,

207. *Principes Sodomitani.*

De proceribus Judæorum, eò quòd moribus referrent Principes olim Sodomæ, h. e. quòd non minùs turpiter ac flagitiosè viverent. Nota historia de Sodomo. Nam & more Sodomitani in proverbium abierunt de perditis ac profligatis. Verba Prophetæ sunt, *Audite verbum Domini Principes Sodomitani.* Quæ sic interpretatur Jonathan Uzielis F. *Audite verbum Domini Principes, quorum opera tam prava quàm Principum Sodomitarum.* Memoriæ proditum Esajam olim serrâ dissectum fuisse à Judæis, quòd *Principes Sodomitanos, & populum Gomorrheum* eos appellasset; cujus rei meminit D. Hieronymus in Comment. ad h. l. Proinde dicunt, *Ne aperiat homo suum os Satana*, significantes non esse maledicendum Principibus. Nam eum *Satanæ os aperire*, sibique exitium & perniciem creare, qui hoc faciat. קציני סדם ad verbum *Principes Sodoma*, vel *Sodomi*; nempe à recto *Sodomus*. Sicut dicimus *Gomorrus*. Solinus cap. 38. *Duo ibi oppida, Sodomum nominatum alterum, alterum Gomorrum.* In Vet. Latina, *principes Sodomorum.* Sic, *poma Sodomorum*.

208. *Ad satietatem usque.*

Ἕως κόρου, *Ad satietatem usque.* Græcum adagium est notatum ab Erasmo, quod Ebraicè dicas לשבע aut לשבעה.

209. *Mare & aridam circumire.*

Proverbialis hyperbole est Matth. 23. 15. περιάγετε τὴν θάλασσαν καὶ τὴν ξηρὰν ποιῆσαι ἕνα προσήλυτον, *circumitis mare & aridam ut faciatis unum proselytum.* Quæ sic in Ebræum sermonem converti possunt, תסובבו את הים ואת היבשה לעשות גר אחד.

210. *Deo, coram Domino.*

לאלהים, *Deo.* Adhibetur in proverbii forma ad auxesin, ut Jonæ 3. 3. *Civitas magna Deo.* Sensus est, longè maxima. Sic Act. 7. 20. καὶ ἦν ἀστεῖος τῷ Θεῷ, *& erat venustus, sive formosus Deo.* Vult dicere, impensè venustus supra modum formosus. Eundem usum habet לפני יהוה *coram Jehovah*, vel *Domino*. Gen. 10. 9. *robustus coram Domino.* Luc. 1. 6. δίκαιοι ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ, *justi coram Deo.* Vide tractatus meos. Huc refer ברוך ליהוה, *Benedictus Domino:* & similes locutiones.

211. *E cornibus unicornium.*

מקרני רמים, *E cornibus unicornium:* elegans proverbiale. Simile, *ex ore leonis:* utrúmque legitur Psal. 22. 22. *Serva me ex ore leonis, è cornibus unicornium exaudisti me.* Vult dicere, cùm versarer quasi inter cornua unicornium, h. e. in maximo discrimine. Quidam hîc legunt, *exaudi me*, ut petat se liberari è præsenti periculo, in quo tunc versabatur. Pro *unicornium*, ut hoc obiter notem, in Psalterio Romano reperi *unicornuorum*: & in Ebræo רמים formâ contractionis, pro ראמים; cujus singularis ראם, *fera unico cornu armata* quam Græci μονοκέρωτα vocant. Hoc cornu acutum esse fertur & altissimum, unde nomen. Non ergò Rhinoceros qui ראם dicitur. Nam Rhinocerotis cornu, quod in nare unicum habet (unde *rhinoceros unicornis* apud Tertul.) minùs altum est. Taceo de altero cornu, quod supernè prominet, ut notatum à Pausania, & ab iis qui eam feram Romæ viderunt. Vide Pierii hieroglyphica lib. 2. in extremo.

212. *Ad nervum.*

Psal. 31. 24. *Rependit ad nervum agentes superbè.* על יתר. R. Salomo explicat, *ad nervum*, h. e. aptâ mensurâ. q. d. rependit eis mercedem ipsorum factis dignam. Sumptum à nervo arcûs ad quem sagittæ adaptantur. Aliter idem explicat, *ad nervum*, pro exactè, accuratè: sicut dicimus, *ad amussim. ad normam, ad perpendiculum.* Ejus verba sunt, חבל כנגד חבל מדה כנגד מדה, *funiculus pro funiculo, mensura pro mensura.* Vult dicere, par pari. יתר *amussis regula.* Pro nervo arcûs, reperitur Psal. 11. 2. Non me latet quosdam aliter locum superiorem enarrare. Sed ut alias interpretationes non damno, ita hominis Ebræi sententiam, quàm posui, aspernendam non puto.

213. *Oculo ad oculum.*

Jes. 52. 8. עין בעין יראו,*Oculo ad oculum videbunt.* Valet clarè & perspicuè videbunt, Genus sermonis non abhorrens à natura proverbiorum; qualia sunt, *ore ad os, facie ad faciem*; quæ antea recensuimus. A quibus diversô in sensu, *quasi per speculum in ænigmate*, & apud Comicum, *quasi per nebulam.*

214. *Linguam dividere.*

פלג לשונם,*Divide linguam* (i. sermonem) *eorum*, figurâ proverbiali dictum Psal. 55. 10. pro frange conatus eorum, effice ne possint improba & nefaria consilia ad exitum perducere. Ita dico, objice impedimenta ne longiùs iniquè cogitatis ac malefactis procedant. Locutio sumpta mutuò ab historia ædificantium turrim Babylonis: quorum consilia Deus impedivit immissâ linguarum divisione, cùm alter alterum non intelligeret.

215. *A fundamento.*

Ἐκ θεμελίων, Sicut dicimus, ἐκ ῥιζῶν, *ab radice.* Proverbiale ab ædific[illegible] quæ solo æquantur & funditus evertuntur, Psal. 137. 6. *Nudate, nudate, donec fundamentum in ea.* Sic Græci, ἕως τῶν θεμελίων αὐτῆς. Quod ita demum proverbium erit, si longiusculè transferatur, velut si dicas aliquem periisse *à fundamento*, vel, *ad fundamentum usque.*

216. *Cervix ferrea.*

De populo Israelitico dixit Esajas 48. 4. גיד ברזל ערפך,*nervus ferreus cervix tua*, Mosen imitatus, qui ut significaret populum intractabilem esse, priùs eum appellaverat *populum duræ cervicis.* Enimverò *cervix ferrea & dura cervix* se invicem explicant. Quod perspicuè ostendit interp. Chald. Jonathan, cùm interpretaretur, *dura ut ferrum cervix tua.*

217. *Frons ærea.*

In eodem loco ומצחך נחושה, *& frons tua ærea.* Quibus verbis designat animi obstinationem in malis. Quid dico? potiùs impudentiam designat. Certè homines perfrictæ frontis, Græci σιδηρεῦς vocant: ex quo illud ἀναίσχυντος ὢν σιδηρεῦς τὸν ἀνήρ· *impudens cùm esset ferreusque vir.* Quorum imitatione Catullus quoque dixit *ferreum os* pro inverecundo. In Chaldaicis est, *frons tua dura ut æs.*

218. *E spinis auferre.*

Non minùs proverbiale est quàm illud, *è flamma rapere*: à quo in sententia non multùm divertit. Legitur Job. 5. 5. *cujus messem famelicus comedet, & è spinis recipiet eam,* (vel, *quàm è spinis receperit:*) i. summis molestiis, maximisque difficultatibus. Cæterùm in Jobo est אל מצנים pleonasmo particularum pro מצנים *è spinis*: nisi magis ut sit transpositio. Nam dicimus מאל צנים procodem.

219. *A manè ad Vesperam.*

מבקר לערב *A manè ad vesperam usque.* Proverbialiter dictum pro, totos dies, Job. 4. 20. *A manè ad vesperum usque contunduntur.*

220. *Die ac nocte.*

Ab eo non valde discrepat יומם ולילה, *Interdiu ac noctu*: valet enim perinde ac si dicas, semper assiduè, sine intermissione: & est proverbiale, ut *dies noctésque* apud authores profanos. Sic legimus

Nocturnâ versate manu, versate diurnâ.

Exstat Psal. 1. 3. & 55. 11.

221. *Sedere & surgere.*

Figurâ proverbiali designat omnes vitæ actiones; Psal. 139. 2. *Tu nosti sessionem meam, & surrectionem meam,* שבתי וקומי Simillimum est, *Exire & introire.* Vide quæ scripsimus ad illud proverbiale.

222. *Ire, cubare.*

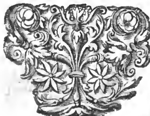
Fallor, aut eadem sententia est in eo quod sequitur: ארחי ורבעי זרית, *Iter meum & accubationem meam odoratus es*: nisi potiùs sit vertere ארחי *iter meum, incessum meum.* Nam potest esse nomen ex infinito. Prov. 6. 27. *euntem te deducet, cubantem custodiet.* Ebraicè est בהתהלכתך *cùm iter facies*, aut, *in incessu tuo*: בשכבך *cùm cubabis*, aut *in accubatione tua.*

223. *Ex toto corde.*

בכל לב, Toto corde, vel, *ex toto corde*, ἐξ ὅλης τῆς καρδίας. Valet integrè, sincerè, bonâ fide, ex animo: nempe id quod Græci dicunt παντὶ θυμῷ, & magistri Latinitatis, *toto pectore.*

224. *Ex tota anima.*

Eandem planè vim habet בכל נפש *ex tota anima*, ἐξ ὅλης τῆς ψυχῆς· Quod aliter dicunt ἐξ ὅλης τῆς διανοίας, *ex tota mente.* Nec longè hinc abit בכל מאודך, *ex omnibus viribus tuis*, ἐξ ὅλης τῆς ἰσχύος σου. Legitur Deut. 6. 5. Matth. 22. 37. Marc. 12. 30. Vide Notas meas in Parallela sacra.

JOH.

JOH. DRUSII

PROVERBIORUM CLASSIS SECUNDÆ:

LIBER IV.

1. *Spinæ aut sentes.*

סלונים, *Spinæ*. Sic vocat Ezeciel homines ob nequitiam molestos, & accedentibus obnoxios. Nam spinæ lædunt eos qui ipsas tractant. Simile notamus Quæst. l. 1. q. 2. ex Plauto, qui coquos *sentes* dixit, designans rapacitatem eorum. *Quia quod tetigere, illicò rapiunt; si eas ereptum, scindunt.* Locus Ezechielis est c. 2. v. 6.

2. *Scorpiones.*

עקרבים, *Scorpiones*, vel *scorpii*: de iis qui sunt córde indomabili. Hoc modo enarrat Hieronymus Ezech. 2. 6. Ego simpliciter homines perniciosos significari puto, ut alibi *serpentis* & *viperæ* vocabulo. Apulejus, *Nosti quendam barbarum nostræ Civitatis decurionem, quem scorpionem præ morum acritudine vulgus appellat.* Exstat Tertulliani liber hoc titulo, *Scorpiacon adversus Gnosticos*: id ajunt significare remedium vel potionem contra scorpios: & hoc nomine Gnosticos denotari, eò quòd *scorpii in morem* (utor verbis depromptis ex eo libro) *arcuato vulnere in Ecclesiæ corpus venena diffunderent.* De natura scorpii videndus ibi Tertullianus in principio. Interim admonemus vocem עקרבים Ebræos eo loci accipere *pro spinis*, non pro *serpentibus*. Nam disertè ad eum locum R. David. *Scorpiones sunt spina mala, ut in illo, Castigabo vos scorpionibus*: cui expositioni favet dictio præcedens סלונים *sentes* designans.

3. *Myrica.*

ערער, *Myrice*, vel *tamarix*. Græcè ἡ μυρίκη. In proverbio est de homine abjecto & humili, quive nullo in pretio habeatur. Est enim myrica genus humilis virgulti: ex quo Virgilius, *humilésque myricæ*. Psal. 102. 18. *Respexit ad orationem myricæ*: h. e. interprete Pagnino *eorum qui sunt velut myrica*. Nec malè Græci ad sensum, ἐπέβλεψεν ἐπὶ τὴν προσευχὴν τῶν ταπεινῶν, *respexit ad orationem humilium*. R. David ad h. l. *Vocatur Israel Myrica eò quòd in exsilio similis esset myricæ deserti*: & mox, *myrica est arbor crescens in deserto*. Nam lego הַגָּדוֹל *quæ crescit*, non autem הַגָּדוֹל *arbor magna*. Eadem verba obvia sunt in libro Radicum. In libro nom. Ebr. *Aroer, myrica*. Sic etiam Glossæ veteres.

4. *Agnus.*

Pasce agnos meos. Ita suos appellat Christus διὰ τὸ ἥμερον, i. *propter mansuetudinem*. Nam hoc animal est egregiè mansuetum. Sed & purum ac simplex. Festus Pompejus, *Agnus dicitur à Græco ἁγνὸς, quod signific. Castum, eò quòd sit hostia pura & immolationi apta.* Cyprianus de livore, *Christus plebem suam Agnos vocat, ut agnorum naturam simplicem simplicitas mentis imitetur*: Vide in *Ovis*.

5. *Fermenti expers.*

Ἄζυμος, i. e. *Fermenti expertes*, vocantur ab Apostolo Corinthii, 1. Cor. 5. 7. quòd veterem corruptionem deposuissent, Spiritu innovati. Metaphora à panibus non fermentatis, quos Græci ἀζύμους nuncupant. Constat autem fermentum ex acore & corruptione massæ fieri: ac proinde malitiam designare, ut dictum est in Proverbio, *Paulo fermenti tota massa fermentatur*: Sed & falsitatem designat. Hinc intelliges quid sit *fermentum Pharisæorum*. Sic enim Christus appellat, cùm falsas eorum glossas, tum corruptelam vitæ ac morum. Huc refer quod 1. Cor. 5. 8. *Itaque festum agitemus, non fermento veteri, nec fermento malitiæ & nequitiæ: sed non fermentatis panibus sinceritatis & veritatis.*

6. *Marculus.*

מפיץ, *Marculus*, vel (*cestra*: is malleus erat ferreus quo cataphracti equites utebantur. Sic Jer. 51. 20. *Tu mihi cestra fuisti.*) Vox Ebræa appelationem habet *à dispergendo minuendóve*. Nam mallei proprium est ita comminuere ut partes rei comminutæ hinc inde dispergantur. Jactabatur olim in calumniatorem & falsum testem. Meminit Salomo Prov. 25. 18. & explicat de eo, qui falsum testatur adversus aliquem. Verba sunt, *Marculus & gladius, & sagitta acuta est is, qui dicit contra proximum suum testimonium falsum.* A marculo sive martulo (quidam censent rectiùs scribi *martulus*, quod à *Marte* derivant) est martellus, formâ diminutionis: unde Carolus Martellus appellatus, teste Barlando, quòd robustâ esset & ferreâ naturâ, quam in subigendis hostibus egregiè ostendit.

7. *Marculus Dei.*

Interdum *Marculus* vocatur is, cujus operâ ad aliquem domandum pulsandúmve utimur. Ergò Deus quia per Babylonem multarum gentium imperia subverterat, ideò ipsam sic alloquitur ad Prophetam Jeremiam 51. 20. inquiens, *Tu mihi Marculus fuisti, instrumenta belli, ut per te gentes dissiparem, per te Regna disperderem.* Ex hoc loco *Marculus Dei* appellati

lati

lari poterit quilibet tyrannus, quemadmodum Tamerlanes avorum memoriâ se appellabat *iram Dei*, magno fortunæ ludibrio plurimarum gentium imperio potitos: adeò ut *ut terror gentium* diceretur à nonnullis, *& orbis vastitas* atque *calamitas*.

8. *Orbis malleus.*

פטיש כלהארץ, *Malleus totius terræ*: & Græci σφῦρα πάσης τῆς γῆς. Usurpatur Jer. 50. 23. de Babylone. Mallei proprium est ferrum in incude tundere, aut lapides cædere. Rectè igitur Babylon appellatur *malleus totius mundi*; nam imperio suo premebat orbem terrarum, Deo per eam gentes populósque cædente ac contundente. Hier. epist. ad Lætam, *si solicita es ne filia percutiatur à vipera, cur non eâdem curâ provideas ne feriatur à malleo universa terra, ne bibat de aureo calice Babylonis?* Intelligit, nisi fallor, diabolum, qui est malleus Dei tundendis ac feriendis reprobis.

9. *Maculæ, labes.*

Σπῖλοι, καὶ μῶμοι, *Maculæ ac labes*, de hominibus vitiosis, qui se gerebant pro Ecclesiæ membris, cujus erant maculæ ac labes, quippe in agapis Christianorum, h. e. inter charitatis ac fraternitatis convivia, crapulæ luxuique turpiter indulgentes. Legitur in epistola Petri altera, c. 2. v. 13. Pro eo Judas Apostolus dixit, ἐν ταῖς ἀγάπαις ὑμῶν σπιλάδες, *in agapis vestris maculæ.* σπιλάδες, *maculæ*, i. σπῖλοι. Sic vet. Interpres. In lexico Hesychii σπιλάδες, μεμιασμένοι, i. *polluti, maculati, coinquinati*. In eodem Lexico Σπιλάδες, petræ: & Σπιλάδες, αἱ περιεχόμεναι τῇ θαλάσσῃ πέτραι, i. *scopuli qui in mare prominent*, ad quas impingentes naves sæpe naufragium faciunt.

10. *Spermologos.*

Σπερμολόγος avicula est ejus nominis, sic appellatur à legendis sive colligendis seminibus, quasi *seminilegam* dicas. In Theophylacteis, σπερμολόγον πτηνόν εἶναι φασὶν εὐτελέστατον, τὰ ἐν ταῖς τριόδοις καὶ ἐσκεδασμένα τῶν σπερμάτων εἰωθὸς συλλέγειν, *Spermologum aviculam ajunt esse vilissimam, semina in triviis dispersa colligens solitam.* Cœterùm in Proverbii usu est de garrulo ac futili nihilique homine, qui quam ex trivio vel ex auditionibus nescio quibus adeptus est scientiam, passim deblaterat. In eodem Theophylacto, ἐπειδὴ οὖν ὄρνεόν ἐστι ὁ σπερμολόγος βραχὺ, καὶ οὔτε πρὸς βρῶσιν, οὔτε πρὸς τέρψιν ἐπιτήδειον τοὺς εὐτελεῖς σπερμολόγους ἐκάλουν, *Quoniam igitur Spermologus avicula est parva, neque ad cibum, neque ad delectationem idonea, propterea viles ac nihili homines hoc nomine afficiebant.* Consimilia leguntur in collectaneis Oecumenii, quæ brevitatis causâ omitto. Act. 17. 18. *Quid vult Spermologus iste dicere?* Obiter noto variare hic codices edit. Latinæ: nam quod in aliis *seminiverbius*; in aliis est, *Seminator verborum.* Neutrum satis bene: nam esset λογοσπόρος hoc sensu. Vide Theodorum. Arator, citante Camerario, qui hunc librum in Latinos versus transtulit, nihilo melius.

quibus, inquit, ab oris,
Verborum fuit iste sator? Plebs nescia Paulum,
Semina ferre vocat, fruitúrque errore magistro
Vera loquens.

11. *Cerva amabilis.*

אילת אהבים, *Cerva amorum*, i. amabilis vel amantissima. Usum habet inter amatoria, cujus generis est, *caprea gratiosa*. Siquidem amata Uxor, *cerva & caprea* vocabatur, vel quòd hæc animantia Regibus olim in deliciis essent, vel quòd amor cervi erga cervam, item capreæ maris erga fœminam singularis memoretur. Notatum quoque animalia felle carere. Olim apud eas gentes quæ falsos Deos colebant, qui Junoni nuptiali seu pronubæ sacrificabant, ii fel non cum reliqua conficiebant victima, sed exemptum abjiciebant apud altare: quo instituto legis author obscurè innuebat à conjugio semper debere bilem irámque abesse, cujus rei testis est Plutarchus. Et certè matrisfamiliâs esse oportet austeritatem, ut & vini utilem, suavitatéque conditam, non fellis in morem acerbam. Quod ergò illo ritu profanæ gentes, idem significabat olim populus Dei per appellationes *cervæ & capreæ*: nam cùm felle nihil amarius sit, bilis quoque locus & sedes ponatur in felle, felle autem careant hæc animantia, haud obscurè significabant, cùm uxores *cervas & capreas* nuncuparent, eos ab ira omnique adeò amaritudine putas immunésque esse debere. Ad hæc celebrata in divinis literis cervorum capreatúmque velocitas; usque adeò ut in Proverbii consuetudinem venerint *Pedes cervini*, de velocibus, & *Capreâ velocior* dicatur quicunque cursu valet. Admonet hæc conditio conjuges ad mutua officia præstanda celeres ac promptas semper esse debere: nam ea res fovet & alit maximè mutuam charitatem. Dixi capreas felle carere, ut etiam cervas: nam ubi apud Plinium lib. 11. cap. 37. *cervi, capræ*, legendum *capreæ*. Siquidem capras fel habere testatur ipse Plinius lib. 27. cap. 10. ex notis Dolecampii.

12. *Caprea gratiosa.*

יעלת חן, *Capreâ gratia*, i. gratiosa. Jam explicatum est, Prov. 5. 19. *Cerva amabilis, capreáque gratiosa, ubera ejus inebrient te omni tempore.* In his verbis pleonasmus Ebraica esse putatur. Nam Latinè diceretur, *Cerva amabilis, capreaq; gratiosa ubera inebrient te omni tempore.* Quidam hunc versum cum superiore connectunt hoc modo, *lætare de uxore juventutis tuæ, cervâ amabili, capreáque gratiosa: ubera ejus*, &c. Alii subaudiunt verbum substantivum: nam legunt, *sit cerva amicissima, & rupicapra gratiosa: ubera ejus inebrient te omni tempore.* Mihi hoc postremum non displicet, ut repetatur יהי *sit*, ἀπὸ κοινοῦ, ex præcedentibus videlicet.

13. *Hædi.*

Hædos divinæ literæ appellant injustos & reprobos. Causam ponunt interpretes, quia hœdus est animal petulcum & olidum. Sic enim legimus in Glossa ordinaria; *Hædus est animal petulcum & olidum, qui pro peccato offerebatur in Lege, & significat peccatores:* & apud Nicolaum, per *Hædos intelliguntur improbi propter eorum nequitiam. Hædus enim quando crescit est animal fætidum & luxuriosum: unde & in lege Hircus offerebatur pro peccato principis, ut habetur Levit. 4.* Theophylactus verò in eo Commentario quem super Acta reliquit, τὰ ἐρίφια, inquit, ἐπὶ τοὺς ἀκοινωνήτους καὶ ἀφιλαδόντας. Quorum verborum hic sensus est, Hœdi

per

per tropum vocantur homines avari ac tenaces, qui nihil communicant, nec largiuntur ex suo. Idem in Comment. in Evangelium Matthæi, ἐρίφους δὲ καλεῖ τοὺς ἁμαρτωλούς· κατὰ κρημνῶν γὰρ βαδίζουσι, καὶ ἄτακτοι εἰσὶν ὁ ἔριφος, *Hœdos vocat peccatores, quoniam vadunt per loca præcipitia* : nec ordinem ullum servant, & infructuosi sunt hœdi. Exstat hoc sensu Matth. 25. 32. Aliter sumit Theodoretus Jes. 11. 6. ad locum, *Pardus cum hœdo.* Nam sic ibi scribit, *Hœdo similes sunt, quibus ingenium simplex, & omnis malitia expers.*

14. Ovis.

Ovis animal est insigniter mansuetum, & omnis doli expers. Proinde *oves* vocantur qui tales sunt. Hoc vocabulo Christus plebem suam ubique appellat, non solùm quia ipse pastor earum dicitur; sed quia naturam ovium referunt. Loquor de vera plebe Christiana; nam, hypocritæ, qui cum vestimentis ovium incedunt, & pro ovibus se gerunt, oves revera non sunt. Non enim mites ac sinceri, ut oves. Quin sub ovina pelle lupum tegunt. Itaque lupi veriùs quàm oves. Ergò oves cùm dicimus, significamus homines mites ac placidos, fraudisque expertes, h. e. verè justos, verè Christianos. Theodoretus Cyri Episcopus in Comment. nondum edito Jes. 11. *Per mansuetas, aggrestésque animantes, humanorum morum differentiam docuit. Nam lupo quidem rapaces comparat, ovi verò mansuetos ac mites.* Theophylactus Matth. 25. 32. scribit *ovium* appellatione significari sanctos propter mansuetudinem : *& quia* inquit *fructuosi utiléśque sunt ut oves, quæ lanam ac lac suppeditant.* Cyprianus de Livore, *meminisse debemus quo vocabulo Christus plebem suam appellet, quo titulo gregem suum nuncupet. Oves nuncupat, ut innocentia Christiana ovibus æquetur. Agnos vocat, ut agnorum naturam simplicem simplicitas mentis imitetur.* Hesychius quoque Theologus ovem in divinis libris esse ait hominem admodum simplicem, qui nemini noceat & à perperàm factis abstineat. Addam pro corollario, quod à Pierio relatum, etiam in sacris Ægyptiorum literis per ovem hujusmodi hominem significatum fuisse, nimirum simplicem, mansuetum, imbellem, purum, immaculatum.

15. Alites.

Appellatio proverbialis est Jes. 46. 11. in voce עיט quâ exercitus Cyri significatur, à festinati itineris velocitate: עיט enim *alites.* Aut singulariter *alitem*, i. Cyrum, qui tanquam ales advolabit, & ocyssimè veniet. Aut positum עיט pro כעיט, ut *alitem.* Voco, inquit, Cyrum Regem, virum consilio meo destinatum, qui veniat tanquam ales, h. e. velocissimè. Sic Psalm. 11. 1. *Fuge in montem vestrum avis*: plenum est, tanquam avis. Hier. in Marcum cap. 4. *Cùm velocem desideramus intelligi, ventis aut avibus comparamus.*

16. Raca.

ריקא, *Raca.* Convicium vulgare in eum, qui cerebro, i. mente ac intelligentiâ, vacat Matth. 5. 22. *Qui dixerit fratri suo Raca*: aliàs *racha*: sed *raca* scribendum ex libris Græcis, ῥακά. Editio Syriaca id ipsum confirmat. Adi Comment. nostrum ad voces Ebraicas N. T. cap. 3. Hier. in Matthæi hunc [illegible]cum, *Raca dicitur κενός, i. inanis aut vacuus, quem nos possumus vulgata injuriâ absque cerebro nuncupare.* Idem adv. Pelagianos lib. 2. *Raca interpretatur vanus & absque cerebro.* Putarem hîc aliquia legendum, *vacuus & absque cerebro* : mihi non displicet *vanus*, i. κενός. In lib. nom. Ebraic. *Raca vanus.* Meminit hujus de doctrina Christiana lib. 2. cap. 18. S. Augustinus ita scribens, *sunt quædam verba certarum linguarum, quæ in usum alterius linguæ per interpretationem transire non possunt. Et hoc maximè interjectionibus accidit, quæ verba potius motum animi significant quàm sententiæ conceptæ ullam particulam. Nam & hæc duo talia esse perhibentur. Dicunt enim* Raca *indignantis esse vocem*, osanna *lætantis.* (*Raca* vox hominis indignantis, & nihil significans : hoc displicet ; illud non item.) Thalmudici scribunt ריקא *Reca*, quæ forma nominis Chaldaica, Ebræi dicerent ריק à quo plurale ריקים lectum Proverb. 12. 11. & 28. 19. Sed alio significatu, videlicet pro hominibus, segne otium tempúsque conterentibus, quos otiosos interpretantur.

17. Μῶμοι.

Μῶμος Adag 9. in hoc libro reddidimus *labes.* Ostendimus quoque in epist. 2. Petri proverbialiter accipi, ut significet homines luxui deditos turpémque vitam ducentes, qui in agapis Christianorum erant ut labes sive maculæ in vestimento. Nam sicut macula vestem dehonestat, sic illi dehonestabant pios illos Cœtus. Porrò macula in lingua Ebræa vocatur מום. Crediderim ergò Græcum μῶμος inde originem habere, ab eóque ἄμωμον dictum, *quod sine macula.* Interdum μῶμος est ὄνειδος, ut verti possit μῶμοι *probra, dedecora* ; sicut Homerus dixit Ὦ πέπονες, κάκ᾽ ἐλέγχεα. Sed prius magis placet. Quidam exponunt μῶμοι, *reprehensores, sannones*, nam Momus etiam dicitur, qui omnia carpit ac reprehendit. Non discedo à priori sententia, Hæc pollicea omnium maximè displicet.

18. Ventosus.

Venti metaphorâ usitatâ passim pro re nihili, vana, inani, instabili. Inde est Latinum epitheton *ventosus*: quod interpretes exprimunt Hos. 9. 7. איש רוח *Vir ventosus.* Et Job. 16. 3. דברי רוח, *verba ventosa.* Rursus Job. 15. 2. דעת רוח *Scientia ventosa.* איש רוח aliter exponas. *Vir spiritûs*; i. Propheta. Fortasse meliùs.

19. Duces cæci.

Ὁδηγοὶ τυφλοί, *duces cæci.* Sic nuncupantur, qui aliis præeunt in vis veritatis quam ipsimet ignorant. Itaque de Pharisæis dicitur Matth. 23. 16. *Væ vobis, duces cæci* : & 24. *duces cæci, qui percolatis culicem, camelum autem deglutitis.* Et de gentibus veri notitiam nondum assecutis. Tertullianus lib. de resurrectione Carnis. *Quid cæco duci inmiteris, si vides?* q. d. Quid resurrectionem negas iis argumentis, quibus utuntur non Christiani, cùm sis Christianus? ut enim *cæcos* dicimus, qui rerum ad salutem pertinentium ignorantiâ detinentur, ità contrà *videre* intelligimus eos, quibus lux Evangelii aliqua affulsit. Aliquando *cæcus* accipitur pro *improvido.* Quod significat Salomo cùm ait, *stultum in tenebris ambulare*? nam sensus est, ac si diceret eum cæcum esse. Cæco enim semper tenebræ sunt. Hoc sensu *cæcos consules* dixit Varro de vita Pop. Rom. lib. 3. i. *improvidos*, ait Nonius.

20. Cæ

20. *Cor liquefactum.*

לב נמס, *Cor liquefactum*, pro pavido ac metu perculso. Jos. 7. 5. *Liquefactum (aut dissolutum) est cor populi, & fuit in aquam.* Gorionides lib. 4 cap. 20. *Cor tuum quale cor leonis, quid non liquefit (aliàs dissolvitur) neque terretur.*

21. *Lupus solitudinum.*

זאב ערבות, *Lupus solitudinum*, sive *desertorum*: hoc est, solitudines ac deserta incolens. Hi lupi, ut plurimùm sævi esse solent, ac crudeles famelicique, eò quòd in locis vastis ac desertis degant. Jer. 5. 6. *Lupus solitudinum vastabit eos.* Hic Græci referunt, λύκος ἕως τῶν οἰκιῶν, ut credam eos legisse עד בית divisim, & Daleth pro Resch, i. *usque ad domum*, vel *usque ad domos* Sed codices Ebræi omnes nullo excepto ערבות legunt, i. *solitudines*; cujus singulare ערברה *desertum, solitudo.* Nisi verior interpretatio, *lupus vesperarum*, ut sit plorale à ערב vocabulo *vesperam denotante.* Hoc modo enarrat R. David. Ante ipsum Hieronymus quoque verterat, *lupus ad vesperam vastavit eos*: & Jonathan Uzielis filius, *Occident eos populi qui fortes sunt, ut lupi vespertini*: i. דת קיפין כדיבי רמשא De lupis vespertinis dictum fusiùs alio loco.

22. *Cor durum.*

Cor durum habere dicuntur homines intractabiles, duri & indociles. Σκληροκαρδίους, vocant: unde σκληροκαρδία, quam Tertullianus *duricordium* dixit, novo vocabulo & miro. Ebraicè קשי לב, *homines duro corde.* Ezech. 3. 7. Frater hujus, *cor lapideum.* Utroque significatu animi in malis obstinatio pertinaciáque.

23. *Adamantinus.*

Ab *adamantinis* indomita natura factum est *adamantinus*, quod significat duritiem inenarrabilem. Namadamas duritiâ nulli rei cedit: unde etiam nomen Græcâ appellatione accepit. Nam dicitur *adamas*, q. *indomitâ* vi præditus, pollénsque. Ergò *cor adamantinum* antea exposuimus cor indomitum ac penitùs intractabile. Similiter *vincula adamantina*, quæ solvi nullo modo possunt. Sic *murus adamantinus*, murus inexpugnabilis, & *frons adamantina*, frons longè durissima, nec ullo pudore separabilis. Quorum prius illud invenies apud Theodoretum Jer: 5. *Posui ei terminos non murum adamantinum, sed arenam levissimam.* Alterum exstat Ezech. 3 9. *Sicut adamantem fortiorem petrâ reddidi frontem tuam.* Cæterùm Codex Ebræus habet שמיר: in qua voce non consentiunt interpretes. *Adamantem referunt* post Hieronymum Santes & Arias. Recentiores è Germania *lapidem perdiuturnum.* Nam שמר *servare.* Sed quis iste lapis perdiuturnus? nam ab etymo argumentum fallax, nisi cum re consentiat. Adhæc lapides hujusmodi, qui videlicet diu serventur, & perdurent, plures esse possunt. Jam verò quid est, *Lapidi diuturno similem reddo frontem tuam?* An significat frontem diu duraturam? nam ea mens Prophetæ. Erat ergò certus lapis reddendus. Ebræi ajunt fuisse animalculi genus, quod *Samir* dicebatur. Id in hunc modum describit R. Moses Maimonis F. שמיר הואשרץ קטון חוצב האבנים הגדולות בעברו עליהם, *Samir est reptile parvum, quod lapides secat dum per eos transit.* Quin fabula est apud eos, quæ refert Salomonem hoc vermiculo dissecuisse ingentes lapides illos, quibus ad Templi structuram utebatur. Sanè quidem cap. 6. lib. 1. Regum legimus nullum ferreum instrumentum additum esse, cùm Templum exstrueretur. Meminit hujus Nicolaus per hæc verba. *Ut adamantem & silicem dedi faciem tuam. In Ebræo habetur, ut vermem fortiorem rupe dedi faciem tuam, & per vermem secundùm eos intelligitur hic sanguis cujusdam vermis, quo sine ferro incidebantur lapides in ædificio templi Salomonis, sicut dictum est ibidem.* Hactenus Lyra. Dixi Hieronymum *Samir adamantem* referre. Verba ejus hac de re sunt in Comment. Zach 7. quæ produximus in proverbio *Cor adamantinum*: non repeto. Hoc significatu capiendum putârim apud Josephum Gorionis F. lib. 2, cap. 11. Ubi narrat Alexandrum accepisse dono à Candace coronam ex *Samir*, ponderantem duo talenta auri. Verba Ebraica עטרת משמיר ערכה ב ככרי זהב i. *ex adamantibus.*

24. *Cornua unicornium.*

קרני ראמים, *Cornua unicornium.* Hoc quasi proverbio significant maximum & invictum robur. Deut. 33. 17. *cornua unicornium cornua ejus* Hic ראם lectum in Ebræo pro ראמים. Nam monoceros unicum tantùm cornu habet: à cujus altitudine vocatur ראם, videlicet παρὰ τὸ רום *altum esse.* Est enim cornu longissimum, fronte mediâ eminens cubitorum duûm, ut Plinius scribit Hist. nat. lib. 8. cap. 21. Proinde Num. 23. 22. ubi alii referunt *vires monocerotis*, non spreverim, *altitudines monocerotis*, ut de cornu intelligatur. Sic Psal. 92. 11. *attollis tanquam monocerotes cornu meum.* Græcè ὡς μονοκέρωτος. Albertus Magnus in historia monocerotis asserit cornu ejus splendore pulcrum, quatuor pedes longum, & acutum esse. Petrus Bellonius Observat. lib. 1. cap. 13. scribit cornu quod est apud S. Dionysium in altitudine habere pedes septem: ponderare libras tredecim & uncias quatuor, figurâ cereali. Idem autor ait frustum cornu hujus venire trecentis ducatis: *nam resistere*, inquit, *putatur venenis, quod verè res planè latuit.*

25. *Ventres.*

Dictum proverbiale in homines edaces ac ventri deditos. Epist. ád Titum 1. 12. γαστέρες ἀργαί, *ventres pigri.* Ita cum antiquitate & vulgo hujus ævi, Syrus quoque interpretatur: sed doctissimus Canterus mavult, *veneres avidi, voraces, edaces*, novo invento, quod mihi non valde probatur. Ait autem *ventres pigri*, quia pigritia ferè conjuncta est luxuriæ. Vide Prov. 23. 20.

26. *Gehenna.*

גיהנם, *Gehennam*, vel Græca declinatione *Gehenna.* Proverbialiter adhibetur pro loco damnatorum, qui Orcus dicitur & Inferi. Quod autem legimus aliquoties *Gehenna ignis*, accipiendum, meo animo, pro *ignis Gehenna.* Scribit enim David Grammaticus *in gehenna loco prope Jerusalem* (ubi olim immolabant saturno, qui Moloch nominatur, q. ξεὺς βασιλεύς) *perpetuum ignem fuisse comburendis cadaveribus & corporibus pollutis quæ illo projiciebantur.* Si hoc verè scribit Gramma-

Grammaticus ille, non dubium quin respexerit ad eum ignem ὁ Σωτὴρ Matth. 5. 22. & 18. 9.

27. *Battologia.*

Battologia vocatur proverbiali sermone importuna loquacitas, à Batto quodam inepto Poëta, cui solitum facere hymnos longos, & multis versibus constantes, in iisque iterare eadem crebriùs. Suidas, βαττολογία, πολυλογία, ἀπὸ Βάττου τινὸς μακροὺς καὶ πολυστίχους ὕμνους ποιήσαντος, ταυτολογίας ἔχοντας. Theophylactus βαττολογία, φλυαρία: item, βατταρισμὸς, inarticulata vox qualis puerorum. βαττολογεῖν, ταυτολογεῖν, quando sæpiùs eadem repetuntur.

28. *Vires monocerotis.*

תועפות ראם, *Vires monocerotis*. In proverbio est de maximis & infractis viribus. Qui de natura hujus animantis scripserunt, negant eam capi vivam. Albertus author captum se interimere præ indignatione. Quomodo autem capiatur docet idem Albertus lib. De animalibus 22. tractat. 2. Item Pierius Hieroglyph. lib. 2. *Plinii*, ait, *monoceros eum signat, quem vultus Halicornum vocat, quem ajunt pudicitiæ adeò amantem esse, ut non nisi puellæ virginis ope capi possit, quam venatores ibi statuerunt sedentem, quò animal ad potum pabulatúve se conferre animadverterint. Accurrere enim unicornem ad puellam hujuscemodi, inclinatúmque caput in ejus gremium collocare, altissimóque mox occupari somno: signóque venatoribus à puella dato approperare eos, & feram nullo negotio capere.* Hæc Pierius. Nunc ad propositum. Num. 23. 22. *ut vires monocerotis ei*. Sic habet editio recentior: nec dissentiunt Ebræi. Est tamen cur malim, *quasi altitudines monocerotis*, ut de cornu intelligatur. Porrò autem *cornu* in metaphora signat *robor*. Significatur ergò Dei robor invictum, aut Israelis (nam ambiguus locus) maxima potentia, cui resisti non possit. Vide quæ scripsimus in proverbio, *Cornua unicornium*: & in Quæst. nostris lib. 3. quæst. 49. Vetus editio, *cujus fortitudo similis est rhinocerotis* (i. Unicornis, secundùm aliquos. Secundùm Ebræos est animal simile bovi, magnæ fortitudinis, quod vocatur Gallicè *buffle*: ex Glossa Nicolai ad h. l. *Alia litera, sicut gloria unicornis ei*: ex glossa ordinaria.) ad sensum non malè: nam rhinoceros eo robore est ut in pugna elephantem vincat, cujus ventrem, limato priùs ad saxa cornu, perforare perhibetur: dico ad sensum; nam ראם potiùs *monocerotem*, h. e. unicornem denotat. Multi putant rhinocerotem & unicornem eandem feram esse. Errant, nam Plinius perspicuè discriminat, unicornem describens cap. 21. rhinocerotem verò c. 20. l. 8. hist. nat. Ad hæc rhinoceros cornu gerit in nare: monoceros in fronte media. Præterea rhinocerotis cornu breve est, comparatum ad cornu monocerotis: nam monoceros cornu habet longissimum. Taceo quod præter Pausaniam alii multi annotârunt, videlicet rhinocerotem (hunc Pausanias vocat *Aethiopicum taurum*,) præter cornu, quod à nare prominet, alterum habere supernè exiguum, adeò ut gemino cornu armatus sit. Quod confirmat Martialis his versibus,

Namque gravem, cornu gemino sic extulit ursum,
Jactat ut impositas taurus in astra pilas.

Siquidem rhinocerotem significat.

29. *Leones.*

Leones vocant homines Generosos, ut, *Esto potiùs cauda leonum, quàm caput vulpium*. Siquidem leo animal est omnium generosissimum. Et feroces, unde illud, *in pace leones*. Et potentes. Nam vis peculiariter leoni tribuitur, ut vulpeculæ dolus atque astutia. Et crudeles. Siracides, *Ne esto leo domi sue*. Hoc sensu Apostolus dixit, *Ereptus sum ex ore leonis*. Neronem significans propter sævitiam & crudelitatem. Nam leo crudelissimus est in eos quos invadit. Et regnandi avidos. Theodoretus in Comment. Jes. 11. *Eodem modò leoni similes facit superbos & imperitandi avidos: tauros feroces & audaces*. Quò valde facit quod memoriæ proditum de anima Cambysæ Regis Persarum, quam Pythagorici deprehendisse se ajebant in leone: unde ei animus imperii cupidissimus fuerit, & maxima quæque semper appetierit.

30. *Equi emissarii.*

In eos congruit, qui libidini rebúsque venereis intemperanter dediti sunt, quos Græci scriptores ἱπποβίνας vocant. Repetitur in Latina vulgata Jer. 5. 8. *Equi amatores in fœminas, & emissarii facti sunt*. Ad quem locum Hier. pro *Emissariis*, inquit, in Ebraico scriptum est מַשְׁכִּים, quod omnes voce consonâ ἕλκοντες (*legerunt ergò* מֹשְׁכִים) i. *Trahentes transtulerunt, ut ostendatur magnitudo genitalium, juxta illud Ezechielis; Quasi asinorum carnes, eorum carnes.*

31. *Arare.*

Arare, ut diximus aliâs, in proverbio, *Alienâ vitulâ arat*, Ebræa phrasis est, pro, moliri. Ea utitur Salomo Prov. 3. 29. *Ne arato* (aliâs, *Ne machinare*, quod à fabris sumptum) *contra proximum tuum malum*: cujus imitatione Siracides quoque dixit, *Noli arare mendacium adversus fratrem tuum*, pro eo quod est, noli fraudem ei facere. *Sic arare improbitatem*. Hos. 10. 13. est facere improbè. Huic affine, *serere iniquitatem*; de quo alio tempore.

32. *Androgynus.*

Ἀνδρόγυνος propriè qui utrumque habet sexum, maris & fœminæ, quem alio vocabolo ἑρμαφρόδιτον, *hermaphrodytum* vocant: sed proverbialiter ponitur pro molli & effœminato segnóque. Prov. 18. ψυχαὶ δὲ ἀνδρογύνων πεινάσουσιν, *Anima andragynorum esurient*. In Ebraico, nisi fallor, נפש רמיה, *anima ignava*. Sic cap. 19. δειλία κατέχει ἀνδρόγυνον, ψυχὴ δὲ ἀεργοῦ πεινάσει. *ignavia occupat androgynum, anima verò pigrorum esuriet.*

33. *Vipera.*

Ἔχιδνα, *Vipera*. Proverbiale de homine pernicioso: ad quem significandum etiam ὄφις adhibetur. Vide in *Serpens*. Sed & Myræna. Hesychius, μύραινα ἐπὶ τοῦ κακοῦ λέγεται, ὡς ἔχιδνα, *Myræna de homine malo dicitur, ut vipera.*

34. *Progenies viperarum.*

Ad hunc locum pertinet γεννήματα ἐχιδνῶν, *Progenies viperarum*: quod non unus dixit, *genimina viperarum*. Vox est Christi acerbè increpantis Pharisæos, ut pessimorum parentum pessimam prolam. Reperitur Matth. 23. 33.

35. *Serpens.*

Jam dictum est. Adhibetur ad significandum hominem perniciosum, ut vipera, videlicer διὰ τὸ ἰοβόλον, ut obseivat Theophylactus. Ergò Christus in loco citaro Pharisæos nominar ὄφεις, venenaram malitiam eorum proverbiali Schemare declarans. Hinc fortè mansvit vulgi convicium *Serpens*, jaci solitum in malam mulierem.

Appendix.

Διὰ τὸ ἰοβόλον) h. e. *Propter virus quod ejaculantur serpentes*, cui par malitia morum, in hoc ramen dispar, quod malitia æquè nocear improbis ac iis, quos illi persequuntur, cùm venenum aliis rantùm exiriale sit, non serpentibus ipsis.

36. *Equi saturi.*

סוסים מיזנים, *Equi pasti*, vel *saturati.* Quadrat in homines vehementer libioinosos: nam equi post pabulum liberaliùs sont libidinosiores. Nam saturitas accendit libidinem. Unde vulgò dicimus, de libidinoso & petulanre eum *plusculum hordei comedisse.* Quod absque dubio ab equis sumprum, quorum furor sive insanis, vel, ur alii loqui amanr, generosua animus, in feminis ineuodis ranrus est, ur Græci hinc fecerinr nomen quod est, ἱππόβινος, ad significandum hominem qui ad insaniam usque libidinosus sir. Nec minor est equorum furor: quod disces ex Virgilii hisce notissimis & eleganrissimis versibus,

Scilicet ante omnes furor est insignis equarum,
Et mentem venus ipsa dedit. quo tempore Glauci
Potniades malis membra absumpsere quadrigæ
Illas ducit amor trans Gargara, transque sonantem
Ascanium. superant montes, & flumina tranant, &c.

Solent autem equi suam inremperanriam hinniru prodere. Proinde sequitur apud Prophetam, *alii ad aliorum uxores adhinniunt.*

37. *Equi insanientes in feminas.*

Θηλυμανὴς *est insanus amator feminarum*: unde ἵπποι θηλυμανεῖς, *equi insano equarum appetitu incensi*, sive, ut Hieronymus exposuit, *equi insanientes in feminas*: aut, ut est apud interpretem Irenæi lib. 4. cap. 80 *furentes circa feminas.* Sic vocantur homines ad libidinem plùs æquo proclives. Verba Hieronymi hac de re habentur in Comment. Jes. 18. *Mores hominum in diversis animantibus monstrantur, sicut Pharisæi & Sadducæi propter nequitiam appellantur Germina viperarum: & propter dolos Herodis vulpes dicitur: & luxuriosi pronique ad voluptatem, Equi appellantur insanientes in feminas.* Declarat idem Basilius Homilia in Psal. 44. ita scribens, ἵπποι θηλυμανεῖς, οἱ ταῖς γυναιξὶ τῶν πλησίον ἐπιμαινόμενοι, *equi* θηλυμανεῖς vocantur, *qui uxores aliorum insanè appetunt*, velut significantiùs loquar, *depereunt.* Sed & Theophylactus, an potiùs Chrysostomus, in iis collectaneis, quæ exstant in Acta Apostolorum, ἵπποι θηλυμανεῖς, inquit, ἐπὶ τῶν φιληδόνων, h. e *competit in libidinosos ac deditos voluptatibus.* Exstat Jer. 5. 8. in libris Græcis: ubi ex Ebræo alii reddunt, *equi pasti.*

38. *Columba simplex.*

יונה פותה, *Columba simplex. Simplex* vocatur & qui nemini nocet, & qui facilè decipitur. Unde & in laude hoc nomen ponitur, & in vitio. In laude ponitur, si simplicitas cum prudentia conjuncta fuerit, juxta illud Christi, *Estote prudentes sicut serpentes, & simplices sicut columbæ*: dico *prudentes*, ne ab aliis circumveniamini; & *simplices*, ne aliis noceatis. Sine prudentia simplicitas stultitia est. Nam stultitiæ est non cavere ea, quæ cavenda sunt. Talis erat Ephraim, cùm in Ægyptum, vel ad Assyrios mitteret, qui opem ab iis peterent. Nam gentes illas semper hostes expertus fuerat: præterea hoc facto Deum vehementer offendebat. Itaque legimus Hos. 7. 11. dicente Prophetâ, *Et fuit Ephraim sicut columba simplex*, (alii *seducta*, vel *stolida*) *carens corde.* Conveniet dici de homine stolido, qui per insipientiam id facit quod sibi exitio est. Aut de homine injuriis aliorum exposito; quomodo Galli *pigeon.* Plautus Pœnulo hominem peregrinum prædæ & injuriis leonis expositum *palumbem* vocat, his versibus.

Nos tibi palumbem ad aream usque adduximus,
Nunc te illum melius capere est, si captum esse vélis.

39. *Columba gemens ob amissos pullos.*

In dicto loco Hoseæ, ubi nos vertimus, *columba simplex*, & alii, *columba stolida*, aut *fatua*, ibi in Chaldæorum Thargumin legitur, *Columba gemens ob ablatos pullos.* Autor illius interpretationis est Jonathan Uzielis F. Cur פותה ita verterit, non video causam, nisi forrè legerit פותח ultimâ H. Heth. Quærant ampliùs, quibus otium est, & hæ res curæ. Verba Chaldaica sunt יונה שריחתא דאתנסיבו בנהא, *Columba plorans, eò quòd ablati sunt pulli ejus.* Munsteri λέξεις, שריחתא, *simplex, stultus*: perperàm. In Lexico Thalmudico שריחתא *plorans & lacerans faciem suam*: melior interpretatio. Nam & apud Arabes mulier plorans & discerpens lamentis faciem שרחה vocatur. Cæterùm Hieronymus autor Columbam pullos ablatos non dolere, nec requirere. Verba ejus adscribam fidei meæ causâ. In Comment. ad h. l. ita scribit, *Aves cæteræ pullos suos etiam cum periculo vitæ protegere festinant, & cùm ad nidum suum accipitrem colubrum, corvum sive cornicem accedere viderint, huc illucque volitant, & immittunt se morsu, & unguibus lacerant, & dolorem parentis querula voce testantur: sola columba ablatos pullos non dolet, non requirit.*

40. *Apes.*

Apes in ore mel habent, in cauda aculeum, ut habetur apud Gregorium. Apes ergò non inscitè appellaveris eos qui nos blando sermone aggrediuntur ut fallant ac decipiant; sive qui linguâ blandiuntur, & latenter ex malitia feriunt. Ex Psal. 118. *Circumdederunt me sicut apes.*

41. *Columba.*

Columbam *animal simplicitatis & innocentiæ* appellat Tertullianus: & meritò. Nam inter aves innocua maximè & simplex columba. Proinde Symbolum erat hominis innoxii, h. e. qui nemini noceret, neminem injuriâ afficeret. Ad hæc animal est insigniter mansuetum: unde hominem talem πρᾳότερον περιστερᾶς, *columbâ mitiorem* proverbio dicimus. Id adeò verum ut sint qui eam corporaliter ipso felle carere scripserint. In his est Cyprianus, cujus locum modò producam. Sed & Tertullianus hoc disertè asserit, & ex Ebræis R. David Hoseæ 7. 11. Jam verò usurpatur quoque

inter

inter amatoria. Sanè in Cantico Salomonis sponsus aliquoties sponsam quasi blandiendo *columbam* appellat. Quod sumptum haud dubiè à natura columbarum: nam & se mutuiter osculantur, & castitatem servant, communémque domum, ut Plinius tradit. Quin se invicem amant adeò ut περιστερὰν Græco vocabulo dictum existiment ὑπὲρ τὸ περισσῶς ἐρᾶν. Non omittendum in columbæ forma olim Spiritum S. apparuisse. Quod sic notatum est à Cypriano in iis quæ adversus Novatianum composuit, *In columba venit Spiritus sanctus simplex animal & lætum, non felle amarum, non morsibus sævum non unguium laceratione violentum: cujus ingenium est hospitia humana diligere, unius domus consortia nosse, cùm generant simul filios educare, cùm commeant volatibus invicem cohærere, communi conversatione vitam suam degere, oris osculo concordiam Pacis agnoscere, circa omnia demum humanitatis omnem implere Legem.*

42. *Vultures.*

Heredipetæ, & qui defunctorum bonis inhiant, *vultures* dicebantur. Seneca epist. lib. 15. *vultur est, cadaver exspectat.* Martialis.

Amisit pater unicum Silanus;
Cessas mittere munere, Oppiane?
Heu crudele nefas, malaque Parcæ:
Cujus vulturis hoc erit cadaver?

43. *Aquila.*

Et *aquila.* Orig. Hom. 7. in Levit. *Ego puto & illos in his nominari qui alienis imminent mortibus, & arte quadam ac fraude testamenta subjiciunt. Hujusmodi enim homines Vultures & Aquilæ meritò appellantur, velut mortuorum cadaveribus inhiantes.*

44. *Pardus.*

Pardo vel *panthera* similis est homo variis moribus. Nam interpunctum hoc animal, & maculosum, ait Theodoretus in collectaneis patrum Græcorum Jes. 11. 6. *Pardus* Ebraicè נמר & Græcè πανθὴρ. Unde *Panthera.*

45. *Lupus.*

Lupus, de homine malo qui ad nocendum duntaxat natus esse videatur, ut. *Homo homini lupus.* Præcipuè autem in lupo celebrata rapacitas, unde rapaces *lupos* dicimus. Theodoretus Jes. 10. *lupo quidem rapaces comparat, agno verò mansuetos ac mites.* Matth. 10. 16. *Ecce mitto vos sicut oves in medium luporum.* Act. 20. 29. *Ego hoc novi, post discessum meum lupos graves non parcentes gregi ingressuros esse in vos. Lupos* vocat pastores, quorum aut doctrina falsa, aut vita improba: vel qui gregem Dominicum, quem pascere deberent, deglubunt, atque adeò devorant. Rursus Matth. 7. 15. *Cavete vobis à falsis Prophetis, qui veniunt ad vos cum vestimentis ovium, intrinsecus autem sunt lupi rapaces.*

46. *Erinacei.*

Theophylactus in Acta Apostolorum cap. 10. Οἱ ἐχῖνοι τροπολογοῦνται ἐπὶ τοὺς πλουσίους, οὓς ἀπὸ τῶν ἰδίων ἀκανθῶν συμπνίγειν τὸν λόγον καὶ ἄκαρπον ποιεῖν ὁ Κύριος εἴρηκε, h. e. *Erinacei tropicâ locutione dicuntur homines opulenti ac divites, quos Dominus dixit suis ipsorum spinis sermonem præfocare, & infrugiferum efficere.*

47. *Jumentum.*

בהמות, *Jumentum*, vel *bestia.* Quadrat in hominem bardum ac stupidum. Galli dicunt *une beste.* Itali, *pecore*, i. pecus. Psal. 73. 22. *Jumentum eram coram te.* בהמות, q. d. immane jumentum. Job. 18. 3. *cur reputamur pro jumentis?* כבהמה; Iterum Psal. 49. 13. *Homo qui in honore est, non permanet, similis fit jumentis intereuntibus.* Irenæus lib. 5. cap. 11. *Qui in suis concupiscentiis irrationabiliter ambulant, eos Prophetæ jumenta & feras dixerunt: consuetudo autem pecora interpretata est:* & rursus, *Homo assimilatus est jumentis irrationabilem æmulans vitam. Sed & nos hujusmodi homines in consuetudine jumenta & pecora irrationabilia dicimus.*

48. *Baar*, sive *Brutus.*

Metaphora proverbialis est in בער, quæ à jumentis ducta. nam jumentum בעיר dicitur. Significat autem stupidum, ut Psal. 92. 7. Prov. 12. 1. Et alibi. Idem significat בור, sive בורא: & in Latio *brutus, baro, baburrus.* Glossæ Isidori. *Baburrus, stultus, ineptus.* Si licèt divinare, *baro* est à BAAR: nam contractè dicimus BAR, ut *Bel* pro *Beel*: inde *baro.* Sic *baburrus* factum ex BUR, geminatis syllabis, ut תור THOR, *turtur*: בר BAR, *barbarus.* Hoc tamen arbitrarium esse volo, nolo sit certum. בורא reperies Prov. 12. 1. in libris Chaldæorum; & compendio dicitur, meo judicio, pro בעורא: nam solitum veteribus hoc modo elidere Ain in medio.

49. *Equus.*

Per *equum* significant Ebræi hominem libidinosum & mulierem appetentem. Qua de re dictum in proverbio, *equi pasti*, & in proverbio, *equi insanientes in fœminas.* Scribit verò Aristoteles l. 6. de Hist. anim. cap. 22. equum salacissimum esse omnium, tum fœminarum, tum marium, homine excepto: nec ullum certum tempus habere quod observet in fœmina ineunda; sed quovis tempore id facere, nisi hominis ingenium arceat vel vinculo, vel alio instrumento. Equas quoque salacissimas esse vel illud argumento est quòd fœminam luxuriosam & maris plus æquo appetentem vulgari convicio *equam* appellamus, quod notatum ab Alberto in hist. anim. tract. 3. cap. 1. cap. 61. col. 2. Ergò *equus* denotat hominem luxuriosum. Rursus per *equum* significant hominem ferocem, & rebus secundis sibi præfidentem, qui tanquam fræno in gyrum rationis reducendus sit. Unde legimus apud Davidem Psalm. 32. 9. *Nolite similes esse equis aut mulis*, vel, ut in Ebræo est ad verbum, *Ne estote sicut equus sicut mulus.* Cæterùm equus & mulus, quia rationis usu destituuntur, fræno & lupato coërcendi sunt, ne nos invadant, ut etiam *equus* appellari possit homo stultus & intelligentiâ carens, qui se regi non patitur nisi plagis & verberibus, apud quem verbis nihil proficitur, juxta illud sapientis, *servus non emendatur verbis.* Secundùm Euthymium David aliud sibi vult, nempe, *Nolite amore mulierum furere, velut infrænes equi*, quasi insaniam libidinis ibi vetaret duntaxat, & non in genere nos commonefaceret, quia rationis participes sumus, ut potiùs rationi pareamus ac disciplinæ nos libenter subjiciamus, néve ferociamus rebus secundis, more equorum, præliorum ferocitate exsultantium, quos domitoribus tradere solent,

lent, qui fræno & camo eos coerceant, ne mordeant, aut calcibus petant, denique ut iis facilioribus uti possint.

50. *Mulus.*

Convicium proverbiale in stolidum. Catullus, *Mule nihil sentis*: quo pertinet illud quod suprà produximus, *Nolite similes esse equis aut mulis, in quibus non est intelligentia.* Certè de brutis ac vecordibus interpretatur Hieron. lib. 3. Comment. in Ezechielem cap. 9. Quanquam Euthymius existimat magis prohiberi iis verbis, *ne similes mulis*, hoc est, ad virtutem penitùs infructuosi, simus; *Muli enim*, inquit, *Semina virtutis nulla concipiunt, nec fructum aliquem producunt: & hoc partim quidem malitiæ causa, partim verò inertiâ, quam ad exercendas virtutes præ se ferunt.*

51. *Vulpes.*

Vulpes & vulpecula dicitur homo vafer & versutus, qualis erat Herodes, quem Christus ideò *vulpem* nominat. Luc. 13. 32. πορευθέντες, εἴπατε τῇ ἀλώπεκι ταύτῃ, *profecti, dicite vulpi huic.* Vide Irenæum, lib. 4. cap. 80. Basilium in Psal. 44. Hieronymum Esaj. 18. & Ezec. 2. Theophylactum in Acta Apostol. cap. 10. De vulpe Epiphanius Physiologo. *Vulpes versutum est animal. Cùm enim esurit ac cibo caret, aprica loca adit, & humi strata, animámque continens, ac simulans se mortuam, supina jacet, oculis ac pedibus sursum erectis. Aves itaque delabuntur ut ipsa vescantur: illa verò arripit eas subitò, ac pro libitu devorat.* Ambrosius Serm. 79. *Vulpes animal est fallax, & insidiis semper intentum, rapinâ fraudes exercens, quod nihil tutum, nihil otiosum, nihil patitur esse securum, quòd inter ipsa quoque hominum domicilia prædam requirat.* Idem in eodem loco, *omnis Christianus qui sua vult peccata celare, hic spiritualiter vulpes est*, & quæ sequuntur ad finem usque. In clausula admonemos à vulpe exstare nomen apud Apuleium, quod est *vulpio*, pro astuto ac veteratore. Locus est in Apulogia. *Etiam cùm matri blandirere, tamen jam tunc vulpionem & impium fuisse.*

52. *Vermis.*

Vermis vile & contemptum animal proverbio locum fecit ut dicatur *vermis & non homo*, de eo qui abjectissimus est, & quasi hominis nomine indignus. Psal. 22. 7. *Ego vermis, & non homo: opprobrium hominum, contemptus populorum.* In Ebraico תולעת ולא איש Verba sunt Davidis, querentis quòd adeò despectui & contemptui esset Judæis, ut ne inter homines quidem ab eis computaretur. Huc refer Jes. 41. 14. *Ne metue, vermis Jacob.* Quo in loco Ebræi annotant innui maximè infirmitatem. Nam exilium, inquiunt, bella, fames, cæteræque vexationes sic debilitaverant Judæos, ut viderentur vermibus quàm hominibus esse similiores. Sed alióne spectat quod Job. 25. 6. *Filius hominis, qui vermis & lumbricus est?* Ebraicè רמה ותולעת Nam ex corpore humano vermes oriri scilicet,

53. *Canis.*

Hoc nomine convicium fieri solet impudentibus inimicis. Basil. Hom. in Psal. 44. ὁ ἀναιδὴς κύων προσαγορεύεται, ὡς Νάβαλ ὁ καρμήλιος, *qui impudens est canis appellatur, ut Nabal Carmelius.* Psal. 22. 17. *Circumdederunt me canes, cœtus malignorum circumvallavit me*, & v. 21. *è manu canum unicam meam.* Sed hoc alibi aliter enarramus. *Canes* etiam vocantur pastores per contemptum, & *canes muti*, qui viso lupo os aperire non audent. Sic Apostolus, *cavete canes, cavete malos operarios, cavete concisionem.* Est enim canis animal vilissimum, & contemptissimum: ideóque in Lege Deut. 23. 18. cavetur ne quis canis pretium ullum ob votum, in Templum inferat. 2. Reg. 8. 13. *Quid est servus tuus canis ut faciat rem magnam istam?* Verba sunt Azaelis ad Prophetam narrantem quantis malis affecturus esset Israelem. q. d. nam quis ego sum abjectissimus homuncio, ut rem tantam faciam?

54. *Canis mortuus.*

Canis per se animal vile, si mortuus fuerit, hoc vilior fit. Est enim conditio mortuorum vilissima & miserrima, secundum illud, *Cani vivo melius quàm leoni mortuo*, Aut additum *mortuus*, ad significandam vitium infirmitatem. Canis enim mortuus, quod dici solet, neminem mordet. 1. Sam. 24. 15. *Quem persequitur Israelitarum Rex? quem tandem insectaris? canem mortuum?* 2. Sam 9. 8 *Quid est servus tuus ut respicias ad canem mortuum, qualis ego sum?* Rursus 2. Sam. 16. 9. *Cur maledicit canis iste mortuus domino meo Regi?*

55. *Sigillum in manu dextra.*

חותם על יד ימיני, *Sigillum super manum dextram.* Hoc dicitur de eo quem charissimum habemus, videlicet eo loco quo solet haberi annulus sigillatorius. Vide *Ponere tanquam sigillum.* Jer. 22. 24. *Vivo ego, dicit Dominus, si erit Jechonia hic sigillum in manu dextra mea.* Græcè legitur apud Sirachidem Ὡς σφραγὶς ἐπὶ δεξιᾶς χειρός. Eccles. 49. 19. *quo pacto extollemus Zerobabelem? cùm ipse fuerit quasi sigillum in manu dextra:* prætulerim, *in dextra manu Dei.* Nam de Deo hoc intelligendum esse, patet tum ex testimonio mox citato ex Jeremia, tum ex iis verbis quæ habentur Hag. 2. 24. Nam quin Siracides eò respexerit nullum mihi omninò dubium est.

56. *Via Cainina.*

Judæ v. 11. *Væ ipsis: nam viam ingressi sunt Via Cain* sive *Cainina*, ut suspicor, est via odii plena in fratres: quam qui insistit, eos falsis delationibus & calumniis infamat, ac tantùm non occidit: nam occidit non solùm is, qui vitam alicui adimit, sed etiam qui famam alicujus denigrat, aut proximum quovis modo in odium adducit apud alios: sive hoc clam faciat, sive palàm, nihil refert: nisi quòd faciliùs sit cavere inimicum apertum quàm occultum & clandestinum.

57. *Numerò.*

Numerò dicis, Erasmus inter proverbia recensuit: Sic Ezræ. 5. 8. *opus ipsum numerò fit.* Id Syri dicunt אספר נרה vocabulo à *numeris* deducto, quod significat *citò ac celeriter.* Nam מספר *numerus.* Reperies id verbi & Ezræ 6. 8. & apud Nehemiam, nisi fallor. Tertullianus quoque eo usus est lib. adv. Valentinianos, cap. 8. *Hunc numerò gestientes & ipsi tale quid patri de suo offerre.* Vide quæst. lib. 3. quæst. 34.

58. *Porcus silvester.*

חזיר מיער, *Porcus è silva, i. silvester.* Latini *aprum* vocant. Exstat in proverbii forma Psal. 80. 14. Ubi qui-

quidam Nabuchodonoſorem ſignificari putant, alii Salmanaſarem intelligunt. Nonnulli Idumæos denotari exiſtimant. Ego iis aſſentior, qui non de certo aliquo aut homine aut populo accipiunt. Significari autem puto impuras & efferas gentes, quæ olim vexarunt populum Dei. Mecum ſentit David interpres, ita ſcribens, *Porcus ſilveſter & animal agreſte proverbii figurâ vocantur nationes comedentes Iſraelem toto ore.* Scribit Theodoretus optimæ notæ theologus, ſuam viris præcipuam inimicam eſſe: quod eò notamus, quia priùs Iſraelem *vineam* nuncupavit: jure igitur *agreſtem porcum* ejus hoſtem appellavit, ut idem obſervat.

59. *Animal agreſte.*

זיז שדי, *Fera agreſtis*: ut ſuprà, *porcus ſilveſter*, de gentibus feris & barbaris. זיז interprete Camio generale eſt ad omnia animalia deſerti. Eum nunc ſecuti ſumus, haud ignari quoſdam aliter ſentire: nam R. Juda Simonis F. ut eſt apud Camium eundem, interpretatur, dicens, eſſe avem magnam, quæ eâ horâ quâ pennas ſuas expandit, obſcurat orbem ſolarem. Græca verſio habet μονιὸς ἄγριος, ad quem locum Theodoretus, μονιὸν ἄγριον vocat, *qui ſolivagus vivit, quique aliis truculentior eſt, ut pote qui cum ceteris conſuetudinem minimè habet. Quoniam igitur Nabuchodonoſor aliis regibus truculentior erat, meritò μονιὸν ἄγριον eum nominavit.* Eucherius μονιὸν ἄγριον Titum eſſe ait, qui aſſumpto ad imperium patre, profectòque Romam, ſolus remanſit, Jeroſolymámque oppognatione conſumpſit.

60. *Sues*, vel *porci.*

Sues vel *porci* dicebantur homines impuri, ut dictum eſt in Proverbio, *Ne projicite margaritas coram porcis.* Peculiariter autem *ſus* appellabatur mulier impudica, ex quo illud, *inauris aurea in roſtro ſuis.* Quod valde firmat Sitacides cùm ait, meretricem parem vel æqualem eſſe σιάλῳ h. e. Secundùm interpretationem nonnullorum, *ſui* aut *ſcrofa*: ita eſt profectò: nam ut ſus in luto volutatur, ita meretrix in omni libidine ſpurcitiéque. Quò pertinet etiam Græcum verbum χοιροπωλεῖν, qood à *porco* finxere, ut ſignificarent *corpore quæſtum facere.* Porrò *ſue* nihil immundius aut luto magis amicum: quod declarat Lucretius, cùm ita canit,

At contra nobis cœnum deterrima cùm ſit
Spurcities, eadem ſubus hæc tam munda videtur,
Inſatiabiliter toti ut volvantur ibidem.

Antiqui Philoſophi, qui ſectatores immundæ voluptatis in porcos mutari cenſuerunt, ſcitè notantur ab Auguſtino id feciſſe, non quòd μετεμψύχωσιν crederent, ſed propter morum ſimilitudinem. Sic dicebant, eodem teſte, homines ſævos ac ſuperbos in leones mutari & avaros in formicas. Adito ſanè illum in de Geneſi ad literam lib. 7. cap. 10. Cœterùm (ἐν παρῳδῷ hoc dictum ſit) Latini Authores *porcum* vocant hominem pinguem & obeſum: unde *porcus Umber*: & Horatius in Epiſtolis,

Me pinguem & nitidum bene curatâ cute viſes,
Cùm videre voles Epicuri de grege porcum.

61. *Aſinus oſſeus.*

חמור גרם, *Aſinus oſſeus*, i. fortis, validus. Gen. 49. 14. *Iſſachar aſinus oſſeus.* Aſinus animal eſt ferendis laboribus natum. Appellat ergò aſinum Iſſacharem, quòd in labore corporis potiſſimùm ſe exerceret; corporis dico, non animi, ut quidam putant, qui mihi ignoraſſe videntur ejus animantis ſtupiditatem. In gloſſa ordinaria legitur ex Hieronymo, *Aſinum oſſeum vocat, quòd in labore terræ, & vehendis mercibus ad mare, quæ ſuis in finibus naſcebantur, plurimùm laboraret.* Nec aliter Nicolaus, *Iſſachar aſinus fortis, quia homines illius tribus erant fortes ad ſuſtinendum labores corporis.*

62. *Gladius.*

חרב, *Enſis*, ſive *gladius.* Dicebatur olim de falſo teſte. Vide Prov. 25. 18. Quadrabit etiam in calumniatorem: nam is q. gladius eſt famam lædendo proximi, quem ſatius multò eſſet gladio occidere quàm honeſtâ famâ per calumniam privare. *Gladius* quoque dicitur impius, ſed adjecto nomine Dei, aut ejus loco pronomine aliquo, ut in illo, *eripe me ab improbo gladio tuo. Gladius Dei, ut flagellum Dei.* Ita vocatur improbus, eò quòd Deus ejus operâ utatur, tanquam gladio, vel ad puniendos malos, vel ad exercendos bonos. Sumitur præterea pro acerbiſſimo & inenarrabili dolore Sic legimus in Evangelio Lucæ, *& animam tuam pertranſibit gladius.* Vult dicere, animus tuus graviſſimo dolore afficietur.

63. *Aqua Siloæ.*

מי השלח, *Aquæ Siloæ.* Proverbii ſpeciem habet Jeſ. 8. 7. ubi ſic legimus, *reſpuit populus iſte aquas Siloæ.* Nam intelligit imperium regum Juda: erat autem imperium illud lene ac placidum: ideò comparatur cum aquis illis quæ placidè & ſine ſtrepito decurrebant, ut Ebræi annotant. Porrò ſilva torrens exiguus erat prope Jeroſolymam, qui alio nomine Sihor dicebatur. Vide libellos meos.

64. *Torrens deliciarum.*

Torrentis vocabulo copiam ſignificant: onde *torrens deliciarum*, deliciæ amplæ & copioſæ; ut *fluvius pacis*, pax multa. Pſal. 36. 9. *torrente deliciarum tuarum potas eos.* Græcè in LXX. χειμάῤῥῳ τῆς τρυφῆς. Simile χρυσίω πόντ©, i. *mare auri.*

65. *Vena vitæ.*

In verſu qui proximè ſequitur, *Apud te eſt vena*, ſive *fons vitæ*: Poteſt exponi, *fons*, i. cauſa & origo vitæ. Aut *fons vitæ*, ut *fons lacrymarum*, quod Græci dicunt, πηγὴ δακρύων. Sic πηγὴ λόγων, *fons verborum.* Nam etiam *fontis* vocabulo copiam deſignant: ex quo illud, *Veniet ut fons meſſis tua*, ὡς πηγὴ i. copioſè. Ergò *apud te fons vitæ*, vult dicere, vita, ſive felicitas multa. Hoc non ſtatuo ſed pono tantùm.

66. *Calcem ſuſtollere*

Sive, *magnopere*, aut *validè calcem impingere*, eſt magnum malum dare. Metaphora ab equis aſinisve calce aliquem petentibus. Pſal. 41. 10. הגדיל עלי עקב *validè impegit mihi calcem.* Id verſum extat Joh. 13. 18. ἐπῆρεν ἐπ' ἐμὲ τὴν πτέρναν αὐτοῦ, *extulit in me calcem ſuum*; & rectè: nam הגדיל *magnificavit*, & הרים *extulit*, ſe invicem explicant. Sic apud Salomonem מרים, קלון *magnam conſequitur infamiam* מרים אולת, *magnam deſignat ſtultitiam*: ac ſi eſſet מגדיל Notavi aliâs.

67. *Calcem ponere.*

Calcem in me ſuſtulit, Vulgus enarrat, poſuit mihi inſi-

insidias; non rectè: nam hoc sensu dicendum esset meo animo, שת לי עקב *posuit mihi calcem*. Figura loquendi tracta ab iis qui in lucta aut cursu aliquem supplantant: quod Græcis est πτερνίζειν. Unde πτερνισμὸς, *dolus, insidiæ, supplantatio*. Verbum à *calce* derivatum; nam calx sive calcaneum πτέρνα dicitur.

68. *Caput velare.*

Caput velabant in luctu. Exempla 2. Sam. 15. 30. Esth. 6. 12. & apud Gorionidem lib. 6. cap. 5. Erat & signum subjectionis, quâ ratione Apostolus jubet mulieres orare velato capite: & argomentum pudoris. In libro Musar cap. 6. *Quare vir habet caput apertum, & mulier velatum? dixit ei simile de homine, qui cùm rem turpem & pudendam facit, caput suum operit ac tegit:* Sic mulier *quandoquidem peccavit, & propter ipsam peccavit etiam Adam, qui mortem intulit in universum mundum, ideò incedit capite tecto aut velato.*

69. *Manum osculari.*

Gestus adorantiom. Manavit hic sermo à ritu antiquo eorum qui falsos Deos colebant. Nam ii cùm aut fanum aliquod præterirent, aut astra venerarentur, quòd ea Deorum loco haberent, manum labris admovebant, & ad osculum inferebant, ut Plinius testatur. Vide quæ observamus lib. 1. Observationum cap. 20. Ergò Job. 31. 27. ubi sic legimus, *Et si osculata est manus mea os meum*, Sensus est veluti si diceret, si adoravi ea: loquitur autem de astris, h. e. de Sole & Luna. Ex hoc ritu glossema est 1. Reg. 19. 18. in Latina vetere, *& omne os quod non adoravit eum osculans manum.* Hier. Apolog. 1. contra Ruffinum, *Qui adorant solent deosculari manum, & capita submittere.* Idem Hos. 13. *qui adorant solent deosculari manum suam, quod Job fecisse se negat, dicens, si osculatus sum manum meam, apponens ori meo.*

70. *Osculari.*

Hieronymus Apolog. adv. Ruffinum, *Ebræi juxta linguæ suæ proprietatem deosculationem pro veneratione ponunt*: rectè sanè. Manavit autem id, non ut idem in Comment. Hos. 13. 2. opinatur, ab eo ritu quem diximus, sed ab alio solitum enim veteribus statuas, in quibus aliquid divinitatis esse opinarentur, deosculari. Quod disces ex iis verbis quæ habentur 1. Reg. 19. *& omne os quod non osculatum est eum.* Nec aliter capies quod Hos. 13. 2. *Vitulos deosculabuntur:* rectéque est in nonnullis editionibus, *vitulos adorabunt.* Quod testatur idem, quem modò citavi, Hier. in Comment. ad eum locum hoc modo scribens, *pro eo quod juxta Symmachum & Theodotionem vertimus adorantes. Aquila interpretatus est καταφιλοῦντες, i. Deosculantes.* Imò etiam Psal. 2. 12. ubi nos legimus, *osculamini filium*, in Psalterio Ebraico scriptum offendi, *Adorate purè*: cujus interpretationis autor Hieronymus quin huc respexerit, non est ullum apud me dubium.

71. *Aethiops,*

Sunt ex interpretibus qui verba illa Psal. 7. *Super verba Chus*, de Saole intelligant. Chus enim *Aethiopem* signat. Volunt autem ita appellatum esse Saulem quòd inimicitias cum Davide susceptas nunquam deponeret, quódque propositum de illo interficiendo constantissimè firmissimeque servaret; non aliter atque Æthiops colorem perpetuò retinet, quem illi naturam stabilem firmúmque, & nulli unquam mutationi obnoxium, semel concessit. In Latio, qui pravis moribus est *niger* vocatur. Sed in Æthiope præter nigritiem est immutabilis quædam retinendi necessitas: quia neque amittere, neque ulla ratione mutare, nisi cutis corruptionem, colorem potest, Idcircò hominem obstinatæ pravitatis Æthiopem non malè dixeris. Quinimò illi omnes qui peccato nondum mortui sunt *Aethiopes* appellari possunt. Ut enim his nigredo naturalis est, ita illis à natura vitiositas: útque elui cute integrâ color Æthiopis non potest; ita nec horum ablui pravitas vetere homine vivo ac superstite. Quem necesse est ut exuant, novum autem induant, sanctum, purum, & immaculatum, conformem imagini Christi, & lotum sanguine ipsius, qui Æthiopis dedecus & effugere volunt.

72. *Caput anguli:*

Id est, ראש פנה. Ita vocatur lapis in angulo summus, qui totius ædificii molem sustinet, quem Apostolus Petrus ἀκρογωνιαῖον appellat. 1. Pet. 2. 6. Cœterùm quia in summo angulo poni solent lapides lecti & eximii, ideò proverbialiter ad significandum quod in re quaque eximium est, ut cùm Elias Germanus linguam Ebræam dicit esse ἀκρογωνιαῖον aliarum linguarum. Psal. 118. 22. *Lapis quem reprobaverunt architecti, hic factus est caput anguli.* Verba Eliæ, *Lingua nostra sancta est lapis summus ad alias linguas comparata.* Ebraicè אבן הראשה: quod Synonymum τῷ ראש פנה quo *caput anguli* significari modò diximus.

73. *Lapis offensionis.*

אבן נגף, *Lapis offendiculi.* Jungi solet צור מכשול *Petra scandali.* Utrumque idem significat. Græcè legitur 1. Pet. 2. λίθος προσκόμματος καὶ πέτρα σκανδάλου, *Lapis offensionis & petra scandali.* Vide Jes. 8. Metaphora à viarum lapidibus pedem offendentibus. Quò pertinet & illud Psal. 91. 12. פן תגף באבן רגלך, *Ne offendas ad lapidem pes tuus*, vel, si mavis (nam Ebræa ambigua sunt) *Ne offendas ad lapidem pedem tuum:* quod proverbialiter dictum pro, ne tibi ullum infortunium accidat, ne in obvium malum inopinatè incidas aut incurras.

74. *Sagittæ fractæ.*

Sic appellantur minæ irritæ, & quæ nullum effectum sortiuntur: aut diræ & maledicta quæ non eveniunt. Psal. 58. 8. ידרך חציו כמו יתמוללו: *mens horum verborum*, cùm aptabit sagittas suas ad arcum, sint ac si fractæ essent, vult dicere, accidat eis quod jaculatoro cui sagittæ franguntur: ne eveniant quæ mihi clam minitantur aut imprecantur. Vide Psalm. 64. 3. ידרך חציו compendio dictum pro ידרך קשתו לירות חציו, *tendat arcum suum quo jaculetur sagittas suas*; nisi malis חציו *Sagittas suas* ad sequentia referre: tum locus ita ordinandus erit, tendat arcum suum, sint ejus sagittæ ac si succisæ essent.

75. *Inflammare.*

Aliud nihil est quàm conviciis incessere, quod Græci dicunt πλύνειν aut significat falsa criminatione aliquem in nos incendere: unde להטים. Psal. 57. 5. *incendentes*, sive *incendiarii.* Gallicè, *boutefeux*, qui facem accendunt aliosque inflammant, ut nos persequantur.

Non

Non absimile est דלקים, quod ex eadem Metaphora significat *ardentes*, h. e. ardentes persequentes, videlicet ut Poëta dixit.

Instant ardentes Tyrii.

76. *Belial.*

איש בליער, *Vir Belial.* Vox proverbialis significans hominem nequam. Composita putatur ex בלי *non*, & יעל: unde הועיל *profuit*. Belial ergò qui nec sibi nec aliis utilis est. Aut composita ex בלי, ut suprà, & עול vocabulo *jugum* significante, q. *absque jugo*, sive *injugis*, quemadmodum *injuges boves* dicimus qui sub jugum non fuerint; aut *exlex*. Nam *jugum* in metaphora est lex, doctrina, disciplina: ex quo illud, *jugum meum leve est*. Hinc etiam עול התורה *jugum legis*, & עול השמים, *jugum Cœli* apud Magistros. Vide Comment. nostrum ad voces N. T. cap. 18. Dicimus autem אנשי בליעל *viri*, sive *homines*, *belial*, & בני בליעל *filii belial*, & אנשים בני בליעל *viri filii belial*: quod postremum legitur in Sanhedrin. *Viri filii belial sunt filii qui jugum cœli excusserunt collo suo.*

77. *Manè*

Manè fieri dicitur quod fit maturè ac diligenter, ut Prov. 13. 24. *qui verò eum amat, manè adhibet castigationem.* In Ebraico est שחר, verbum deductum à שחר voce *auroram denotante*. Id in aliis ferè locis redditur *manè quærere* ut Prov. 1. 27. *manè quærent me, sed non invenient me*, & 6. 15. *ut manè quærerem faciem tuam.* & 8. 17. *qui manè quærunt me, invenient me.* & 11. 27. שוחר טוב, *Manè quærere bonum.* Similiter Psal. 22. 2. *Manè inquiram te*, & 78. 34. *Manè quærebant Deum.* Job 8. 5. אם אתה תשחר אל אל, *Si tu manè requireres Deum.* Recentior interpretatio *si tu sedulò requireres*; & rectè ad sensum. Ut *manè* pro *maturè*, Sic apud autores Latinos *serò* pro *tardè* sumitur. Huc referunt nonnulli, יעזרה לפנות בקר, *adjuvabit eum appetente manè*, i. citò. Locus est Psal. 46. 6.

78. *Ad terram usque.*

עדי ארץ, ἕως γῆς. Proverbiale, cujus ea vis, ut si dicas, Penitus. Psal. 147. 6. *dejicit improbos ad terram usque.* Rursus Psal. 143. 3. *atterit ad terram vitam meam.* Hîc est לארץ in Ebræo.

79. *Ad sepulcrum usque.*

Vel potiùs, *ad inferos usque.* Usurpatur quando res in extremum discrimen devenit, ut in illo Jesajæ ותשפילי שאול sive ἀλλοπαθῶς transferas, *dejecisti te ipsum usque ad inferos*: sive αὐτοπαθῶς, *dejectus es usque ad inferos.*

80. *Ad fauces sepulcri.*

Idem planè valet לפי שאול *Ad os sepulcri*: Quod Chaldæus ita reddit על פום קבורתא. Alioqui posses reddere, *ad fauces orci*, vel simpliciter *ad orcum*, aut *ad sepulcrum*, ut פי sumatur pro particula parapleromatica, ut vocant. Exstant Psal. 141. 7.

81. *Attingit sepulcrum.*

Nec discrepat מגיע לשאול. *Attingit sepulcrum*; aut *inferos*. Id eleganter adhibetur ubi quis morti vicinus est, ut Psal. 88. 4. *Vita mea ad inferos pertingit*: ubi per *inferos* intelliges statum mortuorum, non locum destinatum cruciandis reprobis. Sic alibi est, *deduces canos meos ad inferos*; quæ verba sunt Jacobi Patriarchæ cùm lugeret filium Josephum, quem à fera laniatum ac discerptum credebat.

82. Ἐπρασιώθη.

Quasi area imbrem sitiens suspexerunt ad te. Sic interpretatur Hieronymus, quod Aquila Ponticus verterat ἐπρασιώθη Joel. 1. 20. Cœterùm in Ebræo est תערוג, i. *clamavit præ siti*: sed interpres ille deduxit à ערוגה quæ vox *aream* significat, q. d. *areolata sunt*. Mirabilis metaphora ab areis agrorum imbrem sitientibus.

83. *Viscera.*

Viscera in proverbii loco usurpant Ebræi, ut ex *tu verò eum, h. e. mea viscera recipe* Exstat in epist. ad Philemonem: *mea viscera*, h. e. hominem mihi intimum. Eadem locutio reperitur 2. Cor 6. *Non estis angusti erga nos, sed erga viscera vestra.* Id exponit non nemo, *erga hominem à quo adamamini.*

84. *Venenum aspidis*

חמת עכשוב, *Venenum aspidis.* In proverbio est de re nocentissima pestilentissimáque, & quæ citam mortem inferat. Nam hujusmodi esse perhibetur venenum hujus serpentis: de quo in hunc modum scri- Mercurialis medicorum hujus ævi facilè princeps, De venenis lib. 2. cap. 2. *Aspidum venenum exitialissimum est; imò verò Moses, qui nunquam fallit, in Cantico suo scribit esse insanabile. Neque solùm inmedicabile est, verum etiam citissimè interficit, ut se vidisse in Aegypto testatur Galenus. Est tamen differentia, quia hirundinacea statim interimit; terrestris autem spatio trium aut quatuor horarum; ptyas verò paulò tardiùs.* Hæc ille. Cœterùm Mosis locus est Deut. 32. 33. ubi in Ebraico אכזר i. *dirum, crudele*: sed vulgata interpretatio habet, *insanabile.* Psal. 140. 4. *Venenum aspidis sub labiis eorum.* Græcè ἰὸς ἀσπίδων. Est autem ἰὸς non modò *venenum*, sed etiam *sagitta*, sive *telum*: unde vulgatum versiculum,

ἰὸς πέφυκεν ἀσπίδος κακὴ γυνή.

Erasmus in Latinum convertit, *telum aspidis mulier improba*, cùm verti possit, imò debeat, *venenum aspidis.*

85. *Cum baculo incedere.*

Joh: Fungemus Leovardiensis vir apprimè eruditus in Farragine sua recensuit ex Mose proverbii loco, *in baculo transivi Jordanem.* Id exponit *pauper, nudus, & inermis*; ac sumptum putat ab eis, *qui bello capti armisque omnibus & opibus eruti cum baculo tantùm dimittuntur.* Sic ille. Sed sciendum pauperes homines cùm peregrè proficiscuntur ferè baculum circumferre: neque mihi dubium est quin ipse Patriarcha Jacob, cùm in Mesopotamiam iret, baculum gestaverit, ut dicat Gen. 32. 10. במקלי עברתי את הירדן, *cum baculo meo transivi Jordanem*, haud obscurè innuens se

valde

valde pauperem ac inopem tunc fuisse, ut qui præter baculum nihil rei habuerit. Nam sensus verborum ipsius ut si diceret, *cum baculo meo solo*, quod expressum in nonnullis optimæ notæ versionibus. Jam verò utrum Christus huc respexerit, cùm præceptum daret Apostolis de non circumferendo in itinere quicquam præter baculum, ut ita expeditiùs suam legationem obirent, quanquam mihi valde probabile videtur, tamen pro indubitato affirmare non ausim, aliis in judicandum in medio relinquens.

86. *Peripsema.*

Omnium peripsema usque adhuc. Verba sunt interpretis Latini ejus, quem *vulgatum* dicimus, 1. Cor. 4. 13. Cæterùm in Græcis est, πάντων περίψημα ἕως ἄρτι. Quæ sic convertit Theodorus, *omnium sordes usque adhuc.* Prius erat in Erasmo, *omnium rejectamentum.* In Apostolio, περίψημα ἡμῶν γενοῦ, de eo qui populi scelera quotannis luebat, Neptunoque hostia in mare projiciebatur: & mox, λέγεται καὶ περίψημα τὸ καταπάτημα πάντων ὑπὸ τὰ ἴχνη, ἢ ἐμπαιγμα, *dicitur etiam Peripsema, quod ab omnibus calcatur, ludibrio habetur.*

87. *Purgamenta mundi.*

In eodem loco, ὡς περικαθάρματα τοῦ κόσμου ἐγενήθημεν. Vetus editio, *tanquam purgamenta hujus mundi facti sumus.* Annotat autem Theodorus pondus esse in propositione περὶ, *quasi dicas*, inquit, *sordes undique everrendo collectas*, i. ἀποσαρώματα, *ut Græcus Scholiastes exponit.* Idem admonet Paulum hæc desumpsisse ex lamentationibus Jeremiæ, videlicet ex 3. 45. ubi sic loquitur סחי ומאוס תשימנו. Nam סחי propriè ἀποσάρωμα, *purgamentum*, ad verb. *everramentum*, παρὰ τὸ סחה, quod *verrere* significat. Nolo te ignorare lector. Sunt qui legant apud Paulum, ὥσπερ καθάρματα. Id Latinè non male reddas, *tanquam homines sacri.* Nam quos Græci καθάρματα, eos Latini vocabant *homines sacros*, qood annotat ad h. l. ex Budæo Theodorus. Horum capite totius civitatis aut gentis scelera luebantur. Apostolii verba sunt hac de re, περίψημα ἤτοι κάθαρμα ἡμῶν γενοῦ, καὶ σωτηρία δὲ ἀπολύτρωσις· οὕτως ἐπέλεγον τῷ καὶ ἐνιαυτὸν συνεχομένῳ τῶν κακῶν, καὶ οὕτως ἀνέβαλλον τῇ θαλάσσῃ, ὡσανεὶ τῷ ποσειδῶνι θυσίαν ἀποτιννύντες.

88. *Arborea ætas.*

יְמֵי הָעֵץ, *Dies arborum*, h. e. longævi. Jes. 65. 22. *Ut dies arborum dies populi mei.* Potest verti, ut *ætas arboris.* Jonathan, *ut dies arboris vitæ.* De hac arbore scribunt Ebræi, עץ חיים מהלך חמש מאות שנה *arbor vitæ crescit annos quingentos.* Secundùm meam sententiam *arbor vitæ* dicitur arbor longæva, ut *fons vitæ* fons perennis. Nam *vita* in Ebraismo quod diu durat: unde, *vita est in benevolentia ipsius*, quod expono in Quæstionibus benevolentia ipsius durat. *Arbor vitæ* appellatur hodie novi orbis nova stirps, Patrum memoriâ ex Canadas septentrionalis Americæ provinciâ primùm in Europam advecta sub Francisco primo Galliarum Rege Christianissimo: de qua arbore videndus Dodonæus, & alii.

89. *Fons vitæ.*

מְקוֹר חַיִּים, *Fons vitæ*, i. perennis. Rectiùs fortasse *fons vivarum, aut viventium*, ut מים subintelligatur: quod expressum Jer. 2. 13. & 17. 13. מקור מים חיים *Fons aquarum viventium.* Usurpatur quando ex aliqua re perpetua utilitas manat, itidem ut ex fonte aqua viva. h. e. perennis. Prov. 10. 11. *fons vitæ os justi*: & 13. 14. *doctrina sapientis est vita*: & 14. 27. *reverentia Domini fons vitæ*: & 16. 22. *fons vitæ est intelligentia iis, qui eâ præditi sunt.*

90. *Vituli labiorum.*

Vitulos labiorum antiqui dicebant ipsas preces & gratiarum actiones: ob quam causam Hoseas scripsit, *reddemus vitulos labiorum nostrorum*, sive ut alii reddunt, *reddemus vitulos labia nostra*, ut desideretur, *Sicut*, aut tale quid, & sensus sit, reddemus vota nostra cum gratiarum actione tanquam vitulos: vel si placet, *reddemus vitulos labiis nostris*: quod idem cum illo, *reddemus vitulos labiorum nostrorum.* Elegans metaphora, quam inter proverbia ideò recensuimus, quòd ab eorum natura non abhorreat sermo ille *labii vitulorum* pro precibus: est enim proverbium משל à *similitudine* dictum, & est similitudo quædam inter gratiarum actionem, & vitulos, qui in Lege offerebantur pro peccato, vel testandi animi causâ.

91. *Eradicare.*

Metaphora proverbialis est in verbo שרש Psal. 52. 7. ubi dicitur, *eradicabit te è terra viventium*, pro eo quod est, prorsus tollet te ex hac vita. Metaphora sumpta à plantis, quæ ab radice ita exscinduntur, ut nequeant renasci. Græci dicunt ἀπορριζοῦν, καὶ ἐκ ῥιζῶν ἐκτέμνειν, quod Latinè sonat *radicitus.* Sic ἀπὸ ῥιζῶν *ab radice*: item à *stirpe, stirpium tenus, ab ima stirpe*, & id genus metaphoræ, ut Erasmus annotavit, proverbii naturam resipiunt.

92. *Scabellum pedum.*

הֲדֹם לְרַגְלַיִם, *Scabellum pedibus.* In metaphora valet, ut Psal. 110. 1. *ponam hostes tuos scabellum pedum tuorum*: tibi eos planè subjiciam. Quod genus est Psal. 8. *Omnia posuisti sub pedibus ejus.*

93. *Rachel.*

Ponitur in specie proverbii pro vicinis Bethlehemitica, Matth. 2. 18. *Rachel plorans filios suos*: fœminæ Bethlehem, ejusque viciniæ. Nam in via ducente in oppidum hoc Rachel Jacobi conjunx in partu mortua, sepultáque fuit.

94. *Pugno.*

Marc. 7. 3. *Nisi pugno laverint manus.* Exponunt, iterum atque iterum laverint. Metaphora ducta à pugilibus, qui iteratis pugnis decertant: πυγμὴ enim illa pugna: de quo non pugnem, etsi possit locus ille accipi de Judæis, qui pugno manum lavando fricarent.

95. *Viri-fœminæ.*

אֲנָשִׁים, *Viri.* Usurpatur proverbialiter, ut in hac sententia Hillelis, *in loco ubi non sunt viri, da operam, ut te virum præstes.* Sic Tullius, *tulit dolorem ut vir*: *vir inter viros*: *virum te putabo.* In his locis *vir* est homo fortis. Contrà נשים i. *fœminæ* sive *mulieres* dicuntur viri effœminati. Jes. 3. 12. *Fœminæ sunt in eo.* Nah. 3. 13. *ecce populus tuus mulieres in medio tui.* Similiter Homerus.

Ἀχαιΐδες, οὐκ ἔτ' Ἀχαιοί.

Et ejus imitatione Virgilius,

ô verè Phrygiæ, neque enim Phryges.

96. *Fundamentum seculi.*

Prov. 10. 25. *Justus est fundamentum seculi.* Alibi se explicat cùm dicit, *justus in seculum non movebitur.* יסוד עולם: quod manifestius exponas, *fundamentum æternum*, h. e. diuturnum: q. d. diu vivet. Metaphora proverbialis ab ædificiis sumpta.

97. *Clypeus, scutum, parma.*

מגן, i. *Clypeus*: dictus ita παρὰ τὸ גנן, quod *tegere* significat. Itaque מגן in metaphora, qui aliquem protegit. De Deo usurpatur Gen. 15. 1. *Ego tibi clypeus sum*, de Principibus Ps. 47. 10. Vide Quæst. lib. 1. quæst. 73. Ratio est quòd sint (certè debent esse) protectores ac defensores publicæ salutis. *Scutum*, i. סוחרה, cujus forma rotunda. *Parma*, i. צנה. Utrumque simul legitur. Psal. 91. 4. *parma & scutum est veritas ipsius,*

98. *Petra vel rupes.*

צור, *Petra* vocatur, qui alicui præsidio est. Exempla passim obvia. Psal. 19. 15. *Petra mea & redemptor meus* Ecce cum epitheto, צור מחסה *petra refugii*, Psal. 94. 22. צור ישועה *Petra salutis*, Psal. 89. 27. Interdum צור pro ipso Deo ponitur, ut 1. Reg 2. *Non est Deus sicut Deus ipsorum*, Deut. 32. *Ubi Deus ipsorum, Deus, inquam, in quo speraverunt?* Utrobique est, צור in Ebraico, סלע *rupes.* Psal. 18. 3. *Dominus mea rupes.* Cognata sunt מצודה *propugnaculum* in eodem Psal. 19 מגדל *turris valentia*, h. e. valida, Prov. 18. 10. סתר *latibulum*, Psal. 32. 7. קרן *cornu*, Psal. 18. 3. quorum postremum ab animantibus sumptum, quos natura cornibus armavit: alterum quod præcedit à feris est, quæ in suis latibulis tutò delitescunt.

99. *Ferreus.*

Hieronymus, vel si quis alius autor Commentariorum in Marcum, quæ exstant inter opera ipsius, Marc. 4. παραβολὴ *Græco vocabulo*, inquit, *dicitur similitudo, quando illud quod intelligi volumus per comparationes aliquas indicamus. Sic enim ferreum quempiam dicimus, quando durum ac fortem desideramus intelligi.* Vide Jer. 15. 12. Hinc *sceptrum ferreum*, i. durum imperium; nam sceptrum insigne imperii. *Cervix ferrea.* Explicatum alias. *Fornax ferrea.* Et hoc explicatum. *Terra ferrea.* Levit. 26. quæ rigore constricta nihil ex se profert. *Cœlum ferreum*, quod nullum exsudat humorem, quando, ut vir sanctus Ambrosius ait, Hexaem. l. 2. c. 4. *nubibus imber rumpitur.* Est etiam *ferreum cœlum*, inquit, *subobscurus ac pressus aër nebulosus, colore ferrugineo. Cor ferreum.* Theodoretus Jer. 5. *at tamen neutrum illis profuit, quia ferreo erant animo*, i. durissimo. *Ferrea sententia.* Val. lib. 5. cap. 3. *A Lucio enim Apulejo Tri. Pl. tanquam peculator Vejentana prada reus factus, duris, atque* (ut ita dicam) *ferreis sententiis in exsilium missus est.* Aug. De moribus Eccles. Cathol. lib. 1. *Nihil est tam durum atque ferreum, quod non amoris igne vincatur.*

100. *Aereus.*

Aereus in metaphora idem quod ferreus: unde *frons area.* Dicimus etiam *Cœlum areum*, in magna siccitate, ut *cœlum clausum*, quando longo tempore non pluit. Et *terra area*, quod in Ebræo Levit. 26. 19. *ponam terram vestram sicut as.* כנחשה: æream.

101. *Carmelus.*

Carmelus mons erat pinguis ac fertilis: unde proverbio dicitur de hujusmodi loco. Ergo quod habetur Amos. 1. 2. ויבש ראש הכרמל, *& arescet caput Carmeli*, id alius interpretatus est, *vertex loci fertilis*; alius *præstantissimum arvorum.* Nam *caput* dicitur & cacumen montis. & τὸ ἐξαίρετον ex re quaque. R. David ad hunc locum כרמל. *est nomen generale ad omnia arva, & loca vineis consita.* Hieron. Jes. 16. *Idioma scripturarum est, quod semper Carmelum montem opprimum atque nemorosum, qui Ptolmaidi imminet, & in quo oravit Elias, fertilitati & abundantiæ comparet: ac per hoc significes omnem lætitiam & fertilitatem de uberrimis quondam urbibus auferendam.*

102. *Basan.*

Basan regio Arabiæ fertilis & pascuis læta. Nahum non sine specie proverbii dixit, Nah. 1. 4. *Languescit Basan & Carmelus*, pro eo quod est, solum pingue aut locus pascuus. Sic enim certè Scholia Ebraica enarrant. Inde est,

103. *Tauri Basan.*

אבירי בשן, *Tauri Basan*, i. pingues, quales fert regio illa. Significat autem divites ex pinguedinis metaphora. Nam solitum Ebræis *pingues* vocare divites; Legitur Psal. 22. 13. Sic,

104. *Vaccæ Basan.*

פרות הבשן, Vaccæ *Basan.* Ita vocantur opulentorum uxores, Amos. 4. 1. itaque Hieronymus eo interpretatur, *vacca pingues.* Prius Symmachus verterat αἱ βόες εὔτροφοι.

105. *Murus igneus.*

חומת אש, *Murus ignis*, i. igneus. Positum videtur pro invicto & inexpugnabili. Zach. 2. 6. *Ego ei ero murus igneus per circuitum.* Geminum est, *hic murus aheneus esto.*

106. *Scoria, stannum.*

Sordes vitiorum tropo proverbiali appellat Propheta *scorias & stannum*, Jes. 1. 24. *excoquam quasi ridicula scorias suas, & auferam omne stannum tuum.* סיגיך *scorias tuas*, ut Græcè κιβδηλα, & בדיליך, ad verb. *stanna tua*: nam argentum stanno adulterant. Metaphora nota. Consule Scholia Camii ad h. l.

107. *Vagatio viri.*

טלטלה גבר, Jes. 22. 17. Placet Jonathæ declaratio, טלטול דגברא, ut sit *vagatio viri*, pro dura & gravi. Genus loquendi proverbiale, cui rei firmandæ facit dictum illud Magistrorum, טלטולא דגב״א קשה מדאתתא *vagatio viri gravior est quàm fœminæ* גבר Græcæ versiones omnes ἄνδρα referunt. Aliquando *Gallum* significat. Proinde Hieronymus edidit autoritatem præceptoris sui Ebræi secutus, *sicut asportatur gallus gallinaceus.* Quin R. David in explicatione hujus loci citat ex Dras, כהדין תרנגולא דמטלטל מאתר לאתר, *sicut gallus ille, qui deportatur de loco in locum.* Eadem verba Jarius usurpat: sed locum, unde sumpsit, non indicat. Hieron. in Comment. *Sicut gallus galli-*

naceus humero portatoris de alio loco transfertur ad alium, sic te Dominus de loco tuo leviter asportabit. Pro eo quod Hieronymus scripserat, *portatoris*, i. qui eum portat, libri impressi *portitoris* habent. mendum manifestarium, & quod vel cæco appareat.

108. *Gens delineata.*

גוי קו קו, *Gens linea linea*, h. e. delineata. Elegans metaphora à materiariis fabris. Thargum Jonathæ; עמא אניסא *gens oppressa* (vel potiùs opprimenda:) ad sensum non malè. Sed cur *linea linea?* commentum Ebræi Scholiastæ Camii meo palato non sapit. Malim sic explicare, *gens linea linea*, quasi lineis signata, h. e. damnata, & quæ pessum it: est autem *linea* filum quo signant materiam secandam aut deasciandam γραμμή. Reperitur Jes. 18. 2.

109. *Terra & cinis.*

Quid superbit terra & cinis? Verba sunt Sirachidis Eccles. 10. 8. *terra & cinis*, h. e. homo. Nam, ut ait 17. 31. Ἄνθρωπος γῆ καὶ σποδός, *homo terra & cinis.* Quod sumptum meo animo, ex verbis Abrahami Gen. 18. 27. ואנכי עפר ואפר, *& ego pulvis & cinis.* Hinc illud, *memento, homo, te cinerem esse, & in cinerem reversurum.*

110. *Dolores parturientis.*

חבלי יולדה, *Dolores parturientis*: pro magnis & acerbis. Hos. 13. 13. *dolores parturientis obvenient ei.* Dicunt etiam חיל כיולדה *dolor tanquam parturientis.* Psalm. 48. 7. Mich. 7. 9. Hinc Jes. 13. 8. כיולדה יחילון, *parturientium ritu dolebunt*: proquo Arias substituit, *cruciabuntur.* Sirach. 48. 23. Ὤδινον ὡς αἱ τίκτουσαι, *dolorem senserunt instar parturientium.*

111. *Fasciculus myrrhæ.*

צרור המור, *Fasciculus myrrhæ*: de eo quem impensè charum habemus. Reperitur Cantic. 1. 13. *Fasciculus myrrha dilectus meus: inter ubera mea pernoctabit.* Fortè hujusmodi myrrhea serta pectori appendebantur, ut dicat, *inter ubera mea pernoctabit.*

112. *Rosa saronia.*

חבצלת השרון, *Rosa saronia*, quidam *rosa campi.* Cant. 2. 1. *Ego rosa saronia.* Videtur fuisse rosa in suo genere excellens. Erat autem saron regio omnia inter Thabor montem & stagnum Tiberiadis. *Sed & à Cæsarea Palestina usque ad oppidum Joppe omnis terra quæ cernitur, dicitur saronas*, ait Eusebius de locis Ebraicis.

113. *Lilium convallium.*

שושנת העמקים, *Lilium vallium.* Dicitur proverbii formâ, ut, *rosa saronia.* Cant. 2. 1. *Ego lilium convallium.* Est & planta ejus nominis, ut medici sciunt.

114. *Serere.*

Metaphora verbi זרע transfertur ad omnes actiones vitæ. Hinc *serere justitiam*, Prov. 11. 18. *& serere iniquitatem*: quod Græcè legitur σπείρειν φαῦλα. Prov. 22. 8. *& serere fallaciam* apud Plautum. Vide Proverb. *Qui serit prava, metet mala.* Huc refer ex Sirach. 7. 3. μὴ σπεῖρε ἐπ᾽ αὔλακας ἀδικίας. *Ne serito in sulcis injustitia.* Vide *Arare.*

115. *Orci dolores.*

Pro maximis & gravissimis, quales videlicet improbi sustinent apud inferos Ebraicè חבלי שאול: quod nonnulli reddunt, *dolores sepulcri*: sed שאול *inferi.* ergò meliùs, *dolores inferorum*, vel, si placet, *inferni.* Exstet 2. Sam. 24. 6. & Psal. 18. 6.

116. *Dolores mortis.*

Eandem sententiam exprimit חֶבְלֵי מָוֶת, *dolores mortis.* Nam *mors* & *inferi* se mutuò explicant. Alioquin in morte nullus dolor: nisi accipias *dolores mortis* pro mortiferis, ut *umbra mortis.* Reperitur Psal. 18. 5. ubi significat extrema pericula. Aliquando *dolores mortis* dicuntur alio sensu, ut Act. 2. *quem Deus suscitavit, solutis doloribus mortis*: quod non aliter quàm de ipsa morte potest intelligi. Dicit autem solutis, metaphorâ sumptâ ab iis, quæ loris constricta sunt. Mors enim nos quasi vinculis & loris vinctos tenet, ut sint qui legant, *solutis vinculis mortis*, i. חֲבְלֵי מָוֶת, mutatione unius puncti.

117. *Abyssus.*

Vim inexhaustum rei cujuspiam *abyssum* dicimus, unde apud Chrysostomum, ἄβυσσος τῶν πόνων, *abyssus ærumnarum*, Hinc etiam ἄβυσσος τῶν κακῶν *abyssus malorum*, i. mala infinita. Sic *judicia tua abyssus multa.* Vult dicere, numero infinita sunt, nisi melior interpretatio, *judicia tua vorago multa*; h. e. tam profunda & inscrutabilia quàm est magna aliqua vorago. R. David exponit hoc modo, *Judicia tua*, h. e. pœnæ ac supplicia quæ infligis, *sunt abyssus multa*; hoc est certissimum exitium: q. d. sunt tanquam vorago improbis, eos absorbent voraginis ritu.

118. *Via patrum.*

אורח דאבהתנא, *Via Patrum nostrorum.* Interpres Chaldæus usurpavit Proverb. 12. 28. ad significandum mores rebelles & refractarios, quales scilicet Israelitarum fuerunt in deserto. Huc facit quod Hos. 6. 7. pro כאדם *tanquam homo*, Jonathan interpretando posuit, כדריא קדמיא *sicut ætates priscæ.* Nam ætates illæ olim malè audiverunt, quòd sæpe ac nimis rebellarent ac deficerent à Deo vero ad Deos falsos, sive ad religionem vicinarum gentium.

119. *Favus mellis.*

צוף דבש, *Favus mellis.* In proverbio est de re dulcissima, ac animo gratissima; jocundissimáque. Proverb. 16. 24. *favus mellis, sermones amœni.* Alibi est, *favum stillant labia extranea*: quod apud priscum interpretem, *favus distillans*: idem aliis verbis.

120. *Ponere messem.*

Messem ponere alicui eleganti metaphora dicitur, qui fenestram aperit ad nequitiam, sive ut Jonathan παραφράζει, *qui initium facit peccandi*, h. e. qui occasionem & ansam præbet, & quasi exemplum, quod alii sequantur. Reperies eo sensu usurpatum & expositum Hos. 6. 11. גם יהודה שת קציר לך, *etiam Juda posuit tibi messem.*

121. *Onager solitarius.*

פרא בודד לו, *Onager solitarius sibi.* ita vetus interpres: alios habet, *onager tantummodo studens sibi.* Vult dicere, qui sibi tantùm vivit, vel qui sibi uni studet, præ-

præterea nemini. Hoſ 8. 9. *aſcenderunt ad Aſſyrium onagrum ſolummodo ſtudentem ſibi*. Perſtringit Aſſyrium, qui ſuâ tantùm unicus cauſa laboraret, non aliorum, qui ipſius opem implorabant. Quadrabit & in hominem ſui conſilii, aut in iſtos ab atra bile, qui ſemper ſoli vivunt, nec amant verſari inter homines.

122. *Porta mortis.*

שערי מות, *Portæ mortis*, ut *Orci janua* apud Plautum: appellatio exitii proverbialis. Sic, *nova porta gehenna*: quod exſtat inter Tertullianica. In Eraſmi adagiis, *Charontis janua* eandem ſententiam continet. Pſal. 9. 14. *qui me elevas de portis lethi*. Vide, *Adſauces Orci*.

123. *E verriculo venari.*

E verriculo, ſive *ſagenâ, venari*, à piſcatu ſumptâ metaphorâ dicuntur, qui alicui ſtruunt inſidias, ſive ut vitam ei adimant, ſive ut bona & facultates diripiant, nihil refert. Mich. 7. 2. איש את אחיהו יצודו חרם, *alii alios venantur ſagenâ*. Habac. 1. 14.

124. *Dexterâ ſiniſtrâque.*

Jeſ. 54. 3. *Dextrâ ſiniſtrâque propagaberis*, valet, undique & quaqua verſum propagaberis. Ebraicè ימין ושמאל תפרצי. Poſſes huc accommodare quod in alio loco ejuſdem Prophetæ, *Hæc eſt via, ite illam, ſive ad dexteram, ſive ad ſiniſtram iveritis*: ut ſenſus ſit, quocunque tandem iveritis, niſi potiùs, cùm huc vel illuc ibitis, ſive quandocunque aliquò ibitis.

125. *E laqueo aucupis.*

מפח יקוש, *E laqueo aucupis*. Græcè ἐκ παγίδ☉ ἰξευτῦ. Legitur in proverbii formâ Pſal. 91. 3. pro, ex inſidiis inimicorum. Simile, *E manu aucupis*. Tralatio utrobique ab aucupio ſumpta eſt. Chaldæus hîc legit מפיחא ותקלא, *è laqueo & tendicula*.

126. *Dorſum arare.*

Ut Latinè loquentibus, *proſciſſa terra*, & *proſciſſus conviciis*; ſic Ebraicè, *Arare dorſum alicujus* eſt contumeliis & conviciis eum proſcindere. Pſalm. 129. 3. על גבי חרשו חרשים, *ſupra dorſum meum araverunt aratores*. Sic explico Jeſ. 51. 23. *Poſuiſti ut terram dorſum tuum, & ut vicum tranſeuntibus*: ipſe te proſcindendum & conculcandum exhibuiſti.

117. *Vivus in ſepulcrum.*

Repentini interitûs declaratio eſt Pſalm. 55. 16. in eo quod ait, ירדו שאול חיים, *Deſcendunt in ſepulcrum viventes*. Itaque Scholiaſtes Ebræus exponit; ימותו מיתה פתאום, *Moriantur morte ſubitâ, repentinâ*. Poteſt legi, *vivus ad inferos*, eadem ſententia. Nam *inferi* ſtatum mortuorum ſignificant, ut diximus.

118. *Arbor arida.*

עץ יבש, *Arbor arida*: de Spadone, qui ineptus eſt ad generandum. Metaphora nota. Jeſ. 56. 3. *Ne dicat Eunuchus, En ego arbor arida*. Jonathan, *Ego habeor pro ligno arido*. Interdum *arbor arida* vocatur, qui fructum virtutis nullum profert, h. e. homo malus & nequam.

129. *A vento auferri.*

Jſa. 57. 13. את כלם ישא, *Omnes eos auferet ventus*. Mens verborum, ut ſi diceret, citiſſimè auferentur: nam vento nihil celerius. Et ſubauditur *in captivitatem*, aut tale quid. Aliter vertas, *omnes ipſi auferent ventum*, h. e. rem nihili. In quo duplex archaiſmus את כלם, *omnes ipſi*, ut in proverbiis apud Salomonem; *In ſinum projicitur ſors*, את הגורל. Hoc primum. Deinde ישא eſt pro ישאו enalloge numerorum frequentiſſimâ in his libris. Huc verum, prius tamen mihi placet, ac magis probatur: cui rei firmandæ eſt quod Jeſ. 64. *Iniquitates noſtræ ut ventus auferent nos*. Nam ſenſus, citò auferent nos.

130. *Aurâ tolli.*

In eodem loco יקח הבל, interprete Hieronymo, *tollet aura*: ergò הבל *aura*. In libro De nom. Ebraic. *Habel, vapor*. Lexica Chaldaica הבל *habitus*. Poſſet legi, *tollet vanitas*: quod Jonathan interpretando explanant יהון בלמא, *redigentur in nihilum*: niſi legendum כלמא per Chaph, *erunt tanquam nihil*.

131. *Caput transgrediuntur.*

Pſalm. 38. 5. עונותי עברו ראש *Iniquitates meæ transgrediuntur caput meum*: ab aquis ductâ metaphorâ ſignificat ſe in peccatis penitùs demerſum eſſe: ac ſi diceret, tam multæ ſunt ut caput meum tranſcendant. *Vel ſuperant caput meum*, h. e. capillos capitis mei, ut Pſal. 40. 13. *Numeroſiores ſunt capillis capitis mei*.

132. *Oſſa diſpergere.*

לפזר עצמות, *Diſpergere oſſa*. Pſal. 53. eſt vires infirmare, ſive robur infringere. Declarat hoc Cæci paraphraſis, *Deus diſſipabit robur exercitûs improborum*. Metaphora à corporibus animantium, in quibus oſſa à robore firmiora cæteris partibus.

133. *Larvam detrahere.*

Quod vulgò dicimus, *Larvam alicui detrahere*, reperitur Jeſ. 25. *conficiet velamentum, quo velatæ ſunt facies omnium populorum* (ad verb. *Faciem veli obvelantis omnes populos*, &c.) *& tegumentum, quo gentes omnes teguntur*. Sanè recentior interpretatio habet, *Conficiet larvam, quâ larvati ſunt omnes populi*.

134. *Sagitta volans.*

Βέλ☉ πετόμενον, *Jaculum volans*. Proverbialiter ſignificat inevitabile periculum, aut citam perniciem, aut malum inopinatum ac repentinum. Exſtat Pſal. 91. 5. In Ebraico חץ יעוף *Non timebis interdiu ſagittam volantem*. Neque noctu, neque interdiu i. nunquam.

135. *Angario.*

Verbum, hoc, uſurpatum interpreti vulgato & Ulpiano J. C. metaphoram continet proverbialem, quæ ab angaris ſumpta Regum tabellariis apud Perſas. Matth. 5. 41. ὅστις σε ἀγγαρεύσει μίλιον ἕν, *ſi quis te angariabit ad miliare unum*. Hoc eſt, vi adiget ut ſecum eas. Sic Matth. 27. 32. τοῦτον ἠγγάρευσαν ἵνα ἄρῃ τὸν σταυρὸν αὐτοῦ, *Hunc angariaverunt ut portaret crucem*: vult dicere, coëgerunt invitum. Eſt autem ex verbis peregrinis, quibus uſa olim antiquitas in Judæa; neque Græcum eſt, ſed Perſicum, ut Suidas indicat. Thalmudiſtæ per periphraſin exprimunt. dicunt enim *facere angariam* eodem ſenſu; quod ſcribunt אנגריא *angaria*: quæ vox lecta mihi apud neſcio quem Grammaticum Latinum. Vide opuſcula mea.

136. *Aqua Noæ.*

מי נח *Aqua Noa, sive Nochi*: ita vocatur aquæ vis, quæ Nochi ævo universam terram operuit. Cæterùm in proverbio est de pœna, quæ semel inflicta non ampliùs repetitur. Ut Jes. 54. 9. *Nam aqua Nochi hoc mihi est.* Vide sequentia.

JOH. DRUSII
PROVERBIORUM
CLASSIS SECUNDÆ:
LIBER V.

1. *Melle dulcius.*

MEllis dulcedo proverbii locum fecit, quo dicitur מתוק מדבש, *dulcius melle*, in excellentia dulcedinis. Nam nihil melle dulcius, ut habetur Jud. 14. 18. Exstat Psal. 19. 11. de judiciis Dei; & Psal. 119. 103. de eloquiis ejusdem, *Dulcuerunt palato meo supra mel.* Syrac. 24. 21. Τὸ δὲ μνημόσυνόν μου ὑπὲρ μέλι γλυκύς, *Memoria verò mea dulcis supra mel.* In eodem loco, καὶ ὑπὲρ μέλιτος κυρίς, *& supra mel Domini.* Quid *mel Domini*? lego, ὑπὲρ μέλιτος κηρίον, vel certé κηρίς, unius tantùm literæ mutatione, ut sensus sit, *supra mellis favum.* Cur celem? κηρίς referunt libri Antuerpiæ cusi. Ambrosius Serm. 68. *Quæ enim Pauli epistola non melle dulcior est?* Apoc. 10. 9. γλυκὺ ὡς μέλι, i. מתוק כדבש, *dulcis ut mel.*

2. *Amarius absinthio.*

Absinthium herba est notæ amaritudinis. Inde proverbium מרה כלענה, i. *amarum ut absinthium.* Quod invenitur Prov. 5. 4 (*novissimum ejus tam amarum quàm absinthium*) de meretrice, cujus blanditiæ amarissimum semper exitum sortiuntur. Græcè legitur Apoc. 8. 11. πικρὰν ὡς ἄψινθος. Hujus generis est, *felle amarius.* Porrò לענה alii toxicum interpretantur; alii χολὴν, i. *fel*; alii *absinthium*, quod secutus sum.

3. *Velociores lupis vespertinis.*

Esse in genere luporum quos *vespertinos* Prophetæ vocant, quidam censent. Alii opinantur ita dici lupos quoslibet vespere grassantes. Horum velocitas in proverbium abiit, ut & Pardorum Habac. 1. 8. *leviores pardis equi ejus, & velociores lupis vespertinis*: ita vetus editio. Recentior quædam habet, *acutiores.* Perinde est. Nam *acutiores*, i. velociores, ut Rom. 3. 15. ὀξεῖς οἱ πόδες αὐτῶν ἐκχέαι αἷμα, *acuti pedes eorum ad effundendum sanguinem*, i. veloces. Vide quæ scripsimus in, *Lupi vespertini.*

4. *Volat ut aquila.*

יעוף כנשר, *Volat ut Aquila.* h. e perniciosissimè. Nam aquila mirâ pernicitate volat cœlum versus, aut ad escam, Prov. 23. 4. *Omninò facient sibi alas, ut aquila volabunt in Cœlum.* Notabis hoc dici de divitiis. Non abibunt, inquit, sed avolabunt non simpliciter, sed ut aquila, h. e. quàm citissimè. Ita est profectò. Nam ostenduntur veriùs quàm possidentur, & dum placent, transeunt. Dies quod donat, timeas, citò raptum venit, ait ille. Job. 9. 26. *Sicut aquila volas ad escam.* Deut. 28. 39. כאשר ידאה הנשר, *quemadmodum volat aquila.* Vulg. editio habebat, *in similitudinem aquilæ volantis cum impetu.* Cur autem aquilam naturâ armaverit celeri volatu docet Ambros. Hexaem. lib. 5. cap. 14. ad hunc modum scribens, *sunt itaque aves, quæ carne vescuntur ut aquila. Ideò his ungues asperi, curvatum atque acutum os, velox volatus, quoniam rapto vivunt, ut possint facilè corripere prædam, quam sequuntur, properéque vel ore vel unguibus eviscerare.*

5. *Magna ut mare.*

גדול כים, *Magna sicut mare.* Proverbium, quale apud Senecam Tragœdum in Medea, *majúsque mari Medea malum.* Legitur Thren. 2. 13. *magna ut mare contritio tua.* כים significantius reddas Græcè, ὡς ἡ θάλασσα cum articulo, qui otiosus planè non est. Nam innuit mare magnum, h. e. Mediterraneum, vel mare quod terram ambit, h. e. ipsum Oceanum.

6. *Leonculo fidentior.*

בוטח ככפיר, *Tam fidit quàm leonculus.* Proverbiale quod valet vehementer confidit, valde securus est: quod de viro justo dicitur Prov. 28. 1. Scitè utemur de magna securitate, si eam *leoninam* appellemus. Sic *leonina fiducia.* Dicit autem *sicut leonculus*, & non *sicut leo*, quia leonum adolescentia animosior quàm senectus. Porrò leonculus est junior sive adolescens leo.

7. *Daniele sapientior.*

חכם מדניאל *Sapientior Daniele.* Græcè σοφώτερος τοῦ Δανιήλ. Daniel Propheta tantâ sapientiâ, tantâque visorum somniorúmque peritiâ donatus fuit, ut in proverbium cesserit de rerum abditarum & latentium peritissimo, *Daniele sapientior*; quod Ezechiel Propheta εἰρωνικῶς usurpat de Principe Tyri Ezech. 28. 7. *Ecce sapientior es Daniele, nihil occultum te latet.* Vide Dan. 1. 7.

8. *Leone fortior.*

Vim leoni tribuunt peculiariter, ut vulpeculæ astutiam & dolum, inde proverbium manavit גבור מאריה *leone*

leone fortior; de eo qui à viribus & robore corporis plurimùm valet. Nam leo bestiarum omnium fortissimus est, ut ait Salomo, Prov. 30. 30. Quod etiam demonstratur Jud. 14. 18. per hæc verba, *Quid leone fortius?* q. d. nihil omninò. 2.Sam. 1. 23. *Saul & Jonathan amabiles & decori in vita sua, in morte quoque non sunt divisi: aquilis velociores, leonibus fortiores.*

9. *Aquilâ velocior.*

Aquila in volando pernicissimi impetus est, ita ut superet omne avium genus velocitate. Hinc proverbia manârunt *velocior aquilâ;* & *volat, ut aquila;* item; *Aquilam volare doces:* quorum postremum invenies in adagiis Erasmi. His adde, *Alis aquilinis,* de quo aliàs. 2.Sam. 1. 23. מנשרים קלו, *aquilis velociores erant.* Jerem. 4. 13. *Leviores sunt aquilis equi ejus.* Thren. 4. 19. *Leviores* (aut *velociores:* nam idem verbum in Ebræo) *sunt persecutores nostri aquilis cœli.* Thargum Cohel 9. 11. גוברין אינון קלילין כנשרין, i. *viri isti veloces sunt ut aquila.*

10. *Pantherâ velocior.*

Habac. 1. 9. קלו מנמרים סוסיו, i. *Leviores sunt pardis equi ejus.* Ita V. interpres. Recentiorum aliquis, *velociores sunt tigribus.* Tigris eâ velocitate esse memoratur ut quàm maximè pernicem equum teret plurìes assequatur cursu retrorsum iterato. Ad Plinium lib. 8. cap. 18. Græca editio, ὑπὲρ παρδάλεις, i. *supra pantheras,* (Tigres & Pantheræ similes sunt varietate macularum) נמר *pardalis.* Glossæ vocum Arabicarum, *Nemer, pardalis,* sylvaticus, *Chanac ad Nemer, strangulator pardalis. Chanai,* i. חנק: vel scribe כנק Nam Arabes h. Heth in Chaph mutant. Quidam promiscuè utuntur his nominibus, *pardus, pardalis, & panthera.* Alii distinguunt, ita ut inter pantheras *pardalis fœmina, pardus* autem mas sit.

11. *Lacte candidior.*

לבן מחלב, *Candidior lacte.* Proverbium à lactis candore, sicut dicimus, *nive candidior.* Genes. 49. 12. לבן שנים מחלב, *Candidior dentibus lacte.* Vult dicere, dentes habet lacte candidiores. Ambrosius Serm. 68. *Quæ enim Pauli epistola non melle dulcior est, non lacte candidior?* Thren. 4. 7. צחו מחלב V. interpres, *canduerunt supra lac:* alii, *nitidiores fuerunt lacte.*

12. *Nive candidior.*

Nivem atram esse decretum est Anaxagoræ. Sed communis sensus candidam esse decernit. Usque adeò ut proverbio dicatur *nive candidius esse,* quod valde candidum est. Psal. 51. 9. *ablues me, & supra nivem dealbabor.* In Ebraico משלג אלבין: cujus ea vis, ut si diceres, *nive albior,* aut *candidior, ero.* Quod ita expressum in carmine Apollinarii,

Καὶ πολὺ λευκότερον χιόνος τελέσεις μελεδῶνα.

Jes. 1. 19. כשלג ילבינו, *alba erunt ut nix.* Thren. 4. 7. in Latina vulgata, *nive candidiores fuerunt.* Hic in Ebræo est זכו משלג: quod alii reddunt, *mundiores fuerunt nive:* Matth. 28. 3. λευκὸν ὡσεὶ χιών, *tam album quàm nix.* Marc. 9. 3. *vestimenta candida valde ut nix.* Apoc. 1. 14. λευκαὶ ὡσεὶ χιών, *capilli candidi sicut nix.* Dixi nivem candidam esse. Hujus rei causam reddit Alexander Aphrodisæus per hæc verba, *Nix maximè pellucet & cæteris candidior est, quia plurimum habet aeris, & ex aqua constat, quæ elementa sunt maximè perspicua.* Nec dissentit Albertus in 2. Meteor. ita scribens, *Nix est alba quia materia fit ex perspicuis: nam concreto in partibus divaricato, omnes partes multum in se luminis recipiunt. & ideò sunt alba, visum tamen terminantes, ut in Crystallo.*

13. *Luce candidior.*

Etiam lux candida: unde proverbium *Luce candidior.* Matth. 17. 2. τὰ δὲ ἱμάτια αὐτοῦ ἐγένετο λευκὰ ὡς τὸ φῶς, *vestimenta autem ejus facta sunt alba sicut lux.* V. editio Latina, *sicut nix,* ὡς χιών, quomodo Marc. 9. 3. Notata hæc lectio in uno exemplari Græco. Vide Theodorum: φῶς, *lux, color, ignis,* ut ait Aristoteles: est autem is color albus cum splendore. Quare potiùs legerim apud Matthæum, *candida sicut lux.* Sed hoc leviculum.

14. *Sole splendidior.*

Vel *lucidior.* Quod Græcè legitur, ἡλίου φωτεινότερος Sirach. 23. 24. *nec intelligit oculos Domini millies sole splendidiores esse.* Et ἡλίου φωτεινότερος. Nazianzenus Orat. 1. de filio, ἀλλ' ἐπὶ τοῦ ὄρους ἀστράπτει, καὶ ἡλίου φωτοειδέστερος γίνεται. Loquitur de Christo in monte transfigurato.

15. *Baculus in morem Aegypti.*

מטה כדרך מצרים, *Baculus in morem Aegypti:* h. e. Ægyptiacus. Non uno modo exponitur. Exstat 10. 22. *baculum suum tollet in te more Aegyptiaco.* Si ad Assyrium referatur, significat onera & vectigalia; vel crudelissimum dominatum, qualis fuit Ægyptiorum in miseros Israelitas. Si verò ad Deum referatur, ut mox v. 24. *& tollet eum more Aegyptiaco,* tum vertendum erit, *& tollet baculum suum pro te in morem Aegypti,* hâc sententiâ, tollet tyrannidem Assyriorum more Ægyptiaco, nempe ut Pharaonis tyrannidem olim sustulit.

16. *Lycium.*

Quadrat in hominem asperum & tangi periculosum rapacémque ut lycium: quod est genus spinæ, quæ ab Ebræis quidem חדק, à Græc. verò πυξάκανθα vocatur. Vide quæ scripsimus lib. 1. Quæst. 2. Legitur Mich. 7. 4. *optimus eorum sicut lycium.* Vult dicere, tam asper támque rapax quàm lycium.

17. *Paliurus.*

In dicto loco Michææ vetus editio legit, *Qui optimus ex eis quasi paliurus.* Est autem paliurus aculeata stirps, quam Lemnius noster in libello de herbis biblicis denotare ait homines sanguinarios, & insidiosos, quique ad inferenda damna prompti sunt.

18. *Dentes leonini.*

שני אריה, *dentes leonis.* In similitudine adhibetur de validis & acutis dentibus. Apoc. 9. 8. ὀδόντες αὐτῶν ὡς λεόντων ἦσαν, *dentes eorum ut leonum erant.* Loquitur de locustis, & expressit locum qui est Joel 1. 6. *dentes ejus dentes leonis.* Sirachides de peccato Eccles. 21. 3. ὀδόντες λέοντος, ὀδόντες αὐτῆς ἀναιροῦντες ψυχὰς ἀνθρώπων, *dentes leonis, dentes ei sunt, interimentes animas hominum.*

19. *Molares leonis.*

Molares ab Ebræis מתלעות vocantur, & à Græcis

 γόμ-

γόμφοι. Hi quemadmodum nascuntur ex duriore materia ac terrestriore, ita etiam duriores sunt, ac proinde tardiùs erumpunt. Hinc simile Joel 1. 6. *& molares leonis ei*: de locustis loquitur, quas dicit molares habere leoninos. vel ut in Ebræu, מתלעות לביא: quod non nemo interpretatur, *molares immanis leonis*; h. e. firmissimos, fortissimos & acutissimos.

20. *Ut oves inter lupos.*

כצאן בין הזאבים, *Sicut oves inter lupos*, figura proverbialis, quæ usurpatur, ubi quis in magno aliquo discrimine est: aut si quando vir bonus inter malos versatur, à quibus ei periculum ut ovibus à lupis. Matth. 10. 16. ἰδὲ, ἐγὼ ἀποστέλλω ὑμᾶς ὡς πρόβατα ἐν μέσῳ λύκων, *Ecce, ego mitto vos ut oves in medium luporum*,

21. *Firmum ut Luna.*

Psalm. 89. 38. *Solium ejus ut luna firmum erit in seculum.* (Luna μήνη Græcis: fortè ἀπὸ τοῦ μένειν ἀεὶ, *quod semper maneat*. Per hanc Ægyptii sacerdotes in hieroglyphicis æternitatem significabant) Declarant hæc verba Christi regnum fore æternum, sempérque duraturum. Nam lunæ cursus perennis ac perpetuus, aliter ac vultus, qui subinde mutatur; ex quo proverbium, *mutatur ut luna*; quod huic non adversatur, cùm de facie dictum sit, quam variam & inconstantem exhibet luna, cursu firmo ac stabili, sempérque eodem, & quidem perenni ac perpetuo.

22. *Quasi per speculum.*

Ὡς δι' ἐσόπτρου, *Tanquam per speculum*. Quando aliquid obscurè videmus & quasi per nebulam, ut Plautus loquitur. Siquidem speculum rei tantùm imaginem repræsentat. Huic contrarium, *Facie ad faciem*. Reperitur 1. Corinth. 13. 12.

23. *Meditationis in morem.*

כמו הגה, *Sicut meditatio*, vel *cogitationis in morem*. Summam celeritatem significat. Nihil enim celerius mente ac cogitatione. Declarat id Thaletis apophtegma, τάχιστον νοῦς, διὰ παντὸς γὰρ τρέχει, *celerrimum quid est cogitatio, currit enim per omnia*. Psalm. 90. 9. *consumpsimus annos nostros meditationis in morem*: h. e. celerrimè. Quidam reseiunt, *tanquam sermonem*, idem exponunt, dicto citiùs. Nam verbum Ebræum hoc etiam significat. Sed causa est cur malim, *tanquam cogitatis*. Simile apud Græcos ὡσεὶ νόημα, eo usus Homerus ὀδυσσ. η. ad exprimendum navium velocitatem, τῶν νέες ὠκεῖαι ὡσεὶ πτερὸν, ἠὲ νόημα. Utitur quoque Theognis illo versu,

Αἶψα γὰρ, ὥς τε νόημα, παρέρχεται ἀγλαὸς ἥβη.

Quem sic Latinum fecit multæ eruditionis Vir Petrejus Tiora Frisius,

Namque fugit, potiúsque volat formosa juventus.
Vix animus tantâ mobilitate viget.

24. *Silice durior.*

חזק מצר, *Durior*, aut *firmior silice*. Exstat Ezech. Quidam legunt, *ut adamantem silice duriorem*: dubito an rectè. Nam adamas omnis silice durior. Potiùs est asyndeton, sive mavis appellare dialyton, *reddam frontem tuam ut adamantem, & silice*, vel *cautem*, aut *petrâ, rupéve duriorem*. *Frons silice durior*, quæ nullo pudore superatur, h. e. impudentissima, et si quid gravius dici aut fingi potest. Nam adamantis duritia inenarrabilis.

25. *Frater draconum.*

אח לתנים, *Frater draconibus*, vel *draconum*. Dici potest in eum, qui planctum horribilem edit: qualis est draconum scilicet, cùm ab elephantis vincuntur. Hoc sensu legitur Job 30. 29. *Frater fui draconum, & socius pullorum struthionis.* Hic *frater* valet, similis, ut in illo, *frater est asoti*. Vide Miscellanea mea.

26. *Socius pullorum struthionis.*

רע לבנות יענה, *Socius pullorum struthis cameli*. Exstat in loco memorato. Quadrabit in eum, qui modum lugendi nullum facit, quive luctu acerbo conficitur, & quasi contabescit. Vide *luctus qualis pullorum struthionis*. Huc refer quod Thren. 4. 3. *Similis struthionibus in deserto*, nempe quia in maximo luctu erat propter hostium sæviciam & crudelitatem. In his locis recentiores quidam posuerunt *ululas* pro *struthiocamelis*; quod interpretantur de vociferatione funesta, qualis est ulularum vox.

27. *Pardus in via.*

נמר על דרך, *Pardus in via*; vel, *panthera juxta viam*. Pardus animal est crudele ac sævum, eos qui iter faciunt in via observans, & cum impetu irruens, ut nun possint ullo modo evadere, si quis in ejus rabiem inciderit. Hinc sumptâ comparatione Deus apud Prophetam Hos. 13. 7. *Fui eis*, inquit, *tanquam leæna, velut pardus juxta viam grassans*. Alia interpretatio, *velut pardus in via speculatus sum*. Jonathan, *sicut panthera insidias faciens juxta viam*. Cui interpretationi firmandæ est locus qui habetur Jer. 5. 6. *pardus vigilans* (ad insidiandum) *juxta Civitates eorum*. Quod alii convertunt, *pardus observans, aut festinans, ad civitates eorum*. Cæterùm Panthera vulgò Leopardi nomine innotuit. De his scribit Joh. Leo in hunc modum; *Leopardi degunt in silvis Barbariæ, neque homini cùm robusti sunt & crudeles nocent, nisi in angusto ea ille obviis, illi autem cedere non possint, aut lacessantur: in quem irruentes unguibus vultum eorum prehendunt, tantúmque carnis auferunt, quantum prendunt, & plerúmque cerebrum hominis perfringunt.* [Leopardi propriè qui ex leæna & pardo procreati, de quorum animalium congressu. Vide Plinium lib. 8. cap. 16.]

28. *Leæna.*

In citato loco Hos. ubi posuimus, *tanquam leæna*, Græca Ecclesia legit ὡς πάνθηρ, I. *ut lupus cervarius* (male interpres *quasi panthera*: mox enim ibi sequitur ὡς πάρδαλις.) Posterior interpretatio, *tanquam vetus leo*, Est autem שחל in Ebræu, inter leonum vocabula significationis non adeò certæ. In Apologis Ebraicis usurpatur pro leune. Sic etiam interpretatur Hier. Prov. 26. Utut sit, Plinius Auros hanc leonis naturam esse ut prostratis parcat, clementiâque utatur erga supplices. Hanc naturam probè refert Deus Opt. Max. Nam ita sævit in peccatores, ut tamen eos in gratiam recipiat, si resipuerint, nec lædat supplices. Hoc notare volui, & simul illud, allusisse videri posse ad hunc locum Sirachidem, ubi sic scribit: *Immittetur in illos tanquam leo & sicut pardus vastabit eos*. Græca sunt, ἐπαποσαλήσεται

ται αὐτοῖς ὡς λέων, καὶ ὡς πάρδαλις λυμανεῖται αὐτοὺς, Eccles. 28. 27.

29. *Struthione crudelior.*

Scriptum est: Thren. 4. 3. in versione vulgata, *Filia populi mei crudelis quasi struthio in deserto.* Ad hæc verba notatum invenimus in glossa ordinaria, *Struthio ponit ova, & abscondit sub sabulo, nec fovet ea*: & apud Nicolaum, *Struthio ponit ova, & abscondit in arena, & sic dimittit, nec est solicita de fetu ovorum, nec de educatione pullorum.* Consentanea his scribit Hier. Mich. 1. *Struthiones immemores sunt ovorum suorum, & quasi non pepererint, in arena calcanda pedibus bestiarum relinquunt, de quo in Job plenius scribitur.* Locus autem quem ibi laudat, habetur Job. 39. in dicta versione, *Quando derelinquit ova sua in terra, tu forsitan in pulvere calefacies ea? obliviscitur quòd pes conculcet ea, aut bestia agri conterat. Duratur ad filios suos quasi non sint sui, frustra laboravit nullo timore cogente. Privavit enim eam Deus sapientiâ, nec dedit illi intelligentiam. Cùm tempus fuerit in altum alas erigit: Occidet equum & ascensorem ejus.* Quæ de Struthione prolata ostendunt eam esse primùm obliviosam, deinde crudelem, tum stolidam, postremò velocem. His præmissis redeo ad nostrum proverbium, quod dici non convenit in eum, qui crudelis est in propria pignora. Quadrabit etiam in hominem *ἄστοργον*, qui nullo affectu est in suos. Nam struthio neque ova incubatu fovet, ut diximus, neque pullos nutrit. Hunc sensum præferunt & verba Ebraica, si vertas, *Filia populi mei ob crudelitatem est similis struthionum in deserto*: & *affectum* aut *animum* subintelligas; non *hostem*, ut quidam faciunt, quorum tamen sententiam non improbo: Nam potest sensus esse, *Filia populi mei propter hostis crudelitatem* versatur in acerbo luctu, perinde ut pulli struthionum, qui deserti à parentibus luctum edunt in deserto, qui *struthionum luctu* dicitur, & in proverbium cessit, ut suo loco, Deo volente, ostendemus. Vide quæ scripsimus in, *Fœtus pullorum struthionis.*

30. *Acuta sagitta.*

חץ שנון, *Sagitta acuta.* Qui falsum testatur, vocatur *sagitta acuta.* Nam jugulat eum adversùs quem testatur. Prov. 25. 18. *Sagitta acuta est is, qui contra proximum suum falsum testimonium dicit.* Jer. 9. 8. in versione Jonathæ, *ut sagitta acuta est lingua eorum.* Chald. est. כגיר די מחרף, *sicut sagitta quæ acuta est.* Quod ex Ebræo alii reddunt, *sagitta extensa*; alii, *sagitta jugulans.* Psal. 120. *Quid tibi dabit, quidve addet lingua dolosa? Sagittas robusti acutas*: vult dicere à robusto milite emissas: h.e. citam ac certam perniciem adferet. Tralatio à sagittariis militibus, qui sagittas suas acuere solebant, quò certius ac celerius interimerent.

31. *Cervus sitis.*

Tam sitit quàm cervus; de eo, qui siti immodicâ & intolerabili torquetur. Nam cervus post comestas serpentes, unde interiora nimis incalescunt, dici non potest quàm sitiat: ex quo illud, *sicut cervus desiderat aquæ fontes.* Vide Miscel. cent. 1. c. 2.

32. *Quadrigæ Amminadabi.*

In Latio *quadrigis abire* valet Proverbiali sermone numero & celeriter abire. Huic simillimum Cant. 6. 11. *Animus meus imposuit me quadrigis Amminadib.* Nam sensus est, citis quadrigis vexit me in hortum nucis, h. e. celerrimè. De quadrigis Amminadabi non alibi mentio, quod sciam. Credibile est eo tempore proverbium fuisse cùm significare vellent citas quadrigas ac celeres. Porrò duplex forma nominis Amminadab & Amminadib: quarum posterior nunc in Ebræo.

33. *Fugit ut caprea.*

Adhibetur ad significandum rei properatæ celeritatem, ut Prov. 6. 5. *Elabere tanquam caprea è manu*: & Sirach 27. 22. *ἐξέφυγεν ὡς δορκὰς ἐκ παγίδος*. i. effugit ut caprea è laqueo. *Ut caprea*, i. velocissimè: Caprea Græcè *δορξ*, media est inter capram & cervum: illam enim corporis figurâ refert, huic ramosis cornibus, & pedum pernicitate assimilis.

34. *Capreis velocior.*

Hinc est קל ברגליו כצבאים, i. celer pedibus ut capreæ: quod proverbii formâ dicitur de eo, qui cursu valet: 2. Sam. 2. 18. *Celer pedibus ut caprearum aliqua, quæ in agro.* 1. Paral. 12. 8. *Similes capreis in montibus pernicitate.* Additum *in montibus*, quia capreæ montes percurrunt mirâ pernicitate. Josephus Gorionis F. hist. Jud. l. 6. c. 82. *Celeres ut caprea, montium vertices celerrimè pervadentes.* Cant. 2. 9. *Vox dilecti mei, ecce illum, venit saliens super montes, saltans super colles. Dilectus meus par est capreæ* (דומה לצבי) *vel hinnulo cervorum.* Et 2. 17. *Similis esto capreæ hinnulóve cervorum in montibus Bather.* Et 8. 14. *Fuge, mi dilecte, similis esto capreæ, hinnulóve cervorum in montibus aromatum.*

35. *Arenâ ponderosior.*

Arena propter gravitatem difficulter ferri potest: faciliùs tamen eam feres, quàm hominem stultum & imperitum. Hoc significat Siracides ad hunc modum scribens, *Arenam & salem & ferri massam ferre facilius est, quàm hominem imperitum*, Sirach. 22. 17. Rursus arena ponderosa est, verùm ira stulti multò ponderosior. Hanc sententiam extulit Salomo his verbis, *Gravitas est saxi, & pondus arenæ, sed utroque gravior stulti indignatio.* Prov. 27. 3. Græci hoc referunt, *βαρὺ λίθος καὶ δυσβάστακτον ἄμμος· ὀργὴ δὲ ἄφρονος βαρυτέρα ἀμφοτέρων*, i. *Res quidem gravis est saxum & onerosa arena. verùm ira stulti gravior utroque.* Similitudine docet hominis vesani bilem & amentiam omninò intolerandam esse, aut saltem eam ferre quovis pondere gravius esse.

36. *Columbâ simplicior.*

Vel *simplex, ut columba.* Proverbium ab animantis natura de homine simplice minimèque malo aut noxio. Matth. 10. 16. *& simplices sicut columbæ*: simplices, i. *integri*, ex Hebræo תמימים, quo usus ad hunc locum interpres Syrus: aut *innocentes* ex Græco *ἀκέραιοι*, quod Evangelista usurpavit. Nam *ἀκέραιοι* [Metaphora ab animantibus, quas natura cornibus armavit: nam *κέρας cornu*] innoxii sive innocentes, vel certè sinceri, ut à *κεράω* deducatur. Consule, si placet, Theodorum. Et quoniam ut imbellis columba prædæ aliarum avium exposita est, ita homines simplices injuriis aliorum obnoxii sunt, cùm stulti hominis sit non cavere ea,

quæ

quæ cavenda sunt, ideò præcedit, *Estote prudentes sicut serpentes*: nempe ne circumveniamini ab aliis. Nam serpens cautè vitat hominem, quem sibi infestum esse novit. Simul ergò sint prudentia & simplicitas, quæ si divellantur, neutra est admodum expetenda. Nam simplicitas absque prudentia stultitia est: contrà prudentia, quæ est remota à simplicitate, calliditas potiùs quàm prudentia dicenda est.

37. *Serpente prudentior.*

Vel, *tam prudens quàm serpens.* Quod Græcè in Matthæo, γίνεσθε φρόνιμοι ὡς οἱ ὄφεις. Natum ex interpretatione LXX. Gen. 3. 1. ὁ δὲ ὄφις ἦν φρονιμώτατος πάντων τῶν θηρίων. *Et serpens erat prudentissimus omnium bestiarum.* Huc facit illud Hermippi, τὴν μὲν ἰδεῖν ἄκακον καὶ τὸ πρόσωπον ἀμνὸς ἔχειν δοκεῖν, τὰ δ' ἔνδον οὐδὲν διαφέρειν δράκοντος quorum verborum hic est sensus, ut dicat eum intus referre prudentem draconem; extrà autem & facie & loquelâ agno similem esse. Apud Ambrosium lego, De fide lib. 3. cap. 7. *Estote, inquit, astuti sicut serpentes, & simplices sicut columbæ: præmittitur astutia, ut sit tuta simplicitas*, i. πανοῦργοι, & πανουργία. Vide sequens proverbium.

38. *Serpente cautior.*

ערום כנחש, *Cautus ut serpens*, sive *cautior serpente*: quod tamen Ebraicè diceretur ערום מנחש. Idem planè est cum superiore proverbio. Nam adhibetur de eo, qui cautè malum devitat, quod est prudentiæ: ערום *cautus*; vulgò *astutus*: sed hoc vocabulum non nisi in malo ponitur. ערמה etiam in bono usurpatur pro εὐλάβεια, quàm Stoici *cautionem* vocant. Est autem *cautio* declinatio à malo cum ratione: onde dicunt, *Cautio devitat malum, quod debet sapiens devitare.* Hoc sensu interpretes usi sunt aliquoties verbo *astutia*. Sic Græcè in novo Testamento πανουργία est prudentia quâ malum declinamus absque malitia & metu. Vide Aug. De Civit. Dei. l. 14. c. 8. Denique huc respexit Basilius, cùm scriberet esse quandam καλὴν καὶ ἐπαινετὴν πανουργίαν, *Honestam atque laudabilem astutiam.*

39. *Passer solitarius.*

צפור בודד, *Passer solitarius*; h. e. solus & sine compare degens. Dici potest in eum, qui vitam solitariam & anxiam vivit: vel quadrat in eum, qui ab omnibus deseritur. Hoc sensu Vir sanctus dixit Psal. 102. 8. *Fui tanquam passer solitarius in tecto.* צפור aliquando *avem* significat; unde nata Hieronymi versio *ut avis solitaria.* quam probarem, nisi sequeretur, *in tecto.* Cæci periphrasis, היך צפר דפרחונוד בלחודוי, *ut passer qui volat & vagatur solus.* Cæterùm in codice regio abest דפרח ut opinor, non malè: apparet enim glossema esse. צפר דנוד בלחודוי, Latinè *passer solivagus.* Græcè dicas eleganter, στρουθίον μονάζον.

40. *Ignis spinarum.*

אש קוצים, *Ignis spinarum* est ignis è spinis accensus. Porrò ut spinæ celeriter ignem concipiunt; ita ignis ille citò extinguitur; unde nota similitudo, quæ habetur Psalm. 118. 12. *Extincta sunt ut ignis spinarum*: cujus ea vis ac si diceret, extinctæ sunt numerò & celeriter. Sic Cohel. 7. 6. *Qualis crepitus spinarum sub olla, talis est risus stolidi*: vult dicere, brevia est, nec diu durat.

41. *Erro ut pecus.*

Verba Davidis, Psalm. 119. 176. תעיתי כשה אובד *Erro ut pecus perdita*, hanc sententiam continent, sic erro, ut redire in viam non possim, nisi tu me reducas: ideò subjicit, *Require servum tuum*, nempe ut homo perditam ovem requirere solet. Vide Luc. 15. 4.

42. *Beta semicocta.*

Beta semicocta, h. e. σεῦτλιον ἡμίεφθον, quis dicatur, ostendit Hier. in Comment. Jes. 51. ita scribens. *Porrò qui inter vitia atque virtutes medius fluctuat, & duplice corde accedit ad servitutem Dei, iste rectissimè vocatur beta semicocta: ad quem & in Apocalypsi Johannis loquitur Deus, Utinam aut calidus esses aut frigidus: nunc quia tepidus es, evomam te.* Legitur in citato loco Jesajæ apud Græcos interpretes, quos Hier. suspicatur legisse תרד pro תוא. *Ita Syri*, inquit, *betam vocant*: & rectè. In Lexico Thalmudico Nathani, תרדין בליטיש, quod interpretor *blites*, ut תרד sit *blitum*. Scribo autem תְּרָד vel תרד: & in numero multitudinis תְּרָדִין. non, ut Munsterus, תְּרָדִין nam ex תרד analogia postulat תְּרָדִין, aut תְּרָדִין: quod sine punctis scriberetur תורדין.

43. *Beta cruda aut cocta.*

Beta, inquit Hier. *genus holeris est vilissimi & fragilissimi*: & aliquantò post, *Qui semel incredulus est appellatur beta cruda. Qui autem simplici contentus fide absque ratione & dogmatum veritate facit opera justitiæ, potest dici beta cocta.* Habentur hæc verba in eo loco, quem modò allegavi. Quæ ut reperi, ita posui: fides penes Hieronymum esto.

44. *Oryx illaqueatus.*

Facta mentio interpretationis Græcæ non sinit me præterire intactum id quod in Ebræo. Ibi legimus כתוא מכמר: id Hier. interpretante valet, *sicut oryx illaqueatus.* Priùs Græci verterant תוא, σεῦτλιον, i. *beta*: sed interpretes qui secuti sunt, pro *beta orygem* substituerunt; in queis & Hieronymus, cujus verba hac dere non pigebit adscribere. Ait igitur in Commentariis ad hunc locum, *pro beta semicocta, reliqui interpretes orygem captum & illaqueatum transtulerunt, qui Ebraicè appellatur Tho: quod genus bestiæ nascentis in eremo, inter munda animalia in Deuteronomio ponitur.* Huc usque Hieronymus. Locus Deuteronomii, ubi ea vox ponitur, est c. 14. v. 5. scribitur ibi תאו, transpositis literis. Thargum Onceli refert תור כלא. Glossæ Arab. *Thur-balah, bos sylvestris* באלא, inquit R. Sal. *Sermone Syro est* יער, i. *sylva*. Puto idem esse quod ברא, Resch in Lamed mutatâ, usitatâ harum Literarum alternâ migratione. Sic *Anabula* ענא בלא *ovis fera, camelopardalis*; quasi ענא ברא *ovis agrestis*. Ergò תוא מכמר *bos ferus irretitus*. An rectè, judicium esto eorum, qui has res intelligunt: nam imperiti de talibus judicare neque possunt, neque debent.

45. *Avidiùs quàm quis panem vorat.*

Ad proverbialium classem referendum quod habetur Psalm. 14. 4. אכלי עמי אכלו לחם, *qui populum meum edunt, ac si panem ederent*: vult dicere, tam avidè

dè quàm si panem ederent. Simili figurâ dictum à Comico,

Tam facilè homines occidebant, quàm canis exta edit.

46. *Locustæ.*

כחגבים, *Quasi locustæ*, vel *locustarum similes*, dicuntur homines brevis staturæ ad comparationem vasti corporis. Num. 13. 34. *Videbamur esse locustarum similes.* Jes. 40. 21. *Habitatores ejus sicut locustæ.*

47. *Fluvius pacis.*

Ut *mare auri*. Vel, *magna ut fluvius pax tua*, sicut legimus, *magna ut mare contritio tua.* Jes. 45. 15. *& erit sicut fluvius pax tua*: h. e. magna, abundans, copiosa. כנהר ὡς ὁ ποταμός, quod potest de Nilo accipi, qui fluvius est Ægypti, stato tempore totam eam regionem inundans: potest etiam intelligi de Euphrate, secundùm Jonathæ sententiam, qui vertit, *qualis exundans fluvius Euphrates.* Fortè per fluvium mare designat, ut in illo *fluvius circumdedit me*: quod exposuimus alibi, *mare circumdedit me*: Nam mare est receptaculum omnium fluviorum.

48. *Prunæ juniperinæ.*

גחלי רתמים, *Prunæ juniperorum.* Alius interpretatus est, *prunæ genistarum*: adhiberi potest ubi quis animi odium vultu aut verbis occultat. Ferunt enim prunas hujus arboris ignem multo tempore conservare, cùm extra mortuæ aut exstinctæ videantur. Quod notatum in Scholiis Ebraicis ad v. 4. Psalmi 120. Notavit idem Hier. epist. De 42. mansionibus, mansione 15. cujus verba non gravor adscribere; *Rhitma transfertur juniperus; quanquam plerique ἄρκευθον apud Græcos aliud genus arboris significare contendant. Juniperum autem & primus Graduum Psalmus, juxta veritatem Ebraicam sonat, ubi scriptum est, Quid detur tibi, aut quid apponatur tibi ad linguam dolosam? & Propheta respondet, sagittæ potentis acutæ, cum carbonibus juniperorum, pro quo apud nos legitur, desolatoriis. Ferunt lignum hoc ignem multo tempore conservare, ita ut si prunæ ex ejus cinere fuerint opertæ, usque ad annum perveniant.*

49. *Gutta è situla.*

Hominem minimi pretii, & qui nihili fieret, *stillæ aquæ* comparabant, vel quod idem, *guttæ è situla.* Nam quid guttâ vilius? Jes. 40. 14. הן גוים כמר מדלי, *ecce gentes ut gutta è situla*: q. d. pro stilla habentor, non pluris sunt quàm gutta aquæ. Paulò pòst idem apertiùs dicit, *nihil sunt apud eum.* Genus sermonis planè proverbiale. Ad hanc formam pertinet.

50. *Ut statera momentum.*

וכשחק מאזנים, *Et tanquam stateræ momentum.* Sic vertit interpres vetus שחק *momentum*, non ῥοπή, sed quod vocant *granum*, εἰδάριον. Vel est minutus pulvisculus, puta ramentum, aut παιπάλη, aut æris rubigine obducti mica, aut tale quid. Legitur in loco citato apud Jasajam.

51. *Minus nihilo.*

מאפס, *Minus quàm nihil*, & כאין, *tanquam nihil.* Jes. 40. 16. rursus כאפס quale id quod nusquam est, Jes. 41. 12. & alia id genus proverbii naturam resipiunt.

52. *Quasi nubem.*

Jes. 43. 22. *Delevi quasi nubem densam scelera tua, & quasi nubem peccata tua.* Hic est כענן in Ebræo: ubi est כעב, utrumque idem significat, nisi quod עב *nubes* dicta propriè à densitate. Sensus est, ut Sol nubem delet, ita scelera tua delevi: aut delevi quasi nubem scelerum tuorum, h. e. mala & tristia, quæ propter scelera sustinebas, aut *nubem scelerum*, ut *nubes testium*, scelera multa & grandia; aut scelera, quæ tanquam nubes erant inter te & me. Vide Jes. 59. 2. Quidam legunt, *delevi ut nubes scelera tua*, nimirum ut nubes abluit sordes terræ, cùm pluviam effundit.

53. *Oves perditæ.*

Oves perditæ vocantur peccatores & quicunque aberrant à via virtutis, sive à grege Dominico, h. e. ab Ecclesia & cœtu fidelium; ut in illo, *Non sum missus nisi ad oves perditas domûs Israel.* Vide Luc. 15. in principio.

54. *Cervini pedes.*

רגלים כאילות, *Pedes tanquam cervorum.* Proverbii formâ dicitur de velocissimis. Quod sumptum ab ejus animantis pernicitate, quæ tanta est, ut Ægyptii sacerdotes in Hieroglyphicis non aliter velocitatem significaverint, quàm per cervum currentem. Nec multum sanè interest cervorum dicas, an cervarum. Nam par velocitas utriúsque sexus: nisi fortè velociores fœminæ, cùm pondere nullo supervacuo graventur. Certè cùm grandis illa & multifida cornuum magnitudo in maribus magis eis obest ad cursum quàm prodest. Hoc igitur responderi poterit quærenti, cur in libris divinis ubique lectum *pedes tanquam cervarum*, nusquam cervorum. Quanquam sunt qui existiment *cervarum* positum iis in locis pro *cervorum*. Potest ita esse, neque id refellere mihi animus, cùm sciam apud Græcos eandem anallagen esse. Nam Attici cervum marem τὴν ἔλαφον dicunt cum articulo fœminino, ut in proverbio οὗ αἱ ἔλαφοι τὰ κέρατα, quod reddunt Latinè, *ubi cervi cornua*: cervi, inquam, non cervæ, quàmvis in Græco αἱ ἔλαφοι, quod de fœminis intelligi nequiquam potest, cùm cornua nulla habeant. 2. Sam. 22. 34. itémque Psal. 18. 34. *ponit pedes meos ut cervarum*: pro quo alii referunt, *adæquat pedes meos cervinis* quod etsi perinde est, tamen prætulerim, *ponit*, ut Hab. 3. 19. *Posuit pedes meos tanquam cervarum*; ubi est וישם in Ebræo, nempe interpretamentum τῷ משוה ut dubitare de eo ampliùs neminem oporteat.

55. *Cervæ partus.*

Usurpari potest pro difficili admodum. Nam cervæ, quia matricem habent angustam, difficillimè pariunt, cujus rei testis Camius Scholiastes, homo Ebræus. Plinius quoque scribit eas ante partum uti herba, quæ seselis vocatur, quò faciliore utantur utero. David Propheta ubi describit vim & efficaciam vocis Dei, h. e. tonitru, inter alia ait, *Vox Domini parturire facit cervas.* Psal. 29. 9. Ad quem locum Scholiastes is quem modò nominavi, *Nam cerva gravida*, inquit, *audito tonitru quasi metu consternatæ ac perteritæ pariunt.*

56. *Plantæ olearum.*

Psal. 128. 3. בניך כשתולי זיתים, *Filii tui sicut plantæ olearum.* Cur liberos hominis pii similes facit plan-

tis olearum? An quia olea perpetuò viret? an potiùs respexit ad naturam oleæ, cui nulla arbor inseri potest? ut significet eos legitimos non insitivos aut spurios esse. Dixi oleæ nullam aliam arborem inseri. Hoc testatur David Scholiastes Ebræus ad hunc locum, cùm ita scribit, הזית לא מקבל הרכבה *olea non admittit insitionem*. Nam רכבה, *insitio*, nisi fallor.

57. *Cor leoninum.*

לב אריה, *Cor leonis*, i. leoninum. 2. Sam. 17. 10. *cujus cor quale cor leonis*. Gorionides a hist. suæ l. 4. c. 20. *& cor suum simile cordi leonino, quod non dissolvitur, neque extimescit.* Qui tale cor habent, eos Græci vocant θυμολέοντας, quasi præditos animo leonino, h.e. generosissimo. Nam leo animal est omnium generosissimum: itaque Ægyptii cùm magnanimitatem significare vellent, leonem pingebant. Joh. Leo in descrip. Africæ lib. 9. *Leo tanti animi est, ut ducentos equites invadere audeat, ex iisque quinos & senos interficiat. Nam robore aliis animantibus antecellit.* Hujus oppositum *Cor cervi* apud Homerum.

κυνὸς ὄμματ᾽ ἔχων, κραδίην δ᾽ ἐλάφοιο.

de quo aliàs.

58. *Rugitus leoninus.*

נהם ככפיר, *Rugitus tanquam leunculi*. Proverbiale ex eo, quòd leo rugitu suo terrorem incutiat cœteris animantibus. Nam terror leonis primùm in oculis, deinde in rugitu: quo terribilis adeò est, ut dixerit Propheta Amos, *leo rugit, quis non timeat?* Ambros. Hexaem, lib. 6. cap. 3. *ejus voci (leonem intelligit) tantus naturaliter inest terror, ut multa animantium, quæ per celeritatem possunt impetum ejus evadere, rugientis ejus sonitu, velut quadam vi attonita atque icta deficiant.* Hinc lucem facies Salomoni. Prov. 19. 12. *rugitus instar juvenis Leonis est ira æstuantis Regis:* & 20. 2. *rugitus instar leunculi est terror Regis; qui eum provocat, peccat in animam suam.* Huc refer, qui alioqui de singulari loco providendum esset, *leo rugiens* usurpatum in epist. Per. de Diabolo, qui dicitur *tanquam leo rugiens circuire, quærens quem devoret:* & de Rege aut Magistratu improbo. Prov. 28. 15. *Leo rugiens & ursus discurrens est dominator improbus tenui plebecula.*

59. *Paries inclinatus.*

קיר נטוי *Paries inclinatus*. Quadrat in eum, qui exitio propinquus est, sive cujus ruina non procul abest; sumptâ videlicet metaphorâ à parietibus inclinantibus, & propendentibus in casum. Græcè τοῖχος κεκλιμένος. Aptè torquebitur & in hominem senem, qui ætate confectâ ad mortem vergit; aut in hominem infirmum, qui levissimo momento impulsus corruit. Exstat in odis Davidicis, eo loco quem mox adducam.

60. *Maceria impulsa.*

גדר הדחויה, *Maceria impulsa*, גדר est murus è congestis lapidibus sine calce cemento, quem si quis impulerit facillimè convellet. Ergò quicunque ad ruinam quovis modo propensus est, proverbialiter dicetur *maceria impulsa*, ductâ tralatione à lapideis agrorum hortorúmve sepimentis. Psal. 62. 4. *interficiemini vos omnes, quasi paries inclinatus, maceria impulsa*, Sub. *estis*. Verba sunt Prophetæ de hostibus suis, quibus denunciat propinquam ac impendentem eorum perniciem. Atque hoc quidem secundùm lectionem Ben Aser. Nam est lectio alia apud Ebræos secundùm Ben Naphtali, quæ hanc sententiam continet. Vos omnes me interficere conamini, me, inquam, qui sum vestrâ opinione quasi quidam inclinans paries, & impulsa maceria ad cadendum vicina. Hanc lectionem secuti sunt interpretes Græci: quos noster ita in Latinum convertit, *interficitis omnes vos tanquam parieti inclinato, ac maceriæ depulsæ.*

61. *Perdicem in montibus persequi.*

ירדף קורא בהרים, *Persequitur perdicem in montibus*. Apparet dici de labore vano ac molesto. Nam talis est, ut plurimùm, labor eorum, qui in montibus venantur perdices, partim propter earum avium solertiam, quâ uti perhibentur in fallendo aucupe, partim propter montium inæqualitatem, per quos discurrentes plurimùm defatigantur. Legitur 1. Sam. 26. 28. *quia egressus est Israelitarum Rex ad quærendum pulicem unum, quemadmodum persequitur perdicem in montibus*, sub. *anceps*, aut alius quispiam. Sunt verba Davidis, quibus innuit Saulis operam, quam ponebat in se persequendo non solùm laboriosam, verùm inutilem ac frustraneam esse. Siquidem David Numinis favore talis celerrimè per montes fugiens, quasi quædam avis subinde ex uno loco migrabat in alium. Atque huc respexisse mihi videntur, qui eundem *avem* nuncupant, Psal. 11. 1. dicentes, *fuge in montem vestrum, avis*: nisi meliùs, *tanquam avis*, i. celeriter. Porrò verbum ירדף quod nos reddimus, *persequitur*, Jonathan transfert ἀνοπταδῶς, *sicut fugatur perdix in montibus*. Quod ad sententiam attinet, fortassis erunt, qui eam, quæ à nobis prolata est, non probabunt: sed proferant sanè illi meliorem, si possint. Nos duo notavimus, quorum alterum sumptum à natura perdicis, de qua Plinius Hist. nat. lib. 10. cap. 33. Alterum sumptum est ex loci circumstantia. Quòd si quis addi velit tertium, nimirum contentionem & diligentiam, quam adhibere solent in aucupio perdicum, non repugnabo.

62. *Ponere ut stercus.*

Nah. 3. 16. שמתיך כראי. Scholia Ebraica enarrant, *ponam te ut stercus*, q. d. efficiam ut homines te habeant pro stercore: h. e. ut non solùm vili pendant, sed etiam fugiant ac detestentur. Sic Apostolus πάντα ἡγοῦμαι σκύβαλα εἶναι ἵνα Χριστὸν κερδήσω· *omnia duco pro stercoribus ut Christum lucrifaciam*. רמי ergò זבל *sordes, excrementum*: nempe idem quod מוראה. Lev. 1. 16. Soph. 3. 1. ut quidem visum Camio & aliis interpretibus Ebræis. Nam Græci aliter hunc locum, & meo judicio meliùs interpretantur, θήσομαί σε εἰς παράδειγμα, h. e. *edam in te exemplum*, vel *exponam te ostentui*, ut apud Sallustium, *Jugurtha scelerum ostentui esse*. Nec etiam temerè converteas, *ponam te in despectionem*. Nam ראה *despicere*. ut Job. 41. 25. את כל גבוה יראה *quicquid est altum, despicit*. Sic Cant. 1. 6. אל תראוני *ne despicite me*: ubi tamen alii *ne respicite ad me*: nec improbo. Nam etiam vetus interpres habet, *Nolite me considerare.*

63. *Aquæ ritu diffluere.*

Scholia Ebraica dicunt esse proverbium de metu,

h. e.

h. e. quod metum & pavorem innuit. Ergò cùm sit Vir sanctus Psal. 22. 14. נשפכתי כמים *tanquam aqua diffluxi*, sive *diffusus sum*, significat se in magno metu esse. Quò valde facit illud Jes. 7. 5. *dissolutum est cor populi ejusque in aquam*. [LXX. ἐγένετο ὥσπερ ὕδωρ. Hieron. *ad instar aquæ liquefactum est*.] Ebraicè וימס לבב העם ויהי למים q. d. animus populi magno timore perculsus fuit, eum ingens occupavit metus, labefactavit timor. Nam *in aqua esse* phrasi Ebraicâ, & *aqua in morem diffluere*, idem planè valent. Sic lego, & citavi antea ex Josepho Gorionis filio, *Cor ejus tanquam cor leonis, quod non dissolvitur neque extimescit*. Habentur hæc verba Historiæ Ebraicæ lib. 4. cap. 10.

64. *Cera in morem liquescere*.

כדונג נמס, *Ut cera liquescit*: aut, si mavis, *liquefit*; nam in idem recidit. Notat celerem liquefactionem, tabem, interitum, dissolutionem. Nam cera igni admota statim liquescit. Dicitur de animo tabescente æstu afflictionum. Psal. 22. 15. *Cor mihi ut cera liquescit in medio viscerum meorum*. Tale quid ex Eunapio annotat doctissimus Junius, ἡ δὲ σὰρξ πᾶσα κηροῦ δίκην ἐξετήκετο. *Universa autem caro ceræ ritu contabuit*. Dicitur quoque de improbis Dei judicio celeriter pereuntibus. Psalm. 68. 3. *Ut liquescit igne cera, sic peribunt à Deo improbi*: Et de montibus per hyperbolen ad exprimendam Dei potentiam & majestatem. Mich. 1. 4. *subter eum montes liquefiunt, valles diffunduntur, ut igne cera, ut aquis per declive præcipitantibus*. Psal 97. 9. *Montes quasi cera liquescunt à facie Domini, à facie, inquam, Domini totius terra*.

65. *Non occurram ut homo*.

Sic vertes autore Camio Jes. 47. 3. ולא אפגע אדם, ac si scriptum esset, כאדם Sensus, non puniam eum more humano, h. e. leniter: quemadmodum alibi dicit, *Funibus humanis traxi eum*: Alii, *non occurram homini*: id est, לאדם quod enarrant, nemo hominum occurret, qui mihi resistat, tibi auxilietur: neque enim feram hoc, uti patiar ullâ ratione. Sic recentiorum nonnulli. Jonathan priorem sensum interpretando expressit isto modo, ואשני דינך מבני אדם: [ad verb. *mutabo judicium tuum à filiis hominum*:] quorum verborum hæc sententia, alio modo te ulciscar, quàm homines solent, ac si diceret, Non humanâ, sed divinâ pœnâ te afficiam, h. e. longè maximâ.

66. *Ocyùs turbine*.

Valet, *ocyssimè* Sic dicimus, *ocyor aurâ*. Vento enim & turbine nihil ocyus. Vis hujus proverbii est in illo, *sicut præterit turbo, ita non est improbus*. Nam sensus, petit turbine ocyùs. Eadem vis Psal. 55. in v. 9. *Maturarem fugam mihi, quàm ventus à turbine excitatus*. Nam subintelligitur *magis*, ut sit magis quàm, sive ocyùs quàm ventus excitatus turbine aut procellâ.

67. *Arcus fallax*.

קשת רמיה, *Arcus fallax*, sive *dolosus*. In similitudine dicitur de fraudulentis & fallacibus. Hos. 7. 16. *Revertuntur non ad excelsum sunt velut arcus fallax*. Psal. 78. 57. *Versi sunt ut arcus fallax*: qui videlicet subitò vertitur, & alium ferit quàm volebat sagittarius.

68. *Arenâ numerosior*.

Proverbium est de innumerabili multitudine. Nam arena numerari non potest, ac ne quidem mensurari, ut habetur Hos. 1. 10. Unde illud, *Arenam maris quis numeravit?* Sirach. 1. 2. Psal. 139. 18 מחול ירבון, *Arenâ plures sunt* Jer. 15. 8. עצמו מחול ימים, *Numerosiores fuerunt* (viduæ ejus) *arenâ maris*. Hab. 1. 9. *Colliget tanquam arenam captivos*. Gen. 22. 17. *Omninò multiplicabo semen tuum sicut arenam quæ in littore maris*: ad verb. *in labro maris*. Rursus Gen. 32. 12. *Reddam semen tuum simile arenæ maris, quæ non numeratur præ multitudine*. Notabilis valde locus Augustini de hac locutione, De Civit. Dei lib. 16. c. 21. ubi sic scribit, *Faciam semen tuum tanquam arenam terræ, eâ locutione dictum est, quam Græci dicunt hyperbolen: quæ utique tropica est, non propria. Quo tamen modo ut cæteris tropis uti solere scripturam, nullus qui eam didicit ambigit. Iste autem tropus, i. modus locutionis, fit quando id quod dicitur longè est amplius quàm quod eo dicto significatur. Quis enim non videat quàm sit incomparabiliter amplior arenæ numerus, quàm potest esse omnium hominum ab ipso Adam usque ad terminum seculi?* Vide sequentia.

69. *Stellis cæli copiosior*.

רב מכוכבי השמים, *Numerosior stellis cæli*. Dicimus etiam *par*, aut *similis stellis cæli*, de innumera multitudine. Nam innumeram esse stellarum multitudinem, sacræ literæ docent, & confirmant Philosophi, in queis Aristoteles & alii, qui scribunt in via lactea stellas esse numero infinitas, quæ internosci ullo humano obtuitu queant, ut Vives annotat. Nah. 3. 16. *Multiplicasti negotiatores tuos supra stellas cæli*. Deut. 1. 10. *Ecce hodie estis stellis cæli pares multitudine*. Gen. 22. 17. *Multiplicabo semen tuum sicut stellas cæli* Ebraicè ככוכבי השמים, h. e. efficiam ut sit tam numerosum quàm cœlestes stellæ. Audiamus nunc quid Augustinus scribat super hac locutione. In libro modò nominato. cap. 23. sic scribit, *Rursúsque promissum est semen innumerabile, non sicut arena terræ, sed sicut stellæ cæli: ubi mihi magis videtur promissa posteritas cælesti felicitate sublimis. Nam quantum ad multitudinem pertinet, quid sunt stellæ cæli ad arenam terræ? nisi quis & istam comparationem in tantum esse similem dicat, in quantum etiam stellæ dinumerari non valent. Quia nec omnes eas videri posse credendum est. Nam quantò quisque acutiùs intuetur, tantò plures videt. Unde & acerrimè cernentibus aliquas occultas esse meritò existimatur, exceptis iis sideribus, quæ in alia parte orbis à nobis remotissima oriri & occidere perhibentur. Postremò quicunque universum stellarum numerum comprehendisse & conscripsisse jactantur, sicut Aratus & Eudoxus, vel si qui alii sunt, eos libri hujus contemnit autoritas*.

70. *Quantum granum sinapis*.

ὡς κόκκον σινάπεως. *Quantulum granum sinapis*. Proverbiale de re minima. Simile in proverbiis Thalmudicis, *Quantum supplementum fili*. Quod Ebraicè dicitur כמלא נימא Luc. 17. 6. *Si haberetis fidem quantulum est granum sinapis*: vult dicere, si haberetis vel tantillum fidei. Adhibetur nonnunquam in similitudine de re, quæ ex parvis initiis summum incrementum accipit. Vide Matt. 4. 31.

71. *Vas injucundum.*

כלי אין חפץ בו, *Vas in quo non est delectatio*, sive *oblectatione carens*. Usurpatur inter proverbia contemptûs. Sed variè interpretantur. LXX. *Vas inutile*, quod in Græco legitur σκεῦος ἀχρεῖον. Hier. *Vas immundum.* Idem scribit hoc vocabulo Ebræis *matulam* dici: dignum notâ. Nam si verè hoc scribit, erit sensus apud Prophetam, Hos. 8. 8. ubi ait, *Fuerunt in gentibus sicut vas injucundum*: ac si diceret, fuerunt habiti pro matula, h. e. in summo contemptu. Plautus Mostellaria, Act. 2. Scena *Jupiter supremus.*

Jam hercle ego vos pro matula habebo nisi
matulam datis.

72. *Myrica in deserto.*

Jer. 17. 6. ὡς ἡ ἀγριομυρίκη ἡ ἐν τῇ ἐρήμῳ. Puto legendum ὡς ἡ μυρίκη ἡ ἐν τῇ ἐρήμῳ, *Ut myrica in deserto.* Quod autem in edit. ἀγριομυρίκη, id superat, meo judicio, ex alia quapiam versione. Nam profectò *myrica in deserto & agrestis myrica*, nihil, aut parùm admodum differunt. In Ebræo codice כערער בערבה, *ut myrica in solitudine*, nisi præferas *ut myrica in planitie.* Nam ערבה *planities.* Jer. 48. 6. est כערער aliâ formâ nominis: unde in libro nominum Ebraicorum, *Aroer, myrica.* Porrò in similitudine adhibetur ad significandum hominem virtute vacuum, quem vis rerum adversatum facilè profligârit. Tales sunt omnes, qui spem & fiduciam locant in hominibus, & ponunt brachium carnem suam, ut loquitur Propheta. Glossæ Nicolai, *erit tanquam myrica*, h. e. *sine fructu bono, ut myrica, quæ alio nomine vocatur genesta.* Cum bona venia, Nicolae, myrica & genista (ita dicitur Latinè) in magno discrimine sunt. Myrica est tamariscus, & arbor humilis: itaque apud Davidem *myrica* vocatur proverbiali sermone homo humilis & abjectus, qua de re dictum alibi. Facit hujus plantæ mentionem Bas. Hexaem. Hom. 5. in hanc fermè sententiam, Myrica & in aquosis provenit, & in locis aridis ac desertis. proinde Jer. Propheta in similitudine usus est ad significandum mores ejus generis, h. e. τὰ ἐπαμφοτερίζοντα τῶν ἠθῶν τῷ τοιούτῳ φυτῷ παρεικάζει. Habentur hæc verba in eo loco quem diximus: quæ sic Latinè expressit Ambros. Hexaem. l. 3. c. 16. *Myrica est humile virgultum, figuram improbæ calliditatis exprimens. Nam in aquosis & in desertis contrario quodam usu hæc virgulta nascuntur. Unde Jeremias dubia morum, & insincera myricis comparavit.* Cœterùm pro ἡ μυρίκη, Symmachus olim edidit, *lignum infructuosum*, i. ἄκαρπον.

73. *Ursus orbatus.*

[Vel *Ursa orbata*: nam Ebræum nomen commune ad utrumque sexum] דב שכול, *Ursus orbatus.* Ursi vis, sicut omnium ferarum, orbitate catulorum acrior. Ad hoc natura ursæ ipsa sæva, orbitate magis quàm alia re accenditur. *Orbatum* autem verto potiùs quàm *sterilem*, quia sententia postulat, ut accipiamus de ursa, non quæ catulus nullos habuit; sed quæ iis, quos habuit orbata fuit. Hos. 13. 8. *occurram eis ut ursus orbatus.* Proverb. 16. 12. *occurras homo urso orbo, & non stulto in stultitia sua.* 2. Sam. 17. 8. *& amaro animo sunt ut ursus orbatus in agro.*

74. *Luctus qualis pullorum struthionis.*

אבל כבנות יענה, *Luctus qualis filiarum struthionis.* Abiit in Proverbium de luctu acerbo & gravi, qualis est eorum, qui destituuntur à parentibus suis. Nam pulli struthionis deserti à parente (struthio enim neque pullos nutrit, ut perhibent, neque ova incubatu fovet) quasi in perpetuo luctu versantur. Exstat Mich. 1. 8. ubi vetus interpres, *luctum quasi struthionum.* Quam interpretationem sic enarrat Hieronymus, *sicut struthiones immemores sunt ovorum suorum, & quasi non pepererint, in arena calcandos pedibus bestiarum relinquunt; ita & ego sine filiis spoliatus & nudus incedam.* Sed expendamus ista. Primùm, si immemores sunt pullorum, quomodo eos lugent? An lugent relictos, immemores ubi reliquerint? Atqui dicit *quasi non pepererint.* Ita ergò relinquunt, ut eorum memoriam nullam usurpent. Id si est, nec lugere possunt. Omitto quòd hæc avis pessimè audiat ob crudelem negligentiam pullorum. Ideò cùm in Ebræo reperissem, *filiarum struthionis*, malui hoc de pullis intelligere: etsi præter conjecturam certi nihil hîc habeamus. Nam in luctu esse pullos struthio cameli ob crudelitatem parentum non facilè uspiam invenias. Hoc movit puto recentiores ut pro *struthione* substituerent *ululam.* Nam ulula, inquiunt, lugubrem & funestam vocem habet. Sed viderint, qui sic interpretantur contra omnem antiquitatem: à qua non temerè, meo judicio, discedendum est. Quæramus ergò ampliùs. [Huc referri potest ex Thren. 4. 3. *similis struthionum in deserto.* Vide *Socius pullorum, struthionis.*]

75. *Planctus qualis draconum.*

מספד כתנים, *Planctus sicut draconum.* De planctu horribili, qualis est draconum, cùm ab elephantis superantur. Quod his verbis declarat Hieronymus, *Dracones terribili sonitu personant, juxta historias eorum, qui de Physicis conscripserunt, eo tempore, quo vincuntur ab elephantis.* Mich. 1. 8. *Faciam planctum ut dracones, & luctum ut pulli struthionum.* Vide *Frater draconum.*

76. *Vanitate levior.*

Hyperbola παροιμιώδης, quâ vir dicimus exaggerat levitatem mortalium. Psal. 62. 10. והמה מהבל יחד i. ad verb. *ipsi quàm vanitas simul.* ita explicanda est, si in altera omnes homines simul ponantur, ne ipsa vanitate homines leviores deprehendentur. מהבל, *quàm vanitas*, concisus sermo pro קלים מהבל, *leviores quàm ipsa vanitas est.*

77. *Odor Libani.*

ריח לבנן, *Odor Libani*, Cant. 4. 11. *Odor vestium tuarum qualis odor Libani*: h. e. arborum Libani, vel certè qualem flores, qui in monte illo exhalant. Credibile autem est odorem illum eximium fuisse: ex quo capiendum & illud Hos. 14. 7. *odor ei tanquam Libani*, sub. *odor*; nisi mavis, *tanquam Libanus*, quod eandem sententiam continet. Nam per *Libanum* significantur arbores aut flores Libani, quantum mei judicii est. Quod autem ait *odor ei*, per odorem intelligit, ut opinor, famæ celebritatem, quæ ceu odor quidam longè latéque per hominum ora vagatur. Licebit uti de quo-

vis

vis odore grato ac jucundo. Simile Gen. 27. 27. *qualis butyrum os suum. odor agri, cui benedixit Dominus.*

78. *Vinum Libani.*

Vinum Libani montis celebre olim fuit ob præstantiam & suavitatem: itaque in comparatione adhibetur de re, quæ omnium sermone celebratur, ut Hos. 14. 8. *memoria ejus ut vinum Libani*; sed prius veterum autoritatem à se habet, & placet. De hoc vino scribit David Camius in Com. ad h. l. *Vinum Libani odore optimo praditum est. Vidi autem in libro Asaphi medici, ubi ait vinum hoc cætera omnia vina antecellere odore, sapore, & vi medicandi. Quod etiam scribit de vino Hermonio, & Carmelio, & de vino montium Israel atque Jerosolyma: nec non de vino montium Samaria, de vino montium Chaphtor Aegypti.*

79. *Ut qui arat ac serit.*

Ὡς ὁ ἀροτριῶν καὶ ὁ σπείρων, *Quasi arans & serens.* Conveniet dici, ubi quis magnâ spe & propè exploratâ consequendæ utilitatis rem quampiam aggreditur. Nam qui arat ac serit, semper certus est de aliquo fructu. Habet enim rationem cum terra, quæ, ut ille ait, nunquam recusat imperium, nec unquam sine usura reddit quod accepit: sed aliâs minore, plerúmque majore cum fœnore. Sirachides ut ostenderet quàm sit utile & fructuosum sapientiæ studium, usus est hoc simili Eccles. 6. 19. Sic scribens, *Fili, ab ineunte atate dilige disciplinam, & sapientiam ad canos usque duraturam invenies. Tanquam arans ac serens adito eam, & bonos ab ea fructus expectato. Nam in ejus opere paululum laborabis, & citò ejus vescére proventibus.* Porrò, quemadmodum Sirachides ille utitur de sapientia, ita nos uti poterimus de bonis literis, aliisque rebus utilibus, item de iis, qui inserviunt aut benefaciunt, à quibus plurimum sperant.

80. *Oleo mollior.*

רך משמן, *Mollior oleo.* Simpliciter notat rem valde mollem. Nam oleum tactu mollissimum est. Tantúmne? etiam alvum mollit, & aspera omnia mitigat, doloréſque lenit ac sedat. Transfertur inde ad blanditias & assentationem, quod eâ quasi linguæ mollitiâ & sermonis quadam lenitudine constet. Psal. 55. 22. *Molliora sunt verba ejus oleo, cùm sint gladii.* Sensus est, Utitur quidem mollissimis ac blandissimis verbis, sed ea non minùs sunt acuta, nec minùs vulnerant, quàm gladii. Quæ dici à nobis possunt ac torqueri eleganter in adulatorem blandâ oratione alicui perniciem afferentem: vel in meretricem sed animi (ut verbis utar, quibus alibi usus est Hier.) melle tegentem labiorum.

81. *Oleo nitidior vel lenior.*

Affine est Prov. 5. 3. חלק משמן חכה: antiqua versio Latina, *nitidius oleo guttur ejus.* Sermo est de blanditiis meretricum: igitur potiùs vertas *lenius oleo palatum ejus.* Etenim nitidam vocamus orationem, quæ elegans est; non quæ blanda. Alioqui quod ad faciem attinet, aut ad cultum, nihil est meretriculis, dum foris sunt, comptius, ut jure dici possint, *oleo nitidiores.*

82. *Butyro lenior.*

Psal. 55. 22. חלקו מחמאות פיו: recentior interpretatio: *Cujus blanda sunt butyrina oris*, i. verba. Non placet: esset enim מחמאות cum Scheva sub secunda radicis. Priùs erat apud Santem *leni erunt magis quàm butyrum os suum.* Quæ interpretatio hanc sententiam continet, reddiderunt verba sua leniora butyro, h. e. usi sunt oratione blandissimâ: כמחמאות. Vide libellum nostrum de literis Mosche Vechaleb; quem in lucem emisit nuper admodùm doctissimus integerrimúsque Vir Franciscus Raphelengius, mihi multis nominibus percharus, meúsque in his studiis συνεργὸς, atque adeò amicus verus ac verus.

83. *Hortus Eden.*

כגן עדן, *Tanquam hortus*, sive *pomarium Eden.* Similitudo proverbialis de loco peramœno & valde culto. Ezech. 36. 35. *terra ista vasta fuit similis horti Eden.* Joel. 2. 3. *ante ipsum terra similis erat pomarii Eden.* Jes. 51. 3. *posuit desertum ejus sicut Eden*: vult dicere *sicut hortum Eden.* Sermo contractior, & cui deest vox *hortus* supplenda ex aliis locis. Est autem Eden nomen loci Gen. 2. 8. in quo plantatus hortus, qui inde dictus *hortus Eden*: cujus significatio τρυφὴ vel ἡδονή. unde in libris Græcorum ὡς παράδεισος τρυφῆς, ἤτοι ὡς κῆπος τρυφῆς· & apud vulgatum interpretem nostrum *sicut hortus voluptatis*, i. voluptarius.

84. *Hortus Dei.*

גן אלהים, *Hortus Dei*, De supra dicto horto legitur Ezech. 28. 13. vel quia in suo genere excellebat & cultissimus erat, vel sanè quoniam à Deo consitus. Exstat etiam Ezech. 31. 5. 9. Nec aliud est Jes. 51. 3. כגן יהוה *tanquam hortus Domini.*

85. *Veniet ut viator.*

כמהלך, *Sicut viator.* Proverbiali dictione valet Celeriter, ut Prov. 6. 11. *& veniet sicut viator paupertas tua.* Quidam enarrant, *veniet citiùs opinione tua*; q. d. opprimet te ex improviso, nihil hujusmodi exspectantem. Eandem sententiam habet, *& sicut vir clypeo munitus*, de quo aliâs.

86. *Ut compes ad castigationem stulti.*

Prov. 7. 22. כעכס אל מוסר אויל *ut compes ad castigationem stulti.* Utrùm hoc vult, tam citò quàm compes subit pedes stulti? an inverso ordine, citiùs quàm in nervum rapitur stultus? Aut potiùs hoc dicit, quemadmodum stultus properat ad compedem, nesciens eum paratum esse vitæ suæ, ita miser ille festinat ad meretricem, nesciens sibi agi animam suam. Postrema explicatio vera videtur, & ex mente autoris.

87. *Carbone nigrior.*

Thren. 4. 8. legimus apud priscum interpretem, *denigrata est super carbones facies eorum.* Cæterùm in Ebræo חשך משחור תארם: quod reddunt, *obscurior est nigritudine forma eorum* Martialis,

Toto candidior puella cygno,
Argento, nive, lilio, ligustro,
Sed quando volo nocte nigriorem.

88. *Trabs in ædibus.*

In epistola Jeremiæ missa ad exules Babylonios, ἐσι μὲν ὥσπερ δοκὸς τῶν ἐκ τῆς οἰκίας. Significat statuas & simulacra Gentium non plus sensus habere quàm trabes in domo. In Latinorum proverbiis, *trabs* vocatur, qui alicui impedimento est.

89. *Terriculum in cucumerario.*

In eadem epistola, ὡς ἐν σικυηλάτῳ προβασκάνιον, cùm

ait,

at,egregia similitudine declarat Deos Gentium,nihil aliud esse quàm inane terriculamentum,quale ad arcendes aves in cucumerario aut in horto statui solet.

90. *Ros super herbam.*

כטל על עשב,*Ut ros super herbam.* Usurpatur in comparatione, ut Prov. 19. 12. *Velut ros super herbam benevolentia ejus*: & Mich. 5. 6. *Velut ros à Domino*: & Hos. 14. 6. *ero Israeli tanquam ros*,aut *ros similis.* Quæ verba postrema eam vim continent ut si diceret, rore donorum cœlestium eum rigabo. Vel benefaciam ei prolixè & indesinenter. Nam ros terræ superincidens continenter eam humectat,& aptam reddit frugibus ac herbis producendis.

91. *Sicut transit turbo.*

כעבור סופה,*Quemadmodum transit turbo:* Valet proverbiali sermone citò & celeriter. Proverb. 10. 25. *Quemadmodum transit turbo,ita non est improbus.* Sic cap. 1. ejusdem libri. *Exitium vestrum tanquam turbo venit*, h. e. numerò veniet: vel certè inopinatò, improvisò.

92. *Multus ut locusta:*

כבד כארבה,*Gravis ut locusta*: h. e. multus, copiosus. Nam locustarum tanta plerúmque copia ac vis,ut cœlo noctem faciant & quasi nubem obducant. Quod testatur lib. 9. descriptionis Africæ Johannes Leo,cujus libri copiam mihi fecit è bibliotheca sua,quam instructissimam habet, eruditissimus Theologus Martynus Lydius, *Locustarum*,inquit, *tanta plerumque conspicitur in Africa frequentia,ut volantes instar nebulæ solis radios operiant.* Cui consentanea scribit H. Cardanus de subtilitate lib. 9. inquiens, *Transeunt locustæ immensa maria, immensósque tractus permeant (ut Plinius inquit) diráque messibus contegunt nube, multa contactu adurentes, omnia verò morsibus arrodentes, Italiam ex Africa maximè coorta infestant, tantâ sanè multitudine ut solem obumbrent, sollicitè aspectantibus populis ne sistentes suas operiant terras.* Hæc Cardanus. Ab hac igitur multitudine nomen invenit ut diceretur ארבה in lingua Ebræorum, הרבה enim id est *multum*. Sed ad rem. Judith. 2. καὶ πολὺς ὁ ἐπίμικτος ὡς ἀκρὶς συνεξῆλθεν αὐτοῖς, Latinè, *magna gregariorum multitudo instar locustarum eos comitabatur.* Jud. 6. 5. *veniebant quasi locusta præ multitudine*: h.e. tanto numero quantus est locustarum numerus: & 7. 12. *jacebant in valle sicut locusta præ multitudine.*

93. *Brucho copiosior.*

Vel, *Tam copiosus, quàm Bruchus.* Idem cum superiore. Nam bruchus è genere locustarum: itaque simul leguntur Nah. 3. 15. התכבד כילק התכבדי כארבה, *copiosam te effice ut bruchus, copiosam te effice ut locusta*: dico *copiosam*; nam התכבדי verbum est fæmininum.

94. *Pluvia in messe.*

Ut pluvia in messe, sic non decet stultum gloria. Verba sunt Salomonis, Proverb. 26. 1. *Pluvia in messe*, i. מטר בקציר: elegans proverbiale de re intempestiva, noxiáve. Nam in messe, cùm fruges in horrea conduntur, intempestivus omninò imber, & nonnisi noxius. Igitur ut noxia pluvia messis, sic honos in stultum collatus: eo enim in suam & aliorum perniciem abutitur.

95. *Nix in æstate.*

שלג בקיץ,*Nix in æstate.* Dici convenit quando aliquid fit non suo tempore. Nix enim, teste Alberto, non generatur nisi in hyeme, vel in principio veris, aut in fine autumni. Certè in æstate non descendit ad nos, quia aër infimus tum calidior. Calor enim nivem in aquam resolvit priusquam in terram decidat. Jam verò etiam noxia est eo tempore nix. Nam indicium est frigoris. A frigore enim generatur infra mediam regionem. Frigus autem eo tempore nocet valde segetibus. Nam non sinit eas maturescere. Ex quo illud sequitur nivem tum noxiam esse. Unde legimus apud Salomonem in loco modò allegato, *Ut nix in æstate, sic non decet stultum honos*: rectè sanè. Nam honos præmium est virtutis, cujus ille planè vacuus & expers est. Præterea eo uti rectè non potest; est enim stultus nec sibi constat, sed mutatur ut Luna. De eo dictum est, *Honores mutant mores.* Potest aliter exponi, Ut nix experi non solet in æstate, ita non debet expeti à stulto gloria, quæ ei sæpe perniciosa est. Nam eâ uti non potest propter stultitiam.

96. *Glabrior quàm est aquila.*

Vel, *tam glaber, quàm aquila*: aut *calvus ad modum aquilæ*. Competit in vehementer glabrum ac depilem. Aquila ætate sic calvescit, ut plumas omnes amittat planéque glabra fiat; & est vulgata fabula apud Ebræos eam decimo anno quàm potest altissimè volare, ignéque cœlesti pennas adurere; inde se in Mare præcipitare & rejuvenescere: sed hanc fabulam suis Autoribus relinquamus: Joh. Leo in descriptione Africæ, ubi agit de Nesir, quam esse è genere aquilarum mihi planè persuadeo, *Longissimam*, inquit, *ducit vitam, plurimósque vidimus propter senium implumes. Quare pennis decidentibus ad nidum tanquam recens nati redeunt, & à junioribus aluntur.* Cæterùm adagium istud exstat Mich. 1. 16. הרחיבי קרחתך כנשר *dilata calvitium tuum sicut aquila.*

97. *Torrentis modo.*

Valet proverbiali schemate, confertim & affluenter, ut in illo Sallustii hist. l. 1. *ex quo tempore majorum mores non paulatim, ut antea, sed torrentis modo præcipitati.* Quæ verba leguntur & apud Aug. De Civit. Dei. l. 2. c. 19. *post deletam Carthaginem*, inquit, *majorum mores non paulatim*, &c. In Græcorum proverbiis χειμάῤῥου δίκην, *torrentis in morem.* Dicunt etiam ὥσπερ χειμάῤῥους, ut Ebræi כנחל Thren 2. 18. *fac ut descendant tanquam torrens lacrymæ interdiu ac noctu*: h. e. plura ubertim, funde magnam vim lacrymarum. Amos 5. 24. *& justitia sicut rapidus torrens*: sub. *fluat*, ex præcedentibus. Sic Jes. 30. 28. *Spiritus ejus velut torrens inundans.*

98. *Aquæ in modum.*

Superiori germanum כמים *tanquam aqua*, παροιμιακὸν copiæ & abundantiæ, ut Amos 5. 24. *fluat sic aqua judicium*, Psalm. 79. *effuderunt sanguinem eorum tanquam aquam.* Job. 34. 7. *bibit sannam aquæ modo. Bibere sannam*, ut *bibere sermonem.* Plautus Milite, *postquam adbibere aures meæ tuæ moram orationis.* Sed ad propositum, Hos. 5. 10. *effundam aquæ modo*

iram

iram meam, i. copiosè, abundanter. Tale est, *veniet tanquam imber nobis*. כגשם Hos. 6. 3.

99. *Uva in deserto.*

ענבים במדבר, *Uva in deserto*. Rara in deserto uva quo carior ibidem reperta, ut rara omnia cara sunt. Hos. 9. 10. *Ut uvas in deserto, ita reperi Israelem*. Hoc sit, repertum Israelem unicè dilexi & in pretio habui, eòque supra modum delectatus sum. Eodem pertinet similitudo, quæ sequitur, *ut primitias in ficu, in ejus principio*: nam primæ ficus gratiores.

100. *Dies Gabaa.*

Dies Gabaa, i. ימי גבעה, proverbio dici possunt tempora profligatissima, nempe ex historia quæ refertur, Jud. 19. Cave aliter capias Hos. 9. 9. *corrupti sunt ut tempore Gabaa*; Nam sensus est, ut cùm fœdum illud ac detestabile facinus perpetraretur in concubinam Levitæ à civibus oppidi Gabaa. Sic novè interpretor Hos. 10. 9. מימי גבעה חטאת, *graviora Gabaensium flagitiis designâsti*; ad verb. *magis quàm in diebus Gabaa peccasti*, ut litera Mem usum habeat comparandi. Quod ut propono dijudicandum, ita non rejicio vulgatam interpretationem, *à diebus Gabaa peccâsti Israel*.

101. *Cedro procerior.*

Cedrorum proceritas in proverbii consuetudinem abiit, ut dicatur earum magnitudinem æquare, qui est vasto corpore & magnitudinis inusitatæ, ut olim Amorræus, de quo lectum Amos. 2. 9. *cujus altitudo sicut altitudo Cedrorum*: est autem figura sermonis, quam *hyperbolam* dicunt. Nam cedros altitudine è genere humano nemo unquam adæquavit. Simile est,

102. *Robore validior.*

Aut, *quercu robustior*, vel *robustus instar roboris*. Quod Ebraicè in loco modò citato חסן הוא כאלונים *robustus ipse instar roborum*. Est autem אלון nomen arboris durissimæ, quam *robur* alii, alii *quercum* interpretantur. Per *robur* intelligo arborem ejus nominis glandiferam. Rei firmandæ est Jonathan, qui exponit בלוטא: nam sic Arabes quercum indigitant; dicunt enim אל בלוט. Thargum Jerosolymitanum scribit בלוטה cum ה in fine. Græcè βάλανος vel δρῦς.

103. *Oleæ instar.*

Hos. 14. 7. ויהי כזית הודו, *Et erit sicut olea decus ejus*: h. e. erit firmum, stabile, perpetuum: nam olea perpetuò viret; unde David Scholiastes שיהא כח לאותו קים וגו, quæ verba adduxi quia corrupta in edit. à Roberto Stephano: puto legendum לחותו: nam ילאותו quod in libris illis, nullam lenientiam continet. Hoc vult, Vis viroris ipsius stabilis erit sicut oleæ, quæ totum annum viret, ac si diceret, nunquam deficiet bonum ipsius, semper felix ac beatus erit.

104. *Abies frondosa.*

Aut *viridis*, Hos. 14. 9. אני כברוש רענן, *ego tanquam abies viridis*: vult dicere, Vobis umbram præstabo, h. e. tuebor & protegam vos. Canius aliter. Vide sis ad hunc locum: nam abietis frondosæ sive virentis similitudinem eò refert, quòd frondosa abies facilè quo velis incurvetur. *Sic se Deus*, inquit, *facilem fore & exorabilem ad eorum vota promittit*.

105. *Luctus unici.*

אבל יחיד, *Luctus unici*, pro magno & acerbo. Unici enim semper chariores habentur. Atque inde fit ut iis amissis vehementissimè torqueamur. Quintilianus Declam. 270. *Filiam perdidi, scis hoc minimum esse malorum. Sunt qui gravissimum existimant unicos perdere, & quoties aliquod solatium, quod respiciant, amittunt, videtur sine medicina dolor*. Val. Max. lib. 5. cap. 10. *Quintus Martius rex, superioris Catonis in consulatu collega, filium summæ pietatis, magnæ spei, &, quæ non parva calamitatis accessio fuit, unicum amisit*. Amos. 8. 10. *Reddam eam ut luctum unigeniti*, sive, *ut lugetur unicus filius*. Ad terram referunt, quasi diceret, Ea tempora importabo, quæ lugendi causam adferent omnibus terræ incolis longè maximam Zach. 12. 10. כמספד על היחיד, *qualis planctus super unigenito*. Jer. 6. 26. *Luctum unici fac tibi*. Affine est

106. *Dolor de primogenito.*

המר על הבכור, *Amaritudo super primogenito*. Nam amissum primogenitum graviter dolemus. Significat ergò dolorem gravem & acerbum; qualem sensi cùm hæc scriberem, ex obitu clarissimi Viri Laurentii Humfredi, quem amici ex Anglia vixisse nunciant vere superiore. Si verè (nam tristia non facilè credimus) est cur mecum unà lugeat Oxonia. Ego quòd amicum veterem, illa quòd præceptorem fidelem amiserit. Erat in illo viro, si vir appellari debet, qui nunc inter beatas animas non postremum locum obtinet, cùm eruditio singularis vitæ integritati conjuncta, tum verò insignis humanitas, quam exercebat præcipuè in hospites & peregrinos: inter quos ego, cùm Oxoniæ degerem, ejus memoriam non nisi cum vita deponam.

107. *Tanquam vas figulinum.*

Psal. 2. 9. ככלי יוצר תנפצם, *Tanquam vas figuli comminues eos*: & Apoc. 2. 27. ὡς τὰ σκεύη τὰ κεραμικά, *tanquam vasa figulina*. Simile quod extremi supplicii declarationem continet, ac dici solet de clade irreparabili. Nam figulini operis vas confractum iterum refici nequit. Igitur Jer. 19. 10. jubetur Propheta bombylicum frangere in conspectu populi, & hæc loqui, *Hæc dicit Dominus Sabaoth: Sic frangam populum istum, & civitatem istam, ut frangitur vas figuli, quod amplius refici non potest*.

108. *Transit ut nubes.*

Ut nubes transire valet proverbiali tropo Celeriter transire, Job. 30. 15. כעב עברה ישועתי, *sicut nubes transit salus mea*. Sic Jes. 60. 8. תעופינה כעב, *advolant ut nubes*; h. e. velociter. Nam veloces nubes. Quod epitheton ei tribuitur Jes. 19. 1. *Ecce Dominus invectus levi nube*, על עב קל, h. e. veloci simile, *equitat super cherubinos*. Quo dicto divinæ mentis celeritatem significari alibi diximus.

109. *Citiùs quàm columbæ in suos forulos.*

Ad proverbia celeritatis pertinet & illud Jes. 60. 8. כיונים אל ארבותיהם *ut columbi ad suas fenestras*, sive *ad forulos sui columbarii*: sub. *advolant*. Nam columbæ volatu præstant. Unde David ait, *Quis mihi dabit pennas sicut columba?* Ambrosius Serm. 70. *Gravari autem volatum dico non tam mole membrorum quàm delictorum. Unde puto etiam in ipsis avibus ideò velociùs columbam penè præ omnibus volitare, quòd alacritatem & innocentiam comitetur*.

110. *Pul-*

110. *Pulveris modo.*

Adhibetur in similitudine rei copiosæ. Soph. 1. 17. *Fundetur sanguis eorum pulveris modo.* Psalm. 78. 27. *pluit carnes pulveris modo.* Ebraicè כעפר *sicut pulverem.* Zach. 9. 3. *coacervavit argentum sicut pulverem, & aurum sicut lutum platearum.*

111. *Herba tectorum.*

חציר גגות, *Herba tectorum.* Ita vocatur herba, quæ in tectis provenit, quæ propter soli conditionem terræque penuriam citò arescit: ergò cùm ait, *fiant sicut herba tectorum.* Psal. 129. 6. precatur Deum, ut impio præmaturâ morte conficiat.

112. *Cremio aridior.*

Quadrat in vehementer aridum & exsuccum. Psal. 102. 4. *Ossa mea sicut cremium aruerunt.* Ita V. interpres ex Græco, ὡσεὶ φρύγιον συνεφρύγησαν. Nam φρύγιον *cremium*: est autem lignum aridum, si credimus Hesychio, cujus lexicon, φρύγιον, ξύλον ξηρόν. Dicitur & φρύγανον, cujus usus præcipuè ad cremandum: unde appellatio *cremii*, ut *cremiales arbores* apud Ulpianum, quæ ad cremandum aptæ. Ergò מוקד *cremium.* Aliis est *focus*; unde,

113. *Foco aridior.*

Nam ubi veteres, *sicut cremium aruerunt*, nupera interpretatio habet, *sicut focus aruerunt*, ut מוקד sit *focus.* Ita R. David censet, quem sequuntur Santes & alii. Ne sis nescius, ex Ebræo Symmachus olim transtulit, *veluti torris*, i. כאוד. Neque ego id notarem, nisi viderem probari Gallicis interpretibus. In libris Chaldæorum היך תפיא lectio alia תפין. Priorem germanam arbitror, quam Nathan Jehielides & Elias agnoscunt, & puto vertendum, *quasi focus exusta sunt*, ut in ilmedenu קידרה על תפירה. In Comment. Abenezræ מוקד שתים: legendum fortasse שפתים, additâ unicâ literâ. Ait מוקר notare שפתים, i. *chytropodas.* Pro quo facit quòd in Chaldaicis lectionem postremam היך תפין Latini interpretes reddunt, *quasi chytropodes*: quomodo idem vocabulum usurpat autor versionis Jerosolymitanæ. Levitic. 11. ubi Ebræi legunt כירים Obiter emendo in Methurgeman תפי דודא, ex Lexico Thalmudico Nathanis, quod libri vulgati corruptè scribunt שפי דודי Locus est 2. Reg. 4. quem hactenus non libuit, nunc autem non vacat inspicere.

114. *Dies fumus.*

Ut *dies umbra.* Psal. 102. 4. *consumpti sunt ut fumus dies mei.* Nam fumo nihil magis evanidum. Pro כעשן quod Scholia Ebraica agnoscunt, in edit. à Bomberga reperi בעשן: ex quo Arias, *defecerunt in fumo*: quod prius erat in Sante, *sicut fumus.* Quam lectionem secutus est & interpres Chaldæus, ut omittam Græcos & Hieronymum, qui sic habet, *consumpti sunt sicut fumus dies mei.* Consimilis varietas Psal. 37. 20. *Consumpti sunt ut fumus, consumpti sunt*: nam codices iidem בעשן; & Arias *in fumo*, ut suprà. Valet autem ac si esset, *cum fumo*, sicut diximus *cum sole*, quod idem cum illo *sicut sol. Sic fumo consumi*, h. e, tam citò quàm fumus.

115. *Ut pupillam custodire.*

Est aliquid cum cura & diligenter custodire, nempe ut solet custodiri pupilla oculi, quâ nihil charius habemus. Atque hinc Saraceni in communi sermone consueverunt dicere blandientes maximè mulieribus, *Corat albani*, i. *pupilla oculi mei*, ait Simon Januensis. Deut. 32. 10. διεφύλαξεν αὐτὸν ὡς κόρην ὀφθαλμοῦ, *custodivit eum sicut pupillam oculi.* Sic David in odis suis. Ebraicè כאישון בת עין. Sirach. 17. 22. ὡς κόρην συντηρήσει, *sicut pupillam conservabis.*

116. Ὀπωροφυλάκιον.

Ὀπωροφυλάκιον appellatur *surguriolum ejus qui τὴν ὀπώραν custodit*; quo nomine significatur *poma*, h. e. fructus omnes molliorem corticem habentes, in queis & cucumeres. Cæterùm apud Græcos sacrorum interpret. usurpatur vice proverbii ad significandum locum vastum & desertum, quia tuguriola hujusmodi, (Plinius *pomaria* vocat) collectis fructibus deserta relinquebantur. Mich. 3. 12. καὶ Ἱερουσαλὴμ ὀπωροφυλάκιον ἔσται, *Et Jerusalem erit tuguriolum custodis ὀπώρας.* Jes. 1. ὡς ὀπωροφυλάκιον ἐν σικυηράτῳ, *Ut tuguriolum in cucumerario.*

117. *Nubes matutina.*

ענן בקר, *Nubes matutina.* Quod citò perit id Prophetæ simile faciunt nubi matutinæ, quæ discussa calore Solis celerrimè evanescit. Hos. 6. 4. *Benignitas vestra est velut nubes matutina*: h. e. futilis, evanida, minimè solida aut firma; quæ duntaxat speciem habet non rei veritatem, ac proinde nullum potest utilem edere fructum, quemadmodum nubes matutina, quòd pluviâ careat; non potest fœcundam facere terram. Sic Hos. 13. 3. *Ideò erunt sicut nubes matutina.* Affine est, quod alibi recensuimus, *tanquam nubes*, pro Velociter. Inde sumptum, quoni à ventis actæ nubes celeri motu huc illuc feruntur. Job. 7. 9. *Consumitur nubes & abit: sic qui descendit in sepulcrum non ascendit.*

118. *Crystallo splendidior.*

Λαμπρὸν ὡς κρύσταλλος, *Splendidum instar Crystalli*; de colore candido & vehementer splendente Græci uno verbo κρυσταλλοειδὲς id exprimunt: nam optima crystallus, cui color candidus, quæ aquæ limpidæ instar pellucet. Apocalyp. 22. 1. *Deinde ostendit mihi purum fluvium aquæ vivæ splendidum tanquam crystallum.* [Ab hoc nomine verbum est κρυσταλλίζειν, *crystalli modo splendere*: unde ἴασπις κρυσταλλίζων, Apoc. 21. 11.] Crystallus magnam similitudinem habet ad glaciem, unde ei nomen: nam κρύσταλλος *glacies.* Hoc significatu usurpatur Psal. 147. 7. item Sirach. 43. 22. παγήσεται κρύσταλλος ἀφ᾽ ὕδατος, *Ex aqua congelabitur glacies.* Quin autores sunt magni gravésque Crystallum glaciem esse asserentes. In his Plinius, cujus verba habentur lib. 37. cap. 2. *Non alicubi certè reperitur quàm ubi maximè hyberna nives rigent; glaciémque esse certum est; unde & nomen Græci dedere.* Et Lyra Ezech. 1. 22. ita scribens, *Crystallus est glacies indurata per multos annos.* Ut ut sit (nam quidam id negant) conditiones habet aliquas à glacie diversas: Primùm enim, teste Agricolâ, Fossil. lib. 6. fit è succo perspicuo lapidescente. Deinde calore non dissolvitur. Postremò durarur sub terris, & inter gelidas rupium venas. Penè effugerat: In citato loco Ezechielis, *Quasi aspectus glaciei terribilis* הקרח נורא, quod sonat *gelu terribile*, non nemo existimat

peri-

periphrasin esse crystalli. Si rectè, faeit pro iis, qui crystallum esse opinantur aquam validiùs concretam; in queis & A. Gellius, cujus hæc sunt lib. 19. cap. 5. *Nam solidiùs latiúsque concretam esse eam* (aquam) *quam κρύσταλλον appellant*. Certè Jonathan interpretatur ז׳ *geln validum*: eodémque modo Nicolaus. Cæterùm crystalli facit mentionem (ut hoc in transcursu, sive per viam notem) Hier. ad locum Ezechielis, quem diximus, per hæc verba. *Crystallum purissimum est, & ex aquis mundi, atque lucentibus concrescere dicitur: in tantum ut etiam gelu constricta aqua Græco nomine Crystallus dicatur.*

119. *Corvo nigrior.*

Cant. 5. 11. שחרות כערב, *Tam nigri quàm corvus*: dictum de capillis, quos vetustas commendabat à nigrore, non solùm in puellis, sed etiam in juvenibus.

120. *Fluctus maris.*

Jes. 48. 20. וצדקתך כגלי הים, *Et justitia tua ut fluctus maris.* Scholia Camii enarrant. *Justitia tua fuisset continua, ut fluctus maris continui sunt, aliis alios excipientibus.* Atque hinc κύματα Græcis ἐπίτρημα dicta, quam vocem Hesychius interpretatur ἄλλα ἐπ᾽ ἄλλοις πολλά, ut etiam ante me annotavit decus Brugarum Franciscus Nansius. Aliter exponas, & fortasse meliùs, justitia tua fuisset multa, infinita. Nam fluctus maris eâ multitudine sunt, ut numerari non possint; unde illud, *Quis enumeret fluctus maris?* Jam verò fluctuum nomen apud Latinos pro multitudine usurpatur, ut cùm dicimus aliquem *obrui fluctibus malorum*, i. malis infinitis. Sic κύματα λαῶν apud Nonnum *fluctus populorum*, populus multus & numerosus.

121. *Madianiticæ clades.*

מכת מדין, *Plaga*, sive *percussio*, *Madian*. In proverbii usum cessit, quo licebit uti quoties infinita multitudo hostium à parva manu vincitur, Deo id efficiente aut cùm hostes panico metu perterriti, alii in alios grassantur; quod accidit in castris Madianitarum simulac trecenti illi milites, quos selectos è reliquo exercitu Gedeon secum adduxerat, tubis clangere cœpissent. Breviter conveniet dici de clade hostium, quæ non nostro marte aut viribus, sed Divinitus, nec sine miraculo contingit. Sic intelligendum Jes. 10. 25. *Flagellum simile plaga Madiam*: & rursus. 9. 4. *sceptrum opprimentis illum contrivisti, ut die Madian*, i. cladis Madianitarum. Similiter Psal. 83. 10. *Fac eis ut Madian.* Vult dicere, ut fecisti olim Madianitis. Hist. exstat Judic. 7.

122. *Hadrimmonius plangor.*

Positum in similitudine ingentis ac publici plangoris, qualis describitur Zach. 12. 12. *Planget terra per familias seorsum: familia David seorsum, et uxores eorum seorsum, &c.* Hadrimmon Hieronymo teste, civitas est propè Jerusalem, hodiè dicta Maximianopolis, in campo Mageddon, ubi Josias Rex justus à Pharaone cognomento Nechao cæsus fuit, quem populus acerbissimè planxit, cladis memoriâ solenni ac publico luctu quotannis renovatâ: qui luctus sive plangor dictus est Hadadrimonius, & postea in proverbii consuetudinem abiit: quod latet Zach. 12. 11. in his verbis, *Die illo erit magnus plangor Hadadrimmon, in campo Maggeddon.* Ebraicè כמספד הדדרמון; Vide sequens proverbium.

123. *Mageddonius plangor.*

Sed enim Jonathan interpres antiquissimus in diversam sententiam abit. Nam primùm quæ in Ebræo conjunctim & ἀσυνδέτως leguntur, interjectâ copulâ ita distinguit, *ut plangor Hadrimmon, & in campo Mageddon.* Deinde *plangorem Hadrimmon* alium facit ab eo, quis ivit *in campo Mageddon*. Postremò Hadrimmon ex ipsius sententia non est urbis nomen, sed viri proprium, qui Patrem habuerit Tabrimmon, à quo interfectus sit Achab filius Amri: Mageddon vero campus est, quo occisus Josias filius Amon à Pharaone claudo. Non pigivit adscribere verba, quibus usus fuit in hac re quæ si interpreteris Latinè ita sonant. *In illo tempore magnus erit plangor in Jerusalem, qualis fuit de Achab filio Amri, quem occidit Hadrimmon filius Tabrimmon, & qualis fuit plangor de Josia filio Amon, quem occidit Pharao claudus in planicie Mageddon.*

124. *Quod in somnio nocturno.*

היה כחלום חזון לילה *Accidit quod in somnio visionis nocturnæ.* Appositè utemur quando aliquis repentè excidit spe suâ, quam tanquam somnio nequicquam ac frustra conceperat. Simile apud authores profanos, ὄναρ ἐξεγρόμενοι. Visa somniorum plerumque vana sunt. Somniantes multa speramus & facimus: deinde somno soluto nihil est, velut cùm somniamus nos comedisse aut bibere, & mox experrecti sentimus inanem stomachum nostrum. Proverbii usus & explicatio talis. Jes. 29. 7.

125. *Aspis surda.*

פתן חרש יאטם אזנו *Aspis surda obturans aurem suam.* Aspides auditum habent subtilissimum. Itaq; cùm incantantur aurem alteram terræ admovent, alteram cauda obturant; cujus rei testis est Nicolaus. R. Salomo enarrator ordinarius Ebræorum scribit unam aurium surdescere, quod fit præsentiâ, alteram ab iis pulvere impleri que ne vox excantantis penetrare possit. Priorem sententiam confirmat Chereurialis in primo de venenis, ita scribens. *Ea est natura aspidum, ut quoties cunque excantantur, caudâ obturent aures, ne andiant verba incantatoris: & hæc est ratio propter quam nuncupantur surdæ.* Quadrabit igitur in versutum & callidum veteratorem, qui tum cum maximè audit, id agit ut nihil audire videatur. Conveniet etiam in eos qui audire nolunt salutares admonitiones. sumptum ex Psal. 58. 5.

126. *Tugurium in vinea.*

סכה בכרם *Tugurium, sive umbraculum, in vinea.* *Jes. 1. 8. Relicta est filia Sion ut umbraculum in vinea.* Similitudo proverbialis, quæ sumta (videtur certè) à casulis custodum vinearum, quæ post vindemiam desertæ relinquuntur, nemine eas incolente. Ergò vastitatem significat, ut quod proximè sequitur.

127. *Casula in Cucumerario.*

כמלונה במקשה *Ut casula in horto cucumerum.* Hier in comment. aut h. l. *In cucumerario quoque parvula fiunt casula propter ardorem solis ad radios declinandos: & inde vel homines, vel bestiolas, quæ insidiari*

 solent

solent natis frugibus, abigunt, cùm autem ablata fuerint istiusmodi genimina, remanent arentia fruticum umbraculaque casulaque, recedente custode, qua non habet ultrà quod servet. Notabo in transcursu mendum, quod in editione Chaldaica, libris à Bonbergacusis. Nam in iis perspicuè במקשיא scriptum: tu emenda audacter. & repone במקטיא ex comment. R. P. Salomonis, tum etiam ex Lexico Eliæ. scire licet Chaldæos mutare ש Ebræorum in ט sic dicunt קטיא *cucumer*: unde *Cathe* apud Medicos. Glossa Arabicæ *Cathe, vel Cethe, cucurmo* Legetim *Cate vel Cete Ebraicè* קישואים

128. *Pannus menstruatus.*

Jesa. 64. 4. *Ut pannus menstruatus omnes omnes justitia nostra.* בגד עדים *est pannus sanguine menstruo pollutus*: dictus ita; ut conjicio, è עדא *removebis*, ut Græcè ῥάκ⊕ ἀποκαθημένης. Vocatur etiam ἀποκαθημένη mulier cui menses profluunt, videlicet à verbo ἀποκαθῆσθαι. Idem valet עדא onde עדים q. *pannus abjectus*, aut quem omnes aversantur & à se removent. Conjecturam meam juvat etiam Thargum, h.e. interpretatio Chaldaica, לבוש מרחק Nam מרחק verbum è verbo, *procul amovendus*. In eadem Lingna רחוק est καθαμένιον, quod Ebraice נדה dicitur, i. *menstruum sive menses*. sed quid sibi vult cùm ait, *justitia nostra ut pannus menstruatus?* Sanguis menstruatus detestabilis est iis maximè qui rerum naturalium peritiam habent: Nec injuriâ. Nam experientiâ cognitum evadere interdum putum venenum. Menstrui virus describit lib. 7. cap. 15. Plinius, quem te adire volo. Vide quæ scripsimos in proverbio. *Vel tunicam edit.* Hoc igitur vult dicere, Justitiæ nostræ Deo abominationi sunt: Ita dico, detestatur penitus virtutes oostras, & aversus est planè ab iis, non aliter quàm homo aversus est à panno mulierum labe infecto.

129. *Pannus prægnantium.*

Quid prohibet alias interpretationes veterum adducere? Igitur Simmnachus עדים vertit Κυησιῶν. id expono ut significent *pannum quo utuntur mulieres in partu ad accipiendum fœtum.* Κυησιῶν, id est עדין à verbo Aramæo, עדא de quo diximus, quòd inter alia etiam *concipere*: Unde עדיא *mulier gravida & prægnans.*

130. *Pannus testimonii.*

Cæterùm עְדִים μαρτυριῶν cùm transferret Aquila Ponticus, videtur mihi legisse עֵדִים aut saltem positum existimasse עֵדִים pro עֵדִים i. μαρτυριῶν. עד ut *testem* significent, sciont omnes, *pro testimonio* paucis notum. Sic in Genesi גלעד *acervus testimonii*: & in decalogo, *Non dicet* עדשקר *testimonium falsum* sed quid *pannus testimonii?* Autore Hieronymo, est Pannus quo sanguis in primo coitu Marsiali approbatur. Addam pro corollario in scriptis Magistrorum reperiri עדים *veste vetere lacera ac detrita*: Cujus scholion כרטוט à Nathane justo interpretatur *frustum panni veteris.*

131. *Omnes defluimus ut folia.*

Qoam sit vita hominum fluxa & caduca ostendit elegans Homeri versus proverbialis ex Iliad.

Ὅιηπερ φύλλων γενεή, τοιήδε καὶ ἀνδρῶν. In hanc sententiam laudare poteris locum simillimum ex Jes. 64. 6. ונבל כעלה כלנו *& defluimus ut folia omnes nos. Diceres* Homerum locum hunc exprimere voluisse.

132. *Pellicanus deserti* (*alias Pelicanus* unico L. reperio & *Pelecanus.*)

Psal. 102. 7. ὡμοιώθην πελεκᾶνι ἐρημικῷ. *Similis fui Pellicano deserti: Alii platea deserti*: Sed qua in re similis? aut quòd ab omnibus distitueretur an potiùs quod vocem ederet gemebundam similem voci pellicani? קאת interpretatione Græcâ πελεκᾶν, quam veram arbitror, appellatio à *vomendo* Id huic avi non malè convenit, si verum quod historiæ animalium scriptores memoriæ prodiderunt. Scribunt eam conchas devoratas, postquam calore stomachi concoctus fuerunt, rursum evomere, ut faciliùs carnem à testu se ligat. In Misra vocatur קיק Syrè קקמא.

133. *Noctua vastitatum.*

כוס חרבות *Noctua vastitatum*: h.e. degèns in locis vastis ac destructis. Priùs Hieronymus ediderat, *bubo solitudinum.* In Græcis ὡσεὶ νυκτικόραξ ἐν οἰκοπέδῳ, i. interprete Augustino, *in parietinis*, sanè οἰκόπεδον exponitur in Lexicis solùm *domus diruta* sive *rudera ædificiis collapsi.* Idem annotat ad h.l. quæ citata invenies in Glossa ordinaria. *Verus prædicator si venit inter eos ubi Christiani non sunt, pellicanus est in solitudine. Si ad eos qui fuerunt & ceciderunt, tunc nycticorax est in parietinis, quia nec tenebras eorum deserit, sed vult eos lucrari, si venit ad eos qui crediderunt nec ceciderunt, manentes in domo, sed tepide agentes, passer es in tecto.* opinor vos animadvertere quàm hæc sint aliena à mente Davidis, & parum solida, vel etiam Augustino digna.

134. *Fimus terræ.*

דמן לאדמה *Firmus aut stercus, terræ.* Hoc proverbiale (si proverbiale appellari potest) explicatur de iis, qui insepulti in agris relinquuntur, cadaveribus ibi putrescentibus, & humum stercorantibus. Cui simile in Græcorum adagiis, νέκυες κοπρίων ἐκβλητότεροι. Exstat Psal. 83. 12.

135. *Umbra sicut nox.*

כליל *Umbra sicut nox* sive *umbra noctis*, sicut dicimus *umbra nubis*, pro densa & opaca. Jes. 16. 3. *pone sicut noctem* (vel *sicut noctis: ut umbra* intelligatur) *umbram tuam in media meridie.* Hoc ait, præsta ei validum præsidium in æstu rerum adversarum. *Ponere umbram* pro, præsidio esse; *& in meridie*, quando sol maximè fervet, pro, in adversis, metaphoræ sunt non minùs usitatæ quàm elegantes.

Atque hic finis sit Parœmiarum sacrarum: quas non omnes adduxi fateor (neque enim temporis impensarúmque ratio id permittebat.) sed tamen ex iis quos adduxi facilè cuivis judicium facere de reliquis, fortasse aliquando addendis, si Deus otium cum valetudine concesserit, & si viris eruditis hósce meos labores non displicere intellexero.

F I N I S.

INDEX

INDEX GENERALIS.

Apparatu hoc sacro comprehenduntur.

INDEX RERUM & PERSONARUM.

A.

Litera pr, vel p. Proverbium notat.

B.

C.

Co-

Num-

Sr-

T.

V.

Z.

F I N I S.

